

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

КІРОВОГРАДСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ
УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ВОЛОДИМИРА ВИННИЧЕНКА

НАУКОВІ ЗАПИСКИ

Серія:
Філологічні науки

Випуск 153

м. Кропивницький
Видавець Лисенко В.Ф.
2017

До Наукових записок увійшли статті, присвячені дослідженню актуальних питань тексту, дискурсу, лінгвокогнітивістики, лінгвоконцептології, лінгвокультурології, етнолінгвістики, соціолінгвістики на матеріалі слов'янських, германських і романських мов, а також дослідженню методичних питань фахової підготовки сучасного вчителя іноземних мов, перекладача та фахівця з прикладної лінгвістики.

Збірник розрахований на наукових працівників, викладачів, студентів філологічних факультетів, учителів-словесників.

ББК 81.2(3)

Рецензенти:

Бялик В.Д., доктор філологічних наук, професор (м.Чернівці);
Княк Т.Р., доктор філологічних наук, професор (м.Київ);
Черноватий Л.М., доктор педагогічних наук, професор (м. Харків)

Іноземні рецензенти:

Ріхард Йозеф Бруннер, доктор філософії **habil**, професор (Ульм, Німеччина);
Артур Творек, доктор філософії **habil**, професор (Вроцлав, Польща).

РЕДКОЛЕГІЯ:

1. Семенюк Олег – доктор філологічних наук, професор, ректор Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка (головний редактор).

2. Клочек Григорій – доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри української літератури КДПУ імені Володимира Винниченка (заступник головного редактора).

3. Гурбанська Антоніна – доктор філологічних наук, професор, директор Інституту журналістики і міжнародних відносин Київського національного університету культури і мистецтв.

4. Гліаді Олександр – доктор філологічних наук, професор кафедри методик дошкільної та початкової освіти КДПУ імені Володимира Винниченка.

5. Ковтюх Світлана – кандидат філологічних наук, професор, завідувач кафедри української мови КДПУ імені Володимира Винниченка.

6. Лучик Василь – доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри загального і слов'янського мовознавства Національного університету “Києво-Могилянська академія”.

7. Манакін Володимир – доктор філологічних наук, професор, декан факультету журналістики Запорізького національного університету.

8. Михида Сергій – доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри зарубіжної літератури та компаративістики, проректор з наукової роботи КДПУ імені Володимира Винниченка.

9. Міщенко Алла – доктор філологічних наук, доцент кафедри перекладу, прикладної та загальної лінгвістики КДПУ імені Володимира Винниченка.

10. Ожоган Василь – доктор філологічних наук, професор, віце-президент з науково-педагогічної (навчальної) роботи Національного університету “Києво-Могилянська академія”.

11. Панченко Володимир – доктор філологічних наук, професор.

12. Парашук Валентина – кандидат філологічних наук, професор кафедри германської філології КДПУ імені Володимира Винниченка.

13. Перзекє Андрій – доктор філологічних наук, професор центру інноваційних освітніх технологій Псковського обласного інституту підвищення кваліфікації працівників освіти (Росія).

14. Поляруш Олег – кандидат філологічних наук, професор.

15. Руснак Ірина – доктор філологічних наук, професор, проректор з наукової роботи Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського.

16. Білоус Олександр – кандидат філологічних наук, професор, декан факультету іноземних мов КДПУ імені Володимира Винниченка (відповідальний за випуск).

Друкується за ухвалою вченої ради Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка
(*протокол № 8 від 27.02.2017 року*).

Статті подано в авторській редакції

© Кіровоградський державний педагогічний університет імені Володимира Винниченка, 2017
© Видавець Лисенко В.Ф., 2017

**НА ПОШАНУ НАУКОВО-ПЕДАГОГІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ
ТА З НАГОДИ 70-РІЧЧЯ ДОКТОРА ФІЛОЛОГІЧНИХ НАУК,
ПРОФЕСОРА, ЗАВІДУВАЧА КАФЕДРИ ЗАРУБІЖНОЇ
ЛІТЕРАТУРИ ІНСТИТУТУ ФІЛОЛОГІЇ
КИЇВСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ
ІМЕНІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА, ПЕРЕКЛАДАЧА,
ЧЛЕНА СПІЛКИ ПИСЬМЕННИКІВ УКРАЇНИ
ІВАНА ПЕТРОВИЧА МЕГЕЛИ**

МЕГЕЛА Іван Петрович (нар. 30.05.1946 р.) доктор філологічних наук, професор, літературознавець, перекладач, член Спілки письменників України. Закінчив факультет іноземних мов Ужгородського державного університету (1969 р.), 1972 р. аспірантуру Інституту літератури ім. Т.Г. Шевченка АН УРСР. 1980-1988 рр. – старший науковий співробітник закладу. В 1988 -1900 рр. – в.о. завідувача відділу літератури Центральної і Південно-Східної Європи цього ж інституту, 1990 – 1995 рр. – завкафедрою філології Київського інституту театрального мистецтва ім. Карпенка-Карого, 1997–1999 рр. – гостьовий професор Віденського університету. У Київському національному університеті імені Тараса Шевченка працює з 2001 року – професором кафедри історії літератури та журналістики, з 2008 р. – професор кафедри зарубіжної літератури, з 2011 р. – завідувач цієї кафедри. Докторську дисертацію «Угорський роман 20–30 – х. рр. ХХ ст. Проблематика. Жанрова структура. Система оповіді» захистив у Будапештському університеті (1994 р.), нострифікація диплому доктора філологічних наук (1995 р.).

Наукові інтереси: історія світової й української літератури, сучасний літературний процес, порівняльне літературознавство, жанрові модифікації, інтермедіальність, перекладознавство, античні та біблійні образи і сюжети у світовій літературі. Перекладає твори угорських, австрійських, німецьких, швейцарських, чеських письменників. Член Виконавчого комітету міжнародного товариства з угорської філології (1990 – 2005 рр.), член Виконавчого комітету унгаристів (з 1989 р.). Академік АН Вищої освіти (2004 р.). Член

зовнішньої колегії АН Угорщини (з 2009 р.). Лауреат премії Угорського Товариства захисту авторських прав «Артісјус» за кращий художній переклад (1985 р.) та Відділу культури при канцлері Австрії за переклади творів Артура Шніцлера (2002 р.). Автор 5 монографій, 10 навчальних посібників, близько 300 наукових статей.

Основні праці: «Пролетарська співдружність. З історії угорсько-радянських літературних зв'язків 20–30-х рр. ХХ ст.» (1978), «Реалізм Жигмонда Моріца» (1985), «У світі вічних образів» (2005), «Угорський роман 20–30-х рр. ХХ ст.. Проблематика. Жанрова структура. Проблема оповіді» (2008), «Давньогрецька класична лірика» (2006) (у співавторстві), «Елліністична поезія» (2007), «Історія давньогрецької літератури» (2007), «Історія римської літератури» (2009), «Зарубіжна література ХVІІ – ХХ ст.» (2010), «Література європейського Просвітництва» (2011), «Література європейського середньовіччя» (2016).

ОБШИРИ Й ГЛИБИНИ НАУКОВИХ ПОШУКІВ ПРОФЕСОРА ІВАНА МЕГЕЛИ

Уважається, що талановита людина талановита у всьому. І це справді так. Але не менш сутнісним є й те, що талановита людина неодмінно поширює талант навколо себе, множить красу і велич цього світу попри всі його позірні ганджі. До таких людей належить професор **Іван Петрович Мегела**.

Писати вступне слово до книжки, яку читач тримає в руках, своєрідного «Вибраного» професора І.П. Мегели, було і складаю, і легко. Складно насамперед тому що «Ейдоси літературознавчого дискурсу» демонструють надзвичайно багатий спектр наукових інтересів й уподобань відомого вченого, перекладача, педагога, культурного діяча, охопити які «за один захід», у короткій передмові, просто неможливо. Легко ж виявилось писати про наукову творчість автора тому, що саме його слово, точне й витончене, завжди глибоко «чіпляє», підштовхує до діалогу, імпульсує нові ідеї та пошуки. Шкода лише, що за межами видання залишився ще не один шар творчих напрацювань І.П. Мегели – переклади, навчально-методичні праці, відгуки та дисертації, нотатки про резонансні події культурного життя сучасної України...

Не маючи можливості (за браком видавничого місця) охарактеризувати тут хоча б основні етапи життєвого і творчого шляху професора І.П. Мегели, який, до речі, читається як: справжній «роман кар'єри» (у кращому розумінні цього поняття) й водночас вірець беззастережного служіння Слову і Науці, відсилаємо читача до численних публікацій; про вченого, розміщених, зокрема, на сайті <http://imegela.com.ua/>.

Знайомство автора цих рядків із невідомим для нього «Іваном Мегелою» відбулося задовго до безпосередньої зустрічі, і саме завдяки перекладацькій складовій його творчості. В середині 1980-х справжнім відкриттям (і думаю, не лише для пересічного читача) стала низка перекладів книжок різних авторів новітньої угорської літератури, здійснених у видавництвах «Молодь» і «Дніпро». Мені, тодішньому аспіранту який спеціалізувався в іншій філологічній галузі, важко було оцінити майстерність перекладача, але скажімо, у книжні «Хвиля Балатону. Молода поезія Угорщини», упорядником і перекладачем якої і був «Іван Мегела», вразила багата образність і виняткове володіння ритмомелодикою вірша. Отож ім'я перекладача запам'яталося, а після чергової заочної зустрічі з ним як одним із перекладачів історичного роману Гези Гардені «Зірки Егера» вже тримав це ім'я у полі зору аж до початку 2000-х, коли знову був вражений, тепер уже перекладами прози Артура Шніцлера, які виходили декількома виданнями і щоразу миттєво зникали з книгарних полиць. Власне, ці переклади, а ще низка глибоких аналітичних статей професора про творчість Артура Шніцлера спричинилися в Україні до справжнього буму довкола цього автора. Значний резонанс в академічному середовищі мала стаття «Маскарад прихованих бажань і «Психоаналіз «Траумновелле» Артура Шніцлера», яку читачі «Ейдосів» мають прекрасну можливість прочитати (а багато хто із задоволенням перечитати) і зіставити з відомою «скандальною» інтерпретацією цього твору Стенлі Кубриком в останньому знятому ним фільмі «Із широко заплученими очима».

Опосередковано, через інтерес до театру, склалося й долучитися до діяльності І.П. Мегели у царині драматургії, яку, особливо новітню німецькомовну він багато і перекладав, і популяризував засобами літературної критики, через мас-медіа, інспіруючи вистави у театрах, створюючи радіовистави. Так, п'єси того ж Артура Шніцлера отримали нове життя на сценах українських театрів, зокрема «Хоровод любові», «Анатоль». Не менший успіх мала і п'єса Петера Гандке «Ображення публіки», яку було поставлено в київському театрі «Колесо» під назвою «Скандал з публікою». У «Колесі» ж ідуть вистави за п'єсами швейцарця Фрідріха Дюрренматта «Портрет планети, або попередження нерозумному людству», австрійців Фелікса Міттерера «Жінки Моцарта», Францобеля «Приборкання норвільської по-віденськи» та ін. За творами: Гайнріха Бюлля в інтерпретації І.П. Мегели підготовлено радіовиставу. А ще можна було б говорити про переклади п'єс колишніх президентів (Є таке хобі у Івана Петровича – перекладати письменників-президентів), як-от «Угорська Медея» колишнього президента Угорщини Арпада Гьонца (театрالی добре знають виставу за цією п'єсою в театрі «Сузір'я»), «Вернісаж» колишнього президента Чехії Вацлава Гавела.

На початку 2000-х, коли починався український бум на Шніцлера, а разом із ним новітньої австрійської та швейцарської літератури, на одному з наукових форумів пощастило безпосередньо зазнайомитися з Професором, і першим та найсильнішим було подивування його абсолютною відкритістю, доступністю, щедрістю на різноманітні ідеї та проекти. Згодом не раз доводилося переконуватися у цьому першому враженні. А ще завжди вражала колосальна, гідна найвищої поваги працездатність! На жаль, доля та життєві обставини нечасто дарують очні зустрічі, але нині «всемогутній Інтернет» дає можливість постійного спілкування з Іваном Петровичем на різноманітні наукові, навчальні та й просто життєві теми, і це завжди надихає і збагачує. Тому як високу честь і не менш високу відповідальність автор цих рядків сприйняв пропозицію написати Вступне слово до вибраних праць Професора.

Пропонована широкому колу читачів – літературознавцям, викладачам, студентам, аспірантам і просто зацікавленим літературою – збірка статей І.П. Мегели «Ейдоси літературознавчого дискурсу» цілком підставно може вважатися попередньо-підсумковою, адже вона узагальнює понад 40 років творчої науково-педагогічної діяльності. Водночас, очевидна у цій книжці відкритість висновків з цілої низки, історично-літературних і теоретико-літературних проблем дає змогу назвати її багатопроспективною; такою, що окреслює як нові горизонти наукового пошуку самого Івана Петровича, так і генеральні тенденції розвитку новітнього літературознавства.

А на початку була унгаристика. Кандидатську дисертацію І.П. Мегела захистив 1974 року, до речі, з «піонерської» теми не лише в розрізі об'єкту дослідження – «угорсько-радянські літературні взаємини», а й із відкриття нового виміру тодішньої компаративістики, яка отримала взірць вмілого поєднання аналізу генетико-контактних зв'язків і типологічних сходжень МДЖ різними національними літературами.

Унгаристика й надалі залишатиметься однією з найдорожчих наукових пристрастей І.П. Мегели. Концентроване вираження вона отримала у його докторській дисертації «Угорський роман 20-30-х років ХХ ст. Проблематика. Жанрова структура. Форма оповіді». Безпрецедентним є той факт, що вона захищалася в Будапештському університеті у 1994 році й отримала найвищі оцінки тамтешніх літературознавців, що й оприявилось в отриманні докторантом диплому Угорської академії наук.

На жаль, у «Вибрані» потрапили лише дві розвідки з унгаристики. Роман Деже Костолані «Нерон, кривавий поет», про який захоплено відгукнувся Томас Манн, піддається тут детальному аналізу загалом згідно з принципами культурно-історичної методології, але включно з елементами новітніх літературознавчих стратегій. Натомість у статті про роман Круді Дюлі «У мою покійну юність» задіяно передусім філологічний аналіз тексту, філігранність якого (аналізу, конгеніального щодо самого тексту!) дозволяє без натяжок зарахувати цей твір до кращих взірців новітньої європейської психологічної прози з її орієнтацією на ліричність, імпресіонізм, внутрішню драматизацію, ускладнену часопросторову організацію.

Книжка загалом має чотири розділи і містить майже 40 статей. Повторюю: це далеко не все написане автором. Як неважко зрозуміти, особливо тим, хто впродовж багатьох років стежить

за публікаціями професора І.П. Мегели, сюди увійшло насамперед те, що вказує на його магістральні інтереси у науці, перевірене часом і може слугувати орієнтиром для подальших студій іншим науковцям.

Відкривається збірка розділом «Античність» і статтею «Трансформація міфу про Амфітріона», яка, попри позірну звуженість теми, включається в одну з найгостріших сьогоденних дискусій про природу і сутність міфу та його значення як першоджерела художньої літератури. Власне, саме у цій статті стверджується думка, що наскрізно пронизує всю книжку, та більше того – і всю багатопланову парадигму наукових студій автора: художня література у всіх її розмаїтих виявах має синтетичну природу, наслідувану з міфу, і об'єднує у трансформованому вигляді онтологічні, гносеологічні, психологічні, аксіологічні аспекти людського буття. І ще одну вельми важливу дослідницьку стратегію в цій праці варто акцентувати, оскільки в ній також відбивається широта наукових ПІДХОДІВ автора: він послідовно прагне до реалізації принципів філологічного аналізу художнього слова, вільно й доцільно послуговуючись як лінгвістичною термінологією, так і літературознавчими категоріями. Відтак стаття набуває методологічного змісту, що промовисто засвідчує такий пасаж: «У дослідженні кроскультурної комунікації спостерігається тенденція до закріплення метатермінологічного статусу поняття «смысл», розширення пов'язаного з ним асоціативного поля «смыслоутворення», «СМИСЛОВІ КОНФІГУРАЦІЇ», «смыслорух», «смыслові світи» тощо...». Спираючись на ретельно вибудовані теоретико-методологічні засади, автор далі подає блискучий аналіз міфу про Амфітріона й детально висвітлює особливості його трансформації в літературі наступних епох – у Плавта, Мольєра, фон Клейста, Жіроду, потверджуючи у такий спосіб «вічне життя» міфу і його здатність наповнюватися в різні культурно-історичні епохи новим змістом.

Як і в цій статті, так і в інших розвідках чітко оприявнюється ще й такий важливий вектор дослідницьких стратегій автора, як намагання простежити діахронні пунктири розвитку того чи того літературного сюжету або образу. Так, у статті ««Корабель дурнів» як алегорія Ноевого ковчега» розглядається низка літературно-художніх, живописних, кіномистецьких творів різних епох, побудованих на метафорі «корабля дурнів»: від Платона через Себастьяна Бранта і Ієронімуса Босха аж до відомого роману Кетрін Енн Портер (включно з його кіноадаптацією) та деконструкційної романної версії «золотого хлопчика» британського постмодернізму Грегорі Нормінтона. Переконаливо вказуючи на зв'язок метафори «корабля дурнів» із ньютонівською механістичною картиною світу в ранні періоди та квантовою фізикою в добу постмодернізму, автор розкриває характер відношень даної метафори з алегорією Ноевого ковчега і тим самим висновує думку, що «доля людини – плавання життєвським морем. Проте і від нас залежить, чи залишатися пасажирами «Корабля дурнів», чи жити надією, що наш Корабель стане Ковчегом розумного творення і радше дочікуватися з'яви білого голуба, ніж тішитися фантомом «білого пароплава»».

Нагадаємо, що крім статей про античну літературу, включених до книжки, професор Мегела є автором низки об'ємних публікацій монографічного і навчально-методичного спрямування, що торкаються проблем античної словесності та її наукового осмислення. З-поміж них добре відомі в академічному середовищі «Давньогрецька класична лірика. Антологія» (2006); «Історія давньогрецької літератури. Курс лекцій» (2007); «Елліністична поезія. Антологія» (2007); «Історія римської літератури» (2009); «Зарубіжна література XVII–XX» (2010); «Література європейського Просвітництва» (2011); «Література європейського середньовіччя» (2016). У цих виданнях, як зазначив колега, земляк і товариш І.П. Мегели професор М.І. Зимомря, автор «виходить за рамки традиційного підручника і подає поглиблений аналіз програмного матеріалу університетського курсу з античної літератури для відділення класичної філології. Вчений закроє живу розмову зі студентською аудиторією, поєднує дохідливість викладу з емоційною насиченістю. Що примітне, крім багатого фактичного матеріалу? Інтерпретаційні оцінки: щодо рецепції розмаїтих явищ, художніх творів, історіографічних праць, а звідси – нерідко нові міркування, спостереження з урахуванням нових інноваційних методик...».

До цього додамо думку про певну відмінність згаданих видань і статей, що увійшли до книжки, про яку мовиться. Посібники, адресовані безпосередньо студентській аудиторії,

враховують насамперед навчально-методичну складову розглянутих у них текстів і водночас не менш яскраво пропонують нові інтерпретаційні моделі прочитання творів класичної літератури. Натомість у статтях, що склали характеризований розділ, увагу зосереджено на науково-проблемних, дискусійних векторах античної літератури, тому тут автора більше цікавлять поетико-стильові особливості аналізованих творів. З'ясовується роль і продуктивність поетичних і драматичних первнів античних текстів, акцентується мистецька своєрідність античної спадщини, її складна й розгалужена розповідна та драматургічна парадигма.

Перший розділ збірки органічно продовжують статті її другого розділу – «Шекспір і література Нового часу». Шекспір як центр західноєвропейського літературного канону закономірно спричиняє цілу низку студій автора. Його погляд привертають як різні складові творчої спадщини Великого Барда (сонетний жанр, специфічна взаємодія окремих драматургічних первнів у його комедіях і трагедіях), так і трансформації Шекспірових тем і сюжетів у літературі Нового часу. На наш погляд, на особливу увагу в цій частині праці заслуговує стаття «*«Буря» Шекспіра як містерія первинної традиції*». Автор простежує етапи розвитку так званої Первинної Традиції, що бере початок, як наголошує автор, «з каббалістичної антропології, з вчення про Адама Кадмона, космічну Першолодину, частинки якої утворюють індивідуальні душі-свідомості, й у майбутньому, а момент повного виправлення творіння знову об'єднуються у його вселенському тілі». Ця традиція, продовжившись у містичних текстах Гермеса Трисмегіса, в середньовічних алхімічних системах, у теоріях розенкрейцерів, у *«Бурі» Шекспіра* досягає свого апогею. Саме тому автор цілком слушно вважає цю п'єсу найвеличнішим прозрінням Шекспіра, його «своєрідним Останнім Заповітом» людству.

Безперечно вдалою й оригінальною видається «спроба» (згідно з авторським визначенням) герметичного прочитання комедії *«СОН В ЛІТНЮ НІЧ» Шекспіра* – твору, який відкриває нам британського Барда як великого лірика й водночас містика, прозоро явного й глибинно втаємниченого співця Природи і Кохання..

Наступний розділ присвячений не менш значущому у науковому доробку І.П. Мегели матеріалу – творчості Германа Гессе та її відлунням у літературі ХХ ст. Цей розділ містить аж 17 статей, і кожна з них демонструє рані варіанти і вектори теоретико-методологічних підходів до осягнення феномену автора *«Степового вовка»* та його «сліду» в новітньому художньому дискурсі. Водночас проглядаються тут і професорські пріоритети. Найчастіше вони стосуються архетипних та інтермедіальних елементів поетики Гессе. Зокрема, у статті *«Інтермедіальна авторська стратегія Гессе у романі «Степовий вовк»»* автор, як то йому загалом властиво, спершу чітко презентує методологію інтсрмедіального дискурсу й на цьому ґрунті вибудовує блискучий аналіз письменницьких стратегій поліфонічної взаємодії вербального, музичного, образотворчого мистецтв, вказуючи на антиномічний характер художнього світу роману і надзвичайну продуктивність для всієї новітньої літератури феномену метафікційного «магічного театру», створеного фантазією Гессе.

З матеріалів про сучасну літературу дозволимо собі порадити читачеві заглибитися у розвідку *«Дієгетичний наратор у романі Петера Гандке «Мій рік у нічній бухті»*, де за допомогою методів сучасної наратології переконливо доводиться іманентна сутність художнього тексту, що виступає в даному випадку виразним «літературним прикладом чистого соліпсизму». Не менш цікавою є й стаття *«Роман «Откровення» Роберта Шнайдера як катарсис творчого акту. (Література і музика)»*, в якій аналізується співвідношення предметно-логічного рівня твору і його символіко-образної парадигми через діалог літератури і музики, свідомого і підсвідомого, проекції та інтроєкції.

Не менш важливою, актуальною і цікавою є й проблематика статей, що склали четвертий розділ книжки – *«Україніка»*. Тут знову ж таке спостерігаємо різні вектори історико-літературних, порівняльно-типологічних, рецептивно-інтерпретаційних та перекладознавчих студій. З останніх особливо привабливою є спроба оглянути 12 угорських перекладів Шевченкового *«Заповіту»*, в аналізі яких враховано, здається, усі можливі змістові і формальні складники іншомовного прочитання маніфесту українського народу; це й особливості

відтворення пафосу Кобзаря, його метафорики, ритмомелодики, звукової організації тексту, ефонічного ладу тощо.

Чи не найбільшою ж обсягом у цьому розділі є стаття «Австрійська література в Україні: головні вектори наукового дослідження». У ній представлено широкий спектр поглядів на феномен австрійської літератури, акцентовано внесок у її студіювання як видатних українських германістів, так і молодих науковців, визначено перспективи подальших розвідок. Зокрема, вказується на значне «збагачення ландшафту презентації австрійської літератури в Україні упродовж 2000-2010 рр.». Водночас дана стаття жодною мірою не зводиться до реферативного викладу положень та ідей інших науковців. І.П. Мегела постійно вдається до оригінального потрактування як гіпотез своїх колег, так і до власної інтерпретації тих чи тих виявів австрійської художньої словесності новітньої доби, як-от у характеристиці української рецепції творчості Артура Шніцлера.

Звертає на себе увагу в цьому розділі і стаття «Шлях Миколи Куліша до новочасної драми: між вертепом і гротеском», в якій автор вкотре виявляє себе блискучим знавцем вербальної і сценічної драматургії.

Окремий екскурс хотілося і присвятити назві книжки, адже два її ключових слова – «ейдоси» і «дискурс» – виняткова влучно характеризують свої первісні значення («унаочнення» й «обговорення»), адже кожна проблема в цій багатогранній книжці поставлена точно, конкретно й водночас у широкому дискусійному контексті. Це, безперечно, відчує й відповідно поцінує вдумливий читач.

Про що б не ДОВОДИЛОСЯ ГОВОРИТИ з Іваном Петровичем, щоразу створюється таке відчуття, що він вже про це думав і має осмислений, чітко вивірений погляд на ту чи ту проблему або літературну постать. Немає жодного сумніву, що творчі й наукові здобутки професора І.П. Мегели наснажені вічним Кастальським джерелом, чистими і бездонними водами якого він щедро ділиться зі своїми читачами, і книжка «Ейдоси літературознавчого дискурсу» – ще один яскравий і переконливий взірць унікального таланту автора, відкритого й незглибимого діалогу Слова і Образу, Літератури і Життя, Митця і Науковця.

Олександр Кеба,

*доктор філологічних наук, професор,
завідувач кафедри германських мов і зарубіжної літератури
Кам'янець-Подільського національного університету
імені Івана Огієнка*

ІСТОРІЯ ВІЧНОЖИВОЇ ЛІТЕРАТУРИ „ВІЧНОГО” МІСТА

До виходу книги: Мегела Іван Петрович. Історія римської літератури. Монографія.– Миколаїв: Видавництво Чорноморського державного університету імені Петра Могили, 2009. – 320 с.

Коли говорять про Стародавній Рим, то найчастіше згадують слова Вергілія з шостої книги „Енеїди”, де розповідається про те, як Еней зійшов до підземного царства, у якому його батько Анхіс, що після смерті витав серед праведних душ на Єлісейських полях, пророкує долю і сину, і його нащадкам, а також майбутню славу Риму. Інші народи, за словами Анхіса, вславляться мистецтвом і наукою, а нащадки Енея покликані володіти світом:

*Tu regere imperio populos, Romane, memento
(hae tibi erunt artes), pacisque imponere morem,
parcere subiectis et debellare superbos.*

Запам'ятай, римлянине! Ти владно вестимеш народи.

Будуть мистецтва твої: встановляти умови для миру,

Милувать, хто підкоривсь, і мечем підкорять гордовитих.

(VI, 851-853; переклад Михайла Білика)

Стародавні римляни в нашому уявленні – „народ солдатів і адвокатів”, як висловився французький письменник-екзистенціаліст Альбер Камю. А українець Євген Маланюк ставив

тривалу правову державницьку неусталеність українського етносу з відсутністю Риму на теренах Подніпров'я, адже особливістю давньоримської філософії в порівнянні з давньогрецькою, споглядальною за своїми настановами, був практицизм і розкривався в таких рисах, як „експансіонізм” (прагнення домінування над природою), „місіонерство”, „комфортність”, „індивідуалізм” (правильніше – „приватизм”, такий властивий нашій добі), дисципліна (лат. *disciplina* – „виучка”) та ін. І давньоримську державницьку літературну мудрість, таку важливу нам, українцям початку III тисячоліття, доносить, наближає, аналізує, утовкмачує визначний фахівець-„зарубіжник” (так любить про себе говорити і Дмитро Наливайко), доктор філологічних наук, професор, академік Академії наук вищої школи України Іван Петрович Мегела в монографії „Історія римської літератури”, що нещодавно побачила світ у Миколаєві, у видавництві Чорноморського державного університету імені Петра Могили. Передусім укотре відзначимо розмаїття наукових інтересів ученого, справжнього сучасного представника „титанів Відродження”. Перу І.П.Мегели належать монографії і підручники: „Романи Ласло Немета” (1977), „Пролетарська співдружність: (До історії угорсько-радянських літературних взаємин 1920-1930-х рр.)” (К.: Наук. думка, 1978. – 156 с.), „Реалізм Жигмонда Моріца” (1985), „Угорський роман 20-30-х рр. XX ст.” (1995), „Угорський роман 20-30-х років XX ст. Проблематика. Жанрова структура. Форма оповіді” (2003; як ґрунтовна монографія – 2008), „Роман історичної проєкції: Костолані, Мора, Моріц” (2004), „Видатні постаті європейської історії” (2005), „Роман долі” в угорській літературі 20-30-х рр. XX ст.” (2006), „Давньогрецька класична лірика. Антологія /Упорядкування, примітки, коментар: І.П.Мегели та О.В.Левка” (2006), „У світі вічних образів. Статті, лекції, відгуки” (2006), „Історія давньогрецької літератури. Курс лекцій” (2007), „Елліністична поезія. Антологія” (2007). І от – нова монографія І.П.Мегели, блискучого вченого-енциклопедиста, якому „затишно” в межах однієї літератури, навіть такої дуже цікавої й оригінальної як угорська.

Філологи й історики вивчають курс античної літератури, однак, за браком часу (окрім відділень класичної філології), зазвичай більше уваги приділяється студіюванню давньогрецьких класиків, а корифеї римського красного письменства залишаються „в тіні”. Пригадується Горацієве: *Graecia capta ferum victorem cepit et artes intulit agresti Latio* „Полонена Греція взяла в полон дикого переможця і принесла мистецтва в простакуватий Рим”. Грецьке мистецтво вважалося за взірць прекрасного (сам Горацій право на безсмертя вбачав у тому, що „перший положив на італійську ліру Еллади давній спів”), однак це зовсім не означає, що римська культура була позбавлена оригінальності. Тому римську літературу вивчали, існує чимало наукових підручників і посібників українською чи російською мовами, що й зараз використовуються в навчальному процесі: двотомна російськомовна „Історія римської літератури”, класичні праці І.М.Тронського, М.Ф.Дератані, А.А.Тахо-Годі, В.І.Пашенка, „Антична література” (1993 і 2005) колективу авторів – співробітників кафедри загального мовознавства і класичної філології Київського національного університету імені Тараса Шевченка, на якій чимало років плідно працював (і продовжує співпрацювати) І.П.Мегела. Однак праця Івана Мегели зовсім не копіює чи переакцентує попередні науково-критичні видання, а становить цілком новаторське видання всеохопністю й манерою викладу.

„Історію римської літератури” І.П.Мегела називає „монографією” за змістом, бо вирізняється ґрунтовною науковістю, але за жанром – це університетський курс лекцій у найкращому розумінні класичної дидактики, складається з 30 розділів, у яких послідовно викладено періоди розвитку давньоримського письменства від особливостей римської міфології архаїчного періоду через давньоримську комедію, літературу доби кризи республіки, її загибелі та громадянських воєн перших двох третин I ст. до н.е., „римський класицизм” часів принципату Октавіана Августа (30 до н.е. – 14 н.е.) і до латиномовної літератури пізньої античності аж до „останнього римлянина” Боеція, а це вже VI ст. н.е., хоча в багатьох підручниках виклад історії давньоримської літератури завершують характеристикою Апулея та його роману „Метаморфози, або Золотий осел” (III ст. н.е.). Передусім впадає в очі барокова розгорнутість заголовків розділів, що відразу окреслює

перед читачем широку панораму викладу. Візьмімо вже перший розділ – „Давньоримська література”, який деталізується наступним чином: „Сутність феномену. Порівняння специфіки давньогрецької та римської літератур, періодизація давньоримської літератури. Долітературний період римської літератури (від прадавніх часів до середини III ст. до н.е.). Література періоду громадянських воєн (з середини II ст. до н.е. до 30-х рр. до н.е.) Римська література доби імперії (кінець I ст. до н.е. – початок I ст. н.е.). Підперіоди: загальний огляд класичної літератури за часів принципату Августа – „золотий вік” римської поезії (до 142 р. до н.е.). Загальний огляд римської літератури пізньої імперії (I-II ст. н.е.). Занепад римської літератури (III ст. н.е.)” [с.6]¹. Подібний план відразу змальовує перед читачем, передусім – допитливим студентом, – загальну картину викладу матеріалу.

Лекція І.П.Мегели розгортається загалом за традиційним для посібників сценарієм: характеризуються історичні умови, у яких розгорталися життя і творчість того чи іншого літератора Давнього Риму, подано його біографію, детальний ідейно-тематичний аналіз творів, часто переказується сюжет, що полегшує сприймання, акцентується на особливостях мови та стилю письменника, його рецепції світовою та українською культурою, українськомовних перекладах. Однак розділи підручника І.П.Мегели – не сухий академічний виклад, а швидше історіософський роздум (подекуди виклад захоплює більше за історико-пригодницькі романи) мудрого філософа-зарубіжника, який дозволяє осучаснити сприймання матеріалу, відчути, що *historia est optima magistra vitae* „історія – найкраща вчителька життя”. Навряд чи кого-небудь (а книгу адресовано широкому колу осіб – студентам, викладачам вишів, усім зацікавленим у вічно актуальній античності) залишать байдужими й не викличуть аналогій із сучасністю такі авторські рядки, що стосуються кризи римської республіки: „Матеріальне накопичення у рабовласницькому суспільстві завжди тягне за собою невиробниче споживання, тобто гонитва за наживою супроводжується жадобою до все більшої розкоші. Зростання частки індивідуальної приватної власності розхитувало, таким чином, засади патріархальної родини... Замість старих аскетичних ідеалів ощадливості, копіткої праці, захисту свого краю та співжиття в рамках невеликої міської громади тепер культивується прагнення до розкоші, витонченої культури та бажання легко розбагатіти” [с. 20-21]. Від чого загинула Римська імперія? Від переситу і розпусти, від культу багатства і задоволень; про це писав у трактаті „Роздуми про причини величі і занепаду римлян” ще просвітник Монтеस्क’є 1734 року. Падіння Риму почалося з появи деспотичних правителів, воно проявилось в даремних жорстоких завоюваннях, у марнотратстві й розкоші, які зіпсували суспільну мораль, що й зумовило загальну деградацію римлян, небачену розпусту. А зараз ми які культу сповідуємо? – так риторично запитував відомий сучасний письменник Віктор Баранов нещодавно в одному з Інтернет-інтерв’ю. В Україні культиком стали надмодерний автомобіль, квартира з євроремонтом, дача, загалом гроші (розкіш) і розпуста.

На прозорі аналогії із сучасністю й вічну актуальність античної класики наштовхують і розмірковування Івана Мегели про римське суспільство між Октавіаном Августом і Траяном (тобто це I ст. н.е.), саркастично змальоване відомими сатириками Марціалом та Ювеналом: „Тривав, набуваючи особливо потворних форм, процес суспільної й моральної деградації. Аристократична частина суспільства жила інтригами, плітками, гонитвою за наживою й розвагами. Плебс розважався різними кривавими видовищами, що набували подеколи велетенського характеру. У суспільстві панувало раболіпство, головною метою кожного громадянина стала безсоромна гонитва за посадами і збагаченням. Різко послаблювалися родинні зв’язки, аморальність ставала своєрідною нормою поведінки. Криза охоплювала всю культуру. Як завжди, в часи невпевненості й розбрату, стали розквітати окультні науки, поширюватися таємні секти й товариства, відповідно, з’являються твори, що описують „магічні” діяння, пропагують чаклунство, східні релігійні культу тощо. Ще більшого поширення набувають забобони й віра в потойбічні могутні сили, що значною мірою спиралися на спотворені форми піфагореїзму та епікурейства” [с.266]. Звичайно, надмірна

¹ У квадратних дужках – цитати з рецензованої монографії І.П.Мегели.

модернізація історії зайва, та хіба зараз, на жаль, не наплодилося тих, хто продукує, у яких душа опущена в шлунок, або в геніталії (і про це укладаються „словники”, пишуться і захищаються „дипломні роботи” і навіть дисертації), і ці епатажні цяцянки, ніде правди діти, викликають у молодого покоління неабиякий інтерес на рівні тваринних інстинктів. А преса рясніє повідомленнями про політиків-пройдисвітів, згадаймо також гороскопи, народну медицину, медитацію, спортивні системи однієї дуже самобутньої східної країни, що набули в нас, як і в усій „старенькій” Європі особливої популярності протягом останнього двадцятиліття.

На відміну від греків класичної доби (але не еллінізму!), римляни були прагматиками, хоча такі генії як Катулл, Гораций, Овідій створили чимало рядків про кохання – основу буття, його головний нерв, що зароджує нове життя, утілює безсмертя людської душі, котра, як і священний птах давніх єгиптян Фенікс, спалюється і водночас воскресає в коханні. Відомо, що тема кохання справедливо вважається вічною, саме тому вона іспитує її співців (поетів, композиторів, художників) на істинність почуття й істинність таланту. З-між незліченних тисяч віршів про кохання сувору випробу „вічної теми” витримують лише ті, які поети (причому поети великого таланту) не могли не написати, вистраждавши їх. І.П.Мегела слушно відзначає, що поезія Катулла наповнена пристрастю, а от Гораций, цей славетний прихильник „золотої середини” (*aurea mediocritas*) смуток за старим почуттям виліковує новим. Чимало місця відведено аналізові „Любовних елегій” Овідія, які, не заперечуймо, доволі популярні в наш час, адже його почуття, як зайвий раз влучно підмічає І.П.Мегела – закоханість, а не кохання. Світ початку III тисячоліття нашої ери також примушує замислитися: а чи існує в сучасному глобалізованому, меркантильно-хижому світі, де владарює „жовтий тілець” (за гроші можна все) кохання як справжнє почуття? Адже в сучасному західному (та й вітчизняному) світі високе почуття кохання зведено до примітивного механізму отримання статевого задоволення, жінка і прекрасне жіноче тіло розглядаються як об’єкт споживання і товар, який продається і купується. Щоб переконатися в цьому, досить проглянути два десятки голлівудських фільмів або рекламних кліпів, послухати кілька „пісень” у виконанні сучасної попси. У загальній шкалі споживацьких цінностей американського чи європейського чоловіка володіння красивим жіночим тілом перебуває на одному з престижних місць, поряд з наявністю машини, власної розкішної квартири з євроремонтом та дачі. Та й сучасна жінка прагне, щоб її утримували, одягали, розважали, а її духовні інтереси в кращому випадку обмежуються відвідинами салонів краси. Як тут не згадати уславлену шосту сатиру Ювенала, який перелякався від думки, що його друг Постум вирішує одружитися. Прочитуємо коментар І.П.Мегели (при цьому наголосимо, що сам Іван Петрович надзвичайно галантно ставиться до прекрасної статі): „Але ж всі жінки розпусниці, пихаті, нестерпні, тиранічні, порочні, нав’язливі, марнославні, полюбляють спиртне, суєвірні і схильні до кровопивства. [Ювенал] засуджує надмірне захоплення іноземним, насамперед, нездоровий інтерес до східних культів, що пов’язаний із розпусними оргіями” [с.262]. Ці норми і спосіб життя давньоримського, як і сучасного західного суспільства, уже двадцять років переносяться в Україну, де зараз усе продається і купується, поетичний талант і краса, праця і саме людське життя. У сучасному українському (як і західному, американському) суспільстві високе благородне почуття кохання споганено вщерт, підпорядковано практичності, розрахунку, а тому пронизано святенністю. Корисливе, удаване й нещире „кохання” цілком позбавлене піднесеності й таємничості, натхнення і самовіддачі, зведено до рівня тваринного інстинкту. Однак подібне спостерігаємо і в Стародавньому Римі, на чому наголошує І.П.Мегела: „Світ – це жадібність і розкіш, а пороки гублять чисте кохання, роблять героїню продажною, змушують закоханого витрачатися на дорогі подарунки, вони породжують війни, а війни розлучають із коханою, і замість нього їй у коханці дістається вискочка, який розбагатів на війні” [с.124]. Чи зрозумілі сучасній роботизованій людині ліричні вірші давньогрецьких поетів, давньоримських, середньовічних, сонети Петрарки і Шекспіра, інтимна лірика Шевченка, Пушкіна чи Емінеску, Андрія Малишка чи Михайла Ткача, Василя Симоненка чи Бориса Олійника, які зберігають в незайманій свіжості шал кохання – радість зустрічей, біль розлуки, гіркоту

самотності від нерозділеного почуття, самозабутню відданість коханій людині? Саме ці думки хвилюють при ознайомленні з характеристикою І.П.Мегелою любовних елегій Тібулла і Проперція: „З боєм у серці пише Тібулл про те, що його кохана вимагає грошей, а самі тільки вірші їй не потрібні. У кого є гроші, тому доступне й кохання – він не мусить стояти на чатах біля воріт коханої, на нього навіть собака не гавкне” [с.121].

Роздуми І.П.Мегели над історією давньоримської літератури змушують зазирати і в недалеке наше тоталітарне минуле. Про класицизм принципату Октавіана Августа говорилося давно, однак лише Д.С.Наливайко у власному ґрунтовному дослідженні „Искусство: Направления, течения, стили” (1981) провів типологічні паралелі між цим типом класицизму, ренесансним класицизмом, „взірцевим класицизмом” Франції доби Корнеля, Расіна та Мольєра, „просвітницьким класицизмом” Вольтєра і діячів Великої Французької буржуазної революції 1789-1794 рр. Зараз уже пишеться і про типологічну спорідненість класицизму як типу художньої творчості із так званим „соціалістичним реалізмом”. Відомо, що Сталін власноручно вказував Олександрові Довженку, як знімати фільм „Щорс” про українського Чапаєва, цікавився репертуаром театрів, змістом часописів, навіть написав (як зараз відомо, з допомогою лінгвістів Виноградова, Чикобави та Серебренникова) цикл статей під загальною назвою „Марксизм і питання мовознавства” (1950). „Римським Сталінім” цілком постає імператор-принцепс Октавіан Август, який, як наголошує І.П.Мегела, „намагався свідомо, розсудливо і планомірно впливати на всі форми ідеології, використовуючи літературу як рупор офіційної пропаганди” [с.111]. „Георгіки” („Землеробські пісні”) Вергілія – пряме замовлення з боку Мецената, відомого покровителя митців за Октавіана; при цьому Меценат ніколи не згадував, що він, по суті, відцурався свого коріння, адже був останнім відомим в історії етруском. В „Енеїді” Вергілія „історична місія Риму та історична місія Августа зливаються воедино” [с.159]. Ми знаємо, як ламалися в сталінському тоталітарному суспільстві письменницькі таланти „кларнетиста” Павла Тичини та неокласика Максима Рильського, автора „Пісні про Сталіна”, що в прекрасному музичному обрамленні Левка Ревуцького впливали на ідеологічну обробку населення краще за відверті римовочки Тичини. Подібну трансформацію пережив і Горацій, який пройшов шлях від прихильника Республіки до служби Августовому режимові, написавши Октавіанові врочистий „Ювілейний гімн”, що виявилось державним визнанням провідного становища Горація в тогочасній римській літературі. Відомо, що й Павло Тичина та Максим Рильський були осипані офіційними радянськими преміями, нагородами, але, як зараз відомо з багатьох спогадів і досліджень, гнітилися своїм підневільним літературним існуванням. Октавіан Август пропонував Горацію, за свідченнями історика Светонія, посаду свого особистого секретаря, однак письменник тактовно відхилив пропозицію. Наступні рядки І.П.Мегели прямо наштовхують на паралелі між Горацієм та Тичиною чи Рильським: „Горацій славить Августа, його політику миру, повернення до землеробської етики. Однак становище придворного поета гнітить його, і він тікає з Риму та усамітнюється у своєму сабінському маєтку... Та Меценат й Август знову й знову викликають Горація до Риму. Так і проходить його життя – у втечах на лоно природи та поверненні до Риму” [с.165].

Відомо, що загрожувало в СРСР письменникові, який відмовлявся виконувати „ідеологічний наказ”: арешти, заслання, розстріли (за сталінських часів), депортації, ув’язнення, висилка за кордан (за брежньєвських заморозків). По суті, доля Овідія – доля митця в тоталітарному суспільстві, що відмовився (свідомо чи за збігом обставин) уславлювати офіційний курс. Про конфлікт мудреця Овідія з імператором Октавіаном Августом читаємо і в монографії І.П.Мегели, знаходимо його і в повісті Юрія Мушкетика „Літній птах на зимовому березі” (1989). Як відомо, Октавіан Август, намагаючись надати своєму монархічному правлінню видимості республіканської демократії, називав себе *Princeps Senatus* („Перший серед сенаторів”; *primus inter pares* „перший серед рівних”; до речі, Сталін також офіційно не обіймав з 1934 р. посаду Генерального секретаря партії більшовиків, її скасували після XVII партз’їзду „переможців” 1934 р., майже всіх делегатів якого у 1937-1938 рр. було розстріляно), при цьому він істотно зменшив роль і політичну вагу сенату, створивши раду принцепса (*consilium principis*). Август був обережним і жорстоким політиком, наскрізь лицемірним, вдаючи із себе „батька вітчизни” (*pater patriae*),

як улесливо називали його сенатори, любив працювати ночами, змушуючи всіх наслідувати його звички (а хіба не так само чинив один із найжахливіших диктаторів ХХ ст., „батько народів” і „найкращий друг фізкультурників”, який „знав толк у мовознавстві”?). Найкраще уявлення про хитромудрість самого Октавіана подає його широковідома статуя, знайдена на виллі його четвертої дружини Лівії (готуючись до розмов із якою обережний і підступний Август готував конспекти) поблизу Пріма Порта. Августа зображено врочисто помпезно: Октавіана подано в позі оратора, який владним жестом звертається до народу; імператор божественний, правитель величезної держави не може бути простим смертним. Але водночас у цьому образі Августа яскраво вимальовується ідеал досконалої людини, створений греками за доби Перікла. Власну безпринципність і жорстокість імператор навмисне вдягає в ідеальну заволоку грецької класики – римському народові необхідно подати, що його правління, подібно до Періклового, принесло Римові і світові (*Urbi et orbi*) новий золотий вік. Подібну яскраву картину вправно відтворює Юрій Мушкетик: „Саме за це, а не за щось інше римляни поставили по всіх форумах статуї з посвятою Августу і Риму. Його день народження в Римі святкують кілька діб, народ назвав його ім'ям кілька міст, місяць його першого консульства став Августом, тобто священним, найбільший поет Горацій написав гімн на його честь, поети оспівують його діяння в піснях, а оратори славлять його в промовах на форумі. Стало звичним: кожен оратор розпочинає свою промову зі здравиці на його честь і кілька разів посилається в промові на його слова. Його нарекли батьком вітчизни, найкращим воїном, другом простих людей. Пожиттєво трибун, перший сенатор і великий понтифік, проконсул, а значить, головнокомандувач війська, він доріс до божества, а лишився таким же простим і скромним, як був колись” [Мушкетик Ю. Смерть Сократа. Суд над Сенекою. Жовтий цвіт кульбаби. Селена. Літній птах на зимовому березі: повісті, оповідання. – Харків: Фоліо, 2008. – С. 251]. Офіційна ідеологічна політика Октавіана Августа позірно була спрямована на відновлення „давньоримських чеснот”: принцепс видав закон про обов'язкове одруження для сенаторського і вершницького станів; закон проти розпусти, що передбачав суворе покарання за перелюб; закон, що вносив розмежування між неодруженими та бездітними; закон, що обмежував розкіш тощо: „Август підтримував думку, що всі лиха постають від того, що зіпсувалися люди. Він розумів: основа держави – сім'я, й зміцнював її, увівши податки на бездітність, скоротивши терміни вдівства, нагороджуючи тих, хто має багато дітей. Він видав закон проти розпусти й нещадно карав усіх, хто переступав межу пристойності” [Ibid., с. 285]. Та сам імператор вів розпутне життя, сповідував крайню корисливість у найблагороднішому почутті, про що читаємо в Ю.Мушкетика: „Октавіан одружувався чотири рази й кожного разу щось собі здобував – першого разу – гроші, другого – поєднався з Помпеєм, третього – отримав звання легата, востаннє одружився з Лівією Друзіллою, яка на той час ходила в тяжі” [Ibid., с. 284].

Відкрито виступити проти лицемірної, фальшивої політики Октавіана Августа наважився лише Овідій, *Maximus Poëta*, за що й потрапив у неласку до імператора, а 8 р. н.е. його було вислано з Риму на західне узбережжя Чорного моря (м. Томи, нині румунське місто Констанца). Як відзначає в монографії І.П.Мегела, „настанови Овідія (мається на увазі „Наука кохання” – С.Л.) шокували своєю відвертістю. Чіпка спостережливості і талант пародіювання розкрилися на вдячному матеріалі, який найбільше пасував „дидактичному” трактуванню сфери інтимних стосунків, іронічному ставленню до морального законодавства Августа” [с.179]. На засланні, забутий учорашніми друзями й шанувальниками, Овідій створює „Скорботні елегії” та „Послання з Понту” („*Epistōlae ex Ponto*”). У зворушливих віршованих рядках виливає він свої почуття: тугу за батьківщиною й рідними, відчай приреченого: *Dōnec eris felix, multōs numerābis amicos. // Tēpōra sī fuerint nūbila, sōlus eris* (Доки ти будеш щасливим – у тебе буде багато друзів, а як надійдуть хмарні часи – ти залишишся самотнім). Долю Овідія-вигнанця яскраво змальовує Юрій Мушкетик у повісті „Літній птах на зимовому березі”, також Андрій Содомора у „Живій античності”. Водночас Овідій, як справжній митець, й уважно приглядається до місцевого побуту і пейзажу, ставши першим в історії великим поетом, який написав визначні поетичні рядки на нинішній румунській землі і про цю землю. Яскраві картини суворої природи з погляду теплолюбного римлянина, змальовані в Х елегії третьої книги „Сумних елегій” („Зима у Скіфії”), яку українською мовою філігранно відтворювали геніальні перекладачі Григорій Кочур й Андрій

Содомора, а також – відома сучасна українська письменниця Ольга Страшенко, поетичний римований переклад якої (у дусі спроб Зерова, Фета перекладати антиків римовано, для посилення звучання і кращого запам'ятовування) вміщено в додатках до монографії І.П.Мегели.

На паралелі між античністю й сучасністю, які постійно зринають при вдумливому читанні монографії-підручника І.П.Мегели, можна наголошувати постійно. Наостанок наведемо ще такі розмірковування вченого про актуальне сприйняття „Сатирикону” Петронія за наших днів: „Роман Петронія, у якому показано епоху Нерона, читається й нині свіжо й захоплює. Письменник зумів переконливо показати закономірність появи ганебних і негідних явищ у суспільному житті. На жаль, такі умови виникли й у нас. „Нові українці” – правнуки Трімальхіона, те ж безкультур'я, пихатість, чванство, у той же час дитинна радість від бачення гарних і дорогих цяцюк, поверхових будинків, дорогих автомобілів і т.п.” [с.285]. В українській класичній літературі Трімальхіона цілком нагадує Терентій Гаврилович Пузир із комедії „Хазяїн” Івана Карпенка-Карого. Та й І.П.Мегела чимало акцентує на „українотеренній рецепції” геніальних творів давніх римлян, їхніх перекладах українською мовою, виконаних ще староукраїнською мовою, а потім – Іваном Франком, Миколою Зеровим, Григорієм Кочуром, Михайлом Біликом, Йосипом Кобовим та Юрієм Цимбалюком, Андрієм Содоморою, Ольгою Страшенко. Адже український художній переклад (дослідження Івана Дзюби, Роксолани Зорівчак, Всеволода Ткаченка, Віталія Радчука, Максима Стріхи, Олександра Пономарева, Івана Ющука) здавна виконував не лише естетичну, а й націєтворчу функцію. Значне місце в монографії І.П.Мегели відведено темі „Античність у світовій літературі”, учений, як професійний і багаторічний викладач курсу історії зарубіжної літератури, постійно зазначає, як кожна поантична епоха по-своєму сприймала того чи іншого письменника, хоча б Вергілія – від Данте й до ХХ ст., яке „побачило в ньому один із праобразів своїх філософсько-естетичних пошуків” [с.163]. Також І.П.Мегела детально фіксує, які митці художнього слова виводили у творах той чи інший образ давньоримського письменника, при цьому часто, у дусі зацікавлень вченого, згадано угорську літературу, антична тематика якої (згадаємо хоча б Д.Костолані і його роман „Нерон, кривавий поет”) рідко потрапляє (як і близька нам румунська література) в коло наукового вивчення й осмислення, адже історія зарубіжної літератури часто хибно розуміється як „історія великих літератур”, обмежується вивченням, зазвичай, англійських, французьких і німецьких письменників.

Монографія-підручник І.П.Мегели зайвий раз блискуче показує, що вивчення античності не старіє з часом. Кожен учений-викладач створює свій особливий неповторний людський світ, свій педагогічний космос, у якому об'єдналися наукове розуміння античної літератури та історії, знання її реальних подій і джерел зі стрімким летом викладацької фантазії, достовірність хронології – з посланництвом (через невмирущі рядки-сентенції), зверненням до сьогодення і будучини. Книга І.П.Мегели має становити своєрідний *vademecum*, що буде у великій пригоді всім, хто хоче ступити у духовний простір як давніх римлян, так і людей технічної доби, якій так потрібно почути звернений не лише до розуму, а й до серця голос, як постійно каже видатний сучасний син Еллади і Давнього Риму Андрій Содомора: *Sapere aude!* Нашу рецензію-роздум про „Історію римської літератури” Івана Петровича Мегели хочемо завершити словами, якими вітав Вергілієву „Енеїду” римський поет Проперцій: *Cedite, Romani scriptores, cedite Graii, nescio quid maius nascitur Piade* „Поступіться місцем, римські письменники, поступіться, греки: народжується щось величніше від самої „Іліади”. „Історія римської літератури” Івана Мегели ідейно-естетичним змістом стає врівень із безсмертними творами, які в ній проаналізовано.

Сергій Лучканин,

кандидат філологічних наук,
докторант кафедри загального мовознавства
і класичної філології Інституту філології
Київського національного університету
імені Тараса Шевченка

СИЛУЕТИ Й ПРОФІЛІ УГОРСЬКОЇ РОМАНІСТИКИ: ДІАЛЕКТИКА БУТТЯ

Степан БОБИНЕЦЬ (Ужгород, Україна)

Іван Мегела. Угорський роман 20–30 років ХХ століття. Проблематика. Жанрова структура. Форма оповіді: Монографія. – К.: Видавець Вадим Карпенко, 2008. – 284 с.

Діалог двох літератур – української та угорської, що так потужно розгортався протягом останньої третини минулого сторіччя, нині, з відходом у засвіти Миколи Лукаша, Костянтина Бібікова, Шандора Вереша, Дмитра Меденція, Шари Каріг, Юрія Керекеша, Жужи Роб, Леоніда Смілянського, Іштвана Удварі, Кіри Шахової, Юрія Шкробинця, помітно пригас. Щоправда, час від часу він принагідно оновлюється чи то науковими розвідками Лесі Мушкетик, Золтана Медве або Галини Герасимової, чи то еруптивними перекладацькими трансформаціями Ласла Балли або ж тієї Лесі Мушкетик, спорадичними тематичними добірками на шпальтах «Всесвіту»...

Тим-то приємною несподіванкою у неголосному українсько-угорському діалозі сьогодення видалось рецензоване дослідження Івана Мегели, якого з початком третього міленіуму знаємо як фахівця, що у розмаїтих культурологічних та літературознавчих зацікавленнях зробив різкий крен у бік вивчення і популяризації надбань австрійської та німецької писемності, а надто – греко-римської античності. Варто зауважити, що до цієї праці, яку по праву можна вважати етапною у багатющому доробку вченого і, без перебільшення, – підсумковою для вітчизняної угористики кінця ХХ – початку ХХІ сторіч, автор прийшов через сумніви й випробування як першовідкривач нелегких шляхів осягнення дійсності угорським красним словом (монографії «Пролетарська співдружність: до історії угорсько-радянських літературних зв'язків 20–30 рр. ХХ ст.» /К., 1978/, «Реалізм Жигмонда Моріца» /К., 1985/, «Угорський роман 20–30 рр. ХХ ст.» /Будапешт, 1994, угорською мовою/, «Угорський історичний роман. Костолані, Мора, Моріц» /К., 2003/. Саме у ньому, його величності мистецькому Слові – розгадка живого пульсу й колориту епох, порухів і краси угорської душі, які ось уже понад три десятки літ прагне збагнути й долучити до них українське читацтво І.Мегела: в його перекладі побачили світ поетичні, прозові й драматургічні твори Ендре Аді, Іштвана Галли, Гейзи Гардоні, Арпада Гйонца, Міклоша Губаї, Імре Добозі, Дюли Йєша, Анни Йокаї, Аттіли Йожефа, Жигмонда Моріца, Ференца Мора та ще десятка інших літераторів.

Висвітлюваний у монографії проміжок між світовими війнами ХХ сторіччя став, як відомо, для письменства багатьох країни Європи своєрідною ренесансною добою, яка, на жаль, там, де верх узяв тоталітаризм, скінчилася нівеченням людського духу, геноцидом. Угорщину, на щастя, внаслідок поразки тут 1919 року радянської влади, подібна доля оминула, і на її теренах упродовж міжвоєнного двадцятиріччя викристалізувалася література, що вражає «масштабами новаторства. Насамперед, – як констатує дослідник, – це вибух жанрових модифікацій, бурхливий розвиток роману як жанру, що найповніше відображає людське життя у його історичних, психологічних та соціальних зв'язках» (с.5). Власне ці зв'язки і є тими детермінантами суспільно-політичної та культурної ситуації, які «продиктували» авторові цілком залежну від них типологічну класифікацію метанаративу: роман «історичної проекції» (визначення запозичене у сербського теоретика С.Пенчича), «роман долі» та, за термінологією Г.Мюллера, «роман стану душі». У розмиканні подібними екзистенційними вимірами огрому епічного часопростору, акумульованого у романному жанрі, відчутне прямування погляду вченого від аналізу світу загального, об'ємного, панорамного, а відтак через обумовлену ним світобудову часткового, окремого аж до її складових – дошукування глибинних пластів феноменологічно-сублімаційного переміщення зі світу зовнішнього на внутрішній, у сферу свідомого й підсвідомого, ірреального. Точно у координатах означених тут найвиразніших типологічних єдностей, де нуртувало ідейне протистояння найбільш численних літературно-мистецьких угруповань – «народних» та «урбаністичних» письменників, – і вибудовує І.Мегела дослідницьку стратегію, спрямовану

завперш на вияскравлення справді цінного угорського досвіду творення «високих художніх цінностей у складних умовах історичних катаклізмів»: трагічних наслідків Першої світової війни, розпаду Австро–Угорської монархії, оманливого і несправедливого Тріанонського миру, а перегадом глобальної економічної кризи, задушливої атмосфери наближення фашизму.

Пронизана й перейнята діалектикою буття нації, послідовністю й твердістю в обстоюванні власної європейськості, а водночас і національної самобутності угорська романістика о цій порі повнокровно виразила себе у таких найважливіших аспектах: ідейно-тематичної проблематики, форми оповіді й теоретично мало розробленої угорським літературознавством жанрової структури. Назагал у силовому полі уваги дослідника чотирнадцять найзначущих романів, які належать перу ключових для літературного процесу в Угорщині ХХ століття віртуозів оповідної техніки: Мігая Бабіча, Тібора Дері, Деже Костолані, Дюли Круді, Ференца Мора, Жигмонда Моріца, Ласла Немета, Арона Тамаші та Йожі–Єне Тершанські. Й досі не перекладені українською мовою, а отже, вперше виведені у монографії на орбіту вітчизняного наукового вивчення романи, хоч і різняться один від одного індивідуальними специфічними особливостями, проте, з явною очевидністю демонструють спільні типологічні риси поетики.

Здається, немає нічого дивного в тому, що комплексний розгляд вершинних літературних явищ починається з історичної проблематики – серцевинного первня угорської романістики. Заглиблення ж бо в історію «для народу, котрий після «великого переселення» знайшов свою другу батьківщину в Європі, між Тисою та Дунаєм, котрий опинився серед слов'янських та німецькомовних країн, котрий зазнав (...) чимало драматичних моментів, – для такого народу, – як пише І.Мегела, – ставлення до минулого має виняткове значення» (с.29). Ключ до його розуміння, як на мене, полягає передовсім у проблемах, яким угорська епічна проза постійно намагалася дати художній розв'язок: формування й зміцнення державності, становлення національного характеру, а також збереження і примноження духовних цінностей. Прикметно, що у відтворенні минувшини потенційно присутнє теперішнє. Так, приміром, з оцінок і суджень про роман–параболу Деже Костолані «Нерон, кривавий поет», в якому поєднані дві важливі теми – зіткнення матеріального і духовного, зудару влади з мистецтвом та моральний крах людини як наслідок небажання при цьому «обмежувати себе у своїх діях і вчинках» – напрошується висновок про чітку екстраполяцію римської античності на реалії доконечної загрози світові пандемії «коричневої чуми». Запорукою незнищенності народу є його християнська мораль, помножена на благородність вчинків, – таку далєбі провіденційну формулу аргументовано доводить у романі–застереженні «Золотий саркофаг» Ференц Мора. І навіть коли «пером автора, – за словами І.Мегели, – водила не логіка сюжетної побудови, безсторонність оповідача, а складна алгебра почуттів, прихована за античною символікою, міфологічними та біблійними ілюзіями» (с.66), у перегукові епох виразно лунає письменницький голос на захист гуманізму, закликаючи утверджувати національні духовні клейноди.

Апофеозом неперєбутності угорської національної ідеї стала трилогія Жигмонда Моріца «Трансільванія», яка, поза сумнівом, «заклала основу об'єктивного аналізу історичного минулого, стимулювала письменників до пошуку нових характерів, на дослідження природи народного героїзму» (с.86). За синтетичністю естетичних вражень, які справляє цей монументальний епос, дослідник схильний добачати й ті модулятори авторської художньої свідомості, котрі налаштовують читача на віднайдення з його сучасністю аналогій у складних колізіях ХVІІ ст., коли за правління двох Габорів – Баторі й Бетлена вирішувалася доля Трансільванського князівства.

Розділ «Роман історичної проекції: Костолані, Мора, Моріц» позначений достоту творчим імпульсом: з достатньою повнотою осягнуті в ньому параметри історизму, закоріненого в архетипних основах народного буття, що проростало вічним протиборством соціальних відносин. Їхнє мистецьке окреслення, як зауважує дослідник, мадярські белетристи–логографи свідомо спроектували на контекст становища країни у першій третині минулого сторіччя. Явити, однак, історичний роман на всю його епічну широчінь, на весь зріст його будівничих індивідуальностей не стало б спромоги, коли б автор монографії

належним чином не поцінував у ретроспекції часу традицій, що їх заклали у поезику жанру Міклош Йошіка (1794–1865), Йожеф Етвеш (1813–1871), Жигмонд Кемень (1814–1875), Мор Йокаї (1825–1904), Гейза Гардоні (1863–1922).

Прикметно, що поряд з вітчизняною традицією угорське письменство щедро черпало з інтертекстуальних можливостей: рух історії постає, таким чином, не лише у всій своїй національній і культурній взаємодії, а набуває потужних всеєвропейських обертонів. У цьому аспекті потрактування образів–персонажів, розгляд жанрової структури, розмисли про ритмічну організацію оповіді тощо становлять надивовижу поліфонічну обсервацію вченого: постійно стикаємося з «подвійною оптикою» того чи того романіста, і вгадуються візії, нав'язані сюжетикою герменевтичного кола світової класики. Розкодовуванням протетичних станів, мотивів, характерів, образів і т.п., І.Мегела не лише забезпечив читачеві поглиблене, об'ємне усвідомлення авторських інтенцій, закладених в ідейно–естетичній структурі твору, – у такий спосіб він наростив його рецепцію, спонукав до осмислення зображуваного, до участі у формуванні власних оцінок.

На думку про органічний діалог читача з європейським соціумом ще більшою мірою навертає густота асоціацій, що оживає на сторінках одного з найпоказовіших тогочасних жанрових різновидів, котрий позиціонував себе як «антипод творів монументального реалізму» – роману «долі». В його основі, а це насамперед цикл повістей, що складають роман Й.-Є.Тершанські «Какук Марці» – маленька людина з її проблемами, «які часто не пов'язані з магістральним рухом суспільного життя» (с.91). Формальними ознаками нагадуючи пікарескний, авантюрний, шахрайський роман, у змістовому центрі якого виткана з особистих переживань письменника гротескна маска людини–непосидька, людини–зозулі (на це прямо вказує її ім'я – Какук), твір Тершанські став своєрідним відкриттям невідомого раніше в угорській літературі світу «міської околиці», де за лаштунками фальшивого благочестя зяє суспільне дно. Епічний герой, чие ім'я внесене у заголовок, Какук Марці – типовий його обиватель, босяк і бродяга, «син гультьяйства», «райський шахрай», «громадянин ринку». У свідомість угорців він увійшов як «свій» бравий Швейк і невгомний Тіль Уленшпігель, безтурботний Жіль Блаз і класичний Панург, зрештою, як «іграшка в руках долі» – безрідний Зімпліцій Зімпліссіmus в одній особі.

До речі, проблема читацького сприйняття постійно вчувається у підтексті дослідження, бо ж на неї як на іманентну оцінку відображуваної дійсності час від часу опирався не лише Й.-Є.Тершанські, який, неодноразово апелюючи до читача, прагнув інспірувати його інтерес до життєвої дилеми міжвоєнного двадцятиріччя: чи може соціально незахищена людина протистояти «приреченості долі», чи спроможна вона у ній щось та змінити?

На не менш важливе запитання: «Заради чого живемо на цій землі?» дає відповідь трилогія Арона Тамаші «Авель» – неповторна жанрова модифікація міфопоетичної епіки про тяжкі випробування, що випали на долю загубленого у високих горах Трансільванії маленького і гордого племені секейців, стародавньої гілки мадярської людності. Може, й сам того не помічаючи, український унгарист, який теж зростає серед фольклорних багатств і розкішної природи Карпат, мимоволі вийшов на прямі паралелі висвітлення тих авторських алгоритмів поезики, які вивчені недостатньо, або й досі не впали в око ревнителів небуденного таланту Тамаші: мотив народної долі, що розпрозорується у віталізмі головного героя Авеля Сакалаша (біблійна традиція тлумачення його імені тут досить показна), підноситься сміливим використанням трансцендентальності синтетичних жанрів народної свідомості – казки і балади, а точніше – їхнім ліризмом, іскрометним гумором, стилістикою поетичної образності та ритмічно–комунікаційною організацією тексту до справді символічного узагальнення, в якому «світ людини сприймається як частина космосу» (Ласло Баранські).

І все ж картина селянського світу Угорщини кінця XIX – початку XX ст. не оприявнювалась би у всій повноті його художнього зображення, а панорама літературного процесу без нього не була б такою об'ємною, коли б їхній поціновувач не залучив до аналізу роман Жигмонда Моріца «Щаслива людина». Назву творові дало прізвище головного героя – Йо Д'єрдь, що угорською означає «добрий, успішний, вдалий». Написаний у стилі

популярної на початку століття артистичної соціографії, Моріців епос поряд з класичними соціографічними зразками Дюли Ййеша, Ференца Ердеї, Золтана Сабо, Імре Ковача та інших відкриває архетипні основи буття угорської глибинки та селянського світосприйняття, що в естетично–етичному відданні так званих «народних письменників» психологічно пов'язується з природнім явищем циклічності. Під цим кутом зору розвідка «Жигмонд Моріц і його роман «Щаслива людина», найменша обсягом, але насичена цікавим фактажем та його вдалою інтерпретацією – нове, свіже слово про світової слави побутописця соціальних контрастів.

Незважаючи на поєднання в собі різних модифікацій жанру, до романів «екзистенціальної долі» на всіх його правах належить й таке унікальне явище угорської літератури, як «Сини смерті» («Приречені») Мігая Бабіча. Уже не колоритні головні герої–одинаки, іменами яких називають епічні полотна, а представники трьох поколінь однієї родини Йожефа Раца «пишуть» власну національну сагу. Йдеться у ній про історичну незворотність процесу виродження цілої окремої соціально–культурної верстви мадярського суспільства – латайнів – середньомаєтного дворянства; наділені у багатьох моментах штрихами особистого життєпису автора, тонко примічені І.Мегелю, вони несуть на собі демонічну й гірку печать *fin de siècle* – прискореної капіталізації, нестримного зростання духу «жовтого диявола», що владно вривається у долю всієї нації. У поетиці новаторського і всіма ознаками експериментального роману потужно пульсує поліфонізм Бабічівського мислення, зрощеного на блискучому знанні вітчизняної історії та світової літератури. У ньому відразу вгадується лейтмотивний потік спогадів зі знайомими ритмами «втраченого часу» Марселя Пруста, інтуїтивізм Анрі Бергсона, оповідна техніка Джорджа Мередіта й Джеймса Джойса, соціально–сімейний побутовізм «Будденброків» Томаса Манна. Все це естетично переплавлене майстерністю романіста у мистецьку плоть величного сповідального документа, який вчить нас «розпізнавати закони буття» (с.169).

Цілком зрозуміло, що угорське красне письменство як живий і здоровий, сповнений динаміки організм, не могло залишатись на узбіччі напруженої ідейно–естетичної боротьби різних течій і напрямів, що точилася в європейській культурі. Особливої енергетики змін у цьому горнилі оновлення відчув на собі порівняно з традиційними формами жанру роману: питома хронологічні площини, зміщуючись, взаємопроникають і перетинаються у цьому організмі, ущільнюють художній час, його структури формуюче єство, – він стає образно зримим; зрушене з канонізованих стереотипів асоціативне зчеплення думок та епізодів, зумовлює чергування ритму оповіді; часто–густо взаємодіючи зі спомином (пам'ять як ключ до рецепції часу) та внутрішнім монологом, мінімізується сюжет як такий, що закrojений на дії, лінійній послідовності подій. Композиційна тканина у таких творах висновується, як правило, з відчужень і бентежних передчуттів, зі сновидінь і марень, а, отже, сутність екзистенції людини санкціонується передовсім її внутрішнім емоційним світом. До того ж застосування драматизації оповідної манери зображення «камерою» й зовсім заповнює врешті–решт епічний простір настроєм, переживаннями.

Учитуючись у монографію, мимоволі ловиш себе на думці, як її автор не нав'язливо, з логічною проникливістю виставляє на позір те, що залишається за «кадром» – душевні боріння як відлуння перебігу суворої правди реального життя. Мовиться, отже, про особливий різновид психологічного роману, чутливого індикатора стану людської душі.

У щедрій романістиці Угорщини першої третини століття атрибується чимало полотен подібного стилю, в яких щемить душу, позбавлене сенсу, буття персонажів. Морально–етична девальвація особи, генерована антигуманними соціальними зв'язками і причинами психологічна тріщина у людській свідомості стала приматом письменницького ремесла.

І чи не найпримітнішим зразком психоаналізу, рокованого модними на той час юнго–фройдистськими ідеями, видається іронічний «роман–теза» Дюли Круді «У мою покійну юність» – видатного явища братньої літератури. Тут годі шукати чогось незвичайного, виняткового, хоч окремі побутові дрібниці здобуваються на якусь містичну особливість, магічну звабу. Герої твору, представники різноманітних соціальних станів, «існують ніби у нереальному світі», констатує І.Мегела, поза відчуттям часу. Останнього дня масляної їх

зібрало на «чарівній горі» у літньому ресторанчику готелю на острові Маргіт, прагнення до спілкування, «породжене з глибокої потреби в єднанні», бо їх усіх поріднює загальне нещастя – самотність. Події, що розгортаються за принципом карнавальності, постають у монологічному викладі «джентельмена середніх років». Відійшовши від традиційної схеми роману-біографії, Дюла Круді зумів сублімувати «розгубленість угорця, викинутого на більярдне поле історії, знеособленого, відчуженого, який втратив віру в можливість впливати на світ і власну долю (с.192).

У розвідці «Ласло Немет і його роман «Траур» дослідник, вірний собі в оцінці мистецьких явищ, послідовно вибудовує, відкидаючи будь-які шаблони й трафарети, свій літературознавчо-психологічний інсайт. Крізь сито Нейметового, змінного у часі, світогляду «просіває» він етично-моральні норми поведінки осіб-персонажів, починаючи від першої публікації-новели «Померла тітка Горват» і завершуючи романом «Траур», блискучого життєпису дій і почувань колись молодої й веселої селянки Жофі Куратор, котру невблаганна доля зробила вдовою. Вирозумінням «ідіотизму сільського життя», якому не під силу покорити горду, морально чисту душу селянина, літературознавець доводить: в особі Ласло Немета угорська література здобула неперевершеного чародійника психологічного роману на селянську тематику.

Не інакше як переконливим запереченням безнастанних пророкувань про близьку смерть романного жанру став ще один реалістичний бестселер, який повів читача загадковими закапелками угорської душі, – «Незакінчена фраза» Тібора Дері. У певному сенсі це «калиновий міст» багатолітнього літератора-емігранта, «інтелектуальна епічна маска», успішний вилів-експеримент так званої «мозаїчної прози», творимий упродовж 1933-1938 років у Відні, Іспанії, на Майорці, і вже окремим виданням побачив світ 1947 року в демократичній Угорщині. Він, наче зв'язував, як точно спостеріг І.Мегела, «дві епохи, дві Угорщини, показуючи, що постулати нової Угорщини дозрівали в надрах антифашистського Народного фронту» (с.241). У масштабній «онтологічній візії», як ще нерідко називають Дерівський роман-дослідження, винесена на суд одна з найпопулярніших тем, що її з глибини людської психіки вихлюпнула сувора дійсність початку минулого століття – кризовий стан свідомості, її трагічне роздвоєння. Історія морально-душевної дихотомії Лерінца Перцена Надя, що «інсталює» головного героя твору, іманентно потверджує вислів Мішеля де Монтеня: «Кого б не заповзялася зображати людина, вона завше грає водночас й саму себе». Полишаючи ніби осторонь латентну автобіографічну сув'язь оповіді, неупереджений погляд дослідника зосереджений доконечно на розкритті авторських дискурсивно-нарративних технік: сміливе сплетіння способом кіномонтажу часових площин, панорамна багатоплановість, породжена порушенням каузальної логіки розвитку подій, на правду висока питома вага розмаїтої поетики стилю, позначеної харизматичністю текстової організації. Усе це – «Незакінчена фраза» як рідкісна здатність мистця освоювати новітні здобутки європейського модерну. Своім експериментальним, із ключем у заголовку, романом Тібор Дері першим в угорській літературі, за визначенням відомого філософа і літературознавця Дьєрдя Лукача (1885-1971), підніс «на світовий рівень загострену увагу до проблеми людини, її становища в суспільстві і велику захопливу силу зображення».

А загалом монографічне дослідження І.Мегели – вагоме принагідне підґрунтя для вітчизняної академічної науки на шляху створення та видання історії національних літератур народів-сусідів як складових світового художнього літопису.

РІЗНОЧИТАННЯ ХУДОЖНЬОГО ТЕКСТУ

УДК: 82-3

ДОКУМЕНТАЛЬНА ВІЗІЯ УЯВНОГО ТЕРАКТУ (НА ПРИКЛАДІ РОМАНУ ЙОЗЕФА ХАЗЛІНГЕРА «ВІДЕНСЬКИЙ БАЛ»)

Іван МЕГЕЛА (Київ, Україна)

Стаття присвячена висвітленню проблеми ймовірного терористичного акту на балу у Віденській опері – традиційного австрійського експортного бренду – жертвами якого стали сотні його учасників. Аналізується проблематика твору, форма оповіді журналістського розслідування, жанрова специфіка роману, зв'язок «Віденського балу» Йозефа Хазлінгера з поетикою «нового роману», «нового журналізму», трілера. Розкривається роль електронних ЗМІ у подачі сенсаційних повідомлень, наголошується зв'язок ЗМІ з політикою.

Ключові слова: тероризм, радикалізм, фанатизм, розслідування, форма оповіді, структура, іммігранти, політичний трілер, передбачення, застереження, документалізм, свідчення, «новий журналізм», вимисел, уява, «точка зору».

Статья посвящена освещению проблемы воображаемого террористического акта на балу в Венской опере – традиционного австрийского экспортного бренда – жертвами которого стали сотни его участников. Анализируется проблематика произведения, форма повествования журналистского расследования, жанровая специфика романа, связь «Венского бала» Йозефа Хазлингера с поэтикой «нового романа», «нового журнализма», триллера. Раскрывается роль электронных СМИ в подаче сенсационных сообщений, подчеркивается связь СМИ с политикой.

Ключевые слова: терроризм, радикализм, фанатизм, расследование, форма повествования, структура, иммигранты, политический триллер, предвещание, предостережение, документализм, свидетельство, «новый журнализм», вымысел, воображение», «точка зрения».

The article is devoted to elucidation of the problem of a probable terroristic act at a Viennese Opera ball, traditional Austrian export brand, where hundreds of the participants have become victims of the tragedy. Range of novel's problems as well as narration form of journalist investigation, genre specificity, relation of Josef Haslinger's novel "Vienna Opera Ball" to poetics of the "new novel", new journalism, "new thriller" have been analyzed. The role of electronic mass media in sensational news conveyance has been revealed, the connection between mass media and politics has been emphasized.

Key words: terrorism, radicalism, fanaticism, investigation, narration form, structure, immigrants, political thriller, prediction, warning, documentaries, evidence, "new journalism", invention, imagination, "standpoint".

Провіщення світових катастроф здавна вважається прибутковою справою. Так вже влаштована людина, що може обійтися без хліба й води, але страшилки любить і шанує. Найбільше жахіття кінця ХХ – початку ХХІ століття – безумовно, тероризм, що став невід'ємною частиною реальної дійсності, жахаючи і водночас збудливо лоскочучи нерви. Тема терору зайняла помітне місце в літературі порівняно недавно, лише після того, як суспільство почало звикати, що масове вбивство може трапитися будь-де і будь-коли. Хоча художніх творів, присвячених темі терору наприкінці ХХ ст. було небагато та серед них є справжні передбачення, що засвідчує зокрема роман австрійського письменника Йозефа Хазлінгера.

«Віденський бал» (точніша назва «Бал в опері» – нім. «Opernball») побачив світ 1995 року, коли зруйновані башти-близнюки Всесвітнього Торговельного центру в Нью-Йорку, «Норд-Ост» чи підірвані у повітря житлові будинки в РФ ще не були зловісною реальністю. Щоб уявити собі щось подібне, письменнику потрібно було володіти дуже розвинутою уявою і вмінні бачити глибинні тенденції суспільного розвитку: «– Я працював над цією книгою п'ять років. – розповідав автор – Це були дев'яності роки минулого століття – час, коли частина молоді заразилася крайніми правими поглядами. Можливість терактів була цілком реальною і я змоделивав, як можуть розгортатися події, як вони проєктуються на ЗМІ і до яких наслідків вони можуть привести. «Віденський бал» не базується на реальних подіях, але це був профетичний погляд на реальні речі, що відбувалися довкола» [6].

Йозеф Хазлінгер – німецькомовний прозаїк, драматург, есеїст – народився 5 липня 1955 р. у Цвітлі (Нижня Австрія). Вивчав філософію, германістику, історію театру у Відні. У 1973-1992 рр. – співвидавець популярного літературного журналу «Веспеннест». Автор численних есеїв на актуальні політичні теми («Політика почуттів. Есе про Австрію», 1987, «Злиденність Америки. Досвід опису землі обітованої в одинадцятьох нарисах», 1992 та ін.), оповідань, повістей, романів («Смерть бідняка Ігнаці Гайека», «Середній вік», «Яхимов» (про драму чехословацької хокейної команди, засудженої 1950 року до виправних робіт на уранових копальнях.), «Острів Фі Фі» (про переживання письменника і його родини від цунамі в Тайланді). Хазлінгер – професор Німецького літературного інституту в Лейпцігу, лауреат багатьох престижних літературних премій, очільник німецького «ПЕН-клубу». Як митець, Хазлінгер вбачає свою головну функцію в тому, щоб розповідати правду, адже «письменник – це сумління нації!».

Успіх роману «Бал в опері» тісно пов'язаний з подіями, що відбулися вже після його появи і стали своєрідною верифікацією, підтвердженням того, що комусь спочатку видавалося надмірним перебільшенням [15]. Сміливе передбачення подій і стану речей, терору і небезпек політичних констеляцій і сценаріїв не втратили свою переконливість і в наступні періоди. Досить згадати терористичний напад у Токійському метро, який у багатьох моментах виявляє жахаючі паралелі з романом Хазлінгера [16]. Хазлінгер подає у своєму творі мовби модель цілої країни. Для цього він знайшов продуктивний символічний образ: традиційний бал у віденській опері – один з найбільш “розкручених” австрійських експортних брендів, найважливішу подію в житті великосвітського товариства [7]. Життя у замкненому просторі Віденської опери вирує, не стикуючись з реальністю поза його межами. А там відбувається велелюдна демонстрація: молодь б'ється з поліцією, вуличний безлад перешкоджає гостям дістатися місця проведення балу. Сповнена радісних облич Віденська опера постає острівком ілюзорного спокою і самозабутньої насолоди життям. Довкола – бурхливе море соціальних пристрастей, однак жителі острова воліють радше не чути про них. Але реальне життя, від якого вони відгороджуються, все ж просочується у їх фортецю-острів: терористична група запустила в будівлю театру смертоносний газ. Гості гинуть під музичний супровід концерту для віонолочеля Брамса та «Реквієму» Моцарта. Хазлінгер піднімає у своєму творі ряд важливих проблем, які хвилюють сучасне демократичне суспільство. Він вказує на небезпеку використання терористами сучасних технологічно-комунікативних іновацій для досягнення своїх злочинних цілей, засуджує думку, що терор начебто може бути альтернативою у вирішенні суспільно-політичних проблем, коли не спрацюють демократичні методи. Особливо дістається державному апарату, надто поліції, яка постає інституцією обмежених, ленивих, корумпованих осіб, демонструє свою безпорадність і не встигає за суспільно-політичними процесами. Засуджується позиція тих, хто стоїть за кулісами подій і заграє з неонацистами. Роман витриманий в ритмі динамічного журналістського розслідування, що його проводить головний герой, кореспондент Курт Фразер, англієць з австрійсько-єврейським корінням, син якого, оператор Фред, загинув під час газової атаки.

Вражений смертю сина, Фразер натрапляє на слід безпосередніх виконавців теракту, містифікованої секти фанатиків-неонацистів, зустрічається з очевидцями трагедії, записує на плівку “відкриття” одного з виконавців теракту. Згадуючи своє лондонське дитинство, протагоніст відтворює у пам'яті світлини з горами трупів, що їх зафіксував його батько в день визволення австрійського концтабору Берген-Бельзен. Гіркий біль від втрати сина Фреда посилює відчуття зв'язку між тим, що трапилося тепер і трагічними подіями минулого. «Тут все взаємозалежне і невідривне одне від одного: світлини жертв концтабору Берген-Бельзен від націонал-соціалістично-спірітуалістично забарвленої ідеології секти «Непримирених», загострений образ Віденської опери як газової камери, поданої як медійний «Аргамедон» терористів [10].

«Віденський бал» – брутальний роман. Хазлінгер деталізує сцени загибелі трьох тисяч учасників святкового балу. Йдеться однак не про ісламістів, а про праворадикалів. Письменник тематизує небезпеку, що йде від неонацистів внаслідок посилення позицій

націоналістичної партії Йорга Хайдера. Водночас, він розкриває механізм функціонування приватної телевізійної компанії, налаштованої на гучні сенсації. Отже, маємо картину суспільства, яке втратило моральні орієнтири, латентний праворадикалізм якого вписаний автором в історичний контекст. Російська дослідниця сучасного німецькомовного роману Кукучумова Г.В вбачає в героєві «Віденського балу» вуайериста, що дозволяє описати сучасну ситуацію неконтрольованого розростання міфологічних утворень у суспільстві споживання і «прозорості» меж між приватним і суспільним простором [3].

У постаті сучасного вуайериста персоніфіковані споживацькі і масмедійні стратегії постіндустріального суспільства: новий формат сприйняття домінування візуальної інформації у зв'язку з поширенням електронних технічних засобів підглядання і зростанням аудиторії електронної мережі як середовища для непідконтрольного поширення візуальної інформації

Особливість цьогорічного Віденського балу в тому, що його вперше транслює не австрійське телебачення, а приватна компанія ЕТВ (Європейське телебачення). За пряму трансляцію відповідає Курт Фразер, а його син Фред задіяний в ній як оператор. Після трагедії на балу Фразер отримує замовлення від ЄТВ змонтувати зі вцілілих кадрів документальний фільм. Телекомпанія, яка демонструватиме його, отримає солідну суму. Курту однак емоційно важко переглядати кадри загибелі сина і він відмовляється від контракту. Однак через тиждень він розпочинає своє журналістське розслідування, маючи намір написати на його основі книгу.

Роман складається з кількох частин, короткометражних «плівок», записаних спогадів різних осіб про їх шлях до Аргамедону в опері. Ці персонажі належать до різних верств суспільства і об'єднані спільною трагедією.

Фразеру вдається вийти на слід терористичної групи, яка готувала масштабний терористичний акт, щоб сколихнути суспільство, вивести зі стану збайдужіння. Йдеться однак не про явних неонацистів – єдиний нацист у групі Фейльбек -стає зрадником-, а сам поводити лише принагідно апелює до нацистських ідей. Інакше він благочестивий християнин специфічного штибу, який захоплюється постатю Юди Іскаріота.

Вже на початку роману стикаємося з незвичною для такого типу роману ідеєю – Юди Іскаріота як засновника християнства. Зрада принесла Юді вічне прокляття, але саме через неї Христос віддав своє життя заради спасіння людства: Мотив зради Юдою Христа, Фейльбеком своєї секти, групою «Непримиренних» гуманістичних принципів суспільства проходить через весь роман, увиразнюючи думку, що у терористів були свої покровителі у вищих поліційних колах [12].

Головні свідчення на плівках належить Інженеру- члену секти «Непримиренних». Члени цієї групи об'єднані конкретною метою – вигнанням чужинців з Австрії, боротьбою за відновлення верховенства білої раси.

«Непримиренні» мають свого «вождя». Він і вибудовує нову ідеологію і теорію засад нового світопорядку. Світогляд поводитира, «нижайшого», як він себе називає, базується на довільних положеннях, взятих з Біблії, «Майн Кампфу» Гітлера, книг Мормона, Фрідріха Рахера, Еріка Клептона і Матіса Клаудіуса. Для секти «Непримиренних» «нижайший» є своєрідним Христом (дається взнаки його монастирське виховання), члени секти сліпо підкоряються його настановам.

«Нижайший» не хоче щоб його називали нацистом і вождем. Але коли він відчув реальну загрозу втратити роботи на будівництві через конкуренцію з боку мігрантів, в ньому спалахує ненависть до чужинців, він звинувачує їх у всіх негараздах Австрії. «Нижайший» вигадує новий «вид спорту» – «чистку Гюртеля». Прогулюючись Гюртелем (*центральна частина міста – І.Мегела*), члени секти зобов'язані «зі спортивного інтересу» лупцювати першого-ліпшого мігранта. Коли ж на «Нижайшого» напали з ножем двоє сербів, секта вирішує жорстоко помститися і спалює будинок, в якому мешкали мігранти. Тоді загинули 24 особи. Єдиний живий виконавець підпалу втік з країни. Поліції однак вдалося вийти на слід замовників, їх заарештували, а рух «Вірних народу» заборонили.

«Найнижчий» втік до Америки, де зробив собі косметичну операцію. Повернувшись до Відня, він став видавати себе за проповідника мормонів. Група переформатовується і бере

собі нову назву – «Непримиренні». Її мета Аргамедон, газова атака на Віденський бал, що має посягти панічний страх і спричинити суспільний хаос.

Фейльбек, єдиний член групи, хто виступає проти такого наміру. За це йому відрубали палець, яким він колись скріпив клятву на вірність руху «Вірних народу». Йому однак пробачають відступництво і приймають до секти «Непримиренних». Фейльбек має намір розповісти поліції про її план. «Нижайший» однак довідується про зраду і вбиває Фейльбека, а труп спалює на святі сонячного рівнодення.

Йозеф Хазлінгер не ставив собі за мету створення детективу, тому він не надто переймається пошуками винних чи їх покаранням. Набагато важливішим для нього є пошук причин, що призвели до трагедії у такій благополучній країні як Австрія. І тут несподівано з'ясовується, що радикальні екстремістські течії... необхідні для функціонування суспільства. Якщо не буде терактів, то не буде сенсаційних новин. Якщо не буде сенсаційних новин, то не буде високих рейтингів. А якщо не буде високих рейтингів – корпорації не отримують прибутків.

Для Фрейзера стає очевидним, що «Аргамедон» – не просто терористична акція якихось фанатиків. Це – чітка операція, спланована мало не на державному рівні. Про неї знали поліцейські чиновники і керівництво телекомпанії, в якій працював Фрезер.

Хоча в романі немає прямих звинувачень на адресу медіа-корпорацій і чиновників, які використовують криваві технології, однак цілком очевидно, що суспільство опинилося у замкнутому колі: законспіровані фанатики нагнітають істерію і фанатизм, а це в свою чергу породжує ще більшу агресію. Отож необхідно щось радикально змінювати в політиці ЗМІ, принаймні не давати радикальним фанатикам можливості з'являтися на телеекранах для самореклами.

При читанні «Віденського балу» виникають мимовільні асоціації з романом Ф.М. Достоевського «Біси». Звісно, роман-попередження російського класика і роман – крик про допомогу вирішують різні завдання. Достоевський, як класик психологічного роману, показує глибокі душевні переживання своїх героїв, детально розкриває схему терористичної ячейки, зіштовхує героїв між собою, застерігаючи нас, людей ХХ-ХХІ-го століть від можливої небезпеки! Хазлінгер же створив роман, описавши реалію, що вже відбулася і з якою однак важко боротися, оскільки йдеться вже не про чисто людські, а фінансові амбіції. На окрему увагу заслуговує ФОРМА ОПОВІДІ роману Хазлінгера. Стрижнем твору є взаємини журналіста Курта Фрезера з сином Фредом, якого він врятував від наркозалежності і влаштував оператором у телевізійну компанію. У ретроспективній розповіді Курта багато болю, гніву і печалі, самобичування. Важливе місце відведено, зокрема, проблемі виховання: те, що Фред став наркоманом, значною мірою викликане браком батьківської уваги до сина через гонитву за кар'єрним зростанням.

Вже на початку твору вибудовується оповідна перспектива, що передбачає постать «квазі-детектива», інакше масове вбивство залишилося б разовою сенсацією у вечірніх телевізійних новинах [8]. Журналістське розслідування Фрезера вимагає введення очевидців, які розповідають про свої переживання від трагедії, Зміст цих записів складає художню основу твору. Кожна велика глава – змішання різних голосів: спочатку це спогади Курта про своє лондонське дитинство, розповіді його батька про злочини нацистів, затим оповідь протагоніста про свою діяльність як військового кореспондента в Іраку та під час громадянської війни в Югославії (за репортажі з передової йому платили високі гонорари). І тут у його голові промайнула блюзнірська думка: а чи не оплатило керівництво телеканалу теракт в Опері, щоб затим змонтувати фільм і вигідно продати його по всьому світі? Адже матеріал ексклюзивний [4]. Припущення, зрештою, не справдилося, однак сумніви закрало. За спогадами і роздумами Курта слідує записи свідчень інженера- члена групи «Непримиренних», затим розповіді поліцейського, фабриканта і домогосподині. Для розгортання сюжетної лінії тексти магнітофонних плівок мають важливе значення, саме з них читач довідується про світоглядну позицію «Нижайшого», про терористичні плани його секти актуалізується проблема внутрішньої природи тероризму.

«Віденський бал» – гострокритичний медійний роман, рафіноване поєднання політичного трілера з критикою суспільства [13]. Згідно з твердженням Дейва Кера трілер – переважно американський жанр, насамперед кіно *«оскільки американському кіно притаманні*

безпосередність і сила впливу, які рідко зустрічаються в європейському, – прощупування фізичних й емоційних меж життя, упивання небезпекою, усвідомлення її фатальної притягальної сили» [9]. На пам'ять приходять яскраві кінострічки Альфреда Хічкока та Фріца Ланга. Хічкок, зокрема, майстерно використав техніку кіно для нагнітання сюжетної напруги («саспенса») й управління емоціями глядачів, увів до жанру трілера наратологічне поняття «макгаффіна», своєрідної механічної формули вигаданого приводу для конструювання сюжету. У романі Хазлінгера – це газова атака, ілюзорне існування містичної терористичної секти. Структура оповіді роману Хазлінгера виявляє певну спорідненість з оповідною технікою французького «нового роману». Описуваний світ розчленовується з метою виділення домінуючих «знаків», які затим з'єднуються за правилами гри. Роман перетворюється таким чином на своєрідне зібрання «міфологем» та «фантазмів», що розкривають характер свідомості, що сприймає світ.

Подібна побудова допомагає вирішити головне завдання: домогтися правдоподібності зображення «масового суспільства» і тих людських типів, які воно породжує. Тісний зв'язок оповідна структура «Віденського балу» виявляє з «новим журналізмом», зокрема, з творчістю американського письменника Томаса Вульфа. Основний принцип побудови документального опису людини або групи після інтенсивного спостереження і глибокого інтерв'ювання – використання реалістичних прийомів і технік змішаних з реконструйованими драматичними сценами. Для інтелектуального й емоційного збудження читача використовуються різні художні прийоми – від традиційних діалогізмів есеїстики до «чорного гумору», потоку свідомості [1].

Перша фраза «Фред мертвий» [11, 9] окреслює центральний мотив твору, висуваючи на передній план фігуру «квазі-детектива». З перспективи протагоніста Курта Фрезера висвітлюються всі подальші події. За сповіддю наратора слідує розповідь інженера-ключової постаті групи «Непримирених». Цьому персонажу присвячена і завершальна частина твору – словесна дуель з Куртом Фрезером. Важливими з точки зору висвітлення обставин, що передували трагедії на балу є записи розповідей інспектора поліції Фріца Амона, в яких важливе місце займають зловісно-комічні епізоди, казуси, що є невід'ємними елементами пригодницько-розважального роману.

Затим у гру вступають голоси фабриканта Ріхарда Шмідлайтнера і Клаудії Роглер, Дідусь Ріхарда Шмідлайтнера був учасником першого Віденського балу 1935 року і відтоді не пропускав жодного, щороку запрошував у свою ложу якусь знаменитість. Цього разу такою зіркою є оперна дівка Катарина Петіт, княгиня Кропоткіна. Оскільки вона прилетіла приватним літаком разом з улюбленою собачкою, в якій не було необхідних щеплень, то на митниці виникли проблеми. Проблема вдалося вирішити лише після особистого втручання фабриканта. Ретивість митника врятувала життя Ріхарду й Катеріні. Про теракт вони почули з радіо по дорозі до оперного театру.

Клаудія Роглер мешкає в Ешборні, що на північ від Франкфурту на Майні Цього дня вона прилетіла до Відня для зустрічі з сестрою. На бал її разом з чоловіком Гербертом запросив вісімдесятип'ятирічний батько, професор математики. Оскільки офіціант випадково розлив апельсиновий сік на її вечірню сукню, то їй довелося завчасно покинути бал. Про газову атаку вона довідалася вже у готелі. З'ясується, що і її батько теж покинув бал до його завершення, оскільки відчув себе зле. Коли він одягав пальто, йому здалося, що від нього тхне гірким миндалем. Професор врятувався від отруєння газом, проте він помер у лікарні через п'ять тижнів від раку.

Але не тільки зміна оповідних перспектив, фокалізації, модусів і голосів та вміло вибудована поліфонія є примітним досягненням письменника у цьому творі.

Форма псевдо-документального твору, використання оповіді від першої особи, доповненої ймовірними протокольними магнітофонними записами інших персонажів – очевидців трагедії, створює враження аутентичності подій.

Хоча роман розпочинається з опису обставин і зображає насамперед зовнішню сторону трагедії на балу, такий прийом не слід сприймати як розповідь-облямівку, адже оповідь подається не в претеріумі, а у формі реального протоколу, що його веде Фразер.

Роман має комплексну багаточарову структуру, а його сюжетика демонструє різні комунікативні рівні. Спочатку важко вчитатися у текст і зрозуміти його розрізнене змістове наповнення. Однак, чим далі, тим зрозумілішим стає змістове наповнення роману. Хазлінгеру вдалося створити цілісний захопливий твір, де кожна глава – немов окремий пазл.

Вкінці роману з великої кількості розрізнених, на перший погляд непов'язаних між собою інформацій складається загальна картина, в якій кожна розповідь, свідчення, сповідь є важливою ланкою художнього цілого.

«Віденський бал» значно глибший твір, ніж розважальне захоплене читиво масової літератури. Чіткість документального зображення, прозорість художнього вислову роблять цей твір непересічним літературним явищем. Цілком можливо, що цей твір буде класифікований майбутніми культурологами як ключовий роман порубіжжя ХХ-ХХІ століть. Відповідаючи на запитання кореспондента газети «Die Zeit», чи вдалося автору роману в ході свого розслідування познайомитися з носіями праворадикальної неонацистської ідеології, письменник чесно заявив, що він більше займався дослідженням функціонування і способу мислення середньовічних сект, аніж праворадикальних рухів. Така відповідь може спантеличити недосвідченого читача. Ключем до розгадки позиції письменника є заключна фраза в цьому інтерв'ю. «Я не хотів показувати те, що існує, а те, що може бути, якщо хтось відчує себе покликаним змінити хід історії» [14].

Роман Хазлінгера можна вважати романом-застереженням, хоча він навряд чи міг відвернути хоча б один терористичний акт. Як зазначає Катерина Гичан «Йозеф Хазлінгер переслідував швидше іншу мету – переконати молоді гарячі голови в тому, що Зла в ім'я Добра бути не може» [2].

Трагічні події у Франції, Англії, Німеччині останніми кількох років ще більше переконують у справедливості цих слів, спонукаючи демократичні сили всього світу до об'єднання у боротьбі з тероризмом, що серйозно загрожує існуванню всієї нашої цивілізації.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Вулф Т. Новая журналистика и Антология новой журналистики. – СПб.: Амфора, 2008. – 574 с.
2. Гичан К. Йозеф Хазлінгер «Венский бал» [Електронний ресурс]/ Гичан Катерина. – Режим доступу: e-motion.tochka.net/5265-yozef-khazlinger.
3. Кучумова Г. В. НЕМЕЦКОЯЗЫЧНЫЙ РОМАННЫЙ ДИСКУРС 1980-2000 ГГ.: ФИГУРА СОВРЕМЕННОГО ВУАЙЕРИСТА. Вестник Самарской гуманитарной академии. Серия: Философия. Филология. Выпуск № 1 / 2009.
4. Медведев Дмитрий. Мир после бала//Независимая газета – 02.12.2004.
5. Морева Т. Траурный вальс Йозеф Хазлінгер: «Муравейник не уничтожишь булавкой, накалывая на нее каждую букашку» [Електронний ресурс]/ Морева Татьяна. – Режим доступу – gubernia.pskovregion.org/number_343/13.php.
6. Павелина Е. Правда «Венского бала». Йозеф Хазлінгер: «Писатель – это совесть нации»/Павелина Елена. – Режим доступу: www.mg-info.ru > Культура.
7. Плахина А. Немецкоязычная, но не немецкая. Некоторые аспекты австрийской прозы 1970-1990-х гг. [Електронний ресурс]/ Плахина А. – Режим доступу: magazines.russ.ru/voplit/2007/6/p11.html.
8. Alexander von Bormann. Aufklärende Unterhaltung. Josef Haslinger «Opernball» //Literatur und Kritik Salzburg, 1995, N293/294, S.48–49.
9. Dave Kehr. *When Movies Mattered: Reviews from a Transformative Decade*. University of Chicago Press, 2011. ISBN 9780226429410. Pages 174-175.
10. Christine Dössel Süddeutsche Zeitung, 25 februar 2006.
11. Josef Haslinger. Opernball. Frankfurt/Main, S. Fischer Verlag, 1995.
12. Josef Haslinger. Opernball- Rezension publiziert 08.09. von Manfred/ [Електронний ресурс]/ Haslinger J. – Режим доступу: orrektheiten.com/2009/.../osef-haslinger-opernball-rezensii.
13. Josef Haslinger. Opernball Blog Lucky Luke Mist Samstag [Електронний ресурс]/ Haslinger J. – Режим доступу: www.damaschke.de/notizen/index.../osef-haslinger-opernball.
14. Löbber Raoul. Schrecken. Nun nähert sich die Realität der Fiktion an – ein Gespräch Von Raoul Löbber 17. November 2011 DIE ZEIT Nr. 47/2011.
15. Sigfrid Löffler. Insel der Unseligen// Die Woche, 24 Februar 1995.
16. Wendelin Schmidt- Dengler. Bruchlinien II. Vorlesungen zur österreichischen Literatur 1990 bis 2008. Reizidenz Verlag St Polyen-Salzburg – Wien 2012.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Іван Мегела – доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри зарубіжної літератури Інституту філології Київського національного університету імені Тараса Шевченка; член Спільноти письменників України.

Наукові інтереси: історія світової й української літератури, сучасний літературний процес, порівняльне літературознавство, жанрові модифікації, інтермедіальність, перекладознавство, античні та біблійні образи і сюжети у світовій літературі.

УДК81'38 (477)

КАНОНИ ЗВУКОВОЇ ОРГАНІЗАЦІЇ ПОЕТИЧНОГО КОНТИНУУМУ

Тетяна БЕЦЕНКО (Суми, Україна)

Стаття присвячена з'ясуванню специфіки звукової природи віршового тексту. Подано спроби розглянути закономірності його фоностилістичної організації. Сформульовано основні закони фонічної архітектури тексту, докладно проаналізовано їх комплексну взаємодію.

Ключові слова: поетичний (віршовий, текст), мова поетичного твору, фоностилістична організація тексту, звуковий закон віршового текстотворення, звуковий рівень тексту.

Статья посвящена определению специфики звуковой природы стихотворного текста. Представлена попытка рассмотреть закономерности его фоностиллистической организации. Сформулированы основные законы фоничной архитектуры текста, подробно проанализировано их комплексное взаимодействие.

Ключевые слова: поэтический текст, язык художественного (поэтического) произведения, фоностиллистическая организация текста, звуковые законы поэтического текстообразования, звуковой уровень текста.

The purpose of the article is to define specific character of poetic text sound nature. The attempt to regard objective laws of its phonostylistic organization is presented. The main laws of text phonic architectonics are formulated, their complex interaction is thoroughly analysed.

Key words: poetic text, the language of literary (poetic) composition, phonostylistic organization of the text, sound laws of poetic creation of the text, text sound level.

Мова поетичної творчості ґрунтується на дії певних закономірностей, що складають основу художньо-образного моделювання віршового тексту. Природа художнього мовотворення залишається одним з нерозгаданих до кінця феноменів інтелектуальної діяльності людини.

Постановка проблеми. У зв'язку з пошуками характерних прийомів, операцій тощо мовомисленнєвої творчої діяльності, спрямованої на продукування інтелектуально довершених поетичних зразків, постає потреба описати загальні закономірності мовно-художнього текстотворення на всіх рівнях. Одним з найчутливіших рівнів є фонічний, що формує звукову матерію тексту в цілому.

Аналіз останніх досліджень. Дослідженню мови художньої творчості присвячено нечисленну кількість розвідок. На значущість фонічних елементів мови звернули увагу зарубіжні та вітчизняні вчені-лінгвісти (Ш. Баллі, К. Бюллер, В.Вундт, М. Граммон, О. Есперсен, Ж. Марузо, Е. Сепір, І.Тоцька, Р. Якобсон та ін.). Варті уваги розвідки І. Богіна, Г. Векшина, І. Вороніна, Ж. Ганієва, О. Журавльова, І. Качуровського та ін. Однак природа звукового текстотворення поки що з'ясована не достатньо, хоча звуковий рівень тексту осмислюється як потужний чинник образно-виражальних його можливостей і естетичного впливу. Питання про існування законів фонічної організації тексту поки що ніким із учених не порушувалося. Означене зумовлює **актуальність** обраної тематики для наукових спостережень.

Мета статті – сформулювати і описати закони звукової організації поетичного тексту.

Об'єктом спостережень обрано фонічний (фоностилістичний) рівень поетичного текстотворення як особливу галузь лінгводіяльності мовця.

Виклад основного матеріалу.

Художній, насамперед – поетичний текст, характеризується (порівняно з прозовим) лаконічністю, стислістю і максимальним переосмисленням окремих складників і висловлень у цілому. Відносно обмежений обсяг віршового тексту вимагає єдиної звукової тональності. Спостереження за звуковою організацією віршових текстів дали підстави виявити деякі загальні закономірності, що їх можна узагальнено сформулювати у вигляді законів. Це, зокрема, 1) закон звукової гармонії поетичного тексту, 2) закон звукових асоціацій, 3) закон звукової естетики як основи поетичного текстотворення; 4) закон відповідності звукової організації ідейно-тематичному та художньо-образному змісту тексту.

Закон звукової гармонії поетичного тексту полягає у злагодженому, співзвучному поєднанні фонічних одиниць мови, що перебувають у взаємній відповідності, є приємними для слуху і створюють милозвучність твору.

Суть цього закону зводиться до того, що всі фонічні одиниці тексту перебувають у розміреній, суголосній взаємодії, сприяють створенню/досягненню заданої естетико-

змістової мети. Кожен фонічний елемент підпорядкований визначеному задумові. Отже, звукова гармонія (рівновага) поетичного тексту поєднується з іншими його складниками: ідейно-змістовим, естетичним (емоційним), художньо-образним (образотворчим) планами. При цьому звуковий рівень художнього (поетичного) тексту одночасно стосується як зовнішньої його організації, так і до внутрішньої. Зовнішній звуковий рівень тексту пов'язаний із сприйняттям його на слух (тобто це зовнішнє гармонійне/милослушне, приємне звукове оформлення тексту); внутрішній рівень звукової організації тексту – відповідність між ідейно-тематичним змістом, естетичним сприйняттям, художньо-образною системою та його звуковим оформленням.

Звукова гармонійність зумовлена також своєрідною «відображальною» здатністю фонічних засобів мови, реалізованих у тексті, яка полягає в тому, що окремі звукові елементи ніби дублюються, повторюючись у інших словах. У результаті виникає плавне «накладання» звукових міні-комплексів, що створює злагодженість за рахунок деякої ідентичності компонентів. Наприклад: Тікає воля, дух її і слово./ І грає рабство в сурми золоті (М.Вінграновський). Звуковий лад і звукову цілісність створюють повтори звукосполук **во** (воля, слово, рабство), **ло** (слова, золоті), **ол** (воля, золоті), **ті** (тікає, золоті), **ра** (грає, рабство). Такий складний перетин звукоповторюваних одиниць дуже міцно консолідує всі елементи тексту як у лінійному, так і вертикальному розгортанні. Пор. ще:

Бубонять рогачі й кочерги,
Щось пригадують з давнини.
І чекають покірно черги
Засмагли горшки й чавуни.

(В.Симоненко)

У цьому текстовому фрагменті, крім епіфоризованого повтору **кочерги-черги**, спостерігаємо повтор звука **ч** (рогачі, кочерги, чекають, черги, чавуни), одночасно – звукосполучки **че** (кочерги, чекають, черги) та звука **г** (рогачі, кочерги, пригадують, черги, засмагли, горшки).

Приклад поезії Д.Загула також демонструє лінійне та вертикальне розгортання звукоповторюваних одиниць: **у** (думи, струни, зашуміть), **о** (ой, полиньте, мої, гори, задзвоніть, море), **ор** (гори, море), **за** (задзвоніть, зашуміть) та ін.:

Ой полиньте, мої думи, на зелені гори!
Задзвоніть, тремтячі струни, зашуміть, як море!

(Д.Загул).

У результаті виникає плавна пісенна мелодика віршового твору.

Звукову злагодженість, легкість, пластичність відчуваємо у рядках В.Симоненка:

З тітки полум'я сон злизало,

Тітка гладить рукою глек,

що, очевидно, виникає завдяки повторові плавного **л** (перший рядок), який ніби підкреслює плавність дій вогняних язиків, та **гл**, що об'єднує слова *гладить глек*, у яких теж (відповідно до уявлень про рухи) відчутна пластика дотиків рук. Пор.: обвалами вали гарпунять у борти (О.Влизько) – тут повтор звукосполук (як своєрідне накладання компонентів) асоціативно формує в нашій уяві картину хвилеподібних рухів водної маси.

Звукова гармонія тексту на поверхневому рівні – це комбінація словесно-образного малюнка з активізацією слів, що подібні деякою мірою за звуковим оформленням. Пор.:

Все повторялось: і краса, й повторність.

Усе було: асфальти й спориші.

Поезія – це завжди неповторність,

Якийсь безсмертний дотик до душі.

(Л.Костенко)

Помітно, що на тлі контексту «перетинаються» слова *повторялось*, *потворність*, *неповторність* та ін.

Комбінація у тексті слів, що мають у своєму складі однакові звуки чи звукосполучки, які й створюють зовнішню фонічну його гармонію, забезпечують витончену граціозність,

легковимовність віршового рядка, пор.: Латаття ніжилось в озерах,/ Хитали ряску карасі./ Черкнула блискавка по зелах,/ Аж полягали вони всі. (Л.Костенко).

Помітно, що у першому рядку взаємодіють повтори **л** (латаття, ніжилось, хитали), **ра** (озерах, ряску, карасі), **р** (озерах, ряску, карасі), **а** (латаття, озерах, хитали, ряску, карасі) тощо.

У другому рядку «об'єднувальними» звукоповторами, що гармонізують текстову матерію, є звукосполуки **ла** (черкнула, зелах, полягали) та **ли** (блискавка, полягали), які посилюють (завдяки плавному **л**), образне відтворення реалії довколишньої дійсності.

Пор. далі:

Над світом білим, світом білим хтось всі спіралі перегрів.

А хмари бігли, хмари бігли і спотикалися об грім.

(Л.Костенко)

– тут взаємодіють (горизонтально і вертикально) повторювані **і, бі, ли, гр**; слова з **л і р** своєрідно протиставляються, створюючи рівновагу звучності (*грім* та *ін.*) та беззвучності (*бігли* та *ін.*).

Спостерігаємо, що звукову цілісність, пластику, отже – гармонійність, формують повтори окремих слів у складі інших слів разом із повторами окремих звукосполук у межах одного висловлення. У результаті такого лінійно-вертикального нанизування подібних елементів виникає символічно значущий у змістовому плані малюнок. Важливу роль тут відіграє семантика вислову в цілому:

Та мури, мов із мертвих встали,
похмуро мовили – чекай.

(В.Стус)

Слово *мури* у зазначеному контексті є ключовим; йому притаманні негативні конотації. Посилують сприйняття образу аналогічно конотовані лексеми із звуком **м**, звукосполукою **мур** (*мертвих, похмуро*). Своєрідно злагоджують звукове оформлення висловлення звукоподібні слова *мов* і *мовили*.

Таке інтегрування звукоподібних слів та елементів – показник чуття мовної матерії, факт мовно-естетичної індивідуально-авторської майстерності митця.

Отже, звукова гармонія тексту як злагожене пропорційне використання фонічних одиниць, що діють і взаємодіють разом і зорієнтовані на досягнення визначеного тематичного ідейного та образно-естетичного змісту, є обов'язковою ознакою художнього, насамперед поетичного, тексту. Звукова гармонія тексту – це його фонічна злагоженість, естетична довершеність, цілісність, зовнішня упорядкованість.

Закон звукових асоціацій, що виникають у художньому тексті на основі його фонічної організації, полягає в існуванні (дії) усталеного (сформованого на базі естетичного досвіду, практичної діяльності, понять тощо) зв'язку між окремими фонічними елементами і образами, думками, почуттями, внаслідок чого певні звукові одиниці викликають відповідні уявлення, почуття та ін.

Дія цього закону зумовлена власне природою мовно-художньої творчості: словесно-образне мистецтво ґрунтується на основі асоціативних перенесень: при цьому знак однієї семіотичної системи стає образно-символічним замінником окремого явища, предмета, дії, ознаки, почуття тощо, позначуваного іншими знаками в іншій семіотичній системі на підставі деякої подібності (у нашому випадку – звукової). Асоціативні зв'язки засвідчують закономірний інтелектуальний, чуттєво-образний, почуттєво-логічний пошук паралелі між різними знаковими системами, що складають універсум людського буття. Звуковий рівень мови як найнижчий, найелементарніший є доказом цілісності і взаємозв'язку всіх елементів світу-універсуму. Асоціативні зв'язки, що виникають у людській уяві між звуками мови (за лінгвістичною термінологією – дознаковими одиницями) і предметами (діями, явищами та ін.) переконують в істинності таких міркувань. Наприклад: **б** – барабанный бій, бахкання; **г, гр, р** – грім, гуркіт, грюкіт; **р** – ревіння, різкість, ураган, буря; **с, ш, ж, ч** – шелест, шурхіт; **с, ш, ч** – тиша, спокій; **з, дз, ж** – дзиччання; **д, т** – стукіт; **п, пл, л, н** – плюскотіння, плин; **у** – гудіння, виття та ін.

Дія закону звукових асоціацій у художньому тексті пов'язана також із явищем звукового символізму, яке полягає у закріпленні в свідомості мовців емоційного змісту за окремим звуком і співвіднесення звуків мови із позамовними реаліями, які передаються (відтворюються) у художньому континуумі з допомогою визначених звукоповторюваних елементів, «звукових» слів і под.

Саме художній текст як особлива семіотична система, що будується на основі асоціативно-символічних знакових кодів, якнайвиразніше засвідчує єдність, взаємозв'язок усіх елементів світу-універсуму, його різномірних складників – духовних і матеріальних, абстрактних і конкретних, реальних та ірреальних, імпліцитних та експліцитних. Завдяки асоціативним перенесенням – зокрема, звуковим асоціаціям – реалізуються (стають очевидними, матеріалізуються у словесно-образних формах) всілякі можливі паралелі, спостережені людським розумом, закріплені у свідомості і зафіксовані у художньо-образному мисленні як особливий царині інтелектуальної творчості, де закономірною є діяльність, спрямована на пошук усіляких асоціацій – відповідностей між світом людських думок, переживань, волевиявлень – світом мовних знаків – світом реалій довкілля. Завдяки асоціативно-символічним (асоціативно-образним) перенесенням, що є основою художньої творчості, людина віднаходить (налагоджує) зв'язок між означеними світами.

Закон звукової естетики як основи поетичного текстотворення полягає в тому, що віршовий текст за своєю природою покликаний максимально передати емоції, почуття, переживання, що неможливо здійснити без урахування фонічного рівня мови, елементи якого відзначаються виразово-зображувальним наповненням. Так, добираючи слова з **р, б, дз** та ін. звуками, не вдається передати емоції, пов'язані зі спокоєм, натомість слова із концентрованими **ж, ч, ш, щ** не сприятимуть створенню різкості, запалу, бойового духу, боротьби та ін.

Певним емоціям відповідає добір характерних слів із визначеними домінантними звуками, за якими неасоціативно, на підставі практичного досвіду закріпився, усталився цей зв'язок. Наприклад, Т.Шевченко, змальовуючи у поезії «Тополя» широту, роздолля, безмежність, вдається до концентрації слів із звуком **о**, який символізує протяжність, розгортання у просторі, просторову безмежність: *дiбровi, полю, дороги, тополя, самого, долу, високий, могилу* та ін.: *По дiбровi вiтер вiє,/ Гуляє по полю,/ Край дороги гнє тополю/ До самого долу./ Стан високий, лист широкий – / Марне зеленiє./ Кругом поле, як те море/ Широке, синiє./ Чумак iде, подивиться/ Та й голову схилить;/ Чабан вранцi з сопилкою/ Сядє на могилi,/ Подивиться – серце ниє:/ Кругом нi билини!/ Одна, одна, як сирота/ а чужинi, гине!/ Хто ж викохав тонку, гнучку/ В степу погiбати? (Т.Шевченко).*

Взагалі поетичний текст передає відчуття значної протяжності у просторі, розгортання подій на великій віддалі, рух по горизонтальній площині і разом з тим тугу, печаль. Такі емоційні відчуття виникають як за допомогою асонансу **о**, (звуки заднього ряду, до яких належить і **о**, символізують ознаку «великий»), так й **і** (по дiбровi вiтер вiє) (і символізує *далину*; повтор звука **і** у словах створює враження протяжності (розгортаної довготи у просторі); асонований **и** теж викликає асоціації з протяжністю (*стан високий, лист широкий; море широке синіє* та ін.). Отже, чергування рядків з повторюваними **о, и, і** зумовлює виникнення емоцій безмежної туги, деякої зневіри, безкінечного жалю та печалі, навіть безвиході.

Щоб передати значну силу вияву почуттів, змалювати потужну міць рідного народу, А.Гризун вдається до одного з найсильніших у акустичному плані звуків – **р** (разом з проривними (вибуховими) **д, б**, фрикативним **г**, зімкнено-прохідним **в**), важковимовних звукосполук **бл, кр, гр, рн, бр, рд**:

Доблесті краян та їх пориви –
То мого життя гарячий шмат.
Гриви хвиль і вітер чорнобривий –
Гордославень, дужчий всіх гармат.

У результаті автор моделює образно-звукове поле твору з домінуванням дзвінких приголосних, які максимально «озвучують» текст, наповнюючи його емоціями високої пристрасті, переконливості, твердості та непохитності тощо.

Поезія Є.Маланюка «Зловісне» (що видно вже з самої назви) викликає емоції страху, ворожості, передчуття чогось поганого, жахливого, вкрай небезпечного. Фонічний рівень текстової організації твору безпосередньо впливає на формування такого комплексу емоцій (сегментні засоби (звукоповтор слів із вібрантом **р**, що потенційно володіє здатністю передавати конотацію) і суперсегментні (просодичні) (інтонація нагнітання негативних емоцій; різкий, карбований ритм тощо)):

Зловісне

Знов захід буряний. Недобрий.
Знов пророкує кров'ю літер,
Що ми загинемо, як обри,
Що буде степ, руїна й вітер,
Що почорніє світ сей білий,
Що все живе пожруть пожежі,
Що тільки віщій свист Сибілли
Лунатиме в сліпим безмежжі.
Сузір'ям скаже Бог вознести
У мертвим небі пентаграму,
Й новий про се напише Нестор
В самотній катакомбі храму.

(Є.Маланюк)

Отже, естетика звукоодиниць – закономірна реакція мовців на реалії довкілля, зокрема – на мовні ознаки у дії. Якнайвиразніше емоції мовців стосовно сприйняття й оцінки звуків спостережені у процесі поетичної мовотворчості: у цьому випадку увага максимально зосереджується на найменшій мовній одиниці, її емоційно-оцінній потужності, що водночас осмислюється в єдності та взаємозв'язку з усіма іншими компонентами текстового континууму.

Дія закону відповідності звукової організації ідейно-тематичному та художньо-образному змісту тексту ґрунтується на актуалізації фонічного матеріалу (свідомому чи позасвідомому доборові слів із звукоповторами), що зумовлено намаганнями реалізації тематичного та ідейного задуму й одночасно досягненням естетичного ефекту (естетичного впливу). Наприклад, **темою** поезії Ліни Костенко «Крила» є образне змалювання «крилатої» (тобто високодосконалої, гармонійної) сутності людини: з'ясування тих обставин, причин, умов життєдіяльності, за яких людина здобуває духовне зростання і підноситься над буденністю, примітивністю, нікчемністю. **Ідея** поезії – утвердження високих поривань людини на шляху до духовного зростання, піднесення, вдосконалення; возвеличення людини, що прагне до високих цілей.

Ключовим у поезії є слово-образ *крила*, що означає «високі духовні чесноти, ідеали та прагнення людини як ознака її досконалості, довершеності гармонійного зростання». Слово *крила* характеризується дещо утрудненою вимовою: звукосполучення **кр** складається із звуків, що відзначаються такими характеристиками, як проривність (**к**), зімкнено-прохідність (**р**). Як художньо-образна домінанта воно перебуває в епіцентрі поетичної оповіді. Найбільшою різкістю у слові *крила* виділяється зімкнено-прохідний вібрант **р**. Цей звук у аналізованому випадку символізує твердість, упевненість, міцність високодуховного осердя людини, що й становить крилатість. Посилюють, емоційно увиразнюють сприйняття змістового ореолу домінантного слова, загострюючи на ньому увагу, підкреслюючи логічну зв'язність понять, лексеми з аналогічним звуком: *правда, крилатий, довір'я, вірність, поривання, щирість, щедрість, мрії* та ін.

Слово-образ *крила* має у своєму складі також дещо інший за своїми характеристиками двом попереднім звукам (**к** і **р**) звук **л** (плавний). Відповідно у тексті окреслюється низка слів із актуалізованим звуком **л**, що оригінально гармонізують текст: *поля, воля, людина, землі,*

літає. Виникає своєрідна звуко-тональна узгодженість у самому слові, поширюючись на весь текст. Наприклад:

Крила	
Немає поля, то буде воля. Немає пари, то будуть хмари.	У кого – з вірності у коханні. У кого – з вічного поривання.
В цьому, напевно, правда пташина... А як же людина? А що ж людина?	У кого – з щирості до роботи. У кого – з щедрості на турботи.
Живе на землі. Сама не літає. А крила має. А крила має!	У кого – з пісні, або з надії, або з поезії, або з мрії.
Вони, ті крила не з пуху – пір'я, а з правди, чесності і довір'я.	Людина нібито не літає... А крила має. А крила має!

(Л.Костенко)

Провідною думкою (ідеєю) вірша «Заповіт» Т.Шевченка є заклик – звернення до українців виборювати собі волю, будувати незалежну Українську державу. Фонічна організація тексту якнайтісніше пов'язана з його ідейно-тематичним змістом: і сегментні засоби (повтор слів з **р** (умру, широкою, **В**країні, широкополі, **Д**ніпро, **к**ручі, **р**еве, **р**евучий, **м**оре, **в**орожу, **г**ори, **п**орвіте, **в**ражою, **к**ров'ю, **о**кропіте), злагоджене групування слів із звукоповторами **ру** (умру, **к**ручі), **ро** (широкою, **Д**ніпро, **в**орожу, **к**ров'ю, **к**ров, **о**кропіте), **ре** (**р**еве, **р**евучий, **с**еред, **м**оре), **ор** (**м**оре, **г**ори, **п**орвіте, **в**орожу), **ра** (**У**країни, **В**країні, **в**ражою)), і суперсегментні (просодичні) засоби (інтонація прохання-наказу, заклику до рішучих дій, боротьби, незалежності, динамічний ритм, що викликає емоції запалу, рішучості, впевненості в досягненні мети) підпорядковані ідейно-тематичному задумові твору: Як умру, то поховайте / Мене на могилі,/ Серед степу широкого,/ На **В**країні милій,/ Щоб лани широкополі/ І **Д**ніпро, і **к**ручі/ Було видно, було чути,/ Як **р**еве **р**евучий./ Як понесе з **У**країни/ У синєє **м**оре/ **К**ров **в**орожу...отоді я/ І лани, і **г**ори – / Все покину і **п**олину/ До самого **Б**ога/ **М**олитися...а до того/ **Я** не **з**наю **Б**ога./ **П**оховайте та **в**ставайте,/ **К**айдани **п**орвіте/ І **в**ражою **з**лою **к**ров'ю/ **В**олю **о**кропіте./ І мене в сім'ї великій,/ В сім'ї вольній, **н**овій./ **Н**е **з**абудьте **п**ом'янути/ **Н**езлим тихим **с**ловом. (Т.Шевченко)

Як переконаємося, фонічні засоби забезпечують суттєве підґрунтя для реалізації ідейно-тематичного задуму.

Сформульовані фонічні закони не діють ізольовано. Вони якнайтісніше взаємопов'язані. Дія одного закону автоматично передбачає дію інших. Означені закони складають рівень фонічної організації художнього (насамперед поетичного) тексту.

Висновки.

Отже, поетична лінгводіяльність ґрунтується на певних законах текстотворення, визначених самою природою поетичного (віршового) жанру.

Поетичне мовотворення на звуковому рівні характеризується спів-дією чотирьох основних законів, які, на нашу думку, й засвідчують специфіку його організації. Активація цих законів здійснюється автоматично і зумовлює цілісність віршового тексту на всіх рівнях (рівнях власне мовної організації, рівнях сприйняття й декодування, рівнях внутрішньої та зовнішньої організації тощо). У свою чергу виявлені закони дають підстави висловити

міркування, що мова за своєю природою, як універсальна система знаків комунікації, відзначається потенційною здатністю бути використаною з метою творення естетичних континуумів. Комбінації мовних знаків, що в конкретному акті лінгводіяльності створюють естетику змісту та естетику слововираження, базуються на універсальності як ознаці мови в цілому.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Беценко Т. П., Голуб І. Б. Стилістика сучасної української мови. Фоніка / Т. П. Беценко, І. Б. Голуб – Суми: Мрія, 2015. – 321с.
2. Єрмоленко С.Я. Нариси з української словесності: Стилістика та культура мови/ Світлана Єрмоленко – Київ: Довіра, 1999. – 431 с.
3. Журавлёв А.П. Звук и смысл / А. П. Журавлев. – Москва, 1981. – 180с.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Тетяна Беценко – доктор філологічних наук, професор кафедри української мови Сумського державного педагогічного університету ім. А.С.Макаренка.

Наукові інтереси: лінгвофольклористика, стилістика, філологічний аналіз художнього тексту, топоніміка.

УДК 182. 161. 1

ХУДОЖНІ ПРІОРИТЕТИ ЮРІЯ ТАРНАВСЬКОГО (РОМАН «ШЛЯХИ»)

Юрій МАРИНЕНКО (Київ, Україна)

У статті розглянуто особливості художнього мислення українського письменника другої половини ХХ століття Ю. Тарнавського. Доведено, що, в своїй творчості письменник прагнув модернізувати досвід конструювання сюжету, колізій, характерів персонажів, напрацьований вітчизняною та зарубіжною літературами. Наприклад, пріоритетними для автора «Шляхів» у головних своїх аспектах (самотність людини, абсурдність буття, криза ідеологій тощо) досвід західноєвропейського модернізму, наприклад, М. Пруста, та, передовсім, «австрійського художнього феномену» (Ф.Кafka) та екзистенціалізму (Ж.-П. Сартр).

Ключові слова: автор, проза, роман, абсурд, персонаж, модернізм, екзистенціалізм.

В статье рассмотрены особенности художественного мышления украинского писателя второй половины ХХ века Ю. Тарнавского. Доказано, что в своем творчестве писатель стремился модернизировать опыт конструирования сюжета, коллизий, характеров персонажей, наработанный отечественной и зарубежной литературы. Например, приоритетными для автора «Путей» в главных своих аспектах (одиночество человека, абсурдность бытия, кризис идеологий и т.д.) опыт западноевропейского модернизма, например, М. Пруста, и, прежде всего, «австрийского художественного феномена» (Ф. Кафка) и экзистенциализма (Ж.-П. Сартр).

Ключевые слова: автор, проза, роман, абсурд, персонаж, модернизм, экзистенциализм.

The article views the peculiarities of Ukrainian writer from second half of XX century Yury Tarnavsky. In his works the author tried to modernize native and foreign literature's experience of plots, conflicts, and characters. For example, in his novel "The Ways" priority for author "path" in its main aspects (human loneliness, absurdity of life, the crisis of ideologies, etc.) consists in experience of Western modernism, such as M. Prust and, above all, "the Austrian artistic phenomenon" (F. Kafka) and existentialism (J-P.Sartre). The system of characters is a gallery of "sick" people, the symptoms of which reflect the crisis of ideologies – romantic, Christianity, atheism, nihilism. Existential pessimism caused by geopolitical chronotop which was West Germany after World War II. Dominant style is the irony – one of the leading art style features of the world epoch.

Key words: author, prose, novel, absurdity, modernism, existentialism, character.

Питання інтегрованості української літератури ХХ століття в світовий культурний простір належить до найактуальніших у сучасному літературознавстві. Чи не головною перешкодою тут є той факт, що, зазначав Ю. Барабаш, надто довго (в радянський період) її штучно обмежували «східнослов'янським ареалом», викресливши таким чином із загальноєвропейського контексту взагалі, зокрема проігнорувавши, скажімо, її тісні (внаслідок географічного розташування) зв'язки з польською, австрійською й німецькою [1, с. 19]. Тому важливо нині з'ясувати наскільки відповідав її власний формат вимогам доби, модернізму. Як відомо вже, серед його течій, які становили в українській літературі альтернативу монополії соціалістичного реалізму, помітне місце належить екзистенціалізму. Біля його витоків у 20-30-х роках були, наприклад, В. Підмогильний та В. Домонтович; а в

наступні десятиліття – активно розвивали представники повоєнного покоління, передовсім В. Стус та Ю. Тарнавський.

Науково-критичне осмислення творів Ю. Тарнавського на сторінках емігрантської періодики розпочалося понад півстоліття тому, про що свідчать публікації Ю. Лавріненка, Б. Рубчака та ін., серед яких варто було б виділити, наприклад, статтю Б. Рубчака «Поезія антипоезії. Загальні обриси поезії Юрія Тарнавського», надруковану в «Сучасності» 1968 року [8, с. 44-55]. Материкові ж дослідники по-справжньому звернули увагу на вельми оригінальний творчий доробок цього майстра слова лише в 2000-х роках. Серед останніх праць варто назвати статті І. Котика «Право на забуття, або Письменник, якого нема» [3, с. 52-60], М. Котик-Чубінської «Структурні особливості поезій першої збірки Юрія Тарнавського «Життя в місті» [4, с. 145-160], Т. Остапчук «Експерименти Юрія Тарнавського в жанрі роману: європейські витоки й контексти» [6].

Метою запропонованої статті є спроба на матеріалі роману «Шляхи» виявити художні пріоритети митця. Для аналізу обираємо ранню редакцію твору, надруковану 1961 року в часописі «Сучасність».

Юрій Тарнавський належить до письменників, які послідовно впроваджували в українську художню свідомість новітні творчі технології. За його власним зізнанням, серед найшановніших ним літературних авторитетів були передовсім «Достоевський, Сартр і Пруст», а, наприклад, назва роману «Шляхи», зауважував автор, «підказана назвою Сартрової трилогії *Шляхи до волі*» [9, с. 335]. Ю. Тарнавський узагалі критично ставився до вітчизняних мистецьких традицій, які в українських реаліях набували ознак радикального консерватизму й заперечували оновлення літератури, як це трапилося зі спробами трактувати модернізм, як явище неукраїнське [8, с. 333]. Тому він довго не сприймав Т. Шевченка «через заяложення його творчості» [9, с. 335].

Нині не маємо підстав говорити, щоб комусь із названих письменників надавав перевагу Ю. Тарнавський. Скажімо, з погляду нарації, найближче він перебуває до вигаданого двійника автора роману «Нудота» Жана Поля Сартра – персонажа-оповідача історика Антуана Романтена. Відчутна в «Шляхах» присутність Ф. Достоевського. Тут його читають, про нього дискутують, ним вимірюється ставлення персонажів до життя. Наявна в творі й присутність чільного представника «австрійського художнього феномена» [2, с. 50] Ф. Кафки. Водночас і виводити цілковито твір Ю. Тарнавського за рамки українського літературного контексту не можна. Незважаючи на відмежування автора від силового поля вітчизняної художньої свідомості, точки дотику з нею таки є. Мова, вочевидь, не про прямі впливи, проте своїх попередників серед українських майстрів слова мав. Скажімо, згадувані вже В. Підмогильний та В. Домонтович переймалися й схожими темами, й оперували актуальними для нього стилями.

Принципова позиція автора «Шляхів» щодо відмежування від української літературної традиції містить відгомін конфлікту «батьків і дітей», що загострився був у середовищі повоєнної еміграції. Немає потреби розглядати докладно на перебігу тієї дискусії, адже вона була докладно висвітлена в монографії С. Павличко «Дискурс модернізму в українській літературі» ще в 90-х роках минулого століття. Тут важливий факт: за Ю. Тарнавським було, скажімо так, колективне «Я» його генерації, позитивним наслідком діяльності якої стала поява Нью-Йоркської групи (НЙГ) – неформальної спілки українських митців у США. Об'єднувало цих молодих людей не так те, що вони «мали спільного з собою, як те, чого не мали спільного з довколишнім світом, себто, зі старшим поколінням українських письменників» [13, с. 15], а ще відчуття, що «українська література лишилася цілком поза модерними літературними рухами західного світу, і що нашим обов'язком було це змінити» [9, с. 290]. Тож, «коли про літературу і про себе почали говорити Бойчук, Рубчак і Тарнавський, – зазначала С. Павличко, – то вони вживали зовсім іншу мову, з іншою стилістикою і модальністю, ніж їхні попередники – члени МУРу – чи сучасники – члени «Слова». Там, де панував пафос, з'явилася іронія й самоіронія, там, де раніше процвітало месіанство – розмови про пиття, якими нібито супроводжувалися всі поетичні зібрання, замість пуританського царства цноти запанувала сексуальна відкритість» [7, с. 385].

Такій позиції сприяв їхній життєвий досвід. Для них модерна культура Західної Європи була органічною. Народився в 30-х роках у Польщі, в 40-х роках (період МУРу) навчався в школі в Німеччині, в 50-х роках здобував вищу освіту в США – ось «анкетні» дані, наприклад, Ю. Тарнавського. Кажучи про західноєвропейський культурний простір, варто виділити передовсім два визначні літературні явища, в атмосфері яких формувалося покоління НІГ. До першого потрібно зарахувати дітище «всесвітнього дискомфорту» [2, с. 46] ХХ ст. – «австрійський художній феномен» (Рільке, Кафка, Музіль, Брех та ін.), якому, зазначав М. Ігнатенко, належала першість проголосити «про зречення новітньої цивілізації від тих духовних начал в індивіді, які узагальнено і можна б назвати класичними», внаслідок чого в художню практику ввійшла «імморальна ситуація постмодерну, благодатно підживлювана «філософією життя» Ніцше, Шопенгауєра, Кіркегора та зачитуванням до дірок у всій височолій Європі Достоєвським» [2, с. 50].

Другим таким визначним явищем був екзистенціалізм. Він з'явився на ґрунті кризи соціальних, етичних теорій як філософська течія і найпопулярніший літературний напрям повоєнної Європи. Саме письменникам-екзистенціалістам удалося знайти найадекватніші засоби відображення глобального песимізму доби. Їхні твори демонстрували світові головного героя сучасності – схильну до самоаналізу особистість, з характерними мільйонам сучасників відчуттями «неспокою, відчаю і незадоволення», самотника, що втратив твердий ґрунт під ногами й у пошуках істинного сенсу власного існування має пройти такі етапи: «етап відчуття своєї вкинутості у цей світ і своєї покинутості в ньому, етап «межової ситуації» – усвідомлення конфлікту зі світом та свого невдоволення, що й приводить до самоаналізу, пізнання та вибору власних життєвих вартостей» [5, с. 243]. Так само й молодий емігрант Ю. Тарнавський шукав у філософії екзистенціалізму ліків від викликаного американською дійсністю шоку; як згодом згадував: «відчував я в Сартрівській філософії щось близьке собі. Було це, немов я відкрив свою батьківщину, якої досі не знав» [9, с. 276].

Це виявилось в другій половині 1953 року, коли, невдовзі після прибуття Ю. Тарнавського до США, в нью-йоркському ресторані «Орхідея» регулярно почали збиратися майбутні члени НІГ й там, як згадував Б. Бойчук (цю атмосферу легко відчуту читачеві «Шляхів»), «цілими ночами дискутували про різні напрями у світовій літературі, філософії (екзистенціалізмі) та мистецтві» [13, с. 13].

Роман «Шляхи» написаний у руслі екзистенціалізму, який, за спостереженням С.Павличко, став «домінантним дискурсом» членів Нью-Йоркської групи. Властиві для їхньої урбаністичної поезії й прози «самотність і нудьга людини, ув'язненої в місті(...), скутої власним тілом, душею, думками й переживаннями, її сум'яття і тривога» [7, с. 284], становлять внутрішній світ твору. Твір складається з прологу й десяти розділів. Пролог (за змістом – одинадцятий розділ, точніше, епілог) визначає драматичний характер оповіді, зумовлений творчою кризою персонажа-письменника. В контексті цієї кризи психологічно вмотивовано жанрову специфіку тексту, так би мовити, «внутрішній» жанр – мемуари. Можна сказати, як і герой Марселя Пруста, Детлеф К. в Ю. Тарнавського перебуває в пошуках «утраченого часу». Весь його спогад – то невесела історія «поховання» юності Детлефа, яку таратор розпочинає словами: «Останніми часами я часто думаю про У., де я кінчав гімназію, і де, так би мовити, я поховав свою молодість» [10, с. 34].

Переживання творчої кризи – наскрізний лейтмотив «Шляхів». Щоранку «сірий від пилу прямокутник паперу на столі починає щораз більше притягати» [10, с. 28] увагу Детлефа. Та протягом усієї історії, виявляється, він «пише» лише взагалі, тобто десь за межами художнього часопростору книжки, бо щоразу – «тільки хвилиночки» [11, с. 43]. Єдиний раз спалахнуло було натхнення героя, проте цей епізод знадобився авторові лише для того, щоб повідомити читачеві предмет зацікавленень Детлефа. «Людина. Місто. Я» [11, с. 48] – такі варіанти назви його завжди майбутньої й ніколи ненаписаної книжки. Тому цілком закономірно, що, породжувані творчими невдачами комплекси спонукають персонажа-оповідача придивитися до власної персони. Таким чином, специфічною рисою тексту є авторецепція героя.

Саме навколо неї формується платформа само тожності Детлефа. Так свою «філологічну» неподібність, «іншість» він пояснює тим, що має властивість відчувати не

серцем, «а чомусь устами» [10, с. 27]. Причому, варто зауважити, в цих наполегливих спробах самохарактеристики героя відчувається справжній творчий акт. Увесь його асоціативний ряд спрямований на пошуки найточнішого вислову, ключового слова, яке адекватно виражало б спосіб самоусвідомлення. «Своє дивне почуття, чи радше смак», він, каже, не може наважитися назвати «таким солодким і популярним іменем смутку. І слово меланхолія не може схопити його своїм темним, як вечір, ім'ям, а найбільше спільного має воно, мабуть, із плоским і зеленавим настроєм дзеркал, які завжди з жаждою втягають в себе глибини коридорів, не тратячи при тім своєї монотонної і вічної плиткості» [10, с. 27-28]. Через призму ключового поняття – байдужість – він виходить на ряд суміжних понять, що дають змогу уточнити його психологічні координати: «Що таке відчай? Що таке неспокій? Що таке бажання?» [10, с. 28].

Детлеф ідентифікує себе мешканцем міста. Це для нього принципово: він любить місто й, зауважує, має з ним «щось спільне» [10, с. 43]. У творі відображено процес інтеграції в міський простір, намагання зафіксувати в ньому свою присутність. Це показано в серії авторецепцій Детлефа: «моя постать, відбита у чорній і тихій ріці, виглядала наче вістря стріли на грубій луку випуклого кам'яного моста, відбитого в воді» [10, с. 28]; в темному склі вітрини, «як у акваріумі плавала бліда риба мого вузького обличчя» [10, с. 36]; поринаючи в «густий туман передсвітанкової передміської вулиці», він відчув, як його кроки «наче грузнуть у бетон тротуарів, розм'якшених туманом» [10, с. 28]; герой із відчутною насолодою фіксує власну ходу «дзвінками, неначе туго натягнені струни, тротуарами» [12, с. 35] тощо. Натомість потрапивши в село, до батьків, Детлеф почуває себе чужим, зайвим: «бо вони зовсім не розуміють мене» [10, с. 43]; «холодна ворожнеча кімнати» в батьківському домі викликає в ньому розпач: «Чому я їхав сюди?» [10, с. 41]. Взагалі, село – екстремальний простір для Детлефа. Так, сільська дорога нагадує братові розповіді про фронтіві враження: «входячи у вороже село чи місто, вояків часто зустрічає монотонна та голосна музика тиші (як музика Вагнера, казав він, тому не люблячи того композитора), більше зненавиджена ними, як чітке і таке близьке та зрозуміле таракотіння кулеметів чи повільні постріли з рушниць, і тому, ідучи тепер уже селом, я все ще мимоволі і майже на пальцях прямував самою серединою вулиці, стараючись своєю впертістю заглушити моторошність, що, наче рев німих моторів, неслася на мене із однаково сірих і тому немов розкритих стін будинків» [11, с. 51].

Властивий роману тотальний песимізм зумовлений його геополітичним хронотопом, який становить Німеччина після другої світової війни, точніше та її частина, яка опинилася в американській зоні впливу й переживає період міжчасся, руїн. Тут і там можна зустріти калік, сліди бомбардувань, у душах персонажів незагоєні рани від утрат близьких людей тощо. Зазвичай за кавою точаться розмови про війну, персонажі розглядають фронтіві фотографії, знімки концтаборів. У цьому плані симптоматичні дві деталі. Перша: єдине, що лишилося від попередньої епохи, – можна сказати, епохи Кафки, принаймні алюзія тут очевидна, – вціліле приміщення суду. На тлі суцільних руїн (скажімо, школа, де навчається Детлеф, розташована в дерев'яному бараці) воно стояло неушкоджене війною, «наче синя гора віддалік школи» [10, с. 43]. Друга: єдине, що приходить на зміну зруйнованого світу, – чужа, позбавлена душі масова культура. Не власна, створена на духовних традиціях народу – культурна експансія переможців, експорт голівудської кінопродукції. «І чого вони хочуть в отих чорних і гарячих печерах? – мислить Детлеф, зустрічаючи біля кінотеатрів щільні натовпи людей. – півтори години цікавого, нового життя! Або нового тіла, позиченого на короткий час: з густим волоссям, штучними зубами і губами, блискучою від противної, як рицина, усмішки!» [10, с. 43].

Властиво, руїну автор розглядає як своєрідну, позначену кризою цивілізації модерну модель світу. На підставі такої моделі абсурдної, ворожої людині дійсності він формує особливий тип екзистенціалістської особистості. Це людина без ґрунту: залишена напризволяще батьками, суспільством і, здається, самою історією. Вона самотня, що й стало поштовхом розгортання сюжету. Самота в романі є підставою як зустрічі з іншим (самітником), так і їхнього розриву. Певним чином спогади наратора є історією його

зустрічей і прощань. У тих зустрічах можна виявити своєрідний лабораторний метод, у якому об'єктом дослідження стали рефлексії самотньої людини. Наприклад, такий епізод. Домовившись про зустріч із Гербертом, Детлеф створив тим самим для себе екстремальну ситуацію: «Я вже ждав його (...) нетерплячися, я їв швидко, ковтаючи непожовані, глевкі куски хліба (...), немов цей хліб був проміжком простору, що відокремлював його від мене, який я старався якнайскоріше зменшити». Проте побачивши свого візаві, «я швидко, немов наляканий, відвернув голову», потім, дивлячись на нього, «кілька разів закрив на коротку хвилю очі, стараючись тим способом витерти себе із місця, де я стояв» [10, с. 43].

Життя героїв небагате подіями. Вони перебувають у зачарованому колі абсурду, безмістовності: «Я почуваю себе погано тепер, і більшість часу я почуватиму себе погано і ненавидітому життя» [10, с. 44]. Яке це життя і що в ньому відбувається? Пиятика, повії... Чимось життя Детлефа схоже на його одноманітні обіди: «На обід я їв дві скибки хліба, намазані солоною і мокрою маргариною, що, наче вода, всякала у їх сухий пісок, ставши при вікні і глядячи на руді та мокрі скирти грузу на дворі чи на безконечні процесії вуличного руху за ними» [10, с. 35]. Кволі біологічні процеси організму зумовлюють і кволий стан душі. Безперспективність стала нормою і будь-яке відхилення він неї викликає спротив. Детлеф протестує проти пропозицій Герберта порушити звичний розклад годин, до якого ставиться, «наче від них залежить існування цілого світу» [10, с. 39]. Його організм протестує проти урізноманітнення їжі: його змудило після жирної шинки. На що вистачає внутрішніх потуг персонажів – плекати думку про самогубство. Проте закономірний, здавалося б, трагізм автор нівелює іронією, яка становить стильову домінанту «Шляхів»: все обертається фарсом. Детлеф із затягненим на шиї поясом «ліг на м'якій, короткій траві узлісся і заснув» [10, с. 44]; Герберт після невдалої спроби повіситися «мав неприємності (...) мати робила комедії» [10, с. 45]. Апофеозом абсурду на тему самогубства стали блазнювання Калькройта під час страсного тижня.

Отже, внутрішній світ роману заселений «хворими людьми» [12, с. 53]. Їхні хвороби – кризи світоглядів. письменник навмисно знайомить персонажів, щоб вони ставили один одному діагнози. Наприклад, за Калькройтом, Ліна – «завзята християнка» [12, с. 33], Герберт – «жахливий романтик» [№ 10, с. 48], «норовистий атеїст» [12, с. 33]. Натомість Ліна про Герберта говорить, що він «духовний опікун тих, що не мають душ» [12, с. 43]. Що цікаво: кожне висловлювання характеризує водночас і його автора.

Підсумовуючи сказане, зробимо кілька зауваг, які в перспективі можуть стати напрямами окремих досліджень. Художнє мислення автора «Шляхів» у головних своїх аспектах (самотність людини, абсурдність буття, криза ідеологій тощо) зорієнтована на здобутки тогочасної європейської літератури: «австрійського художнього феномену» та екзистенціалізму. Водночас, необхідно відзначити, пріоритетним для нього той напрям вітчизняного письменства ХХ століття, який у своїй творчій практиці прагнув модернізації виражальних засобів української літератури. Система персонажів становить галерею «хворих» людей, у симптомах яких відбито кризи світоглядів – романтизму, християнства, атеїзму, нігілізму. Екзистенційний песимізм твору зумовлений геополітичним хронотопом, який становить Західна Німеччина після другої світової війни. Стильовою домінантою є іронія – одна з провідних стильових ознак світового художнього мислення доби.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Барабаш Ю. Про дифузійні процеси і явища в історії українського письменства / Ю. Барабаш // Слово і час. – 2001. – № 8. – С. 18-21.
2. Ігнатенко М. Відчуження й імморалізм у дійсності й літературі ХХ століття / М. Ігнатенко // Слово і час. – 2001. – № 11.
3. Котик І. Право на забуття, або Письменник, якого нема / І. Котик // Дивослово. – 2016. – С. 52-60.
4. Котик-Чубінська М. Структурні особливості поезій першої збірки Юрія Тарнавського «Життя в місті» / М. Котик-Чубінська // Парадигма. Збірник наукових праць. Випуск 6. – Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2011. – С. 145-160.
5. Онишкевич Л. Екзистенціалістська модель у теорії літератури / Л. Онишкевич // Слово. Знак. Дискурс. Антологія світової літературно-критичної думки ХХ століття. – Львів: Літопис. – С. 243-244.
6. Остапчук Т. Експерименти Юрія Тарнавського в жанрі роману: європейські витоки й контексти (Електронний ресурс) / Т.П. Остапчук. Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/old_jrn/Soc_Gum/Npchdu/FL/2009_105/105-11.pdf.
7. Павличко С. Теорія літератури / С. Павличко // К.: Основи, 2002. – 679 с.

8. Рубчак Б. Поезія антипоезії. Загальні обриси поезії Юрія Тарнавського / Б.Рубчак // Сучасність. – 1968. – № 4. – С. 44-55
9. Тарнавський Ю. Не знаю. Вибрана проза / Ю. Тарнавський // К.: Родовід, 2000. – 431 с.
10. Тарнавський Ю. Шляхи / Ю. Тарнавський // Сучасність. – 1961. – Ч. 2. – С. 27-54.
11. Тарнавський Ю. Шляхи / Ю. Тарнавський // Сучасність. – 1961. – Ч. 4. – С. 35-60.
12. Тарнавський Ю. Шляхи / Ю. Тарнавський // Сучасність. – 1961. – Ч. 5. – С. 25-56.
13. Фізер І. Інтерв'ю з членами Нью-Йоркської групи / І. Фізер // Сучасність. – 1988. – № 10. – С. 11-38.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Юрій Мариненко – доктор філологічних наук, професор кафедри теорії та історії світової літератури Київського національного лінгвістичного університету.

Наукові інтереси: літературний процес ХХ-ХХІ століття.

УДК 821.161.2.001.361

МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ПСИХОПОЕТИКИ В ЛІТЕРАТУРОЗНАВЧИХ СТУДІЯХ ЄВГЕНА МАЛАНЮКА

Сергій МИХИДА, Оксана ГОЛЬНИК (Кропивницький, Україна)

У статті осмислюється проблема виявлення методологічних засад психопоетики як одного з літературознавчих напрямів у науковому доробку Є. Маланюка. Вивчення неоцінених і неоцінених для історії вітчизняної літератури літературних портретів пера Є. Маланюка, зокрема, Т. Шевченка і М. Гоголя під кутом зору методології є актуальним літературознавчим завданням. Його розв'язання базується на виявленні концептуальних принципів підходу до особистості митця як носія естетичних, ментальних, моральних, націєтворчих потенцій. Використання Є. Маланюком мегатекстів письменників: епістолярію, щоденникових записів, нотаток, спогадів і власне художніх творів уможливило створення повноформатних літературних портретів. При цьому увага дослідника великою мірою зосереджується на психологічних основах буття особистості. Як наслідок, визначальні висновки Є. Маланюка сформульовані через опозицію: національна цілісність (Т. Шевченко) і національна неокріпність, роздвоєність (М. Гоголь).

Ключові слова: психопоетика, мегатекст, особистість, історіософія, малоросійство.

В статье осмысливается проблема установления методологических принципов психопоетики как одного из литературоведческих направлений в творческом наследии Е. Маланюка. Изучение неоцененных и бесценных для истории отечественной литературы литературных портретов Т. Шевченко и Н. Гоголя, принадлежащих перу Маланюка, является актуальной литературоведческой задачей с точки зрения методологии. Ее решение базируется на установлении принципов подхода к личности художника как носителя эстетических, ментальных, моральных нациообразовательных потенций. Использование Маланюком мегатекстов писателей: эпистолярия, дневниковых записей, заметок, воспоминаний и собственно литературных произведений дает возможность создания полноформатных литературных портретов. При этом внимание исследователя в большей степени сосредоточено на психологических основах бытия личности. Как результат, определяющие выводы Е. Маланюка сформулированы через оппозицию: национальная целостность (Т. Шевченко) и национальная анемичность, раздвоенность (Н. Гоголь).

Ключевые слова: психопоетика, мегатекст, личность, историософия, малоросийство.

The paper explores the problem of establishing psychopoetics methodological basis as a study aspect of Yevhen Malaniuk's scholarly heritage. The analysis of literary portraits created by Yevhen Malaniuk (namely, Taras Shevchenko, and Nikolai Gogol's) which received little or no research attention so far is a topical current issue in the area of the Ukrainian national literature studies from a new methodology perspective. This objective can be reached by outlining conceptual study principles for a creative personality as a bearer of aesthetic, mental, moral, and nation-generating potentials. Yevhen Malaniuk's usage of megatexts by these authors (epistolaries, diaries, notes, memoirs, and fiction) enabled him to develop fully-fledged literary portraits. The creative personality psychological nature is in the primary focus of Malaniuk's attention, following from which the researcher made his most salient discoveries in the form of an opposition: the national integrity (Taras Shevchenko) vs. the national anemia, duality (Nikolai Gogol).

Keywords: psychopoetics, megatext, creative personality, philosophy of history, "Little Russian" mentality.

Особистість Є. Маланюка багатовимірною і різновекторною. Проте літературознавчий дискурс осягнення його творчості переважно зорієнтований на осмислення ліричного простору митця. Це цілком логічно, оскільки найяскравіше і найпоєднаніше реалізував світ творчий потенціал Є. Маланюк у поезії. Меншу увагу критиків в екзилі (в Україні, зрозуміла річ, це було неможливо) привертала його есеїстика. Першим відгуком на збірку прози Є. Маланюка «Книга спостережень» була рецензія Ю. Лавріненка, вміщена в журналі «Листи до приятелів», а пізніше, із підзаголовком «Мислитель-спостережник», увійшла до збірки праць науковця «Зруб і парости» (1971). У ній автор сформулював цілком об'єктивну

причину відсутності критичного резонансу прозового доробку співця Степової Еллади у діаспорному колі: «Що за рік виходу книжки есеїв Євгена Маланюка не появилось докладних відгуків на неї, не кажучи вже про жваве обговорення й дискусію, на яку ця книжка заслуговує, це свідчить не про слабкість книжки, а про нинішню слабкість нашого культурного процесу на чужині» [3, с. 162]. виправляючи ситуацію, вчений подає низку важливих спостережень щодо постаті Є. Маланюка-літературознавця і культуролога, тим самим доповнюючи творчий портрет митця, який вже склався у діаспорній критиці. Насамперед Ю. Лавріненко визначає формат і специфіку прозових текстів Є. Маланюка, зупиняючись зосібна на оригінальності дослідницької методи автора, а точніше характеризує фокус його бачення дійсності, ті категорії, крізь призму яких Є. Маланюк оглядає й осмислює літературний процес. Вчений акцентує на критичності мислення автора «Книги спостережень», зрощеної на цілісності і всеохопності погляду есеїста на літературний і культурний процес в Україні та за її межами, адже він «...всі сорок років не втрачає духовного чи інтелектуального контакту з процесами у поневоленій Вітчизні» [3, с. 163]. Іншою особливістю його мислення є філософський стрижень осягнення історії (української зокрема), точніше призма філософії духу у її гегелівському варіанті. Через це усі події культурного, політичного, історичного плану інтерпретуються Є. Маланюком як явища одного порядку – як репрезентації національного духу із усіма деформаціями, викривленнями, збоями, що відбуваються в ньому. За спостереженнями вченого, у дослідницькій практиці автора есе ідеалістичний підхід в осмисленні фактів духовного буття народу реалізується через категорії трагічного, героїчного, що детерміновані специфікою світовідчуття і світогляду Є. Маланюка: його схильністю до абсолютизації містичних, фатальних сил (Божого провидіння) у долі людини і народу. «В уяві Маланюка історичний процес двигать сили біблійно-гігантського розміру, від чого процес набирає характеру трагічності і дуже часто характеру кари. ... У Маланюка багато магії – своєрідних заклинань і профетизму» [3, с. 163], – зазначає Ю. Лавріненко. У такому підході есеїста до осягнення явищ культурного буття народу проглядається шпенглерівська традиція мислення.

Та все ж найнедослідженішими із доробку Є. Маланюка залишилися літературознавчі студії, які вимагають окремої уваги. Стосується це передусім літературних портретів, адже не секрет, що доля української літератури осібіно і в контексті світової цікавила Маланюка-поета, а її зразки закладалися в підвалини його історіософії. Не меншого значення потребує осмислення методологічних засад, які використовував Маланюк-літературознавець. А вони (засади), як нам бачиться, серйозною мірою випередили вітчизняні, перебуваючи в силовому полі тенденцій світової науки про мистецтво слова, зорієнтованих на інтеграцію з психологією, дослідження психосвіту митця та його особистісних характеристик, які впливають на поезику. Фактично йдеться про використання принципів психопоетики, розвиток якої припадає на початок ХХІ століття, що й обумовлює актуальність нашої праці. Мета студії – окреслити принципи психопоетики, які використав Є. Маланюк у створенні портретів митців, на матеріалі праць, присвячених Т. Шевченкові та М. Гоголю, визначити авторські критерії оцінки особистості письменника.

Значна частина робіт Є. Маланюка апелює до проблеми біографії митця. Дослідник звертається до біографії як культурного міфу, як контрольованого людиною проекту. Простежуючи сучасні йому тенденції літературного руху, Маланюк констатує і відкидає тип життєписів, орієнтованих на масовість з метою наближення митця до пересічного читача, він виступає апологетом «великих» біографій, біографій духу.

Вартим уваги є той факт, що переважна частина есеїстичних роздумів Є. Маланюка – це роздуми про долю митців, тих, хто є носієм національної ментальності, її виразником. Особистість – предмет різновекторних обсервацій поета-критика. Особливого значення ці авторські рецепції набувають у контексті вирішення Є. Маланюком головної проблеми – проблеми становлення української державності, власне шляху до неї. Вирішення цього магістрального питання виводило автора на визначення значущості **Особистості** для процесу становлення і самовизначення нації. У нотатниках Є. Маланюк зазначав: «Хороба бездержавності... – є наявна й глибока. Особистість – суспільство – нація. Без цієї ієрархічної залежності немає передумови державності. Це – члени пропорції, без якої немає

нації. І треба тверезо ствердити, що такої пропорції в лоні нашої «громади» – не існує. Трагедія особистості і суспільства – це біографії всіх наших визначних людей (хоча б Франка)» [6, с. 86].

1937 року, аналізуючи доробок Ф. К. Шальди, Є. Маланюк вказував на суголосну йому «методу» чеського колеги – «синтетичного портретування» [5, с. 260]: «замість «псевдоуніверсальних» методів у критиці, як і в кожній творчості, треба ставити особистість» [5, с. 259]. (Підкреслення наше – С. М., О. Г.).

Отож, тема особистості або, за визначенням Л. Куценка, «повної Людини», «національної особистості» – «одна із провідних в есеїстиці Є. Маланюка» [2, с. 289]. Український воїн-поет фактично усе своє життя розмірковував над темою долі української духовної та станової еліти, адже саме в катастрофічній її відсутності він убачав головну хворобу національного організму. Особливого звучання ця проблема набувала в екстраполяції її на культурну еліту й у критиці Є. Маланюка реалізувалася на рівні осмислення знакових постатей української літератури.

Варто зазначити, що дослідником була створена власна парадигма вивчення тієї чи іншої особистості, вироблені способи і шляхи осмислення. Щодо першої частини цієї тези (парадигми), то, безсумнівно, в око впадає авторська установка на дослідження так би мовити, *внутрішньої суті* того чи іншого митця. При цьому дослідника цікавить насамперед творчий доробок об'єкта його розмислів, а також його поведінка, коло спілкування, манера репрезентації в товаристві, його листування, спогади сучасників, публічно висловлені позиції, а іноді й плітки, анекдоти, випадки з життя та ін. – все те, що ми окреслюємо поняттям мегатекст. Варто звернути увагу на те, що Є. Маланюк прагне всебічно пізнати героя своїх есеїстичних спостережень, відчути його, проникнути у свідомість і пізнати позасвідоме, приховане цією людиною. Очевидно, дається взнаки зацікавленість Є. Маланюка психоаналітичними студіями (С. Балея, В. Підмогильного) й актуалізується важливість і вагомість психоаналітичного інструментарію для пізнання особистості митця. Максимально наближаючись до створення психоаналітичної студії («портретування»), присвяченій певному письменникові, Є. Маланюк долав брак «українського Фрейда», який би адекватно дослідив українську культуру. Він послідовно застосовував так званий психобіографічний метод, що передбачає «...із взаємодії природи і долі, внутрішніх сил і зовнішніх факторів» з'ясування «психологічної позиції особистості, що сприяє специфічному вияву художнього обдарування, нерідко зумовлює тематику і проблематику творчості» [1, с. 65].

Відправною точкою роздумів критика в цьому аспекті була національна домінанта духовності й особистості письменника, адже «в природі немає справжньої творчості, мистецької передовсім і найяскравіш, яка б не була національною, ц.т. такою, що впливає з найглибшого ества людини, з найтайнішої глибини людської істини. Там, де духовною пуповиною своєю людина в'яжеться з родом, народом, де вічно живуть образ матері і краєвиди дитинства, де дихає вітер Батьківщини і гріє сонце рідної землі» [5, с. 299].

Так, зринала тема «національної істоти» і «малороса», персоналізованої в літературно-критичному доробкові Є. Маланюка іменами Т. Шевченка та М. Гоголя – головних духовних антиподів XIX століття, двох символів розщепленості української душі.

Саме цим двом митцям український критик присвятив чи не найбільш численні студії. Постать Т. Шевченка, його вплив на суспільство XIX і XX століття, формотворчу функцію поета для української ментальності, цілісність природи митця, енергія його поетичного слова стають предметом роздумів Є. Маланюка у працях «Репліка», «Ранній Шевченко», «Три літа», «До справжнього Шевченка», «До Шевченкових роковин», «Шевченко в житті», «Шевченкові метаморфози», «Шевченко – живий».

Захоплення Є. Маланюком постаттю М. Гоголя сягає ще юнацьких років, про що свідчать кілька його робіт часів реального училища («Что побудило Гоголя написать «Малороссийские повести», «Общественное значение комедии Гоголя «Ревизор», «Взгляды Гоголя на задачи искусства», «Характеристика Гоголевского юмора»). Пізніше постать митця вабить Є. Маланюка близькістю їхніх шляхів підкорення Північної Пальміри: через

світ російської літератури. Як стверджував Л. Куценко: «Гоголь щонайкраще давався для Маланюкового дослідження народжених Україною, але і втрачених нею, «обдарованих скарбів-талантів» [2, с. 290]. Отож, М. Гоголь стає предметом детальної обсервації Є. Маланюка у студіях «Кінець російської літератури», «Гоголь – Гоголь», «Гоголь», «Гоголь в літературознавстві». У роки Другої світової війни дослідник розпочинає роботу над книгою про М. Гоголя, проте вимушена втеча-еміграція до США зашкодили її завершенню та спричинили до втрати частини рукопису. У примітках До «Нарисів з історії нашої культури» Є. Маланюк зазначав: «Багатий матеріал, як і перші частини моєї готової монографії «Гоголь», загинули в подіях II світової війни» [7, с. 70]. Оpubлікована у книзі «Євген Маланюк. Повернення» (2005) студія «Гоголь в літературознавстві» та «Шевченко і Гоголь» є частинами втраченого дослідження.

Особливістю побудови праць, присвячених цим двом митцям, є протиставлення Т. Шевченка і М. Гоголя. Саме в такій конфронтації Є. Маланюк міг більш яскраво і повнокровно представити ту чи ту постать. Критик кожного з них позначив відповідною символічною емблемою, які в свою чергу відбивали сутність природної міфологічної антиномії, яка символізує віковичну боротьбу світла й темряви, «даждбожої» енергії та «селеністичної» двоїстості та еманации: «...Шевченко – сонце, як Микола Гоголь – місяць, в якого світлі тіні згущуються і збільшують таємничість цього таємничого сина нашої землі» [6, с. 132]. Ці два письменники стали символами зіткнення двох енергій, двох начал національної душі, під знаком їхнього протистояння проходила боротьба за державність українського народу: «Біля колиски нашого відродження 1917 року і наступних став Шевченко. Але в тіні племінного Шевченка крилася тьмава покорчена постать з гострим профілем хижої птиці – Гоголь – теж син нашого народу, наша кров, частина нашого духу» [7, с. 296].

Дослідження Є. Маланюка, присвячені Т. Шевченкові та М. Гоголю, містять певну парадигму авторського підходу до осмислення та критерії оцінки цих постатей. Відправною точкою розмислів критика є майже беззаперечне твердження про їхню геніальність, хоча якщо у випадку з Т. Шевченком це твердження є цілком безсумнівним, то, ведучи мову про М. Гоголя, Є. Маланюк говорить про нього як про «людину з ознаками геніальності, обдаровану скарбом-талантом дивної, історично спізнілої творчої енергії» [5, с. 379]. Тут прозирає установка дослідника на розділ геніальності консолідуючої, вітаїстичної і творчості руйнівної, спрямованої на самознищення. Тому-то він і уникає говорити про М. Гоголя як про генія. До того ж ставить питання: генія якого народу? Національна ідентичність, насаженість творчості національним духом є важливим для Є. Маланюка індикатором геніальності митця, а у випадку з М. Гоголем «мистецька творчість нещадна й мстива. Вона викриває в творі національність митця, вона зраджує в нім найглибше – расу. А викриває і зраджує так, що зримими стають усі пороки, всі гріхи мистця перед родом і народом, перед с п р а в ж н ь о ю, а не паперовою батьківщиною тіла й духу» (розрядка – Є. М.) і зрештою призводить до «роздвоєності» [5, с. 89].

Розгортання Є. Маланюком зіставного аналізу двох представників національної еліти XIX століття було обумовлено близькими обставинами й умовами приходу в літературу, мистецького становлення. Обидва розпочинають свою творчість у той час, коли українська шляхта занепадає, мізерніє, перетворюється на провінційну: «На могутнім тлі буйного сонячного краєвиду, серед руїн бурхливої минувшини западають у смертельний сон хутори та маєтки здеморалізованої петербурзьким урядом колишньої української аристократії, нині – «дворянства всеросійського» [5, с. 378]. Оцінюючи стан культури цієї доби, Є. Маланюк вживає вислів «цвинтарна тиша», а ведучи мову про літературу цього періоду, порівнює її з політичною дійсністю часу, яка існувала «для домашньої потреби». Отож, література носила ознаки провінційності. У цих драматичних обставинах розвитку української літератури змізерніла шляхта «видає» з себе талановитого М. Гоголя, а в осерді «закутого селянства» «дозріває вулканічне з'явлення Т. Шевченка» [5, с. 379]. Обидва вони, представники українського етнотипу, опиняються у Петербурзі – культурному центрі Російської імперії XIX століття, – якому доведеться відіграти важливу роль у їхньому становленні як митців й у процесі їх національної самоідентифікації.

До Петербурга доля вивела їх різними шляхами: М. Гоголь приїздить сюди, слідуючи створеній власною уявою «спокусливо-чарівній «легенді Петербурга»» («В Гоголю жила «малоросійська ідилія», міг Росії-царства, понаднаціональної імперії необмежених обріїв і необмежених можливостей...» [5, с. 380]), покладаючи на Північну Пальміру надії як на поприще для своєї майбутньої діяльності на «благо отечества» [5, с. 380], тоді як Т. Шевченко потрапляє сюди вимушено, і для майбутнього поета це лише один з етапів його кріпацького життя [5, с. 21].

Є. Маланюк наголошує на ностальгії як каталізаторові художньої творчості і власної національної самоідентифікації. Перебуваючи у чужому культурному і мовному середовищі, кожен із них звертається до літературної творчості як засобу духовного порятунку від жорстокої дійсності. У випадку з Т. Шевченком ностальгія спровокувала загострення його ідентифікації як українця. На думку, Є. Маланюка дієвим чинником при цьому було «національно-ядерне» селянське походження поета, яке забезпечило його «монолітність» і спровокувало протистояння «петербурзькій отруті» [5, с. 122]. На переконання критика, ностальгія, відчуття свого кровного зв'язку з Україною («він був зв'язаний із самим національним еством своєї Батьківщини, занадто страшну в своїй реальності носив в собі самім» [5, с. 122–123]), спричинили його психологічно-інтелектуальний ріст, його політично-національне прозріння, духовне зростання, через що «крізь візію маляра-пластика, що знає лише зовнішні барви й лінії, зачинає д у м а м и проростати ота внутрішня Україна, і маляр стає поетом...» [5, с. 123]. Розрядка – Є. М.

Із М. Гоголем процес був дещо складнішим. По-перше, Є. Маланюк вказує на *національну ущербність, «національно-недокрівну душу»* письменника, сформованого у середовищі української аристократії, яка переживала період занепаду і вольової кризи. Якщо Т. Шевченка у його «петербурзькому сирітстві» рятувала реальна Україна (спогади про кріпацьку дійсність, родина), то М. Гоголь, перебуваючи «у чужому похмурому місті творить ...у ностальгічній гарячці (передусім для себе самого) паноптикальну імітацію України – «упоительную и роскошную Малороссию» [5, с. 121]. Втім поступово «реальна Батьківщина відходить від Гоголя в міру ослаблення й заламування його національного стрижня» [5, с. 383]. Як наслідок, він створює абстракцію «Руси-Росії» – «фантастично-спокусливу», але примарну, пише «Миргород» і «Мертві душі», в яких Є. Маланюк прочитує «...гротесково-яскравий і в цілій своїй фантастичності реальний образ суспільно-національного стану України початку XIX століття», «кошмарну галерею «Мертвих душ» [5, с. 135]. Отож, на думку дослідника, відсутність духовного зв'язку з реальною (селянською, яка не пізнала процесів національного переродження, залишилася ментально здоровою) Україною призвела до поступового відходу М. Гоголя від Батьківщини. Цей процес тривав усе життя письменника й був, за визначенням Є. Маланюка, це «психологічний процес...патологічного характеру» [5, с. 383].

Говорячи про шляхи, способи реалізації таланту та характер їх впливу на особистість митців М. Гоголя і Т. Шевченка, Є. Маланюк приходить до висновку, що заснована на органічно рідному ґрунті поетична практика Кобзаря, відзначалася динамізмом і носила формотворчий характер, консолідувала й давала духовні орієнтири українському народові; тоді, як штучно щеплена на чужий ґрунт творчість М. Гоголя, діяла на самознищення самого митця, руйнувала «аполонівсько-західну» форму російської літератури доби Пушкіна та призвела до «... до затруювання нашої свідомості ядом Гоголевої «всеросійськості» та «общерусскости» [7, с. 299]. Є. Маланюк називає М. Гоголя «батьком малоросійства», а прояви «комплексу Гоголя» – зради в собі національного первня – віднаходить в колективній душі та психіці українців.

Аналізуючи специфіку дії об'єктивних факторів на формування особистостей двох митців, Є. Маланюк, безсумнівно, керувався власними переконаннями і поглядами, здійснював висновки відповідно до власного світогляду і переконань (хоча при цьому зазначимо, що він мав ґрунтовну історико-літературну підготовку, був знайомий зі значною кількістю праць, присвячених постатям Т. Шевченка та М. Гоголя. Для прикладу: серед згадуваних Є. Маланюком гоголезнавців бачимо прізвища таких іменитих вчених, як

В. Шенрок, Н. Котляревський, І. Мандельштам, І. Житецький, В. Зіньковський, В. Гіппіус; згадує шевченкознавців: Айзенштока, С. Єфремова, М. Шагінян, С. Смаль-Стоцького, Л. Білецького та ін.

Знаковим для мислення Є. Маланюка-дослідника історії літератури, було те, що висновки щодо певної персони митця здійснювали в проекції на «душу» нації (специфіку ментальних проявів). Так сталося і з Т. Шевченком та М. Гоголем, які в літературознавчому дискурсі Є. Маланюка, набули чинності уособлення двох протилежних духовнотворчих сил: національно цілісної інтенції та душевної «двоїстості», репрезентованих через опозиції тінь – світло, місяць-сонце.

Є. Маланюк свідомий не лише свого завдання осмислити психоструктуру особистостей двох митців, але й виконання завдань, які лежать у власне філологічній площині: осмислити поетику, творчу манеру художників, розробляючи таким чином основи психопоетики. Відправною точкою роздумів і зіставлень дослідника є теза: митці належали до одного художнього стилю – романтизму й **антитеза**, використана Т. Шевченком у поезії «Н. Гоголю», яку автор неодноразово цитує: «Ти смієшся, а я плачу». За ними прихована ідейно-тематична та ідеологічна домінанта творів письменників, спосіб осмислення письменниками дійсності й парадигма художніх прийомів і засобів, властивих мистецькому почеркові Т. Шевченка та М. Гоголя.

Ведучи мову про стильову домінанту митців, дослідник відштовхується від загальноприйнятої в літературознавстві думки про приналежність їх до романтизму. Втім усталене розуміння естетики романтизму у Є. Маланюка доповнене феноменологічними декораціями, репрезентованими через опозиції «реальність» – «нежиттєвість», «динамізм» і «чинність» – «мертвотність», «оживлення» – «омертвіння». Вони також носять романтичні ознаки, але це свідчить про світоглядну домінанту автора студій. Розглядаючи романтизм Т. Шевченка, Є. Маланюк зазначає, що він ніколи не був абстрактним і канонічним. «Був це романтизм, – пише автор, – що знайшов своє адекватне органічно реальне втілення» [5, с. 127–128]. Цю властивість поетичного світу митця забезпечувалася його проектуванням на реальний світ України, що в свою чергу увиразнювала головну, на думку критика, інтенцію шевченкової поезії – «зв'язати розірвані в «малоросійській» дійсності д о б и української історії» [5, с. 131] і «оживити гоголівські душі української шляхти і розкрити очі ошуканій кріпацькій масі, себто сполучити й оживити спаралізовані складники нації, вдихнути історичне життя в завмерлий національний організм» [5, с. 130]. Отож Шевченків романтизм динамічний, вітаїстичний, консолідуєчий, заряджений енергією чину: «Романтизм Шевченка, завдяки національній повнокровності, був завжди д о в е д е н и й до кінця, опуклий, яскравий, живий і р е а л ь н и й» [5, с. 128] (розрядка – Є. М.) тоді, як романтизм М. Гоголя через «національну недовкривність» митця був засобом відтворення, але не перетворення дійсності. Тому-то Є. Маланюк називає гоголівський романтизм «недовтіленим», «мертвотним», «специфічно графічним», а творчість «таємничою» (часто – патологічно містичною, сповненою чаклувань) і «скомплікованою» [5, с. 128].

Репрезентативно у зіставних спостереженнях дослідника-пражанина над постатями М. Гоголя і Т. Шевченка є **опозиція плачу – сміху** як знакових ідейно-естетичних домінант творчості митців. Якщо говорити про «плач» Т. Шевченка, то Є. Маланюк застерігає від традиційного (насадженого російським культурним простором) сприймання поета як сентиментального лірика, в поезії якого є лише сльози кобзарів (В. Белінський). Цей «плач» (читаймо – пафос та риторика творів) носили характер «протесту ... обудження національної пам'яті ... зрушення важкого закляття...був вибухом свідомості ошуканого народу» [5, с. 137]. На поетикальному рівні Є. Маланюк простежує перетворення «плачу» в **інвективність** поетичних виступів Т. Шевченка: «Цей «плач», що пізніше пройшовши крізь полум'я гніву, тужавіє й обертається в крицю національної зброї, проходить по Україні очищальною грозою, тамує процес національного розкладу, спалює суспільний непотріб, відділює мертве від живого і стоплює благодаттю любови тих, хто «схаменулися» і «стали людьми», в зародок органічної ієрархії» [5, с. 137–138].

Говорячи про сміх М. Гоголя, Є. Маланюк застосовує оціночні характеристики негативної конотації з огляду на функціональність такого способу звернення до народу й

оповіді про нього: «замогильний сміх», «гіркий», «отруйний». В умовах духовного запустіння нації, провінційності її культури *сміх* М. Гоголя *був танатичним*: в складних умовах історичного занепаду українства «осмішування самих себе ...осміювання власної історії, власного народу, його культури й мітів – ...це був проклятий психологічний шлях малоросійського ренегатства». Відповідно дослідником були названі репрезентативні характеристики гоголівської манери: сатира, скепсис, «жорстока любов до нещасненьких» [5, с. 137].

Отже, практика Є. Маланюка по створенню монографічних портретів письменників має такі особливості: по-перше, автор аналізує психологію, внутрішній світ митців як чинник їхньої поетики. По-друге, головним критерієм його оцінок є характер національної самоідентифікації художників слова, національної інтенційності їхніх творів. При цьому висновки Є. Маланюка сформульовані через опозицію: національна цілісність (Т. Шевченко) і національна недокрівність, роздвоєність (М. Гоголь). Ця опозиція застосовувалася Є. Маланюком й до розгляду творчості інших митців (П. Тичини, М. Хвильового, Я. Щоголева. І. Франка, Лесі Українки) і, таким чином, набувала властивостей *оригінальної авторської методології*. Вона переносилася автором і на питання етнопсихології: анатуючи «душу народу», Є. Маланюк активно звертався до теми національної повнокровності і малоросійства, що надавало їй *культурософського значення*. По-третє, для повноти реконструкції психології митця критик залучав листи, спогади сучасників, власне висловлювання художників слова, їхні щоденники, літературознавчі праці та історичні студії, які «вписуються» в поняття мегатекст. Все разом засвідчує високий рівень теоретико-літературної підготовки митця, здатності до кореляції зі здобутками психологічної науки і, як наслідок, створення ним засад і реалізацію на практиці психологоспрямованої технології, спроможної до використання й розвитку в сучасному літературознавстві.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Зборовська Н. Психоаналіз і літературознавство / Ніла Зборовська – К.: Академвидав, 2003. – 392 с.
2. Куценко Л. Загадка двох геніїв / Леонід Куценко // Маланюк Є. Повернення. Поезії, літературознавство, публіцистика, щоденники, листи. – Львів: Світ, 2005. – С. 289-290.
3. Лаврінченко Ю. Зруб і парости / Юрій Лаврінченко. – [Б. м.]: Сучасність, 1971. – 331 с.
4. Лаврінченко Ю. Поет своєї епохи (Штрихи до портрета Євгена Маланюка) / Юрій Лаврінченко // Українська мова і література в школі. – 1991. – №1. – С. 59–64.
5. Маланюк Є. Книга спостережень. Статті про літературу / Євген Маланюк. – К.: Дніпро, 1997. – 430 с.
6. Маланюк Є. Нотатники / Євген Маланюк. – К.: Темпора, 2008. – 335 с.
7. Маланюк Є. Повернення. Поезії, літературознавство, публіцистика, щоденники, листи / Євген Маланюк. – Львів: Світ, 2005. – 495 с.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

Сергій Михида – доктор філологічних наук, професор, проректор з наукової роботи Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка.

Наукові інтереси: психопоетика, особистість письменника, літературознавчі методології.

Оксана Гольник – кандидат філологічних наук, доцент, докторант кафедри української літератури Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка.

Наукові інтереси: література ХХ століття.

УДК 82-31+81'37+821.161.2

ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНЕ ПОЛЕ 'СМІХ' У РОМАНІ ІВАНА ФРАНКА «ПЕРЕХРЕСНІ СТЕЖКИ»

Світлана ФОРМАНОВА (Одеса, Україна)

У статті здійснено аналіз лексико-семантичного поля 'сміх' у романі Івана Франка «Перехресні стежки»; визначено лексичні й граматичні варіації сміху; проаналізовано його лексико-семантичні варіанти; схарактеризовано параметри, ядерну й периферійну зони.

Ключові слова: лексико-семантичне поле; лексико-семантичні варіанти; ядро; периферія; метафорична сполучуваність; порівняння; сміх; сміхова культура.

В статті произведен анализ лексико-семантического поля 'смех' в романе Ивана Франко «Перекрестные дороги»; определены лексические и грамматические вариации смеха;

проанализированы его лексико-семантические варианты; охарактеризованы параметры, ядерную и периферийную зоны.

Ключевые слова: лексико-семантическое поле; лексико-семантические варианты; ядро; периферия; метафорическая сочетаемость; сравнение; смех; смеховая культура.

The article analyzes the lexical-semantic field 'laughter' in the novel by Ivan Franko "Cross Roads"; lexical and grammatical variations of laughter are defined; lexical-semantic variants of laughter are considered. The author determines the field's parameters, nuclear and peripheral areas.

Lexico-semantic field – a combination of paradigmatically associated lexical items which are united by common content (sometimes formal common indicators) that reflect the conceptual, substantive and functional similarity between denoted phenomena.

Each field is composed of a common (integrated) sign – archiseme that brings together all the field units. Each individual unit of lexical-semantic field is different from other units that are marked by differential features (humour, laughter, smile, etc). This attests that lexical-semantic fields intersect. Communication between the fields provides continuity of semantic space, integrates all fields in a lexical-semantic language.

Lexico-semantic field has a hierarchical structure. It consists of lexical-semantic groups and lexical-semantic group of smaller microsystem – lexical-semantic variants such as synonymous chains, antonymic couples etc. The latter are inherent to all layers of vocabulary and the most important factors that unite and structure lexical-semantic system.

Lexico-semantic field 'laughter' in the novel "Cross Roads" has the following features:

It reflects particular nature of the character, the national outlook, traditions and culture;

It is characterized by emotion, contagious, incongruentis, subjectivity paraverbal means;

It is marked by metaphorical comparisons and compatibility;

It has grammatical features: verbs, gerunds, exclamations, nouns, adjectives, adverbs.

Depending on the situation, the laughter in the novel Franko has an increased emotion: the nature of of bullying; taunts or irony; transmits the evaluation; aggression; timbre; sincerity / good nature.

Key words: lexical-semantic field, lexical-semantic variations, essence, peripherals, metaphorical combinability, smile, laughter, humorous culture.

Загальновідомо, що сміх виступає невід'ємною складовою характеристики особистості, її емоційного стану й комунікативної інтеракції. Тому більшість учених схиляється до того, що сміх слід розглядати в різних аспектах – фізіологічному, психологічному, соціологічному, культурологічному, естетичному і т.ін.

Антропоцентричні дослідження у лінгвістиці сформували такі напрями як психолінгвістика й когнітивна лінгвістика. Вони спрямовують тенденції дослідження не лише людського чинника в мові, а й мовної картини світу, мовної особистості, мовної свідомості, що дозволяє звернути увагу на поведінку людини в соціумі, який формує її думку, свідомість, риси характеру, духовні й когнітивні цінності й реалізується не лише в мові та її лексичному складі, а й у мовленні.

Актуальність статті визначається тим, що польове дослідження лексики здійснюється в комунікативно-прагматичному аспекті. Лексико-семантичне поле 'смiх' у романі І. Франка становить ядро мовної картини світу письменника, має свою національно-культурну й функціонально-семантичну специфіку, яка полягає у своєрідності семантики, багатстві й особливостях парадигматичних і синтагматичних зв'язків.

Метою статті є з'ясування особливостей семантики й функціонування одиниць лексико-семантичного поля 'смiх' у романі І. Франка «Перехресні стежки». Мета зумовила розв'язання таких завдань: 1) схарактеризувати особливості лексико-семантичного поля 'смiх' і його складових; 2) визначити склад і обсяг лексико-семантичного поля 'смiх' в українській мові за даними тлумачних словників; 3) проаналізувати лексико-семантичне поле 'смiх' у романі; 4) виокремити параметри лексико-семантичного поля 'смiх'; 5) встановити співвідношення елементів лексико-семантичних груп у словниках і романі.

Об'єктом статті є українські лексичні одиниці на позначення сміху. **Предметом** стали національно-культурні особливості семантики й функціонування зазначених одиниць у романі І. Франка «Перехресні стежки».

Сміхова традиція має давнє фундаментальне підґрунтя як у європейській, так і російській, і вітчизняній традиціях: М. Бахтін, Д. Лихачов, Ю. Лотман, Н. Понирко, Т. Рюміна, В. Самохіна, Б. Успенський, М. Фрейденберг та ін. Польові дослідження лексики здійснювали О. Бойчук, Н. Гешко, С. Кезіна, В. Левицький, Л. Лисиченко, О. Селіванова, С. Форманова та ін.

На думку Ф. Бацевича, «у численних концепціях спілкування за допомогою мови підкреслюється положення, згідно з яким людина вступає в комунікацію з певною метою – вплинути на адресата: заспокоїти, проінструктувати, вивести з рівноваги, схилити до

чогось, розсмішити ...» [1, с. 4]. Це засвідчує, що сміхова картина світу «неодмінно відображає найважливіші для соціуму концепти й метаконцепти» [7, с. 280]. Не завжди сміх може бути «реакцією на гумористичний стимул» [10, с. 43], «смішне розуміється як психоемоційний (і навіть психофізіологічний) механізм реакції на зовнішні й внутрішні подразники» [4, с. 686]. Результатом сміху є емоційність, заразливість, інконгруентність, суб'єктивність, паравербальні засоби. Він «виникає в результаті розуміння, осмислення сказаного» [5, с. 57] і тісно пов'язаний з етнокультурними й ментальними особливостями.

Дослідження сміху в лінгвістиці спирається на такі положення:

1. Сміх пов'язаний із емоційною сферою людини, що є психофізичною реакцією і втраченням емотивних станів.
2. Сміх – результат діяльності людської свідомості.
3. Сміх – невербальний знак комунікації.
4. У мові сміх (невербальний знак) отримує мовленнєву експлікацію.
5. Номінації сміху, представлені словами різних граматичних класів, мають семантичний і граматичний потенціал [3].

Джерела сміху в художній літературі знаходимо в основному не в мовленні автора, а в мовленні персонажів.

В українській етнокультурі 'сміх' репрезентовано такими лексемами: *сміховина, сміховинний, сміховище, сміхота, сміхотня, сміхун, смішок, смішки, сміюн, смішливий, смішити, смішитися, сміятися, всміхатися, усміхатися, посміхнутися, розсміятися, засміятися, смішно, посмішка, регіт, реготун, регітня, реготливий, реготати, зареготати, реготання, регітно, га-га-га, ха-ха-ха* та ін.

Лексикографічні джерела фіксують лексико-семантичні варіанти (ЛСВ) лексеми 'сміх':

1. Переривчасті, характерні звуки, які утворюються короткими видихальними рухами як вияв радості, задоволення, нервового збудження і т. ін.
2. Виставляння кого-, чого-небудь у смішному вигляді; висміювання [2, с. 1154]; 1. Сміх, хохоть. 2. Посмешище. 3. На сміх підіймати / На сміх сказати / Сміхи збити з чого. 4. Смішок [6, с. 158]; Регіт, Хохоть [Там само, с. 10].

Лексико-семантичне поле 'сміх' у представленій розвідці розуміється як системне утворення, що відображає поняттєву, предметну й функціональну подібність позначуваних явищ, оскільки польова концепція організації лексики передусім виявляється на рівні власне значеннєвої структури – у виокремленні ядра й периферії і на рівні мовної мікросемантики – в існуванні лексико-семантичних груп (ЛСГ), ієрархічно організованих [8, с. 9].

Лексико-семантичне поле 'сміх' у романі І. Франка «Перехресні стежки» має високу частотність, ядерну й периферійну строкагість, стилістичну забарвленість, тропеїчну обумовленість, характеризується граматичними й синтаксичними особливостями.

За нашими спостереженнями максимально актуалізованою, ядерною у контексті роману є семна модель 'переривчасті, характерні звуки, які утворюються короткими видихальними рухами як вияв радості, задоволення, нервового збудження і т.ін.' – ЛСВ1, основною функцією якої є стилістичне увиразнення і характеризується емоційністю, заразливістю, інконгруентністю, суб'єктивністю, паравербальними засобами:

І, вклонившись панночкам, він вийшов. Уже за дверима він почув за собою голосний вибух сміху. Регіниного сміху він не міг дочутися [9, с. 440]; *Важка тінь пізніших подій упала на ті безмежні щасливі хвилини, які переживав він відтепер отам, у тім пустім покоїку при розбитім фортеп'яні, але в тій певності, що тільки одна стіна ділить його від неї, що вона тут близько, що з-під її рожевих пальців плывуть оті нестрійні гами, мішаючися зі срібними тонами її голосу, з рідкими вибухами її сміху* [9, с. 440]; *Євгенію досить було не до сміху, але, почувши сей Баранів секрет, він не зміг зупинити себе, щоб не зареготатися* [9, с. 485]; *В міру Вагманового шептання бурмістрове лице прояснювалося, а накінці він вибухнув голосним сміхом* [9, с. 598];

– А то упертий русин! – мовив староста, маскуючи свою злість добродушним усміхом [9, с. 585];

Обі брюнетки заговорили щось до неї, **почали сміятися**, – і вона **засміялася**, і той **сміх дихнув на нього такою розкішию**, про яку йому досі і в сні не снилося. Тільки тепер він почув, як сильно він полюбив сю дівчину, яка магічна сила в'яже його з нею [9, с. 439]; **Сміялися**, очевидно, обі брюнетки [9, с. 440]; **Євгеній голосно засміявся** [9, с. 424];

– Ну, ви не привикли мати діло з такими лихварями, як я, – **злегка всміхаючись**, мовив Вагман [9, с. 427]; **Євгеній, усміхаючись**, зирнув на нього [9, с. 484]; **Практикант і прокуратор зирнулися і всміхнулись**. Практикант так само **всміхнувся** й до Євгенія [9, с. 515]; – Ну, я не кажу, щоб се був наймудріший концепт, – мовив Вагман, також **усміхаючись**, – але даю вам те, що маю. Робіть з тим що знаєте [9, с. 598];

І він реготався, і лице його наливалося кров'ю [9, с. 633].

ЛСВ2 у романі І. Франка представлено семою 'виставляння у смішному виді', 'на сміх підіймати':

Прокуратор, Євгеній і практикант засміялися. Суддя Страхоцький дуже не любив сміху. Йому все здавалося, що то з нього сміються... [9, с. 515]; **Всі тільки на те дбають, аби хлопським добром пожитися, з хлопа сім шкір здерти, а потім сміятися з нього, як із дурня.** – Ой, правда, правда! – зітхали селяни. – **П'ють нашу кров, ще й сміються з нас** [9, с. 529].

ЛСВ3 виокремлено в контекстах із семою 'сміх, хохот, смішок':

– **Ха-ха-ха!** – **зареготався** Стальський. – Однак ж вам слід би побачити ту жертву [9, с. 417]; – **Га-га-га!** **Се ви гарно сказали!** – **брутально регочучися**, мовив Стальський. – «Властива соленізантика!» **Га-га!** [9, с. 467]; **Ха-ха-ха!** – знов **розреготався** пан маршалок [9, с. 473]; – **Га-га-га!** – **зареготався** маршалок. – Се чудово! Се справді монументально! [9, с. 580]; – **Чи ви здуріли, пане Вагман! Також концепт! Га-га-га!** [9, с. 598].

Домінатою синонімічного ряду іменників на позначення сміху виступає лексема 'регит', що фіксує диференційну ознаку 'хохот', 'участь голосу (звук)':

Пан Маршалок стояв хвилину в дверях. Його лице ясніло якимсь незвичайним блиском, очі горіли, на устах тремтів щасливий усміх, готовий, бачилось, в одній секунді зрватися бурєю і вибухнути веселим, сердечним реготом [9, с. 471]; **Шнадельський оповідав масні анекдоти, що збуджували масний регит, а Шварц пробував навіть затягати пісень** [9, с. 561]; **Конципієнт голосно зареготався** [9, с. 483]; **Бурмістр голосно зареготався і вдарив себе долонею по коліні** [9, с. 592].

Периферійну зону реалізовано метафоричною сполучуваністю і порівняннями:

... **сміх адвоката при згадці про отця «місіана» видався Баранові якимсь страшним, пекельним сміхом і пройняв його морозом** [9, с. 487]; **Стальський ані на хвилю не змішався від сих слів. На його устах показався цинічний усміх** [9, с. 415]; – **Хочете сказати, що мені, лихвареві, п'явці повітовій, не слід так остро судити інших,** – **мовив з холодним усміхом Вагман** [9, с. 592]; – **Ну, ще тільки того не стало, щоб почали наvertати мене на руський патріотизм!** – **з грубим реготом мовив бурмістр** [9, с. 595]; **Євгеній усміхнувся тим силуваним сміхом, у яким проблискує несмілий скептицизм** [9, с. 415]; ... він (Баран. – С. Ф.) **пригадав собі наказ Стальського і, зареготавшись несамовито, побіг щодуху до реставраційки** [9, с. 623]; **І, регочучись цинічно, він устав і наблизився до неї** [9, с. 635].

Лексико-семантичне поле 'сміх' у романі «Перехресні стежки» має такі риси:

– відбиває особливості характеру персонажа, національне світобачення, традиції, культуру: **масні анекдоти, що збуджували масний регит;**

– характеризується емоційністю, заразливістю, інконгруентністю, суб'єктивністю, паравербальними засобами: **маскуючи свою злість добродушним усміхом; вона засміялася, і той сміх дихнув на нього такою розкішию, про яку йому досі і в сні не снилося; усміхнувся тим силуваним сміхом; він реготався, і лице його наливалося кров'ю;**

– відрізняються метафоричною сполучуваністю і порівняннями: **сміх адвоката видався Баранові якимсь страшним, пекельним сміхом і пройняв його морозом; цинічний усміх; з холодним усміхом; брутально регочучися; зареготавшись несамовито; п'ють нашу кров, ще й сміються з нас; сміятися з нього, як із дурня;**

– мають граматичні ознаки: дієслів: *зареготати, зареготатися, розреготати, розреготатися, сміятися, засміятися, всміхнутися, усміхнутися* і т. д.; дієприслівників: *всміхаючись, усміхаючись, зареготавшись, регочучися*; вигуків: *ха-ха-ха, га-га-га*; іменників: *сміх, усміх, регіт*; прикметників: *голосний, страшний, пекельний, цинічний, щасливий, веселий, сердечний, добродушний, холодний, масний, грубий, силований*; прислівників: *голосно, несамовито, цинічно*.

Залежно від ситуації, *сміх* у романі І. Франка має підвищену емоційність: *га-га-га* – характер знуцання; *ха-ха-ха* – насмішки або іронії; передає оцінку – *добродушний усміх; силований сміх*; агресію – *брутально регочучися; з грубим реготом мовив; з холодним усміхом; маскуючи свою злість добродушним усміхом; страшним, пекельним сміхом*; тембр – *голосний вибух сміху; голосно зареготався; голосно засміявся; зареготавшись несамовито; вибухнув голосним сміхом*; душевність/добродушність – *щасливий усміх; веселим, сердечним реготом; добродушним усміхом*.

Результати дослідження засвідчують таке: ЛСП ‘сміх’ створює художньо-образну палітру естетичного кредо І. Франка в романі «Перехресні стежки» й реалізується не лише у вербальних, а у невербальних засобах: нервовий, веселий, щиросердний, нахабний, грубий, знуцальний; носить суб’єктивний характер; спостерігаємо сміх переважно негативного спрямування, рідше – добродушний; сміх іноді носить агресивний характер. Сміхова агресія переповнює персонажів, що виражається в негативному ставленні один до одного, підвищеній емоційності й зловтішних намірах. Польова структура складається з іменників, прикметників, дієслів, дієприслівників, прислівників, фразеологічних сполук, які формують образну систему, передають не лише експліцитні, а й імпліцитні інтенції персонажів, актуалізують експресивно-оцінні характеристики, інтерпретують граматичну й семантичну інтенсивність і характер продукування сміху.

Перспективу дослідження вбачаємо в подальшому опрацюванні сміхової культури в українській ментальності й мовній картині світу сучасних українських письменників.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Бацевич Ф. С. Текст, дискурс, речовий жанр (соотношение понятий) / Ф. С. Бацевич // Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. – 2001. – № 520. – С. 3–6.
2. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. – К.; Ірпінь : ВТФ «Перун», 2003. – 1440 с.
3. Куприянова Н. С. Ассоциативное поле концепта «смех» в русском языке / Н. С. Куприянова [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://cyberleninka.ru/article/n/assotsiativnoe-pole-kontsepta-smeh-v-russkom-yazyke>. – Название с экрана.
4. Радбиль Т. Б. Природа комического sub specie языковой аномальности / Т. Б. Радбиль // Логический анализ языка. Языковые механизмы комизма / [отв. ред. Н. Д. Арутюнова]. – М. : Индрик, 2007. – С. 686–698.
5. Самохіна В. О. Жарт у сучасному комунікативному просторі Великої Британії та США : [монографія] / В. О. Самохіна. – Вид. 2-е, перероб. і доп. – Харків : ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2012. – 360 с.
6. Словарь української мови / уряд. З додатком власного матеріалу Борис Грінченко : В чотирьох томах. – Т. 4. Р – Я. / НАН України. Ін-т української мови. – К. : Наук. думка, 1997. – 616 с.
7. Слышкин Г. Г. Лингвокультурные концепты и метаконцепты : [монография] / Г. Г. Слышкин. – Волгоград : Перемена, 2004. – 340 с.
8. Форманова С. Лексико-семантичне поле ‘корупція’ в романі І. Франка «Перехресні стежки» / Світлана Форманова, Евеліна Босва // Творчість І. Франка у вимірах часу : збірн. студ. наук. праць (Одеса, 10–11 травня 2016 року). – Вип. 1. – Одеса : Видавць Букаєв Вадим Вікторович, 2016. – С. 9–14.
9. Франко І. Вибрані твори : у 3-х т. / Іван Франко. – Т. 3. – К. : Вид-во худож. л-ри «Дніпро», 1973. – С. 375–661.
10. Provine R. Laughter : A Scientific Investigation / R. Provine. – N.Y. : Publishes Viking Books. – 2000. – 258 p. : Цит. за кн.: Самохіна В. О. Жарт у сучасному комунікативному просторі Великої Британії та США : [монографія] / В. О. Самохіна. – Вид. 2-е, перероб. і доп. – Харків : ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2012. – 360 с. – С. 55.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Світлана Форманова – доктор філологічних наук, доцент, професор кафедри української та зарубіжної літератур Державного закладу «Південноукраїнський національний університет ім. К. Д. Ушинського».

Наукові інтереси: інвектива, конфліктний дискурс, мовленнєва агресія, комунікативна інтеракція, лінгвістика тексту, сугестивна лінгвістика, теорія і практика перекладу.

УДК 81'373.43 = 161.2

АД'ЕКТИВНА ІНДИВІДУАЛЬНО-АВТОРСЬКА НОМІНАЦІЯ В РОМАНІ «ЛЕПРОЗОРИЙ» ВОЛОДИМИРА ВИННИЧЕНКА

Ірина БАБІЙ (Тернопіль, Україна)

У статті розглядаються прикметникові індивідуально-авторські новотвори в романі «Лепрозорій» Володимира Винниченка. Схарактеризовано семантику прикметникових новотворів, особливості їх творення та стилістичного функціонування. Звернено увагу на емоційно-експресивну роль прикметників-інновацій у контексті твору.

Ключові слова: новотвір, авторський неологізм, неолексема, лексична інновація, індивідуально-авторська номінація, складне слово, спосіб творення.

В статье рассматриваются индивидуально-авторские новообразования-прилагательные, которые функционируют в романе «Лепрозорий» Владимира Винниченко. Проанализированы семантика новообразований-прилагательных, особенности их образования и стилистического функционирования. Обращено внимание на эмоционально-экспрессивную роль инноваций-прилагательных в контексте произведения.

Ключевые слова: новообразование, авторский неологизм, неолексема, лексическая инновация, индивидуально-авторская номинация, сложное слово, способ образования.

The author's individual adjective innovations in the novel "Leprozorij" by Volodymyr Vynnychenko are described in the article. The author's derivation approaches are viewed within various aspects: lexical-semantic, word building, functional, lexicographical etc. Volodymyr Vynnychenko's lexical neologisms are the subject of our research.

The semantics of adjective neologisms and the peculiarities of their formation and stylistic functioning have been characterized.

The author's neologisms that describe a person, object or phenomenon on various grounds, including: appearance, portrait, internal qualities and character traits, psychological state and social status of the characters in the novel "Leprozorij" are revealed.

The author's individual adjective innovations in the analyzed novel are mostly of complex structure. The productive ways of neolexemes creation is the word composition. Occasionally adjective neolexemes are formed with prefixation and suffixation. All the revealed noun neolexemes are created by the traditional word Ukrainian building models. In artistic speech by V. Vynnychenko deep inner world of the characters, their worries and doubts can be seen. Important adjective innovations have the figurative, emotional and expressive means. The usage of neological vocabulary allows the author convey complex range of emotions and feelings of the characters, describe the psychological state of the personages thoroughly and convincingly.

Key words: neologism, author's neologism, neo-lexeme, lexical innovation, individual author's nomination, compound word, way of word building.

Постановка наукової проблеми та її значення. На початку ХХІ століття помітно активізувалося вивчення індивідуально-авторської мовотворчості письменників. С.Я Єрмоленко зауважує, що «дослідження з художньої стилістики обов'язково передбачає виявлення традиційної та індивідуально-авторської образності, що міститься у лексико-семантичній сполучуваності, текстових зв'язках мовних елементів [4, с. 813]. Аналізуючи авторське словотворення в художньому тексті, мовознавці розглядають лексичні новотвори письменника в різних аспектах: лексико-семантичному, словотвірному, функціональному, лексикографічному та ін. Відомими дослідниками у галузі неології є Г. Вокальчук, Н. Сологуб, О. Стишов, Г. Сютя, Ж. Колоїз, А. Мойсієнко, Н. Адах, Л. Ставицька, С. Богдан та ін.

Актуальність нашого дослідження зумовлена самобутністю ідіостилю Володимира Винниченка та недостатністю вивчення творчості цього талановитого письменника. Відомий літературознавець М. Жулинський зазначає: «В. Винниченко-художник – яскрава індивідуальність, у якій поєдналися найсуттєвіші риси перехідної доби – від критичного реалізму до модернізму. У своїй творчості йому судилося перекинути своєрідний ідейно-естетичний «місток» до нової, стимульованої європейським мистецтвом української літератури і створити оригінальний мистецький світ» [5, с. 254]. Проте складною і водночас трагічною була доля його художньої спадщини, як, зрештою, і багатьох інших письменників, які творили у 20-30 роках ХХ століття.

Мета пропонованої праці – охарактеризувати семантику, дериваційну структуру та особливості функціонування прикметникових лексичних інновацій у романі «Лепрозорій» В. Винниченка. Оскільки в сучасній лінгвістиці поки що відсутні неологічні розвідки, виконані на матеріалі творів письменника, тому наше дослідження є **актуальним**.

Для реалізації поставленої мети необхідно розв'язати такі **завдання**: виявити лексичні новотвори, звірити їх наявність у лексикографічних джерелах, описати семантику ад'єктивних лексичних інновацій В. Винниченка, з'ясувати їх дериваційну структуру та способи творення, простежити особливості функціонування прикметникових авторських неолоксем у романі «Лепрозорій».

Серед інших неопублікованих довгий час творів В. Винниченка роман «Лепрозорій» вирізняється детективним сюжетом, палкими пристрастями, що розгортаються на тлі політичного життя Франції [3, с. 376]. У цьому філософському творі «започатковано одну з провідних тем творчості письменника доби еміграції – самоідентифікації, пошуку власної істини, морального вибору» [3, с. 381]. Автор проповідує ідею вільної людини, повної свободи і незламності особистості. Кожна людина повинна присвятити своє життя пошуку щастя. «Нема більшої, нема почеснішої, нема високодуховнішої і пристраснішої мети та сенсу існування як окремих людей, так і цілих націй, ніж творення щастя», – наголошує один із героїв роману. Такі слова можна сприймати як заповіт самого автора.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. У романі «Лепрозорій» індивідуально-авторський неологічний корпус становлять іменники, прикметники, дієслова і прислівники, найбільше – іменників і прикметників. У центрі нашої уваги будуть ад'єктивні авторські неологізми.

У сучасних граматиках прикметник визначають як повнозначну частину мови, що виражає статичну ознаку безпосередньо або через його стосунок до інших предметів чи явищ. Прикметники називають ознаки, якості, властивості предметів та явищ.

У романі «Лепрозорій» виявлено низку інноваційних прикметників, які характеризують особу, предмет чи явище за різними ознаками, а саме:

- зовнішній вигляд, портрет людини: **кругло-овальне** лице, **жовтавовощана** шкіра, **сиво-срібний** дідусик, **воцано-жовте** лице, **чорнокошлаті** нависи (брови) (*Лице його було не вузке, а **кругло-овальне** і губи широкі, якісь дитячі* (с. 45 – 46); *<...> він з усієї сили закусив губу, аби не стогнати, а на **воцано-жовтому** лиці його палали червоні рвані плями* (с. 245); *Очі знову чудно, лаковано блищали з-під своїх **чорнокошлатих** навис* (с. 139));

- внутрішні (характерологічні) якості, властивості людей, психологічний стан: **зклопотано-поспішний** вираз, **невинно-привітні** очі, **суворо-серйозний** вираз, **винувато-добрі** очі, **суворо-похмурий** погляд, **холодно-кам'яний** вираз, **незламно-пряма** (дівчина), **суворо-гумористичний** вираз, **гіперегоїстичний** (герой), **буйнохворий** (герой) (*А поводитись вона – рухалась, балакала, оглядала мене, розпитувала, відповідала все з якимсь **зклопотано-поспішним** виразом, ніби їй не було часу, чи конче треба було швидше добратись кудись* (с. 45); *<...> зустріла такі чудові, такі по-дитячому теплі, **невинно-привітні** очі, що зразу стало легко й радісно* (с.46); *Коли б Тіль це знала, то вона, біденька, не виставляла б себе за таку **незламно-пряму, незалежну й сувору** з нею, як вона те любила робити* (с. 227); *<...> бо від свого годування він є постійно хворий, злий, несправедливий, **гіперегоїстичний, жорстокий*** (с. 341));

- колір, забарвлення: **шафраново-жовта** рідина, **тьмаво-бронзове** лице, **яскравогаряча** червона пляма, **смугляво-бронзова** шкіра обличчя, **смагляво-бліде** обличчя, **матово-сірий** колір лица, **смоляво-червона** рідина, **матово-жовте** лице, **чорно-іржавий** чуб, **смоляно-чорна** борода (*<...> хотілось узяти Рене за голову й скуйовдити це більше його **чорно-іржавий** чуб* (с. 168); *Смоляно-чорна борода була ретельно зачесана* (с. 349); *І широке, **матово-жовте** лице її неначе засвітилося і стало дуже подібне до місяця вповні* (с. 79); *На **смугляво-бронзовій** шкірі обличчя з-під темно-сірої каскетки виразно сріблилося волосся* (с. 10); *Дядько П'єр стояв зовсім спокійно, тільки на шії теж з'явилась **яскравогаряча** червона пляма* (с. 203));

- запах: **гостросмердюча** люлька (*А коли по вечері сідав біля каміну, де грала блакитними язиками **оранжева** купка булетів, з своєю **гостросмердючою** люлькою, йому, видно, ставало так приємно <...>* (с.168));

- абстрактні назви, вжиті в переносному (метафоричному) значенні: **мешкальна** криза, **різносмакові** «цінності», **релігійно-моральна** операція, **фізично-духовна** хвороба,

найнауковіша відповідь, **найоб'єктивніша** відповідь (*Жодних мешкальних криз у них ніколи не було, бо всі ліси, печери, столітні дерева були до їхніх послуг* (с. 109); *Адже шлюб з Каспароном – цілком законна й релігійно-моральна операція* (с. 356); *<...> це дійсно була справжня, не сумнівна, а цілком реальна фізично-духовна хвороба* (с.210));

- предмети, об'єкти, приміщення тощо: **поважно-буржуазне** вікно, **темно-кольорове** вбрання (*На ньому було шовкове темно-кольорове хатнє вбрання з чорними одворотами, підперезане чорним шовковим поясом* (с. 91));

- людину за соціальним станом, матеріальним становищем тощо: **претиповий** інтелігент (*Запеклий троцькіст. Інтелігент претиповий: почуває млосність од краплини крові від уколу голкою пальця, а мріє про криваву перманентну революцію на всій планеті* (с. 66)).

Виявлені в романі «Лепрозорій» авторські ад'єктивні інновації зазвичай складні за структурою. Продуктивним способом їх творення є основокладання. Як правило, прикметникові композити утворені від двох прикметникових основ, наприклад: **смагляво-блідий** – смаглявий, блідий; **винувато-добрий** – винуватий, добрий; **матово-сірий** – матовий, сірий тощо.

У неологічному словнику В.Винниченка наявні композити, утворені на базі підрядного словосполучення шляхом складання із суфіксацією. Йдеться про такі прикметникові неолексеми: **різносмаковий** – різний смак (суфікс –**ов** –); **темно-кольоровий** – темний колір (суфікс –**ов** –); **гостросмердючий** – гостро смердіти (суфікс –**уч** – (первісно дієприкм.)).

Неологічний корпус письменника фіксує всього кілька простих прикметникових неолексем, які утворені афіксальними способами. Прикметники **претиповий** і **гіперегоїстичний** виникли шляхом приєднання словотвірного форманта-префікса до твірної бази, а саме: **пре-** + типовий → **претиповий**, **гіпер-** + егоїстичний → **гіперегоїстичний**. Зауважимо, що префікси **пре-**, **гіпер-** вказують на надмірність якості, збільшеність ознаки. Іншомовний префікс **гіпер-** є синонімом українського префікса **понад-**. Прикметник **мешкальний**, не зафіксований у тлумачних словниках української мови, утворений від дієслівної твірної основи за допомогою словотвірного форманта-суфікса: **мешкальний** ← мешкати.

Оказіональним видається утворення форми найвищого ступеня порівняння від відносних прикметників **об'єктивний** і **науковий**, що не відповідає граматичним нормам творення ступенів порівняння, які традиційно мають тільки якісні прикметники. Ступені порівняння творяться з потреби вираження більшої міри ознаки. Оказіональні форми ступенювання письменники вживають нечасто і з певною стилістичною метою. Так, у романі «Лепрозорій» засвідчено прикметники **найоб'єктивніший** і **найнауковіший**: *Відповідь первісних індуських філософів була найчеснішою, найоб'єктивнішою, найнауковішою з усіх. Решта відповідей усіх часів у всіх народів <...> є тільки вільний чи невільний вияв хвороби людства* (с.119). Зауважимо, що такі okazіональні лексеми відзначаються стилістичною мотивацією.

За семантикою і граматичними особливостями новотвори-прикметники В. Винниченка, виявлені в романі «Лепрозорій», поділяються на якісні та відносні. До якісних можна віднести тільки інноваційні прикметники із семантикою кольору. Якісних прикметників з іншим значенням в аналізованому романі не виявлено.

Як свідчить матеріал дослідження, усі прикметники-інновації зі значенням кольору мають складну структуру. Із врахуванням семантики та компонентного складу цих назв кольорів можна виокремити кілька структурно-семантичних груп, а саме:

1) складні назви, що позначають відтінки кольору, вказують на ступінь його насиченості: **тьмаво-бронзове** лице, **темно-кольорове** вбрання;

2) складні слова, що позначають колір із додатковим відтінком. Значення таких кольороназв уточнюється основою відносного прикметника: **смоляно-чорна** борода, **вощано-жовте** лице, **чорно-іржавий** чуб, **смоляво-червона** рідина, **жовтаво-вощана** шкіра лица, **сиво-срібний** дідусик;

3) складні назви, що виражають ступінь інтенсивності, яскравості кольору: **матово-сірий** колір лица, **смагляво-бліде** обличчя, **матово-жовте** лице, **яскравогаряча** червона пляма на шії.

Прикметно, що такі якісні прикметники зазвичай виконують функції епітетів, виступаючи описово-виражальним засобом художнього зображення.

Якісні прикметники позначають безпосередні ознаки, невіддільні від самого предмета. Відносні ж – виражають «незмінні, сталі щодо міри вияву ознаки предметів обов'язково через відношення їх до інших предметів або дій» [8, с. 367]. Велика група ад'єктивних авторських неологізмів, засвідчених у романі «Лепрозорій», належить до розряду відносних прикметників. Із врахуванням характеру і змісту ознаки предмета авторські відносні прикметники можна об'єднати в такі лексико-семантичні групи:

- назви ознак предметів за матеріалом, із семою речовинності: **холодно-кам'яний**;
- назви ознак предметів щодо розміру, форми, обсягу, кількості: **кругло-овальний, незламно-прямий, чорнокошлатий**;
- назви ознак предметів за призначенням, функціями та іншими особливостями: **мешкальний**;
- назви зі значенням загальної відносності: **релігійно-моральний, фізично-духовний, суворо-гумористичний, претиповий**.

Оказіональних присвійних прикметників у романі не виявлено.

В. Винниченка вважають продовжувачем психологічної інтелектуальної прози другої половини ХІХ століття. Письменника «цікавить незримий процес духовного становлення особистості, усвідомлення нею соціальних зв'язків у суспільстві, пробудження в людях громадянського почуття відповідальності за все, що відбувається» [4, с. 93]. У творах В. Винниченка простежується тонке і глибоке відтворення внутрішнього світу героїв, їх хвилювань, переживань, сумнівів. Описуючи психологічний стан персонажів, письменник використовує різні художні засоби (епітети, метафори, порівняння). Естетично вагомим засобом виступає неологічна лексика, застосування якої дозволяє автору глибоко і переконливо передати складну гаму емоцій і почуттів героїв.

Як свідчить зібраний матеріал, заманіфестовані у романі «Лепрозорій» авторські прикметники виконують не тільки описову функцію, характерну для прикметників як лексем, що називають ознаки, якості, властивості предметів чи явищ, а й емоційно-експресивну. Серед неологічного корпусу можна виокремити групу лексичних новотворів, які репрезентують внутрішні якості людини, її настрої через опис портретних деталей, рис. Емоційний стан героїв передають прикметники, що характеризують очі, погляд, вираз обличчя, а саме: через опис очей (**невинно-привітні очі, винувато-добрі очі**); погляду (**суворо-похмурий погляд**); вираз обличчя (**заклопотано-поспішний вираз, суворо-серйозний вираз, холодно-кам'яний вираз, суворо-гумористичний вираз**). Зазвичай один із компонентів таких складних прикметників є стилістично забарвленим.

Привертають на себе увагу лексичні інновації, семантику яких письменник сам розкриває. Йдеться про авторські неолексеми в таких контекстах: *Інтелігент претиповий: почуває млосність од краплини крові від уколу голкою пальця, а мріє про криваву перманентну революцію на всій планеті* (с. 66); *<...> цей самий пан Жан зустрів мене з таким холодно-кам'яний виразом, що мені стало так, наче я голою притулилась до стіни льоху* (с. 369); *А поводитись вона – рухалась, балакала, оглядала мене, розпитувала, відповідала все з якимсь заклопотано-поспішним виразом, ніби їй не було часу, чи конче треба було швидше добратись кудись* (с. 45) та ін. Загалом варто зауважити, що всі виявлені прикметникові лексичні інновації є семантично прозорими.

Висновки і перспективи подальшого дослідження. Таким чином, неологічний корпус прикметникових інновацій, засвідчених у романі «Лепрозорій», відзначається семантичною багатоплановістю та естетичною вагомістю. Майже всі авторські ад'єктивні інновації мають складну структуру. Продуктивним способом їх творення є складання (переважно – основоскладання). Зауважимо, що всі прикметникові неолексеми утворені за традиційними моделями, характерними для словотворення сучасної української мови.

У художньому мовленні В. Винниченка прикметникові інновації виступають важливим зображальним та емоційно-експресивним засобом. Як і інші мовні засоби, що забезпечують психологічність прози письменника, авторські неолексеми нерідко репрезентують внутрішні якості, риси героїв, передають їх психологічний стан.

Уживання індивідуально-авторських лексем засвідчує письменницьку майстерність Винниченка-художника і Винниченка-психолога, хоча варто зазначити, що (з огляду на суб'єктивні та об'єктивні причини) творчість митця не є повністю дослідженою і потребує нових наукових розвідок.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Великий тлумачний словник сучасної української мови / [уклад. і гол. ред. В. Г. Бусел]. – К.; Ірпінь: ВТФ «Перун», 2003. – 1440 с.
2. Винниченко В. К. Вибрані твори / В. К. Винниченко. – Харків: Веста: Вид-во «Ранок», 2003. – 352 с.
3. Винниченко В. Лепрозорій: роман / В. К. Винниченко. – К.: Знання, 2011. – 382 с.
4. Гнідан О. Д., Дем'янівська Л. С. Володимир Винниченко: Життя. Діяльність. Творчість. / О. Д. Гнідан, Л. С. Дем'янівська. – К.: «Четверта хвиля», 1996. – 256 с.
5. Єрмоленко С. Я. Художній стиль/ С. Я. Єрмоленко// Українська мова: Енциклопедія. – 3-є вид., зі змін. і доп. – К.: Вид-во «Укр. енцикл.» ім. М. П. Бажана, 2007. – С. 812-813.
6. Історія української літератури ХХ століття: У 2 кн. / За ред. В. Г. Дончика/ В. Г. Дончик. – К.: Либідь, 1998. – 464 с.
7. Словник української мови: В 11 т. – К.: Наукова думка, 1970–1980.
8. Словник української мови: У 20 т. – Т. 1–3. – К.: Наукова думка, 2010–2013.
9. Сучасна українська літературна мова: Підручник / А. П. Грищенко, Л. І. Мацько, М. Я. Плющ та ін. – 2-ге вид. перероб. і допов. – К.: Вища шк., 1997. – 493 с.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Ірина Бабій – кандидат філологічних наук, доцент кафедри загального мовознавства і слов'янських мов Тернопільського національного педагогічного університету ім. В. Гнатюка.

Наукові інтереси: лінгвістика, неологія, неографія, словотвір сучасної української мови.

УДК 821.111

РЕЦЕПЦІЯ «ЛІТЕРАТУРНОГО РЕГТАЙМУ» В РОМАНІ Т.МОРРИСОН «СМОЛЯНЕ ОПУДАЛЬЦЕ»

Лідія Білоножка (Київ, Україна)

У статті аналізуються особливості поетики й художнього змісту роману Т.Моррісон «Смоляне опудальце» у зв'язку з реалізацією концепції інтермедіального інтертексту як форми літературного діалогізму. Зокрема, йдеться про вплив літературно-музичного експерименту в романі Е.Л.Доктороу «Регтайм» на творчість Т.Моррісон. Застосовано генетико-контактні та типологічні аспекти порівняльного аналізу, основи теорії інтермедіальності. Встановлено авторські домінанти щодо рецепції жанрового змісту регтайму в романах обох письменників. Наслідкування ідей «Присмерку Європи» О.Шпенглера визначено спільною основою в актуалізації проблем ідентичності та еволюції світогляду американського суспільства.

Ключові слова: інтермедіальність, інтермедіальний інтертекст, літературний регтайм, музикалізація, «аполонівська душа», цивілізація і культура.

В статье анализируются особенности поэтики и художественного содержания романа Т.Моррисон «Смоляное опудальце» в связи с реализацией концепции интермедиального интертекста как формы литературного диалогизма. В частности речь идет о влиянии литературно-музыкального эксперимента в романе Э.Л.Доктороу «Рэгтайм» на творчество Т.Моррисон. Используются генетико-контактный и типологический аспекты сравнительного анализа, основы теории интермедиальности. Установлены авторские доминанты в отношении рецепции жанрового содержания регтайма в романах обоих писателей. Следование идеям «Заката Европы» О.Шпенглера определено общей основой в актуализации проблем идентичности и эволюции сознания американского общества.

Ключевые слова: интермедиальность, интермедиаальный интертекст, литературный регтайм, музыкализация, «аполлоновская душа», цивилизация и культура.

The article analyses peculiarities of poetics and artistic content in T.Morrison's novel "Tar Baby" in reference to implementation of intermedial intertextuality conception as a form of literary dialogism. Particularly, it deals with the influence of literary-musical experiment in E.L.Doctorow's novel "Ragtime" on T.Morrison's works. Genetic-contact and typological aspects of comparative analyses as well as basics of intermediality theory have been used. The author's dominants as to reception of ragtime's genre content have been specified in both novels. Correspondence to ideas of O.Spengler in the "The Decline of the West" is defined as common basis for actualization of identity and consciousness evolution of American society.

Key words: intermediality, intermedial intertextuality, literary ragtime, musicalization, «Apollonian soul», civilization and culture.

На тлі яскравої палітри американських письменників ХХ століття творчість афроамериканки Тоні Моррісон вирізняється особливим колоритом. Її романи привертали й продовжують привертати увагу науковців. Так, відомими є ґрунтовні наукові праці Л. Агрби, Н. Висоцької, Т. Денисової, О. Каркавіної, О. Піскун, Н. Поліщук, Ф. Пейджа, В. Старцевої, С. Чугунової, Б. Флор та багатьох інших.

Інтермедіальна поетика романів Т. Моррісон у зв'язку з використанням джазової естетики слугує стрижнем органічного поєднання індивідуально-чуттєвого та історично-суспільного начал в межах художньої картини світу. Як зазначає Л. Агрба, «У своїх роботах письменниця переосмислює ідею єдиного культуротворення. Цілісність і роздробленість – ці доміанти особливо хвилюють автора і відображаються в образах Плавильного тигля, Клаптикової ковдри, Райдужної коаліції» [1, с. 13].

Критики й науковці неодноразово відзначали «джазовість» романної творчості Тоні Моррісон [1–5; 8; 9;], пов'язуючи цю особливість із прадавніми традиціями афроамериканської творчості. На думку самої Т. Моррісон, підхід до літератури з позицій музики, в якій першість належить саме афроамериканцям, має слугувати орієнтиром й надзвичайно плідним джерелом для оновлення й розвитку американської літератури: «Білі письменники весь час пишуть про нас. Найбільш відомі образи – в Апдайка, у «Регтаймі», – всюди. Саме в цьому і полягає життя. І майбутнє американської літератури саме в цьому напрямі. Я не маю на увазі, що воно єдине, але одне з найголовніших» [13, с. 28].

Однак, інтермедіально-джазовий простір у творчості Т. Моррісон представлений також у формі літературного діалогу, поетологічною реалізацією якого слугує, окрім звичного для модерної та постмодерної літератури інтертексту, своєрідний інтермедіальний інтертекст. Тобто інтертекст, що містить у собі код музичного або іншого з мистецтв, представлений у творі письменника-попередника.

У зв'язку з цим, виникає потреба дослідження художнього змісту такої форми літературного діалогізму. Отже, *мета* цієї статті полягає у розкритті в романі «Смоляне опудальце» Т. Моррісон особливостей художньої рецепції твору Е.Л. Доктороу «Регтайм». Досягнення поставленої мети передбачає застосування як типологічного так і генетико-контактного підходів в контексті порівняльного аналізу, а також основ теорії інтермедіальності.

Роман «Смоляне опудальце» було вперше опубліковано у 1981 році. Події твору відбуваються у першій половині ХХ століття. Головні герої – подружжя Валеріана і Маргарет Стрітів, яке проживає на одному з вигаданих островів Карибського моря. Як і Батько з роману Е.Л. Доктороу «Регтайм», Валеріан Стріт – власник великого будинку. Щоправда в минулому успішний бізнесмен, який успадкував бізнес із виробництва цукерок від свого батька.

Залишивши справи через старість та не маючи теплих стосунків з дружиною й сином, Стріт більшість часу проводить в оранжереї свого розкішного маєтку, де постійно звучить класична музика. З теплою іронією наратор розповідає про експерименти Валеріана щодо впливу музики на ріст квітів: «At first he'd experimented with Chopin and some Russians, but the magnum Rex peonies, overwhelmed by all that passion, whined and curled their lips [14, с.12]». Зазначимо, що штучність (передусім штучність простору), ляльковість, іронія належать до основних складових жанрового змісту регтайму [7, с.153–177].

Одного дня, спостерігаючи за приміщенням пральні з вікна своєї оранжереї, герой переноситься думками в минуле, в той час, коли помер його батько. Ще в дитинстві кожного разу, коли чорношкіра працівниця пральні запитувала маленького Валеріана про те, що робить його батько, він завжди давав їй правдиву відповідь: «He is at the factory today»; «He is in New York today». Та прийшов час, коли хлопчику довелося відповісти, що сьогодні його батько помер.

Музика й шум кондиціонера в оранжереї стирають звуки пральної та сушильної машин, натомість Валеріан спостерігає за паром, що виходить із труби на даху цієї будівлі: «...he couldn't hear the hum, for the music and the drone of the air conditioner in the greenhouse obliterated it, but he could see the steam puffing from the exhaust pipe» [14, с.140]. Мимоволі

пригадуються трагічні мотиви в романі «Регтайм» у зв'язку з художнім втіленням ідеї духової музики як складової культурно-мистецького коду регтайму: «One day there was a blowout so explosive that it socked four workmen out of river silt and shot them up through the river itself forty feet into the air on the crest of a geyser [11]». Йдеться про смерть людей, які загинули під час спорудження надзвичайно небезпечної конструкції для руху поїздів під Іст-ривер з Брукліна до Беттері.

В обох наведених прикладах звук постає як явище опосередковане візуально-просторово. Для Доктору важлива імітація динаміки звуку, оскільки поетика цілого роману підпорядкована концепції перекодування регтайму як музичного твору. В цьому простежується вплив ідей О. Шпенглера щодо розуміння історії, яку письменник ніби намагається «оживити», звертаючись до синкретичного жанру мистецтва, створеного афроамериканцями.

В романі «Смоляне опудальце», замість чути знайомий з дитинства шум, герой ніби сприймає звук через зір. Тобто Моррісон акцентує принципи візуалізації, статичності на протигагу динаміці, що притаманне мистецтву музики. У такий спосіб письменниця натякає на певну обмеженість, незграбність, недоречність проявів «аполонівської душі» з притаманною для неї застиглістю як ознакою мислення і сприйняття світу. Саме питання про те, що робить батько сьогодні звучить недоречно: «He's dead today,» as if tomorrow he would be something else [14, с.140]». У постаті Валеріана Стріта Т.Моррісон вочевидь втілює образ старіючої Європи, яка, ніби намагаючись урятуватися від зникнення, не здатна подолати реалій цивілізації навіть в умовах своєї втечі до природного простору.

На протигагу Валеріану Стріту, Вільям Грін – чорношкірий матрос-утікач, в минулому, як і Коулхаус Вокер з роману «Регтайм», піаніст, – представник іншого культурного середовища. На відміну від свого попередника Коулхауса Вокера, Грін з'являється на самому початку роману. Цікаво, що вже на перших його сторінках можна відчитати сліди-коди регтайму, які Моррісон запозичує з поетики однойменного роману Доктору.

Відповідно до сюжету, побачивши гавань одного з островів, Сан вирішує покинути корабель, на якому він працював матросом, у пошуках кращої долі. Як зазначає Бріджит Флор, такий початок роману не є типовим для Моррісон. На думку дослідниці, це може бути початком будь-якої, звичної для європейця історії, в тому числі й романтичної [12, с. 2]. Герой стрибає в море, після кожного четвертого поштовху він повертається всім тілом до неба, щоб подивитися, чи він пливе паралельно до берега. Число «4» відсилає до ритмічних і композиційних особливостей регтайму. Адже будь-який регтайм має розмір 2/4 або 4/4, а також складається з чотирьох частин. Деталь паралельності – до особливостей ритміки й мелодики, оскільки саме паралельність, окремішність характерна для звучання мотивів у регтаймі.

Остання характеристика досить вдало втілена на перших сторінках роману «Регтайм», де автор вводить читача до багатоплощинної художньої репрезентації. В означений момент часу кожен із персонажів виявляється залученим до виконання певних дій: Батько і Мати зачинаються в кімнаті нагорі будинку, Дідусь засинає в кабінеті, Маленький Хлопчик сидить на веранді й ганяє мух, Молодший брат сідає у трамвай і їде за місто, де босоніж гуляє морським узбережжям.

Тож лише побіжно нагадавши про творчий експеримент свого попередника, Моррісон водночас спрямовує читача в інше русло, заглиблюючись через змалювання подорожі головного персонажа «Смоляного опудальця» у особливості джазової естетики. Вирішивши нарешті пливати до берега, герой вимушений боротися з примхами течії, він падає вниз, підіймається вгору, потрапляє у вихор; вода пульсує під ним. Змалювання деталей руху в межах розлогої оповіді про пригоди Вільяма викликають асоціації з перехресною ритмікою в джазі: «Ефект перехресної ритміки пов'язаний зі станом нестійкості, враженням «вихору», що вноситься в біт, розбалансованості тактових відрізків, навіть подивом, який виникає в слухачів, що оркестрове звучання не «розсипається», а все ще продовжується «незрозумілим чином [6]». Ключовими в аспекті музикалізації слугують мовні одиниці «forth stroke», «vortex», «water that heaved and pulsed [14, с.3–4]», які, відповідно до типології В.Вольфа [17], можна вважати імпліцитними музичними референціями.

Подібну техніку зустрічаємо і в Доктороу, наприклад, у випадку з образом кленового листка [2, с.45-46], або синтагматичною єдністю слів «gags» – «gags» – «outrage» як авторський варіант артикуляції змісту музичного медіуму [2, с.66]. Таким чином, вже від початку стає зрозумілим, що в образ Гріна письменниця вкладає ідею дискусійності щодо творчого експерименту Е.Доктороу.

Присутність Сана в будинку Стрітів, так само як і присутність Вокера в будинку Батька й Матері з роману «Регтайм» відіграє роль зав'язки в сюжеті. Містер Грін або Сан, як він себе називає, мусив покинути Сполучені Штати, щоб не потрапити до в'язни через пошкоджений у зв'язку з марними ревнощами до коханої автомобіль.

Якщо Коулхаус Вокер зображений у Доктороу як жертва расової дискримінації, то постать Вільяма Гріна позбавлена будь-якої ідеалізації. У цьому можливо проявляється критичний погляд Т.Моррісон на проблему відповідальності та самоусвідомлення афроамериканців, базований на сюжетно-образному матеріалі роману «Регтайм». Герой Моррісон все ж більшою мірою залишається афро-американцем, відповідно до концепції О.Шпенглера, часткою культури. Його світосприйняття побудоване на інтуїтивному мисленні, у зв'язку з чим Гріна порівнюють із дикуном. В той час, як Коулхаус Вокер все ж таки постає як продукт цивілізації й водночас певний символ епохи.

У фокусі порівняльного аналізу двох творів не випадковим видається й ім'я Вільяма Гріна «Сан» (з англ. «son» – син). Як відомо, в романі Доктороу «Регтайм» головні персонажі, що репрезентують узагальнений образ типової американської родини, не мають власних імен. Цікавим є те, що син Батька й Матері в тексті згадується як Маленький Хлопчик. Автор ніби проводить межу між старшим поколінням, де зберігається маркування родинних стосунків і молодшим. Можливо в цьому проявляється ідея авторського катастрофізму щодо майбутнього американського суспільства, яке не матиме майбутнього.

Ніби у відповідь Моррісон називає Саном, тобто сином, образ, що постає як символ віднайдення національного коріння, а отже вихід зі світоглядної кризи самоідентифікації американців. Відкритий міфологічно-казковий фінал твору, в якому С.Чугунова проводить паралель між бігом Сана і стрибками кролика-втікача, якому вдалося вирватися з пастки хитрого лиса [9, с.12], розкриває розуміння Т.Моррісон американської ідентичності як певної свободи і вічного пошуку.

В роботі С. Чугунової доречним є також визначення образу Джейдін в якості того самого смоляного опудальця [9, с.12–13]. З цим образом дослідники в першу чергу пов'язують актуалізацію проблеми взаємодії культур, зокрема євро-американської, та афро-американської [1; 4; 8; 9; 12; 15-16]. Розглянемо інтермедіальну складову образу Джейдін у зв'язку з реалізацією стратегії інтермедіального інтертексту.

Відомо, що регтайм побудований на синкретизмі традицій афро-американської та європейської музики і Е.Л.Доктороу в своєму романі досить майстерно вибудовує систему літературного перекодування художніх особливостей цього мистецького явища. Лейтмотивне «back and forth», уживане Доктороу з різними дієсловами руху як форма перекодування дводольного ритму регтайму з'являється також і у Моррісон: «She uses that boat like it's a bicycle. Back and forth; back and forth [14, с. 17]»; «I can't keep flying back and forth across the ocean [14, с. 28]»; «And Sydney's jawbones were still working back and forth the next morning as he told his wife and niece about putting silk pajamas out of him [14, с. 94]»; «Then she lifted herself up a little and let her nipples brush the black hairs, back and forth, back and forth [14, с. 91]». Моррісон як і Доктороу використовує цей прийом для акцентування своєрідного фону механічної цивілізації в межах конструювання особливого хронотопу, а також для розкриття внутрішнього стану героїв, імплікації мотиву тілесності, сексуальності.

Присутній у романі «Регтайм» психоаналітичний дискурс, сповнений завдяки відвертим еротичним сценам іронії-сарказму щодо наукового погляду на природу людського тіла у Моррісон набуває більш м'яких, романтичних рис у зв'язку з лінією Сана і Джейдін. У «Смоляному опудальці» бруталність набуває сенсу природності, ознак культури, на противагу цивілізації.

В одному з епізодів Т. Моррісон вдається до прийому накладання імпліцитних засобів музичних технік і структур та словесної музики. Письменниця змальовує Сана, який, сидячи в кріслі з цигаркою, слухає, як зі спальні виходить Джейд: «He listened to the four/four time of her clicking shoes, tapping it out on the little writing table [11]». Як і на початку роману, знову з'являється число «4» у зв'язку з перекодуванням особливостей ритміки регтайму. Слова «clicking» і «tapping» додають до ритмізації ідею звуконаслідування. Причому «clicking» безпосередньо пов'язане з мотивом ходи – складова культурно-мистецького коду регтайму, зокрема кейкуоку.

В романі згадується, що Ондін і Сідні – пара чорношкірих служників у будинку Стрітів, які обоє вже багато років поспіль страждають від недуги стоп. Не важко вгадати в цих деталях відсилання до мотивів кейкуоку, основний зміст якого полягає в кумедних намаганнях наслідувати манери й передусім ходу білошкірих власників-господарів. Тож разом із Валеріаном Стрітом, символом старіючої Європи, в романі «Смоляне опудальце» «хворіє» й «старіє» мистецтво кейкуоку, а отже сама ідея регтайму як музичного мистецтва, побудованого на наслідуванні європейських канонів.

Цікавим у розглянутому епізоді є те, що Сан відбиває ритм кроків Джейдін на маленькому письмовому столі. Можливо, що ця деталь вказує на образ самого Е.Доктороу. Авторка натякає на майстерну літературну реалізацію цього жанру музики. З іншого боку, те, що герой курить цигарку, слухаючи кроки Джейдін, може вказувати і на постать З. Фрейда. Адже відомим є портрет засновника теорії психоаналізу з цигаркою.

В такому разі реалізація інтермедіальної інтертекстуальності набуває рис своєрідної імпліцитно-портретної візуалізації діалогізму. Тим більше, що як і в «Регтаймі» Доктороу, в романі «Смоляне опудальце» також присутній мотив фотографії. Е. Доктороу іронічно зображує Тятю з рамкою, імплікуючи цей мотив у іронічному ракурсі. Для Моррісон фотографія стає спотвореним образом дійсності. Всі фото, що їх робить Джейдін у місті Елоє з тим самим клацанням фотоапарату («clicking»), звуком, подібним до того, з яким вона виходила зі своєї спальні в мастку Стрітів, виглядають смішними й незграбними. Певна обмеженість, передбачуваність і трафаретність, штучність властиві й самій фотомоделі, яка, долучившись до європейських культурних цінностей, відцуралася свого національного коріння. Чого, зрештою, не скажеш про того ж Коулхауза Вокера.

Аналогія між музикою, зокрема регтаймом, і образом Джейдін простежується не лише у зв'язку з актуалізацією амбівалентності взаємодії культур [1; 3; 4; 8–9; 12; 15; 16]. Один із лейтмотивів роману Т. Моррісон «He hadn't followed the woman», подібно до нестійкого музичного співзвуччя, розв'язується або розкривається в словах наратора: «Through the first window he looked into he saw not a woman (for he was not following the woman) but the piano [14, с.135]» В одній зі своїх реплік Сан порівнює Джейд зі звуками музики, яку він завжди хотів грати: «Let go a woman who was not only a woman but a sound, all the music he had ever wanted to play, a world and a way of being in it? [14, с. 299]». Отже постать Джейдін як образ смоляного опудальця [9, с.12–13] цілком відповідає метафорі регтайму – мистецтву, що письменниця розуміє як перетворення, перекодирування, тобто як концепцію «Плавильного тигля». Через це назву роману «Смоляне опудальце» можна вважати синонімічною із назвою роману «Регтайм».

Таким чином, порівняльний аналіз романів Е.Л. Доктороу «Регтайм» і Т. Моррісон «Смоляне опудальце» засвідчує факт генетико-контактних зв'язків. Ключовим у цьому аспекті виступає музичний жанр регтайму, що постає метафорою амбівалентності спільного існування культур. Поетика роману «Смоляне опудальце» містить сліди інтермедіально-поетикального експерименту, введеного в літературно-мистецький простір Е. Доктороу. Письменниця фактично отожднює синкретичний жанр афро-американського мистецтва зі смоляним опудальцем з однойменної казки дядечка Римуса. Зміст регтайму як метафори, на відміну від роману Доктороу, в творі Т. Моррісон більшою мірою сфокусований на афро-американській етно-національній проблематиці. Розглянуті в обох романах приклади інтермедіального інтертексту, відкривають нові горизонти для більш детального й системного вивчення літературного діалогізму в розрізі взаємодії літератури й музики та інших видів мистецтва на прикладі творчості Е.Л. Доктороу і Т. Моррісон.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Агрба Л. А. Мифосемиотическое пространство романов Тони Моррисон: дис ... канд. филол. наук : 10.01.03 / Агрба Лана Алексеевна ; Моск. гос. ун-т им. М. В. Ломоносова. – Нальчик, 2004. – 177 с.
2. Білоножко Л.В. Перекодування джазу як вияв інтермедіальності (на матеріалі романів Е.Л.Доктороу «Регтайм» і Т.Моррісон «Джаз») : дис ... канд. філол. наук : 10.01.05 / Білоножко Лідія Василівна ; Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. – Київ, 2016. – 226 с.
3. Висоцька Н. О. Єдність множинного. Американська література кінця XIX – початку XXI століть у контексті культурного плюралізму : монографія / Н. О. Висоцька. – Київ : Київ. держ. лінгвіст. ун-т, 2010. – 456 с.
4. Денисова Т. Н. Історія американської літератури / Т. Н. Денисова ; НАН України, Ін-т літ. ім. Т. Г. Шевченка. – Київ : Києво-Могилян. акад., 2012. – 487 с.
5. Каркавіна О. В. Языковая реализация интермедиальных отношений в творчестве Тони Моррисон : дис. ... канд. филол. наук : 24.00.01 / Каркавіна Оксана Владимировна ; Алт. гос. пед. акад. – Барнаул, 2010. – 194 с.
6. Клименчук И. Словарь ритмических терминов. [Электронный ресурс] / И.Клименчук. – Электрон. данные. – М, 1997. – Режим доступа: <http://www.proza.ru/2014/06/09/748>
7. Конен В. Д. Рождение джаза / В. Д. Конен. – 2-е изд. – М. : Совет. композитор, 1990. – 319 с.
8. Пискун Е. В. Мультикультурализм США и культура афроамериканцев, Т. Моррисон, Э. Уокер : дис. ... кандидата филос. наук : 24.00.01 / Пискун Елена Валериевна ; Моск. гос. лингв. ун-т. – М. : 2002. – 176 с.
9. Чугунова С. И. Фольклорные мотивы в художественной прозе Тони Моррисон: автореф. дис. ... канд. филол. наук : спец. 10.01.03 «Литература народов стран зарубежья (европейская и американская литературы)» / С. И. Чугунова ; Моск. гос. обл. ун-т. – Чита, 2008. – 152 с. – 21 с.
10. Шпенглер О. Закат Европы. Образ и действительность. Том 1. [Электронный ресурс] / О.Шпенглер. – Электрон. данные. – Режим доступа: <http://www.e-reading.club/book.php?book=97744>
11. Doctorow E. L. Ragtime [Electronic resource] / E. L. Doctorow. – Electronic data. – Los Angeles : Ketab Corporation, 1996–2005. – access address: <http://ketabkhun.com/sites/default/files/books/Ragtime.pdf>.
12. Flohr B. The Experience of Culture Clash in Toni Morrison's Tar Baby [Electronic resource] / B.Flohr – Electronic data. – 13 p. – access address: https://www.itp.uni-hannover.de/~flohr/papers/m-tar_baby.pdf
13. Morrison T. Conversations with Toni Morrison / T. Morrison ; ed. by D. Tylor-Githrie. – Mississippi : The University Press of Mississippi, 1994. – 293 p.
14. Morrison T. Tar Baby / T.Morrison. – New York : A Plume Book., 2004 – 306 p.
15. Page Ph. Morrison's Novels as Texts, Not Works / Ph. Page // Dangerous Freedom. Fusion and Fragmentation in Toni Morrison's novels. – Jackson : Univ. Press of Mississippi, 1996. – P. 26–36
16. Penier I. Magical Realism in Literary Quest for Afro-American Identity [Electronic resource] / I. Penier/ – Electronic data. – Lodz, 2008 – 137 p.
17. Wolf W. Intermediality Revisited. Reflections on Word and Music Relations in the Context of a General Typology of Intermediality [Electronic resource] / W. Wolf // Essays in Honor of Steven Paul Scher on Cultural Identity and the Musical Stage. – Electronic data. – Amsterdam ; New York : Rodopi, 2002. – P.13–34. – access address: <http://docserver.ingentaconnect.com/deliver/connect/rodopi/15660958/v4n1/s3.pdf?expires=1354452500&id=71772800&titleid=6337&accname=Guest+User&checksum=5373B1716FBE81967F3BDB2BB42F08CA>

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Лідія Білоножко – кандидат філологічних наук, викладач кафедри англійської філології факультету іноземної філології Національного педагогічного університету ім.М.П.Драгоманова.

Наукові інтереси: актуальні проблеми зарубіжного літературознавства, американська та англійська література, взаємодія мистецтв у літературному творі.

УДК 2-674: 82.091 (437.4)

ЗОБРАЖЕННЯ ЄВРЕЙСЬКО-ХРИСТИЯНСЬКИХ ЛЮБОВНИХ ВІДНОСИН У ЛІТЕРАТУРІ ГАЛИЧИНИ (1848-1914)

Любомир БОРАКОВСЬКИЙ (Львів, Україна)

У статті проаналізовано принципи зображення єврейсько-християнських любовних відносин у літературі Галичини другої половини XIX-го ст. Об'єктом дослідження обрано твори німецькомовних письменників Леопольда фон Захер-Мазоха і Карла Еміля Францоа, а також польського письменника Юзефа Рогоша. Особливу увагу приділено темам релігійного фанатизму і конфлікту та їхньому зображенню у літературі. У статті описано ідейно-змістові та інтерпретаційні аспекти мотиву міжконфесійних любовних стосунків, показано, що ця тематика тісно пов'язано із мотивом релігійного конфлікту.

Ключові слова: Галичина, Леопольд фон Захер-Мазох, Карл Еміль Француз, Юзеф Рогош, міжконфесійні любовні стосунки, релігійний конфлікт у літературі, релігійний фанатизм.

В статті аналізуються принципи зображення любовних відносин між християнами і євреями в літературі Галичини другої половини XIX століття. Об'єктом для аналізу обрані твори німецькомовних письменників Леопольда фон Захер-Мазоха і Карла Еміля Францоа, а також польського автора Юзефа Рогоша. Особливу увагу приділено темам релігійного фанатизму і конфлікту, а також принципам їх зображення в літературі. В статті описано ідейно-

смысловые и интерпретационные аспекты мотива межконфессиональных любовных отношений, показано, что эта тематика тесно связана с мотивом религиозного конфликта.

Ключевые слова: Галиция, Леопольд фон Захер-Мазох, Карл Эмиль Француз, Юзеф Рогош, межконфессиональные любовные отношения, религиозный конфликт, религиозный фанатизм.

The article investigates the ways of depiction of interfaith love relations between Christians and Jews in the works of Galician writers of the second part of the 19th century. The analysis is based on the works of Leopold von Sacher-Masoch, Karl Emil Franzos and Józef Rogosz. A careful consideration is also given to the themes of religious fanaticism, religious conflict and their depiction in literary work. The article describes the main ideological and interpretative aspects of the analyzed motif, as well as possible ways of its interpretation. In addition, it shows that the motif of interfaith love is closely connected with the depiction of religious conflict.

Key words: Galicia, Leopold von Sacher-Masoch, Karl Emil Franzos and Józef Rogosz interfaith love and marriage, religious conflict in literary work, religious fanaticism.

Найбільша провінція Австро-Угорщини, Галичина, була яскравим прикладом полінаціонального суспільства, у якому пліч-опліч проживали представники різних етнічних та конфесійних груп. Культурна, мовна та релігійна відмінності не могли не впливати на характер стосунків поміж цими групами, особливо це проявлялося на прикладі стосунків єврейсько-християнських. Одним із аспектів таких відносин, що знайшли своє відображення у літературі того часу, були любовні взаємини поміж євреями та християнами. Цей мотив широко присутній у творчості таких письменників як Леопольд фон Захер-Мазох, Карл Еміль Француз та Юзеф Рогош, твори яких і стоять у центрі запропонованого дослідження.

З аналізу творчості згаданих письменників випливає, що мотив єврейсько-християнських любовних взаємин був тісно пов'язаний із темою релігійного конфлікту: практично у кожному творі на дану тематику виникнення такого конфлікту є важливою частиною сюжетної лінії. Даний тип міжконфесійного конфлікту будується безпосередньо на протиставленні приписів та уявлень двох відмінних релігій, адже і з точки зору іудейства, і з точки зору християнства любовні стосунки та подальший шлюб із представником іншої конфесії вважалися гріхом та засуджувалися. Пов'язаний із цим трагізм вдало надавався для побудови захопливого літературного сюжету, як це бачимо на прикладі таких творів, як «Ілуй» та «Єврейський Рафаель» Л. фон Захер-Мазоха чи «Мошко з Парми», «Ляйб Вайнахтсхухен та його дитя» і «Юдіт Трахтенберг» К. Е. Францоza.

Особливість зображення релігійного конфлікту на тлі любовних стосунків поміж євреями та християнами у творах Л. фон Захер-Мазоха полягає передовсім у наголошенні автором на притаманному такому конфліктіві трагізмі та певному протиставленні почуттів любові і віри релігії як системі конвенційних умовностей та упереджень.

Тема релігії як регулятора сімейного життя і пов'язаного із цим конфліктом є одним із мотивів повісті Л. фон Захер-Мазоха «Ілуй». На прикладі сімейного досвіду головного героя повісті Сабатая Бенаї автор зображує два на перший погляд відмінні культурні світи: єврейський та християнський. Перший шлюб Сабатая із єврейською дівчиною Ямілою письменник подає як штучний, позбавлений справжніх почуттів культурний ритуал: обоє одружуються за посередництвом батьків, а не з закоханості. І хоча з часом обидва персонажі починають відчувати справжню симпатію та любов, релігійні умовності стають на заваді розвитку їх почуттів та щастю. Як приклад, автор моделює кілька епізодичних ситуацій, коли, скажімо, зізнання чоловіка у любові до дружини трактується як вчинок, негідний побожного чоловіка. Захер-Мазох зображає, як такий конфлікт переходить у протистояння віри та любові: незважаючи на свою любов до чоловіка, який в очах спільноти став богохульником і мусить тікати, Яміла не здатна покинути батьківський дім та слідувати за чоловіком, адже тоді і вона стане відступницею та вигнанкою, порушивши закони власної віри.

Таке на перший погляд критичне змалювання єврейського суспільства як фанатичного, консервативного і нетерплячого супроти інакодумців не контрастує із зображеним у творі суспільством християнським. У цьому одна з особливостей даного твору. Захер-Мазох показує, що у своєму ставленні до сім'ї та здатності толерувати погляди, котрі суперечать релігійному вченню, християни мало чим відрізняються від євреїв. Доказом цього є другий шлюб Сабатая з Ізабеллою – ревною католичкою, задля якого він змушений прийняти християнство. Нацькована своїм сповідником-єзуїтом, Ізабелла докоряє своєму чоловікові за його захоплення наукою як чимось гріховним. Її релігійний фанатизм прирікає її сім'ю на розпад, а чоловіка – на примусове лікування у божевільні. Таким чином, даний релігійний

конфлікт базується у Захер-Мазоха на згаданому протиставленні любові та віри, у цьому випадку – на фанатичному, сліпому слідуванні приписам останньої.

Захер-Мазоху не йдеться про засудження у його творах певних релігійних приписів і уявлень чи критику консервативного, зумовленого релігійним світоглядом погляду на життя, як це бачимо у творах К. Е. Францоza [13: 74]. Автор сприймає таку різницю як певну даність, він не шукає шляхів вирішення даного конфлікту, а фокусується на передачі почуттів своїх героїв. Таке зображення безвихідності, як це ми бачимо у творі «Єврейський Рафаель» імплікує певну критику тогочасного суспільства, у якому немає місця справжнім почуттям любові. Хадаска, єврейська дівчина, в яку закохується український парубок, не здатна прийняти християнство, аби одружитися – оскільки не готова завдати болю своїм батькам. Підкорившись їхній волі, вона погоджується одружитися з обраним для неї єврейським нареченим, але помирає на власному весіллі. Водночас у цій безвихідності та приреченості письменник вбачає всю естетичну вартість мотиву справжньої любові: вона справжня, оскільки не може існувати серед упереджень та надуманих конвенційних умовностей.

Поданий у повісті «Єврейський Рафаель» релігійний конфлікт є типовим прикладом такого конфлікту, зображеного у літературі. Його характерними ознаками є багаторівнева структура та тематична багатозначність. Остання розкривається у зображеній відмінності рецепції такого конфлікту у суспільстві: для батьків та спільноти (і християнської, і єврейської) цей конфлікт є перш за все релігійним, адже виникає з прямого переступу релігійних приписів. Водночас для обох протагоністів, передовсім Хадаски, такий конфлікт постає радше як конфлікт поколінь – поміж нею та її батьками, адже у своїй відмові від християнства вона керується не релігійними почуттями, а почуттям поваги та страху втратити свою родину. У цьому аспекті проявляється роль релігії як маркера національно-етнічної та культурної приналежності [12: 208]: змінивши віросповідання, Хадаска не зможе більше бути частиною єврейської спільноти.

Конфесійна приналежність як основна складова єврейської ідентичності є однією з центральних проблем у творчості К. Е. Францоza. На відміну від Л. фон Захер-Мазоха, у творах цього єврейсько-німецького письменника простежується чітка критика консервативного іудаїзму, а головно хасидизму у Галичині. Будучи прибічником ідей просвітництва та раціоналізму, Француз пропагував у своїх творах асиміляцію євреїв у німецьку культуру як культуру цивілізованого заходу. Світ галицького єврейства для нього – це світ упереджень, архаїчних уявлень і дитячих забобонів, які, на його думку, не мають зі справжньою вірою нічого спільного. Як єврей він не заперечує важливості релігії у житті євреїв, її вирішальної ролі у збереженні цілісності та самобутності їх народу, проте тотальний, часто негативний вплив релігії на усі сфери суспільного життя автор піддає гострій критиці. Зокрема, така тенденція чітко простежується у зображенні міжконфесійних, єврейсько-християнських відносин у повістях «Мошко з Парми», «Ляйб Вайнахтсுகен та його дитя» і «Юдіт Трантенберх», які перебувають у центрі проведеного дослідження. Цей вибір обґрунтовується тим, що в кожному творі релігійний конфлікт на тлі єврейсько-християнських любовних взаємин подано з дещо іншої перспективи.

У повісті «Мошко з Парми» головний герой єврей Моше Вайльхендуфт закохується в українську дівчину Касю, що призводить до виникнення релігійного конфлікту. Особливістю повісті є те, що цей конфлікт зображено як внутрішній конфлікт головного протагоніста, а не відкриту конфронтацію представників двох різних конфесій. Моше та Кася свідомі того, що їхня любов приречена, якщо про неї дізнаються в селі. Француз, на відміну від Захер-Мазоха, не ідеалізує такого трагізму, а зображає його радше з прагматичної точки зору: обоє молодих людей вирішують свідомо розлучитися, аби не наразитися на гнів спільноти і вберегти від нього свою майбутню дитину. Цікавою у даному відношенні є внутрішня боротьба протагоніста та хід його думок, які подає автор. Роздумуючи про свою долю, Моше мимоволі приходить до думки, що усі релігії – правдиві, що кожна вказує шлях до одного Бога. Але у цьому він вбачає гіркий парадокс, адже саме різноманітність релігій унеможливорює мирне існування усіх людей поміж собою. Будучи сином свого суспільства, Моше не піддає сумніву, що створення сім'ї поміж євреями та християнами є неможливим, але він не в змозі раціонально пояснити це чи боротися з цим – необхідність обирати поміж вірою та любов'ю

для нього видається безглуздою, адже втративши щось одне, людина не зможе бути щасливою. Тож даний внутрішній конфлікт залишається невирішеним.

Тематично спорідненою до твору «Мошко з Парми» є повість «Ляйб Вайнахтсுகухен та його дитя». У центрі твору – історія бідного єврейського крамаря Ляйба Вайнахтсுகухена, у чию доньку Міріам закохується український селянин Янко Вигода. На відміну від повісті «Мошко з Парми», у цьому творі релігійний конфлікт зображується як відкритий конфлікт поміж євреями та християнами, при цьому головними його носіями виступають власне закохані, передовсім Янко. Любов Янка показана як певна одержимість, з якою він не в змозі боротися. Розуміючи, що Ляйб та його дружина ніколи не підуть на те, аби їхня донька охрестилася та одружилася з ним, а сам він – нізачо не прийме іудаїзму (єдиний проаналізований твір, у якому вказується на таку можливість), він вбиває себе та Міріам. Цікавим є те, що релігійна мотивація такого вчинку у творі імпліцитно заперечується – Янко не є набожним християнином, він готовий радше здійснити смертний гріх, вбивши себе та кохану, аніж прийняти її віру.

Така фанатичність, що межує з божевіллям [6: 105], притаманна не тільки Янкові. Так, мати Міріам готова радше видати свою доньку за старого, багатого єврея-вдівця, ніж погодитися на її шлюб із християнином. Показовим у даному відношенні є образ Ляйба – побожного та чесного, але пасивного і слабодухого батька. Ляйб знає, що, заборонивши Міріам одружитися із Янком, він прирікає її на смерть, проте він нездатний переступити через певні рамки, продиктовані релігією та традицією. Галицьке суспільство постає таким чином у Францоza як таке, у якому внаслідок егоїстичної впертості та закостенілості в архаїчних релігійних поглядах єврейсько-християнські любовні взаємини неможливі.

З погляду художньої вартості та власне особливості розроблення мотиву міжконфесійної любові і її релігійної проблематики обидва наведені вище твори значно поступаються повісті «Юдіт Трахтенберг». Центральним мотивом твору слугує проблема зміни віросповідання та її подальших наслідків на духовне та суспільне життя окремої особи. Головна героїня повісті – єврейська дівчина Юдіт Трахтенберг – закохується у польського магната Агенора Барановського та, аби одружитися з ним, приймає католицизм. Сюжетна лінія твору вибудовується навколо теми таємного хрещення та вінчання – Агенор інсценує їх, аби отримати Юдіт, не запламувавши при цьому власне аристократичне походження та соціальний статус. Своїм вчинок Агенор не лише ображає релігійні почуття власної дружини, але підтверджує лицемірність своєї власної віри. Викривши вчинок чоловіка, Юдіт розуміє, що прирекла себе на ізоляцію та образила свою родину даремно, не отримавши нічого взамін. Показовим та естетично гарним є монолог героїні, у якому вона викриває удавану моральність та відкритість християнського світу.

Зображений у творі релігійний конфлікт є таким чином динамічним та багатограним: із відкритого протистояння поміж Юдіт та її єврейською спільнотою він переходить спершу у внутрішній конфлікт, а згодом – знову у відкритий конфлікт, цього разу – поміж Юдіт та її чоловіком як представниками різних конфесій. Певним лейтмотивом твору можна вбачати думку, що зміна віросповідання – це не формальний крок, що гарантує якісь суспільні переваги та успішність, а радше навпаки – складне рішення, яке передбачає свідоме заперечення частини власної ідентичності. У цьому і розкривається головний конфліктний потенціал такого вчинку у творчості К. Е. Францоza.

Цілком іншим є зображення єврейсько-християнських відносин, зокрема і проблеми зміни віросповідання, у творчості польського письменника Ю. Рогоша. Даний мотив автор зображає через призму консервативного католицького світогляду: на відміну від Л. фон Захер-Мазоха чи К. Е. Францоza, які критично зображають будь який релігійний консерватизм та упередженість, у творах Ю. Рогоша чітко простежується протиставлення християнства, зокрема католицизму до іудаїзму. Євреї Рогоша – це передовсім фанатичні, жадібні, хитрі торговці та спекулянти, які лише прикриваються своєю вірою. Критичним є і зображення іудаїзму, – на думку Рогоша, релігії відсталого та консервативного. В оповіданні «Мендель» головний герой, єврейський парубок Самуель, закохується у свої сусідку Хаю. Хая, навчаючись у школі при католицькому монастирі, навертається до католицизму. Показовим є те, що такий вибір героїні зображено як щире навернення, а не як прагматичне бажання здобути певні суспільні переваги. Самуель, під впливом Хаї, теж таємно переходить

у католицизм, проте незабаром помирає внаслідок важкої хвороби. Любов у даному випадку слугує лише приводом до навернення – через любов, а не задля неї Самуель приходить до християнства. Зображений у даному контексті релігійний конфлікт є конфліктом поміж батьком Самуеля, Менделем, та єврейською громадою: Мендель, дізнавшись про вчинок сина уже після його смерті, спершу вирішує проклясти нащадка, але батьківська любов заважає йому бути таким принциповим. Пробачивши сина, він стає ненависним своєму єврейському оточенню, що призводить зрештою до відкритої конфронтації між ними.

Подібним у своїй категоричності є зображення євреїв та мотиву зміни віросповідання в іншому оповіданні Ю. Рогоша – «Йойна». Головний герой твору – єврейський крамар Йойна, син котрого, аби одружитися із донькою багатого і впливового генерала, приймає християнство. Цікавим є те, що такий акт не засуджується Йойною, адже, на його думку, син йде на такий вчинок лише з прагматичних міркувань, а не з власних релігійних переконань. У такому формулюванні експліцитно виражається критика позірної побожності євреїв Рогошем. Водночас варто зауважити, що щире виконання релігійних приписів євреями, яке впливає із почуттів віри, автор зображає позитивно. Особливістю даного оповідання є зображення переходу християн у іудаїзм: невістка Йойни після смерті його сина, залишившись у бідності, змушена прийняти іудейство, аби не померти з голоду. Уже сама мотивація даного вчинку вказує на крайню необхідність, а не щире бажання відходу від християнства. Проте автор підкреслює таку думку сюжетно: аби переконатися у щирості прийняття іудейства, Йойна вимагає від своєї невістки плюнути на розп'яття, чого та зробити не в змозі. Така драматизація конфлікту несе у собі чітку прагматичну функцію – протиставити справжню християнську мораль єврейському фанатизмові.

Отже, на основі проаналізованих творів можна стверджувати, що зображення міжконфесійних любовних стосунків було тісно пов'язане із темою релігійного конфлікту та мотивом зміни віросповідання. Майже в усіх творах на дану тематику Галичина постає як суспільство, у якому домінують релігійний консерватизм та упередженість, а релігія виступає важливим регулятором суспільних, у т. ч. сімейних відносин. Таким чином, приналежність до різних конфесійних груп виступає як найважливіша перешкода на шляху до створення міжконфесійної сім'ї, а можливість вирішення даної проблеми шляхом зміни віросповідання – не завжди дієвою.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Franzos K. E. *Leib Weihnachtskuchen und sein Kind* / Karl Emil Franzos. – Wien: Globus-Verl., 1984. – 231 S.
2. Franzos K. E. *Judith Trachtenberg* / Karl Emil Franzos. – Wien: Globus-Verl., 1988. – 248 S.
3. Franzos K. E. *Moschko von Parma. Geschichte eines jüdischen Soldaten* / Karl Emil Franzos. – Leipzig : Duncker & Humblot Verlag, 1880. – 311 S.
4. Giersch P. *Heiraten mit Herz oder Verstand. Karl Emil Franzos' „Die Juden von Barnow“ und der Liebesdiskurs im 19. Jahrhundert* / Paula Giersch, Florian Krobb, Franziska Schößler // *Galizien im Diskurs: Inklusion, Exklusion, Repräsentation.* – Frankfurt am Main, Wien [u.a.]: Peter Lang, 2012. – S. 115-136.
5. Glasenapp, G. v. „Nur die Liebe macht selig, der Glaube aber blind“. *Zur Inszenierung interreligiöser Liebesbeziehungen im Werk von Karl Emil Franzos* / Petra Ernst // *Karl Emil Franzos. Schriftsteller zwischen den Kulturen.* – Innsbruck, Wien [u.a.]: Studien Verlag, 2007. – S. 59-75.
6. Hubach S. *Galizische Träume. Die jüdischen Erzählungen des Karl Emil Franzos* / Sybille Hubach. – Stuttgart: Hans-Dieter Heinz Akademischer Verl., 1986. – 216 S.
7. Hubach S. *Galizische Träume. Die jüdischen Erzählungen des Karl Emil Franzos* / Sybille Hubach. – Stuttgart: Hans-Dieter Heinz Akademischer Verl., 1986. – 216 S.
8. Rogosz, J. *Jojna. Obraz z życia / Józef Rogosz* // *W piekle galicyjskiem. Obraz z życia.* – Gródek : Nakładem i drukiem J. Czaińskiego, 1896. – S. 159–183.
9. Rogosz, J. *Mendel.* // *Józef Rogosz* // *W piekle galicyjskiem. Obraz z życia.* – Gródek : Nakładem i drukiem J. Czaińskiego, 1896. – S. 87–112.
10. Sacher-Masoch, L. v. *Der Iluj* / Leopold von Sacher-Masoch // *Der Judenraphael. Geschichten aus Galizien.* – Wien, Köln, Graz : Böhlau Verlag, 1989. – S. 294–431.
11. Sacher-Masoch, L. v. *Der Judenraphael* / Leopold von Sacher-Masoch // *Der Judenraphael. Geschichten aus Galizien.* – Wien, Köln, Graz : Böhlau Verlag, 1989. – S. 39–157.
12. Werberger A. *Konversionserzählungen in Ostmitteleuropa (Galizien)* / Annette Werberger // Giersch P. Krobb F. Schößler F. (Hrsg.) // *Galizien im Diskurs: Inklusion, Exklusion, Repräsentation.* – Frankfurt am Main, Wien [u.a.] : Peter Lang, 2012, S. 203–219.
13. Wodenegg A. *Das Bild der Juden Osteuropas. Ein Beitrag zur komparatistischen Imagologie an Textbeispielen von Karl Emil Franzos und Leopold von Sacher-Masoch* / Andrea Wodenegg. – Frankfurt am Main u.a. : Peter Lang, 1987. – 191 S.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Любомир Бораковський – кандидат філологічних наук, доктор філософії (Dr. phil., Віденський університет), асистент кафедри міжкультурної комунікації та перекладу Львівського національного університету імені Івана Франка.

Наукові інтереси: теорія літератури, семіотика, німецька, австрійська та східноєвропейська література XIX-го та XX-го століть, методика викладання літератури, усного і письмового перекладу.

УДК 811.11'42

КАРТИНА МИРА ПОВЕСТВОВАТЕЛЯ-АУТИСТА В АНГЛОЯЗЫЧНОЙ ХУДОЖЕСТВЕННОЙ ПРОЗЕ

Татьяна ВДОВЕНКО (Измаил, Украина)

Статья посвящена описанию особенностей речи нетрадиционного повествователя – ребенка-аутиста в англоязычной художественной литературе. Вопрос о необычных типах нарраторов освещается в статье под новым углом. Исследование выполнено на материале англоязычного романа М. Хэддона "Удивительное событие, случившееся ночью с собакой".

Современную лингвистику характеризует переход от изучения интегрированной структуры текста к анализу текста как коммуникативной системы. Художественный текст является средним звеном цепочки "адресант-сообщение-адресат", поэтому его всесторонний анализ следует проводить с учетом особенностей литературной коммуникации. В составе последней различают реальную коммуникацию (автор – читатель) и изображенную/фиктивную коммуникацию (персонаж – персонаж).

Хотя способ организации повествования через подставного повествователя служил объектом исследования разных ученых, и отдельные его аспекты широко освещены в филологической литературе, особенности речи повествователя в современной англоязычной прозе еще не были предметом основательного изучения.

Актуальность статьи обусловлена общим направлением современной лингвистики на изучение целостного текста в условиях литературной коммуникации. Смена характера коммуникации, которая происходит во время передачи функции повествователя нарратору, по нашему мнению, неизбежно сказывается на лингвистической структуре художественного текста. Поэтому, актуальным считается изучение речи повествователя на всех ее уровнях.

Ключевые слова: автор, повествователь, нарратор, ребенок, аутист, англоязычные художественные произведения, картина мира.

Статтю присвячено особливостям мови нетрадиційного оповідача – дитини-аутиста у англомовній художній літературі. Під новим кутом в статті висвітлюються питання про незвичні типи нараторів. Дослідження виконано на матеріалі англомовного роману М. Хеддона "Дивна подія, що сталася вночі з собакою".

Сучасну лінгвістику характеризує перехід від вивчення інтегрованої структури тексту до аналізу тексту як комунікативної системи. Художній текст є середньою ланкою у триаді «адресант-повідомлення-адресат», відтак, його всебічний аналіз варто проводити з урахуванням особливостей літературної комунікації. У складі останньої розрізняють реальну комунікацію (автор – читач) і зображену/фіктивну комунікацію (персонаж – персонаж).

Хоча спосіб організації оповіді через підставного оповідача слугував об'єктом дослідження численних наукових розвідок, і окремі його аспекти досить широко висвітлено у філологічній літературі, лінгвостилістичні особливості мови оповідача в сучасній англійській прозі ще не були предметом ґрунтовного вивчення.

Актуальність статті зумовлена загальною спрямованістю сучасної лінгвістики на вивчення цілісного тексту в умовах літературної комунікації. Зміна характеру комунікації, що відбувається під час передачі функції оповідача наратору, на нашу думку, неминуче позначається на лінгвістичній структурі художнього тексту, з огляду на що актуальним убачається вивчення лінгвостилістичних аспектів ідентифікації наратора.

Ключові слова: автор, оповідач, наратор, дитина, аутист, англомовні художні твори, картина світу.

The article focuses on the peculiarities of nontraditional narrator's speech in foreign prose, deviations from literary speech. It also touches upon the problem of the main characters' speech: in Mark Haddon's novel «The Curious Incident of the Dog in the Night-time». Narrative in this novel is presented through narrator's point of view and is characterized by all kinds of different variations.

The present stage of linguistic research is characterized by an increased interest towards the problem connected with the study of peculiarities of narrator's speech and its typical deviations from the norms of literary language in English prose. The problems of deviations in narrator's speech are still discussed by a lot of influential scientists.

Despite the fact that the study of the problem of narrator was investigated by many scientists, narrator's speech was not considered.

The relevance of the chosen topic represents the description of the characteristics of narrator's speech and its standard deviations. The use of the typical deviations in narrator's speech plays an important role in literature. The aim of our article is to determine the stylistic peculiarities, syntactical and grammatical deviations from the literary norm in the speech of the main character. The choice of syntactical and stylistic means in narrator's speech helps the author to show the world from the child-autist's point of view.

On the whole, the choice of the vocabulary depends on the theme of the novel, type of the narrator, and the environment of the character, through whose point of view the story is presented.

The choice of such unusual narrator helps the author to broaden the readers' outlook, to see the world from unexpected angle.

Urgent necessity of the research is preconditioned by the fact that insufficient attention has been paid to the overall study of children's speech in English prose and by the appearance of a big amount of autistic children in real life.

The results of the research can serve as a theoretical and practical basis for further study of the peculiarities of narrator's speech and its typical deviations.

The prospects of investigation are to describe the peculiarities of narrator-autist's mapping of the world in literature of different countries.

Key words: *author, teller, narrator, child, autistic, English fiction, mapping of the world.*

Цель статьи – описать особенности картины мира повествователя-аутиста. Задача заключается в выявлении специфических характеристик его речи, и особенности его мировосприятия.

Многие авторы произведений художественной литературы изображают нарраторами так называемых аномальных людей или тех, кто страдает шизофренией, галлюцинациями, фобиями, аутизмом, раздвоением личности и т.д. [1]. Передача функции нарратора персонажу с теми или иными психическими отклонениями обусловлена стремлением автора показать мир отличным от того, каким его воспринимают обычные люди. Расстройство психики таких повествователей не позволяет им воспринимать реальность такой, как это делают обычные люди. Так, например, художественная модель духовного мира мальчика-аутиста представлена в виде потока сознания, причудливо совмещающего сознательное и подсознательное в психике умственно неполноценного человека.

Объектом исследования данной статьи послужило англоязычное произведение М. Хэддона "Удивительное событие, случившееся ночью с собакой". В этом романе автор предлагает необычного повествователя. Таковым является ребенок-аутист. Подростку-нарратору, ведущему рассказ в стиле детектива, 15 лет. Как и многие дети-аутисты Кристофер увлечен в области математики (алгебры), он любит решать примеры, постоянно в уме решает уравнения. В его речи частотно представлены *зоосемизмы*: *seals, penguins, orangutans, tigers, lions, gibbons, gorillas, lemurs, chimps* [2, p. 89]. У нарратора-аутиста встречаются как детские слова: *poo* [2, p. 84], так и сложные математические термины: *triangle, converse, hypotenuse, counterexample* [2, p. 225], ведь он обладает выдающимися математическими способностями.

Лексический состав речи подростка Кристофера изобилует латинизмами: *quod erat demonstrandum* [2, p. 25-26], *homunculus* [2, p. 118]; а также медицинскими терминами: *aneurysm, heart attack, blood clot, blood vessels, muscles* [2, p. 27], названиями лекарств – *aspirin* [2, p. 27].

Параллелизм структур, способствующий внутриабзацной связности, довольно частое явление, применяемое в речи нарратора-аутиста:

... They can have pictures of someone in another room. Or they can have pictures of what is going to happen tomorrow. Or they can have pictures of themselves as an astronaut. Or they can have pictures of really big numbers. Or they can have pictures of Chains of Reasoning when they're trying to work something out [2, p. 117]. Союз "and" часто является связующим как внутри абзаца, так и в межабзацном соединении. В следующем примере союз "and" используется для соединения абзацев 16 раз подряд:

...they grabbed hold of me, and then I saw a lady on the other side of the street with a baby in a pushchair and a little boy with a toy elephant, so I decided to ask her. And this time I looked left and right and left again so that I wouldn't be run over by a car, and I crossed the road.

And I said to the lady....

And she said...

And I said...

And she said...

And I said...

And she said...

And I said...

And she laughed and she said...

And I said...

And she said...

And I said...

And she pointed and said...

And I looked and I could see a building with writing at top, but it was a long way away so it was hard to read, and I said...

And she said...

And I said...

And she said .... And then she said ... and she pointed to a bus that was going past [2, p. 137]. В приведенном примере союз "and" используется не только для соединения предложений в рамках абзаца, но и однородных членов предложения с целью ассоциативного добавлений новых фактов и мыслей. В речи нарратора-аутиста из романа М. Хэддона "Удивительное событие, случившееся ночью с собакой" такая особенность речи встречается практически на каждой странице.

В речи повествователя-аутиста наблюдается активная смена событий (все глаголы совершенного вида). Например: *I took the licorice laces and the pink wafer biscuit and the last clementine out of my special food box and put them in my pocket and hid the special food box under the fertilizer bag. Then I picked up Toby's cage and my extra coat and climbed out from behind the shed. I walked up the garden and down the side of the house. I undid the bolt in the garden door and walked out in front of the house* [2, p. 128].

Как видим, активные глаголы в этом примере передают этапы действий: глаголы "держат" на себе текст, фиксируя смену событий (засмеялись, присоединился, повернулись, столкнулись).

Пытаясь выявить общую тенденцию употребления запятой в анализируемом произведении, мы обратили внимание на то, что помимо своей основной функции (отделения простых предложений в составе сложных синтаксических структур), она часто используется при перечислении однородных членов предложения. Рассмотрим следующий пример: *On the second, third and fourth days, which were Thursday, Friday and Saturday, nothing interesting happened* [2, p. 103]. В этом случае речь мальчика-аутиста построена достаточно правильно. Представляющая собой дневниковую запись, она иллюстрирует стремление нарратора зафиксировать все как можно точнее, с обилием деталей.

Прибегнув к приему показа мира через восприятие повествователя-аутиста, автор достигает обновленного взгляда на все давно знакомое и обыденное. В произведении М. Хэддона "Удивительное событие, случившееся ночью с собакой" происходит размывание смысловых границ «описания мира», ломаются шаблоны восприятия. Вводя подобного повествователя, автор добивается показа иной картины мира, иной логики, иной системы взаимоотношений. Такой повествователь передает необычный взгляд на происходящее. Особенности речи повествователя-аутиста обусловлены его происхождением, жизненным опытом, уровнем образования и аномалиями человеческой психики. У него нет целостной системы восприятия мира, но детали подмечены очень хорошо.

Автором не случайно использовал в своем произведении такой персонаж, он служит для более глубокого осмысления мироздания, поиска смысла жизни. Отличие повествователя-аутиста от обычных людей, придерживающихся определенных социальных норм, заключается в том, что он не связан никакими социальными условностями, отражает реальный мир более правдиво и адекватно. Он не скрывает своих мыслей, боясь насмешек. Не боится быть непонятым, не зависит от внешних суждений и лишен комплексов. Выбор повествователя-аутиста вызван также стремлением автора убедить читателя в художественной достоверности мира, созданного им в произведении.

Анализ показал, что речь детей с аутизмом не подчиняется речевым инструкциям. Это говорит об отсутствии взаимодействия с окружающим миром, свидетельствует о нарушении коммуникативных функций речи. Происходит нарушение языкового анализа и синтеза. Повествователь-аутист в анализируемом романе не пользуется активной речью как средством общения.

Интересным представляется сопоставление лингвостилистической организации речи подобного повествователя в разных литературах, с целью выявления особенностей, присущих английской литературе.

БИБЛИОГРАФИЯ

1. Братусь Б. С. Аномалии личности / Б. С. Братусь. – М. : Мысль, 1988. – 301 с.
2. Haddon M. The Curious Incident of the Dog in the Night-time : [novel] / Mark Haddon. – New York : Vintage Books, 2003. – 226 p.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Тетяна Вдовенко – кандидат філологічних наук, доцент кафедри англійської мови та перекладу Ізмаїльського державного гуманітарного університету.

Наукові інтереси: нараторологія, наратив художньої прози, англійська філологія.

УДК 821.112.2.09

**ОСОБЛИВОСТІ ХУДОЖНЬОГО СВІТУ Е.Т.А. ГОФМАНА:
МЕТОДИЧНИЙ АСПЕКТ**

Оксана ВЕЧІРКО (Кропивницький, Україна)

У статті запропоновано модель вивчення творчості німецького письменника Е.Т.А. Гофмана в курсі шкільної програми. Літературна спадщина відомого романтика викликає великий науковий інтерес, адже коло проблем, що порушені у художніх творах митця, не втратила своєї актуальності і в наш час. У його складній та багатогранній творчості провідними залишаються теми митця і мистецтва, особливе місце у духовному світі Гофмана займає музика, яка увійшла в його життя як велика таємниця буття.

Автор статті, розглядаючи особливості художнього світу німецького романтика, наголошує на специфічному поєднанні елементів реальності із фантастичною грою авторської уяви. Люди у фантасмагоричному світі Гофмана поділяються на дві категорії: щасливих філістерів та мрійників, «ентузіастів», «справжніх музикантів», які не вміють і не хочуть жити за законами міщанського світу. Аналізуючи поетику творів Гофмана в статті пропонується визначити зміст термінів: іронія, гротеск та фантасмагорія.

До розгляду пропонується відома сатирична казка «Малюк Цахес» (1819) як одне із найкращих гротескно-сатиричних зображень німецького суспільства початку ХІХ століття. У статті окреслено основні етапи роботи із художнім текстом, зокрема, визначення проблематики, жанрової природи (казка нових часів), особливості художньої структури (принцип двосвіття), аналіз ключових епізодів твору.

Ключові слова: романтична іронія, фантасмагоричний світ, філістери, ентузіасты, гротеск, принцип двосвіття

В статті предложена модель изучения творчества немецкого писателя Е.Т.А. Гофмана в курсе школьной программы. Литературное наследие известного романтика вызывает большой научный интерес, поскольку проблематика его произведений актуальна и сегодня. В его сложном и многогранном творчестве ведущими остаются темы художника и искусства, особенное место в духовном мире Гофмана занимает музыка, которая вошла в его жизнь как большая тайна бытия. Автор статьи, рассматривая особенности художественного мира немецкого романтика, отмечает специфическое сочетание элементов реальности с фантастической игрой авторского воображения. Люди в фантасмагорическом мире Гофмана деляются на две категории: счастливых филистеров и мечтателей, "энтузиастов", "настоящих музыкантов", которые не умеют и не хотят жить по законам мищанского мира. Анализируя поэтику произведений Гофмана в статье предлагается определить содержание терминов: ирония, гротеск и фантасмагория.

Особенное место в творчестве немецкого романтика занимает сатирическая сказка "Малыш Цахес" (1819) как одно из наилучших гротескно-сатирических изображений немецкого общества начала ХІХ века. В статье определены основные этапы работы с художественным текстом, в частности, проблематика, жанровая природа (сказка новых времен), особенности художественной структуры (принцип двоемирия), анализ ключевых эпизодов произведения.

Ключевые слова: романтическая ирония, фантасмагоричный мир, филистеры, энтузиасты, гротеск, романтическая ирония

This paper offers a model for studying the works by German writer E.T.A. Hoffman within the school curricula. The literary heritage of the famous Romantic writer is of great scientific interest, since the subject matters addressed in the writer's literary works have not lost their relevance until now. The artist and the art remain the leading subject matters in the writer's complex and multilayered creative work, with a special place in Hoffman's spiritual world occupied by music that came into his life as the great mystery of being.

The present author, giving consideration to the German romantic writer's artistic world, places the emphasis on the specific combination of elements of reality with a flight of the writer's imagination. Due to the braiding of romantic dreams and everyday life, the reality throughout the pages of the writer's works took on ironic, grotesque and fantastic overtones. The people in Hoffmann's phantasmagoric world are divided into two categories: happy philistines and dreamers, "enthusiasts", "real musicians", who cannot and do not want

to live by the laws of the petty bourgeoisie world. Analyzing Hoffman's poetic manner, this paper suggests that the following terms be defined: irony, grotesque and phantasmagoria.

Reviewed in this paper is a well-known satirical fairy tale Klein Zaches, genannt Zinnober (1819), as one of the best grotesque and satirical depictions of the German society of the early 19th century, where Hoffman in fantastic form demonstrates the social mechanism of dispossession – the appropriation of someone's work products and rewards by those, who do not actually own them; he raises the ethical and philosophical problems of good and evil, beauty and ugliness, the spiritual and the material.

The paper outlines the main stages of working with an artistic text, including the identification of problems, literary genre ('a fairytale of modern times'), peculiarities of artistic structure (the idea of 'doubleness'), and provides the review of key episodes of the above mentioned work.

Key words: romantic irony, phantasmagoric world, philistines, enthusiasts, grotesque, idea of 'doubleness'

Життя і творчість Гофмана – одна із складних і цікавих сторінок літератури романтичного періоду, яка мала вплив на письменників різних епох, країн та напрямів. Художній світ письменника в різний час досліджували Белза І.[9], Берковський Н.Я. [1], Тураєв С.В. [9], Шамрай А.П. [10]. Методичний аспект творчості А.Т.Е.Гофмана став предметом вивчення Мелінчук Н. [6], Савчук О. [8]. Літературна спадщина Гофмана викликає великий науковий інтерес, адже коло проблем, що порушені у творчості відомого митця, не втратила своєї актуальності і в наш час. У курсі шкільної програми із світової літератури у 9 класі, в контексті німецького романтизму до розгляду запропоновано тему: «Крихітка Цахес» – шедевр романтичної казки-новели. Протистояння митця та філістера – основний її конфлікт. Сатирико-метафоричний зміст твору». У сучасного вчителя є можливість розкрити проблематику і художні особливості фантазмагоричного світу німецького романтика. У пропонованій статті ми поставили за мету проаналізувати особливості вивчення творчості Гофмана у курсі шкільної програми.

Природа щедро нагородила Гофмана талантом. Він став персоніфікованим синтезом мистецтва: письменник, поет, композитор, живописець, графік, музикальний драматург, критик, оперний і симфонічний диригент, режисер, співак, театральний декоратор, художник. І всюди – новатор. Складна, багатогранна творчість Гофмана дає яскравий образ його епохи і його народу.

То ж тема митця і мистецтва стає центральною у творчості письменника, він, як і його попередники, шукає ідеали у мистецтві. «Художник, за Гофманом, є людина піднесеного покликання, а мистецтво – відповідальна духовна діяльність, яка вимагає – і від того, хто творить – і від того, хто це сприймає – найкращих внутрішніх сил» [1, с. 423].

Його герой – музикант, художник, поет, який силою своєї уяви творить новий світ, набагато довершеніший, ніж той, де він приречений існувати. Музика для Гофмана – найромантичніше мистецтво, тому, що вона безпосередньо не пов'язана з навколишнім почуттєвим світом, а виражає прагнення людини до незнаного, прекрасного, безмежного. А суспільство складається із тих, які здатні, якщо не зрозуміти, то хоча б почути істину про світ і людину, і тих, яким це не дано. Особливе місце у духовному світі Гофмана займала музика. Музика увійшла в його життя як велика таємниця буття, як своєрідний, за його словами, “санскрит природи”. Вона так захопила його, що навіть третє своє ім'я – Амадей – він додав до двох офіційних на честь обожнюваного ним Моцарта. Музика у Гофмана – це не тільки тема, а ще й своєрідне світовідчуття, що виражає внутрішню єдність людини, природи і Всесвіту. Репетиторство музикою подарувало йому найромантичніший час у житті – любов до Юлії Марк. Він був одружений на Михайлині Тищинській, та дружина була скоріше його домоправителькою, ніж другом. У Юлії Марк було все те, що необхідно артисту, – юність, ангельська краса, музикальність, рідкісний голос і душевна теплота. Та все, що залишилося у нього для Юлії, – це щоденник, у якому вона була не Юлія, а Кетхен. Він був старший за Юлію на 20 років. Йому – 35, а їй – 15. Це кохання спалювало його, на нього находили важкі приступи відчаю.

Тема музики і музикантів постійно цікавила Гофмана. Його перші новели були присвячені музиці Глюка “Кавалер Глюк” і опері Моцарта “Дон Жуан” / “Дон Жуан”. Улюблений образ, у якому втілені автобіографічні риси – це образ композитора Йоганна Крейсlera, героя “Крейслеріани” – збірки окремих записок музиканта. На відміну від ранньої новели “Кавалер Глюк”, в образі Крейсlera немає зовнішньої загадковості. Крейслер виступає як реальний сучасник самого автора, крім того як літературний двійник.

Його очима Гофман дивиться на світ, в його уста він вкладає свої власні думки і міркування про музику та мистецтво. У тому, що герой Гофмана – композитор сказалося характерне для світовідчуття романтиків ставлення до музики як самого романтичного із мистецтв, який виражає ідеал сучасності на протигагу скульптурі як втіленню ідеалу античності.

Від своїх попередників письменник успадкував почуття контрасту між романтичною мрією і дійсністю і схильність до їх протиставлення. У творах Гофмана постає реальний, дивовижно точний світ сучасних йому німецьких міст, вулиць, будинків, детально змальований його сучасник, і водночас яскрава казка, що випливає з того першого світу, казка, що руйнує його і заперечує його. Письменник дивно поєднує елементи реальності із фантастичною грою авторської уяви. Фантастика його казкова: чудеса, перевтілення, незвичайні пригоди, і завжди за ними простежуються реальні проблеми сучасної дійсності. Внаслідок переплетення світу романтичної мрії зі сферою повсякденного життя дійсність на сторінках творів письменника набувала іронічного, гротескно-фантастичного забарвлення.

Люди у фантазмагоричному світі Гофмана поділяються на дві категорії: щасливих філістерів /бюргери, чиновники, комерсанти/, задоволених собою і своїм існуванням, яким не властиві духовні поривання у «вищі світи», і мрійників, «ентузіастів», «справжніх музикантів», які не вміють і не хочуть жити за законами міщанського світу. Ентузіасти Гофмана – це переважно люди мистецтва: поети, художники, актори, музиканти. Але митець для письменника – не обов'язково професія, а скоріше покликання.

Іронія та гротеск відіграють провідну роль у поетиці творів німецького романтика, «на розширення уявлень про гротеск вплинула художня практика Е.Т.А. Гофмана..., який зробив гротеск однією із форм романтичного світобачення» та «убачав у гротеску засіб критичного зображення суспільства і духовної ницості людства» [3, с. 32].

Аналізуючи особливості художнього світу німецького романтика з учнями необхідно провести термінологічну роботу, пояснюючи значення наступних термінів:

Іронія – троп, різновид антифразису, рідше тлумачать як стилістичну фігуру; вважається, на відміну від сатири, тонкою насмійкою, прихованою за допомогою поважного інакомовлення, заперечення під виглядом згоди, глузливою оцінкою поціновуваного предмета, явища [5 (1:436)].

Гротеск – художній засіб, який полягає у свідомому деформуванні, порушенні розмірів та форм предметів, перебільшенні (гіпербола) та применшенні (літота), шаржуванні, зображенні «світу навиворіт», поєднанні несумісних ознак, різких контрастів [5 (1:244)].

Фантазмагорія – зображення фантастичних картин та фігур за допомогою оптичних пристроїв, використання несподіваних графічних та вербальних засобів [5 (2: 522)].

Особливе місце у творчості письменника займає сатирична казка «Малюк Цахес» (1819) як одне із найкращих гротескно-сатиричних зображень німецького суспільства початку ХІХ століття, де у фантастичній формі Гофман демонструє соціальний механізм закону відчуження – присвоєння результатів чужої праці і нагород тим, кому вони не належать, порушує морально-філософські проблеми добра і зла, краси і потворності, духовного і матеріального.

Насамперед слід звернути увагу на основний гофманівський принцип твору, принцип двосвіття. Один світ – це реальне князівство «високими горами оточена, зеленими, запахущими лісами та квітучими луками вкрита, шумкими потоками та веселими водоспадами оздоблена..., країночка та схожа була на дивний пречудовий сад» [2, с. 125-126]. Це князівство населяють звичайні люди, різні соціальні групи – князь Пафнутій і його перший міністр, бувший камердинер Андреас, чиновники, студенти, професори, селянка Луїза, яка жаліється на своє життя. Тобто перед нами картина реальна життєва, але поруч із цим існує і інший світ, населений феями, чарівниками «...оселилися тут і прекрасні феї доброго плем'я, а феям тепло і свобода, як відомо, над усе сприяють... і кожен мешканець країни, захоплюючись і втішаючись ними, щиро вірив у дивовижне і, навіть сам того не відаючи, через те був веселим, добрим громадянином» [2, с. 126]. Але, на випадок уведення у князівстві просвітництва, проти фей починаються гоніння «...тоді геть усіх фей з країни,... їхнє небезпечне майно конфіскуємо, а самих фей, як волоцюжок, виженемо геть...»

[2, с. 126]. Отже, феї та чарівники постають у двох світах: фея Рожабельверде у реальному житті виявляється фрейлін Розенштейн, наглядабельницею притулка для благородних дівчат, а чарівник Проспер Альпанус, який відправляється у легендарний Джіністан – звичайнісінький лікар. Центральні персонажі повісті уродець Цинобер та студент – поет Бальтазар – також пов'язані обома світами реальним та фантастичним.

У повній відповідності до сатиричного задуму казки знаходяться і ті художні засоби, які так сміливо і широко використовує Гофман, автор сатирично зображує верхівку феодального суспільства, самого князя, його міністрів, чиновників різних канцелярій, т.б. у полі зору Гофмана опиняється сфера політики, над якою він іронізує. Смішним виявляється указ про уведення просвітництва на усій території, оскільки цей процес не можна почати указом, тому що він затверджується у житті поступово, за результатами цілеспрямованої і багатосторонньої діяльності держави і суспільства. То ж методи, якими впроваджується «нова» політика є абсурдними: «Пафнутій хотів негайно ж видрукувати великими літерами і вивісити на всіх велелюдних місцях едикт, що від цього часу в державі запроваджено освіту і кожний повинен із цим рахуватися» [2, с. 127]. Не треба забувати про те, хто пропонує увести просвітництво: у недавньому минулому бувший камердинер молодого князя, «негайно ж призначив на першого міністра країни свого камердинера Андреаса, що якимось, коли Пафнутій забув гаманця з грішми в корчмі за горами, позичив йому шість дукатів і тим визволив його з великої халепи» [2, с. 126]. Позика незначної суми у шість дукатів підкреслює мізерність цієї держави. І саме за цю заслугу-послугу Андреас призначається першим міністром. Виникає питання: чи можна чекати від такої влади чого небудь розумного і корисного для суспільства. Гофман сміється над псевдопросвітительською політикою при дворі князя, який впроваджує освіту за допомогою цілого арсеналу бюрократичних засобів. Прислухаючись до порад свого міністра, князь Пафнутій наказує надрукувати великими літерами і прибити на всіх стінах едикт, де було б сказано, що «введено освіту» і що кожен повинен рахуватися з цим. Але такими «заходами» не вичерпується реформаторський запал князя і його міністра: «Перше ніж розпочнемо освіту, себто, перше ніж вирубаємо навколишні ліси, зробимо річку судноплавною, розведемо картоплю, направимо школи, понасаджуємо тополі та акації, молодь навчимо співати на два голоси вранішніх та вечірніх пісень, прокладемо гостинці й накажемо прищепити віспу, треба бути вигнати з країни всіх людей небезпечних настроїв, що самі не слухаються розуму та й інших з глузду зводять» [2, с. 127]. Не важко зрозуміти, по-перше, коментуючи цей указ, що у цьому переліку звалені і справи зовсім безглузді /такі як вирубка ліса, щоби насадити інші дерева/. І справи корисні /щеплення віспи і покращення сільських шкіл/ і справи важко здійсненні /зробити судноплавною річку/. Важливо при цьому помітити, що ці нововведення повинні початися з вигнання людей небезпечного образу мислення. Тут Гофман доволі прозоро побачив, що нерідко реформи починаються з вигнання інакомислячих.

Злісною карикатурою на тих, хто захопив командні пости у науці, безжалісно бюрократизувавши її, постає Мош Терпін, чий «талант» міг розквітнути саме під егідою таких «просвітників-урядовців». Основою його вченої репутації стала серія фізичних дослідів, які доводять, що «темрява настає, головним чином, через брак світла» [2, с. 135], він дуже швидко отримує «посаду генерал-директора всіх природничих справ» [2, с. 196]. Окрилений вдачею він починає працювати над трактатом, про те, «чому вино має інший смак, ніж вода, та інакше впливає на людський організм» [2, с. 197]. Діставши доступ до князівських винарень з тим, щоб глибше дослідити матеріал, він «простудіював уже таким чином півоксгофта старого рейнського, а також кількадесят пляшок шампанського і тепер узявся саме до бочки аліканте» [2, с. 197]. Отже, міністр призначає батька своєї нареченої генеральним директором всіх природничо-наукових справ у князівстві, завдяки чому він одержує можливість, не виходячи із кабінету вивчати рідкісні породи птахів у смаженому вигляді. Інший вчений-мандрівник Птоломей Філадельфус розповідає про те, як він відкрив до того невідомий науці народ, але виявилось, що цим народом були студенти «можна бути великим ученим, а не знати звичайнісіньких життєвих явищ... Птоломей Філадельфус багато дечого відстудіював, але не знав про студентів...» [2, с. 134].

Не забуває Гофман і діяльності урядовців. Згадаймо хоча б історію прикріплення ордена Зеленоплямистого Тигра до потворного тулуба Цинобера. Зібралася ціла орденська рада, до складу якої «додали ще двох філософів та одного природознавця» [2, с. 188], закінчилася вона тим, що одному дотепному театральному кравцеві вдалося вивести уряд із скрутного становища, він «видумав найчудовіший спосіб почепити орденську стрічку. А саме: на груди й на спину пришити певну кількість гудзиків застібати на них стрічку... Князь був захоплений і схвалив постанову орденської ради: запровадити кілька ступенів ордена Зеленоплямистого Тигра, залежно від кількості гудзиків, з якими будуть його давати». [2, с. 189] Міністр Цинобер одержав особливу нагороду, якої ніхто інший не міг домогтися: орден з двадцятьма діамантовими гудзиками, бо саме двадцять гудзиків і треба було до його чудернацької фігури.

Головна думка казки втілена у феномені Цахеса. Суть його в тім, що деякі люди можуть привласнювати чужу працю, таланти, заслуги та й ще здаватися не тим, ким вони є насправді. Де ж беруться Цахеси і їм подібні, що їх породжує і підтримує, чи мають вони майбутнє? У казці «Малюк Цахес» діють чарівні сили: від когось відчужується краса, від когось – талант і мудрість і миттєво передається Цахесу. А публіка завжди захоплено аплодує. Автор показує засліплене суспільство, що втратило ціннісні орієнтири, саме воно і створює феномен Цахеса, бо сам герой не виявляє активності а ні до влади, а ні до грошей, отже письменник висміює середовище, що сприяє процвітанню Циноберів, не випадково Н.Берковський зауважив, що «Цахес – це сама матерія суспільного життя» [1, с. 460].

Хто ж протистоїть Цахесу, хто у казці є вираженням авторського ідеалу? Очевидно, що таким героєм є Бальтазар, він поет, творча особистість, його мистецтво протистоїть вульгарній дійсності, воно може очистити душу людини і піднести її над повсякденністю. На жаль, той факт, що Бальтазар одержує перемогу над Цинобером за допомогою чарівника Проспера Альпануса є свідченням того, що Гофман не бачив у Німеччині свого часу реальних сил, які могли впливати на подальший розвиток соціального прогресу в країні.

Творчість Гофмана стала однією з яскравих і помітних сторінок світової літератури. Художній талант письменника, його гостра сатира, тонка іронія, гротеск, його дивакуваті герої, натхненні пристрастю до мистецтва ентузіасти, продовжують викликати до себе симпатії сучасного читача.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Берковський Н.Я. Романтизм в Германії. – СПб.: Азбука-классика, 2001. – 512 с.
2. Гофман Е. Т. А. Золотий горнець / Е. Т. А. Гофман. – К.: Дніпро, 1968. – 303 с.
3. Євланова О. А. Категорія «гротеск» у сучасному літературознавчому дискурсі / О. А. Євланова // Філологічні науки : зб. наук. праць Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка. – Полтава, 2014. – Вип. 18. – С. 30–36.
4. Куліченко А. К., Хабарова О. О. Специфіка романтичного гротеску в творах Е.Т.А.Гофмана «Малюк Цахес» та «Золотий горнець» // Міжнародний науковий журнал "Науковий огляд"; Том 3, № 2 (2014). Режим доступу: <http://naukajournal.org/index.php/naukajournal/article/view/147>
5. Літературознавча енциклопедія: У двох томах. / Авт.-уклад. Ю. І. Ковалів. – К: ВЦ «Академія», 2007. – 608 с.
6. Мелінчук Н.В. Е.Т.А. Гофман та німецький романтизм: методичний аспект // Мова і культура. (Науковий журнал). –К.: Видавничий дім Дмитра Бураго, 2012. –Вип.15. –Т.І (155). С.373–376.
7. Наливайко Д. С. Зарубіжна література ХІХ сторіччя. Доба романтизму / Д. С. Наливайко, К. О. Шахова. – К: Заповіт, 1997. – 464 с.
8. Савчук О. Фантастична історія злету і падіння Цахеса. Е.Т.А. Гофман. «Крихітка Цахес на прізвисько Ціннобер». 8 кл. // Зарубіжна література. – 2004. – № 47. – С. 8–9.
9. Художественный мир Э. Т. А.Гофмана: [Сб.ст.]. – М.: Наука, 1982. –296 с.
10. Шамрай А.П. Ернст Теодор Амадей Гофман. – К.: Днепр, 1969.– 299с.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Оксана Вечірко – кандидат філологічних наук, доцент кафедри зарубіжної літератури та компаративістики Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка.

Наукові інтереси: проблеми психологічного аналізу в художньому творі.

УДК 821.111.(73).09:82-2

ДИСКУРС ВІКОВОЇ ДИНАМІКИ СТАРІННЯ В СУЧАСНІЙ АМЕРИКАНСЬКІЙ ДРАМАТУРГІЇ ЯК МАНІФЕСТАЦІЯ «ДУХУ ЧАСУ» (НА МАТЕРІАЛІ П'ЄСИ АЛЬФРЕДА УРІ «ВОДІЙ МІС ДЕЙЗІ» (1987))

Анна ГАЙДАШ (Київ, Україна)

У розвідці розглядається динаміка старіння персонажів «Водія міс Дейзі» А.Урі – драматичного твору, що репрезентує досвід, актуальний для сучасного американського суспільства, в якому стрімко збільшується середня тривалість життя. В рамках літературної геронтології вивчаються активна стратегія старіння як маніфестація американської концепції «духу часу», геронтомаркери дійових осіб, ейджистські висловлювання (рефлексії та дії) персонажів, гетеротопія геріатричного будинку тощо. Проаналізовані підгрупи персонажів молодих старих, власне старих та довгожителів в контексті всієї геронтогрупи п'єси.

Ключові слова: геронтогенез, «дух часу», активна стратегія старіння, концепція «успішного старіння», ейджизм, геріатричний будинок.

В статье изучается динамика старения персонажей «Шофёра мисс Дейзи» А.Ури – драматического произведения, в котором отображается опыт, актуальный для современного американского общества, испытывающего резкое увеличение средней продолжительности жизни. С позиций литературной геронтологии рассматриваются активная стратегия старения как манифестация американской концепции «духа времени», геронтомаркеры действующих лиц, эйджистские реплики (размышления и действия) персонажей, гетеротопия дома для престарелых. Проанализированы подгруппы персонажей молодых старых, собственно старых и долгожителей в контексте всей геронтогруппы пьесы.

Ключевые слова: геронтогенез, «дух времени», активная стратегия старения, концепция «успешного старения», эйджизм, дом для престарелых.

The dynamics of aging of the elderly characters in the US play is tackled. The author argues that the play “Driving Miss Daisy” by Alfred Uhry reflects modern American Zeitgeist in terms of the concept of successful aging. The research relies upon the basics of literary gerontology. There has been detected an active strategy of aging of dramatis personae, gerontological markers, ageist lines (reflections and actions), heterotopia of the nursing home. The subgroups of young old, middle old, and old old characters are analyzed.

Key words: old age, Zeitgeist, active strategy of aging, concept of successful aging, ageism, nursing home.

Дух часу американського суспільства кінця ХХ – початку ХХІ ст. наскрізь просякнутий інтересом до старіння та похилого віку. Із збільшенням середньої тривалості життя у США, та загалом у світі, формується потреба у нових формах зображення пізнього онтогенезу, відмінних від стереотипних репрезентацій занепаду. В культурному просторі Нового Світу вибудовуються сучасні моделі людини похилого віку, в яких викристалізовується множинна та гетерогенна вікова ідентичність старості. З журналістської точки зору, найбільшим споживачем американських медіа продуктів та белетристики є покоління бейбі-бумерів (78 мільйонів), які у 2007 році відзначили своє «входження у старіння» (за термінологією М.Хепворта [11, с. 2-3]). Саме це покоління є найбільшою читацькою аудиторією в країні: «книгарні заповнили десятки романів з літніми персонажами та проблемами старіння» [10]. Серед важливих тем, піднятих на обговорення, є дилема старіння, в якій присутній розвиток особистості та водночас демонстрація фізичної інволюції. Також сучасним мотивом у художніх творах стає догляд за немічними батьками «молодими» старими – персонажами, які підпадають під категорію «входження у старіння» (за міжнародною класифікацією, вік молодих літніх чоловіків становить 60-74 роки, а вік молодих літніх жінок – 55-74 роки [2, с. 324]). Менш частотними є репрезентації батьковбивчих картин, більш характерних для абсурдистської традиції та белетристики першої пол. ХХ ст. Слід визнати, що погляд нинішніх майстрів пера на геронтогенез є дещо оптимістичнішим в порівнянні з дискурсом занепаду попередніх літературних епох: хоча у модерних художніх текстах тягар болю та трагедія смерті не зменшуються, автори шукають баланс у гармонійному відтворенні надбань та втрат, які є невід'ємними складовими пізньої дорослості [10]. Відтак, метою даної розвідки постає дослідження сучасних репрезентацій старіння на матеріалі американського твору для сцени. Зокрема визначальними завданнями є з'ясування природи американської концепції «духу часу» та виокремлення геронтомаркерів персонажів драматичного тексту.

На вимогу часу формується і відповідна галузь знань, яка вивчає художні тексти про закономірності та механізми старіння та старості – літературна геронтологія. Її представники (Б.Ваксман, К.Вудворд, Р.Маєрхофер, М.Хепворт, М.Гуллетт, Дж.Кінг та ін.) зосереджені на вивченні різноманітних аспектів репрезентацій «третього віку» з використанням філософських, антропологічних, психоаналітичних та соціологічних методологій для роз'яснення феномену старості. Потужним струменем в американській белетристиці про старіння стають теми життєстверджуючих прозрінь, любові та жадоби життя серед персонажів пізнього зрілого віку («Звичайна людина» Філіпа Рота, «Всі квіти помирають» Лоуренса Блока, «Джимі Гендріксу – 80» Тіма Сендліна, «Мейтріз» Енні Ділллард серед інших). Визначальним чинником у розробках геронтогенезу в художній літературі є старішання власне письменницької плеяди, зокрема, такі американські літератори, як Тім Сандлін, Лоуренс Блок, Тіна Хау та інші відверто визнають свій вік імпульсом власної креативності. Американський *Zeitgeist* значним чином впливає на національну драматургію та театр, в яких дилеми похилого віку оприявлені у творах майже усіх визначних авторів кін. ХХ – поч. ХХІ сс. Серед них чимало п'єс, які набули неабиякої популярності, були поставлені на Бродвеї та навіть екранізовані: «Серпневі кити» Д. Беррі (1980), «Пенсія» Е. Бергмана (1986), «Вниз з гори Морган» (1991) та «Зв'язки пана Пітера» (1997) А. Міллера, «Найстаріша професія» П. Вогель (1996), «В пошуках Мане» Т. Хау (2011), «Швидкість осені» Е. Коубла (2014), «Між берегом і божевіллям» С.Е. Гурджіса (2015) та ін. Зокрема, у 1988 р. Альфред Урі отримав Пуліцерівську премію за п'єсу «Водій міс Дейзі». Дія твору триває 25 років, що дозволяє простежити віковій трансформації трьох дійових осіб, від молодого похилого до старого похилого віку. Таким чином, представлена динаміка геронтогенезу у перспективі чверті століття. З точки зору літературної геронтології п'єса А. Урі може служити моделлю вікової динаміки старіння, репрезентованої в драматичній формі.

«Водій міс Дейзі» є актуальним твором з точки зору сучасної філософії успішного старіння, яка своєю чергою є панівним концептом геронтокультури суспільства США. З кінця 1960-х рр. у країні відбувається широкий рух на підтримку позитивного образу літньої людини в суспільстві. Концепцію «успішного старіння» поширюють науковці, медики, соціальні працівники та письменники. Американська "Енциклопедія старіння" визначає ймовірність «успішного старіння» за умови поєднання наступних факторів – «довголіття, відсутності важких хвороб і задоволення життям» [13, с. 914]. За спостереженням Л. Беарон, ряд геронтологів дотримуються подібного визначення, широко використовуючи терміни «приспосовання» або «адаптація» по відношенню до пізнього онтогенезу. Водночас визначення концепції можуть різнитися поміж фахівцями. Серед факторів, що мають супроводжувати успішне старіння – низька вірогідність хвороб або інвалідності, висока здатність до навчання та фізичної діяльності та активна участь у житті суспільства [4, с. 161]. Частотною характеристикою концепції є акцентуація фізіологічного чинника ідентичності, що помітно у розвідці Л. Беарон «Успішне старіння: на що схоже гарне життя?». Дослідниця зазначає, що регулярні фізичні навантаження та активна участь у житті суспільства сприяють формуванню іміджу «нестарої» людини, оскільки діяльність прирівнюється до продуктивності, а отже представляє собою соціальну цінність [7]. З іншого боку, Л. Беарон та її американські колеги [7; 9; 12; 14] вбачають певну небезпеку по відношенню до категорії німецьких представників похилого віку, стигматизація яких відбувається з подвоєною силою, так як вони фізично не в змозі відповідати стандартам «успішного старіння». Серед вітчизняних вчених О.В. Тополь вважає, що «успішне старіння вимагає подолання фізичного дискомфорту або реалізації себе в такій діяльності, в якій стан організму не має великого значення» [6, с. 251]. За Е.В. Крайніковим, дана концепція визначає, «як найліпшим чином має проходити старіння» [4, с. 161]. Український психогеронтолог узагальнює, що успішне старіння передбачає «постійне докладання індивідом зусиль для подолання притаманної процесу старіння дефіцитарності» [ibid.].

Беручи до уваги сучасні підходи до розуміння старіння, метою даної розвідки є визначення динаміки віку пізньої дорослості як віддзеркалення духу часу в американській

драматургії на матеріалі п'єси Альфреда Урі «Водій міс Дейзі». В контексті літературної геронтології вимагають уточнення художні репрезентації адаптації до вікової інволюції, особливості періодів геронтогенезу та проблеми міжпоколінної комунікації.

Протагоністом п'єси Альфред Урі є вдова Дейзі Вертан з американо-єврейської родини. На початку п'єси їй 72 роки і зав'язка полягає у тому, що під час керування автомобілем ця незалежна жінка, колишня шкільна вчителька, припускається помилки. Її син – успішний бізнесмен Булі Вертан – наймає водія, афро-американця Хоука Коулберна, який буде возити літню пані, що викликає незадоволення з боку останньої. Дейзі Вертан – це горда жінка, яка зберігає неприступну манеру вчителя початкової школи. Водночас і 60-річний Хоук постає гідною людиною, поступово долаючи небажання своєї нової шефині залучати його до справи. Здається, що Дейзі і на пенсії не виходить із ролі педагога, скеровуючи дії свого водія, навчаючи його грамоті та займаючи лідерську позицію. З іншого боку, Хоук стає повноправним партнером у стосунках із міс Дейзі. При всій своїй повазі до літньої пані часто мовчазний Хоук відстоює власну точку зору та по-своєму «вчить» підопічну та піклується нею. За спостереженням Б.Брентлі, обидва персонажі мають чимало спільного, зокрема відчуття гідності та приналежності до етнічних та релігійних меншин [8]. Фінал п'єси має місце у геріатричному будинку, куди Булі привозить 85-річного Хоука провідати майже сторічну Дейзі. Головна героїня зізнається колишньому водієві, що він її найкращий друг.

Композиційно цей невеликий за обсягом твір (50 сторінок) побудований як серія драматичних замальовок-вінєток. За допомогою прийому монтажу автор формує епічне начало у драмі, наполягаючи на плавному, безперервному відтворенні подій. Для зручності аналізу нами виокремлено 19 сцен, кінець кожної з яких позначається драматургом за допомогою затемнення, а початок наступної – променем світла на дійову особу в нових обставинах. Слід зазначити, що популярність п'єси А. Урі в американському контексті обумовлена неочікуваністю дружби літньої єврейської вдови та її старіючого афро-американського водія у досить сегрегаційному суспільстві американського Півдня, про що свідчать численні рецензії театральних постановок різних періодів. Зокрема, в огляді вистави «Водія міс Дейзі» 2010 р. глядацьку рецепцію визначають відчуття опіки та прихильності щодо несподіваного партнерства двох старших людей, приналежних до різних етнічних груп [8]. Вважаємо, що наріжним каменем драматичного твору А. Урі є мережа стосунків дійових осіб, побудована на внутрішньопоколінній та міжпоколінній комунікації, адже, за Б.О. Костелянцем, людину можна зрозуміти лише в комунікаційному просторі, «в єдності людини з людиною» [3, с. 32]. Система відносин дійових осіб п'єси «Водій міс Дейзі» прочитується за допомогою прийому подвоєння. Подвоєний код спостерігається у функціонуванні таких пар, як Дейзі та Хоук, Булі та Хоук, Дейзі та Булі. Виняток становить остання сцена драми, в якій три персонажі збираються разом, однак і тут акцентується скоріше взаємодія Дейзі та Хоука, ніж поліфонія усіх дійових осіб. Мережа стосунків Дейзі та Хоук створює модель літературних двійників, які віддзеркалюють один одного та поєднують у собі такі риси, «які дають змогу бачити їх інваріантну основу» [5, с. 438]. Художнє зрощення на перший погляд діаметрально протилежних дійових осіб (жінка/чоловік, єврейка/афро-американець, господарка/найманець, освічена/неграмотний) відбувається завдяки тягlosti дії у 25 років. З точки зору літературної геронтології питому вагу мають і взаємини Дейзі з сином, оскільки вони продукують розвиток тем догляду за старіючими батьками та процесу «входження у старіння».

В експозиційній сцені твору Дейзі Вертан у літній сукні та на підборах здається втіленням «успішного старіння»: «Її зачіска, одяг, хода та манери свідчать про внутрішню настороженість, дратівливість та кипучу енергію. Вона виглядає цілком здоровою» [15, с. 1]. У стосунках із сином Дейзі дотримується тієї самої політики, що і з рештою людей навколо неї – впевненості, незалежності та певного дистанціювання. Наприклад, коли Булі закидає першу вудочку щодо особистого водія для Дейзі, він використовує поблажливу манеру спілкування із матір'ю: «Мама, ми мусимо найняти тобі водія» [15, с. 2]. На що Дейзі миттєво реагує запереченням нав'язаного спільництва: «Ні, не мусимо. Це стосується лише мене» [ibid.]. Її подальші аргументи, доволі вагомими, розкривають прагнення збереження самостійності та контролю над власним життям. Дейзі зазначає: «Як ти галантно нагадав,

мені 72 роки і я – вдова, втім, допоки не переписали конституцію і мене про це не повідомили, я маю свої права» [15, с. 4]. Припускаємо, що впевненість, яка стереотипно мислиться атрибутом старості, є дотриманням усталеного порядку в житті людини, і може служити геронтомаркером. Оскільки «власне старіння мислиться як безперервна боротьба за збереження середнього віку» [4, с. 104], звичний образ життя дозволяє літній людині якнайкраще адаптуватися до змін, які відбуваються навколо та всередині неї.

І хоча мати із сином мило кепкують один з одного, Дейзі вимагає серйозного ставлення до її особи. Спостерігаємо традицію шанобливості до старших, що властиве культурам Сходу, зокрема єврейському досвіду. Так, ставлення 40-річного Булі до своєї матері є чемним, люблячим, терплячим, хоча і з гумором та певною долею патерналізму: перший раз Булі наполягає на послугах водія; останній – на розміщенні 90-річної матері із ознаками помірних когнітивних порушень у геріатричному будинку. Відзначимо, що в перший період пізньої дорослості Дейзі передбачає своє майбутнє у сцені на цвинтарі. Дейзі з Хоуком погоджуються, що за могилою краще пильнувати члену родини, аніж службі постійного догляду. Ненароком літня пані додає: «Я цього не дочекаюся. Булі віддасть мене до постійного догляду ще до того, як я оклякну» [15, с. 19]. Ще одним свідченням уважного ставлення євреїв до пізньої дорослості у п'єсі є автоподорож головної героїні зі штату Джорджія до штату Алабами з метою святкування 90-річного ювілею дядька Волтера – родича міс Дейзі.

Подібно до стосунків із сином Дейзі буде свої відносини із Хоуком. Передовсім літня пані вимагає недоторканості приватного життя, що спостерігаємо на мовленнєвому рівні: на репліку водія «У нас скінчилася кава та Галя для посуду» господарка перепитує «У нас?» [15, с. 9], знову ставлячи під сумнів хитку можливість розвитку їхнього партнерства. Заощадлива з дитинства Дейзі переконує Хоука, що її «не проведеш» [15, с. 12]. Значущим є епізод з уціненою банкою консервованого лосося за 33 центи: впевнена, що Хоук поцупив з її комори недоторканий запас, Дейзі викликає Булі допомогти звинувати водія у крадіжці та позбутися його. Поява Хоука з новою банкою лосося та поясненнями спантеличує господарку, продукуючи додаткові расові імплікації.

Роздуми водія на тему расової дискримінації змінюють ставлення літньої жінки до її попередніх етнічних упереджень: Дейзі відвідує звану вечерю на честь Мартіна Лютера Кінга на відміну від сина. Побоювання Булі втратити ділових партнерів у разі виявлення прихильності до нобелівського лауреата становлять один із драматичних монологів п'єси, адже «міжособистісні стосунки, які вбирають до себе та підкорюють собі усі різноманітні людські інтереси, і є тією особливою сферою життя, зображенню якої і присвячує себе драма» [3, с. 33].

Кульмінаційною сценою «Водія міс Дейзі» є 17-ий епізод, в якому головна героїня зазнає розлади пам'яті – їй здається, наче вона все ще працює вчителькою і школярі чекають на неї. Хоук вперше бачить раніше завжди охайну та вишукану пані тепер схожою на короля Ліра у вигнанні. Та водієві вдається заспокоїти Дейзі та повернути до теперішнього часу.

Важливим з точки зору літературної геронтології є і портрет Хоука Коулберна – його вперше зустрічаємо на співбесіді з Булі. Не можна не відмітити моделювання драматургом мовлення Хоука, типового для афро-американської культури – “black vernacular” або негритянський діалект американського варіанту англійської мови [1, с. 70]. Це ключовий момент в розумінні назви драматичного твору, оскільки в південній традиції звернення слуги до пані має бути належним і відповідним. Принагідно зауважимо, що в оригіналі назви п'єси герундій *driving*, що перекладається іменниковою формою, прочитується як буквально, так і метафорично: Хоук не лише править автомобілем своєї пані, а й скеровує життя Дейзі.

Однією із реплік Хоука є спостереження ейджизму; по суті він звинувачує суспільство американського Півдня 1950-х років у віковій дискримінації: «Станьте на моє місце, міста Вертан, та пошукайте роботу. Наймають молодих, якщо наймають чорних...» [15, с. 6]. Водночас водій і сам припускається ейджистської ремарки, запитуючи Булі, навіщо возити його матір: «В неї трохи їде криша? Це з ними трапляється у старості» [15, с. 8]. Менш із тим, можна з упевненістю стверджувати, що образ Хоука – архетипний. Подолавши першу

кригу у стосунках із Дейзі менш ніж за тиждень, водій зазначає у телефонній розмові із Булі: «Он як, всього за шість днів. Стільки знадобилося Богу, аби створити світ» [15, с. 14]. Він уособлює всі досконалі риси справжнього друга – Хоук відданий, терплячий, всепрощаючий і турботливий. Під час припинення живлення через рідкісну для Атланти снігову бурю водій відвідує Дейзі, якій далеко за 80, та допомагає з господарством.

В епізоді подорожі до Алабами спостерігаємо перші геронтомаркери водія. На вимогу Дейзі зробити зупинку на заправці Хоук рішуче відмовляється, мотивуючи це расовою дискримінацією – у 60-ті роки чорних не всюди пускали до туалету:

«ХОУК: Я вам не якійсь пущьвірінок, за яким слід повсюди наглядати. Мені майже 72 роки, і я знаю, коли мій міхур повний, тому я спускаю за дорогу і беру ключі від машини цього разу. І по всьому» [15, с. 32].

Амбівалентний портрет Хоука переданий у розмові із роботодавцем, в якому водій у дипломатичній формі вибиває собі підвищення зарплатні, що також демонструє розвиток літнього персонажа. Передостання сцена драми репрезентує динаміку старіння 85-річного Хоука та 65-річного Булі. У товстих окулярах колишній водій потроху човгає, тоді як і рухи «молодого старого» Булі значно сповільнені. Хоук розповідає, що сумує за водінням, але керувати машиною більше не може.

Спираючись на міжнародну класифікацію пізньої дорослості [2, с. 324], зауважимо, що протагоністка А.Урі репрезентує всі три періоди жіночого геронтогенезу: 1) молодий похилий (55-74 роки); 2) старечий (75-90 років); 3) довголіття (90 років і старше). Перша частина п'єси демонструє поступове дорослішання (від *growing old* англ. м.) головної героїні під час налагодження та розвитку її стосунків з водієм. За 12 років, які минають від знайомства Дейзі з Хоуком, обидва персонажі втілюють активні стратегії старіння: Дейзі власноруч поповнює запаси комори та прибирає могилу чоловіка; до того часу неписьменний Хоук вивчає літери та починає читати. Початок періоду довголіття Дейзі характеризується ознаками фізичної інволюції у 15-ій сцені поруч із духовним розвитком головної героїні, яка змінює попереднє упереджене бачення етнічної системи стосунків в американському суспільстві. У 17-ій сцені демонструються перші симптоми помірних когнітивних порушень. Дія останньої сцени драми відбувається у геріатричному будинку: слабка та усохла, але жвава пані пересувається за допомогою ходунків. Дізнаємося, що Дейзі відвідує майстер-класи із виготовлення біжутерії.

Примітне, що Хоук востаннє приїжджає до міс Дейзі у день Благодаріння, що дає можливість їм подякувати один одному за спільний час, повагу та дружбу. У фіналі пані та її колишній водій формують власну геронтогрупу, вони – спільники, які вирішують не здаватися:

ДЕЙЗІ: Як ти?

ХОУК: Намагаюся триматися.

ДЕЙЗІ: Я також.

ХОУК: Що ж, тільки це нам і залишається [15, с. 50].

Старішання всіх дійових осіб п'єси «Водій міс Дейзі» стає свого роду «випробувальним циклом» персонажів (за термінологією Б.О.Костелянца). Не винятком є і Булі Вертан, який дещо жартівливо скаржиться на інволюційні зміни у свої 60 років [15, с. 39]. Водночас його промова свідчить про активну стратегію старіння – за видатні досягнення Булі було обрано людиною року Діловою Радою міста Атланта.

Висновуємо, що на прикладах дійових осіб п'єси А.Урі проаналізовано моделювання вікової динаміки старіння. У творі репрезентована геронтогрупа із трьома періодами пізньої дорослості, гендерно та етнічно забарвлена. Завдяки людським стосункам формується успішне старіння літніх персонажів драматичного твору: розвиток дійових осіб не припиняється навіть у період пізнього онтогенезу – довголіття. Помітним геронтомаркером визначене дотримання усталеного порядку в житті дійової особи. Геронтопортрет головної героїні драми А.Урі «Водій міс Дейзі» знижує асоційованість «третього віку» із старечою деменцією. За допомогою системи взаємодії персонажів як геронтогрупи спостерігаємо формування та збереження соціальних зв'язків (Дейзі/Хоук). Динамічний процес геронтогенезу, репрезентований у п'єсі А.Урі «Водій міс Дейзі», відповідає духу часу

американського суспільства другої половини ХХ ст. Перспективним вбачається подальше дослідження американських творів для сцени, які вибудовують моделі динаміки старіння в діахронічному зрізі – «Довга різдвяна вечеря» (1931) Горнттона Вайлдера та «Поступися місцем» (1937) Вінья Делмара.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Висоцька Н.О. На перехресті цивілізацій: Монографія. – К.: Київський державний лінгвістичний університет, 1997. – 168 с.
2. Вікова психологія: навч. посібник / М. В. Савчин, Л. П. Василенко. – К.: Академвидав, 2006. – 360 с.
3. Костелянец Б.О. Драма и действие. Лекции по теории драмы. – М.: Совпадение, 2007. – 501 с.
4. Крайніков Е.В. Геронтологія: словник-довідник / Едуард Крайніков. – К.: Паливода О.В., 2010. – 352 с.
5. Лотман Ю. Текст у тексті // Слово. Знак. Дискурс. Антологія світової літературно-критичної думки ХХ ст. за ред. Марії Зубрицької. – Львів: Літопис, 1996. – С. 428-441.
6. Тополь О.В. [http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?Z21ID=&I21DBN=REF&P21DBN=REF&S21STN=1&S21REF=10&S21FMT=fullwebr&C21COM=S&S21CNR=20&S21P01=0&S21P02=0&S21P03=A&S21C OLORTERMS=1&S21STR=%D0%A2%D0%BE%D0%BF%D0%BE%D0%BB%D1%8C%20%D0%9E\\$](http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?Z21ID=&I21DBN=REF&P21DBN=REF&S21STN=1&S21REF=10&S21FMT=fullwebr&C21COM=S&S21CNR=20&S21P01=0&S21P02=0&S21P03=A&S21C OLORTERMS=1&S21STR=%D0%A2%D0%BE%D0%BF%D0%BE%D0%BB%D1%8C%20%D0%9E$) Філософія похилого віку: екзистенційний та соціокультурний вимір : дис. д-ра філософ. наук : 09.00.03 / О. В. Тополь; Нац. пед. ун-т ім. М.П. Драгоманова. – К., 2013. – 392 с.
7. Bearon L. Successful Aging: What Does the Good Life Look Like? / The Forum. – Vol. 1., No. 3., 1996. – Режим доступу: <http://www.ncsu.edu/ffci/publications/1996/v1-n3-1996-summer/successful-aging.php>.
8. Brantley B. Stopped and a Bit Slow, but Still Standing Tall. – October 25, 2010. – Режим доступу: <http://www.nytimes.com/2010/10/26/theater/reviews/26driving.html>
9. Calasanti T. Ageism, Gravity, and Gender: Experiences of Aging Bodies / Generations: 2005. – P. 8-12.
10. Ganga La Maria L. Shades of gray in fiction. – November 15, 2007. – Режим доступу: <http://articles.latimes.com/2007/nov/15/local/me-boomlit15>
11. Нерворт М. Stories of Ageing. – Buckingham: Open UP, 2000. – 143 p.
12. Overall C. Old Age and Ageism, Impairment and Ableism: Exploring the Conceptual and Material Connections / NWSA Journal, Vol. 18 No. 1, 2006. – P. 126-137.
13. Palmore E.B. Successful aging / Encyclopedia of aging: a comprehensive resource in gerontology and geriatrics. – 2nd edition. Edited by G. L. Maddox. – N.Y.: Springer, 1995. – P. 914-915.
14. O'Rourke H.M., Ceci C. Reexamining the boundaries of the 'normal' in ageing / Nursing Inquiry. – Vol. 20, No. 1, 2013. – P. 51-59.
15. Uhry A. Driving Miss Daisy. Dramatists Play Service, Inc., 1998. – 72 p.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Анна Гайдаш – кандидат філологічних наук, доцент, докторант кафедри української літератури і компаративістики, доцент кафедри германської філології Київського університету імені Бориса Грінченка.
Наукові інтереси: літературна геронтологія, драматургія США.

УДК 811.161.2'366'367:82.161.2-3.09

АТРИБУТИВНІ СИНТАКСЕМИ В РОМАНІ П. ЗАГРЕБЕЛЬНОГО «ДЕНЬ ДЛЯ ПРИЙДЕШНЬОГО»

Олександра ГАНДЗЮК (Луцьк, Україна)

У статті йдеться про атрибутивні синтаксеми, використані у романі П. Загребельного «День для прийдешнього». Показано, які частини мови беруть участь у формуванні атрибутивних синтаксем. Доведено, що найактивнішим в утворенні синтаксем цього типу є родовий відмінок іменника без прийменника. Наведено приклади семантики знахідного, орудного та місцевого відмінків, які беруть участь у формуванні значення атрибута. Проаналізована роль прислівника у вираженні атрибутивної семантики. Охарактеризований інфінітив як реалізатор семантики атрибута.

Ключові слова: предикат, синтаксема, вторинні предикатні синтаксеми, атрибутивні синтаксеми, іменник, прислівник, інфінітив.

В статье анализируются атрибутивные синтаксемы, использованные в романе Павла Загребельного «День для будущего». Показаны те части речи, которые принимают участие в формировании атрибутивных синтаксем. Доказано, что самым активным в образовании синтаксем этого типа есть родительный падеж имени существительного без предлога. Наведены примеры семантики винительного, творительного и предложного падежей, которые участвуют в формировании семантики атрибута. Проанализирована роль причастия в выражении атрибутивной семантики. Охарактеризован инфинитив как реализатор семантики атрибута.

Ключевые слова: предикат, синтаксема, вторичные предикатные синтаксемы, атрибутивные синтаксемы, имя существительное, причастие, инфинитив.

The article deals with syntaxes functioning as attributes in the novel «Day for the future» by Pavlo Zahrebelny. In the semantic structure of the sentence secondary predicative syntaxes are viewed. Attributive syntaxes belonging to the secondary predicative syntaxes are underlined. The parts of speech involved in

the formation of attributive syntaxemes are shown. The most productive building model of such syntaxemes is noun in the genitive case without a preposition. They are characterized by a polysemantic nature. Another model is presented by syntaxemes in the genitive case of a noun with a preposition. The paper also offers examples of semantic value of the following noun cases: accusative, instrumental and locative. The role of the adverb and infinitives in creating the attributive semantics process is shown.

Key words: predicate, syntaxeme, secondary attributive syntaxeme, noun, adverb, infinitive.

Постановка проблеми та її значення. Атрибутивні відношення належать до специфічного типу відношень. В них поєднано формально-синтаксичні та близькі до формально-синтаксичних семантико-синтаксичні ознаки. Це пояснюється тим, що цей тип відношень зумовлений їх вторинністю, похідним характером. Їх зумовлює «згортання окремих компонентів семантико-синтаксичної структури речення і перерозподілу синтаксичних залежностей між компонентами, в результаті формально-граматичних перетворень – з'єднання двох або більше елементарних речень у просте ускладнене речення» [1, с.157]. Кожну субстантивну синтаксему може поширювати атрибутивний елемент – вторинна предикатна синтаксема, що походить від предиката вихідного елементарного простого речення [2, с. 277].

Аналіз дослідження цієї проблеми: Вивченням вторинних знаків, атрибутивних синтаксем в українській мові займаються І.Р. Вихованець [1], [2], О.М. Гандзюк [3], [4], [5], [6], Т.Є. Масицька [7], О.Г. Межов [8] та інші дослідники. Але оскільки кожен письменник використовує цей вид синтаксем по-іншому, тема статті актуальна.

Мета і завдання дослідження. Мета статті полягає в дослідженні атрибутивних синтаксем, використаних у романі Павла Загребельного «День для прийдешнього». Реалізація мети передбачає розв'язання таких завдань: 1) виявити у структурі тексту атрибутивні синтаксеми; 2) визначити їх частиномовну належність та семантику.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів. Атрибутивну семантику дозволяють формувати такі частини мови, як іменник, прислівник, дієслово. Зокрема іменник забезпечує таку семантику у формах родового, знахідного, орудного і місцевого відмінків іменна. Безприйменникова форма іменника у тканині роману дозволяє разом з іншим іменником передати такі значення: 1) конфігурація: *Вергали гори каміння й цегли, щоб поховати під ними маленьку, тендітну німичну людину* (с. 274); *Там [на роботі] було ділове листування, там він [Кукулик] перегортав цілі купи паперу, вийнятого з конвертів, проштемпельованих поштарями, обклеєних всілякими марками, навіть іноземними (тоді до його секретарки Тані збігалися всі запеклі філателісти з інституту й канючили хоч марочку)* (с. 278); *Блиснули великі грудки льоду, а з-поміж них націлилася на Івана здоровенним відкритим ротякою якась риб'яча морда* (с. 332); *Мухобій тим часом тяг з багажника дбайливо зв'язаний оберемок соснових полінець* (с. 332);

2) наповнення: *Восени і взимку він [Дядя Боря] щодня приносив по дві цеберки квашеної капуста, по весні й улітку мав свіжі овочі* (с. 289);

3) вигляд: *Вихопив у дружини конверт [Кукулик], розірвав його, забачив нерівні чорнильні кривульки чийогось незнайомого почерку, пожбурих на стіл* (с. 279);

4) форма: *Діжа помилився: Брайко теж помітив краплини сліз і крові, стиснув щелепи, пограв жовнами, поблід ще більше ніж завжди* (с. 307); *Так виникла стрічка будинків уздовж вулиці, архітектура «під шнур»* (с. 368);

5) звук: *Вібрація бритви дає серцеві електричні імпульси* (с. 275); *Він почався [день] для неї [Тані] з настирливого дирчання якогось безглузлого електродзвоника під стелею...* (с. 281); *Ви чули, як лунає на кам'яних сходах стукотіння високих дівочих каблуків!* (с. 315);

6) кваліфікація: – *Мабуть, кандидати архітектури тільки й здатні говорити такі нісенітниці?* (с. 283); – *Але найпалкішою твоєю мрією є – стати магістром футболістики, – сказав, не слухаючи Кошарного, Діжа, і головний інженер тільки тепер збагнув, що той бере його на кпини* (с. 292);

7) час: *Архітектурний раритет в часи залізобетону, безглузда смерть Мірабо і доля Французької революції* (с. 274);

8) посада: *Директор єдиного на Україні республіканського Інституту житла!* (с. 278).

9) містовпорядкування: *Зовні споруда Критого ринку нагадувала цейхгауз петровських часів, а коли заходив усередину, то в вуха тобі тисячопудовим молотом бив гамір сотень голосів* (с. 289).

У тексті представлено також родовий відмінок з прийменником. Ця конструкція передає таку семантику, як:

1) напої: *Витикалися пластмасові зубчики пляшок кубинського рому. Блищало кілька металічних шляпок на пляшках з мінеральною водою* («Нарзанчик» і «Боржомчик», – пояснив Жеребило (с. 333);

2) час: *Рік без одного дня* (с. 275);

3) кваліфікація: *Професор вважався найліпшим спеціалістом з серцево-судинних захворювань* (с. 275); *Механік з автоколони попросив Володю, щоб той підкинув його своїм моторолером на Кловський спуск* (с. 315);

4) здатність: *Та й взагалі ще [Ганна Сергіївна] мала силу до роботи, от тільки ревматизм* (с. 295);

5) посесивність: а) тимчасова належність: *–Я вас ненавиджу! – вигукнула Таня і побігла назад до кабінету Кукулика, хоч робити там їй було не зовсім нічого* (с. 282); б) юридична належність: *Два роки закадали фундаменти на тому місці, де до війни височів дім Гінсбурга* (с. 394); в) авторська належність: *Медєя розгорнула роман Томаса Манна на закладеній сторінці, прочитала: «Юність – це смілива готовність зануритися у стихійне»* (с. 291); г) належність-уподібнення: *Так званий Мухобій посміхався своєю посмішкою новітньої Джоконди чоловічого роду й не ронив жодного слова* (с. 330);

Знахідний відмінок для реалізації атрибутивних відношень функціонує разом з прийменником. Його форма уможлиблює набуття таких значень:

1) місце: *Для поїздки на три місяці в Будапешт* (с. 305);

2) почуття: *Любов до батька, ненависть до Кошарного, стурбованість за Володю, хоч тут входило в гру тільки передчуття* (с. 312);

3) належність: *І от звідкись береться тепер такий собі Антон Кошарний і хоче узурпувати усі права на її [Вероніки] батька!* (с. 313);

4) інформація: *Він сам завжди розповідав студентам анекдот про білочку* (с. 326); *У землянках снують думки про минуле, яке відійшло тільки сьогодні і яке ніколи більше не повернеться, снують думки про майбутнє, яке гримотить у степах, клекоче радісним клеком рідних моторів і гудінням нашої землі* (с. 341);

5) документ: *Але саме з'явилася постанова про боротьбу з надмірностями в архітектурі, і перестраховальники забігалися: що робить?* (с. 394);

6) час: *Її [муравці] було боляче й гірко за свою невдачу, але вона не мала часу на гіркоту, треба було витягати з рову скарб, і вона потягла вгору по стрімкій кручі, вперто, відважно, навіть гордо ...* (с. 361).

Орудний відмінок також відіграє роль атрибутивної синтаксеми. У романі від сприяє реалізації таких значень: 1) їжа: *Вівсяна каша з молоком, яка обіцяла довголіття і чай з лимоном* (с. 277); *– Обіцяю вам, – пробурмотів Діжа, – обіцяю морозиво в шоколад і з фруктами, найкращі тістечка ...* (с. 442).

2) одяг: *Кукулик, подаючи всім приклад, перший роздягся, залишився і синіх капронових трусиках з білим поясочком, загойдав буграми могутніх м'язів, вкритих добрим шаром жирку* (с. 331); *... Штанів з кнопками на непристойному місці ми не носили, сорочок розмальованих – теж не було ...* (с. 340).

3) предмет: *Таня застругала останній олівець, згорнула з столу в папірець стружки, взяла скляночку з олівцями* (Кукулик любив різнокольорові олівці) *і понесла в кабінет принципала* (с. 282); *– В торговельній мережі тільки горіщечки з примулами, – втрутився Діжа* (с. 293).

4) розташування: *Жили Пушкарі на Татарці, у власному, ще з діда-прадіда, будиночку під трьома височезними осоками* (с. 295); *Нарешті добралися до високої кручі над Дніпром, поставили машину серед шельожку, збігали до води, щоб трохи охолонути* (с. 331);

... тому вона [Таня] й опинилася за цим **столом між** двома оббитими рудим дерматином **дверима**, на одних з яких була табличка: «Директор», на других: «Головний інженер (с. 281).

5) хода: *Лев'яча голова, потужне тіло, легка **хода з підстрибом*** (с. 352).

Місцевий відмінок завжди функціонує разом з прийменником. У тексті твору він створює таку семантику: 1) взуття: *Таня була коротко підстрижена, мала на собі в'язану кофточку французької фірми «Мерсі» (так, так, на жаль, саме французької фірми «Мерсі», а не київської фабрики імені Рози Люксембург), чехословацькі (трохи легше!) **туфлі на «шипилках»** і спідничку, пошиту на київській (нарешиті) фабриці імені Смирнова-Ласточкина (с. 280); 2) одягу: *Фрукти продавали темнолиці **хлопці**, з чорними вусиками, в пухнастих кармузах і дорогих пальтах* (с. 289); *Коли стала [Тетяна Василівна] віце-президентом академії, то жоден дотепник не склеїв звичайного для такого випадку епітета: «**Віце-президент у спідниці**»* (с. 284); 3) містовпорядкування: *А тепер відміряємо кілометрів з п'ять від Татарки до центру міста і зазирнемо в прикрашений башотками, мов старовинний руський терем для красуні дівичі, **дім на розі Хрещатика і вулиці Карла Маркса*** (с. 295); 4) кваліфікація: *Про що ще може думати сьогодні. Чим може цікавитися шофер київського вантажного автопарку Володимир Пушкар, а також Володя Пушкар – студент Київського будівельного **інституту по відділу архітектури?*** (с. 299); 5) засіб пересування: *Римські колісничі, химерні, розцяцьковані **споруди на двох високих колесах**, котилися протягом десятків і сотень років...* (с. 455); 6) частин тіла: *Внизу – манікюр, полудськи кажучи, фарбування **нігтів на руках*** (с. 295); 7) місце: *Оті кілька **будинків на узгір'ї** перед самим лісом* (с. 318); *Не менше, бо тоді б не так ретельно знищувалася **щетина на щоках*** (с. 275); 8) колір: *– Ти завжди в чорному, і я полюбив **жінок в чорному*** (с. 362).*

Дієслово представлене на сторінках роману як атрибутивна синтаксема тільки у двох реченневих структурах: *Слово «**нема**» вона [Вероніка] не могла виговорити* (с. 527); *Він [Володя] посміхнувся, мабуть, помітивши оту нашу стрілянину **словом «знати»...*** (с. 459). Значно частіше цей тип синтаксем представляє форма інфінітива: *Ніколи не був пророком, а тут траплялася **нагода походити** хоч у єретиках* (с. 276); *Уміння штучно **створювати** громадську думку?* (с. 325); *– Я забираю свою рецензію і полишаю за собою **право виступити** в обговоренні проекту «Сонце для всіх», не будучи зв'язаним написаним колись* (с. 338); *За те, що подала **думку** [Тетяна Василівна] **обрати** справжнього мужчину?* (с. 351); *– Виявляється, у нас і досі не перевелися **мастаки штучно створювати** громадську думку, – з неприхованою зловтіхою говорив він [Діжа]* (с. 530); *– Звиняй, голубе, – сказав він, – я погодився з **думкою** Брайка **запросити** Діжу на першу архітектурну майстерню, і я від цього не відступлюся* (с. 535); *– Якщо не питав **дозволу відлучатися**, то не питай і щоб прилучитися, – добродушно відвернувся Кукулик* (с. 456); *Здійснилася моя ще школярська **мрія – побувати** в тих місцях, про які розповідають усі історії світу...* (с. 452); *Сам не знав [Брайко], звідки в нього ота тихість, оте **небажання щодня йти** на бій, відстоюючи високі ідеали* (с. 395).

Прислівник як атрибутивна синтаксема репрезентує таку семантику: 1) місце: *На полірованій **підставці праворуч від Кошарного** височіла предивна споруда* (с. 307); *Чула [Тетяна Василівна], як повернулися з ресторану, дрижала від лихоманкового очікування, прислухалася до **тупання внизу**, до голосів – полковницького басу Кукулика, влазливого шепітну Кошарного, дурного реготу Жеребила* (с. 360); *Кукулик встав, пройшов у ванну (**білі кахлі з синім поясочком угорі**, латунні крани, московське мило на магнітному держакі), довго плюскотався під холодним душем, натирав свій м'язистий торс шорстким китайським рушником, накинув халат, почовгав у кабінет, набрав номер квартири Кошарного* (с. 276); 2) одяг: *Володя вже заніс ногу, щоб заводити мотор, як раптом від будівництва кинувся до нього високий хлопець у пістрявому піджачку, **в штанях дудочкою**, з якимось чудернацьким чепцем на голові...* (с. 316); 3) оцінка: *Ясна річ, ще приємніше було б, якби всі ці будинки здавалися з **оцінкою «відмінно»**, як це робиться, скажімо, в Ленінграді* (с.370); 4) час: *Ідеться про більше – про майбутнє, про **Київ** нашого **завтра**, про наше місто через десять і двадцять років* (с. 322).

Висновки та перспективи подальших досліджень. Атрибутивні синтаксеми широко вживані у структурі роману. Вона представлені всіма можливими для їх функціонування

частинами мови: іменником, дієсловом і прислівником. Дослідження атрибутивних синтаксем варто продовжити, вивчаючи їх функціонування у інших творах Павла Загребельного.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Вихованець І.Р. Нариси з функціонального синтаксису української мови [монографія] /І.Р. Вихованець. – К.: Наук. думка, 1992. – 224 с.
2. Вихованець І.Р. Граматика української мови: Синтаксис: [підручник] /І.Р. Вихованець. – К.: Либідь, 1993. – 368 с.
3. Гандзюк О.М. Частиномовна специфіка атрибутивних синтаксем / О.М.Гандзюк // *Ukrainistika minulost, prítomnost, budoucnost: sborník vědeckých prací.* – Brno, 2004. – S. 201-209.
4. Гандзюк О.М. Інфінітив як атрибутивна синтаксема /О.М. Гандзюк // Уч. записки Таврического нац. ун-та ім. В.И. Вернадского. – Т. 18 (57) №2. Филология. – Симферополь, 2005. – С. 24-26.
5. Гандзюк О.М. Орудний прийменниковий відмінок як атрибутивна синтаксема /О.М. Гандзюк // *Лінгвістичні студії.* Зб. наук. праць. – Вип. 13. Донецьк: ДонНУ, 2005. – С. 146-150.
6. Гандзюк О.М. Специфіка вираження атрибута в українських прислів'ях і приказках /О.М. Гандзюк // *Динамічні процеси в граматиці і лексичному складі сучасних слов'янських мов.* – Рівне, Оломоуц, 2011. – С.82-84.
7. Масицька Т.Є. Типологія семантико-синтаксичних реченнєвих залежностей: [монографія] /Т.Є. Масицька. – Луцьк:ПВД «Твердиня», 2016. – 416 с.
8. Межов О.Г. Типологія мінімальних семантико-синтаксичних одиниць: [монографія] / О.Г. Межов. – Луцьк: Волин. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2012. – 464 с.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Олександра Гандзюк – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки, м. Луцьк.

Наукові інтереси: лексика, фразеологія, словотвір, морфологія, стилістика, синтаксис, мовотворчість письменників, порівняльне мовознавство.

УДК 81'42:305

ВИЯВЛЕННЯ ГЕНДЕРНОГО ЧИННИКА В НЕЛІТЕРАТУРНІЙ ЛЕКСИЦІ (НА МАТЕРІАЛІ УКРАЇНСЬКИХ, РОСІЙСЬКИХ ТА АНГЛІЙСЬКИХ ХУДОЖНІХ ТЕКСТІВ)

Тетяна ГАРЛИЦЬКА (Кривий Ріг, Україна)

Статтю присвячено дослідженню гендерних особливостей на матеріалі нелітературної лексики українських, російських та англійських художніх текстів. Розглядаються також види некодифікованих одиниць, якими частіше всього послуговуються чоловіки та жінки; визначаються спільні та відмінні риси в тематиці та функціональному призначенні нелітературної лексики чоловіків та жінок різних народів.

Ключові слова: *гендер, нелітературна лексика, художній текст, мовна поведінка, жіноче та чоловіче мовлення.*

Статья посвящена исследованию гендерных особенностей на материале нелитературной лексики украинских, русских и английских художественных текстов. Рассматриваются также виды некодифицированных единиц, которыми чаще всего пользуются мужчины и женщины; определяются общие и отличительные черты в тематике и функциональном назначении нелитературной лексики мужчин и женщин разных народов.

Ключевые слова: *гендер, нелитературная лексика, художественный текст, языковое поведение, женская и мужская речь.*

The article is devoted to the research of gender peculiarities on the basis of substandard vocabulary of the Ukrainian, Russian and English artistic texts. The kinds of substandard units, which are mostly used by men and women, are also observed here; the similar and different features in the themes and functions of men and women substandard vocabulary of different nations are defined in this article.

Key words: *gender, substandard vocabulary, artistic text, language behavior, men's and women's speech.*

Звернення до особливостей представлення гендерного чинника в некодифікованій лексиці зумовлено антропоцентричними тенденціями сучасної лінгвістики, проблемами впливу соціальних факторів на мовний код, а також появою феміністичного руху, що охопив перш за все англосовітні країни (США, Англію тощо). Дослідження проблеми гендеру має особливу **актуальність** у сучасний період глобалізації, що сприяє виявленню окремих якостей людини як соціальної істоти. За словами А. Кириліної, застосування гендерного підходу в процесі вивчення мови «дозволяє точніше та чіткіше врахувати людський фактор у мові, у результаті чого можна отримати природження знання як власне лінгвістичного, так і міждисциплінарного» [4, с. 9].

Початок гендерних досліджень у мовознавчій науці пов'язаний з такими прізвищами, як М. Кей, Р. Лакофф, Д. Камерон, Д. Таннен, Ю. Самель, Б. Барон; їх наступниками є зарубіжні та вітчизняні мовознавці, як от: К. Франк, Дж. Постл, К. Оперман, А. Лінке, О. Земська, М. Китайгородська, А. Кириліна, Г. Біляєва, Л. Балакіна, Н. Симоненко, О. Токарчук, Л. Корнева, Ю. Романько та інші. Учені активно долучаються до лінгвістично зорієнтованих гендерних досліджень, однак не можна стверджувати, що мовна особистість достатньо вивчена в ракурсі статево-рольових характеристик. Так, у науці до цього часу не склалася єдина концепція вивчення гендеру в комунікації, мовленнєва поведінка чоловіків та жінок аналізується не в комплексі, а більше уваги приділяється фемінності. Між тим, як стверджує Л. Корнева, «знання гендерних особливостей спілкування дозволяє уникати комунікативних невдач, сприяє досягненню взаєморозуміння чоловіків і жінок, дає можливість виявити гендерні стереотипи, відповідає потребам криміналістичної експертизи тощо» [5, с. 106].

Зважаючи на посилення ролі маргінальних елементів у мові, що виявляється в розхитуванні мовної норми, нестандартизації розмовного мовлення та проникненні ненормативних одиниць в інші функціональні стилі мови, зокрема художній, актуальним видається дослідження гендерних особливостей крізь призму некодифікованих елементів у текстах художньої літератури. Тому **мета** нашої статті полягає у виявленні гендерного чинника в нелітературній лексиці українського, російського та англійського художнього мовлення, що допоможе визначити гендерний стереотип мовної особистості різних націй. Для досягнення поставленої мети необхідно вирішити ряд **завдань**: 1) встановити види нелітературної лексики, якими частіше всього послуговуються чоловіки та жінки, вказати причини такої ситуації; 2) визначити спільні та відмінні риси в тематиці та функціональному призначенні нелітературної лексики чоловіків та жінок різних народів; 3) виявити гендерні особливості мовної поведінки різних націй.

Використання терміна *гендер* покликане підкреслити не природну, а радше соціокультурну причину міжстатевих відносин, адже під гендером розуміють сукупність сформованих культурою біологічних і мовленнєвих ознак, соціальних ролей, особливостей психіки та поведінки, якими розрізняються чоловіки та жінки [7, с. 131]. У лінгвістиці гендерна проблема розглядається у двох напрямках: аналіз виявлення гендеру в системі мови, тобто постає питання про те, як стать виявляється в мові (номінативна система, лексика, синтаксис, категорія роду тощо); вивчається реалізація гендеру в мові, тобто виявлення статі в мовній поведінці, відання переваги у використанні мовних засобів чоловіками та жінками. Ми пропонуємо зосередитися більше на другому аспекті.

Варто зазначити, що дослідження гендерних відмінностей у мовленні на матеріалі художніх текстів дозволяє розглянути реалізацію гендеру не лише як параметра, що відображає гендерну ідентичність автора, але й як такого, що відображає основні тенденції гендерної диференціації мовних засобів, зокрема, якщо автор імітує мовлення протилежної статі [1, с. 47]. Крім того, художній стиль має свої норми, що змінюються, модифікуються залежно від літературних традицій, течій, напрямків; він не обмежений у використанні мовних одиниць, які належать до різних часових зрізів, до соціальних та територіальних видозмін національної мови. Тому, використання усіх засобів загальнонародної мови, зокрема стилістично маркованих периферійних шарів лексики (діалектизмів, просторічних слів, жаргонізмів, сленгізмів, аргю), пояснюється їх функціональним та стилістичним призначенням. Так, с. Бузько зазначає, що сучасні художні тексти значно розширюють стилістичні функції некодифікованих мовних одиниць, які традиційно використовувалися в мовленні персонажів для максимально повної характеристики їх соціальної належності, індивідуальних мовних особливостей, загального культурного рівня тощо, тобто виконували характерологічну функцію [2, с. 553].

Не менш важливим чинником у розмежуванні нелітературної лексики є також гендерні особливості. Так, за переконанням Л. Ставицької, жіноча мова соціально менш маркована. Основну роль у продукуванні та функціонуванні жаргонів відіграють чоловічі мови: по-перше, чоловіки охоче демонструють свою статево корпоративність та бажання показати високий рівень ерудиції у спілкуванні з жінками; по-друге, жіночі мови тяжіють до

стандарту і в жіночій комунікації акцент із групового спілкування переноситься на міжіндивідуальне [8, с. 164], тобто чоловіки створюють штампи, а жінки їх старанно зберігають. Така тенденція простежується в художній спадщині різних націй, і найбільшим попитом у чоловічому мовленні (незалежно від їхнього віку) користуються молодіжний сленг та кримінальне арго. Наприклад: *Те саме, зрештою, стосувалося пограничних станів (кумар, бодун, біляк, психоз, шица, зміна)...(І), ...потрібно було терміново проплатити рахунки, а в нас голяк... (ЖМ), ...а далі все стане ніштяк... (ЖВ), За всім цим учувався такий підтекст: сам облажався, сам давай і розрулюй (ЖВ); А пошляться по Репино? Поглазеть настоящие программы русского телевидения... (К), Тут молоденький телеоператор... заржал в голос так, что свет от его камеры запрыгал по лицам толпы встречающих (К), И дрыснул (у значенні «злякався»), – уверенно подсказал В.В. (К); ...we stopped for lunch that time at the **snack** (швидкий перекус) bar (Т), Of course Djibouti **pops** (вдарив) into my head for a reason (О), You're just a **sub** (початківець), aren't you? – he said (Т). Жінки вдаються до сленгової лексики лише в спілкуванні з чоловіками, щоб продемонструвати свою обізнаність у певній сфері та розмовляти з ними “однією мовою”: *Був він справжнім гангстером, чистив лохів по трамваях ... всі діла (ЖМ), ...я приходжу щовечора до цього бару, що кришується мусарнею (ЖМ), Просто я попустилась ... I ти попустишь, зрозумів? (ЖВ); Какой мудака оставил радио включённым? – спросила мать коллег (Тр), Дедуля! – сказала одна. – Возьми нас с собой. Мы тебе такую... лесбуху замастырим... (К); You are starting to look very **peaked** (блідий) (Т), Let's go **rustle up** (зробити щось швидко, не плануючи) something (Т), So she's a **stay-at-home** (домогосподарка) mom? (Т).**

Прерогативою для українських та російських жінок є просторічна лексика: *За ними в'єтнамці відкрили ригалівку, але самі там не їдять (ЖМ), Вона посадила мене на кухні і попросила заткатись (ЖМ), Вона гнівно кричала, що це не його справа, що він пхає свого носа куди не треба... (ЖМ); И не отключивай от меня задницу!.. Прижмись кречке (К), Когда вы уже успели нализаться? (К), Марина взяла стул, размахнулась и саданула Ленке в бок... (Т). У зарубіжному мовознавстві відсутнє таке поняття, як просторіччя, однак, досліджуючи художні тексти американських авторів, ми помітили, що найчастотнішими лексичними одиницями, що властиві жіночому мовленню, є американізми (сленгові одиниці, що використовуються на території США), що знову пов'язано з обмеженим сленговживанням жіночою частиною населення. Наприклад: **Ballpark** (місце, де грають в бейсбол) will do, – the Korean lady said (Т), Who is a **buddy** (приятель) or close friend who might know how to reach him? (Т), ...a rump-haired woman in a too-big turtleneck sweater, walking a **dachshund** (такса) toward Sixth Avenue (Т).*

Мовлення чоловіків трьох досліджуваних народів є надзвичайно строкатим та багатограним, насичене достатньою кількістю сленгових фразеологічних виразів: *...хто виживе до наступного заняття, а хто двине коні (ЖВ), Він відразу зрозумів, що зі мною діється, не дав відірватись по повній (ЖВ), Сказали, що кинули тебе на бабки, – знову засміявся Діма (ЖВ), Місяць на цій койці, з цими мудаками, один з яких давно впав у маразм... (ЖМ), Проте Гнат Юрович кожного разу з'їжджав з теми... (ЖВ); Вы меня, конечно, простите, но старики моего возраста ... обычно чудовищно бестактны. Особенно, когда они – под банкой! (К), Атаас, пацаны! ... Рвём когти! (К); Come along, then, let's get you **squared away** (привести до ладу, завершити щось)? – he said... (Т), He's just **wolfing** everything down (з'їсти, випити) (О), He was still in the **buff** (без одягу), though now he wore his **commodore's cap** (О). Досить часто чоловіки, зокрема слов'яни, послуговуються також запозиченнями з англійської мови, демонструючи свою обізнаність та неабияку креативність, адже більшість запозичень підлягає асиміляції, оскільки запозичуються переважно нейтральні лексеми, які, отримавши афікси мови-реципієнта, набувають стилістичного забарвлення і переходять до розряду сленгових. Такі запозичення дуже часто виражають негативне ставлення мовця до того, про що йдеться, наприклад: *Кожного разу якись **трабли** (від англ. troubles – проблеми), кожного разу! (ЖВ), Удень сиділи поруч, нотували за доповідачами, заливалися кавою на **брейках** (від англ. break – перерва) (ЖМ), ...яка користь**

із мене, якщо в мене немає *бутсаків* (від англ. *boots* – черевики, взуття) (ЖВ); *Я же вам не хард-порно* (від англ. *hard porn* – жорстка порнографія) показую. *Я пред'являю трехмерное изображение в реальной, природной цветовой гамме, со стереофоническим звучанием, которое вам не обеспечит никакая хваленая система «долби»...* (від англ. *dolby digital* – система цифрового багатоканального звуку) (К), О'кей... – сказав Ангел (К).

У чоловічому мовленні, у порівнянні з жіночим, простежується більш сильний вплив професійного чинника, тому чоловікам навіть у невимушеному спілкуванні, зокрема з жінками, властиве часте вживання професійного жаргону. Це може служити непрямим свідченням більш високого статусу професійної ролі в наборі соціальних ролей у чоловіків, порівняно з жінками: *Була це копійка* (автомоб. жаргон), *що чесно відпрацювала свій довгий вік, але не заслужила на спокійну старість* (ЖМ), *Одного разу, повертаючись зі спарингів* (спорт. жаргон), *він натрапив посеред осіннього парку на невідомого* (ЖМ), *За кілька днів привів галасливу піратську компанію. Якийсь штрафбат* (армій. жаргон) (ЖМ); *І концертики отберут, и халтурки* (жаргон різноробочих) *на радио...* (К); *...we're putting together pieces of a jigsaw* (різновид пазлів; жаргон любителів головоломок) *puzzle...* (Т), *I'm not going to nickel-and-dime* (накласти на когось фінансове стягнення; жаргон економістів) *you* (О).

Чоловічій мові властива також загальна тенденція до використання експресивних, зазвичай стилістично знижених засобів – вульгаризмів, татуйованої лексики, нецензурних слів, інвективів. За переконанням Л. Корневої, це пояснюється тим, що чоловіки хочуть відповідати стереотипам маскуліності (виглядати круто, як говорять у народі), тому вони нехтують етичними нормами суспільства; інвективи використовуються ними ще й як слова-паразити, почасти від мовної недосконалої [5, с. 110]; інвективи, матірні слова вважаються чоловічим кодом, що виник в чоловічому колективі [6, с. 334]. Наведемо приклади: *Він радісно кинувся до м'яча і з усієї сили зафігачив по шквіряній кулі* (ЖВ), *Я хочу відновити авіаційні перевезення в цьому місті, де всі виявились слабаками й засранцями і дозволили нагинати себе різним мудакам* (ЖВ), *Заткай свою смердючу пащеку і слухай сюди... Не встидайся своєї зашмарканої душі. То фігня, шо вона убога* (І); *Вечно мы с тобой в какое-нибудь дерьмо вляпаемся...* (К), *Ведь знают это, сукины дети, ни хрена не боятся! И вот этот чемпион гребаный – главный организатор...* (К); *My mom blew up over all that shit too. Hit the fucking ceiling!* (Т), *“What a dick,” he said... “You’re a real dick...”* (Т). Крім того, звернення чоловіків до слів, які знаходяться поза межами суспільної норми, пояснюється ще й психологічними причинами (чоловіки більш грубі, жорсткі та агресивні) і закладеними в підсвідомості культурними позиціями: лексика цієї сфери завжди була для жінки більш суворим табу, ніж для чоловіка; суспільство гірше оцінює жінку, що дозволяє собі нецензурні висловлювання, ніж чоловіка, який чинить так само.

Уникання грубої матірної лайки та схильність до евфемістичного мовного самовираження в мовленні жінок пояснюється культурною традицією, яка зазвичай вилучає жінку зі сфери ненормативного слововживання. Жінки вдаються до подібної лексики переважно у стресовому стані, демонструючи невимушеність спілкування та психологічну розкутість переважно з тими людьми, з якими вони мають близькі стосунки, а також задля мовної гри та жарту, наприклад: *Держись, сволочь!.. – кричала Лидочка Зайцу, зажимая ему рану рукой. – Не подыхай, подоняра!!!* (К), *Я сейчас вообще ни черта не соображаю* (К), *Мать кричала, что дочь – засранка, ходит с сальными патлами и на нее противно смотреть* (Тр). Як свідчать приклади, уживання лайливих слів властиве більш російським жінкам, що російські мовознавці пояснюють підвищенням соціального статусу жінки, який розмиває кордони між чоловічим та жіночим мовленням. Однак, на наш погляд, російські жінки настільки прагнуть уподібнитися чоловікам і виразити свою самодостатність, що забувають про такі поняття, як вихованість, культура мови та жіночність.

Чоловіче та жіноче мовлення відрізняється також за тематикою. За спостереженнями деяких учених, чоловіки говорять не менше жінок, але з однією суттєвою особливістю – вони говорять на визначену тему або з конкретного приводу, у той час як жінки говорять просто так, для власного задоволення, часто мислячи вголос... [3, с. 111]. Частіше за жінок чоловіки звертаються у розмовах до політики, економічної ситуації, подій у світі, досягнень науки, комп'ютерних ігор, спорту, техніки, сексу тощо; для жінок типовими є такі теми, як побут,

сім'я, здоров'я, стосунки між людьми та інші. Сучасні українські, російські та американські письменники досить чітко передають таку тематику через мовлення своїх героїв, не виняток є й нелітературна лексика, семантика якої в устах жіночої половини пов'язана з певними побутовими проблемами та предметами, стосунками між людьми: *Він зовсім старий. Мама хотіла вписати його в хоспіс* (від англ. *hospice* – медичний заклад, у якому перебувають важко хворі з прогнозованим летальним наслідком), *проте мені стало його шкода* (ЖМ); *Подошла жєницина с ребєнком в «кенгурушнике» на груди* (Тр), *В другой машине мальши в детском автомобильном сиденье мусолит во рту ремень...* (Тр); *So she's a stay-at-home (домогосподарка) тот?* (Т); а в устах чоловіків – це переважно лексеми на позначення назв осіб, що виражають негативне, зневажливе ставлення до адресата, наприклад, *бомбила, мудака, лузера, тьолка* – в укр. мові; *недоумок, лимита, раздолбай, жлоб, козлинка* – у рос. мові; *weirdo, bastard, cub, cop* – в англ. мові, та надзвичайно велика кількість сленгових дієслів, що є свідченням дієвості чоловіків, їх домінуванням не лише в розмові, але й у повсякденному житті, наприклад: *Валей!*, *Кинеш ти нас, ...не залупайся, ...потрібно тепер усе це розгрібати, ...ветерана плющило й підривало..., ...приїхали і пов'язали чорного археолога...* (Ж); *...врубиться в тончайшие нюансы..., носильщики ... трепались с милиционерами...; отолью, звините за выражение, А то ходят, рубли шибают* (К); *...they're not picking up...* (починати знову), *You've got to be kidding me* (шуткувати), *...which he just gobbles up* (дуже швидко що-небудь використати) (О).

Отже, на матеріалі нелітературної лексики українських, російських та англійських художніх текстів можна визначити особливості мовної поведінки чоловіків та жінок. Жіноча мова соціально менш маркована, основну роль у продукуванні жаргонізмів відіграють чоловічі мови. Мовлення чоловіків насичене молодіжним сленгом, кримінальним аргом, професійним жаргоном, запозиченнями, вульгаризмами, що пояснюється бажанням чоловіків відповідати стереотипам маскуліності. Жіноче мовлення характеризується переважанням просторічної лексики та униканням грубої матірної лайки. Семантика нелітературної жіночої лексики пов'язана з побутовими проблемами, сім'єю, стосунками між людьми, а чоловічої – з назвами осіб та різними видами діяльності, що є свідченням домінування чоловіків не лише в розмові, але й у повсякденному житті.

Перспективою нашої роботи є дослідження функціонування некодифікованої лексики в інших стилях, зокрема розмовному та публіцистичному.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Богачева М. Специфика гендерной дифференциации языковых средств / М. В. Богачева // Вісник Дніпропетровського університету. Серія : Мовознавство. – 2008. – Т. 16, вип. 14. – С. 43-49.
2. Бузько С. Соціально маркована лексика в сучасних художніх текстах / С. А. Бузько // Філологічні студії. Науковий вісник Криворізького державного педагогічного університету: зб. наук. пр. / Криворізь. нац. ун-т. – Кривий Ріг : Вид-во КДПУ, 2011. – Вип. 6. – С. 552-556.
3. Земская Е. А., Китайгородская М. В., Розанова Н. Н. Особенности мужской и женской речи // Русский язык в его функционировании. Коммуникативно-прагматический аспект. – М., 1993. – С. 90-135.
4. Кирилина А. В. Гендерные исследования в отечественной лингвистике: Проблемы, связанные с бурным развитием / А. В. Кирилина // Доклады Второй международной конференции «Гендер: язык, культура, коммуникация», МГЛУ, Москва, 22–23 ноября 2001 г. – М. : МГЛУ, 2002. – С. 5–12.
5. Корнева Л. Гендерный аспект комунікації / Л. Корнева // Філологічні науки, 2013. – № 13. – С. 106-113.
6. Михайлин В. Русский мат как мужской obscene код: Проблема происхождения и эволюция статуса / В. Михайлин // Тропа звериных слов: Пространственно ориентированные культурные коды в индоевропейской традиции. – М. : НЛО, 2005. – С. 331-360.
7. Смирнова Е.В. Гендерные и социокультурные особенности коммуникации / Е. В. Смирнова // Вестник Воронежского государственного университета. Серія : Лингвистика и межкультурная коммуникация. – 2005. – № 2. – С. 131-137.
8. Ставицька Л. Аргом, жаргон, сленг: соціально диференціація української мови / Л. Ставицька ; Укр. наук. ін.-т Гарвардського ун-ту, Ін-т Критики НАН України, ін.-т укр. мови. – К. : Критика, 2005. – 464 с.

УМОВНІ СКОРОЧЕННЯ

- ЖВ** – художній твір С. Жадана «Ворошиловград» (Жадан С. Ворошиловград. – Х. : Фоліо, 2010. – 442 с.).
ЖМ – художній твір С. Жадана «Месопотамія» (Жадан С. Месопотамія. – Х. : Клуб сімейного дозвілля, 2014. – 368 с.).
І – художній твір Ю. Іздрика «Take» (Іздрик Ю. Take. – Калуж : Print, 2009. – 272 с.)
К – художній твір В. Кунина «Двухместное купе» (Кунин В. Двухместное купе. – М. : АСТ, 2004. – 448 с.)
О – художній твір Дж. О'Нейла «Собака» (O'Neill J. The Dog. – London, 2014. – 241 p.)
Т – художній твір Д. Тарт «Щиголь» (Donna Tartt. The Goldfinch. – New York, 2013. – 771 p.).

Тр – художній твір М. Трауб «Собирайся, мы уезжаем!» (Трауб М. Собирайся, мы уезжаем! – М. : Издательство «Эксмо», 2014. – 224 с.).

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Тетяна Гарлицька – кандидат філологічних наук, доцент кафедри англійської мови з методикою викладання Державного вищого навчального закладу «Криворізький державний педагогічний університет».

Наукові інтереси: лексикологія, фразеологія, мова міста, лінгвістика тексту.

УДК 811.111'42

КОНТРАСТ ЯК ОДИН З ТЕКСТОТВІРНИХ ОСНОВ ТА СТИЛІСТИЧНИЙ ПРИНЦИП ДІЄВОСТІ АНГЛІЙСЬКОМОВНОГО ХУДОЖНЬОГО ПРОЗОВОГО ТЕКСТУ

Наталія ГРИНЯ (Львів, Україна)

Стаття присвячена проблемі контрасту та його тлумаченню сучасними лінгвістами. Проаналізовані дослідження контрасту як текстотвірної основи англійськомовного художнього прозового тексту та простежена роль контрасту як стилістичного принципу дієвості. На матеріалі праць вітчизняних та іноземних лінгвістів з'ясовано, що обов'язковими ознаками контрасту як стилістичного прийому і принципу організації художнього прозового тексту слугують двочленна структура, загальна референтність і семантична, смислова протиставленість взаємодіючих елементів та прагматична означеність.

Ключові слова: контраст, текст, протиставленість, стилістичний прийом, організація художнього прозового тексту.

Статья посвящена проблеме контраста и его толкованию современными лингвистами. Проанализированы исследования контраста как текстообразующей основы англоязычного художественного прозаического текста и прослежена роль контраста как стилистического принципа действенности. На материале работ отечественных и зарубежных лингвистов выяснено, что обязательными признаками контраста как стилистического приема и принципа организации художественного прозаического текста служат двучленная структура, общая референтность и семантическая, смысловая противопоставленность взаимодействующих элементов и прагматическая определенность.

Ключевые слова: контраст, текст, противопоставленность, стилистический прием, организация художественного прозаического текста.

The article deals with the issue of contrast and its interpretation of modern linguists. The study of contrast as the text forming basis of English artistic prose text has been analyzed and the role of a contrast as a stylistic principle of effectiveness has been considered. A particularly special attention is paid to works on the comprehensive study and description of the effect of contrast with the position of its structural and semantic organization. Contrast as an expressive opposition is explicated with the help of opposite signs, where in the completed utterance an author strongly influences the reader. Therefore, the contrast is observed as a semantic and functional basis of a literary text, as the primary means of expression of the work. The essential characteristics of contrast as a stylistic device and the principle of English artistic prose text have been elucidated on the works of domestic and foreign linguists.

Key words: contrast, text, contradiction, stylistic device, organization of artistic prose text.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. На сьогоднішній день зацікавленість лінгвістів представляє контраст та його лінгвопрагматичні особливості у дискурсі. Контраст у тексті є текстотвірним структурним паттерном і засобом художнього відображення дійсних або приписуваних зображальному об'єкту суперечностей, і як окремо взятий виразовий засіб для наголошування або випинання конкретних сторін цього об'єкту.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Контраст створює ієрархію форм і смислів при домінувальній ролі контрастної семантики, виступає як принцип словесної організації художнього тексту, охоплює мовленнєві образи, семантичну систему, синтаксичну будову фрази, кореляцію смислових фрагментів, компоненти сюжету. Окрім цього, контраст дозволяє переконливо і експресивно вербалізувати концептуально значимі фрагменти дійсності і може слугувати текстотвірним елементом художнього прозового тексту. **Метою** статті є опис контрасту як текстотвірної основи та як стилістичного принципу дієвості англійськомовного художнього прозового тексту. **Завдання** статті – проаналізувати дослідження контрасту як текстотвірної основи англійськомовного художнього прозового тексту та з'ясувати роль контрасту як стилістичного принципу дієвості. З огляду на численні підходи до трактування контрасту, ця лінгвальна категорія досі залишається складним та

багатоаспектним об'єктом дослідження з багатоманітністю концепцій, в чому і полягає **актуальність** дослідження.

Виклад основного матеріалу дослідження. Контраст – принцип побудови художнього прозового тексту, на ґрунті якого уже базується система мовного втілення головної ідеї твору, система образів. „Контраст – композиційно-стилістичний принцип розгортання мовлення, суть якого у динамічному протиставлянні двох змістовно-логічних, а також структурно-семантичних, планів викладу, нарації у літературно-художніх текстах” [14, с. 115]. Цей принцип реалізується по-різному, виявляючись на усіх рівнях словесно-художньої структури. Рівень мовних художніх засобів відображає контрастну побудову сюжету, подачу, тлумачення низки фактів змістового плану.

Поряд із цим, контраст розуміється вужче, як фігура художнього мовлення, сутність якої полягає у антонімуванні (протиставлянні, „зіткненні”) лексико-фразеологічних, фонетичних і граматичних одиниць, які втілюють контрастне сприйняття художником дійсності. Двочленна лексична або синтаксична структура контрасту представляє собою органічну і діалектичну єдність, бо окремі частини її структури не дають потрібного смислового і естетичного ефекту.

Контраст як основний принцип організації сюжету також був неодноразово предметом студій багатьох лінгвістів. Так, В.В. Одинцов, розглядаючи контраст, наголошував на контрастність у побудові композиційно важливих сегментів художнього прозового тексту [14, с. 133]. На роль контрастної зміни тональності окремих частин художнього прозового тексту вказував Б.А. Ларін [7, с. 23]. Психологічним механізмом контрасту цікавився мовознавець-філософ О.О. Потебня [15, с. 233]. Питаннями контрасту і антонімії займалися також Л.А. Новіков [13, с. 5–30], Л.А. Матвієвська [11, с. 65–68], А.С. Дмитрієв [5, с. 5–43], Л.Ю. Максимов [8, с. 27–63] та ін.

Контраст включає у собі поняття а) „протилежність, супротивність, супротивлежність” і б) „протиставлення, протиставляння, протипоставлення”, які інколи розглядаються як синоніми, утім поняття б ширші за поняття а. Усі засоби контрастності є виявом загальної системи образності, коли контрастність можуть створювати навіть нетрадиційні засоби, нехтувані силою творчої уяви через спеціальні прийоми. До них належать різні фігури мовлення – паралелізм, повтор, чергування одиниць лексичного і граматичного рівнів. Кожний мовленнєвий засіб втілення контрасту організовує довкола себе мінімальний текст – фразу, строфу, кореляція котрих між собою, з попередніми і наступними фразами формує текст. Контраст виступає як один із засобів формування англійськомовного художнього прозового тексту, принцип побудови системи образів, розгортання і дієвості спеціально дібраних мовних засобів.

Лінгвісти, які зачіпають проблематику контрасту і особливості його текстової реалізації на матеріалі різних мов (Андрєєва [1984]; Кузнецова [2003]; Мартинова [2006]; Марченко [1995]; Матвиевская [1979]; Мятченко [2008]; Седих [1997]; Серебряков [2004, 2010] Торосян [2005]; Шинкаренко [2006]) одностайні у визнанні функційно-прагматичного потенціалу, стилетвірних функцій, двочленної структури контрасту, яка реалізується антонімами різної міри семантичної протипоставленості. Адже контраст є „стилістичний принцип розгортання мовлення, що полягає у динамічному протипоставленні двох змістово-логічних, а також структурно-стилістичних планів оповіді” [14, с. 115].

Двочленність є обов'язковою умовою існування контрасту незалежно від того, чи в ролі контрастуючих елементів виступають слова, словосполучення, речення, образи чи описи. Двочленна (дуалістична) лексико-фразеологічна чи синтаксична структура контрасту являє собою „органічну і діалектичну єдність, бо в окремому висловленні, його частини не формують потрібного смислового і естетичного ефекту” [3, с. 273].

Тлумачення поняття *контраст* призводить також до експансивного розуміння у лінгвостилістиці, отримуючи різні інтерпретації: „поєднання в одному висловленні (або в зв'язному цілому) двох контекстів різної стильової приналежності; поєднання елементів різних стилів” [4, с. 484]; „фігура мовлення, яка полягає в антонімуванні лексико-фразеологічних, фонетичних і граматичних одиниць, які втілюють сприйняття художником

дійсності” [2, с. 207]; „словесно-художнє відображення у тексті конфліктів і протиріч реальної дійсності” [1, с. 3]; як один з типів висунення – контраст „підкреслює важливі елементи змісту і забезпечує експресивність і цілісність змісту” [16, с. 5]; „один з видів семантико-стилістичної організації поетичного тексту” [19, с. 4]; „виразове протиставляння, яке реалізується через зіставлення уявлень, які відрізняються протилежністю їхніх ознак” [9, с. 6].

Словом, контраст як фігура мовлення може ґрунтуватися на парадигматичному протиставлянні значень і форм або на синтагматичному рівні, яке реалізує у цьому контексті прагматично значиме протиставляння. Цей термін використовуємо у праці для позначення принципу організації різних елементів структури сучасного англійськомовного художнього прозового тексту, акцентування подібності, зближення і відмінності протилежностей.

Висновки та перспективи подальших досліджень у цьому напрямі. Отже, можна констатувати, що обов’язковими ознаками контрасту як стилістичного прийому і принципу організації художнього прозового тексту слугують двочленна структура, загальна референтність і семантична / смислова протиставленість взаємодіючих елементів, прагматична означеність. Наявність факультативних ознак дозволяє моделювати безмежну кількість реалізацій контрасту. Механізми виникнення контрасту у тексті сягають витоків до авторської інтенції, яка ґрунтується на усіх тих позамовних чинниках, які формують стиль і вербалізують концептуально значимі фрагменти художнього прозового тексту, виступаючи почасти стиле- і текстотвірним елементом англійськомовного художнього тексту. Контрастний виклад полярних сегментів прозового тексту уможлиблює імплікацію усіх точок зору, які лежать між ними, що, звісно, сприяє реалізації таких стильових рис, як суб’єктивізм, образність і динаміка. Проте, феномен контрасту не є однозначним для сучасного мовознавства і потребує подальшого дослідження.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Андреева Г. В. Языковое выражение контраста и его стилистические функции в художественной прозе (на материале английского языка) : дис. ... канд. филол. наук : 10.02.04 / Г. В. Андреева. – Л., 1984. – 184 с.
2. Ахманова О. С. Словарь лингвистических терминов / О. С. Ахманова. – Изд. 3-е, стереотип. – М. : КомКнига, 2005. – 579 с.
3. Белодед И. К. Символика контраста в поэтическом языке А. Ахматовой / И. К. Белодед // Поэтика и стилистика русской литературы. – Л. : Наука, 1971. – С. 269–279.
4. Данилевская Н. В. Стилистический контраст / Н. В. Данилевская // Стилистический энциклопедический словарь русского языка / под ред. М. Н. Кожинной. – М. : Флинта : Наука, 2003. – С. 483–487.
5. Дмитриев А. С. Теория западноевропейского романтизма / А. С. Дмитриев // Литературные манифесты западноевропейских романтиков / под ред. А. С. Дмитриева. – М. : Изд-во Моск. ун-та, 1980. – С. 5–43.
6. Кузнецова А. В. Лирический универсум М. Ю. Лермонтова: семантика и поэтика : автореф. дис. на соиск. учен. степени д-ра филол. наук : спец. 10.02.01 «Русский язык» ; 10.01.01 «Русская литература» / А. В. Кузнецова. – Ростов-на-Дону, 2003. – 50 с.
7. Ларин Б. А. Эстетика слова и язык писателя : избранные статьи / Б. А. Ларин. – Л. : Художественная литература, 1974. – 288 с.
8. Максимов Л. Ю. О соотношениях ассоциативных и конструктивных связей слов в стихотворной речи / Л. Ю. Максимов // Русский язык : сб. тр. МГПИ им. В.И. Ленина. – М., 1975., с. 27–63
9. Мартынова О. П. Контраст как семантико-функциональная основа художественного текста (на примере текста англоязычного короткого рассказа) : дис. ... канд. филол. наук : 10.02.04 / О. П. Мартынова. – М., 2006. – 175 с.
10. Марченко К. Н. Контраст у Горького / К. Н. Марченко // Словообразование и стиль писателя. – СПб. : С.-Петербург. ун-т, 1995. – С. 85–92.
11. Матвиевская Л. А. Стилистическое использование антонимов (на материале произведений М. Ю. Лермонтова) : дис. ... канд. филол. наук : 10.02.01 / Л. А. Матвиевская. – М., 1978., с. 65–68.
12. Мятченко И. В. Смысловая противопоставленность значений в функциональной лексике / И. В. Мятченко // Филология как средоточие знаний о мире : сб. науч. тр. – М.; Краснодар : Просвещение-Юг, 2008. – С. 173–177.
13. Новиков Л. А. Художественный текст и его анализ / Л. А. Новиков. – [Изд. 2-е, исправл.]. – М. : Едиториал УРСС, 2003. – 304 с.
14. Одинцов В. В. Стилистика текста / В. В. Одинцов. – Изд. 2-е, стереот. – М. : УРСС, 2004. – 264 с.
15. Потебня А. А. Мысли и язык : собр. тр. / А. А. Потебня. – М. : Лабиринт, 1999. – 268 с.
16. Седых Э. В. Контраст в поэзии как один из типов выдвигания (на примере циклов стихотворений «Песни Неведения» и «Песни Познания» У. Блейка) : дис. ... канд. филол. наук : 10.02.04 / Э. В. Седых. – СПб., 1997. – 18 с.
17. Серебряков А. А. Контрастность как смыслообразующий принцип реализации авторской модальности / А. А. Серебряков // Образование – наука – творчество. – Нальчик ; Армавир : Изд-во АЛУ, 2004. – № 1. – С. 29–38.
18. Серебряков А. А. Романтический текст в лингвопоэтическом аспекте (на материале художественной прозы и метапоэтик Г. фон Клейста) : дис. ... д-ра филол. наук : 10.02.19 ; 10.02.04 / А. А. Серебряков. – Ростов-на-Дону, 2010. – 531 с.

19. Станиславская С. А. Контраст как принцип организации поэтического текста (на материале ранней поэзии А. Ахматовой и Н. Гумилева) : дис. ... канд. филол. наук : 10.02.01 / С. А. Станиславская. – Саратов, 2001. – 195 с.
20. Торосян М. С. Феномен контраста в аспекте концептуальной организации художественного текста: На материале языка послевоенной прозы : дис. ... канд. филол. наук : 10.02.19 / М. С. Торосян. – Ставрополь, 2005. – 184 с.
21. Шинкаренко Ю. В. Прием контраста и система разноуровневых языковых средств его выражения в поэмах А.С. Пушкина : автореф. дис. на соиск. учен. степени канд. филол. наук : спец. 10.02.01 «Русский язык» / Ю. В. Шинкаренко. – Ростов-на-Дону, 2006. – 19 с.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Наталія Гриня – кандидат філологічних наук, викладач, асистент кафедри іноземних мов для гуманітарних факультетів факультету іноземних мов Львівського національного університету імені Івана Франка.

Наукові інтереси: дискурсознавство, семантика, лінгвостилістика, дискурсний аналіз тексту, методика викладання англійської мови, методичні проблеми академічного письма.

УДК 82.091

ХУДОЖНЯ СУГЕСТІЯ “РЕЛІГІЙНОЇ СВАРКИ” У ПРОЗІ Й ПУБЛІЦИСТИЦІ МАРКА ТВЕНА ТА ІВАНА НЕЧУЯ-ЛЕВИЦЬКОГО

Ольга ДОЛГУШЕВА (Кропивницький, Україна)

У статті розглядається художня презентація “релігійної сварки” в прозових й публіцистичних творах Марка Твена та І.С.Нечуя-Левицького. Автором робиться спроба імагологічного витлумачення такого типу конфлікту та окреслення його національної оригінальності та самобутності. Висновок про типологічну подібність / відмінність художньої сугесції релігійної ворожнечі в обох письменників робиться з опертям на комічні прояви у її змалюванні.

Ключові слова: конфлікт, релігійна сварка, літературна імагологія, художня сугесція, гумористичний та сатиричний ефект.

Статья посвящена художественной презентации «религиозной ссоры» в прозе и публицистике Марка Твена и И.С.Нечуя-Левицкого. Делается попытка имагологической интерпретации такого типа конфликта, в результате чего определяется его национальная самобытность. Заключение о типологических аналогиях и отличиях религиозной ссоры у обоих авторов делается на основе особенностей ее художественной сугестии, а именно комической окраски: юмористической – у украинского писателя и сатирической – у американского.

Ключевые слова: конфликт, религиозная ссора, литературная имагология, художественная сугесция, юмористический и сатирический эффект.

The paper discusses fictional presentation of “the religious quarrel” in emotive prose and publicistic texts by Mark Twain and I.S. Nechui-Levyts'kyi. The author undertakes the attempt to engage the imagological approach to singling out universal and national peculiarities of the mentioned conflict within the framework of conflict studies as well as American and Ukrainian studies. The analysis is also based on the philosophic ideas by R.W.Emerson, M.Kostmarov, H.Skovoroda that served the theoretical background of the research. The typological similarities and differences of this quarrel are viewed through the prism of the comic manifestation that leads to the conclusion concerning humoristic presentation of this literary phenomenon by the Ukrainian writer and the satirical one by his American counterpart.

Key words: conflict, religious quarrel, literary imagology, poetic suggestion, humoristic and satirical effect.

Життя будь-якого суспільства позначено активною взаємодією його членів. Кожна людина в процесі спілкування прагне обстояти власні принципи, прагнення та інтереси, що часто призводить до міжособистісних непорозумінь та конфліктів. Тим і сама людина не позбавлена внутрішніх протиріч. За М. Бердяєвим, життя людини моральної не є досконалим чи ідеальним, адже її внутрішня етична свідомість вступає в суперечку із суспільними нормами та ціннісними орієнтирами. Такий конфлікт змушує людину жертвувати власними пріоритетами [2, с.55, 108, 140].

На загал відпочаткова опозиційність у побудові світу, його універсальна полярність є рушійною силою прогресу, а відтак визначає і поступовий розвиток як окремої особистості, так і всієї громади чи спільноти. Тож і конфліктність протилежностей стає засадничою умовою суспільного поступу.

Питання конфлікту ставало предметом розгляду цілої низки наук і дисциплін: психології, соціології, соціокультурології тощо [1; 3; 4; 5; 6; 7; 9]. Кожна дисципліна акцентує увагу на специфічних проявах суперечок – емоційно-психологічних налаштуваннях опонентів, неадекватності самооцінок конфліктантів, тяжіння до акцентуації розбіжностей, необ’єктивне бачення ситуації, приписування хибних інтенцій тощо.

У літературознавстві художній концепт сварки може тлумачитися в рамках кількох методологічних моделей.

С. Пригодій вважає вельми продуктивним літературну віоленсологію [10]. Аналізуючи типи насильства, які варіюються від ігрового до патологічного, автор висновує, що теорія провокує запитання стосовно чинників, котрі скеровують людину до зла й насилля, та питання щодо насильства заради захисту життя свободи, гідності, власного майна. А сам літературно-віоленсологічний аналіз творів починається з якоїсь сцени насильства, просуваючись далі в параметри характеру, жанру, стилю [10, с. 65].

Водночас сварку можна тлумачити крізь призму літературної імагології [8; 11]. Окрім універсальних первнів виникнення взаємонепопорозумінь і ворожнечі між людьми (гнів, образа, зневага, ревності, заздрість, ін.) тут варто зважити на їх національно-культурницьке підгрунття. Сварка особлива притаманна націям з індивідуалістською культурою та одвічним прагненням до свободи. В американському та українському соціумі зазначені чинники поєднуються із надзвичайною емоційністю, яка і зроджує оригінальну імагологічну сугестію сварки. Останнє і обумовлює **актуальність** даної розвідки. Тож **метою** статті є окреслити самотність комічної презентації релігійної сварки у Марка Твена та І.С.Нечуя-Левицького під кутом зору літературної імагології.

Дуже гостро в творах І.С. Нечуя-Левицького та Марка Твена постають “сварки” на релігійному ґрунті, особливо в останнього, де суперечності набувають сатиричного і дещо універсалізуючого забарвлення. Оскільки релігійність є чи не найсуттєвішим проявом американського та українського національних характерів, на що наголошують письменники в переважній більшості своїх творів, саме в таких непорозуміннях часто розкривається справжня натура людини й спільноти взагалі.

Як звано, українець більше схиляється до віри, яка межує з побожністю, богобоязливістю, намаганням уникнути Божої карі (згадати б того ж Омелька Кайдаша, що більше за все боявся наглої смерті як покарання за свою “неправедність”, або Парасчини й Палажчини прокльони на страждання й горіння в пеклі). Зв’язок людини з Богом здійснювався через “земних” служителів культу – від пересічних священників до єпископів й архієреїв.

Новоанглійською пуританською традицією визнавалося право людини на індивідуальне, безпосереднє спілкування із Всевишнім, що пояснює відоме “захоплення” американців внутрішньою медитацією, етичними проблемами тощо. Мешканці Нового Світу у своїх діях і вчинках керувалися не тільки острахом Божого гніву й вічного прокляття, а й, що важливіше, вірою у Боже схвалення їхніх діянь, вірою, що їхні успіхи у цьому, земному, житті ведуть до спасіння людини й очищення душі в майбутньому. Тому однаково гостро, хоча і з дещо різноплановими акцентами, представники обох народів відчують внутрішню потребу поводитися згідно з провідними християнськими заповідями й настановами. Проте, не менш вразливим є й усвідомлення щирості, або, скоріше, нещирості почуттів, віросповідальних почувань, що, зрештою, і становить підгрунття для сварок.

Так, приміром, мотивом непорозумінь між Онисею Степанівною та її дочкою Палазею випало бути не чому іншому, як зовнішнім церковним атрибутам, які в слов’янській релігійній традиції мають неоднозначне потрактування. Як відомо, за М. Костомаровим, релігійність українця, на відміну від, приміром, росіянина, бере початок з найглибшого внутрішнього ества людини, з її душі й серця, визначаючи, таким чином, специфіку національного кордоцентризму, ліричність і замилювання внутрішньою красою. На це в свій час наголошував і Г.С. Сковорода, так само як і американський філософ-трансценденталіст Р.У. Емерсон відкидав культ, обрядовість взагалі, розуміючи її лише як формальність, котра не розкриває сутності внутрішніх переконань християнина. Загалом споріднена тенденція щодо відмови від церковної ієрархії та спрощеного культу тощо далася взнаки ще на початку XVII ст., коли західний протестантизм разом із православ’ям єдиним “фронтом” йшли проти покатоличення українських земель. Разом з тим, традиційно українські церкви й культові служителі вирізняються неабияким оздобленням інтер’єру і вбрання, та й самі парафіяни для відвідин храмів й на великі свята намагалися приберегти найкраще з одягу й поживку; образи – обов’язкові атрибути кожного українського помешкання – також вшановувалися

рушниками й уквітчувалися ритуальним зіллям. Та, іноді, надмірна увага до “оречвленої” побожності, окрім іншого, ставить під сумнів саму сутність віри, проповідуваних нею чеснот (Микола Джеря з цього приводу обурювався Богом панським, який полишив пересічних селян-працівників напризволяще /”Микола Джеря”/).

Повертаючись до уже згаданих Онисі з дочкою, остання зі своєю юнацькою завзятістю й дещо штучною “прогресивністю” йде попри матері, прибравши зі світлиці образи й понавісивши замість них протопопш з котиками та собаками. Проте, уся серйозність конфлікту, що розкривається обуренням Онисі (“Що це за Іродіади висять”, “...Чи тобі ж не треба душі спасіння...?”), за авторським задумом делікатно пом’якшується, а його комічність демонструє нещирість благочестивої старої: “довго лаялася Онися, неважаючи на неділю...”, “яка оббувшись трохи з картинами, “часом таки ставала перед ними, потай од усіх, як нікого не було в хаті, й довго роздивлялась на котиків та кроликів”. І далі: “Воно було б зовсім гарно, якби тільки не голі плечі в тих протопопш були намальовані”.

Не порозумілися на релігійному ґрунті й Василь Дашкович і Степан Воздвиженський зі своїми дружинами (“Хмари”). Степанида закидала чоловікові відсутність у того в кабінеті жодного образу, та те, що він не молиться, навіть молитовника не має, не ходить до церкви й що ті філософські книжки не доведуть його “до пуття”, що через них він запагубить себе. Аби врятувати душу чоловіка, Степанида змусила його податися до вранішньої служби в Братстві. Тому, у свою чергу, щоб заспокоїти дружину, довелося приклястися до чудовної ікони, й на очах у повної церкви прочан хреститися й молитися. І взагалі вченість Дашковича та “розум” його колеги й родича Воздвиженського дуже лякали їхніх дружин, бо, на думку останніх, чоловіки своїм філософствуванням цілком ймовірно могли виступити не лише проти губернатора або ще проти когось з можновладців, але навіть проти Бога, що в українському християнстві вважалося чи не найбільшим гріхом, спроможним занепасти й найближчих родичів, й власних дітей. Намагаючись зменшити напруження у стосунках з дружиною, Воздвиженський поїхав з нею до Лаври, “прикладався до всіх мощей, хрестився, бив поклони, підіймав очі вгору до Бога, найняв кільком святим молебні”. Однак, змалювання Степана в наступному епізоді в комічно-простакуватій манері (“А Воздвиженський, поїхавши до Лаври без снідання і дуже виголодавшись, уплітав на всі застави печеню та все розмовляв за святих печерських”... “Небіжчик наш батько був просто-таки святий! Я вірую, що він в раї”, – промовив Воздвиженський ніби щиро й щиріше уплітав печеню, запиваючи чаєм”), І.С. Нечуй-Левицький акцентує, з одного боку, примітивність і двоєдушність філософа, а, з іншого, – поряд із глибокою релігійністю, скепсис щодо віри в Бога як засобу удосконалення людини й її спроможності покращити світ і суспільство, в яких вона живе і творить, та страху перед Богом, що веде до спасіння душі.

Дещо в іншому річищі вибудовує віросповідальні конфлікти Марк Твен, специфіка яких зумовлена своєрідністю функціонування релігії в американському суспільстві. Як відомо, вже перші прибульці до американського континенту були дуже побожними, адже більшість мешканців тодішньої Нової Англії були змушені залишити батьківщину саме з мотивів, пов’язаних із віруваннями та неприйняттям церковної ієрархії й управління. Відтак, пуритани ставилися до релігії як до результату індивідуального вибору й таким же вільним особистісним вибором був для них самий шлях до нового життя, а не слідування тому, що нав’язувала їм громада, монарх, уряд, церковні отці тощо. Водночас самі пуританські догмати вирізнялися суворістю, вимагали від людини беззаперечного слідування, що, в свою чергу, певним чином, обмежувало персональне волевиявлення, яке мало за мету очистити людину від пороків тутешнього світу. Тому й дискусія між маленькою допитливою Бессі (“Маленька Бессі на службі Провидіння”), справжньою американкою в мініатюрі – задумливою, заглибленою в себе, яка полюбляє розмірковувати і постійно запитувати “чому?”, – та її матір’ю, ставила під сумнів доцільність Божих випробувань, за якими страждали безневинні, непорочні люди й навіть безгріховні немовлята та тварини. Причому для дівчинки була неприйнятною думка про провидіння, яке, по суті, і поставало джерелом несправедливості, що в дійсності прикривалася добрими намірами, котрі ніби-то мають на меті наставити людину на шлях істинний. Прикметно, що усвідомлення цього парадоксу віри й Божого провидіння, Божої місії на землі автор відвів дитині – істоті простодушній,

природній й безпосередній, ество якої із усіх сил відпирається сприймати навіть ті чесноти, які намагається прищепити їй мати. Упродовж “сварки” з дочкою в словах останньої також помітні щирі гіркі нотки, бо вона мусить навчити маленьку людину слідувати вірі й нормам того суспільства, в якому їй належить жити.

Ще більший комічно-сатиричний протест лунає проти уявлень про блаженство в іншому світі, яке “заробляють” праведники, що відвідують церкву, вислуховують молитви й сповідаються (“Подорож капітана Стормфілда до раю”). Адже те, що побачив Стормфілд, скоріше нагадувало марне, духовно бідне життя на Землі, зі штучними й нещирими цінностями, ніж райське існування, сповнене праведними прагненнями. “Це зовсім не схоже на те уявлення про блаженство, що склалося в мене, коли я відвідував церкву”, – висловив свою думку Стормфілд, котрий набрався певного “досвіду” й наморочився з арфою, нимбом, псалтирем, крилами й пальмовими гілками – “атрибутами святості”. Також була зведена нанівець і проповідувана думка про справедливість божого визнання земного шляху праведників грішників та Божого обрання – однієї з основних засад саме американської віросповідальної концепції. Бо саме тут, в так званому раю, та й на шляху до нього, Твен із притаманною для його сатири гіперболічністю, гротесковістю підкреслює ницість окремої пересічної людини, яка поглинається масою вселенського масштабу. З іншого боку, уподібнення до самотнього, дрібного, як для галактики, небесного тіла породжує роздуми про справжню цінність душі та духовності християнина й про щирість і відсердечність самих християнських постулатів, гуманістичних й демократичних засад у побудові посеїбчного суспільства, проекцією на які і є небесний рай (як-от, наприклад, упереджене ставлення до представників єврейської нації або ієрархічна структура імператорської республіки тощо). Таким же сатиричним баченням божественного призначення, його місії у створенні й “справедливому” керуванні цим світом, людиною, природа якої має тавро “перворідного гріха”, моралі й християнських уявлень, настанов і приписів, що, по суті, є антигуманними і обмежують свободу людини, сповнені твенівський “Щоденник Адама”, “Таємничий незнайомиць”, художньо-публіцистичні “Роздуми про релігію”, “Листи з Землі” та інші твори.

У відтворенні різноголосся вуглеторгівця Ендрю Ленгдона та “ангела-охоронця” (“Лист янгола-охоронця”) у Марка Твена превалює поетика, близька до шаржу й карикатури, естетична функція яких визначається сатиризацією основних положень непорозуміння. Це, в першу чергу, стосується американської специфіки індивідуального спілкування людини зі Спасителем. Вже сам перелік прилюдних та таємних молитов підприємця, які, втім, однаково стосувалися задоволення “бізнесових” потреб, в “янгольському кабінеті” було кваліфіковано на “канцелярський лад”. При цьому самі ангели у письменника постали в образі звичайних клерків, у яких елемент праведності й святості частково деградує та уподібнюється до духовного, внутрішнього занепаду християн другої категорії – “християн за назвою”. Водночас, не бракує янголу-охоронцю й іронії у своїх коментарях на адресу ленгдонівських прохань та “добročинних діянь”. Так, наприклад, з робленим захопленням дяч “небесної канцелярії” нагороджує “благодущність і щедрість” останнього, що спромігся виділити бідній удові 12 доларів, а вчительці цілих 15 із більш ніж сотисячного прибутку. Цей акт викликав бурю схвалення в “палаті Господа”: “Діяння Ваше було оцінено вище за всі коли-небудь відомі приклади самопожертви..., оскільки”, – з сатиричною метафоричністю висловлюється ангел, – “Вам було зважитися на цей вчинок важче, ніж тисячам мученикам попроситися з життям і піднятися на палаюче вогнище”. Саркастично-іронічна кульмінація ангельської відповіді – «“І як стало достеменно відомо, що Вас [Ленгдона] чекає райське блаженство, небувале до цього часу тріумфування піднялося в раю. В пеклі – також”», – маніфестує авторську художню ідею. Аналогічним в цьому плані є й “Виправлений катехизис”, де автор полемічно засуджує негативний бік надмірної пристрасності “зробити себе”, розбагатіти нечесним шляхом.

В обстоюванні обома письменниками людських чеснот, І. Нечуй-Левицький, окрім іншого, приділяє увагу моральному обличчю церковнослужителів. У Марка Твена питання релігійності, праведності розкривається у проведенні паралелі між морально-духовним життям американців та розвитком суспільства й системою суспільних, політичних, виробничих та інших відносин. Український письменник, окрім цього, виводить ще й не

вельми принадні портрети Божих намісників, що, за художнім задумом митця, має сатирично висміяти “найбільших праведників” цього світу. Варто згадати тут сварку між селянами та отцем Артемієм (“Поміж ворогами”), коли перші обурювалися, що батюшка “дере з живого й з мертвого”: “І вродись – плати, й охрестись – плати, й оженись – плати!” Окрім стереотипної лайки про попів, мужики не проминули зачепити за живе отця Артемія: сміючись ніби з його господарства, вони, тим самим, піддавали осуду самого попа, якому, втім, не бракувало гонору. Саме такий ракурс додає комічних акцентів у презентації самого священника та характеру його недружніх стосунків з парафіянами.

З приводу морального обличчя священників та сільських авторитетів, старшин розгортається сварка, й навіть бійка, у нечуєвському оповіданні “Сільська старшина бенкетує”. “Народних героїв” – злодіїв і хабарників, котрі пропивають громадські гроші, окреслено письменником вельми гумористично, переважно в річищі комізму ситуацій (мандрівка на човні, сценки пияцтва, епізоди перетворення лайки на бійку та ін.). Взагалі, мотив сатиричної презентації можновладців, навіть найдрібнішого гатунку (на кшталт сільського писаря, титаря чи попа місцевої парафії) є типовим для української літературної традиції, і є комічним відтворенням народної філософії й світобачення стосовно “влади” як такої, та її переваг, якими наділяють себе “владні особи”.

Висновуємо, що релігійні конфлікти й сварки, змальовані українським та американським письменниками, позначені неабиякою актуальністю для персонажів. Якщо Марк Твен у такий спосіб спрямовує свою критику на перекручування християнсько-гуманістичних ідеалів в Новому Світі, в чому автор традиційно вдається до гротесково-“приземлених”, індивідуалізованих образів, які набувають універсального характеру, то в українського художника така комічно-сатирична універсалізація й типізація зорієнтована на представників влади й служителів культу. Крім того, у І.С. Нечуя-Левицького релігійність українця “відсердечніша”, ніж у героїв Марка Твена, у котрого вона більш прагматична, що, власне, і відтворюється у комічній стилістиці сварок. Український митець презентує непорозуміння у гумористично лагідних, м’яких, делікатних тонах, Твен же – майстер різкосатиричного, “нищівного” стилю.

Перспективи подальших досліджень бачаться нами у застосуванні імагологічного підходу до розгляду інших літературних феноменів у компаративному аспекті.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Андреев В.И. Конфликтология: Искусство спора, ведения переговоров, разрешения конфликтов / В. И. Андреев. – М.: Народное образование, 1995. – 127 с.
2. Бердяев Н.А. О назначении человека / Н.А.Бердяев. – М.: Республика, 1993. – 383 с.
3. Денисенко І.Д. Сучасна теорія конфлікту: проблеми експлікації, демаркації, класифікації / І.Д. Денисенко // Український соціум. – 2013. – №3 (46). – С.32-43.
4. Донченко Е.А. Социетальная психика / Е.А.Донченко. – К.: Наукова думка, 1994. – 208 с.
5. Иванова Е.Н. Эффективное общение и конфликты / Е.Н.Иванова. – Спб.: Рига, 1997. – 69 с
6. Конфликтология: Учеб. для студ. вузов, обучающихся по спец. философия, социальная работа, психология, юриспруденция / Под ред. А.С.Кармина. – Спб.: Лань, 1999. – 443 с
7. Миловидов В.А. Семиотика скандала / В.А. Миловидов, А.С. Соловьева // Критика и семиотика. 2006. – Вып.10. — С. 186-191. – Режим доступу: <http://www.nsu.ru/education/virtual/cs10milovidov.pdf>
8. Наливайко Д.С. Літературна імагологія: предмет і стратегії / Дмитро Сергійович Наливайко. // Теорія літератури й компаративістика. – К.: Вид-дім «Києво-Могилянська академія», 2006. – С.91-103.
9. Обозов Н.Н. Психология межличностных отношений /Н.Н.Обозов. – К.: Либідь, 1990. – 192 с.
10. Пригодій С.М. Літературна віолентологія / Сергій Михайлович Пригодій // Фронтирний неоромантизм у літературі США. Різноманітність: [монографія] / – К.: КНУ імені Тараса Шевченка, вид-во Європ. ун-ту, 2010. – С.58-76 с.
11. Dyserynk, H. Imagology and the Problem of Ethnic Identity // Intercultural Studies: Scholarly Review of the IAIS. – Spring, 2003. – №1. – Режим доступу: <http://www.intercultural-studies.org/ICS1/Dyserinck.shtml>

ДЖЕРЕЛА ФАКТИЧНОГО МАТЕРІАЛУ

- Нечуй-Левицький І.С. Зібрання творів: в 10 т. / І.С. Нечуй-Левицький – К.: Наукова думка, 1965-1968.
- Т.2. – 1965. – 391 с. («Хмари»)
- Т.3. – 1965. – 447 с. («Кайдашева сім'я», «Микола Джеря»)
- Т.6. – 1966. – 467 с. («Поміж ворогами»)
- Т.9. – 1967. – 473 с. («Сільська старшина бенкетує»)
- Твен, Марк. Собрание сочинений: в 12 т. – М.: Гослитиздат, 1961.
- Т.10. – 1961. – 734 с. («Виправлений катехізіс», «Щоденник Адама», Лист янгола-охоронця», «Тасмичий незнайомиць»)
- Т.11. – 1961. – 614 с. («Подорож капітана Стормфілда до раю», «Маленька Бессі на службі Провидіння»)

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Ольга Долгушева – кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри германської філології Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка.

Наукові інтереси: американо-українська літературознавча компаративістика, інтерпретація тексту.

УДК 811.111'42

ТОПИКА ГОТИЧЕСКОГО НАРРАТИВА СКВОЗЬ ПРИЗМУ ЗАПАДНОЕВРОПЕЙСКИХ КУЛЬТУРНЫХ УНИВЕРСАЛИЙ

Зоя ИГИНА (Киев, Украина)

В статье рассмотрены уровни и планы смысловой кристаллизации топоса "мечь" в готическом нарративе. Кристаллизация трактуется в рамках соответствующей теории В. И. Карасика. Результаты анализа касаются определения уровней кристаллизации как взаимосвязанных нарративных инстанций и разграничения планов кристаллизации путем выявления в нарративе аллегорического и символического модусов интерпретации мести. Обнаруженные модусы соотнесены с прецедентными текстами.

Ключевые слова: топос, нарратив, кристаллизация, субъект, объект, уровень.

Статтю присвячено аналізу рівнів та планів кристалізації топосу "помста" в готичному нарративі. Кристалізація тлумачиться в межах теорії В. І. Карасика. Результати аналізу стосуються визначення рівнів кристалізації як взаємопов'язаних нарративних інстанцій та розрізнення планів кристалізації шляхом виявлення в нарративі модусів інтерпретації помсти. Виявлені модуси співвіднесені з прецедентними текстами.

Ключові слова: топос, нарратив, кристалізація, суб'єкт, об'єкт, рівень.

The article is dedicated to distinguishing levels and planes of crystallization process. The latter concerns contextual and cultural implications of the topos "revenge" in Gothic narrative fiction. The phenomenon of sense crystallization is viewed within the corresponding theory and is experimentally studied by combining linguistic, literary and narratological methods with a considerable reference to precedent texts. The topos "revenge" is conceived and embodied through narrative by the joint communicative effort of the implied and fictitious authors and the implied and fictitious readers in the process of crystallization. The process is viewed on two levels: between the fictitious author (narrator) and the fictitious reader (narratee), since they represent the internal plane of crystallization, i.e. within the narrative; between the implied author and implied reader, since they represent the external plane and may possess knowledge from outside the narrative. The allegorical interpretation on the internal level of crystallization is possible due to analyzing the narrator's and narratee's indices that show their being involved in exactly allegorical, not some other, communication mode. On the external plane, the indices of the implied author and reader prove that their communication acquires symbolic shades characterized by the plurality of treatments in understanding the topos at issue.

Key words: topos, narrative, crystallization, subject, object, level.

Цель статьи состоит в обосновании гипотезы, что в готическом нарративе повторяющийся топос *мечь* воплощается путем *кристаллизации* вкладываемого в него смысла общим коммуникативным усилием коллективного субъекта (абстрактного автора и нарратора) и объекта (абстрактного читателя и наррататора). Субъект и объект представляют собой нарративные инстанции, или уровни нарративной коммуникации. Термины *абстрактный автор* (образ воплощенного в нарративе реального автора), *абстрактный читатель* (представление реального автора о читателе), *нарратор* (конвенциональная фигура рассказчика) и *наррататор* (образ адресата нарратора) трактуются в статье по системе В. Шмида [9], где нарратив – любой текст, повествующий о некой истории. Взаимодействие участников нарративной коммуникации осмыслено в статье как *хиастический баланс*, что определяется ассоциативной отсылкой к симметрическому коммуникативному акту в искусстве, являющемуся воплощением этоса (субъекта как характера, обладателя духа) и пафоса (объекта как обладателя качества испытывать эмоции) [20]. Мутуализм этоса и пафоса в искусстве коррелирует с положениями Аристотелевой риторики, где этос как способ убеждения связан с личными качествами говорящего, т.е. субъекта коммуникации, а пафос – с настроением и эмоциями адресата, объекта. Интеграция этоса и пафоса происходит при участии логоса, собственно словесной аргументации, ведущей к возможному взаимопониманию сторон [10, с. 7; 16, с. 579]. Все три элемента являются условием кристаллизации как процесса аккумуляции знаний [4, с. 6], входящих в определенный топос.

Термин *топос* восходит к античной риторике в области исследования принципов диалектики спора [1, с. 352–355; 8, с. 58] и касается успешности оратора – в частности, того, насколько тот искусен в извлечении нужных ему аргументов из так называемых "общих мест", актуальных для тематики спора. "Общее место", или топос (τόπος) – это знание, представленное как нечто правдоподобное, кажущееся истинным большинству людей и не требующее строгого доказательства, уже готовое для использования в споре. Позднее термин стал трактоваться [12, с. 80–83] не столько как правдоподобный аргумент, сколько как указание на нечто узнаваемое, а именно фундаментальный модус или отношение существования, традиционную, часто повторяемую тему в искусстве, в том числе литературе (напр., любовь, старость, противостояние природы и человека). Топосы могут реализоваться и как повсеместно встречающиеся темы (напр., материнская жертвенность), и как стилевые паттерны (напр., скромность рассказчика). Собственными топосами (среди которых – *месть* как феномен реального мира) располагает и готический нарратив [11, с. 4–10]. Среди стандартов "готического" – потусторонние сущности, мрачная атмосфера, место действия – в склепах, замках, монастырях, т.е. так называемый замковый хронотоп [2, с. 286]. Материалом исследования является страшная сказка Старой Нэн о Твердыне Ночи – фрагмент романа "A Storm of Swords" (Буря мечей) из цикла "A Song of Ice and Fire" (Песнь льда и огня). Метод анализа топоса и его реализации в нарративе представлен комплексом структурных и социолингвистических методик нарратологии, а также экспериментальной реконструкцией процесса кристаллизации смысла как аккумуляции знаний, воплощающих в исследуемом материале топос *месть*.

Месть предполагает намеренное причинение зла кому-либо с целью отплатить за потери, мучения, обиды [18, с. 291], т.е. желание заставить обидчика жестоко страдать. Чем сильнее страдание, тем слаще месть, поэтому мститель вынашивает коварные планы путем скрупулезного изучения слабостей врага. Впрочем, если у врага есть дети, интеллект обиженного едва ли требует достижения макиавеллевских высот – достаточно холодной жестокости, что будет признана звериной в любой традиции, кроме готической. В литературной готике, однако, необходимым условием является поддержание подавляющей, гнетущей атмосферы (*the pall*), чему способствует подробное красочное описание отвратительных для обыденного сознания событий, в числе которых пытки, казни, издевательства, изощренные убийства [19, с. 353], совершаемые в том числе и ради мести. Но наиболее кровавае и свирепое возмездие всегда касается детей обидчика, напр.: (1) *The Nightfort had figured in some [...] scariest stories. This was where the Rat Cook had served the Andal king his prince-and-bacon pie [...] The Rat Cook had cooked the son of the Andal king in a big pie with onions, carrots, mushrooms, lots of pepper and salt, a rasher of bacon, and a dark red Dornish wine. Then he served him to his father, who praised the taste and had a second slice [...] Afterward the gods transformed the cook into a monstrous white rat who could only eat his own young. He had roamed the Nightfort ever since, devouring his children, but still his hunger was not sated. It was not for murder that the gods cursed him [...] nor for serving the Andal king his son in a pie. A man has a right to vengeance. But he slew a guest beneath his roof, and that the gods cannot forgive* [15, с. 755–773]. *Твердыня Ночи упоминалась в самых страшных сказках старой Нэн. Здесь Повар-Крыса подал андальскому королю пирог с начинкой из его принца. Повар-Крыса запек сына короля в пироге с луком, морковью, грибами, перцем и солью, с салом и красным дорнийским вином. Король ел да нахваливал. За это боги превратили Повара в чудовищную белую крысу. С тех пор он блуждает по замку, пожирая своих детей, но голод утолить не может. Боги наказали его не за убийство и не за то, что он подал королю блюдо из его собственного сына. Человек имеет право мстить. Но он убил гостя, а этого боги не прощают.*

Описанное событие на первый взгляд ужасно, но совершенный акт мести оказывается в мире "Песни льда и огня" не менее справедливым, чем воздаяние богов. Подобный вывод подтверждается (ввиду тесной связи этого топоса с западноевропейской культурой) реконструкцией процесса кристаллизации топоса *месть* в приведенном выше нарративе.

Для того, чтобы раскрыть культурно значимые элементы смысла, аккумулярованные данным топосом, следует проанализировать структуру нарратива и сформулировать его основную идею (message) в анализируемом фрагменте, рассматриваемом как совокупность интеркуррентных действий (complicating actions). Под интеркуррентными действиями понимаются хронологически организованные предложения (клаузы), обеспечивающие референтную функцию нарратива и указывающие на некое событие [17, с. 473]. Прежде всего упоминается место действия (здесь – Твердыня Ночи (the Nightfort)), затем – собственно событие, произошедшее в нем (король андалов съел пирог), предыстория (Повар-Крыса в отместку убил принца и приготовил из него начинку для пирога), реакция богов на угощение (они превратили его в крысу, вечно голодную и пожирающую собственных детей), а также причины именно такого божественного воздаяния (попрание законов гостеприимства).

Кроме референтной, любой нарратив имеет также оценочную функцию, определяющую, для чего повествуется история [17, с. 474]. Вероятно, *raison d'être* данной истории – это то, что плохой человек был справедливо наказан хорошими богами, хотя не вполне понятно, по какой именно причине Повар был признан плохим: потому ли, что нарушил законы гостеприимства, или потому, что убил ребенка и скормил его ничего не ведающему отцу? Фрагмент указывает на нетерпимость богов к нарушению законов гостеприимства (*he slew a guest beneath his roof, and that the gods cannot forgive*), но оставляет без ответа вопрос, почему боги не наказали Крысу за убийство. Это обстоятельство может быть разъяснено анализом нарративной структуры [17, с. 474]. Обобщение (the abstract, т.е. нарративная клауза, открывающая повествование, – *The Nightfort figured*) и кода (*the coda*, т.е. закрывающая клауза – *the gods cannot forgive*) связаны ориентационной частью (*the orientation section*), т.е. описанием условий, ориентирующих читателя относительно персонажей (Повар-Крыса, король и принц андалов, боги), места (Твердыня Ночи), времени (давно), поведенческих установок мстителя и жертвы. Именно в этой части скрыта причина, по которой принц не был отомщен, но она оставлена на рассмотрение читателя.

Основная идея фрагмента может быть сформулирована так: месть как акт причинения вреда (Крысой) в ответ за ранее нанесенный (королем) вред является естественным правом человека и допускает любую жестокость, даже убийство ребенка, если мститель не нарушает закон гостеприимства. Последовательность данной трактовки топоса *месть* может быть проверена путем реконструкции процесса его кристаллизации в нарративной коммуникации совместным усилием субъекта (абстрактного автора и нарратора) как носителя этоса, задающего тон повествования, и объекта (абстрактного читателя и наррататора) как носителя пафоса. Кристаллизация может быть рассмотрена в коммуникации нарратора и наррататора (на внутреннем плане кристаллизации, т.е. внутри нарратива), и в коммуникации абстрактных автора и читателя, представляющих внешний план. Автор и читатель могут применять знания, почерпнутые за пределами нарратива.

Имя топоса (здесь – *месть*) содержит изначальный перцептивный образ, задающий пределы конфигурации смыслов, т.е. вектор аккумуляции знания. На любой ступени конфигурации топос – единица культурного кода, основанная на фиксированных и гибких идентификаторах (определенных и неопределенных вербальных знаках). Фиксированные идентификаторы повсеместно узнаваемы по отношению к сфере какого-либо знания о мире, гибкие – основываются на личном опыте и разнообразно интерпретируются [4, с. 19–20, 121–222].

Интерпретация топосов осуществляется аллегорическим и символическим способами (модусами). Аллегорический предполагает осмысление иносказания (притчи, параболы, аллегии) с применением коммуникативной стратегии разгадывания загадки с одним ответом. Хотя данный модус требует от читателя интеллектуального усилия, символический модус необходимо обусловлен множественными интерпретациями одного и того же топоса [4, с. 47–62].

Внутренний план кристаллизации топоса *месть* в рассматриваемом нарративе основан на страшной притче, иллюстрирующей некий этический стандарт (будь гостеприимен, иначе будешь наказан богами) и принуждающей к однозначному выбору (не нарушай). Поскольку притчи часто сокращаются до пословиц [4, с. 80], историю Крысы можно выразить так:

месть твоим гостям чревата божьей мстью тебе. Данная аллегорическая интерпретация является следствием анализа индексов нарратора и наррататора.

Индексами нарратора являются: выбор необходимых для повествования элементов (ситуаций, объектов, места действия, персонажей (включительно с их словами, мыслями, настроениями)), композиция выбранных элементов в определенном порядке, языковая репрезентация элементов, комментарии и размышления. Поскольку наррататор – это объект нарративной ориентации и апелляции, наррататор располагает презумпцией, что адресат должен быть способен интерпретировать его повествование (индекс ориентации) определенным образом (индекс апелляции) [9, с. 63–102].

Кристаллизация топоса *месть* с точки зрения нарратора осуществляется посредством выбора элементов, обеспечивающих нужное влияние на адресата. В данном случае понимание изначального перцептивного образа жестокой мести задают следующие компоненты: зловещий замок (*The Nightfort figured in the scariest stories*), детоубийство и каннибализм (*a prince-and-bacon pie, a big pie with onions, carrots, mushrooms, lots of pepper and salt, a rasher of bacon, and a dark red Dornish wine; have praised the taste and had a second slice*), бдительные справедливые боги (*the gods transformed the cook into a monstrous white rat who could only eat his own young*). Все эти элементы делают нарратив страшным и раскрывают действия Крысы как спланированные, вызывающие ужас и потому еще более отвратительные. Наррататор оправдывает божественное возмездие, но не комментирует, почему не был отомщен маленький андальский принц.

Индексы нарратора – фиксированные идентификаторы, оставленные для наррататора с целью быть опознанными. Наррататор, в свою очередь, должен идентифицировать нарратив как аллегорию, предназначенную для него и имеющую единственное истолкование: *месть твоим гостям чревата божьей мстью тебе.* Для этого он использует знания и способности к интерпретации кода нарратора. Знания (почерпнутые из мира нарратива) ограничены двумя ориентационными пределами: человек имеет право на мсть, нельзя нарушать законы богов. Если наррататор удовлетворен такими жесткими апелляционными рамками, значит, он обладает поверхностным знанием [4, с. 225–237]. Если он распознает нарратив как аллегорию, это говорит о его понимании, ожидаемом нарратором. Подобная интерпретация ассоциируется с поверхностным знанием и известна как компрессия [Ibid.]. В данном случае рамки понимания могут быть очерчены как *не будешь мстить гостям – боги не будут мстить тебе.*

Индексы наррататора в процессе кристаллизации также являются фиксированными идентификаторами, поскольку указывают на модус понимания. Внутренний план кристаллизации предполагает осмысление мести как *естественного права человека, ограниченного законами богов.* Анализ индексов абстрактных автора и читателя подтверждает символический модус их коммуникации, а топос *месть* подвергается кристаллизации в символическом измерении внешнего плана. Абстрактный автор – это некий конструкт, представление об авторе, реконструируемом читателем на основе нарратива. Авторские индексы раскрываются путем опознания присущих автору способов создания событий и персонажей. Данные индексы оставлены автором ненамеренно, что отличает их от нарраторских, поскольку последние призваны воплощать авторский замысел, а любой нарратор – это объект изображения.

Абстрактный читатель как инвариант известен в двух вариантах: гипотетический адресат (к нему обращен нарратив) и идеальный реципиент (образ читателя, способного постичь авторский замысел) [9, с. 41–63].

Основной индекс, благодаря которому может быть опознан абстрактный автор, – это способ репрезентации основной идеи в нарративе: в случае анализируемого фрагмента абстрактный автор представляет ситуацию с каннибализмом как нормальную, т.е. факт съедания ребенка никогда не проникает на передний план, довлея над читателем на фоне события как один из элементов гнетущей атмосферы. Передний же план занят деталями превращения хозяина Твердыни Ночи в вечно голодную крысу.

Почему божественное возмездие обрело ту же форму, что и месть Крысы-Повара? Почему оно реализовано как поедание детей, если Повар наказан не за убийство, а за несоблюдение законов гостеприимства?

Даже если гипотетический адресат (чьи способности ограничиваются достаточным для понимания нарратива владением языком, умением читать и поверхностными знаниями о западноевропейских средневековых обычаях) опознает лишь аллегорическое измерение данной истории (точно так же, как и нарратор), существует идеальный реципиент, умеющий видеть гибкие идентификаторы. Следовательно, в отличие от гипотетического адресата, он увидит, что описываемый тип мести – не варварское изуверство и не только способ осуществления своего естественного права, а позитивный акт, достаточно красноречивый для демонстрации превосходства над обидчиком.

Такой способ понимания – индивидуальный, ситуационный – основан на ампликативной интерпретации с использованием более глубоких знаний [4, с. 229–237]. Символическое истолкование мести через детоубийство и каннибализм в данном нарративе – это утверждение, что человек равен богам, и они простят ему что угодно при условии, если он станет блюсти их интересы.

Мечь как символ равных богам человеческих прав является культурной универсалией [3, с. 119] и насыщает известный архетип (око за око) деталями, со времен античности связанными именно с каннибализмом, так как практика принуждения ничего не ведающих родителей к поеданию собственного потомства богато отражена в европейской мифологии (мифах об Атрее и Фиесте, Тирее и Прокне), в "Истории" Геродота и "Старшей Эдде" как привычный метод обучения отцов хорошим манерам, а не аберрантное поведение. В "Истории", "Эдде" или отдельных мифах (так же, как и в "A Storm of Swords") такого рода насилие описывается как хладнокровный акт, демонстрирующий бесспорное превосходство мстителя над соперником, поскольку хороший родитель едва ли может пережить стыд, боль и отчаяние от содеянного при таких обстоятельствах. Так, например, убит горем Фиест в мифе об Атрее и Фиесте – братьях, не поделивших трон: (2) *Atreus [...] slaughtered [...] Thyestes's sons [...] He hacked them [...] set chosen morsels of their meat to a dish boiled in a cauldron, before Thyestes, to welcome him on his return. When Thyestes had eaten heartily, Atreus sent in their bloody heads and feet and hands, laid out on another dish, to show him what was inside his belly. Thyestes fell back and laid a curse on the seed of Atreus* [Graves 1988: 46]. – *Атрей убил сыновей Фиеста, изрубил их, сварил в котле и преподнес Фиесту в качестве угощения по случаю возвращения. Когда Фиест наелся, по приказу Атрея принесли блюдо, где лежали окровавленные головы, ноги и руки детей Фиеста, чтобы тот понял, что ел. Фиест упал и проклял род Атрея.*

Другой похожий миф о Тирее и Прокне повествует, как Тирей полюбил Филомелу, сестру своей жены Прокны. Он отрезал жене язык, заключил в бараках для рабов и объявил мертвой, но Филомела нашла сестру – и вместе они убили Итиса, сына Прокны и Тирея, отомстив Тирею тем же способом, что Атрей – Фиесту: (3) *"Oh, to be revenged on Tereus, who pretended that you were dead and seduced me!" wafted Philomela, aghast. Procne [...] flew out, seized her son Itys, killed him, gutted him, and then boiled him for Tereus to eat on his return* [13, с. 166].

По Геродоту, Астиаг заставил Гарпага убить Кира (новорожденного внука Астиага), но Гарпаг не выполнил приказ. Кир выжил, а Астиаг подверг Гарпага уже известному испытанию: (4) *Astyages [...] took the son of Harpagus and slew him, after which he cut him in pieces, and roasted some portions before the fire, and boiled others [...] The hour for the banquet came, and [...] on the table of Harpagus nothing was placed except the flesh of his own son. When Harpagus seemed to have eaten [...] and enjoyed it, the basket was brought where the hands, feet and head of his son were* [14, с. 48–49]. – *Астиаг умертвил сына Гарпага, рассек на куски, часть мяса пожарил, часть сварил. Когда наступил пир, Гарпагу подали мясо его сына. Когда Гарпаг насытился, принесли корзину с головой, руками и ногами мальчика.*

В скандинавском эпосе Гудрун убила своих сыновей от Атли и подала ему их сердца в отместку за своих братьев, убитых Атли: (5) *Thou giver of swords, of thy sons the hearts, all heavy with blood in honey thou hast eaten* [21, с. 244].

Приведенные выше фрагменты подтверждают распространенность этого типа мести. Даже матери (ввиду того, как их поведение описано в цитируемых текстах) не испытывают, похоже, мучительных сомнений перед убийством своих же детей и угрызений совести после, поскольку считают столь жестокою месть мужьям делом неизбежным, нормальным и нужным. Как видно, принуждение врага к поеданию собственных детей считалось не только приемлемым, но и доблестным актом отмщения [7, с. 413]. Потому и принц андалов остался неотмщенным, а Крыса был наказан не за убийство из мести, а за то, что накормил одного гостя мясом другого гостя. Ситуационным фактором, важным для понимания божественного возмездия, является место преступления: Повар-Крыса, совершив акт мести *не под своим кровом, не был бы наказан*. Законы гостеприимства в мире "Песни" более строги, чем запрет на убийство.

Почему же акт божественного возмездия обрел ту же форму, что и месть Повара-Крысы? Почему это возмездие реализовано как поедание детей, если Повар наказан за несоблюдение законов гостеприимства?

Совокупным ответом может быть предположение, что акт божественного возмездия был не просто наказанием, но мезтью *sensu stricto* (нанесением *определенного* вреда за *определенный* вред). Боги в античной философии полагались источником так называемых синтем [6, с. 273–305; 5, с. 15–21] – символов, внезапно появляющихся в обыденной жизни. Таким символом считался, например, свет: при его помощи боги якобы проявляли существование созданных ими людей, и свет становился объединяющим образом богов и людей. Любое имя (название, слово) также воспринималось как божественная синтема, если оно в полной мере отражало вещь. Хотя последнее объяснение напоминает дефиницию знака-иконы, считалось, что идеальное соответствие исходит лишь из божественного разума, чьим грубым отражением является человеческий.

Справедливое божественное наказание – это синтема, указывающая на неудовлетворенность богов поведением Крысы. Поскольку они способны создавать абсолютные соответствия, их наказание становится точной репродукцией того, что сделал Крыса со своими жертвами, одновременно оскорбив этим актом богов, хотя и по другой причине. Его наказание является рефракцией его же мести через божественное сознание.

Таким образом, в статье объяснены модусы интерпретации топоса *месть* в готическом нарративе. Первый (аллегорический) модус рассмотрен в связи с нарратором и нарратором как внутренний, или интранарративный план кристаллизации смысла. Символический модус проанализирован в связи с абстрактными автором и читателем как внешний, экстранарративный план, содержащий знания, полученные вне нарратива. Интра- и экстранарративные планы *кристаллизации* предполагают вкладывание смысла в реализуемый в нарративе топос общим коммуникативным усилием коллективного субъекта (абстрактного автора и нарратора) и объекта (абстрактного читателя и нарратора). Субъект и объект представляют собой взаимосвязанные уровни нарративной коммуникации, находящиеся в состоянии хиастического баланса. Реконструкция процесса кристаллизации топоса *месть* путем многоуровневого анализа нарративной коммуникации позволила выявить элементы смысла, связывающие топик готического нарратива с культурными универсалиями.

БИБЛИОГРАФИЯ

1. Аристотель. Толика / Аристотель // Сочинения в четырех томах. – Т. 2. – М.: Мысль, 1978. – С. 347–553.
2. Бахтин М. М. К "роману воспитания" / М. М. Бахтин // Собрание сочинений. – Т. 3. – М.: Языки славянской культуры, 1997. – С. 218–337.
3. Дешарне Б. Символ / Б. Дешарне. – М.: АСТ: Астрель, 2007. – 190 с.
4. Карасик В. И. Языковая кристаллизация смысла / В. И. Карасик. – М.: Гнозис, 2010. – 351 с.
5. Петров А. В. К истории религиозно-философской мысли поздней античности / А. В. Петров // Вестник СПбГУ, 1995. – № 4. – С. 15–21.
6. Прокл. Комментарии на платоновский диалог "Кратил" / Прокл // Akademeia. – СПб, 2000. – № 2. – С. 273–305.
7. Хойслер А. Германский героический эпос и сказание о Нибелунгах / А. Хойслер. – М.: Изд-во Иностранной литературы, 1960. – 447 с.
8. Цицерон. Толика // Эстетика: Трактаты, речи, письма [под ред. Г. С. Кнабе] / Цицерон. – М.: Искусство, 1994. – С. 56–81
9. Шмид В. Нарратология / В. Шмид. – М., 2003. – 312 с.

10. Aristotle. Rhetoric / Aristotle. – NY: Cosimo, Inc., 2010. – 194 p.
11. Botting F. Gothic / F. Botting. – NY.: Routledge, 2005. – 128 p.
12. Curtius E. R. European Literature and the Latin Middle Ages / E. R. Curtius. – NY.: Bollingen Foundation Inc., 1953. – 658 p.
13. Graves R. The Greek Myths / R. Graves. – Kingston: M-Bell, 1988. – 412 p.
14. Herodotus. Histories / Herodotus. – Whitefish: Kessinger, 2005. – 624 p.
15. Martin G. A Storm of Swords. – NY: Bantam Books, 2003. – P. 755–773
16. Murphy J. J. Rhetoric: History / J. J. Murphy // Encyclopaedia of Language and Linguistics. – Oxford: Elsevier, 2006. – P. 579–581.
17. Smith J. Narrative: Sociolinguistic research / J. Smith // Encyclopaedia of Language and Linguistics. – Oxford: Elsevier, 2006. – P. 473–476.
18. Snodgrass M. E. Revenge / M. E. Snodgrass // Encyclopaedia of Gothic Literature. – NY: Facts On File, 2005. – P. 291
19. Snodgrass M. E. Violence / M. E. Snodgrass // Encyclopaedia of Gothic Literature. – NY: Facts On File, 2005. – P. 353–354
20. Soltes O. Z. 2008. Art across the Ages. 8 DVD-ROM set edition, № 7150.
21. The Poetic Edda: The Heroic Poems [translated into English by Henry Adams Bellows]. – Courier Corporation, 2007. – 336 p.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Зоя Ігіна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри англійської філології і перекладу Київського національного лінгвістичного університету.

Наукові інтереси: наратологія, лінгвокультурологія, нейролінгвістика, комунікативна лінгвістика.

УДК 811.161.2+81'373

СПЕЦИФІКА ДІЄСЛІВНОЇ СИНОНІМІКИ У ТВОРАХ ВІКТОРА ЖАДЬКА

Світлана КАЛЕНЮК, Ірина СІРЯЧЕНКО (Миколаїв, Україна)

У статті досліджено специфіку дієслівної синоніміки у творах Віктора Жадька; дібрано синоніми з різним семантичним значенням із творів письменника, систематизовано їх у різні семантичні групи. Наголошено, що синоніми є одним із найважливіших складників арсеналу стилістичних засобів мови.

Ключові слова: синоніми, синоніміка, лексеми, стилістика, стрижневе слово, синонімічний ряд.

В статье исследована специфика глагольной синонимии в произведениях Виктора Жадько; синонимы подобраны из произведений писателя с различным семантическим значением, систематизированы в семантические группы. Отмечено, что синонимы являются одним из важнейших составляющих арсенала стилистических средств языка. В художественных произведениях Виктора Жадько каждое слово подобранно.

Ключевые слова: синонимы, синонимика, лексеми, стилістика, стержневое слово, синонимический ряд.

In the article the specificity of verbal synonymy in the works by Victor Zhad'ko is considered; the selected synonyms, systematized into definite semantic groups, are marked by different semantic value in the works of the writer. It is stated that synonyms are one of the most important components of a stylistic arsenal of a language that require careful selection.

Key words: synonyms, synonymy, tokens, style, pivotal word, synonymous row.

У мові художнього твору синоніми – важливий стилістичний засіб. Вони сприяють точному і водночас образному відтворенню думки, являють собою яскраво виражений процес удосконалення засобів загальнонародної мови. Проблеми дослідження лексичної синоніміки завжди перебували в полі зору мовознавців. Особливий інтерес викликає вивчення синоніміки художнього твору, бо це не тільки допомагає розкрити закономірності використання синонімічних засобів української мови письменником, але й дає багатий матеріал для поглибленого вивчення природи синонімів, для обґрунтування ще не розв'язаних теоретичних питань синонімії. Адже справжній майстер слова відчуває, яке слово здатне найточніше передати його думки й почуття.

Чим багатша й розвиненіша лексична синоніміка, тим багатша, розвиненіша й досконаліша сама мова, бо лексичні синоніми є одним із найважливіших засобів, що забезпечують вираження думки в усіх її найтонших відтінках. М. П. Муравицька зазначає, що «однією з важливих проблем синхронного аналізу лексичного складу мови є дослідження його як системи синонімічних рядів. Від вивчення цієї теоретичної проблеми залежить створення лінгвістичної основи для ефективного розв'язання двох практичних завдань. Перше полягає в розширенні можливостей передачі думки шляхом активного засвоєння

носіями мови синонімічних засобів, відображених у словниках. Друге завдання пов'язане з вибором найдоцільнішого варіанта у процесі автоматизованої обробки текстової інформації, наприклад, при редагуванні текстів певних функціональних стилів і жанрів, насамперед, наукових, а також публіцистичних» [8; с. 31]. Вивчення лексичного складу як системи синонімічних рядів передбачає аналіз їх структури, що вимагає попереднього визначення елементів синонімічного ряду або з'ясування того, що являють собою синонімічні одиниці. Він потребує також формулювання правил віднесення одиниці до того чи іншого синонімічного ряду, встановлення кількості і порядку їх розташування стосовно домінантної одиниці ряду.

О. Пономарів вважає, що «українська синоніміка, як і синоніміка будь-якої мови, створювалися впродовж історичного розвитку мови, виникнення синонімів пов'язане з ходом пізнання людиною навколишнього світу, з дедалі глибшим осягненням ознак, властивостей, рис предметів і явищ. У процесі пізнання виникає потреба не тільки назвати якесь явище, а й висловити свою думку про нього, виявити ставлення до нього» [10, с. 55].

Актуальність статті зумовлена тим, що для широкого й повного опису лексико-синонімічної системи української літературної мови необхідно здійснити дослідження синоніміки художніх творів певних авторів. В українському мовознавстві ще не досліджували синонімічні одиниці художньої мови творів Віктора Олексійовича Жадька, українського письменника, публіциста, науковця, енциклопедиста.

Мета статті – дібрати синоніми з різним семантичним значенням із творів В. Жадька, систематизувати їх у різні семантичні групи. Питання теорії та практики лексичної синонімії в її синхронії й діахронії широко висвітлено в працях Л. А. Булаховського, В. С. Ващенко, Л. А. Лисиченко, В. М. Русанівського, О. О. Тараненка та ін. Дієслівна синоніміка була предметом досліджень таких мовознавців, як Л. С. Паламарчука, Г. М. Колесника, А. Т. Бевзенко, Д. Г. Гринчишина, С. М. Криворучко, Л. М. Полюги, Г. В. Буткової та ін.

Питання функціонування лексичних синонімів у творах певного автора – один із важливих моментів у розв'язанні багатоаспектної проблеми синонімії. В. Жадько використовує багато синонімів. На позначення поняття «говорити» письменник вживає такі лексеми: казати, сказати, відказувати; мовити, промовити, вимовляти, висловлювати; балакати, розбалакувати; шамкотіти, белькотіти, бурмотіти, віщати, горланити, пашекувати, торохтіти, лящати, сичати, варнякати, шелестіти; промимрити, пробурмотіти; кричати; гукнути, буркнути.

Із цього ряду ми можемо виділити нейтральні слова – казати, сказати, проказувати, відказувати; мовити, промовити, вимовляти, висловлювати; балакати, розбалакувати. Ці слова зустрічаються у таких реченнях: *Слідчий відповів, що українською вільно не володіє, але може говорити українською* [5, с. 180]; *До суржикугри охоче звертається навіть освічена молодь, коли хоче ввійти в інший мовний образ, розширити, так би мовити, діапазон мовних варіацій* [2, с. 47]; *Розмовляв з 82-річною бабусею у селі Шампанія, що у Звенигородському районі* [2, с. 45]; *Лише те, що розповідав наш ректор Василь Каленикович Майборода, та ще полюбилося пісня «Над лиманом парус білий» на слова поета-миколаївця Марка Лисянського* [1, с. 17]; *Вони стиха вели бесіду, інколи на мить їхні обличчя, як сонячний промінь, осявала усмішка – певно згадували про щось веселе, потім я бачив, як уважно, зосереджено слухав незнайомиць те, що розповідав студент* [5, с. 29].

Емоційно забарвлені зі значенням «говорити невиразно»: шамкотіти, белькотіти, бурмотіти; промимрити, прохарамкати, пробутіти, пробурмотіти; муркнути, гукнути, буркнути, відбуркнути, напр.: *Словом, «помаранчева» влада Черкащини «прохукала» та «збалакала» упродовж п'яти років «Золоту підкову», залишивши нам після себе розпечений до жару від невирішених проблем шматок металу у вигляді підкови «на щастя»* [2, с. 30].

Синонімічний ряд до поняття «йти»: йти, походжати, тупати, шестувати, простувати, пхатися, сунути(ся), дріботіти, почвалати, гуцикати, трюхикати, шелестіти. Нейтральне слово – йти. Наприклад, *Микола, не розуміючи цього, спочатку сумував та сердився, коли дівчина відмовилася прийти на побачення, але потім збагнув, що в Яринине серце закрився сумнів* [3, с. 105]; *І ми щасливі, що цією важливою проблемою, куди країні йти,*

переймаються ті, кому вже не треба думати про наші проблеми, ті, кого не хвилює нинішній геноцид, а більше турбують минулі голодомори [2, с. 105]; Триста літ держава виховує громадян, що не треба кидати сміття на узбіччя, не можна їздити та ходити газонами, злочинно мити автомашину чи трактор у ставку, де поруч купаються [2, с. 64]; Більше того – місяця, де ступала Тарасова нога, в непролазних хащах [2, с. 40]; У зв'язку із «зустріччю» із головою земляцтва «Шевченків край», згадалася протилежна за духовним рівнем та порядністю унікальна, толерантна постать, як державний і політичний діяч Петро Миронович Машеров, який в 1975 році прийняв у великому кабінеті ЦК КПУ Білорусії мене, студента, керівника пошукового загону «Прометей», що прямував шляхом партизанського з'єднання С. А. Ковпака – від Путивля до Карпат [2, с. 80]; ...Відвідавши 700 сіл та містечок Черкащини, побачив і зрозумів – нам є чому додолу опускати очі. Т. Г. Шевченко крокував селами Черкащини у далекому ХІХ сторіччі й милувався природою краю, а про зубожілі поселення написав: «Село неначе погоріло, неначе люди подуріли»... [2, с. 38]. Мовна практика немислима без вдалого добору слова з синонімічних запасів. Майстерність письменника часто опирається саме на вміле використання синонімічних багатств, на нюансові синонімічні одиниці. У синонімах знаходить свій вияв художня якість мови.

До лексеми рухатися у творах В. Жадька є такі синоніми: рухатися – повзти – ходити – просуватися – торохтіти – котитися, напр.: Більше того, ми не хочемо рухатися нікуди, доки не нагодуємо сім'ю, не заплатимо комунальні послуги, не купимо пральну машину чи не поставимо на могилці рідним пам'ятника [2, с. 105]; А для мене, Черкащанина, для людини, яка ходить тими самими стежками, що й Поет, це відчувається ще яскравіше [2, с. 11]; Вгору поповзла завіса [3, с. 73]; Натомлене сонце котилося небокраєм, спека спадала, від берега повівав легіт [3, с. 105]; Однак, за браком коштів, потрібних видань, достовірних відомостей, громадські обов'язки та справи в маєтках, забирали час і тому праця просувалася надто повільно [3, с. 300]; Неподалік проторохтів трамвай [1, с. 19]; Майже такою стала третя руїна, що прокотилася селами краю й нинішніми роками уже ХХІ сторіччя... [2, с. 39].

Цікавими семантичними відтінками відрізняється слово будувати, синонімами до якого є такі слова: зводити, відбудовувати, напр.: Після Кючук-Кайнарджійського мирного договору Катерина ІІ, боячись нападів турків, наказала генерал-губернаторові Г. Потьомкіну збудувати на цих краях ряд укріплень [1, с. 21]; Особливо ж цариця вимагала звести «укріплення невелике у гирлі річки Інгул, до Очаківського округу... [1, с. 21]; А на той час кораблі будували на Донській верфі в Таганрозі, а з 1778 року – в Херсоні [1, с. 21]; Запорожці відбудували Трахтемирівський монастир і при ньому спорудили військовий шпиталь [2, с. 25].

Синонімами до слова знаходитися у творах письменника є лексеми розміщуватися, лежати, напр.: Вона – земля Черкащини – лежить на правому березі Дніпра, мовби добра й чесна долоня хлібороба, – вдивовижу чарівна земля [2, с. 7]; Це ще, як кажуть, нормальне співвідношення, бо тут розміщується центральна садиба сільгоспідприємства [2, с. 46]; Вразили два мармурових леви, що лежали обабіч центрального входу [1, с. 17]. Мова творів Віктора Жадька дуже багата на синонімічні засоби.

Різноманітним за своїм стилістичними характеристиками синонімічний ряд одружитися – побратися – піти заміж – взяти шлюб – стати на рушник, напр.: Ми одружилися з нею в 1940 році, перед тим попрохавши дозволу у своїх дочок [5, с. 214]; Молоді люди покохали одне одного та й побралися, нині виховують двох синів [2, с. 62]; Заміж мати пішла на сімнадцятому році життя [5, с. 19]; Одна з дочок Олексія Кириловича, Анна Перовська вийшла заміж за Костянтина Толстого, але шлюб розпався з самого початку, і син Анни хоч і дістав прізвище Толстой, виховувався в українській сім'ї матері [3, с. 95]; Тільки в 32 роки він бере шлюб з Софією Петрівною Богданович 20 серпня 1850 року [3, с. 34]; Можливо, пережиті в юності почуття до чарівної краси селянської дівчини Ярини – української Мадонни, з якою не судилося стати на рушник, однак, самотній композитор поклав на ноти до десятка хвилюючих розповідей про вічне [3, с. 112]. Безумовно використання синонімічних засобів допомагає письменникові не лише уникати повторів, а й створювати

відповідний настрій, точно передавати думку, почуття, враження читачеві, але індивідуальну манеру мовлення автора більше підкреслюють контекстуальні синоніми.

У творах В. Жадька спостерігаємо дієслова релятивної семантики: кохати, любити, обожнювати; ненавидіти, поважати, ставитися, співчувати, напр.: *Шевченко для мене – народний філософ, надзвичайно смілива і чесна особистість, що, на жаль, не дуже властиво окремим його землякам – ми часто любимо прикрасити дійсність, похитрувати* [2, с. 11]; *Ще з дитинства хлопець обоожнював Тарасове слово* [3, с. 151]; *Немає сумніву, що й діти нинішнього двадцятилітнього, коли підروуть, так само будуть ненавидіти його, як він нині ненавидить нас* [2, с. 71]; *Навіть гвардія недолюблювала імператора – за солдафонство, брак ввічливості, обмеженість мислення* [3, с. 47]. Уміле використання синонімів робить мову точною, виразною за змістом, стилістично відшліфованою і за потреби емоційно насиченою.

Дієслова на позначення поняття «гніватися»: гніватися, злоститися, лютувати, звірити, тіпатися від злості. Нейтральні слова – гніватися і злоститися. Слова лютитися, спалахувати, звірити, шаліти, тіпатися від злості позначають такий стан людини, коли вона вже не може втримати своїх почуттів у собі, напр.: *Просторо Аркасові у цьому імені, бо в ньому вся історія України, все буття та найпотемніші однакові думи про несправедливість: Шевченко також гнівається як і він: «І неситий не виоре на дні моря поле, не скує душі живої і слова живого»* [3, с. 186]; *В. Доманицький, проте, намагався якось «приточити» його до праці над виданням, той сердився, відмовлявся, але зрештою погодився зайнятися, але тільки ілюстраціями й опрацюванням бібліографії* [3, с. 439]; – *Найбільше лютував Сава Чалий, – переповідала мати синові відомі факти історії, – загін його гуртувався у хащах селища Мигія* [3, с. 40]; *Звичайно ж, Микола відразу набув і прихованих ворогів: деякі студенти злостилися, що Аркаса шанують, що його запрошують виступати на наукових заходах* [3, с. 87]. Залежно від контексту, кожне слово має свій неповторний відтінок значення.

Дієслова на позначення почуттів, зокрема, сумувати – журитися – нудьгувати – побиватися – тужитися, напр.: *Микола, не розуміючи цього, спочатку сумував та сердився, коли дівчина відмовилася прийти на побачення, але потім збагнув, що в Яринине серце закрався сумнів* [3, с. 105]; *Леся у листі до дядини писала: «Ви і дядько журитесь за Радине вчення? Коли б так наші малі могли вчитись з таким учителем, як дядько, то я не знаю, чого б ще хотіла»* [4, с. 311]; *Гірко тужив над її пагорбом* [5, с. 46]; *Не знала вона, як побивається за нею Микола* [3, с. 107]; *Знудьгувшись за товариством, Бутаков щовечора запрошував Миколу до капітанської каюти, слухав розповіді про новини в імперії та Миколаєві* [3, с. 123].

Отже, з наведених прикладів ми робимо висновок, що контекстуальні синоніми використовуються з метою образної передачі думок, вражень, почуттів і використовується у різних стилістичних прийомах (метафорах, порівняннях, зіставленнях тощо). В. Жадько широко використовує контекстуальні синоніми в усіх своїх творах, що робить його мову різноманітною, образи – художньо досконалыми, а стиль наділяє індивідуальними рисами.

Синоніми є одним із найважливіших складників арсеналу стилістичних засобів мови. У художньому творі кожне слово майстерно підібране, воно на своєму місці. Уміле й доречне використання синоніміки – один із найважливіших показників майстерності письменника, публіциста, оратора.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Жадько В. Благословенне святим Миколаєм / В. Жадько. – К. : Департамент, 2000. – 564 с.
2. Жадько В. Сповідь розп'ятої душі / В. Жадько. – К. : ВПК «Експрес-Поліграф», 2010. – 120 с.
3. Жадько В. Микола Аркас / В. Жадько. – К. : СПД Жадько В.О., 2008. – 624 с.
4. Жадько В. Історичний календар / В. Жадько. – К, 2015.
5. Жадько В. Кирило Осмак: «Заповідаю Вам Україну» / В. Жадько. – К. : ВПК «Експрес-поліграф», 2012. – 386 с.
6. Караванський С. Проблеми глибинних досліджень української лексики / С. Караванський // Українська мова та література. – 1998. – №13. – С. 6.
7. Кочерган М. П., Русанівський В. М. Структура лексичної і граматичної семантики / М. П. Кочерган, В. М. Русанівський // Мовознавство. – 1990. – №2. – С. 82–84.
8. Муравицька М. П. Полісемія і синонімія / М. П. Муравицька // Мовознавство. – 1983. – №1. – С. 29–39.
9. Пономарів О. Д. Стилістика сучасної української мови / О. Д. Пономарів. – К. : Либідь, 1992. – С. 56–64.

10. Сучасна українська мова. За ред. О. Д. Пономаріва. – К. : Либідь, 1991. – С. 51–56.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

Світлана Каленюк – кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри загальної та прикладної лінгвістики Миколаївського національного університету ім. В. О. Сухомлинського.

Ірина Сіряченко – студентка V курсу спеціальності «Прикладна лінгвістика» Миколаївського національного університету ім. В. О. Сухомлинського.

Наукові інтереси: лінгвістика тексту, дискурсологія, лінгвокультурологія, комунікативна лінгвістика.

УДК 821.111 (73) – 311.1.09

ПРОБЛЕМА СПРИЙНЯТТЯ МИСТЕЦТВА У РОМАНІ Д.ТАРТТ «ЩИГОЛЬ»

Ольга КОЗІЙ (Кропивницький, Україна)

Роман Д.Тартт «Щиголь» став помітною літературною подією 2013 року, коли був удостоєний Пулітцерівської премії. Авторка виявляє себе тонким психологом, майстерно вживаючись у відчуття свого героя, разом із ним мандрує у часі спогадів, відстежує асоціативні зв'язки та духовну спорідненість із твором мистецтва.

Ключові слова: психологізм, розповідач, художній час та простір, зорові та слухові деталі, синтез зображально-виражальних засобів.

Роман Д.Тартт «Щегол» став заметным литературным событием 2013 года, когда писательница была присуждена Пулитцеровская премия. Д.Тартт показывает себя тонким психологом, мастерски чувствуя своего героя, путешествуя вместе с ним по его воспоминаниям, строя ассоциативные связи и показывая почти родственную связь с произведением искусства, что достигается благодаря синтезированным изобразительным средств.

Ключевые слова: психологизм, рассказчик, художественное время и пространство, зрительные и слуховые детали, синтез изобразительных средств.

D.Tartt's novel «The Goldfinch» became a remarkable literature event in 2013 when the author was awarded the Pulitzer Prize. D.Tartt shows herself as a real psychologist because she feels what her character feels, travels with him throughout his memoir, the author traces the associative relations of her character's and his relations and his attitude towards the masterpiece which is achieved due to the usage of synthesis of descriptive means.

The role of artistic detail and synthesis in the process of depicting inner state is investigated. The attention is paid to the skills of the writer in showing main character's feelings, memoirs, thoughts, associative relations. The role of artistic – visual and auditory detail – is studied as well as the ways of their interpenetration. The author touches upon the problem of critical situation. The attention is paid to the skills of the writer in showing main character's feelings, memoirs, thoughts, associative relations and human nocifensor in critical situations. It is admitted that in case of such temporal and space detail handling the most suitable way of analysis is «in succession to the author».

Key words: psychologism, narrator, visual and auditory detail, artistic time and space, synthesis of descriptive means.

Роман Донни Тартт «Щиголь» (*The Goldfinch*) став помітною літературною подією 2013 року, коли він був удостоєний Пулітцерівської премії. Твір надзвичайно глибокий і багатогранний, що надає широкі можливості його аналітичного вивчення. Це історія життя хлопчика, а потім дорослого Теодора Деккера, що випадково отримує на зберігання шедевр живопису. Хлопчину зачаровує невелике, із книжку розміром, полотно Карела Фабриціуса. Картина у тканині твору є художньою деталлю, що «переростає» межі такої, сприймаючись як каталізатор подій та лакмусовий папірець змін у характері головного героя. Авторка звертає увагу на майстерність художника, чий таланти вдихнув життя не лише у зображення, а й у життя Тео. Безцінний шедевр, загорнутий у наволочку та обмотаний клейкою стрічкою стає провідником, навіть поводирем у житті для осиротілого Тео, тримає його на плаву, не дає його серцю закритися для прекрасного. Хлопчик не злодій: під час відвідин музею лунає вибух, багато людей гине, втрачені шедеври живопису. Герой бере картину, аби врятувати від знищення, майже на автоматі йде додому чекати на матір.

Що стосується літературно-критичної оцінки, то дослідник може звертатися до рецензій (поки що лише у американських виданнях), інтернет-коментарів та коротких аналітичних оглядів першими перекладачами, зокрема статті російської перекладачки В.Бабицької [2], котра відзначає численні літературні алузії (з класичною та із сучасною літературою), відстежує декілька сюжетних та смислових «шарів» роману й звертається до проблематики твору – від очевидної до глибинної.

Обрамленням твору є розповідь про перебування головного героя у Амстердамі. Тео постає перед читачем уже дорослим чоловіком, який у різдвяний час потрапив до Голландії. Мета його перебування є інтригою, яку герой, що водночас є і розповідачем, поступово відкриває.

Увесь сюжет роману побудований навколо картини «Щиголь», із самого початку полотна стає світоглядним орієнтиром героя-розповідача, оскільки не лише той, хто творить, а й той, хто ладен зрозуміти прекрасне є художником у широкому значенні. Адже глухий до краси, зі споживацьким підходом до мистецтва, не здатен сам створити справжнє, вічне. В той же час це справжнє живе власним життям, вибудовує світ навколо себе, є життєдайним і життєстверджуючим, перемагає смерть і переростає її межі. Саме мистецтво герой сприймає не як мертве відображення реальності, а як світ, що існує за власними законами, є живим багатогранним у своєму розмаїтті. Тому доречним є порушення питання про синтез мистецтв у романі. Це досягається майстерним поєднанням зорових і слухових деталей, що творять опуклі емоційно насичені образи, наповнені серцебиттям життя.

Ще єнські романтики обґрунтували ідею універсального художнього твору, побудованого на взаємодії різних видів мистецтва, які, поєднуючись, не лише взаємозбагачуються, а деформуються задля максимального моделюючого відтворення та повноти сприйняття. Розглядаючи процес творчості як широкоплановий акт, визначали глобальні ідеї, що виявляються сильніше через залучення до їхнього оформлення засобів різних мистецтв [3]. Дослідники відзначають активність цього процесу не лише у XIX ст., а особливо на сучасному етапі, що пропонує складні варіанти взаємодії зображальних засобів.

Д.Тартт збагачує арсенал зображальних засобів не лише живописними прийомами, а й подає зорові образи, як слухові, і навпаки. Наприклад, розповідаючи про оркестр, що грав різдвяних пісень, письменниця наділяє героя здатністю бачити звуки, сприймати музичний посыл, як дещо цілком матеріальне: «Любительський оркестр заводив різдвяних пісень, які, тендітно брязкаючи, повисали у зимовому повітрі» [4].

Картину «Щиголь» Тео сприймає, як «злиття усього в одній точці: тремтлива, обрамлена сонцем мить, що існувала у вічності і в даний момент». У деталях герой читає історію, сповнену почуттями. Тому ланцюжок, яким пташка була прикована до гілочки, стає символом болю, що усі роки, коли хлопець був (чи вважав, що був) «власником» шедевру, супроводжував і його самого, символом неволі. Тео не може збагнути, «чому життя так жорстоко обійшлося із живим створінням – воно спурхне ненадовго і приречено опуститься у теж саме місце безвиході» [4]. Письменниця вдається до протиставлення творів мистецтва, в основі чого лежить антагонізм життя і смерті. Картина була «такою загадковою, такою простою. І по-справжньому ніжною» [4]. Це відрізняє її од інших картин, зокрема «Уроку анатомії», що вражав «сизою плоттю, численними відтінками чорного, хірургами, що виглядали, як п'яниці, із налитими кров'ю очима та червоними носами» [4].

Натюрморти, що зображали столи після пишних застіль, детальні, рельєфні описи фактично можна відчутти на дотик, оскільки виписані вони так майстерно, що видно було «цедру, яка вже затверділа на ножі», а на фруктах була «зеленувата тінь плісняви» [4]. Інші були унікальні тим, що передавали рух, життя, зображуючи метелика над якимось фруктом. Герой-оповідач (і, звісно ж, авторка) відзначає, відчуває, певним чином стає співавтором художника, який знаходить тонку грань між стиглістю та гниттям. Д.Тартт простежує справжню історію, душу кожної картини, оскільки червона стиглість є не статичною, а динамічною, за нею приховано безліч незримих образів, а саме «тепло, в якому були повні комірочки краму, була історія та хід часу» [4]. Таким же глибоко філософським змістом сповнені і деталі, в яких – смерть. Авторка наділяє героя – і підлітка, і дорослого чоловіка – здатністю бачити глибокі філософські сентенції у дрібних деталях, розшифровувати послання від художника, зрозуміти діалектичне взаємопроникнення життя і смерті.

Рельєфно описана і зворотна сторона картини: «Патьоки сургучу – червоні, коричневі; хаотична мозаїка європейських ярличків [...]. Шари жовтої, коричневої фарби накладені були із майже натуральною опуклістю, неначе опале листя» [4]. Ця опуклість є не лише матеріальною, а й символічно-філософською. Завдяки полотну герой відчуває себе «не таким

смертним, не таким пересічним» [4], це стає для нього «опорою і виправданням» у складних ситуаціях, на які його життя було щедрим.

Із таким тонким сприйняттям твору мистецтва герой і сам стає художником: кожен штрих, мазок на картині він дуже тонко відчуває, ніби сам наносить: «Поряд із густими мазками – майже прозорі ділянки, виконані із такою любов'ю, що в самому контрасті була прихована ніжність» [4]. Картина немов стає опуклою, живою, а художника герой сприймає як деміурга, котрий створює не образ, а живу істоту, і водночас залучає і реципієнта до процесу творення: «Він (художник) хоче, аби ми торкнулися пушка на грудях пташки, відчули м'якість, рельєфність пір'я, тендітність кігтиків» [4]. Образ пташки стає живим не лише завдяки зоровим, а й багатозначним слуховим деталям, що несуть на собі не лише інформативну функцію, а також емоційно-сміслову: талановите зображення дає можливість почути серцебиття маленької істоти і приховану у ньому самотність та безвихідь. Цікавим є контраст між різнорідними – зоровими та емоційними – деталями: в центрі світлової плями знаходився живий, але надзвичайно самотній осередок.

Тео вражений почуттями, якими художник просочує твір; поділяє ставлення до пернатого: «Навіть дитині видно було, з яким достоїнством вона (пташка) трималася: хоробрий клубочок, пух та тендітні кісточки, не перелякана пташка, що втратила усяку надію, а спокійна» [4]. Опис картини (фактично спогад, оскільки герой протягом довгих років не дозволяє собі навіть поглянути на дорогоцінність) супроводжується розкриттям романтичних переживань хлопця. Логічно припустити наявність аналогії, по-перше, між Піппою, що, як і Тео, пережила вибух, але не втратила себе; по-друге, між пташкою-в'язнем та почуттям, яке хлопець проніс через усе життя. Це почуття не знищили ані наркотичний дурман, ані епізодичні коханки. Та й він сам також є в'язнем картини, володіння якою поставило його по іншу сторону закону.

Похмура картина, що також вразила героя, дала назву другому розділу роману. На відміну від «Щигля», що зображує приковану до гілочки маленьку пташку, живу і теплу, «Урок анатомії» – полотно похмурі й моторошне. Таким же похмурим є і чекання хлопця, а письменниця, мов лікар-хірург, по шматочку відділяє секунду чекання від наступної деталі від деталі. Тому перед читачем постає не просто перелякана дитина, а глибоке горе втрати цілого світу. Попередній розділ закінчується оптимістичною впевненістю головного героя, що його мати може бути живою, оскільки серед трупів її не було. Тож Тео прямує додому, аби дочекатися там. Така реакція на перший погляд видається нелогічною, оскільки хлопцеві варто було б пошукати ще, попитати оточуючих. Проте у критичній ситуації психіка включає захисний механізм – дотримання встановленого порядку, дії доведені до автоматизму: якщо зробити те, до чого звик, то і результат буде звичний. Тобто, якщо хлопець вчинить так, як мав би *не* у критичній ситуації, то і події розвиватимуться так, як завжди. Крім того, прагнення Тео чекати на матір вдома можна сприймати, як такий собі порятунок у пам'яті покоління, у архетіпах. У своїй квартирі хлопець оточений предметами, що несуть почуттєво-пам'ятний відбиток його матері, вона немов живе у кожному предметі. Письменниця майстерно пропускає крізь себе емоції героя у трьох іпостасях: дорослого чоловіка, котрий згадує знаковий день свого життя, 13-річного підлітка, який щойно пережив шок, зазирнув у обличчя смерті, та дитину, яка не може дочекатися приходу матері. Д.Тартт вдається до зображення низки психологічних прийомів, до яких підсвідомо вдається людина, аби відволіктися, уникнути паніки у складній ситуації.

Коли Тео витягував картину, то відчував, що «її світло в той же час огортало» його «немов музикою» [4]. Міжродове порівняння посилюється емоційним, оскільки авторка вдається до зіставлення стану героя під час споглядання картини зі станом під час зустрічі із коханою людиною: твір мистецтва стає уособленням заміщення будь-яких міжособистісних стосунків: між батьками і дітьми, друзями, які приходять і йдуть із оточення Тео, романтичними відносинами, оскільки через усе життя він проніс любов до Піппи. Історія цієї любові не закінчена в межах сюжету твору: авторка немов залишає це на розсуд читачів, дає їм можливість самим закінчити цю лінію.

Сприйняттям справжнього художника письменниця наділяє свого персонажа не лише у моменти його «спілкування» з картиною: починаючи із найрідніших людей у житті Тео –

матері та шкільного друга Бориса – та закінчуючи перехожими, яких спостережливе око (і авторки, і героя) вихоплює із натовпу. Образ матері, що трагічно загинула у музеї, у спогадах Тео є живим через яскраві портретні деталі («чорне волосся», «біла шкіра», «сині очі»), порівняння (вся постать матері була «гладенькою, нервовою, тонкою, немов кінь для перегонів»), слухові деталі, що увиразнюють зорове сприйняття («крохмальний хруст сорочки», її сміх, якого було «достатньо, аби залишити все та побігти за нею» [4]), а також завдяки динамічному наповненню цих деталей. Згадуючи матір, якої вже давно не було в живих, Тео відзначав, що влітку її обличчя вкривалося веснянками, цим немов продовжуючи життя рідної людини; також дійсно живою вона є завдяки динамічним деталям та пов'язаних із ними порівняннями: зображенню того, як жінка рухалася, сиділа завжди на краєчку стільця «немов довготелесий болотяний птах, що ось-ось злетить» [4].

Вперше відвідавши Піппу, хлопець помічає ознаки смерті: «Мертві квіти догнівали у китайських вазах, кімнату стискало важкістю [...]. Мені знайоме це відчуття: так поринає у себе дім, коли хтось помирає» [4]. Смертю і хворобою просякнуті всі предмети у домі: «пляшечки з ліками, брудні чашки, кучугури непрочитаної пошти, засохлі квіти у горщиках» [4]. Навіть пес у цьому домі – і той старий і слабкий із сивою мордою та очима за пеленою катаракти.

Авторка наділяє Тео спостережливістю справжнього митця. Дивлячись на картину, він відчуває те, що і птах на ній. Вперше стрічаючись із людьми – будь то мертва жінка, яку хлопчина знаходить після вибуху, чи випадковий перехожий – Теодор помічає найдрібніші деталі, вибудовує логічні ланцюжки. Знайшовши жінку, він звертає увагу на її підведені чорним олівцем очі, що дивилися у стелю, хоча і нічого вже не бачили, на неприродний для людини, якій знесло півголови, персиковий колір шкіри. Останнє, зазначає і розповідач, і авторка, було наслідком нанесення автозасмаги. Д.Тартт звертає увагу на те, як у критичній ситуації загострюються всі відчуття

У портретах близьких друзів, знайомих і випадкових перехожих простежується синтез словесного, живописного та психоаналітичного зображення. Згадуючи Бориса – одного з найяскравіших «гостей» у своєму житті, якого перші дослідники художнього світу роману, зокрема перекладачка В.Бабицька, порівнює і з «казковими помічниками», і з героями шахрайських романів [1], Тео відзначає і риси зовнішності старого друга, і його характеру: «Худющий, не надто охайний [...] і блідий, як безпритульний, з обгризеними під корінь нігтями». Очіма і розумом героя-розповідача авторка вдається до перспективного аналізу з огляду на характер цього персонажа: «Можна було уявити, як він сидить десь на тротуарі із бездомним псом на мотузці». Як і постать матері – найближчої для Тео людини – образ безшабашного шкільного друга також є яскравим, опуклим, багатогранним. Так само, як хлопця зачаровує картина, так само, як він пам'ятає і обожає кожний мазок, навіть зворотню сторону дошки, так же герой приймає і любить приятеля із усіма недоліками, відчуває унікальність особистості саме у поєднанні рис маргінала та інтелектуала. Дозволю собі припустити першооснову саме картини у механізмі сприйняття та аналізу. Цьому слугує нанизування зорових та характеротворчих деталей, поєднаних за принципом силепсу (об'єднання неоднорідних членів у спільному синтаксичному чи семантичному підпорядкуванні): «Мені не вистачало Бориса, цього гульця, безшабашного, запального, блідого з набряклим нездорового кольору обличчям, з цими його краденими яблуками та російськими романами» [4].

Такою ж неоднозначною маргіналкою є Котку – кохана Бориса. Ця маргінальність виявляється у неформальній зовнішності: проколотий ніс, облізлий лак, чорно-руде фарбоване волосся, а головне очі – «пусті, яскраві, кольору хлорованої води, жирно обведені чорним» [4]. Неоднозначність цього епізодичного персонажа полягає в тому, що інші герої, зокрема Борис, щось у ній розгледіли. Хоча, як згадував Тео, «Борис обожавав Котку за якості, які Тео дратували» [4], цим герой припускав, що і ця дивна дівчина стала для його друга такою ж важливою, як для нього самого мати або найближче оточення.

Саме завдяки дрібницям такою хвилюючою була для Тео і Піппа. Не лише талановита реалістичність зображення, а й глибина почуттів, які були щойно зародилися простежується

у хворобливому портреті: «Я дивився на темні повіки, потріскані губи, на її синці та бліде обличчя, на потворні металеві мітки над вухом. Від того, як дивно у ній поєднувалося усе найбільш хвилююче і те, що не мало бути таким, я ніяковів, що голова пішла обертом» [4].

Так само як картина – дороговказ і водночас дамоклів меч для Теодора – була для нього живою, в ній відчувалося ніби відчувалося серцебиття, так і Піппа – жива людина – у моменти особливого замилювання в очах закоханого хлопця перетворюється на картину, творцем якої є герой: дивним чином змішуються гірчичний колір її светра та волосся, кольору осіннього листя. А сама постать дівчини в цей час вливається у навколишні кольори.

Картина стає мірилом абсолюту для Теодора, зливаючись із постаттю Піппи, яка «відкидала власний перемінливий відблиск, і в своїй уяві я змішував багряне листя із іскрами вогнища і припасовував усе до картини: який вигляд вона матиме на цьому густому, похмурому фоні, що приховує світло» [4].

Таким чином, у романі «Щиголь» Д.Тартт виявила себе талановитим майстром, живописцем слова, тонким психологом та філософом. А її твір – це багатогранний кристал, скринька із секретами, які ще будуть розкриті. Завдяки художнім деталям – зоровим та слуховим – перед читачем розкривається процес становлення людини і митця.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Бабицкая В. «Щегол» Д.Тартт: время ничего не значит / В. Бабицкая // Щегол. Роман / Пер. с англ. А. Завозовой. – М.: АСТ: Corpus, 2014. – 832 с.
2. Літературознавчий словник-довідник / Гром'як Р., Ковалів Ю. та ін.. – К.: ВЦ «Академія», 1997. – 752 с. (Nota Bene)
3. Мовчан В. Естетика. – 14.2. Принципи класифікації мистецтва. Етика та Естетика / Естетика – Мовчан В. // <http://westudents.com.ua/knigi/194-estetika-movchan-vs.html>.
4. Тартт Д. Щегол: Роман / Д. Тартт // www.nemaloknig.info. – 2013.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Ольга Козій – кандидат філологічних наук, доцент кафедри лінгводидактики та іноземних мов Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка.

Наукові інтереси: особливості літературного процесу ХХ століття.

УДК 811.161.2'38

ТРАНСПОЗИЦІЯ ЧАСОВИХ ДІЄСЛІВНИХ ФОРМ У РОМАНІ ТАНИ МАЛЯРЧУК "ЗАБУТТЯ"

Людмила КРИЧУН (Кропивницький, Україна)

Для наукової розвідки було обрано один із найбільш обговорюваних у сучасних літературних колах твір – роман Тани Малярчук "Забуття", який визнаний переможцем літературної премії Книга року ВВС (2016). Цей роман став об'єктом дослідження з двох причин: по-перше, він новий і сучасний, по-друге, він викликає (і ще довго викликатиме) інтерес лінгвостилістів, оскільки написаний якісною українською мовою. Метою публікації було дослідження метафоричного функціонування часових форм дієслова, здійснене на матеріалі заявленого роману у комунікативно-прагматичному аспекті.

У статті аналізується явище дієслівної часової транспозиції, тобто вживання однієї часової дієслівної форми у значенні іншої. Цей аспект наукових досліджень у сучасній лінгвостилістиці не новий і вже досить розроблений, однак для автора наукового дослідження цікавим аспектом став саме текст нового сучасного українського роману.

Шляхом лінгвостилістичного аналізу у роботі виявлено варіанти функціонування в художньому тексті кожної з відомих у граматиці часових форм дієслова, а також представлено найбільш поширені випадки вживання однієї часової форми у значенні іншої. Наукова розвідка містить приклади вживання в сучасному тексті форм давнини минулого часу. У публікації проведено детальний стилістико-текстуальний аналіз тканини роману, встановлено особливості, а також художні причини часової транспозиції дієслів. Також автором статті окреслено коло можливих подальших наукових досліджень у галузі граматики та стилістики тексту сучасного українського роману.

Ключові слова: лінгвостилістика, граматична організація тексту, часова транспозиція, теперішній, минулий, майбутній час дієслова.

Для научного исследования было выбрано одно из самых обсуждаемых в современных литературных кругах произведение – роман Тани Малярчук "Забвение", который признан победителем литературной премии Книга года ВВС (2016). Этот роман стал объектом исследования по двум причинам: во-первых, он новый и современный, во-вторых, он вызывает (и еще долго будет вызывать) интерес лингвостилеведов, поскольку написан качественным украинским языком. Целью публикации

было исследование метафорического функционирования временных форм глагола, совершенное на материале заявленного романа в коммуникативно-прагматическом аспекте.

В статье анализируется явление глагольной временной транспозиции, то есть употребление одной временной глагольной формы в значении другой. Этот аспект научных исследований в современной лингвостилистике не нов и уже достаточно разработан, однако для автора научного исследования интересным аспектом является именно текст нового современного украинского романа.

Путем лингвостилистического анализа в работе выявлено варианты функционирования в художественном тексте каждой из известных в грамматике временных форм глагола, а также представлены наиболее распространенные случаи употребления одной временной формы в значении другой. Научное исследование содержит примеры употребления в современном тексте форм далекого времени. В публикации проведен детальный стилистико-текстуальный анализ ткани романа, установлены особенности, а также художественные причины временной транспозиции глаголов. Также автором статьи очерчен круг возможных дальнейших научных исследований в области грамматики и стилистики текста современного украинского романа.

Ключевые слова: лингвостилистика, грамматическая организация текста, временная транспозиция, настоящее, прошедшее, будущее время глагола.

The novel Zabuttia [Oblivion] by Tania Maliarchuk, which is one of the most discussed in the contemporary literary movement and the winner of the BBC Ukrainian Book of the Year Award (2016), has been chosen as the object of this research. Two reasons draw academic attention to this novel. Firstly, it is a brand-new and up-to-date text; secondly, it draws attention of linguostylists due to the high standards of the Ukrainian language implemented by the author. The aim of the article is the research of the verbal tense forms in their metaphoric function as a case study of communicative and pragmatic aspect of the aforementioned novel.

Verbal tense transposition, i.e. usage of certain verbal tense forms in the meaning of other ones, has been brought under analysis in this article. It is not a new aspect of scientific research in current linguostylistics overall, but particularly this contemporary Ukrainian novel's text is of interest to the author of the article.

By means of linguostylistic analysis the research has revealed variants of every grammar verbal tense form functioning in the fiction text. The most widespread cases of certain verbal tense forms usage in the meaning of other ones have been represented. The study provides detailed stylistic and textual analysis of pluperfect forms usage in the contemporary text. The study also presents detailed stylistic and textual analysis of the novel's narration; peculiarities and artistic reasons for verbal tense transposition have been established. The author suggests further range of the scientific research of the grammar and stylistics of the contemporary Ukrainian novel.

Key words: linguostylistics, grammatical organisation of the text, tense transposition, present, past, and future tenses of the verb.

Як відомо, категорія часу посідає одне з найважливіших місць у системі дієслівних категорій. Саме час установлює синтаксичну предикативність у реченні з присудком, вираженим дієсловом. Традиційно прийнято вважати, що граматична категорія часу виражає відношення дії до моменту мовлення. Хоча, на думку І. Вихованця, "з моментом мовлення співвідносяться не самі дії, процеси та стани, що відбуваються в об'єктивній дійсності", це робить "мовець, який констатує об'єктивність дій, процесів та станів, що передували моментів мовлення або збігаються з ним" [8, с. 250]. Тож, у ситуації мовлення (а художній текст і є писемним мовленням) саме мовець і його оцінка реальності/нереальності дії, стану чи процесу, про який ідеться, буде визначальним фактором у встановленні часу дієслова в контексті.

Для наукового спостереження ми обрали один із найцікавіших і надзвичайно витончено у мовному плані оформлений, на наш погляд, сучасних творів – роман Тані Малярчук "Забуття", визнаний цьогоріч Книгою року BBC. Ми не ставимо за мету досягнути глибинність змісту нового для сучасної української літератури твору, швидше навпаки: проаналізуємо його граматичну організацію, даючи змогу читачеві самостійно визначитися з розумінням та оцінками.

Метою пропонованої публікації є дослідження метафоричного функціонування часових форм дієслова, здійснене на матеріалі сучасного роману Тані Малярчук "Забуття" у комунікативно-прагматичному аспекті.

Задля досягнення поставленої мети реалізуватимемо такі завдання:

1) розкрити зміст поняття транспозиції; 2) визначити умови й специфіку часової транспозиції дієслівних форм у романі Т. Малярчук "Забуття"; 3) дослідити стилістичні можливості такої транспозиції.

Проблема вивчення функціональних можливостей часових форм дієслова, спроможності одного граматичного часу виконувати функції іншого належить до числа найбільш дискусійних у сучасній лінгвістиці. До того ж вона розміщується в площині лінгвістики, стилістики та теорії тексту, оскільки, аналізуючи ту чи ту граматичну форму, ми спираємося на художній текст, зачіпаємо його змістовий бік, адже в позаконтекстному

вживанні будь-якої часової форми дієслова про її транспозиційні можливості говорити не доводиться.

Питаннями граматичного заміщення займалося багато вчених, з-поміж яких О.О. Потебня, Ш. Баллі, Л. Теньєр, О.М. Пешковський, В.В. Виноградов. Фактично вони заклали підвалини цього лінгвістичного явища.

У сучасному мовознавстві різні аспекти граматичної транспозиції висвітлено в працях О.В. Бондарка, О.І. Бондаря, І.Р. Вихованця, М.В. Всеволодової, Н.В. Гуйванюк, А.П. Загнітка, В.І. Кононенка, О.М. Ремчукової та ін. У вивченні часової дієслівної транспозиції вже існує певна традиція, вироблена пошуками вітчизняних та зарубіжних науковців. Однак, попри широту дослідження й надбання, це питання залишається одним із ключових і найбільш актуальних в українській мовознавчій науці. Особливо цікаво спостерігати за такими граматичними перетвореннями у художніх текстах сучасних українських письменників.

Сучасна граматику трактує транспозицію як "уживання часових форм у невласній значеннєвій сфері" [8, с. 255]. В українській лінгвістиці, та й у славистиці загалом транспозицію часових форм дієслова називають явищем макротексту, коли транспозиційна функція часової форми виникає під впливом іншої текстової одиниці (найчастіше попереднього речення із виразною часовою семантикою), також як явище ситуації, де транспозицію часової форми нерідко спричинює пресупозиція чи інтонація. Значну роль у часовій транспозиції відіграють так звані часові актуалізатори – прислівники на кшталт сьогодні, зараз, учора, днями тощо.

Усе сказане вище дає змогу констатувати той факт, що явище часової транспозиції виходить за межі граматичної площини. І тому справедливіше буде зазначити, що граматична категорія часу реалізується не стільки в морфологічній формі дієслова, як на рівні синтаксичної конструкції, де існують певні зв'язки, відношення між дієсловом-предикатом та іншими компонентами речення.

Виходячи із загального аналізу тексту роману "Забуття", зазначимо, що найчастіше транспонування часових форм дієслова відбувається у простому ускладненому однорідними членами, а також у складному елементарному та багатокомпонентному реченнях. Хоч ми й окреслили граматичне коло можливого виявлення явища часової дієслівної транспозиції, проте, аналізуючи текст указанного художнього твору, на структурі певної синтаксичної конструкції ми не наголошуватимемо. При цьому дієслова подаватимемо виключно в синтаксичному контексті, адже, як стверджують дослідники, лише "синтаксична конструкція є втіленням і виразником відношень між дієсловом-предикатом як репрезентантом граматичної категорії часу та іншими компонентами конструкції, саме оточення дієслівної форми є засобом диференціації конкретних значень семантичного потенціалу часової форми, серед яких і транспоноване значення" [5, с.6].

Перш ніж говорити про часову транспозицію дієслівних форм у цілому, окреслимо характер уживання всіх трьох відомих у граматиці часів дієслів і представлених у тексті роману "Забуття".

Центром категорії часу роману виступає минулий час. Це пояснюється задумом твору, його змістом, структурою: події роману переплітаються в часі: один розділ – це 2016-ий рік, наступний – уже майже століття назад – 1931-ий, далі автор знову повертається у 2000 –ий, пізніше відсувається у 1903 –ий. Тому, аби зрозуміти зміст й осягнути красу авторського мовлення, читачеві необхідно чітко розмежовувати опозицію "плану комунікації та плану інформації" [1, с. 23-24].

Почнімо аналіз тканини твору традиційно з теперішнього часу. Як відомо, він виражає дію, що з позиції мовця відбувається у момент мовлення про неї. Проте згадаймо особливість романної оповіді: вона ведеться від першої особи, яка нібито щось згадує, інформуючи читача про минулі події. Хронометричність змісту вимагає відповідних граматичних засобів. І тому майже з перших сторінок роману спостерігаємо випадки часової дієслівної транспозиції: теперішній час у значенні минулого: "Тоді я взялася у великих кількостях читати старі газети. На запилжених шпальтах одnodенок найбільше відчувається крихкість усього живого перед всемогутністю часу" [4, с. 10] або: "Ось воно ще було важливим,

заголовки рясніли мріями і страхами,.. велися дискусії,.. аж раптом гульк – цей клекотливий час теперішнього став минулим, паша синього кита вже відкрита і починає засмоктувати, редактор із сумом повідомляє, що через брак фінансування газета припиняє вихід, "але не назавжди!" [4, с. 10].

Текст аналізованого роману являє собою розповідь-спогад головної героїні, хоча сучасна критика губиться у визначенні жанру твору, називаючи роман "белетризованою біографією чи історичною прозою" [9]. Очевидно, саме через саму організацію тексту твору в його граматичній канві майстерно і майже непомітно вплетено своєрідні граматичні часові сходи, де фактично відсутня межа між планом минулого і планом теперішнього: "Кінець справді настав, він прийшов до мене у формі "серця в горлі". Так я почала називати несподівані напади паніки. Коли робиться дуже, дуже страшно, а серце – центральний орган мого тіла – раптом grimить і підступає до горла, загрожуючи вистрибнути на підлогу. Я намагалась описувати свої приступи словами..." [4, с. 8]. Уживання форм теперішнього часу в значенні минулого, навіть попри те, що фактично порушується граматичний лад уривку, не створює якогось дисонансу й не заводить читача в граматичний хаос: "Потім Липинський просив залишити його самого. З коридору було чути, як він плаче" [4, с. 25]. Навпаки ці форми настільки гармонійно вплітаються в текст, що наближають читача не стільки до власне події, як до внутрішнього світу героїні чи персонажа. І ти починаєш переживати разом з ним, і вже не можеш вирватися з полону тексту. Нам видається, що саме такі моменти побудови граматики тексту дають право говорити про авторську майстерність й глибоке відчуття слова.

Не менш цікавою для нас виявилася транспозиція форм теперішнього часу у стилістичну площину майбутнього: "*Молодий поляк, студент рільничого факультету Вацлав Липинський був таким мальком. Але вже тоді багатьом, а особливо професору Лепкому, було зрозуміло, що з нього виростає щось зовсім інше, ніж планувалося*" [4, с. 30]. Таке граматичне заміщення надає, на нашу думку, висловлюванню обрисів присутності читача, наближаючи тим самим реципієнта інформації до подій, зображуваних у творі (а це 1903-й рік).

Художня тканина аналізованого роману дає змогу уважному читачеві спостерігати темпоральні транспозиції усіх трьох відомих у граматиці часових форм. Переносне вживання часових форм у романі "Забуття" виявляється в тісній взаємодії з видовою семантикою дієслів, реалізується на основі спільних сем граматичних значень транспонованої лексеми та синонімічної форми, що вживається в первинній функції, а також фактично не може існувати за межами окремої синтаксичної конструкції. Серед спільних сем виділяється базова, зумовлена належністю до парадигми часових форм, – реалізація дії з позиції мовця (оповідача) відносно моменту мовлення, і додаткові – охоплення чи неохоплення виявом дії моменту мовлення, результативність чи нерезультативність, одноактність чи процесність тощо (залежно від різновиду транспозиції). Внаслідок взаємодії темпоральної семантики форм відбувається актуалізація письменницею певних сем, що й зумовлює виникнення відповідних конотацій (актуалізація сем "збіг дії з моментом мовлення", викликає ефект наочності в теперішньому історичному чи в теперішньому уявної майбутньої дії).

Як відомо, минулий час виражає уже виконану з позиції мовця дію: "*Я теж відчинила вікно. Була холодна середина березня. Моє життя налагоджувалося, я видала перший роман, який став популярнішим за оповідання...*" [4, с. 145]. Однак для лінгвостиліста цікавішими є ті форми минулого часу, які транспонувалися у площину майбутнього: "*...батьки прийняли новину відносно спокійно, тільки мама сперсердя сказала: "Знаєш, я тебе ніколи не розуміла"*" [4, с. 145]. Дієслово "не розуміла" мало б звучати як "не зрозумію", адже того вимагає зміст, проте вживання саме такої форми у близькому сусідстві з часовим актуалізатором майбутньої дії "ніколи", надає граматичній канві тексту особливого відтінку, назвемо це завершеною майбутністю. Або: "*Липинський мусив вибрати чиюсь сторону, але хоч би якусь сторону він вибрав – однаково буде зрадником*" [4, с. 38]. Минулий час у цьому контексті, на перший погляд, порушує граматичний лад речення, оскільки модальне слово "мусив" і предикат "буде зрадником" окреслюють семантику майбутньої дії і явно не

передбачають у своєму сусідстві дію вже завершену. Що це – граматична невправність чи стилістичний хід? У письменницькому виконанні (а воно, на наш погляд, дуже якісне) це апіорі не може бути ляпом, тому для читача це швидше момент для роздумів, аніж причина для критики.

Цікавими у стилістичному плані є й випадки вживання в тексті роману форм давноминулого часу. Більшість сучасних науковців [7, с. 297; 3, с. 173] вважає, що аналітичні форми давноминулого часу вживаються дуже рідко, та й сфера їхнього функціонування обмежується стильовою організацією тексту. Однак А. П. Загнітко переконливо доводить, що «у сучасній українській літературно кодифікованій практиці все ширшим постає діапазон вжитку форм давноминулого часу, які засвідчені в різних жанрах розмовно-побутового, художньо-белетристичного і публіцистичного стилів, що, безперечно, підтверджує «відродження» повноправного функціонування цих форм із щонайширшим спектром первинних і вторинних спеціалізацій» [2, с.45].

Текст досліджуваного роману містить ряд випадків уживання форм давноминулого часу дієслова: Тоді він був повернувся з київської гімназії на зимові вакації до Затурець" [4, с. 18] або: Український адвокат із Харкова Микола Міхновський, чоловік нерозважливий і надзвичайно категоричний,.. навіть був надіслав гнівного листа міністру внутрішніх справ Російської імперії Сипягіну" [4, с. 32]. Можливо, давноминулий час так і залишився б лише граматичною конструкцією, якби не мав яскравого стилістичного навантаження. Нам видається, що в обох наведених вище контекстах форми давноминулого часу переносять читача "в момент референтної зони минулого" [6]. Тут плюсквамперфект застосовується, аби акцентувати увагу читача на тому, що вже відбулося, але ця подія наразі не має значення. Таким чином автор виводить інформацію, представлену формою давноминулого часу, в іншу часову зону, яка не має нічого спільного із моментом мовлення.

Майбутній час романі транспонується у площину значень минулого й теперішнього, характеризується тісною взаємодією з категорією модальності. Пам'ятаючи про те, що в граматиці існує три форми майбутнього часу (проста форма доконаного виду, складна та складена форми недоконаного виду), простежимо над граматичним перетворенням цих форм в аналізованому романі.

Традиційна розповідь про минулі події: " Лише присмак солі в роті нагадував, що вона [Казмира – Л.К.] колись узагалі була. Згодом, щоби змогти викинути Казмиру з пам'яті, Липинський відмовиться від споживання солі в будь-якому вигляді. Безсольна діста, як він це назва. Життя без Казмири" [4, с. 71]. Майбутній простий доконаного виду тут ужито у значенні минулого часу. Це створює, на наш погляд, ефект подовженості, багатократності, безкінечності, адже саме такими безкінечно незрозумілими були стосунки між чоловіком та дружиною в Липинських.

Ще один показовий приклад: " Краків уперше ошкірив Липинському свої зуби. Виштовхнув його в невідомість, де холодно і самотньо, і де самому треба вирішувати, що є добро, а що зло. Там ніхто не порадить і не підбадьорить, навпаки висміють і залякають, лиш би завадити знайти себе справжнього" [4, с. 37]. Виділені форми простого майбутнього доконаного виду продовжують переконувати читача у невідворотності подій, змушуючи повірити в їхню об'єктивність.

Отже, граматична організації тканини роману Тані Мальярчук "Забуття" не просто підтверджує існуючі в сучасному мовознавстві погляди на природу й розмаїття часових форм дієслова, а й дає нові, на наш погляд, значно ширші можливості для дослідження транспозиції однієї часової форми в іншу.

Превалювання в романі форми минулого часу, безумовно, викликане художнім задумом і змістом твору. При цьому нами не лише виявлено значну кількість випадків уживання однієї часової форми у значенні іншої, а й встановлено стилістичне призначення таких трансформацій.. Хоча вживання однієї часової форми у значенні іншої дещо й виходить за нормативні вимоги до мовної організації тексту цілісного твору, проте такий лінгвостилістичний хід працює на збагачення його художності.

Найбільше в романі представлені випадки заміщення минулого часу іншими граматичними формами. Це має свій художній резон: текст-спогад, текст-розповідь про

колишні та теперішні події не був би таким, що змушує дочитати його до кінця, якби не містив укралплення, які активізують думку (теперішній час у значенні минулого), наближають читача до духовного світу героя, обминаючи історичні події (минулий у значенні майбутнього), дають можливість осягнути невідворотність події (транспозиції форм майбутнього часу) чи інформують реципієнта про давно минулі події.

Проведене нами дослідження, звичайно не може претендувати на вичерпність, проте воно, на нашу думку, відкриває перед сучасними дослідниками багатомірність мовного простору сучасного українського роману, даючи перспективи для подальших наукових розвідок. Переконані, що новий український роман Тані Малярчук "Забуття" має всі підстави для уважного вивчення не лише літературознавцями, а й лінгвістичними.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Ермоленко С. С. Образные средства морфологии. – К., Наукова думка, 1987. – 113 с.
2. Загнітко А. П. Знову давноминулий? // Лінгвістичні студії. – Донецьк: Академія, 1996. – Вип. 2. – С. 40-45.
3. Коваль А. П. Практична стилістика української мови. – К.: Вища шк., 1987. – 350 с.
4. Малярчук Т. Забуття [Текст] роман Таня Малярчук. – Львів :Видавництво Старого Лева, 2016. – 256 с.
5. Наконечна Л. Б. Семантико-функціональна транспозиція часових форм дієслова в поліпредикативних структурах сучасної української мови: Автореферат ... канд. філол. наук: 10.02.01, Івано-Франківськ, 2008.– 19 с.
6. Попович Л. Граматичні та семантичні функції плюсквамперфекта в сучасній українській мові [Електронний ресурс] / Людмила Попович. – Режим доступу: <http://www.ukrajinstika.edu.rs/index.php/2012-03-10-22-27-04/316-2014-05-10-17-23-50>
7. Сучасна українська літературна мова / За ред. М. Я. Плющ. – К.: Вища шк., 1994. – 413 с
8. Теоретична морфологія української мови: Академ. граматики української мови / І. Вихованець, К. Городенська; За ред. І. Вихованця. – К.: Унів. вид-во "Пульсари", 2004. – 400 с.
9. Щур Оксана Роман про поляка, який вибрав право бути українцем. Рецензія на переможця "Книги року ВВС" [Електронний ресурс] / О. Щур. – Режим доступу: <https://tsn.ua/blogi/themes/books/knizhka-roku-bbc-2016-roman-pro-polyka-yakiy-vibrav-buti-ukrayincem-recenziya-844844.html>

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Людмила Кричун – кандидат філологічних наук, доцент, декан факультету філології та журналістики Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка.

Наукові інтереси: лінгвістична, літературна ономастика, граматики тексту.

УДК 811.111'42:791.43

ЕЛЕМЕНТИ КІНОПОЕТИКИ В ХУДОЖНЬОМУ ТЕКСТІ: ДОСВІД АДАПТАЦІЇ КІНЕМАТОГРАФІЧНИХ ПРИЙОМІВ В АНГЛОМОВНІЙ ХУДОЖНІЙ ПРОЗІ ХХ–ХХІ СТОЛІТЬ

Тетяна ЛУК'ЯНЕЦЬ (Київ, Україна)

У статті розглянуто кіноприйоми та кінотехніки в аспекті їх реалізації в літературному творі з урахуванням інтерсеміотичної специфіки їх породження. Виявлено лінгвальні особливості текстової реалізації кінотехніки монтажу, зміни планів і варіювання ракурсу зйомки чи зображення через розрізнення характерних для них засобів художньо-композиційної виразності. Встановлено розбіжності у нарративному застосуванні зазначених кіноприймів в англомовній художній прозі ХХ–ХХ століть.

Ключові слова: художній текст, кінематографічний текст, кінотехніка монтажу, зміна планів, варіювання ракурсу зйомки чи зображення.

В статье рассмотрены киноприемы и кинотехники в аспекте их реализации в литературном произведении с учетом интерсеміотичної специфіки их порождения. Выведены лингвальные особенности текстовой реализации кинотехники монтажа, смены планов и варьирования ракурса съемки или изображения через дифференциацию характерных для них средств художественно-композиционной выразительности. Установлены расхождения в нарративном применении указанных киноприемов в англоязычной художественной прозе XX–XXI веков.

Ключевые слова: художественный текст, кинематографический текст, кинотехника монтажа, изменение планов, варьирование ракурса съемки или изображения.

The article examines cinematic techniques in terms of their implementation in a literary text and takes into account peculiarities of their intersemiotic translation. We have discovered lingual characteristics, typical for cinematic technique of montage, change of shots and variation of shooting angle, while differentiating cases of their usage in a literary text by means of artistic and compositional expression. We have also established differences in narrative application of these cinematic techniques in English prose of the XX–XXI centuries.

Key words: literary text, cinematic text, cinematic technique of montage, change of shots and variation of shooting angle.

Література, з одного боку, та кінематограф, з іншого, є одними з найбільш контактних видів мистецтв, які легко вступають як у процес безпосередньої взаємодії, коли художній і кінематографічний тексти містять у собі елементи одне одного, так і в процес взаємного впливу [9; 11], коли засоби художньої виразності чи кінопоетики переосмислюються шляхом їх інтерсеміотичного перекодування у художніх текстах та їх екранізаціях. Можливість виявлення точок перетину літератури й кінематографа під час вивчення досвіду адаптації різних кіноприйомів у художньому тексті визначає **актуальність** цієї розвідки.

Мета цієї статті полягає у встановленні когнітивно-семіотичних особливостей адаптації кінематографічних прийомів у художніх текстах з огляду на їхню мультимодальну природу. Мета роботи передбачає вирішення таких *завдань*: 1) окреслити процес інтерсеміотичної трансформації як властивість художніх текстів з'єднувати й адаптувати полікодові знаки в їх межах; 2) виявити лінгвальні та інтерсеміотичні особливості текстової реалізації кіноприйомів в англійській художній прозі ХХ–ХХІ століть; 3) встановити наративну специфіку застосування кінотехніки монтажу, зміни планів і варіювання ракурсу зйомки чи зображення у художніх текстах.

Матеріалом дослідження слугують тексти англійської художньої прози ХХ–ХХІ століть.

Трактування не лише кінематографічних, а й художніх текстів як мультимодальних [1, с. 7; 9; 11] є підґрунтям для пояснення взаємодії між пізнавальним, емоційним, оцінним й іншими складниками когніції та їхнім наративним втіленням у полікодовій структурі різножанрових текстів. Відтак стає можливим встановлення різноманітних, зокрема, семантичних і структурних відношень між знаками різної природи, що формують тканину зазначених текстів, породжуючи мережу їх явних і прихованих смислів. Це стосується, зокрема, випадків залучення до друкованих текстів *кінотехнік монтажу* [2; 4, с. 153], *зміни планів* [4, с. 368; 6, с. 176], *варіювання ракурсу зйомки чи зображення* [6], які сприяють створенню в художньому тексті опуклого часопросторового образу подій, який, на думку В. І. Фесенко, є "імпліцитною матрицею нових оптичних ефектів" [3, с. 384].

Кінематографічна техніка *монтажу кадрів* (фр. *montage*) трактується як творчий і технічний процес поєднання окремих фрагментів кінозаписів у єдине змістовно-композиційне ціле, наділене особливою художньою та естетичною виразністю [2; 4, с. 153]. З одного боку, вона є засобом сюжетного руху в кінотекстах, коли накладання розрізнених у часі й просторі кадрів створює ефект розвитку подій, який завдяки монтажу може бути як проспективним, так і ретроспективним. З іншого боку, завдяки вищезазначеній техніці здійснюється уповільнення чи прискорення кінооповіді при суміщенні схожих або зовсім відмінних кадрів відповідно. У цьому разі залучення прийомів крупного плану або стоп-кадру як способів виділення головного в кадрі підсилює емотивне забарвлення зображених подій вказує на їх функціонально-естетичну значущість.

Адаптація кінематографічної техніки монтажу в художніх текстах відбувається завдяки семантичним особливостям мови [3, с. 385], тобто словам та словосполученням, які передають граматичний час дії, а також через синтаксичну організацію художнього мовлення: використання еліпсисів, номінативних речень тощо. Відтак художній текст позбавляється лінійної хронології, яка замінюється на драматично-інтенсивний порядок організації подій у часі, створюючи психологічно-обґрунтовану візуальну реальність. У ході оповіді, при розмежованні подій в просторі й часі, можуть породжуватися інші візуальні ефекти, зокрема, ефект крупного плану, що слугує їх логічною зв'язкою на основі вияву подібних емоційних переживань персонажа під час розгортання наративно суміщених у тексті подій. Розглянемо на прикладі:

Seeing him [Jack] sleeping in the dark, with only the low-wattage fluorescent light on at the back of the bed, she [Abigail] remembered standing in this same hospital and taking steps to sever herself from him (12, p. 109).

В уривку роману Еліс Сиболд "The Lovely Bones" адаптація кінотехніки монтажу використовується при описі споглядання молодою Абігейл її чоловіка Джека на лікарняному ліжку, яскраво освітленому на темному тлі флуоресцентною лампою (*Seeing him ... with only the low-wattage fluorescent light*), що підсилює ефект крупного плану. Ця ситуація викликає в жінки неприємні спогади про схожий досвід у минулому. Відтак, відбувається уповільнення

ходу повісткування за допомогою флешбеку, який різко змінює хронотопний вектор оповіді з теперішнього на минуле, й замінює актуальну сюжетно-нарративну площину на попередню.

Зміна планів у кіно передбачає варіювання відстані між точкою зйомки та об'єктом(ами) у фокусі уваги й здійснюється завдяки явищу аналогії [5, с. 88], або семантичній і/або структурній кореляції зображеного в послідовних кадрах. Поступова чи різка градація масштабу зйомки є засобом привернення уваги глядачів до об'єктів у кадрі [2, с. 38], обмежуючи простір кадру до максимальної можливих меж. Це відбувається й у разі застосування крупного плану, коли зображення в кадрі деталізується до такої міри, що виявляє найпроміантніші ознаки об'єкта, але завдяки монтажному накладанню суміжних кадрів різної величини здається реальним.

У художніх текстах процес наближення об'єкта до точки огляду та збільшення його розміру актуалізується за допомогою засобів художньої виразності: деталізації певного фрагменту зображення при побіжній згадці інших предметів художньої дійсності [7, с. 190–191] чи портретного опису зовнішності персонажа. Подібно до переходу від плану до плану в кіно, у художньому тексті, на його синтаксичному рівні, використовуються пунктуаційні знаки (тире, коми) [3, с. 54], що сприяє не лише зміні темпу оповіді, але й слугує засобом виділення особливо значущих подій та ситуацій у тексті. Ефект крупного плану є вершиною цього акцентування як засіб привернення уваги читацької аудиторії до об'єктів та подій особливої художньо-естетичної цінності для сюжетно-нарративного розвитку подій. До того ж, створюється враження, що об'єкт розглядається з наближеної точки огляду й одночасно піддається деталізації завдяки виокремленню його окремих ознак чи характеристик, як-от:

JESSICA STARES INTO THE MIRROR. She doesn't wear much make-up. She is not flawless, like Sara Ludlow, but she is pretty. ... Creamy skin, long brown hair, big brown eyes. And she does have thin lips, a cruel mouth sort of, but nobody would ever say "cruel mouth". She is health-looking (10, p.27).

У фрагменті роману "Twelve" молода дівчина Джесіка, розглядаючи себе в дзеркало, критично оцінює свою зовнішність. Цей процес есплікується вербально за допомогою речення, яке слугує своєрідною темою фрагменту "JESSICA STARES INTO THE MIRROR" (ДЖЕСІКА ВДИВЛЯЄТЬСЯ В ДЗЕРКАЛО), важливість якого підкреслюється графічно, великими літерами. Створений ефект крупного плану сприяє детальному опису зовнішності дівчини (її волосся: *long brown hair*, очей: *big brown eyes*; губ: *thin lips*). Позитивна оцінка вроди дівчини є можливою завдяки конотативному навантаженню епітетів "*pretty*" (гарненька) та "*health-looking*" (здорового вигляду), однак вона нівелюється негативно забарвленим епітетом "*a cruel mouth*" (жорстокий рот). Доповнення цього опису епітетами надає характеристиці зовнішнього виду персонажа супровідної емотивної забарвленості та експресивності.

Варіювання ракурсу зйомки в кіно здійснюється при зйомці об'єкта з різних позицій для побудови виразної монтажної композиції фрагменту фільму [6, с. 210]. Ця кінотехніка дозволяє зобразити певну подію з позиції спостерігача (іншого персонажа або уявного глядача), а також показати міміку й рухи людини, створюючи монтажні метафори, коли точка зйомки оператора суміщається з позицією персонажа. Залучення кадрів крупним планом у цьому разі надає епізоду фільму ще й емотивного забарвлення [4, с. 154], виявляючи мікроруки персонажа та за допомогою їх накладання уможлиблюючи тлумачення мотиваційного компоненту попередньо представлених чи подальших вчинків цієї особи.

Кінематографічна техніка варіювання ракурсу висвітлення подій та персонажів у ХТ корелює із поняттям *точки зору* в його візуальній конотації [7, с. 28] й виявляє оцінку подій у тексті з позиції спостерігача (іншого персонажа чи уявного читача), який займає визначений часопростір. Цей художній прийом реалізується на вербальному рівні тексту завдяки дейктичним виразам на позначення хронотопних маркерів подій [3, с. 154] у поєднанні з граматичним розрізненням часу дії. Зокрема, просторове розташування описаного об'єкта зазвичай визначається його місцезнаходженням, зазначеним раніше в тексті та есплікованим вербальними маркерами на зразок *near somebody, close to somebody, right here*. Умовна ж тривалість і плінність часу виявляється завдяки лексичним одиницям на

позначення часових рамок опису об'єкта (*suddenly, by surprise, all of a sudden, for a moment, for long*). Вони, однак, можуть заміщуватися чи доповнюватися засобами художньо-композиційної виразності: аналітичним портретуванням із використанням синтаксичного еліпсису, що сприяє фрагментації художнього тексту задля зміни векторної направленості зображення або його реперспективізації. Адаптація цієї кінематографічної техніки здатна не лише реалізувати деталізований образ наближеного персонажа з різних кутів огляду, але й зобразити його зсередини, експлікуючи внутрішній стан людини. Наприклад:

And now he [a boy] saw that Lucas was watching his uncle, his head lowered so that he was watching his uncle upward from beneath through the grizzled tufts of his eyebrows – a look shrewd secret and intent. Then Lucas said: "I want to hire somebody" (8, p. 41).

У поданому вище фрагменті роману "Intruder in the Dust" (Осквернитель праху) фігурує варіювання ракурсу зображення, створене за допомогою опису споглядання підлітком розмови його дядька-адвоката з підсудним афроамериканцем Лукасом ("*he [a boy] saw that Lucas was watching his uncle*"). Кут зору Лукаса та його позиція в описі ситуації вибудовує векторну – згори долу (*watching his uncle upward from beneath*) й емоційну – з елементами інтриги та напруги через таємничий погляд чоловіка (*watching his uncle, through the grizzled tufts of his eyebrows*) перспективи крупного плану. Остання додатково тлумачиться завдяки застосуванню синтаксичного еліпсису, графічно представленого тире (*watching his uncle ... – a look shrewd secret and intent*), що змінює фокус уваги з направленості погляду афроамериканця на насулений вираз його обличчя і свідчить про рішучість чоловіка.

Таким чином, успішне залучення елементів кінопоетики й, зокрема технік монтажу, зміни планів і варіювання ракурсу зйомки чи зображення, у художній текст свідчить про його вроджений кінематографізм. Це дозволяє не лише досліджувати специфіку створення та застосування різних кіноприймів у фільмах, але й розглядати їх як самостійні художньо-композиційні прийоми літературних текстів у порівнянні з усталеними кінематографічними прийомами.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Воробйова О. П. Художній текст : у пошуках метаметоду інтерпретації [Електронний ресурс] / О. П. Воробйова // Англїстика та американїстика. – 2013. – Вип. 10. – С. 7–11.
2. Кулешов Л. В. Искусство кино (мой опыт) / Лев Владимирович Кулешов. – Л. : Теа-кино-печать, 1929. – 155 с.
3. Фесенко В. І. Література і живопис : інтермедіальний дискурс : [навч. посібник] / Валентина Іванівна Фесенко. – К. : Вид. центр КНЛУ, 2014. – 398 с.
4. Эйзенштейн С. М. Избранные произведения : в 6 т. / Сергей Михайлович Эйзенштейн. – М. : Искусство, 1964–. – Т. 1: Знаковые системы. Кино. Поэтика. – 1971. – 378 с.
5. Bordwell D. Convention, construction and cinematic vision / D. Bordwell // Bordwell D. & Carroll N. Post-Theory-Reconstructing Film Studies. – Madison: The University of Wisconsin Press, 1996. – P. 87–107.
6. Deleuze G. Cinema 1: The Movement-Image / Gilles Deleuze. – Minneapolis : University of Minnesota, 1986. – 250 p.
7. Dirven R. Cognitive Exploration of Language and Linguistics / René Dirven, Marjolijn Verspoor. – Amsterdam, Philadelphia : John Benjamin's Publishing Company, 1998. – 289 p.
8. Faulkner W. Intruder in the Dust / William Faulkner. – N.Y. : Vintage, 1991. – 256 p.
9. Kress G. R. Multimodal Discourse : the Modes and Media of Contemporary Communication / Gunther Kress, Theo van Leeuwen. – L. : Ed. Arnold, 2002. – 152 p.
10. McDonell N. Twelve / Nick McDonell. – N. Y. : Grove Press, 2003. – 244 p.
11. O'Halloran K. L. Multimodal Discourse Analysis / Kay L. O'Halloran. – London : Continuum, 2006. – 252 p.
12. Sebald A. The Lovely Bones / Alice Sebald. – N.Y. : Little, Brown and Company, 2002. – 400 p.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Тетяна Лук'янець – кандидат філологічних наук, старший викладач кафедри української та іноземних мов Національного університету фізичного виховання і спорту України, м. Київ.

Наукові інтереси: когнітивна лінгвістика, мультимодальна когнітивна поетика, лінгвосоціотика.

УДК 821. 161. 2 Стус 1/7.08:81' 373.2

УКРАЇНА В АВТОРСЬКОМУ ТОПОНІМІКОНІ В. СТУСА: СЕМАНТИЧНІ ДІАПАЗОНИ

Алла ЛУПОЛ (Одеса, Україна)

У статті висвітлено особливості онімкону поезій видатного українського письменника В. Стуса, проаналізовано хоронім Україна як стрижневий компонент авторського топонімного простору, окреслено діапазон семантичного й функційного варіювання цього оніма, пояснено його роль в ідіолекті митця. Наукова об'єктивність отриманих результатів визначається застосуванням релевантної для ономастичних досліджень методологічної бази, у межах якої насамперед застосовано контекстуально-інтерпретаційний та компонентний аналіз фактичного матеріалу.

Ключові слова: В. Стус, хоронім Україна, топонімна система, семантика, функція, ідіолект.

В статье определены особенности онимикона поэзий выдающегося украинского писателя В. Стуса, проанализирован хороним Украина как стержневой компонент авторского топонимного пространства, очерчен диапазон семантического и функционального варьирования этого онима, объяснена его роль в идиолекте поэта. Научную объективность полученных результатов определяет использование релевантной для ономастических исследований методологической базы, прежде всего контекстуально-интерпретационного и компонентного анализа фактического материала.

Ключові слова: В. Стус, хороним Украина, топонимная система, семантика, функция, идиолект.

In the article peculiarities of onimikon of poetry by outstanding Ukrainian writer V. Stus were defined, horonym Ukraine was analyzed as a core component of writer's toponymic space, a range of semantic and functional variation of this onym was outlined, and its role in the poet's idiolect was explained. Scientific objectivity of the results is determined by using methodological framework which is relevant for onomastic research, primarily contextually-interpretive and component analysis of factual material.

Key words: V. Stus, horonym Ukraine, toponymic system, semantics, function, idiolect.

Вивчення ідіолектної специфіки видатних майстрів слова не лише поглиблює відомості про джерельні орієнтири та доміанти національної ментальності, а й дає змогу виявити специфічний арсенал авторської реконструкції світу, встановити концептуальні світоглядні фокуси індивідуальних інтерпретацій буттєвого простору (С. Єрмоленко, Н. Сологуб, С. Бирик, Л. Пустовіт, Л. Ставицька, О. Таран, Л. Шевченко). В цьому аспекті неабиякий інтерес становить онімна лексика як своєрідний концентр авторської концептосфери, без якої «справжнє розуміння тексту, його глибинних, підтекстових змістових шарів просто неможливе» [2, с. 69]. Вчені зазначають, що «будь-який онім у художньому тексті ... зазнає функціональної перебудови ... найголовнішим стає стилістичне навантаження – виразність, «промовистість» поетоніма, його ... образоздатність» [9, с. 24], що в цілому створює загальний субстрат художньої виразності тексту. Вагомість реконструкції авторського онімкону засвідчує низка відповідних досліджень, у межах яких ретельно проаналізовано склад і функційне різнобарв'я у творах М. Коцюбинського (Т. Немировська), В. Винниченка (Г. Лукаш), М. Стельмаха (Т. Врублевська), О. Забужко (Т. Крупеньова), М. Матіос (Н. Бербер, Д. Козловська), М. Дочинця (А. Вегеш), братів Капранових (Л. Зубар), В. Лиса (В. Філінюк) тощо. В цих же межах на особливу увагу заслуговує вивчення поетичних текстів, оскільки саме «у поезії наявні там оніми від характеристичних сем (скажемо ширше: від конотативних співзначень) так і рясніють» [4, с. 17], максимально уяскравлюючи наскрізну виразність художнього тексту завдяки створенню несподіваних асоціативних зв'язків, семантичному інструментуванню, тропеїчному переосмисленню тощо. Зокрема в цьому аспекті вивчено онімкон Л. Українки (Т. Крупеньова), Є. Гуцала (С. Шуляк), Л. Костенко (М. Мельник), Т. Осьмачки (Л. Романюк), Я. Славутича (Л. Селіверстова), Є. Маланюка (Г. Мельник), представлено монографічні праці Д. Дергача, Г. Лукаш, М. Торчинського, І. Хлистун та інших учених, що створює базу для ґрунтовного лексикографічного опрацювання авторського онімкону та подальших узагальнень. Проте, аналізуючи світ українських поезій, не можна обійти творчість Василя Стуса, творчий доробок якого неодноразово привертав увагу лінгвістів (А. Бондаренко, Г. Віват, Д. Данильчук, Л. Оліфіренко, Ю. Остапчук, Г. Шміло), зокрема й ономастів (Ю. Браїлко, Ю. Карпенко, Г. Мельник). Проте спеціальні дослідження всього онімного простору поезій В. Стуса, виокремлення концептуальних онімних концентрів ще не проводилися, що визначає загальну **актуальність** пропонованої статті й релевантність фактичної бази, яка засвідчує оригінальність онімних варіацій, увиразнюючи роль пропріальної лексики в

системі ідіостилю митця. В статті зосереджуємося на аналізі топонімного сектора, єдність елементів якого «породжує певний топонімікон, впливаючи на всі компоненти онімного простору, а в результаті на весь лексикон, всю систему художніх засобів» [11, с. 68], і виступає не лише засобом локалізації певних подій, а й набуває глибинних символічних смислів, концентруючи «культурно-історичну, етнічну та лінгвокультурологічну інформацію» [8, с. 37]. З огляду ж на те, що в українській поезії «найбільшу частоту має онім Україна, особливо вагомий, експресивно й семантично наснажений» [15, с. 42], а також беручи до уваги максимальні кількісні показники його функціонування в аналізованих текстах та семантичну полівимірність зосереджуємося на реконструкції цього хороніма як стрижневого компонента в ідіостилі В. Стуса, характерного центра його світовиміру. Наведене визначає загальну скерованість пропонованої статті, **мета** якої полягає у визначенні функційної динаміки та семантичної амплітуди хороніма Україна в ідіолектній системі В. Стуса. Для досягнення цієї мети вирішено такі **завдання**: описано структуру онімкону поезій В. Стуса, висвітлено динаміку й доведено актуальність топонімного сектора онімного простору творів В. Стуса; виокремлено й кваліфіковано функційну специфіку хороніма Україна як стрижневого у світоглядній концепції письменника.

Відповідно до цього **об'єктом** пропонованої статті став ідіостиль В. Стуса, **предметом** – функційна і семантична специфіка хороніма Україна як домінувального компонента онімного простору творів В. Стуса. **Джерельною базою** роботи стали всі поетичні твори В. Стуса (близько 1200 сторінок), із яких шляхом суцільної вибірки виокремлено понад 900 випадків уживань майже 400 власних назв різних розрядів, із них – 141 топонім у 475 вживаннях. Хоронім Україна зафіксовано майже у 100 вживаннях.

Вибір **методів дослідження** зумовлено загальною метою та завданнями статті. Провідними стали загальнонаукові методи індукції й дедукції, залучені для систематизації й виокремлення спільних і специфічних характеристик онімів у поетичному контексті, а також описовий метод, застосований для висвітлення загальних закономірностей творчості В. Стуса та встановлення лінгвістичної характерології його поетичного доробку. Використано й спеціальні методи дослідження, серед яких застосовуємо контекстуально-інтерпретаційний і компонентний аналіз для з'ясування семантичного навантаження онімів у поетичному творі та їхньої функційно-стилістичної оригінальності. Залучено також кількісний аналіз, який дав змогу виявити обсяг різних онімних секторів у межах усього авторського онімкону, що висвітлило загальні тенденції динаміки власних назв у творах В. Стуса.

Наукова новизна статті насамперед полягає в доведенні провідного характеру онімного складника у структурі творів В. Стуса, а також у виокремленні домінувального онімного компонента та поясненні його ролі у творчій концепції автора. **Теоретичне значення** праці виявляється в уточненні поглядів на роль власних назв у поетичному мовленні в цілому та в ментальному лексиконі В. Стуса зокрема. Отримані результати прислужаться в теорії та практиці літературної ономастики, стануть у нагоді для подальших розробок у галузях лексикології й стилістики української мови. **Практичне значення** роботи полягає в можливості використання її результатів і залученого фактичного матеріалу при вивченні лексики та стилістики в курсі сучасної української мови, у спецкурсах з поезики та літературної ономастики, при розгляді особливостей поетичної творчості В. Стуса, укладанні словників мови письменників та при написанні кваліфікаційних робіт студентів філологічного фаху.

Розглядаючи структуру онімного простору В. Стуса, виокремлюємо такі актуальні шари онімів: антропоніми (реальні та вигадані), розподілені нами на антропоніми українського й неукраїнського кола; топоніми, представлені назвами українського та неукраїнського топосів; оніми античного і біблійного (відповідно Старого і Нового Завітів) кола (теоніми, міфотопоніми), астроніми, хрононіми, ідеоніми й ергоніми. В цих межах на особливу увагу заслуговує топонімний сектор (141 лексема в 475 вживаннях), у структурі якого чітко вирізняється хоронім Україна як своєрідний «формальний першовзірець», як необхідна опора «для справжнього розуміння прихованого ... філософського змісту» творчості В. Стуса [12, с. 139]. Це найчастотніший онім у поезії Стуса: **Україна / Вкраїна** фіксується в його

поезіях 97 разів (не рахуючи варіантів текстів), у т.ч. **Україна** 5 разів. Цифри доводять думку Ю. Шевельова про те, що образ України – «один із панівних у Стуса», він «проходить крізь усі поезії збірки ...» [16, с. 366].

В амплітуді образів, створених В. Стусом на основі метафоричного (радіше – символічного) переосмислення хороніма Україна головне місце посідає образ України-матері: *Та виростають з личаків, / із шаровар, з курної хати – раби зростають до синів / своєї України-матері* [14 (1, кн. 1: 90-91)]. Характерно, що концепти Мати й Україна у В. Стуса практично ототожнюються: *Крізь шиби, тьмаві і заплакані, / два голоси, мов дві лозини, / стинаються, од вітру злякані – / чи матері чи України?* [14 (3, кн. 1: 164)], що підкреслює і М. Коцюбинська: «І неухильне підсвідоме переростання образу матері в образ України, ідеальне злиття їх, природна взаємозамінність» [6, с. 13]. Вона ж зазначає і глибинну корелятивність, сакральність концептів Бог і Україна, спираючись зокрема на вірш «Уже Софія відструменіла...», де замість *дай мені, Боже, чесного шляху, / дай мені, Боже, гордого лику!* [14 (3, кн. 1: 153)] знаходимо: *дай, Україно, чесного шляху, дай, Україно, гордого лику* [14 (3, кн. 2: 7)], що дає підстави казати про те, що «Бог» і «Україна» в його душі і в поезії творять двоєдине ціле, то його головне Sacrum» [6, с. 17], акцентуючи на фундаментальному характері аналізованого хороніма.

Образ України-матері просякає всю творчість В. Стуса, трансформуючись і в метафоричний образ України-невільниці, України, яка страждає, де антропоморфне переосмислення оніма зредуковує його первинне топонімне значення, актуалізуючи несподівану метафорику й експресивність: *Ще видиться: чужий далекий край / і серед степу, де горить калина – / могила. Там ридає Україна / над головою сина: прощай!* [14 (1, кн. 1: 187)]; *Дзьобами – об корчі. Дзьобами – об, / дзьобами – об покорену планету, / об ластів'яче об яйце – дзьобами / і Україну вечорову – об / Вернадського, 53!* [14 (1, кн. 1: 140)]. Структурним елементом такого художнього увиразнення часто виступає багатократне повторення хороніма, що експресивізує текст, підсилюючи його впливовий ефект (про нейролінгвістичну природу повторення див. [5]) та створюючи стереофонічний образ-стрижень твору: *Моя Україна забула / Сміятись. Вона гомонить. / Моя Україна не вщухла / Од прагнення жити. / Моя Україна не знає / Веселих світань. / Моя Україна палає / У мить догорянь. / Моя Україна тривожиться, / Бунтує, буя. / На чорнім рабованім торжищі / **Україна** моя* [14 (1, кн. 2: 32-33)].

Знаковим оцінним маркером функціонування хороніма Україна виступає його контекстуальне оточення, в колі якого насамперед привертають увагу займенники *наша* і *моя*, які максималізують глибинне ототожнення, єднання автора зі своєю Батьківщиною, водночас передаючи біль поета, який співпереживає непростій долі свого народу, зберігаючи віру в його майбутнє: *Ми, добротою хорі, / до неба возмоглись, / там наша Україна, / котра не знає грат, / а притиску, а клини, / а помсти – і встократ* [14 (1, кн. 1: 149)]; *Прозаїки, поети, патріоти! / Давно опазурились солов'ї, / одзьобились на нашій Україні* [14 (1, кн. 1: 92)]. В зазначених випадках контекстуальна пара *наша Україна* створює полілогічну ситуативність (ми – Україна), актуалізуючи своєрідний комунікативний «аптайм» (термін нейролінгвістичного програмування, див. [5]) як вияв авторської асоційованості в загальний комунікативний простір: *все видно нашу рідну Україну / з журливими куцями бугили* [14 (3, кн. 2: 43)]. Характерно, що займенник *наша* значно поступається частотністю займеннику *моя*, який, на відміну від попереднього, певним чином інтимізує поетичний текст, обмежуючи спілкування ліричного героя діалогом «я (В.Стус) – Україна»: *Вже кагебісти влаштували тризну / в оглухлих отетерілих степах / моєї України* [14 (1, кн. 2: 59)]; *Де вас набралось, сиві могили? / Ви Україну мою хоронили...* [14 (1, кн. 2: 86)].

У подальшому в Стусових поезіях дедалі виразніше й трагічніше звучатиме мотив опозиції *рідне / чуже*, де перший компонент може заміщуватися попереднім займенником *моя*. Україна в цьому протиставленні може виступати як *рідне*, хоч і далеке: *Кривокрилий птах: коротке – / рідне, довге – що чужинне. / Спробуй – спекайся мороки: / За крайсвіту – Україна!* [14 (3, кн. 1: 67)]; *Рідна **Україна** далеко – не чує ... / Перелетіть мене, перелетіть /*

через дроти, паркани і горожі / на **Україну!** [14 (3, кн. 1: 85-86)]. Проте Україна може бути для ліричного героя водночас *моєю* та *чужою*, ілюструючи мерехтливі переходи й неоднозначність його почуттів: *Дорога дороги, долина долини, / Надія надії урвалася – і край. / Прощай, Україно, моя Україно, / чужа Україно, щаслива бувай* [14 (3, кн. 1: 223)]. О. Давидова висловлює цікаву думку про протиставленість *свого / чужого* у поезії В. Стуса як реалізацію архаїчного (міфологічного) поділу простору «на «свій» / «чужий» і його вияви, притаманні українській культурній традиції, пов'язані з давніми віруваннями» [2, с. 72]. Як зазначає дослідниця, «екстраполоючи ритуал переходу на творчу біографію та власне художній доробок, можна дійти висновку, що «свій» простір – це рідий дім і, ширше, Космос рідної Батьківщини; «чужий» – заслання» [там само]. Вчена вважає, що бінарна опозиція «свій» / «чужий» є архаїчним конструктом, на який «накладається психосоціальний відбиток, і поезія В.Стуса парадоксально повідомляє про вигнання сина рідною матір'ю: «Прощай, Україно, моя Україно, чужа Україно, навіки прощай» [2, с. 73].

Характерним прийомом вияву опозиції *свій / чужий* стає зведення разом, у єдиному часопросторі, двох онімів (або відтопонімних прикметників), належних до дуже далеких топосів. Один топос – український, другий – місця ув'язнення (Мордовія) чи заслання (Колима). Зіткнення таких топосів увиразнює онімну опозитивність, експресивізуючи відповідний контекст: *Від українських веремій / В тайгу, Мордовію, за трати. / Кого питати, друже мій, / Тебе роковано до страти?* [14 (1, кн. 2: 153)]. Неодноразово зіставляються колимський топос (сувора реальність) та Україна – уявлювана, вимріяна, та, що наснилася: *Ніч блукає, наче кінь стриножений, / по байраках, виярках, степах. / Відпусти мене, ясновельможний: / бачу Україну в тьмяних снах. / Світить сонце Колими з-за взгір'я...* [14 (3, кн. 1: 86)]. Додамо, що в Стусових поезіях виразно виокремлюється, з одного боку, Україна ідилічно прекрасна, а з іншого – Україна трагічна й навіть страшна. Ю. Шевельов зазначив, що образ України у Стуса – «це рай, але рай сплюндрований. Звідси образ України протистоїть образам тюрми-Коліми, доповнює їх і через факт сплюндрованості зливається з ними» [16, с. 378]. Так, В. Стус пише: *Зелені села, білі городи / і синь-ріка, і голуба долина, / і золота, як мрія, Україна – / це не зникайте! Краю мій, зажди / мене на смертні кидати путі!* [14 (3, кн. 1: 152)]. Ідилічна Україна протиставлена колимській реальності, номінованій відверто – аж до прямолінійності – *царством сатани: і хороше у царстві сатани / згадати синій безкрай України* [14 (3, кн. 2: 276)]. В інших контекстах Стусова Україна страшна й трагічна: *і з безоднь агоній / жіночий голос гомоном предтеч. / Він настає, накочується, лине / і пружко свиснув д'горі, мов батіг, / і вже ти сон бажанням переміг, / бо раною відкрилась Україна* [14 (3, кн. 2: 114)]. Проте попри розчарування жити без України неможливо: *і тьмою тьмиться образ України, / допіру він розтане – й я помру* [14 (2: 21)].

У Стусових поезіях регулярним є римування *України з калиною* (пор. дані Л. Мовчун про римомодель Україна – калина у поетичних творах кінця XIX – початку XXI ст. [10, с. 512]) як символом української ментальності [1]: *У білій стужі сонце України. / А ти шукай червону тіль калини / на чорних водах тіль її шукай* [14 (1, кн. 1: 163)]; *і серед степу, де горить калина, – / могила. Там ридає Україна / над головою сина: прощай* [14 (1, кн. 1: 187)]. Не виключено, що витоки цієї художньої деталі зумовлені ремінісценціями з Т. Шевченка, пор. ранній вірш Стуса: *А мати нам пісень співала – / Їх більше, мабуть, не почуть / ...Мені ж приносила калину, / До узголов'я кладучи, / «Іди ти, сину, на Вкраїну, / Нас кленучи»* [14 (1, кн. 2: 33-34)] та Шевченків текст: *Ой люлі, люлі, моя дитино, / Вдень і вночі. / Підеш, мій сину, по Україні, / Нас кленучи. / <...> Найдеш у гаї тую калину, / То й пригорнись. / Бо я любила, моя дитино, / її колись* [17, с. 354]. М. Коцюбинська зазначала: «Особливе місце у поезії Стуса, безперечно, належить досвідові Шевченка. Це щось значно вагомніше від суто літературного впливу. Це знак причетності до національної традиції. Підґрунтя, образнастроеве тло. Природно, що образно-смісловий комплекс Шевченка невід'ємний від образу України» [6, с. 21]. Проте В.Стус каже і про гіркоту калини: *Нема мені коханої землі, / десь за грудьми пече гірка калина. / Сміється божевільна Україна / у смертнім леті на однім крилі* [14 (3, кн. 2: 80)]; *Ось і пласка калина, / кісточка – геть прогіркла. / Вимерзла горобина / клякне обабіч траси, / ось твої, Україно, / байки і*

беляндраси [14 (3, кн. 2: 288)]. Очевидно, з приводу саме цих рядків Л. Кравченко зазначає: «образ калини як спомин, як згадка про рідний край, як його символ або емблема. Такі ж функції виконувала горобина, калина і в М. Цветаєвої, відірваної від батьківщини (... но если куст рябины...)» [7, с. 38]. Зведення до купи калини й горобини в цьому вірші не випадкове. Калина – традиційний символ України, а горобина – втілення Росії. Перед нами, отже, алюзія, перегук із цветаєвським *кустом рябины*. І за обома символами України (калина) та Росії (горобина) – знедолені прототипи цих символів: у калини *кісточка геть прогіркла* (хоч це констатація реального гіркуватого присмаку калини, та в контексті вірша гіркота осмислюється в переносному значенні), а *вимерзла горобина клякне*, стає задубілою, мертвою.

Символом України постає у Стуса не лише калина, а й тополя: *Далека-далека, весела земля, / райна твоя Україна, / з'являється в снах, визирав здала / зятятого блудного сина* [14 (3, кн. 1: 145)] (*райна* < діал. *раїна* «пірамідальна тополя» [13 (8: 441)]); *Отак собі й живу, позбутий часоплину, / і рідну Україну не кличу, не зову. / В невільницьких шляхах відмарилось поволі, / вже не шумлять тополі у мене в головах* [14 (3, кн. 1: 131)].

Використання традиційних для української культури флористичних образів у Стусовій поезії значною мірою набуває нового змісту, не збігаючись повністю з їхньою фольклорною репрезентацією. Як зазначила Г. Яструбецька, «На рівні архетипів у «Палімпсестах» В. Стуса функціонують образи носіїв націогенетичної інформації: тополі, калини, солов'їв, воронів-круків. Однак тополя В. Стуса – не Шевченкова тополя. Фольклорні тополі та ворони явно не вичерпують смислів і конотацій Стусових аналогічних символів. Тополя – цей міфічний образ-тотем давніх українців – у поезії В. Стуса виламується з національного міфологічного простору ... і стає атрибутом духовного універсуму» [18, с. 42].

Отже, спираючись на проведений аналіз, можемо казати про наскрізну емоціогенність, конотованість онімних уживань у поезіях В. Стуса, оскільки практично кожна власна назва має надпотужний стилістичний потенціал і виступає національно, соціально чи ж ідеологічно значущою. Щонайперше це стосується хороніма Україна, який виступає маркером неймовірно важливого для авторського ідіолекту сегмента світу й акцентує на внутрішніх пріоритетах, уподобаннях митця. Аналізований хоронім є потужним символом, фундаментальним концептом у світоглядній систематиці В. Стуса, уособлюючи філософські поняття Бога, Матері, Батьківщини, Свободи, Долі, Страждання, Любові та ілюструючи стратегічні напрями авторської інтерпретації дійсності. Наведене дає підстави казати про широчезну семантичну амплітуду та функційну варіативність хороніма Україна у поетичному мовленні В.Стуса. Перспективи подальших досліджень пов'язуємо з детальною реконструкцією образотворчих можливостей інших розрядів онімів у поезіях В. Стуса та встановленням їхнього сугестивного потенціалу.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Енциклопедичний словник символів культури України / за заг. ред. В.П. Коцура, О.І. Потапенка, В.В. Куйбіди. – 5-е вид. – Корсунь-Шевченківський: ФОП Гаврищенко В.М., 2015. – 912 с.
2. Давидова О. Етнокультурний міфпростір як авантекст до творчості В. Стуса / О. Давидова // Слово і час. – 2003. – №1. – С. 70 – 75.
3. Карпенко О. Ю. Про літературну ономастику та її функціональне навантаження / О. Ю. Карпенко // Записки з ономастики. – Одеса: Астропринт, 2000. – Вип. 4. – С. 68 – 74.
4. Карпенко Ю. О., Мельник М. Р. Літературна ономастика Ліни Костенко [монографія] / Ю. О. Карпенко, М. Р. Мельник. – Одеса: Астропринт, 2004. – 216 с.
5. Ковалевська Т. Ю. Комунікативні аспекти нейролінгвістичного програмування [монографія] / Т. Ю. Ковалевська. – Одеса: Астропринт, 2008. – 344 с.
6. Коцюбинська М. Поет / Михайлина Коцюбинська // Стус Василь. Твори. Т.1, кн.1.– К.: Просвіта, 1994. – С. 7-38.
7. Кравченко Л. Райнер Марія Рільке й Василь Стус / Л. Кравченко // Слово і час. – 2003. – № 9. – С. 35 – 43.
8. Луговая Е.А. Топонимия виртуального пространства как культурно-историческая категория : дис... канд. філол. наук : спец. «Русский язык» / Е.А. Луговая. – Ставрополь, 2006. – 189 с.
9. Мельник Г.І. Міркування про теоретичні засади літературної ономастики / Записки з ономастики. – 2008. – № 1. – С. 20-28.
10. Мовчун Л.В. Використання топоніма «Україна» як вияв римостилю українських поетів / Л.В. Мовчун // Записки з ономастики. – Одеса: Астропринт, 2015. – Вип. 18. – С. 509-520.
11. Немировська О.Ф. Актуалізація художнього часу й простору засобами ономастичного письма / О.Ф. Немировська // Записки з ономастики. – Одеса: Астропринт, 2003. – Вип. 7. – С. 67-73.

12. Олефіренко Л. Функція антитези у ліричних творах Василя Стуса / Л. Олефіренко // Донецький вісник наукового товариства ім. Шевченка. Літературознавство. Т. 17. – Донецьк : Український культурологічний центр, 2007. – С. 138 – 142.
13. Словник української мови в 11 томах [гол. ред. І.К.Білодід]. – К. : Наукова думка, 1970-1980.
14. Стус Василь. Твори: У 4 т., 6 кн. / Василь Стус. – К.: НАНУ, Ін-т літератури ім. Т. Г. Шевченка. – Львів: Просвіта, 1994–1999.
15. Хлисту́н І.В. Власні назви в українській поезії II пол.. XX ст.. (семантико-функціональний аналіз) : дис. ... канд.. філол. наук : спец. 10.02.01 – «українська мова» / І.В. Хлисту́н : Уманський держ. ун-т ім. П. Тичини. – Умань, 2006. – 236 с.
16. Шевельов Ю. Трунок і трутизна / Ю. Шевельов // Українське слово : Хрестоматія української літератури та літературної критики XX ст. : у 3 кн. / [упорядники В.Яременко, С. Федоренко; ред. А.Погрібний]. – Кн. 3. – К. : видавництво «Рось», 1994. – С. 366 – 395.
17. Шевченко Т. Кобзар / Т. Шевченко – К. : Дніпро, 1972. – 606 с.
18. Яструбецька Г. Концепт «Україна» в поезиторчості В.Стуса / Г. Яструбецька // Слово і час. – 2004. – № 10. – С. 37-43.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Алла Лупол – кандидат філологічних наук, старший викладач кафедри українознавства та лінгводидактики Одеської національної академії харчових технологій ім. М. В. Ломоносова.
Наукові інтереси: семантика, поетонімікон, ономастика в Україні.

УДК 811.111+81'38

ЕМОТИВНІСТЬ «ЛІВОГО» І «ПРАВОГО» ОБРАЗНИХ ПРОСТОРІВ ПОЕТИЧНОГО ТЕКСТУ (НА МАТЕРІАЛІ АНГЛОМОВНОЇ ЛІРИКИ ХХ СТОЛІТТЯ)

Інна РЕДЬКА (Київ, Україна)

Статтю присвячено дослідженню дихотомії ліве :: праве у формальній організації поетичного тексту. З'ясовано, що така дихотомія співвідноситься із основними емотивами поетичного тексту (тривогою й умиротворенням). Зміна емотивності поетичного тексту зліва направо, зафіксована стилістичними засобами, тенденційно відбиває «рух» від умиротворення до бентежності ліричного суб'єкта.

Ключові слова: емотивність поетичного тексту, дихотомія ліве :: праве, емотив, стилістичні засоби.

Стаття посвячена дослідженню дихотомії левое :: правое в формальній організації поетичного тексту. Виявлено, що така дихотомія соотносится с основными эмотивами поетического текста (тревогой и умиротворенностью). Изменение эмотивности поетического текста слева направо, зафиксированная стилистическими средствами, в тенденции передает «движение» от умиротворения к мятежности лирического субъекта.

Ключевые слова: эмотивность поетического текста, дихотомия левое :: правое, эмотив, стилистические средства.

The article deals with the left :: right dichotomy in formal organization of poetic texts. The cross-paradigmatic data have been reviewed to delineate the complex ground of the investigated object. It has been stated that the left :: right dichotomy in poetic texts hinges on neurophysiologic and cognitive mechanisms, and finds its manifestation in semiotic constructs. The latter are referred to in the current research as image-bearing spaces which embrace linguistic units marking (explicitly or implicitly) particular inner states of a lyric persona. The image bearing spaces containing antinomic linguistic units are regarded as contrasted (in temporary, spatial as well as dynamic aspects). It has been revealed that the dichotomy correlates with the main emotive units of a verse namely anxiety and peacefulness. The left-hand space of a poem correlates with the present time eventivity whereas the right-hand space contains the imagery that refers to desired or dreamt-of states of a lyric persona. It has been also proved that the left-right change of emotivity in a poetic text marked by stylistic means basically renders the lyric persona's move from peacefulness to anxiety.

Key words: poetic text emotivity, left :: right dichotomy, image-bearing space, emotive unit, stylistic means.

Беззаперечним є факт, що поезія є цариною не загальних правил, а індивідуального задуму автора [6, с.76-77]. З огляду на це реципієнт як співавтор (у баченні У.Еко [7, с. 25]) отримує змогу застосувати нестандартний підхід до інтерпретації поетичного тексту, який може сприяти виявленню глибинних смислів вірша, що залишаються прихованими під час застосування традиційних процедур аналізу. Використання індивідуального підходу до реконструкції особливостей поетичного текстосвіту, звісно, є виправданим, якщо він не суперечить загальній системі знань, і тому не виводить аналіз тексту в простір надінтерпретації [7, с. 21].

Вірш є компактним текстом і в ряді випадків (за умови відповідного розміщення в ньому антиномічних понять) дозволяє без особливих труднощів у цілому сприйняти смисловантаження його лівої і правої частин, а також провести між ними уявну лінію розмежування. Такий підхід дозволяє по-новому розглянути особливості зміни емотивності вірша.

Емотивності тексту, в тому числі й літературного, присвячено багато досліджень як у зарубіжній, так і вітчизняній лінгвістиці (Miall D., Tsur R., Воробйова О.П., Гладь С.В., Шаховский В.И.). Теоретичні висновки цих досліджень уможливають подальше вивчення особливостей емотивності вірша. Емотивність поетичного тексту або скерованість його стилістичних засобів на відтворення емоційних структур, пережитих автором, із метою викликання подібних переживань у читача є категорією, що формується у процесі написання вірша. У частині віршованих текстів розгортання цієї категорії схематично можна позначити кривою, що нагадує «човниковий рух». Це пояснюється тим, що вірш, як правило, базується на почерговому представленні автором антиномічних понять задля створення текстового напруження. З іншого боку, почергове текстове повернення до основних тематичних концептів збагачує їх нюансами, що в кінцевому результаті надає авторові змогу відтворити суть певного поняття у його багатоаспектній формі. Почергове представлення тез і антитез, що супроводжуються відповідними емоційними конотаціями в межах тексту, відтворює два основоположні для будь-якого вірша емотиви: *тривогу* й *умиротворення*. Вони й визначають формування двох контрастних образних просторів у поетичному тексті. В низці віршів вони мають чіткі локуси, що співвідносяться із дихотомією *лівий* :: *правий*. Емотивному контрастові «лівого» і «правого» образних просторів вірша, в якому бачиться зміна емотивності поетичного тексту в напрямі зліва направо присвячується ця стаття.

Метою дослідження є виявлення специфічних ознак емотивності у віршах із очевидним розмежуванням контрастних просторів з огляду на дихотомію *лівий* :: *правий*. **Об'єктом** вивчення є ліва й права сторони поетичного тексту, а **предметом** – смислове й аксіологічне навантаження понять, розміщених у лівосторонньому і правосторонньому образних просторах вірша.

Зробимо короткий екскурс у трактування дихотомії *ліве* :: *праве* у різних наукових парадигмах, що може сприяти вирішенню поставлених завдань.

Опозиція *ліве* :: *праве* є універсальною для багатьох *міфологій* і культур [4]. Вона характеризує горизонтальний вимір простору в ціннісному аспекті [там само]. Для більшості традицій *ліве* виступає символом негативного («неправого»), приземленого, матеріального, жіночого, минулого, зловісного, регресивного, аномального; а *праве* – позитивного, піднесеного, духовного, чоловічого, майбутнього, благополучного, прогресивного, нормального [там само]. Так, зокрема, в єгипетській символіці права сторона пов'язується з народженням і життям, а ліва – зі смертю людини [там само]. Подібним чином у середньовічному християнському мистецтві справа було заведено зображати рай, а зліва – пекло [там само].

У площині філософії дихотомія *ліве* :: *праве* розглядається як така, що формує *філософію єдності* [1, с. 54], для якої принцип радикальної, безповоротної, безкомпромисної дуальності є основоположним.

Здобутки *нейрофізіології* дозволяють простежити певний зв'язок між функціональною асиметрією півкуль кори головного мозку в аспекті обробки емоційних структур і універсальною дихотомією *ліве* :: *праве*, вбудованої в тканину поетичного тексту. Так, виявлено, що електрошоковий вплив на ліву півкулю головного мозку хворої людини, викликав у неї сумний або тривожний вираз обличчя, відповідні слова, інтонації і жести; а така ж сама дія електрошоку на праву півкулю мозку, спричиняла в пацієнта радісну посмішку і відповідні висловлювання й інтонації [3, с. 90].

Із перспективи *когнітології* рух від «лівостороннього» образного простору вірша до «правостороннього» є закономірним, оскільки написання і прочитання тексту відбувається природно зліва направо. Втім у поетичному тексті, який містить інформацію підвищеної значимості, такий рух ще може розглядатися як метафора зміни стану ліричного суб'єкта

(напр., реального / теперішнього на бажаний). Іншими словами, такий рух відзначається іконічними ознаками, які фіксують зв'язок між життєвим досвідом людини та способом його відбиття у художньому тексті [10, с. 375].

Під «*образним простором*» у межах цього дослідження розуміємо умовно окреслену вертикальними межами протяжність поетичного тексту, що базується на метафорі стану або обставин як ємності (STATE IS A CONTAINER; SITUATION IS A CONTAINER), в якій перебуває ліричний суб'єкт. Такий простір може бути представлений а) реальними обставинами перебування ліричного героя, б) внутрішнім світом ліричного героя (що, своєю чергою, включає його мрії, бажання, сни тощо). У часовому плані простір може розгортатися у теперішньому часі, і протиставлятися просторові минулого або майбутнього часових відношень. Простори можуть контрастувати у відношеннях *день :: ніч, світло :: тінь, зима :: весна* тощо.

«Лівосторонній» образний простір локалізується від початку рядків і до умовної середини вірша, а «правосторонній» від середини і до кінцевих слів у рядках тексту. В мовному аспекті такий простір визначається повтором однієї й тієї ж лексичної одиниці, синонімічним рядом, що до неї відноситься і нюансує суть основоположного елементу або одиницями одного лексико-семантичного поля.

Між лівостороннім і правостороннім просторами вірша відбувається постійне переключення. Фактично його суть полягає у поперемінному виділенні емотивів тривоги й умиротворення.

Зазначимо, що у *психології тривоги* розглядають як психічний стан, що виникає в ситуаціях невизначеної небезпеки і знаходить вияв у очікуванні неблагополучного розвитку подій індивідом. На відміну від емоції страху як реакції на конкретну загрозу, тривога являє собою генералізований, дифузний або безпредметний страх [5, с. 407]. *Умиротворення* ж бачиться у такому стані людини, за якого її думки і почуття перебувають у повному спокої.

Виділення у вірші двох контрастних просторів не є новою тенденцією у поетичній практиці. Так, наприклад, у поетичному тексті Джонатана Свіфта (1667–1745) за назвою «A Gentle Echo on Woman» [11] можна простежити лексико-семантичне виділення двох просторів, які охоплюють звукові образи – висловлювання пастуха та антагоністичні їм віддуння. Ехо спотворює слова мовця до міри набуття ними сатиричного відтінку. Ілюструвати цей випадок можна наступними рядками:

Shepherd. Echo, I ween, will in the woods reply,

And quaintly answer questions. Shall I try?

Echo. Try.

Shepherd. What must we do our passion to express?

Echo. Press.

Shepherd. How shall I please her, who ne'er loved before?

Echo. Before.

Shepherd. What most moves women when we them address?

Echo. A dress.

Shepherd. Say, what can keep her chaste whom I adore?

Echo. A door.

Shepherd. If music softens rocks, love tunes my lyre.

Echo. Liar.

Shepherd. Then teach me, Echo, how shall I come by her?

Echo. Buy her.

Shepherd. When bought, no question I shall be her dear?

Echo. Her deer.

Тож емотивність вірша, що в правій частині тексту носить риси пристрасті (на вербальному рівні це маркується лексико-синтаксичними засобами піднесеного стилю: граматично повними конструкціями, які включають поетизми – *I ween, lyre*; лексичні одиниці на позначення пристрасті – *passion, I adore, how shall a come by her, how shall I be her dear*), спотворюється у лівій частині вірша до насмішкуватого тону. Прийомом, який створює таку

різку зміну емотивності, є гра слів за фонетичним принципом (Shepherd: *What must we do our passion to express?* / Echo: *Press* і т.д.).

Аналіз віршів дозволив виділити декілька якісних ознак контрастних просторів та деякі закономірності їх взаємопереходів. Розглянемо їх детальніше.

1) Дихотомія *лівий :: правий* у співвідношенні із контекстним значенням *минулий :: майбутній* відбиває якісну зміну життєвих обставин ліричного героя. Ілюструвати таку модель протиставлення та взаємопереходу образних просторів можна на прикладі вірша Дж. Р. Р. Толкієна (1982–1973) «The Shadow Man» [12]. У вірші умовно можна виділити лівосторонній простір, наповнений образами, пов'язаними із нічним світлом (*beneath the moon*), та правосторонній простір, позначений образами тіні (*in shadow*). Емотивні конотації образів лівостороннього простору аналізованого поетичного тексту в сукупності формують емотивність оцінювання та самотності ліричного героя (про це свідчать художні порівняння, що включають лексику на позначення статичності [*he*] *sat as long as lasting stone; he sat there dumb*), яка витісняється подієвістю правостороннього простору, а саме появою жінки-незнайки, яку ліричний герой бере до себе в полон у царство тіні (*he woke as had he sprung of stone / beneath the moon in shadow, / And clasped her fast, both flesh and bone; / and they were clad in shadow*). Сформоване в контексті вірша поняття *togetherness*, марковане дієсловом *dance*, що позначає вихрову динаміку, генерує емотивність, яку можна специфічно представити як парадоксальне поєднання радості із відтінками суму. Це пояснюється тим, що ліричний герой стає повноцінною особистістю за рахунок того, що героїня поетичного твору втрачає свою ідентичність (*And never more she walked in light, / or over moonlit mountain, / But dwelt within the hill, where night / is lit but with a fountain*). У цьому вірші можна простежити універсальну інтерпретацію дихотомії *ліве :: праве* (що співвідносяться із жіночим і чоловічим початками відповідно) і текстовий рух до культурософського поняття андрогінності як формування цілісної особистості [2].

2) Дихотомія *лівий :: правий* у співвідношенні з контекстним значенням *статика :: динаміка* передає бажаний перехід ліричного героя із одного стану до іншого. Такий варіант розгортання емотивності можна простежити у вірші Р. Фроста (1874–1963) «*To the Thawing Wind*» [9].

У межах цього поетичного тексту образність лівостороннього простору позначає статику, що супроводжується депресивно-нудьговим настроєм ліричного героя. Така образність у цьому просторі маркується лексичними одиницями *the buried flower, the settled snowbank, ice, the picture on the wall, papers on the table*, що позначають застиглість. Також статика імплікується у наступних словосполученнях *<frost-covered> window, inert poet*.

Дієслова у наказовому способі, що використовуються на початку рядків і по центральній лінії переділу вірша, націлені на виштовхування небажаних ліричному героєві обставин, а отже, й супроводжуючих емоцій і заміщення їх психологічно необхідним наповненням. Тому правосторонній простір охоплює динамічні образи: *the thawing wind, o loud southwester!, a dream, steam, flow, ice will go*. Кінцева частина вірша заповнена шістьма динамічними образами: *burst into my narrow stall; / swing the picture on the wall; / run the rattling pages o'er; / scatter poems on the floor / Turn the poet out of door*.

Тож лівосторонній образний простір аналізованого вірша позначає теперішній стан речей ліричного героя, а правосторонній – фіксує бажану зміну обставин.

3) Дихотомія *лівий :: правий* у співвідношенні із контекстним значенням *суєта :: спокій* фіксує тональність туги за минулим. Простежити такий рух між просторами можна на основі вірша за назвою «*These are the Clouds*» [13], написаного англійським поетом Вільямом Батлером Сйтсом (1865–1939).

Лівосторонній образний простір у цьому вірші, що співвідноситься із теперішнім часом, є домінантним і тому протистояння у вірші не є напруженим. Правосторонній простір, що в алегоричній формі оприявнює благочинність із супроводжуючою піднесеною емотивністю, поступається лівосторонньому просторові. Вірш сповнений алегоричних образів, які в системі показують захід колишньої слави і прихід нікчемного сьогодення із його суєтою, а не подвигами: *These are the clouds about the fallen sun, / The majesty that shuts*

his burning eye: / The weak lay hand on what the strong has done, / Till that be tumbled that was lifted high / And discord follow upon unison, / And all things at one common level lie. Тож зіткнення нищості із величчю, що закінчується перемогою першої, генерує у вірші емотивність душевної гіркоти і смутку.

Цікавим є випадок структурування дихотомії *ліве :: праве* при перекладі. Ілюстративним може бути переклад вірша «The Sound of Trees» Роберта Фроста [8, с. 166], у якому не простежується навантаженої додатковими смислами дихотомії *ліве :: праве* на рівні форми вірша. Однак при перекладі цього твору російським поетом Борисом Хлебніковим, що отримав назву «Шум деревьев» [8, с. 167], відтворена образність чітко сформувала два антиномічні простори: простір умиротворення (тиші, позначеної лексичними одиницями *тишина, безмятежно внимаем, покой, понижаю*), що поступається простору тривоги, яка маркується в тексті лексичними одиницями на позначення шуму дерев (*листва, шелестящая угрюмо, досадный звук, шум*). Звуковий образ шуму дерев у контексті вірша набуває символічного значення, а саме плинності життя.

Отже, дослідження дихотомії *ліве :: праве*, формально вписаної в структуру поетичного тексту, дозволила зробити наступні висновки: 1) у структуруванні дихотомії *ліве :: праве*, поезія не суперечить загальноприйнятій аксіології цих понять; 2) лівосторонній образний простір співвідноситься із «теперішнім» часом для ліричного суб'єкта, правосторонній – із іншими часовими відношеннями; 3) зміна емотивності зліва направо у поетичному тексті співвідноситься з напрямом руху від надокучливої умиротвореності й до бентежності духу ліричного суб'єкта; 3) зміна емотивності зліва направо спостерігається не у межах одного ідіостилу, а у різних поетів, різних епох і напрямів творчості.

У перспективі залишається укладення типології образних просторів і встановлення універсальних тенденцій їх співвіднесеності.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Бодрийяр Ж. Дуальность / Ж. Бодрийяр; [пер. с франц. Н. Сулова] // Пароли. От фрагмента к фрагменту. – Екатеринбург: У-Фактория, 2006. – С. 53–55.
2. Власова Е. В. Левая, правая, где сторона?.. / Е. В. Власова // Дискурс Пи. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу до статті: <http://cyberleninka.ru/article/n/levaya-pravaya-gde-storona>.
3. Изард К.Э. Психология эмоций / К.Э. Изард; [пер. с англ. В. Мисник, А. Татлыбаева]. – СПб.: Питер, 2006. – 464 с.
4. Левое–Правое // Словарь символов и знаков / [Авт.-сост. В. В. Адамчик]. – М.: АСТ; Мн.: Харвест, 2006. – 240 с.
5. Психология: словарь / [Под общ. ред. А. В. Петровского, М. Г. Ярошевского]. – [2-е изд.]. – М.: Изд-во полит. литературы, 1990. – 494 с.
6. Татаркевич В. Історія шести понять: Мистецтво. Прекрасне. Форма. Творчість. Відтворництво. Естет. переживання / В. Татаркевич; [пер. з пол. В. Корнієнка]. – К.: Юніверс, 2001. – 368 с.
7. Эко У. Роль читателя / У. Эко; [пер. с англ. и итал. С. Д. Серебряного]. – СПб.: Симпозиум, 2005. – 502 с.
8. Frost R. The Sound of Trees / R. Frost // Стихи. Сборник на англ. яз. и параллельным русским текстом / [Сост. И общ. Ред. Перев. Ю. А. Здорова]. – М.: Радуга, 1986. – С. 166-169.
9. Frost R. To the Thawing Wind / R. Frost // Стихи. Сборник на англ. яз. и параллельным русским текстом / [Сост. И общ. Ред. Перев. Ю. А. Здорова]. – М.: Радуга, 1986. – С. 50.
10. Kortmann В. Iconicity, Typology and Cognition / В. Kortmann // Form Miming Meaning. Iconicity in language and literature [Ed. by M. Nanny and O. Fischer]. – Amsterdam; Philadelphia: John Benjamins, 1999. – P. 375–392.
11. Swift J. A Gentle Echo on Woman / J. Swift. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу до вірша: <https://www.poemhunter.com/poem/a-gentle-echo-on-woman/>.
12. Tolkien J.R.R. Shadow Man / J.R.R. Tolkien. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу до вірша: <http://nerdalicious.com.au/poets-stage/j-r-r-tolkiens-the-shadow-man-and-the-shadow-bride>.
13. Yeats W. B. These are the Clouds / W. B. Yeats // The Collected Poems. – Hertfordshire: Wordsworth Poetry Library, 2008. – 402 p.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Інна Редька – докторант, кандидат філологічних наук, доцент кафедри германської філології Інституту філології Київського університету імені Бориса Грінченка.

Наукові інтереси: когнітивна лінгвістика, емотіологія, жанрологія, проблеми перекладу поетичного тексту.

УДК 801-2.804

ПОЛІФУНКЦІОНАЛЬНІСТЬ ДІАЛОГУ В ДРАМАТУРГІЧНОМУ ТЕКСТІ

Світлана СОКОЛОВСЬКА (Житомир, Україна)

Стаття присвячена дослідженню діалогу в тексті драми, який розглянуто з позиції комунікативно-діяльнісного підходу як сферу прояву мовленнєвої діяльності людини, а його учасників – як мовних особистостей. Виявлені специфічні властивості діалогу в тексті драми Г. Бюхнера, де він виступає в якості головного носія відтворюваної дії, виявляє ознаки певного моменту в їх неповторності, матеріалізує хід подій і динаміку взаємин персонажів.

Ключові слова: художня картина світу, діалог, мовна особистість, структура тексту, відкрита драма.

В статье исследуется диалог в тексте драмы, который рассмотрен с позиции коммуникативно-деятельностного подхода как сфера проявления речевой деятельности человека, а его участники – как языковые личности. Выявлены специфические свойства диалога в тексте драмы Г. Бюхнера, где он выступает в качестве главного носителя воспроизводимого действия, выявляет признаки определенного момента в их неповторимости, материализует ход событий и динамику взаимоотношений персонажей.

Ключевые слова: художественная картина мира, диалог, языковая личность, структура текста, открытая драма.

The article deals with the research of the dialogue in the text of drama; the dialogue is seen from the position of communicative-action approach as the sphere of realization of a human's speaking activity and its participants as linguistic identities. The specific attributes of the dialogue are identified in the text of G. Buchner's drama, where the dialogue performs the role of the key action maker of the described activity, catches the signs of certain momentum in its originality, materializes the course of events and the dynamics of characters' relationships.

Key words: artistic world mapping, dialogue, linguistic identity, the structure of the text, open drama.

Постановка проблеми. У сучасних лінгвістичних дослідженнях діалог аналізується як базова форма мовленнєвої комунікації і як важливий компонент композиційно-мовленнєвої структури художнього тексту. Зміна системно-структурної парадигми на комунікативну привела до зміщення акцентів у філологічних дослідженнях: пріоритетним стає комунікативно-діяльнісний підхід, оскільки саме він з найбільшою повнотою і глибиною дозволяє розкривати онтологічні властивості тексту [1, с. 223]. Своєрідність драматургічного тексту як комунікативно-спрямованого вербального твору, який має естетичну цінність, полягає в його антропоцентричності, культурологічній значимості і здатності втілювати в образній формі модельовану автором художню картину світу. Однак реалізація антропоцентричного принципу під час аналізу драматургічного тексту відкриває нові можливості за умови, що об'єктом дослідження стає персонаж як специфічна мовна особистість, яка «стоїть за текстом» [2, с. 38]. Орієнтація на мовну поведінку персонажа, яка представляє процес розгортання мовленнєвої взаємодії в художній дійсності, дозволяє здійснити аналіз літературного героя як мовної особистості в усій сукупності репрезентованих у тексті характеристик. На особливу увагу заслуговують різні рівні організації мовної особистості персонажа як суб'єкта внутрішньотекстової комунікації на основі лексичного складу і структури тексту. Майбутнього дослідження потребують комунікативно-прагматичні особливості мовленнєвої поведінки персонажа, оскільки специфіка діалогічності багато в чому визначається складовими прагматичного характеру.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Інтенсивний розвиток філологічної науки і зміна наукових парадигм стимулюють дослідників до постановки нових завдань, які пов'язані з розробкою сучасних підходів до вивчення художнього тексту і його структури. Ці завдання вирішуються в межах когнітивно-дискурсивного (О. С. Кубрякова, А. М. Приходько, О. О. Селіванова), семантико-когнітивного (С. А. Жаботинська, В. В. Левицький), когнітивно-поетологічного (Л. І. Белехова, О. П. Воробйова), комунікативно-діяльнісного (Н. Д. Арутюнова, Н. Г. Болотнова, В. З. Дем'янков, Є. В. Сідоров) підходів. До особливостей вивчення структури тексту на сучасному етапі філологічних досліджень належить інтеграція суміжних царин знань у рамках антропоцентричного, соціолінгвістичного, когнітивного, психолінгвістичного і лінгвокультурологічного напрямів. Їх об'єднує інтерес до мовної особистості і соціуму, які

проявляють себе в текстовій діяльності. Це знаходить відображення у розробці проблем смислової інтерпретації і концептуального структурування тексту з опорою на асоціативну діяльність учасників спілкування і регулятивність тексту як його системну якість.

Актуальність дослідження визначає комплексний підхід до дослідження діалогу в драматургічному тексті, тобто його аналіз з точки зору структури, функцій, семантики і прагматики в комунікативно-діяльнісному аспекті з урахуванням своєрідності мовної особистості автора і мовних особистостей персонажів. Окрім того, актуальність звернення до теми ознак діалогічного мовлення в драматургічному тексті зумовлена наявністю стійкого інтересу власне до проблем інтерпретації у філологічних розвідках. Як окрему проблему можна виділити принцип відбору автором мовного матеріалу для моделювання мовної особистості літературного героя. Особливий інтерес у цьому плані становить драматургія Георга Бюхнера, творчість якого є самобутнім і унікальним явищем, що зв'язує літературу XIX і XX століть. На відміну від майстрів попередніх епох, художній образ у Бюхнера не заданий первісно авторською волею, а виникає в його безпосередньому діалогічному розгортанні. З позиції комунікативно-діяльнісного підходу діалог розглядається як сфера прояву мовленнєвої діяльності людини, а його учасники – як мовні особистості. Будучи невід'ємною частиною картини світу, яка створюється драматургом, художній діалог стає важливим засобом реалізації естетичної функції, специфіка якої зумовлена авторською індивідуальністю.

Георг Бюхнер, представник періоду раннього реалізму в німецькій літературі, у пам'ять про нього була заснована найбільша літературна премія Німеччини, за своє коротке життя написав лише три драматичні твори. При цьому один з них, «П'єтро Аретіно», було втрачено, а інший, його найвідоміший твір, «Войцек», залишився у кількох рукописах. У ґрунтовній біографії «Георг Бюхнер: Історія генія» (2013) відомий німецький дослідник Герман Курцке зазначає щодо драми «Войцек», що «зважаючи на відсутні частини тексту, з одного боку, подвійні або потрійні наявні, але які належать до різних концепцій автора, з іншого боку, кожен «Войцек» стає конструктом видавця. Залежно від того, яке бачення цілого має видавець, він по-іншому складає наявний матеріал, дещо випускає, дещо додає – в будь-якому випадку завжди виходить щось зовсім інше. Як такого «Войцека» Бюхнера не існує» [6, с. 414–415]. Досі тривають суперечки щодо завершеності «Войцека». Однак незалежно від ескізності або закінченості останньої драми Бюхнера, очевидно, що вона стала новим словом в історії світової драми і нині існує як беспрецедентне у світовій літературі поєднання очевидної фрагментарності форми і вражаючої завершеності думки, почуття, змісту [3, с. 139]. Поряд з Я. Ленцем і Д. Граббе Бюхнера називають одним із засновників відкритої драматургічної форми, якій властиві фрагментарність часу і дії, монтаж сцен за принципом смислової, а не подієвої динаміки, різноманітність точок зору, авторський коментар до подій драми [7, с. 323].

Фрагментарний принцип побудови зближує поезику драми зі штюрмерською драматургією. Водночас не можна не помітити її зв'язок із наступним літературним розвитком [3, с. 139]. Звертаючись до бідного і приниженого героя, Бюхнер передбачив пізніші пошуки натуралістів. Розкриваючи абсолютну самотність особистості, принципове нерозуміння між людьми різних соціальних верств, Бюхнер використовує особливу техніку діалогу, де учасники розмови говорять ніби «повз» один одного, прийом, який отримав широке розповсюдження в драматургії XX століття:

«DOKTOR ganz erfreut: Ei, ei! Schön, Woyzeck! – Reibt sich die Hände. Er nimmt die Katze: Was seh' ich, meine Herren, die neue Spezies Hasenlaus, eine schöne Spezies... – Er zieht eine Lupe heraus, die Katze läuft fort. – Meine Herren, das Tier hat keinen wissenschaftlichen Instinkt... Die können dafür was anders sehen. Sehen Sie: der Mensch, seit einem Vierteljahr ißt er nichts als Erbsen; bemerken Sie die Wirkung, fühlen Sie einmal: Was ein ungleicher Puls! Der und die Augen!

WOYZECK: Herr Doktor, es wird mir dunkel! – Er setzt sich.

DOKTOR: Courage, Woyzeck! Noch ein paar Tage, dann ist's fertig. Fühlen Sie, meine Herren, fühlen Sie! – Sie betasten ihm Schläfe, Puls und Busen. – Apropos, Woyzeck, beweg den Herren doch einmal die Ohren! Ich hab' es Ihnen schon zeigen wollen, zwei Muskeln sind bei ihm tätig. Allons, frisch!

WOYZECK: Ach, Herr Doktor!

DOKTOR: Bestie, soll ich dir die Ohren bewegen? Willst du's machen wie die Katze? So, meine Herren! Das sind so Übergänge zum Esel, häufig auch die Folge weiblicher Erziehung und die Muttersprache. Wieviel Haare hat dir die Mutter zum Andenken schon ausgerissen aus Zärtlichkeit? Sie sind dir ja ganz dünn geworden seit ein paar Tagen. Ja, die Erbsen, meine Herren!» [5]

Крім цього, важливу роль у репліках бюхнерівських персонажів грають паузи, цезури, недомовки, що створює своєрідний рваний ритм оповідання і одночасне співіснування кількох планів дії:

«WOYZECK: Hast nix gehört?

ANDRES: Er is da, noch mit einem Kameraden.

WOYZECK: Er hat was gesagt.

ANDRES: Woher weißt du's? Was soll ich's sagen? Nun, er lachte, und dann sagt er: Ein köstlich Weibsbild! Die hat Schenkel, und alles so heiß!

WOYZECK ganz kalt: So, hat er das gesagt? Von was hat mir doch nacht geträumt? War's nicht von einem Messer? Was man doch närrische Träume hat!

ANDRES: Wohin, Kamerad?

WOYZECK: Meim Offizier Wein holen. – Aber, Andres, sie war doch ein einzig Mädels.

ANDRES: Wer war?

WOYZECK: Nix. Adieu! – Ab.» [5]

Діалоги у «Войцеку» містять лише відблиски подій, у той час як формально головні перипетії відбуваються за межами тексту драми:

«WOYZECK sieht sie starr an und schüttelt den Kopf: Hm! Ich seh' nichts. O man müßt's sehen, man müßt's greifen könne mit Fäusten!

MARIE verschüchtert: Was hast du, Franz? – Du bist hirnwütig, Franz.

WOYZECK: Eine Sünde, so dick und so breit. – Es stinkt, daß man die Engelchen zum Himmel hinausräuchern könnt'! Du hast ein' roten Mund, Marie. Keine Blase drauf? Wie, Marie, du bist schön wie die Sünde – kann die Totsünde so schön sein?

MARIE: Franz, du redest im Fieber!

WOYZECK: Teufel! – Hat er da gestanden? So? So?

MARIE: Weil der Tag lang und die Welt alt is, können viele Menschen an einem Platz stehen, einer nach dem andern.

WOYZECK: Ich hab ihn gesehn!

MARIE: Man kann viel sehn, wenn man zwei Auge hat und nicht blind is und die Sonne scheint.

WOYZECK: Mensch! – Geht auf sie los.

MARIE: Rühr mich an, Franz! Ich hätt' lieber ein Messer in den Leib als deine Hand auf meiner. Mein Vater hat mich nit anzugreifen gewagt, wie ich zehn Jahre alt war, wenn ich ihn ansah.

WOYZECK: Weib! – Nein, es müßte was an dir sein! Jeder Mensch ist ein Abgrund, es schwindelt einem, wenn man hinabsieht. – Es wäre! Sie geht wie die Unschuld. Nun, Unschuld, du hast ein Zeichen an dir. Weiß ich 's? Weiß ich 's? Wer weiß es? – Er geht.» [5]

У тексті п'єси постійно взаємодіють два мовленнєвих плани: діалогова частина (репліки персонажів) і недіалогова (авторські ремарки). Центр дії не залишається весь час тим самим, він постійно переміщується. Строго кажучи, в драмі Бюхнера немає ні звичайного початку, ні традиційної розв'язки. Німецький дослідник Герхард Бауманн визначив особливу драматургічну природу п'єси як «завершений фрагмент»: «Те, що Бюхнер залишає відкритим, є фрагментами, які не потребують доповнення, оскільки ціле може

з'явитися лише фрагментарно» [4, с. 323]. Ослаблення причиново-наслідкових зв'язків між епізодами у драмі вимагає інтелектуального напруження для їх співвіднесення, зіставлення. Це зближує Бюхнерівську п'єсу з епічною драмою Бертольта Брехта.

У фрагментарному «Войцеку» немає поділу на акти і сцени, але завдяки повторам-лейтмотивам з'являється формально невидима, проте змістово зрозуміла цілісна структура тексту. На основі повтору розгортаються образні поля тексту: *rot* асоціюється з кров'ю, *Messer* зі смертю. Наскрізні повтори *immer zu, immer zu / stich tot, tot, tot / stich, stich, das Weib ist heiß, heiß / bist du tot, tot, tot* надають п'єсі особливого звучання і ритму. Діалог стає предметом зображення, органічним способом вираження думки автора, його погляду на світ. Діалогічний простір перетворюється на сценічний майданчик. Персонажі, будучи одночасно і акторами і глядачами, занурені в атмосферу гри і постійних перевтілень:

«TAMBOURMAJOR: Marie!

MARIE ihn ansehend, mit Ausdruck: *Geh einmal vor dich hin! Über die Brust wie ein Rind und ein Bart wie ein Löw So ist keiner! – Ich bin stolz vor allen Weibern!*

TAMBOURMAJOR: *Wenn ich am Sonntag erst den großen Federbusch hab' und die weiße Handschuh, Donnerwetter! Der Prinz sagt immer: Mensch, er ist ein Kerl.*

MARIE spöttisch: *Ach was! – Tritt vor ihn hin: Mann!*

TAMBOURMAJOR: *Und du bist auch ein Weibsbild! Sapperment, wir wollen eine Zucht Tambourmajors anlegen. He? – Er umfaßt sie.*

MARIE verstimmt: *Laß mich!*

TAMBOURMAJOR: *Wild Tier!*

MARIE heftig: *Rühr mich an!*

TAMBOURMAJOR: *Sieht dir der Teufel aus den Augen?*

MARIE: *Meinetwegen! Es ist alles eins!»* [5].

П'єса самою своєю формою дистанціюється від власного змісту, пропонуючи незамкнення і нескінченну різноманітність прочитань. Войцек, що спочатку спостерігає у балагані за фокусами з тваринами, незабаром сам стає експонатом, який виставляють на загальний огляд. Ляльковість і гротескність персонажів насичує ігрову структуру п'єси новими можливостями.

Специфічною ознакою досліджуваного тексту драми, як продукту дискурсивно-діалогічної діяльності авторської і читацької свідомості, є включення метатексту в діалогічну структуру всієї мовленнєвої будови. Роль метатексту в драмі, незважаючи на його важливість, не вичерпується вираженням авторського ставлення до власного твору. Для метатексту характерне «замкнення» твору на собі, саморефлексія автора. Однак Бюхнер руйнує ілюзію замкненої на собі сценічної дії, її неперервність, переключаючи увагу з результату на процес. Він прагне не стільки оцінки, скільки художнього дослідження місця, ролі, значення різних явищ життя як проявів різноманітності світу.

Отже, порівнюючи техніку Бюхнерівської драми з попередніми текстами романтизму і драмою ХХ століття, аналізуючи прийоми контрасту, монтажу, новий тип напруження, не можна не помітити, що дія в «Войцеку» є поліфонічною, дискретною, монтажною, вірогідною щодо способів розгортання. При цьому діалог виступає в якості головного, практично єдиного носія відтвореної дії; він виявляє ознаки певного моменту в їх неповторності, матеріалізує хід подій і динаміку взаємин персонажів.

Актуальні для філологічних досліджень проблеми аналізу внутрішньотекстових зв'язків, виділення рівней структури і моделювання художнього тексту не втрачають своєї значимості. Водночас розвиток філології і зміна наукових парадигм стимулюють дослідників розставити нові акценти, поставити нові цілі і завдання, пов'язані з розробкою сучасних комунікативно-когнітивних підходів до аналізу тексту. Комунікативно-когнітивний ракурс розгляду драматургічного тексту зумовлює пильну увагу до процесів його породження, функціонування і продукування нових смислів.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Болотнова Н. С. Филологический анализ текста: учеб. пособие / Н. С. Болотнова. – 4-е изд. – М. : Флинта : Наука, 2009. – 520 с.

2. Караулов Ю. Н. Русский язык и языковая личность / Ю. Н. Караулов. – М. : Наука, 1987. – 262 с.
3. Карельский А. В. От героя к человеку: два века западноевропейской литературы / А. В. Карельский. – М. : Советский писатель, 1990. – 400 с.
4. Baumann G. Georg Büchner. Die dramatische Ausdruckswelt / G. Baumann. – Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 1961. – 236 s.
5. Büchner G. Woyzeck / G. Büchner. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://gutenberg.spiegel.de/buch/woyzeck-419/1>.
6. Kurzke H. Georg Büchner: Geschichte eines Genies / H. Kurzke. – München : Verlag C. H. Beck, 2013. – 592 s.
7. Pfister M. Das Drama: Theorie und Analyse / M. Pfister. – München : Wilhelm Fink Verlag, 2001. – 456 s.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Світлана Соколовська – кандидат філологічних наук, доцент кафедри германської філології та зарубіжної літератури Навчально-наукового інституту іноземної філології Житомирського державного університету імені Івана Франка.

Наукові інтереси: проблеми теорії та історії драми, комунікативно-когнітивні стратегії інтерпретації художнього тексту.

УДК 82 (410.1)

ЛИТЕРАТУРНЫЙ ПОРТРЕТ ПОД ВЗГЛЯДОМ КРИТИКИ ЭКОЛОГИЧЕСКОЙ КУЛЬТУРЫ

Ольга ШУМСЬКА (Харків, Україна)

Мелодия, как основная мысль биографического романа Йенса Йолера о Себастьяне Бахе «Гармония мира», рассматривается в репертуаре экопоэтики с применением различных методов критического анализа: как автор через бесконечное пространство художественного слова передает восприятие мира музыки и в естественном звучании небесных сфер раскрывает эстетическую реальность нового качества. Цвето-звуковой символизм виртуозных авторских пассажей создает смысловую перспективу, объяснение и понимание которой требует от художественного комментатора работы с кодами глобального уровня. В пересмотре культурного канона взаимоотношения композитора с мирозданием высвечивают скрытый потенциал личной многогранности человека, заложенный самой природой.

Ключевые слова: гармония, эстетический феномен, музыка, поэтика, природа, восприятие.

Мелодія, як основна думка роману Йенса Йолера про Себастьяна Баха «Гармонія світу», розглядається в репертуарі екопоетики із застосуванням різних методів критичного аналізу: як автор через нескінченний простір художнього слова передає сприйняття світу музики і в природному звучанні небесних сфер розкриває естетичну реальність нової якості. У перегляді культурного канону взаємини композитора із всесвітом висвітлюють прихований потенціал особистої багатогранності людини, закладений самою природою.

Ключові слова: гармонія, естетичний феномен, музика, поетика, природа, сприйняття.

Melody as the main idea of the biographical novel by a modern German writer Jens Johler about Sebastian Bach "Harmony of the World" is viewed in the framework of eco-poetics with implementing different means of critical analysis: the way the author interprets the world of music through endless space of artistic word and shows the esthetic reality of a new kind in the natural sound of heavenly bodies. Color and sound symbolism of ornate author's passages creates sense perspective understanding which in its emergent function of esthetic phenomenon demands from artistic commentator to be able to work with global codes. Taking into account the fact of fast spreading and establishing in public consciousness new esthetic paradigms, in overview of the cultural canon the interrelations of the composer and the universe show the hidden potential of personal complexity of a person created by nature itself. Topical research in the ecological framework focuses on the issues of enlightening and nurture in the sphere of ecological consciousness as an attempt to persuade mankind in the fact that nature has its own value and that life joy depends on the established mode of mind and body while music and poems present an eternal source of exaltation of consciousness.

Key words: harmony, aesthetic phenomenon, music, poetics, nature, apprehension.

Постановка проблеми. Сама дійсність потребує від нас символічного образу мислення, а мистецтво – це тільки дзеркало, яке відображає таїнство духовного наповнення художественного слова. Поистине глибочайша екологічна культура свойственна поетам різних часів – тому і перекликаються їх строки: «Рука художника ще всесильней/ со всех вещей смывает грязь и пыль,/ Преображенной из его красильни/ Выходит жизнь, действительность и быль» (Б. Пастернак). Лірико-епічної практика синтезу в мистецтві ще зберігає історичну пам'ять про первородне триєдність музики, поезії і танця. Сквозь природний кристал ритма строк і каденцій на цвето-звуко-

чувственном языке происходит эволюция в самом человеке, что и можно считать предпосылкой возникновения, распространения и укрепления в общественном сознании новых эстетических парадигм. Отсюда вытекает, на наш взгляд, **актуальность** междисциплинарных исследований в области эволюции экологического сознания, как попытка убедить человечество в том, что природа имеет собственную ценность, и что радость жизни зависит от совершенной настройки ума и тела.

Предметом является композиционные факторы воздействия музыки и поэзии, толкование поэтологической категории драмы чувственной стихии в экологическом ключе.

Объектом данного исследования рассматриваются эффекты выразительности при изображении чувственной природы звука и цвета в произведении Йенса Йолера «Гармония мира», как проявление эмергентной функции культурного феномена [4].

Цель работы: через стилистические особенности музыкальной поэтики биографического романа проследить образную динамику преодоления искусственного разрыва между природой и культурным каноном в сознании главного героя, акцентируя элементы эко-концепции.

Для этого необходимо выполнение следующих **задач:** в размышлениях о взаимопроникновении естественного и социального начал внутри литературного образа реального исторического лица показать «бездну пространства» в символическом звучании царства природы, внимая имплицитному голосу композитора – «проводника универсального космического Духа» [1, с. 259]; кроме того, в культурно-экологическом прочтении способов и приемов гармонизации мира музыкальными и цветовыми ассоциациями найти примеры проявления эмергентной функции эстетического феномена при создании литературной реальности нового качества.

Степень изученности проблемы. К концу XX века экологические проблемы оказались в центре общественного внимания, а экологическое сознание стало важнейшей составляющей новой мировоззренческой парадигмы. Считается, что впервые вопрос об экологической составляющей в литературоведении подняла Ч. Глотфелти, которая очертила горизонт исследования и экоцентричный подход критики, конкретизировала новое понимание взаимосвязи природы и культуры, языковых и литературных феноменов [3]. Понятие экокритики впервые появилось в 1978 году в эссе У. Рукерта "Литература и экология: эксперимент в экокритике", где стихи рассматривались автором как "зеленые растения"[6]. До середины 90-х экологическая перспектива в немецкой литературе просматривается довольно слабо. К тем немногим авторам, которые первыми дали обзор по направлениям экологического сознания в Германии, можно отнести Х. Беме, Й. Херманда. Несмотря на международную славу Германии, как Эко-сознательной страны, к которой природа занимает центральное место в культурной традиции и философии, экологическое мышление не пользовалось повышенным вниманием немецких литературоведов. Сравнительный анализ американских и немецких подходов к экокритике представляется нам перспективной темой исследования, но поскольку не входит в задачи данной статьи, достаточно отметить, что пионерами в разработке генезиса западноевропейской концепции природы считаются Э. Олдемайер, Х. Беме, Ш. Хайланд, Х.-Д. Вебер.

Ведущие украинские литературоведы Н. Высоцкая, Е. Стеценко также активно развивают экоконцепции ни примерах американской литературы, об особенностях становления понятия «экокритика» в современных отечественных исследованиях пишет И. Сухенко, анализу структуры экотекста посвящены работы Н. Жлуктенко, экопсихологической проблематикой текста занимается О. Судленкова (Минск).

Изложение основного материала исследования. Главным обстоятельством появления *эко-концепции* в современном литературоведении является осознание представителями данной гуманитарной дисциплины вселенских процессов разрастающегося экологического кризиса. Жесткие вызовы техногенной цивилизации ориентируют литературу разных жанров и критический комментарий на активные поиски новых пространств и ракурсов своего бытия, расширяют сферу переосмысления искусства и его функций в культуре. В понимании экокритики природа и культура неразделимости и

считаются частью универсума, а свойство эстетического опыта сознания имманентно смыслообразующей глобальной системе взаимодействия энергии, материи и идей.

Литература – это один из основных предметов экологического просвещения, приглашающий войти в этот мир и неторопливо, вслед за поэтами прошлых веков и нашими современниками, пройти по горным дорогам, постоять у кипящих водопадов, послушать речь ручьев и рек, гул морских валов, наклониться к одуванчику, взять «тюльпан, как ребенка за подбородок», вскинуть голову к вершинам сосен и берез, ощутить запах цветущей черемухи и розы, увидеть «золотое оплечье» шмеля, стремительный полет ласточек, услышать печаль журавлиного клина, ощутить огромность жизни и радость ее. Музыка и стихи – вечный источник возвышения сознания, способные преодолеть отчуждение современного человека, мироощущение которого стало значительно ограниченным из-за потери первоначального восприятия, когда: «Неистовая радость преодолевает меня: я почуял опасность, как дикарь чутьем, по едва уловимым приметам угадывает, что сулит завтрашний день. С полуслова я понял тайный язык пустыни, прочел ее нарастающую ярость в трепетных крылышках стрекозы» [2, с. 182].

Себастьян Бах, как «властелин многоголосной гармонии небесных сфер» [1, с. 256], в мастерском изображении Й. Йолера воспринимал поэзию слова во всем уникальном многообразии эстетической природы гения. Он мог восхищаться комбинацией букв, подобно как мыслью, произнося слово, оживляя, чувствуя и слыша таинственную силу всеобщего притяжения. Новое понятие Бах впервые услышал из рассказа друга Эрдмана об открытии Ньютоном физических законов вибрации звука. Меняя ударение в слове «гравитация», чтобы лучше постичь значение по звучанию, переставлял слоги в слове, удлинял их, варьировал на все лады, менял ритм – тем сильнее захватывала его магия слова: при этом Бах стучал ногами, щелкал пальцами, вызывая недоумение своего спутника. Известно, что сама по себе композиторская «кухня» никакой ценности не имеет. В счет идет лишь эффект красоты и выразительности, достигаемый художником-мастером. Автор романа прослеживает творческий путь Баха, который в совершенстве овладеет музыкальным искусством в гармонии не только слышимых нот, но и в симфонии цвета, на нотном стане линий, в басовом и скрипичном ключах деревьев и растений, животных и птиц. Уникальную способность слышать и воспроизводить музыкальные сигнатуры всего одушевленного в природе Бах унаследовал от отца. Заслуживает внимания цвето-акустический контраст в описании жилища кузнеца – дядюшки Эрдмана, у которого друзья вовремя путешествия останавливаются на ночлег. Комбинированные метафоры передают акустику мрачного фона затхлости, серый цвет доминирует в доме, где царит тягостное безмолвие, объяснимое лишь вмешательством сил черной магии. Слова, звуки, мысли заколдованы ее злыми чарами, вызывая у Баха мучительное притупление чувств, незримые страдания духа, которые дано врачевать только Природе.

Дело в том, что в природе нет абсолютной тишины, пусть даже слышится только свое дыхание. Мы вдыхаем природу и впитываем все необходимое для жизни, а выдыхаем волны, невидимую и беззвучную мелодию своей души. Чем больше человек общается в природой, тем глубже он постигает тонкости невидимых глубин внутренней энергии, внешней материи и вечных идей; неестественное отпадает от него, человеческая мысль вырывается и через природу наполняет жизнь мечтой, романтикой, лирикой. Яркими примерами тому служат виртуозные пассажи из романа Й. Йолера.

Услышав чарующий голос Софии Агнеты Петерсон, Баха охватывает райское блаженство: она только назвала свое имя, но для композитора уже стала Музой. «Нежное сопрано эфемерного создания» [5, с. 65] наполнило своим сердце композитора щемящей тоской и ликующим счастьем. В одном возгласе возлюбленной «дочь страдания – гармония» растворяется вариациями нескольких арий. Необъяснимое состояние композитора автор называет «понятием без понятия»: Бах молчал, очарованный первой встречей с Музой, найдя спасение за клавирами. Музыкант в недоумении задается вопросом: «Как могло вместиться столько мелодии в два коротких слога?» Фаустовское желание продлить очарование врывается в сознание, вся энергия которого устремляется на создание

музыкальной реальности нового качества. Мотивы и мелодии «галантной» оперы внезапно звучали в мыслях – проводника универсального космического Духа. Работа над оперой для своей Музы окрыляет композитора, за создание либретто принимается друг Баха, философ и дипломат. Идея становится смыслом всей жизни композитора и воплощается в создании галантной оперы «Цирцея» на классической мифологической основе. В естестве музыки чувственное выражение внутреннего мира должно было, по замыслу Баха, раствориться в природном звучании космических сфер, которому внимал гений, способный через координацию гармонии передавать вибрациями сердца звуки из Универсума.

Крушение надежд сопровождается голосом уже другого тембра: неизвестный баритон создает дисгармонию звучания окружающего мира, чуждый слуху и разуму «Никто» предстает композитору в образе гомеровского циклопа Полифема, кровожадного великана с одним глазом. Два мотива ассоциаций сливаются в демоническую силу, разрушающую веру, любовь Музы, надежды, планы, приводят к катастрофе природного волнующего чувства. Эмергентная функция [4] эстетического феномена проявляется в трагической реальности: утрате партитуры музыкального шедевра, как завещание потомкам «лечить обиду Времени прохладой Вечности». Интересен тот факт, что современные нейробиологи исследуют явление синестезии, когда чувственный сигнал одного рода дает автоматический отклик в виде ощущений другого рода. Ученые давно обратили внимание на возможность отдельных людей воспроизводить вспышки света на слух, как если бы они воспроизводились звуками.

Выводы: художественная литература отражает сложность взаимоотношений человека и мироздания, а такое заметное направление в литературоведении, как экокритика, конфигурирует траекторию становления нового экологического сознания. Методом критического разбора тематического плана «мелодии слова» по роману Й. Йолера «Гармония мира» сквозь призму эко-концепции удастся проследить, какое влияние оказывает природа на творчество и культуру восприятия читателя, зрителя, слушателя.

Призывая воображаемое, автор объединяет различные планы художественной реальности в единое целое, цвето-звуковые экосимволы «гравитация», «гармония», «восход», «небесная сфера» создают собственную многослойную структуру, смысловую перспективу, объяснение и понимание которой требует от интерпретатора работы с кодами различного уровня и свидетельствует о предрасположенности к диалогу с воспринимающим.

Художественное видение мира бесконечно, как и восприятие Природы через гамму человеческих мечтаний, во все времена призванной „усталых душ печали врачевать и с жизнью примирять ожесточенных». Такой взгляд сохраняет ценность не только эстетическую, но и практическую. Ведь единство нераздельно: человек – часть природы, природа – часть человека. Всеобъемлющий гуманизм поэзии проявляется и в космической глобальности мысли, и в удивительной бережности ко всему живому, и в необычности взгляда, и в прозрении будущего, и в оптимистической уверенности: человек в конце концов возвысится до полноты понимания природы и откажется от насилия.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Просняков М. Космическая музыка Штокхаузена./ Книга неклассической эстетики. КоневиЩе2000. М.: Институт философии РАН, 2000. – 346 с.
2. Сент-Экзюпери А. Планета людей. Сочинения, М.: «Художественная литература». – Кишинев, 1974. – 560 с.
3. Glotfelty C. The Ecocriticism Reader: Landmarks in Literary Ecology. University of Georgia Press, 1996. – 415 p.
4. Iser W. Emergenz. Nachgelassene und verstreut publizierte Essays. / Hsg. Schmitz A. – Konstanz University Press. 2013. – 320 S.
5. Johler Jens. Die Stimmung der Welt. Roman. Alexander Verlag Berlin/Köln. – 2013. – 348 S.
6. Rueckert W. Literature and Ecology. Experiment in Ecocriticism. – "The Iowa Review", v. 9, N 1, Winter 1978.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Ольга Шумська – кандидат філологічних наук, доцент кафедри німецької та французької мов факультету іноземних мов Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна.

Наукові інтереси: культурно-естетичні аспекти вивчення літературних явищ, семантика та поетика літературного твору, рецептивна критика.

УДК 821.111(73)

П'ЄСА ТОНІ КУШНЕРА "TERMINATING" ЯК ДІАЛОГ ІЗ СОНЕТОМ LXXV ВІЛЬЯМА ШЕКСПІРА

Ірина ЯКОВЕНКО (Чернігів, Україна)

У статті розглядається інтерпретація шекспірівського сонету LXXV в одноактній п'єсі американського драматурга Тоні Кушнера "Terminating" ("Завершення"). Досліджуючи міжтекстові зв'язки, авторка аналізує репрезентацію тем, ідей та образу ліричного героя сонету Шекспіра у сучасній драмі Тоні Кушнера, використовуючи компаративно-зіставні методи аналізу.

Ключові слова: компаративний аналіз, міжтекстові зв'язки, Тоні Кушнер, п'єса "Terminating".

В статті аналізується інтерпретація шекспіровського сонета LXXV в одноактній п'єсе американського драматурга Тоні Кушнера "Terminating" ("Завершение"). Исследуя межтекстовые связи, автор фокусируется на репрезентации тем, идей и образа лирического героя сонета Шекспира в современной драме Тони Кушнера, опираясь на компаративно-сопоставительные методы анализа.

Ключевые слова: компаративный анализ, межтекстовые связи, Тони Кушнер, пьеса "Terminating".

Tony Kushner's plays mirror politics and pressing societal issues such as AIDS, immigration, queer lives, homosexuality, to name only a few. Although famous drama works by Tony Kushner are widely debated in American society and provoke multifaceted literary analyses in western academia, rarely have they been investigated by Ukrainian scholars. The comparative research focuses on the intertextual relations of the play "Terminating" (1998) by Tony Kushner and Sonnet LXXV by William Shakespeare. The author of the article analyzes the representation of the major themes, ideas and the image of the lyrical I of Shakespeare's sonnet in the drama work by Tony Kushner. "Terminating" is one of the theatrical odes incorporated in the collection of plays under the title "Love's Fire" which stage Shakespeare's eight sonnets. In "Terminating" the playwright intertwines two threads – autobiographical and Shakespearean. The former introduces Kushner's personal experience of psychoanalytic therapy, while the latter represents Shakespearean key motifs of sonnet LXXV – ambivalence and human's transformation which the person in love undergoes. Putting the idea of ambivalence in the core of his drama, the playwright shifts from a gay couple (Hendryk and Billygoat) to a lesbian one (Esther and Dymphna) focusing first on Hendryk's ambivalent and contradictory feelings and then on Esther's battle with depression. The author of the play creates emotional tension between the two couples illustrating Shakespeare's idea of love as pain, conflict and suffering. The American playwright depicts love as affect, focusing on pain and suffering caused by the feeling – the idea which is explicitly represented in the German subtitle of the play "Lass meine Schmerzen nicht verloren sein" and which is Shakespeare's idea of sonnet LXXV. Tony Kushner turns to direct quoting of the bard's sonnet and constructs the conflict of "Terminating" based on the doubleness of human consciousness, ambiguity, ambivalence and contradiction, which are the key motifs of sonnet LXXV by William Shakespeare.

Key words: comparative analysis, intertextual relations, Tony Kushner, "Terminating".

Творчість Тоні Кушнера, що є добре відомою у світі та відзначена низкою театральних та літературних премій (Tony Award for Best Play, 1993; Emmy Award, 2004; Pulitzer Prize for Drama, 1993; Steinberg Distinguished Playwright Award, 2008), на жаль, мало знайома вітчизняним поціновувачам красного письменства та театральній спільноті. В українській американістиці з'являються лише поодинокі розвідки, що аналізують найвідоміші п'єси автора. Професор Н.О.Висоцька розглядає драму Тоні Кушнера "Слов'яни" ("Slavs! Thinking about Longstanding Problems of Virtue and Happiness", 1995) в імагологічному ракурсі, досліджуючи кушнерівську "фантазію на російські теми" в іронічному ключі й аналізуючи репрезентацію гротескно-карикатурного образу Росії [1]. Драма Тоні Кушнера "Ангели в Америці" ("Angels in America: A Gay Fantasia on National Themes", 1992) вважається вершинною в доробку американського драматурга, відтак вона привертає чи не найбільшу увагу дослідників американської літератури і театру. Критики розглядають найрізноманітніші аспекти "Ангелів...", звертаючись до репрезентації теми СНІДу в контексті американської поетичної історії [5; 6; 12; 16], аналізуючи мотиви гомосексуальності у світлі квір-студій [4; 6; 7], пропонуючи дослідження репрезентації фемінності у драмі [13], або досліджуючи генологічну спорідненість "Ангелів в Америці" та середньовічної містерії [14]. К. Б. Стівенсон (Catherine Barnes Stevenson) аналізує діалектичну боротьбу між минулим та майбутнім, між статикою, динамікою та прогресом, емоційне та інтелектуальне, фокусуючись на моментах індивідуальної та політичної історії [18]. М. В. Сміт (Matthew Wilson Smith) вивчає конфлікт між апокаліптичним та прогресивними модусами драми [17], а А. Дж. Францен (Allen J. Frantzen) аналізує репрезентацію англосаксонської ідентичності [7], у той час як С. Ф. Крюгер (Steven F. Kruger) розглядає драму Тоні Кушнера на перетині індивідуальної ідентичності та колективної історії [8].

Тематичне та проблемне коло п'єс Тоні Кушнера є надзвичайно широким, талант драматурга напрочуд яскравим та непересічним, а його драма “Ангели в Америці” увійшла до золотого фонду американської та світової драматургії – відтак, цілком закономірною постає увага критики до “Ангелів” та величезна кількість розвідок, присвячених драмі. Натомість п'єса “Terminating” не привернула такої прицільної уваги критики. **Предметом** аналізу нашої розвідки є одноактна п'єса Тоні Кушнера “Terminating” (“Завершення”) як сучасна драматургічна репрезентація тем, ідей та образу ліричного героя шекспірівського сонету LXXV. **Актуальність** дослідження зумовлена недостатньою увагою вітчизняних американознавців до творчості славетного американського драматурга. **Метою** розвідки є аналіз міжтекстових зв'язків п'єси Тоні Кушнера “Terminating” (“Завершення”) та сонету LXXV Вільяма Шекспіра.

П'єсу “Terminating” (“Terminating, or Lass mein Schmerzen nicht verloren sein, or Ambivalence”) Тоні Кушнер присвятив своєму психоаналітику Деборі Глейзер (Deborah Glazer), про що автор зазначає у передмові до твору: *“It is dedicated to my psychoanalyst, the great Deborah Glazer, with whom, sadly, very, very sadly, I am terminating, after life-changing work. Let no one ever believe that psychoanalysis, or very good therapy, is a waste of time, for to believe that is to believe that people aren't changeable, and to believe that people aren't changeable is to miss the whole point of everything, of sea-changing Shakespeare and of life and everything”* [10, с. xvi].

Драматург, вживаючи слово “terminating” у вступі до п'єси, розкриває зміст назви і репрезентує у художньому просторі драми власний досвід психоаналітичних сеансів, через які Тоні Кушнеру судилося пройти у спробі “подолати” свою нетрадиційну сексуальну орієнтацію. Сюжет п'єси, власне, укорінений у досвіді письменника і зображує психоаналітичний сеанс. До того ж у вступному слові драматурга маємо і згадку про славетного барда (sea-changing Shakespeare), таким чином у драмі поєднуються два струмені – автобіографізм та шекспірівська ідея трансформації, зміни людини через кохання.

Німецька назва твору “Lass meine Schmerzen nicht verloren sein”, що англійською перекладається як “Let my pain not be in vain”, а українською – “Хай біль не марним буде мій”, – рядок із арії Аріадни Ріхарда Штрауса (“Ariadne Auf Naxos”). У назві драми заявлено проблему, яку Тоні Кушнер окреслює як у п'єсі, так і у вступному слові, і яка відлунує у морально-етичну площину – чи є біль кохання шляхом до спокути: *“And how is pain redeemable? When it alters something for the better. As it sometimes can do”* [10, с. xvi].

П'єса “Terminating” була написана у 1998 році на замовлення нью-йоркської акторської компанії (the Acting Company) і входить до серії п'єс, об'єднаних титулом “Вогонь кохання” (“Love's Fire”) та сонетами Шекспіра. Сім п'єс-одноактівок, що увійшли до збірки (серед яких окрім драматургічного твору Кушнера представлені драми “140” Марши Норман (Marsha Norman), “Чекаючи на Філіпа Гласса” (“Waiting for Philip Glass”) Венді Вассерштайн (Wendy Wasserstein), “Hydraulics Phat Like Mean” Нтозаке Шанге (Ntozake Shange), нав'язані сонетами Шекспіра. Кожна з п'єс – сучасне драматургічне прочитання певного шекспірівського поетичного твору. За задумом режисера Марка Ламоса (Mark Lamos), кожному з п'єс завершує виразне читання сонету, таким чином відбувається інтеракція між минулим і сьогоденням [11, с. xvi]. Як зазначає режисер нью-йоркської акторської компанії у передмові до збірки, минуле невід'ємно інкорпороване в сучасне, а майбутнє конструюється минулим: *“The old is invariably incorporated into the present, the future is composed by the past”* [11, с. xi]. На думку Марка Ламоса, біографічне прочитання шекспірівських сонетів обмежує їхній потенціал для сучасного читача: *“An obsession with the autobiographical possibilities of the sonnets, such as conjecture about Shakespeare's involvement with and infatuation for an unidentical man and a “dark lady”, can limit the power for a modern reader; appreciation of their variegated texture and multi-meanings can be diminished to hypothetical gossip”* [11, с. xii].

Як вважає режисер-постановник п'єс збірки “Вогонь кохання”, який би біль не надихнув автора на створення вінка з 154 сонетів, поезії, що є струнко впорядкованими і досконалими за формою, несуть відбиток бурхливого емоційного життя і продовжують визначати кохання та емоційну травму кохання з усією багатозначністю [11, с. xii – xiii]. Попри те, що режисерський задум передбачав виразне читання поетичного твору Шекспіра

після кожної з вистав, шекспірівські сонети, на думку Марка Ламоса, створювалися не для читання вголос. Такий висновок він робить порівнюючи 154 сонети із поетичними монологами шекспірівських драм, які він атрибує як драматичні сонети (Shakespeare's dramatic sonnets), серед яких називає сцену зустрічі Ромео і Джульєтти, вступ до "Генріха V", в яких відчутний намір підготувати публіку до подальшого розгортання подій [11, с. xii]. Відтак, для постановки семи п'єс, які інкорпують 8 шекспірівських сонетів (118, 128, 140, 75, 102, 94, а фінальна п'єса – сонети 153 і 154) це створювало певний виклик, пов'язаний як із читанням вголос шекспірівських сонетів, так і з поєднанням мови сонету і сучасної мови, якою послуговуються драматурги в одноактівках.

Дійовими особами драми Тоні Кушнера "Terminating" є дві гомосексуальні пари: Естер і Димфна, Гендрік і Біллігоут. Пари об'єднує те, що Гендрік – колишній пацієнт психоаналітика Естер. Дія відбувається в кабінеті Естер у Верхньому Вест-Сайді в Нью-Йорку. Гендрік постає у драмі емоційно виснаженим і психічно неврівноваженим героєм, що намагається поновити сеанси і повернутися до психоаналітика із своїми душевними проблемами. Від початкової сцени до фіналу драми Гендрік відчайдушно й знервовано перелічує скарги на свій стан: "I'm broke. Last night on the subway I urinated. <...> I'll mug someone. I'm fat. <...> I have a thought disorder" [9, с. 268].

Психоаналітик Естер на всі репліки колишнього пацієнта автоматично та відчужено промовляє лише одне – "Гендрік". Коли чергова репліка "Гендрік" не звучить з якоїсь причини, пацієнт сам промовляє своє ім'я замість Естер. Репліки психоаналітика Естер – короткі та різкі, на зразок: "We terminated. You frighten me" [9, с. 269]. Естер намагається позбутися колишнього пацієнта. Однак він постає затятим і наполегливим у своєму прагненні повернутися до сеансів психотерапії, зізнається Естер в коханні, проте лікарка лише сміється у відповідь, сприймаючи зізнання як жарт і брехню [9, с. 270].

П'єса Тоні Кушнера відтворює емоційну напругу, яка виникає між закоханими, та розпач від нерозділеного кохання. Хворобливий стан та бурхливі почуття, що зроджуються коханням, є суголосними ідеї, вираженій у сонеті LXXV Шекспіра: кохання завжди зроджує і провокує муки, емоційний розлад та внутрішній конфлікт. Окрім того, у п'єсі американського драматурга наявний і "прямий" діалог із сонетом англійського барда, коли слово в репліці героя драми зроджує рядок із поетичного твору Шекспіра:

Dymphna (to Esther): Thought he was gone.

Esther (to Dymphna): He is supposed to be.

Billygoat (to Hendryk): So you are to my thoughts as food to life [9, с. 274 – 275].

Біллігоут наполегливо цитує сонет, чим викликає емоційний сплеск і гнів свого бойфренда. На загал, уся п'єса побудована як бурхливі емоційні сплески героїв – Гендріка, а згодом Естер, які "оголюють" свої внутрішні конфлікти і транслюють їх у п'єсі. Як стверджує Тоні Кушнер, розкриваючи специфіку мистецтва драматурга, театр репрезентує роздвоєння людської свідомості, допомагаючи зрозуміти світ і толерантно ставитись до суперечності, конфлікту, амбівалентності: "The really exciting thing to me about theatre is the way it replicates a certain doubleness of human consciousness, which is enormously important to understand the world politically. It expands our capacity for tolerating contradiction, conflict, ambiguity and ambivalence" [Цит. за: 15].

У цьому контексті показовою стає ідейна єдність п'єси Тоні Кушнера та шекспірівського сонету. Вістен Хью Оден у "Лекціях про Шекспіра" однією з провідних тем сонетів Шекспіра вважає протиріччя між природою і духом, що мучить закоханого [2, с. 163]. Для позначення протиставлення природи і духу домінуючим почуттям у сонеті LXXV він називає тривогу, що викликана поведінкою іншої людини. Шекспір відтворює те, як прагнення духу вступають у конфлікт із голосом природи, пристрастями, бажаннями та заздрістю, а одвічні спроби розділити їх приречені на поразку [2, с. 170]. Таким чином, збірка сонетів Шекспіра постає втіленням амбівалентності та нерозв'язаних протиріч. Амбівалентність – внутрішні протиріччя, що роздирають закохану людину, адже вінок сонетів оспівує як любов до прекрасного юнака, так і пристрасть до смуглявої дами, що мучить ліричного героя.

Ключовим словом у драмі стає “амбівалентність” (ambivalence), про що також заявлено драматургом у назві твору. Амбівалентність і неоднозначність репрезентовано як у сонеті Шекспіра, в якому ліричний герой зізнається у суперечливих почуттях, так і в п’єсі Кушнера, в якій амбівалентністю позначені бажання і почуття дійових осіб. Гендрік, попри те, що є геєм, наполегливо вимагає кохання і сексу від Естер, а сама Естер роздирається між бажанням мати дитину і ненавистю до неї: *“I want to die. Die die die die die die die die. I want to have a baby. If I can’t have a baby I want to die. <...> I hate the baby that won’t be born”* [9, с. 285].

Ще одне протиріччя, втілене в образі героїні Кушнера, це емоційний розлад Естер: на початку драми вона постає зовні спокійною і витриманою, проте цей спокій приховує душевну напругу, а короткі ремарки на початку драми і розлогі емоційні монологи у фіналі лише підсилюють і унаочнюють внутрішній конфлікт, що переживає Естер. До того ж психоаналітик, що має професійно займатися психоемоційними розладами своїх пацієнтів, лікувати і відвертати психічно неврівноважених від самогубства, сама зізнається, що життя для неї нестерпне і вона хотіла б покінчити з ним: *“My complete lack of hope is all that keeps me alive. I think that it for one moment I felt hope, I would have the courage to kill myself. For real”* [9, с. 286].

Слова подруги Естер Димфни стають відповіддю на інтенції Естер, але також і своєрідною рефлексією на сонет Шекспіра: *“Our inability to love one another is humankind’s greatest tragedy”* [9, с. 289].

Один із дослідників творчості Тоні Кушнера Бен Брентлі (Ben Brantley) вказує, що п’єса насамперед акцентує проблему як обмеженості мови, так і її безмежних можливостей, що у свою чергу продемонстрував у своїй творчості Шекспір: *“‘Terminating’ has everything to do with the limits and limitlessness of language. Which is also, of course, the essence of Shakespeare <...>. Mr. Kushner’s spirited dialogue between doctor and patient, with the voices of their lovers thrown in as condiments, turns psychiatric free association into a floating metaphor for the transforming perspective every reader brings to every piece of literature”* [3].

Проаналізувавши художню взаємодію у драмі Тоні Кушнера “Terminating” із сонетом Шекспіра, приходимо до висновку, що американський драматург свідомо відтворює ідейно-тематичний рівень шекспірівського твору, спираючись на ключові мотиви сонету – амбівалентність, неоднозначність почуттів, кохання як мука і хворобливий стан закоханого. Таким чином, драма Кушнера “Terminating” постає літературною парафразою сонету LXXV Вільяма Шекспіра.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Висоцька Н.О. Імагологічні стратегії конструювання образу Росії в п’єсі Т. Кушнера “Слов’яни!” / Н.О.Висоцька // Літературознавчі студії. – 2013. – Вип. 40 (1). – С.152 – 160.
2. Оден У. Х. Лекції о Шекспіре / Уистен Хью Оден. – Москва: Издательство О. Морозовой, 2008. – 576 с.
3. Brantley B. Theater Review: How Aged These Sonnets, but They Doth Speak Fresh [Electronic resource] / Ben Brantley // The New York Times. – June 23, 1998. – Mode of access: <http://www.nytimes.com/1998/06/23/theater/theater-review-how-aged-these-sonnets-but-they-doth-speak-fresh.html?pagewanted=all>
4. Campagna V. Tony Kushner’s Angels in America: Histories, Futures, and Queer Lives [Electronic resource] / Vanessa Campagna // The Journal of American Drama and Theatre (JADT). – 2014. – Vol. 26. – No.3. – Mode of access: <http://jadtjournal.org/2014/11/17/tony-kushners-angels-in-america-histories-futures-and-queer-lives/>
5. Felman J. L. Lost Jewish (Male) Souls: A Midrash on Angels in America / Jyl Lynn Felman // Tikun. – 1995. – Vol. 10. – No.3. – P. 27 – 30.
6. Fisher J. “The Angels of Fructification”: Tennessee Williams, Tony Kushner, and Images of Homosexuality on the American Stage / James Fisher // Mississippi Quarterly. – Winter 1995 – 96. – Vol. 49. – No. 1. – P. 12 – 32.
7. Frantzen A. J. Alla, Angli, and Angels / Allen J. Frantzen // Before the Closet: Same-Sex Love from “Beowulf” to “Angels in America”. – Chicago: University of Chicago Press, 1998. – P. 264 – 292.
8. Kruger S. F. Identity and Conversion in “Angels in America” / Steven F. Kruger // Approaching the Millennium: Essays on “Angels in America” / Deborah R. Geis, Steven F. Kruger [eds.]. – Ann Arbor: University of Michigan Press, 1997. – P. 151 – 169.
9. Kushner T. Death and Taxes: Hydriotaphia and Other Plays / Tony Kushner. – New York: Theatre Communication Group, 2000. – 318 p.
10. Kushner T. Introduction / Tony Kushner // Death and Taxes: Hydriotaphia and Other Plays. – New York: Theatre Communication Group, 2000. – P. xi – xviii.
11. Lamos M. Introduction / Mark Lamos // Love’s Fire: Seven New Plays Inspired by Seven Shakespearean Sonnets. – New York: Quill, 1998. – P. xi – xiv.

12. McNulty Ch. "Angels in America": Tony Kushner's Theses on the Philosophy of History / Charles McNulty // *Modern Drama*. – Spring 1996. – Vol. 39. – No. 1. – P. 84–96.
13. Meisner N. Messing with the Idyllic: The Performance of Femininity in Kushner's "Angels in America" / Natalie Meisner // *Yale Journal of Criticism*. – Spring 2003. – Vol. 16. – No. 1. – P. 177–189.
14. Montgomery B. "Angels in America" as Medieval Mystery / Benilde Montgomery // *Modern Drama*. – Winter 1998. – Vol. 41. – No. 4. – P. 596–606.
15. Nathan J. Tony Kushner: a political playwright? [Electronic resource] / John Nathan // *Prospect Magazine*. – 2010. – September. – Mode of access: <http://www.prospectmagazine.co.uk/magazine/tony-kushner-a-political-playwright>
16. Quinn J. R. Corpus Juris Tertium: Redemptive Jurisprudence in "Angels in America." / John R. Quinn // *Theatre Journal*. – 1996. – Vol. 48. – No. 1. – P. 79–90.
17. Smith M. W. "Angels in America": A Progressive Apocalypse / Matthew Wilson Smith // *Theater*. – 1999. – Vol. 29. – No. 3. – P. 152–165.
18. Stevenson C. B. Seek for Something New: Mothers, Change, and Creativity in Tony Kushner's "Angels in America", "Homebody/Kabul", and "Caroline, or Change" / Catherine Barnes Stevenson // *Modern Drama*. – Winter 2005. – Vol. 48. – No. 4. – P. 758–776.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Ірина Яковенко – кандидат філологічних наук, доцент кафедри германської філології Чернігівського національного педагогічного університету ім. Т.Г. Шевченка.

Наукові інтереси: історія американської літератури, афро-американська література, сучасна поезія США, постколоніальні та гендерні студії, екокрітика.

УДК 811.112.2'373(045)

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ЭМОТИВНЫХ ЛЕКСЕМ „FREUDE”(„РАДОСТЬ”) / „TRAUER”(„ПЕЧАЛЬ”) В СОВРЕМЕННОМ НЕМЕЦКОМ ХУДОЖЕСТВЕННОМ ДИСКУРСЕ

Людмила БЕРЕЖНА (Маріуполь, Україна)

В представленной статье автор исследует проблемы сопоставительного языкознания, а именно вопрос реализации эмотивных лексем „Freude” („радость”) / „Trauer” („печаль”) в современном немецком художественном дискурсе. В статье рассматриваются лексемы — „Freude” („радость”) / „Trauer” („печаль”), представляющие собой бинарные оппозиции. Автор проводит анализ данных эмотивных лексем на основе произведений современной немецкой литературы и их переводов на русский язык, являющихся одним из источников формирования нравственных категорий в человеческом сознании, что позволяет получить данные о современном видении понятий, выражаемых лексемами „радость” и „печаль”. Автор представляет в статье толкование лексем в немецком и русском языках, опираясь на данные репрезентативных толковых словарей немецкого и русского языков, и на основании анализа художественных произведений современных немецких писателей, приводят примеры из романов-оригиналов, так и их русских переводов, представляют сравнительный анализ переводов по семантическим и языковым признакам. В ходе сравнительного анализа словарных толкований лексем „Freude” („радость”) / „Trauer” („печаль”), автором было выявлено, что значения лексем немецкого и русского языков в основном совпадают, однако семантика немецких лексем шире и отличается большей эмоциональностью, а такие лексемы, как „Freude” („радость”) / „Trauer” („печаль”) в современной немецкой прозе представлены в таких сферах жизни, как семья, карьера, государственность, политика.

Ключевые слова: эмотивная лексика, бинарная оппозиция, лексема, дискурс, вербализация, семантизация, актуализация.

У цій статті автор досліджує проблеми використання емотивних лексем "Freude" ("радість") / "Trauer" ("печаль") в сучасному німецькому художньому дискурсі. У статті розглядаються лексми – "Freude" ("радість") / "Trauer" ("печаль"), що представляють собою бінарні опозиції. Автор проводить аналіз цих емотивних лексем на основі творів сучасної німецької літератури і їх перекладів на російську мову, що є одним із джерел формування моральних категорій в людській свідомості та дозволяє отримати дані про сучасне бачення понять, які висловлюються лексемами "радість" і "печаль". Автор представляє в статті тлумачення лексем в німецькій та російській мовах, спираючись на дані репрезентативних тлумачних словників німецької та російської мов і на підставі аналізу художніх творів сучасних німецьких письменників, наводить приклади як з романів-оригіналів, так і їх російських перекладів. Також він представляє порівняльний аналіз перекладів за семантичними і мовними ознаками. Під час порівняльного аналізу словникових тлумачень лексем "Freude" ("радість") / "Trauer" ("печаль") автором було виявлено, що значення лексем німецької та російської мов в основному збігаються, однак семантика німецьких лексем ширше і відрізняється більшою емоційністю, а такі лексми, як "Freude" ("радість") / "Trauer" ("печаль") в сучасній німецькій прозі представлені в таких сферах життя, як сім'я, кар'єра, державність, політика.

Ключові слова: емотивна лексика, бінарна опозиція, лексема, дискурс, вербалізація, семантизація, актуалізація.

The article deals with one of the problems of comparative linguistics such as linguistic implementation of binary opposition of lexemes "Freude" ("joy") / "Trauer" ("sorrow") in modern German fiction discourse. The analysis of the emotive lexemes done on the basis of pieces of work in modern German fiction and their translations into Russian, as they contribute much to formation of human moral, allows getting a modern vision on concepts expressed by the lexemes. The author gives explanation of the lexemes in German and Russian, based on representative defining dictionaries in both languages, makes examples from authentic novels and their Russian translations, analyzing fiction by modern German writers, and gives semantic and linguistic comparative analysis of the translations. The author presents the analysis of works of contemporary German literature and concludes that the lexemes "Freude" ("joy") / "Trauer" ("sorrow"), forming a binary opposition, have universal features. It should also be noted that these lexemes belong to the expressive-evaluative vocabulary, as different emotional and evaluative characteristics. At present, the ideas that there are positive and negative emotions, that emotions have positive and negative aspects, and that emotion is valenced all support one another and are interchangeable. Thus, our results can be concluded that the lexemes "Freude" ("joy") / "Trauer" ("sorrow") in modern German prose are represented in the areas of life, like family, career, statehood, politics. The author has found out that the lexemes "Trauer" ("sorrow") are much rarer, due to its semantics. The comparative analysis of lexical interpretations of lexemes – Freude (joy) and Trauer (sadness) has revealed that the value of the lexemes of the German and Russian languages are basically the same, but it should be noted that the semantics of German lexemes is wider and more emotional. The author's observations of artistic texts proved sufficient similarities in the understanding of the joys and sorrows, and methods of their verbal expression in German and Russian linguistic cultures.

Key words: emotive lexis, binary opposition, lexeme, discourse, verbalization, semantization, actualization.

Все большую актуальность в лингвистических исследованиях приобретает изучение вопросов взаимосвязи эмоций и языка. Это связано, прежде всего, с тем, что невозможно адекватно описать языковую систему без учета эмоций и чувств человека. Такие лексемы, как „радость“ и „печаль“ являются одними из ключевых лексем этической направленности, характеризующих внутренний мир человека. Проведенный анализ данных лексем на материале произведений современных немецких авторов позволяет выявить как уникальность, так и своеобразие восприятия картины мира представителями различных лингвокультур.

Эмоции – это образная, сложно организованная система человека, которая определяет его поведение и отношение к явлениям действительности [1]. Эмотивное значение и его реализация в языке может быть осуществлена с помощью различных лексем, которые образуют так называемые бинарные оппозиции [3, с.86-88].

Задачей исследования является определение и исследование структуры эмотивных бинарных оппозиций „Freude“ („радость“) / „Trauer“ („печаль“), рассмотреть особенности их функционирования в современном художественном дискурсе и провести сопоставительный анализ в немецком и русском языках.

Тема радости и печали часто становилась предметом исследования многих античных философов, которые писали о радости, к которой должны стремиться все люди, и глубокой печали, которая постигнет того, кто будет жить вопреки нравственным нормам и законам, а также современных писателей – Л. Котса, Дж. Принза, М. Шварц-Фризеля, с. Яра. В силу своей этнокультурной особенности данные лексемы получают своеобразную трактовку в контекстах различных культур. Наш научный интерес направлен на их реализацию в двух культурах: немецкой и русской.

Материалом исследования являются художественные произведения современных немецких писателей (Б. Шлинка, П. Зюскинда) и их переводы на русский язык, а также данные этимологических и толковых словарей немецкого и русского языков.

Объединив толкования семы „Freude“ в толковых словарях немецкого языка, можно дать следующее определение слова „Freude“: 1) gestimmter Gemütszustand; das Froh-und Beglücktsein; 2) etw., was jmdn erfreut [4, с.538].

Толковые словари русского языка дают похожую трактовку семы «радость»: 1) веселое чувство, ощущение большого душевного удовлетворения, чувство удовольствия; 2) радостное счастливое событие, обстоятельство; 4) ласковое, нежное обращение [5, с.593].

В современной немецкой прозе представлены все виды радости, описанные в толковых словарях: радость – чувство глубокого расположения и искренней привязанности к кому-либо; радость за ближнего; радость – чувство удовлетворения.

1. Und wenn sie erfasste – das Herz im Leibe sprang Grenouille vor Freude –, den veränderte sie sichtbar [8, с.203]. /И тот, кого она захватила – у Гренуя от радости запрыгало сердце, – тот менялся на глазах [7, с.64].

2. Sie hatten Freude aneinander und auch daran, sich miteinander zu zeigen, [6, с.28]./Им было приятно и радостно друг с другом, приятно было показаться на людях рука об руку [8, с. 10].

3. Dann merkte ich, dass es genau das war, woran mein Glück und meine Freude war [8, с. 108]./Через какое-то время я понял, что речь идет не просто о совместном проживании, а о чем-то большем, о том, как я представлял себе счастливую и дружную жизнь [9, с. 38].

В приведенных выше примерах лексема „Freude“ („радость“) относится к нормативно-литературному, общеупотребительному стилистическому пласту лексики, поскольку является нейтральной и присутствует во всех областях жизни, сферах общения и во многих функциональных стилях.

Вид парадигматических отношений является оппозитивным, когда наблюдается отношение между инвариантами – различными функциональными единицами одного уровня языка. Представляется необходимым показать это на примере: Alles war gedämpft: ihre Freude aneinander, ihr Scherzen und Lachen, ... [6, с. 29]./Все было словно приглушенным: то, как они радовались друг другу, их шутки и смех, их разговоры обо всем, что ни есть в этом мире ... [7, с. 10].

Печалью же называется все, что оказывает разрушающее воздействие на человека в его природных и общественных проявлениях [2].

Обратимся к понятию — „Trauer“ в толковых немецких словарях, которые дают следующее определение: 1) seelischer Schmerz über einen Verlust oder ein Unglück, offizielle Zeit des Trauers nach einem Todesfall; 2) Trauerkleidung [4, с. 1552].

Русские толковые словари понимают под семой „печаль“ состояние глубокой душевной горечи: 1) скорбь, глубокая печаль; 2) несчастье; 3) чувство грусти, скорби [5, с. 129].

Следует отметить, что лексема — „Trauer“ („печаль“) встречается значительно реже и, как правило, в противопоставлении или взаимосвязи с лексемой — „Freude“ („радость“). Это может быть связано с тем, что само чувство печали противоречит человеческой сущности, так как человек всегда стремится к лучшему.

В современной немецкой литературе представлены все трактовки лексем „Trauer“ („печаль“), описанные в толковых словарях, что наглядно показывают следующие примеры:

1. Dass man Trauer verarbeiten muss [8, с. 135]./Печаль и боль надо пережить [8, с. 46].

2. Ich verstand, dass Trauerarbeit bei der Liebe meint, dass man sich nicht in die Arme der nächsten wirft [8, с. 135]./Я уяснил себе, что пережить любовную трагедию – это не значит броситься в объятия другой женщины [9, с. 46].

На основании проведенного анализа произведений современной немецкой литературы можно сделать вывод, что лексем „Freude“ („радость“) / „Trauer“ („печаль“), образуя бинарную оппозицию, имеют универсальные и отличительные признаки. Они представлены в современной немецкой прозе в таких сферах жизни, как семья, карьера, государственность, политика. При этом было установлено, что лексема „Trauer“ („печаль“) встречается значительно реже, что обусловлено ее семантикой. Также было выявлено, что значения лексем немецкого и русского языков в основном совпадают, однако следует отметить, что семантика немецких лексем шире и отличается большей эмоциональностью.

Сравнения художественных текстов доказали достаточное сходство в понимании радости и печали и способах их вербального выражения в немецкой и русской лингвокультурах.

БИБЛИОГРАФИЯ

1. Prinz J. Are emotions feelings? / J. Prinz // Journal of Consciousness Studies. – 2005. № 12 – P. 8 – 10.
2. Schwarz-Friesel M. Sprache, Kognition und Emotion: Neue Wege in der Kognitionswissenschaft. Sprache-Kognition-Kultur / M. Schwarz-Friesel. – Stuttgart: UTB, 2007. – 351 S.
3. Jahr S. Emotionen und Emotionsstrukturen in Sachtexten / S. Jahr. – Berlin: Walter de Gruyter, 2000. – 368 S.
4. Duden Deutsches Universalwörterbuch Mannheim: Dudenverlag, 2012. – 1816 S.
5. Ожегов С. И. 2013. Толковый словарь русского языка / С. И. Ожегов, Н. Ю. Шведова. – М.: ООО – А ТЕМП, 2013. – 874 с.
6. Süskind P. Das Parfum. Die Geschichte eines Mörders / P. Süskind. – Zürich: Diogenes Verlag, 1994. – 320 S.

7. Зюскинд П. Парфюмер. История одного убийцы. Перевод Венгерова Э. / П. Зюскинд. – Санкт-Петербург: Азбука-Классика, 2002. – 320 с.

8. Schlink B. Die Heimkehr / B. Schlink. – Zürich: Diogenes Verlag, 2008. – 375 S.

9. Шлинк Б. Возвращение. Перевод Белобратов А. / Б. Шлинк. – Санкт-Петербург: Азбука-классика, 2010. – 128 с.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Людмила Бережна – асистент кафедри німецької та французької філології Маріупольського державного університету.

Наукові інтереси: теорія літератури, історія німецької літератури, стилістика художнього мовлення.

УДК 82.091“652”: 81’313

ТЕОНИМИ У КОМУНІКАТИВНІЙ СТРУКТУРІ АНТИЧНОЇ ДРАМИ: ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНИЙ АСПЕКТ

Світлана ВИНАР (Дрогобич, Україна)

У статті аналізується звернення автора до найменувань богів (теонімів) у тексті античної драми (на прикладі трагедій Еврипіда „Іфігенія в Авліді”, „Іфігенія в Тавриді”). Особлива увага зосереджена на лексико-семантичних особливостях міфологічних імен, що сприяють розширенню їх рецептивно-комунікативних можливостей. Зазначається традиційність автора у використанні теонімів, а також авторська індивідуальність його стилю.

Ключові слова: драма, теонім, гімн, комунікативна функція.

В статье анализируется обращение автора к именам богов (теонимам) в тексте античной драмы (на примере трагедий Еврипида „Ифигения в Авлиде”, „Ифигения в Тавриде”). Особое внимание уделено лексико-семантическим особенностям мифологических имен, способствующих расширению их рецептивно-коммуникативных возможностей. Подчеркивается традиционность автора в использовании теонимов, а также авторская индивидуальность его стиля.

Ключевые слова: драма, теоним, гимн, коммуникативная функция.

The article deals with the author's appeal to theonyms in the ancient drama on the basis of tragedies by Euripides „Iphigenia at Aulis”, „Iphigenia in Tauris”. Special attention is paid, in the first place, to the appeal of Euripides to the names of Gods as to the communicative codes, to lexical-semantic peculiarities of mythological names which help to enlarge the receptional and communicative means of drama. In the second place, is the change of the communication vector on the level of comprehension context in the drama. They are differentiated (by communicative purpose) between invocations or prayers and appeals, which purpose is to tell us about the origin of the gods and their biography. Among Euripides' theonyms there are genetic naming, which describes the relationship between the gods themselves and functional naming, which indicates different functions. Author's identity and traditional usage of theonyms is emphasized.

Key words: drama, theonym, hymn, communicative function.

Постановка проблеми. Вагомим аспектом художньої комунікації, аспектом, який визначає її стратегії у процесі історичного розвитку літератури, є жанри. Відомо, що саме в античності формувалися зразки всіх європейських літературних жанрів. Згадаємо, що найважливішим художнім досягненням V ст. до н.е. у грецькій культурі був розвиток театру і драматургічної літератури: досвідом греків протягом довгих віків живився театр нової Європи. Антична трагедія як універсальний спосіб комунікації людства засвоювалася і розвивалася світовою літературою як на жанровому, стильовому, так і на проблемно-етичному та ін. рівнях.

Огляд останніх досліджень та публікацій з цієї теми. Тому структура античної трагедії, рецепція її літературою наступних епох, способи трансформації її жанрових особливостей викликає особливе зацікавлення у дослідників-літературознавців. Зокрема, основи для вивчення цієї проблеми були закладені у працях А.А. Анікста [1], М.Л. Гаспарова [3], Ф.Ф.Зелінського [6], О.М. Фрейденберг [9], [10], В.Н. Ярхо [11] та ін.

Завдання та матеріал дослідження. Особливої уваги, на нашу думку, заслуговує також вивчення античної драми у площині комунікації, дослідження її найважливіших як структурних, так і лексико-семантичних комунікативних чинників, що дало б змогу з'ясувати феномен процесу сприйняття та засвоєння традицій античної драми. У цьому зв'язку цілком слушно звернути увагу на використання теонімів (найменувань богів) у структурі тексту античної драми, їх лексико-семантичних особливостях та комунікативних функціях.

Для дослідження обираємо творчість Еврипіда, зокрема його драми, написані на основі відомого міфологічного сюжету про Іфігенію [4], [5]. Вибір мотивується тим, що в мові

Еврипіда відображено, по-перше, як традиційні особливості використання міфологічних імен-теонімів, так і, по-друге, їх індивідуально-авторські особливості.

Виклад основного матеріалу. Слід сказати, що у розглянутих трагедіях Еврипіда не часто знаходимо безпосередньо таку звичну для всіх жанрів античної літератури форму, як гімн, який бере свій початок від архаїчної молитви. Однак, незважаючи на відсутність у Еврипідових трагедіях гімнічних партій у їх традиційному розумінні, імена богів фігурують у них дуже часто. Боги, до яких звертаються герої Еврипіда, це – Артеміда, пізніше – Феб, Афіна, згадуються також Зевс, Латона, Афродіта, Арес. Ці звернення можна диференціювати за комунікативною метою, з якою вони вживаються, як: а) звернення-заклики чи молитви, б) звернення генеалогічного характеру, пов'язані з міфологією, метою яких є розповідь про походження богів і божественна біографія.

Ще в архаїчні часи для молитовної комунікації було характерним особистісне начало. Свідчення цьому знаходимо у численних молитвах „Іліади” і „Одіссеї”. Згодом, у орфічних гімнах, звернення героя розростається у похвалу божества, від якого залежить задоволення його прохання. Тоді роль особистісного начала зменшується, уступаючи місце „біографії” божества. Але розповідна частина тут позбавлена епічної нарративності. Символізуючи і узагальнюючи в епітетах факти божественних діянь, вона зливається з вступною інвокацією, тобто із зверненням до високого покровителя (детальніше про це див.: [7]). Таким чином, особисте прохання героя про дарування йому допомоги відсувається у гімні на другий план, поступово втрачаючи смисл колишньої молитви.

Беручи до уваги саме таку структуру, найбільш наближеним до гімну у Еврипіда [4] можемо вважати благання Ахілла. Початком його виступає інвокація з вітальними закличками до багатоіменної вищої істоти – богині Артеміди. У них поєднуються картини діянь богині та їх вихвалання. Мова героя організована у вигляді стійкої формули: ім'я божества-адресата у Vocatīvus і 2-га особа наказового способу дієслова: „*О Діво, доню Зевса, славна ловами, / О ти, що в небо місяць нам викочуєш, / Прийми цю жертву, що тобі складаємо, / Ахейське військо й Агамемнон, вождь його, – / Красуні кров, що бризне з шиї білої*” (1563-67).

Ця формула чітко фіксує позицію учасника звернення, спрямованість дії, організує план безпосередньої молитви. Особливість обставин (місце і час молитви, жертвоприношення) ще більше посилює дієвість прохання. І, накінець, закінчується гімн особистим проханням героя: „*А нам безпечно морем попливти дозволь / І списом Трою зруйнують укріплену!*” (1568-69).

За своєю комунікативною природою Еврипідові звернення до богів ще близькі до молитовних прошень, але уже й відмінні від власне молитовних інвокацій. Вони несуть ясно виражену тенденцію опису, зображення походження і діянь того чи іншого божества. Ілюстративною може бути хорова пісня стасиму третього [5], що складається із 48 віршів, які передають тільки міфологічну „біографію” Аполлона.

Основна формула звернення у Еврипіда – форми Vocatīvus. Іноді зустрічаються форми називного відмінка в іменуванні божества, хоча основна заклична мета звернення зберігається. Ці слова покликані заволодіти увагою божества, його слухом. Вони вимовляються після вказівки на виконавця молитви і божество, до якого звертаються. На пряму спрямованість дії прохача вказує 2-га особа однини присудка. Основним способом у формулі служить наказовий (Imperatīvus), що містить спонукальний комунікативний намір мовця відносно адресата. Разом з тим підштовхування адресата до певних дій поєднується з фатичною функцією шляхом включення благальних інтонацій: „*О Діво, доню Зевса, славна ловами... / Прийми цю жертву*” („Іфігенія в Авліді”: 1563-65); „*О владарко, якщо звеселяє тебе / Цього міста принос – не відкинь його*” („Іфігенія в Тавриді”: 453-54); „*О сину Левкотей, суден стороже, / Владарю Палемоне, милостивий будь!*” („Іфігенія в Тавриді”: 261-62). Крім того, із способів можливі також Coniunctīvus та Optatīvus: „*Доню Зевсову ясну, / Артеміду, закликаймо, / Нехай щасливе кораблям дасть плавання*” („Іфігенія в Авліді”: 1514-16). Важливо відмітити, що молитовні звернення появляються і як прохання, коли відбуваються найважливіші події, наприклад, принесення у жертву Іфігенії, і як подяка за

щасливий розв'язок: „О Палладо Афіно, шанована й тут, / На землі, і на небі, серед богів, / Твою волю сповнить ми готові” („Іфігенія в Тавриді”: 1472-74).

Серед божественних іменувань у Еврипіда численними є генетичні іменування, які характеризують відношення богів між собою. Переважають тут патроніми („Іфігенія в Авліді”: „Тантал, син Зевса” (498); „Артемиду, доню Зевсову/ Вславляйте” (1467); „Доню Зевсову ясну, / Артемиду, закликаймо” (1514-15); „О Діво, доню Зевса, славна ловами” (1563), однак часто згадується і материнська генеалогія („Іфігенія в Тавриді”: „О дочко богині Лето” (126); „О сину Левкотеї, суден стороже” (261); „Доню Зевса і Латони, діво владна” (1208).

Специфіка античної міфологічної символіки проявляється у функціях кваліфікації та характеристики, які, як правило, супроводжуються естетичною оцінкою факту дійсності. Це пов'язано з емотивно-оцінним компонентом значення імені, що в сукупності дає цілий спектр семантичних нюансів. Важливо відмітити, що у віршах досліджуваних нами трагедій появляються атрибутивні іменування, іноді зумовлені контекстом, а іноді незалежні від нього і від даної ситуації, які виступають як стереотипні характеристики богів. Такі епітети несуть оціночну характеристику, змальовують богів у першу чергу із зовнішнього боку, у сіянні і блиску: *зотоволосий* Ерот („Іфігенія в Авліді”: 542), *красень зотоволосий* Феб („Іфігенія в Тавриді”: 1215), *осяйний* („Іфігенія в Авліді”: 750) – епітет Аполлона, етимологія якого вказує на чистоту, блиск – гр. φοῖβος. Іменування Артеміді *Світлоносна* („Іфігенія в Тавриді”: 20) свідчить, мабуть, про древнє ототожнення її з богинею місяця Селеною.

Такі найменування часто ефектні, емоційно забарвлені, умовні своєю підвищеною експресивністю і тим самим сприяють створенню загальної емоційної атмосфери для автора, персонажа, актора і глядача. Як згадувалося вже у попередній нашій розвідці, використання Еврипідом таких деталей має „особливий комунікативний вектор”: вони виступають як „сигнали, детермінативи, спрямовані на встановлення контакту між автором (адресантом) і читачем (адресатом)” [2, с. 62], служать для створення у адресата певного враження.

Така спрямованість на контакт чи фатична функція комунікативного акту (за Р.Якобсоном) здійснювалася, насамперед, за допомогою так званих фонових знань чи культурно-історичного контексту. Древній грек не міг сплутати Зевса з Аполлоном чи Геру з Афродітою за їх зовнішніми даними і атрибутами.

Найчисленнішими є іменування функціональні, які вказують на різні функції і божественні промисли, описують круг дій адресата. При цьому часто змальовуються супроводжуючі його атрибути. Наприклад, у „Іфігенії в Авліді”: бог кохання Ерот „*двома стрілами ... озброєний*” (542-43), бог війни і військових доблестей Арес „*міднощитний*” (758), у „Іфігенії в Тавриді”: Пан, „*охоронець гір, заграє в дудку*” (1106), Феб задзвенить на „*лірі своїй семиструнній*” (1109), „*вмілий на лірі гравець, а ще й луком / Тішиться влучним*” (1216), „*віщий*” (913). Стосовно Артеміді згадуються майже всі функції, якими її наділяла грецька міфологія: богиня мисливства і лісів („Іфігенія в Авліді”): „*славна ловами*” (1563), „*Мисливиця*” (524, 1585), („Іфігенія в Тавриді”): „*володарко лісів*” (1211), богиня – покровителька материнства – „*котра до породіллі спішить на поміч*” (1073), а також ті функції, які підкреслюють її агресивний характер („Іфігенія в Авліді”): „*Щоб Артемиду кров'ю втішить чорною*” (1112), „*Володарко, що жертвами втішаєсися людськими*” (1517). Поет фіксує увагу на деталях сюжету, різних елементах, подробицях, мотивах, підпорядковуючи їх опису атрибутів, функцій, культів Артеміді, прославляє її під різними іменами. Вона зближається з Селеною-Місяцем, Гекатою, критською богинею Бритомартіс, яка отримала ім'я Діктінна. Багатоіменність взагалі є характерною в античній традиції для опису божества чи героя, міфологічного чи історичного.

Цей принцип А.А. Тахо-Годі [8, с.180 – 195] пояснює прагненням виявити онтологічну сутність предмета. Ми бачаємо у цьому також певну комунікативну стратегію, націлену на якомога докладнішу передачу сакральної інформації, щоб жодна її складова не була втраченою або неточно потрактованою. Вимога повноти номінації призводить до пошуків у сфері лексики, до синоніміки, епітетів, додаткових значень і уточнень, що, у свою чергу, зумовлює виникнення символіки.

Висновки та перспективи дослідження. Розглянувши принципи і прийоми вживання теонімів (найменувань богів) у драмах Еврипіда, можна резюмувати, по-перше, про їх зв'язок із попередньою традицією, а по-друге, про її переосмислення та трансформацію у творчості трагіка. Разом з іншими явищами драматичної мови Еврипіда теоніми творять його індивідуальний поетичний стиль. Еврипід зумів розкрити найбагатші стилістичні, експресивні можливості міфологічних імен, розширити смисловий об'єм міфологічного імені з потенційно багатим запасом асоціацій, що породжує їх смислову багатоплановість та комунікативну поліфункціональність. Інтерпретація їх художньої семантики і функцій видається особливо актуальною і може становити предмет подальшого наукового дослідження.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Аникст А.А. Теория драмы от Аристотеля до Лессинга. История учений о драме / А.А. Аникст. – М. : Наука, 1967. – 455 с.
2. Винар С.М. Міф як кодифікуючий компонент художньої комунікації // Перспективи розвитку філологічних наук. Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Харків, 15 – 16 травня 2015 року). – Херсон : Видавничий дім «Гельветика», 2015. – С. 60 – 63.
3. Гаспаров М.Л. Сюжетосложение греческой трагедии // Новое в современной классической филологии. – М. : Наука, 1979. – С. 126-166.
4. Еврипід. Іфігенія в Авліді // Еврипід. Трагедії [пер. з давньогр. А. Содомори та Б. Тена]. – К. : Основи, 1993. – С. 285-338.
5. Еврипід. Іфігенія в Тавриді // Еврипід. Трагедії [пер. з давньогр. А. Содомори та Б. Тена]. – К. : Основи, 1993. – С. 339-388.
6. Зелинский Ф.Ф. История античной культуры / Ф.Ф. Зелинский. – СПб. : Марс, 1995. – 380 с.
7. Рубцова Н.А. О коммуникативной основе гимнического обращения.(На примере молитвенных обращений „Илиады” Гомера) // Античная культура и современная наука. – М. : Наука, 1985. – С. 104-108.
8. Тахо-Годи А.А. Гимнографические и экомастические тенденции в позднеантичной прозе // Разыскания: Зрѣніа. Вопросы классической филологии. Вып. VIII. – М. : МГУ, 1984. – С. 186-196.
9. Фрейденберг О.М. Поэтика сюжета и жанра / О.М. Фрейденберг. – М. : Лабиринт, 1997. – 448 с.
10. Фрейденберг О.М. Миф и литература древности / О.М. Фрейденберг. – М. : Издательская фирма „Восточная литература” РАН, 1998. – 800 с.
11. Ярхо В.Н. Античная драма : технология мастерства / В.Н. Ярхо. – М. : Высшая школа, 1990. – 144 с.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Світлана Винар – старший викладач кафедри романської філології та компаративістики Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка

Наукові інтереси: класична філологія, компаративістика, комунікація художнього тексту

УДК 811.11

ТЕКСТ ТА ТЕКСТОВІ КАТЕГОРІЇ

Юлія ЗАЙЧЕНКО (Київ, Україна)

Стаття присвячена різним підходам до визначення понять тексту та текстових категорій. Текст розглядається з позицій комунікативної лінгвістики та теорії тексту як форма лінгвопсихоментальної діяльності та надфразова єдність. Текстові категорії подаються як ознаки, що відображають найбільш суттєві закономірності текстів та текстом. У статті розглянуто три підходи до класифікації текстових категорій видатних мовознавців ХХ-ХХІ ст.

Ключові слова: текст, текстова категорія, структурні категорії, змістовні категорії, лінійні категорії, польові категорії, об'ємні категорії.

Статья посвящена различным подходам к определению понятий текста и текстовых категорий. Текст рассматривается с позиций коммуникативной лингвистики и теории текста, как форма лингвопсихоментальной деятельности и сверхфразовое единство. Текстовые категории подаются как признаки, отражающие наиболее существенные закономерности текстов и текстом. В статье рассмотрены три подхода к классификации текстовых категорий выдающихся языковедов ХХ-ХХІ вв.

Ключевые слова: текст, текстовая категория, структурные категории, содержательные категории, линейные категории, полевые категории, объемные категории.

This article investigates various approaches to the definition of text and text categories. Since 1980-ies there has been a large number of studies devoted to the text as a linguistic phenomenon and its categorisation, definitions and classifications of text categories, but this issue still needs a more detailed research. In the article the text is considered on the basis of communication linguistics and theory of text, as well as a form of linguopsychomental activity and superphrasal unity. Text categories are described as features that indicate the most significant patterns of texts and textual prototypes. They are universal for different kinds of text. The article examines three approaches to classification of text categories by eminent linguists of the 20th-21st centuries. The first one is based on structural and conceptual aspects of text categories, the second one

divides them into three groups: linear, field and volume. The third approach to the text categories study describes the most important categories of text in detail.

Keywords: text, text category, structure categories, content categories, linear categories, field categories, volume categories.

Постановка проблеми. Текст є центральним об'єктом багатьох напрямів сучасної філологічної науки, зокрема теорії тексту, комунікативної лінгвістики, семіотики та ін. Існує значна кількість вітчизняних та зарубіжних досліджень, присвячених визначенню тексту. Проте питання текстових категорій досі є не розкритим у повній мірі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сьогодні існує багато наукових праць, присвячених розгляду тексту та текстових категорій. У нашій роботі ми спиралися на дослідження таких вітчизняних та зарубіжних мовознавців ХХ-ХХІ ст., як З.Я. Тураєва, Т.В. Матвєєва, Н.С. Болотнова, та О.О. Селіванова, праці яких висвітлюють питання визначення понять тексту та текстових категорій, описують їх властивості та класифікації.

Мета статті полягає в аналізі основних підходів до визначення тексту та текстових категорій. Для досягнення мети були поставлені такі **завдання**: а) проаналізувати різні підходи до визначення тексту як продукту мовленнєвої діяльності; б) розглянути визначення текстових категорій; в) описати найбільш детальні класифікації текстових категорій.

Виклад основного матеріалу дослідження. Значна кількість підходів до визначення поняття тексту зумовлена складністю та багатоаспектністю цього лінгвістичного феномену. Розрізняють вузьке та широке трактування тексту. У широкому сенсі з позицій семіотики текст розглядається як об'єднана смисловим зв'язком послідовність будь-яких знакових одиниць (як вербальних, так і невербальних). У вузькому сенсі текст визначають, по-перше, як мовленнєвий твір, відображений письмово; по-друге, як надфразову єдність (складне синтаксичне ціле). Комунікативна стилістика трактує текст як мовленнєвий твір, концептуально обумовлений та комунікативно орієнтований у рамках певної сфери спілкування, що має інформативно-змістову та прагматичну сутність [1, с. 224]. Сучасна українська дослідниця О.О. Селіванова визначає текст як цілісну семіотичну форму лінгвопсихоментальної діяльності мовця, концептуально та структурно інтегровану, що служить прагматичним посередником комунікації й діалогічно вбудована до семіотичного універсуму культури [4, с. 495]

Тексту як лінгвістичному явищу притаманний свій власний категоріальний апарат. Текстовою категорією називають надпарадигмальну інваріантну ознаку, що відображає найбільш суттєві закономірності текстом й актуалізованих текстів. Існують два підходи до розгляду текстових категорій: перший ґрунтується на кваліфікації категорій тексту як бази для його створення, другий виявляє категорії у вже створених текстах [4, с. 496].

Категорії тексту носять характер універсалій та виявляються у зв'язному тексті незалежно від мови, якою був створений певний текст, і незалежно від типу тексту [5, с. 81].

О.О. Селіванова відмічає тенденцію отождоження текстових і семантико-стилістичних (функціонально-стилістичних) категорій. На її думку, таке розширення не є виправданим, адже функціонально-стилістичні категорії хоч і мають певну комунікативну мету, не опосередковують інтерактивний простір тексту, властиві певним стилістичним парадигмам текстів і реалізуються в кожній по-своєму або відсутні в певних сферах вживання мови [4, с. 496].

До глобальних текстових категорій відносять цілісність (когерентність), зв'язність (когезію), завершеність та дискретність, які загалом утворюють граматику тексту [2, с. 533]. Сьогодні існує багато досліджень, присвячених текстовим категоріям та їх класифікаціям, проте найбільш детальні належать З.Я. Тураєвій, Т.В. Матвєєвій та О.О. Селівановій.

З.Я. Тураєва вирізняє дві групи текстових категорій: структурні та змістові (концептуальні). До першої належать такі категорії, які являють собою ознаки структури тексту, тобто це зчеплення, інтеграція, прогресія, стагнація. Текстові категорії другої групи пов'язані з особливостями змістової сторони тексту. До них належать: образ автора, художній простір і час (хронотоп), інформативність, причинність, підтекст, модальність тощо [5, с. 80-82].

Іншу класифікацію пропонує Т.В. Матвєєва. Вона поділяє текстові категорії на три групи, до яких належать: лінійні, польові та об'ємні.

Лінійна категорія – це ланцюг мовних одиниць єдиної функціонально-семантичної приналежності в тексті. Кожна з наступних одиниць цього ланцюга має безпосередній семантичний зв'язок з попередньою або попередніми (рідше – подальшими) одиницями. Це ряд мовних одиниць, організованих в тексті за принципом послідовності. Прикладом лінійної категорії може служити тематичний ланцюжок (ряд номінацій одного і того ж предмета думки), ланцюжок ходу думки (логічного членування тексту), проспекції та ретроспекції.

Польові категорії – це основний різновид текстових категорій. У плані вираження польова категорія являє собою сукупність одиниць різних мовних рівнів, об'єднаних, за визначенням поля, спільністю семантики і текстовою функцією, а також способом організації мовних складових. Польова категорія «розсіяна» в тексті, допускає і навіть припускає паралельні способи мовного вираження певної семантики [3, с. 12-22]. Ядро та периферія польової категорії визначаються в залежності від текстової значущості певних мовних одиниць у виконанні комунікативного завдання. Текстова значущість визначається на підставі частотних показників вживання одиниці в тексті і з урахуванням розташування цієї одиниці в змістовно та структурно вагомих фрагментах тексту.

До польових категорій тексту належать: тематична визначеність, тональність (суб'єктивна модальність, емоційно-експресивне поле), оцінка, темпоральність (поле часу), локальність (поле простору), акцентність, суб'єктна організація (суб'єктність, авторизація) і ін.

Польові та лінійні категорії співвідносяться як загальне та часткове. Однією з можливих характеристик поля виступає наявність і специфіка певних лінійних категорій. Так, тематичне поле тексту включає текстоутворюючу стрижневу категорію лінійного типу – тематичний ланцюжок і додаткову категорію лінійного типу – тематичну проспекцію або ретроспекцію.

Об'ємні категорії складають третій тип категорій тексту. Їхнє мовне вираження носить текстовий характер та характеризується багатовимірною організацією, зокрема наявністю і дією лінійних та польових структур. Ці категорії визначаються на змістовно-структурних підставах і подібні цілому тексту у всьому, крім завершеності, вичерпаності авторського задуму. До об'ємних категорій належать: функціонально-сміслові членування тексту (виражається в таких блоках, як опис, оповідь, міркування, визначення); мовне структурування тексту (блоки: авторська мова, пряма мова, невласне-пряма мова); композиція (блоки: заголовок, зачин, інтродукція, кінцівка).

З огляду на єдність функціональної природи тексту О.О. Селіванова описує категорії цілісності, дискретності, інформативності, зв'язності, континуума, референційності, антропоцентричності, інтерактивності й інтерсеміотичності [4, с. 499-500].

Цілісність є текстовою категорією, яка відтворює відносну закритість знакової системи тексту, забезпечується інтеграцією всіх його рівнів, синтезованою конденсацією змісту та сприйняттям тексту як одного континуального об'єкта. У період становлення лінгвістики тексту цілісність розглядалася на підставі єдності форми, змісту й функції.

Цілісність тексту забезпечується його членуванням (дискретністю). Членованість є текстовою категорією, що полягає в різних способах поділу тексту: графічному (на слова, речення, абзаци, розділи, параграфи тощо), композиційно-змістовому (на змістові блоки, надфразні єдності, періоди, топіки, тексти і т. ін.), комунікативному (актуальне членування речень, надфразних єдностей), когнітивному (на пропозиції, предикатно-аргументні структури, фрейми, макропропозиції, макроструктури, епізодичні та ментальні моделі, сценарії, ментальні простори тощо).

Цілісність і членування взаємно детерміновані зв'язністю – текстовою категорією, що опосередкує розвиток тем тексту, формування його інформаційного масиву й забезпечує інтеграцію всіх текстових рівнів із метою створення цілого та сприйняття й розуміння тексту адресатом. Зв'язність завжди розглядалася дослідниками тексту як одна з найважливіших категорій. Типологія зв'язності залежить від параметра класифікації. За способом зв'язку виокремлюють граматичну, семантичну (денотативну й конотативну), ономасіологічну,

сміслову (логічну, образну й асоціативно-метафоричну), структурно-композиційну, референційну, прагматичну зв'язність [4, с. 501].

Зв'язність тексту опосередкує формування й упорядкування його інформаційного масиву, який представляє текстова категорія інформативності. У лінгвістиці тексту інформативність розглядається переважно під кутом зору інформації, закладеної в повідомленні. Відповідно до такого поділу інформативність як текстова категорія має кілька підпорядкованих їй категорій: фактуальності, підтексту та концепту [4, с. 505].

Референційність є текстовою категорією, яка ґрунтується на співвідношенні модельного, породженого авторською свідомістю текстового світу з реальною дійсністю, її подіями, ситуаціями, фактами, предметами й особами. Референційність багатьма дослідниками розглядається в межах категорії модальності як її логічний різновид. У такому розумінні модальність є реальним чи ірреальним співвіднесенням висловлень із дійсністю, яке встановлюється мовцем.

Категорія референційності визначає специфіку текстового континуума, що є текстовою категорією, представленою рухом подій у тексті в часі та просторі, певною послідовністю подій, на якій ґрунтується текстова композиція.

Дослідники тексту виокремлюють одну з найважливіших текстових категорій – антропоцентричність, яка є різноплановою й багатшаровою через розщеплення адресанта й адресата в дискурсивному просторі. Антропоцентричності підпорядковані текстові категорії адресантності й адресатності [4, с. 508-511].

Зв'язки між адресантом, текстом та гіпотетичним адресатом опосередковують категорію інтерактивності, що кваліфікується О.О. Селівановою як текстово-дискурсивна, представлена суб'єктно-об'єктно-суб'єктною взаємодією адресанта й адресата на підставі знакового континуума тексту, інтенцій, стратегій, тактик комунікації та програми адресованості повідомлення, тексту. Інтерактивності підпорядковані категорії інтенційності, стратегічності, інтерпретанти й ефективності.

Останнім часом у лінгвістиці тексту широко обговорюється не менш вагома текстова категорія – інтертекстуальність – як наявність у певному тексті слідів інших текстів, у більш широкому розумінні – діалогічний зв'язок тексту в семіотичному універсумі з попередніми текстами (рекурсивний) та з подальшим текстотворенням (прокурсивний) [4, с. 513-514].

Висновки та перспективи подальшого дослідження. Отже, текст визначають як об'єднану смисловим зв'язком послідовність вербальних знакових одиниць, що служить прагматичним посередником комунікації та являє собою культурний феномен. Текстові категорії – це інваріантні ознаки тексту, які відображають найсуттєвіші його закономірності. Існує велика кількість підходів до їх опису та класифікації, проте це питання є досі не розкритим у повній мірі.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Болотнова Н. С. Коммуникативная стилистика текста. Словарь-тезаурус / Нина Сергеевна Болотнова. – М.: Флинта: Наука, 2009. – 384 с.
2. Стилистический энциклопедический словарь русского языка / [упоряд. М.Н. Кожина]. – М.: Флинта: Наука, 2006. – 696 с.
3. Матвеева Т. В. Функциональные стили в аспекте текстовых категорий. Синхронно-сопоставительный очерк / Тамара Вячеславовна Матвеева. – Свердловск: Изд-во Урал. ун-та, 1990. – 172 с.
4. Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика: напрями та проблеми: Підручник / Олена Олександрівна Селіванова. – Полтава: Довкілля-К, 2008. – 712 с.
5. Тураева З. Я. Лингвистика текста: (Текст: структура и семантика). Учеб. пособие для студентов пед. ин-тов по спец. №2103 «Иностр. яз.» / Зинаида Яковлевна Тураева. – Москва: Просвещение, 1986. – 127 с.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Юлія Зайченко – аспірант, викладач кафедри теорії, практики та перекладу Національного технічного університету України «Київського політехнічного інституту імені Ігоря Сікорського».

Наукові інтереси: лінгвістика тексту, функціональна стилістика, літературознавство, стилістичні аспекти перекладу.

УДК 811.112.2'38:793.3]:821.112.2Шиллер7Танець

ФІГУРА ТАНЦЮ ЯК МОДЕЛЬ ЕСТЕТИЧНОЇ РЕФЛЕКСІЇ

Юлія НЕТЛЮХ (Львів, Україна)

У статті аналізується мова танцю в філософській елегії Фрідріха Шиллера «Танець» (1795). «Танець» як категорія руху є важливою для художньої манери Шиллера, його естетики. Вірш слугує доказом того, наскільки тісно естетична теорія руху Шиллера пов'язана з її практичним втіленням. У ньому відбився гуманізм поета, його мрії про гармонійне життя. Особливу увагу в статті звернено на лексику тематичного поля «танцювати»: лексичні одиниці (дієслова, прикметники, дієприкметники, дієприслівники), звукові та зорові образи, синтаксичні конструкції для візуалізації ритму танців. Аналізуються мовні та стилістичні прийоми для опису руху та візуалізації обертових рухів в елегії, якій притаманні риси творів письменників німецького класицизму.

Ключові слова: елегія, Фрідріх Шиллер, танець як категорія руху, естетична теорія руху Шиллера, мова танцю, ритм, візуалізація ритму танцю.

В статті аналізується язык танца в философской элегии Фридриха Шиллера «Танец» (1795). «Танец» как категория движения важна для художественной манеры Шиллера, его эстетики. Стихотворение служит доказательством того, насколько тесно эстетическая теория движения Шиллера связана с ее практическим воплощением. В нем отразился гуманизм поэта, его мечты о гармоничной жизни. Особое внимание в статье уделяется лексике тематического поля «танцевать»: лексическим единицам (глаголам, прилагательным, причастиям, деепричастиям), звуковым и зрительным образам, синтаксическим конструкциям для визуализации ритма танцев. Анализируются языковые и стилистические приемы для описания движения и визуализации вращательных движений в элегии, которой присущи черты произведений писателей немецкого классицизма.

Ключевые слова: элегия, Фридрих Шиллер, танец как категория движения, эстетическая теория движения Шиллера, язык танца, ритм, визуализация ритма танца.

The article analyzes the language of dance in Friedrich Schiller's philosophical elegy "Dance" (1795). In the elegy "Dance" the category of dance is in the center of the narrative. "Dance" as the category of movement is essential for the artistic style of Schiller, his aesthetics. The very movement was imagined by the poet as a road or a way which is crossed by undulatory dance lines. It refers to a combination of undulatory trajectory, which a rotational motion of dancing couples and the aforementioned straight road are based on. The undulatory line was considered by Schiller the most beautiful. In his elegy Schiller attempted at showing the motion through words. The poem serves as a proof of how closely Schiller's aesthetic theory of motion is connected with its practical implementation. It reflected the poet's humanism, his dream of a harmonious life. Our article draws particular attention to the vocabulary of thematic field «dance»: lexical units (verbs, adjectives, participles, gerunds), sound and visual images, syntactic constructions to visualize dance rhythm. The study analyzes linguistic and stylistic devices to describe the motion and visualize rotating movements in the elegy, which has the features of works by writers belonging to German classicism.

Keywords: elegy, Friedrich Schiller, movement as a category of dance, Schiller's aesthetic theory of motion, language of dance, rhythm, visualization of dance rhythm.

Метою статті є дослідження мовних засобів, стилістичних прийомів зображення танцю та його естетичної ролі в елегії «Танець» («Der Tanz», 1795) Фрідріха Шиллера. У вітчизняній науковій літературі проблема звернення видатного німецького поета до такого давнього виду мистецтва як танець досі не висвітлювалася.

У 1795 році Шиллер написав цикл віршів на філософські теми, споріднені з його статтями з естетики. До цього циклу належать вірші: «Поезія життя», «Влада пісні», «Танець», «Пегас у ярмі», «Мрії», «Ідеал і життя», «Геній», «Саїська статуя під покровом», «Розділ землі» та ін. Вони були опубліковані восени того ж року у виданні «Musen-Almanach für das Jahr 1796». Цей цикл філософських віршів став першим поетичним досвідом Шиллера після майже десятирічної перерви. Здебільшого вони присвячені оспівуванню краси та її цілющої сили, протиставленої вульгарній дійсності. Наскрізною в цих творах є думка про загибель усього прекрасного й правдивого в негідному, прозаїчному світі, про неможливість здійснення шляхетних поривів до волі й щастя, які, на думку поета, можна знайти не в реальному, почуттєвому світі, а тільки в світі ідеальному.

В. Гете назвав цей цикл віршів «своєрідним поєднанням споглядання з абстракцією», яке вважав характерним для ества Шиллера, (лист від 6 вересня 1795 року). Гегель писав у своїй «Естетиці», що в поезії Шиллера переважає рефлексивний елемент, вбачаючи в цьому вираження духу новітнього часу. Одночасно філософ, особливо в «Феноменології духу», іронізує над схильністю Шиллера мріяти про неіснуючі речі.

Сам поет не був удоволений своїми новим поетичним досвідом. Він був невпевнений у своїх власних силах. І лише набагато пізніше митець зрозумів, що не задовольняє його в циклі цих віршів. Після перегляду 1800 року своїх колишніх ліричних здобутків для видання їх окремим збірником, Шиллер написав листа К. Г. Кернеру (лист від 3 вересня), у якому

зауважив: «Особливо я намагався, наскільки це можливо, вилучити з віршів абстрактні ідеї; свого часу я занадто захопився ними» [12, с. 192]. Сам Г. Кернер Сам Г. Кернер писав у статті «Про характер зображення у музиці» («Über Charakterdarstellung in der Musik», 1795): «У вільному витанні тіла, не будучи обмеженим тиском висіння у повітрі, дух почувається звільненим від усіх своїх оков. Земна маса, яка постійно нагадує йому про залежність від зовнішнього світу наче облагороджується й розширює межі свого існування» [5]. Абстрактність поетичної форми віршів Шиллера надавала їм «загальності», із них зникало те особисте почуття, без якого лірика втрачає ефективність свого впливу. Та не зважаючи на все це, у ній відбився шиллерівський гуманізм, його постійне занепокоєння долею людства, мрії про гармонійне життя. Шиллер, який прагнув гармонії, досяг її у віршах, перейнятих почуттям краси, закінчених і довершених за своєю формою. Мистецтво, на його думку, мало не лише відображати дійсність, але й естетично впливати на людину, виховувати в ній соціальні почуття. Наприкінці XVIII ст., у період ранньої індустріалізації, мірилом усіх речей стала економічна вигода. У такому суспільстві мистецтво може відігравати лише другорядну роль і саме проти цього намагалися чинити опір «класики» Гете та Шиллер у своїй «естетичній освітній програмі»: натхнені вивченням теорій Й. Й. Вінкельмана й Е. Канта обидва поети дійшли висновку, що лише завдяки класичній освіті, тобто вивченню античної літератури й мистецтва, можна виховати в людині людяність. За Шиллером, сутність краси полягає в гармонії між чуттєвим поривом та законом здорового глузду; антична Греція тому є зразком гуманності та художнього зображення «красивої» людини. Ідеал, якого при цьому прагнули досягти, – людина з «красивою душею», врівноважена й гармонійна, яка завжди буде прагнути без жодних законодавчих чи релігійних примусів чинити добро.

Слід відзначити, що в епоху Просвітництва в річищі дебатів про рух відновився інтерес до танцювального мистецтва, яке тривалий час недооцінювали. Тож Шиллер також звертається до цієї теми, і не лише в своїх теоретичних працях з естетики, але й у вірші, який був написаний у другій половині червня 1795 року. У цей час поет саме завершував писати свої останні важливі роботи з теорії руху, тож вірш «Der Tanz» – це своєрідна спроба перенести свої теоретичні напрацювання на мову лірики. Як зауважує Рогер В. Мюллер Фаргуель, автор монографії «Фігури танцю», цей вірш слугує доказом того, наскільки тісно естетична теорія руху Шиллера пов'язана з її практичним втіленням [7, с.64]. «Предметом зображення у вірші є певною мірою «влада музики», – зазначив Шиллер в листі до Гердера від 3 жовтня 1795 року [11, с. 378].

Тож, «танець» як категорія руху – важливий для художньої манери Шиллера, його естетики. У своїх ранніх творах митець часто вживав дієслово «танцювати» у складі сталих зворотів. Наприклад, герой драми «Розбійники» Карл Моор заявляє, що ніхто з розбійників не вміє «з одного натяку або за командою кудись легіти чи танцювати під музику канонади» [9, с. 552]. У трагедії «Підступність і кохання» президент у розмові з гофмаршалом згадує бал при дворі, на якому вперше танцювали англійську кадрили, і вважає його «переполохом п'яних, танцюючих гостей» [9, с.804]. У ранніх віршах Шиллера панує зневажливе ставлення до «танцю» як «неконтрольованого руху», «хаосу» і «сп'яніння» («Tanzt dein trunkener Blick», Der Eroberer; „Bäume, Hecken, Häuser, Gassen/ Um uns Narren tanzen lassen», Vaccus im Triller). Після 1794 року із переїздом Шиллера до Ваймару його ставлення до танцю змінюється. Він побачив у танці значно більше, ніж просто фізичні навички, отримані шляхом тривалих тренувань і продемонстровані в танцювальному залі на захоплення публіки. У 27-ому листі «Про естетичне виховання» Шиллер скористався категорією танцю на позначення такої форми руху, яка культивує освіту, перетворення й певне повідомлення: «Неконтрольований сплеск радості стає танцем, неорганізований жест перетворюється на вишукану, гармонійну мову жестів, сумбурні звуки відчуттів розгортаються, починають коритися такту й демонструють свою гнучкість у співі» [10, с. 667]. Дух людини та її тіло гармонійно взаємодіють у прекрасному танці. При цьому Шиллер, насамперед у своїх теоретичних працях, посилається на конкретний танець – англес, послуговуючись ним, щоб навести приклад «приємного спілкування» («schöner Umgang») і діалектики порядку та свободи руху, якою просякнуте уявлення поета про танець: «Я не можу навести кращого прикладу в якості ідеалу приємного спілкування, аніж вправно виконаний англес, який складається з багатьох

турів. Глядач з галереї бачить численні рухи, які найрізноманітнішим чином пересікаються, а їхній напрямок жваво й пустотливо змінюється, і все ж пари ніколи не зіштовхуються одна з одною. Усе настільки впорядковано, що одна пара уже звільнила місце, коли вступає інша, усе поєднується так уміло й одночасно просто, що кожен, здається, прислухається тільки до власного серця, і все ж таки не переходить дорогу іншому. Це найвлучніший приклад власної свободи, якої ми прагнемо, та свободи іншої особи, яку ми поважаємо» [10, с. 425].

Вірш «Der Tanz» цікавий тим, що категорія танцю перебуває в ньому в центрі оповіді. Шиллер спробував передати рух словами. Автор намагався зобразити реальну картину руху. При цьому йдеться про образ дороги «*rag excellence*»: літературний образ дороги поєднується тут з літературним зображенням танцювальних фігур [4, с.114]. Що цікаво, сам Шиллер уявляв рух у формі шляху, дороги (*die Bahn*), яку пересікають хвилеподібні лінії танцю [6, S.127]. Згадка про цей образ міститься й у цьому творі: «*Schnell vor ihm her entsteht ihm die Bahn, die hinter ihm schwindet*» [8, с. 229-230]. Отож, тут йдеться про комбінацію хвилеподібної траєкторії руху, на якій базуються обертові рухи танцюючих пар, та згаданої вище прямої дороги. Хвилеподібну лінію Шиллер вважав найкрасивішою (лист від 23 лютого 1793 року, [10, с.423]), оскільки вона є чуттєво досконалою. Це лінія, яка постійно змінює свій напрямок (розмаїтість) і щоразу повертається в те саме положення (єдність) [7, с. 77].

Вірш «Der Tanz» був написаний у жанрі елегії. Як відомо, елегія – один із найдавніших і найпопулярніших жанрів світової ліричної поезії. Він виник у Стародавній Греції в VII ст. до н. е.: «Спочатку, у давньогрецькій поезії елегіями (*ἐλεγεία* – «жалобна пісня», похідне від слова «*ἐλέγος*» – пісня) називали вірш, написаний строфою певного розміру, а саме дистихом: гекзаметр–пентаметр. <...> Маючи загальний характер ліричних міркувань, елегія у стародавніх греків була достатньо різноманітною за змістом» [2]. Грецька елегія, як гадають, генетично сходить до голосінь над померлими: це слово спочатку позначало похоронні жалобні пісні, що супроводжувалися гучними риданнями плакальниць і звуками авлоса – духового інструменту, прообразу гобоя. Згодом, коли подібні обряди віджили себе, так почали називати музично-текстові твори сумної тональності. Інтерес до створення елегій як наслідування античним зразкам виник в епоху Відродження. Свого розквіту цей жанр у Німеччині досяг в епоху ваймарівської класики (поряд з одою) й романтизму.

За тривалий час свого існування жанр елегії суттєво змінився: вона втратила строгість форми. Існує чимало визначень цього ліричного жанру. О.Г. Ткаченко, наприклад, зазначає, що «елегія (елегійна поезія) – це ліричний твір медитативного характеру, журливої тональності, поетична сюжетна основа якого – емоційна реакція суб'єкта на певні події, ситуацію, психічні імпульси (почуте, згадане, пережите) чи конкретний душевний стан ліричного «Я», яке охоплене меланхолією, смутком, навіть стражданням. Важливу роль у визначенні жанрової домінанти елегії відіграє модальна суб'єктивна емоційна тональність» [2]. М. Л. Гаспаров дає найбільш повне визначення елегії, описуючи її об'єм, зміст, суб'єкту організацію й композицію тексту: «ліричний жанр, вірш середньої довжини, медитативного або емоційного змісту (зазвичай сумного), найчастіше – від першої особи без стрункої композиції» [1, с. 1228–1229]. На думку літературознавців, елегії притаманні певні усталені риси, як наприклад, інтимність, мотив тлінності земного буття, мотив нещасливого кохання, мотив самотності, мотив розчарування. Розмаїття мотивних інваріантів уможливило версифікацію таких її жанрових різновидів, як духовна, жалобна, історично-патріотична, соціальна, любовна, філософська, громадянська, елегія на смерть, невільницька, політична елегія. Усім цим різновидам однак притаманна єдина сюжетно-композиційна організація, жалібна тональність, суб'єктивна модальність. В елегійних творах присутній ліричний герой. Він прагне виразити свій внутрішній світ і розповісти про свої особисті переживання. Водночас, поет-елегік часто звертається до традиційних тем і викладає загальні істини. Тож змістовою сутністю елегії, на думку О. Г. Ткаченко, є реакція душі ліричного «я», конкретизована у специфічних зображальних засобах і структурній організації. Художньо-

естетична цілісність елегії формується на основі змістової журливої домінанти, для неї характерне монологічне та діалогічне мовлення, яке інтенсифікує лірико-елегійний сюжет.

У своїй творчості, насамперед у раннях творах, Ф. Шиллер неодноразово звертався до жанру елегії. І у вірші «Танець» він це теж зробив цілком «свідомо», оскільки вважав цей жанр «сентиментальним видом поезії, сутність якого полягає в протиставленні «природи мистецтва ідеалу дійсності» [10, с. 728]. Форма зображення, яка передає дане протиставлення, зберігає у віршованому розмірі необхідну видимість певної свободи руху. Тому Шиллер задля ліричного зображення танцю послідовно вдається до елегійної форми, яка породжує певне чергування «спокою та руху». Дефініція елегії закладена вже в одному з рядків самого вірша, коли автор пише: «*Und die Ruhe besteht in der bewegten Gestalt*» [8, с. 229–230]. У цій елегії, яка складається з 16 дистихів, витаюча природа танцювального руху, з одного боку, передана через віршований розмір (чергування пентаметра з гекзаметром), а з іншого, ідеалізована природа проступає тут завдяки алегоризації як позбавлена будь-якої реальності [7, с. 89-90]. Оповідь в елегії ведеться від першої особи (пор. «*Seh ich flüchtige Schatten...*») [8, с. 229–230]), ліричний герой немов розмовляє сам із собою, цій розмові притаманна певна медитативність. Твір Шиллера відображає події таким чином, що виринання породжених образів відповідає переміщенню блукаючого погляду. Таке хвилеподібне блукання погляду в просторі в напрямку до і від видимих речей узгоджується з уявленнями Шиллера про зразкове зображення. Воно приховує у собі структуру звивистої лінії, це означає, що слідування образів непомітно змінює напрямок, усе ж знову повертаючись до вихідного пункту [6, с. 129]. Спершу погляд читача зосереджується на спогляданні танцюючих пар (рядок 1-3), далі відволікається від зображуваного предмета (3-6), вмить повертається назад (7), потім мовиться про музику (8), танцюючу пару (9-10), траєкторію руху, дорогу, яка відкривається та закривається за нею (11), тоді відважна пара зникає із поля зору (13), аж доки, і цього разу в переносному значенні, погляд знову скеровується на танцюючих (13-14), в оповідь знову влітається зникла з поля зору пара (15), щоб тепер поговорити про символ танцю, «про тендітну будову цього рухливого світу». У середині вірша відбувається поворот: на зміну домінуючому в першій частині вірша спогляданню приходять слухання. Слово «*Sprich*» (19) спонукає читача твору долучитися до роздумів ліричного героя. Детальне споглядання («*Siehe*», 1-й рядок; «*Seh ich*», 3-й рядок; «*Sieh*», 13-й рядок) переростає у намір поговорити про побачене. У формі запитання починаються роздуми (рефлексія) про танець як алегорію, символ космічних та суспільних процесів, які постійно змінюються, і крізь їхні ритмічно-впорядковані зміни проглядає певна структура, яка сама по собі перебуває в спокої. Зоряне небо, хоча й зазнає постійних змін, та лише завдяки цим рухам досягає певної стабільності. Так і держава є стабільною формацією, хоч її структура, обсяг і володарі постійно змінюються. Услід за озвученим запитанням («*Sprich, wie geschieht, daß rastlos erneut die Bildungen schwanken / Und die Ruhe besteht in der bewegten Gestalt?*», 20-й рядок [8, с. 229–230]) Шиллер ставить ще одне, яке співвідноситься з другою частиною танцю, за яким спостерігає читач. Це запитання стосується «дороги»: «*Sprich, wie geschieht, daß jeder ein Herrscher, frei, nur dem eigenen Herzen gehorcht / Und im eilenden Lauf findet die einzige Bahn?*» (21-й рядок) [8, с. 229–230]. Поет замислюється над власним життям і вказує на центральне питання, на яке ліричний герой в подальшому сам шукатиме відповідь: «*Willst du es wissen?*» (23-й рядок) [8, с. 229–230]. «*Der eilende Lauf*» асоціюється з життєвим шляхом кожної окремо взятої людини. Отже, швидкоплинне людське життя базується на «окремо взятій дорозі». Постає запитання: як людині знайти свою дорогу? Ліричний герой відповідає: «*Es ist des Wohllauts mächtige Gottheit, / Die zum geselligen Tanz ordnet den tobenden Sprung*» (23) [8, с. 229–230]. Неодноразово в вірші наголошується на божественності музичних співзвуч. Ця Божа сила впорядковує несвідомі неконтрольовані рухи (тут: «*den tobenden Sprung*») і перетворює їх на злагоджений танець, впорядковані рухи. Подібне алегоричне перетворення від стрибка до танцю властиве як людському розвитку від дитини до дорослого, так і розвитку цілих народів. При цьому всім їм притаманна свобода руху.

Елегія Шиллера спонукає читача замислитися над власним життєвим шляхом у пошуках відповідей на гострі суперечності буття. Тому можна стверджувати, що «Танець» – це філософська елегія.

Як зауважує Поль де Ман, наприкінці XVIII століття у сфері танцю з'являється тенденція до вертикального розвитку, до нового виду танцю, який в ідеальному випадку виходить за межі людських властивостей, що спричиняється силою тяжіння, щоб стрибати, підніматися вгору і прославляти легкість [3]. Шиллер починає вірш із зображення танцюючих пар, що кружляють на паркеті: «*Sieh, wie schwebenden Schrittes im Wellenschwung sich die Paare drehen*» [8, с. 229–230]. Уже перше слово вірша «*Sieh*» змушує звернути увагу на цей динамічний зоровий образ. Уявлення про тип руху (кружляння) створює саме дієслово «*drehen*».

За допомогою дієслів, дієприкметників, дієприслівників, словосполучень, звукових прийомів, зорових образів, що так чи інакше слугують зображенню руху, автор візуалізує танець. Загалом, дієслова, що позначають напрямки й типи руху, зустрічаються в усьому творі Шиллера та слугують для підсилення відчуття динаміки: «*schlingen*» – звиватися, «*schaukeln*» – гойдатися, «*schwingen*» – здійматися в повітря, «*fließen*» – текти, «*hüpfen*» – стрибати, «*heben*» – піднімати, «*durchreißen*» – прорвати, «*schwinden*» – зникати, «*stürzen*» – рухнути, «*heraufschweben*» – повільно здійматися вгору тощо. Також часто зустрічаються прикметники, дієприкметники та дієприслівники, які виконують ту ж саму функцію: «*schnell*», «*leise*», «*flüchtig*», «*geflügelt*», «*säuselnd*», «*ätherisch*», «*beweglich*», «*bewegt*», «*eilend*», «*tobend*», «*brausend*», «*drehend*», «*verwildert*», «*wirbelnd*».

Динамічність та конкретність уявлюваної картини досягається за допомогою різноманітних зорових образів. Кожен з них викликає в читача певну асоціацію: одні передають швидкість руху, легкість, аморфність, тендітність тощо, інші слугують для створення відповідної атмосфери:

- «*schwebende Schritte*» – натяк на легкість, тендітність рухів танцюристів;
- «*geflügelter Fuß*» – повторний натяк на легкість, витонченість, плавність рухів; цей образ є також алюзією на міфологічну постать посланця богів Гермеса, який вважався вісником богів, заступником подорожніх, провідником душ померлих в царство Аїда, отже, посередником між світом живих і світом мертвих. Таке звернення до міфології надає танцюристам певної ідеологізації: у своєму нестримному танці вони неначе відриваються від землі й ширяють над усім земним як небожителі, як неземні створіння. Услід за автором читач мандрує з героями ефемерними вищими світами, відривається від реалістичного сприйняття описуваної картини. Варто також додати, що словосполучення у 2-му рядку «*Der Boden berührt kaum der geflügelte Fuß*» слугує для збільшення динаміки зорового образу: пари настільки швидко й легко танцюють, що зовсім не торкаються підлоги, витають в повітрі.
- «*luftigen Reihn*» (4-й рядок) – образ хороводу створює уявлення про швидкість та безперервність руху, а доповнення іменника дієприкметником «*luftig*» – «повітряний» надає цьому образу певної містики, облагороджує образ, допомагає читачу краще уявити витонченість і навіть ефемерність картини;
- «*gelehriger Fuß*» (7-й рядок) – асоціація з тим, що кожне танцювальне па в танцюючих пар відточене до вишуканої бездоганності;
- «*ätherisches Leib*» (8-й рядок) – образ аморфного, безтілесного тіла додає зображуваній картині невагомості, свободи, навіть певної таємничості та містичності;
- У 3-му рядку «*Seh ich flüchtige Schatten, befreit von der Schwere des Leibes?*»:
- «*flüchtige Schatten*» – образ легкої тіні додає картині загадковості, підкреслює вже згадану раніше ілюзію безтілесності, невагомості;
- «*befreit von der Schwere des Leibes*» – читач концентрує свою увагу на звільненні, свободі цієї тіні (саме дієслово «*befreien*» позначає звільнення).
- У 5-му рядку «*Wie vom Zephir gewiegt, der leichte Rauch in die Luft fließt*»:
- «*Zephir*» – алюзія на давньогрецьку міфологічну постать Зефіра – бога західного вітру, що починав віяти навесні та досягав своєї кульмінації влітку; відповідно, це асоціація з

легким подувом весняного вітру, невагомістю; натяк на атмосферу весни, закоханості, щастя тощо («*Wie vom Zephir gewiegt*»);

- «*der leichte Rauch*» – натяк, знову ж таки на невагомість, аморфність, певну загадковість;
- «*die Luft*» – повітря; вкотре Шиллер проводить паралель із згаданою вище свободою, невагомістю;
- «*fließt*» – акцент на неспішність, протяжність, спрямованість, тягучість.

Стихія повітря й води тісно переплітаються в елегії. Метафори на позначення рухів ефірного тіла «*schwebende*», «*flüchtige*», «*leichte*» та «*luftige*» мелодійно поєднуються з уявленнями, які співвідносяться з рухом води, з водою, яка «*wiegt*», «*fließt*», «*schaukelt auf silberner Fluth*». Тож автор пропонує нам перевести свій погляд на водне плесо: «*Wie sich leise der Kahn schaukelt auf silberner Fluth*» (6-й рядок): «*der Kahn*» – образ човна в поєднанні з дієсловом «*schaukeln*» (гойдатися) наводить на думку про те, що немає нічого стійкого, статичного, все постійно рухається, змінюється, пливе; прикметник «*leise*» («*тихо*») посилює чіткість бачення зображуваного.

Як відомо, німецькі класики під час вибору матеріалу часто вдавалися до використання міфологічних персонажів і текстів (у тодішні часи добре відомі освіченій читацькій публіці), які показували напружені стосунки між людьми та богами, або також до історичних фігур та подій. Зокрема, у 25-26 рядках «*Die, der Nemesis gleich, an des Rhythmus goldenem Zügel/ lenkt die brausende Lust und die verwilderte zähmt*» [8, с. 229–230] міститься порівняння з грецькою богинею помсти Немезидою, яку ще вважали богинею людської долі, покровителькою суспільного порядку, міри, уособленням кари богів. У вірші властивості Немезиди Шиллер приписує Божій силі: вона, богиня музики, танцю, ритму, надає форми та образу не лише танцювальним рухам, вона формує та дисциплінує й усе чуттєве («*die Lust*»), підпорядковує «хаотичне» бажання відповідній мірі («*dem rechten Maß*») [4, с. 118]. Божа сила подібно до Немезиди з незворушним спокоєм керує дисгармонією рухів.

Крім міфологічних образів, у вірші зустрічаються також образи казкових постатей. Наприклад, образ ельфів: «*Schlingen im Mondlicht dort Elfen den luftigen Reihn?*» (4-й рядок) [8, с. 229–230]. Ця аллюзія теж використана для посилення атмосфери загадковості, містичності, чарів. Бо танець певною мірою є також чарами – чарами рухів тіла.

Цікавим є також використання біблійних мотивів (образ «магічної руки»): «*Wie durch magische Hand öffnet und schließt sich der Weg*» (12-й рядок) [8, с. 229–230]. Підбір слів та зображувана подія викликають спогад про вихід ізраїльтян із Єгипту, коли Мойсей простяг свою руку на море й розступилася вода й море стало суходолом, а потім вода повернулася знов і поглинула все фараонове військо (пор. Вихід 14, 21-30). В елегії теж йдеться про незбагненне й захоплююче явище, коли ряди танцюючих магічним чином розмикаються й змикаються одразу ж за відважною парою. Цей образ надає подіям у вірші важливості, урочистості, піднесеності. Тій самій меті слугує й візуалізація танцювальних фігур у групових танцях: «*die Kette des Tanzes*» – танцювальні ряди, «*luftige Reihn*» – легкий, повітряний хоровод.

Деякі образи сприяють кращому заглибленню в незвичайну атмосферу подій, «оживлюють» дію, пояснюють незвичність її сприйняття: зокрема, це колористичні образи: «*silberner Fluth*» = «*Mondlicht*» – передають срібний колір, ефект мерехтіння, загадковості ночі, створюють містичний настрій. Метафора «*silberner Fluth*» вказує на плавний безперервний рух, плинність; «*Mondlicht*» – скеровує до невагомості, безтілесності, мерехтливості.

У творі можна зустріти також описи, які викликають у читача не лише зорові, а й звукові образи, наприклад, якщо звернутися до першого рядка («*Sieh, wie schwebenden Schrittes im Wellenschwung sich die Paare drehen*»), то можна стверджувати, що використання шиплячих *s*, *sch* у поєднанні з *w*, *r* (*w*, *schw*, *schr*) створює акустичне враження ритмічного шелестіння, яке особливо чітко прослідковується у слові «*Wellenschwung*» завдяки подвійному наголошуванню початкових букв складових цього слова *w* та *schw*. Так мова транспонує ритм руху. У 8-му рядку «*Säuselndes Saitengetön hebt den ätherischen Leib*» завдяки словосполученню «*säuselndes Saitengetön*» перед читачем постає звуковий образ свистячого звуку струн, тобто картинка доповнюється не лише напрямком руху, а й ритмом

(що також сприяє збільшенню динаміки, ще більшому оживленню зображуваного); «*säuselndes Saitengetön hebt den ätherischen Leib*» – сила музики настільки потужна, що це невагоме аморфне тіло піддається її ритму.

Отже, варто зазначити, що абсолютно всі словосполучення, зорові та слухові образи, мовні та стилістичні прийоми у вірші Шиллера «Танець» слугують для опису руху та візуалізації обертових рухів.

Цікаво, що твір побудований за принципом наростання динаміки руху. На початку ми бачимо досить спокійне, розмірене кружляння пар: «*die Paare drehen*». Впродовж твору додаються все більш динамічні дієслова, образи: «*hüpfen*», «*sich schwingen*», «*in wildem Gewirr*», «*tobende Sprung*». Наприкінці твору вже спостерігається несамопитий темп танцю: «*der wirbelnde Tanz*» – вихороподібний танець.

Завдяки наростаючій швидкості руху відбувається перехід від світу тілесності до вищого, ефемерного, ідеального («*...der wirbelnde Tanz, der durch den ewigen Raum leuchtende Sonnen schwingt...*» (30-31 рядок) [8, с. 229–230]). Танець зображено вже не просто буденно – його піднесено в позачасовий ранг божественного, всеохоплюючого. За тим самим принципом, і самі пари зі звичайних людей, танцюючих на паркеті в балетній залі, трансформуються в містичних надприродних створінь: цей вихровий танець відриває їх від землі: «*...dort schwebt es frohlockend herauf*» (15-й рядок) [8, с. 229–230]; змушує розчинитись у своєму несамопитому вихровому танку: «*...jetzt schwand es dem Blick; in wildem Gewirr durcheinander / Stürzt der zierliche Bau dieser beweglichen Welt*» (13-14 рядок) [8, с. 229–230] та перевтілюється у безтілесних ідеальних створінь («*...es erzeugt sich ewig die drehende Schöpfung*» (17-й рядок) [8, с. 229–230]).

Отже, танець у Шиллера слугує символом переходу від одного світу до іншого; трансформації від земного до надземного; від тілесного до безтілесного; від буденного до ідеального. Разом із цим перевтіленням, акцент у творі від буденної картини танцюючої пари трансформується на філософські роздуми: подальші рядки змушують читача до розмислів, заглиблення, переосмислення. Майже вся друга половина вірша присвячена саме філософській тематиці та характеризується більш ефемерними, піднесеними образами: роздумами самого автора, його сумнівами, запитаннями та зверненнями до читача.

Такий напружений предмет, про який йому йдеться, поет окреслив у понятті «енергійного спокою». В естетичній грі з риторикою чуттєвого сприйняття, за Ф. Шиллером, осмислювальна міра порядку завжди конструктивно співдіє – такий собі раціоналізований розрахунок щодо свободи чуттєвої сили уяви, який заключний рядок вірша проголошує у вигляді сентенції: те, що поважаєш у грі, шукаєш у вчинках.

Варто також звернути увагу на те, що важливою характерною особливістю вірша «Танець» є велика кількість питальних речень. Автор нічого не констатує і не стверджує остаточно, що змушує читача до роздумів над зображуванним, власним життям, власним сприйняттям світу. У стилістичному плані, велика кількість питальних речень слугує для підсилення зорових образів, які створюють ефект ілюзорності, безтілесності, легкості, аморфності зображуваного.

Німецьким класикам були притаманні синтаксично-вишукані способи зображення, багаті на риторичні фігури та метафори. В аналізованому творі міститься чимало повторів на початку речення сполучника «*und*» (полісиндетон): «*Und ein stilles Gesetz lenkt der Verwandlungen Spiel...*, / *Und die Ruhe besteht in der bewegten Gestalt? ... / Und im eilenden Lauf findet die einzige Bahn?... / Und dir rauschen umsonst die Harmonien des Weltalls*; сполучника «*wie*»: «*Seh ich ... Wie vom Zephir gewiegt, der leichte Rauch in die Luft fließt, / Wie sich leise der Kahn schaukelt auf silberner Fluth, / ... Wie durch magische Hand öffnet und schließt sich der Weg*»; заперечення «*nicht*»: «*Dich ergreift nicht der Strom dieses erhabenen Gesangs, / Nicht der begeisternde Takt, den alle Wesen dir schlagen, / Nicht der wirbelnde Tanz, der ...*» [8, с. 229–230]. Повторювані службові слова, сповільнюючи темп мовлення, акцентують на окремих компонентах, увиразнюють їх. Цей стилістичний прийом виконує функцію підсилення ритміки, динаміки оповіді, надає експресивності викладу.

У вірші зустрічається оксюморон: «*Und die Ruhe besteht in der bewegten Gestalt*» [8, с. 229–230], завдання якого наголосити на незвичності зіставлюваного й вказати на несподіваність явища.

За допомогою стилістичного прийому хіазму Шиллер маркує динамічну середину між невидимим порядком та тихим законом руху /*stillem Gesetz*: «*Ewig zerstört, es erzeugt sich ewig die drehende Schöpfung, / Und ein stilles Gesetz lenkt der Verwandlungen Spiel*» [8, с. 229–230].

Елегія «Танець» була написана Шиллером у ваймарівський період творчості. Як з погляду змісту та і за своїми формальними ознаками цей твір є свідченням розуміння класиками античності. Вірш написаний дистихом (чергуванням гекзаметра та пентаметра), віршованим розміром, характерним для античних елегій. Класики прагнули виховати людину гармонійною особистістю, позбавленою суперечностей. Толерантність і свобода вважалися високими моральними цінностями. Вірш відповідає естетичним вимогам німецького класицизму, якому був притаманний піднесений стиль мови, синтаксично-вишукані, багаті на риторичні фігури та метафори способи зображення.

Шиллеру йдеться про виховання відчуття краси, метою якого є розвивання всіх чуттєвих і духовних сил людини в якомога більшій гармонії. Моделлю цієї естетичної гармонії, яка має забезпечити свободу, є танець, в якому все так поєднано, що перебуває в тісній взаємодії, не перешкоджаючи одне одному. Тож, за П. де Маном, танець слугує естетичним принципом, який гарантує свободу і водночас добровільне підпорядкування кожного. Бо ця свобода ґрунтується на необхідності, яку формалістська хореографія диктує кожному елементу, який її творить, щоб уможливити гармонійну взаємодію суб'єктів, не заподіюючи шкоди одне одному через свободу іншого.

Отже, майстерна в мовному й стилістичному плані елегія «Танець» Ф. Шиллера виразно передає рух, скерований на витворення гармонійного образу реальності. Поет поєднав свою живописну картину танцю з культурно-історичними моделями для розуміння свободи й упорядкованості, варварства й цивілізації. Суспільна упорядкованість і досвід свободи однаковою мірою наголошуються у вірші Шиллера як ознаки танцювального руху. Танець стає ідеальним образом соціального порядку, в якому закон і правила гармонійно поєднуються із індивідуальним самовизначенням.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Гаспаров М. Л. Элегия / М. П. Гаспаров // Литературная энциклопедия терминов и понятий. – Москва : НПК «Интервал», 2001. – С. 1228–1229.
2. Ткаченко О. Г. Розвиток жанру елегії в українській літературі XVI – XIX століть / Олена Григорівна Ткаченко ; [Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня доктора філологічних наук]. – Київ, 2006. – 24 с.
3. De Man P. Ästhetische Formalisierung: Kleist über das Marionettentheater / Paul de Man // De Man P. Allegorien des Lesens. – Frankfurt am Main : Suhrkamp, 1988. – S. 205–233.
4. Golz J. Nemesis oder die Gewalt der Musik / J. Golz // Oellers N. Interpretationen: Gedichte von Friedrich Schiller. – Ditzingen : Reclams Universal-Bibliothek, 2008. – S. 114–122.
5. Körner Ch. G. Über Charakterdarstellung in der Musik / Christian Gottfried Körner // Internetressource. – <http://www.friedrich-schiller-archiv.de/die-horen/die-horen-1795-stueck-5/vi-ueber-charakterdarstellung-in-musik/>
6. Nuber T. S. Das Bild des Weges und verwandte Vorstellungen bei Friedrich Schiller: Eine Analyse von Raum- und Bewegungskonzepten ; [Inaugural-Dissertation zur Erlangung der Doktorwürde der Graduiertenschule für die Geisteswissenschaften der Julius-Maximilians-Universität Würzburg]. Würzburg, 2011. – 250 S.
7. Müller Farguell, Roger W. Tanz-Figuren : Zur metaphorischen Konstitution von Bewegung in Texten; Schiller, Kleist, Heine, Nietzsche / Roger W. Müller Farguell. – München : Wilhelm Fink Verlag, 1995. – 373 S.
8. Schiller F. Gedichte / Friedrich Schiller ; [Hrsg. von J. Golz]. – Berlin : Aufbau-Verlag, 1980. – 807 S.
9. Schiller F. Sämtliche Werke in fünf Bänden / Friedrich Schiller ; [Hrsg. von P.-A. Alt, A. Maier]. – Bd. 1. Gedichte, Dramen 1. – München : Taschenbuch-Verlag, 2004. – 1040 S.
10. Schiller F. Sämtliche Werke in fünf Bänden / Friedrich Schiller ; [Hrsg. von P.-A. Alt, A. Maier]. – Bd. 5. Erzählungen; theoretische Schriften. – München : Taschenbuch-Verlag, 2004. – 1370 S.
11. Schillers sämtliche Werke / Friedrich Schiller. – München und Leipzig : Georg Müller Verlag, 1912. Bd. 1. – 475 S.
12. Schillers Werke. Nationalausgabe. – Bd. 30: Briefwechsel. Schillers Briefe 1.11.1798–31.12.1800 ; [Hrsg. von L. Blumenthal]. – Weimar : Verlag Hermann Böhlaus, 1961. – 453 S.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Юлія Нетлюк – аспірант кафедри німецької філології Львівського національного університету імені Івана Франка.
Наукові інтереси: стилістика, лінгвостилістичний аналіз тексту, медіазнавство.

УДК 81'37:811.161.2

АВТОРСЬКІ ІНТЕНЦІЇ В СВІТЛІ АЛЮЗІЙНИХ ВИМІРІВ (НА МАТЕРІАЛІ ТЕКСТІВ УКРАЇНСЬКОГО МОДЕРНОГО ХУДОЖНЬОГО ДИСКУРСУ)

Христина ПЕТРИНА (Івано-Франківськ, Україна)

У статті проаналізовано способи вираження авторських інтенцій у модерному художньому тексті, запропоновано їхню репрезентацію з опертям на модальні значення висловлення. Виокремлено семантичні види алюзій на тлі процесів збереження та зміни їхнього смислового навантаження.

Вибудовано функційну модель інтенцій автора в українських модерних художніх текстах. Здійснено аналіз семантичних моделей алюзійних включень, схарактеризовано їхні смисли в парадигмі авторських інтенцій, оскільки через алюзію автор може виразити всі свої задуми, які декодуються реципієнтом. Алюзію розглянуто як один із різновидів текстотворення, схарактеризовано особливості функціонування позиції автора на тлі алюзійності.

Алюзійні елементи розглядаються як засіб пародіювання класичних текстів та переосмислення архетипів.

Ключові слова: художній текст, авторська інтенція, модальність, алюзія, алюзійні включення, модерний дискурс.

В статье проанализированы способы выражения авторских интенций в модернистском художественном тексте, предложена их репрезентация с опорой на модальные значения высказывания. Выделены семантические виды аллюзий на фоне процессов сохранения и изменения их смысловой нагрузки.

Выстроена функциональная модель интенций автора в украинских современных художественных текстах. Осуществлен анализ семантических моделей аллюзионных включений, охарактеризованы их смыслы в парадигме авторских интенций, поскольку через аллюзию автор может выразить все свои замыслы, которые декодируются реципиентом.

Аллюзия рассмотрена как одна из разновидностей создания текста, охарактеризованы особенности функционирования позиции автора на фоне аллюзивности.

Аллюзионные элементы рассмотрено как средство пародирования классических текстов и переосмысления архетипов.

Ключевые слова: художественный текст, авторская интенция, модальность, аллюзия, аллюзионные включения, модернистский дискурс.

The article analyzes the means of expression of the author's intentions in modern fiction and suggests their representation taking into consideration modal meanings of the utterance. Allusion is considered as one of the types of text formation; the peculiarities of the functioning of the author's position on the background of allusion are characterized. The semantic types of allusions are analyzed taking into consideration the processes of preservation and modification of their meaning.

The Functional model of author's intentions in the modern Ukrainian artistic texts has been built. Semantic models of allusive inclusions have been analysed, their meanings in the paradigm of author's intentions have been characterised, as with the help of allusion the author can express all their thoughts, which are further decoded by recipients.

Allusive elements are considered as a means of parodying classical texts and reinterpretation of archetypes.

Key words: fiction, author's intention, modality, allusion, allusive inclusion, modern discourse.

Постановка наукової проблеми та її значення. У річці сучасної лінгвістики проблема автора й авторської позиції все частіше привертає увагу науковців. Дослідники вважають необхідним схарактеризувати способи реалізації авторських інтенцій та амбівалентний характер присутності автора в тексті й описати способи їхньої реалізації в лінгво-когнітивному аспекті.

Проблема інтенцій автора та засобів їхнього вираження досліджувалася в численних наукових напрямках, зокрема: лінгвістика тексту (О.В. Падучева, Б.М. Гаспаров, Т. ван Дейк), прагматика (Дж. Остін, Дж. Сьорль), теорія літератури (М.М. Бахтін) та ін.

Однак проблема авторського задуму в текстах українського модерного художнього дискурсу залишається мало розкритою.

Завданням нашого дослідження є виявлення різновидів авторських інтенцій в українських модерних художніх текстах та їх характеризування з опертям на алюзійне тло й з урахуванням категорії модальності.

Виклад основного матеріалу дослідження. Термін “текст” широко використовується в сучасній лінгвістиці й розглядається дослідниками як результат мовної взаємодії письменника та читача. Процес створення художньої дійсності зумовлений комунікативними намірами автора, тобто його інтенцією [13, с. 32], тому авторський задум постає невід’ємним компонентом парадигми *адресант – інтенція – текст – реципієнт*.

Під інтенцією розуміють різновид ментальної репрезентації людини, що становить намір мовця донести до адресата певну спрямованість своєї свідомості на об'єкти й стани речей зовнішнього світу й у такий спосіб вплинути на нього [2, с. 95].

У межах українського модерного художнього дискурсу явище авторської інтенції відтворюється різноманітними вербалізованими структурами. Враховуючи орієнтацію українських сучасних художніх текстів на ускладнене метафоризоване мовомислення на прецедентному тлі, можна констатувати, що пріоритетними засобами вираження намірів автора постають інтертекстуальні включення та метафоричні конструкції. Для увиразнення актуальності теми, ідеї, образу, ситуації автор звертається до сюжетів відомих творів, використовує прецедентні тексти. Такі вплетені в тканину тексту елементи реалізуються на рівні алюзійного простору.

Алюзія базується на спільних фонових знаннях адресанта та адресата й використовується адресантом для цілеспрямованого прирощення смислу до основного змісту повідомлення [1, с.15]. Новоутворене значення доволі частотно відбиває думки, погляди, позицію та ціннісні орієнтири автора, що дає підстави кваліфікувати алюзійні одиниці і як формальні, і як смислові моделі авторських інтенцій. За таких умов алюзійні включення функціонують як знакові компоненти ситуативного повідомлення. Розуміння залучених в текст алюзійних одиниць дозволяє реципієнту повною мірою інтерпретувати наміри письменника на інтеркультурному тлі.

Зазначимо, що поняття інтенції пов'язане з категорією модальності, адже передача інформації проходить крізь призму авторського задуму та його позиції щодо об'єкта, а тому отримує модальну валентність. У дефінітивному плані поняття авторської (суб'єктивної) модальності розглядається як виражене в тексті відношення автора до інформації, його концепції, думки, які він представляє реципієнтові [5]. На думку дослідників, суб'єктивна модальність відтворюється у побудові композиції художнього тексту, в авторському відношенні до зображуваного, що виявляється у реалізації категорій оцінності, образності, емотивності, експресивності, у специфіці подачі змістово-фактичної, змістово-концептуальної і змістово-підтекстової інформації [11, с.108].

І.Р. Гальперін відзначає, що, створюючи художній світ, митець слова не може залишатися байдужим до цього світу. Уявляючи його як реальний, він, залежно від власного методу творення образної дійсності й винахідливості, безпосередньо або закодовано відображає своє ставлення до зображуваного [4, с.123].

Керуючись подібним судженням, вибудовуємо функційну модель інтенцій автора в українських модерних художніх текстах:

- 1) художньо-естетичні інтенції (характеризування героя, створення багатогранної образності / інтимізації / драматичності / експресивності художньої дійсності);
- 2) досягнення іронічного ефекту;
- 3) висловлення схвалення / осуду (аксіологічні інтенції);
- 4) напучування / застереження;
- 5) прагматичні інтенції.

Розглянемо фрагменти текстів, що характеризують вище виокремлені авторські позиції. Приміром, створення експресії та художньої образності на алюзійному тлі знаходимо в творі І.Корсака, де онім *Ірод* стає смисловим центром зосередження мовомислення автора: *Жінка спочатку гикнула, а тоді заголосила, що йому іроду нещасному, шкода заради дитини шматок смердючого прогірклого сала....* Найменуючи свого героя *Іродом*, автор реалізує естетичні задуми – характеризує образ, наділяє його рисами та якостями об'єкта, що слугує прототипом алюзійного імені.

Відомо, що *Ірод* – це цар Іудеї, згідно з біблійним переказом, при звістці про народження Ісуса Христа наказав знищити в країні всіх немовлят [Знаки української етнокультури]. Взаємодія іменної алюзії із контекстними елементами має наслідком прирощення нових смислів; така смислова гнучкість, власне, і зумовлює високий ступінь його експресивності. Зміщення смислових акцентів імені відбувається внаслідок сполучення з епітетом *нешасний*, який функціонує як імпліцитний дескриптив (нешасний – 1. те саме, що **нешасливий**; 2. який зазнав багато лиха, кривди, поневірянь і т. ін.; беззахисний,

бідолашний; 3. який приносить лихо, неприємності, невдачі і т. ін. [СУМ, т.5, с. 407]). Сполучення лексичних одиниць *ірод* (семи: ‘чоловік’, ‘цар’, ‘жорстокість’, ‘насильство’, ‘влада’) + *нещасний* (семи: ‘нещасливий’, ‘схрибджений’, ‘лихий’, ‘нелюд’) експлікує зловісний і водночас трагічний образ батька, драматичний динамізм якого підсилює сема ‘скупість’ (від предиката *шкодувати*) й асоціати ‘непотріб’, ‘нищість’, ‘жадібність’, ‘захланність’, ‘мізерність’ (від вислову *прогіркле сало*, яке герой жаліє для своєї дитини)).

Алюзійні імена разом з іншими художніми елементами функціонують як ефективний засіб передачі авторських інтенцій та модальних відношень в тексті, оскільки вони вирізняються високим ступенем інформативності, посилюють експресію тексту та вносять позитивні чи негативні характеристики персонажа [12].

Іронічне обігрування художньої дійсності репрезентує текст Ю. Андруховича: *Ідеш на людські голоси – і врешті, знаходиш усіх – і продавця риби, і голоногу кралю в халаті, і ще двох-трьох небачених раніше дуболомів з тутешнього персоналу. Сидять курять, п’ють пиво, до речі, з кухлів, мають для різноманітності й носату пляшку білої. Сім’я обіда коло хати.* Вдаючись до трансформованої цитати *сім’я обіда коло хати*, автор вибудовує алюзію на поезію Т. Шевченка “Садок вишневий коло хати”.

Заміна лексеми *вечеря* (текст-джерело) предикатом *обіда* (текст-реципієнт) зумовлює перерозподіл смислових акцентів повідомлення. Порівняємо, зокрема: *Садок вишневий коло хати, / Хруці над вишнями гудуть, / Плугатарі з плугами йдуть, / Співають, ідучи дівчата, / А матері вечерять ждуть. / Сім’я вечеря коло хати, / Вечірня зіронька встає. / Донька вечерять подає, / А мати хоче научати, / Так соловейко не дає.* Семантично узгоджене тло тексту, інтимізація, експресія та колорит художньої дійсності досягнуто через словосполуки *садок вишневий, хруці гудуть, співають дівчата, матері вечерять ждуть.* Текст передає мотив ідилії, спокою й гармонії, чуттєвість та емоційність якого посилюються словами-символами *соловейко* (краса, добро, кохання, доля, співучість, любов), *вечірня зіронька* (тепло, відпочинок, спокій, світло, чистота). Натомість Ю. Андрухович репрезентує протилежну за смисловим наповненням мовну дійсність. Автор досягає буденного ефекту через залучення “осучаснених” персонажів – це *і продавці риби, і голонога краля, і два-три дуболоми з тутешнього контингенту.* Це вже далеко не образ сім’ї, проте є спільний семантичний компонент, що їх об’єднує.

Отже, єдиним для обох текстів постає концепт ЄДНІСТЬ (відтворений на рівні різних смислових парадигм), який стає генератором основної ідеї твору. На думку О.С. Переломової, що концепт – це конденсат утілення авторського задуму; саме концепт репрезентує смисловий бік тексту, який інтерпретується реципієнтом [10, с. 138].

Семантичне поле концепту у творі Т. Шевченка актуалізоване позначенням сімейної вечері, що приходить з першою зіркою, а в Ю. Андруховича зосереджується в поняттєвих межах лексем *пити, курити* та висловів *кухлі пива, пляшка білої*, що вказують на переорієнтацію пріоритетів, творять мовну картину руйнації духовних цінностей й позбавляють текст етнокультурного змісту загалом.

Роздумуючи над людськими ціннісними орієнтирами, Ю.Андрухович іронічно підсумовує: *Сім’я обіда коло хати.* Така відтворена в іронічній інтерпретації смислова структура авторського повідомлення, послуговує для розкриття теми буття сучасності людини.

Відмінні смислові показники концепту ЄДНІСТЬ. Таблиця 1.

	Текст-джерело	Текст-реципієнт
Критерій експлікації значенняконцепту ЄДНІСТЬ	<p>1) духовні, моральні пріоритети;</p> <p>2) сімейні цінності (словесні репрезентанти: <i>сім’я, вечеря, перша зірка, мати навчає, мати, маленькі діточки, заснула коло їх</i>)</p>	<p>1) матеріальні цінності</p> <p>2) фізичні потреби (словесні репрезентанти: <i>пиво, кухлі пива, носата пляшка білої</i>)</p>

Алюзія на святкування Воскресіння Христового в тексті Ю.Іздрика передає аксіологічні інтенції через засудження гріховності людства: *Я не знаю, хоч це й не стосується теми безпосередньо, чому досі святкується Великдень – день, коли в людства стався викидень і воно виштовхнуло із себе ще живого Ісуса.* За християнськими канонами Великдень, Пасха, Воскресіння Христове – найдавніше християнське свято, головне свято богослужбового року, що встановлено на честь Воскресіння Ісуса Христа [3]. В інтерпретації автора Великдень уявляється як трагічне явище – викидень людства. Автор вибудовує нову смислову модель свята, сформовану лексемами *викидень, людство, виштовхувати*. Сукупні значення цих лексичних одиниць нівелюють поняття торжества Великодня, наділяючи його конотаціями зла, страху й ганебності, до чого автор не має пояснення: *Я не знаю*, – знаходимо в тексті. Відомо з біблійних текстів, що Ісус помер за гріхи людей. Письменникові стає незрозумілим, як люди розіп'яли свого Бога своїми ж гріхами, а тепер святкують Його воскресіння. Ідентифікація свята з викиднем людства експлікує ідею засудження втрати моралі.

Інтенції напучування передано в тексті Л.Костенко: *О, не взискуй гірко меду слави.* Ймовірно, за основу взято біблійний мотив: *Краще шукайте Царства Божого, а те все додасться вам* [9, с.128]. Предикат *взискувати* у взаємозв'язку із запереченням (*не + взискуй*) залучено формою імператива, що є засторогою людей від земних спокус, які вбачає письменниця у славі. Дорівнюючи славу до гірко меду й у такий спосіб, створюючи гру смислів *слава* (широка популярність як свідчення загального схвалення, визнання чийось заслуг, таланту, доблесті і т. ін.[СУМ, т.4, с.148]) + *мед* (густа солодка маса, яку бджоли виробляють з нектару квітів [Знаки української етнокультури: Словник-довідник]) + *гіркий* (1. який має своєрідний їдкий, різкий смак [СУМ, т.2, с. 74]), автор наділяє її конотаціями неприємного, явища лихого, того, що віщує біду, від чого й застерігає.

Текст, який включає прагматичні інтенції, відтворює складний процес, що має на меті створення мовно-художньої фікції із залученням інтертексту. Вербальні маніпуляції та контекстна завуальованість вибудовують семантично ускладнений простір тексту, нерідко позначеного внутрішньо алюзійними орієнтирами. Залучення в текст алюзійних включень усвідомлюється як образний прийом, що передбачає нові смислові інтерпретації задуманого повідомлення [6, с. 22]. Скажімо, в тексті В. Кордуна мовні вимисли передані системою відношень алюзійних власних назв із низкою висловів, в яких дублюється компонент *невідомо*. Порівняємо: *І от учора / дві-три тисячі років тому, / я зруйнував Карфаген: / невідомо хто, / невідомо як, / невідомо чому / й невідомо чому невідомо.* На думку І.В. Кононенко, такі повтори дають можливість реалізувати художньо-естетичну й прагматичну інтенції в їх органічному поєднанні [7, с.52]. Повторювані компоненти у зв'язку із конструкціями темпоральності *от учора/ дві-три тисячі років тому* позиціонують себе як вузлові елементи тексту, залученні для творення ефекту удаваної незрозумілості, фікції. Таке авторське повідомлення прирошує імпліцитно передані питання *Хто зруйнував Карфаген? Як саме і чому саме? Вчора чи століття тому?*, які посилюють мотив невизначеності. Автор репрезентує реципієнту текст в рамках ефекту гри “ЩО?ДЕ? КОЛИ?”, ускладнюючи в такий спосіб його інтерпретацію та кодуючи свої наміри.

Відомо, що вислів *Карфаген повинен бути зруйнований* (від. лат. *Carthagem see delendam*) належить державному діячеві Стародавнього Риму, котрий кожну свою промову в сенаті закінчував фразою: “А втім, я думаю, що Карфаген повинен бути зруйнований!” (Карфаген – місто-держава на півночі Африки, політичний і торговельний ворог Риму). Цими крилатими словами виражають наполегливу вимогу знищити ворога або подолати перешкоду [Словарь крылатых слов и выражений]. Однак, видається, що залучена власна назва *Карфаген* – це лише ілюзія міста, формальна оболонка вираження закладеного змісту.

На ґрунті семантичного аналізу можна виділити такі семи, що експлікують значення алюзійного найменування *Карфаген*: ‘місто’, ‘могутність’, ‘потужність’, ‘влада’, ‘багатство’, ‘важливість’. Взаємодія алюзії з елементами середовища оточення в тексті-реципієнті *Карфаген + невідомо + руйнувати + учора + дві-три тисячі років тому + невідомо хто/як* розвиває її поняттєві межі, презентує в абстрактному сенсі, зберігаючи при цьому лише сему

‘важливість’. Ймовірно, автор апелює до ідеї не знищення ворога, а втрати чогось значущого в житті людини (хоча не виключаємо й інші інтерпретації).

Розглянемо текст В. Лиса, в якому автор завуальовано виражає своє оцінювання навколишньої дійсності: *Стріляли по своїх – чітко, без жалю. Падали, лаялись. Содом і Гоморра, тільки де ж грішники*. У переносному значенні Содом і Гоморра – це 1. крайне безладдя; метушня, шум; 2. крайня аморальність, розпуста, що панують де-небудь [СУМ, т. 9, с. 437]. Вдаючись до алюзійних власних назв, письменник створює картину ілюзорної гріховності, яку сам же інтерпретує через вислів *тільки де ж грішники*. Привертає увагу уникнення автором словесних репрезентантів на позначення грішних людей; такі лексичні одиниці в тексті відсутні, він, немов, “виселяє” їх із названих міст й свідомо замінює грішників *своїми*. Біблійний мотив *Содом і Гоморра* відбиває трагічне бачення війни, мотив братовбивства якої передано асоціативними рядами таких словосполук *стріляти чітко* (асоціати: смерть, біль, страх, не схибити, злагоджено, без поруху руки), *без жалю* (асоціати: без докорів сумління, безсеречно, черство, жорстоко) та компонентом *свої* (в значенні близькі, рідні люди, брати).

Можна дійти висновку, що будь-який текст є авторським повідомленням реципієнту. Нерідко на основну інформацію накладається особистісне бачення митця, вмотивоване його інтенціями, позиціонуванням щодо того чи іншого явища й може бути відтворене в тканині тексту різноманітними вербалізованими структурами.

Аналіз теоретичного матеріалу засвідчує, що алюзія функціонує як вербальний засіб та смислова модель, за допомогою яких автор може виразити свої ідеї в більш стислій, імпліцитній формі, для цього він замикає їх у деяку структурну оболонку. Завдання читача побачити цю художньо оформлену оболонку в тексті, та розкрити ідею, яка в ній міститься, ту приховану інформацію, що вона в собі таїть [13, с. 156].

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Ахманова О.С. Словник лінгвістичних термінів / О.С. Ахманова. – М.: Вища школа, 1993. – 178 с.
2. Безугла Л.Р. Вербалізація імпліцитних смислів у німецькомовному діалогічному дискурсі: [монографія] / Л.Р. Безугла. – Харків: ХНУ ім. В.Н. Каразіна, 2007. – 332 с.
3. Воропай О. Звичаї нашого народу. – Том 1. / О. Воропай [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://readanywhere.ru/oleksa-voropaj/books/zvicha%D1%97-nashogo-narod>
4. Гальперин И. Р. Текст как объект лингвистического исследования / И. Р. Гальперин. – [5-е изд., стереотипное]. – М.: КомКнига, 2007. – 144 с.
5. Кирилова В.А. Реалізація авторських інтенцій у художньому перекладі (на матеріалі новел Михайла Коцюбинського та їх французьких перекладів Емілія Крюби) [Електронний ресурс] / В.А. Кирилова. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Stling_2014_8_81.
6. Кононенко В. І. Текст і образ: [монографія] / В.І. Кононенко. – К.; Івано-Франківськ: Вид-во Прикарпат. нац. ун-ту, 2014. – 192 с.
7. Кононенко І. В. Гра звуків і слів у поетичній творчості Тараса Шевченка / І.В. Кононенко // Етнос і культура. – 2013-2014. – № 10-11. – С. 52-60.
8. Кочан І.М. Лінгвістичний аналіз тексту: Навч. посібн. – 2-ге вид., перероб. і доп. / І.М. Кочан. – К.: Знання, 2008. – 423 с.
9. Краузе Й. Біблія для молодих / Й. Краузе, с. Террієн. – Загреб: Krscanska sadasnjust, 1989. – 529 с.
10. Переломова О.С. Лінгвокультурні коди інтертекстуальності українського художнього дискурсу: діахронічний аспект: [монографія] / О. С. Переломова. – Суми : Вид-во СумДУ, 2008. – 208 с.
11. Сергунина Т.А. Роль модальності в определении семантики высказывания и текста / Т.А. Сергунина. – Рус. языкознание. – К., 1990. – Вып. 20. – С. 104-114.
12. Цыренова А.Б. К вопросу о категории модальности и авторской интенции (на материале английского языка) [Електронний ресурс] / А. Б. Цыренова. – Режим доступу: <http://cyberleninka.ru/article/n/k-voprosu-o-kategorii-modalnosti-i-avtorskoj-intentsii-na-materiale-angliyskogo-yazyka>
13. Bußmann H. Lexikon der Sprachwissenschaft / H. Bußmann. – Stuttgart: Kröner, 2002. – 783 S.

СЛОВНИКИ

Знаки української етнокультури: Словник-довідник. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ukrlit.org/slovnuk>
 СУМ – Словник української мови / гол. редкол. І. К. Білодід. – К.: Наук. думка, 1970 – 1980. –Т. 2,4,5,9.
 Словарь крылатых слов и выражений [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://enc-dic.com/winged>

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Христина Петрина – аспірант кафедри загального та германського мовознавства Державного вищого навчального закладу «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника»

Наукові інтереси: лінгвістика тексту, семантика, проблеми інтертекстуальності та інтерпретації тексту.

УДК 801.82

АВСТРАЛІЙСЬКА ЛІТЕРАТУРА ДЛЯ ДІТЕЙ: ІСТОРИЧНА РЕТРОСПЕКТИВА

Олена САХАРОВА (Херсон, Україна)

Статтю присвячено висвітленню передумов виникнення й основних етапів становлення австралійської літератури для дітей. З'ясовано загальні екстралінгвістичні фактори, що вплинули на розвиток дитячої літератури Австралії. Простежується значущість міфології й вірувань автохтонного населення для інтерпретації австралійської дитячої літератури.

Ключові слова: австралійська література для дітей, література автохтонного населення Австралії, літературна казка, оповідання, ілюстрована література для дітей, період *Dreaming*, мультикультуралізм.

Статья посвящена изучению предпосылок и ключевых этапов становления детской литературы Австралии. Выделены общие экстралингвистические факторы, влияющие на развитие австралийской литературы для детей. Доказано, что мифология и верования коренного населения континента имеют существенное значение для интерпретации австралийской художественной литературы для детей.

Ключевые слова: австралийская литература для детей, литература автохтонного населения Австралии, литературная сказка, рассказ, иллюстрированная литература для детей, период *Dreaming*, мультикультуралізм.

The research focuses on revealing the main stages of the development of Australian children's literature since its formation in the 18th century. General extralinguistic factors that have influenced the evolution of Australian children's literature are singled out, among which mythology and beliefs of aboriginal Australians as well as cultures of many other nations inhabiting Australia are of a great importance in the interpretation of children's literary works of Australian writers. The topicality of this research is based on the general linguistic tasks as well as the direction of scientific searches to reveal and analyse language phenomena connected with culture and specific perception of the world.

Key words: Australian children's literature, literature of aboriginal Australians, literary fairy tales, short stories, children picture book, the period of *Dreaming*, multiculturalism.

Універсальна для всіх народів традиція розповідати немовлятам історії є першоосною створення спеціальної літератури для дітей. Розповіді, пісні, казки й оповідання формують уявлення дітей про рідну мову, культуру, моральні цінності й навколишній світ [11].

Література для дітей відображає історію певного народу, його досвід, переживання, цілі, ідеали й почуття. Такі твори існують у межах лінгвокультурного соціуму, мовою якого були створені, й цілковито зрозумілі для його представників [2; 3; 4; 11].

Актуальність статті зумовлена спрямованістю наукових пошуків на виявлення та аналіз мовних явищ, пов'язаних з культурою та специфічним національним світосприйняттям.

Мета статті – прослідкувати період становлення та основні етапи розвитку австралійської літератури для дітей. Об'єктом дослідження є література для дітей Австралії 18-20 ст. Предметом – лінгвальні та екстралінгвальні фактори, що вплинули на формування австралійської літератури для дітей 18-20 ст.

Матеріалом дослідження слугували прозаїчні твори австралійських письменників, призначені для дітей: книга Шарлоти Бартон *A Mother's Offering to Her Children*, збірка *Australian Legendary Tales* К. Лангло Паркер, зібрання аутентичних казок і пісень *Land of the Rainbow Snake, Aboriginal Children's Stories and Songs from Western Arnhem Land* Кетрін Бернт, книга *Pigs and Honey* Джині Адам, серія творів *The Billabong Series* Мері Грант Брюс, книга Нормана Ліндсея *The Magic Pudding*, оповідання Мей Гібс *Snugglepoot & Cuddlepote: their adventures wonderful*, книга Кет Вокер *Stradbroke Dreamtime* та ін.

На початку 18 ст. митці в усьому світі, та в Австралії зокрема, починають створювати художні твори, орієнтовані на дітей. Багатство та розмаїття австралійської літератури, особливо дитячої, що представлено міфами та легендами корінних жителів континенту, обумовлюється процесом формування окремої незалежної багатонаціональної й мультикультурної держави [11].

Віддалений та до певного часу ізольований від європейського і західного впливу континент вражає специфічними природними умовами й самобутньою культурою корінного населення. Віра аборигенів у священні закони періоду *Dreaming* формує особливості сприйняття та освоєння ними навколишнього світу [3]. До 1788 р. континент вільно населяє

більш ніж 250 окремих племен. Проте наприкінці 18 ст. виникає перше англійське поселення, що слугує початком періоду колонізації Австралії європейцями та витіснення автохтонного населення у віддалені куточки континенту [1, с. 31-35].

Кількість аборигенів суттєво зменшується через численні хвороби, завезені в країну європейцями, тоді як чисельність європейського населення зростає [1, с. 38]. Його кількість збільшується більш ніж втричі за десятиліття з 1851 р. по 1861 р. – період «золотої лихоманки», що виникає після відкриття золотих родовищ у Вікторії. Ці часи характеризуються значним ростом економіки й масовою вільною міграцією європейського населення в пошуках кращого життя [1, с. 109]. У другій половині 20 ст. лейбористською партією офіційно скасовується політика «білої Австралії», проводиться гнучка внутрішня політика, орієнтована на визнання і підтримку різних етносів і культур, як результат – люди з усіх куточків світу починають приїжджати в Австралію.

Перші літературні твори для дітей у світі з'являються близько 18 ст., коли письменники створюють книги, призначені для юного читача. У цей період діти, народжені в колоніях Австралії, вважаються британцями, а тому література для них також є виключно британською аж до кінця 18 ст. Твори цього часу відбивають життєвий досвід австралійців, мають дидактичне й інформативне спрямування [2]. Однією з таких робіт є книга Шарлоти Бартон *A Mother's Offering to Her Children* (1841 р.) [6]. Роман написаний у формі діалогу між матір'ю й її дітьми. Він охоплює низку важливих тем, серед яких – історія Австралії, особливості життя ранніх поселенців, перші спроби взаємодії з аборигенами й вплив колонізації на їх життя.

Наприкінці 19 ст. у світ виходять книги австралійських письменників, що знаменують виникнення окремої літератури Австралії. Підіймаються теми процесу заселення континенту, реального буденного життя у внутрішніх, віддалених від узбережжя землях під назвою Буш (*the Bush*), стосунків у сім'ях, як от у романі Етел Тернер *Seven Little Australians* (1894 р.) [19]. У творі йдеться про пригоди семи бешкетників родини Вулкот і відносини в ній.

Одним із об'єктів пильної уваги австралійських письменників стають історії корінного населення континенту. Автори намагаються перекласти й точно відтворити почуті від аборигенів розповіді. Серед ранніх спроб слід зазначити збірку Мері Ен Фіцджеральд *King Bungarees Phylla: Stories, Illustrative of Manners and Customs that Prevailed among Australian Aborigines* (1891 р.) [19]. Історії, отримані від представника корінного населення, короля Бунгарі, розкривають особливості ієрархічної структури племен того часу, обряди й звичаї, містять глосарій окремих слів аборигенів, пропри той факт, що книга орієнтована на дітей не автохтонного населення.

Першим виданням історій періоду *Dreaming* є книга К. Лангло Паркер *Australian Legendary Tales* (1896 р.) зі вступним словом Ендрю Ланга, відомого збирача легенд аборигенів [12]. Праця названа першою спробою зібрати розповіді окремого племені, у цьому випадку – історії племені Наран, або Нунгабура (*Noongahburrah*). Ендрю Ланг визначає їх, у своїй більшості, як казки для дітей, які водночас є й етіологічними міфами, що пояснюють, чому тварини поведуть себе певними чином і мають специфічне забарвлення, розповідають про походження сузір'їв тощо. Ці історії постають для тогочасних аборигенів способом осмислення та пояснення навколишнього світу [12].

Збірка легенд аборигенів Австралії Девіда Юнайпона, політичного активіста, ученого, винахідника й письменника автохтонного походження, *Legendary Tales of the Australian Aborigines* (1930 р.) містить історії племені автора (*Ngarrindjeri people*), а також племен південної Австралії, зібрані ним упродовж 1924-1925 рр. Серед розповідей є як етнографічні есе про спорт, полювання, рибальство й чаклунство, так і легенди про пращурів, які у період *Dreaming* створили деякі з сучасних ландшафтів [17].

Уваги заслуговує книга *Land of the Rainbow Snake, Aboriginal Children's Stories and Songs from Western Arnhem Land* (1979), зібрання двадцяти семи історій, які передавалися з покоління в покоління серед жінок племені Онпелі (*Oenpelli*) і островів Гоулберн. Казки й пісні були записані з їхніх слів Кетрін Бернт та перекладені нею на англійську. Стиль історій

простий і певною мірою статичний. Книга містить короткі пояснення до кожної з п'ятнадцяти дитячих пісень і тлумачення головних ідей та моралі кожної історії [19].

На сьогодні існують книги на англійській мові авторів не автохтонного походження про життя корінного населення, проте схвалені спільнотою Австралії. Прикладом є ілюстрована книга Джині Адам *Pigs and Honey* (1989 р.). Твір змальовує день із життя родини з містечка Аурукун (*Aurukun*), яка відпочиває на лоні природи й розважається, полюючи на звірів [5].

Початок 20 ст. характеризується створенням багатьох фантастичних творів для дітей і казок, які відкривають для наймолодших читачів приголомшливий світ Австралії. Серія творів *The Billabong Series* Мері Грант Брюс, що виходила з 1910 р. по 1942 р., зображає сільське життя як джерело справжніх австралійських цінностей [7].

Відома книга Нормана Ліндсея *The Magic Pudding* (1918 р.) змальовує типових австралійських персонажів як доброзичливих і з гарним почуттям гумору [14]. Герої твору поєднують у собі характеристики як тварин, так і людей. Три друга: коала Баніп Блугам, моряк Біл Барнакл і пінгвін Сем Соноф, відважно захищають свій пудинг на ім'я Альберт, який скільки його не їси, ніколи не закінчується, від злодіїв – опосума й вомбата. Пригоди товаришів закінчуються рішенням створити австралійський рай – побудувати дім на дереві й вести в ньому надалі спокійне та щасливе життя.

Класикою австралійської дитячої літератури є книга *Snugglepoot & Cuddlepoot: their adventures wonderful* Мей Гібс, що вийшла в друк у 1918 р. Деякі персонажі історії створені за подобою рослин і тварин Австралії, зокрема головні герої твору, два брати Снаглпот і Кедлпай, нагадують евкалипт – їхнє волосся, капелюхи й спідниці схожі на квіти цього дерева, а негативні персонажі місіс Снейк (*Mrs Snake*) і лиходій Банксія (*Bad Banksia Men*) нагадують відповідно змію та куц банксії [10]. Авторкою підіймається тема добра й зла та любові до природи, що нас оточує.

У 1933 р. Дороті Вол створює першу книгу про нахабну коалу Блінкі Білла *Blinky Bill: The Quaint Little Australian*, продовженням її стає надрукована в 1934 р. історія *Blinky Bill Grows Up* та *Blinky Bill and Nutsy: Two Little Australians*, опублікована в 1937 р. Персонажі книг – антропоморфні звірі, одягнені в штани та сукні, фартухи й капелюхи, які розігрують сцени австралійського сільського буденного життя, захоплюють читачів своїми пригодами, допитливістю й зухвалістю [13].

Таким чином, письменники всіляко намагаються привити дітям відчуття приналежності до унікальної своєю флорою й фауною частини Австралії – *the Bush*. Прикладами є твори К.Дж. Деніса (вірш *A Bush Christmas* [9] і його книга *A Book for Kids*, опублікована в 1921 р. [8], яка складається з поезій для дітей і двох історій); книга Е.Б. Патерсона *The Animals Noah Forgot* (1933 р.) [16], твір Френка Харлі *Shackleton's Argonauts: A Saga of the Antarctic Ice-Pack* (1948 р.) [19].

Період після Другої світової війни характеризується культурним відродженням Австралії, яке втілилось і в літературі для дітей. Відомими дитячими письменниками того часу є Нан Чонсі, Іван Саусхол, Хезба Брінсмед, Мейвіс Торп Кларк, Мері Елвін Петчет і Колін Тілі [19].

Із метою націоналізувати дитячі програми Австралійська радіомовна корпорація (*Australian Broadcasting Corporation*) доручає Рут Парк створити радіо серіал, який був спершу названий *The Wide-Awake Bunyip* (транслявався з 1942 р. по 1951 р.), а згодом – *Muddleheaded Wombat* (передавався в ефірі з 1951 р. по 1971 р.). Авторка створює на основі радіо шоу серію книг із такою ж назвою, які виходять у друк з 1962 р. по 1982 р., та набувають шаленої популярності [19].

Удосконаленню та поширенню дитячої літератури сприяє діяльність Австралійської ради дитячої літератури (*Children's Book Council of Australia*), яка з 1946 р. нагороджує кращі твори в цій сфері, заохочує письменників створювати таку літературу й привертає увагу читачів до її кращих зразків [19].

Кількість дитячих книг значно збільшується, а також урізноманітнюються їхні жанри: балади, австраліани, оповідання від першої особи, повісті й легенди, відомі в малонаселених і необжитих територіях, історії про сільське життя та ін. [19].

У 1970 р. у світ виходить твір під назвою *Waltzing Matilda* – вірш Е.Б. Патерсона, ілюстрований Десмондом Дігбі, що засновує нову художню форму літератури в Австралії – книгу з ілюстраціями [19]. У 1971 р. твір отримує нагороду як краща ілюстрована книга року для дітей, після чого кількість таких книг значно збільшується. Відомими авторами книг з ілюстраціями є Джені Вагнер, Маргарет Вайлд, Мем Фокс, Памела Ален, Кері Арджент, Джині Бейкер, Грем Бейз, Луїз Еліот, Боб Грехем і Джанко Морімото [19].

Популярності набуває також белетристика для підлітків. У цій галузі пишуть Елеонор Спенс, Саймон Френч, Віктор Келехер, Джиліан Рубінштейн, Френк Вілмот, Джон Марсден, Соня Хартнет, Пол Дженінгс, Енді Гріфітс, Робін Кляйн, Гарі Крю, Ісобель Кармоді, Кетрін Джинкс та ін. [19]. Найбільш популярним і багаторазово нагородженим автором дитячої літератури вважається Джеккі Френч, яка створила понад 140 книг і отримала близько 60 нагород [19].

Важливим напрямком у австралійській дитячій літературі було і залишається життя і культура автохтонного населення. У книгах, присвячених цій проблематиці, здебільшого існує тенденція до створення опозицій, на зразок, темношкірий :: білий, сільський :: міський, традиційний :: сучасний, корінний :: некорінний, замість викладу подій твору, й схильність до відокремлення місцевих австралійців від приїжджих і визначення їх як людей минулого [19].

Таке зображення автохтонного населення змінюється й переосмислюється наприкінці 70-х рр. 20 ст., коли починається хвиля створення книг авторами корінного походження. Твори, написані місцевими австралійцями дають, нарешті, змогу читачам проникнути в їхню культуру й спосіб мислення [19].

Першою з таких книг є *Stradbroke Dreamtime*, написана Кет Вокер у 1972 р., й нагороджена в 1994 р. як краща дитяча книга року. Твір складається з 27 коротких оповідань, які є традиційними історіями корінного населення острова Стредброук, що репрезентують культуру австралійських аборигенів як життєздатну, практичну й таку, що швидко реагує на зміни [18].

Видатним австралійським письменником автохтонного походження є Дік Роусі, відомий своєю серією дитячих ілюстрованих книг, що переказують традиційні історії корінного населення. Великою популярністю користуються *The Rainbow Serpent* (1970 р.), *The Giant Devil Dingo* (1973 р.), *The Quinkins* (1978 р.) [19].

У 90-х рр. 20 ст. виникає тенденція до створення освітніх дитячих книг. Серія творів, випущених *Magabala Books* за ініціативою Мовного центру корінного населення району Кімберлі, покликана сприяти вивченню автохтонним населенням (дітьми й дорослими) мови через книги. Наприклад, твір *Jimmy and Pat Meet the Queen*, написаний Пет Лоу у 1990 р., знайомить читачів з земельним правом і показує точку зору корінного населення на певні його аспекти [19].

Протягом останнього десятиліття 20 ст. автори корінного походження продовжують публікувати ілюстровані книги, наприклад твір Елсі Джонс *Story of the Falling Star* (1989 р.), Люсіль Джил *Tjarany Roughtai* (1992 р.), Шерон Ходжсон *Booyooburra: A Story of the Wakka Murri* (1993 р.) та Іена Абдулі *As I Grew Older* (1993 р.), а також твори Грейсі Гріні, Джо Трамачі й Лайонела Фогарті [19].

Австралійські письменники автохтонного походження Бурі Праєр і Меме Макдональд у співпраці створюють дитячу фантастику. Їхній твір *The Binna Binna Man* (1999 р.) отримує Літературну нагороду Прем'єр-міністра Нового Південного Уельсу в 2000 р. як і дві інші роботи – *My Girragundji* (1998 р.) й *Njunjul The Sun* (2002 р.). Бурі Праєр, казкар, твори якого змальовують події глибокої давнини (близько 30 000 років тому), оживляє їх перед дітьми у вигляді танців, пісень й словесних виразів, за що й стає в 2012 році Лауреатом дитячої австралійської літератури [15].

Традиційну структуру оповідання реформують Джудіт Моркрофт і Бронвін Банкрофт своєю ілюстрованою книгою *Malu Kangaroo: How the First Children Learnt to Surf* (2007 р.) [19]. Оповідання, поєднуючи в собі період *Dreaming* й сьогоденний стиль авторського викладу, оформлене авторами у вигляді сучасного міфу. У творі йдеться про те, як кенгуру Малу, дух пращурів, навчає перших дітей серфінгу. Культуру австралійських

аборигенів читачі відкривають для себе і в книзі *Mu Mob Going to the Beach* (2004 р.) Сільвії Емертон, що оповідає про життя дітей у великій родині та їхню подорож до морського узбережжя [19].

Попри широкий вибір дитячої літератури, що репрезентує національні особливості австралійців, з середини 70-х рр. 20 ст. у творах для дітей наскрізною є тема мультикультуралізму, спричинена особливостями суспільства Австралії. Як наслідок, виникають два головні літературні жанри: історична проза, що відкриває або конструює мультикультуралізм у минулому, наприклад *Mavis Road Medley* (1991 р.) Голді Олександр, і життєпис, на зразок *Looking for Alibrandi* (1992 р.) Меліни Марчетти. Із 90-х рр. 20 ст. мультикультуралізм у дитячій літературі відображає культуру національних меншин, наприклад *Ziba Came on a Boat* (2007 р.) Ліз Лофтхауз [19].

Отже, за відносно короткочасний період існування дитяча література Австралії проходить період трансформації від виключно британської до окремої національної австралійської літератури зі своїми темами, проблематикою та героями.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Вейле Карл История человечества [Електронний ресурс] / Карл Вейле. – 2004. – Режим доступу: <http://www.e-reading.club/book.php?book=1034007>
2. История всемирной литературы [в 9 т.]. Т.7 / [глав. ред. Ю.Б. Виппер]. – Москва : Изд. «Наука», 1994. – с. 595–599.
3. Мелетинский Е.М. Фольклор австралийцев [Електронний ресурс] / Е.М. Мелетинский. – Режим доступу: <http://mifolog.ru/books/item/f00/s00/z0000030/st001.shtml>
4. Основные произведения иностранной художественной литературы. Европа. Америка. Австралия : [Лит.-библиограф. справочник] / [Под общ. ред. В.А. Скороденко]. – 6-е изд., испр и доп. – Санкт-Петербург: Азбука; М. : ТЕРРА, 1997. – 688 с.
5. Adams, Jeanie Pigs and Honey [Електронний ресурс] / Jeanie Adams, – Omnibus Books. – Режим доступу: http://trove.nla.gov.au/work/5742869?q&sort=holdings+desc&_id=1485320694898&versionId=222899078
6. Barton, Charlotte A Mother's Offering to Her Children [Електронний ресурс] / Charlotte Barton. – Sydney, Australia : University of Sydney Library, 2003. – 139 с. – Режим доступу: <http://setis.library.usyd.edu.au/ozlit/pdf/barmoth.pdf>
7. Bruce M.G. The Billabong Series [Електронний ресурс] / Mary Grant Bruce. – Режим доступу: <https://www.goodreads.com/series/50911-billabong>
8. Dennis C.J. A Book for Kids [Електронний ресурс] / C.J. Dennis. – Sydney, Australia : Angus & Robertson, Ltd., 1921. – Режим доступу: <http://www.australianculture.org/a-book-for-kids-c-j-dennis/>
9. Dennis C.J. A Bush Christmas [Електронний ресурс] / C.J. Dennis. – 1931. – Режим доступу: <http://www.middlemiss.org/lit/authors/denniscj/newspapers/herald/1931/works/bushchristmas.html>
10. Gibbs May Snugglepot & Cuddlepip: their adventures wonderful [Електронний ресурс] / May Gibbs. – Режим доступу: <http://www.maygibbs.org/stories-and-characters/#&gid=1&pid=1>
11. Hunt Peter International Companion Encyclopedia of Children's Literature [Електронний ресурс] / Peter Hunt, Sheila G. Bannister Ray. – Routledge Ltd, 2004. – 923 с. – Режим доступу: <http://staff.uny.ac.id/sites/default/files/pendidikan/else-liliani-ssmhum/encyclopedia-childrens-literature.pdf>
12. Langloh Parker K. Australian Legendary Tales [Електронний ресурс] / K. Langloh Parker. – 1897. – Режим доступу: <http://www.sacred-texts.com/aus/alt/>
13. Langmore D. Wall, Dorothy (1894–1942) [Електронний ресурс] / Diane Langmore // Australian Dictionary of Biography, – National Centre of Biography, Australian National University, 1990. – Режим доступу: <http://adb.anu.edu.au/biography/wall-dorothy-8959/text15761>
14. Lindsay Norman The Magic Pudding [Електронний ресурс] / Norman Lindsay. – Режим доступу: http://pdfbooks.co.za/library/NORMAN_LINDSAY-THE_MAGIC_PUDDING.pdf
15. Osborne Marj The Australian Children's Laureates – an invitation to join the story circle [Електронний ресурс] / Marj Osborne, – Режим доступу: <http://www.childrenslaureate.org.au/news-article/the-australian-childrens-laureates-an-invitation-to-join-the-story-circle/>
16. Paterson A.B. The Animals Noah Forgot [Електронний ресурс] / A.B. Paterson. – 1933. – Режим доступу: <http://www.middlemiss.org/lit/authors/patersonab/animalsnoahforgot/animalsnoahforgot.html>
17. Unaipon David Legendary Tales of the Australian Aborigines [Електронний ресурс] / David Unaipon. – Miegunyah Press, 2006. – Режим доступу: <https://www.mup.com.au/items/9780522852462>
18. Walker Kath Stradbroke Dreamtime [Електронний ресурс] / Walker Kath. – Режим доступу: <http://readingaustralia.com.au/books/stradbroke-dreamtime/>
19. Wells Kathryn Australian children's books [Електронний ресурс] / Kathryn Wells. – Режим доступу: <http://www.australia.gov.au/about-australia/australian-story/austn-childrens-books>

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Олена Сахарова – викладач кафедри англійської мови та методики її викладання факультету іноземної філології Херсонського державного університету.

Наукові інтереси: література для дітей, лінгвістика тексту, лінгвокультурологія.

УДК 811.111:[81+008]:821.111 – 1(6)(73) “19/20”

ОБ’ЄКТИВАЦІЯ ПЕСИМІСТИЧНОЇ ТА ОПТИМІСТИЧНОЇ ТОНАЛЬНОСТЕЙ У ВІРШАХ АФРО-АМЕРИКАНСЬКИХ ПОЕТІВ XX – XXI СТОЛІТТЯ

Ганна ШЕЛДАГАЄВА (Херсон, Україна)

Стаття присвячена вивченню засобів об’єктивації песимістичної та оптимістичної тональностей у поетичних текстах афро-американських літераторів XX-XXI століть. Наведено приклади заміни песимістичного емотивного маркування лінгвокультурум на оптимістичне, що робить можливим перепрограмування стереотипного сприймання чорношкірої людини. Виділено зразки еволюціонування символіки кольорів, що створює основу для заміни старих стереотипів новими.

Ключові слова: етно-культурний смисл, тональність, символіка кольору, лінгвокультурема, мультикультуралізм.

Статья посвящена изучению средств объективации пессимистической и оптимистической тональностей в поэтических текстах афроамериканских литераторов XX-XXI столетий. Приведены примеры замены пессимистического эмотивного маркирования лингвокультурум на оптимистическое, что делает возможным перепрограммирование стереотипного восприятия чернокожего человека. Выделено образцы эволюционирования символики цвета, что создаёт основу для замены старых стереотипов новыми.

Ключевые слова: этнокультурный смысл, тональность, символика цвета, лингвокультурема, мультикультуралізм.

The article deals with the means of objectifying pessimistic and optimistic tonalities in Afro-American poetic texts of XX-XXI centuries. Poetic texts are taken as the sources of illustrative material in this research, the language resources used in them being viewed as arguably having a greater potential of mirroring subtle ethnic characteristics when compared with those used in prose. The social significance of modern Afro-American poetry is dwelt on, and examples of changing pessimistic emotive marking of linguoculturemes into optimistic are given, these changes making it possible to reform the stereotypes of black man's perception. The instances of colour symbolism evolution are singled out, such evolution creating the background for converting the old stereotypes into the new ones. Building up experience in studying the linguistic means of reflecting ethno-cultural meanings is viewed as important in terms of researching the peculiar features of the complicated mutual ethnic influence in the developing multicultural communities.

Key words: ethno-cultural meaning, tonality, colour symbolism, linguocultureme, multiculturalism.

Події кінця XX століття в усьому світі обумовили розробку концепції мультикультуралізму, який відобразив особливості структури етнорасового складу населення США. У той же час, життя зруйнувало панівне на початку XX століття переконання про те, що чинник етнічності буде поступово втрачати своє значення внаслідок модернізації, індустріалізації, демократизації. Етнічність та пов’язані з нею форми етноцентризму не тільки не втратили, а й значно посилили свій вплив на сучасне соціальне й політичне життя. У сучасній літературі США актуалізуються питання про збереження неповторного культурного досвіду численних етносів, які населяють Сполучені Штати. У цьому контексті афро-американська література набуває особливої важливості, адже літературна творчість, поетична творчість зокрема, зіграла важливу роль у формуванні самосвідомості афро-американців, їхньому фізичному звільненню від рабства і, як наслідок, духовному звільненню від власної стереотипної думки про себе як рабів.

Українська наукова спільнота не залишається осторонь необхідності глибокого вивчення афро-американських етнічних уявлень. Вчені Белехова Л.І., Воробей Н.В. вивчали особливості втілення етнокультурних смислів у словесно-поетичних образах афро-американської поезії. На нашу думку, розширення діапазону таких досліджень та накопичення досвіду вивчення способів відображення етнокультурних смислів є дуже важливим в тому числі й для українського суспільства, яке стає все більш мультикультурним поряд з іншими суспільствами сучасного світу.

У згаданих вище дослідженнях виділяються песимістичні етнічно обумовлені теми поезії: *гноблення темношкірої людини, расизм, рабство, боротьба темношкірої людини за свободу, відчуження темношкірої людини, печаль, панування білої людини* [1, с. 8-10]. У нашій статті ми також звернемося до цих тем. Але, на нашу думку, на поточному етапі розвитку афро-американської поезії важливо також виявити непрямі номінації, які передають *оптимістичну тональність*, що характеризує життя чорношкірих у США. У цьому нам

допоможе вивчення символіки кольору та засобів об'єктивації оптимістичної тональності у віршах афро-американських поетів.

Поетична думка є особливим видом думки людини й обумовлена етнічними особливостями набагато більше, ніж думка прозова. Томас Стірнс Еліот у своїй статті «Соціальне призначення поезії» доводить, що «...поезія набагато тісніше пов'язана з рідним ґрунтом, ніж проза...» [2, с. 164]. Т.С. Еліот, по суті, пояснює, що емоційне «маркування» мовних одиниць, вжитих у поетичних творах, набагато сильніше, ніж у прозових. На доведення своєї думки, письменник також наводить наступний аргумент: «Потяг використовувати європейські народні мови у якості літературних [замість латини] був викликаний саме поезією<...>жоден вид мистецтва не відстоює настільки сильно свої національні особливості, наскільки це характерно для поезії». Хоча письменник аналізує призначення поезії загалом, без огляду на окремо взятий етнос, услід за Т.С.Еліотом, ми можемо сказати, що й соціальне призначення афро-американської поезії було й залишається дуже важливим: відображаючи етнокультурні особливості етносу, що розвивається, проаналізувати їх та переформатувати ті, які виявилися шкідливими для розвитку етносу, щоб, можливо, перепрограмувати етнічну свідомість на позитивний емоційний лад, не дивлячись на складну й трагічну його історію. Проаналізувавши історичні передумови розвитку афро-американської літератури, ми дізналися, що на поточному етапі для неї характерні вже не теми масового протесту, а скоріше внутрішньоетнічна проблематика, що настроїв творів, особливо жіночих, дійсно змінився на більш оптимістичний: чорношкіра людина нарешті ствердилася як повноцінний громадянин Сполучених Штатів. Проаналізувавши ж етнічні особливості як фактор впливу на формування поетичної думки, ми можемо стверджувати, що саме поезія (набагато більше за прозу) відображає особливості етнокультурного розвитку афро-американської спільності й зіграла в становленні цього унікального етносу важливу роль: «...поезія вносить зміни до мовлення, сприйняття й життя всіх членів суспільства, усього народу...» [2, с. 165].

Як відомо, у художньому творі колір функціонує не як безпосередня природна даність, а як одна з поетичних категорій, що набуває певного ідейно-естетичного значення. **Символічним колір стає тоді, коли набуває такої ж, як і символ**, здатності опосередковано вказувати на сутність якогось явища. На відміну від метафори, яка створює певну абстрактну дійсність, **символ**, у тому числі символічний колір, лише *створює атмосферу для розуміння поетичного образу*, органічно вливається в нього та семантично його доповнює [3, с. 2]. Зрозуміло, що створення художнього образу відбувається на рівні *підсвідомості*. Адже *митець* не вигадує зовнішню форму символу навмисне: вона підказана підсвідомістю. Розуміння символу *читачем* відбувається послідовно: спочатку через сприймання символу на підсвідомому (інтуїтивному) рівні завдяки появі ряду асоціацій, а потім – через усвідомлене дешифрування символу завдяки розумінню його зв'язку з явищем чи предметом дійсності. За такою ж схемою відбувається дешифрування лінгвокультурам, а у випадку афро-американської поезії *використання символіки кольору пов'язане не тільки з художнім сприйманням кольорів, але й із стереотипами*, що існують на рівні етнокультурної свідомості народу та визначають свідомість людей, об'єднаних спільними антропологічними ознаками (чорношкірі, колишні раби). Отже, у випадку чорношкірих поетів, ми говоримо, здебільшого, про *символіку білого та чорного кольору*, використання якої посилює сприйняття етнокультурних смислів, присутніх у поетичних творах.

Так, символіка чорного кольору присутня у трагічному контексті безневинного страждання або загибелі чорношкірих рабів. У поезії афро-американця **Каламу Йа Салаам** (народ. 1947 р.) *'Names, Places, Us'* зустрічаємо епітети *...black bones...black flesh...*, коли мова йде про останки чорношкірих, поховані під товщею океану, до яких волів би приєднатися по смерті і автор вірша. Чорний колір посилює атмосферу жаху й безвиході загиблих і підкреслює почуття поета – нашого сучасника, який робить свій вибір свідомо, адже заключний (емоційно маркований) графічно виділений рядок (капіталізація) містить слова: *“...BLACK FOREVER MORE!”*. У вірші ж **Карла Філіпса** (народ. 1959) *'Hymn'* чорний колір постає як символ смерті, переслідування та вічної втечі: *«...death, the gleam of the world darkening...other nights figured with the inevitably black car...»*. У цьому ж творі поряд з чорним

присутній синій колір як символ одного для всіх людей Бога: «*God: as parable, any steep and blue water things ...are always there to be sounded*». Поет **Гіл Скотт Херон** (1949 – 2011) використовує символіку білого кольору у вірші ‘*The Klan*’, яка посилює негативне враження від жорстокості білошкірих негідників, у той час як білий колір лише приховує їхню справжню сутність: «*...each one wore a mask of white... / For underneath his white disguise / I have looked into his eyes*».

У інших творах символіка кольорів – білого і чорного – створює контрастне тло, і втілює ідею про справжні якості людей з будь-якою шкірою. У вірші ‘*All That’s Black Ain’t Brother*’ (назва вірша, до речі, побудована за схемою приказки ‘*It is not all gold that glitters*’ [«Не все те золото, що блищить»]) **Каламу Йа Салаам** фразою «*...see that black boy over there: he’s white...*» описує людину, що стала керуватися мораллю тих білошкірих, у яких на першому місці гроші та задоволення. Білий колір символізує тут зраду свого народу. Той же автор у ще одному поетичному творі визнає: «*...white people come in all colours / their systems sink past skin...*», – колір тут виступає як символ різноманітності особистісних якостей, що характерні для білошкірих, і «біла» зовнішність сама по собі ще не ознака ворожості. **Елізабет Александер** (народ. 1962) у вірші ‘*Race*’ розповідає історію про чорношкірого дядька Пола, який “*becomes fundamentally white*”, одружившись з білошкірою жінкою та обійнявши посаду лісника, котру зазвичай займає “*a white person*”. Подорожуючи зі своєю “*ivory spouse*” [епітет], він соромиться своїх чорношкірих родичів: “*...strange thing is ‘race’...*”, – робить висновок Елізабет Александер, натякаючи, що справа зовсім не в кольорі шкіри, а в особистісних якостях людей. «Чорно-біла» полеміка спорідненого змісту спостерігається і у поета **Хакі Мадхубуті** (народ. 1942), який констатує у вірші ‘*On Being Brought from Africa to America*’: «*...Some view our sable (похмурий) race with a scornful eye, / ‘Their colour is a diabolic (злий, нечистий) die’ / Remember, Christians, Negro’s, black as Cain, / May be refined and join th’ angelic train...*» – підкреслюючи, що чорношкірих не варто асоціювати з біблійним Каїном, адже самовдосконалення як шлях до святості відкритий усім людям, незалежно від кольору шкіри.

У інтимній ліриці афро-американців також присутня символіка кольору. **Гвендолін Беннет** (1902 – 1981) у творі ‘*To a Dark Girl*’ описує у коричнево-чорних відтінках зовнішність юної афро-американки *...brownness, rounded darkness of your breast, shadows where eye-lids rest, little brown girl...*, створюючи атмосферу для сприйняття метафори *sorrow’s mate* в останній строфі, яка символізує тяжку долю пересічної чорношкірої дівчини. **Сонія Санчез** (народ. 1934) у вірші “*To Anita*” описує дівчину змішаної раси: ‘*...high yellow-black girl...like the sun you be... soul shades of blackness...walk your black song...*’. У творі присутнє порівняння кольору шкіри дівчини з кольором сонця, що є приводом для **самоствердження особистості через її унікальність**. Незвичні випадки інтерпретації кольору можна також знайти в рядках вірша ‘*Fantasy*’ **Гвендолін Беннет**. Красуня афро-американка змальована тут при місячному сяйві, яке пом’якшує чорний колір, що перетворюється вночі на **фіолетовий, сірий та темно-синій**: *...dusk-eyed/dark-haired queen, moon-veiled light, purple hair, bluish light*. Цей цікавий прийом дозволяє автору вирватися зі звичної чорно-білої схеми, а кольори, що утворилися, символізують **велич, гідність, меланхолію, духовність та цютливність** закоханої чорношкірої дівчини.

Природно, що сучасним афро-американським письменникам вже недостатньо чорно-сіро-білої символіки кольору. Це видно, наприклад, з прямої мови **Гвендолін Беннет**, яка в одному зі своїх творів звертається до, імовірно, своєї долі: «*...you bade me write poems – brown poems of dark words...but I remembered a tapestry [tapestry – непрямая номінація до поняття «вірші», метафора та популярна американська лінгвокультурема] / That I would someday weave of dim purples and fine reds and blues... wove a silver thread / Through the dusks of my dream stuff...*» Під «коричневими віршами з темних слів» розуміється песимістичне й трагічне минуле, стереотипні уявлення про буття афро-американського етносу, а «**різнокольоровий гобелен**» – сучасні та майбутні вірші на найрізноманітніші теми, що цікавлять сучасного афро-американського літератора.

Історія афро-американської літератури містить відомості про посилення *оптимістичних* настроїв у творчості афро-американських письменників на сучасному етапі, що зумовлено найновішими суспільними перетвореннями. Природно, що сучасні афро-американські поети знаходять незвичні лінгвістичні засоби для вираження почуття оптимізму у свої творах, відображаючи новий етап розвитку етнокультурних уявлень. Так, наприклад, чорношкіра поетеса **Марі Еванс** (народ. 1923) у вірші *'Who Can Be Born Black?'* використовує форму риторичного запитання (увесь твір написано у формі риторичного запитання) з метою ефективнішого емоційного впливу на читача, переформатовуючи при цьому емотивний компонент лінгвокультури *"born black"* (смісловне наповнення якого раніше було песимістичним) на оптимістичний: *"Who/can be born black/and not/sing/the wonder of it/the joy/the/challenge...Who/can be born/black/and not exult?"* Так, у словесно-поетичних образах метафорично осмислюються етнокультурний смисл: *"vibrating with the fire of pure knowing"*, *"reeling with power"*, *"explode in the majesty of our oneness"*. Цей же смисл знаходимо у створених автором складних словах *'our comingtogether in our comingtogetherness'*. Проаналізувавши цей твір Марі Еванс, ми можемо стверджувати, що влучна заміна песимістичного емотивного маркування лінгвокультури на оптимістичне здатна кардинально перепрограмувати стереотипне сприймання чорношкірої людини нею самою та суспільством взагалі.

Потужне джерело оптимізму у контексті афро-американського відродження вбачається іншим літератором, відомою чорношкірою письменницею **Мейєю Енглоу** (народ. 1928), у далекому історичному минулому своєї раси: *"But today, voices of old spirit sound/Speak to us in words profound/Across the years, across the centuries,/Across the oceans, and across the seas. /They say, draw near to one another, save your race.... The ancestors remind us, despite the history of pain/We are a going-on people who will rise again/And still we rise."* У наведеному уривку вірша *'Million Men March Poem'* знаходимо декілька лінгвокультурем: метафора *voices of old spirit* викликає у читача низку асоціацій з історією африканського континенту, які ніби «підпирають» оптимізм сучасників, стверджуючи, що рабство чорношкірих, у порівнянні зі стародавньою історією їхньої раси, – це лише тимчасове поневіряння, з яким пора покінчити. Дієслово *rise*, що декілька разів повторюється у вірші і набуває все більшої емотивності з кожним вживанням (цим же словом і завершується вірш), передає етнокультурний смисл непоборності чорношкірої раси.

Необхідно зазначити, що джерело оптимізму чорношкірі письменники вбачають не тільки в етнічному єднанні – не менш важливе переживання особистісного відродження ліричного героя чи героїні вірша. У поетеси **Гарріетте Муллен** (народ. 1953) сюжет вірша *'Shedding Skin'* побудований навколо метафори (розгорнуте метафоричне втілення особистості ліричної героїні), що скидає з себе застарілу шкіру (ніби змія), аби бачити світ по-новому: *"Pulling out of the old scarred skin/ (old rough thing I don't need now/ I strip off/slip out of/leave behind)... And I'm blinking off old eyelids/for a new way of seeing..."* Звичайно, наведений приклад розгорнутої метафори можна розглядати як втілення ідеї особистісного відродження, а також і більш широко – у контексті відродження афро-американського етносу, як символ позбавлення від застарілих стереотипів.

Отож, символіка кольорів еволюціонує разом з афро-американською культурою та створює тло для заміни старих стереотипів новими. Так, традиційна символіка *страждання* у поетичному мовленні афро-американських літераторів ХХ-ХХІ ст., притаманна **чорному** кольору, співіснує з символікою піднесення та гордості за представників чорношкірого етносу. Семантика змінюється, але не повністю: існує семантична домінанта для кожного кольору, яка залишається незмінною. Чорний і білий – не єдині кольори-символи, які знаходимо в афро-американській поезії: вивчаючи твори афро-американських поетів, ми зустріли також фіолетовий, синій, сірий (срібний), червоний тощо.

Наявність оптимістичного Е-компонента лінгвокультури у ліриці американської чорношкірої літературної спільноти свідчить про те, що на всіх рівнях етнічної свідомості афро-американська етнічна спільність вийшла на якісно новий рівень етногенезу, еволюціонує у напрямку рівноправ'я серед інших етнічних спільностей світу.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Воробей Н.В. Етнокультурна картина світу в афро-американській поезії: лінгвокогнітивний та лінгвокультурологічний аспекти. Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук. – Херсон, 2011. – 40 с.
2. Писатели США о литературе. Сборник статей. – Москва: «Прогресс», 1974. – 416 с.
3. Шегеда О.П. Символіка кольору у творчості Лесі Українки. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.ukrlit.vn.ua/article1/1563.html.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Ганна Шелдагаєва – викладач кафедри англійської та турецької мов факультету перекладознавства Херсонського державного університету, член Міжрегіональної спілки письменників України Міжнародного співтовариства письменницьких спілок, член Конгресу Літераторів України.

Наукові інтереси: актуальні питання перекладознавства, особливості перекладу віршованих творів, особливості перекладу літературних творів з культурологічною тематикою.

ПОЛІКРИТИКА ТЕКСТІВ НЕХУДОЖНІХ СТИЛІВ

УДК 811.112.2'38:793.3

МІСТО ЛІОН У ДВОХ ПОДОРОЖНІХ РЕПОРТАЖАХ

Тетяна БУЙНИЦЬКА (Львів, Україна)

Коротка розвідка присвячена порівняльному аналізу двох подорожніх репортажів про місто Ліон, написаних Й. Ротом у 20-ті роки та В. Кеппеном у 50-ті роки ХХ ст. Співставлення свідчить, що обидва письменники створили ескізну картину міста, зупинивши свій погляд на найважливіших прикметах Ліона. Мовна форма репортажу Рота побудована на контрасті, а текст Кеппена структурований переважно на експресивних ланцюжках перелічення.

Ключові слова: репортаж, ескіз, мозаїка, перелічення, контраст.

Короткое изыскание посвящено сравнительному анализу двух путевых репортажей о городе Лионе, написанных И. Ротом в 20-е годы и В. Кеппенем в 50-е годы ХХ ст. Сопоставление показало, что оба писателя создали эскизную картину города, остановив свой взгляд на важнейших приметах Лиона. Языковая форма репортажа Рота построена на контрасте, а текст Кеппена структурирован преимущественно экспрессивными цепочками перечисления.

Ключевые слова: репортаж, эскиз, мозаика, перечисление, контраст.

A short research is dedicated to a comparative analysis of two travel reportages about the city of Lyon written by J. Roth in the 20s and by W. Koeppen in the 50s of the 20th century. The comparison emphasizes that both writers created a sketchy picture of the city, paying a special attention to the most significant features of Lyon. The language form of the reportage of J. Roth is built on the contrast and W. Koeppen's text is mostly structured according to expressive chains of the enumeration.

Key words: reportage, sketch, mosaic, enumeration, contrast.

Два репортажі про місто Ліон – австрійського письменника Йозефа Рота і німецького, Вольфганга Кеппена, з відстанню майже в 30 років: Рот відвідав Ліон у 20-ті роки і видав окремий репортаж, а Кеппен у 50-ті роки ХХ ст. і його репортаж увійшов до книги «Подорожі до Франції».

Принцип панорами, що лежить в основі композиції подорожнього репортажу, дозволив авторам охопити різноманітні сторони життя міста і, незважаючи на миттєвість вражень, створити єдину, хоч і мозаїчну картину. Єдність цієї «мозаїки» забезпечують індивідуальне сприйняття дійсності автора та ті мовно-зображальні засоби, які творять текст. Читач дізнається і про історію міста, і про сучасність, про природу і архітектуру, про соціальне і культурне життя його мешканців: все це в образній, художньо-публіцистичній привабливій мовній формі.

Порівняння двох репортажів має на меті виявити своєрідність сприйняття авторами незнайомого міста, проаналізувати мовностилістичну форму творів, відзначити спільне та індивідуальне в змісті та стилі репортажів.

Слід зауважити, що Рот мав досвід проживання у Франції і приїхав з Парижу, а Кеппен прибув до Ліону за планом свого автотурне, знайомлячись із Францією. Саме ці обставини визначили структуру репортажів. Рот побудував свій твір на порівнянні природи, міста, людей з тим, що було йому вже знайомо у Франції. Кеппен, не маючи такого досвіду, сприймав Ліон як будь-яке інше місто, котре бачиш вперше і відомо воно тобі тільки з уроків географії та літератури. Тому текст Рота має у більшості антитезний зміст, що в мові виражається різними заперечними структурами.

І. В. Арнольд вказує на те, що заперечні речення, які зустрічаються в тексті значно рідше, ніж стверджувальні, набувають більшої інформативності. Крім того, експресивність заперечення залежить від його функції вказувати на те, що зв'язку між елементами речення реально не існує. Тому заперечення має на увазі контраст між можливим і дійсним, що і створює експресивний та оцінний потенціал [1, 173-174].

Подібне спостерігається на початку репортажа в описі південної природи Франції, яку письменник порівнює з північною: «*Unterwegs verändert sich die Landschaft sehr plötzlich. Nachdem man einen Tunnel passiert hat, ist man in einer südlichen Welt... Die Konturen aller Dinge sind schärfer, die Luft ist, unbeweglich, ihre Wellen umschmeicheln die festen Körper nicht*

mehr. Jeder hat seine unverrückbaren Grenzen. Nichts schwebt mehr zwischen hier und dort. Es ist unbedingte Sicherheit in allem, als wüssten die Gegenstände mehr von sich und ihrer Stellung in der Welt. Hier zweifelt man nicht mehr. Hier ahnt man nicht. Man weiß [2, 427].

Особливо впадають у вічі заперечні структури «nicht (nichts) mehr» які, повторюючись, не тільки акцентують думку автора, але й зв'язують текст та надають йому певного ритму. «Безумовна впевненість» південної природи, яку побачив Рот, виражається також прикметниками з заперечним префіксом un- „*unbeweglich, unverrückbar*“ та й іншими спільної семантичної сфери: «*fest, scharf*». Читач розуміє, що якщо північна природа «*schwebt, zweifelt, ahnt*», то південна постає у своїй впевненій і нерухомій красі.

Прибувши до Ліону, Рот зразу зауважує таку ж різницю між його мешканцями та парижанами: вони впевнені, спокійні, ввічливі: „*In Lion zeigt das Thermometer 35 Grad. Es ist sehr heiß. Dennoch sind Straßen und Menschen nicht träge und müde, sondern heiter und bewegt. Jeder Mensch bemerkt: „Diese Hitze!“ und beweist also, dass er sie noch frohgemut erträgt. Die Lyoner sind höflicher als die Pariser, nicht nur, dass sie ruhiger sind und mehr Zeit haben, sondern auch, weil sie vornehmer sind*“ [3, 427-428].

Порівняльна характеристика ліонців виражена реченнями зі сполучником «nicht-sondern», що протиставляє негативну частину висловлювання позитивній, створюючи антитезу, яка наголошує значення прикметника „*vornehm*“.

Зовсім інакше розпочинає свій репортаж В. Кеппен, який прибув до Ліону: „*Man fährt in Lion wie in eine Falle ein... und schon ist man in einem Lybyrinth von Einbahnstraßen, in einem einzigen Strom eines wie unaufhaltsam fließenden Kraftverkehrs, der von Parkwarntungen und Haltverboten begrenzt, von Ampel und Polizisten vergeblich gelenkt und von einem schwarm unaufhörlich ihr Leben wagende Fußgänger durchbrochen wird*“ [2, 56].

Не маючи змоги дістатися до готелю, Кеппен кружляв по колу, розглядаючи місто з вікна свого авта. Лише, коли місто завмерло, тому що всі обідали, він нарешті опинився на місці. Цю ситуацію відображено двома об'ємними реченнями, головною синтактико-стилістичною фігурою яких є перелік, часто з повторами, що передає динаміку руху та унаочнення. Однак одноманітність структури автор нівелює різними дієсловами руху та порівняннями: „*Ich durfte mein Fahrzeug nirgendwo lassen, ich durfte nicht mehr anhalten, Lyon trug mich in die Irre, ich erreichte nicht das gewählte Hotel, ich sah es wohl manchmal wie in einem Zaubermärchen... durfte in seine Richtung nicht abbiegen, wanderte auf vier Rädern wie Hänsel und Gretel im Kreis, landete schließlich auf einem Markt an der Saône, war mitten in der angenehmsten Altstadt, sah Blumen und Früchte und Fleisch und Fische und alte Häuser und alte Kneipen, sah Priester, Nonnen, Hausfrauen, sah alte Junggesellen und alte Huren, sie alle füllten ihre Markttaschen, man watete durch den Abfall, zerquetschte Orangen, verwelkten Salat, ich sah, dass Lyon schön war auf seine Art, doch wurde ich von der Polizei vom Markt vertrieben und fuhr wieder Odysseus gleich, durch die Geschäftsstraßen...*“ [2, 58].

Обидва автори відзначають мальовниче розташування Ліона на двох річках, Ропі та Сопі, які поділяють місто на три різні частини. Йозеф Рот подає це констатуючим тоном двома реченнями: „*Es sind drei durch die Flüsse Saône und Rhone voneinander getrennte Städte. Dank den Flüssen drei Städte von verschiedenem Charakter*“ [2, 428].

А Кеппен виражає цю думку емоційною персоніфікацією: «*Zwei Flüsse flossen in die Stadt und vermählen sich in ihr; die Saône kam wie eine anschmiegsame Geliebte, die Rhone wie ein stürmischer Liebhaber*» [2, 57].

Рот більш детально представив найстаріший район міста, що завдячує свою історію ще римським завойовникам. Його особливо вразило бережливе ставлення ліонців до цього «музею під відкритим небом», де так вдало поєднувалось старе з новим: «*Im ältesten Teil mischt sich Heidnisches mit frühem Mittelalter und mit der Gegenwart in einer lebendigen und intimen Weise. Steine, Töpfe, Brunnen, Scherben, Tiergestalten überall... In diesem ältesten Teil der Stadt ist kein historisches Andenken tot. Die alten Gegenstände liegen an den Wegen. Das neue Leben blüht nicht aus den Ruinen. Die Ruinen blühen im neuen Leben*». [3, 428].

Градаційний ланцюжок розпочинає думку автора про вдале поєднання епох у найстарішій частині міста. Розвиваючи її, акумуляційний ланцюжок представляє ті пам'ятки старовини, що можна відкрито бачити усюди.

Завершальний абзац цієї теми подає висновок автора, що виражений заперечними структурами, які містять у собі імпліцитне порівняння. А фігура контрасту, хіазм, надзвичайно експресивно наголошує захоплення Рота цим «музеєм».

Кеппен у противагу Роту згадав усі три частини міста, проте зобразивши їх ескізно, одним або двома реченнями, намагаючись подати опис стилістично емоційно, щоб привернути увагу читача. В основному речення побудовані на переліку тих об'єктів, які він зауважив, відвідавши місто. У мовному вираженні це ланцюжки словосполучень, що складаються з іменників з прикметником – епітетом. Саме епітети *alt, dunkel, modrig*, вжиті в описі найстарішої частини Ліону, акцентують її давнину: „*Am Ufer der Saône gab es alte hohe Häuser, tiefe schattenvolle dunkle Gassen, dunkle Lokale... Katzen bewachten modrige Handlungsgewölbe ...*“ [2, 57].

У зображенні частини міста, що виникла пізніше і є адміністративним центром Ліона, зовсім інші, навіть протилежні, епітети: „*schön, groß, hell, schmuck*“: „*Am Ufer der Rhone gab es schöne Alleen alter Bäume, gab es Bänke zum Sitzen und Banken für große Geschäfte, es gab die Angler, wie überall in Frankreich, und die Damen des Trottoirs saßen im hellen Sonnenlicht vor dem schmucken Cafe des braven Mannes*“ [2, 57].

Речення, побудоване на повторі та переліченні, подібне до попереднього, проте має зовсім інший характер, а вдало вжита гра слів надає йому веселого тону.

Найновіша частина міста, що у 50-ті роки почала активно розбудовуватись, вразила Кеппена химерністю архітектури, на що він звернув увагу: „*Im neuen Viertel Villeurbanne ließen die von jungen modernen Architekten errichteten weißen wabenartigen Häuser mit ihren verschachtelten Terrassendächern an eine arabische Kasba auf altem europäischem Boden denken*“ [2, 58-59].

Ескізність зображення, характерна для стилю подорожнього жанру, чітко виявилася в тексті репортажу, де Кеппен двома розгорнутими реченнями згадує про бурхливу історію Ліона: „*Lyon war eine schöne, eine regsame, eine lebensfreudige Stadt, es blickte auf eine blutige Geschichte zurück und war immer fleißig und immer ein Platz der Aufstände, ein Herd der Unruhe gewesen. Man hatte sich um die Geschäfte, um den Besitz, um den Glauben und um die Revolution gestritten, man hatte sich bereichert und sich erniedrigt, man hatte Präsidenten ermordet und sie mit einem Denkmal geehrt*“ [2, 57].

Головними структурними елементами тексту є перелічення і повтор. Автор подає спочатку свою оцінку міста, виражену ланцюжком емоційних епітетів, а потім звертається до історичних подій. Трьохразовий анафоричний повтор „*man hatte*“ акцентує перелічені поняття, що були об'єктами боротьби ліонців. А останні два речення, створюючи антитези, з особливою експресією завершують текст.

Обидва письменники нагадують читачеві, що Ліон – місто шовку. Оскільки вони не ознайомилися детальніше з виробництвом цього продукту, зауваження торкаються певних зовнішніх ознак. Рот, який однак відвідав селище робітників, а пізніше, у іншому репортажі про Ліон, детальніше зобразив їх життя, звернув увагу на соціальні відносини: „*In dieser Stadt wird französische Seide erzeugt, die in alle Länder der Welt geht... Die Seide ist ein edles Produkt. Ich glaube, dass es ein großes Vergnügen ist, an der Seide zu arbeiten. Aber ein größeres, an ihr zu verdienen. Die Fabrikanten haben Villen jenseits der Rhone. Hier wohnen auch die Arbeiter, aber nicht in Villen, sondern in Mietskasernen*“ [3, 428-429]. Абзац знову ж таки завершується реченням, характерним для стилю Рота, з „*nicht-sondern*“, що підкреслює контраст між фабрикантами та робітниками.

Кеппен у своєму короткому тексті відзначив останній етап індустрії шовку – його роль для моди: „*Lyon ist die Stadt der Seide, der duftenden Gewebe, der schön gefärbten und bedruckten Stoffe und jede Lyonerin sah aus, als könne sie schneidern. Im Herzen der Stadt, auf der freudigen Place Bellecour, unter den Bäumen, im flimmernden Licht, vor Blumen, Terrassencafes und einem Reiterdenkmal Ludwigs XIV. halten die Mädchen eifersüchtige Modenschau*“ [2, 57-58]. Довгим ланцюжком переліку об'єктів, що створюють центр міста, і де можна побачити

дівчат у модних сукнях, автор свідчить про популярність ліонського шовку і разом з тим дає відчуття читачам своє захоплення красою Ліона.

Ще у 20-ті роки Йозеф Рот зауважив, що в Ліоні працює багато іноземців, які себе значно краще почувають тут, ніж, наприклад, у Парижі. Деякі на фабриках виробляють шовк, але більшість займаються торгівлею з різними країнами: „*Hier leben Chinesen, Levantiner, Spanier, Tunesier, Araber... Ein Fremder ist hier weniger fremd als in Paris. Niemand wundert sich über ihn. Viele Welten stoßen hier zusammen griechische, polnische, spaniolische. Juden machen hier Geschäfte.*“ [3, 428].

Кеппен також відзначив присутність іноземців, проте це вже не тимчасові торговці чи робітники, а люди, що стало тут живуть, тут одружилися, тут вчать: „... *und der Neger... ein zärtlich sorgender Familienvater seiner milchkaffeebraunen Kinder und ein eifersüchtig-sittsamer Gatte seiner bleichen kunstblonden Frau*“ [2, 57]. „*Unter den Studenten sah man Neger und Araber...*“ [2, 58].

Можна стверджувати, що обидва письменники відзначили одні і ті ж прикмети Ліона, зупинившись на них в залежності від своїх індивідуальних уподобань та вражень десь докладніше, а десь зовсім коротко. Однак їм вдалося створити мозаїчну картину Ліона – стародавнього, гарного, життєрадісного міста, що виробляє шовк.

Що торкається мовної форми репортажів, то Роту властивий порівняльний характер викладу, що створює контрастний антитезний текст, який реалізується синтаксичними структурами з різними видами заперечень, які акцентують думку автора.

Виклад Кеппена більш емоційний, побудований на акцентованому унаочненні, яке створюють ланцюжки слів, словосполучень, коротких речень, що розгалужуються повторами, експресивними епітетами, порівняннями, контрастними протиставленнями компонентів ланцюжка.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Арнольд И. В. Стилистика современного английского языка. М. «Просвещение». – 1990, 295 с.
2. Коепен, Wolfgang. Reisen nach Frankreich. Suhrkamp Verlag. Frankfurt am Main. – 1999.
3. Roth, Joseph. Werke 2. Band. Das journalistische Werk 1924-1928. Lyon. Kiepenheuer und Witsch-Verlag Köln, 1990, с. 427-429.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Тетяна Буйницька – кандидат філологічних наук, доцент кафедри німецької філології Львівського національного університету імені Івана Франка.

Наукові інтереси: лінгвостилістика, жанрова теорія, сучасна німецька література.

УДК 81'42

ТЕОРЕТИЧНІ ПІДХОДИ ДО ТРАКТУВАННЯ ОБРАЗУ АВТОРА НАУКОВО-ТЕХНІЧНОГО ТЕКСТУ

Мирослава ВЕНГРИНЮК (Івано-Франківськ, Україна)

У статті розкрито різноаспектні підходи до трактування образу автора науково-технічного тексту, висвітлено особливості науково-технічної комунікації. Обґрунтовано чинники, які впливають на формування образу автора сучасного науково-технічного тексту.

Ключові слова: образ автора, комунікативна взаємодія, науково-технічний текст, особливості науково-технічної комунікації, адресат.

В статье раскрыты разноаспектные подходы к трактовке образа автора научно-технического текста, предопределены особенности научно-технической коммуникации. Обоснованы факторы, которые влияют на формирование образа автора современного научно-технического текста.

Ключевые слова: образ автора, коммуникативное взаимодействие, научно-технический текст, особенности научно-технической коммуникации, адресат.

The article describes the multidimensional approaches to the interpretation of the image of the author of scientific and technical texts and reflects the features of scientific and technical communication. The factors that affect the formation of the image of the author of the modern scientific-technical text are substantiated. This article defines that an author of scientific and technical text is an active subject of communicative interaction who under well-established genre and stylistic frames shows intellectual and cognitive evaluative and emotional matters and content. It is found out that several factors affect an author to build an image: the level of intellectual emotionality identification, relevance of evaluative and expressive means use, level of

communicative interaction with an addressee, clarity of scientific material presentation. Communication acts introduce the author's matter more complete. This article proves that in scientific and technical text the authors' image primarily appears due to his active evaluation activity. An estimation modality penetrates different communicative acts of scientific and technical text.

Key words: image of the author, communicative interaction, scientific-technical text, features of the scientific and technical communication, the addressee.

Посилення антропологічного підходу до вивчення мовних явищ та зміщення дослідницької парадигми в комунікативну площину дало поштовх до лінгвістичного осмислення таких важливих понять, як автор і адресат тексту. У коло мовознавчих зацікавлень потрапили різностильові і різножанрові тексти. Однак комунікативна площина науково-технічного тексту досліджена недостатньо. Це зумовлено, на нашу думку, кількома чинниками. По-перше, вивчати науково-технічний текст крізь призму комунікативності – нелегко, бо у формальному, безособовому, майже математичному викладі матеріалу важко простежити особистісні риси дослідника, виявити рефлексію його авторського «я», експлікувати рівні взаємодії з адресатом. По-друге, шаблонна форма подання інформації, стереотипні мовленнєві структури, максимально сконденсований вербальний складник і гранично розширений графічний (схеми, графіки, таблиці, формули), здавалося б, спрощують комунікативні процеси в науково-технічному тексті, переводячи їх на рівень «продукувач інформації – отримувач інформації».

Однак, на нашу думку, применшувати рівень комунікативності в науково-технічному тексті не варто. Мовознавець О. Баженова слушно зауважує, що знання набувають наукової і суспільної цінності тільки в комунікації, де й стають надбанням соціуму [1]. Так, продукуючи наукове знання, автор прагне знайти відгук у читача, якнайкраще донести до реципієнта результати свого дослідження. Для цього науковцеві слід акумулювати комунікативні зусилля. Інакше кажучи, щоб бути почутою, наукова концепція повинна отримати «голос» [1]. І крізь цей метафорично означений «голос» експлікується, на нашу думку, образ автора науково-технічного тексту.

Мета наукової статті – обґрунтувати зміст поняття «образ автора науково-технічного тексту».

Поставлена мета передбачає розв'язання таких завдань:

- 1) розкрити різноаспектні мовознавчі підходи до трактування образу автора науково-технічного тексту;
- 2) висвітлити основні чинники, які визначають зміст науково-технічної комунікації.

Джерелом дослідження стали наукові фахові статті, надруковані в журналах «Нафтова і газова промисловість», «Нафтогазова галузь України» (за останні роки).

Теоретичні підходи до трактування образу автора науково-технічного тексту ще належно не висвітлені. Дотично цією проблемою займалися такі науковці, як І. Бакланова, Н. Валгіна, Н. Непійвода, П. Селігей та ін.

На думку Н. Валгіної, образ автора насамперед належить до сфери сприйняття, а не матеріального вираження, тому це поняття важко ідентифікувати, описати, визначити. Дослідниця зауважує, що образ автора пов'язаний із глибинною структурою тексту, а тому швидше «сприймається, вгадується, відтворюється, ніж прочитується за допомогою матеріально представлених словесних знаків» [3].

Образ автора, зазначає мовознавець, є вершиною в ієрархії «продукувач мовлення – суб'єкт оповіді – образ автора». Так, кожен текст створює конкретна особа, тобто безпосередній творець. Пошук форми представлення нових знань перетворює продукувача мовлення на суб'єкта оповіді – безпосереднього «я», колективного автора і т. ін. А далі форма оповіді «закладає фундамент для побудови образу автора» [3].

За визначенням Н. Валгіної, «особистісне ставлення до предмета зображення, втілене в мовній структурі тексту (твору), – і є образ автора» [3]. Дослідниця слушно зауважує, що автор зазвичай підсвідомо обирає спосіб організації свого мовлення. Оскільки цей спосіб належить особистості, то він і виявляє особистість. В одних випадках це відкритий, оцінний, емоційний лад мови, в інших – відсторонений, прихований. Логічність і емоційність, стримана розсудливість і емоційна риторичність – ось риси, що характеризують спосіб організації мовлення. Саме вони дозволяють нам пізнати, відкрити автора [3].

Із трактуванням образу автора Н. Валгіної співзвучні погляди І. Бакланової. Дослідниця під образом автора розуміє імпліцитно чи експліцитно відображену в тексті інформацію про загальні риси відправника тексту [2]. На думку І. Бакланової, образ автора наукового тексту формується на основі: 1) плану оцінки, тобто висловлених автором оцінок осіб і подій; 2) плану вибору мовних засобів, тобто використаних автором мовних засобів; 3) плану фактуальної інформації, тобто описаних в тексті фактів і подій.

На комунікативному рівні дослідниця виокремлює два різновиди автора: інтенційний образ автора, що відповідає комунікативним намірам відправника тексту, і перцептивний образ автора, тобто такий, якого конструює у своїй свідомості читач [2].

Українська дослідниця Н. Непійвода вважає, що образ автора наукового тексту найкраще викристалізовується на рівні комунікативної взаємодії з читачем. Автор може бути зорієнтований на читача або ж, навпаки, ні. Індикатором комунікативної зорієнтованості є кілька чинників. По-перше, це поєднання в іпостасі автора обох полярностей – адресанта і адресата. Якщо автор відчуває себе одночасно й реципієнтом, то, відповідно, з повагою ставиться до свого читача: долучає до своїх міркувань, показує хід думки, не тисне, обережно переконує, інтимізує науковий виклад, зменшує інтерактивну дистанцію. По-друге, це співпраця та співтворчість, до яких адресант активно залучає адресата. Так, зорієнтований на читача автор не соромиться висловлювати сумніви, «посвячувати» в хід своїх думок й у сам процес творення наукового тексту [5].

Формування образу автора науково-технічного тексту хоча й збігається, в основному, із власне науковим, однак має свої особливості. Вони впливають, на нашу думку, насамперед зі змісту науково-технічної комунікації і її функціонально-прагматичного наповнення.

Так, у науково-технічному тексті автор передає читачеві важливу інформацію, пов'язану з розкриттям специфіки технологічних процесів, описуванням принципів роботи механізмів та установок, виявленням технічно значущих характеристик об'єктів та явищ. У зв'язку з цим зміст науково-технічної комунікації визначає прагматична настанова автора на продукування раціональних інженерських рішень.

У мовленнєвій канві твору автор постає як інженер-дослідник, пізнавальна діяльність якого спрямована на технологічний добробут та науково-технічний прогрес. Таке відображення авторського «я» пронизує всі змістові і структурні рівні науково-технічного тексту: від формулювання теми дослідження, побудови анотації, визначення ключових слів, вступу, основної частини – до висновків. На змістовому рівні наголошено на словах, пов'язаних зі значенням раціоналізації процесу, ефективністю впровадження технологій, застосуванням новітніх методів (*попередження забруднення продуктивних пластів під час їх розкриття; третій параметр, або новий підхід до визначення та інтерпретації водовіддачі бурового розчину*).

Наше дослідження засвідчує, що в науково-технічних текстах образ автора виявляється насамперед завдяки його активній оцінній діяльності. Об'єктом оцінки є досвід застосування механізмів та установок, технічні характеристики систем та апаратів, технологічні схеми, математичні моделі, а також запропоновані іншими авторами теорії, гіпотези, класифікації та ін.

Оцінні опозиції формуються на основі таких ключових протиставлень: *переваги – недоліки, покращувати – погіршувати, збільшувати – зменшувати, високопродуктивний – низькопродуктивний, ефективний – неефективний, якісний – неякісний, доцільний – недоцільний, сучасний – застарілий, достовірний – недостовірний* та ін.

Можна припустити, що активна оцінна діяльність автора, спрямована на виявлення його ставлення до предмету опису, розширює комунікативно-прагматичні рамки науково-технічного тексту, посилює рівень оприсутнення особистості дослідника, а отже, й антропологічний складник тексту.

Оцінна модальність пронизує різні комунікативні акти науково-технічного тексту. Розгляньмо приклад:

Застосування теорії ентропоосмосу до надзвичайно складної системи «буровий розчин – гірські породи привибійної зони свердловини», у якій діють усі фізичні поля, радикально спрощує картину, дає змогу без грубих помилок визначати напрямок перетікання флюїдів і спосіб впливу на них.

У представленому мікросегменті оцінність відіграє важливу роль. Вона є тим важливим чинником, що формує акт переконання. Автор кваліфікує систему «буровий розчин – гірські породи привибійної зони свердловини» як надзвичайно складну, а тому переконує адресата в доцільності застосування запропонованої теорії. Прагматично спрямованими на акт переконання є й такі оцінні конструкції: *радикально спрощує, без грубих помилок.*

В іншому випадку оцінність відіграє важливу роль у формуванні комунікативного акту заперечення, виявляючи такі риси автора науково-технічного тексту, як категоричність або поміркованість: *вважати таке рішення логічним можна лише стосовно базових досліджень і досліджень із негативним результатом, а щодо прикладних, то такий підхід не є виправданим.*

Як бачимо, автор якнайповніше виявляє свою сутність в актах спілкування: він аналізує, оцінює, стверджує, заперечує, робить висновки. Мовлення автора науково-технічного тексту зазвичай логічно виважене і точне, безособове, відсторонено-споглядальне. Рационально-логічне домінує над почуттєво-емоційним та образним. Науково-технічний текст викристалізовує, на перший погляд, образ дослідника, який намагається вкластися в стереотипні мовленнєві рамки, усталену книжну традицію. Автор начебто намагається мінімізувати всі чинники, які можуть відволікти читача від сприйняття поняттєво значущого.

Але чи означає це, що автор науково-технічного тексту позбавлений будь-якої емоційності? Можливо, вона має дещо інше вираження. Як стверджує сучасний дослідник П. Селігей, науковому мовленню властива інтелектуальна емоційність. Це означає, що всі етапи розв'язання наукової проблеми пронизує цікавість, любов до знань, почуття нового, відчуття важкості проблеми, невдоволення незрозумілим [6, с. 487]. Автор науково-технічного тексту може висловлювати сумнів, заперечення, здивування, упевненість, радість, захоплення, як-от: *таке формулювання не розкриває суті цієї категорії; очевидно, свердловина повинна мати якнайменшу довжину; звичайно, у довгостроковій перспективі відповідний процес буде гальмуватися; цікаво, що низькою (53%) виявилася залізистість біотиту із граніту Чигиринського масиву; на жаль, сьогодні не існує методики тестування інгібуючих властивостей бурового розчину.*

Отже, автор науково-технічного твору – активний суб'єкт мовленнєвої взаємодії, що в умовах усталених жанрових і стильових рамок виявляє інтелектуально-пізнавальну, оцінну та емоційну сутність. На формування образу автора впливає кілька чинників: ступінь виявлення інтелектуальної емоційності, доречність використання оцінно-експресивних засобів, рівень комунікативної взаємодії з адресатом, чіткість і зрозумілість представлення наукового матеріалу. Найповніше сутність автора виявляють акти комунікації (переконання, спростування, доведення та ін.).

Перспективами дослідження є поглиблене вивчення оцінної модальності, закодованої в науково-технічному тексті, та висвітлення чинників, які впливають на формування образу адресата.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Баженова Е. А. Стилистика-речевая организация научного текста. – Режим доступа : <https://www.rastko.rs/filologija/stil/2003/08Bazenova.pdf>
2. Бакланова И. И. Образ автора и образ адресата нехудожественного текста : автореф. дис. ... доктора филол. наук : 10.02.01 «Русский язык» / Бакланова Ирина Ивановна. – М., 2014. – 431 с. – Режим доступа : www.novsu.ru/file/1095220
3. Валгина Н. С. Теория текста / Н. С. Валгина. – М. : Логос, 2003. – 173 с.
4. Зелінська Н. В. Нова модель наукової комунікації і дискурс / Н. В. Зелінська // Стиль і текст. – 2004. – Вип. 4. – С. 19–27.
5. Непийвода Н. Ф. Автор наукового твору: спроба психологічного портрета / Н. Ф. Непийвода // Мовознавство. – 2001. – № 3. – С. 11–23.
6. Селігей П. Світло і тіні наукового стилю : монографія / Пилип Селігей. – К. : Києво-Могилянська академія, 2016. – 627 с.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Мирослава Венгринюк – кандидат філологічних наук, доцент кафедри філології та перекладу Івано-Франківського національного технічного університету нафти і газу.

Наукові інтереси: функціональна стилістика, прагмалінгвістика, лінгвістика тексту.

УДК 811.112.2'38

ЖАНРОВІ РІЗНОВИДИ КОМЕНТАРЮ В НІМЕЦЬКІЙ ПРЕСІ

Володимир ПАВЛИК (Івано-Франківськ, Україна)

У статті розглядаються проблеми стилістики тексту. У дослідженні визначені жанрові ознаки різновидів коментарю в німецькій пресі. Мовленнєві жанри аргументативного коментування німецької преси "коментар" і "глоса" мають свої суттєві відмінності. Належачи до одного функціонального стилю, типу тексту та послугуючись однією композиційно-мовленнєвою формою, тексти цих жанрів різняться своєю структурою, величиною, видами аргументації та засобами вираження аргументації та коментування. Проблема визначення конкретного жанру преси і класифікації газетно-публіцистичних жанрів в цілому з точки зору лінгвістики, досліджена недостатньо.

Ключові слова: функціональний стиль, тип тексту, мовленнєвий жанр, коментар, глоса, аргументація.

В статье рассматриваются проблемы стилстики текста. В исследовании определены жанровые признаки разновидностей комментария в немецкой прессе. Речевые жанры аргументативного комментирования немецкой прессы "комментарий" и "глосса" имеют свои существенные отличия. Используя один функциональный стиль, являясь одним типом текста и пользуясь одной композиционно-речевой формой, тексты этих жанров различаются по своей структуре, величине, видам аргументации и средствами выражения аргументации и комментирования. Проблема определения конкретного жанра прессы и классификации газетно-публицистических жанров в целом с точки зрения лингвистики, исследована недостаточно.

Ключевые слова: функциональный стиль, тип текста, речевой жанр, комментарий, глосса, аргументация.

In the article, the problems of text stylistics are considered. In the research, genre features of kinds of commentary in German press are determined. German press argumentative commenting speech genres of "commentary" and "gloss" have their own significant differences. While belonging to one functional style, text type, and using the same compositional speech form, the texts of these genres are different in their structure, volume, argumentation kinds, and means of expressing argumentation and commenting. The problem of determining particular genre of press and classifying newspaper and journalistic genres as a whole from the point of view of linguistics is not sufficiently investigated.

Key words: functional style, text type, speech genre, commentary, gloss, argumentation.

Постановка наукової проблеми та її значення. Жанрове розмаїття є структурованим відповідно до сфери діяльності, в якій вони створюються. В межах газетно-публіцистичної діяльності жанрові форми розподіляються за каналами комунікації, одним з яких є преса.

Аналіз робіт проведених у царині лінгвістики, присвячених тематиці газетно-публіцистичних жанрів дозволяє зробити висновок про те, що проблема визначення конкретного жанру преси і класифікації газетно-публіцистичних жанрів в цілому з точки зору лінгвістики, досліджена недостатньо, а інколи місце жанру в таких роботах, з точки зору лінгвістики, не визначено взагалі.

Огляд останніх досліджень з наукової проблеми. Масова експансія друкованих засобів масової інформації (ЗМІ) посилила інтерес мовознавців до газетно-публіцистичної комунікації як могутнього засобу впливу на читацьку аудиторію (Подольян М.П., Солганик Г.Я., Тертичний А.А., Яворська С.М., Straßner, E.). Значна увага приділялася дослідженню як окремих жанрів газетно-публіцистичного стилю (Брандес О.П., Каскан В.А., Макарявічус А.Е., Рогова К.А., Швець А.Б., Kött, M.), так і їхніх лінгвопрагматичних параметрів (Апалат Г.П., Іпполітова Н.Б., Кайда Л.Г., Наер В.Л.). Згадані дослідження проводилися в межах стилістики тексту. Стилістика тексту займається як художнім, так і нехудожнім мовленням. У дослідженнях нехудожнього мовлення найголовнішим завданням стилістики є встановлення типових способів та прийомів організації змісту та мовного оформлення жанрів і типів цього мовлення [8, с. 9-13].

Завдання даного дослідження полягає у визначенні ознак жанрових форм коментарю в німецькій пресі на матеріалі текстів газетно-публіцистичних жанрів "коментар" і "глоса" друкованих німецьких видань. Дослідження специфіки масової комунікації та її продукту, текстів коментарів і глос як результату мовленнєвої діяльності німецьких журналістів є

актуальним у теоретичному й практичному відношенні, що зумовлено значною увагою сучасних розвідок у галузі лінгвістики до текстів засобів масової інформації.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих матеріалів дослідження.

Жанр преси – це відносно стійка, структурно-змістовна організація тексту, обумовлена своєрідним відображенням дійсності й ставленням до неї автора. Преса – це узагальнена назва періодичних друкованих видань, газет та журналів. Вона є найстарішим представником засобів масової інформації і одночасно одним із найважливіших видів журналістики як галузі людської діяльності [5, с. 138].

Традиційно теоретична і практична журналістика на пострадянському просторі вирізняла три групи газетних жанрів: інформаційні, аналітичні та художньо-публіцистичні (в основу розподілу покладені функціональний, структурний, прагматичний принципи [7, с. 106]. Учені, які ведуть сьогодні дослідження в галузі журналістики (Л.Є. Кройчик), говорять про те, що традиційний поділ жанрів преси на інформаційні, аналітичні та художньо-публіцистичні є застарілим. Вже починаючи з 90-х років минулого століття стали висуватися нові концепції і підходи [7; с. 6]. На думку дослідників, слід вирізняти газетно-інформаційні та агітаційно-пропагандистські групи жанрів (за М.С. Зарицьким) [3, с. 29], події (тобто такі, що вміщують повідомлення про події), аналітичні та художні (за Є.П. Прохоровим) [9, с. 183], інформаційні та переконливо-впливові (за Т.В. Мальцевич) [6, с. 78]. Найсучасніші класифікації суттєво різняться від традиційних, пропонуючи розподіл на репортажні, діалогічні, аналітичні, художньо-публіцистичні та епістолярні жанри (за В.М. Гороховим) [2, с. 58].

Класифікація жанрів преси в Німеччині є двочленною. Вони поділяються на інформаційно-спрямовані жанри (informationsbetonte Textsorten: повідомлення (die Meldung), інформація (die Nachricht), кореспонденція / звіт (der Bericht), репортаж (die Reportage), ділове інтерв'ю (das Sachinterview)) та жанри, в яких робиться наголос на висловленні власної думки (meinungsbetonte Textsorten: коментар (der Kommentar), фейлетон (das Feuilleton), глоса (die Glosse), колонка (die Kolumne), критична стаття (die Kritik), аналітичне інтерв'ю (das Meinungsinterview), нарис (das Feature)) [13, с. 47-79]. Ми вважаємо, що найбільш вдалим перекладом назви цих жанрів стане термін “аналітичні жанри”.

Традиційні класифікації жанрів преси є частиною теорії журналістики, вони розроблені в її межах і розглядають газетно-публіцистичні жанри суто з точки зору журналістики, характеризують “гносеологічний аспект жанру як способу організації дійсності [4, с. 72]”. Однак необхідно зазначити, що для нашого дослідження найважливішим аспектом жанрової визначеності є лінгвістичний аспект газетно-публіцистичних жанрів.

Т.М. Синдеева, досліджуючи лінгво-текстові характеристики жанрів преси наголошує на тому, що мовленнєвий жанр співвідноситься з двома більш загальними поняттями: функціональний стиль і тип тексту [10, с. 16]. Тип текстів Т.М. Синдеева визначає як “клас певних жанрів, які володіють подібною комунікативно-цільовою установкою, тобто мають подібну функціональну специфіку. Мовленнєвий жанр стосовно до типу тексту відноситься як вид до роду, він є різновидом типу тексту. На думку дослідниці серед різноманітних типів тексту можна виділити оцінно-критичний тип текстів, до якого входять мовленнєві жанри, які відносяться до різних функціональних стилів і оцінка для них є домінуючою комунікативною ознакою [10, с. 16-17].

Важливим для лінгвістичного розуміння газетно-публіцистичних жанрів є їхня принципово нова характеристика – композиційно-архітектонічні ознаки. М.П. Брандес ґрунтовно описує поняття композиційно-мовленнєвої форми (КМФ) як лінгвістичного явища, яке належить до підсистеми типів мислення функціонального стилю. В самому загальному виді вона розуміє під ними складні функціональні текстово-мовленнєві єдності, які структурують думку, впорядковують її розвиток і надають цілісності та завершеності [1, с. 74]. М.П. Брандес виділяє три основні, базові композиційно-мовленнєві форми: “повідомлення / розповідь” (послідовність у часі, der Bericht), “опис” (співіснування у просторі, die Beschreibung), “міркування” (зв'язок логічного розвитку, die Betrachtung).

У німецьких друкованих засобах масової інформації присутні дві жанрові форми, у текстах яких автор коментує події: власне газетно-публіцистичний жанр “коментар” та його різновид – жанр “глоса”. Обидва мовленнєві жанри належать до оцінно-критичного типу текстів, у яких оцінка (коментування) є домінуючою комунікативною ознакою.

У текстах коментарів і глос відбувається контамінація, тобто, злиття домінуючої КМФ “констатуюче міркування” та КМФ “характеристика”.

“Констатуюче міркування” текстів жанрових форм “коментар” і “глоса” проявляє себе не у вигляді окремих лексичних чи синтаксичних одиниць, а в стійких, причинно-наслідкових, лексико-синтаксичних комплексах каузативності текстів цих жанрів. Головними одиницями цих комплексів є речення-констативи, пов’язані з оцінно-емотивними одиницями оцінності та маркерами каузативності. Найуживанішими засобами для вираження констатацій коментарів і глос у межах комплексу констатуючого міркування є складні розповідні, а в їхніх межах – складнопідрядні розповідні речення.

Найважливішою функцією жанру “коментар” є незалежна інтерпретація, пояснення, тлумачення подій в політичному та суспільно-культурному житті. Автор коментарю не тільки відображає факти, але й оцінює їх. У текстах коментарів йде мова про обрання позиції, тобто про пояснення та оцінку актуального стану справ стосовно певних подій. При цьому коментар використовує раціональну аргументацію та приваблює своєю мовною виразністю та гостротою. Тексти газетно-публіцистичного жанру “коментар” зображають суб’єктивну думку автора стосовно актуальних політичних, соціальних, культурних чи економічних подій. Автор коментарю погоджується або не погоджується, аргументує, критикує, протиставляє різні точки зору, передбачає розвиток чи відображає настрої [13. с. 64].

Вихідною точкою для коментарів виступає визначення проблемне зображення факту, позиції чи дії та його дійсні, але суперечливі моменти. Як правило коментар складається з обґрунтувань пояснень автора та має аргументативну структуру. Метою коментарю є вплив на читача. Він повинен вибрати точку зору автора і, зрештою, взяти її на озброєння, на противагу іншій точці зору, яка є конкуруючою.

Коментар складається не тільки з аргументації. Читач повинен знати якої події або явища стосується коментар. Тільки в такому випадку оцінка може бути адекватною. Автор не тільки відображає факти, але й висловлює свою оцінку дотримуючись певного зразка: 1. Характеристики події або явища, за допомогою яких автор висловлюється стосовно них; 2. Оцінюючі обставини, за допомогою яких висловлюється ставлення до об’єкту зображення у коментарі; 3. Оцінюючі предикати, які також маркують ставлення адресанта. Часто вони розширюються адвербіальними доповненнями; 4. Вирази, які оцінюють фактичність події або явища з використанням прислівників або певних складних дієслів. Перші три пункти містять у собі оцінки інформаційної дії і не знаходяться у середині речення. Вони розглядаються тільки як точка зору стосовно висловлення. Оцінки, які стосуються фактичності, дійсності події або явища відносяться до правдивості позиції [13. с. 65].

Отже, текст жанрової форми “коментар” складається з трьох частин: 1. Аргументативний центр, в основі якого знаходиться певна оцінка; 2. Орієнтування за допомогою факту / стану справ, який лежить в основі висловлення. Саме це орієнтування, з одного боку, створює передумову розуміння для центральної аргументації, а з іншого боку, покращує умови акцентування різних висловлень точки зору автора стосовно порушеної події / явища; 3. Представлення протилежної позиції, аргументативне заперечення якої підсилює значимість домінуючої оцінки. Підсумовуючи можна сказати, що коментар складається із зображення події / явища, яке коментується, аргументативного ряду та особистої думки автора.

У глосі, як і в коментарі, оцінка розгортається аргументовано, але у глосі ця аргументація спотворена та має змінену форму за допомогою інтеракційної модальності [11, с. 137-138]. У цьому полягає оригінальність текстів цього жанру. Частини, які несуть інформацію, є селективними і просочені оцінками. Глоса володіє “загостреним, полемічним стилем” і вважається “однією з найважчих форм журналістського відображення дійсності.

Кульмінацією глоси є її пуант (die Pointe). Глумачення терміну “пуант” знаходимо у фаховому літературному словнику під редакцією Г. фон Вільперта: “Пуант (з франц. *pointe* – вістря) – безпосередній, неочікуваний смисл, яким закінчується жарт; часто є несподіваною точкою зору стосовно сказаного” [12, с. 617]. Пуант глоси виражає головну думку, заради якої був написаний текст. У ньому в стислій, загостреній формі пояснюється позиція автора, його власна оцінка описаної перед тим ситуації та його залучення до виправлення розкритикованого явища.

Тексти глос – це іронічні тексти. Одним із видів іронічної тональності є інтертекстуальна іронія, яка широко представлена в текстах жанру “глоса”.

Висновки. Мовленнєві жанри аргументативного коментування німецької преси “коментар” і “глоса” мають свої суттєві відмінності. Належачи до одного функціонального стилю, типу тексту та послуговуючись однією КМФ, тексти цих жанрів різняться своєю структурою, величиною, видами аргументації та засобами вираження аргументації та коментування. У текстах-коментарях присутня раціональна аргументація за допомогою аналізу, обґрунтування та інтерпретації в той час, як у глосах використовуються іронічно-сатиричні конструкції, які часто базуються на асоціаціях, фантазійно-фіктивних твердженнях. **Перспективним напрямком подальшого дослідження** є визначення та аналіз функціонально-комунікативних рис інших публіцистичних мовленнєвих жанрів як елементу комунікативно-прагматичного аспекту газетних текстів з боку функціональної стилістики.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Брандес М.П. Стилістика текста. – М.: “Прогресс-Традиция”, “ИНФРА-М”. – 2004. – 408 с.
2. Горохов В.М. Газетно-журнальные жанры: Теоретический курс авторизованого изложения. – М.: Высшая шк., 1993. – 235 с.
3. Зарицкий М.С. Стилістика сучасної української мови: Навч. посібник / КПІ. – К.: Парламентське видавництво, 2001. – 156 с.
4. Зильберт Б.А. Проблемы классификации текстов массовой информации / Б.А. Зильберт // Известия АН СССР. Серия литературы и языка. – 1986. – Т. 45, – № 1. – С.70 – 80.
5. Кройчик Л.Е. Система журналистских жанров // Основы творческой деятельности журналиста. Под ред. С.Г. Корконосенко. – СПб., 2000. – 270 с.
6. Мальцевич Т.В. Проблема типологизации жанров публицистики // Вестник Беларус. Гос. Ун-та. Журналистика. – 2000. – №3. – С. 74-
7. Мельник Г.С., Тепляшина А.Н. Основы творческой деятельности журналиста. – СПб.: Питер, 2004. – 272 с.
8. Прохоров Е.П. Введение в журналистику. – М.: Высшая шк., 1988. – 278 с.
9. Одинцов В.В. Стилістика текста / В.В. Одинцов. – М.: Наука, 1980. – 262 с.
10. Синдеева Т.М. Речевой жанр газетная рецензия и его лингво-текстовые характеристики: (на материале английского языка): 10.02.04.–М.,1984.–209 с.
11. Lüger, H.-H. Pressesprache / Heinz-Helmut Lüger. – 2. Auflage. –Tübingen, 1995. – 169 S.
12. Sachwörterbuch der Literatur / [von G. von Wilpert]. – [4. verbesserte und erweiterte Auflage]. 2001. – Stuttgart, Alfred Kröner Verlag. – 925 S.
13. Textsorten in der Presse und Publizistik und ihre stilistische Realisierung. – Brunn, 2006.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Володимир Павлик – кандидат філологічних наук, доцент кафедри філології та перекладу Івано-Франківського національного технічного університету нафти і газу.

Наукові інтереси: стилістика тексту, теорія мовленнєвих жанрів, моделювання процесу перекладу.

УДК 811. 112. 2` 42

ЛЕКСИЧНІ ІННОВАЦІЇ ЯК АКТУАЛІЗАТОРИ ТЕКСТОВИХ КАТЕГОРІЙ

Оксана ШАРЯК (Львів, Україна)

У публікації охарактеризовано здатність лексичних інновацій інтегровано реалізувати низку текстових категорій, зокрема когерентність, когезію та інтенціональність у німецькомовних публіцистичних коментарях. Текстотвірні властивості новотворів обґрунтовано їхньою синтаксичною похідністю, наявністю семантичних, а також структурних кореляцій між ними та кореферентними словосполученнями. Яскраво засвідчують когезійні зв'язки ті новотвори і антецеденти, у структурі яких містяться спільні вільні морфемні. Лексичний повтор належить до засобів вираження когезії і вказує на цілісність певної мовленнєвої ситуації. Повторення компонентів

значення у різнорівневих корелятах сприяє смисловій єдності та допомагає встановити зв'язки між суміжними і між дистантно розміщеними реченнями. Тенденційно лексичні новотвори належать до стилістично забарвленої лексики, якій властиве додаткове конотативне значення і яка може слугувати дієвим засобом персуазивності. Зіставлення новотворів з їхніми синтаксичними антецедентами підтверджує, що пропозиційні номінації спрямовані передусім на ідентифікацію об'єкта номінації, а у новотворів домінує конотативна функція, пов'язана з інтенціональністю публіцистичних коментарів, які тяжіють до суб'єктивності змістового вираження.

Ключові слова: лексичні інновації, текст, когерентність, когезія, інтенціональність, персуазивність, німецькомовна преса.

В статті досліджена здатність лексических інновацій інтегровано реалізувати ряд текстових категорій, таких як когерентність, когезія, інтенціональність в німецькоязычних публіцистических коментарях. Текстоброзууючі здатності новообразований зв'язані с синтаксической производностью, наличием семантических и структурных корреляций между ними и кореферентными словосочетаниями. Выразительные когезионные связи проявляют те новообразования и антецеденты, в структуре которых представлены общие свободные морфемы. Лексический повтор как одно из средств реализации когезии свидетельствует о целостности речевой ситуации. Повторение компонентов значения в разноуровневых коррелятах способствует смысловому единству, установлению связей между смежными и дистантно расположенными предложениями. Тенденционно лексические инновации принадлежат к стилистически окрашенной лексики, которой присущее дополнительное коннотативное значение и которая может использоваться как средство персуазивности. Сравнение новообразований с их синтаксическими антецедентами подтверждает, что пропозиционные номинации направлены первоначально на идентификацию объекта номинации, а в новообразовании доминирует коннотативная функция, связанная с интенциональностью публіцистических комментариев, которые тяготеют к субъективности содержательного выражения.

Ключевые слова: лексические инновации, текст, когерентность, когезия, интенциональность, персуазивность, немецкоязычная пресса.

The article deals with the ability of lexical innovations to realize a number of textual categories in an integrated manner, namely coherence, cohesion and intentionality in German publicist comments. Text formation properties of new coinages are proved by their syntactic derivation, evidence of semantic as well as structural correlations between them and co-referent word combinations. Cohesive connections are clearly testified by those new coinages and antecedents the structure of which contains common free morphemes. Lexical repetition belongs to means of expressing cohesion and points at integrity of a certain language situation. Repetition of meaning components in multi-level correlates promotes sense unity and assists to establish links between adjacent and distant sentences. In terms of tendency lexical new coinages belong to stylistically coloured lexis which has a typical feature of additional connotative meaning and which can serve as an efficient means of persuasiveness. Comparison of new coinages with their syntactic antecedents proves that propositional nominations are first of all directed at identification of nomination object while new coinages have dominant connotative function which is connected with intentionality of publicist comments prone to subjectivity of content expression.

Key words: lexical innovations, text, coherence, cohesion, intentionality, persuasiveness, German press.

Теза про текст як альфа і омегу лінгвістичного вчення, яка переконливо звучить у мовознавстві з кінця 70-х рр. ХХ ст., відкриває нові перспективи та віхи мовознавчих розвідок. Одним із актуальних і мало досліджених питань є з'ясування ролі лексичних інновацій у формуванні цілісного тексту. Спостереження за генезою лексичних новотворів у друкованих засобах масової інформації виявляють комплексну взаємодію словотвірних процесів з принципами текстотворення. Важливі аспекти цієї проблематики висвітлено у працях М. Матусек [12], М. Шлінца [15], К. Пешель [14], В. Кульчицького [3], М. Шредер [16] та ін [1981]. У пропонованій публікації обґрунтовано здатність текстово зумовлених номінацій комплексно реалізувати низку категорій тексту, з-поміж яких когерентність, когезія та інтенціональність стали предметом окремого розгляду. Дослідження проведено на основі шести загальнонімецьких періодичних видань: журналів *Der Spiegel* (2003–2006 рр.), *Spiegel Online* (2009–2013 рр.), *Focus Online* (2013 р.), а також газет *Die Zeit*, *Frankfurter Allgemeine*, *Die Welt* та *Süddeutsche Zeitung* (2010–2013 рр.) в онлайн-версіях. Проаналізовано функціонування понад 870 лексичних інновацій у текстах коментарів.

Поняття тексту хоч і залишається дискусійним питанням з огляду на чималу кількість підходів до цього комплексного мовного феномену, проте такі категорії, як зв'язність, цілісність та інтенціональність експліцитно чи імпліцитно містять провідні визначення тексту [5; 7; 9; 10]. Однією із відомих та авторитетних зарубіжних теорій, що присвячена опису властивостей тексту, є концепція Р. А. Богранда і В. Дресслера [9], в якій виокремлено сім критеріїв текстуальності, зокрема когезію, когерентність, інтенціональність, сприйнятливність, інформативність, ситуативність та інтертекстуальність. Аналіз цих критеріїв виявляє той факт, що більшість із них характеризують зв'язки тексту із позатекстовими факторами. Зокрема, інтенціональність стосується перед усім продуцента, сприйнятливність та інформативність скеровані більшою мірою на реципієнта. Ситуативність

та інтертекстуальність вказують на зв'язок тексту із комунікативною ситуацією. На відміну від цих п'яти критеріїв, когезія і когерентність безпосередньо стосуються властивостей самого тексту, тобто йдеться про «внутрішньотекстові критерії» [13, 680], які є визначальними для виявлення функцій новотворів.

У цілях дослідження вважаємо за доцільне послуговуватись визначенням тексту К. Брінкера, що інтегрує традиційний і комунікативно-прагматичний підходи: «Текстом є когерентна сукупність мовних одиниць, яка сигналізує певну комунікативну мету» [10, с. 17]. Наведемо й інше визначення тексту, релевантне з погляду автора, при текстоцентричному векторі аналізу словотвірних явищ. Текст – це мовний комплекс, сформований за правилами граматики, що створює змістовно закінчену, протяжну, інтегровану послідовність речень, які забезпечують розгортання теми та мають інтенціональну спрямованість [8]. Як слушно зауважує В. Кульчицький, таке визначення дає змогу «досліджувати текст у динаміці його створення, проникнути в механізм процесів побудови тексту; воно ставить на повістку денну питання про мовні засоби і способи розгортання тексту та максимально орієнтоване на структуру комунікативних процесів – має динамічний характер на відміну від статичного розуміння тексту як продукту мовленнєвої діяльності» [3, с. 120].

Розглянуті у пропонованій статті лексичні інновації входять у складну систему кореляційних відношень між компонентами тексту й безпосередньо залучені до формування його цілісності (когерентності) та когезії (зв'язності). Відбувається це завдяки тому, що новотвори семантично (і структурно) корелюють із синтаксичними антецедентами – їхньою експлікативною основою на широкому текстовому тлі. Для визначення обсягу антецедента необхідно враховувати передусім семантичний критерій (наявність інтегральних сем) та кореферентність цих одиниць. Вказані відношення базуються на лексико-семантичному повторі та експлікують анафоричні або катафоричні зв'язки у тексті.

Відповідно до існуючих підходів щодо визначення лексико-семантичних засобів забезпечення категорії когезії (зв'язності) виділено такі її види як рекурентність, субституція, дейксис, проформи тощо. Когезія базується на граматичних залежностях і охоплює лексико-синтаксичні засоби, які сигналізують про зв'язки між елементами поверхневої структури тексту. Усі різновиди логіко-семантичних зв'язків побудовані на повторенні інформації в різних частинах текстового простору, тому домінуючим засобом реалізації зв'язності в тексті є лексико-семантичний повтор. З позицій структурної організації тексту рекурентність ключових слів є формальним показником зв'язків між реченнями та «виявом смислової цілісності тексту» [4, с. 27]. Рекурентність полягає у повторі в межах тексту морфем, слів, синтаксичних конструкцій, вжитих контактено або дистантно, для досягнення певних комунікативних цілей.

З огляду на морфологічні зв'язки між лексичними інноваціями й антецедентами можливі два типи взаємовідношень, а саме (1) часткова структурна рекурентність, яка передбачає повтор словотвірних основ у корелятах, а також (2) субституція, при якій складники новотворів і синтаксичних конструкцій не містять спільних словотвірних основ. Ці два типи структурних кореляцій, по суті, співвідносяться з лексичним і семантичним повторами.

Тенденційно антецеденти не містять усіх складників новотворів. Введення одного з компонентів синтаксичної конструкції у новотвір дає читачам змогу легше ідентифікувати різнорівневі номінації як кореферентні одиниці, встановити зв'язок між ними, оскільки рекурентність складників свідчить про наявність спільних семантичних ознак. До прикладу, новотвір *Minimum-Gesellschaft* – номінація суспільства за демографічною ознакою. *Minimum* з позиції автора публікації корелює з низькою народжуваністю, тобто вихованням лише однієї дитини у більшості сімей. Новотвір виявляє формально виражений зв'язок із реченням *Gesellschaft, die sich ... dazu entschlossen hat, den Nachwuchs auf ein Minimum zu drosseln (Der Spiegel Nr. 10/6.3.2006, S. 81)*.

Інший контекст з вираженою рекурентністю складників новотвору і антецедента – *Frauen-Fußwaschung*. У ньому новотвір з дієслівною основою формується на основі словосполучення з відношенням об'єкта до дії – *wusch zwei Frauen die Füße: Frauen-Fußwaschung verärgert konservative Katholiken. Es war ein Bruch mit dem Kirchenrecht: Papst*

Franziskus feierte die Abendmahlmesse in einem Jugendgefängnis bei Rom – und wusch zwei Frauen die Füße (Spiegel Online 29.3.2013).

Наведені кореляти поєднують аспекти формальної зв'язності та змістової цілісності тексту, адже властивість лексичних інновацій дає змогу виражати інформацію, співмірну зі значенням синтаксичної конструкції, є дієвим механізмом семантичної організації тексту. Згортання інформації у новотворах дає змогу оптимально й економно реалізувати комунікативні завдання – досягати смислової єдності тексту, встановлювати смислові зв'язки, що формують глибинну структуру, зміст тексту. Наведені приклади підтверджують, що похідній лексиці належить особливе місце серед лексичних засобів когезійного зв'язку. Г. Фатер, наприклад, виділяє в особливий клас морфологічну когезію, реалізовану текстовими новотворами, які умотивовані безпосереднім контекстом [17, с. 32].

Значно частіше ніж рекурентність у дослідженому корпусі спостерігається повна субституція компонентного складу новотворів. Субституція полягає у заміщенні одного елемента іншим, зазвичай, функціонально схожим і базується на їхній семантичній або тематичній спорідненості. Лексичні складники новотворів можуть бути замінені в антецеденті загальномовним, контекстуальним синонімом, парафразом або перифразою, метафоричним описом, гіпонімом або гіперонімом тощо. Цю тенденцію можна пояснити прагненням підсилити стилістичну варіативність, комунікативно-прагматичний потенціал тексту.

Субституція дає можливість використання різних понять, що сприяє кодуванню додаткової інформації, акумуляції додаткових смислів у позначенні денотата [11, S. 1151]. У таких випадках спостерігаємо семантичний повтор, що ґрунтується на семній рекурентції, повторенні лексичних значень і реалізується через слова, словосполучення, що належать до одного семантичного поля та мають спільні компоненти значення. Такий тип відношень ілюструють новотвір *Kryptokrieg* і речення *Die US-Regierung will ein Gesetz, um jeden Code aushebeln und jeden Chat lesen zu können (Zeit Online 28.9.2010)*. Автор підсилює значення антецедента (*jeden Code aushebeln*) іменником *Krieg*, що надає інтенсивності уявленню та створює певну емотивність. Смислові кореляції ґрунтуються на інтегральній семі «ліквідувати», яка міститься в семантиці дієслова *aushebeln* й асоціативно у значенні іменника *Krieg*. Дериваційна морфема *Krypto-* зі значенням «*verborgen, versteckt, geheim*» співвідноситься з іменником *Code*. Новотвір набуває додаткових експресивно-оцінних ознак і стає засобом ствердження авторської позиції та переконання читача.

Між новотвором *Radio-Renaissance* та реченням *der Radiokonsum nimmt langsam, aber stetig zu* зв'язок встановлюється на основі семи «зростання», яка властива дієслову *zunehmen* і асоціативно входить до смислової структури іменника *Renaissance*. Антецедент відображає об'єктивну фактичну інформацію, натомість у ТСК вона набуває експресивного забарвлення завдяки вживанню лексеми *Renaissance*, яку читач асоціює з культурною епохою розквіту і, відповідно, контекст наповнюється позитивним звучанням.

Наведені кореляти пов'язані відношенням контекстуальної синонімії, яку трактують як «результат зближення різних за семантичним наповненням номінативних знаків внаслідок зближення фрагментів позамовної дійсності у індивідуальній картині світу мовця» [16].

Текстово зумовлені номінації використовуються як важливий чинник формування прагматики тексту, зокрема як засіб вираження суб'єктивної модальності. Персуазивність публіцистики і коментарів зокрема, пов'язана з ідеологічною спрямованістю медіапростору. Факти, про які йдеться у коментарях, є соціально вагомими, відтак журналісти діють як четверта влада, яка бере на себе відповідальність за критичне осмислення соціальних процесів і намагається впливати на переконання читацької аудиторії. Апелятивна функція виявляється в установці на адресата, її мета полягає у прямому впливі на співрозмовника, його думку, спонукання до певних дій.

Тенденційно кореляти різняться стилістичною забарвленістю. Номінація синтаксичною конструкцією переважно неекспресивна, оскільки слугує об'єктивним описовим позначенням з позицій автора. Натомість новотвори набувають додаткових емотивно-оцінних ознак і стають одним із засобів ствердження авторської позиції та переконання

читача. Основні причини появи новотворів вбачаємо не стільки у номінативних потребах, як у прагненні до незвичного позначення референтів з метою їхньої експресивної характеристики і досягнення необхідного комунікативного ефекту.

Діапазон модальності новотворів надзвичайно широкий – від вираження схвалення, позитивної оцінки (*Radiorenaissance, Rettungseuropäer*), гумору (*Spaßkanzler*), гри слів (*Aldinativen, Ampelmännchen*), іронії, сатири (*Korruptistan, Null-Komma-nichts-Anbieter*) до каламбурного словотворення, коли інновації виражають суто індивідуальну думку, афективний чи естетичний зміст, реалізують прийом комічного та гротеску (*Moralpranger*). Стилїстичні фігури, що закладені в основу внутрішньої форми інновацій, емотивність, експресія, стислість та місткість форми здатні «затемнювати» їхню семантику. Значення лексичних інновацій не зводиться до суми значень безпосередніх складників, адже крім денотативних сем, які відображають різні ознаки зображуваного явища, до семантичної структури новотворів входять конотативні елементи, які найповніше розкриваються на рівні контексту [12, S. 19].

Лексичні інновації зі затемненою семантикою переносять у стилїстичний фокус позначену сутність та загострюють на ній увагу читача. На думку І. Гальперіна, цінність інформації, що передає висловлювання збільшується, якщо реципієнтам доводиться докладати більше зусиль для її тлумачення. Під «цінністю» слід розуміти передусім нову інформацію, яку отримуємо від мовної форми, тобто «від реалізації інформації, яку містить мовний знак» [1, с. 19]. «Цінність інформації знижується в тому випадку, коли вона повторюється після повного декодування. ... Така інформація сприймається як щось дане» [1, с. 18]. Кодифікована лексика є звичною, а будь-яке відхилення від норми містить певну частку додаткової інформації і тому не одразу піддається розумінню. При конфронтації із непрозорими новотворами сприйняття тексту читачем затруднюється, оскільки з'являються певні «перепони». «Намагаючись усунути ці перепони, читач шукає перед усім причини їх появи. Далі відбувається процес збагачення сигналу новим змістом» [1, с. 91]. Таким чином, цінність інформації визначається, на думку І. Гальперіна, тим зусиллям, яке необхідно затратити на її декодування. Описуючи можливості реалізації стилїстичного значення слова, Е. Гулига / Е. Шендельс стверджують, що воно визначається контекстом у цілому, будучи наче «розлитим» у контексті, який містить цілу систему «стилїстичних сигналів», а не концентрується у одному слові [2, с. 298].

Отож, аналізуючи породження і функціонування лексичних інновацій крізь призму теорії тексту, стає очевидним, що ці одиниці сприяють реалізації низки текстових категорій. Взаємодіючи зі структурними елементами тексту, новотвори сприяють його формальній та смисловій організації і можуть розглядатися як один із механізмів забезпечення когезії та когерентності. Такі семантичні властивості новотворів, як стилїстична маркованість, метафоричність, експресія підсилюють прагматичну дію, увиразнюють інтенціональність тексту. Комплексне дослідження словотвірних процесів у динамічному ключі дасть змогу з'ясувати роль лексичних інновацій також у реалізації інших текстових категорій, зокрема інтертекстуальності.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Гальперин И. Р. Избранные труды. – М. : Высшая школа, 2005. – 255с.
2. Гулыга Е. В. О компонентном анализе значимых единиц языка / Е. В. Гулыга, Е.И. Шендельс // Принципы и методы семантических исследований. – М. : Наука, 1976. – С. 291–314.
3. Кульчицкий В. І. Словотворення і текстотворення (на матеріалі сучасної німецької мови) / В. І. Кульчицкий // Записки з романо-германської філології. – 2011. – Вип. 26. – С. 119–127.
4. Москальская О. И. Грамматика текста (пособие по грамматике немецкого языка для ин-тов и фак. иностр. яз.) : [учеб. пособие] / О. И. Москальская. – М. : Высш. шк., 1981. – 183 с.
5. Реферовская Е. А. Лингвистические исследования структуры текста / Е. А. Реферовская. – СПб. : «Наука», 1983. – 215 с.
6. Суддя А. М. Функціонування мовних і контекстуальних синонімів-прикметників у німецькомовному художньому дискурсі у прагматилїстичному та когнітивному аспектах / А. М. Суддя // Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна. Серія : Романо-германська філологія. – 2009. – Вип. 60. – С. 132–138.
7. Adamzik K. Textlinguistik. Eine einführende Darstellung. – Tübingen: Niemeyer. 2004. – 176 S.
8. Agricola E. Semantische Relationen im Text und im System / E. Agricola. – Halle : Niemeyer, 1975. – 128 S.
9. Beaugrande de R.-A. Einführung in die Textlinguistik / R. A. de Beaugrande, W. U. Dressler. – Tübingen : Niemeyer, 1981. – 290 S.

10. Brinker K. Linguistische Textanalyse. Eine Einführung in Grundbegriffe und Methoden / Brinker K. – [6., überarb. und erweit. Aufl.]. – Berlin : Erich Schmidt Verlag, 2005. – 173 S.
11. Duden. Die Grammatik. Band 4. – [7., völlig neu erarb. und erw. Aufl.]. – Mannheim [u.a.] : Dudenverlag, 2005. – 1343 S.
12. Matussek M. Wortneubildung im Text / M. Matussek. – Hamburg : Buske, 1994. – 153 S.
13. Metzler Lexikon Sprache / hrsg. von H. Glück unter Mitarbeit von F. Schmue. – [3. neubearbeitete Aufl.]. – Stuttgart / Weimar : Metzler, 2005. – 782 S.
14. Peschel C. Zum Zusammenhang von Wortneubildung und Textkonstitution / C. Peschel. – Tübingen : Niemeyer, 2002. – 315 S.
15. Schlienz M. Wortbildung und Text. Eine Untersuchung textverknüpfender Wortbildungselemente / M. Schlienz. – Erlangen : Palm & Enke, 2004. – 350 S.
16. Schröder M. Zum Anteil der Wortbildungskonstruktionen an der Konstitution von Texten / M. Schröder // Beiträge zur Erforschung der deutschen Sprache. – Leipzig : VEB Bibliographisches Institut, 1983. – Band 3. – S. 108–119.
17. Vater H. Einführung in die Textlinguistik: Struktur und Verstehen von Texten / H. Vater. – München : Fink, 2001. – 221 S.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Оксана Шаряк – кандидат філологічних наук, асистент кафедри німецької філології Львівського національного університету імені Івана Франка.

Наукові інтереси: словотвір, лінгвістика тексту, взаємозв'язки між мовою та музикою.

УДК 811.112.2'42

ТЕМАТИЧНА СТРУКТУРА НІМЕЦЬКОМОВНИХ ПУТІВНИКІВ ПО ЗООПАРКУ

Ірина ГАМАН (Київ, Україна)

Стаття присвячена аналізу тематичної структури типу тексту «путівник по зоопарку» (об'єктом дослідження є німецькомовні путівники Берлінського зоопарку у часовому відрізку 1851-2008 р). Надаються різні визначення терміну «тема тексту», яка є однією з ознак та параметрів опису тексту. Текст путівників по зоопарку має дескриптивну стратегію розвитку теми, яка виражається через принципи уточнення, перерахування та просторового розташування.

Ключові слова: путівник по зоопарку, тематична структура, дескриптивна стратегія розвитку теми, підтема, уточнення

Статья посвящена анализу тематической структуры типа текста «путеводитель по зоопарку» (объектом исследования являются немецкоязычные путеводители Берлинского зоопарка в период с 1851 по 2008 г.). Предлагаются различные определения термина «тема текста», которая является одним из признаков и параметров описания текста. Текст путеводителей по зоопарку имеет дескриптивную стратегию развития темы, которая выражена через принципы уточнения, перечисления и пространственного расположения.

Ключевые слова: путеводитель по зоопарку, тематическая структура, дескриптивная стратегия развития темы, подтема, уточнение

The article examines thematic structure of a text genre “zoo guide” (object of analysis are German zoo guides of the Berlin zoo during the period from 1851 to 2008). Various definitions of the term “theme” are given that is one of the text features and descriptive dimensions. Text is considered as entirety composed of part texts (thematic and functional units). The main text part (description of a route to be taken around the zoo with information about the buildings and the animals contained within them, engravings and later photos of the animals) is framed with other text parts: historical, reglementary text part, introduction, content/animal list, advertisement message. The dominant theme “zoo” is developed through the presentation of the following aspects: history, code of conduct, animals/attractions/buildings. Reference to the animal is expanded through adding the attributes for an overall presentation. Text of the Berlin zoo guide has descriptive strategy of development of theme expressed by the principles of specification, enumeration and spatial localization.

Key words: zoo guide, thematic structure, descriptive strategy of development of theme, sub-theme, specification

Вступ. Розповідаючи про прочитану книгу чи переглянуті новини, ми передаємо короткий зміст матеріалу і повідомляємо його тему. Для цього можуть використовуватись прийменникові фрази *про.....* або додаткові підрядні речення *в новинах йшлося, що .../як...* Формулювання теми, хоча й може викликати труднощі при великому обсязі і складності тексту, є звичним для реципієнта процесом і сприймається як підтвердження узагальненого розуміння тексту. Завдяки чому ми можемо достатньо легко відповісти на питання «Про що йдеться в тексті?», які засоби сигналізують початок/продовження/закінчення теми, які (функціональні та змістові) зв'язки існують між темами тексту? Надання відповідей на прикладі аналізу текстів німецькомовних путівників по Берлінському зоопарку (1851-2008 р.), зокрема основної частини тексту, є завданням цієї статті, теоретичним підґрунтям якої є розгляд поняття «тема» та висвітлення різних підходів аналізу тематичної структури тексту.

Підходи до визначення ознак тексту. Опис тексту передбачає розгляд його ознак. Які саме з них є релевантними для певного тексту/типу текстів, залежить від завдання дослідження. Питання «що робить текст текстом» вивчалось багатьма мовознавцями (В. Дреслер / Р. Богранд, К. Брінкер, Ч. Моріс, В. Хайнеманн, Б. Зандіг, У. Фікс). Спільним для них усіх є поділ ознак на текстові та позатекстові. Це основне розмежування є висновком з робіт Моріса, який виділяє три параметри знакових відношень: синтаксис (відношення знаку до інших знаків), семантику (відношення знаку до позамовних об'єктів, про які говориться в тексті) і прагматику (відношення знаку і користувача) [1, с. 102]. Подібно до Дреслера, який виокремлює граматику (охоплює граматику, семантику та тематику тексту) та прагматику тексту, у Брінкера знаходимо розділи «структура» (граматичні та тематичні передумови забезпечення когерентності тексту) та «функція тексту» [4; 2]. Згідно з роботами Зандіг основними ознаками тексту є функція, ситуація, тема та когезія [10, с. 311]. У Хайнеманна їм відповідають чотири рівні: функціональний, ситуативний, змістово-тематичний та формально-граматичний [7, с. 134]. Деякі автори намагаються обмежити каталогію ознак тексту (чотири рівні у Хайнеманна, сім ознак у Дреслера / Богранда, шість ознак у Хаузендорфа / Кесельхайма). За Фікс перелік ознак характеризується відкритістю і можливістю доповнення нових ознак, необхідних для опису сучасних форм тексту, які з'являються завдяки технічним можливостям (мульти-текст, віртуальний текст). Такими ознаками є стиль, медіальність (засоби створення та розповсюдження тексту), матеріальність (текст як матеріальний об'єкт з паперу чи на екрані), культурний та історичний аспекти (позиціонування тексту в широкому контексті, його місце в культурно-історичному вимірі) [5, с. 13]. Зандіг додає до цих ознак «унікальність» тексту (ступінь оригінальності/формальності тексту) [10, с. 312].

Думки дослідників сходяться на тому, що всі ознаки є взаємопов'язані і чіткий розділ між ними проблематичний. Тому під час аналізу тексту необхідно охоплювати всі ознаки та вивчати їх переплетення і взаємозалежності. Так, наприклад, неналежним є опис функції тексту без розгляду його включення в ситуативний контекст чи опис лексичного та граматичного наповнення без посилання на прагматичний аспект. Для підкреслення взаємозв'язку Брінкер використовує термін «когерентність» у широкому значенні, який включає в себе граматичний, тематичний, прагматичний та ін. аспекти [2, с. 18].

Тема як параметр опису тексту. «Тема» є поняттям загальнозживаним та зрозумілим, і, здається, не потребує дефініції. Однак, не існує консенсусу навіть щодо належності теми до текстових чи позатекстових ознак. У Дреслера, Брінкера, Хайнеманна тема фігурує у розділах граматики та структури тексту. Адамчик підкреслює неможливість розмежування текстових та позатекстових ознак, оскільки останні знаходять відображення в тексті. У випадку теми позамовний об'єкт стає темою тексту лише в результаті його вербалізації. Адамчик розглядає текст як комплекс знаків, який має відношення з позатекстовими аспектами: темою (про що говориться в тексті), функцією (для чого створений) та ситуацією (в якому контексті) [1, с. 110-11].

Вирізняють чотири підходи визначення поняття «тема тексту»:

1) Тема як пропозиція. Брінкер, як і ван Дейк, визначає тему як суть тексту, скорочений виклад його змісту, який базується на окремих пропозиціях. Згідно з ван Дейком це можливо завдяки застосуванню макроправил (упущення, скорочення, узагальнення) [3, с. 59]. Брінкер заперечує «механічну» природу формулювання теми і розглядає її як когнітивний процес, який залежить від загального розуміння тексту реципієнтом, на яке впливає правильність розпізнання ним комунікативного наміру автора. Замість макроправил Брінкер пропонує спиратись на такі принципи як принцип повторного посилання *Wiederaufnahmeprinzip* (визначення домінуючих носіїв посилання), принцип «виведення» інших тем з основної теми *Ableitbarkeitsprinzip* та принцип узгодження *Kompatibilitätsprinzip* (основна тема повинна відповідати основній функції тексту) [2, с. 54]. Об'єктивність та однозначність виведення теми сумнівні, оскільки залежать від окремого реципієнта.

2) Тема як об'єкт. Текст містить посилання на різні об'єкти позамовної дійсності, які можуть фігурувати як тема тексту. Підходи до визначення, які саме з них є темою є спірними, оскільки ні частота вживання, ні роль у реченні не допомагають достовірно

виокремити основний об'єкт тексту [11, с. 62]. Чеським лінгвістам Матезіусу та Данешу належить концепція «тема-рема», яка відображає розподіл інформації в реченні, який прослідковується через (повторні) посилання на об'єкти тексту та їх семантичні зв'язки (рекуренція сем): «тема» – вже відома реципієнту інформація (з попередніх речень, з контексту чи досвіду), «рема» – те, що сказане про тему, нова, раніше не зазначена інформація. Структура тексту є послідовністю тем, які знаходяться у зв'язку одна з одною, з частинами тексту та текстом у цілому. Залежно від того, як теми приєднуються одна до одної, визначаються такі типи прогресії тексту, як наприклад: лінійна прогресія (рема першого речення стає темою другого речення, послідовне додавання нової інформації), прогресія з наскрізною темою (на тему першого речення є посилання в наступних реченнях з додаванням рем, уточнення основної теми), прогресія з похідними темами (кожне речення містить окрему тема-рема-структуру, підпорядковану «гіпертемі») [11, с. 65]. Недоліком членування тексту за тема-рема-принципом є неможливість вийти за межі речення (аналіз відбувається лише на «поверхні» тексту) і відобразити логічно-семантичні зв'язки між більшими частинами тексту. У випадку текстів великого обсягу цей підхід є незадовільним, оскільки потребує аналізу кожного речення.

3) Тема як питання. Хельвіг виступає проти звуження теми до об'єкта і пропонує розглядати тему як узагальнене питання «Що з предметом X?». Тема є питанням, відповідь на яке міститься в тексті. Тематична структура – це ланцюжок питання-відповідь [8, с. 14]. Найбільш прийнятним таке розуміння теми є для тексту-аргументації, в якому розглядається заздалегідь відомий об'єкт.

4) Тема як „неповноцінний» об'єкт, тобто такий, про який немає достатньо інформації, який є спірним. У тексті автор намагається заповнити такі «інформаційні прогалини», надаючи відомості про особи, речі, події [11, с. 67].

Ми спираємось на підхід Т. Шрьодера, згідно з яким темою тексту є основний об'єкт, посилання на який містяться в усіх частинах тексту, завдяки чому текст є тематичною єдністю [10, с. 78]. Основна тема є комплексом підтем, які розглядаються в частинах тексту (*Teiltext*) – тематично-функціональних одиницях, розділених між собою за змістом та формально (графічно). У межах частин тексту виділяють менші частинки – сегменти (*Teiltextsegmente*), які є одиницями нижчого порядку: залежно від ілюкції, яку містить частина тексту (домінантну чи другорядну), вона характеризується за ступенями: частина тексту першого ступеня, другого і т. д. (*Teiltext 1., 2. Grades*) [9, с. 46]. Тобто, кожній частині притаманна певна тема та функція, які, у свою чергу, є «частинами» основної теми та функції цілого тексту.

Інформація, яку містить текст, може стосуватись часу, місця, особи чи об'єкта, їх ознак, дії, причин та наслідків, кількості. Ці абстрактні категорії фігурують як взаємопов'язані концепти, які формують зміст тексту, і можуть бути використані для тематичного аналізу тексту. Серед усіх концептів Адамчик визначає як основні статичні (предмети, особи, ситуації) та динамічні (дії, процеси) об'єкти (відповідь на питання «про кого/що текст?»). Відповідь на питання «що саме говорить про кого/щось?» отримуємо, проаналізувавши відношення об'єктів з іншими категоріями (для тексту-опису «Які характеристики має X і де він знаходиться (в просторовому і часовому аспектах)?», для розповіді «Що сталося з X?») [1, с. 216].

Тематична структура текстів путівників. Під час розгляду текстів путівників по зоопарку щодо їх теми визначаємо їх тематичну структуру: основну тему та підтеми тексту шляхом виявлення «сигналів теми» (принцип повторного посилання), зв'язки між частинами тексту та стратегії розвитку теми. Залежно від логічно-семантичних відношень між підтемами в окремих частинах тексту Брінкер виокремлює дескриптивну, нарративну, експлікативну та аргументативну стратегії розвитку теми. Підкреслюючи їх взаємозалежність з текстовими функціями, він стверджує, що для інформаційних текстів типовим є дескриптивний розвиток теми [2, с. 60-64].

Передбачити тему можливо завдяки таким сигналам членування тексту, як назва та заголовки, які у науково-популярній літературі водночас є сигналами теми. Назва путівників

складається з номінативної фрази *Führer/Wegweiser durch den/im Berliner Zoologischen Garten*, в якій прийменниковий додаток зазначає основну тему. Основна тема і підтеми пов'язані відношеннями уточнення: у частинах текстів розглядаються різні аспекти (підтеми), які є результатом «валентності» теми [11, с. 85]. Типовими аспектами путівника є історія закладу, правила поведінки відвідувачів, тварини / місця їх перебування («зупинки») / розваги зоопарку. Інформація міститься у відповідних частинах тексту: опис історії зоопарку; частина тексту з корисною інформацією; домінантна частина тексту (оточена іншими частинами тексту, які виконують рамкову функцію, тобто розташовуються перед або після неї). Для висвітлення тематичних зв'язків Фрітц використовує термін «тематична сітка» (поєднання різних підтем через відношення *indem*) [11, с. 74]. У нашому випадку тема А «Берлінський зоопарк» розглядається через розгляд вищезазначених підтем В, С, D: А, *indem* В, С, D.

З перших путівників текст побудований за просторовим принципом: зазначення місця перебування тварин сигналізує текстовий сегмент. Основна (домінантна) частина тексту складається з текстових сегментів, кожен з яких репрезентує «зупинку» на шляху через зоопарк, назва якої у заголовку слугує сигналом уведення нових підтем, оскільки стосується певного об'єкта і тварин в ньому. Назва виду тварин міститься як визначальний компонент у складному іменнику *Affenhaus* або як уточнюючий елемент поряд з словами на позначення місця перебування тварини *Haus für exotische Vögel*. Міні-теми (тварини/зупинка/розваги) розвиваються за певними аспектами. Таким чином, принципи тематичних зв'язків між частинами тексту та основною темою (1) і всередині частини тексту (2) відрізняються.

(1) Основна тема «Берлінський зоопарк» розкладена за аспектами

Аспект 1 історія; Аспект 2 правила поведінки; Аспект 3 тварини/зупинка/розваги

(2) підтема основної частини тексту розкладена за

Підтемами	Аспекти
Тварини	походження; місця існування (біотоп); зовнішні ознаки (забарвлення, розмір, будова тіла); належність до виду; харчування; уміння (стратегії пристосування до умов життя); розведення у неволі; розмноження; психічні особливості (характер тварини); користь/шкода/небезпека для людей; статус загрози вимирання.
«Зупинки»	коли/ким створена, особливості архітектури (зовнішній вигляд та інтер'єр), технічне оснащення (з 1903 року)
Розваги	розваги з тваринами / без тварин (відвідання концертів, закладів харчування на території зоопарку)

Підтема «об'єкт» не завжди зберігається надалі в тексті, стосується лише визначних будівель (з огляду на технічне оснащення та історичну вагу) і слугує основою для другої підтеми «тварини», зберігаючись лише в першому реченні текстового сегменту через уживання особового або присвійного займенників (*Zebushaus. Zur Zeit wird es von Riesenzebus bewohnt; Klein Hirschhaus. In seiner sternförmigen Rotunde finden sich einige Hirschfamilien zusammen*), просторового прислівника з дейктичною функцією *hier, da* (*Huftieranlagen. Da begegnet uns der Zwergesel, der...*) або відносного займенника в підрядному реченні (*Die Stelzvogelwiese, welche folgende Arten bewohnen*). Інколи тематичний сегмент розпочинається з вступних речень, які надають інформацію про вид (*Die Känguruhs gehören zu jener Ordnung von Tieren, welche ihre Jungen vollständig unreif, ...gebären. In diesem Beutel....*) або з речення-узагальнення з назвою підгрупи, яке надалі уточнюється через перерахування її видів: *Hirsche, jetzt über 40 verschiedene Arten und Abarten (hier in systematischer Reihenfolge aufgeführt): Edelhirsche..... Damhirsch.... Kaukasisches Riesen-Reh....* Посилання на тварину через лексему на позначення її виду розгортається через додавання характеристик тварини для створення загального уявлення. У перших путівниках це зовнішні характеристики, походження, харчування, а також короткі додаткові відомості, які в наступних виданнях (з 1936 року) переважають і доповнюються вищезгаданими аспектами. Такі тематичні зміни спричинені розвитком зоології (поглиблення знань про тварин через регулярні спостереження в зоопарку та у дикій природі під час наукових експедицій) та посиленням

інтересу до збереження видів тварин, запобігання їх винищення (створення племінних книг, співпраця різних зоопарків).

Залежно від виду тварин обсяг та спосіб викладу інформації різняться:

- великі ссавці (леви, ведмеді, слони, мавпи, кенгуру, олені) тематизуються детально, з охопленням усіх аспектів, які можуть бути уточнені завдяки підрядним реченням, поширеним означенням.
- птахи та гризуни характеризуються через додавання ознак без уточнення в паратаксичних реченнях через кому, в еліпсах з двокрапкою, яка сигналізує перелік. Інформація надається через прийом компресії завдяки применниковим фразам (*aus Australien, von mittlerer Größe, mit gelbem Schnabel*).

Опис зовнішніх характеристик, зокрема будови та забарвлення частин тіла, ґрунтується на принципі «належності» (*Enthalten-Sein*) [2, с. 55]. Основними предикатами є «предикати статусу», які позначають стан (дієслова стану з просторовим уточненням *stammt aus, lebt in, findet sich heimisch in, bewohnt die Gebiete*) та «предикати якостей», які виражають ознаки (*ist Sohlengänger, wird fast ein Meter lang, hat rotbraune Brust*). Особливо в перших путівниках тварини класифікуються не лише за зоологічними (вид), а й за такими критеріями, як розмір, краса / незвичний вигляд (ґрунтуються на візуальному сприйнятті і є суб'єктивними критеріями), рідкісність. Таким чином, визначається місце тварини серед інших (*eine der kleinsten / der größten, rechnet / gehört zu; steht auf der Liste der bedrohten Tierarten; zieht anderen nicht nach*). Перехід від одного текстового сегмента до іншого може реалізуватись через компаративні відношення: *ebenso die folgenden, von derselben Größe, kleiner als der vorige, ist von derselben Farbe wie die eben aufgezählten Arten, ähnelt / verschieden von / verwandt mit* (назва попередньої тварини). Стилiстичний прийом порівняння слугує також для унаочнення, коли мірилом порівняння є не попередня, а добре знайома реципієнту тварина: *ähnelt unserem / deutschem, sich von unserem ... durch ... unterscheidet*. Підтема «тварина» стосується як тварин загалом, так і тварин в зоопарку зокрема. Вказівка на останніх уводиться в текст присвійним займенником *unser (unser Paar pflanzt sich erfolgreich fort, unser Exemplar ist Geschenk..)* та формулюваннями із займенником *wir (wir zeigen, wir besitzen, bei uns ist ..... vertreten)*. Путівники 1883-1914 років є об'ємними, тому речення-містки (*bridge sentences*) знаходимо також усередині частини тексту. Вони вербалізують шлях по зоопарку (принцип уявної мандрівки) або сигналізують подальшу інформацію прислівниками *zunächst, ferner, außerdem, daneben, noch, dazu, schließlich*, лексемами і словосполученнями із семою «приєднання» *Gesellschaft leisten, anschließen* та двокрапкою. У путівниках 1920-х років засоби графічного розмежування тексту мінімізовані, кількість абзаців та обсяг інформації зменшено, текст є суцільним (речення-містки, підтеми не починаються з нового рядка). З 1930-х років опис концентрується на конкретних тваринах зоопарку: вони вводяться в текст з власними іменами, які виконують функцію ідентифікації, підсилюють асоціації з зоопарком, а отже, зміцнюють зв'язок частини тексту з основною темою.

Хоча категорія часу не є визначальною для основної частини тексту, з 1950-х років зміна часу маркує зміну аспекта викладу: минулий час використовується для презентації історії появи тварин у зоопарку, успіхів у розмноженні, їх розвитку як виду. Лише в першому повоєнному путівнику 1951 р. частина тексту має часовий принцип, який використовується для підсилення контрасту між станом зоопарку до та після війни. Починаючи з 1960-х р., центральними аспектами стають «статус загрози винищення, успіхи / труднощі зоопарку у вирощуванні виду, поведінка тварин»: *In fast allen rationell geleiteten Tiergärten werden gegenwärtig Löwen gezüchtet, wenn auch nicht mit demselben Erfolg, wie in dem unsrigen, wo binnen.....* Компаративні відношення всередині частин тексту зустрічаються рідше і виражені не лише через ступені порівняння прикметників, а через речення з *während*; критерієм порівняння, крім зовнішнього вигляду, може бути також загроза вимирання, розмноження, харчування, походження. Характерним є введення тварин в текст за допомогою речень з дієсловами на позначення сприйняття *sehen, beobachten, betrachten*, *hören* або характеристик та станів, які сприймаються відчуттями *stinken, aussehen*. Такі речення містять засоби, які відбивають часові та просторові відношення і використовуються для поради відвідувачу,

коли (в який час доби) і де найкраще спостерігати за твариною. Крім займенника *wir* посилання на зоопарк здійснюється через словосполучення *Berliner Zoo* (тотальна рекурсія).

Путівник 2007 року відрізняється від інших, оскільки основна частина тексту являє собою текст-кластер (*Cluster-Text*), елементами якого є:

- текст-ознайомлення з видом (уведення в підтему) побудований за схемою: назва аспекта – двокрапка – короткі дані. Крім звичних аспектів (належність до групи, географічне розповсюдження), зазначаються аспекти, які потребують кількісного вираження (час виношування, вага при народженні, висота, довжина, вага). Таким чином, класифікація та порівняння тварин за певними критеріями не виражені експліцитно; цифри використовуються для унаочнення і реципієнт сам за бажанням може порівняти тварин різних видів (а не лише тварин у межах одного виду) з огляду на аспекти, цікаві для нього, звертаючись лише до тексту-ознайомлення.

- основний суцільний текст (уточнення аспектів з тексту-ознайомлення / розкриття нових аспектів)

- текст-«увага!» уплетений у суцільний текст, але виокремлюється завдяки розміщенню на кольоровому фоні в квадратній рамці, має назву-еліпсис, яка містить лексему на позначення виду або семантично пов'язану з підтемою (певним видом): *Die Stimme des Straußes; Australien im Berliner Zoo* (у тексті про кенгуру). Текст-«увага!» стосується певних аспектів, які, на думку автора, варті уваги реципієнта, у деяких випадках цей текст лише виконує роль речення-містка (вони відсутні у прототиповому тексті між текстовими сегментами).

- світлини тварин невеликого розміру, уплетені в суцільний текст (до них додаються світлини на всю сторінку поряд з текстом.)

Висновки. Основна частина тексту путівників Берлінського зоопарку має дескриптивну стратегію розвитку теми, яка виражається через принципи уточнення, перерахування та просторового розташування. Посилання на тварину (її називання) розширюється з огляду на певні аспекти (приписування тварині характеристик). Когерентність текстового сегмента ґрунтується на «принципі повторного посилання»: через прономіналізацію, повтор назви тварини (тотальна рекурсія), семантичні відношення (використання гіпероніма *Löwe-Großkatze*), субституцію (лексми, які містять додаткову, нову інформацію і є перифразами: *Meister im Klettern, vortreffliche Taucher, Vierhänder, Pflanzenfresser*). Зв'язок між текстовими сегментами забезпечується адитивними (додавання) та компаративними відношеннями. Виявлено характерне для тексту-опису нагромадження атрибутів: *ein sehr schädlicher Vögel* (прикметник), *von ziemlich beträchtlicher Größe, bemerkbar durch.....* (прийменникова група), *aus Europa stammende, die stark verlängerte Nase* (дієприкметник), *Marabu, ein häßlicher Vogel, hat* (прикладка), *Truthenne, dessen Heimat .....* (підрядне означальне речення). Просторовість виражається через вказівні прислівники *hier, da* та дієслова, які вживаються із ситуативним уточненням *stammen, stehen, tummeln sich*. Прикладом «динамічного» опису є речення-містки між текстовими сегментами для вербалізації шляху з перспективи автора, прийняття якої очікується від реципієнта.

Основна частина путівника дає відповідь на цілу низку W-питань щодо об'єкта основної частини тексту «тварина»: «Звідки, яка, чим харчується, які вміння, як поводить себе і т. п.?»), що робить його подібним до тексту з енциклопедичного словника. Однак, завдяки тому, що частини тексту вплетені в загальний контекст, текст як єдине ціле (розміщений у книзі під назвою «Путівник по Берлінському зоопарку»), містить вказівки на зоопарк (*in unserem Zoo, unser Männchen, wir sind stolz*) та «тексти-містки» вербалізації шляху, реципієнт сприймає підтему частини тексту як таку, що підпорядкована основній темі путівника – «зоопарк».

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Adamzik, K. Textlinguistik. Grundlagen, Kontroversen, Perspektiven. 2., völlig neu bearb., aktual. Neuauflage / Kirsten Adamzik. – Berlin/Boston: de Gruyter, 2016. – 407 S.
2. Brinker, K. Linguistische Textanalyse. Eine Einführung in Grundbegriffe und Methoden. 8. neu bearb., erw. Aufl. / Klaus Brinker. – Berlin: Schmidt, 2014. – 188 S.

3. van Dijk, T. A. Textwissenschaft. Eine interdisziplinäre Einführung / Teun A. van Dijk. – Berlin: de Gruyter, 1980. – 293 S.
4. Dressler, W. Einführung in die Textlinguistik / W. Dressler. – Tübingen: Niemeyer, 1972. – 304 S.
5. Fix, U. Stand und Entwicklungstendenzen der Textlinguistik (I/II) / Fix, Ulla. In: Deutsch als Fremdsprache 46. – S. 11-20; 74-85
6. Hausendorf H., Kesselheim W. Textlinguistik fürs Examen / Heiko Hausendorf, Wolfgang Kesselheim. – Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 2008. – 251 S.
7. Heinemann W., Heinemann M. Grundlagen der Textlinguistik. Interaktion – Text – Diskurs / Wolfgang Heinemann, Margot Heinemann. – Tübingen: Niemeyer, 2002. – 294 S.
8. Hellwig, P. Titulus oder über den Zusammenhang von Titeln und Texten. Titel sind ein Schlüssel zur Textkonstitution / Peter Hellwig. – Zeitschrift für germanistische Linguistik, 12. S. 1-20
9. Hengst, K. Gesichtspunkte zur Analyse von Makrostrukturen bei Fachtexten. In: Linguistische Studien 133, Reihe A. Arbeitsberichte. – Berlin: Zentralinstitut für Sprachwissenschaft. Akademie der Wissenschaften., 1985 – S. 41-49
10. Sandig, B. Textstilistik des Deutschen / Barbara Sandig. – Berlin/New York: de Gruyter, 2006. – 294 S.
11. Schröder, Thomas Die Handlungsstruktur von Texten. Ein integrativer Beitrag zur Texttheorie / Thomas Schröder. – Tübingen: Narr, 2003. – 276 S.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Ірина Гаман – аспірантка, викладач кафедри теорії, практики та перекладу німецької мови Національного технічного університету України «Київського політехнічного інституту імені Ігоря Сікорського».

Наукові інтереси лінгвістика тексту, прагмалінгвістика, аналіз типів тексту в діячності та синхронії.

УДК 811.111'37'42'27(73)-057.177.1

ПІДХОДИ ДО ВИВЧЕННЯ СТРУКТУРНО-СЕМАНТИЧНИХ ТА КОМУНІКАТИВНО-ПРАГМАТИЧНИХ ОСОБЛИВОСТЕЙ ПРЕЗИДЕНТСЬКИХ МЕМОРАНДУМІВ БАРАКА ОБАМИ

Юлія ДЕНИСЮК (Львів, Україна)

У статті розглядаються підходи до дослідження президентських меморандумів Барака Обами у різних модусах вияву мови. Розглянуто співвідношення понять текст – висловлення – мовленнєвий жанр. Обґрунтовано застосування структурного, семантичного та функціонального підходів, які відповідно передбачають розгляд меморандуму як текстемі – інваріантної одиниці текстового рівня мови, що протиставлена конкретній реалізації тексту в мовленні; тексту – комунікативно-семантичної одиниці мовленнєвої діяльності та мовленнєвого жанру – повторюваної єдності тексту і соціального контексту в конкретній ситуації спілкування).

Ключові слова: президентський меморандум Барака Обами, висловлення, текст, текстема, мовленнєвий жанр, дискурс, аналіз дискурсу, структурний/семантичний/функціональний підхід.

В статье рассматриваются подходы к исследованию президентских меморандумов Барака Обамы в разных модусах проявления языка. Рассмотрено соотношение понятий текст – высказывание – речевой жанр. Обосновано применение структурного, семантического и функционального подходов, которые предусматривают рассмотрение меморандума как текстемы – инвариантной единицы текстового уровня языка, которая противопоставляется конкретной реализации текста в речи; текста – коммуникативно-семантической единицы речевой деятельности и мовленнєвого жанру – повторяющегося единства текста и социального контекста в конкретной ситуации общения).

Ключевые слова: президентский меморандум Барака Обамы, высказывание, текст, текстема, речевой жанр, дискурс, анализ дискурса, структурный / семантический / функциональный подход.

The article deals with the study of presidential memoranda of Barack Obama in different moduses of language expression. The correlation of notions text – utterance – speech genre is considered in the article. The author examines the application of structural, semantic and functional approaches that accordingly presuppose consideration of the memorandum as a texteme as an invariant unit of the text level of the language that is opposed to the actualization of the text in speech; text, which is a communicative and semantic unit of speech activity and speech genre being a repeated unity of text and social context of communication in a particular situation.

Keywords: Presidential memorandum of Barack Obama, utterance, text, texteme, speech genre, discourse, discourse analysis, structural / semantic / functional approach.

Дослідження конкретних лінгвальних об'єктів завжди опирається на конкретний корпус висловлень (письмових чи усних), які відносяться до різних сфер людської діяльності і спілкування. За влучною метафорою М.Бахтіна “мова входить в життя через конкретні висловлення (які її реалізують), а через конкретні висловлення і життя входить у мову” [1, с.237]. Він же називає висловлення “винятково важливим проблемним вузлом” [1, с.237]. У цій статті ставиться мета обґрунтувати методологічні засади дослідження корпусу президентських меморандумів (далі ПМ) Барака Обами (2009 – 2016 років) з опорою на підходи до вивчення висловлення.

Продуктом мовленнєвої діяльності мовця слугує висловлення, яке у сучасній науці про мову досліджується з опорою на різні тлумачення. **По-перше, з погляду форми (структурний підхід)** висловленням вважається одиниця більша за речення (охоплює речення з парцелятами); в окремих теоріях – закінчений у смисловому відношенні текст між паузами (навіть ціла промова чи роман) або одиниця вужча за речення (семантично самостійна частина складного речення) [4, с.90].

По-друге, з погляду змісту (семантичний підхід) висловлення розглядається як поєднання структурно-семантичної схеми речення з його модально-комунікативним аспектом. Н.Савельєва зазначає, що дослідження, присвячені змісту висловлення, опираються не лише на досягнення традиційних граматичних студій, але й на ідеї та методи сучасної модальної логіки, й зосереджуються на розмежуванні суб'єктивного та об'єктивного компонентів у змісті висловлення. Названі компоненти отримують відповідні номінації в різних лінгвістичних розвідках: модус та диктум, модальна рамка та пропозиція, дескриптивний та недескриптивний компоненти, психологічний модус та репрезентативний зміст як когнітивні еквіваленти цих термінів [12, с. 212]. Семантичний підхід передбачає звернення до контексту, ситуації, коемпірії як фонових знань мовця [14, с. 62]. У теорії референції висловлення співвідноситься з планом дійсності. Е.Бенвеніст вважає, що “речення має одночасно і зміст і референцію: зміст – тому, що воно несе значеннєву інформацію, а референцію – тому, що воно співвідноситься з відповідною ситуацією” [3, с.140]. Таким чином, саме референція відрізняє висловлення від речення.

По-третє, з погляду використання у спілкуванні (функціональний підхід) висловлення розглядається як нероздільна єдність речення й соціального контексту його вживання [10, с. 75], яка має функціональне призначення в конкретній ситуації спілкування [18, с. 30]. Розгляд реченнєвих структур у динамічному аспекті започаткували мовознавці Празької школи, зокрема Вілем Матезіус, який упровадив і сам термін *висловлення* на позначення функціонального статусу таких структур [8]. Е. Бенвеніст, наголошуючи, що “разом з реченням ми покидаємо сферу мови як систему знаків і вступаємо в інший світ, світ мови як знаряддя спілкування, вираженням якого постає дискурс, і витворюється саме “висловлення, а не *текст* висловлення” [19, с. 12–13]. Французький дослідник розділяє статичний план тексту та динамічний план дискурсу і визначає дискурс як мовлення, що привласнюється адресантом (мовцем), як “будь-яке висловлення, що зумовлює наявність комунікантів: адресата, адресанта, а також наміри адресанта певним чином впливати на свого співрозмовника [3, с. 276 – 279].

Систематизуючи сучасні підходи до аналізу висловлення, О.Мартинюк зазначає, що сучасні дослідники надають висловленню статусу одиниці дискурсу і серед характеристик останнього, що надають йому цього статусу, називають його здатність вписуватись у ситуативний контекст, а також у мисленнєво-комунікативний контекст [7, с.94].

Узявши за основу визначення висловлення як структурно-семантичної і комунікативної одиниці, що концептуально об'єднує значення лексичних, граматичних, логіко-семантичних, комунікативних її рівнів, співвіднесених з контекстом, з конкретними ситуаціями, з національно-мовними, фоновими знаннями адресантів й адресатів, з лінгвістичною і змістовою пресупозицією (передзнанням), з мовною картиною світу учасників комунікації [6, с. 56 – 57], розглянемо його співвідношення з поняттями мовленнєвого жанру. Будемо опиратися на твердження Ф. С. Бацевича, що поряд із звичними для лінгвістики ХХ ст. двома сосюрівськими виявами (модусами) мови – мовою і мовленням, існує третій – комунікація, яка має свої одиниці й категорії: дискурс, мовленнєвий жанр і мовленнєвий акт [2, с.87].

Висловлення – центральна одиниця у теорії мовленнєвих жанрів М.Бахтіна, який пише, що “використання мови здійснюється у формі одиничних конкретних висловлень (усних і письмових) учасників тієї чи іншої галузі діяльності людей. Ці висловлення відображають особливі умови та цілі кожної такої галузі не лише своїм змістом (тематичним) і мовним стилем, тобто добором словникових, фразеологічних і граматичних засобів мови, але перш за все композиційною побудовою” [1, с. 237]. Таким чином, він привертає увагу до двох положень, які стали аксіоматичними: 1) висловлення є нерозривною єдністю тематичного змісту, стилю та композиційної будови; 2) вони визначаються специфікою галузі

спілкування. Ці особливості є притаманні кожному окремому висловленню, але кожна галузь використання мови випрацьовує відносно стійкі типи висловлень, які М.Бахтін називає мовленнєвими жанрами: “Визначена функція (наукова, технічна, публіцистична, ділова, побутова) і визначені особливі для кожної галузі умови мовленнєвого спілкування породжують конкретні жанри, тобто конкретні, відносно стійкі тематичні, композиційні та стилістичні типи висловлень” [1, с. 241 – 242].

У сучасній дискурсології питання мовленнєвого жанру продовжує залишатися дискусійним, як, зрештою, і поняття висловлення. О.Селіванова, виокремлює чотири основні тлумачення дискурсу (дет. дивись 13, с. 36 – 43]) і вже в першому текст і висловлення не диференціюються: “перше значення дискурсу **як тексту, висловлення**, зануреного в певну соціокультурну ситуацію, пов’язане з часом появи цього терміна в лінгвістиці” [13, с. 36] (виділення автора статті). Таке тлумачення виникло під впливом концепції Е.Бенвеніста, котрий, як згадувалось вище, вважав дискурс мовленням невіддільним від мовця. Ототожнення тексту і дискурсу у 70-х роках 20 століття знайшло відображення у словнику Т.М.Ніколаєвої: “**зв’язний текст**; усно-розмовна форма тексту; діалог, **група висловлень, пов’язаних між собою за змістом**; мовленнєве утворення як даність – письмове чи усне” [9, с.33] (виділення автора статті). У французькій школі аналізу дискурсу, котрій, як зазначає Ф.Бацевич, завжди були близькі ідеї Е.Бенвеніста [2, с. 94], термін дискурс отримує багато тлумачень, у яких фігурує поняття висловлення. Зокрема, класична для французької школи аналізу дискурсу стаття швейцарського дослідника Патріка Серіо “Як читають тексти у Франції” [15] розпочинається параграфом “Теорія висловлення: «я» та «інший»”. Цей параграф підтверджує зазначений вище вплив ідей Е.Бенвеніста на французьку школу і у ньому наголошується, що теорія висловлення ґрунтується на його розмежуванні як реалізованого об’єкта, висловлення-результату (*énoncé*) і висловлення як акта утворення (*énonciation*). Отже, у центрі уваги опиняється процес: яким чином суб’єкт виявляє себе у тому, що говорить [15, с. 15]. Аналіз множинності значень слова “дискурс” (з опорою на книгу Домініка Манжено (зноска на с.26 [15])) засвідчує, що у семи із восьми розглянутих визначень йдеться про зв’язок дискурсу і висловлення. Дискурс тлумачиться як: 1) будь-яке конкретне висловлення; 2) одиниця, що виходить за межі фрази, висловлення у глобальному смислі; 3) дія висловлення на його отримувача і його включення у “висловлювальну ситуацію”; 4) бесіда як основний тип висловлення; 5) мовлення, що присвоюється мовцем на протигагу “повістуванню”, яке розгортається без експліцитного втручання суб’єкта висловлення; 6) система обмежень, які накладаються на необмежене число висловлень в силу соціальної чи ідеологічної позиції. Сьоме визначення будується на розмежуванні *висловлення* і *дискурсу*: “*Висловлення* – це послідовність фраз, що обмежені двома семантичними пробілами, двома зупинками в комунікації; *дискурс* – це висловлення, що розглядається з погляду дискурсного механізму, який ним управляє. Таким чином, погляд на текст з позицій його структурування «в мові» визначає цей текст як висловлення; лінгвістичне дослідження умов виробництва тексту визначає його як дискурс” [15, с. 26 – 27].

Ще один параграф статті П.Серіо “Специфічний предмет дослідження А.Д.” [15, с. 27 – 29] є найвагомим для тлумачення підходів до аналізу ПМ. Автор стверджує, що предметом дослідження аналізу дискурсу є в основному висловлення, тобто тексти, які а) вироблені в інституційних рамках, котрі накладають суттєві обмеження на акти висловлення; б) наділені історичною, соціальною та інтелектуальною спрямованістю [15, с.27]. При цьому корпус текстів розглядається як частина соціального інституту. Поняття “інституційний” у стосунку до дискурсу передбачає зв’язок з соціальним інститутом як відносно стійкою формою організації соціального життя. Ця дискурсна формація вображає форми організації діяльності соціуму і має низку різновидів. Одним із різновидів американського інституційного дискурсу є президентський, який налічує низку жанрів (детальніше див. [5]).

Для дослідження ПМ Барака Обама 2009 – 2016 років як особливого мовленнєвого жанру (з урахуванням представленого вище тлумачення співвідношення понять *висловлення* – *текст* – *жанр*) видається обґрунтованим запропонувати три підходи до їхнього аналізу: структурний, семантичний та функціональний (Рис. 1).

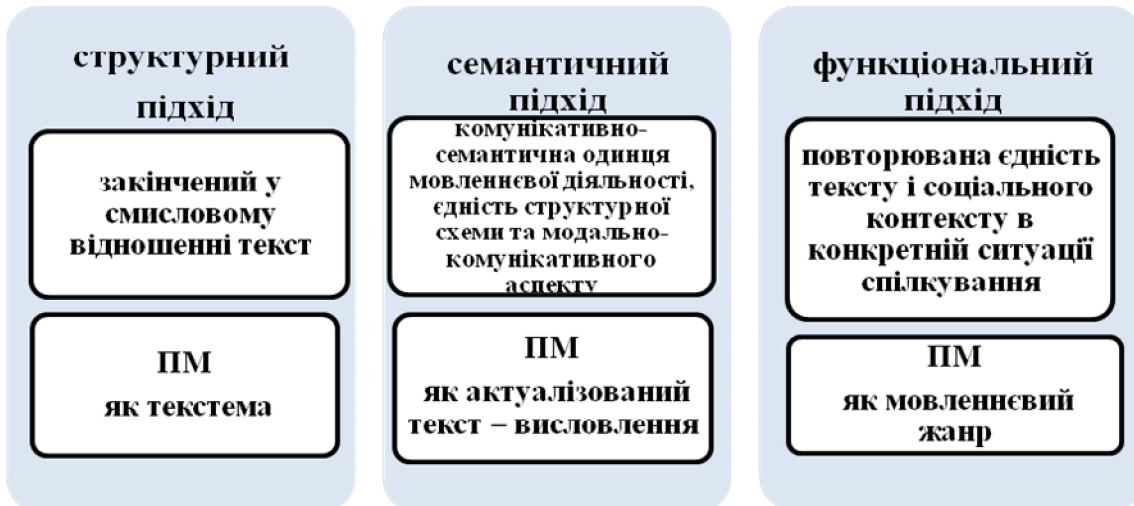

Рис. 1. Підходи до аналізу президентського меморандуму як одиниці мови, мовлення та комунікації.

При структурному підході до аналізу ПМ він розглядається як текстема, яку розуміємо як інваріантну одиницю текстового рівня мови, що протиставлена конкретній реалізації тексту в мовленні [14, с. 601]; як результат процесу кодування ще до реалізації у формі висловлення, тобто ще не зартикульовані мовні структури [21]; як знаковий маніфестант мовленнєвого жанру. Цей підхід дозволяє встановити, що ПМ є жорстко клішованою системою, який має чітку структуру. У верхній частині документа вказано місце видання меморандуму: Білий Дім, офіс прес-секретаря, та дата видання. Вагомість ПМ підсилюється вказівкою „For Immediate Release” (для невідкладного виконання), яку мають 90 відсотків проаналізованих текстів. Кожен ПМ має офіційну назву, яка відображає основну суть питання, якого торкається президент у цьому меморандумі. У наступному рядку вказується адресат, до якого надсилається документ. Предмет меморандуму (Subject) дублює назву меморандуму. Основний текст ПМ є лаконічним. Його обсяг зазвичай становить 1-2 сторінки. У кінці президент ставить підпис: Barack Obama.

Семантичний підхід забезпечує розкриття мовнокультурного кодування досліджуваних меморандумів. На цьому етапі впорядкування поверхневого розмаїття текстів забезпечує використання контент-аналізу. Останній дає можливість опрацювати великий корпус текстів меморандумів 586 ПМ Барака Обама 2009 – 2016 років та показати, що тексти, які на перший погляд видаються різними, мають глибинну спорідненість. Зокрема виділено такі групи: 1) організаційне забезпечення роботи структур і відомств з питань внутрішньої політики; 2) організаційне забезпечення роботи структур і відомств з питань зовнішньої політики; 3) організаційне забезпечення роботи структур і відомств у військових питаннях; 4) організаційне забезпечення роботи структур і відомств з питань боротьби з тероризмом; 5) організацію святкування національних свят.

Функціональний підхід передбачає розгляд мовленнєвого жанру меморандуму як сукупності інтенціональних мовленнєвих дій у ситуації спілкування. Цей підхід дозволив виокремити меморандуми-настанови, меморандуми-рішення та меморандуми-несхвалення (Рис.2).

Президентські меморандуми Барака Обами		
<p><i>меморандум-настанова</i> <i>memorandum-directive</i></p> <p>вказівки президента стосовно вирішення конкретного питання</p>	<p><i>меморандум - рішення</i> <i>memorandum-determination</i></p> <p>результат вибору президента з кількох альтернатив, який містить програму дій для досягнення поставленої цілі</p>	<p><i>меморандум-засудження</i> <i>memorandum of disapproval</i></p> <p>критичні зауваження президента стосовно дій певних осіб чи структур</p>

Рис.2. Комунікативно-прагматичні типи президентських меморандумів Барака Обами

Підсумовуючи зазначимо, що для дослідження президентських меморандумів Барака Обами у різних модусах вияву мови суттєвим є розмежування понять текст – висловлення – мовленнєвий жанр. На основі такого розмежування виокремлюються структурний, семантичний та функціональний підходи до аналізу президентських меморандуму, які відповідно передбачають його розгляд як тексти (інваріантної одиниці текстового рівня мови, що протиставлена конкретній реалізації тексту в мовленні), тексту (як комунікативно-семантичної одиниці мовленнєвої діяльності) та мовленнєвого жанру (повторювана єдність тексту і соціального контексту в конкретній ситуації спілкування).

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Бахтин М.М. Проблема речевих жанров // Бахтин М.М. Эстетика словесного творчества. – М.: Искусство, 1979. – С. 237 – 280.
2. Бацевич Ф. С. Нариси з комунікативної лінгвістики : монографія / Ф. С. Бацевич. – Львів : ВЦ ЛНУ ім. І. Франка, 2003. – 281 с.
3. Бенвенист Э. Общая лингвистика / Э. Бенвенист. – М.: Прогресс, 1974. – 447 с.
4. Гак В.Г. Высказывание / В.Г.Гак // Лингвистический энциклопедический словарь. – М.: Советская энциклопедия, 1990. – С. 90.
5. Денисюк Ю.І. Жанрова палітра американського президентського дискурсу / Ю. І. Денисюк // Видавництво Науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки. Сер.: Філологічні науки. – 2016. – №16. – С. 96 – 102.
6. Загнітко А. П. Лінгвістика тексту: Теорія і практикум. Науково-навчальний посібник. Вид. 2-ге, доп. і перероб. – Донецьк: ТОВ << Юго-Восток, Лтд>>, 2007. – 313с.
7. Мартинюк А. П. Словник основних термінів когнітивно-дискурсивної лінгвістики / А. П. Мартинюк. – Х.: ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2011. –196с.
8. Матезиус В. Язык и стиль / В.Матезиус // Пражский лингвистический кружок. – М: Прогресс, 1967. – С. 445–456.
9. Николаева Т.М. Краткий словарь терминов лингвистики текста / Т.М.Николаева // Новое в зарубежной лингвистике. – М.: Прогресс, 1978. – Вып.8. – С.467 – 472.
10. Почепцов Г.Г.(мол.) Теорія комунікації / Г.Г.Почепцов (мол.). – Київ: Наукова думка, 1996. – 175 с.
11. Приходько А.Н. Синтаксис естественного языка в фокусе когнитивно-дискурсивной парадигмы / А.Н.Приходько // Вісник Харківського національного університету імені В.Н.Каразіна. – 2003. – № 609. – С. 84 – 89.
12. Савельєва Н.О. Лінгвістична модальність: формальний, логіко-семантичний, функціонально-семантичний підходи / Н. О. Савельєва // Наукові записки НДУ ім. М. Гоголя. Філологічні науки. – 2014. – Книга 2. – С.210 – 214.
13. Селиванова Е. А. Основы лингвистической теории текста и коммуникации / Е. А. Селиванова. – Київ : Брама, Изд. Вовчок О.Ю., 2004.– 336 с.
14. Селіванова О. Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія / Олена Селіванова. – Полтава: Довкілля-К, 2006. – 716 с.
15. Серио П. Как читают тексты во Франции / Патрик Серио // Квадратура смысла : Французская школа анализа дискурса : пер. с фр. и португ. / [общ. ред. и вступ. ст. П. Серио ; предисл. Ю. С. Степанова]. – М. : ОАО ИГ «Прогресс», 1999. – С.12 – 53.
16. Формановская Н.И. Речевое общение: коммуникативно-прагматический поход / Н.И.Формановская.– М.: Русский язык, 2002. – 216 с.
17. Фролова І.Є. Стратегія конфронтації в англомовному дискурсі: [монографія] / І. Є. Фролова. – Харків: Харк. нац. ун-т ім. В.Н.Каразіна, 2009. – 344 с.
18. Чахоян Л.П. Синтаксис диалогической речи современного английского языка / Л.П.Чахоян. – М.: Высшая школа, 1979. – 168 с.
19. Benveniste E. L'appareil formel de l'enonciation / E. Benveniste // Langages. – 1970. – № 17. – P. 12 – 18.
20. Dijk v.T.A. Studies in the pragmatics of discourse / Teun A. van Dijk. – The Hague: Mouton, 1981. – 331 p.
21. Werlich E. Typologie der Texte: Entwurf eines Textlinguistischen Modells zur Grundlegung einer Textgrammatik / Egon Werlich. – 2. Aufl. – Heidelberg: Quelle&Meyer, 1975. – 140 P.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Юлія Денисюк – викладач кафедри іноземних мов та військового перекладу Національної академії сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного.

Наукові інтереси: дискурсологія, лінгвосеміотика.

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ДИСКУРСОНАВСТВА, КОМУНІКАТИВНОЇ ЛІНГВІСТИКИ ТА МІЖКУЛЬТУРНОЇ КОМУНІКАЦІЇ

УДК 811.111

КРЕАТИВНАЯ ЛЕКСИКА В РЕКЛАМЕ: КЛАССИФИКАЦИЯ И РЕАЛИЗАЦИЯ

Вера ЗИРКА (Дніпро, Україна)

У статті розглядаються поняття креативу, креативності та креативного ефекту. Вказується, що без креативної складової ефективність рекламного повідомлення істотно знижується. Стверджується, що саме креативні елементи виконують значну частину роботи по психологічному впливу на реципієнта. Визначити креативність можна як сукупність лінгвістичних прийомів і умінь: володіння стилістичними прийомами, мовною грою, здатністю до побудови неологізмів, «вільним» поводженням з мовними нормами. Вдале створення рекламного повідомлення – це вміння ефективно задіяти весь експресивний інструментарій будь-якої мови.

Ключові слова: креатив, ефективність, рекламне повідомлення, вплив, стилістичні прийоми, мовна норма.

В статье рассматриваются понятия креатива, креативности и креативного эффекта. Указывается, что без креативной составляющей эффективность рекламного сообщения существенно снижается. Высказывается мнение, что именно креативные элементы выполняют значительную часть работы по психологическому воздействию на реципиента. Определить креативность можно как совокупность лингвистических приемов и умений, а именно: владение стилистическими приемами, языковой игрой, способностью к построению неологизмов, «свободным» обращением с языковыми нормами. Удачное создание рекламного сообщения – это умение эффективно задействовать весь экспрессивный инструментальный любого языка.

Ключевые слова: креатив, эффективность, рекламное послание, воздействие, стилистические приемы, языковая норма.

The article discusses the concept of creativity and creative effect in ad. The latter is an integral part of the actual culture of any language. Its role and influence on the formation of the information space is extremely large. In its development, advertising messages have gone from simple declarative or manipulative structures up to complex systems that interact with the addressee on all levels. One of the most important elements of such a system is a creative vocabulary. Namely the use of it in a successful and iconic ads stands out among other promotional messages providing the actual success of the communicative purpose of advertising as such. The paper states that without creative component the effectiveness of an ad is significantly reduced. It is argued that it is the creative elements that perform a considerable part of the psychological impact on the recipient. Creativity could be defined as a set of linguistic devices and abilities: knowledge of stylistic devices, a language play, the ability to build neologisms, free treatment of language norms. The successful creation of an ad is the ability to effectively use all the expressive means of any language.

Key words: creative, effectiveness, advertisement, impact, stylistic devices, language norm.

Рассматривая вопрос о роли и особенностях креативной лексики в англо-русскоязычном рекламном сообщении следует уточнить, что, по сути, мы имеем дело с основным источником, предтечей понятия «креатива», как такового.

Именно англоязычная реклама в начале 50-х годов подверглась воздействию «креативной революции», именно в англоязычном рекламном пространстве закрепилось и приобрело чрезвычайную важность понятие «креатива» и именно основываясь на опыте англоязычной рекламы, креатив в рекламе распространился в рекламную сферу стран, использующих другие языки. Англоязычная реклама по сей день остается в авангарде новейших тенденций и, зачастую, сталкиваясь с «креативностью» в рекламе на других языках мы имеем дело с творческой переработкой уже испробованных на англоязычном рынке креативных приемов (*we double your money back – мы вернем вам деньги вдвойне*).

Лексика рекламного текста представляет собой отражение весьма широкого пласта человеческой культурной деятельности. Это явление не описательно-утилитарного порядка, а динамически-оценочно-манипулятивное, глубоко дискурсивное явление, охватывающее множество сфер деятельности человеческой цивилизации. То есть представляется важным

говорить не о конкретных лексических единицах, свойственных жанру рекламы, а об их функции в рекламном сообщении.

А. Кромптон, указывая на лексические особенности рекламных текстов, отмечает «...только одно правило о создании рекламных объявлений, и оно гласит, что никаких правил создания рекламных объявлений нет. Но мы знаем, что некоторые слова и фразы – это профессиональный жаргон. Они провоцируют реакцию. К ним относятся: *сейчас, бесплатно, представляем, объявляем, таинственный, магический, мама, уникальный, скидка, экономьте* и т.д.» [5, с. 99].

Одно из наиболее остроумных определений понятия креативности можно найти в работе И.Я. Имшиной: «Креатив – это интересное существо. Если он есть, все это знают. Если его нет, все это знают. Что это такое – не знает никто. Приблизительно можно его объяснить так: это психологическое наполнение логической информации. Как если бы была обыкновенная вода (информация), потом ее газировали (добавили креатив) и получили газированную воду (рекламу)» [4, с. 27].

Е.Н. Ремчукова, в своем исследовании, посвященном реализации креативного потенциала русской грамматики утверждает, что «широкоупотребительная в современном русском языке и глубоко укоренившаяся в нем лексема «креативный» обладает всеми плюсами и минусами модного слова. Ее функциональный спектр сегодня неоправданно широк, семантика размыта, однако в своем развитии она устойчиво сохраняет два основных, словарных значения – созидательный и художественный, творческий» [6, с. 203].

Креативность можно считать психоэмоциональной категорией, способностью экспрессивно, с максимальным психологическим эффектом донести некую идею, используя творческий потенциал и неординарные приемы. Креативность затрагивает потребителя на личном уровне или используя подсознательные механизмы, или напрямую шокируя, эпатажуя, оставляя равнодушным к предмету обсуждения. Большинство фирм и преуспевающих компаний (торговых брэндов) добились успеха, прежде всего, благодаря тому, что овладели словом в сознании потребителя: потенциальный покупатель должен почувствовать, что реклама касается именно его. Вот почему в современной рекламе ценится более всего креативность, которая в первую очередь связана с эмоциональностью и экспрессивностью, являющихся залогом успеха [3].

Британский лингвист Д. Н. Лич, работая над темой креатива в рекламе в период пика креативной революции (середина 1960х), указывал на ключевую роль игры воображения при создании креативного рекламного продукта: “What a copywriter means, if he calls his job creative, is that the preparation of advertising material calls not only for experience or good judgment, but imagination” [цит. по: 9, с.1]. Подобного мнения придерживается Л. Карлссон: “Advertising is about creativity and not about following a model with strict steps” [8, с. 41], которая цитирует в своей работе мнение Д. Джоббера относительно этого вопроса: “The design of the advertisement has a huge effect on the result of the campaign. Advertising is a campaign that sets high demands on the creativity and to put all of this within a frame of models would kill the creativity” [8, с. 16].

Одним из наиболее значимых теоретиков понятия «креатива в рекламе» является американский копирайтер и основатель ряда успешных рекламных агентств Дэвид Огилви. Его точка зрения на вопрос креативности несет более практическую коннотацию, однако будет полезна и нам, для определения психологического и функционального аспекта креатива не только в англоязычной, но и в отечественной рекламе. Как заявляет исследователь, «если реклама не помогает продавать, то она не креативна» [10, с. 24]. Что определенно указывает на ключевую роль креативности в успешности рекламного сообщения. С другой стороны Д. Огилви, отмечая необходимость подчинения креативного элемента однозначной функциональной роли в рамках рекламного сообщения, утверждает, что «когда я создаю рекламный продукт, мне вовсе не нужно, чтобы рядовой потребитель пришел в восторг от его креативности, то бишь, необычайного творческого изыска. Мне требуется, чтобы покупатель заинтересовался настолько, чтобы пошел и приобрел

рекламируемый товар» [10, с. 7]. Данное откровенное мнение Д. Огилви снова подтверждает тезис о *манипулятивном характере* креативного элемента рекламы.

Таким образом, мы подходим к одному из главных вопросов нашей статьи. Что же значит креативность при создании рекламного послания? Исчерпывающий ответ на этот вопрос дает Д. Н. Лич: «But what does it mean to be creative in the use of language? Copywriters have to use their imagination to create something new and striking in order to make people remember their ads. And one of the most effective ways of doing this is to violate the orthographic, grammatical, lexical, semantic or contextual rules of the language. However, violation by itself does not make an advertisement creative. The minimum condition of creativeness is the constructive use of violation, whereby some special kind of effect is conveyed» [9, с. 22]. Основываясь на его мнении, можно говорить о том, что творческая работа копирайтера по созданию эффективного рекламного сообщения включает в себя *сознательное нарушение языковых норм, широкое применение стилистических приемов, своеобразную «языковую игру»*. Целью всех этих приемов является достижение определенного психологического эффекта, позволяющего рекламному сообщению совершить манипуляцию с сознанием реципиента.

Размышляя о креативной лексике, можем утверждать, что это – *вся парадигма лексики*, принимающая участие в определенных приемах, характерных для рекламных текстов, которые можно охарактеризовать как «креативные». С одной стороны это, как и чисто лексические средства (неологизмы, архаизмы, жаргон и т.д.), так и весь спектр стилистических приемов. Объединяет их психологический «креативный эффект», позволяющий добиться *манипулятивного рекламного эффекта* и оказать определенное воздействие на реципиента, выгодного рекламодателю, максимально естественным и незаметным путем. Таким образом, креативная лексика выполняет *ключевую роль* в рекламном сообщении, где под ее (возможно) художественной и (непреречно и, безусловно) яркой формой скрывается трезвый расчет по получению максимального эффекта [3].

Лингвистическая креативность является важнейшим элементом рекламного сообщения. Реклама, содержащая креативный лингвистический элемент всегда выиграет у пресного сообщения без элементов языковой игры, стилистических и художественных приемов. Но самым главным является, на наш взгляд то, что во всякой рекламной акции существует этап, когда все психологические технологии бессильны. Остается территория креатива, одним из компонентов которого является язык. По сути, креативность с точки зрения лингвистики можно определить как умелое владение стилистическими приемами, языковой игрой, способностью к словообразованию, смелое использование и нарушение языковых норм, то есть, как умение использовать с максимальным эффектом экспрессивный инструментарий какого-либо языка в рамках поставленной творческой задачи.

Разумеется, понятие «креативность» не ново, но остается достаточно размытым и в среде исследователей, представляющих англоязычный мир рекламы, где оно и возникло. В частности, М. Пагсли утверждает, что: «*One of the maxims of advertising is "be creative". However, this is a very loose rule and can be interpreted in many different ways*» [9, с. 1], справедливо указывая на некоторую неопределенность термина. Британский лингвист Д. Н. Лич, работая над темой креатива в рекламе в период пика креативной революции (середина 1960х), обращал внимание на ключевую роль *игры воображения* при создании креативного рекламного продукта: «*What a copywriter means, if he calls his job creative, is that the preparation of advertising material calls not only for experience or good judgment, but imagination*». Такого же мнения придерживается и Л. Карлссон: «*Advertising is about creativity and not about following a model with strict steps*», которая цитирует в своей работе мнение Д. Джоббера относительно этого вопроса: «*The design of the advertisement has a huge effect on the result of the campaign. Advertising is a campaign that sets high demands on the creativity and to put all of this within a frame of models would kill the creativity*» [8, с. 41].

В итоге мы имеем дело с целым рядом приемов и методов, классификации которых и посвящена данная статья.

Несмотря на отсутствие всеобъемлющей классификации креативной лексики как таковой, многие исследователи обращались к проблеме классификации креативных приемов в рекламе, реализации креативного потенциала грамматики в речи, креативному потенциалу

синтаксиса рекламного текста, типологии рекламных заголовков по их манипулятивному эффекту и т.д.

Не лишним представляется изучение классификации рекламных заголовков от теоретиков рекламы К. Бове, У. Арене, отмечавших, что «хорошие заголовки можно распределить на пять основных типов: о полезных свойствах, провоцирующие, информативные, вопросительные и содержащие команду» [2, с. 166].

Заголовки о полезных свойствах – основное внимание уделяется воздействию на адресата в рамках обещания реализации какого-либо полезного свойства. Обещание, зачастую совершенно прямого характера, представляет собой манипуляцию по удовлетворению потребности.

Провоцирующие заголовки – акцент смещен в сторону привлечения внимания, провокация может заключаться, в том числе, и в нарушении языковых норм, использовании завуалированной обценной (бранной) лексики, сленга.

Заголовки информативного типа – ставка делается на новую информацию или информацию побуждающую желание купить товар или воспользоваться услугой, как правило, отличие от заголовков о полезных свойствах заключается в меньшей директивности и персонификации информации. Больше внимания уделяется описанию товара или у, где и реализуется креативный потенциал.

Вопросительные заголовки – данный вид заголовка может быть достаточно провокационным, так как не подразумевает «неправильного» ответа, таким образом «загоняя» реципиента в ситуацию необходимую рекламодателю. Чрезвычайно распространено использование риторических вопросов.

Заголовок, содержащий команду – императивный заголовок также нацелен на привлечение внимания. Манипуляция реализуется посредством апелляции к сильным эмоциональным переживаниям, скрытым желаниям, с целью «оправдания» императивного тона в сознании реципиента [2, с. 167].

Довольно интересной, с лингвистической точки зрения, является классификация креативных приемов от маркетолога А. Кромптона, который, в первую очередь, описывает психологический аспект воздействия, в то время как мы можем увидеть за его классификацией классические стилистические приемы.

А. Кромптон перечисляет такие явления как «коллизия слов»: «Эффекта от коллизии слов не происходит, если они не несут никакой мысли. Например, я бы мог написать «капустное небо», поставив два слова вместе в первый (и, надеюсь, в последний) раз, но поскольку они ни о чем не говорят, вы их просто отбросите как бессмыслицу. Однако, как только вы знаете, что вы хотите сказать, коллизия слов – это часть механики такого высказывания» [5, с. 94].

В качестве примеров коллизии слов А. Кромптон приводит следующие словосочетания: *мягкое виски, неторопливый кетчуп, детское центральное отопление (горячая каша на завтрак), испытайте волосы на жажду, столовое виски, уютный вкус, пижамистая пижама* [5, с.94-95]. То есть мы имеем дело с метафорами, персонификациями, неологизмами, нарушением языковых норм и т.д.

А. Кромптон упоминает «игру с буквами», которая в свою очередь оказывается аллитерацией, ассонансом, рифмой. Под «повторением» угадываются параллельные конструкции.

В рамках нашего исследования креативного эффекта полезна классификация Е.Н. Ремчуковой, которая перечисляет те явления, которые относит к морфологическим ресурсам языка, обеспечивающим реализацию креативного потенциала грамматики в речи [6].

И.Я. Имшинецкая упоминает ряд лексических приемов, позволяющих реализовать креативный потенциал: «*глагольность, слово-«матрешка», неологизм, использование многозначных слов, сознательная ошибка, использование идиом (прямо, наизнанку и парфраз)*» [4, с. 27]. Исследователь ссылается и на классификацию И. Морозовой, которая художественные приемы создания слогана «делит по «этажам» русского языка на

фонетические (придаем значение отдельно взятому звуку), лексические (придаем значение отдельно взятому слову) и синтаксические (придаем значение целому предложению)» [4, с. 26].

Р. Каннан выделяет ряд приемов, характеризуемые им как средства достижения креативного эффекта. При их изучении представляется возможным сделать вывод, что зачастую речь идет о прекрасно известных всем стилистических приемах:

Hyperbole – exaggeration, often by use of adjectives and adverbs.

A limited range of evaluative adjectives includes *new, clean, white, real, fresh, right, natural, big, great, slim, soft, wholesome, improved...*

Neologisms may have novelty impact, eg *Beanz Meanz, Heinz, Cookability, Schoweppervescence, Tangoed, Wonderfuel...*

Long noun phrases, frequent use of pre and post modifiers for descriptions.

Short sentences for impact on the reader. This impact is especially clear at the beginning of a text, often using bold or large type for the "Headline" or "slogan" to capture the attention of the reader.

Ambiguity is common. This may make a phrase memorable and re-readable. Ambiguity may be syntactic (the grammatical structure) or semantic (puns for example).

Weasel words are often used. These are words which suggest a meaning without actually being specific. One type is the open comparative: "Brown's Boots Are Better" (posing the question "better than what?"); another type is the bogus superlative: "Brown's Boots are Best" (posing the question "rated alongside what?").

Euphemisms: "Clean Round the Bend" for a toilet cleaner avoids comment on "unpleasant" things. The classic example is "B.O" for "body odour" (in itself a euphemism for "smelly person").

Avoidance of negatives – advertising normally emphasises the positive side of a product.

Simple and Colloquial language: "*It ain't half good*" to appeal to ordinary people, though it is in fact often complex and deliberately ambiguous.

Familiar language: use of second person pronouns to address an audience and suggest a friendly attitude.

Repetition of the brand name and the slogan, both of which are usually memorable by virtue of alliteration, *finger of fudge, the best four by four by far*;

Rhyme – *mean machine, the cleanest clean it's ever been*;

Rhythm – *drinka pinta milka day*;

Syntactic parallelism – *stay dry, stay happy*;

Association – *fresh as a mountain stream* [7, с. 5-6].

Ю.С. Бернадская [1], в свою очередь, обращает внимание на классификацию синтаксиса рекламного текста, креативного эффекта, оказываемого синтаксическими конструкциями:

1. Прием парцелирования
2. Сегментированная конструкция
3. Номинативные предложения
4. Вопросно-ответные конструкции
5. Прием антитезы
6. Прием градации
7. Риторическое обращение
8. Восклицательные предложения
9. Приемы разговорного синтаксиса
10. Неполные предложения.

Интересными с точки зрения изучения креатива в рекламе, на наш взгляд, представляются две маркетинговые модели, упомянутые в работе Л. Карлссон, и, которые следует использовать при классификации креативной лексики (элемента), благодаря эффекту, оказываемому этим креативным элементом. Речь идет о моделях AIDA и Lavidge and Steiners Hierarchy-of-effects Model.

AIDA is a behavioral model that has as purpose to make sure that an advertisement raise awareness, stimulate interest, and leads the customer to desire and eventually action. The model is seen as a highly persuasive and is said to often unconsciously affect our thinking.

For an advertisement to be effective it has to be one that:

1. Commands Attention
2. Leads to Interest in the product
3. And thence to Desire to own or use the product
4. and then finally leads to Action [8, с. 12].

Lavidge and Steiners Hierarchy-of-effects Model is created to show the process, or steps, that an advertiser assumes that customers pass through in the actual purchase process: Awareness; 2. Knowledge; 3. Liking; 4. Preference; 5. Conviction; 6. Purchase [8, с. 16].

Таким образом, современная реклама является неотъемлемой частью фактической языковой культуры. Ее роль и влияние на формирование информационного пространства чрезвычайно велико, особенно учитывая специфику информационного общества и глобальных информационных сетей. В своем развитии тексты рекламных сообщений прошли путь от самых простых декларативных или манипулятивных конструкций до комплексных систем, которые взаимодействуют с адресатом на всех уровнях. Одним из важнейших элементов такой системы является креативная лексика. Именно использованием креативного элемента удачная, культовая реклама выделяется среди других рекламных сообщений, что обеспечивает фактический успех коммуникативной цели рекламы как таковой.

Исследования креативной лексики (русско-украинско-англоязычных) рекламных сообщений не утратит своей актуальности и в будущем. Данная проблема выходит за рамки традиционной лингвистики и во многом зависит от экстралингвистических факторов. Необходимо учитывать такие понятия как психологический эффект, маркетинговую составляющую, творческий потенциал. Исследование материала позволило выявить целый ряд закономерностей и однозначно определить высокую степень взаимозаменяемости понятия «креативность», в его практическом, текстовом воплощении, с более устойчивым и характерным для лингвистики понятием стилистических приемов. Очевидно, что данная тема требует дальнейшей проработки и изучения, в том числе с использованием актуальных, современных (аутентичных) образцов рекламных сообщений.

БИБЛИОГРАФІЯ

1. Бернадская Ю.С. – Текст в рекламе / ЮНИТИ-ДАНА. Москва, 2008.
2. Бове К., Арне. У. Современная реклама / Издательский дом «Довгань». Тольятти, 1995.
3. Зирка В.В. Манипулятивные игры в рекламе: лингвистический аспект – Изд. 2-е, испр. и доп. / В.В. Зирка. – М.: Книжный дом «ЛИБРОКОМ», 2014.
4. Имшинецкая И.Я. Креатив в рекламе./ Издательство «РИП-холдинг». Москва, 2002.
5. Кромптон А. – Мастерская рекламного текста / Издательский дом "Довгань". Москва, 1998.
6. Ремчукова Е.Н. Креативный потенциал русской грамматики. Изд. 2-е испр. и доп. / Е.Н. Ремчукова. – Книжный дом «ЛИБРОКОМ» Москва, 2011.
7. Kannan R., Tyagi S. Use of language in advertisements / English for Specific Purposes, Issue 37, vol. 13, 2013.
8. Karlsson Linda. Advertising Theories and Models / University of Halmstad, Faculty of Economics and Technology, Strategic Marketing. Halmstad, 2007.
9. Pugsley Maristela. Figurative language and its use in press / Universidade Federal do Parana, Brazil. CURITIBA, 1990.
10. Ogilvy David. Ogilvy on advertising. – М.: Издательство Эксмо, 2006.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Віра Зірка – доктор філологічних наук, професор, професор кафедри англійської філології та перекладу Університету імені Альфреда Нобеля, м. Дніпро; завідувач Дніпропетровським відділенням Центру наукових досліджень та викладання іноземних мов Національної академії наук України, заслужений працівник освіти України.

Наукові інтереси: рекламний дискурс, культурологія, перекладознавство, проблеми перекладацької еквівалентності та адекватності.

УДК 811.112.2.373

НАУКОВИЙ СТИЛЬ У ПЛОЩИНІ ФУНКЦІОНАЛЬНИХ СТИЛІВ

Ніна ІЩЕНКО (Київ, Україна)

Функціональний стиль – підсистема літературної мови, яка зумовлена, по-перше, позамовними чинниками, а саме метою спілкування у певній сфері суспільної діяльності; по-друге, відмінюється від інших функціональних стилів лінгвістично, тобто володіє певною сукупністю стилістично значущих мовних засобів. Сфера суспільної діяльності, де функціонує науковий стиль, є наука, яка втілюється у науково-навчальних і науково-технічних жанрах та реалізується, в основному, у писемному мовленні.

Ключові слова: функціональний стиль, позамовні чинники, стилістично значущі засоби, жанр, писемне мовлення.

Функциональный стиль – подсистема литературного языка, которая обусловлена, во-первых, внеязыковыми факторами, а именно целью общения в определенной сфере общественной деятельности; во-вторых, отличается от других функциональных стилей лингвистически, то есть обладает определенной совокупностью стилистически значимых языковых средств. Сферой общественной деятельности, где функционирует научный стиль, является наука, которая воплощается в научно-учебных и научно-технических жанрах и реализуется, в основном, в письменной речи.

Ключевые слова: функциональный стиль, внеязыковые факторы, стилистически значимые средства, жанр, письменная речь.

Functional style is the subsystem of literary language, what is conditioned by extralinguistic factors, that is by the aim of communication in certain sphere of social activity. It distinguishes oneself from other functional styles by combination of stylistic significant means. Sphere of social activity, where the scientific style functions, is science, what is realized in educational, technical genres and used in writing speech.

Key words: functional style, extralinguistic factors, stylistic significant means, genre, writing speech.

Поняття функціонального стилю сформувалося в теорії літературної мови й розглядалося як мовний різновид, що виник в процесі її історичного становлення. Спочатку це поняття використовувалося для позначення лінгвістичного феномену, котрий пов'язувався зі стилістичною диференціацією розвинутої літературної мови, тобто кожен стиль обслуговував певну сферу комунікації.

Виникнення та існування функціональних стилів обумовлено розбіжностями в умовах спілкування, а саме у формі мовлення, сфері спілкування, формі суспільної свідомості та мислення, типові змісту, комунікативному завданні, взаємовідносинах між учасниками комунікації, їх соціальному статусі, соціальних ролях, які вони виконують.

Як відомо, у мовознавстві слово стиль вживається в двох значеннях:

1) **власне стиль** – різновид мови, закріплений у суспільстві традицією за однією з найбільш загальних сфер суспільного життя і частково відрізняється від інших різновидів лексики, граматики, фонетики. Він є засобом передання ставлення мовця до своєї мови з допомогою трьох стилів мови: нейтрального, високого (або книжного), низького (або фамільярно-розмовного);

2) **функціональний стиль** – історично сформована і суспільно усвідомлена система мовних засобів, використовуваних у певній сфері спілкування, що часто співвідносяться з певною сферою професійної діяльності.

Ми розуміємо, услід за М.М. Кожиною, функціональний стиль як історично складений, суспільно усвідомлений мовленнєвий різновид, що має специфічний характер мовлення, котрий склався в результаті реалізації особливих принципів відбору та поєднання мовних засобів в тій чи іншій соціально значимій сфері спілкування та діяльності, яка співвідноситься з певною формою свідомості, – наукою, мистецтвом, правом та ін. [2, с.151-152]. У даному визначенні акцентуються такі принципи: історизму; обумовленості сферою суспільної діяльності та спілкування; залежності від форми свідомості; 4) мовленнєвого статусу; специфічності функціонування особливих мовних засобів та характеру їх організації. Це визначення стилю підтверджує, що в основі диференціації різних функціональних стилів передусім лежать мовні та позамовні чинники.

Існує думка, що в основі виділення функціональних стилів полягають функції: комунікативна, інформативна та впливова. Основними параметрами функціональних стилів традиційно вважають: сферу вживання; призначення; жанри реалізації, загальні позамовні ознаки, власне мовні особливості.

У лінгвістиці не існує єдиної тенденції до принципів розмежування функціональних стилів. Традиційно виокремлюють: науковий, публіцистичний, офіційно-діловий, розмовний, художньо-белетристичний. М.Н. Кожина розрізняє: науковий, публіцистичний, офіційно-діловий, розмовний, художній, релігійний[3]. Тенденція до збільшення кількості стилів буде невинно продовжуватися, що пояснюється появою нових сфер вживання мови, а також диференціацією жанрів у межах уже існуючих стилів.

Услід за М.Н. Кожиною [2,с.123], ми вважаємо, що форма суспільної свідомості, пов'язаний з нею вид діяльності та тип мислення визнаються дослідниками як основний фактор утворення та конотації відповідного стилю, Так, до позамовних показників належить сфера спілкування, функція мовлення та тексту в цілому та призначення тексту. Позамовні фактори поділяють на головні та другорядні; до головних належить суспільна сфера спілкування, що включає в себе зміст, предмет, тему висловлювання та установку на якість мовлення, функції мови, типову ситуацію спілкування. що знаходяться один з одним в складній єдності. Другорядні включають ступінь підготовки відправника мовлення, відношення відправника до змісту, соціальний статус відправника і отримувача мовлення, відносини між відправником та отримувачем мовлення (наявність або відсутність зв'язку, особисті відносини), матеріальні засоби спілкування (графічні чи звукові). Кожна сфера людської діяльності конкретизує відбір та використання мовних засобів, що носять нормативний характер. Кожен функціональний різновид має стильову специфіку, що формується за допомогою традиційно складених конструктивних принципів відбору мовних засобів [3,с. 147].

Врахування сфери спілкування як єдності виду діяльності та форми суспільного мислення є базовим для виокремлення та становлення дефініції функціонального стилю. До базових ознак належать також мовні ознаки. Мовні ознаки – це якісна і кількісна лінгвістична характеристика функціонального стилю, що базується на його тотальному описі.

Мовні ознаки функціональних стилів, які обумовлені позамовними факторами, класифікуються за функціонально-змістовим характером :

- лінгвістичні ознаки, що залежать безпосередньо від змісту;
- лінгвістичні ознаки, які залежать від функціонально-сміслового типу мовлення, тобто також опосередковано залежні від змісту;
- лінгвістичні ознаки, які залежать від письмового характеру мовлення;
- лінгвістичні ознаки, викликані до життя реалізацією прагнення до оптимальних для даного стилю якостей мовлення [10: 31].

Необхідність розгляду мовних особливостей певного стилю у поєднанні з позамовними факторами, що на нього безпосередньо впливають, певна комунікативна ціль, мовленнєва системність стилю є тими принципами, на основі яких виокремлюються функціональні стилі.

Позамовна основа наукового стилю представляє собою комплекс чинників, які складають базові (форма суспільної свідомості, вид діяльності та тип мислення, що відповідають їй) і конкретизуючи їх фактори, що поєднані пізнавальною діяльністю суб'єкта по відношенню до об'єкта та комунікативною діяльністю даного суб'єкта-автора по відношенню до суб'єкта-адресата.

У процесі пізнавальної діяльності позамовні фактори пов'язані з суб'єктно-об'єктними відношеннями і здійснюють складний вплив на формування смислової структури наукового тексту. Передусім цей вплив обумовлений – з боку об'єкта – теоретичним та емпіричним характером знання (онтологічний аспект знання), ступенем новизни і достовірності (аксіологічний аспект), глибини інтерпретації і способами доведення гіпотези (методологічний аспект знання). З боку суб'єкта пізнання цей вплив обумовлений категоріальним профілем мислення вченого (достатньо широкий чи більш вузький), переважно аналітичним, синтетичним та іншими стилями мислення, творчою фантазією, глибиною інтуїції, асоціативністю мислення автора.

Значимість врахування позамовних чинників, що утворюють стиль, не підлягає сумніву. Вплив на властивості позамовних факторів поглиблюється проявом у мовленні

таких індивідуальних рис мовця як темперамент, мовні навички, рівень та характер освіти, інтереси та вподобання, настрої у момент мовлення [3, с. 70].

При визначенні наукового мовлення вітчизняні дослідники послуговуються головним чином метою та сферою його використання, зазначаючи, що науковий стиль – це стиль, основне призначення якого – надати точне, систематичне висвітлення наукових питань, «науковий стиль є функціональним різновидом літературної мови, який використовується з пізнавально-інформативною метою в галузі освіти та науки» [5, с.26]. «Науковий стиль мовлення – це функціональний різновид літературної мови, що обслуговує різні галузі науки, виробництва, освіти і реалізується у спеціалізованих текстах різних жанрів» [7, с. 12]. У розрізі таких трактувань не приділяється увага стилістичним особливостям та мовним засобам, за допомогою яких репрезентується наукова інформація. Необхідність вербальної реалізації наукових ідей, спосіб їх викладення, що передбачає логічність, доказовість та послідовність, знаходять своє відображення у визначенні наукового стилю М.М. Кожині, де він трактується як «мовленнєва діяльність, пов'язана з реалізацією науки як форми суспільної свідомості, яка відображає теоретичне мислення, що виявляється в поняттєво-логічній формі, для якої притаманні об'єктивність і відволікання від конкретного і випадкового, а також логічна доказовість і послідовність викладу» [3, с.242].

Для утворення наукового стилю лише частково необхідні особливі, стилістично марковані засоби, головним чином він створюється мовними явищами, спільними для літературної мови, але цілеспрямовано організованими, функціонуючими інакше, ніж в розмовно-побутовому, суспільно-політичному і тим паче художньому мовленні [4, с. 10], тому позамовна основа (сфера спілкування, вид діяльності, форма суспільної свідомості, тип мислення, цілі та завдання спілкування, тип змісту повідомлення та ін.) набуває провідного значення, оскільки детермінує закономірності та особливості виникнення, передачі та сприйняття наукового тексту як особливого та специфічного виду текстів.

Екстралінгвістична основа наукового мовлення представляє собою комплекс стильоутворюючих факторів, які складають базові (форма суспільної свідомості і вид діяльності та тип мислення, що відповідають їй) і конкретизуючі їх фактори, що поєднані пізнавальною діяльністю суб'єкта по відношенню до об'єкта та комунікативною діяльністю даного суб'єкта-автора по відношенню до суб'єкта-адресата [5: 146].

Оскільки змістом наукового тексту являється вербалізоване знання, серед позамовних факторів, що впливають на процес текстотворення і характер смислової структури твору, важливу роль відіграють компоненти науково-пізнавальної діяльності, узагальнені в понятті епістемічної ситуації.

Епістемічна ситуація представниками Пермської наукової школи розглядається як сукупність взаємозв'язаних ознак пізнавальної діяльності в єдності складових її онтологічного, методологічного, аксіологічного, рефлексивного і комунікативно-прагматичного компонентів, що здійснюють закономірний вплив на формування наукового тексту і визначають його стильову специфіку [3, 47-48].

Поняття епістемічної ситуації було введено для позначення об'єктивного екстралінгвістичного фактору наукового мовлення. Зміст поняття доводить детермінованість смислової структури наукового тексту складним комплексом суб'єктивно-об'єктивних відносин науково-пізнавальної діяльності та наукового знання як продукту цього специфічного виду діяльності. Складовими епістемічної ситуації є онтологічний, методологічний та аксіологічний аспекти. Онтологічний аспект інформує про тему тексту, котра представлена взаємопов'язаними термінами, методологічний компонент – про способи та прийоми отримання нового знання, аксіологічна складова – про ціннісну кваліфікацію нового знання.

Науковий стиль – основа всієї філологічної підготовки для оволодіння професійним мовленням і конкретними мовними спеціальностями в системі функціональних стилів. Науковий стиль і науковий текст реалізують особливу форму суспільної свідомості – об'єктивну, наукову, що спирається на систему конкретних знань про людину, про суспільство і про матеріальний світ.

Перед тими, хто вивчає науковий стиль мови і мови конкретних наук, постає інший світ, інша мовна картина світу. Наукова картина світу і особливо наукова мова, що її представляє, визначаються, з одного боку, конкретними об'єктами вивчення, а з іншого, типами наукового мислення, сукупностями наукових методів і спеціалізованих прийомів для відповідних наук. В той же час виділяється і ряд загально характерних рис наукового стилю мовлення, в цілому. Незалежно від об'єкта дослідження, від типу мислення чи від методу дослідження наукового мовлення характеризується такими позалінгвістичними ознаками як точність, абстрактність, логічність, об'єктивність. Саме ці ознаки і якості складають загальну особливість мовної картини світу в її науковій презентації, чи точніше, у великій кількості галузей наукових презентацій.

Логічність – ця наявність смислових зв'язків між послідовними одиницями тексту.

Послідовність має тільки такий текст, в якому виведення витікають зі змісту, вони несуперечливі, текст розбитий на окремі смислові відрізки, що відбивають рух думки від частки до загального або від загального до окремого.

Ясність, як якість наукової мови, припускає зрозумілість, доступність. По мірі доступності наукові, науково-навчальні і науково-популярні тексти розрізняються за матеріалом і за способом його мовного оформлення.

Точність наукової мови припускає однозначність розуміння, відсутність розбіжності між означаємим і його визначенням. Тому в наукових текстах, як правило, відсутні образні, експресивні засоби; слова використовуються переважно в прямому значенні, частотність термінів також сприяє однозначності тексту.

Жорсткі вимоги точності, що пред'являється до наукового тексту, робить обмеження на використання образних засобів мови: метафор, епітетів, художніх порівнянь, прислів'їв і т. п. Іноді такі засоби можуть проникати в наукові твори, оскільки науковий стиль прагне не лише до точності, але і до переконливості, доказовості. Іноді образні засоби потрібні для реалізації вимоги ясності, доступності викладу.

Емоційність, як і *експресивність*, в науковому стилі, який вимагає об'єктивного, «інтелектуального» викладу наукових даних, виражається інакше, ніж в інших стилях. Сприйняття наукового твору може викликати певні почуття у читача, але не як реакцію у відповідь на емоційність автора, а як усвідомлення самого наукового факту. Хоча наукове відкриття впливає незалежно від способу його передання, сам автор наукового твору не завжди відмовляється від емоційно-оцінного відношення до подій і фактів, що викладаються.

Прагнення до обмеженого використання авторського «я» – це не данина етикету, а прояв абстрактно-узагальненої стильової риси наукової мови, що відбиває форму мислення.

Характерною рисою стилю наукових робіт є їх насиченість термінами (зокрема, інтернаціональними). Велику роль в стилі наукових робіт грає використання абстрактної лексики.

Хоча ці ознаки не суперечать іншим функціональним типам мовлення, проте вони іманентно і послідовно характерні саме для наукового тексту, вони є необхідними для формування наукової картини світу, яка за визначенням має бути точною, абстрактною, логічною і об'єктивною. Специфіці позамовних ознак наукового мовлення відповідають загальні мовні характеристики.

Науковий стиль лише частково створюється особливими, стилістично маркованими засобами, а головним чином він створюється явищами, спільними для літературної мови, але цілеспрямовано організованими, що функціонують інакше, ніж в розмовно-побутовому, загальнополітичному, а тим більше художньому мовленні [4, с.10]. Отже, можна виділити два визначальних принципи, виходячи з яких розглядаються мовленнєві засоби реалізації наукового стилю: *принцип відбору* і *принцип системності*. Ці обидва принципи найбільш послідовно реалізують науковий текст, центральну одиницю наукового стилю мовлення, особливий тип тексту з цілим рядом принципових лексико-семантичних обмежень, з характерною граматиною, з особливими композиційними видовими та іншими ознаками. Варто зауважити, що особливий вплив на розвиток наукового стилю має науково-технічний прогрес як завершена подія. Лінгвісти розглядають вплив рівня розвитку науково-технічного

прогресу на зміни, які безпосередньо пов'язані з поняттям наукового стилю. Розвиток науки та техніки впливає на:

- формування нових соціальних потреб суспільства, задовольняючи певне соціальне «замовлення»;
- глобальної зміни суспільної свідомості та психології автора;
- формування типу особистості, який здатний мислити новими науковими категоріями;
- збільшення питомої ваги наукової інформації, що стає підґрунтям представляти наукову інформацію коротко та виразно;
- оновлення засобів вираження наукової думки

Науковий стиль лише частково потребує особливих, стилістично маркованих засобів, насамперед цей стиль обумовлений явищами, спільними для літературної мови, але цілеспрямовано організованими, функціонуючими інакше, ніж в розмовно-побутовому, суспільно-політичному і тим паче художньому мовленні.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Будагов Р.А. Литературные языки и языковые стили/ Р.А. Будагов. – М.: 1967. С.220; с.243.
2. Кожина М.Н. О речевой системности научного стиля сравнительно с некоторыми другими/ М.Н. Кожина. – Пермь, 1982.
3. Кожина М.Н. Стилистичний словник. – Пермь, 1982. – С.147.
4. Митрофанова О.Д. Научный стиль речи: проблемы обучения. – М.: 1976.
5. Милованова Н.Я. Наблюдения над средствами экспрессивности научной речи//Исследования по стилистике. – Пермь, 1976. Вып.5. – С.142.
6. Мацько Л.І. Стилїстика української мови. – Київ: Вища школа, 2003. – 462 с.
7. Семенов О.М. Культура наукової української мови: навч. посібник. / Семенов О.М. – К.: ВЦ Академія, 2010. – 216 с. – С. 12.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Ніна Іщенко – доктор філологічних наук, професор кафедри теорії, практики та перекладу англійської мови факультету лінгвістики Національного технічного університету України “Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського”.

Наукові інтереси: функціональні стилі.

УДК 821.111'27(6-11)

ДИСКУРС СУЧАСНИХ МЕДІА ЯК ПОЛІСЕМІОТИЧНЕ ГІПЕРКОМПЛЕКСНЕ ПЕРЕПЛЕТІННЯ ГЛОБАЛЬНОГО ТА ЛОКАЛЬНОГО (НА МАТЕРІАЛІ СХІДНОАФРИКАНСЬКОГО АНГЛОМОВНОГО МЕДІЙНОГО ДИСКУРСУ)

Олена МОІСЕЄНКО (Старобільськ, Україна)

У статті розглядаються особливості мовної концептуалізації основних сучасних трендів розвитку медіа в східноафриканському англомовному дискурсі. Матеріалом дослідження слугують тексти англомовних газет Кенії, Уганди та Танзанії. Дослідження свідчить, що дискурс сучасних медіа є складним полісеміотичним гіперкомплексом, у якому переплетені глобальні та локальні концептуальні простори.

Ключові слова: англійська мова, медійний дискурс, концептуалізація, глобалізація, локалізація, Східна Африка

В статті рассматриваются особенности языковой концептуализации основных современных трендов развития медиа в восточноафриканском англоязычном дискурсе. Материалом исследования служат тексты англоязычных газет Кении, Уганды и Танзании. Исследование свидетельствует, что дискурс современных медиа представляет собой сложный полисемiotический гиперкомплекс, в котором переплетаются глобальные и локальные концептуальные пространства.

Ключевые слова: английский язык, медиадискурс, концептуализация, глобализация, локализация, Восточная Африка.

The paper examines the peculiarities of conceptualization in the English language of the main modern trends of media development in East African discourse. The texts in English of newspapers of Kenya, Uganda, and Tanzania have been analyzed. The research shows that the discourse of modern media is a complex polisemiotic hypercomplex of intertwined global and local conceptual spaces.

Key words: English, media discourse, conceptualization, globalization, localization, East Africa.

Метою статті є розгляд особливостей мовної концептуалізації сучасних трендів розвитку медіа в східноафриканському англомовному дискурсі. Матеріалом дослідження слугують тексти англомовних газет Кенії, Уганди та Танзанії (друковані та інтернет-видання). Актуальність дослідження полягає в тому, що медіа та гіпермедіа стають основним середовищем, у якому реалізуються більшість значущих для індивіда видів комунікації. Ускладнення явищ глобального світу робить інформаційний вплив на індивіда комплексним та медіатизованим. Медіатизація визначається як ментально-когнітивний результат впливу на мислення індивідів полімодального, полісеміотичного медійного продукту, що виражається у формуванні картини світу за допомогою специфічно медійних, інтегративних, когнітивних структур пізнання та представлення реальності [2, с. 478–479].

Завдяки своєму надситуативному статусу ЗМІ певним чином видозмінюють картину світу [1]. Змінюється роль мови як домінуючого засобу реалізації мас-медійних процесів. З'являються медійні полісеміотичні знакові комплекси та гіперкомплекси, представлені різноманітними комбінаціями генетично різнорідних знакових систем [2, с. 480–482].

Н. Феаклау в своїй праці “Media Discourse” наголошує на важливості дослідження медіа-дискурсу, в якому репрезентуються соціальні ідентичності та культурні цінності [5].

Метафоричний образ світу як глобального селища *global village* був запропонований М. МакЛуханом. Його метафори *the medium is the message* та *the global village* є нині частиною глобальної картини світу [11]. Розуміння світу як глобального селища (*global village*) є характерним для будь-якої частини світу та Східної Африки зокрема:

In today's world that is aptly referred to as the “global village”, where science and technology reigns, availability of ample and reliable electricity cannot be overemphasised (The Citizen 13/07/2011).

М. Крайді та С. Моурад вважають, що галузь вивчення глобальних комунікацій ще повинна стати в рівень зі змінами в глобальному медіа-середовищі, які почалися з приходом Інтернету і пришвидшилися з розвитком мобільних пристроїв, соціальних мереж та змісту, який генерується користувачем (*usergenerated content*). Медіа-середовище, яке виникло, краще визнати як транснаціональний гіпермедіа-простір (*transnational hypermedia space*), у якому так звані “старі” медіа, зокрема телебачення та газети, приєдналися до медіа, які виникають, серед них мобільні пристрої, соціальні медіа, відео на Інтернеті та інші, які разом створюють комунікативний простір, соціальні та політичні наслідки якого ми тільки починаємо усвідомлювати. Термін *hypermedia* (*hypermedia*) охоплює масове проникнення та повсюдність електронних медіа. Префікс *hyper*, який має значення *over* або *above*, підкреслює дві основні характеристики середовища: це швидкість, із якою сьогодні відбувається комунікація, та інтертекстуальність, або інтероперабельність (*interoperability – computer science term, means the ability to exchange and use information, usually in a large heterogeneous network made up of several local area networks*) колишньої дискретної медіа, яка поєднує в єдину павутину цифро-електронні телекомунікації [9].

У контексті Східної Африки актуальними є як “старі”, так і “нові” засоби комунікації, а також взаємодія їх між собою. Сучасні засоби комунікації *YouTube, Facebook, Twitter, Myspace* у суспільному східноафриканському дискурсі визначаються як *social media, social networking site, social networking group, social media networking, popular online platform, social media site*:

Social media like Facebook, Twitter, and personal blogs have democratised public communications, making available information and open discussions about businesses that have for long been accustomed to a cloak of secrecy (Business Daily 16/11/2009).

The most recent in-thing has been the social networking sites like Myspace, Flickr, youtube and the current craze of facebook... (New Vision 04/01/2010).

Unfortunately, few of them have realised the need to join social networking groups such as Facebook, Myspace, Twitter and YouTube... (New Vision 05/03/2010).

WHEN one talks about social media networking many people immediately think about their Facebook, Twitter or YouTube friends they have not... (New Vision 14/02/2011).

Роль соціальних медіа підкреслюється шляхом використання таких метафоричних висловів, як, наприклад, *YouTube and Facebook era, world that seems to be ruled by the media-and especially now the new social media:*

In the YouTube and Facebook era, most brides are aware of keeping make-up photo-friendly... (New Vision 29/04/2011).

In a world that seems to be ruled by the media-and especially now the new social media; facebook, twitter, skype and You-Tube, myspace as a new form of communication (Standard 24/10/12)

Соціальні медіа у свідомості громадян персоніфікуються:

...your Facebook cluttered with happy couples' pictures, and everyone ooh'ing and aah'ing at them (Standard 13/10/12).

6. *How Facebook could prevent you from catching an STD* (Standard 11/10/12).

7. *MySpace undergoes another facelift* (Standard 25/09/12).

Набуло поширення словосполучення *social media lovers*, громадян цієї категорії тягне до нових соціальних медіа, як качок до води, *like ducks to water:*

Social media lovers find their perfect love online

...Tanzanians are taking to every new social networking fad like ducks to water... (The Citizen 21/10/2012).

Водночас "старі" засоби комунікації, *the World Wide Web, television, newspaper*, не втрачають своєї актуальності:

Campbell, Richardson, ...and some of them had even appeared in local TV and newspaper commercials (Daily Nation 28/10/12).

Enter Wikipedia ...It is the simplest form of any Web technology from an end user perspective, but it is powerful (Daily Nation 24/09/12).

... television is one of the fastest growing modes of education, information and entertainment, there seems to be no... (New Vision 17/09/2008).

Значну роль у сучасному гіперпросторі відіграють медіа-корпорації. Сьогодні культурна економіка характеризується глобалізацією корпоративних організацій та формуванням величезних медіа-груп, які не тільки посідають провідні позиції в культурній економіці, але й створюють глобальні мережі філій. Для того, щоб кваліфікуватися як глобальна, медійна компанія повинна мати представництва на щонайменше трьох різних національних економічних територіях та на двох континентах або у двох світових регіонах (Сполучені Штати Америки, Канада та Латинська Америка; Європа; Азія та Австралія; Африка) [10].

А. Ручка відзначає, що якщо роль світових медіа-корпорацій пов'язати з визначенням рушійної сили сучасної глобальної культури, то це не буде помилкою [3, с. 144]. Великі медійні компанії діють у різних галузях медійної продукції, той самий зміст поширюється різними засобами інформації [4; 10]. Наприклад, у контексті Східної Африки *Vision Group* визначається як *multi-media corporation*:

Vision Group, a leading multi-media corporation, started as a newspaper in 1986 but has in the past 10 years moved into TV, radio and mobile (New Vision 12/08/2012).

Згідно зі світовою інформаційною компанією *Datamonitor*, яка спеціалізується на індустріальному аналізі, індустрія медіа складається з суми таких величин, як реклама, телебачення та радіо, кабельне телебачення, кінофільми, розваги та ринки книговидавництва (*the advertising, broadcasting and cable television, movies and entertainment, and publishing markets*). У глобальній медійній індустрії відбулася значна консолідація за останні десятиріччя. До п'яти основних гравців у глобальній медійній індустрії належать *Time Warner, Viacom, News Corporation, Walt Disney and Comcast* [7].

У суспільному дискурсі Східної Африки медійно-розважальні корпорації визначаються як *major global media houses, leading global players, global media conglomerates, media superpower, multimillion dollar empire*:

This website puts us at par with leading global players in the media industry... (New Vision 26/09/2011).

The point not lost on me is that the global media conglomerates want to feed the consumer with every tidbit of information and the ability to... (New Vision 04/09/2011).

It was an international tragedy that was covered by major global media houses (New Vision 27/06/2011).

Comcast Corp struck a deal to buy a majority stake in NBC Universal from General Electric Co, creating a media superpower that would control not just how television shows and movies are made, but how they are delivered to the home (Standard 04/12/2009).

Walt Disney, an American multimillion dollar empire was built on cash massed out of selling cartoons... (New Vision 15/04/2008).

Американське походження глобальних медійно-розважальних корпорацій позначається прикметником *American* або PARTICIPLE II *US-based*:

Walt Disney, an American multimillion dollar empire was built on cash massed out of selling cartoons... (New Vision 15/04/2008).

A similar incident happened, involving Comcast, a US-based communications service provider and a user (Business Daily 16/11/2009).

Отже, розуміння впливу медійних корпорацій знаходить своє вираження в семантиці лексичних одиниць на їх позначення: *global, superpower, empire*.

Цікаво, що новий розвиток медійних технологій також стає викликом сучасним глобальним корпораціям, оскільки вони ускладнюють ідентифікацію продюсера медійного змісту. Популяризація Інтернету, розвиток кабельного та супутникового телебачення та “великі медіа від маленьких націй”, зокрема катарські *Al-Jazeera* (“*big media from small nations*” such as the *Qatar-based Al-Jazeera*), є свідченням того, що медіа на початку 21 століття стають усе більше детериторизованими, ніж це було у 20 столітті, коли модель *one-to-many broadcast communications* (модель масової комунікації) у багатьох аспектах була гегемонічною [6]. Про вплив таких медіа в контексті Східної Африки свідчить те, що *broadcasters on CNN, BBC World, Sky news, Al Jazeera* сприймаються як *mature, mellowed and seasoned*, а новини, що подаються в локальних засобах, представлені як *adapted from...*:

You look at the mature, mellowed and seasoned broadcasters on CNN, BBC World, Sky news, Al Jazeera and the like (Standard 17/11/2012).

...Many pundits also expect Apple to launch a smaller version of its popular iPad tablet at a separate event, likely in October.

Adapted from CNN (Standard 05/09/2012).

Результати дослідження свідчать, що медійний простір країн Східної Африки можна визначити як *gipermedia-простір (hypermedia space)*.

Центральним поняттям у теоріях глобалізації засобів масової комунікації у глобальній культурі є “локалізація”. Вислів *think global and act local* став девізом для багатьох глобальних брендів. С. Вайсборд та С. Джалфін відзначають, що є помилковим передбачати, що результатом глобалізації неодмінно буде поширення уніфікованих медійних культур по всьому світу та втрата культурної унікальності. Вони зазначають, що навпаки – глобальні потоки медійного змісту та економіка створюють більші можливості для взаємодії між локальним і глобальним. Багато досліджень свідчать про перевагу *локального* в процесах взаємодії локального та глобального [12, с. 57].

Дослідження особливостей взаємодії глобальних та локальних факторів у медійному дискурсі тільки починається. Наприклад, у роботі “*International Women’s Magazines in China: Global and Local Perspectives*” з позицій теорії гібридності досліджуються глобальні та локальні сили, що беруть участь у процесі видання міжнародних жіночих журналів у Китаї [8].

Синонімом до терміна *локалізація* є термін *глокалізація*. “*Online Longman English Dictionary*” визначає *glocal* як *relating to the connections or relationships between global and local businesses, problems etc.*

А. Ручка зазначає, що одна з головних рис глобальної культури пов’язана з розв’язанням дилеми “глобальність vs локальність”. При цьому під *локальністю* розуміють національні, регіональні, етнічні, власне локальні культурні риси. У сучасному

соціокультурному просторі напруга “глобальне-локальне” нерідко долається на підставі утворення “глокалізованих” гібридів [3, с. 145-146].

Значну увагу дослідники приділяють вивченню дитячої аудиторії в глобальному конкурентному середовищі розважальної індустрії, зокрема глобальним стратегіям корпорації *Walt Disney* як глобального медіа та розважального конгломерату. Телевізійний канал корпорації *Walt Disney* має глобальне покриття. Наприклад, у 2006 році він почав транслюватися в Уганді:

RECENTLY, children from various schools gathered at Kabira Country Club to participate in the launch of Disney Channel (New Vision 03/10/2006).

Walt Disney здійснює значний концептуальний вплив не тільки через образи своїх героїв, але й через свої концепції світобачення. Наприклад, у Кампалі, столиці Уганди, пройшло свято, присвячене дню *Африканської Дитини (the day of the African Child)*, для дітей та їхніх батьків. Хоча свято було місцевим, заголовок у газеті проводить паралель між *Disneyland* та місцевим святом: *Disneyland comes to Kampala*. Свято було організоване навколо двох центральних концептів – *Family Quality Time* та *My Kid Is A Superstar*, концептів, які є центральними для світоглядної концепції, запропонованої *Walt Disney*. Свято зробило дітей та їхніх батьків щасливими, у такий спосіб був реалізований один з основних та найвідоміших маркетингових слоганів *Walt Disney*:

The Happiest Place on Earth.

It would be an understatement to say My Kid Is A Superstar, the first ever children fanfare event held at Kololo Airstrip last Sunday, was a success. My Kid Is A Superstar was more than just a kids affair. It was a fabulous family getaway, with parents taking time off to eat, drink and play with their children. ...Joseph Masembe, the organiser, said the event was geared at reawakening the concept of family quality time... (New Vision 17/08/2011).

Серед телевізійних програм популярністю користуються локалізовані версії всесвітньо відомих шоу, які є популярними також в Україні, наприклад, шоу *Comedy Club*. Тематику виступів комедіантів стають, наприклад, універсальні спостереження за жінками та чоловіками, а також універсальний концепт *selfappreciation*:

Comedy club comes to Uganda

DSTV's Comedy Club has been in Kampala throughout the week. But only a lucky 60 people per day were able to watch the shows that will later be televised on DSTV's M-Net East channel ...His story about women and mirrors carried the universally accepted appeal to selfappreciation (The Citizen 18/04/2011).

Локалізація шоу в східноафриканському контексті може відбуватися шляхом використання назви телевізійного каналу, наприклад, *Mnet*, або шляхом використання власного імені:

...still has JB Masanduku's Comedy Club running every Monday (Standard 14/09/2012).

...they faced them head-to-head during the screening of the Mnet Comedy Club season 2 shot in Mombasa last year (Standard 24/06/2011).

Відомо, що *Mnet* є південнокорейським телевізійним каналом, який має локалізовані канали в Америці (*Mnet America*) та в Африці (*Mnet Africa*).

Усесвітньо відомим є шоу *Big Brother*, яке в контексті Африки отримало назву *Big Brother Africa (BBA)*; це найбільш популярне шоу на африканському континенті. Отже, саме лексична одиниця *Africa* використовується як засіб локалізації міжнародного шоу:

The organisers of Big Brother Africa (BBA), Africa's most popular reality TV show, have announced a new tagline for Season Six (New Vision 17/04/2011).

Ще одним прикладом усесвітньо відомого шоу є *entrepreneurial reality television series*, яке має назву *Inspire Africa*. Назва цього міжнародного шоу також локалізується за допомогою лексичної одиниці *Africa*:

UGANDA is set to play host to an East African entrepreneurial reality television series code named Inspire Africa, as the region turns to the youth for answers to unemployment (New Vision 18/04/2011).

Таким чином, дискурс сучасних медіа є складним полісеміотичним гіперкомплексом, у якому переплетені глобальні та локальні концептуальні простори. Аналіз сучасного медіа-дискурсу неможливий без урахування взаємодії гетерогенних когнітивних структур у свідомості мовної особистості.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Потапенко С. І. Мовна особистість у просторі медійного дискурсу: досвід лінгвокогнітивного аналізу: [монографія] / С. І. Потапенко; Київський національний лінгвістичний ун-т. – К.: Видавничий центр КНЛУ, 2004. – 359 с.
2. Рогозина И. В. Новые медийные когнитивные структуры и глобализационные процессы / И. В. Рогозина // Глобализация-этнизация. Этнокультурные и этноязыковые процессы: в 2 кн. / [отв. Ред. Г. П. Нешименко]; Науч. совет РАН "История мировой культуры"; Институт славяноведения РАН. – М.: Наука, 2006. – Кн. 1. – С. 476-484.
3. Ручка А. Медіа і глобальна культура: контекст сучасності / А. Ручка // Медіа. Демократія. Культура / за ред. Н. Костенко, А. Ручки; Ін-т соціології НАН України. – К.: Ін-т соціології НАН України, 2008. – С. 133-152.
4. Curtin M. Media Capitals: Cultural Geographies of Global TV / M. Curtin // Television After TV: Essays on a Medium in Transition / Editors L. Spiegel, J. Olsson. – Durham, NC: Duke University Press, 2004. – P. 270-302.
5. Fairclough N. Media Discourse / N. Fairclough. – London: Arnold, 1995. – 214 p.
6. Flew T. Understanding Global Media / T. Flew. – New York: Palgrave Macmillan, 2007. – 256 p.
7. Global Media. Industry Profile / Editor Th. Meyer. – London: Datamonitor, 2005. – 20 p.
8. Karan K. International Women's Magazines in China: Global and Local Perspectives / K. Karan, Ya. Feng // Chinese Journal of Communication (Journal for the Center for Communication Research, The Chinese University of Hong Kong) / Editors P. S. N. Lee, M. Curtin. – Abingdon: Routledge, 2009. – Vol. 2, No. 3. – P. 348-366.
9. Kraidy M. M. Hypermedia Space and Global Communication Studies Lessons from the Middle East [Electronic resource] / M. M. Kraidy, S. Mourad // Global Media Journal (the official publication of the Global Communication Association) / Editor Ya. R. Kamalipour. – Hammond: the Global Communication Association, Spring 2010. – Vol. 9, Issue 16. – P. 1-19. – Mode of access to paper: <http://lass.calumet.purdue.edu/cca/gmj/sp10/gmj-sp10-TOC-main.htm>
10. Kratke S. A World Geography of Global Media Cities European Planning Studies / S. Kratke, P. J. Taylor // European Planning Studies / Editors Ph. Cooke, L. Albrechts. – Abingdon: Routledge, 2004. – Vol. 12, No. 4. – P. 459-477.
11. McLuhan M. Understanding Media: The Extensions of Man / M. McLuhan, L. H. Lapham. – [First edition 1964]. – Cambridge: The MIT Press, 1994. – 392 p.
12. Waisbord S. Imagining the National: Gatekeepers and the Adaptation of Global Franchises in Argentina TV Formats Worldwide / S. Waisbord, S. Jalfin // TV Formats Worldwide: Localizing Global Programs / Editor A. Moran. – Bristol: Intellect Ltd., 2009. – P. 55-74.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Олена Моїсеєнко – доктор філологічних наук, доцент, професор кафедри теорії та практики перекладу Луганського національного університету імені Тараса Шевченка (м. Старобільськ).

Наукові інтереси: соціолінгвістика, когнітивна лінгвістика, лінгвопрагматика, дискурсологія, лінгвокультурологія.

УДК 811.161.2, 811.161.1, 81`23

СПЕЦИФІЧНІ РИСИ ІНТЕРНЕТ-КОМУНІКАЦІЇ

Наталія АКІМОВА (Кропивницький, Україна)

У статті визначено і обґрунтовано основні риси сучасної інтернет-комунікації. Наведено приклади текстів сайтів новин. Диференційовано характеристики, зумовлені новими технічними властивостями інтернету, та власне лінгвістичну специфіку. До останньої автор відносить гібридність і проникність, мультимедійність, схильність до мовної гри, презентативність і персоналізацію, насиченість неологізмами та окказіоналізмами, фрагментарність, використання специфічних скорочень, колективне авторство, недотримання мовних норм, необмеженість у виборі мовних засобів, особливий мовленнєвий етикет.

Ключові слова: інтернет-комунікація, інтернет-мовлення, сайт новин, мовленнєва маніпуляція, інтернет-лінгвістика.

В статье определены и обоснованы основные черты современной интернет-коммуникации. Приведены примеры текстов новостных сайтов. Дифференцированы характеристики, обусловленные новыми техническими свойствами интернета, и собственно лингвистическая специфика. К последней автор относит гибридность и проницаемость, мультимедийность, склонность к языковой игре, презентативность и персонализацию, насыщенность неологизмами и окказионализмами, фрагментарность, использование специфических сокращений, коллективное авторство, несоблюдение языковых норм, неограниченность в выборе языковых средств, особый речевой этикет.

Ключевые слова: интернет-коммуникация, интернет-речь, сайт новостей, речевая манипуляция, интернет-лингвистика.

Basic features of modern Internet communications are identified and explained in the article. There are examples of news sites texts. Characteristics, caused by new technical properties of the Internet and its linguistic specificity are differentiated. Linguistic specificity includes hybridity and permeability, multimedia, language play, presentation and personalization, saturation of neologisms and occasional words,

fragmentation, using of specific abbreviations, collective authorship, violation of linguistic rules, limitlessness in the choice of language tools, special speech etiquette.

Keywords: Internet communication, Internet speech, news site, speech manipulation, Internet linguistics.

Акцент на комунікацію в Мережі, зменшення особистісного спілкування за рахунок опосередкованого інтернетом дало підстави для низки учених констатувати перехід інформаційного суспільства (термін вперше трапляється у працях 1960-рр. Ф. Махлупа, Т. Умесао, детально обґрунтовано Е. Тоффлером) в інформаційно-комунікативне (термін обґрунтовано у монографії О. І. Горошко [5], Є. Д. Скулиша [17] та ін.). На думку каліфорнійського професора М. Кастельса, комп'ютерні технології посприяли появі нового типу суспільства – мережевого [8], де кожна особистість включена у мережу стосунків та інформаційного обміну. Навіть якщо людина не створила свій профіль в інтернеті, це не означає, що її там немає. Кожен існує в інтернеті виражено чи приховано, з власним портретом чи з чужих слів. Новому суспільству властиві нескінченний час, простір потоків, інформаційні революції, нова економіка та політика [8; 17]. Інтернет існує у формі текстів різних форматів: вербальних, графічних, мультимедійних тощо. Мережеве середовище створюється засобами мови, відповідно, воно повинно мати низку специфічних мовленнєвих особливостей, які ми спробуємо визначити у цій статті та проілюструвати прикладами з сайтів новин.

Опосередкованість інтернетом значно відрізняється від використання інших технічних засобів (телефону, радіо, телебачення тощо). Вона зумовлена новими технічними властивостями Мережі, такими, як віртуальність, інтерактивність, нелінійність, можливість постійного доступу з будь-якої точки світу, дистантність, опосередкованість, збереження стенограми на фоні легкості оновлення змісту тексту за умови наявності архіву сайту, оперативність, синхронність, необмежений тираж, низька собівартість, персональна анонімність, можливість електронного пошуку, соціалізація.

Особливостями власне інтернет-мовлення є:

– своєрідне поєднання елементів усної і писемної мови, високий ступінь проникності, змішування латиниці і кирилиці [7, с. 7; 10, с. 8; 16, с. 106; 20, с. 23; 1], поєднання різних типів дискурсу, мозаїчність, інтердискурсивність [2, с. 23; 4, с. 73; 6; 11, с. 10; 16, с. 106]; використання специфічних скорочень [4, с. 73; 6; 11, с. 10]; тобто гібридність та проникність. Офіційно-діловий, публіцистичний та науковий стиль викладу перемешуються з фольклорною манерою оповіді (найчастіше використовується модель казки чи міфу). З одного боку, таке поєднання дозволяє спростити та менш критично подати інформацію, з іншого – відчутна певна стилістична несумісність, наприклад: «Сказ о том, как один ZTE V880e всех флагманов победил» [15]. Прагнення автора привернути увагу та зацікавити читачів за допомогою відомого казкового звороту може мати зовсім інші наслідки, встановивши небажані асоціації між рекламним повідомленням та казкою;

– комбінація відео/звукового сигналу і письмового тексту, тобто креолізованість, мультимедійність [4, с. 73; 6; 11, с. 10; 16, с. 106; 20, с. 18]. Іноді неузгодженість малюнку та тексту зумовлює варіативність розуміння та реалізує маніпулятивний потенціал:

«Кореспондент: Розум, честь і гроші» [14]. Зображене на малюнку здається дивним, розмір мобільних телефонів та спосіб їх застосування (носити на голові) не узгоджується з досвідом. Поєднання слів «розум», «честь», «гроші» стимулює встановити асоціативний зв'язок, який буде некритично співвіднесено з поняттям «смартфон» на кшталт ««розум», «честь», «гроші» – це переваги, які надають сучасні смартфони» або «смартфони для тих, у кого є «розум», «честь», «гроші» тощо;

– схильність до мовної гри [2, с. 33], гіпертекстовість, гіпертекстуальність [4, с. 73; 7, с. 7; 11, с. 10; 16, с. 106; 20, с. 13-18; 1] як здатність до поєднання кількох значень у слові, вислові через використання гри значеннями, алюзій, прецедентність тощо. Прийоми мовної гри на сайтах новин з часом вдосконалюються, підкріплюються іншими прагматичними засобами, набуваючи більше маніпулятивного потенціалу. Наприклад: *«Кручу-верчу, (не) подписать хочу, или настольная игра от Порошенка и Гройсмана»* [12]. Окрім обіграння дужок навколо (не) цікавим випадком мовної гри в аналізованому анонсі є вживання виразу «настольная игра». Лексема «настольний» асоціюється зі словотвірною базою «стіл», який є традиційним атрибутом українського політика. Встановлення імпліцитних асоціацій певно має відволікти читача від критичного аналізу тексту, де приховано маніпулятивний намір зниження авторитету, дискредитації названих політиків, які «граються» з важливими державними документами так, як продуцент пограв з текстом новини. Таким чином створюється і поширюється медіавірус незадоволення роботою влади, готується підґрунтя до політичних змін. Цей анонс, по суті, не є новиною, офіційні документи не часто підписують з першого разу, повертаючи з зауваженнями. Автор використовує прості слова, грайливу форму, іронічний тон для того, щоб приховати маніпуляції з мовною свідомістю читачів;

– персоналізація, тобто здатність забезпечувати необхідною інформацією згідно з уподобаннями користувачів [19, с. 233], орієнтованість на певну групу читачів, відбір реципієнтів за певними критеріями та презентативність [10, с. 10] як прагнення будь-яким шляхом привернути увагу до тексту, настанова на його неоднозначне розуміння, асоційованість [20, с. 12], варіативність [6], тобто продукування тексту таким чином, щоб він викликав якнайбільше асоціацій і емоцій. Для цього автори часто використовують занадто лаконічні метафори, трансформовані прецедентні тексти, шаблонні вислови в іншому контексті, парадоксальні вислови, цитати, пейоративну лексику, посилання на відомих суспільних діячів тощо. Наприклад: *«Вибух від Айвараса. Новий скандал у владі»* [14]. Здавалося, чим би міг зацікавити аудиторію новий скандал в українській владі, коли народ вже звик, що скандали – це майже єдине, чим ця влада займається. Щоб якимось привернути увагу користувачів, продуцент починає новину з яскраво емоційно забарвленого слова «вибух». Далі подано прізвище політика, яке, за задумом автора, має бути асоційовано з цим скандалом та його наслідками;

– креативність, насиченість неологізмами [2, с. 23; 7, с. 9], okazіоналізмами та вузькоспецифічною лексикою (термінами, діалектизмами тощо). Наприклад: *««Сушки» и «Ранторы»: как отличаются операции США и России против ИГ»* [15]. Складається враження, що мова йде про якісь військові операції двох схожих за силою держав проти спільного ворога. Проте у такому трактуванні відчутно кілька інтенційних помилок: по-перше, конкуруючі у політичній сфері держави представлені партнерами, що не може не викликати підозр. По-друге, зіставлення їх міці провокує сумніви, оскільки позиція Росії сьогодні значно слабша, ніж США. Ідея спільного ворога теж здається штучною. Розповсюдження подібних текстів сприяє милітаризації свідомості громадян Росії та інших читачів ресурсу (за півтора місяці цю новину прочитали близько 400 тис.), чим сприяє поширенню медіавірусу буденного ставлення до війни;

– фрагментарність [6], тобто поширення обірваних на півслові текстів, механічне поєднання уривків різної інформації, об'єднаної лише імпліцитним замислом автора, провокуючи потрібні йому асоціативні зв'язки, оцінки та конотації. Наприклад: *«У Чернівцях з'явився нардеп зростом у чо...»* [18]. Загальне враження некомпетентності продуцента доповнюється відчутністю його маніпулятивних намірів, оскільки у новині щодо нардепа акцентується зовнішня ознака, а не його професійні дії, погляди чи якості;

– колективне авторство [2, с. 43] вбачаємо у тексті, між частинами якого слабкий семантичний зв'язок через уявне цитування (спочатку подається нібито джерело новини, а далі текст так, як його зрозумів мовець), або трансформації прецедентних текстів, або механічне поєднання кількох текстів різної тематики, об'єднаних загальним коментарем. Наприклад: *«Вата під Інтером і Барбі в хіджабі: фото дня»* [14]. Безглузде поєднання різних фрагментів в межах одного анонсу стало нормою для деяких сайтів новин. Причому

чим курйозніші такі тексти, тим краще, отже, вони привернуть більше читацької уваги. Визначення фото дня має також певний потенціал встановлення ціннісних орієнтирів суспільства, формування очікувань, поширення мемів;

– недотримання мовних норм, порушення мовного канону, що стає ознакою рівня мовної компетенції [7, с. 9; 10, с. 15]. Прикладом порушення порядку слів, а, відповідно, й логіки викладу інформації є такий текст: «*Спайси уложили на больничную койку*» [3]. Якщо Спайси – це суб'єкт дії, то варто зазначити кого вони уклали до лікарні, якщо ж Спайси – об'єкт, тоді порушено граматичні норми керування. Зайва емоційність та яскрава презентативність тексту, що створюється сполученням слів «*уложили на больничную койку*» замість нейтрального «*обратились в больницу*». Насиченість новинних ресурсів подібними надмірно експресивними текстами сприяє поширенню моди на емоційно нестримане спілкування, експресивність витісняє вимоги зрозумілості та грамотності, що призводить до зниження мовного смаку у суспільстві;

– необмеженість у виборі мовних засобів, відсутність цензури, використання пейоративної та інвективної лексики [2, с. 43; 7, с. 9], прикладом чого може бути такий анонс: «*НБУ покарає шалапутів, через які впала гривня*» [13]. Важливе економічне повідомлення подається у розмовному форматі та заспокійливому тоні, які, певно, мають сприяти зменшенню соціальної напруги. Між тим цим текстом продуцент переключує увагу читачів з більш важливого факту інфляції валюти на менш значимий – покарання винних. Апелюючи до емоційної сфери читача (через використання розмовних слів та помилок, які відволікатимуть увагу) копірайтер вміло переносить акценти з подальших складних дій гальмування інфляції до простого покарання шалапутів. Інвектив з розмитим значенням приховує імена тих, хто допустив помилки;

– специфічний мовленнєвий етикет [4, с. 73; 11, с. 10], опосередкована передача інтонації: «написання слів великими літерами прирівнюється до лементу, створення ефекту пошепки за допомогою значків * *» [9, с. 48]. Також поширеним в інтернет-мовленні є використання дієслів у формі третьої особи множини, без зазначення суб'єкта дії або без його конкретизації (*власти решили провести реформы*), онімів без референтів (*Реформы непотрібні – зазначив чиновник*); метонімії (*власти, правительство* і под.).

Навряд до специфічних особливостей інтернет-мовлення можна віднести такі: глобальність [2, с. 23; 16, с. 106; 20, с. 13] не можна вважати особливістю інтернет-мовлення, оскільки кожен національний сегмент представлений відповідною мовою, що репрезентує як універсальні, так і унікальні характеристики; контекстно-ситуаційна обумовленість, заповнення інформаційних лакун, добровільність контакту, неоднорідність тимчасового зазору між думкою та її вербалізацією [16, с. 106] є загальними рисами комунікації; статусна рівність учасників [2, с. 43; 4, с. 73; 11, с. 10], що є особливістю певних форм спілкування, а не власне мови; формування спільної картини світу [2, с. 43] є загальною характеристикою спілкування, зокрема й інтернет-комунікації.

Отже, до основних особливостей інтернет-мовлення належать гібридність і проникність, мультимедійність, мовна гра, презентативність і персоналізація, насиченість неологізмами та okazіоналізмами, фрагментарність, використання специфічних скорочень, колективне авторство, недотримання мовних норм, необмеженість у виборі мовних засобів, певний мовленнєвий етикет.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Dresner E. The Topology of Auditory and Visual Perception, Linguistic Communication, and Interactive Written Discourse [Електронний ресурс] / E. Dresner // Language@Internet. – 2005. – Режим доступу: http://www.languageatinternet.de/articles/2005/161/index_html/
2. Асмус Н. Г. Лингвистические особенности виртуального коммуникативного пространства : дис. на соискание уч. степени кандидата филологических наук: спец. 10. 02. 19 – «Теория языка» / Н. Г. Асмус – Челябинск, 2005 – 265 с.
3. Вести.Ru: новости, видео и фото дня [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://www.vesti.ru/>
4. Галичкина Е. Н. Специфика компьютерного дискурса на английском и русском языках (на материале жанра компьютерных конференций) : дис. на соискание уч. степени кандидата филологических наук: спец. 10. 02. 20 – «Прикладная и математическая лингвистика» / Е. Н. Галичкина. – Волгоград, 2001. – 212 с.
5. Горошко Е. И. Информационно-коммуникативное общество в гендерном измерении : [монография] / Е. И. Горошко. – Харьков : ФЛП Либуркина Л.М., 2009. – 816 с.

6. Дедова О. В. Лингвосомиотический анализ электронного гипертекста : (на материале русскоязычного Интернета) : дисс. на соискание уч. степени доктора филологических наук : спец. 10.02.01 «Русский язык», 10.02.19 «Теория языка» [Электронный ресурс] / О. В. Дедова. – М., 2006. – Режим доступа: <http://www.disscat.com>
7. Карпа І. Б. Функціональні та прагматичні характеристики інтерактивної віртуальної комунікації (на матеріалі інформаційно-довідкового сервісу Yahoo!Answers). : автореф. на здобуття наук. ступеня кандидата філологічних наук : спец. 10.02.04 – «Германські мови» / І. Б. Карпа. – Херсон, 2010. – 22 с.
8. Кастельс М. Становление общества сетевых структур / М. Кастельс // Новая постиндустриальная волна на Западе / [под. ред. В.Л.Иноземцева]. – М. : Academia, 1999. – С.296-308.
9. Компанцева Л. Ф. Интернет-лінгвістика: навч. посібник / Л. Ф. Компанцева. – К.: Наук.-вид. відділ НА СБ України, 2009. – 275 с.
10. Компанцева Л. Ф. Интернет-комунікація: когнітивно-прагматичний та лінгвокультурологічний аспекти : автореф. на здобуття наук. ступеня доктора філологічних наук : спец. 10.02.02 – «Російська мова» / Л. Ф. Компанцева. – Київ, 2007. – 23 с.
11. Моргун Н. Л. Научный сетевой дискурс как тип текста : автореф. на соискание уч. степени кандидата филологических наук: спец. 10. 02. 01 – «Русский язык» / Н. Л. Моргун. – Тюмень, 2002. – 20 с.
12. Новини України | Цензор.НЕТ – останні новини дня | Свіжі головні новини України та світу | Цензор.НЕТ [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://censor.net.ua/>
13. Новини України від LB.ua: оперативна аналітика української політики, економіки, новини культури та спорту [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://ukr.lb.ua/>
14. Останні новини України та світу. Корреспондент.net – свіжі новини дня [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://korrespondent.net/>
15. РосБизнесКонсалтинг – новости, акции, курсы валют, погода, доллар, евро [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://www.rbc.ru/>
16. Рыжков М. С. Речевые стратегии участников синхронного интернет-дискурса (на материале русско- и англоязычных чатов) : автореф. на соискание уч. степени кандидата филологических наук: спец. 10.02.19 – «Теория языка» / М. С. Рыжков. – Воронеж, 2010. – 25 с.
17. Скулиш Є. Д. Новітні виміри інформаційної політики ЄС та України в умовах інформаційно-комунікативного суспільства // Інтернет-комунікація в діяльності інститутів сектору безпеки: теоретико-прикладний аспект : монографія. – К., Луганськ : Янтар, 2013. – С.16-66.
18. Україна – ТСН.ua [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://tsn.ua/ukrayina>
19. Филатова О. Г. Интернет как масс-медиа / О. Г. Филатова // Сборник научных трудов "Актуальные проблемы теории коммуникации". – СПб., 2004. – С. 232-240.
20. Щипицина Л. Ю. Комплексная лингвистическая характеристика компьютерно-опосредованной коммуникации (на материале немецкого языка): автореф. на соискание уч. степени доктора филологических наук: спец. 10.02.04 – «Германские языки» / Л. Ю. Щипицина. – Воронеж, 2011. – 40 с.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Наталія Акімова – кандидат філологічних наук, доцент кафедри соціальної роботи Кіровоградського інституту державного та муніципального управління Класичного приватного університету.

Наукові інтереси: мовлення інтернету та сайтів новин, проблеми розуміння тексту, мовленнєві девіації, психолінгвістика, інтернет-лінгвістика.

УДК 811. 111

КОНЦЕПТУАЛІЗАЦІЯ ДІЙСНОСТІ У ЛІНГВОПРОСТОРІ АКЦЕНТУЙОВАНИХ МОВНИХ ОСОБИСТОСТЕЙ (НА МАТЕРІАЛІ ТЕЛЕСЕРІАЛІВ «ELEMENTARY» ТА «NASHVILLE»)

Ірина АНДРЕЄВА, Катерина ЛАТУШКІНА (Запоріжжя, Україна)

Статтю присвячено дослідженню лінгвокогнітивних параметрів концептуалізації дійсності акцентуйованими мовними особистостями. Предметом аналізу виступають лінгво-когнітивні особливості вербалізації когнітивних конструктів у комунікативній практиці героїв шляхом експлікації низки концептуальних метафор – актуалізацій акцентуйованих мовних особистостей. Дослідження виконано на матеріалі англомовних діалогів сучасних телесеріалів «Elementary» та «Nashville».

Ключові слова: мовна особистість, структура мовної особистості, концепт, акцентуйована мовна особистість, концептуальна метафора.

Статью посвящено исследованию лингвокогнитивных параметров концептуализации действительности акцентуированными языковыми личностями. Предметом анализа выступают лингвокогнитивные особенности вербализации когнитивных конструктов в коммуникативной практике героев путём экспликации ряда концептуальных метафор – актуализантов акцентуированных языковых личностей. Исследование выполнено на материале англоязычных диалогов современных телесериалов «Elementary» и «Nashville».

Ключевые слова: языковая личность, структура языковой личности, концепт, акцентуированная языковой личности, концептуальная метафора.

The article focuses on the lingual-cognitive characteristics of the conceptualization of the reality by the accentuated linguistic personalities. The object of the research is the lingual-cognitive features of the verbalization of the cognitive constructs in the communicative practice of the heroes by explaining a number of the conceptual metaphors as the actualizers of the accentuated linguistic personalities. The research has been made on the basis of English dialogues from the modern television series 'Elementary' and 'Nashville'. The theoretical part of the article deals with such fundamental notions of the modern cognitive linguistics as linguistic personality and its structure, concept and conceptual metaphor. The practical part of the study includes the implementation of cognitive linguistic theory based on the analysis of the cognitive spaces of the two accentuated linguistic personalities of different types. As a result of our study the following conclusion was made: the accentuation type directly influences the specificity of the conceptualization of the reality.

Key words: linguistic personality, structure of linguistic personality concept, accentuated linguistic personality, conceptual metaphor.

Протягом декількох десятиліть як закордонні, так і вітчизняні мовознавці продовжують працювати над проблемою концептуалізації дійсності та специфікою відображення ментальних процесів у мовленні людини [3; 5; 6]. А тому, одними з найбільш актуальних тем сучасних лінгвістичних студій залишаються картини світу, концепти та мовна особистість. Окремий інтерес у цьому відношенні становить акцентуована мовна особистість та характерні особливості концептуалізації навколишнього світу різними її типами.

Отже, метою представленої наукової розвідки, яка є продовженням вектору наших попередніх досліджень [2], є окреслення лінгвокогнітивних параметрів концептуалізації дійсності акцентуованими мовними особистостями різних типів. Відповідно, предметом дослідження є особливості вербальної репрезентації когнітивних конструктів у процесі їх комунікативної узуалізації, а об'єктом аналізу виступають індивідуальні концептуальні метафори в когнітивному просторі обраних акцентуованих мовних особистостей. Матеріалом представленої наукової розвідки слугували оригінальні англомовні діалоги телесеріалів «Elementary» та «Nashville» сумарним обсягом 800 сторінок [12; 11]. Наукова новизна цього дослідження полягає у спробі простежити специфіку концептуалізації дійсності акцентуованими мовними особистостями у залежності від їх типів.

Перш за все, слід з'ясувати як пов'язані між собою процеси концептуалізації дійсності та поняття мовної особистості. Так, на сьогоднішній момент у мовознавстві існує низка теоретично обґрунтованих підходів до трактування останньої. У представленій науковій розвідці за основу взята така загальноприйнята дефініція, за якою за основу беруть комунікативний аспект мовної особистості, під якою, у свою чергу, розуміють сукупність людських властивостей та характеристик, що дають змогу індивіду створювати, сприймати та використовувати мовленнєві витвори, різні за ступенем мовленнєво-структурної складності, глибиною і точністю відображення дійсності та цільовою спрямованістю [6, с. 35].

Таке трактування мовної особистості логічно пов'язане із виділенням певних елементів її структури. А саме, йдеться про трирівневу модель мовної особистості, яка включає вербально-семантичний, лінгво-когнітивний та прагматичний рівень [6, с. 51 – 61]. Інакше кажучи, мовна особистість зазвичай репрезентована, по-перше, на рівні мови, мовлення та мовних засобів, по-друге, на рівні свідомості, мислення та розумових процесів, і, по-третє, на рівні комунікативних настанов і стратегій.

У представленій науковій розвідці об'єктами дослідження виступають одиниці саме другого лінгво-когнітивного рівня мовної особистості. Саме тому, вважаємо за необхідно уточнити дефініцію концепта. Під цим терміном у сучасній лінгвістиці традиційно розуміють багатомірне семантичне утворення на межі ментальних та психічних ресурсів процесу пізнання, яке зберігається у національній пам'яті у вербалізованому вигляді [4, с. 8 – 10; 5, с. 96-99]. Таким чином, очевидно є складність цього феномену, на формування якого, відповідно, чинить вплив низка різних факторів від історичного часу та соціуму, у якому живе людина, до власне її індивідуальних вікових, гендерних та особистісних характеристик [9, с. 218; 10, с. 14].

Відповідно, логічним буде твердження про те, що домінантність таких певних рис зумовить домінантність певних концептів для конкретного індивіда. Інакше кажучи, акцентуація мовної особистості значною мірою визначає широке функціонування певних когнітивних конструктів у її когнітивному просторі, що, у свою чергу, позначається й на мовленні акцентуованої мовної особистості.

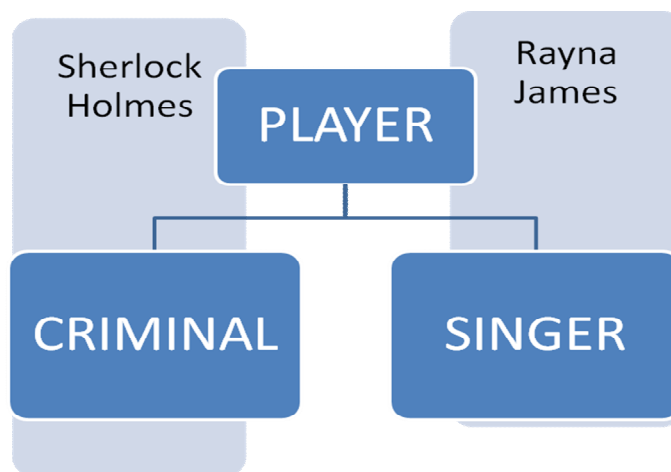

У наших попередніх дослідженнях нами було проаналізовано різні аспекти представлених акцентуєваних мовних особистостей головних героїв обраних телесеріалів, а саме приватного детектива Шерлока Холмса та кантрі-співачки Рейни Джеймс [1; 2; 8]. Оскільки вони належать до різних типів акцентуєваних мовних особистостей, то в когнітивному просторі вищезгаданих героїв актуалізуються різні когнітивні конструкти. Так, для розсудливого та завжди уважного Шерлока актуальними є такі концепти, як, наприклад, OBSERVATION, METHODICALNESS, SENSE, INFORMATION та CRIME [8]. А у випадку із чутливою та емоційною Рейною, провідну роль грають концепти FAMILY, TRUST, MARRIAGE, LOYALTY, MUSIC та SUCCESS.

Проте, є одна риса, яка є спільною для обох представлених акцентуєваних мовних особистостей. А саме, проаналізувавши комунікативну практику обох героїв, можемо стверджувати про існування та функціонування низки **концептуальних метафор**. Нагадаємо, що головною характеристикою цього типу метафори є репрезентація одного, більш конкретного, концепта («область-ціль») через другий, більш абстрактний («область-джерело») [7, с. 33, с. 251; 11, с. 3 – 4]. У нашому випадку, очевидно, що через відмінність домінантних концептів, «області-цілі» та «області-джерела» головним чином будуть не співпадати. Тим не менш, результати проведеного дослідження доводять, що все ж таки існує точка перетину когнітивних просторів представлених акцентуєваних мовних особистостей. Задля наочності сприйняття ряду концептуальних метафор обраних героїв, вважаємо за доцільне простеження отриманих результатів на прикладах комунікативної практики героїв.

По-перше у своїй професійній детективній діяльності Шерлок асоціює увесь кримінальний світ зі спортом, конкуренцією та гральними змаганнями (див. Малюнок 1). Так, злочинець в уявленні Холмса – це гравець, а детектив – його суперник: *I'm playing the probabilities. That's what I always do*. Відповідно, своїми діями порушник намагається попередити розкриття злочину слідчим: *The boot print on his front door was an 11. He wore bigger shoes to throw us [detectives] off*.

В уявленні Рейни, тим часом, спортом є вже її сфера професійної діяльності, тобто музичний бізнес (див. Малюнок 1). Там гравцями виступають виконавці: співаки, співачки, музиканти та інші члени музичних колективів: *Marshall, I feel like you don't wanna work with him [member of Rayina's band]. Just 'cause he doesn't wanna play your game*. Відповідно, їх намагання досягти успіху в цій сфері і уявляють собою певну гру за популярність та славу: *Well, she [a young ambitious singer] sells a lot of records. – She knows how to play the game*.

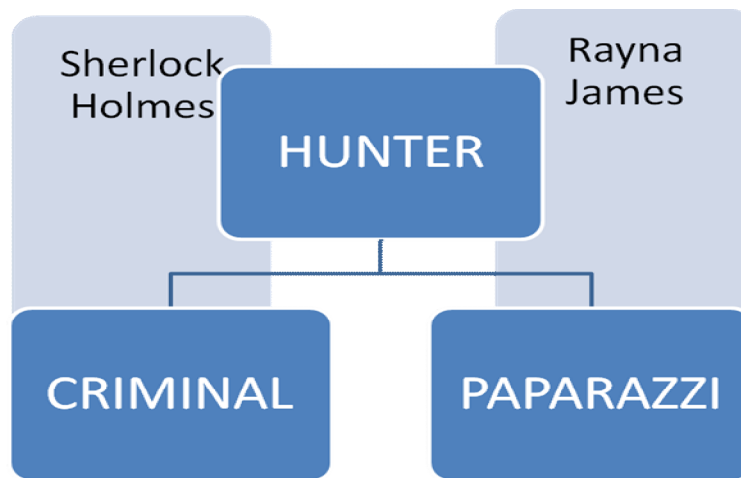

Малюнок 1. Концептуалізація ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ як СПОРТУ в когнітивному просторі акцентуєваних мовних особистостей.

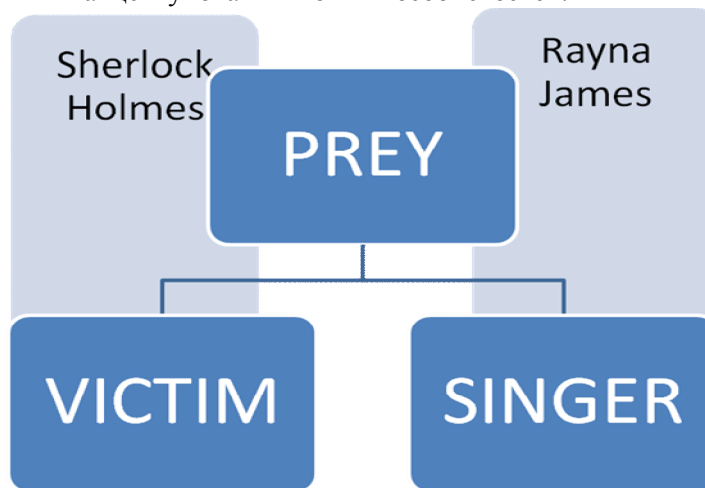
По-друге, світ злочинців Холмс асоціює також із тваринним світом із своїми жорстокими законами (див. Малюнок 2 і Малюнок 3). Так, за спостереженнями детектива, злочинець завжди вислідковує невинну жертву, подібно до того, як мисливець знаходиться у

постійному пошуку здобичі, таким чином порівнюючи процес детективного пошуку з МИСЛИВСТВОМ: *Now, why would a killer do that? – It reflects a particular mindset. And that mindset, in turn, reflects a particular kind of killer: one who chooses victims who are sick and weak, one whose victims, he believes, are doomed to die. Someone whose preferred hunting ground is a hospital.* Для цього, злочинець здатен зайти далеко, здатен застосувати як силу, так і хитрощі, заманюючи жертву, як здобич, у пастку: *What you saw at the hospital, none of it was real. – It was a trap.*

У випадку з Рейною, вона сама опинилась залученою у це небезпечне полювання. Коли у пресі біло оприлюднено подробиці нового гучного скандалу за участі її родини, уже сама співачка стає жертвою. Вона загнана в глухий кут, вимушена переховуватись від надокучливих представників ЗМІ, які, ніби, мисливські пси, полюють на неї, куди б вона не пішла: *Everywhere we go, they're just gonna hound us. I'm gonna stay here.[..] until this whole thing passes over.*

Малюнок 2. Концептуалізація ПРОФЕСІЇ як МИСЛИВСТВА в когнітивному просторі акцентуєваних мовних особистостей.

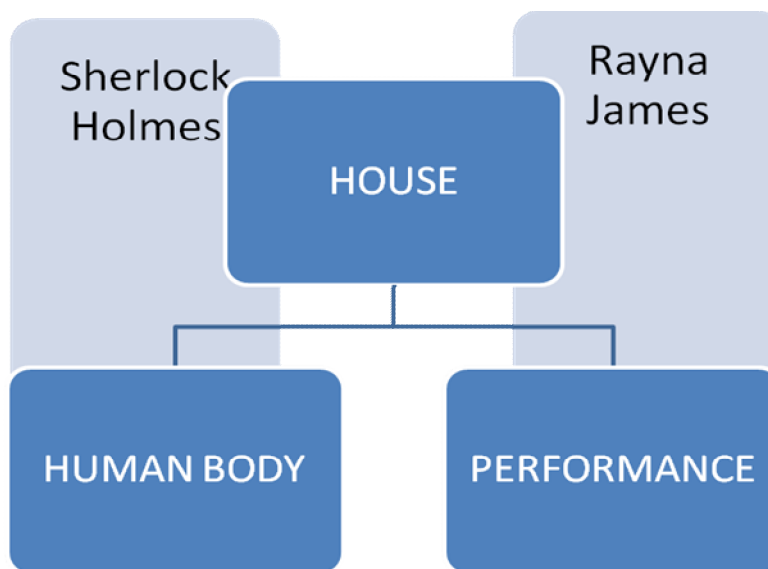

Малюнок 3. Концептуалізація ПРОФЕСІЇ як МИСЛИВСТВА в когнітивному просторі акцентуєваних мовних особистостей.

По-третє, вельми специфічним, на наш погляд є бачення людини Шерлоком, яка концептуалізується в термінах БУДІВЛІ на основі взятої ним класичної теорії горища, запозиченої кіно версією з оригінального літературного тексту А. Конан Дойла. Згідно цієї

концепції, людське тіло порівнюється із домівкою, складовою частиною якої є горище, представлене мізком людини (див. Малюнок 4): *I've always believed human brain is like an attic, a storage space for facts, but because space is finite, it must be fitted only with the things one needs to be the best version of oneself. It's important, therefore, not to have useless facts.* Більш того, за переконанням Холмса, будинок конструює й злочинець. Однак, у нього споруда – це увесь замисел злочину, де його суб'єкт та об'єкт є будівельними елементами загальної конструкції: *Only problem was, of course, Amy didn't fit his victim profile, did she? But you accounted for that by pressuring her to alter her appearance until she did.*

По відношенню до Рейни, модель будинку також можна застосувати. Однак, у цьому разі його будує вже вона сама. Спорудою тепер є її шоу, концерти та виступи, головним проектувальником, розробником та будівником яких виступає сама співачка (див. Малюнок 4). Саме вона вирішує, як їх провести, кому з артистів відчинити двері, а перед ким їх варто залишити закритими: *I'm gonna close this show with one of these new songs.* Більш того, цю роль Рейна виконує і в родинному житті. Так, після того, як її чоловік зізнався у причетності до нечесних фінансових махінацій, співачка рішуче заявила йому у відповідь: *Let me be clear with you about something I'm not covering for you with our girls the way I did with the press.*

Малюнок 4. Ступінь антропоморфності концепту БУДИНКУ в когнітивному просторі акцентуєваних мовних особистостей.

Отже, проаналізувавши когнітивні параметри актуалізації двох акцентуєваних мовних особистостей різних типів, ми можемо зробити висновок про специфічність концептуалізації дійсності акцентуєваними мовними особистостями в залежності від їх типів. Спільною рисою обох випадків є функціонування не виключно окремих концептів, проте розвинених концептуальних метафор, що, на нашу думку, свідчить про складність процесів концептуалізації дійсності у зв'язку з наявністю певного типу акцентуації особистості. Це, у свою чергу, зумовить певні відмінності між когнітивними просторами представлених героїв. Зокрема, детективу Шерлоку Холмсу, як педантичній акцентуєваній мовній особистості, притаманні такі концептуальні метафори, як VICTIM is PREY, CRIMINAL is HUNTER, CRIMINAL is PLAYER, HUMAN BODY IS HOUSE, BRAIN IS ATTIC, тощо. Водночас емотивний тип акцентуації мовної особистості співачки Рейни Джеймс характеризується функціонуванням таких концептуальних метафор, як SINGER IS PLAYER, CAREER IS GAME, CELEBRITY IS PREY, PAPARAZZI IS HUNTER, SINGER IS BUILDER, PERFORMANCE IS HOUSE. До перспектив представленої наукової розвідки ми відносимо

подальше дослідження мовних особистостей та особливостей їх актуалізації, зокрема на когнітивному та мотиваційному рівнях.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Андреева І.О., Латушкіна К.О. Лінгвальні засоби реалізації мовної особистості героя телесеріалу «Elementary» та їх відтворення в перекладі // Нова філологія: збірник наукових праць. – Запоріжжя: ЗНУ, 2014. – №65. – С. 174 – 179.
2. Андреева І., Латушкіна К. Особливості відтворення одиниць вербального рівня акцентуованої мовної особистості в перекладі (на матеріалі телесеріалу «Nashville») // Vox philologi. Збірник наукових статей / Н.І. Назаренко. – Маріуполь: МДУ, 2016. – №5. – С. 4 -12.
3. Гончарова Н. Н. Языковая картина мира как объект лингвистического описания. – Известия Тульского государственного университета. – Тула: ТулГУ, 2012. – №2. – Режим доступу: <http://cyberleninka.ru/article/n/yazykovaya-kartina-mira-kak-obekt-lingvisticheskogo-opisaniya#ixzz3SD4meII>
4. Калашникова Л. В. Лингвистическое понимание концепта // Филологические науки. Вопросы теории и практики. – Тамбов: Грамота, 2008. – №1. – с. 98-100.
5. Карасик В. И. Языковой круг: личность, концепты, дискурс. – Волгоград: «Перемена», 2002. – 331 с.
6. Караулов Ю. Н. Русский язык и языковая личность // М.: Издательство ЛКИ. – 2010. – 264с.
7. Лакофф Дж. Метафоры, которыми мы живем: Пер. с англ. / Дж. Лакофф, М. Джонсон. – М.: Едиториал УРСС, 2004. – 256 с.
8. Латушкіна К.О. Лінгвоконцептуальні параметри об'єктивації індивідуальної картини світу (на матеріалі телесеріалу «Elementary») // Наукові записки національного університету «Острозька академія». Серія «Філологічна»: збірник наукових праць / І. В. Ковальчук, Л. М. Коцюк, с. В. Новоселецька. – Острого: Видавництво національного університету «Острозька академія», 2015. – Вип. 55. – С. 140 – 143.
9. Прохоров Ю. Е. Концепт, текст, дискурс в структуре и содержании коммуникации. – Екатеринбург: Ур. гос. ун-т им. А. М. Горького, 2006. – 38 с.
10. Слышкин Г. Г. От текста к символу: лингвокультурные концепты прецедентных текстов в сознании и дискурсе. – М: Academia, 2000. – 128 с
11. Forceville C. Visual and multimodal metaphor in film: charting the field / C. Forceville // Embodied Metaphors in Film, Television and Video Games: Cognitive Approaches. – London: Routledge, 2016. – 17 – 32 p.
12. Телесеріал Elementary. – Robert Doherty.
13. Телесеріал Nashville. – Callie Hourie.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

Ірина Андреева – кандидат філологічних наук, доцент кафедри теорії та практики перекладу з англійської мови Запорізького національного університету.

Наукові інтереси: англійська фразеологія, когнітивні аспекти дослідження фразеологічних одиниць, лінгвоконцептологія.

Катерина Латушкіна – студентка четвертого курсу факультету іноземної філології Запорізького національного університету.

Наукові інтереси: мовна особистість та лінгвальні засоби її реалізації, особливості відтворення актуалізаторів мовної особистості у перекладі.

УДК 811.112.2'373.7

НІМЕЦЬКА ЕКСПРЕСИВНО-КОМУНІКАТИВНА ФРАЗЕОЛОГІЯ У СОЦІАЛЬНІЙ МЕРЕЖІ ФЕЙСБУК

Оксана ГОРДІЙ (Івано-Франківськ, Україна)

У статті розглядається текстотвірний потенціал фразеологічних експресивів і комунікативів сучасної німецької мови у соціальних мережах анкетного типу (на матеріалах Фейсбук). Досліджено функціонування цих одиниць в ролі назв груп / спільнот та імені користувача. Описано їхню лінгвокреативне вживання. Базовими функціями фразеологічних експресивів та комунікативів визначено розважальну та парольну функції.

Ключові слова: фразеологічні експресиви і комунікативи, соціальна мережа, подвійна актуалізація значення, (Інтернет-) спільнота, парольна функція.

В статті рассматривается текстообразующий потенциал фразеологических экспрессивов и коммуникативов современного немецкого языка в социальных сетях анкетного типа (на материале Фейсбук). Исследовано функционирование данных единиц в качестве названий групп / сообществ, а также имени пользователя. Описано их лингвокреативное употребление. Базовыми функциями фразеологических экспрессивов и коммуникативов определены развлекательная и парольная функции.

Ключевые слова: фразеологические экспрессивы и коммуникативы, социальная сеть, двойная актуализация значения, (Интернет-) сообщество, парольная функция.

The article deals with text-forming potential of expressive and communicative phraseology of modern German on social networking websites (based on Facebook). The functioning of phraseological expressives and communicatives as both usernames and group or community names is analyzed. Their playful use is described. The appeal and entertainment functions are determined as their major functions.

Key words: phraseological expressives and communicatives, social networking website, ambiquating of idioms, (Internet-) community, appeal function.

В останні десятиліття з появою та розвитком Інтернету в житті людства відбулися глобальні зміни, які більшістю науковців визначаються як інформаційна революція. На його просторах сформувалось незоре поле соціальної взаємодії, життєдіяльність якого забезпечується різноманітними комунікаційними формами. Виникнення і використання новітніх форм комп'ютерно-опосередкованої комунікації відкриває перед лінгвістикою широке поле для дослідницької діяльності [3; 4; 5; 12]. Корпусна лінгвістика з розвитком Інтернету отримала вигідне і практично безмежне джерело даних, хоча можливості їхньої обробки не можна розглядати однозначно. В останні роки у цьому напрямку проведена значна робота, вчені розробляють різноманітні методи і прийоми дослідження мультимедійних, мультимедійних, динамічно-плинних Інтернет-текстів [8; 10]. Застосування належних алгоритмів дослідження дозволяє використовувати здобуті результати у лексикографічній практиці [6]. За допомогою пошукових систем можна отримати значний масив різножанрових матеріалів для вирішення окремих лінгвістичних завдань.

Хоча розвиток технологій розширив можливості спілкування в Інтернеті відеотелефонією, більшість користувачів, як і раніше, користуються сервісами письмової комунікації, щодо яких багато дослідників відзначають тенденцію взаємодії усного і писемного мовлення [3; 5; 12]. Л. Ю. Щипіцина пояснює поєднання ознак усного і писемного мовлення специфічними параметрами каналу і засобу комунікації, під дією яких утворюється особливий медійний варіант мови [5]. Ознаки концептуально усного мовлення виражені по-різному в різних службах і комунікаційних формах Інтернету: чим більш діалогічною і синхронною є комунікація в Інтернеті, тим частішими в ній є прояви ознак усного мовлення [12]. Найбільш яскраво вони виявляються в синхронній Інтернет-комунікації – чаті, і, відповідно, цей жанр тривалий час залишався найбільш дослідженим.

У попередніх розвідках ми виявили, що в асинхронній комунікації (форуми, платформи питань-відповідей) одиниці комунікативно-експресивної фразеології німецької мови – стійкі фразеологізовані речення на зразок (*Ach*), *du kriegst die Tür nicht zu! Abwarten und Tee trinken! Das fängt ja gut an! So schnell schießen die Preußen nicht! Ab nach Kassel!* виступають важливим фактором встановлення «комунікативної близькості», виконують завдання підтримки невимушеної тональності, імітації спільності комунікативного простору. Це підтвердило наше припущення про функціонування досліджуваних ФО в асинхронній Інтернет-комунікації як прояв її комбінованого писемно-усного характеру. **Новизною** нашого дослідження є також зображення цих одиниць як єдиного функціонального поля фразеологічних експресивів і комунікативів – окремих висловлювань, синтаксично оформлених у вигляді речень, закріплених узусально в мовній спільноті для вираження інтенцій, оцінок і емоцій мовця, які характеризуються вживаністю, відтворюваністю, відносною стійкістю, комплексним значенням і виконують комунікативну і часто експресивну функцію (детальніше див. О. М. Гордій (2014) [2]).

Комунікативне середовище Інтернету змінюється та вдосконалюється швидкими темпами. Ряд технологічних змін на початку 21 століття призвів до формування «Веб 2.0» – нового покоління веб-сайтів, основну масу контенту яких створюють рядові користувачі (*user generated content*). На цій основі сформувались т.зв. засоби соціальної масової комунікації (*social media*). Л. О. Браславець розуміє під соціальними мережами Інтернет-сервіси, які «надають користувачам можливість створити стандартизовану веб-сторінку, розмістити в призначеному для користувача розділі свої дані, а також встановити і формалізувати зв'язки з іншими користувачами сервісу» [1, с. 10].

До завдань цього дослідження належало встановлення місця фразеологічних експресивів і комунікативів німецької мови в структурі соціальної мережі Фейсбук, опис їхніх основних функцій та особливостей вжитку. **Матеріалом** дослідження слугували назви груп та спільнот цієї мережі (всього 74 одиниці), імена користувачів Фейсбук (41 одиниця) та чисельні коментарі, що знаходяться у вільному доступі веб-сайту.

Фейсбук, заснована у лютому 2004 р., є світовим лідером серед соціальних мереж анкетного типу. Згідно з даними *Alexa Internet* – компанії, яка надає статистичну інформацію

щодо популярності Інтернет-сайтів, соціальна мережа Фейсбук довгий час була другим за відвідуваністю сайтом у світі після *Google*, проте у квітні 2016 р. поступилась *YouTube* і опустилась на третю сходинку [11].

Аналіз матеріалів показав, що фразеологічні експресиви і комунікативи широко вживаються в усіх структурних елементах соціальної мережі Фейсбук – власне у постах (коментарях) учасників, а також в ролі імені користувача та назв спільнот і груп.

У коментарях учасників ці одиниці не виявляють жодних особливостей в порівнянні з форумами, тобто слугують описаним вище фактором встановлення «комунікативної близькості» й підтримки невимушеної тональності спілкування, виконують завдання імітації спільноті комунікативного простору.

На відміну від синхронної та асинхронної комунікації, однією з конститутивних ознак якої є анонімність (більшість користувачів спілкуються у чатах і на форумах без фото та під вигаданими іменами – нікнеймами), спілкування у соціальних мережах є більш відкритим, тут передбачена значною мірою публічна діяльність користувача. Під час реєстрації система пропонує користувачам ввести своє справжнє ім'я та прізвище й завантажити фото. Проведений у німецькомовному сегменті Фейсбук аналіз функціонування фразеологічних експресивів і комунікативів засвідчив, що користувачі часто прагнуть залишатися анонімними й у соціальній мережі. Наведемо далі ряд прикладів імен користувачів цієї соцмережі: *Frank Fragmichwasleichteres; Fragmichwas Leichteres; Achdu Meinegüte; Mary Gewusst Wie; Wasdu Nichtsagst; Anne Ichglaubichstehimwald; Marie-Luise Soweitkommtsnoch; Soweit Kommts Noch; Sei's Drum; Lina SchwammDrüber; Robin Dreimaldarfstduraten; Öftermal Wasneues; Falsch Verbunden*. Фразеологічні одиниці, які користувачі використовують при виборі імені та / чи прізвища для своєї сторінки, виконують, таким чином, інтригуючу функцію та створюють ігрову (карнавальну) атмосферу. Слід відзначити розважальний ефект цих одиниць. Мовці вживають їх, щоб привернути увагу до своєї сторінки, виявити власну оригінальність. В Інтернет-комунікації ці функції ФЕіК є особливо затребуваними, адже, як влучно стверджує О. В. Лутовінова, «ігрова тональність буквально пронизує віртуальний дискурс» [4, с. 112]. Такі імена не лише відображають бажання користувачів залишатися анонімними, але й передають їхній емоційний стан та певне «загравання-виклик» відвідувачам сторінки. Характерним є використання фразеологічних одиниць, які несуть негативний емоційний заряд: *Geh Heim; Pfu! Spinne; Du Kannstmichmal; Ichglaub Ichspinne; Pfu! Deibel*. Користувачі також інколи візуалізують обране ім'я за допомогою відповідного фото у своєму профілі. Наприклад, на основному фото користувача *Potz Donner* зображено грозову хмару.

До основних функцій соціальних мереж анкетного типу належать самопрезентація і самоствердження користувача, інформування й отримання інформації, встановлення зв'язку з іншими користувачами. Фейсбук пропонує своїм користувачам зручний інструментарій для створення груп та інших сторінок – спільнот, публічних подій, розваг тощо.

В ході дослідження було виявлено, що в ролі назв таких груп та спільнот користувачами мережі активно вживаються фразеологічні експресиви і комунікативи. Вчені відзначають особливий текстотвірний потенціал фразеологічних одиниць – «силу», що прагне знайти вираження в тексті чи зображенні, дає поштовх формулюванню думок. Г. Бургер зазначає, що деякі автори володіють технікою «розгортання» фразеологізму в окремі частини текстів чи навіть у цілі завершені тексти [7, S. 90]. Функціонування фразеологічних експресивів та комунікативів німецької мови у соцмережі Фейсбук показує, що вони дають поштовх для створення нових розважальних сторінок чи груп користувачів. Це пояснюється передусім згадуваним вище афективним потенціалом цих ФО та властивою їм функцією творення спільноти (парольною функцією). В інформаційному блоці деяких сторінок чітко відстежується ця тенденція. Напр., в описі спільноти «*Du kriegst die Tür nicht zu*» відзначено, що її створено для всіх, хто також любить використовувати цей вираз у ситуаціях, коли щось видається неправильним, нечуваним, коли щось пішло «шкереберть». На сторінці «*Ich glaub mein Goldfisch humpelt xD*» автор зазначає, що цю фразу часто вживає їхній вчитель англійської мови, та просить поділитися сторінкою і запросити усіх друзів і знайомих на сторінку спільноти з метою «зробити цей вираз всесвітньовідомим».

Більшість спільнот, в ролі назв яких вжито фразеологічні експресиви і комунікативи німецької мови, мають яскраво виражене розважальне спрямування, про що свідчить їхній контент – різноманітні жартівливі висловлення, кумедні зображення, фото чи відео. За допомогою корпусного пошуку та опції пошуку на сторінці Фейсбук виявлено, що у цій соцмережі функціонують такі спільноти: «*Du ahnst es nicht*»; «*Ruhe auf den billigen Plätzen*»; «*Sachen gibt's, die gibt's gar nicht*»; «*Dreimal darfst du raten*»; «*Warum einfach, wenn es auch kompliziert geht?*»; «*Mein lieber Scholli*»; «*Was du kannst, kann ich schon lange!*» та ін. Користувачі часто визначають в інформаційному розділі спільноти її розважально-гумористичне спрямування та підбирають відповідне основне фото; при цьому, як правило, візуалізується окремих (субстантивний) компонент фразеологізму чи весь образ. Наприклад, спільнота «*Warum ist die Banane krumm?*» закликає користувачів завантажувати кумедні висловлення та містить на аватарці фото бананів. На сторінці спільноти «*Ja da wird doch der Hund in der Pfanne verrückt*» подано таку інформацію: «*Що може бути кращим за справді божевільні ідеї? У кожного знайдеться багато таких думок. Дякуємо усім, у кого вистачає мужності їх реалізувати та повеселити нас*» та розміщено зображення собачки у водозлазному спорядженні. На аватарці спільноти «*Ich glaub, mein Hamster bohnt*» завантажено фото кумедного хом'ячка, а на сторінці «*ich glaub ich steh im wald :o*» – фото хлопчика в лісі, який здивовано роздивляється навколо. Фото спільноти «*Da brat mir doch einer'n Storch*» (лелека стоїть на сковорідці), вочевидь, було змонтоване власне з метою візуалізації фразеологічної одиниці. Подвійна актуалізація значення / візуалізація прямого значення конститuentів фразеологічних експресивів і комунікативів за допомогою зображення володіє афективним потенціалом та посилює розважальну функцію цих одиниць в ролі назв сторінок соцмережі. Можливість візуалізувати популярний вислів із комічним образом у внутрішній формі, вочевидь, часто слугує поштовхом до створення користувачами однойменної сторінки-спільноти. Ми виявили спільноти, які не містять жодного іншого контенту, окрім відповідного зображення на аватарці сторінки: «*Ich glaub mich tritt ein Storch*»; «*Ich glaub mich tritt ein Pferd*»; «*Da wird ja der Hund in der Pfanne verrückt*».

Відзначимо, що в багатьох випадках вибір ФО в ролі назви спільноти пояснюється бажанням користувача привернути увагу до своєї сторінки, зробити її популярною, набравши якнайбільше натисків «подобається» (відома у Фейсбук *the like button*). Тобто фразеологічні експресиви і комунікативи виконують в цьому випадку рекламну функцію, що перегукується з описаною вище апелятивно-парольною функцією. Тут може бути присутній також комерційний інтерес, адже сторінки з високим рейтингом можна пізніше продати зацікавленій компанії. Ми виявили значну кількість сторінок, на яких практично відсутні будь-які пости чи інша інформація, окрім прохання натискати «подобається» («*Ahja, aber sonst geht's dir gut?*»; «*Der Zug ist abgefahren*»; «*Ej das kann nicht wahr sein*»; «*Ach, du dickes Ei!*»; «*stimmst oder hab ich recht?*»; «*Na, wo drückt denn der Schuh?*»; «*Geh mir aus der Sonne*», «*Ich glaub mein Schwein pfeift*» та ін.). На сторінці «*Das halte ich für ein Gerücht*» вибір ФО з метою привертання уваги експлікується також за допомогою опублікованого опитування (чи подобається відвідувачам цей вираз). Крім спільнот та груп розважального характеру, досліджувані одиниці використовуються також як назви тематичних об'єднань, публічних подій тощо. Наприклад, група «*GEWUSST WIE – Tipps und Tricks für den Alltag*» пропонує корисні поради з різних сфер життя, а на сторінці «*Nichts wie hin*» зібрані посилання на цікаві екскурсійні тури.

Особливості функціонування фразеологічних експресивів і комунікативів дозволяють зробити висновок, що ці одиниці, як і загальнозживані прислів'я, є прецедентними феноменами німецької нації, проте, на відміну від перших, виступають не виразниками «народної мудрості», а передають народний гумор, виражають спільність емоційно-оцінного світосприйняття. Фразеологічні експресиви і комунікативи виявляють потенціал творення спільноти і виступають прецедентними феноменами інтенційної та емоційно-оцінної концептосфер німецької лінгвокультури, її об'єднуючим фактором. Тобто виконують парольну функцію. Вони виконують також розважальну функцію, виступають одним із засобів створення гумористично-ігрової тональності Інтернет-комунікації.

Перспективним бачимо дослідження функціонування цих одиниць в інших жанрах Інтернет-дискурсу.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Браславец Л. А. Интернет-сервисы социальных сетей в современной системе средств массовой информации : автореф. дис. на соискание ученой степени канд. филол. наук : спец. 10.01.10 «Журналистика» / Л. А. Браславец. – Воронеж, 2010. – 22 с.
2. Гордій О. М. Німецькі фразеологічні експресиви й комунікативи в асинхронній інтернет-комунікації / О. М. Гордій // Науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки; Серія : Філологічні науки (Мовознавство). – Луцьк : СЛУ ім. Л. Українки, 2014. – № 4 (281). – С. 172-176.
3. Компанцева Л. Ф. Интернет-коммуникация: когнитивно-прагматический и лингвокультурологический аспекты : дис. ... доктора филол. наук : 10.02.02 / Компанцева Лариса Феликсовна. – Луганск, 2007. – 503 с.
4. Лутовинова О. В. Лингвокультурологические характеристики виртуального дискурса : монография / Ольга Васильевна Лутовинова. – Волгоград : Перемена, 2009. – 476 с.
5. Щипицина Л. Ю. Комплексная лингвистическая характеристика компьютерно-опосредованной коммуникации (на материале немецкого языка) : дис. ... доктора филол. наук : 10.02.04 / Щипицина Лариса Юрьевна. – Архангельск, 2010. – 459 с.
6. Bickel H. Das Internet als linguistisches Korpus [Електронний ресурс] / H. Bickel // Linguistik online 28. – 2006. – № 3. – Режим доступу : http://www.linguistik-online.de/28_06/bickel.html. – Назва з екрана. – Дата звернення : 15.01.2017.
7. Burger H. Handbuch der Phraseologie / H. Burger, A. Häcki Buhofer, A. Sialm. – Berlin ; New York : Walter de Gruyter, 1982. – 433 S.
8. Diemer S. Das Internet als Korpus? : Aktuelle Fragen und Methoden der Korpuslinguistik / S. Diemer // Saarland Working Papers in Linguistics 2. – 2008, P. 29-57.
9. Facebook [Електронний ресурс] : веб-сайт / www.facebook.com.
10. Korpora, Web und Datenbanken : computergestützte Methoden in der modernen Phraseologie und Lexikographie / Hrsg. S. Ptashnyk. – Baltmannsweiler : Schneider Verlag Hohengehren, 2010. – 267 S. – (Phraseologie und Parömiologie ; Bd. 25).
11. The top 500 sites on the web : global : [Електронний ресурс] / Alexa (analytics products). – Режим доступу : <http://www.alexa.com/topsites>. – Назва з екрана. – Дата звернення : 16.11.2016.
12. Websprache.net : Sprache und Kommunikation im Internet / Torsten Siever, Peter Schlobinski, Jens Runkehl. – Berlin ; New York : de Gruyter, 2005. – 331 S.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Оксана Гордій – кандидат філологічних наук, викладач кафедри філології та перекладу Івано-Франківського національного технічного університету нафти і газу.

Наукові інтереси: фразеологія, корпусна лінгвістика, Інтернет-лінгвістика, лінгвокультурологія.

УДК 811.11-112: 81'42

ТОК-ШОУ НА ТЕЛЕБАЧЕННІ ФРН: РОЗВИТОК, МОВНО-ТЕМАТИЧНА СТРУКТУРА, АНОНСУВАННЯ

Ольга ДЗИКОВИЧ (Київ, Україна)

У статті докладно описано причини появи ток-шоу та поетапний розвиток цього телевізійного формату на німецькому телебаченні. Виділено фази становлення цієї телепередачі, подано типологізацію ток-шоу за комунікативним змістом та тематикою. Особливу увагу приділено анонсуванню ток-шоу, оскільки такий вид тексту, як анонс, посідає вагоме місце у телевізійному просторі. Вказано на прагматичність анонсів ток-шоу, що створює перспективні передумови дослідження.

Ключові слова: ток-шоу, німецьке телебачення, розвиток, тема, структура, анонсування.

В статті детально описано причини появи ток-шоу та поетапне розвиток цього телевізійного формату на німецькому телебаченні. Виділено фази становлення цієї телепередачі, подано типологізацію ток-шоу по комунікативному содержанию и тематике. Особое внимание уделено анонсированию ток-шоу, поскольку такой вид текста, как анонс, занимает важное место в телевизионном пространстве. Указано на прагматичность анонсов ток-шоу, что создает перспективные предпосылки исследования.

Ключевые слова: ток-шоу, немецкое телевидение, развитие, тема, структура, анонсирование.

The article describes in detail the causes of the talk show appearance and the gradual development of this TV format on German television. The author marks the formation phases of the telecast, gives typology of the talk show after the communicative content and topics. Particular attention is given to announcing of talk shows, because this kind of text (the announcement) occupies an important place in the TV space. There is indicated on the pragmatic component of talk show announcements, which creates prerequisites promising research.

Keywords: talk show, German television, development, topic, structure, announcement.

Поняття «ток-шоу» (talkshow) походить зі Сполучених Штатів, де телевізійна програма такого виду з'явилась на початку 50-х років, наслідуючи схожі, вже існуючі радіо-формати.

За переказами, це сталося на одній з провінціальних телестудій, де працював журналіст Філ Донахью. Він брав інтерв'ю у гостя програми і на якийсь момент зрозумів, що його запитання до гостя закінчилися, а програма йде далі. Аби врятувати ситуацію, Донахью підскочив до мовчазного гостя-сусіда і запитав: – А у Вас є запитання до пана Н? Питання знайшлося, його поставили і ситуація була врятована [9].

Дослідженню такого телеформату приділено чимало уваги з боку мовознавців, медіатеоретиків, психологів та дослідників суміжних дисциплін. Різномасштабність цього тележанру розкриває широкі горизонти для лінгвістів-прагматиків, стилістів, лексикологів, когнітивістів та комунікативістів. Чисельні сучасні праці останніх двох десятиліть зарубіжних та вітчизняних мовознавців з дослідження у лінгвопрагматичному (див. О.Г. Ларіна, 2004) [6], хронологічному (див. Лі Хун, 2010 та В. М. Timberg, 2010) [8; 17], функціонально-семантичному (див. М.Ю. Коченгин, 2005) [5], паратекстуальному (див. О.В. Дзикович, 2014) [2], аксіологічному (див. О.Б. Ростоцька, 2002) [7], соціальному (див. С.С. Дрига, 2008) [3], риторичному (див. К.В. Баранова, 2006) [1], дискурсивному (див. А. Tolson, 2001) [18], гендерному (див. Н. Wood, 2009) [19], психолінгвістичному (див. Х. Yan, 2008) [20] та інших аспектах ток-шоу доводять **актуальність** наукових пошуків у цьому руслі.

Метою цієї статі є прослідкувати причини появи ток-шоу та поетапний розвиток цього телевізійного формату на німецькому телебаченні, оскільки тісний зв'язок та співпраця німецьких і українських мас-медіа породжують утворення спільних міжнародних передач і, як наслідок, нових об'єктів соціолінгвістичних досліджень.

Введення поняття «ток-шоу» у Німеччині пов'язано з радіохвилею WDR та передачею «Je später der Abend» з Дітмаром Шьонхером, яка вперше транслювалась 18 березня 1973 року [9, с. 224]. Передачі дискусійного типу на німецькому телебаченні з'явилися з початком нової телевізійної ери ФРН та НДР на початку 70-х років у зв'язку з тим, що такі програми не потребували значних капіталовкладень. Піонером у цій галузі став канал ZDF, а пізніше й інші комерційні телеканали [14]. Проте багато передач такого типу продовжували співпрацювати з радіо, і теледебати нагадували подіум-розмови радіо-типу [9, с. 111].

Виділяють **4 фази розвитку** цього телевізійного формату [16, с. 109]:

- *початок 50-х років*, коли у студію під час передач з видатними людьми надходили дзвінки від телеглядачів та радіослухачів;

- *60-ті роки*, коли з появою на телебаченні Діка Кавета і Філа Донахью ток-шоу набуло своїх основних рис і звичайне студійне інтерв'ю почало включати участь глядачів як невід'ємний елемент цього жанру;

- *середина 70-х років*, коли свого розвитку зазнали так звані соціально-інформативні ток-шоу, які створювалися з метою розширення громадської думки та масового формування уявлення про реальність у суспільстві [13]. З появою таких ток-шоу телебачення набуває рис прагматичності і здійснює перші спроби взаємодії;

- *80-ті роки*, коли із попередників було розвинуто окремі формати, які максимально наближені до сучасних найпоширеніших видів ток-шоу, а саме: ток-шоу дискусійного типу, (також „Daily Talks”), в яких до студії запрошуються здебільшого звичайні люди для обговорення суспільних, буденних, актуальних тем (іноді табу-тем); і конфронтаційні ток-шоу, також („Confro-Talks“), які функціонують здебільшого за моделлю «судження – контрсудження» і мають на меті породження або утримання двох контрастно протилежних точок зору.

За своїм **комунікативним змістом** (політика, знаменитості, приватність тощо) ток-шоу поділяються на **3 категорії** [15, с. 32]:

1. *Теледебати*. В таких шоу переважно йдеться про публічні теми суспільних інтересів (найчастіше про політику), учасники яких, як правило є відомими суспільно-політичними діячами, уповноваженими особами та експертами.

2. *Ток-шоу з видатними особами*. Основними учасниками є відомі публічні люди, що своєю присутністю, життєвим досвідом, заняттям чи приватним життям і задають напрямок бесід, точніше кажучи – тематику всього ток-шоу.

3. *Ток-шоу сповідального типу.* Як правило, такі передачі побудовані на емоційних, іноді табуізованих темах повсякденного життя, які обговорюються частіше невидатними людьми, при чому центральне комунікативне місце у бесіді займає модератор. Дуже часто на такі ток-шоу запрошуються відомі особи для надання розмовам експертно-професійного чи спеціалізованого характеру. Ці ток-шоу вважаються соціальними і розраховані на широке коло глядацьких мас.

Останні 2 типи представляють для дослідження найбільший інтерес, оскільки ток-шоу соціального типу містять найбагатший спектр тем, що хвилюють громадськість, відзначаються чималою кількістю на німецькому телебаченні, мають високий рейтинговий показник, а їх анонси відображають останні тенденції сучасного, розмовного, прагматично направлено телемовлення.

За межами розглянутої типологізації ток-шоу існує ще один тип, який покладено в основу інших класифікацій і базується на критерії характеру питань. Дана схема цікава з точки зору драматургії жанру і полягає у розрізненні двох типових форм питань: закриті і відкриті альтернативні. Найчастіше на сучасному телебаченні використовується друга форма ток-шоу з альтернативним питанням в основі. Динаміку такої програмі задає конфлікт, прихований вже в самому формулюванні питання, що спричинює поділ аудиторії на декілька таборів. Така форма ток-шоу, заснована на відкритому питанні, є дуже ефектною за своїм вираженням і займає вагоме місце у телефірі [4]. Основне питання програми (відкритого типу) може бути розкрито тільки через різноманітні думки учасників. Складність організації та проведення ток-шоу такого типу полягає в тому, що ця форма вимагає запрошення учасників дискусії високого рівня, думки яких цікаві глядачам [11, с. 118].

Відносно *тематики* німецьких соціальних ток-шоу виділяють **5 домінант**:

- знаменитості;
- родина, кохання, відносини;
- соціальна, трудова сфери та охорона здоров'я;
- індивідуальні конфлікти у повсякденності;
- публічне життя, пов'язане з політикою, економікою та правом.

Загалом тематичний спектр таких ток-шоу орієнтований на повсякденні сфери життя більшості населення, проте не втрачає інституційності політичного і культурного мовлення [10, с. 614].

Така різноаспектність тематичної організації ток-шоу ускладнює завдання перед автором укладання анонс-текстів цієї телепередачі. Під анонс-текстом ток-шоу в цій статті розуміється малоформатний текст, розміщений на веб-сторінках офіційних сайтів телеканалів Німеччини, що публікується за тиждень до виходу програми у прямий ефір, і містить: дату та час виходу телепередачі; тему дискусії, що є центральною у телепередачі; ключові фрази, що окреслюють основні віхи майбутнього обговорення; інформацію про модератора та гостей телепередачі; зображення студії та фото гостей; інтерактивні посилання на додаткову інформацію за темою телепередачі.

В умовах конкурентного співіснування на телевізійному просторі продуцент кожного ток-шоу зацікавлений у підвищенні рейтингу своєї телепередачі, який залежить від цілої низки факторів, серед яких – вдалий, інформативний, привабливий та дієвий анонс. **Анонсування** ток-шоу займає вагоме місце у телевізійному просторі, оскільки такий анонс максимально наближений до реклами. Його завданнями є не лише *інформування* про факт, подію (у даному випадку трансляцію ток-шоу), але й *рекламування* (залучення до перегляду) і *вплив* на формування свідомості реципієнта. Характерна особливість анонсування ток-шоу полягає в тому, що він ставить собі за мету приваблювати аудиторію не за допомогою презентації позитивних якостей (як це спостерігається у рекламі), а за допомогою загострення конфліктності, представлення суперечливої інформації, опису об'єктивної і суб'єктивної сторін подій чи фактів, спонукання до роздумів проблемними питаннями дискусійного типу тощо. Для досягнення комунікативної мети автори анонс-текстів використовують ряд мовних і позамовних засобів, що слугують набуттю цим жанром автономності, оперативності, оригінальності та актуальності [12, с. 97].

Висновки. Формат ток-шоу є міждисциплінарним об'єктом дослідження і перспектива вивчення такого роду лінгвістичного корпусу полягає у можливості розгляду вже існуючого, дослідженого явища під новим кутом зору.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Баранова К. В. Риторический анализ речевого поведения ведущих американских ток-шоу: дисс. ... к. фил. наук: 10.02.14 / Ксения Владимировна Баранова. – Санкт-Петербург, 2006. – 186 с.
2. Дзикович О.В. Лінгвопрагматичний аспект телевізійного дискурсу (на матеріалі текстів німецькомовних анонсів ток-шоу): автореф. дис. ... канд. філол. наук: спец. 10.02.04 / Ольга Володимирівна Дзикович. – Запоріжжя, 2014. – 22 с.
3. Дрига С.С. Социальный дейксис дискурса массовой коммуникации : на материале ток-шоу: дисс. ... к. фил. наук: 10.02.19 / Светлана Сергеевна Дрига. – Сургут, 2008. – 136 с.
4. Дячук В. П. Комунікативна культура прямого телевізійного ефіру: автореф. дис... канд. культурології: 26.00.01 / В. П. Дячук. – Київ. нац. ун-т культури і мистец. – К., 2009. – 19 с.
5. Коченгин М. Ю. Функционально-семантические свойства американского дискурса ток-шоу: дисс. ... к. фил. наук: 10.02.14 / Михаил Юрьевич Коченгин. – Ульяновск, 2005. – 186 с.
6. Ларина, Е. Г. Лингвопрагматические особенности ток-шоу как жанра телевизионного дискурса: На материале американских телевизионных программ: дисс. ... к. фил. наук: 10.02.04 / Елена Геннадиевна Ларина. – Волгоград, 2004. – 177 с.
7. Ростокская Е. Б. Функциональная специфика личностной оценки в коммуникации ток-шоу :На материале немецкого языка: дисс. ... к. фил. наук: 10.02.14 / Елена Борисовна Ростокская. – Барнаул, 2002. – 179 с.
8. Хун. Л. Эволюция жанра ток-шоу на телевидении КНР: дисс. ... к. фил. наук: 10.01.10 / Ли Хун. – Москва, 2010. – 213 с.
9. Keller H. Die Geschichte der Talkshow in Deutschland / Harald Keller. – Frankfurt/M: S. Fischer, 2009. – 476 S.
10. Krüger U. M. Thementrends in Talkshows der 1990er Jahre. Talkshows bei ARD, ZDF, RTL, SAT.1 und PRO SIEBEN im Vergleich / Udo Michael Krüger // Media Perspektiven, 12/1998, Frankfurt/Main: ARD-Werbung Sales & Services GmbH, 1998. – S. 608-624.
11. Linke A. Gespräche im Fernsehen. Eine diskursanalytische Untersuchung der Gesprächsführung in den Talkshows des deutschen Fernsehens / Angelika Linke. – Frankfurt/M., Bern, New York: Lang, 1985. – 287 S.
12. Luhmann N. Die Realität der Massenmedien / Niklas Luhmann. – 4., erweiterte Auflage. – Opladen: VS Verlag für Sozialwissenschaften, 2009. – 151 S.
13. Merten K. Die Wirklichkeit der Medien. Eine Einführung in die Kommunikationswissenschaft / Klaus Merten, Siegfried Schmidt, Siegfried Weischenberg – Opladen: Westdeutscher Verlag, 1994. – 690 S.
14. Muhlen U. Talk als Show. Eine linguistische Untersuchung der Gesprächskultur in den Talkshows des deutschen Fernsehens / Ulrike Muhle. – Frankfurt am Main, Bern, New York: Lang, 1985. – 344 S.
15. Plake K. Talkshows. Die Industrialisierung der Kommunikation / Plake Klaus. – Darmstadt: Primus, 1999. – 176 S.
16. Steinbrecher M. Die Talkshow: 20 Jahre zwischen Klatsch und News. Tips und Hintergründe. Reihe praktischer Journalismus / Michael Steinbrecher, Martin Weiske. – München: Ölschläger, 1992. – 253 S.
17. Timberg B. M., Erler R. J. Television Talk: A History of the TV Talk Show / Bernard M. Timberg, Robert J. Erler. – University of Texas Press, 2010. – 155 p.
18. Tolson A. Television Talk Shows: Discourse, Performance, Spectacle / Andrew Tolson. – Routledge, 2001. – 216 p.
19. Wood H. Talking with Television: Women, Talk Shows, and Modern Self-reflexivity / Helen Wood. – University of Illinois Press, 2009 – 238 p.
20. Yan X. A Discourse Analytical Study of TV Talk-show Therapy / Xiaoping Yan. – Hong Kong Baptist University, 2008 – 291 p.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Ольга Дзикович – кандидат філологічних наук, доцент кафедри теорії, практики та перекладу німецької мови факультету лінгвістики Національного технічного університету України “Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського”.

Наукові інтереси: текстологія, медіалінгвістика, стилістика, комунікативістика, лінгвопрагматика, дискурсознавство.

УДК [811.112.2'27-028.23:32]:303.623

**КОМУНІКАТИВНІ АНТИСТРАТЕГІЇ В НІМЕЦЬКОМОВНОМУ
ПОЛІТИЧНОМУ ВІДЕОІНТЕРВ'Ю**

Христина ДЯКІВ (Львів, Україна)

У статті розглядаються комунікативні стратегії в інтерв'ю у різних аспектах: з позиції інтерв'юера, респондента, а також в контексті даного жанру. Запропоновано власну класифікацію стратегій з особливим фокусом на комунікативних девіаціях. Особливу увагу приділено комунікативним антистратегіям інтерв'юера у проблемних ситуаціях на прикладі відеоінтерв'ю з А. Меркель. До таких антистратегій належать: наведення прикладів і доказів, вимога наведення прикладів й уточнень загальних висловлювань респондента, називання суперечностей в аргументації

партнера по інтерв'ю, повторювання питання, на які партнер не відповів, пряме називання маневру ухилення респондента (метакомунікація) тощо.

Ключові слова: політичне інтерв'ю, інтерв'юер, респондент, комунікативна стратегія, комунікативна антистратегія, комунікативна девіація (невдача), німецька мова.

В статье рассматриваются коммуникативные стратегии в интервью в различных аспектах: с точки зрения интервьюера, респондента, а также в контексте данного жанра. Предложена классификация стратегий с особым фокусом на коммуникативных девиациях. Особое внимание уделено коммуникативным антистратегиям интервьюера во время проблемных ситуаций на примере видеointerview с А. Меркель. К таким антистратегиям относим: приведение примеров и доказательств, требование приведение примеров и уточнений общих высказываний респондента, называние противоречий в аргументации партнера по интервью, повторение вопросов, на которые партнер не ответил, прямое называние маневра уклонения респондента (метакоммуникация).

Ключевые слова: политическое интервью, интервьюер, респондент, коммуникативная стратегия, коммуникативная антистратегия, коммуникативная девиация (неудача), немецкий язык.

The article deals with communicative strategies in interviews from different perspectives: from the perspective of the interviewer, respondent, as well as in the context of this genre. A classification of the strategies with a special focus on communicative deviations is suggested. Special attention is paid to communicative anti-strategies of the interviewer in the course of problematic situations at the example of a video interview with Angela Merkel. Among such anti-strategies there are: providing examples and evidence, demanding to give examples and clarifications of some general statements of the respondent, pointing out contradictions in the reasoning provided by the partner in the interview, repeating the questions which the partner did not answer, direct emphasizing of the respondent's avoidance maneuver (metacommunication).

Keywords: political interview, interviewer, respondent, communicative strategy, communicative anti-strategy, communicative deviation (failure), German language.

Інтерв'ю як один з найпопулярніших жанрів медійного спілкування впродовж тривалого часу становить об'єкт дослідження науковців як у німецькомовних країнах, так і в Україні. Такі дослідження розвиваються багатовекторно: у комунікативно-прагматичному (Г. Апалат, С. Бибик, Н. Гапотченко, В. Германов, Г. Крижанівська, А. Мозолівська, Н. Попова, Т. Пшенична, О. Саламатіна, К. Серажим, О. Соболева, Ю. Третяк, Г. Цапро, U. Britten, C. Fasel, J. Friedrichs, U. Schwinges, M. Haller, A. Klug, M. Kött, S. Lamnek), функціональному (О. Сушкевич, О. Саламатіна, М. Кьотт), лінгвокогнітивному (М. Штельмах, С. Петренко), структурно-семантичному (С. Швачко), жанрово-стилістичному (М. Штельмах, Н. Гапотченко, Г. Крижанівська, Т. Шальман, І. Горбова, О. Голік та С. Петренко) і зіставно-контрастивному (Ю. Кійко, О. Саламатіна, I. Malá) аспектах, серед яких однозначно домінує перший.

Більшість німецькомовних праць з аналізу інтерв'ю має переважно таку структуру: розвиток інтерв'ю в діячності, дефініція, ознаки (публіка, мета, форма публікації тощо), типологія (криміналістичне, діагностичне, психотерапевтичне, соціологічне, до особи чи до теми, змішане тощо), значення у теорії мовленнєвих актів, у прагмалінгвістиці, різниця в інтерв'ю з носіями і неносіями мови, фаза підготовки і проведення інтерв'ю, невербальна комунікація в інтерв'ю тощо. Власне комунікативним стратегіям у даному жанрі, на аналізі яких зупинимося детальніше, присвячені наукові праці лише дотично. Однак питання комунікативних девіацій в інтерв'ю залишається до сьогодні не достатньо висвітленим. Також це стосується як стратегій спілкування загалом, так і стратегій ведення інтерв'ю в журналістиці і в лінгвістиці зокрема.

Тому **мета статті** – визначити роль стратегії в інтерв'ю з позиції інтерв'юера, а точніше – роль антистратегії як реакції на висловлення респондента, коли інтерв'юер незадоволений ходом інтерв'ю і вважає, що респондент не відповів або не так, як очікував інтерв'юер, відповів на його питання. Матеріалом дослідження слугувало відеоінтерв'ю на каналі *Das Erste* з Ангелою Меркель (Bericht aus Berlin. Sommerinterview тривалістю 18 хв 31 с за 28.08.2016 р.).

У даній статті ми свідомо не зупиняємося на тактиках, якими реалізуються комунікативні стратегії, що становить традицію у такому дослідженні в Україні (А. Корольова, О. Саламатіна, Л. Славова) і на з'ясуванні розрізнення стратегій і тактик, а дотримуємося позиції німецькомовних лінгвістів у питаннях дефініції стратегії. Однак виявлення й аналіз тактик в інтерв'ю розглядаємо як потенційний об'єкт подальших досліджень.

Щодо складових журналістського інтерв'ю, то М.Галлер [5] вважає, що воно повинно враховувати чотири виміри, які узгоджуються між собою: журналістський намір інтерв'юера або редакції, публіцистично-технічні можливості ЗМІ, особистий інтерес інтерв'юера,

очікування і потреби публіки. Це все підкреслює, на нашу думку, головну мету інтерв'ю, а саме – інформативно-оцінну. Особливим елементом є спосіб висвітлення інтерв'ю, який цікаво і захоплююче має відображати не лише знання і погляди, а й спосіб мислення ключових осіб у вигляді автентичних аргументацій у діалогічному мовленні, тобто у гармонійній комбінації особи і теми.

Галлер [5: 127] запропонував варіанти виправлення помилок або навіть рятувальні техніки в інтерв'ю: причиновий підхід, а не з огляду на наслідки (орієнтуватися на майбутні події, а не минулі, не шукати винних, а зважати на спільні проблеми, не запитувати про можливі помилки, а про можливі мотиви), розмова про розмову (метакомунікація в інтерв'ю, коли інтерв'ю потрапляє у тупикову ситуацію, «прокручує» лише одну тему, наявні взаємні звинувачення, вияв негативних емоцій, які перешкоджають конструктивній розмові, суперечливі враження і повідомлення партнера). Так само У. Бріттен дає такі поради під час ведення інтерв'ю, коли виникає Blackout, постають проблеми домінантності, невпевненості, поспіху і забудькуватості [3].

Також М. Галлер [5: 270] наголошує на тому, що завдання інтерв'юера можна зобразити так: від вступу у тему через структурування перебігу розмови і аж до подолання протистоянь і блокад адресата. Щоб зробити ці переходи якомога менш виразними і помітними, потрібно вибудувати гармонійну і довірливу атмосферу для респондента. Цього можна досягти через налаштування на респондента, через наближення / прирівнювання до нього і до керування процесом ведення інтерв'ю. Тут мається на увазі невербальний стиль партнера, уподібнення йому у багатьох аспектах і аж тоді висловлення бажаного.

У подібному ракурсі пропонує лінгвістичний аналіз комунікативних стратегій інтимізації в інтерв'ю на австрійському радіо Ева Вінклер, яка особливу увагу зосереджує на питанні уживання діалектизмів (у даному випадку австріяцизмів) у мовленні політиків. Також модератори використовують широкий репертуар комунікативних стратегій, щоб створити довірливу атмосферу в розмові [8]: діалект, соціолект, розмовний стиль, приготування до і після питання для відповідної його контекстуалізації (демонстрація знань і компетентності журналіста у вступі як можливість витягнути інформацію і засіб тиску), безособові займенники *man*, *irgendwer*, *jeder*, вміло поставлене запитання або взагалі його уникнення, певні форми питання і альтернативи (використання тих самих слів, що й респондент). З метою уникнення прямого питання модератори використовують припущення, твердження, підсилення або послаблення висловлення (діалектизми, частки, умовний спосіб), парамовні засоби (паузи, наголоси, темп мовлення тощо), способи створення позитивних стосунків з адресатом (наведення фактів, форми звертання, компліменти), просторові зв'язки, зміну респондентів. Проте найбільш вдало інтерв'юери досягають мети за допомогою комбінації таких стратегій.

Інформативні, а радше мовленнєві акти, які встановлюють інформацію в інтерв'ю, були предметом дослідження К. Петерманн [7]. Авторка вважає, що для інтерв'ю вирішальним є керування розмовою і її форсування, як-от: 1) мотивація мовного потоку, 2) гальмування респондента 3) запевнення і провокація респондента. Авторка виокремлює мовленнєві акти на рівні стосунків комунікантів – нейтральні, провокативні, запевнювальні питання, на рівні довжини відповіді – мотивувальні і гальмувальні. Встановлено, що типи питань, які на рівні стосунків були запевняльними або провокативними, є на рівні довжини відповіді переважно мотивувальними, але майже ніколи гальмувальними чи нейтральними. Тобто, коли інтерв'юер розвиває критичну тему або конфронтує закидами, це змушує респондента до виправдання.

У «Риторичі для радіо і телебачення» запропоновано правила і приклади для медійного письма, говоріння, коментування, інформування, інтерв'ювання, модерування [6]. Серед них запропоновано способи уникнення халеп в інтерв'ю, як-от: обдумати чітку постановку мети інтерв'ю, обмежити тему, знайти відповідного респондента, створити позитивну атмосферу у попередній розмові, скласти список для підготовки інтерв'ю, уважно слухати партнера. Однак релевантними для нашого дослідження вважаємо стратегії уникнення відповіді респондентів: перехід до узагальнення, вказівка на неправильність або неправомірність

задавати таке питання, ігнорування запитання і зачіплення побічних аспектів, вказівка на добирання слів, сприймання запитання буквально і викривлення його, інтерпретація питань на власний манер, спростування власної компетентності і відповідальності у певному питанні.

Над цією проблемою також частково працювали Й. Фрідріхс та У. Швінгес [4]. Вони пропонують поради щодо стратегії поведінки інтерв'юера у ситуаціях, коли респондент: нерішучий (чому-запитання, інтерпретувальне перепитування), не має власної позиції (запропонувати альтернативи), непоінформований, напружений, має скуту і штивну поставу, нечітко відповідає, уникає, говорить надто багато, наляканий, затиснутий, невпевнений і недосвідчений, малослівний і стриманий, відсторонений і блокує питання, вживає надто багато незрозумілої термінології, йде в іншу тему тощо.

Аналізуючи наявні дотепер роботи німецькомовних лінгвістів, ми виявили, що не існує однозначного розуміння, що таке стратегія (порада, вказівка, принцип тощо) в інтерв'ю. На думку Ф. Бацевича, стратегія мовленнєвого спілкування або комунікативна стратегія – оптимальна реалізація інтенцій мовця щодо досягнення конкретної мети спілкування, тобто контроль і вибір дієвих ходів спілкування і гнучкої їх видозміни в конкретній ситуації [2: 133].

Тому необхідно відрізнити стратегію на різних рівнях, як-от:

1. Стратегія інтерв'ю як типу тексту (зокрема політичного) загалом, тобто мета інтерв'ю – інформативність та оцінка.
2. Стратегія ведення інтерв'ю – кооперативна, контраверсійна, конфліктна.
3. Комунікативна стратегія ведення інтерв'ю журналіста / інтерв'юера (пряма і прихована).
4. Комунікативна стратегія респондента (пряма і прихована).
5. Комунікативна стратегія виходу із проблемних ситуацій інтерв'юера.
6. Комунікативна стратегія виходу із проблемних ситуацій респондента.

На усіх цих рівнях можуть прослідковуватися комунікативні невдачі, коли ці стратегії не реалізуються. Власне, дві останні виникають через комунікативні девіації, спричинені іншим партнером комунікації. Під мовною (мовленнєвою) девіацією Ф. Бацевич розуміє «позначення найзагальнішого поняття, пов'язаного з різноманітними типами порушень власне мовних норм, мовленнєвих конвенцій, **стратегій мовлення** (виділення – наше), імплікацій та імплікатур дискурсу тощо в «нормальних» станах свідомості» [1: 18].

Подвійне завдання інтерв'юера – логічне і послідовне ведення інтерв'ю і постановка питань під час інтерв'ю з одного боку і контролювання відповідей на запитання, усунення неточностей або ухилянь, вказівка на них з іншого боку. Важливо окрім цього одночасно слідкувати за годинником і пам'ятати про всі залишені відкриті запитання. Кількість таких ситуацій можна зменшити, але їх не уникнути. Можливості для успішності претензійних, зокрема політичних інтерв'ю: 1) дуже точна і вузька концентрація на ключовому питанні для уникнення будь-яких відхилень або для складних тем; 2) два інтерв'юери.

Матеріалом дослідження слугувало інтерв'ю з Ангелою Меркель, в якому яскраво представлена низка стратегій й антистратегій спілкування. В аналізованому інтерв'ю присутні два журналісти Тіна Гассель і Томас Бауманн, в яких є чітко поділені ролі за М. Галлером: перший інтерв'юер бере на себе роль режисера і відповідальний за перебіг заходу, особливо за час, за важливі питання, які обов'язково необхідно поставити і які у випадку браку часу можна не ставити. Другий інтерв'юер переймає завдання прискіпливого шукача деталей, який хоче забити гол у протилежні ворота. Головним є те, щоб обидва інтерв'юери співпрацювали кооперативно, не змагалися між собою, що час до часу ігнорується в німецькомовному медіапросторі, але не так часто, як в українських ЗМІ. У даному інтерв'ю спостерігаємо кооперативні відносини інтерв'юерів.

Нижче пропонуємо приклади, які унаочнюють стратегії інтерв'юерів у тих випадках, коли респондентка з тієї чи іншої причини не дає відповіді на їх запитання, тобто комунікативна мета інтерв'юера не досягнута. У такому випадку останній вдається до комунікативних стратегій виходу із проблемних ситуацій інтерв'юера, тобто до антистратегій. У даній статті зосереджуємо увагу власне на стратегії інтерв'юера, тобто

журналіста, який, будучи незадоволеним відповіддю адресата з різних причин (невдало поставлене запитання, надто довга відповідь, відповідь не до теми, уникання відповіді тощо), використовує такі антистратегії ведення інтерв'ю:

1. Наведення прикладів і доказів:

Спочатку обігрується одне речення *Wir schaffen Anteli Merkel*, яке довго звучало на телеканалах і яке пародіювали інші політики:

Tina Hassel: Frau Bundeskanzlerin, als Sie diesen Satz gesagt haben... im letzten Jahr und in diesem Sommer ja nochmal wiederholt haben... Wie haben Sie den gemeint? Als Prognose oder eigentlich mehr als Ermutigung?... für die Bürgerin und Bürger hier im Land?

Angela Merkel : (Розлога, довга, але надто узагальнена відповідь респондентки).

Thomas Baumann: Also ich verstehe Sie so. Das war Prognose und Ermutigung zugleich. Es ändert nichts daran, Frau Bundeskanzlerin, dass immerhin zwei Drittel... knapp zwei Drittel der Deutschen sagen... Sie seien mit ihrer Flüchtlingspolitik nicht einverstanden. Müssen Sie demzufolge... so beispielsweise, wie Herr Gabriel es fordert... aber auch andere... viel besser... erklären ... .. WIE wir das schaffen?

2. Вимога прикладів й уточнень загальних висловлень партнера по комунікації:

Thomas Baumann: Also ich verstehe Sie so. Das war Prognose und Ermutigung zugleich. Es ändert nichts daran, Frau Bundeskanzlerin, dass immerhin zwei Drittel... knapp zwei Drittel der Deutschen sagen... Sie seien mit ihrer Flüchtlingspolitik nicht einverstanden. Müssen Sie demzufolge... so beispielsweise, wie Herr Gabriel es fordert... aber auch andere... viel besser... erklären ... .. WIE wir das schaffen?

3. Вказівка на суперечності в аргументації партнера по інтерв'ю:

Антела Меркель, говорячи про демократію в Туреччині, частково відходить від теми, нагадуючи про важливість будівлі Бундестагу, де відбувається інтерв'ю.

Thomas Baumann: Das ist völlig klar, Frau Bundeskanzlerin, das ist völlig klar...

4. Повторення питання, на які партнер не відповідає:

Tina Hassel: Aber noch mal nur konkret dazu ... Glauben Sie persönlich noch, dass es zu einem Quotensystem kommt? Oder müsste man das ... oder... Haben Sie das vielleicht schon aufgegeben? Und sagen... wir müssen dann dieses Verweigere anders beteiligen ... Sei's über Geld, sei's über andere Wege?

Tina Hassel: Aber kommen wir nochmal zu... zu Ihrem Vizekanzler zu Herrn Gabriel... Der hat heute nochmal wiederholt... Er hat gesagt... Wir konnten viel weiter sein, wenn nicht die Union blockiert hätte... Und die SPD... um jede Stelle habe ringen müssen... Ob das die Polizeistellen gewesen sind oder... die Finanzhelfer für die Kommunen... Also... Nochmal... Hätte man diesem Versprechen "Wir schaffen das" nicht viel schneller noch mehr Mittel an die Seite stellen müssen?

... (тривала узагальнена відповідь)

Tina Hassel: Und die Union habe nicht blockiert?

... (тривала узагальнена відповідь)

Aber Frau Bundeskanzlerin... Hm.. (unverständlich)

5. Пряма вказівка на маневр партнера ухилитися від відповіді (метакомунікація):

Thomas Baumann: ... Verdient der heutige türkische Staat ohne Einschränkung die Demokratie?...

... .. (тривала узагальнена відповідь)

Tina Hassel: Sie haben sehr geschickt jetzt die Frage um Demokratie oder nicht... umgangen... aber ich... Ja... Aber...

Отже, одним з типових зразків комунікативних девіацій є порушення комунікативної стратегії мовців. Проаналізовано комунікативні антистратегії інтерв'юєрів у випадках їх незадоволення відповідями респондента і виявлено, що інтерв'юєри залучають увесь спектр антистратегій, вважаючи особливо дієвим їх комбінацію, зберігаючи при цьому загальну кооперативну стратегію спілкування.

Однак вважаємо, що розглядати девіації і стратегії лише однією – з позиції інтерв'юєра чи респондента – не дає можливості побачити повну картину таких

взаємозв'язків і «жонглювання» мовою в інтерв'ю за наявності досвідчених партнерів. А тому вважаємо доцільним аналізувати девіації на всіх запропонованих нами рівнях комунікативних стратегій в інтерв'ю. Дане дослідження має перспективи у сферах когнітивної і комунікативної лінгвістики, а також для аналізу різноаспектних засобів масової інформації в різних лінгвокультурах, як і для аналізу засобів реалізації комунікативних стратегій.

БІБЛЮГРАФІЯ

1. Бацевич Ф. Основи комунікативної девіатології / Флорій Сергійович Бацевич. – Львів : Львівський національний університет ім. Івана Франка, 2000. – 236 с. (Монографія).
2. Бацевич Ф. Основи комунікативної лінгвістики: Підручник / Флорій Сергійович Бацевич. – К. : Видавничий центр «Академія», 2004. – 344 с. (Серія «Альма-матер»).
3. Britten U. Interview planen, durchführen, verschriftlichen / Uwe Britten. – Bamberg : Palette Verl., 2008. – 71. S.
4. Friedrichs J., Schwinges U. Das journalistische Interview / Jürgen Friedrichs, Ulrich Schwinges. – Wiesbaden : VS Verlag, 2005. – 323 S.
5. Haller M. Das Interview / Michael Haller. – 5. Aufl. – Konstanz, München : UVK, 2013. – 346 S.
6. Häusermann, J., Käppeli, H. *Rhetorik für Radio und Fernsehen* /J. Häusermann, H. Käppeli. – Aarau/Frankfurt am Main: Sauerländer, 1994. – 182 S.
7. Petermann K. "May I ask you a question?" illokutionäre Akte und die Sprechakttheorie in Interviews / Kerstin Petermann. – Hamburg : J. Kovac, 2008. – 160 S.
8. Winkler E. "deine fragen sind sehr gut – das is ja fast eine therapiesitzung": linguistische Analyse kommunikativer Strategien zur Erzeugung von Intimität in Interviewgesprächen des Österreichischen Rundfunks /Eva Winkler. – Frankfurt am Main : Lang, 2011. – 243 S.

ВИКОРИСТАНІ ДЖЕРЕЛА

ARD-Sommerinterview mit Angela Merkel, 28.08.2016, Bericht aus Berlin. – Режим доступу : https://www.youtube.com/watch?v=i_jz2W_BN2I

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Христина Дяків – кандидат філологічних наук, доцент кафедри міжкультурної комунікації та перекладу Львівського національного університету імені Івана Франка.

Наукові інтереси: комунікативна девіатологія, лінгвістична генологія, прагмалінгвістика, комунікативна лінгвістика, медіалінгвістика.

УДК 811.111'276.6:327

ДИПЛОМАТИЧНИЙ ДИСКУРС ЯК ВИД ІНСТИТУЦІЙНОГО ДИСКУРСУ

Наталія КАЩИШИН (Львів, Україна)

Стаття присвячена дослідженню природи і суті дипломатичного дискурсу. Розглянуто особливості дипломатичного дискурсу як інституційного виду дискурсу. Висвітлено загальні теоретичні питання, пов'язані з проблемою ідентифікації інституційного дискурсу. Проаналізовано два підходи до вивчення інституційної комунікації. Запропоновано основні характерні ознаки, які дозволяють віднести дипломатичний дискурс до інституційного виду. Звернено увагу на дипломатичний протокол і дипломатичний етикет, які зумовлюють такі важливі особливості дипломатичного дискурсу як ритуальність і регламентаційність.

Ключові слова: дипломатичний дискурс, дипломатичний етикет, інституційний дискурс, інституційність, ритуальність.

Статья посвящена исследованию природы и сути дипломатического дискурса. Рассмотрены особенности дипломатического дискурса как институционального вида дискурса. Выявлены общие теоретические вопросы, связанные с проблемой идентификации институционального дискурса. Проанализированы два подхода к изучению институциональной коммуникации. Предложены основные характерные признаки, которые позволяют отнести дипломатический дискурс к институциональному виду. Обращено внимание на дипломатический протокол и дипломатический этикет, которые обуславливают такие важные особенности дипломатического дискурса как ритуальность и регламентационность.

Ключевые слова: дипломатический дискурс, дипломатический этикет, институциональный дискурс, институциональность, ритуальность.

This research paper is focused on the study of the nature and essence of diplomatic discourse. The article examines the characteristics of the diplomatic discourse as the institutional type of discourse. General theoretic issues connected with the problem of identification of the institutional discourse are discussed. Two approaches to the study of institutional communication are analyzed. The main characteristic features that allow to attribute diplomatic discourse to the institutional discourse are suggested. Particular emphasis is

placed on the diplomatic protocol and diplomatic etiquette which entail such crucial features of diplomatic discourse as rituality and reglementation.

Key words: diplomatic discourse, diplomatic etiquette, institutional discourse, institutionality, rituality.

Дискурсивні дослідження сьогодення характеризуються значним зацікавленням проблемами вивчення окремих дискурсів, їх диференціації, взаємодії та творення. Особливої уваги заслуговує інституційний вид дискурсу, який все ще залишається невпорядкованим та потребує уточнення трактування внутрішньої структури.

Опис різних видів інституційної комунікації є на сьогодні лише на початковій стадії, однак простежуємо спільну мету усіх розвідок – вивчити складний механізм комунікативної взаємодії між соціальним інститутом та індивідумом, між різними соціальними інститутами та виявити особливості комунікативної поведінки учасників цієї взаємодії.

Інституційний дискурс стає предметом дослідження багатьох лінгвістичних напрямків, а отже знаходимо різні аспекти аналізу даного виду дискурсу. Зокрема, йдеться про вивчення тактик і стратегій як приклад лінгвопрагматичного ракурсу, учасників комунікації як представників певної соціальної групи як приклад соціолінгвістичного аналізу. Однак інституційність як комплекс ознак окремого дискурсу значною мірою ще залишається поза увагою у лінгвістичних працях сучасних авторів. Необхідним є комплексний аналіз різних видів інституційного дискурсу.

Мета і завдання статті. Мета роботи полягає у розгляді дипломатичного дискурсу (ДД) як інституційного виду дискурсу. Для досягнення мети широкого опису ДД у даній розвідці перш за все пропонуємо охарактеризувати інституційний дискурс і його ознаки, окреслити ознаки ДД як інституційного виду дискурсу, що дозволить показати його як окреме мовне явище та визначити його місце серед інших видів інституційного дискурсу.

Методологічною базою дослідження є антропоцентричний підхід, який дозволяє у найбільш повній мірі виявити природу ДД. Мета дослідження обумовила вибір основних методів дослідження: метод спостереження, аналізу і узагальнення результатів. Для характеристики ДД як інституційного було також використано описовий метод дослідження, методу комплексного і функціонального аналізу.

Як представлено у численних дослідженнях інституційного дискурсу [1, 2, 3, 4], він є статусно-орієнтований, на відміну від особистісно-орієнтованих, обмежений рамками статусно-рольових відносин, і є відображенням мовної взаємодії представників соціальних груп та інститутів один з одним, з людьми, які реалізують свої статусно-рольові можливості у рамках соціальних інститутів, що склалися [1, с. 158].

Беручи до уваги таке розуміння інституційного дискурсу, вважаємо за доцільне представити характеристику цього виду дискурсу та простежити таку характеристику на прикладі конкретного дискурсу, а саме – дипломатичного.

Зосередимо увагу на головних ознаках, які дозволяють віднести дискурс до інституційного. Зауважимо, що не існує чітко окресленої системи ознак інституційної комунікації, а нечисленні дослідження вказують на хаотичність та нечіткість даного питання. Проте існує відносний консенсус у дослідженнях стосовно того, що інституційний дискурс перш за все характеризується обмеженою і замкненою системою жанрів; визначеними та повторюваними тактиками і стратегіями; учасниками комунікативного процесу, для яких притаманний чіткий статус; клішованістю і ритуальністю мовленнєвих дій; чітко означеним хронотопом; сукупністю обов'язкових норм, стандартів мовленнєвої поведінки, ступінь ригідності яких різняться залежно від конкретного дискурсу. Варто уточнити, що незважаючи на спільні риси, кожен вид інституційного дискурсу володіє власними нормами і стандартами строгості у своєму комунікативному просторі.

Звертаємо увагу на ряд ознак які становлять особливий інтерес для нашого аналізу. Як ключову ознаку визначаємо специфічні умови функціонування даного дискурсу, іншими словами, сферу його використання. Ще однією з найхарактерніших ознак, яка виділяє цей вид дискурсу серед інших, на нашу думку, є мовна взаємодія статусно-нерівних учасників комунікації. Однак, ця ознака потребує уточнення, коли йдеться про взаємодію рівностатусних суб'єктів, як от між дипломатами чи іншими представниками різних урядів. Іншою важливою рисою інституційного дискурсу є клішованість, ритуальність та

регламентаційність спілкування, яка потребує подальшого уточнення. Так, для прикладу, ступінь ритуальності у ДД є достатньо високий, адже дипломатичний етикет має значний вплив на побудову комунікативного простору і дипломатичних текстів, значна частина яких є незмінною. Шаблонність побудови дискурсу та чітке уявлення про комунікативні дії і їхню послідовність як специфічна ознака також становить особливе зацікавлення для дослідження.

Дослідниця Н. К. Кравченко, опрацьовуючи проблему інституційних дискурсів, як одну з ключових рис виділяє «глобальний характер цілей» [3, с.71-72]. Ця характеристика є ключовою для диференціації інституційних дискурсів, але й також може бути інтегративною і об'єднувати усі дискурси в один тип комунікацій – інституційний. Зокрема, як приклад глобальної цілі дискурсу можемо навести розподіл ролей, тобто надання статусності. Отже, характер цілі як ознака має вплив на інші ознаки, породжує їх, є об'єднувальною і, як наслідок, ключовою у системі характеристик інституційної комунікації.

Запропонований огляд суті та ознак інституційного дискурсу продемонстрував, що не існує єдиної чітко випрацьованої концепції інституційної комунікації. Для глибшого розуміння усіх спектрів функціонування інституційного виду дискурсу, в усіх його культурно-історичних та прагматично-соціумних аспектах, доцільним є здійснити його диференціацію та представити його як лінгвістичне явище на прикладі конкретного дискурсу.

Беручи до уваги два підходи до вивчення інституційної комунікації, які існують на сьогодні, критичний, що спрямований в основному на вивчення соціальної нерівності, та дескриптивний, що вивчає мовленнєву поведінку у межах певного інституту, ми зосереджуємо свою увагу на останньому. Щоб поглибити існуючі знання пропонуємо здійснити аналіз системотворчих ознак одного з видів інституційного дискурсу. Звертаючись до проблеми диференціації дискурсів, пропонуємо опиратися на думку Н. К. Кравченко, яка, поділяючи дискурси на види, застосовує кілька критеріїв і відповідно пропонує чіткий поділ дискурсів: а) наявність / відсутність контакту між адресантом і отримувачем під час передачі інформації; згідно цього критерію авторка виділяє усний, письмовий, мисленнєвий, sms-дискурс; б) рівень маніфестації особистісного та інституційного параметра: інституційний і особистісний; в) сфера функціонування і формативність соціальними інститутами; тут знаходимо політичний, дипломатичний, адміністративний, юридичний, міжнародно-правовий, воєнний, педагогічний, релігійний, містичний, медичний, діловий, рекламний, спортивний, науковий, сценічний і масово-інформаційний [3, с. 70]. Вважаємо такий поділ логічним і беремо його за основу у нашій розвідці. В. І. Карасик відносить ДД до інституційного типу, поряд з адміністративним, юридичним, медичним і політичним [1]. Поділяючи думки багатьох дослідників, пропонуємо вважати ДД інституційним дискурсом, який реалізує себе в усній і письмовій формі.

ДД відносимо до інституційної комунікації з огляду на те, що він, перш за все, має чітку співвіднесеність із соціальною сферою – дипломатією та інститутами міжнародних відносин. Ця співвіднесеність зумовлює регулятивний характер даного дискурсу, який забезпечує існування суспільства у сенсі виконання ним життєво необхідних функцій щодо внутрішньої та зовнішньої взаємодії. Окрім цього, ДД, як і інші види інституційного спілкування, володіє типовим переліком ситуацій мовної взаємодії, та подій, які її провокують.

Як показав аналіз текстів англomовного ДД, комунікативні події, регламентована структура спілкування, обмеженість просторово-часових координат, специфічні інституційно-обумовлені мовні обмеження, визначена тематика, стійкість і клішованість мовних засобів, типові поведінкові моделі комунікантів – усі ці ознаки підтверджують приналежність ДД до інституційного виду комунікації.

Наголосимо, що головна особливість ДД як статусно-орієнтованого інституційного дискурсу полягає у сфері його використання – дипломатія та міжнародні відносини. Ця риса є визначальною, і наносить свій відбиток на умови комунікативного процесу, а отже й на формування самого дискурсу. Дипломатичну комунікацію регулюють норми та традиції, як існують у цій сфері на протязі століть. Дипломатичний протокол як регулятивний та нормотворчий фактор, а також спеціальні учасники комунікативного процесу (дипломати,

глави держав, члени міжнародних організацій, представники дипломатичного корпусу) і спеціальні цілі дипломатії (запобігання конфліктів, підтримання та встановлення міждержавних конфліктів) підтверджують інституційний характер ДД та підкреслюють його статусну орієнтованість. Інші характерні риси ДД є не менш важливими і потребують додаткового вивчення. Зокрема, специфічна субмова і її інституційно-обумовлені обмеження є не лише наслідком усталених традицій, але й мають безпосередній вплив на творення міжнародної політики. Ритуальність, клішованість і стійкість мовних засобів маскують протиріччя між учасниками дипломатичної комунікації, запобігають конфліктам, тримаючи негативні емоції та погрози у рамках протокольних норм ввічливості.

Потребує уточнення інший, протилежний підхід деяких дослідників (зокрема А. С. Кожетевої [2]) щодо трактування ДД як полідискурсивного утворення. Вважаємо, що слід розмежовувати дипломатичний та суміжний дискурси, які функціонують у сфері дипломатичних відносин, наприклад, політичний, юридичний, економічний. Точки дотику цих дискурсів і дипломатичного стосуються лише використання елементів субмови даних дискурсів. Однак економічний, юридичний, військовий вокабуляр у ДД має інші цілі та служить для побудови окремого виду комунікації. В інтеграції та залученні елементів з інших дискурсів, їхній модифікації і підкоренні власній стратегічності полягає головна особливість ДД.

Отже, підсумуємо, що ДД – це статусно-орієнтований інституційний дискурс, який породжений інститутами міжнародних відносин та дипломатії, забезпечує комунікативний процес у дипломатичній сфері, і якому властива цілісна система ознак інституційного спілкування.

Вважаємо, що попри точки дотику із суміжними видами інституційного дискурсу, ДД володіє яскраво вираженими окремими конститутивними ознаками, як от: специфічні учасники, специфічний хронотоп, специфічна мета, цінності, специфічні тактики і стратегії, специфічна характеристика текстів. Особливо важливими диференційними ознаками є специфічна сфера та специфічні мовні засоби.

Висновки та перспективи подальшого дослідження. Отже, розглянуті вище положення із досліджуваної теми вказують на те, що ДД значною мірою відноситься до інституційного виду комунікації. Розвідка допомогла запропонувати визначення ДД як інституційного, окреслити його головні ознаки.

Подальше поглиблення обраного нами напряму дослідження має за мету виявити специфічні особливості і системотворчі ознаки ДД як інституційного, представити стратегії дипломатичної комунікації на її різних рівнях, продемонструвати прагматику хронотопу, окреслити жанрове різноманіття та лінгвістичні особливості ключових жанрів ДД, змодельовати його структуру, виявити лінгвопрагматичні характеристики даного дискурсу, в тому числі мовні засоби вираження та особливості його основних категорій.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Карасик В. И. О типах дискурса / В. И. Карасик // Языковая личность : институциональный и персональный дискурс : сб., науч. тр. – Волгоград : Перемена, 2000. – С. 5-20.
2. Кожетева А. С. Лингвопрагматические характеристики дипломатического дискурса : автореф. дис. на соискание уч. ст. канд. филол. наук : 10.02.19 «Теория языка» / Кожетева А. С. – Москва, 2012. – 23 с.
3. Кравченко Н. К. Современный дискурс и дискурс-анализ: краткая терминологическая энциклопедия / Н. К. Кравченко [Электронный ресурс]. – Режим доступа: www.discourse.com.ua.
4. Макаров М. Л. Основы теории дискурса / М. Л. Макаров. – М.: ИТДГК «Гнозис», 2003. – 280 с.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Наталія Кацшин – кандидат філологічних наук, доцент кафедри іноземних мов факультету міжнародних відносин Львівського національного університету імені Івана Франка.

Наукові інтереси: дискурс фахової комунікації; прагматика дипломатичного дискурсу.

УДК [811.111'276 : 316.752] (477)

АНГЛОМОВНІ СЛОГАНИ В ГУМОРИСТИЧНО-САТИРИЧНОМУ ЗАБАРВЛЕННІ МОВНОЇ ПРОТЕСТНОЇ РИТОРИКИ МАЙДАННОГО Й ПОСТМАЙДАННОГО ПЕРІОДІВ

Галина КОРОБКА (Харків, Україна)

Переломні моменти в житті суспільства безпосередньо відображаються в мові. Констатовано, що слоган є мовним явищем, який відтворює культурні цінності та норми суспільства на певному етапі історичного розвитку. Ці фрази абсолютно самостійні, звучні й мають сильний емоційний заряд. Оскільки слоган несе в собі актуальні інформаційні посилання для спільноти, тому особливу увагу слід приділяти інформуванню англомовної аудиторії і розповсюдженню інформації про події в Україні у світі за допомогою англійської мови. Метою статті є відстеження певних англомовних слоганів в україномовному середовищі майданного та постмайданного періодів. Аналіз свідчить, що на Майдані можна було спостерігати немало англомовних слоганів. Дослідження виконане на основі методу контекстуального інтерпретаційного аналізу, а також методу безпосереднього спостереження над матеріалом з подальшим узагальненням отриманих результатів. Слогани англійською мовою систематизовано й узагальнено на декілька тематичних груп. Виявлено фрази та символи, які створюють комічний ефект і функціонують в рамках гумористичного інтрадискурсу, що вможливує структурування дискурсу й виявляє інконгруентність на дискурсивному рівні. Сформульовано висновок, що англомовні слогани виконували роль комунікатора між країнами, оскільки виникли на протестних акціях у різних країнах світу і використовувалися як підтримка українців у їхньому прагненні до обстоювання цінностей свободи, гідності і демократії.

Ключові слова: мова, сміх, цінності, англомовні слогани, комічний ефект, інконгруентність, гра слів, гасло, постер.

Переломные моменты в жизни общества находят непосредственное отражение в языке. Констатировано, что слоган является языковым явлением, отражающим культурные ценности и нормы общества на определенном этапе исторического развития. Эти фразы абсолютно самостоятельны, звучны и имеют сильный эмоциональный заряд. Поскольку слоган несет в себе актуальные информационные послы для сообщества, поэтому особое внимание следует уделять информированию англоязычной аудитории и распространению информации о событиях в Украине с помощью английского языка. Целью статьи является отслеживание определенных англоязычных слоганов в украиноязычной среде майданного и постмайданного периодов. Анализ показывает, что на Майдане можно было наблюдать немало англоязычных слоганов. Исследование выполнено на основе метода контекстуального интерпретационного анализа, а также метода непосредственного наблюдения над материалом с последующим обобщением полученных результатов. Англоязычные слоганы систематизированы и обобщены на несколько тематических групп. Выявлены фразы и символы, создающие комический эффект и функционирующие в рамках юмористического интрадискурса, что делает возможным структурирование дискурса и определяет инконгруэнтность на дискурсивном уровне. Сформулирован вывод, что англоязычные слоганы выполняли роль коммуникатора между странами, поскольку звучали на протестных акциях в разных странах мира и использовались как поддержка украинцев в их стремлении к отстаиванию ценностей свободы, достоинства и демократии.

Ключевые слова: язык, смех, ценности, англоязычные слоганы, комический эффект, инконгруэнтность, игра слов, лозунг, постер.

The article is concerned with the English-language slogans in humorous-satirical coloration of the language of protest discourse of the maidan and postmaidan periods. The author argues that crucial moments in the society are directly reflected in the language. Maidan is the mental space, which is firmly formed in the linguistic consciousness of the Ukrainian people. Nowadays it is no doubt that the Revolution of Dignity (Spirit) 2013–2014, which has become a logical continuation of the Orange Revolution 2004, has demonstrated all over the country and the whole world how to use language word play in the protest mood, thus asserting value systems, and the awareness of the triumph of the ideals of “we are responsible for our European future” encourages positive emotions. The author has established the fact that a slogan is a linguistic phenomenon that reflects cultural values and norms of the society at a certain stage of the historical development. These phrases are absolutely independent, loud and bear a strong emotional charge. As a slogan features relevant information reference for the community, special attention should be paid to informing English-speaking audience and disseminating information in English about the events in Ukraine all over the world. The article attempts to provide an overview of certain English-language slogans in the Ukrainian language environment of the maidan and postmaidan periods. The analysis has shown that one could see a lot English-language slogans in the Maidan. This paper profiles their linguistic characterization drawing on the author’s experiences, insights and reflections as well as on the published sources. The study is based on the method of contextual interpretative analysis as well as the method of direct observation of the material with the following generalization of the results. The slogans are systematized and summarized in several thematic groups. The study has revealed the phrases and symbols that create a humorous effect and act within the humorous interdiscourse that determines the possibility of structuring the discourse and identifies incongruity on the discursive level. The author concludes that the English-language slogans acted as a communicator among countries since they appeared on the protests around the world as a support for the Ukrainian people in their efforts to defend the values of freedom, dignity and democracy.

Keywords: language, laughter, values, English-language slogans, humorous effect, incongruity, word-play, motto, poster.

Одним із напрямів сучасної антропоцентрично орієнтованої лінгвістики є визначення ролі мови в соціально важливих діях людей. Мова – найточніший індикатор будь-яких змін колективної та індивідуальної свідомості. Зміни в мові відбуваються під впливом змін у суспільстві. В епоху історичних і соціальних потрясінь процеси мовного розвитку прискорюються, що спричиняє значні мовні зміни. Переломні моменти в житті суспільства безпосередньо відображаються в мові. Це не лише власне вербалізація концептів, а й спосіб вираження соціальної оцінки, позитивного чи негативного ставлення до них, яке склалося в суспільстві. Таким чином мова адаптується до нових умов, оскільки «мова, яка існує в мінливому світі і не змінюється сама, перестає виконувати свою функцію» [3, с. 448]. Мова – це програмний код – які підвалини закладені, так вони і будуть працювати. І головне – це питання власної гідності. Повага до мови, до символів, до своєї країни з усіма її перевагами і недоліками і робить натовп народом.

Протягом останніх трьох років країну сколихнуло глибинне почуття автентичної людської гідності. Люди ще не зовсім повною мірою усвідомлюють, що в Україні наразі відбувається мовна революція, яка надасть початок зовсім новим процесам у суспільстві. В Україні ствердилася спільнота, яка має єдину мету та цінності – спільнота, яка піднялася над державою, бізнесом, корпораціями. Усвідомлено, що для перетворення країни потрібні самоідентифікація, інтелект і культура. Однією із цих складових є свідомий вибір мови, як одного з елементів цінностей.

Майдан – ментальна площа, яка закарбувалася в мовній свідомості людини. Сьогодні вже не викликає сумніву, що Революція Гідності (Духу) [2] 2013–2014, яка стала логічним продовженням Помаранчевої революції 2004, продемонструвала всій країні і цілому світові, як за допомогою гри слів в протестному настрої і сміхової мовної гри обстоюються ціннісні орієнтири, й усвідомлення торжества ідеалів «ми відповідальні за своє європейське майбутнє» стимулює позитивні емоції. Сміх – це не просто реакція на відхилення від соціальної норми: це завжди відчуття переваги, моральне задоволення, зумовлене торжеством моральної, інтелектуальної, політичної та соціокультурної позиції «ми». «Майданівці усвідомлювали важливість особистої відповідальності й докладання зусиль для досягнення кращого «європейського» рівня життя та політичних свобод, що ілюструє гумористичне гасло – *Хочеш в Європу – піднімай попу*» [6, с. 44]. Сміх – завжди торжество нового розуміння дійсності, ознака сили і безпосередньо сила цього «ми». Тарас Прохасько зауважує, що під час Євромайдану люди «стали по-справжньому мислячими істотами, бо наше мислення з неймовірною інтенсивністю шукало й знаходило слова, словосполучення, речення, абзаци й вигуки» [1, с. 17]. Щоб протистояти інформаційній і гібридній війнам зі сторони РФ, надто важливо інформувати англомовну аудиторію про події в Україні у світі, через ЗМІ, Інтернет за допомогою англійської мови – мови міжнародного спілкування – для того, щоб привернути увагу світової спільноти.

Отже, метою статті є відстеження певних англомовних слоганів в україномовному середовищі майданного та постмайданного періодів. Під час дослідження використано метод контекстуального інтерпретаційного аналізу, а також метод безпосереднього спостереження над матеріалом з подальшим узагальненням отриманих результатів. Такий підхід уможливив побудувати цілісну концепцію англомовних слоганів як текстово-дискурсивного утворення на основі аналізу мовленнєвих і немовленнєвих факторів, які визначають його формування й інтерпретацію як інтелектуально-емоційної діяльності. Об'єктом особливої уваги були фрази та символи, які створюють комічний ефект і функціонують у рамках гумористичного інтрадискурсу, що надає можливості структурувати дискурс й виявляти інконгруентність на дискурсивному рівні. Суть цього механізму – у додатковій інтенсифікації й інтерпретації суб'єктивної емоційно-оцінної ситуації немовленнєвої дійсності з урахуванням комплексу дискурсивно-мовленнєвих, мовно-стилістичних і жанрових факторів, які зумовлюють його формування й функціонування, й, таким чином, створюють комічний ефект. Семантично інконгруентність проявляється в карикатурному зображенні образу, обігруванні двозначності; у плані прагматики – у висміюванні персонажа, розумінні його статусу у вигляді жартівливого перекидання загальноприйнятих норм [4].

Слоган є мовним явищем, що відображає культурні цінності та норми суспільства на певному етапі історичного розвитку. Він несе в собі актуальні інформаційні посилання для спільноти. Ці фрази абсолютно самостійні, звучні й мають сильний емоційний заряд. Аналіз попередніх досліджень і публікацій, в яких започатковано вирішення проблеми і на які ми спираємося, має зв'язок із важливими науковими та практичними завданнями нашої статті. Термін *слоган* запозичено з англomовної рекламної термінології. На початку ХХ ст. замість цього терміна використовували інші терміни. Так, М. Мануйлов визначає девіз словом «вислів», а В. В. Уперов у 20-ті роки писав: «Газетне оголошення чи плакат, проект чи упаковка – усі вони повинні мати дещо, що надає їм єдності... Ця єдність досягається різними прийомами, наприклад, певними словесними формулами, лозунгами, девізами» [8]. Головною метою слогану є стислий виклад ключової ідеї чи теми. Отже, слоган – це лаконічна фраза, яка відображає філософію певної кампанії та забезпечує її послідовне проведення. Важливими риторичними характеристиками слогану є його лаконічність, ритмічний та фонетичний повтор, контрастність, мовна гра й ефект прихованого діалогу. Створення гарного слогану потребує майстерності, інтуїції, творчого прозріння.

У лінгвопрагматичному ракурсі нідерландський лінгвіст Тьон ван Дійк (Teun Adrianus Van Dijk) розглядає слоган як один із жанрів політичного дискурсу й аналізує через призму ключових елементів дискурсу, визначених дослідником, зокрема таких, як локальна семантика, лексика, синтаксис, риторика, структура експресії. Походження самого терміна *слоган* дослідники вбачають у гельському вислові, що означав буквально *військовий / воєнний крик* [Цит. по 6, с. 14]. Науковці, котрі порівнювали китайські й американські політичні слогани, описують їхні визначальні риси: гасла, на думку вчених мають бути переконливими, агресивними, легко повторюваними та настирливими. На додаток, вони вказують на прив'язаність слоганів до мови і культури: «Слоган є формою мови, тож він відображає культуру і розвиває її» [Цит. по 6, с. 15].

Інформаційна війна в кінцевому результаті є протистоянням смислів. Інструменти або технології, а також охоплення аудиторії, оперативність поширення, вірусність контенту й досяжність до іноземних аудиторій надто важливі. За емоційною обгорткою протистояння видніються цілі, які впираються в смисли. Сучасний світ дедалі більше рухається до методів публічної дипломатії, експансії через потужні ідеї та стандарти якості життя. У світі змагаються за талановитих фахівців, а не за територію, претендують на увагу до інтелектуальних досягнень, а не до військової техніки, вчать і пишаються знанням трьох-чотирьох іноземних мов. Зусилля ж України спрямовані на реалізацію смислів, що становлять «мінімальний пакет» європейського цивілізаційного вибору: підконтрольність влади, активна роль громадянського суспільства, повага до прав та свобод людини. Продемонструвавши ці засади під час протестів Євромайдану, українське громадянське суспільство намагається говорити однією мовою із західним світом та йти шляхом конструктивних перетворень рівня суспільного життя громадян.

На Майдані можна було спостерігати немало англomовних слоганів. Їх використовували як іноземці, котрі прийшли підтримати протест, так і українці, зокрема молоде покоління українців, щоб донести своє повідомлення англійською мовою до світових лідерів через іноземні медіа. Серед пріоритетних цінностей Майдану – **європейські цінності**, тому більшість слоганів нагадували про європейські наміри України: *We are Europe; Ukraine is Europe; We are for the best future, we choose EU; EU is the only solution for Ukraine; Europe, open door for Ukraine! Everybody here votes for EU; This is something better than EU, this is Europe; We are for European values! You cannot give us Europe. We are Europe* [6, с. 73, 127–128]. Англomовні слогани були характерними для мирної фази Майдану. Крім того, вони виконували роль комунікатора між країнами, оскільки використовувалися на протестних акціях у різних країнах світу як підтримка українців у їхньому прагненні до обстоювання цінностей свободи, гідності і демократії. Через неквапливість лідерів Європи застосувати санкції до одіозних українських керівників, постійно висловлюючи «глибоку стурбованість», не поспішаючи до реальних дій, тож на цьому тлі з'явився плакат, стилізований під лист, який іронізував над європейськістю України – *Dear European Union and the United States of America! We no longer need your moral support act or fuck off. With*

Eurolove from EuroUkraine [6, с. 44]. А гасло *Yes – ЄС* побудовано на міжмовній омонімії і влучно передавало прагнення до євроінтеграції [6, с. 64]. Окрім того, гасло *UKRAINEUROPE* побудоване не тільки на грі слів, а й на графічному поєднанні двох слів, що утворювало абрєвіатуру Європейського Союзу – *EU*.

Слід зауважити, що серед англомовних слоганів були й ті, які містили вислови з ненормативною лексикою: *F**k off, Bimya! Huyllo! #FreeSavchenko and get the f**k out from Ukraine! Our government is shit! We don't need this f**king war! Yanukovych, we are f**king angry!* [6, с. 76, 127–128]. На основі відомої англійської абрєвіатури *WTF* – абрєвіатура Інтернет-сленга, що розшифровується як «what the fuck?» (переклад на рос. – «что за хрень?», «какого чєрта?»), яка теж є пом'якшенням згубілого висловлення, сформульовано слогани *Yanukovych, WTF? Putin, WTF?* [6, с. 77, 127–128].

Формулювання слоганів англійською мовою триває й понині. У постмайданний період під час анексії Криму й окупації частини Донбасу поширений плакат із зображенням агресивних матрешок, стилізований під російських солдатів із написом *Go home!*, і англомовні гасла – *Mariupol says “no” to Russian occupation; Russia makes war, not peace; the Russian invasion of Ukraine 2014 – 2016; Russia, wake up, you're drunk; Stop Russian occupation; Stop Russian aggression; Putin, take off your bloody hands from Ukraine, Glory to cyborgs!* тощо [6, с. 46–47]. На сторінці фейсбуку *Euromaidan Art & Graphics* постійно створюються нові постери англійською на виклик війни – *Switch off Russian TV before it kills you; This is Volnovakha. This is Ukraine. This is our reality. Terrorism is terrorism. Russia, get out of Ukraine!* та ін. [6, с. 73].

Значне поширення слоганів англійською мовою свідчить про те, що переважно патріотично налаштована частина суспільства – це люди середнього класу, котрі встигли побувати закордоном і мали можливість ознайомитися з якістю життя не з пропагандистських ТБ каналів, або молоде покоління, яке народилося і виросло в Україні, вже не знає дійсності радянських часів та має національну гордість за свою рідну землю. Ці люди вільно володіють іноземними мовами, зокрема англійською, товаришують і спілкуються через мережу Інтернет зі своїми зарубіжними друзями. Це відобразилося й у популярному анекдоті часів Майдану про типового майданівця, який має дві вищі освіти й володіє трьома іноземними мовами.

Слогани англійською мовою можна поділити на декілька тематичних груп:

- **на основі запозичення-перекладу з відомих пісень**, музичних рок-гуртів, напр. *No Putin, no cry!* Слоган калькує пісню виконавця Боба Марлі *No Woman, No Cry!* [6, с. 100]. У лютому 2014 р. також відбулася мовчазна акція *Enjoy the silence* (назва запозичена від пісні гурту «Depeche Mode»), де протестувальники вийшли із білими порожніми плакатами. Метою акції було довести, що влада не вступає в конструктивний діалог і не виконує вимог демонстрантів [6, с. 94]. Слоган *Imagine. There is no Putin* є переробленою версією пісні Джона Леннона *Imagine, there's no heaven*. Слоган *Iron Maidan* (Залізний майдан) співзвучний до назви британського рок-гурту з Лейтона (Лондон) *Iron Maiden* (Айрон Мейден, укр. *Залізна дівка*). Звукова спорідненість з різницею тільки в одному голосному надала цьому слогану особливого значення, оскільки протистояння дійсно було залізним;

- євромайданівці використовували й **слоган Obey?**, який є міжнародним символом революційних настроїв і спротиву тоталітаризму, його розміщено під портретами Віктора Януковича [6, с. 100];

- **на основі реклами комерційних брендів**: за аналогією широковідомий рекламний слоган фірми *Nokia* обіграно в написах *Янукович connecting people, Майдан connecting people* [6, с. 87]. Натхненням для жартівливих плакатів виявилися у слогані компанії *Nike – Just do it!*, що став написом до зображення Януковича на даху багатоповерхівки, котрий дивиться вниз і вагається, стрибати чи ні, або різновид слогану, пов'язаний із підписанням асоціації *Yanukovych, sign association! Just do it!* [6, с. 127–128];

- **комп'ютерних ігор**: слоган *Angry Ukrainians* походить від комп'ютерної гри «Angry Birds» [6, с. 88].

Окремо варто згадати гасло *зберігати спокій*, оскільки воно теж походить з англійської мови *Keep calm and carry on*. Цей слоган виник у Британії 1939 р. – на початку Другої світової війни Міністерство інформації опублікувало великий наклад плакатів із цим написом для того, щоб підтримати бойовий дух британців під час бомбардувань і протистояти деморалізації населення. Згодом гасло було забуте, відродилося вже у 2000-х роках, використовується як у протестних акціях, так і в комерційній рекламі в rozmaїтих видозмінах і пародійних обігруваннях. Гасло набуло такої популярності, що перетворилося на Інтернет-мем. З перших днів Євромайдану в соціальних мережах поширилися написи англійською та українською – *I am Ukrainian and I cannot keep calm / Я українець, я не можу зберігати спокій* (автор Ілля Стронговський). Користувачі соціальних мереж замінювали свої профільні фотографії на картинки із цим написом, таким чином демонструючи, що вони не можуть залишатися осторонь від подій Євромайдану. Пізніше слоган трансформувався в інші – *Keep calm and come to maidan; Keep calm and love Ukraine*. Воєнний конфлікт урізноманітнив ці гасла: *Keep calm and help the Army*, або антонімічний вислів: *Screw calm and fight the invasion* [6, с. 100].

У багатьох гаслах, як під час революційних подій, так і в період воєнного конфлікту, підкреслювалася цінність молитви: *Keep calm and pray for Ukraine! Pray for Ukraine's troops! Lead to the victory and keep safe! Protect the Donetsk airport, Cyborgs!* [6, с. 86].

Наприкінці проілюструємо *приклад* сатиричного відлуння збройної агресії проти України на Донбасі у вигляді деконструкції мовного дискурсу, щоб висміяти абсурдність самої ідеї відторгнення частини території, і, зрештою, як альтернативу сепаратистським настроям висунуто (звичайно, жартома) ініціативу «возз'єднання» Донецька з Великою Британією, оскільки, як відомо, місто свого часу заснував англійський підприємець Джон Юз. Наводимо мовою оригіналу:

«Дончане! Братья-англичане! Наступил решающий момент!

ТОЛЬКО ТЕБЕ РЕШАТЬ, ГДЕ БУДУТ ЖИТЬ ТВОИ ДЕТИ И НА КАКОМ ЯЗЫКЕ ОНИ БУДУТ ГОВОРИТЬ!

Как известно, Юзовка (Донецк) – исконно английский город, основанный великим промышленником-англичанином – Джоном Юзом. На протяжении более сотни лет русские обманывали нас, что это исконно русский город, а украинцы – что украинский!

Мы требуем референдум по возвращению Юзовки в своё исконное лоно – в состав Великой Британии!

Слава Джоону Юзу и его городу! Боже, храни Королеву!

Ниже следует форма для голосования под названием «Референдум о возвращении Юзовки (Донецка) в состав Великобритании». Проголосовало уже более 7 тысяч человек, 61% из них высказался за присоединение к Великобритании, 16% – за широкую автономию с региональным английским языком» [5, с. 194–195].

Таким чином, можна підтвердити вищезазначене, що будь-які суспільно значущі події, а тим більше національні стреси й трагедії спонукають людину до активного оновлення мови, активної словотворчості. Аналіз гумору малих форм у контексті гумористичного інтрадискурсу в майданний та постмайданний періоди, де відображено колізії і виклики долі сьогодення, ще посяде своє місце в наукових розвідках гуманітаріїв України.

Отже, можна підсумувати, що особливості сміхової культури українців зумовлені їх архетиповою ментальністю, на якій фундаментуються традиційні духовні цінності, а мовна протестна риторика з вкрапленнями гумору є віддзеркаленням буремних подій й слугує своєрідним захисним щитом і зброєю інтелектуального ураження. Сміх не може зруйнувати основ культури, але дозволяє їх відчувати, створити передумови нового осмислення соціальної дійсності та свого місця в ній. За допомогою сміху досягається глибока, тонка, емоційно забарвлена гармонія індивідуального і соціального в людині. Сміх виникає на базі не другорядних несуттєвих потреб людини, а головного стимулу його думок і вчинків – необхідності самореалізовуватися в конкретному суспільстві, дотримувати в житті гідну позицію. Таким чином, сміх орієнтований на дискредитацію відхилень від цих уявлень і настанов. Його результатом є ствердження певних соціально-культурних цінностей, норм, способу мислення, поведінки і життєдіяльності загалом [7].

Слід зауважити, що тема сміху в українських реаліях невичерпна, життя продукує нові приводи для гумористичної відповіді на виклики долі щодня. Тому означена проблематика є актуальною, яку слід продовжувати.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Євромайдан: хроніка відчуттів [колекція есе Тараса Прохаська, Івана Ципердюка, Юрія Андруховича, Сергія Жадана, Юрія Винничука]. – Брустурів : Дискурс, 2014. – 156 с.
2. МАЙДАН. (Р)ЕВОЛЮЦІЯ ДУХУ. Мистецько-культурологічний проект / Автор і куратор проекту: Антін Мухарський. – К.: НАШ ФОРМАТ. – 304 с. – іл.
3. Сабитова З. К. Лінгвокультурологія / З. К. Сабитова. – М. : Наука, 2013. – 528 с.
4. Самохіна В. О. Жарт у сучасному комунікативному просторі Великої Британії та США: монографія / В. О. Самохіна. – Вид. 2-е, перер. і доп. – Х. : ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2012. – 360 с.
5. Слабошпицький М. Гамбіт надії. Україна: констатації, матеріали, виклики, сподівання / Михайло Слабошпицький. – К. : Ярославів Вал, 2014. – 312 с. : іл.
6. Трач Н. С. «Разом – сила!» : Риторика українського спротиву. Соціолінгвістичні есеї. – К. : ТОВ «Видавництво "Кліо"», 2015. – 144 с., іл.
7. Тульчинский Г. Л. Культура личности и смех / Г. Л. Тульчинский // Человек. – 2012. – №2. – С. 20–34.
8. Уперов В. В. Реклама – ее сущность, значение, историческое развитие и психологические основы // Торговля и реклама. – 1994. – № 23. – С. 45–48.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Галина Коробка – кандидат філософських наук, доцент кафедри іноземних мов Харківської державної академії культури.

Наукові інтереси: лінгвокультурологія, міжкультурна комунікація, лінгвофілософія, філософія культури, етнолінгвістика, соціолінгвістика, сміх і гумор в Інтернет-середовищі.

УДК 811.111'37'38'06+81-112

ГАРМОНІЯ ТРАДИЦІЇ І НОВАТОРСТВА В АНГЛОМОВНОМУ КРЕАТИВНОМУ ДИСКУРСІ: МІЖДИСЦИПЛІНАРНИЙ ПІДХІД

Людмила КОРОТКОВА (Херсон, Україна)

У статті робиться спроба доведення гіпотези про поєднання, злагодженість, взаємну відповідність в креативному дискурсі традиції і новаторства. Досліджуються важливі поняття «традиція», «новаторство», «гармонія», що є необхідні для глибокого розуміння креативного дискурсу, англійського зокрема. Дослідження виконано на матеріалі творів для дітей та дорослих британського письменника Роальда Дала.

Ключові слова: традиція, новаторство, гармонія, казка, Роальд Дал.

В статті делается попытка доказательства гипотезы о сочетании, слаженности, взаимного соответствия в креативном дискурсе традиции и новаторства. Исследуются важные понятия «традиция», «новаторство», «гармония», необходимые для глубокого понимания креативного дискурса, англоязычного в частности. Исследование выполнено на материале произведений для детей и взрослых британского писателя Роальда Дала.

Ключевые слова: традиция, новаторство, гармония, сказка, Роальд Дал.

Tradition (from Lat. traditio – transfer) – continuity in the history of the creative process, presence of the past in the present. Tradition is inextricably linked with innovation. Innovation is a change which leads the art to progress. The problem of tradition and innovation is a perpetual process inherent in art of all nations. Tradition and innovation is a transfer of an artistic experience from one generation of artists to another. In literature these concepts play an important role in deeper understanding of an artistic creation. Innovation is one of the brightest displays of a writer's talent, his relations with the social life and deep penetration in its laws. Tradition and innovation in literature continually alternate. The article attempts to prove the hypothesis of combination, harmony, mutual correspondence of tradition and innovation in Creative Discourse. The important concepts "tradition", "innovation", "harmony", essential for a deep understanding of Creative Discourse, English in particular, are investigated. The research was conducted on the works for children and adults of the British writer Roald Dahl.

Key words: tradition, innovation, harmony, fairy tale, Roald Dahl.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Останнім часом пізнавальні установки в науці про мову починають змінюватися і набирає силу думка, відповідно до якої ніякі явища у мові не можуть бути адекватно зрозумілі й описані поза їх вживання, без урахування їх дискурсивних аспектів. Дискурс – об'єкт міждисциплінарного дослідження. З дослідженням дискурсу пов'язані різні науки і дослідницькі напрями. Кожна з дисциплін підходить до дослідження дискурсу, зокрема креативного, по-своєму.

Обґрунтуванню сутності творчості/креативності присвячують свої дослідження представники різних наук: філософи, психологи, освітяни, літературознавці, лінгвісти. Є тисячі книг і статей, енциклопедія про креативність, і це є ознакою того, що креативність як предмет має важливе значення. Дослідники стверджують, що різні книги і статті містять більше 1000 визначень креативності. З одного боку, таке розмаїття показує складність цього явища, з іншого боку, допомагає більш-менш адекватно його пояснити.

Існує думка, що визначень поняття «творчість» існує стільки, скільки й учених, які займаються проблемами творчості, а творчі здібності є серцевиною інтелекту. І все ж таки спроба дати визначення творчості подібна до спроби взяти й утримати пальцями краплю ртуті. Як тільки вам здається, що ви нарешті схопили її, вона розсипається на безліч дрібних крапель, і вони розбігаються в різних напрямках [3]. На нашу думку, способи визначити термін «креативність» є таким же творчими, як і сенс самого терміна. У психології А. Маслоу одним з перших зазначив, що творчість виступає найбільш універсальною характеристикою особистості, невід'ємною властивістю природи людини, що потенційно присутня у всіх людях від народження. Творчість – це чудова якість, яка робить нас новаторами і мислителями. Вона – кінцева мета для того митця, який є в кожному з нас [3].

У науковому дискурсі має місце точка зору, згідно з якою під творчістю мається на увазі виключно творення, а не руйнування і знищення: справжня творчість полягає не в тому, щоб закреслювати чужу лінію, а в тому, щоб малювати свою.

Актуальність обраної теми визначається загальною спрямованістю сучасної лінгвістики на проникнення у глибинні механізми природи творчості/креативності, мовної креативності зокрема. Актуальність і новизну нашого дослідження зумовлює також відсутність досліджень гармонії традиції і новаторства в англomовному креативному дискурсі.

Метою статті є доведення *гіпотези*: в англomовному креативному дискурсі гармонійно поєднуються традиція і новаторство. Мета передбачає вирішення наступних **завдань**: уточнити поняття «традиція», «новаторство», «гармонія»; дослідити поєднання старого і нового знання в англomовному креативному дискурсі на матеріалі креативного дискурсу видатного англійського казкаря Роальда Дала.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. Здатність встановлювати зв'язки і співвідношення, іноді дивні і навіть шокуючі, лежить в основі будь-якого творчого розуму – в незалежності від області або дисципліни (Джордж Дж. Зайдель). В різних вимірах, на різних рівнях і в різних контекстах розробляється метафізика старого і нового філософами (творчість в онтологічному та культурному контексті, творіння і перетворення людини, стереотипна поведінка і новизна, забуття і пам'ять, парадокси креативності, новації віртуально-мережевої реальності та інші) [14].

У полі взаємодії традиції і новаторства розташоване все мистецтво кожної епохи. Так, відома суперечка про стародавніх і нових (фр. *Querelle des Anciens et des Modernes*, буквально «сварка»). Ця полеміка відбулася у Французькій академії в кінці XVII століття навколо порівняльних переваг літератури і мистецтва античності і сучасності. Прихильникам античності як непересічного і недосяжного зразка («стародавнім») протистояли критики античності і прихильники теорії прогресу в літературі і мистецтві («нові»).

Ще в епоху романтизму розпочалася дискусія щодо поняття креативності, яка розділила філософів на два табори. Перший вважав, що креативність – це містичний процес, божественне осяяння та дар, яким небо наділяє лише геніїв. Другий табір переконував, що геній – це результат багаторічної невпинної праці.

Новаторство – це зміна, що веде мистецтво по шляху прогресу. В літературі постійно чергуються традиція і новаторство. Коли проходять суттєві зрушення в художніх системах, які супроводжуються дискусіями в період переходу від одного літературного періоду до іншого, взаємозв'язок між традицією і новаторством стає напруженим. Найкраще в новому – те, що відповідає старому устремлінню – наголошував Поль Валері. Найяскравіше новаторство спирається на традицію, і найбільш новаторська художня культура вимагає дбайливого ставлення до художньої спадщини [2]. Інновація досліджується у відношенні до діалектики повторення Кьєркегора [10; 7]. Традиція і новаторство розглядаються як

найважливіші складові літературної творчості [4] та лінгвокультурології [9]. Лінгвісти досліджують традицію і інновацію у номінації [6]. В межах лінгвопсихологічного підходу до аналізу художнього тексту розкривається природа творчої особистості [5].

Традиція (від лат. *traditio* – передавання) – спадкоємність в історії креативного процесу, це присутність минулого в сьогоденні. Традиція нерозривно пов'язана з новаторством. Проблема традиції і новаторства є вічним процесом, властивим мистецтву всіх народів. В літературі ці поняття виконують важливу роль в процесі глибокого розуміння мистецького твору. Один з найбільш відомих філологів ХХ століття М. М. Бахтін, який постійно повертався до цієї проблематики, писав так: «Великі твори літератури підготовляються століттями, в епоху ж їх створення знімаються тільки зрілі плоди тривалого і складного процесу дозрівання. Намагаючись зрозуміти і пояснити твір тільки з умов його епохи, тільки з умов найближчого часу, ми ніколи не проникнемо в його смислові глибини» [1, с. 533].

Звідси одна з центральних ідей М. М. Бахтіна, що має пряме відношення до проблеми традиції і новаторства, – ідея світової культури як діалогічного простору, в якому різні твори і навіть різні епохи що постійно перегукуються, доповнюють і розкривають один одного. Античні автори зумовлюють сучасну культуру, а й сучасна епоха дозволяє відкрити в геніальних творах давнини ті смисли, які в ті часи не було видно і не усвідомлювалися. Таким чином, будь-який новий твір залежний від традиції, а й парадоксальним чином твори минулих епох залежать від сучасної культури.

Отже, традиція і новаторство – це оборотні сторони однієї медалі: справжня традиція завжди передбачає новаторство, а новаторство можливе лише на тлі традиції. Будь-який новаторський твір будується з традиційного матеріалу, тому що якщо він не підтримує пам'яті про традиційну побудову, його новаторство перестає сприйматися.

На нашу думку актуальними є слова видатного філософа Й. Хейзінга: «Марнославна і безустанна гонитва за чимось абсолютно новим і відкидання старого з порогу лише тому, що воно старе – ця установка, типова тільки для незрілих і пересичених умів. Здоровий дух не боїться брати з собою в дорогу вагомий вантаж цінностей минулого» [8, с. 257].

Усі видатні письменники були новаторами, які відкривали нові життєві конфлікти та нових героїв і знаходили нові мистецькі форми чи оновлювали попередні, що відповідали б новому змістові їх творів. Новаторством позначена творчість О. Уайльда, Б. Шоу, В. Вульф, А.С. Байетт, Р. Дала.

13 вересня 2016 року світ відзначив сторіччя з дня народження одного з головних казкарів Англії – Роальда Дала (1916 – 1990). Роальд Дал – англійський письменник норвезького походження, поет і сценарист, автор романів, казок і новел. Справжній майстер слова, Роальд Дал відомий завдяки своїм творам для дорослих “*Pig*”, “*Lamb to the Slaughter*”, “*The Landlady*”, “*Parson’s Pleasure*”, “*Georgy Porgy*” та для дітей “*Charlie and the Chocolate Factory*”, “*Charlie and the Great Glass Elevator*”, “*The Big Friendly Giant*”, “*The Witches*”, “*Matilda*”.

Мабуть, не часто творчість письменника викликає такі бурхливі суперечки у читачів, як у випадку з цим автором. Одні його обожають, а інші готові перетворити на попіл будь-якого, хто хоч заїкнеться про любов до нього. Дослідник творчості Роальда Дала англійський дитячий письменник і літературний критик Майкл Розен одну з причин такої популярності бачить в тому, що Дал був письменником крайнощів – він любив писати про все незвичайне, дивне, екстраординарне [17, р. 49–53].

Креативність не є вирішальною ознакою твору і новизна креативного продукту завжди ґрунтується на тому, що було створено раніше. Захисники креативності виступають проти традиції, прихильники традиції перебільшують її значення. Наша концепція полягає в тому, що креативним дискурс стає завдяки гармонійного поєднання новизни і традиції, традиції і оригінальності.

Оригінальність не є основним фактором у творі мистецтва, і не повинна бути головною метою митця. Його мета повинна полягати в тому, щоб створити витвір мистецтва, і якщо йому це вдасться, він також може виявитися оригінальним. Історичний підхід до новизни

передбачає, що слід розуміти з точки зору контрасту (з контекстом) і перетворення (що було запозичене).

Оригінальність є необхідною умовою художньої досконалості, але не достатньою. Є інші критерії: краса, форма, стиль, імітація природи і попередніх творів мистецтва, або зрозумілих сутностей, хороший смак, ставлення до людини, емоційна сила, правдивість, моральна і суспільна свідомість, грайливість, корисність, розваги, майстерність тощо.

Жанр творів Роальда Дала, на нашу думку, оригінальний. Проте, нині серед дослідників не існує єдиної думки про те, як визначити жанр творів Роальда Дала: *“certainly one of the more difficult authors to categorise”*. *“Roald Dahl is a difficult author to label <...> he achieved tremendous success both as an author of adult stories and as an author of children’s books”*. *“<...> this author should not be regarded as a two-headed writer writing separately and differently for children and adults”* [18]. Його твори називають *short stories, children’s book, fantastic novels, fantasy, tales of fantasy, modern-day fairy tales* [15, p. 319], *low fantasy* [12].

Твори письменника можна вважати психологічними, іноді з елементами детективу та завжди з блискучою, гротескною іронією. Як в дитячих збірниках, так і в оповіданнях для дорослих, присутній своєрідний чорний гумор, але і він вплітається в оповідь настільки органічно і зі смаком, що надає творам Роальда Дала особливий, абсолютно неповторний стиль і колорит.

Оповідання Роальда Дала повні магії, таємниць і напруження. Газета *“Sunday Tribune”* характеризує його твори так: *“Dahl’s stories are masterful, brief, punchy, with a devastating mixture of the innocence and macabre (which) summed up the brittle, sceptical, uneasy civilization in which he wrote”* [13].

Креативність не завжди стримувалася традицією і не повинна завжди самостверджуватися, заперечуючи цінність всієї традиції, але дуже добре може поєднуватися з селективним використанням цінних традиційних елементів, щоб домогтися досить добрих творів мистецтва літератури і абстрактного мислення.

У 60–ті роки минулого століття в англійській дитячій літературі домінуючим жанром є чарівно-фантастична казка, проте Роальд Дал звертається до жанру усної фольклорної казки з її шаблонними персонажами, що володіють магичними здібностями, неодмінним торжеством справедливості, що супроводжується покаранням негативних героїв. Дотримання законів цього жанру полягає в тому, що сюжет казок Роальда Дала розвивається за схемою, запропонованою В.Я. Проппом, а розгорнуті описи місця дії і деталей ситуації відсутні. У його казках є і формула «жили-були», і невизначено-минулий казковий час, рух якого зумовлений знаковими подіями. Герої стереотипні, характеризуються однією-двома виразними рисами і чітко поділені на добрих і поганих.

Гармонійне поєднання традицій фольклорної та літературної казки полягає в тому, що реальний і чарівний світи взаємно проникають, але чарівний світ локальний і пов’язаний з одним героєм, який може бути протагоністом або антагоністом. Так, наприклад, в обох книгах про Чарлі всі загадкові і надзвичайні події відбуваються або на шоколадній фабриці, або в присутності дорослого-протагоніста Віллі Вонки [CGGE], в іншій казці це пов’язано тільки з відьмами, дорослими-антагоністами [W]. В казці *“The BFG”* Софі потрапляє в Країну Велетнів, а потім з новим другом подорожує в Країну Снів [BFG].

Герої фольклорної казки завжди мають чітку моральну орієнтацію, вони діляться на добрих і злих, хороших і поганих. Позитивний герой казки завжди перебуває в більш вигідній, привабливій позиції в порівнянні з негативним героєм. Це знаходить відображення в описі його зовнішності (волосся, зріст, рот, статура, очі), мовленнєвих характеристик і вчинків. Так, егоїстична і примхлива бабуся Джорджа з казки *“Georges’s Marvellous Medicine”* її онукові здається *selfish grumpy old woman, horrid old witchy woman*. *<...> She was always complaining, grouching, gouching, grumbling, griping* [GMM, p. 2]. У бабусі Джорджа неприємний погляд, подразлива посмішка, некрасиві зуби: *wicked little eyes; pale brown teeth*. Звук її голосу неприємний, вона говорить на підвищених тонах. Для її мовленнєвої характеристики використовуються дієслова *to cry, to screech, to shout, to yell*. Свого семирічного онука вона називає *a lazy little brute, a nasty little maggot* [GMM, p. 2].

Оригінальною рисою, притаманною для творів Роальда Дала є вигадування рецептів. Так, наприклад, у казці “*Charlie and the Great Glass Elevator*” :

RECIPE FOR MAKING WONKA-VITE

Take a block of finest chocolate weighing one ton (or twenty sackfuls of broken chocolate, whichever is the easier). Place chocolate in very large cauldron and melt over red-hot furnace. When melted, lower the heat slightly so as not to burn the chocolate, but keep it boiling. Now add the following, in precisely the order given, stirring well all the time and allowing each item to dissolve before adding the next <...>. This pill is WONKA-VITE [CGGE, p. 33].

Чарівні елементи в книгах слугують способом вирішення конфлікту, найчастіше вони пов’язані з відновленням повної і люблячої сім’ї [11, p. 137], заохоченням слухняних дітей [BFG] (Велетень вдмухує хороші сни в спальні дівчаток і хлопчиків через спеціальну трубку) або покаранням неслухняних (в книгах про Чарлі).

Новаторство у креативному дискурсі Роальда Дала полягає в оригінальному синтезі фольклорної казки з прийомами кінематографа. Так, наприклад книга “*Charlie and the Great Glass Elevator*” за структурою нагадує низку епізодів фільму, в яких спостерігається зміна мовлення оповіді, з’являється більше діалогів і емоційно забарвлених виразів. Всі реакції і подальші дії героїв легко вгадуються, оскільки у читачів є почуття, що це все їм знайоме, і вони вже бачили таких типових персонажів, як, наприклад, прибульці або американці [CGGE].

У цій казці зустрічаються елементи фантастики: замість фольклорного килима-літака з’являється космічний корабель і космічний готель, в якому є все необхідне для життя:

Mr Wonka's Great Glass Elevator was not the only thing orbiting the Earth at that particular time. Two days before, the United States of America had successfully launched its first Space Hotel, a gigantic sausage-shaped capsule no less than one thousand feet long. It was called Space Hotel 'U.S.A.' and it was the marvel of the space age. It had inside it a tennis-court, a swimming pool, a gymnasium, a children's playroom and five hundred luxury bedrooms, each with a private bath. It was fully air-conditioned. It was also equipped with a gravity-making machine so that you didn't float about inside it. You walked normally [CGGE, p. 4].

Роальд Дал також використовує жанр *tall tale*, який є основним в американському фольклорі: “*Although variants of the tall tale exist in other cultures (such as the death-defying adventures of eighteenth century German Baron von Munchausen, or, in Australian folklore, the stories surrounding the Speewah), the tall tale as a 'literary experiment remains essentially an American phenomenon'*” [19, p. 32; 20, p. 284–307].

Новаторством автора є гра з функціями головних і другорядних героїв. На думку деяких дослідників творчості Роальда Дала, Чарлі не є головним героєм [16] й Віллі Вонка виступає і в ролі доброго помічника, і всемогутнього творця, який охоче карає дітей і їх батьків за гріхи. Відьми-антагоністи у книзі “*The Witches*” виконують роль мимовільних дарувальників, оскільки, самі того не бажаючи, дають хлопчикові перевагу над собою [W]. Новаторством цього твору є й відкритий кінець, якого не може бути в фольклорній казці (можна тільки здогадуватись, чи залишився хлопчик мишею або перетворився на людину).

Гра слів є особливою рисою творів Роальда Дала: дотепні каламбури, віршики, жарти, алітерації, звуконаслідування, спунеризми, навмисні орфографічні помилки в словах, а також ексцентричне використання нонсенса, наприклад “*snozzwangers*”, “*hornswogglers*”, “*whangdoodles*”.

Схильність Дала до гіперболізації відображається в великій кількості синонімів. Прикладом може слугувати епізод, коли діти і їх батьки вперше побачили шоколадну кімнату в його «кондитерській казці»:

“[they] were too flabbergasted to speak. They were staggered. They were dumbfounded. They were bewildered and dazzled. They were completely bowled over by the hugeness of the thing. They simply stood and stared” (CCF, pp.89–90).

Висновки та перспективи подальших досліджень у цьому напрямі. Традиція і новаторство – це передача художнього досвіду від одного покоління художників до іншого. Продовжувати традиції – значить творчо засвоювати досвід попередників і йти далі. В англomовному креативному дискурсі, зокрема Роальда Дала, лежить звернення до

фольклорної казки, і використання її ознак проявляється як в чистому запозиченні, так і в їх іронічному переосмисленні. Письменник у своїх творах звертається до фольклорної казки, творчо трансформує її, переосмислює її ознаки, використовує також елементи інших жанрів: готичного оповідання, наукової фантастики, небилиці, повчальної історії. Його креативний дискурс побудовано на ігровому принципі, що обумовлено авторським задумом.

Перспективним вбачається дослідити гармонію традиції і новаторства в креативному дискурсі відомого сучасного британського письменника Грегорі Номірттона.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Бахтин М. М. Творчество Франсуа Рабле и народная культура средневековья и Ренессанса / М. М. Бахтин. – М., 1990. – 543 с.
2. Борев Ю. Б. Терминологический словарь-тезаурус по литературоведению / Ю. Б. Борев. – Новаторство и традиция. – Режим доступа : <http://literaturologiya.academic.ru>
3. Вуджек Т. Тренировка ума. Импровизация. Акт творчества / Т. Вуджек. – Режим доступа : <http://nazva.net>
4. Горизонты современной лингвистики. Традиции и новаторство : Сб. в честь Е. С. Кубряковой. – М. : Языки славянских культур, 2009. – 856 с.
5. Присяжнюк Л. Творча особистість кризь призму поетики змінених станів свідомості / Л. Присяжнюк // Наукові записки. – Випуск 96 (1). – Серія : Філологічні науки (мовознавство) : У 2 ч. – Кіровоград: РВВ КДПУ ім. В. Винниченка, 2011. – С. 124-127.
6. Сергаева Ю. В. Традиция и креативность в номинации / Ю. В. Сергаева // STUDIA LINGUISTICA Язык. Текст. Культура : Сборник. – СПб : Борей Арт, 2007. – С. 110–118.
7. Третьяков В. Повторение как инновация / В. Третьяков // Рецензия на книгу: Perloff M. Unoriginal Genius: Poetry by Other Means in the New Century. Chicago, 2010. – XV, 201 p.
8. Хейзинга Й. Homo ludens. В тени завтрашнего дня / Й. Хейзинга. – М., 1992. – 464 с.
9. Шаклеин В. М. Лингвокультурология: традиции и инновации / В. М. Шаклеин : Флинта; Москва, 2012. – 301 с.
10. Эко У. Инновация и повторение: Между эстетикой модерна и постмодерна / У. Эко // Философия эпохи постмодерна : Сб. переводов и рефератов / Сост. и ред. А. Усмановой. – Минск, 1996. – С. 68–69.
11. Donaldson E. Spell-biding Dahl: considering Roald Dahl's fantasy / E. Donaldson // Change and renewal in children's literature / Ed. by T. Van der Walt – Westport : Greenwood Publ. Group, 2004. – P. 131–140.
12. Horton N. Roald Dahl / N. Horton // The Continuum Encyclopaedia of Children's Literature / Eds. By B.E. Cullinan, D.G. Peterson. – Continuum Int. Publ. Group, 2005. – P. 216–217.
13. McInerney S. No stranger to fiction / S. McInerney // Sunday Tribune, July 13th 2008.
14. *Mixtura verborum* 2011: метафизика старого и нового : философский ежегодник / под общ. ред. С. А. Лишаева. – Самара : Самар. гуманит. акад., 2011. – 172 с.
15. Nickolson C. Dahl, The Marvellous Boy / C. Nickolson // A necessary fantasy? : The heroic figure in children's popular culture / Eds. by D. Jones, T. Watkins. – N. Y. : Garland Publ. Inc., 2000. – P. 309–327.
16. Pierce C. Charlie and the Political-Correctness Factory / C. Pierce. – URL : <http://www.roalddahlfans.com/articles/char.php>.
17. Rosen M. Fantastic Mr Dahl / M. Rosen. – London, 2012. – 170 p.
18. VIÑAS V. L. The narrative voice in Roald Dahl's children's and adult books / V. L. VIÑAS // Didáctica Lengua y Literatura 2008, vol. 20. – P. 291–308.
19. Schober A. Roald Dahl's Reception in America : The Tall Tale, Humour and the Gothic Connection / A. Schober. – URL : <http://www.paperschildlit.com/index.php/papers/article/viewFile/39/37>,
20. Wonham H. B. (1989) "In the name of wonder : The emergence of tall narrative in American writing" / H. B. Wonham. – *American Quarterly* 41, 2: 284-307.

СПИСОК ДЖЕРЕЛ ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ

- CCF = Dahl Roald Charlie and the Chocolate Factory. – Режим доступа : http://royallib.com/book/Dahl_Roald/Charlie_and_the_Chocolate_Factory.html
- GMM = Dahl R. George's Marvelous Medicine. – N. Y. : Puffin Books, 2007. – 112 p.
- CGGE = Dahl R. Great Glass Elevator. – Режим доступа : http://royallib.com/book/Dahl_Roald/Charlie_and_the_Great_Glass_Elevator.html
- BFG = Dahl R. The BFG. – London : Puffin Books, 2001. – 221 p.
- W = Dahl R. The Witches. – London : Puffin Books, 2001. – 186 p.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Людмила Короткова – кандидат філологічних наук, доцент кафедри перекладознавства та прикладної лінгвістики Херсонського державного університету.

Наукові інтереси: лінгвістична креатологія, креативна дискурсологія.

УДК 811.111:004.738.5

ТЕРМІНИ У ТЕКСТАХ АНГЛОМОВНОЇ ВІРТУАЛЬНОЇ РЕКЛАМИ

Тетяна КРУТЬКО (Рівне, Україна)

Статтю присвячено дослідженню функціонування термінологічної лексики у текстах віртуальної реклами. Термінологічна лексика є одним із засобів контактовстановлення та сегментації аудиторії у віртуальній рекламі. Функціонуючи в рекламному тексті, терміни стають конотативно та оцінно маркованими одиницями. Використання у рекламному тексті термінів не передбачає обов'язкового розуміння адресатом їхнього значення, адже термінологічні одиниці покликані створити конотацію термінологічності та викликати запрограмовану виробниками реклами емоційну реакцію. Рекламні тексти косметичних засобів розглядаються як маніпулятивні, а термінологічні одиниці – як маніпулятивні компоненти рекламного тексту, оскільки апеляція здійснюється насамперед до емоцій адресата. Тексти віртуальної реклами технічних пристроїв розглядаються як інформативні, оскільки вони надають раціональну характеристику товару і основною їхньою метою є інформування адресата про переваги предмета рекламування. У текстах віртуальної реклами технічних пристроїв термінологічні одиниці, часто у поєднанні з нумеральними знаками, складають основу. Використання термінологічних словосполучень у вигляді абревіатур дозволяє копірайтерам сегментувати аудиторію, досягати чіткості викладу та згортання інформації, уникаючи опису другорядних деталей.

Ключові слова: абревіатура, адресат, адресант, комунікативна мета, віртуальна реклама, рекламний текст, термін.

Статья посвящена исследованию функционирования терминологической лексики в текстах виртуальной рекламы. Терминологическая лексика – один из способов установления контакта и сегментации аудитории в виртуальной рекламе. Функционируя в рекламном тексте, термины становятся коннотативно и оценочно маркированными единицами. Использование в рекламном тексте терминов не предполагает обязательного понимания адресатом их значения, поскольку терминологические единицы призваны создать коннотацию терминологичности и вызвать запрограммированную адресантом эмоциональную реакцию. Рекламные тексты косметических средств рассматриваются как манипулятивные, а терминологические единицы как манипулятивные компоненты рекламного текста, поскольку апелляция осуществляется в первую очередь к эмоциям адресата. Тексты виртуальной рекламы технических средств рассматриваются как информативные, поскольку они представляют рациональную характеристику товара и их основной целью является информирование адресата о преимуществах предмета рекламирования. В текстах виртуальной рекламы технических средств терминологические единицы, часто вместе с нумеральными знаками, составляют основу. Использование терминологических словосочетаний в виде аббревиатур позволяет копирайтерам сегментировать аудиторию, добиваться четкости изложения и сворачивания информации, избегая описания второстепенных деталей.

Ключевые слова: аббревиатура, адресат, адресант, коммуникативная цель, виртуальная реклама, рекламный текст, термин.

Terms in English Online Advertising Texts. The use of terms in English cosmetics and tech gadgets online advertising is a topical subject that has not been the sole focus of investigation.

Methodology. The advertising data totaled 2,000 ads that were sourced from websites between 2004-2014. The advertising texts have been explored through functional analysis to investigate terms from the viewpoint of their role in English cosmetics and tech gadgets online advertising.

The major findings of the research demonstrate that terms are the means of addressing and segmentation of online advertising target audience. The data confirm that use of terms in English cosmetics online advertising is a rhetorical strategy to persuade addressees, modify their potential behaviour, and move them finally to contact the addresser. Thus, English cosmetics advertising is viewed as aspirational and manipulative as it is intended to influence people toward a particular action through emotional appeal. The study has demonstrated that advertisers use specialised terminology in tech gadgets online advertising to present facts, data, logical points. Technical terms are often abbreviated. Tech gadgets online advertising is viewed as informative as it is intended to influence people toward a particular action through logical appeal.

The findings of our research are quite convincing, and thus the following conclusions can be drawn: advertising is intended to influence people toward a particular action through logical or emotional appeal. Tech gadgets online advertising texts are informative and present rational appeal backed by data, whereas cosmetics advertising texts are persuasive and attempt to connect with emotions to convince people.

Key words: abbreviation, addresser, addressee, communicative purpose, online advertising, advertising texts, terms

Постановка наукової проблеми та її значення. Реклама як вид комунікації, який спирається на найсильніші сигнали, звернені до партнера по спілкуванню, відображає специфіку масово-комунікативних процесів. Завдання реклами полягає у тому, щоб встановити діалог між рекламодавцем і потенційним споживачем, допомогти їм знайти один одного [6, с.70]. Встановлення контакту з користувачем є пріоритетним завданням реклами у всесвітній мережі. Одним із засобів контактовстановлення та сегментації аудиторії у віртуальній рекламі є використання термінологічної лексики.

В. М. Лейчик визначає термін як лексичну одиницю певної мови для спеціальних цілей, що позначає спеціальне конкретне чи абстрактне поняття [7, с.16]. Серед головних ознак

термінів науковці виокремлюють системність; наявність класифікаційної дефініції; прагнення до моносемічності; жорстку конвенційність; стилістичну нейтральність; залученість до системи понять певної галузі; відповідність нормам мови; точність і короткість; дериваційну здатність; інваріантність як відсутність варіантів і синонімів; високу інформативність [8, с. 617].

Дослідженню функціонування термінологічної лексики в рекламних текстах присвячені роботи С. Кудиби, О. Михайлович, Н. Стадник, проте тексти англomовної віртуальної реклами лишалися поза увагою наукових розвідок, що обумовлює актуальність даної роботи.

Метою дослідження є аналіз функціонування термінологічної лексики (**предмет дослідження**) в англomовних текстах віртуальної реклами косметичних засобів та технічних пристроїв (**об'єкт дослідження**). Матеріал дослідження (2000 одиниць) дібраний методом суцільної вибірки з Інтернет-ресурсів протягом 2004-2014 рр.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. Функціонуючи в рекламному тексті, терміни стають конотативно маркованими одиницями, адже під час розширення сфери їхнього функціонування відбуваються кількісні та якісні семантико-стилістичні зміни (О.А.Жирик).

Причиною використання термінологічної лексики у мовленні дослідники називають не стільки екстралінгвістичні фактори, скільки більшу комунікативну дієвість термінологізованих слів, які поєднують чіткість денотативно-раціонального змісту і легкість конотативно-емоційного. Чим нечіткіше уявлення про значення спеціальної одиниці в адресата, тим яскравіше конотація термінологічності [1].

Аналіз англomовної віртуальної реклами косметичних засобів свідчить, що використання у рекламному тексті термінів не передбачає обов'язкового розуміння адресатом їхнього значення, адже термінологічні одиниці покликані створити конотацію термінологічності та викликати запрограмовану виробниками реклами емоційну реакцію, яка матиме своїм наслідком встановлення контакту з адресантом: *Patent-pending Bio-Revitalizing Complex reinforces skin's elastic fibers, the key to promoting skin's resilience and firmness. Advanced Super Revitalizing Cream Shiseido.*

Природа рекламного тексту як виду комунікації (установка на акцентування позитивних якостей товару) обумовлює не тільки вибір емоційно й оцінно маркованих засобів, але й іррадіацію емоційності й оцінності на інші елементи тексту [2, с.5]. У рекламних текстах термінологічні одиниці стають оцінно маркованими засобами, які виконують експресивно-емотивну і оцінну функції, адже за їхньою допомогою відбувається інтенсифікація унікальності торговельної пропозиції: *Better than botox? Hydroderm is the only product clinically proven to deliver collagen directly to the skin, without painful injections.*

Завдяки використанню у рекламних текстах косметичних засобів спеціальних термінів досягається ефект науковості та професійності. Термінологічні одиниці додають вагомості аргументації, оскільки функціонують передовсім як риторичний засіб, який сприяє ефективній реалізації комунікативного наміру адресанта реклами. Використання особливостей мови з метою модифікації цілей, намірів, бажань адресата, регуляції його поведінки в інтересах адресанта визначають як маніпулювання [4, с.168]. Тому рекламні тексти косметичних засобів відносимо до маніпулятивних текстів, а термінологічні одиниці – до маніпулятивних компонентів рекламного тексту, оскільки у таких рекламних текстах апеляція здійснюється насамперед до емоцій адресата.

Вплив на емоції протиставляємо впливу на свідомість адресата. Тексти віртуальної реклами технічних пристроїв відносимо до інформативних, оскільки вони надають раціональну характеристику товару і основною їхньою метою є інформування адресата про переваги предмета рекламування. У текстах віртуальної реклами технічних пристроїв термінологічні одиниці, часто у поєднанні з нумеральними знаками, складають основу: *Innovations in Storage Full line of HBAs for Sun based systems! SCSI, Gigabit Ethernet, Fibre Channel Click here for more product information.*

Завдяки вагомому аргументативному потенціалу термінів відбувається виокремлення змістоважливих елементів реклами, підвищується інформативність тексту. Рекламний текст

отримує характер об'єктивності, достовірності, фаховості; активізує інтелектуальні реакції адресата; привертає його увагу до найважливіших з точки зору реалізації комунікативної мети елементів повідомлення.

Найменування комп'ютерних пристроїв та їхніх технічних характеристик традиційно представлені складними багатокомпонентними словосполученнями, які для економії трансформуються в аббревіатури: *Need a CAS2 SDRAM PC133 128 MEG for a Compaq M700 ASAP?* Такий спосіб економії мовних засобів є функціонально виправданим у рекламних текстах малого формату, яким притаманні порівняно невеликий текстовий розмір, лаконічність, надмірна економія, змістовність усіх засобів та деталей, ємність, згорнутість, компресія [3, с.32].

Абревіацію дослідники розглядають як словотворчий спосіб оновлення мови реклами (Н.Стадник). Використання термінологічних словосполучень у вигляді аббревіатур дозволяє копірайтерам сегментувати аудиторію, досягати чіткості викладу та згортання інформації, уникаючи опису другорядних деталей: *AMEX CBOE ISE PCX PHLX OCC 888options.com*.

Насичення рекламних текстів термінами є імпліцитним способом вираження адресата. Так, у вербальній частині реклами *800 Mb Storage, 40 Gb Bandwidth, PHP, JSP & ASP, CGI-BIN, My SQL Database, FTP Access* містяться численні аббревіатури, які легко декодують фахівці.

Наступний рекламний текст – реклама портативного комп'ютера – теж зорієнтований на фахівця у сфері комп'ютерних технологій:

*@migo Pocket PC 206 Mhz of Pure Power!
Intel StrongARM 206Mhz CPU
240x320-64k High Color TFT LCD
16 MB ROM 18/32MB RAM
PCMCIA Slot for 802.11/other.*

Компактність аббревіатур, використаних у рекламному тексті, сприяє згортання інформації, що є свідченням його адресованості фахівцеві, який володіє знаннями про сферу застосування предмета рекламування.

Висновки. Проведений аналіз функціонування термінологічної лексики в рекламних текстах дозволяє констатувати, що у рекламі технічних пристроїв за допомогою термінів як складової комплексу засобів впливу на адресата рекламного повідомлення актуалізуються та інтенсифікуються якісні характеристики предмета рекламування, а сам рекламний текст отримує характер авторитетності та фаховості. У рекламних текстах косметичних засобів термінологічні одиниці стають оцінно маркованими, створюють конотацію термінологічності, а отже науковості, професійності та виконують експресивно-емотивну і оцінну функції.

Перспективи подальших досліджень вбачаємо в детальному вивченні особливостей функціонування термінологічної лексики у текстах віртуальної реклами на матеріалі інших мов та у зіставному аспекті.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Говердовський В. И. Коннотемная структура слова / В. И. Говердовський. – Харьков : Выща школа, 1989. – 95 с.
2. Зірка В. В. Мовна парадигма маніпулятивної гри в рекламі: автореф. дис. ... д-ра філол. наук: спец. 10.02.02 / В. В. Зірка. – К., 2005. – 32 с.
3. Крутько Т. В. Англomовна реклама у віртуальному просторі : Монографія / Тетяна Валеріївна Крутько. – Рівне : Волинські обереги, 2013. – 156 с.
4. Крутько Т. В. Маніпулятивний вплив віртуальної реклами / Т.В. Крутько // Лінгвістика XXI століття: нові дослідження і перспективи / НАН України. Центр наукових досліджень і викладання іноземних мов ; [редкол. : А. Д. Белова та ін.]. – К. : Логос, 2007. – С. 167-173.
5. Кудиба С. Специфіка термінів у рекламному тексті / Світлана Кудиба // Проблеми української термінології : збірник наук. праць. – Львів, 2004. – С. 103–106.
6. Лебедев А. Н. Экспериментальная психология в российской рекламе / А. Н. Лебедев, А. К. Боковиков. – М. : Изд. центр „Академия”, 1995. – 144 с.
7. Лейчик В. М. Терминоведение: предмет, методы, структура (изд. 3-е) / Владимир Моисеевич Лейчик. – М. : Изд-во ЛКИ, 2007. – 256 с.
8. Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія / О. О. Селіванова. – Полтава : Довкілля-К, 2006. – 716 с.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Крутько Тетяна – кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри іноземних мов Національного університету водного господарства та природокористування.

Наукові інтереси: прагматика, комунікативна лінгвістика, Інтернет-дискурс, рекламознавство.

УДК 81'42:659.13/16:316.776.23

СУГЕСТИВНИЙ ПОТЕНЦІАЛ МОВНОЇ ГРИ В РЕКЛАМНОМУ ДИСКУРСІ

Наталія КУТУЗА (Одеса, Україна)

Статтю присвячено аналізу сугестивного навантаження мовної гри в рекламних дискурсах. Проілюстровано спектр функційних характеристик прийомів мовної гри: привертання уваги (ай-стопер), мнемонічний потенціал, що відповідає когнітивному компоненту як одному зі складників рекламного впливу. Запропоновано типологію прийомів мовної гри, реалізованої в комерційному, політичному й соціальному рекламному дискурсах.

Ключові слова: ай-стопер, мнемонічні техніки, мовна гра, рекламний дискурс, сугестія.

Стаття посвячена аналізу сугестивної навантаженості мовної гри в рекламних дискурсах. Проілюстровано спектр функціональних характеристик прийомів мовної гри: привертання уваги (ай-стопер), мнемонічний потенціал, що відповідає когнітивному компоненту як одній із складових рекламного впливу. Предложена типология приемов языковой игры, которая реализуется в коммерческом, политическом и социальном рекламном дискурсах.

Ключевые слова: ай-стопер, мнемонические техники, языковая игра, рекламный дискурс, сугестия.

The article deals with analyzing the suggestive capacity of the language game in the advertisement discourse. The author highlights the close relationship of the communicative suggestion elements, which provide for the ad discourse's effective influence together. It is emphasized that the perception and memorizing psychological laws (mnemonic interference, additional structuring, generation, Restorff's law) have to be necessarily considered while constructing the ad messages, thus making such contexts effective. The author demonstrates the language game means' functional characteristics specter: attention drawing (eye-stopper), mnemonic potential, which corresponds with the cognitive component being one of the ad influence's elements; and suggests a language game means classification for the commercial, political and social ad discourse, i.e. neologisms, wordplay or pun (polysemy / homonymy, rhythm / rhyme, games with precedents), graphic game (supragrapheme, syngrapheme, graphic signs correlation / pictures with letters correlation). Games with political type precedent texts popularization are emphasized in the network of transformed steady expressions mean. Besides, it is proved that the language game means with inherent content compression impart more expressivity to the ad discourses and sometimes create a humorous effect, thus appealing to the individual's emotional sphere, which is the base of the suggestive influence.

Key words: eye-stopper, mnemonic techniques, language game, advertisement discourse, suggestion.

Сучасний масовоінформаційний простір відзначається навалом різноманітної інформації, в тому числі й рекламної різних жанрів. Надмірний обсяг зазначених контекстів призводить до їхнього редукованого сприйняття реципієнтом, тобто у свідомості адресата вони віддзеркалюються у вигляді цілісного потоку маргінальної інформації, а не окремими гештальтами. В такому разі через високий ступінь конкуренції, а також з метою оптимізації сугестивного впливу до сучасного рекламного дискурсу дедалі більше висуваються підвищені вимоги: він найперше має привертати увагу з подальшим запам'ятовуванням для здійснення певної дії, тому рекламисти (копірайтери) мають ретельніше добирати відповідні лексеми, аналізувати їх, застосовуючи та враховуючи психологічні закони сприйняття, запам'ятовування і привертання уваги, тобто віднайти ефективні засоби / прийоми впливу. Одним із таких прийомів є застосування мовної гри в рекламних дискурсах, що здатна виконувати низку функцій. Проблем мовної гри в рекламних контекстах торкалося багато українських і зарубіжних вчених: Ю. С. Бернадська, Т. Ю. Ковалевська, О. М. Лебедєв-Любимов, Т. М. Лівшиць, Н. Ф. Непійвода, Л. М. Хавкіна, І. Ю. Черепанова та ін., проте праць, присвячених сугестивному потенціалу мовної гри в рекламних дискурсах, уваги майже не приділено, що й визначає актуальність нашої розвідки. У попередніх наших дослідженнях ми розглядали впливовий потенціал реклами різної жанрової амплітуди, в тому числі й із залученням результатів проведених психолінгвістичних експериментів, але масив зазначених рекламних контекстів вимагає більш детального й поглибленого аналізу.

Мета нашої розвідки – виявити сугестивний потенціал прийомів мовної гри в комерційних, політичних і соціальних рекламних дискурсах, що, у свою чергу, передбачає

необхідність вирішення низки завдань: розглянути сугестивну специфіку рекламного дискурсу, особливості законів сприйняття, методи поліпшення рекламної комунікації, природу ай-стоперів, їхніх синтезованих сполук для компресії смислу та інтенсифікації прогнозованих результатів; довести потенційні можливості мовної гри виступати актуалізаторами привертання уваги та запам'ятовування; типологізувати прийоми мовної гри, реалізовані в зазначених рекламних дискурсах.

Об'єктом дослідження стало сугестивне навантаження комерційного, політичного та соціального рекламного дискурсу, *предметом* – сугестивний потенціал мовної гри. *Фактичним матеріалом* слугували комерційні, політичні та соціальної рекламні дискурси 2007–2017 рр.

У процесі досягнення мети в роботі застосовано низку *дослідницьких методів*. Завдяки *описовому методу* розглянуто особливості рекламного впливу, його складників, специфіку реалізації психологічних законів і функційних характеристик мовної гри. *Контекстуально-інтерпретаційний і компонентний аналіз* дали змогу розглянути семантичне навантаження комерційних, політичних і соціальних рекламних дискурсів із прийомами мовної гри та виокремити її типи. Завдяки загальнонауковим *методам аналізу та синтезу* з'ясовано складники аналізованого явища й поєднано їх у цілісність.

Сучасна реклама дефінується як «цілеспрямована комунікація, цілеспрямоване прагнення впливати на продаж / покупку» [3, с. 9], що увиразнює її сугестивну функцію. Рекламний вплив зокрема і комунікативний вплив загалом трактують як вплив на знання (пізнавальний, когнітивний рівень), ставлення (емоційний, афективний рівень) і наміри (поведінковий, конативний рівень) адресата в потрібному для ініціатора комунікації напрямі [див. 14, с. 25; 19]. Т. Ю. Ковалевська в цьому аспекті зазначає, що «можна твердити про триєдину механіку впливу, яка поєднує власне лінгвістичні аспекти (мова, її сугестивні потенції), психолінгвістичні та нейрофізіологічні структури індивідуальної та масової свідомості (співвідносні з лого- та імагенною актуальністю складників, а також – з ірраціональними, сугестологічними ефектами) та екстралінгвальну специфіку, пояснену, зокрема, ситуативно-контекстуальними та структурно-інформаційними блоками» [7, с. 194]. Вплив на споживача загалом утілено багатьма дослідниками в численних рекламних формулах і моделях: ACCA, DIBABA, DAGMAR, STASM, SABONE, VIPS, моделі А. Амшуца, Роджерса, циркуляційних зв'язків – модель споживацького попиту (Ф. Нікозія), модель Хауерда і Шета та ін., проте найефективнішою вважаємо AIDMA, де репрезентовано класичну схему поетапної дії рекламного дискурсу на психіку людини (за першими літерами; модифікація формули AIDA), де I етап – привертання уваги (attention); II етап – виявлення інтересу (interest) до змісту інформації; III етап – збудження бажання (desire) мати пропонуване; IV етап – мотив (motive) чи пам'ять (memory), V – спонукання до дії (action), тобто доведення до здійснення купівлі [6]. Отже, насамперед реклама повинна привернути ненавмисну увагу потенційного споживача, створюючи домінанту сприйняття, подалі має викликати інтерес, впливаючи на інтелект й емоції та спираючись на стереотипи, пов'язані з ментальними характеристиками. Таким чином, когнітивний (пізнавальний) компонент описує те, як реклама сприймається, наскільки добре запам'ятовується її зміст; афективний (емоційний) компонент визначає ставлення реципієнта до реклами, тобто ті почуття і емоції, які виникають при сприйнятті рекламованого продукту / фірми. Конативний (поведінковий) компонент визначає дії людини під впливом реклами, її вибір (див. праці І. М. Дялошинського, Т. Ю. Ковалевської, Н. В. Кутузи, Р. І. Мокшанцева, Ю. К. Пирогової та ін.).

Отже, фіксуємо тісний взаємозв'язок складників комунікативної сугестії, що в сукупності забезпечує ефективну впливовість рекламного дискурсу, проте можемо відзначити вагомість когнітивного компонента, оскільки переважно від нього (на початковому етапі сприйняття) залежить успішність / неуспішність реалізації подальших етапів сприйняття рекламних дискурсів, бо саме він містить такі «процеси перероблення інформації: відчуття, сприйняття, пам'ять, уява, уявлення, мислення, мовлення тощо» [14, с. 25].

Як зазначалося вище, рекламні повідомлення у сприйнятті адресата можуть виглядати як суцільний потік, що відповідає закону близькості: в будь-якому полі (зоровому чи слуховому) об'єкти, розташовані ближче один до одного, можуть сприйматися цілісно, як один об'єкт [9, с. 49]. Проте за законом мнемічної інтерференції (або негативного взаємовпливу) розташовані поруч повідомлення заважають запам'ятовуванню кожного з них, тобто одні відомості накладаються на інші й запам'ятовувальна інформація викривлюється [9, с. 55]. Для уникання таких результатів варто застосовувати низку різноманітних методів, зокрема метод додаткового структурування, роль якого можуть відігравати певним чином організовані синтакти, групування, смислове виокремлення або розбивання ряду на частини, об'єднання частин у ритмічну структуру тощо. Прийом додаткового структурування іноді називають «вішаком» – віднайденням певного стрижневого центру (слова, фрази, музикального ритму, центральної фігури зображуваної композиції), з яким пов'язується решта елементів рекламного повідомлення (додамо, що цей метод перегукується з функціями «якірної» техніки в НЛП).

Ще одним дієвим методом редукції мнемічної інтерференції вважаємо й метод породження (генерації), згідно з яким краще запам'ятовується не завершена інформація, а та, що передбачає необхідність «допрацювати» її, знайти рішення, завершення, дійти до певного власного висновку. В такому випадку реципієнт буде відчувати себе «співавтором» повідомлення, отримуючи позитивні емоції від декодування такої інформації, зокрема й рекламної [9, с. 58].

Наведені закони й методи вагомо покращують організацію рекламної інформації і можуть сприяти її ефективнішому запам'ятовуванню. Але в першу чергу реклама має привернути увагу, яка є «фактором, що забезпечує виокремлення суттєвих для психічної діяльності елементів, а також тим процесом, який підтримує контроль за чітким й організованим функціонуванням психічної діяльності» [12, с. 284]. Увага ж розподіляється на навмисну (довільну), ненавмисну (мимовільну) і післядовільну (за відрізок часу поки довільна увага не спадає, реклама повинна зацікавити реципієнта й викликати потребу подалі сприймати повідомлення). Навмисна (контрольована, довільна) увага визначається інтересами споживача. Рекламист має обов'язково привернути ненавмисну, неконтрольовану увагу й перетворити її на навмисну, яка відзначається цілеспрямованістю: споживач починає виокремлювати певну рекламну інформацію із загального потоку, й у нього з'являється бажання детальніше ознайомитися з її змістом [див. 22, с. 136–137]. Для привертання ненавмисної уваги використовують т. зв. ай-стопер – «елемент, який зупиняє погляд» [22, с. 140], «виділяється серед інших складників рекламного звернення і слугує засобом привертання уваги адресата, базується на принципах контрасту (форми, розмірів, кольорів), незвичайності та гумористичності» [5, с. 9]. Відзначимо, що функції ай-стопера перегукуються з методом додаткового структурування, а також відповідають закону Ресторффа (або закону випадіння з ряду): якщо в низці елементів, об'єктів або символів з'являється елемент, що належить до іншої «абетки», або той, який відрізняється за інтенсивністю, то він запам'ятовується краще за інших [9, с. 56]. Відзначимо, що ай-стопери можуть слугувати й засобами запам'ятовування – мнемонічними техніками.

Але одним із потужних засобів привертання уваги та запам'ятовування є мовна гра, на чому наголошували А. В. Овруцький, Н. Ф. Непійвода та ін.: «За допомогою мовної гри можна зацікавити, викликати інтерес, розважити і тим самим зупинити увагу читача на певному рекламному повідомленні» [1, с. 81]. Мовною ж грою називається «свідоме порушення мовних норм, правил мовленнєвого спілкування, а також перекирчування (викривлення, спотворення) мовленнєвих кліше з метою надання повідомленню більшої експресивної сили» [17, с. 21]. Т. А. Космеда та О. В. Халіман відзначають, що «мовна гра завжди зорієнтована на використання парадоксальних лінгвальних прийомів, що полягають у контрастуванні стандартної мовної форми та нестандартного (несподіваного) змісту мовної одиниці, й виявляється в новій асоціативній обробці та репрезентації певного лінгвального або екстралінгвального знання» [8, с. 13]. Отже, цей прийом вирішує проблему привертання уваги в рекламі та запам'ятовування. З огляду на це можна твердити, що мовна гра й виконує в рекламному дискурсі функції ай-стопера.

Мовна гра може реалізуватися в низці різних прийомів, серед яких І. Н. Горєлов, Т. А. Космеда, Б. Ю. Норман, Н. Ф. Непийвода, І. Г. Морозова, К. Ф. Сєдов виокремлюють такі: 1) неологізми; 2) гра слів (каламбур) – а) полісемія / омонімія, б) ритм / рима, в) трансформовані усталені вислови (ігри з прецедентністю); 3) графічна гра – а) супраграфема (слова-«мотрійки»), б) синграфема, в) кореляція графічних знаків / картинок з літерами (креолізовані тексти). Додамо, що останнім часом популяризувалося використання графічних знаків (картинки та ін.) замість літер, що є інноваційним для реклами [детальніше див. 10]. Такі тексти називають креолізованими, «фактура яких складається з двох негомогенних частин: вербальної (мовної / мовленнєвої) та невербальної (такої, що належить до інших знакових систем, ніж природна мова)» [4, с. 160]. Креолізовані тексти ще витлумачують як ілюстровані тексти, де вербально виражена інформація сполучається із зображенням, утворюючи одне візуальне, структурне, змістове та функціональне ціле й забезпечуючи комплексний прагматичний вплив на адресата [4, с. 159]. Креолізовані тексти належать до паралінгвістично активних текстів, де до паралінгвістичних засобів належать графічна сегментація тексту і його розміщення, шрифти, друкарські знаки, цифри, засоби іконічної мови (малюнки, фотографії, таблиці, схеми) тощо [там само]. Будучи «носіями певної інформації (семантичної, експресивної), паралінгвістичні засоби набувають у тексті особливого значення, формують поряд із вербальними засобами його змістовий і прагматичний аспекти. Вони привертають увагу адресата і пропонують інтерпретацію з його боку» [4, с. 161], що також активно ілюструють зафіксовані нами різновиди мовної гри.

Отже, розглянемо детальніше наявність зазначених вище прийомів та їхнє функціонування в рекламних дискурсах.

1). **Неологізми.** Неологізми створюють з метою надання оригінальності та ефективності тексту, проте абсолютно новими ці слова назвати не можна: як правило, вони складаються із частин узуальних слів, є викривленнями, переробленими словами активної лексики, запозиченнями іншомовних лексем [15, с. 69]. Такі утворення А. В. Овруцький називає ігровими неологізмами [1, с. 82]. Неологізми – іменники, прикметники, прислівники, дієслова – утворюються переважно від товарних знаків і ергонімів, наприклад: *Жувальна гумка «Dirol»*. *Дирольно довго*; «*KÄRCHER*». *Керхеруйте з нами! Маневрені машини для очищення великих ділянок; Твоє драйвове літо! Придбай телефон «Nokia» і гарантовано отримай подарунок!; Футболіємо разом з «Київстар»!* На нашу думку, найбільш вдалими є неологізми, утворені власне від товарних знаків / ергонімів, оскільки в межах тексту повторюється назва товару / фірми, що й сприяє кращому запам'ятовуванню, виконуючи одну з головних функцій рекламного тексту.

2). **Гра слів (каламбур): а) полісемія / омонімія.** Каламбур – гра слів, що «ґрунтується на смислового об'єднанні в одному контексті або різних значень одного слова, або різних слів, які схожі за звучанням» [13, с. 37]. Семантичною основою гри слів є поєднання в одному контексті слів у прямому й переносному значенні [17, с. 23]. Наприклад: «*Копацил*». *І головний біль більше не головний; Розумний телефон у розумний кредит. Купуйте акційні моделі «Nokia» в салонах у кредит за надзвичайно вигідними умовами; «Megan Extreme». Лімітована серія. Безлімітні емоції; «Пікосен». Зручне рішення незручної проблеми; Ми створили косметичні диски «Новіта» з унікальною технологією. Одна сторона ефективно знімає макіяж, інша забезпечує ніжний догляд. «Новіта» – нова ти; Швидка їжа – швидка допомога (соціальна реклама правильного харчування); «НОВО-ПАССИТ», Вам пасує рівновага. Реципієнт декодує такі тексти, намагаючись виявити закодовані смисли, а «що більше зусиль докладає людина до розуміння чогось, то більшої естетичної насолоди вона додає» [17, с. 21].*

б). **Ритм / рима.** Серед прийомів та засобів мовної гри помітне місце посідають і стійкі римовані вислови: «Ці прислів'я, приказки тощо закладені в нашій пам'яті з дитинства й у потрібний момент відтворюються в готовому вигляді, як цілісність» [18, с. 187]. Ритмічність тексту полегшує його сприйняття, надати ж реченню яскраво виражений ритм можна, використовуючи симетричну конструкцію речення. Віссю симетрії слугує пунктуаційний знак, який ділить речення на рівні частини [16, с. 182]. Наприклад: *Дідусь, онук і вся родина*

лікує кашель «Муколтіном»; Підбери собі до страви – сік улюблений, яскравий. Запивай смачний шматочок, кожній страві – свій «Садочок»; В животі ураган? Приймай «Еспумізан»; «Телфаст» – алергії шансів не дасть!; «Ессенціале Форте Н». Відновлення печінки – клітина до клітинки; «Резістол». Застуду зупиняє, здоров'я повертає; «Гліцісед». Стрес долає, спокій повертає; «Долобене». Зняти біль допомагає, радість руху повертає. Ритмічне мовлення краще запам'ятовується й більш ефективно впливає: «На рівні підсвідомості чітка ритмізація фрази допомагає запам'ятати слоган» [15, с. 57].

в). **Трансформовані усталені вислови (ігри з прецедентністю).** Прецедентні тексти соціально осмислені, розраховані на те, що їх знають, розуміють [20, с. 23]. Прецедентному тексту, який зберігає певний першочерговий смисл, притаманна така здатність: попадаючи в поле людського сприйняття, він оновлює та примножує його смисл [20, 32]. Нами зафіксовано такі трансформовані фразеологізми: «NOKIA» 6290. *На всі кнопки майстер.* Тут ключове слово *руки* фразеологізму *На всі руки майстер* замінюється на лексему, тематично пов'язану з рекламованим товаром, додаючи рекламному повідомленню експресивного забарвлення та гумористичного ефекту.

Цікавим і новим явищем у конструюванні рекламних дискурсів (починаючи з дострокових виборів у Верховну Раду в 2007 р. і до сьогодні) стали ігри з прецедентними текстами політичного характеру. Нами зафіксовано рекламні оголошення політичних листівок, які перероблено для рекламування радіостанції, де замінено ключове слово тексту, причому кольорова гама, розташування елементів, застосування шрифтів та ін. стилізовано під оригінал. Наприклад: *Добробут та хіти 90-х в кожну родину! Хіт FM 96.4* актуалізує в пам'яті реципієнта слоган «Партії регіонів» *Добробут і стабільність в кожну родину!; Країні потрібен хіт! Від 90-х до сьогодні. Тільки хіти! Хіт FM 96.4* – слоган «Блоку Литвина» *Країні потрібен Литвин!*

Також у процесі передвиборчих перегонів на посаду Президента України в 2009–2010 рр. політична реклами Ю. Тимошенко з хедлайнером «Вона працює» навіть набула ознак вірусності – це «такий вид агітації, який власноруч розповсюджується в суспільстві, тому що або шокує або стає об'єктом для пародій... Смішне гарно запам'ятовується, постійно переказується іншими й викликає не агресію, а симпатію, позитивне відчуття» [2, с. 20]. Це привело до наслідування структурно-семантичного оформлення слоганів, а подекуди й кольорової гама та символів: 1) в антирекламі, яку подавали опоненти (*Вона – працює. Цукор дорожчає; Вона – працює. Народ – бідуює; Вона працює – Кремлю звітує! Народ працює на бюджет. Вона його розтринькує; Вони заважають – Вона краде!*); 2) у комерційній рекламі (*Вони заважають. Ми працюємо. «Мотодом»; Вони – говорять. Вона – працює. А Я – знімаю. І це я роблю краще за всіх. Фотослуги; Вони – балакають. Ми – червоніємо. Помідори; Вони працюють! «Енергозберігаючі фасади»; Усі балакають. А вони танцюють. DANCE Лабораторія «Віктор і Вікторія» та ін.); 3) у назвах статей журналістів, назвах виставок (*З валютою в серці. Нові бігборди: артисти підробляють на кампанії Ю. Тимошенко, виставка графіки Вона – малює*); 4) у висловах в Інтернеті (*Не працюю – вона працює!; Грив грипує, але Вона – працює!*).*

Також були зафіксовані трансформовані слогани з гумористичним забарвленням і використанням розмовної лексики А. Яценюка *Країну врятує...: Врятуй країну – тікай з України; Країну врятовують здорові та освічені люди – Здорові та освічені люди не бувають такого кольору*, де в останньому прикладі натякають на кольорову гама бігборду. У політичному рекламному дискурсі А. Яценюка *Країна одужає від вірусу корупції ЮІЯІ* намагалися, натякнувши на своїх головних політичних опонентів – Ю. Тимошенко та В. Януковича, представити їх як вірус грипу H1N1, проте відзначимо, що копірайтери не звернули уваги, що і прізвище Яценюка так само починається з літери Я.

Фіксуємо й комерційний рекламний дискурс «*Aristeya-тур*». *Тайланд – відпочинок по-новому*, що перегукується зі слоганом П. Порошенка *Жити по-новому*, який функціонував під час виборів Президента України в 2014 р.

3). **Графічна гра** – а) супраграфема (слова-«мотрійки»), б) синграфема, в) кореляція графічних знаків / картинок з літерами (креолізовані тексти). Графічне виділення назви товару чи фірми створює можливість подвійного прочитання. Поширеним засобом, який

використовується в рекламному тексті, є графічна гра (графічний каламбур), що полягає у «шрифтовій, кольоровій, просторовій, пунктуаційній (лапки, дужки, тире, дефіс) актуалізації елементів, які організують нове слово» [21, с. 204]. Суть графічної гри полягає у виділенні тієї частини слова, що повинна бути сприйнята як активний елемент – актуалізатор оригінального смислу [там само]. Переважно графічно виділяють назву товару / фірми. Отже, в одному слові поєднуються два (чи й більше) різних, проте пов'язаних смисли. Така компресія смислу, по-перше, забезпечує кращу запам'ятовуваність рекламної фрази, по-друге, економить дорогий рекламний простір і час, і, по-третє, створює «ефект задоволення» для адресата від декодування оригінального смислу [1, с. 81]. Графічні виділення розподіляються на а) *супраграфемами* та б) *синграфемами*, де супраграфемами створюються за рахунок зміни кольору та розміру букв, варіювання шрифту, наприклад, кирилиці та латиниці [23, с. 130]. Це, за визначенням І. Г. Морозової, т. зв. слова-«мотрійки» (утворені шляхом графодеривації), «оскільки подібно іграшці всередині більшого слова приховується інше, досить самостійне» [15, с. 70] зі своїм значенням. Експериментальні відомості з дослідження впливу слів-«мотрійок» на ефективність показали, що цей прийом приблизно удвічі підвищує запам'ятовуваність [15, с. 75], наприклад: *Моя друга **Р**оловина*. «*Volkswagen Polo*» (автомобіль); *м**Р**і здійснюються*. «*Р*і». *Minima*. Смак гармонії (цигарки); «*Škoda Fabia New*». *РОЗ**Ф**АБ**У**Й ЖИТТЯ*; *Європейський **Р**Р-конгрес*. *П**Р**ИБУТКОВА ПОВАГА*. Як репутацію компанії конвертувати у гроші?; «*П**Н**ОСОЛ*». Природна легкість дихання. Краплі для носу; «*UNIQ**А***». Страхування. Увага акція! *У**Н**ІКА**Л**ьна пропозиція для нових авто*. Пред'явіть сертифікат – отримай знижку на *КАС**К**О*; «*SUPER**І**A*». Вітаміни для *SUPER-досягнень*; *ЦУК**E**124**Р**КА*. Інформація про товар збереже твоє здоров'я; *Вір**Ю**!* *Справжні красуні за **Ю**лю!* (один зі слоганів блоку Юлії Тимошенко), де в останньому прикладі графічно виділена літера Ю, а, як відомо, Тимошенко називають ще *леді Ю*. Також це явище можна було спостерігати в соціальній рекламі про збереження рідкісного виду тигриці білого кольору, проте це виявилось прихованою політичною рекламою, яка мімікрувала під соціальну, оскільки головну героїню було номіновано *ТигрЮля*. Отже, супраграфема утворено шляхом «накладання» / «впровадження» у лексеми слів, що позначають предмет реклами (фірму, марку товару / послуги) або внаслідок з'єднання літер кирилиці й латиниці. Відзначимо також, що в певним чином супраграфемами відповідають гіпнотичній техніці М. Еріксона – техніці розсіювання.

б). *Синграфемами*, або механізми пунктуаційного варіювання, репрезентовано прикладом *Банк „Таврика”*. *Акц**і**я*. Спеціальна пропозиція, де знак оклику є активним елементом, який привертає увагу, збуджує емоції та спонукає до розшифрування закодованого смислу, що, у свою чергу, стає потужним інтенсифікатором запам'ятовування. Окрім того, Т. М. Лівшиць аномальне використання пунктуаційних знаків пояснює не лише привертанням уваги, а й «сигналізуванням про підвищену цінність виокремленого в такий спосіб змісту» [11, с. 167].

в). *Кореляція графічних знаків / картинок з літерами (креолізовані тексти)*. Цей прийом графічної трансформації узуальних слів є досить цікавим та популярним, оскільки реципієнта змушують замислитися над тим, що саме позначає цей знак, яку літеру / лексему він замінює. Наприклад: *Відрив**►**йся на повну всю ніч*. *Коліна вже підгинаються від танців, а зачіска стоятиме ще довго з гелем «Wella Design» – Ультрасильний фіксатор*. «*Wella Design*» *Змінюйся*. *Приваблюй*. *Гр**►**й*. *Волосся оживає в наших руках*. «*Wella*»; *Банк «Фінанси та кредит»*. *Мрієш про власне футбольне поле? Кредити на придбання землі*, де замість літери „о” намальовано футбольний м'яч; *Туристична агенція «Соломія»*. *Традиції гарного відпочинку!* – замість букв *О* зображено малюнки квіток; *Пиво «Чернігівське»*. *Живи на повну!* – замість букви *О* намальовано повний бокал з пивом, де простежуємо «синонімію» тексту та малюнка; *Я люблю «Садоч**♥**к»*. *Сік «Садочок»*; *Я **⚓** Одессу!*; *Я **♥** Одессу!* Такі контексти приваблюють увагу і змушують реципієнта відзначити оригінальність повідомлення, а графічні елементи є вдалими ай-стоперами рекламного повідомлення.

Проте часто для підсилення ефекту застосовують декілька прийомів мовної гри одночасно. Наприклад, у комерційному рекламному дискурсі: *Твій **ВІА**Л**Ь**ний погляд*. «*Віа**л**ь*». *Краплі очні*. *Препарат застосовують для усунення подразнення, печіння та втоми*

очей після тривалого часу роботи за комп'ютером; *SHAKE*анемо, бейбі (слабоалькогольний напій «SHAKE») – наявні слова-«мотрійки», які одночасно є й неологізмами. А рекламний дискурс *Тепер можна не тільки понадкушувати, а й з'їсти! Шлунок не зможе – «Фестал» допоможе!* репрезентує наявність рими і трансформованого фразеологізму *А що не з'їм, то понадкушую*, де зафіксовано часткову зміну лексичного складу та структури фразеологізму.

Отже, можемо твердити, що мовній грі притаманний потужний сугестивний потенціал, оскільки вона виконує головні функції рекламного дискурсу – ай-стопера та мнемонічних технік (з деякими елементами гіпнотичних технік), змушуючи реципієнта при декодуванні докладати певних зусиль, стаючи співавтором таких повідомлень. Прийоми мовної гри, яким притаманна компресія змісту, надають експресивності рекламним дискурсам і створюють подекуди гумористичний ефект, апелюючи до емоційної сфери людини, що є підґрунтям сугестивного впливу. Застосовуючи прийоми мовної гри, копірайтери враховують закони сприйняття та запам'ятовування, користуються методами поліпшення організації рекламної інформації – додатковим структуруванням і генерацією.

Результати дослідження дадуть змогу поглибити відомості про сугестивні прийоми комерційних, політичних і соціальних рекламних дискурсів, здатних максималізувати впливовий потенціал.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Анатомия рекламного образа / род общ. ред. А. В. Овруцкого. – СПб.: Питер, 2004. – 224 с.
2. Бердинских К. Они рекламируются / К. Бердинских // Корреспондент. – 2009. – № 34 (373). – С. 20–21.
3. Дейян А. Реклама / А. Дейян ; пер. с фр. – М. : Сириус, 2002. – 144 с.
4. Загнітко А. Лінгвістика тексту: Теорія і практикум : наук.-навч. посіб. / А. Загнітко. – Донецьк : Юго-Восток Лтд, 2007. – 313 с.
5. Іванченко Р. Г. Реклама : словник термінів / Р. Г. Іванченко. – К. : Патент, 1998. – 208 с.
6. Кеворков В. В. Реклама и публік рилейшнз [Электронный ресурс] / В. В. Кеворков, с. В. Леонтьев. – Режим доступа : <http://cfm.ru/marketing/kevorkov-11.shtml>
7. Ковалевська Т. Ю. Комунікативні аспекти нейролінгвістичного програмування: монографія / Т. Ю. Ковалевська. – Одеса : Астропринт, 2001. – 344 с.
8. Космеда Т. А. Мовна гра в парадигмі інтерпретативної лінгвістики. Граматика оцінки. Граматична іграма (теоретичне осмислення дискурсивної практики) : [монографія] / Т. А. Космеда, О. В. Халіман. – Дрогобич : Коло, 2013. – 228 с.
9. Краско Т. И. Психология рекламы / Т. И. Краско. – Харьков : Студцентр, 2002. – 216 с.
10. Кутуза Н. В. Рекламний та PR-дискурс: аспекти впливу : зб. статей / Н. В. Кутуза. – К. : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2015. – 288 с.
11. Лившиц Т. Н. Реклама в прагмалінгвістическом аспекте / Т. Н. Лившиц. – Таганрог : Изд-во Таганрогского гос. пед. ин-та, 1999. – 212 с.
12. Лурия А. Р. Основы нейропсихологии / А. Р. Лурия. – М. : МГУ, 1973. – 374 с.
13. Малкова Ю. В. Конструирование рекламных сюжетов / Ю. В. Малкова. – М. : АСТ ; СПб. : Сова, 2007. – 125 с.
14. Мокшанцев Р. И. Психология рекламы / Р. И. Мокшанцев. – М. : ИНФРА-М ; Новосибирск : Сибирское соглашение, 2000. – 230 с.
15. Морозова И. Слагаю слоганы / И. Морозова. – Изд. 2-е, испр. – М. : РИП-холдинг, 2006. – 174 с.
16. Назайкин А. Рекламный текст в современных СМИ : практ. пособ. / А. Назайкин. – М. : Эксмо, 2007. – 352 с.
17. Непийвода Н. Ф. Мовні ігри та гумор у рекламному тексті / Н. Ф. Непийвода // Урок Української. – 2001. – № 10. – С. 20–24.
18. Норман Б. Ю. Грамматика говорящего / Б. Ю. Норман // Общая психолінгвістика : хрестоматія. – М. : Лабиринт, 2004. – С. 151–193.
19. Пирогова Ю. К. Стратегии коммуникативного воздействия в рекламе: опыт типологизации [Электронный ресурс] / Ю. К. Пирогова. – Режим доступа : http://www.dialog-21.ru/Archive/2001/volume1/1_31.htm
20. Постнова Т. Е. Прецедентные тексты в рекламе / Т. Е. Постнова. – М. : МГОУ, 2007. – 126 с.
21. Сметанина С. И. Медиа-текст в системе культуры (динамические процессы в языке и стиле журналистики конца XX века) / С. И. Сметанина. – СПб. : Изд-во Михайлова В. А., 2002. – 383 с.
22. Феофанов О. А. Реклама: новые технологии в России / О. А. Феофанов. – СПб. : Питер, 2003. – 384 с.
23. Фещенко Л. Г. Структура рекламного текста : учеб.-практ. пособ. / Л. Г. Фещенко. – СПб. : Петербургский институт печати, 2003. – 232 с.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Наталія Кутуза – кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри прикладної лінгвістики, докторант кафедри української мови Одеського національного університету ім. І. І. Мечникова.

Наукові інтереси: комунікативна сугестія, сугестивна лінгвістика, нейролінгвістичне програмування, впливові аспекти рекламного дискурсу, експериментальні дослідження мови, лексикографія.

УДК 811:159.942

ЕМПАТІЯ ТА ЛІНГВІСТИЧНИЙ СТАТУС ВИСЛОВЛЕННЯ-СПІВЧУТТЯ

Микола КУЦЕНКО (Київ, Україна)

У статті на основі аналізу існуючого в гуманітарних науках знання про явище емпатії подано визначення лінгвістичного статусу, ознак та особливостей функціонування висловлень-співчуття в комунікації.

Ключові слова: емпатія, комунікація, висловлення-співчуття, лінгвістичний статус.

В статье на основании анализа существующего в гуманитарных науках знания о явлении эмпатии дано определение лингвистического статуса, признаков и особенностей функционирования высказываний сочувствия в коммуникации.

Ключевые слова: эмпатия, коммуникация, высказывания-сочувствия, лингвистический статус.

The article is aimed at defining the linguistic status, characteristics and functional peculiarities of sympathy utterances in communication on the basis of the analysis of existing in humanitarian sciences knowledge about empathy. Empathy is viewed in its general sense as a complex cognitive phenomenon that influences, in particular, the actualization processes of sympathy utterances. Despite being an object of numerous researches in the fields of psychology, psychiatrics and pedagogy, there are no clear evidences on how the emotional part of empathy influences the sympathy utterances' representation in communication. That is why within this paper the attention is given to the linguistic status and functional peculiarities of the sympathy utterance defined as an expressive unit of speech which is actualized in communication process as an emotional and cognitive reaction to the negative situation of one of its participants.

Key words: empathy, communication, sympathy utterances, linguistic status.

Сучасний етап розвитку лінгвістики характеризується активним залученням до дослідження когнітивних явищ знань ряду суміжних з нею наук. Відомо, що, з одного боку, існуючі на даний час в психологічній [20; 23], соціологічній [19] та інших гуманітарних науках дослідження феномену співчуття, які охоплюють широке коло його загальних та диференційних ознак, здебільшого пов'язані з явищем емпатії. З іншого боку, вельми важливі елементи наукової інформації щодо цього феномену, на жаль, і досі не знайшли свого безпосереднього віддзеркалення у визначенні лінгвістичного статусу висловлення-співчуття як однієї з важливих форм звукової матеріалізації людських емоцій. Це, безсумнівно, стримує вивчення важливих для лінгвістики закономірностей та особливостей взаємодії засобів усіх рівнів мови в процесах усної актуалізації такого цікавого з наукової точки зору виду емоційних висловлень, яким є висловлення-співчуття.

Тому метою нашого дослідження є визначення лінгвістичного статусу висловлення-співчуття як мовного засобу, що передає почуття емпатії.

Для вирішення цієї проблеми ми маємо розглядати емпатію у її широкому розумінні як складне когнітивне явище взагалі та його вплив на процес актуалізації висловлення-співчуття зокрема.

Згідно з тлумачним словником англійської мови [26, с. 484] відомо, що емпатія визначається як загальна здатність індивіда розуміти відчуття та проблеми інших людей. При цьому у лексикографічних джерелах [24–28] зазначається, що «емпатія» є синонімічною «співчуттю» та трактується як почуття жалю до людей, які перебувають у поганому становищі.

Подібним чином, психологи [20] розглядають емпатію як здатність індивіда поставити себе на місце іншого та певним чином відчувати стан або емоції іншої людини. Таке трактування пов'язане, насамперед, з первинним історичним значенням поняття «емпатії», яке було введено в науку шляхом хибної інтерпретації німецького терміну “Einfühlung” американським психологом Е. Тітченером у 1909 р., та набуло значення «вчування» в об'єкти (стан людини, витвір мистецтва, об'єкт природи тощо) з метою їх сприйняття і пізнання [8; 17]. Взагалі первинно емпатія вважалася притаманною акторам театру, які для успішного виконання ролі мали повністю передати внутрішній стан та емоції героїв, яких вони зображали на сцені [8].

Існує думка [17], що емпатія необов'язково приводить до повного занурення в емоційний стан людини, якій співчувають, а лише свідчить про розпізнання емоцій іншої людини та причин її стану, тобто її можна розглядати як здатність одного індивіда брати участь в емоційному досвіді іншого. Поглибленням психологічної розробки цієї проблеми встановлено, що досвід, який необхідний людині для того, щоб зрозуміти емоційний стан

іншого, складається з психічних елементів, що включають кінестетичні та органічні відчуття й образи. Іншими словами, певні образи й відчуття мають емпатійні значення, що підтверджує тезу про те, що емпатія виникає в результаті розуміння емоцій і ментальних станів іншої людини [8, с. 44].

Така здатність індивіда ретроспективно ставати на місце іншої людини і сприяла застосуванню знання про емпатію у психіатрії та психологічній практиці, а, отже, дозволила перейти від теоретичних уявлень щодо емпатії до практичного застосування набутого знання у практичному розвитку досліджень проблем емпатії. Завдяки цьому підвищилась якість дослідження процесів породження емпатії та типів її прояву у реальних ситуаціях. Так, зокрема, було визначено, що нестача або відсутність емпатії є однією з ключових характеристик порушення розвитку дитини та появи синдрому Аспергера, що характеризується труднощами у соціальній та емоційній взаємодії, тобто нездатності особи до взаємодії із собі подібними [19].

Цю тезу підтверджує і сучасна психологічна практика, за результатами якої встановлено, що індивіди, в яких емпатія розвинена слабко, мають чітко виражені критичні особистісні зміни та розвиток нарцистичної моделі поведінки, що, у свою чергу, може характеризуватися асоціальною поведінкою або розвитком психічних захворювань. Запобігаючи цьому, практична психологія започаткувала практику навчання емпатії [там само]. Накопичений у ній досвід засвідчив, що здатність до емпатії найкраще розвивається у людей, які проживали у середовищі, в якому до них добре ставилися та розуміли їхні проблеми, де вони отримували підтримку у складних ситуаціях чи коли відчували страх, будучи свідками допомоги переживати складні часи тощо [там само]. Отже, експериментально доведено, що емпатія є, насамперед, соціально-комунікативним явищем та встановлено її зв'язок з лідерством, оскільки люди з високим рівнем емпатійної здатності найчастіше стають лідерами серед своїх товаришів [15].

З викладеного очевидно, що прояв емпатії є особливим психічним процесом, емоційною реакцією чи відповіддю на емоційний стан іншої людини, що зумовлює певну поведінку: уникнення, відмови або допомоги [8, с. 29-30]. Завдяки цьому, було з'ясовано, що саме емоції є рушійною силою комунікації, оскільки вони як відповідна реакція людини на оточуючий світ і породжують такий її психічний стан, в якому за допомогою мовних та позамовних засобів виражається оцінно-особистісне ставлення мовця до світу та себе у цьому світі [16].

Логічною убачається у зв'язку з цим спроба У. Дьокменом [7; 18, с. 535] описати суто когнітивний бік процесу породження емпатії у межах його таких трьох рівнів: 1) «Ти-рівень»: «Я розумію, що ти відчуваєш стосовно своєї проблеми. Я розумію, що ти думаєш стосовно проблеми, з якою ти зіткнувся»; 2) «Я-рівень»: «Я розумію, що я відчуваю стосовно твоєї проблеми. Я розумію, що я думаю стосовно твої проблеми»; 3) «Вони-рівень»: «Я розумію, що люди у суспільстві або твоєму оточенні думають і скажуть стосовно твоєї проблеми».

Поглиблюючи розробку проблематики емпатії, психологи дійшли висновку, що вона є емоційно-когнітивним процесом, у якому індивід відповідає емоційному станові співрозмовника та його ролі в соціумі. З огляду на це, було запропоновано [16] розглядати процес емпатії як послідовність таких процедур: 1) «емоційне зараження» – сильне емоційне збудження, що знаходиться у сфері позасвідомого та непідвладного когнітивному контролю; 2) «паралелізація» – рівень, коли когнітивне опосередкування не досягає необхідного рівня для актуалізації емпатії, що, можливо, може бути результатом опосередкованого порівняння емоцій чи емоційного стану комуніканта з особистим емоційним станом співчуваючого; 3) «власне емпатія» – свідоме розуміння когнітивного опосередкування та відчуття емоційного стану комуніканта.

Такий підхід дає, з одного боку, широке розуміння процесу породження емпатії, а, з іншого, дозволяє зробити висновок про те, що прояв емпатії може мати різний характер та різну природу її породження. На цих підставах було здійснено класифікацію емпатійних висловлювань за характером їхнього прояву [5, с. 40]: 1) елементарні емпатійні ставлення, до яких належить співпереживання, що з'являється внаслідок актуалізації механізму наслідування чи задоволення соціальних очікувань; 2) особистісно-сміслові емпатійні ставлення, які включають співчуття, співрадість, недобррозичливість, злість, тобто емоційну ретроспективу з

іншим з метою внутрішнього чи реального сприяння або протидії; 3) трансцендентні емпатійні ставлення, в основі яких знаходиться надвчування, тобто духовне злиття з внутрішнім світом іншої особистості.

Ураховуючи зазначене вище, можемо узагальнити, що у площині прагматики емпатія може бути зумовлена як негативними, так і позитивними емоціями, актуалізованими у вигляді вираження співраді. Така класифікація, проте, не враховує всі аспекти емпатії, а тому розглянемо класифікацію емпатійних висловлювань, запропоновану А.Г. Басовою, яка виокремлює [2, с. 255]:

1) власне співчуття – вид співчуття, коли співчуваючий проявляє жаль, але самі переживання іншої людини для нього є чужими;

2) співпереживання – вид співчуття, коли людина яка співчуває, переживає ті самі емоції і відчуття, що й інша людина;

3) предикативна емпатія – здатність індивіда передбачати афективні реакції іншого у конкретних ситуаціях, тобто коли людина бере на себе роль іншої і намагається передбачити його думки [23, с. 108];

4) короткотривала емпатія – вид співчуття, що ґрунтується на обмеженості часу спілкування співчуваючого з людиною, якій співчувають;

5) довготривала емпатія – співчуття, яке передбачає тривале спілкування співчуваючого з людиною, якій співчувають.

У лінгвістиці емпатія все частіше стає об'єктом її наукових пошуків, оскільки, як відомо, мова є основним інструментом соціальної ідентифікації людини та виконує різні функції, серед яких естетична, номінативна, культуротвірна та інші.

Будучи складним явищем, емпатія може бути представлена як в письмовій комунікації (ділова переписка, художні твори, соціальна реклама тощо), так і в усному мовленні, де особливим засобом вираження її емотивної складової є інтонація. Слід також зазначити, що в умовах усного спілкування на специфіку мовного вираження емпатії впливатимуть різні фактори, серед яких, зокрема, виокремлюють ситуацію спілкування (формальна або неформальна), соціальний статус мовця стосовно статусу слухача (вищий, рівний, нижчий) та соціокультурний статус мовця (високий, середній, низький) [6, с. 225; 7].

Відповідно до класифікації Дж. Серля, висловлення-співчуття належать до класу експресивів, тобто мовленнєвих актів, які виражають емоційний стан мовця та містять формули соціального етикету, пов'язані з конвенціональною поведінкою (відчуття жалю тощо) в якості реакції на стан справ, що визначається ситуацією [12, с. 181; 9, с. 361]. За спостереженнями Л.А. Азнабаєвої [1, с. 121-129], до класу експресивів входять такі мовленнєві акти психологічної підтримки комуніканта, як: 1) *втішання*; 2) *співчуття*; 3) *розуміння*; 4) *заспокоювання*; 5) *підбадьорювання*. Проте, як відомо, експресивам не завжди притаманна емоційність. Вони можуть бути суто логічними та базуватися на семантиці слова. У тексті під впливом структурних, ситуативних, стилістичних та інших засобів, а в усному мовленні ще й завдяки просодії, експресивність набуває емоційного забарвлення, реалізуючи конотативні значення висловлення [9, с. 33].

Деякі дослідники [4, с. 11] вважають, що емпатія є одним з ключових елементів впливу на аудиторію та розглядають її у площині політичного дискурсу. Для політичного дискурсу важливим є вміння емоційно відгукуватися на проблеми інших та розпізнавати їхній емоційний стан для відповідної реакції у вигляді вираження підтримки, оскільки така здатність дозволить політикові отримати більшу прихильність аудиторії. Саме тому емпатія у політичному дискурсі передбачає використання значної кількості емоційно-забарвленої лексики та таких стилістичних засобів, як метафора та метонімія [4, с. 11]. Використання емотивної лексики, яка є властивою розмовній мові, слугує водночас маркером ступеня міжособистісних стосунків комунікантів (дружні, неформальні тощо) [11, с. 2].

Аналізуючи соціо-прагматичний аспект висловлення-співчуття, було встановлено [22], що в залежності від прагматичної настанови мовця, а також причини висловлювання співчуття, виокремлюють такі його інтенції, як: 1) печаль та занепокоєння станом адресата; 2) підбадьорювання; 3) власне співчуття. Серед основних причин вираження співчуття

виокремлюють: занепокоєність станом іншого, потребу показати піклування про іншого та виразити печаль стосовно проблеми або біди іншої людини.

Дослідження емпатії як комунікативно-прагматичного явища [13, с. 49-50] дозволили узагальнити, що вона може проявлятися як експліцитно (вербально), так і імпліцитно (невербально). На думку В.О. Велівченко [3, с. 97-98], «...комунікативна мета мовця у межах емотивного дискурсу полягає у вираженні власних емоцій, що здійснюється мовцем або лише задля емоційного самовираження, або задля здійснення емоційного комунікативного впливу на адресата для виклику в нього відповідного емоційного переживання у відповідь, або ж задля обох цілей одночасно. Комунікативно-дієва складова емотивного дискурсу надає йому динамічності, а лінгвально-прагматичний продукт комунікативної діяльності співрозмовників – продукований ними текст як актуалізовані речення, котрі експліцитно чи імпліцитно виражають емоції, надає емотивному дискурсу результативності».

З викладеного витікає, що за своїм лінгвістичним статусом *висловлення-співчуття* є експресивною одиницею мовлення, що актуалізується в усній чи письмовій формі як емоційно-когнітивна реакція на негативну ситуацію або проблему одного з комунікантів у вигляді заспокоювання, співпереживання чи підбадьорювання, на добір мовних та позамовних засобів яких впливають ситуація спілкування, соціокультурний статус мовців, прагматична спрямованість тощо.

Таке розуміння лінгвістичного статусу висловлення-співчуття сприятиме, на наш погляд, правильній постановці завдань багатоаспектних когнітивно-комунікативних досліджень закономірностей та особливостей взаємодії засобів усіх рівнів мови в актуалізації різних типів цього виду експресивних висловлювань.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Азнабаева Л.А. Принцип вежливости в английском диалоге / Л.А. Азнабаева. – Уфа: РИЦ БашГУ, 2005. – 198 с.
2. Басова А.Г. Понятие эмпатии в отечественной и зарубежной психологии / А. Г. Басова // Молодой ученый. – 2012. – №8. – С. 254-256.
3. Велівченко В.О. Експлікація емоцій мовця в англомовному емотивному дискурсі / В.О. Велівченко // Вісник Харківського національного ун-ту ім. В.Н.Каразіна. Серія Романо-германська філологія. Методика викладання іноземних мов. – 2010. – Вип. 64. – С. 97-104.
4. Гришко В. Лексико-стилістичні аспекти емпатії в англомовному політичному дискурсі / В. Гришко, Н.В. Таценко // Соціально-гуманітарні аспекти розвитку сучасного суспільства: [матеріали всеукр. наукової конф., м. Суми, 21-22 квітня 2014 р. / Відп. за вип. О.М. Сушкова]. – Суми : СумДУ, 2014. – С. 11-15 [Електрон. аналог друк. вид.]. – Режим доступу: <http://essuir.sumdu.edu.ua/handle/123456789/34599> (дата звернення 02.12.2016).
5. Журавльова Л. П. Психологія емпатії: [монографія] / Лариса Петрівна Журавльова. – Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2007. – 328 с.
6. Калита А.А. Фонетичні засоби актуалізації смислу англійського емоційного висловлювання: [монографія] / Алла Андріївна Калита. – К.: Видавничий центр КДЛУ, 2001. – 351 с.
7. Калита А.А. Актуалізація емоційно-прагматичного потенціалу висловлення: [монографія] / Алла Андріївна Калита. – Тернопіль: Підручники і посібники, 2007. – 320 с.
8. Карягина Т.Д. Эволюция понятия "эмпатия" в психологии: дис. ... канд. псих. наук: 19.00.01 / Карягина Татьяна Дмитривна. – М., 2013. – 175 с.
9. Кузенко Г.М. Мовні засоби вираження емотивності / Г.М. Кузенко // Наукові записки. Філологічні науки. – К.: Вид-во Національного ун-ту «Києво-Могилянська академія». – 2000. – Том 18. – С. 76-83.
10. Кузнецова А.А. Иллокутивные типы вербальной эмпатии: автореф. дис. ... канд. филол. наук: 10.02.19 / А.А. Кузнецова. – Уфа, 2010. – 25 с.
11. Мац І.І. Прагмалінгвістичні особливості емотивного дискурсу / І.І. Мац // Вісник Житомирського держ. ун-ту ім. І. Франка. – 2004. – Вип. 19. – С. 260-262.
12. Невська Ю.В. Емпатія як ознака ділового листування М. Куліша: лінгвістичні дослідження / Ю.В. Невська // 36. наук. праць ХНПУ ім. Г.С. Сковороди. – 2012. – Вип. 34. – С. 179-186.
13. Нефедченко О.І. Поняття емпатії в лінгвістиці / О. І. Нефедченко // Філологічні трактати. – 2016. – Вип. 8, № 1. – С. 46-53.
14. Шаховский В.И. Эмоции в деловом общении: [монография] / Виктор Иванович Шаховский. – Волгоград: Перемена, 1998. – 42 с.
15. Cortejoso D. Habilidades Sociales. La Empatía [Electronic resource] / David Cortejoso // Psicoglobalia. La psicología para todos. – Access mode: <http://www.psicoglobalia.com/habilidades-sociales-la-empatia> (last access 01.12.2016).
16. Cunico L. Developing Empathy in Nursing Students: a Cohort Longitudinal Study [Electronic resource] / Laura Cunico, Riccardo Sartori, Oliva Marognolli, Anna M. Meneghini // Journal of Clinical Nursing. – 2012. – Vol. 21 (13-14). – P. 2016-2025. – Access mode: <http://onlinelibrary.wiley.com/doi/10.1111/j.1365-2702.2012.04105.x/full>. (last access 23.11.2016).
17. Debes R. The Routledge Handbook of Philosophy of Empathy [Electronic resource] / Remy Debes. – L.: Taylor & Francis Ltd. – 464 p. – Access mode: http://www.academia.edu/29675221/Empathy_and_Mirror_Neurons_forthcoming_in_The_Routledge_Handbook_of_Philosophy_of_Empathy_Ed._Heidi_Maibom_ (last access 23.11.2016).

18. Dökmen Ü. A New Measurement Model of the Empathy and Developing Empathy by Using Psychodrama / Ü. Dökmen // Journal of Education Faculty of Ankara University. – 1988. – №21. – P. 155–168.
19. Huit L. La Empatía, Teorías y Revisones [Electronic resource] / Lore Huit // Anales de Psicología. – 2008. – Vol. 24, №2. – P. 284–298. – Access mode: http://www.academia.edu/12349867/LA_EMPATIA_TEORIAS_Y_REVISIONES (last access 21.11.2016).
20. Ioannidou F. Empathy and Emotional Intelligence: What is it really about? [Electronic resource] / F. Ioannidou, V. Konstantikaki // International Journal of Caring Sciences. – 2008. – Vol. 3, №3. – P. 118–123. – Access mode: http://www.internationaljournalofcaringsciences.org/docs/Vol1_Issue3_03_Ioannidou.pdf (last access 22.11.2016).
21. Ozkan C.T. The Effect of a Structured Empathy Course on the Students of a Medical and Nursing School / C.T. Ozkan, Fahriye Ofraz, Bilal Bakir // International Nursing Review. – Vol. 59 (4). – 2012. – P. 532–538.
22. Sugiharto S. A Sociopragmatics Analysis on Sympathy and Empathy Utterances in Movie Manuscript / Sugiharto Sugiartha // Skripsi thesis, Universitas Muhammadiyah. – Surakarta, 2008. – 63 p. [Електрон. аналог друк. вид.]. – Access mode: <http://eprints.ums.ac.id/679/> (last access 01.12.2016).

ЛЕКСИКОГРАФІЧНІ ДЖЕРЕЛА

23. Оксфордский толковый словарь по психологии / Под ред. А. Ребера, 2002 г. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://vocabulary.ru/dictionary/487/word/sochuvstvie> (last access 18.11.2016).
24. Deutsches Universalwörterbuch Deutsches Universalwörterbuch. 3. neu bearb. u. erw. Aufl. / Hrsg. u. Leitung von G. Drosdowski. – Mannheim u. a.: Dudenverlag, 1995. – 1816 s.
25. Diccionario de la Lengua Española [Electronic resource]. – Access mode: <http://dle.rae.es/?id=EmzYXHW> (last access 18.11.2016).
26. Longman Exams Dictionary. – L.: Pearson Education Ltd., 2006. – 484 p.
27. Macmillan English Dictionary [Electronic resource]. – Access mode: <http://www.macmillandictionary.com/dictionary/british/sympathy> (last access 18.11.2016).
28. Merriam Webster Dictionary [Electronic resource]. – Access mode: <https://www.merriam-webster.com/dictionary/sympathy> (last access 18.11.2016).

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Микола Куценко – доцент кафедри іноземних мов Військового інституту телекомунікацій та інформатизації.

Наукові інтереси: просодичне оформлення англійського діалогічного мовлення, енергетика усного мовлення, когнітивні аспекти актуалізації емоційних висловлень.

УДК 811.111: 81'42

КРИТИЧНА ПЕРСПЕКТИВА ДОСЛІДЖЕННЯ ДИСКУРСУ В СУЧАСНІЙ ЛІНГВІСТИЦІ

Еліна КУЩ (Запоріжжя, Україна)

Статтю присвячено огляду критичної перспективи дослідження дискурсу, що існує у сучасній лінгвістиці. У статті розглядається історія появи та розвитку критичного дискурс-аналізу, виявляються екстралінгвальні та лінгвальні аспекти його параметризації як нової перспективи дослідження дискурсу. У статті встановлюються також відмінності між критичною лінгвістикою та критичним аналізом дискурсу, з'ясовуються теоретико-методологічні засади критичної перспективи дослідження дискурсу, що базуються на положеннях функціонального та соціального структуралізму, соціальної семіотики, соціокультурних, етнокультурно, історично та ідеологічно зумовлених теорій дослідження мови.

З метою виявлення теоретико-методологічних засад критичного дискурс-аналізу визначаються також його ключові поняття, надається їх дефініція, аналізується роль дискурсу у формуванні соціальної реальності, конструюванні відношень влади та домінування, у зв'язку з чим встановлюється зв'язок між соціальними та лінгвістичними аспектами дослідження різних типів інституційного дискурсу, характеризуються принципи критичної перспективи їх аналізу.

Ключові слова: дефініція, екстралінгвальні та інтралінгвальні аспекти параметризації, інституційний дискурс, критичний дискурс-аналіз, критична лінгвістика, парадигма, теоретико-методологічні засади.

Стаття посвячена обзору критической перспективы исследования дискурса, которая существует в современной лингвистике. В статье рассматривается история появления и развития критического дискурс-анализа, выявляются его экстралингвальные и лингвальные аспекты его параметризации как новой перспективы исследования дискурса. В статье устанавливаются также различия между критической лингвистикой и критическим анализом дискурса, выясняются теоретико-методологические основы критической перспективы исследования дискурса, которые базируются на положениях функционального и социального структурализма, социальной семиотики, социокультурных, этнокультурных, исторически и идеологически обусловленных теорий исследования языка.

С целью выявления теоретико-методологических основ критического дискурс-анализа определяются также его ключевые понятия, дается их дефиниция, анализируется, какую роль играет дискурс в формировании социальной реальности, конструировании отношений власти и доминирования, в связи с чем устанавливается связь между социальными и лингвистическими

аспектами дослідження різних типів інституційного дискурсу, характеризуються принципи критичної перспективи їх аналізу.

Ключові слова: дефініція, інституційний дискурс, критичний дискурс-аналіз, критична лінгвістика, парадигма, теоретико-методологічні основи, екстралінгвальні та лінгвальні аспекти параметризації.

The article is devoted to the overview of critical perspective of discourse investigation, which exists in modern linguistics. The history of emergence and development of critical discourse analysis is considered in the article, as well as extralingual and pure lingual aspects of its parametrization as new perspective of discourse investigation are clarified. Differences between critical linguistics and critical discourse analysis are determined. Theoretical and methodological aspects of critical perspective of discourse investigation based on propositions of functional and social structuralism, social semiotics, sociocultural, ethnocultural, historically and ideologically based theories of language investigation are considered.

With the aim of revealing of theoretical and methodological bases of critical discourse analysis its key notions are clarified, their definitions are given, the role of discourse in social formation and construction of relations of power, equality and dominance is specified, connection between social and linguistic aspects of investigation of different types of institutional discourse is determined, principles of critical perspective of their analyses are characterized. The overview of basic approaches, represented by British, Austrian, German, Dutch and French schools of critical discourse analysis is done. General proposition of critical perspective of discourse investigation are summarized. The influence of critical perspective on the development of other paradigms of language and speech investigation that exist in modern linguistics is determined.

Key words: definition institutional discourse, critical discourse analysis, critical linguistics, paradigm, theoretical and methodological bases, extralingual and lingual aspects of parametrization.

В другій половині ХХ століття значна кількість лінгвістів звернулася до критичної перспективи вивчення дискурсу [див., напр., 2; 4; 5; 8; 9; 10; 11; 21; 22; 24; 26; 27], сформованої під впливом ідей критичної теорії Ю. Хабермаса [16]; функціонального структуралізму Дж. Фьорса [25]; культурно-соціологічної теорії дослідження мови та культури Б. Малиновського [23]; соціально-філософських концепцій влади, ідеології й їх взаємозв'язку з мовою Р. Барта [1], М. Фуко [6], концепції дискурсного конструювання світу соціальних конструкціоністів [25]. В кінці 70-х рр. ХХ століття група лінгвістів школи М. Холідея почала вживати термін «критична лінгвістика» при дослідженні дискурсу суспільних інститутів. Представники цієї школи стверджували, що розуміння дискурсу неможливе без урахування факторів соціального контексту, мовні та соціальні структури є взаємопов'язаними, а лінгвістика повинна бути «критичною» [цит. за 27, с. 112].

Мета статті полягає у з'ясуванні теоретико-методологічних засад критичної перспективи дослідження дискурсу. **Завданнями** статті у зв'язку з цим є визначення ключових положень і понять, основних методологічних принципів критичної перспективи дослідження дискурсу, з'ясування базових підходів критичного аналізу дискурсу, що існують у сучасній лінгвістиці. **Матеріалом** статті слугували теоретичні праці сучасних лінгвістів критичної перспективи дослідження дискурсу.

Терміном «критичний» цей напрям аналізу дискурсу зобов'язаний Франкфуртській соціально-філософській школі, а саме «критичній теорії суспільства» Ю. Хабермаса [16]. У науковій літературі даний термін набуває іноді неправильного тлумачення. «Критичний» не передбачає виявів лише негативних аспектів взаємодії, але «означає, по суті, спробу побачити взаємозв'язок речей» [27, с. 11]. Критичний є напрямом дослідження мови та дискурсу, пов'язаним із комплексом теорій і підходів, інтегрування яких дає змогу зрозуміти «складний характер соціальних відносин, виявлених у мові та за допомогою неї» [26, с. 146]. Критичний аналіз дискурсу відрізняється від інших напрямів дослідження дискурсу фокусом на соціо- та етнокультурних проблемах спілкування, пов'язаних із використанням мови як засобу влади та соціального контролю, зняття боротьби ідеологій, домінування одних над іншими [24, с. 12].

У деяких дослідженнях терміни «критична лінгвістика» та «критичний аналіз дискурсу» ототожнюються [2; 9; 10; 11]. Так, наприклад, Т. ван Дейк визначає їх як «єдину перспективу при здійсненні мовного, семіотичного та дискурсного аналізу» [10, с. 146]. Проте загалом поняття «критична лінгвістика» означає один із напрямів критичного аналізу дискурсу, що розроблявся у Великій Британії в 70-ті роки ХХ століття Р. Фауелом, Г. Крессом та Р. Ходжем [19] та частково перетворився у соціальну семіотику. Ми надаємо перевагу саме терміну «критичний аналіз дискурсу», оскільки він виступає родовим щодо критичної лінгвістики, позначає новий напрям дослідження в сучасному мовознавстві, використовується в новітніх роботах, пов'язаних із аналізом ідеологічних аспектів

використання мови та дослідженням дискурсної реалізації владних відносин, дискурсного конструювання соціальної нерівності [2; 5; 8; 9; 10; 12; 13; 21; 24; 26].

Трактуючи дискурс як «соціальну дію, що визначається соціальними нормами та цінностями» [11, с. 133], «форму соціальної практики, обмежену впливом структур влади» [24, с. 142], представники критичного аналізу дискурсу наголошують на існуванні діалектичних відносин між дискурсом та соціальними структурами. З одного боку, дискурсна подія формується соціальними ситуаціями, інститутами, структурами, з іншого, сама конструє їх. Саме тому науковці говорять про конститутивну роль дискурсу у формуванні соціальної реальності, вказуючи одночасно, що соціальні відносини та образи конструюються в дискурсі [25, с. 4]. Вибір мовних одиниць для їх конструювання здійснюється з урахуванням ряду політичних, соціальних, культурних та ідеологічних обмежень.

Ключовими для критичного аналізу дискурсу є також поняття влади та ідеології. Ці поняття визначають одне одного рефлексивно, оскільки влада неможлива без ідеології, впровадження якої відбувається в дискурсі та за його допомогою [10, с. 10]. Аналіз дискурсу в критичній парадигмі передбачає вивчення ідеологічно навантажених структур і значень. На думку дослідників, виявлення ідеологічних особливостей дискурсу дає змогу зрозуміти його реальний зміст [12, с. 46; 12, с. 14]. Акцентуючи увагу на необхідності урахування факторів соціокультурного контексту (соціальних, психологічних, ідіоетнічних, ідеологічних тощо), науковці закладають підвалини розуміння конститутивної ролі контексту при дослідженні дискурсу [18, с. 32-33; 23 с. 11].

Об'єктом зацікавлення представників критичного аналізу дискурсу є інституційні види спілкування [2; 5; 9; 12; 21; 26; 27], до яких належать політичний, медійний, судовий, медичний, військовий, гендерний, економічний дискурси. Ці дискурси є найбільш соціально значущими, заангажованими й ідеологічно навантаженими. Одним із головних тематичних напрямів критичного аналізу дискурсу, актуальним у сучасній лінгвістиці, є аналіз політичного дискурсу, який став підґрунтям формування особливої галузі мовознавства – політичної лінгвістики. Завданнями політичного дискурс-аналізу є розкриття взаємовідношень між владою, пізнанням, мовленням і поведінкою, дослідження мови як засобу домінування, влади, соціального контролю та знаряддя ідеологічної боротьби [12, с. 35].

Критичний аналіз дискурсу не є однорідною теорією з набором детально описаного дослідницького інструментарію. Це новий напрям дослідження в сучасному мовознавстві, який знаходиться на етапі свого становлення. Ми поділяємо думку Г. М. Яворської, яка визначає, що в більшості критичних досліджень дискурсу порівняно з соціальними концепціями недостатньо уваги приділяється власне лінгвістичним теоріям, які впливають на становлення та формування напряму, що виник у межах мовознавства та згідно з внутрішньою логікою його розвитку [7, с. 148]. Основні підходи критичного аналізу дискурсу представлені: 1) британською школою [11; 12; 22; 26], теоретичні засади якої базуються на положеннях соціальної семіотики [15; 22] та функціональної лінгвістики Холідея [243; 244]; 2) австрійською школою [2; 24; 27], що впроваджує ідеї та функціональної лінгвістики М. Холідея [17; 18]; 3) німецькою школою інтерпретативного аналізу [20]; 4) соціокогнітивним підходом голландського дослідника Т. ван Дейка [9]; 5) французькою школою аналізу дискурсу [3; 4].

Дослідження різних шкіл критичного аналізу дискурсу поєднуються загальними положеннями цього напряму: дискурс є невід'ємною частиною суспільства та культури; зв'язок між дискурсом і суспільством є опосередкованим; дискурс функціонує у реальному соціальному контексті; дискурс конструє соціальну реальність; дискурс виконує функцію розповсюдження ідеологічних переконань; дискурс є формою соціальної практики та соціальною дією; владні відносини є дискурсними (реалізуються в комунікативних діях); критичний аналіз дискурсу є інтерпретативним і міждисциплінарним; дослідження звернені до соціальних проблем [27, с. 13].

Критичний аналіз дискурсу є «перспективним напрямом лінгвістичного дослідження мови у зв'язку з проблемами влади та ідеології» [11, с. 16], «особливим критично-оцінним підходом до вивчення дискурсу» [5, с. 19]. Критична перспектива дослідження мови та дискурсу починає впливати й на інші парадигми сучасного мовознавства, розповсюджуючись нині на соціо- та лінгвопрагматику, соціолінгвістику. **Перспективи подальших досліджень** вбачаємо у критичному дослідженні політичного дискурсу представників англomовних країн, виявленні лінгвоідеологічних характеристик їх мовлення.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Барт Р. S/Z / Р. Барт. – М.: УРСС, 2001. – 231 с.
2. Водак Р. Язык. Дискурс. Политика : [пер. с англ. и нем. В. И. Карасика и Н. Н. Трошиной] / Р. Водак. – Волгоград : Перемена, 1997. – 139 с.
3. Серио П. Анализ дискурса во Французской школе (дискурс и интердискурс) / П. Серио // Семиотика: Антология: [сост. Ю.С. Степанов. изд. 2-е, испр. и доп]. – М.: Академический проект; Екатеринбург: Деловая книга, 2001. – 336 с.
4. Серио П. Как читают тексты во Франции / П. Серио // Квадратура смысла: Французская школа анализа дискурса. – М.: Просвещение, 1999. – 328 с.
5. Филинский А. А. Критический анализ политического дискурса предвыборных кампаний 1999-2000 гг.: дис... канд. филол. наук: 10.02.19 / Филинский Александр Александрович. – Тверь, 2000. – 163 с.
6. Фуко М. Археология знания / М. Фуко. – К.: Ника-центр. – 1996. – 207 с.
7. Яворська Г. М. Прескриптивна лінгвістика як дискурс: Мова, культура, влада / Г. М. Яворская. – К.: Вид-во Нац. акад. наук, 2000. – 288 с.
8. Cameron D. The Feminist Critique of Language / D. Cameron. – L., N. Y.: Routledge, 1998. – 258 p.
9. Dijk T. A. van. Communicating Racism. Ethnic Prejudice in Thought and Talk / T. A. van Dijk. – London: Sage Publications. – 1987. – 437 p.
10. Dijk T. A. van. Ideology: a Multidisciplinary Approach / T. A. van. Dijk. – L.: Sage Publications, 1998. – 374 p.
11. Fairclough N. Critical Discourse Analysis: the Critical Study of Language / N. Fairclough. – L.: Pearson Education, 2001. – 265 p.
12. Fairclough N. New Labour, New Language / N. Fairclough. – L. & N.Y.: Routledge, 2000. – 178 p.
13. Fowler R. Language and Control / R. Fowler, R. Hodge R., Kress, G. and T. Trew. – L.: Routledge & Kegan Paul, 1979. – 241p.
14. Fries P. H., Discourse in Society. Systemic Functional Perspective / P. H. Fries, M. Gregory. – N.Y.: Ablex Publishing Corporation, 1995. – 310 p.
15. Gandelman C. The semiotic square as a «catastrophe» / C. Gandelman // Semiotica. – 1988. – №70. – P.79–98.
16. Habermas J. Towards a Rational Society / J. Habermas. – Boston: Beacon Press, 1970. – 218 p.
17. Halliday M. An Introduction to Functional Grammar / M. Halliday. – L.: Arnold, 1994. – 434 p.
18. Halliday M. Language, Context and Text: Aspects of Language in Social-Semiotic Perspective / M. Halliday, R. Hasan. – Oxford: Oxford University Press, 1991. – 126 p.
19. Hodge R. Social Semiotics / R. Hodge, G. Kress. – L.: Polity Press, 1988. – 296 p.
20. Jager S. Discourse and knowledge: theoretical and methodological aspects of a critical discourse and dispositive analysis / S. Jager, B. Sandig, M. Selting. – L.: Sage Publications, 1998. – 182 p.
21. Jones L. Closing the Floodgates: The Discourse of Security, Race and Nation in Late 1990's Britain / L. Jones. – L.: Academic Press, 1999. – 29 p.
22. Kress G. Ideological Structures in Discourse / Kress G. // Handbook of Discourse Analysis [ed. By G. Smitherman-Donaldson]. – L.: Routledge, 1985. – P. 178 – 232 p.
23. Malinovsky B. On Structural and Functual Status of Context / B. Malinovsky. – N. Y.: Academic Press, 1956. – 188 p.
24. Reisigl M. Discourse and Discrimination. Rhetorics of Racism and Antisemitism / M. Reisigl, R. Wodak. – L. & N.Y.: Routledge, 2001. – 298 p.
25. Shutter J. Social construction: Knowledge, self, others and continuing the conversation / J. Shutter, K. Gergen / Communication Yearbook. – Vol.17. – Thousand Oaks, 1968. – P. 3–33.
26. Smitherman-Donaldson G. Discourse and Discrimination / G. Smitherman-Donaldson. – Detroit: Wayne State Univers. Press, 1988. – 268 p.
27. Wodak R. Methods of Critical Discourse Analysis / R. Wodak, M. Meyer. – L.: Sage Publications, 2002. – 200 p.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Еліна Куш – кандидат філологічних наук, доцент кафедри теорії та практики перекладу Запорізького національного технічного університету.

Наукові інтереси: дискурс-аналіз, критичний дискурс аналіз, політична лінгвістика, соціокогнітивна лінгвістика.

УДК 811.111:81'42'37

КОЛОРОНІМИ У СКЛАДІ СЕМАНТИЧНИХ МОДЕЛЕЙ ЕМОТИВНОЇ АПЕЛЯЦІЇ ДО ПАФОСУ (НА МАТЕРІАЛІ АНГЛОМОВНОГО НОВИННОГО ІНТЕРНЕТ-ДИСКУРСУ)

Галина ЛУК'ЯНЕЦЬ (Київ, Україна)

Колороніміка англомовних інтернет-новин апелює до пафосу як емоційно-мотиваційної сфери людини безпосереднім номінуванням емоцій і забарвлень у складі емотивних колоронімних словосполучень та візуалізацією колоронімами об'єктів, які звернені на задоволення чи дефіцит потреб. Апеляція до емоцій щастя, суму, подиву й відрази, страху та гніву здійснюється за семантичними моделями фокусування, посилення, висунення, візуалізації та дескрипції забарвлень.

Ключові слова: *апеляція до пафосу, емотивно-колоронімні словосполучення, англомовний новинний інтернет-дискурс, колороніми, семантичні моделі*

Колороніміка англоязычных интернет-новостей апеллирует к пафосу как эмоционально-мотивационной сфере человека непосредственным номинированием эмоций и цветов в составе эмотивных колоронимных словосочетаний и визуализацией колоронімами объектов, которые обращены на удовлетворение или дефицит потребностей. Апелляция к эмоциям счастья, печали, удивления и отвращения, страха и гнева осуществляется согласно семантическим моделям фокусировки, усиления, выдвижения, визуализации и дескрипции цветов.

Ключевые слова: *апелляция к пафосу, эмотивно-колоронимные словосочетания, англоязычный новостной интернет-дискурс, колоронимы, семантические модели*

Colour terms in English Internet news discourse appeal to pathos as emotional and motivational sphere of a human by the direct nomination of emotions and colours, which are combined in emotive colour phrases and by the visualization of objects that are addressed to meet of deficit basic needs. An appeal to the emotions of happiness, sadness, surprise and disgust, fear and anger is made according to the semantic models of color focusing, intensification, placement, visualization and description.

Key words: *appeal to pathos, emotive colour phrases, English Internet news discourse, colour units, semantic models*

Колороніми англомовного новинного інтернет-дискурсу є самостійними лексичними одиницями на позначення забарвлень [2, с. 3], які при сполученні з емотивами, тобто лексичними одиницями-назвами емоцій [6, с. 31], широко використовується в текстах новин із метою впливу на читачів. У складі словосполучень емотиви поєднуються з колоронімами задля візуалізації психологічного стану осіб, тобто зображення зовнішнього вигляду людей, які переживають певні емоції; відтак емотивно-колоронімні словосполучення апелюють до пафосу, спрямованого на емоційно-мотиваційну сферу аудиторії [5, с. 723–732].

Встановлення емотивної функції колоронімів у текстах інтернет-новин є **актуальним** питанням сучасної лінгвориторики, адже надає можливість вивчати мовні одиниці як засоби конструювання дискурсивної реальності через відтворення кольорів об'єктів дійсності з метою впливу на читачів. Тому в цій статті ми маємо на **меті** визначити й проаналізувати емотивні семантичні моделі, які відбивають послідовність уживання емотивів та колоронімів, що апелюють до пафосу. Поставлена мета передбачає виконання таких **завдань**: 1) систематизувати колороніми, поширені в статтях інтернетного дискурсу новин; 2) встановити послідовність вживання емотивів та колоронімів і взаємозв'язок між ними; 3) виявити емотивні семантичні моделі, що апелюють до пафосу в англомовних інтернет-новинах. **Матеріалом** дослідження слугують тексти, відібрані з інтернетних новинних видань *New York Times* та *Voice of America*.

Апелювання до пафосу на сучасному етапі розвитку риторики є способом звернення до емоцій та мотивів [9, с. 85], що лежать в основі дій людини, тому колороніміка в новинах виконує емотивно-мотиваційну функцію. У медійному дискурсі пафос передбачає залучення мовних одиниць, зокрема колоронімів, для репрезентації емоційної сфери та, відповідно, для здійснення впливу на аудиторію [7, с. 47], що реалізується експліцитно через сполучення колороніміки з *емотивами* та імпліцитно через апеляцію до базових *потреб* [3, с. 43; 8, с. 87]. Спільність емоцій і потреб виявляється у походженні термінів *emotion* "емоції" (психічний стан) та *emotive* "емотив" (спроба мовця інтерпретувати сприйняте іншим, передавати емоції через мову) [9, с. 231] від кореня, спільного з іменником *motion* "рух" (переміщення, розвиток), адже рух становить основу задоволення базових потреб людини. Колороніміка слугує засобом апеляції до *емоцій* і *потреб* аудиторії, тобто таких

психосоматичних станів, які діють на ментальні та тілесні реакції людини й реалізуються в її свідомості в формі переживань, відображаючи суб'єктивне значення об'єктів і ситуацій дійсності та регулюючи діяльність людей [4, с. 469].

Емотивну функцію досліджуваних одиниць установлюємо, враховуючи вживання емотивно-колонорімічних словосполучень, які поєднують назви кольорів із емотивами, іменуючи базові емоції радості (емоційний вираз великого щастя), суму (горе, страждання, відчуття втрати), подиву (здивування), страху (внутрішній стан зляканості), відрази (огида до чогось) та гніву (злість, вияв злості) [4, с. 471]. У текстах новин, подібно до художнього дискурсу, але в меншій мірі, лінгвальне втілення емоцій відбиває суб'єктивне ставлення автора до описуваного, слугуючи засобом створення *емоційного резонансу* як властивості пробуджувати в читачів певні почуття й емоції, подовжуючи час сприйняття текстів і надаючи їхній інтерпретації особистісного характеру [1, с. 78]. В інтернет-новинах колонорімічні комплекси проєктують емоції на читачів через відображення психічних станів учасників подій, напр., *A group of women in Judanna Lynn's cheerful daffodil-yellow dresses is integrated smoothly with three principals and six couples* (NYT, 15.02.2010). У наведеному прикладі в складі колонорімічного комплексу *cheerful daffodil-yellow dresses* емоція радості, позначена емотивом *cheerful*, підсилюється через апелюючу до природи похідним колонорімімом *daffodil-yellow*, який надає весняного звучання яскравому одягу жінок, візуалізуючи природу.

Емотивні колонорімічні словосполучення реалізують семантику радості, суму, подиву, відрази, страху чи гніву за семантичними моделями.

Апелююча до **емоції радості** здійснюється при сполученні емотивів зі значенням радості – *happy, glad, pleased, cheerful* – із назвами кольорів на позначення жовто-червоного спектру: базових і похідних. До базових одиниць належать *yellow, orange, red*, напр., *cheerful orange decorations, pleased red face*. Похідні колонорімі, утворені від назв природних об'єктів – *sunny, honey, harvest (sunny yellow street, honey yellow papers)* – візуалізують емоцію радості завдяки асоціації з сонячним світлом, теплом, енергією та врожаєм. Семантика радості втілюється емотивними колонорімічними словосполученнями за **моделі фокусування**, коли колонорімі з емотивами радості представляють емоцію привернення уваги до кольорів окремих природних об'єктів. Ця модель реалізується емотивними колонорімічними словосполученнями, у складі яких забарвлення, номіновані забарвлення виявляють подібність до об'єктів, які асоціюються з радістю: жовто-червоних рослин, напр., *joyful apricot flowers*, яскравих птахів, напр., *happy canary yellow, cheerful parrot red coat*, чи блискучих мінералів, напр., *peaceful gold valley, thrilling citrine sun*. Так, у складі емотивного колонорімічного словосполучення *thrilling sunny yellow daffodils* емоція радості експлікується емотивом *thrilling*, а *sunny yellow* візуалізує відтінок весняних квітів, які за їх яскравістю асоціюються з весняним сонцем, апелюючи до емоції радості: *Temeczko's money has been used to help plant thousands of thrilling sunny yellow daffodils around the city* (NYT, 12.07.2014). У наведеному прикладі за моделі фокусування експлікація емоції радості здійснюється внаслідок взаємодії емотива *thrilling* та колонорімічного комплексу *sunny yellow*, що відтворює жовте забарвлення нарцисів за подібністю до сонця, вказуючи на піднесений настрій жителів міста внаслідок його прикрашення весняними квітами.

Візуалізація **емоції суму** здійснюється колонорімічними з емотивами *sad, helpless, loss, despair, grief, sorrow* та назвами відтінків сірого спектру – *gray, black* та *white*. Оскільки колонорімі на позначення сірого асоціюються з почуттям пригнічення та ритуальними заходами, вони апелюють до емоції суму, напр., *sad blue eyes, sorrowful grey street, grief grey river*. Уживання колонорімічних комплексів із семантикою суму реалізується згідно з **моделлю посилення забарвлення**, коли назви монохромних тонів *gray* та *black* інтенсифікують у складі емотивних колонорімічних словосполучень сум за допомогою його колірної візуалізації. Колонорімі *gray* сполучається з емотивами *sorrowful* і *loss*, посилюючи враження депресивного стану людей, адже забарвлення *gray*, яке існує на межі двох ахроматичних кольорів – білого і чорного – більш близьке до останнього, асоціюючись із втратами та відсутністю життєвих барв, напр., *gray sorrowful feeling*, чи сумними умовами перебігу подій, напр., *grey sorrowful way*. Емотив *sorrowful* у сполученні з прикметником *gray* підсилює

зображення емоційного стану пригніченості. Так, зажурливість народної літератури індонезійців характеризується емотивом *sorrowful* та колоронімом *gray* у межах окремого висловлення, викликаючи співчуття аудиторії до їх способу життя: *Like most folk literature, landai can be sorrowful or bawdy, poets yawned, their exhales forming puffs of gray breath in the room's freezing air* (NYT, 27.04.2012). У наведеному прикладі базовий колоронім *gray* візуалізує холод при взаємодії з одиницею *freezing*, посилюючи враження про погані умови життя індонезійських письменників, що спричиняє виникнення емоції суму – *sorrowful*.

Візуалізація емоцій подиву й відрази здійснюється назвами невластивих для об'єктів чи незвично поєднаних відтінків, що викликають здивування, напр., *surprising red sky, sudden black cloud, amazing green plant*, чи огиду, напр., *disgusting yellow hair*. Семантика подиву й відрази є способом характеристизації осіб й об'єктів емотивними колоронімними словосполученнями, які вказують на причину / наслідок здивування або незадоволення за допомогою відповідних емотивів та візуалізують емоції згідно структурної моделі висунення на початок висловлень назв незвичних відтінків, напр., *blue which surprised him, red that looked awful*; або емотивів, напр., *reflected in surprising blue and orange shades, shown in shocking pink and yellow*. Ініціальна підмодель підпорядковує сполучення колоронімних комплексів у складі відокремлених означень із емотивами для позначення нетипових кольорів оздоблення будинків чи одягу, що викликають здивування, напр., *painted in shocking blue, decorated in ugly yellow*. Так, у наступному прикладі у складі відокремлених означень одиниці *yellow, blue, red* номінують забарвлення, що викликали здивування людей, представлене в тексті прикметником *potent*: *Decorated in potent yellow, blue and red colors, they are cute but always wondering* (VA, 27.10.2012). У наведеному прикладі причина кваліфікації жовтого, голубого й червоного кольорів як дивних відбивається підрядною частиною *they are cute but always wondering* із означенням *cute* та емотивом *wondering*, яка вказує на суб'єктивне бачення забарвлень автором.

Візуалізація емоції страху здійснюється колоронімними комплексами, у яких емотиви *worried, frightening, dreadful, anxious, scary, fear, terror* та *panic* сполучаються з базовими колоронімами *green, grey, black*. Назви забарвлень візуалізують уявні тривоги, що асоціюються з загрозливими об'єктами чи явищами, відомими людині з попереднього досвіду. У наведеному нижче прикладі, основне зелене забарвлення стадіону – *dominant color is green* – уточнюється як неприємний зелений лісовий відтінок колоронімними комплексами *forest green, bright, almost electric lime*, та інтерпретується як страшне, що в тексті експліковано емотивом *dreadfully* та порівнянням *such an eyesore: The dominant (stadium) color is green – not the forest green of so many other ballparks, but a bright, almost electric lime. It covers not just the walls, but, dreadfully, the visible concrete that is such an eyesore at the new Yankee Stadium* (NYT, 02.04.2012). Семантика страху втілюється у текстах новин за моделі візуалізації реальних небезпек чи уявних страхів, які виявляються у значенні самих колоронімних комплексів із емотивами страху та їх сполучуваності з назвами об'єктів, які вказують на небезпеку. Візуалізація реальних небезпек полягає у позначенні забарвлень побутових загроз назвами кольорів чорно-сірої гами – *black* та *grey*, які посилюють у складі емотивних колоронімних словосполучень враження про небезпеки середовища, що викликають емоцію страху. Одиниця *black* у складі колоронімних комплексів на позначення страху акцентує небезпеку навколишнього світу: водойм, напр., *frightening black ocean, scary black sea*; лісів, напр., *dreadful black woods*, та лякаючих предметів, напр., *frightening black kettle*; транспорту, напр., *black fear car*; книги, напр., *frightening black cover*; установи, напр., *scary black church, frightening black house*. За моделі візуалізації природних небезпек емотивні колоронімні словосполучення відтворюють темні місця перебігу подій як загрозливі, що пов'язано з архетипним уявленням про темне / неосвітлене як небезпечне та страшне. Так, у складі колоронімного словосполучення *frightening black church* емотив *frightening* позначає страх, а колоронім *black* водночас вказує на расову (афро-американську) приналежність прихожан та на тьмяне світло в церкві, звичне для релігійних установ: *I was entering a sanctuary, a sacred space to speak the word of the Lord and to lift the spirits of God's people. But I was also entering a frightening black church, a site of particular power in this country, and a site of*

unspeakable terror (NYT, 21.06.2015). У наведеному прикладі емоція страху нарощується колоронімним комплексом *frightening black church* та словосполученнями *site of particular power* та *site of unspeakable terror*, які вказують на причини виникнення цього почуття.

Апеляція до **емоції гніву** підпорядковує сполучення емотивів *angry, furious, infuriated* та *rage* лише з одним базовим колоронімом *red* і іменниками на позначення обличчя (*face*) та його частин (*skin, cheeks*). Візуалізація емоції гніву здійснюється для характеристики стану розгніваності учасників подій за **deskриптивною моделі** при описі зовнішності осіб при сполученні в межах висловлень емотивів *angry* й *furious* з колоронімом *red* для позначення кольору обличчя, напр., *I could tell from his red face he was furious* (NYT, 30.09.2014). У наведеному прикладі колоронім *red* та емотив *furious* описують почервоніле обличчя учасника подій, яке є показником його розгніваності.

Таким чином, звернення до пафосу здійснюється в текстах англомовних інтернет-новин колоронімними словосполученнями, у складі яких емотиви сполучаються з назвами базових забарвлень. Семантика радості втілюється колоронімами на позначення жовто-червоного спектру за моделі фокусування; суму – номінаціями сірого забарвлення згідно моделі посилення відтінків; подиву й відрази позначенням незвичних відтінків за моделі висунення колоронімів; страху – назвами тонів чорно-сірого спектру згідно моделі візуалізації реальних чи уявних небезпек; гніву – одиницею, що номінує червоний тон за deskриптивною моделі. Подальші дослідження будуть спрямовані на вивчення ролі колоронімів англомовного новинного інтернет-дискурсу як засобів апеляції до логосу.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Воробйова О. П. Когнітивна поетика в Потебнянській ретроспективі / О. П. Воробйова // Мовознавство. – 2005. – № 6. – С. 18–25.
2. Ковальська І. В. Колористика як перекладознавча проблема : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : 10.02.16 "Перекладознавство" / І. В. Ковальська. – К., 2001. – 19 с.
3. Потапенко С. І. Сучасний англомовний медіа-дискурс : [монографія] / Сергій Іванович Потапенко. – Ніжин : Вид-во НДУ імені Миколи Гоголя, 2009. – 391 с.
4. Encyclopedia of Rhetoric / [ed. by Th. O. Sloane]. – Oxford : Oxford University Press, 2006. – 837 p.
5. Errington J. Getting language rights : The Rhetorics of Language Endangerment and Loss / J. Errington // American Anthropologist New Series. – 2003. – Vol. 105, No 4. – P. 723–732.
6. Jowett G. Propaganda and Persuasion / G. Jowett, V. O'Donnell. – L. : SAGE Publications Inc., 2011. – 464 p.
7. Leith S. You Talkin' to me? Rhetoric from Aristotle to Obama / Sam Leith. – L. : Profile Books, 2012. – 296 p.
8. Maslow A. H. Motivation and Personality / Abraham H. Maslow. – N.Y. : Harper & Row Publishers, 1970. – 368 p.
9. Moving Ourselves, Moving Others: Motion and emotion in intersubjectivity, consciousness and language / [ed. by A. Foolen, U. M. Lüdtke]. – Amsterdam, Phil. : John Benjamins Publishing Company, 2012. – 492 p.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Галина Лук'янець – кандидат філологічних наук, доцент кафедри іноземних мов професійного спрямування Національного університету харчових технологій.

Наукові інтереси: когнітивна лінгвістика, когнітивна риторика, дискурсологія, медіалінгвістика, прикладна (корпусна) лінгвістика.

УДК 811.111'42

АКСІОЛОГІЧНА СКЛАДОВА РЕАГУВАННЯ АДРЕСАТА (НА МАТЕРІАЛІ АНГЛОМОВНОГО ДІАЛОГІЧНОГО ДИСКУРСУ)

Мирослава ЛУК'ЯНЕЦЬ (Київ, Україна)

У статті визначається сутність поняття аксіологічна складова реагування адресата в англомовному діалогічному дискурсі. У мовленні адресата виявленні його оцінні чи безоцінні репліки та представлено їх типологію. Доведено, що оцінне чи безоцінне ставлення до мовлення та дії адресанта сприяє полегшенню чи перешкоджанню діалогічній взаємодії між співрозмовниками та в подальшому впливає на вибір адресатом респонсивних стратегій і тактик.

Ключові слова: адресат, аксіологічна складова реагування, англомовний діалогічний дискурс, безоцінні репліки адресата, оцінні репліки адресата.

В статье определяется сущность понятия аксиологической составляющей реагирования адресата в англоязычном диалогическом дискурсе. Установлено оценочные или безоценочные реплики в речи адресата и представлена их типология. Доказано, что оценочное или безоценочное отношение к речи и действий адресанта способствует облегчению или препятствованию диалогического

взаимодействия между собеседниками и в дальнейшем влияет на выбор адресатом респонсивных стратегий и тактик.

Ключевые слова: адресат, аксиологическая составляющая реагирования, англоязычный диалогический дискурс, безоценочные реплики адресата, оценочные реплики адресата.

The article defines the concept of axiological component of the addressee's response in the English dialogic discourse. The evaluative or non-evaluative responses are revealed in the speech of the addressee and their typology is presented. It is proved that the addressee's evaluative or non-evaluative attitude to the addresser's speech and actions contributes to facilitating or impeding dialogic interaction between interlocutors, and further influences the choice of the recipient's responsive strategies and tactics.

Key words: addressee, axiological component of the response, the English dialogic discourse, non-evaluative responses of the addressee, evaluative responses of the addressee.

Сьогодні існує ряд досліджень, присвячених проблематиці мовлення адресата у діалогічному дискурсі, зокрема на матеріалі англійської [5; 7; 11; 12] та французької мов [3]. Із врахуванням особливостей організації спілкування адресатом, респонсивні репліки розглядаються як зворотній зв'язок із адресантом у формі вербальних повідомлень і невербальних реакцій, які адресат свідомо чи несвідомо посилає у відповідь на репліки адресанта в контексті соціальної взаємодії [1, с. 36–41], таким чином виражає свою оцінку його мовлення. Відповідно, вивчення респонсивних реплік як статусних соціально-перцептивних процесуальних дій, які включають аксіологічну складову, є **актуальною проблемою** сучасних дискурсивних досліджень.

Метою статті є розкриття аксіологічної складової респонсивних стратегій і тактик та визначення особливостей їх реалізації в англomовному діалогічному дискурсі.

Досягнення поставленої мети передбачає вирішення таких **завдань**: окреслити сутність поняття аксіологічна складова мовлення адресата, виявити оцінні чи безоцінні репліки адресата та представити їх типологію.

Матеріалом дослідження слугували фрагменти діалогічного дискурсу, відібраних шляхом суцільної вибірки з художніх творів сучасних британських та американських авторів.

Аксіологічна складова експлікує ціннісні орієнтації адресата [4, с. 8], що визначені його нормами поведінки та ідентифікацією себе по відношенню до адресанта. У англomовному діалогічному мовленні репліки адресата поділяємо відповідно до наявності чи відсутності оцінки повідомлення адресанта на оцінні та безоцінні.

Згідно класифікації мовленнєвих актів Дж. Ліча, Дж. Серля **оцінні репліки адресата** підпадають під категорію експресивів [2], що направлені на передачу емоційного стану адресата та здійснення емоційного впливу на адресанта. Відтак респонсивні оцінні репліки виконують аксіологічну функцію, коли позитивна чи негативна респонсивність стає основним сенсом повідомлення та набуває ілюкутивної сили. Оцінні респонсивні репліки виражають ставлення адресата до сприйнятої інформації та можуть бути позитивними чи негативними, виокремленими з врахуванням схвалення чи заперечення адресатом позиції адресанта або того, про що йде мова.

Позитивні оцінні респонсивні репліки в діалогічній взаємодії виражають загальне схвальне та доброзичливе ставлення адресата до адресанта та його повідомлення, оскільки створюють конструктивну дружню атмосферу під час комунікації. Їх прагматична цінність полягає у вказівці на значущість дій чи слів адресанта для адресата з огляду на особисті інтереси останнього та втілюється у спонуканні адресанта до продовження дій, схожих із тими, які отримали схвалення адресата. Мовними маркерами позитивних оцінних респонсивних реплік є оцінні прикметники ("*nice, marvellous, charming*") і похідні від них прислівники ("*lovely, greatly, nicely*"), а також експресивно-оцінні вигуки ("*Well done!*", "*Great job!*").

(1) "*Removing this wing gives us two advantages, one minor, one major. The minor one is that with the wing and two very heavy jet engines gone we have all that less to lift. <...> The major one is that the wing, had it been left there, would have snagged on the underside of the Kilcharran as it surfaced and tilted the fuselage*" [Montgomery].

"*Very well done, Captain,*" Hawkins said (MacLean, p. 7).

У наведеному прикладі адресат Ховкінс виражає схвалення запропонованого адресатом плану реконструкції респонсивною позитивною оцінною реплікою "*Very well done*", де

інтенсифікатор "very" вказує на високу міру задоволення адресата діями співрозмовника та налаштовує його на втілення озвучених ідей.

Негативні оцінні респонсивні репліки в діалозі характеризують прагнення адресата засудити, присоромити адресанта чи його дії, які вважаться порушенням етичних норм. Вони можуть виражати загальний негативний настрій адресата та перешкоджати створенню конструктивної взаємодії між комунікантами. Мовними маркерами є прислівники ("badly", "awfully"), емфатичні дієслівні конструкції з "do" та вигуки "What a shame!", "How could you...". У разі значного незадоволення адресат вживає лексику зниженого стилістичного тону "rotten", "bloody".

(2) *"At that stage in my life I never intended to marry anyone. But there you were, so beautiful, so untouched. I knew I shouldn't rush into it, all my instincts told me to take it slowly. But, in the end, I couldn't resist you."*

"What a shame for us both that you didn't have more willpower, Jessamy said bitterly (Mansell, p. 42).

Поданий вище фрагмент діалогічної взаємодії містить респонсивну репліку негативної оцінки – "What a shame", що ініціює звинувачення адресата Джесемі у слабкохарактерності її коханця (*didn't have more willpower*) та додатково посилюється словами автора "said bitterly", які імпліцитно передають її розчарування у співрозмовнику.

Безоцінні респонсивні репліки не містять особистісного ставлення адресата до реплік адресанта та є нейтральною констатацією факту чи безособовим комунікативним реагуванням. За класифікацією мовленнєвих актів Дж. Ліча, Дж. Серля безоцінні репліки адресата співвідносять із асертивами [2], репліками, в яких комунікант повідомляє про стан речей у реальному світі, апелює до фактів та не виражає оцінку мовлення адресанта. Використання безоцінних респонсивних реплік виправдане в тих випадках, коли потрібно більше дізнатися про почуття адресанта або допомогти йому сформулювати думку з конкретного приводу без прямого втручання у хід думок співрозмовника. Для досягнення цих цілей адресат використовує респонсивні репліки *уточнення, перефразування та резюмування*.

Респонсивні репліки уточнення слугують для запиту адресатом додаткової інформації у адресанта. Вони вмотивовані особистими інтересами адресата, його наміром випитати більше інформації у співрозмовника та продемонструвати готовність і бажання вислухати його. У діалогічному мовленні респонсивні репліки уточнення представлені питаннями: "Could you repeat it, please?", "What do you mean by saying this?", "Do you have anything to add?"

(3) *Mrs Doran smiled at young Mrs Yardley. "Wouldn't be the first time your husband's come back when you didn't expect him, would it?" Her tone was very unpleasant. "Maybe he's keeping an eye on you."*

"What do you mean by that?" Mrs Yardley demanded, her cheeks flaming.

Mrs Doran just smiled – and it was not a pleasant smile (Heald, p. 96).

У наведеному прикладі адресат міс Ярдлі використовує безоцінну респонсивну репліку уточнення "What do you mean by that?", коли вимагає від адресанта конкретизації її запитання для роз'яснення ситуації та уникнення пліток про її сім'ю. Респонсивна репліка уточнення не відображає оцінку адресатом ситуації, тобто жінка-адресат не висловлює своє ставлення до поведінки її чоловіка, однак її мовлення є експресивним, що у висловленні передається словами автора "demanded" та невербальною реакцією на вчинки співрозмовника "her cheeks flaming".

Респонсивні репліки перефразування полягають у відтворенні адресатом своїми словами інформаційного повідомлення адресанта. При цьому, основний зміст первинного повідомлення, провідні ідеї, сильні почуття адресанта виступають як істотні та головні параметри перефразованої репліки. Респонсивні репліки перефразування використовуються, щоб переконати адресанта в тому, що його слухають і розуміють, або для перевірки точності сприйняття почутого адресатом. В англійському діалогічному дискурсі вони виражені вставними фразами "As far as I understood you...", "In other words you think that...", "So you say that...".

(4) *"We've been humping away for a whole two and a half pages. Look at these saddle sores. And all the sandpaper I've used up."* [Laura]

"So you say." Rex counted on his fingers. *"Half page 139 and pages 140 and 141"* (Rankin, p. 103).

У діалогічній взаємодії адресат Рекс використовує респонсивну репліку перефразування слів адресанта Лаури про кількість сторінок (*"So you say"*), при цьому він уточнює їх конкретні номери, тобто підтверджує точність почутого та зрозумілого.

Однак при використанні респонсивної репліки перефразування існує вірогідність випадкового, помилкового трактування вихідної думки чи навпаки навмисного некоректного перефразування репліки адресанта з метою внесення коректив та зміни смислових акцентів у його репліці.

(5) *"There was a Whiskey Jack on his porch, you know. You can tell him I was pointing it out to you, should he have the bad manners to bring up the incident."*

"A Whiskey what?" Charity asked, not always able to follow her cousin's wonderful leaps in logic.

"A kind of a bird, not a kind of drink," Mandy said, with a giggle. *"Little robbers, very common to this area, not the least bit afraid of people."*

"In other words, a perfect excuse to be staring at someone's balcony. I'm ashamed of myself, Mandy, and I should hope you are, too" (Wilder, p. 44).

У бесіді із кузиною Менді адресат Черіті вживає респонсивну репліку перефразування, представлену словами *"In other words, a perfect excuse"*, зміст якої відрізняється від сказаної адресантом фрази, тобто замість опису незвичної пташки з'являється виправдання, чому дівчата слідували за сусідом.

Респонсивні репліки резюмування підсумовують основні ідеї та почуття адресанта й допомагають з'єднати фрагменти розмови в цілісну діалогічну єдність. Вони виконують функцію підведення підсумків розмови з позиції адресата та представляють його усвідомлення про досягнення цілей мовленнєвої взаємодії. Респонсивні репліки резюмування виявляються у формі наступних клішованих фраз: *"Your main points, as I understood, are..."*, *"So what you are saying is that..."*, *"Thus you consider that..."*, *"In other words..."*.

(6) *"Look, don't try and push me into anything, Julius. Just for once, let me make my own decision. If you try and throw your weight around, force me into something I don't really want to do, then we're both going to regret it."* The fierce glow slowly faded from his eyes [Jessamy].

"In other words, you don't want me to behave in my usual bull-headed manner. It's difficult, but I'll try" [Julius] (Mansell, p. 41).

Респонсивна репліка резюмування адресата Джуліус введена вставним словосполученням *"In other words"* та передає її осмислене бачення ситуації адресанта. Тобто адресат-жінка розшифровує зміст повідомлення адресанта-чоловіка, підсумовує його слова та погоджується з його проханням (*"It's difficult, but I'll try"*), при цьому вона виражає свою оцінку щодо його поведінки, відтак репліка є оцінною.

Таким чином, аксіологічна складова мовлення адресата виявляє його оцінне чи безоцінне ставлення до мовлення та дій адресанта, що сприяє полегшенню чи перешкоджанню діалогічній взаємодії. Оцінні респонсивні репліки представляють позитивне чи негативне бачення адресатом ситуації спілкування та його учасника на основі особистісних переживань і прагматичних намірів. Безоцінні респонсивні репліки уточнення, перефразування та резюмування характеризуються нейтральністю мовлення та відсутністю особистісної оцінки вчинків адресанта.

Вивчення аксіологічної складової мовлення адресата відкриває перспективи подальших досліджень, які можуть бути пов'язані з вивченням невербальних засобів реагування, а також розглядом окремих респонсивних стратегій і тактик з урахуванням професійної і вікової специфіки, що дозволить більш детально дослідити успішність / неуспішність реалізації респонсивності в англійськомовному діалогічному дискурсі.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Кравченко Н. К. Межсубъектная природа интеракции или интерактивная природа субъекта? (субъекты versus интеракция или интеракция versus субъекты?) / Н. К. Кравченко // Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка. – 2010. – № 8 (205). – С. 36–41.
2. Серль Дж. Открывая сознание заново / Джон Серль / [пер. с англ. А. Ф. Грязнова]. – М. : Идея-Пресс, 2002. – 256 с.
3. Chafe W. L. Discourse, Consciousness, and Time : the Flow and Displacement of Conscious Experience in Speaking and Writing / Wallace L. Chafe. – Chicago : University of Chicago Press, 1994. – 327 p.
4. Cooren F. (Re)presentations and Dialogue / F. Cooren, A. Létourneau. – Amsterdam, Philadelphia : John Benjamins Publishing Company, 2012. – 348 p.
5. Gravano A. Turn-Taking and Affirmative Cue Words in Task-Oriented Dialogue / Agustin Gravano. – Cambridge : ProQuest, UMI Dissertation Publishing, 2011. – 222 p.
6. Heald T. A Classic English Crime / Tim Heald. – London : Pavilion Books Ltd, 1990. – 216 p.
7. Jacobs S. Strategy and structure in conversational influence attempts / S. Jacobs, D. Jackson // Communication Monographs. – 1992. – Vol. 50. – P. 285–304.
8. MacLean A. Santorini / Alistair MacLean. – London : Fontana Press, 1987. – 136 p.
9. Mansell J. Forgotten Fire / Joanna Mansell. – Richmond, Surrey : Mills & Boon, 1992. – 188 p.
10. Rankin R. The Suburban Book of the Dead / Robert Rankin. – London : Corgi Books, 1993. – 264 p.
11. Sacks H. Lectures on Conversation / Henry Sacks / [ed. by G. Jefferson]. – Oxford : Basil Blackwell, 1992. – 343 p.
12. Schiffrin D. The Handbook of Discourse Analysis / D. Schiffrin, D. Tannen, H. E. Hamilton. – Oxford : Blackwell Publishing Ltd, 2006. – 851 p.
13. Wilder Q. One Shining Summer / Quinn Wilder. – Richmond, Surrey : Mills & Boon, 1993. – 124 p.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Мирослава Лук'янець – кандидат філологічних наук, викладач кафедри іноземних мов Київського національного лінгвістичного університету.

Наукові інтереси: гендерологія, дискурсологія, когнітивна лінгвістика, комунікативна лінгвістика, прагмалінгвістика, психолінгвістика.

УДК 81'27:304

МОВНА ВЗАЄМОДІЯ ПРАВООХОРОНЦІВ ІЗ КОМУНІКАТИВНИМИ КУЛЬТУРАМИ УКРАЇНИ

Оксана МИХАЙЛОВА, Світлана РЕВУЦЬКА (Харків, Україна)

У статті розглядаються проблеми мовної взаємодії військовослужбовців Національної гвардії України із представниками різних комунікативних культур у ході виконання службово-бойових завдань. Виділяються рівні комунікативних культур: національний, соціально-політичний, професійний. Наводяться результати дослідження особливостей комунікативних культур суб'єктів спілкування, які мають бути враховані у формуванні комунікативної компетентності військовослужбовців з метою запобігання міжнаціональних та соціальних конфліктів. Наводяться докази особливої ролі соціальних комунікативних культур у сучасних політичних умовах.

Ключові слова: комунікативна культура, міжкультурна комунікація, комунікативна компетентність військових та правоохоронців

В статье рассматриваются проблемы языкового взаимодействия военнослужащих Национальной гвардии Украины с представителями различных коммуникативных культур в ходе выполнения служебно-боевых задач. Выделяются уровни коммуникативных культур: национальный, социально-политический, профессиональный. Приводятся результаты исследования особенностей коммуникативных культур субъектов общения, которые должны быть учтены в процессе формирования коммуникативной компетентности военнослужащих с целью предотвращения межнациональных и социальных конфликтов. Приводятся доказательства особой роли социальных коммуникативных культур в современных политических условиях.

Ключевые слова: коммуникативная культура, межкультурная коммуникация, коммуникативная компетентность военных и представителей правоохранительных структур.

The article deals with the problem of linguistic interaction between servicemen of the National Guard of Ukraine and representatives of different communicative cultures in the course of service and combat missions. The levels of communicative cultures are distinguished: national, socio-political, professional. The research in the field of different communicative cultures peculiarities has been carried out. According to the results of the research the different communicative cultures peculiarities are supposed to be taken into account in order to prevent ethnic and social conflicts. In the process of the military personnel's communicative competence formation increased emphasis should be placed on these peculiarities. Special training manuals on the military personnel's communicative competence formation are being prepared. Greater focus has been placed on the current opposition between Russian speakers and Ukrainian speakers as representatives of two social communicative cultures that exist within the limits of Ukraine at the moment. The evidences of the specific role of social communicative cultures in the current political context are adduced.

Key words: communicative culture, cross-cultural communication, communicative competence of the military and representatives of law enforcement structures.

Службові завдання правоохоронців останнім часом, як ніколи, безпосередньо пов'язані із спілкуванням з особами, що належать до різних комунікативних культур, у зв'язку з чим обізнаність військовослужбовця Національної гвардії України у проблемах міжкультурної комунікації відіграє надзвичайно велику роль у його діяльності.

Міжкультурна комунікація може відбуватися на рівні макрокультур, які мають глобальні відмінності. У той же час кожна людина належить до складу тих або інших суспільних груп, що мають свої культурні особливості. Зі структурної точки зору – це мікрокультури, або субкультури у складі макрокультури. Кожна мікрокультура має схожість зі своєю материнською (національною) культурою, що забезпечує їх представникам однаковість сприйняття світу. Субкультури відрізняються етнічною, релігійною належністю, географічним положенням, економічним станом, статевими та віковими характеристиками, гендерними ознаками, сімейним станом та соціальним статусом їх членів. Іншими словами, субкультурами називаються культури різних соціальних груп та шарів всередині одного національного суспільства. Всі відмінності між людьми виникають в результаті їх походження, освіти, професії, соціального статусу тощо. Незважаючи на те, що всі люди однієї нації належать до однієї макрокультури, подібні відмінності ділять їх на субкультури і відбиваються на комунікації між ними, оскільки у кожній макро- або мікрокультурі формується свій стиль комунікації, своя комунікативна культура.

Поняття комунікативної культури (КК) є одним з найактуальніших для вивчення у сучасній теорії комунікації. Аналіз розуміння цього поняття та його типології у сучасних наукових дослідженнях, зокрема лінгвістичних, подано у наших попередніх публікаціях [2; 3; 5].

З точки зору розуміння культури як сукупності виробничих, суспільних і духовних досягнень всіх членів конкретного суспільства логічним є розуміння КК як сукупності норм і правил спілкування в межах певної спільноти [2; 8]. Правила комунікації й комунікативної поведінки можуть існувати у різних типах культур, не тільки у національних. Ці типи культур виникають у зв'язку з видами людської діяльності, як пов'язаними, так і не пов'язаними з національною належністю. Найбільш важливою й визначною ознакою для класифікації КК є ознака належності до певної людської спільноти. За цією ознакою можна виділити 5 груп КК: національні, локальні, професійні, соціальні, історичні [3]. Ця класифікація перетинається із типологією комунікативних культур відповідно до трьох рівнів: національного, соціально-політичного та професійного [7]. Типи КК не існують окремо одна від одної. Найчастіше в особистості однієї людини співіснують більше однієї КК. Отже, у комунікативній поведінці людини одночасно відбиваються диференціальні ознаки тих КК, до яких вона належить.

Загальною характерною рисою всіх рівнів та видів міжкультурної комунікації є неусвідомленість культурних відмінностей її учасниками. Їм здається, що їх стиль та образ життя є єдино можливим та правильним, що цінності, на які вони орієнтуються, однаково зрозумілі і доступні всім людям. І тільки стикаючись із представниками інших культур, побачивши, що звичні моделі поведінки не працюють, людина починає замислюватися про причини своєї невдачі. Рівень неусвідомленості культурних відмінностей між представниками різних субкультур набагато вищий, ніж тоді, коли йдеться про спілкування представників макрокультур.

У свідомості індивіда, що спілкується, працює внутрішній механізм взаємодії двох культур (своєї та не своєї). Дія цього механізму може бути позитивною або негативною, і результатом є або успішна, або невдала комунікація. Наслідками невдалої комунікації можуть бути як прості комунікативні невдачі, так і різного ступеню серйозності конфлікти.

Міжкультурний конфлікт – зіткнення людей чи груп, причиною якого стала відмінність їх комунікативних культур, цінностей і оцінок [6]. Л.М. Пелепейченко пропонує класифікацію міжкультурних конфліктів за ознакою ставлення до іншої культури і виділяє такі їх типи: міжкультурний конфлікт через незнання цінностей іншої комунікативної культури; міжкультурний конфлікт через ігнорування цінностей іншої комунікативної

культури; міжкультурні конфлікти через нав'язування цінностей іншої комунікативної культури [6].

Шляхів запобігання негативним наслідкам міжкультурних непорозумінь багато. Цілком зрозуміло, що передусім військовослужбовці Національної гвардії України повинні бути обізнаними з особливостями різних культур та бути у змозі запобігати можливим міжкультурним конфліктам, тобто у них повинна бути сформована міжкультурна компетентність. Отже, завданням цього дослідження є виділення типів КК та їхніх особливостей, знання яких має бути невід'ємною складовою міжкультурної компетенції правоохоронців узагалі та українських нацгвардійців – зокрема. Одним з основних завдань Національної гвардії України (НГУ) є охорона громадського порядку та забезпечення громадської безпеки. Виконання цього завдання неможливо без наявності у військовослужбовців комунікативної, зокрема міжкультурної, компетентності [1]. Окремою проблемою є необхідність формування у правоохоронних структурах спеціальних підрозділів комунікаторів (за прикладом відповідних структур європейських правоохоронців, зокрема німецьких), але ці підрозділи мають працювати під час масових заворушень або заходів, які трапляються не так часто, у той час, як кожний правоохоронець зіткається із необхідністю спілкування із людьми кожного дня під час виконання службових завдань, і таке спілкування має бути продуктивним і безконфліктним.

Необхідність формування у військовослужбовців Національної гвардії України міжкультурної компетентності на всіх рівнях зумовлена широкими зв'язками сучасних правоохоронців із аналогічними структурами інших країн, участю правоохоронців у миротворчих місіях, де їм доводиться спілкуватися не тільки з колегами, а і з представниками місцевого населення. Але найбільш ймовірними випадками міжкультурної комунікації з представниками інших національних КК є спілкування із іноземцями, яких на теренах України стає дедалі більше. Особливу роль у таких контактах відіграє знання невербальних правил комунікації, дотримання яких створює передумови для успішного спілкування. Одним із таких правил у індивідуалістичних культурах [9] є повага до особистого простору. У західних країнах існує, наприклад, правило не проходити між людиною та об'єктом, з яким ця людина контактує, навіть якщо відстань такий прохід дозволяє (відстань між людиною, що розглядає вітрину, і вітриною; відстань між людиною, другою у черзі, і прилавком, поруч з яким перший у черзі вже спілкується з продавцем або службовцем та т.ін.). Наприклад, один американець висловлював свої враження від відвідування Харкова [7]. Цей американець, за звичкою, опиняючись другим у черзі до прилавку в МакДональдсі, завжди зупинявся на значній відстані від того відвідувача, що вже спілкувався з касиром. Ця відстань, звісно, була достатньою для того, щоб інші відвідувачі могли проходити. Американець не очікував, що вони будуть користуватися цією нагодою. Отже, він переживав негативні емоції через таку неповагу до особистого простору і кожного разу стримував себе від того, щоб не висловити протест. Тобто, цілком можливим наслідком такої ситуації міг би бути конфлікт. У підготовці правоохоронців слід відпрацьовувати навички дотримання певної дистанції у спілкуванні із іноземцями не тільки з метою безпеки (що враховано у навчанні), але й з метою створення сприятливих умов для успішної комунікації.

Всім відомі приклади особливостей різних культур, пов'язаних із усмішкою. Американці, китайці, тайці посміхаються завжди. Якщо ви багато будете посміхатися у розмові з німцями або іспанцями, то вас можуть прийняти за людину, що підлабузнюється або щось приховує. В американській, англійській, німецькій комунікативній поведінці посмішка – насамперед сигнал увічливості, тому вона є обов'язковою при вітанні й у ході ввічливої розмови. Чим більше людина посміхається при вітанні, чим більше вона привітна у цей момент, тим більше ввічливості до співрозмовника вона демонструє в певній комунікативній ситуації. Українській КК ця риса не властива, а військовій КК – властива ще менше, оскільки її маскулітний характер схиляється до жорсткості у спілкуванні.

Велику роль у запобіганні можливим конфліктам відіграють різноманітні жести, яких багато в кожній культурі. Існує спеціальне поняття «Body Language», що охоплює цілу систему знаків, які можна подати за допомогою різних частин тіла, іноді їх використовують

навіть як засіб передачі інформації. Зупинимось тільки на одному такому знакові: людина, що сидить закинувши ногу за ногу, спрямувала у ваш бік підошву свого черевика. Для більшості культур цей знак нічого не означає. Люди просто не звернуть на це увагу. Більш того, багато американців будуть вважати, що людина, яка сидить у такій позі, просто відчуває себе комфортно. А для представників мусульманських, буддистських та деяких африканських країн такий знак – величезна образа. У цих країнах підошва черевика вважається найбруднішою річчю. І якщо хтось спрямував підошву прямо у ваш бік, це означає, що вас зневажають і хочуть образити.

Більш релевантною для службової діяльності військовослужбовців НГУ є взаємодія із КК, які існують всередині України. Серед них найбільш вагомим за ступенем можливих конфліктів на сьогодні є опозиція на рівні національно-локальному, а саме – опозиція між україномовними (УМ) та російськомовними (РМ) українцями, яка дуже близька до опозиції між українцями та росіянами. Дослідження, яке було нами проведено [4], показало наступні результати. Обираючи для порівняння категорії УМ та РМ, ми передбачали, що характеристики цих КК будуть максимально схожими по всіх ознаках, враховуючи національну та ментальну близькість українців незалежно від мови, яка для них є рідною. Результати статистичного оброблення анкет підтвердили наші припущення. Всі ознаки, перераховані в анкеті у загальному підрахунку показали відмінності середнього значення, які не є значущими. Тільки дві ознаки мали достатньо значущу різницю: *консерватизм* та *багатослівність*. Багатослівність можна вважати ознакою, яка залежить саме від особливостей лексичного складу мови та його вживання. Це єдина ознака, відмінність за якою відмітили і російськомовні, й україномовні респонденти. Щодо ознаки *консерватизм*, то, на нашу думку, тут відобразилося прагнення україномовних людей до збереження традицій, у тому числі й комунікативних. Цікаво, що цю комунікативну особливість виділили саме україномовні респонденти, у відповідях яких відмінність щодо консерватизму від російськомовних українців була набагато більшою, у той час, як у відповідях російськомовних респондентів різниця є незначною. Крім того, на думку україномовних респондентів, вони та їхні одномовці є більш скрупульозними, більш ввічливими, значно менше вживають нецензурну лайку, більш схильні до фатичного спілкування, більше посміхаються і відрізняються більш нормативним мовленням.

У процесі порівняння українців (російськомовних та україномовних) із росіянами виявилось, що дві комунікативні ознаки, за якими україномовні українці найбільше відрізняються від російськомовних – багатослівність та консерватизм – знаходяться майже на однаковому рівні у росіян і російськомовних українців. Причому обидві мовні групи українців відмітили, що за цими двома ознаками російськомовні українці і росіяни більш схожі між собою, ніж україномовні українці. Тобто, можна зробити висновок, що обидві ці ознаки відрізняють представників двох етносів – російського й українського. На нашу думку, консерватизм, який відмічали українські респонденти, зумовлений прагненням до збереження національної ідентичності й національних традицій.

Поряд з цим, кількість ознак, за якими комунікативна культура українців (російськомовних й україномовних) відрізняється від комунікативної культури росіян є достатньо великою. Так, респонденти вважають, що росіяни є менш стриманими, менш законослухняними, менш толерантними до чужої думки та до мовчання, менш наполегливими, мають менший рівень побутової ввічливості, погано вмінють дотримати обіцяного, більше вторгаються в особисту зону під час комунікації, більше вживають нецензурну лайку.

Очевидно, що така картина відмінностей комунікативної поведінки українців і росіян, яка виглядає переважно позитивною відносно українців і досить негативною відносно росіян, зумовлена не тільки реальними відмінностями української та російської комунікативних культур, а значною мірою й напруженими відносинами між Україною і Росією та тим, що сучасне протистояння, у тому числі, військове, здійснюється переважно інформативно-комунікативними методами.

З цією ситуацією пов'язане утворення у сучасній українській дійсності двох КК, які на сьогоднішній день є найбільш релевантними для всіх членів суспільства. Все різноманіття суспільних, культурних і політичних уподобань громадян України останніх трьох років можна об'єднати у дві групи комунікації (комунікативні культури), які ми умовно назвемо *проукраїнська комунікативна культура* (УКК) та *проросійська комунікативна культура* (РКК). Ці дві КК не мають нічого спільного із мовами та національностями людей, які є їхніми представниками. Вони демонструють поділ українського суспільства на людей з проукраїнськими (проєвропейськими) та проросійськими (прорадянськими) уподобаннями. Іншими словами, представники УКК поділяють загальноєвропейські цінності, є прибічниками незалежної та цілісної України. Представники РКК поділяють «загальнослов'янські» і радянські цінності, є прибічниками єдиної країни на кшталт Радянського Союзу і України у складі цієї країни. За останні три роки у обох КК склався певний набір вербальних і невербальних засобів, за використанням яких можна відрізнити представників однієї або іншої КК. До вербальних засобів, перш за все, належать лексичні одиниці, які мають позитивну або негативну конотацію. Однозначно негативну конотацію мають слова на позначення «чужих». Для УКК – це *ватніки* (*вата*) (на позначення цивільних осіб, що поділяють погляди РКК), *сенари* (на позначення як цивільних, так і тих, хто воює на боці ДНР і ЛНР), *терористи* (виключно ті, хто воює). Для РКК – це *украї, укropи, фашисти, нацисти*. Для позначення «своїх» обидві КК вживають слово *патріот*, але частіше ця лексема вживається УКК. Також УКК активно використовує для назви «своїх» ті лексеми, якими їх називає РКК, надаючи цим словам позитивну конотацію. Це можна спостерігати у вживанні лексем *украї, укropи, бандерівці*. Від слова *бандерівці* вже утворені такі лексичні витвори, як *бандерлоги, Бандерштадт*, які так само вживаються обома КК, але з різною конотацією. У свою чергу, слово *ополченець* має тільки позитивну конотацію і вживається тільки у РКК. Негативну конотацію в РКК має слово *хунта* на позначення керівництва України, *піндоси* – на позначення американців, а в УКК – слово *рашизм* на позначення режиму Путіна, а також відоме нецензурне слово на позначення самого Путіна. До вербальних засобів УКК і РКК можна віднести також не тільки вживання неологізмів, які виникли останніми роками, а й вживання звичайних слів, які надають позитивного забарвлення «своїм» і негативного – «чужим».

Крім того, говорячи про вербальні засоби, слід відмітити, що у неофіційному спілкуванні представники УКК використовують як українську, так і російську мови, а представники РКК – виключно російську. Щодо невербальних засобів, то тут основну роль відіграє символіка, яку представники тієї або іншої КК використовують у зовнішньому вигляді (одязі, аксесуарах), а також у оформленні своїх сторінок у соціальних мережах.

Отже, міжкультурна компетенція правоохоронців як фактор успішної комунікації потребує окремого формування [5; 6].

Практично кожен громадянин України сьогодні належить або до однієї, або до іншої КК, навіть, якщо сам цього не усвідомлює або декларує повну відстороненість від політики. Знання цього, а також уміння спілкуватися з представниками обох КК таким чином, щоб комунікація була успішною і відбувалася безконфліктно, має бути частиною комунікативної компетенції сучасного військовослужбовця Національної гвардії.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Закон України «Про Національну гвардію України» // Відомості Верховної Ради (ВВР). – 2014. – № 17 – с.594
2. Михайлова О.Г. Понятие коммуникативной культуры в аспекте языковой и межкультурной коммуникации / О.Г.Михайлова // Francopolurphonie. – Numéro 9/2014. – Vol. 2. – Chişinău, 2014. – P.241-250
3. Михайлова О.Г. Проблема классификации коммуникативных культур / О.Г.Михайлова // Медиа- и межкультурная коммуникация в европейском контексте: материалы Международной научно-практической конференции. – Ставрополь: Изд-во СКФУ, 2014. – С.302-304
4. Михайлова О.Г. Прояви різних комунікативних культур у комунікативній поведінці особистості // Матеріали VI наукової конференції «Проблеми галузевої комунікації, перекладу та інтеграційні процеси в суспільстві». – Х.: НАНГУ, 2016. – С. 53-55
5. Міжкультурна комунікація в діяльності сил охорони правопорядку: Навчальний посібник. – Харків: Академія ВВ МВС України, 2013. – 110с.
6. Л.М. Пелепейченко, С.М. Ревуцька. Текст як фактор інформаційної війни. – Харків, НА НГУ, 2015. – 165 с.

7. Ревуцька С.М. Міжкультурні розбіжності комунікативних особистостей військових різних країн // Комунікативна особистість військовослужбовця Національної гвардії України в сучасному соціальному контексті: монографія / Л.М.Пелепейченко, І.О.Лисичкіна, О.О.Лисичкіна, О.Г.Михайлова, О.О.Павлова, В.В.Посмітна, С.М.Ревуцька / за ред. Л.М.Пелепейченко. – Харків: Національна академія НГУ, 2014 (221 с.). – С. 71-156.

8. Стернин И.А. Модели описания коммуникативного поведения / И.А.Стернин. – Воронеж, 2000. – 27с.

9. Hofstede, Geert H. Culture's Consequences. Comparing values, behaviors, institutions, and organizations across nations / by Geert Hofstede. – 2nd ed. Thousand Oaks etc., 2001. – 597 p.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

Оксана Михайлова – кандидат філологічних наук, доцент, завідувач кафедри фонетики та граматики Національної академії Національної гвардії України (м.Харків).

Наукові інтереси: міжкультурна комунікація, проблеми інтерференції комунікативних культур, відтворення міжкультурних розбіжностей у перекладі.

Світлана Ревуцька – кандидат педагогічних наук, доцент, професор кафедри філології, перекладу та мовної комунікації Національної академії Національної гвардії України (м.Харків).

Наукові інтереси: відтворення міжкультурних розбіжностей у перекладі, методика викладання іноземних мов, іноземна мова професійного спілкування.

УДК 811.161

ОСОБЛИВОСТІ БІЗНЕС-ДИСКУРСУ ЯК СОЦІАЛЬНО-КОМУНІКАТИВНОЇ СИСТЕМИ

Ірина МІЩИНСЬКА (Хмельницький, Україна)

В статті розглянуто поняття бізнес-дискурсу як соціально-комунікативної системи. Висвітлені особливості мови бізнес-дискурсу, як засобу менеджменту в різних галузях. Зазначені галузі, в яких існує бізнес-дискурс та типи мовленнєвих актів, в яких він застосовується. Розглянута специфіка мовлення бізнес-дискурсу.

Ключові слова: бізнес-дискурс, соціально-комунікативна система, менеджмент, мовленнєвий акт.

В статье рассмотрены понятия бизнес-дискурса как социально-коммуникативной системы. Отображены особенности языка бизнес-дискурса как инструмента менеджмента в разных сферах. Определены сферы, в которых функционирует бизнес-дискурс, и типы речевых актов, в которых он используется. Рассмотрена специфика речи бизнес-дискурса.

Ключевые слова: бизнес-дискурс, социально-коммуникативная система, менеджмент, речевой акт.

The article deals with the definition of business discourse as a social communicative system. Such methods of business discourse as meetings or debates, business correspondence and the theory of management are viewed as means of business. Main subtypes of business discourse are analyzed, namely: academic business discourse (in textbooks, manuals, research papers on various aspects of business, management and enterprise); ritual-public business discourse (meetings, speeches of corporate executives for auctioneers and the staff, presentations, PR discourse and the discourse of advertisement; business discourse of documents (business correspondence, corporate documents, regulations and statutes of companies and organizations); media business discourse; discourse of professional business communication. Peculiarities of business discourse language as a management means functioning in various spheres of business are highlighted in the article. The spheres of business discourse are mentioned as well as types of speech acts it is used in. Specifics of business discourse language are stated.

Key words: business discourse, a social communicative system, management, a speech act.

Існує багато визначень дискурсу в дослідницькій літературі, проте жодне з них не можна назвати остаточним. Так, Д. Грант розглядає це явище як застосування й обробку мови відповідно до соціальних, політичних і культурних формувань, які не лише відображують соціальний порядок, але й узгоджують соціальний порядок і взаємодію його учасників із суспільством [6].

Бізнес-дискурс постає як спосіб, в який компанії здійснюють бізнес в усній і письмовій формі. Комунікація часто виступає як рушій бізнесу. Одне некоректне повідомлення може направити компанію по шляху руйнації. До методів бізнес-дискурсу можна віднести зустрічі або дебати (обговорення), письмову кореспонденцію та теорію менеджменту. Кожен із цих методів посідає своє місце у бізнесі, причому вони мають багато спільного. Усі учасники відіграють свою роль у процесі дискурсу, хоча менеджери вищої ланки ймовірно найчастіше задіяні у ньому.

Дискурс – це всепроникаючий засіб менеджменту, можна навіть сказати, що це головне заняття менеджерів. У процесі менеджменту такий дискурс відбувається в багатьох зібраннях, включаючи стратегічні управлінські зміни; менеджмент навколишнього

середовища; стратегічні процеси розвитку; процеси найму; зустрічі й семінари по стратегічному плануванню; страхування інвестованого капіталу; менеджмент пайщиків; процеси інституціоналізації та легітимізації; а також процеси деінституціоналізації.

Метою статті є визначення особливостей бізнес-дискурсу як соціально-комунікативної системи, яка проникає в усі галузі суспільного життя в процесі менеджменту організацій та приватних підприємств у формі комунікації.

Згідно з визначенням Ю. Данюшиної, запропонованим на основі концепції бізнес-дискурсу Н. Ферклоу, Р. Водак та П. Клінтон, бізнес-дискурс – це «вербалізація менталітету бізнесу (і самого бізнесу), що реалізується у формі відкритої великої кількості тематично співвіднесених текстів з широкого кола питань бізнесу, які розглядаються в поєднанні з їх екстралінгвістичним контекстом» [4, с. 179]. Ю. Данюшина також визначає такі підтипи бізнес-дискурсу: 1) навчальний та академічний бізнес-дискурс (в підручниках, посібниках, дослідженнях різних аспектів бізнесу, менеджменту та підприємництва); 2) ритуально-суспільний бізнес-дискурс (збори, доповіді та промови корпоративних виконавців перед акціонерами та персоналом, презентації, дискурс PR та реклами); 3) бізнес-дискурс документів (ділова переписка, корпоративні документи, розпорядження й статuti компаній та організацій); 4) дискурс медіабізнесу; 5) дискурс професійної ділової комунікації (при переговорах, обговореннях питань з клієнтами, колегами, включаючи виробничий та технічний дискурс а також сленг та арго, які застосовуються в бізнес-дискурсі) [5, с. 244].

Бізнес-дискурс застосовується в організаційній, корпоративній та управлінській комунікації, охоплюючи такі галузі ділового мовлення:

- професійне мовлення секторів бізнесу (а саме – банківської справи, торгівлі, бухгалтерії, виробництва, адміністрації тощо);
- мова PR, реклами й маркетингу, спеціальні мовні прийоми, які використовуються в продажі та маркетингу (включаючи методи психо-вербальної маніпуляції та нейролінгвістичного програмування);
- документація, яка включає ділову кореспонденцію або укладання контрактів;
- навчальна та академічна мова бізнесу, економіки та менеджменту, яка використовується в підручниках чи в наукових матеріалах, публікаціях, лекціях, тренінгах, консультаціях та семінарах на теми бізнесу;
- лексикографія ділового мовлення, що передбачає систематизацію термінології та укладання тезаурусів;
- мова медіабізнесу;
- міжкультурна ділова комунікація (включаючи навчання ділової іноземної мови; мови для роботи в транснаціональних корпораціях та оцінювання рівня володіння мовою [4, с. 178-179].

Як зазначає Дж. Хабермас [7, 8], мовленнєві акти можуть бути експресивними в суб'єктивному світі (відобразити особу мовця), інтерактивними в соціальному світі (відобразити особу співрозмовника) або дескриптивними в об'єктивному світі (відобразити третіх осіб). В цих трьох моделях науковець наголошує на тому, що кожний тип мовленнєвого акту в мові менеджменту передбачає свої власні норми ширості, правоти й правдоподібності.

Ще одна відмінність, на яку слід зважати, це відмінність між «живим словом» і «системою» (наприклад, фінансовим чи політичним закладом). Під «живим словом» Дж. Хабермас розуміє наш «запас безумовних культурних даних, з яких учасники комунікації отримують узгоджені зразки інтерпретації» [9, с. 135]. Це – «культурний запас знань, який є «завжди заздальгідь» відомим» [8, с. 125]. Через це він виступає не стільки в якості потенційного об'єкта інтерпретації, якими є суб'єктивний, інтер-суб'єктивний та об'єктивний світи, скільки в якості посередника, в якому менеджери прагнуть зрозуміти якийсь аспект цих світів, що є проблематичним.

Повертаючись до теми невдалої спроби менеджменту поставитися до мови як до інструменту проведення дискурсу, ми бачимо той багатий словниковий запас, який Дж. Хабермас [8] пропонує для критики в цій галузі. Мова – це посередник для нашого зовнішньо особистісного, міжособистісного, та внутрішньо особистісного розуміння.

Існують серйозні обмеження для здатності менеджменту використовувати мову й дискурс в якості набору об'єктивних систем, якими слід опанувати й керувати, як і обмеження на соціальну інструменталізацію мови.

З хорошої розмови можна зрозуміти як текст, так і контекст (тобто інформацію та її значення) для досягнення отримання інформації на вищому рівні організації, яке відбувається, «коли помилка визначена й виправлена у спосіб, який охоплює модифікацію внутрішніх неписаних норм, цілей та стратегій організації» [2, с. 3].

Серед менеджерів широко розповсюджене припущення, що дискурс є не лише всеохоплюючим, а й ефективним засобом точної передачі інформації, прийняття рішень та дій по найму персоналу. Таким чином, він сприймається як засіб передачі, який можливо вимагає практики й відпрацювання, але загалом не викликає проблем. Вважається, що такий погляд на передачу інформації є обмеженим сприйняттям використання мови, що призводить до хибного уявлення про те, чим займаються менеджери. Він ігнорує необхідність будь-якої етики комунікації й створює хибне уявлення про креативні аспекти використання мови. Дискурс менеджменту – це набагато складніше невловиме значення, яке вимагає не лише ефективного використання, а й управління.

Обговорення є джерелом ресурсів дискурсу, що створює колективну ідентичність, результатом чого є ефективна співпраця. В останні роки з'явилося краще усвідомлення того, що дискурс є стратегічним ресурсом. Менеджмент як в самих організаціях, так і між організаціями є певною мірою риторичним, із застосуванням специфічного словникового складу, стратегій переконання, метафор та викладу матеріалу.

Часто стверджують, що мова включає мовну гру і є ефективним інструментом менеджменту [1]. Однак, існують обмеження для здатності управлінців використовувати мову для своїх стратегічних цілей.

Якщо управлінські дії обмежені думкою, а думка обмежена мовою менеджменту, то стратегічні управлінські дії всередині організацій певною мірою вкладаються в застосовувані дискурсивні шаблони [10,11].

Розглянемо, наприклад, метафори, які менеджери застосовують для настанови свого штату співробітників. Так, звичними можуть виявитися фрази на кшталт “the staff members are not buying what the manager had to say” чи “the manager delivered a good message”. Таким чином застосовується механічний формат передачі інформації при якому учасники дискурсу розглядаються як деталі механізму організації, що можуть бути замінені. Цей механічний підхід відображений в дискурсі та метафорах, які переважно вживаються в класичному менеджменті. Так, дискурс менеджменту відображує й закріплює владні стосунки за допомогою термінів, що використовуються головним менеджером як інженером, котрий ремонтує технічні засоби, попереджуючи перебої в роботі техніки. Прикладами типових класичних метафор є: a well-oiled machine, a smoothly running operation, a spoke in the wheel, a management toolbox.

Метафори, які застосовуються в роботі з персоналом, відображують важливість командної роботи при досягненні цілей організації, наприклад: organizational goals, coaches, teams, team spirit, team effort, team work.

В 1990-х роках почали застосовуватися культурні метафори як новий спосіб розуміння й управління організаціями. Запозичуючи методи й моделі з площини антропології, культурний підхід до організаційної теорії представляє організацію у форматі племені. Організації розглядаються як окремі племена чи родини із власними ритуалами, дискурсом, цінностями й владними структурами. Такий дискурс відображує важливу відмінність між членами організацій і тими, хто до них не належить. ‘Us’ та ‘them’ застосовуються по відношенню до цих категорій учасників процесу бізнесу для позначення відмінностей між конкуруючими організаціями, культурами чи професійними субкультурами. Прямі прояви управлінського впливу на рівні дискурсу дещо нівелюються, оскільки учасники цих субкультур ідентифікуються швидше завдяки ритуалам та обрядам, які мають невербальне вираження з боку управлінських структур.

Хоча вербальне вираження управлінських структур відображається в племінних оповідях і фігурах героїв, управлінський дискурс часто є підсвідомим, оскільки асиміляція серед членів організацій привчає їх визначати й визнавати управлінську структуру організації та ідентифікувати як керівників так і рядових працівників. Прикладами культурних метафор є звертання до менеджера як “father”, “big daddy”, “Godfather”, “big chief”, або просто “God”.

Таким чином, бізнес-дискурс постає як соціально-комунікативна система, яка забезпечує ефективне функціонування численних галузей бізнесу, здійснюючи взаємозв'язок між різними галузями ділового мовлення. Бізнес-дискурсу притаманні такі характерні особливості, як поєднання ділового мовлення з екстралінгвістичним контекстом, всепроникливість та ефективність. Він може набувати форми експресивних, інтерактивних та дескриптивних мовленнєвих актів. Мові бізнес-дискурсу притаманне застосування професійних термінів, професійного жаргону, метафор та новоутворень відповідно до галузей бізнесу, що є предметом подальших наукових розвідок.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Alvesson, M. Organizations as rhetoric: Knowledge intensive firms and the struggle with ambiguity / M. Alvesson // Journal of Management Studies. – 1993. – 30(6). – P. 997-1015.
2. Argyris, C. & D. Schon. Organizational Learning : A Theory of Action Perspective / C. Argyris & D. Schon. – Reading, MA : Addison-Wesley, 1978. – 305 p.
3. Astley, W.G. & R.F. Zammuto (1992). Organization science, managers, and language games / W.G. Astley & R.F. Zammuto // Organization Science. 1992. – 3(4). – P. 443-460.
4. Danyushina Y. Business Linguistics – A New Interdisciplinary Synergy / Y. Danyushina // International Journal of Arts & Sciences. – International Journal.org, 2011. – 4.18. – P. 177-186.
5. Daniushina Y. Business linguistics and business discourse / Y. Daniushina // Caliodoscopy. – Unisinos, 2010. – Vol. 8, n.3. – P. 241-247.
6. Grant, D., T. Keenoy & C. Oswick (1998). Organizational discourse : Of diversity, dichotomy and multidisciplinary. In D. Grant, T. Keenoy & C. Oswick (Eds), Discourse and Organization. – London, UK : Sage, 2001. – P. 1-13.
7. Habermas, J. The Theory of Communicative Action (Vol. 1, Reason and the Rationalization of Society). (T. McCarthy, Trans.) / J. Habermas. – Boston, MA: Beacon Press, 1984. – 465 p.
8. Habermas, J. The Theory of Communicative Action (Vol. 2, Lifeworld and System: A Critique of Functionalist Reason). (T. McCarthy, Trans.) / J. Habermas. – Boston, MA: Beacon Press, 1987. – 457 p.
9. Habermas, J. Moral consciousness and communicative action (C. Lenhardt & S.W. Nicholsen, Trans.) / J. Habermas // Moral Consciousness and Communicative Action. – Cambridge, MA: The MIT Press, 1990. – P. 116-194.
10. Heracleous, L. & J. Hendry (2000). Discourse and the study of organization: Toward a structural perspective / L. Heracleous & J. Hendry // Human Relations. 2000. – 53(10). – P. 1251-1286.
11. Lakoff, G. Moral Politics: How Liberals and Conservatives Think / G. Lakoff. – Chicago, IL: University of Chicago Press, 2002. – 610 p.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Ірина Міщинська – кандидат педагогічних наук, доцент, старший викладач кафедри перекладу Хмельницької Національної академії Державної прикордонної служби України імені Богдана Хмельницького.

Наукові інтереси: соціокультурні проблеми перекладу, аналіз дискурсу художніх творів та матеріалів преси.

УДК 811.111'373

КОНЦЕПТОСФЕРА СОВРЕМЕННОГО РАЗВЛЕКАТЕЛЬНОГО ДИСКУРСА

Сергей ПАНЧЕНКО (Днипро, Украина)

У статті розглядаються особливості сучасного розважального російськомовного телевізійного дискурсу з погляду концептів та концептосфер розважальних передач. Розглядаються такі концептосфери, як почуття, політика, культура. Основна ціннісна складова цих концептів переважно є негативно забарвленою в розважальному дискурсі.

Ключові слова: дискурс, розважальний дискурс, концепт, концептосфера, ціннісна складова.

В статье рассматриваются особенности современного развлекательного русскоязычного телевизионного дискурса с точки зрения концептов и концептосфер развлекательных передач. Рассматриваются такие концептосферы, как чувства, политика, культура. Основной ценностный компонент этих концептов имеет в основном негативную окраску в развлекательном дискурсе.

Ключевые слова: дискурс, развлекательный дискурс, концепт, концептосфера, ценностный компонент.

The article deals with the features of modern Russian-language entertainment television discourse on the material of concepts and their spheres. Such spheres as “Feelings”, “Politics”, and “Culture” are considered.

Each sphere is presented in a number of concepts. The main value component of these concepts is negatively marked in the entertainment discourse.

Key words: discourse, entertainment discourse, concept, concept sphere, value component.

В данной статье в общем виде ставится проблема концептологии развлекательного дискурса. Данная проблема находится в русле актуальных исследований в силу, во-первых, распространенности различных видов развлекательного дискурса и их популярности у всех видов пользователей, во-вторых, общим вниманием лингвистов к проблемам концепта и концептосферы.

Различные виды медиадискурса, включая дискурс развлекательный, исследуются в работах Э. Г. Багирова, М. А. Бережной, Ю. А. Богомолова, Р. А. Борецкого, П. Бурдые, В. М. Вильчека, Г. В. Кузнецова, Н. Лумана, М. Маклюэна, О. Ф. Нечай, В. С. Саппака, А. Я. Юровского и других ученых. Огромное количество ученых занимается проблемой изучения концепта (В. И. Карасик, Д. С. Лихачев, В. А. Маслова, З. Д. Попова, И. А. Стернин, Ю. С. Степанов и другие) Тем не менее, проблема концептологии русского развлекательного дискурса еще остается вне поля зрения исследователей.

Целью данной статьи является описание основных компонентов концептосферы развлекательного телевизионного дискурса – развлекательных телепрограмм. Объектом исследования в настоящей статье является лингвистическое воплощение концептов телевизионных развлекательных передач, которые можно считать особым видом современного развлекательного телевизионного дискурсивного пространства. Конкретным материалом нашего исследования являются телепрограммы Высшей Лиги КВН за 2010-2016 гг.

Хотя на данный момент понятие «концепт» рассматривается в рамках нескольких подходов, мы считаем, что целям нашего исследования развлекательного дискурса отвечает лингвокультурологический подход. «Существующие в лингвистике подходы к пониманию концепта сводятся к лингвокогнитивному и лингвокультурному осмыслению этих явлений» [2, с. 96]. Ю. С. Степанов, В. И. Карасик, с. Г. Воркачев, В. Г. Зусман, являясь представителями лингвокультурологического подхода к изучению концепта, считают, что «основной единицей лингвокультурологии является культурный концепт – многомерное смысловое образование, в котором выделяются ценностная, образная и понятийная стороны» [5, с. 91]. Суть указанного подхода заключается в том, «что концепт признается базовой единицей культуры, ее концентратом» [5, с. 97].

Хотя не каждый концепт может стать концептом лингвокультурным, таковыми концептами становятся только те коллективные представления о явлениях действительности, которые актуальны и ценны для данной культуры, имеют большое количество языковых единиц для своей фиксации и хранятся в духовной памяти народа. Ю. С. Степанов рассматривает всю культуру как совокупность концептов: «Культура – совокупность концептов и отношений между ними, выражающихся в различных «рядах» (прежде всего в «эволюционных семиотических рядах», а также в «парадигмах», «стилях», «изоглоссах», «фангах», «константах» и т.д.); надо только помнить, что нет ни «чисто духовных», ни «чисто материальных» рядов» [9, с. 40]. Указанный ученый рассматривает сам концепт («Концепт – это как бы сгусток культуры в сознании человека; концепт – основная ячейка культуры в ментальном мире человека» [9, с. 43]) и его строение в тесной связи с культурной средой: «Концепт имеет «слоистое» строение и разные слои являются результатом, «осадком» культурной жизни разных эпох» [9, с. 49]. Несколько иное видение концепта предлагает В. Г. Зусман, понимая концепт как «одновременно и индивидуальное представление и общность... что сближает его с художественным образом, заключающим в себе обобщающие и конкретно-чувственные моменты; смысловое колебание между понятийным и чувственным, образным полюсами делает концепт гибкой, универсальной структурой, способной реализовываться в дискурсах разного типа» [4, с. 6].

Как правило, в сознании человека и его лингвокультурном окружении концепты не существуют изолированно, а группируются в некие концептосферы. Проблемам исследования концептосферы посвящены работы Д. С. Лихачева, Д. М. Киреевой, А. А. Павловой, А. Н. Приходько, Г. Г. Хазагерова и многих других лингвистов. По их

мнению, концептуальное пространство отдельной языковой личности и лингвокультуры в целом организуется в концептосферу. Этот термин, как и сам термин «концепт», был введен в лингвистику С. А. Аскольдовым-Алексеевым в 1928 г. по аналогии с терминами В. И. Вернадского «биосфера» и «ноосфера» [1, с. 286]. Понятие «концептосфера» трактуется исследователями по-разному. Так, Г. Г. Хазагеров использует данный термин в качестве синонимичного понятиям «картина мира» или «понятийная картина мира», считая это более «удобным» [10]. Однако в этом случае термин «концептосфера» становится синонимичным термину «концептуальная система», под которым Р. И. Павилёнис понимает всю информацию, составляющую систему определенных представлений о мире [7]. Термин «концептосфера» понимается как ряд *взаимобусловленных* концептов [6, с. 282], поскольку в этом случае концептосфера предстает перед исследователем не в виде набора разрозненных ментальных картин (в этом случае более уместен термин «концептуальная система», также используемый когнитивистами), а в виде целостной системы, обладающей всеми характерными для системы свойствами [8, с. 72].

Концептосферу, по мнению лингвистов, можно рассматривать в двух направлениях: как взгляд извне, т. е. анализ концептосферы в целом как выражения национально-культурной специфики определенного народа, и как взгляд изнутри, попытку проникнуть во внутренний мир представителей разных социальных групп посредством концептов как многомерных образований [3, с. 171].

Наши наблюдения позволяют выделить 3 основные концептосферы в КВНовском дискурсе: чувства, политика, культура (материальная и духовная). Компоненты указанных концептосфер представлены в таблице 1.

Таблица 1

Концептосферы КВН-дискурса и их компоненты

ЧУВСТВА	ПОЛИТИКА	КУЛЬТУРА	
		Материальная	Духовная
Любовь	Персоналии	Объекты материального производства (автомобиль)	Литература
Ненависть	Политические проблемы прошлого	Еда	Музыка
Презрение	Политические проблемы настоящего	Реклама	Живопись
			Телевидение

Как известно, наиболее распространенные методики исследования концептов включают анализ их понятийной, образной и ценностной составляющей. В данной статье мы сузим область анализа до ценностной и частично образной составляющей, оставив за рамками исследования понятийную сторону, которая, как правило, получает лексикографическое освещение. Проиллюстрируем рядом примеров перечисленные выше концептосферы. Отметим, что диахронические наблюдения над текстами КВН-дискурса свидетельствуют о сдвиге внимания от чувств к политике.

Концептосфера «Чувства» может быть проиллюстрирована следующими примерами:

Любовь графини и слуги попортила много крови знатному роду (любовь).

Немного о моей семье. Некоторое время папа не жил с нами, мама говорила, что это потому, что он летчик и сейчас где-то в Башкирии сидит за двойное убийство (чувства мамы близки к ненависти).

А с кем мне, мама, здесь на льдине общаться?? С оленями? Я их презираю! (презрение).

Концептосфера «Политика», по нашим наблюдениям, является наиболее востребованной практически во всех КВН-передачах, что, по-видимому, объясняется

всеобщей политизированностью общества в условиях существующего кризиса. Приведем несколько примеров обыгрывания политических персоналий в КВН-дискурсе:

*Ходят слухи, что ФСБ прослушивает телефоны **Кличко** просто, чтобы поржать.*

*Помер мужик. Идет по длинному-длинному коридору. В конце туннеля виднеется свет. Вдруг на пути его стоит **Чубайс**, широко расставив руки. – Ты куда это собрался?! – На тот свет. – Стой! Ты еще за этот не заплатил!*

В равной мере осмеиваются в КВН-дискурсе политические события прошлого и настоящего:

А Иосифу Виссарионовичу, наверное, понравилось бы слово «гиперссылка»» (репрессии прошлого).

Интересный факт. У многих депутатов дети-индиго. Они с 12 лет содержат родителей и дарят им квартиры.

Чем отличаются неприкасаемые Индии и России? В Индии это низший класс, а у нас высший (коррупция в настоящем).

Проблемы материальной культуры в большинстве случаев сводятся к критике качества той или иной продукции:

У жигулей никогда ничего не отваливается, жигули сами отбрасывают то, что считают лишним.

Недавно в Москве открылась фабрика скрипучих кроваток «Мамонтёнок». Скрипучие кроватки «Мамонтёнок» – пусть мама услышит, пусть мама придет!

Еда как неотъемлемая часть человеческого бытия не может остаться вне внимания создателей развлекательного дискурса:

Петрович пил только медицинский спирт и закусывал докторской колбасой, но здоровье почему-то становилось все хуже и хуже.

В супермаркете очень экономная женщина так долго выбирала пельмени, что обморозила себе лицо.

И все это материально «благополучие» рекламируется:

Раньше мои волосы были сухие и неподвижные, но теперь после хэд энд шолдерз они мокрые и шевелятся!

Свинину, крольчатину, осятину и медвежатину предоставит вам фирма Винни-Пух и все-все-все.

В области духовной культуры основное внимание привлекает литература, музыка и живопись:

Гарри Поттер напился из лужи и стал обладателем ещё одной палочки, но теперь кишечной.

Научиться исполнять индийские танцы совсем просто: одной рукой вкручиваешь лампочку, другой гладишь собаку.

Недавно был в Италии. Ща пришлю тебе фотку: я в музее рядом с Аполлоном. Который в шортах, это – я.

Исследованный нами материал позволяет сделать **вывод** о том, что в развлекательном дискурсе в концептосферах «Чувства», «Политика», «Культура» побеждает негативная ценностная составляющая. Более смешным оказывается то, что эмоционально окрашено отрицательно. К **перспективам** дальнейшего исследования мы относим описание понятийной и образной составляющей указанных концептосфер.

БИБЛИОГРАФИЯ

1. Аскольдов-Алексеев С. А. Концепт и слово // Русская словесность. От теории словесности к структуре текста. Антология / [сб. научн. работ / научн. ред. В. Н. Нерознак]. – М. : Academia, 1997. – С. 267–279.
2. Воркачев С. Г. Любовь как лингвокультурный концепт : [монография] / Сергей Григорьевич Воркачев. – М. : Гнозис, 2007. – 284 с.
3. Гунина Н. А. Этноспецифические концепты как отражение национального характера / Л. А. Гунина // Известия Российского государственного педагогического университета им. А. И. Герцена. – № 97. – 2009. – С. 169–175.
4. Зусман В. Концепт в системе гуманитарного знания / В. Г. Зусман // Вопросы литературы. – Март – апрель 2003. – № 2. – С. 3–29.
5. Карасик В. И. Языковой круг: личность, концепты, дискурс / Владимир Ильич Карасик. – Волгоград : Перемена, 2002. – 477 с.

6. Лихачев Д. С. Концептосфера русского языка / Д. С. Лихачев // Русская словесность: от теории словесности к структуре текста. Антология / Ин-т народов России; Моск. гос. лингвист. ун-т; Об-во любителей росс. словесности; Под ред. В. П. Нерознака. – М. : Academia, 1997. – С. 280–287.

7. Павиленис Р. И. Понимание речи и философия языка // Новое в зарубежной лингвистике /Р. И. Павиленис. – Вып. ХУП. – М. : Прогресс, 1986. – С. 380–388.

8. Павлова А. А. Концептосфера внутрисемейных родословных : дисс. на соискание ученой степени канд. филол. наук : 10.02.01 / Павлова Алина Александровна. – Белгород, 2004. – 211 с.

9. Степанов Ю. С. Константы: Словарь русской культуры / Юрий Сергеевич Степанов – М. : Академический Проект, 2004. – 992 с.

10. Хазагерев Г. Г. Топос vs. концепт: к изучению топосферы культуры / Г. Г. Хазагерев // Известия Южного федерального университета. Филологические науки. – 2008. – № 3. – С. 6–26.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Сергій Панченко – кандидат філологічних наук, докторант Дніпропетровського національного університету імені Олеся Гончара.

Наукові інтереси: лінгвістика тексту, дискурсологія.

УДК 811'42

ОРГАНІЗАЦІЯ АРГУМЕНТАЦІЇ В НІМЕЦЬКОМУ МЕДІАДИСКУРСІ У СВІТЛІ ФРЕЙМОВОЇ ТЕОРІЇ

Інна ПИРОГ (Харків, Україна)

Статтю присвячено проблемі дослідження аргументації як важливого засобу мовленнєвого переконання. Здійснено теоретичний аналіз механізмів і способів організації концептуальної структури аргументації медіадискурсу в площині теорії фреймової семантики. Аналізуються когнітивне підґрунтя, системотвірні зв'язки та чинники аргументативного процесу в сучасному німецькому медіадискурсі.

Ключові слова: аргументація, дискурс, медіадискурс, когнітивні схеми, фрейм, фреймінг, таксономія фреймів.

В статье рассматриваются проблемы исследования аргументации как важного средства речевого воздействия. Произведен теоретический анализ механизмов и способов организации концептуальной структуры аргументации медиадискурса в свете теории фреймовой семантики. Дается характеристика когнитивным основаниям, системообразующим связям и факторам аргументативного процесса в современном немецком медиадискурсе.

Ключові слова: аргументація, дискурс, медіадискурс, когнітивні схеми, фрейм, фреймінг, таксономія фреймів.

The article focuses on issues, encountered in research of argumentation as an essential means of speech impact. A theoretical analysis of mechanisms and ways of mediadiscourse's argumentation concept structure within frame semantics theory was conducted. Cognitive foundations, system-forming relations and factors of argumentative process in modern German mediadiscourse were characterized. In the mediadiscourse, argumentation appears as a certain cognitive structure, a complex of frames related by cognitive operations. Conceptualization of the argumentation in the mediadiscourse is caused by the choice of the perspective, the specific position of a speaker, that is. This position includes the purpose, points of view and other moral, social and ethical factors. The hearer interprets reality by comparing actual situations with social templates, which are based upon cognitive schemes.

Key words: argumentation, discourse, media discourse, cognitive schemata, frame, framing, frame typology.

Нові форми комунікації та зміни у практиці користування мовою обумовили появу нових дискурсивних практик, які беруть безпосередню участь у формуванні суспільної думки [2, с. 37].

Створення внаслідок глобалізації єдиного інформаційного простору актуалізувало проблеми, пов'язані з інформаційним впливом на суспільство та з результатами такого впливу, які кваліфікуються як позитивні й негативні, конструктивні та деструктивні, що потребує дослідження медіадискурсу в руслі когнітивно-дискурсивної парадигми та визначає **актуальність** цього дослідження.

Мета статті полягає у здійсненні теоретичного аналізу дослідження механізмів і способів організації концептуальної структури аргументації в сучасному німецькому медіадискурсі у площині теорії фреймової семантики.

Об'єктом дослідження є аргументативні фрагменти сучасного німецького медіадискурсу, **предметом** – концептуальна структура аргументації.

Медіадискурс – це тип мовленнєвої діяльності в медіа, спроектований на інформування аудиторії щодо різних сфер суспільного життя засобами масової комунікації (через телебачення, радіо, Інтернет, друковану пресу та ін.). Відповідно, прийнято диференціювати, наприклад, політичний, культурний, науковий, спортивний та інші типи медіадискурсу, що можуть відрізнятися специфікою апеляції до мовної свідомості реципієнта, її лінгвальними й екстралінгвальними характеристиками, потенційним результатом [8, с. 96].

Принциповою відмінністю медіадискурсу є те, що окрім виробництва певних знань, оцінок та образів як результату мисленнєво-комунікативної діяльності він створює уявлення про способи їх трансляції. Іншим словами, предметом медіадискурсу є не стільки, наприклад, політичні процеси, скільки способи їх презентації та передачі знань про них. У медіадискурсі знання конструюються, тобто відбувається конвертація знань у смисли, що дозволяє переводити ці знання з одного рівня на інший, приміром з інституційного – на рівень повсякденних знань, а також зрощувати різні види інформації – політичної та розважальної, новини й рекламу. Сконструйовані таким чином знання мають відносну істинність, а їх «значимість» визначається дискурсивним контекстом. Таким чином, медіадискурс є тематично сфокусованою, соціокультурно обумовленою мисленнєво-комунікативною діяльністю у мас-медійному просторі [3, с. 15].

В такому розумінні медіадискурс є посередницькою діяльністю. Оскільки вербальний вплив за своєю сутністю є стратегічним процесом з метою формування та регуляції поведінки людини, особливе місце серед теорій цього напрямку лінгвістичних досліджень належить теорії аргументації.

Методологічним підґрунтям розуміння аргументації в нашому дослідженні є когнітивно-дискурсивна парадигма, згідно з якою дослідження аргументації передбачає встановлення її ролі у пізнавальних процесах, фіксації, збереження та використання досвіду осмислення навколишньої дійсності, вирішення проблем мовленнєвої діяльності [4, с. 65], з одного боку, та здійснення дискурсивної діяльності, змістом якої є вироблення спільних смислів на основі інтерсуб'єктивного наповнення мовної форми семіотичною значущістю [5, с. 21]. Аргументацію розуміємо як когнітивно-дискурсивний процес, мисленнєво-комунікативну діяльність, з урахуванням невербального та екстралінгвального аспектів [1, с. 5], як спосіб репрезентації знання у медіадискурсі.

Таким чином аргументація постає як певна когнітивна структура, комплекс фреймів, зв'язаних когнітивними операціями. Оскільки соціальна комунікація реалізується переважно мовними засобами, аналіз «фреймів комунікації» [16] вважаємо одним із аспектів дослідження аргументації як засобу персуазивного мовлення у медіадискурсі.

Концептуалізація аргументації в медіадискурсі обумовлюється вибором перспективи, що визначається як певна позиція адресанта. До позиції мають відношення мета, інтереси, погляди, уподобання, моральні, соціальні, етичні чинники, відповідно до яких адресант конструює свою аргументацію. Адресат сприймає та інтерпретує дійсність, співставляючи актуальні ситуації та їх компоненти з соціальними шаблонами, які слугують підґрунтям для реакції, впізнавання, категоризації, розуміння, вибору та прийняття рішень – такими шаблонами є когнітивні схеми.

Схеми задіяні в процесах інтерпретації сенсорних даних (вербальних та невербальних), отримання інформації з пам'яті, цілепокладання, організації дій, розподілу ресурсів [13, с. 33].

Соціально визнані схеми є компонентами моделі світу лінгвокультурних спільнот, забезпечуючи їхню соціокультурну координацію [Delia et al. 1982]. Схеми обмежують поведінку індивідів, організуючи індивідів та види їх діяльності у напрямках, які вони підтримують, до яких заохочують або, навпаки, не схвалюють взаємну типізацію [18, с. 179]. У пам'яті стереотипні соціальні ситуації представлені у вигляді структури даних, або фреймів. Фрейми виникають на основі культурних кодів, засвоюються протягом соціалізації, забезпечують взаєморозуміння соціальних груп [15].

При підготовці повідомлення у медіадискурсі адресант створює «фрейм оповіді», як скелетну форму типової розповіді [6]. «Фрейми комунікації», які використовуються у

медіадискурсі називають медіафреймами [7, с. 77]. У медіадискурсі фрейм містить у собі визначення ситуації як проблеми, її причини та наслідки, моральну оцінку та способи її вирішення [10, с. 155]. Медіафрейми є важливими інструментами для ефективної презентації відносно складних суспільних проблем та доступною для середньостатистичного адресата, оскільки вони базуються на вже існуючих когнітивних схемах.

У науковій літературі розрізняють епізодичні й тематичні фрейми [11, с. 12]. Епізодичні фрейми презентують конкретні події, позиції, точки зору, тематичні – більш широку панораму подій, узагальненість, абстрактність. Ці фрейми провокують у адресата різну реакцію на отриману інформацію. Подача інформації за допомогою епізодичного фрейму послаблює почуття власної відповідальності за соціальні проблеми, вона автоматично приписується героям новин.

Інша класифікація виявляє стратегічні, проблемні, ціннісні й матеріальні фрейми [12]. Стратегічні фрейми акцентуються на егоїстичності суб'єктів, які не вирішують суспільні проблеми, а конкурують один з одним. Проблемні надають альтернативи щодо можливого вирішення проблеми та раціонально аргументують їх. Ціннісні фрейми представляють події як зіткнення моральних принципів чи базових цінностей, а проблемні підкреслюють економічні наслідки.

Розрізняють також конкретно-проблемні та загальні фрейми [19, с. 12]. Перші презентують конкретні події, проблеми, теми, другі застосовуються у значно ширшому тематичному діапазоні і є прийнятними у різних соціокультурних спільнотах. Автори теорії наголошують, що конкретно-проблемне висвітлення певної теми підвищує суспільну обізнаність щодо сутності наданої інформації, що зменшує шанси маніпулювання громадською думкою.

Як свідчить емпіричний матеріал, у медіадискурсі переважають родові фрейми «КОНФЛІКТ», «ЛЮДСЬКИЙ ІНТЕРЕС» та «ЕКОНОМІЧНІ НАСЛІДКИ». Перший описує ситуацію як зіткнення інтересів індивідів, груп чи соціальних інститутів, другий акцентує життєві історії та емоції, останній – фокусує увагу на матеріальних вигодах чи витратах [див. 14; 17].

Аналіз текстів сучасного німецького медіадискурсу під час якого було застосовано як дедуктивний так і індуктивний підходи виявив наступні фрейми подачі інформації: «ЕКОНОМІЧНІ НАСЛІДКИ», «МОРАЛЬНІ НОРМИ», «ЕТИЧНІ НОРМИ», «ПОБІЧНИЙ ЕФЕКТ», «ОСОБИСТИЙ ВПЛИВ».

Фрейм «ЕКОНОМІЧНІ НАСЛІДКИ» висвітлює проблемні питання, вирішення яких певним способом вплине на економічну ситуацію та буде стосуватися окремих осіб, груп, спільнот, інституцій, країн і регіонів.

Фрейм «МОРАЛЬНІ НОРМИ» презентує рівень дотримання людьми, спільнотами, інституціями, країнами чи регіонами універсальних демократичних принципів, справедливості, прав людини. Фрейм базується на презумпції про рівність кожної людини.

Фрейм «ЕТИЧНІ НОРМИ» передбачає можливі суб'єктивні інтерпретації із залученням життєвих історій, колективної ідентичності, соціальних і культурних контекстів, релігії, кровних стосунків.

Фрейм «ПОБІЧНИЙ ЕФЕКТ» описує події, проблеми чи конфлікти внутрішньої політики інших країн (зокрема США, України, Туреччини, Польщі, та ін.) таким чином, що їхні наслідки перетікають у проблемні питання внутрішньої політики ФРН.

Фрейм «ОСОБИСТИЙ ВПЛИВ» фокусується на рисах певної людини при висвітленні проблемного питання. При цьому портретування особистості (позитивне чи негативне) виходить на перший план і привертає увагу аудиторії значно більше, ніж сама проблема.

Аналіз аргументації в площині фреймового підходу є досить **перспективним** завдяки таким властивостям фрейму як ієрархічність, динамічність та можливість презентувати досліджуваний матеріал у вигляді чіткої структури.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Белова А. Д. Лингвистические аспекты аргументации. Монография / А. Д. Белова. – К. : Изд-во Киев. гос. ун-та, 1997. – 299 с.

2. Иссерс О. С. Дискурсивная практика: к определению понятия / О. С. Иссерс // Современная речевая коммуникация: новые дискурсивные практики / отв. ред. О. С. Иссерс. – Омск, 2011. – С. 37-61.
3. Кожемякин Е. А. Массовая коммуникация и медиадискурс: к методологии исследования / Е. А. Кожемякин // Научные ведомости Белгородского государственного университета. Серия: Гуманитарные науки. – №2 (73). – 2010. – Вып.11. – С.13-21.
4. Кубрякова Е. С. В поисках сущности языка: Когнитивные исследования / Е. С. Кубрякова. Ин-т. языкознания РАН. – М. : Знак, 2012. – 208 с.
5. Мартинюк А.П. Словник основних термінів когнітивно-дискурсивної лінгвістики / А.П. Мартинюк. – Харків: ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2011. – 196 с.
6. Минский М. Фреймы для представления знаний / М. Минский: [пер. с англ.] – М. : Энергия, 1979. – 152 с.
7. Пономарев Н. Ф. Стратегии и технологии медиалегитимации власти: монография / Н.Ф. Пономарев – Пермь : Перм. гос. ун-т., 2010. – 192 с.
8. Шевченко Л. І. Медіалінгвістика : словник термінів і понять / Л. І. Шевченко, Д. В. Дергач, Д. Ю. Сизонов / за ред. Л. І. Шевченко. – Вид. 2-ге, випр. і доп. – К. : ВПЦ «Київський університет», 2014. – 380 с.
9. Delia J. G., O'Keefe B.J. The constructivist approach to communication / J. G. Delia, B. J. O'Keefe, D. J. O'Keefe // Human Communication Theory: Comparative essays. In F.E.X. Dance (Ed.) – New York : Harper&Row, 1982. – P. 147-191.
10. Entman R.M., Rojecki, A. Freezing out the public: Elite and media framing of the U.S. anti-nuclear movement / R. M. Entman, A. Rojecki // Political Communication №10, 1993. – P. 155-173.
11. Iyengar S. Is anyone responsible? How television frames political issues / S. Iyengar. – Chicago : University of Chicago Press, 1991. – 195 p.
12. Lee, N.J., McLeod. Framing policy debates: Issue dualism, journalistic frames, and opinions on controversial policy issues / H. J. Lee, D. M. McLeod, D.V. Shah // Communication Research. – № 35 (5), 2008. – P. 695-718.
13. Rumelhart, D. E. Schemata: the building blocks of cognition / R. J. Spiro, B. C. Bruce, W. F. Brewer (eds.). // Theoretical issues in reading comprehension. Perspectives from cognitive psychology. Linguistics, Artificial Intelligence, and education. – Hillsdale : Lawrence Erlbaum, 1980. – P. 33.
14. Semetko, H.A., Valkenburg, P.M. Framing European politics: A content analysis of press and television news / H.A. Semetko, P.M. Valkenburg // Journal of Communication. – № 50, 2000. – P. 93-109.
15. Snow, D.A., Rochford E. B. Frame alignment processes, micromobilization and movement participation / D. A. Snow, E. B. Rochford, S. K. Worden, R. D. Benford // American Sociological Review. – № 51, 1986. – P. 464-481.
16. Tannen D. The argument culture: Agonism & the Common Good / D. Tannen // Daedalus, the Journal of the American Academy of Arts & Sciences. – №2, 2013. – P. 177-184.
17. Turhan E., Bozdağ Ç. From “Economic Consequences” to the “Personal Impact” Frame: Representation of Turkey in the German Media / Ebru Turhan and Çiğdem Bozdağ // Framing Violence: Conflicting Images, Identities, and Discourses. Ed. by Banu Baybars-Hawks. – Newcastle upon Tyne : Cambridge Scholars Publishing, 2016. – P. 93-111.
18. Turner J. H. Analytical Theorizing / Jonathan H. Turner. // Social Theory Today. A.Giddens and J.Turner (eds.). – Stanford : Polity Press, 1987. – P.156-194.
19. de Vreese Claes H. The Effects of Frames in Political Television News on Issue Interpretation and Frame Salience / Claes H. de Vreese // Journalism & Mass Communication Quarterly. – Vol. 81. – Issue 1. – P. 36-52.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Інна Пірог – кандидат філологічних наук, доцент кафедри ділової іноземної мови та перекладу Харківського національного університету ім. В.Н. Каразіна.

Наукові інтереси: когнітивна лінгвістика, прагмалінгвістика, дискурс-аналіз, лінгвістична аргументація, філософія мови.

УДК 82-1/-9

ПОНЯТИЕ ЖАНРА В СОВРЕМЕННОЙ ЛИНГВИСТИКЕ

Татьяна ПОЛЯКОВА (Харьков, Украина)

Робота присвячена проблемам однієї з галузей лінгвістики – мовленнєвим жанрам. В статті розглядаються такі питання: дослідження системи жанрів, вибір термінів на позначення певного типу тексту, визначення поняття жанр, визначення мовленнєвих жанрів. Проаналізовані два основні напрямки теорії жанрів – генристика та жанрознавство, а також доцільність їх синтезу. Також розглядається питання класифікації жанрів.

Ключові слова: лінгвістика, жанр, мовленнєвий жанр, літературний жанр, тип тексту, генристика, жанрознавство.

Робота посвящена проблемам одной из областей лингвистики – жанроведения. Рассматриваются вопросы исследования жанровой системы, ее становления, выбора термина для обозначения определенного типа текста, определения понятия жанр, определения речевых жанров. Анализируются существующие на настоящий момент два основных направления теории жанров – генристика и жанроведение, а также целесообразность их синтеза. Также затрагиваются вопросы классификации жанров.

Ключевые слова: лингвистика, жанр, речевой жанр, литературный жанр, тип текста, генристика, жанроведение.

The article focuses on the problems of one of the fields of linguistics – genres studying. The issues of the genre system studying, its formation, choosing a term to refer to a certain type of texts, definition of the

concept of genre, definition of speech genres are considered. Two major trends of the genre theory existing at this moment – genristics and genre studying as well as practicability of their synthesis are analyzed. The issues of genre classification are also touched upon.

Key words: linguistics, genre, speech genre, literary genre, text type, genristics, genre studying.

Постановка проблеми. Конец XX – начало XXI вв. по праву считается периодом стремительных преобразований, которые происходят во всех сферах нашей жизни – политической, экономической, социальной, что, безусловно, находит свое отражение в особенностях функционирования языка, который активно и повсеместно используется в обществе как средство коммуникации и общения.

Исследование системы жанров, соотношения традиционных литературных жанров и речевых жанров всегда представляло большой интерес как для отечественных, так и для зарубежных ученых-лингвистов и, как считается, берет свое начало в середине XX в. Многие ученые считают, что «... самой важной теоретической предпосылкой исследования жанра в лингвистике явилась статья русского философа и литературоведа М.М. Бахтина «Проблема речевых жанров», написанная в 1953 г.» [4, с. 126].

Как показывает **анализ последних исследований и публикаций**, изучение жанровой системы, вследствие ее динамического развития, подверженности влиянию со стороны различных лингвокультурологических тенденций, всегда занимало в лингвистике особое место. Несмотря на достаточно долгую историю исследований жанров, в том числе и речевых жанров, ученые сталкиваются с рядом проблем. Так, дискуссионность и неоднозначность часто вызывает само понятие *жанр*. Тот факт, что данный термин активно используется в целом ряде направлений – литературоведении, стилистике, риторике, дискурсивном анализе, лингвистической антропологии, социолингвистике, лингвопрагматике, когнитологии, лингвистике текста, в культурологии, журналистике и др., приводит к многозначности его употребления. Кроме того, сложность лингвистического исследования жанров связана с их многообразием и вариативностью [8, с. 77]. Таким образом, перед лингвистами стоит целый ряд вопросов, требующих детального изучения, к которым относят: «... 1) параметризацию жанровых форм и установление системных отношений между параметрами, 2) создание классификаций и многоаспектной типологии жанров, 3) уточнение главных оппозиций в системе терминов жанроведения, 4) структуризацию жанроведческих понятий в системе общелингвистических концептов и 5) исследование жанровых форм в историческом аспекте» [7, с. 4-6].

Итак, проблемы жанроведения чрезвычайно многоплановы, природа жанров еще недостаточно изучена и требует дополнительных исследований, что и определяет **актуальность** данной работы.

Целью работы является анализ основных вопросов одного из направлений лингвистики – жанроведения, а именно его становления, выбора термина для обозначения определенного типа текста, определения понятия *жанр*, определения *речевых жанров*.

Материалом исследования послужили работы известных ученых-лингвистов, в круг интересов которых входят вопросы изучения системы жанров: М.М. Бахтина «Эстетика словесного творчества», В.В. Дементьева «Теория речевых жанров», А. Вежбицкой «Речевые жанры», К.Ф. Седова «Дискурс и личность: Эволюция коммуникативной компетенции» и др.

Изложение основного материала исследования. Термин *жанр* происходит от латинского слова *genus* и берет свое начало в классической философии, где он использовался в области классификации. Согласно электронной версии Энциклопедии Британика (2011), жанр определяется как «... особый тип или категория литературного произведения, такой как эпос, трагедия, комедия, роман или новелла» [18]. Понятие *жанр* широко используется как элемент классификации в искусстве, литературе и средствах массовой информации. Под жанром, а точнее литературным жанром, понимается «... исторически складывающийся тип литературного произведения (художественного, публицистического, научного и др.), например, роман, монография, репортаж и т.д. Традиционно под литературными жанрами понимаются главным образом типы художественных произведений, хотя каждая эпоха обладает своей системой жанров в каждой из сфер духовной деятельности и общения» [16, с. 56].

В XX в. наряду с традиционным понятием *литературного жанра*, возникло понятие *речевого жанра*, вопрос о соотношении которых до сих пор остается нерешенным. Речевой жанр представляет собой «...относительно устойчивый тематический, композиционный и стилистический тип высказываний (текстов). Будучи культурными формами, речевые жанры характеризуются следующими основными свойствами: они объективны по отношению к индивиду и нормативны; историчны, вырабатываются людьми в определенную эпоху в соответствии с конкретными условиями социальной жизни; характеризуются особым оценочным отношением к действительности; выполняют функцию интеграции индивидов в социум; многообразны и разнородны, дифференцируемы по сферам человеческой деятельности и общения; являются опорой для творчества» [там же, с. 352].

Итак, понятие *речевого жанра*, наряду с таким понятием как *жанр*, является важной ключевой единицей языкового кода, изучаемого современной лингвистикой и «...является одним из наиболее эффективных объясняющих механизмов при изучении ситуаций использования языка, механизмов порождения и интерпретации речи» [8, с. 7].

Одним из основоположников концепции речевого жанра считается М.М. Бахтин, для которого главным отличием речевого жанра от традиционного понятия жанр в литературоведении является то, что речевой жанр это не просто тип одновидовых произведений литературы, а реплика, целое высказывание в диалоге и речевой жанр рассматривается в аспекте речевого общения – как факт социального взаимодействия людей, как соотношение и взаимодействие речевых позиций. Одним из определяющих признаков речевого жанра у М.М. Бахтина является диалогичность [там же, с. 53]. Согласно исследователю, характерными для речевого жанра являются коммуникативная ситуация, экспрессия, экспрессивная интонация, объем, концепция адресата и концепция «наадресата» [2, с. 258-270, 275-279, 305]. Основополагающими факторами, характеризующими речевой жанр, М.М. Бахтин назвал тематическое содержание, стиль и композицию [там же, с. 237].

Тематическое содержание представляет собой предмет обсуждения в тексте, его содержательное ядро, сопоставимое с замыслом автора [16, с. 542]. Стиль речевого жанра – это «модель, типическая форма, в которую отливается индивидуальный стиль высказывания, выражающий индивидуальность автора, и экспрессия, с которой стиль непосредственно связан» [8, с. 35]. Композиция текста представляет собой сферу «...организации и структурной упорядоченности целого текста (произведения), отражающую строение, соотношение и взаимное расположение его частей, членение на смысловые элементы, степень и характер выраженности этих элементов, порядок их следования и взаимосвязь между ними» [16, с. 168]. Кроме того, композиция является «...определенными типами построения целого, типами его завершения, типами отношения говорящего к другим участникам речевого общения» [2, с. 242].

Данные параметры тесно связаны между собой. Термином *стиль* обозначают также общепринятую манеру речи, способ ее исполнения, свойственный жанровым разновидностям, когда значимы не только языковые элементы, но и композиция, и другие составляющие текста [16, с. 510].

Необходимо отметить, что концепция речевого жанра, предложенная М.М. Бахтиным, и разработанные им принципы анализа речевых жанров являются широко востребованными у многих современных исследователей, занимающихся вопросами исследования жанров, в том числе и речевых жанров.

На настоящий момент существует два основных направления теории речевых жанров, имеющие в своей основе концепцию, предложенную М.М. Бахтиным, и переработанную и дополненную в дальнейшем его последователями. Это *генристика* – лингвистическое изучение речевых жанров (А. Вежицка [3]) и *жанроведение* – прагматическое изучение речевых жанров (К.Ф. Седов [14]).

Лингвистический подход включает в себя, преимущественно, изучение синтактики и семантики речевых жанров [8, с. 43].

Говоря о синтаксическом изучении речевых жанров, на первый план выходит изучение предложений, которые используются в том или ином речевом жанре, исследуются «...пропозициональные особенности лексических, фразеологических, синтаксических единиц, из которых строятся жанрово оформленные высказывания» [9, с. 6]. Также к данной области изучения речевых жанров относят такие аспекты, как «композиция речевого жанра» [8, с. 43], которая представляет собой определенные типы построения целого, отношение автора и адресата [2, с. 242], а также взаимодействие друг с другом отдельных жанров в речевой цепи [8, с. 43].

Семантическое изучение речевых жанров подразумевает, в основном, исследование «...семантики лексем, прежде всего существительных и глаголов (в том числе перформативных), именующих или непосредственно речевые жанры, или речевые действия, соотносимые с данными жанрами» [9, с. 6]. Кроме того, все концепции, входящие в данную группу изучения речевых жанров, «...имеют целью (хотя бы промежуточной) анализ лексики» [8, с. 47].

Однако необходимо отметить, что упомянутые выше лингвистические модели описания речевых жанров имеют ряд недостатков, к которым можно отнести недостаточное внимание к речевой, социально-диалогической природе речевого жанра [9, с. 7; 13].

Следующее альтернативное направление изучения речевых жанров – прагматическое (жанроведение). В данном направлении заметны тенденции переосмысления некоторых принципов изучения речевых жанров в лингвистическом направлении, основным из которых является монологизация идеи речевого жанра. Прагматическое направление уже стремится подчеркнуть диалогическую природу речевого жанра, «...уделяется большое внимание всем аспектам взаимодействия адресата и адресанта, всем передаваемым и принимаемым коммуникативным смыслам» [8, с. 52-53].

Учитывая всю сложность природы речевых жанров, разнообразие подходов к их изучению, мы считаем целесообразным ориентироваться на синтез данных направлений, т.к. при комплексном анализе жанров важно учитывать все уровни лингвистического исследования: коммуникативные характеристики жанров, особенности языкового оформления как монологической формы речи, так и диалогической, исследования всех языковых уровней – графического, морфологического, лексического, синтаксического.

Сложность представляют также разногласия по поводу определения самого термина *жанр* и классификационных критериев жанров. В настоящее время еще нет ни единого понимания *жанра*, ни соответствующей терминологии, ни единой методологии исследования жанров.

Так, по мнению В.Е. Чернявской, для обозначения определенного типа текста чаще используется термин *Textsorte* – «тип текста», под которым «...понимается модель, образец, схема построения и восприятия аналогичных текстов» [17, с. 57]. Однако данный термин чаще применяется в отношении нехудожественных, специальных текстов. Термин *Genre* – «жанр» скорее используется для обозначения типичных форм литературных произведений, причем термины *Genre* и *Texttype* обычно используются для обозначения образца, формы организации типа текста [там же, с. 61-62]. Тем самым В.Е. Чернявская разграничивает понятия *тип текста* и *жанр* и употребляет термин *жанр* применительно к сфере литературоведения, когда речь идет о художественных произведениях, а *тип текста* относит к типологическим описаниям нехудожественных текстов и определяет его как сложившуюся модель текстового построения, «...определяющего функциональные и структурные особенности конкретных текстов (экземпляров текста) с различным тематическим содержанием. Каждый тип текста отличается определенной системой закрепленных за ним специфических признаков, на основании которых к нему могут быть отнесены отдельные тексты» [17, с. 62].

Согласно традиции М.М. Бахтина, наиболее употребительным термином для обозначения относительно устойчивого типа высказывания [2, с. 237] является термин *жанр*. При определении данного понятия в самом общем его понимании, жанры рассматривают как определенные типы высказываний в рамках конкретного дискурса [15]. В свете текстового подхода жанр определяют как «...культурно и исторически оформленный

конвенциализированный способ языковой коммуникации; образец организации текста. Этот термин также означает совокупность текстов, в которых определенный образец является актуализированным, реализованным» [5, с. 104]. Также о жанре говорят как о системной единице речи, считая, что он выступает объективным феноменом языковой жизни общества, существуя в сознании носителей почти как грамматика и словарь [6, с. 104]. Кроме того, жанр рассматривается как «...вид речевого произведения, характеризующийся единством конструктивного принципа, своеобразием композиционной организации материала и используемых стилистических структур» [12, с. 104].

В рамках коммуникативного подхода речевой жанр определяют как «...типичную модель речевого поведения в повторяющихся коммуникативных ситуациях, характерных для определенных сфер человеческой деятельности» [1, с. 34], как «...установленный в данном социуме тип речевого поведения, задаваемый речевой ролью и регулируемый жанровыми предписаниями и/ или взаимными ожиданиями партнеров по общению» [10, с. 12], а также как «...вербально-знаковое оформление типических ситуаций социального взаимодействия людей» [14, с. 104]. Кроме того, о речевом жанре говорят как об «...определенной коммуникативно-речевой, ситуативно обусловленной форме воплощения речевого замысла говорящего, соответствующая принятым в данной сфере общения, в данном социуме коммуникативным нормам» [11, с. 76].

М.М. Бахтин выделяет первичные (простые) речевые жанры и вторичные (сложные) речевые жанры. Первичные речевые жанры представляют собой жанры, которые сложились в условиях непосредственного речевого общения (реплики диалогов, бытовых рассказов, писем, дневников, протоколов и т.д.), а вторичные речевые жанры – это драмы, романы, научные исследования и т.д. [2, с. 239]. В.В. Дементьев предлагает деление жанров на *художественные и нехудожественные, письменные и устные, монологические и диалогические, простые и сложные, прямые и косвенные, спонтанные и риторические, персональные и ритуально-институциональные* [8, с. 14].

Таким образом, мы можем сделать **вывод**, что проблема исследования жанровой системы чрезвычайно сложна и многогранна, включающая поиск единого определения самого понятия жанр, их классификации, выбора единых критериев классификации жанров. Анализ жанров был и остается достаточно перспективным направлением исследования и требует дальнейшего детального изучения различных аспектов данного направления лингвистики, требующего поиска новых подходов и разработки нового исследовательского инструментария, что и определяет **перспективы дальнейших исследований** данного явления.

БИБЛИОГРАФИЯ

1. Асмус Н.Г. Лингвистические особенности виртуального коммуникативного пространства : дис. ... канд. филол. наук : 10.02.19 / Асмус Нина Геннадьевна. – Челябинск, 2005. – 266 с.
2. Бахтин М.М. Эстетика словесного творчества / М.М. Бахтин. – М. : Искусство, 1979. – 424 с.
3. Вежбицка А. Речевые жанры / А. Вежбицка // Жанры речи. – Саратов : «Колледж», 1997. – Вып. 1. – С. 23-38.
4. Воробьева Н.В. О понятии «жанр» в современной лингвистике / Н.В. Воробьева // Вестник МГЛУ. – 2013. – Вып. 17 (677). – С. 126-135.
5. Гайда С. Жанры разговорных высказываний / С. Гайда // Жанры речи : Сб. науч. статей. – Саратов : Изд-во ГосУНЦ «Колледж», 1999. – С. 103-111.
6. Гиндин С.И. Речевые жанры и языковое сознание / С.И. Гиндин // Языковое сознание : Тез. 9-го Всесоюз. симпозиума по психолингвистике и теории коммуникации. – М. : Ин-т языкознания РАН, 1988. – С. 41-42.
7. Гольдин В.Е. Проблемы жанроведения / В.Е. Гольдин // Жанры речи. – 1999. – Вып. 2. – С. 4-6.
8. Дементьев В.В. Теория речевых жанров / В.В. Дементьев. – М. : Знак, 2010. – 600 с.
9. Дементьев В.В. Аспекты проблемы «жанр и язык» : жанры речи и ... «язык речи»? / В.В. Дементьев // Жанры речи. – 2009. – Выпуск 6. Жанр и язык. – С. 5-22.
10. Долинин К.А. Речевые жанры как средство организации социального взаимодействия / К.А. Долинин // Жанры речи : сб. науч. ст. – Саратов : Изд-во «Колледж», 1999. – С. 8-14.
11. Захарова Е.П. Коммуникативная норма и речевые жанры / Е.П. Захарова // Жанры речи : Сб. науч. статей. – 1999. – Саратов : Изд-во ГосУНЦ «Колледж». – Вып. 2. – С. 76-81.
12. Кожин А.Н. Функциональные типы русской речи : Учеб. пособие для филол. спец. ун-тов / Кожин А.Н., Крылова О.А., Одинцов В.В. – М. : Высш. шк., 1982. – 223 с.
13. Макаров М.Л. Основы теории дискурса / М.Л. Макаров. – М. : ИТДК «Гнозис», 2003. – 280 с.
14. Седов К.Ф. Дискурс и личность : Эволюция коммуникативной компетенции / К.Ф. Седов. – М. : Лабиринт, 2004. – 320 с.

15. Силантьев И.В. Текст в системе дискурсных взаимодействий / И.В. Силантьев // Критика и семиотика. – 2004. – Вып.7. – С. 98-123.
16. Стилистический энциклопедический словарь русского языка / [под ред. М.Н. Кожин; члены редколлегии: Е.А. Бажинова, М.П. Котурова, А.П. Сковородников]. – 2-е изд., испр. и доп. – М.: Флинта, Наука, 2006. – 696 с.
17. Чернявская В.Е. Лингвистика текста : поликодовость, интертекстуальность, интердискурсивность. Учебное пособие / В.Е. Чернявская. – М. : Книжный дом «ЛИБРОКОМ», 2009. – 248 с.
18. Encyclopedia Britannica Online (2011) [Электронный ресурс] / Режим доступа к журн. : <http://www.britannica.com/>.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Тетяна Полякова – кандидат філологічних наук, доцент кафедри іноземних мов Харківського національного автомобільно-дорожнього університету.

Наукові інтереси: інтернет-лінгвістика, віртуальне жанрознавство, проблеми дослідження інтернет-жанрів.

УДК 811.111'42:659.131.2

ВЕРБАЛЬНА VERSUS НЕВЕРБАЛЬНА СКЛАДОВА У РЕКЛАМНОМУ ДИСКУРСІ

Олена ПОПОВА, Анастасія ДОВЖЕНКО (Суми, Україна)

Стаття присвячена вивченню рекламного дискурсу, його різних форм та реалізації вербальної та невербальної складової в ньому. Подаються основні вербальні складники рекламного тексту, що несуть основну інформацію про продукт, що рекламується. Разом з тим, в залежності від різновиду реклами демонструються основні форми, яких набуває невербальний складник у рекламному дискурсі.

Стаття написана в рамках теми дослідження «Механізми впливу інститутів громадянського суспільства на євроінтеграційні процеси в Україні» №15.01.10-02.16/18.3П.

Ключові слова: вербальний та невербальний компонент, ехо-вислів, комунікація, рекламний дискурс, слоган.

Статья посвящена изучению рекламного дискурса, его разных форм и реализации вербальной и невербальной составляющих в нем. Представлены основные вербальные конститутанты рекламного текста, которые несут основную информацию о рекламируемом продукте. Вместе с тем, в зависимости от разновидности рекламы демонстрируются основные формы невербальной составляющей в рекламном дискурсе.

Статья написана в рамках темы исследования «Механизмы влияния институтов гражданского общества на евро интеграционные процессы в Украине» №15.01.10-02.16/18.3П.

Ключевые слова: вербальный и невербальный компонент, коммуникация, рекламный дискурс, слоган, эхо-высказывание.

The article is devoted to studying of an advertizing discourse, its different forms and implementation of verbal and nonverbal components in it. The main verbal constituents of the advertizing text which bear the main information on the advertized product are provided. At the same time, depending on a kind of advertizing the main forms of a nonverbal component in an advertizing discourse are shown.

The article is written within the research topic "Mechanisms of Civil Society Influence upon Euro-Integration Processes in Ukraine" №15.01.10-02.16/18.3П.

Keywords: advertizing discourse, communication, echo statement, slogan, verbal and nonverbal component.

Реклама – це двигун торгівлі, один з видів маркетингових комунікацій, спосіб оповіщення про товари і послуги, засіб залучення споживачів. Реклама є специфічною композицією в сучасній культурі, що представлена через соціальні дискурси, із яких деякі сприймаються й приживаються в культурі, створюючи самостійні культурні форми, а деякі зникають, щойно з'явившись. Аналіз реклами як соціального дискурсу – це продовження традицій, започаткованих такими дослідниками, як Т.А. ван Дейк, А. Деян, Г.А. Золотова, Ф. Котлер, Є.В. Ромат, В.В. Ученова, М. Фуко та інші.

Актуальність даного дослідження визначається ступенем залучення рекламного дискурсу як виду масової комунікації в життя сучасного суспільства і, відповідно, потребою більш глибокого і всебічного вивчення природи даного феномена, особливостей взаємодії його компонентів, механізмів його впливу на свідомість і поведінку адресата.

Об'єктом дослідження є рекламний дискурс із широким спектром його функцій та характеристик.

Предметом дослідження є особливості взаємодії вербальних та невербальних компонентів в рекламному дискурсі.

Стаття має **на меті** дослідити взаємодію вербального та невербального компонентів у текстах американських рекламних повідомлень.

У сучасній лінгвістичній літературі можна знайти цілий ряд визначень слова «реклама». В.В. Ученова пише, що гучні «викрики» міських оповісників щодо найважливіших поточних подій стали витоком латинського дієслова «*reclamare*», що означає «викрикувати», а похідним від цього дієслова стало найменування явища реклами. Реклама – це галузь масової комунікації, в руслі якої створюються та поширюються інформативно-образні, експресивно-сугестивні повідомлення, адресовані групам людей з метою спонукати їх до потрібних рекламодавцю вибору й вчинку [10, с. 8].

Таким чином, приходимо до висновку, що рекламний дискурс – цілий комплекс відношень, які виявляються в процесі виникнення, формування, розвитку й функціонування рекламного тексту. Першочерговими функціями рекламного тексту виступає його спрямованість на вплив та взаємодію, які опосередковано емотивною, естетичною, контактуючою, магічною, орієнтуючою та номінативною функціями [6, с. 39]. Саме поєднання перелічених функцій гарантує повноцінний вплив реклами на реципієнта, є запорукою взаємодії адресанта та адресата..

Тим не менш, проаналізувати можна лише готовий продукт – рекламний текст та його вплив на споживача вже у дискурсивному переломлюванні. А у такому разі йдеться про характер взаємодії вербального і невербального складників. Важливо, як розподілена інформація між текстом і невербальними каналами передачі інформації, наскільки ці два складники повідомлення узгоджені один з одним. Один із прикладів такої узгодженості – візуалізація вербальної метафори, яка може бути представлена в назві, заголовку чи слогані [3, с. 48].

До засобів семіотичної організації тексту належать графічна сегментація тексту та його розташування, шрифтовий набір, кольорова палітра, засоби іронічності, особлива орфографія і пунктуація (незвичне написання слів і авторське вживання знаків пунктуації) [4]. Засоби семіотичної організації вводять у повідомлення особливу семантичну інформацію, що полегшує сприйняття, привертає увагу до найважливіших елементів, сприяє спрощеному тема-ремаційному членуванню [1].

Невербальні елементи семіотичної організації тексту вчені поділяють на набірні та зображальні [8, с. 27]. До набірних невербальних елементів належить шрифт, пропуски між словами, поля, декоративні елементи. Натомість до зображальних невербальних елементів належать фотографії, рисунки, діаграми, таблиці, графіки, схеми тощо. За даними апроксимативної шкали, на якій позначені засоби графіки, що є мінімально та максимально легкими для адекватного сприйняття інформації адресатом, фотографія і рисунок є найлегшими для сприйняття [4, с. 245].

Журнальна реклама має широкі зображальні можливості. Рисунок чи фотографія, які її супроводжують, спроможні створити нескінчену кількість різних образів [7, с. 19], із яких вербальний текст повідомлення покликаний відібрати тільки ті, які мають безпосереднє відношення до предмету реклами.

У рекламних текстах до зображальних елементів також відноситься логотип. Логотип – візуальний символ, який у сполученні зі слоганом вказує на виробника і на якість товару [7, с. 20]. Головними вимогами до логотипу є оригінальність, запам'ятовуваність, свідчення про репутабельність компанії і про високу якість товару.

Таким чином, три компонента візуального ряду рекламного повідомлення – ілюстрація, логотип і графічне оформлення тексту – здійснюють глобальну мету реклами, сприяючи навіюванню споживачеві бажання придбати товар [7, с. 27]. Ілюстрація привертає увагу потенційного покупця і викликає в його свідомості образи і асоціації, які створюють позитивний емоційний фон для сприйняття рекламної інформації. Логотип формує у споживача гарне відношення до фірми-виробника і забезпечує запам'ятовування торгової марки. В свою чергу графічне оформлення тексту сприяє закріпленню образів і асоціації, які виникають, і надає рекламному повідомленню цілісний завершений вигляд.

Разом з тим, для рекламного впливу недостатньо викликати у споживача тільки образ чи емоцію, потрібно, щоб вони були міцно закріплені за рекламованим товаром.

Встановлення такого зв'язку неможливо без використання слова. Вербальний компонент реклами складається з чотирьох основних новин: салоган, заголовок, основний елемент реклами, ехо-вислів [7, с. 18] – хоча присутність усіх складових у рекламному тексті не є обов'язковою. Слоган можна помітити далеко не в кожній рекламі, слоган відображає сутність, філософію фірми, її корпоративну політику в різноманітних сферах. Основні вимоги до слогану – лаконічність, запам'ятовуваність, постійність, містити назву торгівельної марки та чітко перекладатися на інші мови

Реклама *Starbucks Coffee* містить заголовок – “*The best coffee for the best YOU*” та ехо-вислів = слоган “*taste of inspiration*” [12].

Короткий вислів великими літерами, білого кольору. Двічі повторюється прикметник “*best*”, який запевнює споживача, що жодна кава не зможе його задовольнити більше ніж ця. Великими літерами темно-зеленого кольору виділений займенник “*YOU*”, який створює комунікаційну ситуацію, де адресат пропонує скуштувати каву. Курсивом з підкресленням написано слоган “*taste of inspiration*” – останній ключовий момент в переконанні вибрати саме цей товар, і що споживач буде насолоджуватись ним. Атмосфера зображення влучно підібрана: звичайний стаканчик від *Starbucks* на столі в кафе, все виконано в спектрі жовтих, коричневих та кавових відтінках – кольори властиві даному продукту. Салоган, завдяки графічному оформленню, смислового наповненню, простоті та багатозначності, перетворюється на девіз бренду, здатний привабити, зацікавити споживача.

Відповідно, ехо-вислів є досить вагомим елементом реклами. Функцій у нього дві – повторити основну думку основного рекламного тексту і надати завершений вигляд усій рекламі. Найбільш поширені способи завершення реклами: використовувати тільки назву торгової марки; використовувати назву торгової марки зі слоганом; використовувати назву торгової марки та який-небудь образ або вираз, придуманий спеціально для цієї реклами [7, с. 18].

Тим не менш, найважливішими вербальними компонентами реклами є заголовок. Найчастіше в ньому виражається основна рекламна ціль та аргументи. Найважливіші функції заголовку: привернути увагу, викликати інтерес, визначити цільову аудиторію, ідентифікувати товар/послугу, продати товар/послугу [7, с. 18].

Реклама *L'Oreal Paris* містить заголовок – “*COLLECTION EXCLUSIVE La Vie En Rose range by Color Riche*”; основний рекламний текст – “*There's a pink made just for you, introducing 12 custom-made matte pinks*”; ехо-вислів = слоган “*Because you're worth it*” [11].

Рукописний стиль (у вислові “*La Vie En Rose*”) незамінний, коли треба підкреслити ексклюзивність продукції. Крім того, деякі слова виділені розовим кольором – колір ніжності, невинності. Цільова аудиторія даного кольору – жінки, переважно молодь. Використання великих літер в словах “*COLLECTION EXCLUSIVE*” нашттовхують споживача на думку, що жодна косметична компанія до цього не створювала ще подібних товарів. Майже 90% всього рекламного повідомлення займає фото в розових нижніх відтінках, що дуже гармоніює зі стилем тексту Джона Ледженда разом з найпрекраснішими жінками світу: Джуліанна Мур, Єва Лонгорія, Айшварія Рай та інші. Подібне зображення дає споживачу зрозуміти, що кожна може виглядати неймовірно разом з помадою “*La Vie En Rose*”, яку дизайнер демонструє в самому кутку всього рекламного повідомлення.

А от вже в основному рекламному тексті розвивається аргументація, котра доводить істинність заголовку та доцільність його застосування. Аргументація може бути в декількох варіантах – в залежності від бажання та винятковості, від раціональності та емоційності, від знакової природи аргументації тощо. Тому, можна виділити декілька основних моделей тексту реклами:

1) модель перевернутої піраміди – найважливіші та найвагоміші аргументи наводяться на початку, після чого слідує усі інші;

2) порівняльна реклама – в ній зіставляються схожі уявлення з ціллю пояснення одного об'єкта за допомогою іншого;

- 3) драматична реклама – основна характеристика цієї реклами – наявність конфлікту та його вирішення;
- 4) інструкційна реклама – в даному випадку рекламна аргументація представлена у формі інструкцій;
- 5) реклама-діалог – рекламне звернення представлено як діалог;
- 6) реклама з участю зірок – відомі особи рекомендують конкретній товар/послугу;
- 7) реклама-загадка – починається з питання;
- 8) реклама-параграф – за умови, якщо рекламний текст має великий обсяг, то вся інформація ділиться на параграфи;
- 9) реклама без тексту – багато реклам обходяться взагалі без рекламного тексту або з текстом, що складається лише з одного-двох пунктів [7, с. 18].

Від того, яким чином будуть дотримуватися правила при написанні тексту, яка його надійність, достовірність і цінність, залежить успіх реклами. Але відразу варто підкреслити, що вербальний текст є тільки однією зі складових реклами [5]. Успіх тексту також залежить від якості рекламного зображення і від того, наскільки вони підходять один одному, гармоніюють один з одним, відповідають потребам та інтересам цільової аудиторії.

Співвідношення вербальної та невербальної складової значною мірою залежить від різновиду реклами. Виходячи з розташування вербальних та невербальних елементів реклами, можна навести наступні структури, які найчастіше зустрічаються: домінуюча роль тексту; домінуюча роль зображення; текст як коментар до зображення; зображення як ілюстрація до тексту; незалежні номінативні взаємовідношення (зображення та текст самостійно несуть в собі інформацію з однією ціллю – ідентифікувати предмет реклами); незалежні відношення (і зображення, і текст приймають участь в створенні контексту, динамічної ситуації, в якій з'являється предмет реклами); текст як графічне оформлення слів персонажу [2, с. 473].

Відтак, основну задачу в інтернет- та друкованій рекламі бере на себе зображення, колір, шрифти, тобто невербальний компонент, який повинен за мить привернути увагу споживача, прикувати його погляд до себе. В то час як текст повинен чітко, буквально двома словами проінформувати, споживача щодо даного товару/послуги. Телереклама представляє собою мікс двох компонентів, які є одночасно важливими в даному виді реклами. А от успіх радіо-реклами залежить від методу подачі, застосування неординарних способів, звукових ефектів, та тривалості цього повідомлення, адже споживачу в один момент може надокучити слухати інформації про той чи інший товар/послугу.

Як показали дослідження, Інтернет-реклама (її текстова, графічна насиченість) має наступне поєднання вербального та невербального компонентів:

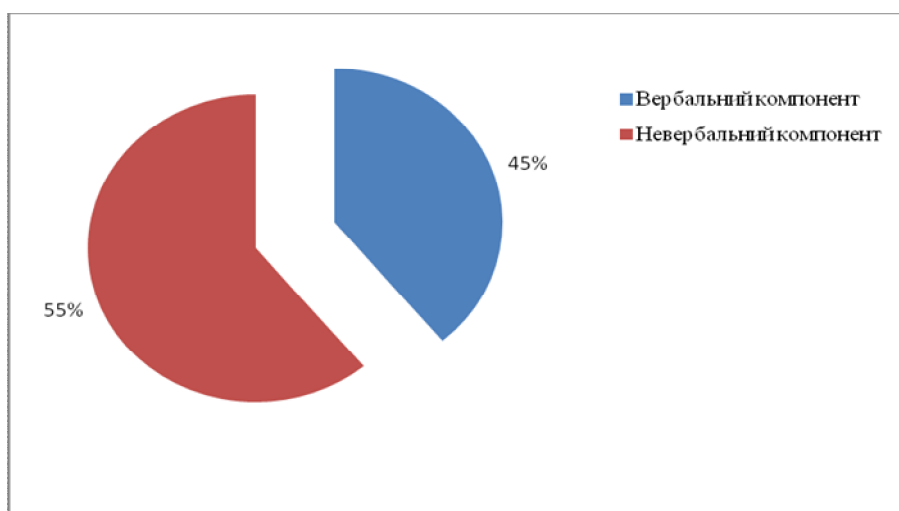

Рис. 1. Вербальна та невербальна складові інтернет-реклами

Основне навантаження несе на собі саме невербальний компонент, в той час як вербальний компонент здійснює інформативну задачу. При їх вдалому поєднанні, компоненти взаємодіють як єдине ціле, в чому й полягає їх рівень ефективності: привернути увагу, викликати позитивну реакцію, переконати вибрати ту чи іншу послугу/продукт, перейти саме на цей сайт, скористатися послугами саме цієї компанії тощо.

Показники вербальної та невербальної складової в друкованій рекламі отримали наступних обрисів:

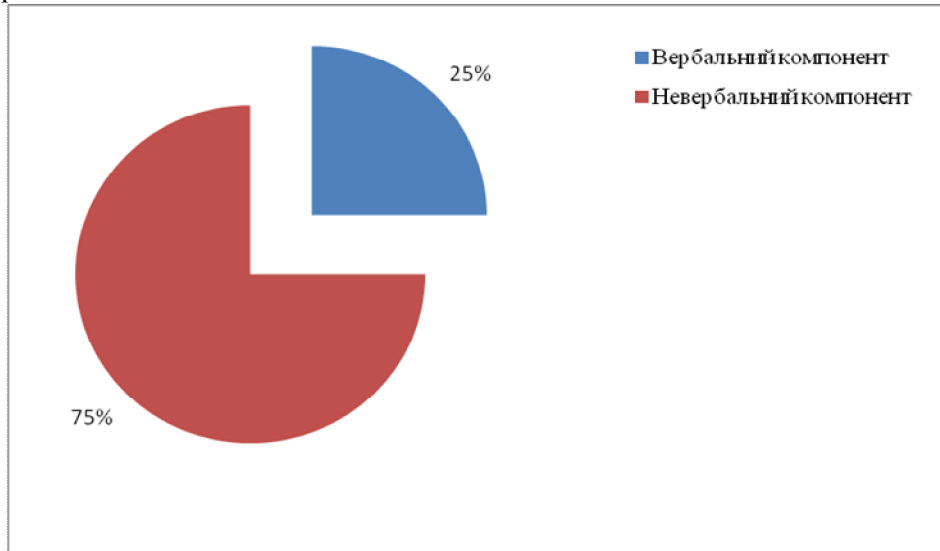

Рис. 2. Вербальна та невербальна складові друкованої реклами

Через існування великої кількості різновидів друкованої реклами, дизайнери та автори витрачають немало сил задля привернення уваги саме до певної реклами. Даного ефекту можна досягти лише за допомогою зображення, фотографії, тобто невербального компоненту. У друкованій рекламі текст, як правило, є не довгим, легким для сприйняття та займає набагато менше місця.

Наступна діаграма демонструє, який компонент виконує ключову роль у телерекламі.

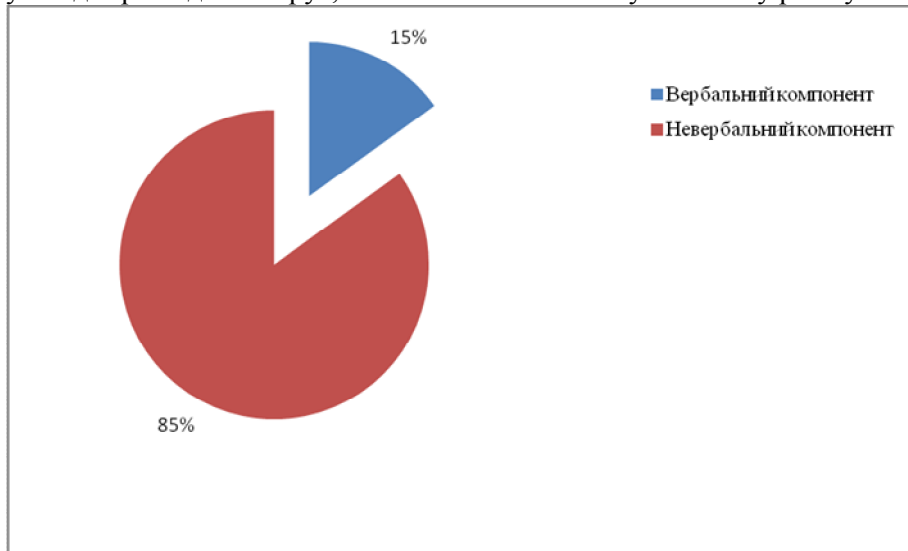

Рис. 3. Вербальна та невербальна складові телереклами

Поєднання візуального та звукового впливу дійсно дає оптимальний результат. У такому вигляді людина краще сприймає рекламу. Однак, саме візуальний компонент відіграє більшу роль у телерекламі, адже люди з часом перестали просто довіряти словам, вони більше довіряють тому, що бачать своїми очима. Вербальний компонент лише підсилює цю довіру, намагаючись переконати в безперечній якості даного продукту чи послуги.

І зрештою, для радіо-реклами перші 10 секунд найважливіші: якщо відразу не зацікавити слухача, він може не сприйняти рекламне послання. Тому слід звертати особливу увагу на слова повідомлення, адже при правильному поєднанні вони здатні викликати бажаний ефект. Успішності радіо-реклами додають спеціальні звукові ефекти: мануальні, записані природні звуки й електронні; оригінальні рекламні пісеньки (джингли), які допомагають запам'ятати слоган [9]. Крім того, велику роль грає тембр, ритм, гучність голосу.

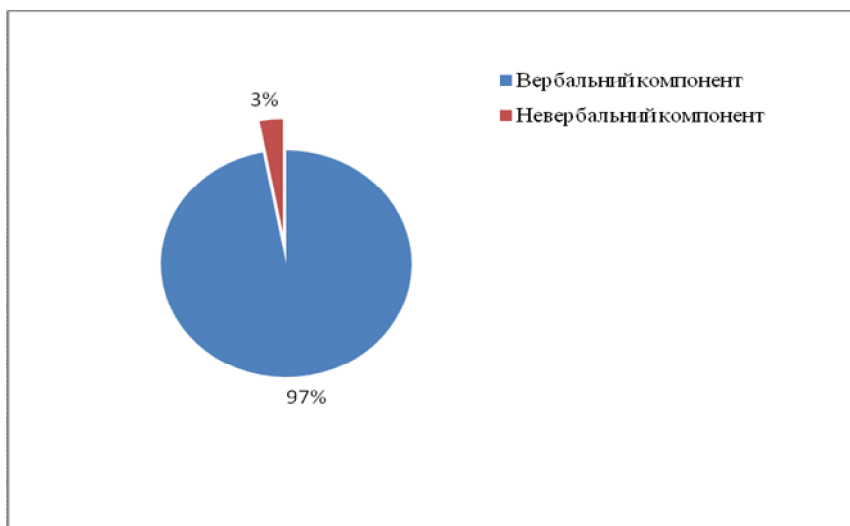

Рис. 4. Вербальна та невербальна складові радіо-реклами

Як бачимо, радіо-реклама ставить особливий акцент на вербальному компоненті по причині відсутності візуальних складників, проте, невербаліка залишається невід'ємним складником навіть в радіо-рекламах, адже наближає почуте до реальних умов комунікації, викликаючи у реципієнта необхідні почуття та образи.

Виконати мрію споживача, дати йому бажане – ключовий момент будь-якої реклами. Саме тому останнім часом все більшого значення компанії надають раціональному плануванню своїх рекламних повідомлень. При правильно спланованій рекламній компанії вдається не просто охопити цільову аудиторію, а побудувати постійну розвиваючу комунікацію зі споживачем. У битві за увагу і переваги споживача рекламні повідомлення часто використовують певні функції: магічну та орієнтовану – які спрямовані продемонструвати споживачу так зване «задзеркалля», де все начебто і не всерйоз, де все досить умовно, але за всім цим стоїть щось цілком реальне і серйозне – задовольнити звичайні людські потреби.

Перспектива запропонованого дослідження полягає у можливості подальшого вивчення особливостей використання вербального та невербального компонентів у рекламному дискурсі задля розробки концепцій більш ефективних текстових повідомлень, що включають як вербальну, так і невербальну складові. Результати аналізу запропонованої області дослідження нададуть можливість розуміти, за допомогою яких вербальних та невербальних маніпуляцій певна реклама здатна впливати та підштовхувати споживача до купівлі певного товару/послуги, маніпулювати реципієнтом. Саме цей аспект вказує на подальшу актуальність та доцільність вивчення рекламного дискурсу.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Белова А.Д. Лингвистические аспекты аргументации / А.Д. Белова. – К. : Астрел, 1997. – 310 с.
2. Бове К.Л. Современная реклама / К.Л. Бове, У.Ф. Арнс. – Тольятти : Изд. Дом. Довгань, 1995. – 703 с.
3. Ерохина Т.Б. Воздействие рекламы на сознание потребителей : монография / Т.Б. Ерохина. – Ростов-на-Дону. : Ростовский гос. эконом. ун-т, 2001. – 115 с.
4. Ільченко О.М. Етикет англословного наукового дискурсу / О.М. Ільченко. – К. : Політехніка, 2002. – 288 с.
5. Кафтаджеев Х. Тексты печатной рекламы / Х. Кафтаджеев. – М. : Смысл, 1995. – 134 с.
6. Краско Т.И. Психология рекламы / Т.И. Краско; [под ред. Е.В. Ромата]. – Харьков : Студцентр, 2004. – 212 с.

7. Медведева Е.В. Рекламная коммуникация / Е.В. Медведева. – М. : Едиториал УРСС, 2003. – 280 с.
8. Минаева Л.В. Мультиmodalность текстов печатных СМИ и рекламы / Л.В. Минаева // Вестник Московского университета. Серия 19 : Лингвистика и межкультурная коммуникация. – М., 2002. – №4. – С. 26–33.
9. Радіореклама [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://www.refine.org.ua/pageid-3815-1.html>. – (Дата перегляду : 25.11.2016).
10. Ученова В.В. Философия рекламы : учебное пособие для вузов / В.В. Ученова. – М. : Гелла-принт, 2003. – 208 с.
11. COLLECTION EXCLUSIVE La Vie En Rose range by Color Riche Adverticement [Electronic resource]. – Access mode : <http://www.vishwagujarat.com/entertainment/aishwarya-eva-longoria-look-charismatic-in-new-loreal-paris-campaign/> – (Viewing Date : 27.11.2016).
12. Starbucks Coffee Adverticement [Electronic resource]. – Access mode : <http://skinnypoints.com/2016/01/20/starbucks-on-smartpoints/> – (Viewing Date : 27.11.2016).

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

Олена Попова – кандидат філологічних наук, доцент кафедри германської філології, заступник завідувача кафедри германської філології Сумського державного університету.

Наукові інтереси: інтралінгвістика, екстралінгвістика, прагмалінгвістика, дискурсологія.

Анастасія Довженко – студентка Сумського державного університету.

Наукові інтереси: прагмалінгвістика, дискурсологія.

УДК 811.111

ДИСКУРСИВНАЯ ЛИНГВИСТИКА: КАМО ГРЯДЕШИ?

Полина ПРОХОРОВА (Запорожье, Украина)

У статті розглядаються проблеми сучасних напрямків лінгвістичних досліджень різних типів дискурсу. На основі аналізу теоретичних джерел і практичних робіт робиться висновок про необхідність коректування наукового підходу в дискурсивній лінгвістиці. Пропонується авторська методологія мовознавчого дослідження дискурсу.

Ключові слова: дискурс, лінгвістика, мова, комунікація, методологія.

В статье рассматриваются проблемы современных направлений лингвистических исследований различных типов дискурса. На основе анализа теоретических источников и практических работ делается вывод о необходимости корректировки научного подхода в дискурсивной лингвистике. Предлагается авторская методология языковедческого исследования дискурса.

Ключевые слова: дискурс, лингвистика, язык, коммуникация, методология.

The article deals with the problems of modern trends of linguistic studies of different types of discourse. There drawback linguistic studies of the discourse, which is based on the absence of ontological outlined this phenomenon. This fact allows for arbitrary interpretation of the definition of discourse and a simple declaration of his work in the title. Based on the analysis of theoretical sources and practical work is deemed to be correct scientific approach in discourse linguistics.

This article considers discourse as a category giving a new perspective on the text. The author analyses various concepts of discourse, which were developed over the last decades within the cognitive, constructivist-poststructuralist, and neorhetorical approaches. Despite being based on different methodological principles, the concepts analysed in a text have a common ground: they focus on the same research object, namely, the text. Mono- and transtextual discourse models make it possible to transgress the limits of the text placing it within the dynamic space of communication. Discourse theory and the notion of discourse mark a new turn of the spiral of cognition that makes it possible to see and justify the cognitive and communicative potential of a text.

Key words: discourse, linguistics, language, communication, methodology.

В последние десятилетия в поле зрения лингвистов оказался дискурс. Это далеко не случайно. Феномен дискурса на рубеже двух последних столетий активно изучался представителями самых разных научных направлений: философии (Ю.Хабермас), социологии (М.Фуко), политологии (Я.Торфинг, Л. Марен), психологи и культурологии (М.Чимомбо и Р.Л.Розберри), текстологии (П.Рикер) и пр.

Обращение лингвистов к теории дискурса было обусловлено тем, что, как справедливо отметила О.Ф.Русакова, «гуманитарные науки на протяжении всего XX века находились под обаянием феномена языка... Изучение языка – ключ к изучению человека и мира. Данный постулат, усвоенный в качестве базовой методологической установки различными общественными дисциплинами, получил название «лингвистического поворота». С конца 1960-х гг. «лингвистический поворот», прежде всего, благодаря широкому распространению идей и терминологии постмодернизма и семиотики в интеллектуальных кругах, превращается в «дискурсивный поворот». Интенсивное проникновение дискурс-анализа в гуманитарную и социально-политическую науку не могло не сопровождаться бурным размножением разнообразных теорий дискурса, базирующихся на определенных

мировоззренческих и методологических подходах к трактовке самого понятия «дискурс», на тех или иных исследовательских традициях, способах толкования и описания дискурсивных практик, их структуры и функций [2, с.10].

Стремительный поворот языкознания к дискурсу произошел вследствие затухающей инерции «обаяния феномена языка», с одной стороны, а с другой – определенным кризисом лингвистической мысли. В поисках судорожного поиска часть сторонников классического учения «засмотрелась» на когнитивную науку, часть на дискуртологию, часть на синергетику. При этом «первопроходцы» пользовались традиционным исследовательским аппаратом и имели смутное представление о совершенно новом объекте. Но они успели создать не совсем удачные подходы, подменяя лингвистическую терминологию «новомодными» заимствованиями из других самостоятельных дисциплин. Но мы ведем речь только о лингвистической дискуртологии.

Понятием «дискурс» оперируют ученые и журналисты, деятели культуры и политики. Это понятие охватывает весьма разноплановые феномены общественной жизни, включая виртуальные образования. Но при этом дискурс для каждой гуманитарной дисциплины – свой. Следовательно, это понятие весьма аморфно и в определенной мере (особенно в кратологическом представлении) пересекается с пониманием Господа: он есть, но никто не знает, каков он. В лингвистику термин дискурс попал, видимо, через теорию коммуникации. Т.А. ван Дейк определил дискурс как «коммуникативное событие, происходящее между говорящим и слушающим (наблюдателем и др.) в процессе коммуникативного действия в определенном временном, пространственном и проч. контексте. Это коммуникативное действие может быть речевым, письменным, иметь вербальные и невербальные составляющие» [4, с.7].

Однако теория коммуникации не ограничивается изучением только лишь речевого общения (скорее, оно является фоном), существует множество иных типов коммуникации семиотического, физического и др. уровней. Кроме того в ее парадигму входит множество других аспектов, поэтому сводить теорию коммуникации до Аристотелевской триады нежелательно.

Далее, Н.Фэркло считает дискурс языком, который используется для репрезентации социальной практики, отличной от частной точки зрения [5].

В.И.Карасик полагает, что дискурс представляет собой явление промежуточного порядка между речью, общением, языковым поведением и фиксируемым текстом [1].

Можно приводить множество аналогичных примеров, но вряд ли это уместно. Уже эти ссылки позволяют предположить, что там, где прозвучали лексемы «коммуникация», «язык», «текст» или «семантика» (последним термином оперирует Г.Хакен [3, с.52-53]), у лингвистов сразу же срабатывает условный рефлекс: вот оно – мое! Но все значительно сложнее.

Если посмотреть кандидатские работы по лингвистике, то окажется, что термин «дискурс» чаще всего подменяет традиционный «лексико-семантическое поле», которое может быть ономаσιологическим и семасиологическим, либо «тематическая группа слов». Чаще всего исследователь прибегает к изучению какого-либо концепта в публицистическом, политическом и т. п. дискурсах, но ограничивается «старым» исследовательским аппаратом, используя «метод словарных дефиниций», либо селектирование лексики и пр. В итоге получается «новаторская» работа с традиционной методикой и пустым декларированием дискурсологического направления.

Большим недостатком современной дискурсивной лингвистики является описательный характер исследований. Их результатом, как правило, является перечень лексических, в лучшем случае стилистических, особенностей изучаемого «псевдо-дискурса», т.е. качественное (в большинстве случаев) описание тематической группы слов или лексико-семантического поля. А ведь лингвистика призвана объяснять, выполняя экспланаторную функцию.

Следовательно, чтобы сохранить дискурсивную лингвистику как научное направление, надо что-то менять в ее методологии, учении о принципах исследования в языке. Вопрос только в том – что?

Если исходить из посылки о том, что дискурс (лингвистический, разумеется) образуется совокупностью всех текстов по одной тематике, то получается, что его центральной единицей выступает текст. Разобраться в этой совокупности на начальном этапе исследования способен помочь контент-анализ текстовой информации, широко используемый в журналистике, связях с общественностью и т. д. Этот метод позволяет очертить объект исследования по принципу яичной скорлупы. Поэтому он допускает выделение индивидуального художественного (традиционно определяющегося в стилистике термином «идиостиль»), но в дискурсивном исследовании объект исследования гораздо разноплановее и богаче) либо научного дискурса, дискурса определенного литературного направления, медиа-дискурса и др.

На следующем этапе задействуется метод диахронической систематизации отобранных текстов. Все тексты располагаются в исторической последовательности вне зависимости от значимости автора и места опубликования или устного оглашения. Составленная картотека представляет собой базис для дальнейших аналитических процедур.

Наиболее ценным представляется изучения намеченного дискурса в рамках компаративистики. Однако здесь выявляются существенные сложности для молодых ученых: мизерное количество специализированных советов по профилю «сопоставительное языкознание» и увеличение срока подготовки работы. Хотя последний момент нивелируется увеличением срока обучения в аспирантуре.

Возможным направлением исследования является «внутренний» дискурс, т. е. одноязыковой. Этот способ значительно проще компаративного. Но и здесь без сопоставления не обойтись, поскольку анализ должен базироваться на диахронно-синхронном подходе. Исследование выполняется в исторической перспективе а итог привязывается к определенному моменту времени, как правило, к современности, говоря высокопарно, – к презентному времени. Обращение к прогностике исключается, поскольку «скорлупа» дискурса непроницаема.

При таком подходе операционально-аналитическим путем решается целый ряд задач, которые далее излагаются весьма схематично.

На первом этапе выявляется динамика возможных изменений позиции автора/ авторов от начального текста до завершающего относительно представления о событии (факте, явлении). Все это легко проследить по авторским трактовкам. При этом необходимо выяснить природу изменений, наличие факторов, обусловивших эти изменения.

Далее следует определить полемичность дискурса – наличие монологичности, диалогичности, полилогичности, контрадикторности, сопряженности мнений, и др. Это особо касается коллективного дискурса.

Важным следует считать установление степени оценочности (коннотативности) и эмотивности текстов, категорий, существенно важных для понимания авторского отношения к предмету дискурса. Поскольку этот прием «срабатывает» на лексическом уровне, то здесь придется прибегнуть к методу словарных дефиниций, хотя при хорошем знании языка (инострального) можно частично полагаться на собственную интуицию и языковое чутье.

Не избежать и методов лингвистической статистики, это важно на уровне определения функциональности ключевых слов всего дискурса, которые непременно могут варьироваться синонимически, быть метафоричными, но в основном терминологизированными.

Важное внимание исследователь обязан уделить стилистическому аспекту анализируемых текстов. Это касается присутствия в языке авторов стилистических фигур, паремий и т. д.

Следует полагать, что перечень исследовательских задач лишь приведенными далеко не исчерпывается, поскольку языковой материал каждого дискурса определяет частные логические направления исследования. Но приведенные задачи, по нашему мнению, обязательно должны быть решены в лингвистическом исследовании любого дискурса.

Предложенная методика представляется достаточно корректной и позволяет решать вопросы дискурсивной лингвистики в духе нового направления, а не псевдо-подхода. Но при этом необходимо формулировать наименования исследовательских работ при этом должны быть модифицированы. Следует полагать, что название, например, «Дискурсивная

профілізація концепта...» не совсем отвечает духу дискурсивной лингвистики. Гораздо интереснее и содержательнее были бы исследования, к примеру, «Страдание в художественном дискурсе Ф.М.Достоевского и Ч.Диккенса», либо «Идея войны в художественном дискурсе Л.Н.Толстого». В подобных исследованиях и видится перспектива предложенной методики дискурсивной лингвистики.

БИБЛІОГРАФІЯ

1. Карасик В.И. Языковой круг: личность, концепты, дискурс. / В.И.Карасик. – Москва: Гнозис, 2004. – 215 с.
2. Русакова О.Ф. Современные теории дискурса: Опыт классификаций // Современные теории дискурса. Мультидисциплинарный анализ. / О.Ф.Русакова. – Издательский дом «Дискурс-Пи», Екатеринбург 2006. – С. 10 – 28.
3. Хакен Г. Информация и самоорганизация: Макроскопический подход к сложным системам: Пер. с англ. / Г. Хакен. М.: Мир, 1991. – 240 с.
4. Dijk T.A. van. Introduction: Discourse Analysis as a New Cross-Discipline // Handbook of Discourse Analysis, vol.1, Disciplines of Discourse./ T.A. van Dijk. – Academic Press, 1985. – 320 p.
5. Fairclough N. *Discourse and Social Change*. / N.Fairclough. – Cambridge: Polity Press, 1992. – 329 p.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Поліна Прохорова – кандидат філологічних наук, доцент кафедри іноземних мов професійного спілкування Запорізького національного технічного університету.

Наукові інтереси: діалектологія, когнітивна лінгвістика, дискурсологія, теорія перекладу, лінгвосеміотика.

УДК 81'42'37: 811.111

ЛІНГВАЛЬНІ ЗАСОБИ КОНСТРУЮВАННЯ ІМІДЖУ ВЕЛИКОЇ БРИТАНІЇ В АНГЛОМОВНОМУ МЕДІА-ДИСКУРСІ: КОГНІТИВНО-РИТОРИЧНИЙ АСПЕКТ

Наталія РЕПЕХ (Чернігів, Україна)

У статті розглядаються лінгвальні засоби конструювання іміджу країни. Використовуючи методику когнітивно-риторичного аналізу, автор виокремлює номінативні одиниці репрезентації іміджу Великої Британії та проводить їхню таксономічну класифікацію. Застосовуючи апарат образ-схем, визначено сенсомоторну основу досліджуваних одиниць з метою встановлення специфіки створеного у мас-медіа образу країни. З урахуванням риторичних етапів текстотворення розкрито особливості його сприйняття аудиторією.

Ключові слова: когнітивна риторика, імідж країни, образ-схема, медіа-дискурс, інвентивно-елокутивні засоби, диспозиційні засоби.

В статье рассматриваются лингвальные средства конструирования имиджа страны. Используя методику когнитивно-риторического анализа, автор выделяет номинативные единицы репрезентации имиджа Великобритании и проводит их таксономическую классификацию. Основываясь на исследовательском аппарате образ-схем, установлено сенсомоторные источники значения изучаемых единиц с целью определения специфики сформированного в СМИ образа страны. С учетом риторических этапов текстообразования раскрыты особенности его восприятия аудитории.

Ключевые слова: когнитивная риторика, имидж страны, образ-схема, медиа-дискурс, инвентивно-элокутивные средства, диспозиционные средства.

The article deals with lingual means of construction of a country image. Applying methods of cognitive and rhetoric analysis, the author singles out and classifies the nominative units of Great Britain's image representation. On the basis of image-schemas sensory and motor ground of the investigated units is defined with the aim of identifying the specificity of the represented image in mass media. Taking into account the stages of text formation, the peculiarities of the audience perception of the researched image are revealed.

Key words: Cognitive Rhetoric, country image, image-schema, media-discourse, inventive and elocutionary means, dispositional means.

В умовах тотальної глобалізації інформативного простору важливу роль у формуванні суспільної думки та уявлень людей про події у світі відіграють засоби масової інформації, результати діяльності яких представлені у медійному дискурсі. Як продукт діяльності ЗМІ медіа-дискурс створює вторинну реальність, коли аудиторія має справу не з власне подіями, а їхніми інтерпретаціями [11, с. 78]. Спираючись на посередницьку роль ЗМІ, медіа-дискурс визначають як створену мовними і технічними засобами реальність [3, с. 20; 6, с. 12]. Відповідно, реальність, створена за посередництва ЗМІ, з одного боку, розширює межі пізнання, а, з іншого, накладається на референтну реальність, конструюючи її медійний варіант [14, с. 190-192]. Саме автори повідомлень вирішують, яка подія і в якому ракурсі має бути представлена аудиторії. А фокусування уваги аудиторії на певних аспектах життя

країни призводить до створення її міжнародного іміджу. *Імідж* визначають як певний образ, уявлення про суб'єкт, який цілеспрямовано формується у масовій свідомості за допомогою ЗМІ [1, с. 19]. Оскільки імідж є важливим фактором, що відіграє істотну роль в оцінці будь-якого соціального явища або процесу [там само], створення певного образу країни є одним із завдань медіа-дискурсу за допомогою номінативних і тактико-стратегічних засобів і засобів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій дозволив встановити, що достатньо широко створення іміджу країни вивчалось з точки зору психології, соціології і політології, і досить вузько у руслі лінгвістики. Саме у *соціально-психологічних* розвідках поняття іміджу було вперше започатковане З. Фройдом у 30-40-х роках ХХ сторіччя, який у своєму журналі "Імідж" вказав на те, що імідж не є реальним образом людини або предмета, а є ідеальним, і легко може стати об'єктом цілеспрямованого впливу на свідомість. Саме тоді американські фахівці зі зв'язків із громадськістю почали використовувати цей термін для вказівки на цілеспрямоване формування образів [5, с. 8]. Так, соціальні і політичні психологи займаються психологічним обґрунтуванням іміджування, вивчають закони процесів соціального сприйняття і суб'єктивність усвідомлення зовнішнього образу [10, с. 11]. Витоки *політологічних студій* вивчення іміджу країни пов'язані з введенням у діловий обіг економістом Болдуїном поняття "імідж" і обґрунтуванням його користі для ділових успіхів. Невдовзі "імідж", як специфічний феномен, був запроваджений в науковий обіг у галузі політології, яка робить акцент на історичних, соціально-економічних, політичних чинниках формування іміджу країн. Так, у 70-і роки ХХ сторіччя поняття "імідж", "імідж країни" розробляв Р. Джервік, який на прикладі Карибської кризи 1962 року доводить, що мирний шлях вирішення військової проблеми був досягнутий завдяки іміджу держави та їхніх лідерів М. Хрущова і Дж. Кеннеді [5, с. 9]. У цьому руслі окрему увагу привертало вивчення факторів, що впливають на формування іміджу країни. Так, було встановлено, що образ держави створюється під впливом умовно-статичних чинників, які включають природний потенціал, національну і культурну спадщину, геополітичні та історичні фактори тощо; коректованих умовно-динамічних соціологічних факторів, які охоплюють соціально-психологічний стан суспільства, характер і принципи діяльності громадських об'єднань, морально-етичні аспекти суспільства; коректованих умовно-динамічних інституціональних передумов, пов'язаних зі стійкістю економіки, правовим простором тощо [5, с. 13]. *Лінгвістичний* напрямок дослідження зосередився на визначенні самого поняття "імідж країни," яке тлумачиться як уявний, цілеспрямовано сконструйований засобами масової інформації у громадян своєї країни та зарубіжжя, багаторівневий образ держави, створений на основі політичних цілей і завдань [2; 5, с. 9]. У межах зазначеного підходу окреслюються лінгвістичні перекладацькі особливості іміджевих відеофільмів Академії внутрішніх військ МВС України, зокрема вивчається іміджеформувальний потенціал відео правоохоронних органів [8].

Проте поза увагою дослідників залишається вивчення лінгвальних засобів репрезентації іміджу країни, зокрема в аспекті їхнього впливу на аудиторію за рахунок конструювання певного ракурсу представлення образу країни. Оскільки аудиторія декодує отриману інформацію з опорою на індивідуальні ментальні структури та когнітивний досвід, дослідження специфіки лінгвальних засобів конструювання іміджу країни вимагає звернення до когнітивно-риторичного підходу. Він спрямований на встановлення взаємозв'язку між когнітивною семантикою, котра вивчає загальні процеси концептуалізації і вербалізації людиною дійсності [4, с. 53], і риторикою як наукою про ефективну комунікацію та способи впливу на аудиторію [9, с. 8], яка пов'язує згадані здібності з конкретними ситуаціями [15, с. 446].

Спрямованість сучасних когнітивно-риторичних студій на вивчення взаємодії мови з ментальними структурами різного ступеня узагальнення з метою виявлення принципів відтворення реальності для здійснення впливу на аудиторію зумовлює **актуальність** цього дослідження.

Метою статті є визначення специфіки номінативних і тактико-стратегічних засобів формування міжнародного іміджу країни, що передбачає виконання наступних **завдань**: виокремити номінативні одиниці, які репрезентують образ Великої Британії; визначити їхні

сенсомоторні витоки, на основі яких пояснити вплив семантики досліджуваних засобів на читачів; провести таксономію досліджуваних засобів; встановити специфіку конфігурації виокремлених одиниць у різних композиційних блоках статей та окреслити зміни ракурсу репрезентації іміджу країни залежно від аранжування аналізованих одиниць у різних блоках статей: заголовному комплексі, вступі, блоці головної події, висновках.

Об'єктом дослідження є номінативні й тактико-стратегічні засоби творення іміджу Великої Британії, а **предмет** вивчення становить когнітивно-риторичний аспект їхнього втілення у медіа-дискурсі.

Наукова новизна роботи полягає у тому, що у ній уперше когнітивно-риторичний підхід застосований до вивчення специфіки вербальних і тактико-стратегічних засобів конструювання міжнародного іміджу країни на **матеріалі** журнальних статей, дібраних з англomовних часописів новин *The Economist* за 2013 та другу половину 2016 року.

Виклад матеріалу дослідження. Для встановлення специфіки творення іміджу Великої Британії в англomовному медіа-дискурсі пропонуємо методика когнітивно-риторичного аналізу, яка ґрунтується на з'ясуванні особливостей конструювання вербальної реальності на основі способів осмислення семантики одиниць, що характеризують країну, та їх конфігурації у різних композиційних блоках статей. Спираючись на центральне положення когнітивної лінгвістики про втілене розуміння, згідно з якого в основі формування структур свідомості лежить сенсомоторний досвід, що активується у семантиці номінативних одиниць при здійсненні впливу на аудиторію [15, с. 445], для відтворення перцептивного підґрунтя специфіки творення іміджу Великої Британії у медіа-дискурсі використовуємо дослідницький апарат образ-схем. Останні тлумачаться як елементарні динамічні повторювані моделі лінгвокогнітивної діяльності людини, які формуються під впливом перцептивного, фізичного, сенсомоторного досвіду, вони визначають творення складних ментальних структур різного ступеня узагальнення [12, с. xix].

Запропонована методика аналізу складається з трьох етапів. На першому етапі – **таксономічному** – шляхом наскрізної вибірки виокремлюємо в медійних текстах лексичні одиниці, які позначають різні сторони життя Великої Британії, та визначаємо їхню тематичну приналежність. Другий етап – **аналітичний** – орієнтований на співвіднесення досліджуваних одиниць з риторичними етапами текстотворення (інвенцією, диспозицією та елокуцією) з метою розкриття авторського задуму. На третьому етапі – **конструювання** – за допомогою методу компонентного аналізу визначаємо сенсомоторну основу формування семантики номінативних засобів експлікації образу Великої Британії. Зазначене дозволяє використати образ-схеми як концептуальні структури перцептивного походження для пояснення специфіки конструювання іміджу країни з метою впливу на аудиторію.

На **першому етапі** аналізу виокремлюємо мовні засоби, які описують Велику Британію, та групуємо їх за сферами життя країни, які вони репрезентують: 1) одиниці, що подають зміни в економічному житті Великої Британії: *economy is suffering, hit the economy, the pound has fallen, the weak pound, the fall in sterling, currency depreciations, an index of domestically focused firms is down, turmoil in financial markets, economy is slowing, a drop in reservation, the slowdown is taking shape, an economic slowdown, a slowdown in the house market, sharp fall in inquiries from homebuyers, investment would be whacked, cut investment, fewer new jobs, struggle to find new jobs, lose jobs, the budget deficit*; 2) засоби експлікації суспільно-політичного життя держави: *spell the trouble, trigger the break up, to leave the United Kingdom, exit the EU, end the free movement, lose crossborder, the breach of that agreement*; 3) засоби на позначення фундаментальних характеристик Великої Британії: *the embodiment of conservatism, Margaret Thatcher, Thatcherism, the big bang, as free as possible from micromanagement by the state, a strong state of free economy, quality and customer service*.

На **другому етапі** аналізуємо групування досліджуваних номінативних одиниць у різних композиційних блоках статей, кожен з яких пов'язуємо з риторичними етапами текстотворення. Так, **інвенція**, тобто тематичний рівень, пов'язаний з авторським задумом реалізується у заголовному комплексі, тобто безпосередньо у заголовку і вступному абзаці. **Диспозиція** як структурний рівень риторичної схеми передбачає композиційне оформлення

тексту, а тому пов'язана з розташуванням аналізованих одиниць у різних інформаційних блоках медіатексту: інтродуктивному абзаці, блоках головної та фонові подій та заключному абзаці. **Елокуція** – риторичний рівень, пов'язаний зі словесним оформленням повідомлення з метою впливу на реципієнтів. Зазначені три перші риторичні етапи текстотворення складають основу дослідження формування іміджу країни виокремленими номінативними засобами і пов'язані з когнітивними процесами підготовки медіа текстів [7, с. 7]. Вживання лексичної одиниці *Margaret Thatcher* у заголовному комплексі, тобто одразу у заголовку і вступному абзаці, пов'язуємо з пов'язуємо з наміром авторів на етапі інвенції конструювати імідж впливової на міжнародній арені, економічно сильної та політично стабільної держави, якою Велика Британія була за часів перебування Маргарет Тетчер на посаді прем'єр міністра: *Margaret Thatcher. Freedom Fighter. Now especially the world needs to hold fast to Margaret Thatcher's principles* (The Economist 13.04.2013). Залучення вербальних засобів з негативною конотацією (*forget the financial markets, the economy is suffering*) у заголовному комплексі створює образ слабкої країни після рішення британців вийти з Європейського Союзу, напр., *The Economic Impact of Brexit. Straws in the Wind. Forget the financial markets. Evidence is mounting that the real economy is suffering from Brexit* (The Economist 16.07.2016). Використання всіх інших, виокремлених на першому етапі аналізу одиниць, в усіх інших композиційних блоках статті (інтродуктивному абзаці, блоках головної і фонові подій та заключному абзаці) пов'язуємо з етапом елокуції. На нашу думку, він спрямований не стільки на словесну орнаментацию, скільки на формування імплікованих метафоричних смислів у зв'язку з репрезентацією образу Великої Британії. Аналіз статей за різний хронологічний період дозволяє прослідкувати радикальні зміни у представленні ЗМІ іміджу країни до та після так званого Бреґзиту.

На **третьому етапі** когнітивно-риторичного аналізу визначаємо специфіку формування іміджу Великої Британії на шпальтах англомовної преси за рахунок встановлення у значенні досліджуваних одиниць ключових сем. На основі останніх визначаємо сенсомоторні витоки формування семантики виокремлених одиниць, що дозволяє співвіднести їх з образ-схемами певної тематичної групи: топологічної, кінетичної і сило-динамічної. Виокремлення зазначених блоків образ-схем ґрунтується на сенсомоторних чинниках творення семантики лексичних одиниць, заснованих на особливостях будови та властивостях тіла людини у взаємодії з руховою діяльністю [13, с. 16], та взаємодії людини зі світом, заснованій на застосуванні сили [16, с. 409-410]. **Топологічна** образ-схемна структура семантики номінативних засобів спирається на відношення БЛИЗЬКО – ДАЛЕКО (NEAR – FAR), ЧАСТИНА – ЦІЛЕ (PART – WHOLE), МАСА – ЗЛІЧУВАНІСТЬ (MASS – COUNT), МНОЖИНА (COLLECTION), які відображають відстань між спостерігачем та об'єктами концептуалізації. **Кінетична** структура представлена образ-схемами ШЛЯХ (PATH), ВЕРТИКАЛЬ (VERTICALITY), ЦИКЛ (CYCLE), ПОВТОРЕННЯ (ITERATION), які відбивають специфіку різних видів руху. **Сило-динамічна** структура одиниць втілена образ-схемами ПРИМУШЕННЯ (COMPULSION), УСУНЕННЯ ПЕРЕШКОДИ (RESTRAINT REMOVAL), ВСТАНОВЛЕННЯ ПЕРЕШКОДИ (BLOCKAGE), ПРОТИДІЯ (COUNTERFORCE), ВІДВЕРНЕННЯ (DIVERSION), ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ МОЖЛИВОСТІ (ENABLEMENT) [12, с. 43-46]. Зазначені образ-схеми формалізують перцептивний досвід мовної особистості у значенні лексичних одиниць [12, с. 29], що дозволяє розглядати їх як базові концептуальні структури репрезентації семантики номінативних засобів і, відповідно, конструювати події, та імідж країни зокрема, апелюючи до перцептивного досвіду аудиторії.

Так, для формування уявлення про економічну ситуацію у Великій Британії у другому і третьому реченнях розгорнутого заголовного комплексу вживаються лексичні одиниці *forget* і *suffer*. Їхнє значення *'to be unable to remember something'* [17, с. 608] та *'to be badly affected by a disease, pain, sadness'* [17, с. 1534] апелюють до перцептивного досвіду, пов'язаного з неможливістю згадати щось та стражданнями внаслідок хвороб чи важкого емоційного стану. Відповідно, ключові семи вказаних дієслів *'to be unable'* і *'be badly affected'* активують образ-схему УСУНЕННЯ МОЖЛИВОСТІ, яка репрезентує вихід країни з ЄС як кінець розвитку економіки Великої Британії. Висловлена у заголовному комплексі ідея підкріплюється наступними номінативними одиницями у вступному абзаці, в усіх абзацах

блоку головної події та висновках: *hit the economy, the pound has fallen, to slow, an economic slowdown, weak pound, a drop in, to whack, fewer new jobs, to struggle to find new jobs, to lose jobs, to cut investment, etc.* Саме лексеми схожої семантики *fall, drop, down, slow* є ключовими у формуванні сучасного економічного іміджу Великої Британії, оскільки вони вживаються у тексті по чотири рази кожна – вступі, блоці головної події та у завершальному абзаці. Зазначені номінативні одиниці імплікують негативну оцінку економічного стану країни у термінах РУХУ ВНИЗ, що закарбовано у семантиці виокремлених лексем: *'drop down from a higher level to a lower level, 'be defeated', [17, с. 550]; 'to fall or allow something to fall by accident', 'be no longer able to stand'; 'to become weaker' [17, с. 470]; 'at a lower level or rate' [17, с. 458].* Активізована у значенні досліджуваних одиниць образ-схема НИЗ, яка позначає кінцевий пункт руху, тобто КІНЕЦЬ, створює драматичну ситуацію розрухи у державі, напр., *The pound has fallen [...]; [...] the FTSE 250, an index of domestically focused firms, is down; Open Table, a restaurant-booking website, showed a drop in reservations during the referendum [...]; [...] A survey by the Royal Institution of Chartered Surveyors published on July 14th, which accounts for the post-referendum period, shows a sharp fall in inquiries from homebuyers; [...] the real economy is slowing; (The Economist 16.07.2016).* Конструювання образу економіки Великої Британії у термінах руху вниз в усіх сферах життя апелює до сенсомоторного досвіду, пов'язаного з негативним сприйняттям падіння, яке, як правило, спричинено фізичною слабкістю, хворобою, нездатністю впоратися з труднощами, і таким чином репрезентує імідж країни у темних згущених кольорах впливаючи на аудиторію.

Становище народу в репрезентованій ситуації експліковано в термінах БОРОТЬБИ одиницею *struggle* і в термінах ВТРАТИ лексемою *lose*, які вжиті у сьомому параграфі блоку головної події, напр., *While some Britons struggle to find new jobs, others may be losing theirs (The Economist 16.07.2016).* Неможливість знайти роботу місцевим населенням конструюється у статті на основі образ-схеми ВСТАНОВЛЕННЯ ПЕРЕШКОДИ, яка активується у значенні виокремленого дієслова *struggle* ключовими семами *'try very hard', 'difficult', 'a lot of problems' ('to try very hard to do something when it is difficult or when there are a lot of problems' [17, с. 1523]).* Такою перешкодою конструюються економічні труднощі, які змушують людей шукати робоче місце у важкій боротьбі з конкурентами та внутрішніми і зовнішніми чинниками. У наведеному прикладі складнощі у сфері зайнятості репрезентуються як ВТРАТА МОЖЛИВОСТІ, активована семами *'be unable to find' і 'fail to keep' [17, с. 911]* у значенні дієслова *lose*. Саме складна економічна ситуація у Великій Британії подається як джерело ВТРАТИ МОЖЛИВОСТІ мати чи знайти роботу. Негативний економічний імідж Великої Британії ще більше підсилюється одиницями *slow, slowdown, deficit, cut, future reduction*, вжитими у заключному параграфі статті. Досліджувані одиниці інтенсифікують подальше уповільнення темпів розвитку економіки країни та скорочення ресурсів, напр., *Now, the slowdown is taking shape [...], [...] with the budget deficit at about 4% of GDP[...]. A future reduction cannot be far away: as the economy slows [...](The Economist 16.07.2016).*

Суспільно-політичний аспект іміджу Великої Британії сконструйований номінативними одиницями на позначення розколу і розподілу *fragmentation, break-up*, які вжиті у заголовку та вступному абзаці статті: *The United Kingdom. Fragmentation Nation. [...] they might trigger the break-up of another union: their own (The Economist 02.07.2016).* Той факт, що виокремлені лексеми розміщені у найсильнішій позиції у тексті, свідчить про бажання авторів привернути увагу аудиторії та вплинути на сприйняття образу країни. Ключові семи вказаних вище іменників *'a small part', 'has broken of' [17, с. 615]; 'the ending of association' [17, с. 181]* активують образ-схему ВТРАТА МОЖЛИВОСТІ, яка апелює до перцептивного досвіду, пов'язаного зі сприйняттям кінця чи поділу як факторів припинення існування держави.

Таким чином, імідж сучасної Великої Британії (після прийняття рішення вийти зі складу Європейського Союзу) конструюється номінативними засобами, які апелюють до перцептивного досвіду читачів, викликаючи відповідні асоціації. Так, в англomовному медіа-дискурсі економічний образ Великої Британії подається одиницями на позначення руху вниз,

тобто падіння, слабкості, скорочення, втрати і боротьби за робочі місця. Суспільно-політичне обличчя країни конструюється також у негативних тонах в термінах розподілу країни чи навіть кінця існування її як цілісної єдності. Вживання досліджуваних одиниць у найсильніших позиціях тексту – заголовному комплексі, вступному абзаці та висновках – свідчить про формування іміджу країни не лише у зв'язку з авторським задумом на етапі інвенції, але й у зв'язку з впливом на аудиторію на етапі елокуції.

Перспективи подальшого дослідження вбачаємо у зіставленні специфіки лінгвального конструювання іміджу Великої Британії в англомовному й україномовному медійному дискурсах.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Барна Н. В. Іміджологія: Навчальний посібник для дистанційного навчання / Н. В. Барна. – К.: Університет «Україна», 2008. – 217 с.
2. Данилова А. А. Манипулирование словом в средствах массовой информации / А. А. Данилова. – М.: Добросвет, Издательство КДУ, 2009. – 234 с.
3. Добросклонская Т. Г. Медиалингвистика: Системный подход к изучению языка СМИ / Т. Г. Добросклонская. – М.: Флинта, 2008. – 263 с.
4. Кубрякова Е. С. Краткий словарь когнитивных терминов / Е. С. Кубрякова, В. З. Демьянков, Ю. Г. Панкрац, Л. Г. Лузина. – М.: Московский государственный университет имени М. В. Ломоносова, 1996. – 245 с.
5. Петкова О. Методичні аспекти дослідження іміджу країни / О. Петкова // Політичний менеджмент. – №5. – 2008. – С. 168-174.
6. Потапенко С. І. Сучасний англомовний медіа-дискурс: лінгвокогнітивний і мотиваційний аспекти: Монографія / С. І. Потапенко. – Ніжин: Видавництво НДУ імені Миколи Гоголя, 2009. – 391 с.
7. Репех Н. В. Лінгвальне втілення семантики *ПОЧАТКУ* і *КІНЦЯ* в англомовному журнальному дискурсі: автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.04 / Одеський національний університет імені І. І. Мечникова / Н. В. Репех. – Одеса, 2013. – 20 с.
8. Старух В. О. Особливості відтворення іміджеформувального потенціалу відео правоохоронних органів у перекладі / Старух В. О. // Лінгвістичні дослідження: Зб. наук. праць ХНПУ імені Г. С. Сковороди. 2013. – Вип. 35. – С. 258-262.
9. Хазагерев Г. Г. Риторика / Г. Г. Хазагерев, И. Б. Лобанов. – Ростов-на-Дону: Феникс, 2004. – 384 с.
10. Шепель В. М. Іміджологія. Как нравиться людям / В. М. Шепель. – М.: народное образование, 2002. – 635 с.
11. Fairclough N. Media Discourse / N. Fairclough. – L.: Arnold Publishers, 1995. – 224 p.
12. Johnson M. The Body in the Mind: The Bodily Basis of Meaning, Imagination, and Reason / M. Johnson. – Chicago: L.: The University of Chicago Press, 1987. – 233 p.
13. Lakoff G. Philosophy in the Flesh. The Embodied Mind and its Challenge to Western Thought / G. Lakoff, M. Johnson. – N.Y.: Basic Books, 1999. – 624 p.
14. McDonald D. C. Twentieth-century media effects research / D. C. McDonald // The Sage Handbook of Media Studies. – L.: Sage Publication, 2004. – P. 183-200.
15. Oakley T. Force-dynamic dimensions of rhetorical effect / T. Oakley // From Perception to Meaning: Image Schemas in Cognitive Linguistics. – B., NY: Mouton de Gruyter, 2005. – P. 444-473.
16. Talmy L. Towards a Cognitive Semantics / L. Talmy. – Cambridge, MA: The MIT Press, 2000. – Vol. 1: Concept Structuring Systems. – 565 p.

ЛЕКСИКОГРАФІЧНІ ДЖЕРЕЛА

17. Oxford Advanced Learner's Dictionary: Seventh Edition. – Oxford: Oxford University Press, 2007. – 1780 p.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Наталія Репех – кандидат філологічних наук, старший викладач кафедри германської філології Чернігівського національного педагогічного університету ім. Т.Г. Шевченка.

Наукові інтереси: когнітивна риторика, когнітивна лінгвістика, медійна лінгвістика, комунікативна лінгвістика, стилістика сучасної англійської мови.

УДК 821.1

КОМУНІКАТИВНИЙ ФЕНОМЕН POST-TRUTH

Світлана РИБАЧОК (Тернопіль, Україна)

У статті подається спроба комунікативно-прагматичного осмислення ключової ролі слова post-truth у сучасному англомовному медіадискурсі. Визначено, що політика після правди представляє інтенсивну комунікацію, що характеризується використанням завідомо неправдивої інформації, ігноруванням фактів та застосуванням інформаційних технологій у нав'язуванні певної картини та оцінки світу. Описані основні учасники комунікативного явища після правди: політичні лідери, виборці, інші соціальні групи. Вказано на тенденцію до розширення комунікативного простору та значного впливу даної мовної форми на конструювання ключових дискурсних практик сьогодення.

Ключові слова: після правда, медіадискурс, комунікація, суспільно-політичні реалії, дискурсна практика.

The article focuses on the communicative and pragmatic approach to understanding the key role of post-truth word in modern English media discourse. The post-truth politics presents an intensive communication, characterized by the use of false information, ignoring facts, application of information technology to influence people's knowledge and values of the world. The basic communicative phenomenon members of the post-truth politics are political leaders, electorate and other social groups. The tendency to expanding its communication sphere and considerable impact of the language unit on constructing modern discursive practices is outlined.

Keywords: post-truth, media discourse, communication, social and political reality, discursive practice.

В статье подается попытка коммуникативно-прагматического осмысления ключевой роли слова post-truth в современном англоязычном медиадискурсе. Определено, что политика после правды представляет интенсивную коммуникацию, характеризующуюся использованием заведомо ложной информации, игнорированием фактов и применением информационных технологий в навязывании определенной картины и оценки мира. Описаны основные участники коммуникативного явления после правды: политические лидеры, избиратели, другие социальные группы. Указано на тенденцию к расширению коммуникативного пространства и значительного влияния данной языковой формы на конструирование ключевых дискурсных практик современности.

Ключевые слова: после правда, медиадискурс, коммуникация, общественно-политические реалии, дискурсная практика.

Постановка проблеми. Сучасна інформаційна революція владно диктує нові принципи й правила засобів масових комунікацій. Одним із важливих наслідків таких процесів стало рішення авторів Оксфордського словника визнати *post-truth* словом 2016 року. Укладачі словника підкреслюють актуальність та високу частотність його вживання в 2016 та пов'язують це з обговоренням значущих суспільних та політичних проблем у сучасному англомовному медіапросторі, зокрема з проведенням референдуму про членство Великобританії у ЄС (Brexit) і виборами президента США [4]. Відтак, питання вербальної комунікації, яка будується на лексично виділених мовних одиницях, що не тільки відбивають, але й творять реалії світу та стають ефективними засобами дискурсивного впливу, ставали предметом дослідження Почепцова Г., Чернявської Е., Дейка Т., Ферклоу Н., Філіпс Н., Харді С. ін. та продовжують представляти значний дослідницький інтерес у новітніх суспільно-історичних умовах динамічного формування інформаційного суспільства [1; 2].

Завдання дослідження. Враховуючи новизну мовного явища *post-truth*, а також важливість вивчення дискурсних практик позначених ним, у даній роботі робиться спроба комунікативно-прагматичного осмислення феномену *post-truth*.

Матеріалом дослідження слугували тексти англомовних ЗМІ таких як Independent, Guardian, Economist та деяких соціальних медіа [9; 6; 3;8].

Виклад матеріалу. Розглянемо значення ключового слова 2016 року у двох лексикографічних джерелах, зафіксованих на даний час:

post-truth – relating to or denoting circumstances in which objective facts are less influential in shaping public opinion than appeals to emotion and personal belief [4] (після правда – співвідноситься чи визначає такі обставини, за яких об'єктивні факти є менше впливовими на формування громадської думки, ніж звертання до емоцій і особистих переконань) (тут і далі переклад власний).

relating to a situation or system in which facts are neglected in favour of emotions and beliefs [5] (стосується ситуації чи системи, в якій нехтують фактами на користь емоцій та переконань).

Таким чином, авторами робиться акцент на такі характеристики епохи розвитку масових комунікацій, коли вплив на формування громадської думки базується не на основі об'єктивних фактів, а особистих внутрішніх переконань. Найчастіше атрибутивний ад'єктив *post-truth* використовується в поєднанні з номінативами у фразях *post-truth politics, post-truth era, post-truth world*, що дає підстави розглядати системність і сукупність таких характеристик. Ад'єктивний композит "*post-truth*" є прикладом розширення значення префікса *post-*, який стає все більш помітним в останні роки. Сема часу, яка традиційно має значення «після зазначеної ситуації або події», – як у «*post-war, post-match*» (повоєнний або після матчу) – у слові *post-truth* має більше значення як «*приналежність до часу, в якому зазначена концепція/подія стала неважлива або неактуальна*». Цей нюанс, схоже, виникає в середині 20-го століття, в таких словах, як *post-national, post-racial* [4].

Поява і вживання *post-truth* розширює поняття від ізольованої якості конкретного твердження до загальної характеристики нашого часу – коли правда не важлива чи немає

значення. Фіксуються дискурсивні вияви похідного абстрактного номінатива *post-truthfulness*, ще незафіксованого у лексикографічних джерелах, що свідчить про процес подальшої концептуалізації зазначеного явища.

Спостерігаючи актуалізацію значення мовної одиниці *post-truth* у текстах англійських ЗМІ, що формують дискурсивну практику відображення даного суспільно-політичного явища, варто відмітити вживання мовленнєвих одиниць у формі номінативних конструкцій, що характеризуються негативною оцінністю, та превалювання різко негативних експресивів, таких як: *lie, dishonesty, deception, bullshit, fraudulent world* (брехня, нечесність, обман, шахрайський світ): *Don't call it post-truth. There's a simpler word: lies. (Не називайте це після правдою. Є простіше слово: брехня)* [3]. *The Post-truth era: dishonesty and deception in contemporary life. (Ера після правди: нечесність і обман у сучасному житті)* [7].

З метою зниження градусу негативною оцінності використовуються експресиви з негативними складниками: *therapeutic non-judgement encourage deception, poor judgement* (підтримка обману на основі висновку мед експертизи про неосудність, недалекоглядність). Для привернення уваги та з метою уникнення прямого висловлення використовуються «пом'якшені та посолоджені» евфемізми: *sweeten truth, the truth improved* (підсолоджена правда, покращена правда) або «виправдовувальні» евфемізми: *be economical with the truth, misspeaking, diversity of perspectives, weird authenticity* (економити правду, обмовитися, різноманіття точок зору, дивна справжність) [9].

Враховуючи новизну, умовність, незавершеність та подальшу вербалізацію таких соціальних реалій, розглянемо деякі тексти ЗМІ, а також соціальних мереж в рамках соціодискурсивної практики після правди, що дає можливість виявити складові комунікативного явища: уявлення про учасників комунікації (та їхні характеристики), комунікативний простір та форми.

Учасники політики після правди. Представники політичних еліт. Головними учасниками політики після правди є впливові політики, які формують ключові щоденні дискурсивні практики та їх продукти, впливають на формування громадської думки та апелюють до переконань та емоцій громадян. Політику після правди називають *політикою Д. Трампа*, одного з учасників президентських перегонів у США. Політологи надають численні приклади заяв Д.Трампа щодо фейкового паспорта президента Б.Обами, ігнорування фактів кліматичних змін чи розслідування спецслужб США, що надали факти хакерських атак на переписку демократів з боку Росії та втручання російських хакерів у вибори в США.

«Ridiculous,» said Trump, who has not looked at the CIA's evidence and has refused to receive the daily intelligence briefing provided for all incoming presidents on the grounds that he is «like, a smart person». («Смішно», сказав Трамп, який навіть не дивився на докази ЦРУ і відмовився брати участь у щоденному брифінгу спецслужб для всіх вступаючих на посаду президентів на тій підставі, що він «розумна людина»).

«Nobody really knows,» he says about the hacking charges, the very words he uses about climate change, in the face of a vast body of evidence. («Насправді ніхто не знає,» говорить він про хакерські атаки, ті ж слова він використовує про проблеми зміни клімату, незважаючи на численність доказів)[4].

Перевірка фактів вказує на неправдивість 78% тверджень Д.Трампа але він, попри це, стає президентом США. Незважаючи на те, що політику після правди політологи тісно пов'язують з особистістю Д.Трампа, учасниками такої політики називають політичних лідерів різних країн: британських політиків-агітаторів за Брексит, що вимагали віддати на охорону здоров'я ті 350 мільйонів фунтів, які щотижня забирає Євросоюз, а після перемоги на референдумі, ця ідея спростовується одним з лідерів Брекситу як помилкова; В.Путіна, котрий, коли Росія окупувала Україну, заявив, що російських солдатів там немає, деякі інші т.з. «токсичні» авторитарні правителі Сирії як Б.Асад, який вбивство мирних жителів Алеппо називає визволенням [3; 6; 9].

Виборці. Іншими учасниками політики після правди виступає електорат, соціальні установки та політичні пріоритети якого формуються під впливом ігнорування фактів, що створюють ілюзію свободи і різноманітності вибору. Такі впливи не завжди є прямим управлінням свідомістю, проте це не може бути виправданням для дискурсивного

маніпулювання, враховуючи розуміння елітарними групами таких ефектів на свідомість аудиторії. Н-д, американський електорат, до емоцій яких Трамп апелює за допомогою націоналістичних лозунгів *America First! Make America Great Again! (Америка на першому місці! Зробимо Америку знову великою!)*, не прямо спонукають до дій, а створюють ілюзію, в якому індивід сам приймає рішення піддатися вічним людським спокусам бути першим, кращим, величнішим.

Громадські діячі. Відомі та шановані громадяни країни, представники неполітичних сфер реагують на дискримінаційний дискурс політики після правди «за велінням серця чи сумління» та стають на захист загальнолюдських цінностей і свобод. Наприклад, популярна актриса Меріл Стріп на церемонії нагородження премією «Золотий глобус» у своїй промові розкритикувала Д.Трампа за приниження журналіста, хворого невиліковною хворобою [8].

Звичайні громадяни. Політика після правди перетворюється в епоху після правди, в якій ігнорування фактів, нечесність стає нормою, буденністю. Це – отримання незаслужених наукових ступенів лженауковцями, куплені медалі лжеспортсменами, тисячі ветеранів, які не воювали у В'єтнамі і т. д., що набирає форми масових явищ.

This question arises every time prominent figures are unmasked as fabulists: businesspeople, politicians, journalists, judges, military officers, police chiefs, beauty queens, newspaper reporters, the head of the United States Olympic Committee. Unearned degrees show up on their resumes. Purchased medals appear in their display cases. Thousands of non-veterans say they fought in Vietnam. (Це питання виникає щоразу, коли відомих діячів викривають як брехунів: бізнесменів, політиків, журналістів, суддів, військовослужбовців, поліцейських начальників, королев краси, газетних репортерів, главу Олімпійського комітету США. Незаслужені наукові ступені у їх резюме. Куплені медалі з'являються в їхніх колекціях. Тисячі не ветеранів кажуть, що вони воювали у В'єтнамі) [7].

Відмітимо деякі жанрові форми безпосередньої участі в політиці післяправди: політичні заяви у ЗМІ, а також у формі дописів, блогів у соціальних мережах, які Трамп назвав найефективнішим засобом своєї перемоги у виборах: *...fake news sites outperformed legitimate news media on Facebook in the last months of the election season [3] (фейкові новини перевершили легітимні новинні медіа на сайті Фейсбук за останні місяці виборної кампанії);*

виступи на політичних дебатах, аналітичних програмах, шоу;

виступи на мітингах, маніфестаціях на підтримку певних кандидатів, з використанням відомих кепок Трампа: Make America Great Again!, британських автобусів із слоганом £350m на підтримку Брексит.

Висновки. Поява мовного знака *post-truth* на позначення новітніх суспільно-історичних умов представляє високо інтенсивну комунікацію та характеризується використанням завідомо неправдивої інформації, ігноруванням фактів, впливом інформаційних технологій у нав'язуванні певної картини та оцінки світу, участь у якій беруть як політичні еліти, так і інші соціальні групи. Характеристики комунікативного явища після правди демонструють тенденцію до розширення свого комунікативного простору, а також виявляють значний вплив мовних форм на конструювання ключових дискурсних практик сьогодення.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Почепцов Г. Теория коммуникации. / Почепцов Г. – К.: Ваклер, 2001 – 656с.
2. Чернявская В. Е. Дискурс власти и власть дискурса. Проблемы речевого воздействия. Учебное пособие./ В. Е. Чернявская – М., 2006. – 136 с.
3. Freedland J., Don't call it post-truth. There's a simpler word: lies/ <https://www.theguardian.com/commentisfree/2016/dec/16/not-post-truth-simpler-words-lies-aleppo-trump-mainstream>
4. Post-truth // <https://en.oxforddictionaries.com/word-of-the-year/word-of-the-year-2016>.
5. Post-truth//<http://www.macmillandictionary.com/dictionary/british/post-truth>
6. Post-truth politics. Art of the lie. Politicians have always lied. Does it matter if they leave the truth behind entirely?//www.economist.com/news/leaders/21706525-politicians-have-always-lied-does-it-matter-if-they-leave-truth-behind-entirely-art?
7. The Post-Truth Era: Dishonesty and Deception in Contemporary Life <http://www.ralphkeyes.com/the-post-truth-era/>
8. <http://www.radiosvoboda.org/a/news/28221578.html>
9. We are not living in a 'post-truth' world, we are living the lies of others/ <http://www.independent.co.uk/voices/donald-trump-post-truth-world-living-the-lies-of-others-a7500136.html>

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Світлана Рибачок – кандидат філологічних наук, доцент кафедри іноземних мов та професійної комунікації Тернопільського національного економічного університету.

Наукові інтереси: текстолінгвістика, дискурсознавство.

УДК 808.1:81'42:316.77

КОМУНІКАТИВНІ ТАКТИКИ СТРАТЕГІЇ ХЕДЖУВАННЯ

Алла РОМАНЧЕНКО (Одеса, Україна)

У цій розвідці автор аналізує тактики комунікативної стратегії хеджування. За допомогою контекстуально-інтерпретаційного методу визначено комунікативні тактики поради, компенсації та апроксимації, реалізовані в науковому лінгвістичному дискурсі відомих українських мовознавців (О. І. Бондар, Ю. О. Карпенко). Наголошено, що найчастіше вони використовують тактику поради та апроксимації, що дозволяють ефективно й коректно висловити своє ставлення до рецензованої праці. З'ясовано, які мовні засоби сприяють досягненню перлокутивного ефекту кожної з тактик у жанрі наукової рецензії.

Ключові слова: тактика, стратегія, хеджування, порада, компенсація, апроксимація, наукова рецензія.

В статье автор анализирует тактики коммуникативной стратегии хеджирования. С помощью контекстуально-интерпретативного метода определены коммуникативные тактики совета, компенсации и аппроксимации, которые реализованы в научном лингвистическом дискурсе украинских языковедов (А. И. Бондарь, Ю. А. Карпенко). Акцентировано внимание на том, что они чаще всего используют тактику совета и аппроксимации, которые позволяют эффективно и корректно выразить свое отношение к рецензируемой работе. Выяснено, какие языковые средства способствуют достижению перлокутивного эффекта каждой из тактик в жанре научной рецензии.

Ключевые слова: тактика, стратегия, хеджирование, совет, компенсация, аппроксимация, научная рецензия.

In the article author analyzes different tactics of communicative hedging strategy. Advice, compensation and approximation communicative tactics, which realized in scientific linguistic discourse of famous Ukrainian linguists (O. I. Bondar, Yu. O. Karpenko), were defined using contextual-interpretative method. Emphasized that advice and approximation tactics are used more often which allows effectively and correctly express attitude to the reviewed work. Language means, which help to achieve perlocutive effect of each tactics in the genre of scientific review, are described.

Key words: tactics, strategy, hedging, advice, compensation, approximation, scientific review.

Актуальними нині питаннями, пов'язаними з комунікативними стратегіями й тактиками, опікуються українські та зарубіжні мовознавці (Н. Д. Арутюнова, Ф. С. Бацевич, І. М. Борисова, І. І. Гулакова, Т. А. ван Дейк, В. З. Дем'янков, О. С. Іссерс, Є. В. Клюев, Т. Ю. Ковалевська, А. В. Корольова, Г. Г. Почепцов, О. О. Селіванова, О. П. Сквородников, І. Є. Фролова). Дослідники досить часто звертаються до вивчення реалізації стратегій і їх тактик у політичному (Л. В. Завальська, Ю. М. Іванова, Н. В. Кондратенко, Л. Л. Славова, О. М. Паршина, О. Й. Шейгал), публіцистичному (Ю. В. Краснопорова, І. І. Пірог, с. Г. Шурма), рекламному (В. В. Зірка, А. В. Ковалевська, с. В. Козак, Н. В. Кутуза, Е. О. Лазарева, Ю. К. Пирогова), релігійному (М. П. Ділай, А. Г. Салахова, М. С. Смирнова), медичному (М. І. Барсукова, Н. П. Литвиненко, Ю. Ю. Ушакова, О. С. Шаніна), юридичному (О. Ю. Діомідова, Л. М. Пелепейченко), науковому (О. Б. Галицька, О. М. Ільченко, Л. В. Сологуб та ін.) дискурсах. Останній тип дискурсу має певну специфіку, оскільки розрізняється за різновидами, жанрами, матеріалом. Зокрема, це агротехнічний, аграрний, лінгвістичний, екологічний дискурси, дослідження яких здійснено на англomовному (О. М. Ільченко, Н. М. Пільгуй, Л. В. Сологуб, А. В. Ярхо, Т. В. Яхонтова), німецькомовному (О. Б. Галицька, Н. В. Карпусенко) матеріалі або на матеріалі кількох мов (англійській та російській – І. А. Скрипак; французькій, англійській і російській – К. А. Жук; французькій, англійській, українській та російській – Л. В. Мальцева). Охоплено жанри науково-дослідницької статті, рецензії, а також науково-навчальні тексти.

Мета цієї розвідки полягає у виокремленні в межах стратегії хеджування комунікативних тактик, з'ясуванні їхніх різновидів та засобів вираження. **Матеріалом** дослідження послужили наукові рецензії відомих українських мовознавців, які належать до Одеської лінгвістичної школи – О. І. Бондаря та Ю. О. Карпенка.

Одна з кооперативних стратегій – комунікативна стратегія хеджування, удавшись до якої можна висловлювати некатегоричні судження, що уможливорює досягнення ефективності в міжособистісному спілкуванні [8, с. 9]. Хеджування, як і будь-яка інша стратегія, реалізується за допомогою певних комунікативних тактик. Однією з них є порада, яку як мовленнєвий жанр вивчали А. Ю. Архипенко, Л. І. Бондаренко, Н. А. Депутатова, О. В. Наумук, О. Б. Петрова, А. О. Соловійова, Т. І. Шеловських. З огляду на завдання рецензії як жанру наукового дискурсу суть поради рецензента полягає в його намірі

висловити адресатові рекомендацію виконати певну дію з метою найбільш оптимальної реалізації авторських інтенцій, для досягнення перлокутивного ефекту.

Порада в рецензії, на наш погляд, є непрямую, завуальовану формою нежорсткої критики на адресу автора першоджерела. Автор рецензії свої зауваження стосовно праці в цілому або певної її частини чи окремої думки виражає за допомогою поради. Фактично вона відображає план дій, скерований на досягнення бажаного результату або відображає зумовленість здійснення дій, при яких рекомендація буде ефективною [1, с. 39].

У межах поради як мовленнєвого жанру виокремлюють такі різновиди поради: попередження, застереження, заборона, інструкція, запит поради, рекомендація, заклик, докір, умовляння, погроза, вимога, побажання, пропозиція, консультація, натяк, жалкування, аутогенна порада тощо. Вважаємо, що ті чи ті різновиди поради здатні реалізуватися в певних типах дискурсу залежно від інтенцій адресанта.

У науковому дискурсі, зокрема в лінгвістичному, функціонують нейтральні за тональністю поради, на відміну від інших дискурсів, де можливі серйозні, іронічні, прямолинійні, делікатні, дружні та інші поради. Нейтральна тональність поради в науковому дискурсі зумовлена тим, що вона є офіційною. Саме тому вона не є емоційно напруженою, оскільки, на думку А. О. Соловйової, «учасники інституційних порад відрізняються за соціальним статусом й змушені дотримуватися норм та правил спілкування в межах певного соціального інституту» [9, с. 7]. Зробимо невеличке уточнення стосовно статусу учасників спілкування. У науковому дискурсі, коли йдеться про писемну комунікацію в жанрі рецензії, видрукованої у фаховому збірнику, адресант та адресат можуть і не відрізнятися науковим статусом. Такі рецензії пишуть компетентні науковці на праці не менш відомих мовознавців.

Комунікативна тактика поради, релізована в науковій рецензії, має характер рекомендації або побажання адресатові. Ураховуючи сказане, можна вирізнити в межах указаної тактики пораду з відтінком побажання та пораду з відтінком рекомендації. Тактику першого різновиду репрезентують двоскладні прості, односкладні безособові та складнопідрядні речення. Наприклад: ... *інформація про суміжну омонімічну чи однокореневу топонімію була б дорогоцінною для дослідників (Ю. Карпенко – далі – Ю. К.), Тому статистика, не передбачена й ніяк не врахована в покажчиках, була б дуже бажаною (Ю. К.); Безперечно, для об'єктивної оцінки авторської майстерності доцільно було б, крім самих лекцій, залучити спогади сучасників (Ю. К.), Дуже бажано було б цей Словник розширити й перевидати в більш пристойному вигляді й більшим тиражем (Ю. К.); Добре було б, якби автор за Словником – дбаючи, звичайно, про поповнення його матеріалів, уклав й атлас зібраних ним утворень (Ю. К.).*

Ключовими словами в конструкціях, у яких реалізовано тактику поради з відтінком рекомендації, є присудкові слова **варто**, **треба**, **слід**, до яких долучено **було б** та інфінітив: *На нашу думку, на місце поодиноких порівнянь слів треба було б поставити вивчення відносин цих слів у семантичній мікросистемі і їх розвиток, тобто порівнювати треба мікрогрупи між собою в історичному плані, і лише тоді висновки отримують переконливу силу (О. Бондар – далі О. Б.); ... слід усе ж уживати історично незакономірні форми жабченський, гільченський, городищенський, гоцанський тощо (Ю. К.).*

Висловлювання з часткою **ж** надають рекомендації настійного характеру, напр.: *В таких ситуаціях, мабуть, все ж варто зберігати неточну, але мовно закріплену в апелятивах передачу (Ю. К.). При інфінітиві може вживатися обмежувальна частка лише, яка вказує на мінімум дій для того, щоб усунути якийсь недолік: Варто було б лише зазначити у передмові, коли багатозначність вказується (безперечні випадки), а коли – ні (концептуально нерозв'язані чи суперечливі випадки) (Ю. К.). У конструкціях, які виражають пораду з відтінком рекомендації, зрідка можуть використовуватися вставні слова чи словосполучення, що акцентують на авторському баченні вирішення певної проблеми, напр.: Регіональну ситуацію треба, мабуть, описувати для кожного прізвища окремо в присвяченій йому словниковій статті (Ю. К.).*

Спостерігаються в науковому дискурсі і менш поширені за мовним вираженням конструкції, у яких реалізовано тактику поради, напр.: *Не завадило б також, щоб при кожному слові стояла ще й цифра (Ю. К.)*.

Іноді фіксуються випадки, коли автор застосовує тактику поради, що супроводжується аргументацією, щоб довести адресатові необхідність усунення поміченого недоліку, напр.: *Справа не лише у цій неточності, а в тім, що замість зазначеного терміна доцільніше було б увести явно суспільну і дуже активно нині розроблювану науку народознавство. Таке впровадження дозволило б упорядникам і етноніми наводити, і подати ряд істотних народознавчих термінів (Ю. К.), Досить було б запровадити ще одне скорочення: Р.І. Ужиток уведених до покажчиків лексем без цього скорочення, з ним і з комбінацією + Р.І, означав би, що відповідне слово вживається тільки у складі місцевих назв як їх компонент; виступає тільки як окрема місцева назва; уживається в обох цих ситуаціях (Ю. К.)*. На нашу думку, тактика поради певною мірою маскує критичні зауваження й дає можливість висловити побажання або рекомендацію для подальшої праці та усунути недоліки.

Тактика компенсації, використовувана науковцями в рецензіях, передбачає спочатку висловлення критичного зауваження, а потім того позитивного, що компенсує, перекриває вказаний недолік. У такий спосіб рецензент усе ж таки підтримує автора рецензованої праці. Названа тактика реалізується в простих або простих ускладнених реченнях, напр.: *Попри ряд недоліків, прямих огріхів і суто ономастичну недовершеність монографію С. А. Коротких слід оцінити позитивно і навіть досить високо (Ю. К.), Хоч автор зазначеної монографії не вирішує питання генези української мови, але висуває ряд гіпотез, які, на наш погляд, зацікавлять науковців і в той же час викличуть дискусії із зазначеної проблеми (О. Б.)*. Компенсувати негативне з кута зору рецензента можна за допомогою складнопідрядного або складносурядного речення, напр.: *І хоч поява нового словника українських відтопонімних прикметників та катойконімів – справа майбутнього, і, мабуть – віддаленого майбутнього, уже зібрані та систематизовані В. О. Горпиничем у рецензованій роботі матеріали є дорогоцінним, неоціненним надбанням для науковців (Ю. К.), Цей словник уже не скартографує, але користь від нього, безперечно, буде велика, причому не лише працівникам РАГсів, а й дослідникам антропонімії і передусім її словотвору та етимології (Ю. К.)*. Індикатором компенсації в складносурядному реченні є сполучник сурядності-підрядності **але**, що виражає протиставно-допустові семантико-синтаксичні відношення й поєднує сурядно-підрядним зв'язком два однорідні члени речення [3, с. 32]. У простому реченні прийменник **попри**, у складнопідрядному реченні сполучник **хоч**, що є мовними індикаторами компенсації, мають значення *всупереч, незважаючи на щось* і передують указаному недоліку.

Розглядувану тактику в лінгвістичному дискурсі також репрезентовано парцельованими конструкціями, де **але** виступає виразником протиставних семантико-синтаксичних відношень, поєднуючи парцельовану предикативну частину з попередньою в складносурядному реченні [3, с. 31], а **зате** – виразником протиставних семантико-синтаксичних відношень із відтінком компенсації, відшкодування [3, с. 67], напр.: *Зокрема не названо й половини ономастичних праць із збірника «Язык и стиль приречений И. Э. Бабеля, Ю. К. Олеша, И. А. Ильфа и Е. П. Петрова» (К., 1991), чимало кандидатських авторефератів. Але призбирано й наведено багато важливих праць (Ю. К.), Звичайно, стаття не могла охопити все розмаїття фольклористичних роздумів Потебні. Тут і монографії було б замало. Зате Динчев цікаво й досить повно описує різноманітні болгарські зв'язки О. О. Потебні на фольклорній ниві (Ю. К.)*

Отже, завдяки тактиці компенсації автор рецензії надає перевагу тому позитивному, що зроблено автором першоджерела, саме на ньому акцентуючи, привертаючи увагу інших дослідників, убачаючи його важливішим, таким, що мінімізує недогляди роботи.

Індивідуальні особливості сприйняття людиною довкілля виявляються в тому, що в людській свідомості наявна велика кількість прогалин у знаннях, що пояснюють різними причинами: незнанням точних фактів, значним потоком інформації, забудькуватістю тощо. Людина уникає називати предмети та явища точно [2, с. 13]. Крім того, вважаємо, вона нечітко, розпливчасто, приблизно номінує певні явища для того, щоб убезпечити себе від

можливих конфліктів у спілкуванні, щоб зберегти обличчя іншого автора, зокрема під час розгляду й оцінки певної наукової роботи з метою виявлення та усунення її вад. Застосовувану саме з такою метою комунікативну тактику кваліфікуємо як тактику апроксимації.

На зв'язок хеджування та апроксимації чітко вказує О. П. Марюхін, зазначаючи, що «невизначеність імпліцитно міститься в компоненті «hedging» [5, с. 202].

Апроксимацію досліджували як семантичну або – ширше – мовну категорію (С. В. Адамович, В. Г. Волошин, Н. Р. Григорян, К. Ю. Дубовицька, С. В. Іонова, О. П. Марюхін, С. Меркантині, С. Л. Сахно, О. О. Соколовська), як функційно-семантичне поле (О. С. Бочарова) або семантичну функцію псевдонумеральності (С. А. Бронікова). Термін *апроксимація*, увійшовши в лінгвістику з математики, використовують у тому випадку, коли йдеться про приблизний опис об'єктів та явищ дійсності. Під апроксимацією розуміють механізми вербалізації сенсу «приблизність», який формується у свідомості мовця, коли індивід помічає певну невідповідність між предметом або явищем і ментальним зразком цього предмета / явища, який міститься в його свідомості [4, с. 34]. Як стверджує С. Макетті, приблизність, нечіткість є нормою, частиною мовної системи [10, с. 33].

Зважаючи на сказане вище, пропонуємо апроксимацію розглядати як комунікативну тактику, яка скерована на оцінку певного дослідження вченого і яка дає змогу коректно висловити міркування стосовно якихось фактів, які неможливо проаналізувати конкретніше й точніше або рецензент не може цього зробити через необхідність дотримання принципів ввічливості. Значення приблизності може виражатися в мові на лексико-семантичному, морфологічному та синтаксичному рівнях.

Апроксиматор – це мовний елемент, за допомогою якого категорія апроксимації виявляється в тексті [7, с. 28]. В аналізованому дискурсі апроксиматори виконують оцінну функцію, виражаючи ставлення мовця до дійсності, до повідомлюваного, до співрозмовника. Непостійними прагматичними функціями апроксиматорів, зафіксованих у текстах різних стилів, на думку дослідників, є такі: мовець указує на те, що йому не відоме точне позначення; оцінює неповноту ситуації, яку характеризує, зі знаком плюс або мінус; указує на небажаність певної ситуації; знімає з себе відповідальність за істинність ситуації; пом'якшує категоричність судження; висловлює іронію чи незгоду стосовно певного найменування; виражає свій намір вплинути на оцінку ситуації співрозмовником; указує на нерелевантність точного позначення [6, с. 22-24]. Окремі прагматичні функції реалізуються також в українській науковій комунікації.

Серед апроксиматорів можна виокремити ті, які вказують на різний ступінь за шкалою інтенсивності: менше норми, норма, більше норми. З цього кута зору в аналізованому матеріалі репрезентовано всі можливі випадки, напр.: *У наш час бібліографічного хаосу це дуже цінна й поживна робота (Ю. К.), Але водночас у монографії С. Коротких є чимало видатного, прекрасно виконаного. Дуже добре, з доречним розкриттям зв'язку назви з художнім текстом, розглянуто майже всю топонімію, більшість фонових онімів, зокрема наймення історичних діячів, митців та їх творів (Ю. К.), Зацікавлена особа знайде тут відповідь, здається, на абсолютно всі питання, стосовні передачі кожної англійської та німецької літери (чи їх сполучення) і кожної фонемі по-українськи (Ю. К.).*

Послугуючись названою тактикою, мовознавці використовують такі апроксиматори, як **в цілому**, **цілком**, **загалом**, напр.: *В цілому праця Ю. Л. Мосенкіса заслуговує на високу оцінку та підтримку в пошуках наукової істини відносно генези української мови та її давніх особливостей ... (О. Б.), с. О. Вербич аналізує шість гідронімів басейну Дністра, серед яких цілком прийнятними й оригінальними видаються тлумачення назв Бричка, Жижава та Жван... (Ю. К.), Загалом розглянутий щорічник – безперечний і значний успіх академічної групи українських ономастів (Ю. К.).* Як і будь-яка інша, представлена тактика допускає використання кількох різних за семантичними ознаками апроксиматорів, що сенсифікують комунікативну інтенцію адресанта, напр.: *Це великий, у принципі цілком задовільний, майже вичерпний перелік (Ю. К.).*

Таким чином, стратегія хеджування в жанрі рецензії реалізується за допомогою комунікативних тактик мітигації (дослідженої автором раніше), поради, апроксимації та компенсації, які уможливають ефективне кооперативне спілкування між адресантом і адресатом (читачем), між адресантом і автором першоджерела. Кожна з тактик має певний набір засобів вираження та індикаторів, що слугують їхнім мовним показником. Розглянуті тактики, безпосередньо визначені за контекстом і відповідно до завдань адресантів, репрезентовано на лексико-семантичному й граматичному рівнях.

Перспективу дослідження вбачаємо в характеристиці досліджуваних тактик у межах комунікативної стратегії хеджування на матеріалі інших жанрів наукової комунікації.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Бондаренко Л. И. Полипредикативные единицы синтаксической модели текстов медиа-жанра «совет» / Л. И. Бондаренко // Научные записки Национального университета «Острозька академия». Серия : Филологическая. – Острог : Издательство Национального университета «Острозька академия», 2014. – Вып. 48. – С. 37-39.
2. Волошин В. Г. Явление апроксимации в языках / В. Г. Волошин // Вісник Одеського національного університету. Серія: Філологія. – Одеса : ОНУ, 2014. – Том 19. – Вип. 4 (10). – С. 13-21.
3. Городенська К. Граматичний словник української мови: Сполучники / Катерина Городенська. – Київ – Херсон : Видавництво ХДУ, 2007. – 340 с.
4. Дубовицкая Е. Ю. Категория апроксимации в современном английском языке : дис. ... канд. филол. наук : 10.02.04, 10.01.19 / Екатерина Юрьевна Дубовицкая. – Тамбов, 2006. – 182 с.
5. Марюхин А. П. «Hedging (Hecke)» – новая семантическая категория? / А. П. Марюхин // Сибирский филологический журнал. – 2008. – № 4. – С. 200-204.
6. Меркантини С. Семантическая категория апроксимации и средства ее выражения в современном итальянском языке : автореф. дис. ... канд. филол. наук : 10.02.05 / С. Меркантини. – М., 2016. – 32 с.
7. Меркантини С. Семантическая категория апроксимации и средства ее выражения в современном итальянском языке : дис. ... канд. филол. наук : 10.02.05 / Симона Меркантини. – М., 2016. – 206 с.
8. Романченко А. П. Феномен хеджингу в лінгвістиці / А. П. Романченко // Science and Education a New Dimension. Philology. IV (27). – Budapest, 2016. – Issue: 107. – P. 7-10.
9. Соловьева А. А. Речевой жанр «совет» в разных типах дискурса (на материале современного английского языка) : автореф. дис. ... канд. филол. наук : 10.02.19 / А. А. Соловьева. – Волгоград, 2007. – 16 с.
10. Machetti S. Scire dal vago / S. Machetti. – Roma, Bari : Edizioni Laterza, 2006. – 108 p.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Алла Романченко – кандидат філологічних наук, доцент, докторант кафедри української мови Одеського національного університету ім. І. І. Мечникова.

Наукові інтереси: комунікативна лінгвістика, дискурсологія, лінгвістична персонологія, фразеологія, функційна граматики.

УДК 811.11+659.1

МАРКЕРЫ КОНТЕКСТУАЛИЗАЦИИ НЕМЕЦКОЯЗЫЧНОГО РЕКЛАМНОГО ДИСКУРСА

Виктория САМАРИНА (Харьков, Украина)

В статье исследуется реклама как текст и как дискурс, поскольку реклама является неотъемлемой частью современной культуры. Предлагается определение рекламного дискурса в лингвопрагматическом аспекте. Рассматриваются характеристики и факторы реализации рекламного дискурса. Анализируются маркеры контекстуализации рекламного дискурса.

Ключевые слова: рекламный дискурс, контекст, архетип, слоган, интенция, маркер.

У статті досліджується реклама як тексту та як дискурсу, оскільки реклама є невід'ємною частиною сучасної культури. Запропоновано визначення рекламного дискурсу в лінгвопрагматичному аспекті. Розглядаються характеристики та фактори реалізації рекламного дискурсу. Аналізуються маркери контекстуалізації рекламного дискурсу.

Ключові слова: рекламний дискурс, контекст, архетип, слоган, інтенція, маркер.

The article deals with the study of advertising text and discourse, because advertising is an integral part of modern culture. The definition of advertising discourse from linguopragmatic aspect is offered for consideration. The main attention is paid to the descriptions and factors of the realization of advertising discourse. Advertising discourse contextualization markers are analyzed.

Key words: advertising discourse, context, archetype, slogan, intention, marker.

Объектом нашего исследования является немецкий рекламный текст и дискурс как относительно самостоятельное коммуникативно-информативное целое, которое включает в себя как процесс речевой деятельности, так и его результат. Внимание к исследованию

рекламы характерно представителям разных наук, и это обусловлено нечеткостью идентификации собственно «психологического» и «лингвистического» в ней. Поэтому многие работы выполнены на стыке различных дисциплин, но это не приводит автоматически к системности таких исследований.

Исследование рекламы с XX века проводится по различным направлениям. Предлагается ее различная классификация – по каналам распространения, жанрам, целевым функциям, широте охвата. Основной прагматической проблематикой при исследовании дискурса и текста является комплекс коммуникативных вопросов, которые зависят от контекста взаимодействия адресанта и адресата.

Лингвистическая реализация целей рекламного дискурса сталкивается с острым противоречием. Текст рекламного дискурса должен быть предельно кратким и одновременно выражать значительный семантический объем, иметь выразительность, затрагивающую глубинные чувства массового адресата.

Текст возникает в дискурсивной среде, которая отчасти создается автором дискурса, и в значительной степени – традиционными требованиями к построению определенного типа дискурса. При чтении текста адресат воссоздает свой вариант дискурса, более или менее соответствующий задуманному автором. Самоорганизация структуры и смысла дискурса и его производной – текста – происходит как согласование противоречивых, конкурентных требований к тексту и дискурсу: целей их создания, требований информативности, выразительности сообщений (это содержание аттрактора дискурса) и ограничений на форму, стиль, объем сообщений (это содержание репеллера). Самоорганизация дискурса, в частности рекламного дискурса, понимается нами в том смысле, что их автор является одновременно и творческим конструктором, и орудием аттракторов и репеллеров этого дискурса, которые возникли до автора и независимо от него [3].

Составляющая рекламного дискурса – рекламный текст – относится, согласно М. П. Брандес, к агитационно-пропагандистскому типу текста [1, с. 193]. К этому же типу относится и множество других текстов (например, фельетон). Агитация и пропаганда осуществляется в различных подтипах по-разному. Как упоминалось, рекламный текст характерен тем, что при минимуме эксплицитной информации несет максимум имплицитной, влияющей на чувства и намерения массового адресата. Направленность на массового адресата заставляет обращаться и активизировать то, что есть общее для масс – стереотипы, а глубже – архетипы. В этом состоит уточнение и конкретизация целей рекламного дискурса. Таким образом, рекламный текст и порождаемый им рекламный дискурс есть агитация и пропаганда, которая активизирует, в основном, так называемую логику подсознательного (подражание, рефлексии, следование стереотипам). Еще один важный фактор – реклама заставляет адресата многократно «проигрывать» слоган или иной мини-текст, как это случается с любой «навязчивой» фразой или мелодией. Данный психический феномен есть резонансная реакция индивидуального подсознания на повторы.

Рекламный текст и рекламный дискурс производит интерактивное воздействие, в результате которого активизируется подсознательное, выводит его в поле ясного сознания путем повторов. Цели рекламного дискурса – пропаганда и агитация массового адресата, стимулирующая его к потреблению товаров и услуг, а также формирующая привлекательный образ определенных личностей и социальных институтов. Объект – массовый адресат, являющийся носителем коллективного подсознательного, архетипов наряду с обычной логикой и воспринимающий не только логически обоснованную информацию, но и имеющую истоки в подсознательных архетипах. Соответственно, средства воздействия (вербальные и невербальные) подбираются так, чтобы их интерпретация адресатом воздействовала и на логику, и на подсознание путем имитации проявления коллективного подсознательного (рефлекторные действия, подражательный механизм).

Вышеуказанные нами цели и средства воздействия на адресат рекламы не противоречат целям и средствам, указанным в работе А. П. Мартынюк [2, с. 159–161]. Согласно этой работе, коммуникативные намерения продуцентов рекламы состоят в оказании влияния на реципиента с целью побуждения к потреблению товаров и услуг.

Коммуникативные намерения реализуются в глобальной побудительной стратегии рекламного дискурса. Данная стратегия проявляется в локальных стратегиях влияния – рациональной и эмоциональной аргументации и суггестии.

Лингвистическая реализация целей рекламного дискурса заключается в подборе такого рекламного текста, который моделирует проявление коллективного подсознательного: обеспечивает повторы рекламных фраз (слоганов), запускает подражательный механизм адресата, привлекая к агитации примеры VIP-персон, имитирует выбор и пробы видов услуг и пр. На основании высказанного выше эксплицируем следующее определение рекламного дискурса.

Рекламный дискурс есть коммуникативное событие, которое вербализуется в минимальном агитационно-пропагандистском типе текста и имеет целью побудить массового адресата к потреблению определенных товаров и услуг, а также создать положительный имидж социальных ценностей, воплощенных в конкретных личностях и социальных институтах. Побуждение массового адресата в рамках его поведения коллективного подсознательного осуществляется путем вербальной и невербальной активизации его подражательного механизма. К пропаганде и агитации привлекаются примеры удачного потребления, опыт VIP-персон, имитация выбора товаров и услуг [5, с. 8].

Имитация выбора, заложенная в рекламном дискурсе, может быть дополнительно пояснена следующим образом. Рекламный дискурс стремится не навязывать потребителю «свой» рекламируемый объект, но эксплицитными или имплицитными средствами предоставить видимость выбора, которая нейтрализуется стратегией аргументации и суггестии.

Рассмотренные выше характеристики рекламного дискурса и их лингвальные корреляты относятся к внутреннему, социально-психологическому обоснованию данного явления. Внешняя сторона дискурса, также связанная с его интенциями, выражается в таком речевом явлении, как контекстуализация [4, с. 317]. Как упоминалось, краткие тексты рекламы создают обширные контексты, являющиеся носителями значительной имплицитной информации. Таким образом, процессы и факторы контекстуализации играют большую роль в создании рекламного дискурса. Под факторами контекстуализации подразумевают следующее: антропологические факторы (участники коммуникации, их отношения, действительные и мнимые представления друг о друге), коммуникативно-функциональные факторы (цель, предмет и продукт рекламного дискурса), когнитивные факторы (знание адресантом предмета и специфики рекламного дискурса, фоновые знания участников коммуникации), физические факторы (обстановка восприятия рекламного дискурса, его внешние признаки – визуальные, иллюстративные, звуковые и т. д.), социокультурологические факторы [4, с. 318].

В анализируемой выше работе сделан следующий вывод: «Суммарное действие антропологических, коммуникативно-функциональных, когнитивных, физических и социокультурологических факторов контекстуализации формирует жанровый контекст рекламного дискурса» [4]. Здесь же вводится комплекс сигналов, знаков, которые способствуют правильному их употреблению коммуникантами в собственных сообщениях и безошибочному их интерпретированию. Данные сигналы и знаки названы маркерами контекстуализации рекламного дискурса. В цитируемой работе рассматриваются три группы таких маркеров: маркеры, представляющие автора рекламного дискурса; маркеры, указывающие на профессиональную принадлежность рекламного дискурса; маркеры глобализации рекламного дискурса.

Sicher sein

Thomas Cook Reisen

“Besonders im Urlaub brauche ich das Gefühl von Geborgenheit und Vertrauen.“ Anja Kling,

Schauspielerin

Urlaub aus einer Hand: Unsere klassischen Flugpauschalreisen mit Transfer und Reiseleitung sind die sorglose Art, anspruchsvollen Urlaub zu machen.

Seychellen Inselkombination

Mahé

Le Méridien Barbarons *****
4 Nächte im DZ/HP
kombiniert mit
Privatinsel Denis Island *****
3 Nächte im Deluxe Cottage/VP inkl.
Transfer und Flug mit Emirates
p.P. ab € 2.874,-
Thomas Cook
Genieße jeden Augenblick [Gala 2008: 131]

Маркеры, представляющие автора рекламы, как правило, эксплицитны и тривиальны (название фирмы, название продукта или услуги и т. д.), поскольку их главная задача – обеспечить быструю узнаваемость рекламодателя в рекламном тексте. В данном рекламном тексте маркером, представляющим автора рекламы, является название фирмы, включающее название продукта этой фирмы *Thomas Cook Reisen*. Однако возможен имплицитный, невербальный маркер в случае, если рекламодатель – широко известная фирма (или монополист).

Маркеры профессиональной принадлежности рекламного дискурса необходимы для рубрикации рекламных текстов и облегчения поиска нужной рекламы в больших массивах информации. Как правило, такие маркеры выражены профессиональной лексикой и профессиональным мини-текстом на основе этой лексики: *4 Nächte im DZ/H, Transfer und Flug mit Emirates*

Маркеры глобализации рекламного дискурса увеличивают значимость рекламируемого объекта, связывают его расположение с фоновыми знаниями адресата о географическом регионе расположения, опосредствованно создают привлекательный имидж рекламодателя как глобального производителя. Такие маркеры выражены в использовании географических топонимов, слов с семой «глобальный», ссылками на электронные адреса в информационных сетях. В нашем примере значимость подчеркивается «классикой» организации таких туров, т. е. фирма сохраняет свое лицо, поддерживает свой имидж: *Urlaub aus einer Hand: Unsere klassischen Flugpauschalreisen mit Transfer und Reiseleitung sind die sorglose Art, anspruchsvollen Urlaub zu machen.*

В заключение следует сказать, что, по нашему мнению, внешнее проявление рекламного дискурса (контекстуализация) опирается на внутреннее социально-психологическое обоснование рекламного процесса, однако находится с ним в отношении автономии.

БИБЛИОГРАФИЯ

1. Брандес М. П. Стилистика немецкого языка. – М.: Высшая школа, 1983. – С.193
2. Мартинюк А. П. Дискурсивний інструментарій аналізу англомовної реклами / А. П. Мартинюк // Лінгвістика XXI століття: нові дослідження і перспективи. – К.: Логос, 2009. – С. 157–166.
3. Піхтовнікова Л. С. Стилiстика i синергетика дискурсу / Л. С. Піхтовнікова // Дискурс як когнітивно-комунікативний феномен: [кол. монографія] / [під загальн. ред. Шевченко І. С.]. – Харків: Константа, 2005. – С. 29-35.
4. Раду А. І. Жанровий контекст рекламного дискурсу / А. І. Раду // Дискурс іноземномовної комунікації. – Львів: ЛНУ імені І. Франка, 2002. – Ч. 3. – С. 316–338.
5. Самарина В. В. Немецкоязычный рекламный дискурс: прагматический, когнитивный и лингвостилистический аспекты: дис. ... канд. филол. наук: 10.02.04 / Самарина Виктория Викторовна. – Х., 2010. – 209 с.

ИСТОЧНИКИ ИЛЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРИАЛА

Gala. – №12. – 13. März 2008. – 144 S. – www.gala.de

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Вікторія Самаріна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри іноземних мов Харківського національного автомобільно-дорожнього університету.

Наукові інтереси: лінгвопрагматика, вербалізація комунікативної стратегії, інтернет-жанри.

УДК 811.111'06:502

РОЛЬ ПАСАЖІВ У СТВОРЕННІ ЕФЕКТИВНОЇ СМИСЛОВОЇ ОРГАНІЗАЦІЇ НАУКОВО-ДИДАКТИЧНОГО ДИСКУРСУ У СФЕРІ ЕКОЛОГІЇ

Лариса СОЛОГУБ (Львів, Україна)

У статті розглянуто лексико-синтаксичні характеристики пасажів як способу аранжування науково-дидактичної інформації у сучасних англомовних підручниках з екології. За допомогою прагматичного аналізу виявлено основні функції описового, нарративного, пояснювального та інструктивного пасажів, описано їхні мовні особливості. Доведено, що визначені пасажі допомагають адресантові привернути увагу адресата до важливої інформації.

Ключові слова: науково-дидактичний дискурс, підручник з екології, пасаж, адресант, адресат.

В статье рассматриваются лексико-синтаксические характеристики пассажей как способа аранжировки научно-дидактической информации в современных англоязычных учебниках по экологии. С помощью прагматического анализа определены основные функции описательного, нарративного, объясняющего и инструктивного пассажей и описано их языковые особенности. Доказано, что данные пассажи помогают адресанту привлечь внимание адресата к важной информации.

Ключевые слова: научно-дидактический дискурс, учебник по экологии, пассаж, адресант, адресат.

The given article focuses on the lexical and syntactic characteristics of passages as means of organising scientific and didactic information in modern textbooks on ecology. Using the principles of pragmatic analysis we identify the main functions of descriptive, narrative, explanatory and instructional passages and describe their language features. It is proved that these passages help an addresser to draw addressee's attention to the important ecological information.

Key words: scientific-didactic discourse, textbook on ecology, passage, addresser, addressee.

Постановка проблеми та аналіз останніх досліджень. Сучасна лінгвістика скерувала вектор досліджень у площину комплексного вивчення мовної комунікації, де останнім часом увагу лінгвістів привертає академічний дискурс [1; 8; 10]. Науково-дидактичний дискурс (НДД), який знаходиться на перетині наукової та педагогічної сфер, існує в контексті передачі знань від адресанта до адресата з метою фахової соціалізації останніх. Діяльність адресанта зорієнтована на максимальну ефективність впливу на адресата в аспекті його фахової соціалізації, і тому питання особливостей викладу нового для студентів знання, принципів та прийомів його успішної у прагматичному плані логіко-сміслової організації можна розглядати важливим компонентом стратегії інтелектуальної орієнтації адресата. Загальні характеристики пасажів як типів фрагментів дискурсу наділені стійкими морфосинтаксичними і лексичними характеристиками [9, с. 93], вже потрапляли у поле зору сучасних дослідників [4; 9], проте їх ще не розглядали у науково-дидактичному дискурсі, що і зумовило актуальність цієї статті.

Мета, завдання та матеріал дослідження. Метою статті є виявлення та опис пасажів у сучасному англомовному НДД у галузі екології, які необхідні адресанту для впорядкування знань і думок адресата про навколишній світ. Поставлена мета вимагає розв'язання наступних завдань: з'ясувати типи пасажів, які присутні у цьому дискурсі та визначити їх прагматичну мету, описати їх лексико-синтаксичні особливості. Матеріалом для дослідження слугували сучасні англомовні підручники з екології для університетів, оскільки у них акумульований необхідний науковий та практичний досвід адресанта, який він передає адресатам.

Виклад основного матеріалу. НДД характеризується великою кількістю предметно-логічних структур (пасажів), які, на думку В. В. Одінцова, структурують думку адресата, впорядковують її розвиток і надають їй цілісного і завершеного вигляду [6, с. 52]. Зазвичай, виокремлюють наступні типи пасажів, функціональна основа існування яких спирається на комунікативні функції дискурсу – дескриптивний (описовий), нарративний (розповідний) та пояснювальний [4, с. 9].

Описовий пасаж виражає факт співіснування предметів та їх ознак. Він визначається передачею змістовно-фактуальної інформації [3], індивідуалізацією предмета, виділення його з класу подібних. У НДД в галузі екології такі пасажі презентують накопичений на даний момент обсяг інформації в галузі охорони навколишнього середовища, наприклад:

Temperature and rainfall are the major determiners of forest type. Some of these include:

- *Temperate rain forest*
- *Tropical dry forest*
- *Tropical rain forest*

A temperate rain forest is found in only a few special places around the world, such as the Pacific temperate rain forest on the west coast of North America.

Located near the equator, a tropical dry forest has distinct rainy and dry seasons. Most tropical dry forest plants have adapted to withstand high temperatures and seasonal droughts.

The third major forest type receives and contains a lot of moisture. This tropical rain forest, found near the equator, harbors the richest diversity of terrestrial plant and animal species [14, p. 30].

У вищенаведеному прикладі представлено класифікацію родового поняття (*forest types*) на основі загальних змінних ознак (*temperature* і *rainfall*), видовими поняттями якого є *temperate rain forest*, *tropical dry forest*, *tropical rain forest*, що базується на однорідності зображуваних предметів та допомагає адресатові ієрархічно і систематизовано вибудувати свої знання про дане явище. Маркований список підкреслює відношення логічної однотипності поданих об'єктів (*temperate rain forest*, *tropical dry forest*, *tropical rain forest*). Локальні сигнали, виражені дієсловом у пасивному стані (*is found*) та дієприкметниками минулого часу (*located*, *found*) і топонімічними назвами (*the west coast of North America*, *the equator*) верифікують інформацію, підкреслюючи її достовірність. Інтенсифікатори кількості (дієслово у пасивному стані *are dominated*, прикметники у найвищому ступені порівняння *most*, *the richest* і іменник із семою різноманіття *diversity*) наголошують на перевазі одних об'єктів над іншими.

Наративні пасажі містять спостереження над певними явищами, фактами з історії відкриттів, біографіями вчених тощо, що створює позитивний фон для адресата, який сприяє кращому засвоюванню потрібної інформації. Проілюструємо це на наступному прикладі:

In mid October of 1835, a small boat moved slowly from the shore of a volcanic island to a waiting ship. The boat carried a young naturalist who had just completed a month of exploring the group of islands known as the Galapagos, which lie on the equator approximately 1,000 km west of the South American mainland. As the seamen rowed into the oncoming waves, the naturalist, Charles Darwin, mused over what he had found on the island. His observations had confirmed expectations built on information gathered earlier on the other islands he had visited in the archipelago. The ship to which the seamen rowed was the H.M.S. Beagle. The main objective of the Beagle's mission, charting the coasts of southern South America would be largely forgotten, while the thoughts of the young Charles Darwin would eventually develop into one of the most significant theories in the history of science. On the Galapagos Islands Charles Darwin encountered many examples of plant and animal species that differed physically from one island to another. Darwin's wondering, carefully organized and supported by a lifetime of observation, would become the theory of evolution by natural selection, a theory that would transform the prevailing scientific view of life on earth and rebuild the foundations of biology. In October of 1838 while reading the essay on populations by Thomas Malthus, Darwin was convinced that during competition for limited resources, such as food or space, among individuals within populations, some individuals would have a competitive advantage. It would take him many years and many drafts before he honed the theory to its final form and amassed sufficient supporting information [12, p. 185].

Наведений уривок фіксує окремі стадії створення відомої теорії популяцій англійського вченого XIX століття Чарльза Дарвіна, який на човні "Бігль" здійснив подорож до Галапагоських островів. Значущість даної теорії для суспільства підкреслює складносурядне речення з сполучником протиставлення *while* (*the main objectives of the Beagle's mission::young Darwin's thoughts, forget::develop into*). Послідовний розвиток подій (початок – спостереження за різноманітними видами рослинного і тваринного світу, розвиток – думки про розвиток флори і фауни та закінчення – створення теорії популяцій видів) характеризується ланцюговим зв'язком складнопідрядних означальних речень із сполучниками *who*, *which* і *that*, які конкретизують характеристику особи (*Charles Darwin*) чи

предмету (*islands, ship, species*); додаткових речень із сполучниками *that* і *what*, потрібних для акцентування думок Чарльза Дарвіна в процесі створення теорії; темпорального із сполучником *as* для підкреслення одночасності дії у реченні; простих речень, ускладнених однорідними присудками (*attempted, honed, amassed*). Різноманітність синтаксичної організації викладу полегшує рецептивні зусилля адресата і сприяє засвоєнню нових фактів.

Пояснювальний пасаж, мета якого полягає у розкритті причин, закономірностей, явищ екологічної дійсності, пояснює складні для сприйняття поняття і грає роль своєрідної пізнавальної процедури. Для нього характерна така композиційна схема: ключова частина – фіксуються важливі ознаки, тобто те, що слід пояснити, та коментуюча частина – саме пояснення. Пояснювальні пасажі скеровані на передачу теоретичного та практичного знання. Прикладом слугує наступний уривок: *Interactions among organisms are also important in determining population size. For example, white-tailed deer and cottontail rabbits eat the twigs of many species of small trees and shrubs. Repeated browsing by herbivores retards growth and can cause death of trees and shrubs. Thus, damage by herbivores can limit the size of some tree and shrub populations. Many single-celled aquatic organisms produce waste products that build up to toxic levels and result in the death of fish. Parasites and predators weaken or cause the premature death of individuals, thus limiting the size of the population* [11, p. 146]. Текстовий фрагмент є прикладом дедуктивного пояснення, коли на початку визначається теза – загальні поняття *interactions among organisms, population size*, а потім подається сукупність експлікаторів, які містять диференційні ознаки зображуваного явища та пояснюють причинно-наслідковий зв'язок за допомогою перформативних (*retard, produce*) та казуальних (*cause, result*) дієслів: *herbivores – death of trees and shrubs, single-celled aquatic organisms – death of fish, parasites, predators – death of individuals*. Використання конектора *for example*, номінацій тварин *white-tailed deer and cottontail* надає вищенаведеному фрагменту додаткову конкретну інформацію ілюстративного характеру. Висновок у кінці пасажу підкреслюється прислівником результату дії *thus*.

Разом із навчальними текстами структура підручника містить завдання (інструктивні пасажі), які допомагають авторам встановити контакт із реципієнтами і ступінь дистантності із ними, визначаючи тим самим рівень соціальної взаємодії у навчальному процесі та зворотній зв'язок у парі *адресант-адресат*. Слід зауважити, що лише питання і завдання перетворюють інформаційний текст у навчальний [5]. І адресанти, і адресати сприймають як належне те, що на початку пояснено певну теорію, а пізніше подано певні завдання щодо її застосування на практиці. Прагматична мета інструктивного пасажу полягає у зосередженні студента на активному і свідомому осмисленні необхідних схем і правил [7]. Виконуючи завдання, студенти поглиблюють свої знання, формують відповідні уміння і навички, розвивають своє мислення і творчі здібності. Для цих пасажів характерні завдання, виражені імперативними конструкціями, за допомогою яких пропонується здійснити ті чи інші дії, де структура навчальної інтеракції представлена схемою: автор (адресант) – студент (адресат) – автор (адресант). Виконання дії на основі дотримання часової послідовності програмованих дій адресата є обов'язковим для адресанта, тому що він знаходиться у субординативному становищі. Як зазначає О. Ю. Винник, “право автора навчального тексту давати розпорядження – це пресупозиція, яка приймається з самого початку й не обговорюється” [2, с. 169]. З прагматичної точки зору у спонуканні мовець зазвичай вказує на об'єкт дії, як, наприклад, у таких монофункціональних спонукальних конструкціях: *Recognize the unique properties of water. Compare the ways that carbon, nitrogen, and phosphorus cycle within ecosystems* [13, p. 286]. У цьому прикладі використовується дієслова ментальної діяльності *to recognize*, процесу комунікації *to compare*, які визначають логічні операції, на які скерований адресат для виконання певного завдання, а саме опис та порівняння. Попри те, що в загальному форма спілкування між автором (адресантом) і адресатом є монологічною (відсутній реальний співрозмовник, тобто його пряма мовна реакція), інструктивний пасаж багато у чому діалогізує тексти підручників з екології.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Таким чином, використання описового, нарративного, пояснювального та інструктивного пасажів в екологічному НДД дозволяє адресантові ефективно передати та текстово аранжувати навчально-науковий зміст,

привернути увагу адресата до важливості екологічної інформації, що має особливе значення для його подальшої науково-професійної діяльності. Перспективи майбутніх розвідок вбачаємо у розгляді риторичних особливостей вищезгаданих пасажів.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Бурмакина Н. Г. Академический дискурс в теории институциональных дискурсов [Электронный ресурс] / Н. Г. Бурмакина. – Сибирский федеральный ун-т., г. Красноярск. – Режим доступа: <http://www.study-english.info/article>.
2. Винник О. Ю. Комунікативні стратегії і тактики впливу на адресата в сучасному англомовному дискурсі програмування: дис... канд. філол. наук: 10.02.04 / Винник Ольга Юріївна. – Львів, 2012. – 215 с.
3. Гальперин И. Р. Текст как объект лингвистических исследований / И. Р. Гальперин. – М.: Наука, 1981. – 139 с.
4. Кибрик А. А. Модус, жанр и другие параметры классификации дискурсов / А. А. Кибрик // Вопросы языкознания. – 2009. – №2. – С. 3–21.
5. Лавров О. А. Дистанционное обучение: устойчивые структуры учебного материала [Электронный ресурс] / О. А. Лавров // Вопросы интернет образования. – 2004. – №19. – Режим доступа: http://vio.uchim.info/Vio_19/cd_site/articles/art_1_11.htm
6. Одинцов В. В. Стилистика текста / В. В. Одинцов. – М.: Либроком, 2010. – 264 с.
7. Околелов О. П. Процесс обучения в системе дистанционного образования / О. П. Околелов // Дистанционное образование. – 2000. – №3. – С. 37–43.
8. Олійник А. Д. Олійник О. О. Специфіка поняття «науково-академічний дискурс» [Електронний ресурс] / А. Д. Олійник, О. О. Олійник. – Режим доступа: www.rusnauka.com/14_NPRT_2011/Philologia/4_86674.doc.htm.
9. Полужин М. М. Когнітивний підхід до вивчення дискурсу / М. М. Полужин // Іноземна філологія. – 2008. – №120. – С. 90–98.
10. Сушкова Н. О. Усний англомовний академічний дискурс: структура, семантика та прагматика / Н. О. Сушкова // “Humanities & Social Sciences 2009” (HSS-2009), 14-16 May 2009, Lviv. – С. 97–98.

ДЖЕРЕЛА ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ

11. Enger E. D. Environmental science: a study of interrelationships / E. D. Enger, B. S. Smith. – 12th ed. – New York: McGraw-Hill, 2008. – 485 p.
12. Molles M. C. Ecology: concepts and applications / M. C. Molles. – 4th ed. – New York: McGraw-Hill, 2008. – 604 p.
13. Raven P. H. Environment / P. H. Raven, L. R. Berg, D. M. Hassenzahl. – 7th ed. – John Wiley & Sons, Inc, 2010. – 632 p.
14. Williams L. Environmental science demystified / L. Williams. – New York: McGraw-Hill, 2005. – 413 p.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Лариса Сологуб – кандидат філологічних наук, асистент кафедри іноземних мов для природничих факультетів Львівського національного університету імені Івана Франка

Наукові інтереси: комунікативна лінгвістика, лінгвістична генологія, прикладна лінгвістика.

УДК 811.111'42:[81'322.5:81'367.3]

ПРАГМАТИЧНА ДИРЕКТИВА АКТОМОВЛЕННЄВИХ ОДИНИЦЬ (НА МАТЕРІАЛІ З'ЯСУВАЛЬНИХ МОВЛЕННЄВИХ АКТИВ ТЕКСТІВ БРИТАНСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО КОРПУСУ)

Марія СТАСІВ (Львів, Україна)

Стаття присвячена дослідженню директивної прагматики з'ясувального мовленнєвого акту в структурі висловлення з'ясувального типу сучасної англійської мови. Аналіз проведено з урахуванням прагматичної структури опорної ілокутивної предикативної одиниці головної частини об'єкта дослідження. Описується специфіка формування директивного мовленнєвого акту в аналізованому висловленні. Виділяються комунікативно-прагматичні типи директивно скерованих з'ясувальних висловлень.

Ключові слова: з'ясувальний мовленнєвий акт, з'ясувальне висловлення-директив, комунікативно-прагматична структура, опорна ілокутивна предикативна одиниця, прагматична структура, комунікативно-прагматичний тип мовленнєвого акту.

В статье исследуется директивная прагматика изъяснительного речевого акта в структуре высказывания изъяснительного типа в современном английском языке. Анализ проведен с учетом прагматической структуры опорной иллокутивной предикативной единицы главной части объекта исследования. Описывается специфика формирования директивного речевого акта в этом высказывании. Выделяются коммуникативно-прагматические типы директивно направленных изъяснительных высказываний.

Ключевые слова: изъяснительный речевой акт, изъяснительное высказывание-директив, коммуникативно-прагматическая структура, опорная иллокутивная предикативная единица, прагматическая структура, коммуникативно-прагматический тип речевого акта.

The article focuses on the study of the directive pragmatics of the elucidative speech act in the structure of utterance of elucidative type in modern English. The analysis has been conducted with regard to the pragmatic structure of the key illocutionary predicate of the principal clause of the research object. The

specificity of the directive speech act formation in the analysed utterance has been described. The communicative-and-pragmatic types of the directive targeted elucidative utterances have been distinguished. The most typical ways of expressing the key directive at the language level of its verbalisation have been clarified on the basis of their analysis. The interdependency of the components of elucidative utterance of directive type has been revealed at the communicative-and-pragmatic level of its actualisation. The influence of microsenses of the key illocutionary predicate on the formation of the directive orientation of this utterance is distinctly traced. The quantitative relation of elucidative utterances-directives with key illocutionary predicates of mental activity has been determined.

Keywords: *elucidative speech act, elucidative utterance-directive, communicative-and-pragmatic structure, key illocutionary predicate, pragmatic structure, communicative-and-pragmatic type of speech act.*

Постановка наукової проблеми та огляд останніх досліджень. Сучасна лінгвістична наука характеризується комунікативно-прагматичною орієнтацією мовознавчих розвідок. Зацікавленість науковців до виявів суб'єктивного чинника в комунікації зумовлює актуалізацію проблем, пов'язаних зі студіями актомовленневих одиниць у комунікативно-прагматичному вимірі. У цьому контексті вагомим є ретельний аналіз директивних мовленневих актів, що дасть можливість уточнити цілеспрямованість мовленневих дій мовця у межах комунікативної ситуації взаємодії.

Теоретичною опорою дослідження є розроблені українськими та зарубіжними лінгвістами таксономії мовленневих актів, у яких виділено директивний актомовленневий клас на підставі різних класифікаційних засад. Мовленневі акти диференціювалися на основі семантичного значення (перформативних) дієслів та ілокутивних функцій мовленневих актів (Дж. Л. Остін [11]; Ю. Д. Апресян [1]). Вагомими при типологізації мовленневих актів були відношення учасників комунікативного процесу (К. Бах [20; 21]). Встановлення типів ілокутивних актів відбувалося шляхом їхнього співвіднесення з синтаксичними способами дієслів (Й. ван дер Аувера [19]). У дослідженнях застосовували всебічний підхід, орієнтований на розмежування ілокутивних актів з огляду на синтактико-семантичні особливості кожного типу та їхньої поведінки в дискурсі (Д. Вундерліх [30]). Мовознавці вибудовували класифікації ілокутивних мовленневих актів з урахуванням різних розрізнявальних ознак: мета, вираження психологічного стану адресанта тощо (Дж. Р. Серль [15]); спосіб досягнення ілокутивної мети, її інтенсивність тощо (Д. Вандервекен [16]); інституціональність, неінституціональність тощо (В. В. Богданов [5]). При поділі мовленневих актів враховувалися також контекстні зміни, спричинені цими актами (Т. Баллмер [22]). Мовленневі акти систематизовано за семантичними примітивами значення мовленнеєактових дієслів (А. Вежбицька [29]). Класифікаційні типи мовленневих актів визначалися залежно від їхньої ролі в соціально-комунікативних взаємодіях комунікантів (Дж. Ліч [26]). Ключовим критерієм виділення типів мовленневих актів слугував характер прагматичного компонента (комунікативна мета) (Г. Г. Почепцов [12]). Розгляд мовленневих актів у межах різних класів базувався на інтенції адресанта здійснити дію (Б. Фрейзер [24]). Високу оцінку в мовознавстві отримала класифікація мовленневих актів за диференційними принципами, як-от: джерело досвіду, структура референції, фокус (У. Стайлз [28]). Тип мовленневого акту ідентифікували з урахуванням когнітивного "протоколювання" сказаного учасниками мовленневої групи (Ф. С. Бацевич [3]). Інтенційне значення перформатива і його ілокутивна функція також стали опорними параметрами розмежування мовленневих актів (Н. І. Формановська [18]).

Відмінні засади ідентифікації директивного типу мовленневих актів слугували основою для мовознавчих студій його прагматичного статусу та побудови комунікативно-прагматичної системи висловлень-директивів різних типів (А. В. Дорошенко [7]; В. М. Арінштейн [2]; О. І. Беляєва [4]; Т. Конен [25]; В. Г. Куликова [10]; О. В. Єрофєєва [8]; О. М. Ісмаїлова [9] та ін.). Оскільки англійські з'ясувальні висловлення директивного типу не розглядалися в межах актомовленневого контексту та не були об'єктом диференціації на прагматичні підтипи, то актуальним є аналіз цих висловлень-директивів на прагматичному рівні їхньої актуалізації.

Метою цієї розвідки є ґрунтовний аналіз мовленневих актів директивного типу в структурі з'ясувальних висловлень сучасної англійської мови. Досягнення мети вимагає виконання таких **завдань**: визначення сутності мовленневого акту-директиву, який реалізується в межах англійського з'ясувального висловлення; дослідження комунікативно-

прагматичної організації висловлення з'ясувального типу з директивною спрямованістю мовленнєвої дії; розроблення методики аналізу об'єкта дослідження на комунікативно-прагматичному рівні його актуалізації; виділення та опис основних комунікативно-прагматичних типів цього мовленнєвого акту. **Матеріалом** дослідження є сукупність англійських з'ясувальних висловлень-директивів, виявлених у текстах Британського національного корпусу (загальна кількість складає 8 414 висловлень) [23].

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. Прагматична директива є базовим елементом складної прагматичної ієрархії мовленнєвих актів (О. А. Романов [13]; О. А. Семенюк [14] та ін.). Директивний мовленнєвий акт традиційно розглядають як волевиявлення адресанта, яке спрямоване на виконання дії адресатом (Н. Ф. Гладуш [6]; О. С. Склянчук [17] та ін.). Пропоноване дослідження ґрунтується на типології ілокутивних актів Дж. Серля: репрезентативи, директиви, комісиви, експресиви і декларації [15, с. 170]. З них у проаналізованих з'ясувальних висловленнях зустрічаються комісиви, експресиви, репрезентативи і директиви. Ми поділяємо думку, що директив є типом мовленнєвого акту, який виражає спроби адресанта домогтися дій з боку адресата [15, с. 182].

У ході аналізу комунікативно-прагматичної структури з'ясувального висловлення-директиву, граничного випадку з'ясувального мовленнєвого акту директивного типу, виявлено, що її ключовим компонентом є з'ясовувана опорова ілокутивна предикативна одиниця його головної частини. Взаємозв'язок останньої з директивним типом мовленнєвого акту експліцитно простежується при їхньому детальному прагматичному структуруванні [27, с. 31]. Мікросмисли опорової ілокутивної предикативної одиниці формуються на основі її ядрових і периферійних сем. У мікросмисловому контексті породжується комунікативно-інтенційний смисл. Набір мікросмислів (прагмемна структура) опорової ілокутивної предикативної одиниці надає інформацію про директивну скерованість з'ясувального висловлення. Це засвідчує змушувальна інтенція адресанта, яка втілюється у прагмемній структурі комунікативно-інтенційного смислу, вираженого на мовному рівні опоровою ілокутивною предикативною одиницею. Змушувальний тип інтенції адресанта та ситуація, за якої здійснюється її вербальна реалізація у з'ясувальному висловленні, визначають комунікативно-прагматичний тип мовленнєвого акту – директив.

Дослідження комунікативно-прагматичного аспекту англійського з'ясувального висловлення виконано у три етапи із застосуванням інтент-аналізу. На початковому етапі визначено прагматичний підтип з'ясувального висловлення на основі первинного інтенційного значення (“з'ясувального”) з'ясовуваної опорової ілокутивної предикативної одиниці головної частини з'ясувального висловлення, напр.: *recommend* – порада; *order* – наказ; *demand* – вимагання тощо. Наступний крок полягав у виявленні вторинного типу інтенції – *змушувальної* – при аналізі прагматичного підтипу з'ясовуваної опорової ілокутивної предикативної одиниці, напр.: *recommend* – *порада* – змушувальна інтенція; *order* – *наказ* – змушувальна інтенція; *demand* – *вимагання* – змушувальна інтенція тощо. Останній етап дослідження дозволив виділити з'ясувальні висловлення-директиви за змушувальним типом інтенції, яка лежить у їхній основі та впливає на значення цілого висловлення в актомовленнєвому контексті, напр.: *We recommend that you weigh yourself each day. The judge ordered that Paul Spencer, 17, and Alwyn Stephenson, 16, both of Stockwell, be detained for 4 ½ years. I demand that you turn her away, Neil.*

Аналіз з'ясувальних висловлень директивного типу на трьох етапах засвідчив, що змушувальна інтенція втілюється в структурі комунікативно-інтенційного смислу опорової ілокутивної предикативної одиниці. Тому доречно розмежовувати підтипи з'ясувальних висловлень-директивів за прагматикою цієї одиниці.

Для виділення комунікативно-прагматичних підтипів прагматичної директиви з'ясувальних висловлень досліджуємо прагмемну структуру 20 опорових ілокутивних предикативних одиниць: *advise, argue, ask, demand, dictate, direct, hint, imply, insist, observe, order, propose, recommend, remember, request, see, suggest, teach, tell, warn.*

У статті подано приклади, які ілюструють хід аналізу прагмемної структури опорових ілокутивних предикативних одиниць та найхарактерніші шляхи формування комунікативно-прагматичної структури цілого з'ясувального висловлення-директиву.

Приклад 1. Комунікативно-прагматичну основу висловлень з'ясувального типу може становити опорова ілокутивна предикативна одиниця *see* у формі наказового способу. Ця своєрідність виражається безпосередньо у її смислового навантаженні *to make sure that you do something or that something is done*. Активізація ядрового смислового сполучення *MAKING SURE* передає комунікативно-інтенційні смисли *переконуватися, пересвідчуватися* в межах аналізованого типу висловлень. Комплементация мікросмислу *DOING* “вкладає” у з'ясувальне висловлення пораду адресанта, яка є повідомленням, підказуванням чи повчанням адресатові про кращий вчинок у певній ситуації. У мікросмислового наповненні аналізованої предикативної одиниці відкладається вияв *змушувальної інтенції* адресанта. На підставі цього зараховуємо з'ясувальне висловлення, яке є носієм комунікативно-інтенційних смислів *переконування, пересвідчування*, до комунікативно-прагматичного типу мовленнєвих актів – *директив*, напр.: *See that they are well looked after, Davis. See that your child has everything for ski school: lift pass, ski school tickets, boots, skis, poles and money for a hot drink. See that you write or print out from your computer a clear explanation of each part of your analysis as you do it.*

Приклад 2. Прагматична директива може виражатися опоровою ілокутивною предикативною одиницею *teach* у стверджувальній формі. Її смислове навантаження *to make somebody feel or think in a different way* дозволяє виділити ядровий *MAKING* та периферійні мікросмисли *FEELING, THINKING* і *DIFFERENCE*, які стають релевантними в межах мікроконтексту та формують комунікативно-інтенційні смисли *навчання, повчання*. Актуалізація опорового мікросмислового поєднання у головній частині з'ясувального висловлення залучає адресата до зміни світу та спонукає його до реакції на смисл висловлення. З'ясувальне висловлення наповнюється через аналізовану предикативну одиницю *інтенцією змушування*, вияв якої у його комунікативно-прагматичній структурі дозволяє виділити мовленнєвий акт – *директив*, напр.: *Christianity also teaches that man is a special creation, related but distinct from the animals, made in God's image and likeness. The Bible also teaches that God provides all men with certain common benefits – conscience, the recognition of right and wrong, and certain institutions (family, state, church) which encourage good and discourage evil. Tracy Kidder's story teaches that economic success comes through the talent, energy, and commitment of a team – through collective entrepreneurship.*

Подані вище приклади засвідчують, що директивна прагматика висловлення зумовлена опоровою директивою в головній частині, де підрядна є лише її складовим елементом. Опорова директива виражається: 1) прагматичною опоровою ілокутивною предикативною одиницею у наказовому способі; 2) прагматичною опоровою ілокутивною предикативною одиницею у стверджувальній формі.

При дослідженні корпусу англійських з'ясувальних висловлень виявлено комунікативно-прагматичні типи мовленнєвих актів-директивів, як-от: *вимагання, відговорювання (відмовляння), внесення пропозиції, диктування (примушування; спонукування), запам'ятовування, застереження, зауваження, консультування ((настійне) прохання), наведення на думку, навчання, (офіційне) наказування, наполягання, натякання, переконування, пересвідчування, підказування, повчання, попередження, порада, пропонування, прохання, рекомендування, розпоряджання чимось, твердження.*

У результаті аналізу 8 414 з'ясувальних висловлень-директивів встановлено їхнє кількісне співвідношення. Отримані дані показують, що висловлення з опоровими ілокутивними предикативними одиницями *suggest* (2536 – 30,14%), *argue* (1969 – 23,4%), *remember* (872 – 10,36%) і *see* (628 – 7,46%) більш частотні порівняно з висловленнями, у яких ядровими компонентами є такі предикативні одиниці: *insist* (465 – 5,53%), *warn* (441 – 5,24%), *recommend* (372 – 4,42%), *imply* (278 – 3,3%), *propose* (252 – 3%), *tell* (212 – 2,52%), *ask* (67 – 0,8%), *demand* (67 – 0,8%), *teach* (58 – 0,69%), *observe* (56 – 0,67%), *dictate* (41 – 0,49%), *advise* (34 – 0,4%), *direct* (27 – 0,32%), *request* (17 – 0,2%), *hint* (12 – 0,14%) та *order* (10 – 0,12%) (Рис. 1).

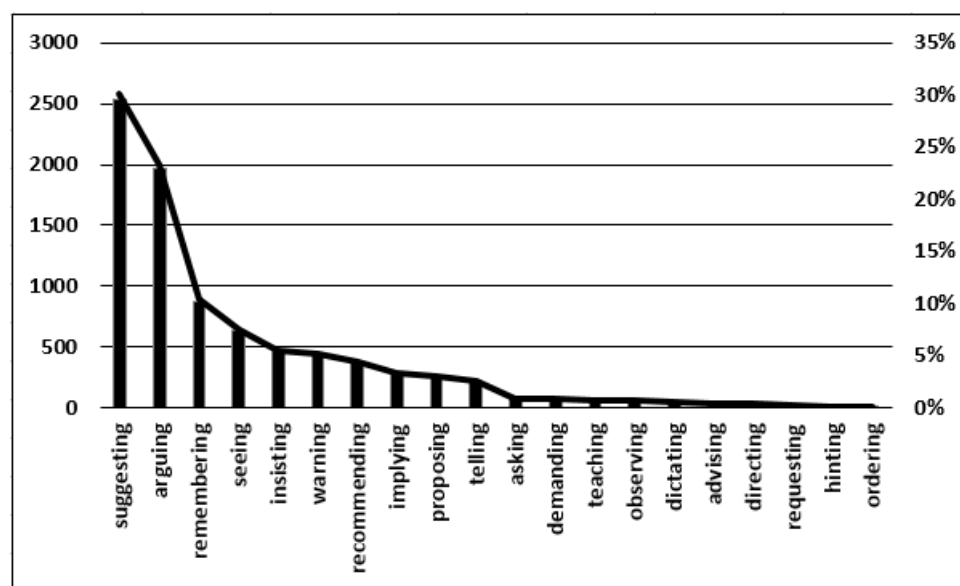

Рис. 1. Діаграма співвідношення з'ясувальних висловлень-директивів з опорними предикатами розумової діяльності.

У висновках зазначимо, що в актомовленнєвому контексті директивно скероване з'ясувальне висловлення втілюється в з'ясувальному мовленнєвому акті-директиві, який є комунікативно-прагматичною одиницею мовленнєвої діяльності, що спрямована на реалізацію змушувальної інтенції у комунікативній ситуації взаємодії. Комунікативно-прагматична структура об'єкта дослідження є поєднанням з'ясовуваної опорної ілокутивної предикативної одиниці головної частини з'ясувального висловлення та однієї чи кількох з'ясувальних ілокутивних предикативних одиниць підрядної частини цього висловлення. Опорна ілокутивна предикативна одиниця є основною при визначенні директивної прагматики з'ясувального висловлення та виділенні його комунікативно-прагматичних типів.

Перспективу подальшого дослідження ми вбачаємо у застосуванні запропонованого підходу до розгляду з'ясувальних висловлень-директивів для дослідження висловлень з'ясувального типу, які реалізують інші типи ілокутивних функцій в межах мовленнєвих актів.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Апресян Ю. Д. Перформативы в грамматике и словаре / Ю. Д. Апресян // Изв. АН СССР. Сер. лит. и яз. – 1986. – Т. 45. – № 3. – С.208–223.
2. Аринштейн В. М. Правосознание общества и «публичные директивы» / В. М. Аринштейн // Studia linguistica. – СПб.: Образование, 1995. – С.75–94.
3. Бацевич Ф. С. Основи комунікативної лінгвістики : [підручник] / Ф. С. Бацевич. – К. : Видавн. центр “Академія”, 2004. – 344 с.
4. Беляева Е. И. Грамматика и прагматика побуждения. Английский язык / Е. И. Беляева. – Воронеж: Изд-во ВГУ, 1992. – 168 с.
5. Богданов В. В. Речевое общение. Прагматические и семантические аспекты / В. В. Богданов. – Л. : Изд-во ЛГУ, 1990. – 88 с.
6. Гладуш Н. Ф. Повествовательные директивы в современном английском языке : автореф. дис. на соискание науч. степени канд. филол. наук : спец. 10.02.04 “Германские языки” / Н. Ф. Гладуш. – К., 1985. – 22 с.
7. Дорошенко А. В. Побудительные речевые акты и их интерпретация в тексте (на материале английского языка): автореф. дис. на соискание учен. степени канд. филол. наук : спец. 10.02.04 “Германские языки” / А. В. Дорошенко. – М., 1986. – 18 с.
8. Ерофеева Е. В. Прагматическая реализация категории побудительности во французском дискурсе (на примере речевых актов приказа и команды) / Е. В. Ерофеева // Филологические науки. Вопросы теории и практики. – Тамбов: Грамота, 2014. – № 3(33). – Ч.1. – С.76-79.
9. Исмаилова А. Н. Способы выражения побуждения в корейском языке / А. Н. Исмаилова // Ученые заметки ТОГУ. – 2016. – Т.7. – № 3(2). – С.168–170.
10. Куликова В. Г. Структура спонукальних мовленнєвих актів сучасної французької мови (комунікативно-прагматичний аспект) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.05 “Романські мови” / В. Г. Куликова. – Київ, 2001. – 19 с.

11. Остин Дж. Л. Слово как действие / Дж. Л. Остин // Новое в зарубежной лингвистике. – М. : Прогресс, 1986. – Вып. 17. Теория речевых актов. – С. 22 – 130.
12. Почепцов Г. Г. Предложение / Г. Г. Почепцов, И. П. Иванова, В. В. Бурлакова // Теоретическая грамматика современного английского языка. – М., 1981. – С. 161–281.
13. Романов А. А. Системный анализ регулятивных средств диалогического общения / А. А. Романов. – М.: Институт языкознания АН СССР, Калининский СХИ, 1988. – 183 с.
14. Семенюк О. А. Основи теорії мовної комунікації: [навч. посіб.] / О. А. Семенюк, В. Ю. Паращук. – К. : ВЦ «Академія», 2010. – 240 с.
15. Серль Дж. Р. Классификация иллокутивных актов / Дж. Р. Серль // Новое в зарубежной лингвистике. – М. : Прогресс, 1986. – Вып. 17. Теория речевых актов. – С. 170 – 194.
16. Серль Дж. Р. Основные понятия исчисления речевых актов / Дж. Р. Серль, Д. Вандервекен // Новое в зарубежной лингвистике. – М.: Прогресс, 1986. – Вып. 18. Логический анализ естественного языка. – С. 242 – 263.
17. Скляничук О. С. Засоби реалізації ввічливості в сучасній англійській мові : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.04 “Германські мови” / О. С. Скляничук. – Київ, 1995. – 18 с.
18. Формановская Н. И. Речевое взаимодействие : коммуникация и прагматика / Н. И. Формановская. – М. : Изд-во „ИКАР”, 2007. – 480 с.
19. Auwera J. van der. On the Meaning of Basic Speech Acts / J. van der Auwera // Journal of Pragmatics. – 1980. – № 4. – P. 253 – 264.
20. Bach K. Linguistic Communication and Speech Acts / K. Bach, R. M. Harnish. – Cambridge (Mass.): Harper, 1980. – 327 p.
21. Bach K. Speech Acts and Pragmatics [Электронный ресурс] / K. Bach // Blackwell Guide to the Philosophy of Language. – Wiley – Blackwell, 2003. – Режим доступа до ст. : <http://userwww.sfsu.edu/kbach/Spch.Prag.htm>.
22. Ballmer Th. Speech Act Classification / Th. Ballmer, W. Brennenstuhl. – Berlin etc.: Mouton de Gruyter, 1981. – 274 p.
23. British National Corpus – XML Edition: XAIRA version 1.23 [Electronic resource]. – Published by OUCS on behalf of the BNC Consortium. – (14 GB). – Oxford, 2007. – 2 DVD. – Requirements: Windows 2000/XP/Vista: DVD-ROM.
24. Fraser B. Hedged Performatives / B. Fraser // Syntax and Semantics. – New York etc.: Academic Press, 1975. – Vol. 3. Speech Acts. – P. 187 – 210.
25. Kohnen T. Explicit performatives in Old English: A corpus-based study of directives / T. Kohnen // Journal of Historical Pragmatics. – 2000. – Vol. 1(2). – P. 301–321.
26. Leech G. N. Principles of Pragmatics / G. N. Leech. – London; New York: Longman, 1983. – 250 p.
27. Stasiv M. V. Micropragmatics of language code units (based on the analysis of elusidative speech acts selected from BNC) / M. V. Stasiv // Science and Education a New Dimension. Philology. – Budapest: Society for Cultural and Scientific Progress in Central and Eastern Europe, 2015. – Vol. III (11), Is. 56. – P. 30 – 33.
28. Stiles W. Classification of Intersubjektive Illocutionary Acts / W. Stiles // Language in Society. – 1981. – Vol. 10. – P. 227–249.
29. Wierzbicka A. English Speech Act Verbs: A Semantic Dictionary / A. Wierzbicka. – London, etc.: CUP, 1987. – 500 p.
30. Wunderlich D. Studien zur Sprechakttheorie / D. Wunderlich. – Frankfurt/M.: Suhrkamp, 1976. – 417 s.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Марія Стасів – кандидат філологічних наук, асистент кафедри прикладної лінгвістики Національного університету “Львівська політехніка”.

Наукові інтереси: лексична семантика, комунікативна лінгвістика, лінгвістична прагматика.

УДК 802.0-56 (075.8)

МИНИМАЛЬНАЯ КОММУНИКАТИВНАЯ ФИГУРА КАК ЛИНГВИСТИЧЕСКАЯ СОСТАВЛЯЮЩАЯ РЕЧЕВОГО АКТА

Ирина СУИМА (Днипро, Украина)

Стаття присвячена розгляду мінімальної комунікативної фігури як лінгвістично значущою складовою, тобто власне діалогу, що складається тільки з висловлювань (реплік) безпосередніх учасників комунікації. Засоби, форми і способи комунікації, втілені в МКФ, можуть бути самими різними. Найпоширенішою мінімальної комунікативної фігурою є, очевидно, МКФ за участю, як мінімум, двох комунікантів, один з яких реалізує певну мовну інтенцію, задаючи, зокрема, те чи інші питання, проявляючи своє волевиявлення або бажання про щось поінформувати співрозмовника. Другий реагує на інтенцію мовця, втілюючи цю реакцію в якомусь лінгвістичному респонсиві. Елементарний же і найпоширеніший мовленнєвий акт, а, відповідно, і МКФ проявляє себе в системах питання-відповідь.

Ключові слова: мінімальна комунікативна фігура, інтенція, респонсив, репліка, система питання-відповідь, мовленнєвий акт.

Статья посвящена рассмотрению минимальной коммуникативной фигуры как лингвистически значимой составляющей, т.е. собственно диалога, состоящего только из высказываний (реплик) непосредственных участников коммуникации. Средства, формы и способы коммуникации, воплощенные в МКФ, могут быть самыми различными. Самой распространенной минимальной коммуникативной фигурой является, очевидно, МКФ с участием, как минимум, двух коммуникантов,

один из которых реализует некую речевую интенцию, задавая, в частности, тот или иной вопрос, проявляя свое волеизъявление или желание о чем-то проинформировать собеседника. Второй реагирует на интенцию говорящего, воплощая эту реакцию в некоем лингвистическом респонсиве. Элементарный же и чаще всего фиксируемый речевой акт, а, соответственно, и МКФ проявляет себя в вопросно-ответных системах.

Ключевые слова: минимальная коммуникативная фигура, интенция, респонсив, реплика, вопросно-ответная система, речевой акт.

The article deals with the minimal communicative figure as linguistically significant component, proper dialogue, consisting only of statements (replica) of persons directly involved in the communication. Tools, forms and methods of communication embodied in the minimal communicative figure, can be very different. The most common minimal communicative figure is obviously one, involving at least two communicants, one of which implements certain speech intention, asking, in particular, this or that question, showing his/her desire or informing the other communicant about something. The second person responds to the speaker's intention, embodying his/her reaction in some linguistically-formed responsive. The elementary and often fixed speech act, and, respectively, and the minimal communicative figure manifests itself in the question-answer systems.

Key words: minimal communicative figure, intention, responsive, replica, question-answer system, speech act.

Делать какие-то заключения относительно структуры и функционирования коммуникативных единиц в том или ином языке можно, очевидно, только тогда, когда мы имеем четкое представление о системе самих этих единиц, репрезентирующих то, что обычно квалифицируется в качестве речевого акта, включающего в себя, как это было показано выше, то или иное, зачастую избыточное множество компонентов, составляющих этот акт. Среди таких компонентов можно, условно говоря, выделить и два их подмножества, одно из которых является лингвистически значимым, т.е. относящимся непосредственно к языку и/или речи, а второе – сопутствующим (экстралингвистическим) подмножеством, сопровождающим процесс общения, но собственно речью не являющимся. К компонентам первого подмножества мы относим различного рода вербальные образования, ко вторым – параметры коммуникации, не являющиеся речевым материалом, связанные с личностью коммуникантов, темой сообщения, каналом связи [4;5], и т.п. В свою очередь четко противопоставить лингвистические и экстралингвистические параметры речевого акта, а соответственно и два указанных подмножества можно лишь, с одной стороны, минимизировав сам речевой акт до его только обязательных и абсолютно необходимых составляющих, а с другой стороны, опираясь на достаточный по объему и разнообразию исходный материал, представляющий собой сочетание лингвистического и экстралингвистического в соответствующем множестве речевых актов. Тогда к непосредственному предмету изучения и описания тех составляющих, которые соотносятся с респонсивными предложениями, а, соответственно, и самих респонсивных предложений английского языка, следует отнести уже не весь речевой акт, а только его лингвистически значимую составляющую, т.е. собственно диалог, состоящий только из высказываний (реплик) непосредственных участников коммуникации, составляющую, которую мы и квалифицируем в качестве минимальной коммуникативной фигуры (МКФ).

Средства, формы и способы коммуникации, воплощенные в МКФ, могут быть самыми различными. Какая-то МКФ может быть ориентирована только на самого говорящего (монолог, мысли вслух, внутренняя речь и т.п.), какая-то обязательно предполагает слушающего, собеседника (диалог, полилог, дискуссия и т.п.). Коль скоро, однако, само понятие общения предполагает прежде всего вербальный контакт между людьми, наиболее естественной и самой распространенной минимальной коммуникативной фигурой является, очевидно, МКФ с участием, как минимум, двух коммуникантов, один из которых реализует некую речевую интенцию, задавая, в частности, тот или иной вопрос, проявляя свое волеизъявление или желание о чем-то проинформировать собеседника. Второй реагирует на интенцию говорящего (речевого визави), воплощая эту реакцию в некоем лингвистическом респонсиве.

Элементарный же и чаще всего фиксируемый речевой акт, а, соответственно, и МКФ проявляет себя в вопросно-ответных системах и представляет собой диалог двух людей построенный, обычно, таким образом: один из них задает вопрос, а второй так или иначе отвечает (реагирует) на него, например, *Where do you live? – In London; Have you read the latest newspapers? – Yes, but only “British Times”* или *Have you read the latest newspapers? – I don't read newspapers at all.* Такого же рода акт, однако, может иметь место и при

волеизъявлении одного из участников диалога, и при его желании сообщить своему собеседнику какую-либо информацию. Лингвистически значимыми компонентами такого рода диалога в любой из указанных систем коммуникации являются, очевидно, только соответствующие речевые образования, оформленные у одного из коммуникантов в виде вопросительного, побудительного или повествовательного предложения, у второго – в виде некоего речевого респонсива самого различного характера. Указанного типа речевые образования и только они являются сугубо лингвистическим наполнением речевого акта и только они могут быть, с нашей точки зрения, квалифицированы в качестве минимальных коммуникативных фигур. Все остальные компоненты речевого акта, включаемые в него различными лингвистами [4;5;6;7;8], но не являющиеся собственно речевыми образованиями, к речевому акту, по нашему мнению, имеют весьма отдаленное отношение и поэтому исключаются – выше это было отмечено – из состава анализируемых нами речевых конструкций.

И поскольку указанные параметры определяют уже не физическую, а лингвистическую сущность речевого акта, мы посчитали более целесообразным соответствующее речевое образование именовать не речевым актом, а минимальной коммуникативной фигурой, в которую мы включаем только соответствующие речевые построения (реплики) участников диалога, функционально и содержательно значимые фразы, генерированные коммуникантами. Эти построения прежде всего характеризуются определенной лексикой, так или иначе соотносящейся в репликах А и В. Довольно часто лексика речевой интенции дублируется в респонсивном предложении в виде прямой тавтологии (*Are you ready? – Ready; Do you always use the same bus to get there? – Always*), либо замена ее синонимами, в том числе и конверсионными (*Was the exam too difficult? – Very hard*). Лексика В может соотноситься с лексикой А использованием В различного рода специальных слов, выражающих согласие, отрицание, одобрение и т.п. услышанного, а также каких-то других лексем (не содержащихся в интенции А), но входящих в общие с ней семантические поля (*Should I bring you salad with beetroots? – I don't like vegetables*).

Интенция говорящего, лица открывающего диалог (обозначим его А), как было отмечено выше, представлена первым компонентом минимальной коммуникативной фигуры: вопросительным, побудительным или повествовательным предложением.

Вторым компонентом МКФ является респонсивное предложение или респонсив (от англ. Response – *ответ, отклик, реакция, ответное чувство*) как вербальная реакция на высказывание А второго участника диалога (обозначим его В). Наиболее распространенная, естественная и функционально значимая МКФ – это, по Т.В. Жеребило, вопросно-ответная система как фрагмент диалога, состоящего из двух или более информационно связанных реплик, в одной из которых содержится вопрос, а в следующей – ответная реакция на этот вопрос в соответствии с его содержанием [3], система минимальная, настолько минимальная, что толкуется некоторыми учеными даже как вопросно-ответное **предложение**, т.е., как это отмечено у О. С. Ахмановой, парное единство вопросительного и утвердительного (или отрицательного) предложений [1, с.86]. Именно такого рода минимальным коммуникативным фигурам посвящена основная часть предлагаемого исследования, касающаяся, в частности, собственно респонсива.

В вопросно-ответной системе МКФ – это вопрос как интенция спрашивающего (соответствующее лицо выше обозначено буквой А) и респонсив как вербально выраженная реакция отвечающего (обозначенного выше буквой В) на поставленный вопрос. Например:

- Have you read something from Hemingway? – Only some plays.

В первой реплике реализуется интенция говорящего как его намерение узнать знаком ли его собеседник с творчеством Хемингуэя. Ответ представляет собой респонсивное предложение как реакцию на вопрос А, показывающую, что спрашиваемый читал некоторые произведения Хемингуэя.

Аналогично в системах волеизъявления и информирования: проявляющий интенцию – А, лицо, среагировавшее на соответствующую речевую интенцию, – В.

- Bring me some bread! (*Интенция*) – Ok! (*Респонсив*)

- It is raining again. (*Интенция*) – We stay at home. (*Респонсив*)

Возможна и простая трансформация первой реплики из вопросительной в побудительную или повествовательную, типа *Where have you been?; Tell me, where have you been; I know where have you been.*

Таким образом, в первом примере респонсив представляет собой прямой ответ на поставленный вопрос, слушающему предоставляется необходимая ему информация. Во втором примере продемонстрирована готовность исполнить просьбу А, в третьем примере В принимает к сведению сообщение А и указывает на сделанный из этого сообщения вывод. Респонсив как вербальная реакция на некоторое высказывание А является необходимым поведением В только в случае, если вербальный стимул – вопросительное предложение; если же интенция выражена побудительным или повествовательным предложением, то реакция В может вообще отсутствовать или быть как вербальной, так и невербальной, а также соединять в себе и то и другое.

В зависимости от конкретной коммуникативной ситуации, характер респонсива может быть самым разным. Так, на вопрос первого примера могут быть, скажем, такие ответы: *Of course / Unfortunately, no / I have read nothing by this author / I don't like such type of literature* и т.п. Вербальная реакция на просьбу во втором примере может быть самой неожиданной: *I am busy know / I am not your slave / I will do it tomorrow / Can't you do it yourself?* и т.п. В третьем примере может быть и что-нибудь вроде *wow! / it can't be true! / Do you have an umbrella?* и т.п.

В приведенных примерах и подобных им МКФ лингвистическая их составляющая может дать не только информацию, необходимую, как это будет показано ниже, для описания характера и основных типов респонсивных предложений в английском языке, но и информацию для ряда экстралингвистических заключений, подобных тем, которые были исключены нами при формировании понятия минимальной коммуникативной фигуры.

Если при естественных условиях общения минимум участников акта коммуникации два субъекта (А и В), а форма такого акта – диалог, то можно интенцию как намерение А, одного из участников диалога, и реакцию В, второго его участника, соотносить с соответствующими прагматическими установками каждого из коммуникантов как социальной и лингвистической личности. В свою очередь в указанных установках, реализованных в минимальных коммуникативных фигурах и их аналогах, можно обозначить их лингвистическую репрезентацию, которая может быть в разной степени детерминированной и по-разному соотноситься как с реалиями действительности, так и с характером взаимоотношений коммуникантов, в особенности тогда, когда один из коммуникантов четко не проявляет свою позицию по отношению к предмету разговора, которая чаще всего наличествует в респонсивных предложениях, в словесной реакции на то или иное высказывание своего собеседника, а тем более тогда, когда он в силу тех или иных причин не склонен поддерживать адекватное общение.

Минимальная коммуникативная фигура при определенном содержательном ее наполнении имеет и свои грамматические, и в частности, синтаксические, не менее важные, чем семантические, параметры. Наиболее показательный из них, – это, наряду с уже упомянутой различного рода модальностью, построение соответствующей речевой цепи в виде как минимум двух предложений, образующих сверхфразовое единство или сложное синтаксическое целое, второй компонент которого вне данной минимальной коммуникативной фигуры функционировать, как правило, не может: *Where's Joe Patroni? – Still on the road; And where did he keep the explosives? – In a drawer in the bedroom; Does everyone in your school listen to Joni Mitchell? – Most people.* Это и некоторые морфологические характеристики синтаксического предиката (явного или неявного) соответствующих реплик и в частности его формы времени (*Are you reading that article now? – I am reading it now*) Употребление В в ответе другой формы времени предиката возможно (*Are you reading that article now? – I finished it*), но это связано, что будет показано ниже, с изменением характера коммуникативной ситуации, а соответственно и с переходом от одного типа респонсива (контентного) к другому (латентному).

Таким образом, минимальная коммуникативная фигура формируется только из двух речевых образований: вербально выраженной субъектом А интенции и респонсива как словесной реакции субъекта В на соответствующую интенцию. Это могут быть и, условно говоря, элементарные двухкомпонентные речевые образования типа *Where have you been? – In London; Where are you from? – From Italy; What do you play? – Football*, в которых соответствующие фигуры представлены только двумя коммуникативными единицами (по одной у каждого из субъектов диалога), и довольно развернутые, но по сути своей тоже двухкомпонентные, конструкции, типа *It's been a very useful trip. Thank you for organizing everything and for looking after us so well. We've done everything we wanted to do. Will we continue our cooperation in the next year? – Well, thank you for coming. We've really enjoyed having you as our guests. You must come and see us again next year.*

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Ахманова О.С. Словарь лингвистических терминов / О.С. Ахманова. – М.: Сов. энцикл., 1966. – 608 с.
2. Ермолаева М.Е. Английский язык в диалогах / М.Е. Ермолаева. – М.: ТК Велби, Изд-во «Проспект», 2006. – 136 с.
3. Жеребило Т.В. Термины и понятия лингвистики: Синтаксис: Словарь-справочник / Т. В. Жеребило. – Назрань: ООО «Пилигрим», 2011. – 365 с.
4. Tallerman M. Understanding Syntax / M. Tallerman. – 3-rd edition. – London: Hodder Education, 2011. – 329 p.
5. The linguistics. Encyclopedia / edited by Kirsten Malmkaer. – 3-rd edition. – New York: Routledge, 2010. – 724 p.
6. Trask R. L. A dictionary of grammatical terms in linguistics / R. L. Trask. – Routledge, 1996. – 352 p.
7. Wekker H., Haegeman L. A modern course in English syntax / H. Wekker, L. Haegeman. – London, New York: Routledge, 1996. – 105 p.
8. Zwicky, A.M, Sadock J.M. Ambiguity Tests and How to Fail Them / A. M. Zwicky, J. M. Sadock // Syntax and Semantics. – New York: Academic Press, 1975. – P. 1-36.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Грина Суїма – кандидат філологічних наук, доцент кафедри перекладу та лінгвістичної підготовки іноземців Дніпропетровського національного університету імені Олеся Гончара.

Наукові інтереси: синтаксис англійської мови, особливості перекладу з англійської мови.

УДК 811.111'37

АНАЛІЗ СЕМАНТИЧНОЇ СТРУКТУРИ ПРОХІБІТИВНИХ МОВЛЕННЄВИХ АКТИВ В АНГЛОМОВНОМУ ПОЛІТИЧНОМУ ДИСКУРСІ

**Наталія ТАЦЕНКО (Суми, Україна),
Людмила СУХОВЕЦЬКА (Бахмут, Україна)**

*Стаття розкриває особливості семантичної структури прохібітиву в англійськомовному політичному дискурсі. З'ясовано, що до її складу входять обов'язковий компонент прохібітивної дії та факультативні компоненти: реалізатор заборони, її адверсіант та бенефіціант. За критерієм референтної співвіднесеності корпус прохібітивних спонувань класифікується на означено-референтні (ті, що називають щонайменше одного з учасників прохібітивної ситуації), неозначено-референтні (ті, в яких адресант фокусує увагу на прохібітивній дії) та відносно-референтні (ті, в яких референт вербалізовано неозначеними займенниками *one, you, we*). Провідним методом дослідження є метод семантичного аналізу.*

Ключові слова: прохібітив, прохібітивна дія, реалізатор заборони, адверсіант, бенефіціант, політичний дискурс.

*Статья раскрывает особенности семантической структуры прохибитива в англоязычном политическом дискурсе. Выяснено, что в ее состав входят обязательный компонент прохибитивного действия и факультативные компоненты: реализатор запрета, его адверсиант и бенефициант. По критерию референтной соотношенности корпус прохибитивных побуждений классифицируется на определенно-референтные (те, что называют, по меньшей мере, одного из субъектов прохибитивной ситуации), неопределенно-референтные (те, в которых адресант фокусирует внимание на прохибитивном действии) и относительно-референтные (те, в которых референт вербализован неопределенными местоимениями *one, you, we*). Ведущим методом исследования выступает метод семантического анализа*

Ключевые слова: прохибитив, прохибитивное действие, реализатор запрета, адверсиант, бенефициант, политический дискурс.

The article reveals specific features of the semantic structure of prohibitive speech act in English political discourse. It has found out that its structure consists of the obligatory component of the prohibitive action and such optional constituents as the implementer of the prohibition, adversary agent and beneficiary agent of the

prohibitive situation. According to the criterion of referent orientation the whole bulk of the prohibitive acts is split into those which are definite-referential (the ones, which, name at least one of the participants of the prohibitive situation), indefinite-referential (the ones, which focus upon the prohibitive action) and relatively-referential (those, in which referent is verbalized by the indefinite pronouns one, you, we). The basic method of the research is that of the semantic analysis.

Key words: prohibition, prohibitive action, implementer of the prohibition, adversary agent, beneficiary agent, political discourse.

Постановка проблеми. Прохібітив як різновид директивних мовленнєвих актів (*надалі ДМА*) відіграє значну роль у регулюванні взаємовідносин між комунікантами, у формуванні норм і правил поведінки в суспільстві. Якщо функціональний тип мовленнєвого акту (*надалі МА*) (наказ, прохання, заборона тощо) визначається його ілокутивною силою, то семантична структура речення відображає об'єктивну ситуацію реальної дійсності й утворює пропозиційний зміст мовленнєвого акту. Головною проблемою лінгвістичної семантики є проблема мовного значення в його відношенні до позамовної дійсності. Мовна семантика домінує над формою, оскільки на базі семантичної моделі простіше пояснити використання мови [19, с. 2]. У зв'язку з цим, стратегічною задачею сучасної лінгвістики є дослідження семантики мовних форм у їхніх взаємних структурних відношеннях і зв'язках, а не типологія самих форм і моделей їх функціонування.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Структурно-семантичні та комунікативні характеристики ДМА розглядались у працях зарубіжних (Дж. Серль, Дж. Остін) та вітчизняних науковців (Ф. С. Бацевич, В. Г. Куликова, С. В. Мясоедова, Р. В. Нікіфорова) [16; 20; 2; 9; 10; 11]. Особливості функціонування заборони як правил поведінки для соціуму здійснювались у лінгво-культурологічному напрямку Т. В. Русіною та О. В. Астапенко [12; 1]. Було розглянуто різнорівневі мовні засоби вираження семантики заборони в писемній комунікації на матеріалі української мови [14] та в поетичних текстах на матеріалі російської мови [22]. Проте коло питань, пов'язаних із семантичною структурою прохібітиву в інституційних типах англomовного дискурсу та мовними засобами її вираження, залишилось недостатньо дослідженим, що зумовлює **актуальність** роботи.

Метою статті постає визначення компонентів семантичної структури прохібітиву в англomовному політичному дискурсі на матеріалі мовлення електорату. Досягнення мети передбачає вирішення таких **завдань**: встановити місце прохібітиву в класифікації ДМА; узагальнити тлумачення МА прохібітиву в сучасних дослідженнях; встановити компоненти семантичної структури прохібітиву; запропонувати класифікацію за критерієм референтної співвіднесеності. **Об'єктом** дослідження виступає МА прохібітиву, **предметом** – його семантичні особливості. Основу методології складає **метод** семантичного аналізу.

Виклад основного матеріалу дослідження. Під ДМА розуміють волевиявлення адресанта, спрямоване на каузацію діяльності адресата [21], на те, щоб змінити навколишній світ за допомогою мовленнєвих дій, «зробити так, щоб світ відповідав словам» [16, с. 182]. У класифікаціях директивів лінгвісти відносять заборону до категоричних актів, основною ознакою яких є обов'язкове невиконання дії адресатом [9; 11], або до прескриптивів, які, окрім облігаторності дії, враховують також пріоритетність мовця й бенефактивність дії для нього [3].

МА заборони займають важливе місце в будь-якій культурі, мові, притаманні будь-якому соціуму. Дослідники вважають, що в них проявляється прагнення зберегти себе, свій особистий спокій, свою групу. У заборонах реалізується воля суспільства до самозбереження. Заборони показують, якого роду вчинки можливі в суспільстві, що можна очікувати від його членів, яку поведінку потрібно зупинити. Такі МА є продуктивними під час формування кодексу правил, що регулюють відносини між людиною і навколишнім середовищем. У державному механізмі заборони формулюються у вигляді законів, постанов, розпоряджень [1, с.17; 15, с. 248].

Семантика заборони входить у коло значень деонтичної модальності, яка встановлює, що є обов'язковим, дозволеним або забороненим, і в рамках якої практичні дії учасників ситуації регулюються з точки зору певної системи норм [22, с. 383]. Смісл заборони зазвичай полягає в намірі або волевиявленні адресанта не допустити здійснення дії з боку

адресата або припинити дію, вже почату до моменту мовлення (вербальну або невербальну), у зв'язку з її небажаністю або недоцільністю в певній ситуації [22, с. 383; 13; 10].

У деяких роботах заборонні, прохібітивні висловлювання розглядаються як негативно-імперативні, які являють собою семантико-синтаксичні деривати стверджувальних спонукальних речень [18, с. 210-212]. М. Я. Гловинська вважає, що в основі всіх заборон лежить поняття «не можна»: «Х говорить Y-у, що робити Р не можна» [5, с. 188].

У поданій роботі ми розглядаємо **заборону** як спонукування до невиконання або припинення виконання діяльності через відсутність певних підстав для її здійснення та наявність морального права забороняти дію.

Деякі науковці стверджують, що в основі смислової організації прохібітивних висловлювань лежить трьох-актантна пропозиція, що містить того, хто забороняє, адресата заборони й дію, що забороняється [1]. За результатами нашої розвідки було встановлено, що семантична структура МА прохібітиву містить такі компоненти: прохібітивна дія, реалізатор заборони, адверсіант заборони та бенефіціант.

Смисловим центром семантичної структури прохібітиву виступає облігаторний компонент **прохібітивна дія**, яка розкриває суть того, чого не можна допускати, дозволяти, чим не можна користуватися або уживати, що не може відбуватися або існувати:

(1) *May is quite right. These people are in our country illegally. They should not be allowed to benefit from their crime* (Curmudeonlyoldfart, the Guardian, Comments, 30 Sept. 2013);

(2) *No government has the right to bring violence to its shores and fear to its people but this is exactly what has happened via nonsensical unfettered immigration.* (BruceMullinger, the Guardian, Comments, 11 Jan. 2015).

Реалізатор заборони передбачає номінацію того суб'єкта, до якого безпосередньо звернена заборона й від якого очікується невиконання дії за внутрішнім мотивуванням, оскільки дія детермінована морально-етичними нормами. Роль реалізатора заборони в політичному дискурсі найчастіше виконують представники влади (конкретні особи, що займають державні посади, органи влади, політичні партії):

(3) *Things are complex. I was just saying, the President of a nation cannot afford to feed off stereotypes and generalizations* (goofy dancer, the Washingtonpost, Comments, 26 March 2016);

(4) *Parliament is NOT free to decide something prima-facie illegal just to save face* (jochebed1, the Guardian, Comments, 24 Feb. 2012);

(5) *The Left can no longer hold double standards. Ruthless censorship and enforcement of political dogma is never that far away from justifying the bullet* (Feedback, the Guardian, Comments, 11 Jan. 2015).

Однак, представникам суспільства також забороняється порушувати морально-етичні норми:

(6) *If the PEOPLE of the UK don't like the EU's Migration Policies then the answer for them is simple. They have to make up their minds once and for all whether or not they want to be part of the EU. They can't have it all their own way and pick and choose the bits they like and reject the bits they don't* (McNeileMcCormick, the Guardian, Comments, 23 October 2014);

(7) *Not really. The Greeks can either vote in favour of the terms of the bailout, and then the bailout will happen. Or they can reject the terms, and they will receive no more loans. But they cannot vote for other EZ members to keep funding an unreformed Greece* (Dunnyboy, the Guardian, Comments, 28 June 2015).

Адверсіантом заборони виступає той учасник ситуації, який через дуже високий ступінь власної зацікавленості у подовженні дії, на яку накладається вето, може реалізувати її лише за умов зовнішнього чинника, що походить від ієрархічно вищого джерела, яким може бути закон, постанова, розпорядження, тобто дія, що забороняється, детермінована законодавчими нормами. У випадку імплементації заборони адверсіант втрачає певні привілеї, як правило, фінансові або владні можливості:

(8) *The church is/should not be allowed to dictate policies as policies effect all* (Kiwi333, the Guardian, Comments, 19 Jan. 2015);

(9) *No, **political parties** should not receive state funding* (Manterik, the Guardian, Comments, 12 Feb. 2015).

Одночасна вербалізація у забороні реалізатора та адверсіанта надає цьому МА відтінок вимоги, що є цілком природним, оскільки у деяких концепціях заборону тлумачать як «вимогу не виконувати дію» або як «заперечувальний наказ» [14, с. 200; 4, с. 263-264]:

(10) *At the meantime, **Europe** should not curtail or lift sanctions against **Russia**, because OSCE reports that Russia-backed separatists violate the ceasefire much more often* (Kotakis, the Economist, Comments, 16 Aug. 2016).

Бенефіціантом виступає пасивний учасник прохібітивної ситуації, який у випадку реалізації заборони отримує користь:

(11) ***Disabled people** should NOT have their benefits stripped because of fucking Lehman Brothers and the rest of the greedy neoliberals that like to pass the buck when they screw the world's economy* (philbobaggins1, the Guardian, Comments, 4 Sept. 2012);

(12) ***People who cannot work (and have been judged to be unable to work by the government)** should not be starved or frozen to death by it. It really is that simple* (Fuzzgin, the Guardian, Comments, 5 Sept. 2012).

Слід зазначити, що пропозиційний зміст прохібітивів із експлікацією компонента бенефіціанта відповідає інтересам третьої особи. Науковцями вже було помічено, що деякі директиви (клопотання, прохання), які здійснюються в інтересах третьої особи, сповнені явищем емпатії – своєрідним емоційним отождошенням мовця з цією третьою особою [17]. Нам видається, що цей список правомірно поповнити прохібітивами, в яких бенефіціант, перебуваючи у центрі уваги, інтересів адресанта, потрапляє до «фокусу емпатії» (за термінологією Ф. С. Бацевича) [2, с. 119]. А прохібітиви такого роду можна розглядати як прояв «альтруїстичної емоції, що виникає на основі бажання допомогти іншим» [6, с. 66].

Наявність у семантичній структурі прохібітиву таких антонімічних актантів, як адверсіант та бенефіціант, відображає конфлікт інтересів двох сторін, задіяних у спонукальній ситуації заборони. Як справедливо зазначають дослідники: «Те, що одна сторона (один суб'єкт) вважає бажаним, друга сторона (другий суб'єкт) оцінює як небажане або навіть шкідливе для свого співрозмовника» [8, с. 99]:

(13) *Um, no, the only good immigrant is a legal one. **People who ignore our laws** for purely selfish reasons do not have a right to be supported by the taxes of **people who obey the law*** (langej, the Guardian, Comments, 30 September 2013).

Науковці наголошують, що спілкування, залежно від комунікативних обставин, може бути зорієнтовано на різний ступінь комунікативної точності, і відповідно, носити принципово-неточний, відносно-точний та принципово-точний характер [7, с. 147]. Пропонуємо вжити аналогічний підхід для класифікації прохібітивних спонукувань за критерієм референтної співвіднесеності. Проаналізований корпус прохібітивів розподіляємо на **означено-референтні, неозначено-референтні та відносно-референтні** заборони. **Означено-референтні** заборони обов'язково називають щонайменше одного з суб'єктів прохібітивної ситуації, якого стосується заборона. Ним може бути **реалізатор заборони, її бенефіціант та адверсіант** (приклади 3-12).

Апелюючи до **неозначено-референтних** заборон, адресант має намір сфокусувати увагу на прохібітивній дії, у той час як учасникам ситуації заборони відводиться другорядна роль. Для висування прохібітивної дії на перший план стає у нагоді такий мовний інвентар:

а) безсуб'єктні синтаксичні конструкції з поширеним використанням пасивних форм для компенсації відсутності суб'єкта невиконання дії:

(14) ***Arming the FSA (Free Syrian Army)** would be to adopt a position of regime change, which is illegal in international law and would by definition increase the intensity of the fighting and killing* (HomaKhaleeli, the Guardian, Comments, 10 Feb. 2012);

(15) ***Nuclear weapons** only murder populations; they cannot be used to exclusively target a military force* (PonyBoyUK, the Guardian, Comments, 31 August 2015);

(16) *Not one drop of Scottish or British blood should be spilled over people in the ME. Let them sort it out for themselves* (Taexali, the Guardian, Comments, 10 Feb. 2012).

б) звороти *There is / There are* в комбінації з віддієслівними іменниками, та герундієм:

(17) *There should be no Western military intervention in Syria*. (Taku2, the Guardian, Comments, 10 Feb. 2012);

(18) *There can't be a wiping out of debts but perhaps a renegotiation of the terms of repayments* (Germanlady1, the Guardian, Comments, 5 Feb. 2015).

Прохібітивні акти з використанням неозначених займенників *one, you, we*, які вказують на наявність референта, але не називають його, утворюють групу **відносно-референтних** заборон. Займенники *one, you, we* віддзеркалюють узагальнений суб'єкт, через що втрачають референтну визначеність. Її встановленню сприяє семантичний аналіз дії, що забороняється, з урахуванням ситуативно-дискурсивного контексту. Дії, які пов'язані з морально-етичними цінностями суспільства, стосуються й можуть бути реалізовані будь-яким представником соціуму, тому потенційним референтом таких прохібітивів виступає будь-який учасник комунікативної ситуації:

(19) *One cannot ignore the past... it influences us every day* (WonderfulWorld, The Washington Post, Comments, 14 Feb. 2015);

(20) *How would you feel if your professors and scientists were assassinated for knowledge? You can not assassinate knowledge; you can not bomb knowledge* (Iraandoost, the Guardian, Comments, 12 Jan. 2012);

(21) *However absurd any religion is, we must never criticize it* (fredreplies, the Guardian, Comments, 8 Jan. 2015).

Прохібітивні висловлення такого роду отримують статус правил поведінки для широкого кола людей і можуть розглядатися як універсальні заборони.

Однак, у процесі дослідження було помічено, що низка прохібітивних дій за жодних обставин не може бути реалізована пересічним громадянином, оскільки дії такого характеру є прерогативою влади. Так, у подальшому прикладі пресупозиція того, що право оголошувати війну залишається за першими особами держави, дозволяє кваліфікувати неозначений займенник *we* як суб'єкта влади, частиною якої відчуває себе адресант:

(22) *We are not officially at war with Iran and cannot act as though we are* (karlo, the Guardian, Comments, 17 Jan. 2012).

Вірній інтерпретації адресата заборони сприяє не тільки врахування можливості реалізації дії адресатом, але й лінгвістичний контекст. У прикладах 23, 24, якими накладається вето на приватизацію системи охорони здоров'я, саме екстраполяція займенників *you* та *us* віддзеркалює розподіл соціального статусу влади й статусу народу відповідним чином.

(23) *You can't make the NHS into a profit making machine, like a cash machine, the NHS is a living organisation that is there for us, at any time* (Languageandgenes, the Guardian, Comments, 9 February 2012);

(24) *So you can't take it (NHS) away from us to give it to your American masters – you'll be stealing it from your parents and your siblings and your children and colleagues and neighbours* (houses, the Guardian, Comments, 24 Feb. 2012).

Приклади 22, 23, 24 ілюструють заборони, референтом яких виступає окрема соціальна група, уособленням якої є влада.

Висновки. Поданою роботою проілюстровано, що семантична структура прохібітиву в політичному дискурсі містить такі компоненти: прохібітивна дія, реалізатор заборони, адверсіант та бенефіціант. Функція реалізатора заборони може бути репрезентована як суб'єктами влади, так і представниками соціуму. Наявність таких антонімічних актантів, як адверсіант та бенефіціант, демонструє конфліктний характер цього МА.

За критерієм референтної співвіднесеності запропоновано класифікувати корпус прохібітивних спонувань на означено-референтні (ті, що називають щонайменше одного з суб'єктів прохібітивної ситуації), неозначено-референтні (ті, в яких адресант фокусує увагу

на прохібітивній дії), та відносно-референтні (ті, в яких референт вербалізовано неозначеними займенниками *one, you, we*, на інтерпретацію яких впливає врахування можливості адресата виконати прохібітивну дію та дискурсивно-лінгвістичний контекст).

Перспективою дослідження вважаємо детальніший аналіз мовних засобів, що актуалізують визначені компоненти, структурно-семантичні та лексико-семантичні особливості оформлення МА прохібітиву в англomовному політичному дискурсі.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Астапенко Е. В. Высказывания о ситуациях запрета (Как феномен английского языка и как феномен американской культуры) : автореф. дис.... канд. филол. наук : 10.02.04 / Е. В. Астапенко. – Тверь, 2004. – 18 с.
2. Бацевич Ф. С. Основы коммуникативной лингвистики : підручник / Ф.С. Бацевич. –2-ге вид., доп. –К. : ВЦ «Академія», 2009. –376 с. (Серія «Альма-матер»).
3. Беляева Е. И. Грамматика и прагматика побуждения : английский язык / Е. И. Беляева. – Воронеж : Изд-во Воронеж. гос. ун-та, 1992. – 168 с.
4. Вежицкая А. Речевые акты / А. Вежицкая // Новое в зарубежной лингвистике : сб. статей. – М. : Прогресс, 1985. – Вып. 16. – С. 251–275.
5. Гловинская М. Я. Семантика глаголов речи с точки зрения теории речевых актов / М. Я. Гловинская // Русский язык в его функционировании: коммуникативно-прагматический аспект. – М. : Наука, 1993. –213 с.
6. Додонов Б. И. В мире эмоций / Б. И. Додонов. –К. : Политиздат Украины, 1987. –140 с.
7. Карасик В. И. Языковая кристаллизация смысла / В. И. Карасик. – Волгоград : Парадигма, 2010. – 422 с.
8. Колокольцева Т. Н. Специфические коммуникативные единицы диалогической речи / Т. Н. Колокольцева. – Волгоград : Изд-во Волгоградского гос. ун-та, 2001. – 260 с.
9. Куликова В. Г. Структура спонукальних мовленнєвих актів сучасної французької мови (комунікативно-прагматичний аспект) : автореф. дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.05 / В. Г. Куликова. – Київ, 2001. – 19 с.
10. Мясоєдова С. В. Категорія спонукання і її вираження в непрямих висловленнях сучасної української мови : автореф. дис... канд. філол. наук: 10.02.01 / С. В. Мясоєдова. – Харків, 2001. – 19 с.
11. Никифорова Р. В. Коммуникативно-семантическая группа высказываний, реализующих интенцию «предлагания» (в современном английском языке) : автореф. дис. ... канд. филол. наук : 10.02.04 / Р. В. Никифорова. – Киев, 1988. – 24 с.
12. Русинова Т. В. Особенности функционирования запрета : На материале русского и английского языков : дисс ... канд. филол. наук : 10.02.19. / Т. В. Русинова. – Саратов, 2006. – 219 с.
13. Рябокiнь Н. О. Перформативи як iндикатори негoпозитивних мовленнєвих актів. – Режим доступу : http://nauka.hnu.edu.ua/sites/default/files/fahovi%20vudannia/2010/Lingvistichni_doslidennia_27/16.html
14. Телеки М. М.8 Вираження семантики заборони в писемній комунікації / М. М. Телеки // Міжнародний вісник. Культурологія. Філологія. Музикознавство Вип. II (3), 2014. – С. 198 – 205.
15. Тер-Минасова С. Г. Особенности культуры англоязычного мира через призму объявлений и призывов / С. Г. Тер-Минасова // Язык и межкультурная коммуникация / Учеб. пособие) – М.: Слово / Slovo, 2000. – 259 с.
16. Серль Дж. Р. Классификация иллокутивных актов / Дж. Р. Серль [пер. с англ.] // Новое в зарубежной лингвистике. – М. : Прогресс, 1986. – Вып. 17. : Теория речевых актов. – С. 170 – 194.
17. Фоміна Л. В. Комунікативна організація безсполучникового складного речення спонукального типу: дис... канд. філол. наук: 10.02.01 / Л. В. Фоміна. – Харків, 2000. – 163с.
18. Храковский В. С. Прохібитивные предложения / В. С. Храковский // Теория функциональной грамматики: Темпоральность. Модальность. – Л., 1990. – С. 185 – 238.
19. Шафиков С. Г. Теория семантического поля и компонентной семантики его единиц / С. Г. Шафиков // Учебное пособие. – Уфа, 1999. – 88 с.
20. Austin J. L. How to do things with words / J. L. Austin. – Oxford University Press, 1962. – 167 p.
21. Skinner B. J. Verbal behavior. N.Y., 1957. – Vol. 13. – 480p.
22. Wołyniec T. Prohibition semantics and its reflection in the languages of feasible world / T. Wołyniec // Polilog. Studia Neofilologiczne, nr 2, 2012. – S. 383-394.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

Наталія Таценко – кандидат філологічних наук, доцент кафедри германської філології Сумського державного університету, докторант Запорізького національного університету.

Наукові інтереси: дискурсологія, когнітивна лінгвістика, прагмалінгвістика, лінгвосинергетика.

Людмила Суховецька – аспірант кафедри германської філології Горлівського інституту іноземних мов Державного вищого навчального закладу «Донбаський державний педагогічний університет».

Наукові інтереси: дискурсологія, прагмалінгвістика, семантика, політичний дискурс.

УДК 811.111 [22+37] (045)

ТРАНСФОРМАТИВНІСТЬ МЕМА В ІНТЕРНЕТ-СЕРЕДОВИЩІ (НА МАТЕРІАЛІ АНГЛОМОВНИХ КІНОМЕМІВ)

Олександра ЧЕРНІКОВА (Київ, Україна)

Статтю присвячено проблемі трансформативності сучасного мема у інтернет-середовищі. У дослідженні дано визначення трансформації мема, класифіковано шляхи його трансформації та проаналізовано матеріал у вигляді сучасних вербально-візуальних інтернет-мемів; дано поняття мема-шаблону та доведено вживання гри слів у трансформації мема.

Ключові слова: мем, інтернет-мем, трансформація мема, кіномем.

Статья посвящена проблеме трансформативности современного мема в интернет-среде. В исследовании дано определение трансформации мема, классифицированы ее подвиды и проанализирован материал, представленный современными вербально-визуальными мемами; дано понятие мема-шаблона и доказано употребление игры слов в трансформации мема.

Ключевые слова: мем, интернет-мем, трансформация мема, киномем.

The article is focused on the problem of meme transformability in the Internet environment, continuing a string of papers published on the issue of meme definition, classification and analysis. Based on modern European, American and Ukrainian research, the study gives a definition of meme transformation (changes in its verbal/visual form or situation of usage), classifies ways of its transformation (full: changing verbal/visual form or situation; and partial: changing part of its verbal/visual form) and analyzes several samples of modern verbal and visual Internet memes; another result of the present mini-research is finding a definition of a 'template meme' and proving that wordplay may be involved in meme transformation, as has been shown with several examples. This study offers multiple prospects, such as further research on meme types and subtypes, meme functionality and meme translatability, and serves as basis for a dissertation focused on memes, their history, variety and function in modern culture.

Key words: meme, internet meme, meme transformation, cinematic meme.

Останніми десятиріччями, коли інформація поширюється дедалі швидше і стає дедалі доступнішою, набуває ваги дослідження мовленнєвого та культурного явища *мема* – мовленнєвої та культурної одиниці, що здатна необмежено відтворюватися та змінюватися, мати ситуативні властивості та розпізнаватися носіями певного культурного коду.

Однією з найцікавіших властивостей мема є його здатність *трансформуватися* у культурному середовищі для використання у різних ситуаціях.

Актуальність дослідження феномена мема (у широкому значенні [3]) зумовлена, насамперед, його унікальними властивостями: сучасний мем має дуже коротке “життя” – виникає миттєво, трансформується за лічені дні (деколи – години) і так само швидко зникає. Меми минулого [4; 5] більш стійкі, але так само підлягають трансформації, як і сучасні меми. У семіотиці, когнітивній та прагмалінгвістиці, культурології, існують численні спроби визначення мема, його аналізу, класифікації [6; 7; 8; 9].

На жаль, стан вивчення мема залишається спорадичним як в українській, так і в пострадянській науці [1; 2], на відміну від сучасних європейських та американських досліджень [7; 9]. Натомість, *трансформативність* як основна властивість мема, судячи з доступних джерел, взагалі не розглядалася вітчизняними науковцями та дуже обмежено вивчалася за кордоном.

Дослідження присвячено, насамперед, питанню *трансформативності* мема, розгляду шляхів його трансформації та аналізу її яскравих прикладів.

Основні завдання дослідження – розгляд трансформативності мема як одної з його основних властивостей, класифікація шляхів його трансформації та детальний аналіз прикладів трансформованих мемів.

Матеріалом дослідження виступили англомовні меми, що містяться у мережі Інтернет (основним джерелом став сайт-збірка сучасних інтернет-мемів *knowyourmeme.com* [10]).

Детальні критерії визначення і властивості явища мема сформульовано у попередній власній розвідці, присвяченій дослідженню мемів у лінгвістичному аспекті [3]. Зокрема зазначається, що до мемів можуть бути віднесені як інтернет-меми, так і до-інтернетні (історичні персоналії, цитати з літератури, кінофільмів, ідіоми, стійкі вирази та ін.).

Джерела походження та найчастотніші генератори мемів досліджено у іншій розвідці [4], де досліджено шляхи розповсюдження мема та його передачі між носіями певного культурного коду. Зокрема визначено, що генераторами мемів можуть виступати

різноманітні культурні одиниці, як-от: кінофільми, літературні твори, персоналії, ситуації з реального життя, ба навіть класичне зображальне мистецтво [10] (Рис.1). Аналіз відповідних інтернет-джерел показує, що якщо існує одиниця культури, то вона, безперечно, стане генератором мемів.

Рис.1

Приклад мемів, що виникли з класичного мистецтва

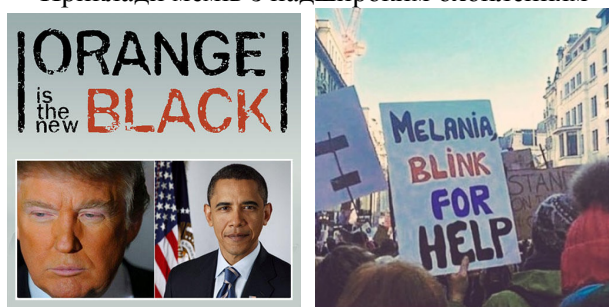
Меми створюються там, де є певна група людей, об'єднана спільними інтересами [5]. Це можуть бути як члени фендому (фанати кінофільму, літературного твору або серіалу), так і представники будь-якої професії, або носії будь-якого соціального статусу.

Однак, меми можна розрізнити за впливом та охопленням. Це, безумовно, тема для іншого більш детального дослідження, проте аналіз матеріалу показує, що охоплення мемів різниться від надширокого (сучасна політика) до надвузького (двоє людей, які спілкуються).

Таким чином, можна зазначити, що існують меми, які розповсюджуються та упізнаються мільйонами людей, наприклад, гострополітичні меми, присвячені сучасним ситуаціям з реального життя (Рис.2), і меми, які виникають та вживаються серед дуже обмеженої кількості мовців: це можуть бути так звані «карти для обмеженої компанії» (англ. inside jokes) або меми, які виникають із життєвих ситуацій, у яких брала участь обмежена кількість людей.

Рис.2

Приклади мемів з надшироким охопленням

Щойно з'являється популярний мем, він починає трансформуватися [4]. Під трансформацією мема ми розуміємо зміни у його вербальній/візуальній формі або ситуації його вживання. Варіації трансформації мема можна розподілити таким чином: трансформація буває повна (коли повністю змінюється вербальна/візуальна форма мема або його ситуативне вживання) і неповна (коли вербальна/візуальна форма мема змінюється лише частково). За повної трансформації може залишатися незмінною лише візуальна складова мема, а вербальна змінюється повністю. Випадки повної зміни візуальної частини за незмінної вербальної трапляються частіше (рис.3).

Рис. 3

Повна трансформація мема

До яскравих прикладів неповної трансформації можна перш за все віднести меми, які ми пропонуємо називати *мемами-шаблонами*. Їх особливість полягає в тому, що від оригінального вербально-візуального втілення залишається лише стандартна «формула». Приклади таких мемів можна побачити на фан-сайтах, присвячених певному культурному явищу (фільму, книзі тощо). У цій розвідці ми проілюструємо неповну трансформацію відомим мемом *One Does Not Simply Walk Into Mordor* (рис. 4), що походить з екранізації книги *The Lord of the Rings* («Володар перснів»):

Рис. 4

Неповна трансформація мема

Як бачимо з прикладу, візуальна складова мема не змінилася зовсім (вона настільки іконічна, що у багатьох випадках вживається навіть без вербальної, тобто наявності зображення персонажа з його характерним жестом вже читається як «One does not simply»). Натомість вербальна частина трансформувалася згідно ситуації.

Таким чином, можна зазначити, що трансформовані меми виникають, наприклад, коли вихідна ситуація (завдання, яке майже неможливо виконати) пародіюється у вигляді простих життєвих ситуацій (неможливість «відірватися» від проглядання відео на сайті YouTube).

У кіномемах досить часто пародіюється алюзія на актора, завдяки якому з'явився мем, або гра якого спровокувала появу мема у лінгвокультурному середовищі (рис. 5). Тут ми бачимо «схрещування» кіномема з мемом, заснованим на постаті з реального життя. Приклади таких трансформації трапляються порівняно нечасто, адже тут повинні збігтися декілька факторів: іконічність персоналії актора та його найвідоміша роль у кіно, яка сама по собі виступає мемом. У нашому прикладі обіграється меметична роль Шона Біна у «Володарі перснів» та його схильність постійно обирати ролі персонажів, які за сюжетом гинуть.

Рис. 5

Трансформація мема: алюзія на актора

Крім того, часто неповно трансформовані меми засновані на грі слів, що найбільш характерно для англомовних мемів. Гру слів, де фразове дієслово *walk into* співпадає з прізвиськом відомого американського актора, можна побачити у такому прикладі (рис. 6):

Рис. 6

Гра слів у трансформації мема

На жаль, формат статті не дозволяє ілюструвати шляхи трансформації мема великою кількістю прикладів. Однак сотні проаналізованих мемів, вибраних із сайта-джерела *knowyourmeme.com*, підтверджують нашу тезу про неодмінну трансформацію мема, який виник у культурному середовищі.

Отже, завдання розвідки виконані наступним чином: дано визначення трансформації мема (зміни у його вербальній/візуальній формі або ситуативному вживанні), класифіковано шляхи цієї трансформації (повна трансформація з заміною одного з компонентів мема або часткова, де найчастіше замінюється лише частина вербальної складової мема), проаналізовано відповідний ілюстративний матеріал (загальні приклади різновидів мемів, приклади повної та неповної трансформації, приклад трансформації мема, заснованої на грі слів).

Таким чином, можемо зробити висновок, що трансформативність мема закріплена у наявності численного матеріалу. Повна трансформація відбувається, коли потрібно вжити мем у ситуації, відмінній від оригінальної, або навпаки, прив'язати ситуацію до іншого вербального вираження. Неповна трансформація найрозповсюдженіша в інтернет-джерелах та включає меми-шаблони (стандартна фраза, що частково змінюється). Крім того, доведено, що меми застосовують гру слів як спосіб трансформації вербальної складової.

Дослідження різновидів, шляхів утворення та властивостей мема не може бути обмежене одною ба навіть декількома науковими статтями, тому ми вбачаємо у вивченні цієї проблеми значні перспективи, зокрема написання докторського дисертаційного дослідження, присвяченого мемам як мовленнєвому та культурному явищу.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Жаботинская С.А. Язык как оружие [Электронный ресурс] / С.А. Жаботинская. – Режим доступа: http://uaclip.at.ua/zhabotinskaja-jazyk_kak_oruzhie.pdf.
2. Піддубний А.С. Інтернет-меми в аспекті парадигми перекладу [Електронний ресурс] / А.С. Піддубний // *Новости мировой науки (Филологические науки)*. – 2011. – Режим доступа до журн.: http://www.rusnauka.com/13_NMN_2011/Philologia/6_86003.doc.htm
3. Чернікова О.І. Вербальний, невербальний та комплексний меми: класифікація за способом подання та сприйняття інформації в Інтернет-середовищі (на матеріалі англомовних кіномемів) / О.І. Чернікова. – *Вісник Київського національного лінгвістичного університету. Серія Філологія* : зб. наук. праць. – Київ : Видавничий центр КНЛУ, 2015. – Т. 18. – №1. – С. 151-156.
4. Чернікова О.І. Генератори мемів у англомовному культурному просторі / О.І. Чернікова. – *Наук. записки Національного університету "Острозька академія". Серія "Філологічна"* : зб. наук. праць. – Острог : Вид-во Нац. ун-ту "Острозька академія", 2016. – С. 251-254.
5. Чернікова О.І. Темпоральні різновиди та шляхи розповсюдження мема: від минулого до сучасності / О.І. Чернікова. – *Наук. праці Кам'янець-Подільського національного університету. Серія : Філологічні науки*. – Кам'янець-Подільський : Аксіома, 2015. – Вип. 39. – С. 286-290.
6. Blackmore S. *The meme machine* / Susan Blackmore. – Oxford: Oxford University Press, 1999. – 258 p.
7. Chick G. *The units of culture* [Internet resource] / Garry Chick. – Access mode: <http://www.personal.psu.edu/gec7/Units.pdf>.
8. Dawkins R. *The selfish gene* / Richard Dawkins. – Oxford : Oxford University Press, 2006. – 360 p.
9. Deacon T.W. *Memes as signs* [Internet resource] / Terrence W. Deacon // *The semiotic review of books*. – Vol. 10 (3). – Access mode: <http://projects.chass.utoronto.ca/semiotics/srb/10-3edit.htm>
10. Know Your Meme [Internet resource]. – Access mode: <http://knowyourmeme.com>.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Олександра Чернікова – кандидат філологічних наук, доцент кафедри англійської філології і перекладу факультету перекладачів Київського національного лінгвістичного університету.

Наукові інтереси – семантика, семіотика, мем, кіномем, кінотекст, переклад кінотекстів.

УДК 81'4

РОЛЬОВА ПАРАДИГМА КОМУНІКАТИВНОГО ІМІДЖУ ПЕТРА ПОРОШЕНКА

Олена ЧОРНА (Кропивницький, Україна)

У статті розглядається політичне мовлення лідерів держави як один із засобів творення їх комунікативного іміджу; визначається типова комунікативна-рольова парадигма іміджу Президента України; здійснюється порівняння образу «типового» глави української держави з іміджем чинного Президента.

Ключові слова: політичний дискурс, лідер, імідж, комунікативний імідж, комунікативна роль.

Статья рассматривает политическую речь лидеров страны как один из способов создания коммуникативного имиджа; определяет типичную коммуникативно-ролевую парадигму имиджа Президента Украины, сопоставляя образ «типичного» главы украинского государства с имиджем действующего Президента.

Ключевые слова: политический дискурс, лидер, имидж, коммуникативный имидж, коммуникативная роль.

The paper examines political speech of the country leaders as a tool of shaping their communicative images; defines typical paradigm of communicative roles of a Ukrainian President; compares the image of a "typical" Ukrainian President to the image of the current country leader. Communicative image is viewed as a unity of verbal behavior stereotypes (roles), mechanisms and means of their realization (strategies), used by the communicant, possessing high social and professional status who aims to shape a generalized image of herself / himself in the conscience of the listeners / interlocutors. The phenomenon gains especial popularity in the realm of politics as most citizens have never had and will hardly get an opportunity to personally communicate with their political leader, thus their political choice (e.g. on election day) is greatly defined by the efficiency of the communicative image of such a politician.

The data under analysis shows that irrespective of any personal and professional features of the four Ukrainian Presidents, the nuclei of their communicative images have remained unvarying throughout the years 2000–2016.

Key-words: political discourse, leader, image, communicative image, communicative role.

Антропоспрямованість сучасної мовознавчої науки, тенденція до вивчення особистісно-суб'єктивного в мовній динаміці та потреба лінгвістичного осмислення нових соціальних феноменів (мовного оформлення демократичних політичних реалій) перемістили у фокус мовознавчих студій вивчення індивідуальних рис людини, що проявляються в комунікації. Учені дійшли висновку, що основою спілкування в суспільно важливих сферах, зокрема політиці, у сучасних умовах виступають не індивідуальні характеристики людини, а її символічний образ-замінник, котрий підвищує ефективність комунікації та забезпечує досягнення мовцем прагматичних, позамовних цілей. Такий генералізований ідеальний образ – імідж, що має декілька сфер реалізації (поведінкову, візуальну, комунікативну), набуває особливої ваги в політиці, оскільки більшість громадян не мали і не матимуть можливості особистісного спілкування з політичними лідерами, а, відповідно, їх вибір зумовлений ефективністю іміджу політика, котрий [імідж] формується в масовій свідомості внаслідок роботи політтехнологів і тиражування в ЗМІ.

Під терміном «*комунікативний імідж*» політичного лідера (далі – КІ) розуміємо сукупність вербальних стереотипів поведінки (ролей), механізмів і засобів їх реалізації (стратегій), що використовуються комунікантом, наділеним високим соціальним та професійним статусом, з метою (вираженою в інтенціях) формування у свідомості слухачів / співрозмовників узагальненого образу особистості мовця.

Метою цієї статті є порівняти комунікативний імідж чинного Президента України з узагальненим КІ очільника нашої держави, укладеним на основі аналізу політичного мовлення Л. Кучми, В.Юшенка, В. Януковича та П.Порошенка. **Матеріалом дослідження** слугували 146 текстів промов, інтерв'ю та прес-коференцій політиків, які обіймали посаду Президента України в період 2000–2016 років.

Отримані результати свідчать про те, що незважаючи на відмінності у світогляді політиків, їхній політичній орієнтації, баченні майбутнього України та себе в ролі її глави,

домінантні складові комунікативних образи президентів країни протягом останніх 16 років мають набагато більше спільних рис, ніж відмінних (див. Таблицю 1).

Таблиця 1

Парадигма комунікативних ролей політичного лідера України

№ з/п	Комунікативні ролі, відносна частота	Л. Кучма	В. Ющенко	В. Янукович	П. Порошенко
1	Відповідальний	18,2%	9,1%	27,3%	9,1%
2	Віруючий	9,1 %	18,2 %	36,4%	18,2%
3	Демократ	54,5%	72,7%	18,2%	18,2%
4	Захисник	18,2%	9,1%	18,2%	0%
5	Керівник	0%	9,1%	9,1%	0%
6	Компетентний керівник	72,7%	63,6%	63,6%	81,8%
7	Легітимний	0%	0%	9,1%	0%
8	Лідер-що-єднає	54,5%	72,7%	54,5%	100%
9	Миротворець	0%	0%	0%	36,4%
10	Месія	9,1%	0%	0%	0%
11	Оптиміст	0 %	36,4%	18,2%	45,5%
12	Патріот	72,7%	36,4%	36,4%	63,6%
13	Реформатор	45,5%	27,3%	72,7%	36,4%
14	Рішучий	0%	0%	9,1%	81,8%
15	Сім'янин	0%	9,1%	0%	9,1%
16	Філософ	63,6%	0%	9,1%	0%

Так, інваріантною складовою комунікативно-рольової парадигми Президента України є КР *Компетентного керівника*, *Лідера-що-єднає*, *Патріота* та *Реформатора* (відносна частотність використання у мовленні політиків – 45,5%–100%). Тобто, фактично від часу проголошення Україною своєї незалежності українці постійно прагнуть змін, єднання і відродження почуття національної величі. А судячи з того, що ці прагнення залишаються незмінними, жоден із лідерів країни не спромігся реалізувати суспільну програму реформування країни. Найяскравіше зазначені соціальні прагнення вербалізовано у слогані президентської політичної кампанії 2015 року "Жити по-новому". Можна припустити, що саме доречний слоган до певної міри сприяв перемозі Петра Порошенка в I турі (жоден з його попередників не мав такої електоральної підтримки).

Ситуація, за якої президентом було обрано Петра Порошенка відзначалася надмірною соціально-політичною і навіть військовою напругою. Це, звісно ж, мало вплив і на імідж політика, комунікативний образ котрого, як свідчать результати виборів, здобув значну суспільну прихильність.

Таблиця 2

Парадигма комунікативних ролей КІ Петра Порошенка

№ з/п	Комунікативні ролі, відносна частота	П. Порошенко
1	Відповідальний	9,1%
2	Віруючий	18,2%
3	Демократ	18,2%
4	Компетентний керівник	81,8%
5	Лідер-що-єднає	100%
6	Миротворець	36,4%
7	Оптиміст	45,5%
8	Патріот	63,6%
9	Реформатор	36,4%
10	Рішучий	81,8%
11	Сім'янин	9,1%

Судячи з матеріалу дослідження П. Порошенко, насамперед, позиціонує себе як президент всієї України (КР *Лідер-що-єднає*, 100% – у всіх публічних виступах), котрий

готовий іти на розумні компроміси заради досягнення злагоди і відновлення взаєморозуміння в державі (КР *Миротворець* – 36,4%, КР *Патріот* – 63,6%).

Утім його готовність до компромісу має межі, політик рішучо відстоює ключові для держави і суспільства позиції (КР *Рішучий* – 81,8%). Такі позиції мовця посилюються стратегіями *апелювання до базових потреб, ми-інклюзивного, окреслення плану майбутніх змін, перелічування досягнень, взяття відповідальності*. Відзначимо, що Президент не схильний до використання КС *Нагромадження проблем*, відносно не частотною для нього є КР *Реформатора*.

П. Порошенко: Я йду на посаду Президента, щоб зберегти і зміцнити єдність України. Забезпечити тривалий мир і гарантувати надійну безпеку. <...> У глави держави – широкий вибір різноманітних інструментів для забезпечення територіальної цілісності України і мирного життя громадян.

Повноважень і рішучості не забракне. Я не хочу війни. Я не прагну помсти. Хоча перед очима – великі жертви, принесені українським народом. **Я прагну миру і доб'юся єдності України.** Тому розпочинаю свою роботу з пропозиції мирного плану. <...> **Потретьє, мирний діалог.** <...> **Навіть з тими, хто дотримується інших, ніж я, поглядів на майбутнє країни.** Сьогодні окремо хочу звернутися до співвітчизників з Донеччини та Луганщини. **Дорогие наши братья и сестры, сограждане!** <...> С чем я как Президент приеду к вам в самое ближайшее время? **С миром. С проектом децентрализации власти. С гарантией свободного использования в Вашем регионе русского языка.**

С твердым намерением не делить украинцев на правильных и неправильных. С уважительным отношением к специфике регионов. К праву местных громад на свои нюансы в вопросах исторической памяти, пантеона героев, религиозных традиций. <...> Будь-який агресор на кордоні України має згадати Євангельську мудрість: хто з мечем прийде, той від меча і загине!

Громадяни України не зможуть відчувати блага миру та безпеки, доки ми не врегулюємо наші відносини з Росією. <...> **Ні з ким не може бути компромісу в питаннях Криму, європейського вибору і державного устрою. А все інше повинно обговорюватися і вирішуватися за столом переговорів** [10].

Відчуттю згуртованості сприяє те, що інавгураційна промова (перший офіційний виступ у ролі Президента) була виголошена двома мовами: українською та російською, при цьому російськомовна частина не повторювала змісту україномовної, не була перекладом.

Таким чином, Президент бажає досягти «кращого майбутнього» не стільки різкими змінами і докорінними реформами, скільки переформатуванням свідомості українців, ціннісним єднанням нації під керівництвом компетентного лідера. Більш того, П. Порошенко додає до своїх промов щось на зразок аутотренінгу, експліцитно стверджуючи, що все буде добре (КР *Оптиміст*). Певно, образ Президента, котрий вербалізує тези, про те, що «ми здатні подолати кризу, у нас все вийде, ми вже маємо позитивні результати», відповідає вимогам часу.

П. Порошенко: Український народ – згуртований та сильний. Упевнений, що разом ми подолаємо труднощі у розбудові нашої держави. Ми обов'язково переможемо та досягнемо успіху. Бажаю усім миру, злагоди й добробуту. Слава Україні! [6]; **Впевнений, все у нас вийде. Впевнений – все буде добре, дорогі співвітчизники!** [3]

Отже, п'ятим Президентом України було обрано беззаперечного Лідера-що-єдне. Центром його об'єднавчих зусиль стала українська ідентичність, національна ідея, спільність у прагненні кращого майбутнього, готовність спільно творити це майбутнє, незважаючи на протиріччя в чомусь. П. Порошенка називаємо також керівником – оптимістом, котрий здатен поєднати мажорний настрій, заклики до єднання із рішучим відстоюванням суспільно важливих позицій та вмінням компетентно управляти і реформувати державу.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Виступ Президента Петра Порошенка на урочистому засіданні Верховної Ради України з нагоди Дня Конституції 28 Червня 2016 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.president.gov.ua/news/vistup-prezidenta-petra-poroshenka-na-urochistomu-zasidanni-37473>.

2. Виступ Президента під час заходів у зв'язку з 30-ми роковинами Чорнобильської катастрофи 26 Квітня 2016 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.president.gov.ua/news/vistup-prezidenta-pid-chas-zahodiv-u-zvyazku-z-30-mi-rokovin-37042>.
3. Вітання Президента України з нагоди Дня родини 08 Липня 2016 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.president.gov.ua/news/vitannya-prezidenta-ukrayini-z-nagodi-dnya-rodini-37565>.
4. Звернення до Українського народу з нагоди Дня захисника України 14 Жовтня 2015 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.president.gov.ua/news/zvernennya-do-ukrayinskogo-narodu-z-nagodi-dnya-zahisnika-uk-36137>.
5. Звернення Президента до депутатів Верховної Ради України 18 лютого 2016 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.president.gov.ua/news/zvernennya-prezidenta-do-deputativ-verhovnoyi-radi-ukrayini-36754>.
6. Звернення Президента до Українського народу з нагоди Міжнародного дня прав людини 10 Грудня 2015 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.president.gov.ua/news/zvernennya-prezidenta-do-ukrayinskogo-narodu-z-nagodi-mizhna-36464>.
7. Звернення Президента України до Українського народу з нагоди Дня Конституції України 28 червня 2014 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу до промови : <http://www.president.gov.ua/news/30634.html>.
8. Звернення Президента України з нагоди Дня Соборності України 22 Січня 2016 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.president.gov.ua/news/zvernennya-prezidenta-ukrayini-z-nagodi-dnya-sobornosti-ukra-36643>.
9. Новорічне привітання Президента України 31 Грудня 2015 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.president.gov.ua/news/novorichne-privitannya-prezidenta-ukrayini-36591>.
10. Промова Президента України під час церемонії інавгурації 07 липня 2014 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу до промови : <http://www.president.gov.ua/news/30488.html>.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Олена Чорна – кандидат філологічних наук, старший викладач кафедри перекладу, прикладної та загальної лінгвістики Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка.

Наукові інтереси: політична лінгвістика, теорія мовної комунікації, іміджологія.

УДК 81'42(045)

ВЕРБАЛЬНІ ЗАСОБИ РЕАЛІЗАЦІЇ КОМУНІКАТИВНОЇ СТРАТЕГІЇ ВПЛИВУ В ПОЛІТИЧНОМУ ДИСКУРСІ: ЛІНГВО-ПРАГМАТИЧНИЙ АСПЕКТ

Світлана ЧУГУ (Вінниця, Україна)

Стаття присвячена висвітленню результатів вивчення лінгвістичних засобів, за допомогою яких реалізується комунікативна стратегія впливу у політичному дискурсі. Дослідження функціонального навантаження лінгвістичних засобів різних рівнів у публіцистичному тексті свідчить, що ефективне використання комунікативних стратегій і тактик маніпулятивного характеру базується на лінгво-прагматичних особливостях мовних одиниць певного семантичного наповнення.

Вивчення закономірностей вербальної реалізації маніпулятивних засобів впливу на суспільну свідомість дозволить досягти глибшого розуміння комунікативної сутності політичного дискурсу.

Ключові слова: комунікативна стратегія, тактика, вербальні засоби, маніпуляція, комунікативно-прагматичні особливості.

В статье представлены результаты изучения лингвистических средств, с помощью которых реализуется коммуникативная стратегия влияния в политическом дискурсе. Исследование функциональной нагрузки лингвистических единиц разных уровней в публицистическом тексте свидетельствует, что эффективное использование коммуникативных стратегий и тактик манипуляторного характера базируется на лингво-прагматических особенностях языковых единиц определенной семантики.

Изучение закономерностей вербальной реализации манипуляторных средств влияния на общественное сознание позволит достичь более глубокого понимания коммуникативной сущности политического дискурса.

Ключевые слова: коммуникативная стратегия, тактика, вербальные средства, манипуляция, коммуникативно-прагматические особенности.

The article highlights the results of the study of linguistic devices used to realize the communicative strategy of influence in political discourse. The research of the functions of the language means of different levels in the publicist text provide evidence for the fact that effective use of manipulative communicative strategies and tactics is based on the lingo-pragmatic peculiarities of the semantics of certain linguistic units.

The study of regularities of verbal realization of manipulative means that influence social worldviews will deepen the understanding of the communicative nature of political discourse.

Keywords: communicative strategy, tactic, verbal means, manipulation, communicative-pragmatic peculiarities.

Науковий інтерес до політичного дискурсу в сучасних лінгвістичних студіях обумовлений низкою соціально важливих чинників, зокрема значенням суспільно-політичних подій у житті суспільства. Політичний дискурс є предметом наукових студій

М.О. Діденка, С.Г. Кара-Мурзи, Л.М. Киричук, М.Л. Макарова, О.Н. Паршиної, О.І. Шейгал [2; 5; 6; 7; 8; 10], дослідників, які працюють у царині дискурсології.

Проблематика, пов'язана з вивченням лінгво-когнітивних особливостей політичного дискурсу (Ф.С. Бацевич, О.В. Дмитрук, О.С. Іссерс, О.О. Селіванова), набуває все більшої ваги у комунікативній лінгвістиці, орієнтованій на дослідження антропологічного чинника і прагматичних характеристик комунікативної взаємодії в проекції на вербальний аспект соціальних процесів та явищ [1; 3; 4; 9].

Вивчення особливостей та закономірностей вербальної реалізації маніпулятивних засобів впливу на суспільну свідомість у політичному дискурсі дозволить досягти глибшого розуміння соціально-політичних процесів сьогодення. **Актуальність** дослідження зумовлена необхідністю аналізу використання певних комунікативних стратегій у політичних текстах для вивчення механізмів маніпулювання цільовою аудиторією за допомогою певних вербальних засобів.

Метою даної статті є виклад основних результатів дослідження особливостей функціонування та реалізації мовних засобів впливу у політичному дискурсі на матеріалі англійських публіцистичних статей. Досягнення поставленої мети передбачало вирішення конкретних завдань, зокрема: вивчення лінгвістичних особливостей сучасного англійського політичного дискурсу; визначення комунікативних стратегій маніпулятивного впливу; опис тактик, які реалізують комунікативну маніпулятивну стратегію; порівняння прагматичного навантаження лінгвістичних засобів певної семантики у передвиборних та післявиборчих промовах.

Дискурс в широкому розумінні прийнято трактувати як цілеспрямовану соціальну діяльність комунікативного характеру, що зумовлена низкою прагматичних, соціокультурних, психологічних, політичних чинників, об'єднаних певною метою. Лексико-семантичні і прагматичні особливості вербальної репрезентації політичних промов становлять предмет дослідження, а вихідні положення статті базуються на традиційному для сучасних лінгвістичних робіт широкому трактуванні політичного дискурсу, під яким розуміють «будь-які мовні утворення, зміст яких належить до сфери політики» [10, с. 202] та «сукупність дискурсивних практик, що ідентифікують учасників політичного дискурсу як таких або формують конкретну тематику політичної комунікації» [7, с. 246].

Доцільність такого тлумачення політичного дискурсу є очевидною з огляду можливість, з одного боку, врахувати екстралінгвістичні чинники, що тісно пов'язані зі сферою публічного життя, зокрема ЗМІ, а з іншого, зосередитись на таких ознаках політичного дискурсу як інституціональність, авторитарність та інформативність.

Однією з основних характеристик політичного дискурсу в прагматичному плані є ретельний відбір і свідоме використання тих комунікативних стратегій, які спрямовані на досягнення певних цілей через моделювання картини світу цільової аудиторії. Дослідження когнітивних засад комунікації як вербальної діяльності, що здійснюється в певному соціо-політичному і культурному контексті, дозволила дослідникам дійти висновку про унікальну здатність мови керувати людським сприйняттям через структурування концептуальної картини світу і таким чином слугувати ефективним засобом впливу у політичному дискурсі.

Як переконливо доводять результати досліджень політичного дискурсу, проведених О.В. Дмитрук, С.Г. Кара-Мурзою, О.І. Шейгал, механізм маніпулятивного впливу та керування свідомістю окремих соціальних груп і верств населення здійснюється за допомогою мовних засобів, які в поєднанні з низкою позалінгвальних чинників, прийомів структурування та особливого способу подання інформації у ЗМІ застосовуються в суспільно-політичних процесах [3; 5; 10]. Саме ці особливості, на нашу думку, становлять сутність комунікативних стратегій у прагматичному аспекті.

Базовим для вивчення прагматичного аспекту публіцистичного тексту є визначення дискурсу, запропоноване Ф.С. Бацевичем: «... дискурс – це тип комунікативної діяльності, інтерактивне явище, мовленнєвий потік, що має різну форму вияву (усну, писемну, паралінгвальну), відбувається у межах конкретного каналу спілкування, регулюється стратегіями і тактиками учасників; синтез когнітивних, мовних і позамовних (соціальних, психічних, психологічних тощо) чинників, які визначаються конкретним колом «форм

життя», залежних від тематики спілкування, має своїм результатом формування різноманітних мовленнєвих жанрів" [1, с. 138], адже в ньому вдало поєднані різні аспекти дискурсу, які розкривають комунікативну і соціальну природу цього явища в межах певної ситуації.

Роль політичного дискурсу у суспільному житті, розмаїття і складність структури зумовлюють залучення до його дослідження різних дисциплін, що займаються аналізом форми і змісту дискурсу, його аспектів і прагматичного наповнення. У філологічних дослідженнях, в першу чергу, розглядаються лінгвістичні і соціокультурні чинники формування дискурсу як тексту, що є результатом мовленнєвої поведінки адресантів, і чинників, які впливають на інтерпретацію їхнього мовлення, а саме семантичний, прагматичний та когнітивний аспекти.

Аналізуючи структуру стратегій і тактик, О.С. Іссерс зазначає, що «стратегія – це комплекс мовленнєвих дій, спрямованих на досягнення комунікативної мети», а комунікативні тактики розглядаються як «підпорядковані комунікативній стратегії конкретні способи здійснення інтенційно-стратегічної програми комунікації» [4, с. 54].

За прагматичними ознаками у комунікативному процесі традиційно виділяють три види комунікативних стратегій: презентації, маніпуляції та конвенції. Вважається, що стратегія презентації виконує інтродуктивну функцію, спрямовану на вибір комунікативного простору, комунікативного середовища, типу взаємодії, породження смислу, що зумовлює, визначення одного або кількох намірів, навколо яких виникає дискурс комунікації.

О.О.Селіванова пропонує розрізнити три типи стратегій: кооперативні, конфліктогенні та маніпулятивні відповідно до мети спілкування [9, с. 605]. Основними стратегіями маніпулятивного впливу в політичному дискурсі у класифікації комунікативних засобів впливу, запропонованої О.Н. Паршиною, є стратегії самопрезентації, дискредитації, самозахисту, інформаційно-інтерпретаційна стратегія, стратегія формування емоційного налаштування адресата, переконання, агітації. Серед визначених стратегій дослідниця вважає найбільш вагомими стратегії самопрезентації, дискредитації та формування емоційного налаштування адресата [8].

У політичному дискурсі кожна стратегія реалізується через певні тактики соціально-психологічного характеру: наприклад, стратегія дискредитації передбачає використання тактик звинувачення та образи; стратегія самопрезентації будується на тактиках ототожнення, опозиціонування, солідаризації, а стратегія формування емоційного налаштування включає тактику єднання та звернення до емоцій.

Проаналізуємо особливості вербального наповнення політичних гасел на прикладі публіцистичного тексту, підготовленого Джо Ваттсом, політичним редактором однією з провідних британських газет *The Independent* [11]. Вважаємо, що стаття, опублікована 12 листопада 2016 року, тобто через 3 дні після проголошення перемоги в президентських перегонях Дональда Трампа, переконливо доводить, що риторика новообраного президента змінилася радикально після виголошення результатів, про що свідчать як назва статті «*Nine times Donald Trump has already betrayed the US voters who put their faith in him*», так і її підзаголовки «*Within days the President-elect has rowed back or ditched a string of his bizarre promises*».

Використання емпатичного порядку слів з винесенням обставини *nine times* у семантично сильну позицію на початку заголовку, використання часової форми Present Perfect дієслова *betrayed*, що має різко негативне значення, підсилено паралельною структурою підзаголовку, для якого також характерне поєднання обставини у семантично сильній початковій позиції з часовою формою Present Perfect знижених стилістично фрази *rowed back* та дієслова *ditched*, які стосуються «його дивних обіцянок» (*his bizarre promises*).

Розглянемо основні лінгвістичні особливості політичних заяв Дональда Трампа до і після обрання з коментарями політичних оглядачів після завершення президентських перегонів у США у листопаді 2016 року.

There seems to be a marked difference between what the Republican candidate promised and what the President-elect will do (Getty). У цьому (першому) коментарі фокус припадає на фразу

a marked difference, який виконує функцію настанови на уважне порівняння передвиборчих обіцянок і зміну риторики стосовно найбільш критичних і голосних заяв уже на третій день після обрання. *Donald Trump made some of the most divisive and outlandish pledges ever heard during a US election campaign. Supporters hailed him as an outspoken radical, but are they about to discover what happens when a politician says anything to win an election?*

Перша гучна теза стосується медичної реформи, яка була запропонована президентом Бараком Обамою, і була однією з найважливіших програм (*flagship* – флагманів) у період його президенства. Підзаголовок *Scrapping Obamacare* містить дієслово *Scrapping*, яке налаштовує на несприйняття кандидатом в президенти цієї реформи (і його намір *здати на метолобрухт*), про що також свідчить обіцянка *покласти її край* (*викинути на смітник /до канави – to ditch the policy*).

До обрання Д. Трамп протестував (*railed against*) проти медичної реформи, щоб дати доступ до програми мільонам бідних американців, *Trump railed against Barack Obama's flagship policy to allow millions of poor Americans to access healthcare.*

Pledging to ditch the policy during the campaign, обіцяючи відмовитись від цієї програми швидко, називаючи її «катастрофою», після обрання політик заявляє, що він просто реформує її, залишивши заборону на виплати при наявності певних хронічних хвороб та дозволивши медичне страхування молоді за рахунок страхових полісів батьків. *Pledging to ditch the policy during the campaign, he said: "We will do it very quickly. It is a catastrophe." Now he says he might simply reform it, keeping the ban on insurers denying coverage for pre-existing conditions and allowing young adults to be insured on parents' policies.*

Для пояснення зміни позиції використовується посилення на прохання Барака Обами, якого Дональд Трамп раніше обвинувачував навіть у заснуванні ісламської держави *Trump said he was persuaded to keep the elements by Mr Obama, who he previously accused of founding the Islamic State.*

Наступна теза стосувалась обіцянки ув'язнення Хілларі Клінтон – *Jailing Hillary Clinton*. Під час виборчої кампанії майбутній президент обіцяв призначити прокурора для розслідування використання Клінтон приватного сервера електронної пошти для службових потреб, в той час, коли вона обіймала посаду Державного секретаря. Дональд Трамп стверджував, що це – більш гучний скандал ніж Вотергейт, що викликало шквал вигуків підтримки у запальних прихильників, які скандували «Ув'язніть її». *Trump told supporters he would appoint a prosecutor to pursue criminal charges against his Democratic rival over her use of a private email server as Secretary of State, a scandal he said was "bigger than Watergate". At his rallies they chanted: "Lock her up, lock her up". He said to her face that if he were in power: "You'd be in jail."*

Після оголошення результатів Дональд Трамп стверджує, що він не дуже багато думав з цього приводу, і після лише однієї телефонної розмови, він уже, очевидно, переконаний, що «... вона (Клінтон) не з тих політиків, корупція яких досягла небачених раніше розмірів», зазначивши, що «... вона не могла б бути кращою». *But asked about the plan after his win, he said: "It's not something I've given a lot of thought." After a single phone call with Clinton, Trump was apparently convinced she is actually not a politician whose "corruption is on a scale we've never seen before", but instead that she "couldn't have been nicer".*

Не менш гучними були заяви стосовно будівництва стіни з Мексикою *The Mexico wall*, яку вважають чи не найважливішим символом безкомпромісності Трампа. *Possibly the greatest symbol of Trump's uncompromising approach.*

Після звинувачення мексиканців у постачанні наркотиків та здійсненні злочинів, у тому, що вони – гвалтівники *After claiming that Mexicans coming across the border are "bringing drugs. They're bringing crime. They're rapists"*, Дональд Трамп пообіцяв збудувати стіну – *he later declared: "We're going to do a wall."* Більше того, він сказав, що Мексика заплатить за це. *Furthermore, he said Mexico would pay to build it...*

Тепер радник Трампа висловлює сумнів щодо реалізації цих намірів *Former House speaker Newt Gingrich, a Trump adviser, has now cast doubt on whether the new president would pursue its neighbour after all*, пояснюючи, що президент багато часу буде витратити на контроль за кордоном, а не на те, щоб змушувати Мексику платити за це – *He said: "He'll*

spend a lot of time controlling the border. He may not spend very much time trying to get Mexico to pay for it, вказуючи, що це був дуже вдалий прийом під час кампанії – but it was a great campaign device.”

Риторика швидко змінилась з рішучої та жорсткої на більш м'яку та нейтральну, що зумовлено ретельним вибором лексики та застосування тактики пояснення, уточнення і роз'яснення: *a tax on Chinese goods which “should be 45 per cent”* тепер, відповідно до пояснень, має сприйматись по-іншому: *What he actually said was if it turns out that the Chinese yuan is 45 per cent overvalued, or as much as 45, and if they won't negotiate with us, then it may become necessary as a negotiating measure to threaten them with as much as a 45 per cent tariff.*

Рішуча заява щодо розірвання угоди з Іраном *In October Vice President-elect Mike Pence said a Trump administration would “rip up the Iran deal”* після перемоги на виборах уже називається «занадто жорсткою» і звучить обіцянка дотримуватись угоди, адже вона відповідає міжнародним інтересам/нормам, а потім за необхідності переглянути її: *But Trump adviser Walid Phares told the BBC after the election win: ‘Ripping up’ is maybe a too strong word. He’s going to take that agreement, it’s been done before in international context, and then review it.”*

Серед інших популістських гасел, які під час виборчої кампанії широко використовув Дональд Трамп, *Banning Muslims, Taxing China, Iran nuclear deal, Other countries will pay for their own defence, Bringing back waterboarding, Law and Order.* Частина з них, новообраний президент намагається коментувати по-іншому, або навіть ігнорує.

Гасло щодо необхідності політикам дотримуватись «закона і порядку» так і залишилось гаслом, незважаючи на те, що на одній із зустрічей Дональд Трамп чотири рази звертався до цієї тези *But despite repeating the phrase “law and order” four whole times at one rally...*, як зазначається у статті, решта його провокативних риторичних заяв *the rest of his divisive rhetoric* мала протилежні наслідки *the rest of his divisive rhetoric has still had adverse consequences.*

Крім того, новообраний кандидат вдається і до ігнорування окремих тез, які після обрання, взагалі не коментує, як, наприклад, заяву *a ban on people from nations that were “compromised by terrorism”.*

Вербальні засоби реалізації маніпулятивної комунікативної стратегії, характерної для політичних заяв, в аналізованому тексті є різноманітними за семантичними, граматичними та стилістичними характеристиками.

Вмілий підбір та ефективне використання мовних засобів з великим прагматичним потенціалом забезпечує емоційну презентацію комунікативно значимих тез, які дозволяють мовцям досягати бажаного маніпулятивного впливу на цільову аудиторію, що доводить тезу щодо ефективності використання комунікативних стратегій і тактик маніпулятивного характеру за допомогою мовних одиниць певного семантичного наповнення.

Висновки. Аналіз фактичного матеріалу підтвердив, що серед основних комунікативних стратегій маніпулятивного впливу, характерних для сучасного англomовного політичного дискурсу, головна роль відводиться емоційній презентації вигідної для політика інформації для створення ілюзії переваги над опонентами, за допомогою проголошення власних рішучих намірів на користь суспільства через солідаризацію з виборцями, звинувачення опонентів та акцентуацію їх негативного досвіду, що інколи межує із тактикою залякування, майстерне стилістичне оформлення висловлення, та ухилення від відповіді.

Дослідження механізмів мовленнєвого впливу на адресатів, обумовлені загальним інтересом лінгвістів до функціонування мовних засобів у політичному тексті, мають перспективи подальшого вивчення в контексті міждисциплінарних студій з метою встановлення ролі вербальних засобів у технології маніпулювання свідомістю у сучасному політичному дискурсі.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Бацевич Ф.С. Основи комунікативної лінгвістики / Ф.С. Бацевич. – К.: Видавничий центр «Академія», 2004. – 344 с.
2. Діденко М. О. Політичний виступ як тип тексту (на матеріалі виступів німецьких політичних діячів кінця 20 століття): дис. ... канд. філол. наук : 10.02.04 / М.О. Діденко. – Одеса, 2001. – 214 с.

3. Дмитрук О.В. Маніпулятивні стратегії в сучасній англомовній комунікації (на матеріалі текстів друкованих та Інтернет-видань 2000–2005 років) : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.04 / О.В. Дмитрук. – Київ, 2006. – 19 с.
4. Иссерс О.С. Коммуникативные стратегии и тактики русской речи / О.С.Иссерс. Изд. 3-е, стереотипное. – М.: Едиториал УРСС, 2003. – 284 с.
5. Кара-Мурза С.Г. Манипуляция сознанием / С.Г. Кара-Мурза. – М.: Изд-во: Эксмо, 2005. – 832 с.
6. Киричук Л.М. Прагмакогнітивні особливості стереотипів як засобів маніпуляції в публіцистичному дискурсі / Л.М.Киричук // Науковий вісник Волинського нац. ун-ту ім. Лесі Українки. – Луцьк, 2009. – № 6. – С. 195-199.
7. Макаров М.Л. Основы теории дискурса / М.Л. Макаров. – М.: ИТДГК «Гнозис», 2003. – 280 с.
8. Паршина О.Н. Стратегии и тактики речевого поведения современной политической элиты России: дис. ... докт. филол. наук: 10.02.01 / О.Н.Паршина. – Саратов, 2005. – 325 с.
9. Селіванова О.О. Сучасна лінгвістика: напрями та проблеми: Підручник / О.О. Селіванова. – Полтава: Довкілля-К, 2008. – 712 с.
10. Шейгал Е. И. Семиотика политического дискурса / Е.И. Шейгал. – М.: Гнозис, 2004. – 324 с.
11. The Independent. – Режим доступу: <http://www.independent.co.uk/Saturday 12 November 2016 / Nine times Donald Trump has already betrayed the US voters who put their faith in him>.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Світлана Чугу – кандидат філологічних наук, доцент кафедри іноземної філології та перекладу Вінницького торговельно-економічного інституту Київського національного торговельно-економічного університету.
Наукові інтереси: когнітивна лінгвістика, дискурсознавство, моделі перекладу у транслатології.

УДК 811.112.2'271.17

РЕАКЦІЯ АДРЕСАТА НА ВИБАЧЕННЯ У СУЧАСНІЙ НІМЕЦЬКІЙ МОВІ

Олександра ШУМ'ЯЦЬКА (Львів, Україна)

У статті досліджено успішність / неуспішність мовленнєвого жанру вибачення за допомогою аналізу реакції адресата на висловлене вибачення. Здійснено типологію реакцій адресата на вибачення. З'ясовано, що слухач може позитивно, негативно або нейтрально відреагувати на висловлення мовця про його провину.

Ключові слова: мовленнєвий жанр, перлокуція, адресант, адресат, позитивна реакція, негативна реакція, нейтральна реакція.

В статье исследованы успешность / неуспешность речевого жанра извинение с помощью анализа реакции адресата на высказанное извинение. Осуществлено типологию реакций адресата на извинение. Выяснено, что слушатель может положительно, отрицательно или нейтрально отреагировать на высказывания говорящего о его вине.

Ключевые слова: речевой жанр, перлокуция, адресант, адресат, положительная реакция, негативная реакция, нейтральная реакция.

Interpersonal communication is an integral part of human life, so it attracts researchers from different scientific fields: linguistics, psychology, sociology, philosophy, speech etiquette, ethnolinguistics etc.

The article studies the success / failure of the speech genre of the apology by analysing the reactions of the addressee to the expressed apology. The typology of the reactions of the addressee to the apology is performed. It was found out that the listener can have a positive, negative or neutral respond to the expressed guilt of the speaker.

Today there is a need for a thorough study of the communicative categories that are essential elements of successful communication. It can be attributed to the apology that actively exists in any linguoculture as a means of implementing an important social function, which ensures the preservation of the harmony of the interpersonal relations between the participants of the communication. The analysis of the perlocutionary effect can help to evaluate the success or failure of the apology because it creates some specific (positive or negative) conditions for the further communication.

Key words: speech genre, perlocution, sender, addressee, positive reaction, negative reaction, neutral reaction.

Міжособистісна комунікація є невід'ємною частиною людського життя, тому вона привертає увагу дослідників різних наукових напрямів: мовознавства, психології, соціології, філософії, мовленнєвого етикету, етнолінгвістики тощо.

З позиції теорії мовленнєвих актів вибачення досліджують Т. Буренко, Т. Врабель, с. Дорда, В. Карабан, В. Нагайчук, О. Озерська, Р. Ратмайр, с. Сковородіна, В. Шаронов, J. Austin, В. Креф, S. Marten-Cleef, M. Owen, J. Searle, Y. Yakovleva. Як мовленнєвий жанр (далі МЖ) його вивчають А. Вежбицька, Н. Ковальова, Т. Тарасенко, Н. Мінаева, Т. Рабенко, Т. Шмельова. Проте досі залишаються невисвітленими чимало проблем, пов'язаних з особливостями функціонування вибачення в мовленні, зокрема на матеріалі німецької лінгвокультури. Традиційний лінгвістичний аналіз, спрямований на

дослідження ізольованої мовної форми, залишає поза увагою контекст та умови успішної реалізації вибачення. Подальшого вивчення потребує низка питань, пов'язаних з особливостями мовленнєвої поведінки учасників ситуації вибачення.

Актуальність статті зумовлена необхідністю ґрунтовного дослідження комунікативних категорій, які є обов'язковими елементами успішного спілкування. Саме до таких можна віднести вибачення, що активно побутує в будь-якій лінгвокультурі, як засіб реалізації важливої соціальної функції, яка забезпечує збереження гармонії міжособистісних стосунків між учасниками комунікації.

Метою пропонованої розвідки є дослідження адресатної сторони МЖ вибачення у сучасній німецькій мові та здійснення типології реакцій адресата на висловлене вибачення.

Матеріалом дослідження слугували 524 висловлення вибачення, відібраних із текстів німецькомовної художньої літератури ХХ-ХХІ ст. і сценаріїв до німецьких художніх кінофільмів.

На необхідність детального аналізу відповіді адресата на вибачення вказує той факт, що досліджуваний МЖ вживається для залагодження / уникнення конфліктної ситуації, в якій реакція адресата відіграє вирішальну роль [6, S. 389–396]. У класичному трактуванні під перлокуцією розуміють наслідки впливу на співрозмовника, його думки, почуття, слова та дії [2, S. 1].

Аналіз перлокутивного аспекту МЖ вибачення дозволяє стверджувати, що адресат крім загальнокомунікативної мети – дати відповідь / відреагувати на вибачення – може реалізувати ще й інші інтенції. Беручи до уваги оцінний компонент, який характерний для висловлення вибачення, розрізняємо три типи реакції на досліджуваний МЖ: позитивну, негативну, нейтральну.

До **позитивної реакції** на вибачення належить **прийняття адресатом вибачення, применшення провини адресанта і зміна оцінки дії**. Приймаючи вибачення адресат іде назустріч мовцеві і показує, що негативний епізод, причиною виникнення якого є адресант, залагоджено. Для позитивної відповіді на вибачення мовець послуговується такими лексичними засобами сучасної німецької мови: *ja, (schon) okay, bitte, (ist) schon gut, (ist schon) in Ordnung*.

(1) *"Sei um Viertel nach elf hier in meinem Zimmer, ich bringe dich in die Stadt."*

"Quatsch", rief Hanni und entschuldigte sich, denn zu Fräulein Theobald durfte man nicht einfach "Quatsch" sagen wie zu anderen Leuten. "Ich meine, das ist nicht nötig. Ich radle runter. Schließlich tut mir der Zahn weh und nicht der Po."

Fräulein Theobald lachte.

"In Ordnung. Aber ich möchte nicht, dass du allein gehst. Nanni soll mitfahren oder eine andere" [1, S. 178–179].

У наведеному прикладі учениця перепрошує директора школи за те, що неетично висловилася. Ганні болить зуб, а для того, щоб піти у місто до стоматолога, їй потрібен дозвіл директора школи-інтернату. Директор пропонує відвезти її до лікаря, але дівчина назвала пропозицію вчителя нісенітницею. Розуміючи, що не мала права розмовляти так з п. Теобальд, школярка просить вибачення, обравши аргументативну стратегію і комунікативну тактику *пояснення – повідомлення*. Адресат правильно розуміє інтенцію мовця, про що свідчить усмішка у відповідь та репліка *"In Ordnung"*.

Наступний вид позитивної реакції на вибачення є **применшення адресатом провини співрозмовника**. Постраждалий запевняє, що він не оцінює негативно дію, яку вчинив і за яку відчуває провину адресант. У такий спосіб адресат мінімізує або зовсім заперечує негативну сторону поведінки співрозмовника.

(2) *Fritz: Ich befürchte, zwischen uns gibt's 'n paar Missverständnisse. Die würd' ich gern aus dem Weg räumen.*

Fritz (zu Cindy, überwindet sich): Also, die Sache mit Yvonne... das war ein Ausrutscher. Es tut mir Leid, ehrlich. Ich hab auf dich gewartet...

Cindy: Du brauchst dich nicht zu entschuldigen [10, S. 154].

Адресант почувається винуватим за непорозуміння у стосунках зі співрозмовником і думає, що той ображений на нього (через його стосунки з іншою жінкою). Мовець зацікавлений у збереженні гармонійних стосунків зі слухачем, тому просить у нього вибачення, пояснює ситуацію, висловлює жаль з приводу своєї поведінки у минулому. Адресат вибачення прагне також уникнути конфлікту і не вбачає провини адресанта у ситуації, що склалася (*Du brauchst dich nicht entschuldigen*).

З метою применшити серйозність провини співрозмовника адресат часто використовує у своєму мовленні такі мовні форми: *vergessen wir es, (ist) schon vergessen, keine Ursache, kein Problem, (das) ist nicht so schlimm, lass nur, nichts passiert, macht (gar) nichts, das kann passieren, du brauchst dich nicht entschuldigen*.

До позитивної реакції на вибачення зараховуємо також **зміну** адресатом **оцінки дії**, яку вчинив мовець, *на позитивну*. За допомогою такої реакції адресат цілковито звільняє співрозмовника від його провини. Він може навіть похвалити адресанта за здійснення вчинку, який адресант вважає негативним. Таким чином негативна дія перетворюється на позитивну.

Розглянемо приклад, у якому адресант перепрошує співрозмовника за те, що міг принизити його своїм висловленням. Мовець прагне уникнути конфліктної ситуації, тому реалізує вибачення і пояснює слухачеві, що не хоче образити його, а лише висловити власну думку. Незважаючи на малефективну дію, адресат налаштований також на кооперативне спілкування, повідомляє співрозмовнику, що не ображається на нього (*Prima, Percy, ich fühle mich durch dich kein bisschen geschmälert*) і хвалить за його позицію (*Du enthälst für mich null Vorschrift, im Gegenteil: Du bist die größte Lizenz, der ich je begegnet bin. Du bist ein Freiraumschaffer ersten Ranges*). Репліка адресата у відповідь на вибачення надає малефективній дії цілковито нового значення:

(3) *Percy: Es tut mir leid, Fred, wenn du in dem, was ich da sage, etwas deine Vorbereitung, eure Recherchen Schmälerndest entdeckst. Das will ich überhaupt nicht. Ich will nur sein, wie ich möglicherweise bin. Beziehungsweise: jetzt gerade bin.*

Fred: Prima, Percy, ich fühle mich durch dich kein bisschen geschmälert. Du enthälst für mich null Vorschrift, im Gegenteil: Du bist die größte Lizenz, der ich je begegnet bin. Du bist ein Freiraumschaffer ersten Ranges [8, S. 102].

Позитивну реакцію на вибачення адресат може реалізувати також за допомогою **невербальних засобів**, які, услід за німецьким мовознавцем Б.-Н. Кребс, вважаємо вродженими, універсальними, набутими частково в процесі соціалізації [5, S. 43].

(4) *Karin radelt vom Hof, Dana trägt die Wäsche in die Waschküche. Sie küsst das Amulett mit dem Foto ihrer Tochter – und erschrickt, als plötzlich Tobias lautlos hinter ihr auftaucht und ihr sanft übers Haar streicht. Verlegen –*

Tobias: Hab' ich dich erschreckt? Entschuldige, das wollte ich nicht. Ich wollte...

Tobias weiß nicht, was er sagen soll und probiert es mit einem tiefen Blick.

Dana überspielt die Situation mit einem Lächeln und streicht Tobias (mütterlich) über den Arm [7, S. 6].

Тобіас ненавмисно налякав Дану своєю несподіваною появою, за що просить вибачення. Адресат не ображається на співрозмовника, а усміхається у відповідь (*Dana überspielt die Situation mit einem Lächeln*) та гладить по руці (*streicht Tobias (mütterlich) über den Arm*). Реалізуючи таку позитивну невербальну реакцію на вибачення, адресат показує, що не ображається на співрозмовника, і допомагає йому звільнитися від почуття провини.

До невербальних засобів, які адресат вибачення використовує як позитивну реакцію, зараховуємо також усмішку, погладження, обійми, погляд.

Через різні прагматичні умови та причини вибачення може отримати також **негативну реакцію** з боку адресата. Такий МЖ *вибачення* вважаємо неуспішним, адже адресант не досягнув комунікативної мети. Адресат вибачення може реалізувати негативну реакцію на висловлення як вербально, так і невербально. Словесно слухач може **відмовити** у наданні пробачення, **висловити недовіру** у щирості мовця, продовжувати **звинувачувати** його у здійсненні малефективного вчинку, **покарати**.

Відмовою пробачити співрозмовника за його негативний учинок адресат вибачення показує, що він вважає висловлення вибачення недостатнім для відновлення соціального балансу або загладження провини. Відмова свідчить також про те, що адресат вибачення не налаштований на кооперативне спілкування.

У прикладі (5) адресант реалізує вибачення у відповідь на звинувачення та докори співрозмовників у неввічливій поведінці, яка образила їх. Мовець пояснює, що словами, які образили адресата, мав на увазі дещо інше. Але слухач не вірить співрозмовнику, звинувачуючи його у брехні (*Du lügst sobald den Mund aufmachst*), та призначає покарання (*Du wirst den Fußboden in der Küche scheuern. Zur Strafe*):

(5) *"Außerdem bist du unverschämt", schimpfte sie. "Ich erinnere mich noch, wie du schon am allerersten Tag selbstherrlich verkündet hast, Schule sei blöd."*

"Das war in der Tat nicht sehr höflich." Kurt fuhr mit seiner schwieligen Hand über die Nieten im Sesselleder.

"Du wusstest doch, dass Sheila und ich in einer Schule arbeiten."

"Das habe ich nicht, so gemeint."

"Du lügst sobald den Mund aufmachst." Wütend drückte Sheila ihre Zigarette aus. "Du wirst den Fußboden in der Küche scheuern. Zur Strafe" [4, S. 34–35].

Негативна реакція на вибачення лише підтверджує комунікативну невдачу, а призводить до неї неправильна комунікативна побудова висловлення. Неуспішне вибачення реалізовано за допомогою непрямих форм, використовуючи такі мовленнєві акти як наприклад повідомлення, пояснення, обіцянку, які не дають адресантові змоги прямо експлікувати провини за власну малафактивну дію чи висловити відповідальність за її можливі негативні наслідки, а які просто слугують засобом дистанціювання мовця від провини.

Адресат вибачення може негативно відреагувати також за допомогою *невербальних засобів*, зокрема *мовчазного ігнорування*:

(6) *"Entschuldigung", sagte ich. "Sie können mir nicht zufällig sagen, welches Jahr wir haben?"*

Die Frau tat, als habe sie mich nicht gehört, und beschleunigte ihre Schritte [3, S. 41].

Третій тип реакції на вибачення називаємо **нейтральною**, під якою розуміємо відсутність прямої відповіді на висловлене вибачення. Зібраний практичний матеріал показує, що адресат вибачення може нейтрально відреагувати на висловлене вибачення наприклад, *змінивши тему розмови*.

(7) *Oliver: Entschuldige, dass ich hier so reinplatze, aber... ich wollt mich bei dir bedanken... für die Übersetzungen. Die sind toll! Hätte echt nicht gedacht, dass du...*

Micha (dazwischen): Interessante Dinge, die man von dir hört [9, S. 80].

На вибачення адресанта (Олівера) за несподівану появу, адресат (Міха) реагує нейтрально, таким чином не надаючи значення негативному вчинку адресанта. Зміна теми розмови, до якої вдався адресат вибачення, продовжує спілкування, тому таке вибачення вважаємо успішним.

Невербально втіленою нейтральною реакцією на вибачення розглядаємо відсутність реакції адресата у тому випадку, якщо подальше спілкування комунікантів відбувається у позитивному світлі.

Таким чином, оцінити успіх або невдачу висловленого вибачення можна шляхом аналізу перлокутивного ефекту, який створює конкретні (позитивні або негативні) умови для подальшого спілкування комунікантів.

Перспективи пропонованого дослідження вбачаємо у виявленні взаємозв'язку між причиною та способом вираження вибачення з метою успішної реалізації досліджуваного МЖ.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Blyton E. Hanni und Nanni. Die lustigen Zwillinge / Enid Blyton. – München : F. Schneider, 1990. – Sammelband 6. – 318 S.
2. Eyer P. Perlokutionen / Peter Eyer. – Tübingen : Max Niemeyer Verlag, 1987. – 144 S.
3. Gier K. Rubinrot: Liebe geht durch alle Zeiten [E-Book] / Kerstin Gier. – Würzburg : Arena, 2009. – 345 S.

4. Jöhnk A. Diesmal werde ich es schaffen / A. Jöhnk. – Bergisch Gladbach : Bastei Lübbe, 2001. – 287 S.
5. Krebs B.-N. Sprachhandlung und Sprachwirkung : Untersuchungen zur Rhetorik, Sprachkritik und zum Fall Jenninger / Birgit-Nicole Krebs. – Berlin : Erich Schmidt, 1993. – 168 S.
6. Kress V. Kooperation und Konflikt : Äußerungsstrukturen in Konflikten und Konfliktlösungen auf der Grundlage russischer und tschechischer literarischer Texte / Beatrix Kress. – München, Berlin : Verlag Otto Sagner, 2010. – 653 S.
7. Mohr D., Richter P. Gestern war kein Tag: Drehbuch für einen BR-Tatort [Електронний ресурс]. – Berlin, 2010. – 157 S. – Режим доступу : <http://www.stichwortdrehbuch.de/sites/stichwortdrehbuch.de/files/drehbuecher/gestern-war-kein-tag-tatort.pdf>. – Дата звернення : 14.10.2013.
8. Walser M. Muttersohn [E-Book] / M. Walser. – Reinbek bei Hamburg : Rowohlt, 2011. – 504 S.
9. Zahn (256) E., Zahn V. A. Ihr könnt euch niemals sicher sein [Електронний ресурс]. – Köln : Cologne Film, 2008. – 156 S. – Режим доступу : <http://www.zahns.com/leseproben>. – Дата звернення : 14.10.2013.
10. Zahn E., Zahn V. A. Plötzlich berühmt: Drehbuch für einen TV-Film. – Köln : Cologne Film, 2005. – 156 S. – Режим доступу : <http://www.zahns.com/leseproben>. – Дата звернення : 14.10.2013.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Олександра Шум'яцька – кандидат філологічних наук, викладач кафедри міжкультурної комунікації та перекладу факультету іноземних мов Львівського національного університету імені Івана Франка.

Наукові інтереси: комунікативна лінгвістика, теорія мовленнєвих актів, лінгвістична генологія, лінгвістична типологія, міжкультурна комунікація.

УДК 811.111'42

ОСВІДЧЕННЯ У КОХАННІ З ПОЗИЦІЙ ТЕОРІЇ МОВЛЕННЄВИХ АКТИВ

Анастасія БАБАЄВА (Харків, Україна)

Статтю присвячено аналізу умов успішності мовленнєвого акту освідчення у коханні на матеріалі англійського діалогічного дискурсу. За умовами успішної реалізації такої мовленнєвий акт є гібридним, тобто поєднує у собі ознаки асертивного та експресивного типів. Під гібридністю мається на увазі властивість ілюкутивного типу, яка передбачає сполучення характеристик двох ілюкуцій, що знаходять відображення в умовах успішності.

Ключові слова: асертив, гібридний мовленнєвий акт, дискурс, експресив, освідчення у коханні, умови успішності.

Статья посвящена анализу условий успешности речевого акта признания в любви на материале англоязычного диалогического дискурса. Согласно условиям успешной реализации такой речевой акт является гибридным, то есть сочетает в себе качества асертивного и экспрессивного типов. Под гибридность подразумевается свойство иллокутивного типа, которая предусматривает соединение характеристик двух иллокуций, которые находят отображение в условиях успешности.

Ключевые слова: ассертив, гибридный речевой акт, дискурс, экспрессив, признание в любви, условия успешности.

The present paper aims to analyze felicity conditions of such a speech act as love declaration in order to prove its hybrid nature. The analysis is based on English dialogue discourse, that is reflected in works of modern literature and movies scripts. According to felicity conditions the speech act given can be considered as hybrid one, that is to say combines the features of both assertive and expressive types. The hybrid nature is regarded as a property of an illocutionary speech act and it stipulates the combination of two illocutions' features reflected in felicity conditions. The present paper contains a range of discursive text fragments and provides their interpretation presenting each of the felicity conditions. The research perspectives are to determine the peculiarities of verbal and non-verbal representation of such a speech act as love declaration in English dialogue discourse.

Key words: assertive, hybrid speech act, dialogue discourse, expressive, love declaration, felicity conditions.

Мовленнєва діяльність людини передбачає великий спектр різних за формою, довжиною та будовою висловлень, які базуються на індивідуальних інтенціях та мотивах мовців. Ідентифікація різних типів висловлень, їх структурний та функціональний аналіз вже півстоліття проводиться в лінгвістиці з позицій теорії мовленнєвих актів. Одним із об'єктів її розгляду є експресивний мовленнєвий акт – клас мовленнєвих дій, що відрізняються тим, що їх виконавець висловлює внутрішній стан певного типу – а саме «почуття», «емоції», «чуттєві поривання» [11, с. 8]. У рамках експресивів одним із найменш досліджених є мовленнєвий акт освідчення у коханні [12, с. 195; 13; 14].

Наразі актуальним є розгляд освідчення у коханні як гібридного мовленнєвого акту на зразок вибачення [4] та погрози [8]. Такий підхід дозволяє поглибити знання про діяльну природу освідчення у коханні та розвинути вчення про гібридність мовленнєвих актів.

Метою цієї статті є аналіз умов успішності мовленнєвого акту освідчення у коханні, який є підставою для обґрунтування його гібридного характеру. Аналіз проводиться на матеріалі англomовного діалогічного дискурсу, який представлено в творах сучасної художньої літератури та у скриптах художніх фільмів.

Поняття гібридності мовленнєвого акту в науковий обіг увів Р. Конрад: «Такі структури, в яких у межах однієї пропозиції одночасно реалізуються два різних мовленнєвих акти, ми називаємо гібридними мовленнєвими актами» [6, с. 377]. При цьому, розглядаючи гібридні мовленнєві акти питання-прохання, дослідник має на увазі мовленнєві акти певної гібридної структури, яка в однаковій мірі виражає і прохання, і питання. Натомість ми вважаємо гібридним не конкретний акт, реалізований у певному дискурсивному контексті за допомогою певної структури, а ілокутивний тип, який є гібридним, двоїстим за природою – таким ілокутивним типом, який суміщає у собі риси двох ілокутивних типів, поєднуючи дві рівноправні інгерентні складові ілокутивної сили [3, с. 13], у нашому випадку це такі ілокутивні сили, як спонукальна (вимога адресату здійснити певну дію) і комісивна (зобов'язання мовця виконати певну дію у майбутньому в разі невиконання вимоги). Розмежування мовленнєвих актів-подій і мовленнєвих актів-типів обґрунтував І. П. Сусов, наголошуючи на методологічній різниці «плану конкретної даності об'єктів» і «плану їхньої абстрактної репрезентації» [10, с. 67].

Віднесення мовленнєвого акту освідчення у коханні до гібридного ілокутивного типу проводиться на основі аналізу умов успішності, розроблених Дж. Серлем [9, с. 171] для всіх типів мовленнєвих актів. Цей аналіз засвідчує, що, мовленнєвий акт освідчення у коханні поєднує у собі ілокутивні сили двох типів мовленнєвих актів, а саме експресивного та асертивного. Освідчуючись у коханні, мовець щиро та з експресією висловлює адресату свої почуття, які стосуються безпосередньо адресата та об'єктивують концепт КОХАННЯ – почуття глибокої сердечної прихильності до особи іншої статі [1].

За Дж. Серлем [9, с. 171], умови успішності будь-якого мовленнєвого акту охоплюють п'ять позицій: умова входу-виходу, підготовча, пропозиційна, щирості та суттєва. Умова входу-виходу стосується всіх ілокутивних типів та визначає, за яких обставин висловлювання мовця можна вважати мовленнєвим актом: мовець знаходиться у тверезому стані, здоровому глузді, володіє мовою, не грає роль, не співає, не жартує, не спить. Це означає, що він повністю усвідомлює все, що каже, діє свідомо й цілеспрямовано у певному дискурсивному контексті. Наприклад, у дискурсивному фрагменті (1) освідчення у коханні не вважається мовленнєвим актом, адже мовець знаходиться у стані алкогольного сп'яніння та не усвідомлює повною мірою суть свого висловлення, тому адресат не сприймає його висловлення серйозно, експлікуючи умову входу-виходу в своєму висловленні:

(1) *Then the doorbell rang. I ignored it. It rang again. Then it rang without stopping. I picked it up.*

– *'Darling,' said a different drunken voice I recognized.*

– *'Go away, Daniel,' I hissed.*

– *'No. Lemme explain.'*

– *'No.'*

– *'Bridge. . . I wanna come in.'*

Silence. Oh God. Why do I still fancy Daniel so much?

– *'I love you, Bridge.'*

– *'Go away. You're drunk,' I said, with more conviction than I felt.*

Джерело: Helen Fielding «Bridget Jones's Diary».

Підготовчими умовами успішності мовленнєвого акту освідчення у коханні є такі:

1. Мовець має почуття до адресата.
2. Мовець усвідомлює, що має почуття до адресата.
3. У мовця є потреба висловити ці почуття адресату. Потреба може полягати в тому, що адресат не знає про почуття мовця, або ситуація складається таким чином, що мовець має нагадати адресатові про свої почуття.
4. Мовець має змогу висловити свої почуття.

5. Адресат має змогу сприйняти висловлення мовця.
 6. Мовець припускає, що адресат сприйме пропозицію освідчення як істинну.
 7. Адресат за іншого плинину подій не зможе дізнатися про почуття мовця.

Умови 1 і 2 є характерними для експресивного типу, умова 6 – для асертивного, умови 3, 4, 5 і 7 – для обох цих типів. Умови 1-3 експлікуються мовцем у дискурсивному фрагменті (2): мовець стверджує, що він знає, які почуття відчуває до адресата, та усвідомлює потребу висловити ці почуття:

(2) *I want you to know how grateful I am. 'Cause at the end of it all... I get to say I know what it's like to have loved someone. Truly love someone because I've loved you.*

– *[She is crying] I have to go back.*

Джерело: фільм «The Best of Me (2014)».

Пропозиційна умова характеризує пропозицію мовленнєвого акту. У цьому випадку пропозиція обов'язково має містити актанти, які співвідносяться з мовцем та адресатом – як правило, агенс реферує до мовця, а об'єктний актант – до адресата. Ця пропозиція може бути виражена експліцитно, як у фрагменті (3), чи імпліцитно, як у фрагменті (4), де дівчина освідчується у коханні через третю особу:

(3) – *I tell you I love you and I want to build a future with you, and you ask me to come and watch you kill yourself?*

– *I'm sorry. I don't mean it to sound blunt. But I haven't got the luxury of time.*

Джерело: Jojo Moyes «Me before you».

(4) – *I guess I'd wonder what someone like you could possibly see in me. She leaned over to kiss him.*

– *I'll tell you what I see. I see the man that I love, the man who makes me happy... someone I want to continue to see for a long time. (+> I love you)*

– *How do you always know just what to say?*

Джерело: N. Sparks «A message in a bottle».

У цих мовленнєвих актах мовець намагається підвищити ефективність мовленнєвого впливу на адресата за допомогою використання перлокутивних оптимізаторів *I tell you* та *I'll tell you*, які належать до розряду перлокутивних інтенсифікаторів [7, с. 51].

Умова щирості мовленнєвого акту освідчення у коханні полягає у тому, що мовець не тільки дійсно відчуває почуття до адресата, але й вірить в те, що освідчення, яке він робить, є щирим та справжнім. За такої умови мовець, промовляючи висловлення, відчуває заявлений ним психологічний та емоційний стан. Успішність експресивного мовленнєвого акту значно залежить від того, чи є достатнім ступенем впевненості та виразності мовець здійснює таке висловлювання [11, с. 15].

Умова щирості у мовленнєвому акті реалізується за допомогою вживання мовцем таких слів, як *sincere, honest, true, truth* тощо та заперечення дієслів *to lie, to deceive, to cheat* тощо. Крім того, щирість мовця може есплікуватись у авторських ремарках та коментарях, наприклад, у дискурсивному фрагменті (5) автор твору підкреслює, головний герой Логан, освідчуючись у коханні, усвідомлює, що його почуття щирі, та каже, що його освідчення є правдивим:

(5) *They talked and laughed and nuzzled, and after making love a second time, he lay beside her, staring into her eyes before running a gentle finger along her cheek. He felt the words rise up inside him, words he had never imagined himself saying to anyone.*

– *"I love you Elizabeth," he whispered, knowing they were true in every way.*

She reached for his fingers before kissing them one by one.

– *"I love you, too, Logan."*

Джерело: Nicholas Sparks «The Lucky One».

Суттєва умова полягає в тому, що мовець має намір констатувати відповідні почуття і висловити емоції, які переповнюють його за допомогою свого висловлення, що експлікується у фрагменті (6):

(6) – *A lot of things have changed since I last saw you. And well, I just... I want to say I love you. I do, Dawson. And I always have. All right, call me if you have a moment.*

Джерело: фільм «The Best of Me (2014)».

Спираючись на думку Л. Р. Безуглої, з огляду на існування для кожної ілокуції відповідної асоційованої перлокутивної мети, вважаємо за доцільне долучити до умов успішності і перлокутивну умову [2, с. 105]. Перлокутивною умовою мовленнєвого акту освідчення у коханні є вплив на емоції та почуття адресата, його емоціональний та психологічний стан. Мовець прагне змінити думку адресата про себе, змушуючи його повірити у щирість та достовірність освідчення у коханні. У більшості випадків такі мовленнєві акти виражаються за допомогою розповідних або окличних речень. В залежності від різновиду мовленнєвого акту освідчення у коханні, перлокутивною метою мовця може бути: 1) зробити приємно адресатові; 2) переконати адресата; 3) вплинути на почуття адресата.

Перлокутивна мета варіює залежно від того, чи вірить адресат у щирість почуттів мовця. Якщо мовець знає, що адресат не вірить у його почуття, перлокутивною метою мовця є переконати адресата у щирості свого висловлювання, але якщо мовець не знає, що адресат не вірить у його почуття, перлокутивною метою мовця є змусити адресата йому повірити, наприклад:

(7) *She took his hand. "I love you, Garrett. You've got to believe me."*

When she finished speaking, he pulled his hand free and moved away.

Джерело: Nicholas Sparks «A message in a bottle».

Якщо мовець знає, що адресат не вірить у щирість його почуттів, його перлокутивною метою є звільнитися від почуттів, що переповнюють його, тобто мовець має внутрішню потребу у висловлюванні кохання до адресата, що він і експлікує у висловленні.

Якщо мовець не знає, що адресат не вірить у його почуття, перлокутивною метою мовця є викликати взаємні почуття:

(8) *Dear John,*

There's so much I want to say to you, but I'm not sure where I should begin. Should I start by telling you that I love you? Or that the days I've spent with you have been the happiest in my life? Or that in the short time I've known you, I've come to believe that we were meant to be together?

Джерело: Nicholas Sparks «Dear John».

Гібридність мовленнєвого акту освідчення у коханні можна відобразити у такій його моделі: $E(p) \& A(q) = LD$, де $E(p)$ – експресив із пропозицією p , $A(q)$ – асертив із пропозицією q , LD (*Love Declaration*) – освідчення у коханні.

Зазвичай, мовленнєвий акт освідчення у коханні виражаються за допомогою розповідних або окличних речень та супроводжується невербальними сигналами – посмішкою, м'яким голосом, ніжними доторканнями [12, с. 195].

Таким чином, аналіз умов успішності мовленнєвого акту освідчення у коханні уможливорює висновок, що такий мовленнєвий акт є гібридним, тобто поєднує у собі ознаки асертивного та експресивного типу. Під гібридністю мається на увазі властивість ілокутивного типу, яка передбачає сполучення властивостей двох ілокуцій, що знаходить відображення в умовах успішності.

Перспективи дослідження полягають у встановленні особливостей вербального й невербального вираження мовленнєвого акту освідчення у коханні в англomовному діалогічному дискурсі.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Академічний тлумачний словник української мови [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://sum.in.ua/s/kokhannja>.
2. Безугла Л.Р. Вербалізація імпліцитних смислів у німецькомовному діалогічному дискурсі : монографія / Л.Р. Безугла. – Харків : Харківський нац. ун-т імені В.Н. Каразіна, 2007. – 332 с.
3. Богданов В.В. Классификация речевых актов / В.В. Богданов // Личностные аспекты речевого общения. – Калинин : Изд. Калинин. гос. ун-та, 1989. – С. 25–36.
4. Буренко Т.М. Когнітивно-прагматичні характеристики мовленнєвого акту вибачення в англomовному дискурсі XVI–XXI століть : автореф. дис. канд. філол. наук : спец. 10.02.04 «Германські мови» / Буренко Тетяна Миколаївна; Харківський національний ун-т ім. В. Н. Каразіна. – Х., 2008. – 20 с.
5. Кобозева И.М. Теория речевых актов как один из вариантов теории речевой деятельности / И.М. Кобозева // Новое в зарубежной лингвистике. – М. : Прогресс, 1986. – Вып. 17. – С. 7–21.

6. Конрад Р. Вопросительные предложения как косвенные речевые акты / Р. Конрад // Новое в зарубежной лингвистике. – М. : Прогресс, 1985. – Вып. 16. – С. 349–382.
7. Криворучко С.И. Лингвопрагматические свойства перлокутивных оптимизаторов в современном немецкоязычном дискурсе : дис. канд. филол. наук: спец. 10.02.04 «Германские языки» / С. И. Криворучко. – Харьков, 2010. – 250 с.
8. Можейко О.О. Засоби вираження мовленнєвого акту погрози в англомовному діалогічному дискурсі / О.О. Можейко // Вісник Харківського національного університету ім. В.Н. Каразіна – Серія: Романо-германська філологія. Методика викладання іноземних мов, випуск 68. – Харків : ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2011. – № 972. – С. 69–73.
9. Серль Дж.Р. Классификация иллокутивных актов / Дж.Р. Серль // Новое в зарубежной лингвистике. – М. : Прогресс, 1986. – Вып. 17. – С. 170–194.
10. Сусов И.П. Лингвистическая прагматика / И.П. Сусов. – Винница : Нова книга, 2009. – 272 с.
11. Трофимова Н.А. Экспрессивные речевые акты в диалогическом дискурсе. Семантический, прагматический, грамматический анализ : [монография] / Н.А. Трофимова – СПб. : Изд-во ВВМ, 2008. – 376 с.
12. Polenz P. V. Deutsche Satzsemantik: Grundbegriffe des Zwischen-den-Zeilen-Lesens / Peter von Polenz. – B., N.Y. : de Gruyter, 1988. – 389 s.
13. Schwarz A. Sprechaktgeschichte: Studien zu den Liebeserklärungen in mittelalterlichen und modernen Tristandichtungen. – Göttingen : Kümmerle, 1984. – 331 s.
14. Wunderlich D. Sprechakte // Funkkolleg “Sprache”. Eine Einführung in die moderne Linguistik. – Fr./M. : Fischer, 1973. – Bd. 2. – S. 113-123.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Анастасія Бабасва – викладач кафедри англійської мови факультету іноземних мов Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна.

Наукові інтереси: лінгвістична прагматика, когнітивна лінгвістика, дискурсологія.

УДК 811. 112. 2' 38

ФОРМИ ЗВЕРТАННЯ ТА МОВЛЕННЄВИЙ ЕТИКЕТ (НА МАТЕРІАЛІ НІМЕЦЬКОЇ МОВИ)

Наталія ВЕЛИЧКО (Київ, Україна)

У статті розкрито особливості мовленнєвого етикету, визначено його функції, проаналізовано форми звертання як показника ввічливості, мовленнєвого маркера соціального статусу людини. Визначено соціально-економічну та культурно-етичну зумовленість звертань.

Ключові слова: форми звертання, етикет, мовленнєвий етикет, увічливість.

В статье раскрыты особенности языкового этикета, определены его функции, проанализированы формы обращения как показателя вежливости, языкового маркера социального статуса человека. Определены социально-экономическая и культурно-этическая обусловленность обращений.

Ключевые слова: формы обращения, этикет, языковой этикет, вежливость.

In the article peculiarities of the language etiquette are shown, its functions are determined; forms of address as indicator of politeness, language marker of social status are analyzed. Socioeconomic, cultural and ethical conditionality of addresses are defined. In this article forms of address are analyzed and their peculiarities are determined.

Etiquette is a universal phenomena typical for each society. Every country has its own special language etiquette that reflects its history and culture. Address is closely connected with linguistic etiquette. It is very important to address people correctly. To be polite means to speak with your communicators showing him respect and kindness by using different forms of address which guarantee each communicators distance between them and is the way to achieve the aim of language communication. It is shown that use of different addresses depends on such factors as social position of communicators, age, official and personal relationship, education, upbringing, character, preferences etc.

Keywords: address forms, language etiquette, politeness.

Представники однієї культури мають однакові або схожі моделі або форми поведінки, зазвичай усі відповідні процеси відбуваються майже автоматично. Свідомо чи несвідомо, інколи навіть не бажаючи цього, нас ідентифікують із культурним оточенням, отже, власна культура складає велику частину нашої ідентичності. Це можна простежити і на прикладі звертання, що є також невід'ємною частиною мовленнєвого етикету.

Спілкування – діяльність людини, під час якої відбувається обмін інформацією. Отже, під час спілкування найперше враховуються особливості мовленнєвого етикету [19: 77]. Ця теза має безпосередній стосунок до засобів звертання.

Мовленнєвий етикет – національно-специфічні правила мовленнєвої поведінки, які реалізуються, зокрема, в системі стійких формул і висловів, що рекомендуються для висловлення подяки, прощання, в різних ситуаціях (увічливого) контакту зі

співрозмовником, зокрема для привітання, знайомства, звертання тощо. Ці засоби ввічливості "орієнтовані на вираження поваги до співрозмовника та дотримання власної гідності. Вони є органічною частиною культури спілкувальних взаємин, соціальної культури загалом" [11: 29]. Мовленнєвий етикет слугує засобом вербального забезпечення етикету поведінки в широкому сенсі. Його особливість полягає в поєднанні двох різних спектрів. З одного боку, це широкий або ж універсальний спектр стереотипів або мовленнєвих формул, які охоплюють багато різних ситуацій, а з другого – спектр порівняно вузький, обмежений, зокрема, звертанням (а також привертанням уваги, привітанням, прощанням тощо).

Мовленнєвий етикет кожної нації має свої особливості, є своєрідним і неповторним, відображає її культурні традиції та відповідає її духовним засадам. Форми звертання віддзеркалюють його особливості, адже вони зазнають змін під впливом чинників, що впливають на розвиток нації.

Дотримання мовного етикету людьми так званих "лінгвоінтенсивних" професій – чиновниками всіх рангів, лікарями, юристами, працівниками зв'язку, транспорту тощо має ще й виховне значення, сприяє підвищенню не тільки мовної, а й загальної культури суспільства. Беззаперечно найважливішим є те, що неухильне, ретельне дотримання правил мовного етикету членами колективу навчального закладу, підприємства, офісу, інституції підтримує позитивний імідж, престиж усієї установи [19: 78].

Підкреслимо, що на мовний етикет впливає багато чинників. Насамперед, він визначається обставинами, за яких відбувається спілкування, залежить від соціального статусу суб'єкта і адресата спілкування, їхнього фаху, віку, статі, характеру, віросповідання тощо. Мовний етикет безперечно має національну специфіку. Кожний народ створює свою систему правил мовного етикету. Цю його особливість образно визначає сучасний український мовознавець [11: 30]: "За етикетом упізнають "своїх" етнічно (національно) та / або соціально (віком, родом занять, релігією тощо)".

Що ж до етикетних аспектів акту звертання, то вони вивчаються на матеріалі мови представників різних професійних сфер. Репертуар засобів мовного етикету та їхня семантика залежать від соціальної структури суспільства. Так, наприклад, представленість у мові військовиків тих чи тих етикетних формул відображає відповідні соціолінгвістичні норми.

Варто зазначити функції, які виконує мовний етикет: контактопідтримувальну (встановлення, збереження стосунків адресата і адресанта відповідно), увічливості (чемне поведіння членів колективу), регулювальну (регулює взаємини між людьми відповідно до комунікативних ситуацій), функцію впливу (йдеться про реакцію співрозмовника), звертальну (вплив на співрозмовника). Зазначені функції, які в загальних рисах перетинаються з функціями звертання як складової мовного етикету, свідчать про його комунікативну значущість.

Мовний (мовленнєвий) етикет є досить широким поняттям. Маємо на увазі, зокрема, його реалізацію в певних комунікативних ситуаціях. Він має індивідуальний характер, адже кожен мовець, вступаючи в спілкування з іншими людьми, обирає певні мовні засоби для досягнення мети спілкування. Реалізація етикету в мовленні, комунікативна поведінка несуть інформацію про мовця: його знання, вміння, вподобання тощо.

Окремо зазначимо міжкультурний аспект комунікації, що є важливою складовою спілкування між людьми. Важливо зрозуміти чуже і бути зрозумілим, спілкуючись чужою мовою. Інтеграційні процеси вимагають від мовців взаємного розуміння. Взаєморозуміння націй є можливим лише за умов розуміння й пошани до соціокультурних цінностей інших народів та застосування принципів міжкультурної комунікації [10: 1–2]. Інтерпретування висловлювання навіть у межах однієї культури може становити труднощі, якщо різні сторони повідомлення сприймаються адресантом і адресатом по-різному. У міжкультурному спілкуванні труднощі інтерпретації збільшуються через те, що в різних культурах передавання та оформлення повідомлення ґрунтуються на власних традиціях і тому мають свої особливості.

У міжкультурному спілкуванні слід враховувати особливості національного характеру комунікантів, специфіку їхнього менталітету та систему культурних стандартів народу, що знаходить відображення і в використанні засобів звертання. Кожен мовець, беручи участь у спілкуванні, дотримується тих суспільних норм, які діють у певному соціумі. Мовленнєва поведінка мовця зумовлена певним комунікативним завданням і, аби це завдання здійснити, мовець використовує різні засоби, в тому числі й звертання, що відповідають нормам етикету.

За образним визначенням, етикет – це комунікативна дія, метою якої є сподобатися іншому і яка відповідає соціальним нормам, встановленим у суспільстві. Цей тип взаємодії в усіх контекстах виглядає приємним і корисним для слухача. Ефект від такої взаємодії є позитивним.

Комунікативний етикет – явище загальнолюдське. Йому притаманні етнічні особливості та національна своєрідність. За характеристикою М. Грушевського, йому властивий "високий розвиток своєї гідності, пошановання гідності чужої, любов до певних, установлених зверхніх форм, "законних речей", культурних і громадських вартостей життя" [8: 97]. Водночас це явище індивідуальне, оскільки кожна людина у процесі комунікації обирає певні форми звертань, вирази, слова тощо.

Початку спілкування завжди передують стадія орієнтації, під час якої кожний партнер обирає ту чи ту модель поведінки. Для того, щоб здійснити такий вибір, слід неодмінно врахувати низку параметрів комунікативної ситуації, а також співвіднести свій статус зі статусом партнера. В оцінці комунікативних статусів враховуються такі ознаки, як стать, вік, суспільне становище, національна і конфесійна належність, родинні зв'язки або їхня відсутність, ступінь знайомства та інші. Одні ознаки актуалізуються, а інші нейтралізуються в кожній конкретній ситуації. Всі актуальні для етикету протиставлення можна продемонструвати у вигляді таких опозицій, як вищий – нижчий або старший – молодший (у соціальному розумінні), адже для етикету значення має сам факт нерівності. Етикет забезпечує спілкування нерівних партнерів та збалансовує його. Різноманіття наявних форм звертання пояснюється тим, що кожна соціальна група користується особливим лексико-семантичним інвентарем форм звертання. "Всередині даної мови стільки особливих словників, скільки існує соціальних груп, автономних у межах суспільства, що говорить цією мовою" [7: 251].

Звертання – один із мовних засобів для вираження взаємних відносин між людьми. На думку М. О. Олікової, ці лінгвістичні відносини обумовлено насамперед місцем людини в суспільстві. Соціальна диференціація суспільства відображається в соціолектах, що ми спостерігаємо на прикладі звертань.

Форми звертання є показником увічливості, адже воно як лінгвістичний феномен входить до стратегії уникнення конфліктів, соціальної індикації. Чимало дослідників, наприклад, В. М. Алпатов [1], В. Є. Гольдін [2], О. А. Земська [4], Н. І. Формановська [21], визначають характеристики порушень принципів увічливості. Вони звертають увагу насамперед на соціально-психологічні чинники, що визначають форми та функції ввічливої поведінки. Ввічливість знаходить відображення в різних типах дискурсу та інших видах мовного вираження. З іншого боку, ввічливість є оцінкою адресантом самого себе як представника певної групи, соціуму, що дбає про збереження самоповаги. Взаємодіючи з учасниками спілкування, мовець хоче досягти схвалення своїх дій, він намагається усунути перешкоди, які виникають під час мовленнєвої діяльності, обираючи відповідні форми звертань.

Увічливість – універсальний феномен, притаманний будь-якому соціумові [10]. Бути ввічливим означає спілкуватися зі своїм візаві, демонструючи йому доречні в даній комунікативній ситуації повагу та доброзичливість, що значною мірою виявляється у виборі відповідних форм звертання.

Розгляньмо в цьому контексті апелятивні займенники та охарактеризуймо їхню синтаксичну роль. Із погляду синтаксису вони є членами речення. У цьому зв'язку І. В. Корнійко [6: 134–135] вважає хибною думку про те, що ці займенники є непрямими формами звертання. На наш погляд, така концепція не є позбавленою логіки. Так, у німецькій мові

апелятивний займенник *du* в ізольованій позиції, особливо якщо він стоїть на початку речення, є, за визначенням Г. Глюка і В. В. Зауера [26], сурогатом займенника 1-ої особи однини *ich*. У такій позиції *du* вводить речення, яке розпочинається, як правило, займенником 1-ої особи однини. На думку вчених, таке *du* є своєрідним шантажем співрозмовника, адже від візаві вимагається увага до его мовця [27; 25].

Не можна не погодитися з тим, що вибір мовцем тих чи тих форм звертання значною мірою впливає на його імідж [6: 146]. Увічливість – одна з комунікативних максим, що визначає поведінку мовця та націлена на збереження позитивного іміджу мовця та адресата, а також сприяє досягненню ними комунікативної мети.

Дотримання максимуму увічливості у спілкуванні обмежує вербальну поведінку мовця [28; 32]. З одного боку, мовець, обираючи ті чи ті форми звертання, турбується про свій імідж та імідж свого співрозмовника, враховуючи його соціальний статус, вік, тощо; з другого – прагне до незалежних, вільних дій у плані використання цих форм.

Увічливість реалізується, зрештою, за допомогою мовних і немовних засобів. До невербальних засобів відносимо жести, міміку, вбрання, посмішку тощо. Вербальні засоби вираження увічливості поділяються, крім того, на імпліцитні та експліцитні. Одним із експліцитних засобів вираження увічливості є саме звертання у широкому розумінні [28; 12]. При цьому апелятивні займенники та інші форми звертання вживаються в ролі "рутинних" формул увічливості, регламентованих ритуалів для уникнення конфлікту, а також стратегічних комунікативних засобів.

Увічливою формою звертання називають таку, що адекватна визначеній комунікативній ситуації, забезпечує достатню для збереження іміджу обох комунікантів дистанцію і є засобом досягнення мети мовленнєвого спілкування [6: 146]. Характеристика кожної форми звертання з огляду на її увічливість-неввічливість залежить насамперед від комунікативної ситуації. Що більш офіційною є комунікативна ситуація, в якій відбувається конкретний мовленнєвий акт, тим більш рутинною, формальною буде обрана мовцем форма звертання [10; 18; 20; 22].

Увічливі форми звертання виступають одним із засобів урегулювання конфлікту. Мовець, обираючи ті чи ті форми звертання, уникає конфлікту зі своїм співрозмовником, цьому сприяє вибір правильної мовної моделі поведінки, за якої враховуються вік, статус, особистість людини тощо. У виборі засобів для здійснення комунікативного акту мовець керується правилами, що гарантують успішне спілкування, зокрема максимом увічливості. Ввічливість є одним із стратегічних засобів втілення мовцем своєї інтенції [28; 12; 13; 14; 15; 16; 29].

У контексті увічливості для мовця важливо обрати правильну форму звертання. Перехід від формального *Sie* до дружнього *du* непростий, зумовлений ситуативно. Можливим також є перехід від довірливого *du* до ввічливого *Sie*. Підґрунтям до такої ситуації є втрата довіри між учасниками спілкування, серйозний конфлікт між мовцем та адресатом. Такий конфлікт може призвести і до припинення спілкування між особами.

Це підтвердили результати опитування, здійсненого І. В. Корнійко. За даними анкетування, можливість зворотної зміни звертання зростає з віком респондентів. Цю зміну вважають прийнятною 34 % опитаних віком понад 40 років. Показовим є те, що учні, студенти, а також ті, хто має вищу освіту, рідше вдаються до такої зміни, ніж ті, у кого немає вищої освіти – 25 %.

Німецький дослідник В. Беш як фактор впливу на вибір звертання називає ситуацію спілкування, яку можна умовно поділити за шкалою від неформальної до формальної. Чим більш офіційною є ситуація, тим більш формальними будуть звертальні форми [23].

У цьому контексті доречним видається послатися на Н. І. Формановську [21: 244], що визначає такі ситуації для використання другої особи однини: стосовно добре знайомого адресата; у неофіційному спілкуванні; у дружньому, інтимному, фамільярному спілкуванні; у спілкуванні рівного та молодшого (за віком, становищем).

Сучасна молодь (у країнах німецької мови) не замислюється над тим, хто має першим пропонувати перейти на *du* – чоловік чи жінка, хоча раніше ця прерогатива належала лише чоловікам. Що ж до приватного життя, то старші за віком першими вживають звертання *du* по відношенню до менших, професійна сфера спілкування передбачає також такий перехід за

умови, що старший за рангом пропонує перейти від увічливого *Sie* до більш товариського *du*. Німецька дослідниця [33: 18–25] виокремлює такі переваги використання *Sie*:

- 1.нейтральне: викликає більше симпатії, ніж антипатії;
- 2.конкретне: часто полегшує розв'язання критичних дискусій;
- 3.дистанційне: дистанція на робочому місці – ознака професіоналізму;
- 4.виражає повагу;
- 5.символ влади – показує ієрархію.

Що стосується переваг уживання звертання на *du*, то вони полягають у тому, що ця форма:

- 1.демонструє повагу;
- 2.символізує молодіжний стиль життя;
- 3.дозволяє створити спокійну атмосферу;
- 4.підсилює почуття єдності;
- 5.у звертанні до вищого за рангом показує впливовість та свою причетність до влади.

Вибір форм звертання зумовлюється соціальним статусом співрозмовників. Жодна соціальна роль "не вичерпує змісту діяльності людини, фіксуючи лише той бік її особистості, з якого вона постає перед іншими людьми" [3: 70].

Звертання – один із мовленнєвих маркерів соціального статусу людини. Ця категорія зумовлена соціально-економічними та культурно-етичними характеристиками суспільства й дистанційними, нормативними характеристиками соціальної стратифікації. Соціальний статус має два виміри: субстанційний і реляційний [5: 11]. Перший включає незалежні характеристики людини – стать, вік, національність, культурну належність, соціальне походження, освіту, вік тощо. Другий передбачає співвідношення у соціальних структурах – за рангом, соціальним статусом.

У цьому контексті варто згадати німецьку дослідницю У. Піпер, яка розрізняє фактори, що впливають на вибір тих чи тих звертальних форм. До біологічних чинників вона відносить вік та родову належність. Соціокультурними факторами є, на її думку, роль людини в суспільстві, позиція, яку займає особа в соціальній спільноті. Авторка наголошує на тому, що біологічні та соціокультурні чинники взаємопов'язані та взаємозалежні [31: 10–12]. Соціальна стратифікація передбачає оцінку статусних ознак людини як представника певної соціальної групи. Статусна оцінка показує [Ibid.: 70]:

- 1.статус у системі соціальної стратифікації (стратифікаційна оцінка);
- 2.статусну позицію "вищий – нижчий – рівний" (дистанційна оцінка);
- 3.відповідність поведінки людини її соціальному статусові (рольова оцінка).

Статусні відношення виводяться від статусно маркованої ситуації, що зумовлює вибір тих чи тих форм звертань. Вищий може бути вищим тільки за наявності нижчого за статусом і навпаки [2: 10]. Кожна особа характеризується не сама по собі, а через співвідношення з іншими у цій ситуації.

Традиційно вважається, що займенники – закритий клас мовних одиниць, що не зазнає впливу. Так, наприклад, Н. Шведова [17: 12] зазначає, що "система займенників закрыта для інтервенції будь-яких новацій: вона стабільна і самодостатня через саме своє застосування, яке полягає, по-перше, в тому, що визначає основні, вихідні поняття, представлені в мові як деякі центральні сенси, і, по-друге, в тому, аби, розчленовувавши і уточнивши ці сенси, відобразити засобами мови основні рівні пізнання і саму структуру пізнання". Насправді ж система звертань (у тому числі займенникових) будь-якої мови не може залишатися незмінною, вона змінюється відповідно до змін, що відбуваються у суспільстві: з'являються нові форми звертань, зникають старі, змінюються правила вживання тих чи тих (займенникових) форм тощо. Форми звертання – своєрідні та неповторні для кожної мови і культури.

Отже, реалізація форм звертання залежить від таких чинників, як соціальний стан учасників мовленнєвого акту, їхній вік, службові та персональні стосунки, ступінь спорідненості, освіта, виховання, характер, смаки тощо. Звертання – одна з центральних одиниць мовленнєвого етикету. Звідси впливає його логічний зв'язок із проблемами культури мови.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Алпатов В. М. Категория вежливости в современном японском языке. – М.: Либроком, 2009. – 152 с.
2. Гольдин В. Е. Речь и этикет. – М.: Высшая школа, 1983. – 109 с.
3. Жанэ Д. Социальный подтекст языкового значения // Образные и экспрессивные средства языка (английского, немецкого, французского). – Ростов-на-Дону: РГПИ, 1986. – С. 69–76.
4. Земская Е. А. Русская разговорная речь: лингвистический анализ и проблемы обучения. – М.: Русло, 1987. – 234 с.
5. Карасик В. И. Язык социального статуса. – М.: Гнозис, 2002. – 333 с.
6. Корнійко І. В. Звертання як динамічний засіб вираження зверненості мовлення (на матеріалі сучасної німецької мови): дис. ... канд. філол. наук: 10.02.04 / І. В. Корнійко; Київський держ. лінгвістичний ун-т. – К., 2000. – 199 с.
7. Мейе А. Введение в сравнительно-историческое изучение индоевропейских языков / А. Мейе. – М. – Л. : Гос. соц.-экон. изд-во, 1938. – 510 с.
8. Паламар Л. М. Функціонально-комунікативний принцип формування мовної особистості: дис. ... д-ра пед. наук. – 13.00.02 / Л. М. Паламар. – К., 1995. – 25 с.
9. Пирирайнен И. Т. Вежливость как категория языка // Вопр. языкознания. – 1996. – № 6. – С. 100–106.
10. Потело Н. Я. Теорія і практика ділового мовлення. – К.: МАУП, 1999. – 132 с.
11. Радевич-Винницький Я. Етикет і культура спілкування. – 2-ге вид., випр. і доп. – Київ: Знання, 2006. – С. 29–31.
12. Серикова Н. В. Взаимоотношение языковых единиц, составляющих фрагмент номинативной системы немецкого языка с центральным понятием "человек": дис. ... канд. филол. наук: 10.02.04/ Н. В. Серикова. – К.: 1989. – 129 с.
13. Слобин Д., Грин Дж. Психолінгвістика: Пер. с англ. – М.: Прогресс, 1976. – 349 с.
14. Степанова М. Д., Фляйшер В. Теоретические основы словообразования в немецком языке. – М.: Высш. шк., 1984. – 264 с.
15. Степанова М. Д., Хельбиг Г. Части речи и проблема валентности в современном немецком языке. – М.: Высш. шк., 1978. – 258 с.
16. Степанов Ю. С. Основы общего языкознания. – М.: Просвещение, 1975. – 271 с.
17. Шведова Н. С. Местоимение и смысл. Класс русских местоимений и открываемые ими смысловые пространства. – М.: Азбуковник, 1998. – 176 с.
18. Шевченко І. С. Проблеми обращений и приветствий в исторической прагмалингвистике // Актуальні проблеми теорії комунікації та викладання іноземних мов: Вісник Харківськ. держ. ун-ту. – Харків: Константа. – 1997. – № 390. – С. 171–174.
19. Шевчук С. В., Клименко І. В. Українська мова за професійним спрямуванням. – 2-ге вид., випр. і доп. – Київ: Алерта, 2011. – 696 с.
20. Шибутани Т. Социальная психология. – Ростов-на-Дону: Феникс, 1998. – 539 с.
21. Формановская Н. И. Речевой этикет и культура общения. – М.: Высшая школа, 1989. – 159 с.
22. Якобсон Р. Речевая коммуникация // Р. Якобсон. Избранные работы. – М.: Прогресс, 1985. – С. 306–349.
23. Besch W. Duzen, Siezen, Titulieren. – Göttingen: Vandenhoeck und Ruprecht, 1998. – 160 S.
24. Bravo D. Sobre la cortesía lingüística, estratégica conversacional en español // Oralía: Análisis del discurso oral. – 2001. – No. 4. – P. 299–314.
25. Engel U. Deutsche Grammatik. – Heidelberg: Groos; Tokio: Sansyusya Publ., 1988. – 888 S.
26. Glück H., Sauer W. W. Gegenwartsdeutsch. – Stuttgart: Metzler, 1990. – 318 S.
27. Kretzenbacher H. L., Segebrecht W. Vom Sie zu Du – mehr als eine neue Konvention? – Hamburg, Zürich: Luchterhand Literaturverlag. – 1991. – 140 S.
28. Liang Y. Höflichkeit als interkulturelles Verständigungsproblem. Eine kontrastive Analyse Deutsch / Chinesisch zum kommunikativen Verhalten in Alltag und Wissenschaftsbetrieb // Jahrbuch Deutsch als Fremdsprache. – 1992. – Bd.18. – S. 65–68.
29. Natigomo M. Th. Die Leistung der Anrede- und Höflichkeitsformen in den sprachlichen zwischenmenschlichen Beziehungen; ein Vergleich der sozialen Systeme im Japanischen und Deutschen. – Münster: Institut für Allgemeine Sprachwissenschaft, 1986. – 530 S.
30. Piper U. Zur dänischen Anrede // SAIS Arbeitsberichte. – Kiel: Christian-Albrechts-Universität. – 1986. – Heft 6. – S. 30–51.
31. Piper U. Zur Ineraktion linguistischer, sozialer und biologischer Variablen im Problemkreis "Anrede" // Anredeverhalten. – Tübingen: Narr Verlag. – 1984. – S. 9–24.
32. Samel I. Einführung in die feministische Sprachwissenschaft. – Bl.: Erich Schmidt, 1995. – 224 S.
33. Sievers A., Jarosch A. Duzen / Siezen, Praxisfälle. – Ausgabe 6. 2010. – 22 S.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Наталія Величко – аспірант відділу романських, германських і балтійських мов Інституту мовознавства ім. О. О. Потебні НАН України.

Наукові інтереси: звертання як соціолінгвістичний феномен, реалізація іменникових та займенникових звертань в різних суспільних сферах, історія становлення та розвитку звертань у німецькій мові.

УДК 811.112.2:81'42:35

АНАТОМИЧНОСТЬ ЦВЕТООБОЗНАЧЕНИЙ «ЧЕРНЫЙ» И «БЕЛЫЙ» В НЕМЕЦКОМ ПОЛИТИЧЕСКОМ ДИСКУРСЕ

Ирина ВОВК (Запорожье, Украина)

У статті проведено порівняльний аналіз кольоропозначень із компонентом «чорний» та «білий» в німецькому політичному дискурсі. Дослідження виконано на матеріалі політичних статей журналів „Focus”, „Spiegel”, „Bild” (2010-2013). Застосовувалися наступні методи: описовий метод, метод контекстуального аналізу, кількісний аналіз.

Ключові слова: *кольоропозначення, семантика, семантичний компонент.*

В статье проведен сопоставительный анализ цветообозначений с компонентом «черный» и «белый» в немецком политическом дискурсе. Исследование выполнено на материале политических статей журналов „Focus”, „Spiegel”, „Bild” (2010-2013). Применялись следующие методы: описательный, метод контекстуального анализа, элементы компонентного анализа, количественный анализ.

Ключевые слова: *цветообозначение, семантика, семантический компонент.*

The article is devoted to comparative analysis of color terms denoting „black” and „white” in the German political discourse. Based on the goal, the following tasks are: to consider different approaches to the study of color terms of vocabulary; to define the role of stylistic phrases containing component of "black" and "white" in German political discourse.

The subject of the article is a political discourse. The object of the study is lexical units, having in its composition components of the "black" and "white." The following methods were used: descriptive, contextual analysis method, the elements of component analysis, quantitative analysis.

The research has been made on the basis of political discourse of magazines „Focus”, „Spiegel”, „Bild” (2010-2013).

The results of this study can be used in special courses in style, pragmalinguistics, lexicography, as well as in the practice of teaching German as a foreign language.

Key words: *color term, semantics, semantic component.*

Целью статьи является сравнительный анализ цветообозначений с компонентами «черный» и «белый» и их значения в немецком политическом дискурсе.

Исходя из цели, можно сформулировать следующие **задачи**: рассмотреть различные подходы к изучению лексики цветообозначения; определить стилистическую роль словосочетаний, содержащих компонент «черный» и «белый» в немецком политическом дискурсе.

Предметом статьи является политический дискурс. **Объектом** исследования являются лексические единицы, имеющие в своем составе компонент «черный» и «белый».

В работе применялись следующие **методы**: описательный, метод контекстуального анализа, элементы компонентного анализа, количественный анализ.

В настоящее время изучение цвета является весьма актуальным. В области психолингвистики проводится большое количество исследований восприятия и воздействия цвета. К подобным исследованиям можно отнести работу Р.М.Фрумкиной, которая считает что группе слов-цветообозначений «придан особый статус» [8, с.4]. В таких сферах, как реклама (создание рекламного текста), логистика, создание имиджа, бренда и товарного знака также изучается воздействие цвета на человека. Данным исследованиям посвящены следующие работы: И.А. Гольман, Д.С. Добробабенко 1991; Л.Ю. Гермогенова 1994; А.В. Литвинова 1997; Э.Е. Старобинский 1998 [1,2,5,7]. Результаты этих исследований показали, что ассоциация с каким-либо предметом по цвету вызывает у носителей языка определенную оценку (положительную, отрицательную и нейтральную), которая, непосредственно или опосредованно, связана с отношением к самим объектам действительности.

Особый интерес вызывают имена прилагательные, называющие основные спектральные цвета: белый, черный, красный, зеленый и т.д. Тематические группы цветовых слов отличает эмоциональная однотонность и семантическая однозначность. Е.В.Рахилина считает, что «семантическое определение цветовых прилагательных можно осуществить только отдельно от каждого языка» [6, с. 170].

В политическом дискурсе был выявлен целый ряд лексем-цветообозначений. Очевидно, что использование цвета в таких сферах, как политика, очень распространено и зачастую является средством оценки партий, движений и направлений.

Во всем мире политические партии ассоциируют себя с теми или иными цветами (в основном, с целью выделяться на выборах). Многие партии в Германии также характеризуются определенным цветом, то есть название партии в средствах массовой информации может быть заменено прилагательным с цветовым значением. Они активно используются в газетных статьях, на телевидении, особенно в период предвыборных кампаний. Обратим внимание на то, что цвета политических движений и партий во всем мире не обязательно совпадают (например, в США консерваторов называют красными, а демократов – синими).

Целью нашего исследования является сравнительный анализ лексики с цветовыми значениями «черный» и «белый» в немецком политическом дискурсе. По нашему мнению, эти ахроматические цвета являются частотными.

Прилагательное *schwarz* употребляется в первую очередь в своем основном номинативном значении – передает цветовое качество наиболее сходного с цветом угля и может означать "темный", то есть отличающийся темнотой окраски, интенсивностью, насыщенностью цвета, например, передавать цвет кожи, одежды, обуви: *schwarze Striche*, *schwarzer Schatten*, *Schwarzer Scheriff*, *schwarzer Präsident* (Barack Obama).

„Franz Müntenfering hat eine schwarze Aktentasche dabei, als käme er beruflich von irgendwoher oder müsse noch irgendwohin“ [Spiegel, 2011, с.61].

Подобную коннотацию также можно встретить в следующих словосочетаниях: *schwarze Anzüge*, *schwarzer Pullover*, *Schwarzbrötchen*, *schwarzes T-Shirt*, *schwarzer Vollbart*, *schwarze Taschen* [Spiegel, Stern, Focus 2011-2012].

Прилагательное *schwarz* выступает в значении не только "темный", но и "грязный". Но также и это значение не является основным номинативным значением *schwarz* в современном немецком языке, а выступает в качестве одной из особенностей в семантической структуре прилагательного.

В результате способности человека мыслить абстрактно и обобщенно, значение "грязный, запачканный" превращается далее в "грязный, нечистоплотный в моральном отношении".

На базе значения "морально-нечистоплотный" происходит дальнейшее расширение семантической структуры прилагательного *schwarz*. Упоминание о нечестности, непорядочности вызывает стойкую ассоциацию с противозаконными, преступными действиями. В качестве примера можно привести название палестинской террористической организации «Schwarzer September».

„An einem Tag im Mai 1971 fasste sich Safadi ein Herz, trat an Issas und Tonys Tisch und bat darum, beim schwarzen September mitmachen zu dürfen“ [Spiegel, 2012, с.21].

Соответственно тот, кто поступает нечестно, естественно, вызывает подозрение. Таким образом, благодаря этим постоянным ассоциациям, развиваются следующий семантический компонент – "противозаконный" и "вызывающий подозрение". Это можно увидеть также на примере словосочетания «черный рынок» – *Schwarzmarkt* – социальный институт теневой экономики, существующий вне правовой системы общества, и в котором отсутствует прямое государственное регулирование и государственное налогообложение:

„Bis zu 100000 US-Dollar erzielt ein Tiger auf dem Schwarzmarkt“ [Focus, 2012, с.34].

„In grossem Umfang soll ein Heranwachsender auf dem Schwarzmarkt Daten von T-Online-Kunden angekauft und an Komplizen weitgegangen haben“ [Spiegel, 2011, с. 28].

Также черный цвет – это цвет траура. Именно поэтому данное цветообозначение в большинстве языков выступает символом смерти, печали. А устойчивые языковые символы часто обладают значительной словообразовательной потенцией. Это означает, что они способны выступать в деривационных процессах в качестве исходных единиц. Мы согласны с Е.С.Кубряковой, которая понимает деривацию в широком смысле слова и определяет ее как "процесс образования в языке любого вторичного знака, который может быть объяснен с помощью единицы, принятой за исходную, или выведен из нее путем применения определенных правил" [3, с.64]. Таким образом, под деривацией подразумевается не только процесс образования нового слова, но и придание слову новой семантики.

Далее символическое значение schwarz развивается в сторону "несчастливый, плохой, печальный": schwarze Stunde, schwarzer September, schwarzer Montag.

„So führte der legendäre Aktienkollaps im Oktober 1987 („Schwarzer Montag“) mit Tagesverlusten als 20% beim US-Index Dow Jones zu so gut wie keinen Einbrüchen bei Produktion oder Konsum“ [Focus, 2011, с.10]. В статье речь идет о так называемом «черном понедельнике» 19 октября 1987 года, дне, который ознаменовался самым большим падением биржевого индекса Dow Jones Industrial в истории.

В немецкой политике черный цвет обозначает принадлежность к партии CDU (ХДС: Христианско-демократический союз) и исторически происходит от черного одеяния священников:

„Es ist der 60. Geburtstag der hessischen CDU, der großen, schwarzen, mächtigen Dregger-Kanther-Koch-CDU“ [Spiegel, 2010, с.45].

Словосочетания schwarz –gelb обозначают коалицию между христианскими демократами (ХДС или ХСС) и СДП (Свободная Демократическая Партия Германии), имеющим жёлтый цвет.

„Die Lage ist verfahren, weil die schwarz-gelbe Koalition auch intern noch keinen Kompromiss gefunden hat“ [Spiegel, 2011, с.83].

„Hat Schwarz-Gelb, wenn es im Bundestag zur Abstimmung kommt, überhaupt noch eine Mehrheit?“ [Focus, 2011, с. 46].

Соперничающие партии СДПГ (Социал-Демократическая Партия Германии) и ХДС/ХСС называют в средствах массовой информации «черно-красной коалицией»:

„Die schwarz-roten Koalitionäre dagegen wollten mit solchen Verfahren erst bei ausgewählten „Pilotprojekten“ beginnen“ [Spiegel, 2013, с.67].

Один из цветов германской национальной символики – немецкого национального флага Schwarz-Rot-Gold также можно встретить в немецком политическом дискурсе достаточно часто.

„Wenn es uns gelingt Schwarz-Rot-Gold zum Markenzeichen der Union zu machen, wäre es ein grosser politischer Erfolg“ [Spiegel, 2011, с. 34].

„Ich stehe zu Schwarz-Rot-Gold“ – sagt der Minister “[Spiegel, 2011, с. 36].

Статья “Der schwarz-rot-goldene Minister“ [Spiegel, 2011, с. 37] освещает деятельность Министра Внутренних Дел Германии Ханса-Петера Фридриха.

В отличие от прилагательного schwarz, weiss – это символ света, чистоты и истины, используется в первую очередь с наименованиями светлых предметов или предметов светлее обычных. Большей частью значение этого ахроматического цвета используется в политическом дискурсе в своем первом номинативном значении:

„Sie trugen weisse Hemden und dunkle Krawatten und hielten sich an den Händen“ [Spiegel 2012, с. 95].

„Das weisse Art-deco-Gebäude bröckelt unauffällig vor sich hin“ [Spiegel 2011, с. 93].

„Ein Mann im weissen Anzug steht auf der Bühne eines Theaters“. [Spiegel 2012, с. 126].

Weiss также используется для обозначения светлого цвета кожи, в отличие темного цвета кожи афроамериканцев:

„Er ist der einzige weisse Läufer, der in Olympiafinale schaffen kann“ [Spiegel 2012, с. 94].

„Larry Bird, der die weissen Fans im Heartland Amerikans anspricht, der aber auch von den Schwarzen akzeptiert wird, der auch als Weisses Thema in den schwarzen Friseursalons“ des Landes werden könnte“ [Spiegel 2011, с. 141].

В отличие от прилагательного „schwarz“ (Schwarzmarkt –черный рынок), «weiß» подчеркивает нечто официальное, разрешенное законом – die Weißgeldstrategie (стратегия официальной зарплаты).

„In der Schweiz läuft das unter dem Sammelbegriff“Weissgeldstrategie“ [Spiegel 2012, с. 69].

В метонимическом значении употребляется словосочетание „das Weiße Haus“ (Белый Дом), в качестве наименования администрации президента США.

„Der Präsident vergass bislang fast 200 hochrangige Regierungämter an Personen, die viel Geld für seinen Kampf ums Weisse Haus gesammelt hatten“ [Spiegel 2011, с. 83].

Прилагательное weiss часто употребляется с прилагательным schwarz в фразеологическом сочетании „Schwarz auf Weiss“, которое подчеркивает совершенно определенный, без всякой двусмысленности, факт:

„Schwarz auf Weiss hat sie geschrieben: „Wir sind nicht kauflich“ [Focus, 2012, с. 48].

Наконец, наименее часто прилагательное weiss употребляется как компонент метафорического выражения „Weisse Elefanten“ в значение большого, внушительного, но бесполезного приобретения:

„Wenn angelsächsische Fachleute heute von „Weissen Elefanten“ sprechen, meinen sie eine Anschaffung, die viel kostet und wenig nutzt“ [Focus, 2012, с. 60].

По результатам анализа можно сделать вывод, что лексемы со значением «черный цвет» в большинстве случаев (40%) употребляются в функции вторичной номинации – «цвета» политических партий, менее употребимы в функции первичной номинации – цвет кожи, одежды, предметов (30%), и наименьшее процентное употребление мы видим в значениях «преступный» (15%), «траурный» (10%), «незаконный» (5%). В противоположность им, лексемы со значением «белый цвет» употребляются в основном в функции первичной номинации (70%), как самый светлый цвет спектра цвет одежды, предметов. Менее употребимы эти лексемы в функции вторичной номинации (20%) – метафорическое значение «светлый цвет кожи», цвет резиденции президента США.

В перспективе мы планируем рассмотреть остальные цвета спектра для выявления их стилистических функций в немецком политическом дискурсе.

Результаты данного исследования могут быть использованы в спецкурсах по стилистике, прагмалингвистике, лексикологии, а также в практике преподавания немецкого языка как иностранного.

БИБЛИОГРАФИЯ

1. Гольман И.А., Добробабенко Д.С. Практика рекламы /И.А. Гольман, Д.С. Добробабенко. – Новосибирск : СП «Интербук», 1991. – 140 с.
2. Гермогенова Л.Ю. Эффективная реклама в России. Практика и рекомендации / Л.Ю. Гермогенова. – М. : РусПартнер ЛТД, 1994. – 252 с.
3. Кубрякова Е.С. О нетривиальной семантике в сочетаемости прилагательных с существительными / Е.С. Кубрякова // Сокровенные смыслы: слово, текст, культура: сборник статей в честь Н. Д. Арутюновой / отв. ред. Ю. Д. Апресян. – М. : Языки славянской культуры, 2004. – С. 148-154.
4. Кульпина В.Г. Лингвистика цвета. Термины цвета в польском и русском языках / В.Г. Кульпина. – М. : Московский Лицей, 2001. – 470 с.
5. Литвинова А.В. Короче афоризма, умнее заголовка. Успех рекламы начинается со слогана / А.В. Литвинова. – М. : РИП-Холдинг, 1997. – 92 с.
6. Рахилина Е.В. Когнитивный анализ предметных имен: семантика и сочетаемость / Е.В. Рахилина. – М. : Русские словари, 2000. – 416 с.
7. Старобинский Э.Е. Самоучитель по рекламе / Э.Е. Старобинский. – М.: ЗАО «Бизнес-школа «Интел-Синтез», 1998. – 320 с.
8. Фрумкина Р.М. Цвет, смысл, сходство. Аспекты психолингвистического анализа / Отв. ред. В.Н.Телия. – М.: Наука, 1984. – 175 с.
9. Duden. Die Grammatik. 5. völlig neu bearb. u. erw. Auflage. Hrsg. u. bearb. v. G. Drosdowski. – Mannheim, Leipzig, Wien, Zürich : Dudenverlag, 1995.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Ірина Вовк – викладач кафедри іноземних мов Запорізького державного медичинського університету.
Наукові інтереси: німецький політичний дискурс, стилістика тексту, лексикологія.

УДК 811.111'42

ЖАНРОВІ ОСОБЛИВОСТІ АРГУМЕНТАЦІЇ У НАУКОВОМУ ДИСКУРСІ

Надія ДОРОНКІНА (Київ, Україна)

Стаття аналізує вплив характеристик жанру на особливості аргументації у мовленнєвих творах наукового дискурсу. Висвітлено співвідношення понять «дискурс», «стиль» та «жанр». Розглянуто визначення жанру з позицій функціонально-стилістичної теорії та жанрознавства. Виокремлено фактори, що впливають на вибір виду аргументації у науковому дискурсі. На прикладі жанру науково-

технічної статті, відповідно до моделі тексту, продемонстровано поділ на субтексти, кожен з яких має свої особливості аргументації.

Ключові слова: жанр, стиль, субтекст, категорія, позамовний фактор, тематична макроструктура, дискурс.

Статья анализирует влияние характеристик жанра на особенности аргументации в речевых произведениях научного дискурса. Освещено соотношение понятий «дискурс», «стиль» и «жанр». Рассмотрено определение жанра с позиций функциональной стилистической теории и жанроведения. Выделены факторы, которые влияют на выбор вида аргументации в научном дискурсе. На примере жанра научно-технической статьи, в соответствии с моделью текста, продемонстрировано разделение на субтексты, каждый из которых имеет свои особенности аргументации.

Ключевые слова: жанр, стиль, дискурс, субтекст, категория, экстралингвистический фактор, тематическая макроструктура.

The article analyzes the influence of the genre characteristics on argumentation features of speech productions in scientific discourse. The correlation between the concepts of genre, style, and discourse is showed. The definition of genre in the context of functional stylistics and genre studies is outlined. The factors that affect the types of argumentation choice in scientific discourse are emphasized. In accordance of the model of text, the classification of subtexts in terms of the genre of technical research paper is reflected. Each subtext has the argumentation features.

Key words: genre, style, discourse, subtext, category, extralinguistic factor, topical macrostructure.

Як відомо, поняття «жанр» та «дискурс» тісно пов'язані між собою. Жанри є одиницями типологізації дискурсу. З іншого боку, дискурс використовують для визначення жанру, оскільки наявність жанрових правил робить можливим інтерпретацію дискурсу [2, с. 82]. Це означає, що твори певного жанру, наприклад, наукові статті, у сукупності створюють дискурс. За сферою використання такий дискурс є науковим, а за однією з макроінтенцій – аргументативним.

Мета даної статті полягає в тому, щоб окреслити залежність специфіки аргументації від жанру у науковій сфері, що вимагає розгляду співвідношення понять дискурсу, стилю та жанру.

Виділення окремого жанру є ланкою у ланцюгу класифікації ситуацій мовленнєвої взаємодії. За численними критеріями дискурс поділяють на монологічний та діалогічний, усний та письмовий, інформаційний та фактичний, персональний та інституційний, тощо. Дискурс також характеризується належністю твору до певного стилю. У даному контексті дискурс описує спосіб говоріння, причому набір параметрів, що задають певні його різновиди містить стильову та тематичну специфіку. Таким чином, стиль виступає як елемент дискурсу, модель успішної соціальної комунікації.

Ключову роль у класифікації грають позамовні фактори. Так, функціональні стилі формуються на основі обраної сфери мовленнєвого спілкування, наприклад, наукової. В середині наукового стилю під дією таких позамовних факторів, як мета наукового спілкування та специфіка наукового спілкування, виділяють підстили. Тобто стиль у відношенні до підстилей діє як макросистема або макростиль у відношенні до мікросистем. Кожен підстиль представлений своїми жанрами.

Проблематика визначення жанру досі залишається недостатньо вивченим питанням, як у функціональній стилістиці, так і у жанрознавстві. М. Бахтін називав мовленнєвими жанрами відносно сталі типи висловлювань притаманні кожній сфері використання мови [1, с. 159-160]. Він вважав висловлення базовою одиницею мовлення, що має такі ознаки, як цілеспрямованість, цілісність та завершеність [2, с. 34-40]. Мовленнєвий жанр описується за допомогою тематичного змісту, стилю та композиції висловлювання. Вибір жанрової форми, предмет та границі мовлення визначається задумом мовця. Темою мовленнєвого жанру слугує єдність задуму, як суб'єктивного моменту висловлювання, та предмету, як об'єктивного моменту. Потім жанр також впливає на задум та коректує його. В результаті такого взаємного впливу створюється стиль та композиція.

Бахтін назвав діалогічність визначальною ознакою мовленнєвого жанру як одиниці мовленнєвого спілкування. Інші ознаки, а саме визначення цілі, завершеність тощо, впливають з неї [2, с. 53]. Задум автора, що відповідає певній цілі, відтворюється за допомогою пізнавально-мовленнєвих дій у вигляді текстових одиниць. Тема твору, поділяється на підтеми, які висвітлюється через субтексти, кожен з яких повинен відповідати на якийсь запит читача.

Т. Ван Дейк ввів поняття суперструктури та тематичної макроструктури дискурсу. На тематичному рівні жанровій формі відповідає суперструктурна схема, що складається

системою пізнавально-комунікативних дій, тоді як зміст цих дій створює тематичні макроструктури.

Т. В. Матвеева досліджувала категоріальний аспект функціональних стилів та мовленнєвих жанрів. За її думкою кожен макростиль має власну схему категоріальних структур, а жанри слугують реалізацією категорій в рамках єдиної категоріальної схеми [3, с. 218].

Д. Байбер описав жанри за допомогою морфосинтаксичних параметрів, які були об'єднані у п'ять груп ознак. Таким чином всі тексти були об'єднані у вісім кластерів, які Байбер назвав типами текстів. Виявилось, що ці типи корелюють з жанрами. Однак стійкими морфосинтаксичними та лексичними характеристиками володіють не цілі дискурси, а типи викладу або типи пасажів, тобто фрагменти дискурсу. Зазвичай виділяють розповідний (наративний), описовий (дескриптивний), пояснювальний (експозиторний), інструктивний та переконуючий (аргументативний). Дискурс кожного жанру є неоднородним з точки зору типів пасажів, які там зустрічаються.

Ми вважаємо науковий дискурс формою аргументативного дискурсу. Отже кожен мовленнєвий твір у сфері науки містить аргументацію, особливості якої залежать від жанру.

Одним з факторів, що визначають вид аргументації є структура науково-пізнавального процесу. В залежності від виду досліджень використовується теоретична чи емпірична аргументація.

В області точних наук у таких жанрах, як підручник, дисертація чи науково-технічна стаття використовуються такі засоби теоретичної аргументації, як:

- дедуктивне обґрунтування, тобто логічний вивід нових положень з тих, що вже обґрунтовані, наприклад доведення теореми;
- системна аргументація, прикладом якої є наукове пояснення, коли обґрунтування відбувається шляхом зведення до законів природи чи обґрунтованої теорії;
- методологічна аргументація, коли нове положення отримують за допомогою надійного методу.

Останній засіб часто використовують у математичних виводах, як це показано у даному прикладі, де згадуються рівняння Максвелла.

The magnetics are derived from the Maxwell equations, which involves the Bessel function.
[6, с. 387]

Емпірична аргументація зазвичай застосовується, коли мають місце експерименти або використовуються статистичні дані, як у науково-технічних статтях. Зокрема виділяють такі засоби емпіричної аргументації:

- пряме підтвердження, тобто безпосереднє спостереження, що використовується під час публічних демонстрацій дослідів;
- наведення прикладу та використання емпіричних даних слугують основою індуктивних умовиводів;
- ілюстрація, що майже завжди присутня у формі графіків, діаграм, схем чи таблиць.

Кожен мовленнєвий твір виступає як продукт мовленнєвої діяльності, створений за певними правилами, які складають основу моделі її тексту. Жорстка та узуальна модель наукового твору диктує правила аргументації за допомогою таких факторів, як членування тексту, тип та спосіб викладу, вид мовлення (монологічне чи діалогічне), розмір та інші. Так членування тексту тісно пов'язано з тематичною макроструктурою, тобто задає тему аргументації, яка реалізується у відповідному субтексті з регламентованими типами пасажів. Розмір тексту впливає на кількість доводів, що наводиться на користь тез та на ступінь імпліцитності аргументації.

У контексті вищесказаного викликає інтерес аргументація у жанрі науково-технічної статті. Категорії даного жанру, як дискурсу, поділяються на системостворюючі, а саме змістовність, структурність, цілісність, стильова та жанрова належність, та системонабуті, до яких належить структура статті. Це означає, що така структура з'явилась в результаті розвитку системи в процесі комунікації. У даному випадку структурою статті ми називаємо макроструктуру дискурсу на високому рівні узагальнення [4, с. 150-153].

Науково-технічна стаття має жорстку структуру, причому деякі розділи (анотація та реферативна частина) побудовані відповідно до жорсткої моделі, а модель інших має гнучкий узуальний характер. Аналіз аргументації у таких статтях виявив чотири види субтекстів, кожен з яких має свої особливості аргументації.

У першому виді субтекстів аргументація виконується вербальними засобами. Описуються минулі події, оскільки статті присвячені вже проведеним дослідженням. Напрямок розташування інформації: проблема-вирішення. такі фрагменти розташовані у вступному розділі та анотації.

У прикладі такого фрагменту мова йде про геофізичні параметри, за допомогою яких петрофізики оцінюють середовище, використовуючи алгоритм інверсії, що має недоліки (*the CPU time is still the bottleneck*). Автор статті пропонує покращення алгоритму (*Cholesky factorization*).

This inversion algorithm is very robust in extracting formation and invasion anisotropic resistivities, ... However, ... the CPU time is still the bottleneck .... Note that we apply Cholesky factorization to update the Hessian matrix from the Gauss-Newton algorithm. Therefore, we are able to improve the reliability and stability of the inversion. [6, с. 384]

Такі фрагменти статті, як виклад ходу експерименту, характеристика приладу та принципу його роботи а також опис даних експерименту містять імпліцитну аргументацію. Висновки про репрезентативність даних та інформативність результатів читач повинен зробити сам.

Третій тип фрагменту містить пояснення та зазвичай входить до складу опису результатів експериментів та висновків. У даному випадку вербальна аргументація супроводжується ілюстраціями у вигляді таблиць, графіків та діаграм.

Четвертий варіант аргументативних фрагментів складається з математичних викладок з використанням формул. Зазвичай у таких фрагментах аргументація належить до дедуктивного типу та є доведенням. Особливість такого фрагменту полягає у способі викладу інформації. Формалізованою мовою називають сукупність спеціалізованих мовних засобів з правилами створення виразів, надання їм певного смислу та перетворення. Така мова слугує засобом фіксації логічного смислу, що дозволяє вводити каузальні відношення. Наступний приклад демонструє вивід формул обчислювання акустичних характеристик деревини. Формула швидкості звуку розташована у тесті одразу після її словесної інтерпретації. Наступне речення описує відношення даної формули до повздовжних та поперечних хвиль. Далі формула імпедансу обчислюється, використовуючи формулу швидкості. Перетворення виконується за допомогою таких правил, як підстановка та скорочення чисельника та знаменника дробу.

The speed, c , with which sound travels through a material, is defined as the root of the material's Young's modulus, E , divided by the material's density, ρ :

$$c = \sqrt{\frac{E}{\rho}}$$

Incidentally, this ratio, which describes the speed of longitudinal waves in a material, also characterizes the transverse vibrational frequencies of a bar.

The impedance, z , of a material, is defined as the product of the material's speed of sound, c , and its density, ρ :

$$z = c\rho = \sqrt{E\rho} \quad [5, с. 144])$$

Висновки. Отже головними факторами, що визначають специфіку аргументації у певному жанрі у науковій сфері слугують тип моделі тексту та структура науково-пізнавального процесу.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бахтин М. М. Проблема речевых жанров. Из архивных записей к работе «Проблема речевых жанров». Проблема текста // М. М. Бахтин Собр. соч.: В 5 т. Т. 5. Работы 1940-х – начала 1960-х годов. М., 1996.
2. Дементьев В. В. Теория речевых жанров / В. В. Дементьев. – М.: Знак, 2010. – 600 с.
3. Матвеева Т. В. Тональность разговорного текста: три способа описания / Т. В. Матвеева // Stylistyka. V. – Opole, 1996. – S. 210-221.

4. Попова Т. Г. Параметры научно-технической статьи / Т. Г. Попова // Вестник ОГУ: сб. науч. статей. – Оренбург., 2004. Вып. 11. – С 149-153.
5. Wegst U. G. K. Wood for sound / U. G. K. Wegst // American journal of botany. –2006. – Vol. 93, №10. – P. 1439–1448.
6. Zhang Z. J. 1-D inversion of triaxial induction logging in layered anisotropic formation / Z. J. Zhang, N. Yuan, R. Liu // Progress in electromagnetic research. – 2012. – Vol. 44. – P. 383-403.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Надія Доронкіна – старший викладач кафедри англійської мови технічного спрямування №1 факультету лінгвістики Національного технічного університету України “Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського”.

Наукові інтереси: дискурсія, теорія аргументації, теорія риторичної структури.

УДК 811.111’42

СУГЕСТІЯ ЯК ЗАСІБ АВТОМАТИЗАЦІЇ ТА АКТУАЛІЗАЦІЇ УВАГИ (НА МАТЕРІАЛІ АНГЛОМОВНИХ ІДЕАЦІЙНИХ ПРОМОВ)

Дар’я КАЙСІНА (Харків, Україна)

Стаття присвячена дослідженню сугесції як засобу мовленнєвого впливу на сферу підсвідомості реципієнтів, що втілюється за допомогою синтаксичного аранжування мовлення, яке є здатним як автоматизувати, так і актуалізувати увагу реципієнтів. Автоматизація уваги досягається шляхом повтору однотипних синтаксичних конструкцій, які ритмізують мовлення. Актуалізація уваги досягається вживанням конструкцій, що вибиваються із патерну повтору й змінюють заданий ритм мовлення.

Ключові слова: ідеаційна промова, мовленнєвий вплив, повтор, ритм, сугесція.

Стаття посвящена исследованию суггестии как способа речевого воздействия на сферу подсознания реципиентов, воплощаемого с помощью синтаксического ранжирования речи, способного как автоматизировать, так и актуализировать внимание реципиентов. Автоматизация внимания достигается путем повтора однотипных синтаксических конструкций, ритмизирующих речь. Актуализация внимания достигается употреблением конструкций, выбивающихся из паттерна повтора и изменяющих заданный ритм речи.

Ключевые слова: идеационная речь, повтор, речевое воздействие, ритм, суггестия.

The article outlines a study of suggestion as a means of speech influence on the recipients' sub-consciousness. The influence is achieved by syntactic arrangement of speech, capable of both – automatizing and actualizing the recipients' attention through syntactic arrangement of speech. Automatization of attention is achieved through repetition of parallel constructions which rhythmize speech. Actualization of attention is achieved through using constructions which do not fit the pattern of repetition and thus change the rhythm.

Key words: ideation speech, repetition, rhythm, speech influence, suggestion.

Останнім часом у лінгвістиці посилюється інтерес до вивчення сугестивного мовленнєвого впливу (О. В. Денисюк, С. В. Болтаєва, В. Дреслер, Л. Л. Ільницька, Т. Б. Мудраченко, І. Ю. Черепанова, О. В. Шелестюк). Подібні дослідження спрямовані на розв’язання пріоритетної наукової проблеми встановлення і опису лінгвокогнітивних операцій, що лежать в основі впливу на свідомість і підсвідомість людини з метою розповсюдження певних соціальних практик. Це зумовлює **актуальність** теми дослідження.

Значним сугестивним потенціалом володіють тексти ідеаційних промов, які становлять собою структуроване й обмежене часовими рамками мовлення, яке відбувається перед аудиторією (реципієнтами), безпосередньо або опосередковано включеною у ситуацію комунікації (тобто такою, що знаходиться в одних і тих самих або різних часово-просторових координатах з мовцем). Стратегічною комунікативною метою ідеатора є втілення в соціальну практику певної ідеї шляхом спричинення мовленнєвого впливу на реципієнтів [5, с. 123].

Мета цієї статті полягає у в описі сугесції як засобу як автоматизації, так і актуалізації уваги реципієнтів англомовних ідеаційних промов.

Об’єктом статті є лінгвальні засоби сугестивного впливу у текстах англомовних ідеаційних промов, а **предметом** – їх сугестивний потенціал, спрямований на автоматизацію або актуалізацію уваги реципієнтів.

Матеріалом статті є 10 відеозаписів промов учасників TED конференцій. TED конференція є щорічним заходом некомерційного позапартійного світового проекту «Technology, Entertainment and Design» (TED), який бере початок у 1984 році у місті

Монтерей, штат Каліфорнія. Втілюючи гасло «Ідеї, варті розповсюдження», TED розшукує найцікавіших людей, які можуть генерувати ідеї та передавати їх зацікавленій аудиторії [23].

У найбільш загальному смислі *сугестію* визначають як спосіб впливу, заснований на некритичному сприйнятті людиною отримуваної інформації [6].

І. Ю. Черепанова формулює поняття *вербальної сугестії* як ядро впливу, найкоротший та найдієвіший шлях до підсвідомого, що передбачає використання сугестем, тобто спеціальних мовних маркерів, які корегують діяльнісні програми людини, впливаючи на світ її особистісних смислів, непідвладних свідомості [15, с. 21]. Інші дослідники називають серед вербальних проявів сугестії вживання стилістичних прийомів (метафор, порівнянь, риторичних запитань, парафрази, гіпербол, евфемізмів, сталих виразів, емоційно-забарвленої лексики) чи використання форм певних граматичних категорій (категорії негативності, категорії модальності), зокрема імперативних конструкцій [4, с. 9-13; 12, с. 187; 13].

Уважаючи, що сугестію слід тлумачити в термінах *стратегії комунікативного впливу* в одному ряді із *раціональною аргументацією*, *емотивним зараженням* та *спонуканням* і пов'язуючи критерії розмежування способів комунікативного впливу із різними сферами психіки людини, на які ці способи впливу орієнтовані – *раціональною*, *емоційною*, *вольовою сферами свідомості* або *сферою підсвідомості*, не можемо погодитися із подібними твердженнями, адже семасіологічні стилістичні прийоми, як правило, спричиняють вплив на емоційну сферу, а імператив орієнтований на сферу волевиявлення людини.

Відтак услід за А. П. Мартинюк [8, с. 241; 9; 10, с. 68] стверджуємо, що у мовленнєвому плані сугестія знаходить вияв лише на рівні синтаксичної структури: вона реалізується як синтаксичне аранжування (патернізація) мовлення. Емоційно навантажені мовні засоби або спонукальні конструкції можуть накладатися на сугестивну структуру, але *сугестивною є саме структура, а не ці засоби*.

С. В. Болтаєва звертає увагу на те, що сугестивні тексти характеризуються генетичною наближеністю до віршового мовлення і в цілому мають високу ритмічність [2, с. 19]. У найбільш загальному вигляді *ритм* (грецьк. *rhythmos* – такт, розмірність, узгодженість) визначають як «закономірне чергування у часі подібних явищ, впорядкований рух, котрий у художній літературі набуває естетичного значення» [7, с. 584].

Формальною ознакою ритму є повтор [2, с. 9]. Недарма переважна більшість дослідників вважають повтор прототиповим засобом сугестії й основну функцією повтору пов'язують із автоматизацією уваги адресата й введенням його в стан трансу (А. Д. Белова; М. В. Бехтерев; Л. Л. Ільницька; А. П. Мартинюк; Л. М. Храмушина; К. Вейлс). Увага акцентується на тому, що монотонність ритмічного малюнку автоматизує увагу реципієнта та приводить до очікування або впізнавання певних структурних елементів [14, с. 37, 100; 18, с. 397-398]. Одним із засобів творення плавного та одноманітного ритмічного малюнку є прийом повтору та паралелізму. Сукупність співвідносно заданих пропорційних мовленнєвих відрізків, репрезентованих повторюваними угрупованнями мовленнєвого матеріалу сприяє антиципації, ритмічному очікуванню наступного відрізка з симетрично розташованими елементами [3]. Подібне явище спостерігаємо й у ідеаційних промовах. Наприклад:

You only need 15 minutes. My two- and four-year-old only ever want to play with me for about 15 minutes or so before they think to themselves they want to do something else. It's an amazing 15 minutes, but it's 15 minutes. If I'm not a ladybug or a piece of candy, I'm invisible after 15 minutes. And my 13-year-old, if I can get a 13-year-old to talk to me for 15 minutes I'm Parent of the Year. 15 minutes is all you need (22).

Запропонувавши ідею необхідності комбінування важкої праці та відпочинку для успіхів на роботі та в особистому житті, ідеатор Шонда Раймс переконує реципієнтів в перевагах запропонованого нею шляху, що полягає у використанні 15 хвилин для перерви від роботи і спілкування з близькими. У наведеному фрагменті словосполучення *15 minutes* повторюється 7 разів. Окрім того межі фрагменту увиразнюються повтором-хіазмом (ініціальна фраза повторюється в кінці фрагмента у зворотному порядку). Як справедливо зазначає Л. Л. Ільницька, після того, як реципієнт отримав необхідні дані, усвідомив і засвоїв їх (у нашому випадку для цього достатньо актуалізації першого речення фрагменту),

свідомість «блокується». Людський розум «перемикається» на сприйняття іншої інформації. Спрацьовує природний захисний механізм, який забезпечує мозок від надмірного перевантаження. Якщо ж повтори засвоєної інформації продовжуються, то відбувається вплив уже не на свідому, а на підсвідому складову людської психіки, тобто повтори перетворюються в інструмент навіювання [4, с. 10-11].

У проаналізованих ідеаційних виступах досить часто зустрічаються комплексні повтори, в яких повторювані елементи різних рівнів змінюють один одного або нашаровуються один на одного. Наступний фрагмент промови Шонди Раймс є прикладом багаторівневого повтору, де одночасно повторюються фонemi, морфemi, слова та синтаксичні конструкції.

The nation I'm building, the marathon I'm running, the troops, the canvas, the high note, the hum, the hum, the hum. I like that hum. I love that hum. I need that hum. I am that hum. Am I nothing but that hum? (22)

На рівні синтаксичної структури має місце кілька патернів варіативного повтору. По-перше, ідеатор вдається до повтору частини складної конструкції, що складається із однослівної номінації (*the nation; the marathon*) та підрядного означального, яке вводиться цією номінацією (*I'm building; I'm running*); по-друге, повторюються однорідні члени цієї складної конструкції, які корелюють із ініціальними номінаціями – усі із означеним артиклем *the* (*the nation, the marathon, the troops, the canvas, the high note, the hum*); по-третє, тричі повторюється синтаксична конструкція, рівна простому реченню (*I like that hum. I love that hum. I need that hum*); по-четверте, остання конструкція становить собою трансформацію передостанньої (твердження – запитання). Окрім означеного артикля *the*, займенника *that* та слова *hum*, що репрезентують *реплікаційний словесний повтор*, усі інші слова семантично не пов'язані між собою та представляють різнорідну інформацію. Таке застосування повтору втілює тактику автоматизації мовлення через перевантаження свідомості. Завданням ідеатора не є акцентування уваги на певній інформації, а надання нерелевантної інформації, що створює ефект «інформаційної лавини».

Разом з тим, поділяючи думку дослідників, які відзначають здатність сугестії вводити реципієнтів у стан трансу, автоматизуючи сприйняття інформації, висловлюємо переконання, що сугестивний вплив може спрямовуватися і на виведення із трансу через актуалізацію уваги реципієнтів. Подібні думки висловлюють й інші лінгвісти. Зокрема С. В. Болтаєва зазначає, що прагматична функція ритму полягає «не лише у впливі на слуховий та мовленнєвий апарат (у випадку промовляння сугестивного тексту) як засобі його стимуляції та автоматизації сприйняття навіюваної ідеї, але і в насиченні мовних одиниць додатковими відтінками значень <...>. Ритм сугестивного тексту має статус категорії, що організує його форму у відповідності до змісту навіюваної ідеї» [2, с. 9]. Серед прийомів деавтоматизації виділяють «очуднення» та «прийом ускладненої форми» [14, с. 49; 17, с. 14]. Ці прийоми створюють ефект контрасту [19], ефект ошуканого очікування, що приводить до акцентуації важливої інформації [16, с. 21].

Приклади використання подібних прийомів спостерігаємо й в ідеаційних промовах. Так, як свідчать результати аналізу, фонетичний повтор на основі протиставлення застосовується скоріше для фокусування уваги реципієнтів на важливих концептах ідеаційної промови, аніж для автоматизації сприйняття. Наступний приклад ілюструє одночасне використання двох видів фонетичного повтору: алітерації ([f], [n], [s]) та асонансу ([e]) на фоні протиставлення.

I decided to use their defense as my offense, and I began to cite and highlight Islamic scripture as well (20).

Ідеатор Алаа Мурабіт підіймає проблему нерівного ставлення до чоловіків та жінок в мусульманському світі та, пропонуючи своє рішення цієї проблеми, використовує гру слів *defense-offense*, де вони активують контрастні концепти **ОБОРОНА :: НАПАД** (йдеться про те, що Алаа Мурабіт намагається надати постулатам мусульманської релігії, використовуваним задля пригнічення мусульманських жінок, нової інтерпретації, яка б виправдовувала активну суспільну позицію мусульманської жінки). Це семантичне

протиставлення, підкріплене фонетичним повтором, робиться з метою активації свідомості аудиторії, загостренні їх уваги на проблемі та шляхах її вирішення.

У наступному прикладі синонімічний повтор сприяє здійсненню емоційного впливу:

Around America, if we just look back now, there is plenty of wonderful things going on. There is plenty of beautiful things going on. There are angels around America doing great things in schools – farm-to-school set-ups, garden set-ups, education – there are amazing people doing this already (21).

Розповідаючи про актуальні проблеми харчування в Америці та в усьому світі, ідеатор Джеймі Олів'є за допомогою аргументації та емоційного зараження налаштовує аудиторію на мінорний лад, приводячи жахливу статистику та сумні приклади з життя реальних людей. Проте на тому етапі свого виступу, коли він починає пропонувати шляхи втілення ідеї, він переходить на мажорний лад для того, щоб в аудиторії у підсвідомості була віра в можливість позбавлення від цієї проблеми. Для цього він використовує позитивно забарвлену лексику та синтаксичний повтор.

В цьому фрагменті має місце повтор структури *there is plenty of... things going on*, де відрізняються тільки означення – *wonderful* та *beautiful*. Через актуалізацію уваги саме на цих позитивних ознаках такий повтор у двох реченнях поспіль налаштовує на позитивний лад, який ще доповнюється повтором іншої конструкції *there are*, де згадуються люди, які роблять гарні речі. В першому випадку це *angels*, в другому – *amazing people*. Використання цих двох структурних повторів разом створює позитивний настрій у аудиторії та спрощує сприйняття шляхів рішення проблеми.

Синтаксичний повтор безпосередньо пов'язаний із таким стилістичним прийомом, як *градація*, де кожна наступна одиниця посилює значення попередньої, що дозволяє відтворити події, дії, думки та почуття в процесі розвитку від малого до великого (пряма градація) або від великого до малого (зворотна градація), що супроводжується наростанням інтонації та посиленням емоційності мовлення [1]. Один із прикладів градації міститься у промові Шонди Раймс:

And now I feel like I know a very magical secret. Well, let's not get carried away. It's just love. That's all it is. No magic. No secret. It's just love. It's just something we forgot. ... It's just love. We could all use a little more love, a lot more love (22).

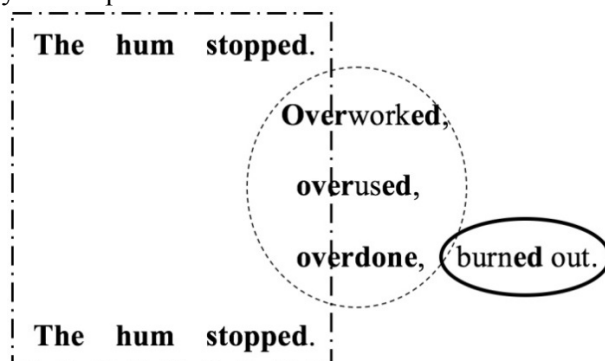
У цьому фрагменті є кілька патернів синтаксичного повтору: реплікаційний трьохразовий повтор конструкції *It's just love*; на контрасті із варіаційним повтором цієї конструкції з іншим лексичним наповненням – *It's just something we forgot* для концентрації уваги аудиторії на важливій з точки зору ідеатора ідеї «ЛЮДИ ЗАБУВАЮТЬ ПРО ЛЮБОВ, А ЛЮБОВ МОЖЕ ДОПОМОГТИ У ВИРІШЕННІ ПРОБЛЕМ». Повтор прислівника *just* імплікує думку про ПРОСТОТУ ВИРІШЕННЯ ПРОБЛЕМ (СПОСІБ ВИРІШЕННЯ ПРОБЛЕМ Є ПРОСТИМ І ДОСТУПНИМ, ПРОТЕ ЛЮДИ ПРО НЬОГО ЗАБУВАЮТЬ). Наприкінці фрагмента ідеатор використовує кількісну градацію, закорінену на паралельних конструкціях: *a little more love, a lot more love*, що підсилює попередню ідею.

Якщо однотипні повторювані конструкції автоматизують сприйняття, то при будь-яких змінах патерну повтору увага реципієнта актуалізуються саме на тій конструкції, що відрізняється від інших. Наприклад:

And then the hum stopped. Overworked, overused, overdone, burned out. The hum stopped. (22)

У поданому вище прикладі взаємодіють два види консеквентного морфемного повтору: словотвірний і граматичний. Словотвірний повтор втілюється основою *over-*, а граматичний – флексією *-ed* та її синонімічним варіантом *-ne*. Морфемний повтор тут поміщено в рамочну конструкцію, утворювану синтаксичним рамочним повтором (предикація *the hum stopped* повторюється на початку та в кінці фрагмента мовлення). На синтаксичний повтор накладається словесний реплікаційний повтор (повторюється іменник *hum* із означеним артиклем) та лексично-морфологічний (повторюється основа *stop*) і граматично-морфологічний реплікаційний повтор (дублюється флексія *-ed*). Із усіх цих патернів повтору вибивається лише *burned out* (хоча й тут граматично-морфологічний патерн підтримується флексією *-ed*).

Відтак, спостерігаємо різноспрямовану дію сугестії: елемент *burned out* перериває потік взаємопов'язаних повторів й фокусує увагу аудиторії на лексичній одиниці, яка передає стан психічної і фізичної втоми людини, яка втратила насолоду від роботи (*hum*). Така концентрація є необхідною для розуміння ключової ідеї ідеаційної промови: щоб отримати насолоду від роботи, треба вміти відволікатися від роботи. Проте ця концентрація є миттєвою, оскільки *burned out* знаходиться в межах синтаксичного патерну рамочного повтору, який, відновлюючись, знову поновлює встановлений ритм мовлення й після загострення уваги на важливій для ідеатора інформації, сприйняття подальшої інформації знову автоматизується рамковим повтором. Різноспрямовану дію повтору схематично зображуємо на рис. 1:

Таким чином, сугестія здійснює вплив на підсвідомість реципієнтів за рахунок синтаксичного аранжування мовлення. Аранжування мовлення здійснюється за рахунок чергування однотипних і різнотипних синтаксичних конструкцій, які задають певний ритм мовлення або переривають цей ритм. Прототиповим засобом сугестивного впливу є повтор, що знаходить вияв на всіх рівнях структури мови (фонемному, морфемному, словесному й синтаксичному). У тексті ідеаційної промови повтор спирається на паралельні синтаксичні конструкції й взаємодіє з такими стилістичними прийомами, як градація та протиставлення. Повтор однотипних синтаксичних конструкцій автоматизує сприйняття, що полегшує прийняття ідеї, запропонованої ідеатором. Поява конструкцій, які вибиваються із патерну повтору, навпаки, акцентує увагу адресата на інформації, якою ці конструкції наповнені: адресат підсвідомо концентрується на тій конструкції, що відрізняється в інших у тому чи іншому фрагменті мовлення.

Перспективою подальших досліджень є більш детальне вивчення феноменів автоматизації та актуалізації уваги аудиторії в дискурсі ідеації, а також дослідження характеру сугестивного впливу комплексних повторів у вигляді «інформаційної лавини».

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Арнольд И. В. Стилистика. Современный английский язык : [учебник для вузов] / И. В. Арнольд. – [5-е изд., испр, доп.]. – М. : Флинта : Наука, 2010. – 384 с.
2. Болтаева С. В. Ритмическая организация сугестивного текста : Автореф. дис. ... канд. филол. наук: 10.02.01 / С. В. Болтаева ; Урал. гос. ун-т им. А. М. Горького. – Екатеринбург : Изд-во Урал. ун-та, 2003. – 25 с. – Библиогр.: с. 24.
3. Брик О. М. Ритм и синтаксис / О. М. Брик // Новый Леп, 1927. – № 3-6. – 30 с. – [Електронний ресурс] Режим доступу до ресурсу : <http://philologos.narod.ru/classics/brik-rs.htm>.
4. Ільницька Л. Л. Англomовний сугестивний дискурс : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: 10.02.04 "Германські мови" / Київський національний ун-т ім. Тараса Шевченка. – К., 2006. – 22 с.
5. Кайсіна Д. М. Пасаж як одиниця структурування ідеаційної промови / Д. М. Кайсіна // Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. – 2016. – № 84. – С. 121-129.
6. Клиническая психология. Словарь / Под ред. Н.Д. Твороговой. – М.: ПЕР СЭ, 2007. – 416 с. [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <http://www.insai.ru/slovar/2750>
7. Літературознавчий словник-довідник / За ред. Р. Т. Гром'яка, Ю. І. Коваліва, В. І. Теремка. – К. : ВЦ "Академія", 2007. – 752 с.
8. Мартинюк А. П. Аргументація та сугестія як інструментальні стратегії дискурсу // Мовні і концептуальні картини світу. – Вип. 55. – Київ: КНУ імені Тараса Шевченка, 2015. – с. 238-246.
9. Мартинюк А. П. Дискурсивний інструментарій аналізу англomовної реклами / А. П. Мартинюк // Лінгвістика XXI століття: нові дослідження і перспективи. – 2009. – Вип. 3. – С. 159-167.
10. Мартинюк А. П. Когнітивно-комунікативний інструментарій аналізу речевого впливу // Science and Education a New Dimension. Philology, III(15). – Issue: 68, 2015. – С. 67-70.

11. Словарь литературоведческих терминов [Электронный ресурс] – Режим доступа до ресурсу: http://literary_criticism.academic.ru/75/градация.
12. Суровцев В. А. Метафора, нарратив и языковая игра. Еще раз о роли метафоры в научном познании / В. А. Суровцев, В. Н. Сыров // Методология науки. Становление современной научной рациональности. – Томск: Изд-во ТГУ, 1998. – Вып. 3. – С. 186-197.
13. Трубічина О. С. Мовні засоби реалізації сугестії в кітасемовній масовій комунікації (на прикладі інтерв'ю Ху Цзиньтао іноземним ЗМІ) / О. С. Трубічина // Східний світ. – 2013. – №2-3. – С. 126-131.
14. Тынянов Ю. Н. Проблема стихотворного языка / Ю. М. Тынянов – М.: КомКнига, 2007. – 184 с.
15. Черепанова И. Ю. Заговор народа: Как создать сильный политический текст. – М.: КСП+, 2002. – 460 с.
16. Шевельова-Гаркуша Н. В. Ритміко-синтаксична організація віршованого мовлення: лінгвостилістичний та лінгвосинергетичний аспекти (на матеріалі американських поетичних текстів XX-XXI ст.) / Дисерт... канд. філол. наук / Н. В. Шевельова-Гаркуша 10.02.04. – Херсон, 2013. – 310 с.
17. Шкловский В. Искусство как приём / В. Шкловский // О теории прозы. – М.: Совествий писатель, 1983. – С. 9-25.
18. Эйхенбаум Б. М. О поэзии / Б. М. Эйхенбаум – Л.: Сов. Писатель, 1969. – 555 с.
19. Якобсон Р. О. Лингвистика и поэтик / Р. О. Якобсон // Структурализм: «за» и «против». – М. Прогресс, 1975. – [Электронный ресурс] – Режим доступа до ресурсу: <http://philologos.narod.ru/classics/jakobson-lp.htm>.
20. Alaa Murabit: What my religion really says about women [Электронный ресурс] – Режим доступа до ресурсу: http://www.ted.com/talks/alaamurabit_what_my_religion_really_says_about_women.
21. Jamie Oliver: Teach every child about food [Электронный ресурс]. – Режим доступа до ресурсу: https://www.ted.com/talks/jamie_oliver
22. Shonda Rhimes: My year of saying yes to everything [Электронный ресурс] – Режим доступа до ресурсу: http://www.ted.com/talks/shonda_rhimes_my_year_of_saying_yes_to_everything.
23. TED: Ideas worth spreading [Электронный ресурс] – Режим доступа до ресурсу: <https://www.ted.com>.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Дар'я Кайсіна – викладач кафедри теорії та практики перекладу англійської мови факультету іноземних мов Харківського національного університету ім. В.Н. Каразіна.

Наукові інтереси: когнітивна лінгвістика, теорія комунікації, теорія мовленнєвого впливу.

УДК 811.512.161'27:316.77

ЕКСПЛІКАЦІЯ КОНФРОНТАТИВНОГО МОВЛЕННЄВОГО ЖАНРУ «ЗВИНУВАЧЕННЯ» (НА МАТЕРІАЛІ СУЧАСНОЇ ТУРЕЦЬКОЇ ХУДОЖНЬОЇ ПРОЗИ)

Тетяна НІКІТЮК (Київ, Україна)

У статті розглядаються загальні та специфічні прагматичні та мовні характеристики мовленнєвого жанру «звинувачення» у сучасній розмовній турецькій мові. Матеріалом дослідження послуговували діалогічні тексти з сучасної турецької художньої прози, яка найкраще відображає всі сучасні мовні процеси та національно-культурну специфіку організації мовлення. Було встановлено часткову синонімічність двох повноцінних мовленнєвих жанрів, таких як, «звинувачення» та «осуд». Відзначено, що мовленнєвий жанр «звинувачення» є конфронтативним та використовується у конфліктній мовленнєвій ситуації для того, щоб дискредитувати дії співрозмовника.

Ключові слова: мовленнєвий жанр «звинувачення», адресант, адресат, конфліктна комунікативна ситуація, комунікативно-прагматична характеристика.

В статті розглядаються загальні та специфічні прагматичні та мовні характеристики мовленнєвого жанру «звинувачення» у сучасній розмовній турецькій мові. Матеріалом дослідження послуговували діалогічні тексти з сучасної турецької художньої прози, яка найкраще відображає всі сучасні мовні процеси та національно-культурну специфіку організації мовлення. Було встановлено часткову синонімічність двох повноцінних мовленнєвих жанрів, таких як, «звинувачення» та «осуд». Відзначено, що мовленнєвий жанр «звинувачення» є конфронтативним та використовується у конфліктній мовленнєвій ситуації для того, щоб дискредитувати дії співрозмовника.

Ключевые слова: речевой жанр «обвинение», адресант, адресат, конфликтная коммуникативная ситуация, коммуникативно-прагматическая характеристика.

This study examined general and specific pragmatic and language characteristics of realization speech genre "accusation" in modern spoken languages of Turkey. Material studies served as dialogic texts from contemporary Turkish fiction, which express all modern language processes and national-cultural specificity of the organization of speech. It is established that this

full types of speech genres "accusation" and conviction are partial synonyms in certain communicative situations. The speech genre "accusation" is confrontational and was apply in conflict communicative situations.

Keywords: speech genre "accusation", the addresser, the addressee, conflict communicative situations, pragmatic characteristic.

Комунікативно-прагматична парадигма, яка виникла у лінгвістиці в середині ХХ на початку ХХІ століття, сприяла появі великої кількості робіт направлених на вивчення комунікативної поведінки, а особливо на стандартні та ситуативні мовленнєві формули, які відображають ментальність мовця та його відношення до співрозмовника або до його вчинків. Саме мовленнєві формули складають основу жанрових різновидів мови, які були представлені в одній з фундаментальних праць середини ХХ століття відомого філософа М. М. Бахтіна, яка була направлена на вивчення мовленнєвих жанрів, як форм комунікації. Подальший розвиток цієї теорії розпочався лише наприкінці 90-х років ХХ століття і за короткий період теорія мовленнєвих жанрів як об'єкт лінгвістичного аналізу стає центром різних напрямків лінгвістики (комунікативної, когнітивної, функціональної тощо). М. М. Бахтін зауважив: «ігнорування природи висловлювання та байдуже ставлення до особливостей жанрових різновидів мови в будь-якій сфері лінгвістичного дослідження призводять до формалізму та надмірної абстрактності» [1, с. 253]. У наш час теорія мовленнєвих жанрів продовжує удосконалюватися за допомогою різних наукових праць таких вчених, як Н. Д. Артюнова, М. М. Бахтін, Ф. С. Бацевич, А. Вежбицька, В. В. Дементьев, К. Ф. Седов, Т. В. Шмельова та ін. Розвиток генеристики (одна з назв дисципліни, яка вивчає мовленнєві жанри) сприяв появі досліджень, спрямованих на вивчення мовленнєвих жанрів у різних аспектах таких як, загальнофілологічному, стилістичному, психолінгвістичному, лінгвокультурологічному, соціопрагматичному, дискурсивному. Саме останній підхід все частіше привертає увагу науковців при вивченні природи мовленнєвих жанрів. Основою цього підходу є аналіз мовленнєвої поведінки людини з урахуванням комунікативної ситуації, в який було реалізоване конкретне мовлення [2, с. 4-5].

Актуальність нашого дослідження зумовлена зростаючим інтересом до вивчення мовленнєвого жанру як об'єкту антропоцентричної лінгвістики, що передбачає дослідження мови у контексті людини та її оточення, а також до вивчення природи конфлікту, в якому репрезентуються конфронтативні мовленнєві жанри.

Метою нашого дослідження є проаналізувати специфіку функціонування конфронтативного мовленнєвого жанру звинувачення у турецькомовному суспільстві на матеріалі сучасної турецької художньої літератури. Поставлена мета передбачає реалізацію наступних завдань: дати визначення конфронтативному мовленнєвому жанру звинувачення; проаналізувати стратегії та тактики, які були реалізовані за допомогою мовленнєвого жанру звинувачення; описати лексико-граматичні особливості цього виду мовленнєвого жанру.

Об'єктом дослідження є конфронтативний мовленнєвий жанр звинувачення, а **предметом** – лексико-граматичні та прагматичні особливості мовленнєвого жанру звинувачення.

Матеріалом дослідження стали діалоги з сучасної турецької художньої літератури, в яких був реалізований досліджуваний нами тип мовленнєвого жанру.

Наукова новизна робота полягає в детальному аналізі лексико-граматичних та прагматичних особливостей конфронтативного жанру звинувачення, які притаманні сучасній турецькій лінгвокультурі.

Мовленнєвий жанр звинувачення широко представлений у різних сферах спілкування: від побутової до офіційно-ділової. Цей тип жанру, на наш погляд, можна віднести до конфронтативних, адже сила негативної інтенції, яка закладена у цьому типі висловлювання є дуже високою. Звернемося до тлумачних словників, для підтвердження нашої думки. Так у великому тлумачному словнику української мови подається наступне визначення поняття звинувачення:

Звинувачення – те, що ставиться за провину кому-небудь, викриває, звинувачує когось [3, с. 362].

У російськомовному тлумачному словнику С. І. Ожегова ця лексема пояснюється так:

Обвинение, -я, ср. 1. Признание виновным в чем-н., приписывание кому-н. какой-н. вины [5, с. 362].

Тлумачний словник турецької мови пояснює це поняття таким чином:

Suçlama – suçlamak işi, itham [6, с. 362].

На думку російського вченого В. І. Карасика, лексема звинувачення виражає думку про гідність та недоліки об'єкта оцінки, відповідно до свідомої чи несвідомої системи цінностей, яка є у людини [4, с. 152-153].

Проаналізувавши визначення, можемо зазначити що, мовленнєвий жанр звинувачення означає негативне ставлення до дій об'єкта, засудження чи несхвалення його вчинків. Основною комунікативною функцією цього жанру є вплив на поведінку адресата шляхом вираження негативної оцінки. Таким чином, звинувачення з точки зору функціональної семантики є емотивно-оцінною формою, а в аспекті комунікативної направленості є формою прояву вербальної агресії. Проілюструємо це на прикладах:

'Daha önce de orada insan öldürdünüz değil mi? diye sordu Ali. Sesinde soğuk, kararlı bir ifade vardı [7, с. 27].

«Раніше ви там також вбили людину, чи не так?» – запитав Алі. У його голосі відчувався холод та рішучість.

У наведеному прикладі поліцейський намагається дізнатися у підозрюваного про нещодавно скоєне вбивство шляхом звинувачення адресата у скоєнні такого ж злочину, але раніше.

Наведемо ще один фрагмент діалогу, в якому адресант демонструє вербальну агресію:

Açık renk gözleri öfke doluydu.

'Konserimi yarıda kestiniz' diye bize çıkışacak oldu [7, с. 26].

Його світлі очі були сповнені гніву.

«Ви перервали мій концерт на половині» напав він на нас.

Аналізуючи емпіричний матеріал, ми помітили що майже кожне висловлювання звинувачення має відтінок осуду. Таким чином, можна зробити припущення про часткову синонімічність двох різних мовленнєвих жанрів – звинувачення та осуду. Наведемо приклади:

'Hayır' diye uludu Kaan. 'Hayır. Onu ben öldürmedim. Onu seviyordum. Onu neden öldüreyim?'

'Çünkü şeytani ondan daha çok seviyorsun?' dedi Ali.

Kaan'ın gözlerindeki korku paniğe dönmüşmek üzereydi.

'Bakın' dedi, 'Biz bildiğiniz satanistlerden değiliz'[7, с. 27].

«Ні», – вигукнув Каан. «Ні. Я її не вбивав. Я любив її. Навіщо мені її вбивати?».

«Тому що ти більше за все любиш диявола».

«Послухайте, ми не ті сатаністи про яких ви коли-небудь чули».

Використовуючи у своєму мовленні конфронтативний мовленнєвий жанр «звинувачення» адресант перш за все ставить собі за мету змінити дії адресата. Для її досягнення та з огляду на своє становище у певній комунікативній ситуації мовець використовує такі тактики як, напад або оборону.

Наведемо приклад, в якому представлена перша тактика:

'Hemen sinirlenme,' dedi alayıcı bir ses tonuyla. 'Ne zaman gözlerine baksam, o gözlerde bana karşı olan nefreti görüyorum.'

'Bu iğneleyici sözlerin yüzünden seninle bir türlü konuşmuyorum. Ben sana ne yaptım? Bana karşı bu nefretinin sebebi nedir kardeşim?' [9, с. 148].

«Тільки відразу не скаженій» – сказав він глузуючи. «Коли я не подивлюсь в твої очі, я завжди бачу в них відразу до себе».

«Я не говорю вже про ті їдкі слова на мою адресу. Що я тобі зробив? Яка причина такої ненависті до мене?»

Наведемо приклад, в якому мовленнєвий жанр звинувачення використовується адресатом для того щоб захистити себе від вербального нападу адресата:

'... Hamile kadın o şekilde dövülür mü?'

Samime'nin dudaklarının arasından dökülen bu sözler, onu bir anda çığına çevirdi. Sesi yine o buz gibi soğuk tonu aldı.

'Sen benimle ne biçim konuşuyorsun böyle? Ağzından çıkan sözleri, kulakların duyuyor mu hiç?' [9, с. 405].

«Чи можна так бити вагітну жінку?»

Слова, які злетіли з вуст Саміме вмиль його розлютили. Його голос знову став холодним як лід.

«Як ти зі мною розмовляєш? Ти хоч чуєш що ти говориш?».

Проаналізований емпіричний матеріал показав, що мовленнєвий жанр «звинувачення» у мовленні, як правило, виражається простими розповідними чи питальними реченнями. Наведемо приклад:

Bakmadan kalın kalın sordu:

‘Nerde evin reisi?’

Kadın anlamadı.

Karışılık almadan kızdı:

‘Ne için vermezsin cevap?’ *Duymazsın sorarım nerede evin reisi? Bilmezsin nedir bir evin reisi?’*

‘?’

‘Abe kocan derim, koca, erkekin!’

‘Haa... kocam mı?’ *İçeride. Bir şey diyeceksen bana de...*

‘Diyemem sana! İsterim görmek evin reisini bizzat.’ [8, с. 6].

Не дивлячись він запитав басистим голосом:

«Де господар будинку?».

Жінка не зрозуміла.

Не отримавши відповіді він розізлився:

«Чому ти не відповідаєш? Ти що не почула? Я запитав: де господар будинку? Ти що ж не знаєш що значить господар будинку?»

«?»

«Агов, твій чоловік, я говорю – чоловік, мужик!»

«Ааа... мій чоловік? У середині. Так би відразу і сказав мені... »

«А що я тобі не сказав? Я хочу побачити хазяїна власною персоною»

Конфронтативний мовленнєвий жанр «звинувачення» використовується адресантом для засудження не лише дій, які були вже виконані адресатом, але й для тих, які мають бути реалізованими в майбутньому. Наприклад:

Murtaza göğüsledi:

‘Nereye?’

Kılıksız, ‘Yoluma’, dedi.

‘Yoluna, maşallah? Dedim mi git? Verdim mi yolda izin?’ [8, с. 23-24].

Муртаза знову повторив:

«Куди?»

Бідняк сказав: «Своїм шляхом!»

«Своїм шляхом? Браво! Хіба я, наказав тобі йди? Чи дозволив тобі?»

Проаналізований емпіричний матеріал показав досить часте використання адресантом фразеологізмів, що підсилюють значення та емоційність мовленнєвого жанру «звинувачення». Наведемо приклад:

–“Sus,” – dedi masanın üzerinde duran boş bardağı alırken. “Karşıma geçip kilise çanı gibi ötme. Sen günah gömleğini sırtına giymişsin” [9, с. 125-126].

«Замовкни», – взявши зі столу стакан сказала вона. «Не супереч мені і не співай, як церковні дзвони. Ти взяв на себе гріх (дослівно: Ти одягнув на себе гріховну сорочку).

Необхідно зазначити, що комунікативна мовленнєва ситуація, в якій актуалізується мовленнєвий жанр «звинувачення», є емоційно напруженою та конфліктною. Цей фактор пояснює використання лексики з інвективним значенням. Наприклад:

Ne diyorsun sen be?’

‘Anlamazsın demek istediğimi?’

‘Niye çarptın? Kör müsün? Yolda doğru dürüst yürümesini bile beceremiyorsun be!’ [8, с. 96].

«Гей, послухай, що ти кажеш?»

«Значить ти не зрозумів чого я хочу?»

«Чого ти штовхаєшся? Ти що сліпий? Ти навіть по дорозі правильно не вмієш ходити».

Отже, конфронтативний мовленнєвий жанр звинувачення використовується адресантом для того, щоб дискредитувати свого опонента, примусити його діяти за своїм сценарієм або, навпаки, виправдати свої дії шляхом звинувачення дій адресата. Оскільки цей вид жанру є емотивно-оцінний, ситуація, в якій він реалізується, є емоційно напруженою та характеризується використанням лексики з інвективним та негативним відтінком. Слід зазначити, про частотне використання в турецькій лінгвокультурі фразеологічних одиниць, з метою викликати у адресата відчуття провини.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Бахтин М. М. Проблема речевих жанров// Бахтин М. М. Автор и герой: К философским основам гуманитарных наук. – СПб.: Азбука, 2000. – С. 249-299.
2. Бацевич Ф. С. Дискурсивна прагматика: Проблемне поле, дослідницька одиниця [Електроний ресурс] / Ф. С. Бацевич – Режим доступу до статті: http://www.philology.kiev.ua/library/zagal/Studia_Linguistica_1/004_010.pdf
3. Великий глумачний словник сучасної української мови / Уклад. І голов. Ред. В. Т. Бусел. – К.; Ірпінь: ВТФ «Перун», 2004. – 1440 с.
4. Карасик В.И. Язык социального статуса. / В. И. Карасик – М.: ИТДГК «Гнозис», 2002. – 333 с.
5. Ожегов С. И. Словарь русского языка: Ок. 57 000 слов/ Под ред. чл.-корр. АН СССР Н. Ю. Шведовой. – 18-е изд., стереотип. М.: Рус. Яз., 1987. – 797 с.
6. Türkçe sözlük / Prof. Dr. Recep Toparlı taafından denetlenmiştir / – Baskı: 9. Ankara, 1998. – 2244 s.

ДЖЕРЕЛА ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ

7. Ahmet Ümit Şeytan Ayrıntıda gizlidir/ Ümit Ahmet – Режим доступу до книги: <http://www.kitapsevenler.com>
8. Orhan Kemal Murtafaza / Kemal Orhan. İstanbul, Everest. – 2011. – 356 s.
9. Sinan Akyüz Şafika & Feraye. //Akyüz Sinan. – İstanbul: ALFA, 2013 – 536 s.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Тетяна Нікітюк – асистент кафедри тюркології Інституту філології Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Наукові інтереси: комунікативна лінгвістика, генеристика.

УДК 81'1(73)(092)О'ГЕНРІ7.08

ДИСКУРСИВНА СТРАТЕГІЯ ВВІЧЛИВОСТІ Й ТАКТИКИ ЇЇ РЕАЛІЗАЦІЇ В ПЕРСОНАЖНОМУ МОВЛЕННІ НЕАВТОРИТАРНО-ОПТИМІСТИЧНОГО ТИПУ МОВНОЇ ОСОБИСТОСТІ (НА МАТЕРІАЛІ НОВЕЛ О'ГЕНРІ)

Марина РУДИК (Київ, Україна)

Стаття присвячена вивченню дискурсивно-прагматичних особливостей мовлення та стратегій / тактик як засобів їх вираження. У статті подається огляд думок щодо визначення поняття неавторитарної мовної особистості, обґрунтовуються підходи до класифікації мовних особливостей, характеризується стратегія ввічливості. Здійснюється комплексний аналіз особливостей використання тактик ввічливості у англомовному суспільстві, яким воно постає з новел О'Генрі. Встановлено, що роль дискурсивних тактик ввічливості полягає у зруйнуванні бар'єру неуваги та налаштування співорозмовника на подальшу мовленнєву співпрацю.

Ключові слова: дискурсивна / мовленнєва стратегія, дискурсивна / мовленнєва тактика, стратегія ввічливості, авторитарна / неавторитарна мовна особистість.

Статья посвящена изучению дискурсивно-прагматических особенностей речи и стратегий / тактик как средств их выражения. В статье подаётся обзор мыслей относительно определения понятия неавторитарной языковой личности, обосновываются подходы к классификациям языковых личностей, характеризуется стратегия вежливости. Осуществляется комплексный анализ особенностей использования тактик вежливости в англоязычном обществе, каким оно изображается в новеллах О'Генри. Установлено, что роль дискурсивных тактик вежливости заключается в разрушении барьера невнимания и настройки собеседника на дальнейшее речевое сотрудничество.

Ключевые слова: дискурсивная / речевая стратегия, дискурсивная / речевая тактика, стратегия вежливости, авторитарная / неавторитарная языковая личность.

The article studies speech discursive and pragmatic peculiarities and strategies/tactics as a means of their implementation. The article provides an overview of ideas regarding non-authoritarian language personality definition, as well as determines various approaches to language personality classifications. It characterizes

strategy of politeness of the English speaking society as they are portrayed in O'Henry's novelettes. Complex analysis of tactics of politeness usage peculiarities is applied. Discourse tactics of politeness serve to get the hearer's attention and to prepare the interlocutor for further interaction.

Key words: *discursive/speech strategy, discursive/speech tactic, strategy of politeness, authoritarian / non-authoritarian language personality.*

На сучасному етапі розвитку лінгвістики ввічливість вважається комплексом соціальних норм, які є загальноприйнятими та особливими для кожного суспільства. В розрізі ввічливості виділяється і комунікативна ввічливість, яка спрямована на підтримання позитивного образу адресанта та пом'якшення певних мовленнєвих актів, які вважаються неввічливими. Проте ввічливість є лише одним фактором, що викликає підвищений інтерес серед прагматичної сфери комунікації. До останньої відносяться мотиви й цілі особистості, що керують її мовленнєвою поведінкою. Актуальність вивчення прагматичної мовленнєвої поведінки визначається спробами вчених пізнати краще одні з найбільш таємничих і містичних куточків існування людини – її свідомість, пізнання, мислення та причини діяльності.

В англomовному художньому дискурсі важливу роль відіграє саме принцип ввічливості, сутність якого, на думку Дж. Ліча, може бути зведена до такого постулату: зведи до мінімуму (при інших рівних умовах) вираз неввічливих думок і суджень [10, с. 194]. Як обов'язковий невід'ємний елемент будь-якого етносоціуму ввічливість є категорією етики, під якою розуміються моральні якості, що регламентують поведінку людини й обумовлюють наявність у ній делікатності й такту стосовно оточуючих [4, с. 134]. Ввічливість є виявом поваги до іншої особи. Як предмет лінгвістичного дослідження ввічливість привертала увагу багатьох дослідників [1; 2; 9; 10; 11] не лише в аспекті визначення мовних засобів реалізації загальних стратегій комунікантів, але і в плані вивчення специфіки мовленнєвих актів ввічливості в конкретних мовах [8, с. 46]. У дискусії про форми ввічливого звертання існує думка, що дослідження в цьому напрямку мають англо-американське походження. У 60-х і 70-х роках у працях П. Браун та С. Левінсона [9] було викладено основні положення дослідження форм ввічливого звертання. Зазвичай розрізняють 'негативну форму ввічливості', спрямовану на ігнорування інтересів співрозмовника, та 'позитивну форму ввічливості' [5, с. 101], що проявляється у вираженні симпатії, допитливості відносно опонента. Виділяють також імпліцитну форму ввічливості [4, с. 135], характерною рисою якої є нечіткість, неоднозначність у висловленні думки. **Метою** нашого дослідження є узагальнення розгалужених понять щодо дискурсивних стратегій і тактик ввічливості англomовного суспільства певної історичної доби, а саме кінця ХІХ – початку ХХ століття. До завдань дослідження відносяться аналіз думок щодо визначення поняття неавторитарної мовної особистості, обґрунтування підходів до класифікацій стратегій та їх структури, характеристика одного з основних типів комунікативних стратегій англomовного суспільства, якими вони постають з персонажного мовлення в новелах О'Генрі, а саме стратегії ввічливості. Дискурсивні стратегії, хоча й виділяються у мові в дослідницьких цілях, але, тим не менш, вони є лише частинами мовленнєвої взаємодії, нерозривно пов'язаними з усіма складовими (контекстом, ситуацією, соціальними і психологічними особливостями комунікантів), і мають свій вплив тільки в складі цих взаємозв'язків. Саме такий підхід до мотиваційних висловів визначає актуальність роботи.

Вибір дискурсивних стратегій і тактик залежить, передусім, від типу мовної особистості, яку переважна більшість дослідників [3; 4] поділяє на авторитарну і неавторитарну. Такий розподіл ґрунтується на підставі врахування ступеня дотримання універсальних норм мовленнєвого спілкування. Формування неавторитарної мовної особистості тісно перетинається з розвитком її психічних рис. Тож основними характеристиками неавторитарної особистості є стриманість мовлення, повільність і спокій у мовленнєвих діях, замкненість, утруднення в спілкуванні та налагодженні контактів з оточуючими [7, с. 106-111], песимістична спрямованість мовлення особистості. Крім того, особливими рисами такої особистості є наявність складності прийняття рішення та, водночас, здатність добре опиратися сильним і тривалим подразникам [6, с. 118], в тому числі й мовленнєвим, що подаються з боку опонента. Неавторитарний тип мовної особистості характеризується демонструванням відносин віддалення щодо інших

комунікантів. Такі особистості схильні до сумнівів у правильності своїх поглядів, тому вступають в мовленнєву взаємодію тільки за необхідності. Спілкування такого типу особистості відзначається стриманим виявом власних думок без здійснення тиску на партнера по комунікації. Варто зазначити, що всі психологічні ознаки не можуть бути притаманні одній особистості. Деякі з них можуть бути відсутні взагалі, інші – мати яскраво домінуючий характер. Згідно із цим, ми розмежуємо підтипи неавторитарної мовної особистості – *неавторитарно-оптимістичний* та *неавторитарно-песимістичний*. Дискурс останніх двох типів споріднений, але відрізняється за ступенем віддалення в часі й просторі учасників комунікації. Так, неавторитарно-песимістичний тип мовної особистості більше схильний до дистанціювання, ніж неавторитарно-оптимістичний. З огляду на це, обидва типи неавторитарної мовної особистості обирають різні дискурсивні стратегії.

Зважаючи на обмежений обсяг запропонованого дослідження обмежимося розглядом лише стратегії ввічливості, що за результатами кількісного аналізу вживання персонажами дискурсивних стратегій є домінантною для *неавторитарно-оптимістичному типу* мовної особистості. Виявлені кількісні показники засвідчують, що в національній культурі англomовного соціуму принцип ввічливості відіграє особливу роль, оскільки більшу частину (61%) комунікативних зусиль мовці спрямовують на розвиток і підтримку гармонійної взаємодії з метою створити атмосферу доброзичливості.

В англomовному художньому дискурсі використовуються різні форми ввічливості шляхом застосування відповідної стратегії. Під **стратегією ввічливості** ми розуміємо набір мовленнєвих дій, націлених на визнання, вияв поваги до мовної особистості співрозмовника та підтримку його комунікативних прерогатив. Останні розглядаються як бажання мовця, аби його дії були схвалені партнерами по спілкуванню або щоб вони не чинили перешкод його діям.

Під час дослідження англomовного персонажного дискурсу О'Генрі було з'ясовано, що для реалізації стратегії ввічливості комуніканти застосовують тактики: а) *пропозиції*, б) *висловлення подяки*; в) *доброзичливості*; г) *прохання*; д) *перепрошення*.

Розглянемо докладніше набір тактик і мовних засобів реалізації дискурсивної стратегії ввічливості, використовуваних персонажами новел О'Генрі. Найпоширенішими засобами відтворення персонажної ввічливості є **тактики пропонування** та **висловлення подяки**, які яскраво ілюструються у фрагменті розмови міс Хетті та молодшої художниці про приготування вечері:

– *Beg pardon*, – said Hetty, – *for butting into what's not my business, but if you peel potatoes you lose out. They're new Bermudas. You want to scrape 'em. Lemme show you.*

– *Oh, thank you*, – breathed the artist. – *I didn't know .... But I thought they always had to be peeled* [15, с. 362].

У цьому фрагменті міс Хетті використовує тактику пропозиції для задоволення власної потреби допомогти дівчині у приготуванні їжі. Вона вживає адвісиви-пропозиції (*beg pardon for butting into what's not my business*), що дає підставу розцінювати її слова як прояв ввічливості. У свою чергу художниця буде своєю відповідь за допомогою тактики висловлення подяки, використовуючи експресиви (*thank you*). Надалі вона виправдовує свої дії за допомогою констативів (*I didn't know; but I thought they always had to be peeled*).

Прикладом однієї з мовленнєвих реалізацій **тактики доброзичливості** слугує репліка ковбоя Сема при зустрічі зі своїм знайомим:

There was a sudden spring, a ripple in the stream of passersby and the sound of Sam's voice crying:

– *Howdy, Call I'm darned glad to see ye* [14, с. 141].

Як типовий представник англomовного середовища, Сем при зустрічі висловлює свої привітання за допомогою експресиву (*I'm darned glad to see ye*). Такий початок розмови є типовим для носіїв англійської мови, оскільки, згідно з англomовними традиціями та культурою, щире привітання при зустрічі спрямоване на встановлення мовленнєвого контакту і є одним з головних компонентів мовного потенціалу кожної особистості.

Тактика прохання у мовленні чоловіків молодшого віку відрізняється використанням меншої кількості структурних одиниць ввічливості. Це пояснюється тим, що зазвичай метою

молодих людей є не демонстрація самої ввічливості, а досягнення тієї цілі, яку хочуть досягти за допомогою тієї самої ввічливості. Проілюструємо фрагмент розмови містера Тома Беклі та його товариша Боба, який просить про послугу:

– *Thanks, Tom. I've got one favour to ask, if it isn't too much. If you'd let the kids come out in the yard once in a while and have a romp I'd like it.*

– *Why not? They're welcome, and so are you* [13, с. 254].

З фрагмента стає очевидним, що Боб висловлює своє прохання за допомогою вживання реквестивів (*if you'd let the kids come out in the yard once in a while and have a romp I'd like it*). Як ми бачимо, кількість конструкцій ввічливості невелика. Використання емпатичних операторів типу *favour* (*I've got one favour to ask, if it isn't too much*) дає можливість зробити висновок про те, що оформлене в такий спосіб прохання сприяє реалізації стратегії ввічливості. Одним із засобів її втілення слугує також тактика перепрошення.

Прикладом реалізації **тактики перепрошення** є монолог Азалії Едер при зустрічі репортера у своєму будинку, як-от:

This is a roomy house and I have a tenant for part of it. I am sorry to have to rescind my invitation to tea. It is impossible to get the kind I always use at the store. Perhaps tomorrow Mr. Baker will be able to supply me [12, с. 317].

Азалія Едер вибачається, що не зможе прийняти гостя, використовуючи експресививибачення (*I am sorry to have to rescind my invitation to tea*). Вона пояснює причину своєї відмови за допомогою асертиву (*it is impossible to get the kind I always use at the store*), що включає модальний оператор *impossible* зі значенням низького ступеня ймовірності. Вдале поєднання вибачення та пояснення слугує типовим прикладом ввічливого перепрошення.

В ході кількісного аналізу англомовного персонажного дискурсу на матеріалі новел О'Генрі було встановлено, що серед тактик реалізації стратегії ввічливості найпоширенішими є **тактики пропозиції та висловлення подяки** – 39% і 25% відповідно. Тактики доброзичливості, прохання та перепрошення складають приблизно однаковий відсоток (по 12%). Як свідчить запропоноване дослідження, жіночому мовленню характерна манера лояльного ставлення до опонента. Навіть споглядаючи неправильність роздумів співрозмовника, жінка не буде наголошувати на цьому, а використає репліки, щоб опонент сам зрозумів своє помилкове судження. Чоловікам притаманна прямота висловів, але у делікатний, необразливий спосіб. Віковою особливістю вибору мовленнєвої тактики є вживання молодим поколінням меншої кількості структурних одиниць ввічливості. Вибір мовцями певної тактики втілення зазначеної стратегії зумовлюється традиційним для англійців вмінням стримано обмірковувати комунікативну ситуацію, що склалася, та толерантно підштовхувати опонента до необхідних мовленнєвих дій.

Отже, комунікативно-прагматичні риси мовної особистості англомовного носія знаходять своє відображення у специфічному наборі використовуваних ним дискурсивних стратегій і тактик, що відхиляються на користь комунікативно-функціональних різновидів персонажного дискурсу. Перспективним вважаємо дослідження дискурсивних стратегій і тактик їх реалізації з позиції мовленнєвого вираження статусу адресата, гендерних / вікових особливостей та вивчення соціолінгвістичних особливостей мотиваційного феномену.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Алтапов В.М. Категория вежливости в современном японском языке. – М.: Наука, 1972. – 215 с.
2. Карасик В.И. Язык социального статуса. – М.: Наука, 1992. – 115 с.
3. Крючкова П.Г. Дискурсивні риси авторитарних особистостей // Вісник Київського лінгвістичного університету. – 2003. – Т. 6, №1. – С. 115-119.
4. Морякіна І.А. Мовна особистість у художній прозі Дж.Голсуорсі: лінгвокогнітивний та прагматичний аспекти (на матеріалі романів форсайтівського циклу): Дис. ... канд. філол. наук: 10.02.04. – К., 2005. – 205 с.
5. Пириайнен Н.Т. Вежливость как категория языка // Вопросы языкознания. – 1996. – №6. – С. 100-105.
6. Психологія / За ред. Винославської О.В.. – К.: Інкос, 2005. – 280 с.
7. Психологія / За ред. Трофімова Ю.Л.. – К.: Либідь, 1999. – 186 с.
8. Старикова О.М., Ільченко О.М. Принцип ввічливості у сучасній англомовній науковій рецензії // Вісник Київського лінгвістичного університету. Серія Філологія. – 1998. – Т. 1, №1. – С. 46-49.
9. Brown P., Levinson S. Universals in Language Usage: Politeness Phenomena // Questions and Politeness: Strategies in Social Interaction. – Cambridge: Cambridge Univ. Press, 1978. – P. 56-289.
10. Kasper J. Linguistic Politeness: Current Research Issues // Journal of Pragmatics. 1990. – No.2. – P. 193-218.
11. Leech G.N. Principles of Pragmatics. – London; New York: Longman, 1983. – 250 p.

12. O'Henry. A Municipal Report // 100 Selected Stories. – Chatham: Wordsworth Classics. – 1995. – P. 307-321.
13. O'Henry. Friends in San Rosario // Selected Stories. – N.Y.: Penguin Books, 1993. – P. 246-258.
14. O'Henry. Squaring the Circle // Selected Stories. – N.Y.: Penguin Books, 1993. – P. 138-142.
15. O'Henry. The Third Ingredient // 100 Selected Stories. – Chatham: Wordsworth Classics. – 1995. – P. 359-370.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Марина Рудик – аспірант кафедри англійської філології факультету іноземної філології Національного педагогічного університету ім. М.П. Драгоманова.

Наукові інтереси: дискурсознавство, лінгвокогнітивістика, прагмалінгвістика.

УДК 811.112.2'38:659.1

СТРАТЕГІЇ КОМУНІКАТИВНОГО ВПЛИВУ В НІМЕЦЬКОМОВНІЙ КОМЕРЦІЙНІЙ РЕКЛАМІ

Тетяна СЕМЕНЮК (Луцьк, Україна)

Стаття присвячена виявленню стратегій комунікативного впливу на реципієнта в німецькомовній комерційній рекламі. Стратегії є невід'ємною складовою будь-якої успішної рекламної комунікації. Існують параметри, за якими можна класифікувати стратегії в рекламі на гіпер- та гіпостратегії; раціонально-орієнтовані, емоційно-орієнтовані та комбіновані і т.п. У роботі за допомогою моделі AIDA в межах гіперстратегії персуазивності були виявлені такі гіпостратегії комерційної друкованої реклами як 1) стратегія привернення уваги; 2) стратегія впливу на емоції; 3) стратегія аргументування та 4) стратегія створення довіри.

Ключові слова: реклама, стратегія, комунікативний вплив, адресант, адресат

Статья посвящена выявлению стратегий коммуникативного воздействия на реципиента в немецкоязычной коммерческой рекламе. Стратегии есть неотъемлемыми составляющими какой бы то ни было успешной рекламной коммуникации. Есть параметры, по которым можно классифицировать стратегии в рекламе на гипер- и гипостратегии, рационально-ориентированные, эмоционально-ориентированные и комбинированные и т.д. В работе с помощью модели AIDA в рамках гиперстратегии персуазивности были выявлены такие гипостратегии коммерческой печатной рекламы как 1) стратегия привлечения внимания; 2) стратегия влияния на эмоции; 3) стратегия аргументирования и 4) стратегия создания доверия.

Ключевые слова: реклама, стратегия, коммуникативное влияние, адресант, адресат.

The article deals with strategies of communicative impact on the recipient in the German commercial advertising. Strategies are the essential components of any successful advertising communication. There are parameters, on which advertising strategies can be classified in the hyper- and hypo-strategies, rationally-oriented, emotionally-oriented and combined, etc. In the article with the help of AIDA model within the hyper-strategy of persuasion were identified such hypo-strategies of commercial print advertising as 1) the strategy of attraction of attention; 2) the strategy of the impact on the emotions; 3) the strategy of argumentation and 4) the strategy of making trust.

Keywords: advertising, strategy, communicative impact, sender, addresser, addressee.

Постановка проблеми. На сьогоднішній день реклама проникла практично у всі сфери буття людини – науку, культуру, політику, бізнес і т.п. Поява реклами зумовлена потребою людей інформувати один одного про товари чи послуги, які могли б зацікавити потенційну аудиторію. У Законі України „Про рекламу“ 2003 року рекламу визначають як інформацію про особу чи товар, поширену в будь-якій формі та будь-яким способом і призначену сформулювати або підтримати обізнаність споживачів реклами та їхній інтерес до особи чи товару [2, с.62].

Об'єктом рекламування може виступати не лише товар, послуга чи особа, а й певні цінності та ідеї, тому реклама за характером рекламованого продукту може бути комерційною (сприяє реалізації товарів чи послуг), іміджевою (створює певний „образ“ особи чи фірмі, підвищує їх престиж і т.п.) та некомерційною (пропагує певні ідеї, цінності, суспільно-корисні види діяльності). Найпоширенішою на сьогоднішній день є комерційна реклама, спрямована на зміну споживчої поведінки, реалізацію рекламованої продукції та отримання прибутку.

З лінгвістичної точки зору, реклама – це форма комунікації, а також комунікативний процес, учасниками якого виступають адресант (рекламодавець, рекламист, копірайтер і т.п.) та адресат (реципієнт, потенційний споживач рекламованої продукції чи послуги). Інтеракція учасників рекламної комунікації побудована у такий спосіб, що адресант передає адресату інформацію, кодовану за допомогою засобів вербального та невербального кодів, яку

останній повинен самостійно декодувати та правильно інтерпретувати. Оскільки, реклама є неособистою формою комунікації, що, безумовно, ускладнює комунікативну взаємодію між учасниками комунікативного процесу, то для науковців досить актуальним є питання, у який спосіб адресант здійснює комунікативний вплив на адресата, а саме, які стратегії та тактики впливу він при цьому використовує.

Метою нашої розвідки є виявлення стратегій комунікативного впливу в німецькомовній комерційній рекламі.

Матеріалом дослідження слугували тексти комерційної реклами, отримані за допомогою методу суцільної вибірки з німецькомовних журналів „Freundin“, „Gala“, „Woman“, „Brigitte“, „Bunte“ за 2015-2016 роки.

Огляд останніх досліджень і публікацій з цієї проблеми. Виявлення стратегій комунікативного впливу в комунікації та рекламі зокрема, не раз ставало предметом дослідження науковців. Так, наприклад, О. С. Іссерс [3] досліджувала комунікативні стратегії та тактики в мовленні, Х. Кафтанджияєв [4], О. М. Назайкин [5], П. Б. Паршин [7], Ю. К. Пирогова [7] спрямували свої дослідження в парадигму рекламної комунікації. Науковці вважають, що розробка творчої рекламної стратегії (концепції рекламування) – найголовніший етап рекламної кампанії [3, с.7]. Проте, не зважаючи на численні спроби виявити та систематизувати рекламні стратегії, на сьогоднішній день і досі нема їх єдиної класифікації, що й зумовило **актуальність** нашої розвідки.

Виклад основного матеріалу дослідження та обґрунтування отриманих наукових результатів. Думки дослідників щодо виявлення та класифікації стратегії рекламної комунікації різняться як з приводу їх кількісного показника, так із приводу способів донесення до споживача конкретної вигоди. Одні науковці наголошують на моностратегічності рекламної комунікації, виокремлюючи в якості стратегії реклами лише, наприклад, презентаційну стратегію з елементами маніпуляції і конвенції [6, с. 90], чи персуазивну стратегію [1, с.120-130], інші ж відстоюють думку про полістратегічний характер реклами [3; 5; 7].

У сучасній лінгвістичній літературі існують різні підходи до класифікації стратегій. Так, О. С. Іссерс поділяє стратегії на основні та допоміжні [3], Ю. К. Пирогова виділяє позиціонуючі та оптимізуючі стратегії [7], О. М. Назайкин виокремлює раціональні та емоційні стратегії [5], Х. Кафтанджияєв по відношенню до формальних характеристик, а саме способів відображення поділяє стратегії на вербальні та іконічні [4].

Дослідження стратегій та тактик впливу в комерційній рекламі розпочнемо із тлумачення понять „стратегія“ та „тактика“. У наукових студіях під стратегією розуміють сукупність мовленнєвих дій, спрямованих на вирішення загальної комунікативної задачі мовця [3, с. 109]. О. С. Іссерс зауважує, що під тактикою можна вважати „одну чи декілька дій, які сприяють реалізації стратегії“ [3, с.110]. Ю. К. Пирогова вважає, що рекламними тактиками можуть бути рекламний образ чи персонаж, які привертають увагу та добре запам'ятовуються; сюжетний хід чи слоган, які допомагають більш ефективно представити споживачу інформацію, яка була визнана головною на етапі розробки творчої рекламної стратегії [7, с.8].

Розглянувши думки щодо диференціації рекламної стратегії та тактики, вважаємо за необхідне підсумувати вище сказане і визначити *рекламну стратегію* як формування інформативного смислу рекламного тексту, а *рекламну тактику* – як спосіб надання йому цікавої та креативної форми.

Подібно як співвідносяться між собою стратегія і тактика, у рекламному дискурсі співіснують тактика і прийом (у іншій термінології комунікативний хід), котрий лінгвісти визначають як інструмент реалізації тієї чи іншої мовленнєвої тактики [3, с.117]. Отже, якщо стратегія реалізується за допомогою однієї чи декількох тактик, то тактика – за допомогою прийомів або комунікативних ходів. Схематично реалізацію комунікативного наміру у рекламному тексті можна зобразити так:

- Рекламна стратегія ► Рекламна тактика ► Рекламний прийом.

Провівши огляд теоретичних доробків та взявши до уваги власні міркування, ми вважаємо, що стратегій в рекламній комунікації можна класифікувати за такими

параметрами/критеріями як: 1) **значущість**: основні та допоміжні; 2) **способом та характером впливу**: раціонально-орієнтовані (раціональні), емоційно-орієнтовані (емоційні) та комбіновані; 3) **семіотичний код/канал передачі інформації**: стратегії з орієнтацією на вербальний код як домінуючий спосіб подачі інформації, стратегії з орієнтацією на іконічний код як домінуючий спосіб подачі інформації, стратегії з орієнтацією на вербально-іконічний код подачі інформації.

Врахувавши вище виокремлені критерії та поділ за ними стратегій, вважаємо за необхідне за критерієм значущості виділити в якості гіперстратегії реклами – стратегію персуазивності (від лат. "persuadere" – переконувати), завдання якої ми вбачаємо у переконанні адресата через модифікацію його картини світу до дій необхідних адресантові.

В. Е. Чернявская розглядає персуазивність як вплив автора усного чи письмового повідомлення на свого адресата з метою його переконання, спонукання до здійснення або не здійснення певних дій [8, с. 24]. Саме персуазивна прагматична установка є найважливішою в рекламі, тому ми схильні розглядати стратегію ПЕРСУАЗИВНОСТІ у якості гіперстратегії реклами. Крім того, на нашу думку, у рекламній комунікації існує ще ряд стратегій, спрямованих на досягнення перлокутивного ефекту, котрі ми пропонуємо називати гіпостратегіями реклами.

У 1896 році Е. Левіс (США) вивів класичну концепцію впливу на сприйняття товарів споживачами – AIDA, яка являє собою ряд послідовних етапів, котрі ведуть до прийняття рішення про покупку, тобто до реалізації стратегії персуазивності. Гіпостратегії реклами в межах гіперстратегії ПЕРСУАЗИВНОСТІ ми вважаємо за доцільне виділити саме із моделі Е. Левіса, так як ця модель доступно і в повній мірі демонструє основні функції та цілі реклами.

Attention (англ. – увага) – це означає, що на першому етапі слід привернути увагу до рекламованого об'єкта. Саме на цьому етапі створюються передумови для виникнення довіри споживача. Увагу можна привернути за допомогою креативних слоганів, візуальних маркерів (які повинні займати щонайменше 40% від загальної висоти сторінки, шрифтового та кольорового оформлення).

Interest (англ. – інтерес) – найскладніший етап у процесі впливу на адресата, так як, привернувши увагу споживача, слід її утримати, викликавши інтерес до товару. На етапі пробудження інтересу споживач повинен отримати інформацію рекламований товар, аби зрозуміти, чи він йому потрібен, чи ні. Оскільки сучасні рекламні тексти можуть складатись з одного слогану, який в свою чергу містить до 5 слів (у зв'язку з компресією інформації задля максимально швидкого сприйняття в межах 1,5-2 секунди), то рекламістам слід прикласти максимум зусиль, аби викликати і інтерес і бажання у потенційного споживача.

Desire (англ. – бажання) – етап, на якому слід створити у споживача бажання до покупки рекламованого товару.

Action (англ. – дія) – на цьому етапі досить важливо підтримати бажання і надати споживачеві інформацію, яка б його втримала (наприклад, зображення продукту, адреса сайту чи магазину, де можна придбати товар, контактний телефон і т.п.)

Реалізація поетапного процесу впливу згідно моделі AIDA, на нашу думку, передбачає наявність у рекламі таких стратегій як: **1) стратегія привернення уваги; 2) стратегія впливу на емоції; 3) стратегія аргументування та 4) стратегія створення довіри.**

Стратегія привернення уваги є першочерговою в рекламі, так як без зацікавлення рекламним текстом в цілому, чи певним компонентом зокрема, потенційний споживач може не звернути на нього увагу. Оскільки основна ідея реклами переконати споживача придбати рекламовану продукцію, то необхідно, щоб реципієнт звернув увагу та запам'ятав рекламне повідомлення, оскільки людей переконує те, що залишається у пам'яті. Привернення уваги реалізується, переважно, за допомогою невербальних та паравербальних складових рекламних текстів.

Привернувши увагу потенційного споживача, завдання адресанта полягає в її утриманні та зацікавленні адресата рекламованим об'єктом. Основним способом досягнення комунікативного впливу на цьому етапі є стратегія впливу на емоції, яка заснована на ірраціональному сприйнятті рекламного тексту та апелює до емоцій адресата. До реалізації стратегії впливу на емоції залучаються вербальні й невербальні засоби.

Досягнення інтендованого перлокутивного ефекту в рекламі не обмежується лише приверненням уваги та пробудженням інтересу до рекламованого об'єкту. У ході комунікативної інтеракції потенційний споживач, безперечно, повинен отримати естетичну та емоційну сатисфакцію, проте основне для нього – це аргументи та факти, які б апелювали до його розуму та викликали переконання у необхідності придбання рекламованого товару. Тому, на нашу думку, цей етап комунікативного процесу в рекламі є найважливішим з тієї точки зору, чи залишиться споживач лише пасивним реципієнтом, чи перейде до активних, необхідних адресанту, дій.

Зацікавившись рекламованим товаром та отримавши бажання його придбати, потенційний споживач хоче отримати інформацію, котра викликала б у нього довіру та остаточно переконала б його до активних дій. Задля досягнення остаточної мети рекламісти вдаються до стратегії створення довіри. Для реалізації цієї стратегії творці рекламних текстів використовують комплекс вербальних та невербальних засобів.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Наявність всіх вище названих стратегій в одному РТ є ідеальним варіантом досягнення інтендивного перлокутивного ефекту в рекламній комунікації. Відсутність якоїсь з виділених стратегій у рекламному тексті не свідчить про його неефективність, оскільки адресант досягає бажаного результату за рахунок присутніх в тексті стратегій. Перспективи подальших досліджень ми вбачаємо у виявленні та дослідженні тактик та прийомів, які сприяють реалізації виокремлених стратегій.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Гончарова Е. А. Персуазивность и способы ее языковой реализации в дискурсе рекламы / Е. А. Гончарова // *Studia Linguistica-10. Проблемы теории европейских языков.* – СПб.: Тритон, 2006. – С. 120–130.
2. Закон „Про внесення змін до Закону України „Про рекламу“ від 11.07.2003 // *ВВР України.* – 2004. – №8. – С. 62.
3. Иссерс О. С. Коммуникативные стратегии и тактики русской речи. Изд.5-е./ О. С. Иссерс. – М.: Издательство ЛКИ, 2008. – 288 с.
4. Кафтанджиев Х. Тексты печатной рекламы / Х. Кафтанджи-ев. – М.: Смысл, 1995. – 128 с.
5. Назайкин А. Н. Рекламный текст современных СМИ : практическое пособие / А.Н. Назайкин. – М. : Эскмо, 2007. – 352 с
6. Олянич А. В. Рекламный дискурс и рекламный текст / А. В. Олянич // *Коллективныя монография; науч. ред. Т.Н. Колокольцева.* – М.: ФЛИНТА : Наука, 2011. – 296 с.
7. Пирогова Ю. К., Паршин П. Б. Рекламный текст: Семиотика и лингвистика / Ю. К. Пирогова, П. Б. Паршин. – М.: ИД Гребенникова, 2000. – 270 с.
8. Чернявская В. Е. Дискурс власти и власть дискурса: Проблемы речевого воздействия / В. Е. Чернявская. – М.: Флинта-Наука, 2006. – 136 с.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Тетяна Семенюк – аспірант кафедри німецької філології Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки.

Наукові інтереси: інтерсемиотичні особливості сучасної комунікації, візуальна комунікація, кореляція вербальних та невербальних елементів у рекламі та інших видах полікодового дискурсу.

УДК 811.111[36+42]

МЕТОДИКА ДОСЛІДЖЕННЯ КОГНІТИВНО-КОМУНІКАТИВНОЇ ПРИРОДИ ТА ФУНКЦІОНУВАННЯ ПИТАНЬ-ПЕРЕПИТІВ В АНГЛОМОВНОМУ ДІАЛОГІЧНОМУ ДИСКУРСІ

Наталія СТРЕЛЬЧЕНКО (Київ, Україна)

У статті запропоновано комплексну методику дослідження когнітивно-комунікативної природи й функціонування питань-перепитів, розроблену на основі соціокогнітивної теорії аналізу дискурсу Т. ван Дейка. Визначено теоретичні засади дослідження, обґрунтовано критерії відбору питань-перепитів та матеріалу дослідження, наведено етапи розробленої методики й продемонстровано її застосування при вивченні фактичного матеріалу.

Ключові слова: питання-перепит, когнітивно-комунікативна природа / функціонування питань-перепитів, критерії відбору, методика дослідження, ментальна модель контексту.

В статті предлагается комплексная методика исследования когнитивно-коммуникативной природы и функционирования вопросов-переспросов, разработанная на основании социокогнитивной

теорії аналізу дискурсу Т. ван Дейка. Определены теоретические предпосылки исследования, обоснованы критерии отбора вопросов-переспросов и материала исследования, приведены этапы разработанной методики и ее использование при изучении фактического материала.

Ключевые слова: вопрос-переспрос, когнитивно-коммуникативная природа / функционирование вопросов-переспросов, критерии отбора, методика исследования, ментальная модель контекста.

The article offers an integrated methodology for studying cognitive-communicative nature and functioning of echo questions, based on T. van Dijk's sociocognitive theory of discourse analysis. It defines theoretical foundations and works out a set of criteria for selecting echo questions to be analyzed, detailing the stages of the methodology developed and its practical application to the linguistic data.

Keywords: echo question, cognitive-communicative nature / functioning of echo questions, selection criteria, methodology for studying echo questions, mental context model.

Актуальність статті зумовлена, з одного боку, поширеністю питань-перепитів у діалогічному дискурсі [16, с. 199], а з іншого – необхідністю інтегральної методики їх дослідження, що передбачає вирішення таких **завдань:** 1) запропонувати теоретичні засади вивчення когнітивно-комунікативної природи й функціонування питань-перепитів в англomовному діалогічному дискурсі; 2) визначити критерії виокремлення питань-перепитів та 3) розробити комплексну методику їх дослідження. **Матеріалом** розвідки слугували питання-перепити з фрагментів англomовного діалогічного дискурсу, відібрані з прозових творів британських й американських авторів ХХ–ХХІ століття, а також англomовних художніх кінофільмів.

Усебічне вивчення питань-перепитів в аспектах їхнього породження та сприйняття передбачає інтерпретацію власне висловлення й релевантних когнітивних та соціальних контекстів [18, с. 130]. У діалогічному дискурсі комуніканти здійснюють "ментальне конструювання контексту" [15, с. 472]. У межах соціокогнітивної теорії дискурсу Т. ван Дейка [17, с. 15–24] *контексти* кожного комуніканта розглядаються як суб'єктивні, унікальні та відмінні один від одного; містять універсальні категорії, що уможливають комунікацію (час, місце, комунікантів, цілі, знання); базуються на "спільних елементах соціального пізнання" (shared social cognitions): знаннях, нормах, цінностях тощо; забезпечують відповідність висловлення мовця ситуації спілкування (в аспектах "інтонації, відбору лексики, синтаксису, індексальних виразів, тем, мовленнєвих актів, зміни комунікативних ролей тощо" [17, с. 21]). Контекст як "ментальний інтерфейс суб'єктивно представляє релевантні аспекти комунікативної ситуації, і, в той же час, є когнітивною структурою, здатною контролювати продукування й розуміння дискурсу" [17, с. 22].

Таким чином, контекст впливає на мовленнєву інтеракцію та оформлення повідомлення. Відповідно, дослідження когнітивно-комунікативної природи й функціонування питань-перепитів передбачає розгляд їхнього використання для *уточнення компонентів ментальної моделі контексту комунікативної ситуації*, подолання комунікативних збоїв, які можуть виникати при цьому, вербалізації психічних процесів та емоцій, а також *впливу ментальної моделі контексту* на функціонування питань-перепитів (мовленнєвих актів та стратегій і тактик).

Віднесення питальних висловлень до питань-перепитів у нашому дослідженні здійснюється з урахуванням як формальних, так і змістових **критеріїв**. *Синтаксична структура* питання-перепиту повністю або частково повторює репліку-стимул, а відмінності в бік ускладнення чи компресії зумовлені дією синтаксичних процесів, за Г.Г. Почепцовим [4, с. 361–381; 8], також можливі перефразування й використання синонімів. Розглянемо приклади.

(1) Arabella: *Because I hate you, Jacob.*

Jacob: *Hate me? You hate me, Bella?* [22].

У наведеній ситуації мовець (Джейкоб) спочатку повторює частину висловлення своєї дружини, яка його найбільше вразила, а потім за допомогою повного повторення та звертання просить її пояснити причини несподівано виявленого ворожого ставлення.

(2) "<...> *In the first place, you have no doubt heard of General de Merville?*" "*De Merville of Khyber fame? Yes, I have heard of him*" [20, с. 1043].

При зіставленні структури репліки-стимулу й питання-перепиту у фрагменті (2) спостерігаємо дію синтаксичних процесів *опущення* (повторюється лише частина репліки-стимулу) та *розгортання* (додається інформація з фонових знань, синтаксично реалізована у формі означення).

(3) Waiter: *Oh, Captain! Hastings: Something wrong, Walter? Waiter: Heavens, no, sir! I just wonder if you, being a friend of Mr Charles, would mind asking him to give his club bill some attention? Hastings: You mean he hasn't paid it? Waiter: I mean, sir, that it must have slipped his mind* [22].

Перефразування слугує для уточнення й перевірки правильності розуміння прохання-натяку у висловленні співрозмовника.

Питання-перепити *нереченневої будови* контекстуально пов'язані з попередньою реплікою як запит повторення / пояснення / уточнення (елементів) пропозиції, виражених нею. Наприклад, репліка Чарлі стосується компліменту, зробленого його сестрою Кейт, спонукаючи її підтвердити сказане: (4) Kate: *Charlie, you look fantastic. Charlie: Yeah? Kate: Yeah. Charlie: I got a date. I gotta go. Bye. Kate: Bye* [24].

З точки зору змісту в питанні-перепиті відбувається *повторення* всієї пропозиції репліки-стимулу (і запитується її істинність – приклад 1), окремих елементів (які є референційно / семантично неоднозначними чи не були сприйняті з причин неухважності / акустичних проблем у ситуації спілкування), *підсумовування* репліки-стимулу для перевірки власного розуміння (обсяг останньої може становити два й більше речень), а також *додавання* інформації модального характеру [6].

Уточнення змісту репліки-стимулу здійснюється шляхом запиту додаткових деталей (формально реалізується через синтаксичний процес розгортання, інколи разом з опущенням, або специфікації, а також за допомогою спеціальних питань).

(5) Waiter: *Excuse me, sir. A lady and a gentleman wish to see you in the lounge. They have a dog with them. Poirot: A fox terrier, perhaps?* [22].

У фрагменті (5) питання-перепит реалізує синтаксичний процес специфікації в іменній фразі, де "уточнення відбувається за рахунок додавання нових ознак", через іншу номінацію [10, с. 113].

(6) Poirot: *I do not speak of a fantasy, Monsieur. I speak of a possible crime against Aunt Emily and I'm not alone in my fears. Jacob: Who else believes this? Poirot: I merely said that I am not alone* [22].

Спеціальне питання-перепит слугує для уточнення висловлення Пуаро: перевірки правильності розуміння логічного слідування.

Окрім безпосереднього контактного розташування з реплікою-стимулом [7], питання-перепит може слугувати відстроченою емоційною реакцією:

(7) *"Do you not find," he said, "that with your short sight it is a little trying to do so much typewriting?" "I did at first," she answered, "but now I know where the letters are without looking." Then, suddenly realizing the full purport of his words, she gave a violent start and looked up, with fear and astonishment upon her broad, good-humoured face. "You've heard about me, Mr. Holmes," she cried, "else how could you know all that?" "Never mind," said Holmes, laughing; "it is my business to know things. Perhaps I have trained myself to see what others overlook. If not, why should you come to consult me?"* [19, с. 34].

У ситуації (7) коментар Холмса про короткозорість клієнтки звучить настільки природно, що вона спочатку пояснює, як їй вдається працювати друкаркою, і лише потім замислюється, звідки детектив може знати про неї такі подробиці, при цьому її обличчя виражає сильне здивування й страх. У відповідь Холмс заспокоює її, пояснюючи, що його висновки ґрунтуються на спостережливості, та переходить до з'ясування проблеми клієнтки.

До випадків *імпліцитного* представлення репліки-стимулу можна віднести непряму мову, де стисло передається зміст попередньої розмови, а питання-перепит прямо вказує на зв'язок з нею:

(8) *He turned into one of the district messenger offices, where he was warmly greeted by the manager. "Ah, Wilson, I see you have not forgotten the little case in which I had the good fortune to help you?" "No, sir, indeed I have not. You saved my good name, and perhaps my life"* [21, с. 39].

Розглянуті **критерії** слугують основою для відбору питань-перепитів, комплексне дослідження яких передбачає такі **етапи**:

1) огляд літератури, аналіз підходів до визначення та критеріїв виокремлення питань-перепитів, уточнення дефініції *питання-перепиту* як реактивно-ініціативного питального висловлення раціонально-логічного чи емоційного характеру, яке може повністю або частково повторювати попередню репліку в дослівному чи перефразованому вигляді й пов'язане з нею семантично та / або структурно (на цьому етапі використовуються методи аналізу, синтезу, дедукції та індукції);

2) збір фактичного матеріалу методом суцільної вибірки питальних висловлень з текстів художньої літератури ХХ–ХХІ ст. і кінофільмів 1930-х–2015 р. Дослідження питань-перепитів у діалогічному дискурсі здійснюється на матеріалі англійської художньої прози та кінофільмів відповідно до практики вітчизняних і зарубіжних дослідників [1, с. 44; 2, с. 53; 5, с. 37; 12, с. 28; 13, с. 1744]. Крім того, важливим фактором при зверненні до художньої прози є опис контексту спілкування й невербального аспекту, що дозволяє проаналізувати вербалізацію психічних процесів та емоцій, які супроводжують реалізацію питань-перепитів;

3) систематизація питань-перепитів та зіставлення з іншими типами питань (на основі прийому *внутрішньої інтерпретації* в межах описового методу) відповідно до ряду критеріїв: *типу очікуваної відповіді* (загальні (інверсовані / неінверсовані / розділові), спеціальні, альтернативні), *функції в дискурсі* (запит підтвердження / погодження / повторення / пояснення, сигналізація / подолання комунікативного збою [9]); співвіднесення *структури питання-перепиту* з реплікою-стимулом і визначення її модифікацій під дією синтаксичних процесів; визначення особливостей реалізації *категорії предикативності* відповідно до її вираженості (експліцитної – за допомогою предикативної групи – та імпліцитної [6]), а також функціонування модального компонента як комплексу актуалізаційних, кваліфікативних та соціальних семантичних категорій (використовуються елементи *конструктивного й трансформаційного* аналізу, за Г.Г. Почепцовим);

4) *когнітивно-контекстуальний аналіз* питань-перепитів на основі соціокогнітивної теорії дослідження дискурсу Т. ван Дейка, що передбачає розгляд питань-перепитів як *засобу побудови / оновлення* ментальної моделі (контексту комунікативної ситуації або ситуації (минулої події), про яку йдеться); вербалізації психічних процесів (відчуття, сприйняття, пам'яті, мислення, уваги) і збільшення когерентності діалогічного дискурсу (його ментальної моделі), що охоплює подолання комунікативних збоїв різної природи; визначення співвідношення когнітивних та емоційних аспектів функціонування питань-перепитів;

5) *актомовленнєвий аналіз* з метою встановлення типів мовленнєвих актів, які реалізуються питаннями-перепитами, дослідження особливостей репліки-реакції на питання-перепит і визначення його іллокутивної / перлокутивної успішності та варіантів адресованості за допомогою *контекстуально-прагматичного аналізу*.

За Дж. Остіном, висловлення як мовленнєва дія включає локутивний, іллокутивний і перлокутивний акти [14, с. 94–103], причому перлокуція визначається як наступна дія співрозмовника [26, с. 49]. Дослідження іллокутивного компонента здійснюється за допомогою актомовленнєвого аналізу (визначаються типи мовленнєвих актів, що реалізуються питаннями-перепитами, та їхні умови успішності). Оскільки віднесення мовленнєвого акту до певного типу інколи залежить від наступних реплік [27, с. 311], а "для адекватного опису перлокуції необхідний дискурсний підхід" [3, с. 82], "питання-перепит – реакція" розглядаються з точки зору "послідовної організації мовленнєвих дій" у дискурсі [23, с. 186]. "Адресованість комунікативних смислів" [11, с. 19] актуалізує розгляд комунікативної послідовності "стимул – питання-перепит – реакція" відповідно до особливостей реалізації категорії адресата / слухача;

6) елементи *дискурсивного аналізу* для визначення типів мовленнєвих стратегій і тактик, які реалізуються питаннями-перепитами в англійському діалогічному дискурсі.

Розглянемо фрагмент діалогічного дискурсу й проаналізуємо його відповідно до запропонованих етапів.

(9) Hundert: *Excuse me?* Louis Masoudi: **Huh? What? Me?** Hundert: *Yes, sir. What is your name?* Louis Masoudi: *Er, Louis.* Hundert: **Just Louis?** Louis Masoudi: *Louis Massudi, sir.* Hundert: *Mr. Massudi, could you define the word "path" for me?* Louis Masoudi: *Well, there are several definitions, I suppose.* Hundert: **Would a route along which someone or something moves be among them?** Louis Masoudi: *Yeah.* Hundert moves his eyes in the direction of the path. *Oh,*

yeah. I'm sorry sir. Hundert: Follow the path, Mr. Massudi. Walk where the great men before you have walked [25].

Виділені (загальні й спеціальні) питання-перепити семантично пов'язані з попередньою реплікою. *Huh? What? Me?* узагальнено виражають нерозуміння, причому категорія предикативності реалізується імпліцитно; *Just Louis?* є реалізацією синтаксичного процесу приєднання, а *Would a route along which someone or something moves be among them?* – заміщення та кваліфікативної категорії модусу (об'єктивної модальності) [6].

Для дослідження когнітивно-комунікативної природи питань-перепитів необхідне залучення контекстуальної інформації. Ця розмова відбувається після занять на території двору приватної школи між Вільямом Хандертом, викладачем класичних мов і літератури, та новим учнем, Льюїсом Массуді, який біжить по траві й зупиняється, почувши звертання. Питання-перепит Льюїса виконує декілька функцій: вербалізації психічного процесу уваги (зокрема, неувважності до висловлення Хандерта, оскільки він був зосереджений на іншій діяльності) та емоції тривоги / хвилювання через звертання людини вищого статусу з невідомої причини, а також вказівки на комунікативний збій (реалізуючи тактику запиту пояснення, що має на меті відновити когерентність дискурсу). Питання-перепит викладача *Just Louis?* слугує для уточнення елемента моделі контексту комунікативної ситуації (імені співрозмовника) і, в той же час, стосується метакомунікативного аспекту спілкування, спонукаючи учня відрекомендуватися відповідно до свого статусу та правил школи. Наступне питання-перепит Вільяма Хандерта є стратегічним засобом впливу на Льюїса (непрямим директивом), що разом з невербальною поведінкою викладача реалізує тактику інструкції в межах директивної стратегії.

Отже, когнітивно-комунікативна природа питань-перепитів полягає в побудові / оновленні ментальної моделі контексту комунікативної ситуації, збільшенні когерентності діалогічного дискурсу через подолання комунікативних збоїв і вербалізації психічних процесів та емоцій, а функціонування (реалізація мовленнєвих актів та стратегій і тактик) визначається наявною ментальною моделлю контексту комунікативної ситуації. До перспектив цього дослідження належить застосування запропонованої методики для вивчення функціонування питань-перепитів в інституційному дискурсі.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Гнезділова Я. В. Емоційність та емотивність англомовного дискурсу: структурний, семантичний і прагматичний аспекти: дис. ... канд. філол. наук : 10.02.04 / Гнезділова Ярослава Володимирівна. – К., 2007. – 291 с.
2. Киселюк Н. П. Вербальні та невербальні засоби актуалізації емоційного стану радості в художньому дискурсі (на матеріалі англомовної прози XX – XXI століть): дис. ... канд. філол. наук : 10.02.04 / Наталія Павлівна Киселюк. – К., 2009. – 240 с.
3. Криворучко С. И. Аналитический обзор концепций перлокутивного акта / С. И. Криворучко // Вісник Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна. – 2004. – № 636. – С. 79–82.
4. Почепцов Г. Г. Избранные труды : монография / Георгий Георгиевич Почепцов ; сост., общ. ред. и вступ. статья И. С. Шевченко. – Харьков : ХНУ имени В. Н. Каразина, 2009. – 556 с.
5. Сержакова И. И. Невербальный знак коммуникации в англоязычных дискурсивных практиках : [монография] / Ирина Ивановна Сержакова. – К. : Изд. центр КНЛУ, 2012. – 280 с.
6. Стрельченко Н. С. Категорія предикативності в питаннях-перепитах / Н. С. Стрельченко // Наукові записки Національного університету "Острозька академія". Серія : Філологічна : [зб. наук. пр.] / [гол. ред. Пасічник І. Д.]. – Острог : Вид-во Нац. ун-ту "Острозька академія", 2015. – Вип. 53. – С. 236–239.
7. Стрельченко Н. С. Особливості реалізації єдності стимул – питання-перепит у діалогічному дискурсі / Н. С. Стрельченко // Філологічні науки в умовах сучасних трансформаційних процесів : матеріали міжнар. наук.-практ. конф., (Львів, 13–14 лист. 2015 р.) / "Наукова філологічна організація "ЛОГОС". – Львів : ГО "Наукова філологічна організація "ЛОГОС", 2015. – С. 133–135.
8. Стрельченко Н. С. Синтаксичні модифікації питань-перепитів / Н. С. Стрельченко // Україна і світ: діалог мов та культур : матеріали міжнар. наук.-практ. конф., (Київ, 19–21 берез. 2014 р.) / М-во освіти і науки України, Київ. нац. лінгв. ун-т. – К. : Вид. центр КНЛУ, 2014. – С. 422–423.
9. Стрельченко Н. С. Функції питань-перепитів у діалогічному дискурсі / Н. С. Стрельченко // Актуальні питання та проблеми розвитку сучасної мови та літератури : міжнар. наук.-практ. конф., (Одеса, 10–11 жовт. 2014 р.) / Південноукраїнська організація "Центр філологічних досліджень". – Одеса : Південноукраїнська організація "Центр філологічних досліджень", 2014. – С. 83–86.
10. Студенец Г. И. Структурно-семантические особенности конструкций расширения (на материале именных конструкций в современном английском языке) : дисс. ... канд. филол. наук : спец. 10.02.04 / Галина Ивановна Студенец. – К., 1977. – 196 с.
11. Формановская Я. И. О коммуникативно-семантических группах и интенциональной семантике их единиц // Языковое общение и его единицы : [межвуз. сб. науч. тр. / редкол. ; И. П. Сусов (отв. ред.) и др.]. – Калинин : Калинин. гос. ун-т, 1986. – С. 18–27.

12. Шевченко И. С. Историческая динамика прагматики предложения: английское вопросительное предложение 16-20 вв. : [монография] / Ирина Семеновна Шевченко. – Харьков : Константа, 1998. – 168 с.
13. Aijmer K. Approaches to spoken interaction / Karin Aijmer, Anna-Brita Stenström // Journal of Pragmatics. – 2005. – Vol. 37. – P. 1743–1751.
14. Austin J. L. How to do things with words / John L. Austin. – Oxford : Oxford University Press, 1962. – 167 p.
15. Bosco F. M. The fundamental context categories in understanding communicative intention / F. M. Bosco, M. Bucciarelli, B. G. Bara // Journal of Pragmatics. – 2004. – Vol. 36. – P. 467–488.
16. Carter R. Cambridge grammar of English / R. Carter, M. McCarthy. – Cambridge : Cambridge University Press, 2006. – 973 p.
17. Dijk T. A. van Discourse and Context: A sociocognitive approach / Teun A. van Dijk. – New York : Cambridge University Press, 2008. – 267 p.
18. Dijk T. A. van Towards an empirical pragmatics: Some social psychological conditions of speech acts / Teun A. van Dijk // Philosophica. – 1981. – Vol. 27, No. 1. – P. 127–138.
19. Doyle A. C. The Adventures of Sherlock Holmes [Electronic resource] / Arthur Conan Doyle. – 158 p. – Access Mode : <https://sherlock-holm.es/stories/pdf/letter/2-sided/adv.pdf>
20. Doyle A. C. The Case-Book of Sherlock Holmes / Arthur Conan Doyle. – Ware : Wordsworth Editions Limited, 1993. – 1126 p.
21. Doyle A. C. The Return of Sherlock Holmes / Arthur Conan Doyle. – Ware : Wordsworth Editions Limited, 1995. – 309 p.
22. Dumb Witness : [movie] / directed by Edward Bennett. – Carnival Film & Television, 1996. – 103 min.
23. Geis M. L. Speech acts and conversational interaction / Michael L. Geis. – New York : Cambridge University Press, 1995. – 248 p.
24. Kate and Leopold : [movie] / directed by James Mangold. – Miramax Films, 2001. – 123 min.
25. The Emperor's Club : [movie] / directed by Michael Hoffman. – Beacon Communications / Universal Pictures, 2002. – 109 min.
26. Thomas J. Meaning in Interaction: An Introduction to Pragmatics / Jenny Thomas. – New York : Routledge, 2013. – 224 p.
27. Wunderlich D. Methodological Remarks on Speech Act Theory / Dieter Wunderlich // Speech Act Theory and Pragmatics / [J. R. Searle, F. Kiefer, M. Bierwisch]. – Dordrecht : Reidel Publishing Company, 1980. – P. 291–312.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Наталія Стрельченко – викладач кафедри англійської філології і перекладу Київського національного лінгвістичного університету.

Наукові інтереси: дискурсологія, прагматика, когнітивна лінгвістика.

УДК 81'23

ТАКТИКА ЗМІНИ ТЕМИ ЯК ІНСТРУМЕНТ ДЛЯ НІВЕЛЮВАННЯ ЕМОЦІЙНОЇ СКЛАДОВОЇ КОНФЛІКТУ

Анастасія ЧОРНІЙ (Чернівці, Україна)

У статті розглянуто особливості емоційного та інтелектуального рівнів конфлікту, а також підходи у трактуванні тактики «зміни теми», як складової стратегії кооперації, конфронтації та саботажу. Проаналізовано варіативність застосування такого прийому залежно від типу дискурсу, зокрема на авторську модуляцію застосування технік медіації у художньому творі.

Ключові слова: тактика зміни теми, емоційний рівень конфлікту, комунікативні стратегії, медіатор (посередник).

В статті рассмотрено особенности эмоционального и интеллектуального уровня конфликта, проанализированы подходы к изложению тактики «смены темы» как части стратегии кооперации, конфронтации и саботажа. Отдельное внимание уделяется вариативности применения такой тактики в зависимости от типа дискурса, в частности на авторскую модуляцию применения техник медиации в художественном произведении.

Ключевые слова: тактика смены темы, эмоциональный уровень конфликта, коммуникативные стратегии, медиатор (посредник).

The article deals with the peculiarities of emotional and intellectual levels of the conflict and the approaches towards the communicative tactic of the topic change as a part of the strategy of confrontation, cooperation or sabotage. The attention is drawing to the variations of realization such a tactic according to the type of discourse, especially when an author creates his own modulation of the communicative strategies of mediation in fiction.

Key words: a tactic of topic theme changing, emotional level of a conflict, communicative strategies, mediator (negotiator).

Основною тенденцією сьогодення є нівелювання суперечностей у комунікативній площині, а тому увага зосереджується на таких способах врегулювання конфліктів як переговори, медіація (посередництво). Такі інститути є найбільш ефективними, оскільки дозволяють сторонам відносно самостійно дійти згоди. Якщо у переговорах сторони

залучають свого представника, то процес медіації здійснює посередник (медіатор). Здебільшого форма, яка передбачає реалізацію посередництва – усна, а тому медіатор повинен якнайкраще володіти комунікативними стратегіями і тактиками мовця аби з однієї сторони допомогти сторонам дійти згоди, зберігаючи при цьому нейтралітет, а з іншої не ставати учасником конфлікту.

Серед провідних лінгвістів, котрі вивчають питання комунікативної домінанти у процесі вирішення конфлікту є Ф. С. Бацевич, А. Д. Белова, І. Н. Борисова, Н. К. Войцехівська, О. С. Іссерс, М. О. Сидоренко, О. В. Фадеева.

Мета статті полягає у розкритті основних комунікативних технік, які посередник використовує для переведення конфлікту з емоційного на інтелектуальний рівень. Досягнення цієї мети передбачає вирішення таких завдань:

- виокремити тактики, які використовується для нівелювання конфлікту на емоційному та інтелектуальному рівні;
- проаналізувати техніки переведення дискусії у предметну площину;
- дослідити застосування комунікативних тактик посередником в межах стратегії конфронтації, кооперації та саботажу на прикладі уривків із художнього конфліктного дискурсу.

Невід’ємними складовими поведінки людини є наявність як емоційних так логіко-мисленневих дій. Ці два типи дій виступають, так званими факторами, котрі зумовлюють, реалізують та рефлектують нашу діяльність. Людина у своїх думках і поведінці виступає сувереном себе і своєї цілісності.

Усвідомлення своєї ідентичності веде до зіткнення двох сильних особистостей зі своїми переконливими життєвими позиціями. При цьому, вплив конфлікту проявляється як на когнітивному (на рівні свідомості), нервово-психічному (у вигляді стресу чи пригнічення), внутрішньо особовому (ситуація внутрішнього вибору), міжособистісному (зіткнення конкретних людей), емоційному, так і моральному рівнях.

Поряд із цим, будь-які процеси, які мають місце в житті людини можна розглядати як на предметному (інтелектуальному), так і емоційному рівнях, що у випадку конфліктної ситуації дає змогу попередити або ж діагностувати фази конфлікту і тим самим дозволяє визначити можливі межі примирення сторін.

Цілком зрозуміло, що іноді сторонам самим вдається знайти компроміс щодо певних позицій, проте в інших випадках визначну роль у недопущенні ескалації конфлікту відіграє посередник.

У широкому розумінні посередник, або ж медіатор, – особа, яка є третьою незалежною стороною у конфліктній ситуації і на засадах об’єктивності та добровільності, допомагає сторонам знайти спільну мову. Не зважаючи на конфліктологічний спосіб розв’язання суперечок, медіація сьогодні розглядається як юридичний інструмент щодо вирішення спорів конфронтуючими сторонами із залученням третьої незалежної особи для можливості мирно врегулювати конфлікт, що має чітко визначений регламент та форму проведення [16].

Важливою віхою у розвитку медіації як суспільного явища є можливість діагностувати його відображення та модифікацію у художній літературі, яка завше віддзеркалює актуальні тенденції розвитку суспільства та комунікує із громадськістю. Беручи до уваги те, що творчий доробок завжди характеризуються емоційним наповненням, спробуємо проаналізувати запропоновані письменниками комунікативні тактики для подолання конфліктної ситуації шляхом переведення її з емоційного на інтелектуальний рівень.

Важливим елементом будь-якої комунікації є усвідомлення наявності постулату, за умови його порушення, у мовців кооперативна співпраця змінюється на конфронтаційну, що у свою чергу вимагає додаткових зусиль для гармонізації відносин. Підтримуємо думку О. В. Яшенкової про те, що «у реальній комунікації стратегії і тактики перетинаються, накладаються одна на одну залежно від мінливих параметрів дискурсу» [14, с. 162].

Ідея діяльності посередника безпосередньо полягає у налагодженні співпраці між конфліктуєчими сторонами на умовах добровільності сторін отримати таку допомогу. Поряд із цим, відходячи від класичного сприйняття посередництва, як чітко визначеної процедури,

розуміємо, що у художній літературі, як і у житті, втручання третьої особи як помічника для налагодження «здорової атмосфери» не передувє отримання формального дозволу для такої діяльності.

Більше того, автор має ширший інструментарій щодо представлення третього комуніканта для вирішення конфлікту. Визначивши невід'ємні складові конфліктної ситуації, такі як наявність проблеми, напрям розвитку конфлікту, учасників з їх мотивами і поведінковими реакціями [13], перед автором стоїть завдання не лише його вирішити, але й запропонувати читачеві провести паралель між «творчим» та «реальним» конфліктом, тим самим дозволити йому оцінити ефективність обраних стратегій примирення.

Якщо конфлікт лежить в площині спільної діяльності – автор може ввести третього персонажа як незалежну сторону, яка куруватиме розвиток конфлікту, намагаючись його або погасити повністю, або ж зменшити напругу; якщо ж конфлікт виростає щодо якихось вчинків, переконань, автор теж може запропонувати другого комуніканта, як сторону, яка допоможе з'єднати воєдино двояке сприйняття ситуації; ще одним і найцікавішим інструментом, яким часто послуговується автор є використання наратора як третьої особи. В останньому, автор має справу або з вирішенням суперечностей між поведінкою його героя та несприйняття її читачем або ж, коли конфлікт не знаходиться в інтелектуальній площині і робота оповідача зосереджується на емоційному рівні.

А. Гудмадян та І. Шахновська звертають увагу, що наявність чи відсутність настанови на співпрацю є тим елементом, який і визначає подальші стратегії мовців, тим самим поділяючи їх на кооперативну та конфронтаційну [8, с. 13].

Деякі науковці пропонують об'єднувати ці стратегії в одну. При цьому наголошують, що у світській мові перевага надається власне кооперативній стратегії як стратегії попередження конфлікту, яка реалізується через тактики зміни теми, компліменту, пропозиції, згоди, жарту [7, с. 58].

Окрім цього, існує низка інших прийомів, які використовують для роботи з емоціями у конфлікті, зокрема: приведення конкретних прикладів, роз'яснення небажаних наслідків конфлікту, пропозиція тайм-ауту, опис свого стану, активне слухання, поставлення запитань, які спрямовані на відволікання партнера від проблеми або з метою виговоритися, часткове виправдання партнера в силу емоційного стану, турбота та мирні ініціативи.

Одним із найбільш суперечливих явищ є зміна теми розмови. З однією сторони, її розглядають як тактику в межах конфронтаційної, конформаційної стратегії [2, с. 41], стратегії ухилення [11, с. 285] та стратегії кооперації, а із іншої – як прийом в рамках тактики залучення третьої особи до вирішення конфлікту.

Письменники, показують та інтерпретують ситуацію з урахуванням власного досвіду, тим самим наділяючи свого героя свободою вибору тактик у стратегії попередження чи уникнення конфлікту.

Переключення уваги мовців від проблеми допомагає зняти емоційну напругу і є доцільною тоді, коли мовець не може відкрито критикувати адресата з огляду на його вікову чи соціальну вищість [1, с. 35]. Таку тактику О. С. Іссерс визначає як «володіння комунікативною ініціативою» в межах стратегії регуляції [9, с. 34]. Це пояснюється тим, що герой самостійно обирає спосіб введення нової теми: когерентний, коли локальні теми плавно переходять одна в одну, або ж некогерентний, мовець різко вводить тему, яка не пов'язана із попереднім предметом мовлення [7, с. 58].

Здебільшого тактику зміни теми застосовує одна із сторін конфлікту як можливість уникнути відповіді. О. В. Фадеева зауважує, що така тактика допустима одноразово і не повинна ставати основним інструментом подолання конфліктної ситуації, оскільки навпаки загострить відносини між співрозмовниками [12, с. 12]. В такому випадку, цю тактику розглядатимуть в межах конфронтаційної стратегії визначаючи її як прийом ігнорування питання [10, с. 86].

Поряд із цим, прийом зміни теми спілкування застосовується відносно протиріч, які лежать «на поверхні». Поява конфліктогенного фактору у формі лайки є першим проявом загострення ситуації власне на емоційному рівні [13, с.9]. А тому, потребує застосування

непрямих шляхів розв'язання ситуації через зміну кількості учасників конфлікту, зміну діяльності, теоретичний аналіз конфліктних ситуацій, переключення уваги на інший об'єкт.

Дослідження психологів, щодо застосування прийому зміни теми дискусії, виявили, що це найпоширеніший спосіб, спрямований на накопичення ресурсів для подальшого вирішення напруженої ситуації або ж уникання дискомфорту [4, с. 253].

Окрім цього, техніку зміни теми розмови розглядають як спосіб ігнорування, що належить до пасивно-захисних тактик комуніканта-адресата у конфлікті [3, с. 25]. Однак, не можна не погодитись із думкою Н. К. Войцехівської, котра наголошує, що порушення максими спілкування в «порушеному» (конфліктному) діалозі має на меті перетворення його на кооперативну комунікативну взаємодію мовців [5, с. 163].

Розглянемо особливості застосування техніки зміни теми на прикладі уривків із художнього твору Джером К. Джерома «Троє в човні» (Jerome K. Jerome «Three Men in a Boat», 1889).

Учасниками першого діалогу є троє друзів, де двоє із яких (Гаріс та наратор) вступають у дискусію один з одним, виконуючи роль активних комунікантів, а третій (Джордж) – посередник долучається до розмови лише після того, як очевидним стає безпредметність суперечки, що супроводжується емоційним збудженням.

"Here! what are you up to?" you call out.

"What are YOU up to?" he retorts; "leggo, can't you?"

"Don't pull it; you've got it all wrong, you stupid ass!" you shout.

"No, I haven't," he yells back; "let go your side!"

"I tell you you've got it all wrong!" you roar, wishing that you could get at him; and you give your ropes a tug that pulls all his pegs out.

"Ah, the bally idiot!" you hear him mutter to himself; and then comes a savage haul, and away goes your side. You lay down the mallet and start to go round and tell him what you think about the whole business, and, at the same time, he starts round in the same direction to come and explain his views to you. And you follow each other round and round, swearing at one another, until the tent tumbles down in a heap, and leaves you looking at each other across its ruins, when you both indignantly exclaim, in the same breath:

"There you are! What did I tell you?"

Meanwhile the third man, who has been baling out the boat, and who has spilled the water down his sleeve, and has been cursing away to himself steadily for the last ten minutes, wants to know what the thundering blazes you're playing at, and why the blarmed tent isn't up yet [15].

Про емоційний рівень такого конфлікту свідчить звертання конфронтуючих сторін один до одного «stupidass», «theballyidiot», а також вербалізація оповідачем настроїв мовців, зокрема у коментарях: «...heretorts», «...heyellsback», «...callout.», «...shout...».

Особливістю посередника є нейтралітет щодо сторін із умовою не ставати суддею ситуацію, який наділений силою визначати винних, а навпаки спрямувати учасників конфлікту у русло спільного вирішення проблеми. Власне така поведінка і присутня у третього учасника-посередника. Наратор через непряму мову презентує як передумови появи самого учасника «Meanwhile... who has been baling out the boat, and who has spilled the water down his sleeve, and has been cursing away to himself steadily...», так і атмосферу переведення зміни теми з емоційної в інтелектуальну площину «...wants to know what the thundering blazes you're playing at, and why the blarmed tent isn't up yet» [15].

Проаналізувавши уривок можна стверджувати про застосування зміни теми як тактики стратегії кооперації зі зміною домінанти емоцій на предметну домінанту. При цьому, на обох рівнях конфлікту зберігається один і той самий предмет спору – встановлення намету.

Проте техніка зміни теми пов'язана не лише із зменшенням емоційної складової, але і повною зміною предмету діалогу, що прослідковується в наступному прикладі.

Rather an amusing thing happened while dressing that morning. I was very cold when I got back into the boat, and, in my hurry to get my shirt on, I accidentally jerked it into the water. It made me awfully wild, especially as George burst out laughing. I could not see anything to laugh at, and I told George so, and he only laughed the more. I never saw a man laugh so much. I quite lost

my temper with him at last, and I pointed out to him what a drivelling maniac of an imbecile idiot he was; but he only roared the louder. And then, just as I was landing the shirt, I noticed that it was not my shirt at all, but George's, which I had mistaken for mine; whereupon the humour of the thing struck me for the first time, and I began to laugh. And the more I looked from George's wet shirt to George, roaring with laughter, the more I was amused, and I laughed so much that I had to let the shirt fall back into the water again.

"Ar'n't you – you – going to get it out?" said George, between his shrieks.

I could not answer him at all for a while, I was laughing so, but, at last, between my peals I managed to jerk out:

"It isn't my shirt – it's YOURS!"

I never saw a man's face change from lively to severe so suddenly in all my life before.

"What!" he yelled, springing up. "You silly cuckoo! Why can't you be more careful what you're doing? Why the deuce don't you go and dress on the bank? You're not fit to be in a boat, you're not. Gimme the hitcher."

I tried to make him see the fun of the thing, but he could not. George is very dense at seeing a joke sometimes.

Harris proposed that we should have scrambled eggs for breakfast. .... It seemed harassing work, so far as George and I could judge. ...George and I were both quite sorry when it was over[15].

Зважаючи на те, що оповідь ведеться від першої особи, письменник детально описує емоційні переживання у свого героя-наратора.

Окрім звичних для автора формах відображення атмосфери ситуації шляхом вербалізації емоцій у дієсловах чи звертаннях, варто виокремити і графічне виділення слів «YOU», «YOURS», котрі вказують на високу емоційну складову у діалозі. Через таке графічне маркування слів великою літерою під впливом певних контекстуальних умов актуалізується негативна емоційна оцінка [6, с. 86].

При цьому письменник вдається до прийому залучення третьої особи задля вирішення конфлікту і переносить предметну незначимість суперечки у зовсім відмінну площину, зберігаючи статусну рівність (обидва герої залишаються в однакових умовах у новій ситуації), але змінює ролі учасників з активних на пасивних.

Таким чином, плюралізм у вивченні тих чи інших комунікативних технік має місце і може ефективно використовуватись як в одних формах так і в інших. Особливістю комунікації посередника зберігається нейтралітет та мотив нівелювати суперечку, використовуючи зміну теми бесіди, йому вдається максимально зменшити емоційну складову і перейти до предметного обговорення шляхів подолання конфліктної ситуації, якщо це потрібно.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Аристов С. А. Коммуникативно-когнитивная лингвистика и разговорный дискурс / С. А. Аристов, И. П. Сусов // Лингвистический вестник. – 1999. – Вып. 1. – С. 27–36.
2. Велівченко В. Ф. Конверсативні імплікатури як комунікативно-прагматичний механізм вираження емоцій мовця (на прикладі сучасного англomовного художнього діалогічного тексту) / В. Ф. Велівченко // Вісник Черкаського університету [Текст] : [зб. наук. ст.]. – Вип. 140. – Серія Філологічні науки / М-во освіти і науки України, Черкаський нац. ун-т ім. Б. Хмельницького. – Черкаси : Видавництво ЧНУ ім. Б. Хмельницького, 2009. – С. 36-48. – Режим доступу: http://www.nbu.gov.ua/old_jrn/Soc_Gum/Vchu/N140/N140p035-047.pdf
3. Велівченко В. Ф. Когнітивно-комунікативний аспект вираження непрямой оцінки в англomовному діалогічному дискурсі / В. Ф. Велівченко // Вісник Черкаського університету. Серія : Філологічні науки. – 2014. – № 27. – С. 18-28. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VchuF_2014_27_5
4. Власенко І. Особливості усвідомлення внутрішньо особистісних протиріч у професійній діяльності вчителя / Інна Власенко // Психологія особистості (1 (4)). – С. 245-254. – Режим доступу: http://ps.pu.if.ua/2013_4/27Vlas.pdf
5. Войцехівська Н. К. Зміна теми як тактика конфліктного діалогічного дискурсу / Н. К. Войцехівська // Наукові записки [Національного університету «Острозька академія»]. Серія : Філологічна. – 2014. – Вип. 48. – С. 162-165. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nznuof_2014_48_52
6. Волощук І. І. Графічні способи маркування іронії (на матеріалі англomовної художньої прози) / І. І. Волощук // Наукові записки [Ніжинського державного університету ім. Миколи Гоголя]. Серія : Філологічні науки. – 2012. – Кн. 1. – С. 84-87. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nzfn_2012_1_20
7. Гаража М. [M.http://www.irbis-nbu.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbu/cgiiirbis_64.exe?Z21ID=&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&S21STN=1&S21REF=10&S21FMT=fullwebr&C21COM=S&S21CNR=20&S21P01=0&S21P02=0&S21P03=A=&S21COLORTERMS=1&S21STR=%D0%93%D0%B0%D1%8](http://www.irbis-nbu.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbu/cgiiirbis_64.exe?Z21ID=&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&S21STN=1&S21REF=10&S21FMT=fullwebr&C21COM=S&S21CNR=20&S21P01=0&S21P02=0&S21P03=A=&S21COLORTERMS=1&S21STR=%D0%93%D0%B0%D1%8)

0%D0%B0%D0%B6%D0%B0%20%D0%9C\$ Комуникативна стратегія попередження конфлікту та її тактики в жанрі світської бесіди / М. М. Гаража // Мова і культура. – 2011. – Вип. 14, т.2. – С. 55-60. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Mik_2011_14_2_12

8. Гудманян А. Реалізація кооперативної стратегії спілкування в діалогічному дискурсі (на матеріалі американської драматургії ХХ століття) / А. Гудманян, І. Шахновська // Наукові записки [Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка]. – 2015. – Вип. 138. – С. 12-15.

9. Иссерс О.С. Коммуникативные стратегии и тактики русской речи. / О. Иссерс. – Омск: Изд-во Омск. гос. ун-та, 1999. – 285 с.

10. Прокопенко А. В. Конфліктні стратегії політдіяча в аспекті стратегій перекладу (на основі американського політінтерв'ю) / А. В. Прокопенко // Філологічні трактати. – 2012. – Т. 4, № 2. – С. 82-88.

11. Сидоренко М. О. Комуникативний саботаж у контексті сучасної теорії комунікації / М. О. Сидоренко // Мовні і концептуальні картини світу.

http://www.library.univ.kiev.ua/ukr/elcat/new/detail.php3?doc_id=1523720&prev=0&page=0&parentId=1523720&parentName=%CC%EE%E2%ED%B3+%B3+%EA%EE%ED%F6%E5%EF%F2%F3%E0%EB%FC%ED%B3+%EA%E0%F0%F2%E8%ED%E8+%F1%E2%B3%F2%F3– ВПЦ "Київський університет". – Вип. 37. – С. 283-288.

12. Фадеева О. В. Стратегії й тактики конфліктного дискурсу: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.04 «Германські мови» / О. В. Фадеева. — К., 2000. — 18 с.

13. Шевчук О. Технологія профілактики та подолання міжособистісних конфліктів у підлітковому віці / О. Шевчук [Електронний ресурс]. – 10 с. – Режим доступу: <http://dspace.udpu.org.ua:8080/jspui/handle/6789/996>

14. Яшенкова О. В. Основи теорії мовної комунікації : навч. посібник / О. В. Яшенкова. — К. : ВЦ «Академія», 2010. – 312 с.

15. Jerome K. Jerome. Three Men in a Boat (To Say Nothing of the Dog) / Jerome K. Jerome. [Electronic Resource]: book. – Mode of access : <http://www.online-literature.com/jerome/three-men-in-a-boat/2/> – Title from the screen.

16. Spangler B. Orientation of «Problem-Solving» [Electronic Resource] / Brad Spangler // Problem-Solving Mediation. – September, 2003. – Mode of access: <http://www.beyondintractability.org/essay/problem-solving-mediation>.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Анастасія Чорній – аспірант кафедри англійської мови Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича.

Наукові інтереси: комуникативні стратегії та тактики медіації.

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ЛІНГВОКОНЦЕПТОЛОГІЇ, КОГНІТИВНОЇ ЛІНГВІСТИКИ, ЛІНГВОКУЛЬТУРОЛОГІЇ ТА ЕТНОЛІНГВІСТИКИ

УДК 81'1 : 81'22 : 81'374 +008

МОВНИЙ ОБРАЗ КОНЦЕПТІВ МЕНТАЛЬНОЇ СФЕРИ КРИЗЬ ПРИЗМУ МІФОСЕМІОТИКИ

Олександр КОЛЕСНИК (Київ, Україна)

У статті здійснено інтегративний універсологічний аналіз мовних засобів, що втілюють концепти "ментальної сфери", з позицій неоантропоцентризму та теорії міфологічно орієнтованого семіозису. У статті обговорюються базові ознаки ментальної сфери особистості у контексті обстоюваної універсологічної моделі ЛЮДИНИ. Запропоновано формально-логічну модель внутрішньо-системних трансформацій ЛЮДИНИ, що призводять до набуття якостей "розумний" / "мудрий" у ході розгортання міфологічних сценаріїв. Шляхом етимологічного аналізу встановлено універсальні смисли, закодовані в іменах концептів МУДРІСТЬ та РОЗУМ. Обговорюються причинно-наслідкові, типологічні та асоціативні зв'язки між виявленими семами. На основі аналізу текстових репрезентацій обраних концептів встановлено основні складники міфологічного простору, які отримують характеристику "мудрий" / "розумний". Отримані результати дозволяють вести мову про специфіку та обмеження традиційних способів пізнання, в яких домінує аналітична діяльність, а також відзначити наявність уявлень про ірраціонально-чуттєве пізнання, орієнтоване на встановлення зв'язків і відносин між складниками систем різних вимірів та ієрархій.

Ключові слова: система, основа, трансформація, свідомість, концепт, модель, номінація, сценарій.

В статье осуществлен интегративный универсологический анализ языковых средств, которые воплощают концепты "ментальной сферы", с позиций неоантропоцентризма и теории мифологически ориентированного семиозиса. В статье обсуждаются базовые признаки ментальной сферы личности в контексте ранее представленной универсологической модели ЧЕЛОВЕКА. Предложена формально-логическая модель внутренне-системных трансформаций ЧЕЛОВЕКА, которые приводят к приобретению качеств "умный" / "мудрый" в ходе развития мифологических сценариев. Путем этимологического анализа установлены универсальные смыслы, закодированные в именах концептов МУДРОСТЬ и УМ. Обсуждаются причинно-следственные, типологические и ассоциативные связи между выявленными семами. На основе анализа текстовых репрезентаций выбранных концептов установлены основные составляющие мифологического пространства, которые получают характеристику "мудрый" / "умный". Полученные результаты позволяют вести речь о специфике и ограничении традиционных способов познания, в которых доминирует аналитическая деятельность, а также отметить наличие представлений об иррационально-чувственном познании, ориентированном на установление связей и отношений между элементами систем разных измерений и иерархий.

Ключевые слова: система, основа, трансформация, сознание, концепт, модель, номинация, сценарий

Various developments in contemporary ethnic cultures and ways of approaching the fundamental challenges that the mankind has to face impact the basic axioms responsible for configuring and "tuning" respective worldviews. The said axiomatic informational quanta are traditionally associated with myth while the irrational part of human psyche employs them as basic operators defining the range and trajectories of multi-vectored "fuzzy" categorization of the world. In the context of global transformations followed by the transition towards neo-anthropocentric, eco-centric categorization patterns the mentioned mythic axioms become re-profiled and acquire new features. Respectively, we speak of re-profiling traditional understanding of MAN's nature and mental capacities targeted by present-day linguistics.

The article comes up with the integrating universalia-focused analysis of lingual means responsible for designating concepts of human "mental sphere". The research is carried out within the framework of neo-anthropocentric methodology and myth-oriented semiosis theory. The article discusses basic characteristics of human "mental sphere" from the standpoint of the previously introduced universal model of MAN. We suggest a formal-logical pattern of MAN's transformations occurring in the course of mythic scenarios and resulting in acquiring the qualities of "wise" / "reasonable".

Etymological analysis of the WISDOM and REASON concepts' names revealed universal semantic features, associated with the said notions (primarily, "seeing", "adroitness", "breathing", "fury", "sign", "poetry", "recognizing", "remembering" etc. consequently referred to the inchoative "programs" of either "cutting, beating, disassembling" as a foundation of analytical mental operations or those of "feeling, insight, power" responsible for the irrational synthetic operations. The said semantic features are interpreted in terms of their typological, associative and causative correlations.

The article highlights textual representations of the said conceptualized qualities and identifies basic components of mythic space to which they are commonly ascribed. Therefore we speak of specific features and limitations of traditional (mostly rational, analytical) ways of cognition and register the traces of understanding WISDOM as a result of irrational synthetic mental operations potentially capable of establishing connections between phenomena of diverse systems, worlds and their hierarchies.

Key words: system, stem, transformation, consciousness, concept, designation, scenario.

Антропоцентричний фокус наукових студій останніх десятиріч [1; 2; 6], з одного боку, стимулює появу міждисциплінарних досліджень, а з іншого – демонструє певний "тупикий" характер такого підходу, адже власне розуміння сутності людини і зміст "антропоцентризму" залишаються на рівні "вторинної міфології" доби просвітництва, або доби модерну. У свою чергу, увага мовознавців до когнітивних процесів [26], що становлять підґрунтя семіотичної та комунікативної діяльності мовців, призводить до спроб реконструкції або опису певних ментефактів. Такі реконструкції не виходять за межі традиційного розуміння людини як "центру Всесвіту" або "сина божого", оскільки зміст обох вихідних метафор і породжувані ними сенси детерміновано концептуальним оксимороном ДОМІНАТОР (вища істота, найбільш досконалий біологічний вид, "син божий" тощо) :: РАБ ("раб божий", підданий, громадянин, комп'ютер, механізм тощо). Відповідно, картини світу, генеровані колективами мовних особистостей, чия ментальна діяльність визначається базовим оператором ДОМІНАТОР :: РАБ, становлять основу паразитичної споживацької цивілізаційної моделі.

Сутність "ментальної діяльності" людини потребує переосмислення та інтегративної інтерпретації як для фахових розвідок, що претендують на справжню новизну, так і для розуміння ролі людини у динамічному світі, фазові переходи станів котрого відбуваються все більш часто, наближаючи гіпотетичну точку сингулярності, в якій перспективи людства як виду у його теперішньому стані виглядають достатньо песимістично. Оскільки одними з базових напрямків концептуалізації світу людиною є раціоналізація або "проекування" дійсності, що здебільшого спираються на ірраціональну (міфологічну) аксіоматику, пропонуємо розглянути віддзеркалені у мовних і мовленнєвих одиницях прояви ментальної діяльності людини, насамперед, вербалізаторах концептів РОЗУМ і МУДРІСТЬ, з позицій міфосеміотики та неоантропоцентризму [6, с. 49-56].

Ми виходимо з традиційного уявлення про ментальну діяльність людини як функція її вищої нервової діяльності [3; 22], котра забезпечує обробку інформації, дозволяє отримувати вивідне знання стосовно станів речей у світі, або дозволяє моделювати такі стани та альтернативні реальності загалом. Так,

$$(1) M(WV) = \lim_{n \rightarrow \infty} =$$

$$(2) M_{scen}(n) = \frac{Pabcd}{x a' b' c' d'} + \frac{q}{y} \rightarrow WV'$$

$$(3) \text{if } WV' \rightarrow 1$$

$$(4) Pa(n)b(n)c(+)d(n) = P+|c| \text{ then (7)}$$

$$(5) \text{if } WV' \rightarrow 0$$

$$(6) Pa(n)b(n)c(-)d(n) = P-|c| \text{ then (8)}$$

$$(7) M_{scen}(n+1) = \frac{P+|c|}{x a' b' c' d'} + \frac{q}{y} \rightarrow WV''|c+| \rightarrow \infty$$

$$(8) M_{scen}(n+1) = \frac{P-|c|}{x a' b' c' d'} + \frac{q}{y} \rightarrow WV''|c-| \rightarrow \infty$$

- у міфологічно орієнтованому (M) світі, картини (WV) якого характеризуються відносно необмеженою варіативністю, розгортається певний сценарій scen (n), у котрому особа (P) з певними онтологічними (a), функціональними (b), аксіологічними (c) й просторовими (d) властивостями виконує дію (q) з використанням певного об'єкта / неживого предмета (x) з відповідним набором параметрів (a'b'c'd'), здатного діяти як (y). Якщо результатом сценарію є "покращення" стану речей у світі (3) (зменшення рівня ентропії системи), то набутий суб'єктом сценарію досвід (зміна його параметрів у ступені n як

діяльнісно-практична, онтологічно-функціональна основа "мудрості") віддзеркалюється у його позитивній аксіологічній оцінці с(+) (ознака "мудрий" / "розумний") (4), а подальші модифікації світу відбуваються з урахуванням нового досвіду конфігуратора світу (7). Відповідно, при погіршенні стану речей у світі (5), особа набуває досвід іншого характеру (варіативно – здатність коригувати несприятливі стани речей або здатність до деструктування системи – (6)), що проявляється у накопиченні ентропії в подальших абераціях образу світу (8).

У запропонованій універсологічній моделі ЛЮДИНИ [6, с. 53-57] конфігурація її ментальної сфери (рівень 3) каузативно корелює зі сферою міжколективних взаємодій (рівень 5), а також спирається на сферу чуттєво-емоційних інтеракцій (рівень 2) та психофізіологічний рівень 1. Загалом, людина постає у відносно необмеженій кількості іпостасей, яким притаманне ситуативне домінування того чи іншого модусу. У випадку сталого домінування ментальної сфери у життєвих і професійних практиках людини, ми можемо ідентифікувати її як *Homo orientalis*, а її здатність до "орієнтування" розуміється як вміння ідентифікувати інформаційні сигнали різної природи, здійснювати їхню обробку та інтерпретацію відповідно до прагматичних установок і змісту вихідних концептуальних аксіом. Свідомість такої людини співвідноситься з "площинним" типом мислення, котре дозволяє встановлювати ієрархічні відносини між складниками об'єкту пізнання, а також причинно-наслідкові зв'язки в межах концептуальних орієнтирів, що окреслюють "площину" відповідної картини світу (тобто, вдало "орієнтується" в обмежених координатах звичного світу й здійснює вузькофахове пізнання). Пріоритетні концептуальні процедури, здійснювані такою людиною, розгортаються у межах доменів, дотичних до професійної діяльності, і мають метонімічний та метафоричний характер, є здебільшого "експліцитними", орієнтованими на емпіричний досвід і традиційні "методологічні міфологеми". Як користувач мовного коду, ця мовна особистість проявляється у відносно стандартизованій іпостасі як системи "з налаштуваннями за замовчанням", оскільки включена переважно до інституціональних професійно орієнтованих дискурсивних практик. Її типова соціальна роль – дослідник-аналітик або вчитель-транслятор.

Успішне здійснення розумової діяльності, що проявляється у бажаному розгортанні відповідних соціальних практик і соціальних трансформаціях людини, відображається в її характеристиці як "розумної" або "мудрої". Зокрема, грец. *σοφία* "мудрість" співвідноситься зі значеннями "вправний (у теслярстві, музиці)", "розумний", "вчений / навчений", що є результатом відповідних соціальних практик. Традиційні уявлення про сутність якостей "мудрий" / "розумний" відображені у внутрішній формі імен відповідних концептів у різних індоєвропейських мовах.

Так, да. *froda* "мудрець", *frōd* "мудрий, розумний, вправний, давній, старий", гот. *frapī* "розуміння, розуміти, думати, впізнавати", *frōþ-s* "розумний, мудрий", **frōdī* "мудрість", дпівн. *frōð-r* "розумний, мудрий", норв. *frod*, шв. *fröder*, дфриз. *frōd*, дсакс. *frōd* "той, хто розуміє, мудрий", нід. *vroet*, нід. *vroed*, двн. *fruot* "той, хто розуміє, мудрий", *frad* "успішний", *fradalīh* "нахабний, негречний", свн. *vrūot* "той, хто розуміє, мудрий, гарний, шляхетний, вправний" < протогерм. **fráða-*, **fráðja-n*, **fráðjan-*, **frōdá-* "розумний, розуміти" < і.е. **prāt-* "розум, розуміння" (пор. балт. **prāt-a-* с., лит. *prantù*, *pràsti* "ставати звичним", *su-pràsti* "розуміти", *prōtas* "розуміння", латис. *prūotu*, *prast* "розуміти, помічати, осягати", *pràts* "розуміння, розум, бажання, душа"), що дозволяє реконструкцію "мудрий, розумний" < "той, хто помітив [дещо важливе]" < "вправний [щоби помітити / впізнати / схопити]" [27]. Іншими словами, отримання знань і досвіду здійснюється унаслідок процедури "фіксації ситуативно релевантного кванту інформації". У свою чергу, виділення такого кванту інформації пов'язане з процедурою "розщеплення", закодованою в і.е. **prāt-* / **prēt-* < і.е. **per-* "бити, різати" [7, с. 195; 23, с. 845].

Окрім "спритності" та "вміння вхопити", зазначена процедура можлива за умови здатності людини бачити "сутність речей", тобто, виділяти фокусні ознаки об'єктів, пор. а. *wise*, да. *wis* "вчений, мудрий, підступний, розумний, досвідчений, вправний у судженнях", дсакс., дфриз. *wis*, дпівн. *viss*, нід. *wijs*, н. *weise* "мудрий" < герм. **wissa-z* (варіанти: **waita-*

(*witan-*), **witja-z*, **witra-* **wís(i)a-*, **wísō(n)*; **wissa-*, **waitian-*) < дієприкм. мин. ч. **wittos* < і.е. **weid-* "бачити". Вказані германські основи також дотичні до виникнення таких одиниць: гот. *witan* "знати"; **fulla-wīs* "дорослий", *un-wīs* "нетямущий", *fra-wīt* "помста", *un-wita* "дурень", **fulla-wita* "досконалий", *un-witi* "дурість", **witþō* "закон", дпівн. *vita* "вказувати, сповіщати, намагатись, бути притомним", *vit* "розумний, зрозумілий", *vīs* "спосіб", *vīsa* "строфа", у множ. – "поезія", *vīss* "мудрий", *veita* "задовольняти, допомагати, відбуватись"; *vit* "розум", *viti* "прикмета, знамення"; норв. *vita*, *vis* "спосіб", *visa* "пісня", *vit* "розум"; дшв. *vēta*, шв. *vis* "спосіб, манера, характер", *visa* "пісня", *vett* "розум", *vete*, *vette* "знак, ознака", дан. *vide*; *vis* "спосіб, манера", *vise* "пісня"; *vis*, *vid* "розум, розумний", *vede* "знак"; да. *witan* "знати", *wita* "знавець, радник", *wīs* "манера, жарг", *gewita* "свідок", дфриз. *wita*; *wīs*; *wīs* "манера, жарг", *wēta* "вимагати, засвідчувати"; дсакс. *witan*; *wīs*; *wīsa*, *wīs* "манера, жарг"; *wiss* "впевненість"; снід. *wēten* (*wēt*); *wet*, *wit*, *weet* "манера, жарг"; дфранк. *witon*; *wīslīco* "зрозумілий", снн. *wēten*, *wetten*, двн. *wiggan* "знати", *unwiggo* "той, хто не знає", *forawigo* "передбачливий", *wigo* "мудрець", *giwiggo* "виробник, батько", *wiggōd*, *wīs*, *wīsi* "досвідчений, зрозумілий, розумний, вчений", *wīsa* "спосіб, форма прояву", *wīs* "манера, жарг"; свн. *wiggen* "знати, розуміти, дізнаватись"; *wīse*, *wīs* "спосіб, форма прояву, мелодія, пісня", н. *wissen*, *weise*, *Weise*, *gewiss*. Пор. також дінд. *vetti*, *vedati*, *vidāti* "знати"; *vida-*, *vidyā*, *vidmán-* "знання, мудрість", *veda-* "знання, священне знання, легенди", простослов. **vēdē*, **vēmь*, **vēdēt*, балт. **waid-*. Пор. також одиниці кельтськими мовами: кіпр. *wynn*, корн. брет. *goun* "я знаю", кіпр. *guyss*, брет. *gous* "було вивчене, відкрите" ~ **widto-*; гел. **dru-wid-* "мудрець" ~ **widā-*; також кіпр. *gwedd* "вид, форма, стан"; кельт. **pari-widyō-*: дірл. *airde* "знак" `Zeichen', кіпр. *arwydd*; кельт. **windo-*: дірл. *find*, кіпр. *gwynn* "мудрий", гел. *Vindo-* "чарівник", вал. *Gwyddion* – особове ім'я чарівника [27]. І.е. **weid-* "бачити" пов'язується також з і.е. **ueidh-* "знати", але також "бити, різати" [8, с. 572].

Відзначимо метафтонімічний кластер значень (мікро текстів-програм) "знати" ← "виділяти (відділяти)" ← "виокремлювати" ← "бачити" як основу аналітичних розумових операцій, а також асоціацію значень "бачити" / "знати, пізнавати"- "говорити" / "співати" / "віршувати", що засвідчує наявність специфічного знання (скоріш за все, сакрального), що здобувається в ірраціонально-чуттєвий спосіб, у стані натхнення, за умови "активації" міфопоетичного сегменту свідомості, пор. триєдину іпостась Одіна як бога мудрості, поезії та війни: н. *Wut*, двн. *wuot*, нід. *woede* "лють", да. *wōd* "голос, божевілля, пісня", дпівн. *ōdr* "скажений, лютий", гот. *wōþs* "скажений" < герм. **wōðaz* "скажений, лютий", а також лат. *vātēs* "віщун", дірл. *fāith* поет, дінд. *vāta-h* "вітер" < і.е. **uat-/uot-* "екстаз, збудження" < і.е. *auā-* / *uē-* / *ue-* "дути" [7, с. 608]. Ці семантичні ознаки співвідносяться як зі специфічним станом свідомості (натхненням), спільним для творчості й відкриття (ірраціонального інсайту) в пізнанні, так і з енергією, необхідною для "розщеплення" / руйнування об'єкта пізнання.

У свою чергу, "розум" і "мудрість" як властивості суб'єкта, що розвиваються у практичній діяльності, пов'язані з "баченням" / "вбачанням", стосуються "відкриття" раніше невідомого фрагменту інформації. Так, да. *sefa* "характер, душа, свідомість, розум", *anseffian* "розуміти, осягати", *af-sebbjan*, *an-sebbjan* "помічати, відчувати, розрізняти", гот. **sifan* "радіти", дпівн. *sefi* "свідомість, розум", *sefa* "заспокоювати", норв. *seva* "заспокоювати", шв., діал. *säv* "заспокоюватися", дсакс. *sevo* "свідомість, розум", *af-sebbian* "помічати, відчувати, розрізняти", *af-*, *biseffian* "помічати", двн. *sebō* "свідомість, розум"; *antseffen*, *intseffen* "осягати, помічати", свн. *seber* "той хто куштує, дегустатор", *beseben* "розпізнавати, розуміти" < протогерм. **siban-*, **saffan-*, **sibōn* "помічати, пробувати на смак, радіти" < і.е. **sap-*, *-e-* "пробувати, досліджувати" [27]. Від цієї ж основи і.е. **sap-*, *-e-* > лат. *sapīō*, *-ere*, *sapīvī/sapīū* "куштувати, бути кмітливим"; лат. *sapientia* "гарний смак, розум, мудрість" > дфр. *sapience* > а. *sapience*, *sapient*, а також і.е. **sap-* > лат. *sapientem* "мати гарний смак, бути розумним" *sapere* > вульг. лат. **sapius* > гало-роман. **sabijs* > дфр. *sage* "мудрий, вчений, вправний" > а. *sage* [18]. Пізнання як наслідок "куштування" передбачає "відокремлення досліджуваного зразку" від об'єкта дослідження, тобто, реалізації процедури, закодованій

семою "розкладання, розщеплення", що типологічно зближує наведені одиниці зі смисловим кластером, утворюваним навколо *wissa-z.

Принагідно наголосимо на специфіці операції "зорової акцентуації як наслідку відокремлення", відображеній у паралелях: а. *mind*, да. *gemynd* "спогад, думка", днвн. *gimunt* "спогад", гот. *gamunds* "спогад, пам'ять" (< герм. *munđiz "пам'ять, думка"); да. *туне* "спогад, любов", дпівн. *munr* "душа, думка", шв. *mån* "цінність, користь", гот. *muns*, дсакс. *tunan* "думати", дпівн. *tuna* "пригадувати", *Munin* – один з воронів Одіна, гот. *tunan* "думати, бажати", да. *tunan* < герм. **mun-* "думати", а також лат. *mēns* "розум, думка, свідомість", а. *mental*, дірл. *foraithmet* "пам'ять, дінд. *mati* "думка", лит. *mintis* "пам'ять", укр. пам'ять < і.е. **men(t- / mon(t)* "думати", що, у свою чергу може бути дериватом і.е. *semə- / smē* (> (*s*)*smen-*) "різати, розщеплювати" [7, с. 396]. Відповідно, фундаментальною ознакою людського пізнання (аналітичного) є дезінтеграція або знищення об'єкту дослідження. З і.е. **men-* пов'язані також укр. *мудрий*, друс. *мудръ*, болг. *мъдръ*, сербо-хорв. *мудар*, словен. *modar*, чес. *toudry*, словц. *mudry*, польск. *mądry*, влуж., нлуж. *mudry* ~ лит. *mandrus* "бадьорий, гордий, запальний", лтс. *tuodrs* "бадьорий, живий, дінд. *medha* "мудрість, розум, розуміння, думка", авест. *mazdra-* "мудрий, розумний", днвн. *muntar* "вправний, живий, бадторий", гот. *mundon sis* "дивитись на щось, дісл. *munda* "мітити" [10 (2, с. 670)], що вказує на "енергетичні витрати" / "енергетичні взаємодії", що зумовлюють пізнавальні операції та набуття суб'єктом відповідної якості.

Регулярність семантичної трансформації "різати / розщеплювати" > "розумний" проявляються також у значенні одиниць н. *klug* "розумний, хитрий", а. *clever*, снн. *klōk* "спритний, швидкий, хитрий", нід. *cloec* "хоробий, підступний", свн. *klūc* "тонкий, витончений, вправний, хитрий" < *klōg-* / *klōk-* "вправний, хитрий", які В.В. Левицький співвідносить з укр. *глід*, болг. *глог* "колюча рослина", протосл. *glogъ, грец. *glochis* "вістря", *glōssa* "язик" < і.е. **glōgh-* / *glogh-* *glāgh-* "гострий" [7, с. 324]. Ця ж трансформація (а. *clever* ~ да. *cleofan*) відзначається М. М. Маковським, за винятком виокремленої і.е. основи: *klug* < **kleg-* < **kel-* "різати" [8, с. 268]. За іншою версією, герм. **klōka-* ~ і.е. **gel-* "круглий, заокруглений, кулеподібний" [17] (дірл. *glicc* "мудрий, розсудливий" [21, с. 192]), що віддзеркалює діалектичну природу речей і інверсивний потенціал процесів та явищ (синтетичне ірраціональне пізнання як основа МУДРОСТІ).

Підкреслимо також практично-діяльнісний аспект набуття знань / якості "мудрий", пор.: да. *snotor*, гот. *snutrs*, дпівн. *snotr* "розумний", *snūtra* "набувати розуму", днвн. *snottar*, н. діал. *schnodderich* "розумний не відповідно до віку, нахабний" < герм. **snutra-*; **snutrian-* "мудрий", що, у свою чергу, пов'язується або з основою *sne-* "сопіти, шмаркатися" < і.е. *sneu-* < і.е. **rneu-* (грец. *πνευμα* "подих") [7, с. 491], і дозволяє реконструкцію "мудрість" < "винюхувати", активний пошуковий процес, пов'язаний із взаємодією зі специфічними енергопотоками, у міфологічному просторі метафорично асоційованими з енергією ПОВІТРЯ [6, с. 152-157], або ж співвідноситься з герм. *snud-* "швидкий" (ця ж ознака є базовою для енергії ПОВІТРЯ) < і.е. **sneu-* "різати, згинати, обертати" [7, с. 496] й імплікує розгортання мікро-сценарію "розчленування" як основи аналітичного пізнання. Про "повітряність", тобто, інформаційну обробку і обмін ("вдихання" – "видихання") та синергетичну динамічну інтеракцію суб'єкта і об'єкта пізнання можна також вести мову з огляду на наступні міркування, пор. гіпотезу стосовно слов. *dumati, словен. *dumati*, пол. *dumać*, укр. *думати*, біл. *думаць*, рос. *думать* < **dux-*, **dux-*, а також *дѣто-*, *doti-*, що поєднують семи "думати" і "дути" (лит. *dūmti* "дути") [11 (5, с. 155-156)]; а також одну з гіпотез, що інтерпретує зміст гот. *hugs* "розум, розуміння", дпівн. *hugr* "думка, поняття", *Hugin* – один з воронів Одіна, шв. *håg* "намір", да. *hyge*, нід. *heug* "розуміння", дфриз. *hei*, дсакс., днвн. *hugi* "думка" (< герм. **hugu-* / *hugi-*); н. *högen* "радіти", днвн. *huggen*, *huckan*, да. *huckgean*, нід. *heugen* "пам'ятати", дсакс. *huggean*, з.-фриз. *hugia*, дпівн. *hyggja*, гот. *hugjan* "думати, робити судження" (< герм. *hugjan) < герм. **hug-* "думати, розум, розуміння, думка", де припускається зв'язок герм. **hug-* та і.е. **keu-* "важко дихати, позіхати" [7, с. 284; 23, с. 631, 628]. Підкреслимо, що "духовність" є не морально-етичною абстракцією, а базовою характеристикою ментальної діяльності людини як відкритої природо відповідної системи, спрямованої на обробку інформації та моделювання станів речей у світі.

Нарешті, укр. *розум*, *ум* є спільнокореневим з укр. *уміння*, що також свідчить про практично-діяльнісну природу досліджуваного феномену; пор. рос., болг. *ум*, пол., чес., слц. *um*, слн. *úť*, стел. *оумъ*, псл. *умъ* < і.е. **au-* "сприймати органами чуття", пор. лит. *aučiõ* "розум, інтелект" *omenis, ómena* "свідомість, почуття" *omẽ* "інстинкт" [5 (6, с. 31-32); 23, с. 78], що дозволяє припустити близькість значень "пізнання" та "почуття" та, наголосити на здатності РОЗУМУ здійснювати ірраціональні пізнавальні процедури.

У текстах різних жанрів та історичних періодів риса "розумний" / "мудрий" є типовою ознакою таких денотатів. ЛЮДИНА (досвідчений індивід, МУДРЕЦЬ): *witan Scyldinga* "мудрі Скільдінги" [15, 778], *No þæs frod leofað // gumena bearna* "жоден з синів людських не жив так мудро" [15, 1366-1367], *ða se wisa spræc // sunu Healfdenes* "помовив мудрець, син Хальфдана" [15, 1698-1699], *ok með snotrum sitr* "той хто сидить поміж мудрими" [20, 7], *At hyggjandi sinni* "розум" (у сенсі "спритність, талан") [20, 6], *horskr ok þögull* "мудрий і мовчазний" [20, 6], *mannvit* "розум" ("здоровий глузд") [20, 6], *svá nýsisk fróðra hverr fyrir* "так роздивляється мудрий дуже уважно" [20, 7], *Meðalsnotr skyli manna hverr* "чоловік має помірковано проявляти мудрість" [20, 54], *Meýjar ástum // mun-a þér verða // vísi gestr of varit* "діви кохання буде з тобою, мій мудрий гостю" [13, 8], *Er-at svá horskr // Hildimeidr* "не буде мудрим ясен битви [якщо не вб'є брата людини, котру вже вбив]" [19, 36], *A mówią, że w bajkach jest mądrość ludu! Gównó warta taka mądrość, Geralt.* "А кажуть, що у казках є народна мудрість! Лайна не варта така мудрість, Геральте!" [25, 55], *A starożytnych przyśpiewek nie należy lekceważyć, tkwi w nich nagromadzona przez pokolenia mądrość.* "А старі байки не варто зневажати, бо в них зібрана мудрість поколінь" [168, *wintrum frod.* [25, 1724], *frod ond god* "мудрий та хоробрий" [15, 279], *modsefa manegum gecyðed, wig ond wisdom* "той, чия сила розуму багатьом відома, хоробрість і мудрість" [15, 349-350], *frodan fyrnwitan* "мудрий порадник" [15, 2123];

ЛЮДИНА З НАДЗВИЧАЙНИМИ ВЛАСТИВОСТЯМИ (ЧАРІВНИК, ВІЩУН): *Yet he is great among the Wise... His knowledge is deep* [28, с. 72], *The history of Elendil and Isildur and the One Ring is known to all the Wise* [28, с. 81], *He appeared already to know much about them and all their families* С [28, с.170], *völu velspáa, // vitt hon ganda; // seið hon, hvars hon kunni, // seið hon hug leikinn* "віщою чарівницею [її називали], творила чари відьомським жезлом, творила чари – підкоряла розум" [29, 27], *O rump rúmhvnt keluydon. // Arthawon eil math // Pan umdygvaed.* "Сто п'ятдесят чарівників, вчених мужів, нащадків Мета, мене створили [16, с. 169-171], *Derwydon doethur // Darogenwch y arthur. // Yssit yssyd gynt* "Мудрі друїди передрікають Артурові те, що є, і те, що було" [16, с. 238-240], *Wyf llwyr wyf synwyr keinon.* "я довершений, я – мудрість Кеніона" Прів Гіварх 18, *Wyf bard ny rifafi eillon. // Wyf syw llyw wyf syw amrysson* "Я бард, я поєднаний з оленем, я лідер, я мудрий у протистоянні" [24, 19], *Dysgogan derwydon meint a deruyd.* "Мудреці передрікають те, що станеться" [13, 171], *To ja jestem stary dureń, a ty jesteś mądry wieźmin* "Я старий дурень, а ти мудрий відьмак" 33 *Wieszczka. No, Mądra, znaczy. 'Віщунка. Мудра, тобто'* [25, с. 177], *Trafiające się po wsiach dziwne kobiety i dziewczęta, nazywane wieszczkami lub Mądrymi...* "Дивні жінки, що зустрічались у селах і називалися віщунками або мудрими..." [25, с. 177].

КОРОЛЬ, ВОЛОДАР: *snottra þengel* "мудрий володар" [15, 1475], *snotor ond swyðferhð* (мудрий та міцний) [15, 826], *wis ealdorman, woruldgæslig* (мудрий старійшина та заможний) [14, 219], *Nasza pani Calanthe mądra jest i sprawiedliwa, ale co król, to król.* "Наша володарка Каланте мудра й справедлива, але король є король" [25, с. 114], *obok królowej Calanthe z Cintry, której urodę przewyższa tylko jej mądrość.* "Поруч з королевою Каланте з Цинтри, чию красу переважає лише її мудрість" [25, с. 121].

МІФІЧНА ІСТОТА: *at ins fróða Fjalars;* "у мудрого Ф'ялара" [20, 14], *hringa ok men, // Valði henni Herföðr // fekk spjöll spaklig // ok spá ganda, sá hon vitt ok of vitt // of veröld hverja.* "Дав їй Один намиста та кільця, натомість отримав віщування з чарами... крізь світи вона бачила" [29, 29], *Segðu mér þat Alviss, // öll of rök fira* Альвіс "Скажи мені, Альвіс, про все, що є в світі" [12, 9], *Segðu mér Fáfnir // alls þik fróðan kveða // ok vel margt víta* "Скажи мені, Фафніре, всі кажуть, що ти мудрий і багато знаєш" [19, 12], *біло-зелений вуж, ярун... Нехай тобі добро про нас, і нам про тебе, о мудроокий Шестикрилець* [4, с. 57];

БОЖЕСТВО: *Paðan koma teyjar // margs vitandi* "звідти постали мудрі діви [Норни]" [29, 20], *witig god* "мудрий бог" [15, 685], *nefne him witig god wyrð forstode* "якби мудрий бог не змінив їхню долю" [15, 1056], *halig god //geweold wigsigor; witig drihten* "святий бог переміг, мудрий володар" [15, 1553-1554].

Отже, "розумність" виявляється універсальною ознакою систем та їхніх складників, що належать до різних вимірів та планів буття, при чому "розумність" співвідноситься зі здатністю передбачати найбільш комфортні / ефективні траєкторії поступу системи, моделювати бажані стани речей у світі, узгоджувати міжсистемні взаємодії. Моделювальний аспект розумової діяльності (як основи практичної перетворювальної діяльності) зближує відповідний концепт із локусом МАГІЯ, а також із САКРАЛЬНОЮ СФЕРОЮ. Спільність ознаки "розумний" / "мудрий" для цих денотатів свідчить про їх фрактальну подібність, сутність котрої полягає у здатності до обробки інформації та моделюванні станів речей у світі на досяжному для суб'єкта рівні реальності. Відзначимо й етноспецифічні конотації, породжувані номінаціями денотатів з різних планів реальності: *и си блаженная Ольга искаше добрые мудрости Божия* [9, с. 96], де "мудрість" сакральна, божественна, а профанні знання і вміння визнаються та використовуються: *приде кудесьнику хотя вольхования отъ него* [9, с. 282], однак отримують негативну оцінку як "нечисті": *и таковый родъ вольхвуетъ жены чародѣйствомъ и отравою инѣмы бѣсовскими козньми* [9, с. 282]. Такі конотації виникають на стику реалій буття етносу та вторинної християнської міфології.

Загалом, якщо ірраціональне оперування інформаційними квантами є синтетичним (креативним), то традиційна аналітична (раціоналістична) іпостась ментальної діяльності виявляється деструктивною – як для об'єкта пізнання так і у стратегічному плані, адже наслідки раціоналістичного пізнання становлять основу техногенної споживачької цивілізаційної моделі. З огляду на домінування аналітичних раціоналістичних процедур пізнання, відображених у внутрішній формі номінацій "мудрості" та "розуму", зазначені феномени як властивості суб'єкта є "тактичними", аніж "стратегічними". Оскільки для "розщеплення і розкладання", тобто, аналізу, суб'єкт повинен мати цілісний об'єкт дослідження і загальне апіорне усвідомлення його сутності й призначення, а також необмежений доступ до нього (тобто, перебувати на вищому відносно об'єкта рівні буття), будь-які об'єкти, недоступні для аналізу, незрозумілі або емпірично недосяжні у рамках наявного технологічного дослідницького інструментарію, залишаються недоступними для раціонального (наукового) пізнання. Відповідно, ментальна діяльність людини, результатом якої є відкриття нового, або позитивні зрушення у стані речей у світі буття, пов'язана зі розширеним станом свідомості (значення "натхнення", "поезія", "звук" у внутрішній формі імен концепту МУДРІСТЬ), поєднання раціонально-аналітичного та ірраціонально-чуттєвого способів інтерпретації інформації, що передбачає стратегічне передбачення міжсистемних взаємодій.

Подальше дослідження може стосуватись вербальних репрезентацій сценаріїв між колективних інтеракцій у міфологічному та інших просторах.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Бялик В. Антропологічний зміст інформаційної мовної картини світу / Василь БЯЛИК // Наукові запискию – Серія : філологічні науки. – Вип. 146. – Кіровоград: Видавець Лисенко В.Ф., 2016. – С. 3 – 8.
2. Буниятова И.Р. Текст или дискурс : вот в чем вопрос // *Studia Philologica*. – Вип.6. – К. : Київ. Ун-т ім. Б. Грінченка, 2016. – С. 3–9.
3. Веккер Л. М. Психика и реальность : единая теория психических процес сов / Л.М. Веккер. – М. : Смысл, 1998. – 685 с.
4. Гриневичева К. Шестикрилець. Шоломи в сонці / Катря Гриневичева. – К. : Дніпро, 1990. – 342 с.
5. Етимологічний словник української мови : В 7 томах / Укл. Боддирев Р. В та ін. – К. : Наукова думка. – 1982 – 2006. – Т. 1–6.
6. Колесник О.С. Мова та міф у вимірі міждисциплінарних студій : Монографія / О. С. Колесник. – Чернігів: Десна-Поліграф, 2016. – 240 с.
7. Левицкий В. В. Этимологический словарь германских языков / В. В. Левицкий. – Винница : Нова книга, 2010. – Т.1. – 610 с.
8. Маковский М.М. Этимологический словарь современного немецкого языка / М.М. Маковский. – М. : Азбуковник. – 2004. – 630 с.
9. Повість врем'яних літ : Літопис (за Іпатським списком) / комент. В.В. Яременка. – К. : Рад. письменник, 1990. – 558 с.

10. Фасмер М. Этимологический словарь русского языка / М. Фасмер; [пер. с нем. и доп. О.Н. Трубачева] : В 4-х т. – М. : Прогресс, 1964. – 1973.
11. Этимологический словарь славянских языков. Праславянский лексический фонд. / Ред. О.Н. Трубачева. – Вып. 5. – М. : "Наука", 1978. – 232 с.
12. Alvisismal. – [электронный ресурс]. – режим доступа : <http://etext.old.no/Bugge/alvis.html>
13. Arymes prydein fawr. – [электронный ресурс]. – режим доступа : <http://www.maryjones.us/ctexts/t06w.html>
14. Battle of Maldon, the. – [электронный ресурс]. – режим доступа : http://www.sacred-texts.com/neu/ascp/a10_01.htm
15. Beowulf. – [электронный ресурс]. – режим доступа : http://www.sacredtexts.com/neu/ascp/a04_01.htm
16. Cad Goddeu. – [электронный ресурс]. – режим доступа : <http://www.maryjones.us/ctexts/t08w.html>
17. DWDS Etymologisches Wörterbuch. – [электронный ресурс]. – режим доступа : <http://www.dwds.de/>
18. Etymological Dictionary of Modern English / Ed. by D. Harper. – [электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.etymonline.com>
19. Fafnismal [электронный ресурс]. – режим доступа : <http://etext.old.no/Bugge/fafnis.html>
20. Havamal. – [электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://etext.old.no/Bugge/havamal.html>
21. McBain A. An Etymological Dictionary of the Gaelic Language / Alexander. A. McBain, LL.D. – Stirling : Eneas MacKay, 1911. – 426 p.
22. Pinker S. The Language Instinct: How the Mind Creates Language: The New Science of Language and Mind / Steven Pinker. – N.Y. : Penguin Science, 1995. – 483 p.
23. Pokorny J. Indogermanisches etymologisches Wörterbuch / Julius Pokorny. – Bd. 1–2. – Bern : Francke. – 1959. – 1183 S.
24. Prif gyvarch taliessin. – [электронный ресурс]. – режим доступа : <https://aintnothingsacred.wordpress.com/2011/05/08/llyf-taliesin-i/>
25. Sapkowski A. Ostatnie zyczenie / Andrzej Sapkowski. – Warszawa : SuperNOWA, 1998. – 287 s.
26. Smith M. B. Cases as conceptual categories : Evidence from German / M. B. Smith // Conceptualizations and mental processing in language. – B.; N.Y. : Mouton de Gruyter, 1993. – P.531–565.
27. StarLing database server / S. Starostin, G. Bronnikov, Ph. Krylov. – 1998-2012. – [электронный ресурс]. – режим доступа : <http://starling.rinet.ru>
28. Tolkien J.R.R. The Fellowship of the Ring / J.R.R. Tolkien. – N.Y. : Ballantine Books, 2000. – 479 p.
29. Voluspa. – [электронный ресурс]. – режим доступа : <http://etext.old.no/Bugge/voluspa/>

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Олександр Колесник – доктор філологічних наук, професор; професор кафедри германської та романської філології Київського університету ім. Б. Грінченка.

Наукові інтереси: лінгвосоціотика, лінгвокультурологія, когнітивні студії, міфопоетика, універсологія

УДК 811. 161. 1'38

ПЯТЬ ИПОСТАСЕЙ ЛИНГВИСТИЧЕСКОЙ МОДЕЛИ

Игорь МЕНЬШИКОВ (Днепро, Украина)

Під моделлю у мовознавстві найчастіше розуміється структурний та/або функціональний аналог явища, що вивчається, яке через ті чи інші причини є недоступним безпосередньому спостереженню в необхідному досліднику обсязі або в прийнятній для нього формі. Однак під час більш загального тлумачення моделі відповідний конструкт не може бути зведеним до однієї вказаної його іпостасі, оскільки функціонувати він може лише тоді, коли під час моделювання чітко визначена ціла низка інших параметрів моделі, які виявляють себе у нерозривній єдності. У якості таких параметрів як різних іпостасей моделі слід зафіксувати це, щонайменше, чотири складових цього конструкту: теоретичну базу, яка вказує на правила побудови моделі та використовує при цьому символіку, класифікацію моделі як лінгвістичної одиниці, категоріальний характер моделі, метод лінгвістичного аналізу.

Ключові слова: лінгвістична модель, структурний та/або функціональний аналог, метамова, лінгвістична одиниця, категорія, метод наукового аналізу.

Под моделью в языкознании чаще всего понимается структурный и/или функциональный аналог изучаемого явления, в силу тех или иных причин недоступного непосредственному наблюдению в нужном исследователю объеме или в приемлемой для него форме. Однако при более общем толковании модели соответствующий конструкт не может быть сведен к одной указанной его ипостаси, поскольку функционировать он может только тогда, когда при моделировании четко обозначен целый ряд и других параметров модели, проявляющих себя в неразрывном единстве. В качестве таких параметров как разных ипостасей модели следует зафиксировать еще, как минимум, четыре составляющих этого конструкта: теоретическую базу, указывающую на правила построения модели и использующую при этом символіку, квалификацию модели как лингвистической единицы, категориальный характер модели, метод лингвистического анализа.

Ключевые слова: лингвистическая модель, структурный и/или функциональный аналог, метаязык, лингвистическая единица, категория, метод научного анализа.

The model in linguistics is often referred to as the structural and \ or functional analogue of the phenomenon under the research, which is due to various reasons inaccessible to the direct observation of the researcher in the enough volume, or in a form acceptable for him. However, in a more general interpretation

of the model the corresponding construct cannot be reduced only to one mentioned its incarnation, since it can operate only when during the modelling is clearly identified a number of the other parameters of the model, manifesting themselves as an indissoluble unity. As such parameters as different incarnations of the model should be recorded at least four the following components of this construct: theoretical basis, indicating the rules for model construction and using the same symbols, the qualification of the model as a linguistic unit, the categorical nature of the model, method of linguistic analysis.

Keywords: *linguistic model, structure and \ or functional analogue, a meta-language, linguistic unit, category, method of scientific analysis.*

Слово *модель* – это один из наиболее типичных полисемантов, зафиксированных в различного рода лексикографических, нормативно-справочных и научных изданиях, однако в наиболее общем его понимании это слово применительно к самым разным отраслям науки и техники, в том числе, естественно, и к лингвистике, довольно часто толкуется в качестве некоего структурного и/или функционального аналога (подобия, образца, имитатора и т.п.) исследуемого предмета или явления как реального объекта изучения и описания. Так, в Большом толковом словаре современного украинского языка приведено восемь разных значений слова *модель*, среди которых наличествует и такое:

Образец, воспроизводящий, имитирующий строение и действие какого-нибудь объекта, используемый для получения новых знаний об объекте [1, с. 683].

В Толковом словаре по вычислительной технике и программированию мы читаем:

Модель – Система объектов или процесс, свойства которых в каком-либо смысле подобны свойствам другой системы или процесса [3, с. 107].

Т. В. Булыгина и С. А. Крылова модель в языкознании определяют как искусственно созданное лингвистом реальное или мысленное устройство, воспроизводящее, имитирующее своим поведением поведение какого-либо другого («настоящего») устройства (оригинала) в лингвистических целях [5, с. 306].

Р. Г. Пиотровский, обращаясь к лингвистической модели и описывая фонологический уровень структуры языка, понимает под моделью систему некоторых объектов, структура или поведение которой соответственно воспроизводит структуру и поведение другой системы объектов, являющейся предметом исследования [8, с. 13].

Есть, естественно, в приведенных и подобных им толкованиях модели какие-то свои нюансы, но общий смысл соответствующего понятия сводится к определённому рода искусственному материальному объекту как аналогу объекта изучаемого, аналогу, дающему исследователю возможность получить об этом объекте нужную ему информацию, как правило, недоступную в силу тех или иных причин при непосредственном за ним наблюдении. Есть, однако, и совершенно иные, как несколько суженные, так и более широкие, осмысления модели, в том числе и лингвистической.

В. Д. Стариченок, например, определяет модель как схему или образец какого-либо языкового явления (обычно регулярного, закономерного), где последовательно отражается расположение его элементов, структурных частей [11, с. 317], фактически сводя, хотя и в скобках, соответствующее понятие только к каким-то отдельным классам моделей с актуализацией их внутренней организации.

В. А. Штофф полагает, что модель – это такая мысленно представляемая или материально реализованная система, которая, отображая или воспроизводя объект исследования, способна замещать его так, что её изучение даёт нам новую информацию о данном объекте [15, с. 19].

В лингвистической энциклопедии Е. А. Селивановой модель дефинируется как абстрактный формализованный и идеализированный знаковый образ упрощённого воспроизведения определённого объекта (оригинала), искусственно созданный исследователем с целью изучения признаков, строения этого объекта, способов его существования и функционирования [10, с. 467], а по В. С. Перебийнос, модель – это логическое, логико-математическое или математическое исчисление, являющееся аналогом структуры языка [13, с. 339].

В такого рода дефинициях модель представлена в качестве более сложного, чем просто структурный или функциональный аналог, конструкта. Это и некий инструментарий, и формализованная система, т. е., как указывают специалисты по информатике и вычислительной технике, круг знаний, набор аксиом и правил вывода новых формальных

объектов из аксиом и уже построенных объектов [4, с. 296]. Это может быть и определённого рода лингвистическая единица, представленная, например, в виде структурной схемы (модели) какого-то конкретного типа предложений, словосочетаний или иных конструкций и противопоставленная другим лингвистическим единицам того же типа, и даже некое категориальное понятие общелингвистического и методологического плана. Модель, таким образом, а особенно модель лингвистическая, представляет собой сложное и многоаспектное явление, фигурирующее и репрезентирующая себя одновременно в нескольких субстанциональных проявлениях, образующих неразрывное единство целого ряда её ипостасей, количество которых может быть, по-видимому, разным в зависимости от теоретической ориентации и прагматических установок исследователя, от характера моделируемого объекта и самой модели, а также от различных способов её интерпретации. И в этом плане мы в своё время посчитали необходимым обозначить, как минимум, две, а при более общем подходе к моделированию – четыре ипостаси модели [7, с.121], к которым есть, по-видимому, необходимость добавить и пятую. Укажем на соответствующие проявления и формы субстанционального существования модели как понятия и лингвистического термина.

Ч. Хоккет говорит о двух основных ипостасях лингвистической модели и толкованию модели как структурного или функционального аналога изучаемого явления чётко противопоставляет модель грамматического описания, определяя эту её ипостась как такую систему зафиксированных правил, в рамках которой исследователь изучает грамматику того или иного языка и формулирует результаты своих исследований [17, с. 210-234]. Модель предложения, например, если принять соображения Ч. Хоккета, может быть представлена в виде его структурной схемы [2], дерева зависимостей [14] или, скажем, той или иной, по Л. Теньеру, стеммы [12], но любое из указанных представлений основных коммуникативных единиц может быть реально квалифицировано в качестве модели только тогда, когда оно сопровождается описанием используемой при этом символики и жёсткими правилами построения соответствующих синтаксических конструктов.

Некоторые из таких конструктов, и в частности структурные схемы предложения или аналитические модели словосочетания типа, скажем, ПС (*новый дом*), КС (*мой дом*), ППС (*большой каменный дом*), КПС (*мой новый дом*), КППС (*этот большой каменный дом*) и т.п., когда они анализируются и сопоставляются друг с другом, могут функционировать, очевидно, и в качестве определённого рода синтаксических единиц (третья ипостась модели), которыми оперирует исследователь или, если речь идёт об обучении языку, – педагог. Структурные схемы как модели, представленные в виде формул предложения, квалифицировал в качестве лингвистических (минимальных коммуникативных) единиц и Ф. Данеш [16, с. 225-241], объединяя в такого рода построениях модель как структурный аналог (условно говоря, собственно модель) и способ моделирования (метаязыковые построения).

И. С. Попова включает модель в систему фундаментальных категорий метаязыка украинского синтаксиса (четвёртая ипостась), отмечая при этом, что моделирование в синтаксисе – очень важная и совершенно необходимая составляющая, входящая в комплекс других составляющих, без которых не может быть объективизирован и соответствующий ярус структуры языка, таких, в частности, составляющих, как синтаксическая единица и синтаксическая связь [9, с. 69].

И в самом деле, никакая конкретная синтаксическая единица и никакое реально контролируемое множество таких единиц, в том числе, естественно, и предложений, не даст нам сколько-нибудь полного представления ни о структуре этой единицы, ни о её функциональном предназначении. Нужен какой-то общий конструкт категориального характера, каковым, по-видимому, и является в частном случае модель предложения в ипостаси грамматической категории как интегральной, по В. М. Русановскому, единицы языка, охватывающей общим грамматическим значением несколько взаимно противопоставленных и формально выраженных родовых (морфологических или синтаксических) значений [13, с.108]. Именно категориальный характер модели предложения даёт возможность лингвисту предметно говорить и о парадигме предложения и

о его типах, выделяемых по самым различным основаниям, как структурной, так и функциональной ориентации.

Моделирование, наконец, является востребованным, широко используемым в разных науках и очень эффективным методом научного анализа в особенности тогда, когда сам объект исследования в силу тех или иных причин недоступен в нужном или хотя бы в достаточно приемлемом для исследователя виде непосредственному наблюдению, как это часто имеет место при изучении и описании естественного человеческого языка. Отсюда и пятая ипостась лингвистической модели – метод лингвистического анализа, метод как способ познания явлений природы и общественной жизни; приём или система приёмов, используемых в какой-либо сфере деятельности (науке, производстве и т.п.) [1, с. 664]. Указанная ипостась – самая общая и наиболее сложная составляющая лингвистической модели, включающая в себя целый ряд очень важных процедур, и в частности таких, как 1) выбор средств и способа моделирования исследуемого объекта, а соответственно и характера модели, 2) построение соответствующего грамматического описания как метаязыка модели, 3) построение собственно модели как структурного или функционального аналога изучаемого объекта, 4) интерпретация получаемых в процессе моделирования результатов с оценкой степени их адекватности и полезности. Работа с моделью в этом плане – процесс творческий, аналогичный процедуре и принципам построения лингвистических алгоритмов [6, с. 47-52], ориентированных на решение самых разных задач, связанных с изучением и описанием языка, с обучением языку, а также с практикой использования языка в процессе человеческой деятельности.

Важными составляющими какой-то конкретной модели могут оказаться и ещё какие-то её ипостаси, и в частности направленность на анализ или синтез лингвистических единиц, описываемый уровень структуры языка, используемый при моделировании формальный аппарат и т.п., но в общем случае, применительно к любой модели суть этого конструкта, по нашему мнению, в полной мере проявляется именно в рассмотренных пяти ипостасях.

Итак, лингвистическая модель – это сложный системный конструкт, представляющий собой неразрывное единство пяти его основных ипостасей, 1) некоего структурного и/или функционального **аналога** исследуемого и описываемого явления (собственно модели этого явления), 2) теоретической базы, на которые опирается построенная модель (**метаязыка**), 3) полученного в результате моделирования материального представления исследуемого явления, которое может представлять сопоставимые друг с другом различные его конкретные типы и разновидности (**единицы**), 4) лингвистически значимого и максимально обобщённого грамматического понятия, членищегося на ряд частных грамматических его проявлений, в том числе и грамматических его значений (**категории**), 5) комплекса правил, приёмов и процедур лингвистического анализа (**метода**).

БИБЛІОГРАФІЯ

1. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. – К.: Ірпінь ВТФ «Перун», 2005. – 1728 с.
2. Грамматика современного русского литературного языка / под ред. Н. Ю. Шведовой. – М.: Наука, 1970. – 768 с.
3. Заморин А. П. Толковый словарь по вычислительной технике и программированию. Основные термины: около 3000 терминов / А. П. Заморин, А. С. Марков. – М.: Рус. яз., 1988 – 221 с.
4. Информатика та обчислювальна техніка. Короткий тлумачний словник / за ред. В. П. Гондюла. – К.: Либідь, 2000. – 320 с.
5. Лингвистический энциклопедический словарь / под ред. В. Н. Ярцевой. – М.: Сов. энцикл., 1990. – 688 с.
6. Меньшиков И. И. Курс лекций по основам информатики и прикладной лингвистике / И. И. Меньшиков. – Д.: РВВ ДНУ, 2007. – 152 с.
7. Меньшиков И. И. Моделирование в профессиональной деятельности лингвиста / И. И. Меньшиков // Научный вестник Международного гуманитарного университета. Сер.: Филология. – Одеса, 2015. – Вип. 18. – Т. 1. – С. 120-123
8. Пиотровский Р. Г. Моделирование фонологических систем и методы их сравнения / Р. Г. Пиотровский. – Л.: Наука, 1966. – 300 с.
9. Попова І. С. Фундаментальні категорії метамови українського синтаксису (одиниця, зв'язок, модель) / І. С. Попова – Д.: Вид-во ДНУ, 2009. – 432 с.
10. Селіванова О. О. Лінгвістична енциклопедія / О. О. Селіванова. – Полтава: Довкілля-К, 2011. – 844 с.
11. Стариченок В. Д. Большой лингвистический словарь / В. Д. Стариченок. – Ростов н/Д: Феникс, 2008. – 811 с.
12. Теньер Л. Основы структурного синтаксиса / Л. Теньер. – М.: Прогресс, 1988. – 656 с.
13. Українська мова. Енциклопедія / за ред. В. М. Русанівського, О. О. Тараненка. – К.: Укр. енцикл., 2000. – 752 с.

14. Фитиалов С. Я. О моделировании синтаксиса в структурной лингвистике / С. Я. Фитиалов // Проблемы структурной лингвистики / под ред. С. К. Шаумяна. – М.: Изд-во АН СССР, 1962. – С. 100-114.
15. Шгофф В. А. Моделирование и философия / В. А. Шгофф. – М.: Наука, 1966 – 302 с.
16. Danes F. A. Three-level approach to syntax / F. A. Danes // Travaux linguistiques de Prague I. – Prague, 1964. – P. 225-241.
17. Hockett Ch. F. Two models of grammatical description / Ch. F. Hockett // Word. – V.10. – № 2, 3. – 1954. – P. 210-234.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Ігор Меншиков – доктор філологічних наук, професор, професор кафедри загального та слов'янського мовознавства Дніпропетровського національного університету імені Олеся Гончара.

Наукові інтереси: метамова лінгвістики, прикладне мовознавство, синтаксис російської мови.

УДК 811.161.2'373.611

МЕНТАЛЬНИЙ ПРОСТІР УКРАЇНЦІВ, ВІДОБРАЖЕНИЙ У ВЕРБАТИВАХ

Інна БЕРКЕЩУК (Кам'янець-Подільський, Україна)

У статті частково охарактеризовано менталітет українця, погляди науковців на досліджувану групу твірних та проаналізовано когнітивний аспект вербативів, утворених від назв знарядь праці, та способи і засоби їх творення.

Аналіз історичних, культурних та етнічних особливостей розвитку українців дозволяє стверджувати, що українцям притаманне гармонійне, «земне» ставлення до навколишнього світу. Взаємодія з природою, що завжди була щедрою до українців, породжує оптимістичний психологічний настрій, а специфіка землеробства породжує індивідуалізм як одну з найтиповіших рис українського характеру.

Лексика на позначення знарядь праці становить численну лексико-тематичну групу в сучасній українській літературній мові. Група аналізованих лексем є дуже давнього походження, своїм зародженням вона сягає в глибоку давнину. Протягом багатьох століть лексика на позначення знарядь праці формувалась та збагачувалась. Висока культура обробки ґрунту, а також важливість його в економічному житті народу відповідали їй багатій лексичі, зокрема словам на позначення сільськогосподарських знарядь праці. Саме тому в українській мові є численними лексеми на позначення сільськогосподарських знарядь.

Засвідчено чимало лексем, які описують рибальські, бондарські, теслярські знаряддя, адже головними заняттями наших предків були хліборобство, скотарство, ловецтво, бджолярство, рибальство.

Вербальний блок характеризується невеликою кількістю суфіксів, які використовуються для творення похідних.

Ключові слова: менталітет, знаряддя праці, вербатив, дериват, твірна лексема, когнітивний аспект.

В статті частково охарактеризовано менталітет українця, взгляды учених на досліджувану групу виробляючих, проаналізовано когнітивний аспект глаголів, утворених від назв знарядь праці, та способи і засоби їх творення.

Аналіз історичних, культурних та етнічних особливостей розвитку українців дозволяє стверджувати, що українцям притаманне гармонійне, «земне» ставлення до навколишнього світу. Взаємодія з природою, що завжди була щедрою для українців, породжує оптимістичний психологічний настрій, а специфіка землеробства породжує індивідуалізм як одну з найтипичніших черт українського характеру.

Лексика на позначення знарядь праці становить численну лексико-тематичну групу в сучасній українській літературній мові. Група аналізованих лексем є дуже давнього походження, своїм зародженням вона сягає в глибоку давнину. Протягом багатьох століть лексика на позначення знарядь праці формувалась та збагачувалась. Висока культура обробки ґрунту, а також важливість його в економічному житті народу відповідали їй багатій лексичі, зокрема словам на позначення сільськогосподарських знарядь праці. Саме тому в українській мові є численними лексеми на позначення сільськогосподарських знарядь.

Засвідчено чимало лексем, які описують рибальські, бондарські, теслярські знаряддя, адже головними заняттями наших предків було хліборобство, скотарство, ловецтво, бджолярство, рибальство.

Вербальний блок характеризується невеликою кількістю суфіксів, які використовуються для творення похідних.

Ключевые слова: менталітет, знаряддя праці, вербатив, дериват, твірна лексема, когнітивний аспект.

The article partially characterized the mentality of the Ukrainians, the views of scientists on forming a study group and analyzed the cognitive aspect verbatium formed from the names of tools, and methods and means of their creation.

Analysis of the historical, cultural and ethnic characteristics of the development of the Ukrainians suggests that the Ukrainians are inherent harmonious, worldly attitude toward the world. The interaction with nature that has always been generous Ukrainians, creates an optimistic mental attitude, and the specificity of agriculture gives rise to individualism as one of the most typical features of the Ukrainian character.

Vocabulary to refer to tools is numerous lexical and thematic group in the modern Ukrainian literary language. The group analyzed the tokens is very ancient origin, its origin it goes back to antiquity. For many centuries the vocabulary of the notation tools was formed and enriched. High culture of the soil, as well as its importance in the economic life of the people answered and rich vocabulary, particularly the words on the designation of agricultural tools. That is why in the Ukrainian language there are numerous lexemes to denote agricultural implements.

In our opinion, the formation of a large number of derivatives is due to the fact that in connection with the development of production and increase of the instruments of labour are increased forming tokens – the names of the new guns, and at the same time these are produced by forming, verbatim. Therefore, the number was substantially verbal formations constantly growing and will grow.

A characteristic feature of education verbatim from nouns is the fact that a considerable number of them formed a metaphorical meaning through a comparison with defined actions or objects, which are called the motivating-forming

Verbal block is characterized by a small number of suffixes used for the formation of derivatives.

Key words: *the mentality, tools, verbatim, derivative, producing the token, the cognitive aspect.*

Менталітет народу – це душа, специфічне інформаційно-енергетичне поле, що охоплює емоційний, інтелектуальний та духовний рівні життєдіяльності розгорнутої соціальної системи. Природне і культурне, раціональне (інтелектуальне) і підсвідоме (інтуїтивне), індивідуальне і суспільне – все це „перетинається” та постійно взаємодіє на рівні менталітету і здобуває кінцеву змістовну складову на вищих – духовному, моральному та релігійному рівнях.

Аналіз історичних, культурних та етнічних особливостей розвитку українців дозволяє стверджувати, що українцям притаманне гармонійне, «земне» ставлення до навколишнього світу. Взаємодія з природою, що завжди була щедрою до українців, породжує оптимістичний психологічний настрій, а специфіка землеробства породжує індивідуалізм як одну з найтиповіших рис українського характеру.

Лексика на позначення знарядь праці становить численну лексико-тематичну групу в сучасній українській літературній мові. Група аналізованих лексем є дуже давнього походження, своїм зародженням вона сягає в глибоку давнину. Протягом багатьох століть лексика на позначення знарядь праці формувалась та збагачувалась. Висока культура обробітку ґрунту, а також важливість його в економічному житті народу відповідали й багатій лексиці, зокрема словам на позначення сільськогосподарських знарядь праці. Саме тому в українській мові є численними лексеми на позначення сільськогосподарських знарядь.

Засвідчено чимало лексем, які описують рибальські, бондарські, теслярські знаряддя, адже головними заняттями наших предків були хліборобство, скотарство, ловецтво, бджолярство, рибальство.

Завдяки давності свого походження та важливості в суспільній виробничій діяльності ЛСГ “назви знарядь праці” є однією із найбільш численних в українській мові. Незважаючи на це, аналізована тематична група і далі збагачується новими лексемами, зокрема термінами та словами загальноживаної мови.

Найменування знарядь праці кваліфікують як структури із предметно-ідентифікаційним типом семантики і зараховують до іменників із значенням артефакта (від лат. *arte factum* – штучно зроблене) [13, с. 173], тому що вони називають конкретні предмети, створені людиною для виконання будь-яких дій. Дослідники наголошують на тому, що найменування знарядь праці мають соціальний характер, оскільки вони з’являються і функціонують тільки в соціумі [2; 3; 5; 13].

Знаряддя праці – найголовніший елемент засобів праці, який включає машини, верстати, прилади, двигуни, інструменти тощо, які людина використовує в процесі виробництва для перетворення предметів праці на засоби виробничого чи особистого споживання; це “пристосування, прилад, механізм та ін., за допомогою якого виконується певна дія; інструмент” [7, с. 376].

До дослідження різноманітних аспектів семантики й словотвору назв знарядь праці звертались В.О.Балог [1], З.Валух [2], О.М.Осередько [5], О.М.Пазяк [6], Н.В.Сніжко [8; 9], І.П.Чепіга [12] та ін. Вивченням різноманітних аспектів назв знарядь праці в російському мовознавстві займались Е.В.Карпінська [3], Є.А.Макухіна [4], І.Ташпулатова [10], Н.А.Тубол [11].

У переважній більшості вітчизняних досліджень вказується, що вивчення класу лексем на позначення знарядь праці пов’язане з особливим статусом цих слів. Певна частина з них

належить до розряду галузевої лексики та набуває кваліфікації слів-термінів [3; 6; 8; 9]. Так, В.Балог [1], яка дослідила галузеву лексику з погляду її подачі у Словнику української мови, інтерпретує назви знарядь праці як функціонально особливий клас лексем. Аналіз галузевої лексики, засвідченої у СУМі, було здійснено нею за тематичним та стилістичним критеріями, на основі яких автору вдалося розмежувати всю галузеву лексику за групами та встановити співвідношення між ними. Крім того, аналіз типів тлумачень термінологічних слів та системи їх стилістичного ремаркування у Словнику дав змогу розробити певні пропозиції, урахування яких при перевиданні наявних або укладанні нових лексикографічних праць зможуть поліпшити їх якість.

Проаналізувавши стан лінгвістичного вивчення лексико-семантичних груп на позначення знарядь праці у вітчизняній лінгвістиці, зазначимо, що аналізована лексика є цікавим і різноплановим матеріалом як у діахронічному плані, так і в синхронічному.

Останнім часом актуальними є дослідження словотвірного потенціалу різних тематичних груп лексем. Так основоцентричні розвідки дериваційного потенціалу іменників передбачають виокремлення досліджуваних твірних із субстантивного простору, інвентаризацію їх, встановлення кількісного складу й внутрішньо групове структурування та характеристику семантико-граматичних особливостей, важливих з погляду їх впливу на словотворення.

Мета дослідження – проаналізувати дієслівні похідні від назв знарядь праці, способи й засоби їх творення.

Відповідно до поставленої мети визначаються конкретні **завдання**:

- інвентаризувати твірні іменники – назви знарядь праці у сучасній українській мові;
- виявити вербативи, утворені від іменників на позначення знарядь праці, та проаналізувати їх семантико-словотвірну структуру;
- дослідити словотворчу спроможність аналізованих твірних, способи та засоби реалізації словотвірних значень зазначених десубстантивів;
- простежити залежність творення дериватів із аналізованим значенням від українського менталітету.

Дієслова, що утворені від назв знарядь праці, характеризуються високою продуктивністю. Їм властиве загальне словотвірне значення (СЗ) “діяти за допомогою того, що названо твірним”.

Більша частина дієслів вказує на дію, яку виконують за допомогою певних знарядь праці, тобто на функцію цього знаряддя праці. Дієслів із таким СЗ є 40. Максимальна глибина семантичної позиції “діяти за допомогою того, що названо твірним” сягає 2 дериватів від 9 іменників *борона* (*боронити, боронувати*), *борозник* (*борознити, борознувати*), *бур* (*бурити, буравити*), *зенкер* (*зенкерувати, зенкувати*), *плуг* (*плужити, плуганити*), *сапа* (*сапати, сапувати*), *свердло* (*свердлити, свердлувати*), *фреза* (*фрезерувати, фрезувати*), *шабер* (*шабрити, шабрувати*).

Від решти іменників утворено по одному деривату – вербативу. Так, від твірних *батіг, бич, букер, весло, гембель, кайло, компостер, коса, культиватор, лопата, мантачка, маркер, мікшер, мотика, кирка, тилосос, рало, решето, трал, швабра, шліхтик* утворюються деривати: *батожити, бичувати¹, букерувати, веслувати, гемблювати (гембелювати), кайлувати, компостерувати, косити, культивувати, лопатити, мантачити, маркірувати, мікшувати, мотичити, окирковувати, тилососити, ралити, решетувати, тралити, швабрити, шліхтувати*.

На нашу думку, утворення чималої кількості дериватів пов’язане з тим, що у зв’язку із розвитком виробництва та збільшенням знарядь праці відповідно збільшуються твірні лексем – назви нових знарядь, а одночасно від цих твірних продукуються вербативи. Тому кількість відсубстантивних дієслівних утворень постійно зростає і зростатиме.

Характерною особливістю утворення вербативів від іменників є те, що в чималій кількості із них формується метафоричне значення через зіставлення з певними діями чи формою предметів, які названі мотивувальним твірним [2, с. 206-207].

Для деривата *бичувати*¹, крім основного значення, рідковживаного, властиве переносне: гостро викривати, засуджувати, картати (... конкуренція як мотивуючий чинник створюватиме слушні можливості для далекоглядних осіб й *бичуватиме* нехлюїв та невігласів (Вісник НАН України)).

Вербатив *косити* набуває такого метафоричного значення – “позбавляти життя; нищити; вбивати”: *А він [козак] каже: – Й тобі, стерво, вбить мене несила. Оддав смерті свою косу, а вона й скосила* (Л.Костенко).

У деривата *плуганити(ся)*, який вживається в діалектному мовленні, спостерігається розвиток переносно-метонімічного значення: “повільно, мляво пересуватися (йти, їхати)”, так повільно, неначе орати плугом, або йти за ним (*Від гаража, сховавшись за кузов вантажної автомашини, безсило зирив [Степан], як листоноша плуганилася через міст, повз шлагбаум на в'їзді до заводу і вже була на ганку контори, коли з села вигулькнув на мотоциклі дільничий. Хвацько розвернувшись, він зник слідом за жінкою в дверях* (В.Дрозд)).

Аналогічні семантичні процеси супроводжують деривацію десубстантивів *ключувати* “тікаючи, навмисне кидатися в різні сторони, щоб заплутати сліди (про зайця, лисицю та ін.)”, *пляяти* “безперервно дошкуляти кому-небудь причіпками, повчаннями, дорікати чимось”, “граючи на музичному інструменті, переважно смичковому, видобувати з нього різні, негармонійні звуки”, *цвяхувати* “прикрашувати, оздоблювати бляшками” та ін. “Метафоричне словотворення дієслів від найменувань знарядь і засобів дії ґрунтується здебільшого на функціональному компоненті мотивувальної семантики” [2, с. 207].

Малою кількістю суфіксів, які використовуються для творення похідних, репрезентований вербальний блок. Словотвір дієслів із СЗ “діяти за допомогою того, що названо твірним” представлений такими суфіксами: **-ува(ти)** (*боронувати, кайлувати, культивувати, маркірувати* та ін.) – всього 22 деривати. За допомогою суфікса **-и(ти)** утворено 16 вербативів (*борознити, буравити, косити, лопатити, ралити* та ін.). За допомогою суфікса **-а(ти)** утворено дієслово *сапати*, а суфікса **-ан-(и)ти** – *плуганити*.

Таким чином, дієслова, утворені від назв знарядь праці, представлені єдиним словотвірним значенням “діяти за допомогою того, що названо твірним” та утворюються за допомогою суфіксів **-ува(ти), -и(ти), -а(ти), -ан-(и)ти**.

Утворення похідних від назв знарядь праці, на нашу думку, пов'язане з українським менталітетом. Українці – працелюбний народ. З давніх часів робота біля землі була основним заняттям та способом вижити кожного українця. Саме тому завжди актуальна потреба та необхідність працювати біля землі стимулювала утворення проаналізованих дієслів.

Глибинні пласти українського менталітету, безумовно, закладені землеробством, яке з найдавніших часів було головним заняттям українського народу. Саме зв'язок з землею визначив особливості світобачення українців, їхні культурні орієнтири та соціальну організацію. Увесь уклад життєдіяльності українців (праця, традиції, культура, мова і ментальність) ідеально адаптовані до сільськогосподарського календаря. Закріплені в традиціях та мові, ці чинники крізь століття генерують свої імпульси, зумовлюючи такі риси українського національного характеру, як тонке відчуття гармонії, виважений підхід до вирішення складних справ, працьовитість, відсутність агресії, ліричне сприйняття життя, легкий гумор, відчуття господаря та певний індивідуалізм (дещо завищена самооцінка, хвалькуватість).

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Балог В.О. Галузева лексика в Словнику української мови в 11 томах (1970–1980 рр.) (семантичний та стилістичний аспекти): автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01 / НАН України; Інститут української мови / Балог Валентина Олександрівна. – К., 2003. – 16 с.
2. Валюх З.О. Словотвірна парадигматика іменника в українській мові / Зоя Валюх. – Київ – Полтава: АСМІ, 2005. – 356с.
3. Карпинская Е.В. Тенденции формирования наименований орудий производства / Е.В.Карпинская // Современные проблемы русской терминологии. – М.: Наука, 1986. – С. 52-62.
4. Макухина Е.А. Словообразовательная семантика сложных существительных – “орудий действия” / Е.А.Макухина // Семасіологія і словотвір. Збірник наукових праць. – К.: Наукова думка, 1989. – С.171–175.
5. Осередько О.М. Походження і спосіб творення української сільськогосподарської лексики (назви знарядь і їх частин) // Вісник Київського ун-ту – Серія філолог. та журналістики. – № 6. – Київ: Вид-во Київ.держ.ун-ту, 1964. – С. 62 – 67.

6. Пазяк О.М. Названия сельскохозяйственных орудий в украинском языке: автореф. дис. ...канд. филол. наук /Пазяк. – К., 1969. – 19 с.
7. Словник української мови: В 11-ти тт. – К.: Наукова думка, 1970-1978.
8. Сніжко Н. Предметно-виробнича лексика в лексикографічних працях Є.Тимченка /Наталія Сніжко // Українська історична та діалектна лексика. – Львів, 1996. – Вип.3. – С.137-141.
9. Сніжко Н.В. Моделювання динаміки системно-структурних відношень українських назв знарядь праці: Дис. ... канд. філол. наук. – К., 1990.
10. Ташпулатова И. Словообразовательная категория орудия действия в современном русском языке /И.Ташпулатова // Актуальные проблемы русского словообразования: Сборник научных статей. – Ташкент: Укитувчи, 1985. – с.229–233.
11. Тубол Н.А. Структурно-семантические особенности сложных наименований сельскохозяйственных орудий, машин и механизмов в современном русском языке /Н.А.Тубол // Система і структура східнослов'янських мов: збірник наукових праць. – К., 1998. – с.100-103.
12. Чепіга І.П. Будівельна лексика староукраїнської мови (загальні поняття, будівельні матеріали, первинна обробка дерева, знаряддя праці) /І.П.Чепіга // Мовознавство. – 1982. – № 2. – С. 51–61.
13. Яценецкая М.Н. Семантические вопросы русского словообразования. Значение производящего слова /М.Н.Яценецкая. – Томск, 1991. – 271с.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Інна Беркешук – кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри української мови Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка.

Наукові інтереси: мовна картина світу, когнітивна лінгвістика, дериватологія.

УДК 378:81

**МОВА ЯК НАЙВАЖЛИВІШИЙ СПОСІБ ТА ОСНОВА
ФОРМУВАННЯ ЗНАНЬ І УЯВЛЕНЬ ЛЮДИНИ ПРО НАВКОЛИШНЮ
ДІЙСНІСТЬ, ЩО ОБ'ЄКТИВУЄТЬСЯ У ВИГЛЯДІ КАРТИН СВІТУ**

Олександра БОРЗЕНКО (Харків, Україна)

Розглянуто особливості відображення нерозривного зв'язку мови, мислення та культури. Зазначається, що мова не просто відображає світ, а будує ідеальний світ у свідомості, конструює іншу реальність. Кожна мова має власний спосіб представляти одну й ту саму реальність. Мова зумовлює спосіб мислення людини, що нею говорить, а спосіб пізнання реального світу залежить від того, якими мовами мислять ті, хто пізнає світ.

Універсальність мови дає людині змогу використовувати її як засіб комунікації у всіх потенційно можливих ситуаціях спілкування, зокрема й з іншими культурами. Саме універсальність мови уможлиблює як внутрішнє, так і міжкультурне спілкування. Кожна мова по-своєму розподіляє світ, тобто має власний спосіб його концептуалізації, тому кожна мова володіє своєю особливою картиною світу.

Величезна кількість предметів, подій, явищ, які оточують людину, існують у її свідомості і таким чином залежать від мови, яка є основою картини світу. Своя особлива картина світу будується кожною мовою. Висловлювання до цієї картини світу формується людиною. Тому можна зазначити, що в мові фіксується людське сприйняття світу. На формування картини світу впливають багато факторів, таких як: національна культура, історія, виховання, освіта, мова, природа, географічне положення та ін. Картина світу змінюється з розвитком суспільства, вона відображає реальність світу, традиції народу, умови життя та передається від покоління до покоління.

Ключові слова: мова, мовленнєве спілкування, людина, навколишній світ, світогляд, людське сприйняття, картина світу

Рассмотрены особенности непрерывной связи языка, мышления и культуры. Отмечается, что язык не просто отображает мир, а строит идеальный мир в сознании, конструирует иную реальность. Каждый язык имеет собственный способ представлять одну и ту же реальность. Язык обуславливает способ мышления человека, которым он говорит, а способ познания реального мира зависит от того, какими языками мыслят те, кто познает мир.

Универсальность языка дает человеку возможность использовать его как способ коммуникации во всех потенциально возможных ситуациях общения, особенно с другими культурами. Именно универсальность языка дает возможность как внутреннему, так и межкультурному общению. Каждый язык по-своему делит мир, а именно имеет собственный способ его концептуализации, потому что каждый язык имеет свою особенную картину мира.

Большое количество предметов, событий, явлений которые окружают человека, существуют в его самосознании и таким образом зависят от языка, который есть основой картины мира. Своя особенная картина мира строится каждым языком. Высказывания этой картины мира формируется человеком. Поэтому можно отметить, что в языке фиксируется восприятие мира человеком. На формирование картины мира влияют многие факторы, такие как: национальная культура, история, воспитание, образование, язык, природа, географическое положение и т.д. Картина мира изменяется

с развитием общества, она отображает реальность мира, традиции народа, условия жизни и передается от поколения к поколению.

Ключевые слова: язык, языковое общение, человек, окружающий мир, мировоззрение, человеческое восприятие, картина мира

The features of the inextricable relationship of language, thought, and culture reflection are considered. It is noted that language does not simply reflect the world, but constructs an ideal world in mind, constructs a different reality. Each language has its own way to represent the same reality. Language determines the way of thinking of a person who speaks it, but the way of understanding the real world depends on what languages think those who discover the world in.

The versatility of language gives a person the opportunity to use it as a means of communication in all potential situations, including other cultures. The versatility of the language itself makes possible either internal or intercultural communication. Each language divides the world in its own way, e.i. it has its own way of conceptualizing, so every language has its special view of the world.

A huge number of objects, events and phenomena that surround a person, exist in his/her consciousness and thus depend on the language, which is the basis of the world picture. Its own special world picture is built by each language. Remarks to this world picture are formed by a human. Therefore, it can be noted that human perception of the world is fixed in the language. The formation of the world picture is influenced by many factors such as national culture, history, education, language, nature, geographical position etc. The world picture is changed with the development of society, it reflects the reality of the world and traditions of the people, the conditions of life and it is passed from generation to generation.

Key words: language, language communication, person, visual environment, view of the world, human perception, world picture

Постановка проблеми. Ще видатний український філолог О. Потебня висловлював та розвивав думку про нерозривний зв'язок мови і людського способу буття у світі, мови і світогляду. Необхідність передачі інформації у співтоваристві людей спричинила появу мови. Культури різних народів відрізняються між собою мовою. У мові відображаються спосіб життя, менталітет, культурні установки та цінності народу, завдяки чому створюється національна мовна картина світу.

Аналіз досліджень. Аналіз значного обсягу фразеологічного матеріалу свідчить, що у своїх працях дослідники намагаються виявити зв'язок людської свідомості з мовними формами, простежити відбиття характеру пізнання та сприйняття світу, виявити культурно-мовні національні стереотипи, визначити взаємовплив мови та духовної культури.

Об'єктом дослідження цього напряму також виступають питання класифікації предметів та явищ зовнішнього світу мовою, встановлення між ними відношень, а також як кожна мова розкриває своєрідність «картини світу».

Мета статті. Визначити як за допомогою мови людина у процесі мислення передає свої уявлення про відображення навколишньої дійсності, що об'єктивується у вигляді картин світу.

Виклад основного матеріалу. В людині є специфічна потреба притаманна лише їй у висловленні думки та одержанні мовленнєвої інформації. Мова – це нормалізована система звуків, морфем, слів та правил їх сполучення на морфологічному, синтаксичному, семантичному та логічних рівнях, тобто система знаків, що є основним засобом спілкування членів певного людського колективу, засобом переробки і передачі інформації від покоління до покоління. Мовлення – це застосування мови у процесі спілкування. Мова як система – виключно суспільне явище, здобуток людства, вона постійна, стала, має нормативний характер і зобов'язує кожного, хто нею користується, підпорядковуватися її законам. Мовлення – індивідуальне, динамічне, ситуативне зумовлене. Мовлення є найуніверсальнішим засобом комунікації [9, с.59].

У науці відомі три погляди на природу мови. Одні вчені розглядали мову як біологічне явище, другі – як психічне, а треті – як суспільне. Так німецький мовознавець Август Шлейхер започаткував натуралістичний напрям та вважав, що мова – природний організм, який народжується, розвивається, старіє й умирає. Німецькі вчені Макс Мюллер та Йоганн – Готфрід Гердер розглядали мову як психічне явище. Вважається, що такого ж погляду дотримувалися Вільгельм фон Гумбольдт, який розглядав мову як «дух», тобто свідомість народу, та Олександр Потебня [6, с.16].

Більшість вчених інтерпретували мову як явище соціальне. Таке трактування мови започаткували Дені Дідро, Жан-Жак Руссо, а згодом обґрунтували Жозеф Вандрієс, Альбер Сеше, Шарль Баллі та ін. [6, с.17].

Мова, безумовно, не є біологічним явищем, бо вона не закладена в біологічній природі людини. Якщо б вона мала біологічну природу, то дитина, народившись, одразу б сама

заговорила. Однак такого не буває. Дитину потрібно навчити мови. Дитина розмовляє мовою людей, серед яких живе й виховується.

Мову не можна розглядати і як явище психічне. Оскільки психіка в кожній людині своя, неповторна, то за умови психічної природи мови на світі було б стільки мов, скільки людей.

Мова явище суспільне. Вона виникла в суспільстві, обслуговує суспільство, є однією з найважливіших ознак суспільства і поза суспільством існувати не може. Так, вчені вважають, що тільки людина має мовний ген, тобто природну схильність і здатність до оволодіння мовою [6, с.18.]

Можна сказати, що завдяки мові людина і стає людиною. Ще Сократ звертався до людини з такими словами: «Заговори, щоб я тебе побачив». Сутність людини зберігається і виявляється в мові. У процесі оволодіння мовою і комунікації людина відкриває для себе світ власного людського буття [1, с.81].

У мовленні окремих людей відображені їх психічні особливості, а в загальнонаціональній мові – психічний склад нації, її менталітет [6, с.18].

Мовленнєва діяльність є водночас універсальною та національно специфічною. Саме ці якості визначають своєрідність етнічної свідомості, мовних картин світу, мовленнєвого спілкування. Мова фіксує колективні стереотипні та еталонні уявлення про світ і тим самим спонукає людську свідомість до інтерпретації цих уявлень, у результаті чого формується картина світу [7, с.103], тому можна зазначити, що «в основі світосприйняття кожного народу лежить своя система предметних цінностей, значень, мовлених стереотипів, когнітивних схем. Через те, що свідомість людини завжди етнічно зумовлена, бачення світу одним народом не можна простим «перекодуванням» перевести на мову світосприйняття іншого народу [5, с.135].

Нерозривний зв'язок мови, мислення та культури досліджували американський та британський антропологі Ф. Боас, Б. Малиновський. Ф. Боас вказав на цей зв'язок, проілюструвавши його на прикладі порівняння двох культур. Наприклад, для північних американців сніг – це звичайне явище погоди, в їхньому лексиконі для визначення цього поняття існує лише два слова: snow – сніг, slush – сльота. А у ескімосів Аляски існує понад двадцять слів на позначення снігу у різних станах. Така кількість лексичних засобів показує, що для ескімосів сніг – найважливіше погодне явище, з яким пов'язана більшість елементів їхнього життя, культури [7, с.105].

Науковці звернули увагу на складність і багатоаспектність взаємозв'язку мови та культури. Американськими лінгвістами Е. Сепіром та Б. Уорфом була розроблена гіпотеза лінгвістичної відносності, яка полягає в переконанні, що люди бачать світ крізь призму власної мови, яка є не лише інструментом для відтворення думок, а сама їх формує. Ця гіпотеза ґрунтується на тому, що мова є основою тієї картини світу, яка існує у свідомості її носіїв, гармонізуючи величезну кількість предметів та явищ світу, які їх оточують [7, с.105].

Мова зумовлює спосіб мислення людини, що нею говорить, а спосіб пізнання реального світу залежить від того, якими мовами мислять ті, хто пізнає світ. Будь-який предмет або явище, згідно цієї гіпотези, стає для людини доступним лише тоді, коли йому дають певну назву. Без назви вони для мовця просто не існують. Коли людина формулює певну назву, вона залучає нове поняття до вже існуючої у її свідомості системи понять – картину світу. Мова не просто відображає світ, а будує ідеальний світ у свідомості, конструює іншу реальність. Кожна мова має власний спосіб представляти одну й ту саму реальність. Що складніша і різноманітніша сукупність понять для пояснення одного явища, то значущіше воно для культури [7, с.106].

Картина світу є тим багатшою, чим багатша мовна система. У мові реалізується, вербалізується і зберігається картина світу. Універсальність мови дає людині змогу використовувати її як засіб комунікації у всіх потенційно можливих ситуаціях спілкування, зокрема й з іншими культурами. Саме універсальність мови уможливорює як внутрішню, так і міжкультурне спілкування [7, с.107].

Кожна мова, за В. фон Гумбольдтом, створює для народу картину світу, що нею користується, ніби окреслюючи навколо нього магічне коло певних уявлень та образів. За Гумбольдтом: «У кожній мові закладене самобутнє світонаглядання. Як окремих звук стає між предметом і людиною, так і вся мова в цілому виступає між людиною та природою, що впливає на неї» [4, с.80]. Вийти за межі цього кола можна шляхом вивчення іншої мови, «входження до іншого кола», тобто через проникнення до системи світобачення, зафіксованої засобами іншої мови. Таким чином розбіжності між мовами виявляються чимось більшим, ніж просто мовними розбіжностями, виступаючи, по суті, різним баченням світу. Мова підпорядковує собі людину, визначає її практичну діяльність: людина чинить з предметами так, як подає їх мова, поводить в суспільстві так, як це приписує мова, мислить так, як це запрограмоване мовою [2, с.15].

Кожна мова по-своєму розподіляє світ, тобто має власний спосіб його концептуалізації, тому кожна мова володіє своєю особливою картиною світу. Наприклад, українець говорить десять пальців, а англієць – eight fingers and two thumbs (вісім пальців і два великі пальці). Острівне положення Великої Британії, висока зайнятість населення в галузі мореплавства зумовлюють диференціацію дієслів, що позначають рух по воді – to swim, to sail, to navigate, to float, to drift. В українській мові лише один відповідник – плисти, що вживають стосовно живої істоти чи корабля [10, с.135].

Англіїці цінують вміння не виказувати своїх почуттів, сприймати поразку без демонстрування невдоволення тощо. Ці якості вважають типовими для будь-якого англієця. Протиставлення почуття та його відображення в англійській мові має свою специфіку: тут мало неперехідних дієслів, що виражають емоції (worry – хвилюватися, grieve – горювати), деякі з них мають негативні конотації (sulk – дутися, fret – нервувати, дратуватися, rave – біситися, fume – кипіти, дратуватися), а окремі дієслова зникають із вжитку (rejoice – радіти). Замість дієслів для вираження емоцій та почуттів переважно використовують прикметники [10, с.146].

В українській мові, наприклад, «серце» передбачає перш за все любов, лагідність співчуття, радість щастя й смуток. Серце (серденько, серденько, сердечко) керує людиною, воно стукає б'ється тремтить, ворушиться, вискакує, підплигує, грає, стискається, мучить, болить, крається, ділиться, любить, радіє, розквітає, мліє, закипає, рветься, запалює, віщує, чує, розуміє, відпочиває, черствіє, завмирає, німіє, сохне, засинає. Власне людина і є серце, до якого потрібно дібрати ключ, знайти дорогу. Серце може бути чистим, відкритим, добрим, щирим, вірним, веселим, гарячим, палким, м'яким, холодним, нелегким, важким, кам'яним. Воно має свій голос, вміє підказувати, співати, звеселяти, тішити, нити, плакати, стогнати. Позначення негативного впливу на серце: гнітити серце, відбирати серце, пошматовувати серце, вирвати із серця, полонити серце, жаль бере за серце, коти скребуть на серці, встромити ніж у серце, серце наче рукою у жмені здавило, каменем лягти на серці, серце кров'ю обливається. Мовні факти свідчать про акцентованість концепту «серце» як осередку людських почуттів і переживань в українській етнічній особистості [10, с.153].

Треба зазначити, що аналіз значного обсягу фразеологічного матеріалу, проведений дослідниками, свідчить, що в основу міжмовних концептів покладено різні уявлення, зберігання та передавання інформації тощо. Зміна світобачення спричиняється переходом на іншу мову. Представники різних етносів мають і різний погляд на світ. Кожна мова творить культуру та історію свого етносу.

Проблеми природи мови та її динаміку в часі спричинили появу лінгвістичних праць. У своїх працях Н. Арутюнова, І. Голубовська, Ю. Степанов, В. Телія, О. Урисон, О. Яковлева та ін. намагаються виявити зв'язок когнітивних структур людської свідомості з мовними формами, простежити відбиття характеру пізнання та сприйняття світу в глибинних мовних категоріях, дослідити «мову культури», реконструювати мовну етнічну свідомість, виявити культурно-мовні національні стереотипи, визначити взаємовплив мови та духовної культури [2, с.16].

Цілісним об'єктом для лінгвокультурологічних досліджень останнього часу виступають національно-мовні картини світу, під якими розуміється вербалізована інтерпретація етносом навколишнього світу і себе самого в цьому світі [3, с. 6].

Науковцями на основі досліджень було встановлено, що виникнення мовних етно – специфічних форм, що обумовлюють самобутність національно-мовних картин світу, визначається основними факторами: фрагментом реального світу, який впливає на колективну свідомість етносу; особливостями самої колективної етнічної свідомості, які виявляються в неоднаковості концептуалізації мовою сенсорно – рецептивного, логіко-поняттєвого, емоційно-оцінного та морально-ціннісного компонентів етнічної свідомості [2, с.16].

Етнічно зумовлені ціннісні уявлення народу про навколишній світ і своє буття в ньому передає така частина національної фразеології, як паремії (прислів'я та приказки). Ця частина будь-якої мови відображає не тільки загальнолюдський життєвий досвід, а й представляє неповторні зразки національної логіки та світооцінки, що сприяє виявленню ментальних особливостей етносів. Вибір певного явища дійсності об'єктом пареміологічної детермінації свідчить про його значущість для носіїв етнічної мови та культури [2, с.18].

Особливості національних культур, звичаїв, ритуалів, обрядів, національних характерів загалом закарбовуються в мовних, концептуальних, ціннісних, часових, просторових та інших картинах світу, які створює і в яких живе людина.

Термін «картина світу» (worldview – англ., Weltbild – нім.) у науковий обіг запровадив німецький фізик Генріх Герц наприкінці XIX ст. стосовно відображення образів фізичного світу людською свідомістю. Пізніше цю наукову метафору почали використовувати щодо інших імовірних картин світу, які здатна формувати свідомість. Залежно від суб'єкта або об'єкта відтворення традиційно виокремлюють наукову, мовну, реальну, віртуальну, релігійну, світоглядну, художню, естетичну, метафізичну, чоловічу, жіночу, дитячу та інші картини світу [8, с.63].

Терміном «картина світу» дослідники позначають результат усебічного пізнання дійсності, досягнутих у суспільстві рівнем розвитку культури, науки, техніки, моралі, релігії, мистецтва. Картина світу як цілісна картина про узагальнений образ соціального середовища, що становить вихідну умову людського буття, створюється в процесі пізнавальної діяльності людей. Суспільство виступає суб'єктом пізнавальної діяльності, результатом якої є створення картини світу [11, с.35].

У буденному розумінні картина світу – це калейдоскоп вражень людини від інформації про світ, які свідомість набуває і опрацьовує. Тобто картина світу – ментальне уявлення про світ, його інтелектуальна копія, що формується за законами діяльності людської свідомості і має різні форми існування залежно від потреб пізнання дійсності. Свідомість упорядковує будь-яку інформацію за власними законами і за допомогою власних можливостей, серед яких основне місце належить мові [8, с.64].

Висновок. Мова – це суспільне явище, яка безперервно розвивається, змінюється, збагачується, має свої внутрішні закони та будову. Вона створена суспільством для передачі інформації, та як засіб спілкування висвітлює всі сфери діяльності і життя людини. Існує стільки світобачень і стільки світів, скільки мов. Нові аспекти використання мови, людство розкриває усвідомлюючи її цінність та можливості. Без мови жодне суспільство не може існувати, поза суспільства вона стає мертвою. Для кожного народу мова є найдорожчим скарбом, його духом, його історією. Кожна мова будує свою особливу картину світу, а людина формує висловлювання відповідно до цієї картини. В цьому є специфічно людське сприйняття світу, що фіксується в мові. Картина світу відображає реальність про світ, історію, умови життя, традиції, духовний зміст, її передають від покоління до покоління, вона змінюється з розвитком суспільства, на її формування впливають мова, природа, культура, виховання та багато інших соціальних факторів.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Воробйова І. Основи лінгвокраїнознавства: навчальний посібник / І.А.Воробйова. – К.: Видавничий Дім «Слово», – 2014. – 272 с.
2. Голубовська І. Антропологічна лінгвістика і класичні мови: можливості дослідження. – Іноземна філологія [Текст]: [Укр. наук. зб.] / Львів. нац. ун-т ім. І. Франка – Львів: ЛНУ – 2010. – Вип. 122. – С.14-20.
3. Голубовська І. Етнічні особливості мовних картин світу. – К. – 2004.
4. Гумбольдт В. Язык и философия культуры / Пер. с нем. – М. – 1985.

5. Компанець Т. Історико-лінгвістична інтерпретація латинської лексики на позначення природи у дзеркалі національно-мовної картини античного світу. – Іноземна філологія [Текст]: [Укр. наук. зб.] / Львів. нац. ун-т ім. І. Франка – Львів: ЛНУ – 2010. – Вип. 122. – С.135–140.
6. Кочерган М. Вступ до мовознавства: підручник / М.П. Кочерган. – 3-тє вид., стереотип. – К.: ВЦ «Академія». – 2014. – 304 с. – (Серія «Альма-матер»).
7. Куранова С. Основи психолінгвістики: навч. посіб. / С.І. Куранова. – К.: ВЦ «Академія», 2012. – 208 с. – (Серія «Альма-матер»).
8. Манакін В. Мова і міжкультурна комунікація: навч. посіб. / В.М.Манакін. – К.: ВЦ «Академія», 2012. – 288 с. – (Серія «Альма-матер»).
9. Методика викладання іноземних мов у середніх навчальних закладах: Підручник. Вид. 2-е, випр. і перероб. / Кол. авторів під керівн. С.Ю.Ніколаєвої. К.: Ленвіт, 2002. – 328 с.
10. Семенюк О. Основи теорії мовної комунікації: навч. посіб. / О.А.Семенюк, В.Ю. Парашук. – К.: ВЦ «Академія», 2010. – 240 с. (Серія «Альма-матер»).
11. Чернова Л. Наукова картина світу як предмет філософського дискурсу. – Вища освіта України. – 2010. №3. – С.33-39.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Олександра Борзенко – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри іноземних мов Харківського національного автомобільно-дорожнього університету.

Наукові інтереси: лінгвокогнітологія, концептологія, мовна особистість.

УДК 811.161.2

РЕПРЕЗЕНТАЦІЯ КОНЦЕПТУ “ЧОРНЕ МОРЕ” В УКРАЇНСЬКІЙ МОВНІЙ КАРТИНІ СВІТУ

Алла ВАРИНСЬКА (Одеса, Україна)

Стаття має на меті дослідити особливості концепту “Чорне море” в українській мовній картині світу. Автор звертається до проблем мовної маніфестації та концептуалізації картини світу. Основними методами розвідки стали когнітивний аналіз, лінгвокультурологічний аналіз та асоціативний експеримент. В процесі дослідження виділено та розглянуто концептуальні, ціннісні, лінгвокультурологічні особливості репрезентації концепту “Чорне море”, з’ясовано асоціативно-сміслові навантаження та висвітлено значення в українській мовній картині світу.

Ключові слова: мовна картина світу, концептуальна картина світу, концепт, вербалізація концепту, асоціативне навантаження.

Статья имеет целью исследование особенностей концепта «Черное море» в украинской языковой картине мира. Автор обращается к проблемам языковой манифестации и концептуализации картины мира. Основными методами работы стали когнитивный анализ, лингвокультурологическое исследование и ассоциативный эксперимент. В процессе исследования выделено и рассмотрено концептуальные, ценностные, лингвокультурные особенности концепта «Черное море», выяснена ассоциативно-смысловая нагрузка и освещено значение в украинской языковой картине мира.

Ключевые слова: языковая картина мира, концептуальная картина мира, концепт, вербализация концепта, ассоциативная нагрузка.

The article aims at the peculiarities of the concept "Black sea" in the Ukrainian language picture of the world. The author refers to the issues of language manifestation and conceptualization of the world picture. The main methods of work became the analysis of cognitive, linguistic and cultural consideration and associative experiment. In the research process the author identified and discussed the conceptual, axiological, linguistic and cultural peculiarities of the concept "Black sea" clarified associative load and lighted the value in the Ukrainian language picture of the world.

Key words: language picture of the world, conceptual picture of the world, concept, verbalization of the concept, an associative load.

Сучасна лінгвістика все більше уваги приділяє проблемам мовної маніфестації та концептуалізації картини світу.

Поняття картини світу в науковому обігу не є новим, на сьогодні воно входить до числа фундаментальних понять, яке репрезентує сукупність знань про світ, що сформувалися у суспільній (груповій або індивідуальній) свідомості, та транслює ставлення особистості до цих знань.

Накопичення інформації про світ, спроби зрозуміти світ і себе в цьому світі актуалізували питання вербалізації результатів пізнання світу, власне, питання мовної картини світу. Відомі науковці, які займалися дослідженням мовної картини світу, В. Фон Гумбольдт, О. О. Потєбня, Ю. М. Асперсян, А. Вежбицька, В. В. Жайворонок, О. С. Кубрякова, В. М. Манакін, О. О. Селіванова, О. А. Семенюк, Ж. П. Соколовська, Ю. С. Степанов та ін. внесли вагомий внесок у розвиток теорії мовної картини світу, але й

дотепер термін “мовна картина світу” науковцями осмислюється неоднозначно, залежно від пріоритетів дослідження.

Провідні напрямки дослідження картини світу (КС) знайшли свій відбиток у базовій термінології: “мовна картина світу” (МКС), “концептуальна картина світу” (ККС) та “наукова картина світу” (НКС). Мовну картину світу прийнято відмежовувати від концептуальної або когнітивної моделі світу, яка є основою мовного втілення, словесної концептуалізації знань людини про світ. Диференціація зазначених понять окреслена В. М. Манакіним, який робить висновки, що мовна картина світу – це “відображені в категоріях і формах мови уявлення певної національної спільноти про дійсність” [2, с. 66], а концептуальна картина світу – це “система концептів як значущих психоментальних координат, за якими визначають межі колективної національної свідомості, концептосфери нації” [2, с. 69]. Як бачимо, незважаючи на різний аспект дефініцій, спільною для них є національна площина дослідження.

Останнім часом мовна картина світу розглядається науковцями як двобічна сутність: з однієї сторони, вона є ядром “національно-культурної спадщини, її фіксатором, скарбницею і транслятором” [6, с. 14], і в даному плані становить значний інтерес. На думку О. А. Семенюка, “цікавість до вивчення та розуміння поняття “картина світу” пов’язується, у тому числі, і з загальним уявленням про мову не тільки як самостійну субстанцію, а як відображення досвіду відповідних народів за допомогою вербалізації” [4, с. 136]. З іншої сторони – “різноманітні можливості виникнення і розвитку мовної семантики і форм, що входять до складу мовної картини світу, самі залежать від звичаїв менталітету, вірувань тощо носіїв мови на різних етапах їх історичного розвитку” [5, с. 287]. Національна складова наукових напрямків підкреслює цінність досліджень мовної та концептуальної картин світу.

Розробка концептуального та мовного аспектів КС репрезентує рівень цілісного й повного розуміння її природи, закономірностей функціонування та розвитку, визначає об’єктивність існування окремого слова, його семантичний простір, потенційні спроможності та асоціативно-сміслові зв’язки і проектує потребу встановлення повного набору функцій і смислів вербальних концептів, з урахуванням системних зв’язків та ієрархічних відношень, фактів правового, національно-культурного характеру, надає можливість з’ясування особливостей ключових концептів національної мовної картини світу, зумовлює перспективи їх комплексного опису.

Для аналізу було обрано концепт “Чорне море”, який завжди відігравав важливу роль в українській мовній картині світу. Яскраво виражена національна специфічність цього концепту представлена у метафорі з гімну України: “Чорне море ще всміхнеться...”. Просторово-часова інтерпретація історії України представлена крізь призму концептів, зокрема й концепту “Чорне море”. Цей концепт тут виступає символом нації, країни, життя, проекцією щасливого майбутнього.

Питання взаємодії людини з навколишнім світом, дослідження пізнання дійсності, форм її репрезентації, зокрема чорноморського простору, набувають особливого значення, привертають увагу багатьох науковців, що й зумовлює актуальність дослідження. Взаємодія мовного і мовленнєвого смислів веде до появи нових комунікативно-прагматичних смислів, що відображають індивідуальну картину світу та виходять з конкретних координат актів мовлення. Тому дослідження проводилося на матеріалі інформаційних повідомлень веб-порталу ukr.net та анкетування курсантів НУ “ОМА”.

Чорне море як невід’ємна складова української природи здійснює великий вплив на свідомість і на мову української нації. Тому закономірно, що осмислення ролі Чорного моря знаходить відбиток у значному фрагменті мовної картини світу жителів Причорномор’я. Дослідження цього фрагменту дозволяє виявити якісні ознаки концепту “Чорне море”, його ціннісний інформаційний простір.

Концепт “Чорне море” організує суттєвий семантичний та концептуальний обшир, репрезентує мовну картину Причорноморського суспільства.

Мовна репрезентація не обмежує концепт “Чорне море” геоконцептуальною сферою, вона включає його до широкого спектру тем: життєвого устрою, політики, ментальних,

професійних, соціальних та культурноціннісних складових буття людини, про що свідчить вербалізація концепту.

Вербалізація концепту “Чорне море” відслідковується у різних вимірах. Часто вживаними є:

- виміри геопросторові: *горизонтальні – далечінь, довжина, координати: «Чорне море – море між Європою та Західною Азією»; вертикальні – глибина: «чорноморські глибини», «чорноморське мілководдя»;*
- виміри екологічні – *«Чорне море стає мертвим», «В Чорне море вилили 8 тонн мазуту», «Чорне море стає непридатним до життя», «Чорне море врятує Тилігульський лиман...», «у чорноморській співпраці, ми повинні зробити Чорне море чистим та безпечним морським простором з Парламентською Асамблеєю Чорноморської економічної спільноти»;*
- виміри життєдіяльні, біологічні – *«все живе в Чорному морі», «чорноморські рапани»;*
- виміри законодавчі – *«внутрішні морські води», «відкритий простір», «закритий простір», «прибережна держава»; «морська зона Чорного моря», «Чорноморський регіон»;*
- виміри культурного простору – *«Чорне море – перлина в океанському намисті Землі», «Телерадіокомпанія «Чорне море», «Чорноморська кінофабрика» (до 1945 р., в подальшому Одеська кіностудія)»;*
- виміри оздоровлення, відпочинку – *«Чорне море корисно своїм повітрям», «Чорноморські курорти»;*
- виміри політичні – *«Чорне море: стратегічна зона», «У Чорне море зайшов американський есмінець», «Чорне море відіграє важливу роль у конфлікті між Заходом та Росією», «Чорне море як об'єкт конфронтації», «Чорне море є частиною «великого Середземного моря» «Чому Європа не повинна нехтувати Чорним морем?»;*
- виміри професійні – *«Глибоководний судновий хід р. Дунай – Чорне море – транспортний проект», «Промисел у басейні Чорного моря здійснюється відповідно до Правил промислового рибальства в басейні Чорного моря» та ін.*

У Причорноморській КС домінує первинне професійне ставлення до Чорного моря як до місця праці: *«Чорне море було судноплавним»*. Це й визначає роль концепту “Чорне море” в регіональній мовній картині світу. Так, за результатами опитування, значна частина респондентів НУ “ОМА” асоціативно-смісловий зв'язок даного концепту пов'язали зі словами *“праця”, “крюінг”, “перевезення”, “судно”, “вахта”*. Зазначені асоціації представляють для респондентів конструктивний позитивний вектор концепту, зокрема в аспекті *“робота → гроші”*. У цій же площині знаходиться й протилежне за семантикою, але також позитивне за своєю асоціативністю поняття, яке виділило більшість респондентів – *“відпочинок”*. Відпочинок може бути як біля моря: *“відпустка”, “Одеса”, “пляж”, “сонце”*, так і на морі: *“риболовля”, “круїз”, “дайвінг”, “подорожі”* та ін. Позитивну асоціативність у даному ракурсі здійснює *“гарний настрій”, “свято”*.

Позитивна / негативна конотація Чорного моря, як одна з ключових концептуальних ознак, вербалізується опозиційними репрезентантами, зокрема: *“тихе, спокійне море”, “бриз” / “шторм”, “природні катаклізми”, “катастрофа”, “екологічна катастрофа”*.

Словесні комплекси несуть в собі сильний імпліцитний потенціал, який посилюється різними контекстуальними перетвореннями семантики і структури висловів і зворотів, що використовуються в текстах.

Найбільш гостро звучать саме питання екологічної катастрофи:

- *«У Криму Чорне море пожовкло»*
- *«На сьогодні Чорне море – саме небезпечне на планеті»*
- *«Чорне море втратило більше третини придатного для життя об'єму»*
- *«Чорне море стало більш неспокійним»*

Актуалізація цих питань здійснюється різноманітними мовними засобами. Так, доволі помітним на веб-порталі ukr.net є використання метафоричних мовних формул:

- « *Чорне море – планетарна міна*»
- « *Чорне море – бочка з порохом, на якій покоїться земля*»
- « *Чорне море – наша спільна спадщина*»
- « *Чи може вибухнути Чорне море?*»

Концепт “Чорне море” також виступає як індикатор політичних змін у суспільстві зокрема у військовій сфері. Саме ці зміни розділили флот Чорного моря на свій / чужий: *«Історично Чорне море було не тільки місцем рибного промислу, а й військових дій українців»*.

За нашими спостереженнями, концептуалізація опозицій інших вимірів, відповідно до заявленої теми, актуалізується також концептом “Чорне море”: *робота / відпочинок, поверхня / глибина, простір – відкритий / закритий (внутрішнє море), живий / мертвий*.

Природній геоконцепт “Чорне море” в історичному розвитку соціально адаптується, набуває цінніснокультурного значення. Море та місто біля моря, незважаючи на асоціативну опозиційність – вода / суша, концептуально знаходяться в одній значущій площині: детермінуються концептом “Чорне море”, уособлюються.

Уособлення Чорного моря представлено добором дієслів, що характеризують суб'єкт, а не об'єкт:

- « *Чорне море розповідає таємниці*»
- « *Чорне море ще всміхнеться*»
- « *Чорне море поставило найвищий бал майбутнім офіцерам флоту*»
- « *Чорне море відійшло від берега*»
- « *Чорне море розбурхалося не на жарт*»
- « *Після публікації е-декларацій українських чиновників Чорне море вирішило емігрувати із країни*» та ін.

Вербалізація концепту “Чорне море” характеризується також значною кількістю культурно детермінованих уявлень про об'єкти реальності. «Когнітивно-орієнтоване дослідження дериваційних процесів дозволяє уточнити не тільки специфіку «картування» світу в окремо взятій мові, але і – при належному узагальненні таких даних у типологічному плані – сприяти виведенню деяких загальних положень про розуміння людиною головних бутєвих категорій, особливостей світобудови, закономірностей устрою світу, як у фізичному аспекті людського буття, так і в його соціальної організації і в усій властивій людині системі його цінностей і моральних, морально-етичних оцінок» [1; с. 336-337]. Концепт активно задіяний у життєвому просторі сучасної людини. Цінність концепту “Чорне море” для «Я-особистості» також знайшла відбиток у номінативних та дериваційних процесах. Проілюструємо зазначене: *“Чорноморочка” – художній фільм (1959), “Чорномор” – пивзавод, цукерки, “Чорноморець” – футбольна команда, стадіон, “Чорноморські новини” – газета, “Чорноморський маяк” – радіостанція, Чорноморський ліцей, Чорноморський яхт-клуб, Чорноморський матрос, Чорномор'я – назва регіону (мени вживане, застаріле – Чорноморищина), Чорноморське узбережжя, Чорноморськ – назва міста, Чорноморка – район Одеси, Чорноморська Рів'єра, Чорноморські проливи, Чорноморська дорога – вулиця, провулок Одеси, вулиця Чорноморського козацтва та ін.* Як бачимо, новоутворення міста тісно пов'язані з морем.

Приклади таких утворень становлять ще й словотвірний інтерес і можуть бути темою окремого розгляду.

Як бачимо, концепт Чорне море – багатовимірний концепт, який, представляючи собою динамічну єдність, містить значну географічну, побутову, екологічну, суспільно-політичну, культурно-історичну інформацію національної мовної картини, транслює просторові та соціокультурні характеристики і так само як концепт “море” є “сумою підмножин” [3]. Асоціативне поле концепту Чорне море являє собою різносторонню, іноді несподівану маніфестацію, в рамках якої репрезентуються поняттєві, образні та ціннісні асоціації.

Частотність асоціативних реакцій, що актуалізують реалії мовної та концептуальної картин світу, свідчить про динамічність та гнучкість розглянутого концепту.

Отже, подальше дослідження домінантних складових концепту Чорне море з позицій цілісності, динамічності та ієрархічної підпорядкованості видається нам перспективним та важливим.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Драчова С.И. Экспериментальное исследование вербального содержания этнической концептуальной системы // Текст: структура и функционирование. Вып. 2. Барнаул: Изд-во Алт. ун-та, 1997. – С. 60–64.
2. Манакін В.М. Мова і міжкультурна комунікація : навч. посіб. / В.М. Манакін. – К. : ВЦ «Академія», 2012. – 288 с. – (Серія «Альмамагер»).
3. Потапова О.Е. Лексико-семантическое поле "Море" как фрагмент русской языковой картины мира : дис. ... канд. филол. наук : 10.02.01 / О.Е. Потапова. – СПб., 2012. – 198 с. – Электрон. аналог друк. вид.: режим доступу : <http://www.disscat.com/content/leksiko-semanticheskoe-pole-more-kak-fragment-russkoi-yazykovo-kartiny-mira#ixzz4TDN6GESQ>.
4. Семенюк О.А. Трансформація фрагментів мовної картини світу пострадянської особистості / О.А. Семенюк // Культура народів Причорномор'я. – 2002. – № 30. – С. 136–140.
5. Фабиан М.П. Етикетна картина світу українців / М.П. Фабиан // 1. Olomoucké sympozium ukrajinistu: "Ukrajinstika na prahu noveho století a tisíciletí problémy jazyka literatury a kultury", 15 – 17 listopadu 2001 : Sborník příspěvků. – Olomouc : Univerzita Palackého v Olomouci. – S. 286 – 289.
6. Швед І.А. До питання про мовну картину світу / І.А. Швед // Проблеми зіставної семантики : зб. ст. за доповідями Міжнар. наук. конф. з проблем зіставної семантики, 23 – 25 верес. 1999 р. / Київський держ. лінгв. ун-т. – К. : Видавництво КДЛУ, 1999. – 456 с.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Алла Варинська – кандидат філологічних наук, доцент, професор Національного університету "Одеська морська академія", завідувач кафедри українознавства Національного університету "Одеська морська академія".

Наукові інтереси: мовна, концептуальна та наукова картини світу, термінологічна компетенція.

УДК 81'37:39](100)(811.112.2=161.2)

ЕТНОЦІННОСТІ У МОВНИХ КАРТИНАХ СВІТУ (НІМЕЦЬКО-УКРАЇНСЬКІ МОВНІ ПАРАЛЕЛІ)

Михайло ГАВРИШ (Київ, Україна)

В статті розглядається проблематика детермінації світосприйняття мовною картиною світу відповідного етносу. На засадах зіставного аналізу німецькомовних позначень певних суспільно-політичних явищ та їх відповідників в українській мові ідентифіковано етноспецифічні, історично обумовлені відмінності в семантиці порівнюваних лексичних одиниць та зроблено висновок щодо тенденцій номінативних процесів: в українській мові переважає пряме називання денотатів на відміну від німецькомовної вербалізації з відображенням їхньої функціональної призначеності.

Ключові слова: мовна картина світу, етнос, асоціативне мислення, етноспецифічний компонент семантики, національна свідомість, культурні цінності, порівняльний аналіз.

В статье рассматривается проблематика детерминации мировосприятия языковой картиной мира соответствующего этноса. На основе сравнительного анализа немецкоязычных названий определенных общественно-политических явлений и их соответствий в украинском языке идентифицированы этноспецифические, исторически обусловленные отличия в семантике сравниваемых лексических единиц и сформулирован вывод о тенденциях номинативных процессов: в украинском языке наблюдается преимущественно прямое обозначение денотатов в отличие от немецкоязычной вербализации с отражением их функциональной предназначенности.

Ключевые слова: языковая картина мира, этнос, ассоциативное мышление, этноспецифический компонент семантики, национальное сознание, культурные ценности, сравнительный анализ.

This article is devoted to how the perception of the world is determined by the linguistic worldview of a particular ethnicity. A comparative analysis, in which terms in German reflecting some socio-political phenomena were contrasted with their correspondences in Ukrainian, was able to identify ethnically specific, historically conditioned differences in the semantics of the compared wordpairs. This led to the conclusion about tendencies in the nomination process: a direct denotation prevails in the Ukrainian language, whereas in German the functional purpose lies in the foreground.

Key words: Linguistic worldview, ethnicity, associative thinking, ethnically specific semantic component, national consciousness, cultural values, comparative analysis.

Інтернаціоналізація та глобалізація – це об'єктивні динамічні процеси, що визначають тенденції розвитку у всіх сферах існування сучасного світу та обумовлюють постійні й все частотніші контакти представників різних культур. За таких обставин пріоритетною стає проблема міжнародного порозуміння, досягнення якого, як свідчить досвід, ґрунтується на усвідомленні як власних національних особливостей, так і етнічних звичаїв інших народів та

формуванні на базі цих знань адекватних стратегій толерантної комунікативної поведінки. Суттєвим чинником пізнання етноспецифіки є проникнення в *мовну картину світу* її носія, яку ми трактуємо як сукупність уявлень про світ, яка протягом певного періоду існує в свідомості певного мовного колективу і відтворюється відповідними лінгвістичними етноспецифічними засобами, тобто це певний спосіб сприйняття та концептуалізації світу. Іншими словами, в мовній картині світу можна вбачати результат людської когнітивної діяльності, що формується під впливом численних факторів, зокрема, природних умов, успадкованих історичних традицій, політичного світогляду, рівня попередніх знань тощо.

Таким чином, проблематика мовних картин світу залишається *актуальною*, а динаміка міжнародних взаємозв'язків і співпраці змушує прискіпливіше звернутися до їх етноспецифічної складової, адже, як впливає з попередніх міркувань, «мовні засоби, які має у своєму розпорядженні людина, детермінують її сприйняття» оточуючого середовища [1, с. 7], наслідком чого є відображення у мовній картині світу *духовної культури* етносу певного періоду. Отже, мовна картина світу – це, по своїй природі, універсальне явище, яке постійно розвивається і з часом зазнає змін, але по суті – це *етноспецифічний* феномен, який несе інформацію про історичні засади становлення певного етносу та дозволяє зрозуміти його світоглядні позиції, образність мислення та методи аргументації, соціальні ролі та пов'язані з ними норми поведінки, організацію праці і відношення до праці, стереотипи, умовності, цінності, сприйняття простору та часу тощо.

Пропонована стаття написана в рамках саме зазначеної вище проблематики, висхідним предметом її дослідження є низка німецькомовних лексичних знаків та словосполучень, що відображають реалії суспільно-політичної сфери, а *мета* полягає у розкритті – на засадах порівняльного аналізу – відмінностей в україномовному позначенні аналогічних реалій та *з'ясуванні специфічних рис світобачення* / світо трактування обома етносами. Необхідно вказати також на *практичну* необхідність й доцільність таких порівняльних студій, адже безпосереднім поштовхом до цієї роботи стали спостереження автора у його перекладацькій діяльності щодо глибшого й достовірнішого розуміння українцями (високопосадовцями) певних ситуацій і процесів при розтлумаченні їм *дослівних* значень німецькомовних позначень певних явищ, предметів чи об'єктів.

Характерною ознакою мовних картин світу, як вже йшлося вище, є той факт, що вони відбивають національно-культурні особливості в асоціативному мисленні, в образному сприйнятті дійсності представниками відповідного етносу, що в багатьох випадках підтверджується функціонуванням в мовах так званих *лінгвокультурем*, тобто мовних одиниць, які не тільки вербалізують певне значення, але й несуть в собі «національну інформацію про культурні цінності, реалії тощо» [2, с. 9]. Те особливе / характерне в соціокультурному бутті одного етносу, що відображають лінгвокультурами, є зазвичай лакуною в інших мовних картинах світу, а тому їх розуміння і переклад потребують знань з різних сфер розвитку людства.

Переконливим прикладом у цьому контексті є офіційна німецькомовна назва Швейцарії – *Schweizerische Eidgenossenschaft*, яка сучасною політичною – і не тільки українською – мовою перекладається як Швейцарська *Конфедерація*.

Виникнення цієї назви пояснюється легендою, згідно з якою датою заснування Швейцарії вважається 1 серпня 1291 р., коли три представники трьох долинних німецькомовних територій Урі, Швіц та Унтервальден, що примикають до Фірвальдштетського озера, зустрілися, щоб утворити оборонний союз проти ворогів. В найстарішому письмовому джерелі про цю подію (*Weisses Buch zu Sarnen*, близько 1470 р.) наголошується, що ці троє *поклались* бути вірними і правдивими у взаємовідносинах та заради перемоги не жаліти ні свого життя, ні майна – «... *schwuren einander Treu und Wahrheit, und ihr Leben und ihr Gut zu wagen*» [цит. за: 5, с. 145]. Отже, згідно з первісним, німецькомовним значенням Швейцарія – це *клятвений союз* / *клятвене товариство*, адже німецька лексема *der Eid* означає «клятва».

«Конфедерація» є звичним та «сухим» поняттям, що відображає засади політичного устрою Швейцарії; на протипагу йому «*Eidgenossenschaft*» («клятвений союз») – це лексема з

яскравим емоційним забарвленням, яка містить посилання на історичні витоки країни та дозволяє зрозуміти «філософію» її сучасного устрою, особливості самосприйняття та світобачення її громадян.

Клятву на вічну вірність і взаємопідтримку добровільно склали представники рівних за статусом поселень; і саме ці ідеї / цінності витримали всі випробування історичним розвитком і до теперішнього часу визначають життєустрій швейцарського народу. Саме тому в «Швейцарському клятвеному союзі» домінуючими є принципи рівноправ'я та суверенітету: усі кантони – незалежно від площі та кількості населення (а ці величини варіюють у досить широкому діапазоні) – мають однакові права та високу ступінь незалежності і представлені однаковою кількістю депутатів (двома) у другій палаті Національних зборів (парламент) – Раді кантонів. Держава ж виконує лише делеговані їй кантонами функції, через що у Швейцарії де-юре немає столиці: у Конституції зазначено лише, що місцезнаходженням Парламенту та Уряду є місто Берн.

Думка «товаришів по клятві» – а саме так нерідко називають громадян Швейцарії, нім. *Eidgenossen* – є вирішальною при формуванні внутрішньої та зовнішньої політики: щоквартальні референдуми (на державному та кантональному рівнях, а також безпосередньо в громадах), які відбуваються при зборі відповідної кількості підписів, визначають внутрішній розвиток та зовнішню активність країни. Саме тому Швейцарія не є членом Європейського Союзу, адже «горді й вільні *Eidgenossen*» (які не бажають жити за чужими законами і нормами) вже декілька разів відхиляли євроінтеграційні парламентсько-урядові проекти.

Наведені та численні інші факти незаперечно підтверджують, що лише проникнення у весь широкий семантичний спектр лексеми *Eidgenossenschaft* та ідентифікація в ньому – напевно, найсуттєвішого – етноспецифічного компонента створюють передумови для розуміння суспільного поступу Швейцарії та світосприйняття її громадян.

Один з закономірних проявів цього етноспецифічного історичного світогляду – і тут швейцарський принцип мислення співпадає з німецьким – полягає в концентрації уваги на місцевому самоуправлінні, якщо висловлюватися сучасною мовою, та відсутності стійкого інтересу до державних справ, нівелюванні або нерозумінні ролі держави, адже і територія нинішньої Німеччини протягом тривалого періоду була поділена на сотні князівств. Децентралізований устрій знайшов своє відбиття в мові, яке збереглося до теперішнього часу, що, на наш погляд, свідчить про успадкування сучасними носіями німецької мови світоглядних орієнтацій попередніх поколінь. Як наслідок, частотність вживання лексеми *der Staat* (державна) набагато нижча, ніж це типово для української мови.

Як в Німеччині, так і в Швейцарії не прийнято говорити про *державну мову*, узусною у цьому аспекті є лексема *Amtssprache*, що дослівно означає «відомча мова». (В Німеччині – це німецька мова, а в Швейцарії таких мов чотири – німецька, французька, італійська та ретороманська). Зрозуміло, що у свідомості мовців тут йдеться не про державний диктат, а про мову адміністративного (само)управління, якою оформляються законодавчі та інші нормативні документи, судові рішення, звернення до громадян і яка функціонує в адміністративних будівлях, безпосередньо не зачіпаючи приватної сфери. Це розмежування, тобто усвідомлення недоторканості приватного життя, є важливою рисою «ментального духу» абсолютної більшості носіїв німецької мови.

Зміщення акценту від держави на відомче діловодство дозволяє уникати багатьох конфліктів, підтвердженням чому є і той факт, що у Швейцарії рішення щодо мови зі статусом «відомчої» може прийматися навіть на рівні окремої громади. Інший приклад сталої фіксації поняття *Amtssprache* в німецькомовній картині світу дає німецькомовна версія мережевої енциклопедії Вікіпедія, в якій українська мова визначається як «відомча мова» України [6]. (Можливо, українським політикам, щоб припинити не завжди обґрунтовані суперечки, доречно було б прислухатися саме до такого тлумачення ролі української мови?).

Для повноти картини необхідно, однак, зазначити, що в Австрії офіційно зафіксованим в Федеральному конституційному законі (ст. 8) є термін *Staatssprache*, тобто «державна мова».

Проте, коли вже йдеться про *державне управління*, то і в мовній картині світу австрійців, як і німців та швейцарців відсутня «прив'язка» цієї сфери до держави, а

відповідно відсутнє і безпосереднє усвідомлення «державного тяжіння» над усіма інституціями і структурами, які забезпечують функціонування їхніх країн та надають громадянам передбачені законодавством послуги. Те, що ми, українці, називаємо державним управлінням, в німецькій мові позначається виразом *öffentliche Verwaltung*. Висхідне значення слова *öffentlich* – це «*allgemein, allen zugänglich, für alle bestimmt*» [4, с. 476], тобто «загальний, доступний усім, призначений для всіх», і ця семантика не дає жодних посилань для прямих асоціацій з державою.

Порівняння словосполучень «державне управління» та «*öffentliche Verwaltung*» засвідчує два різних погляди, які концептуально є фактично діаметрально протилежними. Якщо в україномовному варіанті прикметник «державне» вживається в його прямому значенні, чим наголошується пріоритет держави, то в німецькомовній версії, в якій слово «*öffentlich*» отримує у цьому контексті додаткову денотативну семантику, акцент зовсім інший. Держава тут взагалі не фігурує, а головний наголос сфокусовано на служінні й доступності управлінських структур усьому суспільному загалу й кожному громадянину окремо. Іншими словами, в україномовній картині світу держава безпосередньо відображається як *активний і єдиний суб'єкт*, що здійснює управлінські дії, а це може обумовлювати і негативні емоції щодо її монопольного статусу та своєрідного домінування на усіма сферами суспільства – небажаний, але потенційно можливий наслідок. В німецькомовній же картині світу наголошується на благородній *місії чи меті* управлінської діяльності, яка має бути відкритою / доступною і задовольняти потреби усіх прошарків населення. Результатом такої зорієнтованості може бути, напевно, переважно позитивне (схвальне) емоційне налаштування.

Аналогічно виглядає ситуація і з поняттям «державна служба», якому в німецькій мові усіх трьох згаданих вище німецькомовних країн відповідає словосполучення «*öffentlicher Dienst*». Якщо виходити з денотативного співвідношення, то україномовний вираз можна тлумачити як «службу на благо держави» чи «службу від імені держави», тобто ухилитися від посилання на державу як владну структуру тут неможливо, на протигагу німецькомовному терміну, який відображає «службу на благо усього суспільного загалу».

Згідно з відображенням у попередніх абзацах «світоглядним стандартом» українці говорять і про *державних службовців*, маючи на увазі тих, хто працює на державній службі і чий роботодавцем є держава. Німецькомовні картини світу у цьому випадку теж відбивають окреслену вище концептуальну послідовність їх носіїв і тому працівники системи державного управління тут називаються *der Beamte* (чоловіки) або *die Beamtin* (жінки). Денотативна «прив'язка» до держави як роботодавця знову ж таки повністю відсутня; ці слова інформують виключно про місце роботи відповідної людини, адже *das Amt* – це установа, відомство.

Уникнення безпосереднього взаємозв'язку з державою притаманне в німецькомовному середовищі і позначенню деяких політичних понять. Зокрема, якщо українською мовою говорять про *державний гімн* чи *державне свято* (24 серпня), то носії німецької мови послуговуються у таких випадках лексемами *Nationalhymne* та *Nationalfeiertag* (1 серпня у Швейцарії чи 26 жовтня в Австрії). Відмінності в концептуальних підходах номінації очевидні: україномовні словосполучення підкреслюють державну приналежність / державну значущість відповідних явищ, вказують на те, що вони є невід'ємними складовими державного устрою; в німецькомовних же складних іменниках на першому плані стоїть нація, тобто спільнота людей або народ, а отже, в позначуваних денотатах можна вбачати ознаки національного буття. Приміром, в німецькомовних лексикографічних джерелах *Nationalhymne* пояснюється як пісня, що є виразом *національної свідомості* («...*Ausdruck des nationalen Bewusstseins*» [3, с. 463]).

Необхідно зазначити, що україномовна картина світу також знає вираз *національне свято*, але українці співвідносять його, як свідчать численні приклади із засобів масової інформації, щонайперше з культурно-гастрономічними подіями: національне свято шоколаду, національне свято сиру або національне свято вина.

Усі розглянуті вище німецькомовні приклади мають історичне підґрунтя і увійшли у вжиток в різні періоди становлення й розвитку сучасних німецькомовних країн. Слово *Beamter*, наприклад, на теренах Німеччини отримало нинішнє значення впродовж ХІХ-го

століття. Однак, важливу й нерідко повчальну інформацію щодо світоглядних засад носіїв німецької мови можна почерпнути і з низки відносно «молодих» номінативних одиниць, приміром, на позначення зусиль щодо охорони навколишнього середовища. Одним з аспектів цієї проблематики є поводження, як прийнято говорити українською мовою, з *твердими побутовими відходами*. Німці ж у даному випадку є, напевно, навіть більш «приземленими», адже у них йдеться про *Haushaltsmüll*, тобто *побутове сміття*.

У цьому контексті – в плані постановки проблеми та окреслення, як уявляється, одного з перспективних напрямів подальших (зіставних) студій – хотіли б привернути увагу лише до двох прикладів. В Україні ми маємо, зокрема, пункти прийому макулатури, металобрухту або склотари; німецькомовні ж громадяни відвозять ці та інші «побутові відходи» (старі меблі, телевізори, холодильники і т.п.) на спеціально облаштовані майданчики, які називаються *Wertstoffhöfe* (*Wertstoff* = *цінний матеріал*). І по-друге, в Україні вже не один рік ведуться розмови про необхідність будівництва *сміттеспалювальних заводів*; в німецькомовних же країнах вони функціонують щонайменше 30-40 останніх років і позначаються складним іменником *Müllheizkraftwerk*, компоненти якого утворюють такий «значеннєвий ланцюжок»: *сміття* + *опалення* + *струм* + *завод*. Отже, німецькомовна лексема – «сміттеспалювальний завод (по виробництву) тепла і струму» – підкреслює мету / призначення цих об'єктів, вказує на кінцеві продукти сміттеспалювання і опосередковано на їх необхідність / корисність для людської життєдіяльності.

Отже, у свідомості пересічного носія німецької мови, і особливо молодого покоління, всі непотрібні речі домогосподарства – це цінні матеріали, які підлягають вторинній переробці, а спалювання залишків, справжнього сміття, служить задоволенню потреб у теплі та струмі. Мовні номінації виконують у цих прикладах важливу *виховну функцію*, і запозичення такого досвіду українцями було б, на наше переконання, досить доречним.

Як кінцевий висновок можна зазначити, що мовна картина світу – це свого роду призма, через яку носії кожної мови бачать світ і яка таким чином детермінує їхнє світосприйняття. Цей процес відбувається несвідомо, а усвідомлення його з'являється при порівнянні різних картин світу, що засвідчують і опрацьовані вище приклади з німецької та української мов. Вони дозволяють, зокрема, констатувати, що в політичному дискурсі мовна репрезентація (образу) держави в україномовній картині світу представлена у більшій кількості сфер, а тому й частотніше; німецькомовна ж картина світу в залежності від контексту «віддає перевагу» таким поняттям, як «відомство», «суспільний загал» чи «нація». Коли йдеться про збереження довкілля, в німецькомовному світосприйнятті переважає орієнтація на доцільність / корисність певних предметів чи дій, україномовні ж позначення є зазвичай їх прямими номінаціями.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Білик К. А. Консоціації художнього концепту GOTT у поетичній картині світу Р.М. Рільке : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.04 «Германські мови» / Білик Катерина Аркадіївна. – К., 2016. – 20 с.
2. Медвідь Н.С. Лінгвокультуреми в українській соціально-психологічній прозі першої половини ХХ ст. : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / Медвідь Наталія Сергіївна. – К., 2009. – 25 с.
3. Duden-Bedeutungswörterbuch / bearb. von Paul Grebe, Rudolf Köster, Wolfgang Müller u. a. // Der Duden in 10 Bänden. – Mannheim, Wien, Zürich: Bibliographisches Institut. – Duden Band 7. – 1963. – 816 S.
4. Duden-Etymologie / bearb. von Günter Drosdowski, Paul Grebe u. a. // Der Duden in 10 Bänden. – Mannheim, Wien, Zürich: Bibliographisches Institut. – Duden Band 10. – 1970. – 815 S.
5. Schütt Ch., Pollmann B. Chronik der Schweiz / Christian Schütt, Bernhard Pollmann. – Dortmund, Zürich: Chronik-Verlag, Ex-Libris-Verlag, 1987. – 640 S.
6. Ukrainische Sprache / Електронний ресурс Wikipedia. – Режим доступу: https://de.wikipedia.org/wiki/Ukrainische_Sprache.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Михайло Гавриш – кандидат філологічних наук, доцент, завідувач кафедри німецької мови Київського національного економічного університету імені Вадима Гетьмана.

Наукові інтереси: фразеологія німецької мови, проблеми розвитку німецької мови, методичні аспекти іноземномовної підготовки сучасних фахівців (зокрема, економістів), міжкультурна комунікація та формування міжкультурної компетенції.

УДК 811.161.2/111'373.7

СИМВОЛІКА ТВАРИН ВОДНОГО ПРОСТОРУ В УКРАЇНСЬКИХ ТА АНГЛІЙСЬКИХ ФРАЗЕОЛОГІЗМАХ

Крістіна ГОЛОВЕНКО (Кропивницький, Україна)

У статті йдеться про зооморфні метафори та фразеологізми, що позначають тварин водного простору. Зооніми дозволяють дослідити роботу асоціативно-оцінного апарату мовної свідомості, тож є цікавим матеріалом для міжмовних зіставлень, здатним висвітлювати неповторні національно автентичні фрагменти різних картин світу. Матеріалом цієї розвідки послужили дані тлумачних та фразеологічних словників української та англійської мов.

Ключові слова: зоонім, метафора, фразеологізм, образ, символіка, оцінка, мовна свідомість.

В статье идёт речь о зооморфных метафорах и фразеологизмах, которые обозначают животных водного пространства. Зоонимы позволяют исследовать работу ассоциативно-оценочного аппарата, поэтому служат интересным материалом для межъязыковых сопоставлений, способным освещать неповторимые национально-специфические фрагменты разных картин мира. Материалом этого исследования послужили данные толковых и фразеологических словарей украинского и английского языков.

Ключевые слова: зооним, метафора, фразеологизм, образ, символіка, оцінка, мовна свідомість.

The article goes about zoomorphic metaphors and phraseologisms that name water animals. Zoonims allow to investigate the work of associative and evaluative mechanisms and serve an interesting material for cross-language comparison that can reveal the unique nationally authentic fragments of different worldviews. The material for this investigation has been taken from Ukrainian and English dictionaries.

Key words: zoonim, metaphor, phraseologism, image, symbolism, evaluation, linguistic consciousness.

Номени тварин виступають потужним джерелом створення зооморфних метафор, фразеологізмів, символів, сюжетів, що репрезентують еталонні національно-культурні уявлення. Зооніми відображають багаторічне спостереження людини за зовнішнім виглядом та поведінкою тварин, передають ставлення людей до «братів-менших», актуалізують одні ознаки представників фауни та редукують інші, переходять у розряд слів-символів, стають культурно-інформаційним фондом кожної мови [3, с. 161]. Зооморфні фразеологізми виступають засобом образної оцінної характеристики людини та її внутрішніх якостей, дають можливість точніше висловити думку, влучно передати її зміст та емоційне забарвлення. Відображення тваринного світу у фразеологічних образах пов'язане з традицією, коли людина, вважаючи себе частиною природи, наділяла себе її рисами задля позитивного чи негативного ефекту.

Зооніми неодноразово ставали об'єктом вивчення. Зокрема, в українській лінгвістиці є низка публікацій, присвячених вивченню фразеологізмів з компонентом-зоонімом. Найбільш ґрунтовними є наукові розвідки І. О. Голубовської [1], О. П. Левченко [2], Д. В. Ужченко [5]. Посідаючи вагоме місце в будь-якій мовній картині світу, зооморфні метафори та фразеологізми дозволяють дослідити роботу асоціативно-оцінного апарату етнічної мовної свідомості, тож є цікавим матеріалом для міжмовних зіставлень, здатним висвітлювати як одиничне, індивідуальне, так і загальне. Подібні дослідження можуть здійснюватись у багатьох напрямках. Метою даної розвідки є представлення символіки тварин водного простору в українських та англійських фразеологізмах, дослідження яких в міжмовному аспекті демонструє світосприйняття відповідних культур. Матеріалом дослідження послужили дані тлумачних та фразеологічних словників української та англійської мов.

Як відомо, символіка риби містить багато різноманітних значень. В усі часи символізм риби був тісно пов'язаний із символізмом води. З давніх-давен риби вважалися посланцями водної стихії, протиставлялися птахам. Цей зв'язок знаходить свій відбиток на фразеологічному рівні української та англійської мов. Бути як риба з водою означає бути нерозлучним з ким-, чим-небудь, а українському як риба у воді бути (поводитися невимушено, добре, вільно) відповідає схоже по значенню англійське *fish out of water* (людина, що почуває себе незручно у незнайомому оточенні). Крім того, в англійській є вираз *drink like a fish* (регулярно споживати алкоголь), подібний зоонім в українській мові відсутній.

Риба загалом вважається німою, тому не дивно, що досить часто цей образ використовується на позначення в'ялої, млявої людини, яка зовні не виявляє своїх емоцій: *ні риба ні м'ясо* (про безвольну, безхарактерну людину), *мовчати, як риба* (не говорити й

слова). Подібне значення фіксуємо в англійській мові: *neither fish nor fowl* (ні се ні те), *cold fish* (нетовариська людина, людина без емоцій). В українській мові образ риби набуває негативного вторинного осмислення в зоонімах, що розвивають вторинну метафоричну семантику безвихідності, покарання, підлості: *битися як риба об лід* (жити в нужді, переборюючи злидні, нестатки), *матимеш на рибу* (хто-небудь одержить покарання, когось покарають), *ловити рибу (рибку) в каламутній воді* (мати вигоду з чого-небудь, користуючись з неясності обставин, чийхось труднощів). В свою чергу англійській мові характерні зооморфні фразеологізми, що мають конотацію важливості, інакшості, брехливості: *big fish in a small pond* (важлива людина у невеличкій спільноті), *have bigger / other fish to fry* (мати важливішу справу), *there are plenty more fish in the sea* (люди або речі, що не є гіршими за решту), *odd fish / queer fish* (дивак), *different kettle of fish* (людина або ситуація, відмінна від попередньої). Також фіксуємо приклади зоонімів із негативною конотацією: *fish eye* (загрозливий погляд), *fish story* (побрехенька), *fish fight* (жіноча бійка).

Зіставляючи зооніми на позначення деяких різновидів риб в українській та англійській мовах, робимо висновки про те, що у деяких випадках вони мають різні або відмінні асоціативно-оцінні значення. Наприклад, слово оселедець у метафоричному значенні для україномовної свідомості пов'язано з уявленням про велику кількість чого-небудь: *як оселедців [у бочці]* (про велику кількість людей у якому-небудь приміщенні), а також використовується у виразі *як кіт з оселедцем панькатися* (занадто довго займатися чим-небудь; занадто багато приділяти уваги кому-, чому-небудь). Крім того, оселедцем запорожці звали ще чуприну, бо як вона довга, то теліпається, неначе оселедець. Метафоричне осмислення номена оселедець в англійській мові пішло шляхом розвитку інших асоціацій: *red herring* (відволікаючий маневр), *neither fish, flesh, nor good red herring* (ні се ні те), *dead as a herring* (без ознак життя). Інший прикладом є образ кита, який має лише позитивний спектр семантики в українській мові й уживається на позначення особи, що відіграє дуже важливу роль у якій-небудь галузі, сфері діяльності. Дещо схоже прослідковується в англійській приказці *every eel hopes to become a whale* (букв. «кожен вугор сподівається стати китом»). Разом з тим, в англійській мові номен кит може використовуватись на позначення великої кількості чого-небудь *a whale of a bill / difference / problem* (величезний рахунок / відмінність / проблема), образливо називати людину із надмірною вагою, а вираз *beached whale* означає бути нездатним поворухнутись, або потрапити у неприємну ситуацію.

Розглядаючи асоціативно-оцінні відмінності метафоричних образів на позначення риб, виявляємо велику кількість зоонімів, притаманних лише англійській мові. Наприклад, форель в англійській мові символізує здобич, дещо бажане. На мовному рівні ця ідея втілена у приказці: *you must lose a fly to catch a trout*, що означає необхідно чимось пожертвувати щоб отримати бажане. До речі, переважно на британському сленгу ця риба ще й образливо позначає непривабливу, сварливу жінку. Іншими цікавими образами – є образи сома (англ. *catfish*) та кальмара (англ. *squid*): перший може метафорично вживатися на позначення людини, яка створює у мережі фальшиві особисті дані про себе задля оманливих любовних знайомств онлайн, другий має на увазі моряка, який служить на флоті або молодого мотоцикліста, який перебільшує свої здібності катання на мотоциклі. Образ коропа в англійській мові метафорично використовується у дієслівних сполуках і означає скаржитись, критикувати (*carp about someone or something, carp at someone*), а образ камбали – борсатись, плутатись у словах, долати перепони (*flounder around, flounder through something*).

З іншого боку, помічаємо багато спільних значень в зоонімах на позначення різновидів риб в українській та англійській мовах. Схожість подібних метафоричних образів спричинена певною мірою унікальною природою понять, наявних в обох мовах. Так, образ акули асоціюється із небезпекою, шахрайством: в укр. – *акула* вживається на позначення багатіїв, які по-хижацькому експлуатують інших, в англ. – *shark* – людина, яка нечесна у бізнесі, особливо та, що дає погані поради і змушує людей переплачувати за щось. Крім того, в англійській мові слово акула може означати людину, що одна плаває або займається серфінгом в океані, на Гавайському сленгу – блідого туриста на пляжі. За аналогією в обох мовах змієподібна риба вугор має метафоричну конотацію лукавства, ненадійності, що

найімовірніше пов'язано з асоціацією про те, що спійманого вугра майже неможливо утримати в руках, так як він слизький, сильний і виверткий: в укр. – *слизький, як вугор, звивається як вугор*, в англ. – *slippery as an eel, hold an eel by the tail* (зробити неможливе).

Не менш цікавими з точки зору образно-асоціативної площини є й інші тварин водного простору. Звернемося до характеристики черепахи. В українській символічній системі черепаха втілює ідею вайлуватості, млявості: *іти (повзти, рухатися) черепахою (як, наче, неначе, немов черепаха)* (рухатися, іти дуже повільно, незграбно). В англійській мові особливості руху цієї тварини втілені в інших сполуках: *turn turtle* (перевернутись догори ногами), *turtle heading* (рух головою при підгляданні та спогляданні за колегами та їхніми справами в офісі).

Ще одним мешканцем водних стихій є *рак*. В українській фразеології ця істота нерідко порівнюється із людиною, її безвихідним становищем, сором'язливою натурою, невизначеністю: *сісти як рак на міліні* (потрапити в безвихідне, скрутне становище), *почервоніти як рак* (дуже засоромитися, зникнути), *доки рак свисне* (у невизначеному майбутньому, невідомо коли). В англійській мові рак теж асоціюється з червоним кольором, насамперед, коли йдеться про надмірне перебування на сонці: *turn red like lobsters*. Крім того, може позначати кохання всього життя, другу половину: *you are my lobster*.

Для української мовної свідомості рак також асоціюється із особливим способом пересування. На мовному рівні ця ідея втілена в метафоричних формах: *лазити рачки* (пересуватися на чотирьох кінцівках (про людей), рачкувати), *ставати рачки* (зігнувшись, спиратися на обидві долоні і на обидва коліна), *як раки з мішка* (у різні боки (розбігатися, розтягатися, розлазитися тощо), *вишептався, як рак у торбі* (перестав рухатися, задихнувся). Широкого розповсюдження набули переносні значення, пов'язані із способом існування раків: *знати (чути), де раки зимують* означає бути хитрим, спритним, досвідченим у чому-небудь, *показати, де раки зимують* – уживається як вираз погрози, *годувати раків* використовується на позначення утопленого, *іти раків (раки) ловити* – утонутти.

Зі стихією води пов'язана хранителька земноводної стихії – змія. В українській та англійській свідомості змія має генералізовану образливу семантику злої людини або хитрого, лютого ворога. В обох мовах наявний фразеологізм *відігрівати (відігріти) змію біля серця* (англ. *nurture a snake in (one's) bosom*), що означає піклуватися, виявляти добрі почуття до людини, яка потім віддячує злом. Англійське *snake in the grass* позначає людину, яка лише вдає дружбу, проте має погані наміри, *snake oil salesman* вказує на продавця, який торгує фальсифікатом, *like fighting snakes* означає хаотичність дій, *if it was a snake it woulda bit you* – наявність чогось поряд. Як видно, образ змії уособлює підступність та лукавство.

Близькою за негативною символікою до змії є образ жаби. Багато прикмет, пов'язаних із жабою, мають негативну символіку. Це відбилось на фразеологічному рівні як української, так й англійської мов. Жабою образливо називають жінку із витрішкуватими очима або негарною зовнішністю: в укр. – *страшна як жаба, страшна як ропуха, очі як у жаби* (маленькі очі круглої форми), *дивитися, як жаба в болоті*, в англ. *frog face*. Мовлення українців збагачене усталеними виразами із компонентом-зоонімом жаба, які позначають здебільшого хвалькуватість (*кожна жаба хвалить своє болото*), завищену самооцінку (*коваль коня кує, а жаба собі ногу підставляє, дметься як жаба, розійдись море – жаба лізе, роздайся море – жаба пливе, пнеться як жаба до гуски, набратися як жаба мулу*), невгамовність (*ускочити як жаба в жар*). У деяких випадках жабу порівнюють із безглуздою або зажерливою людиною – *жаба душить, жаба дере*. В українській мові є також вираз, який вживають, коли йдеться про небезпеку чи загибель – *жаба пить (цицьки, циці) дасть*. Очевидно, це значення йде з міфології, де жаба має жіночі груди й може годувати ними людину, проте молоко її – небезпечне. У свою чергу в англійських фразеологізмах образ жаби широко використовується на позначення проблеми, усвідомлення якої приходиться занадто пізно (*boiling frog*), труднощів при розмові (*frog in one's throat*), беспорядності (*if frogs had wheels, they wouldn't bump their butts*), незнання (*know no more about something than a frog knows about bedsheets*), безладності (*like herding frogs*), проливної дощу (*real frog-choker*).

Таким чином, у семантиці зоонімів завжди присутній символізм, який активізується в переносно-метафоричних образах, фразеологічних одиницях. Такі одиниці втілюють стереотипні уявлення людей про тваринний світ та його образно-асоціативне сприйняття. Зооніми створюють своєрідні фрагменти картин світу, у рамках яких можна розрізнити як універсальні, так і етнокультурні властивості асоціативного мислення.

Зооніми на позначення тварин водного простору в українських та англійських фразеологізмах виступають потужним фактором формування національно-образної картини світу, а їх зіставний аналіз виявляє переважно негативні конотації, що у більшості випадків характеризують риси характеру людини, її поведінку та вчинки. Подібні розвідки є важливими в когнітивному та лінгвокультурологічному аспектах і є перспективними для подальших досліджень, пов'язаних із особливостями відображення ментальності народів.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Голубовська І. О. Біоморфний код китайської лінгвокультури / І. О. Голубовська // Studiolinguistica. – Збірник наукових праць КНУ ім. Т. Шевченка. – К. : Видавничо-поліграфічний центр “Київський університет”, 2011. – Вип. 5. – Ч. 2. – С. 221–233.
2. Левченко О. П. Принципи зооцентризму у фразеотворенні / О. П. Левченко // Проблеми зіставної семантики : зб. наук. ст. – К. : КДЛУ, 2001. – С. 206–209.
3. Петришин М. Й. Фразеологізми з компонентом-зоонімом у латинській мові / М. Й. Петришин // Науковий вісник Чернівецького університету. Германська філологія. – 2014. – Вип. 692–693. – С. 161–165.
4. Словник української мови в 11 т. / [ред. І. К. Білодід]. – Київ: Наукова думка, 1970–1980.
5. Ужченко В. Д. Семантика українських зоофразеологізмів в етнокультурному висвітленні : автореф. дис. на здобуття наук ступеня канд. філол. наук: 10.02.01 “Українська мова” / Д. В. Ужченко. – Х., 2000. – 18 с.
6. Cambridge Online Dictionary [Electronic resource]. – Access mode: <http://dictionary.cambridge.org/>.
7. The Free Dictionary by Farlex [Electronic resource]. – Access mode: <http://www.thefreedictionary.com/>.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА:

Крістіна Головенко – кандидат філологічних наук, старший викладач кафедри перекладу, прикладної та загальної лінгвістики Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка.

Наукові інтереси: картини світу в аспектах лінгвокультурології, лінгвокогнітивістики та етнолінгвістики.

УДК 811. 161. 2'373.7:[39:667-12]

ЕНТОМОЛОГІЧНИЙ ЕТНОКОНЦЕПТ ЯК ВІДОБРАЖЕННЯ СВІТОБАЧЕННЯ ТА НАРОДНОЇ СВІДОМОСТІ УКРАЇНЦЯ (НА МАТЕРІАЛІ ФРАЗЕОЛОГІЇ СЕРЕДЬНОГО ПОЛІССЯ)

Галина ДОБРЛЬОЖА (Житомир, Україна)

У статті зосереджено увагу на вивченні ареальної фразеології через етноконцепт – назви комах. Численні види комах, які поширені на території Полісся, розглянуто через призму етнолінгвістики – у народних та релігійних віруваннях, прикметах, повір'ях, замовляннях, порівняннях, загадках, фразеологізмах. У процесі розгляду фразеологізмів з'ясовано, що вони характеризують будь-яку якість людини: інтелект, суспільне і майнове становище, вади характеру, моральні аспекти, зовнішність.

Ключові слова: ентомологія, концепт, етноконцепт, символ, світобачення, фразеологія, фразеологізм, порівняння, конотація.

В статті сосредоточено внимание на изучении ареальной фразеологии посредством этноконцепта – названия насекомых. Многочисленные виды насекомых, которые распространены на территории Полесья, рассматриваются сквозь призму этнолингвистики – в народных и религиозных верованиях, приметах, поверьях, заговорах, сравнениях, загадках, фразеологизмах. В процессе рассмотрения фразеологизмов выяснено, что они характеризуют любое качество человека: интеллект, общественное и имущественное положение, изъяны характера, моральные аспекты, внешность.

Ключевые слова: этнолингвистика, энтомология, концепт, этноконцепт, символ, мировоззрение, фразеология, фразеологизм, сравнение, коннотация.

The article focuses on the study of the areal phraseology etnokoncept – names of insects. In this context polysemy comprehensive characteristic, the unity of content and form phraseologisms insect component given the cultural, domestic, psychological traditions of the people. This aspect of study is relevant, because at the present time due to globalization and other factors weakened the interest general Ukrainian and regional phraseology, idioms are forgotten and do not form new units. Numerous types of insects that are common on the territory of Polissya, considered cherepiza ethnolinguistics – in folk and religious beliefs, superstitions, beliefs, conspiracies, comparisons, riddles, idioms. In processed of phraseology found that they characterize any actlogin: intelligence, social and property status, character flaws, moral aspects, appearance. Insects that

shobhit, fly, jump in Middle Polissya join to the characteristics: the bee (nosyt do haty yak bdgola do vulyka), wasp (lize megy ochi yak osa), the fly (lypne yak myha do varennya), flea (skache yak bloha na protezi), louse (bagata yak vosh rogata), ant (maliy yak myraha and durniy yak cheburashka).

Key words: *entomology, ethnolinguistics, concept, enconcert, symbol, ideology, phraseology, idiom, comparison, connotation.*

Ентомологія (з грецької *entomon* – 'комаха') – розділ зоології, який вивчає комах. Як окрема наука ентомологія сформувалася відносно недавно, а проте встигла зробити численні відкриття, прогнози і розгалузитися на численні напрямки. Для філологів ентомологія також є сферою наукових інтересів, оскільки чимало комах стали своєрідними етноконцептами в українській усній народній та декоративно-прикладній творчості. У цьому контексті під *етноконцептом* ми розуміємо всебічну характеристику, єдність змісту і форми фразеологізмів з комахою-компонентом з огляду на культурні, побутові, психологічні та релігійні традиції народу. Відомий український фразеолог В.Ужченко наголошував, що «концепт – як багатомірне і багатовимірне культурно значуще соціопсихічне утворення в колективній свідомості певної мовної спільноти – «розсіяний» у змісті певних лексичних одиниць, корпусі фразеології, пареміологічному фонді, в системі стійких порівнянь, що відбивають образи-еталони» [9, с. 298]. Сьогодні довколишній світ як етноконцепт пропонують розглядати сучасні українські мовознавці О.Селіванова, О. Таланчук, В. Завадська, О. Шалак, Є. Боженко, Я. Музиченко, А. Приходько, В. Жайворонок, В. Ужченко, адже у мовній картині світу українців міститься чимало різноманітних і доволі несподіваних етносимволів, які характеризують свідомість та світобачення народу. Концепт простежується в сюжетах народних казок, у текстах пісень, загадок, прислів'їв та приказок, фразеологізмів та порівнянь, у замовляннях та прикметах, у мотивах народних промислів (писанкарстві, різьбярстві, чеканці, вишивці, витинанці, ткацтві, плетінні).

Отже, проблема, винесена в заголовок статті, видається актуальною з декількох позицій: внаслідок багатьох чинників звужуються ареали функціонування діалектної фразеології; у результаті глобалізації та інших *-зацій* зникає науковий та побутовий інтерес до вивчення та вживання фразеологізмів; а також те, що комахи, можливо, через свою непримітність та відразливість не стають об'єктом системного вивчення українських фразеологів та українознавців.

Світ комах, з наукової точки зору, є надзвичайно багатим і різноманітним. Зокрема, до сьогодні вчені не можуть назвати кількість класів, видів та підвидів комах; окремі комахи мають властивість виживати в екстремальних умовах (у темряві, при радіаційному чи хімічному забрудненні, аномально високих та низьких температурах); відомо, що в сукупній масі комах перевищують масу всіх людей на земній кулі тощо.

Українців здавна цікавив світ живої природи з практичного погляду – використання біоресурсів, а пізніше – й з естетичного. Характеризуючи контакт *людина + комаха*, слід зазначити, що він був агресивний з обох боків: мухи набридали і псували їжу, колорадські жуки нищили урожай пасльонових, комарі боляче кусалися, таргани були ознакою антисанітарії, воші і гниди свідчили про кричущу неохайність; натомість людина намагалася знищити комах або хоча б зменшити їхню кількість та активність.

Мета. Безумовно, дати фразеологічну характеристику всім комахам в одній статті не можливо, тому обмежимося найбільш поширеними та знаковими, що повзають-літають-бігають-стрибають на території Середнього Полісся [2; 3].

Мураха (мурашка, комашка). Поліщуки розрізняють мурашок хатніх, садових та лісових; також їх класифікують за кольором – червоні (руді), чорні та бурі. Мурашку вважають символом працьовитості: *тягне щось як мурашка; працює як мурашка; працює як комаха в лісі*. За неписаними правилами, заборонялося руйнувати мурашники в лісі чи саду (*бо здійсється вихор*), будувати нову хату на місці мурашника (*до хвороб та смерті*), а от у хліві на такому місці буде приплід і прибуток. Народні спостереження за поведінкою мурах свідчили: *Великі мурашники восени – до люті зими; Мурахи поспішають до мурашника – на негодую; Чорні мурашки з'явилися в оселі – до небіжчика*. У народній медицині використовували відвар із мурашок – таким чином лікували хворі суглоби. Мізерні розміри мурашки стали еталоном надмірної худорлявості: *висох на комашку; сухий як комаха*; а спостереження за мурашником дали підстави казати: *як у мурашнику живуть*, тобто 'тісно,

шумно'. На Поліссі мовці фізіологічне відчуття холоду та психічний стан переляку підкреслюють фразеологізмами: *побігли мурашки; мурашки по спині лізуть (бігають); мурашки по тілу побігли.*

Комар. За народними переказами, комарі – диявольське творіння (*Чорт дав комарі, а Бог – огонь*); диявол створив комарів і наказав їм харчуватися кров'ю, щоб з'ясувати, чия кров смачніша – людини чи тварини [6, с. 385]. Пізніше Бог вирішив, що комариний час – до Спаса (19.08): *Кусає комар до пори; Прийде Спас – половини не стане нас; Прийде Спас – урветься комарам бас, а прийде Пречиста – забере комарів нечиста.*

В поліській фразеології комар уособлює:

'мізер': *з комара зробити вола (слона); їсть як вовк, а робить як комар; як комар надзиччав; як комар наплакав; зимою деньок як комарів носок;*

'уїдливість': *скаже як комар укусить; дзиччить як комар над вухом; бринить мов комар коло вуха; комар як ворон – де сяде, там і кліне;*

'скнарість': *крамар – що комар: де сяде – там і п'є; набрався як комар крові;*

'слабосилля': *сильний як комар; сили у комара за вухом (під коліном); що комар – то сила; [він] за комара сили не має;*

'надмірну худорлявість': *як на комарі сала; як у комара жиру;*

'писклявий голос': *говорить як комар пищить; пищить як комар.*

Досить популярним залишається вислів *комар носа не підточить*, тобто 'зроблено ідеально', очевидно, що мотиваційним поштовхом став міні-розмір хоботка комара. Також на Поліссі активно в побутовому мовленні вживають фразеологізми на ознаку нетривалого сну, дрімання: *придушити комара; комарика задушити (придавити, причавити, придушити, вбити)* – ймовірно, мотиватором є дія, внаслідок якої настала тиша для перепочинку.

Додамо, що раніше діти на Поліссі грали рухливі ігри *Комар, Спіймай комара*, а сьогодні сидять у планшетах в онлайн-грі *Вбити комара*.

Блоха – це безкрила кровосисна комаха, яка паразитує на тілі людини або тварини. За народними переказами, Бог послав бліх на втіху старим людям, щоб *кусало і плигало* [1, с. 400]. Блохи вважаються нечистими комахами, яких потрібно нищити, бо *чим менша блоха, тим болючіше кусає*. З блохами пов'язані певні прикмети: *Якщо влітку багато бліх, то буде великий урожай гречки; Блохи розплодяться, якщо умиватися на Різдво і на Великдень; Не можна бити блохи на Різдво, бо дуже кусатимуться влітку.*

Блоха в оцінному мовленні позначає вередливість, непорядність: *вірний як блоха; [хтось] має блохи; [хтось] з блохами; має блохи, та нікому вигнати.*

Блоха стала активним компонентом у численних поліських порівняннях, оскільки ця комаха є надзвичайно дражливою для людини, однозначно шкідливою та гидкою:

'велика кількість': *як блох у курнику; як блох на собаці; як у сучки блох;*

1. 'метушливість', 2. 'спритність', 3. 'пихатість': *плигає як блоха на пузі; скаче як блоха на граблях (в сні, на протезі); спритний як блоха на гребінці (на шворці, на мотузці, на віршовці);*

'злість': *розходився як крива блоха на прив'язі; кусливий як блоха;*

'набридливість': *держиться (вчепився) як блоха кожуха;*

'заклопотаність': *набрався як собака бліх; набралася як сучка бліх (блох).*

Воша (воші) – це кровосисна комаха, яка паразитує переважно на тілі людини і є збудником багатьох інфекційних хвороб. За Біблією, саме воші буди третьою Господньою карою єгиптянам: *Воші на людях і на худобі, і на фараонові, і в домі його, і рабах його; і увесь земний порох став вошами в усьому Єгипетському краї* [Житіє святого пророка Мойсея-Боговидця].

Воші, у світобаченні українця, – диявольське творіння, вони нападають на людину за гріхи, від гризоти, через клопоти і надмірне нервування. Однак реальною причиною появи вошей та гнид є відсутність особистої гігієни, антисанітарія (на Поліссі в побутовому мовленні брудне приміщення і сьогодні називають *гнидник*).

У народному світогляді воші – це злидні (*воші – вся його худоба; навіть воші його не тримаються; воші годувати*); аморальність (*роз'ївся як вош у корості*); агресія (*борони*,

Боже, від скаженої воші); неохайність (вже воші доідають [його]); підступність (не так страшні чужі воші, як свої гниди).

Якості та властивості воші із гумором та надзвичайною спостережливістю розкрито в поліській компаративній фразеології:

'бідність': голодує як воша на піску; скучає як вош на лисині; поживився як старець вошею; багата як вош рогата; набрався [боргів] як вошей;

'набридливність': причепився (пристав) як вош до кожуха (итанів);

'невдача': скакає як вош на голці; крутиться як воша на гребінці; викручується як вош на волосині; залишився як вош на цідилку; любить як воша дуст;

'пихатість': величається як чумацька воша; викабелюється (вигинається, гарцює) як вош на гребінці; надувся як вош на морозі;

'злість': надувся як вош на мороз;

'метушливість': мотається як вош на педалях (по бані); цибає як вош на пузі; швидкий як вош на патефоні;

'непорядність': правда як вош кашляє (як вош [з]орала і плуга зламала);

'підступність': сидить як воша в струпі; сидить як вош у кожусі.

Муха – надзвичайно поширена двокрила комаха, яка є причиною багатьох небезпечних інфекційних захворювань; у природі існують сотні видів мух (осіння жигалка, , зелена, трупна, хатня муха і под.), проте пересічні мовці у спілкуванні цих комах не ідентифікують.

За релігійними переконаннями, четвертою карою Господньою були пелі мухи, які роями влітали в доми, і нищилась земля через ті рої мух [Там же].

У традиційній та регіональній фразеології муха репрезентує винятково негативні риси характеру, особливості поведінки, зовнішні ознаки людини, її спосіб життя.

В ареальній поліській фразеології чимало сталих виразів, що містять в структурі компонент муха, характеризують особливості поведінки особи:

'байдужість': хоч муха на вертольоті; мух ловити; мухи п'яти обсіли;

'вередливість': з мухами; з мухами в носі (в жопі); мати мухи в носі; мухи в носі грають (гуляють); муха вкусила; мухами накормлений;

'безпомічність', 'покірність': мухи не вб'є; мухи не зачепить; сонна муха;

'напідпитку': бути під мухою;

'щось несмачне, неякісне': мухи не їдять.

Особливо широким і колоритним є спектр поліських компаративем, які містять у порівняльній частині компонент муха; такі порівняння дають влучну характеристику багатьом поведінковим вадам, інтелектуальним недолікам та непривабливій зовнішності особи:

'невдача': упав у гаразд як муха в сметану; плаває як муха в борщі; влип як муха в мед (патоку, варення); впав у біду як муха в борщ; живе як муха в окропі; опарився як муха на окропі; гинуть (мруть, дохнуть) як мухи;

'пощастило': вискочив як муха з гарячої води;

'набридливність': припав як муха до меду; прилип як муха до цукру; липне як мухи до гімна; причепився як муха до ляшки; пристав бі (як) муха до гноярки (до трусів); ходить як муха до меду; гуде як муха в глечіку (під зволоком); обсіли як мухи струп; назоляє ек (як) муха; набридливий як зелена муха;

1. 'незграбність', 2. 'неквапність': повертається як муха в меду; повзе як муха по столі; спритна як муха в сметані; лізе як муха з дьогтю (по сметані, по смолі, після морозу, по соломі, по столу); як мокра муха;

'спритність': шустрий як муха в окропі (у воді); бистрий як муха в польоті;

'байдужість': ударив як муха крилом зачепила; боятися як торішню муху;

'злість': сердита (бриката, пекуча, куслива) як муха в Спасовку; сказав як муха вкусила; усім очі виїда як спасівська муха; зла як осіння муха;

'ледарювання': повзе як сонна муха; сонна як муха взимку (при весні); робить би (як) муха по смолі; рухається як муха весною; пише як муха дише;

'дурість': розбирається як муха в шві (дріжджах, пиві); дурний як муха в Спасовку;

’пяццтво’: *налигався як муха окропу; сидить як муха балахувата;*

’неприємний високий голос’: *співає як муха в гладишці; цикоче як муха в павутинні; дзижчить як муха в банці; пищить як муха;*

’негарне обличчя’: *рябий як його мухи обісрала.*

Гедзь (*гедз, овод, сліпак, дрок*) – велика муха, що живиться кров’ю тварин і людей, соком рослин. Укус цієї комахи надзвичайно болючий, і тому семантика всіх порівнянь з цією комахою має негативну конотацію:

1. ’вередливість’, 2. ’злість’: *гедзь напав (укусив); з гедзиком; гедзики пускати; гедзя (гедзика) кинути; як сліпак кусає;*

’набридливість’: *всліпний як гедзь; дзижчить як гедзь у Спасовку (як сліпак).*

За переказами, гедзя наслав на худобу святий Петро через те, що пастух не дав йому напиться води, з того часу влітку худоба *дрочиться* (*дрок* – ще одна назва гедзя), а пастухи не мають спочинку [1, с. 401].

Бджола – медоносна комаха, що збирає нектар і переробляє його у мед. Бджола – Божа комаха, адже утворилася, за однією із версій, зі сліз Ісуса Христа. Проте ще в Русі бджола була символом працьовитості, весни і кохання (поєднувала *солод меду і гіркоту жала*) [8, с. 16]. Здавна до бджіл було шанобливе ставлення – про них ніколи не казали *здохли*, а лише *вимерли, загинули*; дуже цінували бджіл за результати їхньої праці – *мед, вощину, пилок, прополіс, пергу, отруту*; завжди шанованою була праця бортника (пасічника). Продукти бджільництва використовуються в харчовій, фармацевтичній та парфумерній промисловості, в народній медицині та релігійній обрядовості (*воскові свічки, кутя, коливо, медвяні коржики*) [6, с. 31]. На всій території України, і Полісся зокрема, до сьогодні співають колядку: *Коляд, колядниця, добра з медом паляниця...*

Навесні (на Теплому Олексі, 30 березня) в поліських селах відбувався обряд винесення вуликів на пасіку, при цьому читалися відповідні молитви і заклинання на врожай, від хвороб та хижаків [7, с. 131]; борті (вулики) переносили через гостру косу (сокиру, ніж, серп), щоб бджоли були злі, не пускали чужаків до свого вулика, не втікали рої.

Із бджолами пов’язано чимало прикмет: *Не можна ловити бджіл, бо в сім’ї хтось помре; Добру людину бджола не вкусить; Який рік на бджоли, такий і на віці; Бджоли сидять на стінках вулика – до великої спеки; Якщо в січні бджоли з вулика вилітають – на нещасливий рік; Ранній виліт бджіл – на гарну весну; Годуй бджолу до Івана (Івана Купала, 7 липня), то вона вбере тебе як пана.*

В поліській фразеології бджола – уособлення працьовитості, старанності: *носить до хати як бджола до вулика; роботяца як бджола.* До того ж це – єдина комаха, про яку позитивно відгукуються мовці в будь-якому регіоні.

Оса – жалка комаха, яка не приносить видимої користі людині та природі, до того ж вона дуже боляче жалить, отож у фразеології про осу жодного доброго слова:

1. ’злість’, 2. ’сварливість’ (тільки про жінку): *лізе в очі як оса; зла як у дуплі осі; кусюча (причеплива, навіжена) як оса; шумить як оса в банці;*

’ледарювання’: *сохне як оса за медом; пхається як оса до меду (варення).*

Проаналізувавши назви комах у якості етноконцепта, можна зробити певні **висновки**:

В українській природі та народному світобаченні живуть численні види комах – *мухи, комарі, воші, блохи, блощиці, гедзі, осі, бджоли, коники, сарана, сонечка (бедрики), хрущі, таргани*, – і чимало назв комах стали концептами в українській етнолінгвістиці.

Українці, і зокрема поліщуки, відзначалися надзвичайною уважністю, спостерігаючи за світом живої природи; помічали особливості способу життя і поведінки комах, її екстер’єр, вплив на довкілля та діяльність людини – і все це трансформували у загадки, прислів’я, прикмети, примовки, характеризуючи таким чином своє оточення – сусідів, родичів та самих себе. Наприклад, у с. Виступовичі Овруцького району на Житомирщині записано замовляння, щоб вивести з оселі тарганів, прусів, блох і вошей: *Як перші раз послі зімі почувш удода, чи убачиш його, тре оббегті кругом хати з маком і коло угла сказать: Просів удода до [вказати особу] на веселле тараканов з тараканятамі, блох з блошенятамі і т.д.* [5, с. 68].

У фразеологізмах зафіксовані численні архаїзми (*гладшика, патефон*), діалектні лексеми (*бедрик, сліпак, бі, ек*), обрядові дійства, релігійні свята (*Спас (Спасівка), Петрівка, Пречиста, Івана Купала*), до того ж поведінку комах тісно ув'язували з природними циклами (*здуло як комарів зимою 'зникнути'*), назвами релігійних свят (*скажсена як муха в Спасовку* – у період Спасівського посту(14 – 27 серпня) мухи були найбільш агресивні, кусючі).

На сьогодні етноконцепт з назвою комахи функціонує в побутовому мовленні українців узагалі, і поліщуків зокрема. Проте подальшого розвитку та поширення ні в семантичному полі, ні в залученні інших ентонімічних об'єктів для фразеологізації не відбувається, оскільки мовлення більшості населення спрощується, примітивізується, виконує функцію комунікативну, а не оцінну чи естетичну. До того ж, назви і властивості комах є досить неприємними, дразливими, а тому мовці їх намагаються уникати.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Булашев Г. Український народ у своїх легендах, релігійних поглядах та віруваннях: монографія / Г. О. Булашев. – К.: Довіра, 1993. – 414 с.
2. Добролюжа Г. Красне слово – як золотий ключ. Постійні народні порівняння в говірках Середнього Полісся та суміжних територій: словник / Г. М. Добролюжа. – Житомир: Волинь, 2003. – 160.
3. Добролюжа Г. Фразеологічний словник говірок Житомирщини: словник / Г.М. Добролюжа. – Житомир: ПП Туловський, 2010. – 404 с.
4. Жайворонок В. Знаки української етнокультури: словник-довідник / В.В. Жайворонок. – К.: Довіра, 2006. – 703 с.
5. Мойсієнко В. Поліські замовляння: замовляння / В. М. Мойсієнко. – Житомир: Авжеж, 1995. – 68 с.
6. Русанівський В. Русалії: нариси / В. Т. Скуратівський. – К.: Довіра, 1996. – 734 с.
7. Русанівський В. Святвечір: нариси-дослідження / В. Т. Скуратівський. – К.: Перлина, 1994. – Кн. I. – 285 с.
8. Потапенко О., Кузьменко В. Шкільний словник з українознавства: словник / О.І. Потапенко, В. І. Кузьменко. – К.: Укр. письменник, 1995. – 291 с.
9. Ужченко В., Ужченко Д. Фразеологія сучасної української мови: навчальний посібник / В. Д. Ужченко, Д. В. Ужченко. – К.: Знання, 2007. – 494 с.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Галина Добролюжа – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови Житомирського державного університету імені Івана Франка.

Наукові інтереси: фразеологія, етнолінгвістика, українознавство, прикладна лінгвістика.

УДК 811.111'373.48

ЛОГОЕПІСТЕМНИЙ ПРОСТІР АМЕРИКАНСЬКОЇ ЛІНГВОКУЛЬТУРИ: ГЕНЕЗА ТА РОЗВИТОК

Олеся ЄГОРОВА, Діана КОЛОМІЄЦЬ (Суми, Україна)

Стаття присвячена вивченню окремого сектора логоепістемного простору, який складають особливі одиниці американської лінгвокультури. Аналізуються загальні засади теорії логоепістематики, висвітлюються базові джерела походження логоепістем, а також особливості їх функціонування у дискурсі лінгвокультури. У статті обґрунтовується думка про важливість логоепістемного знання для реалізації успішної міжкультурної комунікації. Дослідження виконано зі зверненням до матеріалів газетного, пісенного та кіно-дискурсу.

Ключові слова: американська лінгвокультура, логоепістема, дискурс, фонові знання, логоепістемні модифікації.

Статья посвящена изучению отдельного сектора логоэпистемного пространства, в который входят особенные единицы американской лингвокультуры. Анализу поддаются общие принципы теории логоэпистематики, рассматриваются базовые источники происхождения логоэпистем, а также особенности их функционирования в дискурсе лингвокультуры. В статье обосновывается мнение о важности логоэпистемного знания для реализации успешной межкультурной коммуникации. Исследование выполнено с обращением к материалам газетного, песенного и кино-дискурса.

Ключевые слова: американская лингвокультура, логоэпистема, дискурс, фоновые знания, логоэпистемные модификации.

The article deals with the research in the sphere of the separated sector of logoepistemic space, which consisted of special American linguoculture units. Along with the analysis of the general principles of logoepistemics theory, basic source of logoepistemic units' origin and the peculiarities of their functioning within a framework of the discourse are also considered. The point of view about the necessity of logoepistemic knowledge for the adequate and completed intercultural communication is grounded. The research has been made with the reference to the newspaper, song and cinematic discourses of the USA.

Key words: American linguoculture, logoepistem, discourse, background knowledge, logoepistemic modifications.

Постановка проблеми. На зламі тисячоліть, який ми переживаємо сьогодні, та у ході «епістемічної революції» в сфері гуманітарного знання міцно закріпила свої позиції антропоцентрична парадигма. Як один з ключових напрямків цієї парадигми лінгвокультурологія ставить у фокус культури та культурної традиції мовну особистість у цілому розмаїтті своїх іпостасей: Я-фізичне, Я-соціальне, Я-інтелектуальне, Я-емоційне, Я-мовленнєво-мисленнєве [4, с.4]. Так, з позицій культурологічно орієнтованих мовознавчих досліджень постійно здійснюються спроби осмислити особливе лінгвальне закріплення культурно значущих феноменів реальності певного етносу. Одними з таких одиниць лінгвокультурного простору є логоепістемі (від гр. *logos* «слово, мовлення» + *epistème* – «знання»), під якими, за трактуванням авторів теорії логоепістем – В. Г. Костомарова та Н. Д. Бурвікової, – прийнято розглядати випадки «мовного виявлення закріпленого суспільною пам'яттю сліду відображення дійсності у свідомості носіїв мови у результаті їх пізнання (або створення) духовних цінностей вітчизняної та світової культур» [2, с. 39].

У сучасному контексті глобалізації та активної реалізації діалогу культур однією з вимог до успіху такої комунікації є вміння та досвід декодування сталих словесних комплексів, що мають символічний характер і потребують активації лінгвокультурної пам'яті із залученням екстралінгвістичних культурно-історичних знань. Крім того, сучасна комунікація відзначається високим ступенем взаємопроникнення та запозичення елементів комунікативної поведінки інших мовних особистостей або елементів вже породжених «авторитетних» текстів. Саме у цьому полягає **актуальність** вивчення логоепістемного простору окремих лінгвокультур як необхідний елемент вживання в іншу лінгвокультуру.

Об'єктом пропонованого дослідження є лінгвокультурний простір США, а **предметом** – інтерпретація генези та розвитку логоепістем, джерелами яких є сучасний пісенний та кіно-дискурс.

Метою роботи є визначення та аналіз особливостей організації логоепістемного простору американської лінгвокультури, що передбачає виконання таких задач:

- 1) проаналізувати теоретичні підвалини логоепістемології та визначити типові риси логоепістем як одиниць двох семіотичних систем – мови та культури;
- 2) експлікувати функціонування логоепістем з пісенного та кіно-дискурсу за їх дискурсивними реалізаціями;
- 3) висвітлити базові вектори модифікаційного потенціалу логоепістем.

Для вирішення поставлених задач застосовувалися аналітично-описовий метод (вивчення теоретичних засад логоепістематики), методи спостереження та систематизації (для збору та обробки фактичного матеріалу), методи екстралінгвістичного коментування та інтерпретації одиниць логоепістемного простору, а також елементи контент- та дискурс-аналізу.

Аналіз останніх досліджень з теми. Загальна теорія логоепістематики була запропонована та детально розроблена у працях російських лінгвокультурологів В. М. Верещагіна, В. Г. Костомарова та Н. Д. Бурвікової. Нарікаючи на недосконалість та незв'язність класифікаційних принципів логоепістемного простору, запропонованих В. Г. Костомаровим та Н. Д. Бурвіковою, В. Ю. Ліпатова пропонує більш розширену схему засад класифікації логоепістем, що охоплює критерії понятійних сфер-джерел, вектори національно-культурного походження, джерел прецедентності, тривалості функціонування логоепістем, рівня їх загальної відомості, оцінного потенціалу, а також їх семантичного наповнення, структурної організації та функціонального буття [3, с. 34–35].

За останні півтора десятиліття логоепістемі вивчалися з позиції акумуляції ними культурного знання на просторах казки (Ю. І. Кольцова, Н. В. Татарінова), поезії (А. І. Бондаренко) та прозового художнього дискурсу (Д. В. Майданюк), їх трансформаційні та текстоорганізуючі потенції у дискурсі медіа (А. Р. Габідулліна, Ю. В. Данелян, Є. М. Канаєва), їх кореляції з онімним простором (К. О. Єлістратова, Д. В. Майданюк, О. М. Мінюшова, А. Ю. Устінов) та гендерними когнітивними моделями (М. А. Піцун) тощо. Зазначимо, що достатньо широке висвітлення отримала логоепістематика російськомовного комунікативного простору, у той час як логоепістемний простір інших лінгвокультур залишається дослідженим дотично.

Дещо близьким до терміну «логоепістема» у зарубіжній лінгвістиці є англomовний термін “catchphrase”, що позначає вираз зі сфери (візуальних) медіа, політики, літератури тощо, що стає популярним (“catch on”), інкорпорується у фразекон (фразеологічний компонент лексикону) уродженого носія мови [5, с. 11] та функціонує вільно у дискурсі та контекстах, відірваних від першоджерела виразу [6, с. 46]. Тим не менш, саме першоджерело є пресупозицією висловлювання з логоепістемним компонентом.

Логоепістематика являє собою полікультурне та транскультурне явище, яке реалізується у комунікації в рамках когнітивної дихотомії «своє:чуже» та приймає форму мовленнєвої гри між адресатом та адресантом повідомлення. Суть цієї гри полягає у «діалозі між текстами» (концепція М. М. Бахтіна): текстом новим, що породжується «тут і зараз», і текстом прецедентним (термін Ю. М. Караулова) як культурно, гносеологічно та емоційно значущим елементом дискурсу, що відзначається надособистісним та узуальним характером. Так, у ході комунікації адресат повідомлення з певних міркувань воліє закодувати частину «чужого» (вже існуючого) у «своє» (нове) повідомлення, надати йому «родзинки», емоційності чи експресивності, або ж свого роду «протестувати» адресанта на предмет наявності у нього достатнього рівня фонових культурних знань для декодування сенсу та прагматики повідомлення.

З таких позицій дослідники та методисти у галузі викладання іноземних мов постійно акцентують увагу на важливості навчання базових логоепістем культури, мова якої вивчається, з метою фасилітації міжкультурного діалогу. У цьому випадку йдеться про вивчення *архетипічних логоепістем* (фольклорного, паремійного, релігійного та міфологічного походження) та *канонізованих* або *хрестоматійних* логоепістем (наукового, літературного або мистецького походження, що входять до загального культурного фону нації).

Однією з лінгвокогнітивних особливостей логоепістем є високий ступінь їх інформативності. Так, сталий вираз *The Iron Lady* увійшов до лексикографічного фонду англійської мови з таким набором інформаційних компонентів: *a nickname¹ [given to] British² Prime Minister³ Margaret Thatcher⁴, [with] reference⁵ to [her allegedly] ruthless⁶ and inflexible approach⁷* [12]. Тим не менш, трансформації природи та осмислення гендерної стереотипізації, що відбулися за останні кілька десятиліть, фіксують суттєві зміни у сприйнятті подібних одиниць історико-культурної пам'яті, і у сучасному американському дискурсі вираз часто використовують на позначення надзвичайно успішної, рішучої та вольової жінки, переважно політика. Наприклад, через заголовок статті *America's Iron Lady: Hillary Clinton's Long March to White House* [8] активуються такі когнітивні ознаки логоепістемної одиниці, як жорсткість та незламність. Тим не менш, для більшості американців, що вивчали історію в школі зв'язок одиниці з контекстом-джерелом логоепістемі залишається доволі міцним та чітким.

З рисою інформативності логоепістем корелює їх здатність до кумулятивності, тобто акумуляції культурно-історичного досвіду людини та транслювання цього досвіду іншим поколінням. Крім того, логоепістемі демонструють потужний номінативний потенціал, тобто є активним інструментом для вирізнення, виокремлення та називання ситуації або предмету висловлювання. Наприклад, логоепістема *Public Enemy No. 1* є варіацією терміну “public enemy”, яким з подачі з 20-х рр. XX ст. в США позначали осіб, чия діяльність визначалася край не безпечною та руйнівною для суспільства, як-от діяльність мафіози Аль Капоне. Ця логоепістема підлягає активації у випадках, коли необхідно виявити крайній ступінь неприязні до якоїсь особи чи факту реальності. Наприклад: *America's public enemy numberone in the United States is drug abuse. In order to fight and defeat this enemy, it is necessary to wage a new, all-out offensive* [10].

Крім архетипічних та конвенційних одиниць у логоепістемному просторі функціонує безліч неконвенційних логоепістем, джерелами яких є медійний, рекламний, телевізійний, пісенний та кіно-дискурс. Зупинимося на прикладах останніх двох.

Являючи собою сплески фактів різних історичних періодів та подій у житті носіїв конкретної мови, пісенні логоепістемі широко вживаються у комунікативному просторі і цим самим стають для комунікантів засобом досягнення цілей комунікації.

Прагматичний потенціал логоепістем виявляється через їх директивність, тобто властивість впливати на поведінку людини як результат перлокутивного ефекту. Так, наприклад, відомий майже кожному вираз *Don't Worry, Be Happy* покликаний зняти напругу ситуації, зарядити співрозмовника оптимізмом та налаштувати на позитивний лад, адже в його уяві за задумом адресата одразу має постати ментальний образ розміреної мелодики синглу американського виконавця Боббі МакФеріна.

У своєму дослідженні з питань актуалізації англомовної логоепістиматики у голандському дискурсі ЗМІ Е. Зеннер та Г. Крістіансе доходять висновку, що імперативні та екскламативні за формою логоепістем не є типовими для цього регістру [6, с. 57]. Натомість, за нашими спостереженнями, у медійних текстах такі логоепістем виконуть скоріш декларативні та номінативні функції, як-от у заголовку про відому американську акторку Торі Спелінг: *Don't worry, be happy! Pregnant Tori Spelling smiles as she takes family to Universal Studios despite being accused of owing bank \$200K* [9].

Іншим – дещо відмінним за емоційністю – закликом зібратися з духом та продовжувати свою справу став вираз *Show must go on*. Сам вираз походить зі сфери циркового та театрального мистецтва, де позначає внутрішню настанову актору провести свій сценічний виступ до кінця за будь-яку ціну. З точки зору концептології, у даному випадку йдеться про реалізацію сценарного концепту з генералізацією семантики наповнення слоту МЕТА (завершити виступ на сцені → продовжувати свою справу). Логоепістема з її сьогодишнім планом змісту була популяризована рок-гуртом *Queen*, що виступала саме з таким закликом (*I have to find the will to carry on*). Таким чином, у наш час саме ці знання про пісню та виконавців, їх комунікативні настанови та увесь арсенал власних асоціацій рецептора повідомлення активуються в процесі розпізнавання логоепістем, наприклад: *We've called 911 and they're on their way. But the show must go on! Please continue with your preparations and we'll come back for you shortly. Any questions?* [11].

Універсальність теми, стиль самого вокального твору, креатив та талант авторів пісенного тексту та його виконавців, комбінація мелодії та екранізації є факторами, які впливають на можливість рядків з пісні закріпитися у культурній пам'яті народу у формі такої лінгвокультурної одиниці, як логоепістема. Тим не менш, іншим джерелом неконвенційних логоепістем є кінодискурс.

Фільми – це не лише гра акторів, продуманий сценарій і сюжетна лінія, а й джерело безлічі популяризованих влучних виразів, що стають активними інструментами в руках операторів інших типів дискурсу (пересічних громадян, політиків, лікарів, освітян, медійників тощо).

Фраза *Elementary, my dear Watson!* на відміну від поширеної хибної думки з'явилася лише у 1986 р. у фільмі *The Return of Sherlock Holmes*. Клішованість – ще одна типова характеристика логоепістемних виразів, що у наш час, за твердженням В. Г. Костомарова та Н. Д. Бурвікової, перетворилась на засіб «карнавалізації» мовлення. Хоча компонентний склад аналізованої логоепістем може варіюватися відповідно до потреб комунікантів, активація фонових знань про героїв А. К. Дойля відбувається за рахунок упізнавання структури вислову навіть за часткового збереження його оригінального плану вираження. Наприклад: *Elementary, My Dear Librarian: Celebrating Arthur Conan Doyle* [7].

Варто відзначити, що дискурсивна реалізація логоепістем об'єктивує їх здатність до модифікацій. Відзначимо, що інترلінгвальний та інтралінгвальний вектори трансформації можуть бути принципово відмінними. Так, в україномовному дискурсі логоепістема об'єктивується у формі *Елементарно, Ватсон*, а в американському телепрокаті вже довгий час високі рейтинги має серіал під назвою *Elementary*, проте у жодному з випадків усічена форма виразу не впливає на активацію культурного фону реципієнтів.

Іншим вектором трансформацій логоепістем є їх перефразування, що дозволяє розширити кількість ситуацій, у яких потенційно може з'явитися та чи інша логоепістема у межах своєї впізнаваності (збереження їх внутрішньої форми). Результатом перефразування є логоепістеміди – одиниці, утворені від логоепістем через модифікацію їх змісту та / або форми [1, с. 37]. Модифікаційний механізм логоепістем неможливо простежити та піддати аналізу, зокрема з огляду на проблему детермінувати граничні рамки деформації логоепістем, за яких тим не менш зберігається зв'язок з їх оригінальними формами.

Одним з найупізнаваніших випадків логоепістемної модифікації є перефразування виразу з мотиваційного плакату уряду Британії 1939 р. *Keep calm and carry on*, що закликав громадян зберігати спокій та не піддаватися на провокації щодо можливого бомбардування найбільших міст країни. З 2000 р. вислів набуває шаленої популярності спочатку в Британії, а потім і в глобальному масштабі. На просторах Інтернету логоепістема швидко стає шаблоном для втілення нових думок та смислів, а модифікацій у формально-зімстовому плані зазнає друга частина виразу. Пор. *Keep calm and love cats*, *Keep calm and have a beer*, *Keep calm and study hard*, *Keep calm and please marry me* тощо.

Одна з модифікацій даної логоепістемної – *Keep calm and Carrie on* – базується на омонімічній грі слів, що усвідомлюється лише у контексті американського комедійного серіалу *Sex and the City*, де *Carrie* – ім'я головної героїні. Ознайомленість з контекстом кіносеріалу уможливує приблизну інтерпретацію логоепістемної, проте залишає простір для фантазії реципієнта: *Зберігайте спокій та продовжуйте дивитися Кері* або ж *Зберігайте спокій та слухайте поради Кері* тощо. Логоепістемоїд має американське походження та активно функціонує в англійському просторі за відсутності подібних первинних та вторинних культурних одиниць, наприклад, в українському дискурсі. Відповідно, будь-яка логоепістемна модифікація актуалізує певний когнітивно-прагматичний сенс, об'єктивує зв'язок з конкретною ситуацією спілкування і контекстом, а також релевантно реалізується лише у певних типах дискурсу.

Логоепістемні являють собою особливі етноспецифічні одиниці – відголоски культури у ідіолекті мовця. Процес їх сприйняття та декодування представниками інших культур може викликати труднощі. Незнання або нерозуміння логоепістемної у процесі діалогу культур перешкоджає адекватній інтерпретації інформації, закодованої у них та призводить до комунікативних невдач.

Поряд із цим логоепістемні є потужним та ергономічним засобом емоційності, образності, експресивності та оцінності у персональному мовленні. Вони відіграють важливу роль у повсякденному спілкуванні людей та у структурації нових текстів різних жанрів, оскільки вони є «згорнутим» текстом у тексті, що маніпулює реакцією співрозмовників.

Подібно до концептів, актуалізовані у дискусії прецедентні феномени можуть отримувати вербальну та невербальну форму експлікації. Перспективою подальшого дослідження вважаємо вивчення кореляції вербальних та невербальних векторів актуалізації одиниць логоепістемного простору різних лінгвокультур.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Бурвикова Н. Д. Жизнь в мимолетных мелочах / Н.Д. Бурвикова, В. Г. Костомаров. – Санкт-Петербург : Златоуст, 2006. – 68 с.
2. Костомаров В. Г. Старые мехи и молодое вино. Из наблюдений над русским словоупотреблением конца XX в. / В. Г. Костомаров, Н. Д. Бурвикова. – СПб. : Златоуст, 2001. – 72 с.
3. Липатова В. Ю. Классификация логоэпистем современного литературно-критического дискурса / В. Ю. Липатова // Русский литературный язык в контексте современности : Материалы II Всероссийской научно-методической конференции с международным участием (Ульяновск, 19–21 октября 2011 года) / под ред. д-ра филолог. наук В.Н. Артамонова. – Ульяновск : УлГТУ, 2012. – С. 33–35.
4. Маслова В. А. Лингвокультурология: учебное пособие для студентов высших учебных заведений / В. А. Маслова. – Москва : Академия, 2009. – 208 с.
5. Alexander R.J. Catch PhraseRule Ok: Allusive Puns Analyzed / R. J. Alexander // Grazer Linguistische Studien 20. – 1983. – P. 9-30
6. Zenner E. New Perspectives on Lexical Borrowing: Onomasiological, Methodological and Phraseological Innovations / Eline Zenner, Gitte Kristiansen. – Berlin : Mouton De Gruyter, 2013. – 252 p.

ДЖЕРЕЛА ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ

7. Glazer G. Elementary, My Dear Librarian : Celebrating Arthur Conan Doyle [Electronic resource] / Gwen Glazer // The New York Public Library Magazine, May 22, 2015. – Access mode : <https://www.nypl.org/blog/2015/05/22/celebrating-arthur-conan-doyle>.
8. Jamison M. America's Iron Lady : Hillary Clinton's Long March to the White House [Electronic resource] / Matthew Jamison // Strategic Culture Foundation, 15.01.2016. – Access mode : <http://m.strategic-culture.org/news/2016/01/15/americas-iron-lady-hillary-clintons-long-march-to-white-house.html>
9. Kelby V. Don't worry, be happy! Pregnant Tori Spelling smiles as she takes family to Universal Studios despite being accused of owing bank \$200K [Electronic resource] / Vera Kelby // Mail.online, 21 December 2016. – Access mode : <http://www.dailymail.co.uk/tvshowbiz/article-4056554/Tori-Spelling-smiles-takes-family-Universal-Studios-despite-accused-owing-bank-200K.html>
10. Nixon R. Remarks about an Intensified Program for Drug Abuse Prevention and Control (June 17, 1971) [Electronic resource] / Richard Nixon // The American Presidency Project / ed. by G. Peters, J. T. Woolley, 1999–2016. – Access mode : <http://www.presidency.ucsb.edu/ws/?pid=3047>.

11. Roberts L. The Show Must Go on by Marlena Clark [Electronic resource] / Laura Roberts // Black Heart Magazine, 21 November 2013. – Access mode : <http://blackheartmagazine.com/2013/11/21/the-show-must-go-on-by-marlena-clark>

СПИСОК ДОВІДКОВИХ ДЖЕРЕЛ

12. Iron Lady [Електронний ресурс] / English Oxford Living Dictionaries, 2016. – Access mode : https://en.oxforddictionaries.com/definition/iron_lady.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

Олеся Єгорова – кандидат філологічних наук, доцент кафедри германської філології Сумського державного університету.

Наукові інтереси: порівняльне мовознавство, когнітивна семантика, лінгвокультурна концептологія, комунікативна лінгвістика (невербаліка), теорія перекладу та системи автоматизованого перекладу.

Діана Коломієць – студентка факультету іноземної філології та соціальних комунікацій 4 курсу Сумського державного університету.

Наукові інтереси: лінгвокультурна концептологія, теорія та практика перекладу.

УДК 165.194

КОГНИТИВИСТИКА: ПРОБЛЕМЫ, ПРЕДСТАВЛЕНИЯ, РЕАЛЬНОСТЬ

Александр КЛИМЕНЮК (Киев, Украина)

В статье изложены теоретико-методологические основания выработки унифицированных представлений о духовном бытии индивида и уточнения основных понятий когнитивистики с позиций их последующей конвенционализации. Путем двухступенчатого морфологично-матричного анализа смыслодержательного насыщения понятий «гештальт», «фрейм», «паттерн» обоснована правомерность их методологической унификации в объеме значения термина «концепт». Обоснованы наиболее важные вербально-графические модели когнитивных процессов, призванные выполнять функции пропедевтических ориентиров дальнейшей унификации научных представлений когнитивистики как уникальной области междисциплинарных исследований.

Ключевые слова: когнитивистика, концепт, гештальт, фрейм, паттерн, теоретико-методологические основания унификации, вербально-графические модели, когнитивные процессы, инстинкты, эмоции, чувства, поток мышления.

У статті викладено теоретико-методологічні основи вироблення уніфікованих уявлень про духовне буття індивіда та уточнення основних понять когнітивістики з позицій їх подальшої конвенціоналізації. Шляхом двоступеневого морфологічно-матричного аналізу смисломісткого насичення понять «гештальт», «фрейм», «паттерн» обґрунтовано правомірність їхньої методологічної уніфікації в обсязі значення терміна «концепт». Обґрунтовано найбільш важливі вербально-графічні моделі когнітивних процесів, покликані виконувати функції пропедевтичних орієнтирів подальшої уніфікації наукових уявлень когнітивістики як унікальної галузі міждисциплінарних досліджень.

Ключові слова: когнітивістика, концепт, гештальт, фрейм, паттерн, теоретико-методологічні основи уніфікації, вербально-графічні моделі, когнітивні процеси, інстинкти, емоції, почуття, потік мислення.

The article describes theoretical and methodological grounds of the development of unified views on the individual's spiritual being as well as clarification of basic concepts of a cognitive science from the standpoint of their subsequent conventionalization. As a result of the two-stage morphological-and-matrix analysis of the content of the notions of "gestalt", "frame", and "pattern" the author proves the validity of their methodological unification within the meaning of the term "concept". The article also substantiates the universal verbal and graphical models of cognitive processes designed to serve as guidelines for further unification of the interdisciplinary research of: (a) the content of the spatial conceptual model of a general scientific world picture; (b) the alternatives of the formed in the person's psyche cognitive models of separate world pictures, existing within in the space of a general scientific world picture; (c) the characteristics of cognitive processes' flow occurring in the sphere of an individual's spiritual life; (d) potentially possible interactions of instincts, emotions and feelings, triggering the psychophysiological energy of self-developing processes of the individual's thinking and speaking activities; (e) cognitive processes of the human thoughts flow.

Key words: cognitive science, concept, gestalt, frame, pattern, theoretical and methodological grounds of unification, verbal and graphical models, cognitive processes, instincts, emotions, feelings, stream of thinking.

**Исчерпывающих смыслов в мире нет:
они меняются эмоциям вослед.**

(А. Клименюк)

**Теория, из которой не очевиден
метод познания, пуста.**

(А. Клименюк)

Пожалуй, излишне рассуждать сегодня об актуальности исследований когнитивных возможностей человеческого сознания. Скорее имеет смысл обратить внимание непосредственно на проблемы, с которыми сталкивается когнитивистика как молодая наука лингвистического профиля.

Как бы это не казалось странным, но одна из важнейших проблем связана с тем, что лингвисты не имеют в своем распоряжении унифицированных достаточным образом теоретических представлений, необходимых для оптимальной интеграции результатов познания в единую картину когнитивной реальности.

Вполне очевидно, что невообразимая сложность взаимодействия психического и физиологического начал в исследуемых лингвистами когнитивных процессах требует решительных шагов в направлении унификации уже существующих научных представлений о речемышлении и мышледействии человека. Поскольку общее развитие когнитивистики возможно лишь как результат стирания границ между смежными, а, зачастую, и весьма разными научными дисциплинами, то межпредметная унификация добываемого ею знания обретает в последнее время статус особо актуальной методологической проблемы.

Проведенные нами теоретические изыскания [33] показали, что наименее структурированными, перегруженными вторично значимыми деталями и сложными для целостного восприятия, а, следовательно, нуждающимися в унификации, предстают сегодня теоретические воззрения когнитивистов на целый ряд актуальных вопросов. К ним, в первую очередь, следует отнести необходимость унификации существующих результатов вербального моделирования духовного бытия индивида, формирования унифицированных представлений о концептуальной системе, обеспечивающей протекание когнитивных процессов в психике человека, обоснование модели, интерпретирующей особенности мышления индивида и т. п.

Поэтому **целью** предпринятого в данной работе теоретико-методологического изыскания является выработка унифицированных модельных представлений о духовном бытии индивида и уточнение ряда понятий когнитивистики с позиций их последующей конвенциализации.

В процессе реализации поставленной цели стала очевидной первоочередная необходимость анализа и уточнения ряда важнейших понятий когнитивистики, явная неоднозначность которых сдерживала решение центрального вопроса – проблемы вербально-графического моделирования духовного бытия индивида.

Напомним в связи с этим, что в соответствии с методологическими правилами, существующие в когнитивистике определения и толкования таких понятий как «гештальт», «фрейм», «паттерн» должны содержать указания их характерных (общих и дифференциальных) признаков, особенностей формирования, а также условий применения и сфер или областей функционирования.

Естественной поэтому стала первоочередная необходимость анализа логико-понятийных элементов, совокупности которых использованы исследователями для формирования содержания дефиниций гештальта, фрейма, паттерна. Смыслосодержательным анализом существующего многообразия рассматриваемых определений была установлена целесообразность группирования входящих в них логико-понятийных элементов на основе следующих признаков: локализация (гештальта, фрейма, паттерна) в психической сфере индивида; функция (гештальта, фрейма, паттерна) в мышлении; формы структурирования информации в гештальте, фрейме и паттерне; особенности структурирования в них информации; условия формирования гештальта, фрейма, паттерна в психической сфере индивида; методологическая сущность использования исследователями анализируемых понятий.

В результате такого рассмотрения было выяснено, что, по мнению ряда ведущих исследователей, **гештальт локализуется**: в психике человека [13; 20, с. 212; 43, с. 87-88], в его сознании [62, с. 84; 53, с. 64; 14, с. 15; 6, с. 89; 41, с. 8], на доконцептуальном уровне [37, с. 59, 352]. Определено также, что локализацию **фрейма** исследователи усматривают в сознании [73], в памяти [73; 81, с. 85-86; 4, с. 33; 35, с. 187; 56, с. 24; 84, с. 46, 49; 62, с. 645-646; 41, с. 132; 86, с. 125] и в долгосрочной памяти [81, с. 85-86]. В свою очередь, в качестве области локализации и функционирования **паттерна** авторы называют: сферу бессознательного памяти [50], память в целом [8, с. 32-33; 76], нейронную сеть мозга как самоорганизующуюся систему [8, с. 30-31].

Относительнокогнитивных функций гештальта, фрейма и паттерна в мышлении, существуют следующие понимания исследователей: **гештальт** – целостная единица восприятия и запоминания информации (знания) [43, с. 87; 87, с. 248; Энциклопедический словарь по психологии и педагогике; 40, с. 240; 53, с. 64], образ, совмещающий чувственные и рациональные элементы [53, с. 64]; **фрейм** – целостная единица информации (знания) в сознании или памяти человека [62, с. 645-646; 41, с. 132; 73; 7; 64, с. 512; 78], система организации представлений, образов, понятий и концептов в памяти человека [35, с. 176; 82, р. 124;], структурированная репрезентация стереотипной ситуации [85, с. 212; 83, с. 10-11]; **паттерн** – целостная базовая единица-шаблон памяти [50; 8, с. 39].

Анализируя излагаемые в соответствующих научных работах **формы структурирования информации** в гештальте, фрейме и паттерне, нетрудно убедиться, что **гештальт** трактуется как: информационное структурное образование [38, с. 149; 80, с. 395], мыслительная структура [53, с. 64], организованная целостность [81, с. 90], богатая структура совместно реализующихся характеристик [38, с. 106], базовая когнитивная единица, обеспечивающая структурирование человеческого опыта [41, с. 8].

Структурирование информации в фрейме рассматривается преимущественно в форме: определенной смыслодержательной структуры [6, с. 444], единицы структуризации опыта человека [41, с. 132; 81, с. 85-86], исходных, наиболее обобщенных принципов категоризации и организации вербальной информации о предметном мире [18, с. 7], многокомпонентного концепта, совокупности стандартных знаний о предмете или явлении [53, с. 64], когнитивных контекстов или блоков знания [3, с. 27], системы, по которой организуются представления, образы, понятия, концепты, хранящиеся в памяти [35, с. 187].

Несколько иной представляется **форма структурирования информации в паттерне**: система смыслообразующих элементов [8, с. 91-92], последовательность стабильных состояний, сменяющих друг друга [там же, с. 30-31], структурно-концептуальной системы [81, с. 158], шаблон предсказуемого повторения элементов [51; 5, с. 429; 63; 77], последовательность действий, приходящих к определенному результату [50; 77; 76], устойчивая группа слов и их связей в памяти [76], объединение сенсорных стимулов, относящихся к одному классу объектов [49].

Рассматривая **особенности структурирования информации** сознанием, находим, что: **вгештальте** она упорядочивается и структурируется на основе сходных эмоций [5, 38, с. 149; 37, с. 352], в **фрейме** минимум информации фиксируется вокруг определенного концепта в виде атрибутов и их значений (знаков, текста, графики) [7; 64, с. 512; 73; 78; 15, с. 16], в **паттерне** происходит структурирование информации о хранящихся в памяти ощущениях, представлениях, понятиях [76; 49].

При этом авторы определяют следующие **условия формирования когнитивных структур**: **гештальт** образуется путем восприятия и структурирование сознанием индивидуальной опытно-сенсорной информации [40, с. 170; 62, с. 84; 41, с. 18; 53, с. 64; 38, с. 152]; **фрейм** формируется за счет накопления в памяти стереотипных ситуаций [73; 85, с. 212; 7; 64, с. 512; 78]; условием образования **паттерна** служит наличие эмоционально-стереотипной или контекстно-обусловленной ситуации [5; 77; 76; 8, с. 108].

Что же касается **методологической сущности** использования анализируемых нами понятий, то исследователи считают **гештальт** единицей анализа психических процессов, восприятия и запоминания информации [62, с. 84] или целостным ментальным образом [53, с. 64; 37, с. 59].

Методологическая сущность понятия **фрейма** заключается в его использовании как: минимальной единицы стереотипного знания [56, с. 25], набора фиксированных элементов, определяющих «рамки» ситуации [85, с. 212], минимального описания некоего явления, факта или объекта [7], целостного многокомпонентного концепта [53, с. 63], иерархически организованной структуры информационных данных [82, с. 1244; 56, с. 25; 62, с. 102]; организации хранимых в памяти представлений [84, с. 46].

Методологическая специфика применения термина **паттерн** состоит в том, что им обозначают: модель-шаблон стереотипных процессов мышления, поведения [49; 50] или порождаемые опытом стабильные состояния [8, с. 30-31].

Любой достаточно квалифицированный исследователь понимает, что располагая изложенной информацией, не составляет особого труда сформулировать интегрированные на

основе смыслообразующих элементов, взятых из цитируемых выше источников, наиболее общие определения анализируемых нами научных понятий гештальт, фрейм, паттерн. Приведем полученные таким образом следующие формулировки.

Понятием гештальт (нем. *Geschtalt* структура, образ, форма, конфигурация, суть, способ) в психологии, физиологии, социологии и ряде иных наук принято обозначать любое по сложности целостное структурное образование, выступающее в качестве единицы анализа процессов, явлений и состояний, развивающихся в психике человека при восприятии им сенсорной (визуальной, звуковой, тактильной и т. п.) информации, интегрируемой сознанием путем воспоминаний в определенную завершённую функциональную структуру, характеризующуюся тем, что упорядоченная на основе сходных эмоций совокупность составляющих ее различных элементов образует в памяти неделимую далее целостность, несводимую к сумме этих элементов.

Фреймом (англ. *frame* – кадр, рамка) в психологии, социологии, лингвистике называют упрощенную, извлекаемую из памяти человека, смылосодержательную структуру, интегрирующую в себе целостную единицу знания как минимума информации о каких-либо предметах, фактах, явлениях, процессах и событиях, рассматриваемых в стереотипных или иных четко обозначенных ситуациях (средах, контекстах, системах) и фиксируемых его сознанием в виде атрибутов и их значений, знаков, текста, графики.

Паттерн (англ. *pattern* – образец, шаблон; форма, модель; схема, диаграмма) – консервативная, хранящаяся в сфере бессознательного индивидуальной или коллективной памяти модель-шаблон реализации процессов речемышления и мышледействия человека в стереотипных контекстно-обусловленных ситуациях, основанная на способности сознания автоматически извлекать хранящуюся в памяти систему смыслообразующих элементов (ощущений, представлений, понятий) и связей между ними и получать результаты мышления по непосредственно заложенному в ней алгоритму.

Продолжив анализ с точки зрения широко известного методологического принципа Окамма (называемого часто «ножницами», «бритвой» или «лезвием» Окама), оценим объективность и правомерность использования авторами тех или иных понятий в препарируемых нами дефинициях.

Для этого вернемся к цитированным выше утверждениям о том, что *гештальт* локализуется в психике человека в его сознании или на доконцептуальном уровне; *фрейм* – в сознании, памяти, в долгосрочной памяти; *паттерн* – в сфере бессознательного, в памяти, в нейронной сети мозга. Обратим внимание на то, что эти утверждения, по меньшей мере, избыточны. А поскольку наличие в психической или духовной сфере индивида феномена памяти установлено современной наукой достоверно [9; 42; 70; 71; 75], то вполне логично считать, что в ней могут храниться все без исключения информационные структуры, к которым относятся как гештальт, фрейм, паттерн, так инамеренно исключенные из нашего анализ на основе их иерархической второуровневости структуры сценария, слота, скрипта.

Отметим, что фактически во всех проанализированных определениях гештальт, фрейм и паттерн однозначно и единодушно рассматриваются авторами в качестве целостной единицы информации (знания), функционирующей в сознании или памяти человека в процессах восприятия, осознания и запоминания им того или иного образа, представления, понятия. Ими подчеркивается также, что в качестве смылосодержательных структур (гештальт, фрейм, паттерн) функционируют на всех уровнях когниции.

Анализируя изложенные выше представления авторов рассматриваемых определений о формах организации информации в гештальте, фрейме и паттерне, несложноубедиться, что все они ведут речь об информационных структурах, системах или структурных образованиях, имеющих различное смылосодержательное насыщение (то есть содержащих мысли, характеристики чего-либо, человеческий опыт, вербальную информацию о предметном мире, знаний о предмете или явлении, представления, образы, понятия, концепты, последовательность стабильных состояний, сменяющих друг друга, шаблон предсказуемого повторения элементов, последовательность действий, приходящих к определенному результату).

С методологической точки зрения вполне понятно, что такое разнообразие смылосодержательного насыщения структур различными авторами напрямую связано лишь с различием объектов и целей конкретно выполняемых ими исследований. Поэтому, с

полным на то основании, используя язык современной науки, можно говорить о том, что формой организации информации в гештальте, фрейме и паттерне исследователи считают *системную матричную структуру*.

Продолжая анализ, мы убеждаемся также, что, по мнению авторов рассматриваемых определений, *особенность структурирования информации* в гештальте, фрейме и паттерне заключается в том, что она упорядочивается на основе сходных эмоций и фиксируется в памяти вокруг определенных концептов (ощущений, представлений, понятий, а также атрибутов и их значений (знаков, текста, графики). Здесь важно отметить четкое понимание всеми исследователями наличия в психике индивида универсальной формы-структуры, пригодной для насыщения любой перцептивной и вербально-логической информацией.

Что же касается условий формирования в памяти индивида гештальтов, фреймов и паттернов как когнитивных структур, то авторы рассматриваемых дефиниций вполне обосновано относят к ним наличие эмоционально-стереотипных или контекстно-обусловленных ситуаций.

Рассматривая методологическую сущность использования анализируемых нами понятий, мы убеждаемся, что их авторы считают *гештальт* единицей анализа психических процессов, восприятия и запоминания информации; *фрейм* – единицей стереотипного знания; *паттерн* – моделью-шаблоном стереотипных процессов мышления и поведения. Проще говоря, с методологической точки зрения указанным когнитивным структурам исследователи однозначно отводят роль хранящихся в памяти единиц знания, обеспечивающих протекание в психике человека стереотипных процессов речемышления и мыследействия.

Обобщение результатов проведения второго этапа анализа дает основания, с одной стороны, утверждать, что в практико-методологическом применении авторы дефиниций гештальта, фрейма и паттерна используют в них фактически одни и те же характеристики: локализация (в психике), функционирование в мышлении (на всех уровнях когниции), форма организации информации (системная матричная структура), условий формирования в памяти (наличие стереотипной или контекстно-обусловленной ситуации), методологическая сущность использования (единица знания).

С другой стороны, результаты анализа свидетельствуют об отсутствии в существующих формулировках, объясняющих понятия гештальт, фрейм и паттерн, четких критериев дифференциации этих понятий. Так, нерелевантность приводимых в них отдельных отличительных признаков (локализация на доконцептуальном уровне, в долгосрочной памяти, в сознании) показана нами выше. Усматривать принципиальное отличие *паттерна* в том, что он является моделью-шаблоном стереотипных процессов мышления и поведения также неправомерно, поскольку не существует каких-либо методологических ограничений по использованию в качестве такой модели и гештальта, и фрейма.

Напомним по этому поводу, что, во-первых, слово «структура» употребляется как эквивалент термина немецкого происхождения «гештальт» *'Gestalt'* и английского – «паттерн» *'pattern'* [80, с. 395]. Во-вторых, сам автор теории фреймов М. Минский [85, с. 212] подчеркивал, что процессы мышления базируются на хранящихся в памяти многочисленных структурах данных-фреймов (фреймы визуального восприятия, семантические фреймы, фреймы-сценарии, фреймы-рассказы), с помощью которых человек соответственно осознает зрительные образы, слова, рассуждения, действия, повествования. В третьих, заявление [8, с. 107-108, 111] о том, что любая часть *паттерна* является кодом, немедленно запускающим весь паттерн, также не может быть критерием его отличия от гештальта или фрейма, в силу того, в данном случае идет речь не о паттерне как методологическом средстве, а об уникальных особенностях взаимодействия сознания и памяти человека. И это вполне естественно, поскольку гештальт, фрейм и паттерн являются лишь методологическими средствами познания, используемыми в когнитивистике, как и других науках, в качестве обычных интеллигибельных абстракций.

Странность, как уже отмечалось выше, заключается в том, что в качестве критериев дифференциации предлагаемых понятий авторы вводят в их дефиниции набор одних и тех же признаков, являющихся, второстепенными и равноправно характерными для рассматриваемых явлений. Неудивительно поэтому, что исходя из элементарной логики, трудно усмотреть

необходимость, полезность и эффективность параллельного использования в различных областях когнитивного знания рассмотренных таким образом понятий, четкая практическая дифференциация которых представляется сомнительной в принципе.

Хорошо известно, что именно в подобных ситуациях в науке и возникает практическая необходимость унификации используемых понятий. Методологические условия такой унификации включают обычно два основных требования: объективность нового знания и его преемственность по отношению к уже существующему. Первое подразумевает такой уровень абстракции унифицированного понятия, который позволяет включить в его рамки все существенные стороны, связи и признаки унифицируемых понятий. Второе требование заключается в обеспечении возможности трактовать, а, следовательно, вербально, графически или символически моделировать все охватываемые унифицированным понятием явления на основе объективно апробированных научной практикой идей с использованием конвенционально признанного ею терминологического инструментария.

Анализ, учитывающий изложенное, показал [31; 33], что широко известное в когнитивистике понятие «концепт» в полной мере соответствует указанным методологическим требованиям и поэтому может быть использован в качестве общего термина (т.е., термина более высокого уровня абстракции), смыслодержательное насыщение которого аккумулирует в себе понятия гештальт, фрейм и паттерн как частные варианты. Остановимся на этом несколько подробнее.

Прежде чем двигаться дальше, мы, в соответствии с академическими правилами, сформулируем на основе смыслодержательного анализа информации из источников [2; 11; 16; 17; 18; 30; 35, с. 89-93, 56; 57; 65; 66 и др.] следующую наиболее общую дефиницию понятия концепт.

Концепт (англ. *concept* – понятие) – смыслодержательная целостность любого уровня сложности, системная матричная структура которой, имеющая в речемышлении и мышледействии человека как единица смысла ту или иную степень абстрактности отражения объектов и явлений реального мира, последовательно формируется в экзистенциальной, ментальной и трансцендентной сферах его духовного бытия в виде более или менее четкого, не зависящего от перцептивной природы возникновения, образа, способного сохраняться в памяти и постоянно обновляться в результате когнитивно-стохастической переработки эмоциональным мышлением индивида новой перцептивной и логической информации, позволяющей сознанию каждый раз по-новому и полнее описывать этот образ понятийно-логическими средствами естественного или искусственного языков.

Для дальнейших рассуждений важно понимать, что, во-первых, зрительное восприятие служит основой предметного мышления [61, с.86], а, во-вторых, зрительные образы и звуки связаны друг с другом: сливаются в нашем сознании в один образ-концепт и способны вызывать друг друга [71].

Как видим, любой концепт, отражает хранящийся в памяти индивида вербально выражаемый результат познания им определенной стороны или явления окружающей реальности. При этом очевидно и, что любой по природе (звуковой, зрительный или иной) концепт является лишь средством формирования сознанием индивида соответствующего концепта, имеющего более высокий уровень абстракции (или концепта более высокого иерархического уровня).

Сосредоточим в связи с этим внимание на методологических возможностях унифицированного описания структуры концептов всех иерархических уровней, входящих в концептосферу индивида как открытую информационную систему в качестве её целостных элементов (квантов информации [36; 44]), на основе когнитивного взаимодействия которых в сознании человека и формируется субъективная картина мира.

Говоря об общей картине мира, дадим ей следующее определение. Картина мира – присущая определенной исторической эпохе систематизированная совокупность концептуально-мировоззренческих знаний человека о мире, порождаемая общественным или индивидуальным сознанием под влиянием мироощущений, мировосприятий, миропониманий, основанных на обыденных, религиозных, философских, эстетических или научных представлениях о нём, выражаемая вербально и дающая индивиду возможность адаптации к изменениям, происходящим в природе и социуме, а также ценностную ориентацию и смысл жизни.

Напомним, что принято различать всеобщую картину мира, обусловленную господствующей в определенный исторический период его физической картиной (физика Аристотеля, Ньютона, Эйнштейна), частные научные картины, формируемые в различных отраслях знания (физическая, химическая, техническая, биологическая, социальная, демографическая, культурная, педагогическая, языковая, эстетическая, и т.д. картина мира) и индивидуальные картины мира (субъективные представления конкретного индивида о различных сторонах окружающей его реальности).

Обратим внимание на то, что результаты человеческого познания интегрируются в сознании представителей различных социальных групп и отдельных индивидов в виде знания, образующего частные картины мира. В свою очередь, под знанием в его широком значении будем понимать систематизированные определенным образом результаты познавательной деятельности, используемые человеком для рационального решения проблем, возникающих в процессах его адаптации к условиям окружающей реальности.

Подчеркнем, что знание может существовать в двух формах: в когнитивной форме в сознании и остальных сферах духовного бытия индивида как картина окружающего мира, основанная на системе архетипичных и субъективных представлений, отражающих реальность в виде образов и понятий, а также правил её познания и взаимодействия с ней; в фиксированной на материальных носителях с помощью знаков и естественных или искусственных языков форме как исторически объективированная совокупность информации и логических правил вывода заключений об окружающем мире, существующих в нем объектах, процессах и явлениях, а также рациональных алгоритмах её использования для решения возникающих проблем.

Возвращаясь к рассмотрению методологических возможностей унифицированного описания структуры взаимосвязей и особенностей взаимодействия концептов в сфере духовного бытия человека, обратимся к моделям рисунка 1.

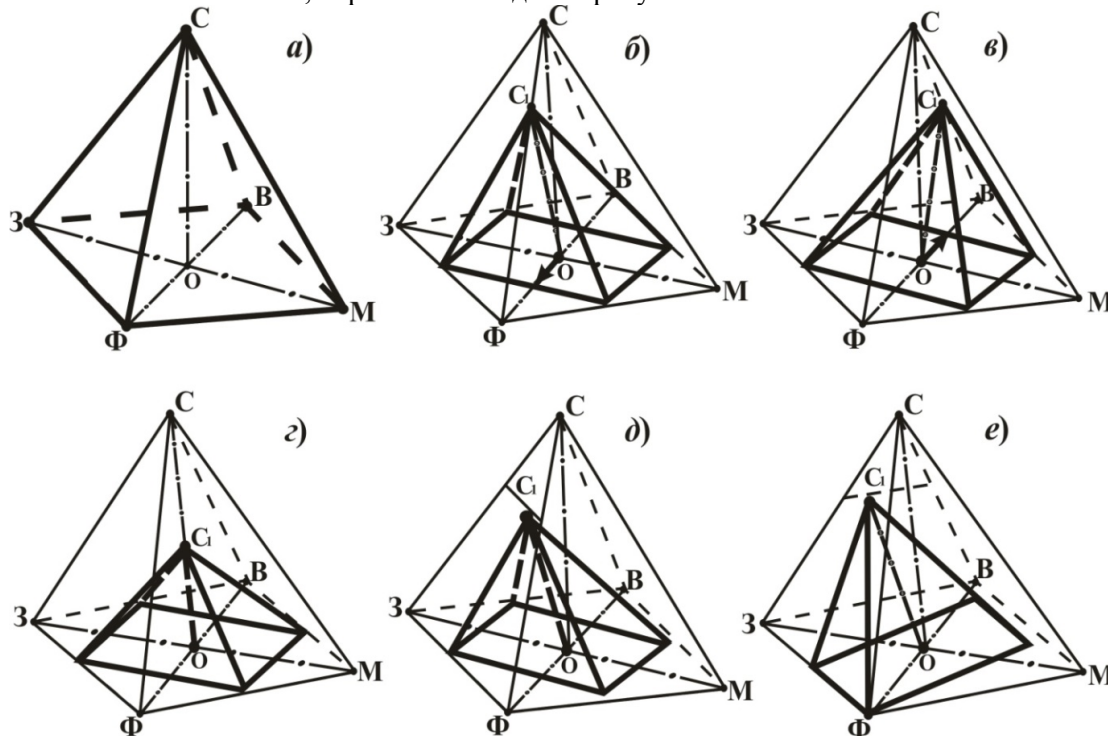

Рис. 1. Варианты образования в психике индивида когнитивных моделей частных картин мира, формируемых в пространстве концептуальной модели общенаучной картины мира: **З**-знание, **В**-вера, **М**-мнения, **Ф**-факты, **С**-сознание

Опишем в соответствии с моделью рис. 1а сущность процесса образования любого минимально возможного концепта (или элемента) объективного знания путем взаимосвязанного функционирования концептов, сконцентрированных на ребре **ЗС** полной пирамиды. В данном случае мы, интерпретируя этот процесс такой формулой $З+Ф+В = ОК$,

где: З – знание, Ф – факты, В – вера, ОК – объективный концепт, можем говорить, что в сознании индивида как субъекта познания на основе восприятия им объективного знания (**З**) и наблюдаемых экспериментально проверяемых фактов (**Ф**), которые он считает достоверными, формируется *объективный концепт* (как элемент эмперического знания), отражающий в памяти изучаемый предмет или явление. Такое знание мы можем назвать объективным в силу его экспериментальной проверяемости и независимости от желаний индивида.

Второй путь формирования интеллектуального *объективного концепта* (как элемента теоретического знания) описывается формулой $\Phi + Z + M = ОК$, где: М – мнения. В этом варианте индивид, осмысливая наблюдаемые факты или явления, опирается на существующее теоретическое знание и мнения авторитетных ученых или лидеров нации, и, сконцентрировав его на ребре **ФС**, закрепляет в своей памяти.

На интерпретационном ребре **ВС** по формуле $V + Z + M = СК$, где: СК – *субъективный концепт*, субъект познания, исходя исключительно из веры, способен, разделяя определенные конспирологические либо теологические мнения, сформировать в своей памяти лишь *субъективный концепт*.

Формула $M + \Phi + V = СК$ показывает нам, что на ребре пирамиды **МС**, сознание индивида, беспелляционно верящего субъективным мнениям авторитетных для него людей, произвольно формирует *субъективный концепт* для трактования наблюдаемых явлений и фактов.

Изобразив в концептуальном пространстве пирамиды каждый автономный концепт конкретной точкой, мы можем говорить, например, о следующем. По мере приближения любой такой точки-концепта к ребрам пирамиды **ЗС** и **ФС** объективность составляющей его информации будет возрастать, а при ее тяготении к ребрам **ВС** и **МС** понижаться.

Представим теперь, что пирамида рисунка 1а является идеальной моделью концептуального пространства духовного бытия индивида, смыслодержательное насыщение концептов которого, в основе своей, максимально приближается к смыслодержательному насыщению пространства существующей в данное время научной картины мира, в её фиксированной на материальных носителях форме.

В таком случае мы вправе утверждать, что любая сколь угодно большая индивидуально-субъективная картина мира по числу входящих в нее концептов всегда будет скромнее научной картины мира. И, следовательно, любая пирамида, интерпретирующая субъективную картину мира в сознании индивида, может быть представлена лишь исключительно вписанной в пирамиду, изображенную нами на рис. 1а.

Поступив, таким образом, в процессе дальнейшего моделирования нетрудно обнаружить следующие небезинтересные артефакты. Обратим для этого внимание на точку **С₁**, указанную в вариантах моделей 1б – 1е, символизирующую в структурах пирамид субъективных картин мира концепт высшего их иерархического уровня (или высшего уровня абстракции).

Тогда из рис. 1б становится понятным, что исходя из изложенного выше попадание точки **С₁** на ребро **ФС** пирамиды научной картины мира свидетельствует о достаточной *теоретической объективности* частной концептуальной картины мира, сформированной в психике отдельно взятого индивида. Нахождение точки **С₁** на ребре **ВС** показывает, что мы имеем дело с функционирующей в психике другого индивида частной картиной мира, характеризующейся значительной *субъективностью*. Модель рис. 1г отличается от предыдущих тем, что в силу расположения точки **С₁** на оси **СО** ее следует понимать как частную *научную* картину мира.

Вполне понятно, что указанная логика рассуждений будет справедлива и для случаев расположения точки **С₁** на ребрах **ЗС** и **МС** пирамиды. Но как видно из рис. 1д и 1е не менее вероятными могут оказаться и варианты локализации точки **С₁** на любой из четырех сторон полной пирамиды. Так, вариант, изображенный на рис. 1д, (расположение точки **С₁** на стороне **ЗСД** пирамиды) показывает, что частная картина мира возникла в сознании индивида на основе научного знания, подтверждаемого экспериментально проверяемыми

фактами. В свою очередь, рис. 1е свидетельствует о возможности формирования сознанием человека частной картины мира на основе теологического или мистического знания и веры в его объективность.

Сформулируем теперь методологические артефакты, вытекающие из результатов проведенного анализа. Во-первых, вполне очевидно, что в пирамидоидальную модель концептуального пространства духовного бытия человека (рис. 1а), с учетом наличия у точки C_1 четырех степеней свободы, можно вписать бесконечное множество вариантов моделей частных картин мира, возникающих в сознании индивидов. Во-вторых, а это должно быть интересно не только лингвистам, а также психологам и социологам, анализ показывает реальную возможность классификации четырех, восьми и более психотипов мыслителей, интеллектов коммуникантов и т.п., при методологическом условии, что количество рассматриваемых вариантов будет кратно четырем.

Проанализируем несколько подробнее специфику концептуально-пространственного моделирования общенаучной картины мира, представленной на рис. 1а и рис. 2 в форме пирамиды. Подчеркнем, что под общенаучной картиной мира нами подразумевается в данном случае исторически объективированная совокупность вербализованной информации об окружающем мире, т.е. с методологической точки зрения мы имеем дело с *концептуальными* моделями.

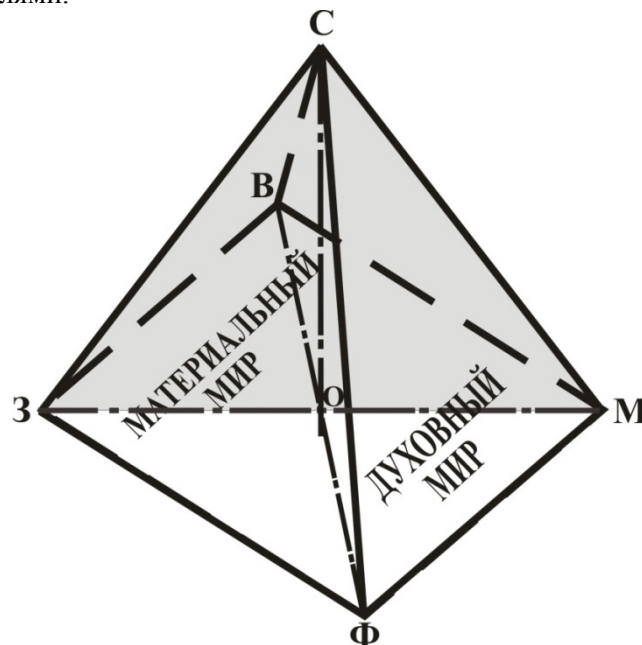

Рис. 2. Пространственная концептуальная модель общенаучной картины мира

Поскольку вопрос различения *концептуальных* и *когнитивных* моделей неоднократно становился предметом различных дискуссий, в результате которых предлагались те или иные признаки дифференциации этих понятий, имеющие различную степень методологической объективности и существенно сдерживающие саму процедуру терминологической унификации (см., напр., [16, с. 27-28; 65; 66; 17, с. 254-259; 56; 58, с. 125-139], мы вынуждены сформулировать здесь следующее.

Под *концептуальной моделью* следует понимать вербализованную или материализованную в иной физической форме информационную структуру любого уровня абстракции, а под *когнитивной моделью* – любую по природе порождения довербальную информационную структуру, отражающую взаимодействие когнитивных средств реализации процессов речемышления и мышледействия индивида.

Отсюда, собственно, и вытекает, что, во-первых, концепт как формирующаяся в психической сфере индивида и претерпевающая постоянную трансформацию, структурированная определенным образом информационная смыслодержательная целостность, может материализоваться не только в вербальных и невербальных формах

устной и письменной коммуникации, а также в форме различных поведенческих и иных результатов его мышления. При этом следует понимать, что в психику человека для реализации процессов его речемышления и мышления природа заложила единый когнитивно-концептуальный механизм.

Во-вторых, не следует забывать [33, с. 205-206], что ядро (сущность, идея) любого довербального (не материализованного в коммуникации или практической преобразовательной деятельности) концепта в результате его материализации остается в основе своей неизменным. В-третьих, и это, пожалуй, главное, классификация концептов по критерию уровня их функционирования в психике индивида и в его речи на *довербальные* и *вербализованные* открывает когнитивистам возможность построения неограниченного унифицированного множества *концептуальных* и *когнитивных* моделей механизмов реализации основных актов и процессов коммуникации в ее широком понимании.

Важно иметь в виду, что процедура унификации понятий, используемых для научного описания *концептуальных* и *когнитивных* феноменов речемышления, должна была неизбежно включать анализ и самого термина «концепт».

В плане системной унификации этот вопрос был решен нами [31; 33, с. 205-234] в процессе разработки проблемы моделирования концептосферы и механизмов когнитивного мышления. Выше мы показали, что *универсальным* понятием *концепт* целесообразно обозначать смылосодержательные целостности любых уровней сложности, образующие в психике человека единицы смысла различных уровней абстрактности отражения объектов и явлений реального мира, обеспечивающие реализацию всех без исключения актов и процедур речемышления и мышления индивида.

На основании этого нами и были построены пространственная (рис. 2) и плоскостная (рис. 3) концептуальные модели общенаучной картины мира. Обратим внимание на то, что на рис. 2 основание пирамиды, моделирующей общенаучную картину мира, охватывает все выработанные человечеством представления о материальном и духовном мирах. Для повышения наглядности смылосодержательного насыщения системы концептов, образующих сущность этой пирамиды, ограничимся в дальнейшем рассмотрением ее плоского диагонального сечения, изображенного на рис. 3.

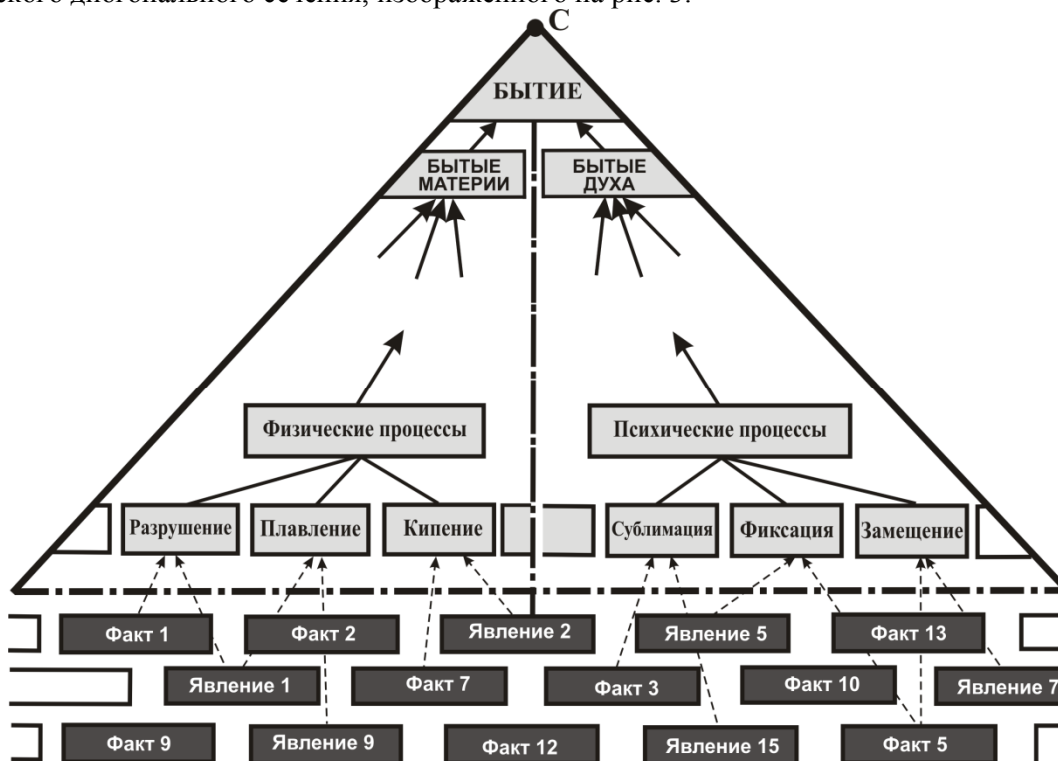

Рис. 3. Плоскостное сечение концептуальной модели общенаучной картины мира

При этом акцентируем внимание на том, что на вершине пирамиды находится точка (С), символизирующая собой концепт высшего уровня абстракции, смыслодержание которого не только охватывает все накопленное человечеством знание, но и способно вместить любой сколь угодно большой объем нового научного знания, добыть которое нам еще предстоит. Этот концепт принято в науке обозначать философским понятием самого высокого уровня абстрактности (общности) – понятием «**бытие**» (см. рис. 3). На втором уровне располагаются уже два концепта-понятия: *бытие материи* и *бытие духа*. Из модели становится понятным, что далее, по мере понижения иерархических уровней, количество входящих в них концептов резко возрастает и оказывается практически бесконечным на нижнем уровне.

Заметим также, что именно на нижнем уровне пирамиды общенаучной картины мира происходит непрерывный лавинообразный прирост понятий, предлагаемых исследователями всех областей научного познания для описания изучаемых ими явлений и фактов. Эти понятия в результате их конвенциализации становятся научными терминами, а наиболее абстрактные из них могут со временем обретать статус научных категорий того или иного уровня общности, т.е. становятся философскими, общенаучными или конкретно-научными. Основным требованием к такому традиционному формированию понятийно-терминологического аппарата науки является логическая непротиворечивость каждого вновь возникающего концепта-понятия уже существующему в ней знанию.

Так мы вплотную подходим к основному, казалось бы, сложному вопросу–вопросу унификации не всегда оправданного терминологического множества понятий типа «фрейм», «паттерн», «сценарий», занимающих по отношению к термину концепт второй уровень смыслодержательной иерархии. Однако, как это и следует из системной матричной модели (рис.3) тезауруса концептов и существующих между ними связей, по мере естественной конвенциальной унификации данный вопрос, скорее всего, будет решен просто. Для этого, признав, как это сделано нами выше, термин концепт понятием высшего уровня абстракции, достаточно вспомнить, что сложные понятия в науке принято образовывать из двух и более слов с учетом их иерархических приоритетов или функций и существующих между ними причинно-следственных связей. Таков карт-бланш методологии.

Поэтому единственно методологически правильным решением является применение в когнитивистике для описания структур разрабатываемых в ней и концептуальных, и когнитивных моделей *универсального понятия концепт*.

При этом все остальные используемые в ней понятия более низких по отношению к концепту иерархических уровней, при необходимости описания *концептуальных* моделей всеобщей картины мира, общенаучной картины мира, частнонаучных картин мира, и индивидуальных картин мира, целесообразно именовать следующим образом: концепт, подконцепт, концепт второго уровня, концепт третьего иерархического уровня, концепт **n-ного** уровня. Для структурного описания *когнитивных* моделей рационально прибегнуть к таким понятиям, как концепт-фрейм, концепт-паттерн, концепт-гештальт, концепт-образ, концепт-схема действий, концепт-картина, концепт-сценарий, концепт-домен и т.п. Кроме того, в научном отражении сущности и указания природы порождения *довербальных* концептов, гипотетически функционирующих в *когнитивных* моделях, равно как и в случаях анализа *концептуальных* моделей, описывающих результаты мышления, материализуемые в театральном искусстве, архитектуре, музыке, живописи, а также синтезируемые человеком для создания иных видов и форм коммуникации, имеет смысл пользоваться такими терминами, как эмоциональный, тактильный, слуховой, зрительный, обонятельный, вкусовой, запаховый, цвето-звуковой, вкусо-запаховый, звуко-эмоциональный, запахово-эмоциональный, эмоционально-вкусовой, эмоционально-вкусо-запаховый, свето-музыкальный, цвето-вербальный, звуко-цветовой, цвето-речемзыкальный, фито-визуальный, визуально-запаховый, визуально-вкусовой, тактильно-визуальный, вкусо-визуальный, фоновый (не путать с «фоноконцептом» [23, с. 49]) и т. п. концепты.

И это объективно логично, поскольку экспериментально установлено [21], что в биологических процессах реального мышления человека, сознание использует хранящиеся в его памяти подобные по структуре и различные по сложности комплексные концепты

(визуально-запаховые, визуально-звуковые, визуально-вкусовые, звуко-визуальные и т.п.), смысловое содержание которых оно способно без особых затруднений трансформировать в соответствующие вербальные концепты различного уровня абстракции и сложности.

Изложенное позволяет нам рассматривать обоснованную в работах [31, с. 88-104; 33, с.205-234], продуктивно трансформированную и надежно апробированную представителями Киевской фонетической школы [24; 25, с. 213-219; 27, с. 17-20; 29; 67; 68, с. 170-180], когнитивную модель сферы духовного бытия индивида (рис. 4), как исходную основу для разработки унифицированных представлений о саморазвитии когнитивных процессов в психике человека.

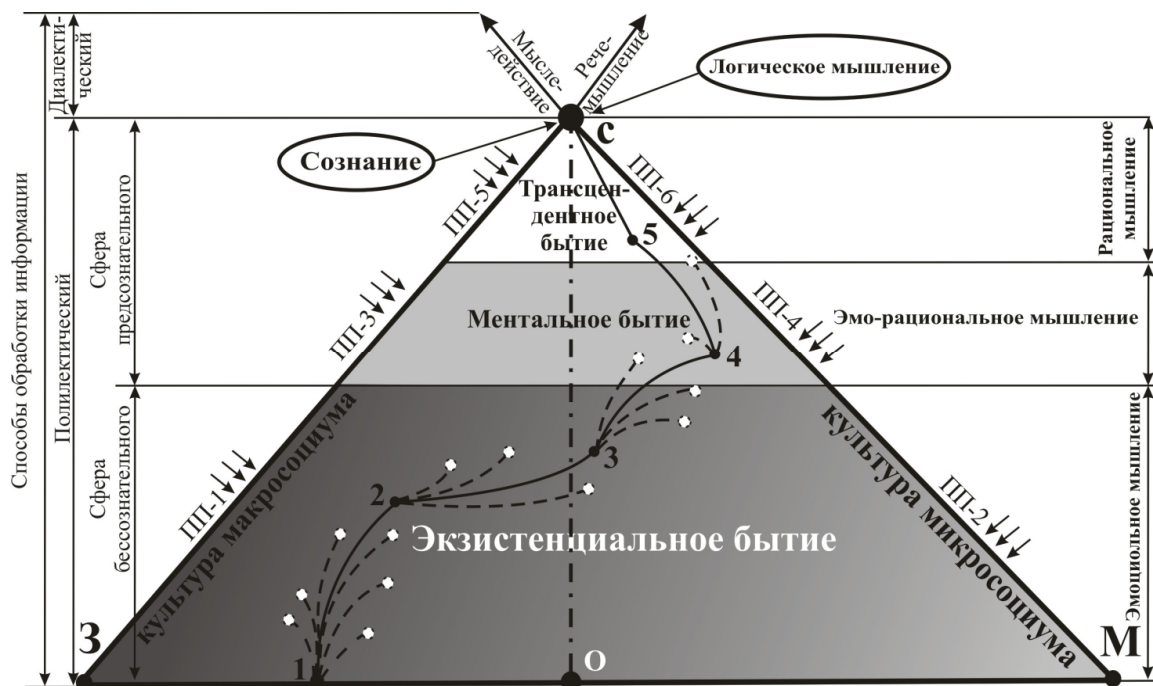

Рис. 4. Когнитивная модель сферы духовного бытия индивида

Модель представляет собой диагональное сечение концептосферы духовного бытия индивида [33, с.213-234]. Верхней ее точкой С обозначен концепт высокого уровня абстракции, фокусирующий в себе все знания, хранимые в памяти человека в форме наиболее абстрактных (идеальных) концептов-прототипов, концептов-ассоциативов, концептов-аналогов или концептов-символов образов реальности, которые поступают в его сознание как результат совместного саморазвития когнитивных процессов эмоционального, эмоционального и рационального мышления. Полученные таким образом результаты речемышления или мыследействия, обрабатываются сознанием индивида. После контроля присущим сознанию логическим мышлением, они материализуются соответственно в вербальной или предметно-преобразовательной форме.

В нашей модели сфера духовного бытия индивида разделена на три условно автономных сферы его экзистенциального (экзистенция), ментального (ментальность) и трансцендентного (трансценденция) бытия. Дадим следующие сущностные определения этим видам бытия, отнесенным к указанным сферам.

Под **экзистенцией** (лат. *exsistentia*, от глагола *ex-sisto, ex-sistere* – выступать, выходить, обнаруживать себя, существовать, возникать, показываться, становиться, делаться) и **экзистенциальным бытием** следует подразумевать бессознательное, фактически непознаваемое в человеческом «Я» и практически не поддающееся выражению на языке понятий, уникальное, основанное на эмоциональном мышлении, бытие индивида, порождающее на почве внутренних переживаний и ощущения своей причастности к

высшему неповторимость его самоопределения в мире и самоосуществления как конкретной личности.

Однако, при всей уникальности и существующей на данном этапе развития научного знания недоступности экзистенции для прямого её экспериментального исследования, благодаря трансцендентности человеческого сознания мы получаем возможность научно-гипотетического описания ряда наиболее общих актов и процессов, протекающих в сфере экзистенциального бытия конкретного индивида, базируя такое описание на поддающихся анализу фактах его речемышления и мыследействия.

Ментальное бытие (от лат. *mens* – ум, мышление, образмыслей, душевный склад) – относительно автономная сфера психического предсознательного в общей сфере духовного бытия человека, внутри которой в силу взаимодействия глубинных уровней коллективного и индивидуального сознания *на основе эмо-рационального мышления* протекает одна из наиболее сложных стадий активного саморазвития процессов речемышления и мыследействия индивида или определенной социальной группы людей, зависящего от способа мышления личности, мировоззрения и духовной ориентации как результатов её социализации в условиях определенной культурной традиции.

Под **трансцендентным** (от лат. *transcendo* – переходить, перебираться, перешагивать, выходить за пределы, нарушать, превосходить) **бытием** личности необходимо подразумевать протекание *основанных на рациональном мышлении* предсознательных процессов речемышления и мыследействия, побуждающих сознание человека преодолевать границы имеющегося опыта и сложившихся обыденных представлений и приводящее к пониманию им всеобщего единства предметов и явлений окружающей реальности, познаваемого умозрительно под воздействием психоэнергетического взаимодействия сознания и бессознательного, порождающего акты сверхкатегориального и сверхлогического латерального мышления, результаты которого могут быть выражены языком абстрактных понятий.

На модели изображен пример описания процесса стохастического саморазвития системы речемышления (мыследействия) структурой-аттрактором **1-С**, состоящим из частных аттракторов, траектории которых соединяют точки бифуркации 1-2, 2-3, 3-4, 4-5 и 5-С. Отослав заинтересованного читателя к работам [34, с.132-163; 33, с. 97-127], в которых изложены логические основы моделирования стохастических саморазвивающихся неравновесных систем, и к соответствующим источникам [22; 31; 32, с. 234-251], непосредственно рассматривающим технологию построения когнитивных моделей процессов речемышления, опишем в общих чертах особенности развития структуры-аттрактора, приведенного в данном примере.

В плоскости интенции, след которой изображен на модели рис. 4 прямой **3М**, вследствие противоречий, возникающих между инстинктами и эмоциями человека в сфере его экзистенциального бытия, зарождается энергетический потенциал точки исходного хаоса (1), называемой точкой первой бифуркации. В результате саморазвития хаоса зарождается первый частный аттрактор 1-2, в конус притяжения которого попадают энергетически более слабые аттракторы (см. белые точки на рис.4), представляющие собой так называемый веер возможных альтернатив развития неравновесной системы. Психофизиологическая энергия аттракторов-альтернатив аккумулируется частным аттрактором 1-2 и может в дальнейшем во второй точке бифуркации (2) расходываться системой на подавление или притяжение энергетических потенциалов альтернативных аттракторов к частному аттрактору 2-3. Такой энергетический обмен происходит на каждом этапе (см. 3-4, 4-5, 5-С) реализации структуры-аттрактора 1-С. Более подробное описание логики и принципа построения графических моделей саморазвития структур-аттракторов можно найти в работах [54; 55; 74; 33, с. 97-127; 34, с.132-163; 31].

Для продолжения углубления уже существующих унифицированных представлений о возможностях моделирования процессов саморазвития духовного бытия индивида как синергетической открытой неравновесной системы, достаточно обратить внимание на следующие обстоятельства. Первое, связано с тем, что в синергетической теории используются понятия параметров состояния и параметров порядка, воздействие которых и

предопределяет саморазвитие любой реально рассматриваемой системы. Второе состоит в возможности изменения по воле исследователя масштаба рассмотрения такой системы. Третье предполагает обязательный анализ разных по своей природе и источникам возникновения потенциалов энергий, обеспечивающих достижение системой определенной цели или выполнения нею какой-либо функции.

Современной наукой установлено, что энергетические ресурсы саморазвития когнитивных процессов в психике человека имеют сложную инстинктивно-эмоциональную природу. Известно также, что: энергия инстинктов порождает безусловные и условные рефлексы, эмоции являются субъективными реакциями человека на воздействия внутренних и внешних раздражителей, проявляющиеся в виде удовольствия или неудовольствия, а эмоции, возникающие на базе социальных и духовных потребностей, принято именовать чувствами [60, с. 20]. И не менее исследователям [1; 79] стало понятно, что строго классическую классификацию инстинктов, эмоций и чувств построить практически невозможно, о чем лишний раз убедительно свидетельствует содержание работы [19].

Вспомним при этом, что четко разграничивая инстинктивное и эмоциональное начала человеческой психики [47, с.275], И.П. Павлов особо подчеркивал, что здесь имеется полное слияние, полное поглощение одним другим, полное отождествление [48, с. 483], а бесконечное многообразие мира человеческих эмоций не может быть сведено к набору врожденных (даже сложнейших, даже жизненно важных) безусловных рефлексов [46, с. 335].

Здесь важно понимать, что подавить инстинкт практически невозможно: можно лишь нивелировать, компенсировать или минимизировать последствия его воздействия на психику индивида в процессах речемышления и мышледействия. Система инстинктов человека, как и вся его психика, имеет дуальную природу и потому нам представляется вполне естественным разделять инстинкты на основные (первородные) – чисто физиологические и производные – социоприобретенные.

По природе своей любой инстинкт вызывает реакцию прямого действия, имеющую, несомненно, векторный, то есть линейный характер. Однако линейность присуща, как правило, первородным (архаическим) инстинктам, под воздействием которых реализуются элементарные автоматические реакции. При рассмотрении более сложных инстинктивных реакций обнаруживается иная картина, поскольку основой всех без исключения процессов речемышления и мышледействия индивида в любом случае окажется диалектическое взаимодействие, как минимум, двух инстинктов.

Отсюда вполне очевидно, что и движущей силой подавляющего большинства когнитивных процессов следует считать психофизиологическую *энергию взаимодействия двух и более инстинктов*.

В связи с этим и представляется интересным рассмотреть возможность графической интерпретации особенностей и механизмов взаимодействия инстинктов как энергетической основы порождения эмоций, оказывающих решающее влияние на речемышление и мышледействие индивида. Для этого заметим, прежде всего, что кроме линейной интерпретации действия инстинктов, потенциально возможными в рамках нашего анализа могут стать плоские и объемные модели их взаимодействия. Обратим внимание на то, что для формирования плоской модели достаточно, как это будет показано ниже, рассмотреть взаимодействие трех или четырех инстинктов. Подобным образом, объемные модели взаимодействия могут быть построены с учетом взаимодействия как четырех, так и пяти инстинктов. При этом укажем, что причиной участия во взаимодействии трех и пяти инстинктов является жесткое подавление волей или соответствующее табуирование психикой диалектически недостающего инстинкта в одной из их естественно противоречащих пар. Это происходит, как правило, с социоприобретенными инстинктами, под влиянием определенных табу, культивируемых методом кнута и пряника.

Понимая, что протекание в психической сфере индивида процессов его речемышления и мышледействия, обеспечивается психофизиологической энергией, возникающей в организме человека в результате противоречивого стохастического взаимодействия инстинктов, эмоций и чувств, обратимся к схеме, изображенной на рис. 5.

Поскольку, как показывает реальность, природа щедро жертвует отдельными животными особями и индивидами ради сохранения их популяций в целом, то вполне, на наш взгляд, логично принять за *главный* среди человеческих инстинктов, инстинкт сохранения рода. Из учебника по психологии нетрудно узнать о существовании у человека минимум трех таких *основных* инстинктов: сексуальный инстинкт, инстинкт власти (доминирования), инстинкт самосохранения. Поэтому мы поместили их на первый уровень классификации. В таком случае, на третьем иерархическом уровне схемы логично разместить остальное множество *производных* инстинктов.

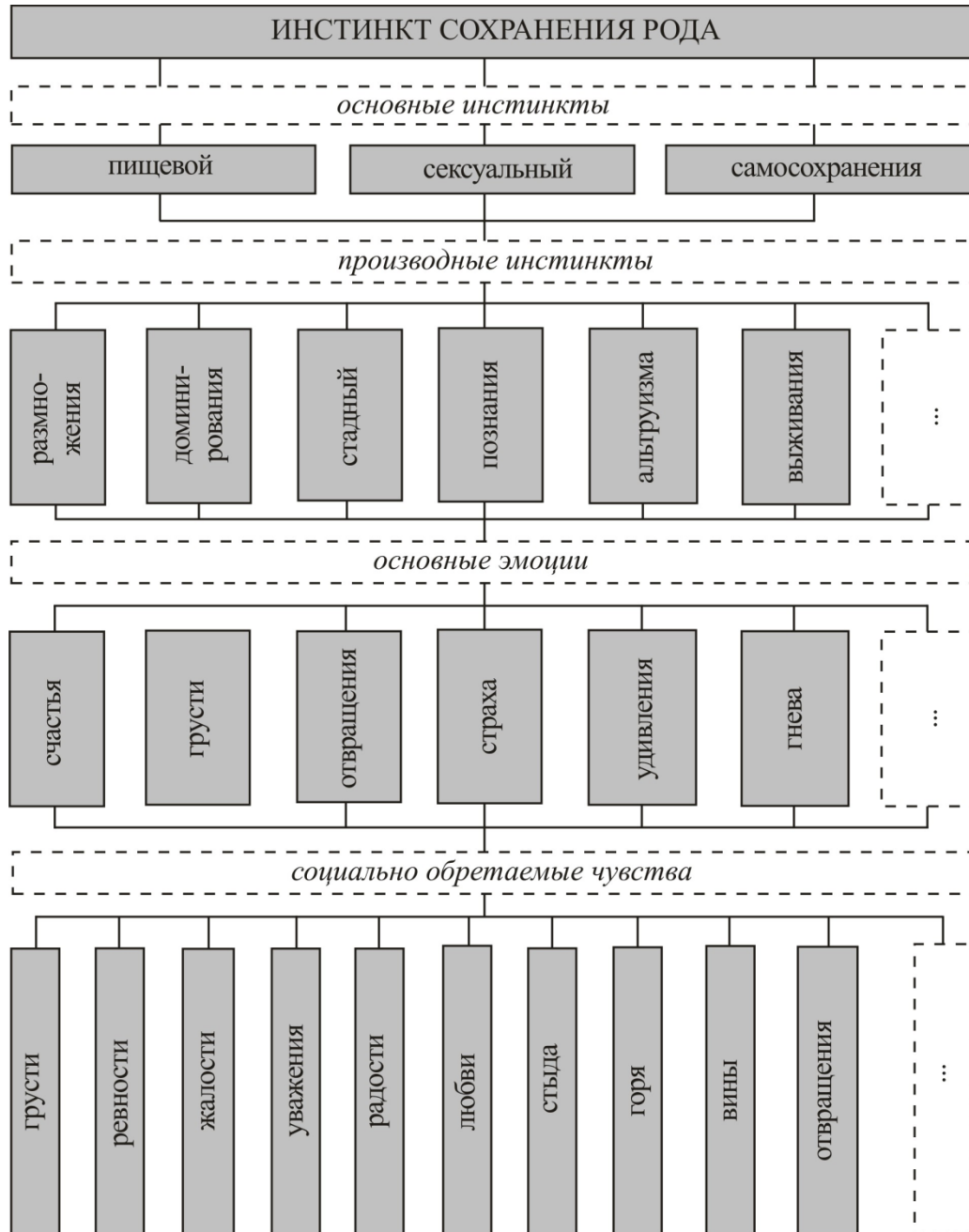

Рис. 5. Схема потенциально возможных взаимодействий инстинктов, эмоций и чувств, возбуждающих психофизиологическую энергию саморазвития процессов речемышления и мышледействия индивида

Основные эмоции как особый класс психических процессов и состояний, связанных с инстинктами и мотивами речевой и предметной деятельности человека [39, с. 553;10] поместим на четвертом уровне структуры рассматриваемой схемы. И отведем для

множества социально обретаемых, хорошо известных еще нашим паредкам [69, с. 83] чувств, пятый иерархический уровень. Теперь, помня замечания Уильям Джеймса о том, что гибкий разум человека – это следствие взаимодействия многих конкурирующих инстинктов (цит. по [52, с. 13]), остановимся на двух важных обстоятельствах. Во-первых, в когнитивном хаосе речемышления или мыследействия индивида может иметь место как непосредственное, так и опосредованное энергетическое взаимодействие любых двух и более конкретно взятых инстинктов, эмоций и чувств. Например: инстинкт самосохранения – эмоция страха, инстинкт сохраранения рода – инстинкт самосохранения, инстинкт познания – эмоция грусти, эмоция страха – чувсво отвращения, инстинкт доминирования – эмоция гнева – чувство ревности, чувство отвращения – эмоция страха – инстинкт познания, чувство горя – эмоция страха – инстинкт самосохранения, пищевой инстинкт – инстинкт выживания – эмоция счастья – чувство стыда, сексуальный инстинкт – чувство вины и т. п.

Во-вторых, отсутствие стрелок на связях между элементами рассматриваемой схемы показывает, что энергетические взаимодействия, обеспечивающие саморазвитие когнитивных процессов, характеризуются разноуровневостью и разнонаправленностью. Они могут развиваться: в направлении от инстинктов до чувств, от чувств к инстинктам того или иного уровня, от эмоций – к чувствам и наоборот. Реальные траектории их развития могут быть линейными, параллельными, а также линейно- и параллельно возвратными. В силу указанных обстоятельств хаос энергетических взаимодействий и способен порождать в психике индивида бесконечное количество их синергетических вариантов.

С методологической точки зрения важно, что изложенное понимание природы циркуляции психофизиологической энергии в сфере духовного бытия индивида позволяет углублять и интенсивно расширять научные представления о процессах саморазвития речемышления и мыследействия человека с учетом причин их порождения.

Так мы получаем возможность более пристального рассмотрения особенностей моделирования мышления индивида. Для этого будем исходить из общепринятого понимания мышления как психологического умственного процесса познания, основанного на отражении действительности и являющегося высшей формой творческой активности человека, формирующей в его сознании представления и знания об окружающей реальности, непосредственно не воспринимаемые органами перцепции (см. подр. [6]).

Говоря о мышлении, З. Фрейд усматривал действительное различие между бессознательным и подсознательным представлениями в том, что «первое совершается при помощи материала, остающегося неизвестным (непознанным) в то время как второе связывается с представлением слов» [72, с. 429]. Отметим, что в нашем рассмотрении духовное бытие индивида неизбежно охватывает и сферы бессознательного, предсознательного, и само сознание, оперирующие, как это показано выше, довербальными концептами различной физической природы. К довербальным мы относим также и вербальные концепты внутренней речи, функционирующие в сознании до их звуковой или знаковой материализации, поскольку без вербализации результаты мышления осознаваться реципиентом не могут.

Более того, рассматривая технологическое единство процессов речемышления и мыследействия мы вынуждены напомнить, что даже двигательные инстинкты являются по сути своей также концептами. Ярчайший пример генетико-энергетической памяти – моргание глаз при летящих мелких предметах (в этом случае закрывание век чисто инстинктивно). Не следует забывать и о существовании благоприобретенных двигательных концептов-инстинктов, а также о том, что память индивида хранит стабильные и обогащается постоянно новыми и временно стабильными комплексами концептов-прототипов запахов, форм, размеров, звуков, образов и т. п., индивидуальными для каждого человека.

Поэтому в функциональном плане мы будем рассматривать *концепт* как базовую единицу бессознательного, содержание которой хранит стереотипные алгоритмы вербальной коммуникации и социально-коллективного взаимодействия индивидов. Такой подход позволяет различать технологические концепты, хранящие набор стереотипных поведенческих реакций индивида на изменения, происходящие в мире и социуме, и

смыслосодержащие, охватывающие знания как продукт мышления и сенсорную информацию об определенных классах объектов.

Выше говорилось, что когнитивные процессы мышления речемышления, формирования смысла высказывания, актуализации его в речи и его декодирования протекают в психике человека исключительно на основе одного и того же механизма, но при этом могут осуществляться лишь в двух формах или самоорганизовываться исключительно по двум вариантам.

Первый вариант, назовем его автоматическим или *клишированным* мышлением, разворачивается на основе смысловых концептов памяти индивида, наделенных в результате предыдущего коммуникативного опыта практически однозначным смыслом, т.е. обладающие при возбуждении значительным энергетическим потенциалом, достаточным для подавления альтернативных концептов.

Второй – *креативный* (латеральный) вариант, отличается тем, что из-за испытываемых коммуникантом определенных состояния или достаточно сильных чувств (негативных: обиды, ненависти, гнева, зависти, недоверия, презрения и т.п. или позитивных: восторга, влюбленности, обожания, жалости, сострадания, солидарности и т.д.), его мышление, вследствие ослабления контроля или табуирования его результатов сознанием, протекает на фоне возбуждения энергий широких популяций нейронов, хранящих альтернативные смысловые концепты. Это приводит к тому, что смысл высказывания адресанта оказывается, как правило, весьма неоднозначным, часто метафорическим. А находящаяся в указанных состояниях психика реципиента провоцирует его мышление к выбору соответствующих такому состоянию альтернатив декодирования смысла того, что высказано адресантом. При этом результаты креативного мышления могут иметь как позитивный, так и негативный характер.

Важно понимать также, что сознание путем зондирования памяти, достаточным толчком для которого может стать лишь одно слово (напр.: праздник, дождь, душа и т. п.), извлекает из неё соответствующий более сложный концепт. Благодаря этому мышление и осуществляет известную нам постоянную самоорганизацию информация внутри концептов высокого уровня абстракции, вызванную тем, что в процессах восприятия человеком окружающей реальности указанные концепты непрерывно растут за счет объединения с другими концептами или их поглощения. Что же касается особенностей звуковой материализации довербальных концептов, то их смыслы получают возможность обретать своего рода меновую стоимость исключительно в процессах коммуникации. При таком понимании концепта мы можем трактовать мышление как контролируемый сознанием процесс подавления энергии спонтанного взаимодействия табуированных им концептов различной природы, независимости от уровня или сферы их порождения.

Это вполне естественно, поскольку у каждого индивида существует определенная зона психики, вербальное вторжение в которую способно вызвать инстинктивную агрессию, результатом которой в коммуникации становится табуирование воспринимаемой им информации. Кроме того, хорошо известно, что практически любая мысль человека предопределена интенцией, совпадающей и питаемой энергией той эмоции, которую он испытывает в текущий момент. Отсюда, как бы, сам собой и вытекает важный, сформулированный нами, методологический принцип: параметрами порядка, определяющими закономерности саморазвития стохастических систем речемышления и мышледействия в психике индивида, могут быть только табуирующие факторы или их определенные комплексы.

Осознавая это, вернемся к модели рис. 4 и напомним, прежде всего, что синергетика дает возможность рассмотрения процессов речемышления и мышледействия в разных [34, с.147-148] масштабах, т.е. на уровнях: отдельного частного аттрактора, группы смежных частных аттракторов или взятой в целом структуры-аттрактора.

На рис.4 представлен вариант анализа поведения исследуемой системы в масштабе структуры-аттрактора **1-С**, параметрами порядка (или комплексами табуирующих факторов) которой служат культура макросоциума и культура микросоциума. В таком полном наиболее общем описании структуры-аттрактора как истории саморазвития системы от точки (1) к

точке (С) лингвисту для рассмотрения особенностей ее саморазвития в пределах каждого частного аттрактора (1-2, 2-3, 3-4, 4-5 и 5-С), обычно, достаточно использовать, в соотношении с контекстом коммуникации, общие психологические знания. При этом привлечение специалистов из других областей знания не является обязательным.

В отличие от этого, при постановке задачи анализа причин, механизмов и особенностей формирования траекторий группы смежных частных аттракторов саморазвития исследуемых систем речемышления или мышледействия индивида с учетом сфер зарождения этих аттракторов (экзистенциальная, ментальная, трансцендентная) неизбежно возникает не только необходимость конкретизации параметров порядка (см. ПП-1..ПП-6 на рис.4) для каждой сферы, но и потребность в привлечении к исследованию профессиональных физиологов, психологов, социологов, философов и ряда иных специалистов. Это обусловлено тем, что в психике человека взаимодействуют четыре типа мышления, а, следовательно, с технологической точки зрения мы можем говорить о соответствующих им эмоциональных, эмо-рациональных, рациональных и логических концептах, функционирующих в хаотических саморазвивающихся системах его речемышления и мышледействия.

Для выработки у исследователя навыков методологической рефлексии в процессах выбора параметров порядка (ПП), определяющих формы траекторий развития частных аттракторов в каждой сфере духовного бытия индивида, дадим следующие определения указанным на модели рис. 4 типам мышления.

Эмоциональным принято считать специфический тип бессознательного мышления, в результате которого в *экзистенциальной сфере* духовного бытия человека благодаря энергии противоречивого взаимодействия концептов-инстинктов и ситуативно возникающих эмоций образуются не контролируемые сознанием эмоциональные концепты, способные сохраняться в его памяти и не поддающиеся непосредственной материализации в вербальной форме.

Эмо-рациональным целесообразно называть тип мышления, в результате которого в *ментальной сфере* духовного бытия человека вследствие турбулентного взаимодействия частично контролируемых сознанием эмоциональных концептов, вполне контролируемых концептов-чувств и полностью контролируемых им вербальных и логических концептов в пресознании образуются концепты-смыслы, концепты-понятия, концепты-действия, а также эстетические и этические концепты, способные сохраняться в памяти и быть вербализованными.

Под *рациональным* следует подразумевать предсознательный тип мышления, протекающего в *трансцендентной сфере* духовного бытия индивида, сознание которого контролирует образование вербальных и логических концептов на основании той или иной логики поиска рациональных путей оптимального решения возникшей проблемы часто вербализует результат мышления игнорируя существующие в обществе этические, эстетические и правовые нормы.

Логическим называют полностью и жестко контролируемое сознанием мышление, основанное на обязательном предварительном определении значений и содержаний известных вербальных концептов и обосновании путем доказательств/опровержений правомерности их использования в дальнейших рассуждениях в качестве предпосылок для получения в соответствии с принятой логической моделью новых концептов-смыслов, концептов-выводов или концептов-результатов.

Теперь, возвращаясь к модели рис.4, мы можем говорить о том, что параметрами порядка, определяющими траектории саморазвития группы смежных частных аттракторов (1-2, 2-3 и 3-4) в экзистенциальной сфере духовного бытия индивида, вполне могут быть следующие: ПП-1 (две и более эмоции) и ПП-2 (пара или большее количество основных и производных инстинктов).

Подобным образом, за параметры порядка, определяющие траектории саморазвития группы смежных частных аттракторов (3-4 и 4-5) в ментальной сфере бытия индивида можно принять: ПП-3 (конкретные эмоции и чувства, порождаемые существованием различных социальных табу или культуру макросоциума) и ПП-4 (культуру микросоциума, представления о правилах или логике поведения в типовых ситуациях и т.п.). Что же

касається трансцендентної сфери і аттрактора (5-С), то в якості параметрів порядку його саморозвиття можуть розглядатися: ПП-5 (культура макросоціума, конкретні соціальні табу, результати латерального мислення, інші фактори) і ПП-6 (культура мікросоціума, речова культура індивіда, культура його соціального поведіння, його відношення до ситуації або комуніканта і багато інших факторів). При цьому вибір дослідником ПП завжди повинен визначатися метою і завданнями моделювання.

Є ще одна важлива для нашого розгляду сторона мислення індивіда. Сьогодні відомо, що особливістю стохастичного саморозвиття речемислення в сфері передсвідомого психіки людини, включаючи акти його ментального і трансцендентного буття (див. рис. 4), є досягнення максимальної ентропії (міри беспорядку) процесу мислення, характеризується різким підвищенням інтенсивності розвитку в ньому хаосу і відповідним різким збільшенням витрат психофізіологічної енергії організмом індивіда. При цьому в процесах мислення при так званому підвищенні ентропії мозку збуджується максимальна кількість зв'язей між нейронами, що призводить до різкого збільшення кількості потенційно можливих взаємодій в нейронній мережі. Наслідком цього стали висловлення багатьох вчених про те, що думка народжується не з іншої думки, а з мотивуючої сфери свідомості, яка охоплює наші влечення і потреби, наші афекти і емоції [12, с. 379-380]. Пришло також і розуміння того, що процес промовлення одного слова супроводжується народженням десяти нових думок [59, с. 162-163].

Проще кажучи, з часом стало зрозуміло, що в порівнянні з лінійною схемою вербалізації результатів діалектичного мислення, думка індивіда, народжуючись, по суті, в емоційній сфері несвідомого, формується в турбулентній зоні передсвідомості і саморозвивається далі в формі певної вербально-логічної структури, інтерпретованої нами на моделі рис. 6.

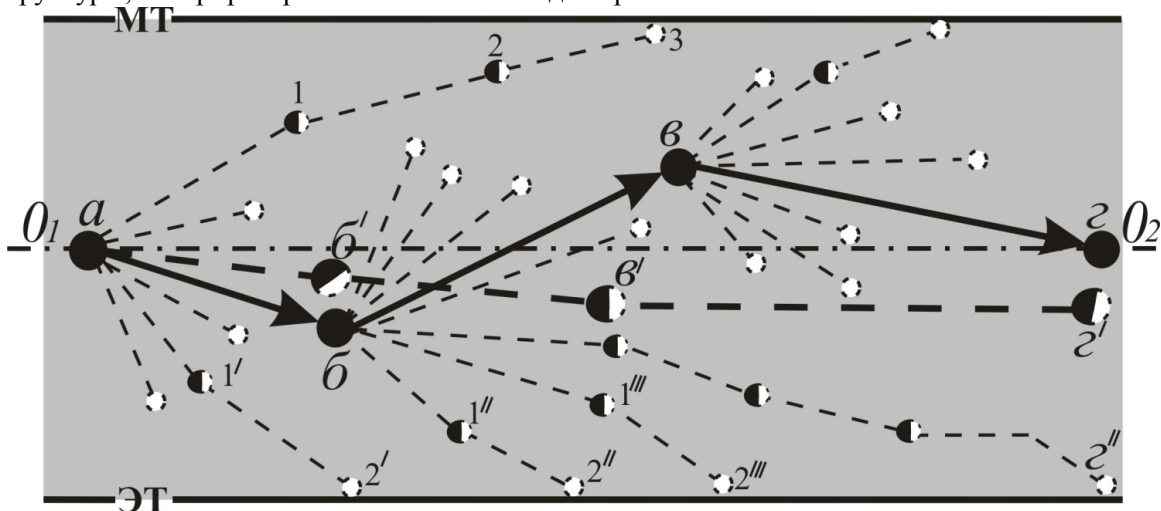

Рис. 6. Елементарна плоскісна модель потоку мислення людини: ЭТ – зона екзистенціального табування, МТ – зона ментального табування

При цьому її саморозвиття або потік мислення обмежується множиною факторів, що утворюють в загальному випадку відповідні зони екзистенціального (ЭТ), ментального (МТ), трансцендентного (ТТ) і логічного (ЛТ) табування. Для зручності розгляду механізму саморозвиття потоку мислення ми вважали можливим (рис. 6) скористатися плоскісною моделлю, обмеженою зонами ЭТ і МТ.

На ній показано, що, будучи ще не усвідомленим, частиний аттрактор концепта-думки, народившись під впливом емоцій в точці першої біфуркації (а) процесу саморозвиваючогося мислення, після виходу з хаосу прагне до точки (б). В цій точці під впливом психофізіологічної енергії екзистенціального табування, збуджуваної інстинктами і емоціями розвивається хаос другої біфуркації, в результаті якого аттрактор (б-в) різко відхиляється в бік збережених в пам'яті індивіда ментальних

концептов и, достигнув энергетического равновесия с концептами ментального табуирования, достигает точки (в) третьей бифуркации. Дальнейшее саморазвитие потока концептуального мышления реализуется в пределах структуры-аттрактора ($a-z$) подобным образом.

Однако, вместе с этим в каждой точке бифуркации происходит зарождение и параллельное саморазвитие множества других энергетически менее мощных структур-аттракторов (см.: $a-3$; $a-2'$; $b-2''$; $b-2'''$; $a-z'$; $b-z''$), а также частных аттракторов, попадающих в конус притяжения аттракторов ($a-b$; $b-b$; $b-z$). При этом, менее мощные структуры-аттракторы завершают свое саморазвитие в результате диссипации энергии в точках (3 ; $2'$; $2''$; $2'''$; z'), происходящей под воздействием соответствующих энергий экзистенциального и ментального табуирования.

Что же касается структуры-аттрактора ($a-z'$) энергетически достаточно насыщенной мысли, то в потоке мышления она может сопровождать главную мысль ($a-z$) и до конца его саморазвития. Но в момент вербальной материализации главной мысли в форме высказывания или предложения сознание окончательно энергетически подавит параллельную мысль ($a-z'$) ипредварительно реализовав ее в форме внутренней речи, отправит при необходимости в сферу предсознательного или бессознательного.

В заключение отметим, что изложенное следует рассматривать как очередной шаг в неизбежном процессе конвенциональной унификации представлений и терминологии когнитивистики, поскольку, как показывает практика, без разработки соответствующей методологии философами, большинство попыток прямого переноса в неё методов и понятийного аппарата смежных наук были и, к сожалению, остаются малопродуктивными.

Надеемся, что основные идеи этой разработки будут полезны начинающим исследователям в качестве пропедевтического ориентира, а её новые гипотетические положения станут стимулом для дальнейшего развития когнитивистики в целом.

БИБЛИОГРАФИЯ

1. Амосов Н.М. Алгоритмы разума / Н.М. Амосов. – К.: Наукова думка, 1979. – 223 с.
2. Аскольдов С.А. Концепт и слово / С.А. Аскольдов // Русская словесность. От теории словесности к структуре текста. Антология / [под ред. проф. В.П. Нерознака]. – М.: Academia, 1997. – С. 267-279.
3. Болдырев Н.Н. Концепт и значение слова / Н.Н. Болдырев // Методологические проблемы когнитивной лингвистики: Межвуз. сб. научн. тр. – Воронеж: Изд-во ВГУ, 2001. – С. 25-36.
4. Болдырев Н.Н. Когнитивная лингвистика / Н.Н. Болдырев. – М.-Берлин: Директ-Медия, 2016. – 251 с.
5. Большая психологическая энциклопедия. – М.: Эксмо, 2007. – 540 с.
6. Большой психологический словарь / [сост. и общ. ред. Мещерякова Б.Г., Зинченко В.П.]. – СПб.: Прайм-ЕВРОЗНАК, 2004 – 672 с.
7. Большой толковый психологический словарь: в 2 т. / [ред. А. Ребер]. – Т.2: П-Я / [пер. с англ. Е. Ю. Чеботарева]. – М.: Вече; АСТ, 2000 – 560 с. [Электронный ресурс]. – Источник ресурса: <http://vocabulary.ru/slovari/oxfordskii-tolkoviyi-slovar-po-psihologii.html>.
8. Боно Э. де. Я прав – вы заблуждаетесь / Эдвард де Боно; [пер. с англ. Е. А. Самсонов]. – Мн.: «Попурри», 2006. – 368 с.
9. БиБиСи: Тайны мозга. Развитие мышления [Электронный ресурс]. – Источник ресурса: <https://www.youtube.com/watch?v=III916AKIM>.
10. БиБиСи: Тайны Мозга 2. Эмоции [Электронный ресурс]. – Источник ресурса: <https://www.youtube.com/watch?v=QLz3dhvSNfM>.
11. Воробйова О.П. Когнітологія як експерієнційний міф: методики концептуального аналізу тексту / О.П. Воробйова // Актуальні проблеми філологічної науки та педагогічної практики: [тези III Всеукр. науково-практ. конф. (Дніпропетровськ, ДНУ імені Олеся Гончара, 8-9 грудня 2011 р.)]. – Дніпропетровськ: ДНУ, 2011. – С. 8-10.
12. Выготский Л.С. Собрание сочинений: в 6-ти т. / Лев Семенович Выготский; [под ред. В.В. Давыдова]. – М.: Изд-во «Педагогика», 1982. – Т. 2: Проблемы общей психологии. – 504 с.
13. Гештальт // Психологический словарь [Электронный ресурс]. – Источник ресурса: <http://dic.academic.ru/dic.nsf/psihologic/412/%D0%93%D0%B5%D1%88%D1%82%D0%B0%D0%BB%D1%8C%D1%82>.
14. Глухов В.П. Основы психолінгвистики / В.П. Глухов. – М.: АСТ: Астрель, 2005. – 351 с.
15. Дейк Т. ван. Фреймы знаний и понимание речевых актов // Язык. Познание. Коммуникация. – М.: Прогресс, 1989. – С. 12-40.
16. Демьянков В.З. “Концепт” в философии языка и в когнитивной лингвистике / В.З. Демьянков // Концептуальный анализ языка: современные направления исследования: сб. науч. тр. – М.; Калуга: ИП Кошелев А.Б., Изд-во “Эйдос”, 2007. – С. 26-33.
17. Жаботинская С.А. Концепт / домен: матричная и сетевая модели / С.А. Жаботинская // Культура народов Причерноморья. – 2009. – № 168. – Т. 1. – С. 254-259.
18. Жаботинская С.А. Ономастологические модели и событийные схемы / С.А. Жаботинская // Вісник Харківського національного університету ім. В.Н. Каразіна. – 2009. – № 837. – С. 3-14.
19. Изард К.Э. Психология эмоций / Кэррол Э. Изард; [перев. с англ.]. – СПб.: Издательство «Питер», 1999. – 464 с.

20. История психологии в лицах. Персоналии // Психологический лексикон. Энциклопедический словарь в 6-ти томах / [ред.-сост. Л.А.Карпенко; под общ. ред. А.В.Петровского]. – М.: ПЕР СЭ, 2005. – 784 с.
21. Как работает мозг человека [Электронный ресурс]. – Источник ресурса: <https://www.youtube.com/watch?v=e4NhYn3cos>.
22. Калита А.А. Функционально-энергетический подход: механизм актуализации эмоционально-прагматического потенциала высказывания / А. А. Калита, А. В. Клименюк // Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія: Романо-германська філологія. – Харків: Константа, 2004. – № 635. – С. 70-74.
23. Калита А. А. Фоноконцепт як категорія когнітивної фонетики / А. А. Калита // Бъдещето проблемите на световната наука – 2008: материали за 4-а межд. науч. практ. конф., (София, 15–30 април, 2008). – София: “Бял ГРАД-БГ” ООД, 2008. – Т. 3: Филологични науки. – С. 48-49.
24. Калита А. А. Синергетическая концепция порождения интерферированной речи билингвом / А. А. Калита, О. Р. Валигура // Языки и этнокультуры Европы. – Глазов: Глазов. гос. пед. ин-т, 2010. – С. 205–212.
25. Калита А. А. Синергетизм порождения и актуализации фоноконцепта / А. А. Калита, Л. И. Тараненко // Наукові записки. Серія: Філологічні науки (мовознавство): [у 2 ч.]. – Кіровоград: РВВ КДПУ ім. В. Винниченка, 2011. – Вип. 96 (2). – С. 213-219.
26. Калита А. А. Синергетичні моделі породження фоноконцептів в англійському мовленні / А.А. Калита // Вісник Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна. Серія: Романо-германська філологія. Методика викладання іноземних мов. – Харків: ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2012. – № 1002. – С. 106-112.
27. Калита А. А. Механизм порождения фоноконцепта / А. А. Калита, Л. И. Тараненко // Лингвокультурное образование в системе вузовской подготовки специалистов: сб. материалов междунар. науч.-практ. конф., (Брест, Беларусь, 17–18 нояб. 2011 г.) / Брестский гос. ун-т имени А. С. Пушкина. – Брест: БрГУ, 2012. – С. 17-20.
28. Калита А. А. Энергетическая теория речи: ее сущность, современное состояние и перспективы исследования / А. А. Калита // Когниция, коммуникация, дискурс: [журн.]. – Харьков: ХНУ имени В. Н. Каразина, 2013. – № 7. – С. 33-53.
29. Калита А.А. Вариантные модели речемзыкальной коммуникации // А.А. Калита, В.В. Марченко // Вестник педагогического опыта. Научно-методический журнал. Серія «Іностранные языки. История». – ФГБОУ ВПО «Глазовский гос. пед.ин-т им. В.Г.Короленко». – Вип. 34. – 2013. – С. 25-30.
30. Карасик В.И. Языковой круг: личность, концепты, дискурс / Владимир Ильич Карасик. – Волгоград: Перемена, 2002. – 477 с.
31. Клименюк А.В. Модели концептосферы и механизмов когнитивного мышления индивида / А. В. Клименюк // Наукові записки. Серія: Філологічні науки (мовознавство): [у 4 ч.]. – Кіровоград: РВВ КДПУ ім. В. Винниченка, 2009. – Вип. 81 (3). – С. 88-104.
32. Клименюк А.В. Синергетический инструментарий раскрытия черного ящика исторического явления / А.В. Клименюк // Україна – Європа – Світ : міжнар.зб. наукових праць на пошану проф. М. М. Алексієвця / редкол.: Ю.М. Алексєєв, Л.М. Алексєєв, М.М. Алексєєв [та ін.]. – Тернопіль, 2010. – Вип. 5: Україна – Європа – Світ: історико-політичні та гуманітарні аспекти розвитку: у 2 ч., Ч. 1. – С. 234-251.
33. Клименюк А.В. Знание, познание, когниция: [монография] / Александр Валерианович Клименюк. – Тернополь: Підручники і посібники, 2010. – 304 с.
34. Клименюк О.В. Методологія та методи наукового дослідження: [навч. посібник] / Олександр Валеріанович Клименюк. – К.: Міленіум, 2005. – 186 с.
35. Краткий словарь когнитивных терминов / Е.С. Кубрякова, В.З. Демьянков, Ю.Г. Панкрац, Л.Г. Лузина; [под общ. ред. Е. С. Кубряковой]. – М.: Изд-во Моск. гос. ун-та им. М. В. Ломоносова, 1997. – 245 с.
36. Кубрякова Е.С. Роль словообразования в формировании языковой картины мира // Роль человеческого фактора в языке. Язык и картина мира / Е.С.Кубрякова. – М., 1988. – С. 141-172.
37. Лакофф Дж. Женщины, огонь и опасные вещи: Что категории языка говорят нам о мышлении / Джордж Лакофф; [пер. с англ. И. Б. Шатуновского]. – М.: Языки славянской культуры, 2004. – 792 с.
38. Лакофф Дж. Метафоры, которыми мы живем / Джордж Лакофф, Марк Джонсон: [пер. с англ.; под ред. и с предисл. А.Н. Баранова. – М.: Едиториал УРСС, 2004. – 256 с.
39. Ленотьев А.Н. Эмоции // Философская энциклопедия: в 5 т. / [глав. ред. Ф.В. Константинов]. – М.: Изд-во «Советская энциклопедия», 1970. – Т. 5: Сигнальные системы – Яшты. – С. 553-556.
40. Мамардашвили М. Картезианские размышления / Мераб Мамардашвили. – М.: Издательская группа «Прогресс»; «Культура», 1993. – 352 с.
41. Мартинюк А. П. Словник основних термінів когнітивно-дискурсивної лінгвістики / Алла Петрівна Мартинюк. – Харків: Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна, 2012. – 196 с.
42. Мозг и память. Научные открытия о памяти человека. Различные виды памяти [Электронный ресурс]. – Источник ресурса: https://www.youtube.com/watch?v=q_bJJ8GINI.
43. Немов Р.С. Психологический словарь / Р.С. Немов. – М.: Гуманитар. изд. центр ВЛАДОС, 2007. – 560 с.
44. Никитин М.В. Лексическое значение в слове и словосочетании / М.В.Никитин. – Владимир: Владимирский гос. пед. ин-т, 1974. – 222 с.
45. Павлов И.П. Полное собрание сочинений / Иван Петрович Павлов. – 2-е изд., дополн. – М.; Л.: Изд-во АН СССР, 1951. – Т. 3, кн. 1. – 392 с.
46. Павлов И.П. Полное собрание сочинений / Иван Петрович Павлов. – 2-е изд., дополн. – М.; Л.: Изд-во АН СССР, 1951. – Т. 3, кн. 2. – 438 с.
47. Павлов И.П. Павловские клинические среды: в 6-ти т. / Иван Петрович Павлов. – М.; Л.: Изд-во АН СССР, 1954. –Т. 1. –644 с.
48. Павлов И.П. Двадцатилетний опыт объективного изучения высшей нервной деятельности (поведения) животных. Условные рефлексы / Иван Петрович Павлов; [редакция, послесловие и примеч. Э.А. Асратяна]. – М.: Изд-во «Наука», 1973.
49. Паттерн // Психологический словарь, 2000 [Электронный ресурс]. – Источник ресурса: <http://dic.academic.ru/dic.nsf/psihologic/1291>.

50. Паттерн // Психологос: энциклопедия практической психологии [Электронный ресурс]. – Источник ресурса: <http://www.psychologos.ru/articles/view/pattern>.
51. Паттерн [Электронный ресурс]. – Источник ресурса: <https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%9F%D0%B0%D1%82%D1%82%D0%B5%D1%80%D0%BD>.
52. Пинкер С. Язык как инстинкт / Стивен Пинкер; [пер. с англ.; общ. ред. В.Д. Мазо]. – М.: Едиториал УРСС, 2004. – 456 с.
53. Попова З. Д. Когнитивная лингвистика / З. Д. Попова, И. А. Стернин. – М.: АСТ: Восток-Запад, 2007. – 314 с.
54. Пригожин И. От существующего к возникающему: Время и сложность в физических науках / Илья Пригожин. – М.: Наука, 1985. – 328 с.
55. Пригожин И. Порядок из хаоса. Новый диалог человека с природой / И. Пригожин, И. Стенгерс. – М.: Прогресс, 1986. – 432 с.
56. Приходько А.М. Концепти і концептосистеми в когнітивно-дискурсивній парадигмі лінгвістики: [монографія] / Анатолій Миколайович Приходько. – Запоріжжя: Прем'єр, 2008. – 332 с.
57. Приходько А.Н. Языковое картирование мира в паттерне «концептосфера–концептополе–концептосистема» / А.Н. Приходько // Нова філологія: [зб. наук. праць]. – Запоріжжя: ЗНУ, 2005. – №1 (21). – С. 94-104.
58. Приходько А.Н. Концепт в дискурсах vs концепты в дискурсе / Анатолий Николаевич Приходько // Дискурс, концепт, жанр: [коллект. моногр.]: [отв. ред. М. Ю. Олешков]. – Нижний Тагил: НТГСПА, 2009. – С. 125-139.
59. Рерих Н.К. Семь Великих Тайн Космоса: сочинения / Николай Рерих. – М.: Эксмо, 2011. – 864 с. – (Антология мысли).
60. Симонов П.В. Эмоциональный мозг / Павел Васильевич Симонов. – М.: Наука, 1981. – 215с.
61. Симонов П.В. Лекции о работе головного мозга: Потребностно-информационная теория высшей нервной деятельности / Павел Васильевич Симонов. – М.: Изд-во «Институт психологии РАН», 1998. – 98с.
62. Селіванова О.О. Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія / Олена Олександрівна Селіванова. – Полтава: Довкілля-К, 2006. – 716 с.
63. Словарь нейролингвистического программирования [Электронный ресурс]. – Источник ресурса: http://onlineslovari.com/slovar_neyrolingvisticheskogo_programmirovaniya/page/pattern.580/.
64. Словарь практического психолога / [сост. С.Ю. Головин]. – Мн: Харвест, 2001. – 554 с.
65. Степанов Ю.С. Концепты. Тонкая пленка цивилизации / Юрий Сергеевич Степанов. – М.: Языки русской культуры, 2007. – 248 с.
66. Степанов Ю.С. “Понятие”, “концепт”, “антиконцепт”. Векторные явления в семантике / Ю.С. Степанов // Концептуальный анализ языка: современные направления исследования: сб. науч. тр. – М.; Калуга: ИП Кошелев А.Б., Изд-во “Эйдос”, 2007. – С. 19-26.
67. Тараненко Л.И. Когнитивный механизм актуализации высказываний отказа / Л. И. Тараненко, О. С. Сокирская // Иностранные языки: лингвистические и методические аспекты: [межвуз. сб. науч. трудов по материалам междунар. науч.-практ. Интернет-конф. / отв. ред. О. С. Шумилина.]. – Тверь: Твер. гос. ун-т, 2013. – Вып. 20. – С. 254–262.
68. Тараненко Л.І. Актуалізація англійських прозових фольклорних текстів малої форми: [монографія] / Лариса Іванівна Тараненко. – К.: Кафедра, 2014. – 288 с.
69. Таранов П.С. Анатомия мудрости: 120 философов: в 2-х т. / П.С.Таранов. – Симферополь: Реноме, 1997. – Т. 2. – 624 с.
70. Тайны сознания. Бог в нейронах: Теория всего от Athene [Электронный ресурс]. – Источник ресурса: <https://www.youtube.com/watch?v=BY9v5jOr4BY>.
71. Управление реальностью. Коллекция Интресного ВВС: Тайны Мозга. Последняя загадка 4 [Электронный ресурс]. – Источник ресурса: <https://www.youtube.com/watch?v=YBNLh6rG3ng&list=PL1X21qB4EZQqV0BsfwqaXePy2WDI9NxbC>.
72. Фрейд З. Психология бессознательного: Сб. произведения / Зигмунд Фрейд; [сост., науч. ред., авт. вступ. ст. М.Г. Ярошевский]. – М.: Просвещение, 1989. – 448 с.
73. Фрейд [Электронный ресурс]. – Источник ресурса: <https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%A4%D1%80%D0%B5%D0%B9%D0%BC>.
74. Хакен Г. Принципы работы головного мозга: Синергетический подход к активности мозга, поведению и когнитивной деятельности / Герман Хакен. – М.: ПЕР СЭ, 2001. – 353 с.
75. Что такое память? Хранится ли память только в голове человека? Тайны и Загадки Вселенной [Электронный ресурс]. – Источник ресурса: <https://www.youtube.com/watch?v=wo9q3vaN2-k>.
76. Что такое паттерн (в русле идей де Боно) [Электронный ресурс]. – Источник ресурса: <http://kolesnik.ru/2006/pattern/>.
77. Энциклопедический словарь по психологии и педагогике, 2013 [Электронный ресурс]. – Источник ресурса: http://psychology_pedagogy.academic.ru/.
78. Энциклопедический словарь: Психология труда, управления, инженерная психология и эргономика / [под ред. Б.А. Душкова]. – 2000. [Электронный ресурс]. – Источник ресурса: <http://seikh.ru/slovari/110-enciklopedicheskii-slovar-psihologija-truda-upravlenija-inzhenernaja-psihologija-i-ergonomika.html>.
79. Юнг К.Г. Трансцендентальная функция // Избранное / [отв. ред. С.Л.Удовик; пер. с нем.]. – Мн.: ООО «Попурри», 1998. – 448 с.
80. A Critical Dictionary of Sociology / Raymond Boudon, François Bourricaud / [Selected and Translated by Peter Hamilton]. – Routledge, 2003. – 438 p.
81. Evans V. A Glossary of Cognitive Linguistics / Vyvyan Evans. – Edinburgh: Edinburgh University Press Ltd, 2007. – 240 p.
82. Fillmore Ch. J. An alternative to checklist theories of meaning / Charles J. Fillmore // Proceedings of the First Annual Meeting of the Berkeley Linguistics Society / [ed. by Cathy Cogen, Henry Thompson, Graham Thurgood, Kenneth Whistler, & Wright, James]. – Berkeley: Berkeley Linguistics Society, 1975. – P. 123-131.
83. Goffman E. Frame Analysis. An Essay on the Organization of Experience / Erving Goffman. – Boston: Northeastern University Press, 1986. – 587 p.

84. Hayes P.J. The Logic of Frames / P.J. Hayes // Frame Conceptions and Text Understanding / [ed. by D. Metzger]. – Berlin: De Gruyter, 1980. – P. 46-61.
85. Minsky M. A Framework for Representing Knowledge / Marvin Minsk // The Psychology of Computer Vision; [ed. by Patrick H. Winston]. – New York: McGraw-Hill, 1975. – P. 211–277.
86. Potts T.C. Structures and Categories for the Representation of Meaning / Timothy C. Potts. – Cambridge: Cambridge University Press, 1996. – 309 p.
87. The Blackwell Encyclopedia of Sociology / [ed. by George Ritzer]. – Oxford: Blackwell Publishing Ltd., 2007. – 5658 p.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Олександр Клименюк – кандидат технічних наук, професор кафедри права та безпеки життєдіяльності Центрального інституту післядипломної педагогічної освіти АПН України.

Наукові інтереси: методологія наукового пізнання.

УДК 81'23.112.2

ІНТЕРПРЕТАЦІЯ ПОНЯТТЯ “СИНТАКСИЧНИЙ КОНЦЕПТ” У СУЧАСНИХ КОГНІТИВНИХ ДОСЛІДЖЕННЯХ

Наталія КОРОЛЬОВА (Івано-Франківськ, Україна)

У статті розглядаються тлумачення поняття “синтаксичний концепт”, представлені в сучасних лінгвістичних дослідженнях. Проведено аналіз наявних підходів до вивчення змісту цього поняття, обґрунтовується необхідність розмежування понять синтаксичного концепту і пропозиції, описується композитивний характер синтаксичного концепту. Стверджується, що структурна схема простого речення є знаком синтаксичного концепту і володіє синтаксичною та лексичною семантикою.

Ключові слова: когнітивна лінгвістика, концепт, синтаксичний концепт, пропозиція, типова пропозиція, структурна схема простого речення.

В статье рассматриваются толкования понятия “синтаксический концепт”, представленные в современных лингвистических исследованиях. Проведен анализ имеющихся подходов к изучению содержания этого понятия, обосновывается необходимость разграничения понятий синтаксического концепта и пропозиции, описывается композитивный характер синтаксического концепта. Утверждается, что структурная схема простого предложения является знаком синтаксического концепта и обладает синтаксической и лексической семантикой.

Ключевые слова: когнитивная лингвистика, концепт, синтаксический концепт, пропозиция, типовая пропозиция, структурная схема простого предложения.

The article deals with the interpretation of the concept “syntactic concept”, presented in the modern linguistic studies. The analysis of existing approaches to the study of the content of this concept is performed, the necessity to distinguish syntactic concept and proposition is substantiated, composite structure of syntactic concept is described. It is alleged that the structural schematic of a simple sentence is a sign of the syntactic concept and has syntactic and lexical semantics.

There are several approaches to the definition of the syntactic concept. The concept is considered as syntactic concept if it is objectified with the syntactic units, as well as the information about the type of situation (collection of objects and relationships, which make them integral), which is represented by the structural schematic of a simple sentence, and is performed as a typical proposition (structured set of senses), to which the human mind relates observed fragment of the reality. Qualification of the situation of the reality as one or another type of relationship is realized by the speaker according to the psychological laws of perception of information from the outside world.

Keywords: cognitive linguistics, concept, syntactic concept, proposition, typical proposition, structural schematic of a simple sentence.

Об’єктом дослідження у статті є синтаксичний концепт як новий етап когнітивного підходу до вивчення взаємозв’язку мови та мислення людини, **предметом** – особливості його інтерпретації сучасними лінгвістичними студіями. **Завдання** дослідження полягає в огляді праць, присвячених аналізу зазначеного поняття з **метою** встановлення наявних тенденцій щодо його трактування.

Антропоцентрична парадигма мовознавства останньої третини ХХ століття сприяла формуванню когнітивної лінгвістики, представники якої зосереджені на виявленні концептів як ментальних утворень і їх реалізації вербальними та невербальними засобами. При досить активному науковому інтересі до лексичних і фразеологічних концептів синтаксичним їх репрезентантам приділяється поки недостатньо уваги, що й формує **актуальність** нашого дослідження.

Представники когнітивної лінгвістики вважають, що кожна мова відображає певну систему концептів, за допомогою якої носії мови сприймають, структурують, класифікують та інтерпретують потік інформації, що надходить з навколишнього світу. Вступаючи у

різноманітні відносини, концепти формують систему ментальних образів. Сукупність концептів утворює концептосферу, на основі якої можна окреслити ментальні моделі дійсності, що відображаються в мовній свідомості і в мові конкретних носіїв [3, с. 109-115].

Як зазначає О.А. Селеменева, синтаксичні концепти вже давно привертати увагу дослідників, фігуруючи у їх роботах під різними назвами (типовий зміст, типове значення пропозиції, семантична модель, семантична структура) (роботи Н.Д. Арутюнової, Г.А. Золотової) [20, с. 123].

Теорія синтаксичних концептів певною мірою опирається на положення концептуальної семантики Р. Джекендоффа, який стверджував, що “концепти, які репрезентуються пропозицією, можуть бути описані на основі певного набору ментальних примітивів і ... принципів комбінування цих примітивів” (Jackendoff 1991) [Цит. по: 21, с. 7]. Основою для всіх подальших досліджень у цій сфері стала монографія Г.А. Волохіної і З.Д. Попової “Синтаксичні концепти російського простого речення”, що вперше була опублікована у 1999 році [5].

Дослідниці припускають, що кожне висловлювання містить в собі позиційну схему, яка відображає денотативну ситуацію, про яку йде мова, так звану пропозицію. Пропозиція складається з окремих компонентів смислу – актантівта ситуантів– і відносин між ними. Автори зазначають, що “для тих смислів, які висловлюються досить часто, виробляються спеціальні формальні засоби. Такими засобами заповнюються позиції, що представляють суб’єкт і предикат судження. Узагальнені смисли – пропозиції, зафіксовані конкретними словоформами, стають вже мовними, категоріально-системними пропозиціями” [5, с. 7]. Одночасно підкреслюється те, що в пропозиції немає ні головних, ні другорядних компонентів. До таких компонентів належать, наприклад, діяч, дія, інструмент, об’єкт дії, час, місце дії і т. п.). В плані вираження пропозиція може бути передана різними способами: різними лексичними одиницями (синонімами) або різними синтаксичними структурами (напр. ранок був сонячним, був сонячний ранок, вранці було сонячно, вранці світило сонце) [Там само].

Базисом об’єднання структурних схем простого речення в єдине синтаксичне поле автори вважають синтаксичний концепт, на основі якого вони встановлюють певні системні відносини синтаксичних структур. При цьому підкреслюється той факт, що пропозиція конкретного висловлювання не прирівнюється до пропозиції, що виражається структурною схемою, тобто типової пропозиції [5, с. 80]. З.Д. Попова зазначає, що концентрована у структурній схемі простого речення типова пропозиція належить до семантичного простору мови. Пропозиція певного висловлювання містить конкретні лексичні одиниці, тоді як типова пропозиція окреслює клас висловлювань і відображає не окрему ситуацію, а певний її тип. Тип тої чи іншої ситуації реалізується як один із виділених свідомістю людини класів відношень, для позначення якого у мові вироблена конкретна структурна схема речення. Поняття типової пропозиції певною мірою близьке до поняття пропозиційної функції зі змінними, які набувають індивідуальних значень у конкретному висловлюванні. Саме типова пропозиція і співвідноситься з синтаксичним концептом [15, с. 82].

У праці “Синтаксичні концепти російського простого речення” З.Д. Попова та Г.А. Волохіна виділяють вісім синтаксичних концептів: 1. буття об’єкта, 2. буття ознаки об’єкта, 3. інобуття об’єкта, 4. самостійне переміщення агенса, 5. агенс впливає на об’єкт, 6. мовленнєво-мисленнєва діяльність людини, 7. пацієнс зазнає стану, 8. небуття об’єкта. На синтаксичному рівні ці концепти об’єктивуються синтаксичним знаком – структурною схемою простого речення. Існування сукупності ознак, які характеризують концепт, визначає можливість його кодування різними мовними засобами, у випадку синтаксичних концептів – сукупністю призначених для цього ССПР. Кожна ССПР реалізує якщо не всі, то принаймні певну групу ознак. Комплекс ССПР, які об’єктивують певний концепт, формує його синтаксичне поле із своїм ядром і периферією [5, с. 23; 6, с. 58].

Структурна схема простого речення розуміється у цьому контексті як знак, означуваням якого є концепт, або типова пропозиція, що відображає ментальний образ мінімальної ситуативної позамовної дійсності [Там само]. Склад ССПР формується певними

компонентами – словоформами, що позначають учасників ситуації (суб'єктивів та об'єктивів), та предикатною словоформою, що встановлює характер предикативних відносин між ними. Основою ССПР є суб'єктно-предикативне утворення, яке не тільки виражає граматичне значення речення, але й формує певний його тип (Г.А. Золотова, З.Д. Попова). Провідна роль у формуванні схеми належить предикативу, тоді як наявність об'єктних словоформ в ССПР (обов'язкове оточення предикативу) диктується відносинами, які ним виражаються [3; 4; 5; 6; 7; 19].

Працюючи над семантично-структурним аспектом простих речень у російській мові, дослідниця О.А. Селемєнєва виокремила синтаксичний концепт “стан природи”, та довела наявність його мовної репрезентації за допомогою сукупності структурних схем простих речень. Крім того, вчена виділяє т. зв. спеціалізовані та неспеціалізовані структурні схеми. На відміну від спеціалізованих, неспеціалізовані схеми формують периферію синтаксичного поля “стан природи” та демонструють можливості його репрезентації за допомогою схем, які об'єктивують інші концепти [20, с. 123-127].

Варто згадати також роботи Марії Михайлівни Булініної, присвячені семантико-прагматичному аспекту слова як функціональної складової синтаксичної єдності [3; 4]. Дослідниця зазначає, що слово, володіючи лексичним значенням, реалізує його в складі синтаксичних одиниць. Така мовна одиниця є не лише структурним, але й смисловим елементом. У форматі речення слова перестають існувати як окремі лексичні одиниці, вони вступають в предикативні відносини для створення смислової єдності. Задляд досягнення цієї мети важливо враховувати смисловий потенціал і структуру висловлювання [3, с. 109-115]. Тому, стверджуючи доцільність та легітимність виокремлення синтаксичного концепту як складової когнітивного підходу, дослідниця дефінує його наступним чином: “Синтаксичний концепт – це скорочена назва поняття концепт, що об'єктивується (вербалізується, репрезентується) синтаксичними засобами” [Там само].

Дещо іншої точки зору дотримується С.Є. Кузьміна, висловлюючи припущення про композитарну природу концепту загалом та синтаксичного концепту зокрема. Дослідниця припускає існування складних концептів, які об'єднують простіші концепти або виражають певне відношення між ними. Синтаксичний концепт поєднує в своїй структурі базові концепти суб'єкта, об'єкта, дії, властивості, місця та ін., які належать до числа “примітивних концептуальних категорій”, або “семантичних частин мови”. Наприклад, синтаксичний концепт “розташування предмета в просторі” організовується наступними елементарними смислами: “хтось / щось (суб'єкт)”, “бути (існувати)”, “місце” [12, с. 87-90]. Існування синтаксичного концепту, є, на думку дослідниці, результатом взаємопов'язаних процесів концептуалізації і категоризації дійсності [11, с. 74-77].

Крім того, цікавою видається гіпотеза С.Є. Кузьміної про існування синтаксичних метафоричних концептів, що співвідносяться з переносними значеннями структурних схем, утворених шляхом метафоричного перенесення від їх “буквальних значень”. Дослідниця розмежує поняття концептуальної метафори і метафоричного концепту, трактуючи концептуальну метафору як когнітивний механізм, за допомогою якого відбувається концептуалізація певної складової частини людського досвіду, а метафоричний концепт = як результат процесу концептуалізації, тобто осмислення тієї чи іншої області дійсності. С.Є. Кузьміна припускає, що в результаті реалізації механізму концептуальної метафори пропозицією, що побудована за певною структурною схемою, репрезентується метафоричний синтаксичний концепт [12, с. 87-90].

Різницю між концептуальною та синтаксичною (мовною) структурою пропозиції та екстралінгвістичною ситуацією можна простежити у дефініції, яку пропонує Л.А. Фурс: “синтаксично репрезентований концепт поєднує максимально абстраговані компоненти сенсу, що концентрують у структурованому вигляді знання про світ і про мову та репрезентують їх у пропозиційній формі”. Тобто, на думку дослідниці, концепт поєднує в своїй структурі максимально узагальнену інформацію про відносини між об'єктивними сутностями у вигляді схеми “суб'єкт дії – дія – об'єкт дії”, при цьому кожен компонент цієї схеми спроектований на структуру пропозиції. Конструкція пропозиції співвідноситься з

референтом, тобто ситуацією об'єктивної дійсності за допомогою концепту, що має вигляд пропозиційної структури [21, с. 21-50].

А.М. Приходько, працюючи над проблемою типологізації концептів, не погоджується з виокремленням поняття “синтаксичний концепт”. Вчений зазначає, що “синтаксичними концептами називають “типову” пропозицію, яка зафіксована конкретною структурною схемою простого речення, те відношення, яке спіймано мовцем як типове (відношення буття, інобуття, небуття [16, с. 31]”. Дослідник вважає, що правомірність виділення синтаксичних концептів є досить дискусійною, оскільки пропозиція має лише одну із трьох необхідних для концепту складових – понятійну (денотат ситуації). Перцептивно-образний та ціннісний конститuentи є, на думку А.М. Приходька, недоведеними. Вчений зазначає, що “введення до наукового обігу поняття “синтаксичний концепт” виступає, по суті, термінологічною грою, у якій усталені граматичні явища (пропозиція, речення) отримують інші ярлики” [19, с. 92; 9, с. 82-85].

З огляду на зазначені вище наукові висновки та дослідницькі позиції вчених, ми, в свою чергу, визнаємо, що синтаксичній структурі властива знакова природа із своїм означуваням – синтаксичним концептом. Слідом за М.М. Булиніною [3; 4] ми розуміємо мову як систему символів, операцій і процесів. Символами мови є лексеми, а знаками операцій над ними – грамами (флексії, порядок слів), які формують структурну схему синтаксичної конструкції.

Зауважимо, що по своїй суті пропозиція є таким собі “смысловим концептуальним набором синтаксичної одиниці” [4, с. 289]. У семантичному просторі між суб'єктом і предикатом думки формується відношення, яке називають предикативністю. Предикативність має суб'єктивний характер та не відображає об'єктивних фактів зовнішньої дійсності.

Ми погоджуємось із твердженням, що мислення людини базується на концептах різного роду [Там само], між якими встановлюються предикативні відносини. У структуру предикативних відносин входить типова пропозиція, для якої і створюється структурна схема простого речення.

Отже, на сьогоднішній день можна виокремити декілька підходів до визначення синтаксичного концепту. Синтаксичним концептом вважають концепт, що об'єктивується синтаксичними одиницями, а також інформацію про тип ситуації (сукупність предметів і відношень, що їх об'єднують), що репрезентується структурною схемою речення, і представлена у вигляді типової пропозиції (структурованої сукупності смислів), до якої мислення людини відносить фрагмент дійсності, що спостерігається нею. Кваліфікація ситуації реальної дійсності як того чи іншого типу відносин реалізується мовцем відповідно до психологічних законів сприйняття інформації із зовнішнього світу.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Болдырев Н.Н. Когнитивная семантика: (Курс лекций по англ. филологии): Учебное пособие. / Николай Николаевич Болдырев. – Тамбов: Изд-во ТГУ им. Г.Р.Державина, 2000. – 123 с.
2. Болдырев Н.Н. Концепт и значение слова / Николай Николаевич Болдырев // Методологические проблемы когнитивной лингвистики: Сборник науч. статей [Науч. ред. И.А. Стернин]. – Воронеж: Воронеж гос. ун-т, 2001. – С.25-36.
3. Булынина М.М. Проблема синтаксического концепта / Марина Михайловна Булынина // Язык и культура. – Новосибирск: «Центр развития научного сотрудничества», 2015. – С. 109-115.
4. Булынина М.М. К проблеме динамики синтаксического концепта во взаимодействии с его лексико-фразеологическим воплощением / Марина Михайловна Булынина // Междунар. конгресс по когнитивной лингвистике: Сб. мат-лов 26-28 сентября 2006 г. / Отв. ред Н.Н. Болдырев. – Тамбов: Тамбов. гос. ун-т им. Г.Р. Державина, 2006. – С. 288-290.
5. Волохина Г.А. Синтаксические концепты русского простого предложения / Галина Александровна Волохина, Зинаида Дмитриевна Попова. – Воронеж: ВГУ, 1999. – 193 с.
6. Золотова Г.А. Синтаксические основания коммуникативной лингвистики / Галина Александровна Золотова // ВЯ. – 1988. – № 4. – С. 52-58.
7. Казарина В.И. Синтаксический концепт “состояние” в современном русском языке (К вопросу о его формировании). Диссертация на соискание ученой степени доктора филологических наук:10.02.01. “Русский язык”. Валентина Ивановна Казарина; Воронежский государственный университет – Воронеж, 2003. – 429 с.
8. Карамішева І.Д. Дискусійність виокремлення “синтаксичного концепту” в сучасних лінгвокогнітивних дослідженнях / Ірина Дамирівна Карамішева // Лінгвістичні студії: Зб. наук. праць. Випуск 17/ Укл. А.Загнітко (наук. ред.) та ін. – Донецьк: ДонНУ, 2008. – С. 308-314.

9. Карамішева І.Д. Співвідношення синтаксичного концепту зі знаком його об'єктивації / Ірина Дамирівна Карамішева // *Нова філологія* : зб. наук. пр. / Запоріж. нац. ун-т. – Запоріжжя, 2009. – № 34. – С. 82–85.
10. Краткий словарь когнитивных терминов / Под ред. Е.С. Кубряковой. – М.: Изд-во МГУ, 1996. – 245 с.
11. С.Е. Кузьмина. Концептуальная метафора и метафорический синтаксический концепт (на материале английского языка) / Светлана Евгеньевна Кузьмина // *Вестник Пятигорского государственного лингвистического университета*, Пятигорск. – 2010. (июль-сентябрь). – №3 – С. 74-77.
12. С.Е. Кузьмина. Понятие «синтаксический концепт» в лингвистических исследованиях / Светлана Евгеньевна Кузьмина // *Вестник Челябинского государственного университета*, Пятигорск.–2012. –№ 17 (271). Филология. Искусствоведение. – Вып. 66. – С. 87-90.
13. Попова З.Д. Способы вербализации концептов как проблема когнитивной лингвистики / Зинаида Дмитриевна Попова // *Respectus Philologicus*. 2009. – Issue 16 (21). – Р. 56–61.
14. Попова З.Д. Синтаксические концепты в структуре представления знаний / Зинаида Дмитриевна Попова // *Вестник ВГУ*. – Серия 1. Гуманитарные науки. – 2000. – №1. – С. 171-179.
15. Попова З.Д. Синтаксический концепт как предмет когнитивной лингвистики/ Зинаида Дмитриевна Попова // *Когнитивная лингвистика: современное состояние и перспективы развития: Материалы первой междунар. школы-семинара по когнитивной лингвистике*. 26-30 мая 1998 г., г. Тамбов. – Тамбов: ТГУ им. Г.Д. Державина, 1998. – Ч.1. – С. 119-121.
16. Попова З.Д., Стернин И.А. Когнитивная лингвистика. Зинаида Дмитриевна Попова, Иосиф Абрамович Стернин – М.: АСТ: Восток-Запад, 2007. – 314 с.
17. Попова З.Д., Стернин И.А. Полевая модель концепта/ Зинаида Дмитриевна Попова, Иосиф Абрамович Стернин // *Введение в когнитивную лингвистику*. – Кемерово: Кузбассвузиздат, 2005. – С. 12-45.
18. Очирова И.Н. Синтаксический концепт «Небытие» в русском языке. Диссертация на соискание ученой степени кандидата филологических наук: 10.02.01. «Русский язык». Ирина Николаевна Очирова; ФГБОУ ВПО «Астраханский государственный университет» – Волгоград, 2011. – 155 с.
19. Приходько А.М. Концепти і концептосистеми в когнітивно-дискурсивній парадигмі лінгвістики. Анатолій Миколайович Приходько – Запоріжжя: Прем'єр, 2008. – 332 с.
20. Селеменова О.А. О формировании синтаксического концепта «состояние природы» в национальной концептосфере / Ольга Александровна Селеменова // *Вестник Челябинского государственного университета*. № 32 (213). Филология, искусствоведение. Вып. 48, – 2010 с. 123-127.
21. Фурс Л. А. Особенности когнитивной категории в синтаксисе // *Когнитивные категории в синтаксисе* : коллектив. моногр. / Блох М.Я., Богданова С.Ю., Карлсон Ф., Ковалева Л.М., Кудашова В.Ю., Муняева Е.И., Семенова Т.И., Серебренникова Е.Ф., Степаненко В.А., Фурс Л.А., Хантакова В.М. – Иркутск : Иркут. гос. лингвист. ун-т, 2009. С. 21-50.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Наталія Корольова – кандидат філологічних наук, викладач кафедри німецької філології ДВНЗ “Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника”.

Наукові інтереси: когнітивна лінгвістика, лінгвоконцептологія, лінгвокультурологія.

УДК 811.111'373.7'373.46

АКТУАЛІЗАЦІЯ КОНЦЕПТІВ СФЕРИ ЕКОНОМІКИ ЯК ВИЯВ ІНТЕРДИСКУРСИВНИХ ВЗАЄМОДІЙ В АНГЛОМОВНОМУ ДИСКУРСІ СТОМАТОЛОГІЇ

Вікторія КОСТЕНКО (Полтава, Україна)

У статті розглянуті особливості актуалізації концептів дискурсу економіки в англomовному дискурсі стоматології. Засобами мовної реалізації економічної свідомості фахівців-стоматологів є сукупність всіх термінів та лексем, семантично та тематично пов'язаних з економікою. На загальному тлі англomовного дискурсу стоматології можна виділити блоки економічних знань, організовані навколо ключових концептів MONEY, BUSINESS, MARKET, при цьому їхні межі окреслені не строго, концепти перетинаються і взаємодіють між собою. Така інтердискурсивна взаємодія відображає пануючу в суспільстві модель економіки, правила економічної діяльності.

Ключові слова: англomовний дискурс стоматології, інтердискурсивність, економічний концепт, слот.

В статье рассмотрены особенности актуализации концептов дискурса экономики в англоязычном дискурсе стоматологии. Средствами языковой реализации экономической сознания специалистов-стоматологов является совокупность всех терминов и лексем, семантически и тематически связанных с экономикой. На общем фоне англоязычного дискурса стоматологии можно выделить блоки экономических знаний, организованные вокруг ключевых концептов MONEY, BUSINESS, MARKET, при этом их границы обозначены не строго, концепты пересекаются и взаимодействуют между собой. Такое интердискурсивное взаимодействие отражает доминирующую в обществе модель экономики, правила экономической деятельности.

Ключевые слова: англоязычный дискурс стоматологии, интердискурсивность, экономический концепт, слот.

This article describes the peculiarities of mainstreaming concepts of economics discourse into English dentistry discourse. The material of the study is based on articles published in the English language professional journals, their subject matter covers a wide range of issues in modern dentistry. The whole array of terms, lexical units and other tokens semantically and thematically related to the economy are considered as means representing economic experts knowledge relevant for professional activity of dentistry community. Their recurrence is unequivocal evidence of the flux and anchoring of the notions of economy in professional dentistry discourses. The terms of economic discourse can also be so-called symbols of an epoch. Within the English dentistry discourse there are blocks of economic expert knowledge organized around key concepts as MONEY, BUSINESS, MARKET. Slots identified within each of the concepts do not reflect their entire complex cognitive structure. The bounds of the concepts are far from being strictly defined, they overlap and interact. This phenomenon of interdiscursivity reflects the economic model established in the society, the rules of economic activity. Appealing to the economy categories may be considered as displaying of author's evolving of rational argumentation for propositions claimed. Thus, we can suggest the interdiscursivity of modern English dentistry is of rational and logical character and determined by inter-professional communication.

Keywords: English dentistry discourse, interdiscursivity, economic concept, slot.

Професійна комунікація – це взаємодія людей у процесі вирішення завдань професійної діяльності, що відбиває стереотипи мислення, рух знань, досвіду, особливості комунікативної поведінки в колі певної професійної спільноти. Практикою комунікативних взаємин для досягнення суспільної узгодженості та соціальної згоди є дискурс – складне комунікативне явище, що відображає процесуально-результативну єдність мовленнєвої діяльності в сукупності її мовних і немовних складових [2; 7-9; 11 – 12].

Сьогодні дискурс інтерпретують у різних наукових парадигмах. У мовознавстві, філософії є чимало праць про його неоднозначну природу, особливості структури, парадигматичні параметри та функції, зв'язок з традиціями й соціумом [2; 8; 9; 11; 15;17]. Узагальнюючи різні трактування й підходи, дискурс можна визначити як усталену концептуальну ієрархічну модель етнокультурної мисленнєво-комунікативної поведінки комунікантів у соціально-зумовленому просторі, результатом якого постає текст як інтерактивний конструкт типологічної мовленнєвої діяльності, що регулюється позамовними чинниками, антропоцентричністю, інформацією про учасників комунікативної події, соціумом, ментальністю, і має на меті виконання комунікативного завдання.

Важливість стоматології як спеціальності, галузі науки і практики, є незаперечною, бо стан здоров'я ротової порожнини пов'язаний зі здоров'ям організму загалом та значною мірою впливає на якість життя людини. Проте сучасний англomовний дискурс стоматології залишається одним з найменш досліджених лінгво-когнітивних та комунікативних феноменів.

Постановка проблеми. У центрі предметного поля дискурсу стоматології знаходяться знання про людину, її стоматологічне здоров'я, що включають окрім природничих, низку етичних, філософських, психологічних, деонтологічних аспектів. Розвиваючись, стоматологія як наука та практика взаємодіяла з інженерно-технічними науками, матеріалознавством, нині спирається на новітні досягнення біотехнологічних та комп'ютерних технологій. Як зазначає експерт у цій галузі, В. О. Мажаренко, «стоматологія перетворилась в особливий культурний комплекс, що включає і високі технології, і економіку та менеджмент, і новітні психологічні методики, і багато іншого» [3, с. 6].

У межах, окреслених дискурсом стоматології, відбувається реалізація когнітивних програм і моделей взаємодії учасників – науковців, лікарів-стоматологів різних профілів, керівників певних інституційних установ та їхніх підрозділів, викладачів – в умовах ситуації професійного спілкування. Усе це сприяє розширенню рамок предметної сфери і тематики дискурсу стоматології, інтеграції, перехрещенню різних галузей знання та практики, способів і каналів передачі інформації, «взаємодії різних систем знання, культурних кодів, когнітивних стратегій» [9, с.36], що з позицій дослідження дискурсу визначається як інтердискурсивність. Жоден дискурс не є завершеним чи замкнутим в собі: він постійно змінюється завдяки контактам з іншими дискурсами [9, с. 22]. Р. Сколлон та С. Сколлон зазначають, що «кожен з нас одночасно є членом багатьох різних дискурсивних систем, оскільки фактично будь-яка професійна комунікація – це комунікація через кордони, котрі розділяють нас на різні дискурсивні групи» [17, с.19]. На думку соціолога М.Барі, медицина (а, отже, і стоматологія) і в практичному, і в теоретичному знанні опосередкована соціальними стосунками, її техніко-інструментальна сфера не може бути абсолютно

нейтральною та об'єктивною, в її межах відбувається символічна діяльність з соціального конструювання реальності [15, с.142].

Інтердискурсивні зв'язки виникають унаслідок поєднання різноаспектних засобів дискурсу, залучаючи різні його категорії, тож інтердискурсивність, за визначеннями І.С. Шевченко, Черноватого Л. М. та інших вітчизняних та зарубіжних мовознавців, в теоретичному плані постає як лінгвістична когнітивно-комунікативна категорія вищого ієрархічного рівня (гіпрекатегорія), що об'єднує інші категорії дискурсу [10]. **Метою** запропонованого дослідження була спроба проаналізувати особливості когнітивних аспектів реалізації категорії інтердискурсивності в англomовному дискурсі стоматології. **Об'єктом** дослідження є опорні професійні концепти економічного англomовного дискурсу та мовні засоби їхньої репрезентації, а **предметом** – лінгвокогнітивні особливості втілення цих концептів. **Матеріалом дослідження** слугували фахові журнали “Compendium of Continuing Education in Dentistry”, “The Journal of American Dental Association”, “British Dental Journal”, “International Dental Journal” за 2010 – 2015 р. р., представлені у поліграфічному та електронному виданнях. Тематика проаналізованих публікацій охоплює широкий спектр питань сучасної стоматології: це наукові досягнення і розробки, клінічна стоматологія, питання організації роботи в галузі, стоматологічне обладнання, інструменти, матеріали, використання інформаційних технологій, освітні програми.

Основною одиницею дослідження когнітивного компонента дискурсу виступає концепт – феномен та категорія, що дозволяє аналізувати взаємодію мовних одиниць з одиницями, які відображають психічну і мисленнєву діяльність мовної особистості, оскільки саме концептуальна інформація обумовлює семантику мовних одиниць. В основі професійного концепту лежить насамперед ціннісно-раціональне (логічна оцінка) пізнання дійсності, тому, спираючись на праці вітчизняних дослідників, професійний концепт розглядаємо як особливий спосіб категоризації дійсності, «раціонально значиму ментальну одиницю професійного знання (технічного / технологічного, експертного тощо), об'єктивованого в науково-теоретичних працях» [5, с. 66]. Як зазначає С.Л. Мішланова та ін., концепт складається з континууму значень, формується різноманітними і, що важливо, різнорідними визначеннями, уточнюється іменними, прийменниковими та дієслівними конструкціями, доповнюється дериватами і пов'язується з однотипною лексикою – аналогами, синонімами й антонімами [9].

Традиційно головним методом визначення концепту є когнітивно-дискурсивний та концептуальний аналіз, який передбачає виділення основних категорій певної сфери діяльності, галузі знання та практики, визначення їхнього концептуального змісту. Економічна категорія – це абстрактне узагальнене вираження економічних відносин. Таким чином, при тлумаченні терміну або при формулюванні тієї чи іншої категорії повинні відображатися певні економічні відносини.

Здоров'я, що упродовж тисячоліть розглядається як природне, абсолютне благо і знаходиться на верхніх щаблях ієрархічної драбини загальнолюдських цінностей, виступає концептуальною домінантою професійного дискурсу медицини та стоматології, водночас є важливою соціально-економічною категорією, оскільки здоров'я людини – це її природний *kapital*, частина якого є спадковою. Громадське здоров'я як найважливіша властивість трудових ресурсів має великий вплив на соціально-економічний розвиток суспільства. Серед сукупності категорійних ознак, що становлять основу понятійного змісту концепту «HEALTH / ЗДОРОВ'Я» в сучасному професійному медичному середовищі, виділяють відсутність хвороб, фізичних вад (level of functional efficiency of a living organism); повне фізичне (physical fitness) та душевне благополуччя (mental / spiritual soundness), соціальне благополуччя (well-being, wellness); центральний об'єкт дослідження медицини та системи охорони здоров'я (individual health is in focus of medicine and population health is in focus of public health). Тлумачення стоматологічного здоров'я як невід'ємної частини загального здоров'я ґрунтується на цій же понятійній основі. Новітнє визначення стоматологічного здоров'я, ухвалене Всесвітньою федерацією стоматологів, конкретизує вищезгадані категорійні ознаки: «*Oral health is multifaceted and includes the ability to speak, smile, taste,*

touch, chew, swallow, and convey a range of emotions through facial expressions with confidence and without pain, discomfort and disease of the craniofacial complex» [15].

Упродовж ХХ століття в жорстких ринкових умовах у когнітивній структурі концепту «ORAL HEALTH / СТОМАТОЛОГІЧНЕ ЗДОРОВ'Я» набув актуальності і закріпився понятійний компонент *facial aesthetics* (привабливий вигляд) як засіб поліпшення особистого добробуту, побудови вдалої кар'єри: 1. *1. Facial attractiveness is recognised as being important in situations as diverse as education, relationships and employment.* 2. *Dentists succeeded to an extraordinary degree in constructing a consumer message that correlates the appearance of your teeth with your socioeconomic status.* У постіндустріальному суспільстві здоров'я, у тому числі і стоматологічне, розглядають як важливу соціальну цінність та складову добробуту особи та держави, і таке його розуміння втілюється і закріплюється в дискурсі стоматології: 3. *Primary preventive strategies for oral health are an essential public health priority since dental caries is the most common chronic disease among children worldwide.* 4. *With increased constraints on healthcare budgets, the importance of economic considerations in decision-making about new and existing dental interventions has increased.*

Сучасний суспільний розвиток з пануючими орієнтирами на «інструментальну раціональність» та «економізм» [10], економічна експансія, глибоке проникнення людини у механізми суспільно-економічного прогресу і розвитку економічних систем зумовили появу в текстах англomовних журнальних статей, зокрема оригінальних дослідницьких (науково-дослідних та науково-технічних) статтях, визнаних домінуючою формою реалізації наукової-професійної комунікації, термінів та терміносполук, фахової лексики, жанрових фрагментів, котрі є мовними репрезентантами професійних концептів англomовного дискурсу економіки. Їхня рекурентність є незаперечним фактом, що свідчить про активне проникнення та закріплення понять економіки в професійну свідомість фахівців у галузі стоматології.

Лексичні засоби вважають одними з найвиразніших мовних репрезентантів концепту, оскільки «лексика більше, ніж інші шари мови, забезпечує функціонування мови як засобу спілкування, а закодована в лексичній одиниці абстракція є вербально вираженим знанням про зовнішній світ» [7, с. 4]. Відбір ключових слів, аналіз їхніх словникових тлумачень, лексичної сполучуваності та синонімічних стосунків у текстах дозволив виявити ті блоки економічних знань, які є найбільш релевантними для дискурсу стоматології, ті економічні концепти, які відбивають особливості економічного мислення та поведінки фахівців-стоматологів та органічно вплелися у їхній професійний дискурс, як-от: MONEY / ГРОШІ, BUSINESS / БІЗНЕС, MARKET / РИНОК.

Одним з опорних економічних концептів, представлених в професійному дискурсі стоматології, є концепт BUSINESS / БІЗНЕС. Фахові словники з економіки та бізнесу наводять такі основні значення терміну *business*: діяльність, спрямована на одержання прибутку шляхом створення, виготовлення та реалізації певної продукції чи надання послуг [1; 13; 14], ініціативну, самостійну економічну діяльність за рахунок власних засобів або позики на свій ризик та під власну майнову відповідальність, головна мета якої – отримання прибутку та розвиток власної справи, а також продаж товарів, виконання робіт, надання послуг [1; 13; 14]. Проаналізувавши, який саме вид знань, співвідносних з цим поняттям, є важливим для англomовної професійної комунікації в сфері стоматології, ми виділили такі слоти:

1) організація, підприємство, справа (*private practice, dental practice, company, industry*): 5. *During the past 20 years, Levin Group has collected extensive data through its database of 8,000 clients, independent market research, and research conducted for numerous dental industry corporations and organizations through a subsidiary known as Levin Group Research Pathway.* 6. *The majority of dental care in Australia is provided in the private sector, with approximately 85% of dentists working in private practice.*

2) послуга (діяльність, спрямована на задоволення потреб людини): 7. *Despite this historical separation, providing oral health care services lies within the scope of all health care professional's practice.*

3) менеджмент (administration, planning, control): 8. *This can allow greater patient satisfaction, minimal pain and the opportunity to treat more patients in one day. Shorter chair time can mean greater efficiency.* 9. *Careful choices about frequency, groups to target, and component costs can increase the likelihood that interventions will be highly cost-effective or even cost-saving.*

4) маркетинг як комплекс заходів, спрямованих на вивчення попиту та оптимальний збут продукції (demand, needs, product distribution): 10. *There is increasing consumer demand for advanced oral care products beyond a "brush and paste" that help improve appearance and maximize dental health.*

5) дохід як збільшення економічної вигоди внаслідок економічної діяльності (profit, benefit, advantages): *Weighing the costs against the benefits, the value of making fluoridated water available to everyone becomes even clearer.*

У фахових довідниках *groші* визначають як економічну категорію, що означає специфічний товар, який виконує у суспільстві роль загального еквівалента та обслуговує всі сфери економічних відносин [1; 13; 14]. Змістова основа концепту MONEY / ГРОШІ, який належить до ціннісних домінант, сукупність яких складає погляди тієї або іншої культури, в професійному дискурсі стоматології представлена такими когнітивними сегментами – слотами:

1) гроші як засіб вимірювання вартості товарів та послуг на ринку (costs, payment): 11. *Worldwide, oral disease is the fourth most expensive diseases to treat, and elderly people will need payable dental treatment methods and materials).* 12. *Giving the low cost and minimal procedural impact, the benefits of sealants may be worth the costs, especially for maxillary palatal surface s.*

2) кошти, що надаються для виконання конкретної роботи з метою отримання прибутку, нематеріальної користі тощо (budget, grants, insurance, investments) : 13. *The NHS (National Health Service) spends £3.4 billion per year on primary and secondary care dental services for adults and children in England, with over one million patient contacts with NHS dental services in England each week.* 14. *Even major multinational companies based in the U.S. invest little money in developing new preventive technologies to help ameliorate oral health disparities. This work was supported by grants from The State of Minas Gerais Research Foundation-FAPEMIG, Brazil.*

3) вираження економічної ефективності, обґрунтованості, доцільності: 15. *The American Association of Endodontists recommends thoughtful consideration of the tooth's restorability, quality of adjacent bone, esthetic demands, cost-benefit ratio, and systemic factors when determining whether to save or to extract a tooth.* 16. *The indigenous implants being more economical provide a viable alternative.*

4) гроші як вираження якості (слід зазначити, що якість вважають одним з ключових понять ринкової економіки [13; 14]): 17. *For the longest time, I sought reasons not to buy the E4D System: it was too expensive).* 18. *Although the mini-implants provide a viable alternative to conventional anchorage; however, the limiting factor for its widespread use is its cost.*

5) гроші як відображення рівня добробуту (income, wellbeing, gross national product): 19. *The study population was 65 mothers and 173 children from six kindergarten classes in a middle class community in Israel.* 20. *Thus, low-income groups, racial minorities, and people with disabilities are often found to have higher hospitalization rates and more emergency room visits than people of higher income, often due to the unhealthy and unsafe environments in which they live.*

Вищерозглянуті слоти далеко не повністю відтворюють змістову структуру складного економічного концепту MONEY, проте саме вони є найбільш актуальними у професійній картині світу фахівців у галузі стоматології і знаходять вербальне втілення в сучасному англійському професійному дискурсі стоматології.

Взаємодія виробників та споживачів стоматологічних товарів і послуг актуалізує концепт MARKET / РИНОК. Згідно з сучасними галузевими трактуваннями, ринок – це сфера економічних відносин, пов'язаних з обміном / купівлею товарів та послуг, у результаті яких формується попит, пропозиція та ціна [1; 13; 14]. Змістова основа цього концепту представлена такими слотами:

1) арена торгів / обміну (market, exhibition, fair): 21. *Because of this demand, the market has released toothpaste with whitening action in associated with desensitizing agents.* 22. *Pediatric dentistry gathering is a worldwide stage for exhibiting research about pediatric dental health, trading thoughts regarding it and consequently, adds to the spread of learning in advertising for the advantage of both the educated community and business.*

2) продукт як речовий або інтелектуальний результат людської праці, або речовина, яка служить матеріалом для виготовлення або вироблення чого-небудь, а також товар, який задовільняє бажання чи потреби ринку (dental products, equipments, technologies): 23. *Currently, available products in the market are NovaMin: SootheRx, DenShield, NuCare-Root Conditioner with NovaMin, NuCareProphylaxis Paste with NovaMin, and Oravive.]*

3) учасники ринку (consumer, manufacturers, distributors, information systems): 24. *Manufacturers / suppliers of commercially available detergents for manual or ultrasound cleaning of dental instruments within primary dental care were invited to supply product information.* 25. *In the past several months, we have seen the emergence of dozens of new Web sites aimed at providing dentists with some sort of value. Typically, these sites can be categorized into content sites or commerce sites.*

4) Торгівля (trade, retail, selling, purchasing): 26. *Examples of importing dental products which falls within the legal definition of "supplying" the products includes purchasing from overseas through the internet or from mail order catalogues, or obtaining from international conferences and trade exhibits.*

Терміни економічного дискурсу можуть символізувати конкретний історичний період. Так, наприклад термін *crisis* (economic, financial) є досить вживаним у публікаціях починаючи з 2008, коли відбулася глобальна, наймасштабніша з часів Великої депресії, економічно-фінансова криза: *Dentists also say the financial crisis has led to an increase in the consumption of low-cost, sugary foods. Recent economic crisis leading to severe budget cuts in both governmental and private sectors has a significant impact in current dental research*<https://www.omicsonline.org/open-access/an-investigation-of-the-effects-of-chemical-reagents-on-the-shear-bonding-forces-of-orthodontic-metal-brackets-2161-1122-1000380.php?aid=74350> *and academic dentistry. The findings of oral health study conducted by the Portuguese Dental Association, indicate that the financial crisis that hit the world in 2008 had a significant impact on access to oral health care in Portugal.*

Висновки та перспективи подальших досліджень. Отже, засобами мовної реалізації економічної свідомості фахівців у галузі стоматології на мовно-системному рівні, що виявляється на основі лексикографічних даних, є сукупність всіх економічних термінів та лексем, семантично та тематично пов'язаних з економікою; на дискурсивному рівні економічна свідомість проявляється як текстова реалізація цих термінів та понять. На загальному тлі англomовного дискурсу стоматології можна чітко виділити блоки економічних знань, організовані навколо ключових концептів MONEY, BUSINESS, MARKET. При цьому межі концептів економіки не строго окреслені, концепти перетинаються і взаємодіють між собою. Така інтердискурсивна взаємодія відображає установлену в суспільстві модель економіки, чинні правила економічної діяльності. Апелювання до категорій економіки може виступати складовою частиною авторського плану раціональної (доказової) аргументації тез, що висувуються. Власні спостереження дають підстави стверджувати, що когнітивне переключення на економічний дискурс відбувається саме з метою обґрунтування чи ілюстрації окремих положень. Отже, інтердискурсивність в сучасному англomовному дискурсі стоматології має комунікативно-зумовлений раціонально-логічний характер.

На окрему увагу та поглиблений аналіз заслуговують повідомлення комерційної стоматологічної реклами, розрахованої на фахівців цієї галузі, оскільки вони насамперед пов'язаний із цінностями конкурентоспроможної ринкової економіки, у якій вони процвітають, а також вказують на актуальні питання стоматології, сучасні суспільні тенденції.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Завадський Й.С., Осовська Т.В., Юшкевич О.О. Економічний словник. – К.: Кондор, 2006. – 356 с.

2. Карасик В.И. Лингвокультурная концептология: учебное пособие / Карасик В. И., Красавский Н.А., Слышкин Г.Г. – Волгоград: Парадигма, 2009. – 116 с.
3. Мажаренко В.А. Стоматология как профессия: опыт социологического анализа: автореф. дис. : автореф. дис. на соискание науч. степени док. мед. наук : спец. 14.02.05 "Социология медицины" / В. А. Мажаренко. – Волгоград, 2012. – 48 с.
4. Мишланова С.Л. Современная концептосфера: направления и перспективы / С.Л. Мишланова, Т.М. Пермякова [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.psu.ru>
5. Науменко Л.П. Лінгвальна природа та категорійний статус професійного концепту / Л. П. Науменко // Філологічні студії: зб. наук. пр. – Вінниця, 2016. – Вип. 6. – С. 63 – 70.
6. Сергеева Е. В. Русский религиозный философский дискурс «школы всеединства»: лексический аспект. / Е.В. Сергеева. – Автореф. дис. . . . док. филол. наук 10.0201. – СПб, 2002. – 34 с.
7. Ситниченко Л. А. Першоджерела комунікативної філософії / Л. А. Ситниченко. – К. : Либідь, 1996. – 176 с.
8. Филлипс Луиза Дж., Йоргенс Марианне В. Дискурс-анализ. Теория и метод / Пер. с англ. – Х.: Изд-во Гуманитарный Центр. – 2004. – 213 с.
9. Чернявская В. Е. Интертекстуальность и интердискурсивность // Текст– Дискурс– Стиль. Коммуникации в экономике / Отв. ред. В. Е. Чернявская. СПб: Из – во: СПбГУЭФб 2003. – С.23 – 24.
10. Чистиліна Т. О. Наративний підхід як спосіб осмислення та творення економічної реальності // Філософія фінансової цивілізації: людина у світі грошей: Збірник наукових праць. Книга 6. – Л.: УБС НБУ, 2013. С. 517 – 532.
11. Шевченко І. С. Интердискурсивність політичного дискурсу / І. С. Шевченко // Вісник Харків. нац. ун-ту ім. В.Н. Каразіна. – 2009. – № 848. – С. 53 – 57.
12. Шейгал Е.И. Культурные концепты политического дискурса // Коммуникация: теория и практика в различных социальных контекстах: материалы междунар. научн. конф. «Коммуникация –2002». – Пятигорск: ПГЛУ, 2002. – С. 24–26.
13. Шимків А. Англо-український тлумачний словник економічної лексики. – К.: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2004. – 429 с.
14. Black Jh., Hashimzade N., Myles G. Dictionary of Economics (4 ed). – Oxford University Press, Usa. – 2012. – 482 p.
15. Bury M. R. Social constructionism and the development of medical sociology // Sociology of health and illness. A journal of medical sociology. –Vol. 8. – Issue 2. – 1986. – P. 137 – 169.
16. FDI: The voice of dentistry [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.fdiworldental.org/oral-health/vision-2020/fdis>
17. Scollon R., Scollon S.W., Intercultural communication: A discourse approach / R. Scollon, S.W. Scollon. – Blackwell Publishers: 2001. 2nd ed. – 233 p.
18. УДК 81'42:[655.55:050=111]

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Вікторія Костенко – кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри іноземних мов з латинською мовою та медичною термінологією Вищого державного навчального закладу України «Українська медична стоматологічна академія».

Наукові інтереси: англійська медична та стоматологічна термінологія (закономірності, тенденції термінотворення); англомовний дискурс стоматології (лінгво-когнітивні, соціо-культурні параметри); професійне спілкування; English for academic purposes.

УДК 811.111

КОНЦЕПТ HEALTH: МОВНИЙ ПОРТРЕТ В АНГЛОМОВНОМУ ЖУРНАЛЬНОМУ РЕКЛАМНОМУ ДИСКУРСІ

Олена ОЛЕНЮК (Львів, Україна)

Статтю присвячено аналізу англомовного журнального рекламного дискурсу, який зараховуємо до дискурсів-модифікаторів картини світу пересічного адресата. Створення мовного портрета концепту HEALTH як одного з шести базових концептів, що профілюються у рекламному дискурсі початку 21 ст., дає змогу виокремити його основні концептуальні ознаки. Таким чином, концептуалізується поняття здоров'я свідомості сучасного реципієнта. Дослідження проведено на рівні поняттєвої, образної та оцінної складових концепту в межах інтегрального підходу до концептів як моделей репрезентації знань. Доведено, що порівнюючи з побутовим дискурсом, у якому концепт HEALTH здебільшого структурується ознакою «відсутність захворювань», у рекламному дискурсі він вербалізований значно розмаїтіше.

Ключові слова: рекламний дискурс, концепт, понятійна складова, образна складова, ціннісна складова, концептуальні ознаки.

Статья посвящена анализу англоязычного журнального рекламного дискурса, считающегося дискурсом-модификатором картины мира среднестатистического адресата. Создание языкового портрета концепта HEALTH, являющимся одним из шести базовых концептов, которые профилируются в рекламном дискурсе начала 21 века, дает возможность выделить его основные концептуальные признаки. Следовательно, концептуализируется понятие здоровья в сознании современного реципиента. Исследование проводилось на уровне понятийной, ценностной и образной составляющих концепта в рамках интегрального подхода к изучению концептов как моделей репрезентаций знаний. Доказано, что в сравнении с бытовым дискурсом, в котором концепт HEALTH преимущественно структурирован признаком «отсутствие заболеваний», в рекламном дискурсе он вербализируется намного разнообразнее.

Ключевые слова: рекламный дискурс, концепт, понятийная составляющая, ценностная составляющая, образная составляющая, концептуальные признаки.

The magazine advertising discourse as the moulder of an addressee's picture of the world is the subject of this research. Its object is the ways of verbalizing of the concept HEALTH as one of the key concepts profiled in magazine advertising discourse at the beginning of the XXI century. The study has been conducted in terms of notional, axiological and figurative constituents within the scope of the integral approach to the analysis of concepts as the models of knowledge representation. It has been proved that the verbalization of the concept HEALTH in advertising discourse shows greater variety in comparison with the everyday discourse, where it is basically structured by the conceptual marker "having no illness or disease".

Keywords: advertising discourse, concept, notional, axiological and figurative constituents, conceptual markers.

Постановка проблеми. Із розвитком сучасного суспільства антропологічний фактор був і залишається центральним, однак, на жаль, вектор його скерованості змінюється від конструктивного впливу на особистість додегенераційної деструктуризації свідомості. Одним з найпродуктивніших типів дискурсу в аспекті здійснення впливу на адресата традиційно вважається рекламний дискурс (далі – РД). Адже “причина зацікавлення рекламою полягає в тому, що будучи одним з основних типів дискурсу, що формують нашу сьогоденну ідентичність, він дає нам змогу пізнати частку самих себе” [6, с. 185]. Реклама стала “частиною культури, яка повсякденно влітається в наше життя” [8, с. 1], своєрідним фольклором сучасності, “гімном суспільства споживання” [2, с. 163].

Огляд останніх досліджень і публікацій. Дослідженню РД присвячено численні наукові розвідки. Зокрема, його когнітивні аспекти стали предметом зацікавлення О. В. Анопіної [1], О.Є. Ткачук-Мірошниченко [5], А. І. Раду [4]. Персуазивний потенціал реклами та її роль у трансформації культурних цінностей суспільства фокусували увагу таких учених як В. Batchelor і D. S. Coombs [11], S. Ewen [7], P. E. Louw [9], V. Packard [10]. Однак залишається низка дискусійних питань щодо когнітивних механізмів реалізації маніпуляційного впливу реклами.

Постановка завдання. Мета цієї статті полягає в дослідженні мовного портрета концепту HEALTH як одного з шести базових концептів, що профілюються у рекламному дискурсі початку 21 ст. [3], що дасть змогу концептуалізувати поняття здоров'я у свідомості сучасного реципієнта.

Матеріалом дослідження стали 4000 фрагментів рекламних текстів, отриманих з журналів Cosmopolitan, Elle, Esquire, Family Circle, Good Housekeeping, Ladies' Home Journal, Marie Claire, Men's Health, The Economist, Time Magazine, Vanity Fair, Vogue, Woman&Home, Woman's Day, що виходили друком у США в 2003-2015 рр.

Виклад основного матеріалу дослідження. До структури **поняттєвої складової** концепту HEALTH входять словникові тлумачення однойменної лексеми.

Longman Dictionary of Contemporary English: 1) *the general condition of your body and how healthy you are;* 2) *when you have no illness or disease;* 3) *how successful something such as a business, an organization, or a country's economy is;*

Oxford Dictionary of English: 1) *the state of being free from illness or injury;* 2) *a person's mental or physical condition;*

Collins COBUILD Advanced Dictionary: 1) *the general condition of body and mind;* 2) *the state of being bodily and mentally vigorous and free from disease;* 3) *the condition of an organization, society;*

Macmillan English Dictionary for Advanced Learners: 1) *the condition of your body, especially whether or not you are ill;* 2) *the condition of being strong and well.*

Аналіз словникових дефініцій лексеми *health* дає змогу виділити такі концептуальні ознаки (далі – КО) поняттєвої складової: “фізичне здоров'я”, “ментальне здоров'я”, “відсутність захворювань”, “загальний стан”. Лише одна з них – “фізичне здоров'я” – об'єктивується у РД (104 випадки) шляхом залучення одиниць прямої номінації та їхніх похідних (*health, healthy lifestyle, healthier you*), контекстуальних синонімів, вжитих у предикатних словосполученнях (*to be fit, to maintain one's ideal shape, to keep somebody regular*), оказіональних синонімів (*better-for-you*).

Some vitamin enhanced waters are enhanced with 125 calories. How fit is your water? [Cosmopolitan March 2008].

Testing your blood several times a day can be a struggle. And yet all those tiny drops can add up to a healthy life... [Ladies' Home Journal April 2005].

Get informed. Learn about the benefits of being physically active. Get empowered. Make proper choices to create a healthier lifestyle. Nintendo & American Heart Association [Good Housekeeping September 2010].

Образна складова концепту HEALTH актуалізується у полі смакового, кінестетичного та візуального каналів перцепції.

На основі смакового модусу сприйняття виокремлено КО “натуральні складники”, “здорове харчування”, “без шкідливих інгредієнтів”, “поживність”. КО “натуральні складники” (87 випадків) вербалізовано залученням ад’єктивних словосполучень з прикметником *natural* і синонімічних йому *organic, pure, realy* поєднанні з лексемами на позначення того, що можна споживати: *all-natural herbs & spices, organic wholegrain flour, real organic fruitfillings, natural meal, natural carotenoids, natural plant extracts, natural ingredients, natural friendly bacteria, natural green tea extract, natural source of vitamins, natural fruit, pure cane sugar, natural quinine, naturally sweet*.

Introducing the only dry cat food made with real Carnation milk... Friskies Feline Favourites [Ladies' Home Journal April 2005].

Fancy a Gin & ToniC₇H₅NO₃S? Thought not. That's the formula for saccharin, the artificial sweetener found in mainstream tonics. Its cloying taste will ruin the best gins. At Fever-Tree we use pure cane sugar to sweeten our tonic water, as well as natural quinine from Rwanda. In fact, all our mixers use only the finest natural ingredients to enhance the flavours of premium spirits [The Week June 19 2010].

Наявність лексичних одиниць, семантична структура яких містить сему “необхідне для здоров’я” чи сполучуваність іменників з компонентом “їжа” із прикметником *healthy*, уможлиблює фіксування КО “здорове харчування” (82 випадки): *healthy snacks, healthy meal, wholegrain, fiber, calcium, protein, vitamins, antioxidants*.

Introducing Benifiber® Stick Packs. A natural fiber that helps your body stay healthy, in four rich flavors that you can take with you anywhere [Marie Claire June 2009].

My leading role? Being a mom. So I drink milk. Its naturally nutrient rich like no other beverage. Besides calcium, milk is packed with protein and B vitamins to help build strong families. got milk? [Family Circle March 2010].

It ticks all the important boxes like the antioxidant box, the vitamins box, the good for your heart box, and the “I didn't think this stuff would taste so bloody nice” box. It's not called Pomegreat for nothing [Marie Claire December 2006].

Для актуалізації КО “без шкідливих інгредієнтів” (63 випадки) використано лексеми із семою “шкідливе для здоров’я” у сполученні з лексичними одиницями, що вказують на відсутність ознаки: *lactose-free, ingredients free from unnecessary additives, no preservatives, no artificial coloring, without additives, cholesterol-free, no trans fats, to contain no caffeine, sugar or stimulants, no artificial sweeteners*.

New 99% fat-free Finesse makes zipping a dream and buttoning a buzz. Its deliciously crunchy multigrain flakes are low in saturated fat and high in vitamins, iron and folic acid helping you maintain your ideal shape [Cosmopolitan February 2004].

Introducing DOLE Fruit Bowls® all natural fruit. Now in 100 % juice. No refined sugar, syrup, or artificial sweeteners. The juice is as naturally sweet and delicious as the fruit itself [Ladies' Home Journal April 2011].

Помітна частотність (43 випадки) одиниць лексико-семантичного поля *nutritious (un-hungry, nutrition, nutrient, tonourish, nourishing, nourishment)* створює підґрунтя для виділення КО “поживність”.

Kashi® Colean Crunch!® has twice the protein and fiber of the average cereal, to help you feel healthy and surprisingly un-hungry all morning. So you eat right again, feel good again [Ladies' Home Journal April 2005].

Iam renews 7 of the essential nutrients for a healthy heart. That's because Iam's complete and balanced nutrition renews 7 of the essential nutrients to help support a strong healthy heart throughout life [Woman&Home February 2004].

У площині кінестетичного модусу до структури концепту HEALTH входить КО “сила” (22 випадки), що репрезентується за допомогою лексичних одиниць із семантичним компонентом “сильний”: *strong teeth, strong immune response, strong nails, firm nails, a force of nature*.

They hold you up, so don't let them down. Making sure that your bones are strong and healthy now is an investment for the future. Osteocare® [Red February 2004].

Growing strong, healthy, beautiful nails starts with Appearex®... By adding Appearex to your diet, you can increase your nail strength and produce firmer, healthiernails... [Ladies' Home Journal April 2005].

Конституентом образної складової з опорою на візуальну перцепцію стає КО “схуднення”, що одержує чисельну репрезентацію (95 випадків) завдяки лексемам з компонентами “втрата” (ваги) та “зменшення” (калорій, кількості жирів, рівня холестерину), а також іменника *diet*: *diet-conscious, low-calorie sweetener, fewer calories, without calories, light on calories, weight-control, weight-loss, to burn fat, to safeguard your diet, fat-burning ingredient, light meal, to get cholesterol down, fat-free, low insaturated fat, less fat*.

Life has enough ups and downs. Your weight shouldn't be one of them. Introducing Lean Balance™, a new product for healthy weight loss that's made with calcium to enhance your body's natural ability to burn fat [Ladies' Home Journal April 2005].

New Benecol smoothies. The fruity way to help get your cholesterol down. Benecol is launching the UK's first ever Fruit & Dairy Smoothies with plant stanols, which are clinically proven to lower your cholesterol [Woman&Home December 2009].

Let nature do it for you... For people who prefer their drinks to taste natural without calories. Perfectly Clear. The perfect Soft Drink [Zest June 2002].

Розширенню образності концепту сприяє і концептуальна метафора ЗДОРОВ'Я – це РІВНОВАГА, що репрезентує здоров'я як гармонійне, збалансоване явище, усі елементи якого перебувають у повній взаємоузгодженості та доповнюють одне одного. Вербально концептуальна метафора ЗДОРОВ'Я – це РІВНОВАГА експлікується через лексеми *balance* і *harmony* та їхні похідні: *a uniquely balanced formula, natural balance, to achieve a balanced diet, to keep in harmony, balanced nutrition*.

Your digestive system needs a delicate balance of “good” and “bad” bacteria to stay healthy. Unfortunately, poor diet and lack of exercise can upset that balance. Müller Vitality can help because it's packed with the good probiotic bacteria... [MarieClaire July 2004].

Restore your natural balance with Brita filtered water. Health and beauty experts all recommend we drink around eight glasses of water a day... To make it easier, try drinking Brita filtered water [MarieClaire February 2004].

Оцінна складова представлена раціоналістичною оцінкою, зокрема, у межах утилітарних оцінних значень виокремлено КО “нешкідливий для стану навколишнього середовища” (eco-friendly) (174 випадки), як один з атрибутів здорового способу життя. Ця КО об'єктивується лексемами з морфемами *eco* та *bio*, ад'єктивними словосполученнями з компонентом *green*, а також дієсловом *to recycle*: *eco-friendly, the Bosch EcoLogixx, Eco-Conscious, EcoBlend, eco-drive, EcoBoost technology, EcoButton, eco-efficient, bio-fuel, green makeup, green era, environmentally-friendly, renewable*:

It's good to know Scott Naturals™. With the right blend of recycled fibers, Scott Naturals™ products make it easy for everyone to take a green step without sacrificing quality. That's Green Done Right™ [Ladies' Home Journal June 2010].

How green is your makeup? Introducing Organic Wear™. 100% natural origin makeup.... Contains EcoBlend, featuring OrganSoy and Eco-Olive. Eco-Conscious packaging [Cosmopolitan March 2008].

Висновки. Таким чином, структуру концепту HEALTH організують 8 концептуальних ознак, 6 із яких належать до образної складової, та по одній – до поняттєвої та оцінної, при чому концептуальні ознаки образної та оцінної складових не фіксуються у поняттєвій. Це свідчить про збагачення образу та надання концепту додаткових атрибутів, доміантним з-поміж яких стає здорова, з натуральними складниками, поживна та, водночас, без шкідливих

додатків'їжа. На додаток, здоров'я асоціативно пов'язується із силою, а його неодмінним компонентом стає постійне прагнення зменшити вагу. Окрім того, розширенню образу сприяє і залучення концептуальної метафори, яка дає змогу зобразити здоров'я як результат гармонійної взаємодії внутрішніх органів із зовнішніми чинниками (як правило, рекламними товарами). Концептуальна ознака оцінної складової “нешкідливий для здоров'я навколишнього середовища” додає концепту додаткової характеристики та акцентує її важливе місце в концептосфері адресата реклами. Загалом, концепт HEALTH у рекламному дискурсі репрезентовано значно розмаїтіше, ніж у побутовому дискурсі.

Перспективи подальших розвідок полягають у дослідженні інших ключових концептів американського журнального рекламного дискурсу.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Анопіна О. В. Концептуальна структура англомовної реклами косметики: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філ. наук : спец. 10.02.04 / О. В. Анопіна. – Київський держ. лінгвістичний ун-т. – К., 1997. – 18 с.
2. Бодрийяр Ж. Общество потребления / Ж. Бодрийяр. – М. : Культурная революция, Республика, 2006. – 269 с.
3. Оленюк О. В. Когнітивно-дискурсні характеристики впливу на адресата (на матеріалі англомовної журнальної реклами) : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.04 / Оленюк Олена Валеріївна ; Львів. нац. ун-т ім. Івана Франка. – Львів, 2016. – 23 с.
4. Раду А. І. Типологія та лінгвістичні особливості функціонування ділової реклами (на матеріалі англомовної рекламної продукції) : дис. канд. філол. наук : 10.02.04 / Раду А. І. – Львівський національний ун-т ім. Івана Франка. – Л., 2004. – 247 с.
5. Ткачук-Мірошніченко О. С. Імплікація в рекламному дискурсі (на матеріалі англомовної комерційної реклами) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.04 / Ткачук-Мірошніченко О. С. – К., 2001. – 18 с.
6. Cook G. The Discourse of Advertising / Guy Cook. – Routledge, 2001. – 256 p.
7. Ewen S. Captains Of Consciousness: Advertising and the Social Roots of the Consumer Culture / S. Ewen. – Basic Books, 2008. – 277 p.
8. Johnson F. L. Imaging in Advertising: Verbal and Visual Codes of Commerce / Fern L. Johnson. – Routledge, 2012. – 272 p.
9. Louw P. E. The Media and Cultural Production / P. E. Louw. – London : SAGE, 2001. – 229 p.
10. Packard V. The Hidden Persuaders / V. Packard. – New York : Ig Publishing, 2007. – 240 p.
11. We Are What We Sell: How Advertising Shapes American Life. . . and Always Has / edited by Danielle Sarver Coombs, Bob Batchelor. – ABC-CLIO, LLC, 2014. – 343 p.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Олена Оленюк – кандидат філологічних наук, асистент кафедри англійської філології факультету іноземних мов Львівського національного університету імені Івана Франка.

Наукові інтереси: когнітивна лінгвістика, прагмалінгвістика, персуазивна комунікація.

УДК 81'373.7:811.112.2

ПОНЯТТЯ СТЕРЕОТИПУ В ЛІНГВІСТИЦІ (НА МАТЕРІАЛІ НІМЕЦЬКОЇ МОВИ)

Ірина ОРЕЛ (Рівне, Україна)

В статті розглядаються підходи до визначення поняття «стереотип». Аналізуються дефініції студійованого феномену з метою виявлення ключових його ознак як ментального утворення, що передає національно-культурну інформацію у семантиці фразеологічних одиниць, які вербалізують стереотип. Описуються семантичні характеристики ФО, що представляють автостереотипи та гетеростереотипи.

Ключові слова: стереотип, автостереотип, гетеростереотип, етнічний образ, фразеологічна одиниця.

В статье рассматриваются подходы к определению понятия «стереотип». Проводится анализ дефиниций исследуемого феномена с целью выявления основных признаков стереотипа как ментального образования. Стереотип транслирует национально-культурную информацию посредством семантики ФЕ, которые передают его форму выражения. Описываются семантические характеристики ФЕ, которые представляют автостереотипы и гетеростереотипы.

Ключевые слова: стереотип, автостереотип, гетеростереотип, этнический образ, фразеологическая единица.

The article discusses approaches to the definition of "stereotype". The analysis of the definitions of the phenomenon is under the study in order to identify the main features of the stereotype of a mental education. The stereotype broadcasts national and cultural information through the semantics of phraseological units, which transmit its form of expression. The stereotype in linguistics is understood as a complex unity, which is provided by a sign language semantics on the one hand, and is a mental structure associated with the

fragments of extra-linguistic reality on the other. This structure is based on nationally-specific characters. A specific feature of the stereotype is defined by a high stability of form and content. These features facilitate its objective verbalization by the means of phraseological units. Autostereotype and heterostereotype are formed on the ethnic appearances which are the result of a simplified world-view and contribute to the identity of the speaker. The underlying basis of the stereotype is a sensual image that emerges as a result of the world cognition. The image reconsideration result provides a positive or negative evaluation of the idiomatic meaning and conveys a cognitive information. It describes the semantic characteristics of phraseological units, which are autostereotypes and heterostereotypes.

Key words: stereotype, autostereotype, heterostereotypes, ethnic image, phraseological unit.

Поняття «стереотип» викликає постійний інтерес у дослідників різних дисциплін. Вивчення феномена стереотипу приваблює соціологів, психологів, культурологів, лінгвістів (Вежбицька А., Лакофф Дж., Ліппман В., Махній М., Прохоров Ю. Є., Савицька О. В., Karl-Heinz H., Klein J., Lindauer T., Reinsberg-Düringsfeld O.) та низки інших дослідників. Така зацікавленість пояснюється тим, що для здійснення успішної комунікації недосить володіти лише знанням значення одиниць мови. Варто враховувати те, що стереотипи супроводжують діяльність людини на всіх її етапах і тому розуміння стереотипів необхідне для коректної взаємодії як на побутовому, так і на інших рівнях спілкування (політика, бізнес, міжнародні відносини тощо). Попри велику увагу до студійованого явища варто зауважити, що розуміння і тлумачення поняття стереотипу різняться у мовознавців у залежності від кола їхніх інтересів. Тому **мета** нашої розвідки полягає у спробі уточнити визначення поняття «стереотип». Одним із головних **завдань** дослідження вбачаємо проведення аналізу загальноприйнятих підходів до дефініцій «стереотипу» з метою виявлення головних його ознак і властивостей. У подальшому це слугуватиме основою встановлення маркерів для інвентаризації матеріалу нашої розвідки – фразеологізмів (далі – ФО), які вербалізують стереотипи.

Соціологи описують «стереотип» як схематичний, редукований образ на основі деяких найпомітніших (з погляду автора стереотипу) рис / ознак / характеристик, що є відносно незмінними тривалий час і можуть передаватися із покоління у покоління у вигляді інформації про інших людей / групи людей, соціальні, професійні прошарки суспільства, інші нації тощо [5, с. 25].

Психологи розглядають стереотип як інформацію, що існує у незмінному вигляді, як шаблони поведінки, що застосовуються рефлексивно. Характерною рисою стереотипу визначається висока стабільність [11]. У етнопсихології під стереотипом розуміють повторення деяких моделей поведінки по відношенню до певного етносу, «які формуються в умовах дефіциту інформації ... та уявлень» про свою чи чужу етнострупу [2].

У лінгвістиці стереотип трактують як (досить неточне) відображення фрагментів об'єктивної реальності у наївній свідомості. Кожне таке уявлення базується на стереотипному образі, що вербалізується (на нашу думку, зазвичай, усталеним) мовним знаком [3, с. 48]. Поняття «стереотип» у сучасній етнолінгвістиці сприймається як ментальне утворення, що співвідноситься з національною і мовною картиною світу. Тому «стереотип» аналізується з позиції вербальної репрезентації певних установок мовців щодо (своєї/ чужої) суспільної групи або конкретної особи [8, с. 32], (національно-специфічне) вербалізоване узагальнення образів / поведінки [1, с. 126]. На цій підставі лінгвістика вивчає «стереотип» як репрезентоване мовним знаком судження про предмет / ситуацію об'єктивної реальності [1, с. 141-145].

Німецькі дослідники розглядають стереотип як «картинку в голові», що завдяки своїй багатофункціональній природі легко вписується у будь-який науковий контекст [10]. Т. Ліндауер пояснює стереотип як «усталений зразок» [8]. Дослідниця аргументує своє розуміння поняття через тлумачення терміну «стереотип», який походить із грецької і складається із двох слів „stereos“ – твердий, та „typos“ – відбиток. З огляду на таке трактування терміну звертаємо увагу на дещо неповне і звужене визначення студійованого явища.

Ми поділяємо думку про те, що стереотип у лінгвістиці – це складна єдність, яка, з одного боку, є мовним знаком і володіє семантикою, а з іншого боку – це ментальна структура, яка пов'язана із фрагментами позамовної дійсності [10, с. 26]. Ця ментальна

структура формується на основі етноспецифічних образів та національно-специфічного світобачення в цілому.

На наш погляд, особливий інтерес представляють стереотипи, вербалізовані засобами ФО. Між стереотипами як одиницями менталітету та ФО як мовними знаками існує низка спільних ознак, не зважаючи на те, що це знаки різних систем. Найвиразнішими, на нашу думку, є наступні: усталена форма (і стереотипів, і ФО); усталене значення, яке виникає у результаті переосмислення; наявність оцінного компонента значення; чуттєвий образ у основі внутрішньої форми; когнітивний характер значення; присутність національно-культурної інформації, що забезпечує національно-специфічний образ/ ситуація, які сприяють переосмисленню.

Саме тому, вважаємо за доцільне вивчення стереотипів, репрезентованих засобами ФО. Наприклад: 1) автостереотипи: *ein Gefühl wie Weihnachten und Ostern zusammen* – (розм.) мати дуже гарне відчуття; *geputzt / geschmückt sein wie ein Pfingstochse* – (розм., фам.) одягнутий без смаку; 2) гетеростереотипи: *auf j-n wirken wie ein rotes Tuch* – (розм.) провокувати / дратувати к.-н.; *angeben wie zehn nackte Neger* – (розм., фам., рідко) повідомляти, вихвалитися.

Стереотипи поділяють на соціальні та етностереотипи [4]. Соціальні стереотипи розуміють як усталені, дуже спрощені уявлення / думки / судження про якість явище, групу людей, історичну постать тощо, розповсюджені у певному соціальному середовищі (так виникають соціальні штампи). Ці спрощені уявлення / думки / судження про щось чи когось засвоюються носіями мови у процесі соціалізації. У такому значенні термін «стереотип» вперше використав американський соціолог В. Ліппманн у своїй праці «Суспільна думка» (1922 р.) [9]. Завдяки тому, що стереотип має соціальне походження і розповсюдження, значення терміна «стереотип» трактують як стереотипну поведінку, динамічний стереотип, ритуал тощо. Проте ми дотримуватимемося тої точки зору, що стереотип – це типове у межах певного етносу уявлення про (свою чи чужу) соціальну групу, її представників. З указаної позиції бачення феномену «стереотип» психологи, соціологи, лінгвісти виокремлюють етнічні стереотипи / етностереотипи (Махній М., Селіванова О.О., Телія В.М., Jochen K., Klein J.).

Етностереотипи – це історично сформовані уявлення про зовнішній (гетеростереотипи) чи власний (автостереотипи) менталітет, характеристики поведінки чи зовнішності представників свого чи іншого етносу [8; 10]. Існує думка про те, що етнічні стереотипи – це виключно негативне явище. Зокрема, Конрад Йохен вказує на переважно негативну конотацію стереотипів і вважає нетактовним їх використання [6, с. 76]. Здебільшого це пов'язано зі світовою практикою, коли у першу чергу привертають увагу негативні риси, зафіксовані у стереотипі. Нерідко це призводить до міжетнічних конфліктів, воєн, дискримінації, утисків тощо. Чому увага зосереджується саме на негативних стереотипах, пояснює М. Махній. Він вважає, що етнічний стереотип відіграє важливу соціальну роль, як фактор консолідації та фіксації етнічної групи через прагнення людей до збереження позитивної (рідше негативної) етнокультурної ідентичності [2].

Проте варто зауважити, що стереотипи бувають як негативні, так і позитивні. Наприклад: негативні: *fluchen wie ein Landsknecht* – грубо лаятися; (досл.) лаятися як ландскнехт; *hausen wie die Vandalen* – (розм.) поводитися як варвари; позитивні: *Ordnung ist das Halbe Leben* – (розм.) порядок – це половина життя; *leben wie Gott in Frankreich* – (розм., фам.) жити як у бога за пазухою; (досл.) жити як бог у Франції.

Позитивний чи негативний зміст стереотипів визначає низка чинників [2]: особливості історичного, суспільного, культурного розвитку, зафіксовані у свідомості етногрупи; соціальні, політичні, економічні умови на сучасному етапі; тривалість, характер контактів з іншими народами.

На основі указаних ознак виокремлюють (Махній М., Lindauer T., Reinsberg-Düringsfeld O.) автостереотипи (уявлення про власний етнос) та гетеростереотипи (сприйняття чужого етносу). Для автостереотипів вважається характерним відображення позитивних, найкращих характеристик власного народу. Тоді як для гетеростереотипів притаманна антропостереотипність – виявлення зовнішніх особливостей представників чужої нації;

виокремлення і негативне сприйняття чужих ментальних рис, відмінних від своїх власних (див. Алефіренко М.Ф., Селіванова О.О., Телія В.М.). На основі гетеростереотипів формуються певні моделі поведінки щодо представників інших народів, сценарії спілкування та реакції на поведінку чужинців. На основі етнічних образів формуються етностереотипи, які відображають характерні риси зовнішності (у грузинів великі носи), риси характеру (цигани – злодії, нероби), моделі поведінки (литовці, естонці повільні; іспанці, італійці – темпераментні, галасливі) тощо. Етнічні образи (через власний когнітивний досвід авторів стереотипів) слугують основою створення як гетеростереотипів, так і автостереотипів. Зрозуміло, що ці дві групи етнічних образів різнитимуться.

Зазначимо, що попри розповсюджену думку щодо переважно негативного характеру гетеростереотипів та позитивний характер автостереотипів наведені вище факти мови ілюструють дещо інший результат. Вираз *fluchen wie ein Landsknecht* має у своєму складі лексему «*Landsknecht*», яка транслює національно-специфічний образ ландскнехта (солдата-найманця). Дієслівний компонент ФО «*fluchen*» не переосмислюється, а вживається у своєму прямому значенні. Отже значення «груба лайка» забезпечує переосмислений образ «*Landsknecht*». Це пояснюємо присутністю стереотипної національно-культурної інформації у семантиці стержневого лексичного компонента ФО, а саме «блюзнірство, богохульство». Наявність указаної інформації виступає основою переосмислення, у результаті якого маємо усталений вираз, що вербалізує автостереотип, із негативним значенням.

ФО *leben wie Gott in Frankreich* представляє гетеростереотип. Значення виразу утворилося в результаті подій Французької еволюції 1789 року. М. Робісп'єр у 1794 році підписав декрет про впровадження «культу Вищих сил», у результаті чого Францію вважали країною, «у якій живе бог» [12]. Семантика указаної ФО транслює позитивне значення завдяки національно-культурній інформації (історичній події), покладеній у основу переосмислення виразу.

Аналіз досліджуваних ФО вияв, що автостереотипи можуть володіти негативною оцінкою, яку фіксує семантика, а гетеростереотипи – позитивною оцінкою, зафіксованою в семантичній структурі ускладнених одиниць мови.

Проте варто зауважити, що характеристики етнічних образів обох груп спрощені / схематизовані і саме тому вони не завжди відповідають дійсності. Але процес стереотипізації соціально необхідний феномен, оскільки він виступає механізмом самоідентифікації у межах своєї етнотипу і створює низку правил поведінки чи спілкування з представниками іншої етностіпльноти.

Отже, стереотип – це свого роду ментальна інформація, що існує у відносно незмінному вигляді, як шаблон поведінки чи дії, які застосовуються рефлексивно. Специфічною рисою стереотипу визначено високу стабільність / сталість як форми так і змісту. Такі властивості стереотипу сприяють їх об'єктивній вербалізації засобами ФО. Авто- та гетеростереотипи формуються на основі етнічних образів, які є результатом спрощеного світобачення і сприяють соціалізації та самоідентифікації мовців. Оскільки в основу внутрішньої форми стереотипу покладено чуттєвий образ, що сформувався як результат пізнання світу, то це означає, що переосмислений образ забезпечує конотацію (а саме, позитивну чи негативну оцінку цілісного фразеологічного значення) та когнітивну інформацію (отриману у результаті пізнання об'єктивної реальності). Національно-специфічний образ/ ситуація, покладені у основу переосмислення, зазнали національно-культурної шліфовки. Тобто, вони передають національно-специфічне бачення об'єкту номінації. Значить через денотативний і конотативний компоненти фразеологічного значення передається національно-культурна інформація.

У перспективах подальших досліджень вбачаємо студіювання семантичної структури ФО, які вербалізують авто- та гетеростереотипи у сучасній німецькій мові.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Бартминский Е. Языковой образ мира: очерки по этнолингвистике/ Ежи Бартминский. – М., 2005. – 512 с.
2. Махній М. Етноеволюція: Науково-пізнавальні нариси/ Микола Махній. – К.: Blox.ua, 2009. – Режим доступу: <http://makhniy.blox.ua/2009/10/Ponyattya-etnichnist-MIKOLA-MAHNIJ.html>

3. Прохоров Ю. Е. Национальные социокультурные стереотипы речевого общения и их роль в обучении русскому языку иностранцев / Юрий Евгеньевич Прохоров. – Изд. 5-е. – М.: Изд-во ЛКИ, 2008. – 224 с.
4. Савицька О. В., Співак Л. М. Етнопсихологія: Навчальний посібник/ О. В. Савицька, Л. М. Співак. – К.: Каравела, 2015. – 264 с. – Режим доступу: <http://westudents.com.ua/glavy/76860-4-ponyattya-pro-etnostereotipi-stereotipzatsyuvlastivost-etnostereotipv.html>
5. Hillmann K. Wörterbuch der Soziologie/ Karl Hillmann. 5., völlig überarbeitete und erweiterte Auflage. – Stuttgart, 2007. – S. 1017.
6. Jochen K. Stereotype in Dynamik. Zur kulturwissenschaftlichen Verortung eines theoretischen Konzepts/ Konrad Jochen. – Tönning.: Der andere Verlag, 2006. – S. 248.
7. Klein J. Linguistische Stereotypbegriffe / Josef Klein. – Sprachliche und soziale Stereotype. Forum Angewandte Linguistik. – Band 33. – Frankfurt a. M.: Peter Lang, 1998. – S. 25-46.
8. Lindauer T. Was bedeutet stereotyp?/ Tanja Lindauer. – Режим доступу: <http://www.helleskoepfchen.de/wissen/lexikon/stereotyp/>
9. Lippmann W. Public Opinion/ Walter Lippmann. – NY: Brace, 1992. – 427 S.
10. Reinsberg-Düringsfeld O. Internationale Titulaturen/ Otto von Reinsberg-Düringsfeld. – Leipzig: Georg Olms Verlag, 1992. – 158 S. – Режим доступу: <https://archive.org/details/internationalaet02dgoog>

СЛОВНИКИ:

11. Большая психологическая энциклопедия. – Режим доступу: <http://psychology.academic.ru/7117/%D0%A1%D0%9E%D0%A6%D0%98%D0%90%D0%9B%D0%AC%D0%9D%D0%AB%D0%99>
12. Wörterbuch für Redensarten, Redewendungen, idiomatische Ausdrücke, Sprichwörter, Umgangssprache. – Режим доступу: <https://www.redensarten-index.de/suche.php?suchbegriff=leben+wie+Gott+in+Frankreich+&bool>

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Ірина Орел – кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри романо-германської філології факультету іноземної філології Рівненського державного гуманітарного університету.

Наукові інтереси: фразеологічна семантика, етнолінгвістика, проблеми семасіології та ономасіології в перекладацькому аспекті.

УДК 811.124

КОНЦЕПТ СТАРІСТЬ У ЛАТИНСЬКИХ ПРИСЛІВ'ЯХ І ПРИКАЗКАХ

Марта ПЕТРИШИН (Івано-Франківськ, Україна)

Стаття присвячена аналізу концепту "старість" у латинських прислів'ях і приказках. Розглянуто відображення феномену старості в латинських пареміях, виявлено концептуальні напрями розуміння старості та сенсу людського буття давніми римлянами, аксіологічну характеристику віку в римській лінгвокультурі. Одиниці пареміології розкривають національно-культурну специфіку аналізованого концепту через такі когнітивно-оцінні ознаки, як старість – мудрість і знання, старість – досвід і повага, старість – вік і втрата фізичних сил, старість – зовнішність, старість – характер.

Ключові слова: концепт, прислів'я, національно-культурна специфіка, конотація, старість, латинська мова.

Статья посвящена анализу концепта "старость" в латинских пословицах и поговорках. Рассмотрено отражение феномена старости в латинских паремиях, выявлено концептуальные направления понимания старости и смысла человеческого бытия давними римлянами, аксиологическую характеристику возраста в римской лингвокультуре. Единицы паремииологии раскрывают национально-культурную специфику рассматриваемого концепта через такие когнитивно-оценочные признаки, как старость – мудрость и знания, старость – опыт и уважение, старость – возраст и потеря физических сил, старость – внешность, старость – характер.

Ключевые слова: концепт, пословица, национально-культурная специфика, коннотация, старость, латинский язык.

The article is dedicated to the analysis of old age concept in Latin proverbs and sayings. The phenomena of old age in Latin paremiology was investigated. In addition to that, the conceptual ways of how ancient Romans understood Old Age and the purpose of life were discovered. The subject of axiomatic characteristics of age in Roman linguoculture was studied. Paremiological units illustrate national and cultural peculiarities of analyzed concept through cognitive assessed features such as old age – wisdom and knowledge, old age – experience and respect, old age – age and loss of physical powers, old age – appearance, old age – character.

Key words: concept, proverb, national-cultural specificity, connotation, old age, Latin language.

Паремійний фонд будь-якої мови – це важлива складова національно-мовної картини світу, яка відображає не лише мовні особливості, а й передає багатовіковий досвід народу. Прислів'я та приказки є невичерпним джерелом вивчення як мови, так і характеру та світогляду окремого народу. Саме афористичні вислови, витoki яких справедливо слід шукати в етнокультурному спадкові людства, містять уявлення про норми співіснування і взаємодії людей та репрезентують їх цінності.

Старість як один з феноменів людського буття неодноразово була предметом зацікавленень не лише біологів, медиків, психологів, а й мислителів, соціологів, культурологів, лінгвістів. Викликає зацікавлення дослідження місця старості в історії світової культури Н. Рибаків [7]. Специфіка мовної репрезентації концепту *старість* постійно перебуває у полі наукових інтересів сучасних мовознавців. У вітчизняних лінгвістичних студіях привертає увагу праця В. Калько, яка простежила особливості мовної репрезентації та виявила основні закономірності вербалізації концептів *молодість* і *старість* на тлі українських паремій [4]. Базові характеристики уявлень про старість в українському лінгвокультурному просторі знаходимо у статті О. Гурової [3]. І. Седакова розглядає аксіологічний аспект концепту старість на матеріалі болгарської мови [8]. Питання семантичної структури паремій із компонентами *молодий/старий* на матеріалі англійської мови було об'єктом наукових студій І. Гладкої [2]. Порівняльний аналіз мовного втілення концепту *старість* на матеріалі російської та англійської мов знаходимо у розвідці К. Лістраткіної [6], етнокультурну специфіку похилого віку на матеріалі російської та німецької мов досліджувала І. Блінова [1]. Однак питання репрезентації старості у латинських прислів'ях і приказках не було ще предметом окремого вивчення з точки зору особливостей їх семантики та національно-культурного змісту. Відсутність ґрунтовних досліджень лінгвокультурної специфіки вираження вікового періоду *старість* на матеріалі латинських паремій обумовлює актуальність нашої розвідки.

Метою роботи є виявлення особливостей репрезентації концепту *старість* у ментальності давніх римлян.

Досягнення поставленої мети передбачає розв'язання наступних завдань: укласти реєстр латинських фразеологізмів та прислів'їв, які відображають уявлення давнього народу про старість; розглянути їх семантичну характеристику та національно-культурну специфіку.

Об'єкт дослідження становить лінгвокультурний концепт *старість* у латинській пареміології. Предмет – національно-культурна специфіка й аксіологічні характеристики аналізованого концепту в латинській мові.

Джерельною базою розвідки слугували латинські пареміологічні одиниці та фразеологізми, які експліцитно або імпліцитно вербалізують уявлення давніх римлян про старість, оскільки паремійний рівень мови відображає символічне бачення світу, риси менталітету окремого народу.

Концепт – це не лише когнітивна структура, а й інтелектуальна одиниця, збагачена ціннісними ознаками, культурно маркований вербалізований смисл, зовнішня форма якого представлена низкою мовних реалізацій, що утворюють відповідну лексико-семантичну і когнітивну структури. Найбільш інформативним матеріалом при аналізі концептів є, на нашу думку, паремійний фонд мови. Оскільки ми розглядаємо національно-культурну специфіку концепту *старість* на матеріалі прислів'їв і приказок, то можемо стверджувати, що він є одиницею індивідуальної свідомості, в якій сублімуються поняття, уявлення, емоції та почуття давніх римлян.

У ментальності носіїв латинської мови аналізований концепт був одним із ключових складників мовної картини світу, який інтерпретує усе те, що відбувається з людиною протягом її життя. У нашій розвідці ми визначаємо лінгвокультурний зміст концепту *старість* у латинській мові як поняття практичної (життєвої) філософії, що є одиницею колективної свідомості та відмічене етнокультурною специфікою.

Уявлення про старість як період людського буття не є універсальним для різних народів. Старість – це не тільки біологічний, а й складний культурний і соціальний феномен, відношення до якого залежить від рівня економічного і соціального розвитку суспільства, його морального здоров'я. У первісному суспільстві середня тривалість життя становила 15–20 років. Проблема старості не була актуальною, оскільки життя було важким, хвороби і смерть підстерігали людину на кожному кроці. Крім того, існував звичай знищувати старих людей, які були непридатними добувати їжу. З плином часу нешанобливе ставлення до батьків і старших людей у багатьох культурах почали вважати злочином. Знання і досвід

старих стали запорукою прогресивного розвитку суспільства. Як зазначає О. Коптєв, старість у римлян починалася після 60 років. Цю вікову межу пов'язували зі звільненням від військової служби та соціальних обов'язків [5, с. 122].

Зупинимось на питанні національно-культурної специфіки концепту *старість* у лінгвокультурі римлян та розглянемо його типові асоціативно-образні моделі. У пареміологічному фонді латинської мови виявлено понад 80 одиниць, які експлікують фізичні, моральні та аксіологічні аспекти старості. Прототипом старості у світогляді римлян була сукупність певних анатомо-фізіологічних характеристик. Крім того, процес старіння у свідомості давніх римлян викликав асоціацію із лихом, смертю, кінцевим етапом життєвого шляху. Яскравим прикладом цієї тези є порівняння старості із зимою, заходом життя: *senectus vitae hiems est* (старість життя – це зима), *senectus est occasus vitae* (старість – це захід життя), *aetas senilis mala merx* (старість – погана штука), *paupertas et senectus onera maxima* (бідність і старість – найбільші лиха). Численні прислів'я характеризують кінцевий етап людського буття як безрадісну пору, час зменшення фізичних сил, втрати привабливості. Підтвердженням цієї думки слугують вислови: *non sentio in animo aetatis iniuriam, cum sentio in corpore* (не в душі я відчуваю несправедливість старечого віку, а в тілі), *senectus labores saepe fugit, quoniam corpus multa facere non potest* (старість уникає праці, бо тіло не може багато робити), *tarda senectus debilitat vires animi mutatque vigorem* (повільна старість зменшує сили і змінює бадьорість), *senectus et pulchritudo corporis in uno habitare non possunt* (старість і краса тіла не можуть жити в одному), *senectus ex bipede facit tripodem* (старість із двоногого робить триногим), *si senes oculos haberet ut iuvenis, videret ut iuvenis* (якщо б старий мав очі юнака, то він і бачив би як юнак). Недарма римляни застерігали: *metue senectutem, non enim sola venit* (побойся старості, бо вона одна не приходить). Подібну думку знаходимо у пареміях інших народів: *прийде старість, настане слабкість; старість іде і хвороби несе*. Концепт *старість* у римській лінгвокультурі має пейоративну конотацію і виступає синонімом хвороби: *senectus insanabilis morbus est* (старість – це невиліковна хвороба), *senectus ipsa morbus est* (сама старість – хвороба). Стара людина в уявленні римлян зазнає регресу, характеризується послаблення не тільки фізичних, а й розумових здібностей, нездатністю до навчання: *nam quod in iuventute non discitur, in matura aetate nescitur* (чого не навчишся в молодості, того не знатимеш у зрілому віці), *bis pueri senes* (старі люди – вдруге діти), *turpis et ridicula res est elementarius senex: iuveni parandum, seni utendum est* (гідка і смішна річ є старик за партою: у молодості треба набирати досвіду, у старості користуватися). Древні розуміли, що характер людини підвладний часу і змінюється протягом буття. Навіть найбільший оптиміст до старості може стати скиглієм: *angelicus iuvenis senibus satanizat in annis* (у молодості – святий, у старості – диявол). Крім того, нелегкою і майже нездійсненою справою є перевиховувати людей похилого віку, які вже мають багато вад і поганих звичок: *senem erigere* (виправляти старого). Зі старістю пов'язані і зміни в емоційній сфері людини. В окремих латинських пареміях зустрічаємо зневажливе ставлення до вияву емоцій у сенільному віці, порад та оповідей старих людей: *amare iuveni fructus est, crimen seni* (любов – насолода для юнака, а для старого – ганьба), *turpe senex miles, turpe senilis amor* (ганебним є старий воїн, ганебною є стареча любов), *anus cum ludit, morti delicias facit* (коли стара баба забавляється, то смерть втішається), *senectus est natura loquacior* (старість є балакучою). Усі люди можуть бути молодими, але не всі доживають до старості. У зв'язку з цим у латинських прислів'ях знаходимо поради і рекомендації щодо довголіття, відображення тісного зв'язку способу життя у молодому віці та якості старості: *iuventus basim futurae senectutis sternit* (молодість закладає основу майбутньої старості), *senectus, quae fundamentis adolescentiae constituta est* (старість міцна завдяки основам, закладеним у молодості). Римляни вважали також поміркованість і працю запорукою щасливої і довгої старості: *ignavia corpus hebetat, labor firmat; illa maturam senectutem, hic longam adolescentiam reddit* (бездіяльність послаблює тіло, праця зміцнює; перша веде до передчасної старості друга забезпечує тривалу молодість), *potest frugalitas producere senectutem* (поміркованість може продовжити старість).

Концепт *старість* у латинських прислів'ях і приказках має не тільки негативну конотацію, а виступає синонімом мудрості, розсудливості, великого життєвого досвіду: *quod*

senior loquitur, omnes consilium putant (що говорить старий, те приймається за пораду), *iuvenes potest, senectus scit* (молодість може, старість знає), *aetate sapimus rectius* (з роками ми мудріємо), *seris venit usus ab annis* (з віком розум приходить), *aevi crescentis coalescit aculio mentis* (з віком зростає гострота розуму), *annosa vulpes haud facile capitur laqueo* (стара лисиця не легко попадається в тенета). Стара людина викликає повагу і довіру в інших членів суспільства: *adulescentis est maiores natu revereri* (молодому личить поважати старших), *magna fuit quondam capitis reverentia cani, inque suo pretio ruga senilis erat* (великою колись була повага до сивої голови, старечі зморшки були у своїй ціні).

Римляни вважали старість періодом життя поза суспільством, часом, який людина повинна присвятити собі, а не роботі: *et prima vitae tempora et media patriae, extrema nobis impertire debemus* (молодість і середній вік ми повинні присвятити батьківщині, старість – собі). Поважний вік сприймали як період переходу до іншого світу. У зв'язку з цим життєвим кредом людей похилого віку можна вважати вислів Сенеки *ante senectutem curavi, ut bene viverem, in senectute, ut bene moriar* (до старості я піклувався про те, щоб добре жити, у старості піклуюся про те, щоб добре померти).

Афористична площина постає ціннісно-смісловим феноменом духовної культури, що формує концептосферу мови й репрезентує систему загальнолюдських і національних цінностей соціуму. У паремійних висловах утверджується уявлення римлян про старість. Через осмислення позитивних і негативних ознак концепту *старість* виявлено основні аспекти розуміння давніми римлянами завершального етапу людського буття, а саме – психофізіологічний аспект старіння, аксіологічний та естетичний смисл буття і призначення людини у старості. Одиниці пареміології розкривають національно-культурну аналізованого концепту через такі когнітивно-оцінні ознаки, як старість – мудрість і знання, старість – досвід і повага, старість – вік, старість – зовнішність, старість – характер. Концепт *старість* у лінгвокультурі римлян має амбівалентне значення. З одного боку, старість постає як період фізичної і розумової деградації, з іншого – виступає синонімом мудрості, великого життєвого досвіду, підсумком життєвого шляху людини, вершиною її духовного розвитку.

Перспективою наших студій є порівняльний аналіз репрезентації концепту *старість* у пареміях, що дозволить виявити його універсальні стереотипи та етнокультурну специфіку.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Блинова И.С. Этнокультурная специфика концепта “старость” (на материале русского и немецкого языков) / И.С. Блинова // Известия Волгоградского государственного педагогического университета. Серия “Филологические науки”. – Волгоград, 2009. – № 5 (39). – С.14–22.
2. Гладка І.А. Семантична структура паремій із компонентами “Youth and Senility” в англійській мові [Текст] / І. А. Гладка // Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова : [збірник наукових праць] / М-во освіти і науки України, Нац. пед. унт ім. М.П. Драгоманова. К. : Видво НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2015. Серія 9 : Сучасні тенденції розвитку мов, Вип. 13. – С. 37–41.
3. Гурова О. Концептуальна репрезентація уявлень про старість в українському лінгвокультурному просторі : базові характеристики / О.Гурова // Науковий вісник Східноєвропейського нац. у-ту імені Лесі Українки. Філологічні науки. Мовознавство. – Луцьк, 2014. – № 12. – С. 66–71.
4. Калько В. Концепти МОЛОДІСТЬ і СТАРІСТЬ в українській мові (на матеріалі паремій) / В. Калько // Лінгвістичні студії : зб. наук. праць. – Донецьк, 2012. – Вип. 24. – С. 110–114.
5. Коптев А.В. Смерть римських старійшин в 390 г. до н. э. : истоки исторической традиции / А.В. Коптев // Античный мир и археология. – Вып. 12. – Саратов, 2006. – С. 119–138.
6. Листраткина К.А. Репрезентация концепта “старость” в паремииологическом фонде русского и английского языков /К.А. Листраткина // Известия Волгоградского государственного педагогического университета. Серия “Филологические науки”. – Волгоград, 2012. – № 8 (72). – С.50–53.
7. Рыбакова Н.А. Проблема старости в европейской философии : от античности до современности / Н.А. Рыбакова. – СПб, 2006. – 288с.
8. Седакова И.А. Аксиология старости в традиционной картине мира болгар (на общеславянском фоне) / И.А. Седакова // Категория оценки и система ценностей в языке и культуре. – М. : Индрик, 2015. – С. 237–259.

ДЖЕРЕЛА

9. Корж Н.Г., Луцька Ф.Й. Из скарбниці античної мудрості / Н.Г. Корж,
10. Ф.Й. Луцька. – К. : Вища школа. Головне вид-во, 1988. – 320 с.
11. Латинська фразеологія : слов.-довід. / авт., уклад. П. І. Осипов. – К. : Академвидав, 2009. – 344 с.
12. Цимбалюк Ю.В. Латинські прислів'я і приказки / Ю.В. Цимбалюк. – К. : Вища шк., 1990. – 436 с.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Марта Петришин – кандидат філологічних наук, доцент кафедри загального та германського мовознавства Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника.

Наукові інтереси: семантика і фразеологія класичних мов.

УДК 81.1

ПОЛІТИЧНА ДІЙСНІСТЬ ЯК КОНЦЕПТУАЛЬНО-ТЕМАТИЧНА ДІЛЯНКА МОВНОЇ КАРТИНИ СВІТУ

Лариса СЕМЕНЕНКО (Київ, Україна)

Подана розвідка присвячена проблемам вивчення способів категоризації політичної дійсності в мовній картині світу. Для того, щоб дослідити шляхи осягнення політичної дійсності та способи категоризації знань про неї в мовній картині світу, варто осягнути природу цієї категорії. Автор розгортає думку про те, що категорія 'політична дійсність' – це ментальна структура мовної картини світу, її концептуально-тематична ділянка. Щоб вивчити способи категоризації цієї концептуально-мовної єдності, провести детальний і всебічний аналіз її структурних рівнів, дослідник має синтезувати її в структуру чи, принаймні, визначити основні принципи впорядкування цієї категорії. Такою цілісною структурою постає ментально-мовний конструкт, що дозволяє об'єктивувати знання про політичну дійсність, представлені в концептосфері, у мовних формах.

Ключові слова: дійсність, політична дійсність, мовна картина світу, категорія, категоризація, ментально-мовний конструкт, концептуально-тематична ділянка.

Стаття присвячена проблемам изучения способов категоризации политической действительности в языковой картине мира. Чтобы качественно исследовать пути постижения политической действительности и способы категоризации знаний о ней в языковой картине мира, стоит понять природу этой категории. Автор обосновывает мнение о том, что категория 'политическая действительность' – это ментальная структура языковой картины мира, ее концептуально-тематическая область. Чтобы изучить способы категоризации этого концептуально-языкового единства, провести детальный и всесторонний анализ ее структурных уровней, исследователь должен синтезировать ее в структуру или, по крайней мере, определить основные принципы упорядочения членов этой категории. Такой целостной структурой видится ментально-языковой конструкт, который позволяет объективировать знания о политической действительности языковыми средствами.

Ключевые слова: действительность, политическая действительность, языковая картина мира, категория, категоризация, ментально-языковой конструкт, концептуально-тематическая область.

Submitted observation deals with the problems of the study about political reality in the language world view. To explore ways of understanding the political reality and how to categorize it in the language world view, one should study the nature of this category. The political reality is defined as abstract category covering individual and collective knowledge about the political system of a particular society. The author develops the idea that the category of 'political reality' is the mental structure of the language world view, its conceptual and thematic area. The paper describes three types of concepts that belong to the category of 'political reality' (CPR): (1) belonging to the category is fixed by lexicographical sources; (2) belonging to the CPR is explicitly expressed through the essential features in the language analytical construction; (3) belonging to the CPR is expressed implicitly by the described fact of reality. To learn how to categorize this category, to conduct a detailed and comprehensive analysis of its structural levels, the researcher must synthesize it into a structure or at least define the basic principles of organizing this category. The mental linguistic construct appears to be such a holistic structure that allows to objectify in language forms mental knowledge of political reality presented in the psyche. This approach makes it possible to consider the category of 'political reality' as part of the language world view that is interconnected with other mental linguistic areas of the language world view. This allows you to explore the language world view as a structured unity which is formed by cognitive thematic principle.

Key words: reality, political reality, language world view, category, categorization, mental linguistic construct, conceptual thematic area.

Питання ментальних структур знань: їхнього набування, впорядкування, передавання різними каналами, – є цікавими і перспективними для різних гуманітарних напрямів. Людська свідомість не піддається безпосередньому вивченню, а проте є цікавою, бо зберігає досвід особистості, набутий різними способами. У процесі пізнання психіка особистості намагається виділити, зафіксувати і впорядкувати знання про дійсність, виокремити у фактах дійсності такі суттєві ознаки, які дозволяють пізнати об'єкт і віднести його за виділеними характеристиками до певної категорії.

Прагнення вивчити схеми упорядкування знань у мовній картині світу простежується в різних наукових напрямках (О.І. Андрейченко, М.М. Болдирев, І.В. Жадан, І. Самаркіна, О.О. Селіванова, В.Ф. Старко, R. Jackendoff, St. Pinker та ін.). Від початку панування антропологічної парадигми в науці у фахових лінгвістичних працях актуальною проблемою є вивчення способів фіксації і впорядкування знань умовної картини світу (М.М. Болдирев, О.С. Кубрякова, Дж. Лакофф, Р.І. Павільоніс та ін.). Питання впорядкування (категоризації) знань про дійсність є актуальним нині в мовознавстві ще й тому, що допомагає пізнати природу знань і відстежити джерела їхнього поповнення.

Знання про дійсність утворюють концептуальну картину світу. Концептуальна картина світу (концептосфера) – це сукупність інформації про світ, що формується, у першу чергу, через органи чуття та зберігається в ментальних формах – концептах різного формату. М.М. Болдирев [1, с. 52–53] залежно від будови виділяє дві групи концептів: (1) простіші за своєю структурою концепти – концептуально-прості формати знання: конкретно-чуттєвий образ, схема, уявлення, прототип, поняття, і (2) концептуально-складні: пропозиція, фрейм, сценарій, гештальт, категорія, когнітивна матриця).

Концепти першого рівня можуть бути описані через набір конкретних характеристик – суттєвих ознак – та не потребують залучення інформації з різних галузей знань. Наприклад, конкретна особистість (*президент Трамп* – чоловік, якого вибрали президентом США) чи предмет (*прапор України* – синьо-жовте полотно прямокутної форми) тощо.

Концепти другої групи кількарівневі та передбачають достатній рівень знань про факт дійсності. Наприклад, знання концепту *світова безпека* передбачає, що мовець володіє інформацією про те, що таке і *безпека*, і *світ*, та розуміє, як ці два концепти інтегруються (через атрибутивну залежність одного від іншого), утворюючи, таким чином, третій концепт.

Під час оперування знаннями, що входять до структури певного концепту – концептуальними характеристиками – індивід не використовує всього обсягу інформації про об'єкт / факт дійсності, а оперує лише тими знаннями, які є актуальними для процесу мовлення. Це зумовлено тим, що під час оперування знаннями людська психіка не здатна охопити всеосяжновсі характеристики предмету розмови. Окрім того, під час мовлення виникає потреба виділити якийсь певний, ключовий для мовця елемент факту дійсності. Наприклад, мовна конструкція *сирійська криза* містить низку реальних проблем, пов'язаних із питаннями війни в Сирії. Це проблеми міграції, політичної кризи, міжконфесійних, міжетнічних конфліктів, питання суспільного устрою, соціального благоустрою та ін. У комунікативному акті концепт *сирійська криза* розкривається всебічно, а лише об'єктивуються актуальні його суттєві характеристики. Пор., ... *на даному етапі Росія практично паралізувала роль США у розв'язанні сирійської кризи* (День, 2017, №13–14). У наведеному прикладі робиться аспект власне на міжнародному (зовнішньому) аспекті спроби розв'язати згаданий конфлікт.

Якщо концептуальна картина світу охоплює невербальні знання, отримані різними шляхами (через чуттєвий досвід, предметно-практичну діяльність, в процесі вербального і невербального спілкування тощо), то мовна картина світу – це омовлені знання про дійсність, інакше кажучи, названі мовними формами. Наприклад, ми можемо мати уявлення про виборчу кампанію як процес, але тільки визначивши основні його ознаки, ми віднесемо це поняття до категорії політична дійсність, позаяк цей ця конструкція називає факт дійсності саме з політичної галузі.

Категорія в лінгвістиці визначається через концептуальне об'єднання об'єктів [1, с. 56]. Вона має певну структуру, в яку об'єднує / інтегрує концепти різних типів на основі виділеної ознаки. Наприклад, за приналежністю факту дійсності до політичної галузі: *європейські стандарти, політичний реалізм, соціально-економічні комунікації* та ін.

Аналізуючи структуру мовної картини світу, М.М. Болдирев [2, с. 34] зазначає, що, займаючись певним видом діяльності, людина взаємодіє з іншими людьми цієї професії чи роду занять, з природними об'єктами та артефактами. Внаслідок такої взаємодії утворюються сфери знань про дійсність, а мовний досвід постає у вигляді структур цього знання, закріплених у мові. Такі структури мовних знань вчений називає концептуально-тематичними ділянками мовної картини світу. Опираючись на згадане дослідження, можна стверджувати, що мовна картина світу має структуру: формується з концептуально-тематичних ділянок, які, у свою чергу, структуруються і групуються внаслідок установаження людиною фізичної, тематичної, функціональної та інших спільностей для фактів дійсності.

Зважаючи на те, що категоризований факт дійсності набуває обов'язкової мовної форми, то категорію можна визначити частиною мовної картини світу. Ми вважаємо, що категорія 'політична дійсність' підпадає під визначення концептуально-тематичної ділянки мовної картини світу, позаяк основою для об'єднання членів у її межах є такі ознаки:

(1) наявність тематичної єдності; (2) наявність функційної єдності; (3) може структуруватися мовними засобами.

Члени категорії 'політична дійсність' (далі – КПД) можуть поєднуватися за різними критеріями. Визначимо три типи концептів, що належать до КПД: (1) приналежність до категорії фіксується лексикографічним джерелом; (2) приналежність до КПД виражена експліцитно через суттєву ознаку в мовній аналітичній конструкції; (3) приналежність до КПД виражена імпліцитно через описуваний факт дійсності.

До першого типу належать концепти, на позначення яких вжито терміни, що в структурі лексичного значення мають об'єктивовану суттєву ознаку, за якою їх можна віднести до КПД. Це такі лексеми: *влада* (право керувати державою, політичне панування; керівні державні органи; уряд [СУМ, т. 1, с. 701]), *державна* (апарат політичної влади в суспільстві [СУМ, т. 2, с. 248.]), *політик* (той, хто займається питаннями політики; політичний діяч [СУМ, т. 7, с. 80]) та ін.

До другого типу належать концепти, на позначення яких вжито аналітичні мовні конструкції, що мають у своїй мовній формі об'єктивовану суттєву ознаку. Це такі словосполучення: *дипломатичний котел*, *конституційний суд*, *обрання президентом США*, *складна політична ситуація*, *адміністрація нового американського президента*, *зовнішньополітичні ресурси*, *дипломатичні ресурси* та ін. Значення (сенс) такі конструкції отримують через синтез суттєвих для ситуації ознак, що входять до лексичних значень подібних мовних конструкцій.

До третього типу належать концепти, на позначення яких вжито словоформи, що в структурі свого лексичного значення не мають експліцитно вираженої суттєвої ознаки, за якою їх можна віднести до КПД. Проте у контексті просторово-часових подій сприймаються як політичні. Так, на прикладі таких мовних конструкцій: *санкції проти РФ*, *летальна зброя*, *обороздатність* та ін., – бачимо, що власне контекст (ситуація) є визначальним для віднесення їх до політичної категорії.

Політичну дійсність ми визначаємо абстрактною категорією, яка охоплює індивідуальні та колективні знання про політичний устрій певного соціуму. Колективні – знання, що є спільним надбанням політичної спільноти та впорядковуються в мовній системі тривалий час, роблять мовлення доступним для сприймання та розуміння всіма членами мовного колективу. Індивідуальні знання – це той прошарок емпіричного досвіду, що, накладаючись на колективні, робить їх індивідуальними. Наприклад, *Утретє “велику угоду” неформально уклали Рейган і Буш-старший з Михайлом Горбачовим: це була справедлива “анти-Ялта”, коли СРСР мирно зобов'язався не чинити перешкод суверенному вибору вчорашніх “соціалістичних” країн Європи, якщо вони вирішать стати частиною “колективного Заходу”* (Дзеркало тижня, 13.01.2017). Подане речення містить значну кількість термінів, взятих у лапки. Очевидно, що автор пропонує читачеві розшифрувати індивідуальний зміст, зашифрований в повідомленні.

І колективні, і індивідуальні знання об'єктивуються мовними засобами, що роблять їх доступними для всіх членів мовного колективу. Тобто вони стають надбанням мовної картини світу. Елементи мовної системи не відображають напряму факти дійсності та їхню структуру, а інтерпретують їх. Наприклад, приміщення, де відбуваються засідання депутатів, у мовній картині світу має номінацію *Верховна Рада України*. Насправді це будівля, що має певні фізичні параметри (площу, кількість поверхів, схема та розміри кімнат тощо), які сприймаються нашими органами чуття. Для свідомості громадянина України ця будівля буде сприйматися через політичні уявлення про неї.

Як уже зазначалося, знання про світ через здатність людської психіки до концептуалізації і категоризації впорядковуються. Часто ці процеси тісно переплетені і не розділені чітко в процесі лінгвістичного аналізу, що створює труднощі подальшої їхньої інтерпретації. Концептуалізація передбачає формування системи знань (концепту) про конкретний предмет пізнання. Категоризація передбачає виділення суттєвих ознак предмета і віднесення предмета до певної категорії, члени якої також наділені виділеними ознаками повною чи певною мірою. Саме ці процеси роблять можливими конструювання знань про

дійсність у вигляді когнітивних схем, об'єднання їх за суттєвими параметрами в рубрики знань – ментально-мовні конструкти.

Під терміном конструкт розуміємо штучно створену з метою дослідження абстрактну систему – модель об'єкта, що досліджується, із метою систематизування і впорядкування знань про нього, визначення його меж і термінологічних характеристик.

Ментально-мовний конструкт, що інтерпретує політичну галузь, передбачає наявність центрального елемента – ядра, що постає через концепт 'політика', має межі та об'єктивується в мові.

Усі знання про дійсність ментально репрезентуються. Під ментальною репрезентацією розуміємо внутрішньо-психічний образ об'єкту дійсності, його психічно сформовану модель. Через індивідуальність мислення людська психіка здатна виділяти різні ознаки категоріальної сутності і, відповідно до досвіду, створювати індивідуальні концептуальні структури, які опираються на колективну систему знань (*закордонні візитери, офшорна злодійка Лазаренка, нафталінова московська зозуля, добкін-контроль* та ін.).

Отже, категорія 'політична дійсність' є концептуально-тематичною ділянкою мовної картини світу, що формується в результаті взаємодії людини з іншими людьми з політичної галузі, а також об'єктами та артефактами. Ця ментальна структура – виділений нашою свідомістю сегмент дійсності, що об'єднує предмети, об'єкти, явища, дії на позначення політичної галузі. З дослідницькою метою цю категорію можна вивчати через ментально-мовний конструкт – абстрактну структуру, побудовану за певними логічними правилами, що має межі та ядро, яким постає концепт 'політика'.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Болдырев Н.Н. Когнитивная семантика: Введение в когнитивную лингвистику. – Тамбов: Изд-во ТГУ им. Г.Р. Державина, 2014. – 236 с.
2. Болдырев Н.Н. Концептуально-тематические области языковой картины мира и их интерпретирующая функция // Когнитивные исследования языка. – № 17. – Тамбов: Общероссийская общественная организация "Российская ассоциация лингвистов-когнитологов", 2014. – С. 33–39.
3. Lakoff G. Women, Fire, and Dangerous Things. What Categories Reveal about the Mind / G. Lakoff. – Chicago and London: University of Chicago Press, 1987. – 614 p.

ДЖЕРЕЛА

1. Газета "День". – № 13–14. – 2017.
2. Газета "Дзеркало тижня" [електронний ресурс]. Режим доступу: <http://gazeta.dt.ua/internal/igri-velikih-yak-ukrayini-ne-zagratisya-v-gru-scho-ne-vidbudetsya-.html>
3. Словник української мови: в 11 томах. – Том 1. – 1970. – С. 701.
4. Словник української мови: в 11 томах. – Том 2. – 1971. – С. 248.
5. Словник української мови: в 11 томах. – Том 7. – 1976. – С. 80.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Лариса Семененко – кандидат філологічних наук, докторант кафедри германської і фіно-угорської філології Київського національного лінгвістичного університету.

Наукові інтереси: загальнотеоретичні проблеми мовознавства, мовна категоризація і концептуалізація, політична дійсність як ментально-мовне утворення.

УДК 811.111'25:001.4

КОНЦЕПТУАЛІЗАЦІЯ І КОГНІТИВНЕ МОДЕЛЮВАННЯ КОНЦЕПТА «BRAINSTORMING» В ЯЗЫКОВОЙ КАРТИНЕ МИРА (НА МАТЕРІАЛЕ РУССКОГО І АНГЛІЙСКОГО ЯЗЫКОВ)

Раиса СТЕВАНОВИЧ (Николаев, Украина)

В поданій статті представлена концептуалізація та мовне моделювання евристичного концепту «мозковий штурм», який широко використовується у колективному вирішенні проблем на матеріалі російської та англійської мов.

Концептуалізація концепту «мозковий штурм» проведена з позиції здорового глузду, заснованого на практичному досвіді сприйняття навколишньої дійсності. Було виявлено в результаті дослідження, що концепт «мозковий штурм» має складну внутрішню структуру, ядром якої виступає ментальна

ознака «мислення». Були також виявлені когнітивні прошарки, які оточують ядро концепту. Для дослідження були використані тексти евристичного змісту.

Для більш повного зображення концепту *brainstorming* були використані когнітивні структури «фрейм» та «сценарій», які допомогли дати всеохоплююче зображення даного концепту. Фрейм «мозковий штурм» включає в себе ієрархічну структуру субфреймів, елементів, домінантів, як найнижчих прошарків.

Ключові слова: фрейм, моделювання, концепт, мозковий штурм, метод, структура.

В данній статті представлена концептуалізація і мовне моделювання евристичного концепта «мозговий штурм», який широко використовується при колективному вирішенні проблем на матеріалі російського і англійського мов.

Концептуалізація концепта «мозговий штурм» проведена з позицій «здорового сенсу», заснованого на практичному досвіді сприйняття оточуючої дійсності. Було виявлено в результаті дослідження, що концепт «мозговий штурм» має складну внутрішню структуру, ядром якої виступає ментальний ознак «мислення». Були також виявлені когнітивні шари, оточуючі ядро концепта. Для дослідження були використані наукові тексти евристичного змісту.

Для більш повного представлення концепта «*brainstorming*» були використані когнітивні структури – «фрейм» і «сценарій», які допомогли дати всеохоплююче представлення даного концепта. Фрейм «мозговий штурм» включає в себе ієрархічну структуру субфреймів, елементів, номінантів, як більш низьких шарів.

Ключевые слова: фрейм, моделирование, концепт, мозговой штурм, метод, структура.

The given article presents conceptualization and construction of linguistic mental models to represent a heuristic method of group thinking – “brainstorming” which is widely used as group technique for solving problems. The material for investigation is taken from English and Russian scientific texts. The conceptualization is made from the point of view of the world perception by an individual.

It was found out, that concept “brainstorming” has a complex inner structure, the central part of which is constituted by a mental layer called “thinking”. Different cognitive layers surround the nucleus – “thinking”.

In order to give a complete visual picture of the concept “brainstorming” such cognitive structures as “frame” and “script” were introduced representing concept “brainstorming” from different sides. The frame “brainstorming” has a hierarchy structure represented by subframes of lower order and other elements – constituents of “brainstorming” in a frame.

Key words: frame, mental concept, brainstorming, cognitive structure, layer, script.

Постановка наукової проблеми і її значення. Однією з молодих наук в системі сучасного знання є евристика. Ця наука народилася на перехресті психології, соціології, філософії, кібернетики, математики.

Предметом евристики є процес наукового творчості, подразумеваюча діалектичний синтез логіки і інтуїції, догадки.

Саме загальна мета цієї науки – знання шляхів і механізмів, ведучих до науковому відкриттю, управління процесом наукового творчості на основі знання його закономірностей.

Евристика в своєму розвитку йде в ногу з розвиваючоюся когнітивною наукою. Евристика і когнітивна наука мають багато загального. Обидві науки міждисциплінарні. Загальним фундаментом для евристики і для когнітивної науки є психологія [6, с.42]. Евристика вивчає пізнавальний потенціал творчої особистості, її психологічні параметри. По суті, евристика – наука про науку, а «стержнем» когнітивної науки є «отримання знання про знання» [6, с.42]. Когнітивну науку і евристику родить також антропоцентричний підхід до явищ мови.

Метою нашої статті є аналіз і когнітивне моделювання концепта *brainstorming* – «мозговий штурм», який є колективним методом вирішення проблем, і представлення його концептосфери в мовній картині світу розгорнутої когнітивної структури представлення знань – «фреймом». Мовна картина світу характеризується як динамічне явище [4, с. 38]. Вона як би «вмонтована» в когнітивну структуру, де семантика, являючись складовою частиною цієї структури, визначається шляхом семантичного і концептуального аналізу, тому в мовній картині світу втілюється когнітивна функція мови [10, с. 22]. Мовна модель світу будується на мовній картині світу.

В основі народження картини світу лежать концепти – ментальні образи різної природи, які отримують мовне втілення [Н.Н.Бондырев (2004), В.И. Карасик (2002), Ю.С. Степанов (2001)].

Ядром концепта служить мотивуючий ознак, покладений в основу номінації, для іменування певного фрагмента світу. Мотивуючий ознак – це внутрішня форма слова.

Базовый слой концепта – определенный чувственный образ, кодирующий концепт для дальнейших мыслительных операций. С базового слоя начинается формирование концепта, выделение его в сознании и языке человека. На базовый слой накладываются дополнительные когнитивные признаки, образующие когнитивные слои, которые располагаются от конкретного к абстрактному.

«Концепт рождается как образ, но, появившись в сознании человека, этот образ способен продвигаться по ступеням абстракции и с увеличением количества закрепленных концептом признаков с возрастанием уровня абстракции, концепт постепенно превращается из чувственного образа в мыслительный» [11, с. 70-71].

Понятийная сторона концепта – языковая фиксация концепта, его описание, обозначение.

Для полного представления абстрактного концепта моделируется его содержание и окружающая его концептосфера с помощью когнитивной структуры – «фрейм». Впервые термин «фрейм» был введен в концептуальный аппарат исследования М. Минским: «Фрейм – это структура данных, предназначенная для представления стереотипной ситуации» [8, с. 250]. Мы в данной работе разделяем точку зрения Н.Ф. Алефиренко, который считает, что фрейм-структура – мыслимый в цельности, многокомпонентный концепт, отражающий клишированные ситуации соответствующих в совокупности стандартных знаний, объемных представлений и всех устойчивых ассоциаций [1, с. 72]. Можно сказать, что представление знаний в образе «фрейм» заложено в самой природе восприятия мира. «Мы воспринимаем мир в результате того, что у нас всегда есть предшествующие знания, организованные в определенные целостные структуры» [9, с. 14].

Фрейм – это структурированная единица знания, в которой выделяются определенные компоненты и отношения между ними, это когнитивная модель, передающая знание ситуации [3, с.29].

Каждый фрейм содержит множество терминалов (слов), к которым присоединяются другие компоненты. В данной работе мы рассматриваем такие когнитивные структуры, как фрейм, сценарий.

Когнитивный сценарий – абстрактная интерпретация говорящим ситуации внеязыковой действительности как повторяющегося динамического процесса [10, с. 69].

Фрейм рассматривается в работе как когнитивная структура, в рамках которой функционирует концепт. Фрейм представляет собой совокупность субфреймов.

Субфрейм – единство фрейм-элементов, в которых функционирует статичная часть концептов-элементов. Номинативное поле фрейм-элемента рассматривается как совокупность номинантов.

Номинант – это единство планов выражения и содержания языкового знака, реализующего компонент смысла как минимальную структурную единицу концепта-элемента.

Переходим к анализу внутренней формы абстрактного концепта *brainstorming* «мозговой шторм». Данный концепт образован из двух основ: *brain* – «мозг», *storm* – «шторм». С одной стороны номинация данного концепта выражена гиперболической метафорой – «мозговой шторм», а с другой стороны, налицо принцип аналогии, то есть явный элемент семантического переосмысления военного термина «шторм» в область познавательных актов.

Основное номинативное значение этого термина раскрывается в психологическом словаре: *in social psychology it refers to the generation of ideas by the members of a group for the purpose of solving a specific problem* [9, с. 19].

Американский физик А. Осборн в конце 30-х годов предложил «мозговой шторм» как групповой метод решения проблем, активизирующий творческую мысль. Его методика исходит из того, что при обычных приемах обсуждения и решения проблем возникновению новаторских идей препятствуют контрольные механизмы сознания и принципы традиционного авторитета [9, с. 188-189]. По мнению А. Осборна стимулирование творческой активности достигается благодаря соблюдению 4-х правил:

1. исключается критика во время работы группы;
2. количество идей должно быть как можно больше;
3. комбинирование идей, высказанных разными членами группы;
4. самая высокая оценка по баллам дается самой необычной «дикой идее» [5, с. 68]

Методику проведения «мозгового штурма» подтверждает следующий контекст:

Thus understood brainstorming is equally applicable to individual thinking as to the group technique that made the term and method popular. The four rules of brainstorming in a group are: 1. adverse criticism is taboo; 2. freewheeling is welcomed; 3. quantity is wanted; 4. combination and improvement are thought [12, с. 142].

Концепт *brainstorming* образует синонимический ряд (СР), состоящий главным образом из словосочетаний: *cooperation of experts, continuous systematic cooperation of a group of experts, problem-solving group, carefully devised coordination of efforts, creative cooperation, groupthink, set period of idea production research group, invention design group.*

В данном СР выделяется многокомпонентное терминологическое сочетание с последующим подчинением, в котором компоненты соединяются цепочкой и каждый последующий является опорой для предыдущего – *carefully devised coordination of efforts*. Увеличение числа компонентов в ТС сопровождается сцеплением в структурные группы, обладающие семантической целостностью: *continuous systematic cooperation of experts*. Комбинация одновременно двух прилагательных: *continuous* и *systematic* подчеркивают продолжительность тура мозговой атаки.

Второй этап исследования концепта *brainstorming* – анализ образных признаков в его структуре. В языке отобразилось свойство мышления человека, живущего в природной и социальной среде, переносить на свой ментальный мир антропоморфные и биоморфные характеристики, которые закреплены в виде метафор и метонимии.

Концепт «мозговой штурм» – *brainstorming* содержит признак – «военные действия», а именно: «атака», «штурм», «битва». *Brainstorming – assault of brains – «мозговой штурм» – «атака мозгов»*. Здесь налицо явление метонимии. В процессе мыслительной деятельности также реализуется вышеупомянутый признак: *to attack a problem – «напасть» vs. решать проблему, to confront the difficulties – «столкнуться с трудностями», to enforce the results – «укрепить результаты»*.

Ядерным признаком в концепте *brainstorming* выступает ментальный признак – «мышление». В свою очередь мыслительный процесс проходит четыре стадии: *preparation – «подготовка», incubation – «инкубация», insight – «озарение» и verification – «верификация»,* которые в нашем исследовании представлены как сценарии.

В концепте «мозговой штурм» – *brainstorming* выделяется вегетативный признак – «прирост», «созревание плода» – *fruitful period – «плодотворный период», fruitful brainstorming – «плодотворный мозговой штурм»*. В структуре концепта *brainstorming* зарегистрирован признак стихии – «текучесть» *flow of ideas – «поток идей», a free flow of thoughts – «свободный поток мысли», free-flowing nature of thinking process – «свободное течение мыслительного процесса»*.

Признаки строения характеризуются через характеристики домов *to construct the house of solutions – «построить дом решений», to put together the parts – «соединить блоки, части», to build a solution – «построить решение»*.

В структуре концепта *brainstorming* выявлен признак дикой птицы, диких животных, отличающихся свирепостью: *wild solution – «дикое решение», wild possibility – «дикая возможность»*.

Антропоморфичный признак – «сила», «слабость», включен в структуру концепта «мозговой штурм» *strength and weakness of brainstorming – «силы и слабости «мозгового штурма»*.

Музыкальный признак «соло» – *solo* выявлен как составляющий концепта *brainstorming – solo brainstormer – «отдельный участник мозгового штурма»*. У концепта «мозговой штурм» выделяется юридический признак, связанный с нарушением определенных правил, законов социума: *to violate logic – «нарушить логику», to violate habits*

of thinking – «нарушить правила мышления» или выдать лицензию, разрешение на отдельное действие: *to give a license to the mind* – «дать лицензию мозгу».

Мыслительная деятельность чрезвычайно эмоциональна, поскольку связана с неудачей или победой в процессе решения задач. Подгруппу эмоциональных признаков формируют «волнение», «отчаяние», что выражается предикатами *deliberately insert* – «отчаянно предложить», *to use analysis deliberately* – «отчаянно использовать анализ», *deliberate thinking* – «волнующее мышление», а также выявлен признак – «спокойствие», который отражает атмосферу проведения мозгового штурма – *easy-going atmosphere* – «свободная и легкая атмосфера», *to quiet the critical input* – «успокоить критическое предложение».

Концепт «мозговой штурм» моделируется когнитивной структурой – «фрейм», куда входят «субфреймы», выражающие подчинение. «Субфрейм» – «творческий мыслительный процесс» – *creating thinking*, включает элементы, выраженные сценариями: 1. Preparation. 2. Incubation. 3. Insight. 4. Verification, которые обозначают стадии мыслительного творческого процесса, а также в полевую структуру фрейма входит субфрейм – *supervisor* – арбитр, руководящий «мозговым штурмом», сюда включены элементы – сценарии организации и проведения тура мозгового штурма и субфрейм – «отдельный участник мозгового штурма» – *individual brainstormer*. Схематически фрейм «мозговой штурм», можно представить следующей схемой 1.

Стадия творческого процесса *Preparation* – подготовка, выступающая как элемент в субфрейме, представлена как сценарий, куда входят номинанты, выраженные предикатами, обозначающие изучение и знакомство с поставленной задачей: *to approach, to attack, to view, to confront, to study, to consider (a problem)*. Стадия инкубации – “*Incubation stage*” представлена сценарием куда входят предикаты *to shape, to clarify, to combine, to rearrange, to refine, to reconstruction (an idea)*. Данная стадия связана с процессом созревания решения задачи. Стадии «инсайт» – *insight* – (приход к решению) представлена сценарием, составленным из предикатов *to generate, present, discover, obtain (solution)*, которые, в свою очередь, являются номинантами. В стадии «инсайт» выделяется номинант *idea* – идея, которая объективируется прилагательными *valuable, practical, fresh, novel, crazy, ridiculous, original, absurd idea*. Стадия верификации – *verification stage* также представлен сценарием и составляющими его предикатами, она выражает оценку и проверку выдвинутой гипотезы, идеи: *to evaluate, to assess, check out, to examine (idea)*.

При коллективном творческом мышлении выделяется наиболее активная и продуктивная личность при выдвижении идей – «генератор идей» – *idea generator*, который является элементом субфрейма «творческий процесс». Данная лексема образует синонимический ряд из словосочетаний, которые отличаются метафоричностью: (*idea generator*) *key-decision maker, a “quick wit”, effective thinker, idea-producer, fluent thinker, originator of an idea, ingenious inventor, “wild bird”, high producer*.

В процессе коллективного мышления выделяется фразеологический оборот – “*mad as a hatter*” – «ошалелый», отличающийся также метафоричностью. Этот оборот аналогично *crazy idea* – «сумасшедшая идея» парадоксален по своей форме, так как служит средством особой похвалы «генератора идей», а не выражением его аномалии. “*Mad as a halter*” is a term of high praise when applied to person of marked intellectual endowment [12, с.73].

Приход к решению проблемы связан с выдвижением идеи решения проблемы, как результат творческого мыслительного процесса. Лексема «идея» выступает как элемент субфрейма – «творческая мыслительная деятельность». Семантический признак «новаторская» объединяет прилагательные в синонимический ряд, характеризую качество идеи: *valuable, crazy, practical, mature, absurd, ridiculous structural, unusual (idea)*.

В данном синонимическом ряду выдвигается подгруппа, объединенная по признаку «необычная» – *unusual: crazy, absurd, ridiculous*.

Следует особо остановиться на эвристическом термине *crazy idea*. Этот термин парадоксален, так как содержание не соответствует форме. Парадоксальность заключается в том, что речь идет о гениальной, непривычной идее, которая означает парадоксальность познавательной ситуации, нетрадиционность мышления, столкновение традиции с новым,

непривычным для многих в науке. Новизна, оригинальность выдвинутой в процессе коллективного творчества идеи отражается в терминологических сочетаниях, где два атрибута одновременно определяют термин *idea*. Один из определителей подчеркивает качество идеи, а второй усиливает это качество, например: *significant creative idea, radically new idea, fundamental new idea*.

В туре «мозгового штурма» активную роль играет арбитр, который руководит и оценивает групповое творческое решение проблем. В английском языке он имеет неоднозначную номинацию: *brainstorming leader, brainstorming supervisor, job motivator, chairman*. Атмосфера проведения «мозгового штурма» должна быть свободной и благоприятной для участников. Такая благоприятная атмосфера выражается словосочетаниями: *easy-going atmosphere, unrestrained atmosphere*. Обязанности арбитра включены в субфрейм “*supervisor*”, который содержит несколько сценариев, связанных с его деятельностью в процессе мозгового штурма. Функции арбитра выражаются предикатами и содержат несколько этапов. На первом этапе происходит знакомство членов группы со специфической проблемой, что выражается глаголами: *formulate, suggest, propose, outline, present, clarify (a problem)*. После знакомства с проблемой участники приступают к анализу и решению проблемы, что выражается предикатами, объединенными общим признаком «изучать проблему» *study, undertake, try out, attack, consider (a problem)*.

Процесс выдвижения идеи решения проблемы выражается предикатами с общим признаком – «создавать»: *generate, produce, provide, suggest, offer, construct (idea)*. В функции арбитра входит также оценка выдвинутой идеи решения проблемы. Сценарий данного субфрейма выражается различными конструкциями, наиболее распространенная – локативная конструкция, которая передается глаголами. Оценка и регистрация выдвинутых идей выражаются предикатами: *to recode results, to evaluate, to record results on the blockboard, to ensure results, to check out results, to voice opinions, to examine list of ideas*. В орбиту данного субфрейма входят конструкции, отражающие время, выделенное для решения проблемы, что выражается словосочетаниями: *set period of idea production, to determine when the end*.

Таким образом, метод коллективного творческого мышления *brainstorming* – «мозговой штурм» включает ряд концептуальных признаков, отражающих его внутреннюю структуру. Анализ структуры концепта *brainstorming* произведен с точки зрения принципа антропоцентризма на основе здравого смысла, опыта восприятия мира индивидом. Для анализа привлекались различные научные контексты, связанные с групповым творческим мышлением.

Было выявлено, что концепт *brainstorming* характеризуется широкой словосочетаемостью, что объясняется молодостью эвристики – науки о творческом мышлении.

Для более полного представления содержания концепта *brainstorming* «мозговой штурм» в данной работе предложено его представление языковыми когнитивными структурами – фрейм и сценарий.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Алефиренко Н.Ф. Вербализация концепта и смысловая энергетика языкового знака. / Н.Ф. Алефиренко // Проблемы вербализации концептов в семантике языка и текста. Материалы междунар. симпозиума. 2003. – Волгоград, 2003. – С. 3-13.
2. Болдырев Н.Н. Концептуальное пространство когнитивной лингвистики / Н.Н. Болдырев // Вопросы когнитивной лингвистики. – 2004 № 1, с. 88-36.
3. Гак В.Г. Русская динамическая картина мира. / В.Г. Гак // Русский язык сегодня сб.ст. Вып. 1. – М.: Азбуковник, 2000. – С. 36-44.
4. Краткий психологический словарь. / Общ. ред. А.В. Петровского и М.Г. Ярошевского. – М.: Полиздат, 1985. – 431 с.
5. Кубрякова Е.С. Язык и знание / Е.С. Кубрякова. – М.: «Языки славянских культур», 2004. – 560 с.
6. Лук А.Н. Мышление и творчество. / А.Н. Лук – М.: Политиздат, 1976. 141с.
7. Минский М. Фреймы для представления знаний / М. Минский. Пер. с англ. / Под ред. Ф.М. Кулакова. – М.: Энергия, 1979. – 152 с.
8. Овчинников Н.Ф. Новый взгляд на мышление / Н.Ф. Овчинников. – Ростов-на-Дону, РостИздат, 2008. – 59 с.
9. Огнева Е.А. Когнитивное моделирование концептосферы художественного текста / Е.А. Огнева. – Белгород, 2009. – 278 с.

10. Попова З.Д. Очерки по когнитивной лингвистике / З.Д. Попова, И.А. Стернин. – Воронеж, 2001. – 192 с.
11. Barron F. Creative person and creative process./ F.Barron. – N.Y. – 1981 – 132 p.
12. Dictionary of human behaviour. Ed. by D.Statt. – London, 1981. – 132 p.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Раїса Стеванович – кандидат філологічних наук, доцент, викладач кафедри теорії та практики перекладу Чорноморського Національного університету імені Петра Могили місто Миколаїв.

Наукові інтереси: евристика, дослідження розумової творчої діяльності

УДК 81'28:398.

ШЛЮБНА ТЕМАТИКА У ВЕСНЯНОМУ ОБРЯДОВОМУ ТЕКСТІ (НА МАТЕРІАЛІ СЕРЕДНЬОПОЛІСЬКИХ ГОВІРОК)

Марина ШАРАПА (Житомир, Україна)

У статті розглянуто вербальні та різнопланові невербальні одиниці середньополіського весняного обрядового тексту, які репрезентують тему шлюбу – одну із тем плану змісту, що формують семантичну цілісність календарної обрядовості; з'ясовано особливості реалізації уявлень про засудження безшлюбності в мовному та позамовному аспекті обрядів «колодки»; виявлено особливості структури, походження та функціонування обрядової лексики у взаємозв'язках та взаємозумовленості з одиницями акціонального, реалемного, атрибутивного, темпорального, локативного планів та плану станів, почуттів, процесів, явищ, уявлень.

Ключові слова: середньополіські говірки, календарна обрядовість, картина світу, тема шлюбу, обрядовий текст, колодка.

В статье рассмотрены вербальные и разноплановые невербальные единицы среднеполюсского весеннего обрядового текста, которые репрезентируют тему брака – одну из тем плана содержания, формирующих семантическую целостность календарной обрядности; выяснены особенности реализации представлений про осуждение безбрачия в языковом и внеязыковом аспекте обрядов «колодки»; выявлены особенности структуры, происхождения и функционирования обрядовой лексики в взаимосвязях и взаимоопределенности с единицами акционального, реалемного, атрибутивного, темпорального, локативного, планов и плана состояний, чувств, процессов, явлений, представлений.

Ключевые слова: среднеполюсские говоры, календарная обрядность, картина мира, тема брака, обрядовый текст, колодка.

Middle Polissia spring ritual text is a semiotic unity, formed on the basis of subjects of the content of the whole calendar cycle. Their researching helps to find out the semantics of verbal and nonverbal units of folk calendar individual elements and determine their origin, formation and development. Topicality of folk calendar research, is in identifying the main semantic dominants of the whole calendar cycle and its elements, and people's mythological representations of world picture which are reflected in the calendar cycle.

The article deals with verbal and nonverbal diverse units of Middle Polissia spring ritual text that represent the theme of marriage which is one of the themes of the content that form the semantic integrity of calendar rites. The features of realization of ideas about the condemnation of celibacy in lingual and beyond lingual aspect of "kolodka" ritual are defined. The special features of the structure, origin and functioning of the ritual vocabulary in the relationship and interdependence of actional, agentive, temporal, locative units of ritual text and the units of feelings, processes, ideas.

Ritual elements that represent the theme of marriage ceremonies in the spring rituals are the rudiments of representations of condemnation of single (unmarried) young people and their marriage stimulation. Ritual elements also show associative connections between nature and female fertility. They give a possibility to make suggestions about vegetation that is the personification of the tree of life, natural forces. All the elements confirm the genetic, historical and typological connection between calendar and wedding ceremonies.

Keywords: Middle Polissia dialects, calendar rituals, picture of the world, the theme of marriage, the ritual text, "kolodka".

У змісті календарних обрядів відображено прагнення давньої людини за допомогою ритуалу зберегти життєвий порядок: стимулювати здійснення перебігу необхідних природних та життєвих подій; захистити людину, худобу, навколишнє середовище та простір від впливу всього негативного; використати життєдайні сили природи; заручитися підтримкою та допомогою померлих предків тощо. Семантичну єдність календарної обрядовості зумовлюють міфологічні уявлення, які лежать в основі творення єдиної картини світу.

Дослідники слов'янської традиційної культури (етнографи, фольклористи, діалектологи) зробили значний внесок у створення фактологічної бази щодо народного календаря різних етнічних традицій та регіонів Славії. Але, якщо на емпіричному рівні народний календар виявився одним із найбільш розроблених розділів слов'янського народознавства, то з семантичної точки зору цей багатий матеріал залишається майже не

вивченим. Практично не вивченим залишається також мовний компонент календаря – народна календарна номінація, причиною чого, ймовірно, є незаперечний факт змістової залежності народного календаря від християнського і, відповідно, вторинність народної (діалектної) номінації свят і календарних дат щодо канонічних назв християнського вжитку [16, с. 16–17].

У фундаментальному дослідженні Т. Агапкіної “Мифопоэтические основы славянского народного календаря. Весенне-летний цикл” представлено комплексний фольклорно-етнолінгвістичний підхід до вивчення весняно-літнього циклу народного календаря в сукупності всіх жанрових складових та в контексті слов’янської духовної культури [1]. У роботі окремо розглянуто тему символічного засудження неодруженої (незаміжньої) молоді та стимулювання шлюбу, з’ясовано основні семантичні та символічні акценти слов’янських звичаїв, поєднаних під назвою «колодка». Змістову сторону весняно-літнього циклу автор осмислює як цілісне утворення, що зберігає міжетнічну (загальнослов’янську) єдність, тому постає необхідність вивчати не семантику окремих календарних свят, а досліджувати найбільш повний набір загальнослов’янських міфопоетичних домінант всього весняно-літнього циклу народного календаря та їх основні жанрові й ареальні варіації.

Середньополіський весняний обрядовий текст – це семіотична цілісність, сформована на основі тем плану змісту всього календарного циклу, дослідження яких полегшує встановлення семантики вербальних і невербальних одиниць окремих елементів народного календаря та з’ясування їх походження, витоків формування та розвитку.

Серед таких основних традиційних народних цінностей як урожай зернових, городніх та плодово-овочевих культур, приплід худоби та домашньої птиці, захист від стихійних лих та нечистої сили, здоров’я тощо, набуття яких відбувається за допомогою ритуалу, важливе місце посідає шлюб [1, с. 511]. Учені зазначали, що календарна й весільна слов’янська обрядовість (як і фольклор) пов’язані не тільки з багатьма явищами народного побуту та творчості, але й між собою – генетично, історично, типологічно. Пісенний репертуар календарних і весільних обрядів – частини цілого, елементи системи. Відомо, що весільний репертуар входив у систему календарного фольклору [9, с. 147, 150]. Календарні звичаї, спрямовані (у перспективі) на досягнення шлюбу, досить різноманітні – як за складом учасників, так і за своєю формою та функціями (ритуалізовані форми знайомства й спілкування молоді, оглядини, відкрите демонстрування намірів і вподобань (пристрастей) та магичні практики для стимулювання або прискорення шлюбу) [1, с. 494]. У багатьох народів усіх частин світу засвідчені ідеї про магичний зв’язок між продуктивністю природи та плодючістю людини (жінки), які відображені в циклі календарних обрядів [15, с. 103].

Тема *шлюбу* у весняних календарних обрядових текстах часто реалізується в мотивах символічного осуду неодруженої (незаміжньої) молоді та стимуляції шлюбів. Багатодітність здавна сприймали як добро і як Боже благословення, а бездітність, безшлюбність – як нещастя, як покарання Боже. Небажання та невміння взяти шлюб рішуче засуджувала община. Крім того, безшлюбність, за магичною асоціацією, негативно впливала на інші сфери репродукування: викликала неврожай, провокувала голод, вимирання худоби та інші негативні наслідки [1, с. 204; 15, с. 101]. Так, особливе місце у святкуванні *Масляної* посідають обрядові дії, пов’язані з шлюбно-статевими відносинами молоді. Звичаї ритуального, часто жартівливого, покарання дівчат, які не вийшли заміж минулого року; хлопців, які не одружилися, відомі майже всім європейським народам [8, с. 340]. У східних слов’ян основним звичаєм, спрямованим на висміювання молодих хлопців та дівчат, що не взяли шлюб, є *волочіння колодки* [1, с. 215]. Звичай *волочити колодку* описаний багатьма вченими, які досліджували українські календарні обряди, зокрема *Масляну*. Завдяки цьому звичаю та звичаю *народження колодки*, у яких цей обрядовий предмет символізував продовження роду, частину міфічного дерева життя [5, с. 238], свято *Масляної* нерідко мало назву *Колодка* або *Колодій*. Звичай *колодки* відомий у територіальних варіантах. Так, колодку могли прив’язувати матері чи батьку незаміжньої дівчини чи неодруженого парубка; парубкові, який мав позашлюбну дитину [1, с. 217; 10 (3: 33)] тощо. Пізніше поліно почали замінювати більш простими та легшими предметами: квітами, стрічками, хустинками, які часто називали *колодкою* [1, с. 218]. Але найчастіше колодку за традицією

прив'язували неодруженим парубкам (рідше незаміжнім дівчатам), щоб швидше взяли шлюб [1, с. 215–216; 5, с. 236]. Нерідко *волочіння колодки* не мало ніякого відношення до молоді чи до матрімоніальної тематики. Наприклад, на Чернігівщині під назвою *тягати колодку* поширений обряд гостювання сусідніми будинками або селом; на Західній Україні та на Прикарпатті, у тих місцях, де збереглися спогади про *волочіння колодки* на Масляну, звичай з колодкою сприймали винятково як привід для отримання пригощання [1, с. 219]. Така трансформація основного звичаю зафіксована й у середньополіській обрядовості (Яполоть Костопільський р-н та Липки Гошанський р-н Рівненська обл.).

У слов'янських обрядових текстах *колодка* – це обряд Масляної, у якому незаміжнім дівчатам та неодруженим хлопцям прив'язували до ноги дерев'яну колоду (або інший предмет) на знак осуду або покарання за те, що вони вчасно не взяли шлюб. Обряд отримав назву за основним ритуальним предметом [12 (2: 541)]. У семантиці назви можна простежити мотиви важкої кари [10, с. 19]; бар'єру, який постає на шляху й гальмує рух; перешкоди, ускладненого чимось руху: сх.-слов. *колодка*, словац. *klát*, пол. *kloc*, зокрема, позначають предмети, які обмежують переміщення тварин й людей; дієслова *волочити*, *тягнути* й форми, похідні від них, також мають значення 'зволікати з чим-небудь', 'відкладати якусь дію чи рішення'; також в обрядовому вжитку *колодка* могла бути символом відсутньої шлюбної пари; символом поєднання молодих людей у пару [12 (2: 541–544)]. Такі конотативні ознаки обрядового символу лежать в основі творення культурної семантики слова *колодка*. В українських словниках назва *колодка* зафіксована як компонент предикативно-об'єктних словосполучень: *волочити колодку* – 'звичай чіпляти колодку неодруженому парубкові, який повинен волочити її, поки не відкупиться' [4, с. 189; 14 (2: 271)], *віддавати колодку* – 'великодній звичай давати парубкам писанки в обмін на танок, тобто музику до танців' [14 (2: 271)]. У російських народних говорах обрядова назва *колодка* має значення 'прикрашена палиця, яку під час масляничних розваг прив'язували до ноги неодруженого парубка (або незаміжньої дівчини) ніби в покарання за те, що він не одружився (вона не вийшла заміж), вимагаючи викуп грошима або горілкою', ця назва входить до складу словосполучення *волочити колодку* [13 (5: 71); (14: 158)]. У слов'янських мовах ідентичними є назви, які позначають об'єкт та інструмент ритуалу, а також фразеологія, яка описує обрядові дії: рос., укр., біл. *волочити колоду*, словен. *vleči ploh, klado*, укр., біл. *цягати, тягнуть колодку*, пол. *ciągnąć kloc*, пол. діал. *dźwigać kloc*; рос., укр., біл. *чіпляти, вішати, в'язати колодку*, пол. *przespierać, przepinać, przywiązują kłosa* [12 (2: 541)].

У обрядовій традиції обстежених населених пунктів назва *колодка* зафіксована зі значенням 'стовбур зрубаного дерева, очищений від гілля, який на Масляну чіпляли на шию неодруженим парубкам' входить до предикативно-об'єктного словосполучення *чіпляють колодку* (Селець Народицький р-н Житомирська обл.). Зауважимо, що в деяких населених пунктах Середнього Полісся назва *колодка*, втративши своє первинне обрядове значення, входить до складу предикативно-об'єктного словосполучення *тягнути колодку*, тобто 'гуляти, співати, веселитися, випивати на Масляну' (Яполоть Костопільський р-н Рівненська обл.), 'ходити один до одного в гості на Масляну' (Липки Гошанський р-н Рівненська обл.). Імовірно, в обрядовій традиції цих населених пунктів залишилася первинна назва обряду, яка після нівелювання семантики основного обряду перейшла на один із його додаткових елементів. Відомо, що в структурі обряду *колодки* були елементи обходу будинків та гуляння, пригощання під час викупу, який вимагала громада найчастіше від неодружених хлопців [1, с. 215–217]. Так, у словнику Б. Грінченка зі значенням 'гуляти, випивати на гроші, отримані як викуп від колодки' зафіксовано словосполучення *справляти колодій* (*Колодій – понеділок Сирного (Масляного) тижня*) [14 (2: 271)]. На Сумщині побутують семантично диференційовані дві назви: 1) *тягати / волочити колодку* – 'гуляти весь тиждень, переходячи з будинку в будинок, іноді – переносячи з собою солом'яну ляльку' та 2) *прив'язувати колодку* – 'чіпляти колодку дівчатам та хлопцям, що не взяли шлюб' [11, с. 233–234].

Обрядова назва *колодка* може стосуватися як ритуального предмета та обряду, у якому використовують цей предмет, так і з календарної дати, коли виконували обряд. Відомо, що в

поліській обрядовій традиції *колодкою* також називають ‘четвер сиропусного (Масляного тижня)’ [16, с. 117]. У обрядових західнополіських текстах до семантичної структури назви *колодка* належать такі елементи: 1) ‘свято Масляна, коли неодруженим парубкам або їх батькам чіпляли до ніг колодку’; 2) ‘група людей, які святкують (відзначають) Масляну’ [3 (1: 236–237)].

Отже, назва обрядового предмета *колодка* є семантичним дериватом від позаобрядової назви. Українська лексема *колодка* в обрядовому вжитку відома на позначення ритуального предмета, назви обряду та його учасників, хрононіма.

Зв’язок із шлюбною тематикою мають також обрядові дії весняного циклу, спрямовані на виявлення спроможності дівчини сорок раз підстрибнути на дошці, не впавши, або зламати сорок дощечок, що вказувало на зрілість та готовність дівчини до шлюбу. На території Нижньої Прип’яті такі звичаї віднесені до дня Сорока святих і називаються *скакати на дошках, скакати в дошки, ламати дошки, гуляти у скокалки, скакати у скокалки*, тобто стрибати на дошці, яку клали поперек колоди (вид гойдалки) [2, с. 68–72]. Такі уявлення щодо стимулювання шлюбів є реалізацією опозиції *одружений : неодружений, заміжня : незаміжня*.

Тема шлюбу відображена й у весняній календарно-обрядовій пісенності українців. Однією з основних груп веснянок є веснянки з мотивом парубання, у яких у алегоричній формі “мандрівоньки” втілено потребу молодого парубка знайти собі дружину-супутницю всього подальшого життя [7, с. 219], наприклад:

*А ўже \весна, а ўже к\расна,
 Ис:т\р`ех \вода \капн`е.
 Моло\дому коза\ков`и
 Мандр`е\вон`ка \пахне.
 О хоч \пахне, хоч н`е \пахне,
 А йа \буду \йес`ц`и,
 Кол`и б`м`ен`и \д`еўкоўу
 На по\сад`и \сес`ц`и.*

(Берестя Дубровицький р-н Рівненська обл.)

Мотив парубання можна простежити й у своєрідному реляційному розвитку – від 1) жартівливо-розважального глузування як стартового стану майбутніх інтимних стосунків до 2) парубання через взаємну згоду та 3) сватання [6, с. 229].

1) *Ої \в`есно, \в`есно, шчо ти нам пр`їнесла,
 Ко\робочку \маку – д`еў\чатам на по\смаку,
 \Ложечку \бобу – х\лопц`ам на хво\робу*
 (Стовпинка Олевський р-н Житомирська обл.).

2) *\Б`ели`їе \зуси...
 На \б`істру \р`ечку тїї пол`ет`ел`и.
 Пої\д`и, д`еў\ч`їно, позаї\маї \зус`и,
 \Целуї хлоп\ч`їну ў \чорнийе \зуси.
 Ої хоч по\це\луйу, тої н`е чу\жого,
 С\вого Лванка, шче ї моло\дого*
 (Замисловичі Олевський р-н Житомирська обл.).

3) *Ої \бором – боро\нойу,
 Хто ж до нас \йед`е з ве`чори\нойу,
 Хто до нас \йед`е, хлоп\ч`їна п`їяній,
 Откри\вай, \д`їўко, йа ж твої ко\ханий.
 Н`е отч`ї\н`уса, \бат`ка бо\йуса,
 Йа ж т\вому \бат`ку ў \ножк`и, ўкло\н`ус.
 \В`їшла На\д`ечка, даї над\спо\вала,
 \В`їшла д`еў\ч`їна, даї йо до\гнала.
 А в`и со\бак`и ў со\лому с\патиї,
 А тїї хлоп\ч`їна, хо\диї ж до \хатиї (2)
 Повеч`е\райем, по\л`ажем с\пати*

(Замисловичі Олевський р-н Житомирська обл.).

У середньополіських обрядових текстах весняного циклу тему шлюбу репрезентують такі одиниці:

– акціонального плану: *чіпляння колодки* – ‘обрядова дія, яку виконували на Масляну, спрямована на засудження, висміювання неодружених молодих людей’: *Йак х\лопе"ц` не" же"ниїс`а, то й\о\му че"п\л`айут; йак не" оже"ниїс`а до \посту, то на пост вуон же"ниц:а не" \буде. Колодку на \шиїу, во\роўку, шо ў\держит`* (Селець Народицький р-н Житомирська обл.); *пригощання* дівчатами хлопців на Масляну – ‘обрядова дія, мотивом постановня якої є відносини протилежних статей’: *І х\лопци пр`і\ходили, і д`еў\чата ў\гош\чали х\лопц`іў, \тол`к`і не" да\вали руками шоб б\рали, і в`і\л\кою н`е, шоб ложкойу* (Рудня-Жеревці Лугинський р-н Житомирська обл.); *скакання* на дошках та *ламання* дощок – ‘забави, у яких спроможність дівчини виконати 40 раз одну дію вказувала на її зрілість та готовність до шлюбу’: *Ў с\кокалк`і ска\кали – т\реба \сорок \дошчок пере"б\ит`. Д`еў\чата і х\лопц`і гу\л`али* (Піхоцьке Овруцький р-н Житомирська обл.). *Ў с\кокалк`і гу\л`ал`і. К\лал`і та\ку пол`ен`аку \тоўсту, на йеї к\лал`і \дошку, од\не ста\вало на о`д\ном кон\це, а д\руге на д\ругом. Од\не пудс\коч`ит да п`ід\німе ту \дошку, те \падає на\зад на \дошку, то то\го пудк`і\дає. Так гу\л`ал`і, да \каїут`, шо тре \сорок \дошч`ок зло\мат`* (Межирічка Радомишльський р-н Житомирська обл.);

– реалемного плану: *колодка* – ‘обрядовий предмет, який використовують в обряді, спрямованому на осуд, висміювання неодружених (рідше незаміжніх) молодих людей’; *дошки* – ‘обрядові предмети, з якими виконували дії, спрямовані на з’ясування готовності дівчат до шлюбу’;

– агентивного плану: *неодружені парубки* – ‘основні персонажі обрядів зі шлюбною тематикою’; *незаміжні дівчата* – ‘тс’;

– атрибутивного плану: *неодружені парубки* – 1) ‘парубки, яких символічно осуджували за зволікання з одруженням’, 2) ‘потенційні шукачі своєї пари’; *незаміжні дівчата* – ‘потенційні шукачі своєї пари’;

– локативного плану: *вулиця* – ‘місце, де відбувалися гуляння молоді’;

– темпорального плану: *Масляна* – ‘період виконання обрядів зі шлюбною тематикою’; *Сорок святих* – ‘тс’.

– плану станів, почуттів, процесів, явищ, уявлень: *засудження неодружених парубків, стимулювання до шлюбу, бажання молодих дівчат вийти заміж, жартівливе глузування дівчат та хлопців, парування, сватання*.

– вербального плану: *чіпляти колодку; дівчата вгощали хлопців; дівчата й хлопці гуляли; гуляти (скакати) в скокалки; сорок дощок перебити (зламати)* та обрядові фольклорні тексти: *веснянки*.

Отже, обрядові елементи, які репрезентують тему шлюбу у весняній обрядовості, є рудиментами уявлень про осудження неодруженої (незаміжньої) молоді та стимулювання їх шлюбу; про асоціативний зв’язок плодючості природи та жіночої фертильності; про рослинність як уособлення дерева життя, природної сили, до якої, зокрема, залучали молодь й під час весільних обрядів. Тому перспектива досліджень явищ традиційної народної духовної культури полягає, зокрема, й у виявленні основних смислових домінант календарного циклу та його елементів, відображених у ньому міфологічних уявлень народу про картину світу.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Агапкина Т. А. Мифопоэтические основы славянского народного календаря. Весенне-летний цикл / Т. А. Агапкина. – М. : Индрик, 2002. – 816 с.
2. Агапкина Т. А. Очерки весенней обрядности Полесья / Т. А. Агапкина // Славянский и балканский фольклор. Этнолингвистическое изучение Полесья. – М. : Индрик, 1995. – С. 21–107.
3. Аркушин Г. Словник західнополіських говірок : у 2-х тт. / Г. Аркушин. – Луцьк : РВВ “Вежа” Волин. держ. ун-ту ім. Лесі Українки, 2000. – Т. 1. – 353 с.
4. Білецький-Носенко П. Словник української мови / підготовка до друку, вступна стаття В. В. Німчука / П. Білецький-Носенко. – К. : Наукова думка, 1996. – 423 с.
5. Войтович В. Українська міфологія / В. Войтович. – К. : Либідь, 2002. – 664 с.

6. Гарасим Я. Нові записи з древньої Овруччини : огляд жанрів та сюжетів / Я. Гарасим // Полісся України : матеріали історико-етнографічного дослідження. – Вип. 2. Овруччина. 1995. – Львів : Інститут народознавства НАН України, 1997. – С. 225–244.
7. Гарасим Я. Поетичні жанри поліського фольклору / Я. Гарасим // Полісся України : матеріали історико-етнографічного дослідження. – Вип. 1. Київське Полісся. 1994. – Львів : Інститут народознавства НАН України, 1997. – С. 217–228.
8. Гроздова И. Н. Заключение / И. Н. Гроздова, А. С. Токарев // Календарные обычаи и обряды в странах зарубежной Европы. Весенние праздники. – М. : Наука, 1977. – С. 337–345.
9. Земцовский И. И. К проблеме взаимосвязи календарной и свадебной обрядности славян / И. И. Земцовский // Фольклор и этнография. Обряды и обрядовый фольклор. – Л. : Наука, 1974. – С. 147–154.
10. Килимник С. Український рік у народних звичаях в історичному освітленні : у 3-х кн., 6-ти тт. / С. Килимник. – К. : Обереги, 1994. – Кн. 2, Т. 3–4. – 528 с.
11. Пашина О. А. Календарный цикл в северо-западных селах Сумщины / О. А. Пашина // Славянский и балканский фольклор. Этнолингвистическое изучение Полесья. – М. : Индрик, 1995. – С. 230–250.
12. Славянские древности : Этнолингвистический словарь : в 5-ти тт. / под общ. ред. Н. И. Толстого. – Т. 2. – М. : Международные отношения, 1999. – 704 с.
13. Словарь русских народных говоров. – Т. 1–41. – М.–Л. (СПб) : Наука, 1965–2007.
14. Словарь української мови / упор. з додатком власного матеріалу Б. Грінченко. – Т. 1–4. – К. : Довіра – УНВЦ “Рідна мова”, 1996–1997.
15. Токарев С. А. Эротические обычаи / С. А. Токарев // Календарные обычаи и обряды в странах зарубежной Европы. Исторические корни и развитие обычаев. – М. : Наука, 1983. – С. 98–104.
16. Толстая С. М. Полесский народный календарь / С. М. Толстая. – М. : Индрик, 2005. – 600 с.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Марина Шарапа – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови навчально-наукового інституту філології та журналістики Житомирського державного університету імені Івана Франка.

Наукові інтереси: етнолінгвістика.

УДК 811.161.2

СУГЕСТІЯ В МАГІЧНИХ ТЕКСТАХ УКРАЇНСЬКИХ ЗАМОВЛЯНЬ

Світлана ШУЛЯК (Умань, Україна)

У статті досліджено особливості сугесції в магічних текстах українських народних замовлянь. Проаналізовано образи сакральної мови як носії сугестивного впливу в тексті. Вивчено домінуючі лексеми на позначення нумеративів та ознак впорядкованості простору у вигляді розгорнутих переліків. Визначено реалізацію у текстах українських замовлянь впливової функції мови. Розглянуто вплив знаків української етнокультури на підсвідомість реципієнта. Охарактеризовано сакральне слово як необхідний компонент народної медицини та описано організацію сугестивного мовлення.

Ключові слова: українські замовляння, сугесція, сакральна мова, текст, лексема, етнокультура, впливова функція мови.

В статье исследованы особенности суггестии в магических текстах украинских народных заговоров. Проанализированы образы сакральной речи как носителя суггестивного влияния в тексте. Изучены доминирующие лексемы на обозначение нумеративов и признаков упорядоченности пространства в виде развернутых перечислений. Обозначена реализация в текстах украинских заговоров влиятельной функции речи. Рассмотрено влияние знаков украинской этнокультуры на подсознание реципиента. Охарактеризована сакральная речь как необходимый компонент народной медицины и описана организация суггестивной речи.

Ключевые слова: украинские заговоры, суггестия, сакральная речь, текст, лексема, этнокультура, влиятельная функция речи.

The aim of the article is the investigation of peculiarities of suggestion in magic texts of Ukrainian folk spells.

The achievement of the aim is possible when coping with such tasks: to analyze the images of sacral language with suggestive influence in the text; to learn the dominant lexemes for denoting enumerative and characteristics of consistency in the space with the help of enlarged enumeration; to find out the realization of influential function in the texts of Ukrainian spells: to work on the influence of the signs of Ukrainian ethno-culture on the subconsciousness of the recipient; to characterize the sacral word as an essential component of the folk medicine and describe the organization of suggestive language.

The subject of the investigation is suggestion, and the object of it is the texts of Ukrainian folk spells.

To realize the aim and the tasks of the article we used special linguistic methods: descriptive (to specify the main definitions of the investigation); etymological (to define the origin of language means); formual and textologic (to interpret the characteristics of functioning of lexical units in the texts of Ukrainian spells).

Special organization of suggestive communication is realized in the rhythmic spells, structure of texts, syntax, state phrases, enumeratives, enlarged enumeration, magic strength of the voice. Suggestion is a powerful means of influence on psychological and biological health, and a sacral word is an essential component of folk medicine. Lexemes for denoting the signs of Ukrainian ethno-culture in combination with other sacral components have the influence on the subconsciousness of a person. In the texts of Ukrainian spells the influential function of the language is emphasized.

The perspectives of the following investigations are based on the learning of the peculiarities of the language in Ukrainian spells in comparison with other traditions.

Key words: Ukrainian spells, suggestion, sacral language, text, lexeme, ethno-culture, influential function of the language.

Дослідження особливостей сугестії в різних типах сакральних текстів і засобів сугестивного впливу на різних рівнях мови належать до актуальних напрямків сучасної лінгвістики [13, с. 1]. Зв'язок між міфом і явищем сугестії, сугестивність як характеристика міфопоетичного художнього континууму, уявлення про сакральні тексти як виразники експліцитної й імпліцитної сугестивної інтенції [13, с. 38] мають виняткове значення для дослідження мови замовлянь і, серед іншого, реалізації в них впливової функції мови.

Великий тлумачний словник визначає *сугестивний* як такий, що впливає на когонебудь, викликає у когось певні уявлення, настрої; пов'язаний з навіюванням [1, с. 586].

Теорія сугестивного походження мови Б.Ф. Поршнєва [10] обстоює винятково архаїчні джерела зазначеної мовної функції, передбачаючи, що «у витоках мови лежить потреба не в обміні інформацією, а в отриманні бажаного результату від висловлювання» [13, с. 39].

А.С. Слухай зазначає, що образи сакральної мови – це найбільш «сильні» елементи міфопоетичної моделі світу і водночас найбільш дієві засоби її творення, завдяки чому виступають як носії сугестивної інтенції в тексті [13, с. 43].

Сугестія як явище людської психіки є предметом розгляду передовсім психології. Однак це явище знаходить виявлення у сфері сакральних дійств, обрядів, тому виступає предметом зацікавлення дослідників магії і релігії. Не викликає сумніву роль сугестії в таких сферах, як політична діяльність, реклама і PR. Зокрема, використання сугестії у сфері телевізійної комунікації стало предметом дослідження О.М. Самусенко [12], в рекламній сфері – О.М. Олексюк [8].

Поряд із поняттям *сугестивна лінгвістика* [6] в сучасному мовознавстві існує поняття *сугестивний дискурс* [5].

Сучасна дослідниця сугестивного дискурсу О.М.Олексюк підкреслює, що явище мовленнєвого впливу на свідомість і підсвідомість людини завжди цікавило дослідників. Проте спроби системного підходу до з'ясування його глибинної природи оформилися лише в ХХ столітті з появою психо- і нейролінгвістики, комунікативної і когнітивної лінгвістики тощо. Найсучаснішими напрямками дослідження цього явища вважають насамперед сугестивну лінгвістику та нейролінгвістичне програмування з огляду на їхню комплексну природу, оскільки ці дисципліни перебувають на перетині мовознавства і психології, логіки, соціології, історії, філософії, когнітології, нейрофізіології, що забезпечує багатовимірне дослідження мовленнєвого впливу [8, с. 1].

Мета нашої статті – дослідити особливості сугестії в магічних текстах українських народних замовлянь. Досягнення поставленої мети стає можливим за умови виконання таких завдань: проаналізувати образи сакральної мови як носії сугестивного впливу в тексті; вивчити домінуючі лексеми на позначення нумеративів та ознак впорядкованості простору у вигляді розгорнутих переліків; визначити реалізацію у текстах українських замовлянь впливової функції мови; розглянути вплив знаків української етнокультури на підсвідомість реципієнта; охарактеризувати сакральне слово як необхідний компонент народної медицини та описати організацію сугестивного мовлення.

Основою реалізації сугестії в замовляннях є, з одного боку, їх прагматична орієнтованість, а з іншого – ритміко-стилістична організація [13, с. 96], у замовляннях найбільшою мірою експліковані ознаки впорядкованості й оречевленості простору у вигляді розгорнутих переліків його елементів або об'єктів магічного впливу [13, с. 14-15]. У замовлянні на кшталт: *Буду мову творити, / Ляк виманяти-виганяти, / На сухий ліс посилати; / На сухий ліс, на чорне болото, / На бистрі ріки, на чисті потоки, / На тонкі лози, на синє море. / А на тому морі острів, а на ньому – дуб, / А на тому дубі – сім гілляк, / А на тих гілляках – по три гнізда, / А в тих гніздах – по пташці, / А в кожній пташці – по три пташенята; Будуть вони ляк дзьобати, / На сухий ліс посилати і гнати: / Там йому пити-гуляти, / А рабові Божому (ім'я) ляку не знати* [2, с. 36] спостерігаємо елементи світобудови, за допомогою яких створюється навколишній простір: *сухий ліс – чорне болото – тонкі лози – синє море – острів – дуб – гілля – гнізда – пташці – пташенята*, а також нумеративи:

один, три, сім, що мають особливе символічне значення та відіграють значну роль у синтаксичній будові тексту лікувального замовляння. Спостерігаємо словосполучення *першим разом*, яке відображає найкращий етап для виконання замовляння, наприклад: *Першим разом, луччим часом / Вимовляю, виговораю рабі Божій (ім'я) / Ружу, бешиху...* [2, с. 60]; *Першим разом, за Божим приказом / Вимовляю бешиху, спальною бешиху!* [2, с. 62]. Зустрічаємо також число *сімдесят п'ять*, наприклад: *Я тебе вишіптую, вибавляю, вимовляю / З його рук, з його ніг, з його пальців, / З його семидесяти п'яти сугавців, / З його жил, / З його семидесяти п'яти пажил* [2, с. 63].

Сугестія, а саме навіювання і самонавіювання, давно звернула на себе увагу як потужний чинник впливу не тільки на психічну гармонію особистості, а й на її біологічне здоров'я; сакральне слово є невіддільним компонентом народної медицини [7; 14], як-от: *З чим народився раб Божий (ім'я) – / Тим і хворів раб Божий (ім'я): / Тепер ти не хворітимеш! / Будьте мої слова легкі, крепкі: / Тим словам замок – море, ключі – зуби. / Худа думка, ступай у вітер, / Вітер – у камінь, камінь – у воду. / Будьте слова мої крепкі та міцні, Міцніші від булатного ножа, / Крепші від орудійного ствола. / Уста мої – замок, язик мій – ключ!* [2, с. 31]; *Мечами-сікачами переляк відганяю, / Відзиваю, відхрецюю, відкликаю, / Сікачами-мечами нечистого духа виганяю, / Хрещеному, молитвеному (ім'я) / Допомагаю* [2, с. 31].

Особлива організація сугестивного мовлення реалізується в ритміці замовлянь [11; 15], структурі замовлянь [9], синтаксисі [14].

Ритмізація замовлянь та інших індивідуальних магічних формул, поява виразно віршованої структури, а часом і рим пояснюється не естетичною настановою, а тільки намаганням посилити дійовість і полегшити запам'ятовування тексту, в якому проминання або викривлення якогось слова могло, як вважалося, послабити магічну силу, а то й взагалі зруйнувати всю справу [11, с. 470], як-от у замовлянні пристріту: *Пристріт водяний, пристріт кров'яний, / Пристріт кістяний, пристріт мозковий – / тут тобі не бувати, / Всередині не вживати, / Косточок не ламати, / Крові не роздражати, мозку не колупати! / Іди собі на очерета, на болота, / Там будеш розкошувати, / Гнилі колоди жувати* [2, с. 48-49].

У структурі лікувальних замовлянь бажана відсутність хвороби показується як уже здійснений факт, зокрема у тексті: *У землі черв'яки, у воді щуки, / У небі місяць. / Коли вони зберуться, / Щоб рахувати гриби у лісі, / Тоді нехай і болять / У раба Божого (ім'я) зуби. Амінь* [2, с. 66]; хвороба виганяється через ствердження її відсутності тут і тепер, як-от: *Тут тобі не стояти, серденько не нудити, / Голівоньки не бити, / Червоної крові не пити, / Білого тіла не в'ялити, / Жовтої кості не сушити, / А йди собі на сухі ліса, / На болота, на очерета, / Де вітер не віє, де сонце не гріє, / Де курячий глас не заходить. / Від народженої, молитвеної, / Хрещеної (ім'я) / З хати – вітром, а з двору – димом* [2, с. 51].

Формули, наявні в діалогах, підтверджують і посилюють магічний вплив, повідомляючи про відсутність хвороби в майбутньому або висловлюючи побажання цього [9, 123-124]: *Йшла Божя Мати через кленові мости. / Стрінув її Господь Бог і питає: – Куди, Маріє, йдеш? / – Йду до раба Божого (ім'я) / Вроки скидати / З очей, з плечей, із рук, із ніг!* [2, с. 53].

У замовляннях фігурують складні синтаксичні конструкції з зіставними часовими відношеннями на зразок: *Приступаю солодку болячку говорить! / Добрий день, солодка болячко безверха, / Чого ти розходилась, / Чого ти розбушувалась? / Поки я тебе не знала – / Я тебе не виговорала, / А тепер я тебе знаю і виговораю: / Розійдися, розійся й розтупися / З кості, з жил, з (ім'я) живота!* [2, с. 57].

Навіювальним властивостям замовлянь сприяють численні повтори, рими, накопичення слів однієї частини мови, як-от у тексті: *Пречиста свята Мати, / Прийди мені помагати, / Рожденій, хрещеній, молитвеній (ім'я) / З вітру і підвію, з пристріту й уроку, / З данне і посмішки, з нерву і склерозу, / З менінгіту чорну хворобу виганяти. / Ти – переляк-перелячище, / Чи ти хлопчачий, чи дівчачий, / Чи ти мужицький, чи женський, / Чи ти панський, чи циганський, / Чи ти куриний, чи гусиний, / Чи ти пташиний, чи тваринний, / Чи ти котячий, чи собачий, / Чи ти свинячий, чи товарячий, / Чи ти ужачий, чи жаб'ячий, / Чи ти подуманий, чи погаданий, / Чи ти приспаний, чи присланий, / Чи ти*

ночний, **чи** полуночний, / **Чи ти** світовий, **чи** зоряний, / **Чи ти** водяний, **чи** огняний, / **Чи ти** з вітру, **чи** з підвію, / **Чи ти** громовий, **чи** з пристріту, / **Чи ти** стінний, **чи** посміяний, / **Чи ти** злостивий, **чи** клопотливий, / **Чи ти** підметений, **чи** сквозняковий, / **Чи ти** зміряний, / **Чи** з-під сліду землі взятий, / **Чи ти** завитки завитий, **чи** перезавитий, / **Чи ти** розорваний, **чи** мертвий, / **Чи ти** насланий, **чи** з народу взятий? [2, с. 32-33].

У текстах замовлянь часто за допомогою звертаються до вищих сил, як-от: *Я з словами, а Господь – з поміччю!* [2, с. 63]; *Ішла Божя Мати, / Золотою ляскою впиралася, / До (ім'я) дороги питалася. / Ішла вона радужку давати, / Враз на місце постановляти. / Не сама постановляю – / Сам Господь і святий Юрій постановляє: / Не на раз, не на два, не на рік – а на вік!* [2, с. 65]; *Орданська ріка, / Ти очищаєш луги й береги, / Очисти народженого, хрещеного (ім'я) / Од його болєзні!* [2, с. 63] і, переконуючи людину в позитивному результаті прохання, впливаючи на її підсвідомість, такий текст має терапевтичний ефект.

У сугестивній лінгвістиці мовленнєвий вплив виступає основним об'єктом дослідження і спирається на уявлення про мову як сугестивне явище з провідною впливовою функцією [8, с. 6]. Показовим є замовляння *Ангеле Сохранителю, Пресвятая Мати, / Зоря-зоряниця, всім зорям царця, / Ясний Місяць, світлі Зорі, / Візьміть від раба Божого (ім'я) / Безсоння-бездрімотницю та всяку хворобу / й однесіть у бурхливе море, / У безодню чорну, в п'тьму чортову. / Прийди до (ім'я) сон святий пречистий, / Забери від (ім'я) напасть згубну / І дай рабу Божому (ім'я) одужання – / Нині й довіку. Амінь* [2, с. 66], у якому поєднуються такі знаки української етнокультури: *Ангел-Сохранитель* – «надприродна істота, посланець, вісник Бога, захисник, заступник, охоронець» [4, с. 13], *Пресвятая Мати* – «Богоматір» [4, с. 479], *зоря-зоряниця, зорі* – «у народі здавна святі й праведні, бо супроводжують людину від народження до смерті» [4, с. 254], *місяць* – «здавна об'єкт релігійного поклоніння (як сонце і зорі)» [4, с. 369], *чорт (безодню чорну, в п'тьму чортову)* – «за народними уявленнями – господар пекла» [4, с. 643] тощо, своєю потужним змістом сприяють досягненню запланованої мети – зцілення від безсоння. Важливого значення набуває відповідна інтонація замовного тексту.

В українських народних замовляннях за допомогою психологічного паралелізму виражені дохристиянські народнопоетичні уявлення про співвіднесення людини зі світовим деревом і, ширше, рослинним світом, тваринним царством, небесними світилами, водним простором: *Місяцю, місяцю молодий, / у тебе ріг золотий, / тобі на підповня, / мені на здоров'я* [3, с. 10]; *Водице-здравнице, говірнице, / Як ти в Бога славна, / Так аби славен був / Рождений, хрещений (Петро) / Во віки віків!* [3, с. 25]; *Як вода долі ріков тече, так би твоя хвороба від тебе утекла, як вода не вернеться вгору, так би ся твоя хвороба до тебе нигде не вернулася* [3, с. 57]; *Як сонце, місяць, зорі / І Господь Бог на небі славні, / Так щоб рождена, хрещена (Ганна) / Була в мирі славна і жива / На многая літа!* [3, с. 27]; *Господи, іду я між чужих християн з ведмежою силою, з залізними зубами, з вовчими лапами. Ведмежою силою одідмусь, а залізними зубами одгризусь, ні пристріту, ані вроків не боюсь! Амінь!* [3, с. 56]. Людина органічно вплітається до цілісної системи світобудови, що, поряд зі зверненнями до символіки освяченого народною традицією історичного минулого виступає засобом додаткової сакралізації та підсилення дії магічного слова.

Отже, особлива організація сугестивного мовлення реалізується в ритміці замовлянь, структурі текстів, синтаксисі, стійких висловах, нумеративах, розгорнутих переліках, магічній силі голосу. Сугестія становить потужний чинник впливу як на психологічне, так і на біологічне здоров'я, а сакральне слово є важливим елементом народної медицини. Лексеми на позначення знаків української етнокультури, у поєднанні з іншими сакральними компонентами, мають безпосередній вплив на підсвідомість людини. У текстах українських замовлянь реалізована впливова функція мови.

Перспективи подальших досліджень полягають у вивченні специфіки мови українських замовлянь порівняно з іншими традиціями.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Великий тлумачний словник. Сучасна українська мова: від А до Я / А. П. Загнітко, І. А. Щукіна. – Донецьк : БАО, 2008. – 704 с.
2. Вербальна магія українців / вступ. сл. Л. Дунаєвська ; авт. передм. О. Павлов; упоряд. та приміт. Т. Полковенко, В. Фісун. – К. : Бібліотека українця, 1998. – 98 с.

3. Ви, зорі-зоричі...Українська народна магична поезія: (Замовляння) / упоряд. М. Г. Василенка, Т. М. Шевчук; передм. М. Г. Василенка. – К.: Молодь, 1991. – 336 с.
4. Жайворонок В. В. Знаки української етнокультури: Словник-довідник / В.В. Жайворонок. – К.: Довіра, 2006. – 703 с.
5. Ільницька Л.Л. Мовленнєві засоби підвищення ефективності сугестивного впливу / Л.Л. Ільницька // Лінгвістика XXI століття: нові дослідження і перспективи. – К.: Центр наукових досліджень і викладання іноземних мов НАН України, 2007. – С. 127–134.
6. Ковалевська А.В. Структура сугестивності замовлянь і рекламних текстів: аналіз та синтез / А.В. Ковалевська // Прикладна лінгвістика 2006: проблеми і рішення: Тези науково-методичної конференції молодих науковців. – Миколаїв: НУК, 2006. – С. 48–50.
7. Мойсієнко В. Поліські замовляння / В.М. Мойсієнко // Древліни: 36. статей і матеріалів з історії та культури Поліського краю. – Львів, 1996. – С. 131–165.
8. Олексюк О.М. Лексико-семантичні доміанти сугестивного дискурсу реклами: автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01 – українська мова / Олеся Миколаївна Олексюк; Одеський національний університет імені І.І. Мечникова. – Одеса, 2012. – 20 с.
9. Остроушко О. А. Семантико-синтаксична структура текстів українських замовлянь: Дис ... канд. філол. наук: 10.02.01 / Дніпропетровський національний університет / Оксана Андріївна Остроушко. – Дніпропетровськ, 2002. – 201 с.
10. Поршнев Б.Ф. О начале человеческой истории (Проблемы палеопсихологии) / Борис Федорович Поршнев. – М.: Мысль, 1974. – 488 с.
11. Росовецький С.К. Український фольклор у теоретичному висвітленні: підручник для студентів вищих навчальних закладів / С.К. Росовецький. – К., 2008. – 623 с.
12. Самусенко О.Н. Мифологическая личность в аспекте проблем сугестивной лингвистики / О.Н. Самусенко // Філологічні науки: 36. наук. праць. – Суми: Редакційно-видавничий відділ Сумського державного педагогічного університету, 1999. – С. 223–232.
13. Слухай А.С. Етнічний міф в образних парадигмах давньоанглійських епіко-міфологічних текстів / Анастасія Сергіївна Слухай. – К.: ТОВ «Аграр Медіа Груп», 2012. – 254 с.
14. Темченко А.І. Українські лікувальні замовляння: вербально-акціональні універсалії, символіка та семантика: Автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.01.07 / А.І. Темченко; НАН України; Інститут мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М.Т. Рильського. – К., 2003. – 17 с.
15. Толстая С.М. Ритм и инерция в структуре заговоренного текста / С.М. Толстая // Заговорный текст: генезис и структура / Отв. ред. Т.Н. Свешникова. – М.: Индрик, 2005. – С. 292–308.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Світлана Шуляк – кандидат філологічних наук, доцент кафедри практичного мовознавства Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини.

Наукові інтереси: стилістика, семантика, мова українського фольклору.

УДК 811.111:282.4'42

МЕТАФОРИЧНЕ ВИРАЖЕННЯ КОНЦЕПТУ "ANGER/ГНІВ" В СУЧАСНІЙ АМЕРИКАНСЬКІЙ МОВНІЙ КАРТИНІ СВІТУ

Ольга ШУМЕЙКО (Чернівці, Україна)

У статті аналізуються метафоричні моделі репрезентації емоційного концепту "anger/гнів" в американському варіанті англійської мови. Матеріалом дослідження слугували прозові твори сучасних американських письменників. Засоби метафоричного вираження концепту "anger/гнів" визначаються з позицій дескриптивної теорії метафори, згідно якої тематично пов'язані поля сфер-джерел метафоричної експансії утворюють так звані "метафоричні моделі".

Ключові слова: емоційний концепт, когнітивна метафора, перцептивний образ, метафорична модель.

В статье проанализированы метафорические модели репрезентации эмоционального концепта «anger/гнев» в американском варианте английского языка. Материалом исследования стали прозаические произведения современных американских писателей. Способы метафорического выражения концепта «anger/гнев» определяются с позиций дескриптивной теории метафоры, в соответствии с которой тематически связанные поля сфер-источников метафорической экспансии образуют так называемые «метафорические модели».

Ключевые слова: эмоциональный концепт, когнитивная метафора, перцептивный образ, метафорическая модель.

The article is an analysis of metaphoric mappings of the emotive concept "anger" in modern American English. The material under investigation is modern American prose. The metaphor is defined as an analogy, a complex phenomenon that represents different forms of interplay between language, conceptual domain and discourse. Verbal means of metaphoric representation of the concept "anger" are viewed according to descriptive theory of metaphor (George Lakoff, Mark Johnson), in terms of which thematically related schemes (the source domains) of metaphorical projection form the so-called "metaphor models". The analysis revealed nine metaphorical images which are associated with the concept "anger" in modern American discourse. In this article they are considered as figurative constituents in the structure of the emotive concept "anger" and include the following images: agent, blaze, wave, swirl, fluid, gas, heat, lace, boom. In the

process of metaphoric projection it was revealed that the most frequent and productive metaphor model is "anger is an agent" in modern American English world view.

Key words: emotive concept, cognitive metaphor, perceptual image, metaphor model.

Емоційна сфера людини та способи її реалізації є об'єктом дослідження лінгвістики емоцій (емотіології), яка виникла на межі когнітивної психології та традиційного мовознавства [8, с. 8]. На сучасному етапі розвитку емотіологія оперує психологічними концепціями емоцій, враховує дані фізіології та особливості співвідношення в людині раціонального та ірраціонального (емоційного) в парадигмі філософії. Основні положення в галузі лінгвістики емоцій зводяться до наступних: 1) емоції взаємодіють з ментальними репрезентаціями як особливими станами нервово-перцептивної системи мовця [9, с. 7]; 2) так зване „поле емоцій” існує у свідомості людини у вигляді емоційних концептів [6, с. 11]; 3) емоційний концепт – це ментальне утворення, яке відображає емоційний досвід представників певної культури [4, с. 49]; 4) план вираження емоційного концепту складають всі засоби його реалізації у мові [10, с. 18]; 5) план змісту емоційного концепту моделюється у вигляді польової структури [4, с. 60], статичного фрейму [2, с. 12] або динамічного фрейму (сценарію) [3, с. 336-371; 13, с. 142].

Відтак, емоційний концепт формується на базі перцептивних образів реального світу, фіксує ознаки емоційно насичених явищ [6, с. 11] та реалізується в мові трьома основними способами: 1) номінацією (наприклад, англ. *anger*); 2) дескрипцією (наприклад, англ. *trembling knees*); 3) експресією (наприклад, укр. адресатив *негідник*, англ. вигук *Oh*) [4, с. 90; 10, с. 18]. Серед компонентів макроструктури емоційного концепту дослідники найчастіше виокремлюють власне образну складову або наочний образ людини [4, с. 60]. Ми ж підтримуємо думку З. Д. Попової та Й. А. Стерніна, що образна складова будь-якого концепту (в т. ч. емоційного) охоплює його перцептивні та образні когнітивні ознаки [7, с. 106-115].

Емоційні концепти характеризується абстрактністю, не завжди помітно розпізнаються; відтак, концептуальна сфера „емоції людини” приваблює велику кількість концептів з різних понятійних баз. У зв'язку із зазначеним, серед засобів вербалізації емоційних концептів спостерігається чітка метафорична профілізація [11, с. 94-104]. Суть метафоричного підходу до дескрипції або опису емоцій зводиться до того, що останні завжди уподібнюються чомусь, тому описувати їх слід через метафори, в яких ці емоції концептуалізуються в мові (наприклад, орієнтаційна метафора HAPPY IS UP/РАДІСТЬ – ВЕРХ: *That boosted my spirits/Це підняло мені настрій*) [5, с. 35]. Інший підхід до опису емоцій (запропонований В. Ю. Апресян, Ю. Д. Апресяном) полягає у застосуванні принципу зведення до прототипу на основі передбачуваних образів для симптоматичних та метафоричних виражень конкретних емоцій в мові (наприклад, такі вирази в російській мові як *дрожать от страха*, *страх леденит кровь* дозволяють уподібнити страх холоду) [1, с. 453-455].

В когнітивній теорії метафори власне поняття „метафора” трактується як цілісна структура із взаємодією двох когнітивних структур знання – „цілі” (абстрактного знання, на яку уявлення людини переносяться) та „джерела” (отриманого людиною на досвіді знання, з якого деякі уявлення переносяться) [5, с. 9-10]. Це положення було покладено в основу дескриптивної теорії метафори, згідно якої метафора розглядається як послідовна множина сигніфікативних та денотативних дескрипторів. Сигніфікативні дескриптори – це слова, які представляють поняття з різних семантичних полів, а денотативні – це ті, які відображають політичні та соціальні феномени [5, с. 10-12]. Відповідно, тематично пов'язані поля сигніфікативних дескрипторів утворюють так звані „метафоричні моделі” [5, с. 12].

Актуальність дослідження визначається потребою у розширенні знань про системну організацію мовних одиниць на позначення негативних емоційних концептів в англійській мові (зокрема американському варіанті).

Метою дослідження даної статті є виявлення метафоричних моделей вербалізації емоційного концепту „anger/гнів” в сучасній американській мовній картині світу. Для досягнення цієї мети у статті поставлено та послідовно вирішено такі завдання: встановити та систематизувати структурні моделі образної репрезентації емоційної концепту „anger/гнів” в американських прозових творах ХХІ ст.

Практичне значення дослідження полягає у тому, що одержані результати можуть бути використані у викладанні курсів лексикології англійської мови, загального мовознавства, а також у спецкурсах по теорії метафори.

На сучасному етапі розвитку лінгвістики когнітивна метафора розглядається як багатогранне явище, яке демонструє різні форми взаємодії мовної, концептуальної та художньої сфери. Концепти мовної картини світу, які метафора представляє у вербальній формі поєднують різноманітні логічні сутності у свідомості мовної спільноти та є результатами взаємодії емпіричного досвіду, пізнавальних процесів та культурним надбанням певного етносу. При цьому кількість образів-схем за допомогою яких багато ділянок досвіду структуруються метафорично є незначною та охоплює переважно такі: а) КОНТЕЙНЕР (про емоційний стан): *be in love; fall out of love*; б) орієнтація ВПЕРЕД – НАЗАД (про часові характеристики): *to look forward to the future; to look back on the past*; в) орієнтація ВВЕРХ – ВНИЗ в просторі в межах гравітаційного поля: *high society; higher education*; г) зв'язок ЧАСТИНА – ЦІЛЕ (застосовується до низки абстрактних понять, наприклад, міжособистісних відносин): *on divorce they split up; later, they come together again*; д) ПОДОРОЖ та складові цього процесу (життя/прогрес (рух вперед) суспільства): *My life isn't getting anywhere; He's a progressive*; е) ЛІНІЙНІСТЬ (про часову послідовність подій): *what occurs first happens before, what comes second occurs later*; є) НАБЛИЖЕННЯ/ВІДДАЛЕННЯ (про ступінь емоційного занурення та можливість взаємовпливу): *a close friend; keep one's distance*; ж) СПОЛУЧЕННЯ/РОЗМЕЖУВАННЯ (коли просторі поняття застосовуються по відношенню до абстрактних зв'язків): *We keep in touch; We break social and family ties* [12, с. 337-338].

Ми визначаємо метафоричну модель (слідом за Дж. Лакоффом та М. Джонсоном) як схему зв'язків між понятійними сферами у свідомості носія мови, коли система концептів однієї ментальної сфери (сфери-джерела) слугує основою для моделювання іншої сфери (сфери-цілі).

Образні реалізації емоційного концепту „anger/гнів” в прозових творах сучасних американських письменників дозволили виокремити п'ять узагальнених метафоричних моделей, які виявляють системні кореляції між емоцією гніву та досвідом людини.

М-модель 1 ГНІВ – ЖИВА ІСТОТА вказує на здатність гніву самостійно діяти (йти, приходити, підніматися вгору, керувати світом та діями людини, поглинати людину). Ця метафорична модель репрезентується в прозових творах сучасних американських письменників когнітивною метафорою ГНІВ – АГЕНС (27% актуалізацій від загальної кількості виявлених метафоричних образів, з якими асоціюється концепт “anger/гнів”). Наприклад: *His anger was gone. It would be back* [15, с. 444]; *Myron could see the anger mounting* [15, с. 220].

М-модель 2 ГНІВ – ПРИРОДНІ ЯВИЩА охоплює три метафори:

- ГНІВ – ПОЛУМ'Я (14%), яке охоплює людину: *Alex blazed with fury at her father* [18, с. 9]; гнів палає, наче розжарене вугілля: *Rage still burning like hot coals in his chest...* [17, с. 288];

- ГНІВ – ХВИЛЯ (9%), яка здіймається з глибин тіла людини: *Bosch stared at his back with anger welling up from some place deep inside* [16, с. 142];

- ГНІВ – ВИР (5%), бурхливий рух по колу: *Red rage swirled before David's eyes* [17, с. 262].

ВМ-моделі 3 ГНІВ – СТАН РЕЧОВИНИ виокремлюємо дві когнітивні метафори:

- ГНІВ – це РІДИНА (23%), яка: а) наповнює тіло людини або окремих орган (очі, серце) як контейнер, наприклад: *His eyes were filled with rage* [14, с. 257]; б) лине потоком, спонукаючи людину до необдуманих дій: *But the fury just flooded in, snapping him into action* [15, с. 327]; в) просочується крізь тіло людини: *The more he fought, the more the fury filtered through* [14, с. 554];

- ГНІВ – ГАЗОПОДІБНИЙ СТАН РЕЧОВИНИ (4%), яким тіло індивіда наповнюється: *The guard seemed to inflate with rage* [14, с. 165].

До М-моделі 4 ГНІВ – ВИСОКА ТЕМПЕРАТУРА зараховуємо лише метафору ГНІВ – це ЖАР (4%), коли температура тіла людини значно підвищується: *He felt his face getting hot with anger* [16, с. 341].

М-модель 5 ГНІВ – МАТЕРІАЛЬНИЙ ОБ'ЄКТ репрезентована двома метафорами:

- ГНІВ – МОТУЗКА (4%), яка пронизує голос людини: *Her mystified tone was now laced with anger* [14, с. 71];

- ГНІВ – ВИБУХОВИЙ СНАРЯД (9%) у голові людини: *Not for long, he vowed, the rage popping like pistons in his skull* [17, с. 319]; *But Ortega's rage still boomed in Raoul's head* [17, с. 135].

На ознаку гніву „стрімко нахлинати” вказує М-модель 2 ГНІВ – ПРИРОДНІ ЯВИЩА, а також метафора ГНІВ – ВИБУХОВИЙ СНАРЯД з М-моделі 5 ГНІВ – МАТЕРІАЛЬНИЙ ОБ'ЄКТ.

Отже, метафоричні образи утворюють частину образної складової у структурі емоційного концепту „anger/гнів”. Тематично пов'язані поля сфер-джерел метафоричної експансії структурують „метафоричні моделі” репрезентації цього концепту. В сучасній американській мовній картині світу емоційний концепт „anger/гнів” асоціюються з дев'ятьма образами: АГЕНС, ПОЛУМ'Я, ХВИЛЯ, ВИР, РІДИНА, ГАЗОПОДІБНИЙ СТАН РЕЧОВИНИ, ЖАР, МОТУЗКА, ВИБУХОВИЙ СНАРЯД. За частотою та продуктивністю найбільше асоціацій виявлено з метафоричним образом ГНІВ – це АГЕНС, коли концепт „anger/гнів” трактується як жива істота.

Перспективу подальшого дослідження вбачаємо у виявленні метафоричних моделей репрезентації негативних та позитивних емоційних концептів у художньому дискурсі та проведенні порівняльного аналізу їх структурних особливостей.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Апресян В. Ю. Метафора в семантическом представлении эмоций / В. Ю. Апресян, Ю. Д. Апресян // Апресян Ю. Д. Избранные труды. Том 2 : Интегральное описание языка и системная лексикография. – М. : Школа «Языки русской культуры», 1995. – С. 453-465.
2. Борисов О. О. Мовні засоби вираження емоційного концепту СТРАХ: лінгвокогнітивний аспект (на матеріалі сучасної англійської художньої прози) : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.04 / Борисов Олександрович. – Житомир, 2005. – 252 с.
3. Вежицкая А. Язык. Культура. Познание / Анна Вежицкая ; [пер. с англ. отв. ред. М. А. Кронгауз, вступ. ст. Е. В. Падучевой]. – М. : Русские словари, 1996. – 416 с.
4. Красавский Н. А. Эмоциональные концепты в немецкой и русской лингвокультурах : монография / Красавский Н. А. – М. : Гнозис, 2008. – 374 с.
5. Лакофф Дж. Метафоры, которыми мы живем / Джордж Лакофф, Марк Джонсон ; [пер. с англ. под ред. и с предисл. А. Н. Баранова]. – М. : Едиториал УРСС, 2004. – 256 с.
6. Орлова Н. Н. Языковые средства выражения эмоций : синтаксический аспект (на материале современной английской прозы) : автореф. дис. на соискание уч. степени канд. филол. наук : спец. 10.02.19 „Теория языка”, 10.02.04 „Германские языки” / Н. Н. Орлова. – Ростов-на-Дону, 2009. – 25 с.
7. Попова З. Д. Когнитивная лингвистика / З. Д. Попова, И. А. Стернин. – М. : АСТ ; Восток – Запад, 2010. – 314 с.
8. Филимонова О. Е. Эмоциология текста. Анализ репрезентации эмоций в английском тексте / Филимонова О. Е. – СПб. : Книжный Дом, 2007. – 448 с.
9. Шамаева Ю. Ю. Когнітивна структура концепту „радість” (на матеріалі англійської мови) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.04 „Германські мови” / Ю. Ю. Шамаева. – Харків, 2004. – 20 с.
10. Шаховський В. І. Лингвистическая теория эмоций : монография / Шаховський В. І. – М. : Гнозис, 2008. – 416 с.
11. Maalej Z. The embodiment of fear expressions in Tunisian Arabic : Theoretical and practical implications / Zouhair Maalej // Applied Cultural Linguistics: Implications for second language learning and intercultural communication. – The Netherlands : John Benjamins Publishing Company, 2007. – P. 87-104.
12. Taylor J. R. Category extension by metonymy and metaphor / J. R. Taylor // Metaphor and Metonymy in Comparison and Contrast / eds. René Dirven, Ralf Pörings. – New York : Mouton de Gruyter, 2003. – P. 332-347.
13. Ungerer F. An introduction to Cognitive Linguistics / Friedrich Ungerer, H.-J. Schmid. – [2nd ed.]. – Harlow : Pearson education, 2006. – 384 p.

ДЖЕРЕЛА ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ

14. Brown D. Angels and Demons : a novel / Dan Brown. – London : Corgi Books, 2001. – 620 p.
15. Coben H. Promise Me : a novel / Harlan Coben. – New York : A Signet Book, 2007. – 504 p.
16. Connelly M. Echo Park : a novel / Michael Connelly. – New York ; Boston : Warner Books, 2007. – 446 p.
17. Gregory J. The Book of Names : a novel / Jill Gregory, Karen Tintori. – New York : St. Martin's Paperbacks, 2008. – 341 p.
18. Steel D. Miracle : a novel / Danielle Steel. – New York : A Dell Book, 2006. – 225 p.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Ольга Шумейко – кандидат філологічних наук, асистент кафедри комунікативної лінгвістики та перекладу Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича.

Наукові інтереси: когнітивні аспекти мови та мовлення, мовні та концептуальні картини світу, семантичні дослідження у мові.

УДК [811.161.2:811.162.1]’373

ОСОБЛИВОСТІ ВЕРБАЛІЗАЦІЇ ЛІНГВОКОНЦЕПТУ «СМІЛИВІСТЬ» В УКРАЇНСЬКІЙ І ПОЛЬСЬКІЙ МОВАХ

Катерина БЛИЗНЮК (Київ, Україна)

У статті проаналізовано семантичні мікрополя «сміливість» і «odwaga», через які вербалізується лінгвоконцепт СМІЛИВІСТЬ в українській і польській мовах. Зазначені мікрополя є структурними частинами лексико-семантичних полів «патріотизм» і «patriotyzm» відповідно. Вони виявляють значну близькість у ядрі через наявність компонентів на позначення сміливості, хоробрості, відваги, безстрашності, але також засвідчують національну специфіку їхньої семантики, що активніше проявляється на периферії, у тому числі через перетинання з іншими мікрополями.

Ключові слова: лексико-семантичне поле, семантичне мікрополе, лексема, сема, семантична опозиція.

В статье проанализированы семантические микрополя «сміливість» и «odwaga», через которые вербализуется лингвоконцепт СМЕЛОСТЬ в украинском и польском языках. Указанные микрополя являются структурными частями лексико-семантических полей «патріотизм» и «patriotyzm» соответственно. Они имеют значительную близость в ядре из-за наличия компонентов для обозначения смелости, храбрости, отваги, бесстрашия, но также проявляют национальную специфику их семантики, что более активно проявляется на периферии, в том числе через пересечения с другими микрополями.

Ключевые слова: лексико-семантическое поле, семантическое микрополе, лексема, сема, семантическая опозиция.

The paper analyzes the semantic microfields «сміливість» and «odwaga», which verbalizes concept of COURAGE in Ukrainian and Polish languages. These microfields are the structural parts of lexical-semantic fields of «патріотизм» and «patriotyzm». They have considerable proximity in the core because of the components that represent courage, bravery, valor, fearlessness. However, some of the components of the core, the peripheral components and zones of intersection with other microfields show the national specifics of their semantics.

Keywords: lexical-semantic field, semantic microfield, lexeme, seme, semantic opposition.

Від самого народження людина засвоює певну мову, отримуючи разом з нею інформацію про світ, правила орієнтації в ньому, переймаючи стереотипи сприйняття й оцінки явищ навколишньої дійсності. Усе це формує специфічну мовну картину світу, окремими виявами якої постають концепти, що вербалізуються через окремі знакові слова, сполуки близьких за значенням слів чи навіть великі комплекси – лексико-семантичні поля.

Актуальність пропонованої роботи визначається необхідністю розгляду мовних одиниць з урахуванням структури людського знання, що вони репрезентують як фрагменти мовних картин світу відповідних народів.

Метою статті є зіставний аналіз лексемного і семного складу семантичних мікрополів «сміливість» і «odwaga» як фрагментів лексико-семантичних полів «патріотизм» та «patriotyzm» в українській і польській мовах.

Із мети випливають такі завдання: виокремити семантичні мікрополя «сміливість» та «odwaga» зі складу лексико-семантичних полів «патріотизм» і «patriotyzm»; проаналізувати їхню ядрно-периферійну структуру; простежити перетинання зазначених мікрополів з іншими семантичними утвореннями у складі лексико-семантичних полів «патріотизм» і «patriotyzm»; виявити спільні й відмінні характеристики мікрополів «сміливість» та «odwaga» як утворень, що вербалізують ціннісні орієнтири відповідних народів.

Для досягнення поставленої мети буде застосовано зіставний метод, а також методи семного аналізу дефініцій та опозиційного аналізу.

Джерелами дослідження є видання «Словник української мови» в 11-и томах [6] і «Nowy słownik języka polskiego» [8].

Поняття концепту не є новим для мовознавства, але, як більшість понять у гуманітарних науках, воно не має остаточного визначення, адже кожен учений вкладає у цю

назву свої уявлення про нього. Дослідженню поняття «концепт» у лінгвістиці присвячено праці Н. Аругюнової, С. Воркачова, Т. Космеди, В. Карасика, О. Кубрякової, Д. Ліхачова, В. Маслової, Н. Плотнікової, З. Попової, О. Селіванової, Й. Стерніна, Ю. Степанова та інших.

У статті будемо дотримуватися дефініції, запропонованої З. Поповою та Й. Стерніним. Вони визначають концепт як «дискретне ментальне утворення, що є базовою одиницею мисленнєвого коду людини, має відносно впорядковану внутрішню структуру, представляє собою результат пізнавальної (когнітивної) діяльності особистості й суспільства і містить комплексну, енциклопедичну інформацію про відображуваний предмет або явище, про інтерпретації даної інформації суспільною свідомістю і ставлення суспільної свідомості до даного предмету чи явища» [3, с. 34]. Слушним є також зауваження В. Жайворонка, який називає концепт вмістилищем «узагальненого культурного смислу» [2, с. 10] і відзначає його зв'язок із конкретною національною культурою, до якої належать носії певної мови, адже концепти не існують виключно у площині понять. Вони мають конкретні назви, зафіксовані у словах, фразеологізмах, лексико-семантичних полях, «оскільки реальність відображається у свідомості саме через мову» [4, с. 111]. Актуальним для мовознавчих досліджень є термін «лінгвоконцепт», який називає вербалізований у певній мові концепт, що характеризується національно-культурною специфікою своєї семантики.

Зручним засобом дослідження мовних картин світу і лінгвоконцептів зокрема є аналіз словникового складу мов. Як показують дослідження семантичних полів у зіставному аспекті, той самий фрагмент дійсності представлений різним набором лексем і сем, їхніх відношень і способів сполучення навіть у близькоспоріднених мовах. Так, у лексико-семантичних полях «патріотизм» і «patriotyzm» (українська та польська мова відповідно) вичленовуються семантичні мікрополя на позначення сміливості й мужності, котрі виявляють патріоти, стаючи на захист власних Батьківщини, нації або народу. Цим мікрополям характерна близькість семантики на рівні ядерних зон, але також вони проявляють національно-специфічні риси.

Ядро семантичного мікрополя «сміливість» в українській мові формують лексеми *безстрашність, відвага, відважність, героїзм, героїство, доблесть, мужність, сміливість, смілість, хоробрість*. За певних умов усі зазначені одиниці можуть вступати у семантичні відношення тотожності, тобто бути синонімами. З іншого боку, словники фіксують повний збіг значень лише щодо елементів *сміливість* і *смілість*, у семантиці яких реалізуються поняття сміливої поведінки, рішучості, хоробрості, відваги, дерзання, відсутності страху перед небезпекою, труднощами й невдачами: *Сміливість, відчайдушність і готовість померти за віру, царя та вітчизну будуть врівноважені бажанням прагматиків жити й боротися за найвищі ідеали* (А. Кокотюха). Численно згромаджений на вулиці народ додавав їм *смілості* і заохочував до витривалості, і сам знов від них переймався обуренням (І. Франко).

Лексема *хоробрість* репрезентує мужність, рішучість у вчинках, вміння побороти в собі страх та сміливість, формуючи привативну опозицію з одиницями *сміливість* і *смілість*: *Лицарі-братчики воювали з безмежною хоробрістю, бо знали обов'язок: обороняти народ від мучителів* (В. Барка).

Також у привативній опозиції до елементів *сміливість* і *смілість* перебувають лексеми *безстрашність, відважність* та *відвага*. Перша з них позначає насамперед відсутність страху, але може вживатися і як синонім *відважності* та *хоробрості*: *В боях на Дніпрі і пізніше, уже по цей бік, в степовій Україні, я бачив його безстрашність, байдужу якусь, ніби фатальну, але безстрашність* (О. Гончар). Семантика лексеми *відважність* включає вказівки на сміливість, безстрашність та хоробрість, тобто з одиницею *безстрашність* вона перебуває в опозиції тотожності: *Старець шукав у мужчині в силі віку, яким був 35-літній Орлик, тої сміливості й відважності, якою звичайно визначається мужеський вік, сподівався почути вислів подиву й захоплення, що гетьман для народного добра кидає на вагу своє значіння і маєток* (Б. Лепкий). Елемент *відвага* співвідноситься з поняттям про відсутність страху перед небезпекою: *У нашій державі значно більше*

патріотів, для яких найголовнішими в житті є поняття честі, совісті, **відваги**, любові до Батьківщини (Є. Тищук).

Одиниця **мужність** перебуває в еквіполентних відношеннях з лексемами **сміливість** і **смілість**, оскільки, крім сем, що характеризують хоробрість і рішучість, містить у своєму тлумаченні також семи 'втримка', 'зможність', 'зрілість', 'загартованість': 20 років тому сповнений духовної сили й **мужності**, в умовах лютування репатріації, він своїм палким натхненним словом згрупує сотні інших патріотів і борців (Є. Федоренко).

Еквіполентні опозиції також спостерігаються між лексемами **героїзм**, **геройство** і **доблесть**. При цьому **героїзм** референціоє значення найвищого виявлення самовідданості й мужності у виконанні громадського обов'язку: Вони з незрівняним **героїзмом** умирили за ті кличі, за ту любов і братерство на багатьох фронтах, перемагаючи всіх і вся, немовби їм у руки було вкладено небесний меч (І. Багрянний). **Геройство** може бути виявом героїзму, але також співвідноситься з мужністю і хоробрістю: Ми описуємо **геройство** та терпіння усіх українців – в цьому суть концепції Інституту національної пам'яті (І. Юхновський). Одиниця **доблесть** позначає, з одного боку, відвагу, мужність, геройство, а з іншого – самовідданість у праці, в якій-небудь діяльності: Він поважав їх за військову **доблесть**, за непохитну волю, палке прагнення вижити й відродити колишню велич власної раси (О. Авраменко).

Отже, у мовній картині світу українців концепт СМІЛИВІСТЬ насамперед має універсальні для всіх мов значення – сміливість, мужність, хоробрість, безстрашність, – що є очікуваним, адже «культурно-специфічне не існує поза універсальним, як не буває частини без цілого» [1, с. 4]. З іншого боку, крім основних значень, уже на рівні ядра помічаємо додаткові: рішучість, витримка, загартованість, самовідданість і громадський обов'язок також асоціюються зі сміливістю для носіїв української мови.

У ядерній зоні семантичного мікрополя «*odwaga*» у польській мові функціонують одиниці: **bohaterstwo**, **bitność**, **bohaterszczyzna**, **dzielność**, **heroizm**, **męstwo**, **nieustraszeność**, **odwaga**, **śmiałość**, **waleczność**, **zuchowatość**. Як елементи мікрополя «сміливість», зазначені польські лексеми також можуть виступати синонімами, описуючи, втім, різні вияви мужності й відваги.

Елементи **męstwo**, **odwaga** та **nieustraszeność** перебувають у відношеннях привативної опозиції, оскільки третій з них має досить вузьке значення, називаючи безстрашність, сміливість, здатність не бути наляканим: *Wiele osób podkreśla jej odwagę, zwłaszcza cywilną, ale też jej nieustraszeność* (S. Leder). Лексична одиниця **odwaga** використовується на позначення мужності, сміливості, безстрашності, здатності опанувати страх і свідомо ставитися до небезпечної ситуації: *Dla uczniów tarnowskiego gimnazjum miarą dorosłości była wtedy gotowość upomnienia się o nieistniejącą Polską, odwaga konspirowania, nawet jeśli w Galicji konspiracja nie wiązała się z tak wielkim ryzykiem jak w Królestwie, pod rosyjskim zaborem* (M. Urbanek). Натомість лексема **męstwo** називає мужність, відвагу (особливо в боротьбі), безстрашність, героїзм, а також силу духу і здатність протистояти негараздам, тому перебуває в еквіполентних відношеннях з одиницею **odwaga**: *Niech męstwo najlepszych z nas nigdy więcej nie musi być monetą, jaką Naród płaci za brak dalekowzroczności oraz polityczną naiwność swoich przywódców* (C. Skrzyposzek).

Значення сміливості, відваги, доблесті і водночас винахідливості та спритності реалізується у лексемі **dzielność**: *Louis Antoine Caraccioli, piszący pod wpływem polskim, z entuzjazmem przedstawiał patriotyzm, dzielność i umiłowanie wolności w Polsce, podnosząc m. in. ludzki stosunek szlachty do chłopów* (M. H. Serejski).

Інтегративна сема 'bohaterstwo' поєднує в еквіполентній опозиції елементи **bohaterstwo**, **heroizm** і **bohaterszczyzna**, при чому перші два між собою формують опозицію тотожності, а також є гіпонімами відносно одиниці **męstwo**, з якою вступають у привативні відношення, оскільки називають героїзм, відвагу, мужність і доблесть: *Na plan pierwszy wysunęły się takie cechy jak: bohaterstwo, heroizm, poświęcenie w imię idei nadrzędnej – ojczyzny* (M. Czerwonka). *Papież zwraca uwagę nie na oprawców, okrucieństwo i krzywdę, ale na wierność, heroizm i przebijanie się świadectwa chrześcijańskiego nawet w tych bolesnych czasach* (M. Zięba).

. Слово **bohaterszczyzna** у польській мові використовується на позначення фальшивої відваги,

непотрібного героїзму, що легковажно може наразити людське життя на небезпеку: *Ale wojna to nie tyle bohaterstyczna, co mięso armatnie rzucone do okopów z marną szansą na przeżycie* (A. Żebrowska).

Семантичний компонент *waleczność* виступає інтегратором лексем *bitność* і *waleczność*, але також є диференційним відносно семантики решти одиниць аналізованого мікрополя. Зазначені дві лексеми формують опозицію тотожності, співвідносячись із поняттями відваги, мужності, доблесті, що виявляються у битві, боротьбі: *Armia Austro-Węgier biorąc pod uwagę jej liczbę, bitność i uzbrojenie przewyższała armię piątego mocarstwa kontynentalnego, to znaczy Włoch* (H. Wereszycki). *Niesamowita waleczność dumnych Afgańczyków i ich "barbarzyńskie przywiązanie do wolności" – jak pisał pewien szwedzki pisarz, sprawiły jednak, że nikomu nie udało się na długo zawładnąć Afganistanem i od XVIII wieku na dobrą sprawę kraj ten nie dał już sobie odebrać niepodległości* (W. Jagielski).

Широку семантику має лексема *śmiałość*, що репрезентує відвагу, мужність, рішучість, безстрашність, упевненість в собі, здатність приймати важкі, ризиковані рішення, протистояти небезпеці: *W nim natomiast jak w swego rodzaju szklanej soczewce skupia się bojowa przebiegłość, taktyczna chytrość, szybka reakcja na zachodzące gwałtownie zmiany w sytuacji, racjonalne ryzyko ale także śmiałość i odwaga* (J. Gotowała). Вона перебуває в еквіполентних відношеннях з іншими елементами ядерної та периферійної зон мікрополя «odwaga».

Так само еквіполентні опозиції з рештою одиниць утворює лексема *zuchowatość*, що референціє значення мужності, відваги, доблесті, бадьорості й хвацькості і забезпечує пересікання аналізованого мікрополя з іншою структурною частиною лексико-семантичного поля «patriotyzm» – мікрополем «zuchwałość»: *Nagle opuściła go wesołość, pierzchła gdzieś zuchowatość, pozostał nagi starch* (A. Bahdaj).

Отже, семантика мікрополя «odwaga» у польській мові теж охоплює, перш за все, значення сміливості, відваги, хоробрості, але також відображає поняття винахідливості, спритності, сили духу, впевненості у собі, хвацькості, здатності приймати ризиковані рішення і свідомо ставитися до небезпеки.

Як зауважує А. Середницька: «Картини світу різних мов мають як спільні, інваріантні риси, так і суттєві національні особливості, пов'язані з менталітетом народу, його історією, культурою, природними умовами» [5, с. 69]. Ці відмінності, що стали помітними під час аналізу ядерних зон мікрополів, лише поглиблюються на периферії, адже семантичні зв'язки між її компонентами слабші. Лексеми, що формують периферійну зону мікрополя, розширюють його семантику і утворюють точки дотику з іншими мікрополлями та лексико-семантичними полями, на що звертає увагу Л. Такумбетова: «По мірі руху від центру до периферії окремі елементи поля вступають у смислові зв'язки з елементами інших полів» [7, с. 39].

Периферію семантичного мікрополя «сміливість» в українській мові формують лексеми: *безумство, богатирство, бравада, дерзання, дерзновенність, зухвалість, зухвальство, лихацтво, молодецтво, рішучість, стоїцизм, шал і юнацтво*. Вони уточнюють і доповнюють спектр його семантичних компонентів. Зокрема, крім значення сміливості й відваги, у складі тлумачень одиниць *безумство* і *лихацтво* зафіксовано семи 'нерозсудливість' і 'безглуздість': *Він – сама сміливість, найчистіша, найциріша, найпалкіша, яка, здається, межує з безумством, але саме тому так приваблює й збуджує світлі думи і настрої* (М. Сиротюк). *З листопада лихацтво на дорогах стане дорогим задоволенням* (А. Лаврик). Лексема *богатирство* може використовуватися на позначення великої сили і богатирських вчинків: *Русь із давна богатирством славиться, героями та хоробрими воїнами* (В. Чемерис). Елементи *зухвалість* і *зухвальство* репрезентують як відчайдушну сміливість, так і нахабність, грубість, відсутність поваги: *Але вже не світилися його очі зухвалістю, присмирніла в них парубоцька відчайдушність* (Г. Тютюнник). *Восени минулого року цей же Грек Мудролюб відповів, що то небачене зухвальство – просити за скіфського архонта-язичника руку царицевої сестри: багрянородної дочки й онуки багрянородних батька й діда* (І. Білик).

Лексема **бравата** співвідноситься з удаваними сміливістю та молодечством: *За зовнішньою молодечею браватою, за стилізованою гусарською хвацькістю часом чути тривогу й розгубленість* (І. Дзюба). Натомість одиниці **молодецтво** та **юнацтво**, крім значеннєвих компонентів 'хоробрість', 'сміливість' і 'молодість', містять у своїй семантиці вказівки на нестримність і завзяття, чим забезпечують пересікання семантичного мікрополя «сміливість» із мікрополем «піднесення», що також є структурною частиною лексико-семантичного поля «патріотизм»: *Золотий шолом блищав, як сонце, очі сяяли молодецтвом, а міцна рука вирвала з піхов меча і показала ним на схід, за Донець, туди, де в землі незнаній плинув великий синій Дон* (В. Малик). *Важна суть, а не форма. Суть же – це співаючі сили, танцююча кров, жаждоба за пануванням над усім світом, одважність, нахабність, безмежність юнацтва* (В. Винниченко). Додатковий зв'язок із мікрополем «піднесення» утворює лексема **дерзновенність** через наявність у її значенні семи 'поривання': *Перед юнацтвом розкрилася запаморочлива за своєю дерзновенністю можливість виходу людства у космос* (М. Дашків). Натомість серед семантичних компонентів слова **дерзання** виокремлюється сема 'прагнення', що реалізує зв'язок із мікрополем «потяг»: *Хай молодече дерзання, хай вічна відвага всюди супроводжують нас* (О. Гончар).

Одиниця **шал** має широку семантику, котра охоплює поняття відчайдушною відваги, стрімкого руху, запалу, гніву, але також збудження і хвилювання, чим формує точку збігу із семантичними компонентами мікрополя «збудження»: *Безперервно виривалися з їхніх розпалених горлянок бойові кличі, горіли шалом і звитягою очі, а міцні руки ні на мить не стомлювалися вражати ворогів* (В. Малик).

У семантиці лексем **рішучість** і **стойцизм** відображається зв'язок сміливості зі стійкістю, непохитністю, твердістю, які ширше у лексико-семантичному полі «патріотизм» репрезентують складники мікрополів «стійкість» і «відданість»: *За рішучість і сміливість у бою, за чесність його поважали в загоні, а дружби глибокої, наслідувачів поки що знаходилося небагато* (М. Чернявський).

У польській мові периферію семантичного мікрополя «odwaga» формують одиниці: **animusz, brawura, czelność, duch, fason, junactwo, kontenans, kuraż, pewność, rezolucja, rezon, serce, tupet**. На відміну від периферійної зони мікрополя «сміливість», складники якої засвідчують різноманіття семантичних зв'язків з іншими мікрополлями та значне розширення семантики концепту СМІЛИВІСТЬ, у мікрополі «odwaga» спостерігається сконденсованість лексем навколо двох семантичних ознак.

Одиниці **brawura, czelność, kontenans, rezolucja, rezon** і **tupet** через інтегративні семи 'zuchwałość' і 'pewność siebie' забезпечують перетинання аналізованого мікрополя з мікрополем «zuchwałość»: *I chociaż żołnierze starali się walczyć dzielnie, to przecież o wojnie nie decydowało już poświęcenie i brawura odważnych młodzieńców, a nowoczesna broń, samoloty, czołgi i realistyczna strategia, czyli to wszystko, czego polska armia nie miała nawet w zarodku* (A. Zaniewski). *Bohaterowie ostatniej godziny, którzy o niepodległość, wolność i demokrację zaczęli walczyć po likwidacji PRL, mieli czelność podważać patriotyczne intencje KOR* (A. Szostkiewicz). *Rudy Sierżant był nieśmiały i kompletnie tracił kontenans wobec audytorium* (A. Stasiuk). *Pogoda ducha, pełna nadziei rezolucja, swoista nawet euforia – słowem światło prawdziwego życia i w peerelowskiej masarni świeci* (J. Pilch). *Nieborak zrazu stracił rezon i zmartwiało, a gdy znalazł się w ciemnym szybie, ogarnęło go takie przerażenie, że zaczął głośno lamentować* (Z. Kosidowski). *Iw, ty boisz się ich młodości, przeraża cię ich zapalczywość, zachłanność, wiara we własne możliwości, tupet i brawura* (A. Zaniewski). Лексема **junactwo**, позначаючи риси характеру, властиві юнакові, а саме: відвагу, мужність, ризиковість, нахабність і хвастливість – також перебуває на периферії мікрополя «zuchwałość»: *Nieustraszona odwaga młodego dowódcy, jego radosne, pełne fantazji, junactwo, intuicyjna znajomość psychologii przeciwnika, błyskawiczna zdolność orientacji dokonywały szaleństw, graniczących z cudownością* (Z. Kossak). Отже, у польській мовній картині світу поняття сміливості, мужності, відваги є тісно пов'язаними з упевненістю в собі, самовпевненістю, зухвалістю, а часом – нахабністю, що засвідчують словникові дефініції зазначених лексем. При чому зв'язок цей проявляється ще на рівні ядра, але конкретизується і розширюється на периферії мікрополя.

Іншим структурним елементом лексико-семантичного поля «patriotyzm», що виявляє тісні значеннєві зв'язки з мікрополем «odwaga», є семантичне мікрополе «podniesienie». Накладання реалізується через компоненти значень таких лексем, як *animusz, duch, fason, kuraż*. У їхніх тлумаченнях зафіксовано семи *'zapal'* та *'animusz'*, що означають запал, піднесення і бадьорість духу: *Dziś animusz widać głównie w sferze "oczyszczania państwa z patologicznych układów"* (J. Baczyński). *On jest błąd jak ściana, ale trzyma fason i sztuczny uśmiech* (M. Cegielski). *Odbijał w lewo, w prawo, podpuszczał, a później zrywał z wciśniętym pedałem gazu, błyskając dla kurażu światłami* (J. Łoziński). Водночас мовна одиниця *duch* через наявність семи *'chęć'* встановлює відношення з однойменним мікрополем «chęć»: *Panuropejski duch wspólnoty, europejski patriotyzm, winien się szerzyć jako ukoronowanie i uzupełnienie uczucia narodowego* (J. Łukaszewski).

Через своє переносне значення, пов'язане з великою моральною силою, відвагою, мужністю, сміливістю, але також прагненням чогось, одиниця *serce* реалізує пересікання з семантичним мікрополем «prosiąg»: *W istocie "wielkie serce" (gr. megas thymos) jest tym, co stanowi właściwą arete homeryckich wojowników. To "wielkie serce", to ich odwaga, zapal, poryw bojowy, zapalczywość w walce, siła woli i uczuć...* (M. Zowisło).

Щодо одиниці *pewność*, то вона має широку семантику, що характеризується вказівками на сміливість, рішучість, правдивість, переконаність у чомусь, вірогідність, упевненість і свободу: *Sam nie wiedział, skąd mu się wzięła pewność taka, śmiałość ruchów, ukłonów, które wykonywał, i słów grzecznych, które mówił* (S. Żeromski).

Аналіз периферії мікрополів «сміливість» та «odwaga» показує, що в українській і польській мовах концепт СМІЛИВІСТЬ асоціюється з поняттями піднесення (вербалізується через мікрополя «піднесення» і «podniesienie») та потяг, прагнення (мікрополя «потяг» і «prosiąg»). Водночас для носіїв української мови сміливість пов'язання з переживанням збудження, а також стійкістю і відданістю, натомість носії польської мови вживають лексеми, чий значення містять вказівки на зухвалість і бажання.

Отже, дослідження семантичних мікрополів «сміливість» та «odwaga» засвідчило, що в українській та польській мовних картинах світу концепт СМІЛИВІСТЬ, попри свою універсальність, отримав національно-специфічне забарвлення, через відмінності семного складу полів та зон перетину з іншими семантичними мікрополлями. Варто зазначити, що у межах лексико-семантичних полів «патріотизм» та «patriotyzm» переживання сміливості, хоробрості, безстрашності, стійкості, а часом зухвалості, рішучості й піднесення, пов'язуються з такими об'єктами, як Батьківщина, рідний край, власний народ, його культура, свобода чи право на життя. У подальших дослідженнях варто звернути увагу на семантичні відношення мікрополів «сміливість» та «odwaga» з іншими лексико-семантичними утвореннями, що перебувають поза структурою полів «патріотизм» і «patriotyzm».

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Голубовська І.О. Етноспецифічні константи мовної свідомості: Автореф. дис... д-ра філол. наук: 10.02.15 / І.О. Голубовська; Київ. нац. ун-т ім. Т.Шевченка. – К., 2004. – 38 с.
2. Жайворонок В. В. Українська етнолінгвістика: Нариси / В. В. Жайворонок. – К.: Довіра, 2007. – 262 с. – Бібліогр.: с. 249-261
3. Попова З. Д. Когнитивная лингвистика / З. Д. Попова, И. А. Стернин. – М.: АСТ: Восток-Запад, 2007. – 314, [6] с. – (Лингвистика и межкультурная коммуникация. Золотая серия).
4. Селиванова Е. А. Когнитивная ономазиология: (монография) / Е. А. Селиванова. – К.: Фитосоцицентр, 2000. – 247 с.
5. Середницька А. Я. Відмінності між мовною і концептуальною картинами світу з погляду сучасного мовознавства / А. Я. Середницька // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Філологія. – Одеса, 2016. – № 21, т. 1. – С. 69 – 71.
6. Словник української мови: в 11 т. / ред. І. К. Білодід... [та ін.]; Академія наук Української РСР, Інститут мовознавства ім. О. О. Потебні. – Київ: Наукова думка, 1970-1980.
7. Такумбетова Л. М. Межполевые связи // Теория поля в современном языкознании. Тезисы докладов. – Уфа: Башкирский ун-т, 1994. – С. 39-540.
8. Nowy słownik języka polskiego / red. E. Sobol. – Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, 2003. – 1311 p.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Катерина Близнюк – аспірант кафедри загального і слов'янського мовознавства Національного університету «Києво-Могилянська академія».

Наукові інтереси: структурні методи аналізу лексичної семантики, когнітивна лінгвістика, зіставна лексикологія.

УДК 811.161.2'1'24:801.73](045)

БУДОВА ПАРЕМІЙНОГО ПОЛЯ КОНЦЕПТА СМЕРТЬ У ТУРЕЦЬКІЙ МОВНІЙ КАРТИНІ СВІТУ

Ірина КАЦІОН (Київ, Україна)

У статті розглядається структура паремійного поля концепта СМЕРТЬ у турецькій мовній картині світу в рамках його номінативного поля. Дослідження проведене методом суцільної вибірки на матеріалі, зібраному з лексикографічних джерел, а також зі збірок афоризмів і авторських висловів. Сформоване поле має ієрархічну будову і складається з приядерної зони, центральної частини і периферії. Для встановлення закономірностей та більшої систематизації зібраного матеріалу був використаний статистичний метод. Наведені семантичні ознаки паремій для подальшого їх використання у формуванні моделі обраного концепта.

Ключові слова: концепт, когнітивна лінгвістика, номінативне поле, паремія, паремійне поле.

В статье рассмотрена структура паремнологического поля концепта СМЕРТЬ в турецкой языковой картине мира в рамках его номинативного поля. Исследование проведено методом сплошной выборки на материале, собранном из лексикографических источников, а также со сборников афоризмов и авторских высказываний. Сформированное поле имеет иерархическую структуру и состоит из приядерной зоны, центральной части и периферии. Для определения закономерностей и более глубокой систематизации собранного материала был использован статистический метод. Приведены семантические признаки паремий для дальнейшего их использования в формировании модели избранного концепта.

Ключевые слова: концепт, когнитивная лингвистика, номинативное поле, паремия, паремнологическое поле.

The article deals with paremia field structure of the concept DEATH in the framework of its nominative field in the Turkish world picture. The investigation method is continuous sampling. The material is collected from different lexicographical sources and authors' quotations. The formed field has hierarchic structure and consists of core-side zone, central part and periphery. The statistic method has been used for regularity defining and deeper collected items systematization. The paremia semantical features have been stated for further concept modeling.

Key words: concept, cognitive linguistics, nominative field, paremia, paremia field.

Сучасні лінгвістичні течії спрямовані на дослідження мови через призму людської особистості. Когнітивні лінгвістика, а зокрема лінгвоконцептологія посідає серед них провідне місце. Наукові розвідки, об'єктом дослідження яких є концепти різних мовних картин світу чи лінгвокультур, в кінцевому результаті дозволяють краще ознайомитися не лише з обраною для розгляду мовою, а і з менталітетом нації, її культурою та звичаями. Для формування структури концепта на мовному рівні доцільним є використання найбільш інформативного матеріалу, що дає уявлення про специфіку етнічного світогляду. Більшість вчених сходяться на думці, що найкраще таку роль відіграють паремії, тож актуальність даного дослідження визначається спрямованістю сучасних мовознавчих тенденцій до визначення особливостей національної колективної свідомості певного етносу саме за допомогою таких лексичних одиниць.

Під терміном «паремія» більшість сучасних дослідників розуміють афоризми народного походження, перш за все прислів'я і приказки. „Створені у віках, переходячи від поколінь до поколінь, прислів'я та приказки підтримували основи народного життя, зміцнювали моральне й духовне обличчя народу. Це ніби духовний „кодекс” народу, який регламентував життя кожної простої людини. Ці прислів'я виражають ті думки, до яких народ прийшов у процесі своєї суспільної практики” [1, с. 11].

З часом паремії змінювались, відмирили старі й народжувались нові зразки, відбувалось безперервне шліфування, розширення, звуження чи зміна значень, змінювалась їх семантика тощо. Зародженням прислів'їв та приказок вважають період розвитку сільськогосподарської діяльності людства. Найдавніші паремії пов'язані зі спостереженням людини над природою та своєю трудовою діяльністю, вони „зразково формують весь життєвий, соціально-історичний досвід трудового народу” [1, с. 15]. Важливим фактом у дослідженнях на основі паремійного фонду є те, що використання одиниць, які не зберегли своє значення до сьогодні у процесі історичного розвитку нації, є недоцільним, тож такі паремії виключаються з поля.

Переоцінити важливість цього пласту мови у контексті сучасних антропоцентричних тенденцій є неможливим. Профілізація концепту – це специфічна техніка формування його вербального відображення у мові. Дослідник А.М. Приходько стверджує, що „вона пов'язана

з дискурсивною діяльністю людини, яка зумовлює її суб'єктивно-об'єктивне ставлення до концепту і, відповідно, його специфічне відтворення засобами вторинної номінації як об'єкта рефлексії". При цьому вчений також зазначає, що під час подібного творення слід завжди враховувати існування основного постулату даного процесу: об'єкт завжди багатший за ті ознаки, особливості й параметри, які в ньому відкриває суб'єкт. Профілізація – це варіативне представлення концепту в асоціативному полі індивіда, який виявляє в концепті або приписує йому додаткові чи нові властивості.

Профілізують концепти шляхом представлення наявних у мові так званих „потенційних можливостей концепту”, що зводиться до роботи з великою кількістю різного роду текстів та контекстів дискурсу. Аналіз паремій є одним з прийомів, за рахунок якого здійснюється подібна дискурсивна профілізація концептів [4, с. 110].

Як показує досвід наукових досліджень, паремійну профілізацію часто застосовують з метою онтологізувати той чи інший концепт, що дозволяє нам назвати даний прийом одним з усталених способів концептуальної обективізації, що здійснюється аналітичним шляхом та засновується на широкому культурному потенціалі прислів'їв, приказок, загадок, примовок, прикмет, скоромовок, замовлянь, афоризмів та анекдотів. Подібні мовні одиниці є досить інформативними тому, що вони слугують вербальним відображенням менталітету та особливостей життя й світогляду певної нації, а також фіксують значеннєві трансформації, які відбуваються в мові та культурі досліджуваного етносу.

Ми підтримуємо думку дослідниці З. Д. Попової, яка називає паремії „застиглими осмисленнями того чи іншого концепту, що склалися протягом довгого періоду часу” [3, с. 183].

В деякій мірі подібну точку зору висловлює О. О. Селіванова, яка вбачає у пареміях „сталі мікротексти, занурені у відповідні дискурсивні сфери” [5, с. 183].

Таким чином, виходячи з вищенаведених дефініцій, паремія є вкрай суттєвим засобом вираження концепту. А. М. Приходько зазначає, що „ментальна структура паремійно профільованого концепту базується на тих же компонентах, що й структура лексикалізованого концепту, а саме на понятті, образі й оцінці”. Проте дослідник підкреслює перевагу перцептивно-образного компоненту з причини притаманої йому особливої функції, що полягає у відбитті морально-дидактичної спрямованості паремій [4, с. 117].

Загальні постулати та опис паремійної профілізації концептів представлені у працях А. М. Приходька [4], А. П. Бабушкіна [2], Н. Н. Семененко [6], З. А. Юсупової [7] та ін.

Тож, для виявлення всіх можливих інтерпретацій концепту СМЕРТЬ у турецькій мовній картині світу дуже інформативним є паремійне поле, яке вибудовується шляхом вибірки паремій, що містять слова ядра номінативного поля концепта або ж загалом мають семантичне значення цих ядерних одиниць. На думку З. Д. Попової та І. А. Стерніна, якої ми також дотримуємося, до паремій належать не лише прислів'я та приказки, а й крилаті вислови та афоризми відомих людей, які містять слова ядра концепту та які набули поширеного використання серед носіїв мови [3, с. 70].

Метою даного дослідження є зображення будови паремійного поля концепта СМЕРТЬ у турецькій мовній картині світу. Для досягнення поставленої мети основними завданнями постають:

- окреслити коло паремій, що входять до відповідного поля обраного концепта;
- надати статистичні дані щодо чисельності цього поля;
- визначити його структуру з точки зору ієрархічної будови;
- виявити семантичні ознаки лексичних одиниць паремійного поля концепта.

Методом суцільної вибірки з різних лексикографічних джерел, а також зі збірок афоризмів і авторських висловів було зібрано 122 паремії, що об'єктивують концепт СМЕРТЬ у турецькій мовній картині світу.

До пріядерної зони слід віднести найчисельнішу групу одиниць, які визначають СМЕРТЬ класично, як скінченне і незворотне явище у житті всього живого:

Ecele çare bulunmaz – Від смерть нема спасіння.

Gelin girmedik ev olur, ölüm girmedik ev olmaz – Є хати без весілля, але немає без смертей.

Oduncuuya, kuşçuuya rahmet yoktur – Смерть не обходить нікого.

Adam adama yük değil, can gövdeye mülk değil – Чоловік чоловікові – не тягар, а душа для тіла – не постійна риса.

Також до приядерної зони входить друга за чисельністю семантична група одиниць, об'єднана спільною ознакою панування СМЕРТІ над усіма життєвими справами та майном і знецінення їх у час її приходу:

Dünya malı dünyada kalır – Все матеріальне залишається у цьому світі.

Ölmüş eşek (koyun) kurttan korkmaz – Померлий віслук вовка не боїться.

Sütle giren huy, canla çıkar – Характер, що приходить з молоком матері, йде разом з душею.

Центральна частина досліджуваного поля містить у собі різні семантичні характеристики смерті. Найчастотнішою серед них є міцний зв'язок з почуттями та емоціями, як правило страху та водночас хоробрості, коли особа розуміє, що смерть вже близько:

Korkunun ecele faydası yoktur – Боятися смерті не має сенсу.

Ölümü gören, hastalığa razı olur – Ті, хто бачили смерть, готові до хвороби.

З аналізу турецьких паремій можна також побачити, що людина несе відповідальність за власну долю і має робити все можливе задля уникнення смерті:

Kimse, kimsenin çukurunu doldurmaz – Кожен копає собі яму власноруч.

Güneş girmeyen eve doktor girer – У дім, де немає сонця приходить лікар.

Ölüm hak miras helal – Смерть – це право, а спадок – благословіння.

До найменш частотних семантичних ознак, що входять до центральної частини паремійного поля і представлені одиничними лексичними одиницями, є те, що смерть повинна викликати повагу у живих, незалежно від того, хто помер:

Ölen aslana tavşanlar bile hüccum eder – Померлому левові віддають шану навіть зайці.

А також на кордоні з периферією поля стоять ті паремії, що показують смерть як перехід до іншого світу, при якому щось залишається від живих. При цьому, що залишиться, видно з підсумків життя самої людини і більшість паремій закликає її до того, що слід про це подумати заздалегідь:

İyi insanın kemiği erin adı kalır – Від гарної людини залишається кістка, а від солдата – ім'я.

Horoz ölür gözü çöplükte kalır – Півень помирає і його очі залишаються на смітнику.

Говорячи про периферію даного поля, слід зазначити, що до неї входять ті семантичні характеристики смерті, які розташовуються водночас на периферії номінативних полів інших концептів. Зокрема, говорячи про родинні відносини, можна попередньо стверджувати, що члени сім'ї та близькі друзі є дуже вірними, ніколи не зраджуть і готові на все заради родичів. Це опосередковано межує з поняттям смерті. Найчастіше такі паремії виражають відносини між мамою та дітьми, братами та кращими друзями:

Hasta ol benim için, öleyim senin için – Будь для мене хворим і я за тебе помру.

Ananın bastığı yavru ölmez – Дитина, яку душить мати, не помирає.

Низка паремій на периферії поля описують тих, хто залишається жити після смерті рідних та близьких, їх емоції та почуття. Виходячи з аналізу цих одиниць, слід зазначити, що для родичів смерть близької людини постає невимовним горем:

Acından kimse ölmemiş – Від горя ніхто не вмирає.

Ölenle birlikte ölünmez – З померлим не вмирають.

Ölen bir ölmüş ağlayan iki – Помер один, а плачуть за ним двоє.

До самої крайньої периферії слід віднести ті паремії, що безпосередньо межують з найбільш близьким концептом до СМЕРТІ. Це його бінарно опозиційний концепт ЖИТТЯ. Цей ряд лексичних одиниць не був включений до основного переліку, оскільки його складно віднести до якогось одного з концептів більшою чи меншою мірою. Даній частині номінативного поля слід приділити окрему увагу у вигляді самостійної наукової розвідки, що відбудеться з урахуванням усіх характерних особливостей обох концептів – частин бінарної онтологічної опозиції.

Отже, як висновок можна сказати, що до паремійного поля концепта СМЕРТЬ у турецькій мовній картині світу належать 122 паремії. Саме поле має приядерну зону, центральну частину і периферію. До приядерної зони належать такі семантичні характеристики смерті, як: скінченність та незворотність, панівна роль над життям. До центральної частини поля входять одиниці з наступними характеристиками: страх та хоробрість, відповідальність, шана, після неї щось залишається. Периферійна частина поля містить ознаки: міра для виявлення любові і горе для родичів.

До поля не були включені ті одиниці, що за своїм семантичним значенням безпосередньо межують із полем концепта ЖИТТЯ, адже вони є більш семантично наповненими і потребують окремого дослідження.

Результати даної наукової розвідки можуть бути використані у подальшому для розроблення і формування когнітивної моделі концепта СМЕРТЬ у турецькій мовній картині світу.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Аникин В. П. Русские народные пословицы, поговорки, загадки и детский фольклор / В. П. Аникин. – М.: Учпедгиз., 1957. – 240 с.
2. Бабушкин А. П. Типы концептов в лексико-фразеологической семантике языка, их личностная и национальная специфика: диссертация / Бабушкин А. П. – Воронеж, 1997 – 330 с.
3. Попова З. Д. Очерки по когнитивной лингвистике / Зинаида Даниловна Попова, Йосиф Абрамович Стернин. – Воронеж : Истоки, 2001. – 191 с.
4. Приходько А. Н. Концепти та концептосистеми в когнітивно-дискурсивній парадигмі лінгвістики / Анатолій Миколайович Приходько. – Запоріжжя : Прем'єр, 2008. – 331 с.
5. Селіванова О. О. Актуальні напрями сучасної лінгвістики (аналітичний огляд) / Олена Олександрівна Селіванова. – К. : Видавн. Укр. фітосоціолог. центру, 1999. – 148 с.
6. Семененко Н. Н. Русские паремии: функции, семантика, прагматика : [монография] / Наталия Николаевна Семененко. – М. : РОСА, 2011. – 353 с.
7. Юсупова З. А. Концепт Языковые аспекты реализации противопоставления в паремии (на материале французских, английских и русских пословиц и поговорок): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.20 «Сравнительно-историческое, типологическое и сопоставительное языкознание» / Зия Анасовна Юсупова ; Башкирский гос. ун-т. – Уфа, 2005. – 21 с.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Ірина Каціон – аспірант кафедри східної філології Київського національного лінгвістичного університету.
Наукові інтереси: концептологія, турецька концептуальна і мовна картини світу.

УДК 811.14'373(045)

СИМВОЛІЗАЦІЯ КОЛЬОРУ ДАВНЬОГРЕЦЬКОЇ МІФОЛОГІЇ

Наталя КОБИЛЕНКО (Маріуполь, Україна)

Стаття присвячена розгляду особливостей символізації кольорів у міфології Давніх греків. Виявлено, що колір відіграє важливу роль у становленні й розвитку культури. Вже на ранніх стадіях формування первісного суспільства він був засобом позначення найважливіших галузей людського досвіду. Проаналізовано, що в основі творення символічних значень кольороназв основою є традиційна символіка кольорів.

Ключові слова: колір, символ, символізація, давньогрецька міфологія

Статья посвящена рассмотрению особенностей символизации цветов в мифологии древних греков. Выведено, что цвет играет важную роль в становлении и развитии культуры. Уже на ранних стадиях формирования первобытного общества он был средством обозначения важнейших отраслей опыта человека. Проанализировано, что в основе создания символических значений цветообозначений лежит традиционная символика цветов.

Ключевые слова: цвет, символ, символика, древнегреческая мифология.

The article considers peculiarities of symbolization of colors in the mythology of the ancient Greeks. There established that color plays an important role in the formation and development of the culture. Even at an early stage of the formation of the primitive society it was a means of marking the most important spheres of human experience. There analyzed that the basis of the creation of symbolic meanings of colors is the traditional color symbolism. There given some steps linguistics has already passed since it was founded up to the present time. There specified the importance of consideration of the meaning of the concept as the basic notion of linguistics. There considered several theories, notions and terms of the studies introduced into the scientific practice. There regarded the works of home and foreign scientists who researched this problem.

Keywords: color, symbol, symbolism, ancient Greek mythology.

В останні десятиліття активізувався науковий інтерес до лексико-семантичної групи назв кольорів. Колірні лексеми у художньому мовленні часто набувають символічного звучання, яке, зазвичай, формується на основі традиційної символіки кольорів. «Символіка – поняття загально-людське і національно-специфічне, етногенетичне. Дослідження саме останнього аспекту символіки надзвичайно актуальне, особливо всебічне вивчення первісної символічної системи та її еволюції в генетично архаїчних тисячолітніх етносів» [10, с. 7].

Теорію символу і символіки розроблювали О. Лосев [5; 6; 7], Ю. Лотман [8], с. Аверінцев [1; 2] та ін. О. Лосев розглядав символ як «образну конструкцію, яка може вказувати на будь-які межі небуття і в тому числі також на «безмежжя, але слід мати на увазі, що не можна провести межі поміж скінченим і нескінченим символом, адже з одного боку категорія символу скрізь і завжди скінчена, а з іншого – нескінчена» [5, с. 443].

Проблема походження, виникнення символу, як і самої етнокulturознавчої лексики, у світовій та вітчизняній теоретичній думці недостатньо досліджена. Саме цим обумовлено актуальність нашої статті. Основоположними працями в галузі етнолінгвістики можна вважати доробки мовознавців М. Костомарова, В. Верещагіна, П. Чубинського, І. Нечуя-Левицького. Разом із тим цілісної теорії символізації в мові з урахуванням походження, розвитку значень, функцій словесних символів у різних мовних структурах із опорою на умови контекстного вживання донині не створено.

Колір відіграє важливу роль у становленні й розвитку культури. Вже на ранніх стадіях формування первісного суспільства він був засобом виділення і позначення найважливіших галузей людського досвіду, допомагав орієнтуватися в просторі й часі, був ефективним засобом регулювання відносин між людиною і предметним світом, між світом людей і світом релігійно-магічних та природних сил.

Метою даної статті є аналіз символіки кольору міфології давніх греків. Відповідно можна окреслити наступні завдання: 1) визначити схематично розвиток уявлень про колір; 2) надати класифікацію кольору за основою міфологічних традицій; 3) описати традиційну роль кольору як символу.

Первісна тріада класифікації кольорів була універсальним засобом позначення і символізації основних форм життєдіяльності людини та її представлень про навколишній світ і про саму себе. Як архетип, ця тріада входить до інших культур, будучи стійкою підставою для розвитку пізніших класифікацій. У період зародження цивілізацій давнього світу, у зв'язку з ускладненням форм господарської діяльності й соціальної організації суспільства, істотними змінами в духовній сфері до основної тріади кольорів додаються інші. На цьому етапі відбувається перехід до формування регіональних, усе більш розбіжних варіантів.

Схематично розвиток уявлень про колір можна звести до наступних великих етапів розвитку культури:

- *Первісне суспільство* – міфологізація та отождоження кольорів з важливими в житті речовинами і стихіями;
- *Рання історія* – канонізація кольорів згідно з будовою Космосу (світу богів та людей); використання кольору для діагностики хвороб (Давня Греція);
- *Античність* (3 000 до н.е. – 400 н.е.) – міфологізація кольірних відношень, як перша психофізіологічна система об'єднання зовнішнього світу та інтелекту; створення «античного колориту»;
- *Середньовіччя* (XII-XV ст.) – інтерпретація кольірної семантики за суворими релігійними канонами і догматами християнства та ісламу;
- *Відродження* (XV-XVII ст.) – втрата символічного значення кольору і створення «практично-живописних» систем кольорів;
- *Епоха Просвітництва* (XVII-XVIII ст.): І. Ньютон – природничо-наукова (фізична) основа класифікації кольорів за довжиною хвиль; І. Гете – психофізіологічна основа згідно з враженнями від кольорів; М. Ломоносов – трикомпонентна теорія кольорного зору; куля Рунне – тривимірне представлення кольору;

- *XIX ст.*: Г. Гельмгольц – фізіологічне представлення трьох основних кольорів для оптичного змішування; Г. Герінг – чотириколірна опонентна теорія фізіологічного кольоросприйняття; Бертольд – спроби дати правила колірної гармонії;

- *XX ст.*: диференціація колірних систем, залежно від практичного застосування (М. Шеврель, В. Оствальд, Е. Манселл, І. Іттен); дослідження механізмів зору людини та зв'язків кольору з психікою (В. Бехтерев, М. Люшер); створення теорій колориту (В. Кандінський, О. Волков) [3, с. 17].

Для аналізу символіки кольорів в давньогрецькій міфології нас цікавлять, в першу чергу, перші три етапи розвитку уявлень про колір.

Первісні народи ототожнювали кольори з найбільш важливими для них стихіями та речовинами: вогнем, водою, землею, молоком, кров'ю. Їм відповідали *червоний*, *білий* та *чорний*. Ці три кольори надовго зберігають значення головних. Пізніше приєднуються *жовтий* (колір землі та піску), *зелений* (колір рослин у всіх народів), *синій* (небо).

Раніш усіх, мабуть, виділився *червоний* колір. Це колір стихії Вогню, яка вважається джерелом активності та руху, колір богів, царів, магів і жерців. Давні люди посипали кістки вмерлих *червоною* вохрою. *Червоний* означав кров, тепло, сонце та життя. Вогняне волосся вважалось ознакою бойового духу, відваги та безстрашності [12, с. 178]. *Білий* колір означав причетність до Бога [12, с. 179]. П'ять початкових кольорів – *червоний*, *жовтий*, *чорний*, *білий*, *зелений* – відповідали не лише п'ятьом природним елементам (вогню, металу, дереву, землі, воді), а ще п'ятьом позитивним та п'ятьом негативним людським якостям характеру [12, с. 180]. П'ять кольорів, що співвідносяться із стихіями, пробуджують їх особливу енергетику. *Зелений* у житло привносить енергію Дерева, *червоний* – Вогню, стихію Металу символізує *білий*, стихію Води – *чорний*, а стихію Землі – *жовтий* [1], [2, с. 80]. У Європі, навпаки, *жовтий* колір – це колір відмовлених. Різниця у кольорі могла належати і до статі людини. У Греції «чоловічим» кольором був *синій*, ним фарбували бороди статуй [1], [2, с. 82].

Є загально визнаним той факт, що кольори виконують важливу символічну функцію в різних міфологічних системах. Мабуть, саме символічна функція – перша «професія» кольору, якщо судити з нескельних розписів і ритуальних поховань кам'яного століття [3, с. 18]. Феномен триколірної символіки «*чорний-білий-червоний*» був поширений на протязі багатьох тисячоліть. Результати сучасних психосемантичних досліджень збігаються за змістом і символікою кольору древніх народів. У європейській культурі триколірна символізація активно функціонує на несвідомому рівні. Ми говоримо «темна особистість», «світла думка», «вогненний погляд», мудрість як і раніше біла, червона лют, заздрість чорна... [3, с. 18].

Перейдемо до аналізу символіки кольору в міфології давніх греків.

Грецький народ класифікував кольори за основою міфологічних традицій (*кольори стихій, світла та темряви*). В епоху античності формується інше ставлення до кольору. Поряд з цим зберігається ставленням до кольору, як релігійно-містичного, магічного символу, виникає також і природничо-наукове ставлення. Проміжним варіантом між цими формами відносин можна вважати спроби ряду видатних давньогрецьких філософів створити колірну систематику стихій, але вже не містичних, а природних.

Емпедокл, виділяючи чотири основні стихії, наділяє кожен з них своїм кольором. Воді відповідає *чорний* колір; землі – *жовтий*; вогню – *червоний*; повітря – *білий* [9, с. 79].

Якщо Емпедокл, визначаючи кольори стихій, спирався на зорові враження, то Аристотель, бажаючи встановити їх «істинний» колір, використовував експериментальний метод. За Аристотелем «основних» кольорів три: *білому* (безбарвному) відповідає вода, повітря і земля; *жовтий* – колір вогню, а *чорний* – колір руйнування або перехідного стану [9, с. 79]. Віднесення стихії «земля» до групи *білого*, пояснюється результатами експериментів Аристотеля з проколювання ґрунту, який, врешті-решт, ставав білим. Уважно роздивляючись полум'я вогню, Аристотель прийшов до висновку, що воно швидше *жовте*, ніж *червоне*. Подібний експериментальний підхід природно руйнував містичний ореол кольорів, зводив їх до звичайних явищ фізичного світу.

Традиційна роль кольору як символу надчуттєвих, магічних сил, значно більшою мірою збереглася у філософській школі піфагорійців, яка багато почерпнула зі знань вавилонських і єгипетських жерців і магів. Незважаючи на спроби до природничо-наукового вивчення кольірних феноменів, ставлення до кольору як символу містичного переважало у Платона і неоплатоніків. *Білий і золотий (жовтий)* вважалися в цих філософських школах божественними кольорами (у тому числі і світового розуму – Лотоса), висловлювали благо, істину, щастя, добро, пізнання, гармонію. Темні і особливо *чорний* колір були символами зла, лих, сил, ворожих людині: «Біла трону бог смерті Танат із мечем у руках, у *чорному* плащі, з величезними *чорними* крилами [4, с. 18]».

Лексико-семантична група склалася ще в ранньогрецькому епосі VIII ст. до н.е. Вже у Гомера *ἄλαυκος* могло означати «світло-блакитний», *κυάνεος* – «темно-синій», а *χλωρός* – «жовто-зелений» [3, с. 21].

Гомерівський епос зробив вирішальний вплив на розвиток даної лексико-семантичної групи в літературі VI-IV ст. до н.е. Для уточнення семантики кольірних прикметників істинний колір того чи іншого предмета не відіграє суттєвої ролі: набагато важливішою для вирішення таких завдань виявляється поетична традиція, яка сходить до поем Гомера. Слід також зазначити, що ставлення до кольорів у стародавній Греції, багато в чому, визначалося не тільки їх значенням як релігійного або філософського символу, а й естетичними канонами та уявленнями про прекрасне. Тому надмірність, відсутність міри у використанні навіть «найблагороднішого» кольору могло вважатися «потворним».

Греки також визначали фарбами темпераменти: *червоний* – сангвінік, *жовтий* – холерик, *білий* – флегматик, *чорний* – меланхолік. Безмежна віра античних мислителів у число, у логіку, закономірність спричинилася до того, що розглядаючи питання ідеальних кольорів, вони не зверталися до їхньої оцінки в психологічному або психофізіологічному аспекті. Стародавні греки зі своїм оптимістичним світосприйняттям, любов'ю до природи, прагненням до пізнання й повагою до людини не могли ігнорувати таке феноменальне явище, як колір, і не використовувати весь спектр його різноманітних можливостей у повсякденні. Тому поряд із природничо-науковим пізнанням і філософським осмисленням цього явища на практиці відбувалося всебічне освоєння його як засобу художньої виразності. Створення архітектурної поліхромії відбувалося трьома засобами. Найдавніші фрагменти храмів розфарбовані восковими фарбами *червоного, синього, жовтого, блакитного, зеленого* кольорів. У класичний період було продовжено прадавню традицію інкрустації елементів будівлі різними за кольором матеріалами. У римські часи виготовляли конструктивні елементи споруд із кольорових порід каменю. Широко використовували й *позолоту*.

Невипадково серед античних естетиків найбільше затвердилася думка про гармонійність чотирьохколірної палітри (*чорний, червоний, вохристий і білий*), яка стала прообразом «грецької колористики». Ідея обмеження палітри – витвір античного світогляду з його орієнтацією на помірність в усьому. Поступово палітра ускладнювалася до темно-червоних, брунатних, темно-вохряних кольорів. Характер поліхромії творів античних ремесел, мабуть, найбільше символізує розуміння краси. Існували два оригінальні види розпису керамічних виробів – *чорно-фігурний* і *червоно-фігурний*. Іноді використовувалася біла фарба для промальовування деталей. Потім з'явилися вазы з розписом на білому фоні та декором різними кольорами, але зараз ми все ж таки захоплюємося чорно – та червоно-фігурними вазами.

В одязі античне суспільство було розподілено на «сірих» і «кольорових». Раби мали грубий одяг природних кольорів вовни – *брунатний, бурий, сіруватий*. Вільні афіняни ходили в *пурпурних, фіолетових, рожевих, червоно-помаранчевих, шафранних, синювато-зелених*. Одяг був однотонним з одно – або двоколірним візерунком. Дуже цінувалися *золоті* прикраси. Цікаво, що *чорного* кольору в одязі взагалі уникали, застосовуючи його хіба, що як украплення у візерунках. Навіть під час трауру вживали *темно-брунатний* та *сірий*. *Білий* колір був одним з найпоширеніших, його вважали найвитонченішим і найбільш вишуканим. *Червоний* колір був, як і в усіх народів світу, улюбленим. В античній ліриці прекрасна Афродіта, богиня краси й кохання, називалася *багряною*, і вважалося, що вона їздить на *червоній* колісниці. Також *червоний* часто використовувався як символ перемоги, поступово

він перетворився, як і *золото*, на символ *влади*: «...богиня Гера сяяла своєю величною красою..., сидючи на *золотому* троні поряд з великим царем богів і людей, Зевсом [4, с. 19].», «...Пам'ятає Гера як скував її Зевс *золотими* ланцюгами і повісив між небом і землею...[4, с. 20]». Символіка кольору в Греції за часів Римської імперії не виходить за межі традиційних канонів. Також найбільш улюбленими і шанованими кольорами були *білий*, *червоний* і *пурпуровий*. *Синій* вважався атрибутом Зевса (Юпітера) і Гери (Юнони) як богів неба і означав релігійне почуття, відданість і невинність; *зелений* – колір Афродіти (Венери) і Природи символізував родючість полів, симпатію і пристосованість; *фіолетовий* відповідав ностальгії і пам'яті; *золотий* (атрибут Аполлона, бога сонця: «...бог світла, *золотокудрий* Аполлон...[4, с. 22]», «...народився бог Аполлон, і всюди розлилися потоки яскравого світла, ніби золотом, залили вони скелі Делоса...[4, с. 22]») висловлював великодушність: «...Гея виростила з недр своїх в дарунок Гері дивну яблуню з *золотими* плодами...[4, с. 10]; інтуїцію та інтелект; *помаранчевий* – гордість і амбіцію, *червоний* (колір Ареса: «...Тріумфує Арес, коли вб'є воїна своїм жадливим мечем і хлине на землю *гаряча кров*...[4, с. 39]») – пристрасть, чуттєвість і життєдайні сили; *рожевий* – чутливість і емоції (колір богині Афродіти), *срібний* – колір могутності, сили, влади: «Уся із *срібла* колісниця могутньої богині Гери...[4, с. 22]». У Стародавньому Римі поєднання *білого* з *червоним* було символом аристократичного, знатного походження. *Пурпур* вважався кольором імператорів і членів царського дому, означаючи владу, духовність, велич [6, с. 69]. Коли римський полководець святкував свій тріумф, він виїжджав на колісниці, запряженій чотирма білими кіньми, покритими позолоченими попонами, в шатах червоного кольору. *Пурпурний* колір – ознака влади у Греції за часів Римської імперії. Улюблений і *фіолетовий* колір, у ліриці він уживався як джерело прекрасного [6, с. 72].

Таким чином, можна зробити наступні висновки, що:

1. Загальною підставою для класифікації кольорів служать уявлення про світобудову і про можливість за допомогою кольору позначити чи символічно висловити ці уявлення: про космічні сили, про богів і їхні взаємини зі світом людей, про соціальну структуру суспільства, про систему моральних і естетичних цінностей.

2. Класифікації кольорів зазвичай будуються за ієрархічним принципом: місце кольору в системі визначається, передусім, ступенем його причетності до сакрального світу. Другим за значущістю є характер близькості цього кольору до стихій і природних явищ.

3. Як найважливіші фактори, що впливають на формування й еволюцію класифікацій кольорів, слід також зазначити особливості історичного розвитку, характер природного (у першу чергу колірною) середовища, особливості колірною сприйняття представниками даної культури, характер культурних традицій і вплив сусідніх культур.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Аверинцев С.С. Заметки к будущей классификации типов символа / С.С. Аверинцев // Проблема изучения культурного наследия / под ред. Т.В. Степанова. – М.: Наука, 1985. – 400с.
2. Аверинцев С.С. Символ / С.С. Аверинцев // Краткая литературная энциклопедия: в 9т. / под ред. А.А. Суркова. – М.: Сов.энциклоп., 1962–1978. – Т. 7 – 1972 с.
3. Дружинина Е.А. Обозначение холодных цветов спектра в древнегреческой литературе VIII – IV в.в. до н.э.: автореф. дис. канд. филол. наук: 10.02.14. / Е.А. Дружинина. – Санкт-Петербург, 2009. – 22 с.
4. Кун Н.А. Легенды и мифы Древней Греции / Н.А. Кун. – Х.: ВАТ «Харківська книжкова фабрика «Глобус»», 2006. – 480 с.
5. Лосев А. Знак. Символ. Миф/ А. Лосев. – М.: Изд-во МГУ, 1982. – 479с.
6. Лосев А.Ф. Мифология и диалектика / А.Ф.Лосев // Диалектика мифа / сост., подг. текста, общ. ред. А.А. Тахо-Годи, В.П. Троицкого. – М.: Мысль, 2001. – 558с.
7. Лосев А.Ф. Проблема символа и реалистическое искусство / А.Ф. Лосев. – [2-е исправл.]. – М.: Искусство, 1995. – 320с.
8. Лотман Ю. Символ в системе культуры / Ю. Лотман // Избранные статьи. – Таллинн, 1992. – Т.1. – С. 191 – 199
9. Потемня А.А. Мысль и язык // В кн.. Слово и миф. – М.: Учпедгиз, 1989. – С.200.
10. Сукаленко Н.И. Отражение обыденного сознания в образной языковой картине мира / Н.И. Сукаленко. – К.: Наук. думка, 1992. – 162 с.
11. Словник символів культури України/ За заг.ред. В.П. Коцура, О.І. Потапенка, М.К. Дмитренко / В.П. Коцура, О.І. Потапенко, М.К. Дмитренко. – К.: Міленіум, 2002. – 260с.
12. Шахнович М.И. Первобытная мифология и философия / М.И. Шахнович. – Л.: Наука, 1971. – 240 с.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Наталія Кобиленко – старший викладач кафедри грецької філології та перекладу, заступник завідувача кафедри Маріупольського державного університету.

Наукові інтереси: лінгвокультурологія, лінгвокогнітивістика, етнолінгвістика

УДК 811.111'27'42:316.77:39

ЕТНОНОМІНАЦІЇ В КОМУНІКАТИВНІЙ СИТУАЦІЇ МІЖЕТНІЧНОЇ ВЗАЄМОДІЇ (ЛІНГВОКУЛЬТУРОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ)

Наталія ЛЮТЯНСЬКА (Миколаїв, Україна)

У статті проаналізовані випадки функціонування етнономінацій в комунікативній ситуації міжетнічної взаємодії, як у кооперативній, так і в конфліктогенній. Подано визначення вищезазначеного поняття та його типологічні характеристики. Наведено приклади функціонування етнономінацій на матеріалі англомовного мас-медійного дискурсу, а саме його британського та американського варіантів.

Ключові слова: етнономінації, комунікативна ситуація, міжетнічна взаємодія, лінгвокультурологія, мас-медійний дискурс

В статті проаналізовані случаи функционирования этнониминаций в коммуникативной ситуации межэтнического взаимодействия, как в кооперативной, так и в конфликтной. Подано определение вышеуказанного понятия и его типологические характеристики. Приведены примеры функционирования этнониминаций на материале англоязычного масс-медийного дискурса, а именно британского и американского вариантов.

Ключевые слова: этнониминации, коммуникативная ситуация, межэтническое взаимодействие, лингвокультурология, масс-медийный дискурс

The present article deals with cases of functioning of ethnonyms in interethnic interaction situation, cooperative as well as conflict ones. The definition of the above mentioned notion is given and its typological specifics are enumerated. The vivid examples of ethnonyms denoting participants of communicative situations are shown on the material of the English media discourse, namely its British and American versions.

Key words: ethnonyms, communicative situation, interethnic interaction, linguocultural studies, media discourse

Відношення носіїв певної мови, у нашому випадку – англійської, до «чужих» народів, фіксується у номінативній системі мови за допомогою етнономінацій.

Сутність вищезазначеного поняття трактується лінгвістами неоднозначно. Його визначають як будь-який не описовий (однослівний) номінант, що позначає людей за національною ознакою або за державною приналежністю (напр., *American, Chinese, Maltese*) [1, с. 8]. В основі етнічної номінації – не лише національна приналежність, а й територіально-географічний фактор. Дане визначення найкраще підходить для опису сучасної етнічної ситуації, за умов якої представники різних етносів часто мешкають на території однієї держави.

Існує ще одне розуміння терміну «етнонім» – номінативна одиниця, семантика якої виражає нейтральне або навіть позитивне ставлення до певного етносу (напр., *Brazilian, Canadian, Estonian*) [3, с. 22]. Виокремлюють також і протилежну групу етнономінацій, що отримала назву *етнофобізмів*, або ономастичних одиниць, які використовуються для номінації тих чи інших етнічних груп. При цьому такі одиниці є образливими для них (напр., *Chink, Chinky* для позначення китайців) [3, с. 22].

Етнонім не слід ототожнювати з *лінгвонімом*, який є назвою мови (напр., *English, German, Finnish*) [4, с. 8]. Етноніми та лінгвоніми існують окремо один від одного. Крім того, у їх використанні можливі співпадіння, та вони не обов'язкові.

У сучасній англійській мові система етнономінацій представлена офіційними етнонімами, власними назвами – популярними особистими назвами народу-референта, а також етнонімічними назвами образного характеру, які вказують на зовнішність, расову приналежність, культурні особливості, такі як спосіб життя, типова поведінка та гастрономічні переваги (напр., *spaghetti bender, moustache Pete* – для італійців, *frogs* – для французів) [2, с. 103].

Метою ж цієї статті є розгляд випадків функціонування етнономінацій у комунікативній ситуації міжетнічної взаємодії, що вербалізується у англомовному мас-

медійному дискурсі, а саме його британському та американському різновидах. Варто зазначити, що нами бралися до уваги як кооперативні, так і конфліктогенні ситуації міжетнічної взаємодії.

Відповідно до проаналізованого матеріалу, етнономінації кооперативної ситуації міжетнічної взаємодії в британському мас-медійному дискурсі представлені офіційними етнонімами та образними етнонімічними назвами. При цьому, офіційні етноніми позначають комунікантів за національною ознакою (*UK-Spain police, Spanish counterparts; Polish painters, British producers;*; *Wealthy Arabs, Americans, Egyptians, American tourists, Australians, Germans, French;*) та територіально-географічним фактором (*US tourist, Wills, from Texas in the US; a student from China, graduates from Chinese universities*). Варто зазначити, що етноніми образного характеру у британському мас-медійному дискурсі крім територіально-географічного походження комунікантів (*a Scotland Yard spokesman*) позначають і їх релігійну приналежність (*Muslim staff, Muslim population, Muslims, Christians, Jew; a Muslim, Muslims; Sikhs, Hindus, Christians and people of other faiths*).

В британському мас-медійному дискурсі етнономінації використовуються на позначення учасників кооперативної ситуації міжетнічної взаємодії. Вони є показниками їх етнокультурної приналежності. Наприклад, *City of London police working with Spanish counterparts say they have smashed gangs that scammed British victims out of £15m*

Officers from City of London Police joined Spanish counterparts from the Policia Nacional in a series of raids in Barcelona, Madrid, Marbella and London in one of the biggest anti-fraud operations ever staged. There were further arrests in the US and Serbia. Details are being reported for the first time after a ban on publication was lifted by a Spanish judge [16]. Етнономінації *City of London police, Spanish counterparts, British victims, Officers from City of London Police* та *Spanish counterparts from the Policia Nacional* є показниками етнокультурної приналежності комунікантів. У даному випадку це поліцейські Великої Британії та Іспанії, які співпрацювали.

Крім того, етнономінації британського мас-медійного дискурсу є допоміжними засобами, що створюють етнічні портрети. Наприклад, *Super rich Arabs are spending £4.5million a day in Britain – cementing London's position as the world's top playground for the rich.*

Middle Eastern billionaires using the capital to spend their fortune have contributed to a boom in Arab cash pouring into the country.

In total last year £1.25billion was spent in the UK by families from the Middle East – amounting to some £25,000 for every holiday.

... UAE visitors meanwhile lavished £156 a day, according to the Office for National Statistics. They are the biggest spenders of all foreign visitors to Britain.

Only tourists under the title 'other middle east' spend more – at some £173 a day. Egyptians are the third biggest spenders, handing over £149 a day during their stay.

Only American tourists as a whole contribute more than Arabs to Britain's tourist industry – spending a total of £1.5billion last year [15]. Етнономінації, що використовуються у вищезазначеному уривку (*Super rich Arabs, Middle Eastern billionaires, families from the Middle East, UAE visitors, Only tourists under the title 'other middle east', Egyptians, American tourists*), є показниками заможних етносів, що витрачають свої гроші у столиці Великої Британії, Лондоні. Вони є своєрідними портретами етносів, які вважаються заможними.

Проведений аналіз показав, що етнономінації кооперативної ситуації американського мас-медійного дискурсу представлені офіційними етнонімами та образними етнонімічними назвами. Національна ознака комунікантів (*US airmen, Chinese sailors; British man, British officers; American citizens*) та територіально-географічний фактор (*Chicago's Nepalese community, Chicagoans from Nepal, Local Nepali community, the Nepali community in Chicago*) лежать в основі офіційних етнонімів.

Етноніми ж образного характеру в американському мас-медійному дискурсі розподілені на групи залежно від територіально-географічного фактору (*the black Florida teenager*) та релігійної приналежності (*A Muslim woman*).

Варто зазначити, що як і офіційні етноніми, так і етнімічні назви образного характеру в американському мас-медійному дискурсі позначають *етнічну та расову приналежність комунікантів* (*Hispanics*; *Minority students*, *white enrollment*, *white majority*, *black*, *black student population*, *white students*; *minority young men, boys and young men of color*, *prominent men of color*, *young black men*, *a black man*, *black leaders*).

Етнономіації американського мас-медійного дискурсу створюють етнічні портрети комунікантів-учасників ситуації міжкультурної комунікації. Наприклад, *As many Chicagoans from Nepal continue to struggle to get in touch with family and friends caught in a devastating 7.8-magnitude earthquake there, members of the local Nepali community gathered at a restaurant in the South Loop on Sunday to strategize ways they could raise funds and send relief.*

...Beni Madhav Kandel, president of the Chicagoland Nepali Friendship Society, said his family members' property has been damaged, and they have been staying outside to avoid any injuries during aftershocks.

“Even though we are unable to go and rescue them, we are able to collect funds as much as we can,” Kandel said [8]. Вищезазначений уривок повідомляє читачів про спроби громади непальців з Чикаго допомогти родичам, які постраждали від землетрусу у Непалі. При цьому, допомога передбачає створення благодійного фонду. Місцева громада, не зважаючи на далеку відстань, не забуває про країну свого походження. Вони і досі відчувають себе частиною цієї країни. Саме це і передають відповідні етнономіації (*Chicagoans from Nepal, local Nepali community*).

US airmen parachute in to help Chinese sailors

Airmen from the 563d Rescue Group parachuted into the water after the sailors were found floating in the Pacific Ocean in a raft on Friday. The request for help was picked up by an Air Force rescue center [17]. Етнономіації ж вищезазначеного уривку крім віднесення учасників комунікації до груп «МИ-СВОЇ» та «ВОНИ-ЧУЖІ» допомагають створити позитивний образ для американських військових, які здатні прийти на допомогу у необхідний момент.

Крім того, етнономіації американського мас-медійного дискурсу є чинниками, що призводять до виникнення етнічної упередженості та спричиняють виникнення етнічних стереотипів. Наприклад, *The country's increasingly multicultural audiences are becoming frustrated with seeing films with all-white casts. They are demanding more projects with diverse casts and themes, and Hollywood producers are going to have to adjust if they hope to keep pace with popular tastes* [11]. Вищезазначеним уривком створюється стереотипне уявлення про етноси, які отримують головні ролі у кінофільмах. Переважно це представники білошкірого населення США.

Згідно з проаналізованим матеріалом, етнономіації конфліктогенної ситуації міжетнічної взаємодії у британському мас-медійному дискурсі представлені *офіційними етнонімами та образними етнімічними назвами*. При цьому, офіційні етноніми позначають комунікантів за *національною ознакою та територіально-географічним фактором*, тоді як образні етнімічні назви позначають учасників ситуації спілкування за *релігійною приналежністю та територіально-географічним фактором*. Тобто, офіційні етноніми позначають учасників конфліктогенної ситуації міжетнічної взаємодії за національністю та місцем проживання або ж походження. Образні ж етнімічні назви вживаються на позначення релігійної приналежності комунікантів конфліктогенної ситуації міжетнічної взаємодії.

Нижчеподаний уривок містить офіційні етнономіації на позначення національності комунікантів: *Iranian authorities have arrested a man on charges of spying for Britain, according to media reports...*

... It has not been suggested that the alleged spy is British, and Tehran has a history of announcing the arrest of people it claims are spying without releasing further details [9]. У ньому йдеться про арешт чоловіка в Ірані через підозру у шпигунстві на користь Великої Британії. При цьому, етноніми *Iranian authorities* та *British* вказують на учасників конфліктогенної ситуації міжетнічної взаємодії, співвідносячи їх до груп СВІЙ-ЧУЖИЙ.

Наступний же уривок хоча і не містить офіційних етнонімів на позначення національності, але вказує на релігійну приналежність комунікантів завдяки вживанню

образних етнонімічних назв *Muslim protestors, 60 men and women in burkhas, Muslim-owned businesses: Dozens of **Muslim protestors** gathered to demand that businesses stop selling alcohol in a popular East London area yesterday.*

The group, led by former Al-Muhajiroun leader Anjem Choudary, warned restaurants and shops in the Brick Lane area that they face 40 lashes if they continue to sell the product, which is banned under Sharia Law.

*Around **60 men and women in burkhas** handed over warning letters to **Muslim-owned businesses** in the area after the protest was initially delayed by a small number of English Defence League members staging a counter-protest [12].*

Етнономінації конфліктогенної ситуації міжетнічної взаємодії у британському мас-медійному дискурсі є факторами виникнення етнічної упередженості, і як наслідок, є факторами виникнення етнічних стереотипів. Наприклад, *Anyone wearing “facial coverings” who wants to enter the galleries of federal parliament will be made to sit in a separate shielded section, according to new rules announced on Thursday.*

*A campaign to ban the burqa at parliament had been led by Liberal senator Cory Bernardi, who has been calling for a public ban on the garment for years. Speaker Bronwyn Bishop, who has previously called for a ban on the hijab in schools, has asked Asio and the federal police to assess the security risks of **people wearing full facial coverings** coming into the public area of parliament house [7].* Образні етнонімічні назви *Anyone wearing “facial coverings”* та *people wearing full facial coverings*, що використовуються у даному уривку стосуються осіб, яких торкнулася заборона носіння паранджі в Австралійському парламенті. Вони не вказують на конкретні етноси, лише на релігійну приналежність комунікантів. Крім того, вищезазначені етнономінації є чинниками, що створюють етнічні стереотипи щодо представників певних етносів. Особи, що носять паранджу, становлять загрозу для громадської безпеки.

На позначення учасників конфліктогенної ситуації міжетнічної взаємодії в американському мас-медійному дискурсі використовуються *офіційні етноніми* та *образні етнонімічні назви*. При цьому, образні етнонімічні назви менш характерні для конфліктогенної ситуації міжетнічної взаємодії в американському мас-медійному дискурсі. Серед офіційних етнонімів виділені групи на позначення *національної ознаки комунікантів, територіально-географічної приналежності та етно-расової приналежності комунікантів*. Серед образних же етнонімічних назв виділені групи на позначення *територіально-географічної приналежності комунікантів, етно-расової приналежності та релігійної приналежності комунікантів*. Тобто, офіційні етноніми використовуються переважно для позначення національної ознаки комунікантів, тоді як образні етнонімічні назви – для етно-расової приналежності учасників конфліктогенної ситуації міжетнічної взаємодії в американському мас-медійному дискурсі.

Офіційні етноніми *U.S. officials* та *the Mexican soldiers* використовуються у нижчеподаному уривку для ідентифікації учасників ситуації міжетнічної взаємодії, якими є американські та мексиканські військові. Між останніми стався конфлікт у прикордонній зоні обох держав. Крім того, конфронтація коментується американськими чиновниками: *U.S. officials characterized the incident as one of the most serious incursions in recent years. Though gunfire was averted, the 35-minute confrontation underscored the continuing friction between the U.S. and Mexico when it comes to policing the often chaotic and violent Southwest border. It also raised questions among some U.S. officials about whether **the Mexican soldiers** were chasing drug smugglers, as they claimed, or protecting cartels as they used drug routes to Arizona [10].*

Ще одним прикладом, в якому вказується національність комунікантів, є нижченаведений уривок: *KCNA said **North Korea** is making preparations to bring **the Americans** before a court. It did not specify what the two did that was considered hostile or illegal, or what kind of punishment they might face. It also did not say when the trial would begin.*

*Though a small number of **US citizens** visit North Korea each year as tourists, the State Department strongly advises against it [13].* У ньому йдеться про двох американців, яких було

затримано та взято під варту у Північній Кореї. Використання географічної назви країни *North Korea* та *the Americans* розмежовує учасників конфліктогенної міжетнічної взаємодії.

При цьому, під час аналізу була виявлена й група етнофобізмів, або образливих назв тих чи інших етносів. Вона є не чисельною у американському мас-медійному дискурсі. Прикладом вживання образливої назви *chinks* на позначення китайців є нижченаведений фрагмент про расистські малюнки у підготовці поліцейських США. Малюнки передають ставлення до представників деяких рас ще у минулому столітті: *The cartoon was displayed to show the political atmosphere in San Diego when McCarter was an officer, including when he was assigned to patrol a Chinese neighbourhood in downtown. The cartoon includes racist images of Chinese and the word "chinks"* [6].

Варто зазначити, що етнофобізми та образні етнонімічні назви американського мас-медійного дискурсу є чинниками, що призводять до виникнення етнічної упередженості та спричиняють виникнення етнічних стереотипів. Наприклад, зневажливе ставлення до китайців в США у минулому столітті передано у вищезазначеному уривку. Тоді як наступний уривок фіксує активізацію стереотипного уявлення про пакистанців як терористів: *Mamnoon Khan was a respected, trusted employee at the insurance company OneBeacon. Until the day a couple of his less enlightened co-workers in the company's Canton office chose to focus on his Pakistani heritage. After that, he alleges, he became a target...*

... But he claims in court documents that he returned to a different atmosphere. In one staff meeting, he says in court documents, this is how he was introduced by a supervisor:

"This is Mamnoon Khan. He is recently back from Pakistan . . . He recently has come back but don't worry, he's not a terrorist. I haven't seen his name in the paper yet." Hilarious, right? [5].

Отже, етнономінації кооперативної та конфліктогенної ситуації міжетнічної взаємодії у британському та американському мас-медійному дискурсі представлені офіційними етнонімами та образними етнонімічними назвами. В основі розподілу вищезазначених етнономінацій лежать національна ознака комунікантів, територіально-географічний фактор та релігійна приналежність у британських мас-медіа та етно-расова приналежність у американському медіа дискурсі. Етнономінації ж у ситуації кооперативної взаємодії як у британському, так і в американському медіа дискурсі позначають етнокультурну приналежність комунікантів та є засобами, що створюють етнічні портрети. Крім того, етнономінації конфліктогенної ситуації міжетнічної взаємодії є факторами виникнення етнічної упередженості. До того ж, етнономінації американського медіадискурсу передають і зневажливе ставлення до деяких етносів та є причиною виникнення етнічних стереотипів.

Перспективою нашого дослідження є вивчення дериваційних особливостей етнономінацій у ситуації міжетнічної взаємодії, що дасть змогу зрозуміти способи творення номінацій на позначення учасників міжетнічної взаємодії.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Ковалев Г.Ф. Этнос и имя: цикл ст./ Г.Ф. Ковалев. – Воронеж: Воронеж. гос. ун-т, 2006. – 235 с.
2. Коцур М.Ф. Этнонимические названия образного характера в современном английском языке [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/15096/25-Кочур.pdf?sequence=1>.
3. Левицький А.Е. Етнономінації у дзеркалі міжкультурної комунікації/ А.Е. Левицький, Ю.В. Святюк. – К.: Логос, 2010. – 134 с.
4. Шен Д.А. Этномим в лексико-семантическом пространстве английского языка: автореф. дисс. на соискание науч. степени канд. филол. наук: спец. 10.02.04 «Германские языки»/ Дарья Александровна Шен. – Нижний Новгород, 2009. – 22 с.
5. A Pakistani's man unwelcome return to work [Electronic resource]// The Boston Globe. – 26 May 2015. – Mode of access: <http://www.bostonglobe.com/metro/2015/05/24/pakistani-employee-sues-onebeacon-claiming-harassment/yScUj6mU2IwM8hLSDhTN/story.html>
6. Black sergeant sues San Diego Police Department over racist cartoon [Electronic resource]// The Los Angeles Times. – 28 January 2015. – Mode of access: <http://touch.latimes.com/#section/600/article/p2p-82655323/>
7. Burqa wearers banned from Australian parliament's open public galleries [Electronic resource]// The Guardian. – 2 October 2014. – Mode of access: <http://www.theguardian.com/australia-news/2014/oct/02/new-rules-ban-burqa-wearers-from-parliaments-open-public-galleries>
8. Chicago's Nepalese community begins fundraising efforts [Electronic resource]// The Chicago Tribune. – 27 April 2015. – Mode of access: <http://my.chicagotribune.com/#section/590/article/p2p-83393311/>
9. Iran arrests man on charges of spying for Britain [Electronic resource]// The Guardian. – 14 December 2013. – Mode of access: <http://www.theguardian.com/world/2013/dec/14/iran-arrests-man-charges-spying-britain>

10. Mexico confirms confrontation with Border Patrol agents [Electronic resource]// The Los Angeles Times. – 2 April 2014. – Mode of access: <http://www.latimes.com/nation/la-na-border-mexico-20140402,0,878301.story#ixzz2xkZ2pbwy>
11. Multicultural audiences grow frustrated with all-white casts [Electronic resource]// The Los Angeles Times. – 25 February 2015. – Mode of access: <http://touch.latimes.com/#section/1780/article/p2p-82908606/>
12. Muslim protestors demand restaurants and shops stop selling ‘evil’ alcohol warning them they face 40 lashes if they carry on [Electronic resource]// The Daily Mail. – 14 December 2013. – Mode of access: <http://www.dailymail.co.uk/news/article-2523658/Muslim-campaigners-protest-sale-alcohol-popular-East-London-area.html>
13. North Korea Preparing to try 2 American tourists [Electronic resource]// The Boston Globe. – 30 June 2014. – Mode of access: <http://www.bostonglobe.com/news/world/2014/06/30/north-korea-preparing-try-american-tourists/zts5u9hvlcAtrJIIYufvoI/story.html>
14. Polish painters called in to get UK Van Gogh film job done [Electronic resource]// The Guardian. – 18 March 2014. – Mode of access: <http://www.theguardian.com/film/2014/mar/18/uk-van-gogh-film-polish-artists>
15. Spend, spend, spend! How wealthy Arabs lavish £4.5 million a DAY in UK, cementing London’s status as global playground of rich [Electronic resource]// The Daily Mail. – 27 May 2014. – Mode of access: <http://www.dailymail.co.uk/news/article-2636238/Spend-spend-spend-How-wealthy-Arabs-lavish-4-5-million-DAY-UK-cementing-Londons-status-global-playground-rich.html#ixzz32vwMg09A>
16. UK-Spain police swoop on shares fraud leads to 110 arrests [Electronic resource]// The Guardian. – 28 February 2014. – Mode of access: <http://www.theguardian.com/uk-news/2014/feb/28/swoop-on-boiler-room-110-arrests>
17. US airmen parachute in to help Chinese sailors [Electronic resource]// The Boston Globe. – 4 May 2014. – Mode of access: <http://www.bostonglobe.com/news/nation/2014/05/04/team-aids-injured-chinese-sailors-pacific/cfhKEFEehOGfExib0FuadN/story.html>

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Наталія Лютянська – викладач кафедри теорії та практики перекладу Чорноморського національного університету імені Петра Могили.

Наукові інтереси: мас-медійний дискурс, теорія мовної комунікації, комунікативний, когнітивний та лінгвокультурний аспекти ситуації міжетнічної взаємодії.

УДК 811.111’36

ПРАВОВОЙ КОНЦЕПТ В КОГНИТИВНО-КОММУНИКАТИВНОМ ИЗМЕРЕНИИ

Оксана ОЛИЙНЫК (Кропивницький, Украина)

В статье описан правовой концепт (ПК) в когнитивно-коммуникативном аспекте: представлено определение понятия ПК и систематизированы типологические характеристики ключевые средства вербализации. В ракурсе предложенной интегральной дефиниционной модели ПК интерпретируется как ментально-языковая единица, отображающая категориальные и ценностные характеристики правового знания, функционально значимые для профессионального дискурса, имеет сложную архитектуру, выраженную разными группами признаков, и вербализируется такими ключевыми средствами, как юридический термин, юридическая дефиниция, письменные источники права и специальные тексты, которыми руководствуются специалисты права в своей профессиональной деятельности.

Ключевые слова: правовой концепт, дефиниционная модель, ментально-языковая единица, принципы типологизации, ключевые средства вербализации.

У статті представлено опис правового концепту (ПК) у когнітивно-комунікативному вимірі: наведено визначення поняття ПК, систематизовано його типологічні характеристики та засоби вербалізації. У ракурсі запропонованої інтегральної дефініційної моделі ПК тлумачиться як ментально-мовна одиниця, яка відображає категоріальні й ціннісні характеристики правового знання, функціонально-значимі для правового дискурсу, має складну архітектуру, виражену різними групами ознак, і вербалізується такими ключовими засобами, як юридичний термін, юридична дефініція, письмові джерела права, фахові тексти, якими керуються фахівці права у своїй професійній діяльності.

Ключові слова: правовий концепт, ментально-мовна одиниця, типологізація, засоби вербалізації.

The paper focuses on the analysis of the legal concept (LC) as an integral phenomenon by way of its defining and systematizing its typological features from the cognitive-communicative perspective. In terms of the suggested integral definition model, the LC is understood as a mental-and-language unit, comprising categorial and value features of legal knowledge, functionally relevant for legal discourse. The LC objectifies knowledge of law domain (an epistemological unit), forms the collective/individual consciousness of law professionals (a psychomental unit) representing a national system of law (an ethnocultural unit); furthermore, it defines the professional communicative conduct of legal community members (a pragmatic regulatory unit) and features societal views of law (an axiological unit). The LC is claimed to reveal a complex structure embodied by various groups of features, the key verbalizers of which comprise legal terms, legal definitions, written sources of law, and statutory legal texts.

Keywords: the legal concept, definition model, a mental-and-language unit, principles of typologization, key verbalizers.

Постановка проблемы. Процесс *концептуализации* действительности как один из наиболее важных разновидностей познавательной деятельности не однократно становился объектом исследований языковедов (А. Вежбицкая; Н. Н. Болдырев; С. Г. Воркачев; В. З. Демьянков; В. И. Карасик; Е. С. Кубрякова; В. А. Маслова; З. Д. Попова, И. А. Стернин и др.). Как подчеркивает Е. С. Кубрякова, процесс *концептуализации* возможно описать как осмысление полученной информации мыслительное конструирование предметов и явлений, в результате чего в сознании индивида образуются представления о мире в виде определенных фиксированных смыслов, или *концептов* [9, с. 93]. И далее, *концепт* имеет чрезвычайное значение для современной теории познания, благодаря чему занимает ключевое место мыслительной деятельности человека, процессах концептуализации категоризации мира [10, с. 6]. В связи с тем, что, правовые концепты являются не только основным средством конструирования *нормативно-правовых актов* (НПА) и других *письменных источников права* (ПИП), а и главным инструментом, при помощи которого происходит интерпретация разногорода правовых дискурсов, описание указанных концептов составляет *актуальную* исследовательскую задачу. Кроме того, за исключением отдельных работ, которые рассматривают правовой концепт фрагментарно либо сосредотачиваются лишь на отдельных его аспектах (В. К. Данилов; Ю. Г. Евтушок; М. Е. Микаелян и др.), этотментально-языковой феномен еще не получил системного изучения в научных филологических исследованиях, что и определяет **цель** нашей публикации.

К основным **задачам** настоящего исследования относим: анализ правового концепта по характеру знаний, которые он категоризует (эпистемиологическое, психологическое, этнокультурное, прагмарегулятивное, аксиологическое), выделение и описание основных типологических характеристик и средств их вербализации в профессиональном общении. **Объект** исследования составляет правовой концепт как единица концептуализации правового фрагмента действительности, а **предмет** охватывает сущностные признаки концепта и их языковые репрезентанты в профессиональном дискурсе.

Анализ последних исследований и публикаций. В научных работах по концептологии используются разные подходы к интерпретации понятия “концепт” [2; 3; 5; 7; 10; 13; 14; 16; 17; 18; 20; 22; 23], в частности в монографиях А. Н. Приходько [22; 23] представлено несколько определений концепта: “*концепт – эпистемиологическое образование*”, “*концепт – (психо)ментальное образование*”, “*концепт – (этно)культурное образование*”, “*концепт – (прагма)регулятивное образование*”, “*концепт – аксиологическое образование*” [22, с. 46-48; 20]. (см. схему 1).

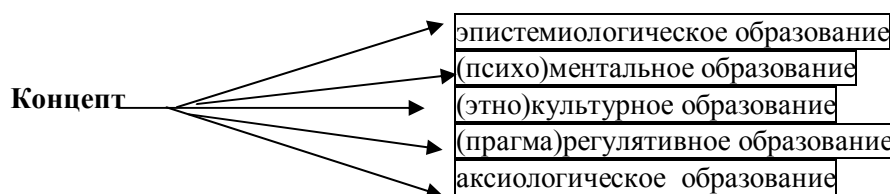

Схема 1. Дефиниционные подходы к определению концепта.

По мнению исследователей, концепт как *эпистемиологическое образование* охватывает “знания человека о действительности, ее элементы и перспективы” [18, с. 120], концепт как *(психо)ментальное образование* представляет собой “продукт сознания человека как высшая форма отображения действительности в его психике” [19, с. 47], либо как ментальное образование, которое “заменяет в процессе мышления неопределенное количество предметов того же самого рода” [12, с. 281]. Концепт как *(этно)культурное образование* дефинируется как “концентрированное выражение духовно-эмоционального опыта определенного этноса” [4, с. 92]. Концепт как *(прагма)регулятивное образование* отображает интенциональный характер использования ментальных сущностей в дискурсе [19, с. 47], их способность регулировать коммуникативное поведение, определять этноспецифические нормы общения [12]. Концепт как *аксиологическое образование* базируется на феномене “духовная ценность”, т.е. общественных представлениях о добре и зле, красоте и уродстве, правде и

лжи и т. п. [19, с. 47], а вовлечение этих категорий к описанию концепта дает возможность говорить о “ценностных доминантах культуры” [8, с. 34].

Обобщение разных точек зрения на концепт в современной лингвоконцептологии дает основания утверждать, что наиболее оптимальным подходом к его определению можно считать *интегральный*, согласно которому концепт является *эпистемиологическим, (психо)ментальным, (этно)культурным, (прагма)регулятивным, аксиологическим* образованием одновременно, и связи с этим наиболее релевантным в таком понимании представляется определение концепта, сформулированное М. В. Пименовой [18, с. 16], которое мы берем за основу для дальнейшего исследования: “*Концепт является определенной ментальной репрезентацией фрагмента объективной действительности, которая отображает категориальные и ценностные характеристики знания об этом фрагменте, функционально значимые для определенной культуры, имеет сложную структуру, выраженную разными группами признаков, репрезентированных разнообразными языковыми средствами при условии, если он имеет вербальную форму*”.

Проблема типологии концептов считается одной из ключевых в методологии исследования концепта [17, с. 40]. В рамках отдельных “концепций концепта” разработаны разнообразные способы его типологизации, критический анализ которых представлен в научных работах В. Л. Иващенко, Ц. Ц. Огдоновой, А. Н. Приходько [7; 17; 22] и др. Если рассматривать концепт как интегральную единицу мышления, которая играет роль объединительного элемента в системе “*сознание – язык / вербальная коммуникация – социум – культура*”, то очевидно, связи между компонентами системы можно описать согласно определенных принципов: *когнитивного* (сознание), *референциального* (язык/вербальная коммуникация, культура) и *реляционно-функционального* (функционирование в дискурсе определенного дискурсивного сообщества).

В соответствии с *когнитивным* принципом, основным критерием являются особенности ментальных единиц, которые отображают объекты концептуализации и способ познания. В соответствии с *референциальным* принципом, во внимание принимаются особенности признаков объектов концептуализации и способ их вербализации в языке / дискурсе. В соответствии с *реляционно-функциональным* принципом предполагается существование зависимости между носителем сознания (индивид, социум), его коммуникативной / дискурсивной деятельностью и типичными характеристиками ментальных единиц, отображающих объекты познания, концептуализированные сознанием. На основании очерченных принципов в ракурсе *интегрального* подхода опишем типологические черты правовых концептов.

Изложение основного материала. Мы разделяем мнение Л. П. Науменко, что “в основе *профессионального* концепта лежит научное понятие / терминопонятие (конкретное, абстрактное, собирательное, категориальное), или содержание, которое наиболее полно отображает объекты, отношения и реали определенной профессиональной сферы человеческой деятельности” [16, с. 117], в связи с чем профессиональные концепты “тяготеют к рационально-логическому, объективному представлению знаний об окружающем мире, поэтому их можно отнести к *когнитивным* (познавательным концептам, концептам-понятиям), хотя они и не лишены эмоционально-ценностных и образных компонентов” [там же, с. 116].

Исходя из определения научного концепта В. Л. Иващенко [7, с. 123], под *правовым* концептом понимаем *ментально-языковую репрезентацию фрагмента правовой действительности, которая формируется в процессе специальной подготовки / профессиональной деятельности юриста как на основании знаний, объективированных в (национальных) источниках права и научных работ по специальности, так и индивидуально-личностного опыта, приобретенного в результате осуществления профессиональной деятельности*. Из этого определения очевидно, что ПК объективирует знания в области права (*эпистемиологическое* образование), принадлежит коллективному/индивидуальному сознанию специалистов/специалиста (*психоментальное* образование) определенной национальной системы права (*этнокультурное* образование), ему свойственна способность

регулировать профессиональное коммуниктивное поведение специалиста по праву ((прагма)регулятивное образование), отображать представления о праве как регуляторе общественной жизнедеятельности (аксиологическое образование).

Анализ научных работ С. Г. Воркачева, В. И. Карасика, З. Д. Поповой и И. А. Стернина [4; 8; 20; 21] показал, что в лингвоконцептологии не существует согласованного понимания содержательной формы концепта, при этом большинство исследователей выделяют в структуре концепта *образ, определенное информационно-понятийное ядро* и некоторые *дополнительные признаки*, что свидетельствует о принципиальном сходстве в понимании структуры концепта разными научными школами [22, с. 75].

Как считает Л. П. Науменко, “в основе профессионального концепта лежит ценностно-рациональное (логическая оценка) познания действительности, а также образные и эмоционально-оценочные компоненты, которые отображают образное видение и эмоциональное восприятие объекта в процессе его познания субъектом в определенной области профессиональной деятельности” [16, с. 117-118]. На основании этого, мы разделяем мнение, что архитектура профессионального концепта состоит из: “*понятийного* компонента (содержательная составляющая концепта), представления [термино]понятием; *смыслового* компонента (смысловые центры / семантические ядра); *образного* компонента (образ картинка / гештальт, образ-прототип), *символического* компонента (образ-антропосимвол) и *схематического* компонента (фрейм, сценарий, Я-схема)” [там же, с. 118], а также *оценочного* компонента (оценочный стереотип) и “присутствием оценки в разных ее ипостасях в других компонентах концепта (логическая / рациональная, интеллектуальная, моральная и эстетическая оценка в структуре денотата, эмоциональная оценка в разного рода коннотациях и образно-метафорическом компоненте)” [16, с. 118].

В рамках *когнитивного* подхода, который предусматривает способ репрезентации / сохранения знаний, представлений в ментальной сфере носителя языка (классификации Н. Ф. Алефиренко, А. П. Бабушкина, Н. Н. Болдырева, З. Д. Поповой и И. А. Стернина [1-3; 21]), ключевые правовые концепты “law/ закон” “offence / правонарушение”, “punishment / наказание”, “crime / преступление”, “trial / суд” моделируются, преимущественно, как *концепты-понятия* и *концепты-фреймы*.

Из-за неоднородности иерархической организации концептуальной системы в тексте, дискурсе, языковой картине мира ее компонентам свойственна разная значимость, и следовательно в соответствии с этим параметром выделяют: *суперординационные / суперконцепты / концепты-гиперонимы; пресуперординационные концепты; базовые / ключевые / доминантные концепты; пресубординационные концепты; субординационные / субконцепты / концепты-гипонимы* [7, с. 79]. В иерархической организации концептосистемы права, которую можно представить в виде древовидного графа, *суперординационный* уровень занимает концепт “law” (право / закон); на *пресуперординационном* уровне располагаются концепты “offence” (правонарушение), “investigation” (досудовое расследование), “courttrial” (судебный процесс) и “punishment” (наказание); концепт “crime” (криминальное правонарушение) и “tort” (гражданское правонарушение) занимают *базовый* уровень, а на *субординационном* уровне находятся концепты, которые ментально репрезентируют многочисленные конкретные правонарушения.

По степени абстрактности концепты делят на *конкретные* и *абстрактные*, при этом конкретные концепты отображают объекты и явления действительности, которые воспринимаются органами чувств (напр., *еда, птица*), а абстрактные концепты трудно поддаются описанию и классификации (напр., *страх, жадность, счастье*) [2, с. 63]. В связи с тем, что в основе правового концепта лежит абстрактное понятие, которое требует развернутого описания (юридических или словарных дефиниций, текстовых иллюстраций), относим его к *абстрактным* концептам.

По внутренней структурной организации дифференцируют *макроконцепты* (многомерные, сложные) и *микроконцепты* (одномерные, простые) [7, с. 79]. На основании того, что ключевым правовым концептам суперординационного, пресуперординационного и

базового уровня свойственна разветвленная разновекторная ассоциативно-вербальная сетка смысловых связей, квалифицируем их как *макроконцепты*.

Референциальный (отобъектный) принцип типологизации охватывает несколько параметров: *тематический* (специфика концепта заключается в том, какие именно явления действительности поддаются концептуализации) [9, с. 9]; по *отображению в языке* (по тому, существуют или не существуют регулярные способы вербальной объективации концептов) [21, с. 120]; по способу *языковой репрезентации* [3, с. 43]. Согласно *референциальному* принципу, правовые концепты “law”, “offence”, “investigation”, “courttrial”, “punishment”, “crime” и “tort” принадлежат концептосфере права. Все правовые концепты *номинарованы*, ключевые средства их вербализации охватывают: *лексические* (юридические термины), *синтаксические* (пропозиции юридических дефиниций) и *текстовые* (тексты нормативно-правовых актов, другие письменные источники права, профессиональные тексты).

Реляционно-функциональный принцип типологизации концептов служит основой для выделения концептов согласно особенностей субъектов, сознанию которых принадлежат объекты концептуализации, и специфики их функционирования в динамическом и дискурсивном аспектах. Согласно этому принципом правовые концепты могут быть как *индивидуальными* (профессиональное сознание специалиста по праву), так и *коллективными* (правовое сознание профессионального сообщества). Им свойственны и дискурсивная закрепленность за *юридическим отраслевым* дискурсом, и статус *дискурсоформирующих* концептов.

Одна из важных задач концептологии охватывает *онтологизацию* концептов, другими словами, выведение их внутреннего содержания наружу [22, с. 103], и описание их языковых и коммуникативных репрезентантов. З. Д. Попова и И. А. Стернин предлагают специальный термин *номинативное поле концепта* для обозначения совокупности языковых средств, объективирующих концепт [20, с. 69-71]. Наиболее исчерпывающе концепт вербализуется в тексте, потому что текст инкорпорирует не только определенные репрезентанты концептуальной структуры, а и межконцептуальные связи, анализ которых позволяет построить наиболее полную концептуальную модель [15, с. 186]. Полное описание того или иного концепта, значимого для определенной культуры, возможно только при исследовании наиболее полного набора средств его выражения [18, с. 10].

В правовой картине мира процессы концептуализации и категоризации находят конечное выражение не только в актах означивания, а и в терминологической номинации. По замечанию О. А. Зябловой, структура знания, репрезентованная термином, отличается от структуры знания общеупотребительных слов [6, с. 93], и далее: “Термины дефинируются с целью их *объяснения*, что реализует другой уровень абстракции, <...> термин воплощает особенную когнитивно-информационную структуру, в которой аккумулируется выраженное в конкретной языковой форме профессионально-научное знание<...>” [там же, с. 93]. На основании вышеизложенного, а также учитывая анализ нашего материала наблюдения, считаем, что *номинативное поле* правового концепта содержит такие репрезентанты: *моно- та полилексемные юридические термины, юридические дефиниции, тексты источников права и специальные тексты, а также метафорические термины, общеизвестные максимы, афористические высказывания*, которые бытуют в профессиональном дискурсе юристов-практиков.

Выводы и перспективы использования результатов исследования. Обобщая результаты анализа современных лингвистических исследований природы концепта, можно синтезировать определение *правового концепта* как результата процесса концептуализации, под которым понимаем ментально-языковую единицу репрезентации правового фрагмента действительности, которая объективирует знания в области права (*эпистемологическое образование*), принадлежит коллективному / индивидуальному сознанию специалистов / специалиста (*психоментальное образование*) определенной национальной системы права (*этнокультурное образование*), ему свойственно регулировать профессиональное коммуникативное поведение специалистов по праву

((прагма)регулятивне образование) и отображать общественные представления о праве (аксиологическое образование). Специфика архитектоники правового концепта заключается в том, что в его основе лежит научное юридическое понятие, вербализуемое юридическими терминами и их дефинициями, а наиболее исчерпывающую реализацию концептосфера права получает в письменных источниках права и специальных текстах.

В качестве перспектив исследования рассматриваем дальнейшее описание средств объективации правового концепта “сгiте” в текстах уголовных кодексов США и англоязычной публицистике, а также их сравнение.

БИБЛИОГРАФИЯ

1. Алефиренко Н. Ф. Спорные проблемы семантики / Н. Ф. Алефиренко. – М.: Гнозис, 2005. – 330 с.
2. Бабушкин А. П. Типы концептов в лексико-фразеологической семантике языка / А. П. Бабушкин. – Воронеж: Изд-во Воронеж. ун-та, 1996. – 104 с.
3. Болдырев Н. Н. Когнитивная семантика: курс лекций по английской филологии / Н. Н. Болдырев. – Тамбов: ТГУ, 2001. – 123 с.
4. Воркачев С. Г. Счастье как лингвокультурный концепт / С. Г. Воркачев. – М.: ИДТГК Гнозис, 2004. – 236 с.
5. Голубовська І. О. Етнічні особливості мовних картин світу: Монографія, 2-е вид. / І. О. Голубовська. – К.: Логос, 2004. – 284 с.
6. Зяблова О. А. Принципы исследования языка для специальных целей (на материале немецких экономических текстов): Дис. ... докт. филол. наук / О. А. Зяблова. – М.: Ин-т языкознания РАН, 2005. – 314 с.
7. Іващенко В. Л. Лінгвоконцептуальна репрезентація фрагментів когніції в термінопросторі української мистецтвознавчої картини світу: дис. ... д-ра філол. наук 10.02.01 – українська мова / Вікторія Людвігівна Іващенко; Інститут української мови НАН України. – Київ, 2007. – 502 с.
8. Карасик В. И. Языковой круг: личность, концепты, дискурс / В. И. Карасик. – М.: Гнозис, 2004. – 390 с.
9. Крючкова Н. В. Роль референции и коммуникации в концептообразовании и исследовании концептов: автореф. дисс. ... д-ра филол. наук : 10.02.19 – теория языка / Н. В. Крючкова; Саратовский гос. ун-т им. Н. Г. Чернышевского. – Саратов, 2009. – 49 с.
10. Кубрякова Е. С. Концепт // Е. С. Кубрякова, В. З. Демьянков и др. Краткий словарь когнитивных терминов. – М.: Изд-во МГУ, 1996. – С. 90-93.
11. Кубрякова Е. С. О современном понимании термина “концепт” в лингвистике и культурологии / Е. С. Кубрякова // Реальность, язык и сознание: международн. сб. науч. тр. – Тамбов, 2002. – С. 5-15.
12. Леонтович О. А. Русские и американцы: парадоксы межкультурного общения / О. А. Леонтович. – М.: Гнозис, 2005. – 352 с.
13. Лихачев Д. С. Концептосфера русского языка / Д. С. Лихачев // Русская словесность. От теории словесности к структуре текста: Антология. – М.: Academia, 1997. – С. 280-287.
14. Лыткина О. И. Проблемы изучения концепта в современной лингвистике / О. И. Лыткина // Вестник МГГУ им. М. А. Шолохова. Филологические науки. – 2009. – №4. – С. 67-80.
15. Микаелян М. Е. Концепт сгiте в современной англоязычной картине мира: структурно-репрезентационный и когнитивно-дискурсивный подходы: (на материале современного английского языка): автореф. дисс. ... канд. филол. наук: 10.02.04 / М. Е. Микаелян; [Армавир. гос. пед. ун-т]. – Ростов-на-Дону, 2010. – 24 с.
16. Науменко Л. П. Лінгвоконцептосфера сучасного англомовного бізнес-дискурсу в комунікативно-прагматичному вимірі: Монографія / Людмила Петрівна Науменко. – К.: Логос, 2015. – 498 с.
17. Огдонова Ц. Ц. Проблема типологии концептов в современной лингвистике / Ц. Ц. Огдонова // Вестник Бурятского гос. ун-та. – 2011. – №10. – С. 40-47.
18. Пименова М. В. Проблемы когнитивной лингвистики и концептуальных исследований на современном этапе / М. В. Пименова // Ментальность и язык. – Кемерово: КемГУ, 2006. – С. 16-61.
19. Полужин М. М. Функціональний і когнітивний аспекти англійського словотворення / М. М. Полужин. – Ужгород: Закарпаття, 1999. – 240 с.
20. Попова З. Д. Когнитивная лингвистика / З. Д. Попова, И. А. Стернин. – М.: АСТ: Восток-Запад, 2007а. – 226 с.
21. Попова З. Д. Семантико-когнитивный анализ языка / З. Д. Попова, И. А. Стернин. – М.: АСТ: Восток-Запад, 2007б. – 226 с.
22. Приходько А. М. Концепти і концептосистеми в когнітивно-дискурсивній парадигмі лінгвістики / А. М. Приходько. – Запоріжжя: Прем'єр, 2008. – 332 с.
23. Приходько А. Н. Концепты и концептосистемы / А. Н. Приходько. – Днепропетровск: Белая Е. А., 2013. – 307 с.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Оксана Олійник – викладач кафедри перекладу, прикладної та загальної лінгвістики Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка.

Наукові інтереси: актуальні проблеми юридичної лінгвоконцептології, юридичної лінгвістики.

УДК 801.673:81'22

ТОПОСЕМІОТИЧНІ ІНДЕКСАЛЬНІ ХУДОЖНІ ПОРІВНЯННЯ В АНГЛОМОВНИХ КАНАДСЬКИХ ПОЕТИЧНИХ ТЕКСТАХ

Яна ПРОСЯННІКОВА (Херсон, Україна)

Стаття присвячена вивченню концепту ПРОСТІР та його місця у концептосфері людини. Особливу увагу приділяється вивченню знакової природи феномену простору та його індексальній експлікації у синтагматичній послідовності індексального художнього порівняння. Проведено аналіз індексальних мовних засобів на позначення концепту ПРОСТІР.

Ключові слова: концепт ПРОСТІР, індексальне художнє порівняння, просторові індексальні одиниці, просторова локалізація, особистий простір

Статья посвящена изучению концепта ПРОСТРАНСТВО и его места в концептосфере человека. Особое внимание уделяется изучению знаковой природы феномена пространства и его индексальной экспликации в синтагматической последовательности индексального художественного сравнения. Проведен анализ индексальных языковых средств, которые объективируют концепт ПРОСТРАНСТВО в структуре художественного сравнения.

Ключевые слова: концепт ПРОСТРАНСТВО, художественное сравнение, пространственные индексальные знаки, пространственная локализация, личное пространство

The article is focused on the study of the concept SPACE and its place in the conceptual sphere of an individual. Particular attention is paid to the study of the sign nature of the phenomenon of space and its indexical explication in the syntagmatic sequence of a simile. The analysis of indexical linguistic means that are used to denote the concept SPACE was held.

Key words: concept SPACE, simile, space indexical signs, spatial localization, personal world

Специфіка сприйняття людиною актуального світу, і в тому числі її просторової локації, знаходить своє відбиття у мові, зокрема поетичному мовленні як одній із реалізацій мови в цілому. Хоча поезія у порівнянні з іншими видами мистецтва не послуговується класичним досвідом використання просторових категорій, як-от, наприклад, закон перспективи, засадничий в області архітектури та живопису, проте, відчуття простору є вплетеним у поетичний текст [4, с. 429]. При декодуванні художнього порівняння у канві поетичного тексту адресат конструє просторовий вимір твору, аналізуючи індексальні знаки, тобто словесні знаки з просторовою семантикою, просторові прийменники, прислівники місця.

Пізнання людиною просторової актуалізації світу проходить у три етапи. На першому етапі відбувається візуальне або аудіальне сприйняття об'єктів та предметів, що конструюють простір наблизений до людини, оскільки простір виникає шляхом “розгортання, поширення назовні по відношенню до певного центру” [5, с. 341], яким і є людина.

Існування центру зумовлює існування периферії, яка пов'язана з центром. Цей зв'язок можна визначити як “шлях” [там само, с. 341], рухаючись яким людина фізично переміщується у просторі, мандрує і вже на емпіричному рівні пізнає оточуючий світ, звідси емпіричне пізнання наслідуює візуальне. Заключним етапом пізнання просторової локації є осмислення простору шляхом умовиводів [4, с. 433].

Розглянута тріада етапів процесу пізнання людиною оточуючого світу знаходить відповідник у концептуальному ланцюгу ПРЕДМЕТ – МІСЦЕ – ПРОСТІР, запропонованому О.С. Кубряковою [3, с. 85] і відповідає постулату когнітивної лінгвістики про те, що ключем до вивчення мисленнєвих операцій людини й особливостей організації досвіду є вивчення мовних фактів, у яких відбивається все те, що було опрацьовано розумом людини [там само, с. 85] в результаті концептуалізації та категоризації.

При вивченні переліку базових концептів, за когнітологом Р. Джекендоффом, РІЧ, ПОДІЯ, СТАН, МІСЦЕ, НАПРЯМОК, ОЗНАКА, ОБ'ЄМ [10, с. 34; 11, с. 22], простежується первинність концепту ПРЕДМЕТ по відношенню до концептів МІСЦЕ і ПРОСТІР, що відповідає першому етапу у процесі пізнання людиною світу.

Р. Ленакер та У. Найссер у своїх дослідженнях стверджують, що концепт ПРОСТІР є похідним від концептів ОБ'ЄКТ, ПРОЦЕС [цит. за 14, с. 140] та ОБ'ЄКТ, ДІЯЛЬНІСТЬ, відповідно [13, с. 238]. Визначення концептів МІСЦЕ і ПРОСТІР, як базових, корелює з примітивами А. Вежбицької, до яких належать: ДЕ, СТОРОНА, ВСЕРЕДИНІ, ДАЛЕКО, БЛИЗЬКО, ВИЩЕ/НАД, НИЖЧЕ/ПІД [1, с. 21]. Науковець не відокремлює у дослідженні

концепти МІСЦЕ і ПРОСТІР, але залишається очевидним той факт, що визначення місця перебування предмета є пріоритетним завданням для свідомості людини. Концепти МІСЦЕ і ПРОСТІР вступають у гіпо-гіперонімічні відношення. Під місцем, слідом за О.С. Кубряковою, ми розуміємо точку, яку займає певний об'єкт на мапі *простору* (курсив наш – Я.П.) [3, с. 87]. Так, відповідно до етапів просторового сприйняття дійсності, концепт МІСЦЕ відповідає емпіричному пізнанню людини в той час, як концепт ПРОСТІР є продуктом її абстрактного мислення.

Концепти МІСЦЕ і ПРОСТІР експлікуються у мовленні локативними та директивними висловлюваннями [6]. Різниця полягає у тому, що у локативах визначається місцезнаходження особи або предмета, а директивне висловлювання інформує адресата про переміщення суб'єкта або об'єкта у просторі. Для нашого дослідження становить інтерес як вивчення місцезнаходження, так і напрямок руху об'єкта відповідно до центра координації. Зміна розташування об'єкта обумовлена його переміщенням від центра до периферії або у реверсивному напрямку й осмислюється через категорію просторової направленості. На позначення просторової направленості використовуються просторові індексальні одиниці.

Просторові індексальні одиниці експлікують можливість безпосереднього візуального сприйняття певних об'єктів або відсутність цієї можливості, їх місце розташування або напрямок руху, ступінь їх наближеності або віддаленості від розповідача [15]. Так, у контексті індексального художнього порівняння з поетичного тексту Л. Коена "I Have Not Lingered in European Monasteries": "*I have not released my mind to wander and wait / in those great distances / between the snowy mountains and the fishermen, / like a moon, or a shell beneath the moving water.*" [17, с. 27], розповідач виступає у ролі орієнтира, відповідно до якого конструюється світ навколо нього.

Однаковий ступінь віддаленості засніжених гірських вершин, рибалок, місяця на небі та мушлі на дні екстеріоризується у словесній тканині індексального художнього порівняння словесними знаками *those distances*. Індексальна одиниця *those* сама по собі ідентифікує зазначені об'єкти як такі, що не належать до простору наближеного до розповідача. Їх місцезнаходження локалізується на просторовій периферії. Проте, не зважаючи на значну віддаленість предметів у просторі, про що свідчить прикметник *great*, вони є доступними до візуального сприйняття адресанта повідомлення. На цей висновок нас наводить вживання означеного артикля *the* на позначення предметів, які знаходяться у полі зору мовця.

Індекс *between* експлікує вісь горизонталі, на якій розташовані, з одного боку, *snowy mountains*, а з іншого – *fishermen*. Вісь вертикалі представлена індексальним знаком *beneath*, де верхня точка вертикалі опосередковано представлена словесним знаком *moon*, оскільки місяць є небесним тілом і при вживанні лексичної одиниці на його позначення у свідомості декодуючого активується концепт UP – ВЕРХ на противагу *beneath* – НИЗ.

У такий спосіб у зазначеному прикладі реалізується два з трьох просторових вимірів – вертикаль та горизонталь, до того ж мовець-розповідач знаходиться на їх перетині, займаючи центральну позицію. Хоча можна зробити припущення, що більш близькими до розповідача, більш знайомими й зрозумілими, значущими для нього є об'єкти, що розташовані на горизонтальній вісі.

Відповідно до узуального вжитку означений артикль в англійській мові не вживається зі злічуваними іменниками у множині за виключенням випадків, коли вони були зазначені у попередньому контексті або є вже добре відомими для того, хто говорить. На цій підставі *the snowy mountains, the fishermen* необхідно віднести до об'єктів добре знайомих розповідачеві. У той час, як місяць (*moon*) вживається з неозначеним артиклем на позначення чогось невстановленого, не чітко визначеного з точки зору розповідача. У такий спосіб реалізується третій просторовий вимір ВСЕРЕДИНИ/НАЗОВНІ (IN/OUT). Так, *the snowy mountains, the fishermen* входять до сфери світу розповідача, а *a moon, a shell* знаходяться за його межами.

Лінгвісти вважають, що всі мови світу мають граматичні засоби, які індексально вказують на диференціацію між наближеними (проксимальними) або віддаленими (екстремальними) у просторі об'єктами, особами, подіями відносно адресанта [12; 8]. З метою ідентифікації місця знаходження певного об'єкта використовуються також лексичні індексальні знаки такі як *here* та *there*.

На думку Г. Кларка [7], словесні знаки типу *here* та *there* визначають місцезнаходження будь-якої особи або предмета відносно місцеперебування адресанта повідомлення. Так, у віршованому тексті Дж. Мюррея (“To a Humming Bird in a Garden” [18]) адресант повідомлення порівнює колибрі з загубленим сонячним променем, де в основу порівняння покладено швидкі рухи пташки: “*Now here, now there, thy flash is seen, / Like some stray sunbeam darting, / With scarce a second’s space between / Its coming and departing.*”

Маленька, дуже енергійна пташка то з’являється, то зникає з поля зору спостерігача, а її хаотичне, ледве вловиме переміщення у просторі передається індексальними словесними знаками *here* і *there*. Форми герундію дієслів *coming*, *departing* також індексально характеризують напрямок руху птаха відносно точки відліку, якою є відправник повідомлення. Шляхом аналізу словникових дефініцій зазначених дієслів, доходимо висновку, що мовленнєва одиниця *come* реалізує значення *to move toward*, а дієслівна одиниця *depart* використовується на позначення *to go away* [16]. Їх індексальне навантаження полягає у демонстрації зміни напряму руху об’єкта по відношенню до адресанта, а в цьому випадку – назустріч до адресанта, а потім від нього. На короткий час у спостерігача з’являється можливість візуально схопити “літаючий промінь”, тому що пташка входить у його так би мовити особистий простір, а за мить зникає з нього.

Під особистим простором розуміємо простір, який людина асоціює зі своїм місцем перебування [9, с. 89]. Особистий простір людини може бути умовно обмеженим, або ж мати конкретні фізичні обмеження, як-от простір власної домівки.

Отже, особистий простір спостерігача у попередньому прикладі експлікується індексальною одиницею *here* та дієсловом *come* з індексальною семою напрямку руху “сюди, до мовця”, які ідентифікують птаха колибрі як той об’єкт, що належить до “свого” світу. У той час, як словесні індексальні знаки *there*, *depart* виводять цей об’єкт за межі особистого простору спостерігача й класифікують його як “чужий” об’єкт відносно світу спостерігача. Напрямок руху птаха від центру особистого простору мовця до його периферії і за його межі чітко окреслений. Початок шляху птаха вербалізується словесним знаком *here* і займає ініціальну позицію в художньому порівнянні, прикінцеве розташування лексичної одиниці *departing* вказує на “вихід” за межі особистого простору спостерігача.

Для успішної реалізації індексальної функції цих одиниць залучаються фактори, які пов’язані з поінформованістю і адресанта, і адресата поетичного повідомлення про реальний стан речей в актуальному світі, що уможливорює співвідношення вербальних знаків з конкретною ситуацією або людиною [2, с. 9]. Одним із таких факторів є знання людини про існування початку шляху і його кінець та про здатність птахів рухатися у різних напрямках – до або від певного центру.

Отже, при вивченні індексальних компонентів художнього порівняння ми отримуємо інформацію про адресанта поетичного повідомлення, адресата, об’єкт сприйняття, який здатний до переміщення та просторові відношення між цими складовими неканонічної комунікативної ситуації. З огляду на онтологічний зв’язок категорій простору і часу вважаємо за доцільне розглянути їх паралельну реалізацію в індексальних художніх порівняннях у подальших наукових розробках.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Вежбицкая А. Сопоставление культур через посредство лексики и прагматики / Анна Вежбицкая. – М. : Языки славянской культуры, 2001. – 272 с.
2. Кравченко А. В. Вопросы теории указательности: Эгоцентричность. Дейктичность. Индексальность / Александр Владимирович Кравченко. – Иркутск : Изд-во Иркут. ун-та, 1992. – 210 с.
3. Кубрякова Е. С. О понятиях места, предмета и пространства / Елена Самойловна Кубрякова // Логический анализ языка. Языки пространств / [отв. ред. Н.Д. Арутюнова, И.Б. Левонтина]. – М. : Языки русской культуры, 2000. – С. 84–92.
4. Панова Л. Г. Пространство в поэтическом мире О. Мандельштама / Л. Г. Панова // Логический анализ языка. Языки пространств / [отв. ред.: Н. Д. Арутюнова, И.Б. Левонтина]. – М. : Школа “Языки русской культуры”, 2000. – С. 429–439.
5. Топоров В. Н. Пространство / Владимир Николаевич Топоров // Мифы народов мира : энциклопедия. – М., 1980. – С. 341–342.
6. Bennett D. C. Spatial and temporal uses of English prepositions: An essay in stratificational semantics / D. C. Bennett. – London : Longman, 1975. – 235 p.
7. Clark H. H. Space, time, semantics, and the child / H. H. Clark // Cognitive development and the acquisition of language / [T. E. Moore (ed.)]. – New York & London : Academic press, 1973. – P. 27–63.

8. Fillmore C. J. Deictic categories in the semantics of "come" / C. J. Fillmore // Foundations of Language. – 1966. – Vol. 2. – № 3. – P. 219–227.
9. Hayduk L. A. The shape of personal space: An experimental investigation / L. A. Hayduk // Canadian Journal of Behavioral Science. – 1981. – Vol. 13. – № 1. – P. 87–93.
10. Jackendoff R. Languages of the mind: essays on mental representations / Ray Jackendoff. – Oxford : The MIT Press, 1992. – 205 p.
11. Jackendoff R. Semantic structures / Ray Jackendoff. – Cambridge, Massachusetts : The MIT Press, 1991. – 322 p.
12. Levinson S. C. Pragmatics / S. C. Levinson. – Cambridge : Cambridge University Press, 1983. – 106 p.
13. Neisser U. Multiple systems: a new approach to cognitive theory / Ulric Neisser // The European Journal of Cognitive Psychology. – 1994. – Vol. 6. – Issue 3. – P. 225–241.
14. Tomasello M. Language is not an instinct / M. Tomasello // Cognitive Development. – 1995. – Vol. 10. – P. 131–156.
15. Weinreich U. Explorations in Semantic Theory / U. Weinreich // Current trends in Linguistics. – 1966. – Vol. 3. – P. 395–477.
16. Merriam-Webster Dictionary [Electronic resource]. – The resource is available: <http://www.merriam-webster.com/dictionary/now>
17. Cohen L. The Spice-box of Earth / Leonard Cohen. – London : Jonathan Cape LTD, 1973. – 88 p.
18. Victorian Anthology, 1837–1895 [Electronic resource] / [E. C. Stedman, ed.]. – The resource is available: <http://www.bartleby.com/246/index14.html>

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Яна Просяннікова – викладач кафедри англійської та турецької мов факультету перекладознавства Херсонського державного університету.

Наукові інтереси: лінгвосоціотика, когнітивна поетика

УДК 81-22

МОВНА КАРТИНА СВІТУ ЯК ВІДОБРАЖЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОГО МЕНТАЛІТЕТУ ІЇ ІНТЕРПРЕТАЦІЯ В СУЧАСНІЙ ЛІНГВІСТИЦІ

Катерина ТИМОФІЇВА, Юлія НАГОРНА (Дніпро, Україна)

У статті розглянуто питання мовної картини світу як відображення національного менталітету та проаналізовано її інтерпретацію в сучасній лінгвістиці. Систематизовано концептуальні ознаки, що характеризують поняття мовної картини світу, та досліджено засоби її інтерпретації сучасними мовознавцями. У процесі аналізу застосовано описовий та аналітичний методи.

Ключові слова: мовна картина світу, концепт, ментальність, національний менталітет, лінгвокультурологія.

В статье рассматривается вопрос языковой картины мира как отображения национального менталитета, и анализируется ее интерпретация в современной лингвистике. Систематизированы концептуальные признаки, которые характеризуют понятие языковой картины мира, а также описаны способы ее интерпретации современными языковедами. В процессе исследования использованы описательный и аналитический методы.

Ключевые слова: языковая картина мира, концепт, ментальность, национальный менталитет, лингвокультурология.

The article deals with the issue of the linguistic world picture as the reflection of national mentality and analyzes its interpretation in modern linguistics. The correlation between the notions of world picture and linguistic world picture is drawn attention to. The conceptual attributes characterizing the notion of the linguistic world picture are systematized. Ways of its interpreting by modern researches are described. Special attention is paid to research of such notion as cultural codes composing system of coordinates by means of which cultural patterns are formed and kept in our consciousness. The major component of cultural code is ethnical language which is not just a means of culture description but first of all semiotic quintessence of the culture itself. Mentality as a general category of philosophy is connected with cognitive and culturological conceptions of perception, spirituality and concept. The author distinguishes the notions of language and speech consciousness. Descriptive and analytic methods are employed.

Key words: linguistic world picture, concept, mentality, national mentality, cultural linguistics.

«Язык есть исповедь народа:

В нем слышится его природа,

Его душа и быт родной»

П. А. Вяземский

Поняттям «картина світу» досить активно користуються представники різних наук: філософії, психології, культурології, гносеології, когнітології та інші.

Відносно лінгвістики, КС (картина світу) в будь-якому випадку повинна являти собою тим чи іншим чином оформлену систематизацію плану змісту мови [1, 36]. Саме поняття було введено в лінгвістичну науку В. фон Гумбольдтом, однак, незважаючи на величезну популярність, воно поки не знайшло термінологічної визначеності.

Для того щоб дати більш-менш конкретніше визначення мовної картини світу, звертаємось, насамперед, до тлумачного словника. Розгляд значень слова картина допомагає виділити найважливіші властивості даного поняття. «Картина» в словнику С.І. Ожегова означає «...те, що можна бачити, оглядати або уявляти в мовних образах...», а також «...вигляд, стан, становище чого-небудь...» [4, 621]. Великий тлумачний словник російської мови доповнює перше визначення: «...яскраве і виразне словесне зображення чого-небудь...» [10, 437]. При цьому зображення тлумачиться через образ, а образ визначається як відтворення свідомістю предметів і явищ зовнішнього світу.

Мовне втілення ментальності того чи іншого народу включає в себе загальнокультурні концепти, які відображають людські цінності крізь призму етномовної свідомості, і етнокультурні концепти.

Як і в інших етнокультурах, англійська ментальність формує своє уявлення про світ. Закріплені в англійськомовній свідомості концепти, як феномени культури – неоднорідні. Одні з них утворюють ядро етнокультурного простору, інші – його периферію. Ядро етномовної свідомості складають феномени, якими володіють всі члени лінгвокультурного співтовариства. Ті уявлення, які є надбанням тільки окремої людини або невеликого кола людей, утворюють периферію лінгвокультурного простору, яка здатна породжувати нові почуття, що виникають, як правило, в процесі реалізації так званої векторної валентності, спрямованої від однієї когнітивної одиниці до іншої. Звідси: ментальність – продукт спадкування етнокультурної інформації [6, с. 69].

Велика кількість науковців неодноразово досліджувала питання пізнавального та генетичного кодів. Однак, що таке код культури? Відповідь на це непросте питання шукають і філософи, і психологи, і культурологи. У розумінні Є. В. Шелестюк, код культури – це свого роду «сітка», яку культура «накидає» на навколишній світ, членує, категоризує, структурує і оцінює [6, с. 71]. Якщо продовжити аналогію з «сіткою», то можна сказати, що коди культури «утворюють» якусь матрицю або систему координат, за допомогою якої задаються і потім зберігаються в нашій свідомості еталони (зразки) культури. Самі по собі коди культури – категорії універсальні, тобто вони властиві будь-якій людині. Але це не означає, що вони однаково проєктують культуру мови. Адже і їх прояв, завжди етнічно, культурно і лінгвально обумовлений. Культура, як відомо, має досить великий набір пізнавальних кодів. Але базовим кодом, ядром семіотичної системи будь-якої національної культури служить, без сумніву, етнічна мова, оскільки вона – не просто засіб опису культури, а, насамперед, знакова квінтесенція самої культури».

Для вираження ментальності народу код особливо значущий, оскільки кодування, спираючись на знаки, не обмежується процесом передачі повідомлень. Це процес, який, представляючи глибинні механізми пізнання, утворює каркас всього процесу семантизації дійсності, продуктом якої виступають ціннісно-сміслові відносини, що склалися в тій чи іншій культурі. Такі смислові відносини фокусують в собі синергетичну взаємодію мови, свідомості і культури. Тому не можна не погодитися з Б. А. Парахонським в тому, що «вивчення механізмів кодування реальності проливає світло на приховані глибинні процеси життя культури, встановлюючи кінцеві параметри її організації» [8, с. 59].

Культура формується і існує завдяки лінгвокреативному мисленню, «прив'язаному» до певного місця, часу, події і досвіду в цілому. Тому мова культури – це її «п'ятий елемент», стихія, природне середовище, її проживання, спосіб символічної організації. Світ мовних значень з його структурою ціннісно-сміслових відносин виявляється культурною формою існування культурного знання і способом його функціонування в духовно-практичній діяльності народу. Свідомість, як вербалізована форма соціального досвіду виступає, таким чином, когнітивною базою культури [9, с. 152].

Сучасний етап вивчення мовної свідомості та вербального образу світу пов'язаний з антропоцентризмом у мовознавстві та студіями в межах тріади «мова-нація-культура».

Невід'ємним фрагментом будь-якої мовної картини світу є вербально-оформлені ціннісні концепти, які впливають на думки та дії як індивідів, так і цілих народів. Зміст і

місце цінностей у колективної свідомості суспільства можуть набувати національних особливостей, а також відрізнятися в залежності від культури.

Ментальність як загальнофілософська категорія пов'язана з такими когнітивно-культурологічними поняттями, як «пізнання», «духовність», «менталітет» і «концепт». Пізнання – процес осягнення закономірностей зовнішнього і внутрішнього світу людини як феномен осягнення знань [2, с. 76]. Духовність – властивість душі, коли моральні і інтелектуальні інтереси переважають над матеріальними [2, с. 21]. Ментальність формується в пізнанні світу; менталітет, – по суті, сама картина світу в цілісній прагматичності народної свідомості; духовність для народного характеру поряд з розумовою складовою – це початок ментальності; концепт – її основна одиниця, її початок, який не має форми, а також не здатний «прорости словом» [3, с. 176].

Ментальні ознаки народної свідомості об'єктивуються в мові. І в цьому плані важливими виявляються категорії мовної семантики в їх когнітивно-семіологічному розумінні: значення і зміст, внутрішня форма номінативної одиниці мови, засоби вторинної і побічно-похідної номінації, культурні конотації і т.д.

У сучасній лінгвокультурології поняття «ментальність» використовується у двох смислових ракурсах: по-перше, коли говорять про етнічні або соціальні фактори нашої свідомості і, по-друге, коли намагаються обґрунтувати витоки духовної єдності та цілісності народу [5, с. 14].

У когнітивній лінгвокультурології ментальність – це сукупність типових проявів у категоріях рідної мови своєрідного (свідомого і несвідомого) сприйняття зовнішнього і внутрішнього світу, специфічний прояв національного характеру, інтелектуальних, духовних і вольових якостей тієї або іншої культурно-мовної спільноти [5, с. 15].

Епіцентром ментальності виступають відповідні етнокультурні константи, які, як і архетипи, спонтанно виникають в індивідуальній свідомості. У зв'язку з цим особливою значущістю набуває думка про те, що в культурі немає нічого, що не містилося б у людській ментальності. Тому слід зазначити, що ментальність набагато ширше поняття, ніж «культура» і набагато глибше, ніж поняття «свідомість», оскільки проявляється, як правило, на підсвідомому рівні. В її часто незбагнених глибинах зароджуються і розвиваються культурні феномени, що визначають менталітет людини і народу.

Менталітет – це свого роду стереотипна установка культурно-когнітивного «камертону» на сприйняття наївної картини світу крізь призму ціннісної прагматики етнокультурної свідомості [5, с. 17].

Ментальність і концептосфера в сукупності складають етнокультурний зміст поняття «образ світу». Експериментальною семантикою виявлено, що «не існує повної тотожності між когнітивними одиницями і «знайомими мовними значеннями» [7, с. 114]. З точки зору когнітивної лінгвокультурології слід зазначити, що у формуванні і репрезентації того чи іншого етнокультурного простору беруть участь обидва типи відбивних одиниць: когнітивні смисли і мовні значення.

Відомим є той факт, що суспільна свідомість на вищому етапі свого становлення формується і фіксується головним чином за участю лінгвокреативного мислення. Творча інтерпретація окремих фрагментів елементів концептуальної картини світу, осмислення їх структурних взаємозв'язків здійснюються на рівні мовної свідомості та формує мовну картину світу. «В тканину сприйняття, не кажучи вже про основний зміст, завжди вплітаються слова, знання, досвід і культура поколінь» [7, с. 115]. Саме досвід, знання, культура, накопичені певним етномовним співтовариством, і створюють ментальність – своєрідну форму оволодіння світом. І в цьому плані не можна не скористатися критично-осмисленою точкою зору Ковальнової Л. В., згідно з якою, керуючись поняттями «свідомість» і «картина світу», не можна говорити окремо про мовну свідомість і окремо про мовну картину світу.

Безперечно мова не пізнає світ, але в мові «відображається все розмаїття творчої пізнавальної діяльності людини, а також знаходить своє вираження нескінченна різноманітність умов, в яких людина здобувала знання про світ – природні особливості

народу, його суспільний устрій, історичні долі, життєву практику» – все те, що в перетвореному вигляді, набуваючи символічну інтерпретацію, відображає глибинні історичні корені ментальності. Наявність комунікативно-прагматичного аспекту лінгвокультури викликає необхідність розрізняти мовну і мовленнєву свідомість.

Мовна свідомість пов'язана з ієрархією значень і операцій в мовній діяльності людини, а мовленнєва – з механізмами побудови й розуміння висловлювань.

Зовсім недавно з'явилися наукові дослідження, в яких мовна свідомість розглядається як один з рівнів картини світу, та один з можливих варіантів освоєння та презентації світу. Незважаючи на інтерес і цінність, які представляють дані підходи, все ж при цьому проблеми взаємовідношення мови, свідомості і культури залишаються на периферії.

Змістовною основою мовної свідомості є система породжуваних смислів, адже реальна практична діяльність людини, відбиваючись у свідомості і закріпившись в мові, перетворюється у внутрішню відображену модель світу. Самі ж смислові зв'язки в такому випадку являють собою результат стійких, соціально значущих і багатшарових асоціативних відносин між елементами відображеної у мовному образі ситуації. Це дає можливість одиницям мови стереоскопічно уявити всю смислову еволюцію, «траєкторію культурного розвитку». Так, наприклад, ядро мовної свідомості формується з слів (ідей, понять, концептів) в асоціативно-вербальній мережі, які мають найбільше число зв'язків.

Отже, вивчення мови дозволяє побачити світ з середини етномовної свідомості, сформованої відповідною культурою. Це стає можливим тому, що саме етномовна свідомість являє собою властивий даному етносу інваріантний образ світу, безпосередньо закодований в мовних значеннях. Мовний знак як «жива клітинка» етномовної свідомості несе в собі приховану енергію (потенційну модель) культурної поведінки, а система значень відображає систему самої етнокультури.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Алефиренко Н. Ф. Лингвокультурология. Ученое пособие / Н. Ф. Алефиренко. – М.: Флинта, Наука, 2010. – 224 с.
2. Матвеева Т. В. Учебный словарь: русский язык, культура речи, стилистика, риторика / Т. В. Матвеева. – М.: Флинта; Наука, 2003. – 432 с.
3. Ніконова В. Г. Національна мовна особистість: інваріантний та варіантний компоненти / В. Г. Ніконова // Наукові записки Луганського національного педагогічного університету ім. Тараса Шевченка. Серія Філологічні науки. – 2004. – Вип. 5. Т. 2. – С. 174-186.
4. Ожегов С. И. Толковый словарь русского языка / С. И. Ожегов, Н. Ю. Шведова. – М., 2001. – 857 с.
5. Попова Т. О. Психосемантика універсальних етнічних концептів в мовній картині світу: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.15 «Загальне мовознавство» / Т. О. Попова. – К., 2004. – 19 с. Режим доступа: <http://kubstu.ru/docs/lingvoconcept/umbrella.htm>.
6. Приходько А. М. Дискурсологія концепту та концептологія дискурсу / А. М. Приходько // Вісник Харківського національного університету ім. В. М. Каразіна. – 2007. – №782. – С. 66 – 72.
7. Серебрянников Б. А. Роль человеческого фактора в языке. Язык и картина мира / Б. А. Серебрянников. – Л.: Наука, 1988. – 216 с.
8. Стернин И. А. Методика исследования структуры концепта / И. А. Стернин // Методологические проблемы когнитивной лингвистики: научное издание / [под ред. И. А. Стернина]. Воронеж: Изд-во ВГУ, 2001. – С. 58 – 65.
9. Сэпир Э. Избранные труды по языкознанию и культурологии: пер. с англ. / Э. Сэпир / Общ. ред. и вступ. ст. А. Е. Кибрика. – 2 – изд., М.: Издательская группа «Прогресс», 2001. – 656 с.
10. Ушаков Д. И. Большой толковый словарь / Д. И. Ушаков. – М., 2009. – 1232 с.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

Катерина Тимофіїва – старший викладач кафедри українознавства та іноземних мов Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ.

Наукові інтереси: концептологія, лінгвістика тексту.

Юлія Нагорна – старший викладач кафедри українознавства та іноземних мов Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ.

Наукові інтереси: лінгвістичні моделі перекладу.

УДК 821.161.2.02

ВІДОБРАЖЕННЯ ВЕРБАЛІЗОВАНИХ КОНЦЕПТІВ КУЛЬТУРИ УКРАЇНЦІВ У ПОЕТИЧНОМУ СВІТІ НЕОКЛАСИКІВ: ЦІННІСНІ ОРІЄНТИРИ

Валентина ЧЕРЕВЧЕНКО (Познань, Польща)

У статті здійснено лінгвокультурологічний та лінгвокогнітивний аналіз вербалізованих концептів культури в поетичному світі неокласиків, обґрунтовано національно-культурну специфіку концепту та його мовної організації, показано взаємозв'язок концептуального, культурологічного та естетичного змісту в поетичних творах.

Проаналізовано поетичне відтворення концептуальної моделі світу поетів-неокласиків через вербалізатори концепту світове дерево, культурно-естетичний зміст ключових поетичних номінацій (власних назв, міфообразів світової та української культури), поетичні номінації на означення понять довкілля, внутрішній стан людини, підтверджено важливе значення розглянутих вербалізованих концептів культури для розширення знань про мовну картину світу.

Ключові слова: концепт культури, мовна картина світу, поетична номінація, концептуальна картина світу, валоризація.

В статье осуществлен лингвокультурологический и лингвокогнитивный анализ вербализованных концептов культуры в поэтическом мире неоклассиков, обоснована национально-культурная специфика концептов и их языковая организация, показана взаимосвязь концептуального, культурологического и эстетического содержания в поэтических произведениях.

Сделан анализ поэтического отображения концептуальной модели мира поэтов-неоклассиков через вербалізатори концепта мировое дерево, культурно-эстетическое содержание ключевых поэтических номинаций (собственных названий, мифообразов мировой и украинской культуры), поэтические номинации на обозначение понятий окружающей мир, внутреннее состояние человека, подтверждено огромное значение рассмотренных концептов культуры в расширении знаний о языковой картине мира.

Ключевые слова: концепт культуры, языковая картина мира, поэтическая номинация, концептуальная картина мира, валоризация.

This article contains cultural linguistic and cognitive linguistic analysis, of verbal concepts of culture in poetic world of neoclassicists. There were substantiated the national and cultural specificity of concept and its language organization. This article shows correlation between conceptual, cultural and aesthetic content in poetry.

There were analyzed the linguistic and poetic reproduction of conceptual model of the world of poets-neoclassicists with the help of verbal instruments as «world's tree», cultural and aesthetic content of key poetic nominations (proper names, mythic images of world and Ukrainian culture), poetic nominations for determination of such terms as being, internal state of the person. There was also confirmed an important significance of said verbal concepts of culture for expansion the knowledge about linguistic picture of the world.

The lexical system is characterized by the use of lexical groups differing both in their origin (conversational, old Slavic, dialect, low colloquial, borrowed) and duration and place of their existence in the language system (archaic, individually author's, historically and culturally marked). The newest tendencies of developing modernist literature account for aesthetic usage of phonetic means.

Key words: concept of culture, linguistic picture of the world, poetic nomination, conceptual picture of the world.

У сучасній лінгвістиці спостерігаємо глибинне осмислення сутності мови в широкому теоретичному контексті, що спричинює розгортання низки нових антропоорієнтованих дисциплін, зокрема таких, як етнолінгвістика, психолінгвістика, герменевтика, лінгвокультурологія, лінгвокогнітивістика. З антропоцентричним підходом пов'язане і формування новітніх термінологічних понять – *дискурс, концептуальна картина світу, мовна картина світу, концепт культури, мовна особистість* тощо, які фіксують і відображають у мові бачення світу окремою особистістю або мовним колективом.

Художня творчість того чи того митця слова репрезентує загальнонародну мову в плані розвитку її творчих можливостей, експресивно-стилістичного та естетичного потенціалу. Ключового значення набуває сьогодні поняття індивідуального стилю поета як органічного складника національної та загальнонародної культури, дослідження впливу ситуативного та соціально-культурного контексту на смисл поетичного слова. Зосередження уваги мовознавців на дослідженні вербального наповнення концептуальної мовної картини світу, з одного боку, сприяє розширенню уяви про структурно-семантичний обсяг національної мови, а з другого – допомагає визначити ціннісні орієнтири українців в осмисленні історичного досвіду нації. Сьогодні об'єктом когнітивної лінгвістики, якій підпорядковані

власне лінгвокультурологічний та лінгвокогнітивний підходи до аналізу феномена культури, стають всесвіт, довкілля, внутрішній світ людини.

Лінгвокогнітивний підхід уможлиблює вивчення концепту як одиниці ментальної мовної інформації, яка забезпечує «вихід у концептосферу соціуму» (О. Кубрякова, В. Телія, В. Русанівський, Т. Вендіна, А. Вежбицька, В. Іваненко та ін.), а семантико-когнітивний метод як його компонент стає інструментом дослідження у напрямку від семантики мови до концептосфери. Лінгвокультурологічний же підхід застосовують для окреслення специфіки мовної національної концептосфери в напрямку від культури до свідомості (М. Алефіренко, с. Воркачев, В. Жайворонок, В. Карасик, В. Кононенко, В. Маслова). Вивчення концептів культури в українському мовознавстві закономірно пов'язується з лінгвостилістичним аналізом текстів (І. Білодід, С. Єрмоленко, Н. Сологуб, Л. Мацько, Л. Лисиченко, А. Мойсієнко, Н. Слухай та ін.). Праці українських мовознавців такого спрямування забезпечили створення передумов розуміння тексту як мовно-естетичної структури, яка репрезентує культуру за допомогою мовних знаків.

Поетична творчість київських неокласиків (М. Зерова, М. Драй-Хмари, Ю. Клена (Освальда Бургардта), М. Рильського, П. Филиповича), так званого „грона п'ятірного“, є частиною загальноукраїнського літературного процесу. У період 20-30 рр. ХХ ст., коли в суспільстві торжествувала ідея деструкції всього попереднього досвіду, саме неокласики закликали митців повернутися до джерел культури. Їхня поетична мова демонструвала глибоку філософську ерудицію, ґрунтовні знання з вітчизняної та світової літератури і значною мірою розкривала діалектику внутрішніх переживань людини, ціннісних орієнтирів українців.

Однак аналіз ключових (ядерних) концептів культури, вивчення особливостей їхнього функціонування у динаміці індивідуальної мовотворчості уможлиблює реалізацію нового підходу в дослідженні мови – концептуально-валоризаційного, тобто відображення системи цінностей українського народу у неокласичній поезії, що й зумовлює **актуальність дослідження**.

Мета дослідження – виявити лінгвокогнітивний та лінгвокультурологічний зміст вербалізованих концептів культури в поетичних текстах неокласиків.

Відповідно до мети визначено **завдання**:

- розкрити теоретичні засади лінгвокогнітивного та лінгвокультурологічного підходів до аналізу поетичного тексту;
- обґрунтувати системний характер ключових вербалізованих концептів культури в поетичних текстах неокласиків;
- здійснити структурно-семантичний аналіз вербалізованих концептів культури.

Об'єктом дослідження стала мовотворчість українських поетів-неокласиків М. Зерова, М. Драй-Хмари, Ю. Клена, М. Рильського, П. Филиповича.

Предметом дослідження є структурно-семантичний та ціннісний зміст вербалізованих концептів культури у поетичному мовленні неокласиків.

Методи дослідження. У статті застосовано *описовий метод* для систематизації та аналізу мовних одиниць; *метод лінгвокультурологічного аналізу* для лінгвостилістичної інтерпретації поетичних номінацій; *зіставний метод* – для характеристики індивідуально-авторського слововживання, *валоризаційний метод* – для виявлення ціннісних орієнтирів.

Відомо, що мова – це національно маркований засіб моделювання культури; це культурний код нації, основа духовної культури, інформаційне джерело. Разом з тим культура – це невід'ємна частина мовного буття, що виявляється через світоглядне, емоційне, естетичне і літературне у бутті нації. Посередником між мовою та культурою є концепт.

Наявність національних культурних одиниць – слів-концептів – є основним чинником, який розрізняє етномовні картини світу. З одного боку, концепт – це згусток культури у свідомості людини, те, у вигляді чого культура входить у ментальний світ людини. З іншого боку, концепт – це те, через що людина сама входить у культуру, а в деяких випадках і впливає на неї. Концепт виникає у процесі набування знань та отримання інформації про

об'єкти та його властивості, причому ця інформація може включати відомості про уявний світ та можливий стан справ у ньому. Концепт дає змогу зберігати знання про світ і є складником концептуальної системи, сприяючи обробці об'єктивного досвіду шляхом підведення інформації під певні напрацьовані суспільством категорії та класи.

Обстоюючи мовознавче розуміння концептів, О. Кубрякова наголошує, що вони «по-різному групуються і по-різному вербалізуються в різних мовах у тісній залежності від власне лінгвістичних, прагматичних і культурологічних факторів, а, відповідно, фіксуються в різних значеннях» [5, с. 93]. Осмислення теоретичних засад структурно-семантичного аналізу дозволило стверджувати, що компоненти мовної картини світу по-різному моделюються в національних культурах, відображають співвідношення мови, свідомості та культури, узагальнюють мовно-естетичну інформацію, сконденсовану в них як у вербалізованих *концептах культури* (С. Воркачев, Г. Джинджолія, В. Жайворонок, О. Кошелєв, Н. Слухай, Ю. Степанов та ін.).

Концептуальний, культурологічний, мовно-естетичний зміст неокласичного доробку – це синтез культури, науки і мистецтва ХХ сторіччя, у якому зафіксовані результати бачення світу в його поступальному розвитку, ціннісні орієнтири людини того часу. Поетична творчість неокласиків є яскравим прикладом включення в національно-міфософську традицію, у якій художнє осмислення основ буття пов'язане з кордоцентричним пафосом, сквородинською ідеєю екогармонії (цілісності власної душі як відображення природної гармонії), мотив пошуку якої зумовлює структуру не лише одного вірша, але й цілих циклів, навіть збірок.

Філософсько-естетичним тлом українського неокласицизму стала концепція софійності – утвердження мудрості, добра, гармонії і краси світобудови, творення світу як розумного мистецтва: «Краса іде, гаптує золотом / Ясні, глибокі небеса, – / А ми затоптуєм болотом / Все те, що в нас самих – краса» [7, с. 140]. Духовний світ людини осягається митцями у філософській єдності особистості й довкілля, розглядається у площині вічних проблем – добра і зла, життя і смерті, людини й часу, буття й культури та ін. Наснажені ідеєю цілісної гармонії («калокагатії»), неокласики намагаються привести будь-який новий стан речей у відповідність із моделлю ідеальної рівноваги Всесвіту. Розкриття у такий спосіб сутності власного «я» допомагає митцям об'єктивувати світ почуттів, надавати їм рис космічної масштабності: «Я часточка мала всесвітнього зв'язку, / Взаємодіяння і руху без упину, / .../, / Спізнання всіх речей я скупчую в мізку / І помічаю скрізь основу їх єдину» [9, с. 132]. Шлях пізнання виявляється і моральним очищенням, тому самопізнання істини приводить людину до досягнення блага.

Досить часто мовний образ *Всесвіту* в поетів-неокласиків ґрунтується на вербалізації компонентів лексико-семантичної парадигми *дерево*, ядро якої становлять національно марковані одиниці з широким асоціативно-образним потенціалом: *дуб, осокір, сосна, верба, тополя, осика, яблуня*, які набувають символічного забарвлення у відповідності з міфопоетичним образом *Світового дерева*. На етнософському рівні воно розглядається як «дерево цивілізації», «модель культури в цілому», з ним асоціюється гармонійність світобудови. Одним з ключових понять у цій системі є образ *саду* як відновленої Божественної гармонії земної сфери та людської душі, напр.: «зерна із садка душі твоєї» [4, с. 34], «В душі насаджений господній сад» [4, с. 123].

Софійність як вчення про красу в історії культури з огляду на античність, середньовіччя, ренесанс, новітні часи поставало в найрізноманітніших модифікаціях. Аналізуючи їх, П. Флоренський зазначав, що спільним джерелом для них слугували книги Премудрості Соломона і Притч Соломонових, де йшлося про уособлення мудрості Божої (Софія – «художниця при Богіві», яка несе вічний творчий задум, ідеальний першообраз світу [10, с. 173]). Г. Скворода відстоював думку про те, що мудрість живе повсюди і повсякчас, порівнюючи її з образом *Христа* (як утілення цієї мудрості). Мабуть, цим можна пояснити суголосність неокласичного світовідчуття з філософією Г. Сквороди, котрий шляхом духовного самовдосконалення (через мандри, рух просторами життя і думки) намагався віднайти гармонію між людиною і Всесвітом: «Щоб з хаосу душі створити світ» [4, с. 55].

У поетичній рецепції неокласиків образ мандрівного філософа стає органічним складником Всесвіту: «...та з палицею палігрима / у нові села й городи / прямує тінь неутомима / Григорія Сковорода» [6, с. 226]. Інколи ліричний герой ототожнює власне «я» з образом мудреця: «І я помандрую, як Сковорода» [2, с. 43]. З ним неодмінно асоціюється динаміка життя, образи українського довкілля: «Ясніють верби, і шумить вода, / квітки і трави простяглись без краю, / широким шляхом йде Сковорода, / і ластівки радіють і кружляють» [9, с. 90]. Ці поетичні пейзажі охоплюють традиційні для української поезії реалії – верба, вода, квітки і трави без краю, широкий шлях, ластівка, які виражають філософсько-художню концепцію національного буття і постають як відновлена Божественна гармонія.

У формуванні культурологічного шару неокласичного дискурсу беруть участь біблійні образи і мотиви, які допомагають митцям осмислювати тогочасну ситуацію. Як зауважує І. Бетко, «бездержавній українській культурі Біблія давала той шуканий ідеал і духовну підтримку, яких митці часом не знаходили в реальному житті. Писання допомагало зміцнитися у вірі як у свого Бога, який дає сили і творчу наснагу, так і в свій народ, його життєві потенції» [1, с. 14]. Інтерпретація біблійних сюжетів («Чистий четвер», «Страсна п'ятниця» М. Зерова) дозволяє торкнутися рис сучасності: «І темний ряд євангельських історій / звучить як низка тонких алегорій / про наші підлі і скупі часи» [3, с. 64], концептуально розкрити принципи трансформації біблійних образів у неокласичному поетичному доробку.

Концепція софійності торкається й символічного образу Києва (цикл М. Зерова «Київ», М. Драй-Хмари «Київ», П. Филиповича «Київ», Ю. Клена «Софія»). Неокласики звертаються до християнського міфу про походження міста, початком якого був хрест Андрія Первозваного. Благословення апостола стало надійною запорукою священної величі матері міст руських: «Андрій Первозваний на високих горах твою славу прорік?» [9, с. 87]. Образ Києва сягає космічних масштабів, місто стає дивовижною гармонією земного і небесного: «Живе життя, і силу ще таїть / Оця гора зелена і дрімлива, / Ця золотом цвяхована блакить» [3, с. 27]. У художній палітрі цієї поезії домінують світлі тони. М. Зеров використовує життєствердні кольороназви (зелений, золото, блакить) з яскравою семантикою оновлення, творчим гармонійним першопочатком якого є краса.

Наперекір лихоліттям, часові утверджується філософська ідея духовного оновлення нації: «А потім бачить – дивне диво! / Роздерши темряву століть, / свята і благоносна злива / над Україною шумить. / Такого не було ще зроду – / рабів не буде і нема, / новим відродженням народу сурмить архангельська сурма» [9, с. 112], де Київ постає національною духовною субстанцією, сконцентрованим символом культурно-історичної тягlosti, основу якого становить феномен християнської віри. Оригінальність художнього трактування неокласиками образу національної святині полягає у зміщенні акцентів у бік ідеї швидкоплинності історичних катаклізмів.

Художня інтерпретація історичної долі Києва поширюється на весь національний простір. Духовні символи міста – Софіївський собор, Лавра, пам'ятник князю Володимирі – набувають культурної та естетичної вагомості, стають виразниками української духовно-державної стихії. Храм Софії постає символом безсмертної краси: «Хрестом прорізавши завісу диму, / В красі, яку ніщо не сокрушить, / Свята Софія, ясна й нерушима, / Росте легендою в блакить» [4, с. 78].

Підкреслюючи софійність Києва, його духовних святинь, неокласики прагнуть відновлення зруйнованого космічного світопорядку і створення ідеального суспільного ладу. Силою, яка зможе здолати хаос, має стати «софійність, що приведе до соборності, заснованої на любові, в якій розкриється духовний потенціал людської свободи» [8, с. 18].

Таким чином, звернення неокласиків до концепції софійності зумовлено прагненням знайти в умовах руйнації духовності та соціального краху загальнолюдські та суспільні ідеали поведінки людини, виявити ознаки природної та соціальної гармонії. Система культурних концептів, вербалізованих у неокласичній літературно-художній творчості, стала своєрідною програмою повернення у світ усталених цінностей.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Бетко І. Біблійні сюжети і мотиви в українській поезії кінця XIX – початку XX ст. / І. Бетко. – Kijow-Zielona Gora, 1999. – 160 с.
2. Драй-Хмара М. Вибране / М. Драй-Хмара. – К.: Дніпро, 1989. – 542 с.
3. Зеров М. К. Твори: В 2 т. / М. К. Зеров. – К.: Дніпро, 1990. – Т.1.: Поезії. Переклади / Упоряд. Г. П. Кочур, Д. В. Павличко. – 843 с.
4. Клен Ю. Вибране / Ю. Клен. – К.: Дніпро, 1991. – 461 с.
5. Кубрякова Е. С., Демьянков В. З. Панкрац Ю. Г., Лузгина Л. Г. Краткий словарь когнитивных терминов / Под общей редакцией Е. С. Кубряковой. – М.: Наука, 1996. – 174 с.
6. Рильський М. Зібрання творів у 20-ти томах / М. Рильський. – Т.1. – К.: Наукова думка, 1983. – 534 с.
7. Рильський М. Микола Зеров – поет і перекладач // Зеров М. Вибране. – К.: Дніпро, 1966. – С. 5-17.
8. Темченко Л. В. Український неокласицизм 20-х рр. XX ст.: генезис, естетика, поетика. Автореф. дис ... канд. філол. наук / Л. В. Темченко. – Дніпропетровськ, 1997. – 21 с.
9. Филипович П. Поезії / П. Филипович. – К.: Рад. письменник, 1989. – 193 с.
10. Флоренский П. А. Троице-Сергиева Лавра и Россия // Оправдание космоса / П. А. Флоренский. – СПб., 1994. – 438 с.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Валентина Червченко – аспірант Познанського університету імені Адама Міцкевича.
Наукові інтереси: актуальні проблеми лінгвокультурології та лінгвопоетики.

ФУНКЦІОНУВАННЯ МОВ У ПОЛІЛІНГВАЛЬНОМУ, ПОЛІКУЛЬТУРНОМУ Й ПОЛІЕТНІЧНОМУ СВІТІ

УДК 81.431

10-ТА СТАТТЯ КОНСТИТУЦІЇ – РЕТРОСПЕКТИВА ТА ПЕРСПЕКТИВА

Тарас КИЯК (Київ, Україна)

*Народний депутат II скликання,
автор тексту 10-ї статті Конституції України.*

Прихильники незалежності України усвідомлюють ту прописну істину, що питання державного статусу української мови має стратегічну вагу в контексті цілісності держави, її сили і здатності до відтворення загальноєвропейських і світових пріоритетів в усіх сферах життя.

Звісно, 10-а стаття Конституції України не могла деталізувати алгоритм реалізації мовної політики в нашій молодій країні. До того ж ці кроки слід робити дуже зважено, враховуючи світовий досвід та українські реалії.

Ми плутаємо двомовність на рівні ідіолекту, котра є в цілому бажаним явищем, свідченням та інструментом інтелектуального рівня людини, та двомовність на державному рівні. До того ж для індивіда одна мова рідна, інша може бути офіційною; одна побутова, інша – мова культури; одна мова даної країни, інша-іноземна; одна-розмовна, інша-писемна. Отже, багатомовність-категорія відносна, бо в різних умовах по-різному реалізується модальність мови, різною є семантична компетенція мовця, як і різною є соціальна інтеграція двомовного індивіда. Як би там не було, але на рівні формування складних вербальних образів чи на підсвідомому рівні якусь із мов особа реалізує порівняно краще.

Взагалі, стосовно мовної політики в Україні склалася парадоксальна ситуація, коли двомовності домагаються найперше ті, хто володіє і користується на всіх рівнях лише російською мовою (!). Адже моральне право говорити про двомовність може лише особа, яка знає, поважає і у відповідних ситуаціях використовує мову титульної нації країни. До речі, це вимога першої статті Гаазького протоколу про мови в Європі, який ліг в основу неоднозначної Хартії про регіональні мови та мови національних меншин.

Насамкінець закликаю носіїв українського слова не впадати в летаргічний космополітичний сон, бо можемо не прокинутися. Нація не народжується в стогоні, культура не з'являється на уламках історії. Мова – базова категорія нації. Нам треба бути непохитними патріотами і, отже, повноцінними громадянами. Патріотами української мови, бо, як відомо, «мова – дім мого буття» (Гайдеггер).

Ключові слова: мова, нація, держава, політика, регіон, меншина, громадянин, Конституція.

Сторонники незалежності України усвідомлюють ту прописну істину, що питання державного статусу української мови має стратегічну вагу в контексті цілісності держави, її сили і здатності до відтворення загальноєвропейських і світових пріоритетів в усіх сферах життя. Звісно, 10-а стаття Конституції України не могла деталізувати алгоритм реалізації мовної політики в нашій молодій країні. До того ж ці кроки слід робити дуже зважено, враховуючи світовий досвід та українські реалії.

Ключевые слова: язык, нация, государство, политика, регион, меньшинство, гражданин, Конституция.

Supporters of the Ukrainian independence realise the fundamental truth that official status of the Ukrainian language is of strategic weight in terms of national integrity, its power, and ability to reproduce common European and global priorities in all spheres of life.

Certainly, Article 10 of the Constitution of Ukraine could not detail the algorithm of language policy implementation within our young nation. Moreover, all such steps should be taken after proper consideration with the regard both to global experience and Ukrainian reality.

We constantly mix up bilingualism as idiolect which is quite a desirable phenomenon and proves the intellectual level of a person, serves him/her as a tool and official bilingualism at the national level. Apart from that one person can have one language as a mother tongue, another for official uses; one language can serve everyday needs, another provides cultural needs; one language belongs to this country, another one is foreign; one language is for speaking, another one is for written purposes. Thus, bilingualism is a relative category because it is implemented differently under various conditions which demand different modality of the language in each case, semantic competences of speakers are different as well as the social integration of bilinguals. Nevertheless, a person implements one of the languages much better than another one at the level of complex verbal images formation or subconsciously.

In what concerns Ukrainian language policy we witness a paradoxical situation when bilingualism is stood for mostly by those who uses only (!) Russian language at all levels. The moral right to discuss

bilingualism pertains only to those who know, respects, and uses in proper situations the title nation's language. This is, particularly, the provision of Article 1 of the Hague Protocol on Languages in Europe which has become the basis of the pretty mixed European Charter for Regional or Minority Languages.

Finally, I encourage Ukrainian speakers not to fall into lethargic cosmopolitan dream because it may happen we do not wake up from it. The nations are not reborn in moaning; cultures do not appear on the ruins of history. The language is a basic category for the nation. We have to be uncompromising patriots and full-fledged citizens, patriots of the Ukrainian language because it is known that "Language is the house of the truth of Being" (Heidegger).

Key words: language, nation, state, policy, region, minority, citizen, Constitutions.

27-е червня 1996 року. Під куполом Верховної Ради України тривають гарячі дискусії, жодна зі сторін не збирається поступатися. Першим каменем спотикання стала стаття головного закону про засади мовної політики. Ліві домагалися двомовності на всій території країни. Створюється спеціальна погоджувальна комісія, яку очолив депутат – румун Іон Попеску. До комісії подано цілу низку проєктів статті. Пройшов мій варіант, який підтримали навіть представники фракції комуністів у комісії. Цьому дуже посприяла третя позиція даного проєкту, де мовиться про захист і підтримку мови російської та мов інших національних меншин. Багатьом лівим здалося, ніби російській мові, оскільки вона виділена, даються якісь преференції. Завдяки цьому чинникові стаття була підтримана простою більшістю депутатів. Лише наступного дня ці ж ліві зрозуміли дипломатичну риторику згаданої тези, але пізно, бо Конституцію прийнято в цілому. Мушу визнати істину: таке формулювання запропонував нині покійний депутат Вадим Гетьман. Після ухвалення всієї статті 10-ї порівняно легше приймалися інші конфліктні (аспекти приватизації, питання власності на землю, статусу Криму тощо).

Прихильники незалежності України усвідомлюють ту прописну істину, що питання державного статусу української мови має стратегічну вагу в контексті цілісності держави, її сили і здатності до відтворення загальноєвропейських і світових пріоритетів в усіх сферах життя.

Звісно, 10-а стаття Конституції України не могла деталізувати алгоритм реалізації мовної політики в нашій молодій країні. До того ж ці кроки слід робити дуже зважено, враховуючи світовий досвід та українські реалії.

Відомий демограф початку століття Артур Вірт переконував у тому, що синдромами занепаду нації є зменшення народжуваності в країні, еротизація мистецтва, схиляння перед чужим та занепад національної мови. Ніби про нашу сьогоденню ситуацію в Україні сказано. Всі фактори мають окреме походження, але спільний сумний фінал. Тому треба негайно вживати превентивні заходи на всіх державних рівнях. Для України особливо показове явище поступової втрати позитивів української мови, штучно формованого її відставання від потреб суспільства, нереалізованості декларацій про державну її підтримку, «музейності» 10-ї статті Конституції України [2].

В той же час мовна політика також виступає як концентрований вираз стану економіки, суспільства, їхніх проблем та перспектив, і вона має бути тим активнішою, чим гіршими є ті стани, бо мова – не лише інструмент пізнання чи комунікації, але і впливу, як ми ще недавно ad hoc казали, – агітації. Також слушно підкреслює Максим Рильський: «Мова-не тільки знаряддя думки, а й один із чинників її».

Так само, як і політика взагалі, мовна політика виступає теж мистецтвом компромісів, проте і вона має бути єдиною в державі. Тому фіксування чи реалізація якихось регіональних особливостей, як і принципи федералізму, були б принаймі несвоечасними, надто в нинішніх умовах «паперового» статусу державності української мови. Зрозуміло, що наявні регіональні особливості неминуче будуть пропускатися через призму згаданої статті Конституції, але над цими особливостями повинен постійно витати ореол державності тільки української мови.

Ми плутаємо двомовність на рівні ідіолекту, котра є в цілому бажаним явищем, свідченням та інструментом інтелектуального рівня людини, та двомовність на державному рівні. До того ж для індивіда одна мова рідна, інша може бути офіційною; одна побутова, інша – мова культури; одна мова даної країни, інша-іноземна; одна-розмовна, інша-писемна. Отже, багатомовність-категорія відносна, бо в різних умовах по-різному реалізується модальність мови, різною є семантична компетенція мовця, як і різною є соціальна інтеграція

двомовного індивіда. Як би там не було, але на рівні формування складних вербальних образів чи на підсвідомому рівні якусь із мов особа реалізує порівняно краще.

Взагалі, стосовно мовної політики в Україні склалася парадоксальна ситуація, коли двомовності домагаються найперше ті, хто володіє і користується на всіх рівнях лише російською мовою (!). Адже моральне право говорити про двомовність може лише особа, яка знає, поважає і у відповідних ситуаціях використовує мову титульної нації країни. До речі, це вимога першої статті Гаазького протоколу про мови в Європі, який ліг в основу неоднозначної Хартії про регіональні мови та мови національних меншин.

Віддаючи власний мовний простір на поталу чужомовним зразкам, ми втрачаємо не лише цей простір, не лише частку власної культури, але й дециду національного ества. Аби не бути голослівним, згадаю вислів великого українського мовознавця О.Потебні: «За подібної ломки неunikнено на місці форм свідомості, які витісняються, запановуює гидота запустіння, і займає це місце доти, доки витіснявана мова не стане своєю і разом з тим не пристосується до нового народу» [3].

А що каже світова практика соціальної диглосії? Як узгоджуються між собою ті декілька тисяч мов та діалектів, що надскладним візерунком переплелися на земній суші? Проаналізувавши на законодавчому та фактичному рівні ситуацію в більшості типових країн, що входять до ООН, доходжу загального висновку: в будь-якій країні світу офіційно декларована дво-чи багатомовність у дійсності в строгому розумінні цієї категорії не реалізується, бо на офіційних рівнях завше домінує одна(!) мова, котра поступово й перетворюється на єдину державну мову. Цікава закономірність: чим вищим є умовний рівень цивілізованості держави, тим гомогеннішою є мовна ситуація в країні. Мабуть, це найперше пояснюється довгим і тернистим шляхом історичних пошуків, в т.ч. і мовних, даної нації. Недаремно в 1928 році Міжнародне бюро з проблем освіти скликало в Люксембурзі конференцію з питань освіти, де абсолютна більшість учасників висловились проти двомовності.

Другий висновок, який, зрештою, лінгвісти певною мірою вже робили: можна виділити дві схеми, що характеризують нині мовну ситуацію у світі: а) африканська та азійська (гетерогенна); б) європейська (гомогенна). Для першої схеми здебільшого характерне паралельне вживання інших мов (від однієї до багатьох сотень, як у Нігерії, наприклад, близько 400 мов). Друга схема характеризується явищем домінування однієї мови автохтонної більшості.

Нині в деколонізованих країнах державні органи все активніше формують мовну політику на базі мови титульної нації. Наприклад, в Алжирі, де ще певні позиції продовжує зберігати французька мова, як офіційною, так і національною вже вважається арабська мова. В Ірані державною мовою нині є лише перська мова (близько 50% носіїв); є тут і регіональні мови (азербайджанська, курдська, арабська). Державною мовою Пакистану стала мова урду (хоча вона рідна лише для 11% населення), документація паралельно ще ведеться і англійською, визнаються права провінційних мов (синдхі, пенджабі). Це, зрештою, типова ситуація в країні з кількома великими етносами та багатьма малими.

На статус мови у державі нерідко впливає сфера функціонування. Прикладом можуть слугувати Філіпіни, де за Конституцією 1973 року офіційними мовами стали англійська та піліпінська (на основі тагальської), невдалою виявилася спроба підняти до цього рівня іспанську мову.

Деякі країни пробують жорсткіше регламентувати мовний процес. Так, у Малайзії згідно з Конституцією 1957 року державною мовою стала виключно малайська (нею розмовляють 43% населення проти 37%, які користуються китайською). Зате на перехідний 10-річний період зберігалася як офіційна мова англійська. Поширені китайська та тамільська мови не отримали ніякого загального статусу. Тому з 1967 року тут єдиною державною та офіційною мовою є малайська, хоча в засобах масової інформації використовується всі чотири мови. Зауважимо, що на практиці ще має місце відносна двомовність – англійська та малайська мови. Здається, дана картина трохи нагадує ситуацію в нинішній Україні і не може вважатися позитивною.

Про мовну ситуацію в країнах Америки нема особливої потреби говорити, бо в Латинській Америці домінує іспанська мова (в Бразилії – португальська). В північній Америці-англійська (крім іспаномовної Мексики). Щоправда, і в цій частині планети поступово повертаються до шанування мов своїх предків. Так, у Перу з 1975 року, поряд з іспанською, як друга офіційна мова вважається мова племені кечуа (близько 3 млн. індіанців), котра теж паралельно вивчається в школах. Такий простий уніфікований поділ зумовлений племінною розпорошеністю туземців та нищівною політикою конкістадорів та їх послідовників. Для України це не може бути прикладом.

Деякі апологети двомовності в Україні аргументують свою позицію ще й тим, що в Канаді конституційно зафіксовано дві державні мови: англійська та французька. Хочу таким опонентам нагадати, що лише в серпні 1977 року уряд, сформований Квебекською партією, прийняв Хартію французької мови. Тільки з цього часу дана мова стала фактично єдиною офіційною мовою Квебеку, потіснивши англійську, в той час, як в інших провінціях Канади спостерігається протилежна картина. Отже, ще один висновок: явище мовного федералізму не обов'язково відповідає принципам федералізації країни. Це можна підтвердити на прикладі Бельгії в Європі, де диглосія реалізується територіально (територіальне відмежування французької мови від фламандської).

Отже, яким би шляхом не розвивалася мовна політика країни, на якомусь етапі розпочинається домінування однієї мови над іншими. Головне, щоб дана мова не витісняла інші, а, вбираючи всі кращі зразки й багатство паралельних мов, зберігала їх для взаємного вдосконалення. Адже не тільки злочином, але й просто елементарною державною помилкою було цілеспрямоване нівелювання національних мов у комуністичній імперії, в результаті чого з лінгвістичного атласу Євразії назавше зникли десятки мов.

Таку долю готувала для фінської мови ще царська Росія. До речі, деякі політикани в Україні самовпевнено вказують на Фінляндію як приклад для відтворення, бо там запроваджено дві державні мови: фінська та шведська. Як же там насправді виглядає ситуація? Як відомо, до 1808 року Фінляндія входила до складу Швеції і єдиною державною мовою тут була шведська. Потім Фінляндія завойовується Росією й шведська мова позбавляється права офіційної державної мови. Не набула цього права й фінська мова, що цілком зрозуміло в умовах імперської Росії. Нині дійсно у фінській конституції зафіксовано державність як фінської, так і шведської мов. Але умовою для вживання останньої є її реальне функціонування в двомовних областях (це, як правило, на Заході Фінляндії). При тому двомовною вважається територіальна одиниця, де проживає не менше 10% населення, що репрезентують носіїв іншої мови, до того ж через кожні 10 років Державна Рада переглядає структуру й чисельність населення. І лише коли отримані дані відповідають запровадженим нормам, то в даній двомовній території мають право на паралельне функціонування обидві мови. Але й тут мати право і скористатися цим правом – явища не ідентичні, що й підтверджує реальна мовна практика. Подібна ситуація в Ірландії, де другою офіційною мовою вважається англійська, хоча очевидну перевагу як фактично, так і чисельно (понад 3 млн. ірландців і лише 15 тисяч англійців) має ірландська мова.

А може приклад Швейцарії дає право твердити про можливість реальної багатомовності? Не більше, ніж у Фінляндії, бо в 16 німецькомовних, восьми франкомовних та двох італомовних кантонах чітко переважає відповідна мова, хоч державними тут визнають всі три мови. Певні права має і ретороманська мова, розпорошена в двох кантонах. Хто ж бував у Швейцарії, той мав нагоду переконатися, що найбільш поширеною в цій країні на практиці є німецька мова (65% населення постійно користується саме цією мовою).

Близьке до багатомовного спостерігається явище в Італії, де є три провінції, в котрих італійська співіснує з іншими мовами (сардинська в Сардинії, французька в долині Аост, німецька у Верхньому Адиджі). Лише популярність двох останніх у Європі дала їм право вважатися співофіційними мовами в цих регіонах. Але державна мова Італії все-таки, по суті, одна.

Цікавим може бути для нас приклад Іспанії, де окремі автономні області мають, крім офіційної мови іспанської, власну розмовну мову вагомої частини населення (каталонська, галісійська, баскська). З 1985 року каталонська мова стала в Каталонії навіть головною мовою навчання. У сфері освіти треба відзначити блискуче вирішення питання відмови від

двох різних шкільних систем для дітей, які мають різну рідну мову. Освіта співіснує у відповідних регіонах двома мовами. Зрозуміло ж, що головною мовою Іспанії є одна мова. Окремі дані про мовну ситуацію в різних регіонах планети мною вже наводилися [1].

Можна усвідомити, як зауважує професор КНУ імені Тараса Шевченка О.І.Чередниченко, чому майже 90 % населення таких країн, як Нідерланди, Данія, Швеція, Норвегія і Фінляндія, поряд з рідною мовою вільно володіють і спілкуються англійською, але жоден громадянин цих країн не ставить питання про надання англійській мові офіційного статусу. Не кажучи вже про те, що обсяг загальної інформації у сучасному світі англійською мовою дорівнює 86%, а російською, до речі, лише 0,4%. Мабуть, досить шукати аналогій чи виправдань. Висновок лежить на поверхні: на візитівці нашої країни для світової спільноти має бути написано: **«Державна мова-українська»**. Якщо ми – країна. А може, когось Україна не влаштовує? Це вже інший бік проблеми, і вона має вирішуватись іншими засобами, які перебувають за межами науки. Взагалі, створюється враження, що певні сили в Україні прагнуть використати мовне питання для нагнітання пристрастей у суспільстві з метою досягнення вузькогоспичної, політиканської мети, відволікання уваги державних органів і громадськості від вирішення невідкладних завдань державотворення, економіки, культури, науки, соціального захисту.

Невдячна справа робити передбачення, але, принаймі, знаходити та пропонувати оптимальний варіант варто. Тим більше, якщо він підказується виявленою практикою та історичним досвідом інших країн. В цілому простежуються два наступні загальні етапи мовної політики в Україні: 1) відродження та всебічне утвердження української мови як єдиної державної, надаючи можливість використання інших мов у місцях компактного проживання національних меншин (це може тривати 15-20 років, тобто, період одного покоління); 2) згодом окреме вирішення мовної ситуації в регіонах, де рішення приймається з урахуванням етнічної картини, можливо, й через референдум та потім закріплюється конституційно. Але такий референдум може проводитися тільки на регіональному рівні – інакше що скажуть чверть мільйона румуномовних на Буковині при мізерній кількості росіян у цьому краї або майже 200 тисяч угорців Закарпаття? Або до чого двомовність у чисто україномовних регіонах (наприклад, Тернопілля, Прикарпаття)? У цьому саме полягає цивілізованість, європейськість, демократизм і загальнонаціональність мовної політики задля рівноправ'я.

Зрештою, статистика й динаміка мовної політики в Україні чітко зафіксовані в ст.10 нашої Конституції. Це оптимальний варіант. Бо на фоні державності української мови гарантується вільне використання та захист мов національних меншин. Бо українська нація, як рідко яка інша, на собі відчула, що значить національна дискримінація. Бо ми розуміємо, що багатство полягає в різноманітності. Бо ми знаємо, що людина досягає найбільшого злету в атмосфері рідної мови. «Деда ена» – «Мова моєї мами», – так назвали свій буквар грузини. Недаремно ж писав наш славетний психолог та педагог К.Ушинський: «Коли мова, якою починає говорити дитина, суперечить природженому її національному характерові, то ця мова ніколи не матиме такого сильного впливу на її духовний розвиток, який мала б рідна мова. Ніколи не проникне в її дух і тіло, ніколи не пустить такого глибокого коріння, яке обіцяло б багатий пишний розвиток». Отже, це в інтересах самої України, її тисячолітньої мови, яка володіє всіма вартостями найвідоміших мов світу. Для українців вона найкраща.

Як автор реалізованого проекту 10-ї статті Конституції, закладаючи постулати цієї статті, орієнтовані на європейську традицію та світовий досвід, я намагався окреслити та визначити головні болючі точки з питань мовної політики нової України. Хочу зазначити, що сьогодні на всіх рівнях, в усіх сферах життя громадяни України, а найперше політики, намагаються висловити своє бачення мовної політики, не усвідомлюючи, наскільки тонкими і складними є її механізми. У нас немає не лише досвіду її реалізації, а й фахівців даної сфери. Це було обумовлено егоцентристською політикою Москви, коли мовна політика маргінальних регіонів не мала перспектив та й узагалі будь-якої санкції. Сьогодні в Україні обізнані в царині мовної політики лише лічені вчені-лінгвісти. Всі інші ведуть мову з позицій популізму або політичних провокацій.

Відомий сучасний європейський фахівець професор М.Райнер твердить, що мовна політика базується на трьох китах: 1) освіта, 2) засоби масової комунікації, 3) фахові мови,

насамперед терміносистеми. Отже, коли в царині освіти мовна політика ще як-так реалізується і животіє, то у сфері ЗМІ українська мова повністю витісняється, а офіційне запровадження українських терміносистем для фахових мов на європейському рівні, по суті, ще й не розпочиналося і державою не стимулюється. Звідси шалений брак україномовних підручників з технічних дисциплін та фахової комунікації українською мовою.

Звісно, мова – найочевидніша ідентифікаційна ознака нації. Проте, ще ніде, принаймі, в Європі не вдалося реалізувати гасло «одна нація – одна мова» (хіба що в ізольованій Ісландії). Зрештою, як і милий конституційний намір про запровадження в державі дво-чи полімовності.

Реальність залишає домінуючий простір лише для однієї мови. Ще відомий соціолінгвіст Ч.Фергюссон переконував у тому, що в ситуації диглосії статус двох мов різний; це здебільшого зумовлено тенденційністю їх вживання у різних сферах життя. Наприклад, мова А вживається на професійному рівні, мова В – в побуті. Тоді мова В поступово втрачає престижність, домінуюча мова А витісняє В і від В відмовляються носії [4]. Додам до цього: першою типологічною відмінністю між мовою та діалектом є власне повне домінування мови у сфері фахової комунікації, у сферах науки й техніки.

Виходячи з мовленого вище, можна запропонувати загальну картину реалізації мовної політики в Україні, поступовість якої витікає із другого та третього абзаців 10-ї статті Конституції України. Перша визначальна вимога – «Державною мовою в Україні є українська мова». Будемо вважати, що, принаймі, на декларативному рівні вона зреалізована. Друга – «Держава забезпечує всебічний розвиток і функціонування української мови в усіх сферах суспільного життя на всій території України». Тут роботи ще непочатий край. Отже, давайте спершу зреалізуємо дану конституційну вимогу й лише потім приступимо до втілення третьої вимоги – «В Україні гарантується вільний розвиток, використання і захист російської, інших мов національних меншин України». А далі можна говорити й про поширені мови світу. Водночас з обуренням зазначу: «Не можна при цьому аргументувати кількістю російськомовних українців!». Це юридично безглуздо та історично аморально. Інакше ми погоджуємося з наслідками репресій, заборон, валуєвського та емських указів, хуторянських резервацій всього українського. Це жертви й не беруся їх звинувачувати.

Наведу кілька рекомендацій для поступового втілення згаданих абзаців 10-ї статті Конституції України.

1. Перші 3 роки життя громадянина України – аура рідної мови в сім'ях;
2. Дитсадок – рідна + українська мова;
3. Школа – іноземна з II класу, українська – з I класу; вчителям української мови та літератури надбавка до зарплатні; в школах стимулювати діяльність гуртків з популяризації української культури, відзначати дні та важливі дати української історії та культури, поглиблено вивчати історію України;
4. Обов'язковий іспит (тест) з української мови до вишів (принаймі, на певний період); у вишах додаткові акценти на українську культуру, філософію, культуру української мови;
5. Всі предмети у професійних навчальних закладах читаються українською мовою, крім фахових дисциплін кафедр іноземних мов та лекційних курсів іноземних професорів;
6. Для всіх фахових мов та відповідних підручників формуються українські терміносистеми, які пропонуються водночас для бізнесу, фірм, офісів, установ, адміністрацій;
7. До війська повертається єдина державна мова;
8. Стимулювати продукування та поширення української кінопродукції, якісного мистецького продукту, залишити обов'язкові титри до фільмів з удосконаленням української мови, створити пільгові умови для українських мистецьких колективів та артистів;
9. Створювати за рубежом інформаційно-культурні українські центри.
10. У Верховній Раді, в державних установах вживається українська мова; в майбутньому в органах місцевої влади після реалізації наведених тут умов допускається паралельне використання в даній територіальній одиниці мови достатньо репрезентованої національної меншини (не менше 20%).

11. Перед виборами кандидати в депутати подають сертифікат вишу чи уповноваженої освітньої установи про знання української мови; це саме стосується і державних чиновників при прийомі на роботу;

12. Вказівники на дорогах пишуться державною мовою; в окремих випадках паралельно може вживатися англійська мова, а в місцях компактного проживання меншин – відповідна їхня мова. Під компактним проживанням розуміється населений пункт з не менш як 20% присутності іншого етносу.

13. Вивіски на установах, крамницях, рекламах пишуться українською мовою; в місцях компактного проживання меншин допускається паралельне написання їхньою мовою; надписи іноземними мовами можна допускати лише за умови окремої та постійної платні;

14. Із Проекту Закону « Про засади державної мовної політики» можна використати окремі статті, які не суперечать Конституції України та пропонують можливе використання в окремих сферах мови національної меншини за місцем компактного проживання в населеному пункті з не менш, як 20% її присутності; остаточне рішення приймається місцевим референдумом; пропонувані відсотки дозволяють уникнути вавілонського стовпотворіння мов у деяких регіонах. Саме цей відсоток має бути визначальним за умови проведення такого опитування. Але в усякому разі слід вести мову про територіальну одиницю а не цілий регіон (область), оскільки вже нині лунають заклики до проведення альтернативного референдуму як протесту проти нав'язування якоїсь іншої мови в даному населеному пункті. Незаперечною залишається істина про те, що в Україні нема жодного регіону (області), де компактно проживала б якась національна меншина. Тут можна говорити хіба що про окремі територіальні одиниці (населені пункти). Такий підхід буде не лише справедливим, але й фінансово значно менше витратним.

Звісно, це лише окремі штрихи – пропозиції, які ще мають обговорити та деталізувати фахівці з мовної політики. Це вже тема майбутнього, можливо, й недалекого.

Насамкінець закликаю носіїв українського слова не впадати в летаргічний космополітичний сон, бо можемо не прокинутися. Нація не народжується в стогоні, культура не з'являється на уламках історії. Мова – базова категорія нації. Нам треба бути непохитними патріотами і, отже, повноцінними громадянами. Патріотами української мови, бо, як відомо, «мова – дім мого буття» (Гайдеггер).

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Кияк Т.Р. Мовна політика: світовий досвід, українські реалії. Наукові записки 75(2). – Серія філологічні науки, – Кіровоград, КДПУ імені В.Винниченка, 2008 – 352с.
2. Конституція України. – К.: «Школа», 2007.
3. Потебня О. Язык и народность // Мысль и язык. – К., 1993.
4. Ferguson, Charles. Diglossia. Word/ 15, 1959.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Тарас Кияк – доктор філологічних наук, професор кафедри германської філології та перекладу Інституту філології Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Наукові інтереси: термінознавство, фахові мови німецькомовного ареалу, теорія та практика перекладу.

УДК 372.881'373.614

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ПРЕДПОСЫЛКИ И ОСНОВАНИЕ ДЛЯ СРАВНЕНИЯ УНИВЕРСАЛЬНЫХ, «ОБЩЕЧЕЛОВЕЧЕСКИХ» КАТЕГОРИЙ В РАЗНОСИСТЕМНЫХ ЯЗЫКАХ

Димона АМИЧБА (Днипро, Украина)

У статті аналізується образне метафорично структуроване Слово абхазів, українців, росіян, яке репродукується універсальними смислами і значеннями. Автор доходить висновку, що порівняльно-зіставне вивчення і опис мов вирішують проблеми дослідження зв'язків і співвідношень з іншими національними мовами і культурами.

Ключові слова: *концепт-конструкт, структурація, смисл, значення, ментальність.*

В статье анализируется образное метафорически структурированное Слово абхазов, украинцев, русских, которое репродуцируется универсальными смыслами и значениями. Автор приходит к выводу,

согласно которому сравнительно-сопоставительное изучение и описание языков решает проблемы исследования связей и соотношений с иными национальными языками и культурами.

Ключевые слова: концепт-конструкт, структурация, смысл, значение, ментальность.

The article analyzes imagery metaphorically structured Word of the Abkhazians, Ukrainians, Russians, which is reproduced by universal senses and meanings. The author comes to the conclusion that comparative study and description of languages solves the problems of links and correlations research as far as other national languages and cultures are concerned.

Key words: concept, sense, meaning, mentality.

Культура и язык составляют «истинный предмет познания» и являются «подлинными рефлексиями» лингвокультурологической мысли [6; 10, с. 124]. Сознание человека способно рефлексировать. Рефлексия – «внутренне необходимое и закономерное» свойство сознания [16, с. 45]. Констатируя факт смены научных парадигм в лингвистике и формирование когнитивного направления в языкознании, исследователи выявляют и описывают глубинные связи когнитивных структур человеческого сознания с языковыми формами [5; 7; 17; 21]. Отметим, что в абхазоведении проблема изучения когнитивно-психологического основания знаков языка не получила достаточного освещения.

Коннотированные «общечеловеческие» смыслы и значения основаны на народном видении миропорядка. «Общечеловеческое», национальное, народное сфокусированы на духовности, чувствах, разуме и воле человека. Смыслы и значения универсальных, «общечеловеческих» концептов-конструктов, анализируемых в статье, объективируются ценностями, которые нашли своё адекватное воплощение в языке и культуре абхазов, украинцев, русских.

Актуальность статьи обусловлена включенностью универсальной общечеловеческой фразеологии в целый ряд направлений, связанных с изучением языковой когниции, анализом роли языка в процессах мышления, описанием абхазской, украинской, русской языковых картин мира.

Цель данной статьи основывается на аргументации и научной обоснованности сравнения и сопоставления лингвоментального пространства универсального «общечеловеческого» концепта-конструкта Ау*ы9сы иаж`а «Слово человека» (досл. «человек-душа его-слово») во фразеологической системе абхазов, русских, украинцев.

Задачи настоящей статьи – обозначить роль и значение концепта-конструкта Ау*ы9сы иаж`а «Слово человека» в современной антропоцентрической парадигме; квалифицировать концепт-конструкт Ау\*ы9сы иаж`а «Слово человека» как феномен лингвокультурологии и этнолингвистики; определить его научно-теоретические, методологические, стратегические задачи.

Проблема преемственности, накопления универсальных, «общечеловеческих» знаний остаётся предметом изучения как логико-философской, так и лингвокультурологической мысли [2; 4; 9; 12; 15]. Оправданным является и общенаучный метод, получивший определение «сравнение и сопоставление». При сравнении фразеологической системы абхазского, украинского, русского языков за основу может быть взят язык исследователя, в данной статье речь идёт об абхазском, который в решении вопросов как частного, так и общего языкознания, всё ещё вызывает научные споры [13; 14].

Абхазский язык по своим типологическим характеристикам ближе к языкам агглютинативного строя. Морфологическая система эргативного строя абхазского языка квалифицируется более высокой степенью семантической абстракции.

Сравнение указанных языков носит общесистемный характер, поэтому контрастивный метод может быть использован в двух целях: а) для выявления языковых «общечеловеческих» универсалий и б) "добывания исторических сведений" [11, с. 11]. Тезис, согласно которому универсальный метод общесистемного сравнения может привести к "перевороту" и в методе, и в языкознании в целом [3], не может утратить своей актуальности. Известно, что эталоном, или образцом, типологического сравнения был и является родной язык [1]. Неопровержимым фактом является то, что этносемантическая специфика фразеологической картины мира абхазов, украинцев, русских репрезентируется единицами этноязыкового сознания.

Сравнение и сопоставление указанных языков, несмотря на генетическое и типологическое расхождение, представляется возможным. Отметим, что типологическое

описание языков и их культур опирается не только на индивидуальные особенности, но и на регулярные и нерегулярные явления в языке и культуре. Исходя из этого, сравнить типологически можно не только языковые системы и отдельные уровни: фонетико-фонологический, грамматический, лексико-семантический, но и глубинный образно-ассоциативный компонент, сфокусированный в «Слове» как единице ментального кода нации в таких разноструктурных языках, как абхазский, украинский, русский.

Познавательный процесс категории «универсального», или «общечеловеческого», проходит этапы восхождения от аксиологического к гносеологическому, перемещаясь из мира действительности в мир ценностных вещей и понятий. Справедливым является и тот факт, что универсальное, «общечеловеческое» может оставаться предметом анализа до тех пор, пока интерес к этнонациональному не утратит своей актуальности. Универсальное, «общечеловеческое» высвечивается через призму человеческих проблем и задач. Универсальное, «общечеловеческое» раскрывает смыслы и значения, аккумулярованные во фразеологической системе абхазов, украинцев, русских. Универсальное, «общечеловеческое» структурируется глубинными текстами культуры абхазов, украинцев, русских.

Лингвокультурологический и психолингвистический анализ универсального, «общечеловеческого» текста, или дискурса, оправдывается закреплённостью в сознании абхазов, русских, украинцев ценностных основ, которые для носителей этих языков и культур остаются узнаваемыми и запоминаемыми. В аспекте данной проблемы универсальный, «общечеловеческий» дискурс абхазов, русских, украинцев приобретает статус комплексного семиотического объекта. Термин «универсальный», или «общечеловеческий», часто употребляется с терминами «особый» и / или «индивидуальный», что предполагает возможность рассмотрения универсального и / или идиоэтнического через призму языковой картины мира. В языке отражаются, с одной стороны, универсальные, общечеловеческие свойства окружающей человека действительности, а с другой стороны, в языковой картине мира представлен национально-специфический, или идиоэтнический компонент, который указывает на ментальные и культурные особенности национального мировоззрения того или иного народа [1]. В картинах мира абхазов, русских, украинцев (религиозных, научных, художественных, нравственных, политических и языковых) присутствуют универсальный и / или идиоэтнический компоненты культуры.

Этнолингвистические исследования в области межкультурной коммуникации вызывают немалый научный интерес и продолжают оставаться в поле зрения отечественных и зарубежных учёных [18; 20].

Границы познания лингвокультурологии обширны, поэтому в научный аппарат данной парадигмы включаются сравнение и сопоставление как общего, так частного и / или в «своём» и / или «чужом» национально-культурном компоненте. Лингвокультурологический научный аппарат позволяет выявить в универсальном, или «общечеловеческом», элементы как «своего» и / или «чужого», так и обнаружить то общее, что их объединяет.

Культура и любой земной язык – это «философия мира, это синтетическое представление об этом мире. Каждый язык – это запечатлённая в его лингвистической структуре, в его правилах система знаний о мире, видение этого мира, его понимание» [8, с. 199].

Природа универсального, или «общечеловеческого», заложена в линвоментальном коде, в национально-культурной коннотации. Описание линвоментальных фактов представляет научную ценность по ряду причин. Первое и существенное – язык, на котором говорит тот или иной народ, уникален, поскольку несёт в себе информацию не только о своём носителе, но и о его глубинной ментальности, в которой зарождаются универсальные, «общечеловеческие» феномены – «язык» и «культура».

Компонент антропософской, антропоцентрической парадигмы «и / или», многомерный, глубинный и многокомпонентный, способствует изучению и описанию своих и чужих культурных традиций. Многогранный и глубинный концепт-конструкт Ау*ы9сы иаж`а

«Слово человека» (досл. «человек-душа его-слово»), в абхазской языковой картине мира является базовым компонентом культуры и находится в фокусе описания указанной научной парадигмы по некоторым параметрам. 1. В антропософской антропоцентрической научной парадигме сфокусирован универсальный, «общечеловеческий» глубинный ментальный концепт-конструкт Ау*ы9сы иаж`а «Слово человека». 2. Универсальная, «общечеловеческая» матрица Ау\*ы9сы иаж`а «Слово человека» абхазов, украинцев, русских вербализуется амбивалентным концептом-конструктом, вобравшим в себя знаки положительной и отрицательной коннотации. 3. Концепт-конструкт Ау*ы9сы иаж`а «Слово человека» репродуцирует сложноструктурированный знаковый текст культуры с глубинными универсальными, «общечеловеческими» смыслами и значениями. 4. В этноспецифических образно-метафорических ментальных полях фразеологической системы абхазов, украинцев, русских, вербализованных концептом-конструктом Ау*ы9сы иаж`а «Слово человека», выявляются универсальные, «общечеловеческие» ментальные поля. 5. Фамильное имя абхазов, украинцев, русских с патронимическим формантом – БА является амбивалентным концептом-конструктом глубинной универсальной, «общечеловеческой» структуризации. 6. Структуризация символов универсальной, «общечеловеческой» фразеологии абхазов, русских, украинцев прослеживается от этимологического значения до глубинного метафорического образа. 7. Образно-метафорическое ментальное поле универсального, «общечеловеческого» концепта-конструкта Ау*ы9сы иаж`а «Слово человека» абхазов, русских, украинцев имеет развёрнутую и сжатую структуру.

Универсальный, «общечеловеческий» компонент абхазской культуры Ау*ы9сы иаж`а воспроизводит: а) национально-специфическое в языке и культуре абхазов, б) обнаруживает в русском, украинском национально-специфическом компоненте «Слово» универсальные «общечеловеческие» смыслы и значения, близкие и понятные абхазской языковой среде. Данный национально-специфический компонент абхазов не только раскрывает глубинный смысл, заложенный в ментальном коде нации, но и содержит универсальные, «общечеловеческие» концепты, или концепты-конструкты (в нашей терминологии), которые вербализуют универсальный «общечеловеческий» текст [1].

Ау*ы9сы иаж`а, ибызш`а или «Общечеловеческое слово, язык», в представлениях абхазов, невозможен без души, поскольку для абхаза человек как мыслящее существо является носителем *чистой и / или грязной души*. Свои действия абхазы подтверждают конструктом Г`к 9сык ала «Сердцем и душой». Данный смысл вербализуется идиомой: *Иг`ы цкъазар – иаж`аг`ы ицкъоуп* «досл. Если чисто сердце=душа, то и слово чисто»). Отметим, что Абызш`а «Язык» «досл. язык его песня», как и Аж`а, не употребляется без компонента а9сы/ аг`ы. Концепт-конструкт «Душа» в абхазском языке – многокомпонентный амбивалентный, рассматривается и через призму психоэмоционального состояния человека-души. В абхазском национально-культурном компоненте Ау\*ы9сы иаж`а, ибызш`а сфокусированы ментальные глубинные образы Аг`ы – А9сы «Душа = Сердце». Данные конструкты в языке и культуре абхазов не разнятся; в глубинных ментальных метафорических образах линейно разворачивают универсальный, «общечеловеческий» культурный текст.

Зашифрованный текст, в котором заложены глубинные истоки универсальной, «общечеловеческой» мысли абхазов. Подчеркнём также, что «общечеловеческий», универсальный культурный текст абхазов, как и «общечеловеческие» культурные тексты русских, украинцев, структурирован общими амбивалентными ментальными полями положительной и отрицательной коннотации. Глубинный универсальный, «общечеловеческий» культурный текст конституируется фразеосистемой абхазов, русских, украинцев. Текст, вобравший в себя общие образно-структурированные ментальные поля, которые объединяют культуры и языки абхазов, русских, украинцев с представителями других языков и культур. «Прочитать» глубинный текст того или иного ментального конструкта, или концепта-конструкта, позволяет внутренняя форма ядерного конституента.

«Слово», раскрывающее глубинные смыслы универсальных ментальных конструктов, в данной статье определяется как «общечеловеческая» матрица. «Слово», с помощью которого различается «Добро» и «Зло». В Евангелии от Иоанна в Новом Завете выражение – *В начале*

было Слово, имеющее множество интерпретаций, понимается как Слово Бога к человеку. «Слово», вербализующее общий язык, мысли, чувства, переживания. Универсальное «общечеловеческое» «Слово» – матрица любого языка, в котором происходит анатомическое разложение структурных компонентов (этимологическое значение, метафорически структурированный образ, символ), анализируемых и описываемых концептов-конструктов. Структурные компоненты способствуют декодировке глубинных универсальных, «общечеловеческих» концептов-конструктов, линейно разворачивающихся в тексте.

«Общечеловеческое» как научная парадигма представляет систему глубинно структурированных значений того или иного концепта, которые выражают смысловые связи между этими значениями. Универсальный, «общечеловеческий» текст вербализуется посредством внутренней структуризации от частного к общему, а от него к новому частному. Потенциал универсальной вербализации раскрывается при воздействии структуры языка на структуру мышления. Универсальное, «общечеловеческое» «Слово» абхазов, русских, украинцев сфокусировано в семантике языка и культуры. Через призму смыслового значения универсального, «общечеловеческого», рассматривается, описывается, изучается фразеологический корпус абхазов, русских, украинцев. В универсальной, «общечеловеческой» цепи структурированных суждений, или смыслов и значений, и денотативная соотнесённость с предметом мысли и коннотативная – с отличительными добавочными признаками, линейно разворачивают метафорически структурированный текст, или дискурс. Универсальный, «общечеловеческий» дискурс абхазов, русских, украинцев, моделированный концептами-конструктами, предполагает бесконечное множество смыслов и значений, не данных в завершённом виде, множество, которое является бесконечно потенциальным.

Этот открытый потенциал смыслов и значений, являющийся бесконечным, вообрал в себя абхазский концепт-конструкт «Аг`ы – А9сы». «Аг`ы – А9сы», по представлениям абхазов, побуждает человека к свершению добрых и / или злых поступков. Ситуация, когда *Иг`ы иана]`еит* «Сердце ему это подсказало», похожа на то состояние человека, которое описывают в литературе гештальтпсихологи. Согласно теории, разработанной гештальтпсихологами, действия человека напрямую связаны с окружающей средой и с ситуацией, которая способна спровоцировать вспышку, или инсайт мысли. Ситуация, в которой сердце = душа, могут подсказать дальнейшие действия, характеризуется как вспышка. Привлекают внимание теоретические предпосылки гештальтпсихологии, особенно в той её части, где характеристика деятельности человека рассматривается с позиций «человек-душа, душа-человек», отношение человека-души к окружающему миру вещей.

Научно обоснованная интерпретация личностного конструкта в работах Дж. Келли и «теория психологического поля» Курта Левина привлекают описанием оценочной системы действий личности как субъекта, проявляющейся в общении. Оценочная система личности и теория личности способствуют репродуцированию универсальных, «общечеловеческих» концептов-конструктов. Универсальный, «общечеловеческий» конструкт разворачивает ситуацию, в которой человек узнаёт «свои» мысли и действия в мыслях и действиях «чужих». Другими словами, получить сведения о человеке позволяет среда и ситуация. В этом аспекте анализируется универсальный смысл «общечеловеческого» конструкта: *Скажи мне, кто твой друг, и я скажу тебе, кто ты*. Мысль, высказанная впервые древнегреческим драматургом и поэтом Еврипидом и подхваченная испанским писателем Сервантесом, не утратила своего значения и смысла. Приведённый выше в качестве иллюстрации универсального, «общечеловеческого» смысла конструкт моделирует опыт, который накапливает человек в течение всей жизни и действует в соответствии с ним. Поведенческая стратегия человека и окружающая среда накладывают отпечаток на формирование мыслей и идей, которые позволяют познать через образы своего окружающего мира чужие. В фокусе такого конструкта, или концепта-конструкта, находятся элементы как своей, так и чужой культуры. Знания, которые мы черпаем из данного конструкта, носят универсальный характер, поскольку заключают в себе ментальные поля «общечеловеческой» матрицы

«Слово». Эта универсальная «общечеловеческая» ментальность способствует сближению языков и культур.

Концепт-конструкт – универсальное, или «общечеловеческое», сложное ментальное образование, в котором ядерный компонент «Слово» выступает конституентом внутренней формы концепта и его структурных компонентов – метафорического образа и символа. Этимология – связующее звено в цепи образов, восходящих к концептам-конструктам. Этимология тех или иных концептов сосредоточена в структурированном метафорическом образе, восходящем к символу, или национально-культурному компоненту.

«Слово» абхазов, русских, украинцев линейно разворачивает дискурс, структурированный фамильным именем абхазов, русских, украинцев с патронимом – БА. Глубинные метафорические образы, которые моделируют данный дискурс, или текст, состоят из цепи взаимосвязанных, взаимообусловленных, вытекающих один из другого ментальных полей положительной и отрицательной коннотации. «Слово», сфокусировавшее в себе образы фамильного имени абхазов, русских, украинцев, структурируется универсальными, «общечеловеческими» символами.

«Слово», которое является носителем глубинной образной ментальности, завершает структурирование универсального, «общечеловеческого» символа, или концепта-конструкта: *Слово-Образ-Концепт-Конструкт*. Природа данного конструкта заключена в слове, точнее, в ментальной метафорической образности слова. «Слово», структурирующее концепт, имеет как развёрнутую (принимая во внимание формальный и материальный план), так и сжатую структуру. Содержательная сторона, или структурирование универсального дискурса, репрезентирована образами, нанизанными один на другой. При этом описываются и анализируются, с одной стороны, разветвлённая ментальная образность, с другой – компрессия образов. Сжатый, компрессированный дискурс, демонстрирует сворачивание и сведения его до одного понятия, например, фамильное имя или концепт-конструкт «Дурак». Разветвлённая ментальная образность реализуется в имплицитных универсальных, «общечеловеческих» целостных и глубинных гештальтных структурах. Такие структуры вербализуются фразеологизмами и идиоматическими выражениями, фразеологическими сочетаниями, устойчивыми фразами, паремиями, фразеологизмами-предложениями. Компрессия образов наблюдается во фреймовых структурах. Заметим, что за гештальтными имплицитными структурами стоит образ, структурированный когнитивной метафорой. Фреймовая же модель выражена эксплицитно. Заметим, что компрессия и декомпрессия образов имеет условный характер. Сжатие и разжатие метафорического образа (в границах концептов-конструктов) имеет зыбкие, нечёткие, а в некоторых случаях – размытые границы.

Компрессированный, или сжатый образ, структурирующий универсальный, «общечеловеческий» фрейм, лежит на поверхности, он скрыт за формальными средствами той или иной модели. Существенным и в том, и в другом случае является то, что роль кластера выполняет этимология. Этот кластер на глубинном ментальном уровне объединяет образы, структурирующие смыслы и значения универсального, «общечеловеческого» концепта-конструкта.

Репродуцируемый универсальным, «общечеловеческим» «Словом» образ восходит к символу. Путь, который прослеживается от этимологии слова к его значению и смыслу, завершается структурированным символом. Символ в иерархии указанных понятий занимает высшую ступень. Через символ моделируется дискурс, или конструкт глубинных универсальных, в том числе и фоновых, знаний о мире. Анализируя и описывая «Слово» абхазов, русских, украинцев, заключаем, что оно вобрало в себя национальную метафорически структурированную образность. Сема «общий» является связующим компонентом в цепи понятий «общечеловеческий», «универсальный». В настоящей работе будем апеллировать к термину «общечеловеческий». В универсальных, «общечеловеческих» метафорически структурированных ментальных образах анализируемые концепты-конструкты репродуцируют «всеобщую» для абхазов, русских, украинцев языковую картину мира.

Отметим, что универсальная, «общечеловеческая» матрица «Слово» несёт в себе глубинную образность, коннотированную метафорой. Универсальная, «общечеловеческая» матрица «Слово» □ сложноструктурированный линейно развёрнутый, с одной стороны, компрессированный с другой – метафорический текст, вобравший смыслы и значения как положительной, так и отрицательной коннотации.

Существенным для данной статьи являются четыре основных постулата: первое – универсальную, «общечеловеческую» матрицу «Слово» – компонент культуры абхазов, русских, украинцев – можно сравнить и сопоставить с ментальным образным миром других языков и культур, выявляя общие образно-метафорические ментальные поля. Второе: «общечеловеческая» матрица «Слово» – знак с заданной сложной глубинной семантической структурой, обозначает предмет или совокупность; в совокупности предметов можно выделить не только родовые и индивидуальные признаки, но и общий. Третье: понятие, входящее в значение слова в качестве семантического ядра, так же национально, как и само значение по своему содержанию и объёму. Концепт, или ментальный конструкт, по своему содержанию и объёму (по значению и смыслу), заключённому в нём, так же национален. Четвёртое: универсальные, «общечеловеческие» ментальные конструкты вербализуются текстами глубинной структуриации, которые являются носителями национальных, межнациональных, общечеловеческих ценностных смыслов.

Для сравнительно-сопоставительного анализа концепта-конструкта Ау*ы9сы иаж`а «Слово человека» могут быть использованы научные термины и понятия: «культурная коннотация», «национально-культурная картина», национально-культурный компонент», «лингвокультурное пространство», которые могут выступить в качестве контекстуальных синонимов, поскольку содержат компоненты значений языкового знака: «социальный», «эмоциональный», «образный». Данные компоненты реализуют свой лингвоментальный потенциал в универсальном «общечеловеческом» языковом знаке. Описанные в статье лингвоментальные факты могут рассматриваться с точки зрения лингвострановедческого, контрастивного, лингвокультурологического и когнитивного аспектов.

Абхазская, русская, украинская фразеология, представляющая не только ценностное значение, но и познавательное, выбрана как объект исследования по ряду причин. Сравнение и сопоставление фразеосистемы с культурным компонентом универсальное, «общечеловеческое», объективированное концептом-конструктом Ау*ы9сы иаж`а «Слово человека», подводи к следующим **выводам**. Первое: концепты, структурированные лексико-семантическим компонентом «общечеловеческое», способны развернуть в одних моделях, сжать в других – текст, наполненный знаково-символическим смыслом. Второе: анализ фразеосистем указанных языков показал, что модели, рассмотренные и изученные, способствуют раскрытию глубинного метафорически коннотированного смысла и значения универсальных, «общечеловеческих» базовых концептов-конструктов. Третье: ядро национально-культурной коннотации абхазской, русской, украинской фразеосистем вобрало в себя образы, ценностно-значимые для носителей этих языков и культур. Предлагаемое исследование может находиться на стыке нескольких лингвистических направлений, поэтому и материал может быть описан с ракурсов этнолингвистики, когнитивной лингвистики. Теоретической основой настоящей статьи явились учения о концептах. Проанализированные фактический и фактологический материалы абхазской, русской, украинской фразеологии позволяют: а) изучить, сравнить и описать национальные черты образной ментальности; б) понять особенности мышления, коннотирования фразеологических моделей с лингвоментальным компонентом универсальное, «общечеловеческое». Изученные и описанные в работе фразеологические модели структурируют универсальный, «общечеловеческий» культурный текст, который репрезентируется словами, выражениями, идиомами, паремиями, синтаксическими моделями развёрнутой и сжатой структуры.

БИБЛІОГРАФІЯ

1. Амичба Д. П. Лингвокультурологическое выражение смысла и значения «общечеловеческого» в ментальных образах абхазов, русских, украинцев (на материале фразеологии): [монография] / Д. П. Амичба. – Д. : Изд-во ДНУ, 2012. – 228 с.

2. Бацевич Ф. С. Непряма комунікація в художньому тексті (на матеріалі роману Івана Франка „Перехресні стежки” / Ф. Бацевич // Стежками Франкового тексту (комунікативні, лінгвостатистичні, когнітивні та лінгвостатистичні виміри прози) / Ф. С.Бацевич (наук. ред.), с. Н. Бук, Л. М. Процак, Л. Ю. Сваричевська, О. В. Ясіновська. – Львів : ЛНУ імені Івана Франка, 2013. – С. 6 – 42.
3. Вандриес Ж. Язык: лингвистическое введение в историю / Под ред. Р. О. Шор. – М. : Гос. соц.-эконом изд-во, 1937. – 410 с.
4. Глущенко В. А Мова як система : [посібник]. / В. А. Глущенко, Ю. В. Ледняк, В. М. Овчаренко, І. М. Рябініна. – К. : ЦУЛ, 2011. – 132 с.
5. Голубовська І. О. Етноспецифічні константи мовної свідомості: дис. ... доктора філол. наук 10.02.15. «Загальне мовознавство» / І. О. Голубовська. – Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, 2004. – 346 с.
6. Гумбольдт В. Язык и философия культуры / В. Гумбольдт; [пер. с нем. ; ред. М. А. Оборина]. – М. : Прогресс, 1985. – 451 с.
7. Єрмоленко С.Я. Нариси з української словесності (стилістика та культура мови) / С. Я. Єрмоленко. – К. : Довіра, 1999. – 431 с.
8. Казарин В. П. От античности до наших дней: [избранные работы по литературе] / В. П. Казарин. – Симферополь: Крымская академия, 2004. – 212 с.
9. Карпенко О. Ю. Когнітивна ономастика [посібник]. – Одеса: Фенікс, 2010. – 158 с.
10. Лой А. Н. Сознание как предмет теории познания: [монография] / А. Н. Лой. – К. : Наукова думка, 1988. – 248 с.
11. Мейе А. Сравнительный метод в историческом языкознании / А. Мейе [Пер. с франц. А. В. Диличенской, под ред. Б. В. Горнунга и М. Н. Петерсона, предисл. Б. В. Горнунга]. – М. : Изд-во иностр. лит., 1954. – 100 с.
12. Мойсієнко А. К. Текст як аперцепційна система / А. К. Мойсієнко // Мовознавство. – 1996. – № 1. – С. 20 – 25.
13. Мокієнко В. М. Загадки русской фразеологии / В. М. Мокієнко. – М. : Высшая школа, 1990. – 160 с.
14. Мосенкіс Ю. Л. Філологічні етюди. Арабські етимології. Арабське таґарат «печера», праслов'янське *mogula, давньогрецькі тегагон «погорбоподібна споруда», тегага печери»: збірник наукових праць // Мова та історія. – К., Умань: ПП Жовтий, 2010. – вип. 134. – С. 59 – 64
15. Приходько А. М. Концепта і концептосистеми в когнітивно-дискурсивній парадигмі лінгвістики. – Запоріжжя : Прем'єр, 2008. – 332 с
16. Пронякин В. И. Западноевропейская метафизика: истоки, эволюционные трансформации, перспективы: [монография] / В. И. Пронякин – Днепропетровск: Днепропетровский национальный университет, 2006. – 360 с.
17. Радзиевская Т. В. Слово судьба в современных контекстах / Т. В. Радзиевская // Логический анализ языка. Культурные концепты. – М. : Наука, 1991. – С. 64 – 72.
18. Селіванова О. О. Нариси з української фразеології (психокогнітивний та етнокультурний аспекти): [монография] / О. О. Селіванова. – К. – Черкаси : Брама, 2004. – 276 с.
19. Синельникова Л. Н. «Гул языка»: о процессуальности бытия вербальной сферы / Л. Н. Синельникова // Структура и содержание связей с общностью в современном мире: сб. ст. – Луганск : ЛДПУ «Альма Матер», 2002. – С. 186 – 195.
20. Теркулов В. И. Слово и номинатема: опыт комплексного описания основной номинативной единицы языка: [монография] / В. И. Теркулов; Горловский гос. педагогический институт иностранных языков. – Горловка, 2007. – 239 с.
21. Яворська Г. М. Прескриптивна лінгвістика як дискурс: Мова, культура, влада / Г. М. Яворська. – К., НАН України. Ін-т мовознавства ім. О.О. Потебні, 2000. – 288 с.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Дімона Амичба – кандидат філологічних наук, доцент кафедри перекладу й лінгвістичної підготовки іноземців Дніпропетровського національного університету імені Олеся Гончара.

Наукові інтереси: порівняльно-історичне вивчення мов, лінгвокультурологія, контрастивна лінгвістика.

УДК: 811.111:13(045)

ФІЛОСОФСЬКИЙ ВИМІР У ТРАКТУВАННІ УНІВЕРСАЛІЙ

Олена БАЛАБАН (Київ, Україна)

*Статтю присвячено аналізу трактувань універсалій у філософському аспекті. Розгалуженість цієї проблеми для філософської науки є очевидною і актуальною для сьогодення, оскільки перші спроби позначення терміну *universalia* та категоризації були зроблені в індійській та арабо-мусульманській філософіях, а західноєвропейська філософія зафіксувала три основних напрямки досліджень універсалій: 1) номіналістичний; 2) реалістичний та 3) концептуалістичний.*

Ключові слова: універсалія, індійська філософія, арабо-мусульманська філософія, західноєвропейська філософія, номіналізм, реалізм, концептуалізм.

*Стаття посвячена аналізу трактувань універсалій в філософському аспекті. Разноаспектность этой проблемы для философской науки является очевидным и актуальным сегодня, поскольку первые попытки обозначения термина *universalia* и категоризации были осуществлены в индийской и арабо-мусульманской философиях, а западноевропейская философия зафиксировала три основных направления исследований універсалій: 1) номиналистический; 2) реалистический и 3) концептуалистический.*

Ключевые слова: универсалия, индийская философия, арабо-мусульманская философия, западноевропейская философия, номинализм, реализм, концептуализм.

The article presents the analysis of the interpretation of universals in the philosophical aspect. Different aspects of this problem are obvious, topical and up-to-date, because the first attempts to give the definition to

the term universalis and categorization were realized in Indian and Arabic and Muslim philosophies and in West European philosophy there fixed three trends in the research of universals: 1) nominalistic; 2) realistic and 3) conceptual.

Keywords: universal, Indian philosophy, Arabic and Muslim philosophy, West European philosophy, nominalism, realism, conceptualism.

Проблема універсалій досягла своєї пікової активності та розгалуженості в період Середньовіччя, використовується для позначення суперечок у цей період навколо загальних понять, а саме чи існують *universalis*, чи ні, якщо так, то в якій формі. Основні моменти цих суперечок були наявні і в дискусії платонізму [12] та аристотелізму [2] і на сьогодні є також актуальними, як і раніше, особливо зі зміною наукових парадигм. Більш глибокий аналіз свідчить про існування перших позначень універсалій ще у давньоіндійській (Вайшешика-сутри, Матичандра (5 ст.), Прашаста-пада (6 ст.)) та арабо-мусульманських філософіях (ал-Кинді, ас-Сухраварді, Садр ад-Дін аш-Ширазі) [10; 11].

Мета статті є систематизація основних етапів вивчення універсалій у філософському аспекті. Завдання, що сприяють досягненню поставленої мети: 1) виявити перші пригадування універсалій у філософській думці; 2) проаналізувати підходи до вивчення та категоризації універсалій у філософії.

Універсалії в індійській філософії позначились переважно двома термінами “*jati*” – “рід”, “клас” та “*samanya*” – “загальне”. Ранні приклади розгляду універсалій у філософській контекстах (а також у лінгвістичних) зафіксовані вже до другого століття до н.е. Патанджалі-граматист обговорює, чи позначають особисті імена, такі як “корова”, окрему тварину (*dravya*) або існуючу універсалію. У нього ж подані п’ять з шести категорій вайшешикі, дві з яких були універсалія та індивідуалія. Вайшешикі і в подільшому опинились основними генераторами концепцій, що пов’язані з універсаліями.

Якщо в “Вайшешика-сутрах” універсалії просто долучались до системи 6 категорій, то Матичандра (5 ст.), поширила категоріальну систему до 10 одиниць та включила до них також універсалію-індивідуалію (*samanyavisesa*), яка в подальшому дозволила звести цілу онтологічну піраміду. До загально-особливого відносяться класи класів – такі, як субституціональність, якісність тощо, які по суті універсалії у відношенні до універсалій вищого порядку. Ця нова універсалія за необхідністю вимагала розширення класів буття: *infima species* – індивідуальне індивідуального (те, що не може бути універсалією по відношенню до чогось), яке б склало основу багатоярусної онтологічної піраміди, та *summum genus* – зальне загального, повинно утворювати його вершину. Прашаста-пада (6 ст.) і ввів його в якості доповнення до 6 категорій у вигляді “сутності” (*astitva*). Проте існувати можна по-різному: всі 6 категорій охоплюються “надкласом” *astitva*, але тільки перші три – субстанції, якості і дії – наділені, окрім цього, і “істотністю” (*satta*). Це значить, що вони існують дещо по-іншому, ніж останні, оскільки вони є універсаліями першого порядку – ті, що узагальнюють індивідуалії, в той час як три останні їх узагальнювати не можуть, узагальнюючи при цьому три перші категорії (субстанції, якості та рухи мають те загальне, що вони – категорії, особливе – те, що вони взаємнорізні, а інгеренцію в тому, що якості, наприклад, притаманні субстанції). Так, дві “суперуніверсалії” дозволяють говорити про якісні розбіжності в межах самого буття. Межі суперуніверсалій змінилися після того, як вайшешикі зберегли з нових категорій Матичандри небуття. Шрідхара (10 ст.) та його молодший сучасник Удаяна включає до *satta* вже всі 6 класичних категорій, дозволяючи *astitva* долучити і сьому: негативне існування не існує також, а позитивне, але відноситься до індивідів свержкласа Сущого, існуючи своїм, “не-сущим” чином. Поширення сущого до включення “несущого” не було, проте, прийнято всіма: Валлабха та Кешава Мішра поширюють сутність тільки на 6 категорій. Інші проблеми вайшешикі та ньяї були пов’язані з їх реалістичним трактуванням універсалій: оскільки існують не тільки в індивідуальних речах, але до і після них, то можна поставити питання, як вони локалізуються в них і як пізнаються. Оскільки вони, охоплюючи всі одиниці відповідного класу, поза просторові, всюдисущий, то Вьомашива (10 ст.) вимушений був вирішувати парадокс: чи не може бути якась категорія як всюдисуща і поширюватись на інші. Як окремі речі універсалій можуть бути і об’єктами особливого сприйняття. Шанкарасвамін (12 ст.), вирішивши бути послідовним до кінця, запропонував, що вони можуть мат також особливу форму, колір

тощо. Про полеміку навколо теорії універсалій в Індії, в якій брали участь, окрім вайшешиків і нааяків, їх прямі опоненти будисти і всі інші філософські школи [10; 11].

Універсалії в арабо-мусульманській філософії розглядаються в тісному зв'язку з питанням про “смысл” (ма'нан) як обґрунтування властивостей речі та тих змін, що з нею відбуваються, про те, що, який це “смысл” і як він пов'язаний зі “смыслами” інших речей, з питанням про розум та тим, що ним опановується, співвідношення того, що сприймається розумом та того, що сприймається через відчуття, поодинокого та загального, а також із категорією атрибуту. Поняття “універсалія” висловлювалось термінами “амр куллий” (загальне), “куллийат” (загальні поняття), похідними від ал-кулл (все, ціле) [10; 11].

Розуміння речі та слова в класичній арабо-мусульманській думці в вирішальному ступені залежало від моделі “річ – смысл” та “висловлюваність – (лафз)-смысл”, чим і пояснюється той факт, що в трактуванні універсалій превалював помірний реалізм, фактично не визнавалось самостійне існування універсалій поза розумом та поза тілами, а номіналізм був розвинений тільки у ранньому ішракізмі під впливом основного метафізичного тезису про абсолютну простоту миру. Сутність способу осмислення “річ-смысл” полягає в тому, що воно протиставляється певному “смыслу”, що наявний в речі і що пояснює властивість речі або те, що з нею відбувається. Так, ще мутазиліти запропонували в якості пояснення руху тіла “смысл рухомості”, який знаходиться в тілі і завдяки якому акциденція руху переходить на тіло. Поняття смыслу грало роль досить вагомої підстави, що пояснює, чому акциденція руху в даний момент часу впроваджується саме в тіло, а не якесь інше. Аналогічно пояснювалось трансформація інших акциденцій, що, в силу універсальності поняття акциденції у каламі, позначало, що будь-якій властивості речі відповідає особливий смысл [10; 11].

Позиція помірного реалізму по своїй суті характерна і для арабомовного перипатетизму, де питання про універсалії пов'язано з питанням про інтелігібілії. Останні являють собою форми, котрі або існують разом із матеріями, що в такому випадку пов'язані з місцем, часом, кількістю та іншими акциденціями і оскільки вони є потенційними інтелігібіліями, або сприймаються розумом разом із матеріями, пов'язані в такому випадку з місцем, часом, кількістю та іншими акциденціями і є потенційними інтелігібіліями, або сприймаються розумом і тоді існують в ньому поза своїми матеріями, позиціонуючи себе вже як актуальні інтелігібілії. Вже ал-Кинді зафіксував тезу, згідно до якого інтелігібілія представляє собою загальне знання, тоді як почуттям доступно пізнання тільки поодинокого. Дієвий розум є конгломератом тих форм, що існували або будуть існувати в світі. В ісмаїлізмі зберігається схоже трактування універсалій як форм, що не суперечать розгляду їх як “смыслів” тіл, що існують в них. У суфізмі визнається і зовнішнє, “втілене” в тілах існування універсалій, і їх інтелігібільність. Смысли, що теж універсаліями, у своїй вічності існування знаходяться в стані континуального злиття, а в часовому існуванні виникають знов у кожний атомарний момент часу в своїй конкретності. Будь-яка універсалія може і повинна розглядатися в цих двох іпостасях, які взаємопов'язані і визначають один одного [10; 11].

Серйозна номіналістична критика низки положень перипатетиків висловлена ас-Сухраварді, хоча його позиція в даному питанні не завжди є послідовною. У своїй логіці він стверджує, що загальні питання існують виключно в розумі і зовні їм нічого не відповідає, оскільки індивідуальне існування припускає наявність чогось, що абсолютно відрізняє певну сутність від всього іншого. З іншого боку він поділяє атрибути тіл на дві групи, що фактично відповідає їх поділенню на чуттєві та ті, що досягаються розумом, і стверджує, що і розумі, і зовні існують ті, що доступні почуттю як такі (чорний, білий, рух), тоді як тільки у розумі існують суто інтелігібільні універсалії, такі, як існування, можливість, субстанціональність, кольоровість, єдність, рівно як і субстанціальні форми. У пізньому ішракізмі гострота номіналістичної критики стає слабкою разом із наростанням еkleктизму в оформленні тез цього вчення; так Садр ад-Дін аш-Шіразі вже визнає, що речі світу є формами їх існування.

Універсалії у західноєвропейській філософії вживаються у двох основних значеннях: 1) об'єктному, пов'язаному з визначенням речей і 2) суб'єктному, пов'язаному зі здатністю судження, що виробляє критерії істинності чи хибності, прекрасного і потворного, добра і зла. Проблема універсалій виникла в античній філософії і пов'язана, в першу чергу, з іменами Платона і Аристотеля. У Платона [12] проблема універсалій поставлена як онтологічна, мова

йде про реальне, самостійне існування ейдосів. У Аристотеля [2] ця проблема поставлена онтологічно, коли загальне розглядається 1) як питання про порядок і 2) як питання існування нерухомої і вічної сутності, крім тієї, яка сприймається чуттєво, бо їхнє існування якимось “іншим способом”, логічно (універсалії – предикати, визначення, роди і види в судженнях) і гносеологічно (щодо можливості їх пізнання) [2].

Обговорення цієї проблеми продовжилося і у в ранньохристиянську добу, для якої проблема універсалій мала основне значення в зв'язку з ідеєю творення світу по Слово. Будучи загальним, Слово ототожнює ідею універсалій: як загального для людини і як загального для Бога. Якщо антична думка переробляє внутрішньо те, що вона сприйняла ззовні, то християнська спочатку дивиться в душу і проектує зовні те, що виявило у “внутрішній людині”. Після того як неоплатоник Порфирій сформулював проблему універсалій: “чи існують вони самостійно або ж знаходяться в одних тільки думках, і якщо вони існують, то тіла чи це або безтілесні речі, і чи є вони окремим буттям або ж існують в чуттєвих предметах і спираються на них” [10], її аналіз став розвиватися в трьох напрямках, які пізніше отримали назви реалізму (універсалії до речей, *ante res*), концептуалізму (універсалії в речах, *in rebus*) і номіналізму (універсалії після речей, *post res*) і які по суті представляли різні аналітичні завдання. Якщо реалістичний напрямок в основному досліджував проблему самостійного існування універсалій у божественній думці, яка разом є буття, істина і Слово, то концептуалізм досліджував проблему зв'язку двох суцільних, завдяки якій здійснювалося причащення земного світу догори, виявлялися ступені присутності існування буття. Номіналізм, який представляв загальне ім'я результатом людської домовленості, з'явився як перед течією до дисциплінарного поділу теології, філософії і науки та самостійним напрямом став лише в 14 столітті, з появою ідеї однозначного буття.

Аврелій Августин вивів проблему універсалій з метафізичної і логіко-граматичної сфери в екзистенціальну. Він будує свою онтологію на підставі філософії історії в рамках єдиного віруючого, причащається єдиному і тому загальному бутті розуму. Універсалії, за А. Августином, є Закон і Слово Боже, відкриті людям в ході історії [1]. Боеций [6] повернувся до логічного аналізу універсалій. Досліджуючи родо-видові відносини. Він у вирішенні проблеми універсалій зайняв концептуалістичну позицію: родові сутності, або субстанції, будучи іменами, існують в конкретній речі, хоча мисляться без тіл. Августин і Боеций визначили стратегію побудови середньовічних онтологій на підставі повтору і тотожності і на підставі відмінності [1; 6].

До кінця 11 століття, в умовах виникнення світських шкіл і схоластики, яка вимагала пояснювальних процедур, які мали б силу доказової аргументації, що призвело до дисциплінарного розмежування теології і філософії, в проблемі універсалій чітко намітилися три напрямки аналізу: *номіналістичний* (Ерік з Оксерра, Беренгарій Турський, Іоанн Росцелін), *реалістичний* (Ланфранк, Ансельм Кентерберійський, Гільйом із Шампо, Аделард Батський), *концептуалістичний* (Петро Абеляр, Іоанн Солсберійський). Номіналістичні ідеї Росцеліна, що дійшли до нас в перекладі Ансельма Кентерберійського і Петра Абеяра, що стосуються відносин єдності та троїчності Бога, були спрямовані на вироблення такого роду доказової точності. Росцелін заперечував існування універсалій і до речей, і в речах, вони – лише імена, або “звуковий порив” (*flatus vocis*). Сенс цих положень – в утвердженні існування одиничних об'єктів, що володіють власними іменами, прийнятими на підставі домовленості [10; 11]. Реалізм виявився набагато тісніше пов'язаний із номіналізмом, ніж концептуалізм, оскільки проектував універсалії, що існують до і поза речей, в ті самі речі, імена яких номіналісти називали “звуковим поривом”, що врешті-решт і призвело до того, що під реалізмом стали розуміти звернення до самих речей. Традиційно вважається, що до реалістичного напряму належав Ансельм Кентерберійський [10; 11]. Засновником концептуалізму, з ім'ям якого пов'язаний термін “концепт”, є Петро Абеляр [9]. З його точки зору, універсальна річ реалістів не може існувати як річ в силу суперечливості такої речі, оскільки або загальна річ існує, і тоді окремі речі є фікції, або ж припущення індивідуальності всякого реального буття речі таке буття є самототожним і нічим іншим, крім буття, бути не може (що є онтологічний принцип несуперечності і тотожності). У такому

випадку універсальна річ зникає як універсалія, бо це суперечить природному стану речі. Номіналізм, який, як вважає П. Абеляр, виявив труднощі проблеми універсалій, в чому безсумнівна заслуга цього напрямку, він протиставляє наступне: троїчність існує не на словах, а в реальності в тому сенсі, що у вічності це – щось одиничне, просте і неподільне, тому що є Бог як Три Особи, але не за кількістю, а за властивостями. До такого роду реальності можна докладати дефініції щодо сенсу Осіб, а не щодо субстанції, яка у Бога одна. В основу власної концепції П. Абеляр поклав ідею концепту, пов'язаного з аналізом мовного висловлювання. Опора на мову дозволила визначити позицію П. Абеляра як сермонізм, або диктизм. Універсалія, за П. Абеляром, не річ і не ім'я речі. Це їх загальний, звуком виражений зв'язок [9].

У 13 столітті своєрідний концептуалістичний синтез ідей щодо універсалій здійснив Фома Аквінський [10; 11]. У 14 столітті проблему універсалій в концептуалістичному дусі вирішував Іоанн Дуне Скот, який, як і Петро Абеляр, розумів під універсаліями реальність зв'язків. У. Оккам висунув три підстави, згідно з якими універсалії не є особливими реальними субстанціями, що існують поза людською душею. Висловлюючи себе в мові, універсалії є тільки образом і знаком речей. Знаки називаються термінами, от чому позиція У. Оккама була названа термінізмом. Сила концептуалізму полягала в тому (і це істинно середньовічна ідея, практично виникла в ранньохристиянський період і лише теоретично оформилася в 12 столітті), що він перевів ідеї із зовнішнього світу у внутрішню людину, в душу, де вони не могли існувати як нерухомі, порожні і незмінні сутності, але органічно з неї і через неї розвивалися [10; 11].

У кінці 19 – початку 20 століття проблема універсалій перекладається з галузі епістемології на аналіз мови, перш за все мови науки, й мовлення. У зв'язку з появою ідеї культури, яка передбачає поліфонію і різноманітність універсальних форм розуміння, знову виник інтерес до проблеми універсалій. Для гегельянця Ф. Бредлі, універсалії утворюють зміст понять, збігаючись зі значенням. Універсалії у Ф. Бредлі присутні на будь-якому рівні свідомості. При цьому він розрізняє універсалії абстрактні, які кореняться в дійсності, і конкретні, які представлені всеосяжністю індивіда. Б. Бленшард вважає універсалії єдиним об'єктом нашого пізнання. Пізнання тим самим зводиться до логіки і математики. У. Монтегю на противагу цьому вважає, що пізнання не обмежується тільки універсаліями. Оскільки існує випадковість, раціоналізм повинен бути заповнений емпіризмом. Універсальність або одиничність судження залежить від того, яким є суб'єкт висловлювання – необхідним або випадковим. Американські неореалісти (А. Уайтхед) ототожнюють універсалії із незмінними якостями, незалежно від того, втілені вони в предметах і мисляться вони чи ні. Американські конструктивісти (Г. Прайс) вважають, що не можна визначити клас в термінах подібності, якщо заздалегідь не володіти універсаліями, за допомогою яких відбувається визначення. Американські прагматисти прагнуть позбутися від універсалій, вважаючи помилковим припущенням ототожнення універсалій зі значеннями слів, що призводить до ряду труднощів. Вони вимагали усунення з міркувань не тільки універсальних, а й одиничних термінів. Однак У. Куайн заперечував проти такого відмови. На його думку, це призвело б до відмови від багатьох галузей людської мови і знання, зокрема від математики [10; 11].

Л. Вітгенштейн [7] пов'язує з мовною грою проведення розрізень за допомогою універсалій. Філософія лінгвістичного аналізу (П. Струсон) передбачає, що різниця між поодиноким і універсальним можна провести, використовуючи або граматику або категоріальні способи поєднання термінів або ступеня повноти [7].

У сучасній логіці суперечка про Універсалії розглядається як спір про способи розуміння теорії: номіналістично (С. Лесневський, Г. Леонард, Н. Гудмен, Р. Еберле) або реалістично (Дж. Сантаяна). Номіналісти вважають, що в предметну галузь теорії входять тільки індивідуальні речі (наприклад, білі предмети), реалісти включають до цієї галузі поряд із індивідами абстрактні об'єкти, тобто Універсалії (клас всіх білих речей, або властивість білизни) [10; 11]. Дискурс сингулярності в філософії постмодернізму передбачає відмову від ідеї універсалій (Ж. Дельоз, М. Фуко). Російські релігійні філософи початку 20 століття вважали проблему універсалій “вершиною основної проблеми філософії, і треба нічого не

розуміти в філософії, щоб не бачити цієї проблеми” [10]. Реалістами вважали себе Л. Карсавін [8] (ідея “симфонічної особистості”) і П. Біциллі, з цих позицій аналізували середньовічну культуру. Л. Карсавін вважав універсалії ієрархічно організованими одиницями. Щоб усвідомити цю ідею, людство повинно пройти шлях від абстрактного до конкретного, що особливо наочно в Середньовіччі, для якого характерні спільність і абстрактність ідеї, брак уваги до індивідуального і особливого [8]. М. Бердяєв дотримувався екзистенціальних установок, які передбачають Бога і людину рівноправними суб'єктами, що творять історію з ірраціонального вольового початку буття, а саме християнство розглядає як “містерію народження Бога в Людині і Людини в Бога” [4] і належить до числа концептуалістів і відповідно персоналістів.

Концептуалістичні ідеї дуже близькі сучасній філософії культури, перш за все філософії культури як діалогу (М. Бахтін [3]) і філософії культури як діалогу культур (В. Біблер [5]). У філософії М. Бахтіна закладена ідея “творити форми” творів і передбачає, що автор і читач займають позицію єдності душі і тіла [3]. Істотною відмінністю діалогічної концепції культури В. Біблера від М. Бахтіна є введення в діалогічні відносини форми твору. Ідея твору, за В. Біблером, змінила характер раціональності 20 століття, яку він визначив як “гуманітарне мислення”, що припускає роботу з текстом як із витоком світової культури та орієнтиром на позатекстовий сенс, укладений в особистість та вчинки автора [5].

Таким чином, визначимо, що пояснення поняттю *universalialia* та спроби класифікувати універсалії були наявні ще в індійській та арабо-мусульманській філософіях. У західноєвропейській філософії відзначилися три напрями у їх розумінні: 1) *номіналістичний*; 2) *реалістичний* та 3) *концептуалістичний*. У різні періоди від античності до сьогодення кожен із них чи домінував, чи піддавався критиці але слід відзначити, що всі ці напрями знаходять своє вираження і в сучасній філософській думці і, загалом надали поштовх для досліджень універсалій у лінгвістиці та текстології.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Аврелий А. Творения / Августин Аврелий (Блаженный); [сост. и подгот. текста к печати С.И. Еремеев]; СПб.: Алетея, 1998. – 585 с.
2. Аристотель Метафизика / Аристотель; [пер. с греч. А. Кубицкий]. – М.: Эксмо, 2006. – 607 с.
3. Бахтин М.М. Собрание сочинений: в 7 т. / М. М. Бахтин. – М.: РАН, Институт мировой литературы им. А.М.Горького. – 1996. – 731 с.
4. Бердяев Н.А. Истина и откровение. Прологомены к критике Откровения / Н.А. Бердяев; [сост. и предисл. В.Г. Безносова; Русский христианский гум. ин-т]. – СПб., 1996. – 384 с.
5. Библиер В.С. На гранях логики культуры: книга избранных очерков / В.С. Библиер. – М.: Русское феноменологическое общество, 1997. – 440 с.
6. Бозций Утешение философией и другие трактаты / Бозций; [отв. ред. и сост. Г.Г. Майоров; РАН, Ин-т философии]. – М.: Наука, 1996. – 336 с.
7. Витгенштейн Л. Философские работы (Феноменология. Герменевтика. Философия языка) / Людвиг Витгенштейн. – М.: Гнозис, 1994. – 213с.
8. Карсавин Л.П. Сочинения / Л.П. Карсавин. – М.: Раритет, 1993. – 495 с.
9. Неретина С.С. Концептуализм Абеяра. Слово и текст в Средневековой культуре / С.С. Неретина. – М.: Гнозис, 1996. – 183 с.
10. Новая философская энциклопедия (в 4-х т.) / [ин-т философии РАН; научно-ред. совет: В.С. Степин, А.А. Гусейнов, Г.Ю. Семигин]. – М., Мысль, 2010.
11. Новейший философский словарь [Электронный ресурс] / [сост. и гл. ред. А.А. Грицанов]. – 3-е изд., исправл. – Мн.: Книжный Дом, 2003. – 1280 с. – Режим доступа: <http://booksteka.name/category10/book5610.html>
12. Платон Парменид / Платон; [пер. с дреанегреч. С.А. Ананьин и др.; общ. ред. А.Ф. Лосев и др.]. – М.: Мысль, 1999, 528 с.
13. Флоренский П.А. Сочинения / П.А. Флоренский; [общ. ред. и сост. А.С. Трубочев и др.]. – М.: Мысль, 1994. – 877 с.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Балабан Олена Олександрівна – кандидат філологічних наук, доцент, докторант Національного педагогічного університету ім. М.П. Драгоманова; доцент кафедри загального мовознавства і германістики Національного педагогічного університету ім. М.П. Драгоманова.

Наукові інтереси: типологія, когнітивна лінгвістика, функціональна лінгвістика.

УДК 811.161.2

ВІДОМОСТІ ПРО ВИДАТНИХ МОВОЗНАВЦІВ НА СТОРІНКАХ ЧАСОПISУ «ЗОРЯ» (1880–1897 РР.)

Тетяна БІЛЯВСЬКА (Миколаїв, Україна)

У статті висвітлено матеріали про українських мовознавців, які було опубліковано на сторінках часопису «Зоря» упродовж 1880 – 1897 років. З'ясовано їхню актуальність у контексті сучасних досліджень з історії українського мовознавства. Визначено низку публікацій, де подано інформацію щодо життя та наукової спадщини відомих мовознавців, факти біографії яких потребують перегляду або більш ґрунтовного дослідження.

Ключові слова: історія українського мовознавства, українські мовознавці, невідомі факти, часопис «Зоря».

В статье проанализированы материалы про украинских языковедов, опубликованные на страницах печатного издания «Зоря» за период 1880 – 1897 годов, раскрыта их актуальность в контексте современных исследований по истории украинского языкознания. Определен ряд публикаций, где содержится информация про жизнь и научную деятельность известных языковедов, факты биографии которых требуют пересмотра или более детального изучения.

Ключевые слова: история украинского языкознания, украинские языковеды, неизвестные факты, журнал «Зоря».

In the article there are analyzed materials about Ukrainian and foreign linguists, which were published on the pages of periodical “Zorya” during 1880 – 1897 years. It was shown their actuality in the context of modern researches from the history of Ukrainian linguistics. The series of publications were definitely, where there is information about the life and scientific inheritance of well-known linguists, whose facts of the life and scientific inheritance need more revision or more detailed research.

Key words: the history of Ukrainian linguistics, Ukrainian linguists, unknown facts, the periodical «Zorya».

Вивчення окремих лінгвістичних питань у певній мірі варто здійснювати шляхом аналізу преси. Адже періодичні видання безпосередньо пов'язані з повсякденним життям суспільства, вони виступають одним із найважливіших знарядь формування та вираження громадської думки. На сторінках періодичних видань висвітлено наукові здобутки та надбання із різних галузей знань. Відповідно преса відбиває й ті процеси, що відбуваються в мовознавчій науці. Тому у наш час актуальним видається саме на тлі історичних джерел дослідити окремі питання українського мовознавства, з'ясувати неусталені факти.

Мета статті – проаналізувати матеріали (надруковані в часописі «Зоря» упродовж 1880–1897 років), у яких подано інформацію про відомих лінгвістів, та з'ясувати їхню актуальність у контексті сучасних мовознавчих досліджень.

Одним із найпопулярніших періодичних видань ліберально-народовської орієнтації в Україні 80–90 років ХІХ століття був часопис «Зоря», що виходив у Львові впродовж 1880–1897 років. На сторінках часопису опубліковано статті, які висвітлювали широке коло проблем, що стояли в той час перед українством. Серед них багато публікацій, присвячених проблемам мовознавства. Так, упродовж існування часопису на його сторінках опубліковано низку матеріалів про відомих вітчизняних мовознавців. З погляду досліджень сучасної лінгвістики, не всі публікації однакової наукової вартості, однак все ж серед них є такі, які заслуговують на увагу та можуть бути використані для подальших наукових розвідок. Зокрема, в контексті вивчення біографії тих мовознавців, життя та наукову спадщину яких належним чином не досліджено і в наш час (Г. Онишкевич, М. Осадца, Й. Лозинський, О. Котляревський) або біографічні відомості потребують уточнень та глибшого опрацювання (Є. Желехівський, с. Смаль-Стоцький).

На сторінках часопису надруковано матеріали про *Йосипа Івановича Лозинського* (20.12.1807–30.07.1889). Це український мовознавець, етнограф, публіцист, громадський діяч. У сучасному мовознавстві він здебільшого відомий як автор однієї із перших українських граматики «Грамматика руської мови» (1846 р.), яка написана польською мовою. Крім цього, його вважають зачинателем так званої «азбучної війни» в Галичині. У свій час він виступив із пропозицією латинізації українського алфавіту в спеціальній статті «Про запровадження польської абетки в руську писемність». У 1889 році в «Зорі» надруковано статтю «Йосифъ Лозинський», де подано біографічні дані та здебільшого зроблено акцент на його наукові праці та громадську діяльність: «Кромѣ выданныхъ перед 1848 р. творѣвъ,

видав вонъ въ р. 1849 розвѣдку «О образованію руского языка», в р. 1851 «Жите епископа Іоана Снѣгурского, в р. 1860 написав до альбуму «Зоря» розвѣдку про гаѣвки, а въ р. 1862 «Гадки о власности», рѣчь дуже замѣтну, котра пѣдпала була зразу конфискатъ [6, с. 276]. У його праці «О образованію языка руского», що зазначена в статті, йдеться про право української мови на самостійний розвиток, а також становлення її як літературної. Головною умовою становлення та розвитку української мови вважає необхідність уведення її до всіх сфер суспільного життя (шкіл, урядових установ, судочинства тощо).

Варто зазначити, що в сучасних джерелах матеріалів щодо його життя та діяльності вкрай мало. Так, знаходимо стислу інформацію в енциклопедії «Українська мова» [13, с. 322] та статтю М. Худаши «Із маловідомих спадщини Й. Лозинського» [15], в якій автор робить огляд наукових праць вченого та висвітлює його мовознавчі погляди. Однак наявні наразі відомості вимагають перегляду та глибшого наукового аналізу. Тому матеріал, який опубліковано в часописі про цього вченого його ж сучасниками значно розширює можливості для подальшого вивчення цього питання.

Упродовж існування часопису на його сторінках містилися матеріали про відомого вітчизняного мовознавця *Олександра Опанасовича Потебню* (10.09.1835–29.11.1891). Порівняно з іншими вченими, його життя та діяльність, а також наукові досягнення, досліджено досить ґрунтовно. Творчу спадщину О. Потебні почали досліджувати вже його сучасники (М. Сумцов, І. Срезневський). У 20-50-х роках минулого століття до наукового доробку вченого звертаються І. Айзеншток, Р. Будагов, О. Ветухов, І. Житецький, Т. Райнов, П. Попов; у 60-90-х роках – А. Байбури, В. Бобкова, Л. Булаховський, В. Виноградов, В. Гацак, М. Дмитренко, М. Жовтобрюх, А. Колодна, М. Мацейків, О. Пресняков, Ю. Теняно, В. Франчук. Увагу сучасних дослідників привертають концептуальні положення наукових праць О. Потебні, зокрема його мовознавчі, етнологічні, культурологічні, філософсько-педагогічні погляди. Тому, на наш погляд, статті, які опубліковано в часописі не мають особливої наукової вартості в наш час, однак у той період ці матеріалами про життя, діяльність та наукову спадщину виданого вітчизняного вченого привертати увагу читачів та надавали інформацію щодо розвитку мовознавчої науки. Так, у часописі «Зоря» надруковано посмертну оповістку та дві замітки, в одній із яких подано інформацію щодо наукової спадщини вченого; в іншій повідомлено про те, що Харківське історико-філологічне товариство одержало дозвіл на зібрання коштів для утвердження премії імені О. Потебні за найкращі твори з історії «руської мови» та «руського письменства» [7, с. 480]. Крім цього, знаходимо, публіцистичну статтю, автором якої є І. Л. Липа (підписався Іван Степовик), де висвітлено основні факти біографії О. Потебні та зазначено його внесок у розвиток мовознавчої науки [10].

У часописі «Зоря» опубліковано статтю про українського мовознавця *Михайла Осадцу*. Інформації щодо цього вченого в сучасних наукових розвідках майже немає. Так, знаходимо декілька рядків в енциклопедії «Українська мова». Варто зауважити, що немає списку літератури до статті про цього вченого. Крім цього, вказано тільки рік народження, але немає дати. У статті, що була надрукована в «Зорі» у 1897 році, подано ці та інші відомості. Так, Михайло Осадца народився 3 листопада 1836 року «в Божикові, підгаецького повіту» [1, с. 139]. Початкову школу і шість класів гімназії він закінчив у Бережанах, а 7–8 кл. в Станіславі (нині Івано-Франківськ). Згодом переїхав до Львова, де «слухав викладів з історії австрійської, римського права, історії грецьких і римських старинностей і німецького языка» [1, с.139]. У 1856 році вступив до духовної семінарії у Відні. Крім богословських наук, слухав лекції Ф. Міклошича у Віденському університеті. У 1858 році Михайло Осадца переїхав до Львова, де посів місце вчителя української мови в гімназії. Загальновідомим фактом, що стосується визначного досягнення вченого, було видання «Граматики руского языка» для середніх шкіл (1862 рік). У сучасних наукових джерелах досить обмежено викладено відомості щодо його наукових поглядів та громадської діяльності. Водночас у статті зазначено, що М. Осадца «брав живу участь в загальних зборах галицько-руської Матиці, що відбулись 7–9 липня 1864 року. Він виказував на зборах з великою ученості потребу справлення етимологічної правописи в душі народної» [1, с.139].

На сторінках часопису опубліковано матеріали й про відомого на той період українського мовознавця *Олександра Олександровича Котляревського* (філолог, народознавець, історик, бібліограф, (1837–1881)). Йому належить почесне місце серед професорів Київського університету 70–80 років XIX століття. Він був прихильником самостійного розвитку української мови. Дослідження про його життя та наукову діяльність сягають ще кінця XIX століття. Так, у 1894 році вийшла праця О. М. Пипіна, де він подає біографічний нарис про О. Котляревського. У сучасних дослідженнях знаходимо відомості в енциклопедії «Українська мова» [13, с. 278] та в статті Л.П. Лаптевої («Архіви України»), у якій здебільшого приділено увагу його науковій спадщині, а також висвітлено певні моменти біографії [9, с. 49–56].

У 1897 році в часописі «Зоря» вийшла стаття «Олександр Котляревський», автором якої є П. Грабовський (статтю підписано *Павло Граб*). У цій публікації автор подає відомості про його життя та знайомить із науковими здобутками О. Котляревського. При цьому він наголошує саме на тих працях, які мало значення для вітчизняного мовознавства: «Для нас, Українців, спеціальну вагу мають «Литературныя замѣтки по поводу сочинения Г. Данилевскаго объ Основяненкѣ», написані Котляревським в 1856 році та видруковані в «Московскихъ Вѣдомостяхъ» пяд псевдонімом Скубента Чуприни» [3, с. 40]. Автор статті доводить до відома читачів, у чому саме полягає наукова новизна та актуальність цієї розвідки О. Котляревського: «Котляревський не обмежив ся, як його попередники Мстак, Ієремія Галка (Костомарів) та Метлинський на пелічуванні тих або інших творів, хвальбі або закидах тому чи іншому письменникові; він перший задався поважною думкою між одноманітними явищами літературними; порівнюючи ріжних писателів, визначаючи окрему вдачу кожного та осібне місце в дусі літературному. То була перша проба в тім напрямі і заслуга Котляревського в тій справі українській» [3, с. 40].

Таким чином, наукова спадщина О. Котляревського як мовознавця становить той пласт, який ґрунтовно не досліджено сучасними українськими мовознавцями. Тому такі матеріали, що виходили на сторінках тогочасної преси, сьогодні є актуальними, оскільки можуть послужити джерелом для подальшого наукового опрацювання.

Євген Ієронімович Желехівський (24.12.1844–18.02.1885) – відомий український лексикограф, фольклорист, громадський діяч. Однак у науковий обіг майже не введено відомості щодо його наукової, педагогічної та громадської діяльності. Так, в енциклопедії «Українська мова» у списку літератури зазначена лише одна стаття, надрукована в журналі «Мовознавство» (1970 рік). М. Л. Худаш, автор статті, зазначає: «Крім уже загальновідомих фактів, що стосуються головним чином, його словника, про самого Є. І. Желехівського, його життя і діяльність у мовознавчій літературі існують дуже скупі відомості, до того ж у деяких випадках ще й неточні» [14, с. 49].

У часописі «Зоря» надруковано статтю про нього, автором якої є його сучасник Г. Цеглинський (статтю підписано псевдонімом *Григорієвич*) [16]. Тут подано загальні відомості про його життя та наукову, громадську діяльність. Однак нашу увагу привернуло те, що в енциклопедії «Українська мова» зазначена дата смерті 18.02. 1885 [13, с. 183], а в часописі «Зоря» – 19.02.1885 [16, с. 277]. Необхідно вказати, що, на думку М. Худаша, Г. Цеглинський у статті подав помилкову дату смерті Є. Желехівського та неправильні відомості щодо професії батька вченого. Сучасний дослідник вважає, що батько Євгена Желехівського був священиком, а не «приватним офіціалістом», як стверджує Г. Цеглинський [16, с. 277]. Крім цього, у статті Л. М. Худаша вказано, що Є. Желехівський закінчив філософський факультет Львівського університету, а в матеріалах часопису – філологічний.

Уважаємо за доцільне висвітлити деякі моменти громадської діяльності вченого, про які не зазначено в сучасних дослідженнях: «Він був радним міста Станіслава, надзорцем філії «Народної Торгівлі». В останніх місяцях свого життя брав діяльну участь в заснованю «Читальні» (теперішної «Руської Бесіди») і «Товариства руських женщин», сих огнищ національного життя в Станіславі» [16, с. 277]. Таким чином, життєвий шлях, наукову та громадську діяльність відомого українського вченого Є. Желехівського не достатньо

досліджено, а відтак це питання потребує уточнення існуючих фактів та подальшого наукового вивчення.

Гнат Денисович Онишкевич (1847–1883) – український мовознавець і педагог. Життя та творчу діяльність цього вченого належним чином також не вивчено. Так, в енциклопедії «Українська мова» після невеликої статті про нього відсутній список джерел, а значить немає матеріалів, у яких було б досліджено його біографію та наукову діяльність. З огляду на це, вважаємо доречним висвітлити той матеріал, що був на сторінках «Зорі». У 1894 році в часописі надруковано статтю «Гнат Онишкевич», в якій подано основні моменти його біографії [12, с. 235–236]. З цієї статті дізнаємося, що Гнат Онишкевич закінчив початкову школу в Угніві. Згодом вступив до «академічної, тепер руської, гімназії» у Львові, де успішно навчався [12, с. 235]. У 1867 році закінчив гімназію та вступив до Віденського університету: «Він слухав викладів з греки, латини та мов славянських. Особливо професор Міклошич дуже ним зацікавився» [12, с. 236]. У 1873 році він переїхав до Львова, де одержав місце «суплента при гімназії німецькій у Львові» [12, с. 236]. Саме у Львові вчений «взяв ся до студій мов класичних та українсько-руської» [12, с. 236]. У цей період він підготував до друку третє видання «Руской граматики» М. Осадци. Крім цього, допомагав молоді у виданні «Руской бібліотеки» (переглядав рукописи та писав вступне слово та життєписи). За час його перебування у Львові значно змінився світогляд та політичні уподобання вченого: «В часі єго побуту у Львові і студій над українсько-руською мовою зайшла в нім одна велика зміна, бо з прихильника «твердого язика» став рішучим народовцем, яким лишив ся до смерті» [12, с. 236]. У 1876 році, за пропозицією професора Ф. Міклошича, Гнату Онишкевичу присвоєно звання професора, а в березні 1877 року – призначено завідувачем кафедри української мови та літератури в місті Чернівцях (наголосимо, що знаходимо розбіжності між тими даними, що подано в енциклопедії «Українська мова» (в енциклопедії – кафедра української мови та літератури Львівського університету [13, с. 436])). У цей період, крім наукової роботи, він розпочинає громадську діяльність на Буковині: «Русини буковинські можуть посвідчити, які заслуги положив він не тільки яко професор і учений, але і яко патріот-діятель. На него гляділи всі як на провідника літературного і суспільного руху на Буковині» [12, с. 236].

У наш час, коли ім'я Гната Онишкевича повернено, але водночас біографія його належним чином не вивчена, ці матеріали можуть бути використані для подальших наукових досліджень.

Степан Йосипович Смаль-Стоцький (21.01.1859–18.08.1938) – український мовознавець, педагог та громадський діяч. Він належить до найяскравіших представників української науки кінця XIX – першої половини XX століття. Досягнення С. Смаль-Стоцького сягають багатьох наукових, політичних та громадсько-культурних ділянок: він виступає як лінгвіст, літературний критик, публіцист, політик та суспільний діяч. Однак у радянський період його особистість багато років залишалася поза увагою науковців. І лише в 90-ті роки минулого століття ім'я вченого було повернено нащадкам. Уже в цей період з'являються наукові розвідки вчених про життя і діяльність С. Смаль-Стоцького [2; 4]. В історію української мовознавчої науки С. Смаль-Стоцький увійшов як автор підручника для українських гімназій «Руська граMATика» (видав у 1893 році у співавторстві з Т. Гартнером). Завдяки цій граматиці на західноукраїнських землях було введено фонетичний правопис у всі сфери суспільного життя.

У 1894 році в «Зорі» знаходимо статтю «Д-р Степан Смаль-Стоцький» автором якої є М. Кордуба (статтю підписано *Буковинець* – псевдонім М. Кордуби) [8, с. 166–167]. Тут міститься матеріал про життя, наукову роботу та громадську діяльність вченого. Однак, з огляду на те, що ці відомості значною мірою висвітлено українськими вченими, не подаємо детальний аналіз статті. Зазначимо лише цікаві моменти щодо його діяльності: «Проф. Стоцький ще яко школяр виявляв охоту до серйозної праці. Ще в 7-ій гімн. класі розпочав при підмозі товаришів і проф. Гн. Онишкевича видавати «Руску Бібліотеку», котрої видав 2 томи» [8, с. 167]. Крім цього, дізнаємося, що перша друквана праця вченого «Листи з Буковини» (надрукована в «Ділі» у 1880 році [8, с. 167]). Тут також подано перелік його статей, опублікованих у західноукраїнських виданнях того часу. Отже, ці та інші відомості його неординарної біографії та наукової діяльності можуть бути використані під час

грунтовного вивчення не досліджених ділянок наукової спадщини вченого. Суперечливим і не визначеним залишається питання щодо його дати народження і смерті.

Таким чином, у сучасному мовознавстві дедалі посилюється загальне зацікавлення вивченням проблем історії мовознавства та рідної мови. Така тенденція значною мірою зумовлена пошуками історичної істини, намаганнями об'єктивно оцінити й переосмислити мовно-історичні моменти, що з вагомих причин знаходилися на периферії наукових інтересів радянських мовознавців. Саме тепер, коли ці питання нарешті порушено і є можливість їх вивчати та обговорювати, цікавими та актуальними є дослідження, здійсненні на тлі історичних джерел. У часописі «Зоря» впродовж всього існування друкувалися статті про відомих вітчизняних лінгвістів XIX століття. Цінним є те, що цей матеріал написано сучасниками відомих учених. Тому він може бути використаний у сучасному мовознавстві для створення й уточнення біографічних даних та відомостей про їхню наукову діяльність.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Борковський О. Михайло Осадца / Олександр Борковський // Зоря. – 1897. – № 7. – С. 139.
2. Горбатюк О. В. Степан Смаль-Стоцький як літературознавець: постаті та явища нової української літератури : дис. на здоб. ступ. канд. філол. наук : 10.01.01 / Горбатюк Олег Васильович. – Львів, 2009. – 182 с.
3. Грабовський П. (Підп.: Павло Граб) Олександр Котляревський / П. Грабовський // Зоря. – 1897. – № 2. – С. 39–40.
4. Даниленко В. М. Академік Степан Смаль-Стоцький : Життя і діяльність. 1859 – 1838 / В. М. Даниленко, О. В. Доброжанський. – К. – Чернівці, 1996. – 207 с.
5. Євген Желехівський (некролог). // Зоря. – 1885. – № 4. – С. 48.
6. Йосиф Лозинський (по смертній оповістці) // Зоря. – 1889. – № 15 – 16. – С. 276.
7. Комаров М. (Підп. М. К.) Олександр Потебня, професор Харківського університету (по смертній оповістці) / М. Комаров // Зоря. – 1891. – № 24. – С. 480.
8. Кордуба М. (Підп.: Буковинець) Д-р Степан Смаль-Стоцький / М. Кордуба // Зоря. – 1894. – № 7. – С. 166–167.
9. Лаптева Л. П. Визначний дослідник і пропагандист історії культури слов'ян / Л. П. Лаптева // Архіви України. – 1991. – № 1. – С. 49–56.
10. Липа І. І. (Підп.: Іван Степовик) Олександр Потебня (по смертній згадці) / Іван Липа // Зоря. – 1892. – № 2. – С. 38–39.
11. Лукич В. Літературна спадщина після Олександра Потебні / Василь Лукич // Зоря. – 1892. – № 12. – С. 239.
12. Онишкевич С. (Підп.: Ст. Он.) Гнат Онишкевич / С. Онишкевич // Зоря. – 1894. – № 10. – С. 235–236.
13. Українська мова. Енциклопедія / [редкол. : В. М. Русанівський, О. О. Тараненко, М. П. Зяблюк та ін.]. – К. : Українська енциклопедія, 2004. – 1038 с.
14. Худаш М. Л. Є. І. Желехівський / М. Л. Худаш // Мовознавство. – 1979. – № 1. – С. 49–56.
15. Худаш М. Л. Із маловідомої спадщини Й. І. Лозинського / М. Л. Худаш // Мовознавство. – 1989. – № 4. – С. 63–68.
16. Цеглинський Г. Євгеній Желехівський / Григорій Цеглинський // Зоря. – 1892. – № 14. – С. 277.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Тетяна Білявська – кандидат філологічних наук, доцент кафедри теорії та методики початкової освіти Миколаївського національного університету ім. В. О. Сухомлинського.

Наукові інтереси: історія мови (розвиток української мови в Західній Україні в XIX столітті).

УДК 81-115 (81'27)

ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ЗАПОЗИЧЕНЬ З АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ В УКРАЇНСЬКОМУ ТА ІСПАНСЬКОМУ СЛЕНГУ

Катерина БОНДАРЕНКО (Кропивницький, Україна)

Мета статті – з'ясувати вплив англійської мови на іспанський та український сленг на лексичному рівні. Матеріал для аналізу – дані українських та іспанських словників субстандартної лексики. В результаті суцільної вибірки з'ясовано, що відсоток запозичень з англійської в обох досліджуваних субмовах є доволі незначним: лексичний субстандарт переважно формується засобами рідної мови. Семантичні особливості англіцизмів (зокрема, їхня концентрація в межах певних лексико-семантичних груп) свідчить про антропоцентричний характер сленгу, і водночас – про наявність у ньому лінгвокультурних особливостей.

Ключові слова: запозичення, сленг, семантичний, лексико-семантична група, лінгвокультурний

Цель статьи – определить особенности влияния английского языка на украинский и испанский сленг на лексическом уровне. Материал для анализа – данные украинских и испанских словарей субстандартной лексики. В результате сплошной выборки стало очевидным, что объем заимствований в обоих языках довольно незначительный: лексический субстандарт в основном формируется при помощи ресурсов родного языка. Семантические особенности англицизмов, в особенности, их концентрация в определенных лексико-семантических группах, опосредованно

свидетельствует об антропоцентричном характере сленга, а также его лингвокультурной специфике.

Ключевые слова: заимствования, сленг, семантический, лексико-семантическая группа, лингвокультурный.

The aim of the article is to pinpoint lexical influence of English over Spanish and Ukrainian slang. The author has concentrated on the borrowings of words, phrases and meanings to Spanish and Ukrainian substandard. To this end, the most authoritative Spanish and Ukrainian slang dictionaries have been scrutinized. The analysis points to not significant lexical influence of English language over Spanish and Ukrainian slang. Nevertheless semantic characteristics of borrowings definitely point to the slang anthropocentric nature as well as its lingvocultural peculiarities.

Key words: borrowing, slang, semantic, lexical semantic group, lingvocultural

Актуальність дослідження визначається необхідністю дослідження субстандартної лексики в контексті активізації спілкування між країнами Європи. Дослідження запозичень набуває особливої значущості за умов глобалізації, в тому числі і на рівні мовних явищ. Об'єктом дослідження є українські та іспанські сленгові лексичні одиниці, які є запозиченнями з англійської мови. Предмет дослідження – лексико-семантичні особливості запозичень з англійської мови в іспанському та українському сленгу. Матеріалом слугувала суцільна вибірка сленгових лексичних одиниць з сучасних словників субстандартної лексики іспанської та української мов [7; 9; 11]. Метою дослідження є визначення лексико-семантичних особливостей запозичень з англійської мови в українському та іспанському сленгу. Завданнями даного дослідження є виокремлення лексико-семантичних груп з найбільшим відсотком запозичень з англійської мови; з'ясувати лінгвокультурну специфіку запозичень у українському та іспанському сленгу.

Сленг – це невід'ємна складова будь-якої національної мови. Зважаючи на відсутність усталеного серед науковців визначення сленгу [2; 4], нам, слідом за У.О. Потятиник, здається доцільним визначати сленг як “особливий соціостилістичний *субваріант* ненормативної ... мови ... із наскрізною соціодемографічною дистрибуцією, який характеризується: соціопсихологічною мотивацією вживання; соціостилістичною зниженістю повідомлення; домінуванням конотативного компонента над денотативним; неодмінно більш чи менш вираженою експресивно-емотивною та евалюативною семантикою; обмеженою функціональністю; неоднорідністю складу; надлексикалізацією певних сфер” [6: 39]. На відміну від терміну **жаргон** або **арго** зазначене визначення не вказує на обмеженість групи носіїв, а отже не є суперечливим, на відміну від широковживаного в терміні **загальний жаргон**.

Запозичення є одним з засобів збагачення лексики мов, у тому числі і неформальної субмови – сленгу. Різноманітні аспекти функціонування та адаптації запозичень в українському субстандарті розглядалися В.В. Балабіним, І.А. Гонтою, Н.О. Поповою; В.П. Сніцар, І.І. Щур та іншими [1; 3; 5; 8; 10]. Загальна кількість запозичень з англійської мови в сучасному іспанському сленгу становить 48 лексичних одиниць, в українському – 130 лексем, що почасти спростовує думку про активність такого джерела поповнення складу зазначеного мовного утворення.

Виявлені в результаті суцільної вибірки лексичні одиниці було віднесено, у відповідності до їхнього значення, до лексико-семантичних груп, принципово виділених об'єднань слів, конститuentи яких мають однаковий граматичний статус і характеризуються однорідністю значеннєвих відношень – відношень значеннєвої близькості за синонімічним типом. Найбільшу кількість англіцизмів було виявлено в межах лексико-семантичного поля (далі – ЛСП) “*Назви особи за характерними ознаками: за властивістю, станом, відносинами, зв'язками, дією, функцією*”. У межах цього поля англіцизми переважно концентруються в наступних лексико-семантичних групах (ЛСГ).

У межах ЛСГ “*Назви особи за соціальною властивістю, за характерним соціальним станом, дією, функцією, за особистими і суспільними відносинами, зв'язками*”, конкретніше – “*за станом власного панування або залежності, за володінням власністю*”, в іспанському сленгу виявлено одиниці типу *vip* ‘людина з високим соціальним статусом’ (з англ. – very important person), *jet* ‘нувориш’ (з англ. – jet set), *dura* ‘людина з низьким соціальним статусом, жертва’ (з англ. – dure); український сленг представлено лексемами типу *аут* ‘дурень, невдаха’, *дузер* ‘невдаха’, *аскач* ‘жебрак, прохач’, *бос* ‘начальник на роботі’. В українському сленгу англіцизми типу *скінхед* ‘неонацист’, *грінніс* ‘палкий охоронець природи, член міжнародної організації “Greenpeace”’, входять до угруповання “*Назви особи*

за входженням до партій, громадських рухів, а також по відношенню до громадських, ідеологічних течій, рухів”, решта – до “Назви членів, прихильників молодіжних, дитячих, неформальних організацій, рухів”: байкер ‘мотоцикліст, представник окремої субкультури. Зазвичай має особливі прикмети стилю: банадану на голові, косуху, шкіряні штани або затерті джинси, багато пернів’ хонер ‘представник “вуличної” субкультури любителів хіп-хопу’, фан ‘фанат, пристрасний прихильник (як правило, рок-групи чи спортивної команди)’, хіпар ‘той, хто належить до угруповання хіпі’, геймер ‘людина, що постійно грає в комп’ютерні ігри (має негативну конотацію: вказує на осіб, які залежні від комп’ютерних ігор)’.

Англiцизми використовуються на позначення осіб за особистими, суспільними відносинами, зв’язками паренти ‘батьки’, файзер ‘батько’, гьорла ‘кохана дівчина’, бой ‘хлопець’, факер ‘коханець’, лавер ‘коханець’ лише в українському сленгу. Відповідні іспанські ЛСГ таких одиниць не містять.

У межах ЛСГ “Назви особи за професією, спеціальністю, родом занять, характером діяльності” іспанські англiцизми представлені лексемами типу brodel ‘колега’ (з англ. – brother), cherman ‘президент’ (з англ. – chairman), diler ‘перевізник наркотиків’ (з англ. – dealer); українські – діджей ‘діджей’, МС (емсі) ‘ведучий (в основному – на вечірках, в нічному клубі)’, доктор хаус ‘лікар’, кеп ‘капітан’, коп ‘поліцейський’, драйвер ‘водій, шофер’, пушер ‘торговець наркотиками вроздріб’ тощо.

Значну кількість англiцизмів зафіксовано в межах ЛСГ “Назви особи за фізичним, фізіологічним, психічним станом, властивістю, дією, за статтю, а також за статтю і віком”. Іспанський сленг містить лексеми типу: dandi ‘елегантний чоловік’ (з англ. – dandy), yogurina ‘приваблива дівчина’ (з англ. – yogurt), yurı ‘молода людина’ (з англ. – young), gay ‘гомосексуаліст’ (з англ. – gay), beibi ‘молода людина’ (з англ. – baby); український – факуша ‘жінка’, мен ‘хлопець, молодий чоловік’, бембик ‘хлопець, молодий чоловік’, грінго ‘хлопець, молодий чоловік’, бейба ‘дівчина’, чілдрен ‘дитина’, барбі ‘гарненька, але дурна, схожа на ляльку дівчина’, вумен ‘статечна жінка’, цитадель розміру XXL ‘тілиста дівчина’, свінгер ‘той, хто бере участь у свінгу (нетрадиційні інтимні стосунки, коли кілька пар обмінюються своїми партнерами)’, сексі ‘сексуально приваблива дівчина’, кіндер-сюрприз ‘лисий чоловік’ скінхед, ‘лиса людина’ тощо.

У межах ЛСП “Назви продуктів матеріальної діяльності людини” зафіксовано такі іспанські сленгізми, як elepé ‘диск, що дозволяє записувати багато інформації’ (з англ. – long playing record), boila ‘бойлер’ (з англ. – boiler), elevator ‘ліфт’ (з англ. – elevator), monises ‘гроші’ (з англ. – money), mountanbai ‘гірський велосипед’ (з англ. – mountain bike), cloche ‘зчеплення у транспортному засобі’ (з англ. – clutch) тощо; українські – валькман ‘авдіоплеер’, тюнер ‘радіо’, херокс ‘ксерокс’, борда ‘материнська плата комп’ютера’, бусик ‘мікроавтобус для пасажирських перевезень у місті’, трем ‘трамвай’, байк ‘мотоцикл, велосипед’, джипер ‘позашляховик (джип) будь-якої марки’, хамер ‘позашляховик, джип (необов’язково “Hummer”)', долари ‘долари’, грін ‘долари США’, бейджик ‘картка з особистими даними, що носить на грудях; будь-яке посвідчення’, флаер ‘папірець (рекламний буклет, запрошення, квиток), що дає можливість придбати певну послугу зі знижкою’, драмс ‘ударні інструменти’, бед ‘ліжко’ тощо.

До угруповання “Назви споруд і приміщень громадського, лікувально-оздоровчого, торговельного, адміністративного призначення” в іспанському сленгу входять одиниці типу: váter ‘туалет’ (з англ. – water closet), guáter ‘туалет’ (з англ. – water closet), barberchop ‘перукарня’ (з англ. – barbershop), pub ‘кафе, заклад громадського харчування’ (з англ. – pub), cuarto oscuro ‘бар для гомосексуалістів’ (калька з англ. – dark room) тощо; в українському – шоп ‘магазин’, чендж ‘кіоск продажу валют’, флет ‘квартира’, хаус ‘дім, житло’, дабл ‘туалет’.

У складі ЛСГ “Назви продуктів харчування, їжі, напоїв” в іспанському сленгу було виявлено лексеми chaucha ‘обід’ (з англ. – chow), submarino ‘бутерброд’ (з англ. – submarine), sandwich ‘бутерброд’ (з англ. – sandwich), perrito caliente ‘бутерброд хот дог’ (з англ. – hot dog), cachú ‘кетчуп’ (з англ. – ketchup), candis ‘цукерки’ (з англ. – candies); в українському – віскас ‘їжа’, дрінк ‘алкогольний напій’, вайн ‘вино’, баунті ‘самогон із

цукрового буряку’, *ботл* ‘пляшка зі спиртним’, *драгс* ‘наркотик’, *барбі* ‘барбітурати’ *крек* ‘штучно виготовлений кокаїн’ *меріджейн* ‘марихуана’ тощо.

Доволі незначною є кількість запозичень у межах ЛСГ “Назви тіла, організму, їх частин, продуктів життєдіяльності”: *пиез* ‘чоловічі статеві органи’ (калька з англ. – *nuts*), *sara de póquer* ‘обличчя, яке не виражає емоцій’ (калька з англ. – *poker face*), *bodi* ‘тіло’ (з англ. – *body*).

ЛСГ “Назви одягу, взуття і супутніх предметів. Назви прикрас” представлено іспанськими сленгізмами типу (2 та 4% відповідно): *sudadera* “толстовка” (калька з англ. – *sweat shirt*), *blúmer* ‘спідня білизна’ (з англ. – *bloomers*); українськими – *хенд* ‘одяг Секонд Хенд’, *катони* ‘джинсові брюки’, *левіса* ‘джинси фірми Levi’s’, *траузес* ‘труси’, *шуззи* ‘взуття, черевики’, *адіки* ‘кросівки Adidas’, *саліки* ‘взуття фірми Salamander’, *мартенси* ‘взуття марки Doc Martens’, *найки* ‘кросівки Nike’, *рибки* ‘кросівки фірми Reebok’, *стіли* ‘важки черевики фірми Steel’, *снікерси* ‘кросівки на пласкій подошві’, *блейз* ‘головний убір з козирком від сонця’, *бег* ‘сумка’, *голда* ‘золото, вироби із золота’ тощо.

У межах ЛСГ “Назви абстрактних понять: явищ, ситуацій, подій” іспанський сленг представлено англіцизмами типу *clínap* “чистота” (з англ. – *clean up*), *emilio* “електронна пошта” (з англ. – *e-mail*), *bisnes* “маленький бізнес” (з англ. – *business*); український – *дизастер* ‘проблема, неполадка, катастрофа’, *аут* ‘крах, провал’, *трабл* ‘проблема’, *смайл* ‘усмішка; часто – занадто широка, «американська», *ханговер* ‘алкогольне похмілля’, *тріп* ‘так звана “подорож” – марення – під дією наркотиків-галюциногенів’, *креза* ‘відхилення від норми в мисленні, поведінці; божевілля’, *сейшн* ‘пятика’, *бі-бі-сі* ‘інформація’ *андеграунд* ‘повний комплект інтимних послуг’, *дестрой* ‘гулянка, пиятика з негативними наслідками’, *паті* ‘вечірка’, *релаксейшн* ‘відпочинок’ тощо.

Лексико-семантичні групи англіцизмів в українському та іспанському сленгу (кількісна характеристика)

№	Лексико-семантична група	укр. сленг	іспан. сленг
1.	Назви особи за характерними ознаками: за властивістю, станом, відносинами, зв’язками, дією, функцією	36 (37,8%)	13 (27%)
2.	Назви тіла, організму, їх частин	3 (3,15%)	3 (6%)
3.	Назви споруд і приміщень громадського, торговельного, призначення	8 (8,4%)	8 (16%)
4.	Назви продуктів харчування, їжі, напоїв	10 (10,5%)	7 (15%)
5.	Назви одягу, взуття і супутніх предметів	17 (17, 85%)	2 (4%)
6.	Назви абстрактних понять: явищ, ситуацій, подій	13 (13,65%)	7 (15%)
7.	Назви продуктів матеріальної діяльності людини	18 (18,9%)	8 (17%)
Разом:		105 (100%)	48 (100%)

Таб. 1

Класифікація англіцизмів іспанського та українського сленгу за лексико-семантичними групами дозволило виявити центри атракції запозичень. Суттєва диспропорція в межах лексико-семантичних груп, пов’язаних з товарами широкого вжитку, як-от одягу, автомобілів тощо, опосередковано вказує на недостатній рівень розвитку цих сфер в українському суспільстві, відтак, надмірну увагу та потребу в (надлишковій) лексикалізації. Проведений кількісний аналіз підтвердив антропоцентричний характер сленгової лексики, зосередженість на її соціальній реалізації. Водночас, технологізація та глобалізація сучасного суспільства не залишається поза увагою, вербалізуючись у відповідних лексико-семантичних угрупованнях запозиченнями з англійської мови.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Балабін В. В. Сучасний американський військовий сленг як проблема перекладу. – К.: Логос, 2002. – 313 с.
2. Бондаренко К.Л. Макрокомпозиція нового словника субстандартної лексики української та англійської мов”. – Наукові записки. – випуск 126. – серія: філологічні науки (мовознавство). – Кіровоград: РВВ КДПУ ім. В.Винниченка, 2013. с. 93-97.

3. Гонта І.А. Структурні й семантичні особливості композит-метафор в американському сленгу: Автореф. дис... канд. філол. наук: 10.02.04 / Київськ. держ. лінгв. ун-т. – К., 2000. – 20 с.
4. Маковский М.М. Английские социальные диалекты (онтология, структура, этимология). – М.: Высш. шк., 1982. – 135 с.
5. Попова Н.А. Английские заимствования на Украине в 90-е годы XX ст. // Лінгвістичні дослідження: Збірник наукових праць. – Вип. 5. – Харків: ХДПУ. – 2000. – С. 65–72.
6. Потятиник У.О. Соціолінгвістичні та прагматистичні аспекти функціонування сленгової лексики (на матеріалі періодики США) Дис...канд. філол. наук: 10.02.04. – Львів, 2002. – 197 с.
7. Словник сучасного українського сленгу / Упорядник Т.М. Кондратюк. – Харків: Фоліо, 2006. – 350 с.
8. Сніцар В. П. Аналітичний огляд літератури з проблем новітніх англомовних запозичень у лексико-семантичну систему української мови ю – Вісник КНЛУ. – № 1. – К., 2012. – С. 251-260.
9. Ставицька Л. Короткий словник жаргонної лексики української мови: Містить понад 3200 слів і 650 стійких словосполучень. – К.: Критика, 2003. – 336 с.
10. Щур І.І. Українськомовний комп'ютерний сленг: формування і функціонування: Автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01 / Київськ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка. – К., 2006. – 15 с.
11. Basset D. Gran diccionario del argot el sohez. Larousse Panteta Sa Avda, 2000. – 803 p.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Катерина Бондаренко – доцент кафедри перекладу та прикладної лінгвістики КДПУ ім. В. Винниченка
Наукові інтереси: соціолінгвістика, порівняльна лексикологія української та англійської мов, переклад

УДК 811.161.2–81'373,611

ПСИХОЛІНГВІСТИЧНІ АСПЕКТИ ДОСЛІДЖЕННЯ ТЕКСТІВ ПЕРЕЙМЕНУВАЛЬНОЇ КАМПАНІЇ

Ольга КИРИЛЮК (Кропивницький, Україна)

Статтю присвячено дослідженню мовного відображення взаємного ставлення учасників дискусії в умовах обговорення перейменувальних процесів в Україні і м. Кропивницькому зокрема. Розглянуто особливості вибору готових номінативних одиниць, а також творення нових лексем в контексті пропагандистських текстів. Здійснено вивчення внутрішньої семантики обраного масиву слів. Встановлені екстра- та інтралінгвальні чинники, що впливають на вибір того чи того номінатива. У ході аналізу виділено основні психологічні прийоми маніпуляції суспільною думкою за допомогою мовних одиниць: а) творення симулякрів; б) уведення у «ворожий» (негативний) контекст. Показано, як за допомогою використання певних лексем можна міняти сприйняття читачем інформації про одні й ті ж події.

Ключові слова: симулякри, новотвори, конотація, внутрішня семантика, антиномія, ментальні кореляти.

Статья посвящена исследованию языкового отображения взаимного отношение участников дискуссии в условиях обсуждения процессов переименования в Украине и г. Кропивницком в частности. Рассмотрены особенности выбора готовых номинативных единиц, а также создания новых лексем в контексте пропагандистских текстов. Осуществлено изучение внутренней семантики избранное массива слов. Установлены экстра- и интралингвистические факторы, влияющие на выбор того или иного номинатива. В ходе анализа выделены основные психологические приемы манипуляции общественным мнением с помощью языковых единиц: а) создание симулякров; б) введение во «враждебный» (отрицательный) контекст. Показано, как с помощью использования определенных лексем можно менять восприятие читателем информации об одних и тех же событиях.

Ключевые слова: симулякры, неологизмы, коннотация, внутренняя семантика, антиномия, ментальные корреляты.

The paper studies the language reflection of the mutual relationship of panelists in terms of discussing the processes of renaming in Ukraine and in the city of Kropyvnytskyi in particular. The peculiarities of choice of the ready-made nominative units and creation of new lexemes in the context of propagandistic texts are considered.

The internal semantics of the chosen array of words is studied. The extra- and intralingual factors that influence the choice of a certain nominative unit are defined. The main techniques of psychological manipulation of public opinion by means of linguistic units in the process of analysis are highlighted: a) creation of simulacra; b) the introduction of the "hostile" (negative) context. It is shown how one can change the reader's perception of information about the same events by using certain lexemes.

Key words: simulacra, neologisms, connotation, internal semantics, antinomy, mental correlates.

Конфлікт інтересів, в основі якого лежить протиставлення думок і поглядів, часто супроводжується високим рівнем агресії і нетерпимості до опонента. А тому закономірною є наявність у дискусії різних типів дихотомії. Деякі бінарні категорії конфліктів настільки приживаються в суспільній свідомості, що стають дієвим засобом для використання з пропагандистською метою. Наприклад, протиставлення *наші – фашисти* в епоху Другої світової війни настільки глибоко укорінилося у радянській парадигмі, що продовжує діяти в нашій країні протягом усіх 25 років незалежності.

Варто зазначити, що в основі світоглядної картини кожного індивіда лежить антиномія *свій – чужий*. І всі події відповідно сприймаються ним з урахуванням цієї опозиції. Якщо говорити про дуальність світоглядних категорій сучасного українця, то на неї свій відбиток накладають події Революції гідності та збройний конфлікт на Сході країни, а тому на перший план виходять такі ментальні кореляції: *Схід – Захід, Євросоюз – Таможенний союз (ЄврАзЕс), європейський вектор – азійський вектор, Майдан – Антимайдан, Україна – Росія, Захід – Росія* та ін.

Потреба вивчення екстралінгвальних чинників, які впливають на вибір лексичних одиниць і на їх творення з роками тільки зростає. Кожна лексична одиниця має своєрідний психологічний код і викликає відповідні асоціації в реципієнтів. Результати таких досліджень дають можливість детально вивчити способи й прийоми маніпуляції масовою свідомістю. Політична ситуація в Україні, починаючи 2014 року, стала індикатором таких маніпуляцій. Словниковий запас українця поповнився значною кількістю неологізмів та окупаціалізмів, які частково відображають політичні події в країні. З прийняттям декримінаційних законів постала необхідність дослідити особливості використання мовних одиниць як засобів ведення перейменовальної кампанії.

Психолінгвістичний аспект політичного дискурсу вивчений у працях О. Холода. Асоціативні зв'язки між лексемою та сформованим нею образом досліджують Т. Ю. Ковалевська, Г. Д. Сологуб, Н. В. Кутуза та ін. Особливою увагою користуються праці з НЛП. Доцільність таких досліджень нині не викликає сумніву, оскільки мова „є синтетичним явищем, яке містить увесь комплекс духовних, психологічних, фізіологічних та інших чинників, що й формують своєрідність та неповторність людини як представника певного соціуму” [3, с. 1]. Аналіз мовних засобів, які використовує індивід у певній ситуації, може дати ґрунтовну інформацію стосовно його світогляду, сприймання себе в площині філософської проблематики „Я та Інші”, особливостей розуміння суспільно-політичних, культурних, економічних та інших соціалізованих процесів, здатності сприймати навколишній світ та аналізувати його прояви в площині „свій-чужий”.

Усі ці маркери суттєво вплинули на стратегію перейменування м. Кіровограда. Думки містян поділилися: одна група відстоювала повернення топоніма часів Російської імперії – Єлисаветград (варіанти Єлисавет, Свято-Єлисавет), інша вважала доцільною виключно українську назву. Тому опоненти очікувано вели свої рекламні кампанії на протиставленні *свій – чужий*. Тільки проукраїнські активісти обрали для цього категорії: *українське – російське*, а проєлисаветинські сили використовували протиставлення *село – місто*, маркуючи будь-який український варіант назви епітетами «сільська», «застаріла», «несучасна». І вдало дібрані активістами лексеми й фрази стали основним знаряддям впливу на громадську думку.

Мета статті – дослідити психолінгвістичні особливості творення текстів перейменовального дискурсу (на прикладі зміни назви Кіровоград на Кропивницький).

Завдання: 1) дослідити тексти, використовувані для переконання громадськості в доцільності вибору певної назви під час перейменовальної кампанії у м. Кропивницькому;

2) визначити роль екстралінгвальних чинників у виборі лексичних одиниць, що виражають оцінне ставлення до опонента;

2) встановити структурні, семантичні та функціональні особливості досліджуваної лексики;

3) виявити причини набуття новою лексикою денотативних і конотативних значень.

Початок перейменовальної кампанії відзначився миттєвим поділом опонентів на два табори – проєлисаветградський та проукраїнський. Хоч варто відзначити, що серед прихильників назви Єлисаветград були й патріотично налаштовані громадяни, однак прив'язаність цього топоніма до Російської імперії дала можливість опонентам одразу ж маркувати його поняттями «російська/проросійська назва». А в контексті воєнного конфлікту одразу це одразу ж давало підстави помістити цей варіант у категорії «чужий», «ворожий».

Аналіз мовних засобів, обраних опонентам для ведення своїх кампаній, дає підстави виділити основні психологічні прийоми, на основі яких здійснювався вплив на суспільну думку за допомогою мовних одиниць.

1. Творення симулякрів. Симулякр (від лат. *simulacrum* – копія) – філософський термін, який означає створення дійсності, якої насправді не існує. Досліджуючи симулякри, В.О.Ковчак стверджує, що ті жодним чином не співвідносяться із дійсністю життєвого світу, бо будь-які референційні (репрезентаційні) об'єктні моделі втрачені: знак-симулякр реферує до іншого знака-симулякра, який вже є втраченим як об'єкт. Окрім того, що симуляція суспільної дійсності спотворює семіотичне і логічне повідомлення про дійсність, дія симулякрів ще й неабияк впливає на людську природу: людина втрачає своє буття і не чує себе. Симуляція і симулякри ведуть до того, що людське «Я» стає відчуженим не лише щодо Іншого, а й щодо самого себе – людина втрачає власну самість [4, с. 184]. Яскравим прикладом симулякрів у пропагандистському дискурсі, розпочатому російськими ЗМІ після перемоги Революції гідності, служить інформаційна кампанія зі створення так званих квазіутворень – «Новоросії», «ДНР», «ЛНР». Тобто нав'язується міф про існування «республік», яких насправді не існує.

Прихильники назви Єлисаветград також створили симулякр, виводячи назву міста від імені не російської імператриці, а нібито святої Єлисавети. Також наголошувалося на тому, що період розквіту міста припадає саме на той період, коли воно мало цю назву. Отже, створювалася паралельна реальність, у якій вимальовувалося місто, наділене такими маркерами, вираженими за допомогою лексем: «святість», «покровительство святої», «заступництво», «оберіг», «християнство», «золота доба», «золота епоха», «золота провінція», «розквіт», «процвітання», «відродження», «туристична привабливість», «інвестиції» тощо. Саме ці слова стали основою кожного рекламного тексту на підтримку Єлисаветграда (Єлисавета, Свято-Єлисавета). Наприклад:

«Назва на честь Святої Праведної Єлисавети робить місто належним до загальнохристиянської цивілізації»;

«Свято-Єлисавет – це соборна назва, яка покликана об'єднати громаду Кіровограда і загалом сприяти відродженню і процвітання міста»;

«Нашому місту – 261 рік. Майже 200 воно носило першоназву – ім'я Святої праведної Єлисавети, і під її покровом стало тією справжньою "золотою провінцією", де толерантно уживалися представники різних культур і віросповідань»;

«Ми знаємо, що ця свята назва є оберегом для нашого міста»;

«Нехай заступництво Святої праведної Єлисавети збереже наше місто у мирі, злагоді, любові і послужить, як і раніше, його розквіту».

Одним із гасел кампанії також стала фраза «Християнському місту – християнське ім'я».

2. Уведення у «ворожий» (негативний) контекст. Цю тактику довелося застосовувати активістам, які виступали за надання місту української назви. Головним завданням вони вважали пояснити містянам недоцільність (і навіть загрозу) вибору топоніма Єлисаветград. Для цього оприлюднювали такі тези: «Єлисаветград – це місто, яке виникло під час окупації України Російською імперією», «землі для побудови фортеці і міста були силою відібрані у козаків, які проживали на цих землях», «З Єлисаветграда почалася Новоросія у XVIII ст.», «назву Єлисаветград підтримують російські ЗМІ», «назву Єлисаветград підтримують ватажки терористичних угруповань ДНР, ЛНР», «на розповсюджених у 2014 році російською пропагандою картах місто Кіровоград входить до «Новоросії», «Єлисаветград – це «руській мір», а отже, повернення імперського топоніма дасть хибний сигнал ворогу думати, що тут його чекають».

Тому будь-яке згадування про Єлисаветград вводилося в такий контекст, який сприяв формуванню у реципієнта чіткої асоціації цієї назви з ворогом. Головними маркерами, вираженими лінгвально, стали лексеми, які в свідомості мовця мали тільки негативні конотації: «війна», «руській мір», «агресія», «тероризм», «зброя», «окупація», «вбивства», «смерть», «автомати», «сепаратизм», «імперія», «жорстокість», «полон», «імперський

слід», «російський слід», «п'ята колона», «підігрування ворогу», «наступ на українськість», «заборони», «Новоросія», «Путін», «Росія», «Янукович», «Моторола», тощо.

У ЗМІ та соцмережах поширювалися тексти з використанням саме таких лексем:

«Потрібно бути короткозорим, щоб не побачити імперського сліду в назві Єлисаветград. З Єлисаветграда починалася Новоросія. Ми зараз не маємо права підігрувати окупантам. Пропутінські сили намагаються повернути імперські назви українським містам»;

«У Росії будуть аплодувати. Я навіть не уявляю, які гроші там готові заплатити за те, щоб це місто завтра називалося Єлисаветградом»;

«Золота доба Єлисаветграда, до якої апелюють опоненти, відбувалася в умовах жорсткого, тотального наступу імперії на українську культуру, коли вступали в дію Валувський циркуляр, Емський указ, якими заборонялися і друк української книги, і українські спектаклі»;

«Якщо місто називатиметься Єлисаветградом, то це означатиме, що російські пропагандисти нанесуть його на карту «руського міра»;

«Єлисаветинці! Скільки вам ще потрібно смертей, аби ви припинили наразі клікати в наше місто Моторолу з автоматом?»;

«Вони вчергове хочуть вазомбованими псалмами чужої віри, московської, мостити нам дорогу в ганьбу, у холуйство, у рабство. Але так не буде, як вони хочуть. Повернення до Єлисаветграда, Єлизавета, Лисавета, Лисапета і Савета – не буде!».

У соцмережах активісти часто використовували на адресу прихильників Єлисаветграда поширені в суспільному дискурсі новотвори «ватники», «вата» і «сепари».

Уведення у «ворожий» (негативний) контекст стало характерним і під час інформування громадськості про проведення акцій щодо перейменування. Часто повідомлення про одну й ту ж подію, по-різному висвітлювалося журналістами, залежно від їхньої прихильності до певної назви. Зокрема проведений під стінами міської ради мітинг був описаний так:

Текст 1: *„Мітинг закінчився масовою бійкою. Агресивні проукраїнські мітингувальники скоїли кілька провокацій. Під час виступів було зламано два мікрофони. Одному з прихильників Єлисаветграда стало зле і він втратив свідомість. Пізніше його забрали медики»* (Цитата із ресурсу, прихильного до назви Єлисаветград).

Текст 2. *„Захисники Єлисаветграда напали на учасників АТО. Агресивні бабусі з іконками виривали у них із рук прапори. Було зламано кілька мікрофонів. Після закінчення мітингу учасники не поспішали розходитися, кричали різні гасла й співали колядки”* (Цитата із ресурсу, прихильного до української назви).

Текст 3: *„Учасниками мітингу стали як прихильники топоніма Єлисаветград, так і захисники української назви. Сторони вигукували гасла на підтримку своїх варіантів. У результаті з'ясування стосунків було зламано два мікрофона. Але наявність великої кількості правоохоронців не дала можливості акції перерости в бійку».*

Отже, опоненти використали один проти одного слова з негативними конотаціями, які сигналізували про агресію: «бійка», «агресивні», «напали», «виривали», «зламано». Залежно від того, кого в тексті робили виконавцем цих дій, а кого об'єктом, на якого ці дії спрямовані, у читача відбувався поділ учасників заходу на «своїх» і «чужих». У результаті читачі першого тексту зарахують до категорії «свій» прихильників Єлисаветграда, які постраждали від рук проукраїнських мітингувальників, а читачі другого вважатимуть їх «чужими». Третій текст на перший погляд здається нейтральним, автор не нав'язує думку про правильність чи неправильність поведінки когось із учасників конфлікту. Однак «зламаність» мікрофонів автоматично підводить читача до сприйняття обох учасників акції як символів із категорії «чужих», оскільки в такому випадку винними є обидві сторони, бо спільно проявили агресію. Реципієнт сприймає їх негативно.

Таким чином, залежно від потреб кінцевої мети висловлювання можна міняти сприйняття інформації читачем лише за допомогою уведення або вилучення слів з негативної семантикою.

Отже, здійснене дослідження дає підстави визначити такі результати: мовні одиниці стають активним засобом маніпуляції людською свідомістю під час суспільно-політичних протистоянь; мова активно реагує на політичні процеси появою значної кількості неологізмів та okazіоналізмів, а також збільшенням кількості лексичних значень готових номінативних одиниць.

БІБЛІОГРАФІЯ:

1. Бодіяр Ж. Симулякри і симуляція / Ж. Бодіяр. – [пер. з франц. В. Ховхун]. – К. : Вид-во Соломії Павличко „Основи”, 2004. – 230 с.
2. Євграфова А.О. «Мовне обличчя» воєнної агресії: медійний контент / А.О.Євграфова // Наукові записки інституту журналістики. – 2014. – Липень – вересень. – Т.56. – С.57–61.
3. Ковалевська Т. Ю. Моделювання емпатії в сучасній українській мові: автореф. дис... доктора філол. наук : 10.02.01 – українська мова / Т. Ю. Ковалевська. – К., 2002. – 28 с.
4. Ковчак В. О. Соціально-філософські аспекти симуляції суспільної активності та суспільної дійсності / В.О.Ковчак // Гілея: науковий вісник: зб. наук. праць. – К., 2015. – Випуск 95. – С.182–185.
5. Романюк Світлана Польська соціолінгвістика: вибрані аспекти дослідження вербальної агресії // Мова і суспільство. – 2012. – Випуск 3. – С.162–169.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Ольга Кирилук – доцент кафедри української мови КДПУ ім. В. Винниченка.
Наукові інтереси: психолінгвістика, соціолінгвістика.

УДК 811.81'373

ВПЛИВ АРАБСЬКОЇ МОВНОЇ КУЛЬТУРИ НА ФОРМУВАННЯ ЛЕКСИЧНОГО СКЛАДУ УКРАЇНСЬКОГО СЛОВНИКА

Катерина КОРНІЄЦЬ (Київ, Україна)

У статті досліджуються арабські запозичення, їх роль та використання в українській мові. Запозичення збагачують будь-яку мову і слугують налагодженню комунікацій та діалогу між народами. Як процес вони є властивими і невід'ємними для лексичного складу кожної мови, тому ця тема завжди важлива і актуальна, вона має досить матеріалу як для розгляду, так і для досліджень.

Ключові слова: лексикологія, запозичення, арабізми, словниковий склад.

В статье исследуются арабские заимствования, их роль и использование в украинском языке. Заимствования обогащают любой язык и служат делу налаживания коммуникаций и диалога между народами. Как процесс они являются присущими и неотъемлемыми для лексического состава каждого языка, поэтому эта тема всегда важна и актуальна, она имеет достаточно материала как для рассмотрения, так и для исследования.

Ключевые слова: лексикология, заимствования, арабизмы, словарный состав.

The Arab borrowings, their role and use in Ukrainian language are investigated in this article. Penetration of Arab borrowings to the Ukrainian language through the Turkic languages was implemented due to trade relations. Thus a series of words related to the Muslim cult, administrative and trade terms, some other words, as well as a large number of anthroponyms of Arabic derivation penetrate to the Ukrainian language. Most Arabisms in the Ukrainian language are nouns, therefore their morphological adaptation means, above all, the acquisition of borrowings of grammatical categories that inherent in the catcher language. Among scientists who study Arabic borrowings in the Ukrainian language, there is no consensus either on the number of Arabic borrowings in Ukrainian language, nor about their thematic division. However, most scientists are inclined to think that most of the words of Arab origin relates to religious vocabulary, as the researches were based on religious notions of Arabic as the only language of divine revelation. Therefore borrowing enrich any language and serve to establish communication and dialogue among nations. As a process they are inherent and integral for the lexical structure of each language, so this topic is always relevant and important, it has enough material for consideration, as well as for research.

Keywords: lexicology, borrowing, Arabisms, vocabulary.

Оскільки жива мова – це явище, що постійно розвивається завдяки появі чогось нового, зникненню непотрібного, зайвого, то і для вчених, що працюють в сфері лексикології, залишається багато питань, які вимагають вирішень.

Проблемі запозичення арабізмів присвячено цілий ряд досліджень, які проводили як російські, українські так і зарубіжні лінгвісти: Л.В. Щерба, А.А. Потєбня, А.А. Реформатський, В.В. Виноградов, О.С. Ахманова, Ю.С. Сорокін, Л.П. Крисін, Є.Е. Біржакова, Л.А. Воїнова, К.М. Галкіна-Федорук, Л.Л. Кутіна, К.В. Горшкова, Н.М. Шанський, Н.С. Авілова, П.Я. Черних, А.В. Калінін, Е.В. Кузнєцова, В.В. Колесов,

Є.І. Земська, І.Г. Милославський, М.В. Попова, Д.Н. Шмелев, В.Г. Костомаров, Н.С. Валгіна, І.А. Стернін, І.І. Огієнка, Фердинанд де Соссюр, Е. Хауге, Макс Фасмер та інші.

Практично на кожному кроці ми стикаємося з доказами того, що мусульмани займали провідні місця в науці і культурі в середньовіччі. Сліди досягнень мусульман ми бачимо на Заході в різноманітних елементах, починаючи з одягу, кухні, культури поведінки, і закінчуючи такими сферами, як астрономія, географія, медицина, математика, хімія, мореплавання, архітектура.

Для більш глибокого усвідомлення даної тенденції корисно згадати про наявність у західних мовах слів арабського походження. Мовознавці відзначають, що сьогодні використовуються в англійській, французькій, російській, німецькій та інших мовах тисячі слів арабського походження. Наприклад, 10% слів в іспанській мові перейшли з арабської мови. Кількість перейнятих з арабської мови слів в українській мові перевищують 450. Основною причиною сьогоденного розповсюдження подібних слів у західних мовах є Андалузька держава (Кордовський халіфат), створена арабськими переселенцями на території сучасної Іспанії, яка проіснувала близько 700 років. В історичних хроніках зазначено, що в середньовіччі домінуючою мовою в Андалузії була арабська; причому процес поширення мови відбувався без жодного тиску. Жителі Заходу добровільно вчили арабську мову, за допомогою неї поширювали найрізноманітніші науки, одягалися і поводитися, як мусульмани. Чимала кількість слів арабського походження в українській мові в свою чергу пов'язана з монголо-татарським ярмом [8].

Не секрет, що одним з основних термінів математики вважається слово «алгоритм», котре є латинізованим варіантом імені ісламського вченого аль-Хорезмі. Поряд з цим, слово «*аль-джабр*» з назви твору Хорезмі «*Аль-Джабр вал-мугабья*» увійшло в західні мови як «алгебра». Слово «*алкоголь*» походить від арабського виразу «*аль-кюхюль*». Число 0 арабською мовою – «*сифре*», на Заході звучить як «*зеро*» (zero). До того ж, необхідно відзначити, що цифри використовуваної сьогодні десяткової системи числення іменуються «арабськими цифрами» у науковій літературі. Араби перейняли їх у індійців і передали їх західному світу. У той час Захід користувався римською системою обчислення, що було вкрай незручно для звітів і викликало занепокоєння [5].

Напевно деякі припускають, що часто використовувані в побуті слова «*адмірал*», «*арсенал*», «*магазин*», «*азимут*», «*альманах*» мають західне походження, проте всі вони мають арабське коріння. Слово «*адмірал*» утворилось від арабського «*аміруль-бахр*» (у військовому значенні морської владики), «*арсенал*» – «*дарус-сенайе*» (місце виробництва), «*магазин*» – від арабського слова «*мехзен*» (скарбниця) або ж «*ма хезене*» (місце зберігання), «*азимут*»-«*ас-самт*» (напрямок, відношення). Слово «*альманах*» виникло від арабського слова «*аль-манах*», що в перекладі означає «клімат». У середньовіччі час сходу і заходу сонця та місяця в астрономічних щоденниках називали саме так [6].

Походження одного з найважливіших термінів економіки – слова «*тариф*» також пов'язують з арабською мовою. Це слово з'явилося від кореня арабського слова «*теріф*». Місто Тариф розташоване у Гібралтарській протоці («*Джабал-ут-Тарік*»), що розділяє європейський і африканський континенти, і закладене мусульманами. Тут через протоку прибували кораблі та проходили митні збори. Традиція складання митних документів згодом поширилася і на інші населені пункти, і термін «*тариф*» став використовуватися в обороті. До речі, ім'я протоки «*Джабал-ут-Тарік*» (Гібралтар) перекладається як «*Гора Таріка*». Ця протока була названа на честь першого мусульманського полководця Таріка ібн Зіяда, що ступив на землі Андалузії. Однак у сучасному світі ця протока відома під назвою Гібралтар. Назва іншого географічного місця – Трафальгара, також має арабське коріння і перекладається як «*тараф аль-гар*» (одна сторона печери) [3, 47-48].

Слово «карта» походить від арабського «*херіте*», «скриня» – «*сендуг*», шафран – «*заферан*», «газель» (*джейран*) – «*Хеза*», «канон» (загальноприйнята установка, норматив, а також музичний інструмент) – від арабського «*ганун*», «шаровари» – «*шальвар*». Назви таких видів кораблів, як *баржа*, *галера* є внеском мусульман, котрі домоглися чималого в сфері мореплавання («*аль-баріджа*» – військовий корабель, «*гюраб*» – ворон) [4].

Слово «Джаріда» арабською мовою означає «оголену пальмову гілку», яку використовували в якості еталону відстані. Пізніше з кореня цього слова утворилося слово «yard», що позначає англійською мовою одиницю виміру, а в українську мову перейшло у формі слова «жердина» (довга палиця). Корінь слова «калібр» також має арабське походження. Відомо, що калібр позначає діаметр стовбура вогнепальної зброї; з арабської мови прийшло як позначення підготовки металевих форм рушничних стовбурів [2].

Слід зазначити, що більшість астрономічних термінів увійшло в латинь також з арабської мови. Наприклад, відома зірка «Альдебаран» (аль-Деберан), *Альтаір* (аль-Таір), *Бетельгейзе* (бетулен-джовзе) та інші.

Адмірал – أمير amīr, командувач. Amīr al-bihār – командувач морів. Вперше цей титул присвоїли і почали вживати в тоді ще арабській Сицилії, а після того, як острів був захоплений норманами, слово перекочувало в середньовічні французькі й генуезькі мови. Короля Едварда III в XIV столітті називали «Amurel». Буква «Д» з'явилася значно пізніше, створивши ілюзію запозичення слова з латині.

Алхімія, хімія – الكيمياء al-kīmīyā. Це слово вперше вжив в 1140 році Платон Тівольських, італійський математик і астроном, перенісши його з арабської по літерам в латинь. Часто вживане в середньовічній Європі слово «алхімія» згодом перетворилося просто в «хімію», точну і зовсім не магічну науку.

Алкоголь – الكحل al-kohl, спочатку позначало тонко перемелену в порошок сурму для повік. У такому значенні слово і увійшло в латинську мову в XIII столітті. У XIV стало означати просто щось добре перемелене та розтерте. У середньовічній літературі мало значення «очищений матеріал», або якусь «консистенцію», отриману методом дистиляції. Парацельс в XVI столітті вжив слово «алкоголь» у значенні «консистенція вина». Але тільки в XVIII столітті в англійському словнику Бейлі його значення було описано, як «дуже чистий ректифікований спирт».

Алгебра – الجبر al-jabr, відновлення зламанних частин. Математичне значення отримало від назви книги, написаної в IX столітті математиком Аль-Харезмом «al-kitāb al-mukhtaṣar fī ḥisāb al-jabr wa al-muqābala» (Коротка книга додавання, заповнення та підрахунку). У середньовічному арабському al-jabr і al-muqābala означало «метод розв'язання рівнянь».

Азимут – السموت al-sumūt / as-sumūt, шлях, напрямок. Спочатку так називали арабську версію астролябії, інструменту для навігації. Але в «Трактаті про Астролябії» 1390 Джоффри Чоссер так часто вживав це слово, що воно набуло дещо іншого значення.

Гітара – قيثارة qīṭāra. Сучасна форма слова цього музичного інструменту прийшла в нашу мову від іспанського guitarra, модифікації арабського qīṭar. Тим часом існує думка, нічим не закріплена, що араби взяли це слово у стародавніх греків – Kithara – кіфара, струнний щипковий інструмент, на зразок міні-арфи.

Жасмин – ياسمين yās (a) mīn. Вперше було вжито в латинському тексті XIII століття. А перший кущ жасмину виростили в Європі лише наприкінці XVI століття.

Коровай – كرويا kaṛawīyā, круглий хліб.

Карат – قيراط qīrāt, дуже маленька міра ваги, 1/24 ваги золотого динара, приблизно рівна вазі 4-х зернин пшона.

Кава – قهوة qahwa. Спочатку увійшло в турецьку мову, модифіковане в kahveh, і лише потім перетворилося в італійське caffè. Остання форма увійшла до європейських мов на початку XVII століття, коли наші пращури розмакували смак цього напою.

Лак – لك lakk. Смола сандарак, використовувана для покриття будь-чого, призначене мати глянцевиий блиск.

Магазин – مخازن makhāzin. Власне означає те, що означає місце, де торгують. Найперша згадка цього слова датується 1228 роком, коли в Марселі було відкрито перший «магазин». У XVI столітті англійці вживали це слово у значенні «склад для зберігання пороху» (пізніше – і куль).

Макраме – مقرامة miqrāma, ажурне плетиво, народний промисел з дрібних вузликів.

Матрац – مطرح maṭraḥ, велика подушка або килимок, на якому лежать. Дослівно з арабської можна перекласти як «щось, кинуте на підлогу» (корінь tarah = «кидати»).

З XIII століття слово почало вживатися в Європі у значенні «м'якої клаптикової ковдри, на якій можна лежати».

Маска, маскаррад – مسخرة maskhara, блазень, клоун. Потрапило в італійську та французьку мови в середині XIII століття. Маску носили актори Комедії Дель Арте, тобто коміки, блазні [7].

Сафарі – سفر safar, подорож.

Цукор – سكر sukkar. Спочатку потрапило в арабську зі санскритського слова sharkara. До речі, тростинний цукор почали виробляти саме в Індії, але він користувався великою популярністю у середньовічних арабів.

Сода – سودة suwwāda, سويد suwayd, or سويدة suwayda. Вид рослин, які ростуть в солоному середовищі, в яких міститься карбонат натрію. Спочатку використовувалося у виробництві скла. У європейські мови слово потрапило в ранньому середньовіччі.

Скрина – صندوق s'ondok, ящик.

Табло – طبل tabl, барабан. Спочатку дійсно був тільки музичним ударним інструментом, але з якогось моменту так стали називати в Європі табличку для запису. Наприклад, перемог, або боргів [1, 107-118].

Тара – طرحة tarha, щось порожнє, що можна наповнити. Як не дивно, вперше слово було вжито в Парижі в 1311р., коли законом санкціонували перевезення товарів у коробах. Спочатку використовувалося в значенні «вага», тобто з загальної ваги товару вираховували вагу упаковки – її й називали «тара».

Тариф – تعريف ta 'rif, повідомлення. У середньовіччі у Середземномор'ї слово «тариф» означало затверджений список товарів до навантаження, що складається на купецьких кораблях, або якась таблиця проданого товару із зазначенням вартості [3, 176-177].

Халат – خلعت hil'at. Домашній або робочий (у багатьох народів верхній) довгополий одяг, в основному з бавовняної тканини, що застібається зверху до низу.

Шифр – صفر sifr, нуль. Слово «шифр» прийшло в українську мову разом з арабськими цифрами і позначало лише «нуль».

Еліксир – الإكسير al-'iksir, алхімічний філософський камінь. Спочатку це слово вживалося у значенні цілющого порошку від хвороб [7].

Одже, запозичення визначається як елемент чужої мови (слово, морфема, синтаксична конструкція і т.п.), перенесений з однієї мови в іншу в результаті мовних контактів. Відкритість і динамізм лексики особливо виразно спостерігаються при вивченні її історичного розвитку і поповнення словника запозиченої лексики. З одного боку, старі слова відходять на другий план або зникають зовсім, а з іншого – йде поповнення словникового складу, стилістичне розмежування слів і їх значень. Це збагачує виражальні засоби мови.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Валиуллина Л. К. Лексика арабського походження в руском и татарском языках: сопоставительный аспект : дис. ... канд. филол. наук: 10.02.22 / Л. К. Валиуллина. Чебоксары, 2004. – 163 с.
2. Дмитриев Н. К. Арабские элементы в башкирском языке. В кн.: Н. К. Дмитриев. Строй тюркских языков. М., 1962, – стр. 187-201.
3. Забитов С.М. Арабизмы в лексике восточнокавказских языков / С.М.Забитов / РАН. Ин-т языкознания. М., 2001. – 219 с.
4. Максимова Т.В. Заимствование как лингвокультурологический феномен / Т.В.Максимова // Проблемы языка и речи в современном лингвистическом пространстве. Волгоград, 2005. – С. 31-38.
5. Фабрицина О.Б. К вопросу о причинах заимствования: (На примере лексико-семантического поля "любимый") / О.Б.Фабрицина // Наука и образование. Белово, 2003. – Ч. 3. – С. 460-464.
6. Хапилина Е.В. К вопросу о причинах лексического заимствования / Е.В.Хапилина, Ж.Багана // Романогерманская филология. – Саратов, 2005. – Вып. 5. – С. 66-68.
7. <http://arabistika.by/arabisms.html>
8. <http://nuruliman.ru/archives/4809>

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Катерина Корнієць – кандидат філологічних наук, асистент кафедри тюркології Інституту філології Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Наукові інтереси: перекладознавство, термінознавство, лексикологія, лексикографія, етимологія, історія мови, етнолінгвістика, лінгвістика тексту.

УДК 811.161.2'276.11'38

ЛЕКСИКА НІМЕЦЬКОГО ПОХОДЖЕННЯ В СОЦІОЛЕКТІ УКРАЇНСЬКОЇ ІНТЕЛІГЕНЦІЇ КІНЦЯ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ СТ. (ЗА ЕПІСТОЛЯРНИМИ ДЖЕРЕЛАМИ)

Інна ЧЕРКЕЗ (Чернівці, Україна)

У сучасному українському мовознавстві малодослідженим залишається соціолінгвістичний аспект історії української літературної мови. У пропонованій статті на матеріалі епістолярних текстів української інтелігенції кінця ХІХ – початку ХХ ст. розглянуто лексику німецького походження, вживання якої було соціально зумовлене інтелігентським середовищем. Виокремлено тематичні групи слів-германізмів та визначено лексико-семантичні особливості їх уживання.

Ключові слова: інтелігентський соціолект, соціолектизми, германізми, українська інтелігенція кінця ХІХ – початку ХХ ст.

В современном украинском языкознании мало исследованным остается социолингвистический аспект истории украинского литературного языка. В предложенной статье на материале эпистолярных текстов украинской интеллигенции конца ХІХ – начала ХХ вв. рассмотрено лексику немецкого происхождения, использование которой было социально обусловлено интеллигентской средой. Обозначены тематические группы слов-германизмов та определено лексико-семантические особенности их употребления.

Ключевые слова: интеллигентский социолект, социолектизмы, германизмы, украинская интеллигенция конца ХІХ – начала ХХ вв.

In modern Ukrainian linguistics there remains unexplored the sociolinguistic aspect of the Ukrainian literary language. The presented article considers the vocabulary of German origin based on epistolary texts of Ukrainian intellectuals sociolect in the period of the late ХІХ – the early ХХ century, usage of which was caused by intellectual environment. The topic groups of words of German origin are isolated and lexical-semantic features of their usage are defined.

Key words: Intellectual sociolect, sociolectual words, Ukrainian words of German origins, Ukrainian intellectuals in the period of the late ХІХ – the early ХХ century.

Одним із важливих чинників становлення української літературної мови в різні періоди її розвитку були контакти з іншими мовами. Адже саме в ході міжмовної взаємодії відбувалися зміни на різних рівнях мовної системи української мови – у лексиці, фразеології, словотворі, граматиці. До найдавніших належать українсько-німецькі мовні контакти, які на лексичному рівні представлені мовними одиницями, що сягають періоду Київської Русі – до Х ст. Проте територіально вплив німецької мови на українську був неоднорідний: для західноукраїнських земель він був сильнішим, ніж для східноукраїнських, внаслідок давніх торговельних і міжетнічних зв'язків населення Галичини й Буковини. Як наслідок, окремі запозичені лексичні, морфологічні, синтаксичні елементи протягом тривалого часу адаптувалися до системи української мови і стали органічною частиною південно-західного наріччя, певною мірою вплинувши на специфіку його лексичного складу [2, с. 198].

Сучасні мовознавчі студії виявляють значний інтерес до вивчення українсько-німецьких мовних контактів, їх перебігу та наслідку. Більшою мірою увагу науковців привертало питання впливу німецької мови на українські діалекти (дослідження А. Рота, Д. Костюка, М. Кочергана, О. Гвоздяк і Г. Меліки, В. Лопушанського і Т. Пица, Н. Нечаєвої) і меншою – питання німецькомовних елементів у межах літературної мови (праці О. Муромцевої, В. Акуленка, Л. Ткач). Досі малодослідженим залишається й соціолінгвістичний аспект вживання германізмів в українській мові, зокрема у період кінця ХІХ – початку ХХ ст., коли за участю представників української освіченої верстви відбувалося становлення єдиної української літературної мови з двох її літературномовних варіантів – західноукраїнського та східноукраїнського. Адже розширення суспільних функцій української мови в той час відкрило шляхи для входження до словникового складу значної кількості іншомовних запозичень, серед яких окреме місце посідали лексичні одиниці, вживання яких було соціально зумовлене інтелігентським середовищем – вузькоспеціалізовані терміни та слова-професіоналізми з різних галузей (науково-творчої, викладацької, видавничої, громадсько-політичної тощо).

Метою пропонованої статті було дослідити особливості вживання соціально детермінованої лексики німецького походження в епістолярному мовленні української інтелігенції кінця ХІХ – початку ХХ ст. Джерельною базою дослідження послужили листи та

щоденникові записи відомих культурних та громадських діячів зазначеного періоду, що мали різну професійну освіту, проте працювали також і як письменники, публіцисти, науковці тощо, зокрема листи Юрія Федьковича, О. Кобилянської, Лесі Українки, І. Франка, Б. Лепкого, А. Артимовича, с. Рудницького, М. Менцинського та щоденники С. Єфремова.

Одними із перших докладний опис інтелігентського мовлення здійснили К. Ленець та М. Пилинський у статті „Епістолярний стиль в історії нової української літературної мови” [1]. Попри те, що тема цієї статті пов’язана зі стильовими аспектами функціонування української мови ХІХ – початку ХХ ст., у роботі є кілька моментів, що дозволяють зробити висновок про особливості мовлення української освіченої верстви зазначеного періоду. Так, характеризуючи мову листів, дослідники вказують на тенденцію до розширення лексики листування новими словами, спричинене активним входженням в українську лексичну систему запозичених слів із термінологічним значенням внаслідок поширення в друкованих виданнях українських перекладів відомих художніх творів та наукових праць різного жанру.

Особливості мовлення української інтелігенції кінця ХІХ – початку ХХ ст., зокрема ті риси, що мали ознаки соціолектизмів, вже були в колі наших наукових зацікавлень [7]. Окремі розвідки були присвячені вивченню іншомовних елементів в інтелігентському соціолекті – латинізмам, які становлять одну зі специфічних груп лексики, оскільки позначали як професійну діяльність представників освічених верств, так і поняття повсякденного життя інтелігентів [6], та церковнослов’янствам, які в переважній більшості виконували роль експресивних засобів розмовного мовлення, допомагали сприймати, оцінювати, тлумачити події повсякденного і професійного життя української інтелігенції через призму тих символів, які закріплені в значеннях церковнослов’янської лексики [5].

Л. Ткач у монографії «Українська літературна мова на Буковині в кінці ХІХ – на початку ХХ століття: джерела і соціокультурні чинники розвитку» (2007 р.), досліджуючи вплив німецької мови на західноукраїнський варіант літературної мови через призму соціолінгвістичних та соціокультурних чинників у синхронії та діахронії, дійшла висновку, що на західноукраїнських землях, зокрема на Буковині, „германізми, здавна засвоєні в діалектне мовлення, в кінці ХІХ – на початку ХХ ст. функціонували не лише як діалектизми, а також як елементи галицько-буковинського койне, як регіоналізми, властиві західноукраїнському варіанту літературної мови і підтримувані їх уживанням у польській та німецькій мовах” [4, с. 179]. При цьому, особливість галицько-буковинського говіркового середовища, як і загалом – говірок південно-західного наріччя, полягала в тому, що тут цей лексичний шар склався ще за часів Речі Посполитої, був щільнішим і „спільним для лексикону всіх тих верств, що в кінці ХІХ – на початку ХХ ст. становили соціалему української мови, – і для селянства, і для міщанства, і для духівництва, і для нащадків шляхетських родів, і для нової для цього періоду верстви – української національної інтелігенції” [4, с. 181, 183]. Підтвердженням цієї тези виступає значна кількість лексичних одиниць німецького походження, зафіксованих у листуванні представників української інтелігенції кінця ХІХ – початку ХХ ст. та в лексикографічних виданнях, що представляють діалектне та літературне мовлення того часу:

гешефт – „вигідна, прибуткова справа” (у листі Б. Лепкого), **гешефтярський** – „пов’язаний із торгівлею” (у листі А. Артимовича); порівн.: **гешефт** – 1) вигідна справа, 2) користь, зиск, вигода, 3) побутова справа, нім. *das Geschäft* – 1) справа, заняття, 2) торговельна операція, угода, 3) фірма, торговельне підприємство, магазин (МСБ, с. 90); **гешефт** – 1) спекуляція, 2) діло, справа, 3) прибуток (ГГкс, с. 52),

зашпарувати – „заощадити” (М. Менцинський); порівн.: **sparen** – оощаджати, щадити, пожаліти (Км., с. 470); **шпарувати** – 2) заощаджувати, економити (ГГкс, с. 219),

оферувати [офірувати] – „пропонувати” (А. Чайковський, Леся Українка); порівн.: **офіруватися** – дати собі обіцянку, постановити собі (МСБ, с. 246); **офірувати** – *opfern* (Желех., I, с. 586); **офірувати** – жертвувати (ГГкс, с. 142),

урльоп – „відпустка; відпустка через хворобу” (у листах Ю. Федьковича, А. Чайковського, М. Менцинського, Б. Лепкого); порівн.: **урльоп** – відпустка / п. *urlor* – відпустка, нім. *der Urlaub* – відпустка (МСБ, с. 376); **урльоп** – *заст.* відпустка (ГГкс, с. 193),

швагер – „чоловік сестри” (О. Кобилянська); порівн: *швагер* – діал. 1) шурин, 2) сестрин чоловік; зять, 3) дівер (СУМ, XI, с. 426), *швагер, швагир, швагір, швагро* – 1) шурин, брат дружини, 2) сестрин чоловік (СБГ, с. 659); *der Schwager* – шурин, жінчин брат, дівер, сестрин чоловік (Км, с. 454),

шпихлір – „комора” (М. Павлик); порівн.: *шпихлір, шпихлір* – комора; нім. комора СЧС, 479) (МСБ, с. 402); *шпихлір (шпихлер, шпихлір)* – приміщення для зерна (ГГкс, с. 219).

Листування української інтелігенції кінця XIX – початку XX ст. містить чимало деталей культурної, політичної, громадської, видавничої, наукової діяльності та особистого життя її представників. Особливу стильову прикмету й особливий шар інтелігентського соціолекту становлять лексичні засоби офіційно-ділового спілкування, оскільки з огляду на характер професійної діяльності освічених верств такі засоби переходять зі сфери писемного вжитку до щоденного мовлення цієї верстви. Тематично ця лексика пов’язана з організацією діяльності різних товариств, політичних партій та видавничою та іншою професійною роботою, що здійснювалася представниками української інтелігенції й була предметом обговорення в листовному спілкуванні.

Так, в епістолярії Ю. Федьковича та А. Чайковського натрапляємо на слова військової тематики. Використання такої лексики в листах Ю. Федьковича та А. Чайковського можна пояснити їх тривалою службою в австрійській армії. У листуванні Ю. Федьковича слова військової тематики спостерігаємо в листах, що хронологічно припадають на час його служби в армії і містять згадки про побут солдатів та офіцерів. Відповідно в цих листах військова термінологія виконує своє пряме номінативне призначення і не має додаткових стилістичних навантажень. Натомість у листах А. Чайковського військовою лексику фіксуємо в листах, написаних після військової служби, – у час його адвокатської практики та активної літературної діяльності. Намір описати свій воєнний досвід у Боснії письменник часто обговорював у листах до друзів, а відтак військова лексика в цих епістолярних текстах допомагає відтворити специфіку життя військових людей, а отже, має певне стилістичне навантаження. До слів військової тематики належать:

вербецирка – „призовний пункт”: *Да позавчора прийшло мені від нашої вербецирки письмо, щоб по величідні наново до супровіту ставиться, – хочуть, мабуть, мене назад у військо взяти* (Федьк., с. 425); порівн.: *вербецирка* – werbebezirk (Желех., с. 62);

супровіт [*супровітер, суперарбітріо*] – „вища військова комісія, вищий арбітраж”, вжитий Ю. Федьковичем у різних фонетичних формах: *Да позавчора прийшло мені від нашої вербецирки письмо, щоб по величідні наново до супровіту ставиться, – хочуть, мабуть, мене назад у військо взяти* (Федьк., с. 425); *Відтак знову мушу їхати до Чернівець, до супровітру. Може, ще скажуть німці служити?* (Федьк. с. 427); *Зрештов, віднині за місяць або і борше будемо ся видіти, бо я просив о пенсію, і на 3 п. м. Поїду з Фоляковським до Германиштадту до суперарбітріо..* (Федьк., с. 385); порівн.: *супровіт* – superarbitrierung (Желех., с. 937) – *супровіт* (Км., с. 494);

касарня – „казарма”: *З того часу я ніде ні до кого майже не виходив, жив лише з вояками, студіював їх і закохався в касарні* (Чайк., с. 60); порівн.: *касарня*, діал. – казарма (Федьк., Панч) (СУМ, IV, с. 114), нім. *die Kaserne* – казарма;

люф – „дуло вогнепальної зброї”: *вшехпольські юноши змагалися здемолювати український Академічний дім і повтікали лише перед люфами револьверів наших академіків (студентів університету)* (Чайк., с. 197); *люфа*, нім. – дуло в огнепальній зброї, що ним вилітає куля (СЧС, с. 239);

цугфір – „командир взводу”: *Ей! Коби ж ви уздріли нашого цугфіра Хрестика Ілаша, що се за парубок, то не соромили би-сьте ся ним, хоть собі з простого стану..* (Федьк., с. 403), порівн.: нім. *der Zugführer* – командир взводу (Км., с. 650).

У листах А. Чайковського вжито словосполучення *жити комісньою справою*, що має значення „жити на державному утриманні”: *Я не мав ніякої лекції і мусів жити комісньою справою, то лутше було мені здохнути* (Чайк., с. 59), а також іменник *комісник* – „солдатський хліб, печений спеціально для війська”: *Та я соромився часто так заходити, бо побачивши білий хліб і масло на столі, я трохи его не проковтнув, не вкרוївши. Розумієся, що по коміснику він мені дуже смакував, а мені соромно було перед людьми показувати, що я*

такий *лакомий* (Чайк., с. 60). Обидва слова, як зазначено в ЕСУМ, увійшли в українську мову з німецької через посередництво польської мови: **комісний** (у виразі *комісний хліб* „солдатський хліб”), **комісник**, нім. *der Kommiß* – армія, солдатчина, *das Kommißbrot* – солдатський хліб (ЕСУМ, 2, с. 538-539); порівн. *n. komišny* – призначений жовнірам, для війська; *n. komišniak* – чорний, разовий хліб, призначений для жовніра.

У західноукраїнському літературному мовленні німецькі запозичення активно вживалися у сфері офіційно-адміністративних стосунків. Ці лексичні одиниці головним чином були представлені семантичними кальками, які ввійшли в українську мову через посередництво польської мови. Їх особливість у тому, що вони „проникають у лексико-семантичну структуру питомого слова тієї мови, яка засвоює (запозичує) переносні значення чужомовного слова на асоціативній основі прямого денотативного значення слів-корелятивів мов взаємного контактування” [3, с. 88]. Прикладами семантичного калькування є дієслівні словосполучення:

розписати конкурс – „оголосити конкурс”: *От і тепер знов розписують конкурс на дві ... і сестра в страху, щоб єї знова не поминули* (Лепкий, с. 80); *А тепер якраз розписано конкурс на посаду учителя руської мови в семінари в Станіславові* (Лепкий, с. 168); *Дорога і високоповажана пані! Може, Вам відомо з „Діла”, що виділ Товариства руських жєницин в Станіславові розписав конкурс на повісті для дітей* (Коб., с. 277); нім. *eine Stelle ausschreiben* – оголосити конкурс, *ausschreiben* – виписувати [219, с. 89]; *n. rozpisać konkurs* – т. с.;

підпирати (що) – „підтримувати”: *намір бути руською писателькою не похвалювано, а бути німецькою писателькою підпирано би* (Коб., с. 275), **підперти** свого **чоловіка** (Чайк., с. 109); **підперти** ласкаво **прошенє** пана Рудакевича (і моє притім) (С. Рудн., с. 46); **попирати** (що) – підтримати: *Комітет повітовий независимий.. рішив тую кандидатуру при тих виборах посла соймового покласти і попирати* (Чайк., с. 48); *За те ж я маю право жадати, щоби руска суспільність мене попирала* (Чайк., с. 135); *Відтак став він попирати при виборах парламенту віденського до сейму кацапів* (Чайк., с. 196); *Конечний крім того каже, що поляки повинні поперти домагання русинів* (Лепкий, с. 69); нім. *unterstützen* – підтримати (ідею, кандидатуру), *stützen* – підпирати, підтримувати [3, с. 89]; *n. popierać, podpierać* – т. с.;

обсада – „зайняття вакантної посади”, **обсадити** – „зайняти вакантне місце”: *поміч в справі обсади руського лекторату в Кракові* (Лепкий, с. 34); *Може б Пан Радник Двора були ласкаві звернути увагу краєвого інспектора на обсаду учительського місця в Конюхах* (Лепкий, с. 153); *Тут в Києві так все обсажено, що навіть Клименко, Клепатський й інші сидять без праці* (ЕЯ, 1, А. Синяв., 1924, с. 477); нім. *Einsetzen* – призначити на посаду, саджати (про рослини) [4, с. 90]; *n. obsada* – 1) склад людей, колектив; 2) підбір складу (людей); *n. obsadzić* – 1) обсадити (чимось), 2) зайняти посаду, 3) призначити на посаду, укомплектувати штати;

перепасту – „не пройти атестацію”: *В жовтні сідає до учительського іспиту в Тернополі моя тітка, Анна Глібовицька, тая сама, що тогідь перепала* (Лепкий, с. 104); нім. *durchfallen* – розм. провалитися на іспитах, **fallen** – падати; *n. przepaść, przepadać* – 1) пропасти, зникнути, згубитися, 2) зазнати поразки, провалитися (МСБ, с. 254-255) та інші.

Доволі поширеним у західноукраїнському інтелігентському мовленні був прикметник **міродай(т)ний** – „впливовий, авторитетний”: *Костиha також її не біла, а се було міродайною підставою жалоби* (Чайк., с. 67); *Я змагався списати усе вірно. Ваша гадка буде для мене міродайною, а за Ваші уваги я Вам подякую* (Чайк., с. 154); порівн.: **міродайний** – впливовий, авторитетний; *n. miarodajny* – т. с. (МСБ, с. 205). На німецьке походження цього слова вказує І. Огієнко в „Українському стилістичному словнику”, де характеризує його як „кострубатий новотвір з недавнього часу – невдалий переклад нім. *massgebend*; по-укр. ліпше б: керуючий, провідний” (Сл. Ог., с. 230); порівн.: *n. massgebend* – авторитетний, компетентний, *das Maß* – міра, мірка, *geben* – давати.

Слова німецького походження, що позначають інтелектуальну сферу, представляє часто вживаний у листуванні іменник **штука** – 1) мистецтво, 2) твір, призначений для

постановки на театральній сцені, 3) твір, стаття, розвідка – у листах Лесі Українки, І. Франка, Б. Лепкого, А. Чайковського, С. Єфремова, М. Менцинського. „Словник української мови” подає лише значення „мистецтво” із позначкою *діалектне* і посиланням на твори В. Стефаніка, В. Мисика (СУМ, XI, с. 547). Той факт, що іменник **штука** трапляється переважно в мовленні західноукраїнської інтелігенції, ймовірно, став вирішальним для зарахування його до лексики, обмеженої певною територією. Однак у цьому випадку не враховано давності його вжитку, зокрема в текстах староукраїнської мови. Уривок із листа С. Єфремова є лише додатковим свідченням того, що іменник **штука** належить до слів давнього шару української лексики: *А разом з тим пропадає й сама підстава драматичної дії. З купіллю виплеснуто і дитину. Ця, як уживати давнішого терміну, не „штука”, а простісіньке собі штукарство* (Єфр., с. 36). Важливим доказом приналежності цієї лексичної одиниці до староукраїнської лексичної системи є „Лексикон...” П. Беринди: *наука любь цвиче(не), пи(л)но(сть), хоть, зы(ч)ливо(сть), ка(р)но(сть), любь штука, самоло(в)ка, подыстьє, хитрость, зрада, фортель, любь ремесло* (ЛБ, с. 142) і має значення „вправність, вміння в чомусь, хитрість”. У XIX ст. іменник **штука** в українській мові характеризувався вже ширшим набором лексико-семантичних відтінків, які, ймовірно, з’явилися внаслідок безпосереднього впливу польської мови, в якій іменник *sztuka* (від *нім.* *das Stück* – 1) кусник (хліба), 2) штука (театральна), п’еса, уривок (Км., с. 491), уживався для позначення різних видів мистецької діяльності. У західноукраїнському літературному мовленні, як свідчать МСБ, іменник **штука**¹ мав чотири значення: 1) мистецтво, 2) хист, 3) спосіб, лад, 4) мистецький твір, п’еса (музична чи драматична) – і представлений у текстах різного стильового спрямування – у художній літературі (О. Кобилянська „Земля”, „Impromptu phantasie”), у публікаціях чернівецької газети „Буковина”, що вміщували рецензії на різні театральні постановки чи просто висвітлювали культурно-мистецьке життя краю (МСБ, с. 403-404). Листування української інтелігенції дозволяє розширити подані в МСБ значення цього іменника, оскільки містить контексти, з яких випливають нові семантичні відтінки. У листах І. Франка іменник **штука** має значення „твір, стаття, розвідка”: *Je кілька штук до характеристики психологічного і інтелектуального стану наших поїв, – цікаві штуки..* (І. Франко, с. 8); *Про гімназію ја сьаду тими дньами писати і справді думају, ичо најлітше буде надрукувати штуку в Громаді, – мож буде розмахнутисья, т.ј. не в шир in de Frases aran, але вглуб* (Переписка, III, І. Франко, с. 48). У листі Б. Лепкого слово **штука** входить до складу офіційної назви – **Академія штук** – академія мистецтв: *Звідувався я в академії штук і казав мені секретар Цибульський, що там рішучо нема [портрета] Мазепи* (Лепкий, с. 32).

У „Щоденнику” С. Єфремова цей іменник вжитий у словосполученні **наплатати штук**, в якому під впливом дієслова **наплатати** виявляє негативні додаткові конотації – „написати неправдиву, брехливу статтю”: *Знов Грушевський... Не хотілося б мені торкатися цієї постаті, але старий капосник знов наплатав штук. В останній книзі „Україна” (1-2 за цей рік) маємо непідписану, але з виразними ознаками мови Грушевського статтю про Академію, статтю обурливу і змістом і тоном, брехливу й самохвальну до крайности* (Єфр., с. 209). Опозитивність семантичних відтінків у словах одного кореня **штук-**, позначені розвитком додаткових конотацій негативного змісту, спостерігаємо й щодо слова **штукарство**, яке вживається як антонім до іменника **штука** – „мистецтво” і виявляє значення „прийоми, розраховані на досягнення зовнішніх ефектів”: *До речі, від того ж кобзаря, крім Шевченка, записав мелодії на валік фонографу відомий музикант-фольклорист Ф. Колесса і видрукував їх у кн[изі] „Мелодії українських пісень” вид[авництва] 1910-1913 рр. та в „Матеріалах українських пісень”, т. XIII і т. XIV і коли порівнювати записи від руки кобзаря Шевченка з фонографічними записами Ф. Колесси, які припадають на той же час (1904-1905 рр.), то помітно штукарство і невірність записів кобзаря Шевченка* (Лебідь, 1938, с. 298). У контексті С. Єфремова іменником **штукарство** позначено театральні постановки, що, на думку автора, позбавленні мистецької ваги. При цьому спостерігаємо своєрідну гру слів, елементами якої виступають іменники **штука** і **штукарство**, які виявляють протилежні конотативні компоненти: *Це, як уживати*

давнішого терміну, не „штука”, а простісеньке собі *штукарство*. Нічого й згадувати, що од автора в цій курбасіяді лишилося дуже-дуже мало (Єфр., с. 36); порівн.: *штукарство*, розм. – 1) поведінка, витівки штукаря; 2) прийоми, розраховані на досягнення зовнішніх ефектів (СУМ, XI, с. 547).

Отже, важливим чинником, який визначав наявність німецькомовних запозичень в соціолекті української інтелігенції кінця XIX – початку XX ст., була давня історія їх функціонування у говірках південно-західного наріччя. Саме тому зафіксовані соціолектизми німецького походження в більшості випадків представляють мовлення представників західноукраїнської інтелігенції кінця XIX – початку XX ст. Запозиченню з німецької мови сприяло й контактування представників освіченої верстви з носіями мови, знання мови та ознайомлення з німецькомовними текстами. Це створювало підґрунтя для лексичних запозичень та семантичного калькування німецькомовних лексем для задоволення функціональних потреб української мови в адміністративній, економічній, юридичній, освітній, науковій та інших сферах. Важливою ознакою цих запозичень було те, що на українському мовному ґрунті вони розвивали свою лексико-семантичну структуру. Залучення більшого обсягу текстів, що представляють інтелігентське мовлення кінця XIX – початку XX ст., та глибше вивчення ролі іншомовних елементів у інтелігентському соціолекті дозволить окреслити джерела формування української літературної мови цього періоду. Такий ракурс, на нашу думку, є перспективним для подальших досліджень.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Ленець К. В., Пилинський М. М. Епістолярний стиль в історії нової української літературної мови / К. Ленець, М. Пилинський // Жанри і стилі в історії української літературної мови / Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні АН УРСР. – К.: Наук. думка, 1989. – С. 160-197.
2. Муромцева О. Г. Українсько-німецькі мовні контакти / О. Г. Муромцева, В. В. Скачкова // Українська мова : енцикл. – К.: Вид-во „Українська енциклопедія” ім. М. П. Бажана, 2004. – С. 682 – 683.
3. Ткач Л. Німецькі запозичення в українській літературній мові Буковини кінця XIX – початку XX ст. (дієслівні семантичні кальки) // Науковий вісник Чернівецького університету: Зб. наук. пр. Вип. 84: Германська філологія. – Чернівці: Рута, 2000. – С. 84-95.
4. Ткач Л. Українська літературна мова на Буковині в кінці XIX – на початку XX ст. / Л. Ткач. – Ч. 2. Джерела і соціокультурні чинники розвитку. – Чернівці: Книги – XXI, 2007. – 704 с.
5. Черкез І. Вплив церковнослов'янської традиції на формування соціолекту української інтелігенції кінця XIX – початку XX ст. (за епістолярними джерелами) / Інна Черкез // *Ucrainica VII. Současná ukrajinistika. Problémy jazyka, literatury a kultury: Sborník příspěvků z mezinárodní konference VIII. Olomoucké sympozium ukrajinistů střední a východní Evropy. Olomouc 25.-26.8.2016/ Acta universitatis Palackianae Olomucensis. Facultas philosophica. Philologica 104 – 2016.* – С. 259-264.
6. Черкез І. Іншомовна лексика латинського походження в українському епістолярії кінця XIX – початку XX ст. (до проблеми дослідження соціолекту) / Інна Черкез // Наукові записки НаУКМА. Філологічні науки. Том 60. – К.: Видавничий дім “Києво-Могилянська академія”, 2006. – С. 42-49.
7. Черкез І. Б. Українська мова в епістолярних текстах кінця XIX – початку XX ст. / Інна Черкез // Автореферат дисертації... канд. філол. наук. 10.02.01 – українська мова. – Чернівці, 2008. – 20 с.

УМОВНІ ПОЗНАЧЕННЯ

- Єфр.** – Єфремов С. О. Щоденники, 1923-1929. – К.: ЗАТ „Газета „Рада”, 1997. – 848 с. (Серія „Мемуари”).
- Коб.** – Кобилянська О. Твори. В 5 томах. – Т 5. За ситуаціями. Статті та спогади. Автобіографії. Листи / Упорядк., підготовка текстів та прим. канд. філол. наук Ф. Погребенника. – К.: Держлітвидав УРСР, 1963. – 768 с.
- Лебідь** – Лист В. Лебідя до Д. Яворницького // Епістолярна спадщина академіка Д. І. Яворницького. Вип. 1: Листи вчених до Д. І. Яворницького / Упоряд.: С. В. Абросимова та ін. – Дніпропетровськ: Гамалія, 1997. – 888 с.
- Лепкий** – „Журавлі повертаються...” З епістолярної спадщини Б. Лепкого. – Львів, 2001. – 920 с.
- Рудн.** – Листування Степана Рудницького / Упорядкування, вступна стаття, примітки П. Штойко. – Львів, 2006. – 435 с.
- Федьк.** – Федькович Ю. Твори. В двох томах. Том другий: I. Повісті та оповідання. II. Казки, байки, жарти. III. Драматичні твори. IV. Листи / Упоряд. текстів та приміт. М. Ф. Нечиталока. – К.: Державне видавництво художньої літератури, 1960. – 500 с.
- Франко** – Лист І. Франка до М. Драгоманова // Драгоманов М. П. Переписка / Зібрав і зладив М. Павлик. Т. III (1879-1881). – Чернівці, 1910. – 519+XI с.;
- Чайк.** – Андрій Чайковський. Спогади. Листи. Дослідження: У 3 т. / Упорядкування Б. З. Якимовича за участю З. Т. Грень, О. В. Седяра; Редкол.: Б. З. Якимович (голова) та ін. – Львів, 2002. – Т. 1. – 514 с.; Т. 2. – 468 с.; Т. 3. – 576 с.

ЛЕКСИКОГРАФІЧНІ ДЖЕРЕЛА

- ЕСУМ** – Етимологічний словник української мови: У 7 т.: Т. 2 (*Д-Копці*). – К.: Наук. думка, 1985. – 570 с.
- ГГкс** – Гуцульські говірки. Короткий словник. Відп. ред. Я. Закревська. – Львів, 1997. – 232 с.
- Желех.** – Желехівський Є. Малоруско-німецький словар Т. I (А-О); Т. II (П-Я). – Львів, 1882 – 1886. – 1117 с.
- Км.** – Кміцикевич В. і Спілка. Німецько-український словар. – Чернівці, 1912. – 672 с.

ЛБ – Беринда П. Лексикон словеноросійський. – К., 1627 (Надрук. з київського видання 1627 р. фотомех. способом) / Підгот. тексту і вступ. ст. В. В. Німчука). – К.: Наук. думка, 1961. – 272 с.

МСБ – Ткач Людмила. Українська літературна мова на Буковині в кінці XIX – на початку XX ст. Частина 1: Матеріали до словника. – Чернівці: Рута, 2000. – 408 с.

СБГ – Словник буковинських говірок / За заг. ред. Н. В. Гуйванюк. – Чернівці: Рута, 2005. – 688 с.

СУМ – Словник української мови. В 11-ти томах. – К.: Наук. думка, 1970 – 1980.

СЧС – Бойків І., Ізюмов О., Калишевський Г., Трохименко М. Словник чужомовних слів / Репринт з 2-го перероб. вид. 1955 р. – К.: Музей Івана Гончара, видавнича фірма „Родовід”, 1996. – 535 с.

Сл. Ог. – Огієнко І. Український стилістичний словник. – Львів, 1924. – 496 с. [Видання друге. – Вінніпег, 1978 р.].

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Інна Черкез – кандидат філологічних наук, завідувач кафедри педагогіки, психології та теорії управління освітою Інституту післядипломної педагогічної освіти Чернівецької області.

Наукові інтереси: історія української мови, історична соціолінгвістика, дослідження соціолекту української інтелігенції кінця XIX – початку XX ст.

УДК 811.112.2.

ЯЗЫКОВЫЕ ОСОБЕННОСТИ В РЕГИОНАХ ГЕРМАНИИ

Нина ВОРОНКОВА (Кропивницький, Украина)

Стаття присвячена темі діалектних відмінностей в різних регіонах Німеччини, історії їх виникнення, розвитку їх ролі в сучасному німецькому суспільстві. Подана порівняльна характеристика лексичних одиниць за їх вимовою, значенням, а також за інтонацією в реченні та наведені приклади. В статті також йдеться про перспективи існування діалектів та важливість літературної норми німецької мови.

Ключові слова: історія, діалектні відмінності, літературна мова, вимова, інтонація, лексика, територіальна приналежність.

В статье рассматривается тема диалектных различий в разных регионах Германии, истории их возникновения, развития их роли в современном немецком обществе. Дается сравнительная характеристика лексических единиц по их произношению, значению, а также по интонации в предложении и приведены примеры. Речь идет о перспективах существования диалектов и важности литературной нормы немецкого языка.

Ключевые слова: история, диалектные различия, литературный язык, произношение, интонация, лексика, территориальная принадлежность

In article the subject of dialect distinctions in different regions of Germany, history of their origin, development of their role in modern German society is considered. The comparative characteristic of lexical units on their pronunciation, meaning and also intonation in the sentence and examples are given. It is about the prospects of dialects existence and importance of literary standard of German.

Key words: history, dialect distinctions, literary language, pronunciation, intonation, vocabulary, territorial belonging.

Немецкий язык относится к германским языкам в составе индоевропейской семьи. Немецкий является родным языком примерно для 130 млн. человек в Германии, Австрии, Швейцарии, Люксембурге, Бельгии, Южном Тироле (Италия) или регулярно используемым как второй язык. Это родной язык для большей части населения Европейского Союза один из десяти популярнейших языков международного общения. Значительные группы немецкоязычного населения проживают в США, Канаде, Бразилии, Аргентине, России, Казахстане, Польше, Румынии и других странах. С момента возникновения немецкий язык постоянно подвергался и подвергается влиянию языков соседних и родственных стран. Большинство заимствований пришли из латинского языка. Это влияние является результатом господства римлян на территории Германии до 18 века. И лишь в 18 веке латынь утратила свою роль языка науки и обучения.

В Германии существует большое количество диалектов и региональных вариантов. Почти две тысячи лет назад, в 1-2 веке, на территории современной Германии проживали различные народы и племена, постоянно воевавшие друг с другом и стремившиеся захватить новые территории. В результате так называемого «великого переселения народов» племена двинулись с юга на север и расселились за пределами Альп, принеся с собой свой язык, свои диалектные различия. Самыми крупными группами племён, существовавшими в то время, были алеманы (Alemannen), баварцы (Bayern), швабы (Schwaben), тюрингийцы (Thüringen), гессы (Hessen), саксы (Sachsen) и фризы (Friesen). В процессе развития истории менялись границы княжеств и политических территорий. Например, на территории алеманов

находятся теперь земля Баден-Вюртемберг, западная часть Баварии, западная часть Австрии, часть Швейцарии, княжество Лихтенштейн, а также небольшая часть территории современной Франции, граничащая с Германией, – Эльзас. При этом немцы, проживающие сегодня на юге, могут понимать друг друга с гораздо меньшими трудностями, чем если бы берлинец пытался понять жителя Мюнхена. Диалектные различия в языке отражают, прежде всего, территориальную принадлежность его носителя. Диалекты имеют собственную «языковую систему», имеющую собственные правила и действующие параллельно с литературным языком. Есть местные диалекты, как в регионе Westeifel (Западный Айфель), на которых разговаривает и понимает его население в радиусе 30 километров. Другие диалекты, например, Бранденбургский, распространены на более широких территориях. Слово «диалект» произошло из греческого и означает «разговор и способ говорения отдельных групп». Римляне переняли слово из греческого и употребляли его в таком же значении. До конца периода средневековья языком профессоров, клерков и гуманистов был латинский. Народ же говорил на диалектах, в зависимости от места проживания, от региона.

Немецких диалекты объединены в три основные группы, распространенные на территории центральной Европы по направлению север–юг:

I. Niederdeutsch (Plattdeutsch, нижнегерманский)

1. Friesisch (фризский)
2. Niederfränkisch (нижнефранкский)
3. Niedersächsisch (нижнесаксонский)

II. Mitteldeutsch (среднегерманский)

1. Fränkisch (франкский) – подразделяется на несколько субдиалектов
2. Thüringisch (тюрингский)
3. Obersächsisch (верхнесаксонский)
4. Schlesisch (силезский)

III. Oberdeutsch (верхнегерманский – часто путают с Hochdeutsch)

1. Oberfränkisch (верхнефранкский) – подразделяется на несколько субдиалектов
2. Alemannisch (алеманский) – подразделяется на несколько субдиалектов
3. Bayerisch (баварский) – подразделяется на несколько субдиалектов

Причиной образования трех больших диалектических групп, характеризующихся разным произношением одних и тех же букв, послужило («Второе или старонемецкое перемещение звуков» – «Zweite Lautverschiebung»), возникшее в период с пятого по девятый века. В первую очередь, изменения в произношении коснулись согласных звуков p, t, k. В верхнегерманских диалектах произношение этих звуков изменялось в зависимости от расположения в слове: p на pf или ff; t на s, ss, z или tz; k на ch. В среднегерманской группе изменения звуков проходили в меньшей степени: например, житель Франкфурта скажет «Äppelwoi» вместо «Apfelwein» (яблочное вино). Таким образом, граница, разделяющая верхний немецкий и средний немецкий проходит на уровне разницы между «Appel» и «Apfel». Нижнегерманская группа диалектов (включая англосаксонский) вообще не характеризовалась звуковым перемещением. Поэтому разница между средним и нижним немецким проявляется на уровне «maken» – «machen». Таким образом, нижнегерманские диалекты менее дифференцированы с точки зрения перемещения звуков. Однако земли Мекленбург (Mecklenburg), Западная и Восточная Померания (West– East Pomerania), Бранденбург (Brandenburg) и Восточная Пруссия (East Prussia) имеют свои собственные диалектические варианты. На берегу реки Рур можно услышать вестфальский диалект (Westfälisch), 50 км восточнее – это уже остфальский (Ostfälisch), затем эльб–остфальский (Elb–Ostfälisch).

Чем же отличаются диалекты друг от друга?

На юге Германии в произношении слышится «sch» вместо «s». Особенно этим выделяется швабский диалект и произношение жителей Ройтлингена, Тюбингена, Констанца – области южнее Штуттгарта:

Du machst statt du machst, du kanscht statt du kannst.

Характерным признаком здесь являются уменьшительно-ласкательные суффиксы: Grüble, Leckerle, Weggle (Semmel)m Knöpfle, Spätzle.

В Баварии и в Баден-Вюрттемберг редко услышишь в качестве приветствия традиционного «Hallo». В качестве основного приветствия используется «Grüß Gott» или «Servus». В Австрии также популярно «Servus». На севере услышим просто и коротко – «Moin». В Швейцарии – «Grüessech», «Grüezi» und informell «Hoi». Приветствие «Guten Tag» свидетельствует о том, что это гость из другого региона или иностранец.

Жителей Кёльна и прилегающих областей можно узнать произношению фонемы «ch», как, например, в словах «wichtig», «regnerisch» в конце слова будет звучать одинаково, примерно как «вихьтихь, регнерихь».

Дальше к северу люди произносят «s» в конце слова как «t» – das – dat, was – wat, alles – allet.

Берлинский диалект известен своим «ick» (ich), «dat» – das:

Ick hab zu tun.

Da tut sich wat.

Dit is mir schnuppe (Das ist mir egal)

На берлинском диалекте разговаривают жители немецкой столицы, её окрестности и регион Бранденбург.

На среднегерманском и верхнегерманском диалектах разговаривает большее количество людей, чем на нижнегерманском. Понятие «диалект» появилось одновременно с понятием «Hochdeutsch», 250 лет назад, хотя сами диалекты намного старше. В отличие от диалектов литературный немецкий объединяет все территории и доступен всем. Начало развития литературного немецкого связано с именем Мартина Лютера (1483-1546), который первым перевёл Библию на немецкий язык. Следующим фактором, способствующим распространению литературного немецкого, было изобретение книгопечатания Гутенбергом. Благодаря новой технике книгопечатания переведённая на немецкий язык библия стала доступной большому количеству населения). В последующие века после Лютера и Гутенберга важную роль в истории Германии и её языка сыграла Пруссия, северная часть страны. Важными центрами были Ганновер и Брауншвайг. Язык, на котором разговаривали в этих регионах, выполнял функцию образцового не только на этих территориях, но и за пределами. Языковые варианты других регионов географически оставались ограниченными.

Сегодня представители старшего поколения как в сельской местности, так и в больших городах разговаривают часто на диалекте, молодёжный язык в больших городах разных регионов имеет теперь меньше различий, чем раньше. Молодые люди понимают наречие своего региона, но под влиянием средств массовой информации всё меньше пользуются диалектом. Способствует этому и то, что в Германии много эмигрантов, которые в первую очередь изучают литературный немецкий язык. Так что, быт и язык особенно больших городов отличается сегодня не существенно. К тому же в последние годы в современном немецком языке сформировалась ещё одна совершенно новая языковая норма «Денглиш», содержащая большое количество лексических единиц из английского языка. Это языковое явление дискутируется и обсуждается. Особенно люди старшего возраста не желают мириться с тем, что они должны покупать билет не «am Fahrkartenschalter», а «am Ticket-Counter».

К регионам, где больше говорят на диалектах, относится южная часть Германии, Австрия, Швейцария. Но не следует считать, что диалекты в Германии вымирают. Во многих городах существуют курсы, где их преподают. Многие музыкальные группы представляют культуру своего региона, исполняя преимущественно музыкальные произведения на местном диалекте.

Как утверждает языковед Штефан Ельпас, особенно Швейцарии вымирание диалектов не грозит, в Германии, как уже отмечалось, есть тенденция к тому, что молодёжь пользуется наречием реже. Относительно Австрии нет единого утверждения – да или нет. Ситуация исследуется.

Современный разговорный немецкий язык является своего рода синтезом литературного и диалектов. В официальных учреждениях, на деловых переговорах и в средствах массовой информации используется исключительно Standarddeutsch, Hochdeutsch.

БИБЛІОГРАФІЯ

1. Девкин В.Д. Особенности немецкой разговорной речи / В.Д. Девкин. – Москва, 1965. – 318 с.
2. Домашнев А. И. Особенности диалектно-литературного взаимодействия в национальных вариантах немецкого языка / А. И. Домашнев, Л. Т. Копчук // Лексика и лексикография. – М. : 2000. – С. 85 – 96.
3. Домашнев А.И. Современный немецкий язык в его национальных вариантах/ Домашнев А.И. – М. Наука, 1983. – 232 с.
4. Жирмунский В.М. История немецкого языка/ Жирмунский В.М. – М., 1948 – 300 с.
5. <http://www.spiegel.de/spiegel/Ausgabe/1/2017>
6. <http://de.wikipedia.org/wiki/Kölsch>
7. Christa Bhatt, Alice Herrwegen: Das Kölsche Wörterbuch. 2. Auflage / J.P. Bachem Verlag. – Köln 2005
8. Hilpert, Silke, Robert, Anne Schritte international 6 / Hueber Verlag 2013. – S.70
9. Perlmann-Balme, Michaela Sicher B2.2 / Hueber Verlag – 2014. – S.168

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Ніна Воронкова – старший викладач кафедри германської філології Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка.

Наукові інтереси: особливості сучасної англійської мови, інтерпретація художнього тексту.

УДК 81'276

ЗАГАЛЬНОТЕОРЕТИЧНЕ ВИВЧЕННЯ ЖАРГОНУ В СОЦІОЛІНГВІСТИЦІ ХІХ СТ.

Марина РУДЕНКО (Слов'янськ, Україна)

У статті розглядається питання загальнотеоретичного вивчення жаргону в соціолінгвістиці ХІХ ст. Дослідження виконано на матеріалах європейських та американських авторів ХІХ – ХХІ ст. Жаргон проаналізовано з урахуванням віку його носіїв, особливостей і традицій національних мов, історичних умов. Значну увагу приділено розгляду жаргону молоді, школярського, кримінального. Досліджено еволюцію жаргону та поглядів авторів на зазначене мовне явище в ХІХ ст. та відносно попередніх періодів. Проаналізовано лексичні джерела жаргону, способи творення, тематичний склад жаргонної лексики, її регіональні особливості тощо. Проблема загальнотеоретичного вивчення жаргону розглянуто в лінгвістично-історичному аспекті.

Ключові слова: жаргон, жаргонізм, буршеська мова, бурсацько-семинарський жаргон, молодіжний жаргон, лексикографія.

В статье рассматривается вопрос общетеоретического изучения жаргона в социолингвистике ХІХ в. Исследование выполнено на материалах европейских и американских авторов ХІХ – ХХІ вв. Жаргон проанализировано с учетом возраста его носителей, особенностей и традиций национальных языков, исторических условий. Значительное внимание уделено рассмотрению жаргона молодежи, школьного, криминального. Исследовано эволюцию жаргона и взглядов авторов на указанное речевое явление в ХІХ в. и относительно предшествующих периодов. Проанализировано лексические источники жаргона, способы создания, тематический состав жаргонной лексики, ее региональные особенности и т. п. Проблема общетеоретического изучения жаргона рассмотрено в лингвистико-историческом аспекте.

Ключевые слова: жаргон, жаргонизм, буршеский язык, бурсацко-семинарский жаргон, молодежный жаргон, лексикография.

The item of the general theoretical study of jargon in sociolinguistics of the ХІХ century is distinguished in the article. The study is done according to the materials of European and American authors of the ХІХ – ХХІ centuries. Jargon is analyzed by age of its native speakers, peculiarities and traditions of national languages, historical conditions. Significant attention is paid to the consideration of youth, school and criminal jargon. The evolution of jargon and authors' views on the language phenomenon in the ХІХ century and with regard to the previous periods is investigated. Lexical sources of jargon, ways of its creation, theme composition of jargon vocabulary, its regional peculiarities, etc. are analyzed. The problem of general theoretical jargon study is considered in lingua historical graphical aspect.

Key words: jargon, slang words, bursh language, seminary jargon, youth jargon, lexicography.

Вивчення жаргону має багату історію і, як і раніше, зазначений феномен привертає увагу лінгвістів. Це зумовлено широкими можливостями жаргону в плані збагачення мови, його особливостями в національних мовах, відсутністю сталих критеріїв і оцінок. Особливий інтерес представляє жаргон минулих років у зв'язку з дефіцитом відповідних досліджень. Ось чому питання загальнотеоретичного вивчення жаргону в соціолінгвістиці ХІХ ст. є актуальним.

У працях закордонних і вітчизняних лінгвістів, публіцистів та письменників, на які ми спираємося, розглядаються важливі теоретичні і практичні проблеми вивчення жаргону в європейській та американській лінгвістиці XIX ст. Із числа останніх досліджень і публікацій на особливу увагу заслуговують праці О. А. Аніщенко (2007; 2009), О. Т. Ліпатова (2010), М. Ю. Россихіної (2009; 2012; 2014), Г. В. Рябичкіної (2009; 2012), Л. О. Ставицької (2005), Г. В. Цибулевської (2005), В. В. Шаповала (2006). Зокрема, дослідили: М. Ю. Россихіна – буршеську мову в Німеччині, молодіжний жаргон в російській лексикографії [9; 10; 11]; Г. В. Рябичкіна – жаргон на англомовному і російськомовному ґрунті [12; 13; 14]; Л. О. Ставицька – бурсацько-семінарський жаргон в Україні [15].

Дякуючи вищезазначеним дослідженням соціальна діалектологія помітно просунулася вперед у вивченні жаргону XIX ст. Разом з тим, аналіз свідчить, що на цей момент вказану проблему в науковій літературі відображено недостатньо.

За мету статті поставлено розкриття поглядів мовознавців XIX – XXI ст. щодо загальнотеоретичного вивчення жаргону в соціолінгвістиці XIX ст. Мета дослідження конкретизується в таких завданнях: 1) зробити лінгвоісторіографічний огляд праць, в яких досліджено загальнотеоретичні питання жаргону; 2) систематизувати відповідні наукові здобутки зарубіжних і вітчизняних науковців; 3) проаналізувати теоретичні питання з дослідження жаргону і зробити відповідні висновки; 4) виявити перспективи подальшого дослідження жаргону в лінгвістиці XIX ст.

Жаргон – могутній і важливий шар збагачення мови з давньою історією. Наявність жаргонів у XIX ст. найбільше характерна для німецької, французької, англійської, російської, української мов.

У Німеччині в XIX ст. молодіжний жаргон використовувала в мові винятково учнівська молодь [11, с. 375]. Аж до 1850 р. мова німецької учнівської молоді називалася буршеською (від нім. *Bursch* «студент; молода людина, яка займається науками») [22, s. 2, цит. за: 9, с. 107].

Перша половина XIX ст. в німецькій лексикографії ознаменувалася появою цілої низки словників буршеської мови, поки ще слабких [10, с. 284]. Кроком вперед став словник К. А. Раготського [24]. На відміну від попередніх авторів К. А. Раготський вказує на семантичні різниці у використанні окремих жаргонізмів, зокрема, розрізняє повну і неповну синонімію. Вперше вказує на енантіосемію жаргонізмів, явище, таке поширене в сучасній німецькій молодіжній мові [10, с. 285 – 286].

Найбільшим за кількістю жаргонної лексики є «*Burschicoses Wörterbuch*» І. Фольмана [26, цит. за: 9, с. 108]. У словнику об'єднана мова студентів Берліна, Цюріха, Лейпцига і Мюнхена [10, с. 286].

С. Р. Шухардт у передмові до свого лексикону «*Studentikoses Conversationslexicon*» пояснює багатство і різноманітність буршеської лексики тим, що в складі студентства панує різноманіття представників: принци, сини селян, мільйонери й ті, кому ледве вистачає на хліб [25, цит. за: 10, с. 285].

В основі буршеського (історичного студентського) жаргону лежать діалектизми, арготизми і іншомовні запозичення. Особливо значний вплив латинської, грецької і французької мов, нерідкі також макаронічні утворення, що представляють собою суміш німецької з латинською і грецькою. З нормативної мови лексика в студентський жаргон поступає шляхом метафоризації [9, с. 141 – 142, 153, 170; 11, с. 377].

У XIX ст. серед молодіжної лексики зустрічаються жаргонні лексичні одиниці регіональної належності [27, цит. за: 10, с. 285; 26, s. 81, 110, 279, 280, цит. за: 9, с. 111; 10, с. 287]; молодіжна лексика відзначається багатозначністю [26, s. 48, цит. за: 9, с. 111; 10, с. 287; 22, s. 81, 77, цит. за: 9, с. 114], прозорістю [27, цит. за: 10, с. 285; 20, цит. за: 7, с. 52]. Доля жаргонізмів неоднакова (одні використовуються тривалий час, інші – швидко зникають) [10, с. 288]. Це свідчить про те, що студентська мова дуже рухомий шар лексики німецької мови [22, цит. за: 9, с. 114 – 115]. Вже на початку XIX ст. лексика в словниках історичної німецької студентської і шкільної мови розподілена за тематичними групами [21, цит. за: 10, с. 284; 11, с. 375 – 376; 20, цит. за: 7, с. 53].

Незважаючи на велику кількість жаргонних найменувань для явищ, негативних з точки зору моралі і суспільної думки, молодіжна мова в XIX ст. залишалася позитивною [11, с. 376].

На французькому мовному ґрунті матеріалів, що свідчать про дослідження жаргону в XIX ст. відомо небагато, але звертає на себе увагу та обставина, що французькі письменники XIX ст. активно застосовували жаргонну лексику в своїх творах. В. Гюго використав жаргон в історичному романі «Собор Парижской Богоматери» (1831), в романі «Отверженные» (1862) автор описує арго паризького дна. Ежен Сю використав жаргон в романі «Парижские тайны» (1842 – 1843 гг.) [18, с. 50].

Одними з перших дослідників англійського лексичного субстандарту були лексикографи [13, с. 9]. У XIX ст. на англійському ґрунті жаргонізм зареєстровані: в анонімному словнику «Gradus ad Cantabrigiam» (1803; 1824) (перший досвід лексикографічного опису конкретного корпоративного жаргону) [13, с. 148 – 154]; в анонімному словнику «Lexicon Balatronicum» (1811) (жаргон ув'язнених) [13, с. 161 – 168]; в журналі «Voxiana» П. Ігана (1818 – 1824) (спортивний жаргон) [14, с. 18 – 26]; в словнику П. Ігана «Grose's Classical Dictionary of the Vulgar Tongue» (1823) (жаргон) [12, с. 108 – 110]; в словнику Дьюкейнджа Англікуса «The Vulgar Tongue» (1857) (професійні і корпоративні жаргони) [13, с. 215 – 224, 254].

Наприкінці XVIII – на протязі XIX ст. нестандартна лексика знаходить відображення в працях найбільш видатних англійських лексикографів – укладачів субстандартних словників Ф. Гроуза (1785), Дж. К. Хоттена (1859), Г. Баумана (1887), А. Барера і Ч. Г. Леланда (1889 – 1890), Дж. С. Фармера і У. Е. Хенлі (1890 – 1904) [12, с. 81, 159 – 163; 13, с. 117]. Найбільш значущими для осмислення проблем субстандартної лексики XIX ст. уявляються думки і ідеї Ф. Гроуза і Дж. К. Хоттена [13, с. 117].

Дж. К. Хоттен у словнику «The slang dictionary» (1859) відобразив такі жаргони: 1) соціально-професійні: (військово-) морський, військовий, театральний, друкарів, юристів; 2) соціально-корпоративні: університетський, шкільний, злодійський, боксерський, бродяг, парламентський та ін. [13, с. 242 – 244].

Е. Партрідж звертає увагу на оцінку жаргону, яку дав Дж. К. Хоттен (1859): «Дж. К. Хоттен висміює жаргон мистецтва, але, ... в той же час, він признається, що нелегко знайти термін, такий же легкодоступний для освічених читачів, як прийнятий самим артистом. При правильному використанні такі термінології допустимі» [23, р. 166 – 167].

Розвиваючи свої погляди на кент і сленг, Дж. К. Хоттен значно просунувся вперед по відношенню до Ф. Гроуза в розумінні сленгу і суміжних форм. Зокрема, виділив сленг, що використовується «суспільством» – більшістю носіїв англійської мови всіх шарів суспільства (не називаючи його загальним сленгом), і сленг різних професій, занять і груп (не називаючи його спеціальним сленгом) [13, с. 125; 12, с. 159].

Г. Бауман (1887) виділяє в сфері низького сленгу: 1) мову, або жаргон, солдат; 2) мову матросів і моряків [12, с. 90].

У двохтомному словнику А. Барера і Ч. Г. Леланда (1889 – 1890) наведено значний обсяг субстандартної лексики, зокрема жаргони: 1) соціально-професійні: морський, військовий, жерстяників, кравців; 2) соціально-корпоративні: університетів, шкільний, злодійський, тюремний [12, с. 117 – 121].

Семитомний словник Дж. С. Фармера і У. Е. Хенлі «Slang and its Analogues» (1890 – 1904) займає значне місце серед словників англійської субстандартної лексикографії [12, с. 163]. Словник містить такі жаргони: 1) загальний жаргон або сленг; 2) соціально-професійні: морський, військовий, комерційний, біржі, театральний; 3) соціально-корпоративні: університетів, шкільний, злодійський, боксерський, проститутток, бродяг [12, с. 121 – 125].

У XIX ст. жаргон було зафіксовано в низці англійських видань США.

У 1851 р. Бенджамін Г. Хол видає на американському мовному ґрунті книгу «A Collection of College Words and Customs», в якій наведено, поряд з університетськими термінами, список університетського жаргону США, Німеччини. Тим самим, англійський

університетський жаргон збагатився університетським жаргоном США [12, прилож., с. 99 – 100; 13, с. 154 – 155].

У 1859 Дж. Метсел опублікував свій словник «Vocabulum». Це перший значний тлумачний довідник англomовного лексичного субстандарту на американському ґрунті, в якому більша частина зареєстрованого матеріалу перенесена з деякою адаптацією з британської лінгвокультури в етнолінгвокультуру США і доповнена вельми великим та цікавим американським матеріалом. Крім кенту і сленгу в словнику зафіксовані професійно-корпоративні жаргони: 1) гравців в азартні ігри (gamblers), 2) більярдистів (billiard-players), 3) брокерів (brokers) і 4) боксерів (pugilists) [13, с. 225 – 233].

У Росії вперше спроба описати і класифікувати жаргонну лексику була представлена в словнику «Материалы для сравнительного и объяснительного словаря русского языка и других славянских наречий» С. Микуцького (1832). Достатньо значущі тлумачні словники власне лексичного просторіччя з'явилися в середині XIX ст. [12, с. 34]. Кінець XIX – початок XX ст. характеризується сполученням лексикографічних робіт і теоретичних досліджень некодифікованих різновидів мови в русистиці [17, с. 10].

В. І. Даль склав кілька значних рукописних глосаріїв і словників російського лексичного просторіччя і умовно-професійних жаргонів (1850-і; 1842 – 1854 та ін.) [12, с. 52–53].

У 1840-і – 1850-і рр. у студіях В. І. Даля намітився перехід, у понятійно-термінологічному відношенні, від вивчення «офенської мови» до «музики» – «мови» злодіїв і «мазуриків», що супроводжується змінами в позначенні цих форм. Спочатку ці лексикони іменувалися «локалізованими» термінами: «аламанська», «ламанська», «галівонська» і «кантюжна» мови як територіально-діалектні різновиди мови офеней, що володіють комунікативно-езотеричною функцією, але відрізняються лексично – місцевими «додатками» і соціумом своїх носіїв – професійних бідних. Потім ці лексикони почали називатися «байковою мовою» злодіїв і «мазуриків», локалізованою в якості міського напівдіалекта, що має лексичну спільність з офенською мовою. Разом з названими вище формами в науковий ужиток В. І. Далем були введені терміни і поняття «жаргон» і «просторіччя», хоч і без роз'яснення їх зв'язку з офенською мовою і злодійською «музикою» [12, с. 77].

Перші свідчення про мову різних груп кримінального світу знаходимо у В. І. Даля (1842 – 1854; Толк. слов. 1863), в анонімному глосарії «Собрание выражений и фраз, употребляемых в разговоре Санкт-Петербургскими мошенниками» (1859), в романі Вс. Крестовського «Петербургские трущобы» (1864 – 1866), в «Записках Ивана Дмитриевича Путилина» і глосарії (1897, 1904), де наводиться біля 150 слів аргю петербурзьких шахраїв 60-х років XIX ст., в книзі С. В. Максимова «Сибирь и каторга» (1871), і в книзі Н. М. Ядрінцева «Русская община в тюрьме и ссылке» (1872), в глосарії Н. Смирнова (1899). Тут повідомляються деякі дані і наводиться невелика кількість словникового матеріалу «музики» або «байкової мови» злодіїв і шахраїв і тюремної мови [16, с. 131–132; 12, с. 56–57, 78–80].

Глосарій Н. Смирнова (1899) – соціолексикографічно це вже більш інформативний список просторічних лексичних одиниць, що відносяться до російського злодійського аргю і жаргону шахраїв [12, с. 65–70].

І. О. Бодуен де Куртене (1908) зробив перший достатньо глибокий соціолінгвістичний і соціолексикологічний аналіз «блатної музики» кінця XIX ст., виявивши низку рис цієї мовної форми [12, с. 163 – 164].

В. І. Лебедев (1909) розвив соціолінгвістичні думки І. О. Бодуена де Куртене щодо «блатної музики» в своїх соціолексикологічних ідеях відносно злодійського жаргону кінця XIX – початку XX ст. як про природний результат розвитку російської мови, обумовлений необхідністю особливого лексикону для обслуговування спілкування злодіїв і злочинців різних «мастей» [12, с. 164 – 165].

Не одну сотню років в російській мовній практиці існує молодіжний жаргон, що відрізняється новизною і експресією [2, с. 108, цит. за: 8, с. 57 – 58]. Бурсацькі елементи містяться у В. Т. Наріжного в його «Бурсаке» (1824) [8, с. 58 – 59], у М. В. Гоголя в «Тарасе Бульбе» (1834) і особливо в «Вие» (1835) [8, с. 59 – 60]. Наприкінці XIX ст. автори

літературних і мемуарних творів частіше звертаються до терміну *жаргон* – бурсацький, кадетський, гімназичний, інститутський, училищний та ін. [2, с. 109 – 111, цит. за: 8, с. 61].

У XIX ст. на території Росії виділявся шкільний жаргон. У складі шкільного жаргону XIX ст. виділяється лексика, яка надійшла з нормативної мови шляхом метафоричного переносу і словотвірної деривації, а також запозичення з латинської, грецької, французької і німецької мов [1, цит. за: 9, с. 104].

Одним з перших документів, де зареєстрована субстандартна лексика учнів, зрозуміла лише ознайомленим, є «Очерки бурсь» М. Г. Помяловського (1863) [9, с. 57 – 58, 43; 3, с. 32].

Свою мову в XIX ст. мали і студенти. Формування російського студентського жаргону проходило під впливом німецької мови, про що свідчать численні запозичення з неї [1, с. 290–291, 23, цит. за: 9, с. 59–60].

Російський шкільний жаргон в перший період свого становлення формується на базі національної мови, використовуючи лише семантико-словотвірні елементи стародавніх мов. У подальшому основними шляхами поповнення молодіжного жаргону в XIX – на початку XX ст. є: метафоризація загальнонародної російської лексики, словотвірна деривація, запозичення з аргю і іноземних мов [9, с. 106, 169].

Шкільний жаргон XIX ст. відзначається тематичною спрямованістю [9, с. 71].

В Україні в кінці XVIII – впродовж XIX ст. побутував бурсацько-семінарський жаргон. Цей соціолект, з одного боку, увібрав багатства з народнорозмовного джерела української мови, а з другого – засвідчив питомі ознаки українського жаргоновживання, його лексики, словотворення та образного словоперетворення у ретроспективі та перспективі розвитку молодіжної субмови, жаргонізованого мовлення [15, с. 114, 140].

Л. О. Ставицька вважає, що джерел вивчення бурсацько-семінарського жаргону небагато: роман А. Свидницького «Люборацькі» (1886) [15, с. 115 – 116], Й. Дзензелівський [5, цит. за: 15, с. 116; 6; 19]. Наведений у Й. Дзензелівського вокабуляр містить близько 60 жаргонізмів [5, цит. за: 15, с. 116]. О. Т. Горбач із того-таки роману А. Свидницького вичленовує 110 арготизмів [4, цит. за: 15, с. 116].

Лексичною підвалиною формування бурсацького соціолекту були: народно-розмовна та книжна українська мова; російська мова, яка панувала у системі навчання і виховання; іноземні мови. Разом із тим, як і кожне корпоративно-групове мовне утворення, цей соціолект виробив свою, зрозумілу тільки йому підсистему жаргонних номінацій із затемненими словотвірними-мотиваційними зв'язками. Відзначається чимала кількість різнотипних оригінальних, фразеологічних одиниць, перифраз, що є набуток власне аналізованого соціолекту і засвідчують почуття гумору його носіїв та неабиякі лінгвокреативні здібності [15, с. 134].

Одне з центральних місць у системі соціолектів української національної мови посідає кримінальний жаргон XIX ст. Л. О. Ставицька виділяє дві мовні стихії побутування кримінального жаргону в Україні: 1) західноукраїнський кримінальний жаргон, тісно пов'язаний з польським, чеським та німецько-їдиш; 2) кримінальний жаргон Центральної та Східної України, пов'язаний із відповідним жаргоном російських міст чи Сибіру [15, с. 171].

Отже, жаргон XIX ст. нами розглянуто в лінгвістично-історіографічному аспекті. У зазначений період жаргон широко використовувався молоддю, школярами, кримінальними елементами. Аналіз свідчить про еволюцію жаргону та поглядів авторів на зазначене мовне явище в XIX ст. та відносно попередніх періодів. У XIX ст. жаргон вивчається в основному лексикографами, але вже деякими авторами робляться спроби дослідити лексичні джерела жаргону, способи творення, тематичний склад жаргонної лексики, її регіональні особливості тощо. Поряд з наявними позитивними моментами в дослідженні жаргону XIX ст., маємо ряд невирішених питань. Бракує досліджень, що узагальнюють питання вивчення жаргону в соціолінгвістиці XIX ст. У різних лінгвістиках спостерігаються істотні відмінності в поглядах на жаргон, його розуміння; ці питання не вивчаються комплексно, на матеріалі різних мов, в історичному розвитку. Зазначена проблематика недостатньо відображена в працях сучасних зарубіжних і вітчизняних лінгвістів.

Перспективи подальших досліджень з проблеми вивчення жаргону XIX ст. ми вбачаємо в систематизації наукових поглядів мовознавців на зазначене мовне явище, подальшому розширенні кола досліджуваних мов, в яких поширено жаргон, продовженні вивчення праць відповідних авторів у лінгвіоісторіографічному аспекті.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Анищенко О. А. Словарь русского школьного жаргона XIX века / О. А. Анищенко. – М. : Эллис, 2007. – 368 с.
2. Анищенко О. А. Эволюция обозначения молодежной речи : от технического языка до жаргона / О. А. Анищенко // Вопросы языкознания. – 2009. – № 2. – С. 108 – 116.
3. Береговская Э. М. Молодежный сленг : формирование и функционирование / Э. М. Береговская // Вопросы языкознания. – 1996. – № 3. – С. 32 – 41.
4. Горбач О. Аргю українських школярів і студентів / О. Горбач // Наукові Записки Українського Вільного Університету. – Мюнхен, 1964 – 1966. – № 8. – С. 3 – 55.
5. Дзєндзелівський Й. Український бурсацько-семінарський жаргон середини XIX ст. На матеріалах повісті «Люборацькі» А. Свидницького / Й. Дзєндзелівський // Дзєндзелівський Й. Українське і слов'янське мовознавство : збірник праць. – Львів : Наукове товариство ім. Т. Г. Шевченка, 1996. – С. 353 – 359.
6. Дзєндзелівський Й. Дослідження К. В. Широцьким жаргону учнів Кам'янець-Подільської духовної семінарії / Й. Дзєндзелівський // Збірник Харківського історико-філологічного товариства. Нова серія. – Харків, 1998. – Т. 6. – С. 167 – 174.
7. Крючкова Т. Б. Зарубежная социолінгвістика / Т. Б. Крючкова, Б. П. Нарумов. – М. : Наука, 1991. – 157 с.
8. Липатов А. Т. Сленг как проблема социолінгвістики : [монографія] / А. Т. Липатов. – М. : Эллис, 2010. – 318 с.
9. Россихина М. Ю. Молодежный жаргон в русской и немецкой лексикографии XIX – XXI вв. : дис. ... канд. филол. наук : 10.02.01, 10.02.19 / М. Ю. Россихина. – Брянск, 2009. – 281 с.
10. Россихина М. Ю. Немецкий буршеский язык в лексикографических источниках первой половины XIX века / М. Ю. Россихина // Вестник Брянского государственного университета. – 2012. – Вып. № 2. – С. 284 – 288.
11. Россихина М. Ю. Немецкий молодежный жаргон XIX и XXI веков: семантические и словообразовательные параллели / М. Ю. Россихина // Вестник Брянского государственного университета. – 2014. – Вып. № 2. – С. 375 – 379.
12. Рябичкина Г. В. Проблемы субстандартной лексикографии английского и русского языков : теоретический и прикладной аспекты : дис. ... доктора филол. наук : 10.02.20 / Г. В. Рябичкина. – Пятигорск, 2009а. – 503 с.
13. Рябичкина Г. В. Английская субстандартная лексикография (середина XVI – середина XIX в.) : [монографія] / Г. В. Рябичкина. – Астрахань : Издательский дом Астраханский университет, 2009б. – 274 с.
14. Рябичкина Г. В. Английский сленг и кэнт первой четверти XIX века (на примере анализа произведений П. Игана) / Г. В. Рябичкина // Язык и культура. – 2012. – № 2. – С. 18 – 26.
15. Ставицька Л. О. Аргю, жаргон, сленг : Соціальна диференціація української мови / Л. О. Ставицька. – К. : Критика, 2005. – 464 с.
16. Стратен В. В. Аргю и арготизмы / В. В. Стратен // Известия комиссии по русскому языку. – Л. : АН СССР, 1931. – Т. 1. – С. 111 – 147.
17. Цыбулевская А. В. Эмотивный арготический лексикон : дис. ... канд. филол. наук : 10.02.19 / А. В. Цыбулевская. – Ставрополь, 2005. – 176 с.
18. Шаповал В. В. Миф об аргю / В. В. Шаповал // Родина. – М., 2006. – С. 48 – 52.
19. Широцький К. Бурсацький жаргон української мови на Поділю / К. Широцький // Збірник Харківського історико-філологічного товариства. Нова серія. – Харків, 1998. – Т. 6. – С. 175 – 180.
20. David B. Jugendsprache zwischen Tradition und Fortschritt. Ein aktuelles Phänomen im historischen Vergleich / B. David. – Alsbach : Leuchtturm, 1987. – 448 s.
21. Kloß G. F. Das Idiotikon der Burschensprache (von 1808) / G. F. Kloß. – Frankfurt a. M., 1931. – 46 s.
22. Kluge F. Deutsche Studentensprache / F. Kluge. – Straßburg : Verlag Karl J. Trübner, 1895. – X, 136 s.
23. Partridge E. Usage and Abuse : A Guide to Good English / E. Partridge. – Penguin Books, 1999. – 401 p.
24. Ragotzky C. A. Der flotte Bursch oder Neueste durchaus vollständige Sammlung von sämtlichen jetzt gebräuchlichsten burschicosen Redensarten und Wörtern / C. A. Ragotzky. – Leipzig : Wilhelm Nauck, 1831 // Henne H., Objartel G. (Hrsg.) Bibliothek zur historischen Studenten- und Schülersprache. – Berlin / New York, 1984. – Bd. 3. – S. 191 – 304.
25. Schuchardt C. R. Studentikoses Conversationslexicon oder Leben, Sitten, Einrichtungen, Verhältnisse und Redensarten der Studenten, beschrieben, erklärt und alphabetisch geordnet / C. R. Schuchardt. – Leipzig : Paul Friedrich Vogel, 1825. – 72 s.
26. Vollmann J. Burschicoses Wörterbuch / J. Vollmann. – Ragaz : Unteregger, 1846. – Bd. 1 – 2. – 520 s.
27. Wallis D. L. Gebräuchliste Ausdrücke und Redensarten der Studenten. In: Der Göttinger Student oder Bemerkungen, Ratschläge und Belehrungen über Göttingen und das Studentenleben auf der Georgia Augusta / D. L. Wallis. – Göttingen, 1813 // Henne H., Objartel G. (Hrsg.) Bibliothek zur historischen Studenten und Schülersprache. – Berlin / New York, 1984. – Bd. 3. – S. 46 – 97.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Марина Руденко – аспірант кафедри германської та слов'янської філології Державного вищого навчального закладу «Донбаський державний педагогічний університет», м. Слов'янськ.

Наукові інтереси: соціальні діалекти; дослідження аргю, жаргону, сленгу в європейському та американському мовознавстві в лінгвіоісторіографічному аспекті (XIX – XXI ст.).

МЕТОДИЧНІ АСПЕКТИ ФАХОВОЇ ПІДГОТОВКИ СУЧАСНОГО ВЧИТЕЛЯ ІНОЗЕМНИХ МОВ, ПЕРЕКЛАДАЧА ТА ФАХІВЦЯ З ПРИКЛАДНОЇ ЛІНГВІСТИКИ

УДК 378+372.8

СУЧАСНІ ЗАСОБИ ФОРМУВАННЯ ІНШОМОВНОЇ КОМУНІКАТИВНОЇ Й МЕТОДИЧНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ

Оксана БІГИЧ (Київ, Україна)

У статті представлено аналітичний огляд одного зі складників системи навчання іноземних мов і культур – сучасних засобів формування іншомовної комунікативної компетентності, а також методичної компетентності вчителя / викладача іноземної мови. Огляд здійснено за результатами аналізу науково-методичних досліджень, зокрема виконаних авторкою статті й під її керівництвом з 2006 по 2016 рік.

Засоби формування іншомовної комунікативної й методичної компетентності співвіднесено з сучасними технологіями навчання іноземних мов і культур. Виявлено тенденції використання й розроблення засобів формування іншомовної комунікативної й методичної компетентності вчителя / викладача іноземної мови.

Ключові слова: засоби навчання, іншомовна комунікативна компетентність, методична компетентність

В статье представлен аналитический обзор одного из компонентов системы обучения иностранным языкам и культурам – современных средств формирования иноязычной коммуникативной компетентности, а также методической компетентности учителя / преподавателя иностранного языка. Обзор осуществлен по результатам анализа научно-методических исследований, в частности выполненных автором статьи и под её руководством с 2006 по 2016 год.

Средства формирования иноязычной коммуникативной и методической компетентности соотношены с современными технологиями обучения иностранным языкам и культурам. Выявлены тенденции использования и разработки средств формирования иноязычной коммуникативной и методической компетентности учителя / преподавателя иностранного языка.

Ключевые слова: средства обучения, иноязычная коммуникативная компетентность, методическая компетентность

The analytical survey of one of the components of system of foreign languages and cultures teaching it is presented in the article. There are taken into consideration modern methods of forming foreign communicative competence, also methodological competence of foreign language teacher / lecturer. The survey is provided according to the results of scientific-methodological researches that are made by the authoress of this article and under her direction 2006-2016.

The methods of forming the foreign communicative and methodological competence are correlated with the modern technologies of studying foreign languages and cultures. There are identified tendencies according to the using and development of methods that are dealing with forming of foreign communicative and methodological competence of teacher / lecturer of foreign language.

Keywords: teaching methods, foreign communicative competence, methodological competence.

У сучасній системі навчання іноземних мов і культур з-поміж її складників чільне місце посідають засоби формування як іншомовної комунікативної, так й дотичної методичної компетентності. Будучи відкритою для нових знань, отриманих її базовими й суміжними науками, методика навчання іноземних мов і культур оперативно реагує на світові й вітчизняні тенденції іншомовної, зокрема професійно орієнтованої, освіти фахівців різних спеціальностей, а також методичної освіти майбутніх учителів і викладачів іноземних мов.

Метою статті є аналітичний огляд за період 2006-2016 роки як функціонуючих, так і розроблюваних мною й докторантами, аспірантами, магістрантами кафедри методики викладання іноземних мов й інформаційно-комунікаційних технологій, чиїми науковими дослідженнями я керую, сучасних засобів формування іншомовної комунікативної й методичної компетентності задля виявлення тенденцій їх використання й розроблення.

Наразі одним з найпоширеніших засобів формування іншомовної комунікативної компетентності на різних ступенях навчання іноземної мови в загальноосвітніх і вищих навчальних закладах є **освітній сайт**. Будучи сучасним засобом навчання, освітні сайти

однак потребують критичного аналізу. Вже були проаналізовані освітні сайти *starfall.com* як засіб навчання молодших школярів техніки читання англійською мовою [16] і *donquijote.org/*; *studyspanish.com/*; *videoele.com/*; *ver-taal.com/index.htm*; *aprenderespanol.org* як засоби формування у майбутніх філологів іспаномовної компетентності в аудіюванні [17]. В контексті професійно орієнтованої іншомовної освіти майбутнього вчителя іспанської мови проаналізовано освітні сайти як засоби формування у студентів аудитивної й лінгвосціокультурної компетентності [18], а також сайти *Magyaróra* й *Magyar nyelvi gyakorlatok kezdőknek és haladóknak* як засоби формування угромовної комунікативної компетентності [2].

При цьому тенденцією є використання на освітніх сайтах як уже існуючих, так і спеціально створених віртуальних персонажів, які допомагають користувачам вивчати іноземну мову [1]. Так, персонаж костариканських коміксів *Tricolin* з 2001 року має власну веб-сторінку *www.tricolin.com* [24]. На допомогу різновіковим користувачам у вивченні іспанської мови спеціально створено ведмежа *el oso Traposo* [22] і пальчиковий персонаж *Tío Spanish* [23].

Водночас освітній сайт слугує засобом формування методичної компетентності майбутнього викладача й учителя іноземної мови, зокрема початкової школи [15]. Для студентів – майбутніх учителів і викладачів англійської й іспанської мов я розробила освітній сайт *http://bigich.knlu.kiev.ua*. Систематично оновлювані веб-сторінки, зорієнтовані на різні організаційні форми навчання студентів, об'єднано курсом навчальної дисципліни «Методика навчання іноземних мов і культур».

Для самостійної роботи студентів магистратури Н. В. Майер у системі управління навчанням Moodle розробила **інформаційно-комунікаційне навчальне середовище** як засіб формування методичної компетентності майбутніх викладачів французької мови [27]. Інформаційно-комунікаційне навчальне середовище є штучно створеними умовами для асинхронної професійно орієнтованої навчально-пізнавальної й науково-дослідницької діяльності за індивідуальною траєкторією учіння з використанням засобів навчання, комунікації й керування процесом навчання [27, с. 16-18].

Засобом формування методичної компетентності майбутніх викладачів і вчителів іноземних мов, зокрема початкової школи, слугують також розроблені мною **мультимедійні навчальні посібники** «Методика навчання іноземної мови в початковій школі» [11] й «Методика навчання іноземної мови у вищій школі» [10]. Посібники проілюстровано матеріалами англійською й іспанською мовами, оскільки їхніми цільовими користувачами є студенти факультету германської філології, факультету романської філології й факультету перекладачів Київського національного лінгвістичного університету.

Поряд з комплексним чи частковим залученням готових електронних засобів навчання викладачі іноземної мови активно розробляють власні мультимедійні засоби навчання, що уможливають реалізацію ними власних методичних рішень викладення навчального матеріалу, використання авторського змісту навчання, його систематичного оновлення в світлі сучасних тенденцій іншомовної освіти у вищій школі, модифікацію своїх методичних розробок відповідно до індивідуально-психологічних особливостей студентів і процесу контролю їхніх навчальних досягнень тощо.

Так, М.М. Волошинова й О.М. Огуй у межах своїх методичних досліджень, виконаних під керівництвом професора П.О. Бега, розробили мультимедійні навчальні посібники «Документація транспортної логістики англійською мовою» і «*At the Customs*. Навчання професійно орієнтованого діалогічного мовлення» як засоби формування професійно орієнтованої англійської комунікативної компетентності у фахівців нелінгвістичних спеціальностей, зокрема компетентності в письмі майбутніх логістів [26, с. 110-118] і в діалогічному мовленні майбутніх митників [26, с. 119-126].

Засобами формування професійно орієнтованої компетентності в діалогічному мовленні також є розроблені Я.В. Окопною **навчальна комп'ютерна програма-тренажер** «*Deutsch nach Englisch*» [26, с. 127-137] для майбутніх фахівців готельно-ресторанної справи, які вивчають німецьку мову як другу іноземну після англійської, й Т.І. Коробейніковою **навчальна комп'ютерна програма** «*Switch on Your English*» [26, с. 138-145] для майбутніх учителів, які вивчають англійську мову як другу іноземну після іспанської мови. Навчальні комп'ютерні програми «*Vive le Subjonctif !*» й «*Improve Your*

Listening Skills» розроблено Д.А. Руснак й О.А. Мацневою як засоби формування у майбутніх учителів французької й англійської мов франкомовної граматичної [26, с. 66-99] й англomовної аудитивної компетентності [26, с. 40-65].

Отже, сталою є тенденція самостійного розроблення авторами методичних досліджень мультимедійних засобів формування іншомовної комунікативної, зокрема професійно орієнтованої, й методичної компетентності – освітніх сайтів, інформаційно-комунікаційних навчальних середовищ, мультимедійних посібників і навчальних комп'ютерних програм.

Сучасний розвиток методики навчання іноземних мов і культур характеризується активним залученням новітніх, зокрема інформаційно-комунікаційних, технологій формування іншомовної комунікативної компетентності, які передбачають оновлення засобів навчання. З-поміж останніх виокремлюються **соціальні сервіси й служби Веб 2**, які уможливають інтерактивне спілкування між їхніми учасниками. Засобами формування у майбутніх учителів компетентності в англomовному письмі М.С. Глазунов обрав соціальну мережу *Facebook* (як основний засіб навчання), платформу *Wiki* (як допоміжний засіб навчання) й комп'ютерну програму *Quizmaker*, за допомогою якої розробив електронні комплекси вправ для формування у студентів навичок і вмінь англomовного письма [25].

Активно застосовуються й кейсові технології навчання іноземних мов і культур. О.В. Ярошенко [30] дослідила ефективність технології «*case-study*» для формування у майбутніх викладачів англійської мови компетентності в діалогічному мовленні. Студенти отримують набір навчальних матеріалів, організованих у кейс, осмислюють зміст його проблеми, яка, зазвичай, не має однозначного вирішення, й обговорюють розв'язання проблеми на основі набутих знань. Відповідно до професійних знань викладача іноземної мови О.В. Ярошенко запропонувала авторську класифікацію розроблених кейсів: методичний («*How to Evaluate a Teacher*»), психологічний («*Bullying*»), педагогічний («*Education*»), лінгвістичний («*The Velveteen Rabbit*») й лінгвосоціокультурний («*What Can We Learn from Our Foreign Colleagues?*») кейси. При цьому кожен кейс є професійно спрямованим.

Укладені О.В. Ярошенко кейси є друкованими. Я розробила електронні кейси «*Turismo ecológico en Costa Rica*» й «*Ecotourism in Australia*» (рис. 1) як засоби формування у майбутніх менеджерів туризму професійно орієнтованої іспано- й англomовної комунікативної компетентності. Змістовно кейси наповнено навчально-пізнавальними матеріалами, джерелами яких є інтернет-ресурси: книга, монографія, стаття, сайт, відеофрагменти, логотипи, презентації PowerPoint / Prezi – для кейсу «*Turismo ecológico en Costa Rica*» та дисертація, сайти, інтерв'ю з фахівцями, відеофрагменти, логотипи, презентації PowerPoint / Prezi – для кейсу «*Ecotourism in Australia*».

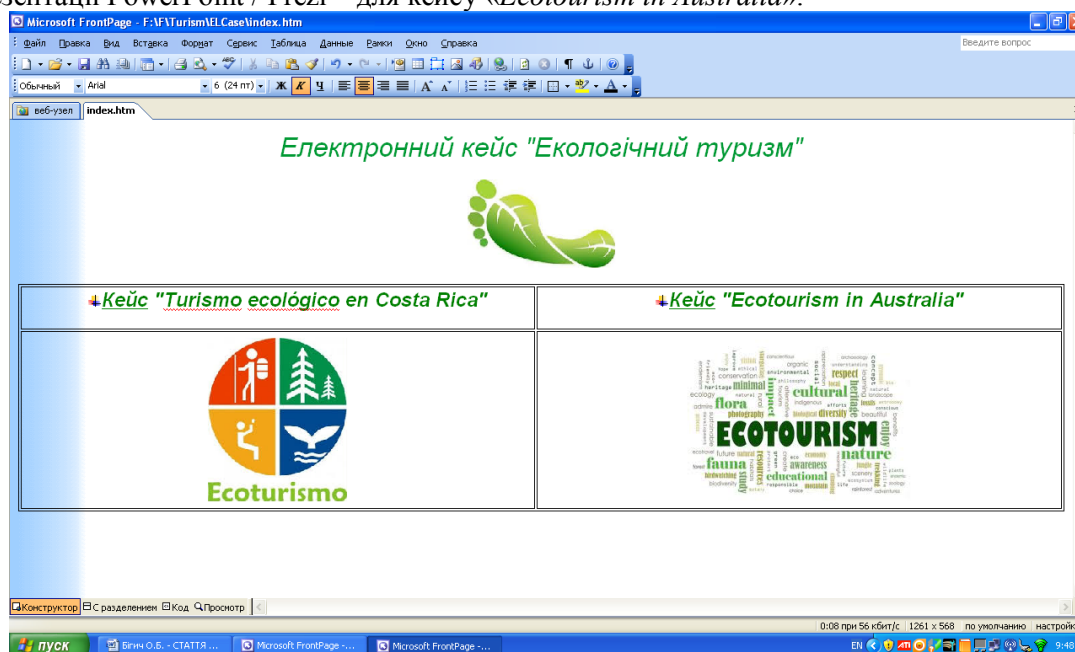

Рис. 1. Титульна сторінка електронного кейсу «Екологічний туризм»

Проектні технології навчання іноземних мов і культур засобом формування іншомовної комунікативної компетентності пропонують **проект**, на кшталт професійно орієнтованого проекту «*Turismo ecológico*» для майбутніх менеджерів туризму [20] чи методичного проекту «Азбука квітів – *El abecedario de flores / The flowers ABC*» для вчителя іноземної мови початкової школи [7].

Отже, сучасні (інформаційно-комунікаційні, кейсові, проектні) технології навчання іноземних мов і культур передбачають оновлення засобів формування іншомовної комунікативної й методичної компетентності.

З-поміж складників іншомовної комунікативної компетентності чільне місце обіймає лінгвосоціокультурна компетентність, яка також потребує осучаснення засобів формування. Так, для ознайомлення учнів / студентів з країнознавчою лексикою з теми «*Las Navidades en España*» я розробила однойменний **мультимедійний наочний посібник** [9] у двох форматах: перший – для вчителя / викладача іспанської мови, як засіб презентації тематично дотичних лексичних одиниць на уроці / аудиторному занятті, другий – для самостійного ознайомлення школяра / студента з країнознавчою лексикою в позаурочний / позааудиторний час.

Згодом посібник був трансформований в однойменний **мультимедійний сінквейн-колаж** [13, 19] як засіб унаочнення презентованих учителем / викладачем іспанської мови лексичних одиниць з теми «*Las Navidades en España*». Також розроблено низку мультимедійних сінквейнів-колажів для студентів різних спеціальностей: лінгвокраїнознавчий сінквейн-колаж «Квіти України» для іноземних студентів [6], пізнавальний сінквейн-колаж «Нарцис» для майбутніх перекладачів [8, 12], країнознавчий сінквейн-колаж «Долина нарцисів» для майбутніх менеджерів туризму [20].

Перспективним вважаю розроблення в межах кейсових технологій навчання іноземних мов і культур такого засобу формування методичної компетентності як **методичний кейс**, укладений у форматі **мультимедійного сінквейну**. Прикладом слугує розроблений мною методичний мультимедійний кейс-сінквейн «*Las Navidades en España*» (рис. 2), в процесі роботи з яким студенти набувають декларативних знань про формат цього засобу навчання, про вербальні опори для продування монологічного / діалогічного мовлення й написання листа, процедурних знань про кейсову технологію формування лінгвосоціокультурної компетентності, про організацію навчально-пізнавальних матеріалів тощо.

Рис. 2. Мультимедійний методичний кейс-сінквейн «*Las Navidades en España*»

Не обійдені увагою й наймолодші суб'єкти освітнього процесу з іноземної мови – дошкільники. А.Г. Складанчук [28] розробила **мультимедійні презентації** казок “*The Very Hungry Caterpillar*”, “*The Frog Family*” і “*Pete the Cat*”, як засоби навчання усного англійського мовлення. У процесі експериментального навчання були визначені

найефективніші різновиди мультимедіа як для кращого сприймання й запам'ятовування старшими дошкільниками англomовних казок [5], так і для їх переказування [4].

У процесі роботи зі згаданими вище мультимедійними засобами формування іншомовної комунікативної компетентності вчитель / викладач іноземної мови використовує такий навчальний прийом як *digital storytelling* (цифрове розповідання) [8; 12].

Отже, простежується позитивний взаємовплив складників системи формування іншомовної комунікативної компетентності: мультимедійні засоби унаочнення мовного, мовленнєвого, країнознавчого тощо матеріалу осучаснюють навчальні прийоми вчителя / викладача іноземної мови.

З-поміж засобів формування іншомовної комунікативної компетентності, зокрема в аудіюванні й діалогічному мовленні, а також лінгвосоціокультурної компетентності, варто згадати **мультфільм** [14] і **комікс**. Я рекомендувала залучати до освітнього процесу з іспанської мови в старшій / вищій школі аргентинські комікси про *Mafalda* [3] і персонаж іспанського мультфільму *Rosario* в початковій школі [3]. М.Б. Щербина оприлюднила результати своєї магістерської роботи [29], дослідивши комікс як засіб формування у майбутніх учителів іноземних мов різновидів англо- й німецькомовної комунікативної компетентності.

Таким чином, тенденціями щодо такого складника системи навчання іноземних мов і культур як засоби є:

- самостійне розроблення авторами методичних досліджень мультимедійних засобів формування іншомовної комунікативної й методичної компетентності (освітніх сайтів, інформаційно-комунікаційних навчальних середовищ, мультимедійних посібників, навчальних комп'ютерних програм) поряд з повним / частковим використанням готових електронних засобів навчання, зокрема освітніх сайтів;

- оновлення засобів (соціальні сервіси й служби Веб 2, кейси, проекти тощо) формування іншомовної комунікативної, зокрема професійно орієнтованої, компетентності як результат використання інформаційно-комунікаційних, кейсових, проектних й інших сучасних технологій навчання іноземних мов і культур;

- осучаснення навчальних прийомів (*digital storytelling*) учителя / викладача іноземної мови в процесі використання мультимедійних засобів (наочні посібники, сінквейни-колажі, презентації) унаочнення мовного, мовленнєвого, країнознавчого тощо матеріалу.

Перспективи подальших наукових розвідок вбачаю в дослідженні інших сучасних засобів формування іншомовної комунікативної компетентності на різних ступенях навчання іноземних мов і культур і методичної компетентності вчителя / викладача іноземної мови.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Бігич О. Б. Автентичні іспаномовні персонажі – віртуальні помічники вчителя іспанської мови / О. Б. Бігич // Наукові записки. Серія Філологічні науки (мовознавство). – Вип. 144. – Кіровоград : Видавець Лисенко В.Ф., 2016. – С. 276-280.
2. Бігич О. Б. Аналітичний огляд освітніх сайтів для навчання угорської мови / О. Б. Бігич, Т. В. Солом'янюк // Іноземні мови. – 2016. – № 3. – С. 42-46.
3. Бігич О. Б. Іспаномовні персонажі *Mafalda* та *Rosario* як віртуальні співрозмовники школярів і студентів / О. Б. Бігич // Інноваційні технології у контексті іншомовної підготовки фахівця : Матеріали II Всеукраїнської науково-практичної Інтернет-конференції. – Полтава : ПолтНТУ, 2015. – Режим доступу http://lib.pntu.edu.ua/?module=elib*nid*8801. – С. 156-159.
4. Бігич О. Б. Зоро-слухові підказки для переказу англomовної казки старшими дошкільниками: результати експериментального навчання / О. Б. Бігич, А. Г. Мокіна // Україна і світ: діалог мов та культур : Матеріали міжнародної науково-практичної конференції. – К. : Вид. центр КНЛУ, 2014. – С. 534-536.
5. Бігич О. Б. Зорово-слухові орієнтири сприймання та запам'ятовування англomовного аудіотексту старшими дошкільниками: результати експериментального навчання / О. Б. Бігич, А. Г. Мокіна // *Nastolení moderní vědy – 2013 : materiály IX mezinárodní vědecko-praktická konference, Díl 8. Pedagogika, Psychologie a sociologie, Hudba a život.* – Praha : Publishing House «Education and Science» s.r.o. – 2013. – С. 37-39.
6. Бігич О. Б. Лінгвокраїнознавчий мультимедійний сінквейн-колаж «Квіти України» / О. Б. Бігич // Лінгвістичні та лінгвокультурологічні аспекти навчання іноземних студентів у вищих навчальних закладах України: Матеріали V Всеукраїнської науково-практичної конференції, Дніпропетровськ : ДНУ імені Олеся Гончара, 2016. – С. 7-9.
7. Бігич О. Б. Методичний проект для вчителя початкової школи «Азбука квітів – El abecedario de flores / The flowers ABC» / О. Б. Бігич // Іноземні мови. – 2015. – № 3. – С. 45-52.
8. Бігич О. Б. Мультимедійні засоби і прийоми професійно орієнтованого навчання іноземної мови: сінквейн-колаж і цифрове розповідання / О. Б. Бігич // Когнітивно-прагматичні дослідження професійних дискурсів : Матеріали V наукової конференції з міжнародною участю. – Харків : ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2016. – С.15-19.

9. Бігич О. Б. Мультимедійний наочний посібник “Las Navidades en España”: два користувачі – два формати / О. Б. Бігич // Іноземні мови. – 2015. – № 4. – С. 48-51.
10. Бігич О. Б. Мультимедійний посібник «Методика навчання іноземної мови у вищій школі» / О. Б. Бігич // Інновації в освіті : сучасні підходи до професійного розвитку вчителів іноземних мов : Матеріали V Міжнародної науково-практичної конференції. – Ніжин : видавець ПП Лисенко М.М., 2016. – С. 16-18.
11. Бігич О. Б. Мультимедійний посібник «Методика навчання іноземної мови в початковій школі»: результати 10-тирічного досвіду апробації й удосконалення / О. Б. Бігич // Сучасні тенденції у сфері лінгвістики, мовної комунікації та методики викладання іноземних мов : Матеріали V Міжнародної науково-практичної конференції. – Тернопіль: Астон, 2016. – С. 126-128.
12. Бігич О. Б. Мультимедійний сінквейн-колаж й освітнє цифрове розповідання як сучасні засіб і прийом навчання іноземної мови / О. Б. Бігич // Актуальні проблеми романо-германської філології та прикладної лінгвістики: науковий журнал. – Чернівці : Видавничий Дім «Родовід», 2016. – Вип 11-12, Ч. 1. – С. 44-47.
13. Бігич О. Б. Мультимедійний сінквейн-колаж «Las Navidades en España» як сучасний засіб унаочнення країнознавчої лексики / О. Б. Бігич // Інноваційні технології у контексті іншомовної підготовки фахівця: Матеріали III Всеукраїнської науково-практичної конференції з міжнародною участю. – Полтава : ПолтНТУ. 2016. – Режим доступу http://lib.pntu.edu.ua/?module=ellib*nid*11361. – С. 127-130.
14. Бігич О. Б. Мультифільм на уроці іноземної мови / О. Б. Бігич // Бъдешето въпроси от света на науката – 2011 : Матеріали за УП международна научна практична конференция. – Том 20. Педагогически науки. Държавна администрация. – София : Бял ГРАД-БГ ООД, 2011. – С. 24-26.
15. Бігич О. Б. Навчальний сайт для майбутнього вчителя іноземної мови початкової школи / О. Б. Бігич // Ключови въпроси в современната наука – 2012 : Матеріали за УП международна научна практична конференция. – Том 13. Педагогически науки. – София : «Бял ГРАД-БГ» ООД, 2012. – С. 86-87.
16. Бігич О. Б. Освітній сайт як засіб навчання молодшого школяра техніки читання англійською мовою / О. Б. Бігич // Іноземні мови. – 2014. – № 3. – С. 3-7.
17. Бігич О. Б. Освітній сайт як засіб формування у студентів-філологів компетентності в іспаномовному аудіюванні / О. Б. Бігич // Іноземні мови. – 2015. – № 2. – С. 50-54.
18. Бігич О. Б. Особливості організації професійно орієнтованого навчання аудіювання майбутніх учителів іспанської мови з використанням освітнього сайту / О. Б. Бігич // Наукові записки. Серія Філологічні науки (мовознавство). – Вип. 136. – Кіровоград : Видавець Лисенко В.Ф., 2015. – С. 377-383.
19. Бігич О. Б. Професійно орієнтований мультимедійний сінквейн-колаж як сучасний засіб унаочнення / О. Б. Бігич // Дослідження та впровадження в навчальний процес сучасних моделей викладання іноземної мови за фахом : Збірник матеріалів II Всеукраїнської науково-практичної інтернет-конференції з питань методики викладання іноземної мови. – Одеса: ОНУ імені І.І. Мечникова, 2016. – С. 7-10
20. Бігич О. Б. Професійно орієнтований проект «Turismo ecológico» / О. Б. Бігич // Проектна діяльність як інструмент досліджень навчання та інновацій : Матеріали міжнародного науково-практичного семінару. – Ніжин : видавець ПП Лисенко М.М., 2016. – С. 10-12.
21. Бігич О. Б. Сінквейн як прийом формування іншомовної комунікативної компетентності / О. Б. Бігич // Найновите постиження на европейската наука – 2012 : Матеріали за УП международна научна практична конференция. – Том 11. Педагогически науки. – София : «Бял ГРАД-БГ» ООД, 2012. – С. 51-53.
22. Бігич О. Б. El oso Traroso – віртуальний помічник учителя іспанської мови початкової школи / О. Б. Бігич // Іноземні мови. – 2016. – № 1. – С. 15-17.
23. Бігич О. Б. TioSpanish – віртуальний учитель / викладач іспанської мови / О. Б. Бігич // Іноземні мови. – 2016. – № 2. – С. 10-13.
24. Бігич О. Б. «Tricolín: ayer, hoy, mañana»: сценарій позакласного заходу з іспанської мови для молодших школярів / О. Б. Бігич // Іноземні мови. – 2014. – № 4. – С. 53-56.
25. Глазунов М. С. Формування англомовної компетентності в писемному мовленні майбутніх учителів з використанням веб-технологій / М. С. Глазунов : автореф. дис. ... канд. пед. наук, 13.00.02. – К., 2016. – 22 с.
26. Електронні засоби навчання іноземних мов студентів: досвід розробки й апробації : Колективна монографія / О. Б. Бігич та ін. / заг. і наук. ред. Бігич О. Б. – К. : Вид. центр КНЛУ, 2012. – 160 с.
27. Майер Н. В. Теоретико-методичні засади формування методичної компетентності у майбутніх викладачів французької мови / Н. В. Майер : автореф. дис. ... докт. пед. наук, 13.00.02. – К., 2016. – 41 с.
28. Складанчук А. Г. Методика навчання англійського усного мовлення дошкільників / А. Г. Складанчук : автореф. дис. ... канд. пед. наук, 13.00.02. – К., 2016. – 20 с.
29. Щербина М. Б. Формування іншомовної комунікативної компетентності майбутніх учителів іноземних мов засобами коміксів / М. Б. Щербина // Іноземні мови. – 2016. – № 1. – С. 31-36.
30. Ярошенко О. В. Формування англомовної професійно орієнтованої компетентності в діалогічному мовленні майбутніх викладачів на основі кейс-методу / О. В. Ярошенко : автореф. дис. ... канд. пед. наук, 13.00.02. – К., 2015. – 21 с.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Оксана Бігич – доктор педагогічних наук, професор, професор кафедри методики викладання іноземних мов й інформаційно-комунікаційних технологій Київського національного лінгвістичного університету.

Наукові інтереси: методична підготовка майбутніх учителів / викладачів іноземних мов; професійно орієнтована мовна підготовка майбутніх фахівців; іншомовна освіта в початковій школі; мультимедійні засоби навчання іноземних мов й унаочнення.

УДК: 81'33

ПЕРЕКЛАДАЦЬКА КОМПЕТЕНТНІСТЬ ТА ОСВІТНІЙ СТАНДАРТ

Алла МІЩЕНКО (Кропивницький, Україна)

У статті висвітлено проблему підготовки перекладачів в Україні. Аргументовано необхідність зміни освітньої парадигми та її гармонізації з європейськими стандартами. Доведено переваги концепції компетентного підходу, орієнтованого на вимоги глобального ринку праці індустрії лінгвістичних послуг, досягнення комунікативної мети, вирішення перекладацьких завдань і подолання перекладацьких проблем.

Ключові слова: інформаційний супровід, лінгвістична індустрія, переклад, компетентність, прогресія.

В статье рассмотрено проблему подготовки переводчиков в Украине. Аргументировано необходимость изменения образовательной парадигмы и ее гармонизации с европейскими стандартами. Доказаны преимущества концепции компетентного подхода, ориентированного на требования глобального рынка труда индустрии лингвистических услуг, достижение цели коммуникации, решение переводческих задач и преодоление переводческих проблем.

Ключові слова: информационное сопровождение, лингвистическая индустрия, перевод, компетентность, прогрессия.

The article under consideration discusses the problem of translators' training in Ukraine. The author stresses the necessity to introduce changes in educational paradigm and harmonize it with European standards. The advantages of the "competence approach" concept which focuses on the requirements of the global linguistic services labor market, achievement of the communicative goal, solution to translation tasks and overcoming translation problems are proved.

Key words: information support, language industry, translation, competence, progression.

Природна мова як важливий інструмент мислення, осмислення, пізнання й комунікації забезпечує фіксацію, зберігання та трансфер знання, яке накопичується в процесі еволюції суспільства, а його перенесення на електронні носії, утримання в актуалізованому стані та наступність розширює творчий потенціал як окремої особистості, так і суспільства загалом, детермінує еволюцію соціального інтелекту та подальшу розбудову, розширення і поглиблення інформаційних зв'язків як ключового ресурсу економічного розвитку й прогресу суспільства.

Інформаційний ресурс вербалізується, структурується та документується національними мовами, які є інструментом інтеріоризації та концептуалізації світу, рефлексії духовної та матеріальної культури, соціалізації досвіду та знання, реалізації соціальних комунікацій та суспільної діяльності, а тому мають визначальне значення для самоідентифікації нації та сталого розвитку держави.

Державна політика України в умовах розбудови державності, енергетичної залежності, економічної кризи та війни фокусується на розширенні та поглибленні міжнародної співпраці задля диверсифікації джерел постачання енергоресурсів і ринків збуту для товарів з України, імплементації нових стандартів державного управління та виробництва товарів і послуг, партнерства в галузі політики, безпеки та соціальної сфери. Це вимагає якісної крослінгвальної інформаційної підтримки України у відносинах з іншими державами, міжнародними інституціями та бізнес-партнерами. Саме переклад покликаний долати мовні бар'єри й елімінувати лінгвокультурні особливості комунікацій та сприяє формуванню єдиного інформаційного простору в глобальному суспільстві, визначальною рисою якого є мультилінгвокультурність.

Висока інтенсивність фахових комунікацій та жорсткі вимоги до якості лінгвістичного продукту, збільшення обсягів контенту та кількості мов перекладу, дефіцит часу на публікації та міждисциплінарність перекладу, інноваційні методи й інструменти автоматизації процесу та зростаючий масив лінгвістичних ресурсів стали рушієм концептуального прогресу перекладацької галузі та створили умови для формування лінгвістичної індустрії у розвинених країнах, орієнтованої на оптимізацію мультилінгвокультурної комунікації. Її основними напрямками діяльності на сучасному етапі є такі: лінгвістичний консалтинг; продукування технічної документації; коректура та редагування тексту; субтитрування; глобалізація, інтернаціоналізація, локалізація та переклад тексту, веб-сторінок і програмного забезпечення; навчання фахівців; удосконалення й розробка нових інструментів та методів, накопичення лінгвістичних ресурсів тощо.

Зростання попиту на лінгвістичні послуги супроводжується створенням нових робочих місць у галузі лінгвістичної індустрії. Однак якість лінгвістичних послуг, організація роботи, кваліфікація та спеціалізація фахівця регламентується стандартом DIN EN 15038, ратифікованим у 1996 році [2]. Таким чином, урахування запиту на лінгвістичні послуги в країнах ЄС зумовило модернізацію та спеціалізацію освіти в галузі перекладу з огляду на актуальні форми перекладу, зокрема:

Крім того, Генеральним директором з питань перекладу при інституціях ЄС розроблено рамкову програму Європейський магістр з перекладу, з якою гармонізовані європейські освітні стандарти [http://ec.europa.eu/dgs/translation/programmes/emt/key_documents/emt_competences_translators_de.pdf]. Програма побудована з урахуванням вимог глобального ринку праці лінгвістичної індустрії та передбачає формування комплексної компетентності надання лінгвістичних послуг, основу якої складають фахова компетентність, міжкультурна компетентність, лінгвістична компетентність, компетентність інформаційного пошуку та компетентність користування технічними ресурсами.

Фахова компетентність визначається як здатність отримувати інформацію, необхідну й релевантну для формування галузевого знання та формулювання фахового документа; поглиблювати власні знання у предметній галузі, зокрема: вміти вчитись, вивчати поняттєві системи, форми презентації інформації та способи аргументації, контрольовані мови, галузеву літературу та термінологію, специфічні для предметної галузі; системно й аналітично мислити та ін.

Міжкультурна компетентність складається із соціолінгвістичної та текстової компонент. Перша передбачає здатність розпізнавати мовні варіанти та їхні функції в тексті, як-от: соціальні, географічні, історичні, стилістичні, фахові, культурні тощо; уміння правильно інтерпретувати невербальні засоби комунікації в тексті; уміння формулювати текст з урахування реєстру, типу тексту та культурних конвенцій предметної галузі; знання правил соціальної взаємодії, специфічних для галузевої та національної культури. Текстова компонента передбачає уміння аналізувати та створювати макроструктуру документа з урахування культурної специфіки (включно з елементами візуалізації); розуміння інтертекстуальності та імпліцитних компонент тексту; уміння розпізнавати й оцінювати проблемні місця та вирішувати перекладацькі проблеми; уміння виокремлювати та резюмувати релевантну інформацію; здатність розпізнавати контрастивні особливості текстів робочої пари мов; уміння співставляти та порівнювати культурні особливості тексту; вміння створювати переклад у відповідності до конвенцій жанру та риторичних норм; уміння

швидко та якісно редагувати, оптимізувати, компресувати та змінювати структуру текстів робочою парою мов.

В основі лінгвістичної компетентності – знання мови оригіналу та мови перекладу; здатність розуміти та створювати граматичні, лексичні й ідіоматичні структури, а також макет тексту робочими парами мов; уміння створювати тексти, конвенціоналізовані у предметній галузі; усвідомлення та врахування мовного розвитку.

Компетентність користування технічними ресурсами формують уміння ефективно застосовувати програми редагування та пошуку тексту, системи автоматизації перекладу, системи управління термінологічними ресурсами, настільні видавничі системи, системи розпізнавання та вирівнювання тексту тощо; уміння створювати та управляти даними; здатність навчатись користуванню інноваційними інструментами роботи, особливо для аудіовізуального та мультимедійного перекладу; вміння створювати переклад у різних форматах, конвертувати та мігрувати дані; знати можливості та обмеження автоматизованого та машинного перекладу.

Компетентність інформаційного пошуку передбачає вміння знаходити та використовувати релевантні джерела, тексти та іншу інформацію; вміння розробляти стратегії пошуку документів і термінології (у співпраці з фахівцями відповідної кваліфікації); уміння знаходити інформацію, релевантну з огляду на поставлені завдання (документи, термінологія, фразеологія); уміння критично оцінювати та визначати критерії надійності інформації з інтернету та інших джерел; уміння користуватись пошуковими машинами та іншими інструментами пошуку, напр., системами управління термінологічними ресурсами, електронними корпусами текстів, словниками тощо; вміння архівувати документи.

Компетентність надання послуг перекладу включає в себе компоненту міжособистісного спілкування та знання етапів створення лінгвістичного продукту.

Компетентність міжособистісного спілкування передбачає усвідомлення суспільної ролі перекладача; відповідність вимогам ринку лінгвістичних послуг та профілю спеціальності; здатність налагоджувати та підтримувати контакти з потенційними замовниками (маркетинг); уміння вести перемовини з замовниками щодо термінів, вартості послуг, обрахування кошторису, організації роботи над проектом, доступу та поводження з конфіденційною інформацією замовника, умов договору про надання лінгвістичних послуг, прав та зобов'язань сторін, вимог до перекладу, формулювання завдань тощо; здатність зрозуміти та пояснювати іншим членам команди цілі та завдання перекладу з огляду на вимоги замовника і цільову аудиторію реципієнтів; уміння розподіляти час, зусилля та фінансові ресурси, а також організувати підвищення кваліфікації; здатність дотримуватись інструкцій, термінів, зобов'язань; знання та дотримання норм і стандартів галузі; здатність працювати в команді з іншими фахівцями в умовах цейтноту та багатомовності; здатність адекватно оцінювати власні можливості; відкритість до інновацій; усвідомлення необхідності забезпечення якості лінгвістичного продукту; здатність брати на себе відповідальність та корегувати роботу над проектом з огляду на поточну ситуацію.

Знання етапів створення продукту забезпечує здатність робити переклад у відповідності до вимог замовника, скопосу та комунікативної ситуації; вміння визначати етапи та обирати стратегії перекладу; вміння виокремлювати, оцінювати та вирішувати перекладацькі проблеми, а також обґрунтовувати обраний спосіб вирішення перекладацької проблеми; володіння дискурсом на рівні, необхідному для організації та виконання замовлення та професійного обґрунтування власних рішень; вміння редагувати переклад; здатність визначати критерії, які гарантують якість лінгвістичних послуг та контролювати якість наданих послуг [3].

Закон «Про вищу освіту», який набув чинності 6 вересня 2015 р., засвідчує орієнтування на системні реформи в галузі вищої освіти. Так, у законі задекларовано принципи міжнародної інтеграції системи вищої освіти України, сприяння сталому розвитку суспільства шляхом підготовки конкурентоспроможного людського капіталу та створення умов для освіти протягом життя; збалансування структури та обсягу підготовки фахівців з урахуванням інтересів держави, територіальних громад і роботодавців тощо. Вище окреслене

наголошує, що державна політика у сфері вищої освіти орієнтована на розбудову та сталий соціально-економічний розвиток держави, а також на міжнародну інтеграцію України.

Європейські стандарти компетентності перекладача, нова освітня політика України та необхідність залучення країни до глобальних комунікацій вимагає модернізації підготовки перекладачів в Україні.

Так, бакалаврський рівень вищої освіти перекладачів повинен забезпечити здобуття особою теоретичних знань і практичних навичок та вмій, достатніх для успішного виконання професійних обов'язків за обраною спеціальністю, та включати такі модулі:

01 – Основи фахової комунікації

- Міжкультурна фахова комунікація та переклад – Л
- Інформаційні технології фахової комунікації – ПЗ
- Техніки презентації – ПЗ
- Вступ до перекладознавства – Л
- Професійна етика перекладача – ПЗ

02 – Основи мовознавства – Л/С

03 / 04 – 2 Іноземні мови (1 – рівень С1, 2 – рівень В2) – ПЗ

05 – Галузеві знання та специфічні аспекти фахової комунікації (з урахуванням спеціалізації)

- Основи термінознавства – Л
- Створення термінологічних ресурсів – ПЗ
- Міжнародне право/Техніка/ економіка/ ІТ... – Л
- Перекладацький аналіз тексту та текстова компетентність – ПЗ

06 – Переклад та галузевий переклад

- Переклад загальноживаних текстів – ПЗ
- Переклад суспільно-політичних текстів – ПЗ
- Галузевий переклад (з урахуванням спеціалізації) – ПЗ

07 – Основи технічної документації (блок за вибором)

- Основи технічної документації – Л
- Створення текстів технічної документації – ПЗ

08 – Інструменти автоматизації перекладу та локалізації програмних продуктів

- Системи пам'яті перекладу – ПЗ
- Системи локалізації програмних продуктів – ПЗ
- Системи створення та управління термінологічними ресурсами – ПЗ

09. Усний переклад

- Послідовний переклад та техніка скоропису – ПЗ

10 Практика

Магістерський рівень вищої освіти для спеціалізації «Галузевий переклад» повинен забезпечити здобуття особою поглиблених теоретичних та/або практичних знань, навичок і вмій за обраною спеціалізацією, загальних засад методології наукової та/або професійної діяльності, інших компетентностей, достатніх для ефективного виконання завдань інноваційного характеру відповідного рівня професійної діяльності та включати модулі, як-от:

01 – Наукові основи галузевого перекладу

- Термінознавство – Л/С
- Перекладознавство – Л/С
- Фахові мови та фахова комунікація – Л/С
- Менеджмент проектами та технології автоматизації перекладу Л

02 – Інструменти автоматизації перекладу

- Інструменти автоматизації перекладу – ПЗ
- Настільні видавничі системи – ПЗ
- Перекладацький проект – ПЗ

03 – Методи

- Технічна документація та технічне письмо – ПЗ
- Проблеми продукування фахових текстів – ПЗ
- Менеджмент перекладацьких проектів – ПЗ

Методика послідовного перекладу – ПЗ

Основи виробничої практики – Л/ПЗ

04 – Галузеві знання та галузева термінологія

Лекції з фаху з урахуванням спеціалізації: техніка, економіка, право, медицина, мистецтво, інформаційні технології та ін.

05 – Переклад галузевих текстів (з урахуванням спеціалізації)

06 – Практика

07 Кваліфікаційна робота та колоквиум

Однак в Україні поточна ситуація докорінно інша. Незважаючи на те, що багато фірм в нашій країні, які надають послуги перекладу та локалізації й активні на глобальному ринку лінгвістичних послуг, вже сьогодні працюють за сучасними стандартами, університети в Україні недостатньо орієнтовані на актуальні вимоги ринку праці лінгвістичної індустрії. Таким чином, проблема підготовки перекладачів з ВНЗ перекладається на «виробників» лінгвістичного продукту, що свідчить про часткове виконання навчальними закладами, покладених на них функцій. Дотепер навіть не створено національного стандарту для підготовки перекладачів, а в новому переліку галузей знань і спеціальностей (Постанова КМУ від 29.04.2015, № 266), за якими повинна здійснюватись підготовка здобувачів вищої освіти, спеціальність «Переклад» навіть не передбачена. Ця складна міждисциплінарна спеціальність підпорядковується Галузі знань 03 «Гуманітарні науки», спеціальність 6.035 «Філологія», освітня програма «Переклад» без відповідної спеціалізації.

Проблеми починаються вже на початковому етапі навчання через гетерогенність вимог до рівня знань абітурієнтів, методик викладання, навчальних матеріалів та навчального часу, які лежать в основі формування перекладацької компетентності. Крім того, згідно з національними навчальними планами «прогресія у навчанні перекладачів фокусується на тематичному та термінологічному аспектах (побутові та суспільно-політичні теми, техніка, економіка, юриспруденція), а не на формуванні перекладацької компетентності» у сучасному розумінні [1]. Як результат, студенти мало підготовлені до створення когерентних і консистентних текстів мовою перекладу, які не тільки відповідають нормам правопису, стилю, реєстру та культурним конвенціям фахового тексту, але й виконують поставлене перекладацьке завдання і досягають поставленої комунікативної мети.

У 2016 р. в рамках проекту Німецької служби академічних обмінів (ДААД) під керівництвом Каті Бруннер, лекторки ДААД в Чернівецькому національному університеті ім. Ю. Федьковича, створено робочу групу з лекторів ДААД і викладачів українських університетів, завдання якої полягає в оптимізації підготовки перекладачів німецької мови для освітньо-кваліфікаційного рівня «Бакалавр» [1].

Робоча група працює над розробленням моделі навчання перекладу, в основу якої покладено теорію функціонального перекладу проф. К. Норд. Згідно з цією теорією переклад кваліфікується як комплексний процес, важливу роль у якому відіграють замовник, мета та функції тексту, які з огляду на комунікативну ситуацію, робочу пару мов і культурну приналежність реципієнта обумовлюють вибір стратегії перекладу.

Якість перекладу проф. К. Норд оцінює з перспективи його здатності досягати поставленої мети та виконувати окреслені завдання у комунікативній ситуації цільового тексту. Такий підхід передбачає вирішення перекладацьких проблем, зумовлених специфікою оригіналу, робочою парою мов, культурними конвенціями тексту та прагматикою, а також застосування допоміжних засобів, які дозволяють вирішувати проблему правильної інтерпретації та розуміння оригіналу.

Перекладацька компетентність за К. Норд – це сукупність знань, які засвоюються (знання про специфіку роботи в галузі, знання про мову та культуру, знання фаху та термінології, знання теорій та методик перекладу), умінь, які тренуються (абстрагування, прийняття рішення, творчість, об'єктивне оцінювання), навичок, які здобуваються (аналіз замовлення, доперекладацький аналіз тексту, вибір стратегії та технік перекладу, власне переклад, документування та інформаційний пошук), та ставлень, з якими погоджуються в процесі вивчення перекладу.

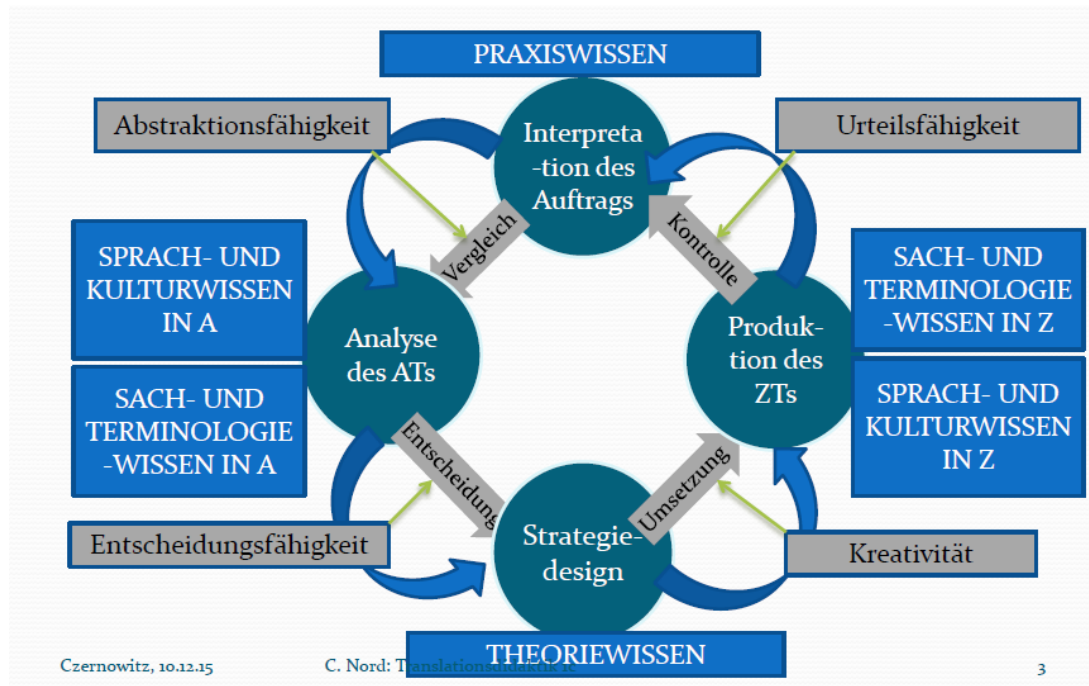

Рис. 1. Перекладацька компетентність за К. Норд [4]

Функціональний підхід дозволив виокремити часткові завдання, релевантні для оптимізації процесу формування комплексної перекладацької компетентності у студентів, над реалізацією яких працює робоча група:

- Орієнтуватися на вимоги сучасного ринку праці.
- Обмінюватись академічним та професійним досвідом і підвищувати кваліфікацію викладачів.

- Дати визначення поняття «перекладацька компетентність» та включити її у навчальні плани як глобальну мету підготовки філологів освітньо-кваліфікаційного рівня «Бакалавр». Саме «перекладацька компетентність» є основою для продовження навчання у магістратурі за спеціалізацією «літературний переклад», «усний переклад», «галузевий переклад», «аудіовізуальний переклад», «локалізація програмних продуктів» та ін.

- Сформулювати прогресію часткових навчальних цілей на шляху до формування глобальної цілі – перекладацької компетентності. Важливо передбачити можливість їх адаптації до специфіки навчального закладу, а також специфічних ставлень, знань, навичок і вмінь, релевантних для виконання перекладацьких завдань і вирішення перекладацьких проблем. Навчання, орієнтоване на формування перекладацької компетентності, фокусується на експлікації цілей, яких повинні досягати студенти та чітко усвідомлювати, з якою метою вони вивчають певний навчальний матеріал. Тому навчальні матеріали повинні містити завдання для самоперевірки, виконання яких дозволить студентам оцінювати ступінь формування власної компетентності, необхідної для досягнення виокремленої цілі.

- Теоретично обґрунтувати переклад як процес, визначити обсяг знань з теорії та стратегій перекладу, необхідних для реалізації перекладацької компетентності.

- Знайти та відібрати тексти, які підходять для формування потрібних навичок і вмінь, вирішення перекладацьких завдань та подолання перекладацьких труднощів.

- Розробити вправи та завдання, орієнтовані на тренування релевантних для перекладу закономірностей і прогресію у навчанні, наприклад, завдання на переклад, виконання якого дозволяє оцінити успішність та результат навчання.

- Розробити приклади різного типу моделей уроку, орієнтовані на навчальні цілі та формування перекладацької компетентності.

- Підготувати, розробити, апробувати та опублікувати навчальні матеріали, які можуть бути інтегровані у навчальні плани українських університетів.

– Орієнтуватися на прогрес у навчанні, який підлягає об'єктивному оцінюванню в кожному семестрі.

Такі зміни є необхідною передумовою якісної підготовки конкурентоспроможних перекладачів в Україні, а також розроблення національного освітнього стандарту для напрямку підготовки «Переклад» та його гармонізації з сучасними європейськими стандартами, що є обов'язком України згідно з умовами Болонської реформи.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Brunner K. Projektskizze „Translatorische Kompetenz in Bachelorstudiengängen *Deutsch in der Ukraine*“, 2016. – 5 S.
2. Herzog G. Normen für Übersetzer und technische Autoren / Holger Mühlbauer ; Gottfried Herzog. – 2., überarb. u. erw. Aufl. – Berlin ; Wien ; Zürich : Beuth, 2007. – 484 S.
3. Kompetenzprofil von Translatoren, Experten für die mehrsprachige und multimediale Kommunikation (Hg.). – Brüssel :DGT, 2009. – 8 S.
4. Nord Ch. Der Translationsprozess aus didaktischer Sicht. Kurs „Translationsdidaktik“. Prof. Dr. Dr. h.c. Christiane Nord, University of the Free State, Bloefonrein, Südafrika. Winterschule in Czernowitz, Dezember 2015.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Алла Міщенко – доктор філологічних наук, доцент кафедри перекладу та загального мовознавства Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка.

Наукові інтереси: переклад та прикладна лінгвістика

УДК 81'255.4 : 22 [811.111 + 811.161.2]

СИСТЕМА ВПРАВ ДЛЯ НАВЧАННЯ ПЕРЕКЛАДУ З АРКУША МАЙБУТНІХ ФІЛОЛОГІВ

Леонід ЧЕРНОВАТИЙ (Харків, Україна)

Грунтуючись на результатах аналізу сучасного стану проблеми системи вправ для навчання перекладу, встановлено наявність різних точок зору і вивчено їхні переваги й недоліки. Запропоновано психологічний критерій для розробки типології вправ, що ґрунтується на їх розмежуванні в залежності від мети вправлення: оволодіння діями й операціями, що необхідні для здійснення перекладу, але не включають його; формування компонентів перекладацької діяльності, які піддаються автоматизації; а також розвиток перекладацьких умінь, що ґрунтуються на діях та операціях попередніх двох категорій. Відповідно пропонується розрізняти три підсистеми вправ – підготовчі (для оволодіння діями й операціями першої категорії), для формування перекладацьких навичок та для розвитку умінь перекладу. Згаданий підхід проілюстровано на прикладі розробки системи вправ для навчання усного перекладу з аркуша. Показано співвідношення між поняттями «система», «підсистема», «група», «тип» і «вид» вправ та наведено приклади їх реалізації в системі. Сформульовано припущення про вірогідну динаміку зміни співвідношення підсистем вправ та про чинники, що впливають на нього. Окреслено перспективу подальших досліджень.

Ключові слова: навчання перекладу; усний переклад з аркуша; система, підсистема, групи, типи і види вправ; психологічний критерій; підготовчі вправи; вправи для формування перекладацьких навичок; вправи для розвитку перекладацьких умінь; співвідношення підсистем вправ.

Основываясь на результатах анализа современного состояния проблемы системы упражнений для обучения переводу, установлено наличие различных точек зрения и изучены их преимущества и недостатки. Предложено психологический критерий для разработки типологии упражнений, которая базируется на их разграничении в зависимости от цели их выполнения: овладение действиями и операциями, необходимыми для осуществления перевода, но не включающими его; формирование компонентов переводческой деятельности, которые поддаются автоматизации; развитие переводческих умений, которые основаны на действиях и операциях предыдущих двух категорий. Соответственно предлагается различать три подсистемы упражнений – подготовительные (для овладения действиями и операциями первой категории), для формирования переводческих навыков и для развития умений перевода. Показано соотношение понятий «система», «подсистема», «группа», «тип» и «вид» упражнений, а также приведены примеры их реализации в системе. Сформулировано предположение относительно вероятного соотношения подсистем упражнений и факторов, которые влияют на него. Очерчено перспективу дальнейших исследований.

Ключевые слова: обучение переводу; усный перевод с листа; система, подсистема, группа, тип и вид упражнений; психологический критерий; подготовительные упражнения; упражнения для формирования переводческих навыков; упражнения для развития умений перевода; соотношение подсистем упражнений.

Basing on the results of the state of art in the issues related to the system of exercises in translator/interpreter training, there have been established varying approaches, as well as their advantages and disadvantages. For the purpose of exercises typology development the author offers a psychological criterion which is based upon their discrimination depending on their aims which fall into one of the following three categories. The first one is related to the acquisition of actions and operations which are required for the translation/interpreting process but do not comprise translation/interpreting proper (such as mechanisms of

anticipation etc). The second category includes the translation/interpreting actions and operations that can be automatized (such as transfer patterns etc). The third category incorporates translation/interpreting skills which are based on the actions and operations contained in the first two categories (synchronization of two oppositely directed types of speech activity etc). Basing on the said categories the author suggests a system composed of three subsystems of exercises: (1) preparatory, (2) for the translation/interpreting automatic components formation and (3) for the development of translation/interpreting skills. The said approach is illustrated on the basis of the system of exercises for teaching sight interpreting. The author shows the distinction between the notions of "system", "subsystem", "group", "type" and "kind" of exercises and provides examples of their realization within the system. He also formulates an assumption concerning the probable dynamics in the exercise subsystems correlation and provides the hypothetical factors capable of influencing it. In conclusion the prospects of further research are outlined.

Key words: translation/interpreting training; sight interpreting; system, subsystems, groups, types and kinds of exercises; psychological criterion; preparatory exercises; exercises for the translation/interpreting automatic components formation; exercises for the development of translation/interpreting skills; exercises subsystems correlation.

Як зазначалося у наших інших публікаціях [11], одним із питань, що потребують спеціального дослідження й експериментальної перевірки, є система вправ для розвитку навичок та умінь перекладу. Ця проблема є *актуальною*, бо, з одного боку, науково обґрунтована система вправ сприяла б підвищенню ефективності процесу формування фахової компетентності майбутніх перекладачів, а з іншого – на сьогодні така науково обґрунтована система досі перебуває на стадії становлення.

В останні роки з'явилася низка праць [1; 2; 3; 5; 6; 8; 9; 10], автори яких виконали значний обсяг роботи, намагаючись скласти перелік груп, типів та видів вправ для навчання перекладу як спеціальності або пропонуючи власні комплекси вправ для навчання певного виду перекладу. Такий перелік є безумовно корисним, однак, в одних випадках, не даються чіткі типологічні ознаки вправ, обмежуючись називанням їх видів (наприклад, для розвитку пам'яті, для застосування перекладацьких трансформацій тощо [1; 6]). В інших [5] пропонується досить логічний поділ вправ на підготовчі та перекладацькі, а в межах останніх виділяються мовні (що розвивають уміння вирішувати перекладацькі проблеми, пов'язані з особливостями семантики мовних одиниць), операційні (для засвоєння способів і прийомів перекладу) та комунікативні (для розвитку умінь виконувати необхідні дії на різних етапах перекладацького процесу) [5, с. 365]. Однак, з одного боку, згадана типологія пропонувалася лише для навчання письмового перекладу, а з іншого – вона містить певні суперечності (детальніше див. [11]).

Викладене вище, пояснює *актуальність* цього дослідження, *об'єктом* якого є система вправ для навчання перекладу, а *предметом* – вивчення особливостей її розробки. *Мета* дослідження – визначення згаданих особливостей на *матеріалі* підсистеми вправ для навчання перекладу з аркуша.

Система вправ для навчання будь-якої діяльності має враховувати, по-перше, структуру діяльності взагалі і, по-друге, специфіку цієї конкретної діяльності, тобто, в нашому випадку, перекладу. Як і будь-яка інша діяльність, переклад ґрунтується на операціях навичкового рівня, а також на діях, що відносяться до рівня умінь. Таким чином, можна зробити висновок, що в найзагальнішому вигляді система вправ для навчання перекладу має включати вправи, метою яких є формування навичок перекладу, а також вправи, які призначені для включення сформованих навичок до структури перекладацьких умінь. Зважаючи на те, що навчання перекладу передбачає також засвоєння певної суми теоретичних знань щодо перекладу як виду фахової діяльності, жанрово-стилістичних ознак текстів, принципів перекладацького аналізу, змісту перекладацьких прийомів тощо, доцільно окремо вичленити додаткову категорію вправ, які можна назвати підготовчими. Сюди можуть також увійти вправи, які, з одного боку, не відносяться до засвоєння теорії перекладу, а з іншого – до змісту яких переклад не входить взагалі. Такі вправи розвивають якості, що є необхідними для перекладача. До подібних можна віднести й ті, що призначені для підвищення темпу мовлення обома мовами, розвитку пам'яті, на одномовні компресію і перефразування текстів тощо.

Таким чином, підсумовуючи викладене вище та враховуючи досвід попередніх досліджень [1; 5; 6; 7], можна запропонувати загальну структуру системи вправ, що включає підсистеми, які відповідають конкретному виду письмового або усного перекладу (наприклад, усний переклад з аркуша), кожна з яких, у свою чергу, підрозділяється ще на три

підсистеми: підготовчі вправи, вправи для формування навичок перекладу і вправи для включення сформованих навичок до структури перекладацьких умінь. Кожна підсистема включає групи вправ, які, у свою чергу, можуть поділятися на типи, види тощо. Розглянемо можливий варіант реалізації цієї концепції на прикладі підсистеми вправ для навчання усного перекладу з аркуша (УПА).

Як уже згадувалося вище, першим кроком у побудові згаданої підсистеми є складання переліку навичок та умінь, на яких ґрунтується відповідний вид перекладу. Враховуючи результати наших попередніх досліджень [11], далі подано перелік навичок УПА.

Оскільки УПА є видом усного перекладу, то він природно включає в себе навички, спільні для усіх його видів. До них, зокрема, відноситься навичка сегментування тексту оригіналу (ТО) для виділення одиниць орієнтування в ньому (поділ ТО перекладачем на одиниці орієнтування, які є мінімальними за обсягом, окремими у синтактико-семантичному відношенні, та мають певні ознаки, які дозволяють пізнавати їх на слух або під час зорового сприймання). В УПА перекладач сегментує ТО для забезпечення раціонального відставання говоріння від процесу читання ТО, аби забезпечити час на переробку інформації, сприйнятої через зоровий канал.

Навичка імовірнісного прогнозування дозволяє розуміти зміст ТО навіть при наявності в ньому незнайомих лексичних одиниць завдяки прогнозуванню як подальшого змісту ТО, так і його найбільш імовірних синтаксичних структур. Із згаданою навичкою тісно пов'язана й навичка контекстуальної здогадки – швидке знаходження контекстуальних відповідників у мові перекладу слів і словосполучень мови оригіналу в різноманітних контекстах.

Навички запам'ятовування є вагомими для будь-якого з видів усного перекладу, однак вони функціонують дещо по-різному. В УПА текст постійно знаходиться перед очима і не потребує запам'ятовування, однак перекладач має утримувати в пам'яті обрані ним для перекладу синтаксичні структури, оскільки продукування тексту перекладу (ТП) здійснюється за сегментами (переважно синтагмами), які слід узгодити між собою на синтаксичному рівні.

Навичка переключення з мови на мову притаманна будь-якому перекладу взагалі, однак в УПА її функціонування полегшується тим, що переклад є завжди односпрямованим (наприклад, з іноземної мови на рідну) і не потребує частого зміни напрямку.

Ще однією групою навичок, загальних для перекладу загалом, є операції лексико-синтаксичного варіювання говоріння у поєднанні із застосуванням ритміко-інтонаційних та інших просодичних засобів. Сюди відносяться навички заміни незнайомого слова синонімом або передачі його смислу за допомогою описового перекладу тощо у ситуаціях ускладнень; навички семантичних трансформацій; навички лексико-синтаксичних конверсій на рівні словосполучень та речень; синтаксичні інверсії; граматичні трансформації типу «актив-пасив» і «пасив-актив»; антонімічні перетворення тощо.

Функціонування УПА, як і інших видів усного перекладу, ґрунтується на так званих патернах переносу (*transfer patterns*) [13]), що тлумачаться нами як певна конфігурація нервових зв'язків за відповідною структурою, що дозволяє розв'язувати нові перекладацькі проблеми. Згадані патерни можуть бути сформовані через аналітичні процедури (і в такому випадку вони є усвідомленими) або внаслідок виконання певного обсягу перекладацької діяльності (ці можуть і не усвідомлюватися). Патерни переносу (як типові способи вирішення перекладацьких проблем) можуть стосуватися різних мовних і мовленнєвих, прагматичних та інших аспектів. Ці патерни є психофізіологічними утвореннями, що можуть бути автоматизованими, аби підвищити ефективність перекладацької діяльності, а їх формування (на усвідомленому чи підсвідомому рівнях) входить до змісту навчання перекладу. Сюди відносяться навички вільного і надійного (близького до умовно-рефлекторного) володіння принаймні кількома сотнями найуживаніших лексичних та фразеологічних відповідників за певними темами [6; 12] та навички вільного й точного переходу від синтаксичних структур мови оригіналу (МО) до відповідних структур мови перекладу (МП). Навичка компресії тексту є суттєвою в будь-якому виді усного перекладу, в тому числі й в УПА, оскільки дозволяє запобігти надмірному уповільненню породження ТП.

Надзвичайно важливими є навички одночасного здійснення двох різноспрямованих видів мовленнєвої діяльності, в УПА – це читання й говоріння, а також навички зовнішнього оформлення говоріння, тобто його техніки (чітка дикція, правильне інтонаційне оформлення висловлювання, голосне говоріння), уміння здійснювати переклад за допомогою плавного говоріння без невмотивованих пауз і повторів. Сюди ж можна віднести і навички оформлення висловлювання за допомогою ритміко-інтонаційних та інших просодичних засобів.

Навичка швидкісного перекладу є необхідною, проте, вірогідно, не критичною в УПА, порівняно з іншими видами усного перекладу, де існують жорсткіші часові обмеження.

Виникнення періодичних проблем при тлумаченні ТО та передачі його смислу в ТП є характерною для усного перекладу загалом, а тому суттєве значення має навичка заповнення пауз природними мовленнєвими формулами, аби, з одного боку, взяти принаймні мікропаузу для термінового вирішення згаданих проблем, а з іншого – дотримуватися вимоги щодо забезпечення рівномірного говоріння без невмотивованих пауз і повторів.

Специфічними для УПА є навички швидкого розпізнавання при читанні про себе синтаксичної структури фрази й елементів, що утворюють її каркас, а також смислових опорних пунктів у ТО, сегментації ТО на одиниці орієнтування, одночасного читання про себе й говоріння, упізнавання при зоровому сприйманні слів та словосполучень без участі мовленнєво-рухового аналізатора. На дуїку дослідників [4, с. 130], для забезпечення ефективного і швидкісного читання про себе важливими є навички розширення поля сприймання ТО і скорочення кількості фіксацій ока на один рядок до 2-4 замість 6-8 у зрілого читача.

До умінь, притаманним усім видам усного перекладу, відносяться вибіркова стратегія у сприйманні ТО (розпізнавання головної інформації та його смислових опорних пунктів, яка ґрунтується на навичках сегментування, імовірного прогнозування і контекстуальної догадки). Сюди ж відносяться іще кілька умінь, зокрема, здатність утримання в пам'яті смислових блоків ТО та логічних зв'язків між ними, що ґрунтується на навичках запам'ятовування і компресії; уміння пошуку й швидкого прийняття перекладацьких рішень в умовах надзвичайного обмеження в часі, зокрема, здатність розв'язання нестереотипних лексико-фразеологічних та інших проблем, яка спирається на навички лексико-синтаксичного варіювання.

Уміння синхронізації читання і говоріння ґрунтується на навичках одночасного здійснення згаданих видів, а здатність відходу від форми ТО та уникнення надмірного буквалізму в перекладі – на навичках лексико-синтаксичного варіювання. Уміння позбавлятися мовної надмірності ТО й залишати головну інформацію в ТП є виключно важливим для усіх видів усного перекладу і базується на навичці компресії тексту.

Здатність породжувати ТП за допомогою голосного рівномірного говоріння без невмотивованих пауз і повторів з нормативним ритміко-інтонаційним оформленням спирається на відповідні навички (дикція, правильне дихання тощо). Уміння, в разі необхідності, підвищувати темп говоріння на етапі породження ТП ґрунтується на навичці швидкісного перекладу.

До умінь, специфічних для УПА, можна віднести здатність вільно сприймати смисл ТО при його зоровому сприйманні, що забезпечується навичками швидкого розпізнавання синтаксичних структур, смислових опорних пунктів, сегментації ТО, а також розвинутими навичками ознайомлювального, переглядового і пошукового читання, зокрема, розширення поля сприймання ТО і скорочення кількості фіксацій ока на рядок. Здатність долати інтерференцію з боку форми ТО й уникнення надмірного буквалізму у перекладі ґрунтується на навичках лексико-семантичного варіювання, зокрема, на навичках перекладацьких трансформацій.

Спираючись на викладений вище перелік навичок та умінь можна спробувати запропонувати підсистему вправ для навчання УПА, враховуючи підсистеми, що розглядалися раніше (підготовчі, для формування навичок і для розвитку умінь).

Перша підсистема (підготовчі вправи) – УПА1 – включає в себе певні групи вправ, зміст деяких з них подано далі. Зокрема, це УПА1а – група вправ для формування навичок

розпізнавання мовних маркерів ТО. Ця група включає кілька типів вправ: УПА1а1 – для формування навичок розпізнавання синтаксичних структур ТО без участі мовленнєво-рухового аналізатора; УПА1а2 – для формування навичок розпізнавання слів та словосполучень без участі мовленнєво-рухового аналізатора; УПА1а3 – для формування навичок сегментування ТО з метою виділення одиниць орієнтування в ньому.

Наступну групу – УПА1б – призначено для формування навичок розпізнавання смислових маркерів ТО. Вона включає, зокрема, такий вид вправ як УПА1б1 – для формування навичок розпізнавання при зоровому сприйманні смислових опорних пунктів ТО. Група вправ УПА1в – для формування навичок зовнішнього оформлення говоріння – може розпадатися на окремі типи, відповідно до конкретної навички, яка є об'єктом навчання, наприклад, у вправі УПА1в1 – формуються навички дикції, у вправі УПА1в2 – навички плавного говоріння тощо.

Група вправ УПА1г використовується для формування психологічних механізмів читання про себе і може включати окремі типи вправ для їх розвитку. Наприклад, вправу УПА1г1 призначено для розширення поля сприймання ТО, а вправу УПА1г2 – для скорочення кількості фіксацій ока на один рядок до 2-4 замість 6-8 у зрілого читача.

Окрема група вправ – УПА1д – передбачається для розвитку психологічних механізмів, на яких ґрунтується не тільки УПА, а й інші види усного перекладу. Зокрема, вправу УПА1д1 призначено для формування навичок запам'ятовування, вправу УПА1д2 – для розвитку механізму імовірнісного прогнозування, а вправу УПА1д3 – для розвитку здатності одночасного читання про себе і говоріння. До цієї групи за змістом примикає й група вправ УПА1е – для оволодіння способами інформаційної переробки тексту, яка може включати такі її типи як УПА1е1 – для формування навичок компресії (видалення надлишкової інформації), УПА1е2 – для розвитку здатності розширення обсягу інформації, УПА1е3 – для формування навичок трансформації тощо.

Як уже згадувалося раніше, в першій підсистемі вправ переклад не застосовується, однак у наступних двох підсистемах він присутній в усіх вправах.

Друга підсистема (для формування перекладацьких навичок) – УПА2 – також містить групи вправ, деякі з яких розглядаються далі. Зокрема, група УПА2а призначена для формування навичок переключення з мови на мову, яка хоча й не є в УПА такою важливою як, наприклад, в усному двосторонньому абзацно-фразовому перекладі, де при обміні співрозмовниками короткими репліками перекладачеві доводиться постійно здійснювати згадане переключення, але також має бути сформованою.

До наступної групи вправ (УПА2б) входять ті, що призначені для формування навичок лексико-синтаксичного варіювання говоріння у поєднанні із застосуванням просодичних засобів. Ця група природно розпадається, в залежності від рівня, на якому функціонують згадані навички, на такі типи як вправи для формування навичок компресії (УПА2б1), лексичних (УПА2б2) та синтаксичних трансформацій (УПА2б3), лексичних (УПА2б4) та синтаксичних контекстуальних замінів (УПА2б5) тощо.

В межах ще однієї групи вправ (УПА2в), що передбачається для формування патернів переносу (див. вище), також можна розрізняти різні типи вправ за рівнями такого переносу, наприклад, вправи для формування патернів переносу лексичного (УПА2в1), синтаксичного (УПА2в2), фразеологічного (УПА2в3) тощо рівнів.

Група вправ УПА2г – для формування навичок зовнішнього оформлення говоріння – відрізняється від аналогічної групи (УПА1в) в першій підсистемі вправ тим, що тут згадані навички формуються в умовах здійснення перекладу, тобто паралельно з процесами синхронізації говоріння з читанням про себе без участі мовленнєво-рухового аналізатора. Так само як і в першій підсистемі, ця група також може розпадатися на типи, приміром вправи для формування навичок дикції (УПА2г1), рівномірного говоріння (УПА2г2) тощо.

Група вправ УПА2д призначена для формування навичок швидкісного перекладу в умовах одночасного сприймання ТО через зоровий канал без участі мовленнєво-рухового аналізатора і говоріння з додержанням мінімально прийнятних вимог до зовнішнього його оформлення.

До складу третьої підсистеми (для формування перекладацьких умінь) – УПА3 – відноситься, по-перше, група вправ (УПА3а) для розвитку синхронізації здатності вільно сприймати смисл ТО при його читанні про себе без участі мовленнєво-рухового аналізатора і породження ТП з додержанням згаданих вимог до його оформлення. Іншу групу (УПА3б) призначено для розвитку уміння пошуку й швидкого прийняття перекладацьких рішень в умовах суттєвого обмеження в часі й паралельного здійснення двох видів мовленнєвої діяльності, згаданих вище. Уміння долати інтерференцію з боку форми ТО розпадається на здатність позбавлятися мовної надмірності ТО й залишати головну інформацію в ТП (група УПА3в) та уміння уникати неприродного буквализму (група УПА3г). Нарешті група УПА3д використовується для комплексного розвитку уміння нормативного зовнішнього оформлення говоріння в умовах одночасного читання про себе без участі мовленнєво-рухового аналізатора, прийняття перекладацьких рішень і породження ТП через голосне говоріння.

Розглянуті вище три підсистеми вправ реалізуються не послідовно, а паралельно, тобто не варто уявляти, що спочатку студенти виконують усі підготовчі вправи (підсистема УПА1), потім переходять до виконання усіх вправ підсистеми УПА2 і лише після цього виконують вправи третьої підсистеми (УПА3) для формування умінь. В реальному навчальному процесі у переважній більшості випадків на одному й тому ж занятті виконуються вправи усіх трьох підсистем, однак їх співвідношення є варіативною величиною і залежить від низки чинників. Можна припустити, що воно має поступово змінюватися на користь вправ третьої підсистеми (УПА3) на заключних етапах роботи з певною одиницею матеріалу, наприклад, текстом. Однак конкретне співвідношення згаданих підсистем та його залежність від різноманітних чинників (етап навчання, місце в межах тематичного модуля тощо) потребує спеціальних досліджень, в чому і вбачається перспектива даного дослідження.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Алексеева И.С. Введение в переводоведение: Учеб. пособие для студ. филол. и лингв. фак. высш. учеб. заведений / И.С. Алексеева. – СПб.: Филологический факультет СПбГУ; М.: Академия, 2008. – 368 с.
2. Гавриленко Н.Н. Обучение переводу в сфере профессиональной коммуникации: Монография / Наталья Николаевна Гавриленко. – М.: РУДН, 2008. – 175 с.
3. Ганічева Т.В. Методика навчання майбутніх філологів усного англомовного двостороннього перекладу у галузі прав людини : дис ... канд. пед. наук: 13.00.02 / Тетяна Вікторівна Ганічева. – Харків, 2008. – 182 с.
4. Жаркова Г.Г. Психолінгвістическая модель перевода с листа и ее методическая реализация / Г.Г. Жаркова // Переводоведческая лингводидактика. – М.: Флинт-Наука, 2009. – С. 126-141.
5. Комиссаров В. Н. Современное переводоведение : [учеб. пособие] / В.Н.Комиссаров. – М.: ЭТС, 2004. – 424 с.
6. Латышев Л. К. Структура и содержание подготовки переводчиков в языковом вузе: Учебно-методическое пособие / Л. К. Латышев, В. И. Провоторов. – М.: НВИ-ТЕЗАУРУС, 2001. – 136 с.
7. Нелюбин Л.Л. Основы лингводидактической архитектоники курса перевода / Л.Л. Нелюбин // Переводоведческая лингводидактика. – М.: Флинт-Наука, 2009. – С. 47-54.
8. Ольховська А.С. Методика навчання майбутніх філологів передачі імплікатур тексту оригіналу в усному перекладі з аркуша з української мови на англійську : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.0.02 „Теорія та методика навчання: германські мови” / А.С.Ольховська. – К., 2012. – 21 с.
9. Соколова В.В. Система вправ для формування усної англомовної перекладацької компетенції майбутніх філологів / В.В.Соколова // Актуальні проблеми перекладознавства та методики навчання перекладу. – X. : НТМТ, 2007. – С. 125-126.
10. Червінко Є.О. Методика навчання майбутніх філологів усного послідовного перекладу з української мови англійською з використанням перекладацького скоропису : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.0.02 „Теорія та методика навчання: германські мови” / Є.О.Червінко. – К., 2014. – 21 с.
11. Черноватий Л.М. Методика викладання перекладу як спеціальності : Підручник для студ. вищих заклад. освіти за спеціальністю «Переклад» / Л.М.Черноватий. – Вінниця : Нова Книга, 2013. – 376 с.
12. Ширяев А. Ф. Синхронный перевод: Деятельность синхронного переводчика и методика преподавания синхронного перевода / А. Ф.Ширяев. – М.: Воениздат, 1979. – 183 с. 13. Robinson D. Becoming a Translator / Douglas Robinson. – New York : Routledge, 2007. – 344 p.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Леонід Черноватий – доктор педагогічних наук, професор, професор кафедри теорії та практики перекладу англійської мови Харківського національного університету ім. В.Н.Каразіна, DOCTOR HONORIS CAUSA Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка міста Кропивницький.

Наукові інтереси: методика навчання іноземних мов та перекладу, психолінгвістика, перекладознавство.

УДК 130.2+81'373+ 811.161.1

ЛИНГВО- / СОЦИОКУЛЬТУРНАЯ КОМПЕТЕНЦИИ В ОБЛАСТИ ФОРМИРОВАНИЯ КОММУНИКАТИВНЫХ ВОЗМОЖНОСТЕЙ СТУДЕНТОВ ГУМАНИТАРНОГО ПРОФИЛЯ

Юрий ШЕПЕЛЬ (Днепро, Украина)

В статье рассматриваются вопросы формирования у студентов национально-культурного компонента средствами межкультурной коммуникации. Автор ставит цель – рассмотреть основные приемы формирования у студенческой молодежи национально-культурного компонента. Объектом анализа является межкультурная коммуникация. Автор обращается к описанию социокультурной и социолингвистической компетенции коммуниканта.

Ключевые слова: межкультурная коммуникация, речевое воздействие, коммуникация, коммуникант, культурология, лингвокультурология, национальный язык

У статті розглядаються питання формування у студентів національно-культурного компонента засобами міжкультурної комунікації. У статті розглядаються питання формування у студентів національно-культурного компонента засобами міжкультурної комунікації. Автор ставить за мету – розглянути основні прийоми формування у студентської молоді національно-культурного компонента. Об'єктом аналізу є міжкультурна комунікація. Автор звертається до опису соціокультурної і соціолінгвістичної компетенції комуніканта.

Ключові слова: міжкультурна комунікація, мовленнєвий вплив, комунікація, мовець, культурологія, лінгвокультурологія, національна мова

The article deals with the formation of students' ethnic and cultural component of the means of intercultural communication. Author aims – to consider the basic techniques of formation of student's youth national-cultural component. The object of analysis is intercultural communication. The author refers to the description of the socio-cultural and socio-linguistic competence communicant.

Keywords: intercultural communication, speech influence, communication, communicant, cultural studies, cultural linguistics, national language.

Постановка проблемы. В настоящее время целью обучения языкам является формирование коммуникативной компетенции в области межкультурной коммуникации. Это подразумевает наличие способностей речевого взаимодействия с представителями другой культуры.

Цель статьи – рассмотреть основные приемы формирования у студенческой молодежи национально-культурного компонента. *Объектом анализа* является межкультурная коммуникация. *Предметом* описания послужила социокультурная и социолингвистическая компетенция коммуниканта.

Изложение основного материала. Межкультурная коммуникация – это адекватное взаимопонимание двух участников коммуникативного акта, принадлежащих к разным национальным культурам. Именно поэтому цель преподавания языков – это, в первую очередь, обеспечение межкультурного общения и взаимопонимания между партнерами [3].

Формирование у студентов национально-культурного компонента включает не только знакомство с историей, традициями, выдающимися людьми страны изучаемого языка, но в первую очередь должно давать знания, которые пригодятся им непосредственно в ситуациях общения. Одна из актуальных проблем в преподавании языков сегодня видится в необходимости более глубокого изучения мира носителей того или иного языка. Без понимания социально-экономических систем, знания социальной и политической культур, изучения исторических и культурных традиций, которые сформировали образ мышления тех людей, с которыми предстоит взаимодействовать, вступать в контакт, невозможно изучать язык как средство общения. Владение иноязычной речью как средством международного общения невозможно без знания о социокультурных особенностях страны изучаемого языка. Не может существовать культуры речи без умения пользоваться стилями языка, без осознания этикетности речевого высказывания. Понимание особенностей различных стилей языка и стилей речи в их тесной взаимосвязи способствует эффективности коммуникации.

Коммуникативная компетенция включает ряд субкомпетенций, в том числе социокультурную и социолингвистическую компетенции. Под социокультурной компетенцией подразумевается некоторая степень знакомства с социокультурным контекстом, в котором используется язык.

Концепт соціокультурної компетенції займає центральне місце в теорії міжкультурної комунікації. В соціокультурному розвитку студентів спостерігається аплікація рідного мови і рідної культури і іноземних мови і культур інших народів, виробляється здатність представляти свою країну і культуру в умовах іноземномовної міжкультурної комунікації. Соціокультурна компетенція включає три блоки знань: лінгвістичні, соціально-психологічні, культурологічні.

Лінгвістичні знання включають знання лексических одиниць з національно-культурної семантикою і вміння застосовувати їх в ситуаціях міжкультурної комунікації. Відображенням менталітету народу країни вивчаємого мови є національні прислів'я і приказки, надають можливість вивчаємому судити про правила і принципи комунікації народу, про цінності, про пріоритети, про вірність слову.

Соціально-психологічні знання представляють володіння соціокультурно обумовленими сценаріями, національно-специфічними моделями поведінки з використанням комунікативної лексики, прийнятої в даній культурі.

Культурологічні знання – це знання соціокультурного, історико-культурного, етнокультурного фону і вміння застосовувати їх для досягнення взаєморозуміння з носіями даної культури.

Культурологічний підхід, являючись одним з підходів в реалізації ідей особистісно-орієнтованого навчання, надає велике вплив не тільки на побудову процесу навчання, методи викладання, але і утверджує новий стиль взаємовідносин «вчитель – учень», «учень – група» як діалогове спілкування повноправних особистостей-культур.

Згідно з теорією міжкультурного навчання засвоєння будь-якого вивчаємого іноземного мови означає проникнення в індивідуальний і колективний менталітет і культуру іншого народу і передбачає знайомство з поглядами, оцінками і досвідом іншої культурної спільноти, так як за кожним національним мовою стоїть національно-культурна специфіка образу світу, що складається з елементів і явищ, неотъемлемих і важливих для даного народу. Соціокультурна мовна компетенція – це соціокультурні мовні знання, адекватно використовувані в міжкультурній комунікації. Відсутність навичок соціокультурної компетенції істотно ускладнює комунікацію.

Соціолінгвістична компетенція відображає соціокультурні умови використання мови (орієнтація на соціальні норми спілкування між різними поколіннями, статями, класами і соціальними групами, оформлення ритуалів). Данна компетенція надає вплив на мовне спілкування між представниками різних культур.

Соціолінгвістична компетенція дозволяє використовувати і перетворювати мовні форми відповідно до ситуації. Тут важливо знати семантичні особливості слів, ідіоматических виражень, їх семантику в залежності від стилю і характеру спілкування, того ефекту, який вони можуть надавати на співрозмовника. Соціолінгвістична компетенція в відношенні діалекта і акценту включає в себе здатність розпізнавати мовні особливості соціальних шарів, місце проживання, походження, роду і виду занять. Такі особливості зустрічаються на рівні лексики, граматики, фонетики, манери мовити, паралінгвістики, мови тілодіянь.

До області соціолінгвістичної компетенції відноситься, в тому числі, вміння організувати педагогічне спілкування і враховувати конкретну педагогічну ситуацію, яка дозволить застосувати на практиці вміння користуватися реаліями, особливими оборотами мови, специфічними правилами мовного спілкування, характерними для країни вивчаємого мови, тобто своєрідність в мові, яка свідчить про вплив звичаїв, культур.

В зв'язі з орієнтованістю на соціальні норми (правила хорошого тону, норми спілкування між представниками різних поколінь, статей, суспільних груп, мовне закріплення визначених ритуалів, прийнятих в даному суспільстві) соціолінгвістичний

компонент оказывает большое влияние на языковое оформление общения между представителями разных культур.

Для формирования указанных компетенций необходимо, чтобы изучающий тот или иной язык приобрел определенные знания о стране изучаемого языка (об истории, географии, культуре, экономике и пр.), а также некоторые сведения об образе жизни, традициях и обычаях носителей того или иного языка. Если знания о стране можно приобрести, прочитав соответствующую литературу, то для знакомства с образом жизни, традициями и обычаями народа необходимо познакомиться с их поведением в конкретных ситуациях общения в стране изучаемого языка. Такую возможность может предоставить Интернет. Интернет-технологии позволяют максимально быстро создать и воспроизвести языковую среду и войти в неё, т.е. внедриться в иную культуру, реализуя принцип функциональности языка [1].

В наше время именно способность к межкультурному взаимодействию является наиболее востребованной любыми категориями студентов, изучающих иностранные языки. Пользование всемирной сетью Интернет становится все более необходимым условием получения и передачи информации по любой специальности.

Одним из основных принципов языковой политики, проводимой в жизнь учебными заведениями, является принцип мобильности, который обеспечивает доступ к области знаний. Именно поэтому следует в полной мере использовать все возможности, предлагаемые новыми технологиями, прежде всего Интернетом, как в качестве средства интеракции, так и средства и неотъемлемого инструмента приобретения знаний [4]. Спрашивается, в чем сила компьютера? Ответ на этот вопрос прост и незамысловат. Как показывает практика, компьютер позволяет задействовать все три канала восприятия (слуховой, визуальный и кинестетический), что позволяет увеличить объем и прочность усвоения материала. Увеличивает познавательную активность учащихся и поддерживает интерес к предмету. Расширяет поле для самостоятельной деятельности учащихся. Дает возможность создавать ситуации лично значимые для каждого ученика. Позволяет использовать Интернет как средство погружения в виртуальное пространство – эффективное средство развития социокультурной компетенции учащихся.

Вместо выводов. Что в этом плане нам дает Интернет. Ответу: достаточный объем контекстуальной информации, позволяет учащимся следовать собственному ходу мыслей, проясняя возникшую проблему, когда ему требуется, создает виртуальную социокультурную и языковую среду, предоставляя коммуникативные программы (чаты, почта и т.д.), дает возможность виртуально побывать в той или иной стране, возможность участия в различных проектах, в том числе и в зарубежных.

Перспектива дальнейшего изучения видится в расширении сферы методических и методологических принципов обучения на всех этапах подготовки специалистов гуманитарного профиля.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Беспалько В. П. Образование и обучение с участием компьютеров (педагогика третьего тысячелетия) / В. П. Беспалько. – М. : Издательство Московского психолого-социального института; Воронеж : Издательство НПО «МОДЭК», 2002. – 352с.
2. Бим И. Л. Обучение иностранному языку. Поиск новых путей / И. Л. Бим // Иностранные языки в школе. – 1989. – №1.
3. Веденина Л. Г. Теория межкультурной коммуникации и значение слова. / Л. Г. Веденина // Иностранные языки в школе. – 2000. – № 5.
4. Карамышева Т. В. Изучение иностранных языков с помощью компьютера. В вопросах и ответах / Т. В. Карамышева. – СПб. : Издательство «Союз», 2001. – 192с.
5. Соловова Е. Н., Методика обучения иностранным языкам: Базовый курс лекций : пособие для студентов пед. вузов и учителей / Е. Н. Соловова. – М. : Просвещение, 2002. – 239с.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Юрій Шепель – академік Академії вищої освіти України, доктор філологічних наук, професор, професор кафедри перекладу і лінгвістичної підготовки іноземців Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара.

Наукові інтереси: дериватологія, когнітивна лінгвістика, компаративістика, структурна лінгвістика, семантика, загальне мовознавство, теорія перекладу, історія зарубіжної та російської літератури.

УДК 37.02:81'243

ОСОБЛИВОСТІ ВИКЛАДАННЯ ІНОЗЕМНОЇ МОВИ ЯК МОВИ ФАХУ ДЛЯ СТУДЕНТІВ ЮРИДИЧНОГО ФАКУЛЬТЕТУ

Анетта АРЦИШЕВСЬКА, Ольга ІВАЩИШИН (Львів, Україна)

У статті досліджуються особливості викладання фахової юридичної іноземної мови у Львівському національному університеті імені Івана Франка у групах з високим рівнем володіння мовою. В роботі аналізуються ефективні методи та прийоми збільшення фахового словника. Наводяться приклади різного типу вправ.

Ключові слова: фахова юридична мова, юридичний термін, презентація, консолідація, фаховий словник.

В статье исследуются особенности преподавания профессионального английского юридического языка во Львовском национальном университете имени Ивана Франка в группах с высоким уровнем знаний английского языка. В работе анализируются эффективные методы и приёмы увеличения профессионального словаря и наведены примеры разного вида упражнений.

Ключевые слова: Профессиональный юридический язык, юридический термин, презентация, консолидация, профессиональный словарь.

The article investigates the specific features of ESP teaching in A groups of Law faculty of Lviv National University named after I. Franko, ESP vocabulary development problems and ways of solving them. When selecting ESP vocabulary to be taught, teachers should choose legal terms carefully, in compliance with curriculum and teaching material requirements, learners' needs and age, their level of language competence and learning styles. Besides, teachers should bear in mind that it is important not to overload students with the amount of vocabulary they receive, but at the same time it should be large enough to serve as a solid basis for developing students' language skills.

An attempt to analyse these issues from all possible sides is made by elaborating effective ways of solving ESP vocabulary development problems for students of Law faculty. With this aim the volume of ESP vocabulary has been determined; criteria for selecting ESP vocabulary outlined, ways of presentation of ESP vocabulary analysed, current techniques for teaching ESP vocabulary analysed, effectiveness of the suggested techniques for teaching ESP vocabulary evaluated and examples of different types of exercises are given.

Key words: ESP English, legal terms, presentation, consolidation, open cloze, vocabulary development.

Навчання фахової мови є невід'ємною частиною програми вивчення іноземних мов на кафедрі іноземних мов для гуманітарних факультетів. Багато уваги приділяється цьому аспекту викладання в А – групах на юридичному факультеті. З метою опанування мовою фаху студенти опрацьовують оригінальні юридичні тексти, працюють над поповненням фахового словника, виконують різноманітні вправи скеровані на закріплення опрацьованого матеріалу. На юридичному факультеті також широко практикується захист курсових та дипломних робіт на юридичну тематику англійською мовою. Існує багато ефективних, перевірених часом методів засвоєння студентами іноземної мови як мови фаху.

Дослідження ефективних методів і прийомів розширення та консолідації фахових термінів є у центрі уваги викладачів, які викладають англійську мову на цьому факультеті.

Метою даного дослідження є аналіз ефективних способів вирішення проблем пов'язаних із збільшенням фахового словника. Для вирішення даного завдання нами були вирішені наступні завдання:

- Визначити обсяг фахового словника для вільного ділового спілкування;
- Виділити критерії для відбору термінів для вивчення фахового юридичного словника;
- Виявити, які саме аспекти фахового словника повинні бути представлені для вивчення;
- Проаналізувати як адаптувати процес викладання для потреб студентів, які навчаються у групах «А» з поглибленим вивченням англійської мови;
- Дослідити сучасні прийоми викладання, презентації фахової термінології, укладення фахового юридичного словника;
- Оцінити ефективність запропонованих методів та прийомів.

Кількість слів, які українські студенти повинні засвоїти під час курсу навчання залежить від вимог навчальної програми конкретного вищого навчального закладу. Наприклад, у Львівському національному університеті особливий акцент робиться на вивчення фахової юридичної мови, володіння якою забезпечить потенційному правнику можливість невимушеного фахового спілкування, отримувати і передавати наукову інформацію зі свого фаху. Адже поруч із професійними знаннями сучасним фахівцям вкрай

необхідно володіти професійною англійською мовою (ESP – Legal English) для участі у наукових симпозиумах, конференціях, судових слуханнях, семінарах. Програма для вивчення фахової англійської мови на молодших і старших курсах розрахована на 140 годин, в якій передбачається написання і публічний захист курсових робіт англійською мовою на мовному потоці, судові дебати та диспути, укладення англо – українського правничого словника з окремих галузей права, лекції з основ темінознавства та перекладу, ознайомлення з лінгвостилістичними особливостями англійських правничих текстів, вироблення вмій та навичок виголошених лекцій на правознавчу тематику перед студентами молодших курсів, вироблення вмій та навичок синхронного перекладу. Важливим елементом у цій копіткій роботі займає укладання студентами фахового юридичного словника. Згідно з навчальною програмою з фахової англійської мови студенти першого курсу укладають словники у кількості 500 термінологічних одиниць за семестр. За рік навчання кількість термінологічних одиниць складає 1000. Відповідно до кінця IV курсу студенти набирають 4 тисячі слів та словосполучень фахової юридичної мови, що дає їм можливість вільно спілкуватись на фахову тематику, публічно захищати курсові роботи англійською мовою.

Опанування фаховою юридичною лексикою починається із створення словникового запасу, який в свою чергу поділяється на активний та пасивний. Активний чи продуктивний словник являє собою ті терміни, яких студентів навчають і які вони повинні були засвоїти. Пасивний, або так званий рецептивний словник відноситься до слів, які студенти розпізнають, коли зустрічаються з ними в процесі роботи над англійськими фаховими текстами, вправами, але нездатні їх відтворити у своєму мовленні.[2, с. 202] На першому етапі введення фахової лексики ефективними є тематичні списки, які являють собою частину їх активного словника. Зазвичай, студенти груп з поглибленим вивченням англійської мови володіють значним словниковим запасом, тому достатньо проблематичним є розрізнити, які з них є продуктивними, а які рецептивними. Як правило, пасивний словник є багатшим, ніж активний.

Однак не лише обсяг словника студента є важливим, не менш важливим є відбір словника, тобто суттєвим є що саме вчити. У цьому випадку принциповим є розуміння потреб студентів, їх цілей та принципів навчання.

Багато вчених зосереджувались на визначенні наукових принципів відбору словника. Дослідження проведені Торндайком і Хорном (США), Палмером (Японія), М. Вестом (Індія), Річардсом і Огденом (Великобританія). Всі вони намагались висвітлити питання відбору словникового запасу. Російський вчений І. В. Рахманов зробив значний внесок у вирішення цієї проблеми. В результаті цієї роботи був розроблений так званий мінімальний словник і словник найбільш частотних слів. Більш суттєвим для нас є те, що були розроблені принципи відбору такої частотної лексики, які ми можемо адаптувати до принципів відбору фахової лексики. Згідно цього дослідження слова, відібрані у такий список повинні відповідати таким критеріям [1, с. 56]:

- часто використовуватись у мові;
- легко комбінуватись з іншими словами (e.g. to draft an answer, to draft a *brief*, to draft a *complaint*, to draft a *motion*, to draft a *pleading*);
- необмежені з точки зору стилю (усний чи письмовий);
- включені у тематичні категорії: labour law, crime, civil law;
- перспективними з позиції словотвору (e.g. crime, criminal, criminalize, criminally).

Отже при відборі словника викладачі повинні слідувати певним відбірковим критеріям, а саме: старанно відбирати слова, слідуючи вимогам навчальної програми та навчального матеріалу, а також потребам студентів, їх рівню знань. Крім того викладачам слід пам'ятати, що студенти не повинні бути перевантажені великим обсягом термінів з одного боку, хоча, з іншого боку, цей обсяг має бути достатньо великим, щоб слугувати надійною базою для розвитку фахових мовленнєвих навичок.

Слід зазначити, що заняття присвячені фаховій лексиці повинні бути добре організовані та систематизовані. Необхідно пам'ятати, що в роботі із студентами треба дотримуватись певних правил:

- Викладач повинен знати потреби і вподобання кожного студента і намагатись мотивувати студентів, намагаючись дати їм складні завдання з якими вони в стані впоратись.
- Слід бути креативним у презентації лексики. Можна використовувати відео, фільми, тексти та інші засоби, в яких присутня дана лексика.
- Важливо заохочувати активну роботу студентів, а також надати їм всі необхідні коментарі та поради, щоб вони могли запам'ятати поданий матеріал і бути здатними відтворити його під час наступного заняття.
- Викладач повинен прикласти всі зусилля для подолання студентами мовного бар'єру і створити комфортне мовне середовище для відпрацювання продуктивних навичок..

Перш за все викладачі, які працюють з групами з поглибленим вивченням фахової юридичної мови повинні ретельно скласти програму навчання так як студенти максимально мотивовані у опануванні фахової юридичної мови. Студенти в таких групах зацікавлені у ефективному поповненні своїх знань і вимагають великого обсягу відповідного навчального матеріалу.

Студенти групи А мають вже достатній рівень знань для вільного спілкування іноземною мовою. За таких обставин викладач діє як радник, помічник, який скеровує студентів, дає їм певні підказки і заохочує їх до критичного мислення. Студенти є активними учасниками, які активно задають питання один одному, обговорюючи, дискутуючи та відстоюючи свою думку, обмінюючись письмовими роботами для обміну критичними зауваженнями. Часто студенти отримують усні та письмові завдання, які базуються на темах, відповідних поданому лексичному матеріалу. Такий тип завдань підтримує зосередженість студентів на систематичній роботі, а також створює метакогнітивні навички необхідні для студентів групи А. Також такі студенти повинні бути оцінювані строго та справедливо. Важливим є також ознайомити таких студентів з критеріями оцінювання, які можуть служити додатковим стимулом для їх прогресу і створюють атмосферу здорової конкуренції. У Львівському національному університеті, розроблена шкала оцінювання знань студентів.

Шкала оцінок перевірки знань студентів:

Сумарна модульна оцінка у балах	Оцінка за шкалою <u>ECTS</u>	Оцінка, встановлена в Україні
100 – 90	A	відмінно
89 – 81	B	добре
80 – 71	C	добре
70 – 61	D	задовільно
60 – 51	E	задовільно
50 – 0	FE	незадовільно

Способи презентації фахового словника:

Різні способи можуть використовуватись для представлення юридичних термінів. Деякі прийоми є більш популярними і частіше використовується у порівнянні з іншими. Презентація нових слів в контексті є дуже ефективним. Запам'ятовування окремого слова не завжди є ефективним способом запам'ятовування фахового словника.

Пенні Ур, [7, с. 275], вчитель англійської мови з тридцятилітнім стажем роботи перераховує наступні способи презентації нових слів, які можна використовувати і для вивчення фахової юридичної лексики:

Визначення слова (короткий опис взятий із словника або поданий самим вчителем; a shareholder – a member of the company by virtue of an acquisition of shares in a company;

Детальний опис: a proxy – a person appointed by a shareholder to attend and vote at a meeting in his/her place when the shareholder is unable to attend.

Приклади:

ілюстрації (малюнки, предмети):

демонстрація (міміка, жести): to be behind the bar – бути за ґратами (можна пояснити жестом);

контекст (текст або речення, де функціонує дане слово):

Mr. Speaker, I am pleased to have the opportunity to present the Dog Control Amendment **Bill** to the House. It is a further milestone in meeting the changing expectations we have about what is responsible dog ownership;

синоніми; on condition/ provided; revised/amended; tie/ bind; without outside pressure/voluntary/;

антоніми; to prohibit // to permit; to imprison//to release.

асоціативні ідеї, сталі словосполучення: find verbs which collocate with these words:

1. ... a presumption 2. ...insolvency procedure 3. ... operations 4. ... a purpose 5. ... a case 6. ... assets

2.rebut ... 2. recognize ... 3. conduct ... 4. achieve ... 5. initiate/oppose ... 6. purchase ....

Ці прийоми можуть бути розподілені на візуальні та вербальні.

Візуальні прийоми які використовуються для презентації нових лексичних одиниць, які асоціюються з розвитком візуальної пам'яті. Цей спосіб є особливо ефективним для дітей і студентів-візуалістів. Такі студенти запам'ятовують представлений матеріал набагато ефективніше, якщо його презентують за допомогою засобів унаочнення. Такі візуальні способи представлення слів включають в себе використання карток, фотографій, малюнків, міміки, жестів [4, с. 137]

І вербальні прийоми, які подають нові слова різними способами, такими як:

Коротке визначення терміну; Детальний опис;; Контекст ; Синоніми; Антоніми; ; Асоціативні ідеї; Словосполучення.

Ці прийоми найчастіше використовуються для презентації словника студентам груп з поглибленим вивченням фахової юридичної мови.

Більш того, викладачі можуть використовувати різні види завдань, які підсилюють запам'ятовування. Так, наприклад, подаючи студентам новий матеріал, викладач просить студентів написати зразок (приклад) речення з даним словом, дає завдання студентам класифікувати групи слів за частинами мови, готує вправи для студентів, завдання яких є поєднати термін із визначенням слова, подає синонімічні та антонімічні групи слів.

Крім того, терміни можуть бути подані в ізольованій формі (списки з 40 – 50 слів для запам'ятовування) хоча слід пам'ятати, що така практика не завжди приносить користь, тому що вони позбавлені контексту. Також викладачам слід чітко визначити для яких навичок (наприклад, мовлення чи читання) підбирається даний словник.

Підсумовуючи, ми можемо стверджувати, що при ретельному відборі різних способів презентації можуть застосовуватись ефективно для засвоєння фахової лексики.

Способи засвоєння словникового запасу

Навіть найкращі презентаційні прийоми не є достатніми щоб засвоїти нову лексику. Для того, щоб перевести пасивний словник у активний студенти потребують багато практики в опрацюванні фахових термінів. Багато дослідників пропонували різні способи засвоєння фахового словника, але на нашу думку, найбільш детальними і ефективними є прийоми націлені на засвоєння представлені Хейкрофтом [6].

Хейкрафт пропонує розмаїття прийомів для засвоєння словника, які включають:

- графіки і таблиці;
- поєднання синонімів і антонімів;
- заповнення діаграм;
- перифраз;
- вибір з декількох варіантів або вправи на заповнення пробілів;
- відкриті тести;
- словотвір;
- поєднання малюнка і слова;
- поєднання частин слова;
- класифікація слів у окремі групи;

- виконання різних завдань з використанням зазначених термінів;
- аудіювання;
- ігри спрямовані на запам'ятовування;
- продуктивні письмові завдання;
- комунікативні завдання;
- рольові ігри;
- дискусії і дебати;
- кросворди та інші ігри із словами. [6, с. 65]

Студенти групи А потребують більш складних завдань, які включають різноманітні письмові завдання, відкриті тести, дискусії, презентації, заповнення пробілів або тестів з декількома варіантами. Важливими також є завдання на перифраз, словотвір. Рольові ігри і різні комунікативні завдання є особливо ефективними для студентів, які надають перевагу вербальному навчанню. Тоді як візуалісти можуть більш ефективно засвоїти матеріал, використовуючи графіки, таблиці, діаграми. Завданням викладачів є вибрати правильно підібраний вид діяльності, який має бути добре продуманим попередньо.

Також не слід забувати завдання з використанням контексту. Багато підручників надають студентам безліч можливостей для засвоєння фахового словника такі як, наприклад;

I. Виберіть зайве слово у даному ряді слів:

1. stipulate, specify, proscribe, prescribe;
2. responsibility, duty, discretion, obligation.

II. Заповніть пропуски, використовуючи слова із таблиці:

and and could creditors despite failure for majority's seller's Seller's strengthens the where
--

However, _____ the _____ ultimate _____, the _____ decision _____ a _____ position _____ consequently _____ alter _____ balance _____ sellers _____ secured _____ compete _____ priority.

III. Діалоги, полілоги.

You are senior partners in a very prestigious law firm. You have selected a shortlist of excellent candidates for a position as an associate in your law firm. As your standards are exceptionally high you need to check that your chosen candidate has a thorough knowledge of legal English vocabulary. Using active vocabulary prepare some tough questions to ask your candidates and conduct an interview with him/her.

Використання термінів в контексті збільшують шанси студентів для їх запам'ятовування. В такому випадку студенти краще запам'ятають термін і будуть правильно використовувати його у мовленні. Особливу увагу слід приділити навчання через ігри, які є ефективними у вивченні іноземної мови. Добре підібрані ігри є дуже важливими так як вони дають можливість студентам відпрацювати мовленнєві навички. Вони заохочують студентів до співробітництва, дають можливість несміливим студентам висловити свої думки і почуття, а також це є хороший спосіб мовленнєвої практики, яка містить зразки для використання у реальному житті у майбутньому [8]. Студенти із задоволенням і ентузіазмом грають у гру під назвою **Whodunit?**

Johnny, Micky and Sonny have each been accused of a different crime. The three charges are: murder, armed robbery and theft. Study the facts and find the solution to the problem!

The problem

Who was charged with which crime? Who was convicted? Which of the three did not go to prison?

The facts

The MURDERER was sentenced to life imprisonment.

Johnny was charged with a crime of violence.

The man who was charged with THEFT was convicted.

Micky was not tried for MURDER.

The man who was not sentenced to imprisonment was not convicted.

Sonny was not accused of THEFT or ARMED ROBBERY.

The man who was not tried for a crime of violence was sentenced to two years' imprisonment.

The solution

Johnny _____

Micky _____

Sonny _____

_____ did not go to prison.

Під час обговорення версій студенти використовують фахову лексику, обговорюють в деталях факти, покращуючи свої комунікативні навички.

Для ефективного засвоєння фахової лексики студенти повинні навчитись передавати свої власні думки та ідеї і накопичувати словник у довготривалій пам'яті. На думку професора Картера серед завдань є два основні, які можна використовувати в аудиторії, а саме вправи на завершення і креативні завдання.[3, с. 113]

Вправи, скеровані на завершення речень або тексту загалом відомі як вправи на заповнення пробілів. Є два типи завдань; у завданні із заповнення пропусків, в одному випадку, подаються варіанти слів, в другому випадку – студенти самі повинні вирішити, який термін треба вставити. До такого типу завдань також належать вправи з декількома варіантами для вибору.

Creation tasks (творчі завдання) націлені на те, щоб застосовувати терміни правильно і таким чином їх запам'ятати. Зазвичай студентам надають термін для запам'ятовування. Типовим прикладом таких завдань є придумати речення, використовуючи терміни із списку активного словника, написати діалог, скласти лекцію на дану тему.

Підсумовуючи, слід зазначити, що важливим є не тільки презентувати словник, опрацювати його, але й застосувати всі ефективні способи для його засвоєння. Використання під час занять з англійської фахової мови всіх типів вищенаведених завдань сприяє розширенню фахового словника, стимулює фахову комунікацію, мотивує студентів вдосконалювати свої навички у опануванні фахової іноземної мови. Всі вищезгадані види діяльності дають змогу студентам ефективно оволодіти навичками як усного так і письмового фахового спілкування, що значно збільшує їх шанси подальшого працевлаштування після закінчення університету.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Словарь наиболее употребительных слов английского, немецкого и французского языков / Под ред. проф. И.В. Рахманова/ – М., 1960. –345р.
2. Bough, A. et al. Teaching English to Children/A. Bough et al. – Longman Group Essex. London, 1988. –309р.
3. Carter, R. et al. Vocabulary and Language Teaching/R. Carter et al. – London: Longman, 1988. – 248 p.
4. Gass, S. The Use and Acquisition of the Second Language Lexicon. Special Issue: Studies in Second Language Acquisition. /S. Gass. – Cambridge: Cambridge University Press, 1987. –262 p.
5. Goulden, R. et al. How Large Can Receptive Vocabulary Be? Applied Linguistics/ R. Goulden. – Oxford: Oxford Press, 2003. –359р.
6. Haycraft, J. An Introduction to English Language Teaching/J. Haycraft. – London: Longman, 1978. –146р.
7. Ur, P. A Course in Language Teaching: Practice and Theory/P. Ur. – UK: Cambridge University Press, 2005.–375р.
8. Wright, A. et al. From Games for Language Learning/A. Wright et al/–Retrieved at <http://www.teflgames.com/why.html>

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

Анетта Арцишевська – кандидат філологічних наук, доцент кафедри іноземних мов для гуманітарних факультетів Львівського національного університету імені Івана Франка.

Наукові інтереси: методика викладання іноземної мови, фахова юридична мова.

Ольга Івацшин – кандидат філологічних наук, доцент кафедри іноземних мов для гуманітарних факультетів Львівського національного університету імені Івана Франка.

Наукові інтереси: методика викладання іноземної мови, термінознавство, дистанційне навчання.

УДК 378.147(477.54)

МОВНА ПІДГОТОВКА ПЕРЕКЛАДАЧІВ: ЗАСТОСУВАННЯ ДИСТАНЦІЙНИХ ФОРМ НАВЧАННЯ

Тетяна БЕРЕСТ, Галина КУПРІКОВА (Харків, Україна)

У статті описано досвід застосування елементів дистанційної освіти на всіх рівнях мовної підготовки (навчання української мови) студентів вищого навчального закладу – майбутніх перекладачів. Відзначено переваги використання дистанційних курсів для організації самостійної роботи студентів, зроблено спробу окреслити проблеми, що виникають при дистанційному навчанні.

Ключові слова: дистанційна освіта, дистанційний курс, самостійна робота студентів, післядипломна освіта, безперервна освіта.

В статье описан опыт применения элементов дистанционного образования на всех уровнях языковой подготовки (обучения украинскому языку) студентов высшего учебного заведения – будущих переводчиков. Отмечены преимущества использования дистанционных курсов для организации самостоятельной работы студентов, осуществлена попытка очертить проблемы, возникающие при дистанционном обучении.

Ключевые слова: дистанционное образование, дистанционный курс, самостоятельная работа студентов, последипломное образование, непрерывное образование.

In this article we describe the experience in providing elements of distant learning for the full-time university students (for the entire Ukrainian course). There were outlined the benefits of distant learning for arranging of students' self-learning process. We also tried to show some problems appearing during this process.

Key words: distant learning, distant course, students' self-learning, postgraduate education, lifetime education, continuous learning

Питання дистанційного навчання набувають особливої актуальності з огляду на сучасну освітню політику України, орієнтовану на забезпечення якості вищої освіти з її подальшою інтеграцією в європейський освітній простір та на підвищення конкурентоздатності українських навчальних закладів і реалізовану зокрема через ідею навчання протягом усього життя. Нормативно-правовою базою [7; 15] дистанційне навчання визначається як «індивідуалізований процес набуття знань, умінь, навичок і реалізації способів пізнавальної діяльності людини, який відбувається в основному за опосередкованої взаємодії віддалених один від одного учасників навчального процесу в спеціалізованому середовищі, яке функціонує на базі сучасних психолого-педагогічних та інформаційно-комунікаційних технологій».

Як і будь-якій актуальній науковій проблемі, питанню дистанційної освіти присвячено значну кількість досліджень. Попри різні нюанси у визначенні поняття дистанційної освіти, більшість науковців погоджуються, що головною метою дистанційної освіти є надання населенню за допомогою інформаційних і телекомунікаційних засобів рівного доступу та рівних освітніх можливостей, а також підвищення якісного рівня освіти за рахунок більш активного використання наукового й освітнього потенціалу провідних університетів, академій, інститутів, наукових центрів та інших освітніх установ [8; 9; 12; 15]. Серед переваг цієї форми освіти відзначають гнучкість, доступність, індивідуалізованість, мобільність, спрямованість на самостійне здобуття знань (В. М. Кухаренко, О. В. Рибалко, Н. Г. Сиротенко, В. Ф. Філіппов, В. П. Тихомиров, В. А. Ясулайтіс та ін.).

На сьогодні увагу науковців зосереджено на психолого-педагогічних (Е. С. Полат, М. В. Моїсеєва, П. І. Образцов) та організаційно-педагогічних (В. В. Олійник) проблемах дистанційного навчання, на питаннях його інформаційно-методичного забезпечення (І. В. Козубовська, В. В. Сагарда, В. М. Кухаренко, В. А. Ясулайтіс, А. І. Комишан), а також на використанні в різних галузях та на різних рівнях освіти (Т. І. Барановська, В. М. Кухаренко, Л. Л. Ляхощька, Ю. О. Зубань та ін.).

Метою нашої роботи є представлення досвіду використання дистанційних форм навчання при підготовці перекладачів, аналіз проблем, що виникають при застосуванні дистанційних курсів, пошук шляхів їх розв'язання.

У Харківському гуманітарному університеті «Народна українська академія» елементи дистанційного навчання мови запроваджено з 2008 року. Створено дистанційні курси відповідно до розробленої в Академії та затвердженої Міністерством освіти і науки України

авторської інтегрованої програми безперервного навчання мови [1; 14]. Вихідними матеріалами для курсів стали навчальні посібники та методичні рекомендації викладачів.

Курси застосовуються для мовної підготовки перекладачів поетапно [2; 3; 5].

Доуніверситетську підготовку забезпечує курс, метою якого є максимальне сприяння формуванню в абітурієнтів навичок грамотного письма та мовлення; підготовка слухачів до успішного проходження ЗНО та до навчання у ВНЗ. Завданням цього курсу є удосконалення знань та навичок, набутих у школі; вироблення навичок ефективного виконання тестових завдань та написання власного висловлення.

Курси лексикології й морфології сучасної української літературної мови, тісно пов'язані з професійною підготовкою в Україні викладача іноземних мов, перекладача, учителя супроводжують студентів-перекладачів першого року навчання. Серед завдань курсів – актуалізація знань про лексичний склад, фразеологію та морфологію, а також про систему функціональних стилів; подання теоретичної основи для стилістично доцільного перекладу з інших мов. Матеріал у курсах подається під кутом зору специфіки використання, перекладу та стилістичних можливостей мовних одиниць.

Дистанційні курси синтаксису та української мови за професійним спрямуванням є допоміжними для студентів другого й третього років навчання.

Одним із орієнтирів безперервної освіти є формування конкурентоспроможної, творчої особистості, яка здатна до саморозвитку, у першу чергу, шляхом самоосвіти. Самоосвітня діяльність дорослої людини залежить від досягнутого рівня освіти, ступеня оволодіння професією, професійної майстерності, прояву пізнавальних і професійних інтересів тощо [13]. У зв'язку із цим нові технології дистанційного навчання набувають особливого значення й для студентів факультету післядипломної та додаткової освіти. Для них створено дистанційний курс з української мови, що складається з тематичних блоків, у яких розглядаються питання орфоєпії сучасної української літературної мови, культури мовлення, особливості лексичних, фразеологічних, морфологічних, синтаксичних та пунктуаційних норм літературної мови; особливості укладання, перекладу українською мовою та редагування текстів документів, питання орфографії. Завдання дистанційного курсу – ознайомити студентів із рівнями мовної структури; розглянути стилістичні можливості морфології та синтаксису; удосконалити орфографічні й пунктуаційні навички; виробити в студентів навички вибору потрібних засобів мови через зіставлення їх з наявними варіантами [10; 11].

Дистанційні курси створено відповідно до навчальних програм ВНЗ, курси відповідають подібним аудиторним і частково їх дублюють. Метою дистанційних курсів є надання студентам можливості самостійного вивчення нового матеріалу, поглиблення їх теоретичних знань, а також вироблення навичок грамотного письма й оптимальної мовної поведінки через виконання тренувальних вправ. Крім того, курси є досить актуальними для роботи зі слабкими студентами й такими, що з різних причин не впоралися із завданнями відповідних аудиторних курсів [4]. Таким студентам надається можливість проходити підсумковий модульний контроль після обов'язкового дистанційного навчання. Курси приваблюють студентів можливістю самостійної роботи в зручному для себе місці за індивідуальним розкладом, маючи доступ до спеціальних засобів навчання й можливість отримати консультацію викладача. Звичайно ж, значною мірою позитивному сприйняттю дистанційних курсів сприяє використання саме комп'ютерної навчальної програми, що збігається з інтересом студентів до сучасних інформаційних технологій.

Умовно кожен курс можна поділити на блоки: 1) організаційно-методичний (інформація про цілі, завдання дисципліни, її зв'язки з іншими курсами, навчальна програма, рекомендації щодо вивчення дисципліни, порядок організації взаємодії з викладачем); 2) інформаційно-навчальний (структурований набір навчальних матеріалів до тем курсу); 3) ідентифікаційно-контролюючий (завдання до тем, що перевіряються викладачем, підсумкові тести).

Для підготовки курсів ми скористалися оболонкою Moodle – програмним комплексом, що надає можливості проведення повноцінного навчального процесу, включаючи засоби

навчання, систему контролю й оцінювання. У оболонці також реалізовано можливості спілкування як між студентами та викладачами, так і між самими студентами. Таким чином, програмний комплекс дозволяє створювати повноцінні електронні дистанційні курси.

Щодо форм дистанційного навчання, то при розробці курсів викладачами було обрано такі:

- лекція (набір навчальних матеріалів в електронному вигляді; може містити, крім власне тексту, цитати з наукових статей, навчальних посібників, оформлені як текстові файли);

- консультація (переважно індивідуальна; проводиться у віртуальному навчальному середовищі або за допомогою електронної пошти);

- самостійна робота (завдання, які студенти виконують й у вигляді текстових файлів відсилають на перевірку викладачеві);

- контрольна робота (поточний і підсумковий тестовий контроль).

Матеріал курсів розподілено на модулі й теми. У кожній темі структуровано подано:

- питання, що виносяться на розгляд;

- список літератури з теми;

- словники до тем;

- теоретичний матеріал;

- тренувальні вправи;

- завдання, виконання яких контролюється викладачем (самостійні роботи);

- питання для самоконтролю.

Відповідно, роботу з темою слід здійснювати в такому порядку:

- 1) ознайомитися з питаннями, що виносяться на розгляд; 2) опрацювати теоретичний матеріал, у разі потреби звернутися до додаткових джерел зі списку літератури та словника; 3) виконати тренувальні вправи, якщо виникнуть труднощі, звернутися ще раз до теоретичного матеріалу; 4) дати відповіді на запитання для самоконтролю; 5) виконати й надіслати викладачеві для перевірки завдання до теми. Висока оцінка за контрольне завдання є показником опанування матеріалу теми.

Контроль знань у дистанційних курсах здійснюється через систему вправ до тем, контрольних завдань до модулів та підсумкового тесту. Тест може бути використаний для оцінювання знань студента перед навчанням, його роботи під час навчання й після навчання для перевірки результатів останнього (виставлення підсумкової оцінки, виставлення заліку, видача сертифіката). Система тестування складається з банку завдань, де створюються та структуруються запитання й власне тести, що взаємодіють з питаннями банку відповідно до критеріїв, обраних викладачем (кількість запитань у тесті, кількість випадкових запитань, порядок запитань, методика оцінювання, термін проходження тесту, доступність його в певному часовому проміжку, кількість спроб, їх взаємопов'язаність, штрафи при проходженні; інформація, що буде доступною студентові після закінчення тестування – оцінки, правильні відповіді, коментарі до запитань і загальний коментар на весь тест тощо). Основні типи питань, запропонованих у курсах, такі: множинний вибір, правильно/неправильно, на відповідність, коротка відповідь, числова відповідь тощо. Для організації поточного й підсумкового контролю ми скористалися можливістю створення різних варіантів тестових завдань:

- форма відкритого завдання з короткою відповіддю дозволяє перевірити знання термінів і основних понять курсу, володіння навичками правильного письма, слововживання, перекладу тощо;

- завдання із вибором кількох правильних відповідей також дають можливість перевірити широкий спектр знань, умінь і навичок, наприклад, навички правильного вживання та перекладу сталих сполук зі сфери ділового спілкування, знання особливостей стилістичного використання граматичних форм тощо;

- завдання з вибором однієї правильної відповіді дозволяють проконтролювати різні теоретичні й практичні аспекти засвоєння матеріалу курсу слухачами.

Значними перевагами підсистеми контролю знань є можливість встановлення дати початку й закінчення тестування, а також кількості спроб проходження тестів (використовуючи тест як форму навчання й самоконтролю, даємо можливість кількаразового проходження тестів, при цьому за кожної нової спроби порядок запитань, а за потреби, й самі запитання (усі чи певна, встановлена викладачем кількість) будуть іншими. Можемо також регулювати час проходження тестів, обирати метод оцінювання (при кількох спробах виконання завдання в підсумку виставляється середній, найнижчий чи найвищий бал). Ще одна корисна, на нашу думку, особливість підсистеми контролю знань полягає в можливості перегляду одразу після проходження чи після відправлення тестів (встановлюється на розсуд викладача) правильних відповідей і коментарів та в нарахуванні штрафів за неправильні відповіді. Останнє запобігає можливості отримання позитивної оцінки при спробі вгадати правильні відповіді чи отримати їх, позначаючи підряд усі варіанти.

Однією з важливих особливостей контролю в дистанційному навчанні є необхідність додаткової реалізації функцій ідентифікації особистості студента для запобігання фальсифікації. До можливостей контролю за самостійністю виконання студентами завдань у курсі належить, зокрема перевірка інформації про опрацювання теми: у системі зберігаються певні відомості про опрацювання студентом елементів курсу, і ми маємо інформацію про те, до яких елементів курсу звертався учасник. Відкриті завдання студент виконує на його ПК і надсилає до курсу, де їх згодом перевіряє викладач. Виставлена оцінка з коментарем викладача з'являється серед персональних оцінок студента.

В окремих випадках надіслані завдання порівнюються з виконаними іншими слухачами курсу, бо в умовах навчання слабких студентів трапляються окремі випадки обміну інформацією між студентами.

Студентам при дистанційному навчанні надано вільний графік навчання, можливість самостійно й у зручний час опрацьовувати курс, чим вони не завжди можуть правильно розпорядитися. Приєднуючись до думки багатьох дослідників щодо якостей потенційного слухача дистанційного курсу [12; 16], наголосимо, що головними серед них є самомотивація та самодисципліна, спроможність до письмового спілкування, комунікабельність, наполегливість та чесність. Студент має пам'ятати, що це зручніший шлях здобуття освіти, але не легший.

Що ж до ролі викладача в забезпеченні ефективності навчання на дистанційному курсі, то він має бачити технологічні, організаційні, соціально-економічні та соціально-психологічні чинники для досягнення максимального педагогічного результату, а також має розуміти необхідність регулярної актуалізації курсів дистанційного навчання.

Отже, дистанційна освіта – нова, розвивальна форма організації навчального процесу, яка є важливим чинником підвищення ефективності запровадження новітніх технологій навчання та забезпечення мобільності студентів, створення сприятливих умов для творчості, реалізації природної суті, соціальних потреб людини. Для досягнення успіху потрібно спиратися на взаємодію методологічних, навчальних та технологічних інновацій. Постійний пошук оптимального вирішення щоденних проблем, творчість є передумовою прогресу в цій галузі.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Авторська інтегрована програма неперервної підготовки з української мови в Народній українській академії / Нар. укр. акад., [каф. українознав. ; авт.-упоряд. : Т. М. Берест]. – Харків : Вид-во НУА, 2012. – 288 с.
2. Берест Т. М. Використання дистанційних форм навчання: досвід кафедри українознавства ХГУ «НУА» / Т.М. Берест, І. О. Помазан // Проблеми освіти : Наук. зб. / Інститут інноваційних технологій і змісту освіти МОН України. – К., 2013. – Вип. № 77. – Ч. 1. – С. 23–29.
3. Берест Т. М. Використання елементів дистанційного навчання в роботі зі студентами стаціонару / Т. М. Берест, В. П. Берест // Дистанційна освіта України-2013. Інформаційне освітнє середовище у системі дистанційного навчання в закладах освіти: інноваційні та психологічні аспекти : зб. наук. праць – Харків : ХНАДУ, 2013. – С. 17–22.
4. Берест Т. М. Застосування дистанційних курсів для організації самостійної роботи студентів / Берест Т.М. // Сборник научных трудов / Харьк. нац. автомобил. -дорож. ун-т [и др.]. – Харків, 2011. – С. 206–221
5. Берест Т. Н. Использование дистанционных форм обучения / Берест Т.М., Куприкова Г. В. // Вузовская кафедра. Особенности функционирования в условиях модернизации образования : монография / Нар. укр. акад. – Харьков, 2015. – Разд. 2.1. – С. 85–98.
7. Закон України «Про вищу освіту» від 01.07.2014 р. № 1556-18. [Електронний ресурс]. Режим доступу : <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/1556-18>.

8. Калініна Л. В. Дистанційна освіта як фактор реалізації нової освітньої парадигми / Калініна Л. В // Вісник Харк. нац ун-ту імені В. Н. Каразіна : Соціологічні дослідження сучасного суспільства: методологія, теорія, методи. – Вип. 19. – 2007. – С. 65–67.
9. Кремень В. Г. Вища освіта в Україні / В. Г. Кремень, С. М. Ніколасенко, М. Ф. Степко. – Київ : Знання, 2005. – 327 с.
10. Купрікова Г. В. Дистанційне навчання в післядипломній освіті / Г. В. Купрікова // Дистанційна освіта України– 2013. Інформаційне освітнє середовище у системі дистанційного навчання в закладах освіти: інноваційні та психологічні аспекти : зб. наук. праць. – Харків: ХНАДУ, 2013. – С. 113–116
11. Купрікова Г. В. Упровадження інформаційних технологій на факультеті післядипломної освіти як чинник підвищення якості підготовки фахівця / Г. В. Купрікова // Пробл. освіти. – [Київ], 2015. – Вип. 80, ч. 2. – С. 158–160.
12. Кухаренко В. М. Дистанційне навчання: Умови застосування. Дистанційний курс: Навч. пос. / В. М. Кухаренко, О. В. Рибалко, Н. Г. Сиротенко. – Харків : НТУ «ХП», «Торсінг», 2002. – 320 с.
13. Мазуренко Л. М. Безперервна освіта: особливості навчання дорослих / Л. М. Мазуренко // Особистість у єдиному освітньому просторі: зб. наук. тез III Міжнародного форуму 26 – 29 квітня 2012. – Запоріжжя, 2012. – Вип. № 2 (8). – С. 58 – 59.
14. Методичні рекомендації для викладачів із роботи за авторськими інтегрованими програмами неперервної підготовки з української мови, української літератури та історії зарубіжної літератури / Нар. укр. акад., [каф. українознав. ; авт.-упоряд.: І. О. Помазан, Т. М. Берест]. – Харків : Вид-во НУА, 2012. – 54 с. (2,79 п.л.).
15. Наказ МОН України «Про затвердження Положення про дистанційне навчання» від 25.04.2013 р. № 466 (зі змінами). [Електронний ресурс]. Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/z0703-13>
16. Ясулайтіс В. А. Дистанційне навчання: Метод. рекомендації / В. А. Ясулайтіс. – Київ: МАУП, 2005. – 72 с.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

Тетяна Берест – кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри українознавства Харківського гуманітарного університету «Народна українська академія».

Наукові інтереси: лексикологія, фразеологія, словник сучасного поетичного мовлення; дистанційне навчання.

Галина Купрікова – кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри українознавства Харківського гуманітарного університету «Народна українська академія».

Наукові інтереси: теорія номінації, словотвір, лінгвокультурологія дистанційне навчання.

УДК 378.147:811.111

МЕТОДИЧНІ ПРИНЦИПИ ФОРМУВАННЯ КОМУНІКАТИВНОЇ КУЛЬТУРИ СТУДЕНТІВ ЕКОНОМІЧНОГО ПРОФІЛЮ У ПРОЦЕСІ ВИВЧЕННЯ ІНОЗЕМНОЇ МОВИ

Світлана ВОВЧАНСЬКА (Тернопіль, Україна)

Стаття експлікує контентне наповнення поняття комунікативної культури студентів ВНЗ економічного профілю; надається характеристика сутності і структури іноземної комунікативної компетентності майбутніх фахівців як релевантного конституента комунікативної культури; набувають прецизійності методичні принципи формування комунікативної культури студентів-майбутніх економістів у процесі вивчення німецької мови.

Ключові слова: методичний принцип, іноземна комунікативна компетентність, комунікативна культура, студенти вищих економічних навчальних закладів.

Статья отображает контентное наполнение понятия коммуникативной культуры студентов ВУЗ экономического профиля; предоставляется характеристика сущности и структуры иноязычной коммуникативной компетентности будущих специалистов как релевантного конституента коммуникативной культуры; уточняются методические принципы формирования коммуникативной культуры студентов-будущих экономистов в процессе изучения немецкого языка.

Ключевые слова: методический принцип, иноязычная коммуникативная компетентность, коммуникативная культура, студенты высших экономических учебных заведений.

The article describes content filling of a concept of communicative culture of students of Higher Education Institutions of an economic direction; the characteristic of an entity and structure of foreign-language communicative competence of future experts as relevant constituent of communicative culture is provided; the methodical principles of formation of communicative culture of student-future economists in the course of German language study are precised.

Keywords: methodical principle, foreign-language communicative competence, communicative culture, students of the higher economic educational institutions.

Постановка наукової проблеми та її значення. Динамічність розвитку світової спільноти, входження України на європейську освітню арену, підвищення ролі спілкування в трансформаційних процесах усіх галузей суспільного розвитку обумовлюють активізацію процесу формування комунікативної культури майбутніх фахівців, незалежно від їх професійного спрямування. Як засвідчує практична діяльність, лише за умови

високоосвіченості і загального культурного розвитку особистості фахівця можливе забезпечення його конкурентоспроможності на сучасному ринку праці.

Огляд останніх досліджень. Методику формування іншомовної комунікативної компетентності досліджували вітчизняні та зарубіжні вчені-методисти (І. Берман, В. Бухбіндер, В. Коростильов, С. Шатілов, В. Гнаткевич, Ю. Пассов, Г. Китайгородська, О. Тарнопольський, Е. Мірошніченко, І. Баценко, В. Борщовецька, R. Ellis, I. Nation, N. Schmitt, W. Widdowson та ін.).

Мета нашої статті – аналіз методичних принципів формування комунікативної культури студентів економічного профілю у процесі вивчення іноземної мови.

Виклад основного матеріалу. У ВНЗ існують резерви і можливості для того, щоб навчання іноземних мов для спеціальних цілей могло стати не тільки засобом формування у студентів мовних умінь, лінгвокраїнознавчих, загальнокультурних та ціннісних світоглядів, але й засобом здобуття нових професійних знань [1]. Ю. Дробязко вважає, що однією з цих можливостей є організація варіативного навчання як засобу додаткової підготовки студентів для професійно-орієнтованого іншомовного спілкування, що являє собою самостійний етап навчального процесу. Особливості такого навчання, які необхідно враховувати, можна сформулювати таким чином:

- наявність усвідомленого інтересу до навчання і досить високого рівня сформованості мотивації професійного саморозвитку студентів;
- можливість опори на попередній досвід суб'єктів освітнього процесу у формуванні професійно-комунікативних умінь іншомовного спілкування;
- зміщення акцентів у змісті навчання: від загальногуманітарних / загальнопрофесійних до загальнопрофесійних/спеціальної спрямованості;
- зміна змісту контролю і об'єкта контролю: від контролю викладачем окремих мовних умінь до контролю і самоконтролю інтегрованих комунікативних умінь і навичок у професійно значущих ситуаціях;
- варіативність запропонованих змістовних і структурних компонентів курсу за бажанням, інтересом і можливостями студентів [1].

Ми погоджуємось з автором, що на практиці ми нерідко стикаємося з тим, що у студентів економічного ВНЗ відносно низька мотивація до вивчення циклу гуманітарних предметів в цілому, та, зокрема, іноземної мови, адже у студентів немає чіткого уявлення про майбутню професійну діяльність, про професійно значущі якості фахівця, що формуються у процесі гуманітарної підготовки студента [1].

Мотивація вивчення іноземної мови для професійно-орієнтованого іншомовного спілкування у студентів тісно пов'язана з розвитком загальнопрофесійної мотивації і пізнавальних мотивів. Необхідним стає внесення професійно-орієнтованих змін до викладання іноземної мови в економічному ВНЗ, що забезпечить формування мотивації до професійного та кар'єрного росту. Саме мотивація кар'єрного росту дозволяє залучити студентів старших курсів до занять в умовах спецкурсу з іноземної мови. При цьому стимулюванню до пізнавального інтересу у студентів сприяє лише той навчальний матеріал, зміст якого відповідає наявним і знову створеним у них потребам [3].

Рушійною силою, що визначає процес навчання студентів професійно-комунікативних умінь, є можливість опори на минулий досвід суб'єктів освітнього процесу, адже студенти володіють базовим рівнем знань іноземної мови. Для реалізації процесу варіативного навчання це дуже релевантно не лише для студентів, а й для викладача. Якщо говорити про використання різноманітного спектру видів діяльності студентів, то з багатьма вони вже знайомі: це переклад економічного тексту, написання анотацій і резюме, організація монологічного та діалогової мови, презентації і т.д.

Е. Клименко зазначає, що ця особливість варіативного навчання безпосередньо пов'язана з першою – розвитком усвідомленого інтересу до навчання і мотивацією. На цьому етапі оволодінню іншомовною мовленнєвою діяльністю сприяють міжпредметні зв'язки, які створюють найбільш сприятливий режим для практичного застосування мови як засобу спілкування і отримання нової корисної інформації. У силу цього міжпредметні зв'язки є

одним з ефективних засобів мотивації і одночасно опорою на отримані раніше знання з іноземної мови та спеціальних дисциплін. Практично всі вузівські дисципліни можуть дати багатий матеріал для реалізації міжпредметних зв'язків [4].

В організації навчання студентів професійної іншомовної комунікації варто виділити релевантність зміщення акцентів у навчальному контенті: від загальногуманітарного та загальнопрофесійного – до фахової спрямованості.

Професійна спрямованість у навчанні характеризується системою домінуючих потреб і мотивів. В якості компонентів професійної спрямованості можна виділити:

- мотиви (наміри, інтереси, схильності, ідеали);
- ціннісні орієнтації (сенса праці, заробітна плата, достаток, кваліфікація, кар'єра, соціальне становище та ін);
- професійну позицію (ставлення до професії, установки, очікування, готовність до професійного розвитку);
- соціально-професійний статус [1].

Цілісне занурення студентів у професійно-орієнтовану діяльність при вивченні іноземної мови для спеціальних цілей здійснюється через зв'язок всього процесу навчання з умовами та змістом майбутньої інформаційної діяльності спеціаліста. Весь процес навчання максимально наближається до реальної професійної діяльності майбутнього фахівця, що змінює його мовну поведінку. Виникає переконлива необхідність застосувати весь комплекс іншомовних професійно-комунікативних умінь у професійно значущих ситуаціях. Іншими словами, акцент у діяльності студента зміщується з навчальної інформації на ситуацію практичної дії, а навчальна інформація стає орієнтовною основою, знаходячи статус знання. Однією з умов ефективного навчання студентів іншомовного професійного спілкування є застосування освітніх технологій, що імітують процес включення в спільну професійну діяльність [2].

Допустимість варіативності пропонованих контентних і структурних складових курсу за бажанням, інтересом та можливостями учнів є також однією із особливостей навчання студентів професійно-комунікативних умінь в умовах додаткової іншомовної підготовки. Принцип варіативності передбачає адаптацію до персональних здібностей студентів та особливостей їх фахової спеціалізації.

Зміна змісту і об'єкта контролю є наступним принципом навчання студентів економічного ВНЗ професійно-комунікативних умінь, що експлікується в переході від контролю викладачем окремих мовних умінь до контролю і самоконтролю інтегрованих комунікативних умінь та навичок у фахово релевантних ситуаціях.

Ми поділяємо думку, що особливо ефективними для контролю конструювання спонтанної мови по представленим темам є комунікативні вправи у вигляді кейс-ситуацій. Розроблені завдання відповідно до тематики курсу, по-перше, є ситуативними, по-друге, автоматизують мовну форму не у відриві, а в зв'язку з її функцією в мові, і, по-третє, направляють свідомість учнів не на форму, а на мету і зміст висловлювання. До них можна віднести кейс-ситуації такого типу:

- Необхідно організувати презентацію вашого підприємства: викладіть фабулу функцій підприємства, його структуру, проекти та можливості; точно сформулюйте коло своїх найважливіших посадових обов'язків.

- На вас очікують ділові переговори з вашим діловим партнером щодо укладення договору. Як ви відпрацюєте етапи проведення цих переговорів?

- Для участі у виставці важливим є визначити для себе цілі участі. Які, на вашу думку, можуть бути цілі для невеликої фірми, яка шукає ринки збуту, і для великого підприємства, що виставляє на ринок новий товар?

- Які якості ви вважаєте особливо важливими і необхідними для керівника фірми?

- Ви влаштуєтесь на роботу. Як ви готуетесь до розмови з роботодавцем? Які позиції, на вашу думку, є особливо важливими в цій розмові?

- Ви маєте намір відкрити свою власну справу. Які перші кроки вам необхідно зробити, щоб заснувати підприємство? [1]

Висновок. Отже, іншомовна комунікативна компетентність як важливий конституент комунікативної культури є невід'ємною складовою підготовки студентів ВНЗ, які готуються до життя в умовах ринкової економіки, культурного діалогу та міжнародної комунікації, тобто йдеться про розвиток мовної особистості студента. Тенденція до професійного рівня викладання іноземних мов реалізується у формуванні навичок спілкування за фаховою тематикою, однак такий підхід не уможливує вирішення завдання формування умінь та навичок, необхідних студентові для здійснення завдань професійного змісту з використанням засобів іноземної мови.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Дробязко Ю. І. Особливості формування професійно-комунікативних умінь студентів технічного вузу. Матеріали VII Міжнародної науково-практичної Інтернет-конференції «Сучасні методи викладання іноземної мови професійного спрямування у вищій школі». Режим доступу: <http://confesp.fl.kpi.ua/ru/node/1162>.
2. Зимняя И. А. Психологические аспекты обучения говорению на иностранном языке: Книга для учителя / И.А. Зимняя. – М., Просвещение, 1985. – 160 с.
3. Зникина Л. С. Профессионально-коммуникативная компетенция как фактор повышения качества образования менеджеров: дисс. д-ра пед. наук / Л.С. Зникина. – Кемерово, 2005. – 406 с.
4. Клименко Е. В. Формирование иноязычной профессиональной коммуникативной компетентности будущих финансистов: дис. ... канд. пед. наук: спец. 13.00.08. / Е. В. Клименко. — Калуга, 2004. – 171 с.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Світлана Вовчанська – кандидат філологічних наук, доцент кафедри німецької мови Тернопільського національного економічного університету.

Наукові інтереси: фахові мови, термінознавство, транслатологія, корпусна лінгвістика.

УДК 378.147:81`243

ТЕХНОЛОГІЯ ПРОЕКТНОГО НАВЧАННЯ ІНОЗЕМНИХ МОВ У ВНЗ

Елізавета ВОРОНОВА (Харків, Україна)

У статті розглядаються основні психолого-педагогічні основи використання проектного методу навчання іноземним мовам в технічних навчальних закладах України. Акцент робиться на необхідність формування у студентів критичного мислення, а також підкреслює, що система роботи з розвитку навичок комунікативної компетенції студентів ВНЗ України передбачає врахування їх індивідуальних особливостей, рівня пізнавальних можливостей, професійних мотивів та інтересів, специфіки їх майбутньої професійної діяльності.

Ключові слова: психолого-педагогічні основи, метод проектів, критичне мислення, діяльність, комунікативний

В статье рассматриваются основные психолого-педагогические основы использования проектного метода обучения иностранным языкам в технических учебных заведениях Украины. Акцент делается на необходимость формирования у студентов критического мышления, а также подчеркивается, что система работы по развитию навыков коммуникативной компетенции студентов ВНЗ Украины предусматривает учет их индивидуальных особенностей, уровня познавательных возможностей, профессиональных мотивов и интересов, специфики их будущей профессиональной деятельности.

Ключевые слова: психолого-педагогические основы, метод проектов, критическое мышление, деятельность, коммуникативный

The article discusses main psychologic-pedagogical bases of using project-work method to teach foreign languages at technical higher educational establishments in Ukraine. Stress is done on the necessity to form critical thinking of students and it is underlined that the system of work at developing skills of communicative competence forsee taking into account individual peculiarities, the levels of their cognitive possibilities, professional motives and interests, specificity of their future professional activity.

Main attention is devoted in the article to the method of educational projects in pedagogical word. The use of this method is defined by the need of formation of the identity of the XXI century, the identity of a new era. When intelligence of person and information are the defining factors of any society development. It is shown that when implementing a project not only results are valuable but also the process itself that allows students to feel like real experts. The article gives the definition of the project method as a complex of educational methods allowing students to show their independence in planning, organization, correction and control of their activity. It is stressed here that unlike other technologies to be practiced at higher educational institutions the method of projects at teaching foreign languages gives a teacher a chance to involve students in real communication, the most saturated with foreign-language contacts which rely on research activity, mutual collaboration and to see its real results. The ego factor (or I-factor) which has a special value as it allows speaking about what students dream or what are their plans for future is underlined in the article.

Key words: psychologic-pedagogical bases, project-work method, critical thinking, activity, communicative

Введення. Розвиток навичок комунікативної компетентності студентів вищої школи інженерних спеціальностей на основі проектної діяльності відбувається у процесі становлення їх як особистості і передбачає обов'язкове врахування психолінгвістичних властивостей механізмів іншомовного мовлення, зв'язку мислення й мовлення у процесі комунікативної взаємодії мовців.

Навчання іноземної мови можливе лише на основі розвитку креативного образного мислення студентів із застосуванням проектної методики, їхньої уваги, пам'яті, уміння бачити факти, порівнювати їх, аналізувати, синтезувати, узагальнювати, конкретизувати й абстрагувати, тобто на основі власного відображення дійсності, оскільки вся діяльність людини, наразі й проектна засобами іноземної мови, формується на психологічній основі.

Короткий огляд публікацій з теми. Метою розвитку навичок комунікативної компетентності студентів інженерних спеціальностей склали ідеї психологічної значущості (М.Добринін, С.Рубінштейн), особистісного змісту (О.Леонтьєв), персоналізації особистості (О.Петровський), провідного (В.Давидов, О.М.Леонтьєв, Д.Ельконін) і визначального (В.Мухіна) видів діяльності, фундаментальні теорії особистості і діяльності: про інтегральні характеристики особистості (Б.Ананьєв, Л.Божович, О.Ковальов, В.М'ясищев, К.Платонов); про механізми персоналізації особистості і її розвитку в діяльності (К.Абульханова-Славська, Л.Буєва, О.М. Леонтьєв); про засвоєння діяльності (Л. Виготський, В.Давыдов, П.Гальперин, Н.Талізін) і її суб'єкта (Б.Ананьєв, О.Асмолов, С.Рубінштейн); про єдність теоретичного і практичного мислення (С.Батищев, О.Брушлінський, О.Матюшкін, Б.Теплов, Г.Костюк); про індивідуальність і її розвиток у діяльності (Е.Климов, В. Мерлін, Б.Теплов).

На основі вивчення досліджень із вікової психології й педагогіки були визначені такі психолого-педагогічні передумови реалізації проектної методики навчання іноземної мови у вищій школі:

- комплексна мотивація навчання;
- орієнтація на специфіку професійної спеціалізації студентів;
- особистісно-діяльнісний підхід до навчання;
- проблемність й індивідуалізація навчання.

Методичними передумовами проектної методики навчання іноземної мови було визначено такі її загальні характеристики:

- комунікативна спрямованість навчання іноземної мови;
- взаємопов'язане навчання всіх видів мовленнєвої діяльності.

Ціль статті. Ціллю дослідження є визначення психолого-педагогічної основи використання проектної методики з урахуванням специфіки іноземних мов як навчального предмета у вищій школі України технічного напрямку.

Матеріали і методи. Психолого-педагогічної основи використання проектної методики з урахуванням специфіки іноземних мов як навчального предмета у вищій школі технічного напрямку ґрунтується на таких положеннях:

- роль іноземної мови як навчального предмета в сучасній освітній системі;
- специфіка навчання іноземної мови студентів інженерних спеціальностей ВНЗ, основні цілі й завдання;
- використання проектної методики з урахуванням специфіки навчання іноземної мови у вищій школі.

Науково-теоретичною та практичною основою проектної роботи, її основним компонентом є мотивація, іншим найважливішим компонентом слід уважати діяльнісний, особистісно орієнтований підхід, а також комунікативність, культуру й навчальну компетенцію.

Проектна діяльність сприяє не тільки розширенню кругозору, але й формує у студентів навички критичного мислення. Студенти перестають бути пасивними реципієнтами знань. Вони активно беруть участь у процесі навчання, ставлячи перед собою питання і знаходячи відповіді на них.

Проектна робота дозволяє створювати середовище, необхідне для повноцінного вивчення іноземної мови, професійної іноземної мови з метою формування глобального

мислення, розвитку особистісної активності, що набуває особливої актуальності в період переходу до Європейської системи освіти.

Щоб студенти сприймали мову як засіб міжкультурної взаємодії, необхідно не тільки знайомити їх із краєзнавчою тематикою, але й шукати способи включення їх в активний діалог культур, тож вони на практиці зможуть пізнавати особливості функціонування мови в новій для них культурі [5, с. 25].

Основна ідея подібного підходу до навчання іноземної мови у ВТНЗ, таким чином, полягає в тому, щоб перенести акцент із різного виду вправ на активну розумову діяльність студентів, що потребує для свого оформлення майстерного володіння певними мовними засобами.

У процесі навчання іноземної мови у вищій школі України особистісно орієнтоване проектне навчання є особливо значущим за наступних причин:

1. Організація навчання іноземної мови для студентів, ураховуючи їхні психологічні особливості як дорослої особистості (17-18 і старше), як свідчить психолого-педагогічний аналіз, має свою специфіку, урахування якої може підняти на більш якісний рівень процес навчання іноземної мови у вищій школі взагалі, і сприяти розвитку навичок комунікативної компетенції студентів ВТНЗ на основі проектно-методики, створенню і зростанню професійної особистості фахівця згідно з вимогами сучасності [2].

2. Специфіка суспільного становища і статусу студентства сприяє активізації їх розумової діяльності і підвищення ступеня їх самостійності. Значну роль у навчанні буде мати усвідомлюване професійне самовизначення студентів. З одного боку, як правило, студенти професійно самовизначилися ще під час навчання в школі, коледжі, гімназії, ліцеї (самостійно або під впливом батьків), під час роботи, служби в армії тощо.

Тому можна говорити про свідомий вибір достатньо соціально зрілої особистості для подальшої професійної діяльності, людини, яка відповідає за свої дії та вчинки, адекватно регулює свою поведінку.

Але з іншого боку, вони ще не засвоїли вимоги майбутньої професії щодо широкого спектру перспектив для своєї професійної творчості й ідентифікаційного пошуку, зокрема в проектній діяльності, не з'ясували для себе умови досягнення професійного і кар'єрного успіху, можливостей саморозвитку й самоактуалізації у своїй професії.

3. На старших курсах навчання у вищій школі у студентів активно розвивається на основі рефлексії своя власна самосвідомість, образ «Я», співвідношення реального й ідеального «Я».

Студентський вік характеризується максимальним розвитком як фізичних, так і психологічних властивостей, вищих психічних функцій: сприйняття, мислення, пам'яті, уваги, емоцій і почуттів, а також розвитку професійного мовлення.

Це найкращий період для навчання і професійної підготовки, для формування індивідуального стилю діяльності. Головною особливістю студентського віку є усвідомлення власної індивідуальності, саморозвитку й самоактуалізації особистості, становленні світогляду і формуванні образу «Я».

4. Перед студентами стоїть завдання соціального, професійного й особистісного самовизначення, що передбачає чітку орієнтацію та визначення свого місця в професії та суспільстві, з чим пов'язана необхідність розвитку самосвідомості, вироблення світогляду й стійкої життєвої позиції.

Соціально-психологічна культура інженера – це розуміння і врахування закономірностей і особливостей функціонування фахівця в соціо-психологічній системі. Інженер – це соціо-технічна професія, 50% – взаємодія з іншими людьми, 50% – робота з технікою. Звідси виникає необхідність формування соціо-психологічної культури інженера, що включає в себе відповідальність за людей, які знаходяться у підпорядкуванні.

У цьому зв'язку дисципліна «Іноземна мова» володіє значним педагогічним потенціалом для формування соціальної компетенції у майбутніх інженерів, що полягає в сутності феномена «мова», що є соціальним феноменом, основною функцією якого є спілкування.

Навчальний проект є важливим засобом формування мотивації вивчення іноземної мови.

Мотивація є основою навчання іноземної мови у вищій школі, що включає спеціалізацію мовленнєвого процесу (знання мови професії, термінологічна обізнаність у процесі здійснення проектної діяльності тощо) та особистість викладача, від якого переважно залежить інтенсифікація, консультативна і координаційна функції навчального процесу (прискорений розвиток рецептивних і репродуктивних навичок комунікативної компетенції студентів технічних ВНЗ на основі проектної методики).

Формування мотивації до досліджуваного предмета – необхідний процес. Особливо це стосується вивчення іноземної мови на немовному факультеті, оскільки мова не є профільюючим предметом і йому не приділяється достатньо часу. Мотивація позитивно впливає на всі психологічні процеси особистості – увагу, сприйняття, пам'ять, мислення, уяву.

Дослідники зазначають, що мислення регулюється системою активних відносин суб'єкта до предмета, що виражаються в мотивації мисленнєвої діяльності [1; 3].

Пізнавальні мотиви є найбільш значущими для навчальної діяльності. В оволодінні іноземною мовою пізнавальні мотиви диференціюються відповідним чином, зокрема виділяються декілька найважливіших:

- інтерес до мови сприяє формуванню мотивів до аналізу мовних явищ, до розвитку лінгвістичного мислення;
- можливість використання мови як засобу обміну інформацією, отримання знань, зокрема професійних.

Розвиток мотивації значною мірою залежить від того, якими засобами і методами користується викладач, який організовує діяльність студентів. Використання певних умов, за яких процес навчання стає цікавим і спонукає до оволодіння знаннями, створює передумови для розвитку мотивації.

Необхідно розвивати загальну мотивацію до вивчення мови. Студентам потрібно бачити і розуміти, яке важливе значення має знання іноземної мови в житті студента – це і спілкування з однолітками з інших країн, й ознайомлення з культурою інших народів.

Однак загальної мотивації недостатньо для розвитку активності, тому слід розвивати і професійну мотивацію.

Студенти технічних (інженерних) спеціальностей вишів України зорієнтовані на свою майбутню професію, інтерес для них становить усе, що пов'язане з виробництвом, технікою, обладнанням. Тому одним із провідних мотивів успішності навчання студентів є інтерес до інформації за фахом. Такий інтерес пов'язаний із потребою в майбутній професійній діяльності.

Для розвитку мотивації проекти, з якими працюють студенти, повинні мати такі характеристики:

- 1) актуальність змісту;
- 2) новизна;
- 3) різноманітність.

Вивчення іншомовного матеріалу, обговорення проблем у проекті має бути актуальним для студентів, а не випадковим або абстрактним. Новизна матеріалу – найважливіша передумова створення інтересу до нього і пізнавальної мотивації.

Однак нове повинне спиратися на вже наявні знання. Навчальний матеріал повинен характеризуватися певним розмаїттям, що забезпечується застосуванням різноманітних прийомів і методів на занятті і поза ним, зокрема при роботі з різноманітними навчальними текстами, застосовуваними в проектній діяльності. Наприклад, читання, переклад, розігрування діалогу, дискусії, аудіювання тощо. Крім того, передбачається вивчення текстів, що стосуються різних технологічних процесів, екологічних явищ, розв'язання різноманітних професійних завдань іноземною мовою.

Найважливішими чинниками, що сприяють формуванню внутрішнього мотиву мовної діяльності при проектному навчанні, на думку автора цього дослідження, є:

- зв'язок ідеї проекту з реальним життям: ідея будь-якого проекту має бути пов'язана зі створенням конкретного продукту чи вирішення окремої, значущою для студента проблеми, взятої з реального життя в процесі практичної професійної діяльності;
- наявність інтересу до виконання проекту з боку всіх його учасників: у процесі застосування проектно-методики дуже важливо досягти особистісного прийняття ідеї проекту і пробудження справжнього інтересу до його реалізації, що дозволить передбачити успішне його виконання і ефективність навчального впливу;
- провідна роль консультативно-координувальної функції викладача: перехід із позиції лідера в позицію консультанта та / або координатора, що дає тим, хто навчається, реальну автономію і змогу прояву своєї власної ініціативи та самостійності в процесі виконання проекту, сприяє саморозвитку особистості.

Надзвичайну роль у практичній реалізації комунікативного методу через посередництво методу «проектів» грає психодіагностика, а саме: набуті мовні і вікові особливості тих, хто навчається.

Слід підкреслити нову роль викладача, його емоційний настрій, вміння знаходити такий контакт зі студентами, що базується на довірі до нього, на підкресленні того, що вони можуть спілкуватися іноземною мовою, щоб студенти відчували свою значущість і свою «важливу» роль в реалізації «проекту». Як говорив Дейл Карнегі: «Переконайте співбесідника в його значущості».

Результати та їх обговорення. Рівень розвитку творчого потенціалу майбутнього фахівця позначається не тільки на його професійній діяльності, а й на самому процесі його життя, самореалізації як засобу самоутвердження через самовираження і саморозвиток.

При цьому зазначимо, що в різних видах активності особистості (пізнавальній, світоглядній, комунікативній і емоційній), до якої належить і проектна діяльність, зберігається її творча сутність: пошуково-перетворювальна спрямованість [6, с. 76–82; 7, с.115].

Крім того, важливість проблеми формування креативного фахівця засобами іноземної мови характеризують такі її значення, як: соціальне, оскільки формується не просто нова людина з особливим складом мислення, здатним до радикальних змін і перетворень, а фахівець нової формації, який долучається до прогресивних перетворень у суспільстві; наукове, тому що слугує засобом пізнання творчих здібностей у галузі інтелектуальної й соціальної креативності [6, с.76-82].

Колосальне значення має також і комунікативна грамотність – сукупність комунікативних знань, умінь і навичок людини, що дають змогу їй ефективно спілкуватися в усній і писемній формах; знання законів, правил і засобів ефективного усної та писемної комунікації [4, с.328].

Висновки. Практика викладання іноземної мови в технічному ВНЗ показала, що реалізації проектно-технології навчання іноземної мови значно сприяє атмосфера колективного спілкування, організованого на засадах комунікативних ситуацій, що є основою «проектної роботи» та стимулюють студентів до комунікативно-мотивованих мовленнєвих дій, а спілкування в таких ситуаціях дає їм змогу засвоїти активний іншомовний навчальний матеріал.

Подібні ситуації є емоційно-забарвленими, надають відчуття задоволення, зацікавленість у спільній діяльності, забезпечуючи умови успіху як при підготовці, так і при реалізації довгострокових і спонтанних проектів.

Досвід переконує, що розвиток комунікативних умінь можливий тільки через вирішення реальних завдань на заняттях, що викликає у студентів впевненість у собі, сприяє подоланню «психологічного бар'єру» і розвиває бажання «говорити» іноземною мовою.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Бим И.Л. Личностно-ориентированный подход – основная стратегия обновления школы / И.Л. Бим // Иностр. яз. в школе. – 2002. – № 2. – С. 11 – 15.
2. Вербицкий А.А. Активное обучение в высшей школе: контекстный подход: метод. пособие / А.А. Вербицкий. – М.: Высшая школа, 1991. – 207 с.

3. Ветхов А.М. Психолого-педагогическая характеристика современных методов обучения иностранному языку / А.М. Ветхов // Иноземні мови. – № 1. – 2006. – С. 46.
4. Гальскова Н.Д. Теория обучения иностранным языкам: Лингводидактика и методика / Н.Д.Гальскова, Н.И. Гез. – М., 2006. – 336 с.
5. Даниленкова Г.Г. Педагогическое проектирование учебного процесса / Г.Г. Даниленкова // Сб. научн. ст. / Калинингр. ун-т. – 2000. – С. 25–27.
6. Лузік Е. Креативність як критерій якості в системі підготовки фахівців профільних ВНЗ України / Е. Лузік // Вища освіта України. – 2006. – № 3. – С. 76–82.
7. Мазур И.И. Управление проектами / И.И.Мазур. – М., 2005. – 655 с.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Єлізавета Воронова – кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри іноземних мов Харківського національного автомобільно-дорожнього університету.

Наукові інтереси: основні психолого-педагогічні основи використання проектного методу навчання іноземним мовам в технічних навчальних закладах України.

УДК 811.111(07):378.147

НАВЧАННЯ ТЕХНІКИ НАПИСАННЯ ДЕСКРИПТИВНОГО ЕСЕ ЗАСОБАМИ ВІЗУАЛІЗАЦІЇ НА ЗАНЯТТЯХ З ІНОЗЕМНОЇ МОВИ

Олена ГЛАДКА (Кривий Ріг, Україна)

У статті розглянуто особливості навчання техніки написання дескриптивного есе засобами візуалізації на заняттях з іноземної мови, конкретизовано поняття «дескриптивне есе», «візуалізація», запропоновано приклади завдань для навчання студентів написання дескриптивного есе.

Під дескриптивним есе розуміють опис події, персонажу і т.п. з метою сформулювати в читача яскравий образ, повідомлення певних фактів за темою, визначення шляхів, надання практичних порад щодо вирішення тієї чи іншої проблеми.

До основних ознак дескриптивного есе належать вільна композиція, оригінальний підхід, суб'єктивний погляд на проблему, предмет, подію, що описується, використання художніх засобів мови.

Найважливішим завданням для викладача під час навчання техніки написання дескриптивного есе є навчити студентів послуговуватися всією гамою допоміжних засобів, серед яких головне місце займають засоби візуалізації (створення з усної наочної інформації нового об'єкта творчого характеру, який безпосередньо пов'язаний із суттю та змістом навчально-теоретичного матеріалу).

Ключові слова: дескриптивне есе, візуалізація, засоби, техніка, вправа, студент, іноземна мова.

В статье рассмотрены особенности обучения технике написания дескриптивного эссе средствами визуализации на занятиях по иностранному языку, конкретизированы понятия "дескриптивное эссе", "визуализация", предложены примеры заданий для обучения студентов написанию дескриптивного эссе.

Под дескриптивным эссе понимают описание бытия, персонажа и т.д. с целью сформировать у читателя яркий образ, сообщение определенных фактов по теме, определение путей, предоставление практических советов по решению той или иной проблемы.

Основными признаками дескриптивного эссе являются свободная композиция, оригинальный подход, субъективный взгляд на проблему, предмет, описываемое событие, использование художественных средств языка.

Важнейшим заданием для преподавателя в обучении технике написания дескриптивного эссе является научить студентов пользоваться всей гаммой вспомогательных средств, среди которых главное место занимают средства визуализации (создание из усной наглядной информации нового объекта творческого характера, который непосредственно связан с сущностью и содержанием учебно-теоретического материала).

Ключевые слова: дескриптивное эссе, визуализация, средства, техника, упражнение, студент, иностранный язык.

The article deals with peculiarities of teaching students the writing technique of descriptive essay through visualization in the English classroom. The notions «descriptive essay», «visualization» are concretized. The sample tasks for teaching students to write a descriptive essay are suggested.

A descriptive essay is understood as the description of an event, a character, etc. with the aim to give the reader a vivid image, a message of certain facts on the subject, to define the ways, to provide practical tips for solving a problem.

Topics for a descriptive essay are not limited. The task of the lecturer is properly and creatively formulate the theme according to the curriculum. In general, within the framework of the course of the English language at University the student must be able to describe coherently and convincingly a place, a person, an object and memories in writing. Among the suggested topics are the following: "Describe the house in which you grew up", " Describe what the first house on the moon would look like", "Describe a place that exists only in your imagination"; " Describe a famous person that you would like to meet", " Describe one aspect of someone that you like (for example: laughter, style of dress, words that the person likes to use, etc.)", "Look at some old family photos and describe an older family member as he or she was when at your age", etc.

The main features of a descriptive essay are free composition, an original approach, a subjective approach to the problem, the object, the event which is described, the use of expressive language means.

Key words: descriptive essay, visualization, means, technique, exercise, student, foreign language.

Постановка проблеми. Одним з пріоритетних напрямків у навчанні іноземної мови сьогодні, як зазначено у Загальноєвропейських рекомендаціях з мовної освіти, виступає формування дискурсивної компетенції того, хто навчається [3, с. 122]. Це зумовлює переосмислення мети, завдань та способів вирішення проблеми розвитку здатності студента пов'язувати речення логічно, з тим щоб продукувати зв'язні відрізки мовлення. Саме тому навчання академічного письма на заняттях з іноземної мови виступає невід'ємною складовою навчального процесу у ВНЗ.

На сучасному етапі комп'ютеризації усіх сфер професійної діяльності суспільство потребує конкурентноспроможних спеціалістів, здатних сформулювати в читача яскравий образ, повідомити певні факти за темою, зв'язно й аргументовано визначити шляхи, надати практичні поради щодо вирішення тієї чи іншої проблеми іноземною мовою.

Вищезазначене зумовлює необхідність навчання техніки написання дескриптивного есе на заняттях з іноземної мови.

Огляд останніх досліджень і публікацій з проблеми. Серед науковців, які досліджують проблему навчання написання різних видів академічного письма іноземною мовою у закордонній і вітчизняній методиці, необхідно зазначити О. Болтневу, Л. Бутенко, Дж. Д. Вільгельма, Е. Дінкінса, Л. Іванченко, Г. Ігнатович, К. Картера, с. Кулешову, Л. Розенблатта, В. Швірку.

Питанню використання засобів візуалізації у навчанні іноземної мови присвятили свої роботи Т. Артеменко, В. Артьомов, В. Бодров, с. Калініна, О. Кондратенко, В. Магалашвілі, Н. Нікітіна, Г. Нікулова, Є. Полякова, Є. Пфайфер, Р. Дональд, А. Остапенко, Ю. Сверчкова, І. Станкевич, Дж. Холст, О. Черпак, В. Чмель, Я. Шкарабура та інші.

Незважаючи на те, що у методиці викладання іноземних мов висвітлено чимало аспектів навчання техніки написання різних видів академічного есе та використання засобів візуалізації у навчанні іноземної мови, проблема навчання техніки написання дескриптивного есе засобами візуалізації на заняттях з іноземної мови у вітчизняній методичній науці не була об'єктом спеціального дослідження і донині не отримала належного теоретичного обґрунтування.

Тому *завданням статті* є дослідити особливості навчання техніки написання дескриптивного есе засобами візуалізації на заняттях з іноземної мови та запропонувати приклади завдань для навчання студентів написання дескриптивного есе.

Виклад основного матеріалу дослідження. Сьогодні формування дискурсивної компетенції студентів на заняттях з іноземної мови, як зазначалося вище, є одним із пріоритетних завдань системи освіти. Під дискурсивною компетенцією розуміють здатність користувача пов'язувати речення логічно, з тим щоб продукувати зв'язні відрізки як усного, так і писемного мовлення [3, с. 122]. Це зумовлює необхідність навчання студентів техніки написання есе – невеликого за обсягом прозового твору, що має довільну композицію і висловлює індивідуальні думки та враження з конкретного приводу чи питання і не претендує на вичерпне і визначальне трактування теми.

У зв'язку з цим формування письмової комунікативної компетенції на заняттях з іноземної мови неможливе без розвитку вміння студентів писати зрозумілі, деталізовані тексти різного спрямування, пов'язані з особистою та професійною сферами, зокрема навчання техніки написання дескриптивного есе.

Серед основних типів академічного есе (причинно-наслідкове (cause and effect essay), есе-визначення (definition essay), порівняльно-зіставне (comparison essay), аргументоване (argumentative essay), експресивне (narrative essay), ілюстративне (illustration essay) дескриптивне есе (descriptive essay) посідає особливе місце.

Під дескриптивним есе розуміють опис події, персонажу і т.п. з метою сформулювати в читача яскравий образ, повідомлення певних фактів за темою, визначення шляхів, надання практичних порад щодо вирішення тієї чи іншої проблеми [7, с. 88].

Тематика дескриптивного есе необмежена. Завданням викладача є коректно та креативно сформулювати тему згідно навчальної програми. Взагалі у межах курсу з англійської мови в університеті студент повинен вміти зв'язно, розгорнуто й аргументовано описувати місце, людину, предмет та спогади у письмовій формі. Серед тем можна запропонувати наступні: "Describe the house in which you grew up", " Describe what the first house on the moon would look like", "Describe a place that exists only in your imagination"; " Describe a famous person that you would like to meet", " Describe one aspect of someone that you like (for example: laughter, style of dress, words that the person likes to use, etc.)", "Look at some old family photos and describe an older family member as he or she was when at your age"; "Describe an object that is special to you", "Describe your favorite toy as a child", "Choose a piece of food to eat; then, write a description of it that includes the way it looks, smells and tastes"; "Describe a time that you felt scared", "Describe a time that you felt excited", " Describe one of your most memorable first days of school / University", etc.

Незважаючи на регламентовану структуру дескриптивного есе (вступ, основна частина, висновки), необхідно визначити основні ознаки дескриптивного есе, до яких належать вільна композиція, оригінальний підхід, суб'єктивний погляд на проблему, предмет, подію, що описується, використання художніх засобів мови (метафори, алегоричні образи, символи, порівняння, зіставлення, тощо).

Найважливішим завданням для викладача під час навчання техніки написання дескриптивного есе є навчити студентів послуговуватися всією гамою допоміжних засобів, серед яких головне місце займають засоби візуалізації.

Відомо, що будь-яка інформація сприймається людиною краще, якщо вона подається з візуальною підтримкою. Студенту буде набагато зрозуміліше, якщо він буде не лише слухати про предмет, а й одразу спостерігати за структурою та наповненням цього предмету [6].

Отже, візуальні образи не є ілюстрацією до думок автора, а кінцевим проявом самого мислення. На відміну від звичайного використання засобів наочності, робота візуального мислення є діяльність розуму в спеціальному середовищі, завдяки якому стає можливим... осмислити зв'язки і відносини між його об'єктами [5, с. 128].

Сьогодні у світі інформаційних технологій при викладанні іноземної мови в вищому навчальному закладі існує безмежна кількість та різноманітність застосування та використання засобів візуалізації. Крім того, за допомогою інтерактивних, мультимедійних технологій існує можливість створення візуального матеріалу для різних рівнів підготовки студентів в процесі вивчення іноземної мови.

Згідно універсального словника української мови візуалізація – це "демонстрація фізичного явища чи процесу у зручній для зорового сприйняття формі" [4, с. 140].

В. Бусел визначає поняття "візуалізація" як "одержання видимого зображення яких-небудь предметів, явищ, процесів, недоступних для безпосереднього спостереження" [2, с. 145].

У даному дослідженні за основу взято визначення І. Андрощук, яка розуміє візуалізацію як створення з усної наочної інформації нового об'єкта творчого характеру, який безпосередньо пов'язаний із суттю та змістом навчально-теоретичного матеріалу [1].

На сучасному етапі розвитку методики викладання іноземних мов, існує велика кількість різноманітних засобів візуалізації, запропонованих як закордонними вченими, так і вітчизняними методистами: структурно-логічні схеми (логічні ланцюги, циклічні схеми, схема "Частина – ціле", радіальна схема, кластер, діаграма Венна, схема "Піраміда", фішбоун, класифікація, ієрархічна структура "Дерево", схема "Стрічка часу" і т.ін.), мозковий штурм, ментальні карти, таблиці, опорні конспекти та інші.

Але серед численних напрацювань, для написання дескриптивного есе найбільш продуктивним є засіб візуалізації "The Five Senses" [8], метою якого є максимальне зосередження студентами на відчуттях, які вони отримують під час роботи над складанням власного твору.

Викладачеві перш за все необхідно враховувати, що робота студентів над написанням власного дескриптивного есе завжди починається з аналізу прослуханого або прочитаного матеріалу. Виходячи з того, що специфікою жанру дескриптивного есе є апелювати до

чуттєвого сприйняття читача: заставити читача побачити та відчутти те, про що пише автор, завдання студента, перш за все полягає у тому, щоб зосередитися на власних відчуттях та емоціях.

Основою для отримання матеріалу для твору може бути правильно тематично підібраний вірш, коротке оповідання, новела, розповідь або опис події, людини, предмета. Під час читання або аудіювання художнього тексту завдання викладача – не тільки сфокусувати увагу студента на граматичному та лексичному наповненні матеріалу, а, перш за все, поставити задачу – сконцентруватись на відчуттях, які прочитане або почуте викликає у аудиторії.

На цьому етапі роботи можна використовувати величезну кількість таблиць і чартів, робота над заповненням яких допоможе та полегше студентам рефлексію власного сприйняття.

Таблиця 1. Візуалізація відчуттів

1.	List the things you hear	
2.	List the things you see	
3.	List the things you feel	
4.	List the things you smell	
5.	List the things you taste	

Серед вправ для навчання техніки написання дескриптивного есе необхідно виокремити "Опиши по пам'яті" ("Describe from your memory"), сутність якої полягає у тому, щоб навчити студентів візуалізувати предмет, місце або подію, які треба описати. Під час пояснення викладач пропонує закрити очі та уявити себе у безпосередній близькості від предмету. Об'єктом може виступати власна кімната, улюблена тварина, свіже домашнє печиво. Can you feel it? Look at it closely. What does it look like? What do you feel as you are imagining the object you are going to describe? Is it moving? What is in the background? What colors do you see? What small things and large things do you see? What mood are you in? Наступним завданням студентів є перенести всі візуалізовані емпіричні дані та власні емоції, пов'язані з ними, у текст дескриптивного есе.

Корисною, на наш погляд, вправою для успішного написання дескриптивного есе є "Ескіз" (Sketch). Завдання полягає у тому, щоб візуалізувати предмет, який необхідно описати, у щонайменших деталях за допомогою олівця та аркуша паперу. Написання есе-опису на основі малюнку значною мірою полегшує процес виконання завдання.

Яскравим прикладом вправ для навчання техніки написання дескриптивного есе засобами візуалізації є складання "Objective and Subjective Data Chart". Для виконання завдання на аркуші паперу з лівого боку у колонці "Objective" студент намагається занотувати всі об'єктивні ознаки предмету; з правого боку у колонці "Subjective" – відповідно суб'єктивні характеристики предмету, людини або місця, які необхідно описати. Важливим під час складання чарту об'єктивних та суб'єктивних даних є сфокусуватись лише на ідеях, образах, не беручи до уваги граматичне оформлення, повноту речень, порядок слів. Після закінчення вправи студенту стає цілком очевидним, які саме характеристики предмету необхідно включити до змісту есе, а які можна залишити, як несуттєві. Більш того, враховуючи результати складання чарту, автору зрозуміло, чи буде майбутній твір базуватися на об'єктивних чи суб'єктивних показниках.

Прийоми візуалізації допомагають розширити словниковий запас студентів за рахунок відходу від "заборонених" для успішного письменника слів "good", "bad", "interesting", "go". Тут у пригоді стануть наступні вправи.

Вправа 1. Викладач пропонує зосередитись на будь-якій дії із повсякденного життя (making a cup of coffee) і написати короткий опис цієї дії. Під час виконання завдання заборонено використовувати п'ять слів, найбільш необхідних для даного опису, замінюючи їх лексичними одиницями синонімічного ряду.

Вправа 2. Викладач демонструє кожному студенту предмет (a chair, a pen, a window, a burger, etc.). Завдання студентів – скласти список слів, за допомогою яких даний предмет

можна описати. Наступним кроком є скласти опис кожного предмета у межах одного речення, що складається з 15 слів.

Важливим моментом під час написання дескриптивного есе є чітке розуміння студентом мети власного твору. Саме тому доречним є заповнення таблиці "Desired Outcomes for my Descriptive Piece", у якій пропонуються відповіді на запитання щодо цільової аудиторії та можливих реакцій з боку читача: Do you want the reader to be moved by the piece because it is special to you? Do you want the reader to rush to your place to buy the object you are describing? etc.

У *висновках* доцільно зазначити, що навчання техніки написання дескриптивного есе іноземною мовою – одне з найважливіших завдань у формуванні дискурсивної компетенції студентів. Серед допоміжних засобів досягнення вищезазначеної мети вагому роль відіграють завдання на візуалізацію, що допомагають розкрити творчий та мовний потенціал студентів. Проте, навчаючи основам написання дескриптивного есе, викладачу необхідно фокусувати увагу не лише на емоціях, відчуттях та багатому вокабулярі студентів, а й наголошувати на необхідності дотримуватись базових правил оформлення твору та логіці викладення.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Андрощук І. Візуалізація навчальної інформації під час викладання дисципліни "педагогічна майстерність" / [Електронний ресурс] / І. Андрощук. – Режим доступу: <http://library.udpu.org.ua>
2. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. та головний редактор В.Т. Бусел. – К. – Ірпінь : Перун, 2003. – 1440 с.
3. Загальноєвропейські рекомендації з мовної освіти : вивчення, викладання, оцінювання / [науковий редактор українського видання доктор пед. наук, проф. С.Ю. Ніколаєва] – К.: Ленвіт, 2003. – 273 с.
4. Куньч З.Й. Універсальний словник української мови / З.Й. Куньч. – Тернопіль : Навчальна книга – Богдан, 2005. – 846 с.
5. Лаврентьев Г.В. Инновационные обучающие технологии в профессиональная подготовке специалистов. Ч. 2. / Г.В. Лаврентьев, Н.Б. Лаврентьева, Н.А. Неудахина. – Барнаул : Изд-во Алт. ун-та, 2002. – 185 с.
6. Нікітіна Н.С. Засоби візуалізації у викладанні іноземної мови студентам немовних спеціальностей / [Електронний ресурс] / Н.С. Нікітіна. – Режим доступу: <http://confesp.fl.kpi.ua>
7. Структурно-логічні схеми. Таблиці. Опорні конспекти. Есе. Навчальні презентації: рекомендації до складання : метод. посіб. для студ. / уклад. : Л. Л. Бутенко, О. Г. Ігнатів, В. М. Швирка. – Старобільськ, 2015. – 112 с.
8. Carter K. Teaching Descriptive Writing through Visualization and the Five Senses / K. Carter // English Teaching Forum, 2015. – Vol. 53. – P. 37 – 41.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Олена Гладка – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри англійської мови з методикою викладання Рівненського державного педагогічного університету

Наукові інтереси: навчання різних видів академічного письма, навчання креативного письма та читання, формування комунікативної компетенції у письмі, розвиток критичного мислення студентів на заняттях з іноземної мови

УДК 37.016:81'25

ДО ПИТАННЯ УДОСКОНАЛЕННЯ МЕТОДИКИ НАВЧАННЯ ПЕРЕКЛАДУ ЯК ЧИННИКА ФОРМУВАННЯ ПЕРЕКЛАДАЦЬКИХ КОМПЕТЕНЦІЙ У СТУДЕНТІВ

Ірина ГУСЛЕНКО (Харків, Україна)

У даній статті досліджується зв'язок між удосконаленням методики навчання перекладу та ефективним формуванням перекладацьких компетенцій у майбутніх-перекладачів. Значна увага приділяється поняттю «компетенція» і узагальненню різних підходів до визначення та систематизації перекладацьких компетенцій.

Відзначається, що попри відсутність єдиної класифікації, більшість вчених виділяють серед професійних перекладацьких компетенцій такі, що стосуються рівня оволодіння мовними навичками, навичками ефективної комунікації, здатності породжувати зміст повідомлення та розрізняти тип, стиль і жанр тексту, інтерпретувати не тільки текст, а й поведінку представників різних культур (як мовленнєву, так і не мовленнєву). Привертається увага на взаємозалежність усіх видів компетенцій та на

необхідність їхнього одночасного розвитку для становлення фахової компетенції перекладача. Акцентується значення міжпредметних зв'язків.

Наводяться приклади методичних прийомів та вправ для формування мовної компетенції, у тому числі й з опорою на знання рідної мови. Пропонується система вправ для розвитку навичок інтерпретації інформації на різних рівнях тексту.

Ключові слова: методика навчання перекладу, професійна підготовка перекладачів, перекладацька компетенції, формування компетенцій, навички інтерпретації, міжпредметні зв'язки, методичні прийоми і підходи.

В данной статье исследуется связь между совершенствованием методики обучения переводу и эффективным формированием переводческих компетенций у будущих переводчиков. Большое внимание уделяется понятию «компетенция» и обобщению различных подходов к определению и классификации переводческих компетенций. Отмечается, что, несмотря на отсутствие единой классификации, большинство ученых выделяют схожие профессиональные переводческие компетенции, которые опираются на сформированность определенных умений и навыков, связанных с уровнем овладения языковыми навыками, навыками эффективной коммуникации; с умением порождать сообщение и различать тип, стиль и жанр текста; со способностью интерпретировать не только текст, но и поведение представителей разных культур (как речевое, так и не речевое). Обращается внимание на взаимозависимость всех видов компетенций, необходимость их одновременного развития для становления профессиональной компетенции переводчика. Акцентируется значение межпредметных связей. Приводятся примеры использования методических приемов и упражнений для формирования языковой компетенции, в том числе и с опорой на родной язык. Предлагается система упражнений для развития навыков интерпретации информации на разных уровнях текста.

Ключевые слова: методика обучения переводу, профессиональная подготовка переводчиков, переводческие компетенции, формирование компетенций, навыки интерпретации, межпредметные связи, методические приемы и подходы.

The article investigates the relationships between the use of improved techniques in translation education and efficient formation of competences that future translators and interpreters need. Much attention is given to the term «competence» and its definition. The article also gives a detailed analysis of different approaches to the classification of the concept «translation competences» and makes an attempt to summarize them. It is specially noted that, despite the absence of generally accepted classification, the scientists classify professional translation competences according to several similar characteristics, skills and knowledge that cover the level of language proficiency; skills of effective communication; ability to generate a message and knowledge of how distinguish texts by their style or genre; skills of text interpretation, as well as the ability to interpret behavior of the representatives of different cultures (both verbal behavior and non-verbal one).

Attention is drawn to the interdependence of all kinds of translation competences and the need of their simultaneous development while training translators and interpreters at universities. A mention is made about the importance of interdisciplinary connections. It is shown that acquisition of language competence is based on the perfect knowledge of the mother tongue. Recommendations are given to formation of some translation competences. The paper gives some examples of strategies and exercises aimed at development of linguistic competence. It includes a description of series of steps to develop students' skills of text interpretation.

Key words: teaching translation techniques, professional translators' and interpreters' training, translation competences, competences formation, interpretation skills, interdisciplinary connections, teaching methods and approaches.

Підготовка майбутніх перекладачів, має відповідати вимогам часу та потребує постійного удосконалення, залучення новітніх ефективних методик та освітніх технологій, які б забезпечили відповідний рівень професійної підготовки та конкурентоспроможність випускників ВНЗ. Перекладацька діяльність має давню історію. Великий внесок до вивчення перекладознавства та розробки теорії та практики перекладу зробили вчені з різних країн. Роботи таких дослідників як Є. Бреус, В. Комісаров, І. Корунець, Л. Латишев, Р. Міньяр-Белоручев, Я. Рецкер, С. Тюленев, О. Швейцер стали «класикою» перекладознавства, вони дають відповіді на питання «Як перекладати?». Проте, викладачі все частіше замислюються над тим, яким чином вчити перекладу, відзначаючи, що отриманий досвід навчання потребує узагальнення та систематизації, а досліджень щодо розробки сучасних методологічних принципів, методик та технологій навчання перекладу, не так вже і багато. Різноманітні аспекти методики навчання перекладу можна знайти в роботах російських учених І. Алексеевої, В. Базилева, І. Халеева та інших. Не можна не відзначити величезний внесок до розвитку вітчизняної теорії та практики перекладу таких українських дослідників як І. Корунець та О. Фінкель. Одним із безумовних лідерів дослідження проблем з методики навчання перекладу в Україні є Л. Черноватий, адже саме він стояв у витоків створення харківської перекладацької школи. У його роботах сконцентрований багаторічний досвід викладання, а результати його наукових доробок та навчальні посібники широко використовуються у вітчизняних університетах (наприклад, комплекс з підготовки перекладачів з англійської мови серії «Dictum Factum»).

Окремими питаннями формування перекладацьких компетенцій опікувалися також М. Волчанська, Н. Іваницька, М. Миронова, Р. Порозознюк, І. Сімкова та інші. Завдання даної статті – дослідити зв'язок між удосконаленням методики навчання перекладу та більш ефективним формуванням перекладацьких компетенцій у майбутніх-перекладачів, оскільки

сформованість професійно значущих перекладацьких компетенцій є запорукою здатності до подальшого саморозвитку та самореалізації у практичній діяльності. Саме по собі поняття «компетенція» розглядається як 1) сполучна ланка між компонентами традиційної тріади «знання, вміння та навички»; 2) постійне оновлення знань, оволодіння новою інформацією для вирішення завдань на даний час та в даних умовах, у всьому різноманітті перекладацьких ситуацій; 3) здатність обирати найоптимальніші рішення серед безлічі рішень, аргументовано спростовувати хибні рішення, піддавати сумніву ефектні, але не ефективні рішення – оволодіння критичним мисленням для вирішення виключно перекладацьких завдань, що стосуються здійснення перекладу та організаційних аспектів ситуацій, пов'язаних з перекладом; 4) оволодіння методом прийняття рішень, який складається зі змістового (знання) та процесуального (вміння) компонентів [5]. Між тим, учені не мають єдиного погляду на те, якими саме компетенціями відзначається перекладацька компетентність. Наприклад, Р. Мін'яр-Белоручев виокремлює три види компетенцій: мовну, мовленнєву та лінгвокраїнознавчу [6, с. 131]. В. Комісаров, створюючи цілісну концепцію перекладацької компетенції відзначав, що: «У процесі створення професійної перекладацької компетенції формується своєрідна мовна особистість, яка має ряд відмінностей від «нормальної» не перекладацької особистості. Ці відмінності проявляються у всіх головних аспектах мовленнєвої комунікації: мовному, текстотворювальному, комунікативному, особистісному та професійно-технічному [3, с. 332]. Таким чином, виділяються такі компетенції як мовна, текстотворювальна, комунікативна, технічна і особистісна.

Урахування всього різноманіття перекладацької діяльності, вчені також відзначають важливість і інших компетенцій, серед яких: лінгвістична, семантична, операціональна, інтерпретативна, текстова, соціокультурна, міжкультурна тощо. А. Шевнін відзначає рівневу ієрархію перекладацьких компетенцій з компетенціями низького та вищого рівня, де «компетенції вищого рівня можуть бути успішно реалізовані не інакше, як із урахуванням компетенції вищого рівня» [9, с. 61]. До останніх відносяться: мовна компетенція, яка складається із знання лексики, граматики та стилістики як іноземної, так і рідної мови; професійна компетенція, тобто засвоєння теоретично узагальненого досвіду, накопиченого перекладачами-практиками та вченими-перекладознавцями; фонові компетенції, яка пов'язана з рівнем освіченості та культури перекладача, наявністю тезаурусних знань у різних ситуаціях комунікації.

Л. Латишев розділяє перекладацькі компетенції за їх використанням у процесі перекладу на дві частини: базову і прагматичну. Базова частина об'єднує елементи, які використовуються у процесі перекладу постійно та включає з концептуальну та технологічну складові. Прагматична частина об'єднує вміння та навички, необхідні перекладачу для виконання певних видів перекладу і має спеціальну та специфічну складові [4, с. 34].

Згідно з думкою І. Сімкової усі види компетенцій, яких вона виділяє три (іншомовна комунікативна компетенція, фахова компетенція та загальна компетенція), є взаємозалежними і повинні розвиватися одночасно, що забезпечить становлення фахової компетенції [8, с. 166].

І. Авхачева у статті «Професійна компетентність і базові перекладацькі компетенції» зробила спробу систематизувати перекладацькі компетенції, які визначаються різними вченими [1, с. 95]. Таким чином, здатність створити вислів за нормами мовної компетенції відповідає лінгвістичній компетенції; навичка запам'ятовувати та породжувати зміст повідомлення – семантична компетенція; здатність виявляти контекстуальні значення мовних засобів та їхні трансформації – інтерпретативна компетенція; вміння розрізнити тип, стиль і жанр тексту, конструювати та відтворювати текст у відповідності до заданої типології – текстова компетенція; здатність співвідносити мовні завдання з умовами спілкування, адекватна інтерпретація мовленнєвої та не мовленнєвої поведінки представників різних культур, з урахуванням соціального контексту – комунікативна компетенція. Як бачимо, види компетенцій не виділялися ученими і як би вони не класифікувалися, можна узагальнити, що перекладацькі компетенції є набором умінь і навичок, які дозволяють адекватно і ефективно здійснювати процес перекладу і визначають якість професіонала. Тільки коли професійно значущі якості проявляються у сукупності, перекладач стає компетентним. І попри те, що

при навчанні різним видам перекладу є свої особливості, існує набір професійно значущих компетенцій, якими повинен володіти кожен перекладач. Тому необхідно звернути увагу на комплексність завдань, що розв'язуються, на те, що під час виконання вправ на формування однієї домінуючої перекладацької компетенції попутно формуються і інші компетенції. Поза сумнівом, що в практиці професійної підготовки перекладачів пріоритетна увага повинна приділятися лінгвістичній або мовній компетенції. Це пов'язано з «проблематикою норми, узуса і смислової структури тексту в перекладі» [4, с. 30], тобто, з умінням вибирати відповідні адекватні засоби для відтворення змісту при перекладі. І тут йдеться не лише про труднощі, з якими стикається перекладач при перекладі з рідної мови на іноземну, але і, як це не дивно, при перекладі з іноземної мови на рідну. При цьому розуміння змісту трансльованого тексту – не єдина перешкода.

Викладачі практики перекладу відзначають, що у багатьох студентів, на момент вивчення професійно-спрямованих дисциплін, не достатньою мірою сформовані базові знання практичної граматики, а словниковий запас як мови, що вивчається, так і рідної – досить обмежений. Як наслідок – у студентів виникають проблеми при передачі змісту тексту при перекладі.

Для вирішення даної проблеми і формування лінгвістичної компетенції майбутніх перекладачів велика увага повинна приділятися міжпредметним зв'язкам. Необхідно, щоб студенти, починаючи з першого курсу навчання, більше займалися перекладом на заняттях з практики іноземної мови і практичної граматики, поряд з активізацією і вдосконаленням навичок володіння рідною мовою, про що йдеться в роботах багатьох дослідників. Наприклад, Алексєєва висловлює переконання в тому, що «навчання сучасного перекладача слід починати з активного викладання рідної мови і продовжувати інтенсивний тренінг до самого закінчення навчання» [2, с. 12]. Цей же автор наводить у якості прикладу систему навчання в Гейдельберзькому університеті перекладачів у Німеччині, де активізація навичок рідної мови передусе освоєнню власне перекладацьких навичок і завершується суровими випробуваннями.

Разом з безумовним прийняттям двомовності як основи перекладацької компетентності, у студентів необхідно формувати розуміння того, що «переклад пов'язує не тільки пару мов – мову оригіналу і мову перекладу, він з'єднує різні культури, різні нації, різні епохи історичного розвитку» [7, с. 902]. У зв'язку з цим вчені визнають, що переклад означає не тільки перехід від однієї мови до іншої, але і від однієї культури до іншої. Переклад стає актом міжкультурної комунікації, де кожен учасник (автор тексту оригіналу, перекладач і читач) вносить нові смисли, а від перекладача потрібно не тільки знання мови, а й наявність знань про культуру, історію та інші, так звані, «фонові знання», які студент отримує під час вивчення інших дисциплін.

У якості навчального матеріалу на заняттях з іноземної мови можуть фігурувати не тільки тексти з підручників і посібників, а й матеріали преси, науково-популярні публікації, уривки з навчальної літератури з інших дисциплін, інструкції, а також записи телевізійних передач, наприклад, новин, інтерв'ю, репортажів. Як зазначає І. Авхачева, «окрім формування культури мислення і мовлення рідною мовою, звернення до різних джерел інформації, тематичне розмаїття інформації та активна її переробка, поза сумнівом, будуть сприяти розвитку так званої фонові компетенції, оскільки вона безпосередньо пов'язана із загальним світоглядом та ерудицією» [1, с. 98-100].

Ще однією надзвичайно важливою якістю для перекладача є вміння отримувати, обробляти і інтерпретувати зміст текстів і усних повідомлень за різною тематикою та функціонально-стилістичною приналежністю, що лежить в основі лінгвістичної, інтерпретативної, семантичної компетенцій. Зазначені професійно значущі навички можуть формуватися при передачі інформації в письмовій або усній формі, з подальшим порівняльним аналізом щодо повноти, вірності переданої інформації та адекватності використання мовних засобів.

Протягом усього періоду навчання, починаючи з перших курсів, у студентів необхідно розвивати здатність виокремлювати з написаного або сказаного мовного відрізка його

сміслову структуру у всьому різноманітті зв'язків і відносин, що існують у реченні між словами, і передавати цей зміст іншими адекватними мовними засобами, зберігаючи незмінними такі параметри як повнота і точність закладеної в оригіналі інформації. З цією метою корисні вправи, які формують уміння інтерпретувати інформацію. Студентам роздають картки, і ставиться завдання перефразувати інформацію, яка міститься в них, з використанням різних варіантів (зі зміною структури речення, його складу, лексичного оформлення) та обов'язковим дотриманням мовних норм і норм узусу мови на яку здійснюється переклад.

На першому етапі завдання виконуються рідною мовою. Це є своєрідним тренінгом навичок її активного використання, що необхідно кожному перекладачеві. На другому етапі завдання представлені на мові, що вивчається. Студентам необхідно дати різні варіанти формулювання вихідної думки, «закодованої» засобами нерідної мови. Це ускладнює завдання, так як включає в себе порівняльний аналіз двох мов в структурному і функціональному аспектах, а також у плані організації висловлення. Завданням завершального етапу серії вправ є переклад з рідної мови на іноземну, також з використанням варіативного потенціалу вербальних засобів і способів вираження. Обов'язковою умовою на кожному етапі є обговорення, порівняння та аналіз запропонованих варіантів перефразованих речень, використаних засобів.

Як бачимо, описаний алгоритм навчальних дій починається з інтерпретації речень і надалі ускладнюється до роботи на рівні абзацу, надфразної єдності або мовного твору, оскільки текстова компетенція перекладача не може бути сформована без системи вправ, збудованих на основі зв'язного тексту. Можна так само дещо модифікувати завдання, пропонуючи студентам перефразувати не тільки речення або уривок з тексту, чи повний текст, а й при цьому змінити реєстр висловлювань, так, що б вони орієнтувалися у нормах різних стилів і умов спілкування. Таким чином, окрім формування комунікативної і семантичної компетенції, розвивається «почуття стилю» – обов'язкової умови текстової або, за визначенням А. Шевніна, «жанрово-стильової» компетенції [9, с. 61].

Вправи на вміння інтерпретувати і перефразувати інформацію може використовуватися для формування перекладацьких компетенцій як при навчанні письмового перекладу, так і усного. В останньому випадку доцільніше виконувати завдання з пред'явленням матеріалу на слух.

Навчання письмового перекладу також включає три етапи: підготовчий, основний і тренінговий [2, с. 144]. На першому етапі формується здатність розрізняти типи текстів, уміння аналізувати і породжувати свої тексти (спочатку рідною мовою, а потім мовою, що вивчається). На другому етапі необхідно навчити студентів виконувати доперекладацький аналіз, аналітичний варіативний пошук, аналіз результатів перекладу. На третьому етапі здійснюється тренінг письмового перекладу на матеріалі текстів одного типу або з однієї тематики. У практиці навчального процесу багатьох університетів це реалізується в рамках дисципліни «практика перекладу», яка розподілена по різним аспектам (діловий, науково-технічний, медичний, юридичний, художній переклад, переклад суспільно-політичних і економічних текстів) і здійснюється на старших курсах навчання. Вибір тематики галузевого перекладу зазвичай визначається частотністю таких текстів на ринку перекладу.

При навчанні галузевого перекладу необхідно враховувати, що тільки знання відповідних термінів з певної тематики без вироблення автоматизму їх вживання згідно контексту, є недостатньою умовою здійснення адекватного перекладу, необхідно також мати хоча б основи знань у відповідній сфері і вмінні правильно підійти до перекладу. З огляду на непередбачуваність професійної долі перекладача і того, в якій сфері перекладу йому доведеться працювати, головне, як зазначає І. Алексєєва, – «вмінні правильно підійти до перекладу, причому – будь-якого тексту, навчитися знаходити ключик до перекладу, а тренінг – активне знання лексики за темою, оволодіння стильовою єдністю – відбудеться вже в практичній роботі» [2, с. 145].

Основні установки у навчанні письмового перекладу містять: доперекладацький аналіз тексту з точки зору оцінки його стилю, цілей, складу інформації; комунікативного завдання і мовного жанру; виконання перекладу в письмовій формі в якості домашнього завдання

(формування навички створювати єдиний текст); спільний аналіз тексту на занятті, пошук вдалих варіантів перекладу (варіативний пошук і аналіз результатів); відтворення на занятті (в письмовому вигляді) «ідеального» тексту в усій його цілісності.

Такий метод навчання перекладу більшою мірою спирається на принципи лінгвокогнітивного підходу і вимагає систематичної і кропіткої роботи над текстом з боку студентів, дає їм можливість проявити свої здібності, знання і отримані навички. Викладач при цьому виступає в якості «арбітра», який ні в якому разі не нав'язує свою точку зору під час обговорення, пропонуючи свій варіант перекладу тільки в крайньому випадку, якщо студенти мають труднощі, з якими не здатні впоратися самостійно. Це відповідає вимогам сучасної методики та педагогіки, концепції особистісно-орієнтованого навчання, коли в центрі навчального процесу знаходиться не викладач, а студенти.

У вітчизняній і зарубіжній педагогіці розробляються сучасні методики, що дозволяють ще більш активізувати методи навчання перекладу на основі різноманітних підходів: культурологічного, лінгвістичного, особистісного, діяльнісного, соціокультурного, дискурсивного, текстового, когнітивно-комунікативного тощо. Наприклад, в основі соціально-конструктивістського підходу, зазначений раніше алгоритм роботи над перекладом, дещо трансформується і акцент зміщується у роботу у малих групах по два-чотири студента. Це дозволяє їм більш інтенсивно долучатися до роботи на занятті, сприяє формуванню навичок аналізу і критичного мислення, полегшує засвоєння теоретичного матеріалу і його застосування на практиці, дає студентам можливість проявляти свої сильні сторони, створює мотивацію і розвиває комунікативні навички.

Спираючись на викладене вище, можна зробити висновок про те, формування перекладацьких компетенцій у майбутніх перекладачів багато в чому залежить від форм та методів навчання. Саме вони визначають, яким чином здійснюється навчання і чи є воно ефективним. Це відкриває широкі можливості щодо подальших досліджень у царині методики навчання перекладу.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Авхачева И. А. Профессиональная компетентность и базовые переводческие компетенции / Авхачева И. А. // Вест. Пермского техн. ун-та. Проблемы языкознания и педагогики. – Пермь, 2010. – № 4. – С. 92 – 103.
2. Алексеева И. С. Профессиональное обучение переводчика : учеб. пособие по уст. и письменному пер. для переводчиков и преподавателей / Алексеева И. С. – СПб. Союз, 2001. – 288 с.
3. Комиссаров В. Н. Современное переводоведение : учеб. пособие / Комиссаров В. Н. – М. : ЭТС, 2002. – 424 с.
4. Латышев Л. К. Структура и содержание подготовки переводчиков в языковом вузе / Латышев Л. К., Провоторов В. И. – М.; Курск : НВИ-Тезаурус, 2001. – 135 с.
5. Мещерякова Е. В. Особенности формирования переводческой компетенции как части профессиональной подготовки [Электронный ресурс] / Мещерякова Е. В., Локтюшина Е. А., Какичева Ю. В. // Современные проблемы науки и образования. – 2013. – № 3. Режим доступа: <http://www.science-education.ru/ru/article/view?id=9245>. – Дата обращения: 10.01.2017. – Загл. с экрана.
6. Миньяр-Белоручев Р. К. Теория и методы перевода / Миньяр-Белоручев Р. К. – М. : Московский Лицей, 1996. – 208 с.
7. Провоторова К. А. Текст и культура: переводческий аспект / Провоторова К. А. // Молодой ученый. – 2016. – №1. – С. 902 – 904.
8. Сімкова І. О. Особливості формування фахової компетенції в майбутніх перекладачів / Сімкова І. О. // Наука і освіта. – 2013. – № 3. – С. 165 – 168.
9. Шевнин А. Б. Категория качества перевода и эрратология / Шевнин А. Б. // РЕМА: проблемы перевода и межкультурной коммуникации : науч.-метод. вестн. Пермь, 2006. – № 2. – С. 60–63.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Ірина Гусленко – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри теорії та практики перекладу Харківського гуманітарного університету «Народна українська академія».

Наукові інтереси: методика навчання письмового перекладу, проблеми викладання галузевого перекладу.

УДК 378.147

МЕТАПРЕДМЕТНИЙ ПІДХІД У ПІДГОТОВЦІ СУЧАСНОГО ПОЛІПРОФЕСІЙНОГО ВЧИТЕЛЯ ІНОЗЕМНИХ МОВ

Ольга ДЕМ'ЯНЕНКО (Миколаїв, Україна)

Стаття присвячена проблемі професійно-педагогічної підготовки майбутніх вчителів іноземної мови з позиції метапредметного підходу, який розглядається як спосіб інноваційної навчальної діяльності. Автор розглядає проблематику та специфіку метапредметного підходу, шляхи її реалізації під час вивчення іноземних мов. Наголошено, що завдяки використанню метапредметного підходу в сучасному навчальному процесі майбутні педагоги краще засвоюють наукові та практичні знання.

Ключові слова: метапредметний підхід, поліпрофесійний вчитель, підготовка сучасного фахівця, метапредмет, іноземна мова.

Статья посвящена проблеме профессионально-педагогической подготовки будущих учителей иностранного языка с позиции метапредметного подхода, который рассматривается как способ инновационной учебной деятельности. Автор рассматривает проблематику и специфику метапредметного подхода, пути его реализации при изучении иностранных языков. Отмечено, что благодаря использованию метапредметного подхода в современном учебном процессе будущие учителя лучше усваивают научные и практические знания.

Ключевые слова: метапредметный подход, полипрофессиональный учитель, подготовка современного специалиста, метапредмет, иностранный язык.

The article is devoted to the problem of professional pedagogical training of future teachers with the position of the metadisciplinary approach, which is seen as a way of innovative learning activities. The author examines the problems and specificity of metadisciplinary approach, its implementation in the study of foreign languages. It is noted that thanks to the use of metadisciplinary approach in the modern educational process future teachers understand the formation of scientific and practical knowledge better. Metadisciplinary approach involves the mastery of not only systems of knowledge but also the development of universal ways of action. Metadisciplinary is associated with integration, but not at the expense of associative combinations of material, and due to the fact of mastering the universal principles and common universal strategies of cognition. Urgent need to introduce the metadisciplinary approach in mass educational practice is tied to the fact that traditional means and methods of pedagogical work do not allow to make the training of foreign languages teachers adequate to the level of development of other practical areas. Thus metasubjects are required from the point of view of a teacher's thinking and professionalism development.

Key words: metadisciplinary approach, polyprofessional teacher, training of a modern specialist, metasubject, foreign language.

Постановка проблеми. Сучасні педагоги мають бути поліпрофесійними фахівцями, які легко пристосовуються до різних професійних умов, можуть включатися в професійну взаємодію під час вирішення складних комплексних проблем і рухатися в різних професійних напрямках. Актуальність впровадження метапредметного підходу в освітню практику пов'язана з тим, що традиційні засоби і способи педагогічної підготовки не завжди роблять навчання у вищих навчальних закладах освіти адекватним рівню розвитку інших практичних сфер.

У педагогіці, філософії та психології питання організації змісту освіти стали вивчатися як на предметному, так і на метапредметному рівні. Так основним завданням метапредметної освіти є виявлення та реалізація внутрішнього потенціалу людини по відношенню до себе і зовнішнього світу. Метапредметні технології створюються задля формування іншого типу свідомості вчителя, який не обмежується знаннями з одного навчального предмета, а працює у взаємозв'язку з різними дисциплінами. Під результатом метапредметного навчання маєєся на увазі формування навичок здійснювати універсальні навчальні дії. Так, метапредметний підхід потрібен з точки зору розвитку професіоналізму самого педагога. Тобто при реалізації нових освітніх стандартів потрібно, щоб змінився сам учитель і його менталітет.

Встановлені нові вимоги до результатів навчання викликають необхідність у зміні змісту навчання на основі принципів метапредметності як умови досягнення високої якості освіти. Учитель сьогодні повинен уміти конструювати нові педагогічні ситуації, нові завдання, спрямовані на використання узагальнених способів діяльності і створення власних продуктів під час передачі знань.

і публікації Питання метапредметності досліджували такі вітчизняні та зарубіжні науковці, як: О.Г. Асмолов, Г.О. Васильєвська, Ю.В. Громико, І.В. Князькова, К.Ю. Колесіна, В.В. Краєвський, А.В. Хуторської, В.І. Журавльов, С.Е. Трубачева та інші. Проте питання професійно-педагогічної підготовки майбутніх вчителів іноземної мови з позиції метапредметного підходу є недостатньо вивченим.

Вважаючи важливим розвивати новий тип освіти XXI століття, теоретичні засади і психолого-педагогічні аспекти метапредметної інтеграції освіти розробляли: Л.В. Байбородова, А.В. Баранніков, І.М. Козловська, М.В. Половкова, Ю.А. Прокудіна, Ю.А. Самарін та ін.

Так, І.М. Козловська вважає, що «не слід забувати про основні філософські концепції інтеграції знань: концепції єдності світу і загального зв'язку явищ; концепції інтеграції знань як прояву творчості в діяльності людини; метапредметної інтеграції як шляху формування змісту освіти, що актуалізує нове дидактичне поняття – «метапредмет», зміст якого базується на системі фундаментальних освітніх об'єктів» [3, с. 72].

За словами А.В. Хуторського, «метапредметний зміст освіти – одне з центральних педагогічних понять, не менш, а навіть більш важливе, ніж предметний зміст освіти. Метапредметний зміст має різні функції, для розробників стандартів – одні, для авторів підручників – інші, для вчителя і учня – треті. На етапі конструювання стандартів метапредметний зміст несе в собі допредметну інструментальну функцію, як фундаментальне ядро змісту освіти, з якого утворюються навчальні предмети. Під час самого навчального процесу метапредметність втілюється в діяльності учня як особливий зміст освіти» [4, с. 6].

Варто підкреслити, що інтегруючись в іншу культуру за допомогою іноземної мови чи інших засобів адаптації, людина набуває якісно новий тип ідентичності, характерної для представників даної культури, оскільки рідна мова завжди є домінантною у розвитку особистості. Обмеження ж однією мовою згубно для особистості, що розвивається, тому що збіднює сприйняття повної картини світу, в той час як пізнання світу відбувається одночасно з пізнанням себе в цьому світі.

Рішення зазначених проблем пов'язане з оптимізацією технологій навчання не тільки загальним способом пізнання, але і механізмів, що підсилюють критичне мислення як рефлексивне мислення, здатне висунути нові ідеї та можливості. Сучасне мислення, являючи собою поєднання різних типів мислення, вимагає формування особистості вчителя як унікальної особистості, яка може самоорганізуватися та усвідомлювати, де і якими з наявних можливих способів вона може застосувати отримані знання, щоб реалізувати свій соціокультурний потенціал.

Відомо, що будь-яка діяльність являє собою розумовий процес ціннісно-сислового регулювання, що вимагає застосування соціокультурного досвіду, метакогнітивних і метапредметних стратегій. Тим самим професія вчителя як метадіяльність передбачає діяльність по засвоєнню не тільки самого змісту, але й метапредметного змісту навчання іноземної мови, і спирається на здатність особистості прогнозувати, аналізувати свою мовну поведінку і керувати нею.

Щоб отримати більш повне уявлення про метадіяльність вчителя, слід виділити особливості, які притаманні даній категорії з позиції методологічних підходів. Слід зазначити, що описана у когнітивній лінгвістиці властивість концептів стирати межу між дисциплінами предметного циклу, які досліджуються засобами іноземної мови, сприяє забезпеченню діяльнісного фону професійної міжкультурної взаємодії. Саме так культивується метакогнітивна свідомість, яка інформаційно не обмежується одним навчальним предметом, а працює з взаємозв'язками і обмеженнями знань кожної з дисциплін.

Мета статті – дослідити питання професійно-педагогічної підготовки майбутніх вчителів іноземної мови з позиції метапредметного підходу, розглянути специфіку метапредметного підходу під час вивчення іноземної мови.

Виклад основного матеріалу. Не викликає сумніву той факт, що поглиблені інтегративні знання сучасних викладачів, диктують необхідність поєднання взаємодоповнюючих дисциплін гуманітарного, соціального та спеціального циклів. Разом з тим міждисциплінарні сфери знання, які виділялися до сьогоднішнього дня, свідчать про те, що наука змінює їх пріоритет з питання «що?» на питання «як?», «яким чином?», забезпечуючи перехід до метадіяльності. Враховуючи це, вважаємо за необхідне розмежувати поняття «міждисциплінарний підхід» і «метапредметний підхід».

На відміну від міждисциплінарного, метапредметний підхід поєднує в собі ідею предметності і надпредметності; забезпечує формування логічних метарамок, за допомогою яких знання можуть бути інтегровані на більш високому рівні абстракції. Оскільки саме свідомість людини є творцем символічних світів, то виникає проблема метафізичного пізнання людини. Очевидна доцільність використання метапредметності дозволила вважати її одним з основних способів розв'язання проблем у XXI столітті.

Як підкреслює А.В. Хуторської, «метапредмет – це не особливий, діяльнісний «зріз» об'єкта, але саме основоутворююча частина предмета. Метапредмет являє собою предметно оформлену зв'язку освітніх об'єктів та пов'язаних з ними проблем. Зміст метапредмета якісно відрізняється від змісту звичайного навчального курсу тим, що смислове поле об'єктів пізнання в ньому виходить за рамки традиційних навчальних дисциплін і розташовується неначе на метарівні. Результат пізнання цих об'єктів не повідомляється учню в якості готового матеріалу для засвоєння, а видобувається кожним учнем самостійно в ході організованої діяльності» [7].

Саме звідси випливає ще одна особливість метапредмета, зміст якого групується навколо фундаментальних освітніх об'єктів. Оскільки метапредметність не можна відділити від предметності, вона інтегрується в окремі метапредметні теми. Щодо вивчення іноземної мови це можуть бути такі додаткові навчальні метапредмети, як: «Кроскультурний тренінг», «Іноземна мова за науковим спрямуванням», «Тім-білдінг» та інші. Так, пріоритетним напрямом вузівської діяльності може стати запровадження метапредметної структури навчальних планів, покликаних інтенсифікувати навчальний процес за рахунок збагачення тематичного матеріалу, застосування інтерактивної дидактики.

Важливо, щоб загальна сукупність метапредметів і дисципліни «Іноземна мова» охоплювала весь комплекс лінгвоосвітньої сфери і забезпечувала умови для гармонійного розвитку особистості шляхом: 1) самовизначення студента щодо метапредметів; 2) створення власних смислів у відповідних освітніх галузях; 3) орієнтації студентів на досягнення продуктивних результатів, значущих для навколишнього соціуму, спочатку в освіті, а потім і під час педагогічної діяльності.

Зауважимо, що іноді за метапредметну діяльність помилково приймають ту, що пов'язана з універсальною навчальною діяльністю: планування, пошук інформації, порівняння, аналіз, синтез, контроль, оцінка тощо. Проте не слід недооцінювати значення універсальної навчальної діяльності, загальнонаукових, інструментальних і системних компонентів, що входять до складу компетенцій, і є такими необхідними суб'єкту для розвитку теоретичного мислення.

У педагогіці вироблено більш широке розуміння універсальної навчальної діяльності як «здатності суб'єкта до саморозвитку і самовдосконалення шляхом свідомого і активного присвоєння нового соціального досвіду; сукупність дій суб'єкта, що забезпечують його культурну ідентичність, соціальну компетентність, толерантність, здатність до самостійного засвоєння нових знань і умінь, включаючи організацію цього процесу» [6]. Очевидно, що, пропущені через індивідуальну мовну свідомість, універсальні способи пізнання використовуються в якості засобів досягнення розвиваючих цілей, за допомогою яких здійснюється та чи інша доцільна діяльність і за допомогою яких людина оволодіває процесом власної поведінки.

Пошук моделей, здатних наблизити теоретичні знання до дійсності, є рушійною силою мовної освіти. Поворотним моментом в розумінні шляхів реалізації метапредметного підходу при вивченні іноземної мови виступила концепція Н.В. Громико. Відповідно до даної концепції «знання і практика представлені в єдності, тільки ця єдність обумовлена метапредметним характером навчальної діяльності. Більш того, метапредметність реалізується не тільки як принцип інтеграції змісту освіти, але і як спосіб розвитку теоретичного мислення і універсальних способів пізнання, що забезпечує цілісне образне сприйняття світу і побудову нелінійної картини світу у свідомості учнів» [2].

Як вважає Н.В. Громико, «метапредмет – це навчальна дисципліна нового типу, в основі якої лежить мислєдіяльнісний тип інтеграції навчального матеріалу і принцип рефлексивного ставлення до організації мислення, в рамках яких формується здатність до

цілепокладання, схематизації, системного засвоєння блоків понять, вибудовування діяльнісних процедур досягнення мети» [2]. Науковець пропонує приміняти технології мислєдїяльнїсної ґносеологїї, теорїї розвиваючого навчання у вузї, але при цьому трансляцїя наукового знання здїйснюється у формї комунїкацїї і пов'язана не стїльки з передачею фїксованих навчальних конструкцїй, скїльки з актуалїзацїєю позицїї чистого мислення пїд впливом комунїкативних або дїяльнїсних процесїв.

Г.О. Васькївська пїдкреслює, що «метапредмети вїдмїнні вїд предметїв традицїйного циклу. Основна свїтоглядна ідея метапредметного пїдходу – навчити учнїв мислити. Змїст їснуючих навчальних предметїв унеможлиблює розвиток самостїйного мислення. Метапредмети поєднують ідею предметностї й водночас надпредметностї, ідею рефлексивностї стосовно предметностї» [1, с. 46].

На думку С.Е. Трубачевої, «джерелами метапредметно спрямованого навчання можуть бути: метапредметнї курси за вибором; модульна органїзацїя навчального процесу; метод проектїв; концептуалїзацїя змїсту, що передбачає вїдбїр провїдних ідей і понять у проектах; проблемне навчання; мїжпредметна інтеґрацїя, включаючи її транс- та кросїнтеґрацїйнї варїанти; спрямованїсть навчального процесу на формування орієнтовної основи дїй високого рївня узаґальнення» [5, с. 81].

У наведених характеристиках розкривається схожїсть мїждисциплїнарного і метапредметного пїдходїв, а саме: усвїдомлене засвоєння дисциплїн рїзних навчальних циклїв, тїльки ця інтеґрацїя вїдбувається на бїльш високому рївнї абстракцїї, що має бїльш тїсний внутрїшнїй зв'язок з особистим досвїдом вивчення їноземної мови, нїж це вїдбувається на базї мїждисциплїнарностї.

Досвїд психолоґо-педагоґїчної науки дозволяє осмислити процеси пїзнання і мислення, тобто специфіку метапредметного пїдходу, який реалїзується за допомогою застосування метакоґнїтивних технологїй, що сприяють:

- внутрїшньому осмисленню знань і метазнань, пропущених через їндивїдуальну мовну свїдомїсть та дозволяють професїйнїй мовнїй особистостї керувати своєю мовною поведїнкою;
- адаптацїї їндивїда до їншого соцїокультурного стереотипу, що реалїзується пїд час мїжкультурної професїйної взаємодїї;
- посиленню надпредметних рефлексивних механїзмїв у навчаннї, формуванню культури критичного мислення їндивїда, його самостїйностї;
- становленню особистїсного і колективного вїдношення до органїзацїї теоретичних знань, тобто освоєння способїв та прийомїв, якї ведуть не тїльки до розвитку аналітичного складу розуму майбутнього вчителя, але і до досягнення найвищого ступеня його психїчної активностї.

Висновки. Отже, формуючись внаслїдок систематичного здїйснення метадїяльностї, рїзнобїчного занурення професїйної мовної особистостї в контекст проблемної ситуацїї, метакоґнїтивна свїдомїсть проявляється у здатностї суб'єкта до рефлексїї. При цьому добудова заґальноприйнятого мовного образу вїдбувається як за допомогою встановлення взаємозв'язкїв мїж дисциплїнами, так і обмеження мїждисциплїнарних знань, на основї вироблених способїв формування наукового знання та цїннїсної регуляцїї особистїсно-значущої компетентностї.

Все означене дозволяє дїйти висновку, що тип свїдомостї, пов'язаний з пїзнавальною їншомовною дїяльнїстю, найбільш яскраво проявляється в змїстовому полї проблемних ситуацїй, спрямованих на створення сфери взаємодїї представникїв рїзних лїнґвокультур. Так, метакоґнїтивна свїдомїсть схожа на професїйну самосвїдомїсть вчителя нового типу, бо вїдкриває йому шлях до їнновацїйної професїйної дїяльностї.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Васькївська Г.О. Метапредметний пїдхїд до формування системи знань про людину як один їз принципїв сучасного пїдручникотворення. / Г.О.Васькївська // Проблеми сучасного пїдручника: зб. наук. праць – К.: Педагоґїчна думка, 2012. – Вип. 12. – С.42-50.
2. Громько Н.В. Проблема трансляцїи теоретического знания в образовательной практике: Моноґрафїя. / Н.В. Громько. – М.: Пушкїнский институт, 2009. – 360 с.

3. Козловська І.М. Метапредметна інтеграція як засіб формування змісту професійної освіти. / І.М.Козловська // Інформаційно-телекомунікаційні технології в сучасній освіті: досвід, проблеми, перспективи: зб. наук. праць. – Львів: ЛДУ БЖД, 2009. – Ч. 2. – С. 71–74.
4. Краевский В.В., Хуторской А.В. Предметное и общепредметное в образовательных стандартах. / В.В. Краевский, А.В. Хуторской // Педагогика. – 2003. – №2. – С. 3-10.
5. Трубачева С.Е. Метапредметні основи профільного навчання. / С.Е.Трубачева // Дидактика: теорія і практика: зб. наук. праць. – К. : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2015. – 152 с. – С. 79–82.
6. Формирование универсальных учебных действий в основной школе: от действия к мысли. Система заданий: пособие для учителя. / под ред. А.Г. Асмолова. – М., 2011. – 159 с.
7. Хуторской А.В. Метапредметное содержание общего образования и его отражение в новых образовательных стандартах. [Электронный ресурс] / А.В.Хуторской. Персональный сайт//Хроника бытия: 27.11.2012. – Режим доступа: <http://khutorskoy.ru/be/2012/1127/index.htm>.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Ольга Дем'яненко – кандидат педагогічних наук, доцент, завідувач кафедри іноземних мов Миколаївського національного університету імені В.О.Сухомлинського.

Наукові інтереси: методика навчання іноземних мов, просвітницька професійна підготовка студентів.

УДК 371126.001(4-15)

СПІЛЬНОСТІ ТА ВІДМІННОСТІ СУЧАСНИХ ПРОГРАМ ПІДГОТОВКИ БРИТАНСЬКИХ УЧИТЕЛІВ ІНОЗЕМНОЇ МОВИ: ПРОГРАМИ BED ТА PGCE

Юлія КИЩЕНКО (Херсон, Україна)

У статті розглядаються сучасні підходи до підготовки вчителя, в тому числі іноземної мови, в вишах Англії та Уельсу. Дослідження виконано на матеріалі навчальних програм університету Де Монтфорт (Бедфорд, Великобританія) та інших офіційних документів.

Ключові слова: навчальний курс, модулі, основний предмет, професійний цикл.

Статья рассматривает современные подходы к подготовке учителя, в том числе иностранного языка, в вузах Англии и Уэльса. Исследование выполнено на материале учебных программ университета Де Монтфорт (Бедфорд, Великобритания) и других официальных документов.

Ключевые слова: учебный курс, модули, основной предмет, профессиональный цикл.

The article deals with the modern views on the teacher training, foreign languages teaching inclusive, at the universities of England and Wales. The research has been made on the educational curricula data of De Montfort University (Bedford, the UK) and other official documents.

Key words: course of studies, modules, main studies, professional studies.

Завданням цієї статті є аналіз досвіду підготовки вчителів, іноземної мови зокрема, в різних освітніх системах, а також спроба поглянути крізь призму вчителя на англійський соціум з його ієрархією цінностей, культурними та педагогічними впливами на європейську цивілізацію.

Починаючи з кінця ХХст., в Англії та Уельсі налічується п'ять основних шляхів до одержання вчительської професії: 4-річний курс на ступінь бакалавра педагогіки (BEd), однорічний курс на одержання післявипускного свідоцтва з педагогіки (PGCE), 2-річний курс на одержання свідоцтва вчителя початкової школи за контрактом (артикульований учитель), курс на одержання кваліфікації ліцензованого вчителя і 2-річний (скорочений) курс на одержання ступеня бакалавра педагогіки для викладання предметів, які не забезпечені необхідною кількістю викладачів. Зміст навчальних курсів з підготовки вчителів базується на 4 основних елементах: вивченні основного предмету (іноземної мови в тому числі), вивченні другого (допоміжного) предмету, професійного циклу, який складається з теорії педагогіки і методики викладання, і практичному досвіді викладання у школі.

Зупинимося на детальному розгляді програм 4-річного курсу на одержання ступеня бакалавра педагогіки і однорічного курсу на одержання післявипускного свідоцтва з педагогіки для середньої школи (BEd secondary, PGCE secondary), які наразі є найбільш популярними із перелічених шляхів до вчительської професії. Чотирирічний курс на одержання ступеня бакалавра педагогіки для середньої школи має на меті підготовку вчителів з такими спеціальними і професійними якостями, як: високий рівень знань з основного предмету (наприклад, з іноземної мови); вміння критично аналізувати та

оцінювати цей основний предмет у взаємозв'язку з такими предметами, як психологія, соціологія і філософія; компетентність у галузі другого предмету; розуміння того, як обрані два предмети співвідносяться зі шкільною програмою в цілому та їх особливої ролі в освіті дітей; знання вікових особливостей дітей середнього шкільного віку; сприйняття дитини як особистості; наявність уміння працювати з дітьми різного рівня здібностей і етнічного походження; розуміння механізмів взаємодії теорії і практики в учительській діяльності; вміння керувати класним колективом; уміння використовувати різні методи оцінювання; розуміння важливості стійких зв'язків між школою та суспільством і ролі вчителя в їх розвитку; особиста ініціатива; критичне ставлення до своєї діяльності й готовність постійно вдосконалювати свій професійний рівень [1, с. 8].

Навчальний курс розраховано на 4 роки. Він складається з модулів – відносно самостійних, логічно пов'язаних частин навчального матеріалу. Студенти вивчають по 6 модулів у семестр (академічний рік складається з 2-х семестрів). Усі модулі повинні вивчатися протягом тих навчальних років, на які вони розраховані; їх вивчення закінчується заліками.

Студенти обов'язково повинні обрати другий (додатковий) предмет для викладання у школі. Цей додатковий предмет може бути обраний із наступного списку: образотворче мистецтво, історія, географія, математика, природознавство, фізичне виховання.

Програма на одержання ступеню BEd secondary складається з 4-х компонентів:

- 1) курс основного предмету (main studies) і другого (допоміжного) предмету;
- 2) цикл педагогічних дисциплін (educational studies);
- 3) професійний курс (professional studies);
- 4) педагогічна практика в школі (school experience).

Досить часто цикл педагогічних дисциплін і професійний курс англійські педагоги поєднують у єдиний професійний курс [3, с. 8].

Навчальний курс розподіляється за 3-ма рівнями:

- рівень 1 складається з двох семестрів першого року навчання і першого семестру другого року навчання;
- рівень 2 складається з другого семестру другого року навчання й двох семестрів третього року навчання;
- рівень 3 складається з двох семестрів четвертого року навчання.

На кожному рівні студент повинен виконати 8 модулів і одержати заліки з них, а також на рівнях 1 і 2 – додаткові модулі для статусу кваліфікованого вчителя (QTS). Модулі QTS – це блоки педагогічної практики, які необхідно виконати для одержання ступеня бакалавра педагогіки й статусу кваліфікованого вчителя.

Університети Англії та Уельсу, дотримуються системи "накопичування кредитів". Кожний модуль має цінність 15-ти кредитів. Студенти, які успішно виконали 8 модулів рівня 1, тим самим накопичують 120 кредитів рівня 1. Якщо на цій стадії вони з особистих причин вирішують перервати своє навчання, їм видається свідоцтво про вищу освіту (Certificate in Higher Education).

Студенти, які успішно виконали програму рівня 1 і рівня 2 і які набрали таким чином 240 кредитів (120 кредитів рівня 1 й 120 кредитів рівня 2), за бажанням можуть перервати навчання й одержати на цій стадії диплом про вищу освіту (Diploma in Higher Education) [1, с. 9].

Професійний цикл має на меті забезпечити майбутніх учителів інформацією про сучасні дослідження у галузі педагогіки, допомогти зрозуміти постійну необхідність систематично перевіряти свої особисті теорії та погляди на практиці. Модульний розподіл матеріалу даного циклу відбувається у такій логічній послідовності: "Вступ до спеціальності" ("Preparing to teach") – I семестр, "Розуміння учнів" ("Understanding pupils") – II семестр, "Планування навчального процесу" ("Planning for effective learning") – III семестр, "Оцінювання та оцінка" ("Assessment and evaluation") – IV семестр, "Педагогічна техніка" ("Teaching strategies") – V семестр, "Принципи складання навчального плану та його оцінка" ("Principles of curriculum design and evaluation") – VI семестр, "Шкільна програма"

(“Curriculum issues”) – VII семестр, “Педагогічна професійна майстерність” (“The teacher as a professional”) – VIII семестр. Серед загальної кількості годин професійного курсу 20% відводиться на вивчення методик викладання основного і допоміжного предметів [3, с. 37-44].

Педагогічна практика студентів тісно переплітається з циклом професійного навчання, але водночас вона є самостійним компонентом програми підготовки вчителя. У системі організації практики в англійських вузах прослідковується ідея її неперервності. Практика складається з окремих ланок, що реалізуються на кожному році навчання, й, залежно від мети навчання, поділяється на ознайомлювальну (відвідування школи з метою спостереження й вивчення процесу навчання), серійну (проведення пробних уроків і виховної роботи з учнями у відведений час без відриву від занять у виші), блочну (неперервна педагогічна практика з відривом від навчання). По закінченні останньої практики на IV курсі проводять іспит, під час якого студенти дають відкриті уроки з іноземної мови та другого (допоміжного) предмету перед спеціально створеною комісією. Оцінка за педагогічну практику враховується до загальної оцінки за педагогіку.

Однорічний курс на одержання свідоцтва з педагогіки для середньої школи ставить своєю метою активно залучати школу до процесу підготовки вчителя. Всі студенти програми PGCE проводять у школі 60% свого навчального часу. Для ефективності даного навчального курсу необхідно забезпечити тісну співпрацю трьох, так званих, партнерів: шкіл, самих студентів та університету. Школи об'єднуються у консорціуми (по 4-10 шкіл у кожному консорціумі), що розташовані у певному географічному регіоні. Тісний зв'язок між консорціумами уможливується завдяки спеціальній посаді – зв'язувальний тьютор. За період педагогічної практики тьютор має двічі відвідати кожен школу консорціуму. Він забезпечує зв'язок між вузом і школою і є першою особою, до якої слід звертатися у разі виникнення будь-яких проблем [2, с. 12].

Період навчання за програмою PGCE становить 38 тижнів, і тим самим він більше відповідає шкільному навчальному року, ніж вузівському періоду навчання. Оскільки більшу частину часу відведено для роботи у школі, даний курс має характер професійної підготовки. Студенти сприймаються як члени педагогічного колективу. В одній школі можуть працювати до 10 студентів. Основним керівником роботи практиканта є член шкільного колективу – ментор. Він призначається директором школи і має бути спеціалістом з предметів спеціалізації майбутніх учителів. Його навантаження передбачає години для виконання обов'язків ментора [4, с.23]. Таким чином забезпечується керівництво педагогічною практикою з боку тих, хто безпосередньо знайомий з проблемами даної школи і даної місцевості. Серед необхідних умов для одержання статусу вчителя-наставника (ментора) відзначимо добре володіння навичками педагогічного менеджменту, високу предметну й методичну підготовку, комплекс особистісних якостей, таких як рефлексивність, вміння слухати, емпатія, творчість, дружелюбність.

Навчальний рік за даною програмою розподілено на 3 триместри: осінній (12 вересня – 20 грудня), весінній (3 січня – 7 квітня) і літній (25 квітня – 30 червня). Умовно весь навчальний курс можна поділити на 5 фаз.

Перша фаза складається із тижнів 1-4, і назвати її можна орієнтаційною. Перший тиждень студенти проводять у школі за місцем проживання. За цей час вони мають скласти враження про школу, її навчальні програми. Таку мікропрактику можна віднести до розряду ознайомчої. Ще три тижні цієї фази студенти проводять в університеті: вони знайомляться з університетськими тьюторами, з навчальним курсом та його завданнями, з поняттями "вчитель-професіонал" і "рефлексуючий практик". У цей період майбутні вчителі повинні чітко визначити взаємозв'язок предмету своєї спеціалізації зі шкільною програмою і з Національною програмою взагалі і скласти свою індивідуальну програму для вивчення цього предмету. Один день на тиждень студенти відвідують школу, де вони знайомляться з організацією навчального процесу і з методикою викладання предмету своєї майбутньої спеціалізації.

До другої фази належать тижні 5-20. Цей період є періодом початку викладання предмету спеціалізації. У цей час 2,5 дні на тиждень відводиться на відвідування школи (А), 0,5 дня на тиждень – на роботу в консорціумі та 2 дні на тиждень – на заняття в університеті.

Третя фаза обіймає тижні 22-35. На 22-му тижні студенти переходять до школи (Б), де вони продовжують набувати професійного досвіду (школа (Б) відрізняється від попередньої іншим соціально-культурним статусом даної місцевості). З цього моменту вони фактично весь свій час проводять у школі. Вони відповідають за викладання предметів спеціалізації у декількох класах, виконують обов'язки класного керівника й беруть участь у всіх сферах шкільного життя. Приблизний розподіл тижневого часу можливо показати таким чином: 3 дні – для викладання основного предмету, 1 день – для спостережень, 0,5 дня – для самоосвіти і підготовки до уроків. Особлива увага приділяється питанням керування середньою школою, зв'язкам з іншими школами, з батьками, з громадськістю, з підприємствами і навіть з комерцією.

Четверта фаза є завершальною і охоплює тижні 36-41. У цей період студенти мають можливість займатися вивченням особливостей процесу мислення, а також провести невелике дослідження щодо поліпшення навчального процесу у школі.

П'ята фаза продовжується лише один – 42-й – тиждень. Студенти відвідують заключні лекції, консультації, готують документацію для екзаменаційної комісії. Рішення комісії, як правило, оголошують 30 червня [4, с. 11-15].

Аналіз вивчення даної програми підготовки вчителів іноземної мови дає підстави для висновку, що студенти напрямку PGCE проводять більшу частину навчального часу в школі. Для чіткості планування й організації навчального процесу запроваджується умовний розподіл даної програми на два цикли: 1) цикл з вивчення предмету спеціалізації (наприклад, іноземної мови) і 2) професійний цикл (останній налічує 120 годин навчального часу, із них 66 годин відведено на методичку). Мета цього циклу – навчити студентів розглядати питання педагогіки як у теоретичному, так і у практичному контексті.

Увесь професійний цикл складається із 6 модулів:

1. Учитель-професіонал 1: вступ і орієнтація.
2. Учитель, який уміє планувати навчальний процес.
3. Класний керівник.
4. Учитель, який уміє оцінювати роботу учнів.
5. Учитель-професіонал 2: участь у житті школи.
6. Рефлексуючий практик.

Кожний із модулів вивчається окремо. Основні положення обговорюються на заняттях в університеті. У школі теорія втілюється у практику. Зміст окремих модулів і складає загальну структуру професійного циклу. Заключне завдання за програмою PGCE виконується на базі школи (Б) у вигляді наукового дослідження, що презентується перед спеціальною комісією, куди входять викладачі вузу, представники викладацького складу школи, студенти даної програми [4, с. 27].

Отже, детальне вивчення сучасних програм підготовки вчителя іноземної мови в Англії та Уельсі підтверджує їх спрямованість на інтеграцію теорії та практики. Саме ідеї інтеграції сформувавши основу концептуального обґрунтування сучасної англійської реформи педагогічної освіти, яка одержала назву “підготовка вчителя з центром у школі” [5, с.58]. Ключовим положенням нової моделі англійської системи підготовки вчителя є утвердження школи в статусі вузівського партнера в системі професійно-педагогічної підготовки вчителя. Фактично ті партнерські зв'язки, які історично існували між англійськими вузами та школами, в умовах активізації інтеграційних процесів наприкінці ХХ – початку ХХІ століття переходять на новий якісний рівень – систему рівноправного партнерства “вуз – школа”. Вищі навчальні заклади у цьому партнерстві виступають широким контекстом професійного становлення майбутнього вчителя. Такий напрямок залучає до роботи зі студентами-майбутніми вчителями викладачів вузів і шкільних вчителів-професіоналів, що забезпечує повну включеність студентів у педагогічну теорію та практику.

БІБЛОГРАФІЯ

1. Primary BEd programme handbook. – Bedford: De Montfort University Press, 2000. – 120 p.
2. Primary PGCE course handbook. – Bedford: De Montfort University Press, 2000. – 81 p.
3. Secondary BEd Honours degree course handbook. – Bedford: De Montfort University Press, 1999. – 55 p.
4. Secondary PGCE course handbook. – Bedford: De Montfort University Press, 1999. – 117 p.
5. Universities Council for the education of teachers. A survey of students completing university courses of initial training for the teaching profession in 1999. – London: UCET, 2000. – 230 p.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Юлія Кіщенко – кандидат педагогічних наук, доцент, завідувач кафедри англійської та турецької мов Херсонського державного університету.

Наукові інтереси: сучасні підходи до підготовки вчителя іноземних мов.

УДК 802.0-56 (075.8)

ПРИМЕНЕНИЕ КОММУНИКАТИВНОГО МЕТОДА В ПРОЦЕССЕ ОБУЧЕНИЯ СТУДЕНТОВ-ИНОСТРАНЦЕВ РУССКОМУ ЯЗЫКУ

Наталья КОЗЫРЕВА (Днепро, Украина)

Статья посвящена разгляду особенностей застосування комунікативного методу в процесі навчання студентів-іноземців російській мові. Запропоновано комплексний аналіз характерних рис комунікативного методу, а саме: відмова від мови-посередника, створення комфортної атмосфери на занятті, правильна і природна мова, внесення ігрових елементів у процес навчання. Вказані недоліки і переваги комунікативного методу, зосереджено увагу на можливості його комбінування з іншими методиками навчання іноземної мови. Сучасний комунікативний метод являє собою поєднання багатьох способів навчання іноземним мовам; використання комунікативного методу навчання усуває мовний бар'єр; граматиці студенти навчаються в процесі спілкування мовою, що вивчається.

Ключові слова: комунікативний метод, мовний бар'єр, мова-посередник, дискусія, словниковий запас, практична мовна направленість.

Статья посвящена рассмотрению особенностей применения коммуникативного метода в процессе обучения студентов-иностранцев русскому языку. Предложен комплексный анализ характерных черт коммуникативного метода, а именно: отказ от языка-посредника, создание комфортной атмосферы на занятии, правильная и естественная речь, внесение игровых элементов в процесс обучения. Указаны недостатки и преимущества коммуникативного метода, сосредоточено внимание на возможности его комбинирования с другими методиками обучения иностранному языку. Современный коммуникативный метод представляет собой сочетание многих способов обучения иностранным языкам; использование коммуникативного метода обучения устраняет языковой барьер; грамматике студенты обучаются в процессе общения на языке.

Ключевые слова: коммуникативный метод, языковой барьер, язык-посредник, дискусия, словарный запас, практическая речевая направленность.

The article deals with the peculiarities of communicative method consideration as the main one in the teaching of Russian language for the foreign students. A comprehensive analysis of the characteristics of the communicative method is offered, particularly the following ones: the rejection of the intermediary language; creation of a comfortable atmosphere in the classroom, the correct and natural speech of the teacher, introduction of game elements in the learning process. The article shows advantages and disadvantages of the communicative method, focusing on the possibility of its combining with the other methods of foreign language teaching. Modern communication method is a combination of many methods of teaching foreign languages; the usage the communicative teaching method eliminates the language barrier; students train Grammar in the process of communicating in the language.

Key words: communicative method, language barrier, intermediary language, discussion, vocabulary, practical speech direction.

В современном мире изучение иностранных языков становится все более необходимым для каждого человека не зависимо от сферы его профессиональной деятельности, что же касается студентов, получающих образование в другой стране, то общение на иностранном для них языке вообще становится неотъемлемой частью их обучения в вузе. Кроме иностранного языка, как правило, студенту-иностранцу приходится уделять должное внимание изучению целого ряда других дисциплин, связанных с его будущей профессией, решать достаточное количество бытовых вопросов, общаться с другими студентами и т.п. Именно поэтому преподавателю иностранного языка, в частности русского как одного из наиболее сложных, необходимо найти такой метод обучения, который позволил бы студенту быстро пополнить его словарный запас и предоставил бы возможность эффективно его использовать.

Наиболее популярным и действенным, на наш взгляд, является коммуникативный метод, основная цель которого – преодолеть так называемый языковой барьер, использовать языковые навыки в общении. А когда люди перестают чувствовать «дистанцию» между собой и преподавателем, когда им интересно, весело и приятно с ним общаться – им проще начать разговаривать на чужом языке.

Коммуникативный метод обучения иностранным языкам на сегодняшний день самый популярный в мире. И даже те, кто смутно представляет себе, в чем этот метод заключается, твердо уверены, что он-то и есть самый прогрессивный и самый эффективный метод обучения иностранному языку [5: 67].

Я. М. Колкер подробно останавливается на следующем моменте: «В последние десятилетия традиционному обучению иностранным языкам принято противопоставить коммуникативные и интенсивные методы» [4: 48].

Как считает И. А. Зимняя, «речевая деятельность представляет собой процесс активного, целенаправленного, опосредованного языком и обуславливаемого ситуацией общения, взаимодействия людей между собой (друг с другом)» и обучение речевой деятельности на иностранном языке должно осуществляться с позиции формирования и самостоятельной, определяющей всей полнотой своих характеристик деятельности [3: 93].

По мнению Е. И. Пассова, автора коммуникативного метода, коммуникативность предполагает речевую направленность учебного процесса, которая заключается не столько в том, что преследуется речевая практическая цель (в сущности, все направления прошлого и современности ставят такую цель), сколько в том, что путь к этой цели есть само практическое пользование языком. Практическая речевая направленность есть не только цель, но и средство, где и то, и другое диалектически взаимообусловлено [6]. Коммуникативный метод развивает все языковые навыки – от устной и письменной речи до чтения и аудирования. Грамматика же осваивается в процессе общения на языке: студент сначала запоминает слова, выражения, языковые формулы и только потом начинает разбираться, что они собой представляют в грамматическом смысле.

Цель предлагаемой статьи – исследовать особенности коммуникативного метода обучения русскому языку как иностранному, проанализировать специфику его применения и выделить основные его характеристики.

Коммуникативный метод направлен на одновременное развитие основных языковых навыков (устной и письменной речи, грамматики, чтения и восприятия на слух или аудирования) в процессе живого, непринужденного общения. Лексика, грамматические структуры, выражения чужого языка преподносятся студенту в контексте реальной, эмоционально окрашенной ситуации, которая способствует быстрому и прочному запоминанию изучаемого материала.

Можно выделить следующие отличительные черты коммуникативного метода: 1) отказ от языка-посредника: русский для начинающих студентов-иностранцев преподается исключительно на изучаемом языке. Перевод слов допускается только в единичных случаях с целью экономии времени. Однако, в целом, проведение аналогии между родным языком и языком изучаемым не допускается. Это ставит учащихся в ситуацию «погружения» в языковую среду и практически заставляет их начинать разговаривать. Такой метод, в частности, применяют в том случае, если группа состоит из студентов из разных стран, так как довольно сложно для преподавателя проводить параллели со всеми языками, носители которых находятся в группе. 2) эффективности методики способствует атмосфера, в которой проходят занятия. Для обсуждения выбираются интересные темы, поощряется свободное общение на языке, выполняются групповые задания. Это позволяет каждому студенту чувствовать себя свободно и не бояться совершить ошибку. 3) в ситуации постоянного восприятия иностранной речи на слух, очень важно, чтобы эта речь звучала правильно и естественно. Именно поэтому коммуникативную методику в основном применяют преподаватели, для которых изучаемый язык является родным. Слушая речь носителя языка, студент изначально привыкает к его наиболее живой форме, что, конечно же, окажется полезно в ситуациях повседневного общения в дальнейшем. 4) многочисленные игровые

элементы в преподавании вносят оживление в занятия, поддерживают положительный эмоциональный настрой студентов, усиливают их мотивацию. Участие в дискуссиях на интересующие студентов темы позволяет преподавателю учесть индивидуальные особенности иностранных студентов, сделать занятия творческими и увлекательными, и в то же время дает преподавателю возможность незаметно для студентов осуществлять полный контроль над процессом обучения.

Как и другие методики по обучению иностранным языкам, коммуникативная методика имеет как положительные, так и отрицательные черты. Так, среди отрицательных характеристик назовем следующие:

- в начале обучения студенту-иностранцу сложно будет подобрать нужные лексемы в силу недостаточного его словарного запаса, поэтому, все же, преподавателю следует предложить студентам определенный набор слов и выражений на русском языке, которые они потом смогут отработать на практике в ходе дискуссий, обсуждений и т.п.;

- коммуникативная методика сама по себе не предполагает специального изучения грамматических особенностей языка. Русский язык имеет сложную грамматическую систему, требующую подробного ее изучения, прежде чем студент-иностранец сможет грамматически правильно выразить свою мысль на русском языке. Грамматические правила даются бессистемно, часто в виде комментариев, в результате учащемуся трудно понять логику русского языка, поэтому может использовать его ограниченно.

Что касается положительных характеристик исследуемого метода обучения, то можно выделить такие: процесс обучения обычно интересен и увлекательный. Для занятий выбираются такие темы, которые вызывают желание общаться и узнавать больше. Выбор тем обуславливается возрастными интересами и потребностями учащихся или профессиональной специализацией. На занятиях используются дополнительные обучающие ресурсы включают использование аутентичных (пресса, фильмы, песни) и мультимедийных материалов (Интернет, компьютерные программы). Кроме того, коммуникативная методика идеально подходит для работы в группах. На занятиях преподаватель объединяет учащихся в небольшие подгруппы и даёт им коллективные задания. Мини-группы позволяют преподавателю более активно работать с каждым из слушателей и делать акценты на проблемных моментах языка. Кроме того, групповая форма обучения способствует расширению словарного запаса обучаемых вследствие постоянного обмена знаниями и восприятия нового языкового материала из уст не только учителя, но и своих одноклассников. Коммуникативный метод отличается от других существующих методов тем, что учащиеся, занимающиеся по этой методике, не знают, чем закончится занятие, кто и как ответит на то или иной вопрос, это все зависит от ситуаций. На каждом занятии новые темы для обсуждений, новые виды упражнений. Это делается для того, чтобы учащиеся были разносторонне развиты и в то же время, чтобы им не надоело обучение.

Применение подобной системы требует от преподавателя высокой квалификации: он должен обладать навыками живого, не книжного языка, быть открытым для общения, располагать к беседе. Он обязан знать все оттенки значений слов и выражений изучаемого языка и уметь донести их до студентов. Чтобы сделать занятия действительно увлекательными, ему приходится постоянно применять максимально разнообразные виды учебной деятельности, брать на себя различные роли: учителя, организатора общения (аниматора), оратора, оппонента в дискуссиях и т.д. Для объяснения значения новых лексических конструкций обращаются к уже известным словам и выражениям, к фотографиям и рисункам, слайдам и видеотрейлерам, жестам и мимике. Очень помогают песни, кинофильмы, телепередачи, газеты, журналы и даже комиксы, так что студенты постепенно погружаются в культуру той страны, язык которой они изучают, узнают интересные или просто важные факты из ее истории, знакомятся с ее географией.

При обучении русскому языку как иностранному в ролевых играх, сценках и даже небольших спектаклях обучаемые обыгрывают быденные ситуации, требующие применения языковых навыков. Это может быть покупка билетов в кассе метро или попытка отыскать дорогу в незнакомом городе. Главное – найти логическое решение поставленной задачи, пользуясь исключительно лексикой иностранного языка (и, разумеется,

невербальними средствами общения). С помощью таких заданий преподаватель старается максимально приблизить участников занятий к условиям реального общения.

В процессе обучения русскому языку как иностранному велика роль коллективных дискуссий, или так называемых дискуссионных игр. Перед студентами ставят проблему, по поводу которой каждый из них должен высказать свое мнение. Преподаватель раскрывает тему все больше и больше, делится собственными соображениями, задает наводящие вопросы. Такого рода занятия позволяют аудитории преодолеть стеснение и говорить свободнее. Подобная форма общения снимает психологический страх, напряжение и застенчивость, учащиеся начинают выражать свои мысли яснее и грамотнее. Задания постепенно усложняются, темы для обсуждения требуют вдумчивости, игры – внимания к деталям. Однако и на начальных этапах все упражнения лишены примитивизма и упрощенности, которые характерны для низших уровней ряда других методик.

Исходя из вышесказанного, коммуникативный метод обучения иностранным языкам имеет следующую специфику: современный коммуникативный метод представляет собой сочетание многих способов обучения иностранным языкам; использование коммуникативного метода обучения устраняет языковой барьер; грамматике студенты обучаются в процессе общения на языке: студент сначала запоминает слова, выражения, языковые формулы и только потом начинает разбираться, что они собой представляют в грамматическом смысле; в процессе обучения иностранному языку могут использоваться также компьютеры с CD, Интернет, ТВ-программы, газеты, журналы и т.д. Все это способствует пробуждению у студентов интереса к истории, культуре, традициям страны изучаемого языка.

Таким образом, классический грамматико-переводной способ обучения ориентирован на академическое изучение языка: он дает углубленное понимание грамматической структуры, устойчивый навык письменной речи (более высокую грамотность). Коммуникативный метод – прикладной, он нацелен на успешное развитие способностей к устному общению, создает у человека дополнительную мотивацию к изучению языка, которая и обеспечивает заинтересованность учащегося в занятиях, а значит, их эффективность и результативность. Этот способ больше всего подходит людям, уже имеющим определенную грамматическую и лексическую базу. В процессе обучения русскому языку как иностранному необходимо использовать разные методики одновременно, обращая внимание на индивидуальные особенности студентов.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Баграмова Н. В. Коммуникативно-интерактивный подход как способ повышения овладения иностранным языком / Н. В. Баграмова // Материалы XXXI Всероссийской научно-методической конференции преподавателей и аспирантов. – Вып 18. – 2001. – С. 3-6.
2. Денисова Л. Г., Мезенин С. М. Snowball English / Л. Г. Денисова, С. М. Мезенин. – М., 2000. – 238 с.
3. Зимняя И. А. Психологические аспекты обучения говорению на иностранном языке / И. А. Зимняя. – М., 1989. – 222 с.
4. Колкер Я. М. Практическая методика обучения иностранному языку / Я. М. Колкер. – М., 2000. – 340 с.
5. Лопатухина Т. А., Рябова М. В. Современные методические подходы к обучению иностранному языку в техническом вузе / Т. А. Лопатухина, М. В. Рябова. – Ростов-на-Дону: РВВКИУ РВ, 1998. – С. 27-59.
6. Пассов Е. И. Коммуникативный метод обучения иноязычному говорению / Е. И. Пассов. – М., 1985. – 208 с.
7. Communication in the modern languages classroom / by Joe Sheils. Strasbourg: Council of Europe Press, 1993. – 235 p.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Наталья Козирева – кандидат філологічних наук, доцент кафедри перекладу та лінгвістичної підготовки іноземців Дніпропетровського національного університету імені Олеся Гончара.

Наукові інтереси: питання методики навчання іноземних мов, навчання російської мови як іноземної.

УДК 378.147:811.111=161.2:81'246.2

ФОРМУВАННЯ КОЛОКАЦІЙНОЇ КОМПЕТЕНЦІЇ СТУДЕНТІВ-ФІЛОЛОГІВ ЯК ПОДОЛАННЯ ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНОЇ ІНТЕРФЕРЕНЦІЇ В УМОВАХ УКРАЇНСЬКО-АНГЛІЙСЬКОГО МОВНОГО КОНТАКТУ

Вікторія КОЛКУНОВА (Херсон, Україна)

У статті обґрунтовано доцільність виокремлення колокаційної компетенції у складі іншомовної комунікативної компетентності студентів-філологів; уточнено зміст понять «інтерференція» і «колокація» в лінгводидактичному контексті; надано характеристику лексико-семантичної інтерференції у процесі навчання колокацій у контексті українсько-англійського мовного контакту.

Ключові слова: колокаційна компетенція, колокація, інтерференція, мовний контакт.

В статье обосновывается целесообразность выделения collocational компетенции в составе иноязычной коммуникативной компетентности студентов-филологов; уточняется содержание понятий «интерференция» и «коллокация» в лингводидактическом контексте; характеризуется лексико-семантическая интерференция в процессе обучения коллокациям в контексте украинско-английского языкового контакта.

Ключевые слова: collocational компетенция, коллокация, интерференция, языковой контакт.

The article proves the practicability of singling out collocational competence as a component of the foreign language communicative competency of philology students; specifies the concepts of “interference” and “collocation” in the context of Linguodidactics; characterizes lexical-semantic interference in learning collocations in the context of Ukrainian-English language contact.

Key words: collocational competence, collocation, interference, language contact.

Колокаційна компетенція як складова іншомовної комунікативної компетентності є дискусійним питанням вітчизняної методики навчання іноземних мов, оскільки її традиційно не відокремлюють від лексичної компетенції, яка складається зі знань і вмінь використовувати словниковий запас мови, як це зазначено у «Загальноєвропейських Рекомендаціях з мовної освіти» [9]. Водночас, різні аспекти формування колокаційної компетенції широко представлено у дослідженнях закордонних науковців-представників лексичного підходу до навчання іноземної мови (F. Voers [13], P. Davis [14], M. Lewis [15], J.R. Nattinger [16]), які обґрунтовують доцільність виокремлення такого типу компетенції, описують способи її формування та експериментально перевіряють ефективність запропонованих методик. Водночас, у цих дослідженнях, на нашу думку, недостатньо висвітлено питання про взаємодію систем рідної та іноземної мов у процесі формування іншомовної колокаційної компетенції, наслідки такої взаємодії та її вплив на ефективність методичної роботи. Проте, у сучасній лінгвістиці накопичено значний досвід вивчення взаємодії різних мов – мовних контактів, а також комплексу явищ, що їх супроводжують, таких як міжмовна інтерференція. У працях Ж. Багана та О. Хапіліної [4], У. Вайнрайха [6], Ю.Жлуктенка [8] досліджено, зокрема, негативні наслідки міжмовної інтерференції, які полягають у відхиленнях від норми у системі однієї мови під впливом іншої мовної системи. У контексті зазначеного вище виникає об'єктивна потреба виокремлення колокаційної компетенції у складі іншомовної комунікативної компетентності студентів-філологів в якості засобу подолання негативних наслідків мовного контакту.

Отже, **метою** статті є обґрунтування доцільності формування колокаційної компетенції студентів-філологів як засобу подолання лексико-семантичної інтерференції в умовах українсько-англійського мовного контакту. Досягнення зазначеної мети передбачає вирішення низки **завдань**, а саме: з'ясування місця колокаційної компетенції в структурі іншомовної комунікативної компетентності студента-філолога; уточнення змісту понять «інтерференція» і «колокація» в лінгводидактичному контексті; характеристика прояву лексико-семантичної інтерференції у процесі навчання колокацій у контексті українсько-англійського мовного контакту.

Як свідчить аналіз наукової літератури, поняття іншомовної комунікативної компетентності не має єдиного тлумачення, тому пропонуємо, спираючись на «Новий словник методичних термінів і понять» [1, с. 98], розуміти її як здатність вирішувати засобами іноземної мови актуальні для спілкування завдання, організовуючи власну

мовленнєву діяльність в її продуктивних і рецептивних видах адекватно до ситуації спілкування. Іншомовна комунікативна компетентність є комплексним явищем і складається з лінгвістичного, соціолінгвістичного та прагматичного компонентів, кожен з яких містить знання, уміння та навички. У складі лінгвістичної компетенції виокремлюють лексичну, граматичну, семантичну, фонологічну, орфографічну та орфоепічну компетенції [9]. Лексична компетенція як знання і здатність використовувати мовний словниковий запас складається з лексичних та граматичних елементів. Лексичні елементи містять стійкі вирази (розмовні формули, ідіоми, стійкі вирази, фразові дієслова, колокації) та однослівні форми [9]. Вважаємо, що всі елементи лексичної компетенції заслуговують на окреме вивчення, оскільки знання кожного з них є однаково важливими, а вміння їх використовувати у мовленні викликають специфічні труднощі в кожному випадку.

У контексті нашого дослідження на особливу увагу заслуговує такий елемент у складі лексичної компетенції, як знання та вміння використовувати у мовленнєвій діяльності колокації як одиниці з неоднозначним статусом. У сучасній лінгвістиці поняття «колокація» використовується у різних наукових школах і напрямках досліджень для позначення особливого типу сполучуваності слів. Наприклад, за одним із визначень терміну, колокація – це лексико-фразеологічно зумовлена сполучуваність слів у мовленні як реалізація їх полісемії. У фразеології, яка вивчає лексично неподільні поєднання слів, колокації співвідносяться або ототожнюються з певним типом фразеологічних одиниць. Незважаючи на наявність ідентичних ознак у колокацій та фразеологічних одиниць, а саме неможливості заміни одного зі складників цих мовних знаків без повної або часткової втрати смислу або стилістичного забарвлення, їх не можна ототожнювати, оскільки вони мають унікальні властивості, як доведено С.Лескіною та В.Шароновою [10]. У корпусній лінгвістиці під колокацію традиційно розуміють послідовність слів, які зустрічаються разом частіше, ніж можна було б очікувати, виходячи з випадковості розподілу.

Актуальним для нашого дослідження є визначення колокацій Є. Орлової, яка називає це лексичне явище аномалією сполучуваності і вважає його словосполученням зі складним статусом, що знаходиться на периферії лексико-фразеологічної системи. Крім того, до головних ознак колокацій Є. Орлова відносить те, що вони функціонують у мові та зберігаються у словнику кожного носія мови в готовому вигляді; їх не створюють, а відтворюють у типових ситуаціях [11, с.11].

Враховуючи зазначене вище, вважаємо, що колокацією є особливий тип сполучення слів, що характеризується такими ознаками, як цілісність при сприйнятті і відтворенні у мовленні; семантична обумовленість компонентів; синтаксична і дистрибутивна регулярність.

Проведене дослідження створює підстави стверджувати, що колокації мають особливий статус у лінгвістиці, що, у свою чергу, викликає потребу переоцінки значення цих лексичних одиниць у лінгводидактичному вимірі. М. Влавацька у цьому контексті наголошує на необхідності виокремлення комбінаторної лінгводидактики – прикладного розділу комбінаторної лексикології, в якому створюватимуться спеціальні методики навчання синтагматичних зв'язків слів [7]. На її думку, поняття «колокація» є одним з ключових у лінгводидактиці, оскільки важливість оволодіння такими лексичними одиницями в процесі вивчення мови підтверджується комплексом фактів. По-перше, колокації присутні в усіх природних мовах; по-друге, колокації уточнюють і конкретизують значення слів, що їх створюють; по-третє, об'єднання слів у колокації є фундаментальним для усього використання мови [7, с. 41].

З огляду на особливий статус колокацій в лінгвістиці та лінгводидактиці, вважаємо доцільним у структурі іншомовної комунікативної компетентності студентів-філологів виокремлювати колокаційну компетенцію як здатність поєднувати лексичні одиниці відповідно до норм мови, що вивчається, що базується на знанні колокацій і навичках їх вживання в усіх видах мовленнєвої діяльності [2]. Крім того, разом із наданням колокаційній компетенції зазначеного статусу, вважаємо за необхідне розглядати її формування у неразривному зв'язку з урахуванням процесів міжмовної інтерференції, яка здійснюється у

ситуації аудиторного штучного білінгвізму, що є своєрідним проявом мовного контакту. Мовний контакт є взаємодією двох або більше мов, у результаті чого реалізується вплив на словник і структуру однієї або багатьох із них [12, с. 237]. У. Вайнрайх вважав, що дві або кілька мов знаходяться в контакті, якщо ними по черзі користується одна особа, яку він називав місцем здійснення контакту, а практику поперемінного користування двома мовами – двомовністю [6, с. 22]. Одним із наслідків мовного контакту є інтерференція, яку можна визначити як процес і результат взаємодії мовних систем в умовах білінгвізму або плюрілінгвізму, що знаходить відображення у відхиленні від норми однієї мови під впливом іншої.

У психолінгвістиці інтерференцію розглядають як невід'ємний компонент повільного поступового проникнення того чи іншого іншомовного елемента в систему мови у процесі оволодіння нею. Інтерференція спрацьовує у свідомості людини незалежно від її волі і бажання і проявляється як відхилення від норми рідної або нерідної мови, оскільки норми цих мов вступають у складні взаємини, прагнучи підпорядкувати собі одна одну [4, с. 66]. Дослідники, які вивчають психолінгвістичні аспекти контакту мов, наголошують на тому, що більшість членів двомовного соціуму не в змозі однаково володіти двома мовами, використовувати їх в будь-яких ситуаціях, з легкістю перемикаючись з однієї мови на іншу, не змішуючи при цьому системи різних мов. Будь-яка взаємодія мов означає, що в контакт і конфлікт входять два бачення світу [4, с. 11].

Глибина й об'єм інтерференції можуть бути різними. Вони залежать від комплексу суб'єктивних та об'єктивних чинників. Суб'єктивні чинники визначаються індивідуальними мовними здібностями людини, яка вивчає або користується кількома мовами. До об'єктивних факторів можна віднести ступінь генетичної подібності мов, причому, чим ближче дві мови, тим у більшій мірі двомовний індивід спирається на рідну мову в мовленнєвій діяльності нерідною мовою. Тому споріднені мови засвоюються легше, ніж неспоріднені, але інтерференція при такого роду мовного контакту спостерігається частіше і долається з більшими труднощами. Таким чином, чим більше ступінь подібності між мовами, тим більша ймовірність негативного прояву інтерференції між ними [4, с. 22].

Негативний прояв інтерференції як відхилення від норм або навіть їх порушення реалізується на всіх рівнях мовної системи, що дало дослідникам змогу виокремити та описати фонетичний, морфологічний, семантичний, лексичний та синтаксичний різновиди інтерференції.

У контексті нашого дослідження важливим є питання про співвідношення лексичної та семантичної інтерференції. У науковій літературі представлено різні точки зору: пропонується розглядати лексичну і семантичну інтерференцію окремо (В. Алімов [3]), семантичну інтерференцію – як різновид лексичної інтерференції (У. Вайнрайх [6], Ю. Жлуктенко [8]); комплексний лексико-семантичний тип інтерференції як процес та результат мовного контакту, який супроводжується відхиленням від норм сполучуваності слів

(А. Боковня [5]). Розуміння колокації як особливого типу сполучуваності лексичних одиниць, зумовленої як традиційним використанням, так і семантикою компонентів, дає підстави розглядати лексико-семантичну інтерференцію як головну причину негативних наслідків мовного контакту, що спричиняє помилки у сполучуваності слів.

У нашому дослідженні ми пропонуємо розглядати формування колокаційної компетенції студентів-філологів як засіб подолання негативних наслідків лексико-семантичної інтерференції, яка у контексті українсько-англійського мовного контакту призводить до помилок у сполучуваності слів взагалі та у вживанні та перекладі англійських колокацій, зокрема. Вважаємо, що для ефективного формування колокаційної компетенції в умовах українсько-англійського мовного контакту важливо оновити зміст і методику навчання іноземної мови студентів-філологів, підпорядкувавши їх формуванню правильної сполучуваності слів та подоланню негативного впливу лексико-семантичної інтерференції.

Проведене дослідження дає змогу зробити деякі висновки. Доцільність виокремлення колокаційної компетенції у структурі іншомовної комунікативної компетентності студентів-філологів зумовлюється об'єктивними потребами вдосконалення їх мовної фахової

підготовки, яка зараз не приділяє достатньої уваги формуванню вмій і навичок правильної сполучуваності слів. Цілеспрямована робота з формування колокаційної компетенції, на наше переконання, сприятиме подоланню негативних наслідків лексико-семантичної інтерференції в умовах українсько-англійського мовного контакту.

Стаття не вичерпує всіх аспектів зазначеної проблеми; подальшого дослідження потребують питання оновлення змісту мовної освіти в контексті компетентнісного підходу, взагалі, та розробка й апробація методики формування колокаційної компетенції студентів-філологів, зокрема.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Азимов Э. Г., Щукин А. Н. Новый словарь методических терминов и понятий (теория и практика обучения языкам) / Э. Г. Азимов, А. Н. Щукин. – М. : Издательство ИКАР. 2009. – 448 с.
2. Алексеева Л. Б. Методика формирования коллокационной компетенции у студентов неязыковых факультетов в процессе обучения английской научной речи : дисс. ... канд. пед. наук: 13.00.02 / Алексеева Любовь Борисовна. – Санкт-Петербург, 2011. – 341 с.
3. Алимов В. В. Интерференция в переводе (на материале профессионально ориентированной межкультурной коммуникации и перевода в сфере профессиональной коммуникации): Учеб. пособие. – М. : КомКнига, 2005. – 232 с.
4. Багана Ж., Хапилина Е. В. Контактная лингвистика: Взаимодействие языков и билингвизм / Ж. Багана, Е.В. Хапилина. – М. : Флинта, 2010. – 125 с.
5. Боковня А. Е. Интерференция при обучении иностранному языку (на примере парадигматической лексико-синтаксической интерференции) и возможные пути ее преодоления в процессе работы над лексикой : автореф. дисс. ... канд. пед. наук / Андрей Евгеньевич Боковня. – М., 1995. – 18 с.
6. Вайнрайх У. Языковые контакты / У. Вайнрайх. – К. : Вища школа, 1979. – 246 с.
7. Влавацкая М. В. Комбинаторная лингводидактика в контексте современного языкового образования // М. В. Влавацкая // Сибирский педагогический журнал. – 2015. – № 4. – С. 40–43.
8. Жлуктенко Ю. А. Лингвистические аспекты двуязычия / Ю. А. Жлуктенко. – Киев : Вища школа, 1974. – 164 с.
9. Загальноєвропейські Рекомендації з мовної освіти: вивчення, викладання, оцінювання / [наук. ред. С. Ю. Ніколаєва; пер. О. М. Шерстюк]. – К. : Ленвіт, 2003. – 261 с.
10. Лескина С. В., Шаронова В. Б. Структурная и семантическая соотнесенность коллокаций и фразеологических единиц в русском и в английском языках / С. В. Лескина, В. Б. Шаронова // Вестник Южно-Уральского государственного университета. Серия : Лингвистика. – 2014. – №1. – С. 22–28.
11. Орлова Е. В. Английская коллокация в условиях интерференции : автореф. дисс. ... канд. филол. наук: 10.02.04 / Орлова Евгения Валерьевна. – Иваново, 2011. – 24 с.
12. Языкознание. Большой энциклопедический словарь / гл. ред. В. Н. Ярцева. – М. : Большая Российская энциклопедия, 1998. – 685 с.
13. Boers F. Formulaic sequences and perceived oral proficiency: putting a Lexical Approach to the test / Frank Boers, June Euykmans, Jenny Kappel // Language Teaching Research. – 2006. – Vol. 10. – No. 3. – P. 245–261.
14. Davis P., Krzyszewska H. The Company Words Keep. Lexical Chunks in Language Teaching // Paul Davis, Hanna Krzyszewska. – Peaslake, UK : Delta Publishing, 2012. – 152 p.
15. Lewis M. Teaching collocation. Further Development in the Lexical Approach // Michael Lewis. – Hove, UK. – Language Teaching Publications ELT, 2001. – 245 p.
16. Lewis M. Implementing the Lexical Approach: Putting Theory into Practice // Michael Lewis. – Andover, UK : Heinle, Cengage Learning, 2008. – 223 p.
17. Nattinger J.R., DeCarrico J.S. Lexical Phrases and Language Teaching // James R. Nattinger, Jeanette S. DeCarrico. – Oxford : Oxford University Press, 1992. – 218 p.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Вікторія Колкунова – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри англійської та турецької мов Херсонського державного університету.

Наукові інтереси: методика викладання іноземної мови у вищому навчальному закладі, корпусна лінгвістика, контактна лінгвістика.

УДК 378.147:81'243

ПРОБЛЕМА ФОРМУВАННЯ РЕФЛЕКСИВНОЇ КОМПЕТЕНЦІЇ У МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ІНОЗЕМНОЇ МОВИ

Ірина КОРОТЯЄВА (Слов'янськ, Україна)

У статті висвітлюється питання формування рефлексивної компетенції як невід'ємної складової професійної підготовки майбутніх учителів іноземної мови; аналізуються сучасні підходи дослідників до поняття «рефлексія». Розглядаються механізми та компоненти рефлексивної діяльності; характеризуються два види навчальної рефлексії: поточна та підсумкова; пропонується алгоритм педагогічної рефлексії. Акцентується, що педагогічна рефлексія включає 1) рефлексію діяльності; 2)

рефлексію змісту навчального матеріалу; 3) рефлексію настрою та емоційного стану. Виокремлюються шляхи формування рефлексивних умінь майбутніх учителів іноземної мови у процесі професійної підготовки у сучасному педагогічному вищому навчальному закладі, а саме 1) організація рефлексії під час підготовки та здійснення педагогічної практики; 2) розв'язання професійних проблемних ситуацій у процесі навчання. Наводяться приклади рефлексивних навчальних прийомів на семінарських заняттях з методики викладання іноземних мов і під час педагогічної практики.

Ключові слова: рефлексивна компетенція, рефлексивні вміння, педагогічна рефлексія, механізми рефлексії, професійна підготовка, вчитель іноземної мови.

В статье освещаются проблемы формирования рефлексивной компетенции как неотъемлемой составляющей профессиональной подготовки будущих учителей иностранного языка; анализируются современные подходы исследователей к понятию «рефлексия». Рассматриваются механизмы и компоненты рефлексивной деятельности; характеризуются два вида учебной рефлексии: текущая и итоговая; предлагается алгоритм педагогической рефлексии. Подчеркивается, что педагогическая рефлексия включает 1) рефлексии деятельности; 2) рефлексии содержания учебного материала; 3) рефлексии настроения и эмоционального состояния. Выделяются пути формирования рефлексивных умений будущих учителей иностранного языка в процессе профессиональной подготовки в современном педагогическом вузе, а именно 1) организация рефлексии при подготовке и прохождении педагогической практики; 2) решение профессиональных проблемных ситуаций в процессе обучения. Приводятся примеры рефлексивных учебных приемов на семинарских занятиях по методике преподавания иностранных языков и во время педагогической практики.

Ключевые слова: рефлексивная компетенция, рефлексивные умения, педагогическая рефлексия, механизмы рефлексии, профессиональная подготовка, учитель иностранного языка.

The article highlights the problem of reflective competence development as an integral part of prospective foreign language teachers' pre-service training; current methodological and psychological approaches to the concept "reflection" are analyzed. Mechanisms and components of reflective activity are considered; two kinds of the pedagogical reflection are characterized: current and final evaluation; algorithm of pedagogical reflection is offered. It is emphasized that pedagogical reflection includes 1) reflection of activity; 2) reflection of the educational material content; 3) reflection of emotional state. Possible ways of reflective skills development in prospective foreign language teachers in the process of their professional training in present-day pedagogical higher educational establishment are singled out, in particular 1) organization of reflection activity at the preparatory stage and in the process of teaching practice; 2) analysis of professional problem situations in practical classes and workshops. Some examples of reflective techniques are provided which can be efficiently used in practical classes of language teaching methods, as well as during university students' teaching practice in general secondary schools.

The research has been carried out on the basis of analysis, synthesis, comparison, systematization and generalization of theoretical and practical experience of teaching English and language teaching methods.

As a result of the analysis of the current methodological literature and practical experience there have been singled out possible ways of the development of university students' reflective skills, such as microteaching, analysis of the pedagogical and methodological problem situations, reflection of video lessons conducted during teaching practice. Common reflective tasks suggested for pre-service training of foreign language teachers are class reports, teaching journals, surveys and questionnaires, problem tasks, audio and video recording, observation and action research.

Key words: reflective competence, reflective skills, pedagogical reflection, reflection mechanisms, pre-service FL teacher training, foreign language teacher.

Постановка проблеми у загальному вигляді. Проблема якісної професійної підготовки вчителя іноземної мови в останні роки стала пріоритетною у реформуванні освітньої галузі. Сучасні реалії життя висувають вимоги постійного самовдосконалення вчителя іноземної мови і відповідності його професійної підготовки Загальноєвропейським рекомендаціям з мовної освіти [2]. Процес професійної підготовки майбутнього вчителя іноземної мови вимагає формування у нього рефлексивних умінь як невід'ємної складової професійно-методичної компетенції [1; 6]. Специфіка педагогічної діяльності вчителя іноземної мови передбачає необхідність аналітичного підходу до розв'язання методичних завдань, критичного осмислення педагогічної діяльності; здатність ефективно застосовувати загальні лінгвістичні, психологічні і педагогічні знання в конкретній навчальній ситуації. Тільки той вчитель, який володіє необхідними рефлексивними вміннями, буде здатний творчо та впевнено реалізовувати себе в професійній діяльності [3].

У психології рефлексія визначається як процес самопізнання суб'єктом внутрішніх психічних актів і станів. У педагогіці рефлексія трактується як процес усвідомлення чогось за допомогою вивчення і порівняння. У широкому практичному сенсі рефлексія розглядається як здатність людини до самоаналізу, осмислення і переосмислення своїх предметно-соціальних ставлень до навколишнього світу. У комунікативних процесах рефлексія розуміється як процес відображення однією людиною внутрішнього світу іншої [1; 6].

Фундаментальним у розумінні сутності механізмів рефлексії є твердження про необхідність рефлексивного виходу і зайняття зовнішньої позиції відносно свого життя, діяльності тощо та звернення до них як до певного змісту, який потрібно зрозуміти [3, с. 41]. У процесі будь-якої діяльності, зокрема професійно-педагогічної, можуть виникати

проблеми різного характеру, наприклад, вчитель не може здійснити необхідні методичні дії чи знайти потрібний сучасний автентичний матеріал, або отримує не той продукт, на який очікував попередньо тощо. Часто перед студентом-практикантом або молодим недосвідченим вчителем постає необхідність власноруч проектувати, аналізувати і корегувати свою педагогічну діяльність. Для вирішення цього завдання потрібно мати сформовані рефлексивні уміння. Отже, виникає проблема формування рефлексивної компетенції як складової загальної професійної компетентності майбутнього вчителя іноземної мови.

Актуальність дослідження зазначеної проблеми визначається тим, що в процесі професійної підготовки сучасного фахівця існує суперечність між традиційною системою підготовки та вимогами до підготовки фахівців європейського рівня; необхідністю підвищення ефективності автономної самостійної рефлексивної діяльності здобувачів вищої освіти та рівнем сформованості рефлексивних умінь, необхідних для цього.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, присвячених проблематиці роботи.

Аналіз теоретичних досліджень [1; 3; 9; 10] свідчить, що рефлексія, як один із основних психологічних механізмів, забезпечує функціонування внутрішнього плану предметної діяльності, включає в себе такі моменти діяльності, як зіставлення її умов і цілей, виявлення наявних у ситуації та досвіді суб'єкта засобів перетворення об'єкта праці, визначення їхньої достатності для досягнення мети, вироблення поетапної стратегії і тактики, врахування та обробку зворотної інформації, що свідчить про міру адекватності цілям кожного етапу розв'язання професійного завдання [1; 3].

У контексті професійної освіти педагогів рефлексія розглядається дослідниками: а) як професійно та особистісно значима якість учителя (М. Лук'янова, А. Ветохов, В. Єлісеєв, М. Єрмолаєва, Н. Побірченко); б) як єдність проектної та дослідницької діяльності педагога, які дають можливість прогнозувати, обдумувати та адекватно оцінювати можливі і реальні результати дій у відношенні різних аспектів власної діяльності (О. Соловова); в) як складова структури педагогічної діяльності, рефлексивного управління процесом навчання учнів (О. Трубіцина); г) як психолого-педагогічний механізм самоідентифікації особистості у навчанні (Л. Пермінова); д) як невід'ємний елемент змісту освіти (А. Коржуєв, В. Попков, О. Рязанова); е) як універсальний механізм перебігу саморегуляції, саморозвитку та професійного становлення особистості вчителя (Я. Бугерко, с. Кашлев, В. Орлов, Н. Пеньковська, Н. Пов'якель, О. Рудницька, М. Савчин, Дж. Гор, Фр. Кортхаген, Н. Хаттон, А. Полард, Р. Таннер, М. Уоліс, К. Цайхнер) [3; 6].

Сучасна методика викладання іноземних мов запроваджує поняття «рефлексивна компетенція» вчителя іноземної мови. Рефлексивна компетенція розглядається як здатність розмірковувати, спостерігати навчально-виховний процес, бажати розуміти власні почуття і вчинки; усвідомлювати те, як тебе сприймають партнери у спілкуванні [4, с. 65]. Формування рефлексивної компетенції є невід'ємною складовою професійної підготовки майбутніх учителів іноземної мови у багатоаспектному комплексі, який включає іншомовну комунікативну, міжкультурну комунікативну, соціокультурну, лінгвосоціокультурну та навчально-стратегічну компетенції.

Українські методисти сучасної вищої школи, зокрема А. Лісниченко, Т. Фоменко, О. Гончарук, с. Смоліна та ін. пропонують розвивати рефлексивні уміння майбутнього вчителя іноземної мови не лише на заняттях з конкретної іноземної мови, але й на семінарських заняттях з методики викладання іноземних мов за допомогою використання первинного стереотипу та ситуаційної моделі [3; 7].

Теоретичні дослідження свідчать, що провідна функція рефлексії визначається як сприяння розвитку та саморозвитку особистості рефлексуючого і полягає в тому, що він виконує діяльність, пов'язану з постійною почерговою реалізацією рефлексивного виходу, рефлексивного контролю і корекції та занурення в нову діяльність, більш досконалу з першою. Переходячи в рефлексивну позицію суб'єкт має можливість споглядати способи власної діяльності як відокремлений предмет. У результаті цього фахівець може знаходити

помилки, невідповідності у своїй педагогічній роботі, здійснювати пошук нових способів здійснення діяльності і ставити нові професійні цілі [3, с.41].

Найбільш суттєвими елементами рефлексії російський методист О. Соловова називає встановлення зв'язків між:

- 1) ситуацією (діями людини у цій ситуації) та цілями, що лежать в її основі;
- 2) позиціями об'єкта і суб'єкта рефлексії;
- 3) розумінням ситуації та умінням вербально зафіксувати проблему;
- 4) діями учасників ситуації та аргументацією виправданості вибору саме цих дій;
- 5) діями учасників ситуації та морально-етичними принципами і нормами поведінки;
- 6) наявними знаннями та потребою у нових знаннях для вирішення нового завдання;
- 7) технологіями передачі та набуття знань [8, с. 104].

Саме уміння встановлювати ці зв'язки є основою для формування рефлексивних умінь.

Для здійснення рефлексії необхідні уміння аналізувати, порівнювати, класифікувати, узагальнювати, абстрагувати, конкретизувати, систематизувати, виділяти головне, синтезувати, встановлювати причинно-наслідкові зв'язки, ставити завдання, виробляти гіпотези, обирати методи вирішення завдань тощо [3; 6].

У сучасній методичній літературі визначаються такі компоненти рефлексивної діяльності майбутнього вчителя іноземної мови:

- 1) дія;
- 2) погляд назад на минулу дію (аналіз минулої дії з позиції вчителя та учнів: що хотів учитель – що хотіли учні; що учитель робив – що робили учні; про що думав учитель – про що думали учні; що відчував учитель – що відчували учні);
- 3) усвідомлення суттєвих аспектів (встановлення причинно-наслідкових зв'язків всередині дії);
- 4) створення альтернативних методів дій (пошук та відбір інших шляхів досягнення мети); апробація нової дії;
- 5) індивідуальний чи колективний аналіз нової дії (співвіднесення ідеальної моделі та реальної дії, визначення причин успіхів і невдач) [8, с. 105].

Сучасні дослідники засвідчують, що, в цілому, студентам мовних спеціальностей педагогічних ВНЗ властивий низький рівень професійної свідомості та самосвідомості. Більшість труднощів, які студенти-практиканти зазнають під час педагогічної практики пояснюється ними виключно зовнішніми умовами (дисципліна, невідповідність учнів, складність теми уроку). Г. Дегтяр розцінює таку форму рефлексії професійної діяльності як неусвідомлений психологічний захист, для якого характерно заперечення реальності; проектування власних недоліків на інших, перенесення внутрішнього конфлікту на зовнішній; посилена увага до вчинків інших, їх аналіз із відходом від оцінки себе [1, с.7]. Майбутні учителі, для яких характерна така рефлексія, розглядають рівень розвитку учнів як умову успішності своєї діяльності. Натомість, у центрі їхньої рефлексії повинна знаходитись професійна діяльність, спрямована на створення умов для розвитку учнів.

Такий стан речей є характерним для традиційного підходу до навчання, при якому рефлексивні навички майбутніх учителів формуються стихійно, неорганізовано, а предметом рефлексії стає переважно навчальний матеріал, його систематизація, узагальнення, а не навчальна чи професійна діяльність.

Необхідність формування та вдосконалення рефлексивних умінь у майбутніх вчителів англійської мови з метою підвищення якісного рівня професійної підготовки в умовах реформування системи вищої освіти України складає **актуальність** теми дослідження.

Мета даної статті полягає у теоретичному обґрунтуванні необхідності формування рефлексивної компетенції та поетапного розвитку рефлексивних умінь у майбутніх учителів іноземної мови; аналізі можливих шляхів формування зазначених умінь, потрібних для творчої самореалізації майбутніх учителів у професійній діяльності.

Виклад основного матеріалу. Розвиток в навчальному процесі педагогічного університету здатності майбутніх учителів іноземної мови до педагогічної рефлексії є досить

складним завданням з огляду на те, що за традиційного підходу способи навчальної чи професійної діяльності не підлягають рефлексії і як результат – студенти не відчують потреби в усвідомленні свого професійного розвитку, не можуть визначити, що саме відбувається в їхній діяльності.

Розрізняють два види навчальної рефлексії: поточну рефлексію, що здійснюється в ході навчального процесу, і підсумкову рефлексію, що логічно і тематично завершує певний період діяльності [8].

Поточна рефлексія спрямована на активізацію процесу усвідомлення й осмислення предметної діяльності: її напрям, мету, основні етапи, проблеми, протиріччя, способи діяльності, результати. Дослідники вирізняють три види поточної рефлексії:

- 1) рефлексію діяльності;
- 2) рефлексію змісту навчального матеріалу;
- 3) рефлексію настрою і емоційного стану [6, с.7].

Аналіз сучасної методичної літератури дозволяє виокремити наступні шляхи формування рефлексивних умінь майбутніх учителів іноземної мови:

- забезпечення в навчальному процесі смислотворчості майбутніх фахівців, центральним елементом якої виступає рефлексія;
- організація рефлексії під час підготовки та здійснення педагогічної практики;
- розв'язання професійних проблемних ситуацій в процесі навчання [3, с.42-43].

Рефлексія є складним інтелектуальним процесом і саме тому формування стійких навичок до неї передбачає не лише ознайомлення студентів із алгоритмом рефлексії, а і цілеспрямоване керування викладачем цим процесом. Дослідники пропонують такий алгоритм педагогічної рефлексії:

- 1) зупинка до рефлексивної діяльності;
- 2) фіксація стану розвитку;
- 3) виявлення причин цього стану;
- 4) оцінка продуктивності розвитку, як результату педагогічної взаємодії, що відбулася [3, с.43].

Організація наступного етапу рефлексивної діяльності передбачає перехід від аналізу майбутніми вчителями педагогічної діяльності інших до саморефлексії як в навчальній, так і в професійній діяльності. Рефлексія власної навчальної діяльності може виражатися у виявленні причинно-наслідкових зв'язків між зафіксованим станом розвитку студента та педагогічною взаємодією, що відбулася. Причини позитивного чи негативного стану розвитку студентів можуть бути пов'язаними з атмосферою на занятті, педагогічними технологіями, змістом питань і проблем, наявністю пізнавальної, професійної мотивації студентів тощо [3; 6].

Протягом останніх років у Донбаському державному педагогічному університеті на філологічному факультеті (відділення іноземних мов) широко використовується практика організації викладачем рефлексивної діяльності студентів на семінарських заняттях з методики викладання іноземних мов і під час проходження педагогічної практики у загальноосвітніх школах, ліцеях та гімназіях.

Практикуються так звані рефлексивні заняття з мікровикладанням, що дають можливість майбутньому вчителю випробувати та осмислити себе у професійній ролі в університетському навчальному процесі. Викладач пропонує конкретні методичні ситуації, пов'язані із складанням фрагментів шкільних уроків з навчання різних видів іншомовної мовленнєвої діяльності (аудіювання, читання, говоріння та письмо). Вибір студентами способів, методів та прийомів викладання обов'язково повинен супроводжуватися їх обґрунтуванням та демонстрацією. Після виступу кожного із студентів академічній групі надається можливість в результаті колективної рефлексії оцінити продемонстровані способи діяльності відповідно до певних критеріїв, а саме: 1) вікова доступність; 2) опора на мовні та

мовленнєві знання учнів; 3) неординарність та емоційність; 4) урахування інтересів учнів; 5) мовленнєва поведінка вчителя; 6) активність учнів на уроці тощо.

На відміну від педагогічної практики, на такому занятті з мікровикладанням студент освоює професійну роль у психологічно безпечній для себе, але разом із цим, професійно реальній ситуації. Майбутній вчитель має можливість отримати зворотній зв'язок про свою педагогічну діяльність безпосередньо на семінарському занятті. Виконання ролі «учня» також дає важливий досвід студенту. Сприйняття навчальної ситуації одночасно з точки зору учня та вчителя дозволяє отримати більш рельєфне та адекватне уявлення про професійну діяльність: від розробки конкретного уроку до її результатів як прогнозованих, так і реально досягнутих. Таким чином, мікровикладання допомагає майбутньому фахівцеві розкрити свої творчі можливості, оцінити свою професійну готовність, усвідомити свої сильні та слабкі сторони та скласти план професійного розвитку.

Актуальним для формування педагогічної рефлексії майбутнього вчителя іноземної мови є також розв'язання професійних проблемних ситуацій у процесі навчання. Проблема ситуація виникає тоді, коли є декілька, іноді протилежних, точок зору на оцінку як проблеми, так і способів її оцінки та розв'язання; коли студент відчуває відсутність готового стандарту (правила, способу, алгоритму) розв'язання методичної ситуації і намагається їх віднайти [8, с.113]. Будь-які дії в межах проблемної ситуації передбачають аналіз ситуації, що в свою чергу, виступає вихідною позицією для механізму рефлексії. В межах навчальної діяльності проблемна ситуація є одночасно необхідною умовою і матеріалом для формування рефлексивного ставлення майбутніх учителів до педагогічної діяльності [3, с.45]. Практично на кожному семінарському занятті з методики викладання іноземної мови студентам пропонуються навчально-професійні завдання та проблемні ситуації.

Описані вище шляхи формування у студентів рефлексивних умінь використовуються також під час педагогічної практики студентів-філологів. Під час практики, як правило, здійснюється відеозапис окремих фрагментів уроків англійської мови студентів-практикантів. За допомогою цих фрагментів методисти з педагогічної практики розвивають та удосконалюють рефлексійні вміння студентів. Перед переглядом кожного фрагменту уроку студентам повідомляється клас, мета і тип уроку. Далі студентам пропонується ціла низка методичних завдань: подивитися фрагмент уроку і визначити, які іншомовні навички та вміння формувались; за допомогою яких прийомів; обґрунтувати доцільність/недоцільність прийомів; визначити розвиваючу, виховну, освітню цінність мовленнєвого матеріалу уроку і вправ, їх відповідність віковим інтересам учнів; дати характеристику комунікативної спрямованості вправ; визначити основні форми взаємодії вчителя та учнів на уроці; визначити адаптованість мовлення вчителя до рівня мовної підготовки учнів і вимог шкільної програми; запропонувати власний фрагмент уроку тощо.

Таким чином, студенти-практиканти мають можливість подивитися на свої професійно-педагогічні дії збоку, колективно проаналізувати свої дії, визначити причини і шляхи усунення невдач, сформулювати власні методичні рекомендації для вчителя іноземної мови.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Проведений аналіз теоретичних джерел із зазначеної проблеми, а також дослідження сучасної практики навчального процесу у ВНЗ дозволяють зробити висновок, що рефлексивна складова підготовки майбутнього вчителя іноземної мови до професійної діяльності є невід'ємною та досить перспективною з точки зору реформування вищої освіти у відповідності до Загальноєвропейських рекомендацій з мовної освіти.

Правильно організована викладачем та методично забезпечена рефлексивна діяльність сприяє осмисленню студентами власного емоційного стану, навчальної (професійної) діяльності, особистісних зусиль в навчальному процесі, причин продуктивності педагогічної взаємодії. Педагогічна рефлексія базується на результатах рефлексії кожного учасника педагогічного процесу, вміння вчителя аналізувати педагогічну діяльність як єдність діяльностей педагога та учнів для досягнення спільних цілей навчання. Професійна рефлексія вчителя – це його спроможність відображати внутрішню картину світу учня.

Педагог, здатний до рефлексії – це професіонал, який думає, аналізує і досліджує свій досвід; це уважний слухач, розумний спостерігач, проникливий співрозмовник.

Подальші напрями дослідження можуть бути пов'язані з виокремленням конкретних етапів формування та удосконалення рефлексивних умінь у майбутніх учителів іноземної мови, обґрунтуванням прийомів роботи, визначенням засобів такого навчання та формулюванням методичних рекомендацій щодо організації рефлексії на практичних заняттях з іноземної мови та методики викладання іноземних мов.

Успішне вирішення проблеми формування рефлексивної компетенції у майбутнього вчителя іноземної мови можливе за умови запровадження інтерактивних технологій навчання, високого рівня автономності студентів та використання принципу інтегрованого навчання іноземних мов і культур у мовному вищому навчальному закладі.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Дегтяр Г. О. Формування рефлексивної культури студентів педагогічних університетів : автореф. дис. ... канд. пед. наук : спец. 13.00.04 / Г. О. Дегтяр. – Х., 2006. – 19 с.
2. Загальноєвропейські Рекомендації з мовної освіти: вивчення, викладання, оцінювання // Науковий редактор українського видання доктор пед. наук С.Ю. Ніколаєва. – К.: Ленвіт, 2003. – 273 с.
3. Лісниченко А. П. Рефлексивна складова підготовки майбутнього вчителя іноземних мов до професійної діяльності / А. П. Лісниченко, В. Г. Дерун // Вісник Житомирського державного університету. Випуск 4 (82). Педагогічні науки. – 2015. – С.41-45.
4. Методика формування міжкультурної іншомовної комунікативної компетенції: курс лекцій: [навч.-метод. посібник для студ. мовних спец. осв.-кваліф. рівня «магістр»]. – Бігич О.Б., Бориско Н.Ф., Борецька Г.А. та ін. / за ред. Ніколаєвої С.Ю. – К.: «Ленвіт», 2011. – 344 с.
5. Програма з англійської мови для університетів / інститутів (п'ятирічний курс навчання) : Проект / [С. Ю. Ніколаєва, М. І. Соловей, Ю. В. Головач та ін.]. – Вінниця : Нова книга, 2001. – 245 с.
6. Рудницька О. П. Творча діяльність учителя і рефлексія / О.П. Рудницька // [Творча особистість вчителя: проблеми теорії і практики : збірник наукових праць] / ред. кол. : Н. В. Гузій та ін. – К, 1997. – С.14–17.
7. Смоліна С. В. Етапи розвитку рефлексивних умінь у майбутніх учителів англійської мови / С. В. Смоліна // Вісник Чернігівського національного педагогічного університету ім. Т.Г.Шевченка : серія «Педагогічні науки». – 2015. – № 131 – С. 141-143.
8. Соловова Е. Н. Методическая подготовка и переподготовка учителя иностранного языка: интегративно-рефлексивный подход / Е. Н. Соловова. – М. : ГЛОССА-ПРЕСС, 2004. – 336 с.
9. Farrell T. Reflective Teaching: The Principles and Practices / T. Farrell // English Teaching Forum. – 1998. – № 4. – P. 10–17.
10. Richards, Jack C. Reflective teaching in second language classrooms / Jack C. Richards and Charles Lockhart. – Cambridge University Press, 2007. – 218 p.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Ірина Коротяєва – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри германської та слов'янської філології Донбаського державного педагогічного університету.

Наукові інтереси: методика викладання іноземних мов у середніх та вищих навчальних закладах; інноваційні технології у навчанні іноземних мов.

УДК 13. 00. 04

ПРОФЕСІЙНА МОТИВАЦІЯ МАЙБУТНІХ ВІЙСЬКОВИХ ПЕРЕКЛАДАЧІВ

Вікторія КОНАРЖЕВСЬКА, Ольга ДОРОФЄЄВА (Харків, Україна)

У статті визначено важливість формування позитивної мотивації до фахової підготовки майбутніх військових перекладачів. Визначено основні чинники опанування професійними вміннями і навичками. Встановлено важливість отримання інформації про значення і необхідність досягнення високих професійних показників. З'ясовано, що розвиток позитивної мотивації професійної підготовки ґрунтується на мотиваційному компоненті. Виокремлено дві основні групи – загальні та фундаментальні професійні мотиви. Виділено також пізнавальні та соціальні. Уточнено класифікацію мотиваційних різновидів, розкрито їхню сутність. Запропоновано типи і види завдань розвитку позитивної мотивації майбутніх військових перекладачів. Обґрунтовано критерії сформованості позитивної мотивації досягнення високих професійних показників.

Ключові слова: майбутній військовий перекладач, позитивна мотивація, мотиваційний компонент, професійні вміння і якості, критерії сформованості.

В статті сформульована значимість формування позитивної мотивації к професійній підготовці майбутніх військових перекладачів. Определены основные факторы овладения профессиональными умениями и навыками. Установлено важность получения информации о значении

и необходимости достижения высоких профессиональных показателей. Выяснено, что развитие позитивной мотивации профессиональной подготовки базируется на мотивационном компоненте. Выделено две основные группы – общие и фундаментальные профессиональные мотивы. Обозначено также познавательные и социальные. Уточнено классификацию мотивационных разновидностей, раскрыто их сущность. Предложено типы и виды заданий развития позитивной мотивации будущих военных переводчиков. Обосновано критерии сформированности позитивной мотивации достижения высоких профессиональных показателей.

Ключевые слова: будущий военный переводчик, позитивная мотивация, мотивационный компонент, профессиональные умения и качества, критерии сформированности.

The basic factors of acquirement of the professional skills are determined. The importance of information acquisition about the significance and necessity of highly professional performance achievement is defined. It is ascertained that the positive motivation of the professional training is based on the motivational component. Two basic groups, the general and the fundamental professional motives, are highlighted. The cognitive and the social groups are also presented. The classification of motivational varieties and their main point are clarified and developed. The types and forms of the tasks for the future military translators' positive motivation are proposed. The formation of criteria of the positive motivation in gaining of highly professional performance is substantiated.

Key words: the future military translator, the positive motivation, the professional skills and peculiarities, formation of criteria.

Професійна підготовка майбутніх військових перекладачів вищих військових навчальних закладів становить складну динамічну систему. Її метою є формування творчої особистості (Андреев В.І., Вахтомін М.Л., Волощук І.С., Діденко О.В. та інші) з високою культурою праці й спілкування (Копіца О.І., Назаров М.М., Пелепейченко Л.М., Таланова Ж.П. та інші), сформованими професійними і особистісними вміннями (Бутенко А.В., Вербицький А.О., П'ятакова Г.В. та інші), що сприятимуть ефективному виконанню завдань практично-пізнавального плану. Це, як правило, тією або іншою мірою пов'язано з певним видом регулярної діяльності.

Досягати намічених планів можна, визначивши цілі діяльності, розробивши і реалізувавши способи діяльності, які спрямовані на досягнення цілей, отримавши інформацію про ступінь досягнення мети діяльності, запланувавши і здійснивши коригуючий вплив. На окрему увагу заслуговують такі якості як активність, прогностичність, раціональність, реалістичність, цілісність, контрольованість [1, 4, 10].

Проте, одним із провідних напрямів у вирішенні поставлених завдань є формування у майбутніх військових перекладачів позитивної мотивації (Гамула І., Лебедев К.Н., Таланова Ж.П. та інші) до оволодіння вищезазначеними якостями, що і визначає актуальність обраної тематики.

Для того щоб якісно опанувати професійними вміннями і навичками, майбутні військові перекладачі повинні оволодіти, по-перше, ґрунтовними знаннями в галузі іноземних мов та гуманітарних наук; по-друге, сформувати і розвинути критичне мислення (Гладка О.В., Загашев І.О., Тягло О.В. та інші), завдяки якому підвищиться соціальний і гуманітарний розвиток, робота з інформацією будь-якого типу і складності буде більш ефективною і грамотною, сформується новий світогляд, універсальні професійні та особистісні якості. Саме критичне мислення стає необхідною інструментом для руху вперед і саморозвитку майбутнього військового перекладача, формує позитивну мотивацію до досягнення високого професійного успіху.

Розвиток позитивної мотивації професійної підготовки майбутнього військового перекладача ґрунтується на мотиваційному компоненті. Під мотивацією розуміємо ієрархізовану систему мотивів майбутнього фахівця, що визначається пізнавальною активністю, зацікавленістю, цілеспрямованістю особистості на виконання об'єктивних вимог професійного обов'язку, трансформованих у моральні принципи та юридичні норми [2, 5].

Мотиваційний компонент передбачає також підготовку викладачів до формування позитивної мотивації майбутніх військових перекладачів і створення науково-методичного забезпечення цього процесу. Це зумовлює спрямованість викладацької діяльності, по-перше, на гуманізацію і демократизацію процесу професійної підготовки вищого військового навчального закладу, орієнтацію на творчу діяльність і формування самобутності особистості як суб'єкта гуманістичних перетворень, здійснення диференційованого та індивідуального підходу.

Викладач повинен усвідомлювати стратегії своєї діяльності, створювати в аудиторії атмосферу відкритої взаємодії, переконувати майбутніх військових перекладачів у значенні

якісної професійної підготовки, яка складається не тільки зі знань, а й оригінальних ідей, гіпотез, суджень. Необхідним є обговорення цих незалежних точок зору, вибір розумних альтернативних ідей, формування критичного мислення та критичних розмірковувань, поваги до поглядів інших, відповідальності за свою професійну підготовку [12].

До основних професійних мотивів майбутніх військових перекладачів у процесі фахової підготовки можна віднести:

1) мотив особистої зацікавленості (прагнення вдосконалити свою професійну майстерність за рахунок критичного мислення як цінного компоненту професійної підготовки);

2) соціальний мотив (обов'язок, відповідальність) – розуміння своєї відповідальності перед суспільством, того, що його індивідуальний успіх сприяє розвитку соціуму, а соціум, у свою чергу, сприймає значущість особистості.

Отже, усвідомлення важливості отриманих знань для своєї професійної діяльності зумовлює вагомість забезпечення професійної спрямованості навчання майбутніх військових перекладачів.

Мотивація викликає зацікавленість на підставі того, що в процесі дослідження вона проникає до внутрішнього плану дій людини, її морального світу, відпрацьовує якості саморегуляції, самовиховання і самоуправління своєю поведінкою. Як стійка особистісна освіта мотивація проявляється у визначенні позиції та ставлення майбутнього військового перекладача до ситуації, шляхів формування суджень відносно неї. Вона може продукуватися відношенням між новими знаннями та існуючими. Зміст цієї позиції складається з таких компонентів як:

- предметного (забезпечення досягнення рівня знань, зафіксованих державними стандартами);
- діяльнісного (забезпечення суб'єктів навчання методологією діяльності, технологією самовизначення та самореалізації);
- позитивного ставлення до об'єкту пізнання;
- вольових рис (цілеспрямованості, організованості, самостійності);
- ціннісних орієнтирів [2, 3, 5].

У процесі формування позитивної професійної мотивації майбутнього військового перекладача важливим є отримання ним інформації про значення і необхідність досягнення високих професійних показників. Мотиви породжуються моральними, світоглядними тощо інтересами, які відображають різноманітність видів діяльності людини в їх теоретичній і практичній сутності.

Мотивація суб'єкта навчання ґрунтується на сукупності відповідних мотивів, які виступають його внутрішньою рушійною силою до вдосконалення своєї особистості. Мотиви, що стимулюють ціннісні орієнтації, інтелектуальні та емоційні процеси майбутнього військового перекладача, формуються на природних (первинних), матеріальних і духовних потребах (вторинних), які спонукають до певної дії для задоволення своїх потреб. Потреби виникають за відсутності чогось дуже необхідного для існування та розвитку. Вони проявляються в почуттях, думках, ідеях, переконаннях, інтересах, які завжди мають визначальне значення для формування якостей професійної діяльності, виступають стимулом надбання знань, підвищують його активність [1, 4, 6, 8].

Загальноприйнятими є дві групи мотивів: 1) пізнавальні та 2) соціальні.

Пізнавальні (зв'язок зі змістом навчальної діяльності та процесом її здійснення), у свою чергу, діляться на:

- широкі пізнавальні мотиви (орієнтація на оволодіння новими знаннями);
- навчально-пізнавальні мотиви (орієнтація на засвоєння способів здобування знань);
- мотиви самоосвіти (спрямованість на самостійне удосконалення засобів отримання знань).

Саме пізнавальні мотиви сприяють формуванню професійних умінь, а саме:

- самостійно відтворювати ближній і дальній, внутрішньосистемний і міжсистемний перенос знань у професійну ситуацію;

- бачити структуру об'єкту;
- бачити нову функцію об'єкту на відміну від традиційної;
- комбінувати і перетворювати раніше відоме засобом діяльності при вирішенні нового;

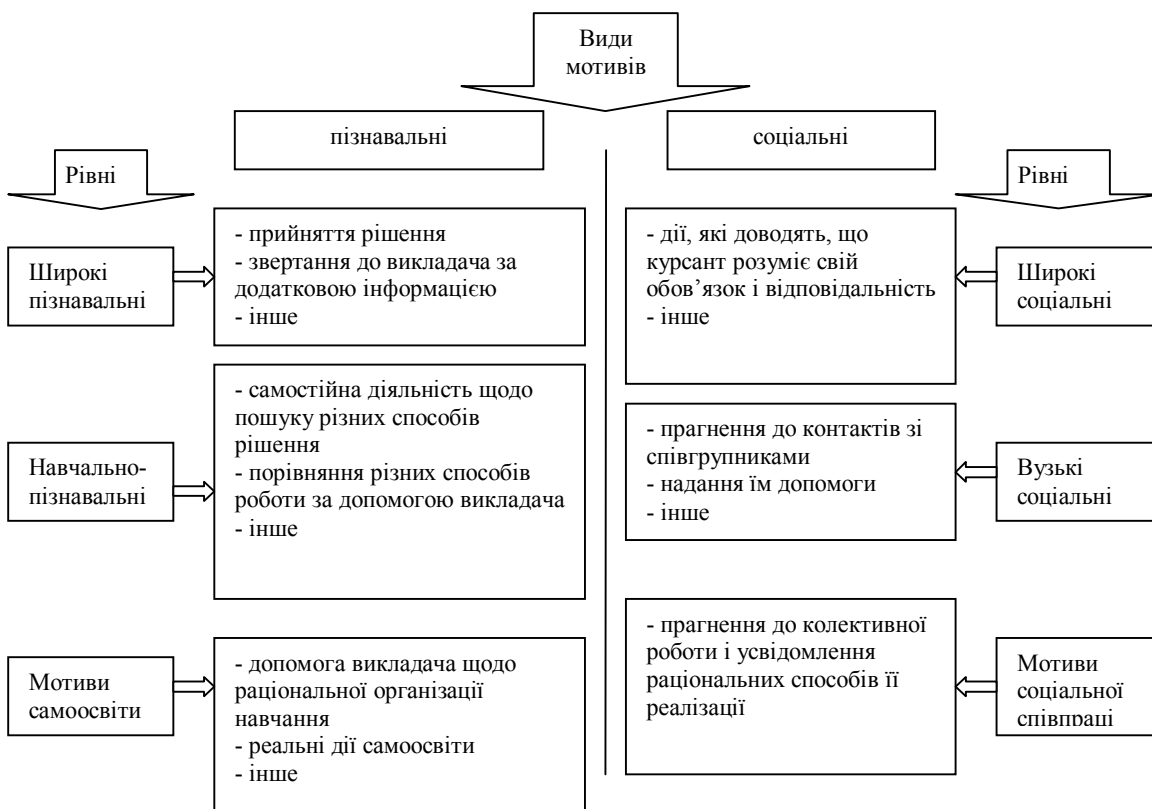
• відмовлятися від усього відомого і створювати принципово новий підхід [7, 8].

Соціальні мотиви (зв'язок особистості з іншими людьми) також розподіляються на:

- широкі соціальні мотиви (прагнення отримати знання для принесення користі суспільству, бажання виконати свій обов'язок і добре підготуватися до майбутньої професії, почуття відповідальності);
- мотиви необхідності (розуміння необхідності навчання, почуття відповідальності, бажання отримати гарну професійну підготовку);
- вузькі соціальні мотиви (прагнення зайняти відповідну позицію в стосунках з людьми, що оточують, одержати їх схвалення, користуватися в них авторитетом) [4, 6].

Мотиви класифікуються за значущістю в навчально-виховній діяльності (провідні, підпорядковані), за тривалістю процесу (тривалі, короткотривалі, ситуативні); за силою прояву (сильні, помірні, слабкі), за глибиною усвідомлення (глибоко усвідомлені, малоусвідомлені), складністю (складні, прості), суспільною значущістю (широкі соціальні, колективні, вузькоособисті). Також визначаються мотиви досягнення, які виступають засобами досягнення мети в пізнавальній активній діяльності особистості, та пізнавальні мотиви. Отже можна говорити про різні форми прояву мотивів майбутніх військових перекладачів [2, 3, 5].

Загалом мотиви можна зазначити таким чином:

Для розвитку позитивної мотивації та стимулювання розумової діяльності майбутніх військових перекладачів на аудиторних заняттях варто запроваджувати бесіди, диспути; обговорювати дискусійні питання, які вимагають вмінь критичного мислення; створювати проблемні ситуації професійного спрямування. Під час кураторських годин, засідань військово-наукового товариства курсантів доцільно проводити широку роз'яснювально-

інформаційну роботу, що буде спрямована на переконання майбутніх військових перекладачів у значущості їхнього професійного становлення і подальшого якісного виконання професійних обов'язків.

Показниками сформованої мотивації до оволодіння професійними вміннями майбутніх військових перекладачів можна визначити позитивну мотивацію досягнення високих професійних показників. Критеріями окресленої сформованості є:

1) високий рівень – прагнення досягти високих професійних показників, усвідомлення значущості критичного мислення для професійної діяльності, наявність широких соціальних мотивів (активна прихильність соціальним цінностям, прояв громадянськості, ініціативності, толерантності, наявність стійкого опору антисоціальним проявам);

2) достатній рівень – необхідність імпульсу ззовні для досягнення успіху в професійному становленні, не повне усвідомлення значущості критичного мислення, наявність утилітарних соціальних мотивів: помірна активність, достатньо стійкий опір антисоціальним виявам;

3) елементарний рівень – відсутність прагнення досягти високих результатів у професійній підготовці, наявність вузьких соціальних мотивів: переважання егоїстичних мотивів, низька активність, ситуативний опір антисоціальним виявам. Характер ціннісного ставлення майбутніх військових перекладачів до формування професійних умінь і навичок може бути позитивно-активним, позитивно-пасивним, індіферентним.

Вимірювання мотиваційно-ціннісного критерію демонструє, що сформувати мотивацію до оволодіння високими показниками в професійній діяльності майбутніми військовими перекладачами є одним з найактуальніших у системі їхньої професійної освіти, оскільки мотивація адекватна цілям і завданням фахової підготовки.

Таким чином, основна мета професійної освіти майбутнього військового перекладача вбачається саме в гармонічному розвитку ключових компетенцій на основі формування мотивації до розуміння необхідності освіти, прицеплені як ціннісно-сміслових (фундаментальних), так й спеціалізованих реінтегрованих у цілісну професійну діяльність знань, формуванні цілісної системи універсальних здатностей, а також досвіду самостійної діяльності та особистої відповідальності. Саме відданість своєму покликанню становить головну мотивацію істинного фахівця.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Архангельский С.И. Учебный процесс в высшей школе, его закономерности и методы / С.И. Архангельский. – М. : Высшая школа, 1980. – 364 с.
2. Вознюк О.В. Розвиток мотивації курсантів / О.В. Вознюк // Військова освіта : зб. наук. праць. – К. : 2006. – № 1 (17). – С. 34-41
3. Гамула І. Формування мотивації діяльності в курсантів військових інститутів / І. Гамула // Педагогіка і психологія. Вісник АПН України. – 2005. – № 2 (47). – С. 48-55
4. Євсюков О.Ф. Педагогічні умови формування професійної компетентності майбутніх офіцерів у навчальному процесі вищого військового навчального закладу : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.04 “Теорія і методика професійної освіти” / О.Ф. Євсюков. – Х., 2007. – 19, [1] с.
5. Канюк С.С. Психологія мотивації: Теорія і практика мотивування : мотив. тренінг. / С.С. Канюк. – К. : Эльга, Ника-центр, 2001. – 351 с.
6. Лебедев К.Н. Психолого-педагогические особенности развития мотивационной сферы курсантов в образовательном процессе военного вуза: автореф. дис. на соискание научн. степени канд. пед. наук : 13.00.01 “Общая педагогика, история педагогики и образования” / К.Н. Лебедев. – Владикавказ, 2007. – 23, [1] с.
7. Лернер И.Я. Дидактические основы методов обучения / И.Я. Лернер. – М. : Педагогика, 1981. – 186 с.
8. Ліпман М. Рефлексивна модель практики освіти / М. Ліпман // Шлях освіти. – 2005. – № 1. – С. 7-15
9. Охремчук Н. Професійно-творче мислення як предмет розвитку в навчально-пізнавальній діяльності студентів / Н. Охремчук // Науковий вісник ВДУ. Волин. Держ. ун-т ім. Л. Українки. – Волинь, 1998. – № 9. – С. 62-65
10. Хорев І.О. Теорія і практика загальної і військової педагогіки : курс лекцій / І.О. Хорев. – К. : ГІ НАОУ, 2002. – 108 с.

11. Таланова Ж.П. Педагогічні умови формування професійного світогляду майбутнього перекладача : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук 13.00.04 “Теорія і методика професійної освіти”/ Ж.П. Таланова. – Кіровоград, 2007. – 20, [1] с.

12. Чунова В.Л. Гуманізація педагогічних взаємодій викладачів та курсантів військового вузу : автореф. дисерт. на соискание уч. степени канд. пед. наук. спец. 13.00.08 “Теория и методика профессионального образования” / В.Л. Чунова. – Майкоп. – 2007. – 25, [1] с.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

Вікторія Конаржевська – кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри фонетики та граматики Національної академії Національної гвардії України.

Наукові інтереси: проблема формування критичного мислення у процесі фахової підготовки, професійна комунікація.

Ольга Дорофєєва – викладач кафедри фонетики та граматики Національної академії Національної гвардії України.

Наукові інтереси: професійна освіта військового перекладача.

УДК 378.147 + 372.881.1

ІНШОМОВНА ОСВІТА В УКРАЇНІ: МОДЕРНІЗАЦІЯ ТА ДИВЕРСИФІКАЦІЯ

Марина КРИВИЧ (Київ, Україна)

У статті розглянуто сутність поняття диверсифікації; теоретично обґрунтовано процес модернізації та диверсифікації змісту іношомовної освіти в Україні, визначено структуру, цілі та принципи диверсифікованої моделі української іношомовної освіти.

Ключові слова: модернізація, диверсифікація, диверсифікація освіти, диверсифікація іношомовної освіти, іношомовна комунікативна компетентність.

В статті дано дефініцію диверсифікації, теоретично обґрунтовано процес модернізації та диверсифікації змісту іношомовної освіти в Україні, описано структуру, цілі та принципи диверсифікованої моделі української іношомовної освіти.

Ключевые слова: модернизация, диверсификация, диверсификация образования, диверсификация иноязычного образования, иноязычная коммуникативная компетентность.

The paper presents the concept of the notion “diversification”; the process of foreign languages education modernization and diversification in Ukraine has been proven theoretically, the structure, purposes and principles of the Ukrainian foreign language education have been determined. Pedagogical issue of the foreign language diversification has not been completely studied in the aspect of theory and virtually it has not been researched in the matter of educational mode to provide this process. The concept of modernization and diversification of foreign languages education lies in its multilingualism and multicultural sphere. The content of the foreign language education in Ukraine is determined by its purpose, tasks and results of the foreign language training; foreign language communicative competence elements complying with the languages nomenclature. Foreign languages modernization and diversification in Ukraine are preconditioned by the emergence of academic autonomy, enhancement of the higher educational establishment sovereignty and pedagogical pluralism; anticipates theory and practice study of the educational systems structure in the developed countries, international experience application in the Ukrainian education.

Key words: diversification, diversification in education, foreign languages education diversification, foreign languages communicative competency.

Постановка проблеми в загальному вигляді. Диверсифікація є одним із напрямів розвитку, модернізації та реформування іношомовної освіти, оскільки для системи вищої освіти України багатомовність природна з огляду на: неодномовність загального мовного середовища й освітнього простору; інтеграцію у європейську мовну спільноту та європейський безпековий простір; необхідність забезпечення якісного освітнього процесу через залучення до нього різноманітних матеріалів у різному мовному оформленні. Тому диверсифікація становить основну мету галузі навчання іноземних мов (ІМ) і реалізується в багаторівневості іношомовної освіти; багатоаспектності мовної політики; гнучкості та варіативності програм іношомовної підготовки; розширенні номенклатури ІМ; стратегіях вивчення й розширенні діапазону педагогічних умов викладання ІМ; кількості компонентів іношомовної комунікативної компетентності (ІКК) тощо.

Окремі аспекти проблеми диверсифікації в українській освіті потребують подальшого вивчення та вирішення, зокрема: дослідження професіогенезу викладача вищого навчального закладу (ВНЗ); визначення місця диверсифікації в системі взаємин викладач–здобувач вищої освіти; визначення специфіки вивчення ІМ; опрацювання методик ефективності формування іношомовної комунікативної компетентності; розроблення й застосування організаційно-

економічного механізму управління диверсифікацією у ВНЗ, що й зумовлює *актуальність* наукового пошуку та потребує вирішення суперечностей між:

- необхідністю задоволення потреби держави у кваліфікованих фахівцях зі знанням ІМ з урахуванням широкого спектру іноземних мов на підґрунті наявних і перспективних потреб професійної діяльності та обмеженими можливостями багатьох українських ВНЗ;

- сучасними вимогами до іншомовної освіти у світі та недостатньою розробленістю теоретико-методичних засад проектування цілісного процесу іншомовної підготовки в Україні;

- традиційними підходами до формування ІКК та новітніми технологіями, що потребують постійного вдосконалення кваліфікації викладача і, безпосередньо, фахівця зі знанням ІМ.

Аналіз останніх досліджень і публікацій свідчить, що у вітчизняній і зарубіжній науково-педагогічній спільноті проблеми диверсифікації мовної освіти досліджують: Е. Горюнова – фактори диверсифікації іншомовної підготовки фахівців [3]; І. Сафіулліна – принципи диверсифікації в університетській мовній підготовці [8]; О. Гарнапольський – розмаїтість складових програм навчання англійської мови [10]; В. Hofeisen, G. Neuner – диверсифікацію як альтернативну програму вивчення інших ІМ у порівнянні з домінуючою роллю англійської мови [11]; F. Königs – модель контрольованої диверсифікації та сприйнятливої багатомовності [12]; Н. Krumm – багатомовність і міжкультурне навчання [13] та інші.

На політичній важливості модернізації іншомовної освіти, розвитку стратегій диверсифікації та інтенсифікації вивчення ІМ із метою сприяння багатомовності в пан'європейському контексті наголошують європейські документи: World Declaration on Higher Education for the Twenty-First Century: Vision and Action (UNESCO, 1998); Recommendation No R (98) 6 of the Committee of Ministers of Council of Europe Concerning Modern Languages (1998); Action Plan “Promoting Language Learning and Linguistic Diversity 2004-2006”; New Framework Strategy for Multilingualism (2005); Multilingualism: an Asset for Europe and Shared Commitment (2009); Strategic Framework for European Cooperation in Education and Training (ET 2020), Framework Program “Horizon 2020” (2015).

В Україні питаннями багатомовності опікується державна освітня політика, що відображено у відповідних документах: Конституція України, закони України “Про освіту” (1991), “Про вищу освіту” (2014), Постанова Кабінету Міністрів України “Про Державну національну програму “Освіта” (Україна ХХІ століття)” (1993), “Освіта і наука в Україні: шляхи модернізації” (2003), “Національна доктрина розвитку освіти в Україні на 2012–2021 роки” (2013), “Стратегія національної безпеки України” (2015), указ Президента України “Про оголошення 2016 року Роком англійської мови в Україні” (2015), Національна програма вивчення та популяризації іноземних мов “GoGlobal” (2015), Проекти Концепції мовної освіти в Україні (2011) та Концепції розвитку освіти України на період 2015–2025 років (2014).

Постановка завдання – теоретично обґрунтувати процес диверсифікації змісту іншомовної освіти в українському суспільстві.

Виклад основного матеріалу. Сучасна парадигма освіти спрямована на її реформування, модернізацію і диверсифікацію. Стратегія реформування іншомовної освіти в Україні відбиває євроінтеграційні процеси та модернізацію змісту іншомовної освіти, що має на меті оволодіння ІМ як засобом міжособистісного спілкування у професійній сфері. Завдання модернізації іншомовної освіти в Україні розв'язуються шляхом її адаптації до вимог глобалізації світу і реалізації сучасної мовної освітньої політики України. При цьому зберігається монополія державної мови як єдиної мови освіти та надається пріоритет іноземній мові (наприклад, англійській), що домінує у глобальному освітньому середовищі. Важливими векторами модернізації іншомовної освіти є: поєднання традиційних і новітніх методик навчання ІМ; розвиток стратегій їх засвоєння і використання у багатомовному культурному просторі; формування соціокультурної складової ІКК.

Диверсифікація, в свою чергу, (грец. – *приклад, взірць*; лат. *diversus* – різний, *facere* – робити) є моделлю, що зорієнтована на особистість і на формування в неї відповідних компетенцій / компетентностей; характеризує підвищення ступеня гнучкості освітньої системи, її спроможність до швидкого перебудування, необхідність врахування вимог суспільства до результатів діяльності освітніх систем [9]; розширення системи професійної освіти; набуття нових форм і функцій [7]. Термін “диверсифікація” в освіті з’явився у 60-70-і роки XIX ст. у Західній Європі з нагальною потребою структурно реформувати освітні системи [7]; різнобічно розвивати й розширювати види освітніх послуг [5]; урізноманітнювати та розширювати види наданих послуг, формувати нові види діяльності. Сьогодні країни світу, активно інтегруючись у глобальний освітній простір, ідуть шляхом диверсифікації, зберігаючи свої історичні особливості та сформовані освітні традиції. Українську систему освіти могутній інноваційний процес охопив у 1980–1990 рр. Диверсифікація стала на порядок денний в Україні у 1992 році, коли було впроваджено багаторівневу структуру вищої освіти. Це стало поштовхом у розвитку української освіти й сприяло підвищенню її якості до міжнародного рівня; розширенню традиційного змістового наповнення.

У вигляді структурної диверсифікації та модернізації змісту навчання, де диверсифікація означає відхилення та різнобічний розвиток, на підґрунті сучасних умов розвитку вищої освіти зазнає змін і мовна освіта. В основу терміну “*диверсифікація іншомовної освіти*” покладено: мовне розмаїття, багатомовність, різноманітність, мультилінгвізм, полілінгвізм, плурілінгвізм, полі функціональність. Розглядаючи мовну освіту як невід’ємну складову освіти, компонент вищої освіти, обов’язкову частину різнорівневої підготовки за всіма напрямками, під цим поняттям розуміємо “освіту в галузі всіх (рідних / нерідних) мов і культур” [2, с. 3]. Сутність диверсифікації іншомовної освіти полягає в її полілінгвокультурності, мета – в багатомовності. При цьому диверсифікація іншомовної освіти потребує реалізації принципів: доступності; наступності; багатопрофільності; багатоступеневості; багатолінгвальності; неперервності; диференціації; структуризації; стандартизації; гнучкості; інтеграції; типізації; цілісності та відкритості.

Методичні засади диверсифікованої освітньої системи віддзеркалюють взаємодію і взаємозв’язок між різними підходами до іншомовної освіти (системний, компетентнісний, особистісно-орієнтований, проблемно-орієнтований, діяльнісний, комунікативний, соціокультурний тощо). Теоретичні засади визначають базові концепції, теорії, ідеї, положення, дефініції, що зумовлюють розуміння сутності розвитку мовної освіти, специфічних завдань, принципів, структури, методів і прийомів навчання ІМ.

Магістральними напрямками розвитку диверсифікації іншомовної освіти є: вивчення іноземної мови упродовж життя; поліпшення викладання ІМ; створення сприятливого середовища для вивчення ІМ; різноманітність, різнобічність засобів, методів, форм і взаємодії між суб’єктами навчання іноземної мови у професійних цілях [3]; набуття знань та інтегрованих іншомовних макровмін відповідно до потреб життєвої ситуації, навчання яким має сенс лише у природному професійному контексті [4]; плуралізм і неоднорідність різних національних освітніх систем; існування альтернатив і рівнів іншомовної підготовки; наявність різноманітних наукових навчальних концепцій; особливості та традиції освіти; політичні, соціально-економічні, культурні особливості країни; розроблення і створення таких умов і механізмів, за яких таке розмаїття не завадило б взаємному зближенню різних освітянських систем з метою безмежного розширення можливостей розвитку та самореалізації особистості [6]. Отже, диверсифікація іншомовної освіти забезпечує відповідність її змісту потребам і викликам сучасного суспільства, створює умови для постійного оновлення змісту іншомовної підготовки, її перетворення на рушій економіки знань і формування високого рівня ІКК; є інструментом, що дає змогу особистості в будь-який час і з різним рівнем сформованості ІКК отримати необхідні їй знання в лінгвістичній галузі.

Зміст іншомовної освіти є науково обґрунтованою системою дидактичного та методичного іншомовного навчального матеріалу для різних освітніх рівнів і визначається: метою й завданнями іншомовної освіти; компетентностями; результатами навчання ІМ;

досягненнями лінгвістики, дидактики, методики, психології і психолінгвістики; державними документами та навчально-методичною літературою. Диверсифікований зміст іншомовної освіти є різноплановим та висвітлює: актуальні проблеми функціонування мови в суспільстві; теоретичний мінімум відомостей про мову та її систему; функціональну систему мовлення: культура мовлення, адекватність етичність, поліфункціональність; соціокультурні відомості. Відповідно зміст іншомовної освіти структурується за чотирма наскрізними змістовими лініями – лінгвістичною, мовленнєвою, соціокультурною і діяльнісною, які органічно поєднуються й інтегруються, залишаючись водночас відносно автономними складовими змісту іншомовної освіти та у своїй сукупності формують ІКК.

В сучасному конкурентному світі вже недостатньо володіти лише однією іноземною мовою, необхідно вивчати як мінімум дві. Результатом навчання мов повинна стати особистісна багатомовність, яка передбачає усвідомлене розмежування мовних систем і відносно вільний перехід з однієї мови на іншу залежно від зміни ситуації та життєвих потреб. На сьогодні палітра іноземних мов розширюється з традиційних західноєвропейських мов (англійська, французька, німецька) до східноєвропейських (польська, чеська, сербська, хорватська, румунська, словацька, російська) і східних (китайська, японська, турецька, арабська, перська) тощо. Йдеться про полілінгвізм (здатність спілкуватися протягом життя кількома мовами) для заповнення ринку праці лінгвістично кваліфікованими кадрами, які взаємодітимуть у полікультурному і мультилінгвальному економічному просторі.

Так, останнім часом відбуваються зрушення щодо диверсифікації іншомовної пропозиції в загальноосвітніх школах та вищих навчальних закладах України. До 2002 року іноземну мову вивчали з 5-го класу, з 2002 р. – з 2-го класу. В 2012 р. на підставі Державного стандарту початкової загальної освіти (Постанова Кабінету Міністрів України від 20.04.2011 №462) прийнято рішення про те, що одна з іноземних мов вивчатиметься у початковій школі з 1-го класу як обов'язкова [1]. У 2015 році розглянуто проект щодо збільшення годин на вивчення ІМ в загальноосвітній школі (Наказ МОН України від 07.08.2015 № 855), рекомендовано факультативне вивчення англійської мови у немовних ВНЗ України (Лист МОН України від 13.03.2015 № 1/9-126). У 2016 році обов'язковою вимогою до українських науковців стало знання ІМ (англійської) на професійному рівні (B2) відповідно до Загальноєвропейських рекомендацій з мовної освіти (Наказ МОН України від 14.01.2016 № 13).

Тенденція до диверсифікації іншомовної освіти об'єктивно зумовлює розширення функцій і оновлення завдань ІМ у суспільстві. Насамперед це: формування готовності до соціальної взаємодії; оволодіння прийомами самостійної роботи з мовою, стратегіями учіння, уміння користуватися компенсаторними прийомами у разі дефіциту мовних засобів; творче використання ІМ для самовираження; усвідомлення мовних розбіжностей з рідною мовою; формування індивідуального стилю навчання, самоконтролю; розвиток і вдосконалення іншомовної комунікативної компетентності.

Професійний досвід викладання іноземної мови у ВНЗ України свідчить, що здобувачі вищої освіти повністю усвідомлюють значення іншомовної підготовки для подальшого кар'єрного становлення і потребують сформованості подвійної компетентності (за профілем професійної діяльності та зі знанням ІМ). Це дає змогу розширити коло можливостей здобувачів вищої освіти, надати їм вибір додаткових освітніх програм, свободу формування індивідуального комплексного модуля навчання.

В межах сприяння розбудові національної освіти ВНЗ проводять роботу із стимулювання учасників освітнього процесу до вивчення ІМ і розвитку мультилінгвізму: застосовують різні педагогічні технології; утворюють спеціальні курси з вивчення ІМ; посилюють міжпредметні зв'язки; позааудиторну діяльність; самостійну роботу; беруть участь у наукових заходах, олімпіадах з іноземних мов; міжнародних програмах (Erasmus, Tempus, DAAD, GlobalUGRADE, IREX), проектах (Есперанто, Молодь і наука, PEEP – пан'європейський освітній проект за програмами Ради Європи “Socrates”, “Comenius”), міжнародних моніторингових дослідженнях (PISA, TIMSS, PEARLS), міжнародних проектах

і грантах (WWW (Німеччина), ESHA–DEEP (Україна–Нідерланди–Беларусь–Болгарія), Opportunity Funds Program (США) тощо), проектах культурних центрів іноземних держав в Україні (Goethe-Institut, British Council, Institut français d'Ukraine) щодо складання мовних іспитів, міжнародної сертифікації і популяризації іноземних мов в Україні.

Поряд із потужними програмами оновлення змісту іншомовної освіти українська науково-педагогічна спільнота не залишає без уваги й проблеми, що стоять на шляху до її диверсифікації, зокрема:

- вирішення суперечностей між потребою в багатомовних і полікультурних особистостях та реальною домінантою англійської мови;
- скорочення кількості навчальних закладів, де навчають іншим мовам (наприклад, іспанської, французької, німецької);
- втрата інтересу й мотивації до вивчення багатьох іноземних мов;
- врахування особливостей і ступеня складності певних іноземних мов у порівнянні з англійською;
- нереалізованість принципу наступності навчання ІМ у ланцюжку “школа – ВНЗ” (значна кількість здобувачів освіти починають вивчати іншу ІМ, лінгвістично неспоріднену рідній або тій мові, що вивчалася раніше);
- врахування специфіки опанування другої ІМ у мовних ВНЗ (менша кількість годин, не повний об’єм іншомовного матеріалу, самостійне опанування більшої його частини);
- обмежені можливості вивчення ІМ у немовних ВНЗ (відсутність широкого вибору іноземних мов; недостатня кількість годин на їх вивчення);
- підвищення якості професійної іншомовної підготовки майбутніх педагогів (підвищення кваліфікації, стажування закордоном).

Перспективами наукових розвідок щодо модернізації та диверсифікації змісту іншомовної освіти й удосконалення іншомовної підготовки в Україні є:

- вивчення і аналіз теоретичного та практичного досвіду організації систем освіти провідних держав світу з метою покращення стану сучасної підготовки фахівців в Україні та сприяння успішній інтеграції української національної освіти до світового освітнього простору;
- розроблення концепції диверсифікації безперервної іншомовної освіти та побудова моделі диверсифікованої системи безперервної іншомовної підготовки в Україні.

Висновки. Узагальнюючи зазначене вище, доходимо висновку, що модернізація та диверсифікація змісту іншомовної освіти в Україні:

- зумовлені виникненням академічних свобод, посиленням відносної самостійності ВНЗ, педагогічного плюралізму;
- передбачають вивчення теорії і практики організації систем освіти провідних держав світу, застосування світового досвіду в українській освіті;
- мають враховувати номенклатуру, кількість і статус іноземних мов;
- передбачають розмаїтість програм, політехнізацію, фундаменталізацію та інформатизацію освітнього процесу, формування широкого спектру складових ІКК, розширення культурно-освітнього простору ВНЗ;
- потребують укладання багаторівневої системи іншомовної підготовки та диференціації цілей навчання ІМ залежно від шабля освіти й конкретної освітньої (освітньо-наукової) програми;
- забезпечують багатомовність спілкування (державною (українською), мовами меншин (російською, молдавською, угорською), міжнародною lingua franca (англійською) та другою іноземною мовою (німецькою, французькою, іспанською тощо), завдяки чому підвищує рівень і якість вітчизняної освіти, гарантує її повноцінне включення до європейської та світової освітніх систем.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Багатомовна Європа: тенденції у політиці і практиці мультилінгвізму в Європі / British Council. – К. : Ленвіт, 2012. – 168 с.
2. Гальскова Н. Д. Теория обучения иностранным языкам. Лингводидактика и методика : учеб. пособие для пед. вузов / Н. Гальскова, Н. Гез. – М. : Академия, 2008. – 136 с.,

3. Горюнова Е. С. Информационно-коммуникационные технологии как фактор диверсификации иноязычной подготовки будущих инженеров / Е. Горюнова. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа : portal.tpu.ru:7777/f_dite/conf/2014/1/c1_Goryunova.pdf.
4. Загальноєвропейські рекомендації з мовної освіти: викладання, вивчення, оцінювання / [наук. ред. укр. видання С. Ю. Ніколаєва]. – К. : Ленвіт, 2003. – 273 с.
5. Кльов М. В. Диверсифікація як основна тенденція розвитку вищої освіти в Україні: соціологічний аналіз [Електронний ресурс] / М. Кльов. – Режим доступу : eg.nau.edu.ua:8080/.../1/Диверсифікація%20як.
6. Комарова Ю. А. Аксиологические ориентиры современной системы иноязычного образования / Ю. Комарова // Международный научный журнал "Инновационная наука". – № 8/2015. – 2015. – С. 102–103.
7. Ломакина Т. Ю. Диверсифікація як общепедагогический принцип развития системы непрерывного профессионального образования [Электронный режим] / Т. Ломакина // Режим доступа : www.eduhmao.ru/info/1/3689/23057/.
8. Сафиуллина И. А. Использование диверсифицированных технологий в лингвистической подготовке студентов / И. Сафиуллина. – Филология и культура. – 2012. – № 3 (29). – С. 278–281.
9. Сергеева Л. Диверсифікація професійної освіти у контексті інституційного розвитку професійно-технічного навчального закладу. – [Електронний ресурс] / Л. Сергеева // Theory and Methods of educational management. – № 1 (14) – 2014. – Режим доступу : tme.umo.edu.ua.
10. Тарнопольський О. Б. Навчання дорослих на курсах англійської мови / О. Тарнопольський // Іноземні мови. – 2014. – №4/2014[80]. – С.45–52.
11. Framework for Consultation on a Foreign Languages for Ireland, August, 2014. – URL : www.education.ie.
12. Hofeisen Britta. Mehrsprachigkeitskonzept – Tertiärsprachenlernen – Deutsch nach Englisch / B. Hofeisen, G. Neuner. – Europarat, 2005. – 181 S.
13. Königs Frank G. Themenschwerpunkt : Positionen (in) der Fremdsprachendidaktik / F. G. Königs. – Gunter Narr Verlag, 2000. – 259 S.
14. Krumm H. J. Mehrsprachigkeit und interkulturelles Lernen. Orientierungen im Fach Deutsch als Fremdsprache / H. J. Krumm. – In : Jahrbuch Deutsch als Fremdsprache 20 (1 994). – S. 13–36.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Марина Кривич – кандидат педагогічних наук, директор навчально-наукового центру мовної підготовки Національної академії служби безпеки України.

Наукові інтереси: педагогічні та методичні умови формування іншомовної комунікативної компетентності, диверсифікація іншомовної підготовки, германістика.

УДК 81'253:74

НАВЧАННЯ ПЕРЕКЛАДУ ЯК ЗАСІБ УДОСКОНАЛЕННЯ ФАХОВОЇ КОМУНІКАТИВНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ СТУДЕНТІВ МИСТЕЦЬКИХ СПЕЦІАЛЬНОСТЕЙ

Тетяна ЛІШТАБА (Кропивницький, Україна)

У статті проаналізовано дидактичні можливості навчального перекладу, представлено систему вправ, розраховану на розвиток комунікативної компетентності студентів мистецьких спеціальностей. Методично ефективно розроблений процес навчання перекладу підвищить рівень готовності студентів до професійної діяльності, сприятиме формуванню комунікативної компетентності фахівця на високому рівні.

Ключові слова: комунікативна компетентність, навчання перекладу, система вправ, дидактичні можливості.

В статье проанализированы дидактические возможности учебного перевода, представлена система упражнений, рассчитанная на развитие коммуникативной компетентности студентов художественных специальностей. Методически эффективно разработан процесс обучения переводу, который повысит уровень готовности студентов к профессиональной деятельности, будет способствовать формированию коммуникативной компетентности специалиста на высоком уровне.

Ключевые слова: коммуникативная компетентность, обучение перевода, система упражнений, дидактические возможности.

In the article analyzes didactic possibility educational translation, presented a system of exercises designed to develop communicative competence of students of art specialties. Methodically designed to effectively transfer the learning process will increase the level of readiness of students to professional activities, promote the formation of professional communicative competence at the highest level.

Key words: communicative competence, teaching translation, system of exercises, didactic possibility.

Постановка проблеми. Ключову роль у розвитку людського потенціалу будь-якої країни відіграє освіта, яка відповідає за готовність нового покоління до життя й успішної діяльності в сучасному світі. Україна бере активну участь у культурних та освітніх обмінах, значно розширюючи ділові контакти, що зумовлює необхідність підвищення якості

професійної освіти, більш високого рівня кваліфікації та забезпечення конкурентоспроможності фахівця вже на початку його професійного шляху. Можливість мобільності сучасної молоді вимагає вміння спілкуватися кількома мовами, а отже використовувати переклад як один із засобів ефективної комунікації.

У навчальних планах вищих навчальних закладів передбачається вивчення предметів, які сформулюють практичні вміння фахівця до конкретної діяльності. Так, відповідно до Наказу Міністерства освіти і науки України № 341 від 17.04.2009 р. Про затвердження плану дій щодо вдосконалення викладання дисципліни „Українська мова (за професійним спрямуванням)” одним із провідних завдань мовної підготовки нефілологів визначено формування навичок оперування фаховою термінологією, редагування, коригування й перекладу наукових текстів, що є надзвичайно актуальним для центрального регіону, де значну частину інформації студенти отримують з російськомовних джерел, а застосовують у власній україномовній продуктивній діяльності. Спонтанне змішування українських та російських мовних одиниць, намагання транслітерувати російський текст в українську фонетико-графічну систему призводить до суржикізації професійної комунікації, що негативно позначається на опануванні фахівцями мистецького профілю нормативним українським професійним мовленням. На нашу думку, саме російсько-український переклад може сприяти очищенню мовлення студентів-мистецтвознавців, збагаченню його питомими українськими виражальними засобами.

Аналіз досліджень і публікацій. У наукових працях О. Біляєва, Є. Голобородько, М. Пентилюк, В. Мельничайка, В. Шляхової та ін. переконливо доведено ефективність використання навчального перекладу, однак, на жаль, під час навчання студентів мистецьких спеціальностей у російськомовному оточенні можливості перекладу використовуються недостатньо. Як слушно зауважує Ю. Тельпуховська, „...в умовах вищого навчального закладу російсько-український переклад часто взагалі залишається поза увагою: вузівські програми спрямовані насамперед на поглиблення теоретичних знань студентів окремо з російської та української мов і часто не враховують специфіки умов навчання й мовленнєвого оточення, в яких перебувають майбутні вчителі” [7, с. 10]. Аналіз літератури з окресленої проблеми переконав, що наявні методичні рекомендації з використання перекладу як ефективного засобу навчання у вищих стосуються переважно підготовки професійних перекладачів у галузі іноземних мов, у вітчизняній лінгводидактиці є поодинокі науково-методичні розвідки, присвячені використанню перекладу під час підготовки майбутніх учителів-філологів. Так, у статтях В. Шляхової [9; 10; 11] увагу зосереджено на застосуванні перекладу передусім як засобу формування мовленнєвих умінь і навичок студентів, у дослідженнях Ю. Тельпуховської [7; 8] акцентовано увагу на перекладі як ефективному засобі формування мовної компетенції учителів початкових класів, у студіях Г. Бондаренко [2] сформульовані методичні передумови вдосконалення фахової комунікативної компетенції студентів-нефілологів засобами російсько-українського перекладу.

Мета статті – дослідити дидактичні можливості навчального перекладу й визначити лінгводидактичні передумови використання його для

вдосконалення й підвищення мовно-мовленнєвої компетенції студентів мистецького напрямку освіти в умовах близькоспорідненої російсько-української двомовності. Досягнення зазначеної мети зумовлює розв’язання таких завдань: на підставі аналізу літератури з теорії перекладознавства з’ясувати дидактичні можливості перекладу як навчального завдання, що сприяє вдосконаленню професійної мовленнєвої компетенції студентів-мистецтвознавців; обґрунтувати систему завдань, розраховану на розвиток умінь швидкого переключання з однієї мови на іншу, а також на формування механізму контролю та корекції власного й чужого мовлення.

Виклад основного матеріалу. Слово „переклад” має кілька значень. У „Великому тлумачному словнику української мови” [3] подано п’ять значень цієї лексеми. Ми будемо використовувати слово в такому тлумаченні: „переклад з однієї мови на іншу”. Отже, переклад є процесом міжмовного перетворення або трансформації тексту однією мовою в текст іншою мовою. Згідно з теорією перекладознавства, що ґрунтується на поглядах

Л. Бархударова, переклад розуміють як процес і як результат складної свідомої мовленнєвої діяльності, спрямованої на перетворення повідомлення однією мовою на рівноцінне за змістом та експресивно-стилістичним забарвленням повідомлення іншою мовою з метою виконання інформативної, естетичної, навчальної та інших функцій [1, с. 7].

Потрібно розрізняти навчальний і професійний переклади. Останній є перекладацькою діяльністю, спрямованою на відтворення тексту оригіналу іншою мовою. Він потребує спеціальної підготовки, навичок і вмінь, досконалого володіння іноземною та рідною мовою, знання не тільки своєї, а й іншомовної культури [4, с. 258]. Нас цікавитиме саме навчальний переклад.

Під навчальним перекладом у методиці розуміють „систему різноманітних вправ і завдань, спрямованих на виявлення мовних еквівалентів з метою досягнення різних дидактичних цілей: для розуміння мови, що вивчається, розширення словникового запасу і збагачення мовлення другою мовою, свідомого практичного порівняння систем двох мов та їх засвоєння, для формування й удосконалення орфоепічних, лексичних, граматичних, орфографічних умінь і навичок володіння обома задіяними в перекладі мовами” [7, с. 11].

З метою оптимального використання дидактичних можливостей перекладу, запобігання перетворення його на чергову нудну вправу, на думку Г. Бондаренко, слід розробити цілеспрямовану систему завдань, побудовану на принципі від простого до складного, дотримуватися методичних рекомендацій щодо застосування перекладу як навчального завдання, зокрема: добирати лексичні одиниці, словосполучення, речення, тексти, що відповідають фаху студентів, допускають варіативність (проблемність) перекладу, насичені мовними явищами, які були розглянуті на попередніх практичних заняттях; проводити підготовчу роботу, зосереджуючи увагу студентів на труднощах тексту; ставити до перекладного тесту комплексне завдання, що передбачає не лише передання його іншою мовою, а й аналітичну роботу з пошуку особливостей українського варіанту порівняно з російським, насамперед, на матеріалі фахової лексики; проводити обов'язкове обговорення й аналіз перекладеної роботи, давати завдання, спрямовані на запобігання й подолання труднощів, які виникли у студентів під час перекладу; застосовувати навчальний переклад систематично [2, с. 57 – 63]. В. Мельничайко наголошує, що позитивною якістю навчального перекладу є те, що це „вправа не локалізована, не на певне правило, вона вимагає аналізу, диференціації й комплексного застосування усіх без винятку мовних засобів” [5, с. 176]. Головний зміст таких завдань у тому, що студент звикає до порівняльно-зіставного аналізу текстів різної жанрової і стильової належності, застосовує його потім під час побудови власних висловлювань, уникаючи тих помилок, яких припускався раніше. У нього формується критичне ставлення до мови вихідного тексту й мови, яка вивчається, усвідомлення того, що з очевидного й зрозумілого в російській мові, може викликати труднощі під час перекладу висловлювання українською.

В українському мовленні студент привчається знаходити те, що заважає нормативно передати інформацію. У нього “виробляється механізм мовлення, який допомагає шліфувати правописні, лексичні, стилістичні норми, є важливим засобом боротьби за чистоту та правильність мови [6, с. 27]”, дає можливість виявити поряд із спільними ознаками, що є притаманними галузевим терміносистемам російської та української мов, також і риси своєрідні, національно-специфічні, а отже, запускаються механізми спочатку свідомого, а згодом і підсвідомого самоаналізу й корекції власного мовлення. Крім того, заняття перекладом сприяє формуванню точності як ознаки культури українськомовної особистості. На думку стилістів (Н. Бабич, Л. Мацько, О. Пономарів та ін.), точність виявляється у використанні слова, лексичне значення якого відповідає ситуації спілкування, комунікативному наміру.

Незважаючи на те, що тексти науково-навчального підстилю (який студенти опановують упродовж навчання у ВНЗ) вважаються, порівняно з художніми, легкими для передачі іншою мовою, оскільки не потребують ґрунтового стилістичного аналізу, адекватне трансформування їх в іншу мовну систему також вимагає ретельної підготовчої роботи. Зокрема, у студентів мистецького напряму освіти, на нашу думку, слід

цілеспрямовано формувати такі вміння й навички: перекладати термінологічні одиниці відповідно до нормативних варіантів, зафіксованих у галузевих словниках; на рівні загальнонавчальної лексики добирати лексеми, придатні для вживання в текстах наукового стилю; максимально точно передавати текст оригіналу, не допускаючи спрощень, перекручень, авторської подачі інформації; стежити за дотримання норм української літературної мови.

Для ефективного формування комунікативної компетентності в студентів мистецьких спеціальностей вважаємо за доцільне застосовувати систему завдань, пов'язаних з перекладом, які в лінгводидактиці умовно поділяють на доперекладні, власне перекладні та післяперекладні.

Завдання доперекладних вправ – привчити студента уважно ознайомлюватися з текстом оригіналу, помічати фрагменти тексту найбільш складні для перекладу, враховувати контекстуальні особливості передання лексичних одиниць іншою мовою. Це можуть бути, насамперед, такі завдання: з'ясувати жанрово-стилістичну приналежність тексту, виявити маркери стилю; виділити помилконебезпечні лексеми та термінологічні одиниці; зіставити російський і український варіанти тексту, виявити випадки буквального перекладу, запропонувати свої варіанти; дібрати літературний відповідник до термінологічної одиниці чи вислову, що зазнала змін під впливом суржику; дібрати український еквівалент до російського вислову; з'ясувати лексичне значення слова; розмежувати лексичні значення міжмовних омонімів, контекстуальну правильність уживання паронімів, а також лексичні й термінологічні одиниці орфографічне оформлення чи граматичні ознаки яких під час перекладу можуть змінитися тощо.

Наприклад:

Вправа 1. З поданих термінів виписіть ті, рід яких під час перекладу українською мовою зміниться. Подайте їхні українські відповідники.

Вступление, подголосок, музыкальное развитие, модальность, задержание, звукопись, параллельное движение, синкопа, сопрано, разрешение, распев, трезвучие, фразировка.

Вправа 2. Здійсніть переклад поданих термінів. З'ясуйте їхні дефініції. Утворіть антонімічні пари.

Большой симфонический ансамбль, одnogолосие, надструнный, звучание, основные голоса, профессиональный ансамбль, тональность, вступление, многоголосие, подструнный, атональность, финал, аматорский ансамбль, сопровождающие голоса, беззвучность, малый симфонический ансамбль.

Завдання власне перекладу – наблизити студентів до умов реальної мовленнєвої діяльності. При цьому, обираючи усний чи письмовий варіант перекладу, викладач має керуватися навчальною метою. Для формування правильної вимови й запобігання помилкам у наголошуванні слів можна обмежитися усним перекладом. Зіставлення й закріплення лексичних, орфографічних і граматичних норм вимагає письмового виконання роботи. Якщо переклад виконується колективно, тексти можна обирати складніші, оскільки колективно легше долати труднощі, можна наочно показати слабшим студентам, як правильно виконувати такий вид роботи, добирати відповідну лексичну одиницю, працювати зі словниками. Для індивідуальної роботи тексти потрібно добирати простіші. Організувати індивідуальне виконання перекладу можна по-різному: або на матеріалі одного тексту з подальшим колективним порівнянням і коригуванням, або на матеріалі різних текстів з метою перевірки рівня засвоєння мовних норм кожним студентом.

Найоптимальніший дидактичний ефект досягається завдяки використанню невеликих за обсягом, насичених термінами фахових текстів, а не окремих термінолексем чи речень. Оскільки саме тексти дають можливість скоригувати й перевірити нормативність оволодіння студентами не тільки фаховою термінологією, а й усім багатством української лексико-граматичної системи.

Наприклад: Перекладіть текст українською мовою. Укладіть до тексту російсько-український термінологічний словник.

Музыка является эстетическим феноменом в мире художественной культуры. Без музыки невозможно освоение человеком огромного мира художественной культуры,

развития его эстетических чувств. Этим и обусловлено определение музыки не только как искусства, но и деятельности, результата творчества, средства воспитания и просвещения человека.

Познавательная природа музыкального искусства проявляется в его способности передавать характерное – в эпохе, культуре, искусстве. Отражение идей в музыкальной культуре всегда составляет строгую закономерность, имеет причинно-следственную связь. Способность создавать коммуникативное поле, а также эмоциональная природа музыки соотносятся с миром человеческих чувств.

Таким чином, студенти здобувають не тільки практичний досвід виконання письмових та усних перекладів, але й поступово долучаються до професійного середовища спілкування.

Після того, як переклад завершено, його слід неодмінно перевірити, тобто провести роботу з текстом після перекладу. До традиційних післяперекладних видів роботи відносять: автоаудіювання (виразне прочитання вголос для себе власного перекладу) з тим, щоб почути, наскільки природно звучить українська фраза, чи немає невмотивованих повторень звуків та звукосполучень, важких для вимови груп голосних та приголосних; колективне читання перекладеного тексту по реченнях з обговоренням можливих варіантів передачі інформації російського тексту українською мовою; складання словників перекладних труднощів, виконання вправ на закріплення особливостей передавання інформації російськомовного джерела українською мовою, правопису й відмінювання українських термінолексем та лексем тощо.

Мета цього етапу закріпити впевненість студентів у своїх мовленнєвих можливостях; удосконалити їхні вміння добирати контекстуально відповідний україномовний засіб на позначення російського або ж удаватися до описового перекладу в разі неможливості добору однослівного еквіваленту; привернути увагу студентів до особливостей перекладу схожих і протилежних у двох мовах лінгвістичних явищ.

Висновки. Таким чином, дидактичні можливості навчального перекладу як ефективного методичного прийому вдосконалення українськомовної фахової комунікативної компетенції студентів-мистецтвознавців, полягають у тому, що, по-перше, студенти краще пізнають особливості української фахової лексики порівняно з російською; по-друге, привчаються звертати увагу на стилістичний потенціал і контекстуальне значення слова (терміна), норми його сполучуваності з іншими одиницями тексту; по-третє, набувають навичок корекції й самокорекції українського мовлення, очищення його від суржикізованої й калькованої з російської мови лексики та граматичних конструкцій; по-четверте, оволодівають умінням отримувати потрібну інформацію з різноманітних лексикографічних джерел і довідкової літератури; по-п'яте, набувають досвіду творчого застосування мовних знань у власній комунікативній діяльності. Методично ефективно розроблений процес навчання перекладу підвищить рівень готовності студентів до професійної діяльності, сприятиме формуванню комунікативної компетентності фахівця на високому рівні.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Бархударов Л. С. Язык и перевод / Л. С. Бархударов. – М. : „Международ. отношения”, 1975. – 239 с.
2. Бондаренко Г. П. Методичні передумови удосконалення фахової комунікативної компетенції студентів-нефілологів засобами російсько-українського перекладу / Г. П. Бондаренко // Зб. наук. пр. Бердян. держ. пед. ун-ту (Педагогічні науки). – Бердянськ : БДПУ, 2011. – № 1. – С. 57–63.
3. Великий тлумачний словник сучасної української мови : ВТС / [уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел]. – К., Ірпінь : Перун, 2005. – 1728 с.
4. Корнева Л. Переклад та його дидактичні можливості під час вивчення близькоспоріднених мов / Л. Корнева // Теорія і практика викладання української мови як іноземної. – 2009. – Вип. 4. – С. 256–265.
5. Мельничайко В. Я. Творчі роботи на роках української мови. Конструювання. Редагування. Переклад : посібник для вчителів / В. Я. Мельничайко. – К. : Рад. шк., 1984. – 223 с.
6. Михайлюк В. Переклад у формуванні культури ділового мовлення / В. Михайлюк // Дивослово. – 1999. – № 5. – С. 26–29
7. Тельпуховська Ю. М. Навчальний переклад як засіб формування мовної компетенції майбутніх учителів початкових класів (в умовах російсько-української двомовності) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.02 „Теорія і методика навчання (українська мова)” / Ю. М. Тельпуховська. – К., 2005. – 20 с.
8. Тельпуховська Ю. М. Переклад у системі початкового навчання української мови російськомовних учнів / Ю. М. Тельпуховська // Початкова школа. – 2002. – № 5–6. – С. 25–40.
9. Шляхова В. Дидактичні функції перекладу / В. Шляхова // Урок української. – 2003. – № 5–6. – С. 47–50.

10. Шляхова В. Роль начального перекладу у процесі формування україномовної особистості / В. Шляхова // Українознавство. – 2005. – № 4. – С. 133–137.

11. Шляхова В. Удосконалення мовленнєвої компетенції студентів засобами російсько-українського перекладу / В. Шляхова // Укр. мова і л-ра в шк. – 2006. – № 5. – С. 55–58.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Тетяна Лішгаба – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка.

Наукові інтереси: ономастика, українська антропоніміка, проблеми культури та стилістики української мови.

УДК 378.14:811.111

ОСОБЛИВОСТІ ВИКЛАДАННЯ ІНОЗЕМНОЇ МОВИ У ПОЧАТКОВІЙ ШКОЛІ: ТЕОРЕТИЧНИЙ АСПЕКТ

Інна МІЩУК, Ірина ЛЕСИК (Луцьк, Україна)

У статті розкрито теоретичні засади методики викладання іноземної мови у початковій школі. Висвітлено основні положення нормативних документів та вказано на необхідності оновлення процесу підготовки майбутніх учителів іноземної мови. Охарактеризовано особливості навчання іноземної мови у початковій школі.

Ключові слова: майбутній учитель іноземної мови, початкова школа, особливості викладання, методична підготовка майбутніх учителів, прийоми навчання, ігрові технології.

В статье раскрыты теоретические основы методики преподавания иностранного языка в начальной школе. Освещены основные положения нормативных документов и указано на необходимость обновления процесса подготовки будущих учителей иностранного языка. Охарактеризованы особенности обучения иностранному языку в начальной школе.

Ключевые слова: будущий учитель иностранного языка, начальная школа, особенности преподавания, методическая подготовка будущих учителей, приемы обучения, игровые технологии.

The article deals with theoretical aspects of teaching English in primary school. The main requirements of current documents are outlined and the research has shown the necessity to improve the training process of future foreign language teachers. Peculiarities of teaching a foreign language to young learners are described. To increase the efficiency of the teaching process future foreign language teachers have to vary teaching techniques at the lesson, apply game technologies and use appropriate teaching materials and equipment.

Keywords: future foreign language teacher, primary school, peculiarities of teaching, methodological training of future teachers, teaching techniques, game technologies.

Інтеграційні процеси в суспільстві зумовлюють потребу у професійній підготовці вчителів з фундаментальними знаннями, конкурентоспроможного і мобільного на сучасному ринку праці. Учителів не з “механічно” набутими знаннями, а з духовно-особистісним, творчим і культурним досвідом, здатних до творчого діалогу із суспільством на основі принципів гуманізації і демократизації освіти.

Здійснений аналіз вітчизняного [1; 3; 4; 6; 7; 8] та зарубіжного [9; 10; 12; 13] досвіду засвідчив, що спостерігається тенденція неспинного пошуку нових концептуальних підходів щодо професійно-методичної підготовки майбутніх учителів іноземної мови через моделювання процесу підготовки, оновлення змісту й технологій навчання.

Мета статті – ознайомити з особливостями викладання іноземної мови у початковій школі.

Останнім часом спостерігається зростання інтересу до вивчення особливостей викладання іноземної мови на молодшому етапі навчання. Це пов’язане, насамперед, з тим, що початковий ступінь навчання є надзвичайно важливим у формуванні мовної, мовленнєвої та соціокультурної компетенції учнів. Тому майбутньому вчителю іноземної мови необхідно мати достатню фахову підготовку, яка передбачає не лише володіння іншомовною комунікативною компетенцією, але й знання психологічних та вікових особливостей учнів початкової школи та, безперечно, вміння використовувати сучасні технології навчання іноземної мови.

Згідно із “Загальноєвропейськими Рекомендаціями з мовної освіти: вивчення, викладання, оцінювання” (2003) учні початкової школи (II-IV кл.) мають досягти рівня елементарного користувача іноземної мови на момент її закінчення (рівень А-1 – елементарний користувач) [2]. Беручи до уваги положення нормативних документів, головна мета навчання іноземної мови в початковій школі полягає у формуванні в учнів

комунікативної компетенції, що забезпечується лінгвістичним, мовленнєвим і соціокультурним досвідом, узгодженим із віковими можливостями молодших школярів.

У навчальній програмі з іноземної мови визначено сфери спілкування, тематику ситуативного спілкування, мовленнєві функції та засоби їх вираження, мовні та мовленнєві компетенції для першого класу. А також описано вимоги до рівня сформованості елементарної комунікативної компетенції і наголошено на необхідності створення умов для адаптації учнів до іншомовного середовища (мовчазний період).

Раннє навчання іноземної мови обумовлене такими факторами:

1. Психофізіологічний фактор (розвиток пам'яті, уваги, здатність до імітації, відсутність негативних стереотипів, довірливість, готовність до навчання).

2. Дидактико-когнітивний фактор (новий рівень розвитку практичної та пізнавальної діяльності молодших школярів – перевагу надають спершу ігровій діяльності, відтак навчальній і, нарешті, трудовій; готовність до свідомого оволодіння мовними системами рідної та іноземної мов).

3. Соціальний фактор (відсутність негативних стереотипів щодо інших народів і країн, формування толерантності, відвертості, поваги до людей) [4].

Але існує ще один важливий аспект, який вартий уваги – для ефективного забезпечення навчально-виховного процесу у початковій школі важливо:

1. прищепити учням позитивне ставлення до предмета;

2. вмотивувати необхідність і значущість оволодіння іноземною мовою;

3. виробити базові навички і вміння, необхідні для подальшого розвитку комунікативної компетенції.

Варто зазначити, що практична мета навчання іноземної мови полягає у опануванні учнями мовленнєвих умінь на рівні, достатньому для здійснення іншомовного спілкування у всіх видах мовленнєвої діяльності. Оволодіння іншомовним спілкуванням передбачає формування певного рівня іншомовної комунікативної компетенції, яка складатиметься з: мовної, мовленнєвої, соціокультурної, стратегічної компетенцій. В початковій школі закладаються основи іншомовної комунікативної компетенції.

Початкова школа передбачає ретельно підготовлену, особливу форму проведення занять, що зумовлено слабкими довільними процесами дитини і тісним зв'язком навчальної діяльності з іншими видами діяльності молодших школярів.

На думку Калініної, плануючи урок у початковій школі, майбутні вчителі іноземної мови повинні враховувати основні психофізіологічні характеристики учнів молодшого шкільного віку, якими є:

1) різка зміна дітьми оцінювання свого соціального статусу;

2) підвищена емоційність (забезпечення яскравої наочності);

3) мимовільність уваги, низький рівень її концентрації (орієнтація на сильний подразник у вигляді ілюстрованих дидактичних засобів);

4) здатність до запам'ятовування неусвідомленої інформації (презентація окремих граматичних явищ на рівні ЛО без аналізу їхніх структур);

5) швидкий розвиток вольових якостей та інтелектуальних можливостей;

6) розвинена пізнавальна діяльність (застосування ігрової діяльності);

7) схильність до копіювання та наслідування дій (застосування нескладних автентичних зразків мовлення, спрощених моделей спілкування);

8) розвинуте наочно-образне мислення;

9) недостатній рівень усвідомленого творчого ставлення до виконання навчальної роботи (планування, узагальнення, систематизація, порівняння) (використання зразків як опору);

10) недостатнє вміння організувати власну діяльність [6].

Найголовніше в уроці – його цілісність, єдність форми і змісту, реалізація цілей і завдань. Кожен урок несе певний обсяг інформації: від уміння вчителя залежить як організувати урок, скільки матеріалу зможуть сприйняти і засвоїти учні, якими дидактичними методами і прийомами при цьому треба користуватися. Якість уроку

визначається, крім іншого, особистісним підходом до навчального процесу, взаємодією вчителя і учнів, педагогікою співробітництва на уроці та іншими чинниками, що стимулюють пізнавальну діяльність.

Іноді можна дозволити перетворити весь урок на цікаву гру, повністю підпорядковану дидактичній меті. Учні мають винести з уроку якомога більше знань. Неодмінною умовою має бути принцип новизни. Жодне заняття не повинно бути схожим на інше. Тільки тоді воно захопить увагу учня, активізує його розумову діяльність.

На думку С. Ніколаєвої слід також уникати одноманітності у проведенні мовленнєвої зарядки, бо це притупляє інтерес до іноземної мови. Новизна її змісту, невимушеність атмосфери, в якій вона проводиться, надає уроку потрібного тону, залучає учнів до подальшої навчально-комунікативної діяльності [3].

Важливими для нашого дослідження є наукові напрацювання Джима Шрівенера. Дослідник стверджує, що результативність уроку залежить від правильної постановки, повноти та якості розв'язання кожного запланованого практичного завдання, оскільки саме такі завдання зумовлюють структуру уроку і конкретні види роботи на кожному його етапі. Навчання мовленнєвої діяльності відбувається поетапно: пізнавально-мотиваційний етап передбачає постановку завдання, стимулювання потреби та інтересу учнів до його виконання; виконавчий (основний) – охоплює підготовчі і власне виконавчі дії учнів; узагальнювальний – передбачає підсумовування, оцінювання діяльності учнів, ознайомлення їх з наступним завданням і заохочення [14].

Лінн Кемерон у своєму дослідженні “Teaching Languages to Young Learners” проаналізувала та оцінила діяльність вчителя в класі під час навчання учнів початкової школи іноземній мові. У доробку подано практичні поради щодо особливостей викладання іноземної мови на молодшому етапі навчання [9].

Тієї самої думки дотримується Кароліна Лінс, уточнюючи, що вагоме значення мають здібності та схильності дітей до імітації, розвинена увага і пов'язані з нею творчі здібності учнів, дитяча безпосередність, яка зумовлює високий ступінь комунікабельності і, таким чином, успішність іншомовної комунікації [12].

Застосовуючи цікаві для нас фрагменти зарубіжного досвіду, ми виділили окремі положення щодо поліпшення ефективності методичної підготовки майбутніх учителів: навчання має ґрунтуватися на беззастережній повазі до особистості учня, зосередженні на його позитивних якостях, активізації комунікативної діяльності, формуванні культури рівноpartnerської взаємодії.

Отже, для підвищення ефективності процесу навчання іноземній мові майбутні вчителі повинні:

- а) варіювати форми навчальної роботи учнів на уроці, змінювати завдання використання навчальних ігор;
- б) обов'язково застосовувати різноманітні засоби навчання;
- в) використовувати навчальні прийоми, які включають хорове повторення за вчителем;
- г) застосовувати метод повної фізичної реакції;
- д) використовувати прийоми, які дозволяють учням малювати, конструювати, використовувати драматизацію, пантоміму.

У своїй праці “Teaching Languages to Young Learners” Лінн Кемерон вказує, що використання прийомів, які включають хорове повторення (repetitive language) та використання драматизації (role-plays) сприяють успішному засвоєнню іноземної мови молодшими школярами [9].

Для забезпечення ефективної навчальної атмосфери учитель має використовувати різні форми роботи учнів на уроці: індивідуальну, парну, групову, фронтальну [2; 4; 7].

У початковій школі в учнів закладаються основи фонологічної компетенції. Зміст навчання фонетики на початковому етапі навчання включає вивчення фонетичного матеріалу: звуки, звукосполучення, наголос, окремі інтонаційні моделі англійської мови та формування слуховимовних та ритміко-інтонаційних навичок учнів.

Основний акцент також робиться на оволодінні учнями активним лексичним мінімумом на початковому етапі. Навчання лексики має відбуватись з обов'язковим

урахуванням соціокультурного аспекту її використання з метою уникнення непорозумінь при спілкуванні з носіями мови. Зміст навчання лексики включає: засвоєння лексичного матеріалу у сферах спілкування визначених програмою та формування лексичних навичок (рецептивних та репродуктивних), які забезпечують використання лексичного матеріалу у спілкуванні. Безперекладний спосіб семантизації лексики, а саме наочна семантизація, яка передбачає використання іграшок, малюнків, карток з підписами, міміки, жестів, пантоміми є найбільш ефективним на початковому етапі. Доцільно також використовувати ілюстративні ситуації, римівки, вірші, пісні, фразові наспіви.

Найбільш ефективним у початковій школі є лексичний підхід до навчання граматики та індуктивний метод пояснення граматичного матеріалу.

Ознайомлення з новою граматичною структурою на початковому етапі навчання передбачає використання:

- різних засобів унаочнення;
- ілюстративних ситуацій/ контексту;
- автентичних матеріалів/ римівок, пісень, віршів;
- відеосюжетів, мультфільмів.

Важливо створити атмосферу на уроці, щоб учні бачили позитивні результати навчання, а не відставання. Цей підхід потребує від учителя заохочення їх діяльності: кольорові картки, іграшки, бали, привітання пісню, віршем тощо.

Щоб ніколи не втрачати впевненості в собі, потрібно пам'ятати: особистість учителя, його професіоналізм залишаються вирішальними факторами успішної організації навчального процесу за будь-яких умов. Учитель має передбачити все [9]. Що молодші учні – то важливіше уникати зниження їхньої мотивації до вивчення іноземної мови. До того ж, важливо попереджувати стомлюваність наших наймолодших вихованців, вчасно змінювати види діяльності на уроці, чергуючи розумове навантаження з фізичним та з елементами навчальної гри.

Серед найбільш розповсюджених методів навчання учнів англійської мови – “TPR” (Total Physical Response), метод Джеймса Ашера, або “метод повної фізичної реакції”. За цим методом, учитель пропонує дітям мовчки виконувати накази або прохання так само, як маленькі діти в реальному житті вчать розмовляти. Цей метод базується на твердженні, що відсутність стресових ситуацій значно підвищує мотивацію до навчання.

Основними принципами методу Джеймса Ашера є:

1. розуміння іноземної мови повинно передувати говорінню;
2. розуміння слід розвивати шляхом виконання вказівок;
3. не потрібно примушувати говорити: завдяки вказівкам і фізичним діям при виконанні спонтанно розвивається готовність до говоріння.

Кароліна Лінс у своїй книзі “Practical English Language Teaching: Young learners” описує особливості застосування “методу повної фізичної реакції” у процесі навчання молодших школярів іноземній мові, а також наголошує на тому, що під час виконання вправ за цим методом можна вводити нову лексику та мовленнєві зразки й активізувати їх розуміння, проводити фізкультхвилинку або організувати до іншого виду діяльності [12].

Як правило, збагачений ігровими моментами навчально-виховний процес активізує пізнавальні можливості учнів: гра захоплює, викликає бажання взяти дієву участь у ній і одночасно знімає психологічну напругу, що більшою чи меншою мірою супроводжує будь-яке навчальне навантаження. Адже у грі всі рівні і вона під силу навіть слабким учням. Більше того, слабкий в мовній підготовці учень може стати першим в грі: винахідливість та кмітливість тут виявляються інколи більш важливими, ніж знання предмету.

Рухлива гра на уроках іноземної мови має використовуватися з навчально-виховною метою. Ігрова форма занять створюється на уроці за допомогою спеціальних прийомів та ситуацій, які виступають як засіб пробудження, стимулювання учнів до пізнавальної діяльності. Кожна гра має завдання для виконання, які подаються в найрізноманітніших формах з широким діапазоном труднощів: від легких і доступних до складніших. Поступове

зростання труднощів у розв'язанні ігрових завдань дає змогу дитині прогресувати, розвиваючи свої творчі здібності, самоактуалізувати себе як творчу особистість.

Важливу роль у процесі навчання іноземних мов відіграють засоби навчання, основними є такі як: програма, підручник, книга для вчителя, робочий зошит учня. До допоміжних належать: аудіо- та відеоматеріали, комп'ютерні програми, плакати, картки. Також використовують словники, журнали, відеофільми іноземними мовами, автентичні зразки іноземного мовлення (вірші, пісні, джазові наспіви, ситуативні мікродіалоги, ритмізовані казки, оповідання у виконанні носіїв мови).

Сьогодні ми все більше покладаємося на технічні засоби навчання, комп'ютерні технології зокрема, що сприяє підвищенню мотивації учнів під час навчального процесу. Однак, не слід забувати, що, повністю покладатись на комп'ютерну техніку, ми розвиваємо залежність від неї в наших учнів і в нас самих. Якщо недосконала техніка несподівано виходить із ладу саме тоді, коли її заплановано було ввімкнути в найцікавіший момент уроку, учитель розгублено дивиться в очі дітям, на чий обличчях читається розчарування.

Підсумовуючи вищезазначене, можемо констатувати, що завдання майбутніх учителів початкової школи полягає у доборі навчально-методичного комплексу, який відповідає вимогам програми, принципам навчання у початковій школі, віковим особливостям учнів, містить різноманітні види діяльності, спрямовані на розвиток пізнавального інтересу, формування комунікативних умінь, збагачення навчального та соціального досвіду молодших школярів.

Перспективи подальших розвідок мають бути спрямовані на пошук нових підходів щодо удосконалення професійно-методичної підготовки майбутніх учителів іноземної мови.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Бабенко Т. В. Методика навчання англійській мові в початковій школі: Навч. посібн. / Т. Бабенко. – К.: Арістей, 2005. – 220 с.
2. Загальноєвропейські Рекомендації з мовної освіти: вивчення, викладання, оцінювання / Науковий редактор видання доктор пед. наук, проф. С.Ю. Ніколаєва. – К.: Ленвіт, 2003. – 273с.
3. Методика викладання іноземних мов у середніх навчальних закладах: Підручник кол. авторів під кер. С.Ю. Ніколаєвої. – К.: Ленвіт, 2002. – 328 с.
4. Панова Л. С. Методика навчання іноземних мов у загальноосвітніх навчальних закладах [Текст]: підручник / Л. С. Панова [та ін.]. – К.: Академія, 2010. – 328 с.
5. Програми для загальноосвітніх навчальних закладів. Англійська мова. 2-12 класи – К.: Шкільний світ, 2001. – 44 с.
6. Професійно-методична підготовка майбутнього вчителя іноземної мови у вищому навчальному закладі: навч.-метод. посібн. / Укладачі: Л.В. Калініна, І.В. Самойлюкевич, Л.І. Березенська та ін.; За заг. ред. І.В. Самойлюкевич. – Житомир: Видавництво Житомирського держ. університету імені Івана Франка, 2008. – 165 с.
7. Роман С. В. Методика навчання англійської мови в початковій школі: Навч. посібн. / С.В. Роман. – К.: Ленвіт, 2005. – 208 с.
8. Хомич Л.О. Професійно-педагогічна підготовка вчителя початкових класів: монографія / Л.О. Хомич. – К.: Магістр-S, 1998. – 200 с.
9. Cameron, L. (2001). Teaching Languages to Young Learners. Cambridge University Press. Harmer, J. (2007). The Practice of English Language Teaching. (4th ed.). Pearson Longman ELT.
10. Klippel, F. (2005). Keep talking. Cambridge: CUP.
11. Linse, T. C. (2005). Practical English Language Teaching: Young learners. Mc Graw Hill: NY.
12. Nunan, D. (2000). Language Teaching Methodology. A Textbook for Teachers. Edinburg: Pearson Education Ltd., – Teacher education & development.
13. Scrivener Jim Learning teaching: A guidebook for English language teachers. Second Edition. 7 w.Oxford: Macmillan, 2005. – 432 p.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

Інна Міщук – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри англійської філології Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки.

Наукові інтереси: методика викладання іноземної мови; переклад.

Ірина Лесик – кандидат філологічних наук, доцент кафедри англійської філології Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки.

Наукові інтереси: методика викладання іноземної мови; історія мови

УДК 378.147.016:81'246:37.064.2

ІНТЕРАКТИВНА ВЗАЄМОДІЯ ЯК ВАЖЛИВА СКЛАДОВА ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ІНОЗЕМНИХ МОВ

Ольга ОСОВА (Харків, Україна)

У статті на основі аналізу науково-педагогічної літератури визначено сутність понять «взаємодія», «навчальна взаємодія», «інтерактивна технологія навчання». Охарактеризовано особливості навчальної взаємодії у процесі навчання іноземних мов. Доведено важливість інтерактивної взаємодії під час професійної підготовки майбутніх учителів іноземних мов.

Ключові слова: взаємодія, навчальна взаємодія, інтерактивні технології навчання, інтерактивна взаємодія, іноземна мова, фахова підготовка, вчитель іноземних мов.

В статті на основі аналізу науково-педагогічної літератури представлено сутність понять «взаимодействие», «учебное взаимодействие», «интерактивная технология обучения». Охарактеризовано особенности учебного взаимодействия в процессе обучения иностранных языков. Доказана важность интерактивного взаимодействия во время профессиональной подготовки будущих учителей иностранных языков.

Ключевые слова: взаимодействие, учебное взаимодействие, интерактивная технология обучения, интерактивное взаимодействие, иностранный язык, профессиональная подготовка будущих учителей иностранных языков.

The article defines the notions «interaction», «educational interaction», «interactive educational technique» on the grounds of scientific and pedagogical literature. The peculiarities of educational interaction in the process of foreign language teaching are characterized. The importance of interactive cooperation during professional training of future foreign language teachers is proved.

Key words: interaction, educational interaction, interactive educational techniques, interactive cooperation, foreign language, professional training, foreign language teacher.

В умовах сучасних освітніх трансформацій суть навчально-виховного процесу в педагогічній теорії та практиці розглядають як організацію навчальної взаємодії його учасників, спрямованої на узгодження зовнішніх впливів з внутрішніми властивостями особистості, що забезпечує зміни у її свідомості та поведінці. Така інтерпретація відповідає сучасній освітній парадигмі, новим концептуальним підходам – гуманістичній, конструктивістській, особистісно зорієнтованій педагогічній ідеології. За умов організації навчального процесу як взаємодії рівноправних суб'єктів змінюються функції викладача і студента у вищій школі. На противагу традиційному домінуванню над пізнавальною діяльністю студентів викладач виконує опосередковану роль у їхньому навчанні й вихованні, сприймає та ставиться до кожного як суб'єкта саморозвитку, сприяє та підтримує їх у професійному та особистісному самовизначенні.

Ідеї організації конструктивної педагогічної взаємодії у навчально-виховному процесі розкрито у працях відомих українських педагогів (Г. Ваченко, А. Макаренко, В. Сухомлинський). Теоретичні аспекти соціальної та освітньої взаємодії обґрунтовано в дослідженнях провідних науковців у галузі педагогічної психології – Ш. Амонашвілі, Л. Виготського, В. Давидова, Д. Ельконіна, О. Леонтьєва. З позиції психології спілкування процеси міжособистісної взаємодії розглянуто у працях Г. Андрєєвої, О. Бодальова, А. Добровича, М. Кагана, В. Куніциної, Б. Ломова, Є. Мелібруди. Деякі аспекти цих процесів з огляду особистісно-діяльнісного підходу до навчання аналізують Є. Бондаревська, І. Бех, В. Рибалка, В. Серіков, О. Орлов, І. Якіманська. У контексті навчального співробітництва цю проблему досліджують Х. Лійметс, В. Ляудіс, А. Маркова, О. Петровський, Д. Фельдштейн. Але проблема навчальної взаємодії у процесі фахової підготовки майбутніх учителів іноземних мов вивчена недостатньо.

Мета нашого дослідження – визначити особливості організації навчальної взаємодії у процесі фахової підготовки сучасного вчителя іноземних мов.

Фахова підготовка у вищій школі базується на ефективній побудові навчального процесу, що забезпечує поступову трансформацію пізнавальної діяльності у професійно спрямовану. З огляду на це, зазначимо важливість для занять іноземної мови реалізації технології навчального співробітництва з урахуванням всіх аспектів процесу комунікації, а саме інтерактивної, перцептивної та інформативної.

Інтерактивна педагогічна взаємодія характеризується високим ступенем інтенсивності міжособистісної комунікації, обміном діяльністю, зміною видів, форм та прийомів, цілеспрямованою рефлексією учасників своєї діяльності.

Зараз як у вітчизняній, так і в зарубіжній педагогічній літературі все частіше у контексті вивчення іноземних мов використовується термін «інтерактивна взаємодія». У широкому сенсі інтерактивна взаємодія передбачає діалог будь-яких суб'єктів з використанням доступних їм засобів і методів. При цьому передбачається активна участь в діалозі обох сторін – обмін питаннями і відповідями. У навчальному процесі цими сторонами є викладач та студент, а навчання на основі інтеракції отримало назву «інтерактивне навчання». Лексема «інтерактив» прийшла з англійської мови від слова *interact* (*inter* – взаємний, *act* – діяти). Інтерактивний означає той, що знаходиться в режимі взаємодії, діалогу з чим-небудь (наприклад, комп'ютером) або ким-небудь (людиною) [2].

Отже, інтерактивне навчання – це, перш за все, діалогове навчання, в ході якого здійснюється взаємодія. Окрім цієї узагальненої характеристики, інтерактивне навчання включає надзвичайно важливий елемент, який дозволяє нам розглядати його як один із засобів, що сприяє становленню екзистенційних цінностей студентів, вдосконаленню їх духовного світу. Цією складовою є внутрішній діалог, під яким розуміють екзистенційне переживання отриманої інформації, наділення її особовим сенсом в процесі рефлексії [3]. Тому останнім часом усе більшої популярності набувають інтерактивні технології навчання, що зумовлені зміною типу взаємодії викладача із студентами.

Інтерактивна педагогічна взаємодія характеризується високим ступенем інтенсивності спілкування його учасників, їх комунікації, обміну діяльністю, зміною та різноманітністю їх видів, форм і прийомів, цілеспрямованою рефлексією учасниками своєї діяльності та взаємодії, що відбулася. Вона спрямована на зміну, вдосконалення моделей поведінки та діяльності учасників педагогічного процесу» [1].

Тому особлива увага сьогодні у процесі вивчення іноземних мов привертається до інтерактивної педагогічної взаємодії учасників навчального процесу в системі вищої школи, провідними ознаками й інструментами якої є: полілог, діалог, міжсуб'єктні відносини, свобода вибору, змісто-творчості, створення ситуації успіху, позитивність оцінювання, рефлексія тощо.

Суттєво, що характерні риси інтерактивних технологій навчання іноземних мов відповідають запитам часу. По-перше, інтерактивне навчання передбачає взаємодію між агентами освітнього процесу (безпосереднє або опосередковане), яке дозволяє реалізувати у навчанні ідеї взаємонавчання та колективної розумової діяльності. По-друге, під час використання інтерактивних технологій всі учасники педагогічної комунікативної акції зацікавлені в результаті та готові обмінюватися інформацією, обговорювати проблему, відстоювати свої ідеї, аргументувати свою точку зору чи пропонувати своє вирішення питання. Саме це відображує комунікативний бік інтерактивного навчання, разом з використанням сучасних інформаційних технологій (дистанційне навчання). По-третє, це навчання, що засноване на реальних проблемах та ситуаціях професійної діяльності. Реальність навчання є особистісно асоціативно вмотивованою, тобто викликає особистісний відгук до активного спілкування і, як результат, приріст особистого досвіду кожного суб'єкту навчального процесу.

Зокрема, в Україні інтерактивні технології застосовувалися ще у 20-х роках ХХ століття, але трактувалися в теорії педагогіки як колективний метод навчання. Наприклад, в школах Великої Британії, США, з 1980-х з'явилися та активно впроваджуються такі напрями, як «кооперативне» навчання у малих групах, навчання у командах (навчання у співробітництві) [4; 5; 6; 7; 8; 9]. Навчання у малих групах (від двох до п'яти членів) використовувалося ще на початку ХХ ст. в Західній Німеччині, Нідерландах, у Великій Британії, Австралії, Японії, та ін. Воно є важливим елементом прагматичного підходу до освіти у філософії Дж. Дьюї (1970), його проектного методу. Але детально цей напрям був розроблений та описаний тільки у 80-ті роки ХХ століття трьома групами американських педагогів-науковців: з університету Мінесота – Р. Джонсоном та Д. Джонсоном («*Learning Together*» – «Вчимося разом»), групою новаторів Еліста Аронсона з Каліфорнії («*Jigsaw*» –

«Ажурна пилка»), з університету Дж. Хопкінса – Р. Славіним («Team Learning» – «Навчання у команді» та «Jigsaw -2» – «Ажурна пилка-2»); дослідницька діяльність тих, хто навчається у групах, стала доробкою команди Ш. Шарана з Ізраїльського університету у Тель-Авіві.

На основі аналізу науково-педагогічних джерел [5-8], виявлено п'ять головних елементів «кооперативного» навчання:

8. позитивна взаємозалежність («потонемо або впливемо разом», взаємодіяти разом, працювати активно, радіти загальному успіху);

9. взаємодія «обличчя до обличчя» (сприяти успіху один одного, підтримувати та допомагати);

10. особиста та групова відповідальність («бездіяльності – ні!»);

11. міжособистісні стосунки (активне спілкування в групі, з викладачем, формування навичок участі у дискусії, прийняття рішення, урегулювання конфліктів, атмосфера довіри);

12. групове підведення результатів спільної роботи (обговорення поведінки, моніторинг успіху кожного члена команди, оцінка носить соціоакадемічний характер).

Педагог або направляє, або консультує групу, решту свого часу він може приділити індивідуальному підходу до кожного із студентів. На думку авторів цього методу, викладач повинен більше акцентувати увагу на питаннях комплектації груп, тобто на розподілі студентів з урахуванням їх особистостісних та психологічних особливостей, рівня знань та ін., а також розробці завдань для кожної з груп та стимулювання та мотивації до діяльності.

Доктор Спенсер Каган (Spencer Kagan) [6] розробив низку методів діяльності на занятті (Class Activities), що сприяють отриманню найбільших результатів від роботи у команді: «Think-pair-share» – триада «Подумай сам – обговори з партнером – обміняйся з іншою командою»; «Three-step interview» – Триступінчаста співбесіда); «Round Robin Brainstorming» – «Кругова мозкова атака», метод генерації ідей шляхом колективного обговорення проблем при повній свободі висунення варіантів рішення; «Three-minute review» – «Трихвилинний перегляд»; «Team Pair solo» – «В команді – у парі – наодинці»; «Circle the sage» – «Оточи мудреця»; «Partners» – «Партнери» та ін.

Водночас, не слід повністю ототожнювати навчання в групах з навчанням у співробітництві. Згідно зі схемою продуктивного співробітництва учасників навчального процесу, яка була запропонована В. Лядис [3, с. 37-52], а також розробленої В. Панюшкіним динаміки становлення їх спільної діяльності, виділяються три фази формування співробітництва. Перша, тобто підготовча, фаза залучення до діяльності. Друга фаза динаміки спільної діяльності – узгодження діяльності студентів із педагогом, третя – партнерство як результат цього процесу [2].

У ході наукового пошуку виявлено три принципових відмінності між ними. Для навчання у співробітництві характерно:

13. залежність від єдиної усвідомленої цілі, якої студенти можуть досягти тільки завдяки поєднанню зусиль;

14. залежність від форми нагороди. Кожен, хто навчається, отримає однакову, частіше, усереднену (медіативну) оцінку академічних знань та здобутків усіх членів разом;

15. залежність від інформаційних джерел, оскільки член групи володіє тільки часткою загальної інформації, що необхідна для його внеску у прийняття фінального командного рішення.

Зазначене вище дозволяє стверджувати, що «кооперативна» форма навчання сприяє підвищенню успішності навчання за рахунок того, що студенти не конкурують між собою, а, навпаки, підтримують один одного. Так, навіть слабкий студент починає почувати себе більш упевнено та отримувати задоволення від результатів свого навчання.

Таким чином, проведене дослідження свідчить, що характерні особливості інтерактивної взаємодії у процесі фахової підготовки вчителів іноземних мов відповідають запитам часу. Інтерактивне навчання передбачає взаємодію між агентами освітнього процесу, яке дозволяє реалізувати у навчанні ідеї взаємонавчання та колективної розумової діяльності. До того ж, під час використання інтерактивних технологій всі учасники педагогічної комунікативної акції зацікавлені в результаті та готові обмінюватися

інформацією, обговорювати проблему, відстоювати свої ідеї, аргументувати свою точку зору чи пропонувати своє вирішення питання. Саме це відображує комунікативний бік інтерактивного навчання. Варто наголосити, що це навчання, що засноване на реальних проблемах та ситуаціях професійної діяльності, що надзвичайно важливо у контексті професійної підготовки майбутніх учителів іноземних мов.

Організація інтерактивної педагогічної взаємодії є провідною умовою професійного та особистісного розвитку всіх учасників освітнього процесу під час професійної підготовки майбутніх учителів іноземних мов.

Що стосується подальших перспектив дослідження проблеми, то зусилля слід спрямувати у напрямку вивчення досвіду реалізації суб'єкт-суб'єктної взаємодії у процесі навчання іноземних мов.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Научно-методическое учреждение «Национальный институт образования» Министерства образования Республики Беларусь. К высотам мастерства [Електронний ресурс]. – Режим доступу: ohrana.gov.by/assets/files/register/%20of%icenses/minsk.xls – Заголовок з екрану. – Назва з титул. екрану.
2. Панюшкин В.П. Функции и формы сотрудничества учителя и учащихся в учебной деятельности : автореферат дис. канд. психолог. наук / Панюшкин В.П. – М., 1984. – 24 с.
3. Структура продуктивного учебного взаимодействия учителя и учащихся / В.Я. Ляудис // Психолого-педагогические проблемы взаимодействия учителя и учащихся / [под. ред. А.А. Бодалева, В.Я. Ляудис]. – М.: НИИОП АПН СССР, 1980. – С.37-52.
4. Edward John. Cooperation and competition: two sides of the same coin [Електронний ресурс] / John Edward // Irish J\Psychol – 1991 – 12/12/#1 – P.76-82. – Режим доступу: <http://waatp.com/people/edward-j-bicek/27963714/>
5. Jonson David and Roger. “An Overview of Cooperative Learning” [Online] 15 October 2001. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.clcrc.com/pages/overviewpaper.html>
6. Kagan Cooperative Learning [Електронний ресурс] / Kagan, Spencer. – San Clemente, CA: Kagan Publishing, 1994. // Режим доступу: <http://www.kaganonline.com/>
7. Richard M. Cooperative Learning in Technical courses: Procedures, Pitfalls, and Payoffs. [Електронний ресурс] / Richard M. Felder // Режим доступу: <http://www.4.ncsu.edu/lockers/users/felder/public/RMF.html>
8. Spencer Ken. Educational Technology – An Unstoppable Force: a selective review of research into the effectiveness of educational media / Spencer Ken // Educational Technology&Society. 1999.№2(4). – 34-40 pp.
9. Tellis W. Case Study Introduction to Case Study / Winston Tellis [Електронний ресурс] // The Qualitative Report, Volume 3, Number 2, July, 1997.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Ольга Осова – кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри іноземної філології Комунального закладу «Харківська гуманітарно-педагогічна академія» Харківської обласної ради.

Наукові інтереси: проблема реалізації інноваційних технологій навчання іноземних мов у процесі підготовки майбутніх учителів.

УДК 81'42

ПОЯСНЮЮЧА КОМУНІКАТИВНА СТРАТЕГІЯ У ПРОФЕСІЙНОМУ МОВЛЕННІ ВЧИТЕЛЯ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ

Валентина ПАРАЦУК (Кропивницький, Україна)

У статті з'ясовано й описано зміни у формі та змісті пояснюючої комунікативної стратегії у професійно-орієнтованому мовленні вчителів англійської мови як іноземної під впливом нових теоретико-методологічних засад сучасної лінгводидактики та теорії мовної комунікації. У ракурсі традиційної лінійно-кодОВОЇ моделі комунікації пояснення як жанр педагогічного дискурсу втілюється у формі транзакції вербального повідомлення від учителя до учня. Сучасній інтеракційній моделі комунікації, поширенню діалогічної педагогіки в галузі навчання іноземних мов відповідає нове змістове наповнення цієї стратегії, котра уособлює inquiry dialogue, – колаборативний діалог-пошук, спільне конструювання ідей, у межах якого відбувається розвиток соціально значимих пізнавальних здібностей учнів. У зв'язку з цим у процесі реалізації пояснюючої стратегії ефективним видається використання комунікативних тактик, побудованих на мисленневих “рутинах”, які формують розуміння.

Ключові слова: діалогічна педагогіка, комунікативна стратегія, комунікативна тактика, лінійно-кодОВА та інтеракційна моделі комунікації, мовленнєві акти, мисленнєві “рутини”.

В статті установлені й описані изменения в форме и содержании объясняющей коммуникативной стратегии в профессионально-ориентированной речи учителей английского языка как иностранного под влиянием новых теоретико-методологических положений современной лингводидактики и теории речевой коммуникации. В ракурсе традиционной линейно-кодОВОЙ модели

коммуникации объяснение как жанр педагогического дискурса воплощается в форме транзакции вербального сообщения от учителя к ученику. Современной интеракционной модели коммуникации, диалогической педагогике в сфере обучения иностранных языков соответствует новое содержание стратегии объяснения, которая олицетворяет *inquiry dialogue*, – коллаборативный диалог-поиск, совместное конструирование идей, в рамках которого происходит развитие социально значимых когнитивных способностей обучающихся. В связи с этим в процессе реализации объяснительной стратегии эффективным представляется использование коммуникативных тактик на основе мыслительных “рутин”, которые формируют понимание.

Ключевые слова: диалогическая педагогика, коммуникативная стратегия, коммуникативная тактика, линейно-кодовая и интеракционная модели коммуникации, речевые акты, мыслительные “рутины”.

The paper aims at exploring and depicting changes in the form and content of the explanatory communicative strategy in the professionally-oriented speech of EFL teachers influenced by innovations in theoretical and methodological domains of present-day linguistics, and theory of speech communication. From the perspective of the linear model of communication, explanation as a genre of pedagogical discourse is embodied in the form of a verbal message transaction from the teacher to the learner. Current interaction model of communication and dialogic pedagogy define a new content of this strategy which finds its realization in the form of an inquiry dialogue – a collaborative explorative talk, a joint construction of ideas, within the frame of which the development of learners’ socially important cognitive skills occurs. As a consequence, the use of communicative tactics based on thinking routines which develop understanding appears to be efficient.

Key words: dialogical pedagogy, communicative strategy, communicative tactics, linear, and interaction models of communication, speech acts, representatives, questionnaires, thinking routines.

У сучасний період зміни “педагогічних цивілізацій” зростаюча роль в освіті, поруч із знанневою орієнтацією, відводиться особистісно-соціальної орієнтації. Двома основними напрямками соціалізації учнів вважаються: *інформаційний* (пізнавальний), який дає знання про світ, наукових закономірностях його будови, і *розвиваючий*, який “зумовлює становлення й розвиток соціально значимих пізнавальних здібностей, а також адекватних дій з їхньої реалізації в різних видах діяльності” [12, с. 5]. Розвиток особистості в її комунікативно-мовленнєвій компетенції розглядається як одне з ключових методичних завдань, саме мова повинна бути “вчителем думки” [11].

У зв’язку з цим підвищуються вимоги до професійно-комунікативної компетентності вчителя, який організує педагогічне спілкування на уроці: його здатності пояснювати, розвивати й удосконалювати мовленнєві вміння, інструктувати, контролювати навчальну діяльність [5, с. 16]. Складність оволодіння професійно-орієнтованим мовленням зумовлюється його комплексністю, поліфонічністю, адже його жанрова стратифікація охоплює різні за своєю функціональною спрямованістю підтипи: інформаційний, організаційно-контролюючий, фатичний тощо із властивими їм мовно-комунікативними підсистемами [2, с. 141; 3; 4].

З’ясування специфіки реалізації комунікативних стратегій у педагогічному дискурсі вчителя сприяє підвищенню ефективності навчальної комунікації, а відтак належить до важливих завдань сучасних комунікативної лінгвістики, методики навчання іноземних мов. Саме це міркування зумовлює *актуальність* нашого дослідження, **об’єктом** якого обрано пояснюючу комунікативну стратегію (далі – ПКС) у мовленні вчителя англійської мови як іноземної (англ. *English as a foreign language*, далі – EFL), а **предмет** вивчення охоплює специфіку її реалізації з урахуванням нових підходів до навчання EFL. Зазначені об’єкт і предмет зумовили **мету** нашої статті, яка полягає у з’ясуванні й описі особливостей об’єктивації ПКС у професійно-орієнтованому мовленні вчителя EFL в ракурсі сучасної діалогічної педагогії та інтеракційної моделі комунікації.

На часі в науковій літературі відсутній детальний опис комунікативних стратегій навчально-педагогічного дискурсу, хоча вивчення професійно-орієнтованого мовлення вчителя знаходиться в центрі уваги дослідників, починаючи із 70-их р.р. минулого століття (див. праці К. Джонсон; М. Маккартні; Дж. Руш; Дж. Сінклер та М. Култхард; М. Стаббз; А. Цуї та інш.). Під *комунікативною стратегією* більшість дослідників розуміють послідовність комунікативних виборів мовця щодо використання тих чи інших мовленнєвих дій і мовних засобів із метою реалізації його комунікативних інтенцій (див. напр. [6, с. 104-105]). Із цього випливає, що КС як ментальна програма реалізації комунікативної інтенції мовця об’єктивується у вигляді конкретних мовленнєвих дій, які називаються *комунікативними тактиками* (далі – КТ). КТ уособлює мовленнєвий акт або сукупність мовленнєвих актів, які відповідають тому чи іншому етапу реалізації мовленнєвої стратегії і

які спрямовані на розв'язання комунікативного завдання. КС та КТ співвідносяться як вид і рід (відповідні концептуальні метафори “драбина” (стратегія) та “щаблі драбини” (тактики)).

Згідно з вище наведеним визначенням КТ, комунікативними засобами об'єктивації КС є *мовленнєві акти* (далі – МА). МА вважається мінімальною одиницею організації мовного коду у вербальній комунікації й уособлює мовленнєву дію, яка спрямована на реалізацію певної комунікативної інтенції і здійснюється згідно із загально прийнятими правилами мовленнєвої поведінки [1, с. 170]. Мовним втіленням МА є речення [10, с. 105].

Дотепер не укладено єдино прийнятої типології КС. Дослідники схиляються до думки, що побудова універсальної класифікації КС, яка може бути застосованою у всіх сферах комунікації, неможлива, а найоптимальнішим шляхом вирішення цієї проблеми є розробка типологій КС, пов'язаних із певним типом дискурсивної взаємодії, або типом інституційного дискурсу. У ракурсі вивчення педагогічного дискурсу як одного з типів інституційної комунікації відомі декілька класифікацій КС (див. напр. праці А.Р. Габідуліної; Г. В. Дімової ; П. В. Токаревої), однак найбільше поширення в науковій літературі отримав інвентар КС, запропонований В. І. Карасиком [7, с. 256], що інкорпорує *пояснюючу* КС (далі – ПКС), *оцінюючу*, *контролюючу*, *сприяючу* та *організуючу* КС. Під ПКС розуміють “послідовність інтенцій, які мають на меті інформування людини, повідомлення їй знань і поглядів про світ” [7, с. 256].

На сучасному етапі навчання ELT прогресивно вважається *conversation-/dialogic-driven pedagogy* (діалогічна педагогіка), у межах якої навчання (пояснення) відбувається у формі *inquiry dialogue*, своєрідного колаборативного діалогу-пошуку відповідей на питання, який по своїй суті є не обміном ідеями, а спільним конструюванням ідей (*successive turns building on each other in a process of jointly-constructed 'thinking aloud'*) [17; 18]. Ілюстративним прикладом діалогічної педагогіки можна вважати “Dogme ELT”, різновид комунікативного підходу до навчання англійської мови як іноземної, започаткований Скоттом Торнбері у Великій Британії на початку 2000 р.р. Його детальний опис викладено в книзі Люка Медінга і Скотта Торнбері “Teaching Unplugged : Dogme in English Language Teaching” (2009 р) [16]. Назва утворена за аналогією з Danish Dogme 95, рухом у кіномистецтві в Данії. Подібно до прибічників Dogme 95, які виступали за очищення кіно від нав'язливих догм, автори “Dogme ELT” пропагують навчання, яке ґрунтується на живому спілкуванні вчителя з учнями, а не на матеріалах друкованих посібників як однієї з догм традиційної дидактики іноземних мов [13; 19]. Сучасний критичний аналіз “Dogme ELT” знаходимо в статті Філіпа Чапелла “Engaging learners: conversation- or dialogic-driven pedagogy?” [15]. Оцінку можливого застосування цього методу в російському освітньому просторі представлено в статті М. В. Романової [22]. Ми підтримуємо міркування цих дослідників, що до деяких принципів “Dogme ELT” слід підходити з пересторогою, однак посилення принципу діалогічності в дидактиці іноземних мов не викликає сумніву.

Діалогічна педагогіка ґрунтується на сучасній *інтераційній* моделі комунікації, яка представляє комунікацію “як вид соціальної інтеракції, котра охоплює намір кожного комуніканта виразити *Себе*, власне *Я*, визнання *Іншими* цього наміру, організацію дій (індивідуальних актів) та взаємодію (соціальну інтеракцію) у відповідності з цими взаємоспрямованими інтенціями” [9, с. 62]. Звідси випливає, що сучасний формат ПКС також повинен відповідати *інтераційній* моделі комунікації, згідно з якою “не мовні структури коду, а комунікативно зумовлена соціальна практика визначає природу (транс)формації смислів у спілкуванні” [Див. 9, с. 38-40]. Ця модель “вбачає суть спілкування не в трансляції інформації (*інформаційно-кодова модель*), не в однобічному впливі мовця на слухача шляхом маніфестації його комунікативних намірів (*інференційна модель*), а в складній комунікативній взаємодії як мінімум двох суб'єктів, які продукують та інтерпретують смисли” [10, с. 36]. Пояснення є діалогічним за своєю природою [7, с. 259], адже діалогічність є виявом соціальної сутності мови й мисленнєво-мовленнєвої діяльності в цілому [8, с. 78].

Під час пояснення як жанру педагогічного дискурсу провідним є інформаційний напрям соціалізації особистості: задовольняються переважно її когнітивні потреби. Відома

таксономія педагогічних цілей Б. Блума [14] виокремлює *когнітивний* домен (cognitive domain) як один із трьох видів навчальної діяльності, до якого віднесено розумові навички (mental skills) (два інші охоплюють *афективний* домен та *психомоторику*). Широке застосування в практиці ELT знаходять визначені Блумом і його колегами в когнітивному домені ще в 1956 р. різні рівні складності розумових дій над навчальним матеріалом, які потребують різних рівнів когнітивних умінь – низький (low order thinking skills/LOTS) і високий (high order thinking skills /HOTS). Ці вміння утворюють ієрархію: до розумових умінь низького порядку віднесено *знання, розуміння та застосування*, а до розумових умінь високого порядку – *аналіз, синтез та оцінка*. У подальшому ця таксономія була піддана переосмисленню учнями Блума, і в осучасненому її варіанті найвищий рівень складності посідає *синтез*, а не *оцінка* (Див. рис.1).

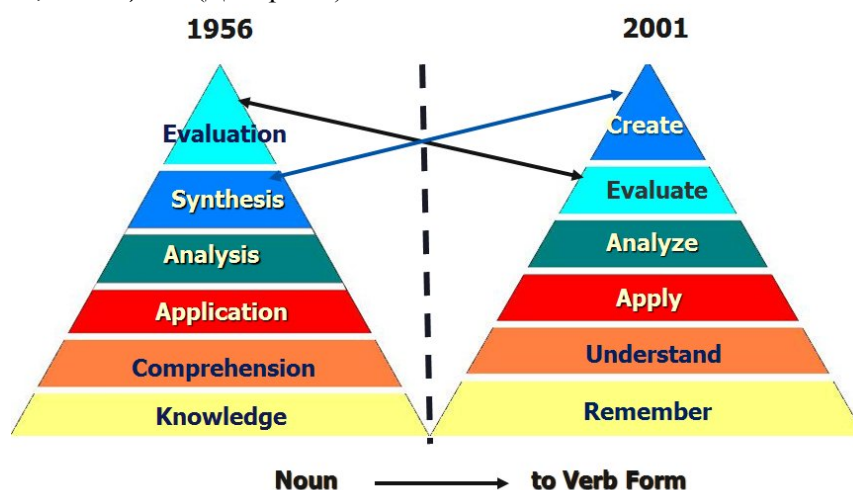

Рис.1 Традиційна й осучаснена таксономія Б. Блума.

З метою всебічного розвитку когнітивних здібностей учнів, задаючи питання у процесі реалізації пояснювальної комунікативної стратегії, вчитель зобов'язаний спонукати учня до здійснення мисленневих дій різного рівня, як проілюстровано на прикладах (від найнижчого до найвищого рівня): *List the story's main events* (знання); *Retell the story in your own words* (розуміння); *What factors would you change if...?* (застосування); *What are some of the motives behind ...?* (аналіз); *Do you think ...is a good or bad thing? Explain* (оцінка); *How would you devise your own way to...?* (синтез).

Безсумнівно перевагою таксономії Блума є структурування мисленневих процесів за рівнями складності та представлення їх для вчителів-практиків у доступній формі. Однак сучасні дослідники піддають сумніву коректність деяких аспектів цієї таксономії. Так автори книги "Making Thinking Visible: How to Promote Engagement, Understanding, and Independence For All Learners" у розділі "Beyond Bloom" (Після Блума) стверджують, що розуміння є головною метою й результатом мислення, а не його видом, як вважають Блум та прибічники [20]. А відтак, ключовим завданням вчителя є "to teach understanding" (навчати розумінню), хоча , як констатують автори, часто на практиці клас є місцем, де відбувається "tell and practice" (розказують і тренують).

Релевантною інновацією для практики навчання вважаємо запропоновану в зазначеній книзі типологію, яка інкорпорує шість мисленневих дій, важливих для розуміння (thinking moves that are integral to understanding) [20, с.9-10]:

- 1) *Observing Closely and Describing What's There* (уважне спостереження та опис оточуючої дійсності);
- 2) *Building Explanations and Interpretations* (побудова пояснень та тлумачень);
- 3) *Reasoning with Evidence* (аргументування доказами);
- 4) *Making Connections* (встановлення зв'язків);

5) *Considering Different Viewpoints and Perspectives* (розгляд різних міркувань і бачень);

6) *Capturing the Heart and Forming Conclusions* (віднайдення суті та формування висновків).

Книга “Making Thinking Visible” є одним із результатів проекту Гарвардської школи педагогіки *The Visible Thinking* (Видиме мислення) (далі – VT), який виконано в межах *Project Zero* (Проект 0) [23], дослідницького проекту, започаткованого в 1967 р., до завдань якого входило вивчення чинників успішності практик навчання. У зв’язку з тим, що мислення є складним, невидимим процесом, а відтак воно не усвідомлюється учнями, автори проекту VT пропонують інкорпорувати стратегії навчання, які роблять мислення як учнів, так і вчителя “видимим” (*visible*) [25]. Одним із шляхів досягнення *visible thinking* є систематичне використання в практиці навчання так званих *thinking routines* (мисленнєвих “рутин”) [24]. Поняття “рутина” (*routine*) було введено до наукового обігу творцями еволюційної теорії Р. Нельсоном і С. Вінтером стосовно діяльності організацій і визначено ними як “нормальні й передбачувані зразки поведінки”. У широкому контексті мисленнєва “рутина” тлумачиться як компактна ментальна модель певних мисленнєвих дій, які необхідні людині для розв’язання різноманітних завдань в її діяльності.

У межах проекту *The Visible Thinking* розроблено декілька видів мисленнєвих “рутин”, спрямованих на розвиток різних видів мислення і які, як видається, є ефективними для навчання розуміння:

1) “*What Makes You Say That?*” (*Що спонукає тебе сказати саме так?*), метою якої є розвиток інтерпретації та обґрунтування;

2) “*Think, Puzzle, Explore*” (*Подумай, здивуйся, досліди*), яка висвітлює кроки поглибленого пізнання;

3) “*Think, Pair, Share*” (*Подумай сам, поділись із партнером, поділіться міркуваннями з іншими*), що увиразнює активне аргументування й пояснення;

4) “*Circle of Viewpoints*” (*Коло точок зору*), що висвітлює різні перспективи/позиції;

5) “*I used to Think... Now I think...*” (*Раніше я думав ... Тепер я думаю ...*), що демонструє, як і чому мислення змінюється;

6) “*See, Think, Wonder*” (*Подивись, подумай, здивуйся*), яка спонукає учнів до спостережень і вдумливих інтерпретацій;

7) “*Compass Points*” (*Сторони світу на компасі*), яка ілюструє різноманіття тверджень [20, с.9-10].

Хоча вище наведені *thinking routines* створено не для сфери дидактики іноземних мов, на часі вони дуже популярні в методиці ELT, про що свідчать публікації в *English Teaching Forum Online* та інших спеціалізованих виданнях.

Вищенаведений огляд інноваційних рухів в галузі ELT висвітлює потребу в удосконаленні, осучасненні змісту комунікативної компетенції вчителя, перегляду змістового наповнення комунікативних стратегій. Застосування *inquiry dialogue* як форми реалізації пояснювальної комунікативної стратегії вимагає від вчителя володіння широким арсеналом інтерактивних комунікативних тактик – *thinking routines*, які навчають розумінню, формуючи соціально значимі когнітивні здібності учнів.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Бацевич Ф.С. Основи комунікативної лінгвістики. – Київ: Видавн. центр “Академія”, 2009. – 376 с.
2. Вострикова Т. И. Профессиональная подготовка учителя-словесника: учебный диалог на лингвистическую тему / Т. И. Вострикова // Гуманитарные исследования. – 2009. – № 2 (30). – С. 49-57.
3. Вострикова Т.И. Профессионально-педагогический диалог: к проблеме терминологического осмысления // Теоретические и практические вопросы науки XXI века: Сб. статей межд. научно-пр. конф. / Отв. ред. А. А. Сукиасян. Уфа: Изд-во Башкирского ун-та, 2014. – С. 139-142.
4. Вострикова Т. И. Профессионально-педагогический диалог в структуре урока русского языка : дисс. ... докт. пед. наук : 13.00.02 / Вострикова Татьяна Ивановна; Моск. пед. гос. ун-т. – Москва, 2011. – 475 с.
5. Ипполитова Н. А. Риторический аспект организации методов обучения / Н. А. Ипполитова // Рус. язык в школе. – 2007. – № 2. – С. 16-21.
6. Иссерс О. С. Коммуникативные стратегии и тактики русской речи / О. С. Иссерс. – М.: Едиториал УРСС, 2002. – 284 с.
7. Карасик В. И. Языковой круг: личность, концепты, дискурс / В. И. Карасик. – М.: Гнозис, 2004. – 390 с.

8. Кожина М. Н. О диалогичности письменной научной речи /М. Н. Кожина. // Русский язык за рубежом. 1981. – № 6. – С. 77-82.
9. Макаров М. Л. Основы теории дискурса / М. Л. Макаров. – М.: ИДТГК “Гнозис”, 2003. – 280 с.
10. Семенюк О.А. Основи теорії мовної комунікації / О. А. Семенюк, В. Ю. Паращук. – Київ: Академія, 2010. – 240 с.
11. Федоренко Л. П. Изучение языка и развитие мышления / Л. П. Федоренко// Русский язык в школе. – 1987. – № 4. – С.37-41.
12. Якиманская И.С. Предмет и методы современной педагогической психологии //Вопросы психологии. – 2006. – № 6. – С. 3-14.
13. An A-Z of ELT: Scott Thornbury's blog <https://scottthornbury.wordpress.com/tag/inquiry-dialogue/>
14. Bloom B. S. Taxonomy of educational objectives: The classification of educational goals: Handbook I, Cognitive domain / B. S.Bloom. – New York: Longman, 1994.
15. Chappell Philip. Engaging learners: conversation- or dialogic-driven pedagogy?/ Philip Chappell // English Language Teaching Journal. – 2014. – No. 68 (1). – P. 1-11.
16. Meddings L. Teaching Unplugged : Dogme in English Language Teaching / Luke Meddings L., Scott Thornbury. – Peaslake : Delta Publishing, 2009. – 250 p.
17. Meddings L. The roaring in the chimney (or: what coursebooks are good for) / Luke Meddings L., Scott Thornbury// Humanising Language Teaching. – 2001. – Issue 5. – <http://www.hltag.co.uk/sep01/sart8.htm>
18. Meddings L. Dogme: the method of right-thinking teachers / Luke Meddings //The Guardian. – 29 July 2004. – [Electronic resource]. – Mode of access: <https://www.theguardian.com/education/2004/jul/29/tefl.lukemeddings>
19. Rhalmi M. The Dogme Approach to Language Teaching/ Mohammed Rhalmi – [Electronic resource]. – Mode of access : <http://www.myenglishpages.com/blog/the-dogme-approach-to-language-teaching/>
20. Ritchhart R. Making Thinking Visible: How to Promote Engagement, Understanding, and Independence For All Learners / Ron Ritchhart, Mark Church, Karin Morrison. – San Francisco, CA: Jossey Bass, 2011. – 320 p.
21. Ritchhart R. Creating Cultures of Thinking – The 8 Forces We Must Master to Truly Transform Our Schools / Ron Ritchhart. – San Francisco, CA: Jossey Bass, 2015. – 384 p.
22. Romanova M. V. “Dogme” Approach In Teaching English As A Foreign Language / M. V. Romanova // Вестник МГЛУ. – 2015. – №4 (715). – С. 38-43.
23. Project Zero. – [Electronic resource]. – Mode of access <http://www.pz.harvard.edu/projects/visible-thinking>
24. Thinking Routines: Visible Thinking .– [Electronic resource]. – Mode of access: <http://www.pz.harvard.edu/resources/thinking-routines-visible-thinking>
25. Visible Thinking. – [Electronic resource]. – Mode of access: http://www.visiblethinkingpz.org/VisibleThinking_html_files/03_ThinkingRoutines/03a_ThinkingRoutines.html

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Валентина Паращук – кандидат філологічних наук, доцент, професор кафедри германської філології Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка.

Наукові інтереси: актуальні проблеми фахової та методичної підготовки вчителя англійської мови як іноземної.

УДК 37.016:811.124

ОСОБЛИВОСТІ ВИКОРИСТАННЯ ІНФОРМАЦІЙНО-КОМП'ЮТЕРНИХ ТЕХНОЛОГІЙ ПРИ ВИВЧЕННІ ЛАТИНСЬКОЇ МОВИ

Оксана РІЖНЯК (Кропивницький, Україна)

У статті аналізуються переваги та недоліки використання онлайн-перекладу при вивченні латинської мови студентами лінгвістичних факультетів, пояснюються причини виникнення помилок. Розглядаються аспекти використання комп'ютерних засобів перекладу при вивченні латинської мови, пропонуються методичні надбання по їх попередженню та усуненню.

Ключові слова: онлайн-переклад, латинська мова, комп'ютерні засоби перекладу

В статті аналізуються переваги та недоліки використання онлайн-перекладу при изучении латинского языка студентами лингвистических факультетов, объясняются причины возникновения ошибок. Рассматриваются аспекты использования компьютерных средств перевода при изучении латинского языка, предлагаются методические разработки по их предупреждению и устранению.

Ключевые слова: онлайн-перевод, латинский язык, компьютерные средства перевода.

The paper analyzes the advantages and disadvantages of using online translation in studying Latin by students of linguistic faculties, explains the causes of the mistakes occurrence. The aspects of the use of computer-assisted translation in the study of Latin are considered, methodological developments for their prevention and elimination are offered.

Keywords: online translation, Latin, computer-assisted translation.

Серед багатьох недоліків, що залишала нам радянська педагогічна система, чи не найбільшим можна вважати недооцінювання класичної освіти в цілому та зокрема латинської мови. Особливо це стосується філологів всіх рівнів (від учнів лінгвістичних гімназій до молодих науковців). Не маючи можливості вкотре доказувати провідне значення латини як найважливішого засобу формування освіченої людини (*Non tam praeclarum est scire Latinae, quam turpe nescire* – *Не стільки почесно знати латину, як ганебно її не знати* – Цицерон), зупинимось на деяких сучасних особливостях її вивчення на лінгвістичних факультетах педагогічних вузів. Відразу визначимось щодо назви. На наш погляд, недоречно буде називати «Латинською мовою» екзаменаційний курс, що складається з 34 аудиторних/практичних годин (загальна кількість 90) або заліковий з 22 аудиторних. Більш вдалою буде назва «Основи латинської мови». Адже курс «Латинська мова» на факультеті іноземних мов – допоміжна дисципліна. Знання латинської мови надає студентам уявлення про лексичне багатство та граматичну будову давньої літературної мови, яка зіграла значну роль у формуванні граматичної та лексичної структур європейських мов. Допомогає майбутнім спеціалістам глибше усвідомити значення сучасних загальноживаних термінів в усіх галузях науки: в філологічній, суспільно-політичній лексиці, в юриспруденції, в освіті та в багатьох інших сферах людської діяльності.

Головна мета курсу – дати студентам загальні знання з латини: відомості про походження латинської мови та її світове значення, вплив на сучасні європейські, зокрема на українську, мови; розуміння міжнародної наукової та політичної термінології, лінгвістичних та літературознавчих термінів латинського походження; засвоєння лексичного мінімуму, крилатих латинських виразів; набуття навичок читання та перекладу українською мовою адаптованих латинських текстів. Але ця дисципліна не тільки розширює та поглиблює основні лінгвістичні знання студентів, а, в свою чергу, сама потребує певних базових знань з таких курсів, як «Практичний курс перекладу», «Сучасна англійська мова», «Сучасна німецька мова», «Загальне мовознавство», «Історія зарубіжної літератури», «Сучасна українська мова», «Історія української літератури», «Філософія», «Психологія» та ін., що свідчить про великі інтегративні можливості предмету. За програмою курс складається з розділів «Вступ», «Фонетика», «Граматика» (враховуючи синтаксис), але головна мета курсу – навчити студентів читати та перекладати на рідну мову латинські тексти. Мова не йде про переклад з рідної мови на латину та переклад оригінальних класичних творів. Потрібні найпростіші навички та навички перекладу, іншими словами – роботи зі словниками, точніше – з усіма видами словників, включаючи комп'ютерні та онлайн-словники.

Зараз вже немає сенсу сперечатися щодо можливості чи неможливості використання студентами технічних засобів під час перекладу. Це вже сучасність. Можна з впевненістю визнати, що практично кожен студент має вільний цілодобовий доступ до інтернету з його онлайн-словниками, сайтами допомоги та сервісами підтримки. Саме для цього сучасні викладачі розробляють комп'ютерні програми свого курсу, займаються впровадженням дистанційної освіти, освоюють нові технології. Саме через можливості використання таких засобів навчання постійно скорочуються аудиторні години, адже такі технології дозволяють суттєво заощаджувати час, що зазвичай іде на виконання пошукових операцій. Все це вимагає від нас не заборони чи нехтування комп'ютерними словниками, а визначення їх переваг і, в першу чергу, недоліків з метою їх подальшого усунення.

Розглянемо плюси та мінуси онлайн-перекладачів, тобто програм, що виконують переклади текстів з будь-якої мови на будь-яку. Такі програми поділяються на локальні, які встановлюються на комп'ютері користувача та не залежать від наявності інтернету в аудиторії, та веб-сервіси, тобто плагіни, які виконують перетворення тексту в режимі онлайн. Враховуючи, що останнім часом практично всі вищі навчальні заклади в своїх аудиторіях та гуртожитках запровадили зони вільного доступу до інтернету, студенти надають перевагу саме таким засобам перекладу.

Так що таке онлайн-перекладач? Будь-яка система пошуку на це запитання відразу видає декілька сотень посилань на такі програми та плагіни. Будемо вважати це перевагою веб-перекладу, як і надзвичайну простоту його використання. Достатньо вибрати мови перекладу та необхідну частину тексту, перенести цю частину в відповідне вікно в тілі

плагіну та натиснути кнопку «Перекласти». В більшості систем така послуга надається цілком безкоштовно. Існують сайти, де онлайн синхроністи мають у своєму арсеналі можливість вибрати спеціалізацію тексту за тематикою (освіта, медицина, бізнес та інші), часом і т.д. Мабуть, на цьому переваги закінчуються. А далі недоліки. Скоріше один великий – якість. Відомий експеримент, коли те саме речення «Я уверен, что знание языка мне понадобится» ввели для перекладу на різних сервісах та отримали різні переклади, в деяких випадках взагалі набір слів замість очікуваного речення. Тому необхідно уважно перевіряти якість кожного сервісу. Крім того, не усі онлайн системи мають достатню кількість тематичних баз. У багатьох системах перекладу у вільному доступі наявні тільки загальні теми. Це, так би мовити, об'єктивні недоліки, що пов'язані з труднощами перекладу сучасних поширених мов. Особливі труднощі виникають під час перекладу з латинської мови. По-перше, такий переклад практикується відносно недавно, по-друге, латинська мова має свої певні особливості. Зупинимось на цих питаннях детальніше.

Відомо, що з 2010 року латинська мова отримала офіційний статус 58-ої мови, запропонованої Google Translate для прямого та зворотного перекладу. Також з цього часу запропонована функція голосового перекладу для допомоги користувачам з вимовою. Своє рішення компанія мотивує тим, що кожен рік сотні тисяч тільки американських школярів здають екзамен з латинської мови. Новий сервіс орієнтований в першу чергу на студентів та вчених, що займаються філософією, медициною, літературою, філологією та іншими науками, де традиційно використовуються знання з латинської мови. Підкреслюється, що тисячі книг вже надруковані та продовжують друкуватися латиною зараз. The Fast Company попереджає, що хоча для формування системи використовувались мільйони текстів, які вже перекладені на сучасні мови, треба враховувати, що до багатьох творів (особливо художніх) ми все ще маємо доступ тільки мовою оригінала.

Розробники блогу зробили в анонсі запис латиною "Veni, Vidi, Verba Verti", перефразуючи відомий вислів Цезаря. При автоматичному перекладі вислову на англійську та інші аналітичні мови пропонується адекватний та коректний переклад. Під час спроби отримати переклад цього вислову за допомогою сервісу на українську (або російську) виникає текст, структурований граматично неправильно – «Я прийшов, я побачив, я переклав слова». Google визнає складність перекладу «мертвої мови» і тому заздалегідь попереджає про імовірність виникнення різноманітних помилок, пропонуючи студентам та школярам враховувати обмеження програми та не розраховувати на гарні оцінки за переклад, якщо він зроблений виключно за допомогою онлайн-перекладача. Тому в арсеналі кожного викладача латинської мови знайдеться багато зразків несподіваних перекладів студентів, отриманих таким чином. Декілька прикладів. Відомий початок славетної «Енеїди» Вергілія *Arma virumque cano* замість класичного перекладу «Я оспіваю рицаря та його зброю» Google Translate трансформує як «Я співаю зброю», а речення з байки про початок Троянської війни *Mercurius imperio Jovis advolavit* студенти перекладають або як «Ртуть підвісний двигун пролетів команду», або як «Ртуть вилетіла в четвер», в залежності від сайту, яким користувалися для перекладу. Як виникли такі помилки та, головне, що робити для їх усунення та подальшого запобігання. Адже наші студенти ще зі школи звикли постійно користуватися онлайн-словниками під час перекладу на англійську, німецьку, російську мови. Чому ж саме при перекладі з латини студенти дуже часто отримують незадовільні результати? Для відповіді на це питання згадаємо відомий жартівливий переклад з російської *Зеленая зелень зелено зеленеет* англійською *Green Green Green is green*. Справа в тому, що, по-перше, за своєю граматичною будовою латина – синтетична мова флективного типу, а, по-друге, словниковий запис іменника та дієслова в латинській та рідній мовах суттєво відрізняються. Саме це головна інформація, яку повинен донести викладач до студента, який вирішив користуватися технічними засобами перекладу.

Відомо, що за програмою знайомство з латинською граматикою починається вже з другої теми. Як правило, крім загального знайомства з частинами мови на цьому практичному занятті вже детально розглядаються іменники першої відміни. Після засвоєння загальних понять і тренувальної групової роботи під керівництвом викладача дуже важливо,

щоб кожен студент виконав низку самостійних індивідуальних завдань по знаходженню в словнику прикладів іменників різних відмін (згадаймо, що показником відміни в латинській мові є закінчення родового відмінку, яке обов'язково подається в словнику після початкової форми), визначенню їх роду, особливо для тих випадків, де він не збігається з рідною мовою, як то *via, ae f* – «шлях»; *vita, ae f* – «життя»; *silva, ae f* – «ліс», *arena, ae f* – «пісок» та ін. Серед прикладів обов'язково повинні бути лексеми, які не мають відповідних форм однини чи множини (*singularia et pluralia tantum*), іменники спільного роду, винятки першої відміни чоловічого роду та ін. При цьому бажано, щоб індивідуальні завдання були однотипні, щоб викладач мав можливість пояснити типові помилки, зробити необхідні узагальнення та висновки.

Традиційно при вивченні цієї теми розпочинається перше знайомство з дієсловом, точніше з особливостями відмінювання дієслова-зв'язки *esse* в теперішньому часі дійсного способу. Більш детальний аналіз граматичних форм, категорій та всієї парадигми латинського дієслова відбудеться на наступних практичних заняттях. Але перші пояснення особливостей відмінювання та перекладу латинського дієслова на рідну мову треба зробити вже зараз. Мається на увазі, в першу чергу, відмінність словникового запису – титульна форма на -o 1 особи однини теперішнього часу в латинському словнику замість традиційного інфінітиву (*amo, veto, credo*, що в буквальному перекладі потребує додавання особового займенника «я»); по-друге, наявність 4 основних форм (*amo amavi amatum amare* замість одного інфінітива «любити»); по-третє, відсутність особових займенників в дієслівній парадигмі (порів.: *sum studiosa* – «я студентка», в буквальному перекладі «є студентка»). Розуміння невідповідності синтаксичних конструкцій подібного типу двох мов дає можливість переходу на наступних заняттях до більш складних питань, як то співвідношення особових та родових форм дієслова в парадигмах першомови та рідної мови, особливості перекладу пасивних або перфектних форм та інше.

Особливість такого комп'ютерного перекладу призводить до того, що більшість студентів не можуть самостійно користуватися звичайними словниками, визначити граматичну та початкову форми, основні значення та інше. Тому на цьому етапі вивчення нової мови, коли у студентів ще відсутня цілісна картина уявлення про неї, її граматичні категорій та форми, особливості лексичної системи та синтаксичних конструкцій, використання технічних засобів замість великої користі може зробити велику шкоду, так як при цьому студент не встигає або не бажає засвоїти певні знання, сформувати необхідні навички та навички граматичного аналізу, ознайомитись з правилами, прийомами та алгоритмами самостійного перекладу.

Так що, відмовитися від сучасних засобів навчання при вивченні дисциплін лінгвістичного циклу? Ні в якому разі. Адже зміст освіти та її мета не залежать від форми навчання. Проте застосування комп'ютерних засобів вимагає іншої форми представлення знань, організації пізнавальної діяльності студентів і вибору методів навчання, переносючи акцент на самостійну роботу студента, активізацію цієї діяльності та підвищення її ефективності та якості, змінює роль викладача в навчальному процесі. Можливість отримання знань не тільки від викладача і навіть без викладача (дистанційні форми освіти) кардинально змінює функції викладача, зводить їх до функцій управління учбовим процесом, що, в свою чергу, збільшує вимоги до професійної компетенції педагога. Згадаємо етимологію цього слова та його первинне значення: *педагогом* в Давньому Римі називали раба, що супроводжував дитину до школи від *pes, pedis* «нога, стопа». Подібним чином викладач сьогодення супроводжує студента на його шляху до знань.

Помилки перекладу були, є та будуть завжди. Адже навіть святий Джером, якого вважають покровителем перекладачів, був не безгрішний (згадайте, скільки віків існувала його версія «рөгатого» Мойсея). Тому головна задача викладача – навчити студентів творчо працювати з усіма видами словників, поєднуючи можливості та переваги кожного з них, постійно вдосконалюючи свою майстерність – *Saepe stilum vertas* – «Часто повертай стиль».

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Гусев В.С. Google: эффективный поиск. Краткое руководство. – М.: Издательский дом «Вильямс», 2006. – 240с.: ил.
2. Самойлов Д.В. О переводе медицинского текста. Издательский дом «Практика», 2005.

3. <http://translator.tochka.net>

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Оксана Ріжняк – кандидат філологічних наук, доцент кафедри перекладу та загального мовознавства Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка.

Наукові інтереси: історична лексикографія, термінологія та методика викладання латинської мови.

УДК 378.147:811.111

ФОРМУВАННЯ ЛІНГВОКУЛЬТУРОЛОГІЧНОЇ КОМПЕТЕНЦІЇ СТУДЕНТІВ НА ЗАНЯТТЯХ З ІНОЗЕМНОЇ МОВИ

Світлана РОМАНЧУК, Олена ЛОЗИНСЬКА (Ірпінь, Україна)

Автори статті аналізують проблему формування лінгвокультурологічної компетенції студентів у процесі вивчення іноземної мови на немовних факультетах вищих навчальних закладів. Розглядають вплив ініомовної комунікативної культур та особливості вивчення іноземної мови з погляду лінгвокраїнознавчого аспекту.

Ключові слова: іноземна мова, соціокультурна компетенція, лінгвокультурологічна компетенція, комунікативна культура, комунікативна компетенція.

Автори статті аналізують проблему формування лінгвокультурологічної компетенції студентів в процесі вивчення іноземної мови на немовних факультетах вищих навчальних закладів. Розглядають вплив ініомовної комунікативної культур та особливості вивчення іноземної мови з погляду лінгвокраїнознавчого аспекту.

Ключевые слова: иностранный язык, социокультурная компетенция, коммуникативная культура, коммуникативная компетенция.

The problem of students' social-cultural competence formation in the process of foreign language study on the unspecialized faculties in higher educational institutions is analyzed. The influence of foreign communicative culture and features of foreign language study from point of linguistic-cultural aspect are considered in the article. It is determined that the social and cultural competence is regarded as a part of communicative competence. It is shown that the formation of communicative competence is inextricably linked with both social-cultural and linguistic knowledge. Foreign-language socio-cultural competence should be considered as an integrated system, which is interrelated structural components: geographic (knowledge about the people, the media language, its national character, especially the life, customs, traditions, culture), linguistic-cultural (knowledge of language units, comprising national-cultural component semantics, according to social-speech situations) and sociolinguistic competence (knowledge of the national speech etiquette and nonverbal behavior). The author proves that among most effective ways of students' social and cultural competence formation are: usage of authentic texts; periodic monitoring of knowledge and skills that make up the content of social and cultural competence; restructuring of foreign language learning process, spending training time to study the features of speech etiquette.

Key words: foreign language, social-cultural competence, communicative culture, communicative competence.

Сьогодення вимагає від вищої школи підготовки не просто висококваліфікованих випускників, а й фахівців із високим рівнем інтелектуального й духовного розвитку, національно свідомих громадян-патріотів, носіїв нових соціальних цінностей. Ця проблема набуває особливого значення, зважаючи на вимогу виховання багатомовної полікультурної особистості. Для сучасного фахівця надзвичайно важливою ознакою професіоналізму є вільне володіння не лише рідною, але й іноземною мовою, застосовуючи при цьому фахову лексику на професійному рівні. Внаслідок цього, формування соціокультурної та лінгвокультурологічної компетенцій у студентів на заняттях з іноземної мови має бути пріоритетним завданням професійної підготовки майбутнього конкурентоспроможного фахівця.

Аналіз наукової літератури дозволяє зазначити, що вказана проблема знайшла певне висвітлення у дослідженнях сучасних науковців. Заслужують на увагу наукові праці, що присвячені теоретичному та практичному обґрунтуванню соціокультурної компетенції та духовно-культурного розвитку студентів у процесі вивчення іноземної мови [1-9]. Проте, недостатньо досліджено питання лінгвокультурологічної компетенції студентів на заняттях з іноземної мови на немовних факультетах вищих навчальних закладів.

Мета статті полягає у дослідженні та аналізі лінгвокультурологічної компетенції студентів у процесі вивчення іноземної мови на немовних факультетах вищого навчального закладу.

Основним завданням навчання іноземної мови в університеті є досягнення студентами практичного володіння цією мовою, тобто підготовка студентів до спілкування (усного та письмового) іноземною мовою. Практичне володіння іноземною мовою потребує наявності таких умінь в різних видах мовленнєвої діяльності, які після закінчення курсу навчання надають можливості: читати неадаптовану літературу за фахом для отримання необхідної інформації; брати участь в усному спілкуванні іноземною мовою за обсягом матеріалу, який передбачений програмою.

Навчання іноземної мови розглядається як самостійний курс. З приводу цього Т. Котченко визначає навчання як процес передачі молодому поколінню культури в повному обсязі. Спільний культурний фонд стає надбанням особистості завдяки поступовому отриманню його складовими: фізична, музична, естетична культура [4, с. 173]. Зокрема, іноземна мова, незалежно від спеціальності, яку здобуває студент, є безпосереднім носієм культури країни, мова якої вивчається студентом. На думку О. Ларіонової, соціокультурний компонент змісту навчання іноземної мови має трактуватись як система знань, вмінь і навичок, оволодіння якими забезпечує розвиток іншомовної соціокультурної та лінгвокультурологічної компетенції студентів, формування світогляду, моралі і поведінки, підготовку до суспільного життя в багатокультурному суспільстві [5]. Тому іноземна культура, як кожний вид культури, складається із чотирьох складових: знання про функції, культуру, способи опанування іноземною мовою як засобом спілкування; навчальні та мовні навички – досвід використання знань; уміння здійснити усі мовні функції; мотивація – досвід, звернений до системи цінностей особистості.

Вивчення іноземної мови студентами немовних факультетів повинне відповідати потребам міжнародного спілкування (комунікації). Адже іноземна (англійська) мова посідає перше місце серед інших мов, що вивчаються в Європі та й в усьому світі загалом, і тому вона є важливим засобом комунікації.

Беззаперечним є той факт, що комунікація може бути ефективною лише за умови знання специфічних культурних чинників іноземної мови. Культурні цілі при вивченні іноземної мови досягаються не за рахунок відомих творів письменників, художників і музикантів, а спрямовані на знайомство зі способом життя, віросповіданнями, сприйняттям, зв'язками і громадськими установами. Мова відображує всі ці аспекти культури [6].

У сучасних умовах комунікативна культура практично незначуща, якщо вона не підкріплена високими духовними особистими якостями самого педагога, його моральною зрілістю. Мова – засіб спілкування з іншими людьми. Уміння володіти іноземною мовою розглядається не тільки як здобуття переваги з інструментальної точки зору, оскільки збільшуються можливості спілкування особистості, але як дійсне культурне й особисте її збагачення. Це означає, що гуманітаризація процесу засвоєння іноземної мови допоможе утвердити в свідомості та поведінці студентської молоді норми і правила загальнолюдської моралі, які базуються на загальнолюдських цінностях.

На нашу думку, формування загальнолюдських цінностей у процесі вивчення іноземної мови дозволяє використовувати культурологічний потенціал іноземної мови; задіяти комунікативний механізм освітнього процесу іноземної мови; спиратися на діалогічність сучасного навчання іноземної мови; урахувати психолого-педагогічні особливості студентської молоді, які вивчають іноземну мову, для підбору соціально-адаптованих методів і форм навчання; упроваджувати суб'єкт-суб'єктне навчання [9] на основі духовно-культурних цінностей. Таким чином, на думку В. Вертегел, соціальне замовлення передбачає не тільки формування в тих, хто навчається, необхідних іншомовних навичок та вмінь, але й ознайомлення через мову з культурою країни, її традиціями, історією та сучасністю, що неможливе без висвітлення морально-духовних ідей певного суспільства на різних етапах його розвитку [1, с. 299].

Сучасний викладач іноземної мови у вищому навчальному закладі повинен володіти професійними знаннями, які допоможуть виховувати духовні цінності у студентської молоді: основних положень загальнодержавної політики у галузі вузівської освіти, у тому числі з навчання іноземним мовам; системи мови та основних лінгвістичних і лінгводидактичних категорій, а також історії, культури, сучасних проблем країни, мова якої вивчається;

основних закономірностей процесу навчання, у тому числі навчання іноземній мові, а також змісту й особливостей усіх компонентів цього процесу: цілей, методів, засобів тощо; психології особистості студента, сфер його інтересів і схильностей; змісту програми з навчання іноземним мовам (за фаховим спрямуванням); основних положень дидактико-методичної концепції, на основі якої побудований зміст підручника, що використовується у практичній діяльності; основні вимоги до рівня його професійної майстерності [7, с. 33-34].

Соціокультурна компетенція, за визначенням Т. Колодько, розуміється як уміння людини усвідомлено застосовувати соціального і культурного контекстів країни, мова якої вивчається, у процесі іншомовного спілкування [3, с. 7].

Іншомовну соціокультурну компетенцію необхідно розглядати як цілісну систему, яка має взаємопов'язані структурні компоненти: країнознавчу (знання про народ, носія мови, його національний характер, особливості побуту, звичаї, традиції, культуру), лінгвокраїнознавчу (знання мовних одиниць, що включає в себе національно-культурний компонент семантики, відповідно до соціально-мовленнєвих ситуацій) і соціолінгвістичну компетенцію (знання особливостей національного мовленнєвого етикету і невербальної поведінки, навички врахування їх у реальних життєвих ситуаціях, соціальних норм поведінки та соціального статусу комунікантів) [3, с.8]. Зазначені компоненти соціокультурної компетенції тісно пов'язані культурним і соціальним контекстом. Тому вивчення іноземної мови із врахуванням зазначених компонентів повинно здійснюватися комплексно.

Із вищезазначеного випливає, що формування соціокультурної та лінгвокультурологічної компетенцій у студентській молоді у процесі вивчення іноземної мови буде ефективним за умов оволодіння знаннями про культуру, історію, естетичні ідеї та ідеали країни, мова якої вивчається; залучення до діалогу культур; усвідомлення студентами суті мовних явищ, іншої системи світогляду; формування особистого ставлення до мови, історії, поглядів, культури, мистецтва, країни, мова якої вивчається, порівняння культури іноземної та рідної мови, виховання студентської молоді до самостійного вивчення та удосконалення іноземної мови.

Застосування нетрадиційних форм та засобів навчання у процесі вивчення іноземної мови буде лише стимулювати студентів до ознайомлення соціокультурних особливостей народу, мова якої вивчається. Зокрема, використовувати такі із них, як конкурси, олімпіади, змагання, конференції, зустрічі із іноземними представниками тощо. Щодо засобів навчання, то ми пропонуємо не обмежуватись лише підручником, можливість використання комп'ютерних технологій на сьогодні стає дедалі ширшим, аніж десять років тому [8]. Це дозволить студентам зацікавитись іноземною мовою та ознайомитись з культурним надбанням країни, мова якої вивчається.

Важливим аспектом у формуванні лінгвокультурологічної компетенції студентської молоді у процесі вивчення іноземної мови є підбір методів виховання. Враховуючи специфіку вивчення іноземної мови, ми спираємося на такі: методи впливу на свідому і підсвідому сфери особистості; методи організації діяльності, спілкування та формування позитивного досвіду суспільної поведінки; методи стимулювання діяльності й поведінки; методи самовиховання [2, с. 113]. Останній із них, на нашу думку, є основним щодо формування, як соціокультурних, так і духовних цінностей студентської молоді.

Отже, з вище зазначеного можна зробити висновок, що ефективне формування соціокультурної та лінгвокультурологічної компетенцій у студентській молоді доцільно забезпечувати шляхом залучення їх до спеціально організованої, духовно насиченої навчально-виховної та творчої суспільно значущої діяльності у процесі вивчення іноземної мови (за професійним спрямуванням) на немовних факультетах.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Вертегел В. Л. Виховання естетичного смаку майбутніх правоохоронців у процесі вивчення іноземних мов / В. Л. Вертегел // Наукові праці. Серія : Педагогіка, психологія і соціологія. – Донецьк : ДВНЗ «ДонНТУ», 2008. – Вип. 2 (133). – С. 298-302.
2. Карпенчук С. Г. Теорія і методика виховання: навч. посіб. / С. Г. Карпенчук. – К. : Вища школа., 2005. – 343 с.

3. Колодько Т. М. Формування соціокультурної компетенції майбутніх учителів іноземних мов у вищих педагогічних навчальних закладах : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : 13.00.04 «Теорія і методика професійної освіти» / Тетяна Миколаївна Колодько. – К., 2005. – 20 с.
4. Котченко Т. Е. Вплив етнокультурного та лінгвокраєзнавчого матеріалу на мотивацію вивчення іноземної мови / Т. Е. Котченко // Теоретична та дидактична філологія. – Переяслав-Хмельницький : СКД, 2010. – Вип. 8. – С. 171-179.
5. Ларіонова О. І. Особливості формування соціокультурної компетенції у немовному вузі на матеріалі іноземної мови [Електронний ресурс] / О. І. Ларіонова. – Режим доступу : www.gusnauka.com/12_KPSN_2009/.../44439.doc.htm
6. Муромець В. Г. Формування толерантності майбутніх вчителів у контексті комунікативної культури / В. Г. Муромець // Наукові праці. Серія : Педагогіка, психологія і соціологія. – Донецьк : ДВНЗ «ДонНТУ», 2008. – Вип. 2 (133). – С. 278-279.
7. Пархоменко О. М. До питання оновлення парадигми виховання гуманістично спрямованої особистості підлітка / О. М. Пархоменко // Педагогіка і психологія. – 2007. – № 1 (54). – С. 28-34.
8. Редько В. Г. Професійна майстерність учителя іноземної мови у раціональному використанні підручника як ефективності навчального процесу / В. Г. Редько // Впровадження нових технологій та наукових розробок у викладання іноземних мов у загальноосвітніх навчальних закладах України. – Запоріжжя : «Прем'єр», 2002. – С. 33-34.
9. Сергеева В. Є. Формування загальнолюдських цінностей у підлітків у процесі вивчення іноземних мов : автореф. дис. на здобуття наукового ступеня канд. пед. наук : 13.00.07. «Теорія і методика виховання» / Вікторія Євгенівна Сергеева. – Луганськ, 2006. – 20 с.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

Світлана Романчук – кандидат філологічних наук, доцент кафедри сучасних європейських мов Університету державної фіскальної служби України.

Наукові інтереси: лінгвокраїнознавство, поетика українського та французького художнього слова, методика викладання іноземної мови у школі та виші.

Олена Лозинська – старший викладач кафедри сучасних європейських мов Університету державної фіскальної служби України.

Наукові інтереси: аудіювання; труднощі та способи їх подолання.

УДК 811.161.2'373

ПОИСК ОПТИМАЛЬНЫХ МЕТОДИЧЕСКИХ ПРИЕМОВ ПРИ ОБУЧЕНИИ ИНОСТРАННЫХ СТУДЕНТОВ (КРЕАТИВ В ОБУЧЕНИИ)

Людмила СТРЕБУЛЬ (Дніпро, Україна)

В статье рассматриваются условия применения «прямого» (бесперевода) метода обучения языку как иностранному; приведены примеры речевых образцов и их модели; представлен алгоритм начального этапа обучения; показаны приемы обучения в конкретной группе и даны рекомендации по успешному овладению произносительными навыками и умениями.

На конкретных примерах из практики подачи страноведческой информации в г. Днепре, где обучаются иностранцы, представлена программа внеаудиторных мероприятий ознакомления с современными реалиями города Украины.

Ключевые слова: *прямой метод, интенсификация учебного процесса, модернизация учебного процесса, произносительные навыки, диалог, страноведческая информация, алгоритм подачи материала.*

У статті розглядаються умови використання прямого (безперекладного) методу навчання мови, як іноземної; визначено алгоритм початкового етапу навчання; наведено приклади мовленнєвих зразків та їх моделі, показано прийоми навчання у конкретній групі іноземців; дано рекомендації по ефективному оволодінню мовленнєвими навичками та вміннями; наведені приклади зразків лексико-граматичних завдань.

З практики викладання країнознавчого курсу подано конкретний матеріал про місто Дніпро, його музеї, театри, історичні місця; представлена програма позааудиторних міроприємств ознайомлення з сучасними реаліями міста.

Ключові слова: *прямий метод, интенсифікація навчального процесу, модернізація, мовленнєві навички та алгоритм подачі матеріалу.*

The article deals with the conditions of “direct” (without translation) method implementation as the method of foreign language teaching; the algorithm of the initial period of teaching is presented; the means of teaching are shown on the concrete group of students; recommendations on the improving of spelling abilities are given.

Using specific examples from the work practice information of Dnipro city is given, such as its museums, theatres, historical places; out of auditorium measures for learning the contemporary culture-bound items of the city.

Key words: *direct method, intensification of the educational process, modernization of the educational process, pronunciational skills, dialogue, algorithm of the material*

Приобретение основополагающих ключевых компетенций в интеллектуальной и коммуникативной сферах предполагает новые методы и подходы в обучении, которые

удовлетворяют запросы динамично развивающегося современного общества в высококвалифицированных специалистах на рынке труда.

Поиск интенсивных методов овладения языком иностранцами постоянно и закономерно ставит перед преподавателем вопрос: как?

- как использовать существующие и создать современные методы обучения;
- как скомбинировать разные методы обучения с целью интенсификации учебного процесса и скомбинировать, в рамках сознательно-практического, коммуникативного и других методов;

- как найти оптимальные способы и приемы подачи учебного материала в конкретной группе с конкретными обучающимися при нестандартных условиях, чтобы сделать обучение максимально результативным.

В этих условиях беспереvodный, или прямой метод целесообразен. Этот метод имеет большую историю развития и применения. Родиной движения реформы в преподавании считается Германия, где разрабатываются методы реформы, получившие название «прямые методы», общим для которых было следующее: овладение устной речью; родной язык учащихся исключается из преподавания; в устно-речевой практике – речевые образцы и модели предложений; основной вид работы – диалог.

Опубликованы ряд методических пособий по «прямому методу», наиболее популярными являются работы А. В. Миртова, А. А. Миролюбова, Капитоновой Т. И., Московкина Л. В., Щукина А.Н. и других.

В практике обучения мы применяем «прямой метод» при следующих нестандартных условиях:

- 1) если учебная группа разнородна по языковой принадлежности. Например, здесь обучаются студенты из Алжира, Сирии, Марокко, Китая, Азербайджана; тогда использование перевода на один язык может привести к конфликтам в группе и нарушить процесс обучения;

- 2) если преподаватель не владеет родным языком обучающихся и, естественно, не может использовать перевод как прием обучения, а иностранные студенты еще не владеют иностранным языком;

- 3) ненормированная, большая наполняемость группы, например, 9-11 студентов.

В таких условиях прямой метод оптимально соответствует целям и задачам обучения, когда обучающимся с первых минут надо разговаривать на неродном языке, энергично используя при этом жесты с указанием на называемые предметы, наглядные пособия, что создает непосредственную связь между новой лексикой и реальными прямыми предметами.

Так, иностранный язык усваивается путем подражания готовым образцам, повторением услышанного и воспроизведения по аналогии с услышанным и увиденным.

Представляя учебный процесс как активную мыслительную деятельность при усвоении конкретного программного материала, мы выделяем основные его компоненты: постановку задачи, учебные действия, контроль, оценку, самооценку, то есть составляем четкую структуру подачи учебного материала шаг за шагом, определяя таким образом алгоритмический ряд конкретных задач.

На начальном этапе обучения можно представить такой алгоритм: а) начало урока: объяснение даты (числа, месяца, дня недели); б) темы занятия (на доске, в тетради, предварительно проговорив все устно, например, тема вторая «Звуки и Буквы»); в) задания по теме: 1,2,3, и т.д. Эти речевые модели-образцы синтаксически не изменяются при подаче новой темы. Количество конкретных заданий в каждой теме – число непостоянное, поскольку усвоение той или иной темы зависит от множества факторов как субъективных, так и объективных.

Алгоритм дает возможность минимизировать количество вводимых новых лексико-грамматических единиц, систематизировать их и свести к минимальному количеству речевых моделей-образцов.

Речевые образцы и модели речевых единиц отбираются в соответствии с тематикой. Главное условие отбора: минимум слов и минимум конструкций для понимания

элементарной речи и общения в пределах ограниченных ситуаций: от слушания речи преподавателя, повторения звуков, слов и фраз – к самостоятельному чтению и письму.

Целесообразно вводить лексику наглядным путем, обрабатывать ее устно, записывать на доске русскими буквами чтобы глаза студентов привыкли (если можно так сказать) к написанию букв. Занятия на начальном этапе проводятся не быстро, а медленно, чтобы много повторять, делать разнообразные упражнения, воспроизвести услышанное от преподавателя и увиденное.

Преподавание иностранных языков предусматривает не только усвоение лингвистических знаний, умений и навыков, но и формирует творческие возможности каждого студента в диалоге родного и иностранного языков при овладении ними страноведческой информацией об исторических, географических и социально-политических явлениях и событиях.

Вопросы лингвокультурологической компетенции освещены во многих научных исследованиях, например, у Е. Верещагина, В. Костомарова, А. Бердичевского, О. Митрофановой, Е. Пассова и других. Но существующие на сегодня учебники и учебные пособия не всегда учитывают всесторонние коммуникативные потребности иностранных студентов в страноведческом аспекте. Так, А.Д. Белова пишет, что «преграды в коммуникации, случаи недоразумений, стереотипное восприятие представителей других культур, ассимиляция или, наоборот, невозможность или нежелание перейти в иную культурную или дискурсивную парадигму привлекают сегодня внимание лингвистов, культурологов, психологов». [1. с. 49]

Несомненно, язык как средство коммуникации впитывает в себя все, связанное с общественно-историческими и культурными реалиями конкретного социума.

Цель данной статьи: рассмотреть обновлённые лингводидактические принципы и их приспособление в практических методах и приемах развития страноведческой компетенции в той социально-политической среде, где иностранные студенты в это время проживают и учатся.

Безусловно, формирование развития страноведческой компетенции начинается с позитивного представления о стране, городе, регионе, при этом мы выделяем: 1. Информацию о данной конкретной стране и ее регионах как предметную информацию (общеупотребляемая лексика, понятия, присущие всем жителям этого региона: Днепропетровщина, Днепропетровский край, днепропетровчанка, Левобережье, Правобережье, микрорайоны, жилмассивы Победа, Тополь, Красный Камень, Коммунар и т. д.); а также фоновые знания (казаки-запорожцы, Петриковская роспись, Хортица, центральный проспект имени Карла Маркса, проспекты Гагарина, Кирова, Набережные имени Победы и многое другое...)

2. Ознакомление с историко-географическими особенностями и культурными ценностями Украины и ее регионов, например, Днепропетровщины, предусматривает, прежде всего, определенную программу.

3. Овладение иностранными студентами лексическим минимумом для усвоения общей историко-культурной информации. С этой целью посещаются музеи города Днепропетровска; проводятся экскурсии на Запорожскую Сечь, Хортицу, в Софиевский парк в Умани, посещаются Днепропетровский русский драматический театр имени М. Горького, Театр оперы и балета, молодежный театр "Верим!", театр одного актера «Крик» и другое.

Большой информативный страноведческий материал предоставляют музеи Днепропетровщины: исторические, краеведческие, художественные, диорама «Битва за Днепр», дом-музей Яворницкого, музей завода имени Петровского, Днепропетровский музей «Литературное Приднепровье», **Днепропетровский Национальный центр аэрокосмического образования молодежи имени А. М. Макарова** (был создан Указом Президента Украины Л. Д. Кучмы 11 июня 1996 года. На базе НЦАОМ открыт единственный в нашей стране **музей ракетно-космической техники**, где представлена богатая экспозиция развития космонавтики в нашей стране. **Находится:** г. Днепропетровск, проспект Ю. Гагарина, 26. Приезжайте!)

При формировании страноведческой компетенции большую роль играют проводимые кафедрой лингвистической подготовки иностранцев региональные межвузовские научно-практические конференции: «Мой дом – Днепропетровск», «Наш ВУЗ – Днепропетровский национальный университет имени Олесея Гончара», «О, весна без конца и без краю. (А. Блок), «Здоровый человек – самое ценное творение природы»» и другие.

Межкультурная коммуникация представителей разных стран мира (Китай, Япония, Индия, Турция, Конго, Территориальная Гвинея, Иран, Иордания, Алжир и др. страны) происходит также на ставших уже популярными и результативными заседаниях за круглым столом «Украина глазами иностранцев», «Мой родной Днепропетровский край», «Днепропетровск – город, где я сейчас живу и учусь»; на межвузовских конкурсах декламаторов поэзии «Поэзия, любовь весна...», «Лермонтов у нас один» (к 200-летию со дня рождения поэта).

Традиционными стали ежегодные Олимпиады знатоков украинского и русского языка и литературы для иностранцев Днепропетровских ВУЗов, проводимых ДНУ имени О. Гончара.

Несомненно, учебная работа и внеаудиторные мероприятия по развитию страноведческой компетенции – это процесс целенаправленный, поэтапный, научно обоснованный. Можно определить такой алгоритмический ряд конкретных задач обучения.

Необходимость составления алгоритма как поэтапной последовательной совокупности приемов подачи учебного материала вызвана постоянными поисками оптимальных форм и методов раскрытия презентуемой темы.

Такой алгоритм дает возможность минимизировать лексику и количество тех синтаксических конструкций, которые необходимы для речевых моделей-образцов, используемых в коммуникации.

Преподавателями нашей кафедры написаны научно-методические пособия «Изучаем Днепропетровщину» в 3х частях, которые раскрывают Днепропетровский регион – один из самых весомых промышленных, аграрных, экономических и историко-культурных регионов, а город Днепропетровск как средоточие важных индустриальных, историко-культурных центров страны.

Как уже отмечалось, ознакомление с Днепропетровским краем осуществляется постепенно от первого визуального до конкретного научного изучения истории, географии, быта, обычаев и традиций и культуры..

Можно определить I-й этап как начальный, когда ознакомление со страной мы называем фрагментарным, частичным, несколько поверхностным, когда регионоведческая информация познается самостоятельно.

II-й продвинутый этап предусматривает специальную программу на социально-бытовые темы: «На вокзале», «В аэропорту», «В музее», «В театре», «В супермаркете», «На рынке» и спецкурс «Лингвострановедение», когда накапливаются знания по истории, этнографии, искусствоведению, философии, эстетике.

Наиболее ответственный и важный этап – это усвоение предметных дисциплин по истории Украины, географии, политическому устройству государства. На этом этапе создается целостная картина страноведческих знаний. В качестве примера можно привести такую тематику:

1. Киевская Русь.
2. Днепропетровщина, ее прошлое и настоящее.
3. Запорожская Сечь.
4. Гетманы Украины.
5. Тарас Шевченко – национальный поэт.
6. Днепропетровск театральный.
7. Петриковская роспись.

К каждой теме разрабатываются предтекстовые и послетекстовые лексико-грамматические задания, цель которых изучить соответствующие новые слова и словосочетания. Текстовый комментарий к теме сопровождает ознакомление студентов с

епохой, важними історическими событиями, значительными личностями. В качестве примера приведем комментарий к теме: «Тарас Шевченко – народный Кобзарь»:

Кобзарь – 1. Народный музыкант, певец, который сопровождает свои песни игрою на кобзе.

2. Название первого поэтического сборника великого украинского поэта Т. Шевченко.

3. Так называют самого поэта Т. Шевченко, подчеркивая его духовную связь с народом.

Важной частью учебной работы представляет использование видеоматериалов... использование которых активизирует внимание, память, развивает, речевые навыки, помогает сформулировать вопросы-ответы, инсценировать диалоги, полилоги.

Таким образом, прямой (беспереvodный) метод дает возможность успешно овладеть произносительным навыком и умениями для устной коммуникации на начальном этапе обучения иностранных студентов.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Капитонова Т.И., Московкин Л.В., Шукин А.Н. Методы и технологии обучения русскому языку как иностранному. – М., 2008. – 312 с.
2. Миролубов А.А. История отечественной методики обучения иностранным языкам. – М., 2002. – С. 34, 92-98.
3. Миртов А.В. Русский язык в национальной школе. Методика преподавания. – М., Л., 1929. – 213 с.
4. Костомаров В.Г., Митрофанова О.Д. – Активный принцип активной коммуникативности в обучении русскому языку иностранцев//Современное состояние и основные проблемы изучения русского языка и литературы. Доклад на V Конгрессе МАПРЯЛ. – М., 1982

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Людмила Стребуль – кандидат філологічних наук, доцент кафедри перекладу і лінгвістичної підготовки іноземців Дніпропетровського національного університету імені Олеся Гончара.

Наукові інтереси: комунікативні аспекти у навчанні іноземців.

УДК 378.147

НАВЧАННЯ ТЕСТУВАННЯ АУДІЮВАННЯ ТА ЧИТАННЯ В КУРСІ МЕТОДИКИ ВИКЛАДАННЯ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ

Тетяна ТРУХАНОВА (Кропивницький, Україна)

В статті розглядається проблема навчання тестування рецептивних видів мовленнєвої діяльності майбутніх вчителів англійської мови. Зокрема, надається розширений перелік форматів вчительських тестів для контролю розуміння прослуханого/прочитаного, що використовуються в процесі навчання; критерії якості тестів (валідність, надійність, автентичність, інтерактивність, практичність, економічність). Продемонстровано приклад оригінального тесту, складеного студенткою з дотриманням структури тестового завдання: інструкція, власне тест, ключі та шкала оцінювання. Показано, як правильно підібрати формат тесту у відповідності до мети тестування.

Ключові слова: формати тестів, тестування прочитаного, прослуханого, критерії якості тестів.

В статье рассматривается проблема обучения тестированию рецептивных видов речевой деятельности будущих учителей английского языка. В частности, приводится расширенный список форматов учительских тестов для контроля понимания прочитанного/прослушанного, которые используются в процессе обучения, а также критерии качества тестов (валидность, надежность, автентичность, интерактивность, практичность, экономичность). Продемонстрировано пример теста, разработанного студенткою с соблюдением структуры тестового задания: инструкция, само тестовое задание, ключи и шкала оценивания. Показано, как правильно подобрать формат теста в соответствии с целью тестирования.

Ключевые слова: форматы тестов, тестирование прочитанного/прослушаного, характеристики теста.

The article deals with the problem of teaching future teachers how to create qualitative tests for reading and listening, using a wide range of test techniques. The most important characteristics of tests are described: validity, reliability, authenticity, interactivity, practicality, efficiency. In the article there is the example of student's cloze-elide test structured as follows: 1) the instruction, 2) the test itself, 3) the keys, 4) the criteria of evaluation. The author also describes how to choose the appropriate test techniques.

Key words: test techniques, testing reading and listening, test qualities.

Як відомо, контроль є важливою складовою навчального процесу і без нього неможливо забезпечити ефективність навчання. В даній статті ми розглянемо проблему

навчання студентів мовного ВНЗ вміння складати тести як засоби контролю сформованості навичок та вмінь учнів з аудіювання та читання іноземною мовою.

Зарубіжний методист А.Хьюс стверджує, що тести можуть бути як сприятливими для навчання, так і шкідливими. Причинами існування шкідливих тестів вчений вважає неправильно підібраний формат тесту та відсутність надійності. Ненадійність тесту зумовлюють характеристики самого тесту і спосіб оцінювання результатів [6, с.3].

У студентів III-IV курсів є певний досвід складання власних тестів, тому вони впевнені, що це нескладне завдання. Але, як показує практика, не всі студенти можуть 1) підібрати правильний формат тесту, 2) забезпечити надійність, валідність та інші характеристики тестів.

Ми розглянемо один з видів констатуючих тестів – тест навчальних досягнень (вчительський тест), який складається вчителями у точній відповідності до програмних вимог, такі тести проводять на різних етапах курсу навчання і вони дають відомості, наскільки учням вдалося досягти цілей програми [7, с.292]. Результати цих тестів фіксуються в журналах. Це показує учням, що вчитель моніторить успішність учнів неупереджено і систематично, і, в свою чергу, дає можливість сумлінним учням можливість моніторити власну успішність і планувати самоосвіту [5, с. 295].

Як зазначає А.Хьюс [6, с.11], результати цих тестів дуже важливі, вони можуть вплинути навіть на вибір підручників, тобто спонукати вчителя обирати такі підручники, що найбільш повно відповідають висунутим вимогам.

Перше завдання, з яким стикаються студенти – підібрати правильний формат тесту. Найвідомішими тестовими форматами є множинний вибір (multiple choice), завдання на перехресний (множинний перехресний) вибір (matching, multiple matching), альтернативний вибір (true/ false/ not given), заповнення пропусків (gap filling), завершення речень (sentence completion). Набагато рідше використовуються такі формати як клоуз-тест (cloze), Б-тест або Л-тест, коротка відповідь (short answers), виклад прочитаного/почутого рідною або іноземною мовою (free recall), конспективний виклад (summary), конспективний виклад з пропусками (gapped summary), завдання на перенос інформації: заповнення таблиць, діаграм, облікових карток тощо (information transfer), упорядкування і ранжування інформації (ordering, sequencing, rearrangement; ranking).

Розглянемо, які формати тестів використовуються для тестування рецептивних видів мовленнєвої діяльності – аудіювання та читання.

Аудіювання. Вважають, що «для перевірки вміння розуміти загальний/ основний зміст повідомлення найбільш придатним видається формат правильні/неправильні твердження, для перевірки розуміння деталей повідомлення – множинний вибір, заповнення пропусків та короткі відповіді на запитання, а для перевірки уміння вилучати специфічну інформацію – перенесення інформації, нотування і частковий диктант [2, с. 20].

Як правило, студенти обізнані з такими форматами як множинний вибір, заповнення пропусків, короткі відповіді на запитання, нотування, але перенесення інформації і частковий диктант потребують пояснення. Для виконання завдання на перенесення інформації студент визначає в тексті інформацію, потрібну для заповнення таблиці, діаграми, облікової картки і т.ін. Якщо використовується формат часткового диктанту, то учням пропонують текст з пропусками, які вони повинні заповнити під час слухання тексту. Цей формат доволі складно забезпечити шкалою оцінювання, виникає питання, як оцінювати виконання цього тесту, якщо учні роблять орфографічні помилки, адже ми оцінюємо не техніку письма, а вміння аудіювання. Можливим варіантом є ігнорування орфографічних помилок.

Читання. Методист Л.О.Кожевнікова [3, с. 43] узагальнила види (формати) тестових завдань для різних видів читання, що передбачає перевірку (контроль) сформованості вмінь кожного з цих видів.

Завдання для перевірки сформованості вмінь читання різних видів відображені в таблиці. Використання цієї таблиці під час складання тестових завдань допомагає студентам обрати правильний формат тесту, виходячи з мети тестування, виду читання.

Таблиця 1

 Завдання для перевірки рівня сформованості
 вмінь читання для академічних цілей

Види читання	Вміння, що перевіряються	Види тестових завдань
Вивчаюче читання	Вміння, які пов'язані з розумінням експліцитно представленої інформації: - Визначати головну думку; - Відрізнити основні факти від другорядних; - Встановлювати експліцитно представлені логічні зв'язки між фактами/причино-наслідковими відносинами	-multiple choice -true/ false/ not given - (multiple) matching - information transfer - free recall
	Вміння, які пов'язані з розумінням імпліцитно представленої інформації: - Встановлювати імпліцитно представлені логічні зв'язки між фактами/причино-наслідковими відносинами; - Відрізнити думку від факту; - Визначати інтенцію (комунікативне завдання) автора; - Робити висновок, передбачити можливий розвиток подій	-multiple choice -true/ false/ not given - (multiple) matching -short answer -gap filling
	Вміння розуміти незнайомі слова за допомогою мовної здогадки на основі: а) словотворення; б) логічного контексту.	-short answer -multiple choice
	Вміння виявляти і розуміти засоби локальної зв'язності (референцію, субституцію, лексичну когезію і т.ін.)	-short answer - cloze -multiple choice
	Вміння розуміти синтаксичну структуру (на мікрорівні)	-cloze (multiple choice, banked) -cloze elide -c-test
Ознайомлювальне читання	Вміння визначати основні факти/ основну лінію доказів, аргументації автора; розпізнавати структуру тексту, визначати її смислові частини (початок, основна частина, закінчення); розпізнавати смислові зв'язки усередині абзацу/ між абзацами; Вміння визначати синтаксичну структуру (на макрорівні)	-multiple choice -true/ false/ not given - (multiple) matching -gapped summary -insert a sentence -information transfer -sequencing
Проглядове читання: вибіркоче читання окремих елементів тексту з метою визначення наявності в тексті інформації, яка потрібна	Вміння визначати тему, підтему тексту з опорою на заголовок, назви розділів/ поліграфічні знаки, ілюстрації. Вміння виявляти реєстр питань, які розглядаються в тексті	- information transfer - sentence completion
Пошукове читання	Вміння здійснювати пошук і виявляти інформацію, яка потрібна чи бажана, наприклад, пошук потрібної дефініції, формулювання, цифрових або інших даних	- multiple choice -sequencing -short answer/ sentence completion - information transfer

Деякі формати тестів з вищезазначених студенти не знають. Наприклад, викладення по пам'яті прочитаного рідною або іноземною мовою (summary); завдання на упорядкування (ordering, sequencing, rearrangement), яке використовують для перевірки складати зв'язний текст з розрізнених речень, абзаців або уривків тексту.

Особливої уваги заслуговує клоуз-тест. Вчені вважають клоуз-тест цікавим завданням, що тренує учнів ретельно обдумувати зміст тексту, визначати структурні ключі (підказки), будувати семантичне поле взаємопов'язаних концептів (ідей, думок) [8, с. 289]. В клоуз-тесті числа, власні назви, географічні назви, перше і останнє речення залишаються без змін, всі інше підлягає деформації: кожне n-слово пропускають. Завданням учня є встановити пропущені слова. Існують декілька різновидів клоуз-тестів: клоуз з запропонованими варіантами відповідей *multiple-choice cloze*, *summary/ matching/banked cloze* (слова в алфавітному порядку); *cloze elide/negative cloze/editing* – клоуз навпаки, коли слово не удається, а додається в структуру речення. В С-тесті в кожному другому слові тексту пропущена його друга частина, замість якої ставлять крапку замість кожної пропущеної літери. При непарному числі літер пропускають меншу частину літер. Кожне слово розглядають як окреме тестове завдання. Класичний С-тест містить 20-25 таких завдань.

Наведемо приклад *cloze-elide* тесту, складеного студенткою 4-го курсу.

Task: Read the text. There are sentences which contain extra words or word combinations. Cross them out and restore the text.

The Doctor's Visit

Steve started to feel ill on Monday morning. He was pale. He had a headache pain and a sore throat. Besides he was sneezing and coughing badly and was mad. His mother took his temperature. It was very high and tall. Steve had a fever. She said, 'I think you can't go to school and drive a car today/ You have to stay in bed. I'll call the doctor.'

Mrs Parker phoned to the family doctor, Mr Sir Johnson.

Mr Johnson came in an hour. He examined his patient boy, listened to his heart and lungs, looked at his eyes and ears and drink some wine. Steve had a bad cold and the doctor phones his mom.

The doctor said, 'Steve, you have to stay in bed for a day, gargle your throat with salt and pepper water three times a day, drink hot milk with butter and honey, dear. Here's the prescription, Mrs Parker. I think everything will be fine in a week. Follow and take my advice, please.'

The boy's health and attention improved wonderfully. Steve felt much better in a week under the doctor's treatment.

*The keys: 1) a headache **pain***

*2) **and was mad***

*3) very high **and tall***

*4) **drive a car***

*5) **Mr Sir Johnson***

*6) **phoned to their family***

*7) **his patient boy***

*8) **and drink some wine***

*9) **and the doctor phones his mom***

*10) with salt **and pepper** water*

*11) follow **and take** my advice*

*12) **health and attention***

The grading: each right answer deserves one point. The highest point is 12.

Зрозуміло, що це перший досвід у складанні тестів такого формату, тому не всі наведені тестові завдання бездоганні. Так, викликає сумніви завдання 4, 8. Ми не можемо також стверджувати, що всі завдання гомогенні за структурою. Подальший аналіз тестових завдань дає змогу запобігти певних недоліків. Але, ми не ставимо за мету навчити студентів складати досконалі тести. В межах курсу методики це неможливо, головним завданням є ознайомити студентів 1) з широким діапазоном тестових форматів, який вони можуть використовувати в подальшій професійній діяльності, і 2) з характеристиками тестів, що забезпечують їхню ефективність.

До таких характеристик тестів (в тому числі і вчительських) належать нищезазначені.

1. Валідність – це характеристика тексту, яка показує, що саме вимірює тест і наскільки ефективно він це робить. Наприклад, вчитель має на меті перевірити або встановити

володіння учнями навичками та вміннями аудіювання. Можна запропонувати учням виконати тест з правильними/ неправильними твердженнями, тест множинного вибору, дати усні/ письмові відповіді на запитання за умови, що оформлення відповідей не буде для учнів складним з точки зору орфографії, граматики, лексики. Але не можна давати в цьому випадку завдання типу: «Охарактеризуйте головного героя, розкажіть, про що розповідається в тексті», тому що це вимагатиме від учня не лише вміння аудіювання, а й усного мовлення. Вищенаведені завдання цілком можливі в практиці навчання іноземної мови, але це вже не буде тестом з контролю володіння аудіюванням.

2. Надійність тесту – це ознака, яка свідчить про те, що цей тест дійсно дає стабільні результати і може слугувати інструментом вимірювання сформованості певних навичок та вмінь. Виникає питання, якщо ви давали вже цей тест учням, то звичайно вони напишуть його краще, ніж у перший раз. Можна скласти тест з парної кількості завдань, розділити його на дві частини і провести тестування з першої частини тесту, а через два тижні – з другої частини. Якщо результати будуть приблизно однакові. То ми можемо зробити висновок про надійність тесту. Інший шлях – дати цей тест в різних групах. Якщо учні з приблизно однаковим рівнем володіння предметом в різних групах виконують цей тест з приблизно однаковими результатами, то ми робимо висновок про надійність тесту.

3. Автентичність тесту передбачає відповідність змісту тексту змісту навчання англійської мови за попередній період навчання.

4. Інтерактивність передбачає врахування індивідуальних якостей учня, що впливають на його взаємодію (інтерацію) з тестовим завданням [1, с. 16]. Ми повинні забезпечити зацікавленість учнів та посиленість виконання тесту. Зокрема маєтись на увазі, що тексти, які вміщує тест, не повинні бути надто складними стосовно мовного матеріалу (лексика, граматики, синтаксис), а також змісту. Зміст повинен відповідати рівню сформованості фонових знань учнів. Текст також повинен бути певного обсягу, який визначають програмні вимоги.

5. Практичність – характеристика тесту, яка визначає: 1) доступність та посиленість інструкцій і змісту тестових завдань; 2) простоту організації проведення тестування; 3) простоту перевірки відповідей і визначення результатів та оцінки [4, с. 273]. Практичність передбачає наявність достатньої кількості тестів, якісне поліграфічне оформлення або чіткої запис на дошці, наявність необхідних інструкцій до тестових завдань.

6. Економічність – характеристика тесту, що передбачає мінімальні витрати часу, зусиль та коштів на підготовку тесту [4].

Таким чином, ми розглянули дві умови забезпечення якості вчительських тестів (тестів навчальних досягнень): вибір формату тестів у відповідності до видів аудіювання та читання, а також дотримання характеристик тестів, що забезпечують їхню ефективність. В подальшому доцільно приділити увагу навчання студентів 1) формулюванню чіткої, стислої, достатньої інструкції; 2) розробці тестових завдань згідно методичних вимог; 3) дотримання процедури підготовки, проведення тестування та оцінювання відповідей тестованих за заздалегідь розробленою шкалою.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Квасова О.Г. Основи тестування іншомовних навичок і вмінь: Навчальний посібник. – К.: Ленвіт, 2009. – 119 с.
2. Квасова О.Г. Розробка тестових завдань для розвитку і контролю умінь англійської мови у вищому навчальному закладі// Іноземні мови. – № 2. – 2013. – С. 19-23.
3. Кожевникова Л.А. Тестология чтения: сравнительный анализ тестовых заданий// Вест. Моск. ун-та. Сер. 19. Лингвистика и межкультурная коммуникация. – № 1. – 2009. – С.36-45.
4. Методика навчання іноземних мов у середніх навчальних закладах: Підручник. – К.: Ленвіт, 1999. – 320 с.
5. Donna S. Teach Business English. – Cambridge: Cambridge University Press, 2006. – P. 295.
6. Hughes A. Testing for Language Teachers. – Cambridge: Cambridge University Press, 1997. – 172 p.
7. Rivers M.W., Temperley M.S. A Practical Guide to the Teaching of English as a second or foreign language. – Cambridge: Cambridge University Press, 1978. – 399 p

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Тетяна Труханова – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри германської філології Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка.

Наукові інтереси: методика викладання іноземної мови у мовних ВНЗ.

УДК 378.016:338.48

ФОРМУВАННЯ КОМУНІКАТИВНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ СТУДЕНТІВ НАПРЯМУ ПІДГОТОВКИ «ТУРИЗМ» ПІД ЧАС ВИВЧЕННЯ ДИСЦИПЛІНИ «СВІТОВА КУЛЬТУРА, ЛІТЕРАТУРА ТА МИСТЕЦТВО В ТУРИЗМІ»

Олена ШЕСТЕЛЬ (Черкаси, Україна)

У статті розглянуто поняття «компетентність» та «комунікативна компетентність», виявлено особливості формування комунікативної компетентності студентів напряму підготовки «Туризм» під час вивчення дисципліни «Світова культура, література та мистецтво в туризмі». Для цього запропонована методична розробка ділової гри, застосування якої сприятиме виробленню в студентів навичок спілкування. Обґрунтовано важливість застосування новітніх підходів викладання для формування комунікативної компетентності майбутніх фахівців.

Ключові слова: компетентність, комунікативна компетентність, інноваційні методи навчання, ділова гра, проблемне навчання.

В статье рассмотрены понятия «компетентность» и «коммуникативная компетентность», выявлены особенности формирования коммуникативной компетентности студентов направления подготовки «Туризм» во время изучения дисциплины «Мировая культура, литература и искусство в туризме». Для этого предложена методическая разработка деловой игры, применение которой может способствовать выработке студентами навыков общения. Обоснована важность применения новых подходов преподавания для формирования коммуникативной компетентности будущих специалистов.

Ключевые слова: компетентность, коммуникативная компетентность, инновационные методы обучения, деловая игра, проблемное обучение.

The concept of «competence» and «communicative competence» are considered in the article the formation features of communicative competence of students of «Tourism» during the study of subject «World culture, literature and arts in tourism» are explored. Methodical elaboration of a business game is offered, which can promote the development of students communicative skills. The importance of implementation of new teaching approaches for the formation of students communicative competence is justified.

Key words: competence, communicative competence, innovative teaching methods, business game, problem-based learning.

Інтенсивний розвиток педагогічної науки в Україні, зумовлений новими вимогами до освітнього процесу, спричинив необхідність започаткування компетентнісного підходу до підготовки майбутніх фахівців. Провідним орієнтиром освіти є надбання студентами в кінцевому результаті навчання комплексу ключових компетентностей, передбачених освітньою програмою.

Компетентність – це якість, здатність, потенціал або навички, розвинуті студентом, та які належать студентові.

Результат навчання – вимірюваний результат освітнього процесу, який дає можливість нам з'ясувати, до якої міри / рівня / стандарту компетентність є сформованою або покращеною. Результати навчання не є здобутками, унікальними для кожного студента, а твердженнями, які дозволяють вищим навчальним закладам вимірювати, чи студенти розвинули свої компетентності до певного рівня [5, с. 12].

Одним з важливих завдань сьогодення є підготовка високоякісних фахівців галузі туризму, здатних до конкуренції на світовому ринку праці. Для виконання професійних завдань менеджер з туризму повинен бути всебічно розвинутою особистістю, володіти етикою комунікативної поведінки, що зумовлено необхідністю повсякденного спілкування з клієнтами. Отже, для фахівців галузі туризму вкрай важливими є комунікативні навички, а комунікативна компетентність – одна з ключових для фахівців галузі туризму.

Під комунікативною компетентністю розуміють навички використання мови в конкретному контексті й ситуації спілкування; уміння зорієнтуватись у співбесіднику; ефективно впливати на нього [1, с. 123]. Процес формування мовної компетентності – тривалий і складний, тому він вимагає розвитку стійких навичок у майбутніх фахівців.

Актуальність нашого дослідження зумовлена освітніми тенденціями, спрямованими на виховання фахівців галузі туризму, які б відзначався чітко сформованими комунікативними

навичками. Зазначимо, що окреслена проблема недостатньо висвітлена в сучасній науковій літературі, незважаючи на її значимість.

Метою статті є визначення основних умов та прийомів розвитку комунікативної компетентності у студентів напряму підготовки «Туризм» під час вивчення дисципліни «Світова культура, література та мистецтво в туризмі».

Завдання дослідження: проаналізувати особливості формування комунікативної компетентності як частини фахової підготовки студентів напряму підготовки «Туризм»; означити комплекс інноваційних методів навчання, спрямованих на розвиток у майбутніх спеціалістів мовленнєвої компетентності.

Проблемі запровадження компетентнісного підходу в структуру сучасної освіти свої праці присвятили такі науковці, як Н. Бібік, О. Овчарук, О. Пометун, О. Савченко. Різні аспекти комунікативного навчання знайшли своє відображення в педагогічних дослідженнях В. Бикова, І. Кучми, І. Малицької, М. Шишкіної. Аналіз останніх публікацій засвідчив, що, незважаючи на вагомі результати досліджень, теоретичні та практичні аспекти формування комунікативної компетентності майбутніх фахівців туристичної галузі розглянуто вченими недостатньо.

Розвиток мовленнєвої компетентності відбувається під час вивчення різних дисциплін, передусім гуманітарного блоку. Одна з них – «Світова культура, література та мистецтво в туризмі», передбачена навчальним планом на четвертому курсі у восьмому семестрі. Їй передують такі гуманітарні дисципліни, як «Українська мова (за професійним спрямуванням)», «Іноземна мова (за професійним спрямуванням)», «Ділова іноземна мова», «Друга іноземна мова (за професійним спрямуванням)», «Друга ділова іноземна мова», під час опанування яких майбутні фахівці розвивають свої комунікативні навички.

У процесі вивчення дисципліни «Світова культура, література та мистецтво в туризмі» студенти повинні опанувати значний обсяг складного та різноманітного матеріалу, а обмежена кількість годин не дозволяє під час занять в повному обсязі використовувати новітні технології навчання, що сприяють розвитку пам'яті й становленню повноцінної мовної особистості. У зв'язку з вищевикладеним, під час занять доцільно застосовувати інноваційні методи навчання, спрямовані на полегшення засвоєння та запам'ятовування матеріалу та на вміння організації комунікативного акту. Основні форми й методи інноваційного навчання – це інтерактивні лекції, семінари-диспути, моделювання, проектування, ділові ігри, проблемне навчання, «мозковий штурм» тощо.

Найбільш важливі функції інтерактивного навчання в процесі його застосування – це розвиток професійних навичок та вмінь, формування комунікативної компетентності, розвиток таких почуттів, як толерантність і взаємодопомога. Як вважають науковці Щербакова К.О. та Грязнов І.О., «Сучасні активні методи навчання викликають значну зацікавленість саме в процесі професійної освіти, оскільки їх застосування спрямоване на підвищення інтелектуального потенціалу особистості, соціальної активності студентів, а такі критерії є основними відповідно до проблеми формування професійної мовно-комунікативної компетенції майбутнього фахівця» [7, с. 125].

Зауважимо, що інтерактивні методи навчання створюють умови для розвитку проблемного мислення у майбутніх фахівців, а також уміння побудови комунікацій, зокрема, під час використання методу ділової гри студенти вчаться відчувати співрозмовника й відповідно до цього будувати комунікативний акт. Гравці виконують однакове завдання, дотримуючись правил проведення дискусії, що дозволяє сформувати навички роботи групі. Після закінчення часу відповіді розбираються і оцінюються. Підготовка ділової гри передбачає декілька етапів:

- постановка цілей і завдань гри, написання сценарію з визначенням дієвих осіб (учасників);
- добір практичного матеріалу;
- розробка загальних й індивідуальних вихідних даних і завдань учасникам гри;
- визначення критеріїв оцінки результатів [4, с. 150].

Наведемо приклад ділової гри, при застосуванні якої буде використано розвивальний і освітній компоненти навчання. Зазначимо, що в процесі вивчення гуманітарних дисциплін

розвивальний компонент є домінантним, що позитивно впливає на формування творчого потенціалу майбутнього спеціаліста галузі туризму.

Важливе завдання для викладача – створення доброзичливої атмосфери взаємодопомоги, що сприяє максимальному розвитку комунікативних умінь студентів: вислуховувати думку свого співрозмовника, брати участь у дискусії, створювати спільне рішення, оцінювати точку зору опонента.

Ділова гра «Подорож»

Мета ділової гри: сприяти розвитку творчої активності та комунікативних навичок.

Бюджет часу ділової гри: 1 година 20 хвилин. Гра проводиться в одній академічній групі студентів, яку доцільно розділити на 4 команди, у кожній по 5 – 6 осіб.

Ідея гри: імітація екскурсійного туру країнами Європи (Англія, Франція, Німеччина, Нідерланди, Австрія, Італія, Іспанія, Польща, Чехія), під час якого туристи зацікавлені у відвідуванні найвідоміших соборів, побудованих у готичному стилі (Англія – Кентерберійський собор у Кентербері, собор Вестмінстерського абатства в Лондоні; Франція – **Собор Паризької Богоматері** в Парижі, Німеччина – **Кельнський собор, Кельн; Нідерланди** – собор Святого Гудули в Брюсселі; Австрія – собор Святого Стефана у Відні; Італія – **Міланський собор** у Мілані, собор **Санта-Марія-дель-Фьоре у Флоренції**; Іспанія – **Севільський кафедральний собор у Севільї**; Польща – **Вавельський собор** під Краковом, **Маріацький костюл** у Кракові; Чехія – собор Святого Віта у Празі). Туристи-естети задають запитання гіді-екскурсоводу щодо історичних умов виникнення готичного стилю, щодо особливостей розвитку мистецтва у готичному стилі, щодо символіки соборів.

Гру рекомендуємо проводити під час вивчення теми «Європейський культурний регіон: епоха Середньовіччя». Студенти повинні знати історичні умови формування середньовічного мистецтва і літератури, а також володіти методикою аналізу художніх комплексів і окремих творів архітектури та образотворчого мистецтва, розуміти зв'язок окремого художнього зразку з контекстом тієї чи іншої національної культури у відповідну історичну епоху.

Учасники гри: викладач (координатор гри), студенти.

На **першому етапі** провідна роль належить координатору гри, який пояснює студентам суть, мету, завдання та регламент гри. Викладач ділить академічну групу на 4 команди по 5 – 6 осіб. Кожна з них протягом визначеного часу (15 – 20 хвилин) готує матеріал про 2 – 3 країни (5 – 6 соборів).

На **другому етапі** гри представник кожної групи, що виконує роль гіді-екскурсовода, здійснює презентацію запропонованої країни за допомогою заздалегідь підготовлених засобів наочності. Учасники інших команд виконують роль туристів і ставлять запитання гіді. При цьому зображення архітектурної пам'ятки і підготовлений теоретичний матеріал виконують роль джерела інформації, за допомогою якої побудовано гру «Екскурсія». Під час виступу студенти мотивовані чітко та логічно побудувати текст промови, що вимагає вмілого застосування комунікативних навичок, зокрема «Важливим у процесі спілкування є 1) ідентифікація (уміння «відчувати» ситуацію серцем іншої людини, а значить – передбачити результат розмови); 2) емпатія (розуміти внутрішній стан іншої людини шляхом «прочитання» зовнішності (поведінки, рухів, погляду); 3) самореалізація (керування своїм психічним станом) [6].

На **третьому етапі** представники команд виступають з доповідями, студенти разом з викладачем підбивають підсумки ділової гри. Основним критерієм при виявленні команди-переможця є сумарний ефект від презентації країни. При підведенні підсумків координатор гри повинен об'єктивно оцінити не тільки роботу команд, але й дії кожного учасника. Важливо, щоб на завершальному етапі студенти проаналізували ділову гру, висловили пропозиції щодо її вдосконалення.

Таким чином, використання інтерактивного методу ділової під час занять з дисципліни «Світова культура, література та мистецтво в туризмі» не тільки сприяє розвитку комунікативних навичок і мовленнєвої культури в майбутніх спеціалістів, а й створює доброзичливу атмосферу та дозволяє реалізувати плідну взаємодію викладача й студентів. Подібні види робіт допомагають майбутньому фахівцю правильно побудувати свою промову

й бути невимушеним у процесі спілкування, оскільки однією з умов успішного здійснення професійної діяльності є мовленнєве спілкування. Використовуючи ділові ігри, ми маємо можливість поступово занурювати студентів у професію менеджера туризму, моделюючи можливі ситуації спілкування в процесі вивчення гуманітарних дисциплін [2, с. 49]. Цей аспект вкрай важливий для професійної діяльності менеджерів туризму, тому що правильно побудований комунікативний акт сприятиме порозумінню з клієнтами та уникненню конфліктних ситуацій.

Наступним, не менш важливим методом, спрямованим на розвиток комунікативної компетентності студентів під час занять з дисципліни «Світова культура, література та мистецтво в туризмі», є проблемне навчання. «Воно нагадує науковий пошук. Здійснюється на основі ініціювання самостійного пошуку студентом знань через проблематизацію (викладачем) навчального матеріалу. Потребує особливої організації та майстерності викладача в постановці проблемної задачі. Практично не піддається регламентації, тому краще застосовувати фрагментами, котрі необхідно вводити обґрунтовано – за умов адекватному характеру навчального матеріалу.

Ключовий момент – опора на постановку і розв'язання проблемного завдання. Переваги – передбачає творче засвоєння знань і способів діяльності» [3 с. 147].

Реалізацією методу проблемного навчання під час практичних занять з дисципліни «Світова культура, література та мистецтво в туризмі» можуть слугувати індивідуальні ситуативні завдання. Наприклад:

1. Визначте вплив культури і мистецтва Німеччини на розвиток туристичної інфраструктури країни.

2. Визначте вплив культури і мистецтва Великої Британії на розвиток туристичної інфраструктури країни.

Застосування під час занять з дисципліни «Світова культура, література та мистецтво в туризмі» ситуативних завдань і різноманітних комунікативних вправ сприятиме створенню таких умов, які спонукали б студентів не тільки до засвоєння теоретичного матеріалу, а й до висловлювання й аргументування власних думок, обміну знаннями й ідеями.

Важливим аспектом вивчення курсу «Світова культура, література та мистецтво в туризмі» є розвиток у майбутніх фахівців культурної та духовної сфери, що застосовуватиметься надалі для засвоєння загальноприйнятих норм спілкування, становлення особистості в колективі.

Таким чином, використання інноваційних методів навчання під час занять сприяє формуванню комунікативної компетентності майбутніх фахівців галузі туризму, допомагає зробити навчальний процес різноманітним та максимально наблизити його до професійної діяльності. Зазначимо, що особливості впровадження інноваційних технологій навчання в освітній процес з метою формування комунікативної компетенції студентів потребує подальшого дослідження.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Бацевич Ф. С. Основи комунікативної лінгвістики : Підручник / Ф. С. Бацевич. – К. : Видавничий центр «Академія», 2004. – 344 с.
2. Бондар Н. Д. Ділова гра як метод навчання майбутніх менеджерів сфери туризму / Н. Д. Бондар // *Materialy XI Międzynarodowej naukowo-praktycznej konferencji «Naukowa przestrzeń Europy – 2015» Volume 11. Pedagogiczne nauki. : Przemysl. Nauka i studia – S. 48–51.*
3. Козяр М. М. Інноваційні технології навчання в діяльності ВНЗ / М. М. Козяр // *Проблеми та перспективи формування національної гуманітарно-технічної еліти : зб. наук. пр. / ред. Л. Л. ТОВАЖНЯНСЬКИЙ, О. Г. РОМАНОВСЬКИЙ. – Харків : НТУ «ХПИ», 2014. – Вип. 38-39 (42-43). – С. 142–151.*
4. Методика викладання у вищій школі : Навчальний посібник / О. В. Малихін, І. Г. Павленко, О. О. Лаврентьєва, Г. І. Матукова. – Сімферополь : Дайфі, 2011. – 270 с.
5. Методичні рекомендації для розроблення профілів ступеневих програм, включаючи програмні компетентності та програмні результати навчання/ пер. з англ. Національного експерта з реформування вищої освіти Програми Еразмус+, д-ра техн. наук, проф. Ю.М. Рашкевича. – Київ : ТОВ «Поліграф плюс», 2016. – 80 с.
6. Шутова Л. І. Формування комунікативної компетентності студентів під час вивчення курсу «Гендерна лінгвістика» / Л. І. Шутова // *Науковий вісник Донбасу. – 2013. – № 2. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/UJRN/nvd_2013_2_35.*
7. Щербакова К. О. Важливість гуманітарної підготовки для випускників технічних вузів / К. О. Щербакова, І. О. Грязнов // *Філософсько-педагогічні аспекти формування свідомості технічної інтелігенції: Матеріали регіональної науково-практичної конференції (15 березня 2012 р.) – Красноармійськ, КП ДонНТУ, 2012. – 224с. – С. 124–128.*

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Олена Шестель – кандидат філологічних наук, доцент кафедри туризму та готельно-ресторанної справи Черкаського державного технологічного університету.

Наукові інтереси: актуальні проблеми удосконалення мовної підготовки студентів, сучасні підходи до викладання світової літератури у ВНЗ, інновації в сучасних методиках викладання гуманітарних дисциплін.

УДК 811.161.2'243:378.147

МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ ДО ВИВЧЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ ЯК ІНОЗЕМНОЇ НА ПОЧАТКОВОМУ ЕТАПІ ЇЇ ВИВЧЕННЯ (НА ПРИКЛАДІ ІГОР)

Юлія КОСЕНКО (Суми, Україна)

Стаття може бути запропонована викладачам у якості додаткового джерела під час підготовки до викладання української мови як іноземної. Проблему якісної підготовки до занять з української мови як іноземної на початковому етапі її вивчення розглянуто на прикладі ігор. З'ясовано, що ігри позитивно впливають на сприйняття і засвоєння навчального матеріалу, подано приклади завдань, які пройшли попередню апробацію на заняттях. Продемонстровано результат з урахуванням практики викладання української мови. Розкрито особливості роботи зі студентами-іноземцями у групах. Презентовано сучасні підходи до вивчення української мови як іноземної. Представлено систему ігор, що можуть бути використані на початковому етапі вивчення української мови як іноземної. Акцентовано увагу на сприйнятті та засвоєнні іноземцями граматики і лексики української мови. Розглянуто основи побудови речень, уживання синонімів і антонімів, а також уміння задавати та відповідати на запитання.

Ключові слова: антонім, граматики, граматичний коментар, іноземні студенти, інформаційно-комп'ютерні технології, лексема, лексика, методичні рекомендації, мовний апарат, синонім, українська мова як іноземна.

Статья может служить дополнительным источником во время подготовки к преподаванию украинского языка как иностранного. Проблему качественной подготовки к занятиям украинского языка как иностранного на начальном этапе изучения предмета показано на примере игр. Установлено, что игры позитивно влияют на восприятие и усвоение учебного материала, приведены примеры заданий, которые прошли предварительную апробацию на занятиях. Продемонстрировано результат с учетом практики преподавания украинского языка. Раскрыты особенности работы со студентами-иностранцами в группах. Представлено современные подходы к изучению украинского языка как иностранного. Представлено систему игр, которые могут быть использованы на начальном этапе изучения украинского языка как иностранного. Акцентировано внимание на восприятии и усвоении иностранцами грамматики и лексики украинского языка. Рассмотрено основы построения предложений, использование синонимов, антонимов, а также умение задавать вопросы и отвечать на них.

Ключевые слова: антоним, грамматика, грамматический комментарий, иностранные студенты, информационно-компьютерные технологии, лексема, лексика, методические рекомендации, языковой аппарат, синоним, украинский язык как иностранный.

The article can be offered to teachers as an additional source during the preparation of teaching Ukrainian language. The quality preparation issue for Ukrainian lesson as a foreign language at an early stage of the study is examined in the form of game. It was found that games positively influence the perception and learning of study material, examples of tasks are presented that have been pre-tested in the classroom. The practice of teaching Ukrainian language results are demonstrated. The main features of work with foreign students in groups is revealed. Presented the modern approaches to the study of Ukrainian language as a foreign language. Presented system games that can be used in the initial stage of Ukrainian language as a foreign language. The attention is focused on the perception and assimilation of Ukrainian language grammar and vocabulary to the foreigners. Sentence construction basis are considered, the use of synonyms and antonyms, as well as the ability to ask and answer the questions.

Key words: Antonyms, grammar, grammatical commentary, foreign students, information and computer technology, lexeme, vocabulary, guidelines, linguistic device, synonym, Ukrainian as a foreign language.

На сьогодні існує велика кількість підручників, посібників з української мови як іноземної. Проте, якщо детально підійти до підготовки занять з цього предмету, виникає безліч питань, з якими стикається викладач-мовник. Тому мета статті – дати методичні рекомендації до вивчення української мови як іноземної.

Як викладачу складно починати перше заняття, так і студентам-іноземцям надзвичайно важко на початковому етапі сприймати зовсім нову, чужу мову. Тому й не дивно, що студенти-іноземці, які вперше вивчають іноземну мову, стикаються з багатьма перешкодами під час навчання. Особливо складно іноземцям з Африки та громадянам з арабських країн.

Це пов'язано з тим, що в будь-якої людини протягом життя формується свій мовний апарат, який відтворює ті звуки, які притаманні його рідній мові.

З досвіду викладання української мови як іноземної пропонуємо починати її вивчення з алфавіту. Викладач має допомогти іноземцям правильно вимовляти звуки та навчити їх читати. Дуже важливо з перших занять поступово вводити нові лексичні одиниці з перекладом на рідну мову іноземних студентів. Чужомовці, які навчилися читати, вимовляти чітко звуки, сприймати на слух слова та знати їх переклад, також мають вміти їх правильно писати.

Навичка письма займає багато часу, оскільки існує 2 види написання українських літер (друковане і рукописне). Тому викладач має показати букви написані у зошиті та у підручнику, щоб наглядно пояснити різницю іноземним студентам.

Якщо ці всі навички сформовані, то іноземні студенти вже цілком готові до комунікації. Єдиною перешкодою на даний момент є те, що вони ще не знають граматику української мови як іноземної. Тому варто з перших занять викладачу звертати увагу не тільки на вивчення лексики, а й одразу навчати граматиці. Така паралель дає гарні результати під час комунікації, що спонукає в іноземних студентів ще більший інтерес до вивчення української мови.

Бажання та інтерес до вивчення нерідної мови мають бути у кожного іноземного студента. Завданням викладача є: створити у групі гарну атмосферу, оскільки, як відомо, психологічно важко іноземним громадянам у перші дні адаптуватися до чужої країни і до одногрупників, які, зазвичай, теж приїхали з інших країн.

Адаптація триває не довго, якщо студенту створені всі умови для навчання. Тому викладачеві потрібно зацікавити іноземних студентів вивченням української мови. Можливо, в іноземців навіть не збігатиметься мотивація до вивчення української мови або взагалі буде відсутня. Завданням викладача залишається пробудити інтерес до вивчення цієї мови.

У такому випадку у пригоді стануть ігри. «Гра – це діяльність, властива людям з народження до старості, діяльність, через яку людина пізнає світ; гра – це, зазвичай, своєрідне попереднє тренування перед серйозною справою» [2, с. 64]. Так, гра під час заняття це саме те, що завжди викликає у іноземних студентів інтерес та бажання навчатися. Продемонструємо декілька ігор на початковому етапі вивчення української мови як іноземної.

Перша гра називається «Ланцюжок». Студенти повинні по черзі називати номени продуктів. За правилами гри, той хто не може назвати будь-який продукт автоматично вибуває, а виграє той, хто залишається останнім. Така гра дає можливість повторити слова з будь-якої теми лексики.

Надзвичайно допомагає у вивченні мови підтримка один одного. Коли іноземці працюють у парах, вони без зусиль складають діалоги та поступово вступають в комунікацію один з одним. Прикладом цьому є наступна гра, яка називається «Скласти речення». Для цього іноземні студенти діляться на дві команди та за 7 хвилин мають скласти 5 питальних речень. Гра полягає у тому, щоб чужомовці правильно будували питальні речення та вміли відповідати на ці запитання.

Наприклад, 1. *Що ти робив учора? – Я читав учора.* 2. *Що ти робиш зараз? – Я працюю зараз.* 3. *Що ти будеш робити завтра? – Я буду відпочивати завтра.* 4. *Де вона вчора була? – Вона вчора була вдома.* 5. *Де ви? – Ми тут.*

Таке завдання спершу іноземцям видається складним, проте згодом вони звикають та без зусиль самі складають власні речення. За такою схемою можна також запропонувати виконати завдання в парах. Коли потрібно не тільки скласти питальні речення, але й уміти відповідати на будь-які запитання. Зокрема, *Ти студент? – Ні, я не студент. Я школяр.* Або: *так, я студент.*

Для цього, крім часів дієслова іноземним студентам потрібно обов'язково вивчити займенники та опанувати мінімальний лексичний запас слів на даному рівні. У пригоді стануть лексеми (*вчора, сьогодні, завтра, зараз* тощо), оскільки завдяки їм чужомовці одразу ж можуть визначити до якого часу належить те чи інше речення. Зокрема, *Де ви будете завтра? – Ми будемо вдома* або *Що ти робиш зараз? – Я читаю журнал зараз.* Важливо

також намагатися одразу навчати студентів антонімів та синонімів. Наведемо приклади їх уживання з різними частинами мови:

уживання **антонімів**:

- з прислівниками: *холодно – жарко, темно – світло, швидко – повільно, добре – погано, голосно – тихо, складно – легко, добре – погано, багато – мало* тощо;

- уживання прийменників: *гарний – поганий, швидкий – повільний, складний – легкий; радісний – сумний; сухий – мокрий; твердий – м'який* тощо;

а також уживання **синонімів**:

- з іменниками *праця – робота; буква – літера; книга – підручник;*

дім – будинок, домівка, хата; друг – товариш, приятель; талант – хист, дар, здібність тощо;

- з прикметниками: *вродливий – гарний, хороший, красивий;*

сміливий – відважний, мужній, хоробрий тощо;

- уживання з дієсловами: *говорити – (більш конкретно) казати; (до кого) мовити; (із ким) розмовляти; мандрувати – подорожувати* тощо;

- уживання з прислівниками: *гарно – прекрасно, чудово; іноді – інколи, деколи, часом; тепер – нині, зараз* тощо.

Краще іноземні громадяни запам'ятовують, коли ці слова бачать у контексті, наприклад: 1. *Тут холодно?* – *Ні, тут тепло* або *Так, тут холодно.*

2. *Як справи?* – *Добре. / Погано.*

Таким чином, іноземні студенти вчать давати як позитивні, так і негативні відповіді на запитання, вміють будувати речення, знають як з іменника трансформувати прикметник або прислівник, наприклад: *зима – зимовий – зимно* тощо.

Живе спілкування, навіть штучно створене, завжди дає гарні результати. Вміло скоординована робота викладача на занятті та вміння зацікавити іноземних студентів до вивчення української мови, що базуються на поєднанні граматики і лексики, сприяють вмінно чужомовців будувати різні мовні моделі.

Наприклад, 1. *Хто ти?* – *Я студент.* 2. *Хто він?* – *Він студент.* 3. *Як його звати?* *Його звати Ігор.* 4. *А це хто?* – *Це моя сестра.* 5. *Як її звати?* – *Її звати Юля.*

Згодом студенти-іноземці крім питань можуть самі складати тексти на теми: «Про себе», «Мій друг», «Моя родина».

Відомою також є гра «Склади слово з літер». Іноземні студенти діляться на дві команди, яким одночасно роздають літери з алфавіту. За правилами гри команда, яка складе першою 10 слів, виграє. Такі завдання викликають у іноземних громадян бажання вивчати українську мову як іноземну із зацікавленням і задоволенням.

Робота в групі вимагає від викладача індивідуального підходу до кожного іноземного студента. Відомо, що під час заняття іноземці по-різному сприймають навчальний матеріал. Тому для того, щоб перевірити рівень засвоєння нової інформації пропонуємо кожному чужомовцю задати одне і те саме запитання, наприклад, *Що ти хочеш робити зараз?* Відповідь спочатку може бути не зовсім правильною з погляду граматики, але, коли викладач, виправить помилки в першого іноземного студента, інші уже будуть правильно будувати речення і поповнювати їх словниковий запас новими словами.

Як відомо, щоденне повторення навчального матеріалу призводить до автоматичної навички. Тому рекомендуємо кожного заняття проводити опитування, як-от: *Де ти був учора? / Який сьогодні день тижня? Яке сьогодні число? Яка сьогодні погода?* тощо. Запитання типу (*Що ти звичайно купуєш кожного дня?* або *Яка твоя улюблена страва?* чи *Який твій улюблений колір?*) змушують іноземців повторювати попередньо вивчену лексику.

Для того, щоб вивчити прислівники часу (*вчора, позавчора, сьогодні, завтра, післязавтра*), радимо їх вживати одразу після вивчення днів тижня. Наприклад, *Який сьогодні день тижня?* – *Сьогодні понеділок. А вчора, який був день тижня?* – *Учора була неділя. А позавчора, який був день тижня?* – *Позавчора була субота. А завтра, який буде день тижня?* – *Завтра буде вівторок. А післязавтра, який буде день тижня?* – *Післязавтра*

буде середа. Таким чином, іноземні студенти вивчають не тільки прислівники часу, а й одразу повторюють часи дієслова та назви днів тижня.

Комунікативний підхід найважливіший під час навчання української мови як іноземної. Під час гри іноземні студенти швидше запам'ятовують нові слова та із задоволенням вступають у комунікацію один з одним.

Грамматичний коментар повинен бути на кожному занятті. Іноземці мають повторювати та сприймати новий матеріал, тому саме граматику є тим фундаментом, за допомогою якого створюються нові слова та відбувається комунікація. Наприклад, *кохання – коханий – кохати*.

Іноземцям потрібно пояснити, що в українській мові існує дві форми звертання: «ти» (неофіційна) і «Ви» (офіційна при звертанні до однієї особи), а також «ви» (при звертанні до групи осіб). Під час розмови з незнайомою або малознайомою людиною говорять «Ви». При дружніх стосунках звертаються на «ти».

«Варто наголосити на тому, що в українській мові порядок слів у словосполученні та реченні є відносно вільним, якщо порівнювати з англійською, у якій він сталий: у стверджувальних реченнях підмет стоїть перед присудком, прямий додаток – після присудка, прикметник – перед іменником, який він визначає тощо. Візьмемо для прикладу відоме всім речення – *I love you*. Ми можемо сказати «*Я кохаю тебе*», або «*Кохаю я тебе*», або «*Тебе кохаю я*», причому основний зміст речення залишається незмінним» [1, с. 99].

Гра викликає позитивні емоції і бажання пізнавати нове. Тому, вивчивши лексику з теми «Продукти», можна зі студентами розіграти діалог «Замовлення в ресторані» або «Похід до магазину». Під час комунікації студенти повторюють лексеми, які вивчили нещодавно, а також завдяки інформаційно-комп'ютерним технологіям одразу можуть знайти переклад інших потрібних для розмови слів. Така атмосфера створює реальні умови для комунікації, у результаті чого іноземці вчаться підтримувати розмову українською мовою. Уміння задавати запитання та вміння відповідати на них спонукає іноземних студентів якомога більше працювати задля отримання ще кращого результату.

Читання текстів має надзвичайно важливе значення, тому що іноземні студенти знайомляться з новими словами, відповідають на запитання, а також створюють на прикладі цих текстів – свої власні. Гру «Правда чи неправда» доречно використовувати після прочитання тексту, оскільки завдяки ній можна швидко перевірити наскільки іноземні студенти зрозуміли контекст.

Перш ніж розпочати вивчення усіх відмінків іменника, іноземці мають ознайомитися з усіма частинами мови. Знання граматики надають впевненості під час спілкування. Кожне заняття має бути продовженням попереднього, тобто матеріал повинен подаватися від простого до складного. Відомо, що під час ігор чужомовці повторюють одразу і граматику і лексику, наприклад: *це стіл, а це столи; це жовта сумка, а це червона сумка* тощо.

Під час вивчення прикметників радимо проводити гру «Давайте говорити один одному компліменти». Для цього потрібно групу розділити на дві команди. Учасники від кожної команди по черзі роблять компліменти членам команди суперника. Програє та команда, яка протягом п'яти секунд не зможе зробити черговий комплімент.

Ілюстрація також допомагає іноземцям вивчати мову. Особливо, якщо є малюнок, на якому, наприклад, зображена кімната з усіма меблями або на одному аркуші є різноманітні фрукти або овочі чи різні тварини тощо. Залучення інформаційно-комп'ютерних технологій під час вивчення лексики стовідсотково допомагають запам'ятати нові лексеми іноземцям.

Таким чином, вивчення української мови як іноземної із залученням ігор значно збільшують об'єм мовної діяльності іноземних студентів, сприяють їх творчому потенціалу, створюють природну можливість для багаторазового повторення кліше та дозволяють у результаті доводити мовні навички до автоматизму.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Косенко Ю.Г. Принцип урахування рідної мови під час вивчення лексики інокомунікантів / Ю. Косенко // Теорія і методика навчання: проблеми та пошуки. Збірник наукових праць Харківського національного педагогічного університету імені Г.С. Сковороди. – Вип. 9. – Харків:ХНПУ, 2015. – С. 93 – 100.

2. Битехтина Н.Б. Игровые задания на занятиях по русскому языку как иностранному / Н.Б. Битехтина, Е.В. Вайшнорене // Живая методика для преподавателя русского языка как иностранного. – М.: Русский язык. Курсы, 2009. – С. 64 – 96.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Юлія Косенко – викладач кафедри іноземних мов Сумського національного аграрного університету.
Наукові інтереси: українська мова як іноземна.

УДК 371.132.001.73

ОСУЧАСНЕННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ ВЧИТЕЛЯ ІНОЗЕМНИХ МОВ: ДОСВІД НІМЕЦЬКОМОВНИХ КРАЇН

Лариса КУПЧИК (Рівне, Україна)

У статті розглядаються сучасні тенденції підготовки вчителя іноземних мов в умовах багатомовності у німецькомовних країнах (Австрії, Люксембурзі та Швейцарії) у зв'язку з необхідністю набуття функціональної індивідуальної багатомовності. Наголошено на ключових позиціях сучасної іноземної освіти, які базуються на багатомовності, Європейському мовному портфоліо, білінгвальній освіті, усвідомленню мови. Поряд з цим, виокремлено ключові компетенції вчителя іноземних мов багатомовного і полікультурного суспільства та розкрито ключові лінії, які корегують іноземну освіту на сучасному етапі.

Ключові слова: професійна підготовка, вчитель іноземних мов, іноземна освіта, багатомовність, безперервна освіта, німецькомовні країни.

The article reveals modern tendencies in the professional training of a foreign languages teacher under the condition of multilingualism in German-speaking countries (Austria, Luxembourg and Switzerland) stipulating the necessity of acquiring the functional individual multilingualism. It stresses the key points of modern foreign language education based on multilingualism, European language portfolio, bilingual education, language awareness. Besides, the key competences of a foreign languages teacher in multilingual and multicultural society are distinguished. The key lines that influence contemporary changes in foreign language education are shown.

Key words: professional training, foreign languages teacher, foreign languages education, multilingualism, life-long learning, German-speaking countries.

В статье рассматриваются современные тенденции подготовки учителя иностранных языков в условиях многоязычия у немецкоязычных странах (Австрии, Люксембурге и Швейцарии) в связи с необходимостью формирования функционального индивидуального многоязычия. Акцентируется на ключевых позициях современного иноязычного образования, которые базируются на многоязычии, Европейском языковом портфолио, билингвальном образовании, языковой осведомленности. Выделены ключевые компетенции учителя иностранных языков многоязычного и поликультурного общества и раскрыты ключевые линии, которые корректируют иноязычное образование на современном этапе.

Ключевые слова: профессиональная подготовка, учитель иностранных языков, иноязычное образование, многоязычие, непрерывное образование, немецкоязычные страны.

Постановка наукової проблеми та її значення. Європейський вимір освіти вирізняється різноманітними перетвореннями, які відбуваються в силу економічних, технологічних, соціальних і культурних змін сучасних суспільств. Актуальними є нині формування суспільства знань, розв'язання проблем навколишнього середовища, вміння співпрацювати з людьми, які є вихідцями з різних культур, глобалізація ринку праці, інтернаціоналізація економічних процесів та зміни умов виробництва товарів. Ці суспільні лінії істотно вплинули на мовну й іноземну освіту, характерними рисами якої виступають нині виховання толерантності, формування почуття відповідальності, комунікативної та міжкультурної компетентностей, вміння організувати знання, здатності працювати в команді, критичного та креативного мислення, гнучкості, вивчення іноземних мов, формування базових знань у суспільних, політичних, технічних, економічних та культурних сферах. Ключовими нині на внутрішньо-європейському ринку праці є іноземні мовленнєво-комунікативні вміння, які сприяють європейській мобільності, формуванню міжкультурних глокальних компетентностей, важливих для розвитку особистісної і професійної сфер. Як стверджує Г.-Ю. Крумм, «інвестиції у знання мов і культур є хорошими інвестиціями у майбутнє» [3, с. 54], що підкреслює актуальність трансформацій професійної підготовки вчителя іноземних мов (ВІМ), який вважається «вагомим двигуном у процесі вивчення мов, багатомовності загалом і її розвитку в межах Європи» [7, с. 7].

Аналіз попередніх досліджень свідчить, що організація і зміст навчання здобувачів освітньо-кваліфікаційних рівнів «бакалавр» і «магістр» за напрямом підготовки «Філологія»

(іноземна мова) у європейських країнах викликає посилений інтерес вітчизняних (В. Гаманюк, О. Кузнецової, Л. Купчик, О. Мархевої, Л. Мовчан, М. Тадеевої та ін.) і зарубіжних (М. Байрама (M. Byram), Е. Верлен (E. Werlen), А. Горнунг (A. Hornung), М. Келлі (M. Kelly), Г.-Ю. Крумма (H.-J. Krumm), Г. Ціглер (G. Ziegler) та ін.) учених, у працях яких наголошується на необхідності застосування та поширенні нових підходів до викладання мов в умовах багатомовності й мультикультурності.

Мета статті полягає в аналізі впливу трансформацій сучасного багатомовного суспільства на процес професійного становлення ВІМ й удосконалення його професійних навичок в Австрії, Швейцарії і Люксембурсі.

Виклад основного матеріалу. Вчителям мовних предметів в умовах мультилінгвізму відводиться у школі досліджуваних країн особлива увага, адже вони повинні бути компетентними у сфері лінгводидактики, знати типи комунікативних актів, процес їх перебігу та їх культурно-специфічну динаміку, бути здатними відповідно до ситуації адекватно спілкуватися кількома мовами, так як робота педагога поширюється на використання наявного соціального, культурного й етнічного розмаїття школярів як навчального ресурсу з метою фасилітації навчання усіх учнів та підвищення їхньої мотивації до навчання.

В європейському просторі побутує думка про те, що дидактику багатомовності можуть передавати лише багатомовні вчителі. При цьому багатомовність не означає рівноцінного володіння мовами, що може стати причиною підготовки висококваліфікованих одномовних учителів чи появи думки про те, що носії мови є найоптимальнішим варіантом для її вивчення. Натомість учителі, для яких мова, яку вони викладають, не є першою, мають перевагу в тому, що вони знають про труднощі й слабкі сторони з власного досвіду. У певних ситуаціях вони здатні запропонувати кращі стратегії вивчення мов й шляхи розв'язання проблемних ситуацій, аніж їхні колеги – носії мови, які, проте, є чудовими експертами й порадиниками в процесі формування культурної специфіки комунікативної компетентності. В силу цього А. Горнунг (A. Hornung) зауважує, що необхідною є «модель підготовки фахівців з іншомовних мов, яка об'єднує іншомовний доступ з рідним, інтегрує культурний обмін та гарантує отримання досвіду в чужому», що передусім вимагає «відкритості до чужого в усіх сферах іншомовної дидактики» [2, с. 27]. Німецька дослідниця І. Гоголін (I. Gogolin) ще у 2005 р. у статті «Lernen, das Gespräch zwischen den Sprachen zu führen – über die Förderung von Mehrsprachigkeit als Aufgabe des Deutschunterrichts» (з нім. – *Учити вести розмову між мовами – про сприяння багатомовності як завдання в процесі вивчення німецької мови*) закликала до реформування мовної освіти з урахуванням того, що її адресати є багатомовними.

У 2004 році комісією Ради Європи розроблено профіль учителя-мовника, у якому розшифровано необхідні компетентності, якими повинен володіти вчитель для професійної діяльності в умовах багатокультурного, багатомовного, високотехнічного і високотехнологічного суспільства, зокрема:

- володіння методикою навчання іноземних мов (ІМ);
- здатність налагоджувати та підтримувати контакти з навчальними закладами схожого типу за кордоном;
- підвищення власного рівня іншомовної комунікативної компетентності;
- володіння інтегрованою методикою викладання ІМ та немовних предметів;
- уміння використовувати Європейське Мовне Портфоліо (ЄМП);
- уміння вчити розуміти мовне й культурне розмаїття, усвідомлювати важливість вивчати ІМ як у школі, так і протягом життя [3, с. 6].

Ще на зламі століть традиційна підготовка ВІМ переважно орієнтується на «філологічну модель» [4, с. 55], яка передбачала оволодіння фахом, тобто граматикую й літературою, які вивчалися упродовж чотирьох років, в той час як навчально-педагогічна діяльність залишалася в певній мірі поза увагою, так як навчальна дисципліна «Педагогіка» була передбачена навчальним планом лише на заключному етапі. Нинішнє суспільство вимагає ефективної організації іншомовної освіти, що корегує усталені підходи й вносить зміни в процес підготовки ВІМ як для початкової, так і середньої ланок навчання. Від ВІМ

очікують нині наступних якостей: інноваційність як здатність педагога удосконалювати й розвивати власну систему роботи, ефективність та умотивованість в процесі викладання. Затребуваними є також вчителі, які розглядають викладання мови як вклад у розвиток індивідуальної й суспільної багатомовності, акцентуючи на формуванні компетентностей міжкультурного мовця, а не носія мови, адже міжкультурна комунікація передбачає як використання власного лінгвокультурного досвіду, звичаїв та традицій, так і врахування іншого мовного коду, інших норм соціальної поведінки. Багатомовність як освітня ціль означає те, що людина впевнено формує індивідуальний багатомовний репертуар, що означає вивчення рідної (чи місцевої) мови й послуговується іншими (ще мінімум двома) мовами на такому рівні, що уможливує іншомовне міжкультурне спілкування, як це передбачено у трилінгвальній моделі Ради Європи.

Застосування ідеї вивчення мов протягом усього життя вимагає від учнів здатності формувати і розвивати власні стилі і стратегії навчання. Вміння вчителя просувати автономне навчання і підтримувати особистий характер навчального процесу є важливим і має довготривалий вплив на навчальний процес і після завершення певного курсу чи навчання в закладах освіти.

У мультилінгвальній школі важливо, щоб учителі-мовники, працюючи у класах різних типів, співпрацювали для того, щоб підтримувати різні потреби школяра в процесі вивчення мови, поширення стратегій вивчення мов і формування лінгвістичного репертуару усіх учнів на усіх мовних предметах, що передбачає використання міждисциплінарного підходу до викладання. Вивчення предметів мовного циклу спрямовані на формування суспільної функціональної багатомовності, чому сприяють спільність універсальних психологічних, лінгвопсихологічних і лінгводидактичних закономірностей вивчення різних мов, наявність спільних явищ у різних європейських та інших групах мов, низки спільних принципів навчання, критеріїв відбору змісту навчання, життєвий досвід учнів, які знайомляться з різними мовами та вивчають їх часто за межами навчальних закладів. Австрійський учений Г.-Ю. Крумм [4, с. 57-66], виокремлює сім ключових ліній, які визначають іншомовну освіту на сучасному етапі:

1. *учнеорієнтований підхід*, який передбачає індивідуалізацію навчального процесу з врахуванням індивідуальних цілей й інтересів;

2. *діяльнісний підхід*, який передбачає активне використання мови на уроці, оскільки саме потреба у спілкуванні є тим мотиваційним елементом, що сприяє удосконаленню власних умінь і навичок;

3. *завдання-орієнтоване навчання*, основні ознаки якого – плюралізм методів і форм роботи, вільний вибір підручників і навчальних матеріалів;

4. *багатомовність* як ключовий принцип, що передбачає інтегрування стратегій вивчення мов (використовуючи знання уже відомих мов) і порівняння мов, якими учні можуть навіть не володіти,

5. *міжкультурність* як навчальна ціль і навчальний принцип, оскільки мета іншомовної освіти – сформувати особистість міжкультурного мовця, рефлексувати власну культуру засобами ІМ та вибудовувати зв'язки між різними мовами;

6. *орієнтування на компетентність і професіоналізацію самого вчителя*, фахова компетентність якого конституюється з таких компонентів як країнознавство, міжкультурне спілкування, мовознавство, літературознавство, мовленнєва компетентність, навчальна психологія і методика, професійна самосвідомість і соціальна компетентність;

7. *змінене розуміння ролі вчителя*, який не є більше всезнаючим гуру, поважною людиною, а є помічником, супутником і радником у навчанні. Зміна педагогічного виміру вчителя відбувається у відмові вчителя від виконання «ролі аптекаря», який надає попередньо виготовлені «рецепти» – навчальні плани і підручники. Його нова роль полягає у усвідомленні того, що викладання – «надання послуг».

Виходячи з сьогоденного стану розвитку іншомовної дидактики, швейцарська вчена А. Горнунг (A. Hornung) наголошує, що сучасна іншомовна освіта повинна базуватися на щонайменше чотирьох ключових позиціях: багатомовності (інтеграція плюрицентричності,

варіативної лінгвістики та компаративістики); ЄМП (профіль умінь як провідна лінія концепції іншомовної освіти); імерсійному підході (доступ до іноземної мови через мовну дію в процесі опрацювання тем, що стосуються фаху); усвідомленню мови (рефлексію мови та мовлення) [2, с. 27]. У Швейцарії з метою удосконалення роботи ВІМ розроблено онлайн-підручник під назвою «Fremdsprachen sind nicht fremd» (букв. *Іноземні (чужі) мови не є чужими*), який окреслює шляхи реалізації інтегрованого підходу до вивчення мов. Варто зауважити, що ВІМ повинен також послуговуватися іншомовними засобами професійного спілкування в процесі розв'язання проблемних ситуацій, продукувати й верифікувати професійне іншомовне мовлення в умовах професійно-педагогічного спілкування. За Е. Верлен (E. Werlen), «функціонально багатомовною є, до прикладу, людина тоді, коли вона може застосовувати іноземні мови у професійному контексті та володіє їх фаховими сегментами» [6, с. 19]. За даними вебсторінки педагогічного інституту Цюріха (Pädagogische Hochschule Zürich – <https://phzh.ch>) професійна підготовка ВІМ для базової школи спрямована на побудову професійної діяльнісної компетентності, складники якої розкрито у таблиці 1. Ці компоненти акцентують на тому, що майбутній ВІМ є активним суб'єктом навчально-професійної діяльності.

Таблиця 1

Формування професійної компетентності ВІМ у Педагогічному інституті Цюріха/Швейцарія.

Складники професійної компетентності	Навчальні модулі
Знання мови і педагогічні вміння відповідно до шкільної ланки:	Модулі, які включають вивчення як загальної, так і фахової та іншомовної лінгводидактики відповідно до шкільної ланки.
Готовність до педагогічної діяльності у школі:	Проходження фахової практики в рамках квартальної практики.
Знання культурної специфіки:	Проходження чотиририжневої навчальної практики в країні, мова якої вивчається, що організовує виш, і яка передбачає: <ul style="list-style-type: none"> – аутентичний контакт зі шкільною системою країни, мова якої вивчається; – знайомство з організацією навчання у партнерській школі; – планування окремих уроків ІМ та їх проведення; – оволодіння мовними елементами, необхідних для викладання ІМ; – інтенсивне знайомство з культурою і суспільними відносинами країни, мова якої вивчається.
Науково-фахові знання:	Модулі з лінгвістики і літератури.
Знання курикулуму:	Модулі, які розкривають зміст іншомовної освіти.
Мовна компетенція:	П'ять модулів обсягом вісім кредитів для розбудови і формування власної мовної компетенції (включаючи перебування у країні, мова якої вивчається), які складаються з чотирьох обов'язкових послідовних модулів та одного факультативного модуля з англійської і французької мов, який сприяє підготовці до екзамену.

Вимогами до професійної компетентності ВІМ на сучасному етапі є здатність до активної і різнобічної освітньої діяльності й сформованості педагогічної культури та майстерності, розуміння індивідуальності розвитку кожної особистості. ВІМ повинен сьогодні володіти певним багажем знань, а саме: компетентнісною моделлю й інструментарієм оцінювання. У навчальний план майбутнього ВІМ у Швейцарії інтегровано модулі, які сприяють формуванню здатності працювати у різних мовних регіонах, тобто

уможливлюють мобільність майбутнього ВІМ в межах країни. Вивчення двох мов у педагогічних ВНЗ Швейцарії передбачає високий рівень володіння мовами уже при вступі, а саме: рівень В2 – з першої і С1 – другої ІМ згідно Загальноєвропейських рекомендацій з мовної освіти, що повинно підтверджуватися відповідними міжнародно-визнаними дипломами. Популярною опцією є також вивчення ІМ і ще однієї дисципліни, що пропонує майбутнім учителям основу для її викладання засобами іноземної мови.

М. Тадеєва, аналізуючи проблему формування педагогічної компетентності майбутнього ВІМ, наголошує на тому, що він повинен саморозвиватися, вивчаючи іноземні мови і по завершенню навчання у виші. Це сприятиме набуттю мовного досвіду, який дозволить розвиватися мультилінгвальної особистості і її автодидактичній системі опанування іноземною мовою. Результат самостійного вивчення фіксується в ЄМП, який разом із комплектом професійних компетентностей формує професійне портфоліо майбутнього педагога [1]. Це спонукає вчителя взяти на себе зобов'язання щодо власного безперервного професійного розвитку.

Високому рівню професійної компетентності сприяють розроблені у Швейцарії рамкові вимоги щодо підвищення знань ІМ і педагогічної майстерності ВІМ в рамках підвищення кваліфікації в умовах багатомовності (на прикладі шести кантонів, які об'єдналися в рамках навчального проекту Passerpartout), що окреслено у таблиці 2 [5].

Таблиця 2

Мовні та методико-дидактичні компетентності ВІМ у Швейцарії

Мовна компетентність	3 французькою мовою у загальному дипломі вчителя		Без англ. мови у дипломі вчителя	А) 3 дипломом вчителя певної іноземної мови Б) 3 загальним дипломом вчителя (напр., вчителя Реальної школи)			Франц. + Англ. Білінгв. освіта
	Франц. 3 і 4 кл.	Франц. 5 і 6 кл.		Англ. 5 і 6 кл.	А) Франц. + Англ. 7-9 кл.	Б) Франц. + Англ. 7-9 кл.	
	Аудіювання	C1	C1	C1	C2	C1	C1-C2
	Читання	C1	C1	C1	C2	C1	C1-C2
	Говоріння	C1	C1	C1	C2	C1	C1-C2
	Письмо	B2	B2	B2	C1	B2	B2-C1
Методико-дидактична компетентність	Вимоги до володіння ІМ при вступі	B2	B2	B2	B2	B2	B2
	Підтвердження компетентностей	+	+	+, сертифікат	-	+	+
	Введення у навчальний матеріал	обов'язк.	обов'язк.	обов'язк.	обов'язк.	обов'язк.	-
	Дидактика багатомовності	обов'язк.	обов'язк.	обов'язк.	обов'язк.	обов'язк.	обов'язк.
	Вивчення фахового змісту засобами ІМ	добров.	добров.	добров.	добров.	добров.	обов'язк.
	Рефлексія на уроці	обов'язк.	обов'язк.	обов'язк.	обов'язк.	обов'язк.	обов'язк.

Таким чином, завдання ВІМ – навчити учнів формувати вміння та розвивати навчальні стратегії вивчення мови, які є вирішальними для мовленнєво-комунікативного успіху, формують ядро багатомовності, збагачують багатомовний репертуар, у якому усі знання мов мають своє місце, та уможливають вивчення мов упродовж усього життя. Здійснений аналіз дозволяє констатувати, що педагогічні вищі досліджуваних країн адаптувалися до викликів сучасного суспільства і пропонують студентам навчальні модулі різного характеру (лінгвістичні, психолого-педагогічні, лінгводидактичні, лінгвокультурні, мовні), проходження педагогічної практики як в країні, де вони навчаються, так і закордоном (в країні виучуваної мови), які сприяють становленню професійної підготовки майбутніх ВІМ та їхній діяльності у мультилінгвальних і мультикультурних класах.

Водночас зазначимо, що даний аналіз не є вичерпним і подальшого вивчення потребує порівняльний аналіз професійних вимог до ВІМ та організація післядипломної педагогічної освіти в Україні та в інших країнах Європи, й німецькомовних країнах зокрема.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Тадеєва М.І. Формування педагогічної компетентності майбутнього вчителя іноземних мов: європейський вимір [Електронний ресурс] / Марія Іванівна Тадеєва // Інформаційні технології і засоби навчання. – 2009. – № 5. – 13 с. – Режим доступу: <file:///C:/Users/Admin/Downloads/196-574-1-PB%20.pdf>. – Заголовок з екрана.
2. Hornung A. Lehrkompetenzen für sprachliche und kulturelle Vielfalt / Antonie Hornung // *Babylonia. Zeitschrift für Sprachunterricht und Sprachenlernen.* – 2003. – 03-04. – S. 25-29.
3. Kelly M. European Profile for Language Teacher Education: A Frame of Reference / M. Kelly, M. Grenfell, R. Allan // *Final Report: A Report to the European Commission Directorate General for Education and Culture.* – September 2004. – P. 5-9.
4. Krumm H.-J. Veränderungen im Bereich des Lehrens und Lernens von Fremdsprachen und deren Konsequenzen für die Ausbildung von Fremdsprachenlehrerinnen und -lehrern: Überlegungen aus europäischer Perspektive / Hans-Jürgen Krumm // *Beruf und Berufung: Fremdsprachenlehrer in Ungarn / I. Feld-Knapp (Hrsg.).* – Budapest : TypotexKiadó – Eötvös-Jósef-Collegium, 2012. – S. 53-73.
5. Passepartout. Definition der Anforderungsprofile für die Lehrpersonen [Електронний ресурс]. – Juni 2009. – Режим доступу: https://www.erez.be.ch/erez/de/index/kindergarten_volksschule/kindergarten_volksschule/fremdsprachenunterricht/lehrpersonen_und_schulleitungen/weiterbildung_sprachlichekompetenzen.assetref/dam/documents/ERZ/AKVB/de/13_Fremdsprachenunterricht/FSU_sl_und_lp_Anforderung_fuer_Fremdsprachenlehrpersonen.pdf. – Заголовок з екрана.
6. Werlen E. Europäische Dimension und die Ausbildung von Fremdsprachen-Lehrkräften / Erika Werlen // *Babylonia. Zeitschrift für Sprachunterricht und Sprachenlernen.* – 2003. – 3-4. – S. 17-24.
7. Ziegler G. (Fremd-)Sprachenlehrkräfte ausbilden in Europa: Themen, Herausforderungen, Empfehlungen [Електронний ресурс] / Gudrun Ziegler // *ForumSprache. Die Online-Zeitschrift für Fremdsprachenforschung und Fremdsprachenunterricht.* – 2011. – Ausgabe 5. – S. 5-20. – Режим доступу: https://www.hueber.de/sixcms/media.php/36/978-3-19-446100-0_FS052011_AT1_ziegler.pdf. – Заголовок з екрана.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Лариса Купчик – старший викладач кафедри іноземних мов Національного університету водного господарства та природокористування.

Наукові інтереси: лінгводидактика, дидактика багатомовності, методика навчання іноземних мов.

УДК 81'243:355.237(477:4)

ІНШОМОВНА ПІДГОТОВКА ОФІЦЕРІВ В УМОВАХ ВІЙСЬКОВО-ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В АСПЕКТІ ЄВРОІНТЕГРАЦІЇ

Євгеній ОРЛОВ (Чернігів, Україна)

У статті окреслено проблему іноземної підготовки офіцерів в контексті іноземної професійної компетентності в умовах військово-професійної діяльності. Враховано досвід інших країн. Зазначено, що іноземна підготовка є важливим складником підготовки офіцерів Національної гвардії України в євроінтеграційних процесах, які мотивують вивчення іноземної мови та використання сучасних іноземних джерел для підвищення їхнього професійного рівня.

Ключові слова: іноземна підготовка, військово-професійна діяльність, євроінтеграція.

Стаття посвячена проблемі іноземної підготовки офіцерів, розглядає її в контексті іноземної професійної компетентності в умовах військово-професійної діяльності. Ураховується досвід інших країн, а також той факт, що іноземна підготовка є важливою складовою підготовки офіцерів Національної гвардії України в євроінтеграційних процесах, які мотивують вивчення іноземної мови та використання сучасних іноземних джерел для підвищення їхнього професійного рівня.

Ключевые слова: *иноязычная подготовка, военно-профессиональная деятельность, евроинтеграция.*

The article identified the problems of foreign language training of officers from the perspective of the importance of foreign language competence in conditions of military-professional activity. Taken into account the experience of other countries. Indicated that foreign language training is an important component of the training of the officers of the National Guard of Ukraine in European integration processes that motivate learning foreign language using modern foreign resources to improve their professional level.

Key words: *foreign language training, military-professional activity, euro integration.*

Постановка проблеми. Сьогодні в умовах глобалізаційних та інтеграційних процесів, упровадження новітніх технологій навчання та вимоги до військово-професійної (бойової, вогневої, тактичної, фізичної, спеціальної тощо) підготовки офіцерів, зокрема й Національної гвардії України (далі НГУ) як ніколи зростають. Одним зі складників такої підготовки є іншомовна, яка передбачає вивчення іноземної мови (англійської) в умовах військово-професійної діяльності офіцера, а отже, створення відповідних педагогічних умов забезпечення цього процесу, що сприятимуть реалізації новітніх педагогічних технологій навчання та професійній самореалізації військовослужбовців у їх прагненні оволодіти культурою англomовного спілкування.

Іншомовна підготовка власне офіцерів НГУ зумовлена не лише виконанням службових завдань з “охорони дипломатичних представництв та консульських установ іноземних держав, представництв міжнародних організацій в Україні” (Закон України “Про Національну гвардію України” від 24.12.2015 № 920-VIII) [4], громадського порядку, особливо, коли на території України здійснюються різноманітні міжнародні заходи (напр., Євро-2012 з футболу), що передбачає міжособистісне спілкування з іноземними громадянами, а й співпрацею з іноземними службами. Усе це вимагає обов’язкового знання іноземної мови і є необхідною умовою для порозуміння з громадянами й колегами інших країн.

Аналіз останніх досліджень. Є чимало досліджень, присвячених вивченню проблем не лише підготовки майбутніх офіцерів МВС України, офіцерів-прикордонників до професійної діяльності й професійного спілкування (Д. В. Швець, І. П. Радомський, Н. В. Берестецька) [19, 15, 1], формування їхньої професійної спрямованості, професійної культури або вмінь службового спілкування (О. Д. Черкашин, Т. Л. Щеголева, О. В. Мисечко) [18, 20, 7], а й удосконалення професійної підготовки та формування професійної культури в умовах службової діяльності, щоправда, переважно офіцерів-прикордонників (А. А. Кучеренко, І. М. Почечалін) [12, 5].

До особливостей саме професійної підготовки офіцерів МВС І. П. Радомський відносить використання активних методів викладання тієї чи іншої навчальної дисципліни, які моделюють соціальний контекст і основні способи спілкування офіцера МВС України в його професійній взаємодії. Серед таких методів особливу роль відіграють соціально-психологічний тренінг як групова форма організації навчання, а також діалогічні форми навчальної взаємодії між викладачем і курсантами [15, с. 17]. А. А. Кучеренко та І. М. Почечалін зосереджують увагу на розробленні педагогічної технології вдосконалення професійної підготовки прикордонників за різними категоріями [12, 5].

У контексті педагогічної проблематики підготовки офіцерів особливу дослідницьку увагу привертають питання формування вмінь іншомовного професійного спілкування майбутніх офіцерів у вищих військових навчальних закладах та офіцерів в умовах їх військово-професійної діяльності. На думку Т. О. Брик, іншомовне професійне спілкування в процесі професійної підготовки: сприяє активній пізнавальній позиції майбутнього офіцера в педагогічному процесі на всіх його етапах; допомагає створювати позитивні мотиви учіння; закладає умови для творчого розвитку та самовираження курсанта; сприяє оволодінню культурою навчальної праці [2, с. 160]. Певною мірою це стосується і власне офіцерського складу в прагненні фахово оволодіти й покращити не лише знання, а й практику володіння іноземною мовою.

Особливо актуальною така підготовка українських офіцерів стає в умовах “забезпечення інтеграції України до європейського політичного, економічного і науково-освітнього простору, на підтримку програми Go Global, яка визначає вивчення англійської мови одним із пріоритетів стратегії розвитку” (Указ президента України №641/2015 “Про

оголошення 2016 року роком англійської мови в Україні”) [17]. Указом Президента України від 24.09.2014 р. № 744/2014 уведено в дію також рішення Ради національної безпеки і оборони України від 28.08. 2014 р. “Про невідкладні заходи щодо захисту України та зміцнення її обороноздатності”, яким визначено, що пріоритетним національним інтересом України у сфері зовнішньополітичної діяльності у 2014 та наступних роках є подальший розвиток відносин стратегічного партнерства України з США, ЄС та НАТО [9].

Проте саме проблема іншомовної підготовки саме офіцерів НГУ в умовах військово-професійної діяльності поки що не була об’єктом спеціального вивчення в педагогіці.

Мета статті – розкрити необхідність і важливість іншомовної підготовки офіцерів НГУ в умовах євроінтеграції.

Виклад основного матеріалу. Ураховуючи те, що англійська мова є мовою дипломатії, офіційною мовою Європейського Союзу, Організації Об’єднаних Націй, НАТО і Європейської Асоціації Вільної Торгівлі, а її знання є *ключовою компетенцією в умовах глобалізації* економіки, в контексті підписання Угоди про Асоціацію із ЄС у 2014 р., постає потреба до подальшого активного розвитку міжнародного співробітництва й, зокрема, у військовій сфері. В аспекті іншомовної підготовки це передбачає не лише започаткування проєктів підвищення фахової кваліфікації самих викладачів англійської мови та можливе залучення до викладання іноземних фахівців, які є її носіями, а й впровадження сучасних методик та новітніх технологій *викладання англійської мови за професійним спрямуванням з орієнтацією на світовий досвід.*

Ось чому важливим підготовчим моментом саме для викладачів англійської мови, науково-педагогічний потенціал яких спрямовано на іншомовну підготовку офіцерів в умовах військово-професійної діяльності, є вивчення здобутків у цьому напрямі іноземних колег, особливо англійської навчальної літератури та лексикографії. Відтак на особливу увагу заслуговує спеціально розроблений відповідно до лінгвістичного профілю стандартів НАТО комплект навчальної літератури для особового складу збройних сил, які повинні вивчати англійську мову для міжнародного співробітництва, а саме: “Campaign : English for the military” (Baker de Altamirano Y., Mellor-Clark S. 2004, 2005; Boyle Ch., Walen R., Mellor-Clark S., 2005; Boyle Ch., Mellor-Clark S., 2006 та ін.) [21-24, 26]. Незважаючи на те, що комплект призначено для сухопутних військ, він містить актуальний і функціональний матеріал, який можна застосовувати й до інших військовослужбовців.

У цьому контексті особливої ваги набувають навчальні словники на зразок посібника “Check Your Vocabulary for Military English” (Bowyer R., 2001), який містить не лише матеріал для вивчення англійської мови на матеріалі військової лексики (охоплює британські, американські та міжнародні військові терміни за тематикою “військовослужбовці”, “маневри”, “обладнання”, “транспортні засоби”, “зброя”, “тактики”), а й різні види діяльності, зокрема словесні ігри, головоломки та вікторини [25, 27].

На думку деяких дослідників, найкраще засвоєння військової термінології здебільшого передбачене в процесі безпосередньої підготовки до заняття (перед виконанням вправ), а перевірка якості такого засвоєння вимагає фронтального опитування термінології, термінологічних диктантів або бесіди [26, 27, 29]. Л. Л. Нелюбин доводить також важливість вивчення термінології у військових текстах її функціонування із завданням перекладу, пояснюючи тим, що правильне визначення й розуміння військових термінів саме в тому чи іншому тексті суттєво впливає не лише на переклад тексту [8, с. 3], а й на процес усної комунікації задля досягнення успішної професійної комунікативної взаємодії.

Грамотне володіння мовою фаху в аспекті формування *умінь професійного спілкування* є основною метою й іншомовної підготовки офіцерів НГУ, що дозволяє військовослужбовцю повною мірою виконувати свої функціональні обов’язки. Т. О. Брик зазначає, що завданням професійної освіти стає не тільки формування професійних знань, умінь та навичок, але й формування орієнтації на подальше підвищення своєї професійної компетенції, розвиток уміння спілкуватися, використовуючи слово як засіб комунікації для вирішення професійних завдань. Тому важливо чимало уваги приділяти проблемі підготовки ще майбутніх офіцерів до іншомовного професійного спілкування [2, с. 3].

О. Єфимова проблему іншомовної підготовки офіцерів вивчає в аспекті проблеми *іншомовної компетентності*, яка на її думку, має такі компоненти: лінгвістичний (знання структури мови, відповідне використання мовних одиниць у мовленні), мовленнєвий (знання правил мовленнєвої поведінки та їх застосування) та соціокультурний (знання культурної та соціальної ланки населення) [3, с. 19]. Така підготовка повинна бути спрямована на розвиток навичок критичного мислення й допомогти розвиткові мовної, прагматичної та міжкультурної компетентцій, а отже, виявити здатність до самостійного вивчення мов [13]. На думку А. І. Петрової, розвиток міжнародних контактів в Україні спричинив заснування неперервної професійно спрямованої іншомовної підготовки фахівців. У зв'язку з цим змінився соціальний контекст вивчення фахових дисциплін, потенціал яких найповніше реалізується за умов особистісного (І. Бех, Г. Бал, І. Зязюн, Є. Пасов), комунікативного (Г. Китайгородська, Н. Склярєнко), інтегративного (Н. Ничкало, І. Козловська) підходів, контент-навчання (Д. Брінтон, Д. Оллер), навчально-рольових ігор (О. Артем'єва, Ю. Друзь, Б. Хруцький), моделювання виробничих ситуацій (В. Безпалько, В. Штофф). Сьогодні іншомовна компетентність, вважає дослідниця, передбачає лінгвістичну, когнітивну, комунікативну, прагматичну, інформативну, соціокультурну обізнаність (Р. Альпін, М. Вятютнєв, А. Дахин, Б. Ломов, М. Свейн, М. Кенейл) [11, с. 8].

О. С. Лагодинський акцентує увагу на тому, що під час будь-якої підготовки неможливо оминати такий важливий процес як контроль та оцінювання навчального процесу військовослужбовців, який потрібно здійснювати в такій послідовності: підготовка педагогів до контролю та оцінювання; розроблення засобів контролю та оцінювання; визначення умов та порядку оцінювання відповідей військовослужбовців; випробування контрольних (тестових) завдань та випробувань; безпосереднє їх застосування; оцінювання результатів. Основними методами оцінювання, вважає науковець, є тестування та контрольне оцінювання, що містять тестові та контрольні завдання [6, с. 215]. Л. Л. Нелюбин вважає, що істотно важливим для перевірки знань є постійна зміна послідовності їх перевірки, наприклад, почати заняття з перевірки нової термінології, наступного разу з контрольного опитування чи написання контрольного диктанту [8, с. 6].

Проблема вивчення англійської мови задля порозуміння з країнами Заходу виникла лише кілька років назад, тоді як іншомовну підготовку офіцерів у європейських країн було впроваджено десятки років тому. За даними сайту “United States Military Academy”, з досвіду Сполучених Штатів Америки, у військових навчальних закладах навчаються не тільки американські військовослужбовці, а й військовослужбовці інших країн. Щороку лише офіцерський корпус армії США поповнюють 10-11 тис. осіб. Про вимогливість до військовослужбовців свідчить те, що кількість людей після вступу до академії становить 1500 осіб, а кількість випускників значно зменшується до 1000 осіб. Найбільшу увагу в академії приділяють математиці (627 годин) та іноземній мові (429 годин), що підтверджує важливість іншомовної підготовки серед офіцерів армії США [32].

Значну увагу приділяють новітнім технологіям, зокрема комп'ютерним симуляторами, які широко застосовують під час навчання в збройних силах США. Зважаючи на передовий досвід таких країн, як Америка, Канада, Англія, де військовослужбовці мають вільний доступ до мережі Інтернет та можуть навчатися дистанційно, такий вид навчання офіцерів важливо впроваджувати сьогодні й в Україні задля покращення своїх фахових знань із англійської мови. Не виходячи зі службового приміщення чи перебуваючи в тропіках, військовослужбовець має змогу вступити до вищого навчального закладу різних країн. Серед найвідоміших “віртуальних університетів” такі: Університет західних губернаторів (США) (<https://www.wgu.edu/>); Канадський відкритий університет (<https://www.athabascau.ca/>); Каліфорнійський віртуальний університет (<https://www.california.edu/>); Відкритий університет Ізраїлю (<https://www.openua.ac.il/>). Метою дистанційного навчання є надання можливості отримати якісні знання та уміння з використанням сучасних інформаційно-комунікативних технологій [16]. Прикладом одного з варіантів такого навчання є вивчення англійської мови онлайн, зокрема онлайн-курси (MOOCs) у British Council (у Британській Раді в Україні), де кожний бажаючий може зареєструватися та почати покращувати свої

знання. Курси оснащені не тільки інформативною лексикою, а й аудіо, відео-ресурсами, всю програму розподілено за індивідуальним рівнем знань [10].

Одним із видів навчання офіцерів НГУ задля покращення своїх знань із англійської мови є комп'ютерні ігри, написані саме мовою оригіналу. Цікавим є й досвід Туреччини, де особливістю навчання у військових вишах є викладання технічних дисциплін іноземною мовою.

Важливе значення в програмі іншомовної підготовки військовослужбовців деяких країн має гендерний аспект прихованого навчального плану. На міжнародній конференції в Женеві в 2014 р. було обговорено питання гендерної політики у військовій сфері, зокрема ролі жінки в армії. Розроблена програма гендерної рівності дає змогу проаналізувати та зробити поступові зрушення і для України [30, 31], яка сьогодні робить упевнені кроки для покращення професійності своїх військових.

Одним із таких кроків у 2012 р. є участь України в програмі НАТО DEEP (Defence Education Enhancement Program) «Удосконалення військової освіти», метою якої є надання підтримки країнам-партнерам НАТО у розвитку та реформуванні військової освіти [14]. Чимало українських військових щороку проходить підготовку на базі військової академії в Польщі, де необхідною умовою навчання є знання іноземної мови, задля чого всі військовослужбовці здають спеціальне тестування та опитування [28].

Висновки: Отже, сучасні євроінтеграційні процеси в Україні суттєво впливають на іншомовну підготовку офіцерів, зокрема й військовослужбовців НГУ, які намагаються виконувати службові завдання за новими стандартами сьогодення. Орієнтація на науково-технічні досягнення сучасного інформаційного суспільства вимагає високого рівня не лише фахової (військово-професійної), а й іншомовної компетентності офіцера, що дозволить йому використовувати отримані знання для службової необхідності та бути повноцінним партнером на міжнародній військовій сфері.

БІБЛІОГРАФІЯ:

1. Берестецька Н. В. Підготовка майбутніх офіцерів-прикордонників до професійного спілкування у процесі навчання гуманітарних дисциплін : Дис. канд. пед. наук : 13.00.04 / Н. Берестецька. – Хмельницький, 2008. – 171 с.
2. Брик Т. О. Формування вмінь іншомовного професійного спілкування майбутніх офіцерів у вищих військових навчальних закладах : Дис. канд. пед. наук : 13.00.04 / Т. О. Брик. – Харків, 2009. – 236 с.
3. Єфімова О. М. Формування іншомовної комунікативної компетентності курсантів вищих військових навчальних закладів : автореферат дис. канд. пед. наук : 13.00.04 / О. Єфімова. – К., 2014. – 23 с.
4. Закон України «Про Національну гвардію України» від 24.12.2015 № 920-VIII // Відомості Верховної Ради (ВВР). – 2014. – № 17. – Ст. 594.
5. Кучеренко А. А. Педагогічні основи вдосконалення професійної підготовки прикордонників в умовах службової діяльності : Дис. канд. пед. наук : 13.00.04 / А. Кучеренко. – Хмельницький, 2005. – 250 с.
6. Лагодинський О. С. Методика контролю та оцінювання англомовної комунікативної компетентності майбутніх магістрів військового управління в міжнародних відносинах / О. С. Лагодинський // Збірник наукових праць Військового інституту Київського національного університету імені Тараса Шевченка. – К. : ВІКНУ, 2014. – Вип. № 45. – С. 215.
7. Мисечко О. В. Педагогічна технологія формування вмінь службового спілкування у майбутніх офіцерів-прикордонників : Дис. канд. пед. наук : 13.00.04 / О. Мисечко. – Хмельницький, 2006. – 205 с.
8. Нелюбин Л. Л., Дормидонтов А. А., Васильченко А. А. Учебник военного перевода. Английский язык : Общий курс / Л. Л. Нелюбин, А. А. Дормидонтов, А. А. Васильченко. – М. : Воениздат, 1981. – 379 с.
9. Особливе партнерство України з НАТО // Міністерство закордонних справ України : [офіційний сайт]. – Режим доступу: <http://mfa.gov.ua/ua/about-ukraine/euroatlantic-cooperation/ukraine-nato>
10. Офіційний сайт British council в Україні: www.britishcouncil.org.ua – Режим доступу: <http://www.britishcouncil.org.ua>
11. Петрова А. І. Педагогічне моделювання професійно спрямованої підготовки менеджерів у процесі вивчення іноземної мови у ВНЗ / А. І. Петрова // Актуальні проблеми лінгвістики та методики викладання іноземних мов у вищому навчальному закладі та школі : [звітна наук. конф. викладачів та студентів ін-ту іноземних мов]. – Вінниця, 2008. – Вип. 10. – С. 42–44.
12. Почечалін І. М. Формування професійної культури офіцерів-прикордонників в умовах службової діяльності : Дис. канд. пед. наук : 13.00.04 / І. М. Почечалін. – К., 2011. – 160 с.
13. Програма для англійської мови професійного спілкування = English for specific Purposes(ESP) in Ukraine. A baseline Study / N. Astanina, N. Bakaieva, I. Beliaeva, A. Boiko, O. Borysenko, N. Cherkashina, N. Fillippova, A. Khodtseva, L. Klymenko, S. Kostrytska, T. Kozymyrska, I. Shevchenko, T. Skrypnyk, N. Todorova, and I. Zuyenok. – Kyiv : Lenvit, 2004.
14. Програма НАТО DEEP (Defense Educational Enhancement Program) – «Удосконалення військової освіти». – Режим доступу: <http://nuou.org.ua/osvita/osvitni-proekty/nato-deep/132-nato-deep.html>

15. Радомський І. П. Формування культури професійного спілкування у майбутніх офіцерів МВС України в процесі навчання : Дис. канд. пед. наук : 13.00.04 / І. Радомський. – Вінниця, 2007. – 177 с.
16. Телекомуніційні процеси технології у навчальному процесі: методичні рекомендації : [електронний ресурс] / М. Л. Смульсон, Н. М. Бугайова, В. В. Депутат, О. Ю. Комісарова, Ю. І. Машбиць, В. Й. Цап ; [за ред. М. Л. Смульсон]. – К. : 2009. – Режим доступу: <http://www.psychscience.com.ua/Recommendation/>
17. Указ Президента України №641/2015 “Про оголошення 2016 року роком англійської мови в Україні” // Президент України / Петро Порошенко : Офіційне інтернет-представництво. – Режим доступу: <http://www.president.gov.ua/documents/6412015-19560>
18. Черкашин О. Д. Формування професійної спрямованості майбутніх офіцерів у процесі фахової підготовки : Дис. на канд. пед. наук : 13.00.04 / О. Д. Черкашин. – Харків : Харківський нац. пед. ун-т імені Г.С. Сковороди, 2010. – 276 с.
19. Швець Д. В. Підготовка майбутніх офіцерів МВС України до охорони і забезпечення громадського порядку в процесі фахової підготовки : автореферат дис. на канд. пед. наук : 13.00.04 / Д. В. Швець. – К., 2016. – 22 с.
20. Щеголева Т. Л. Формування професійної культури майбутніх прикордонників у процесі вивчення дисциплін гуманітарного циклу : Дис. канд. пед. наук : 13.00.04 / Т. Л. Щеголева. – Хмельницький, 2007. – 246 с.
21. Baker de Altamirano Y., Mellor-Clark S. Campaign-1: English for the Military. Level 1 : Teacher's book. – Macmillan, 2004. – 128 p.
22. Baker de Altamirano Y., Mellor-Clark S. Campaign-1: English for the Military. Level 1 : Workbook. – Macmillan, 2004. – 98 p.
23. Baker de Altamirano Y., Mellor-Clark S. Campaign-2: English for the Military. Level 2: Student's Book. Audio CD1. – Macmillan, 2005. – 143 p.
24. Baker de Altamirano Y., Mellor-Clark S. Campaign-2: English for the Military. Level 2: Workbook+Audio. – Macmillan, 2005. – 97 p.
25. Bowyer R. Check Your Vocabulary for Military English : A Workbook for Users Peter Collin Publishing, 2001. – 64 p.
26. Boyle Ch., Walen R., and Mellor-Clark S. Campaign-2: English for the Military. Level 2 : Teacher's book. – Macmillan 2005. – 160 p.
27. Boyle Ch., Mellor-Clark S. Campaign: English for the military : Teacher's book. Level 3. – Том 10. – Macmillan, 2006. – 152 p.
28. Defense Educational Enhancement Program: www.pfp-consortium.org – Режим доступу: <http://www.pfp-consortium.org/index.php/activities/defense-education-enhancement-program-deep>
29. Military Translation : Навч. пос. для самостійної роботи курсантів 3 курсу зі спеціального (військового) перекладу / [упор. І. О. Лисичкіна, Ю. Г. Голуб]. – Харків : Академія Внутрішніх Військ МВС України, 2009. – 273 с.
30. UN DPKO. Gender resource Package for Peacekeeping Operations. – Режим доступу: <http://www.peacekeepingbestpractices.unlb.org/PBPS/Library/GRP%20Full%20Version.pdf>
31. UN/EU/OSCE/NATO. Gender, Peace and security documents (or referring to gender) see link. – Режим доступу : <http://www.isis-europe.eu/programmes/gender-and-security>
32. Unated States Military Academy. – Режим доступу: [http://www.westpoint.edu/Site pages/Home.aspx](http://www.westpoint.edu/Site%20pages/Home.aspx).

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Євгеній Орлов – аспірант кафедри української мови та літератури Чернігівського національного педагогічного університету імені Тараса Григоровича Шевченка.

Наукові інтереси: іншомовна підготовка офіцерів.

УДК 37.014.1

ОБУЧЕНИЕ ИНОСТРАННОМУ ЯЗЫКУ С ПОМОЩЬЮ КОММУНИКАТИВНОГО МЕТОДА В ТЕХНИЧЕСКОМ ВУЗЕ

Мария СТОРЧАК (Харьков, Украина)

В статье рассматривается процесс практического обучения студентов английскому языку с помощью коммуникативного метода. Результаты исследования показали, что принципы речемыслительной активности, индивидуализации, функциональности, ситуативности и новизны помогают преподавателю правильно отбирать и организовывать речевой материал, а студентам активно участвовать в процессе общения на английском языке на основе реальных ситуаций. Процесс обучения общению на английском языке проходит этапы формирования, совершенствования и развития речевых навыков.

Ключевые слова: обучение, коммуникативный метод, речевой материал, речевой навык, коммуникативная компетенция.

В статті розглядається процес практичного навчання студентів англійській мові за допомогою комунікативного метода. Результати дослідження показали, що принципи мовленнєвої та розумової активності, індивідуалізації, функціональності, ситуативності та новизни допомагають викладачу правильно відібрати і організувати мовленнєвий матеріал, а студентам активно брати участь в процесі спілкування англійською мовою на основі реальних ситуацій. Процес навчання спілкуванню англійською мовою проходить етапи формування, удосконалення, розвитку мовленнєвих навичок і комунікативної компетенції.

Ключові слова: навчання, комунікативний метод, мовленнєвий матеріал, мовленнєвий навичок, комунікативна компетенція.

This article deals with the process of practical mastering English through the communicative method. The results of the research have demonstrated that the principles of speech and mental activity, individualization, functionality, situationality and novelty help the teacher to adequately select and arrange speech material, actively involving students in a communication process in English on the basis of real situations. The teaching of communication in English has the stages of formation, improvement, development of speech skills and communicative competence.

Keywords: teaching, communicative method, speech material, speech skill, communicative competence.

В настоящее время преподаватели неязыковых вузов ведут поиск эффективных методов обучения иностранному языку и иноязычной разговорной речи. Для решения этой задачи предлагается использовать коммуникативный метод.

Актуальность исследования коммуникативного метода обусловлена повышенным интересом исследователей и преподавателей к созданию эффективного инструмента для изучения профессионально-ориентированного иностранного языка и формирования у студентов коммуникативной компетенции. Исследователь И. Зимняя определяет коммуникативную компетенцию как способность средствами изучаемого языка осуществлять речевую деятельность и реализовывать коммуникативное речевое поведение на основе фонологических, лексических, грамматических, социологических, лингвистических, предметных и страноведческих знаний, навыков и умений в различных ситуациях общения [1].

Разработкой коммуникативного направления занимались И. Зимняя, Г. Китайгородская, А. Леонтьев, А. Коньшева, Е. Пассов, Т. Савченко, О. Синёва, Т. Шорина и другие. В своих работах исследователи акцентировали внимание на том, что для достижения успеха следует использовать определенные методические принципы, которые помогают грамотно и структурированно построить учебный процесс посредством определённых методов. Под методом мы, вслед за Е. Пассовым, понимаем модель определённой системы обучения, систему функционально взаимообусловленных методических принципов, объединенных единой стратегической идеей и направленных на овладение определённым видом речевой деятельности [6]. В процессе коммуникации у студентов формируются специальные речевые умения и навыки посредством осуществления общения в паре и группе с участием преподавателя, а также выполнения различных коммуникативных заданий.

Целью исследования является изучение специфики коммуникативного метода, выявление и описание способов и приёмов практического овладения иностранным языком студентами технического вуза. Объектом исследования является речевая деятельность при обучении иностранному языку в техническом вузе, а предметом исследования – формы и приёмы коммуникативного метода при обучении иностранному языку.

Исследователи не придерживаются единого определения коммуникативного метода. Мы полагаем, что его сущность достаточно полно раскрыта Е. Пассовым, который выделяет пять принципов обучения говорению: 1) принцип речемыслительной активности; 2) принцип индивидуализации; 3) принцип функциональности; 4) принцип ситуативности; 5) принцип новизны [5, с. 41].

Принцип речемыслительной активности предполагает такую организацию обучения, при которой студент постоянно вовлечен в процесс общения на иностранном языке. Материал подбирается согласно способностям студентов, их интересу, возрасту и базируется на решении речевых задач, вовлекая их в обсуждение проблем общения.

Основой обучения являются речевые упражнения, эффективность выполнения которых зависит от степени адекватности материалу в сферах реальной коммуникации. В речевых упражнениях планомерно и дозированно накапливается большой объем лексики и грамматики [2, с. 19], освещаются такие проблемы общения, которые побуждают студентов мыслить и искать возможные пути их решения. Исследователь Е. Пассов выделяет 2 типа упражнений: устные упражнения и упражнения в устной речи [5, с. 46]. Устное упражнение представляет собой конструирование фраз, составление предложений по аналогии, повторение предложений за преподавателем, воспроизведение заученного и т.п. [5, с. 46]. Для упражнений в устной речи характерно наличие речевого партнера при решении речевой

задачи в виде пересказа текста, комментирования событий, высказывания собственного отношения к сказанному [2, с. 23]. Личность формируется в процессе общения, поэтому преподавателю необходимо быть не только коммуникабельным, доброжелательным, открытым, приветливым, но также уметь устанавливать контакт, видеть состояние речевого партнера и понимать его, уметь поддерживать беседу [5, с. 9].

При обучении иноязычному говорению речь студента является средством выражения его переживаний, чувств, эмоций и стремлений [5, с. 51]. Отбор речевого материала должен производиться в соответствии со сферой реальной коммуникации, чтобы студент ощутил англоязычную культуру и атмосферу повседневной жизни и мог легко адаптироваться к любым ситуациям общения с иноязычными представителями.

Активизировать речемыслительную деятельность можно лишь в том случае, если в речевых действиях будет заинтересован каждый студент [5, с. 59]. Следует обучать студента с учётом его способностей к усвоению языка, его интересов, желаний, осознания потребности в общении на иностранном языке, а не в процессе выполнения разного рода упражнений и задач, которые не представляют никакой ценности для студента в общеобразовательном или профессиональном плане. Для общества необходимо, чтобы его члены владели английским языком. При помощи индивидуального стиля учебной деятельности преподаватель может учитывать личностные ценности и способности каждого студента.

Любой метод обучения требует отбора и организации речевого материала с учётом принципа функциональности и выделения ряда моделей на уровне предложения. Функциональность предполагает такую организацию материала внутри иноязычной системы речевых средств, которая адекватна нуждам общения. При этом обеспечивается лексический минимум, который дает возможность говорить в заданной сфере общения. Модели речевых средств должны быть упрощенными настолько, чтобы студент мог усвоить их за курс обучения и выполнять в процессе общения основные речевые функции.

Организация речевого материала окажется адекватной, если процесс общения будет функционировать на основе ситуации, социального контакта и проблемы. Выполнению упражнения предшествует постановка перед студентом речевой задачи и установки, которая мотивирует его решать проблемы путем реального общения. Коммуникативные задачи распределяются по ситуациям в зависимости от их функциональной направленности и коммуникативной необходимости [5, с. 87].

Перенос речевых навыков зависит от наличия в упражнениях речевой задачи и ситуации, поэтому лексический, грамматический и фонетический аспекты языка усваиваются в единстве, чтобы не нарушить процесс общения [5, с. 89]. Качественное усвоение материала обеспечивается правилами-инструкциями и системой автоматизации речевых навыков.

Правила-инструкции содержат элементы теории изучаемого грамматического явления и дают ценные указания о выполнении грамматической операции или грамматического упражнения. На основе правила-инструкции автоматизируются речевые навыки студента и обеспечивается полное усвоение грамматических явлений в процессе общения. Все это имеет место, когда на первый план выдвигается речевое действие, сохраняется коммуникативный характер упражнения и не теряется элемент ситуативности.

Коммуникативный метод предусматривает обучение говорению посредством говорения, поэтому перевод с родного языка как упражнение неприемлем. Владение системой речевых средств на одном языке должно осуществляться через упражнения с этой же системой внутри этого же языка, а не через сопоставление с системой речевых средств другого языка.

При обучении говорению речевой материал необходимо организовывать на основе реальных ситуаций и проблем общения [2, с. 20], которые соответствуют возрастной категории студентов, их познавательным потребностям, интересам, увлечениям, профессиональным намерениям и т. д. [2, с. 22].

В процессе обучения речевой материал вводится постепенно и располагается по центрам. После усвоения ситуации при первом предъявлении темы студент должен уметь общаться, используя минимальное количество лексики и грамматики [3, с. 1]. При втором введении темы студент расширяет, углубляет уже изученные ситуации и это даёт возможность преподавателю вводить новые ситуации [5, с. 103]. При третьем обращении к теме лексический и грамматический материал активно закрепляется и максимально расширяется. Принцип концентрического введения материала следует соблюдать также при введении темы, текста, фильма в контекст общения [3, с. 1]. Фильм длительностью пять минут можно показывать перед каждым уроком, что вводит студентов в атмосферу событий, на основе которых преподаватель создает ситуации в аудитории. Микротексты также строятся на событиях фильма, но расширяют их, углубляют и развивают [5, с. 106].

Речевой материал запоминается и воспроизводится на занятии в процессе выполнения речемыслительных заданий [5, с. 111]. Упражнения должны содержать проблемы, которые бы отражали сферы реальной коммуникации и стимулировали студентов мыслить и рассуждать о возможных путях решения этих проблем [2, с. 23].

Для того, чтобы студент не терял желания овладевать иноязычными речевыми умениями, необходимо постоянное присутствие эффекта новизны во всех элементах учебного процесса [5, с. 113]. Принцип новизны характеризуется обеспечением постоянного разнообразия речевых ситуаций путем обновления компонентов речевой ситуации: речевой задачи, собеседника, количества собеседников, взаимоотношений собеседников, событий, которые меняют эти взаимоотношения и т.п. Само общение заключается в смене речевых задач, предмета общения, формы высказывания, речевого партнера [4, с. 1]. В процессе диалогической речи собеседники могут варьировать речевые задачи. Например, реакция на просьбу может быть представлена в различных сочетаниях: просьба-обещание, контрпросьба, переспрос, отказ, запрос-уточнение, совет. Если собеседник намерен сменить один предмет общения на другой, то это может быть близкий предмет, связанный с предыдущим, а иногда такой, который с предыдущим не имеет ничего общего. Интерес к разговору усиливается, когда инициативу проявляет сначала один речевой партнер, потом она переходит в руки обоих собеседников, их высказывания все время обретают новый смысл и привносят разнообразие в данную ситуацию [4, с. 1]. Кроме того, интерес к изучению иностранного языка может также вызываться использованием форм уроков в виде уроков-дискуссий, уроков в форме пресс-конференций, уроков-экскурсий, внеклассных, кружковых, факультативных форм работы, технических средств обучения и иллюстративной наглядности [5, с. 113].

Эффективность обучения достигается за счет усвоения речевого материала. После приобретения необходимых знаний и навыков у студентов появляется возможность овладеть речевым материалом. Рассматриваются три этапа работы над речевым материалом: этап формирования речевых навыков; этап совершенствования речевых навыков; этап развития умения [5, с. 115].

На первом этапе в контекст диалога или текста вводится новый лексический материал и новое грамматическое явление, которые будут фигурировать на втором этапе. Для развития навыков аудирования предлагаются условно-речевые упражнения в виде записи на слух и прочтения специально составленных микротекстов [5, с. 116].

На втором этапе ведется работа над текстом, предназначенным для обсуждения. Текст не сопровождается только чтением, ответами на вопросы или пересказом, а стимулирует выражать свои мысли на основе прочитанного или прослушанного и служит поводом для общения. Выражая свое отношение к новой информации, студент выполняет каждый раз новую речевую задачу. Благодаря этому совершенствуются его навыки владения речевым материалом [5, с. 117].

На третьем этапе речевой материал используется в новых ситуациях для решения новых более сложных речевых задач. Осуществляется также обучение общению в диалогической, групповой и коллективной форме [5, с. 118], выполняются речевые упражнения, нацеленные на выражение своих мыслей, что возможно при обеспечении ситуативности, при наличии речемыслительных задач и других факторов. На каждом этапе

предполагается усваивать одно грамматическое явление и от 30 до 60 лексических единиц, основная масса из них – на первом этапе, несколько слов – на втором этапе. Для усвоения 1500-2000 лексических единиц и базовых грамматических явлений потребуется не более 240 часов [5, с. 119].

Таким образом, результаты исследования показали, что успешное усвоение речевого материала возможно с применением различных принципов обучения говорению и соблюдению этапов работы над учебным материалом, что позволяет преподавателю эффективно организовывать занятия по английскому языку, а студентам – овладевать речевыми образцами иноязычной культуры. В перспективе целесообразно исследовать коммуникативный метод в сочетании с грамматико-переводным, аудиолингвальным и аудиовизуальными методами обучения английскому языку.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Зимняя И. А. Психология обучения неродному языку / И. А. Зимняя. – М. : Русский язык, 1989. – 219 с.
2. Коньшева А. В. Современные методы обучения английскому языку / Коньшева Ангелина Викторовна. – Изд. 2-е, стереотип. – Мн. : ТетраСистемс, 2004. – 176 с.
3. Методика преподавания русского языка как иностранного: концентрическое расположение учебного материала [Электронный ресурс]. – Режим доступа к кн.: <http://metodika-rki.livejournal.com>.
4. Основные черты и технология урока иностранного языка [Электронный ресурс]. – Режим доступа к кн.: <http://doshkolnuk.com>.
5. Пассов Е. И. Коммуникативный метод обучения иноязычному говорению / Е. И. Пассов. – 2-е изд. – М. : Просвещение, 1991. – 223 с.
6. Пассов Е.И. Терминосистема методики, или Как мы говорим и пишем [Электронный ресурс] / Е.И. Пассов. – СПб.: Златоуст, 2009. – Режим доступа к кн.: <https://books.google.ru>.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Марія Сторчак – викладач кафедри іноземних мов Харківського національного автомобільно-дорожнього університету.

Наукові інтереси: інтертекстуальність, методи викладання іноземної мови, формування особистості.

УДК 378.146:253

ОСОБЛИВОСТІ НАВЧАННЯ ПЕРЕКЛАДУ ЯК ВИДУ МОВЛЕННЕВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ У ВИЩИХ МОВНИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДАХ

Леся ЦИГАН (Київ, Україна)

Стаття присвячена проблемі викладання перекладу. Розглядаються особливості перекладу як виду мовленнєвої діяльності і як навчальної дисципліни. Визначаються етапи формування перекладацької компетентності, а також зміст навчання на кожному з етапів.

Ключові слова: навчання перекладу, мовленнєва діяльність, перекладацька компетентність, професійні знання, навички та вміння, зміст навчання.

Статья посвящена проблеме преподавания перевода. Рассматриваются особенности перевода как вида речевой деятельности и как учебной дисциплины. Определяются этапы формирования переводческой компетентности, а также содержание обучения на каждом из этапов.

Ключевые слова: обучение переводу, речевая деятельность, переводческая компетентность, профессиональные знания, навыки и умения, содержание обучения.

The article is devoted to the problem of translation teaching. Despite the fact that translation teaching research has been gaining momentum over the last two decades, there are still a lot of problems to be solved in translation teaching methodology. The question of translation competence forming is among these problems. Generally speaking, translation competence is defined as a combination of knowledge, skills, abilities, and specific qualities that allow the translator to solve his/her professional tasks successfully. This competence is formed on a staged basis as a result of a special theoretical training and practical activities. So, this article describes three stages of translation competence forming: the preparatory stage, the stage of forming of translation skills and the stage of developing of translation skills. The content of teaching at each of the stages has been specified. Also the peculiarities of translation as a kind of verbal activity and an academic discipline have been described.

Key words: translation teaching, verbal activity, translation competence, professional knowledge and skills, content of teaching.

Підготовка фахівців у галузі перекладу є дуже важливим завданням вищих навчальних закладів України. На сьогодні немає необхідності доводити важливість ролі перекладу як особливого виду міжкультурного спілкування, проте було б доцільно зупинитися на проблемі навчання перекладу у вищих мовних навчальних закладах, оскільки ця проблема

була і залишається актуальною. В останні роки з'явилася низка праць, присвячених різним аспектам навчання перекладу, зокрема, це роботи О.В. Алікіної, Т.П. Василенко, М.В. Вербицької, Т.В. Ганічевої, М.Л. Писанко, І.А. Цатурової, Є.О. Червінко, Л.М. Черноватого, К.О. Шевелько та ін. Проте велика кількість проблем у цій галузі ще чекає свого дослідження. Як відомо, переклад не вичерпується знаннями двох мов і вмінням знаходити відповідники на рівні слів і речень. Уміння швидко і кваліфіковано здійснювати переклад з однієї мови на іншу і навпаки вимагає особливих *професійних знань, навичок і вмінь*, які не формуються автоматично у процесі вивчення іноземної мови. Перекладу необхідно навчати спеціально. Науковці наголошують на тому, що зміст навчання майбутніх перекладачів має відрізнятися від навчання іноземних мов студентів інших спеціальностей [1; 2; 3; 4; 7].

Враховуючи усе зазначене вище, ми визначили *мету* цієї статті: 1) розглянути особливості перекладу як виду мовленнєвої діяльності і як навчальної дисципліни і 2) визначити етапи формування перекладацької компетентності.

Переклад в усіх його видах є складним, специфічним, вторинним видом мовленнєвої діяльності, поряд з такими її видами, як аудіювання, говоріння, читання і письмо. Складність перекладу як виду мовленнєвої діяльності передусім полягає в характері спрямованості на прийом і видачу інформації. Так, якщо аудіювання і читання є рецептивними видами мовленнєвої діяльності, а говоріння і письмо – продуктивними, то переклад характеризується як складна *рецептивно-репродуктивна* діяльність. Переклад базується на двох інших видах мовленнєвої діяльності (на читанні або аудіюванні, з одного боку, та на говорінні або письмі, з іншого), але при цьому він є не сумою цих видів мовленнєвої діяльності, а своєрідним поєднанням їхніх внутрішніх механізмів. Крім того, кожен з цих видів мовленнєвої діяльності у процесі перекладу не має самостійної мети. Так, метою рецептивної ланки є сприйняття, розуміння і осмислення прослуханого чи прочитаного, а репродуктивної – відтворення (репродукція) прослуханого чи прочитаного засобами іншої мови. При цьому, якщо в основі рецептивних видів мовленнєвої діяльності лежить процес смислового сприймання, а в основі продуктивних видів – процес продуктивного творчого мислення, то переклад передбачає наявність добре розвиненого смислового сприймання, результативного осмислення і репродуктивного мислення [2; 5].

Усе вищезазначене ще раз доводить правильність положення про те, що володіння основними видами мовленнєвої діяльності не забезпечує володіння перекладом і що перекладу необхідно навчати спеціально, враховуючи психологічні і психолінгвістичні особливості цього складного, специфічного, вторинного виду мовленнєвої діяльності.

Навчання перекладу як виду мовленнєвої діяльності передбачає формування *перекладацької компетентності*, тобто формування перекладацьких знань, навичок і вмінь, а також удосконалення механізмів (як рецептивного, так і продуктивного плану), що забезпечують цей вид діяльності. Оскільки переклад – це складна внутрішня діяльність, процес здійснення якої не піддається спостереженню, то необхідно поступово навчати окремих дій, які є її складовими компонентами [1; 3; 4; 7]. Формування перекладацької компетентності здійснюється поетапно. На кожному з етапів формуються відповідні компоненти перекладацької компетентності. Ми передбачаємо три етапи формування перекладацької компетентності, а саме: 1) підготовчий етап (або доперекладацький), 2) етап формування і вдосконалення перекладацьких навичок і 3) етап формування і розвитку перекладацьких умінь.

Оскільки більшість перекладацьких *навичок* і *вмінь* можуть формуватися лише на основі відповідних знань, то перший етап – *підготовчий* – має на меті отримання певних уявлень про професію перекладача і перекладацьку діяльність, а також отримання певних перекладацьких знань:

— про основні етапи історії перекладу, про видатних вітчизняних і зарубіжних перекладачів, про їхній внесок у розвиток перекладу і культурну спадщину України та світу;

— про поняття міжмовної комунікації, еквівалентності і адекватності перекладу, про прагматичні аспекти перекладу;

— про різні види перекладу і умови їх здійснення, про перекладацькі прийоми і стратегії, необхідні для їх здійснення;

— про різні види трансформації тексту – описовий переклад, генералізація, антонімічний переклад, компенсація, компресія, експансія, цілісне переосмислення;

— про граматичні, лексичні, стилістичні і соціокультурні труднощі перекладу, про причини їх виникнення та шляхи їх подолання;

— про основні види перекладацьких відповідників, еквівалентів, про способи перекладу безеквівалентної лексики, інтернаціоналізмів, фразеологізмів, фонові лексики;

— про особливості перекладацької діяльності, про сучасний світ перекладу і перекладацькі послуги у сучасному світі, про професійні якості перекладача як професіонала, про професійну етику перекладача.

Саме на цьому етапі відбувається формування *уявлень* про необхідність інформаційної підготовки до перекладу, про інформаційні ресурси сучасного перекладача, про технологію підготовки і виконання повного чи вибіркового перекладу, про недоліки комп'ютерного перекладу і причини пріоритету діяльності людини у сфері двомовної комунікації, а також формування *навичок* використання основних перекладацьких трансформацій і прийомів на рівні слова, словосполучення і речення та формування *вміння* працювати з різними видами довідкової літератури та ресурсами Інтернету.

Формування перекладацьких умінь неможливе без оволодіння сумою вищезазначених знань. Але, як відомо, лише знання теоретичного і мовного матеріалу ще не забезпечують формування відповідних умінь, необхідні *навички* володіння цим матеріалом [6].

Під час другого етапу – *етапу формування і/або вдосконалення перекладацьких навичок* – відбувається подальше засвоєння перекладацьких трансформацій і прийомів через аналіз готових перекладацьких рішень або через застосування цих трансформацій і прийомів на рівні слів, словосполучень, речень і понадфразових єдностей. Цей етап передбачає подальше ознайомлення з типовими перекладацькими труднощами – лексичними, граматичними, стилістичними, соціокультурними, а також формування наступних навичок:

- навички володіння мовним матеріалом для породження і розпізнавання інформації;
- навички швидкого переключення з мови оригіналу на мову перекладу;
- навички міжмовної трансформації тексту;
- навички автоматизованого використання найчастотніших перекладацьких відповідників, еквівалентів, фонові лексики;
- навички лінійного й асоціативного запам'ятовування;
- навички використання техніки універсального перекладацького скоропису (під час усного перекладу).

Слід зазначити, що майбутні перекладачі мають засвоїти набагато ширший обсяг *фонових знань*, ніж це вимагається для інших спеціальностей. Обсяг фонових знань перекладача (особливо усного) має наближатися до аналогічного обсягу освіченого носія відповідної мови. Крім того, майбутні перекладачі мають засвоїти набагато ширший обсяг *іншомовної лексики*, ніж це вимагається для інших спеціальностей. Це, зокрема, стосується термінології [7]. Усе це необхідно враховувати у процесі навчання перекладу студентів мовних ВНЗ. Слід пам'ятати, що навчання перекладу відбувається в умовах недостатнього володіння учнями іноземною мовою і здійснюється паралельно із її вивченням. У цьому випадку слід враховувати відсутність достатньої мовної підготовки і доповнювати навчання власне перекладу вивченням особливостей іноземної мови, знання якої є необхідними для вирішення перекладацьких завдань.

Змістом третього етапу формування перекладацької компетентності – *етапу формування і розвитку перекладацьких умінь* – є власне переклад та його редагування. Саме на цьому етапі відбувається подальше оволодіння технологією виконання письмового і усного перекладу (повного і вибіркового), а також розвиток перекладацьких умінь. Формування і розвиток умінь – це досить тривалий процес. Специфіка розвитку перекладацьких умінь полягає в тому, що вони можуть створюватися лише в результаті практичної діяльності студентів на основі вже сформованих перекладацьких навичок і теоретичних знань.

Більшість перекладацьких умінь носять комплексних характер [3; 4]. В цілому перекладацькі вміння можна розділити на дві групи: 1) вміння, необхідні для здійснення передперекладацького аналізу тексту, під час якого визначається загальна стратегія виконання перекладу у відповідності з типом тексту, що перекладається та метою його здійснення, а також 2) вміння, що визначають характер дій перекладача у процесі перекладу.

До перекладацьких вмінь відносимо:

- вміння визначати основну стратегію перекладу та вибудовувати попередню схему тексту перекладу;
- вміння долати труднощі, пов'язані з лексичними, фразеологічними, граматичними, стилістичними, соціокультурними особливостями вихідної мови;
- вміння обирати та правильно використовувати технічні прийоми перекладу;
- вміння грамотно та правильно викладати/висловлювати свої думки мовою перекладу;
- вміння утримувати в пам'яті значні уривки тексту (під час усного перекладу);
- вміння прогнозувати зміст висловлювання (під час усного перекладу);
- вміння працювати з різними видами довідкових джерел;
- вміння редагувати перекладені тексти.

При цьому необхідно зазначити, що розмежування етапів формування перекладацької компетентності є умовним, оскільки у реальному процесі навчання отримання знань, формування навичок і оволодіння вміннями, що складають перекладацьку компетентність, відбуваються взаємопов'язано, у комплексі, за допомогою цілісної системи вправ, в розробці якої ми вбачаємо перспективу нашої подальшої роботи.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Алексеева И. С. Профессиональный тренинг переводчика : учебное пособие по устному и письменному переводу для переводчиков и преподавателей / Алексеева И. С. – СПб. : Изд-во «Союз», 2005. – 288 с. – (Серия «Изучаем иностранные языки»).
2. Зимняя И. А. Психологический анализ перевода как вида речевой деятельности / И. А. Зимняя // Вопросы теории перевода: сб. науч. статей. – М.: МГПИИЯ, 1978. – С. 37-49.
3. Комиссаров В. Н. Теоретические основы методики обучения переводу / В. Н. Комиссаров. – М.: РЕМА, 1997. – 111 с.
4. Латышев Л. К. Перевод : Теория, практика и методика преподавания : учебник для студ. перевод. фак. высш. учеб. заведений / Л. К. Латышев, А. Л. Семёнов. – 3-е изд., стер. – М. : Издательский центр «Академия», 2007. – 192 с. – (Высшее профессиональное образование).
5. Леонтьев А. А. Основы психолингвистики / А. А. Леонтьев. – [3-е изд.]. – М.: Смысл, СПб.: Лань, 2003. – 286 с.
6. Методика викладання іноземних мов у середніх навчальних закладах: підручник / [Бігич О. Б., Бражник Н. О., Гапонова С. В. та ін.]; під керівн. С. Ю. Ніколасові. – [Вид. 2-е, випр. і перероб.]. – К.: Ленвіт, 2002. – 328 с.
7. Черноватий Л. М. Методика викладання перекладу як спеціальності : [підручник для студ. вищих закладів освіти за спеціальністю “Переклад”] / Л. М. Черноватий. – Вінниця : Нова Книга, 2013. – 376 с.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Леся Циган – викладач кафедри англійської мови і перекладу факультету сходознавства Київського національного лінгвістичного університету.

Наукові інтереси: методика викладання перекладу.

УДК 371.32; 811.112.2

НАВЧАННЯ ІНОЗЕМНИХ МОВ У ПРОФІЛЬНІЙ ШКОЛІ З ВИКОРИСТАННЯМ ІННОВАЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ

Василь ЧОБІТЬКО (Київ, Україна)

У статті розглядається проблема засобів профільного навчання іноземної мови і використання новітніх технологій з цією метою. Автор статті зосереджує увагу на формуванні міжкультурної німецькомовної комунікативної компетентності учнів профільних економічних класів. Метою цієї публікації є визначення особливостей організації навчального процесу з формування міжкультурної німецькомовної компетенції учнів економічних класів з використанням навчально-методичного комплексу „Wirtschaftsdeutsch macht grenzenlosen Spaß!“. Стаття містить опис навчально-методичного комплексу, в якому реалізуються особистісно орієнтовані технології профільного навчання німецької мови. Результатом проведеної автором дослідницької роботи є висновок про те,

що використання особистісно орієнтованих технологій, а саме «навчання у співробітництві», метод проектів, професійно орієнтована ділова гра та Мовне портфоліо учня дозволяють підвищити ефективність роботи учнів в навчальному процесі, їх інтерес і мотивацію до вивчення німецької мови.

Ключові слова: профільна школа, профільне навчання, економічний профіль, інтегрований курс, технологія навчання, комунікативна компетентність, навчання у співробітництві, проектна діяльність, професійно орієнтована рольова гра, Мовне портфоліо учня.

В статье рассматривается проблема средств профильного обучения иностранному языку, а также использование с этой целью современных инновационных технологий. Автор статьи сосредотачивает своё внимание на формировании межкультурной немецкоязычной коммуникативной компетентности учащихся профильных экономических классов. Целью данной публикации является определение особенностей организации учебного процесса в формировании межкультурной немецкоязычной компетентности учащихся экономического профиля с использованием учебно-методического комплекса „Wirtschaftsdeutsch macht grenzenlosen Spaß!“. Статья содержит описание учебно-методического комплекса, в котором реализуются личностно ориентированные технологии профильного обучения немецкому языку. Результатом проведённой автором исследовательской работы является вывод о том, что использование личностно ориентированных технологий таких как «обучение в сотрудничестве», метод проектов, профессионально ориентированная деловая игра и Языковое портфоліо учащегося позволяют повысить эффективность работы учащихся во время учебного процесса, их интерес и мотивацию к изучению немецкого языка.

Ключевые слова: профильная школа, профильное обучение, экономический профиль, интегрированный курс, технология обучения, коммуникативная компетентность, обучение в сотрудничестве, проектная деятельность, профессионально ориентированная ролевая игра, Языковое портфоліо ученика.

The article deals with the problem of the usage of cooperative teaching of a foreign language and also the use of the modern innovating technologies with this aim. The author of the article focuses his attention on the formation of the intercultural German speaking communicative competence of the students of the profile economic classes. The article deals with the peculiarities of educational process organization. One of its main issues is formation of multicultural proficiency in German language for the pupils of Economics classes. This is proposed to be achieved with the usage of the scientific and methodological course „Wirtschaftsdeutsch macht grenzenlosen Spaß!“. The article reveals the description of the course design in which personality-oriented technologies of career-oriented teaching of the German language are realized.

The result of the research is that the usage of personality – oriented technologies (such as collective learning, project method, professionally-oriented role play and language portfolio of a student) allow to increase the effectiveness of their studies as well as their motivation and interest in learning German.

Key words: career-oriented school, career-oriented teaching, specialized in economics, integrated course, teaching technologies, communicative competence, cooperative teaching, project activity, profession-oriented role play, language portfolio of a student.

Постановка проблеми. Процеси глобалізації, які торкнулися усіх сфер життя світового співтовариства, зростаюча потреба в багатосторонніх культурних, економічних та інших зв'язках з представниками зарубіжних країн, спричинили подальшу необхідність у вивченні іноземної мови (ІМ). Участь українських фахівців у міжнародних проектах вимагає реалізувати такі аспекти професійної діяльності, які передбачають володіння ІМ: своєчасне ознайомлення з новітніми технологіями, відкриттями та тенденціями розвитку науки і техніки, налагодження контактів із зарубіжними партнерами, обмін досвідом та науковою інформацією, спільна діяльність у контексті реалізації освітніх і наукових програм. Ефективним засобом організації міжнародної взаємодії для вирішення зазначених проблем є міжкультурна іншомовна комунікативна компетентність, яка є наразі складовою професійної. За таких умов зростає значущість вивчення ІМ як засобу професійного міжкультурного спілкування [3, с. 179-182] і володіння ІМ стало однією з найважливіших потреб, що безпосередньо впливають на професійну діяльність майбутніх фахівців. Це вимагає абсолютно нового підходу до організації навчання ІМ як в середніх, так і у вищих навчальних закладах (ВНЗ) з метою розвитку міжкультурної іншомовної комунікативної компетентності майбутніх спеціалістів та вмінь її практичного використання у професійних цілях [4, с. 207-214].

Розглядаючи цю проблему, С.М. Ніколаєнко зазначає, що мова як основний засіб спілкування виконує роль інструменту, що забезпечує мобільність, ефективний обмін, поглиблення взаєморозуміння та взаємозбагачення представників різних культур. Акцент у розвитку мовної політики ставиться на багатомовності та формуванні здатності до вивчення й використанні протягом життя більш ніж однієї ІМ [11, с. 4-5].

Добре відомо, що учні старших класів середніх навчальних закладів (СНЗ) мають на сьогоднішній день можливість вибору того чи іншого профілю, що відображає ту галузь знань, з якою вони хотіли б пов'язати свою подальшу професійну діяльність. У вирішенні цього важливого завдання допомагають учням численні профільні класи, які забезпечують кожному учневі можливість для індивідуального розвитку та особистісного зростання

[9, с. 57-64]. Отже, запровадження профільного навчання у старшій школі, а саме в 10-11 класах, є характерною рисою оновлення вітчизняної освітньої системи. Саме цей факт став причиною виділення різних рівнів, а відповідно, курсів з навчання ІМ, завдяки цьому, усувається одноманітність та відкриваються перед учнями можливості вибору шляхів підготовки з предмету відповідно до їхніх професійних інтересів та устремлінь [6, с. 93-110].

Аналіз досліджень і публікацій. В умовах профільної школи виникає низка проблем, пов'язаних з навчанням ІМ. Як відмічають дослідники у спеціальній літературі, “однією з таких проблем є багаторівневість навчання ІМ у профільній школі. Різні рівні володіння ІМ обумовлюються її місцем і роллю як навчального предмету у структурі профільної школи. На старшому ступені виділяють три варіанти вивчення ІМ: на базовому рівні, академічному і профільному рівнях. Існування базового рівня у сучасній старшій школі є обов'язковим через наявність в ній учнів, які не визначилися остаточно з профілем або помилилися з вибором профілю і хотіли б отримати середню освіту на базовому рівні [5, с. 23-28].

В науковій літературі визначенню ролі ІМ як навчального предмета у структурі профільного навчання присвячено низку досліджень (І.Л. Бім, М.Л. Вайсбурд, Н.П. Грачова, Л.Ф. Коряковцева, М.А. Литаєва, Є.С. Маркова, О.Г. Поляков, В.В. Сафонова, Є.Н. Соловова, П.В. Сисоєв, А.В. Щепілова та інші). На думку вчених, у складі суспільно-гуманітарного напрямку ІМ може стояти в центрі філологічного навчального профілю і виступати як мета, оскільки цей профіль передбачає не тільки поглиблене вивчення ІМ, але й підготовку учнів до продовження освіти у вищому мовному навчальному закладі. У складі всіх інших навчальних профілів за будь-яким напрямком ІМ як навчальний предмет виступає засобом реалізації профільного навчання і передбачає, з одного боку, поглиблене її вивчення за рахунок профільної спеціалізації, а з іншого боку – вирішення завдань, зумовлених профілем [5, с. 23-28].

Якість та ефективність викладання і навчання ІМ в профільних класах повною мірою буде залежати від того, які дидактичні засоби будуть використані вчителем. Тому проблема високоякісних підручників являється наріжним каменем у системі навчання в СНЗ нашої держави, зокрема в профільній школі. Сучасний стан організації профільного навчання ІМ дозволяє констатувати майже повну відсутність його навчально-методичного забезпечення. На практиці в вітчизняних школах, гімназіях та ліцеях існує спроба пом'якшити гостроту цієї проблеми запозиченням навчальних посібників, виданих за кордоном. Аналіз автентичних підручників з ІМ свідчить про їх комунікативну спрямованість, відповідність загальноєвропейським вимогам до формування іншомовної комунікативної компетентності, якісне поліграфічне оформлення. Однак ці підручники не враховують особливостей рідної мови тих, хто за ними навчається та не містять фактологічного матеріалу про Україну для забезпечення діалогу культур. Тому використання підручників зарубіжних видавництв залишається і буде залишатися епізодичним, а відтак не може на довгострокову перспективу розв'язати проблему дефіциту вітчизняних підручників з ІМ, зокрема для профільної школи.

Метою цієї публікації є висвітлення особливостей організації навчального процесу з формування міжкультурної німецькомовної комунікативної компетентності учнів економічних класів з використанням навчально-методичного комплексу (НМК) “Wirtschaftsdeutsch macht grenzenlos Spaß!”.

Виклад матеріалу дослідження. Восени 1997 року у Мюнхені на колоквиумі авторів НМК з німецької мови від країн СНД, проведеному Гете-Інститутом (який, як відомо, інтенсивно займається поширенням німецької мови у світі і має свою філію у Києві), було зазначено, що питання про технологічність підручників коріниться у так званих “технологіях навчання” або “педагогічних новаціях”.

За даними дослідження О.В. Артюшенко “технологічність підручника полягає не лише в його узгодженості з певною технологією, але й у відповідності ряду умов його комфортного застосування. Серед цих умов виділено такі: чітка послідовність руху мовного матеріалу від ознайомлення з цим матеріалом до тренування його вжитку і далі до вільного використання, вичерпна повнота, насиченість і оптимальність кожної із доз його змісту, достатність кількості та обсягу його вправ і завдань, простота і результативність вибраних методів і прийомів, високий емоційний і мотиваційний ефект використання матеріалів

підручника, можливість застосування цих матеріалів без значних доповнень і змін тощо” [1, с. 5-10].

У контексті нашого дослідження поняття “технологія навчання” будемо розглядати услід за Є.С. Полат як “сукупність прийомів дій учнів, що виконуються у певній послідовності, яка дозволяє реалізувати той чи інший метод навчання” [13, с. 27].

І.Л. Бім виділяє у своїх дослідженнях чотири найбільш ефективні технології профільного навчання ІМ: навчання у співробітництві, метод проєктів, професійно орієнтовану рольову гру, Мовне портфоліо учня. Саме вони націлені на розвиток інтересу, мотивації, на активність суб’єкта учіння, інтерактивність, виховання самостійності школярів, досягнення функціональної грамотності у професійній сфері використання ІМ, на розвиток креативності, отримання реального мовленнєвого продукту, зростання в духовній сфері, самореалізацію і соціалізацію учнів, запобігання перевантаженню [2, с. 27].

Водночас О.В. Артюшенко вказує на те, “що підручник має бути прив’язано, з одного боку, до конкретної технології навчання, а з другого боку – до діючої програми викладання в конкретному навчальному закладі, а також до цілей навчання, визначених у ній, до особливостей тих, кого навчають, і до умов викладання, він повинен мати властивість адекватності всім основним факторам його застосування. Таким чином, підручник є ланкою, яка пов’язує дану технологію з факторами практики навчання” [1, с. 5-10].

Для забезпечення учнів економічного профілю навчальним посібником з німецької мови, нами пропонується НМК “Wirtschaftsdeutsch macht grenzenlos Spaß!” як система дидактичних засобів навчання німецької мови учнів 10-11 класів за інтегрованим курсом (ІК) “Німецька мова й економіка”. Зазначений ІК адресовано старшокласникам, які обрали економічний профіль як підготовку до подальшої професійної освіти і професійної діяльності. Опис ІК “Німецька мова й економіка”, зокрема його структура, особливості змісту та цілі викладалися нами раніше [5, 6, 7, 8].

ІК “Німецька мова й економіка” покликаний розширити і конкретизувати економічні знання й досвід учнів старшої школи, а також поглибити вивчення німецької мови на основі економічної проблематики, розширити словник (активний і пасивний), збільшити обсяг мовленнєвої практики учнів, створити особливий діяльнісний фон і забезпечити професійну спрямованість навчання німецької мови” [7, с. 268].

Однією із інтерактивних технологій, яка використана нами в НМК “Wirtschaftsdeutsch macht grenzenlos Spaß!” для успішного навчання німецької мови, є навчання у співробітництві, яке будемо розглядати услід за Полат Є. С. як метод, “головною ідеєю якого є вчитися разом, а не просто щось виконувати разом” [13, с. 27].

Так як основною формою навчання у співробітництві є робота в малих групах/командах (3-6 учнів), то головними його ідеями вважаються: спільність мети і завдань, індивідуальна відповідальність кожного за результати групи і однакові можливості успіху за рахунок оцінювання зусиль, які витрачають учні у групі з метою досягнення загального результату.

Організація навчання у співробітництві обумовлюється такими принципами: одне завдання на групу; одне заохочення на групу: розподіл ролей. Звідси важливими діями вчителя стає: розподіл учнів на групи, правильне формулювання завдання для кожної групи або всіх груп одразу, визначення у кожній групі ролей, які учні розподіляють між собою.

Спонукаючи учителя до організації навчання у співробітництві може, на наш погляд, зміст навчання, коли у формулюванні інструкції до вправи вже закладено режим її виконання. Наведемо приклади завдань з тематичних розділів “Betrieb und seine Aufbauorganisationen“ та “Mittelständische Unternehmen“ НМК “Wirtschaftsdeutsch macht grenzenlos Spaß!” для учнів 10-11 класів економічного профілю, які передбачають навчання у співробітництві:

Приклад № 1:

- Ein Unternehmen präsentieren. Jede Arbeitsgruppe bekommt von ihrem Deutschlehrer einen Auftrag, nach ihrem Wunsch einen Betrieb zu besuchen. Während des Betriebsbesuches sollen die Schüler die Information über die Organisation des Betriebes, seinen Produktionsvorgang,

Betriebsführung, Betriebsmittel sowie Planung sammeln. Erfahren Sie auch entsprechende Auskünfte über den Standort des Betriebes, sein Gründungsdatum, Unternehmensform, Grundkapital, Branche, Produkte oder Dienstleistungen, Anzahl von Mitarbeitern, Umsatz des Betriebes, Gewinn/Verlust und notieren Sie die Angaben.

Jede Arbeitsgruppe soll dann „ihren“ Betrieb eingehend präsentieren, indem sie über verschiedene Arbeitsbereiche des Betriebs ausführlich erzählen. Es können auch verschiedene Fotos gezeigt werden, die während des Betriebsbesuches aufgenommen wurden.

Приклад № 2

- Ihr habt den Text **Mittelstand und Handwerk** gelesen und unbekannte Wörter und Ausdrücke geklärt. Organisiert in jeder Arbeitsgruppe eine Diskussion. Berücksichtigt folgende Gesichtspunkte:

- a) Unternehmen, die zum Mittelstand gerechnet werden;
- b) volkswirtschaftliche Bedeutung des Mittelstandes;
- c) staatliche Förderung des Mittelstandes;
- d) die Stärken des Mittelstandes;
- e) Rolle des Mittelstandes für die Berufsausbildung;
- f) Handwerksunternehmen.

Jede Gruppe soll im Anschluss an die Diskussion die Ergebnisse präsentieren, d.h. der Vertreter jeder Gruppe äußert sich zu einem der Gesichtspunkte von a) bis f).

Проте наявність завдань із заданим режимом їх виконання не означає, що тільки вони можуть виконуватися за технологією співробітництва. Навчання ІМ у співробітництві може здійснюватися при вирішенні будь-якого практичного завдання: на етапі ознайомлення з лексикою і граматичними явищами; в процесі тренування учнів щодо їх вживання; при навчанні читання і аудіювання тощо.

Для використання “навчання у співробітництві” учитель має володіти вміннями її організації: а) *знати*: загальні ідеї цього методу, основні відмінності звичайної групової роботи від навчання в малих групах за технологією співробітництва, основні принципи організації навчання у співробітництві, різні варіанти його організації, правила розподілу учнів на групи, шляхом досягнення взаємозалежності учасників малих груп: за цілями, за джерелами інформації, за вираженням заохочення, шляхи досягнення індивідуальної відповідальності усіх учасників групового навчання; б) *уміти*: планувати уроки з використанням роботи в малих групах, розподіляти учнів на групи, організовувати навчання у малих групах, оцінювати роботу групи, організовувати взаємодію на рівні співробітництва учасників навчального процесу в різних режимах: учень – учень (учні є представниками однієї групи, учні є представниками різних груп), учень – група, учень –учитель, група – група , група – учитель [8, с. 9].

Навчання у співробітництві, тобто робота в малих групах, може бути складовою такої технології навчання як проектна методика. Метод проектів, який уможливує перенесення акценту з різного роду вправ на активну мисленнєву діяльність учнів, яка вимагає для свого оформлення володіння учнями певними мовними засобами, також є однією з найбільш ефективних технологій профільного навчання ІМ [12, с. 3-11]. Обмежені рамки публікації не дозволяють нам розкрити особливості організації профільного навчання ІМ з використанням проектної методики. Через це наведемо лише приклади вправ, які спонукають учнів до проектної діяльності з використанням німецької мови.

Приклад № 1. Dein Freund aus Deutschland besucht dich zu Hause. Er ist sehr wissbegierig und interessiert sich sehr für die Wirtschaftsordnung in der Ukraine. Sammle nötige interessante Informationen, um die gegenwärtige wirtschaftliche Situation in der Ukraine zu umreißen. Benutze Zeitungen, Zeitschriften, Fachbücher und das Internet. Diese Anschauungsmittel helfen dir, deine Erzählung ausdrucksvoll und überzeugend zu gestalten. Gehe auf folgende Schwerpunkte ein:

- Einwohnerzahl
- Bruttoinlandsprodukt
- BIP-Struktur: Landwirtschaft
- Industrie
- Dienstleistungen

- andere Bereiche
- Wirtschaftswachstum
- Export
- Import

Приклад № 2. Sammelt zu Hause Material über deutsche Wirtschaftsstandorte. Benutzt Zeitungen, Zeitschriften, Fachbücher und das Internet. Bringt diese Materialien mit in die Schule, um in einer Arbeitsgruppe von 3-4 Schülern eine Collage, ein Plakat oder eine Zeitung zu erstellen. Anschließend präsentiert jede Arbeitsgruppe ihr Projekt im Unterricht.

Зазначені вище технології інтегруються у професійно орієнтованій рольовій (діловій) грі, яка може ефективно використовуватися для профільного навчання ІМ. Ділова гра у навчанні ІМ визначається як «практичне заняття, що моделює різні аспекти професійної діяльності» [10, с. 11]. Наведемо приклади ділових ігор, які пропонуються нами в НМК “Wirtschaftsdeutsch macht grenzenlos Spaß!”.

Приклад № 1. Herr N. möchte ein Computergeschäft eröffnen. Er geht deshalb zu einem Unternehmensberater, um mit dessen Hilfe ein Unternehmenskonzept zu erarbeiten. Suche dir in der Klasse einen Partner und gestaltet ein Rollenspiel.

Приклад № 2. Vorstellungsgespräch. Vor zwei Wochen hast du dich bei der PCF Privat Capital Fonds um eine Stelle beworben. Du hast eine Einladung zum Vorstellungsgespräch bekommen. Heute soll es stattfinden. Versuche jetzt ein Gespräch mit dem Personalchef zu spielen. Gib dir Mühe, den Personalchef davon zu überzeugen, dass ausgerechnet du für die ausgeschriebene Stelle geeignet bist.

Однією з найефективніших особистісно орієнтованих технологій профільного навчання ІМ, як це зазначалося вище, є Мовне портфоліо учня. Воно сприяє розвитку мовленнєвих умінь та компетентностей, необхідних для подальшої професійної діяльності майбутнього економіста німецькою мовою. Наведемо приклади завдань, які адресовані учням економічного профілю СНЗ у НМК “Wirtschaftsdeutsch macht grenzenlos Spaß!”.

Приклад № 1. Es gelang euch, themenbezogene Informationen zu sammeln, einige Anschauungsmittel anzufertigen sowie interessante sprachliche Produkte vorzubereiten. Es gibt schon etwas für euer Portfolio. Jetzt könnt ihr diese Materialien dem Portfolio beilegen.

Приклад № 2. Hast du schon interessante Materialien über Wirtschaftszweige und Wirtschaftsbereiche gesammelt? Lege sie in dein Dossier und notfalls kannst du sie beim mündlichen oder schriftlichen Ausdruck zum Thema benutzen.

Висновки. Отже, досвід розвитку міжкультурної німецькомовної комунікативної компетентності учнів економічних класів з використанням сучасних особистісно орієнтованих технологій, як то технологія “навчання у співробітництві”, метод проектів, професійно орієнтована ділова гра та Мовне портфоліо учня свідчить про те, що вони дозволяють підвищити ефективність роботи учнів в навчальному процесі, їх інтерес і мотивацію до вивчення німецької мови, збільшити їх самостійність і креативність у вирішенні завдань і як, наслідок, сприяють досягненню учнями більш високого рівня володіння німецькою мовою професійного спрямування.

Спеціальну проблему дослідження становить підготовка майбутнього вчителя до використання зазначених технологій у профільному навчанні ІМ.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Артюшенко О. В. Дидактичні проблеми підручника з іноземної мови і ВНЗ України / О. В. Артюшенко // Міжнародна наукова конференція “Германістика в Україні та за кордоном : Стан і перспективи”. – Київ, 2006. – Видавничо-поліграфічний центр “Київський університет”. – С. 5-10.
2. Бим И. Л. Модернизация структуры и содержания школьного языкового образования (ИЯ) // Иностранные языки в школе. – 2005. – № 8. – С. 27.
3. Денисенко С. Н. Навчальний посібник з іноземної мови як засіб професійної підготовки майбутніх біологів / С. Н. Денисенко, І. С. Микитка // Лінгвістичні та методичні проблеми навчання мови як іноземної : матеріали сьомої міжнародної наук.-практ. конф. / за ред. В. К. Зернової. – Ч. 1. – Полтава, 2008. – С. 179-182.
4. Жулевська В. О. Від лінгвістичної компетенції до фахової комунікації у процесі викладання іноземної мови / В. О. Жулевська, Г. М. Царик // Лінгвістичні та методичні проблеми навчання мови як іноземної: іатеріали сьомої міжнародної наук.-практ. конф. / за ред. В. К. Зернової. – Ч. 1. – Полтава, 2008. – С. 207-214.
5. Зеня Л. Я. Навчання німецької мови учнів старших класів економічного профілю / Л. Я. Зеня, В. І. Чобітько // Іноземні мови. – 2007. – № 2. – С. 23-28.

6. Зеня Л. Я. Структура і зміст профільного навчання німецької мови у старшій школі (на прикладі економічного профілю) / Л. Я. Зеня, В. І. Чобітько // Парадигми сучасної педагогіки : матеріали міжнародної наукової 074 конференції / за ред. О. Бочарової, М. Цотич, В. Теркулова. – Горлівка, 2010. – С. 93-110.
7. Зеня Л. Я. Теоретико-методичні засади підготовки майбутніх учителів до навчання іноземних мов учнів профільної школи: моногр. / Л. Я. Зеня. – Горлівка: Вид-во ГДПІМ, 2011. – 436 с.
8. Зеня Л. Я. Формування німецькомовної комунікативної компетенції в учнів старших класів економічного профілю з використанням технології “Навчання у співробітництві” / Л. Я. Зеня, В. І. Чобітько // Іноземні мови. – 2008. – № 1. – С. 8-15.
9. Концепція профільного навчання в старшій школі (Нова редакція) // Інформаційний збірник Міністерства освіти і науки України. – 2009. – № 28-29. – С. 57-64.
10. Конспект лекцій з дисципліни «Методика проведення рольових та ділових ігор у навчанні іноземних мов» для курсів підвищення методичної та педагогічної кваліфікації викладачів іноземних мов / О. Б. Тарнопольський. – Дніпропетровськ: Видавництво ДУЕП. – 2003. – 28 с.
11. Ніколаєнко С. М. Якісна освіта – запорука самореалізації особистості. Мовна політика / С. М. Ніколаєнко // Іноземні мови в навчальних закладах. – 2007. – № 4. – С. 4-5.
12. Полат Е. С. Метод проектів на уроках іноземного мови / Е. С. Полат // Иностранные языки в школе. – 2000. – № 2-3. – С. 3-11.
13. Полат Е. С. Новые педагогические и информационные технологии в системе образования: Учеб. пособие для студ. пед. вузов и системы повыш. квалиф. пед. кадров / Е. С. Полат, М. Ю. Бухаркина, М. В. Моисеева / Под ред. Е. С. Полат. – 2-е изд., стер. – М.: Издательский центр «Академия», 2005. – С. 27.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Василь Чобітько – старший викладач кафедри німецької філології Київського національного лінгвістичного університету.

Наукові інтереси: методика викладання іноземної мови в профільній школі.

\УДК 811.111'243:378.143

ФОРМУВАННЯ КОМУНІКАТИВНИХ УМІНЬ СТУДЕНТІВ У ПРОЦЕСІ НАВЧАННЯ ЧИТАННЮ

Марія ШЕВЧЕНКО (Київ, Україна)

У статті розглядається процес формування навичок читання, як складової частини комунікативної компетенції студентів. В статті зазначено, що принцип комунікативності не виключає необхідності оволодіння мовою як системою. Розглядається питання, що всі види мовленнєвої діяльності, в тому числі читання, є не лише метою, а й засобом навчання один для одного. Зазначено, що при навчанні читання на перше місце виходить інформативність, яка буде сприяти підвищенню інтересу до мови, що вивчається.

Ключові слова: Комунікативне вміння, мотивація, мовленнєва діяльність, навички, вилучення інформації.

В статье рассматривается процесс формирования умений чтения как составляющей части коммуникативной компетенции студентов. В статье определено, что принцип коммуникативности не исключает необходимости овладения языком как системой. Рассматриваются вопросы, что все виды речевой деятельности, в том числе и чтение, являются не только целью, но и средством обучения один для другого. Определено, что при обучении чтению на первое место выходит информативность, которая будет содействовать повышению интереса к изучаемому языку.

Ключевые слова: Коммуникативное умение, мотивация, речевая деятельность, навыки, извлечение информации.

The paper deals with the reading skills formation as a part of the students' communicative competence. It is stated that the principle of communicativeness does not exclude the necessity of language learning as a system. There is no denying to the fact that the main task within the framework of reading course is the formation of the interest of reading in English. The paper shows that reading in English allows deepen the knowledge in the field of culture of the country the language of which they study, muster the skills of using English, obtain confidence in their forces, and overcome language difficulties. It is said that reading promotes to memorize language material. It is declared that all kinds of language activity, including reading, are not only the purpose but the means of education one for another. It is defined that information value comes to the first place that will promote the increase of interest to the studied language.

Key words: Communicative skills, motivation, language activity, skills, information extractor.

Сучасна концепція навчання іноземній мові передбачає формування комунікативної компетенції студентів. Її складовою частиною є мовленнєва компетенція, яка передбачає розвиток комунікативних умінь всіх основних видів мовленнєвої діяльності, в тому числі, і читанні.

В рамках аудиторних занять представлено, в основному, читання аутентичних текстів, яке підрозділяється на три види: ознайомче, вивчаюче та пошукове.

Робота щодо формування навичок окремих видів читання включає в себе комплекс різних вправ, які формують відповідні вміння змістовної переробки інформації.

Контрольні завдання до кожного тексту створюються у відповідності до конкретних видів читання. Для читання беруться неадаптовані, оригінальні тексти. Завдання викладача складається з визначення послідовності завдань, для того, щоб їх поетапне виконання допомогло студенту вибірково користуватися тим чи іншим видом читання.

При створенні комплексу ефективних завдань при навчанні читанню професійних текстів на іноземній мові необхідно враховувати вікові особливості тих, хто навчається, а також рівень їх мовної підготовки, що знаходить своє відображення як у формулюванні завдань, так і у відборі мовних засобів. Тексти для читання, в яких повторюються одні й ті самі мовні одиниці, сприяють запам'ятовуванню мовного матеріалу. Читання сприяє більш точному розумінню семантики та вживанню мовних явищ, що вивчаються.

Навчання читанню йде у напрямку рішення комунікативних завдань, таких як пошук та вилучення необхідної інформації, створення анотацій та рефератів, виступ з невеликими повідомленнями.

Головними завданнями, які реалізуються в рамках курсу читання є формування інтересу до читання англійською мовою. Студенти отримують більшу впевненість у своїх силах, перемагаючи мовні труднощі, отримують смак до читання літератури із спеціальності.

Будуть поглиблюватися знання в області культури країн, мова якої вивчається. У студентів формується вміння використовувати іноземну мову, як засіб для отримання інформації з іншомовних джерел для навчальних цілей.

Також, будуть вирішуватися завдання розширення словникового запасу студентів за рахунок лексичних одиниць текстів, подальший розвиток усного мовлення за допомогою переказів різних видів, обговорення прочитаного.

Будуть формуватися навички письма шляхом виконання спеціальних завдань, таких як створення рефератів, анотацій. Таким чином, робота над текстами може внести вклад у формування комунікативної іншомовної компетенції у студентів:

- у галузі мовленнєвої компетенції буде сприяти формуванню вмінь в основних видах мовленнєвої діяльності (читання, говоріння і письмо);
- у галузі лінгвістичної компетенції – дозволяє оволодіти новими мовними засобами, як лексичними, так і граматичними;
- у галузі соціокультурної компетенції – долучає студентів до культури, традицій країн, мова яких вивчається;

Комунікативна мотивація розділяється на три підвиди:

- 1) мотивація, яка обумовлена конкретною комунікативною ситуацією;
- 2) мотивація засвоєння мовного матеріалу, яка обумовлена його придатністю для рішення комунікативно-пізнавальних завдань.

На думку І. Зимньої, мовленнєва діяльність – це процес активного, ціле направленого, опосередкованого мовою та обумовленого ситуацією спілкування взаємодії людей між собою. Відмічається також, що за мотивований, предметний (змістовний) процес видачі або прийому, сформованого за допомогою мови думкою, направленої на задоволення комунікативно-пізнавальної потреби людини в процесі спілкування. [1, с. 25]

За визначенням С.К. Фоломкіної, читання входить до сфери комунікативно-суспільної діяльності людини та забезпечує в ній одну з форм – письмову – вербального спілкування. [2, с. 5]

Як будь-яка діяльність читання завжди ціленаправлене на вилучення інформації.

Читання повинно бути організовано як окремий реальний акт комунікації. Метою читання є розуміння тексту. Тракткування читання як виду мовленнєвої діяльності протягом всього курсу навчання іноземній мові підвищує його ефективність і як засобу навчання.

Для того, щоб студент відносився до читання на іноземній мові як до мовленнєвої діяльності, а не як до вправи, текст повинен завжди виступати як змістовне ціле.

При відборі текстів для читання необхідно брати до уваги рівень підготовки студентів та їх інтереси, в тому числі і пов'язані з їх майбутньою професією.

Робота з аутентичними матеріалами може викликати у студентів нездоланні труднощі та замість користі принести лише шкоду, якщо запропонувати студенту з початковим рівнем підготовки прочитати оригінальну статтю. Тим не менш, відмовлятися від використання аутентичних текстів не слід. Можна підібрати такі матеріали, які студенти будуть здатні зрозуміти. До текстів великого об'єму можна розробити завдання на пошук конкретної інформації. Важливо, як говорить Дж. Хармер, щоб «такі тексти якомога більше були схожі на справжній англійський» [3, р. 100].

До основних видів мовленнєвої діяльності можна віднести: 1) сприймання мови на слух (аудіювання); 2) говоріння; 3) читання; 4) письмо.

Названі види мовленнєвої діяльності є одночасно формами спілкування та взаємодії людей між собою. Так, в якості цілей навчання виступають усі види мовленнєвої діяльності як засобу спілкування у вигляді умінь, які входять складовим компонентом до комунікативної компетенції студентів.

Принцип комунікативної направленості навчання мові раніше означав тільки те, що процес навчання іноземним мовам, направлений на навчання іншомовному спілкуванню, повинен проходити у природних ситуаціях або бути максимально наближеним до них. Студенти набувають комунікативну компетенцію у ході оволодіння різними видами мовленнєвої діяльності. Вона розглядається як готовність та спроможність щодо рішення значимих для особистості комунікативних завдань. Стратегічна мета оволодіння комунікативною компетенцією визначає проміжні цілі, характер мовного матеріалу, спосіб його організації, особливості процесу оволодіння мовою.

Принцип комунікативності не повинен розумітися спрощено: він не заперечує свідомого оволодіння засобами спілкування і не виключає необхідності оволодіти мовою як системою.

Навчання іноземним мовам орієнтується не лише на розвиток у студента комунікативної компетенції, але і на формування у нього комплексу якостей і умінь, які характерні для полікультурної мовної особистості, а також здібності до адекватної взаємодії з представниками інших культур.

Усі види мовленнєвої діяльності є не лише метою, а засобом навчання один для одного. Навчання видам мовленнєвої діяльності будується на спільному мовному матеріалі. Деякі з видів мовленнєвої діяльності об'єднані спільними механізмами, і оволодіння одним із способів сприяє кращому функціонуванню іншого (сприйняття мови на слух і читання).

Читання є важливим засобом опосередкованої комунікації. Читання – це перш за все інформаційний процес, направлений на одержання інформації, яка міститься у закодованому виді у письмовому тексті. Читання визначають як когнітивно-пізнавальну діяльність людини в процесі опосередкованої комунікації.

Читання як мета навчання полягає у розвитку вмінь читати різні тексти, умінні читати тексти, охоплюючи загальний зміст та вилучати повну інформацію з прочитаного. Це вміння користуватися довідниковою літературою при читанні.

Читання як засіб навчання передбачає розширення словникового запасу, використання інформації з тексту як бази для навчання говорінню, запам'ятовування мовного матеріалу при читанні.

Читання як складний вид мовленнєвої діяльності складається з технічної та змістовної сторін. Досвідчений читач сприймає не окремі букви, а цілі слова, короткі речення. Читач може сприймати слова при читанні по першим буквам, по домінуючим буквам або на основі розвинутих навичок читання.

Навички та вміння читати розвиваються на певному матеріалі, якій складає зміст навчання даному виду мовленнєвої діяльності. Зміст навчання читанню включає знання певного лексичного, граматичного та фонетичного матеріалу та наявність різних за тематичною направленістю видів текстів.

Навчання читанню на іноземній мові повинно спиратися на досвід читання на рідній мові. Воно передбачає оволодіння певним мовним матеріалом та потребує автоматизації операцій, що забезпечують його процесуальну сторону.

При навчанні читанню формується основи читання та удосконалюються його навички та уміння. Читання направлено на розвиток умінь розуміти текст на рівні змісту. Осмислення настає лише в результаті попереднього лексико-граматичного та стилістичного аналізу окремих частин тексту.

Контроль уміння читати тексти здійснюється за допомогою різноманітних прийомів, в тому числі за допомогою комунікативно-орієнтованих прийомів контролю читання.

До комунікативно-орієнтованих прийомів контролю читання можна віднести відповіді на запитання щодо змісту прочитаного, формулювання основної ідеї тексту, складання плану, вибір назви тексту із запропонованих, переказ змісту тексту, висловлення особистої думки щодо прочитаного та інше.

Кожне комунікативне завдання вирішує одночасно декілька завдань. Тренування у вживанні кожної граматичної форми здійснюється у вправах, де у ситуаціях, що змінюються, реалізуються один і той самий комунікативний намір. Термін «міжкультурна комунікація» пов'язаний із спілкуванням між людьми, які відносяться до різних національних спільнот і є носіями різних мов. Це визначає підвищений інтерес до іноземних мов.

У зв'язку з перевагою комунікативного підходу у методиці викладання іноземних мов і відповідно із виходом комунікативної компетенції як кінцевої мети вивчення іноземної мови, вивчення граматики відійшло на другий план. В цілому такий підхід виправданий, так як реальною метою вивчення іноземної мови є не сама мова, а можливість її застосування в тій чи іншій області. Метою навчання іноземної мови проголошується досягнення комунікативної компетенції. При цьому комунікативна компетенція не є чимось однорідним, а включає лінгвістичну, соціокультурну, професійну, мовленнєву, прагматичну компетенції.

З предметним змістом навчання іноземній мові пов'язана соціокультурна компетентність учасників педагогічного процесу. Соціокультурна компетентність представляє собою частину професійної компетентності викладача. Напрями підвищення соціокультурної компетентності викладачів відображає їх органічний взаємозв'язок з напрямками удосконалення процесу навчання.

Читання як комунікативне уміння – продуктивне та має велике практичне значення при самоосвіті, у професійній сфері. Читання – складний вид комунікативної діяльності. Варто зазначити, що закінчуючи ВНЗ, студент повинен уміти читати, розуміти та перекладати іншомовну літературу із спеціальності. Однак практика викладання показує, що формування навичок швидкого читання та розуміння літератури з обраної спеціальності є одним із важких завдань. Важкість полягає в тому, що студенти молодших курсів ще не мають професійних знань, не впізнають і не можуть правильно перекласти граматичні явища, їх лексичний запас обмежений. Коли ж на старших курсах студенти набувають професійні знання, обов'язкові заняття з іноземної мови закінчуються. В результаті рідко вдається сформулювати навички самостійного читання текстів із спеціальності.

Для досягнення позитивних результатів необхідно починати навчання цьому виду мовленнєвої діяльності з перших курсів, при цьому важливо дотримуватися принципу нарощення самостійності. Створюється програма у вигляді вправ, яка навчає студентів самостійним діям із вилученням з тексту мовної та змістовної інформації, а також діям самоконтролю.

Тексти підбираються з оригінальних джерел, враховуючи їх професійну новизну. Для збільшення швидкості читання та розуміння професійних текстів необхідно набути певний запас граматичних явищ та службових слів, які часто використовуються, оволодіти певним запасом термінів, навчитися розпізнавати інтернаціоналізми, пам'ятати, що поглибленому розумінню змісту текстів сприяють велика кількість текстів, здогад та фонові знання.

Навчання читанню іде у напрямку рішення комунікативних завдань, таких як пошук та вилучення необхідної інформації, складання анотацій та рефератів, виступи з невеликими повідомленнями у цьому зв'язку, поряд з вимогою мовної доступності тексту. На перше місце виходить інформативність, яка буде сприяти підвищенню мотивації інтересу до мови, що вивчається.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Зимняя И.А. Индивидуально-психологические факторы и успешность научения речи на иностранном языке/И.А. Зимняя//Иностранные языки в школе. – 2013.-№8. – 25с.
2. Фоломкина С.К. Обучение чтению на иностранном языке в неязыковом ВУЗе./С.К. Фоломкина. – Минск, Высшая школа, 2005. – 5с.
3. Harmer, J. How to teach English/J.Harmer. – Pearson Education Limited, 2007.-288р.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Марія Шевченко – викладач кафедри іноземної філології Київського національного університету культури та мистецтв.

Наукові інтереси: проблеми перекладацької еквівалентності, лінгвістичні моделі перекладу.

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ПРИКЛАДНОЇ ЛІНГВІСТИКИ

УДК 81'33

ІНСТРУМЕНТИ ДЛЯ УКЛАДЕННЯ ТА ОБРОБКИ ВЛАСНОГО КОРПУСУ

Леся ІВАШКЕВИЧ (Київ, Україна)

У статті йдеться про інструменти, за допомогою яких можна укласти власний проанотований корпус для проведення лінгвістичних досліджень: парсери, які дозволяють автоматично проанотувати текст за частинами мови, лемами та синтаксичними відношеннями в реченні, а також регулярні вирази, використовуючи які, можна надати такому проанотованому тексту зручного для автоматичної та ручної обробки вигляду.

Ключові слова: корпус, корпусне дослідження, укладення корпусу, проанотований текст, парсер, регулярні вирази.

В статті речь идет об инструментах, с помощью которых можно составить собственный корпус для проведения лингвистических исследований: парсеры, которые позволяют автоматически проанотировать текст, снабдив каждое слово информацией о частях речи, леммах и синтаксических отношениях в предложении, а также регулярные выражения, используя которые, можно придать тексту удобный для автоматической и ручной обработки вид.

Ключевые слова: корпус, корпусное исследование, составление корпуса, проанотированный текст, парсер, регулярные выражения.

The article deals with the tools, which help us to make our own corpus for the further linguistic research: parsers, that allow us to automatically annotate the texts with the part-of-speech tags. Lemmata and syntactical relations in the sentence, as well as regular expressions, which help us to format the annotated texts so that we can easily work with it both automatically and manually. The article is based on the tools for the German language, but the principles of creating and formatting the corpus text can also be used for other languages.

Keywords: corpus, corpus-based study, making a corpus, linguistic annotation, annotated text, parser, regular expressions.

Сучасні лінгвісти, що вивчають мовний вжиток, все частіше вдаються до методу корпусного аналізу, адже він дозволяє з мінімальними витратами часу та зусиль отримати об'єктивні кількісні результати навіть для великих об'ємів даних.

Витоки корпусної лінгвістики сягають ще середини минулого століття. Перші корпуси було укладено для англійської мови, однак, для багатьох мов світу вже розроблені власні корпуси, часто дуже різноманітні – є корпуси текстів різних мовних стилів та жанрів, корпуси як писемного, так і усного мовлення, корпуси текстів сучасних електронних медіа як, наприклад, Twitter. До того ж, з багатьма корпусами можна працювати через спеціальні платформи з інтуїтивно зрозумілим інтерфейсом та численними вбудованими в них функціями та інструментами, як, приміром, частотність слів чи колокації. До платформ, через які можна обробляти корпуси німецької мови, належать, наприклад, COSMAS та CQPweb. Однак, все-таки, не для кожного дослідницького питання є вже готовий репрезентативний лінгвістичний корпус, і нерідко виникає потреба у створенні власного корпусу, який міг би стати базою дослідження.

Метою даної статті є окреслити два важливі інструменти, які стануть у нагоді при укладенні та обробці власного лінгвістичного корпусу: парсери та регулярні вирази. В даній статті ми опираємося на теоретичну базу корпусного підходу до лінгвістичних досліджень, викладену у працях німецькомовних мовознавців Ноа Бубенгофера [2], [3], Лотара Лемнітцера [6] та Рейнхарда Кьолера [5].

Загалом для текстів, що належать до корпусів, справедливі фактично всі вимоги, які повинен задовільняти емпіричний матеріал лінгвістичного дослідження. Наприклад, такі тексти мають бути, як правило, однорідними, автентичними, репрезентативними для поставленого дослідницького питання. Однак, є декілька факторів, які відрізняють

лінгвістичний корпус від тексту чи сукупності текстів. Перш за все, тексти в корпусі впорядковані за певними логічними принципами: вони мають метайнформацію про автора, час, джерело та інші важливі для дослідження відомості.

По-друге, тексти у лінгвістичному корпусі спеціальним чином підготовлені, а саме, містять лінгвістичну анотацію, тобто, супровідні дані до конкретного мовного матеріалу. Для того, щоб було зручно додати такі дані для кожного елемента тексту в корпусі, такий текст перш за все проходить процес токенизації, тобто розділення на окремі елементи, так звані **токени**. В першу чергу це пов'язано з тим, що пунктуація часто не відділена від слів у реченні, і, відповідно, безтокенизації вона була б врахована при автоматичному аналізі тексту до складу цих слів. Наприклад, ось як виглядає токенизоване речення на відміну від нетокенизованого:

а) звичайне речення природного письмового мовлення:

"Und fünf Kinder zuerziehen, ist einegroße Verpflichtung ", berichteter.

б) токенизоване речення:

" Und fünf Kinder zuerziehen , ist einegroße Verpflichtung " , berichteter.

Після токенизації текст готовий до анотування. Лінгвістична анотація може містити такі елементи:

- маркування кожного слова за частинами мови, яке в корпусній лінгвістиці називається **тегуванням**;

- інформація про **граматичну форму** слова – наприклад, число та рід іменника, часова форма та стан дієслова і т.д.;

- визначення первинної форми кожного слова (**лематизація**);

- встановлення синтакстичних зв'язків між токенами (**парсинг**) [3].

Проанотований текст виглядає приблизно так:

M91TG/101.29323 Mannheimer Morgen, 10.01.1991, Politik; Bonn gibt Startschuß für den Transrapid

36 Forschungsminister<NOU com pl m nom> Heinz<NOU prp sg m> Riesenhuber<NOU com pl m nom> und<CON coor s> Verkehrsminister<NOU com pl m nom> Günther<NOU prp pl m nom> Krause<NOU com pl m nom> (beide CDU) stellten<VRB npas indic past pl m P3> gestern<ADV pos> in<ADP pre p-dat> Bonn<NOU com sg n dat> gemeinsam<ADV pos> mit<ADP pre p-dat> Bahnchef<NOU com sg m dat> Heinz<NOU prp sg m> Dürr<NOU com sg m dat> das<ART def sg n gen> Gutachten<NOU com sg n acc> des<ART def sg n gen> Bundesbahnzentralamts<NOU com sg n gen> vor<ADV pos pref>, in<ADP pre p-dat> dem<PRN rel sg n dat P3> diesem<ART dem sg m dat> neuen<ADJ desc pos sg m dat> Verkehrsträger<NOU com sg m dat> die<ART def sg f nom> technische<ADJ desc pos sg f nom> Einsatzreife<NOU com sg f nom> bestätigt<VRB npas indic pres sg f P3> wurde.

Рис. 1. Зразок проанотованого тексту з DeReKo

На рис. 1 поданий приклад одного із можливих видів анотації, вилучений з найбільшого корпусу німецької мови DeReKo, das Deutsche Referenzkorpus [4], [1]. Тут проанотоване одне речення, власне слова якого стоять між гострими дужками, а в самих гострих дужках подана анотація. Як бачимо, тут представлена анотація за першими двома критеріями – тегування за частинами мови та граматичні відомості про слова. Звісно, такий "текст" важко сприймається оком людини, однак, по-перше, анотація оброблюється комп'ютером, по-друге, в спеціалізованих програмах таку анотацію можна виключити для перегляду і залишити доступною лише для автоматичної обробки тексту.

Оснащення тексту лінгвістичною анотацією істотно розширює діапазон пошуку в корпусі: вона дозволяє досліднику знаходити в корпусі потрібні частини мови або ж слова, що належать до однієї з можливих частин мови, слова, які зустрічаються лише в певній граматичній формі, зручно та швидко виконувати синтаксичний пошук, знаходити всі наявні в тексті форми потрібного слова. І зробити все це можна дуже швидко, пошук триватиме лише кілька секунд. Але, звісно, ручне анотування кожного речення в текстах корпусу потребувало б надзвичайно багато часу, саме тому були розроблені спеціальні інструменти для автоматичного анотування, так звані **парсери**, які швидко виконують всі три перераховані

вище операції. Звісно, є багато інструментів для подібної обробки текстів англійською мовою, ми ж хотіли б зупинитися на спеціалізованому парсері для німецької мови, розробленому комп'ютерними лінгвістами Цюрихського університету, який називається ParZu [7]. Цей парсер дозволяє онлайн анотувати за всіма вказаними вище параметрами досить великі масиви тексту, копіювати результати та зберігати їх для подальших досліджень.

Результати анотування можна отримати в двох форматах – *графічному*, який дозволяє у вигляді схеми побачити синтаксичні залежності в реченні, але доступний для обробки лише для кожного речення окремо, та *табличному форматі CoNNL*, загальнопризаному в корпусній лінгвістиці, в якому вся інформація про кожен токен в реченні міститься у новому рядку.

Графічний формат має такий вигляд:

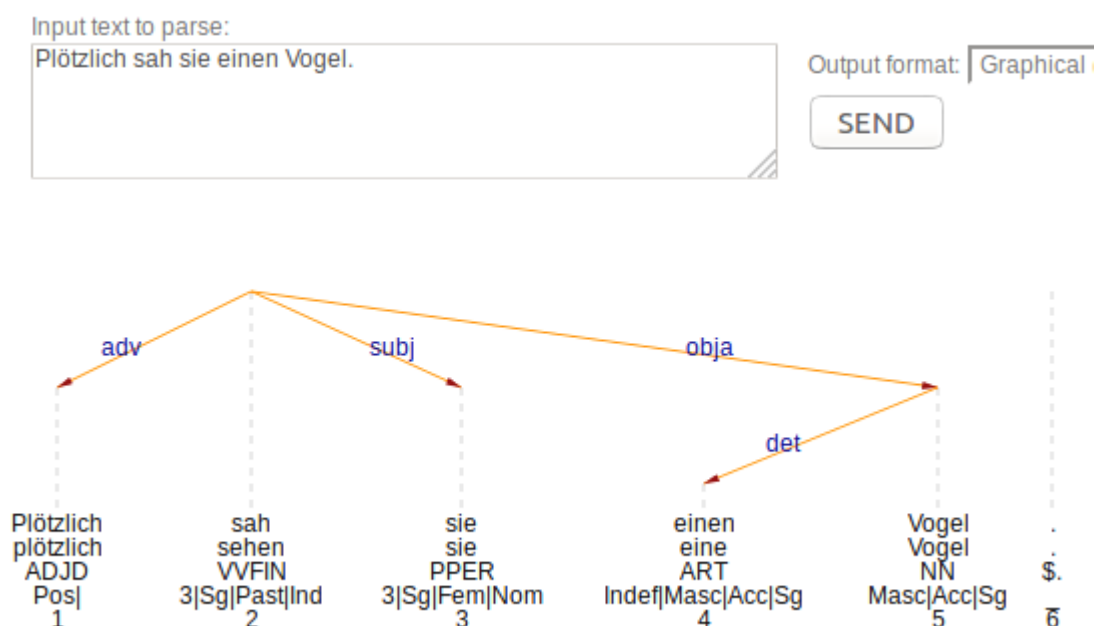

Рис.2.Графічний формат анотації в парсері ParZu

Кожне слово тут позначене цифрою та містить інформацію про лему, належність до певної частини мови, а також граматичні відомості про конкретно дану словоформу, стрілочками показані синтаксичні залежності в реченні. Варто зауважити, що синтаксичні зв'язки в корпусній лінгвістиці визначаються дещо особливим чином, не в звичному форматі членів речення, що пов'язано з прагненням до стандартизації цих зв'язків для всіх мов світу. Детальніше про стандарти такого визначення можна дізнатися на сторінці *всесвітнього лінгвістичного проекту Universal Dependencies*. Так, наприклад, центром речення, так званим коренем (root), завжди вважається дієслово. Як бачимо, крапка виділена в опрацьованому реченні окремим токеном і супроводжується знаком \$, що позначає у відповідному наборі тегів пунктуацію закінчення речення. Загалом, назви тегів, що описують слова за частинами мови та інші токени за їх функціональністю, можна знайти в так званих *наборах тегів* (tagset), для німецької мови дуже часто використовується набір тегів STTS, пояснення та приклади до якого можна знайти на сторінці Штутгартського університету [8]. Саме за допомогою цього набору тегів автоматично відбувається анотування і в парсеріParZu. Ще однією характерною рисою автоматичного анотування для німецької мови є те, що лемами для всіх артиклів вважається артикль жіночого роду, *die* або ж *eine*, що ми бачимо і в наведеному на рис. 1 прикладі.

Очевидно, що такий формат відображення даних орієнтований саме на унаочнення синтаксичних зв'язків.

Розглянемо тепер інший широковикористовуваний формат виведення анотованого тексту – згаданий вище формат CoNNL. Саме у цьому форматі парсер може анотувати досить великий текстовий масив, а результати такої анотації легко скопіювати та використовувати в подальшій роботі. Виглядає CoNNL-формат таким чином:

Input text to parse:
Plötzlich sah sie einen Vogel.

1	Plötzlich	plötzlich	ADV	ADJD	Pos	2	adv	_	-
2	sah	sehen	V	VVFIN	3 Sg Past Ind	0	root	_	-
3	sie	sie	PRO	PPER	3 Sg Fem Nom	2	subj	_	-
4	einen	eine	ART	ART	Indef Masc Acc Sg	5	det	_	-
5	Vogel	Vogel	N	NN	Masc Acc Sg	2	obja	-	-
6	.	.	\$.	\$.	_	0	root	_	-

Рис. 3. Анотація в парсері ParZu у форматі CoNNL

У даному форматі представлені майже ті ж самі відомості про кожен токен речення, які ми вже бачили на попередньому рисунку, однак, тут вони впорядковані у вигляді колонок, що і дозволяє копіювати результат. Отже, після порядкового номера кожного токена йде власне сам токен, потім його лема, потім спрощений тег частини мови, якому слідує повний тег за набором STTS, після цього надається деталізована граматична інформація про дану словоформу. Останні дві колонки – таблична форма запису синтаксичних залежностей: число показує, від якого елемента даний токен отримав залежність, далі слідує власне тип цієї залежності. Наприклад, для третього елемента, *sie*, це число – 2, що значить, що воно є залежним від другого токена, тобто від дієслова *sah*, яке виступає “коренем” речення, а тип залежності тут – *subj*, тобто, суб’єкт дії. Саме дієслово має число 0, оскільки воно як “корінь” речення ні від яких інших елементів не залежить. Варто звернути увагу на виділення в ParZu крапки в окремий корінь, тобто винесення його за структуру речення. В даному питанні ParZu відхиляється від стандартів Universal Dependencies.

Особливість лематизації в німецькій мові – ламою для всіх артиклів прийнято вважати артикль жіночого роду, що ми і бачимо на рис. 3. Ймовірно, така конвенція пов’язана з розвитком феміністичного мовознавства та боротьбою з мовним андроцентризмом.

Опрацювавши в ParZu певний масив текстів та переглянувши результати, можна помітити, що інколи парсер допускає помилки. Так, приміром, він може “забути” поставити дієслово в інфінітив, утворюючи від нього лему або помилитися у визначенні частини мови. Однак, цей недолік з технічної причин властивий практично всім парсерам, і в Цюрихському парсері помилки трапляються справді рідко, і кваліфікований лінгвіст може без особливих труднощів розпізнати і виправити їх. Звісно, потрібно бути уважним і критичним до результатів автоматичного анотування, однак, безумовно, воно дозволяє досліднику виконати колосальний обсяг роботи за лічені хвилини.

Отже, як бачимо, ParZu виконує для нас лінгвістичне анотування за кількома принципово важливими параметрами. Проте, постає запитання: як використати скопійовані в форматі CoNNL дані для подальшого пошуку в тексті корпусу, який ми хочемо укласти? Вигляд такої таблички робить текст важко сприйнятним для перегляду, до того ж, колонки в такому форматі через різну довжину слів в різних рядках не співпадають. Крім цього, не завжди для дослідження потрібна вся анотація, яку надає ParZu. Однак, є метод, за допомогою якого можна повернути проанотований текст у зручний для перегляду вигляд та вибрати лише потрібні типи анотації. Зробити це можна за допомогою так званих “регулярних виразів” (*regulare xpressions*) – спеціальної метамови, яка істотно розширює можливості пошуку в тексті та його обробки. В регулярних виразах для певних типів пошуку використовуються технічні символи. Наприклад, щоб шукати всі слова, які починаються на Ge- і закінчуються на -be, потрібно лише ввести в пошук *Ge.+be* (знак “.” – будь-який

символ, знак “+” – будь-яка їх кількість), а щоб знайти всі слова з 7 літер, достатньо вказати в пошуку `[a-z]{7}`, де в квадратних дужках зроблене посилання на всі можливі літери, а в фігурних вказана їх кількість. Покроковий інтерактивний онлайн-тьюторіал з регулярних виразів можна знайти на сторінці <https://regexone.com>, опанувати їх нескладно, ми ж хотіли б описати лише комбінацію з двох конкретних виразів, яка допоможе проанотований в ParZu текст знову перевести у звичайний лінійний формат, на зразок того, який ми спостерігали у прикладі з DeReKo. Опрацювати проанотований текст таким чином можна навіть не встановлюючи на свій комп'ютер спеціальну програму для роботи з регулярними виразами, в простому онлайн-редакторі <http://regexr.com/>. Отже, припустимо, ми хочемо взяти з анотації лише лему та спрощений тег частини мови, значить, нам потрібні перші три групи з проанотованого в ParZu тексту: власне слово, його лема та POS-тег. Ми позначимо їх групами в дужках, щоб виділити весь текст та замінити його лише на ті категорії, які нам потрібні. Перший вираз буде виглядати так:

`\d+\s([\^s+])\s([\^s+])\s([\^s+])\s.+ \n`,

де `\d` – порядковий номер рядка (див. Рис.3), три вирази в дужках відповідають змістовним групам, які ми хочемо зберегти в анотації, розділеним між собою пробілом (`\s`), `+` виділяє всі інші символи один і більше разів (до кінця рядка), а `\n` допомагає виділити та замінити всі переходи на новий рядок. Тепер, коли весь текст в форматі CoNNL виділений, просто в полі заміни замінюємо весь вираз на потрібні нам групи, розділяючи їх для візуальної зручності нижнім підкреслюванням:

`$1 $2 $3`

Після таких маніпуляцій проанотований текст буде виглядати так:

`Plötzlich plötzlich ADVsah sehen Vsie sie PROeinen eine ARTVogel Vogel N . . $.`

Тобто, кожне слово буде супроводжуватися саме тією анотацією, яку ми і хотіли отримати, а саме лемою та спрощеним тегом частини мови.

Обробити таким чином можна великі масиви тексту, створюючи тим самим *власний анотований корпус німецької мови*. Для інших мов рекомендується користуватися спеціалізованими парсерами, однак, принцип буде той самий.

Отже, ми розглянули інструменти, які дозволяють досліднику у ситуації відсутності доступу до потрібного дослідницького корпусу *швидко та якісно створити власний спеціалізований проанотований за основними прийнятими параметрами корпус німецької мови*. На нашу думку, такий алгоритм роботи, за умови впровадження в навчальні програми в рамках курсу корпусної лінгвістики, міг би розширити можливості дослідницького пошуку студентів лінгвістичних спеціальностей. Подальшого розгляду потребують можливості обробки власноруч створеного корпусу в призначених для цього комп'ютерних платформах.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Bopp, S. Ein führung in die Korpus linguistik mit DeReKo und COSMAS II. / Sebastian Bopp. – 2., aktualisierte und korrigierte Fassung. – Universität Augsburg, 2010. – 16 S.
2. Bubenhofer, N. Sprach gebrauchs muster. Korpus linguistikals Methodeder Diskurs- und Kulturanalyse / Noah Bubenhofer. – University of Zurich, 2009. – 404 S.
3. Bubenhofer, Noah: Ein führung in die Korpus linguistik: Praktische Grundlagenund Werkzeuge, 2006-2017. – Режим доступу: <http://www.bubenhofer.com/korpuslinguistik>.
4. COSMAS II. Corpus Search, Managementand Analysis System. Das Portal für die Korpus rechercheinden Textkorporades Instituts für Deutsche Sprache. – Mannheim. – Режим доступу: <http://www.ids-mannheim.de/cosmas2>
5. Köhler, R. Korpuslinguistik – zu wissenschafts theoretischen Grundlagenund methodologischen Perspektiven / Reinhard Köhler. – LDV-Forum 2005 – Band 20 (2) – S. 1-16.
6. Lemnitzer L., Zinsmeister H. Korpuslinguistik : eine Einführung / Lothar Lemnitzer; Heike Zinsmeister. – 2., durchges. Undaktualisierte Aufl. – Tübingen : Narr, 2006. – 220 S.
7. ParZu. The Zurich Dependency Parser for German. – Institut für Computer linguistik. Universität Zürich. – Режим доступу: <http://kitt.el.uzh.ch/kitt/parzu>.
8. STTS TagTable / Institut für maschinelle Sprachverarbeitung. – Universität Stuttgart. – 1995/1999. – Режим доступу: <http://www.ims.uni-stuttgart.de/forschung/ressourcen/lexika/TagSets/stts-table.html>

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Леся Івашкевич – кандидат філологічних наук, доцент кафедри теорії, практики та перекладу німецької мови Національного технічного університету України “Київський політехнічний інститут”.

Наукові інтереси: прикладна лінгвістика, семантика, неологія німецької мови, методика викладання перекладу.

УДК 81'322.4

МЕТОДИ ТА СПОСОБИ ДОСЛІДЖЕННЯ МОДЕЛЮВАННЯ ПРИРОДНИХ МОВ У СИСТЕМАХ ПРОГРАМНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПЕРЕКЛАДУ

Юлія СТАХМИЧ (Івано-Франківськ, Україна)

У статті розглянуто методи та способи дослідження моделювання природної мови у системах програмного забезпечення перекладу. Описано існуючі критерії оцінки якості лінгвістичної потужності систем програмного забезпечення перекладу. Досліджено переваги та недоліки різноманітних методів та способів оцінки якості систем програмного забезпечення перекладу: анкетування інформантів, визначення адекватності та еквівалентності перекладу та оригіналу за набором критеріїв, системи кількісної оцінки якості перекладу, метрики автоматичної оцінки комп'ютерного перекладу. Запропоновано критерії оцінки якості систем програмного забезпечення перекладу шляхом виявлення лексичних, граматичних (морфологічних, синтаксичних), лексико-граматичних та орфографічних помилок в англо-українському та англо-російському напрямках перекладу. Лексичні помилки розглядаються на рівні слів та словосполучень. У групі граматичних помилок виділено морфологічні та синтаксичні помилки. До групи синтаксичних помилок належать порушення у побудові словосполучень, простих та складних речень. Окремі групи формують лексико-граматичні та орфографічні помилки. Запропонована лінгвістична оцінка якості машинного перекладу за мовними рівнями на матеріалі живих текстів може застосовуватись для дослідження різних систем програмного забезпечення перекладу.

Ключові слова: комп'ютерне моделювання, природна мова, системи програмного забезпечення перекладу, машинний переклад, лінгвістична оцінка якості машинного перекладу, мовні помилки, комп'ютерна лінгвістика.

В статье рассмотрено методы и способы исследования моделирования естественного языка в системах программного обеспечения перевода. Описано существующие критерии оценки качества лингвистической мощности систем программного обеспечения перевода. Исследовано преимущества и недостатки различных методов и способов оценки качества систем программного обеспечения перевода: анкетирования информантов, определения адекватности и эквивалентности перевода и оригинала по набору критериев, систем количественной оценки качества перевода, метрик автоматической оценки компьютерного перевода. Предложено критерии оценки качества систем программного обеспечения перевода путем выявления лексических, грамматических (морфологических, синтаксических), лексико-грамматических и орфографических ошибок в англо-украинском и англо-русском направлениях перевода. Лексические ошибки рассматриваются на уровне слов и словосочетаний. В группе грамматических ошибок выделено морфологические и синтаксические ошибки. К группе синтаксических ошибок относятся нарушения в построении словосочетаний, простых и сложных предложений. Отдельные группы формируют лексико-грамматические и орфографические ошибки. Предложенная лингвистическая оценка качества машинного перевода по языковым уровням на материале живых текстов может применяться для исследования различных систем программного обеспечения перевода.

Ключевые слова: компьютерное моделирование, естественный язык, системы программного обеспечения перевода, машинный перевод, лингвистическая оценка качества машинного перевода, языковые ошибки, компьютерная лингвистика.

The article deals with the methods and ways used to study the modeling of natural languages in translation software systems. The criteria proposed by researchers to assess the quality of linguistic component of translation software systems have been described. The advantages and disadvantages of various methods and ways of quality assessment of translation software systems have been investigated, in particular: questioning of informants, defining the adequacy and equivalence between source language text and target language text according to the set of criteria, translation quality assurance tools, quality assessment metrics for machine translation evaluation. The author has proposed the criteria of quality assessment of translation software systems according to the strategy of microassessment, which provides for assessing the linguistic component of the system by means of checking texts for mistakes, identifying their sources and ways to prevent them. The criteria for identifying lexical, grammatical (morphological and syntactic), lexico-grammatical and spelling mistakes in English-Ukrainian and English-Russian machine translations have been developed. The mistakes violate the norms of the literary language and negatively affect the equivalence and adequacy of machine translation. Lexical mistakes are studied at the level of words and phrases. Grammatical mistakes include morphological and syntactic mistakes. The syntactic mistakes cover the mistakes in making phrases, simple and complex sentences. Lexico-grammatical and spelling mistakes make up separate groups. The proposed linguistic evaluation of machine translation quality according to linguistic levels on the material of real texts can be used to study different translation software systems. The criteria and quality assessment results can be used by the developers and users of machine translation systems to improve the overall quality of system operation.

Key words: computer modeling, natural language, translation software systems, machine translation, linguistic assessment of machine translation quality, language mistakes, computational linguistics.

Сучасні прикладні лінгвістичні дослідження спрямовані на формалізацію природної мови з метою створення ефективних систем програмного забезпечення перекладу. За останні десятиліття прикладна лінгвістика накопичила певний досвід оцінки якості таких програм. Так, представлено суб'єктивну оцінку людини й анкетування інформантів (А. В. Бірюков,

Ю. М. Марчук, D. Arnold, M. Glenn, J. Lopez, D. Vilar), *зворотний переклад* (N. Bach, M. Illinger, P. Koehn, S. Soderland), *зіставлення тексту перекладу з текстом оригіналу* (Л. С. Бархударов, Ю. В. Ванников, Б. С. Виноградов, В. Н. Комісаров, О. Д. Швейцер), *застосування автоматичних метрик оцінки якості машинних перекладів* (В. С. Яковина, J. Live, M. Snover, L. Specia, C. Tillmann) та *систем кількісної оцінки якості перекладу* (G. Christian, A. Gerasimov, G. Saldanha, A. Zerfass). Проте, на сьогодні не розроблено єдиної методики оцінки якості систем програмного забезпечення перекладу, яка б пояснювала лінгвістичну природу помилок у машинних перекладах та можливі причини їхнього виникнення, що становить окреме лінгвістичне завдання. Саме це визначає **актуальність** нашого дослідження.

Мета статті – розглянути методи та способи дослідження моделювання природної мови у системах програмного забезпечення перекладу, що передбачає розв’язання таких **завдань**: описати існуючі методи та способи оцінки ефективності моделювання природних мов у системах програмного забезпечення перекладу; дослідити переваги та недоліки різноманітних методів та способів оцінки якості систем програмного забезпечення перекладу; визначити критерії оцінки якості лінгвістичної потужності систем програмного забезпечення перекладу.

Експерименти з оцінки якості моделювання природних мов у системах програмного забезпечення перекладу, спрямовані на визначення користі від застосування машинного перекладу та ефективності задоволення специфічних вимог користувача, відбуваються у межах макрооцінки, де на перший план виходить не безпосередня якість перекладу, а ступінь задоволення потреб користувачів, та мікрооцінки, на текстовому рівні [2]. У дослідженні зосереджуємось на оцінці кінцевого результату перекладу – тексту, який видає машина.

Основні критерії, які виділяють дослідники для мікрооцінки машинного перекладу, це: читабельність, зрозумілість перекладу; тип тексту; сприйнятливості для користувача; формальна структура, тема-рематична і образна структура, функціональний стиль та прагматична функція; структурно-лінгвістичний критерій, критерії комунікативного ефекту та джерела помилки; орієнтація на перевірку певного мовного феномена за допомогою штучно створених тестів [1; 2]. Що стосується останнього, то мається на увазі створення текстів, які б містили у собі речення для перевірки правильності перекладу певних синтаксичних конструкцій. Об’єднати всі ці критерії при оцінці конкретного перекладу людиною дуже важко, оскільки необхідно щоразу виконувати великий обсяг праці для порівняння оригіналу та перекладу.

Анкетування інформантів, визначення адекватності та еквівалентності перекладу та оригіналу за набором критеріїв недостатньо ефективні та мають ряд недоліків, а саме: висока суб’єктивність оцінки, низька кореляція з оцінкою людини-експерта, тривалість у часі та складність виставлення інтегральної оцінки.

Можливість автоматичної оцінки якості систем програмного забезпечення перекладу є важливим аспектом дослідження їхньої якості. На сьогодні все більшої популярності набувають системи кількісної оцінки якості перекладу (QA Distiller, Déjà Vu, SDLX QA Check, Star Transit, Trados QA Checker, Wordfast, ErrorSpy, XBench). Програми дозволяють визначити кількість помилок у зразку тексту відповідно до заданих параметрів та “відносної” ваги помилок. Вони не враховують граматику, стиль, реєстр та прагматичний ефект (зрозумілість, логічність, зв’язність). Також вони не розкривають лінгвістичну природу помилок та не пояснюють причини їх виникнення. Визначення цих характеристик і надання перекладу статусу адекватного залишається прерогативою людини.

Для автоматичної оцінки якості виконаного комп’ютером перекладу застосовують два типи метрик: а) метрики, що визначають обсяг редагування (Edit Rate Metrics); б) метрики, орієнтовані на точність (Precision-Oriented Metrics) [16]. До першої групи належать метрики TER (Translation Edit Rate), WER (Word Error Rate), PER (Position-Independent Word Error Rate) і HTER (Human-Mediated Translation Error Rate).

Метрики, орієнтовані на точність, зосереджуються на лексичній точності – частці лексичних одиниць (зазвичай n-gram різного розміру) в автоматичному перекладі, які трапляються в еталонних перекладах. До них належать метрики BLEU (Bilingual Evaluation Understudy), METEOR (Metric for Evaluation of Translation with Explicit Ordering), GTM

(General Text Matcher), CDER (Cover Disjoint Error Rate), STM (Syntax Tree Based Metric) тощо.

Усі згадані системи потребують набору еталонних перекладів, що унеможлиблює повністю автоматичну оцінку машинних перекладів, які з'являються в результаті роботи систем програмного забезпечення перекладу. На жаль, серед них не існує єдиної універсальної і досконалої метрики, тому вони потребують подальшого доопрацювання.

Постає питання розробки такої системи оцінки якості, яка б була універсальною та застосовувалась для різних типів текстів. Для прагматичних цілей слід проводити лінгвістичний аналіз помилок на рівні тексту, проте одного лише підрахунку їх не достатньо. Більш ефективною буде лінгвістична категоризація помилок, пошук причин їхнього виникнення та визначення способів усунення. Такий спосіб оцінки якості машинних перекладів надасть інформацію про обсяг необхідного постредагування. Для перевірки ефективності роботи систем машинного перекладу та категоризації мовних помилок застосовують тестові збірки [9]. Вони дозволяють дослідити, які лінгвістичні феномени успішно опрацьовуються системою, а які призводять до помилок.

У дослідженні пропонуємо критерії оцінки якості систем програмного забезпечення перекладу, що ґрунтуються на підходах до оцінки якості машинних перекладів А. В. Бірюкова, М. С. Блехмана, Ю. М. Марчука, В. О. Новікова, П. М. Хроменкова [2; 3; 8; 10; 14], а також типології помилок у машинних перекладах А. В. Бірюкова, В. О. Новікова, П. М. Хроменкова [2; 10; 14] та мовних помилок Т. Г. Бондаренко, М. А. Куніловської, О. П. Сосніної [5; 7; 11], які порушують норми літературної мови в англо-українському та англо-російському напрямках перекладу.

Специфіка внутрішньої організації та функціонування систем машинного перекладу закриті для доступу користувача. Саме тому оцінка якості передбачає випробування лінгвістичної потужності систем шляхом перевірки текстів перекладів як результатів інтерпретаційної діяльності програми на наявність помилок, виявлення причин їх виникнення та можливостей усунення. Аналіз систем програмного забезпечення перекладу полягає у перевірці їхньої здатності обробляти певні мовні явища шляхом перекладу реальних текстів.

При вивченні лінгвістичної потужності систем машинного перекладу пропонуємо виділяти лексичні, граматичні, лексико-граматичні та орфографічні помилки, які порушують *норми літературної мови* – сукупність загальноприйнятих, усталених правил, якими керуються мовці в усному та писемному мовленні [6, с. 56] та які впливають на еквівалентність і адекватність машинного перекладу у відношенні до оригіналу.

Лексичні помилки розглядаються на рівні слів та словосполучень. У групі граматичних помилок виділяємо морфологічні та синтаксичні помилки. До групи синтаксичних помилок належать порушення у побудові словосполучень, простих та складних речень. Окремі групи формують лексико-граматичні та орфографічні помилки.

Лексичні помилки порушують норми слововживання у властивих їм значеннях за змістом [6, с. 56] та включають помилки у перекладі слів та словосполучень як семантичних єдностей. До *помилки у перекладі слів* відносимо: 1) неперекладені слова; 2) вибір нерелевантних перекладних відповідників. Неперекладені слова – це слова, залишені в оригінальному варіанті, оскільки не було знайдено їх відповідників у мові перекладу. Вибір нерелевантних перекладних відповідників – це вживання слів у не властивому для контексту та тематики значенні через неадекватне вирішення лексичної полісемії, лексичної та лексико-граматичної омонімії, уживання русизмів, неадекватний переклад власних назв та аббревіатур, які слід було залишити в оригінальному варіанті.

Полісемія характеризується наявністю кількох значень в одному слові. Багатозначні слова є багатоеквівалентними. Вони мають декілька перекладних відповідників, які залежать від кількості їхніх лексико-семантичних варіантів. Такі відповідники називаються варіантними та передають у мові перекладу яесь одне значення слова [9, с. 152]. Варіанти перекладу можуть бути внесені до автоматичного словника чи моделі мови систем машинного перекладу. У такому випадку перед програмою постає завдання обрати правильний варіант перекладу, який має співвідноситись із контекстом речення і тематичним спрямуванням усього тексту. Лексичні омоніми – це слова, які мають однакові граматичні

характеристики, проте різні лексичні значення [4, с. 26; 12, с. 123]. Лексико-граматичні омоніми – це слова чи їхні окремі граматичні форми, які збігаються формально, проте мають різні лексичні та граматико-категоріальні значення [4, с. 29; 12, с. 234]. До відступу від лексичних норм належить вживання незасвоєних та невмотивованих русизмів, які мають в українській мові відповідні лексичні позначення.

Помилки у перекладі словосполучень як семантичних єдностей полягають у неадекватному виборі відповідників складених термінів та фразеологічних сполучень у мові перекладу, дослівному перекладі іншомовних висловів, які порушують норми лексико-семантичної сполучуваності слів у межах словосполучень. До них належать: 1) неадекватний переклад словосполучень як семантичних єдностей – уживання словосполучень у не властивому для контексту та тематики значенні через неправильний вибір відповідника в мові перекладу; 2) неадекватний переклад фразеологічних сполучень – переформатування значеннєвого наповнення стійких словосполук, що полягає у заміні їхніх компонентів у результаті неадекватного вибору відповідників у мові перекладу; 3) дослівний переклад іншомовних висловів, які мають свої відповідники в українській та російській мовах; 4) неадекватний переклад власних назв, які слід було залишити в оригінальному варіанті.

Морфологічні помилки пов'язані з неправильним визначенням омонімічних граматичних форм англійської мови та словозмінних категорій української та російської мов (числа, відмінка, ступеня порівняння, часу, стану та способу). До них належать: 1) помилки при знятті граматичної омонімії – неправильне визначення частиномовної належності слів, які належать до різних частин мови, проте мають змістову спільність [4, с. 29; 12, с. 234]; 2) ненормативне утворення пасивних конструкцій дієслів; 3) порушення категорії числа іменників; 4) ненормативне утворення відмінкових форм іменників; 5) порушення категорії часу дієслів; 6) порушення категорії способу дієслів; 7) ненормативне утворення ступенів порівняння прикметників; 8) вживання ненормативних форм дієприкметників; 9) вживання ненормативних форм дієприслівників.

Синтаксичні помилки полягають у порушенні норм побудови словосполучень, простих і складних речень та відсутності синтаксичних зв'язків між компонентами синтаксичних одиниць. Розрізняють три типи синтаксичних зв'язків: предикативний, підрядний та сурядний [15, с. 19]. Предикативний зв'язок формує структурну основу простого двоскладного речення та визначає взаємозалежність головних членів речення. Способом предикативного зв'язку є координація, її особливість – взаємозв'язок підмета і присудка, який виражається формами слів у відмінку, роді, числі [15, с. 20-21]. Визначальною категорією підмета є називний відмінок, присудка – актуалізована особа. Підрядний зв'язок – тип синтаксичного зв'язку, який вказує на граматичну залежність одного компонента від іншого у словосполученні чи реченні. Формами підрядного зв'язку є узгодження, керування і прилягання [13, с. 282-283; 15, с. 21]. Узгодження – форма підрядного зв'язку між компонентами словосполучення, при якому форми залежного слова уподібнюються до граматичних форм головного (стрижневого) слова [13, с. 282; 15, с. 34]. Іншою формою підрядного зв'язку є керування [15, с. 35], при якому залежне слово вживається у тій відмінковій або прийменниково-відмінковій формі, якого вимагає головне слово.

Помилки у побудові *словосполучень* включають: 1) відхилення від нормативно-узвального порядку слів, порушення логіко-синтаксичного зв'язку між словами через неправильний вибір граматичної трансформації; 2) порушення керування – неправильний вибір відмінкової форми залежних слів після керівних слів; 3) відсутність необхідного прийменника; 4) неправильний переклад прийменника через неадекватний вибір відповідника в українській та російській мовах; 5) порушення узгодження – порушення синтаксичного зв'язку між залежним та стрижневим словом у роді, числі та відмінку; 6) вживання у тексті перекладу зайвого прийменника, якого немає в оригіналі або який не перекладається в мові перекладу.

До *помилко*к у побудові *простих речень* належать: 1) порушення синтаксичних зв'язків між членами речення; 2) порушення координації між підметом і присудком, коли форма присудка вимагає підмета у формі називного відмінка, а форма присудка залежить від підмета у формах числа, роду та особи; 3) граматична неоднотипність однорідних членів речення через необґрунтоване застосування в мові перекладу різних частин мови,

неправильний вибір відмінкових форм іменників; 4) неправильний порядок слів; 5) пропущені члени речення; 6) штучне ускладнення речення – необґрунтоване застосування сполучника, що трансформує просте речення у складне; 7) вживання зайвих членів речення; 8) невідповідність анафоричного займенника співвідносному з ним іменникові в іншій частині речення.

До синтаксичних помилок у побудові складних речень належать: 1) порушення синтаксичних зв'язків між членами речення; 2) порушення координації між підметом і присудком; 3) граматична неоднотипність однорідних членів речення; 4) штучне ускладнення речення – необґрунтоване застосування сполучника, який відсутній у тексті оригіналу; 5) невідповідність анафоричного займенника співвідносному з ним іменникові в іншій частині речення; 6) вживання сполучників, які суперечать смисловим зв'язкам між частинами речення; 7) пропущені члени речення; 8) вживання зайвих членів речення, відсутніх в оригіналі.

Орфографічні помилки – це неправильне написання слів. До оцінки якості систем програмного забезпечення перекладу вводимо поняття *лексико-граматичних помилок* – вживання словосполучень у не властивому для контексту та тематики значенні, а також відхилення від нормативно-узуального порядку слів, порушення логіко-синтаксичного зв'язку між словами через неправильний вибір варіантів перекладу та граматичної трансформації.

Запропоновані критерії оцінки якості лінгвістичної потужності систем програмного забезпечення перекладу дозволяють більш комплексно проаналізувати тексти машинних перекладів та визначити типові помилки.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Аналіз практичних оцінювань машинного перекладу доводить, що на сьогодні відсутні єдині критерії оцінки, неоднакові й підходи при побудові самої концепції її проведення. Запропоновані критерії аналізу систем програмного забезпечення перекладу за мовними рівнями дозволить визначити найбільшу кількість помилок та рівень, на якому системи роблять найсуттєвіші помилки. Врешті-решт, все це допоможе обрати найкращу систему, яка найякісніше виконує переклад у межах певного мовного напрямку. Це дозволить перевірити повноту моделі мови, закладеної у систему, та ефективність роботи програмного забезпечення.

Перспективним напрямом подальших досліджень оцінки якості систем програмного забезпечення перекладу може бути, на наш погляд, зіставлення якості окремих версій однієї системи з метою визначення покращення або погіршення якості перекладу в новітніх версіях комп'ютерних перекладачів.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Бархударов Л. С. Язык и перевод: вопросы общей и частной теории перевода / Леонид Степанович Бархударов. – М. : Междунар. отношения, 1975. – 240 с.
2. Бірюков А. В. Оцінка якості машинного перекладу : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : 10.02.16 “Перекладознавство” / А. В. Бірюков. – К., 2008. – 20 с.
3. Блехман М. С. Комп'ютерна лінгвістика / Михайло Самойлович Блехман. – Х. : ХГУ, 1997. – 153 с.
4. Бодик О. П. Сучасна українська літературна мова. Лексикологія. Фразеологія. Лексикографія : [навч. посіб.] / О. П. Бодик, Т. М. Рудакова. – К. : Центр учбової літератури, 2011. – 416 с.
5. Бондаренко Т. Г. Типологія мовних помилок та їх усунення під час редагування журналістських матеріалів : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : 10.01.08 “Журналістика” / Т. Г. Бондаренко. – Київ : Б.в., 2003. – 20 с.
6. Зубков М. Г. Українська мова / Микола Григорович Зубков. – Х. : ВД “ШКОЛА”, 2006. – 496 с.
7. Куниловская М. А. Классификация переводческих ошибок и их электронная разметка в brat / Мария Анатольевна Куниловская // Проблемы теории, практики и методики перевода. – НГЛУ, 2013. – Выпуск 16, том 1. – С. 59–71.
8. Марчук Ю. Н. Компьютерная лингвистика / Юрий Николаевич Марчук. – М. : АСТ, Восток-Запад, 2007. – 320 с.
9. Марчук Ю.Н. Модели перевода : [учеб. пособие для студ. учреждений высш. проф. образования] / Юрий Николаевич Марчук. – М. : Издательский центр “Академия”, 2010. – 176 с.
10. Новиков В. А. Трансфер в современных системах машинного перевода : дис. ... канд. філол. наук: 10.12.21 / Виктор Алексеевич Новиков. – М., 2000. – 194 с.
11. Соснина Е. П. О разработке и использовании российского учебного корпуса переводов / Е. П. Соснина // Труды международной конференции “Корпусная лингвистика – 2006”. – СПб : СПбГУ, 2006. – С. 365–373.
12. Сухова А. В. Міжгалузєва та внутрішньогалузєва омонімія науково-технічних термінів та труднощі їх перекладу / А. В. Сухова, І. С. Степанішина // Проблеми та перспективи формування національної гуманітарно-технічної еліти. – Вип. 29 (33). – Харків : НТУ “ХПГ”, 2011. – С. 232–238.
13. Сучасна українська мова : [підручник] / [Пономарів О. Д., Різун В. В., Шевченко Л. Ю. та ін.] / [за ред. О. Д. Пономарева]. – К. : Либідь, 2005. – 488 с.

14. Хроменков П. Н. Анализ и оценка эффективности современных систем машинного перевода: дис... канд. филол. наук : 10.12.21 / Павел Николаевич Хроменков. – М., 2000. – 265 с.

15. Шульжук К. Ф. Синтаксис української мови / Каленик Федорович Шульжук. – К. : Видавничий центр «Академія», 2004. – 408 с.

16. Яковина В. Огляд та аналіз метрик оцінювання якості перекладу / В. Яковина, В. Масюкевич // Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Комп'ютерні науки та інформаційні технології. – 2013. – № 771. – С. 101–107.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Юлія Стахмич – кандидат філологічних наук, доцент кафедри філології та перекладу Івано-Франківського національного технічного університету нафти і газу.

Наукові інтереси: комп'ютерна лінгвістика, машинний переклад, штучний інтелект, проблеми перекладацької еквівалентності та адекватності.

УДК 81'33

ЦИФРОВА ЛЕКСИКОГРАФІЧНА СИСТЕМА «С. ІВАНИЦЬКИЙ, Ф. ШУМЛЯНСЬКИЙ. РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКИЙ СЛОВНИК» ТА ЇЇ МОЖЛИВОСТІ

Людмила ТОМІЛЕНКО, Олександр РАБУЛЕЦЬ (Київ, Україна)

У статті розглянуто процес створення цифрової версії «Російсько-українського словника» (1918 р.) Сергія Іваницького та Федора Шумлянського. Стисло описано структуру досліджуваної праці як основу для побудови інформаційної системи «С. Іваницький, Ф. Шумлянський. Російсько-український словник». Продемонстровано можливості згаданій системи.

Ключові слова: лексикографія, перекладний словник, російсько-український словник, структура, словникова стаття.

В статье рассматривается процесс создания цифровой версии «Русско-украинского словаря» (1918 г.) Сергея Иваницкого и Федора Шумлянского. Кратко описывается структура исследуемой работы как основы построения информационной системы «С. Иваницкий, Ф. Шумлянський. Русско-украинский словарь». Продемонстрированы возможности этой системы.

Ключевые слова: лексикография, переводной словарь, русско-украинский словарь, структура, словарная статья.

The article discusses the process of creating a digital version of “Russian-Ukrainian Dictionary” (1918) S. Ivanytskyi and F. Shymlianskyi. Briefly described the structure of the study work as the basis for constructing an information system of “S. Ivanytskyi, F. Shumlianskyi. Russian-Ukrainian Dictionary”. Demonstrated capabilities of said system.

Key words: lexicography, translation dictionary, Russian-Ukrainian dictionary, structure, entry.

Помітну роль у сучасному мовознавстві під час вивчення лексико-семантичних, граматичних та інших особливостей української мови відіграють перекладні лексикографічні довідники післяреволюційних років. Найпопулярнішим і найдослідженішим сьогодні є, безумовно, академічний «Російсько-український словник» за ред. А. Кримського та С. Єфремова (праці Є. Карпіловської, О. Тищенко, О. Скопненка, Ю. Поздрань та ін.). Однак комплексного аналізу лексики цієї праці, як і інших словників постреволюційної доби та періоду українізації, ще немає.

«Російсько-український словник» (1918 р.) у 2-х томах С. Іваницького та Ф. Шумлянського – досить відомий свого часу перекладний словник, що після тривалого забуття знову побачив світ 2006 р. Як зазначено в передмові, перевидання цієї лексикографічної праці в незалежній Україні відповідає потребі повернення всього цінного з репресованої мовознавчої спадщини першої половини ХХ ст. Уведення словника в практично-ужитковий і науковий обіг сприятиме поверненню українській мові повноти лексичного складу, а українській лексикографії – вилученій ланки, необхідної для вивчення словникарства відповідної доби [1, с.5].

Для вітчизняної лінгвістики особливу цінність має українська частина згаданій праці як важливе джерело вивчення лексичного складу мови. Оскільки словник російсько-український, то пріоритетним завданням комплексного аналізу української лексики, є «витягнення» її з реєстру. Зрозуміло, що без застосування програмних методів зробити це було б украй важко. Ще однією суттєвою проблемою стало те, що у вільному доступі наявний тільки сканований варіант словника, а не його версія в текстовому форматі. Тому скановану копію було переведено в текстову за допомогою програмних засобів оптичного

розпізнавання символів (англ. Optical character recognition, OCR) і вручну виправлено помилки, що з'явилися в процесі розпізнавання тексту.

Щоб отримати базу українських слів досліджуваного джерела, необхідно описати структуру всіх різноманітних словникових статей. Подібний опис уже зроблено на матеріалі «Словника московсько-українського» В. Дубровського [3], структура якого є дещо простішою порівняно зі структурою аналізованої праці. Хоча лексикографія й виробила досить чітку схему будови словникової статті у тлумачному та перекладному словнику, систему розділових знаків, шрифтів, умовних позначок, які ділять словникову статтю на рубрики чи зони [2, с. 26–27], різні лексикони (особливо минулих років) усе-таки відрізняються своєю структурою. Отже, розглянемо основні типи словникових статей «Російсько-українського словника» С. Іваницького та Ф. Шумлянського.

1. Найпростіша словникова стаття складається з російського реєстрового слова (жирним шрифтом), після тире подано український відповідник (або відповідники через кому) світлим шрифтом. В українській частині реєстру зафіксовано також деякі слова з різними варіантами написання, напр.: **Авантюристь** – пройдис(ь)віт.

Рис. 1. Модель найпростішої словникової статті

2. Словникові статті з ремарками оформлено так: російський відповідник, кома, ремарка, латинська назва, тире, український відповідник (відповідники): **Волнуха**, гриб *Agaricustorminosus* – вовнянка). Ремарка або коментар може міститися ще в дужках після російського відповідника: **Ораторія** (муз.) – ораторіум. (У багатозначних словах ремарка з латинським відповідником міститься в українській частині реєстру: **Ворона** – 1) пт. *Corvuscornix* – ворона, гава, гава; 2) роззява, гава, гава (про чоловіка).)

Рис. 2. Модель словникових статей типу «Волнуха»

3. Різні значення полісемічних слів подано через крапку з комою із нумерацією: **Вооруженіє** – 1) узброєння, озброєння; 2) зброя. (В українській частині реєстру можуть бути коментарі в дужках після певних слів. Їх до уваги не беремо: **Воротца** – 1) ворітця, ворітки; 2) хвіртка, хвірточка (у воротях).)

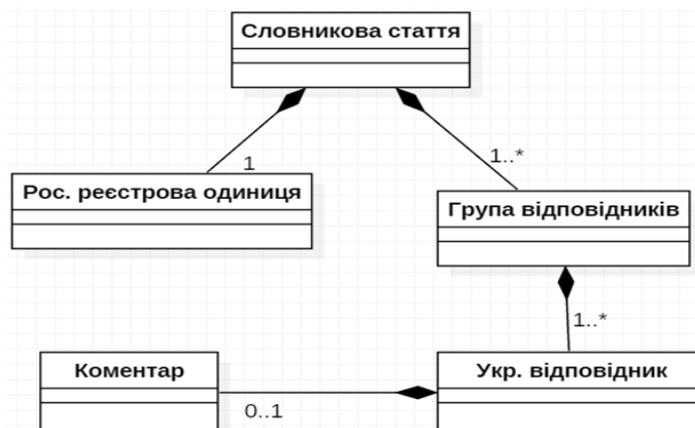

Рис. 3. Модель словникових статей типу «Вооружение»

4. Перед низкою українських відповідників, які подано після основного значення, може бути в дужках ремарка або пояснення, що вказує на певні семантичні відтінки або пов'язані з реєстровим словом поняття. Оформлено це так: **Гвоздь** – 1) гвіздок, цв'ях, (для підків) – ухналь, (без головки) – шпень, шпеник, (для шин) – шиналь, (гонтовий) – гонталь, (великий і тонкий) – бринталь, (дерев'яний) – тибель, (у шевців) – шпилька, (набитий цв'яшками) – цв'яхований, цв'яшкований; 2) кілок, кілочок.

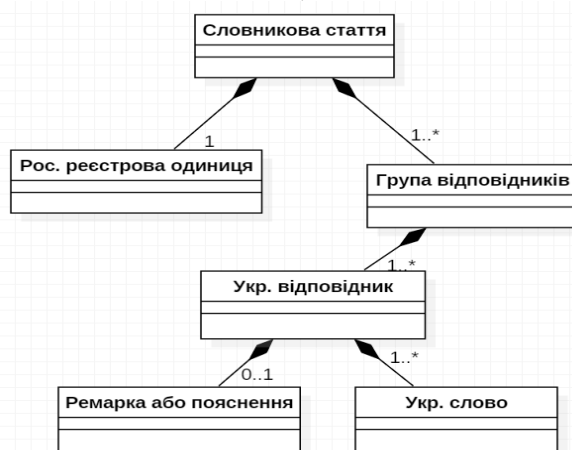

Рис. 4. Модель словникових статей типу «Гвоздь»

5. Біля іменників чоловічого роду в російській частині через кому подано квазіфлексію жіночого роду. В українській частині слова подано або повністю, або також лише квазіфлексії: **Воспитанникъ, ца** – вихованець, вихованка, годованець, годованка, плеканець і **Вредитель, ница** – шкодник, ця. Аналогічно подано дієслова на -ти й на -ся, а також прислівники, утворені від прикметників.

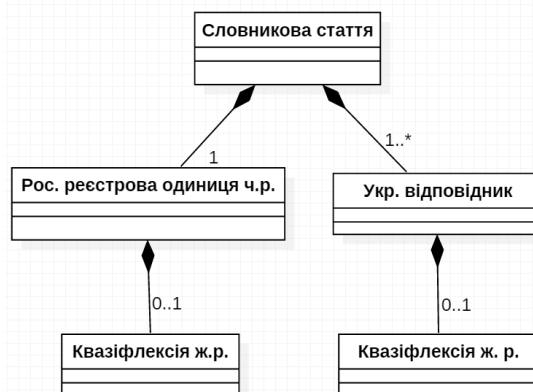

Рис. 5. Модель словникових статей типу «Воспитанникъ», «Вредитель»

6. Поширеними є також статті, що мають таку структуру: російський відповідник (з ремаркою або без) – український відповідник (відповідники), крапка й тире, російське словосполучення (з ремаркою або без неї) – українські відповідники: **Вишня**, рос. *Prunus cerasus* – вишня (дерево і ягоди), вишнина (одна деревина). – **Вишня б'ялая**, *Pavium c.* – черешня, (одна деревина) – черешнина. – **Вишня б'шєнная**, *Atropabelladonna* – вовчі ягоди. – **Вишня жидовская**, *PhysalisAlkekengi* – жидівські груші, міхунка.

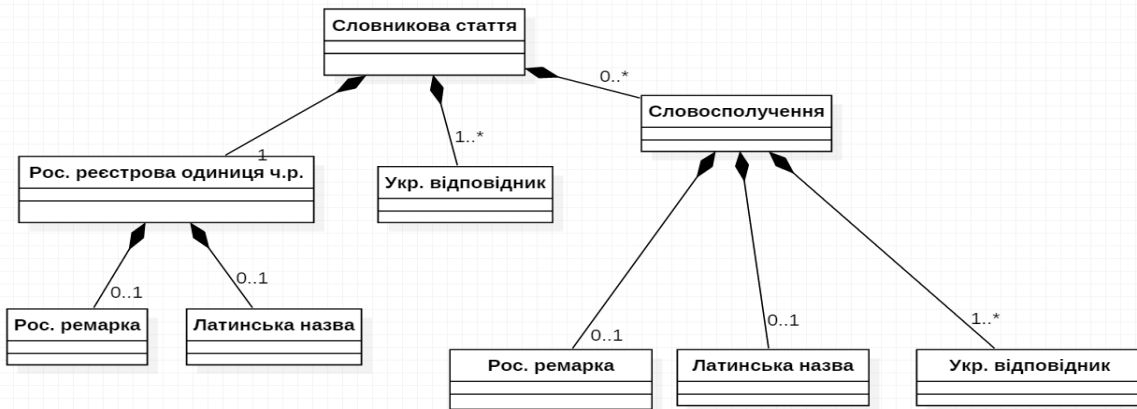

Рис. 6. Модель словникових статей типу «Вишня»

Унаслідок проведених робіт отримано цифрову лексикографічну систему «С. Іваницький, Ф. Шумлянський. Російсько-український словник» із двома реєстрами (російським та українським) (див. рис. 7, 8).

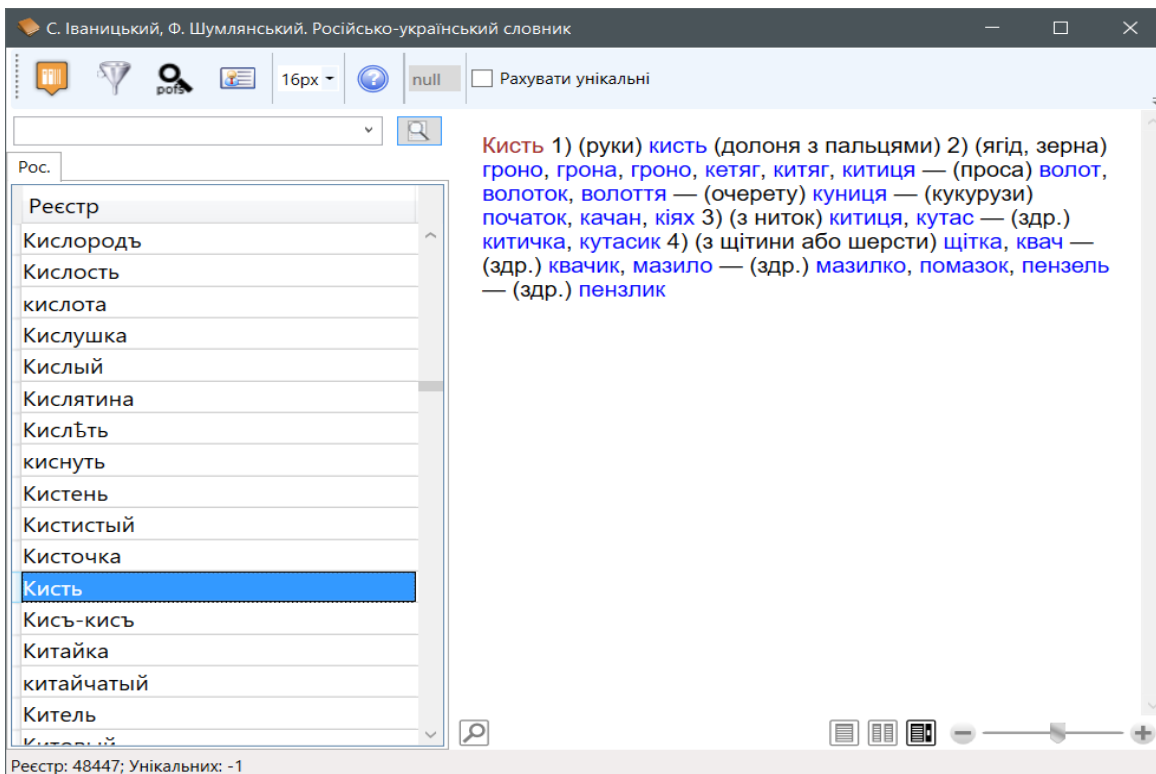

Рис. 7. Російський реєстр словника

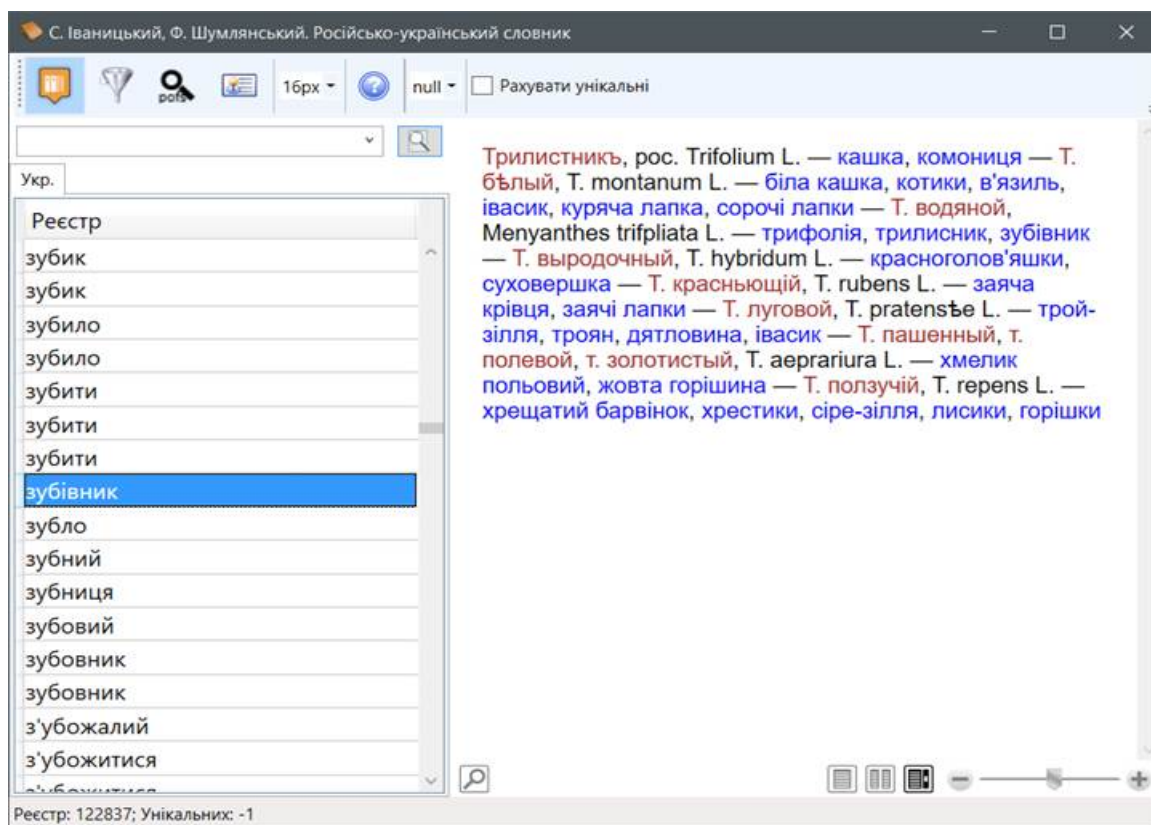

Рис. 8. Український реєстр словника

Система дозволяє виконувати фільтрацію реєстрових слів за частинами, ремарками тощо (див. рис. 9).

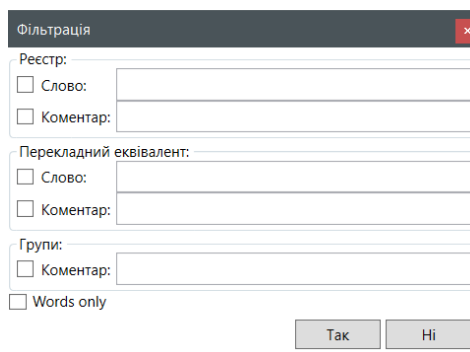

Рис. 9. Фільтрація реєстрових слів за частинами, ремарками тощо

До системи інтегровано граматичний словник, що дає змогу фільтрувати слова за частинами мови, а також уручну виконувати граматичне маркування неідентифікованої лексики (див. рис. 10, 11).

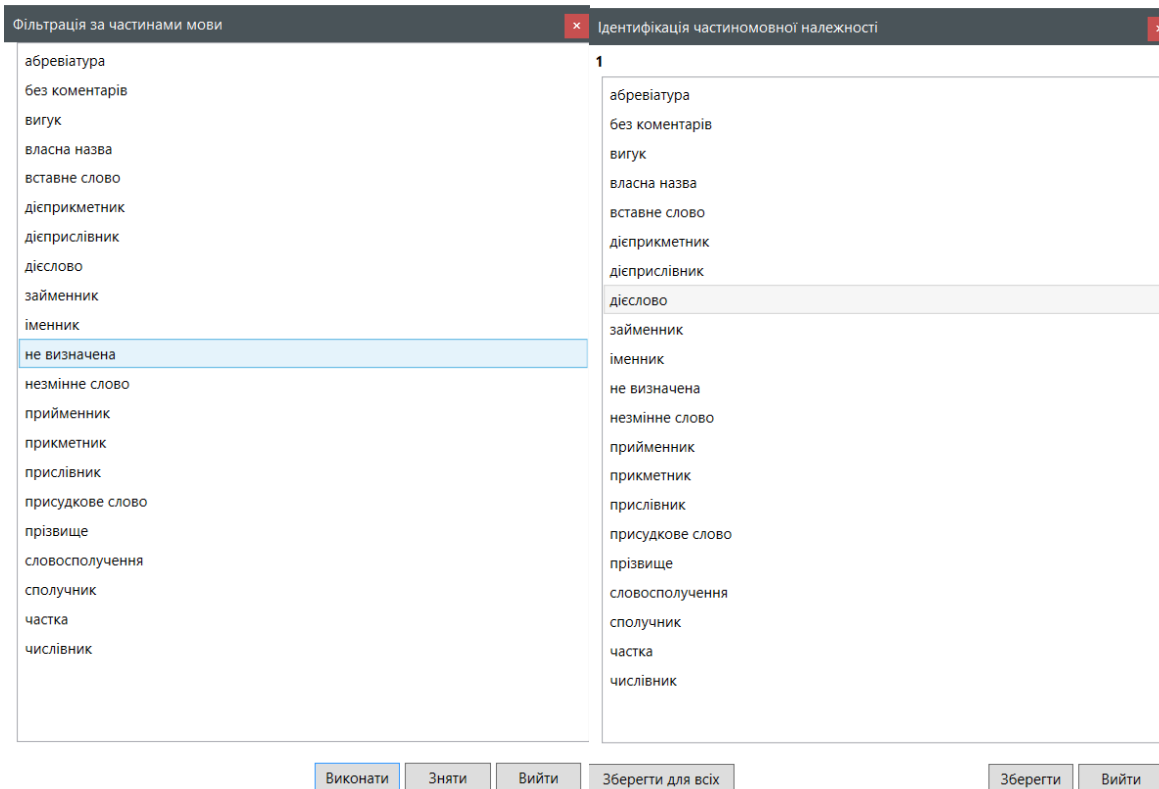

Рис. 10, 11. Фільтрація реєстрових слів за частинами мови та граматичне маркування неідентифікованої лексики

Отже, за допомогою створеної інформаційної системи можна здійснити комплексний аналіз лексики української частини реєстру словника, порівняти її з одиницями, що містяться в лексикографічних джерелах цього ж періоду та в сучасних лексиконах.

БІБЛОГРАФІЯ

1. Масенко Л. Передмова / Лариса Масенко // Російсько-український словник / Укл. С. Іваницький, Ф. Шумлянський. – К., 2006. – С. 4–6.
2. Перебийніс В. І. Традиційна та комп'ютерна лексикографія: [навчальний посібник] / Перебийніс В. І., Сорокін В. М. – К.: Вид. центр КНЛУ, 2009. – 218 с.
3. Томіленко Л. М. «Словник московсько-український» В. Дубровського: склад і структура / Л. М. Томіленко, О. Г. Рабулець // Мовознавство. – 2015. – № 4. – С. 89–95.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

Людмила Томіленко – кандидат філологічних наук, старший науковий співробітник відділу лінгвістики Українського мовно-інформаційного фонду НАН України.

Наукові інтереси: лексикологія, лексикографія, термінознавство.

Олександр Рабулець – кандидат технічних наук, перший заступник керівника УКС ВР України.

Наукові інтереси: інформаційні технології, лінгвістичні технології.

ЗМІСТ

НА ПОШАНУ НАУКОВО-ПЕДАГОГІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ТА З НАГОДИ 70-РІЧЧЯ ДОКТОРА ФІЛОЛОГІЧНИХ НАУК, ПРОФЕСОРА, ЗАВДУВАЧА КАФЕДРИ ЗАРУБІЖНОЇ ЛІТЕРАТУРИ ІНСТИТУТУ ФІЛОЛОГІЇ КИЇВСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ ІМЕНІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА, ПЕРЕКЛАДАЧА, ЧЛЕНА СПІЛКИ ПИСЬМЕННИКІВ УКРАЇНИ ІВАНА ПЕТРОВИЧА МЕГЕЛІ.....	3
<i>ОЛЕКСАНДР КЕБА</i> . ОБШИРИ Й ГЛИБИНИ НАУКОВИХ ПОШУКІВ ПРОФЕСОРА ІВАНА МЕГЕЛІ	4
<i>СЕРГІЙ ЛУЧКАНИН</i> . ІСТОРІЯ ВІЧНОЖИВОЇ ЛІТЕРАТУРИ „ВІЧНОГО” МІСТА	8
<i>СТЕПАН БОБИНЕЦЬ</i> . СИЛУЕТИ Й ПРОФІЛІ УГОРСЬКОЇ РОМАНІСТИКИ: ДІАЛЕКТИКА БУТТЯ.....	15
РІЗНОЧИТАННЯ ХУДОЖНЬОГО ТЕКСТУ.....	20
<i>ІВАН МЕГЕЛА</i> . ДОКУМЕНТАЛЬНА ВІЗІЯ УЯВНОГО ТЕРАКТУ (НА ПРИКЛАДІ РОМАНУ ЙОЗЕФА ХАЗЛІНГЕРА «ВІДЕНСЬКИЙ БАЛ»)	20
<i>ТЕТЯНА БЕЦЕНКО</i> . КАНОНИ ЗВУКОВОЇ ОРГАНІЗАЦІЇ ПОЕТИЧНОГО КОНТИНУУМУ	26
<i>ЮРІЙ МАРИНЕНКО</i> . ХУДОЖНІ ПРІОРИТЕТИ ЮРІЯ ТАРНАВСЬКОГО (РОМАН «ШЛЯХИ»)	32
<i>СЕРГІЙ МИХИДА, ОКСАНА ГОЛЬНИК</i> . МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ПСИХОПОЕТИКИ В ЛІТЕРАТУРОЗНАВЧИХ СТУДІЯХ ЄВГЕНА МАЛАНЮКА.....	37
<i>СВІТЛАНА ФОРМАНОВА</i> . ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНЕ ПОЛЕ ‘СМІХ’ У РОМАНІ ІВАНА ФРАНКА «ПЕРЕХРЕСНІ СТЕЖКИ»	43
<i>ІРИНА БАБІЙ</i> АД’ЄКТИВНА ІНДИВІДУАЛЬНО-АВТОРСЬКА НОМІНАЦІЯ В РОМАНІ «ЛЕПРОЗОРИЙ» ВОЛОДИМИРА ВИННИЧЕНКА.....	48
<i>ЛІДІЯ БІЛОНОЖКО</i> . РЕЦЕПЦІЯ «ЛІТЕРАТУРНОГО РЕГТАЙМУ» В РОМАНІ Т.МОРРИСОН «СМОЛЯНЕ ОПУДАЛЬЦЕ»	52
<i>ЛЮБОМИР БОРАКОВСЬКИЙ</i> . ЗОБРАЖЕННЯ ЄВРЕЙСЬКО-ХРИСТИЯНСЬКИХ ЛЮБОВНИХ ВІДНОСИН У ЛІТЕРАТУРІ ГАЛИЧИНИ (1848-1914).....	57
<i>ТАТЬЯНА ВДОВЕНКО</i> . КАРТИНА МИРА ПОВЕСТВОВАТЕЛЯ-АУТИСТА В АНГЛОЯЗЫЧНОЇ ХУДОЖЕСТВЕННОЇ ПРОЗЕ	62
<i>ОКСАНА ВЕЧЕРКО</i> . ОСОБЛИВОСТІ ХУДОЖНЬОГО СВІТУ Е.Т.А. ГОФМАНА: МЕТОДИЧНИЙ АСПЕКТ	65
<i>АННА ГАЙДАШ</i> . ДИСКУРС ВІКОВОЇ ДИНАМІКИ СТАРІННЯ В СУЧАСНІЙ АМЕРИКАНСЬКІЙ ДРАМАТУРГІЇ ЯК МАНІФЕСТАЦІЯ «ДУХУ ЧАСУ» (НА МАТЕРІАЛІ П’ЕСИ АЛЬФРЕДА УРІ «ВОДІЙ МІС ДЕЙЗІ» (1987)).....	70
<i>ОЛЕКСАНДРА ГАНДЗЮК</i> . АТРИБУТИВНІ СИНТАКСЕМИ В РОМАНІ П. ЗАГРЕБЕЛЬНОГО «ДЕНЬ ДЛЯ ПРИЙДЕШНЬОГО».....	75
<i>ТЕТЯНА ГАРЛИЦЬКА</i> . ВИЯВЛЕННЯ ГЕНДЕРНОГО ЧИННИКА В НЕЛІТЕРАТУРНІЙ ЛЕКСИЦІ (НА МАТЕРІАЛІ УКРАЇНСЬКИХ, РОСІЙСЬКИХ ТА АНГЛІЙСЬКИХ ХУДОЖНІХ ТЕКСТІВ).....	79
<i>НАТАЛІЯ ГРИНЯ</i> . КОНТРАСТ ЯК ОДИН З ТЕКСТОТВІРНИХ ОСНОВ ТА СТИЛІСТИЧНИЙ ПРИНЦИП ДІЄВОСТІ АНГЛІЙСЬКОМОВНОГО ХУДОЖНЬОГО ПРОЗОВОГО ТЕКСТУ	84
<i>ОЛЬГА ДОЛГУШЕВА</i> . ХУДОЖНЯ СУГЕСТІЯ “РЕЛІГІЙНОЇ СВАРКИ” У ПРОЗІ Й ПУБЛІЦИСТИЦІ МАРКА ТВЕНА ТА ІВАНА НЕЧУЯ-ЛЕВИЦЬКОГО.....	87
<i>ЗОЯ ИГИНА</i> . ТОПИКА ГОТИЧЕСКОГО НАРРАТИВА СКВОЗЬ ПРИЗМУ ЗАПАДНОЄВРОПЕЙСЬКИХ КУЛЬТУРНИХ УНІВЕРСАЛІЙ	92
<i>СВІТЛАНА КАЛЕНЮК, ІРИНА СІРЯЧЕНКО</i> . СПЕЦИФІКА ДІЄСЛІВНОЇ СИНОНІМІКИ У ТВОРАХ ВІКТОРА ЖАДЬКА.....	98
<i>ОЛЬГА КОЗІЙ</i> . ПРОБЛЕМА СПРИЙНЯТТЯ МИСТЕЦТВА У РОМАНІ Д.ТАРТТ «ЩИГОЛЬ».....	102
<i>ЛЮДМИЛА КРИЧУН</i> . ТРАНСПОЗИЦІЯ ЧАСОВИХ ДІЄСЛІВНИХ ФОРМ У РОМАНІ ТАНІ МАЛЯРЧУК "ЗАБУТТЯ"	106

<i>ТЕТЯНА ЛУК'ЯНЕЦЬ</i> . ЕЛЕМЕНТИ КІНОПОЕТИКИ В ХУДОЖНЬОМУ ТЕКСТІ: ДОСВІД АДАПТАЦІЇ КІНЕМАТОГРАФІЧНИХ ПРИЙОМІВ В АНГЛОМОВНІЙ ХУДОЖНІЙ ПРОЗІ ХХ–ХХІ СТОЛІТЬ	111
<i>АЛЛА ЛУПОЛ</i> . УКРАЇНА В АВТОРСЬКОМУ ТОПОНІМІКОНІ В. СТУСА: СЕМАНТИЧНІ ДІАПАЗОНИ	115
<i>ІННА РЕДЬКА</i> . ЕМОТИВНІСТЬ «ЛІВОГО» І «ПРАВОГО» ОБРАЗНИХ ПРОСТОРІВ ПОЕТИЧНОГО ТЕКСТУ (НА МАТЕРІАЛІ АНГЛОМОВНОЇ ЛІРИКИ ХХ СТОЛІТТЯ)	120
<i>СВІТЛАНА СОКОЛОВСЬКА</i> . ПОЛІФУНКЦІОНАЛЬНІСТЬ ДІАЛОГУ В ДРАМАТУРГІЧНОМУ ТЕКСТІ	125
<i>ОЛЬГА ШУМСЬКА</i> . ЛИТЕРАТУРНИЙ ПОРТРЕТ ПОД ВЗГЛЯДОМ КРИТИКИ ЭКОЛОГИЧЕСКОЙ КУЛЬТУРЫ	129
<i>ІРИНА ЯКОВЕНКО</i> . П'ЄСА ТОНІ КУШНЕРА “TERMINATING” ЯК ДІАЛОГ ІЗ СОНЕТОМ LXXV ВІЛЬЯМА ШЕКСПІРА	133
<i>ЛЮДМИЛА БЕРЕЖНА</i> . ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ЭМОТИВНЫХ ЛЕКСЕМ „FREUDE” („РАДОСТЬ”) / „TRAUER”(„ПЕЧАЛЬ”) В СОВРЕМЕННОМ НЕМЕЦКОМ ХУДОЖЕСТВЕННОМ ДИСКУРСЕ	137
<i>СВІТЛАНА ВІНАР</i> . ТЕОНІМИ У КОМУНІКАТИВНІЙ СТРУКТУРІ АНТИЧНОЇ ДРАМИ: ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНИЙ АСПЕКТ	140
<i>ЮЛІЯ ЗАЙЧЕНКО</i> . ТЕКСТ ТА ТЕКСТОВІ КАТЕГОРІЇ	143
<i>ЮЛІЯ НЕТЛЮХ</i> . ФІГУРА ТАНЦЮ ЯК МОДЕЛЬ ЕСТЕТИЧНОЇ РЕФЛЕКСІЇ	147
<i>ХРИСТИНА ПЕТРИНА</i> . АВТОРСЬКІ ІНТЕНЦІЇ В СВІТЛІ АЛЮЗІЙНИХ ВИМІРІВ (НА МАТЕРІАЛІ ТЕКСТІВ УКРАЇНСЬКОГО МОДЕРНОГО ХУДОЖНЬОГО ДИСКУРСУ)	155
<i>ОЛЕНА САХАРОВА</i> . АВСТРАЛІЙСЬКА ЛІТЕРАТУРА ДЛЯ ДІТЕЙ: ІСТОРИЧНА РЕТРОСПЕКТИВА	160
<i>ГАННА ШЕЛДАГАСВА</i> . ОБ'ЄКТИВАЦІЯ ПЕСИМІСТИЧНОЇ ТА ОПТИМІСТИЧНОЇ ТОНАЛЬНОСТЕЙ У ВІРШАХ АФРО-АМЕРИКАНСЬКИХ ПОЕТІВ ХХ – ХХІ СТОЛІТТЯ	165
ПОЛІКРИТИКА ТЕКСТІВ НЕХУДОЖНІХ СТИЛІВ	170
<i>ТЕТЯНА БУЙНИЦЬКА</i> . МІСТО ЛІОН У ДВОХ ПОДОРОЖНІХ РЕПОРТАЖАХ	170
<i>МИРОСЛАВА ВЕНГРИНОК</i> . ТЕОРЕТИЧНІ ПІДХОДИ ДО ТРАКТУВАННЯ ОБРАЗУ АВТОРА НАУКОВО-ТЕХНІЧНОГО ТЕКСТУ	173
<i>ВОЛОДИМИР ПАВЛИК</i> . ЖАНРОВІ РІЗНОВИДИ КОМЕНТАРІЮ В НІМЕЦЬКІЙ ПРЕСІ	177
<i>ОКСАНА ШАРЯК</i> . ЛЕКСИЧНІ ІННОВАЦІЇ ЯК АКТУАЛІЗАТОРИ ТЕКСТОВИХ КАТЕГОРІЙ	180
<i>ІРИНА ГАМАН</i> . ТЕМАТИЧНА СТРУКТУРА НІМЕЦЬКОМОВНИХ ПУТІВНИКІВ ПО ЗООПАРКУ	185
<i>ЮЛІЯ ДЕНИСЮК</i> . ПІДХОДИ ДО ВИВЧЕННЯ СТРУКТУРНО-СЕМАНТИЧНИХ ТА КОМУНІКАТИВНО-ПРАГМАТИЧНИХ ОСОБЛИВОСТЕЙ ПРЕЗИДЕНТСЬКИХ МЕМОРАНДУМІВ БАРАКА ОБАМИ	191
АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ДИСКУРСОЗНАВСТВА, КОМУНІКАТИВНОЇ ЛІНГВІСТИКИ ТА МІЖКУЛЬТУРНОЇ КОМУНІКАЦІЇ	196
<i>ВЕРА ЗИРКА</i> . КРЕАТИВНА ЛЕКСИКА В РЕКЛАМІ: КЛАССИФІКАЦІЯ І РЕАЛІЗАЦІЯ ...	196
<i>НІНА ІЩЕНКО</i> . НАУКОВИЙ СТИЛЬ У ПЛОЩИНІ ФУНКЦІОНАЛЬНИХ СТИЛІВ	202
<i>ОЛЕНА МОІСЕСНКО</i> . ДИСКУРС СУЧАСНИХ МЕДІА ЯК ПОЛІСЕМІОТИЧНЕ ГІПЕРКОМПЛЕКСНЕ ПЕРЕПЛЕТІННЯ ГЛОБАЛЬНОГО ТА ЛОКАЛЬНОГО (НА МАТЕРІАЛІ СХІДНОАФРИКАНСЬКОГО АНГЛОМОВНОГО МЕДІЙНОГО ДИСКУРСУ)	206
<i>НАТАЛІЯ АКИМОВА</i> . СПЕЦИФІЧНІ РИСИ ІНТЕРНЕТ-КОМУНІКАЦІЇ	211
<i>ІРИНА АНДРЕЄВА, КАТЕРИНА ЛАТУШКІНА</i> . КОНЦЕПТУАЛІЗАЦІЯ ДІЙСНОСТІ У ЛІНГВОПРОСТОРИ АКЦЕНТУЙОВАНИХ МОВНИХ ОСОБИСТОСТЕЙ (НА МАТЕРІАЛІ ТЕЛЕСЕРІАЛІВ «ELEMENTARY» ТА «NASHVILLE»)	215
<i>ОКСАНА ГОРДІЙ</i> . НІМЕЦЬКА ЕКСПРЕСИВНО-КОМУНІКАТИВНА ФРАЗЕОЛОГІЯ У СОЦІАЛЬНІЙ МЕРЕЖІ ФЕЙСБУК	220

<i>ОЛЬГА ДЗИКОВИЧ. ТОК-ШОУ НА ТЕЛЕБАЧЕННІ ФРН: РОЗВИТОК, МОВНО-ТЕМАТИЧНА СТРУКТУРА, АНОНСУВАННЯ</i>	224
<i>ХРИСТИНА ДЯКІВ. КОМУНІКАТИВНІ АНТИСТРАТЕГІЇ В НІМЕЦЬКОМОВНОМУ ПОЛІТИЧНОМУ ВІДЕОІНТЕРВ'Ю</i>	227
<i>НАТАЛІЯ КАЩИШИН. ДИПЛОМАТИЧНИЙ ДИСКУРС ЯК ВИД ІНСТИТУЦІЙНОГО ДИСКУРСУ</i>	232
<i>ГАЛИНА КОРОБКА. АНГЛОМОВНІ СЛОГАНИ В ГУМОРИСТИЧНО-САТИРИЧНОМУ ЗАБАРВЛЕННІ МОВНОЇ ПРОТЕСТНОЇ РИТОРИКИ МАЙДАННОГО Й ПОСТМАЙДАННОГО ПЕРІОДІВ</i>	236
<i>ЛЮДМИЛА КОРОТКОВА. ГАРМОНІЯ ТРАДИЦІЇ І НОВАТОРСТВА В АНГЛОМОВНОМУ КРЕАТИВНОМУ ДИСКУРСІ: МІЖДИСЦИПЛІНАРНИЙ ПІДХІД</i>	241
<i>ТЕТЯНА КРУТЬКО. ТЕРМІНИ У ТЕКСТАХ АНГЛОМОВНОЇ ВІРТУАЛЬНОЇ РЕКЛАМИ</i>	247
<i>НАТАЛІЯ КУТУЗА. СУГЕСТИВНИЙ ПОТЕНЦІАЛ МОВНОЇ ГРИ В РЕКЛАМНОМУ ДИСКУРСІ</i>	250
<i>МИКОЛА КУЦЕНКО. ЕМПАТІЯ ТА ЛІНГВІСТИЧНИЙ СТАТУС ВИСЛОВЛЕННЯ-СПІВЧУТТЯ</i>	257
<i>ЕЛІНА КУЩ. КРИТИЧНА ПЕРСПЕКТИВА ДОСЛІДЖЕННЯ ДИСКУРСУ В СУЧАСНІЙ ЛІНГВІСТИЦІ</i>	261
<i>ГАЛИНА ЛУК'ЯНЕЦЬ. КОЛОРОНІМИ У СКЛАДІ СЕМАНТИЧНИХ МОДЕЛЕЙ ЕМОТИВНОЇ АПЕЛЯЦІЇ ДО ПАФОСУ (НА МАТЕРІАЛІ АНГЛОМОВНОГО НОВИННОГО ІНТЕРНЕТ-ДИСКУРСУ)</i>	265
<i>МИРОСЛАВА ЛУК'ЯНЕЦЬ. АКСІОЛОГІЧНА СКЛАДОВА РЕАГУВАННЯ АДРЕСАТА (НА МАТЕРІАЛІ АНГЛОМОВНОГО ДІАЛОГІЧНОГО ДИСКУРСУ)</i>	268
<i>ОКСАНА МИХАЙЛОВА, СВІТЛАНА РЕВУЦЬКА. МОВНА ВЗАЄМОДІЯ ПРАВООХОРОНЦІВ ІЗ КОМУНІКАТИВНИМИ КУЛЬТУРАМИ УКРАЇНИ</i>	272
<i>ІРИНА МІЩИНСЬКА. ОСОБЛИВОСТІ БІЗНЕС-ДИСКУРСУ ЯК СОЦІАЛЬНО-КОМУНІКАТИВНОЇ СИСТЕМИ</i>	277
<i>СЕРГЕЙ ПАНЧЕНКО. КОНЦЕПТОСФЕРА СОВРЕМЕННОГО РАЗВЛЕКАТЕЛЬНОГО ДИСКУРСА</i>	280
<i>ІННА ПИРОГ. ОРГАНІЗАЦІЯ АРГУМЕНТАЦІЇ В НІМЕЦЬКОМУ МЕДІАДИСКУРСІ У СВІТЛІ ФРЕЙМОВОЇ ТЕОРІЇ</i>	284
<i>ТАТЬЯНА ПОЛЯКОВА. ПОНЯТИЕ ЖАНРА В СОВРЕМЕННОЙ ЛИНГВИСТИКЕ</i>	287
<i>ОЛЕНА ПОПОВА, АНАСТАСІЯ ДОВЖЕНКО. ВЕРБАЛЬНА VERSUS НЕВЕРБАЛЬНА СКЛАДОВА У РЕКЛАМНОМУ ДИСКУРСІ</i>	292
<i>ПОЛИНА ПРОХОРОВА. ДИСКУРСИВНАЯ ЛИНГВИСТИКА: КАМО ГРЯДЕШИ?</i>	298
<i>НАТАЛІЯ РЕПЕХ. ЛІНГВАЛЬНІ ЗАСОБИ КОНСТРУЮВАННЯ ІМІДЖУ ВЕЛИКОЇ БРИТАНІЇ В АНГЛОМОВНОМУ МЕДІА-ДИСКУРСІ: КОГНІТИВНО-РИТОРИЧНИЙ АСПЕКТ</i>	301
<i>СВІТЛАНА РИБАЧОК. КОМУНІКАТИВНИЙ ФЕНОМЕН POST-TRUTH</i>	306
<i>АЛЛА РОМАНЧЕНКО. КОМУНІКАТИВНІ ТАКТИКИ СТРАТЕГІЇ ХЕДЖУВАННЯ</i>	310
<i>ВИКТОРИЯ САМАРИНА. МАРКЕРЫ КОНТЕКСТУАЛІЗАЦІИ НЕМЕЦЬКОЯЗЫЧНОГО РЕКЛАМНОГО ДИСКУРСА</i>	314
<i>ЛАРИСА СОЛОГУБ. РОЛЬ ПАСАЖІВ У СТВОРЕННІ ЕФЕКТИВНОЇ СМИСЛОВОЇ ОРГАНІЗАЦІЇ НАУКОВО-ДИДАКТИЧНОГО ДИСКУРСУ У СФЕРІ ЕКОЛОГІЇ</i>	318
<i>МАРІЯ СТАСІВ. ПРАГМАТИЧНА ДИРЕКТИВА АКТОМОВЛЕННСВИХ ОДИНИЦЬ (НА МАТЕРІАЛІ З'ЯСУВАЛЬНИХ МОВЛЕННСВИХ АКТИВ ТЕКСТІВ БРИТАНСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО КОРПУСУ)</i>	321
<i>ІРИНА СУИМА. МИНИМАЛЬНАЯ КОМУНІКАТИВНАЯ ФИГУРА КАК ЛИНГВИСТИЧЕСКАЯ СОСТАВЛЯЮЩАЯ РЕЧЕВОГО АКТА</i>	326
<i>НАТАЛІЯ ТАЦЕНКО, ЛЮДМИЛА СУХОВЕЦЬКА. АНАЛІЗ СЕМАНТИЧНОЇ СТРУКТУРИ ПРОХІБІТИВНИХ МОВЛЕННСВИХ АКТИВ В АНГЛОМОВНОМУ ПОЛІТИЧНОМУ ДИСКУРСІ</i>	330
<i>ОЛЕКСАНДРА ЧЕРНІКОВА. ТРАНСФОРМАТИВНІСТЬ МЕМА В ІНТЕРНЕТ-СЕРЕДОВИЩІ (НА МАТЕРІАЛІ АНГЛОМОВНИХ КІНОМЕМІВ)</i>	336
<i>ОЛЕНА ЧОРНА. РОЛЬОВА ПАРАДИГМА КОМУНІКАТИВНОГО ІМІДЖУ ПЕТРА ПОРОШЕНКА</i>	340
<i>СВІТЛАНА ЧУГУ. ВЕРБАЛЬНІ ЗАСОБИ РЕАЛІЗАЦІЇ КОМУНІКАТИВНОЇ СТРАТЕГІЇ ВПЛИВУ В ПОЛІТИЧНОМУ ДИСКУРСІ: ЛІНГВО-ПРАГМАТИЧНИЙ АСПЕКТ</i>	343

<i>ОЛЕКСАНДРА ШУМ'ЯЦЬКА</i> . РЕАКЦІЯ АДРЕСАТА НА ВИБАЧЕННЯ У СУЧАСНІЙ НІМЕЦЬКІЙ МОВІ.....	348
<i>АНАСТАСІЯ БАБАЄВА</i> . ОСВІДЧЕННЯ У КОХАННІ З ПОЗИЦІЙ ТЕОРІЇ МОВЛЕННЄВИХ АКТІВ	352
<i>НАТАЛІЯ ВЕЛИЧКО</i> . ФОРМИ ЗВЕРТАННЯ ТА МОВЛЕННЄВИЙ ЕТИКЕТ (НА МАТЕРІАЛІ НІМЕЦЬКОЇ МОВИ)	356
<i>ИРИНА ВОВК</i> АНАТОМІЧНОСТЬ ЦВЕТООБОЗНАЧЕНІЙ «ЧЕРНЫЙ» И «БЕЛЫЙ» В НЕМЕЦКОМ ПОЛИТИЧЕСКОМ ДИСКУРСЕ	362
<i>НАДІЯ ДОРОНКІНА</i> . ЖАНРОВІ ОСОБЛИВОСТІ АРГУМЕНТАЦІЇ У НАУКОВОМУ ДИСКУРСІ.....	365
<i>ДАР'Я КАЙСІНА</i> . СУГЕСТІЯ ЯК ЗАСІБ АВТОМАТИЗАЦІЇ ТА АКТУАЛІЗАЦІЇ УВАГИ (НА МАТЕРІАЛІ АНГЛОМОВНИХ ІДЕАЦІЙНИХ ПРОМОВ)	369
<i>ТЕТЯНА НІКІТЮК</i> . ЕКСПЛІКАЦІЯ КОНФРОНТАТИВНОГО МОВЛЕННЄВОГО ЖАНРУ «ЗВИНУВАЧЕННЯ» (НА МАТЕРІАЛІ СУЧАСНОЇ ТУРЕЦЬКОЇ ХУДОЖНЬОЇ ПРОЗИ)	374
<i>МАРИНА РУДИК</i> . ДИСКУРСИВНА СТРАТЕГІЯ ВВІЧЛИВОСТІ Й ТАКТИКИ ЇЇ РЕАЛІЗАЦІЇ В ПЕРСОНАЖНОМУ МОВЛЕННІ НЕАВТОРИТАРНО- ОПТИМІСТИЧНОГО ТИПУ МОВНОЇ ОСОБИСТОСТІ (НА МАТЕРІАЛІ НОВЕЛ О'ГЕНРІ).....	378
<i>ТЕТЯНА СЕМЕНЮК</i> . СТРАТЕГІЇ КОМУНІКАТИВНОГО ВПЛИВУ В НІМЕЦЬКОМОВНІЙ КОМЕРЦІЙНІЙ РЕКЛАМІ	382
<i>НАТАЛІЯ СТРЕЛЬЧЕНКО</i> . МЕТОДИКА ДОСЛІДЖЕННЯ КОГНІТИВНО-КОМУНІКАТИВНОЇ ПРИРОДИ ТА ФУНКЦІОНУВАННЯ ПИТАНЬ-ПЕРЕПИТІВ В АНГЛОМОВНОМУ ДІАЛОГІЧНОМУ ДИСКУРСІ	385
<i>АНАСТАСІЯ ЧОРНИЙ</i> . ТАКТИКА ЗМІНИ ТЕМИ ЯК ІНСТРУМЕНТ ДЛЯ НІВЕЛЮВАННЯ ЕМОЦІЙНОЇ СКЛАДОВОЇ КОНФЛІКТУ	390
АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ЛІНГВОКОНЦЕПТОЛОГІЇ, КОГНІТИВНОЇ ЛІНГВІСТИКИ, ЛІНГВОКУЛЬТУРОЛОГІЇ ТА ЕТНОЛІНГВІСТИКИ	396
<i>ОЛЕКСАНДР КОЛЕСНИК</i> . МОВНИЙ ОБРАЗ КОНЦЕПТІВ МЕНТАЛЬНОЇ СФЕРИ КРИЗЬ ПРИЗМУ МІФОСЕМІОТИКИ	396
<i>ІГОРЬ МЕНЬШИКОВ</i> . П'ЯТЬ ИПОСТАСЕЙ ЛИНГВИСТИЧЕСКОЙ МОДЕЛИ.....	403
<i>ІННА БЕРКЕЦЬУК</i> . МЕНТАЛЬНИЙ ПРОСТІР УКРАЇНЦІВ, ВІДОБРАЖЕНИЙ У ВЕРБАТИВАХ.....	407
<i>ОЛЕКСАНДРА БОРЗЕНКО</i> . МОВА ЯК НАЙВАЖЛИВІШИЙ СПОСІБ ТА ОСНОВА ФОРМУВАННЯ ЗНАНЬ І УЯВЛЕНЬ ЛЮДИНИ ПРО НАВКОЛИШНЮ ДІЙСНІСТЬ, ЩО ОБ'ЄКТИВУЄТЬСЯ У ВИГЛЯДІ КАРТИН СВІТУ	411
<i>АЛЛА ВАРИНСЬКА</i> . РЕПРЕЗЕНТАЦІЯ КОНЦЕПТУ “ЧОРНЕ МОРЕ” В УКРАЇНСЬКІЙ МОВНІЙ КАРТИНІ СВІТУ	416
<i>МИХАЙЛО ГАВРИШ</i> . ЕТНОЦІННОСТІ У МОВНИХ КАРТИНАХ СВІТУ (НІМЕЦЬКО-УКРАЇНСЬКІ МОВНІ ПАРАЛЕЛІ).....	420
<i>КРІСТІНА ГОЛОВЕНКО</i> . СИМВОЛІКА ТВАРИН ВОДНОГО ПРОСТОРУ В УКРАЇНСЬКИХ ТА АНГЛІЙСЬКИХ ФРАЗЕОЛОГІЗМАХ	425
<i>ГАЛИНА ДОБРОЛЬОЖА</i> . ЕНТОМОЛОГІЧНИЙ ЕТНОКОНЦЕПТ ЯК ВІДОБРАЖЕННЯ СВІТОБАЧЕННЯ ТА НАРОДНОЇ СВІДОМОСТІ УКРАЇНЦЯ (НА МАТЕРІАЛІ ФРАЗЕОЛОГІЇ СЕРЕДНЬОГО ПОЛІССЯ)	428
<i>ОЛЕСЯ ЄГОРОВА, ДІАНА КОЛОМІСЦЬ</i> . ЛОГОЕПІСТЕМНИЙ ПРОСТІР АМЕРИКАНСЬКОЇ ЛІНГВОКУЛЬТУРИ: ГЕНЕЗА ТА РОЗВИТОК.....	433
<i>АЛЕКСАНДР КЛИМЕНЮК</i> . КОГНІТИВІСТИКА: ПРОБЛЕМИ, ПРЕДСТАВЛЕННЯ, РЕАЛЬНОСТІ	438
<i>НАТАЛІЯ КОРОЛЬОВА</i> . ІНТЕРПРЕТАЦІЯ ПОНЯТТЯ “СИНТАКСИЧНИЙ КОНЦЕПТ” У СУЧАСНИХ КОГНІТИВНИХ ДОСЛІДЖЕННЯХ	460
<i>ВІКТОРІЯ КОСТЕНКО</i> . АКТУАЛІЗАЦІЯ КОНЦЕПТІВ СФЕРИ ЕКОНОМІКИ ЯК ВИЯВ ІНТЕРДИСКУРСИВНИХ ВЗАЄМОДІЙ В АНГЛОМОВНОМУ ДИСКУРСІ СТОМАТОЛОГІЇ.....	464
<i>ОЛЕНА ОЛЕНЮК</i> . КОНЦЕПТ НЕАЛТН: МОВНИЙ ПОРТРЕТ В АНГЛОМОВНОМУ ЖУРНАЛЬНОМУ РЕКЛАМНОМУ ДИСКУРСІ.....	470

<i>ІРИНА ОРЕЛ</i> . ПОНЯТТЯ СТЕРЕОТИПУ В ЛІНГВІСТИЦІ (НА МАТЕРІАЛІ НІМЕЦЬКОЇ МОВИ).....	474
<i>МАРТА ПЕТРИШИН</i> . КОНЦЕПТ СТАРІСТЬ У ЛАТИНСЬКИХ ПРИСЛІВ'ЯХ І ПРИКАЗКАХ	478
<i>ЛАРИСА СЕМЕНЕНКО</i> . ПОЛІТИЧНА ДІЙСНІСТЬ ЯК КОНЦЕПТУАЛЬНО-ТЕМАТИЧНА ДІЛЯНКА МОВНОЇ КАРТИНИ СВІТУ	482
<i>РАИСА СТЕВАНОВИЧ</i> . КОНЦЕПТУАЛІЗАЦІЯ І КОГНІТИВНЕ МОДЕЛЮВАННЯ КОНЦЕПТА «BRAINSTORMING» В ЯЗЫКОВОЙ КАРТИНЕ МИРА НА МАТЕРІАЛІ РУССКОГО І АНГЛІЙСКОГО ЯЗЫКОВ)	485
<i>МАРИНА ШАРАПА</i> . ШЛЮБНА ТЕМАТИКА У ВЕСНЯНОМУ ОБРЯДОВОМУ ТЕКСТІ (НА МАТЕРІАЛІ СЕРЕДНЬОПОЛІСЬКИХ ГОВІРОК).....	491
<i>СВІТЛАНА ШУЛЯК</i> . СУГЕСТІЯ В МАГІЧНИХ ТЕКСТАХ УКРАЇНСЬКИХ ЗАМОВЛЯНЬ.....	496
<i>ОЛЬГА ШУМЕЙКО</i> . МЕТАФОРИЧНЕ ВИРАЖЕННЯ КОНЦЕПТУ "ANGER/ГНІВ" В СУЧАСНІЙ АМЕРИКАНСЬКІЙ МОВНІЙ КАРТИНІ СВІТУ	500
<i>КАТЕРИНА БЛИЗНЮК</i> . ОСОБЛИВОСТІ ВЕРБАЛІЗАЦІЇ ЛІНГВОКОНЦЕПТУ «СМІЛИВІСТЬ» В УКРАЇНСЬКІЙ І ПОЛЬСЬКІЙ МОВАХ	504
<i>ІРИНА КАЦІОН</i> . БУДОВА ПАРЕМІЙНОГО ПОЛЯ КОНЦЕПТА <i>СМЕРТЬ</i> У ТУРЕЦЬКІЙ МОВНІЙ КАРТИНІ СВІТУ	510
<i>НАТАЛЯ КОБИЛЕНКО</i> . СИМВОЛІЗАЦІЯ КОЛЬОРУ ДАВНЬОГРЕЦЬКОЇ МІФОЛОГІЇ.....	513
<i>НАТАЛЯ ЛЮТЯНСЬКА</i> . ЕТНОНОМІНАЦІЇ В КОМУНІКАТИВНІЙ СИТУАЦІЇ МІЖЕТНІЧНОЇ ВЗАЄМОДІЇ (ЛІНГВОКУЛЬТУРОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ)	518
<i>ОКСАНА ОЛІЙНИК</i> . ПРАВОВОЙ КОНЦЕПТ В КОГНІТИВНО-КОМУНІКАТИВНОМУ ІЗМЕРЕННІ.....	523
<i>ЯНА ПРОСЯННІКОВА</i> . ТОПОСЕМІОТИЧНІ ІНДЕКСАЛЬНІ ХУДОЖНІ ПОРІВНЯННЯ В АНГЛОМОВНИХ КАНАДСЬКИХ ПОЕТИЧНИХ ТЕКСТАХ	529
<i>КАТЕРИНА ТИМОФІЇВА, ЮЛІЯ НАГОРНА</i> . МОВНА КАРТИНА СВІТУ ЯК ВІДОБРАЖЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОГО МЕНТАЛІТЕТУ ІЇ ІНТЕРПРЕТАЦІЯ В СУЧАСНІЙ ЛІНГВІСТИЦІ.....	532
<i>ВАЛЕНТИНА ЧЕРЕВЧЕНКО</i> . ВІДОБРАЖЕННЯ ВЕРБАЛІЗОВАНИХ КОНЦЕПТІВ КУЛЬТУРИ УКРАЇНЦІВ У ПОЕТИЧНОМУ СВІТІ НЕОКЛАСИКІВ: ЦІННІСНІ ОРІЄНТИРИ	536
ФУНКЦІОНУВАННЯ МОВ У ПОЛІЛІНГВАЛЬНОМУ, ПОЛІКУЛЬТУРНОМУ І ПОЛІЕТНІЧНОМУ СВІТІ.....	541
<i>ТАРАС КИЯК</i> . 10-ТА СТАТТЯ КОНСТИТУЦІЇ – РЕТРОСПЕКТИВА ТА ПЕРСПЕКТИВА.....	541
<i>ДИМОНА АМИЧБА</i> . ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ПРЕДПОСЫЛКИ И ОСНОВАНИЕ ДЛЯ СРАВНЕНИЯ УНИВЕРСАЛЬНЫХ, «ОБЩЕЧЕЛОВЕЧЕСКИХ» КАТЕГОРИЙ В РАЗНОСИСТЕМНЫХ ЯЗЫКАХ	547
<i>ОЛЕНА БАЛАБАН</i> . ФІЛОСОФСЬКИЙ ВИМІР У ТРАКТУВАННІ УНІВЕРСАЛІЙ.....	554
<i>ТЕТЯНА БІЛЯВСЬКА</i> . ВІДОМОСТІ ПРО ВИДАТНИХ МОВОЗНАВЦІВ НА СТОРІНКАХ ЧАСОПІСУ «ЗОРЯ» (1880–1897 РР.).....	560
<i>КАТЕРИНА БОНДАРЕНКО</i> . ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ЗАПОЗИЧЕНЬ З АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ В УКРАЇНСЬКОМУ ТА ІСПАНСЬКОМУ СЛЕНГУ	564
<i>ОЛЬГА КИРИЛЮК</i> . ПСИХОЛІНГВІСТИЧНІ АСПЕКТИ ДОСЛІДЖЕННЯ ТЕКСТІВ ПЕРЕЙМЕНУВАЛЬНОЇ КАМПАНІЇ	568
<i>КАТЕРИНА КОРНІЄЦЬ</i> . ВПЛИВ АРАБСЬКОЇ МОВНОЇ КУЛЬТУРИ НА ФОРМУВАННЯ ЛЕКСИЧНОГО СКЛАДУ УКРАЇНСЬКОГО СЛОВНИКА.....	572
<i>ІННА ЧЕРКЕЗ</i> . ЛЕКСИКА НІМЕЦЬКОГО ПОХОДЖЕННЯ В СОЦІОЛЕКТІ УКРАЇНСЬКОЇ ІНТЕЛІГЕНЦІЇ КІНЦЯ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ СТ. (ЗА ЕПІСТОЛЯРНИМИ ДЖЕРЕЛАМИ)	576
<i>НИНА ВОРОНКОВА</i> . ЯЗЫКОВЫЕ ОСОБЕННОСТИ В РЕГИОНАХ ГЕРМАНИИ	582
<i>МАРИНА РУДЕНКО</i> . ЗАГАЛЬНОТЕОРЕТИЧНЕ ВИВЧЕННЯ ЖАРГОНУ В СОЦІОЛІНГВІСТИЦІ ХІХ СТ.	585
МЕТОДИЧНІ АСПЕКТИ ФАХОВОЇ ПІДГОТОВКИ СУЧАСНОГО ВЧИТЕЛЯ ІНОЗЕМНИХ МОВ, ПЕРЕКЛАДАЧА ТА ФАХІВЦЯ З ПРИКЛАДНОЇ ЛІНГВІСТИКИ	591
<i>ОКСАНА БІГІЧ</i> . СУЧАСНІ ЗАСОБИ ФОРМУВАННЯ ІНШОМОВНОЇ КОМУНІКАТИВНОЇ І МЕТОДИЧНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ.....	591

<i>АЛЛА МІЩЕНКО. ПЕРЕКЛАДАЦЬКА КОМПЕТЕНТНІСТЬ ТА ОСВІТНІЙ СТАНДАРТ.....</i>	597
<i>ЛЕОНІД ЧЕРНОВАТИЙ. СИСТЕМА ВПРАВ ДЛЯ НАВЧАННЯ ПЕРЕКЛАДУ З АРКУША МАЙБУТНІХ ФІЛОЛОГІВ.....</i>	603
<i>ЮРИЙ ШЕПЕЛЬ. ЛИНГВО- / СОЦІОКУЛЬТУРНА КОМПЕТЕНЦІЯ В ОБЛАСТІ ФОРМУВАННЯ КОМУНІКАТИВНИХ ВОЗМОЖНОСТЕЙ СТУДЕНТІВ ГУМАНІТАРНОГО ПРОФІЛЯ.....</i>	609
<i>АНЕТТА АРЦИШЕВСЬКА, ОЛЬГА ІВАЩИШИН. ОСОБЛИВОСТІ ВИКЛАДАННЯ ІНОЗЕМНОЇ МОВИ ЯК МОВИ ФАХУ ДЛЯ СТУДЕНТІВ ЮРИДИЧНОГО ФАКУЛЬТЕТУ.....</i>	612
<i>ТЕТЯНА БЕРЕСТ, ГАЛИНА КУПРІКОВА. МОВНА ПІДГОТОВКА ПЕРЕКЛАДАЧІВ: ЗАСТОСУВАННЯ ДИСТАНЦІЙНИХ ФОРМ НАВЧАННЯ.....</i>	618
<i>СВІТЛАНА ВОВЧАНСЬКА. МЕТОДИЧНІ ПРИНЦИПИ ФОРМУВАННЯ КОМУНІКАТИВНОЇ КУЛЬТУРИ СТУДЕНТІВ ЕКОНОМІЧНОГО ПРОФІЛЮ У ПРОЦЕСІ ВИВЧЕННЯ ІНОЗЕМНОЇ МОВИ.....</i>	622
<i>ЄЛІЗАВЕТА ВОРОНОВА. ТЕХНОЛОГІЯ ПРОЕКТНОГО НАВЧАННЯ ІНОЗЕМНИХ МОВ У ВНЗ.....</i>	625
<i>ОЛЕНА ГЛАДКА. НАВЧАННЯ ТЕХНІКИ НАПИСАННЯ ДЕСКРИПТИВНОГО ЕСЕ ЗАСОБАМИ ВІЗУАЛІЗАЦІЇ НА ЗАНЯТТЯХ З ІНОЗЕМНОЇ МОВИ.....</i>	630
<i>ІРИНА ГУСЛЕНКО. ДО ПИТАННЯ УДОСКОНАЛЕННЯ МЕТОДИКИ НАВЧАННЯ ПЕРЕКЛАДУ ЯК ЧИННИКА ФОРМУВАННЯ ПЕРЕКЛАДАЦЬКИХ КОМПЕТЕНЦІЙ У СТУДЕНТІВ.....</i>	634
<i>ОЛЬГА ДЕМ'ЯНЕНКО. МЕТАПРЕДМЕТНИЙ ПІДХІД У ПІДГОТОВЦІ СУЧАСНОГО ПОЛПРОФЕСІЙНОГО ВЧИТЕЛЯ ІНОЗЕМНИХ МОВ.....</i>	640
<i>ЮЛІЯ КІЩЕНКО. СПІЛЬНОСТІ ТА ВІДМІННОСТІ СУЧАСНИХ ПРОГРАМ ПІДГОТОВКИ БРИТАНСЬКИХ УЧИТЕЛІВ ІНОЗЕМНОЇ МОВИ: ПРОГРАМИ ВЕД ТА PGCE.....</i>	644
<i>НАТАЛЬЯ КОЗЫРЕВА. ПРИМЕНЕНИЕ КОМУНІКАТИВНОГО МЕТОДА В ПРОЦЕСЕ ОБУЧЕНИЯ СТУДЕНТОВ-ИНОСТРАНЦЕВ РУССКОМУ ЯЗЫКУ.....</i>	648
<i>ВІКТОРІЯ КОЛКУНОВА. ФОРМУВАННЯ КОЛОКАЦІЙНОЇ КОМПЕТЕНЦІЇ СТУДЕНТІВ- ФІЛОЛОГІВ ЯК ПОДОЛАННЯ ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНОЇ ІНТЕРФЕРЕНЦІЇ В УМОВАХ УКРАЇНСЬКО-АНГЛІЙСЬКОГО МОВНОГО КОНТАКТУ.....</i>	652
<i>ІРИНА КОРОТЯЄВА. ПРОБЛЕМА ФОРМУВАННЯ РЕФЛЕКСИВНОЇ КОМПЕТЕНЦІЇ У МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ІНОЗЕМНОЇ МОВИ.....</i>	655
<i>ВІКТОРІЯ КОНАРЖЕВСЬКА, ОЛЬГА ДОРОФЄЄВА. ПРОФЕСІЙНА МОТИВАЦІЯ МАЙБУТНІХ ВІЙСЬКОВИХ ПЕРЕКЛАДАЧІВ.....</i>	661
<i>МАРИНА КРИВИЧ. ІНШОМОВНА ОСВІТА В УКРАЇНІ: МОДЕРНІЗАЦІЯ ТА ДИВЕРСИФІКАЦІЯ.....</i>	666
<i>ТЕТЯНА ЛІШТАБА. НАВЧАННЯ ПЕРЕКЛАДУ ЯК ЗАСІБ УДОСКОНАЛЕННЯ ФАХОВОЇ КОМУНІКАТИВНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ СТУДЕНТІВ МИСТЕЦЬКИХ СПЕЦІАЛЬНОСТЕЙ.....</i>	671
<i>ІННА МІЩУК, ІРИНА ЛЕСИК. ОСОБЛИВОСТІ ВИКЛАДАННЯ ІНОЗЕМНОЇ МОВИ У ПОЧАТКОВІЙ ШКОЛІ: ТЕОРЕТИЧНИЙ АСПЕКТ.....</i>	676
<i>ОЛЬГА ОСОВА. ІНТЕРАКТИВНА ВЗАЄМОДІЯ ЯК ВАЖЛИВА СКЛАДОВА ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ІНОЗЕМНИХ МОВ.....</i>	681
<i>ВАЛЕНТИНА ПАРАЦУК. ПОЯСНЮЮЧА КОМУНІКАТИВНА СТРАТЕГІЯ У ПРОФЕСІЙНОМУ МОВЛЕННІ ВЧИТЕЛЯ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ.....</i>	684
<i>ОКСАНА РІЖНЯК. ОСОБЛИВОСТІ ВИКОРИСТАННЯ ІНФОРМАЦІЙНО-КОМП'ЮТЕРНИХ ТЕХНОЛОГІЙ ПРИ ВИВЧЕННІ ЛАТИНСЬКОЇ МОВИ.....</i>	689
<i>СВІТЛАНА РОМАНЧУК, ОЛЕНА ЛОЗИНСЬКА. ФОРМУВАННЯ ЛІНГВОКУЛЬТУРОЛОГІЧНОЇ КОМПЕТЕНЦІЇ СТУДЕНТІВ НА ЗАНЯТТЯХ З ІНОЗЕМНОЇ МОВИ.....</i>	693
<i>ЛЮДМИЛА СТРЕБУЛЬ. ПОИСК ОПТИМАЛЬНЫХ МЕТОДИЧЕСКИХ ПРИЕМОВ ПРИ ОБУЧЕНИИ ИНОСТРАННЫХ СТУДЕНТОВ (КРЕАТИВ В ОБУЧЕНИИ).....</i>	696
<i>ТЕТЯНА ТРУХАНОВА. НАВЧАННЯ ТЕСТУВАННЯ АУДІОВАННЯ ТА ЧИТАННЯ В КУРСІ МЕТОДИКИ ВИКЛАДАННЯ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ.....</i>	700
<i>ОЛЕНА ШЕСТЕЛЬ. ФОРМУВАННЯ КОМУНІКАТИВНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ СТУДЕНТІВ НАПРЯМУ ПІДГОТОВКИ «ТУРИЗМ» ПІД ЧАС ВИВЧЕННЯ ДИСЦИПЛІНИ «СВІТОВА КУЛЬТУРА, ЛІТЕРАТУРА ТА МИСТЕЦТВО В ТУРИЗМІ».....</i>	705
<i>ЮЛІЯ КОСЕНКО. МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ ДО ВИВЧЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ ЯК ІНОЗЕМНОЇ НА ПОЧАТКОВОМУ ЕТАПІ ЇЇ ВИВЧЕННЯ (НА ПРИКЛАДІ ІГОР).....</i>	709

<i>ЛАРИСА КУПЧИК</i> . ОСУЧАСНЕННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ ВЧИТЕЛЯ ІНОЗЕМНИХ МОВ: ДОСВІД НІМЕЦЬКОМОВНИХ КРАЇН	713
<i>ЄВГЕНІЙ ОРЛОВ</i> . ІНШОМОВНА ПІДГОТОВКА ОФІЦЕРІВ В УМОВАХ ВІЙСЬКОВО-ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В АСПЕКТІ ЄВРОІНТЕГРАЦІЇ	718
<i>МАРИЯ СТОРЧАК</i> . ОБУЧЕНИЕ ИНОСТРАННОМУ ЯЗЫКУ С ПОМОЩЬЮ КОММУНИКАТИВНОГО МЕТОДА В ТЕХНИЧЕСКОМ ВУЗЕ.....	723
<i>ЛЕСЯ ЦИГАН</i> . ОСОБЛИВОСТІ НАВЧАННЯ ПЕРЕКЛАДУ ЯК ВИДУ МОВЛЕННЄВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ У ВИЩИХ МОВНИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДАХ.....	727
<i>ВАСИЛЬ ЧОБІТЬКО</i> . НАВЧАННЯ ІНОЗЕМНИХ МОВ У ПРОФІЛЬНІЙ ШКОЛІ З ВИКОРИСТАННЯМ ІННОВАЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ.....	730
<i>МАРИЯ ШЕВЧЕНКО</i> . ФОРМУВАННЯ КОМУНІКАТИВНИХ УМІНЬ СТУДЕНТІВ У ПРОЦЕСІ НАВЧАННЯ ЧИТАННЮ	736
АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ПРИКЛАДНОЇ ЛІНГВІСТИКИ	741
<i>ЛЕСЯ ІВАШКЕВИЧ</i> . ІНСТРУМЕНТИ ДЛЯ УКЛАДЕННЯ ТА ОБРОБКИ ВЛАСНОГО КОРПУСУ	741
<i>ЮЛІЯ СТАХМИЧ</i> . МЕТОДИ ТА СПОСОБИ ДОСЛІДЖЕННЯ МОДЕЛЮВАННЯ ПРИРОДНИХ МОВ У СИСТЕМАХ ПРОГРАМНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПЕРЕКЛАДУ	746
<i>ЛЮДМИЛА ТОМІЛЕНКО, ОЛЕКСАНДР РАБУЛЕЦЬ</i> . ЦИФРОВА ЛЕКСИКОГРАФІЧНА СИСТЕМА «С. ІВАНИЦЬКИЙ, Ф. ШУМЛЯНСЬКИЙ. РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКИЙ СЛОВНИК» ТА ЇЇ МОЖЛИВОСТІ.....	751

Наукове видання

НАУКОВІ ЗАПИСКИ

**Серія:
Філологічні науки**

Випуск 153

Технічний редактор: Лисенко В.Ф.

«Наукові записки. Серія: Філологічні науки» Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка внесені до переліку наукових фахових видань України, в яких можуть публікуватися результати дисертаційних робіт на здобуття наукових ступенів доктора і кандидата наук (Затверджено наказом Міністерства освіти і науки України від 04.07.2014 № 793).

*Свідоцтво про державну реєстрацію
друкованого засобу масової інформації
Серія КВ № 155254097Р від 22.06.2009 р.
«Наукові записки. Серія: Філологічні науки»*

Формат 60x84/8. Ум. друк. арк. 88,82
Облік. видан. арк. 93,64. Тираж 157. Зам. № 425
Видавець і виготовлювач СПД ФО Лисенко В.Ф.,
25029, м. Кіровоград, вул. Пацаєва, 14, к. 1, кв. 101.
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи №3904 від 22.10.2010 р.